

Наукові перспективи
Видавнича група

ISSN 2786-5274 (Print)
DOI:10.52058/2786-5274-2024-11(39)

*Ми їстимось за те, чому
немає цини в усьому світі —
за Батьківщину.
О. Довженко*

Наукові інновації та передові технології

СЕРІЯ "ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ"

СЕРІЯ "ЕКОНОМІКА"

СЕРІЯ "ПРАВО"

СЕРІЯ "ПЕДАГОГІКА"

СЕРІЯ "ПСИХОЛОГІЯ"

№ 11(39) 2024

Всеукраїнська Асамблея докторів наук із державного управління

у рамках роботи Видавничої групи «Наукові перспективи»

«Наукові інновації та передові технології»

(Серія «Управління та адміністрування», Серія «Право», Серія «Економіка», Серія «Психологія», Серія «Педагогіка»)

Випуск № 11(39) 2024

Київ – 2024

Ukrainian Assembly of Doctors of Sciences in Public Administration

within the work of the Publishing Group «Scientific Perspectives»

«Scientific innovations and advanced technologies»

(Series «Management and administration», Series «Law», Series «Economics», Series «Psychology», Series «Pedagogy»)

Issue № 11(39) 2024

Kyiv – 2024

ISSN 2786-5274 Print

УДК 001.32:1 /3/(477)(02)

DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11\(39\)](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11(39))

**«Наукові інновації та передові технології» (Серія «Управління та адміністрування»,
Серія «Право», Серія «Економіка», Серія «Психологія», Серія «Педагогіка»):
журнал. 2024. № 11(39) 2024. С. 2001.**

Рекомендовано до друку Президією Всеукраїнської Асамблеї докторів наук з державного управління (Рішення від 06.11.2024, № 6/11-24)

*Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації:
серія КВ № 24962-14902Р від 13.09.2021 р.*

Журнал видається за наукової підтримки: Інституту філософії та соціології Національної Академії Наук Азербайджану (Баку, Азербайджан), громадської організації «Асоціація науковців України», громадської організації «Християнська академія педагогічних наук України» та громадської організації «Всеукраїнська асоціація педагогів і психологів з духовно-морального виховання».

Згідно наказу Міністерства освіти і науки України від 30.11.2021 № 1290 журналу присвоєно категорію "Б" із права

Згідно наказу Міністерства освіти і науки України від 01.02.2022 № 89 журналу присвоєно категорію "Б" із педагогіки

Згідно наказу Міністерства освіти і науки України від 07.04.2022 № 320 журналу присвоєно категорію "Б" із економіки та державного управління

Згідно наказу Міністерства освіти і науки України від 20.06.2023 № 768 журналу присвоєно категорію "Б" зі спеціальностей 073 - менеджмент, 076 - підприємництво та торгівля, 015 - професійна освіта

Згідно наказу Міністерства освіти і науки України від 23.08.2023 № 1035 журналу присвоєно категорію "Б" зі спеціальності 053 - психологія

Наукове видання включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus, міжнародної пошукової системи Google Scholar та до міжнародної наукометричної бази даних Research Bible.

Журнал заснований з метою розвитку вітчизняного наукового потенціалу у галузях державного управління, права, економіки, психології, педагогіки та його інтеграції у світовий науковий простір, шляхом оприлюднення результатів наукових досліджень.

Головний редактор:

Романенко Євген Олександрович — доктор наук з державного управління, професор, Заслужений юрист України, полковник Центрального науково-дослідного інституту Збройних Сил України, Президент громадської наукової організації «Всеукраїнська асамблея докторів наук з державного управління» (Київ, Україна)

Редакційна колегія:

- Абуселідзе Георгій - завідувач кафедри фінансів, банківської справи та страхування Батумського державного університету імені Шота Руставелі (Батумі, Грузія)
- Бахов Іван Степанович — доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри іноземної філології та перекладу Міжрегіональної академії управління персоналом (Київ, Україна)
- Беньковська Наталя Борисівна — кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри мовної підготовки Інституту Військово-Морських Сил Національного університету "Одеська морська академія" (Одеса, Україна)
- Бельська Тетяна Валентинівна - доктор наук з державного управління, доцент, завідувач кафедри менеджменту Інституту підготовки кадрів державної служби зайнятості (м. Київ, Україна)
- Бондар-Підгурська Оксана Василівна - доктор економічних наук, доцент, професор кафедри менеджменту ВНЗ Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі», (Полтава, Україна)
- Будник Вікторія Анатоліївна - кандидат економічних наук, професор, професор кафедри бізнес-логістики та транспортних технологій Державного університету інфраструктури та технологій (Київ, Україна)
- Гбур Зоряна Володимирівна - доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри управління охороною здоров'я та публічного адміністрування Національного університету охорони здоров'я України імені П.Л.Шупика (Київ, Україна)
- Дацій Олександр Іванович — доктор економічних наук, професор, Заслужений працівник освіти України, завідувач кафедри фінансів, банківської та страхової справи Міжрегіональної академії управління персоналом (Київ, Україна)
- Дегтяр Олег Андрійович — доктор наук з державного управління, доцент, доцент кафедри менеджменту і адміністрування Харківського національного університету міського господарства ім. О. М. Бекетова (Харків, Україна)
- Демідова Юлія Євгенівна - кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки і психології управління соціальними системами Національного Технічного Університету «Харківський Політехнічний Інститут» (Харків, Україна)
- Дем'янишина Олеся Андріївна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів, обліку та економічної безпеки Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (Умань, Україна)
- Дранус Любов Сергіївна — кандидат економічних наук, доцент, оцент кафедри менеджменту Чорноморського національного університету імені Петра Могили
- Журавльова Лариса Петрівна — доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри психології Поліського національного університету (Житомир, Україна)
- Заячківська Оксана Василівна - кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів та економічної безпеки Національного університету водного господарства та природокористування (Рівне, Україна)
- Ільїн Валерій Юрійович - доктор економічних наук, професор (Київ, Україна)
- Ільїна Анастасія Олександрівна - кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри публічного управління і адміністрування Національного торговельно-економічного університету (Київ, Україна)
- Ічанська Олена Михайлівна - кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри авіаційної психології Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- Кайдашев Роман Петрович — доктор юридичних наук, професор, професор кафедри адміністративного, фінансового та банківського права Міжрегіональної академії управління персоналом (Київ, Україна)
- Каламаж Руслана Володимирівна - доктор психологічних наук, професор, проректор з навчально-виховної роботи Національного університету «Острозька академія» (Рівне, Україна)
- Кардаш Оксана Любомирівна, кандидат економічних наук, доцент кафедри комп'ютерних технологій та економічної кібернетики Навчально-наукового інституту автоматизації, кібернетики та обчислювальної техніки Національного університету водного господарства та природокористування (м. Рівне, Україна)
- Калашнік Наталія Василівна — кандидат педагогічних наук, доцент кафедри українознавства Вінницького національного медичного університету ім. М.І.Пирогова, (Вінниця, Україна) kalashnuknatalia@gmail.com
- Кобець Дмитро Леонтійович - кандидат економічних наук (доктор філософії), доцент Хмельницького національного університету, доцент кафедри обліку, аудиту та оподаткування (м. Хмельницький, Україна)
- Коваленко Олена Михайлівна - кандидат педагогічних наук, провідний науковий співробітник відділу профільного навчання Інституту педагогіки НАПН України (Київ, Україна)
- Корильчук Неоніла Іванівна – кандидат медичних наук, доцент кафедри терапії та сімейної медицини Тернопільського національного медичного університету імені І.Я.Горбачевського МОЗ України (Тернопіль, Україна)
- Корнієнко Петро Сергійович - доктор юридичних наук, доцент, адвокат, заступник першого проректора по роботі з коледжами, професор кафедри філософії та соціально-гуманітарних дисциплін Національної академії статистики, обліку та аудиту (Київ, Україна)

- Кошова Світлана Петрівна — кандидат наук з державного управління, доцент, доцент кафедри управління охорони здоров'я Національної медичної академії післядипломної освіти імені П. Л. Шупика (Київ, Україна)
- Кравчук Володимир Миколайович — доктор юридичних наук, доцент, доцент кафедри конституційного, адміністративного та міжнародного права Волинського національного університету імені Лесі Українки (Луцьк, Україна)
- Кравчук Людмила Степанівна - кандидат педагогічних наук, доцент, професор кафедри фізичної терапії, ерготерапії, фізичної культури і спорту Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна», завідувач кафедрою фізичної терапії, ерготерапії, фізичної культури і спорту Хмельницького інституту соціальних технологій Університету "Україна" (Хмельницький, Україна)
- Литвиненко Віктор Іванович — доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства Навчального наукового інституту права Міжрегіональної академії управління персоналом (Київ, Україна)
- Лич (Назарук) Оксана Миколаївна - доктор психологічних наук, доцент, член-кореспондент української академії акмеології, член громадської спілки «Національна психологічна асоціація», доцент кафедри авіаційної психології Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- Марушева Олександра Анатоліївна - доктор наук з державного управління, доцент, завідувач кафедри публічного управління та інформаційного менеджменту ПВНЗ Університету Новітніх Технологій (м. Київ, Україна)
- Міхальський Томаш — доктор наук, доцент кафедри географії регіонального розвитку Гданського університету (Польща)
- Мізюк Вікторія Анатоліївна – кандидат педагогічних наук, доцент, декан факультету управління, адміністрування та інформаційної діяльності Ізмаїльського державного гуманітарного університету (Ізмаїл, Україна)
- Миргород-Карпова Валерія Валеріївна - кандидат юридичних наук, заступник директора з наукової роботи, старший викладач кафедри адміністративного, господарського права та фінансово-економічної безпеки Сумського державного університету (Суми, Україна)
- Непомняща Ірина Миколаївна - кандидат педагогічних наук, доцент кафедри теорії та методики дошкільної освіти Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського»
- Новак-Каляєва Лариса Миколаївна — доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри державного управління Львівського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України (Львів, Україна)
- Огієнко Альона Володимирівна - доктор економічних наук, доцент кафедри організації авіаційних робіт та послуг Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- Орлова Наталія Сергіївна - доктор наук з державного управління, професор кафедри державного управління, публічного адміністрування та регіональної економіки, Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця (Харків, Україна)
- Павлов Костянтин Володимирович — доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри підприємництва і маркетингу Волинського національного університету імені Лесі Українки (Луцьк, Україна)
- Павлова Олена Миколаївна - доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економіки, підприємництва та маркетингу Волинського національного університету імені Лесі Українки (Луцьк, Україна)
- Пагута Тамара Іванівна - кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри загальної педагогіки та дошкільної освіти, директор Інституту педагогічної освіти Приватного вищого навчального закладу «Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука» (Рівне, Україна)
- Помиткін Едуард Олександрович — доктор психологічних наук, професор, провідний науковий співробітник Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України (Київ, Україна)
- Помиткіна Любов Віталіївна — доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри авіаційної психології Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- Приходькіна Наталія Олексіївна - доктор педагогічних наук, професор кафедри педагогіки, адміністрування і спеціальної освіти Навчально-наукового інституту менеджменту та психології ДЗВО «Університет менеджменту освіти» НАПН України (Київ, Україна)
- Савенко Олена Анатоліївна - кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту і права Дніпровського державного аграрно-економічного університету, членкиня громадської наукової організації "Фінансово-економічна наукова рада" (Київ, Україна)
- Сапожников Станіслав Володимирович - доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри педагогіки та психології Університету імені Альфреда Нобеля (Дніпро, Україна)
- Сопілко Ірина Миколаївна - доктор юридичних наук, професор, Відмінник освіти України, Заслужений юрист України, декан юридичного факультету Національного Авіаційного Університету (Київ, Україна)
- Титко Анна Василівна — кандидат юридичних наук, провідний науковий співробітник Національної академії внутрішніх справ (Київ, Україна)

- Трушкіна Наталія Валеріївна — кандидат економічних наук, член-кореспондент Академії економічних наук України, дійсний член Центру українсько-європейського наукового співробітництва, старший науковий співробітник відділу проблем регуляторної політики та розвитку підприємництва, Інститут економіки промисловості НАН України (Київ, Україна)
- Турчинова Ганна Володимирівна — кандидат педагогічних наук, доцент, декан факультету природничо-географічної освіти та екології Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (Київ, Україна)
- Фаловська Ірина Дмитрівна - кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки та психології Комунального закладу вищої освіти «Луцький педагогічний коледж» (Луцьк, Україна)
- Хохліна Олена Петрівна — доктор психологічних наук, професор, професор кафедри авіаційної психології Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- Чепурна Мирослава Володимирівна - кандидат педагогічних наук, доцент, завідувачка кафедри іноземних мов та міжнародної комунікації Черкаського державного технологічного університету (Черкаси, Україна)
- Чернуха Надія Миколаївна — доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри соціальної реабілітації та соціальної педагогіки Київського національного університету імені Тараса Шевченка (Київ, Україна)
- Якимчук Аліна Юріївна — доктор економічних наук, професор, професор кафедри державного управління, документознавства та інформаційної діяльності Національного університету водного господарства та природокористування (Рівне, Україна)
- Яковицька Лада Савелівна — доктор психологічних наук, доцент, професор кафедри авіаційної психології Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- Якушева Оксана Вікторівна — кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки та підприємництва Черкаського державного технологічного університету (Черкаси, Україна)

Статті розміщені в авторській редакції. Відповідальність за зміст та орфографію поданих матеріалів несуть автори.

© автори статей, 2024
© Всеукраїнська Асамблея
докторів наук із державного управління, 2024
© Видавнича група «Наукові перспективи», 2024

ЗМІСТ

СЕРІЯ «Управління та адміністрування»

Романенко Є.О., Трушкіна Н.В. <i>МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ ЗМІНАМИ В ОРГАНІЗАЦІЯХ</i>	22
Антипенко І.В., Заглинський С.В. <i>ШЛЯХИ ВИРІШЕННЯ ПРОБЛЕМ РЕАЛІЗАЦІЇ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ ДЕРЖАВНОГО СЛУЖБОВЦЯ В УКРАЇНІ</i>	50
Бельська Т.В. <i>ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОДУКТИВНОЇ ЗАЙНЯТОСТІ В УМОВАХ ПАНДЕМІЧНИХ ТА ЕКОНОМІЧНИХ КРИЗ: ВИКЛИКИ ДЛЯ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ</i>	59
Богданенко А.І. <i>ПАРАДИГМА МІЖДИСЦИПЛІНАРНИХ ЗВ'ЯЗКІВ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ І ХРИСТІЯНСЬКОЇ ТЕОЛОГІЇ: ЛОГІКА ФОРМУВАННЯ І РОЗВИТКУ НАУКОВОГО ЗНАННЯ</i>	69
Головня Ю.І., Паладійчук С.Б., Губа М.І. <i>СТРАТЕГІЯ ФОРМУВАННЯ МІНІЦИПАЛЬНОГО БРЕНДУ</i>	84
Гончаренко В.С. <i>ФОРМИ І МЕТОДИ УЧАСТІ ГРОМАДСЬКОСТІ У НАЦІОНАЛЬНОМУ ПОВОЄННОМУ ВІДНОВЛЕННІ</i>	95
Єсенніков К.В. <i>ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ТЕХНОЛОГІЙ ШІ У РОБОТІ СТРУКТУР МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ (ІНОЗЕМНИЙ ТА УКРАЇНСЬКИЙ ДОСВІД)</i>	105
Косач І.А., Мазун Р.В. <i>ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ СТРАТЕГІЧНИМ РОЗВИТКОМ ФАРМАЦЕВТИЧНОЇ ГАЛУЗІ В КОНТЕКСТІ ЦИФРОВІЗАЦІЇ СИСТЕМИ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я</i>	117
Кравченко М.В. <i>СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ТРУДОВИХ ВІДНОСИН ПРАЦЕВЛАШТУВАННЯ ЛЮДЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ</i>	127
Липовська Н.А., Сахарова К.О. <i>ПРІОРИТЕТИ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ В ГАЛУЗІ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я</i>	140

Мартинюк В.П., Цигилик Н.В. <i>СИНЕРГЕТИЧНІ ВПЛИВИ НА ДІЯЛЬНІСТЬ ОРГАНІВ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ НІМЕЧЧИНИ, ВЕЛИКОБРИТАНІЇ, ПОЛЬЩІ ТА УКРАЇНИ</i>	150
Медведчук А.О. <i>РИЗИКИ І ВИКЛИКИ РЕАЛІЗАЦІЇ ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНИХ ПРОЕКТІВ З БУДІВНИЦТВА ОКРЕМИХ ОБ'ЄКТІВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ</i>	162
Назаренко А.М. <i>СУЧАСНІ АСПЕКТИ КОМПЛЕКСНОГО ПІДХОДУ ДО РОЗВИТКУ МІСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ</i>	175
Пукір Д.О. <i>ЕКОНОМІЧНІ МЕХАНІЗМИ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ СОЦІАЛЬНОЮ ЕКОНОМІКОЮ</i>	185
Сидоренко Н.С. <i>ІНСТИТУЦІЙНА СПРОМОЖНІСТЬ ЯК ДРАЙВЕР ПУБЛІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ</i>	195
Стороженко Л.Г., Охріменко В.О. <i>РОЛЬ ЦИФРОВИХ ЗАСОБІВ МАСОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ У ПРОЦЕСІ ПРИЙНЯТТЯ УПРАВЛІНСЬКИХ РІШЕНЬ</i>	208
Чумакова Г.В., Мінчев С.І. 219 <i>АНАЛІЗ ПРАКТИК ЗАСТОСУВАННЯ ДЕРЖАВНО-ПРИВАТНОГО ПАРТНЕРСТВА В КРАЇНАХ ЄС ТА УКРАЇНІ</i>	
Чуприк А.В., Мартинюк Г.Ф. <i>ПЕРЕВАГИ, ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВИКОРИСТАННЯ СИСТЕМИ ЕЛЕКТРОННОГО ДІЛОВОДСТВА У ДІЯЛЬНОСТІ АРХІВНИХ УСТАНОВ</i>	234
Шарий В.І., Самойленко Л.Я., Мельник Д.Я. <i>ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНІ МЕХАНІЗМИ ЄС В СУЧАСНИХ УМОВАХ: УКРАЇНСЬКИЙ КОНТЕКСТ</i>	247
Алієв Т.В. <i>ВПЛИВ ДІДЖИТАЛІЗАЦІЇ НА ЕФЕКТИВНІСТЬ ПРОЄКТНИХ КОМАНД У ЕЛЕКТРОННІЙ ПРОМИСЛОВOSTІ</i>	261
Васін А.І. <i>ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ ІНФРАСТРУКТУРНИМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯМ РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ</i>	272
Германюк Н.В., Карпенко О.С. <i>ЗАСТОСУВАННЯ ІНСТРУМЕНТІВ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ ДЛЯ УПРАВЛІННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЮ ПІДПРИЄМСТВА</i>	290
Германюк Н.В., Мазуренко С.В. <i>ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ ПЕРСОНАЛУ ПІДПРИЄМСТВ</i>	299

- Другова О.С., Кіриченко С.В., Павлій К.В.** 316
РОЛЬ ДЕРЖАВНОЇ ПІДТРИМКИ В АНТИКРИЗОВОМУ УПРАВЛІННІ ПІДПРИЄМСТВАМИ ПІСЛЯВОЄННОЇ УКРАЇНИ
- Жданова-Неділько О.Г., Большая О.В., Іщенко І.С., Білай Д.В.** 326
СУПЕРЕЧНОСТІ САМОАКТУАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ Й КОМАНДНОЇ ВЗАЄМОДІЇ В ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ: УПРАВЛІНСЬКИЙ АСПЕКТ
- Ільчук П.Г., Суховарова-Жорнова І.А., Коць О.Р.** 338
ОСОБЛИВОСТІ УПРАВЛІННЯ РИЗИКАМИ В ПРОЕКТАХ, ЯКІ РЕАЛІЗУЮТЬСЯ НА ЗАСАДАХ ПУБЛІЧНО-ПРИВАТНОГО ПАРТНЕРСТВА
- Кібік О.М., Ковиркіна О.В.** 351
АКТИВІЗАЦІЯ ВИКОРИСТАННЯ ІНСТРУМЕНТІВ ПРОЄКТНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ У ЛОГІСТИЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ
- Кібік О.М., Корнілова О.В., Нетребський Д.Ю.** 360
ЦИФРОВІ ІНСТРУМЕНТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕФЕКТИВНОГО ФІНАНСОВОГО МЕНЕДЖМЕНТУ
- Красностанова Н.Е., Камінський Д.М.** 369
ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ ЯК ФАКТОРА СТАЛОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ
- Лазоренко Л.В., Гринчак Н.А.** 381
СУЧАСНІ МЕТОДИ РОЗВИТКУ ПЕРСОНАЛУ
- Малярчук І.І., Процайло М.М.** 393
ОБЛІКОВО-АНАЛІТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА: ВИКЛИКИ В УМОВАХ ЦИФРОВОЇ ЕКОНОМІКИ
- Паркулаб Т.І., Дутчак О.І., Шикеринець В.В., Федорак В.В., Жук О.І.** 402
ЗАПОБІГАННЯ ТРАВМАТИЗМУ В ТРАНСПОРТНІЙ ЛОГІСТИЦІ: ЗАХОДИ БЕЗПЕКИ ТА ОХОРОНИ ПРАЦІ
- Рак А.В.** 412
УДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ ІТ КОМПАНІЙ В УМОВАХ НЕСТАБІЛЬНОГО СЕРЕДОВИЩА
- Смірнов Р.В., Охріменко І.М.** 425
УПРАВЛІНСЬКА КОМПЕТЕНТНІСТЬ КЕРІВНИКА СУЧАСНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ: СУТНІСТЬ ТА КОМПОНЕНТИ
- Філіппов В.Ю., Перевозна М.О., Войцеховський Р.Е.** 442
ВПЛИВ ФАКТОРІВ ТА ІНСТРУМЕНТІВ УПРАВЛІННЯ КАДРАМИ НА СИСТЕМУ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ
- Янків М.Д.** 456
ІНТЕЛЕКТУАЛІЗАЦІЯ Й ЦИФРОВА КОМПЕТЕНТНІСТЬ СУБ'ЄКТІВ УПРАВЛІННЯ : НОВІ МОЖЛИВОЇ В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ БЕЗПЕКОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ

СЕРІЯ «Право»

Жукова І.В. <i>ОКРЕМІ ПИТАННЯ ІЗ УДОСКОНАЛЕННЯ НОРМАТИВНОГО ВРЕГУЛЮВАННЯ ПРАВОВІДНОСИН У СФЕРІ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ</i>	465
Аванесян К.А. <i>НАУКОВІ ПІДХОДИ ЩОДО ВИКЛИКІВ У СФЕРІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ ПІД ЧАС ПОВНОМАСШТАБНОГО ВТОРГНЕННЯ</i>	476
Баганець О.О. <i>ПРАВОВІ ОСНОВИ РЕГУЛЮВАННЯ ТРАНСПЛАНТОЛОГІЇ В УКРАЇНІ</i>	486
Берч В.В. <i>ПРАВОВІ АСПЕКТИ ЕЛЕКТРОННОЇ КОМЕРЦІЇ КРИЗЬ ПРИЗМУ ТИПОВОГО ЗАКОНУ ЮНСІТРАЛ ПРО ЕЛЕКТРОННУ ТОРГІВЛЮ</i>	496
Василик В.В. <i>ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИНЦИПІВ ПРОБАЦІЇ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ</i>	509
Василів С.С. <i>ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ АДВОКАТСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ІСПАНІЇ</i>	518
Герасименко О.М. <i>ОСОБЛИВОСТІ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ НА ОБ'ЄКТАХ КРИТИЧНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ: ТЕОРЕТИЧНИЙ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ АСПЕКТИ</i>	525
Гомонай В.В. <i>ОСНОВНІ ПРИНЦИПИ ЕЛЕКТРОННОЇ КОМЕРЦІЇ В ЕПОХУ ЦИФРОВОЇ ЕКОНОМІКИ</i>	544
Дешко Л.М., Васильченко О.П., Лотюк О.С. <i>ЛЮСТРАЦІЯ ЯК ВИД КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ТА ВІДШКОДУВАННЯ МОРАЛЬНОЇ ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ В РЕЗУЛЬТАТІ ПОРУШЕННЯ ПРАВА ОСОБИ НА УЧАСТЬ В УПРАВЛІННІ ДЕРЖАВНИМИ СПРАВАМИ: ПРАКТИКА ЄСПЛ У СПРАВАХ ПРОТИ УКРАЇНИ</i>	554
Дробіна І.О. <i>ОСОБЛИВОСТІ ОБЛІКУ МАЙНА, ЩО НАДІЙШЛО ДО ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ ЯК ВОЛОНТЕРСЬКА ДОПОМОГА</i>	567
Капустіна М.В. <i>СТРУКТУРНІ ЕЛЕМЕНТИ ІНФОРМАЦІЙНИХ СИСТЕМ ОРГАНІВ КРИМІНАЛЬНОЇ ЮСТИЦІЇ</i>	577
Кішінець Ю.А. <i>КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ У СФЕРІ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН: ПРОБЛЕМИ КАТЕГОРІАЛЬНОГО АПАРАТУ ТА КЛАСИФІКАЦІЇ</i>	586

Наджафлі Емін <i>ВТІЛЕННЯ КОНЦЕПЦІЇ ЕЛЕКТРОННОГО СУДУ В ЗАКОНОДАВСТВІ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ: ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ</i>	602
Петрушин Б.Б. <i>ЦИФРОВА ЕКОНОМІКА У СУЧАСНОМУ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОМУ ДИСКУРСІ</i>	616
Піфко О.О. <i>ОКРЕМІ ПРОБЛЕМИ ГАРАНТУВАННЯ РЕЧОВИХ ПРАВ НА НЕРУХОМЕ МАЙНО В УКРАЇНІ</i>	629
Правдюк А.Л. <i>ІНФОРМАЦІЙНИЙ СУВЕРЕНІТЕТ В КОНТЕКСТІ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ</i>	639
Романенко Л.М., Сьох К.Я. <i>ВИКЛИКИ ТА МОЖЛИВОСТІ СТАНОВЛЕННЯ СУЧАСНОГО КОНСТИТУ- ЦІОНАЛІЗМУ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ</i>	652
Салівончик О.С., Стрельченко О.Г. <i>АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ, ЯКІ ЗАБЕЗПЕЧУЮТЬ РОБОТУ АЗАРТНИХ ІГОР</i>	662
Скриньковський Р.М. <i>УПРАВЛІННЯ ДЕРЖАВНОЇ ОХОРОНИ УКРАЇНИ У ЗАГАЛЬНОДЕРЖАВНІЙ СИСТЕМІ НАЦІОНАЛЬНОГО СПРОТИВУ</i>	671
Турчин-Кукаріна І.В., Парфанович Б.Я., Парфанович І.І. <i>СПОРТИВНІ СЕКЦІЇ ЯК КОМПОНЕНТ ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ І СФЕРИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ</i>	682
Ховпун О.С., Домбровська О.В. <i>ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА ЩОДО ЗАХИСТУ КУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ У ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ</i>	693
Хоменко О.В. <i>ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ У МІЖНАРОД- НОМУ ГУМАНІТАРНОМУ ПРАВІ</i>	702
Ювсечко Я.В., Морська Н.Л., Муравйова І.А. <i>ПРИНЦИПИ ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ У ГЛОБАЛІЗОВАНОМУ СВІТІ: ВАЖЛИВІСТЬ ТА ШЛЯХИ ВПРОВАДЖЕННЯ</i>	712
Юник І.Г. <i>ДІДЖИТАЛІЗАЦІЯ ЛОГІСТИЧНИХ ПРОЦЕСІВ В СИСТЕМІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОБОРОНОЗДАТНОСТІ ДЕРЖАВИ</i>	726

СЕРІЯ «ЕКОНОМІКА»

- Ткачук В.А., Мединська Н.В., Новаковська І.О., Костюк Т.О.** 733
ІНТЕГРАЦІЯ СОЦІАЛЬНИХ ТА ЕКОНОМІЧНИХ ФАКТОРІВ ДЛЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ В УМОВАХ СУЧАСНИХ ВИКЛИКІВ
- Безпаленко О.В.** 750
ФІНАНСОВА БЕЗПЕКА ДЕРЖАВИ: ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК МІЖ БОРГОВИМ НАВАНТАЖЕННЯМ, БЮДЖЕТНОЮ ЗБАЛАНСОВАНІСТЮ ТА СОЦІАЛЬНИМИ ДИСПРОРЦІЯМИ
- Белкін І.В.** 764
ЕСТЕТИКА ТА ДИЗАЙН ТОВАРІВ В УМОВАХ СЬОГОДЕННЯ
- Білоусько Т.Ю., Шовкун-Заблоцька Л.В.** 777
ІННОВАЦІЙНІ ЗАСАДИ ОПЕРАЦІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ В ТВАРИННИЦТВІ В ЗАБЕЗПЕЧЕННІ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ГАЛУЗІ
- Вознюков Є.В.** 791
МЕТОДОЛОГІЯ ОЦІНКИ ВПЛИВУ ІНСТИТУЦІЙНОЇ ВОЛАТИЛЬНОСТІ НА РИНОК ПРАЦІ РЕГІОНУ
- Войтко С.В., Хмарський А.В., Юрчишин О.Я., Степанець О.В.** 804
ЗАСАДИ РОЗРОБЛЕННЯ ПОСЛУГ ЦИФРОВОГО ХАБУ ДЛЯ МАЛИХ І СЕРЕДНІХ ПІДПРИЄМСТВ
- Галега В.В.** 819
ПРОБЛЕМАТИКА РОЗРОБКИ ЕФЕКТИВНОЇ СТРАТЕГІЇ ПІДТРИМКИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ПОВНОМАСШТАБНОГО ВТОРГНЕННЯ РФ
- Голик Р.Ю., Мар'єнко В.В.** 830
ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ КРИТЕРІЇВ ОЦІНЮВАННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ВЗАЄМОДІЇ ВИРОБНИЧИХ СТРУКТУР
- Демченко Т.А.** 843
ОБЛІКОВО-АНАЛІТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТА ГОСПОДАРЮВАННЯ В УКРАЇНІ
- Джога О.В., Благополучна А.Г., Босецька Н.Г.** 854
ЗАСТОСУВАННЯ ТЕХНОЛОГІЇ ФЕРМЕНТАЦІЇ У РЕСТОРАННОМУ ГОСПОДАРСТВІ
- Дмитришин М.І., Пшик Р.В.** 862
МОДЕЛІ ОЦІНКИ ТА ОПТИМІЗАЦІЇ ПОТЕНЦІАЛУ РЕГІОНАЛЬНОЇ ВИРОБНИЧОЇ СИСТЕМИ
- Ємцев В.І., Слободянюк Н.М., Ємцева Г.Ф.** 875
ІННОВАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ АКВАКУЛЬТУРИ ЯК ФАКТОР ВІДРОДЖЕННЯ РИБНОГО ГОСПОДАРСТВА УКРАЇНИ

Ємцев В.І., Ємцева Г.Ф., Шпакович В.І. <i>ВНЕСОК ВІТЧИЗНЯНОГО ПТАХІВНИЦТВА У ФОРМУВАННЯ РЕСУРСНОЇ БАЗИ М'ЯСОПРОДУКТОВОГО ПІДКОМПЛЕКСУ АПК УКРАЇНИ</i>	885
Живко З.Б., Лелюк Н.Є., Родченко С.С., Родченко О.В. <i>РОЛЬ СТРАХОВИХ ОРГАНІЗАЦІЙ НА ФІНАНСОВОМУ РИНКУ УКРАЇНИ В ВОЄННИЙ ЧАС</i>	896
Іоанно В.В. <i>БІЗНЕС-КОНСУЛЬТУВАННЯ У СФЕРІ ФІНАНСОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ: ПІДТРИМКА ПІДПРИЄМСТВ НА ШЛЯХУ ДО ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ</i>	905
Ковальчук А.М., Сафонік Н.П. <i>СТРАТЕГІЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРО- МОЖНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ В КОНТЕКСТІ АКТИВІЗАЦІЇ ПРОЄКТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ</i>	921
Кравченко М.О., Немировський Ф.В. <i>ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА ПІДПРИЄМСТВА»</i>	932
Кулиняк І.Я. <i>ТЕРИТОРІАЛЬНА СПЕЦІАЛІЗАЦІЯ УКРАЇНИ У СФЕРІ ТУРИЗМУ: ЧИННИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ</i>	944
Лапін А.В., Грінчук І.О., Українець В.Р. <i>ВПЛИВ ЦИФРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ НА ЕФЕКТИВНІСТЬ БІЗНЕСУ</i>	956
Михаліцька Н.Я., Яцик М.Р. <i>ОСНОВНІ АСПЕКТИ СТРАТЕГІЇ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ В УМОВАХ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ</i>	969
Онофрійчук О.П., Коваль Л.А., Яковлєв В.Ю., Підгрушний В.А., Семенюк В.П., Авдейчик О.М. <i>ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА ПІДПРИЄМСТВА: ПРОБЛЕМИ ТА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В УМОВАХ ВІЙНИ</i>	980
Перетятко Л.А. <i>ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВ В УКРАЇНІ У СВІТЛІ БІЗНЕС- ДЕМОГРАФІЇ</i>	989
Писаренко Н.В., Ярмоленко Ю.О. <i>ЗАСТОСУВАННЯ ТЕХНОЛОГІЙ НЕЙРОМАРКЕТИНГУ У ФОРМУВАННІ СТРАТЕГІЇ БРЕНДУ</i>	1005
Сагайдак-Нікітюк Р.В., Нікітюк В.Г. <i>АНАЛІЗ СУЧАСНОЇ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОЇ БАЗИ ВПРОВАДЖЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ В ДІЯЛЬНІСТЬ ПІДПРИЄМСТВА</i>	1019
Смачило В.В., Рудаченко О.О. <i>СОЦІАЛЬНО-ВІДПОВІДАЛЬНЕ УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ КАДРОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ ПІДПРИЄМСТВ ЗАЛІЗНИЧНОГО ТРАНСПОРТУ</i>	1034

- Тесак О.В.** 1044
МАРКЕТИНГОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ: ІНСТРУМЕНТ СТРАТЕГІЧНОГО УПРАВЛІННЯ БІЗНЕСОМ
- Філюк Н.В.** 1052
СТРАТЕГІЧНЕ УПРАВЛІННЯ ЕКОНОМІЧНОЮ БЕЗПЕКОЮ ПІДПРИЄМСТВА, ЯК ФАКТОР ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЙОГО СТАБІЛЬНОСТІ ТА РОЗВИТКУ
- Хайло Я.М.** 1060
РОЗВИТОК МОНІТОРИНГОВОГО КОНТРОЛЮ ЕКОНОМІЧНОГО СТАНУ ПІДПРИЄМСТВ ЖИТТЄЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МІСТ
- Хомайко Є.І.** 1070
МІЖНАРОДНІ ІНВЕСТИЦІЇ: СУЧАСНІ ТРЕНДИ, КЛЮЧОВІ ПРОЕКТИ ТА НОВІ МОЖЛИВОСТІ
- Чупрун Є.І.** 1083
ВИДИ ОРГАНІЗАЦІЙНИХ СТРУКТУР В ІТ-КОМПАНІЯХ
- Чучман І.-Б.А.** 1095
ВПЛИВ ЦИФРОВОЇ ЕКОНОМІКИ НА ПОТЕНЦІАЛ БАНКІВСЬКОГО СЕКТОРУ В УМОВАХ ДИНАМІЧНИХ ЗМІН: АНАЛІЗ КЛЮЧОВИХ ФАКТОРІВ
- Шовкун-Заблоцька Л.В., Золотарьова С.А.** 1106
ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНІ ВИМОГИ ДО РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВА В КОНТЕКСТІ ОПЕРАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: ЕВОЛЮЦІЯ НАУКОВИХ ПІДХОДІВ ТА КЛЮЧОВІ ПРИНЦИПИ

СЕРІЯ «Педагогіка»

- Burlimova V.M.** 1115
FEATURES OF THE PROFESSIONAL TRAINING OF FUTURE SPECIALISTS IN THE HOTEL AND RESTAURANT BUSINESS
- Чепка О.В.** 1122
CORRECTIVE AND DEVELOPMENTAL WORK WITH CHILDREN WITH SPEECH DISORDERS IN THE CONDITIONS OF INCLUSIVE EDUCATION
- Glushanytsia N.V., Erman Akilli** 1134
BASIC PRINCIPLES OF MILITARY LANGUAGE TRAINING IN UKRAINIAN MILITARY INSTITUTIONS
- Pashchenko O.A., Koroviaka Ye.A., Kaliuzhna T.M., Khomenko V.L., Rastsvietaiev V.O.** 1145
THE INFLUENCE OF MODERN TECHNOLOGIES ON THE EDUCATIONAL PROCESS
- Shenderuk O.B., Perminova V.A., Lytvyn S.V.** 1158
NINE LEVELS OF LEARNING (ROBERT GAGNÉ MODEL) IN FOREIGN LANGUAGE TEACHING: STRATEGIES AND APPROACHES

- Біда О.А., Чичук А.П., Кучай Т.П., Дутка Г.Я.** 1168
*ВПРОВАДЖЕННЯ ЗАСОБІВ ЦИФРОВІЗАЦІЇ ДЛЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ
ФАХІВЦІВ СФЕРИ ТЕЛЕКОМУНІКАЦІЙ*
- Бойко О.М.** 1178
*ІННОВАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ НАВЧАННЯ У ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНІХ
СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ: ДОСВІД ЄС*
- Васильєва С.А.** 1190
*ТЕХНОЛОГІЯ МЕТОДИЧНОГО СУПРОВОДУ ПЕДАГОГІВ ТА БАТЬКІВ
ДІТЕЙ РАНЬОГО І ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ У ЦИФРОВОМУ ОСВІТНЬОМУ
СЕРЕДОВИЩІ*
- Ващенко В.В.** 1202
ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ОСВІТИ ДОРΟΣЛИХ У КРАЇНАХ БАЛТІЇ
- Войтюк І.В.** 1215
*МИСТЕЦТВО СТВОРЕННЯ ЕСТЕТИЧНОГО СЕРЕДОВИЩА ЛАНДШАФТНОГО
ДИЗАЙНУ ДІТЬМИ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ*
- Гонтаренко І.С.** 1225
*ВПЛИВ ОРГАНІЗАЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ НА ЯКІСТЬ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ
МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ В УНІВЕРСИТЕТАХ КИТАЮ ТА УКРАЇНИ*
- Гуцуляк Л.І.** 1234
СОЦІАЛЬНЕ ПРОЄКТУВАННЯ У ВОЛОНТЕРСЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ
- Демчик Н.О.** 1241
*СТАТЕНЕ ВИХОВАННЯ ЯК НЕВІДЄМНИЙ КОМПОНЕНТ У ПІДГОТОВЦІ
УЧНІВ ДО СТВОРЕННЯ СІМ'Ї У СКАНДИНАВСЬКИХ КРАЇНАХ*
- Дзинглюк О.С., Стадній А.С., Печарська В.П.** 1252
*ІНТЕРАКТИВНІ ТЕХНОЛОГІЇ В НАВЧАННІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ДЛЯ
ПІДВИЩЕННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ МОВЛЕННЄВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ*
- Димовська А.К.** 1260
*ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ ПРИЙОМІВ ДРАМАТИЧНОГО ВИХОВАННЯ НА УРОКАХ
ПОЗАКЛАСНОГО ЧИТАННЯ В ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ*
- Жукова Ю.В.** 1272
*КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ КОМУНІКАЦІЇ У ФАХОВІЙ
ПЕРЕДВИЩІЙ ОСВІТІ: ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА*
- Ігнатенко О.В., Самусь Т.В., Ігнатенко Г.В.** 1280
*ЗДІЙСНЕННЯ КОНТРОЛЮ НАВЧАЛЬНИХ ДОСЯГНЕНЬ СТУДЕНТІВ ПЕДА-
ГОГІЧНИХ ЗАКЛАДІВ ОСВІТИ В УМОВАХ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ*
- Каніболоцька О.А., Бородкіна А.А.** 1293
*ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ СТАРШО-
КЛАСНИКІВ З ІСПАНСЬКОЇ МОВИ*

- Кінд-Войтюк Н.В.** 1305
*УКРАЇНСЬКИЙ ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНИЙ ДІЯЧ, КОМПОЗИТОР,
ПЕДАГОГ, ГОЛОВА ТОВАРИСТВА «ПРОСВІТА»: АНАТОЛЬ ВАХНЯНИН*
- Ключник Р.М., Щолокова Г.В., Кулько В.А.** 1313
*ВИКОРИСТАННЯ МАСМЕДІА У ВИКЛАДАННІ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ ЗДО-
БУВАЧАМ ВИЩОЇ ОСВІТИ ГАЛУЗІ ЗНАНЬ «СФЕРА ОБСЛУГОВУВАННЯ»*
- Козак Л.В., Гірченко Т.В.** 1321
*СУЧАСНІ ЗАСОБИ ФОРМУВАННЯ МЕДІАГРАМОТНОСТІ У ДІТЕЙ
СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ*
- Кузнецов Р.М.** 1334
*КОМПЛЕКСНИЙ ПІДХІД ДО ВПРОВАДЖЕННЯ ІННОВАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ
У ПРОФЕСІЙНІЙ ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНІХ БАКАЛАВРІВ (СПЕЦІАЛІЗАЦІЯ
«БУДІВНИЦТВО ТА ЗВАРЮВАННЯ»)*
- Кучай О.В., Сопіга М.О.** 1349
*ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ
ЛОГІСТИКИ У МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ІНФОКОМУНІКАЦІЙ*
- Ладонько Л.С., Скорик Т.В. Духвин К.Д.** 1359
*ПОЗАШКІЛЬНА МИСТЕЦЬКА ОСВІТА В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ
СЬОГОДЕННЯ*
- Лесіна Т.М., Панченко І.В.** 1372
*ТЕОРЕТИЧНИЙ БАЗИС ТА МЕТОДИ ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ
СТУДЕНТІВ ДО МІЖКУЛЬТУРНОЇ ВЗАЄМОДІЇ В ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ
ФРАНЦУЗЬКОЇ МОВИ*
- Леськів-Бондарчук Г.В.** 1381
*РОЛЬ СПЕЦКУРСУ В ПІДГОТОВЦІ ФАХІВЦІВ З ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ
ДО СПОРТИВНО-ОЗДОРОВЧОЇ РОБОТИ З ЛЮДЬМИ ТРЕТЬОГО ВІКУ*
- Литвиненко Я.О., Сидоренко Н.В., Марєєв Д.А.** 1389
*ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ БЕЗПЕЧНОГО ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА
ЗАКЛАДУ ОСВІТИ ЗАСОБАМИ ІННОВАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ*
- Ломака О.С.** 1397
*СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТ-
НОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ НА УРОКАХ «Я ДОСЛІДЖУЮ СВІТ»*
- Мамиченко С.А., Ковалевський І.С.** 1406
*ПЕДАГОГІЧНІ ТЕХНОЛОГІЧНІ ШЛЯХИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ
МОТИВАЦІЇ ДО НАВЧАННЯ МАЙБУТНІХ МЕНЕДЖЕРІВ У ЗВО*
- Марєєва Т.В., Марєєв Д.А.** 1417
*ФОРМУВАННЯ ІНШОМОВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ В ДІТЕЙ СТАРШОГО
ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ НА ЗАСАДАХ ІНТЕГРОВАНОГО ПІДХОДУ*

- Маринченко Є.О., Ситніков О.М., Галісевич В.Г.** 1435
ВИКОРИСТАННЯ STEM ТЕХНОЛОГІЙ ТА НАВЧАЛЬНИХ ЗАСОБІВ У ПРОФЕСІЙНІЙ ОСВІТІ
- Мартиненко С.М., Довгий В.М.** 1442
ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ СПРЯМОВАНOSTІ ОСОБИСТОСТІ В ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ
- Москаленко А.М.** 1455
УНІВЕРСИТЕТСЬКІ СТУДІЇ ЯК ІННОВАЦІЙНА ФОРМА СПІВПРАЦІ ПРОФЕСОРСЬКО-ВИКЛАДАЦЬКОГО СКЛАДУ І ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ У ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ
- Олійник Т.І.** 1469
ФОРМУВАННЯ ПІЗНАВАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ НА УРОКАХ МИСТЕЦТВА З ВИКОРИСТАННЯМ СУЧАСНИХ ОСВІТНІХ ТЕХНОЛОГІЙ
- Павленко О.А.** 1477
КОНЦЕПЦІЯ ФОРМУВАННЯ УПРАВЛІНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ-ЗВ'ЯЗКІВЦІВ У ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ
- Постова С.А., Мисюк О.Ю., Черняк Ю.Г.** 1486
STEM-ОСВІТА ЯК КЛЮЧ ДО РОЗВИТКУ ЛІДЕРІВ МАЙБУТНЬОГО: ФОРМУВАННЯ КЛЮЧОВИХ НАВИЧОК
- Приходькіна Н.О.** 1499
ТЬЮТОРИНГ В ОСВІТІ ДОРΟΣЛИХ: ОСОБЛИВОСТІ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ
- Рускуліс Л.В., Грибович С.М., Рускуліс А.В.** 1515
ВИКОРИСТАННЯ УСЕМЕРЕЖЕВИХ ПЛАТОРМ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ЕЛЕКТИВНИХ КУРСІВ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ
- Свиридюк В.П.** 1527
ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНО СПРЯМОВАНОЇ ПИСЕМНОМОВЛЕННЄВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ВИКЛАДАЧІВ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ ПІД ЧАС САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ
- Сосік О.Д.** 1537
ЕТНОДИЗАЙН І FOLK DESIGN ЯК ПРОЄКТНІ ТЕХНОЛОГІЇ У ПІДГОТОВЦІ ХУДОЖНИКІВ ДЕКОРАТИВНО-ПРИКЛАДНОГО МИСТЕЦТВА
- Сторонська О.С., Кравець С.Ф.** 1547
ПРІОРИТЕТИ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МУЗИКОТЕРАПЕВТІВ В НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНІЙ ДУМЦІ США ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТОЛІТТЯ
- Філімонова Т.В.** 1557
ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ ДО ФОРМУВАННЯ В УЧНІВ ПРИРОДНИЧОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ЗАСОБАМИ ІНТЕРАКТИВНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

- Фоміна Л.В.** 1569
ПЕДАГОГІЧНА ТЕХНІКА ВИКЛАДАЧА МЕДИЧНОГО ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ ЯК ІНСТРУМЕНТ ПЕДАГОГІЧНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ
- Царенко В.А.** 1578
КРИТЕРІЙ СФОРМОВАНOSTІ ХУДОЖНЬОГО СВІТОГЛЯДУ МАЙБУТНЬОГО ВИКЛАДАЧА МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА
- Чорноус В.П.** 1586
ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ПРОФЕСІЙНОЇ СПРЯМОВАНOSTІ ОСОБИСТOSTІ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ
- Шевчук Г.Й.** 1594
ІНДИВІДУАЛЬНА ОСВІТНЯ ТРАЄКТОРІЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИНЦИПУ СТУДЕНТОЦЕНТРИЗМУ В ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ
- Шостачук Т.В., Петухова Т.А., Денисенко А.О., Трегуб А.М., Піддубна О.М.** 1602
СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ГРАФІЧНОГО ДИЗАЙНУ У СВІТІ ТА В УКРАЇНІ
- Яремович М.А.** 1612
ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ СОЛІДАРНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ НУШ

СЕРІЯ «Психологія»

- Андрусик О.О.** 1623
ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ РОЗВИТКУ ДИТЯЧОЇ ОБДАРОВАНOSTІ
- Белякова С.М., Гожельник Т.Є.** 1635
ОСОБЛИВОСТІ МОТИВАЦІЙНОЇ ГОТОВНОСТІ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ
- Белякова С.М., Захаренкова Ю.М.** 1646
ОСОБЛИВОСТІ КОРЕКЦІЇ ЕМОЦІЙНИХ СТАНІВ ЛЮДЕЙ ДОРΟΣЛОГО ВІКУ В УМОВАХ ВІЙНИ
- Белякова С.М., Ткачук Н.В.** 1657
ОСОБЛИВОСТІ КОРЕКЦІЇ ТА ПРОФІЛАКТИКИ ПОЯВИ СУЇЦИДАЛЬНИХ НАМІРІВ У ДОРΟΣЛИХ
- Богдановський С.О.** 1669
ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ЖИТТЄЗДАТНОСТІ ТА ДОЛАЮЧОЇ ПОВЕДІНКИ У ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ
- Бочелюк В.Й., Панов М.С., Сорока Д.Г.** 1679
ЗАГАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО НАДАННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДОПОМОГИ ПРИ ОСОБИСТІСНИХ КРИЗАХ
- Бульченко Д.В.** 1691
АКТИВНЕ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНЕ ПІЗНАННЯ ЯК ЧИННИК РОЗВИТКУ ОСОБИСТІСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ

- Гапоненко Л.О.** 1704
РЕФЛЕКСІЯ ІДЕНТИЧНОСТІ ЯК ФУНДАМЕНТАЛЬНІ МЕХАНІЗМИ РОЗВИТКУ ДІАЛОГІЧНОГО СПІЛКУВАННЯ
- Горенко М.В.** 1716
СПЕЦИФІКА КОМУНІКАТИВНИХ ПРОБЛЕМ МОЛОДІ В УМОВАХ ВІЙНИ В КРАЇНІ
- Грищенко М.В., Сидорович О.І., Ільченко Р.М.** 1725
ПСИХОЛОГІЧНИЙ РОЗВИТОК ТА САМОРЕАЛІЗАЦІЯ ОСІБ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ В УКРАЇНСЬКОМУ ОСВІТНЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ
- Гуляк У.М.** 1741
РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ДИНАМІКИ МОТИВАЦІЙНО-ЦІННІСНИХ ДЕТЕРМІНАНТ БОЙОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ЗС УКРАЇНИ ПРИЗВАНІХ ПО МОБІЛІЗАЦІЇ НА ОСОБЛИВИЙ ПЕРІОД
- Джеджера О.В., Джеджера К.В.** 1755
ВЗАЄМИНИ З ВИКЛАДАЧЕМ ЯК ЧИННИК ВПЛИВУ НА ЕМОЦІЙНІ ПЕРЕЖИВАННЯ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ
- Запорожцев Є.Г.** 1767
ПРОФЕСІЙНА ЗРІЛІСТЬ ПРАЦІВНИКА МОРЕГОСПОДАРСЬКОЇ ГАЛУЗІ ЯК ЧИННИК СТУПЕНЯ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ
- Каландирець М.С.** 1783
ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОГО ВИГОРАННЯ ПЕДАГОГІВ ЗАКЛАДІВ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ
- Католик Г.В.** 1792
ШЛЯХИ АКТИВІЗАЦІЇ ОСОБИСТІСНИХ РЕСУРСІВ У СКЛАДНИХ ЖИТТЄВИХ СИТУАЦІЯХ: ВІКОВИЙ АСПЕКТ
- Козлова А.Г., Лейбенко Я.В.** 1803
ФОРМУВАННЯ БЕЗПЕЧНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ В ІНТЕРНЕТІ
- Лич О.М., Кожушко К.П.** 1813
КОМУНІКАТИВНА КУЛЬТУРА ЯК СКЛАДОВА ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ПРАЦІВНИКІВ
- Матвієнко Д.С.** 1826
ІНДИВІДУАЛЬНА БЕСІДА: ПРИЙОМИ, СУТЬ ТА ПРАКТИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ В ІНДИВІДУАЛЬНІЙ РОБОТІ ВІЙСЬКОВОГО ПСИХОЛОГА З ВІЙСЬКОВО-СЛУЖБОВЦЯМИ
- Олійник І.В.** 1835
ПОЄДНАННЯ ЛОГО- ТА АРТТЕРАПЕВТИЧНИХ КОНЦЕПТІВ У ПСИХОТЕРАПЕВТИЧНІЙ РОБОТІ З ЕКЗИСТЕНЦІЙНОЮ КРИЗОЮ
- Оріщенко О.А., Фучіжі С.А.** 1850
ЖИТТЄСТІЙКІСТЬ ТА СМИСЛОЖИТТЄВІ ОРІЄНТАЦІЇ МАТЕРІВ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ: ІНДИВІДУАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ

- Симоненко С.М., Костюніна О.В., Кузнецова Л.В.** 1865
ІНТЕГРАЛЬНІ СОЦІАЛЬНО – ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ ПРОФЕСІЙНОГО ВИГОРЯННЯ ФАХІВЦІВ АДВОКАТУРИ
- Стадник В.А.** 1880
МОДЕЛЬ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО ПРОГНОЗУВАННЯ АДАПТОВАНOSTІ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ ДО СТРЕСО-ГЕННИХ ФАКТОРІВ ВІЙНИ
- Хараджи М.В., Карпик Л.М.** 1890
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ СТРАХІВ ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ, ЩО ВИКЛИКАНІ ВІЙНОЮ
- Хараджи М.В., Постернак О.А.** 1903
ПОДОЛАННЯ ДЕСТРУКЦІЙ ПСИХОЛОГІЧНОГО БЛАГОПОЛУЧЧЯ ЖІНОК-БІЖЕНОК ЗАСОБАМИ ТРЕНІНГОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ
- Хрущ О.В.** 1916
ТЕОРЕТИЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ РОЗРОБКИ МЕТОДІВ ПІДВИЩЕННЯ РІВНЯ КОНЦЕНТРАЦІЇ УВАГИ В ПРОЦЕСІ ЦІЛЕСПРЯМОВАНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
- Шаумян О.Г., Нікулічев О.Ю.** 1929
ВЕКТОРИ ФОРМУВАННЯ ПРАВОСВІДОМОСТІ І САМОЗМІНЮВАННЯ СТУДЕНТІВ ЗАКЛАДІВ ПЕРЕДВИЩОЇ ОСВІТИ
- Шевченко А.В.** 1942
ВПЛИВ КОЛЬОРІВ НА НАСТРІЙ ТА ЕМОЦІЇ ЛЮДИНИ
- Шевченко В.В.** 1950
ОСОБЛИВОСТІ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ГВАРДІЇ УКРАЇНИ ДО РИЗИКУ В УМОВАХ ВИКОНАННЯ СЛУЖБОВО-БОЙОВИХ ЗАВДАНЬ
- Шиловська О.М.** 1962
ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВУ ТОЛЕРАНТНОСТІ ДО НЕВИЗНАЧЕНОСТІ ПЕДАГОГІВ РІЗНОГО ВІКУ В УМОВАХ ВІЙНИ
- Шиловська О.М.** 1975
ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВУ СТРЕСОСТІЙКОСТІ ПЕДАГОГІВ ЯК ЧИННИКА РОЗВИТКУ ЖИТТЄВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ
- Шоу Біньбінь** 1989
ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВУ ЕТНІЧНОЇ ТОЛЕРАНТНОСТІ

ШАНОВНІ КОЛЕГИ!

Вийшов № 11(39) 2024 журналу категорії Б «Наукові інновації та передові технології».

Порушені на сторінках видання питання викликають чимало наукових дискусій щодо: характеризування сутності і особливостей соціального проектування у волонтерській діяльності; формування принципів організації процесу мовної підготовки курсантів вищих військових навчальних закладів, а, також, обґрунтування доцільності їхнього застосування; визначення ефективних педагогічних технологій і методів формування професійної мотивації майбутніх менеджерів для успішної фахової діяльності; реалізації теоретико-прикладного потенціалу комплексного підходу до впровадження інноваційних технологій у професійній підготовці майбутніх бакалаврів (спеціалізація «Будівництво та зварювання») та ін.

Бажаю міцного здоров'я, творчої наснаги, професійних злетів, життєвого оптимізму, людського щастя та процвітання, бути завжди наповненими радістю!

Разом наближаємо Перемогу!

З повагою,

**директор Видавничої групи «Наукові перспективи»,
кандидат наук з державного управління, доцент,
Лауреат премії Президента України для молодих вчених,
Лауреат премії Верховної Ради України
молодим ученим**

Ірина Жукова

СЕРІЯ «Управління та адміністрування»

УДК 005.1:005.33:005.4:005.7:005.95/96

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11\(39\)-22-49](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11(39)-22-49)

Романенко Євген Олександрович доктор наук з державного управління, професор, Заслужений юрист України, полковник, Центральний науково-дослідний інститут Збройних Сил України, Президент громадської наукової організації «Всеукраїнська асамблея докторів наук з державного управління», м. Київ, <https://orcid.org/0000-0003-2285-0543>

Трушкіна Наталія Валеріївна кандидат економічних наук, старший дослідник, старший науковий співробітник сектору промислової політики та інноваційного розвитку відділу промислової політики та енергетичної безпеки, Науково-дослідний центр індустріальних проблем розвитку НАН України, м. Харків, <http://orcid.org/0000-0002-6741-7738>

МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ ЗМІНАМИ В ОРГАНІЗАЦІЯХ

Анотація. На функціонування підприємств впливає безліч чинників екзогенного й ендогенного середовища. Це потребує вживання заходів для забезпечення належного рівня адаптації. Оскільки вплив чинників є постійним і його неможливо уникнути, необхідним є моніторинг зовнішнього та внутрішнього середовища. Це, у свою чергу, обумовлює потребу у трансформації системи управління змінами в організаціях різних видів економічної діяльності та організаційно-правових форм власності.

З огляду на це, метою даної статті є удосконалення методичного забезпечення системи управління змінами в організаціях на основі обґрунтування необхідності використання в цьому процесі інтегрального підходу шляхом поєднання процесного, поведінкового, системного, адаптивного, ситуаційного, гуманістичного, психодинамічного та компетентнісного підходів. Для досягнення поставленої мети використано такі загальнонаукові методи: аналізу та синтезу, порівняння та класифікації, структурно-логічного узагальнення.

У статті розглянуто суть теорій організаційних змін (адаптивна, змістовна, процесуальна, вибіркова, контекстуальна, критеріальна). Досліджено еволюційний розвиток теорії організаційних змін за хронологією: кінець

Другої світової війни; кінець 1970-х – початок 1980-х років; кінець 1980-х років – сучасність. Встановлено, що наразі не існує єдиної наукової точки зору щодо суті та змісту організаційних змін. Це обумовлено тим, що кожен дослідник має свою думку та бачення у визначенні даної економічної категорії. Це залежить від того, яку наукову школу він представляє. Узагальнено концептуальні підходи до трактування поняття «організаційні зміни». Розглянуто класифікацію організаційних змін за ознаками: мета, об'єкт, рівень, ступінь і методи здійснення. Проаналізовано суть та основні характеристики моделей управління змінами в організації.

У результаті дослідження виявлено, що багатогранність і міждисциплінарність феномену організаційних змін свідчить про необхідність розроблення інтегрального підходу, який дозволить досягти поставлених цілей та врахувати всі аспекти діяльності організацій в сучасних умовах.

Це дає змогу визначити зміст поняття «управління трансформацією корпоративної культури» у системі управління змінами в організації різного типу та галузевого спрямування, а також засади вдосконалення організаційного механізму управління трансформацією корпоративної культури організацій як сукупності принципів, інструментів, функцій, методів, засобів, ресурсів і чинників впливу.

Ключові слова: організація, організаційні зміни, управління змінами, система управління змінами, теорії, моделі, інтегральний підхід, трансформація, корпоративна культура.

Romanenko Yevgen Oleksandrovych Doctor of Public Administration, Professor, Honored Lawyer of Ukraine, Colonel, Central Research Institute of the Armed Forces of Ukraine, President of the public scientific organization “All-Ukrainian Assembly of Doctors of Public Administration”, Kyiv, <https://orcid.org/0000-0003-2285-0543>

Trushkina Nataliia Valeriivna Ph.D. (in Economics), Senior Researcher, Senior Research Officer of the Sector of Industrial Policy and Innovative Development of the Department of Industrial Policy and Energy Security, Research Center for Industrial Problems of Development of the NAS of Ukraine, Kharkiv, <http://orcid.org/0000-0002-6741-7738>

METHODICAL PROVISION OF THE CHANGE MANAGEMENT SYSTEM IN ORGANIZATIONS

Abstract. Many factors of the exogenous and endogenous environment affect the functioning of enterprises. This requires the use of measures to ensure the appropriate level of adaptation. Since the influence of factors is constant and cannot be avoided, it is necessary to monitor the external and internal environment. This, in

turn, determines the need for the transformation of the change management system in organizations of various types of economic activity and organizational and legal forms of ownership.

In view of this, the purpose of this article is to improve the methodological support of the change management system in organizations based on the justification of the need to use an integral approach in this process by combining process, behavioural, systemic, adaptive, situational, humanistic, psychodynamic and competence approaches. To achieve the goal, the following general scientific methods were used: analysis and synthesis, comparison and classification, structural and logical generalization.

The article examines the essence of theories of organizational change (adaptive, meaningful, procedural, selective, contextual, criterion). The evolutionary development of the theory of organizational changes according to chronology is studied: the end of the Second World War; the end of the 1970s – the beginning of the 1980s; the end of the 1980s – present. It was established that currently there is no single scientific point of view regarding the essence and content of organizational changes. This is due to the fact that each researcher has his own opinion and vision in defining this economic category. It depends on which scientific school he represents. Conceptual approaches to the interpretation of the concept of “organizational changes” are summarized. The classification of organizational changes according to the characteristics: purpose, object, level, degree and methods of implementation is considered. The essence and main characteristics of change management models in the organization are analysed.

As a result of the study, it was found that the multifaceted and interdisciplinary nature of the phenomenon of organizational changes indicates the need to develop an integrated approach that will allow achieving the set goals and take into account all aspects of the organization's activities in modern conditions.

This makes it possible to determine the meaning of the concept of “corporate culture management transformation” in the system of change management in organizations of various types and sectoral directions, as well as the principles of improving the organizational mechanism of management of the transformation of corporate culture of organizations as a set of principles, tools, functions, methods, means, resources and factors impact.

Keywords: organization, organizational changes, change management, change management system, theories, models, integrated approach, transformation, corporate culture.

Постановка проблеми. У сучасних умовах мінливого, нестійкого та кризового екзогенного середовища особливої актуальності набувають питання формування належної системи управління організаційними змінами. Одним із важливих елементів такої системи є корпоративна культура, яка впливає на фінансову результативність і рівень конкурентоспроможності організацій

різної спрямованості й галузевої приналежності. Це, у першу чергу, обумовлено тим, що корпоративна культура включає всі види діяльності і взаємовідносини всередині підприємства та з різними категоріями стейкхолдерів. Уміння аналізувати й оцінювати рівень розвитку корпоративної культури дає можливість керівництву організацій приймати науково обґрунтовані управлінські рішення, забезпечуючи їх оперативність і високу ефективність у системі управління організаційними змінами.

Тому необхідність вирішення вищенаведених завдань практичного характеру актуалізує потребу науково-методичного обґрунтування засад управління змінами в організаціях та розроблення відповідних методів, інструментарію та прикладних рекомендацій щодо їх реалізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню еволюційного розвитку, концепцій становлення, моделей реалізації системи управління змінами в організаціях присвячено велику кількість праць зарубіжних вчених. Серед них такі: М. Asif, М. Beer, R. Bhagat, Т. Blomquist, В. Bokhour, J. Braithwaite, М. Cohen, G. Fix, L. Fry, K. Gottlieb, D. Greenfield, М. Hashim, G. Hult, R. Hurley, L. Kaiser, W. Kim, R. Mauborgne, S. McQuaid, J. Moore, R. Myers, N. Nohria, М. Pawsey, R. Peterson, Т. Saarikko, В. Schneider, L. Tangi, J. Vessey, J. Westbrook, U. Westergren, L. Yang.

Різноманітні аспекти трансформації корпоративної культури як напряму підвищення ефективності кадрової політики у системі управління організаційними змінами висвітлено у значній кількості наукових праць (А. Білюк; Т. Василевська; Ю. Залознава; Г. Захарчин; С. Зубко, В. Карковська; Л. Івашова, В. Ємельянов; В. Карковська; Д. Ковальський; В. Куйбіда, І. Шпекторенко; О. Новікова; А. Полянська, Д. Тимошенко; Л. Прудіус; Н. Щербак та інші).

На думку провідних вчених (О. Андросова, Д. Ліфінцев, І. Отенко, М. Чепелюк, К. Фокіна-Мезенцева, О. Харчишина), визнання ролі організаційної культури є важливим аспектом, за яким відрізняють сучасні підходи до кадрового менеджменту, уявлення про лідерство та управління людськими ресурсами.

Не дивлячись на актуальні дослідження науково-методичного і прикладного характеру у формуванні системи управління змінами в організаціях, які ґрунтуються на теоретичних постулатах і накопиченому практичному досвіду, залишилось ще багато невирішених методичних питань.

Таким чином, дана проблема зумовила мету даної статті, яка полягає в обґрунтуванні й розробленні засад методичного забезпечення системи управління змінами в організаціях.

Теоретико-методологічною основою дослідження є положення теорії організацій, концепцій менеджменту, стратегічного управління, менеджменту персоналу організацій, соціальної відповідальності бізнесу, управління органі-

заційними змінами. У процесі дослідження використано такі загальнонаукові методи: аналізу та синтезу, порівняння та класифікації, структурно-логічного узагальнення, а також наукові підходи: процесний, поведінковий, системний, адаптивний, ситуаційний, гуманістичний, психодинамічний, компетентнісний.

Виклад основного матеріалу. У менеджменті та теорії організацій існує безліч понять, пов'язаних із організаційними змінами: «зміна», «трансформація», «перетворення», «розвиток», «удосконалення», «реорганізація», «модернізація», «адаптація» тощо. Слово «зміна» (change) походить від французького «changer», що означає у первинному значенні «вигин», «поворот» (гілок дерева, виноградної лози). Слово «change» і його переклад українською мовою максимально відображають погляд на організацію як на організм [1]. Дефініція «зміни» за своєю суттю – це «внутрішні повороти», які життєво необхідні для використання потенційних можливостей [2]. У «Новому тлумачному словнику української мови» зазначено, що зміна – це: 1) змінювання; перехід, перетворення чогось на щось якісно інше; 2) заміна когось, чогось кимось, чимось іншим [3].

У Великому тлумачному словнику сучасної української мови поняття «зміна» визначено як перехід, перетворення чого-небудь на щось якісно інше; змінювання [4]. Під змінами розуміють упровадження інновацій для перетворення діяльності підприємства відповідно до вимог ринку [5].

Поняття «зміни» можна трактувати як перехід до будь-чого іншого у сферах внутрішнього та зовнішнього середовища організації, появу чогось нового [6].

У роботі [7] запропоновано два підходи до трактування змін. Перший базується на тому, що зміни – це різні типи нововведень, які можуть вміло поєднуватись у різних напрямках (зміна цілей організації, структури, техніки, технологічних процесів, конструкцій виробів), перешкоджати застою та забезпечувати ефективно використання всіх наявних ресурсів. Згідно з другим підходом не існує універсального типу організаційної структури, який би забезпечував максимальну ефективність управління на всіх стадіях розвитку організації. При цьому наголошено, що перше тлумачення є більш загальним і пояснює організаційні зміни як можливість перетворень усіх складових підприємства, а не лише організаційної структури. Щодо другого підходу, то організаційні зміни доцільно розглядати як реакцію будь-яких складових організації на вплив визначальних ситуаційних чинників [7].

Як відомо, питання підтримки організаційних змін почали активно розглядати ще в 1960-х роках, із появою програм організаційного розвитку. Саме тоді було запропоновано чимало теорій організаційних змін (табл. 1).

Таблиця 1.

Теорії організаційних змін

Теорії	Представники
Адаптивна	Дж. Вудворд, В. Пауел, Б. Рован, П. Лоуренс та ін.
Змістовна	В. Бурке, Ж. Літвін, Ф. Гуіларт, Дж. Келлі та ін.
Процесуальна	К. Левін, Дж. Коттер, Т. Галпін та ін.
Вибіркова	М. Ханан, Дж. Фрімен, Р. Нельсон, С. Уінтер та ін.
Контекстуальна	П. Келлі, К. Боал, Х. Томасс та ін.
Критеріальна	Т. Беккер, Дж. Кларк, С. Еллет та ін.

Джерело: складено на основі [8-11].

У. Барнет і Г. Керолл (W. Barnett & G. Carroll) [12] розглядають два напрями економічних теорій, зосереджені у сфері організаційних змін. У рамках першого напряму досліджень, сконцентрованих переважно на адаптаційному механізмі організаційних змін, виокремлюють теорію непередбачуваних обставин, теорію ресурсної залежності, інституціональну теорію і теорію трансакційних витрат. Другий напрям узагальнює теорії вибіркового механізму організаційних змін і базується на постулаті, згідно з яким підприємства не можуть легко та швидко змінюватися, оскільки це пов'язано зі значним ризиком.

А. Арменакіс і А. Бедаян (A. Armenakis & A. Bedeian) [13], узагальнивши існуючі концепції організаційних змін, об'єднали їх у чотири групи. До першої групи віднесено змістовні теорії, у рамках яких досліджуються чинники, що узагальнюють цілі як успішних, так і неуспішних організаційних змін; до другої – контекстуальні теорії, у яких аналізуються внутрішні та зовнішні сили, що впливають на функціонування підприємства. Третю групу складають процесуальні теорії, які досліджують етапи здійснення змін на рівні зовнішнього середовища, підприємства й окремого працівника; четверту – критеріальні теорії, що визначають наслідки здійснення організаційних змін. Перша група теорій акцентує увагу на трансформаційній і трансакційній динаміці, що відображає зміни в поведінці (насамперед у мотивації та результатах діяльності) працівників як реакцію на зовнішні та внутрішні перетворення, що впливають на такі параметри, як методи управління, структура, політика і процедури, вимоги до поставлених завдань (компетенції), персональні навички (компетентності).

Контекстуальна група теорій представлена роботами авторів, які визначили та змодельовали оновлення стратегічних напрямів діяльності підприємства. В основу моделі було покладено таке припущення: оновлення стратегії є еволюційним процесом, який безпосередньо пов'язаний з інерцією підприємства (прихильністю поточній стратегії) [13].

Процесуальні теорії представлені дослідженнями К. Левіна (K. Lewin) [9], Дж. Коттера (J. Kotter) [10] та ін. У своїх роботах науковці найбільше уваги приділяють етапу підготовки до змін, акцентуючи увагу на тих аспектах, які, на їх думку, є найбільш важливими при здійсненні перетворень. Представники процесуальних теорій одностайні у визначенні суті процесів етапу інституалі-

зації змін. У рамках критеріальних теорій розглядаються наслідки здійснення організаційних трансформацій, серед яких (наслідків) виокремлюють такі реакції на зміни, як прихильність, лояльність, опір, цинізм і стрес. Представниками цього напрямку дослідження доведено, що сприйняття та опір залежать від особливостей упровадження змін.

Слід відзначити, що жодна група теорій не враховує сучасних особливостей функціонування підприємств, а саме невизначеності й інноваційного розвитку [14]. Спробу пояснити організаційні зміни та механізми їх упровадження в умовах невизначеності здійснив І. Адізес (I. Adizes) [15]. У рамках запропонованої концепції необхідність організаційних змін пов'язується зі стадіями життєвого циклу організації. Однак І. Адізес не враховує сферу діяльності підприємства і наголошує на універсальному характері застосування концепції.

Узагальнену хронологію дослідження теорії організаційних змін наведено в *табл. 2*.

Таблиця 2.

Еволюція теорії організаційних змін

Соціально-економічна характеристика	Характерні зміни	Стиль управління
<i>Кінець Другої світової війни</i>		
Економічне зростання та стабільність. Зміни асоціюються з прогресом, а сам процес змін характеризується поступовістю і безперервністю	Зміни є синонімом організаційного розвитку, зростання та адаптації. Процесний підхід до змін. Особлива увага приділяється методам упровадження перетворень і подоланню опору персоналу	Управління на основі екстраполяції. Темп змін прискорюється, але майбутнє ще можна передбачати шляхом екстраполяції минулого
<i>Кінець 1970-х – початок 1980-х років</i>		
Рецесія та спад. Енергетичні кризи 1970-х років. Поява нових конкурентів на глобальному ринку. Високий рівень безробіття. Тривала стагнація індустріальної виробничої системи	Зміни розглядаються як негативні, небажані та драматичні явища, що відображають кризовий стан підприємства. Поширено впровадження революційних і радикальних змін, що передбачають зміни в культурі, стратегії та організаційній структурі підприємств	Управління на основі передбачення змін, коли почали виникати несподівані явища і темп змін прискорився, однак не настільки, щоб неможливо було вчасно передбачити майбутні тенденції та сформувати реакцію на них
<i>Кінець 1980-х років – сучасність</i>		
Глобалізація ринків. Кризи у світовій економіці. Високий рівень конкуренції та безробіття	Зміни мають безперервний характер, є частиною реальності підприємства та єдиним передбачуваним явищем. Значна увага приділяється безперервному процесу навчання співробітників	Управління на основі гнучких екстрених рішень. Процес зміни має проактивний та реактивний характер

Джерело: складено на основі [16].

Наразі не існує єдиної наукової точки зору щодо суті та змісту організаційних змін. Кожен дослідник має свою думку та бачення у визначенні даної економічної категорії. Це залежить від того, яку наукову школу він представляє. Теоретичні підходи до трактування поняття «організаційні зміни» наведено в *табл. 3*.

Таблиця 3.

Підходи до визначення терміна «організаційні зміни»

Автор	Зміст
Е. Фламгольц, І. Рендл [17]	Організаційні зміни зводяться до того, що організації починають виробляти що-небудь відмінним чином у результаті певних дій
Г. Мінцберг, Б. Альстранд, Дж. Лампель [18]	Виявлення необхідних і можливих напрямів змін таких структурних елементів: структура та функції, політика і методи керівництва, людські чинники
С. Лазар [19]	Організаційні зміни виступають відповіддю на зовнішні сили, такі як зміни на ринку, різні тиски з точки зору конкурентоспроможності тощо, або можуть бути викликані деякими ендогенними змінними, такими як прагнення менеджера застосовувати різні методи чи технології
І. Петрова, В. Поліщук, В. Печенізький [20]	Будь-які зміни в одному або кількох елементах підприємства на будь-якій стадії його життєвого циклу, що можуть проявлятися у перетворенні потенціалу підприємства та зміні розмірів, масштабів і цілей його діяльності
О. Гусєва [21]	Цілеспрямований, організований процес перетворень у будь-яких підсистемах підприємства з майбутнім впливом на функціональну, конкурентну або генеральну стратегію для забезпечення його адаптивного функціонування або розвитку
К. Серебряк [1]	Комплексне поняття, що передбачає перетворення організації чи її окремих елементів відповідно до вимог постійно мінливого навколишнього середовища для досягнення високого рівня розвитку
О. Мельник, Р. Косцик [7]	Різні типи нововведень і перетворень, які можуть вміло поєднуватись у різних напрямках (зміна цілей організації, організаційної структури, техніки, технологічних процесів тощо) і здатні перешкоджати рецесійним тенденціям, забезпечувати ефективне використання всіх наявних ресурсів
В. Гриньова, Ю. Гребнева [16]	Процес перетворення елементів функціонування підприємства під впливом внутрішніх і зовнішніх чинників, що призводить до набуття нового (бажаного) якісного та кількісного стану, здатного на певний проміжок часу відповідати вимогам оточення
О. Підмурняк, Д. Баюра [22]	Необов'язково нові методи організації та планування, які використовуються у виробничо-господарській діяльності підприємства, наприклад, зміна організаційних форм виробничих процесів, використання нових методів нормування праці, зміна системи планування на підприємстві
	Реалізація нового методу у веденні бізнесу, організації робочих місць, фінансовому менеджменті або організації зовнішніх зв'язків
	Процес переходу системи в якісно інший стан відповідно до уявлення про бажане майбутнє

Джерело: складено на основі [1; 7; 16-22].

О. Мельник та Р. Косцик [7] виокремили шість напрямів зміни: 1) мети організації; 2) організаційної структури; 3) завдань; 4) технологій; 5) персоналу; 6) ресурсів. Класифікацію організаційних змін, запропоновану О. Підмурняком і Д. Баюрою [22], наведено в *табл. 4*.

Таблиця 4.

Класифікація організаційних змін

Класифікаційна ознака	Види змін
Мета	Створення ефективного механізму управління; посилення конкурентоспроможності та адаптивності компанії; зростання ефективності управління; зміна головних напрямів діяльності; забезпечення фінансової стійкості, інвестиційної привабливості
Об'єкт	Зміни організаційної структури; зміни технологій; зміни системи управління; зміни організації та умов праці; зміни культури, стилю і методів керівництва; зміни системи стимулювання та ін.
Рівень	Зачіпають всю організацію в цілому; здійснюються на рівні підрозділу; зачіпають окремих співробітників (групи співробітників)
Ступінь здійснення	Еволюційні зміни (реформи); революційні зміни (ломка, руйнування старої системи)
Методи здійснення	Примусові зміни (використовуються в умовах дефіциту часу, значного опору членів організації); адаптивні зміни (передбачають наявність значного запасу часу)

Джерело: складено на основі [22].

У теорії організації виділяють чотири найпоширеніших види організаційних змін [23]:

технологічні (підвищення ефективності виробництва товарів і послуг, зміни основної виробничої функції, заміна устаткування, знарядь праці, матеріалів і технологічних процесів);

продуктові (зміна асортименту продукції та набору послуг, що надаються, пов'язані зі змінами в потребах і перевагах споживачів);

структурні (перебудова внутрішньої організації, трудових процесів, зміна процесу прийняття рішень й управління, системи комунікацій, зміни в системі розподілу повноважень і відповідальності);

культурні (перегляд та зміна цінностей компанії, традицій, зміни в нормах, відносинах, переконаннях, поведінці співробітників організації, зміна стилю керівництва).

Процес змін і перетворень визначається поняттям «трансформація», яке є доволі складним та багатограним. Існуючі формулювання трансформації як економічної категорії узагальнено в *табл. 5*.

Вважається, що поняття «трансформація» набуло широкого використання в суспільних науках у другій половині ХХ ст. для характеристики новітніх процесів, пов'язаних із радикальними структурними змінами національних економік [35]. Автор статті [36] трактує трансформацію як процес адаптації (кількісного та якісного пристосування) елементів економічних систем на макро-, мезо- і мікрорівнях та їх взаємозв'язків відповідно до закономірностей функціонування та розвитку ринкового господарства, який приводить до формування якісно нової структури. С. Єрохін [37] розглядає трансформацію як зміну структури будь-якого об'єкта в межах самоорганізуючого процесу.

Погоджуючись із наведеними точками зору, слід зауважити, що трансформація, у тому числі в економіці, не обмежується тільки формою або структурою – навпаки, часто форма у трансформації лише відображає зміну суті певного явища або характеру відносин між економічними суб'єктами [38].

На думку Й. Шумпетера (J. Schumpeter) [39], трансформація – це креативне руйнування, що супроводжується радикальними інноваціями.

Ф. Хайєк [40] стверджує, що поступова трансформація жорстко організованої ієрархічної системи – це перетворення її на систему, яка дає людям можливість намагатися самим влаштувати своє життя і вибирати з різноманіття форм життєдіяльності ті, які відповідають їх нахилам, – така трансформація тісно пов'язана з розвитком комерції.

П. Друкер [41] підкреслює, що соціальні перетворення є найбільш тривалими; вони швидше, ніж усе насильство, виявлене на політичній поверхні суспільства, змінили не тільки його, але й економіку, і спільноти, і правління, у яких, з якими і при яких ми тепер живемо.

Д. Белл (D. Bell) [25] визначає трансформацію як заданий і вироблений ступінь необхідних змін, у рамках яких триває відбір найбільш вагомого і перспективного, відбувається адаптація суспільства до змін середовища через формування програм, проєктів, цілей, технологій подолання протиріч тощо.

Дж. Стігліц (J. Stiglitz) [42] під трансформацією розуміє перехідні процеси, які неминуче спричиняють колективні дії, що можуть мати місце як у межах державного регулювання, так і поза ними, як на національному, так і на локальному рівнях.

Таблиця 5.

Трактування поняття «трансформація»

Автор	Формулювання
Е. Тоффлер [24]	Перетворення, різнобічні бурхливі події, зміни, поштовхи в нову систему, які є не продовженням розвитку в поточному напрямі, а радикальними змінами, що, можливо, заперечують попередній досвід
Д. Белл [25]	Заданий ступінь необхідних змін, у рамках яких триває відбір найбільш вагової та перспективної, суспільство адаптується до змін середовища через формування програм, проєктів, цілей, технологій подолання протиріч та ін.
Н. Гражевська [26]	Загальна форма розвитку економічних систем, пов'язана з еволюційними та революційними змінами, постійними переходами економічних систем із стійкого в нестійкий стан і навпаки
С. Мочерний та інші [27]	Процес перетворення однієї економічної системи на іншу, що супроводжується відмиранням одних елементів, рис, властивостей і появою інших
Г. Грищенко, М. Головка [28]; Ю. Заволока [29]	Якісні перетворення економічної системи, її вихід за межі стабільного функціонування і перехід у стан нерівноваги, кількісних і якісних змін різної інтенсивності та спрямованості
Н. Петришина [30]	Складний процес перетворення економічної системи, який передбачає кількісні та якісні зміни складових системи і сфер суспільного життя
Г. Поченчук [31]	Складний процес перетворень, унаслідок яких змінюються кількісні та якісні параметри систем та їхніх складових
І. Маркович [32]	Іманентна особливість національних економік, яка відбувається постійно та є явищем безперервної зміни форми. Момент кардинальних перетворень, у результаті яких структура, ознаки, система взаємозв'язків змінюються повністю
С. Івашина, О. Івашина [33]	Глибинні перетворення, що зумовлені змінами технології та відбуваються на рівні економічних відносин, інститутів економічної та соціальної сфер. Процес, що послідовно та безперервно здійснюється на всіх рівнях економічної системи
О. Корнух, А. Турило [34]	Економічна категорія, яка пов'язана з економічною сферою, притаманна різним рівням господарювання, відображає складний процес, що здійснюється одночасно в просторі та часі, відбувається під впливом об'єктивних і суб'єктивних чинників та ключовою ознакою якої є сукупність змін, які зрештою приводять до нового економічного стану, нових економічних результатів і постановки нових економічних цілей та завдань

Джерело: складено на основі [24-34].

У дослідженні [32] І. Маркович пропонує системний, ситуаційний та процесний підходи як основні до розуміння природи трансформації. У межах процесного підходу науковець розуміє трансформацію як серію взаємопов'язаних процесів, які реалізуються в певній послідовності та є тривалими в часі. Причому, пропонуючи даний підхід до зазначеної дефініції, І. Маркович [32]

виділяє процесно-радикальний і процесно-еволюційний підходи, які дозволяють більш повно розкрити особливості кардинальності та стрімкості перебігу трансформаційних процесів. Утім істотну новизну тут визнати доволі складно, оскільки процесно-радикальний та процесно-еволюційний підходи відповідають трансформації на основі революційних та еволюційних змін, отже, йдеться просто про різні види трансформації.

Згідно із системним підходом (за І. Маркович [32]) трансформація – це іманентна особливість національних економік (якщо розглядати її на макрорівні), яка відбувається постійно та є явищем безперервної зміни форми. Поширюючи системний підхід на системи різного рівня, трансформацію можна розглядати як іманентну властивість системи, яка містить передумови безперервної зміни форми. Така точка зору є синонімічною до трактування розвитку в роботах Ю. Погорелова [43] як здатності до змін (у потенційному розумінні цього поняття).

Відповідно до ситуаційного підходу трансформація являє собою момент кардинальних перетворень, у результаті яких структура, ознаки, система взаємозв'язків змінюються повністю.

Використання різних підходів дозволило І. Маркович [32] доволі повно окреслити природу трансформацій як у загальному випадку (як властивості соціально-економічних систем), так і в конкретних випадках її прояву. Висловлена точка зору однозначно заслуговує поширення на інші рівні функціонування соціально-економічних систем, зокрема на рівень регіону та окремого підприємства, оскільки трансформація проявляє себе не виключно на рівні національної економіки, але і на мікро- та мезорівнях.

Таким чином, трансформація означає якісні перетворення або становлення економічної системи різного масштабу, що уможливорює перехід на новий рівень функціонування і розвитку системи, який здійснюється послідовно та безперервно на всіх етапах економічної системи [38].

Слід відзначити, що поняття «управління організаційними змінами» потребує уточнення суті й змісту. Так, Л. Кудрай і Б. Кляйнер (L. Kudray, B. Kleiner) [44] розглядають управління змінами з точки зору ринкових позицій підприємства та його конкурентних переваг. Для цього необхідна синхронізація запропонованих авторами важелів управління, до яких вони відносять стратегію, процеси, культуру і систему винагороди. Постійність змін потребує сталого вдосконалення цих складових. Також управління змінами має включати виявлення дестабілізуючих сил, визначення найбільш ефективної стратегії змін, що обумовлює вибір методів і способів їх реалізації [44]. Таке бачення управління змінами зорієнтоване на забезпечення конкурентоспроможності продукції та підприємства загалом. Д. Андерсон і Л. Андерсон (D. Anderson & L. Anderson) [45] наголошують на важливості людського аспекту здійснення змін, що передбачає розробку принципів, методів, рекомендацій щодо забезпечення змін шляхом залучення персоналу для кращого розуміння їх намірів.

М. Рейсс (M. Reiss) [46] визначає суть управління змінами як сукупність усіх дій, пов'язаних із довгостроковими змінами, суть якого полягає у створенні контексту або ситуації, сприятливої для всіх процесів змін.

О. Пассенхейм (O. Passenheim) [47] розглядає сучасне управління змінами як взаємодію процесів «знизу-вгору» та «згори-вниз», де при взаємодії аналізу та проектування «згори вниз» реалізуються стратегія розвитку та аналіз процесів, а «знизу вгору» – комунікація та розробка процесів. Найбільш розповсюдженою практикою «згори-вниз» є реінжиніринг бізнес-процесів і бізнесу, а «знизу-вгору» – це інструменти «кайзен» та lean-менеджмент, який передбачає орієнтацію на клієнтів, постачальників і персонал.

Д. Холанд і Д. Салво (D. Holland & D. Salvo) [48] для пояснення необхідності впровадження організаційних змін на підприємстві пропонують метафору «театру». У рамках концепції управління змінами пропонуються такі положення: перевірені стандарти знань існують у сферах організаційної поведінки та менеджменту, що забезпечує пояснення змін і рішення щодо управління ними; організації повинні процвітати, а не виживати – це передбачає, що для виживання необхідно використати мінімум зусиль, а максимум спрямувати на енергійне зростання в багатстві для досягнення мети, незважаючи на обставини або завдяки їм; імперативом організаційних змін має виступати ведення бізнесу в поточному періоді для отримання прибутку та зміна бізнесу в майбутньому для того, щоб залишатися прибутковим, що передбачає здійснення організаційних змін у процесі повноцінної діяльності підприємства; головна мета організаційних змін полягає в набутті конкурентних переваг; головною обставиною або контекстом змін є знаходження кожної окремої зміни в послідовності змін, які відбулися та які плануються; перспектива змін – переміщення організації з одного шляху ведення бізнесу до іншого; фокус змін – організаційні зміни створюють організаційні здібності для конкурентних переваг; головним пріоритетом організаційних змін має бути дотримання місії, а в цілому управління змінами є керуванням формулами, а не експериментальними випробуваннями та помилками [48].

На думку Т. Гринько та Т. Гвініашвілі [14], процес управління організаційними змінами являє собою управління переходом організації як системи з одного стану до іншого. Т. Гринько [49] наголошує, що цеструктурний підхід до переведення певних об'єктів і систем із поточного стану в бажаний майбутній стан, метою якого є розширення прав і можливостей співробітників прийняти та підтримати зміни в їх поточному бізнес-оточенні.

Близьке значення змінам надають Дж. Гібсон, Д. Іванцевич, Д. Доннеллі [50], трактуючи їх як дії, спрямовані на прийняття, апробацію, активне поширення і розвиток підприємством нових підходів до здійснення діяльності.

Звужене бачення управління організаційними змінами пропонують В. Ковальов і Ю. Яковлева [51], наголошуючи на контролі та відстеженні змін у проєктах, що передбачає дослідження конфігурації протягом його життєвого циклу. Т. Галпін (Т. Galpin) [52] метою планування та здійснення змін визначає мінімізацію опору та максимізацію ефективності їх здійснення.

Т. Бауліна [53] розглядає управління організаційними змінами як специфічний вид діяльності підприємства, що забезпечує процес планування, контролю та запровадження перетворень в організаційних, інформаційних, комунікаційних, інтелектуальних та інших ресурсах і компонентах підприємства при постійному моніторингу, оцінюванні та аналізі чинників внутрішнього і зовнішнього середовища.

І. Чернявська [54] пропонує розуміння управління організаційними змінами як «стрижень» розвитку підприємства на основі системного підходу з використанням ситуаційного аналізу.

Н. Беляєва [55] тлумачить управління організаційними змінами як сукупність послідовних взаємозалежних дій щодо реалізації функції управління, спрямованих на досягнення певних цілей підприємства, що впливають на його економічний стан через зміни у процесах, функціях, структурах і формах підприємства.

Управління змінами – це управління переходом організації, як системи, з одного стійкого стану до іншого, як правило, більш якісного [67]. Управління організаційними змінами – це заходи щодо планування, організації, мотивації та контролю, спрямовані на раціональну та завчасну зміну функціонування підприємства для досягнення високого рівня економічного розвитку [1].

Термін «управління змінами» можна розглядати як цілеспрямований вплив на пристосування певної системи та її окремих суб'єктів до умов мінливого внутрішнього та зовнішнього середовища [6].

Базовою моделлю управління змінами є запропонована ще в 1951 р. трьохетапна модель К. Левіна [9], яка становить основу більшості підходів управління «згори-вниз» як класичного погляду на організаційні перетворення. Модель включає такі етапи:

розморожування – аналіз існуючого стану підприємства, визначення рушійних сил і опис бажаного кінцевого стану;

рух – перехід з одного стану (те, що є на підприємстві) в інший (як має бути, кінцевий результат). Передбачає залучення персоналу підприємства до безпосереднього процесу здійснення змін;

заморожування – стабілізація організації та «цементування» нового стану.

Модель К. Левіна була модифікована, і на її основі розроблено більш удосконалені моделі управління змінами, серед яких моделі Л. Грейнера і

Дж. Коттера. У 1967 р. Л. Грейнер (L. Greiner) [57] розробив модель успішного управління змінами, яка деталізує етапи моделі К. Левіна. Л. Грейнер зобразив управління змінами як процес, що містить 6 етапів [57]:

тиск і спонукання (тиск чинників зовнішнього середовища та визнання необхідності змін через динаміку внутрішніх чинників);

посередництво та переорієнтація уваги (залучення зовнішнього консультанта чи співробітників як посередників);

діагностика і визначення конкретних проблем – усвідомлення (збір інформації «згори вниз» за умов зворотного зв'язку);

вирішення проблем і визначення зобов'язань щодо виконання нового курсу;

експеримент і виявлення (аналіз наслідків експериментального впровадження змін з метою підвищення їх ефективності шляхом коригування);

підкріплення і згода (мотивування персоналу та впровадження змін).

Головна ідея моделі Дж. Коттера (J. Kotter) [10; 58] полягає в тому, що процес змін відбувається шляхом реалізації 8 послідовних кроків, необхідних для успішного здійснення перетворень на підприємстві:

1) створення відчуття необхідності змін (вивчення ринкової ситуації, конкурентних позицій підприємства, виявлення та аналіз реальних і потенційних криз, сприятливих можливостей);

2) створення команди реформаторів (формування та організація групи агентів змін, виділення лідерів);

3) визначення бачення та стратегії (створення бажаного образу в майбутньому, розробка стратегії досягнення цього бачення);

4) пропаганда нової концепції майбутнього (охоплення всіх співробітників, яких стосуються зміни);

5) створення умов для широкої участі співробітників у перетвореннях (усунення можливих перешкод, делегування повноважень, мотивація персоналу);

6) одержання швидких результатів (планування перших кроків і їх виконання, нагородження та пропагування перших успіхів);

7) закріплення досягнутих успіхів і поглиблення змін (доведення процесу змін до кінця, поширення успішного досвіду по всій організації);

8) інституалізація (закріплення) змін у корпоративній культурі (демонстрація переваги нового стану).

Головним недоліком наведених моделей змін є їх лінійна форма. На практиці ж процес управління змінами має циклічний характер. Так, Е. Камерон (E. Cameron) [59] модифікував восьмий процес управління змінами Дж. Коттера. Основна відмінність запропонованої послідовності полягає в тому, що модель являє собою нескінченний цикл. Модель Е. Камерона

складається з таких етапів: створення потреби у змінах; створення команди змін; створення образу та цінностей; спілкування і залучення; наділення співробітників повноваженнями; винагородження успіхів і похваллення; зміцнення.

Основу моделі управління змінами «Дослідження – Дії» становить циклічна послідовність, яка містить такі етапи: дослідження (визнання організацією наявності проблем, що потребують вирішення за допомогою змін); зворотний зв'язок (обмін результатами дослідження між сторонніми фахівцями та менеджерами організації); обговорення (організація ефективних дискусій для формування цілей і планів змін); дії (реалізація перших етапів плану змін) [60].

Особливість даної моделі полягає в залученні додаткових фахівців до процесу змін. Також циклічність процесу управління змінами відображено в моделі І. Адізеса, згідно з якою зміни відбуваються постійно, проблеми породжуються змінами, рішення дозволяють подолати проблеми, а вирішені проблеми викликають нові зміни [60].

Управління змінами відповідно до моделі «Калейдоскоп змін», запропонованої Дж. Балогун і В. Хоуп-Хейлі (J. Balogun & V. Hope Hailey) [61], передбачає аналіз зовнішнього та внутрішнього організаційного контексту підприємства, який визначає можливості та напрями здійснення змін на підприємстві. Застосування моделі «Калейдоскоп» дозволяє створити унікальну картину для кожної ситуації змін, що виникає на підприємстві. Ефективне управління змінами на базі цієї моделі передбачає першочерговий аналіз зовнішнього контексту та поступовий перехід на основі аналізу до внутрішнього, де керівництво має можливість обирати найбільш оптимальну з альтернатив щодо управління змінами.

Розроблена у 2001 р. Дж. Хаятом (J. Hiatt) [62] модель ADKAR полягає в тому, що зміни реалізуються за двома напрямками: бізнес та співробітники. Тобто успіх перетворень можливий, якщо керувати одночасно впровадженням нового проєкту та змінами поведінки співробітників. ADKAR – це практично орієнтована модель змін, що складається з п'яти послідовних етапів [63]:

усвідомлення необхідності змін – на цьому етапі описуються підстави для здійснення змін;

бажання і готовність до змін – прийняття рішення про підтримку тих чи інших змін, які досягаються тільки у випадку розуміння їх необхідності;

формування знань про те, яким чином змінюватися, а також необхідних для змін знань, умінь, навичок;

здатність упроваджувати зміни – демонстрація застосовності та привабливості змін, а також визначення бар'єрів, які можуть завадити змінам;

забезпечення підтримки змін. Тут особлива увага приділяється зусиллям, спрямованим на підтримку змін. Їх стабілізація та прийняття

досягаються шляхом зворотного зв'язку, преміюванням, оцінкою діяльності та вживанням коригувальних заходів.

За спостереженнями В. Крюгера (W. Krüger) [64], автора моделі «Айсберг управління змінами», більшість керівників приділяють увагу видимій частині організації, забуваючи про те, що основні важелі не лежать на поверхні. Поверхнєве управління – верхня частина айсберга. На цьому рівні управління являє собою управління витратами, якістю, часом. Глибинне управління – нижня частина айсберга. На даному рівні відбувається управління змінами та впровадженнями: управління сприйняттям і переконаннями; управління владними та політичними повноваженнями.

На думку В. Крюгера [65], реальні зміни потребують глибинних змін у поведінці співробітників, їх цінності, зачіпаючи перерозподіл владних повноважень. Розглянуті моделі управління організаційними змінами узагальнено в *табл. 6*.

Один із найбільш відомих оглядів теорій організаційних змін представлено в роботі А. Арменакіса та А. Бедеяна [66], які узагальнили теоретичні та практичні дослідження з 1990 по 1998 р., і запропонували чотири підходи:

змістовний підхід охоплює опис внутрішніх параметрів організації, які визначають загальний характер, місію, цілі, спрямованість. Ці моделі є всеохоплюючими, доцільними для організаційної діагностики, планування організаційних змін і визначення їх впливу, а також включають межі та масштаби змін;

у рамках контекстуального підходу розглядається вплив внутрішніх чи зовнішніх чинників, які обумовлюють зміни;

процесний підхід, крім змісту та чинників змін, наголошує на існуванні етапів прийняття та планування, на кожному з яких відбуваються окремі процеси змін, які, у свою чергу, потребують часу для реалізації, зусиль для подолання опору та не завжди гарантують задовільний результат, а помилки, які можуть виникнути на будь-якому етапі, значно уповільнюють процес змін, що в цілому обумовлює складність досягнення прогресу;

поведінковий підхід передбачає акцент на афективній та емоційній реакції працівників підприємства на зміни, використання різних методологій та різної сукупності критеріїв, аналіз ролі комунікацій у забезпеченні ефективності реалізації організаційних змін. Важливість даного підходу полягає в тому, що в разі неувagi до кадрів несприйняття змін у формі опору може звести всі зусилля щодо планування та здійснення змін нанівець. Значна увага приділяється надається формуванню систем винагородження та покарання [67].

Таблиця 6.

Моделі управління змінами в організаціях

Модель	Особливості реалізації
Трьохетапна модель К. Левіна	Три стадії змін: розморожування, рух, заморожування
Модель успішного управління змінами Л. Грейнерар.	Управління змінами – це процес, що складається з послідовних етапів. Експериментальне впровадження змін
Вісім кроків управління змінами Дж. Коттера	Обов'язковість дотримання послідовності етапів, кожен наступний залежить від попереднього. Порушення послідовності або відмова від якогось з етапів призводить до ілюзії швидких змін, але відводить від бажаного результату
Модель Е. Камерона	Процес управління змінами має циклічний характер, є нескінченним
Модель І. Адізеса «Зміни – Проблеми –Рішення»	Зміни відбуваються постійно, проблеми породжуються змінами, рішення дозволяють подолати проблеми, вирішені проблеми викликають нові зміни
Модель «Дослідження – Дія» О. Віханського та А. Наумова	Процес змін відбувається в циклічній послідовності; залучення сторонніх фахівців до процесу перетворень
«Калейдоскоп змін» Дж. Балогун і В. Хоуп-Хейлі	Аналіз зовнішнього та внутрішнього організаційного контексту підприємства, який визначає можливості та напрями здійснення змін
Модель ADKAR Дж. Хаята	Зміни реалізуються за двома аспектами: аспект бізнесу та людський. Зміни приносять успіх тільки тоді, коли здійснюються і в тому, і в іншому аспекті
«Айсберг управління змінами» Ф. Крюгера	Поверхневе та глибинне управління змінами. Перетворення потребують глибинних змін у поведінці співробітників

Джерело: складено на основі [56].

У подальшому перелік підходів було розширено. До вищенаведених додалися системний, адаптивний та ситуаційний підходи [67-70]. У рамках системного підходу управління змінами розглядається як механізм побудови елементів, де кожен впливає на підприємство та управляє змінами, що передбачає аналіз взаємовпливу підприємства та зовнішнього середовища. Зміна будь-якого елемента припускає вплив на інші складові підприємства як системи. Адаптивний підхід передбачає розгляд управління змінами з позиції пристосування до зовнішнього середовища, динаміка якого обумовлює потребу у зміні структури, культури, ресурсів тощо. Ситуаційний підхід підкреслює важливість розуміння умов функціонування підприємства у відповідному періоді, в рамках якого здійснюються зміни, що обумовлює вибір моделей і методів управління [67]. Як продовження поведінкового підходу дослідники пропонують когнітивний, згідно з яким більш детально розглядаються внутрішні процеси, що відбуваються у мозку людини. Сприйняття кадрами змін є результатом того, як вони мислять, що передбачає

зосередження на побудові позитивного психічного ставлення. Досягнення цілей підкріплене аналізом тих обмежень, які обумовлюють поведінку кадрів, що є самодостатньою.

Продовженням поведінкового та когнітивного підходів є психодинамічний, який виник на основі досліджень Е. Кублер-Росс (E. Kübler-Ross) [71] щодо психологічних внутрішніх станів пацієнтів при взаємодії з внутрішнім середовищем. У подальшому ці стани було розвинуто Дж. Адамсом, Дж. Хайесом і Б. Хопсоном (J. Adams, J. Hayes, V. Hopson) [72], які запропонували інше сприйняття змін: полегшення, удар або сюрприз, заперечення, гнів, переговори (торги), депресія, прийняття, експериментування, відкриття, інтеграція.

Модель В. Сатір (V. Satir) [73] передбачає входження «чужорідного елемента» в поточний процес діяльності, який характеризується статусом-кво, що викликає період хаосу в контексті сприйняття індивідом, який може характеризуватися запереченням або емоційним онімінням, гнівом і дезорганізацією, на зміну яким приходить апатія та відчуття безглуздості, після чого виникає трансформаційна ідея, іноді як факт примирення із ситуацією, яка склалася. Після цього настає етап інтеграції, що припускає асиміляцію нового порядку у власний світ індивіда, який стає новим статусом-кво. Призначення цього підходу полягає в забезпеченні сприйняття працівниками змін та максимальному зниженні опору [74].

Ще одним підходом, який доповнює попередні, є гуманістичний, у рамках якого усвідомлення змін апелює до досвіду індивідуума, передбачається необхідність прийняття на себе відповідальності, наявність вибору, а також розуміння людини як цілісного суб'єкта в культурному та соціальному контексті. Цей підхід розглядається в контексті наукових доробок А. Маслоу, С. Роджерса, Д. Големана, Фр. Перлса. Крім зазначених, науковці [70; 75; 76] виокремлюють компетентнісний підхід, згідно з яким важливим є залучення кваліфікованих працівників до управління для досягнення поставлених цілей і завдань у розрізі напрямів змін.

Висновки. У результаті дослідження особливостей розвитку системи управління змінами в організаціях в умовах нестабільності зовнішнього середовища та кризових ситуацій [77-80], узагальнення теоретико-методичних засад зроблено такі висновки.

Багатогранність феномену організаційних змін свідчить про необхідність розроблення інтегрального підходу, який дозволить досягти поставлених цілей та врахувати всі аспекти діяльності організацій в сучасних умовах. У зв'язку з цим доведено необхідність використання інтегрального підходу до управління змінами в організаціях у результаті поєднання процесного, поведінкового, системного, адаптивного, ситуаційного, гуманістичного, психодинамічного та компетентнісного підходів.

Це, у свою чергу, дозволило визначити зміст поняття «управління трансформацією корпоративної культури» [81] у системі управління змінами в організації різного типу та галузевого спрямування. Під цим терміном пропонується розглядати специфічний вид управлінської діяльності, який включає сукупність функцій управління (прогнозування, планування, організація, мотивація, облік, контроль, аналіз і регулювання) на окремих етапах імплементації організаційних змін (ініціація, реалізація та інституціалізація), що передбачає вплив на процеси формування корпоративної культури для набуття належного стану з урахуванням чинників зовнішнього та внутрішнього середовища шляхом моніторингу з використанням методів прогнозування.

Перспективи подальших досліджень полягають у теоретичному обґрунтуванні стратегії цифрової трансформації корпоративної культури в органах публічної служби та розробленні механізмів її реалізацій у практичній площині.

Література:

1. Серебряк К.І. Управління організаційними змінами – необхідна умова забезпечення розвитку підприємства. *Вісник Східноукраїнського національного університету імені В. Даля*. 2016. № 6(230). С. 135-138.
2. Гарафонова О. І. Управління змінами: теорія, методологія та практика: монографія. Київ: КНУДТ, 2014. 314 с.
3. Новий тлумачний словник української мови / уклад. В. Яременко, О. Сліпушко. Київ: Аконіт, 2000. Т. 2. 912 с.
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови / голов. ред. В.Т. Бусел. 5-е вид. Київ: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
5. Воронков Д.К. Управління змінами на підприємстві: теорія та прикладні аспекти: монографія. Харків: ІНЖЕК, 2010. 340 с.
6. Дзяна С.Р., Дзяний Р.В. Теоретичні засади управління змінами в сучасних умовах. *Ефективність державного управління: зб. наук. пр. / Львівський регіональний інститут державного управління Національної академії державного управління*. Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2013. Вип. 34. С. 31-40.
7. Мельник О.Г., Косцик Р.С. Організаційні зміни: сутність та види. *Науковий вісник НЛТУ України: зб. наук.-техн. пр.* Львів: Нац. лісотехн. ун-т України, 2009. Вип. 19.3. С. 231-235.
8. Hannan M., Freeman J. Structural Inertia and Organizational Change. *American Sociological Review*. 1984. Vol. 29. P. 149-164.
9. Lewin K. *Field Theory in Social Science: Selected Theoretical Papers*. New York: Harper & Row, 1951. 346 p.
10. Kotter J. P. *Leading change: Why transformation efforts fail*. New York: Harvard Business Review, 2007. 256 p.
11. Harrington J. *Change Management Excellence: The Art of Excelling in Change Management*. New York: Payton Press, 2006. 156 p.
12. Barnett W., Carroll G. Modeling Internal Organizational Change. *Annual Review of Sociology*. 1995. Vol. 21. № 1. P. 217-236.
13. Armenakis A., Bedeian A. Organizational Change: A review of theory and research. *Journal of Organizational Change Management*. 1999. Vol. 25. № 3. P. 293-315. <https://doi.org/10.1177/014920639902500303>.

14. Гринько Т.В., Гвініашвілі Т.З. Організаційні зміни на підприємстві в умовах його інноваційного розвитку. *Економічний часопис-XXI*. 2015. № 1-2(2). С. 51-54.
15. Adizes I. K. *Managing Corporate Lifecycles*. 2nd ed. Santa Barbara, California: The Adizes Institute, 2016. 206 p.
16. Гриньова В.М., Гребнева Ю.І. Дослідження сутності управління змінами в забезпеченні циклічного розвитку підприємств. *Бізнес Інформ*. 2013. № 12. С. 249-254.
17. Flamholtz E., Randle Y. *Leading Strategic Change: Bridging Theory and Practice*. New York: Cambridge University Press, 2008. 320 p.
18. Mintzberg H., Ahlstrand B., Lampel J. *Strategy Safari : A Guided Tour Through the Wilds of Strategic Management*. Edinburgh: Financial Times Prentice Hall, 2001. 416 p.
19. Lazar C.G. The economic crisis – a factor of organizational change in public institutions in Romania. URL: http://www.nispa.org/conf_paper_detail.php?cid=18&p=1775&pid.
20. Петрова І.Л., Поліщук В.І., Печенізький В.П. *Управління змінами: посібник*. Київ: МГО «Фундація польсько-української співпраці ПАУСІ», 2007. 118 с.
21. Гусева О.Ю. *Управління стратегічними змінами: теорія і прикладні аспекти: монографія*. Донецьк: Вид-во «Ноулідж», 2014. 395 с.
22. Підмурняк О.О., Баюра Д.О. Організаційні зміни як головні складові у процесі організаційно-управлінської реструктуризації підприємств автомобільної галузі України. *Економіка та держава*. 2020. № 5. С. 81-87. <https://doi.org/10.32702/2306.6806.2020.5.81>.
23. Ровінська Н.Ю. Вплив організаційних змін на бізнес-модель компанії. *Управління проектами та розвиток виробництва*. 2015. № 4. С. 40-50.
24. Toffler A. *The Third Wave*. New York: William Morrow and Company, Inc., 1980. 552 p.
25. Bell D. *The Cultural Contradictions Of Capitalism*. 20th Anniversary ed. New York: Basic Books, 1996. 400 p.
26. Гражевська Н.І. *Еволюція сучасних економічних систем: навч. посіб.* / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ : Знання, 2011. 287 с.
27. *Економічна енциклопедія: у 3 т. / уклад. Б.Д. Гаврилишин, О.А. Устенко та ін.; ред. С.В. Мочерний*. Київ: Академія; Тернопіль: Академія народного господарства, 2002. Т. 3. 952 с.
28. Грищенко Г.О., Головка М.Й. Трансформація фінансово-економічних систем: теоретичні положення. *Вісник Житомирського державного технологічного університету. Сер.: Економічні науки*. 2012. № 4(62). С. 359-363. [https://doi.org/10.26642/jen-2012-4\(62\)-359-363](https://doi.org/10.26642/jen-2012-4(62)-359-363).
29. Заволока Ю.М. Інвестиційна поведінка суб'єктів підприємницької діяльності в трансформаційній економіці. *Вісник Дніпропетровського університету*. 2009. Вип. 3/1. С. 175-179.
30. Петришина Н.В. Проблеми трансформації економіки України. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Сер.: Економіка і право*. 2014. Вип. 24. С. 31-38.
31. Поченчук Г.М. Закономірності трансформаційних процесів національної економіки. *Економічний аналіз: зб. наук. пр.* Тернопіль: Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського нац. економічного ун-ту «Економічна думка», 2014. Т. 16. № 1. С. 123-129.
32. Маркович І.Б. Розкриття сутності поняття трансформації економічного простору в системі категорій розвитку національної економіки. *Економіка розвитку*. 2014. № 2. С. 77-81.
33. Івашина С.Ю., Івашина О.Ф. Соціально-інституціональні аспекти економічної трансформації. *Проблеми економіки*. 2014. № 2. С. 309-314.
34. Корнух О.В., Турило А.М. «Економічна трансформація» як ключове поняття сучасного громадського розвитку. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2014. № 6. Ч. 3. С. 189-191.

35. Радіонова О.М. Зайнятість у великих містах: сучасний економіко-теоретичний аналіз: монографія. Харків: Харківський нац. ун-т міського господарства ім. О.М. Бекетова, 2014. 178 с.
36. Чернюк Л.Г. Трансформаційні процеси в економіці України та її регіонах: проблеми та перспективи. *Збірник наукових праць Вінницького національного аграрного університету. Сер.: Економічні науки*. Вінниця: ВНАУ, 2011. № 1(48). С. 252-256.
37. Єрохін С.А. Трансформаційний процес та його структуризація. *Актуальні проблеми економіки*. 2005. № 2(44). С. 4-12.
38. Івченко Є.А. Трансформація як поняття та підходи до його розуміння в економічному контексті. *Ефективна економіка* [Електр. видання]. 2015. № 12. URL: http://www.economy.nauka.com.ua/pdf/12_2015/112.pdf (дата звернення: 27.06.2024).
39. Schumpeter J.A. Das wissenschaftliche Lebenswerk Eugen von Böhm-Bawerks. *Zeitschrift für Volkswirtschaft, Sozialpolitik und Verwaltung*. 1914. Vol. 23. P. 454-528.
40. Hayek F. The Road to Serfdom. 1st ed. London: George Routledge & Sons Ltd, 1944. 286 p.
41. Drucker P. The age of social transformation. *Atlantic Monthly*. 1994. Vol. 274. P. 53-80.
42. Stiglitz J. Whither Reform? – Ten Years of the Transition. *Annual Bank Conference on Development Economics* (Washington, D.C., April 28-30, 1999). Washington, 1999. URL: https://www8.gsb.columbia.edu/faculty/jstiglitz/sites/jstiglitz/files/1999_4_Wither_Reform.pdf.
43. Погорелов Ю.С. Природа, рушійні сили та способи розвитку підприємства. Харків: АДВА, 2010. 352 с.
44. Kudray L.M., Kleiner B.H. Global trends in managing change. *Industrial Management*. 1997. № 3. May-June. P. 14-22.
45. Anderson D., Anderson L. Beyond change management: advanced strategies for today's transformational leaders. San Francisco: Pfeiffer, 2001. 272 p.
46. Reiss M. Change Management: A Balanced and Blended Approach. Berlin: Books on Demand GmbH, 2012. 356 p.
47. Passenheim O. Change Management. London: Ventus Publishing ApS, 2010. 50 p.
48. Holland D., Salvo D. Change Management: the New Way: Easy to Understand; Powerful to Use. Bloomington: Xlibris Corporation, 2012. 286 p.
49. Гринько Т.В. Управління змінами на підприємствах – необхідна умова забезпечення їх розвитку. *Бізнес Інформ*. 2013. № 10. С. 247-252.
50. Gibson J. L., Ivancevich J. H., Donnelly J. H., Konopaske R. Organizations: Behavior, Structure, Processes. 14th ed. New York: McGraw-Hill Irwin, 2012. 642 p.
51. Ковальов В.М., Яковлева Ю.В. Інтегральна оцінка методів економічного управління підприємствами і персоналом. *Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу*. 2012. № 2(18). С. 84-89.
52. Galpin T.J. The human side of change: A practical guide to organization redesign. San Francisco: Jossey-Bass Publishers, 1996. 142 p.
53. Бауліна Т.В. Управління процесом організаційних змін підприємств в умовах перехідної економіки: автореф. дис... канд. екон. наук: 08.06.01 – економіка, організація та управління підприємствами / Міжнародний науково-технічний ун-т. Київ, 2004. 20 с.
54. Чернявська І.М. Управління організаційними змінами на машинобудівному підприємстві: автореф. дис... канд. екон. наук: 08.00.04 – економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності) / Дніпропетровський ун-т імені Альфреда Нобеля. Дніпропетровськ, 2013. 22 с.
55. Беляєва Н.Є. Управління організаційними змінами підприємства: автореф. дис... канд. екон. наук: 08.00.04 – економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності) / Харківський нац. економічний ун-т. Харків, 2009. 20 с.

56. Ладонько Л.С., Ганжа І.В. Сутність та моделі управління змінами на підприємстві. *Науковий вісник Полісся*. 2015. № 2(2). С. 101-108.
57. Greiner L. Evolution and revolution as organizations grow. *Harvard Business Review*. 1972. July-August. P. 37-46.
58. Kotter J.P. Winning At Change. *Leader to Leader*. 1998. № 3. P. 27-33.
59. Cameron E., Green M. Making Sense of Change Management. New York: Kogan Page, 2004. 282 p.
60. Adizes I. Mastering Change – Introduction to Organizational Therapy. Revised & Updated Edition. Santa Barbara: Adizes Institute Publications, 2018. 298 p.
61. Balogun J., Hope Hailey V. Exploring Strategic Change. 3rd ed. London: Pearson, 2008. 312 p.
62. Hiatt J.M. ADKAR: A Model for Change in Business, Government and our Community. 1st ed. Loveland: Prosci Learning Center Publications, 2006. 146 p.
63. Hiatt J., Creasey T. Change Management: The People Side of Change. 2nd ed. Loveland: Prosci Learning Center Publications, 2012. 148 p.
64. Krüger W. Excellence in Change: Wege zur strategischen Erneuerung. Wiesbaden: Dr. Th. Gabler Verlag, 2000. 388 p.
65. Krüger W. Excellence in Change. Wiesbaden: Springer Gabler, 2009. 448 p. <https://doi.org/10.1007/978-3-8349-9510-0>.
66. Armenakis A.A., Bedeian A.G. Organisational Change: A Review of Theory and Research in the 1990s. *Journal of Management*. 1999. Vol. 25. Iss. 3. P. 293-315. <https://doi.org/10.1177/014920639902500303>.
67. Гринь Є.Л. Концепція управління організаційними змінами підприємства. *Ефективна економіка*. 2018. № 10. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/10_2018/46.pdf.
68. Степаненко С.В., Лукашев С.В. Морфологічний аналіз поняття «управління організаційними змінами». *Бізнес Інформ*. 2015. № 4. С. 291-297.
69. Гринько Т.В., Гвініашвілі Т.З. Концептуалізація моделей управління змінами на підприємствах в сучасних умовах мінливого середовища. *Технологический аудит и резервы производства*. 2015. № 1/5(21). С. 34-40.
70. Стеців С.Р. Формування елементів системи управління змінами на підприємстві. *Вісник Сумського державного університету. Сер.: Економіка*. 2012. № 4. С. 155-163.
71. Kübler-Ross E. Living with Death and Dying. New York: Simon & Schuster, Inc., 1997. 192 p.
72. Adams J., Hayes J., Hopson B. Transition: Understanding and Managing Personal Change. London: Martin Robinson, 1976. 255 p.
73. Satir V., Gomori M., Gerber J., Banmen J. The Satir Model: Family Therapy and Beyond. Palo Alto: Science and Behavior Books, 2006. 400 p.
74. Петрова І.Л. Управління персоналом в процесі організаційних перетворень. *Формування ринкової економіки: зб. наук. пр. Спец. вип. Управління людськими ресурсами: проблеми теорії та практики*. Київ: КНЕУ, 2007. Т. 1. Ч. II. С. 646-655.
75. Кужда Т. Етапи успішного управління організаційними змінами на підприємстві. *Галицький економічний вісник*. 2013. № 2. С. 66-71.
76. Миколайчук І.П., Стрижак Ю.О. Компетентнісний підхід в системі управління персоналом. *Інтернаука*. 2017. № 18(40). Т. 2. С. 53-56.
77. Kwilinski A., Zaloznova Yu., Trushkina N., Rynkevych N. Organizational and methodological support for Ukrainian coal enterprises marketing activity improvement. *E3S Web of Conferences*. 2020. Vol. 168. Article 00031. <https://doi.org/10.1051/e3sconf/202016800031>.
78. Trushkina N., Abazov R., Rynkevych N., Bakhautdinova G. Digital Transformation Organizational Culture under Conditions of the Information Economy. *Virtual Economics*. 2020. Vol. 3. No. 1. P. 7-38. [https://doi.org/10.34021/ve.2020.03.01\(1\)](https://doi.org/10.34021/ve.2020.03.01(1)).

79. Романенко Є. О., Федосова В. Е. Україні загрожує демографічна криза. *Moderní aspekty vědy: XXXI. Díl mezinárodní kolektivní monografie. Česká republika: Mezinárodní Ekonomický Institut s.r.o., 2023. Str. 10-20.*

80. Трушкіна Н., Жукова І. Управління розвитком критичної інфраструктури: уточнення теоретичних положень. *Věda a perspektivy. 2024. No. 4(35). Str. 63-73. [https://doi.org/10.52058/2695-1592-2024-4\(35\)-63-73](https://doi.org/10.52058/2695-1592-2024-4(35)-63-73).*

81. Ремига Ю. С., Приймак Н. В., Трушкіна Н. В., Ринкевич Н. С. Цифрова трансформація організаційної культури підприємств: монографія. Київ: ПЗВО «Міжнародний європейський університет», 2024. 250 с.

References:

1. Sieriebriak, K. I. (2016). Upravlinnia orhanizatsiinymy zminamy – neobkhidna umova zabezpechennia rozvytku pidpryiemstva [Management of organizational changes is a necessary condition for ensuring the development of the enterprise]. *Visnyk Skhidnoukrainskoho natsionalnoho universytetu imeni V. Dalia – Bulletin of the Eastern Ukrainian National University named after V. Dahl, 6(230), 135-138* [in Ukrainian].

2. Harafonova, O. I. (2014). *Upravlinnia zminamy: teoriia, metodolohiia ta praktyka* [Change management: theory, methodology and practice]. Kyiv: KNUDT [in Ukrainian].

3. Yaremenko, V., & Slipushko, O. (2000). *Novyi tlumachnyi slovnyk ukrainskoi movy* [New explanatory dictionary of the Ukrainian language]. Kyiv: Akonit, vol. 2 [in Ukrainian].

4. Busel, V. T. (2005). *Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy* [A large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language]. 5th ed. Kyiv: Irpin: VTF «Perun» [in Ukrainian]

5. Voronkov, D. K. (2010). *Upravlinnia zminamy na pidpryiemstvi: teoriia ta prykladni aspekty* [Change management in the enterprise: theory and applied aspects]. Kharkiv: INZhEK [in Ukrainian].

6. Dziana, S. R., & Dziany, R. V. (2013). Teoretychni zasady upravlinnia zminamy v suchasnykh umovakh [Theoretical principles of change management in modern conditions]. *Efektivnist derzhavnoho upravlinnia – Efficiency of public administration. Lviv: Lviv Regional Institute of Public Administration of the National Academy of Public Administration, 34, 31-40* [in Ukrainian].

7. Melnyk, O. H., & Kostsyk, R. S. (2009). Orhanizatsiini zminy: sutnist ta vydy [Organizational changes: essence and types]. *Naukovyi visnyk NLTU Ukrainy – Scientific Bulletin of National Forest Technology University of Ukraine, 19.3, 231-235* [in Ukrainian].

8. Hannan, M., & Freeman, J. (1984). Structural Inertia and Organizational Change. *American Sociological Review, 29, 149-164.*

9. Lewin, K. (1951). *Field Theory in Social Science: Selected Theoretical Papers*. New York: Harper & Row.

10. Kotter, J. P. (2007). Leading change: Why transformation efforts fail. New York: Harvard Business Review.

11. Harrington, J. (2006). *Change Management Excellence: The Art of Excelling in Change Management*. New York: Payton Press.

12. Barnett, W., & Carroll, G. (1995). Modeling Internal Organizational Change. *Annual Review of Sociology, 21(1), 217-236.*

13. Armenakis, A., & Bedeian, A. (1999). Organizational Change: A review of theory and research. *Journal of Organizational Change Management, 25(3), 293-315. <https://doi.org/10.1177/014920639902500303>.*

14. Hryenko, T. V., & Hviniashvili, T. Z. (2015). Orhanizatsiini zminy na pidpryiemstvi v umovakh yoho innovatsiinoho rozvytku [Organizational changes at the enterprise in the context of its innovative development]. *Ekonomichniy chasopys-XXI – Economic journal-XXI, 1-2(2), 51-54* [in Ukrainian].

15. Adizes, I. K. (2016). *Managing Corporate Lifecycles*. 2nd ed. Santa Barbara, California: The Adizes Institute.
16. Hrynova, V. M., & Hrebnieva, Yu. I. (2013). Doslidzhennia sutnosti upravlinnia zminy v zabezpechnni tsyklichnoho rozvytku pidpriumstv [Study of the essence of change management in ensuring the cyclical development of enterprises]. *Biznes Inform – Business Inform*, 12, 249-254 [in Ukrainian].
17. Flamholtz, E., & Randle, Y. (2008). *Leading Strategic Change: Bridging Theory and Practice*. New York: Cambridge University Press.
18. Mintzberg, H., Ahlstrand, B., & Lampel, J. (2001). *Strategy Safari : A Guided Tour Through the Wilds of Strategic Management*. Edinburgh: Financial Times Prentice Hall.
19. Lazar, C. G. (2000). The economic crisis – a factor of organizational change in public institutions in Romania. URL: http://www.nispa.org/conf_paper_detail.php?cid=18&p=1775&pid.
20. Petrova, I. L., Polishchuk, V. I., & Pechenizkyi, V. P. (2007). *Upravlinnia zminy* [Change Management: A Guide]. Kyiv: NGO “Polish-Ukrainian Cooperation Foundation PAUSI” [in Ukrainian].
21. Husieva, O. Iu. (2014). *Upravlinnia stratehichnymy zminy: teoriia i prykladni aspekty* [Strategic change management: theory and applied aspects]. Donetsk: Knowledge Publishing House [in Ukrainian].
22. Pidmurniak, O. O., & Baiura, D. O. (2020). Orhanizatsiini zminy yak holovni skladovi u protsesi orhanizatsiino-upravlinskoj restrukturyzatsii pidpriumstv avtomobilnoi haluzi Ukrainy [Organizational changes as the main components in the process of organizational and managerial restructuring of enterprises in the automotive industry of Ukraine]. *Ekonomika ta derzhava – Economy and the State*, 5, 81-87. <https://doi.org/10.32702/2306.6806.2020.5.81> [in Ukrainian].
23. Rovinska, N. Iu. (1980). Vplyv orhanizatsiinykh zmin na biznes-model kompanii [The impact of organizational changes on the company's business model]. *Upravlinnia proektamy ta rozvytok vyrobnytstva – Project management and production development*, 4, 40-50 [in Ukrainian].
24. Toffler, A. (1980). *The Third Wave*. New York: William Morrow and Company, Inc.
25. Bell, D. (1996). *The Cultural Contradictions Of Capitalism*. 20th Anniversary ed. New York: Basic Books.
26. Hrazhevskaya, N. I. (2011). *Evoliutsiia suchasnykh ekonomichnykh system* [Evolution of modern economic systems]. Kyiv: Znannia [in Ukrainian].
27. Mochernyi, S. V. et al. (2002). *Ekonomichna entsyklopediia* [Economic encyclopedia]: in 3 volumes. Kyiv: Academy; Ternopil: Academy of National Economy, vol. 3 [in Ukrainian].
28. Hryshchenko, H. O., & Holovko, M. I. (2012). Transformatsiia finansovo-ekonomichnykh system: teoretychni polozhennia [Transformation of financial and economic systems: theoretical provisions]. *Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnogo tekhnolohichnoho universytetu. Ser.: Ekonomichni nauky – Bulletin of the Zhytomyr State University of Technology. Ser.: Economic Sciences*, 4(62), 359-363. [https://doi.org/10.26642/jen-2012-4\(62\)-359-363](https://doi.org/10.26642/jen-2012-4(62)-359-363) [in Ukrainian].
29. Zavaloka, Yu. M. (2009). Investytsiina povedinka subiektiv pidpriumnytskoi diialnosti v transformatsiinii ekonomitsi [Investment behavior of business entities in the transformation economy]. *Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu – Bulletin of Dnipropetrovsk University*, 3/1, 175-179 [in Ukrainian].
30. Petryshyna, N. V. (2014). Problemy transformatsii ekonomiky Ukrainy [Problems of transformation of the economy of Ukraine]. *Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova. Ser.: Ekonomika i pravo – Scientific journal of the NPU named after M. P. Drahomanova. Ser.: Economy and Law*, 24, 31-38 [in Ukrainian].
31. Pochenchuk, H. M. (2014). Zakonomirnosti transformatsiinykh protsesiv natsionalnoi ekonomiky [Patterns of transformational processes of the national economy]. *Ekonomichni analiz – Economic analysis*. Ternopil: Ekonomichna dumka, 16(1), 123-129 [in Ukrainian].

32. Markovych, I. B. (2014). Rozkryttia sutnosti poniattia transformatsii ekonomichnoho prostoru v systemi katehorii rozvytku natsionalnoi ekonomiky [Revealing the essence of the concept of transformation of the economic space in the system of categories of development of the national economy]. *Ekonomika rozvytku – Development economics*, 2, 77-81 [in Ukrainian].
33. Ivashyna, S. Iu., & Ivashyna, O. F. (2014). Sotsialno-instytutsionalni aspekty ekonomichnoi transformatsii [Social and institutional aspects of economic transformation]. *Problemy ekonomiky – The Problems of Economy*, 2, 309-314 [in Ukrainian].
34. Kornukh, O. V., & Turylo, A. M. (2014). “Ekonomichna transformatsiia” yak kliuchove poniattia suchasnoho hromadskoho rozvytku [“Economic transformation” as a key concept of modern social development]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnogo universytetu – Scientific Bulletin of Kherson State University*, 6(3), 189-191 [in Ukrainian].
35. Radionova, O. M. (2014). Zainiatist u velykykh mistakh: suchasnyi ekonomiko-teoretychnyi analiz [Employment in big cities: modern economic and theoretical analysis]. Kharkiv: Kharkiv National University of Urban Economy named after O. M. Beketova [in Ukrainian].
36. Cherniuk, L. H. (2011). Transformatsiini protsesy v ekonomitsi Ukrainy ta yii rehionakh: problemy ta perspektyvy [Transformation processes in the economy of Ukraine and its regions: problems and prospects]. *Zbirnyk naukovykh prats Vinnytskoho natsionalnoho ahrarnoho universytetu. Ser.: Ekonomichni nauky – Collection of scientific works of the Vinnytsia National Agrarian University. Ser.: Economic Sciences*, 1(48), 252-256 [in Ukrainian].
37. Ierokhin, S. A. (2005). Transformatsiinyi protses ta yoho strukturyzatsiia [The transformation process and its structuring]. *Aktualni problemy ekonomiky – Actual problems of the economy*, 2(44), 4-12 [in Ukrainian].
38. Ivchenko, Ye. A. (2015). Transformatsiia yak poniattia ta pidkhody do yoho rozuminnia v ekonomichnomu konteksti [Transformation as a concept and approaches to its understanding in the economic context]. *Efektivna ekonomika – Efficient economy*, 12. Retrieved from http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/12_2015/112.pdf [in Ukrainian].
39. Schumpeter, J. A. (1914). Das wissenschaftliche Lebenswerk Eugen von Böhm-Bawerks. *Zeitschrift für Volkswirtschaft, Sozialpolitik und Verwaltung*, 23, 454-528.
40. Hayek, F. (1994). *The Road to Serfdom*. 1st ed. London: George Routledge & Sons Ltd.
41. Drucker, P. (1994). The age of social transformation. *Atlantic Monthly*, 274, 53-80.
42. Stiglitz, J. (1999). Whither Reform? – Ten Years of the Transition. *Annual Bank Conference on Development Economics* (Washington, D.C., April 28-30, 1999). URL: https://www.gsb.columbia.edu/faculty/jstiglitz/sites/jstiglitz/files/1999_4_Wither_Reform.pdf.
43. Pohorelov, Yu. S. (2010). *Pryroda, rushiini syly ta sposoby rozvytku pidpriemstva* [Nature, driving forces and methods of enterprise development]. Kharkiv: AdvA [in Ukrainian].
44. Kudray, L. M., & Kleiner, B. H. (1997). Global trends in managing change. *Industrial Management*, 3, May-June, 14-22.
45. Anderson, D., & Anderson, L. (2001). *Beyond change management: advanced strategies for today's transformational leaders*. San Francisco: Pfeiffer.
46. Reiss, M. (2012). *Change Management: A Balanced and Blended Approach*. Berlin: Books on Demand GmbH.
47. Passenheim, O. (2010). *Change Management*. London: Ventus Publishing ApS.
48. Holland, D., & Salvo, D. (2012). *Change Management: the New Way: Easy to Understand; Powerful to Use*. Bloomington: Xlibris Corporation, 2012. 286 p.
49. Hryenko, T. V. (2012). Upravlinnia zminamy na pidpriemstvakh – neobkhidna umova zabezpechennia yikh rozvytku [Change management at enterprises is a necessary condition for ensuring their development]. *Biznes Inform – Business Inform*, 10, 247-252 [in Ukrainian].
50. Gibson, J. L., Ivancevich, J. H., Donnelly, J. H., & Konopaske, R. (2012). *Organizations: Behavior, Structure, Processes*. 14th ed. New York: McGraw-Hill Irwin.

51. Kovalov, V. M., & Yakovlieva, Yu. V. (2012). Integralna otsinka metodiv ekonomichnoho upravlinnia pidpriemstvamy i personalom [Integral assessment of methods of economic management of enterprises and personnel]. *Visnyk Berdianskoho universytetu menedzhmentu i biznesu – Bulletin of the Berdyan University of Management and Business*, 2(18), 84-89 [in Ukrainian].
52. Galpin, T. J. (1996). *The human side of change: A practical guide to organization redesign*. San Francisco: Jossey-Bass Publishers.
53. Baulina, T. V. (2004). *Upravlinnia protsesom orhanizatsiinykh zmin pidpriemstv v umovakh perekhidnoi ekonomiky* [Management of the process of organizational changes of enterprises in the conditions of a transitional economy]: author's Abstract Thesis candidate economy sciences: 08.06.01 – Economy, organization and management of enterprises. Kyiv: International Scientific and Technical University [in Ukrainian].
54. Cherniavska, I. M. (2013). *Upravlinnia orhanizatsiinykh zminamy na mashynobudivnomu pidpriemstvi* [Management of organizational changes at a machine-building enterprise]: author's Abstract Thesis candidate economy science: 08.00.04 – Economics and enterprise management (by types of economic activity). Dnipropetrovsk: Dnipropetrovsk Alfred Nobel University [in Ukrainian].
55. Bieliaieva, N. Ie. (2009). *Upravlinnia orhanizatsiinykh zminamy pidpriemstva* [Management of organizational changes of the enterprise]: author's Abstract Thesis candidate economy sciences: 08.00.04 – Economics and management of enterprises (by types of economic activity). Kharkiv: Kharkiv National Economics University [in Ukrainian].
56. Ladonko, L. S., & Hanzha, I. V. (2015). Sutnist ta modeli upravlinnia zminamy na pidpriemstvi [The essence and models of change management at the enterprise]. *Naukovyi visnyk Polissia – Polissya scientific bulletin*, 2(2), 101-108 [in Ukrainian].
57. Greiner, L. (1972). Evolution and revolution as organizations grow. *Harvard Business Review*, July-August, 37-46.
58. Kotter, J. P. (1998). Winning At Change. *Leader to Leader*, 3, 27-33.
59. Cameron, E., & Green, M. (2004). *Making Sense of Change Management*. New York: Kogan Page.
60. Adizes, I. (2018). *Mastering Change – Introduction to Organizational Therapy*. Revised & Updated Edition. Santa Barbara: Adizes Institute Publications.
61. Balogun, J., & Hope Hailey, V. (2008). *Exploring Strategic Change*. 3rd ed. London: Pearson.
62. Hiatt, J. M. (2006). *ADKAR: A Model for Change in Business, Government and our Community*. 1st ed. Loveland: Prosci Learning Center Publications.
63. Hiatt, J., & Creasey, T. (2012). *Change Management: The People Side of Change*. 2nd ed. Loveland: Prosci Learning Center Publications.
64. Krüger, W. (2000). *Excellence in Change: Wege zur strategischen Erneuerung*. Wiesbaden: Dr. Th. Gabler Verlag.
65. Krüger, W. (2009). *Excellence in Change*. Wiesbaden: Springer Gabler. <https://doi.org/10.1007/978-3-8349-9510-0>.
66. Armenakis, A. A., & Bedeian, A. G. (1999). Organisational Change: A Review of Theory and Research in the 1990s. *Journal of Management*, 25(3), 293-315. <https://doi.org/10.1177/014920639902500303>.
67. Hryn, Ye. L. (2018). Kontsepsiia upravlinnia orhanizatsiinykh zminamy pidpriemstva [The concept of management of organizational changes of the enterprise]. *Efektivna ekonomika – Efficient economy*, 10. Retrieved from http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/10_2018/46.pdf [in Ukrainian].
68. Stepanenko, S. V., & Lukashev, S. V. (2015). Morfolohichniy analiz poniattia “upravlinnia orhanizatsiinykh zminamy” [Morphological analysis of the concept of “organizational change management”]. *Biznes Inform – Business Inform*, 4, 291-297 [in Ukrainian].

69. Hrynko, T. V., & Hviniashvili, T. Z. (2015). Kontseptualizatsiia modelei upravlinnia zminamy na pidpriemstvakh v suchasnykh umovakh minlyvoho seredovyscha [Conceptualization of change management models at enterprises in modern conditions of a changing environment]. *Technological audit and production reserves*, 1/5(21), 34-40 [in Ukrainian].
70. Stetsiv, S. R. (2012). Formuvannia elementiv systemy upravlinnia zminamy na pidpriemstvi [Formation of elements of the change management system at the enterprise]. *Visnyk Sumskoho derzhavnoho universytetu. Ser.: Ekonomika – Bulletin of Sumy State University. Ser.: Economy*, 4, 155-163 [in Ukrainian].
71. Kübler-Ross, E. (1997). *Living with Death and Dying*. New York: Simon & Schuster, Inc.
72. Adams, J., Hayes, J., & Hopson, B. (1976). *Transition: Understanding and Managing Personal Change*. London: Martin Robinson.
73. Satir, V., Gomori, M., Gerber, J., & Banmen, J. (2006). *The Satir Model: Family Therapy and Beyond*. Palo Alto: Science and Behavior Books.
74. Petrova, I. L. Upravlinnia personalom v protsesi orhanizatsiinykh peretvoren [Personnel management in the process of organizational transformations]. *Formuvannia rynkovoï ekonomiky. Upravlinnia liudskymy resursamy: problemy teorii ta praktyky – Formation of the market economy. Special Issue Human resource management: problems of theory and practice*. Kyiv: KNEU, vol. 1(II), 646-655 [in Ukrainian].
75. Kuzhda, T. (2013). Etapy uspishnoho upravlinnia orhanizatsiinykh zminamy na pidpriemstvi [Stages of successful management of organizational changes at the enterprise]. *Halytskyi ekonomichnyi visnyk – Galician Economic Herald*, 2, 66-71 [in Ukrainian].
76. Mykolaichuk, I. P., & Stryzhak, Yu. O. (2017). Kompetentnisnyi pidkhid v systemi upravlinnia personalom [A competent approach in the personnel management system]. *Internauka – Interscience*, 18(40(2)), 53-56 [in Ukrainian].
77. Kwilinski, A., Zaloznova, Yu., Trushkina, N., & Rynkevych, N. (2020). Organizational and methodological support for Ukrainian coal enterprises marketing activity improvement. *E3S Web of Conferences*, 168, 00031. <https://doi.org/10.1051/e3sconf/202016800031>.
78. Trushkina, N., Abazov, R., Rynkevych, N., & Bakhautdinova, G. (2020). Digital Transformation Organizational Culture under Conditions of the Information Economy. *Virtual Economics*, 3(1), 7-38. [https://doi.org/10.34021/ve.2020.03.01\(1\)](https://doi.org/10.34021/ve.2020.03.01(1)).
79. Romanenko, Ye. O., & Fedosova, V. E. (2023). Ukraini zahrozuie demografichna kryza [Ukraine is threatened by a demographic crisis]. *Moderní aspekty vědy: XXXI. Díl mezinárodní kolektivní monografie* (str. 10-20). Česká republika: Mezinárodní Ekonomický Institut s.r.o. [in Ukrainian].
80. Trushkina, N., & Zhukova, I. (2024). Upravlinnia rozvytkom krytychnoi infrastruktury: utochnennia teoretichnykh polozhen [Management of the critical infrastructure development: clarification of theoretical provisions]. *Věda a perspektivy*, 4(35), 63-73. [https://doi.org/10.52058/2695-1592-2024-4\(35\)-63-73](https://doi.org/10.52058/2695-1592-2024-4(35)-63-73) [in Ukrainian].
81. Remyha, Yu. S., Pryimak, N. V., Trushkina, N. V., & Rynkevych, N. S. (2024). *Tsyfrova transformatsiia orhanizatsiinoi kultury pidpriemstv* [Digital transformation of the organizational culture of enterprises]. Kyiv: International European University [in Ukrainian].

УДК 354

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11\(39\)-50-58](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11(39)-50-58)

Антипенко Ірина Вікторівна доктор наук з державного управління, професор кафедри публічного управління та адміністрування Навчально-наукового інституту менеджменту та підприємництва, Державний університет інформаційно-комунікаційних технологій, вул. Солом'янська, 7, м. Київ, 03110, тел.: (044) 249-25-91, <https://orcid.org/0000-0001-9520-4353>

Заглинський Сергій Валерійович магістрант кафедри публічного управління та адміністрування Навчально-наукового інституту менеджменту та підприємництва, Державний університет інформаційно-комунікаційних технологій, вул. Солом'янська, 7, м. Київ, 03110, тел.: (044) 249-25-91

ШЛЯХИ ВИРІШЕННЯ ПРОБЛЕМ РЕАЛІЗАЦІЇ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ ДЕРЖАВНОГО СЛУЖБОВЦЯ В УКРАЇНІ

Анотація. У статті здійснено спробу окреслити та проаналізувати основні проблеми, що перешкоджають ефективній реалізації правового статусу державних службовців, і розробити практичні рекомендації для їх вирішення. Стаття спрямована на аналіз поточного стану нормативно-правової бази, виявлення недоліків у законодавчому регулюванні, а також на пропозиції щодо вдосконалення правового статусу державних службовців з метою підвищення прозорості, професіоналізму та ефективності державної служби.

З'ясовано, що нормативно-правовий статус державного службовця є важливою складовою функціонування публічної служби, оскільки визначає права, обов'язки, повноваження, соціальні гарантії та відповідальність державних службовців, а також встановлює принципи та правила, за якими вони виконують свої професійні обов'язки.

Встановлено, що в сучасних умовах функціонування державної служби в Україні виникає низка проблем, пов'язаних із реалізацією цього статусу, серед яких: неефективність та фрагментарність положень Закону України «Про державну службу»; проблеми кадрової політики та кар'єрного розвитку державних службовців; питання правового захисту державних службовців, яке ускладнюється через слабкі механізми захисту прав службовців; недостатність соціальних гарантій та умов праці; обмежені можливості для кар'єрного зростання; недостатня ефективність механізмів боротьби з корупцією та невиконання антикорупційних програм; низький рівень цифровізації та бюрократія; недостатня цифрова інфраструктура та відсутність сучасних

інформаційних систем, низька цифрова грамотність службовців; слабка адаптація національної системи державного управління до європейських стандартів тощо.

Запропоновано шляхи вирішення проблем реалізації нормативно-правового статусу державного службовця в Україні: удосконалення нормативно-правової бази та «оновлення» законодавства; посилення антикорупційних заходів; підвищення професійної підготовки та кар'єрного розвитку; підвищення соціальних гарантій та покращення умов праці державних службовців; європейська інтеграція; підвищення рівня цифровізації та ін.

Ключові слова: державний службовець, державна служба, нормативно-правовий статус, нормативно-правова база.

Antipenko Iryna Viktorivna Doctor of Public Administration, Professor of the Department of Public Management and Administration of the Educational and Scientific Institute of Management and Entrepreneurship of the State University of Information and Communication Technologies, 7, Solomyanska St., Kyiv, 03110, tel.: (044) 249-25-91, <https://orcid.org/0000-0001-9520-4353>

Zaglynskyi Serhiy Valeriyovych master's student of the Department of Public Management and Administration of the Educational and Scientific Institute of Management and Entrepreneurship of the State University of Information and Communication Technologies, 7, Solomyanska St., Kyiv, 03110, tel.: (044) 249-25-91

WAYS OF SOLVING IMPLEMENTATION PROBLEMS REGULATORY AND LEGAL STATUS CIVIL SERVANT IN UKRAINE

Abstract. The article attempts to outline and analyze the main problems that prevent the effective implementation of the legal status of civil servants, and to develop practical recommendations for their solution. The article is aimed at analyzing the current state of the legal framework, identifying shortcomings in legislative regulation, as well as proposals for improving the legal status of civil servants in order to increase the transparency, professionalism and efficiency of the civil service.

It was found that the legal status of a civil servant is an important component of the functioning of the public service, as it determines the rights, duties, powers, social guarantees and responsibilities of civil servants, as well as establishes the principles and rules by which they perform their professional duties.

It has been established that in the modern conditions of the functioning of the civil service in Ukraine, a number of problems arise related to the realization of this status, including: ineffectiveness and fragmentation of the provisions of the Law of Ukraine «On Civil Service»; problems of personnel policy and career development

of civil servants; the issue of legal protection of civil servants, which is complicated by weak mechanisms for protecting the rights of civil servants; insufficient social guarantees and working conditions; limited opportunities for career growth; insufficient efficiency of anti-corruption mechanisms and non-implementation of anti-corruption programs; low level of digitization and bureaucracy; insufficient digital infrastructure and lack of modern information systems, low digital literacy of employees; weak adaptation of the national public administration system to European standards, etc.

Ways to solve the problems of implementing the normative-legal status of a civil servant in Ukraine are proposed: improvement of the normative-legal framework and «updating» the legislation; strengthening of anti-corruption measures; improvement of professional training and career development; increasing social guarantees and improving the working conditions of civil servants; European integration; increasing the level of digitization, etc.

Keywords: civil servant, civil service, normative-legal status, normative-legal framework.

Постановка проблеми. Актуальність проблеми обумовлена низкою ключових факторів, які стосуються функціонування державної служби, її реформування та викликів, з якими стикаються державні службовці в сучасних умовах: складно не погодитися з тим, що державні службовці відіграють ключову роль у забезпеченні виконання державних функцій і реалізації політики уряду. Їхній правовий статус визначає не тільки права та обов'язки, але й повноваження, відповідальність та умови праці. Однак ефективність їхньої діяльності безпосередньо залежить від чіткого регулювання їхнього статусу в правовому полі. В Україні питання нормативно-правового регулювання державної служби залишається одним із найактуальніших в умовах постійного реформування публічного управління.

Протягом останніх років Україна здійснила кілька реформ у сфері державної служби, спрямованих на її модернізацію та приведення у відповідність до європейських стандартів. Закон України «Про державну службу» був важливим кроком у спробі впровадити нові підходи до діяльності державних службовців, зокрема, шляхом запровадження нових правил кар'єрного росту, оцінювання ефективності та добору кадрів. Проте на практиці багато положень закону залишається не повністю реалізованими або не ефективно впровадженими, що викликає проблеми у повсякденній діяльності державних службовців.

Сьогодні нормативно-правова база, що регулює статус державного службовця в Україні, залишається фрагментарною і не завжди забезпечує послідовність у правовому регулюванні. Серед основних проблем: невідповідність законодавства сучасним реаліям; недостатня чіткість норм; відсутність механізмів захисту прав державних службовців; вплив корупційних

ризиків; євроінтеграційний контекст розвитку держави; соціальні та професійні виклики тощо.

Тож, дослідження окресленої проблеми обумовлене необхідністю удосконалення правового регулювання діяльності державних службовців для забезпечення прозорості, відповідальності та ефективності публічного управління. Вирішення проблем нормативно-правового регулювання є важливим для підвищення якості державної служби та відповідності її сучасним викликам, що постають перед Україною в контексті реформ та євроінтеграції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз сучасних наукових студій доводить, що вивчення діяльності державних службовців стала предметом досліджень низки вітчизняних науковців, серед яких: В. Авер'янов, Г. Атаманчук, І. Безклубий, В. Венедиктов, М. Ковалів, В. Ортинський, О. Остапенко, О. Щербак та ін. [2].

Віддаючи належне проведеним дослідженням, зазначимо, що попри окреслені ґрунтовні студії, які здебільшого стосуються удосконалення правового регулювання державної служби, питання щодо проблеми реалізації нормативно-правового статусу вітчизняного державного службовця залишається мало вивченим. З огляду на це, зазначений аспект вимагає додаткового студіювання та висвітлення.

Мета статті. Окреслити та проаналізувати основні проблеми, що перешкоджають ефективній реалізації правового статусу державних службовців, і розробити практичні рекомендації для їх вирішення. Стаття спрямована на аналіз поточного стану нормативно-правової бази, виявлення недоліків у законодавчому регулюванні, а також на пропозиції щодо вдосконалення правового статусу державних службовців з метою підвищення прозорості, професіоналізму та ефективності державної служби.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ст. 5 Закону України «Про державну службу» зазначається, що правове регулювання державної служби здійснюється Конституцією України, цим та іншими законами України, міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, постановами Верховної Ради України, указами Президента України, актами Кабінету Міністрів України та центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує політику у сфері державної служби [1]. Тож, як бачимо, відповідно до закону, нормативно-правове забезпечення діяльності державного службовця в Україні базується на таких ключових юридичних актах: Конституція України, яка гарантує основні права та обов'язки державних службовців і встановлює загальні принципи державного управління; закон України «Про державну службу», який, власне, визначає правові основи, принципи та порядок здійснення державної служби, а також визначає статус державних службовців як громадян України, які займають посаду державної служби в органі державної влади, іншому

державному органі, його апараті (секретаріаті), одержують заробітну плату за рахунок коштів державного бюджету та здійснюють встановлені для цієї посади повноваження, безпосередньо пов'язані з виконанням завдань і функцій такого державного органу, а також дотримуються принципів державної служби; Кодекс законів про працю України, який регулює трудові відносини державних службовців, їхні права та обов'язки в контексті робочих відносин; інших нормативно-правових, зазначених у законі (міжнародні договори, акти, укази тощо) [1].

Нормативно-правовий статус державного службовця є важливою складовою функціонування публічної служби. Він визначає права, обов'язки, повноваження, соціальні гарантії та відповідальність державних службовців, а також встановлює принципи та правила, за якими вони виконують свої професійні обов'язки. Проте, в сучасних умовах функціонування державної служби в Україні виникає низка проблем, пов'язаних із реалізацією цього статусу.

Як зазначалося, основним документом, що регулює діяльність державних службовців, є Закон України «Про державну службу», який впроваджує важливі положення щодо структури державної служби, кар'єрного росту, конкурсного відбору, оцінки ефективності роботи та відповідальності службовців. Однак, на практиці низка положень закону реалізуються частково або неефективно. Крім того, відсутність чіткої координації між різними державними інституціями призводить до плутанини в реалізації законодавства, що ускладнює процеси прийняття рішень та підзвітності. А деякі норми закону не враховують сучасних вимог щодо цифровізації, прозорості та новітніх форм управління, що створює проблеми в їх адаптації до сучасних умов. Також існує проблема неузгодженості між різними нормативно-правовими актами, що призводить до труднощів у їх практичному застосуванні. Наприклад, законодавство про оплату праці не завжди відповідає законодавству про соціальні гарантії тощо.

Проблеми кадрової політики та кар'єрного розвитку державних службовців – ще одне надважливе питання, що потребує додаткового вивчення і вдосконалення, адже не зважаючи на запровадження системи конкурсного відбору на посади державних службовців, проблема з кар'єрним зростанням залишається надзвичайно актуальною. Система оцінювання результатів роботи не завжди відображає реальну продуктивність, що ускладнює просування по службі, а відбір на державну службу часто супроводжується процедурними порушеннями або недостатньо об'єктивним підходом до оцінки кандидатів, що знижує якість державної служби.

Наступною важливою проблемою реалізації нормативно-правового статусу вітчизняного державного службовця є питання власне правового захисту державних службовців, яке ускладнюється через слабкі механізми захисту прав службовців. Державні службовці часто стикаються з

порушеннями своїх прав, зокрема, дискримінацією, нерівністю у доступі до соціальних благ, незаконним звільненням або переслідуванням з боку керівництва тощо. Недостатня правова підтримка державних службовців зумовлює ситуації, коли службовці не завжди мають доступ до правової допомоги, а механізми захисту прав не є достатньо дієвими.

Ще однією суттєвою проблемою вважаємо недостатність соціальних гарантій та умов праці – соціальні гарантії державних службовців є важливою складовою їх мотивації. Проте в Україні спостерігається недостатня увага до цього аспекту (нерівність у заробітній платі – існує значна різниця в рівні заробітних плат між різними категоріями державних службовців, що демотивує працівників нижчого рівня; обмежені можливості для кар'єрного зростання – відсутність чітких механізмів кар'єрного просування і професійного розвитку є одним із чинників низької ефективності та задоволення роботою серед службовців тощо).

Крім цього, не зважаючи на проведення антикорупційної реформи та впровадження нових механізмів контролю, корупція та недотримання етичних стандартів все ще залишаються ключовими проблемами у державному секторі. Недостатня ефективність механізмів боротьби з корупцією та невиконання антикорупційних програм впливають на якість реалізації нормативно-правового статусу державних службовців, а корупційні прояви серед державних службовців суттєво підривають довіру суспільства та пересічних громадян до державної служби та держави у цілому [3]. Саме відсутність чітких механізмів відповідальності спричиняє ситуації, коли державні службовці не завжди притягаються до відповідальності за порушення правових чи етичних норм. До того ж нерівність у застосуванні дисциплінарних заходів призводить до випадків, коли службовці різного рівня піддаються різному ступеню відповідальності за однакові порушення, що створює відчуття несправедливості в системі.

Низький рівень цифровізації та бюрократія є ще одним нагальним питанням, що потребує оперативного вирішення, адже враховуючи глобалізованість світу та необхідність іти в ногу з часом і формувати цифрову державу вимагають цифровізації адміністративних процесів та впровадження нових інформаційно-комунікаційних технологій, які можуть значно спростити діяльність та підвищити ефективність державної служби. Однак в Україні цей процес відбувається повільно. Бюрократичні процеси залишаються складними, а доступ до електронних адміністративних послуг є нерівномірним. Недостатня цифрова інфраструктура та відсутність сучасних інформаційних систем, низька цифрова грамотність службовців уповільнюють реформування публічної служби.

Здавалося б, вплив євроінтеграційних процесів на правовий статус державних службовців мав би спричинити позитивний вплив, оскільки в рамках євроінтеграції Україна повинна адаптувати свою систему державного

управління до європейських стандартів, що передбачає підвищення прозорості, відповідальності, професіоналізму, ефективності публічної служби та ін. Разом з тим, цей процес стикається з низкою викликів, серед яких головним є недостатня адаптація європейських стандартів – імплементація європейських стандартів в українське законодавство йде повільними темпами, а практичне застосування нових підходів часто стикається з низкою труднощів, відтак національна нормативно-правова база не повністю відповідає європейським вимогам, що унеможлиблює повноцінну інтеграцію України в європейський правовий простір.

Враховуючи зазначене, необхідно визначити актуальні шляхи вирішення проблем реалізації нормативно-правового статусу державного службовця в Україні, які повинні передбачати комплексний підхід до вдосконалення законодавства, інституційної реформи, забезпечення ефективного управління та боротьби з корупцією тощо. Основними напрямками подолання окреслених проблем вважаємо такі кроки:

– удосконалення нормативно-правової бази та «оновлення» законодавства – необхідно забезпечити узгодженість між законами, що регулюють діяльність державної служби; особлива увага має бути приділена модернізації Закону України «Про державну службу» відповідно до сучасних викликів та європейських стандартів; запровадження чітких механізмів захисту прав державних службовців повинне передбачати створення процедур для оскарження рішень, які порушують права службовців, зокрема, у випадках звільнення чи дисциплінарних стягнень;

– посилення антикорупційних заходів – запровадження системи постійного моніторингу діяльності державних службовців та публічного доступу до інформації про їхні рішення та доходи, що передбачає розвиток електронного урядування з метою мінімізації людського фактору та зменшення корупційних ризиків, що, у свою чергу, сприятиме прозорості та підзвітності у діяльності державної служби; крім того, посилення ролі незалежних органів (Національне агентство з питань запобігання корупції (НАЗК), Рахункова палата) сприятиме нагляду за дотриманням етичних стандартів та боротьбі з корупцією в державних структурах;

– підвищення професійної підготовки та кар'єрного розвитку – запровадження програм підвищення кваліфікації державних службовців з акцентом на управлінські, правові та антикорупційні компетенції шляхом застосування системи онлайн-курсів, тренінгів, семінарів, стажувань тощо; запровадження прозорих та об'єктивних критеріїв для просування на вищі посади, що сприятиме мотивуванню службовців до підвищення ефективності їхньої роботи та розвитку професійних навичок;

– соціальні гарантії та умови праці, які передбачають покращення соціального захисту (забезпечення гідної оплати праці, пенсійних виплат та інших соціальних гарантій) є важливими умовами для підтримання

стабільності й мотивації державних службовців); поліпшення умов праці як важливий фактор створення комфортних умов праці, які б сприяли ефективному виконанню службових обов'язків, включаючи забезпечення належним обладнанням та технічними засобами;

– європейська інтеграція, яка передбачає гармонізацію національного законодавства з європейськими стандартами (адаптація української нормативної бази до стандартів Європейського Союзу є важливим кроком для забезпечення прозорості, підзвітності та професіоналізму в державній службі; важливим напрямком є застосування європейських практик у сфері саме державного управління); міжнародне співробітництво та обмін досвідом – важливо розширювати співпрацю з міжнародними організаціями (ЄС, ООН та ін.) для отримання досвіду та підтримки у впровадженні національних реформ;

– підвищення рівня цифровізації, що зумовлює розвиток електронного урядування – запровадження цифрових платформ для надання державних послуг сприятиме зниженню рівня бюрократії та мінімізації людського фактору, сприяючи цим підвищенню прозорості та ефективності в державному управлінні; автоматизація процесів управління кадрами, яка передбачає впровадження автоматизованих систем управління, формуватиме ефективний контроль за роботою державних службовців, їхньою продуктивністю та розвитком кар'єри тощо.

Нормативно-правовий статус державних службовців в Україні потребує значного вдосконалення для забезпечення ефективної реалізації державної служби. Важливими є не лише законодавчі зміни, але й реальні кроки щодо їх впровадження, контроль за дотриманням прав та обов'язків службовців і боротьба з корупційними ризиками. Реформування системи державної служби, засноване на європейських стандартах, сприятиме підвищенню прозорості, професіоналізму та довіри громадськості до державних інституцій.

Висновки. Як бачимо, вирішення проблем реалізації нормативно-правового статусу державних службовців вимагає комплексного підходу, що потребує суттєвого перегляду та модернізації чинного законодавства (усунення фрагментарності в нормативно-правових актах, чітке визначення прав і обов'язків службовців, створення механізмів захисту їхніх прав та ін.). Крім того, важливо забезпечити послідовність між законами та підзаконними актами, що регулюють державну службу.

Вкрай важливо посилити й антикорупційні заходи; підвищити соціальні гарантії, які передбачають адекватне матеріальне та соціальне забезпечення державних службовців з метою забезпечення їхньої мотивації та стабільної й ефективної роботи (перегляд системи оплати праці, запровадження справедливих соціальних гарантій, забезпечення належних умов праці та ін.). Можливість кар'єрного зростання та професійної підготовки, формування адекватної системи оцінювання, яка базується на реальних результатах роботи

та сприяє професійному розвитку службовців, у свою чергу, сприятимуть усуненню проблем повноцінної реалізації нормативно-правового статусу вітчизняного державного службовця та формуванню якісної та ефективної національної державної служби в цілому.

Як зазначалося вище, цифровізація державних послуг, автоматизація процесів управління кадрами та впровадження електронних платформ значно удосконалять діяльність службовців та підвищать ефективність управління, скоротять бюрократичні процедури та зменшать ризики помилок і зловживань у сфері державної служби.

Важливим кроком для реформування державної служби є гармонізація українського законодавства з європейськими стандартами. Це сприятиме підвищенню прозорості, підзвітності та професіоналізму державних службовців, що є важливою складовою процесу євроінтеграції України.

Таким чином, вирішення проблем реалізації нормативно-правового статусу державних службовців потребує комплексних заходів, що охоплюють законодавчі, організаційні та соціальні аспекти. Вдосконалення правового регулювання, зміцнення системи боротьби з корупцією та впровадження інноваційних рішень і світового досвіду сприятимуть створенню більш ефективної та відповідальної системи державної служби в Україні.

Література:

1. Закон України «Про державну службу». URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/889-19>.
2. Гришук А.Б. Нормативно-правове регулювання діяльності державних службовців в Україні. *Вісник Львівського торговельно-економічного університету*. 2017. Вип. 4. С. 79–87.
3. Литвин О.В. Адміністративно-правове регулювання статусу державного службовця в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Литвин Олексій Валерійович. Ірпінь. 2010. 180 с.

References:

1. Zakon Ukrainy «Pro derzhavnu sluzhbu [Law of Ukraine «On Civil Service»]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/889-19> [in Ukrainian].
2. Hryshchuk, A.B. (2017). Normatyvno-pravove rehulyuvannya diyal'nosti derzhavnykh sluzhbovtziv v Ukraini [Normative and legal regulation of the activities of civil servants in Ukraine]. *Visnyk L'vivs'koho torhovel'no-ekonomichnoho universytetu – Bulletin of the Lviv University of Trade and Economics*, 4, 79–87 in Ukrainian].
3. Lytvyn, O.V. (2010). Administratyvno-pravove rehulyuvannya statusu derzhavnoho sluzhbovtzysya v Ukraini [Administrative and legal regulation of the status of civil servants in Ukraine]. *Candidate's thesis*. Irpin [in Ukrainian].

УДК 35:33.05-044.372

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11\(39\)-59-68](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11(39)-59-68)

Бельська Тетяна Валентинівна доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри публічного управління, туризму та готельно-ресторанної справи, Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського, вул. Джона Маккейна, 33, м. Київ, 01042, <https://orcid.org/0000-0002-2792-4700>

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОДУКТИВНОЇ ЗАЙНЯТОСТІ В УМОВАХ ПАНДЕМІЧНИХ ТА ЕКОНОМІЧНИХ КРИЗ: ВИКЛИКИ ДЛЯ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ

Анотація. Автором у статті вказано, що сучасні економічні та соціальні кризи становлять серйозний виклик стабільності ринку праці. Зазначено, що забезпечення продуктивної зайнятості в умовах криз стало одним із головних завдань публічного управління. Вказано, що забезпечення продуктивної зайнятості в умовах криз вимагає інноваційних рішень та впровадження антикризових програм зайнятості.

Визначено основні виклики для публічного управління, з якими стикається ринок праці: зростання рівня безробіття, нестача кваліфікованих кадрів, мобілізація, підвищення популярності дистанційної роботи, масовий виїзд спеціалістів за кордон, а також вигорання та перевтома працівників. Крім того, роботодавці неохоче приймають на роботу кандидатів старше 40 років, а інклюзивність залишається недостатньою. Зазначено, що молодь все частіше виїжджає на навчання за кордон. Ці фактори призводять до перерозподілу робочої сили, зростання тіньової економіки та підвищення розриву між зарплатами очікуваннями працівників і реальними можливостями роботодавців.

Автор акцентує увагу на напрямках діяльності публічного управління в цих умовах. Це є підтримка релокованого бізнесу, малих і середніх підприємств, залучення вразливих категорій населення, таких як молодь, жінки, внутрішньо переміщені особи та ветерани, стимулювання професійної перепідготовки та підвищення кваліфікації.

Обґрунтовано, що важливу роль в умовах криз відіграє підтримка малого та середнього бізнесу. Державні програми можуть включати кредитування на вигідних умовах, податкові пільги та гранти.

Вказано, що важливо адаптувати професійне навчання відповідно до специфіки кожного регіону, що дозволить інтегрувати переміщених осіб у місцеві громади. Доцільно впроваджувати програми навчання на робочому місці. Це дозволить прискорити інтеграцію переселенців у місцеві громади та забезпечити робочою силою ключові галузі економіки.

Ключові слова: публічне управління, органи публічної влади, криза, кризове управління, зайнятість, продуктивна зайнятість, інноваційні рішення, ринок праці, антикризові програми зайнятості, цифровізація, внутрішньо переміщені особи, ВПО, релокований бізнес.

Bielska Tetiana Valentynivna Doctor of Science in Public Administration, Professor, Professor of the Public Administration, Tourism and Hotel and Restaurant Business Department, V.I.Vernadsky Taurida National University, <https://orcid.org/0000-0002-2792-4700>

ENSURING PRODUCTIVE EMPLOYMENT IN THE CONTEXT OF PANDEMIC AND ECONOMIC CRISES: CHALLENGES FOR PUBLIC MANAGEMENT

Abstract. The author points out that the current economic and social crises pose a serious challenge to the stability of the labor market. It is noted that ensuring productive employment in times of crises has become one of the main tasks of public administration. It is indicated that ensuring productive employment in times of crises requires innovative solutions and implementation of anti-crisis employment programs.

The author identifies the main challenges for public administration faced by the labor market: rising unemployment, shortage of qualified personnel, mobilization, increasing popularity of remote work, massive departure of specialists abroad, as well as burnout and overwork. In addition, employers are reluctant to hire candidates over the age of 40, and inclusiveness remains insufficient. It is noted that young people are increasingly going abroad to study. These factors lead to a redistribution of labor, the growth of the shadow economy, and a widening gap between the salary expectations of employees and the real capabilities of employers.

The author focuses on the areas of public administration in these conditions. These include support for relocated businesses, small and medium-sized enterprises, involvement of vulnerable categories of the population, such as youth, women, internally displaced persons and veterans, and stimulation of professional retraining and advanced training.

It is substantiated that support for small and medium-sized businesses plays an important role in times of crisis. State programs may include lending on favorable terms, tax benefits, and grants.

The author points out that it is important to adapt vocational training to the specifics of each region, which will allow the integration of displaced persons into local communities. It is advisable to implement on-the-job training programs. This will accelerate the integration of IDPs into local communities and provide labor for key sectors of the economy.

Keywords: public management, public authorities, crisis, crisis management, employment, productive employment, innovative decisions, labor market, anti-crisis

employment programs, digitalization, internally displaced persons, IDPs, relocated business.

Постановка проблеми. Соціально-економічні кризи, спричинені пандемією COVID-19 та військовими діями на території України, створили безпрецедентні виклики для ринку праці та економіки загалом, що висуває особливі вимоги до публічного управління. Економічні кризи, війна, соціальна нестабільність та глобальні зміни створюють труднощі для роботодавців і працівників, посилюючи безробіття та поглиблюючи нерівність. У таких умовах необхідно впроваджувати інноваційні рішення до управління зайнятістю. Ці рішення мають бути адаптивними та гнучкими, враховуючи специфіку різних галузей економіки та регіональних ринків праці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання зайнятості населення досліджували такі науковці, як Л. Антошкіна [1], І. Венгер [2], В. Сухомлін [7] та інші [12]. У більшості наукових праць увага зосереджена на аналізі державної політики у сфері зайнятості, розглядаються питання регулювання ринку праці, розвитку професійної освіти та підвищення кваліфікації кадрів.

Попри існуючі дослідження, залишаються мало вивченими деякі актуальні аспекти, зокрема, забезпечення продуктивної зайнятості в умовах пандемічних та економічних криз. Цей напрямок має ключове значення для публічного управління, оскільки сучасні виклики, як-от пандемія COVID-19 та потрясіння через військові дії, вимагають нових підходів до збереження та стимулювання продуктивної зайнятості. Відтак, постає необхідність дослідження ефективних інноваційних програм, що можуть бути застосовані в умовах кризи для підтримки стабільності на ринку праці та забезпечення стійкості економіки.

Метою цієї статті є дослідження ринку праці та антикризових програм зайнятості, спрямованих на збереження продуктивної зайнятості та зменшення негативних наслідків кризових явищ. Особливу увагу буде приділено аналізу релокації бізнесу, який став одним із ключових інструментів для підтримки економіки. Розглянемо програми підтримки малого та середнього бізнесу, створення умов для підвищення зайнятості внутрішньо переміщених осіб (ВПО), а також ініціативи формування інклюзивного суспільства без упереджень, зокрема для ветеранів, які повертаються з фронту, та людей з інвалідністю, людей різного соціального статусу та віку.

Виклад основного матеріалу. До основних викликів ринку праці в умовах соціально-економічних криз та військових дій можна віднести такі: зростання безробіття, дефіцит кваліфікованих кадрів, мобілізація, популяризація дистанційної роботи, масовий відтік кваліфікованих фахівців за кордон, вигорання та перевтома працівників, неохоче працевлаштування роботодавцями кандидатів віком 40+, недостатня інклюзивність, виїзд молоді

на навчання за кордон, нестача спеціалістів із знанням англійської мови, небажання військовозобов'язаними офіційно працевлаштуватись. Це створює перерозподіл робочої сили, перехід до тіньової економіки, розрив між зарплатами, очікуваннями і можливостями роботодавців.

Від негативного впливу воєнних наразі дій страждає людський капітал. Станом на 31 грудня 2023 р. в Україні зареєстровано 4,9 млн внутрішньо переміщених осіб та 5,9 млн мігрантів до країн Європи [8]. Це спричинило проблеми на ринку праці. Ці виклики вимагають стратегічних підходів до управління демографічними змінами, особливо в умовах невизначеності та післявоєнної відбудови економіки.

Одним із ключових викликів стала масова втрата робочих місць у зв'язку із закриттям підприємств, релокацією бізнесу, порушенням ланцюгів постачання та зменшенням попиту на продукцію і послуги. Уряд зіткнувся з необхідністю швидко реагувати на зростання рівня безробіття та зниження економічної активності. Важливо не тільки забезпечити мінімальний рівень соціальної захищеності населення, але й створити умови для збереження та відновлення продуктивної зайнятості.

Війна в Україні суттєво змінила економічний ландшафт країни, змушуючи підприємства шукати нові місця для ведення своєї діяльності. Релокація бізнесів стала одним із ключових способів збереження їхньої роботи в умовах активних бойових дій. З перших днів війни Міністерство економіки України запустило програму, яка допомагає українським компаніям перевести свою діяльність із зони, де відбуваються бойові дії, до більш безпечних регіонів. Програма доступна для будь-якого підприємства, що постраждало через війну. Основною метою цієї програми є створення умов для відновлення бізнес-діяльності в регіонах, що не постраждали від бойових дій, допомогти підприємствам адаптуватися до нових умов і продовжити свою роботу. Це сприяє збереженню економічної активності підприємств.

Станом на березень 2024 року було зафіксовано 18 944 випадки релокації бізнесу з одного регіону в інший через війну. «Найчастіше підприємці переїжджають з Києва (33,2%), Дніпропетровської області (9,6%) та Київської області (8,5%). Цікаво, що ці регіони також є популярними для релокації бізнесу із східних регіонів, близьких до бойових дій. Київ став лідером серед місць, куди переїжджають підприємства, з майже 28% від загальної кількості релокацій [6]».

Важливу роль в умовах криз відіграє підтримка малого та середнього бізнесу, який є основою багатьох економік. Державні програми можуть включати кредитування на вигідних умовах, податкові пільги та гранти. Такі заходи допомагають зберегти робочі місця, зменшити фінансовий тиск на підприємство та стимулювати підприємницьку активність. Завдяки цим ініціативам бізнеси можуть продовжувати свою діяльність, адаптуватися до нових умов і навіть знайти нові можливості для зростання в умовах нестабільності.

Кризи також виявили проблеми в соціальній сфері, зокрема нерівність на ринку праці та обмежений доступ до можливостей працевлаштування для вразливих груп населення. Публічне управління повинно спрямовувати свої зусилля на розширення доступу до освіти, створення нових робочих місць у різних секторах та забезпечення рівних можливостей для всіх громадян.

Для скорочення дефіциту робочої сили в нинішніх умовах є потужні резерви, одним із найбільш перспективних є внутрішньо переміщені особи (ВПО). Наразі рівень їхньої зайнятості в Україні залишається низьким, що створює значний невикористаний потенціал. Так, «на квітень 2024 р. в Україні нараховували 2,1 млн ВПО працездатного віку, проте офіційно працевлаштованими серед них були лише 800 тис. осіб» [10]. Відповідні державні програми та ініціативи спрямовані на підтримку працевлаштування ВПО можуть суттєво вплинути на подолання проблеми безробіття серед ВПО.

Інтеграція ВПО на ринок праці може бути взаємовигідною як для самих переміщених осіб, так і для економіки країни в цілому. З одного боку, це допоможе людям, які через війну втратили свої будинки та робочі місця, знайти нові можливості для самореалізації та економічної стабільності. З іншого боку, працевлаштування ВПО може заповнити прогалини в робочій силі в різних секторах економіки, де наразі спостерігають дефіцит робочої сили.

Для досягнення цієї мети необхідно створити умови для підвищення зайнятості ВПО, що включає перенавчання новим професіям, надання доступу до сучасних технологій, а також стимулювання підприємств до працевлаштування переміщених осіб. Згідно з офіційною статистикою, у I півріччі послуги Державної служби зайнятості отримали 67,3 тис. ВПО, з них: 50,1 тис. мали статус безробітних; 20,5 тис. були працевлаштовані, у тому числі 7,7 тис. – з наданням компенсації роботодавцю на оплату праці; 3,6 тис. проходили професійне навчання за сприяння служби зайнятості та 1,6 тис. отримали ваучер на навчання [3].

Водночас Мінсоцполітики повідомляє про ефективність заходів щодо внутрішньо переміщених осіб (ВПО), зокрема про нові підходи до надання соціальної допомоги цій групі населення. Відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 26 січня 2024 р. № 94 «Деякі питання соціальної підтримки внутрішньо переміщених осіб та інших вразливих категорій осіб» [4], посилено адресність державної допомоги. Це забезпечує підтримку переважно найбільш уразливих категорій ВПО, а також тих, хто здійснив кроки до покращення власного економічного становища – знайшов роботу, зареєстрував власний бізнес або звернувся до центру зайнятості [10].

Проблема реінтеграції внутрішньо переміщених осіб (ВПО) у трудову сферу залишається гострою. Основними причинами низького рівня їхнього працездатності є кілька факторів. По-перше, багато ВПО стикаються з психологічними травмами, що ускладнює їхню готовність до повернення на ринок праці. По-друге, існує значна невідповідність між наявними кваліфіка-

ціями цих осіб та потребами місцевих ринків праці. Розрив між компетенціями переміщених осіб та реальними потребами громади, що їх приймають, ускладнює пошук відповідної роботи.

Ще одним суттєвим викликом є розбіжність між очікуваним рівнем заробітної плати зі сторони ВПО та ринковими оцінками їх компетенцій зі сторони роботодавців. Це ускладнює узгодження інтересів працівників і роботодавців. Крім того, існує невідповідність очікуванням за умовами праці є також суттєвими. Бюрократичні перепони, з якими стикаються претенденти на працевлаштування, також негативно впливають на їхню інтеграцію.

Іншою важливою проблемою є недостатньо розвинена система професійної перепідготовки, яка могла б допомогти ВПО адаптуватися до нових умов ринку праці. Організація масштабної перекваліфікації переселенців стає невідворотною в умовах війни. Зрозуміло, що у процесі відбудови країни буде створено безліч нових робочих місць. Для того, щоб ця перекваліфікація була ефективною, необхідно використовувати потреби ринків праці регіонів, куди перемістилися люди. Важливо адаптувати професійне навчання відповідно до специфіки кожного регіону, що дозволяє максимально швидко інтегрувати переміщених осіб у місцеві громади.

Доцільно впроваджувати модульні навчальні програми у співпраці з місцевим бізнесом, що забезпечать швидку перекваліфікацію та підвищення кваліфікації працівників відповідно до актуальних потреб ринку. Крім того, розширення дуальної освіти та програми навчання на робочому місці є ефективними інструментами для отримання практичних навичок та адаптації до нових професійних вимог. Це дозволить прискорити інтеграцію переселенців у місцеві економіки та забезпечити робочою силою ключові галузі економіки [11].

Також існує обмежений доступ на новому місці проживання до служб догляду за дітьми чи членами сім'ї, які потребують піклування, що створює додаткові труднощі для тих, хто хоче працювати. Збереження вищеперелічених проблем несе значний ризик для успішної інтеграції ВПО в трудову сферу, а також може негативно вплинути на добробут домогосподарств.

Створення інклюзивного суспільства без упередження є нашим спільним обов'язком. Кожна людина, незалежна від свого походження, статі, віку, фізичних можливостей чи соціального статусу, повинна мати рівні можливості для самореалізації та участі в житті суспільства. Побудова такого суспільства вимагає усвідомлення важливості взаємоповаги, відкритості до різноманіття. Для ветеранів війни після повернення з фронту, а також для людей з інвалідністю ми маємо створити умови, які забезпечать їх повноцінне включення до трудової діяльності та соціального життя. Створюючи умови для рівноправної участі кожного, ми будемо міцнішу спільноту.

Інклюзивність стосується не лише загальних соціальних норм, але й конкретних змін у корпоративній культурі та організації робочих просторів.

Адаптація корпоративної культури повинна включати готовність підтримувати та розуміти особливості потреб цих людей, створювати робоче середовище, де кожен відчуває себе цінним і захищеним. Приміщення мають бути обладнані відповідно до стандартів доступу, а компанії повинні запроваджувати політику, що сприяють інтеграції та підтримці ветеранів та людей з інвалідністю. Це не лише питання відповідальності перед суспільством, але й шлях до створення більш згуртованих та продуктивних команд.

Складна ситуація на ринку праці вимагає рішучих заходів для підвищення рівня зайнятості, і одним із ключових кроків є активніше залучення жінок. Сьогодні, як ніколи раніше, існує потреба зруйнувати стереотипи про «жіночу» та «чоловічу» роботу, а також подолати упередження щодо працівників певного віку чи соціального статусу. Ці застарілі уявлення перешкоджають створенню рівних можливостей для продуктивної зайнятості.

Гендерні стереотипи, що закріпилися у свідомості суспільства, часто перешкоджають жінкам реалізувати потенціал у професіях, які традиційно вважаються «чоловічими». Водночас, дискримінація за віком перешкоджає доступу до працевлаштування багатьом досвідченим фахівцям, які могли б зробити цінний внесок у розвиток економіки. Подолання цих упереджень є основною потребою часу, що дозволяє ефективніше використовувати кадровий потенціал країни та забезпечити рівноправну участь всіх громадян у трудових процесах.

Ще одним викликом стало забезпечення гнучкості ринку праці. Кризові явища прискорили процеси цифровізації та автоматизації, що вплинуло на зміну вимог до працівників. Публічне управління має адаптувати свою політику, впроваджуючи механізми професійної перепідготовки та підвищення кваліфікації. Використання цифрових технологій для дистанційного навчання та розвитку навичок стало ключовим елементом у забезпеченні зайнятості та підвищенні конкурентоспроможності працівників.

Відновлення людського потенціалу є ключовим завданням для забезпечення потреб економіки в умовах війни та формування основи подальшого розвитку країни. Результати аналізу регіональних цільових програм показали, що «у 2023 році 26 % чинних програм містили заходи з відновлення. Попри те, що поняття «відновлення» в законодавстві враховує лише інфраструктуру, більша частка заходів із відновлення стосувалася людського капіталу. Так, практично кожна четверта програма орієнтувалася на психологічну, фізичну чи матеріальну допомогу постраждалому від війни населенню [8, с.24]».

Сучасна ситуація вимагає не лише тимчасових рішень, але й стратегічних заходів, спрямованих на продуктивну зайнятість населення та підготовку фахівців, здатних працювати в нових реаліях. Це включає підтримку освіти, професійну перепідготовку та залучення всіх можливих резервів, зокрема внутрішньо переміщених осіб. «Відновлення людського

потенціалу має покрити потреби економіки в умовах війни та закласти фундамент для подальшого розвитку. Прогрес українського суспільства означатиме перехід із режиму виживання до послідовної інтеграції держави у Європейську спільноту [8, с.9]». Така інтеграція не лише відкриває нові можливості для економічного зростання, але сприятиме зміцненню демократичних інститутів.

Висновки. Отже, сучасні економічні та соціальні кризи становлять серйозний виклик стабільності ринку праці. Забезпечення продуктивної зайнятості в таких умовах стало одним із головних завдань для урядів у всьому світі, адже кризи спричинили глибокі зміни в економічній діяльності та працевлаштуванні. Це вимагає комплексного підходу з боку публічного управління та включає впровадження інноваційних рішень, адаптацію політик до нових економічних реалій.

Серед основних викликів, з якими стикається ринок праці в умовах соціально-економічних криз та військових дій, можна виділити такі: зростання рівня безробіття, нестача кваліфікованих кадрів, мобілізація, підвищення популярності дистанційної роботи, масовий виїзд спеціалістів за кордон, а також вигорання та перевтома працівників. Крім того, роботодавці неохоче приймають на роботу кандидатів старше 40 років, а інклюзивність залишається недостатньою. Молодь все частіше виїжджає на навчання за кордон, внаслідок чого спостерігається дефіцит спеціалістів, які володіють англійською мовою. Ці фактори призводять до перерозподілу робочої сили, зростання тіньової економіки та підвищення розриву між зарплатами очікуваннями працівників і реальними можливостями роботодавців.

Важливими напрямками діяльності публічного управління в цих умовах є підтримка релокованого бізнесу, малих і середніх підприємств, залучення вразливих категорій населення, таких як молодь, жінки, внутрішньо переміщені особи та ветерани, стимулювання професійної перепідготовки та підвищення кваліфікації.

Прогрес українського суспільства полягатиме в поступовому переході від режиму виживання до стабільного розвитку, що стане прогресивним кроком інтеграції України в європейську спільноту.

Література:

1. Антошкіна Л. І. Теоретико-методологічні засади та практичні напрями й пріоритети регулювання зайнятості сільського населення та аграрного ринку праці. *Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу*. 2023. № 1. С. 7-11. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vbumb_2023_1_3.
2. Венгер І. О. Аналіз сучасних дослідницьких підходів до визначення механізмів державного управління у сфері зайнятості та їх вплив на ринок праці. *Економіка та держава*. Серія: : Державне управління. 2019. № 4. С. 18-22. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eddu_2019_4_6.
3. Державна служба зайнятості. Статистика. Інфографіка / Сайт Державної служби зайнятості. URL: <https://dcz.gov.ua/stat/infograph>

4. Деякі питання соціальної підтримки внутрішньо переміщених осіб та інших вразливих категорій осіб : Постанова Кабінету Міністрів України від 26 січня 2024 р. № 94. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/94-2024-%D0%BF#Text>
5. Добробут у компанії та дефіцит кадрів: Work.ua презентував результати дослідження / Сайт Work.ua 24.06.2024 URL: <https://www.work.ua/ru/news/ukraine/2667/>
6. Мигаль М. Релокація бізнесу в умовах війни: у які регіони переїжджають підприємства / Сайт Інституту аналітики та адвокації. URL: <https://iaa.org.ua/articles/business-relocation-in-times-of-war-what-regions-are-companies-moving-to/>
7. Сухомлин В. Б. Державна політика у сфері зайнятості населення: формування та реалізація : монографія. Київ : АртЕк, 2020. 189 с.
8. Торяник В. Регіональні цільові програми як інструмент відновлення. Інфраструктура та людський капітал, Інститут аналітики та адвокації / Сайт Інституту аналітики та адвокації. URL: iaa.org.ua/portfolio/regional-targeted-programmes
9. Три чверті роботодавців відчують дефіцит кадрів в Україні : Дослідження ринку праці України, проведеного Європейською Бізнес Асоціацією в партнерстві з Тетяною Пашкіною / Websait European Business Association. URL: <https://eba.com.ua/try-chverti-robotodavtsiv-vidchuvayut-defitsyt-kadriv-v-ukrayini/>
10. Шепелева А. Працевлаштування ВПО: проблеми й особливості. *Deutsche Welle*. 25.04.2024 URL: <https://www.dw.com/uk/pracevlastuvanna-vpo-problemi-j-osoblivosti/a-68895031>
11. Яценко Л. Основні характеристики ринку праці України у першому півріччі 2024 року / Сайт Національного інституту стратегічних досліджень. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/sotsialna-polityka/osnovni-kharakterystyky-rynku-pratsi-ukrayiny-u-pershomu>
12. Rodchenko, S., Bielska, T., Brus, T., Naplyokov, Y., & Trevoho, O. (2021). Human Capital Management In The System Of Public Administration In The Context of COVID-19 Pandemic. *Postmodern Openings*, 12(1Sup1), 346-355. URL: <https://lumenpublishing.com/journals/index.php/po/article/view/3450>

References:

1. Antoshkina, L. I. (2023). Teoretyko-metodolohichni zasady ta praktychni napryamy u pryorytety rehulyuvannya zaynyatosti sil's'koho naseleння ta ahrarnoho rynku pratsi. [Theoretical and methodological principles and practical directions and priorities of regulation of employment of the rural population and the agrarian labor market]. *Visnyk Berdyans'koho universytetu menedzhmentu i biznesu. – Bulletin of the Berdyan University of Management and Business*. No. 1. P. 7-11. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/vbumb_2023_1_3 [in Ukrainian].
2. Wenger, I. O. (2019). Analiz suchasnykh doslidnyts'kykh pidkhodiv do vyznachennya mekhanizmiv derzhavnoho upravlinnya u sferi zaynyatosti ta yikh vplyv na rynek pratsi [Analysis of modern research approaches to the determination of mechanisms of state management in the field of employment and their impact on the labor market]. *Ekonomika ta derzhava. Seriya: : Derzhavne upravlinnya. – Economy and the state. Series : Public Administration*. No. 4. P. 18-22. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/eddu_2019_4_6 [in Ukrainian].
3. Derzhavna sluzhba zaynyatosti. Statystyka. Infohrafika [State Employment Service. Statistics. Infographics] / Sayt Derzhavnoyi sluzhby zaynyatosti [Website of the State Employment Service]. *dcz.gov.ua* Retrieved from <https://dcz.gov.ua/stat/infograph> [in Ukrainian].
4. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrayiny «Deyaki pytannya sotsial'noyi pidtrymky vnutrishn'o peremishchenykh osib ta inshykh vrazlyvykh katehoriy osib», pryynyata 26 sichnya 2024 roku. № 94. [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "Some issues of social support for internally displaced persons and other vulnerable categories of persons", from January 26 2024 No. 94]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/94-2024-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].

5. Dobrobut u kompaniyi ta defitsyt kadriv: Work.ua prezentuvav rezul'taty doslidzhennya [Well-being in the company and shortage of personnel: Work.ua presented the results of the study] / Sayt Work.ua 24.06.2024. [Website Work.ua 24.06.2024.]. *www.work.ua* Retrieved from <https://www.work.ua/ru/news/ukraine/2667/> [in Ukrainian].
6. Myhal, M. (2024). Relokatsiya biznesu v umovakh viyny: u yaki rehiony pereyizhdzhayut' pidpnyemstva [Relocation of business in the conditions of war: to which regions are companies moving] / Sayt Instytutu analityky ta advokatsiyi [Website of the Institute of Analytics and Advocacy]. *iaa.org.ua* Retrieved from <https://iaa.org.ua/articles/business-relocation-in-times-of-war-what-regions-are-companies-moving-to/> [in Ukrainian].
7. Sukhomlin, V. B. (2020). *Derzhavna polityka u sferi zaynyatosti naseleennya: formuvannya ta realizatsiya* [State policy in the sphere of population employment: formation and implementation]. Kyiv: ArtEk, 189 p. [in Ukrainian].
8. Toryanyk, V. (2024) Rehional'ni tsil'ovi prohramy yak instrument vidnovlennya. Infrastruktura ta lyuds'kyi kapital, Instytut analityky ta advokatsiyi [Regional target programs as a tool for recovery. Infrastructure and Human Capital, Institute of Analytics and Advocacy] / Sayt Instytutu analityky ta advokatsiyi [Website of the Institute of Analytics and Advocacy]. *iaa.org.ua*. Retrieved from <https://iaa.org.ua/portfolio/regional-targeted-programmes> [in Ukrainian].
9. Try chverti robotodavtsiv vidchuvayut' defitsyt kadriv v Ukrayini : Doslidzhennya rynku pratsi Ukrayiny, provedenoho Yevropeys'koyu Biznes Asotsiatsiyeyu v partnerstvi z Tetyanoyu Pashkinoyu [Three quarters of employers experience a shortage of personnel in Ukraine: Research on the labor market of Ukraine, conducted by the European Business Association in partnership with Tetyana Pashkina] / Websait European Business Association. *eba.com.ua*. Retrieved from <https://eba.com.ua/try-chverti-robotodavtsiv-vidchuvayut-defitsyt-kadriv-v-ukrayini/> [in Ukrainian].
10. Shepeleva, A. (2024). Pratsyevlashtuvannya VPO: problemy y osoblyvosti [Employment of IDPs: problems and features] / Websait Deutsche Welle. *www.dw.com* Retrieved from <https://www.dw.com/uk/pracevlastuvanna-vpo-problemi-j-osoblyvosti/a-68895031> [in Ukrainian].
11. Yatsenko, L. (2024). Osnovni kharakterystyky rynku pratsi Ukrayiny u pershomu pivrichchi 2024 roku [Basic characteristics of the labor market of Ukraine in the first half of 2024] / Sayt Natsional'noho instytutu stratehichnykh doslidzhen'. [Website of the National Institute of Strategic Studies]. <https://niss.gov.ua>. Retrieved from <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/sotsialna-polityka/osnovni-kharakterystyky-rynku-pratsi-ukrayiny-u-pershomu> [in Ukrainian].
12. Rodchenko, S., Bielska, T., Brus, T., Naplyokov, Y., & Trevoho, O. (2021). Human Capital Management In The System Of Public Administration In The Context of COVID-19 Pandemic. *Postmodern Openings*, 12(1Sup1), 346-355. URL: <https://lumenpublishing.com/journals/index.php/po/article/view/3450> [in Ukrainian].

УДК 351.82

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11\(39\)-69-83](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11(39)-69-83)

Богданенко Анатолій Іванович кандидат наук з державного управління, доктор економічних наук, голова, Український фонд міжнародного молодіжного співробітництва «Лідер», вул. Велика Васильківська 44, м. Київ, 01024, тел.: (044) 467-62-53, <https://orcid.org/0000-0003-0758-5809>

ПАРАДИГМА МІЖДИСЦИПЛІНАРНИХ ЗВ'ЯЗКІВ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ І ХРИСТІЯНСЬКОЇ ТЕОЛОГІЇ: ЛОГІКА ФОРМУВАННЯ І РОЗВИТКУ НАУКОВОГО ЗНАННЯ

Анотація. Представлено розвиток дисципліни «Публічне управління» як складової політичної науки. Окреслено методологічні, культурологічні, історичні, релігійні та політичні проблеми, що визначили її еволюцію, міждисциплінарні особливості та нормативні основи вивчення християнської теології. Доведено, що публічне управління найбільш швидко розвивається і потребує нових моделей взаємодії сучасної науки і релігії. У період тенденцій формування нових суспільно-політичних трендів і моделей діалогу церкви, держави і суспільства науковці змушені впроваджувати інноваційні системи управління, які забезпечують їм стійкість, гнучкість і ефективність в умовах процесів глобалізації. Система публічного управління, на думку автора, має враховувати вагоме значення християнської теології у світовій історії, культурі і науці. Завдяки переосмисленню церковної історії України сформовані нові напрями наукової розвідки.

Розкрито ключові особливості впровадження сучасних систем публічного управління у сфері релігії. Наголошується на необхідності вивчення історії державотворчої, націотворчої та духовно-консолідуючої діяльності українських християнських церков, спрямованої на підтримку розвитку демократії, плюралізму, громадянського суспільства у контексті релігійно-ідеологічних та політичних процесів в Україні.

Доведено, що публічне управління розвивається як професія, наука і громадська діяльність. Враховуючи історичну і культурну роль християнства, християнську комунікацію, сучасні науковці наполягають на формуванні партнерських відносин між церквою, державою і суспільством. Наукові інтереси вимагають тісної співпраці церковних і світських науковців з формування актуальних проблем державного управління з орієнтацією на суспільний інтерес громадянського суспільства.

Детально розглянуто логіку формування діалогу між християнською теологією та сучасними гуманітарними суспільними науками в Україні. Важливим аспектом такого діалогу має стати дискусія з питань історії,

культури, релігієзнавства, публічного управління і розвитку громадянського суспільства. Релігія, на думку автора, покликана до того, щоб у діалозі зі світською наукою запропонувати таке бачення світу і людини, яке б сприяло подоланню абсолютної автономії наукового підходу до реальності та відкрило нові перспективи для вирішення фундаментальних проблем сучасної техногенної цивілізації. За сучасних реалій розвитку діалогу держави, церкви і громадянського суспільства вивчення парадигми міждисциплінарних зв'язків державного управління і християнської теології набуває особливої актуальності. Ознакою сучасності такої парадигми є її поглиблена інтеграція в історію, культуру і національну ідентичність України. Поєднання християнської теології і державного управління відкриває новий етап у комплексному пізнанні всіх граней політичного, культурно-історичного, релігійного і духовного життя України.

Обґрунтовано, що сучасний стан державного і публічного управління характеризується мультипарадигмальністю, наявністю багатьох конкуруючих між собою наукових концепцій осмислення світу, політичних доктрин та історії держави, багатовекторних наукових підходів, філософсько-релігійних вчень і різноманітних шкіл в християнській теології.

Ключові слова: публічне управління, механізми управління, теологія, церква, глобалізація, кризи, комунікація, релігія, парадигма.

Bogdanenko Anatoliy Ivanovych Ph.D. in public administration, Doctor of Science in Economics, Chairman of the Ukrainian Foundation for International Youth Cooperation "Leader", 44, Velyka Vasylkivska St., Kyiv, 01024, tel.: (044) 467-62-53, <https://orcid.org/0000-0003-0758-5809>

PARADIGM OF INTERDISCIPLINARY RELATIONS BETWEEN PUBLIC ADMINISTRATION AND CHRISTIAN THEOLOGY: LOGIC OF FORMATION AND DEVELOPMENT OF SCIENTIFIC KNOWLEDGE

Abstract. The development of the discipline "Public Administration" as a component of political science is presented. The methodological, culturological, historical, religious and political problems that determined its evolution, interdisciplinary features and normative foundations of the study of Christian theology are outlined. It is proved that public administration is developing rapidly and requires new models of interaction between modern science and religion. In the period of tendencies of formation of new socio-political trends and models of dialogue between church, state, and society, scientists are forced to introduce innovative management systems that provide them with stability, flexibility, and efficiency in the conditions of globalization processes. In the author's opinion, the system of public administration should consider the significant importance of

Christian theology in world history, culture and science. Thanks to the rethinking of Ukraine's church history, new scientific exploration directions have been formed.

The key features of implementing modern public administration systems in the field of religion are revealed. The need to study the history of state-building, nation-building and spiritual-consolidating activities of Ukrainian Christian churches, aimed at supporting the development of democracy, pluralism, civil society in the context of religious-ideological and political processes in Ukraine, is emphasized.

It has been proven that public administration is developing as a profession, science, and public activity. Considering the historical and cultural role of Christianity and Christian communication, modern scholars insist on forming partnership relations between the church, state and society. Scientific interests require close cooperation between church and secular scholars in the formation of current problems of public administration, with an orientation towards the public interest of civil society.

The logic of forming a dialogue between Christian theology and modern humanitarian social sciences in Ukraine is considered in detail. An important aspect of such a dialogue should be a discussion on issues of history, culture, religious studies, public administration and the development of civil society. In the author's opinion, religion is called upon to offer such a vision of the world and man in dialogue with secular science that would contribute to overcoming the absolute autonomy of the scientific approach to reality and open up new prospects for solving the fundamental problems of modern technogenic civilization. In the current realities of developing the dialogue between the state, the church, and civil society, studying the paradigm of interdisciplinary relations between public administration and Christian theology acquires particular relevance. A sign of the modernity of such a paradigm is its deep integration into Ukraine's history, culture and national identity. The combination of Christian theology and public administration opens a new stage in the comprehensive knowledge of all facets of Ukraine's political, cultural-historical, religious, and spiritual life.

It is substantiated that the current state of state and public administration is characterized by multi-paradigmality, the presence of many competing scientific concepts of understanding the world, political doctrines and history of the state, multi-vector scientific approaches, philosophical and religious teachings, and various schools in Christian theology.

Keywords: public administration, governance mechanisms, theology, church, globalization, crises, communication, religion, paradigm.

Постановка проблеми. Інтеграція християнської теології у сферу державно-управлінської науки є актуальною дослідницькою темою останніх двох десятиліть. На сьогодні доволі поширеною є теоретична парадигма множинних міждисциплінарних зв'язків, що дозволяє запропонувати

історичний, філософський, релігієзнавчий та соціологічний аналіз історії та практики християнської теології у діалозі зі світською наукою. Важливо зауважити, що сучасні дослідники уникають протиставлення християнської віри та розуму, наголошуючи на факті актуальної присутності в сучасному суспільстві культурних і наукових досягнень релігії. Ідея про те, що витoki сучасної філософії науки можна обґрунтувати і пояснити, досліджуючи історичні й релігійно-культурні аспекти християнства, отримала визнання у широких наукових колах, особливо у Європі та США.

З цієї точки зору інтеграція теології в державне управління — найважливіший культурно-історичний процес, який у загальному сенсі передбачає подолання атеїстичної парадигми сучасної науки (скептицизм, нігілізм). Досвід застосування парадигми багатьох міждисциплінарних зв'язків доводить, що цей підхід у науці може бути конструктивним та плідним. Актуальність проблематики співвідношення релігійного та світського у науці пов'язана з історією, культурою і моральністю. Парадигма міждисциплінарних зв'язків може допомогти у поясненні духовних витоків держави, політичної ідеології і філософії державного управління. Піднесення християнської теології в Україні можна розглядати як науку, що відроджується після довгих десятиліть придушення радянською комуністичною та атеїстичною державою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На думку багатьох істориків, політологів і релігієзнавців, православні церкви України й Українська греко-католицька церква мають вагомні заслуги у становленні й розвитку державницьких ідей українського народу, формуванні національної ідеї, а також у патріотичному вихованні молоді. Саме тому дослідження книг, статей, проповідей, звернень, духовних настанов і порад церковних ієрархів є актуальним науковим завданням і державного управління. Виникають всі підстави стверджувати, що духовні ідеї християнства мотивують науковців і державних управлінців займатися важливими питаннями української державності, об'єднання народу, соборності, плюралізму і національної свідомості, які мають ґрунтуватися на засадах християнського гуманізму і моралі.

Державницькі ідеї митрополита Андрея Шептицького (1865–1944) [1; 13; 14], верховного архієпископа, кардинала Йосипа Сліпого (1892–1984), верховного архієпископа, кардинала Любомира Гузара (1933–2017) [6; 7] різною мірою розглядалися у дослідженнях історії, політології, культурології і релігієзнавства. В умовах сьогодення ретельне вивчення і застосування духовних ідей видатних церковних ієрархів щодо проблематики національної ідентичності, механізмів конструктивного діалогу церкви і держави, зближення українських християнських церков у розбудові демократичних цінностей України сприятиме розширенню наукових кордонів державного управління як науки.

Історія християнства висвітлена у дослідженнях українських істориків, релігієзнавців, культурологів і фахівців з державного управління. Зокрема, В. Бліхар, В. Бондаренко, М. Васін, В. Воронін, Ю. Кальниш, І. Козловський, А. Колодний, М. Маринович, Д. Мартишин, В. Пасічник, Ю. Решетніков, О. Саган, А. Смирнов, Л. Филипович у своїх наукових працях, монографіях і статтях розглядають державно-управлінські теоретико-методологічні питання взаємодії християнських церков України з державою, українським суспільством і сучасним глобальним світом.

Попри наявні на сьогодні вітчизняні наукові розвідки щодо механізмів державного і публічного управління, правових особливостей державно-церковного діалогу, визначення сучасних орієнтирів професійного розвитку державних управлінців, саме питання християнської комунікації, християнської теології і парадигми міждисциплінарних зв'язків державного управління і теології залишаються одними з актуальних багатоаспектних питань в науковій царині.

Метою статті є обґрунтування необхідності впровадження сучасних систем міждисциплінарних зв'язків державного управління і християнської теології в умовах процесів глобалізації. Завданнями статті є:

- розглянути сучасні підходи до релігії і науки;
- висвітлити закономірності становлення та розвитку християнської теології у діалозі з державним управлінням;
- запропонувати удосконалення механізму взаємодії церкви і сучасного суспільства.

Виклад основного матеріалу. Оцінюючи перспективи діалогу християнської теології та публічного управління, необхідно враховувати специфічну спадщину радянського періоду, тобто радикальне насильницьке витіснення теології з життя, науки, освіти, культури та громадського простору радянського суспільства. І, незважаючи на те, що сьогодні Україна живе в парадигмі демократії та релігійного плюралізму, інерція радянського негативного досвіду сприйняття релігійних цінностей все ще дається взнаки. Досі деякі світські дослідники з великою недовірою, а часом і відверто вороже, ставляться до релігії, християнської теології, заперечуючи наукову цінність християнської культури. У свою чергу, об'єктивний підхід до історії свідчить, що релігія формує історичне і науково-філософське мислення. Наприклад, сам принцип філософії історії, як відомо, народжений біблійним мисленням Святого Письма Старого та Нового Завіту. Теологія наголошує на тому, що історія людства — це період між творінням світу і завершенням людської історії. З всеосяжністю космічних та історичних циклів християнство звільняє людину, залучаючи людство до історичної, соціальної, культурної і суспільно-політичної трансформації, тим самим реально і радикально реформуючи світ [2]. Християнська есхатологія створює історичний час як період звільнення людини від світу духовного занепаду, руйнації, падіння у прірву соціальної

несправедливості, помилок минулого і як нову епоху політичної дії та творення нового суспільства [9]. Згідно з християнською теологією, історичний час розвитку глобального людства швидкоплинний, він веде людину до завершення історії, тож людині, державі та суспільству потрібно постійно приймати відповідальне рішення: християнська есхатологія стає простором екзистенційного вибору, наукової концептуалізації пізнання світу, освячення історії та простором політичних перетворень [12].

Багато світських дослідників зазначають, що теологічна картина світу, яка переважно спирається на релігійно-моральні та духовні уявлення про світ, є актуальною для сучасного суспільства, що вона досягла свого розквіту в парадигмі множинних міждисциплінарних зв'язків (соціологія, політологія, релігієзнавство, державне управління). Сьогодні християнська теологія стає зрозумілою та переконливою для світської науки, при тому, що вона постійно розвивається, трансформується і при цьому дедалі більше видаляє «білих плям» в історії, культурі та науці.

Отже, теологія, релігієзнавство, політологія та державне управління як способи пізнання світу та набуття достовірного знання формують наукову картину світу. Це найважливіший і найголовніший ракурс у співвідношенні державного управління та теології, і тому слід враховувати, що він задається насамперед з боку державного управління, розширюючи сприйняття християнської теології межами відповідної перспективи взаємодії держави, церкви та суспільства. Важливо зазначити, що світська і церковна наука є не лише пізнавальними установками і сферами людського досвіду, а й соціальними інститутами, культурно-історичними традиціями та духовними векторами розвитку суспільства. Разом з тим, християнська теологія формує внутрішню систему духовних цінностей та ідей, частково впливаючи на форми раціональності та суспільної комунікації. Таким чином, інтеграція теології в державне управління передбачає ускладнення та розширення спектра наукового аналізу релігійної проблематики та громадського управління.

Отже, розглянемо співвідношення світської та церковної науки в соціальній, історичній та культурній динаміці розвитку християнства, розуміючи їх як культурні інститути та історичні традиції, що виконують певні ролі на різних етапах світової історії у світі історико-культурної та соціокультурної парадигми міждисциплінарних зв'язків сучасної науки. На нашу думку, реальність соціального, культурного та історичного контексту, в якому відбувається діалог науки і релігії, допомагають людині сформуванати світоглядні принципи буття [8; 10]. У цьому сенсі світогляд як система уявлень про світ, людину та суспільство в їх граничних підставах нині зберігає свою значущість, причому як в індивідуальному, так і в суспільному масштабі (оскільки йдеться про світоглядний вимір християнського віросповідання). Теологія як наука формує культурно-історичну парадигму, стає суспільною

силою, а також джерелом релігійної істини про світ та людину. Таке визнання теології означає, що «джерелом істини» як в епістемологічному, так і в соціокультурному аспекті можуть бути не лише раціональні операції над матеріалом наукового емпіричного експерименту, а й різні естетичні переживання, життєві релігійні практики, духовний досвід та поведінка християнина. Відповідно, сама «наукова істина» в різних сферах історії та культури набуває різних форм: у повсякденному житті — проявом «здорового глузду» чи «утилітарної користі», у світоглядній сфері — «всеосяжною доктриною», у сфері мистецтва — «художньою істиною». Визнання конструктивного і дієвого діалогу державного управління та теології у традиційній пізнавальній перспективі руйнує соціокультурну та історичну монополію атеїзму на здобуття «єдино вірного» знання про світ і людину. Тому одним із важливих напрямів державного управління як науки має стати розгляд та зіставлення теологічних підстав християнства, з якими логічно пов'язане формування світогляду людини. Актуальність цього напряму лише зростає в контексті нинішніх дискусій про співвідношення релігійного та світського у суспільстві та культурі, у тому числі дискусій про механізми державного й публічного управління у сфері християнської комунікації.

У сучасній науці досить поширеним залишається теологічний підхід до розуміння місця та змісту науки публічного управління серед інших гуманітарних наук. Він визначає цю сферу гуманітарного знання як системне поєднання духовно-ідейних концептів (теологія, філософія, метафізика), дослідницьких інструментів (діалог релігії та науки), рекомендацій практикам у державному та публічному управлінні, розроблених вченими [11]. Д. Мартишин зауважує: «Знайшовши віру, вивчаючи міфологію, сучасну науку, людина пізнає себе і відкриває суспільство» [10, с. 8]. Визначаючи міждисциплінарну природу публічного та державного управління, для раціоналізації і модернізації механізмів управління необхідно посилювати інтеграцію державного управління з християнською теологією, філософією та релігієзнавством, що дозволить дослідникам підвищити точність наукової аргументації щодо взаємовідносин держави, церкви і суспільства.

Ця умовна наукова позиція визначає державне та публічне управління як певну інтеграцію досягнень різних наук: публічне управління є професійною діяльністю державних управлінців, громадських і церковних лідерів [3]. Разом з тим, державне управління, визнаючи вагому роль християнської теології в історії людства, вважає її впливовою самостійною наукою, що має свій понятійний апарат, свої історичні, культурні й соціальні концепти, своїх теоретиків і яка здатна пропонувати практиці публічного і державного управління свої рекомендації. Причому такий зв'язок теології з практикою державного і публічного управління є відмінною рисою соціального вчення християнства, коли теоретичне й експертне знання виступають у тісному зв'язку з теологією, філософією, метафізикою,

політологією, релігієзнавством та орієнтується на конкретні потреби державних, муніципальних, релігійних і громадських об'єднань.

З погляду християнської теології, церковний лідер, богослов, священник завжди має говорити правду владі про можливі альтернативи передбачуваного державного рішення, навіть якщо це може викликати неприйняття в державних керманів, які ухвалюють політичні рішення. Біблія розрізняє Боже і кесарево: гроші кесареві, а кесарево — не Боже. У біблійному розрізненні Божого та кесарева проводиться певне важливе протиставлення, відбувається десакралізація мирської влади, її обмеження та започаткування суверенної гідності і свободи людини як божої дитини, незалежності людини як громадянина Христового Царства від земних держав. Сакральність кесаря скасовується. Відмінність кесарева і Божого утверджує суверенітет Царства Бога, його незалежність від кесаря, і тим самим запроваджується заборона на перетворення Царства Бога в царство кесаря і навпаки. Мовою політології це означає суверенітет людини, домінування і пріоритет прав і свобод людини у порівнянні з політичною владою. Звідси персоналізм християнської теології: треба бачити політичну радикальність цього персоналізму — суверенітет особистості. Свобода людської особистості — головна проповідь християнства. «Секретаріат Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій (ВРЦіРО) постійно наголошує «про важливість релігійної свободи в Україні, як одного з найбільших надбань нашої держави у сфері забезпечення прав і свобод людини» [5, с. 296].

У християнській історії утверджується певний радикалізм політичної теології: Царство Боже вторгається у простір світських царств. Ця політична теологія щось нове і за змістом духовних ідей, і за стилем викладу у світовій історії. Політична теологія, теологія визволення, соціальне вчення християнства прояснюють неприпустимість зла. Християнство вчить, що не можна, морально не допустимо і політично не прийнятно пояснювати, виправдовувати інфернальне зло тоталітарних диктатур, світових воєн — будь-яке обмеження свободи і волі людини.

Для сучасного наукового підходу характерний поділ теоретичної галузі публічного управління на загальні концепти наукового управління (державне управління, менеджмент, соціологія, політологія), і на специфічні концепції, які спрямовані саме у громадський сектор (християнська комунікація, психологія, культурологія, релігієзнавство). Виділення предмета даної галузі знань вирішує загальну проблему ідентифікації християнської теології та публічного управління. Тісний взаємозв'язок політичної теорії управління (політологія, соціологія) та практичною теорією (психологія, християнська комунікація) нівелюють певні труднощі при системному осмисленні громадського управління і різноманітних суспільних процесів сучасного світу.

Розуміючи факт існування теологічної науки, деякі дослідники виходять із так званого міждисциплінарного підходу, розглядаючи теологію як важливу

дисципліну, включену до загального теоретичного поля сучасної науки. На нашу думку, соціальне вчення християнської церкви як частина загальної теорії християнської теології дає для публічного управління ключові концепти аналізу організацій та організаційної поведінки, без чого неможливо досліджувати питання публічного управління на мікрорівні (рівні громадських та церковних організацій). Близька до цього позиція низки науковців, які наполягають на міждисциплінарному характері християнської теології, державного управління, філософії та політології. Державне управління як наука перебуває у політичній сфері. У процесі державного та муніципального управління співіснують різні логіки вироблення духовних, історичних та культурних орієнтирів, спеціальні механізми узгодження інтересів та мотивації людини. Отже, духовні цінності, релігійні традиції, моральні норми мають пряме відношення до державного та публічного управління.

Публічне управління процесами церковної комунікації — управління реальним духовним і соціальним життям церковних громад разом. В основі публічного управління лежить сукупність як державної влади, так і влади громадянського суспільства, зокрема і релігійних організацій. Сьогодні теоретична розробка публічного управління досить широко обговорюється у світських та церковних ЗМІ, на наукових форумах, монографіях, у межах навчального процесу державного управління та церковної комунікації.

Переважає більшість церковних дослідників наполягають на виокремленні у дослідженні публічного управління основного етапу в історії України — конструктивного демократичного діалогу церкви, держави і громадянського суспільства. На нашу думку, цей етап пов'язаний з пошуком нових моделей демократії, установленням дієвої комунікації політиків і громадськості, посиленням процесів релігійного плюралізму, формуванням потреб нових моделей державно-церковних відносин, принципів публічного управління і механізмів вирішення управлінських проблем у сфері релігії.

Відомо, що зміст, форми і методи державного управління в Україні визначаються історичними умовами політичного, соціального, культурного та економічного розвитку суспільства, особливостями політичної та правової культури українського народу. Проте геополітичні виклики сучасного світу змушують будь-яку державу реформувати адміністративну систему, пристосовуючи її до змін у політиці та культурі. На сьогодні такі зміни потребують обговорення серед державних управлінців і науковців становлення та розвитку повноправного громадянського суспільства, зміцнення довіри до органів державної влади з боку населення та релігійних організацій. Звісно, на цьому етапі розвитку виявляються нові проблеми публічного управління. Основним механізмом вирішення цих проблем виступає встановлення діалогу держави, церкви і громадянського суспільства.

Теологічний підхід до державного управління є не лише відображенням суперечок, що відбуваються між представниками світської та церковної науки,

а й відповіддю на зміни умов розвитку релігії в сучасному суспільстві, в яких здійснюється управління суспільними процесами. Структура публічного управління останні десятиліття значно змінилася, що змушує шукати нові моделі управління крім традиційних (етатизм, державне домінування в публічному управлінні). Процеси глобалізації в культурі, релігії, політиці та економіці, розвиток соціальних мереж, інформатизація суспільства, падіння довіри населення до урядів та державних органів управління, релігійний плюралізм, активізація суспільних структур громадянського суспільства, складність взаємовідносин між різними групами населення, високий рівень суспільних потреб та духовних очікувань, зростання масштабу невизначеності та ризику в геополітиці і багато інших процесів трансформації глобального світу мотивують дослідників до перегляду традиційних управлінських підходів. Зауважимо, що глобалізація не применшує, а навпаки, підкреслює роль та особливості релігії.

Важливо зазначити, що державне управління визначається аж ніяк не силою держави, орієнтованої на виконання ухвалених рішень, а її здатністю створювати та підтримувати розвиток громадянського суспільства, в межах якого воно спільно з особистими та груповими інтересами виробляє ефективну систему публічного управління суспільством усередині та поза державними кордонами. Тим самим змінюються як форми, так і сам спосіб формування стратегії управління у сфері релігії. Таким чином, нова модель публічного управління намагається дати відповідь на виклики глобалізації. За допомогою численних інститутів обміну інформацією, узгодження гуманітарної політики воно показує нові форми комунікації громадян з політичним керівництвом держави та державними службовцями, формує нові форми діалогу церкви, держави та суспільства, а також механізми узгодження інтересів широких верст населення.

Таким чином, сучасність значно реформує принципи публічного управління, здійснюючи науковий поворот у розумінні сутності та місця релігії у таких відносинах, як держава — церква — громадянське суспільство. Разом з тим, концептуальний вибір дослідників, орієнтований на національну модель державного управління, є спробою створити теоретичну конструкцію міждисциплінарних зв'язків української історії, культурології, релігієзнавства, теології. На нашу думку, національна модель управління — це визначення духовних орієнтирів для стратегії політичних та економічних реформ. Сучасне державне управління як наука враховує з одного боку, нові теоретичні підходи, з іншого, — національні та історичні особливості, культурно-релігійний потенціал України, що включає історію та традицію християнства. Важко уявити епоху інтелектуального розвитку Європи без християнської теології. Багатостолітній розвиток теології і філософії у стінах монастирів нагадують дослідникам, що справжня наука не може бути вільною від універсальних теологічних світоглядних установок і етичного вектору

розвитку цивілізації. І сьогодні глобальні виклики змушують вчених звертатися до системи базових духовних і культурних цінностей світової історії.

Державне управління, філософія, політологія, релігієзнавство приходять до необхідності нового осмислення досягнень сучасної науки, акцентуючи увагу науковців на ціннісні, смислові та теологічні засади класичної науки. Науковій спільноті необхідно враховувати основи цілісного розуміння природи і сутності людини: біологія, хімія, психологія, теологія, соціологія, право та культура. Пошуки сучасних світоглядних орієнтирів мають бути пов'язані з переглядом ставлення дослідників до релігії, теології, історії християнства та релігійної парадигми буття. Наука завжди звертається до таких станів духовної культури, у яких зароджуються світоглядні смисли. Відомо, що етика, цінності та духовні смисли лежать за межами самої емпіричної науки. Отже, саме християнська теологія з гігантського масиву практичних та теоретичних, побутових і наукових знань утворює цілісну парадигму осмислення людського буття.

Сучасному вченому, який працює в умовах бурхливого розвитку фундаментальної і прикладної науки, а також народження нових фронтальних, міждисциплінарних, мережових форм організації наукового виробництва та взаємодії з колегами в усіх галузях, включаючи комплекс наук про суспільство та людину, вкрай необхідна етична, ціннісна, теологічна, світоглядна підтримка, незалежно від того, відчуває вчений себе релігійною людиною чи ні. Звернення державного управління до теологічного світогляду вчених на початку третього десятиліття XXI століття не означає відмови від принципів науковості та об'єктивності у дослідницькій роботі. «Незважаючи на суб'єктивні підходи в науці, що присутні в методології будь-якого талановитого та самобутнього вченого, для християнської соціальної думки важлива ідея про те, що релігія, повертаючи людині сенс дійсності та справжнього існування в Бозі, здатна змінити життя сучасного суспільства» [10, с. 8]. Тим більше, що критерії об'єктивності наукового знання та меж науки постійно переглядаються у напрямі цілепокладання та доцільності як смислового горизонту розвитку наукових досліджень.

З точки зору методології, наука як система ніколи в історії людства не була єдиним цілісним категоріальним поняттям, вона завжди являла собою конгломерат певних галузей наукового знання, постійно розвивалася, в середині неї конкурували різні школами, дослідницькі програмами і методи. У наші дні чітко простежується необхідність різнобічного аналізу всієї системи виробництва знань, наукової діяльності, її культурних, політичних, економічних та найважливіше — соціальних наслідків. Християнська теологія вимальовує нові образи науки в епоху глобальних викликів, які, у свою чергу, загострюють кризову ситуацію в системі базових цінностей сучасної цивілізації.

Таким чином, теологія приводить до усвідомлення важливості нової рефлексії науки з акцентом на її ціннісні і смислові засади. Вона пов'язує основні наукові галузі, галузі знання, загальні та спеціальні дисципліни, розкриває міждисциплінарні та міжгалузеві зв'язки в межах єдиної площини наукового пізнання світу і людини. Сучасна християнська теологія розуміється нами як комплекс дисциплін про Бога, людину, цінності, етику, що пов'язують людину з суспільством (культурою, управлінням, соціологією та психологією). Отже, ще раз наголосимо, що науку, її історичне становлення як професійної сфери, різноманітні наукові відкриття неможливо відокремити від релігійного та культурного контексту історії. У свою чергу історія Європи та США у найширшому сенсі є історією християнської, інтелектуальної культури.

Проведене дослідження засвідчує, що в умовах глобальних трансформацій сучасної науки і оновлення парадигм релігії, з якими стикаються сучасні науковці, вивчення парадигми міждисциплінарних зв'язків державного управління і християнської теології набуває вагомості значущості і актуальності. Запропоноване удосконалення механізму публічного управління у сфері релігії базується на вивченні історії, культури, релігієзнавства, а, також синхронній модернізації ключових елементів християнської теології, що забезпечує системний підхід до питань державного управління, політики, релігії і розбудови громадянського суспільства. Механізми публічного управління в християнській комунікації будуть слугувати «подальшому цивілізаційному розвитку релігійно-церковного життя та державно-церковних відносин в незалежній Україні» [4, с. 294].

Висновки. Інтеграція християнської теології до державного управління ґрунтується на формуванні стратегій національного, гуманітарного і культурно-історичного розвитку України, здатних еволюціонувати відповідно до духовно-релігійної і культурної динаміки викликів процесів глобалізації сучасного світу. Діалог науки і релігії варто сприймати позитивно як показник наукового плюралізму. Вибір певної історичної, філософської, культурної і релігійної наукової теорії є першочерговим завданням — долучення до однієї з міждисциплінарних парадигм християнської теології і державного управління. Саме така парадигма являє собою об'єкт прагнень сучасного наукового співтовариства. У зв'язку з цим постає нагальність у дослідженні не лише історії християнства, а й у пізнанні загальнотеоретичних основ християнської теології як певної парадигми пізнання світу, людини і суспільства.

Науковці, піддаючи критиці одностороннє нігілістичне теоретичне уявлення про структуру наукового знання, наголошують, що атеїстичне трактування історії і культури людства не лише збіднює наукові підходи до розуміння світу, а й звужує парадигми світосприйняття. Отже, доведено, що парадигмальний підхід державного управління до християнської теології,

який визнаний в усьому світі і використовується представниками багатьох галузей знань, суттєво розширює проблемне поле державного і публічного управління як науки.

Сучасні підходи до релігії і науки потребують методологічного, ціннісного, духовно-ідейного і державно-концептуального співвідношення, відповідності і взаємозв'язку державного управління та християнської теології. Парадигма міждисциплінарних зв'язків враховує специфіку державно-управлінського, історико-філософського і теологічного ракурсів досліджуваних проблем публічного управління. Адже теологія має усі підстави бути проаналізованою у площині державного управління, філософії, соціології, політології як предмет публічного управління та історико-філософського аналізу. Тому базовими у комплексному методологічному підході державного управління до теології виступають засади та принципи гіпотетико-дедуктивного аналізу та синтезу, формалізації та узагальнення, цілісності та системності, диференціації та інтеграції.

Висвітлені культурні, історичні і духовно-релігійні закономірності становлення та розвитку християнської теології у діалозі з державним управлінням надають можливість відповісти сучасній науці на різні важливі питання створення і розбудови громадянського суспільства і пошуку філософії державного управління.

Удосконалення механізму взаємодії церкви і сучасного суспільства торкається важливих питань християнської теології, соціального вчення християнства, теоретичних положень державного і публічного управління, нормативно-правового забезпечення та практичних рекомендацій щодо удосконалення конструктивного діалогу, взаємодії держави, церкви і громадянського суспільства щодо свободи совісті та віросповідання в Україні.

Доведено, що державні управлінці за умов діалогу і взаємодії з християнськими церквами України, а також представниками інших релігій, мають реальну можливість забезпечити реалізацію демократичною Українською державою свободи совісті і віросповідання, зберігаючи при цьому історію, культуру, духовні традиції і соборність українського народу.

Література:

1. Андрей Шептицький. Про соціальні питання: Пастирське послання митрополита Андрея до духовенства / Авт. передмови З. Бокійчук. Львів: Свічадо, 2020. 56 с.
2. Богданенко А. І., Мартишин Д. С. Богослов'я історії: міждисциплінарний синтез сучасної науки. Київ: Видавництво Ліра-К, 2023. 80 с.
3. Всеукраїнська Рада Церков і релігійних організацій. Збірник документів 1996 – 2021 / Упоряд. і наук. ред. М. С. Васін. Київ: Медіа світ, 2021. 420 с.
4. Звернення Всеукраїнської Ради церков і релігійних організацій щодо доопрацювання Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» від 3 серпня 2002 року, м. Київ // Всеукраїнська Рада Церков і релігійних організацій. Збірник документів 1996 – 2021 / Упоряд. і наук. ред. М. С. Васін. Київ: Медіа світ, 2021. С. 294-295.

5. Звернення Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій щодо нової редакції Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» від 28 жовтня 2010 року, м. Київ // Всеукраїнська Рада Церков і релігійних організацій. Збірник документів 1996 – 2021 / Упоряд. і наук. ред. М. С. Васін. Київ: Медіа світ, 2021. С. 296-297.

6. Климончук Оксана. Кобзар Незалежної України. Блаженніший Святослав про Блаженнішого Любомира [Текст]: Оксана Климончук. Львів: Видавництво Старого Лева, 2023. 160 с.

7. Котик Віталій, о. Християнський гуманізм у пастирському вченні кардинала Любомира Гузара / Віталій Котик; з пол. пер. А. Олійник. Львів: Свічадо, 2024. 232 с.

8. Мартишин Д. С. Діалог релігії та науки. Київ: Міжрегіональна Академія управління персоналом, 2021. 68 с.

9. Мартишин Д. С. Есхатологічне мислення / Д. С. Мартишин, А. І. Богданенко. Київ: Видавництво Ліра-К, 2023. 54 с.

10. Мартишин Д. С. Світ релігії і науки. Київ: Видавництво Ліра-К, 2024. 72 с.

11. Мартишин Д. С. Соціальна доктрина православної церкви в державотворчих процесах України: теоретико-методологічні засади: монографія. Київ: Видавничий дім «Персонал», 2019. 514 с.

12. Мартишин Д. С. Християнська есхатологія: до питання наукової ідентифікації / Д. С. Мартишин, А. І. Богданенко. Київ: Видавництво Ліра-К, 2023. 72 с.

13. Шептицький Андрей. До моїх любих гуцулів [послання] / Андрей Шептицький. Брустури: ТОВ «Дискурс»: вид-во «Брустури», 2024. 96 с.

14. Шептицький Андрей. Як будувати Рідну Хату [послання] / Андрей Шептицький. Брустури: ТОВ «Дискурс»: вид-во «Брустури», 2024. 80 с.

References:

1. Sheptytskyi Andrei. (2020). Pro sotsialni pytannia: Pastyrskoe poslannia mytropolitya Andreia do dukhovenstva / Avt. peredmovy Z. Bokiichuk [On social issues: Pastoral message of Metropolitan Andrei to the clergy / Author of the preface Z. Bokiychuk]. *Svichado – Svichado*, 56 p. [in Ukrainian].

2. Bogdanenko A. I., Martyshyn D. S. (2023). Bohoslovia istorii: mizhdystsyplinarnyi syntez suchasnoi nauky [Theology of history: an interdisciplinary synthesis of modern science]. *Vydavnytstvo Lira-K – Lyra-K Publishing House*, 80 p. [in Ukrainian].

3. Vseukrainska Rada Tserkov i relihiinykh orhanizatsii. Zbirnyk dokumentiv 1996 – 2021 / Uporiad. i nauk. red. M. S. Vasin [All-Ukrainian Council of Churches and Religious Organizations. Collection of documents 1996 - 2021 / Compiled and scientific ed. M. S. Vasin]. (2021). *Media svit – Media world*, 420 p. [in Ukrainian].

4. Zvernennia Vseukrainskoi Rady tserkov i relihiinykh orhanizatsii shchodo doopratsiuvannia Zakonu Ukrainy «Pro svobodu sovisti ta relihiini orhanizatsii» vid 3 serpnia 2002 roku, m. Kyiv // Vseukrainska Rada Tserkov i relihiinykh orhanizatsii. Zbirnyk dokumentiv 1996 – 2021 / Uporiad. i nauk. red. M. S. Vasin [Appeal of the All-Ukrainian Council of Churches and Religious Organizations on finalizing the Law of Ukraine “On Freedom of Conscience and Religious Organizations” of August 3, 2002, Kyiv // All-Ukrainian Council of Churches and Religious Organizations. Collection of Documents 1996 – 2021 / Compiled and Scientifically Edited by M. S. Vasin]. (2021). *Media svit – Media world*, p. 294-295 [in Ukrainian].

5. Zvernennia Vseukrainskoi Rady Tserkov i relihiinykh orhanizatsii shchodo novoi redaktsii Zakonu Ukrainy «Pro svobodu sovisti ta relihiini orhanizatsii» vid 28 zhovtnia 2010 roku, m. Kyiv // Vseukrainska Rada Tserkov i relihiinykh orhanizatsii. Zbirnyk dokumentiv 1996 – 2021 / Uporiad. i nauk. red. M. S. Vasin [Appeal of the All-Ukrainian Council of Churches and Religious Organizations on the New Edition of the Law of Ukraine “On Freedom of Conscience and Religious Organizations” of October 28, 2010, Kyiv // All-Ukrainian Council of Churches and Religious Organizations. Collection of Documents 1996 – 2021 / Compiled and Scientifically Edited by M. S. Vasin]. (2021). *Media svit – Meedia world*, p. 296-297 [in Ukrainian].

6. Klymonchuk Oksana. (2023). Kobzar Nezalezhnoi Ukrainy. Blazhennishyi Sviatoslav pro Blazhennishoho Liubomyra [Kobzar of Independent Ukraine. His Beatitude Sviatoslav about His Beatitude Lubomyr]. *Vydavnytstvo Staroho Leva – Old Lion's Publishing House*, 160 p. [in Ukrainian].
7. Kotyk Vitalii, Fr. (2024). Khrystyianskyi humanizm u pastyrskomu vcheni kardynala Liubomyra Huzara / z pol. per. A. Oliinyk [Christian humanism in the pastoral teaching of Cardinal Lubomyr Husar / from the Polish trans. A. Oliinyk]. *Svichado – Svichado*, 232 p. [in Ukrainian].
8. Martyshyn D. S. (2021). Dialoh religii ta nauky [Dialogue of religion and science]. *Mizhrehionalna Akademiia upravlinnia personalom – Interregional Academy of Personnel Management*, 68 s. [in Ukrainian].
9. Martyshyn D. S., Bogdanenko A. I. (2023). Eskhatolohichne myslennia [Eschatological thinking]. *Vydavnytstvo Lira-K – Lira-K Publishing House*, 54 s. [in Ukrainian].
10. Martyshyn D. S. (2024). Svit religii i nauky [The World of Religion and Science]. *Vydavnytstvo Lira-K – Lira-K Publishing House*, 72 p. [in Ukrainian].
11. Martyshyn D. S. (2019). Sotsialna doktryna pravoslavnoi tserkvy v derzhavotvorchykh protsesakh Ukrainy: teoretyko-metodolohichni zasady: monohrafiia [The Social Doctrine of the Orthodox Church in the State-Building Processes of Ukraine: Theoretical and Methodological Principles: Monograph]. *Vydavnychiy dim “Personal” – “Personnel” Publishing House*, 514 p. [in Ukrainian].
12. Martyshyn D. S., Bogdanenko A. I. (2023). Khrystyianska eskhatolohiia: do pytannia naukovoï identyfikatsii [Christian Eschatology: On the Question of Scientific Identification]. *Vydavnytstvo Lira-K – Lira-K Publishing House*, 2023. 72 p. [in Ukrainian].
13. Sheptytskyi Andrei. (2024). Do moikh liubykh hutsuliv (poslannia) [To My Beloved Hutsuls (Message)]. *TOV “Dyskurs”: vyd-vo “Brustury” – “Diskurs” LLC: Publishing House “Brustury”*, 96 p. [in Ukrainian].
14. Sheptytskyi Andrei. (2024). Yak buduvaty Ridnu Khatu (poslannia) [How to Build a Native Hut (Message)]. *TOV “Dyskurs”: vyd-vo “Brustury” – “Diskurs” LLC: Publishing House “Brustury”*, 80 p. [in Ukrainian].

УДК 354:328.185

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11\(39\)-84-94](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11(39)-84-94)

Головня Юлія Ігорівна кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри публічного управління та адміністрування, Державний торговельно-економічний університет, Корпус А, вул. Кіото, 19, м. Київ, 02156, <https://orcid.org/0000-0002-9430-0869>

Паладійчук Сергій Богданович доктор філософії в галузі публічного управління та адміністрування, доцент кафедри менеджменту та місцевого врядування, Національний університет водного господарства та природокористування, вул. Соборна, 11, м. Рівне, 33000, тел.: (0362) 633-209, <https://orcid.org/0000-0003-2748-4482>

Губа Марина Ігорівна кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри державного управління і місцевого самоврядування, Херсонський національний технічний університет, Бериславське шосе, 24, м. Херсон, 73008, <https://orcid.org/0000-0002-6624-9074>

СТРАТЕГІЯ ФОРМУВАННЯ МІНЦІПАЛЬНОГО БРЕНДУ

Анотація. Ця стаття присвячена актуальному питанню формування унікального іміджу міста, відомого як муніципальний бренд. Вона детально розглядає стратегічні підходи до створення такого бренду, які дозволяють місту виділитися серед інших та залучити інвестиції, туристів і нових мешканців.

Ключові аспекти, що розглядаються в статті: визначення унікальних характеристик, які відрізняють місто від інших, а також виявлення проблемних зон, які потребують покращення; розуміння потреб та очікувань різних груп населення, які мають інтерес до міста (мешканці, підприємці, туристи); створення чіткого і запам'ятовуючого повідомлення про те, що робить місто особливим та чому варто його обрати; розробка дизайну, який відображає дух міста та створює емоційний зв'язок з аудиторією; вибір ефективних каналів комунікації для просування бренду міста та формування позитивного іміджу; регулярний аналіз результатів та коригування стратегії для досягнення максимального ефекту.

Тема маркетингу територій дійсно є надзвичайно актуальною в сучасному світі, де конкуренція між регіонами та країнами за інвестиції, таланти та туристів постійно зростає. Автором зроблена спроба підкреслити, що люди, які проживають на певній території, є не просто пасивними мешканцями, а активними споживачами, які мають певні очікування щодо

якості життя, можливостей для розвитку. Міста, регіони та країни розглядаються як продукти, які мають свої унікальні характеристики та пропонуються на глобальному ринку. Для того, щоб бути конкурентоспроможними, ці «товари» повинні задовольняти потреби та бажання своїх «споживачів». Якісна інфраструктура є одним з ключових факторів, який приваблює інвестиції та таланти. Люди обирають місце для життя та роботи, виходячи з таких критеріїв, як безпека, освіта, охорона здоров'я тощо. Для залучення інвестицій необхідно створити прості та зрозумілі правила ведення бізнесу. Вард зробив значний внесок у дослідження історії маркетингу територій, продемонструвавши, що ідеї просування територій існували задовго до появи сучасних концепцій маркетингу.

Ключові слова: муніципальний бренд, стратегія, позиціонування, візуальна ідентичність, комунікація, розвиток міста, місцевий економічний розвиток, маркетинг територій.

Holovnia Yuliia Ihorivna PhD, Associated Professor, Associate Professor of the Department of Public Management and Administration, State University of Trade and Economics, Building A, 19 Kyoto St., Kyiv, 02156, <https://orcid.org/0000-0002-9430-0869>

Paladiychuk Sergii Bohdanovych Doctor of Philosophy in Public Management and Administration, Associate Professor of the Department of Management and Local Government, The National University Of Water And Environmental Engineering, St. Soborna, 11, Rivne, 33000, tel.: (0362) 633-209, <https://orcid.org/0000-0003-2748-4482>

Huba Maryna Ihorivna Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Public Administration and Local Self-Government, Kherson National Technical University, Beryslavske shosse, 24, Kherson, <https://orcid.org/0000-0002-6624-9074>

MUNICIPAL BRAND FORMATION STRATEGY

Abstract. This article is devoted to the topical issue of forming a unique image of the city, known as a municipal brand. She examines in detail the strategic approaches to creating such a brand that allow a city to stand out from the crowd and attract investment, tourists and new residents.

Key aspects considered in the article: identification of unique characteristics that distinguish the city from others, as well as identification of problem areas that need improvement; understanding the needs and expectations of various population groups interested in the city (residents, entrepreneurs, tourists); creating a clear and memorable message about what makes the city special and why it should be chosen;

development of a design that reflects the spirit of the city and creates an emotional connection with the audience; selection of effective communication channels for promoting the city brand and forming a positive image; regular analysis of results and adjustment of strategy to achieve maximum effect.

The topic of territory marketing is indeed extremely relevant in today's world, where competition between regions and countries for investments, talents and tourists is constantly growing. The author tried to emphasize that people living in a certain territory are not just passive residents, but active consumers who have certain expectations regarding the quality of life, opportunities for development. Cities, regions and countries are seen as products that have their own unique characteristics and are offered in the global market. In order to be competitive, these "goods" must satisfy the needs and desires of their "consumers". Quality infrastructure is one of the key factors that attracts investment and talent. People choose a place to live and work based on such criteria as safety, education, health care, etc. In order to attract investments, it is necessary to create simple and clear business rules. Ward made a significant contribution to the study of the history of territory marketing by demonstrating that the ideas of territory promotion existed long before the emergence of modern marketing concepts.

Keywords: municipal brand, strategy, positioning, visual identity, communication, city development, local economic development, territory marketing.

Постановка проблеми. Українські міста все більше використовують професійні засоби маркетингової комунікації для досягнення стратегічних цілей, пов'язаних із їх розвитком. Комунікаційна діяльність підпорядкована дедалі краще розробленим стратегіям побудови брендів.

Територіальний маркетинг – це стратегічний підхід, спрямований на просування певної території (міста, регіону, країни) як привабливого місця для життя, роботи, інвестування чи відпочинку. Для досягнення цієї мети використовується широкий спектр інструментів, які можна об'єднати в кілька основних груп. Для розрахункових одиниць основними цільовими групами маркетингової комунікації є: мешканці, інвестори та туристи. Це конкретні «замовники», яких спонукають скористатися пропозицією територіальної громади або міста. Щоб досягти цього, необхідно викликати певний, бажаний набір позитивних асоціацій щодо особливостей, які відрізняють регіон. Таким чином створюється позитивний імідж бренду місця.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поняття бренду все частіше використовується для позначення місць, регіонів і населених пунктів. Воно походить від концепції територіального маркетингу та відноситься до образу територіальної одиниці, який у свідомості людей функціонує як набір асоціацій, спогадів і почуттів, що ототожнюються з регіоном або місцем. Теоретичні основи брендингу міст досліджувалися різними науковцями,

зокрема, у працях Котлера Ф., Рейна І., Хайдера Д.. Саме вони одні із перших визначили мешканців громади основними споживачами товарів та послуг громади (міста, регіону чи країни). На їхню думку, саме ці товари і послуги, які потрібні громаді і є базовими напрямками розвитку. Основні концепції територіального маркетингу дозволяють сформувати цілісне бачення та ефективно реалізувати стратегії розвитку території.

Мета статті — на основі теоретичних досліджень показати, як муніципальний бренд може сприяти розвитку міста.

Виклад основного матеріалу. Кожна територія має свої особливості (природа, культура, історія, економіка), які необхідно виокремити та позиціонувати як конкурентні переваги. Створення сильного та впізнаваного бренду території, який передає її цінності та емоції. Розширення пропозиції території за рахунок нових продуктів (туристичні маршрути, інвестиційні проекти, культурні заходи тощо).

Розподіл потенційних зацікавлених сторін (інвестори, туристи, нові мешканці, підприємці) на сегменти за різними критеріями (вік, дохід, інтереси).

Розробка індивідуальних пропозицій для кожної цільової аудиторії.

Використання різних каналів комунікації для ефективного донесення інформації до кожного сегмента тощо.

Такий підхід узгоджується з сучасним цілісним підходом до бренду, який розглядається фахівцями як враження, що виходить за межі фізичної сфери та ототожнюється з психологічними переживаннями. Таким чином, це як сума досвіду використання продуктів і послуг, так і сприйняті цінності, ідеї, асоціації та обіцянки, виражені через маркетингову комунікацію [1]. З точки зору відправника, представниками якого у випадку міст та інших територіальних одиниць є, як правило, представники органів місцевого самоврядування, концепція бренду частіше ототожнюється з поєднанням назви, логотипу, слогану та інших елементів, дозволяючи одержувачам ідентифікувати певну сутність. Такий підхід запропонований Американською асоціацією маркетингу привертає увагу на основне завдання бренду — ідентифікація та виділення серед конкурентів [2].

Подібно до класичної ринкової ситуації, територіальний маркетинг використовується в умовах конкуренції за обмежені ресурси. Досягнути поставлених цілей можна через орієнтацію на партнера [3].

Територіальний маркетинг – це потужний інструмент, який дозволяє досягти значних результатів у розвитку територій. Він надає можливість: залучити інвесторів, туристів, нових мешканців; зміцнити репутацію території, зробити її більш відомою та престижною; створити нові робочі місця, збільшити доходи місцевого бюджету; створити комфортні умови для проживання та відпочинку; об'єднати зусилля місцевої влади, бізнесу та громадськості для досягнення спільних цілей; виділитися серед інших

територій та залучити більше інвестицій. Основні завдання територіального маркетингу:

- визначення того, що відрізняє дану територію від інших (природа, культура, історія, економіка);
- розробка впізнаваного іміджу, який передає цінності та переваги території;
- розширення пропозиції території за рахунок нових продуктів (туристичних маршрутів, інвестиційних проєктів тощо);
- залучення цільових аудиторій;
- створення ефективної системи комунікацій;
- регулярний контроль ефективності маркетингових заходів.

Специфіка територіального бренду є результатом унікальності та характеру самого продукту. Створений бренд має забезпечити його високий стандарт, що виражається в якості та привабливості, полегшити його позиціонування серед конкурентоспроможних пропозицій та підвищити інтерес до пропонованих послуг [4].

Ефективність бренду зводиться до створення цінних відносин з одержувачами/клієнтами, заснованих на довірі. Як зазначає П. Дойл, бренди допомагають знизити передбачуваний ризик з боку клієнта, полегшують йому прийняття рішень і скорочують процес прийняття рішень. Імідж бренду, який функціонує у свідомості реципієнта, — це набір переконань та асоціацій щодо особливостей бренду [5].

Імідж бренду формується за допомогою правильно підібраних комунікаційних заходів. Усі вони називаються бренд-комунікаціями. У його процесі можливі деякі «зрушення» і зміни в сприйнятті рекламованого суб'єкта, але повний контроль над іміджем бренду недосяжний.

Адаптація запропонованого П. Дойлом поділу брендів на три типи: атрибутивні бренди (на основі особливостей продукту), аспіраційні бренди (на основі прагнень користувачів) і досвід-бренди (на основі досвіду); Можна запропонувати три різні підходи до створення іміджу бренду місця:

Імідж бренду, заснований на функціональних ознаках — у випадку територіальних одиниць, атрибутами, які формують імідж, можуть бути: розташування, природні умови, інфраструктура, різноманітні види зручностей, пов'язаних з функціонуванням на даній території, тощо. Імідж бренду, заснований на прагненнях одержувачів - використовується аргументація може стосуватися очікувань, способу життя та вимог людей, які мають намір: відвідати дану територію, оселитися там або почати бізнес. Імідж бренду, заснований на почуттях - формується на основі асоціацій і емоційних переживань, викликаних у одержувачів. Вони можуть стосуватися історичних фактів, легенд, унікальних подій, пов'язаних з даним місцем, відомих жителів, об'єктів тощо.

Розробка стратегії бренду місця, і зокрема бренду міста, має враховувати припущення стратегії його розвитку. Його пріоритети мають бути підпоряд-

ковані досягненню цілей, пов'язаних із запланованим розвитком територіальної одиниці, враховуючи інвестиційні плани та багато інших проєктів, що реалізуються в місті. Принцип ієрархічного розташування цілей підпорядковує стратегію бренду маркетинговій стратегії, яка, у свою чергу, відповідає припущенням стратегії розвитку, беручи до уваги фундаментальні цінності, що впливають із місії, бачення та історії.

Присутність у свідомості одержувачів як чітко визначеної розрахункової одиниці вимагає правильно проведеної маркетингової комунікації. Досягнутий ефект залежить від розуміння відправником умов комунікації, правильної ідентифікації та подальшого формулювання її ключових елементів у формі повідомлення, що досягає цільових адресатів.

Як стверджує П. Фельдвік, «все, що становить бренд, — це комунікація» [6], яка тісно пов'язана концепцією брендингу, що означає дії, спрямовані на підвищення вартості бренду в процесі спілкування. Терміни брендинг міста [7] або брендинг місця [8] використовуються для позначення брендів міст.

Варто звернути увагу на дослідження Виноградової та Лашенко [12]. Їхній погляд на те, що символіка територіального утворення може виступати аналогом торгової марки і перетворюватися на бренд, є вкрай актуальним і повністю підтримується сучасною маркетинговою практикою. Як і торгова марка, територіальний бренд має чітко ідентифікувати певну територію та виділяти її серед інших. Це досягається за допомогою унікального візуального образу, слогану, кольорової гами та інших елементів. Бренд допомагає відобразити конкурентні переваги території, тобто те, що відрізняє її від інших і робить привабливою для інвесторів, туристів та нових мешканців. Через бренд можна ефективно комунікувати про інвестиційний клімат, можливості для бізнесу, а також про туристичні ресурси та умови для відпочинку. Бренд створює емоційний зв'язок між територією та її аудиторією, формуючи певні асоціації та уявлення.

Процес створення іміджу бренду в свідомості реципієнтів і досягнення бажаної позиції бренду по відношенню до конкурентів називається позиціонуванням. Його ефект повинен полягати в досягненні бажаної «позиції» бренду в свідомості реципієнта, відмінної з точки зору обраної ознаки (або ознак). Оскільки думки та почуття людей виникають у результаті порівнянь, які вони роблять із раніше відомими об'єктами та ситуаціями, позиція бренду є також результатом його суб'єктивного ранжування на індивідуальній шкалі переваг по відношенню до інших брендів, визнаних реципієнтом. Досягнута позиція є відносно постійною, а зміна існуючих асоціацій, що супроводжують марку, вимагає часу та послідовності в наданні аргументів, щоб переконати реципієнтів змінити свою думку.

Відправною точкою процесу позиціонування бренду є визначення його ідентичності. Діяльність у цьому відношенні покладається на відправника. Завдання, яке він повинен виконати, полягає в тому, щоб визначити очікуваний спосіб розуміння бренду - його бажаний образ. Вибрані, унікальні ознаки, що стосуються регіону (атрибути бренду), правильно сформульовані

та послідовно використані в комунікації з цільовими реципієнтами, покликані створити цілісний імідж – імідж бренду [9].

Формування бренду для комунальних підприємств – це вкрай важливий крок, який часто недооцінюється. Навіть будучи державними, підприємства працюють на ринку, де доводиться конкурувати з приватними компаніями. Сильний бренд допомагає виділитися серед конкурентів і залучити клієнтів. Бренд допомагає побудувати довіру до підприємства, показати його прозорість і відповідальність перед суспільством. Сильний бренд приваблює інвесторів, які бачать в підприємстві стабільний і надійний партнер. Бренд допомагає підприємству швидше відновитися після кризових ситуацій.

Сильний бренд підвищує мотивацію співробітників, створюючи відчуття приналежності до чогось більшого. Над чим варто попрацювати на перших етапах побудови бренду державного підприємства:

- визначення цінностей, які лежать в основі діяльності підприємства (наприклад, соціальна відповідальність, інноваційність);
- створення унікальної пропозиції (чим підприємство відрізняється від конкурентів, які унікальні переваги воно пропонує);
- створення логотипу, фірмового стилю, який буде асоціюватися з підприємством;
- розробка ефективної комунікаційної стратегії, яка дозволить донести цінності бренду до цільової аудиторії.

Впровадження бренду в усі сфери діяльності: Бренд має бути присутнім у всіх взаємодіях з клієнтами, партнерами, співробітниками. Хоча в Україні поки що не так багато яскравих прикладів успішних брендів державних та комунальних підприємств, у світі є багато цікавих кейсів. Наприклад, поштові служби багатьох країн мають сильні бренди, які асоціюються з надійністю та якістю.

Формування бренду для комунального підприємства – це довготривалий процес, який вимагає систематичної роботи та інвестицій. Однак, результати можуть перевершити всі очікування. Сильний бренд дозволить підвищити ефективність діяльності підприємства, зміцнити його позиції на ринку і створити позитивний імідж у суспільстві.

Ефективне закріплення бажаних асоціацій у свідомості одержувачів вимагає обмеження кількості унікальних особливостей, які будуть згадуватися в повідомленнях бренду, надісланих різними способами. Це дає більше шансів закріпити бажаний образ. Для існуючих брендів відмінними моментами повинні бути унікальні асоціації з ними, які в той же час міцно закріплені у свідомості споживачів (реципієнтів) і позитивно оцінені ними.

Аналіз поточного потенціалу бренду громади повинен враховувати контекст мегапродукту, який розуміється як комплексна пропозиція територіальної одиниці. Якість та оцінка субпродуктів безпосередньо впливає на імідж території, а його однорідність (унікальність) визначається ступенем складності мегапродукту та поточним сприйняттям територіальної одиниці середовищем [11].

Оскільки місто є вже існуючим об'єктом не лише у фізичному сенсі, але й як набір асоціацій, що функціонують у свідомості реципієнтів, процес формування бренду має враховувати його поточний іміджевий капітал. Визначення поточного іміджу є основною умовою створення стратегії позиціонування бренду міста. Для цього необхідно використовувати методи, які гарантують об'єктивну оцінку наявного стану. Тут необхідна об'єктивність, яка має бути забезпечена вибором відповідних методів дослідження.

Створення бренду місця – довготривалий процес, який визначається багатьма факторами. Створення стратегії бренду і точне визначення цілей, пов'язаних з її реалізацією, не гарантують маркетингового успіху. Успіх стратегії значною мірою визначається підтримкою та відданістю людей та організацій, відповідальних за її впровадження. У випадку міст та інших територіальних одиниць зміни в місцевій владі та, як наслідок, зміни пріоритетів і політичного напрямку створюють загрозу для реалізації стратегії.

Одним із найяскравіших прикладів використання муніципального бренду у світовому досвіді є використання легенди про Лох-несське чудовисько, персонаж із шотландського фольклору і сучасної масової культури. Саме це стало поштовхом для просування населеного пункту у процесі глобалізації території.

В Україні муніципальний брендинг знаходиться на початковій стадії розвитку. Однак теж є приклади громад, які вартують уваги світової спільноти. Зокрема, місто Суми, рішенням Сумської міської ради від 4.12.2019 року №6247-МР «Про затвердження бренду міста Суми» [17] затверджено концепцію, візуалізацію та порядок використання логотипів. Різні стратегії розвитку муніципального брендингу притаманні різним містам, залежно від особливостей їх розташування, розміщення підприємств та інших об'єктивних підстав, однак є міста, які поєднують у собі різні стратегії брендингу (таблиця 1)

Таблиця 1.

Стратегії формування різних напрямів муніципального брендингу на прикладі одного міста

Стратегія	Опис	Приклад міст	Переваги	Недоліки
Традиційний брендинг Культурний Інфраструктурний	Високий рівень надання муніципальних послуг, наявність великих компаній та зручна інфраструктура створюють сприятливі умови для інвестування та розвитку бізнесу. Залишається комфортним містом для життя з розвинутою соціальною сферою.	м. Вінниця	репутація міста, комфортного для життя; високий потенціал промислових компаній; різноманітні можливості	Надмірна увага до окремих напрямів та послуг

Джерело: складено автором

Стратегії бренду, за визначенням, вимагають послідовності та активності з боку відправника в довгостроковій перспективі [16]. Очікувані наслідки, передусім зміни у сприйнятті людьми територіальної одиниці, зазвичай з'являються через кілька, а інколи навіть через десяток років підтвердження своєї ідентичності. Політичні спадкоємці зазвичай не бажають продовжувати без змін проєкти, реалізовані їхніми попередниками. Іноді наслідком післявиборчих змін є повна відмова від прийнятої бренд-стратегії. Щоб уникнути цього, це завжди має бути аполітичний проєкт, результат консенсусу, що виходить за межі існуючих політичних структур і вузьких груп інтересів. Їх розробку все частіше доручають спеціалізованим установам, обраним на тендерах. Кадрові зміни в офісах, відповідальних за реалізацію стратегії бренду, завжди повинні передбачати необхідність навчання нових співробітників, донесення ідеї її творців і пояснення ключових принципів формування іміджу бренду.

Представники місцевої влади іноді обмежують свою діяльність лише орієнтованою на місцеву громаду. Цей вид короткозорості обмежує або навіть виключає можливість створення і підтримки позитивного зовнішнього образу.

Висновки. Формування муніципального бренду – це складний і багатогранний процес, який вимагає системного підходу та залучення різних зацікавлених сторін. Ефективно розроблений бренд міста може стати потужним інструментом для залучення інвестицій, туристів, талановитих людей, а також для підвищення якості життя мешканців. Брендінг міста – це не окрема кампанія, а довгострокова стратегія, яка охоплює всі сфери життя міста: економіку, культуру, освіту, екологію тощо. Мешканці міста – це найважливіші амбасадори бренду. Важливо залучати їх до процесу розробки та впровадження бренду, щоб вони відчували свою причетність і сприяли його популяризації. Кожне місто має свою неповторну історію, культуру та потенціал. Бренд має відображати цю унікальність і виділяти місто серед інших. Ефективно розроблений бренд може значно підвищити привабливість міста для інвесторів, туристів і талановитих людей, а також сприяти розвитку економіки і поліпшенню якості життя мешканців.

Література:

1. Бобровська О. Ю. Облік та аналіз комунальної власності як підґрунтя підвищення ефективності використання. *Держава та регіони*. 2006. № 3. С. 12–18 с.
2. Євтушенко О. Н. Роль державної влади і місцевого самоврядування в розбудові сервісної держави з надання якісних публічних послуг. *Наукові праці : науково-методичний журнал. Політологія*. Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили. 2010. Т. 122. Вип. 109. С. 32–37.
3. Бобровська О. Ю. Комунальна власність як економічний базис формування, існування й розвитку місцевого самоврядування. *Актуальні проблеми державного управління*. 2011. № 1. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/apdy_2011_1_31.pdf (дата звернення 10.10.24)
4. Заставнюк Л., Котис Н., Чикало І.В. Брендінг територій як сучасна комунікаційна технологія публічного управління. *Інтелект XXI*. 2021. № 5. С. 20–25.

5. Мельниченко О., Мельниченко М. Управління брендами в сучасних умовах: виклики воєнного часу та перспективи. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2022. № 2. Том 2. С. 24–29.
6. Боєнко О. Ю. Формування бачення сучасного глобального брендингу: концептуальний аспект. *Економіка і організація управління*. 2016. С.125-133.
7. Дудкіна О. П. Маркетинг територій як інструмент забезпечення конкурентоспроможного розвитку. *Регіональні аспекти розвитку продуктивних сил України*. 2016. Вип. 16. С. 9–13.
8. Doyle P. Value-based Marketing: Marketing Strategies for Corporate Growth and Shareholder Value. 2nd Edition John Wiley and Sons, Ltd. 2008. 384 p. ISBN: 978-0-470-68763-5
9. Keller K. L., Lehmann D. R. Brands and Branding: Research Findings and Future Priorities. *Marketing Science*. 2006. № 6. p. 740-759. <https://doi.org/10.1287/mksc.1050.0153>
10. Govers R., Go F. M. Place branding: Glocal, virtual and physical identities, constructed, imagined and experienced. New York: Palgrave Macmillan. 2009. DOI:10.1007/978-0-230-24559-4
11. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21 трав. 1997 р. № 280/97–ВР. ВР України. 1997. 170 с. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/28097-vr-57> (дата звернення 10.10.24)
12. Виноградова Н. Л., Лашенко О. В. Формування іміджу та бренду території як фактор підвищення її конкурентоспроможності. *Вісник АМСУ. Серія «Державне управління»*. 2014. № 2. С. 132–139.
13. Шаров Ю. П. Методологічні засади стратегічного планування в муніципальному менеджменті : автореф. дис. ... д-ра наук з держ. упр.: 25.00.04 / Ю. П. Шаров. К., 2002. 36 с.
14. Голинська О. В., Котлярська О. В., Метелева І. Д., Саїдова А. С. та ін. Управління міським бюджетом за програмно-цільовим методом. К.: Видання Асоціації міст України та громад. 2007. 180 с.
15. Узунов Ф. В. Оцінка рівня і якості життя населення : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.09.01. Х., 2004. 19 с.
16. Хірівський Р., Гаврилюк І., Брух О. Вплив іміджевого маркетингу на пізнаваність бренду територіальних громад. *Економіка та суспільство*. 2024. 66. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-66-111>
17. Інформаційний портал Сумської міської ради. URL: <https://smr.gov.ua/uk/>. (дата звернення 10.10.24)

References:

1. Bobrovska, O. Yu. (2006). Oblik ta analiz komunalnoyi vlasnosti yak pidgruntuya pidvyshchennya efektyvnosti vykorystannya [Accounting and analysis of communal property as a basis for increasing the efficiency of use]. *Derzhava ta rehiony - State and Regions*, 3, 12–18. [in Ukrainian]
2. Yevtushenko, O. N. (2010). Rol derzhavnoyi vlady i mistsevoho samovryaduvannya v rozbudovi servisnoyi derzhavy z nadannya yakisnykh publichnykh posluh [The role of state power and local self-government in the development of a service state for the provision of quality public services]. *Naukovi pratsi : naukovo-metodychnyy zhurnal. Politolohiya - Scientific works: scientific and methodological journal. Political science*. Mykolaiv: Publishing house of ChDU named after Petra Mohyly, 122, 109, 32–37. [in Ukrainian].
3. Bobrovska, O. Yu. (2011). Komunal'na vlasnist' yak ekonomichnyy bazys formuvannya, isnuvannya y rozvytku mistsevoho samovryaduvannya [Communal property as an economic basis for the formation, existence and development of local self-government]. *Aktual'ni problemy derzhavnoho upravlinnya - Actual problems of state administration*, 1. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/apdy_2011_1_31.pdf [in Ukrainian].

4. Zastavnyuk, L., Kotys, N. & Chikalo, I.V. (2021). Brendynh terytoriy yak suchasna komunikatsiyna tekhnolohiya publicnogo upravlinnya [Branding of territories as a modern communication technology of public management]. *Intelekt XXI - Intelligence XXI*, 5, 20–25. [in Ukrainian].
5. Melnychenko, O. & Melnychenko, M. (2022). Upravlinnya brendamy v suchasnykh umovakh: vyklyky voyennoho chasu ta perspektyvy [Brand management in modern conditions: wartime challenges and prospects]. *Visnyk Khmel'nyts'koho natsional'noho universytetu - Bulletin of the Khmelnytskyi National University*, 2, 2, 24–29. [in Ukrainian].
6. Boyenko, O. Yu. (2016). Formuvannya bachennya suchasnoho hlobal'noho brendynhu: kontseptual'nyy aspekt [Formation of the vision of modern global branding: conceptual aspect]. *Ekonomika i orhanizatsiya upravlinnya - Economics and management organization*, 125-133. [in Ukrainian].
7. Dudkina, O. P. (2016). Marketynh terytoriy yak instrument zabezpechennya konkurento-spromozhnoho rozvytku [Territorial marketing as a tool for ensuring competitive development]. *Rehional'ni aspekty rozvytku produktyvnykh syl Ukrayiny - Regional aspects of the development of productive forces of Ukraine*, 16, 9–13. [in Ukrainian].
8. Doyle, P. (2008). Value-based Marketing: Marketing Strategies for Corporate Growth and Shareholder Value. 2nd Edition John Wiley and Sons, Ltd, 384. ISBN: 978-0-470-68763-5 [in English].
9. Keller, K. L. & Lehmann, D. R. (2006). Brands and Branding: Research Findings and Future Priorities. *Marketing Science*, 6, 740-759. <https://doi.org/10.1287/mksc.1050.0153> [in English].
10. Govers, R. & Go, F. M. (2009). Place branding: Glocal, virtual and physical identities, constructed, imagined and experienced. New York: Palgrave Macmillan. DOI:10.1007/978-0-230-24559-4 [in English].
11. Pro mistseve samovryaduvannya v Ukrayini: Zakon Ukrayiny vid 21 trav. 1997 r. № 280/97–VR. 1997. 170 s. [On local self-government in Ukraine: Law of Ukraine dated May 21 1997. No. 280/97–BP]. *VVR Ukrayiny - State Board of Ukraine*. [in Ukrainian].
12. Vinogradova, N. L. & Lashchenko, O. V. (2014). Formuvannya imidzhu ta brendu terytoriyi yak faktor pidvyshchennya yiyi konkurentospromozhnosti [Formation of the image and brand of the territory as a factor of increasing its competitiveness]. *Visnyk AMSU. Seriya «Derzhavne upravlinnya» - Herald of AMSU. Series "State Administration"*, 2, 132–139. [in Ukrainian].
13. Sharov, Yu. P. (2002). Metodolohichni zasady stratehichnoho planuvannya v munitsypal'nomu menedzhmenti : avtoref. dys. ... d-ra nauk z derzh. upr.: 25.00.04 [Methodological principles of strategic planning in municipal management: autoref. thesis ... doctor of sciences from state example : 25.00.04]. K, 36. [in Ukrainian].
14. Golynska, O. V., Kotlyarska, O. V., Meteleva, I. D., Saidova, A. S. and others. (2007). Upravlinnya mis'kym byudzhetom za prohramno-tsil'ovym metodom [Management of the city budget according to the program-target method]. *Vydannya Asotsiatsiyi mist Ukrayiny ta hromad - Publication of the Association of Ukrainian Cities and Communities*, 180. [in Ukrainian].
15. Uzunov, F.V. (2004). Otsinka rivnya i yakosti zhyttya naseleennya : avtoref. dys. ... kand. ekon. nauk : 08.09.01 [Assessment of the level and quality of life of the population: autoref. thesis ... candidate economy Sciences: 08.09.01]. Kh., 19. [in Ukrainian].
16. Khirivskyi, R., Gavrilyuk, I., and Bruh, O. (2024). Vplyv imidzhevoho marketynhu na piznavanist' brendu terytorial'nykh hromad [The influence of image marketing on brand recognition of territorial communities]. *Ekonomika ta suspil'stvo - Economy and society*, (66). <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-66-111> [in Ukrainian].
17. Information portal of the Sumy City Council (2024). URL: <https://smr.gov.ua/uk/> [in Ukrainian].

УДК 354

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11\(39\)-95-104](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11(39)-95-104)

Гончаренко Володимир Сергійович кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри адвокатської майстерності та міжнародної юридичної практики, Академія адвокатури України, бульвар Тараса Шевченка, 27, м. Київ, 01032, тел.: (044)246-57-88, <https://orcid.org/0009-0008-1569-9180>

ФОРМИ І МЕТОДИ УЧАСТІ ГРОМАДСЬКОСТІ У НАЦІОНАЛЬНОМУ ПОВОЄННОМУ ВІДНОВЛЕННІ

Анотація. У статті здійснено спробу окреслити та проаналізувати основні форми і методи забезпечення участі громадськості у процесах національного повоєнного відновлення, а також проаналізовано практичні аспекти використання цих інструментів з метою якнайшвидшого повернення держави до повноцінного мирного життя.

Окреслено ключові відновлювальні принципи, визначені в «Декларації Лугано», які передбачають низку напрямів, серед яких: партнерство; орієнтація на реформи; прозорість, підзвітність і верховенство права; демократична участь; залучення стейкхолдерів; гендерна рівність та інклюзія; сталий розвиток тощо.

Ключовими аспектами участі громадськості визначено: забезпечення прозорості та підзвітності влади; запобігання корупції; залучення громадських організацій та волонтерських рухів; громадська ініціатива в освітній та культурній сферах; підтримка культурних проєктів; кооперація громадянського суспільства з бізнесом; відновлення екології та сталий розвиток; психологічна та соціальна підтримка тощо.

Проаналізовано форми та методи участі громадськості в національному повоєнному відновлювальному процесі, серед яких обов'язковими визначено: громадські слухання та консультації; громадські ради та робочі групи; петиції та збори підписів; місцеві ініціативи. До основних методів громадської участі, що забезпечують прозорість та підзвітність влади, а також допомагають враховувати інтереси різних груп населення у процесах управління та розвитку, зараховано: цифрові платформи; громадський моніторинг та контроль; публічні консультації та громадські обговорення; партисипативне бюджетування; навчальні програми та підвищення обізнаності тощо.

Акцентовано, що необхідно враховувати та долати виклики, які можуть обмежувати ефективність національного повоєнного відновлювального процесу (брак довіри до влади, недостатня поінформованість; фінансові та організаційні ресурси та ін.).

Ключові слова: громадська участь, громадський контроль, форми участі громадськості, методи участі громадськості, національне повоєнне відновлення, повоєнна відбудова.

Goncharenko Volodymyr Serhiyovych Candidate of Legal Sciences, Senior Lecturer of the Department of Advocacy and International Legal Practice of the Academy of Advocacy of Ukraine, 27, Tarasa Shevchenko Boulevard, Kyiv, 01032, tel.: (044)246-57-88, <https://orcid.org/0009-0008-1569-9180>

FORMS AND METHODS OF PUBLIC PARTICIPATION IN NATIONAL POST-WAR RECOVERY

Abstract. The article attempts to outline and analyze the main forms and methods of ensuring public participation in the processes of national post-war recovery, and also analyzes the practical aspects of using these tools with the aim of returning the state to a full-fledged peaceful life as soon as possible.

The key restorative principles defined in the «Lugano Declaration» are outlined, which provide for a number of areas, including: partnership; reform orientation; transparency, accountability and rule of law; democratic participation; involvement of stakeholders; gender equality and inclusion; sustainable development, etc.

Key aspects of public participation are defined as: ensuring transparency and accountability of authorities; prevention of corruption; involvement of public organizations and volunteer movements; public initiative in the educational and cultural spheres; support of cultural projects; cooperation between civil society and business; restoration of ecology and sustainable development; psychological and social support, etc.

Forms and methods of public participation in the national post-war reconstruction process were analyzed, among which the following were determined to be mandatory: public hearings and consultations; public councils and working groups; petitions and collections of signatures; local initiatives. The main methods of public participation that ensure transparency and accountability of the authorities, and also help take into account the interests of various population groups in the processes of management and development include: digital platforms; public monitoring and control; public consultations and public discussions; participatory budgeting; training programs and awareness raising etc.

It is emphasized that it is necessary to take into account and overcome challenges that can limit the effectiveness of the national post-war reconstruction process (lack of trust in the authorities, lack of awareness; financial and organizational resources, etc.).

Keywords: public participation, public control, forms of public participation, methods of public participation, national post-war reconstruction, post-war reconstruction.

Постановка проблеми. Повоєнне відновлення України є одним з найважливіших питань, що сьогодні стоять перед країною і світовою спільнотою. Після завершення військових дій Україна матиме величезні виклики, пов'язані з відбудовою зруйнованої інфраструктури, відновленням економіки, поверненням біженців і внутрішньо переміщених осіб, а також реформуванням державних інститутів для забезпечення сталого розвитку.

Національна повоєнна відбудова стане довготривалим і складним процесом, який вимагатиме значних ресурсів, міжнародної підтримки та внутрішніх реформ. Важливо, що цей процес може стати поштовхом для створення сучасної, стійкої та процвітаючої держави, інтегрованої в європейське співтовариство і світову економіку.

Відновлення державних інститутів та їхня модернізація мають стати важливим аспектом післявоєнного періоду, що передбачає боротьбу з корупцією, покращення прозорості державного управління та децентралізацію. Важливо забезпечити функціонування ефективних демократичних інститутів, що забезпечать розвиток країни на принципах верховенства права.

Відновлення країни вимагатиме не лише зусиль уряду та міжнародних організацій, але й активного залучення громадськості. Саме громадянська участь є ключовим фактором у забезпеченні ефективності, прозорості та стійкості процесів відновлення. Участь громадськості сприяє демократизації процесів прийняття рішень, забезпечує контроль за діями влади, а також дозволяє враховувати інтереси різних груп населення.

Відтак постає необхідність розробки та впровадження системних форм та методів залучення громадян до процесів національного повоєнного відновлення, що дозволить зробити цей процес прозорим, інклюзивним та ефективним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема участі громадськості у повоєнному відновленні не є новою і була предметом вивчення в різних контекстах. Значна кількість наукових праць та досліджень здебільшого зосереджена на механізмах залучення громадян до процесу відбудови, зокрема, через публічні консультації, волонтерські рухи та ініціативи місцевого самоврядування. Однак, з огляду на унікальність ситуації в Україні, пов'язану з масштабними руйнуваннями та соціально-економічними наслідками війни, важливим є питання адаптації цих підходів до українських реалій.

Серед важливих та актуальних досліджень слід виокремити студії, здійснені міжнародними організаціями (ООН, Світовий банк, Міжнародний валютний фонд та ін.), в яких розглядаються стратегії повоєнного відновлення з акцентом на залучення місцевого населення та створення інклюзивних умов для відбудови країни. Зокрема, ООН у своїх звітах наголошує на важливості залучення жінок, молоді та інших вразливих груп до процесів прийняття рішень та впливу на проекти відбудови.

У сучасних українських умовах участь громадськості у процесах повоєнної відбудови висвітлюється в роботах низки українських вчених та

аналітиків. Зокрема, проблемі повоєнного відновлення України присвячено низку праць українських науковців (О. Бородіна, Ю. Кіндзерський, О. Кулініч, В. Ляшенко, Ю. Орел, О. Плотніков, М. Скрипиченко та ін.); питаннями громадського впливу на систему публічного управління займалися В. Бакуменко, В. Голубь, І. Грицяк, В. Козаков, С. Кравченко, В. Ребкало, І. Пантелейчук, С. Телешун, С. Хаджирадієва та ін.

Інститут стратегічних досліджень та численні громадські організації також досліджують роль громадськості і місцевого самоврядування в повоєнній відбудові. Також активно обговорюється питання громадського контролю за витратами міжнародної допомоги та роль відкритих даних у цьому процесі. Важливими публікаціями є й доповіді українських волонтерських організацій, що підкреслюють важливість збереження громадської активності, яка під час війни продемонструвала свою ефективність у різних сферах.

Такі дослідження формують фундамент для розуміння того, як можна ефективно залучити громадськість до процесу відновлення. Однак, враховуючи українські реалії, необхідно проводити подальші дослідження й адаптацію наявних підходів, форм та методів забезпечення ефективної участі громадян у процесі повоєнної відбудови України.

Мета статті. Окреслити та проаналізувати основні форми і методи забезпечення участі громадськості у процесах національного повоєнного відновлення, а також аналіз практичних аспектів використання цих інструментів з метою якнайшвидшого повернення держави до повноцінного мирного життя.

Виклад основного матеріалу. Повоєнне відновлення України є одним з найбільш масштабних та комплексних викликів, з яким зіткнеться країна після завершення російської військової агресії. Ця війна призвела до руйнування значної частини інфраструктури, економічної дестабілізації, мільйонів переміщених осіб і безпрецедентної гуманітарної кризи. Разом з тим, відбудова України відкриває нові можливості для розвитку країни на принципах стійкості, інновацій та інтеграції до європейської і світової спільноти.

Процес відновлення не обмежується лише фізичною реконструкцією зруйнованих міст та сіл, а включає глибокі соціальні, економічні та політичні трансформації. Ключовими напрямками цього процесу є відбудова інфраструктури, реінтеграція постраждалого населення, модернізація економіки, забезпечення справедливості через розслідування воєнних злочинів, а також реформування державного управління. Особлива увага приділяється інтеграції до Європейського Союзу та міжнародній співпраці, яка забезпечить фінансову, технічну та політичну підтримку відбудови.

Відтак відновлення України після війни – це не лише про повернення до довоєнного стану, а й про створення нових умов для сталого розвитку країни,

з урахуванням уроків війни та сучасних викликів – відбудова України має екзистенційні, довгострокові наслідки для української держави, Європи та демократичного врядування в цілому [4].

На Міжнародній конференції з відновлення України (Лугано, 2022 р.), яка стала відправним пунктом об'єднання світових зусиль щодо національної повоєнної відбудови, було укладено «Декларацію Лугано», в якій окреслено «контури проблеми реконструкції» та ключові «принципи», які передбачають низку відновлювальних напрямів, серед яких: партнерство – процес відновлення очолюється та здійснюється під керівництвом України та проводиться у партнерстві з її міжнародними партнерами; орієнтація на реформи – процес відновлення повинен сприяти прискоренню, поглибленню, розширенню та досягненню зусиль України щодо впровадження реформ та їх стійкості відповідно до європейського вектору розвитку України; прозорість, підзвітність і верховенство права – процес відновлення має бути прозорим і підзвітним українському народу; усі види фінансування відновлення мають бути справедливими та прозорими; демократична участь – процес відновлення має бути цілісним зусиллям усього суспільства, спрямованим на демократичну участь громадян, місцеве самоврядування та ефективну децентралізацію; залучення стейкхолдерів – процес відновлення повинен сприяти співпраці між національними та міжнародними учасниками, включно з приватним сектором, громадянським суспільством, науковими колами та місцевими органами влади; гендерна рівність та інклюзія – процес відновлення має бути інклюзивним та забезпечувати гендерну рівність та повагу до прав людини, враховуючи економічні, соціальні та культурні права; сталий розвиток – процес відновлення має забезпечити сталу розбудову України, яка узгоджується з Порядком денним сталого розвитку до 2030 року та Паризькою угодою [3].

Ключовими принципами, які повинні бути дотримані при побудові стратегічної моделі повоєнного відновлення України, мають стати «максимальна безпека, максимальна технологічність, максимальне дотримання екологічних стандартів, максимальне застосування «зелених» технологій, максимальна реалізація принципів безба'єрності, максимальна спрямованість на інтереси громад, максимальна прозорість – при плануванні, використанні коштів, відборі проєктів» [2].

Зважаючи на зазначене, можемо констатувати, що демократичність та участь громадськості є критично важливою складовою національного відновлювального повоєнного процесу, оскільки саме громадянське суспільство може забезпечити легітимність рішень, прозорість використання ресурсів та стійкість результатів.

Дійсно, громадська участь є необхідною умовою для демократичного відновлення країни після війни. Залучення різних суспільних груп до планування та реалізації заходів відновлення сприяє підвищенню довіри до

влади, підвищує рівень підзвітності та забезпечує більш стійкі результати. У цьому контексті громадські організації, активісти, волонтерські рухи та окремі громадяни можуть виступати як важливі суб'єкти в процесі розбудови України.

Ключовими аспектами участі громадськості, на нашу думку, слід визначити, насамперед, забезпечення прозорості та підзвітності влади, що передбачає можливість громадськості здійснювати громадський контроль за реалізацією проєктів відновлення та моніторингом використання ресурсів, а також дозволить запобігти корупції та нецільовому використанню ресурсів, сприяти активному залученню місцевих громад до прийняття рішень на локальному рівні з урахуванням потреб населення та зробити процес відбудови більш ефективним та адресним; залучати різні групи населення до участі у повоєнних відновлювальних процесах тощо.

Важливе значення має й залучення громадських організацій та волонтерських рухів, які набули суттєвого розмаху та виключного значення під час війни. Вони можуть продовжити свою діяльність у післявоєнний період, допомагаючи відновлювати громади, підтримувати постраждалих, переселенців і ветеранів та стати основою для мобілізації ресурсів, залучення фінансової та технічної допомоги з-за кордону, а також сприяти відбудові соціальної інфраструктури на місцевому рівні.

Громадська ініціатива в освітній та культурній сферах сприятиме відбудові освітніх закладів та культурних об'єктів, а також стане однією з пріоритетних сфер для громадських організацій, оскільки вони можуть сприяти розвитку нових освітніх програм, зокрема, в галузі громадянського виховання, що, у свою чергу, зміцнить громадську свідомість і патріотизм. А підтримка культурних проєктів допоможе зберегти та відновити культурну спадщину, що також сприятиме інтеграції України у світовий культурний простір.

Кооперація громадянського суспільства з бізнесом сприятиме відбудові економіки шляхом підтримки малих і середніх підприємств, розвиток підприємництва та інновацій, а громадські ініціативи будуть здатні залучати іноземних інвесторів, забезпечуючи їм прозорі умови для ведення бізнесу в Україні.

Не слід забувати й про відновлення екології та сталий розвиток. У цьому випадку, громадськість також може відігравати важливу роль щодо контролю за екологічними аспектами відновлення, сприяючи при цьому реалізації проєктів із відновлення довкілля, зниження рівня забруднення та впровадження зелених технологій. Громадські екологічні ініціативи також можуть бути важливим фактором у післявоєнній відбудові територій, що зазнали екологічних катастроф через бойові дії з РФ.

Надзвичайним залишається і питання психологічної та соціальної підтримки – у цьому випадку, громадські організації та ініціативи відіграють

важливу роль у забезпеченні психологічної допомоги та соціальної підтримки для постраждалих, переселенців і ветеранів, а також у проведенні програм реабілітації.

Тож, активна участь громадськості у відновленні України після війни є важливою умовою для ефективної відбудови всіх галузей і напрямів країни в цілому. Громадяни, місцеві громади, громадські організації та ін. зможуть не лише сприяти прозорості та ефективності відбудовних процесів, але й стати рушійною силою соціальних, економічних і політичних перетворень.

Враховуючи зазначене, важливим питанням залишається визначення форм і методів участі громадськості в національному повоєнному відновлювальному процесі.

На нашу думку, існує низка форм громадської участі, які можуть бути ефективними у процесах повоєнного відновлення України, серед яких ключовими є:

– громадські слухання та консультації – це традиційні механізми залучення громадян до прийняття рішень; органи місцевої влади проводять слухання, де громадяни можуть висловлювати свої думки, пропозиції та зауваження стосовно проєктів відбудови інфраструктури, соціальних послуг тощо;

– громадські ради та робочі групи – громадські об'єднання можуть входити до складу консультативних органів при державних інституціях, що дозволяє враховувати думки активних груп населення на етапах планування та впровадження відновлювальних проєктів;

– петиції та збори підписів – цифрові інструменти дозволяють громадянам подавати петиції щодо важливих соціально-економічних ініціатив, що сприяє приверненню уваги до конкретних питань, які потребують втручання з боку органів публічної влади;

– місцеві ініціативи – з урахуванням процесів децентралізації на рівні місцевих громад можуть створюватися громадські проєкти, що передбачають відновлення інфраструктури, розвиток місцевої економіки чи підтримку соціальних груп, постраждалих від війни.

До основних методів громадської участі (способи залучення громадськості до процесів прийняття рішень, обговорення суспільних питань або планування політики), що забезпечують прозорість, підзвітність влади, а також допомагають враховувати інтереси різних груп населення у процесах управління та розвитку, слід зарахувати:

– цифрові платформи (використання соціальних мереж, онлайн-форумів, платформ для електронних консультацій дозволяє громадянам брати участь в обговоренні та контролі над процесами відновлення в реальному часі. Такі платформи, як «Дія», «Prozorro» та ін. забезпечують зручні механізми для участі населення щодо моніторингу й обговорення державних проєктів);

– громадський моніторинг та контроль (за допомогою цього методу громадські організації та ініціативи можуть контролювати якість та ефектив-

ність упровадження програм відновлення, а також звітувати перед громадськістю щодо порушень або неефективного використання коштів);

– публічні консультації та громадські обговорення є одним із найпоширеніших способів залучення громадськості до процесу відновлення, що дозволяє громадянам висловлювати свою думку щодо планів відновлення, інфраструктурних проєктів, соціальних ініціатив тощо. Організація таких заходів може відбуватися як на місцевому, так і на національному рівнях. Громадяни мають можливість впливати на пріоритети відновлення та висловлювати свої пропозиції щодо раціонального використання ресурсів, а застосування онлайн-платформ для консультацій значно розширює можливості участі населення, особливо в умовах післявоєнного стану, коли фізичний доступ до певних територій може бути ускладнений. Крім того, такий підхід дозволяє досягти широкого залучення різних соціальних груп, включаючи вимушених переселенців та мешканців віддалених регіонів;

– партисипативне бюджетування (метод дозволяє місцевим громадам самостійно визначати пріоритетні проєкти для фінансування; у межах цього процесу громада може голосувати за ті проєкти, які найбільше відповідають її потребам у відновленні);

– навчальні програми та підвищення обізнаності – значна частина успіху повоєнного відновлення залежить від рівня обізнаності громадян щодо їхніх прав, свобод та можливостей впливати на відновлювальні процеси в державі. Створення навчальних програм, організація та проведення семінарів і тренінгів щодо питань участі громадськості у прийнятті важливих та ефективних рішень з питань повоєнного відновлення, моніторингу та контролю допоможе посилити спроможність громадян брати активну участь у зазначеному процесі. Особливо важливим є навчання громадських активістів, представників місцевих громад і волонтерів, щоб вони могли якісно та ефективно використовувати механізми громадського впливу та контролю.

Крім того, для підвищення ефективності здійснення громадського впливу у період національного повоєнного відновлення, на нашу думку, необхідно «ініціювати створення комплексної системи громадського контролю, яка буде включати як державні структури, так і структури громадянського суспільства та складатися з двох рівнів – регіонального та загальнонаціонального; спрямувати діяльність суб'єктів громадського контролю на виявлення та оприлюднення недоліків і порушень, які виявляються у діяльності державного апарату, організації; застосовувати передбачені нормативно-правовими актами заходи з оперативного усунення порушень прав, свобод і законних інтересів громадян» [1, с. 118].

Разом з цим, необхідно враховувати і низку викликів, які можуть обмежувати ефективність національного повоєнного відновлювального процесу (брак довіри до влади – в умовах, коли населення не довіряє державним

інституціям, громадська участь може бути пасивною або відбуватися на низькому рівні; недостатня поінформованість – багато громадян можуть не мати достатньої інформації про можливості участі в процесах відновлення через недостатню комунікацію з боку держави; фінансові та організаційні ресурси – організації громадянського суспільства можуть відчувати брак ресурсів для активної участі в довготривалих проєктах відбудови тощо).

Висновки. Як бачимо, громадська участь є важливим елементом демократичної відбудови країни. Участь громадськості у процесах планування та реалізації повоєнного відновлення зміцнює підзвітність влади, забезпечує прозорість прийняття рішень та допомагає зменшити корупційні ризики. Залучення громадян дозволяє врахувати реальні потреби та пріоритети місцевих громад і сприяє більш ефективному використанню ресурсів.

Форми громадської участі можуть варіюватися від консультацій – до активної взаємодії в межах державно-громадського партнерства. Серед найбільш ефективних форм участі можна виділити громадські слухання, консультації з місцевими громадами, роботу в наглядових радах та волонтерських організаціях, участь у локальних ініціативах із відновлення інфраструктури, соціальних проєктів тощо.

Методи участі громадськості повинні бути системно інтегровані у процеси відновлення на національному та місцевому рівнях, що передбачає створення постійно діючих платформ для громадських консультацій, механізмів зворотного зв'язку та можливостей для моніторингу прогресу. Ефективна взаємодія між державними органами та громадянським суспільством є запорукою довготривалої стабільності та сталого розвитку.

Зрештою, повоєнне відновлення України значною мірою залежить від власне активної участі громадян і громадських організацій у цьому процесі. Форми та методи громадської участі мають бути різноманітними, прозорими й інклюзивними, щоб забезпечити всебічний вплив громадськості на майбутній розвиток країни. Тільки спільними зусиллями держави, громадянського суспільства та міжнародної спільноти можна досягти успішної, стійкої та справедливої відбудови.

Література:

1. Гончаренко В.В. Вектори посилення громадського впливу на публічне управління у повоєнному відновленні України. *Наукові інновації та передові технології*. 2024. № 7(35). С. 114–122.
2. Зеленський В. Промова Президента України на міжнародній конференції з питань відновлення України в Луганно. 2022. URL: <https://www.president.gov.ua/news/vidbudova-ukrayini-bude-najbilshim-vneskom-upidtrimku-globa-7626>.
3. Підсумковий документ Міжнародної конференції з питань відновлення України (URC 2022) «Декларація Луганно» Луганно. 4–5 липня 2022 року. URL: <https://ua.urc2022.com/materiali-konferenciyi>.
4. Lally M. Ukraine Reconstruction : Priorities, Institutions, and the Private Sector. American Foreign Service Association. URL: <https://afsa.org/ukraine-reconstruction-priorities-institutions-and-private-sector>.

References:

1. Honcharenko, V.V. (2024). Vektory posylennya hromads'koho vplyvu na publichne upravlinnya u povoyennomu vidnovlenni Ukrainy. [Vectors of increasing public influence on public administration in the post-war reconstruction of Ukraine]. *Naukovi innovatsiyi ta peredovi tekhnolohiyi – Scientific innovations and advanced technologies*. 7(35), 114–122 [in Ukrainian].
2. Zelensky, V. (2022). Promova Prezydenta Ukrainy na mizhnarodniy konferentsiyi z pytan' vidnovlennya Ukrainy v Luhano [Speech of the President of Ukraine at the international conference on the restoration of Ukraine in Lugano]. Available at: <https://www.president.gov.ua/news/vidbudova-ukrayini-bude-najbilshim-vneskom-upidtrimku-globa-7626> konferentsiyi [in Ukrainian].
3. Pidsumkovyi dokument Mizhnarodnoi konferentsii z pytan vidnovlennia Ukrainy (URC 2022) «Deklaratsiia Luhano» Luhano. 4–5 lypnia 2022 roku. Available at: <https://ua.urc2022.com/materiali-konferentsiyi> [in Ukrainian].
4. Lally, M. Ukraine Reconstruction : Priorities, Institutions, and the Private Sector. American Foreign Service Association. Available at: <https://afsa.org/ukraine-reconstruction-priorities-institutions-and-private-sector>.

УДК: 342.9

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11\(39\)-105-116](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11(39)-105-116)

Єсенніков Кирило Вікторович д. філос. з публічного управління та адміністрування, тел.: (073) 100-94-18, <https://orcid.org/0000-0001-7989-7049>

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ТЕХНОЛОГІЙ ШІ У РОБОТІ СТРУКТУР МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ (ІНОЗЕМНИЙ ТА УКРАЇНСЬКИЙ ДОСВІД)

Анотація. **Мета статті** – вивчення іноземного та українського досвіду особливостей використання технологій ШІ у роботі структур місцевого самоврядування. **Процедура дослідження** передбачає використання теоретичних методів (абстрагування, аналіз, синтез, індукція, дедукція, аналогія). **Результати.** Технологічний прогрес, зокрема необмежена обчислювальна потужність і системи на основі штучного інтелекту, у поєднанні з управлінськими інформаційними системами може стати важливим ресурсом для структур місцевого самоврядування у двох напрямках. По-перше, бізнес-аналітика та її розширений рівень, що часто використовує штучний інтелект, здатні допомогти впоратися з інформаційним перенавантаженням, відсутністю чіткого причинно-наслідкового зв'язку та недостатньою цілісною картиною про діяльність організації. По-друге, ці технології можуть сприяти підвищенню підзвітності, водночас залучаючи до процесу різних зацікавлених осіб. **Висновки.** Підсумовуючи досвід різних країн у контексті впровадження штучного інтелекту в місцевому самоврядуванні, слід вказати, що місцева влада, будучи найближчим до громади рівнем управління, відіграє ключову роль у забезпеченні ефективного та якісного надання послуг. Останніми роками використання технологій штучного інтелекту у різних галузях діяльності місцевого самоврядування суттєво зросло. Це впровадження охоплює широкий спектр послуг, включаючи інформування населення, збір відгуків та розгляд скарг, податкові операції, управління транспортом, водопостачанням і водовідведенням, організацію збору та переробки відходів, а також підтримку громадських об'єктів. Оскільки місцева влада дедалі частіше інтегрує технології ШІ у свої процеси, зокрема через ініціативи смарт-міст, важливість розуміння функцій і впливу цих технологій лише зростає. Оволодіння знаннями щодо можливостей штучного інтелекту є критично важливим. Кожна технологія ШІ призначена для вирішення певних задач або проблем, а вибір відповідної технології дозволяє оптимізувати робочі процеси та підвищити продуктивність і ефективність. З огляду на стрімкий розвиток та інтеграцію ШІ в різні сфери, це розуміння стає все більш актуальним для місцевих органів влади, які працюють у складних технологічних умовах,

прагнучи досягти своїх цілей. Особливе значення має вивчення можливостей ІІІ для покращення надання послуг та підвищення добробуту громади.

Ключові слова: штучний інтелект, технології, місцеве самоврядування, публічне управління, іноземний досвід, український досвід, бізнес-аналітика, система стратегічного управління ефективністю, ключові показники ефективності, збалансована система показників, штучні нейронні мережі.

Yesennikov Kyrylo Viktorovich PhD in Public Management and Administration, tel.: (073)100-94-18, <https://orcid.org/0000-0001-7989-7049>

PECULIARITIES OF THE USE OF AI TECHNOLOGIES IN THE WORK OF LOCAL SELF-GOVERNMENT STRUCTURES (FOREIGN AND UKRAINIAN EXPERIENCE)

Abstract. The purpose of the article is to study the foreign and Ukrainian experience of the peculiarities of using AI technologies in the work of local self-government structures. The research procedure involves the use of theoretical **methods** (abstraction, analysis, synthesis, induction, deduction, analogy). **The results.** Technological progress, including unlimited computing power and artificial intelligence-based systems, combined with management information systems can be an important resource for local governments in two ways. First, business analytics and its advanced level, which often uses artificial intelligence, can help cope with information overload, lack of a clear cause-and-effect relationship, and an insufficient holistic picture of the organization's activities. Second, these technologies can promote accountability while involving different stakeholders in the process. **Conclusions.** Summarizing the experience of different countries in the context of the implementation of artificial intelligence in local self-government, it should be noted that local government, being the level of management closest to the community, plays a key role in ensuring effective and high-quality service provision. In recent years, the use of artificial intelligence technologies in various areas of local self-government activity has grown significantly. This implementation covers a wide range of services, including public information, collection of feedback and handling of complaints, tax operations, management of transport, water supply and drainage, organization of waste collection and recycling, and support of public facilities. As local governments increasingly integrate AI technologies into their processes, particularly through smart city initiatives, the importance of understanding the functions and impacts of these technologies only increases. Learning about the capabilities of artificial intelligence is critical. Each AI technology is designed to solve specific tasks or problems, and choosing the right technology allows you to optimize work processes and increase productivity and efficiency. Given the rapid development and integration of AI in various fields, this understanding is becoming more and more relevant for local authorities working in

complex technological environments, striving to achieve their goals. Of particular importance is the study of the possibilities of AI for improving the provision of services and increasing the well-being of the community.

Keywords: artificial intelligence, technologies, local self-government, public administration, foreign experience, Ukrainian experience, business analytics, strategic performance management system, key performance indicators, balanced scorecard, artificial neural networks

Постановка проблеми. Штучний інтелект (ШІ) є однією з ключових технологій сучасності. Його потенціал у різних сферах вражає, проте його складність, як технологічного досягнення, породжує не лише великі надії, а й викликає суперечки. ШІ належить до тих понять, які часто використовують, але не завжди чітко розуміють. Це стосується не тільки його внутрішніх механізмів, таких як штучні нейронні мережі, машинне навчання та алгоритми, але й впливу ШІ на наше повсякденне життя. Межі його використання ще не до кінця зрозумілі, і про його обмеження говорять рідко. Крім того, дискусії про ШІ часто не охоплюють усього спектру технологій і методів, до яких він належить. Саме тому в цьому дослідженні аналізується система ШІ у структурах місцевого самоврядування. Такий підхід дозволяє розглядати можливості й ризики ШІ в контексті нових та існуючих технологій і парадигм. Це, своєю чергою, дає змогу глибше зрозуміти, що таке ШІ, як він застосовується, його обмеження та виклики, які з ним пов'язані.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Доступність великої кількості даних і технологічний прогрес призвели до поєднання бізнес-аналітики, і штучного інтелекту (ШІ) із системами управлінської інформації, визначивши їх як рішення діагностичних проблем, пов'язаних із системами стратегічного управління ефективністю (ССУЕ) та підзвітності місцевого самоврядування, що включає економічні, соціальні та екологічні стійкі виміри [8]. Попит на підзвітність та покращення результатів діяльності органів місцевого самоврядування зростає та характеризується кількома цілями, яких потрібно досягти від імені різноманітних зацікавлених сторін [15]. Навіть коли органи місцевого самоврядування об'єднані в мережу зі спільним наданням послуг, вони часто застосовують неефективні та все ще замкнуті ССУЕ. Незважаючи на масштабні дослідження в приватному секторі та високі переваги, отримані від поєднання бізнес-аналітики та ШІ із ССУЕ, ця концепція, як теоретично, так і практично, є лише зародковою у державному секторі та на місцевому рівні. Знання та досвід щодо інтелектуальних ІТ-систем не є настільки поширеними.

Метою статті є вивчення іноземного та українського досвіду особливостей використання технологій ШІ у роботі структур місцевого самоврядування.

Методологія дослідження передбачає використання теоретичних методів (абстрагування, аналіз, синтез, індукція, дедукція, аналогія).

Виклад основного матеріалу. Системи стратегічного управління ефективністю є управлінським та аналітичним процесом, що полягає в управлінні організацією через систематичне визначення її місії, стратегії та цілей, що робить ці елементи вимірюваними завдяки використанню критичних факторів успіху та ключових показників ефективності. Це дозволяє вчасно приймати коригувальні рішення, щоби структура місцевого самоврядування продовжувала рухатися у правильному напрямку. Таким чином, керівники використовують ССУЕ для досягнення цілей, стратегії та місії структури місцевого самоврядування, забезпечуючи узгодженість операційних стратегій і показників ефективності. З розвитком досліджень у сфері обліку та звітності стало зрозуміло, що структурам місцевого самоврядування необхідна не лише традиційна фінансова інформація про минулу діяльність, але й дані, які дозволяють ефективніше управляти своїми ресурсами та звітувати про інвестиції, що позитивно впливають на екологію та суспільство.

Деякі автори [8] особливо підкреслюють, що ССУЕ об'єднує фінансові та нефінансові показники, враховуючи як внутрішнє, так і зовнішнє бачення, акцентуючи увагу на перспективі майбутнього й визначаючи причинно-наслідкові зв'язки між різними показниками. Методи управлінського обліку, розроблені вченими та практиками [9], маючи на меті стати високотехнологічними інструментами, водночас сприяли виникненню розриву між теоретичними концепціями та їхньою практичною реалізацією. Незважаючи на застосування багатовимірних моделей, структури публічного управління часто продовжують аналізувати показники за традиційними методами, зосереджуючись переважно на короткострокових фінансових результатах, що не враховують причинно-наслідкові зв'язки між різними вимірами.

Серед різних систем ССУЕ, збалансована система показників [9] привернула велику увагу дослідників публічного управління, які також вивчають її застосування у державному секторі. Хоча внесок ССУЕ варіювався від приватного сектору до державного і навіть мереж спільної співпраці, єдиної універсальної концепції, яку можна було б впровадити, не існує [6]. Крім того, запровадження ССУЕ у мережах спільної діяльності не завжди пов'язане з ефективністю та користю цієї системи.

Ефективна система ССУЕ повинна зменшувати розрив у логіці та оперативних діях між стратегічним плануванням і ухваленням рішень на управлінському рівні та рівні управління проектами, однак зміщення все ще залишаються частими. Крім того, ССУЕ має постійно контролювати нові стратегії через процес навчання. Ефективність ССУЕ визначається тим, наскільки стратегічний фактор, наприклад, якість, відповідає його важливості, забезпечуючи високий рівень інформації щодо ключового фактору та низький для другорядних. Проте, більша увага до диференціації не завжди супроводжується підвищенням інформаційної ефективності для стратегічних цілей диференціації [13].

З 90-х років впровадження ССУЕ у державному секторі набуло прискорення, а оцінювання ефективності розширилося як горизонтально – за показниками вхідних даних, діяльності, результатів і наслідків, так і вертикально – на мікро-, мезо- та макрорівнях. Місцеві органи влади, незважаючи на зростаючу інтеграцію в мережу спільного надання послуг, часто використовують неефективні й замкнуті ССУЕ. Однією з головних проблем є розробка індикаторів ефективності, що відображають багаторівневу продуктивність різних управлінських пріоритетів. Часто відсутні чіткі цілі й еталони, а вхід і вихід показників застосовуються разом із акцентом на процедурах, тоді як індикатори продуктивності, якості та витрат залишаються недостатньо розвиненими. Крім того, вибір керованих та релевантних ключових показників ефективності, а також виявлення випадкових зв'язків між ними під час впровадження ССУЕ ускладнюється в контексті державного сектору. Це особливо помітно у випадку з місцевими органами влади, що характеризуються множинністю видів діяльності, результатів та цілей, спрямованих на вирішення проблем і підвищення добробуту (результатів). Таким чином, ССУЕ часто присутня, але не підтримує процеси прийняття рішень або підзвітності [1], що свідчить про те, що управління, орієнтоване на результати, досі є проблемним.

Отже, ССУЕ виглядає як важливий механізм зовнішньої підзвітності, що зосереджує увагу на зовнішніх вимогах і відводить від внутрішньої підзвітності, якої очікують політики та громадяни в органах місцевого самоврядування. Однак, для того щоб ССУЕ були ефективним, необхідно критично оцінити значні дії, які потрібні для досягнення визначених цілей і результатів, а також для звітування щодо майбутніх заходів. При цьому законодавство не зосереджене на управлінських діях, спрямованих на покращення показників за «випереджаючими індикаторами», щоб стимулювати підвищення продуктивності у «відстаючих вимірах». Це може призвести до небажаних наслідків, які не лише можуть викривити висновки щодо фактичної продуктивності, але й спровокувати дисфункції, такі як зациклення на формальностях, відсутність інновацій, вузьке бачення та субоптимізація.

Потенціал ССУЕ знижується, і стає очевидною необхідність вивчення шляхів підтримки залученості осіб, що ухвалюють рішення. Накопичуються докази щодо ключової ролі технологічних досягнень у розвитку ССУЕ, але в державному секторі, особливо на місцевому рівні, таких даних поки що мало. З огляду на брак передових технологій і значний дефіцит структурованих процесів ССУЕ, важливо висвітлити виняткову роль систем, заснованих на штучному інтелекті, а також врахувати концепції бізнес-аналітики. Таким чином, наступний абзац спрямований на розкриття потенціалу та проблем, пов'язаних із використанням штучного інтелекту у процесах прийняття рішень і підзвітності органів місцевого самоврядування на основі існуючої літератури та досліджень у сфері ШІ.

Беручи до уваги обмежені можливості місцевих органів влади щодо впровадження ССУЕ та зростаючі вимоги до інформації з боку центрального уряду, політиків, управлінців і громадян, постає питання, як місцева влада має адаптуватися до потенціалу штучного інтелекту та пов'язаних із ним викликів. З розвитком технологій, починаючи від майже необмежених обчислювальних потужностей до систем на основі штучного інтелекту, важливість даних на глобальному рівні значно зросла: між 2018 і 2025 роками обсяг глобальних даних збільшився на 530%, кількість фахівців із обробки даних в ЄС зросла до 10,9 мільйона (5,7 млн. у 2018 р.), а вартість ринку даних у ЄС оцінюється в 829 млрд євро (301 млрд євро у 2018 р.) [5].

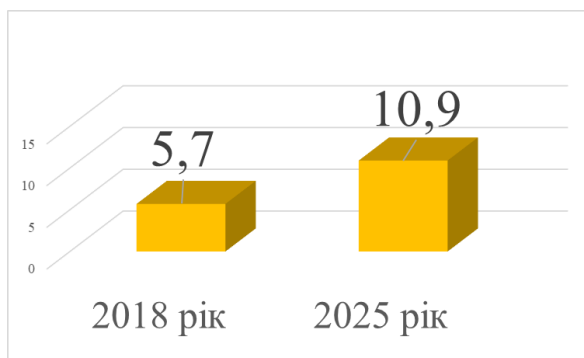

Рис. 1. Кількість фахівців із обробки даних в ЄС, млн.

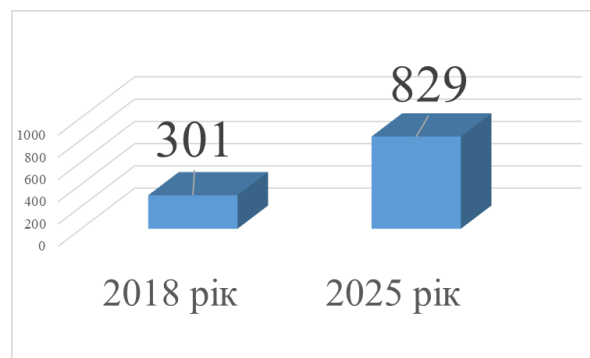

Рис. 2. Вартість ринку даних в ЄС, млрд євро

Ландшафт даних охоплює два основні напрями, на які можуть опиратися ССУЕ: бізнес-аналітика й AI. Бізнес-аналітика належить до категорії систем підтримки прийняття рішень. Термін «бізнес-аналітика» вперше використала компанія IBM у 1958 році для позначення обробки структурованих даних (наприклад, фінансових даних, збережених у базах даних) з метою створення звітів, що підтримують своєчасність і якість управлінських рішень. Структуровані дані відрізняються від неструктурованих (наприклад, даних, що не зберігаються у вигляді таблиць у базах даних, як-от відео, тексти, коментарі та теги). Горизонт бізнес-аналітики природно розширився й включає статистичний аналіз великих наборів даних. Метою цього було не лише аналізувати минулі факти, але й передбачати події, які ще не стали фактом.

Бізнес-аналітика пройшла кілька етапів розвитку, з нинішньою ерою, яку зазвичай називають Analytics 4.0, де штучний інтелект тісно інтегрований з автономними системами машинного навчання. Штучний інтелект працює з системами, здатними автономно застосовувати бізнес-аналітику, і дозволяє автоматичне навчання через такі методи, як штучні нейронні мережі, з широким спектром застосувань – від маркетингу до безпеки. Штучні нейронні мережі можна загалом описати як масивну комбінацію простих паралельних блоків обробки, здатних навчатися з навколишнього середовища і зберігати набуті знання у своїх з'єднаннях.

Розглядаючи відповідний іноземний досвід використання штучного інтелекту в структурах місцевого самоврядування, слід вказати, що закордонном використовуються такі технології:

Таблиця 1

Технології, які використовуються у місцевому самоврядуванні в ЄС [1-15]

Технологія ШІ	Визначення
«Індуктивне логічне програмування (ILP)»	ILP використовує логіку першого порядку для представлення даних і гіпотез, що дозволяє створювати логічні моделі з даних реального світу для вивчення складних зв'язків
«Роботизована автоматизація процесів (RPA)»	RPA означає технологію, яка дозволяє автоматизувати бізнес-процеси за допомогою програмних роботів, які зазвичай виконують повторювані завдання, що виконуються людьми
«Експертна система (ES)»	ES моделює здатність людини-експерта приймати рішення, використовуючи підхід, заснований на знаннях, із правилами логічного висновку для вирішення проблем у певній області
«Мережа прийняття рішень (DN)»	DN – це тип імовірнісної графічної моделі, яка може розширюватися, наприклад, байєсівськими мережами, об'єднуючи випадкові вузли, вузли прийняття рішень і корисність вузлів, що полегшує ефективне прийняття рішень у невизначених сценаріях
«Комп'ютерний зір (CV)»	CV дозволяє комп'ютерам інтерпретувати візуальні дані зі світу за допомогою алгоритмів, які розпізнають шаблони, об'єкти та середовища на зображеннях і відео, віддзеркалюючи візуальне сприйняття людини
«Обробка природної мови (NLP)»	NLP прагне дати можливість комп'ютерам розуміти, інтерпретувати та реагувати на людську мову, аналізуючи тонкощі мови та переводячи їх у обчислювальні моделі
«Імовірнісне програмування (PP)»	PP – це підхід до програмування, призначений для роботи з невизначеністю даних, де ймовірнісні моделі визначаються за допомогою програмних конструкцій
«Нейронна мережа (NN)»	NN, натхненний людським мозком для обробки даних і прийняття рішень, складається з шарів вузлів для обробки інформації, включаючи вхідний рівень, який отримує дані, приховані шари для обробки даних і вихідний рівень для генерації результатів
«Ефективне обчислення (AC)»	AC означає цифрове середовище, де обчислювальні процеси плавно інтегруються в повсякденні об'єкти та оточення, стаючи невід'ємним аспектом повсякденного життя людей
«Автономна система (AS)»	AS – це система ШІ, яка може працювати незалежно без втручання людини
«Розподілений штучний інтелект (DAI)»	DAI представляє категорію технологій, які сприяють спільній взаємодії між кількома автономними інтелектуальними агентами, кожен з яких має різні можливості, для вирішення складних проблем
«Обчислення навколишнього середовища (AmC)»	AmC означає цифрове середовище, де обчислювальні процеси бездоганно інтегруються в повсякденні об'єкти та оточення, стаючи невід'ємним аспектом повсякденного життя людей
«Еволюційні алгоритми (EA)»	EA, натхненний біологічною еволюцією, – це алгоритм оптимізації, який використовує біоміметичні механізми для вирішення завдань, недосяжних традиційними аналітичними методами, у практичні терміни

Технологія штучного інтелекту революціонує різні сфери надання послуг у місцевій владі, причому значний вплив спостерігається в сферах адміністративних послуг, охорони здоров'я та добробуту, транспорту та міського планування, управління навколишнім середовищем, громадської безпеки та правоохоронних органів:

Крім того, ШІ трансформує транспорт і міське планування, покращуючи керування трафіком, громадським транспортом, розв'язання питань паркування та інфраструктурного планування. Штучний інтелект аналізує потоки трафіку в реальному часі, коригуючи роботу світлофорів для оптимізації руху та зниження заторів. У містах, таких як Сеул, ШІ покращує маршрути та розклади громадського транспорту відповідно до пасажирських потоків, що підвищує зручність для мешканців. У сфері міського планування ШІ допомагає моделювати сценарії розвитку інфраструктури та обробляти заявки на будівництво. Наприклад, у Роттердамі 3D-симулятор дозволяє оцінювати ризик затоплення будівель, що допомагає містобудівникам приймати обґрунтовані рішення. Такі рішення на основі ШІ сприяють зменшенню заторів, зниженню викидів та розвитку більш стійкої міської інфраструктури [1].

Штучний інтелект докорінно змінює систему охорони здоров'я та сприяє підвищенню добробуту місцевих органів влади через зміцнення ініціатив у галузі охорони здоров'я, вдосконалення програм фінансової допомоги, підтримку економічного зростання, поліпшення дозвілля та рекреаційних послуг, а також ефективного управління бібліотеками. Штучний інтелект також застосовується для контролю за боротьбою зі шкідниками. Чат-боти та віртуальні помічники, засновані на штучному інтелекті, активно спілкуються з громадянами, надаючи їм інформацію про медичні послуги, записуючи на прийом і допомагаючи первинно сортувати медичні запити. Це знижує навантаження на персонал, покращує доступність послуг та забезпечує своєчасну допомогу населенню.

Крім того, штучний інтелект вдосконалює управління рекреаційними та дозвілльєвими об'єктами, забезпечуючи безперервний моніторинг стану парків, спортивних споруд і бібліотек. У Стерлінгу (Британія) були встановлені таблички з QR-кодами, які дозволяють користувачам через чат-бот залишати відгуки про стан об'єктів і пропонувати покращення. Цей підхід допомагає підтримувати громадські місця в належному стані та створює безпечне й комфортне середовище для населення [3].

Штучний інтелект також сприяє покращенню громадської безпеки. Чат-боти надають поради щодо запобігання злочинності, а також допомагають у звітуванні про інциденти, сприяючи довірі та співпраці між владою і громадянами. Штучний інтелект також визначає пріоритетність екстрених викликів, оцінює їх серйозність і рекомендує стратегії реагування, що підвищує ефективність роботи диспетчерів і знижує час реагування. У Сеулі

завдяки впровадженню систем спостереження та моніторингу знизився рівень злочинності, що призвело до відчуття більшої безпеки серед жителів міста [2].

Місцеві органи влади можуть значно підвищити ефективність своєї роботи, використовуючи штучний інтелект для автоматизації завдань, аналізу даних, прогнозування тенденцій, залучення громадськості та оптимізації ресурсів. Завдяки цьому покращується якість державних послуг, що дозволяє вирішувати складні питання з більшою точністю і гнучкістю. Інтеграція технологій штучного інтелекту в системи управління місцевих органів не лише спрощує адміністративні процеси, а й збагачує процес прийняття рішень за рахунок аналізу даних. Це сприяє створенню більш відкритої, прозорої та інклюзивної моделі управління, що підвищує рівень взаємодії та задоволеності громади.

Говорячи про ситуацію в Україні, слід вказати, що досвід застосування штучного інтелекту у муніципальному управлінні є важливим орієнтиром для розробки відповідної вітчизняної правової бази. Проте цей процес рухається повільно і здебільшого обмежується загальними заявами про необхідність адаптуватися до світових тенденцій у напрямку створення цифрового суспільства. Варто відзначити, що на рівні місцевих органів управління справи йдуть дещо краще: багато вітчизняних міст вже оголосили про своє прагнення стати smart city.

Зростання обсягу даних у різних сферах людської діяльності на початку XXI століття стало основним драйвером розвитку технологій ШІ, що надає змогу значно підвищити ефективність публічного управління. У контексті муніципального управління перспективи впровадження ШІ багато в чому залежать від загального рівня цифровізації країни, особливо від доступу до швидкісного Інтернету в сільській місцевості.

Міжнародний досвід демонструє, що досягнення необхідних показників ефективності в багатьох сферах муніципального управління значною мірою залежить від використання технологій ШІ. Однак в Україні під час реалізації цифрової політики є ризик, що впровадження ШІ у муніципальне і публічне управління загалом може стати самоціллю, як це було з електронним урядуванням, і залишиться на рівні поверхневих змін без реальних структурних і технологічних перетворень.

Важливо наголосити, що на відміну від електронного урядування, цифрова трансформація публічного управління на основі ШІ може бути визнана повноцінною лише за умови оцифрування всього масиву даних, що збираються і використовуються органами управління, автоматизації цього процесу та значного підвищення якості обробки даних за допомогою ШІ. Це, своєю чергою, дозволить підвищити ефективність роботи як муніципальних, так і державних структур. Інакше кажучи, цифрові трансформації у державному і муніципальному секторах повинні не лише покращувати процеси

надання послуг, але й повністю адаптувати свою діяльність до можливостей та вимог ІІІ.

Висновки. Технологічний прогрес, зокрема необмежена обчислювальна потужність систем на основі штучного інтелекту, у поєднанні з управлінськими інформаційними системами може стати важливим ресурсом для структур місцевого самоврядування у двох напрямках. По-перше, бізнес-аналітика та її розширений рівень, що часто використовує штучний інтелект, здатні допомогти впоратися з інформаційним перенавантаженням, відсутністю чіткого причинно-наслідкового зв'язку та недостатньою цілісною картиною про діяльність організації. По-друге, ці технології можуть сприяти підвищенню підзвітності, водночас залучаючи до процесу різних зацікавлених осіб.

Водночас, попри значний потенціал, широке впровадження цих підходів, особливо в державному секторі та на місцевому рівні, ще залишається на ранніх етапах як у теорії, так і на практиці. Аналіз даних може забезпечити узгодженість між політичними стратегіями, їхніми цілями та практичною реалізацією на муніципальному рівні, сприяючи інтеграції між стратегічними та операційними завданнями. Крім того, використання даних може підвищити рівень підзвітності та підтримувати процес ухвалення управлінських і політичних рішень, роблячи їх більш обґрунтованими.

Підсумовуючи досвід різних країн у контексті впровадження штучного інтелекту в місцевому самоврядуванні, слід вказати, що місцева влада, будучи найближчим до громади рівнем управління, відіграє ключову роль у забезпеченні ефективного та якісного надання послуг. Останніми роками використання технологій штучного інтелекту у різних галузях діяльності місцевого самоврядування суттєво зросло. Це впровадження охоплює широкий спектр послуг, включаючи інформування населення, збір відгуків та розгляд скарг, податкові операції, управління транспортом, водопостачанням і водовідведенням, організацію збору та переробки відходів, а також підтримку громадських об'єктів. Оскільки місцева влада дедалі частіше інтегрує технології ІІІ у свої процеси, зокрема через ініціативи смарт-міст, важливість розуміння функцій і впливу цих технологій лише зростає.

Оволодіння знаннями щодо можливостей штучного інтелекту є критично важливим. Кожна технологія ІІІ призначена для вирішення певних задач або проблем, а вибір відповідної технології дозволяє оптимізувати робочі процеси та підвищити продуктивність і ефективність. З огляду на стрімкий розвиток та інтеграцію ІІІ в різні сфери, це розуміння стає все більш актуальним для місцевих органів влади, які працюють у складних технологічних умовах, прагнучи досягти своїх цілей. Особливе значення має вивчення можливостей ІІІ для покращення надання послуг та підвищення добробуту громади.

Література:

1. Aleksandrov, E., Bourmistrov, A., & Grossi, G. (2020). Performance budgeting as a “creative distraction” of accountability relations in one Russian municipality. *Journal of Accounting in Emerging Economies*, 10(3), 399-424 [in English].
2. Bandopadhyay, D. Smart Cities with Computer Vision Technology. 2019. Available at <https://www.linkedin.com/pulse/smart-cities-computer-vision-technology-debiprasad-bandopadhyay> [in English]
3. City of Stirling. Stirling Trials Artificial Intelligence Platform in WA-First. 2023. Available at <https://www.stirling.wa.gov.au/your-city/news/2023/july/stirling-trials-artificial-intelligence-platform-i> [in English]
4. Dosenko, A., Sytnyk, O. (2022). Communication platforms as a tool for managing social opinion. *Innovations in the Scientific, Technical and Social Ecosystems*, 1(2), 14-21 [in English].
5. European Commission (2019) European Data Strategy 2019-2024. Available at <https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/europe-fit-digital-age/european-data-strategy#examples-of-industrial-and-commercial-data-use> [in English].
6. Graça, P., & Camarinha-Matos, L. M. (2017). Performance indicators for collaborative business ecosystems - Literature review and trends. *Technological Forecasting and Social Change*, 116, 237-255 [in English].
7. Great Learning Team (2023). What is Artificial Intelligence in 2023? Types, Trends, and Future of it? Retrieved from: <https://www.mygreatlearning.com/blog/what-is-artificial-intelligence/>[in English]
8. Kaplan, R. S., & McMillan, D. (2020). Updating the balanced scorecard for triple bottom line strategies. In Harvard Business School Accounting & Management Unit Working Paper, 21-28 [in English].
9. Kaplan, R. S., & Norton, D. P. (1992). The balanced scorecard—measures that drive performance. *Harvard Business Review*, 70(January-February), 71-79 [in English].
10. Kohtamaki, M., & Farmer, D. (2017). Real-time Strategy and Business Intelligence (pp. 11-37). Springer International Publishing [in English].
11. Norwich City Council. Norwich City Council Awarded for Innovative Approach to Tackling Rising Debt Concerns. LocalGov. 2022. Available at <https://www.localgov.co.uk/Norwich-City-Council-Awarded-for-Innovative-Approach-to-Tackling-Rising-Debt-Concerns/53541> [in English] .
12. Sajid, H. (2023). Seven Practical Applications of AI in Government. Retrieved from: <https://www.v7labs.com/blog/ai-in-government> [in English]
13. Silvi, R., Bartolini, M., Raffoni, A., & Visani, F. (2015). The practice of strategic performance measurement systems. *International Journal of Productivity and Performance Management* [in English].
14. Violino, B. (2022). Artificial intelligence is playing a bigger role in cybersecurity, but the bad guys may benefit the most. Retrieved from: <https://www.cnbc.com/2022/09/13/ai-has-bigger-role-in-cybersecurity-but-hackers-may-benefit-the-most.html> [in English]
15. Wisniewski, M., & Olafsson, S. (2004). Developing balanced scorecards in local authorities: A comparison of experience. *International Journal of Productivity and Performance Management*, 53(7), 602-610 [in English].

References:

1. Aleksandrov, E., Bourmistrov, A., & Grossi, G. (2020). Performance budgeting as a “creative distraction” of accountability relations in one Russian municipality. *Journal of Accounting in Emerging Economies*, 10(3), 399-424 [in English].
2. Bandopadhyay, D. Smart Cities with Computer Vision Technology. 2019. Available at <https://www.linkedin.com/pulse/smart-cities-computer-vision-technology-debiprasad-bandopadhyay> [in English]

3. City of Stirling. Stirling Trials Artificial Intelligence Platform in WA-First. 2023. Available at <https://www.stirling.wa.gov.au/your-city/news/2023/july/stirling-trials-artificial-intelligence-platform-i> [in English]
4. Dosenko, A., Sytnyk, O. (2022). Communication platforms as a tool for managing social opinion. *Innovations in the Scientific, Technical and Social Ecosystems*, 1(2), 14-21 [in English].
5. European Commission (2019) European Data Strategy 2019-2024. Available at <https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/europe-fit-digital-age/european-data-strategy#examples-of-industrial-and-commercial-data-use> [in English].
6. Graça, P., & Camarinha-Matos, L. M. (2017). Performance indicators for collaborative business ecosystems - Literature review and trends. *Technological Forecasting and Social Change*, 116, 237-255 [in English].
7. Great Learning Team (2023). What is Artificial Intelligence in 2023? Types, Trends, and Future of it? Retrieved from: <https://www.mygreatlearning.com/blog/what-is-artificial-intelligence/> [in English]
8. Kaplan, R. S., & McMillan, D. (2020). Updating the balanced scorecard for triple bottom line strategies. In Harvard Business School Accounting & Management Unit Working Paper, 21-28 [in English].
9. Kaplan, R. S., & Norton, D. P. (1992). The balanced scorecard—measures that drive performance. *Harvard Business Review*, 70(January-February), 71-79 [in English].
10. Kohtamaki, M., & Farmer, D. (2017). Real-time Strategy and Business Intelligence (pp. 11-37). Springer International Publishing [in English].
11. Norwich City Council. Norwich City Council Awarded for Innovative Approach to Tackling Rising Debt Concerns. LocalGov. 2022. Available at <https://www.localgov.co.uk/Norwich-City-Council-Awarded-for-Innovative-Approach-to-Tackling-Rising-Debt-Concerns/53541> [in English].
12. Sajid, H. (2023). Seven Practical Applications of AI in Government. Retrieved from: <https://www.v7labs.com/blog/ai-in-government> [in English]
13. Silvi, R., Bartolini, M., Raffoni, A., & Visani, F. (2015). The practice of strategic performance measurement systems. *International Journal of Productivity and Performance Management* [in English].
14. Violino, B. (2022). Artificial intelligence is playing a bigger role in cybersecurity, but the bad guys may benefit the most. Retrieved from: <https://www.cnbc.com/2022/09/13/ai-has-bigger-role-in-cybersecurity-but-hackers-may-benefit-the-most.html> [in English]
15. Wisniewski, M., & Olafsson, S. (2004). Developing balanced scorecards in local authorities: A comparison of experience. *International Journal of Productivity and Performance Management*, 53(7), 602-610 [in English].

УДК 351:615.1

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11\(39\)-117-126](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11(39)-117-126)

Косач Ірина Анатоліївна доктор економічних наук, професор, професор кафедри менеджменту та адміністрування, Національний університет «Чернігівська політехніка», вул. Шевченка, 95, м. Чернігів, 14000, тел.: (066) 654-27-79, <https://orcid.org/0000-0003-1730-7140>

Мазун Роман Васильович аспірант, Національний університет «Чернігівська політехніка», вул. Шевченка, 95, м. Чернігів, 14000, тел.: (097) 1507813, [https:// orcid.org/0009-0006-2129-234X](https://orcid.org/0009-0006-2129-234X)

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ СТРАТЕГІЧНИМ РОЗВИТКОМ ФАРМАЦЕВТИЧНОЇ ГАЛУЗІ В КОНТЕКСТІ ЦИФРОВІЗАЦІЇ СИСТЕМИ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я

Анотація. В статті розглянуто основні теоретичні аспекти удосконалення державного регулювання розвитку фармацевтичної промисловості із врахуванням стратегічних орієнтирів сталого розвитку та процесів цифровізації сфери охорони здоров'я. Визначено вплив цифровізації на етапи технологічного процесу виробництва лікарських засобів. Обґрунтовано доцільність використання технологій «Big Data» для процесу виробництва та реалізації фармацевтичної продукції, розглянуто перспективні напрямки подальшого впровадження зазначених технологій на основі дослідження світового досвіду. Обґрунтовано важливість та доцільність удосконалення інструментів державного регулювання із врахуванням вимог цифровізації економічних та суспільних відносин у системі охорони здоров'я із орієнтацією на аспекти стратегічного управління. Зазначено, що для забезпечення конкурентоспроможності фармацевтичної галузі України стратегічне державне управління має відповідати сучасним вимогам трансформаційних процесів, забезпечувати адаптацію до зовнішніх чинників, в тому числі загрозам національній безпеці. Відповідно до пріоритетів сталого розвитку та досвіду країн ЄС у розробці стратегічних програмних документів запропоновано напрямки удосконалення існуючих інструментів державного регулювання на основі адаптації до сучасних реалій Фармацевтичної стратегії ЄС. Обґрунтовано важливість удосконалення взаємодії та співробітництва з державними органами влади, науковим сектором, постачальниками медичних послуг, в тому числі на засадах державно-приватного партнерства та формування розвиненої цифрової інфраструктури, а також підготовці кваліфікованих кадрів у сфері використання цифрових технологій. Запропоновано створення високотехнологічного медико-фармацевтичного

комплексу як перспективний стратегічний напрям розвитку галузі в контексті повоєнного відновлення, який є багаторівневою інтегрованою системою взаємодії фармацевтики та медицини, спрямованої на управління здоров'ям населення. Зазначений медико-фармацевтичний комплекс запропоновано розглядати як таргетовану систему державного управління, що створює умови для впровадження збалансованих стратегій розвитку фармацевтичного сектору сфери охорони здоров'я.

Ключові слова: державне управління, державне регулювання, інновації, система охорони здоров'я, сталий розвиток, стратегічне управління, фармацевтична промисловість, цифровізація, цифрові технології.

Kosach Irina Anatoliivna Doctor of Science (Economics), Professor, Professor of Management and Administration Department, National university "Chernigiv polytechnics", Shevchenko St, 95, Chernigiv, 14000, tel.: (066) 654-27-79, <https://orcid.org/0000-0003-1730-7140>

Mazun Roman Vasyliovych postgraduate student, National university "Chernigiv polytechnics", Shevchenko St, 95, Chernigiv, 14000, tel. (097)1507813, [https:// orcid.org/0009-0006-2129-234X](https://orcid.org/0009-0006-2129-234X)

STATE MANAGEMENT OF PHARMACEUTICAL INDUSTRY STRATEGIC DEVELOPMENT IN THE CONTEXT OF HEALTH CARE SYSTEM DIGITALIZATION

Abstract. The article examines the main theoretical aspects of improving the state regulation of the development of the pharmaceutical industry, taking into account the strategic guidelines of sustainable development and the processes of digitalization of the health care sector. The purpose of the article is to improve the existing instruments of state regulation by the development of the pharmaceutical industry, taking into account strategic aspects and in the context of digitalization of management processes. The influence of digitalization on the stages of the technological process of the production of medicinal products has been determined. The expediency of using "Big Data" technologies for the process of production and sale of pharmaceutical products is substantiated, promising directions for the further implementation of these technologies have been considered based on the study of world experience. It has been justified the importance and expediency of improving state regulation tools, taking into account the requirements of digitalization of economic and social relations in the health care system with an orientation to aspects of strategic management. It has been noted that in order to ensure the competitiveness of the pharmaceutical industry of Ukraine, strategic state management must meet the modern requirements of transformational processes, ensure adaptation to external factors, including threats to national security. It has been proposed the directions for improving the existing instruments of state

regulation based on adaptation to the modern realities of the EU Pharmaceutical Strategy and in accordance with the priorities of sustainable development and the experience of the EU countries. It has been substantiated the importance of improving interaction and cooperation with state authorities, the scientific sector, providers of medical services, including on the basis of public-private partnership and the formation of a developed digital infrastructure, as well as the training of qualified personnel in the field of using digital technologies. It has been proposed the creation of a high-tech medical-pharmaceutical complex as a promising strategic direction for the development of the industry in the context of post-war recovery, which is a multi-level integrated system of interaction between pharmaceuticals and medicine aimed at managing the health of the population. The specified medical and pharmaceutical complex has been considered as a targeted system of state management, which creates conditions for the development of balanced strategies for the development of the pharmaceutical sector of the health care sector.

Keywords: public administration, public regulation, innovations, healthcare system, sustainable development, strategic management, pharmaceutical industry, digitalization, digital technologies.

Постановка проблеми. Сучасні соціально-економічні умови розвитку країн формують нові вимоги для функціонування сфери охорони здоров'я, в тому числі фармацевтичної галузі, що передбачає застосування швидких та конструктивних заходів, відмова від яких призведе до втрати фармацевтичними компаніями конкурентної позиції на ринку. Розвиток вітчизняної фармацевтичної галузі характеризується низкою проблем, основними з яких є критичний рівень залежності від імпорту лікарських засобів та сировини і застаріла матеріально-технічна база вітчизняних підприємств, які внаслідок бойових дій не мають можливості сформувати відповідний інвестиційний потенціал. Проте, оскільки фармацевтичне виробництво є наукомістким та високотехнологічним, галузь в період повоєнного відновлення може стати однією із пріоритетних щодо інноваційно-інвестиційного розвитку. В контексті зазначеного механізми галузевого управління, довгострокова державна політика у сфері розвитку виробництва медичних засобів та підвищення конкурентоспроможності вітчизняних фармацевтичних підприємств, а також розробка науково-методичної бази вироблення стратегічних рішень у сфері інституційних перетворень набуває актуальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Фармацевтичній галузі, незважаючи на провідну роль у соціально-економічному розвитку країни, недостатньо приділяється уваги вітчизняними науковцями. Більшість наукових праць присвячено аналізу фармацевтичного ринку, використанню маркетингових інструментів в управлінні підприємствами галузі, впливу інструментів державного регулювання на формування попиту на продукцію. Серед основних авторів слід відмітити таких вчених, як А. Вітюк [1],

Д. Гончаренко [2], Н. Кузьмінська [3], Л. Ємельяненко [4], С. Лихолат [5], О. Пенькова [6], О. Саліхова [7] та ін. Проте додаткових досліджень вимагає використання сучасних інструментів державного регулювання розвитку фармацевтичної галузі, із врахуванням стратегічних орієнтирів сталого розвитку та в контексті цифровізації економіки та суспільства. Серед наявних теоретико-методичних розробок у сфері управління розвитком фармацевтичної галузі недостатньо уваги на даний час приділено пошуку ефективних організаційних механізмів державного управління оптимізації взаємозв'язків між учасниками фармацевтичного ринку, пошуку нових підходів забезпечення збалансованого розвитку виробництва, ефективної координації та регулювання бізнес-структур в умовах становлення цифрової економіки.

Мета статті полягає в удосконаленні існуючих інструментів державного регулювання розвитком фармацевтичної промисловості із врахуванням стратегічних аспектів та в контексті цифровізації управлінських процесів.

Виклад основного матеріалу. Оцінка інноваційної активності підприємств фармацевтичної галузі, наявних проблем організаційного та науково-технологічного характеру свідчить про незначний рівень інноваційних впроваджень, особливо під впливом загроз національній безпеці країни, а також через обмеженість програм державного фінансування медичної сфери та споріднених галузей. Цілісна державна система управління сферою охорони здоров'я проходить процес реформування, проте фармацевтична промисловість не є в пріоритеті стратегічних перетворень.

Процес виробництва у фармацевтичній галузі ґрунтується не тільки на модернізації старого продукту, а створенні нової продукції після відповідних експериментальних, науково-дослідних, клінічних процедур (рис.1). На даний час одну із пріоритетних ролей в цьому процесі відіграє цифровізація.

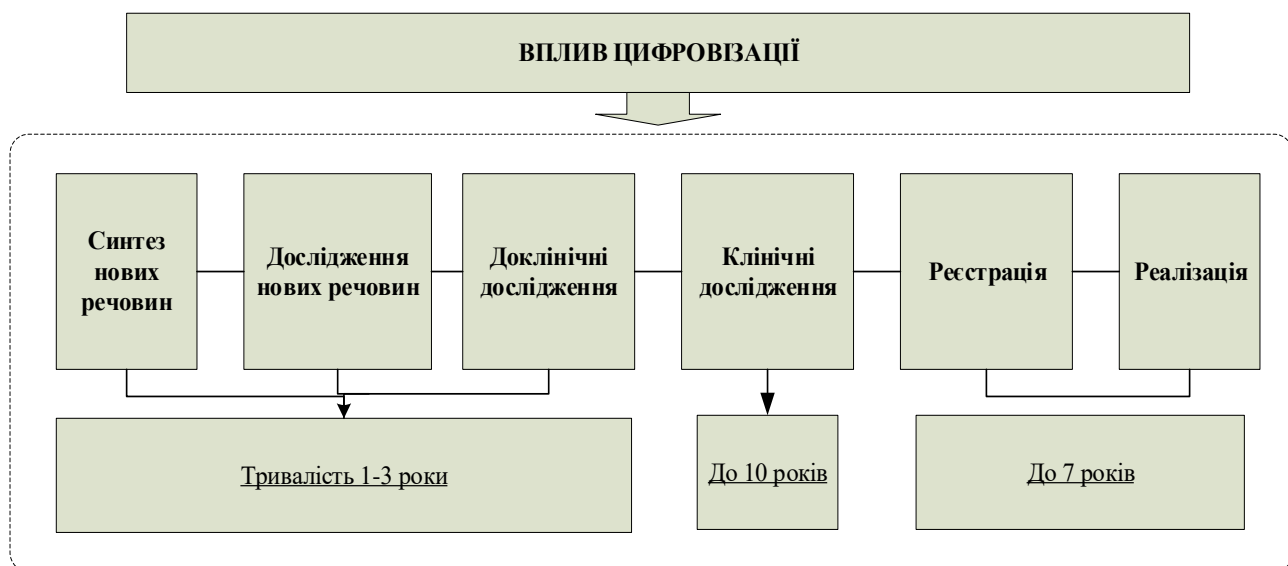

Рис.1. Типовий процес виробництва лікарських засобів

Джерело: складено за [5;8]

Згідно міжнародного дослідження досліджень «Digital IQ», за останні роки зростає показник впевненості керівників підприємств сфери охорони здоров'я та фармацевтики у сфері цифрової грамотності зріс до 65 %, при цьому основною мотивацією для керівництва є зростання виручки від реалізації продукції [8].

У зв'язку із впровадженням цифрових технологій окремі параметри технологічного процесу фармацевтичного підприємства зазнають змін змістовного характеру, що відображається на витратах та фінансовому забезпеченні. Для того, щоб оцінити вплив цифровізації на окремі елементи процесу розробки нового лікарського засобу, сформуємо рис. 1.

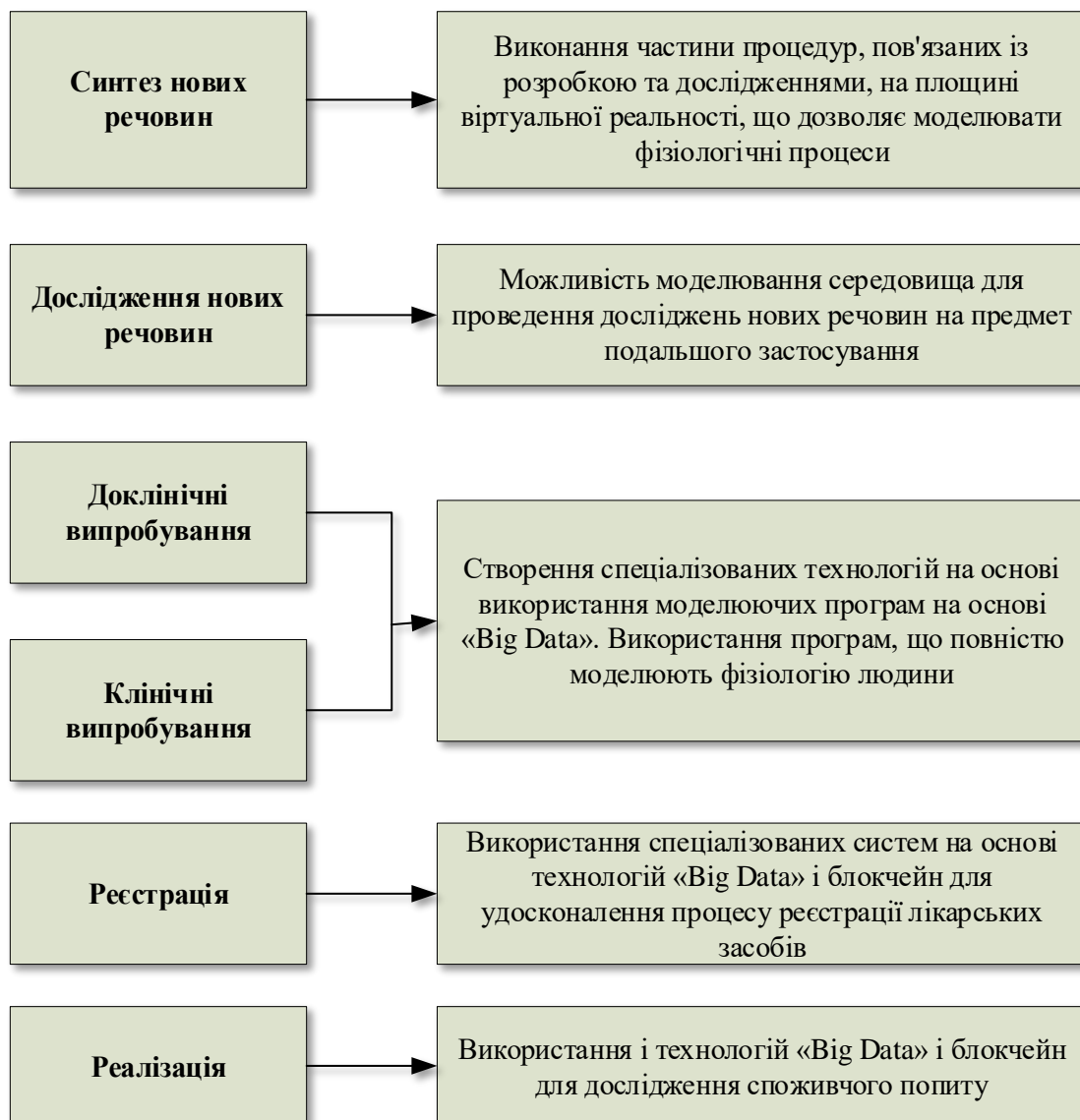

Рис.2. Вплив цифровізації на окремі етапи технологічного процесу підприємства фармацевтичної промисловості
Джерело: складено авторами за [8;9]

Застосування сучасних технологій у сфері виробництва ліків, а саме на етапі синтезу нових речовин, є новим еволюційним етапом фармацевтичної галузі. Завдяки використанню комп'ютерних технологій дослідження нових речовин відбувається шляхом моделювання, що дає можливість скоротити час і фінансові витрати та підвищити загальну швидкість процесу введення на ринок нового лікарського засобу. Змодельовані молекули, перш ніж розпочати використовуватись у виробництві нової речовини, підлягають ретельному контролю та дослідженням.

Значний вплив має цифровізація на збутову політику фармацевтичних компаній. На сьогодні основною тенденцією є перехід на технології цифрового маркетингу, також важливими є питання маркування та відстеження переміщення продукції після відвантаження (track and trace), а також застосування кібертехнологій протидії розповсюдженню контрафакту. Ще одним цікавим аспектом впливу сучасної тенденції на ФП є розширення сфери застосування предиктивної аналітики (predictive analytics) як інструмент збору, обробки, та систематизації інформації про набір покупок окремо взятих споживачів з метою формування актуальної маркетингової стратегії для тієї чи іншої фармкомпанії в окремому регіоні.

Важливим є застосування цифрових технологій у стимулюванні маркетингової діяльності та формуванні каналів розповсюдження продукції. Найчастіше це знаходить відображення у співпраці компаній із розробниками програмного забезпечення для гаджетів, які використовуються хворими на хронічні захворювання або споживачами аптек. Такий підхід, при якому фармвиробник просуває свою продукцію через спеціалізовані програми, дозволяє стимулювати попит на конкретні лікарські засоби.

Іншим перспективним напрямком застосування цифровізації є використання технологій «Big Data». Раніше компанії були вимушені знищувати дані, термін давності яких складав більше 1 року, через значні витрати їхнього зберігання. Це ускладнювало процес прогнозування та стратегічного планування, проте технології «Big Data» дозволяють зберігати масивні обсяги даних із подальшим використанням математичних технологій із подальшим отримання інформації для розробки планових заходів.

Розглядаючи вплив «Big Data» на розвиток фармацевтичних компаній, провідні фахівці акцентують увагу на наступних напрямках:

1. Прогнозне моделювання предиктивного аналізу виявлення можливих проблем. На основі використання сучасних технологій стає можливим використання передбачуваного моделювання в процесі розробки препарату, що призводить до мінімізації витрат пацієнтів та зосереджує увагу на виробництві того лікарського засобу, який має гарантований результат. Розробка лікарського препарату відбувається на основі генетичної інформації пацієнта, наявних даних про хронічні захворювання.

2. Орієнтація на підвищення ефективності клінічних випробувань шляхом використання глобальних баз даних, пошуку потенційних пацієнтів, що здатні приймати участь у клінічних дослідженнях із подальшим онлайн-моніторингом за їх станом здоров'я.

3. Удосконалення системи комунікацій між представниками фармацевтичної галузі та суміжних галузей для оптимізації роботи із страховими компаніями, науково-дослідними установами, ІТ-компаніями, що дозволяє підвищити потенціал можливостей застосування «Big Data».

4. Вплив «Big Data» на маркетингову складову діяльності фармацевтичних виробників полягає насамперед у застосуванні аналізу великих даних у розподілі напрямів потоків готової продукції саме у ті області, де на ці види продукції є або прогнозується попит [9].

Існуючий стан розвитку фармацевтичної галузі потребує доопрацювання та удосконалення інструментів державного регулювання із врахуванням вимог цифровізації економічних та суспільних відносин у системі охорони здоров'я із орієнтацією на аспекти стратегічного управління.

Для забезпечення конкурентоспроможності фармацевтичної галузі України стратегічне державне управління має відповідати сучасним вимогам трансформаційних процесів, забезпечувати адаптацію до зовнішніх чинників, в тому числі загрозам національній безпеці. В цьому контексті доцільно звернутись до досвіду країн ЄС у розробці стратегічних програмних документів. Так, для забезпечення стійкого розвитку фармацевтичної галузі в умовах кризових явищ доцільно адаптувати до вітчизняних реалій наступні напрямки Фармацевтичної стратегії, що була прийнята Євросоюзом з метою забезпечення доступу пацієнтів до безпечних, ефективних та високоякісних лікарських препаратів за доступною ціною за одночасного підвищення. Конкурентоспроможності, інноваційного потенціалу та стійкості фармсектору [9]:

– формування гнучкого інституційного середовища для забезпечення законодавчої стабільності для залучення інвестицій у запровадження сучасних технологічних тенденцій. Запровадження цього напрямку орієнтований на пошук збалансованих стимулів інноваційного розвитку та раціоналізації системи інтелектуальної власності;

- стимулювання інновацій у сфері незадоволених фармацевтичних потреб (сфера педіатрії, виробництво протимікробних препаратів, вплив лікарських засобів на вагітних жінок, дітей та людей похилого віку). Таким чином, виробничі програми мають ґрунтуватись на нових бізнес-підходах та узгодженні із запитом пацієнтів та потребами системи охорони здоров'я.

Важливим для реалізації цього напрямку є співробітництво з державними органами влади, науковим сектором, постачальниками медичних послуг, а саме:

- співробітництво державних установ системи охорони здоров'я та бізнес-компаніями на засадах державно-приватного партнерства, що дозволить

державним установам формувати партнерські відносини для розробки, виробництва та подальшої закупівлі лікарських засобів з обмеженим попитом;

- формування цифрової інфраструктури та баз даних, що дозволить отримувати інформацію про стан здоров'я населення, потреби медичних закладів, перспективи наукових досліджень у сфері біотехнологій та створить умови для використання нових технологій та цифровізації, аналізу великих даних в процесі лабораторних досліджень та розробок;

- управління підготовкою кадрів у сфері наукових досліджень, сприяння мобільності вчених, інвестування в процес навчання персоналу фармацевтичних компаній.

Основу інноваційної моделі управління здоров'ям має становити високотехнологічний медико-фармацевтичний комплекс, що є багаторівневою інтегрованою системою взаємодії фармацевтики та медицини, спрямованої на управління здоров'ям населення. Високотехнологічний інтегрований медико-фармацевтичний комплекс має розглядатися як цільова система державного управління, що створює умови для вироблення збалансованих стратегій розвитку фармацевтичного сектору сфери охорони здоров'я.

Інвестиційна політика у сфері фармацевтичного виробництва має орієнтуватись, по-перше, на пріоритетність використання цифрових технологій, які здатні покращити комунікаційний процес між учасниками ринку фармацевтичної продукції; по-друге, регулювання інвестиційно-інвестиційної діяльності має поєднувати як методи державного управління, і партнерські, контрактні, комерційні відносини між організаціями медико-фармацевтичного комплексу. У зв'язку з цим необхідно формування адекватних механізмів державного регулювання та стимулювання інноваційної діяльності суб'єктів медико-фармацевтичного комплексу в цілому, включаючи створення прогресивних організаційних моделей розвитку територіально-галузевих комплексів, у тому числі об'єкти інноваційної інфраструктури, формування науково-технічних центрів та кадрового потенціалу науково-технічної сфери. Ключовим моментом організаційних та інституційних перетворень, необхідних для забезпечення інноваційного розвитку медико-фармацевтичного комплексу, є розвиток кластерних структур, як найбільш раціональної форми організаційних моделей, що дозволяє досягти необхідного рівня керованості інтегрованими комплексами на основі механізмів мережного та ситуаційного управління, оскільки дослідження та проект стають дедалі ситуаційно обумовленими і проблемно орієнтованими [10].

Висновки. Основними напрямками, що мають бути враховані при розробці організаційного та фінансового механізмів державного регулювання розвитком фармацевтичної промисловості, пропонуємо вважати наступні:

- усунення перешкод для ведення підприємницької діяльності;
- формалізація підстав для видачі дозволів на виробництво та реалізацію лікарських засобів;

- посилення відповідальності як з боку органів державної влади, так і з боку сфери бізнесу;

- усунення дублювання та забезпечення прозорості у сфері державного регулювання;

- одночасне застосування дозвільних інструментів та ринкових регуляторів з метою стимулювання розвитку конкуренції;

Проте реалізація запропонованих напрямків буде результативною за умови державного регулювання для всіх учасників ринку, включаючи безпосередньо органи державної влади, виробників та кінцевих споживачів фармацевтичної продукції як суб'єктів ринку. Якісний контроль діяльності фармвиробників державними органами сприяє ефективному розвитку фармацевтичної промисловості та підвищенню рівня конкурентоспроможності галузі.

Література:

1. Вітюк А.В., Траченко К.Р. Суперечливі тенденції розвитку фармацевтичної промисловості України. *Вісник Вінницького політехнічного інституту*. 2018. № 6. С. 35-43. URL: <https://doi.org/10.31649/1997-9266-2018-141-6-35-43>.

2. Гончаренко Д.О. Теоретичні підходи та методологічні засади розвитку фармацевтики України в умовах європейської інтеграції. *Бізнес Інформ*. 2021. № 5. С.194—201. URL: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2021-5-194-201>

3. Кузьмінська Н.Л., Місяйло О.В. Основні тенденції розвитку фармацевтичного ринку в Україні. *Східна Європа: економіка, бізнес та управління*. 2018. № 17. С. 787—791

4. Ємельяненко Л.М., Кохан М.М. Гармонізація регуляторного середовища торгівлі лікарськими засобами на фармацевтичному ринку України. *Ефективна економіка*. 2018. №7. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=7084>

5. Лихолат С. М., Левицька М. Є. Дослідження впливу війни на ринок лікарських засобів України. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. Серія економічна. Серія юридична*. 2022. Вип. 35. С.203-209. URL: <http://doi.org/10.5281/zenodo.7765286>.

6. Пенькова О. В., Корман І. І., Семенда О. В. Маркетинговий аналіз фармацевтичного ринку України. *Інвестиції: практика та досвід*. 2022. № 9-10. С. 16-23. URL: <https://doi.org/10.32702/2306-6814.2022.9-10.16>

7. Саліхова О. Б. Порівняльні переваги фармацевтичних індустрій країн крізь призму нових індикаторів. *Статистика України*. 2020. № 2-3. С. 48-58. URL: [https://doi.org/10.31767/su.2-3\(89-90\)2020.02-03.06](https://doi.org/10.31767/su.2-3(89-90)2020.02-03.06).

8. Eiben H, Hala L, Slipchuk V. The current state of the pharmaceutical market of Ukraine, quality assurance and falsification of medicines. *Pharmacia*. 2021. Vol. 68(2). Pp. 411—419. URL: <https://doi.org/10.3897/pharmacia.68.e64723>.

9. Tormay P. Big Data in Pharmaceutical R&D: Creating a Sustainable R&D Engine. *Pharmaceut. Med.* Vol. 29 (2). 2015. P.87—92.

10. Федорченко А. В., Кулик А. Б., Пономаренко І. В. Особливості застосування методу кластеризації в маркетингових дослідженнях фармацевтичного ринку України. *Маркетинг і цифрові технології*. 2023. Т. 10. № 1. С. 7-28. URL: <https://doi.org/10.15276/mdt.7.1.2023.1>.

References:

1. Vitiuk, A.V., Trachenko, K.R. (2018). Superechlyvi tendentsii rozvytku farmatsevychnoi promyslovosti Ukrainy [Supplementary Trends in Development of the Pharmaceutical Industry of Ukraine]. *Visnyk Vinnytskoho politekhnichnoho instytutu - Bulletin of the Vinnytsia Polytechnic Institute*, 6, 35-43, available at: <https://doi.org/10.31649/1997-9266-2018-141-6-35-43>

2. Honcharenko, D.O. (2021). Teoretychni pidkhody ta metodolohichni zasady rozvytku farmatsevytky Ukrainy v umovakh yevropeiskoi intehratsii [Theoretical approaches and methodological principles of development of Ukrainian pharmaceuticals in the conditions of European integration]. *Biznes Inform*, vol.5, pp.194—201, available at: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2021-5-194-201> (Accessed 10 October 2024) [in Ukrainian]
3. Kuz'mins'ka, N.L. and Misiajlo, O.V. (2018). Osnovni tendentsii rozvytku farmatsevychnoho rynku v Ukraini [The main trends in the pharmaceutical market in Ukraine]. *Skhidna Yevropa: ekonomika, biznes ta upravlinnia - Eastern Europe: Economy, Business and Management*. vol.17, pp. 787—791. [in Ukrainian]
4. Yemel'ianenko, L.M. and Kokhan, M.M. (2018). Harmonizatsiia rehuliatornoho seredovyscha torhivli likarskymy zasobamy na farmatsevychnomu rynku Ukrainy [Harmonization of the regulatory environment of trade in medicines in the pharmaceutical market of Ukraine]. *Efektivna ekonomika - Efficient economy*, vol.7, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7084> (Accessed 15 October 2024).
5. Lykholat, S. M., Levytska, M. Ie. (2023). Doslidzhennia vplyvu viiny na rynek likarskykh zasobiv Ukrainy [Study of the Influence of the War on the Market of Medicinal Products of Ukraine]. *Naukovi zapysky Lvivskoho universytetu biznesu ta prava. Serii ekonomichna. Serii yurydychna. - Scientific notes of the Lviv University of Business and Law. Economical series. Legal series* 35, 203-209. URL: <https://doi.org/10.5281/zenodo.7765286>.
6. Penkova, O., Korman, I., & Semenda, O. (2022). Marketynhovyi analiz farmatsevychnoho rynku Ukrainy [Marketing analysis of the pharmaceutical market in Ukraine]. *Investytsii: praktyka ta dosvid – Investments: practice and experience*, 9–10, 16–23. DOI: <https://doi.org/10.32702/2306-6814.2022.9-10.16> [in Ukrainian]
7. Salikhova, O. B. (2020). Porivnialni perevahy farmatsevychnykh industrii krain kriz pryzmu novykh indyktoriv [Comparative Advantages of National Pharmaceutical Industries through the Prism of New Indicators]. *Statystyka Ukrainy - Statistics of Ukraine*. 2-3, 48-58. URL: <https://doi.org/10.31767/>
8. Eiben H, Hala L, Slipchuk V. (2021). The current state of the pharmaceutical market of Ukraine, quality assurance and falsification of medicines. *Pharmacia*. Vol. 68(2). Pp. 411–419. URL: <https://doi.org/10.3897/pharmacia.68.e64723>.
9. Tormay P. (2015). Big Data in Pharmaceutical R&D: Creating a Sustainable R&D Engine. *Pharmaceut. Med*. Vol. 29 (2). P.87—92.
10. Fedorchenko, A. V., Kulyk, A. B. and Ponomarenko, I. V. (2023). Osoblyvosti zastosuvannia metodu klasterizatsii v marketynhovykh doslidzhenniakh farmatsevychnoho rynku Ukrainy. Marketing i tsyfrovi tekhnologii [Features of the Clusterization Method Application in Marketing Research of the Pharmaceutical Market of Ukraine]. Osoblyvosti zastosuvannia metodu klasterizatsii v marketynhovykh doslidzhenniakh farmatsevychnoho rynku Ukrainy. *Marketynh i tsyfrovi tekhnologii. - Marketing and Digital Technologies*, 10(1), 7-28. URL: <https://doi.org/10.15276/mdt.7.1.2023.1>.

УДК 351:340

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11\(39\)-127-139](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11(39)-127-139)

Кравченко Мілена В'ячеславівна доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри публічного управління, адміністрування та соціальної роботи, Національний університет охорони здоров'я України імені П.Л. Шупика, <https://orcid.org/0000-0003-4559-3033>

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ТРУДОВИХ ВІДНОСИН ПРАЦЕВЛАШТУВАННЯ ЛЮДЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ

Анотація. Сучасні підходи до забезпечення прав і свобод, гарантій соціального захисту людей з інвалідністю ґрунтуються на соціальній, а не медичній моделі, де максимально можлива інтеграція в суспільне життя та інклюзія. Працевлаштування стає наріжним каменем соціальної безпеки.

Проблема працевлаштування осіб з інвалідністю не вирішувалася належним чином 30 років, в умовах повномасштабного вторгнення вона загострилася та набула нового виміру, збільшилося коло осіб як серед цивільного населення, так і ветеранів. Ринок праці відчуває дефіцит робочої сили і в найближчій перспективі ситуація кардинально не покращиться, тому кожна людина є важливим учасником повоєнної відбудови й розвитку України. Це вимагає системної роботи у зміні підходів у відносинах між особами з інвалідністю, роботодавцями, державою та суспільством.

Аналізується сучасний стан та проблеми публічної політики у сфері соціального захисту та працевлаштування осіб з інвалідністю в складних умовах сьогодення. Доведено, що нормативно-правове регулювання трудових відносин у частині працевлаштування людей з особливими потребами є суперечливим, не відповідає реальним потребам та не враховує сучасні виклики.

Надані пропозиції щодо вдосконалення вітчизняної публічної політики у цій сфері, що забезпечить необхідну підтримку як людям з інвалідністю, так і роботодавцям та трудовому колективу. Експертним середовищем пропонується поширення системи працевлаштування осіб з інвалідністю не лише на приватний, а й на публічний сектор. Доцільним також є застосування закордонного досвіду, зокрема: здійснювати грошові виплати за прийняття на роботу осіб з інвалідністю понад мінімальну квоту та ін. Також потрібен комплексний підхід до механізму працевлаштування осіб з інвалідністю через залучення ресурсів громад, громадських та інших недержавних організацій.

Ключові слова: політика соціального захисту, особи з інвалідністю, трудові ресурси, публічне управління, трудові відносини, нормативно-правове регулювання, підвищення кваліфікації, професійний розвиток, роботодавець, працівник, трудове право.

Kravchenko Milena Vyacheslavivna Doctor of Public Administration, Professor, Professor of the Department of Public Administration, Administration and social work, P.L. Shupyk National University of Health Care of Ukraine, <https://orcid.org/0000-0003-4559-3033>

MODERN APPROACHES TO REGULATORY AND LEGAL REGULATION OF LABOR RELATIONS OF EMPLOYMENT OF PEOPLE WITH SPECIAL NEEDS

Abstract. Modern approaches to ensuring the rights and freedoms, guarantees of social protection of people with disabilities are based on a social, not a medical model, where integration into social life and inclusion is possible as much as possible. Employment becomes the cornerstone of social security.

The problem of employment of persons with disabilities has not been properly resolved for 30 years, in the conditions of a full-scale invasion, it has intensified and acquired a new dimension, the number of persons both among the civilian population and veterans has increased. The labor market is experiencing a shortage of labor force and the situation will not drastically improve in the near future, therefore every person is an important participant in the post-war reconstruction and development of Ukraine. This requires systematic work in changing approaches in relations between persons with disabilities, employers, the state and society.

The current state and problems of public policy in the field of social protection and employment of persons with disabilities in today's complex conditions are analyzed. It has been proven that the regulatory and legal regulation of labor relations in terms of employment of people with special needs is contradictory, does not meet real needs and does not take into account modern challenges.

Proposals for improving domestic public policy in this area are provided, which will provide the necessary support to both people with disabilities and employers and the workforce. The expert environment proposes the extension of the system of employment of persons with disabilities not only to the private, but also to the public sector. It is also appropriate to apply foreign experience, in particular: to make cash payments for hiring persons with disabilities above the minimum quota, etc. We also need a comprehensive approach to the mechanism of employment of persons with disabilities through the involvement of community resources, public and other non-governmental organizations.

Keywords: social protection policy, persons with disabilities, labor resources, public administration, labor relations, legal regulation, professional development, employer, employee, labor law.

Постановка проблеми. Працевлаштування людей з особливими потребами на основі сучасних підходів до нормативно-правового регулювання трудових відносин є однією з ключових проблем соціального захисту та соціальної безпеки цієї категорії осіб. Повномасштабне вторгнення збільшило кількість осіб з інвалідністю як серед військових, так і цивільного населення. Значною мірою це люди працездатного віку, а саме особи з інвалідністю внаслідок війни, учасники АТО та/або ООС, особи з інвалідністю від загального захворювання, особи з інвалідністю з дитинства, особи з інвалідністю внаслідок аварії на ЧАЕС, особи з інвалідністю внаслідок нещасного випадку невинуватого характеру.

На даний час немає повних і точних статистичних даних щодо інвалідизації людей саме внаслідок збройної агресії, але достеменно відомо, що за 30 років чисельність зазначеної категорії майже подвоїлася і станом на початок 2022 складала 2,726 млн осіб, у тому числі 207,2 тис. осіб з I групою інвалідності, 886,7 тис. осіб з II групою інвалідності, 1469,7 тис. осіб з III групою інвалідності та 162,2 тис. дітей з інвалідністю [1]. Кількість осіб з інвалідністю за 2,5 роки війни збільшилася в рази, якщо порівнювати з довоєнним 2021 роком.

Кількість окремих випадків інвалідності можна опосередковано визначити за допоміжними показниками. Так, у період з 24 лютого 2022 р. до 31 жовтня 2023 р. понад 16,1 тис. осіб звернулося до відповідних державних органів для забезпечення протезами верхніх та/або нижніх кінцівок. У цих показниках не враховано інших допоміжних засобів реабілітації, а також осіб, яких забезпечено протезами в інший спосіб. У період з 2014 року по грудень 2021 р. за даними Звіту щодо збору даних про постраждалих від вибухонебезпечних предметів, підготовленого Програмою розвитку ООН в Україні, на території України сталося 650 інцидентів, у яких постраждало 1078 цивільних осіб. Після широкомасштабного вторгнення РФ з лютого 2022 р. по травень 2024 р., за інформацією бази даних нещасних випадків серед цивільних, пов'язаних з мінами та вибухонебезпечними предметами, на підконтрольних територіях сталося 607 інцидентів, у яких постраждало ще 889 цивільних осіб [2].

У сучасній реальності надважливим завданням держави є розробка та впровадження відповідних стандартів і забезпечення належних умов для людей з інвалідністю, щоб кожна особа почувала себе комфортно, впевнено, вільно та з гідністю. Саме проблеми з пошуком посильної за станом здоров'я роботи різко знижує особистісне самоприйняття людини, посилюється усвідомлення власної нереалізованості, соціальної незатребуваності та маргіналізації в суспільстві, особливо коли набуття інвалідності відбулося в результаті воєнних дій і людина раптово опинилася в абсолютно нових для себе умовах.

Розширення обізнаності громадськості щодо закордонного досвіду у сфері працевлаштування та регулювання трудових відносин осіб з інвалід-

ністю, прийняття державного рішення щодо побудови в Україні інклюзивного суспільства та створення безбар'єрного простору [3] актуалізували наукові пошуки та практичне втілення новацій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вітчизняні науковці та практики, які займаються проблематикою різних аспектів життєдіяльності людей з інвалідністю, багаторічно здійснюють дослідження цієї складної проблеми. Важливими в окресленій темі є напрацювання М. Авраменка, О. Білоуса, С. Богданова, Н. Борецької, Е. Лібанової, О. Макарової, С. Мельника, К. Міщенко, Л. Сидорчук, В. Сушкевича, В. Щербини, О. Ярошенко та ін. Актуальність проблеми зумовила мету статті.

Мета статті. Мета статті полягає в аналізі сучасних підходів до нормативно-правового регулювання трудових відносин у частині працевлаштування людей з особливими потребами для вироблення пропозицій щодо вдосконалення вітчизняної публічної політики у цій сфері.

Виклад основного матеріалу. Право особи з інвалідністю на працю гарантують Конвенція ООН про права інвалідів, Конвенція Міжнародної організації праці (далі — МОП) «Про професійну реабілітацію та зайнятість інвалідів» №159 та Конституція України. Провідна ідея в зазначеному питанні в контексті сучасних підходів полягає в тому, що право на працю — це природне право людини, а прямий обов'язок держави та суспільства — створити особливі умови для тих громадян, хто за станом здоров'я може і хоче працювати, маючи інвалідність.

Загальна декларація прав людини (1948 р.) у ч. 1-3 статті 23 проголошує, що кожна людина має право на працю, вільний вибір роботи, на справедливий і сприятливий умови праці та на захист від безробіття. Кожна людина, без будь-якої дискримінації, має право на рівну оплату за рівну працю, на справедливу і задовільну винагороду, яка забезпечує гідне існування її самої та її сім'ї [4]. Згідно зі статтею 7 Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права (1968 р.) визнається право кожної особи на справедливий і сприятливий умови праці, які містять: винагороду, яка забезпечувала б як мінімум справедливу зарплату та рівну винагороду за працю рівної цінності без будь-якої різниці; задовільне існування для них самих та їхніх сімей [5]. Отже, право на працю не може бути не реалізоване для будь-яких категорій осіб не дитячого віку.

Конституція України у статті 43 визначає кожному і кожній право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку вільно обирає людина або на яку вільно погоджується [6]. У Кодексі Законів про працю України (ст. 2) визначено право громадян України на працю, тобто на одержання роботи з оплатою праці не нижче встановленого державою мінімального розміру, включаючи право на вільний вибір професії, роду занять і роботи, що забезпечується державою [7]. Тобто держава зобов'язана створювати умови для ефективної зайнятості населення, повного здійснення

громадянами права на працю, гарантувати рівні можливості у виборі професії та роду трудової діяльності, реалізовувати програми професійно-технічного навчання, підготовки та перепідготовки кадрів, підвищення трудової кваліфікації відповідно до суспільних потреб, а в разі необхідності забезпечити людину роботою та усунути прояви нетерпимості та соціальної стигматизації, несправедливе ставлення, які можуть виникати у роботодавців та членів трудового колективу, коли вони працюють разом з особою з інвалідністю.

У вітчизняному правовому полі визначено, що за своєю природою право на працю є невідчужуваним і по суті означає забезпечення виключно рівних можливостей кожній особі для його реалізації [8].

Конвенція про права осіб з інвалідністю, яка набрала чинності для України 06.03.2010 року, у статті 27 «Праця та зайнятість» визначає, що: «1. Держави-учасниці визнають право осіб з інвалідністю на працю нарівні з іншими; воно включає право на отримання можливості заробляти собі на життя працюю, яку особа з інвалідністю вільно вибрала чи на яку вона вільно погодилась, в умовах, коли ринок праці та виробниче середовище є відкритими, інклюзивними та доступними для осіб з інвалідністю. Держави-учасниці забезпечують і заохочують реалізацію права на працю, зокрема тими особами, які отримують інвалідність під час трудової діяльності, шляхом ужиття, у тому числі в законодавчому порядку, належних заходів. 2. Держави-учасниці забезпечують, щоб особи з інвалідністю не утримувалися в рабстві чи в підневільному становищі й були захищені нарівні з іншими від примусової чи обов'язкової праці» [9].

Важливим державним документом, який створює нормативно-правове поле щодо недискримінаційної зайнятості осіб з інвалідністю та культури поваги до їх прав і потреб, є Державна стратегія забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2030 року та затвердження операційного плану з її реалізації на 2022 - 2024 роки [10].

Реалізація Стратегії передбачає запровадження заходів щодо забезпечення не тільки безперешкодного доступу осіб з інвалідністю до об'єктів фізичного оточення, транспорту, інформації та зв'язку, а також й до освіти, праці, культури, фізичної культури і спорту з урахуванням індивідуальних можливостей, здібностей та інтересів людей з інвалідністю. Передбачено, серед іншого, посилити гарантії права на працю для осіб з інвалідністю та забезпечити розумне пристосування (адаптацію) робочих місць осіб з інвалідністю, їх супровід на робочому місці, що призведе до створення належних умов на безпечні та здорові умови праці.

Вітчизняне законодавство не містить прямої заборони на працю за певними професіями або видами робіт для людей з інвалідністю. Працевлаштування відбувається з урахуванням рекомендацій медико-соціальної експертної комісії, індивідуальних здібностей людини та можливості

роботодавця адаптувати у разі потреби робоче місце для працівника з інвалідністю, створити доступні для його стану здоров'я професійно-виробничі умови, безпеку та гігієну праці.

На законодавчому рівні встановлений норматив (квота) робочих місць для працевлаштування людей з інвалідністю, який розповсюджується на підприємства, установи, організації різних форм власності. Квота складає 4 % середньооблікової чисельності штатних працівників облікового складу за рік, а якщо працює від 8 до 25 осіб — у кількості одного робочого місця [11]. У разі незабезпечення виконання нормативу робочих місць роботодавці несуть відповідальність у встановленому законом порядку, тобто сплачують адміністративно-господарські санкції. Суми адміністративно-господарських санкцій та пені, надходять до державного бюджету і мають цільове призначення.

Ще один важливий аспект щодо працевлаштування осіб з інвалідністю. Як показують результати всеукраїнського опитування, проведеного у вересні 2020 року Київським міжнародним інститутом соціології на замовлення громадської організації «Боротьба за права» в межах проєкту «FIGHT FOR RIGHT: зміцнення захисту прав людей з інвалідністю», у жінок з інвалідністю порівняно з чоловіками частіше виникають проблеми працевлаштування (37,6 %), отримання медичних послуг (14,4 %), а також у побуті (11,6 %). Тож гендерний аспект зайнятості треба також враховувати і більш глибоко дослідити виявлені особливості та причини.

Вироблення сучасних підходів до нормативно-правового регулювання трудових відносин у частині працевлаштування людей з особливими потребами неможливий без аналізу реальної ситуації на вітчизняному ринку праці. Вирішення питання зайнятості осіб з різним ступенем інвалідності детерміновано об'єктивною ситуацією в країні.

До початку повномасштабної збройної агресії з 2,7 млн осіб з інвалідністю було працевлаштовано лише 16 відсотків, що у 2-3 рази менше від інших країн (у США – 30% від загальної кількості осіб з інвалідністю, у Великій Британії – 40%, Італії – 55%, Швеції – 60%) [12]. Зазвичай людям з інвалідністю пропонують низькокваліфіковану та малооплачувану роботу, що в сучасній реальності потребує перегляду підходів до оплати праці цієї категорії людей, розширення їх освітніх можливостей і навичок, а також підтримки роботодавців всіх форм власності.

Війна негативно вплинула на ринок праці. За оцінкою МОП, рівень зайнятості в Україні у 2022 році знизився на 15,5 відсотка (що відповідає втраті 2,4 млн робочих місць) порівняно з 2021 роком [2]. Аналогічна тенденція залишається у 2023-24 роках. Однак попри значне скорочення робочих місць і зростання безробіття на ринку праці спостерігається дефіцит робочої сили, що зумовлено як масштабною еміграцією кваліфікованих кадрів, мобілізацією до Збройних Сил громадян, які були учасниками ринку праці, значними

регіональними диспропорціями розподілу економічно активного населення внаслідок внутрішнього переселення, невідповідністю навичок та кваліфікації претендентів на вакантні посади сучасним вимогам роботодавців, так і відсутністю належних механізмів працевлаштування військових, які повернулися в цивільне життя, але мають інвалідність, отриману під час служби.

Варто наголосити, що серйозною проблемою залишається небажання значної частини вітчизняних роботодавців працевлаштовувати осіб з інвалідністю, що пов'язано з їх низьким рівнем соціальної відповідальності, недостатньою обізнаністю стосовно державної допомоги, яку вони можуть отримати на створення робочих місць та спотворене уявлення щодо складності адаптації умов праці для людей з інвалідністю (розташування робочого місця, обладнання приміщень, санітарно-побутова сфера тощо). Тому роботодавцям простіше сплатити адміністративно-господарські санкції, ніж забезпечити зазначених осіб робочими місцями.

Водночас держава створила правові умови для вирішення цієї проблеми. Зокрема, всім роботодавцям, у тому числі підприємствам громадських об'єднань осіб з інвалідністю, за кошти Фонду соціального захисту осіб з інвалідністю (далі — Фонд) надається [13]: цільова позика (на поворотній основі зі строком повернення до трьох років) на створення робочих місць, призначених для працевлаштування осіб з інвалідністю; дотація на створення спеціальних робочих місць для працевлаштування осіб з інвалідністю, які зареєстровані у державній службі зайнятості як безробітні; фінансова допомога на безповоротній основі для створення спеціальних робочих місць для працевлаштування осіб з інвалідністю.

Також для підприємств громадських об'єднань осіб з інвалідністю надається фінансова допомога на безповоротній і поворотній основі на: технічне оснащення діючих робочих місць (придбання основних засобів для оснащення діючого робочого місця з урахуванням безпеки та особливих потреб людини з інвалідністю); технічне переоснащення виробництва з метою створення додаткових робочих місць для працевлаштування осіб з інвалідністю (комплекс заходів, що здійснюються без розширення виробничих площ, спрямованих на підвищення техніко-економічного рівня окремих виробництв на основі модернізації та/або заміни застарілого і фізично зношеного обладнання для всебічної інтенсифікації виробництва, збільшення виробничих потужностей, поліпшення якості та асортименту продукції при забезпеченні зростання продуктивності праці, зниження собівартості продукції, економії ресурсів); створення на робочому місці належних санітарно-гігієнічних, виробничих і технічних умов згідно з індивідуальною програмою реабілітації особи з інвалідністю.

При цьому що фінансова допомога на поворотній основі та цільова позика є безвідсотковими і надаються зі строком повернення до трьох років, у

разі наявності хоча б однієї з таких підстав: виконання нормативу робочих місць для працевлаштування осіб з інвалідністю та отримання у році звернення фінансової допомоги на безповоротній основі або сплати суми адміністративно-господарських санкцій та пені. Фінансова допомога на безповоротній основі надається роботодавцям, які виконали норматив робочих місць для працевлаштування осіб з інвалідністю та у році звернення за допомогою не отримували у відділенні Фонду допомогу на безповоротній основі за аналогічним напрямом використання коштів [13].

Важливо, що робочі місця для працевлаштування осіб з інвалідністю, створені за рахунок коштів наданої відділенням Фонду фінансової допомоги або цільової позики, не можуть бути скорочені протягом трьох років з дати завершення виконання умов договору про надання фінансової допомоги або цільової позики [13].

Окремо варто зупинитися на нормативно-правовому врегулюванні працевлаштування осіб, які повертаються з війни з інвалідністю, що є одним з ключових елементів їхньої реінтеграції у суспільство. Отримання травм під час військової служби, довгий період поза професією, а також особистісне відчуття ветеранів, що їхній військовий досвід нерелевантний для цивільної кар'єри й не цінується роботодавцями — все це є перешкодами для працевлаштування. Без постійної роботи та стабільного доходу їхня вразливість ще більше підвищується, додається більше проблем. При цьому процес пошуку зайнятості ускладнюють психологічний стан, фізичні травми, професійна невизначеність або відсутність цивільного досвіду, стигматизація та дискримінація на ринку праці, відсутність відповідних досвіду ветерана вакансій на ринку праці, труднощі з адаптацією до цивільного життя. Нещодавнє дослідження показало, що більше чверті робочих місць, які ветерани обіймали до своєї служби, не утримувалось для них. У зв'язку з цим 17 % опитаних захисників і захисниць заявили, що не повернуться на стару роботу, ще 32 % вагаються й лише 51 % планують повертатися на попередню роботу [14].

Згідно Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» для ветеранів з інвалідністю передбачені пільги у сфері зайнятості та працевлаштування. Серед яких виплата допомоги по тимчасовій непрацездатності в розмірі 100% середньої заробітної плати, незалежно від стажу роботи, а також виплата працюючим особам з інвалідністю допомоги по тимчасовій непрацездатності до 4 місяців підряд або до 5 місяців протягом календарного року, допомоги по державному соціальному страхуванню за весь період перебування в санаторії, з урахуванням проїзду туди і назад у разі, коли для лікування не вистачає щорічної і додаткової відпусток; використання чергової щорічної відпустки у зручний час, а також додаткова відпустка зі збереженням заробітної плати строком 14 календарних днів на рік; у випадку скорочення працівників, ветерани мають переважне право залишитися на

роботі; позачергове працевлаштування за спеціальністю відповідно до підготовки та висновків медико-соціальної експертизи [15].

Нині започаткована та діє програма, за якою працедавці можуть облаштувати інклюзивний робочий простір для персоналу й отримати від держави відшкодування до 106,5 тис. грн за облаштування робочих місць для людей з інвалідністю I-ї групи; до 71 тис. грн за облаштування робочих місць для людей з інвалідністю II-ї групи. Для отримання відшкодування, роботодавець спершу має облаштувати інклюзивне робоче місце, потім на сайті «Дія» необхідно подати заяву про надання відшкодування витрат і додати копії необхідних документів. Розгляд справи займає 10 робочих днів. Заяву на відшкодування можна подати лише протягом 90 днів з дня працевлаштування людини з інвалідністю [16].

За даними Мінветеранів, понад 90% роботодавців готові працевлаштувати ветеранів. Проте перехід від наміру до дії не завжди відбувається, адже залишається ще багато питань, які варто унормувати [12].

Наразі з ветеранською спільнотою, роботодавцями та громадським сектором доробляється законопроект «Про основні засади ветеранської політики в Україні», в якому планується унормувати проблемні питання працевлаштування. Варто розуміти, що людина, яка нещодавно брала участь у бойових діях, не завжди може відразу працювати у цивільному секторі, їй потрібен час на адаптацію. Тому готуються напрацювання щодо створення у колективах сприятливого середовища для захисників і захисниць, фахові програми з психологічної реабілітації та підтримки, перенавчання та перекваліфікації ветеранів, а також обговорюються пропозиції осучаснення нормативно-правової бази.

Прогнозується, що дисбаланс на ринку праці буде посилюватись в коротко- та середньостроковій перспективі — протягом наступного десятиріччя на ринку праці виникне дефіцит близько 4,5 млн працівників. Зокрема, до 2028 року максимальне зростання попиту на фахівців очікується у сферах адміністративного та допоміжного обслуговування (у 2,4 раза порівняно з 2022 роком), будівництва (у 2,3 раза), інформації та електронних комунікацій (у 2,2 раза) [2].

Отже, належне вирішення та унормування питання працевлаштування та зайнятості осіб з інвалідністю, подолання стигматизації та дискримінації, необхідності адаптації робочого місця набуває особливої актуальності для відновлення економіки та розвитку українського суспільства, а також створює дієві механізми підвищення соціального захисту та соціальної безпеки цієї категорії людей.

Висновки. Особа з інвалідністю — це людина, яка отримала обмеження життєдіяльності під час трудової діяльності або у зв'язку з травмою невиробничого характеру; під час війни або інших критичних обставин природного чи техногенного характеру; з народження. Сучасні підходи до

забезпечення прав і свобод, гарантій соціального захисту людей з інвалідністю ґрунтуються на соціальній, а не медичній моделі, тобто максимально можлива інтеграція в суспільне життя та інклюзія. Працевлаштування стає наріжним каменем соціальної безпеки.

Проблема працевлаштування осіб з інвалідністю не вирішувалася належним чином 30 років, в умовах повномасштабного вторгнення вона загострилася та набула нового виміру, збільшилося коло осіб як серед цивільного населення, так і ветеранів. Ринок праці відчуває дефіцит робочої сили і в найближчій перспективі ситуація кардинально не покращиться, тому кожна людина є важливим учасником повоєнної відбудови й розвитку. Україна, застосовуючи комплексний підхід до питання, має орієнтуватися на рівень зайнятості осіб з інвалідністю у державах-членах ЄС, де цей показник в середньому перевищує 55%. Це вимагає системної роботи у зміні підходів у відносинах між особами з інвалідністю, роботодавцями, державою та суспільством.

Аналіз нормативно-правового регулювання трудових відносин у частині працевлаштування людей з особливими потребами дозволив запропонувати пропозиції щодо вдосконалення вітчизняної публічної політики у цій сфері, що забезпечить необхідну підтримку як людям з інвалідністю, так і роботодавцям та трудовому колективу.

Вважаємо, що принциповою має стати заміна старої політики квот та неефективної системи покарань за невиконання нормативу працевлаштування на мотиваційні механізми підтримки роботодавців, які забезпечують роботою осіб з інвалідністю.

Експертним середовищем пропонується поширення системи працевлаштування осіб з інвалідністю не лише на приватний, а й на публічний сектор. Важливо зафіксувати на законодавчому рівні, що цільове використання коштів спеціального фонду має бути витрачено виключно на працевлаштування людей з інвалідністю. Варто розширити категорії підприємств, які можуть отримати фінансову підтримку для забезпечення працевлаштування осіб з інвалідністю, а підприємства, які відповідають визначеним критеріям, повинні набути статус підприємств трудової інтеграції або захищеного працевлаштування.

На нашу думку, доцільним є застосування закордонного досвіду, зокрема: здійснювати грошові виплати за прийняття на роботу осіб з інвалідністю понад мінімальну квоту; надавати дотації та субсидії на заробітну плату працюючих осіб з інвалідністю та дотації та субсидії на облаштування та технічне обслуговування робочих місць для осіб з інвалідністю, а також додаткові пільги, зокрема пільги при сплаті внесків на соціальне страхування [12].

Розвиток вітчизняної системи соціальних послуг детермінує обов'язкове включення до механізму працевлаштування надання таких соціальних послуг як соціальний супровід на робочому місці, персональний асистент, переклад жестовою мовою та інші [12].

Також потрібен комплексний підхід до механізму працевлаштування осіб з інвалідністю через залучення ресурсів громад, громадських та інших недержавних організацій, приватних рекрутингових агенцій, заохочення їх до створення умов, необхідних до навчання, здобуття освіти, професійної підготовки за місцем проживання людини з інвалідністю.

Важливо застосовувати європейський досвід забезпечення реалізації особами з інвалідністю права на працю, який передбачає ведення активної роз'яснювальної роботи, формування у суспільстві культури прийняття і сприйняття, а також тісну співпрацю громадського сектору з державою.

На наш погляд, критерієм змін має бути максимально можливе зниження рівня стигматизації та дискримінації, у тому числі і на робочому місці в трудовому колективі, що підтверджуватиметься висновками громадських організацій, які працюють на захисті інтересів осіб з інвалідністю.

Таким чином, результатом вдосконалення нормативно-правового регулювання трудових відносин у частині працевлаштування людей з особливими потребами стане забезпечення рівних прав і можливостей, свободи і гідності громадян, а також інклюзивний ринок праці та соціальна згуртованість населення.

Література:

1. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення 20.10.24)
2. Розпорядження КМУ від 30 вересня 2024 р. № 922-р «Про схвалення Стратегії демографічного розвитку України на період до 2040 року». URL: <https://www.kmu.gov.ua/npras/pro-skhvalennia-strategii-demografichnoho-rozvytku-ukrainy-na-period-do-2040-roku-922r-300924> (дата звернення 20.10.24)
3. Розпорядження КМУ від 14 квітня 2021 р. № 366-р «Про схвалення Національної стратегії із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/366-2021-%D1%80#Text> (дата звернення 20.10.24)
4. Загальна декларація прав людини. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU48001D> (дата звернення 20.10.24)
5. Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text (дата звернення 20.10.24)
6. Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 20.10.24)
7. Кодекс Законів про працю України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text> (дата звернення 20.10.24)
8. Рішення Конституційного Суду України від 7 липня 2004 року у справі № 14-рп/2004. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v014p710-04#Text> (дата звернення 20.10.24)
9. Конвенція про права осіб з інвалідністю. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71#Text (дата звернення 20.10.24)
10. Розпорядження КМУ від 12 серпня 2022 р. N 752-р «Про схвалення Державної стратегії забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2030 року та затвердження операційного плану з її реалізації на 2022 - 2024 роки». URL: <https://ips.ligazakon.net/document/KR220752> (дата звернення 20.10.24)

11. Закон України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні». URL:
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/875-12#Text> (дата звернення 20.10.24)
12. Кравченко М.В. Політика соціального захисту осіб з інвалідністю в умовах війни. *Наукові перспективи*. 2024. №7 (49). С. 367-380.
13. Фонд соціального захисту осіб з інвалідністю. URL:
<https://www.ispf.gov.ua/> (дата звернення 20.10.24)
14. Національне соціологічне дослідження про сприйняття людей з інвалідністю в Україні.
URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/yak_naspravdi_ukrainske_suspilstvo_stavit_sya_do_lyudey_z_invalidnistyu.html (дата звернення 20.10.24)
15. Закон України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту». URL:
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12#Text> (дата звернення 20.10.24)
16. Компенсація за облаштування робочого місця особи з інвалідністю. URL:
<https://diia.gov.ua/services/kompensaciya-za-oblashtuvannya-robochogo-miscya-osobi-z-invalidnistyu> (дата звернення 20.10.24)

References:

1. Ofitsiyyny sayt Derzhavnoyi sluzhby statystyky Ukrainy [Official website of the State Statistics Service of Ukraine]. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/> [in Ukrainian].
2. Rozporyadzhennya KМУ vid 30 veresnya 2024 r. № 922-r «Pro skhvalennya Stratehiyi demohrafichnoho rozvytku Ukrainy na period do 2040 roku» [Decree of the CMU dated September 30, 2024 No. 922-r "On the approval of the Strategy demographic development of Ukraine for the period until 2040"]. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-skhvalennia-stratehii-demohrafichnoho-rozvytku-ukrainy-na-period-do-2040-roku-922r-300924> [in Ukrainian].
3. Rozporyadzhennya KМУ vid 14 kvitnya 2021 r. № 366-r «Pro skhvalennya Natsional'noyi stratehiyi iz stvorennia bezbar'yernoho prostoru v Ukraini na period do 2030 roku» [Decree of the CMU dated April 14, 2021 No. 366-r "On approval of the National strategies for creating a barrier-free space in Ukraine for the period until 2030"]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/366-2021-%D1%80#Text> [in Ukrainian].
4. Zahal'na deklaratsiya prav lyudyny [Universal declaration of human rights]. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU48001D> [in Ukrainian].
5. Mizhnarodnyy pakt pro ekonomichni, sotsial'ni ta kul'turni prava [International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text [in Ukrainian].
6. Konstytutsiya Ukrainy [Constitution of Ukraine]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].
7. Kodeks Zakoniv pro pratsyu Ukrainy [Code of Labor Laws of Ukraine]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text> [in Ukrainian].
8. Rishennya Konstytutsiynoho Sudu Ukrainy vid 7 lyupnya 2004 roku u spravi № 14-rp/2004 [Decision of the Constitutional Court of Ukraine dated July 7, 2004 in case No. 14-rp/2004]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v014p710-04#Text> [in Ukrainian].
9. Konventsiya pro prava osib z invalidnistyu [Convention on the Rights of Persons with Disabilities]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71#Text [in Ukrainian].
10. Rozporyadzhennya KМУ vid 12 serpnia 2022 r. N 752-r «Pro skhvalennya Derzhavnoyi stratehiyi zabezpechennya rivnykh prav ta mozhlyvostey zhinok i cholovikiv na period do 2030 roku ta zatverdzhennya operatsiynoho planu z yiyi realizatsiyi na 2022 - 2024 roky» [Decree of the CMU dated August 12, 2022 No. 752-r "On approval of the State Strategy ensuring equal rights and opportunities for women and men for the period up to 2030 and approval of the operational plan for its implementation for 2022-2024."]. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/KR220752> [in Ukrainian].

11. Закон України «Про основи соціальної захистності осіб з інвалідністю в Україні» [Law of Ukraine "On the Basics of Social Protection of Persons with Disabilities in Ukraine"]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/875-12#Text> [in Ukrainian].
12. Kravchenko M.V. (2024). Polityka sotsial'noho zakhystu osob z invalidnistyu v umovakh viyny [The policy of social protection of persons with disabilities in the conditions of war]. *Naukovi perspektyvy - Scientific perspectives*, №7 (49), 367-380. [in Ukrainian].
13. Fond sotsial'noho zakhystu osob z invalidnistyu [Fund for social protection of persons with disabilities]. URL: <https://www.ispf.gov.ua/> [in Ukrainian].
14. Natsional'ne sotsiologichne doslidzhennya pro spryynyattya lyudey z invalidnistyu v Ukraini [National sociological study on the perception of people with disabilities in Ukraine]. URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/yak_naspravdi_ukrainske_suspilstvo_stavitsya_do_lyudey_z_invalidnistyu.html [in Ukrainian].
15. Закон України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» [Law of Ukraine "On the status of war veterans, guarantees of their social protection"]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12#Text> [in Ukrainian].
17. Компенсація за облаштування робочого місця особи з інвалідністю [Compensation for arranging a workplace for a person with a disability]. URL: <https://diia.gov.ua/services/kompensaciya-za-oblashtuvannya-robochogo-miscya-osobi-z-invalidnistyu> [in Ukrainian].

УДК 351.77

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11\(39\)-140-149](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11(39)-140-149)

Липовська Наталія Анатоліївна доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри державного управління і місцевого самоврядування, Національний технічний університет «Дніпровська політехніка», пр. Яворницького, 19, м. Дніпро, 49000, тел.: (067) 701-35-88, <https://orcid.org/0000-0002-9288-4733>

Сахарова Катерина Олександрівна доктор філософії, доцент кафедри філософії та педагогіки, Національний технічний університет «Дніпровська політехніка», пр. Яворницького, 19, м. Дніпро, 49000, <https://orcid.org/0000-0002-3838-5730>

ПРІОРИТЕТИ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ В ГАЛУЗІ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я

Анотація. Стаття присвячена аналізу пріоритетів європейської державної політики в галузі охорони здоров'я.

Наголошено, що послуги та системи охорони здоров'я повинні бути орієнтовані на людину та населення, приділяти увагу індивідуальним та популяційним потребам. Визначено, що успішні зміни вимагають інтеграції послуг у всіх секторах охорони здоров'я, а також за межі традиційних систем охорони здоров'я. Показано, що у національних документах та консультаціях було виділено два напрями інтеграції: інтеграція в секторі охорони здоров'я та за його межами. Вони тісно переплетені, і їх межі підлягають тлумаченню, особливо це стосується соціальних та громадських послуг з догляду. Широкий підхід допускає різні форми інтеграції, тим самим враховуючи відмінності між системами охорони здоров'я країн.

Обґрунтовано конкретні сектори медичної допомоги як такі, що потребують реформування з метою досягнення інтегрованого догляду, орієнтованого на особу та населення, але також є пріоритетними напрямками самі по собі, зокрема тривалий догляд, стаціонарна допомога, інтегровані послуги вимагають потужних послуг первинної медичної допомоги, розвиток первинної медичної допомоги є пріоритетом для всіх країн, послуги з охорони респіраторного та психічного здоров'я.

Визначено набір пріоритетів, які виходять за межі окремих секторів і є передумовами для покращення функціональності інших секторів, зокрема: достатня кількість і різноманітність (за навичками, ролями та обов'язками) медичних працівників; адекватні та орієнтовані на людину цифрові рішення у

сфері охорони здоров'я; підвищена увага та методи вимірювання для покращення якості медичних послуг; удосконалення фінансування та управління.

На думку автора, найбільшої уваги потребує ментальне та респіраторне здоров'я населення, адже ризики в цій сфері можна значно мінімізувати при своєчасному втручанні. Респіраторні захворювання важко впливають на організм людей. Це впливає не тільки на легені, але і на загальну якість життя.

Ключові слова: система охорони здоров'я, державна політика в сфері системами охорони здоров'я, респіраторне здоров'я, психічне здоров'я.

Lypovska Nataliia Anatolyivna Doctor of Science in Public Administration, Professor, professor of the Department of State Administration and Local Self-Government, National Technical University «Dnipro Polytechnic», 19 Yavornytskoho Ave., Dnipro, 49000, tel. (067) 701-35-88, <https://orcid.org/0000-0002-9288-4733>

Sakharova Kateryna Oleksandrivna PhD, Senior lecturer at the Department of Philosophy and pedagogy, National Technical University «Dnipro Polytechnic», 19 Yavornytskoho Ave., Dnipro, 49000, <https://orcid.org/0000-0002-3838-5730>

PRIORITIES OF EUROPEAN STATE POLICY IN THE FIELD OF HEALTH CARE

Abstract. The article is devoted to the analysis of the priorities of the European state policy in the field of health care.

It was emphasized that health care services and systems should be person- and population-oriented, pay attention to individual and population needs. It has been identified that successful change requires the integration of services across all health care sectors, as well as beyond traditional health care systems. It is shown that in national documents and consultations, two directions of integration were highlighted: integration in the health sector and beyond. They are closely intertwined and their boundaries are open to interpretation, particularly in social and community care services. A broad approach allows for different forms of integration, thereby taking into account differences between countries' health care systems.

Specific health care sectors are substantiated as needing reform in order to achieve integrated, person- and population-centered care, but are also priority areas in their own right, including long-term care, inpatient care, integrated services requiring strong primary care services, development of primary care health care is a priority for all countries, respiratory and mental health services.

A set of priorities has been identified that go beyond the boundaries of individual sectors and are prerequisites for improving the functionality of other sectors, in particular: sufficient number and diversity (in terms of skills, roles and responsibilities) of health workers; adequate and human-oriented digital solutions in the field of health care; increased attention and measurement methods to improve the quality of medical services; improvement of financing and management.

According to the author, the mental and respiratory health of the population needs the most attention, because the risks in this area can be significantly minimized with timely intervention. Respiratory diseases have a heavy impact on the human body. This affects not only the lungs, but also the general quality of life.

Keywords: health care system, state policy in the field of health care systems, respiratory health, mental health.

Постановка проблеми. За підтримки ВООЗ, попри виклики війни, в Україні триває процес медичної реформи. В умовах набуття статусу кандидата на вступ до Європейського Союзу актуалізується питання синхронізації національної реформами з пріоритетами, визначеними європейськими системами охорони здоров'я. Це особливо важливо, враховуючи, що здоров'я є невід'ємною частиною загального відновлення України.

Критичне питання, яке має стимулювати процес відновлення медичної сфери, полягає в тому, як найкраще отримати послуги українцям населення – громадське здоров'я, охорона здоров'я та профілактика захворювань, зміцнення здоров'я, лікування та паліативна допомога – а також зв'язок з необхідними соціальними та іншими послугами.

Досвід ЄС свідчить, що послуги та системи охорони здоров'я повинні бути орієнтовані на людину та населення, приділяти увагу індивідуальним та популяційним потребам. Особистісно-популяційна орієнтованість є основним пріоритетом для вивчення медичних послуг та системних інновацій, при цьому аналіз послідовно вказує на два моменти: необхідність сильнішої орієнтації на потреби людей та їхні можливості (наприклад, шляхом їх залучення до проектування систем охорони здоров'я та їх забезпечення); та наслідки, які це має на необхідність переналаштування послуг, шляхом інтеграції або інших форм удосконалення догляду. Таким чином, це є керівним принципом для всіх визначених тематичних областей, і тому їх слід оцінювати у світлі цього пріоритету.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика державної політики у сфері охорони здоров'я України була предметом наукових пошуків таких дослідників, як: Т. Бахтєєва, Білинська, Я. Радиш, Н. Рингач, І. Рожкова, Г. Слабкий, І. Солоненко, А. Терент'єва, І. Хожило, Н. Ярош та ін.

Мета статті - визначити пріоритети європейської державної політики в сфері охорони здоров'я.

Виклад основного матеріалу. Європейські країни здійснюють широкий спектр реформ для забезпечення того, щоб їхні системи охорони здоров'я надавали доступну, високоякісну, відповідальну, доступну та фінансово стійку медичну допомогу. У той же час вони стикаються з багатьма спільними проблемами, такими як ті, що пов'язані з обмеженими ресурсами, нестачею робочої сили та зростанням попиту на послуги через, зокрема, зростаючий тягар хронічних захворювань. Пандемія COVID-19 ще більше посилила це,

підкресливши важливість систем і послуг охорони здоров'я, а також життєво важливу роль інновацій у здоров'ї населення та адаптації медичних послуг.

Уроки, засвоєні з досвіду інших країн, мають значний потенціал для подолання цих різноманітних тисків, але впровадження інновацій у сфері послуг та політики не таке просте, як просте копіювання того, що було зроблено десь ще. Натомість, ми повинні бути в змозі виявляти інновації в інших місцях, включаючи те, що в них є відмінним у цьому конкретному середовищі, і розуміти, як перенести це розуміння на наше власне середовище.

Експертами було визначено чотири пріоритетні напрямки державної політики в сфері охорони здоров'я [1]:

Послуги та системи охорони здоров'я повинні бути орієнтовані на людину та населення, приділяти увагу індивідуальним та популяційним потребам. Особистісно-популяційна орієнтованість є основним пріоритетом для вивчення медичних послуг та системних інновацій, при цьому аналіз послідовно вказує на два моменти: необхідність сильнішої орієнтації на потреби людей та їхні можливості (наприклад, шляхом їх залучення до проектування систем охорони здоров'я та їх забезпечення); та наслідки, які це має на необхідність переналаштування послуг, шляхом інтеграції або інших форм удосконалення догляду. Таким чином, це є керівним принципом для всіх визначених тематичних областей, і тому їх слід оцінювати у світлі цього пріоритету.

Успішні зміни вимагають інтеграції послуг у всіх секторах охорони здоров'я, а також за межі традиційних систем охорони здоров'я. У національних документах та консультаціях було виділено два напрями інтеграції: інтеграція в секторі охорони здоров'я та за його межами. Вони тісно переплетені, і їх межі підлягають тлумаченню, особливо це стосується соціальних та громадських послуг з догляду. Широкий підхід допускає різні форми інтеграції, тим самим враховуючи відмінності між системами охорони здоров'я країн.

Конкретні сектори медичної допомоги були визначені як такі, що потребують реформування з метою досягнення інтегрованого догляду, орієнтованого на особу та населення, але також є пріоритетними напрямками самі по собі. Такими секторами є:

– Тривалий догляд. Розвиток довгострокового догляду та його інтеграція з іншими послугами розглядається багатьма країнами як ключовий пріоритетний напрям у світлі старіння населення. Цікаві теми: деінституціалізація; нарощування кадрового потенціалу; а також розвиток довгострокового догляду по відношенню до інших форм послуг з догляду та соціального догляду, включаючи розвиток змішаних форм довгострокових послуг.

– Стаціонарна допомога. Майбутні лікарні мають бути перепрофільовані, щоб краще обслуговувати спектр випадків, включаючи хронічні захворюю-

вання. Загальні сфери інтересів включають: розробку нових ролей та організаційних структур для лікарень; і переосмислення своїх відносин з іншими видами догляду – пам'ятаючи при цьому про умови, які сприяють досягненню цих цілей.

– Інтегровані послуги вимагають потужних послуг первинної медичної допомоги. Розвиток первинної медичної допомоги є пріоритетом для всіх країн, і спільними питаннями є: як розробити найбільш підходящі форми первинної медичної допомоги в даному місцевому контексті; які завдання повинна включати первинна медична допомога; а також як покращити доступ до первинної медичної допомоги, щоб оптимізувати надання медичної допомоги в цілому (наприклад, зменшити надмірне використання екстрених служб).

– Послуги з охорони психічного здоров'я потребують підсилення. Сектор психічного здоров'я отримує менше уваги, ніж інші, але був визначений як такий, що потребує більшої уваги.

Основними цілями політики в цій сфері є: скорочення часу очікування; поліпшення профілактики; належне фінансування; та краща інтеграція з іншими сервісами.

Експерти дійшли висновку, що потрібні певні механізми підтримки в усіх секторах. Також було визначено набір пріоритетів, які виходять за межі окремих секторів і є передумовами для покращення функціональності інших секторів. Це:

– Достатня кількість і різноманітність (за навичками, ролями та обов'язками) медичних працівників. Ключові теми, визначені в цій сфері, включають: вирішення проблеми нестачі персоналу та привабливості для медичних працівників; зменшення регіональних диспропорцій за допомогою політики та планування робочої сили; а також перерозподіл завдань та обов'язків.

– Адекватні та орієнтовані на людину цифрові рішення у сфері охорони здоров'я. Цифрове здоров'я змінює правила гри, але ні політики, ні системи не встигають за технологічним розвитком. Сфери інтересів включають використання інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) для підтримки адміністративних завдань і процесів; покращення комунікації, наприклад, за допомогою телемедицини; використання ІКТ для підтримки людей та їх самоуправління; а також використання ІКТ для аналізу великих даних.

– Підвищена увага та методи вимірювання для покращення якості. Вирішення проблем якості охоплює широкий спектр аспектів послуг і систем охорони здоров'я і є життєво важливим для зниження захворюваності та смертності, що робить його центром уваги в усіх секторах і послугах. Ключові напрямки роботи включають: впровадження ефективних інструкцій з безпеки та якості пацієнтів; і перехід від хорошої якості послуг до хорошої якості життя.

– Покращене фінансування. Фінансування є однією з найскладніших сфер послуг та систем охорони здоров'я і тісно взаємопов'язана з іншими пріоритетними сферами. Теми, що викликають інтерес, включають: підвищення економічної ефективності; централізацію закупівель; розробку нових моделей оплати праці; а також адаптація фінансування для забезпечення пріоритетності рівного доступу до послуг.

– Покращене управління. Врядування зазвичай розглядається у зв'язку з іншими секторами, а також у зв'язку з питаннями, які виходять за межі секторів охорони здоров'я (наприклад, якість), а також окремо (наприклад, складнощі управління через існування різних суб'єктів та нормативних актів).

Масштаб і характер викликів, з якими стикаються європейські системи охорони здоров'я, означають, що вони не можуть бути вирішені державами-членами, які діють одноосібно, і необхідне партнерство між усім державами-членами в цій сфері.

Існує високий ступінь спільності в проблемах надання послуг та політики, з якими стикаються системи охорони здоров'я по всій Європі, що спостерігається в різних системах та різними зацікавленими сторонами; Однак ці проблеми не вирішуються ефективно системами охорони здоров'я, які діють поодиночі. Багато з цих проблем тривають роками, деякі десятиліттями, і все ж системи продовжують боротися за їх вирішення.

Вирішення цих проблем вимагатиме об'єднання зацікавлених сторін з усіх європейських систем охорони здоров'я, включаючи державний сектор, приватних суб'єктів та громадянське суспільство, включаючи, зокрема, пацієнтів та фахівців. Ці пріоритетні теми, визначені в рамках програми TO-REACH [1], забезпечують міцну основу для спільного набору пріоритетних сфер, навколо яких може бути структуроване таке партнерство.

Хронічні захворювання, такі як хвороби серця, інсульт, рак, хронічні респіраторні захворювання та діабет, безумовно, є основною причиною смертності в Європі, на них припадає 77% загального тягаря хвороб і 86% усіх смертей. Ці хвороби пов'язані загальними факторами ризику, основними детермінантами та можливостями для втручання [2].

На наш погляд, найбільшій увазі потребує ментальне та респіраторне здоров'я населення, адже ризики в цій сфері можна значно мінімізувати при своєчасному втручанні. Респіраторні захворювання важко впливають на організм людей. Це впливає не тільки на легені, але і на загальну якість життя. Вибір, який роблять пацієнти, впливає на все суспільство, починаючи від того, наскільки активним є їх життя, і закінчуючи працездатністю. Зміни, які хочуть бачити пацієнти з хворобами органів дихання, є фундаментальними та відображені в Цілях сталого розвитку ООН (ЦСР). Особливо це стосується ЦСР 3 щодо міцного здоров'я та благополуччя, ЦСР 10 щодо зменшення нерівності та ЦСР 13 щодо боротьби зі зміною клімату, враховуючи

відповідний вплив на якість повітря. Європейське бачення фокусується на змінах, які містяться в рамках п'яти тем:

Поінформованість: До 2030 року має бути напрацьована візія, як інформація впливає на здоров'я. Це має призвести до спільного прийняття рішень між пацієнтами, медичними працівниками, політиками та іншими зацікавленими сторонами, а також щодо всіх політик у сфері охорони здоров'я. Співчутлива реакція підтримала б нинішні заклики до підвищення якості охорони здоров'я в Європі та створення Європейського союзу охорони здоров'я.

Профілактика: Вікно можливостей, яке надає COVID-19, необхідно використовувати, щоб привернути більше уваги до запобігання захворюванням легенів. Превентивні заходи допоможуть Європі досягти своїх міжнародних зобов'язань і цілей. Бачення зменшення забруднення повітря та вирішення надзвичайної ситуації зі зміною клімату на європейському рівні дозволить людям робити здоровий вибір. Так само освіта повинна сприяти більшому самоусвідомленню наслідків індивідуальних дій. Європейське бачення передбачає, що здоров'я легенів потребує провідної новаторської політики, спрямованої на усунення факторів ризику навколишнього середовища, поведінки та якості повітря, відповідальних за більшу частину респіраторних захворювань у Європі.

Догляд: Охорона здоров'я як ніколи вимагає багаторівневого підходу. Від первинної до вторинної медичної допомоги, від сільської до міської місцевості потрібно розширити доступ до високоякісної медичної допомоги. Покращення медичної допомоги підтримується можливостями, які пропонують цифрові рішення. Передбачається, що медичні працівники матимуть більш спеціалізовані знання про захворювання, які вони лікують, і щоб будуть цими знаннями ділитися з пацієнтами. Ці знання повинні бути відображені в покращених подальших та клінічних рекомендаціях, тоді як цифрові підходи дозволяють генерувати дані, які замикають цикл лікування захворювання. Медична допомога розглядається як колесо, де краще спостереження веде до покращення клінічних рекомендацій, кращої інтеграції реальних доказів у клінічні випробування та, нарешті, до покращення стану здоров'я та результатів, про які повідомляють пацієнти [3].

Дослідження: Європа повинна бути в авангарді досліджень респіраторного здоров'я. Масштаб і складність респіраторних захворювань означають, що дослідження з кращими ресурсами можуть сприяти як інноваціям, так і підвищенню конкурентоспроможності європейських компаній. Покращення результатів лікування також призведе до економічних переваг, таких як менша кількість лікарняних днів та зниження витрат на систему охорони здоров'я. Це бачення рішуче закликає до збільшення прихильності до інвестицій у дослідження та вирішення проблеми складності та повільної розробки лікування.

Ефективні заходи з охорони здоров'я населення вимагають впровадження потужної політики зміцнення здоров'я та профілактики захворювань на національному рівні [4], а також підтримки людей і громад, а також створення сприятливого середовища. Багато країн визнали важливість цього питання і розробляють свої системи охорони здоров'я та послуги для поліпшення довгострокового здоров'я населення, а не тільки для лікування хвороб. Країни, включаючи Бельгію, Латвію, Швецію та Велику Британію [5-8] розглядають такі підходи як навчання протягом усього життя [9]. Зміцнення здоров'я та профілактика захворювань часто згадуються у зв'язку з конкретною проблемою та її вирішенням (наприклад, ожиріння та оподаткування), конкретною сферою захворювань (наприклад, скринінг раку) або у зв'язку з інтеграцією послуг між секторами. Національні зустрічі підтримали різні аспекти профілактики та виявили умови, які її підтримують. Деякі рішення спеціально стосувалися фінансових інструментів, тоді як інші вказували на освіту як відправну точку для профілактичних сфер, таких як здорове харчування та сексуальне здоров'я.

При впровадженні підходу, орієнтованого на людину та населення, заходи також повинні бути зосереджені на вразливих групах населення, оскільки вони часто мають труднощі з доступом до медичних послуг. Орієнтація на ці групи має важливе значення для зменшення нерівності у стані здоров'я та покращення загального здоров'я населення за допомогою таких заходів, як освітні програми щодо звернення за медичною допомогою [10]. Специфічними групами, які часто згадувалися в національних документах, були: діти та підлітки; люди похилого віку; вагітним жінкам і молодим матерям; соціально-економічно вразливі верстви населення; мігранти та біженці; особи з фізичними та/або психічними відхиленнями; та особи з бідністю [11-13]. Біженці дедалі більше виокремлюються серед цих груп, оскільки послуги, яких вони потребують, особливо щодо психічного здоров'я, відрізняються від тих, що орієнтовані на ширше населення.

Інтеграція не може повністю розкрити свій потенціал, обмежуючись сектором охорони здоров'я. Проблеми зі здоров'ям, пов'язані з житлом, сімейними відносинами, навчанням тощо, можуть бути вирішені тільки разом з послугами, не пов'язаними з охороною здоров'я. Завдяки «змінам у всій системі охорони здоров'я» [14] інтеграція може позитивно вплинути на здоров'я населення, рівність, ефективність, доступність та якість медичних послуг, а також сприяти зміцненню здоров'я та профілактиці захворювань [15-16].

Висновок. Європейські науковці виділяють пріоритетні сфери, структуровані навколо пріоритетної орієнтації на людину та населення, інтеграції охорони здоров'я та інших послуг, а також низки конкретних секторів або функцій системи охорони здоров'я, які потребують уваги. Ці висновки особливо актуальні сьогодні, коли системи та послуги охорони здоров'я в Європі та за її межами стикаються з численними викликами, які ще більше

ускладнилися пандемією COVID-19 та російсько-українською війною. Однак COVID-19 висвітлив важливість послуг і систем охорони здоров'я, їхні наслідки в усіх аспектах повсякденного життя, а також нагальну потребу в забезпеченні їх ефективного впровадження інновацій для задоволення потреб населення в галузі охорони здоров'я.

Література :

1. Johan Hansen, Alexander Haarmann ets. What are the key priority areas where European health systems can learn from each other? Policy Brief. 41. WHO Regional Office for Europe. 2021. 39.
2. Визначення хронічного захворювання. ECDA. <https://alliancechronicdiseases.org/chronic-disease-policy/>
3. Breathe Vision for 2030 - European Lung Health Group. Neil Fitch. 2021. 24 p.
4. Tani C (2017). *EU calls for better disease prevention*. Etterbeek: euobserver (<https://euobserver.com/health/140006>)
5. Lietuvos Respublikos Seimas (2014). *Nutarimas Dėl Lietuvos Sveikatos 2014–2025 Metų Programos Patvirtinimo [Resolution on the Approval of the Lithuanian Health Program 2014–2025]*. Riga: Lietuvos Respublikos Seimas (<https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/35834810004f11e4b0ef967b19d90c08?jfwid=-fxdp770g>)
6. Cylus J et al. (2015). United Kingdom: Health system review. *Health Systems in Transition*, 17(5). Copenhagen: European Observatory on Health Systems and Policies (https://www.euro.who.int/data/assets/pdf_file/0006/302001/UK-HiT.pdf)
7. Obyn C et al. (2017). *Exploratory steps for the formulation of Belgian health system targets*. KCE Report. Brussels: Federaal Kenniscentrum voor de Gezondheidszorg (https://kce.fgov.be/sites/default/files/atoms/files/KCE_292_Belgian_health_system_targets_Report_1.pdf)
8. SOU (2017). *Nästa steg på vägen mot en mer jämlik hälsa: Förslag för ett långsiktigt arbete får en god och jämlik hälsa [The next step on the road to more equal health: Proposals for long-term work lead to good and equal health]*. Stockholm: Statens Offentliga Utredningar, Kommissionen för Jämlik Hälsa, SOU 2017:47 (<https://data.riksdagen.se/fil/1FAF98E0-C1A9-4206-9F0E-23C5E34EA2BA>)
9. Socialdepartementet (2017). *Kommittédirektiv – Samordnad utveckling för en modern, jämlik, tillgänglig och effektiv vård med fokus på primärvården [Coordinated development for modern, equal, accessible and efficient care with a focus on primary care]*. Dir.2017:24. Stockholm: Socialdepartementet. <http://surl.li/xepgmr>
10. Ministry of Health of the Slovak Republic (2013). *Strategic framework for health for 2014–2030*. Bratislava: Ministry of Health of the Slovak Republic. <https://www.health.gov.sk/Zdroje?/Sources/Sekcie/IZP/Strategic-framework-for-health-2014-2030.pdf>
11. Welsh J et al. (2015). Promoting equity in the mental wellbeing of children and young people: a scoping review. *Health Promotion International*, 30(Suppl 2):ii36-ii76.
12. Castaneda-Guarderas A et al. (2016). Shared decision making with vulnerable populations in the Emergency Department. *Academic Emergency Medicine*, 23(12):1410–1416.
13. Odgers HL et al. (2018). Research priority setting in childhood chronic disease: a systematic review. *Archives of Disease in Childhood*, 103(10):942–951.
14. OECD/European Observatory on Health Systems and Policies (2017c). *State of Health in the EU: Slovenia. Country Health Profile 2017*. Paris: Organisation for Economic Cooperation and Development; Brussels: European Observatory on Health Systems and Policies. <https://www.oecd.org/slovenia/slovenia-country-health-profile-2017-9789264283558-en.htm>

15. Health First Europe (2017). *Discussion Paper on boosting innovation to meet the new demands in healthcare systems*. Brussels: Health First Europe (<https://healthfirsteurope.eu/wp-content/uploads/2017/12/Discussion-Paper-002.pdf>)
16. Rechel B (2020). *How to enhance the integration of primary care and public health? Approaches, facilitating factors and policy options*. Policy Brief 34. Copenhagen: European Observatory on Health Systems and Policies (<https://apps.who.int/iris/handle/10665/330491>)

References:

1. Johan Hansen, Alexander Haarmann etc. What are the key priority areas where European health systems can learn from each other? Policy Brief. 41. WHO Regional Office for Europe. 2021. 39.
2. *Vyznachennia khronichnoho zakhvoriuvannia [Definition of a chronic disease]*. ECDA. <https://alliancechronicdiseases.org/chronic-disease-policy/>. [in Ukrainian]
3. Breathe Vision for 2030 - European Lung Health Group. Neil Fitch. 2021. 24 p.
4. Tani C (2017). *EU calls for better disease prevention*. Etterbeek: euobserver (<https://euobserver.com/health/140006>)
5. Lietuvos Respublikos Seimas (2014). *Nutarimas Dėl Lietuvos Sveikatos 2014–2025 Metų Programos Patvirtinimo [Resolution on the Approval of the Lithuanian Health Program 2014–2025]*. Riga: Lietuvos Respublikos Seimas (https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/35834810004f11e4b0ef_967b19d90c08?jfwid=-fxdp770g)
6. Cylus J et al. (2015). United Kingdom: Health system review. *Health Systems in Transition*, 17(5). Copenhagen: European Observatory on Health Systems and Policies (https://www.euro.who.int/data/assets/pdf_file/0006/302001/UK-HiT.pdf)
7. Obyn C et al. (2017). *Exploratory steps for the formulation of Belgian health system targets*. KCE Report. Brussels: Federaal Kenniscentrum voor de Gezondheidszorg (https://kce.fgov.be/sites/default/files/atoms/files/KCE_292_Belgian_health_system_targets_Report_1.pdf)
8. SOU (2017). *Nästa steg på vägen mot en mer jämlik hälsa: Förslag för ett långsiktigt arbete får en god och jämlik hälsa [The next step on the road to more equal health: Proposals for long-term work lead to good and equal health]*. Stockholm: Statens Offentliga Utredningar, Kommissionen för Jämlik Hälsa, SOU 2017:47 (<https://data.riksdagen.se/fil/1FAF98E0-C1A9-4206-9F0E-23C5E34EA2BA>)
9. Socialdepartementet (2017). *Kommittédirektiv – Samordnad utveckling för en modern, jämlik, tillgänglig och effektiv vård med fokus på primärvården [Coordinated development for modern, equal, accessible and efficient care with a focus on primary care]*. Dir.2017:24. Stockholm: Socialdepartementet. <http://surl.li/xepgmr>
10. Ministry of Health of the Slovak Republic (2013). *Strategic framework for health for 2014–2030*. Bratislava: Ministry of Health of the Slovak Republic. <https://www.health.gov.sk/Zdroje?/Sources/Sekcie/IZP/Strategic-framework-for-health-2014-2030.pdf>
11. Welsh J et al. (2015). Promoting equity in the mental wellbeing of children and young people: a scoping review. *Health Promotion International*, 30(Suppl 2):ii36-ii76.
12. Castaneda-Guarderas A et al. (2016). Shared decision making with vulnerable populations in the Emergency Department. *Academic Emergency Medicine*, 23(12):1410–1416.
13. Odgers HL et al. (2018). Research priority setting in childhood chronic disease: a systematic review. *Archives of Disease in Childhood*, 103(10):942–951.
14. OECD/European Observatory on Health Systems and Policies (2017c). *State of Health in the EU: Slovenia. Country Health Profile 2017*. Paris: Organisation for Economic Cooperation and Development; Brussels: European Observatory on Health Systems and Policies. <https://www.oecd.org/slovenia/slovenia-country-health-profile-2017-9789264283558-en.htm>
15. Health First Europe (2017). *Discussion Paper on boosting innovation to meet the new demands in healthcare systems*. Brussels: Health First Europe (<https://healthfirsteurope.eu/wp-content/uploads/2017/12/Discussion-Paper-002.pdf>)
16. Rechel B (2020). *How to enhance the integration of primary care and public health? Approaches, facilitating factors and policy options*. Policy Brief 34. Copenhagen: European Observatory on Health Systems and Policies (<https://apps.who.int/iris/handle/10665/330491>)

УДК 351.753.2

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11\(39\)-150-161](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11(39)-150-161)

Мартинюк Володимир Петрович доктор економічних наук, професор, професор кафедри адміністративного та фінансового менеджменту, Національний університет «Львівська політехніка», вул. Ст. Бандери 28а/2б, м. Львів, тел.: (032) 258-26-30, 0000-0003-4139-0554

Цигилик Наталя Валентинівна доктор наук з державного управління, доцент, доцент кафедри адміністративного та фінансового менеджменту, Національний університет «Львівська політехніка», вул. Ст. Бандери 28а/2б, м. Львів, тел.: (032)258-26-30, <https://orcid.org/0000-0001-7038-380X>

СИНЕРГЕТИЧНІ ВПЛИВИ НА ДІЯЛЬНІСТЬ ОРГАНІВ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ НІМЕЧЧИНИ, ВЕЛИКОБРИТАНІЇ, ПОЛЬЩІ ТА УКРАЇНИ

Анотація. Системи публічного управління розвинутих європейських країн, таких як Німеччина, Великобританія та Польща, успішно функціонують завдяки синергетичним підходам, що забезпечують їхню ефективність, стійкість та адаптивність до кризових явищ, включаючи пандемію Covid-19. Застосування синергетики в управлінських процесах цих країн сприяє посиленню співпраці між різними рівнями влади, налагодженню тісної взаємодії та використанню інноваційних підходів у кадровому управлінні. В умовах, коли Україна одночасно стикається з наслідками пандемії та військової агресії, особливо актуальним є завдання адаптації європейського досвіду до національної системи публічного управління для підвищення її ефективності та стійкості.

Стаття присвячена аналізу синергетичних засад, що лежать в основі синергетичних підходів діяльності органів публічної влади Німеччини, Великобританії та Польщі, з метою їх адаптації до українських реалій. Розглянуто ключові підходи до кадрового управління, які сприяють підвищенню ефективності державного управління в умовах нестабільності. Зокрема, в Німеччині пріоритетом є комплексна та крос-функціональна співпраця, що дозволяє підвищити узгодженість між різними відомствами. У Великобританії основний акцент робиться на гнучкості та адаптивності, що допомагає державним службовцям ефективно реагувати на зміну умов. У Польщі особливе місце займає інтеграція цифрових рішень, що оптимізує управлінські процеси та зменшує адміністративні витрати.

На основі цього досвіду пропонується впровадити в Україні синергетичний підхід до розвитку кадрового потенціалу державної служби, що передба-

чає кооперацію, використання інноваційних практик та зміцнення корпоративної культури. Застосування цих підходів дозволить підвищити ефективність публічного управління в Україні та забезпечить його адаптацію до сучасних викликів, сприятиме розвитку стійкої, адаптивної і результативної системи державного управління, здатної ефективно виконувати завдання навіть у складних умовах постпандемічного та поствоєнного відновлення країни.

Ключові слова: інноваційні підходи, кадровий потенціал, COVID-19, кризові явища, публічне управління, синергетика, цифрові рішення.

Martyniuk Volodymyr Petrovych Doctor of Economic Sciences, Professor, Professor of the Department of Administrative and Financial Management, Lviv Polytechnic National University, 28a/2b Stepan Bandera St., Lviv, phone: (032) 258-26-30, 0000-0003-4139-0554

Tsygulyk Natalia Valentynivna Doctor of Science in Public Administration, associate professor, associate professor of the Department of Administrative and Financial management, Lviv Polytechnic National University, Lviv, St. Bandera St., 28a/2b, tel.: (032) 258-26-30, <https://orcid.org/0000-0001-7038-380X>

SYNERGETIC INFLUENCES ON THE ACTIVITIES OF PUBLIC AUTHORITIES IN GERMANY, THE UNITED KINGDOM, POLAND, AND UKRAINE

Abstract. The public administration systems of developed European countries, such as Germany, the United Kingdom, and Poland, successfully operate on the principles of synergy, which ensure their efficiency, resilience, and adaptability to crisis events, including the Covid-19 pandemic. The application of synergy in management processes in these countries enhances cooperation among different levels of government, establishes close interactions, and incorporates innovative approaches in human resource management. Under conditions where Ukraine is simultaneously facing the consequences of the pandemic and military aggression, the task of adapting European experience to the national public administration system to enhance its efficiency and resilience is particularly relevant.

The article is dedicated to analyzing the synergistic principles underlying the public administration practices of Germany, the United Kingdom, and Poland, with the aim of adapting them to the Ukrainian context. Key approaches to human resource management that enhance the effectiveness of public administration in unstable conditions are considered. In Germany, a priority is comprehensive and cross-functional collaboration, which increases consistency among various agencies. In the United Kingdom, the main focus is on flexibility and adaptability, which helps public servants effectively respond to changing conditions. In Poland,

a special role is given to the integration of digital solutions, which optimizes management processes and reduces administrative costs.

Based on this experience, the implementation of a synergistic approach to the development of human resource capacity in Ukraine's public service is proposed, involving cooperation, the use of innovative practices, and the strengthening of corporate culture. Applying these approaches will increase the effectiveness of public administration in Ukraine and ensure its adaptation to modern challenges, facilitating the development of a resilient, adaptive, and efficient public administration system capable of effectively performing tasks even in the complex conditions of post-pandemic and post-war recovery.

Keywords: innovative approaches, human resource capacity, COVID-19, crisis phenomena, public administration, synergy, digital solutions.

Постановка проблеми. Системи публічного управління в розвинутих європейських країнах, зокрема у Німеччині, Великобританії та Польщі, успішно адаптувалися до кризових умов, викликаних пандемією COVID-19, завдяки застосуванню синергетичних підходів [1-3]. Ці підходи забезпечують підвищення ефективності, стійкості та адаптивності систем управління через інтеграцію інноваційних рішень в кадрове управління та зміцнення співпраці на різних рівнях влади. В українських реаліях, де одночасно реалізуються виклики пов'язані з постпандемією та наслідки військової агресії росії, адаптація європейського досвіду у сфері публічного управління видається особливо актуальною для підвищення ефективності державного апарату.

Наразі в Україні застосування синергетичних підходів у публічному управлінні є обмеженим, і існує проблема недостатньої інтеграції сучасних управлінських практик, які були б відповідні до складних умов сучасності. Відсутність системної адаптації до швидкозмінних кризових ситуацій та потреба в глибокій інтеграції інноваційних технологій та методів у практики державного управління підкреслюють необхідність розгляду та адаптації кращих європейських практик. Це включає не тільки впровадження цифрових рішень, але й організаційні зміни, які сприятимуть більш ефективній взаємодії між різними рівнями влади та оптимізації ресурсів.

Аналіз синергетичних підходів, що застосовуються в органах публічної влади Німеччини, Великобританії та Польщі, має на меті їх адаптацію для України. Результати такого аналізу дозволять розробити методику синергетичного підходу до управління кадровим потенціалом в Україні, що включатиме застосування кооперації, використання інноваційних практик та зміцнення корпоративної культури. Реалізація цих підходів має потенціал значно підвищити ефективність публічного управління в Україні, а також забезпечити адаптацію до сучасних викликів та сприяти розвитку стійкої, адаптивної та результативної системи державного управління.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальність синергетичних підходів у публічному управлінні знаходить своє підтвердження у численних дослідженнях, які вказують на їх ефективність у стійкості та адаптивності державних систем до кризових змін. Європейські країни, які інтегрували синергетичні стратегії, продемонстрували високий рівень адаптації до викликів, зокрема під час пандемії COVID-19.

Дослідження Гауптмана та Коллера з Німеччини показало, що міжвідомчі синергії значно покращили координацію відповідей на пандемію, забезпечивши більш ефективне розподілення ресурсів [1]. Шепард і Томпсон з Великобританії в своєму аналізі наголосили на ролі синергетичного управління в оптимізації державних служб під час кризи, зазначаючи, що співпраця на різних рівнях влади є ключовою для вирішення невизначеностей [2].

Сміт з співавторами з Польщі дослідили використання цифрових інновацій, які були інтегровані в рамках синергетичних підходів, що сприяло швидшому вирішенню громадських запитів та збільшенню прозорості управлінських рішень [3].

Слід зазначити, що не дивлячись на ці дослідження, в них ще існує прогалина в аналізі щодо детального розгляду впливу цих стратегій на конкретні аспекти управлінських викликів у цих країнах. Зокрема, вивчення впливу на специфічні галузеві категорії, виклики впровадження та можливі негативні аспекти синергетичних стратегій.

В контексті української практики публічного управління, дослідження Ковалю та Петренка наголошують на обмеженості застосування синергетичних підходів, але не проводять глибокий аналіз причин цих обмежень та можливих шляхів їх подолання [4]. Такий аналіз міг би включати вивчення інституційних, культурних та технологічних бар'єрів, що перешкоджають імплементації синергетики в українському контексті.

Ламберт та О'Коннор вивчили синергетичний підхід у сфері освіти, зазначивши, що інтеграція онлайн-платформ та співпраця з технологічними компаніями під час пандемії дозволили освітнім установам краще адаптуватися до змінних умов навчання. Проте, не розглянули яким чином ці стратегії можуть бути адаптовані для інших відомств, таких як охорона здоров'я чи соціальний захист, де виклики можуть суттєво відрізнитися [5].

Таким чином це підтверджує необхідність впровадження синергетичних підходів у публічне управління України, що може сприяти підвищенню ефективності та адаптивності системи у відповідь на сучасні виклики. На основі цього у майбутньому можна буде розробити національну стратегію, яка б включала кращі практики синергії з європейського досвіду та враховувала специфіку українських реалій. Адже ініціативи, спрямовані на інтеграцію інноваційних технологій та методів у практики українського державного управління, мають потенціал значно підвищити ефективність, прозорість та громадянську задоволеність державними послугами, забезпечуючи стабільний розвиток у мінливому світі.

Мета статті – проаналізувати синергетичні підходи у публічному управлінні, які використовуються в розвинутих європейських країнах, таких як Німеччина, Великобританія, та Польща, та оцінити потенціал їх адаптації для використання в Україні.

Виклад основного матеріалу. Функціонування органів публічної влади у Великобританії, Німеччині, Польщі та Україні відрізняється через унікальні історичні, культурні та соціальні фактори, що формували їхні системи управління. У Німеччині діє континентальна система управління, де владні повноваження централізовано на рівні федерації та федеральних земель, але управління на місцевому рівні здійснюється децентралізовано, надаючи місцевим органам широкі повноваження у розв'язанні адміністративних та управлінських завдань. Система кар'єри у німецькій державній службі заснована на здобутті кваліфікацій та просуванні за вислугою років, з чітко визначеними вимогами до освіти та кодексом поведінки.

У Великобританії модель публічної служби базується на англо-саксонській системі, де державні службовці працюють у відносно незалежних агентствах. Ця система підкреслює принципи відповідальності, ефективності та гнучкості, що сприяє забезпеченню якісних державних послуг на основі відповідального управління та інноваційних підходів.

В Польщі, хоча і присутня централізація у системі державного управління, все ж таки введено елементи децентралізації, що дає можливість місцевим органам влади брати участь у прийнятті важливих управлінських рішень. Це забезпечує більшу еластичність у вирішенні регіональних питань та краще врахування місцевих потреб.

Україна, маючи гібридну модель державної служби, поєднує елементи континентальної та англо-саксонської систем, включаючи централізовані та децентралізовані аспекти управління. Це створює унікальні виклики та можливості для реформування та підвищення ефективності державної служби, сприяючи адаптації до мінливих умов та потреб громадян.

Такі відмінності у моделях управління державними службами надають Україні можливості для вивчення кращих практик і адаптації успішних стратегій, особливо з Польщі, які можуть бути використані для реформування та підвищення ефективності української державної служби, враховуючи досвід Німеччини та Великобританії щодо адаптації персоналу та мотиваційних систем.

Синергетика в публічному управлінні розглядається як стратегічний підхід до інтеграції різних ресурсів, процесів і організаційних структур, який перетворює спосіб взаємодії між різними відділами або агенціями на більш координовану і продуктивну систему. Це включає не лише просту співпрацю, але й створення механізмів для адаптації до швидких змін, ефективне вирішення виникаючих проблем, і значне підвищення загальної ефективності державного апарату. Особливо акцентується на розробці та застосуванні

інтегрованих IT-рішень, які сприяють цифровізації процесів і створенню єдиної інформаційної системи, доступної для всіх зацікавлених сторін. Такий підхід дозволяє миттєво обмінюватися даними, контролювати хід реалізації проектів і забезпечувати прозорість рішень на усіх рівнях управління.

Крім того, в рамках синергетичних підходів велика увага приділяється створенню міжвідомчих робочих груп, які залучають представників різних секторів — державного, приватного, академічного і громадського. Це сприяє виробленню комплексних рішень, що враховують різні точки зору і інтереси, що збільшує шанси на успіх реалізованих ініціатив.

Впровадження принципів гнучкого управління в публічний сектор, яке також є частиною синергетичного підходу, забезпечує здатність швидко реагувати на зміни та виклики сучасного динамічного середовища. Гнучкість у управлінні проектами, адаптивне планування та ітеративний розвиток дозволяють управлінським командам коригувати курс відповідно до поточних потреб і зовнішніх обставин.

Синергетичні підходи в розвитку людських ресурсів стають ключовими у формуванні ефективних команд та організаційних структур в умовах сучасного публічного управління. Інтеграція внутрішніх та зовнішніх ресурсів, компетенцій, та взаємодія різноманітних відділів може значно підсилити потенціал організацій, збільшуючи їхню загальну продуктивність та адаптивність до змін.

Основні аспекти синергетики у кадровому потенціалі проявляються у :

- створенні крос-функціональних команд, що складаються з представників різних відділів і спеціалізацій, дозволяє об'єднати унікальні навички та досвід для розв'язання складних завдань. Це сприяє інноваціям та креативності, а також забезпечує більш глибоке розуміння різних аспектів проектів;

- інтеграції ресурсів, адже синергетика включає оптимізацію використання ресурсів шляхом їх об'єднання (використання інформаційних систем, баз даних, технологій та методик). Такий підхід дозволяє підвищити ефективність роботи, знижуючи витрати та забезпечуючи більш високу якість результатів.

- розвитку та навчанні, адже навчальні програми, розроблені на основі синергетичних принципів, сприяють постійному розвитку співробітників (тренінги, майстер-класи та семінари), які залучають фахівців з різних галузей, сприяючи обміну знаннями та досвідом. В результаті кадровий склад отримує можливість вдосконалюватися в мультидисциплінарному середовищі.

- організаційній культурі, адже синергетичні підходи можуть впливати на культуру організації, стимулюючи більшу відкритість, співпрацю та взаємопідтримку між кадрами. Це сприяє створенню позитивного та продуктивного робочого середовища, де кожен член команди відчуває свій внесок у спільний успіх.

- лідерстві та управлінні, адже ефективне лідерство в контексті синергетичних стратегій вимагає здатності керівників орієнтуватися на спільні цілі, координувати зусилля різних підрозділів, і підтримувати гнучкість у прийнятті рішень. Лідери повинні бути спроможні інтегрувати відділені ресурси та направляти енергію команд на досягнення організаційних цілей (рис. 1).

Рис. 1. Прояв основних аспектів синергетики в кадровому потенціалі
Джерело: сформовано авторами

У Німеччині, синергетика в публічному управлінні часто асоціюється з широкомасштабною цифровою трансформацією державних служб. Цей процес включає інтеграцію різних технологічних рішень, що спрямовані на автоматизацію процесів та покращення доступу громадян до публічних послуг. Німецький уряд активно впроваджує програми, які забезпечують безперервний обмін даними між різними агенціями, створюючи єдину цифрову екосистему, яка значно спрощує бюрократичні процедури та підвищує прозорість управлінських рішень. Одним з прикладів є впровадження національної програми "Digital Administration 2020", яка передбачає широке використання цифрових підписів, електронних документів та онлайн-сервісів для громадян та бізнесу.

У Великобританії, синергетика стала ключовим інструментом управління у контексті Brexit, коли виникла необхідність координації між національним урядом та місцевими органами для вирішення складних адміністративних та економічних питань. Британський досвід у цьому контексті демонструє, як синергетичні підходи можуть сприяти гнучкості та адаптації державних структур до нових політичних та економічних реалій. Зокрема, було створено спеціальні перехідні ради та комітети, які залучали представників різних рівнів влади та експертні групи для координації Brexit-політики.

У Польщі, синергетичні процеси активно використовуються для ефективної інтеграції ЄС фондів і національних ініціатив, що спрямовані на

покращення інфраструктурного розвитку та соціальних програм. Польський досвід показує, як взаємодія між місцевими урядами, національним центром та Європейськими інституціями може призводити до значних соціально-економічних перетворень. Стратегічне планування та координація дозволяють Польщі ефективно використовуватися для ефективної інтеграції ЄС фондів і національних ініціатив, що спрямовані на покращення інфраструктурного розвитку та соціальних програм. Польський досвід показує, як взаємодія між місцевими урядами, національним центром та Європейськими інституціями може призводити до значних соціально-економічних перетворень. Стратегічне планування та координація дозволяють Польщі ефективно використовувати європейські кошти для розвитку місцевих громад та підвищення якості життя населення.

Загалом, досвід цих країн свідчить, що синергетичні підходи у публічному управлінні можуть значно підвищити ефективність виконання урядових функцій і водночас сприяти адаптації до швидкозмінних умов та викликів сучасності.

Крім цього, синергетика в управлінні кадровим потенціалом відіграє ключову роль у підвищенні ефективності публічного сектору, інтегруючи різноманітні ресурси, процеси та структури організації. Цей підхід не лише сприяє злагодженій роботі між різними підрозділами, але й стимулює створення єдиної ефективної системи, що в свою чергу підсилює здатність організації швидко адаптуватися до змін, викликів та забезпечувати високу результативність. На прикладі країн, таких як Німеччина, Великобританія та Польща, можна побачити, як синергетичні підходи впроваджуються в управлінні кадровим потенціалом. Розвиток кадрового потенціалу в органах публічної влади цих європейських країн ґрунтується на декількох ключових принципах та заснований на досвіді цих держав. Основні напрямки включають:

- проведення відкритого і конкурентного набору персоналу в органи публічної влади, де кваліфікація та професійний досвід кандидатів відіграють вирішальну роль. Забезпечення прозорості процесів набору сприяє високому рівню довіри та відкритості у владних структурах;
- стимулювання професійного розвитку та навчання службовців через широкий спектр тренінгів, семінарів і можливості для набуття нових знань та навичок. Це також включає можливості для отримання вищої освіти або додаткових кваліфікацій під час служби;
- забезпечення конкурентної та справедливої заробітної плати для публічних службовців, використання мотиваційних систем та нагород для заохочення високої продуктивності та ефективності роботи;
- впровадження системи оцінки діяльності, яка базується на об'єктивних критеріях і показниках ефективності. Регулярний моніторинг та оцінка результатів діяльності державних структур допомагають ідентифікувати слабкі місця та напрямки для подальших покращень;

– активне залучення громадян і цивільного суспільства в процеси влади через публічні консультації та відкритий доступ до інформації. Це сприяє взаємодії між державою та громадянами, забезпечуючи прозорість та відкритість прийняття рішень;

– модернізація адміністративних процедур та технологій з використанням сучасних технологічних рішень для автоматизації процесів та оптимізації роботи. Застосування інноваційних ІТ-систем значно спрощує адміністративне обслуговування, знижуючи бюрократичні бар'єри для громадян та бізнесу (рис. 2).

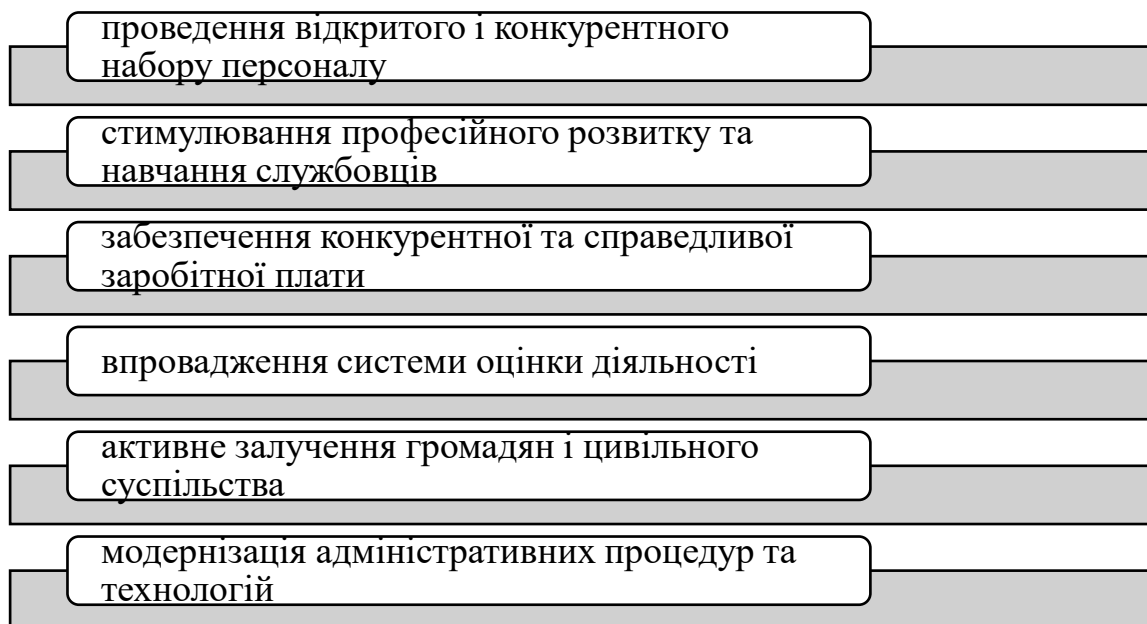

Рис. 2. Основні напрями розвитку кадрового потенціалу в органах публічної влади Великобританії, Німеччини, Польщі

Джерело: сформовано авторами

Синергетичним засадами для розвитку кадрового потенціалу в публічному управлінні Німеччини є:

- інтеграція та комплексність підходів, адже модель розвитку кадрового потенціалу інтегрує в собі весь життєвий цикл співробітника від набору до виходу на пенсію, створюючи синергію між розвитком, оцінюванням та мотивацією;
- кросфункціональна співпраця, що проявляється у формуванні міжвідомчих та міжсекторальних проектних груп для розробки та реалізації ініціатив у сфері розвитку людських ресурсів (рис. 3).

Синергетичним засадами для розвитку кадрового потенціалу в публічному управлінні Великобританії є:

- гнучкість та адаптивність, адже є наявним пристосування управлінських практик до змінних потреб та викликів, впровадження гнучких форм праці та мобільності в кар'єрі, що сприяє синергії між особистими цілями співробітників та цілями організації;

– розвиток лідерства, зокрема, зосереджені на розвитку лідерських якостей на всіх рівнях, підтримка ініціатив та інновацій, а результиуючим ефектом цього є підвищення ефективності управління (рис. 4).

Рис. 3. Синергетичні засади для розвитку кадрового потенціалу в публічному управлінні Німеччини

Джерело: сформовано авторами

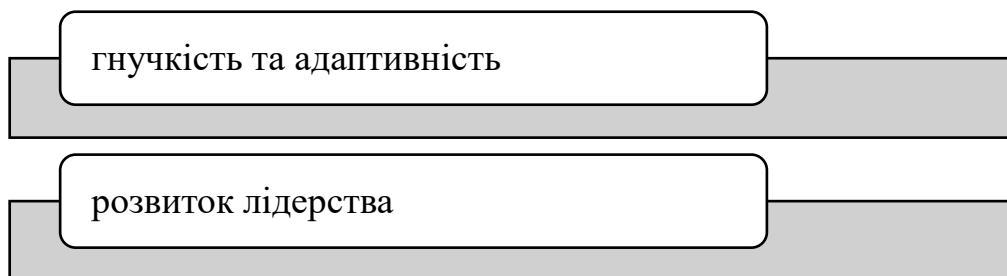

Рис. 4. Синергетичні засади для розвитку кадрового потенціалу в публічному управлінні Великобританії

Джерело: сформовано авторами

Синергетичними засадами для розвитку кадрового потенціалу в публічному управлінні Польщі є:

- інновації в навчанні та розвитку, зокрема, впровадженні сучасних ІТ-рішень та платформ для навчання та розвитку персоналу, що дозволяє досягати вищої інтеграції та взаємодії;
- прозорість та відкритість, зокрема у створенні умов для залучення громадськості та підвищення прозорості кадрових процесів через відкриті конкурси та оцінку, сприяючи формуванню довіри та взаємоповаги в суспільстві (рис. 5)

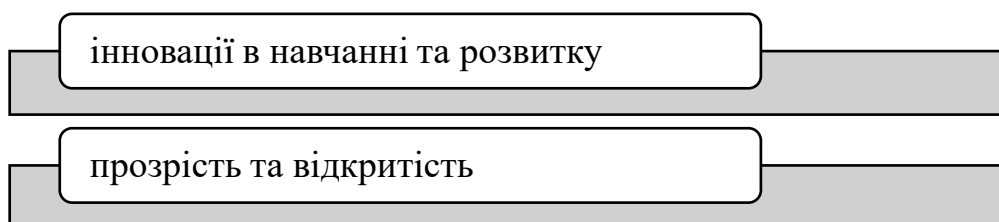

Рис. 5. Синергетичні засади для розвитку кадрового потенціалу в публічному управлінні Польщі

Джерело: сформовано авторами

.Таким чином, синергетика у кадровому управлінні не тільки сприяє оптимізації внутрішніх процесів, але й створює умови для інноваційного розвитку, підвищуючи загальну ефективність і результативність публічного управління.

Враховуючи досвід країн Європи, таких як Німеччина, Великобританія та Польща, у впровадженні синергетичних підходів в управлінні кадровим потенціалом, в Україні можна розглянути можливість адаптації цих практик з метою підвищення ефективності державного управління. Запровадження синергетичного підходу передбачатиме глибоку кооперацію між різними рівнями влади та використання передових інноваційних практик у відборі, навчанні, мотивації та розвитку кадрів. Основою такого підходу має стати зміцнення корпоративної культури, що включає в себе прозорість, відкритість до інновацій, і акцент на неперервному професійному зростанні співробітників.

Застосування синергетичних підходів у кадровому управлінні дозволить Україні підвищити ефективність публічного управління, враховуючи сучасні виклики і тенденції глобалізації, цифровізації та змін у соціально-економічному середовищі. Це також сприятиме формуванню стійкої, адаптивної та результативної системи управління, здатної ефективно реагувати на потреби громадян та виконувати завдання у складних умовах постпандемічного та поствоєнного відновлення країни.

Ключовими складовими впровадження синергетичного підходу в Україні можуть стати:

- розробка та реалізація комплексних програм навчання та розвитку для державних службовців;
- впровадження сучасних ІТ-рішень для автоматизації процесів управління, використання даних для прийняття рішень;
- створення механізмів для залучення громадськості у процеси управління.

Це дозволить не тільки підвищити якість публічних послуг, але й забезпечити більш ефективне та прозоре використання державних ресурсів.

Слід зазначити, що такий комплексний підхід вимагатиме від української влади готовності до глибоких структурних змін у системі публічного управління, здатності до швидкої адаптації та відкритості до міжнародного досвіду та інноваційних практик.

Висновки. Досвід розвинутих європейських країн, таких як Німеччина, Великобританія, та Польща, свідчить про значну ефективність, стійкість, і адаптивність їхніх систем публічного управління завдяки застосуванню синергетичних підходів. Ці підходи дозволяють посилювати співпрацю між різними рівнями влади, налагоджувати тісну взаємодію і впроваджувати інноваційні методики у кадровому управлінні, що стало особливо актуальним під час відповіді на кризові виклики, такі як пандемія Covid-19.

Синергетика сприяє інтеграції та оптимізації управлінських процесів, зокрема в контексті кадрового управління, де ключовими елементами є комплексність і крос-функціональність. В Німеччині, Великобританії та

Польщі це виражається в здатності систематично впроваджувати цифрові рішення, що підвищують узгодженість роботи між різними відомствами і зменшують адміністративні витрати, одночасно забезпечуючи високу адаптованість до змінюваних умов.

В умовах, коли Україна стикається з наслідками пандемії та зовнішньої агресії, адаптація зазначених європейських практик може відіграти вирішальну роль у підвищенні ефективності та стійкості національної системи публічного управління. Впровадження синергетичного підходу в розвиток кадрового потенціалу державної служби, що передбачає глибоку кооперацію та використання інноваційних практик, дозволить забезпечити не тільки адаптацію до сучасних викликів, а й сприятиме створенню стійкої, адаптивної та результативної системи управління.

Дослідження виконані в межах проекту, що фінансується Національним фондом досліджень України: «Оцінка наслідків впливу пандемії Covid-19 на кадровий потенціал України та визначення шляхів їх подолання». Реєстраційний номер 2021.01/0433.

Література:

1. Hauptman R., Koller D. Synergistic Interactions Improve Coordination of Pandemic Responses, Enhancing Resource Distribution // Journal of Public Health Policy. – 2021. – DOI: 10.1057/s41271-021-00291-4.
2. Shepard R., Thompson G. The Role of Synergistic Management in Optimizing Public Services During Crisis // Public Administration Review. – 2021. – DOI: 10.1111/puar.13345.
3. Smith J., Kowalski T., Piotrowski M. Digital Innovations in Public Management: An Analysis of Synergistic Approaches in Poland // European Journal of Public Administration Studies. – 2021. – DOI: 10.35467/sdq12467.
4. Коваль С., Петренко О. Обмеження застосування синергетичних підходів у публічному управлінні України: попередній аналіз // Український журнал публічного управління. – 2022. – DOI: 10.23939/ujpa2022.01.044.
5. Lambert S., O'Connor R. Educational Synergies and Pandemic Adaptation: Online Platforms and Partnerships with Tech Companies // Journal of Educational Change. – 2021. – DOI: 10.1007/s10833-021-09376-0.

References:

1. Hauptman, R., & Koller, D. (2021). Synergistic Interactions Improve Coordination of Pandemic Responses, Enhancing Resource Distribution. Journal of Public Health Policy. DOI: 10.1057/s41271-021-00291-4 [in English].
2. Shepard, R., & Thompson, G. (2021). The Role of Synergistic Management in Optimizing Public Services During Crisis. Public Administration Review. DOI: 10.1111/puar.13345 [in English].
3. Smith, J., Kowalski, T., & Piotrowski, M. (2021). Digital Innovations in Public Management: An Analysis of Synergistic Approaches in Poland. European Journal of Public Administration Studies. DOI: 10.35467/sdq12467 [in English].
4. Коваль, С., & Петренко, О. (2022). Обмеження застосування синергетичних підходів у публічному управлінні України: попередній аналіз [Limitations of Applying Synergistic Approaches in Ukrainian Public Management: A Preliminary Analysis]. Український журнал публічного управління. DOI: 10.23939/ujpa2022.01.044 [in Ukrainian].
5. Lambert, S., & O'Connor, R. (2021). Educational Synergies and Pandemic Adaptation: Online Platforms and Partnerships with Tech Companies. Journal of Educational Change. DOI: 10.1007/s10833-021-09376-0 [in English].

УДК 351.69.

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11\(39\)-162-174](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11(39)-162-174)

Медведчук Анатолій Олександрович аспірант, Запорізький національний університет, проспект Соборний, 74, м. Запоріжжя, 69063, тел.: (097) 922-77-56, <https://orcid.org/0009-0006-2471-8975>

РИЗИКИ І ВИКЛИКИ РЕАЛІЗАЦІЇ ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНИХ ПРОЕКТІВ З БУДІВНИЦТВА ОКРЕМИХ ОБ'ЄКТІВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Анотація. Удосконалення державного регулювання будівництва, пошук оптимальних шляхів реалізації будівельних проектів в умовах воєнного стану є актуальною проблемою суспільства. В умовах, що склалися в Україні у зв'язку з російською збройною агресією, виникла необхідність швидкої відбудови низки об'єктів, які складають суспільний, військовий чи економічний інтерес. Відновлення таких об'єктів стає викликом як для учасників будівництва – проектних, інжинірингових, будівельних організацій, фахівців – виконавців відповідних робіт та послуг, так і для органів державної влади й місцевого самоврядування.

Метою статті є висвітлення результатів аналітичного огляду проблем реалізації експериментальних проектів з будівництва окремих об'єктів в умовах воєнного стану.

Швидке відновлення об'єктів з дотримання основних вимог до будівель і споруд вимагає оперативних, та, водночас, виважених державно-управлінських рішень. Неможливість застосування визначених у загальному порядку дозвільно-погоджувальних процедур у багатьох випадках є об'єктивною обставиною. Водночас, ситуація, що склалася, спричинила певні ризики і виклики, які проаналізовано та висвітлено у статті.

На основі нормативно-правового, технічного і соціального підходів визначено поняття експериментального проекту як системи тимчасових владно-управлінських рішень, що встановлює особливий режим проектування та будівництва об'єктів, які складають соціальний, економічний, військовий чи інший суспільний інтерес, за якої дотримання основних вимог до будівель і споруд забезпечується у спосіб, відмінний від усталеної практики регулювання забудови територій, шляхом розподілу ризиків і відповідальності між учасниками будівництва.

Доведено доцільність і об'єктивну необхідність спрощення дозвільно-погоджувальних процедур та встановлення особливостей реалізації будівельних проектів, критична важливість яких є достатньо обґрунтованою. Водночас, наголошено на необхідності удосконалення державного регулювання

означеної проблематики через встановлення єдиних підходів до реалізації експериментальних проектів. Обґрунтовано ефективність залучення при реалізації експериментальних проектів, насамперед за договорами «Проектуй-будуй», інженера-консультанта для управління проектом, розподілу ризиків, врегулювання спорів та незалежного інженерного контролю.

Ключові слова: експериментальний проект, будівництво, ризики, удосконалення державного управління.

Medvedchuk Anatolii Oleksandrovyh Postgraduate Student, Zaporizhzhia National University, Soborni Ave., 74, Zaporizhzhia, 69063, tel.: (097) 922-7756, <https://orcid.org/0009-0006-2471-8975>

RISKS AND CHALLENGES IN THE IMPLEMENTATION OF EXPERIMENTAL PROJECTS FOR THE CONSTRUCTION OF SELECTED FACILITIES UNDER MARTIAL LAW

Abstract. Improving the state regulation of construction, finding optimal ways to implement construction projects under martial law is a pressing problem of society. In the conditions that have developed in Ukraine in connection with the Russian armed aggression, it became necessary to quickly rebuild a number of facilities that are of public, military or economic interest. The recovery of such objects becomes a challenge both for participants in construction – design, engineering, construction organizations, specialists who perform relevant works and provide services, as well as for central and local self-government bodies.

The study aims to report the insights of an analytical overview of the implementation of experimental projects for the construction of selected facilities under martial law.

The rapid recovery of facilities in compliance with the basic requirements for buildings and structures requires prompt and, at the same time, balanced public administration decisions. In many cases, the impossibility of applying generally defined permitting and approval procedures is an objective circumstance. However, the current situation has caused certain risks and challenges, which are analyzed and covered in the article.

On the basis of regulatory, technical and social approaches, the paper provides a definition of the concept of an experimental project as a system of temporary authority and management decisions that establishes a special regime for the design and construction of facilities that are of social, economic, military or other public interest, under which compliance with the basic requirements to buildings and structures is provided in a way that is different from the established practice of regulating the development of territories, by allocating risks and responsibilities between participants in construction.

The study proved the expediency and objective necessity of simplifying permitting and approval procedures, as well as defining specific features of implementing construction projects sufficiently substantiated as being of critical importance. At the same time, it emphasizes the need to improve the state regulation of the specified issues through the establishment of uniform approaches to the implementation of experimental projects. The paper substantiates the effectiveness of engaging a consulting engineer for project management, risk allocation, dispute resolution, and independent engineering control during the implementation of experimental projects, primarily under design-build contracts.

Keywords: experimental project, construction, risks, improvement of public administration.

Постановка проблеми. В умовах, що склалися в Україні у зв'язку з російською збройною агресією, виникла необхідність швидкої відбудови низки зруйнованих чи пошкоджених об'єктів, які складають суспільний, військовий чи економічний інтерес. Будівельні роботи на таких об'єктах мають виконуватися у максимально стислі строки, в складних обставинах (зачасту на прифронтових територіях), з необхідним режимом захисту інформації тощо. Такі обставини вимагали швидкого реагування та особливого підходу, що викликало появу низки актів Уряду про реалізацію експериментальних проектів з будівництва окремих об'єктів. Ситуація, що склалася, не могла не спричинити певні ризики і виклики, які буде висвітлено у статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми розвитку будівельної галузі України стали предметом наукових досліджень низки вітчизняних вчених у сфері публічного управління, технічних наук, економіки, права та ін. Методологічні підходи до формування та реалізації державної політики у сфері будівництва досліджували Ю. Прав, І. Лисов, О. Марушева. Спектр ризиків, пов'язаних з різними аспектами будівництва, висвітлюють праці О. Непомнящого, І. Лагунової, І. Хараїм. Аналіз результатів досліджень свідчить про необхідність поглибленого вивчення особливостей реалізації будівельних проектів в умовах воєнного стану та розроблення пропозицій щодо удосконалення окремих аспектів державного регулювання.

Метою статті є висвітлення результатів аналітичного огляду проблем реалізації експериментальних проектів з будівництва окремих об'єктів в умовах воєнного стану в Україні.

Виклад основного матеріалу. Сучасний стан державного управління будівництвом характеризується системними викликами, пов'язаними з необхідністю здійснення будівельної діяльності у надзвичайно складних організаційно-технічних, правових та безпекових умовах триваючої російсько-української війни.

Відновлення пошкоджених та зруйнованих внаслідок позапроектних впливів військового характеру об'єктів стає викликом як для учасників будівництва – проектних, інжинірингових, будівельних організацій, фахівців – виконавців відповідних робіт та послуг, так і для органів державної влади й місцевого самоврядування, які є замовниками будівництва та здійснюють відповідні закупівлі.

Слід враховувати масштаби збитків і руйнувань, які продовжують зростати. За даними Швидкої оцінки завданої шкоди та потреб на відновлення (RDNA3), яку оприлюднили Уряд України, Група Світового банку, Європейська Комісія та Організація Об'єднаних Націй, що охоплює завдану шкоду за майже дворічний період з 24 лютого 2022 року до 31 грудня 2023 року, прямі збитки в Україні наразі досягли майже 152 мільярдів доларів США, причому найбільш постраждалими секторами визначені житло, транспорт, торгівля та промисловість, енергетика і сільське господарство [1]. Пошкоджено або зруйновано 10% житлового фонду, від чого постраждали близько 2 млн. домогосподарств.

У поточному році, відповідно до результатів оновленої оцінки RDNA3, Україні знадобиться 15,3 мільярда доларів США на відновлення лише критичних об'єктів, мінімальну підтримку приватного сектору, відбудову соціальної інфраструктури, об'єктів енергетики, транспорту та житлового сектору [1]. До того ж, реалізація заходів з відновлення України передбачає проведення реформ, які узгоджуються з політикою та стандартами ЄС та підтримують принципи «відбудувати краще ніж було». Тож слід погодитися з висновками вчених про те, що основою державного регулювання будівництва мають залишатися концептуальні підходи, що базуються на кращих практиках держав ЄС з урахуванням вітчизняного досвіду, а забезпечення сталого розвитку будівельної галузі має стати одним із пріоритетних напрямків державної політики, особливо в умовах соціально-економічної та суспільно-політичної нестабільності та криз [2].

Швидке відновлення об'єктів з дотримання основних вимог до будівель і споруд вимагає оперативних, та, водночас, виважених державно-управлінських рішень. Неможливість застосування визначених у загальному порядку дозвільно-погоджувальних процедур у багатьох випадках є об'єктивною обставиною. Спростити процедури документального погодження для відбудови об'єктів критичної інфраструктури рекомендують і вітчизняні науковці [3, С. 370].

Одним із способів вирішення означених питань стало затвердження Кабінетом Міністрів України низки експериментальних проектів з будівництва окремих об'єктів в умовах воєнного стану.

Серед перших було започатковано експериментальний проект щодо будівництва, ремонту та інших інженерно-технічних заходів із захисту об'єктів критичної інфраструктури паливно-енергетичного сектору критичної

інфраструктури. Відповідну постанову Уряду прийнято 27 грудня 2023 року [4]. Як і в більшості подібних випадків, основні функції з організації будівництва за такими проектами покладено на Мінінфраструктури та Агентство відновлення. Замовником робіт (послуг) визначено служби відновлення та розвитку інфраструктури в областях. До участі залучено також Міненерго, ДСНС, Генштаб Збройних Сил, Адміністрацію Держспецзв'язку, операторів критичної інфраструктури, військові адміністрації тощо.

Соціально важливим є проект щодо відновлення низки населених пунктів, які постраждали внаслідок збройної агресії Російської Федерації, у Київській, Херсонській, Сумській, Харківській та Чернігівській областях, започаткований у квітні 2023 року [5].

Найбільшого поширення виконання будівельних робіт в експериментальному порядку набуло у сфері водопостачання, де руйнування є критичними, а об'єкти потребують першочергового відновлення для забезпечення невідкладних потреб населення. Зокрема, Кабінетом Міністрів України затверджено експериментальні проекти з:

– будівництва магістральних водогонів у зв'язку з необхідністю ліквідації негативних наслідків, пов'язаних із знищенням Каховської гідроелектростанції [6];

– будівництво Каховського гідровузла на р. Дніпро. Відбудова після руйнування Каховської ГЕС та забезпечення сталої роботи Дніпровської ГЕС у період відбудови [7];

– водозабезпечення у Дніпропетровській, Херсонській, Запорізькій та Миколаївській областях [8];

– водозабезпечення у Донецькій області [9].

Аналогічні підходи застосовано щодо створення в будівлях і спорудах закладів освіти захищених просторів [10]. Експериментальні проекти реалізуються також на етапі проведення обстеження знищених та пошкоджених об'єктів нерухомого майна, зокрема із застосуванням інформаційних продуктів дистанційного зондування Землі [11] тощо.

Детальному аналізу означених актів Уряду має передувати термінологічне розмежування понять «експериментальний проект» і «експериментальне будівництво», які у повсякденному вжитку через граматичну схожість часто ототожнюють.

Експериментальне будівництво тривалий час в Україні реалізувалося в установленому Порядку [11] з метою практичної апробації нових науково-технічних розробок у сфері будівництва, архітектури і галузі будматеріалів, що мали за мету вдосконалення архітектурно-планувальних рішень, підвищення експлуатаційних характеристик, зниження матеріаломісткості, покращення енергозбереження, впровадження передових методів проведення будівельних робіт. Результатом такого будівництва враховувалися при розробці законодавчих і нормативних актів, а самі об'єкти, до яких

включалися найбільш складні містобудівні утворення, окремі будівлі і споруди різного призначення, споруджувалися відповідно до спеціально розроблених програм під посиленою увагою і контролем. У 2019 році наказ Міністерства України у справах будівництва і архітектури «Про затвердження Положення про експериментальне будівництво» [11] визнано таким, що втратив чинність, а спроби визначити правові підстави для такого документа та затвердити його нову редакцію на цей час не мали успіху.

Експериментальні проекти, на відміну від експериментального будівництва, за своїм змістом є спрощеною процедурою здійснення проектування і будівництва об'єктів, яка передбачає можливість не застосовувати окремі етапи документального погодження, отримання дозволів, землевідведення, експертизи проектної документації тощо.

На основі аналізу нормативно-правового, технічного і соціального підходів до реалізації експериментальних проектів з будівництва окремих об'єктів в умовах воєнного стану пропонуємо таке узагальнене їх визначення:

Експериментальний проект – це система тимчасових владно-управлінських рішень, що встановлює особливий режим проектування та будівництва об'єктів, які складають соціальний, економічний, військовий чи інший суспільний інтерес, за якої дотримання основних вимог до будівель і споруд забезпечується у спосіб, відмінний від усталеної практики регулювання забудови територій, шляхом розподілу ризиків і відповідальності між учасниками будівництва.

Спільними рисами реалізації більшості експериментальних проектів з будівництва окремих об'єктів в умовах воєнного стану є:

- право замовника здійснювати будівництво без відведення земельної ділянки та оформлення речових прав на неї;
 - можливість спорудження об'єктів без відповідності містобудівній документації, що за звичайних умов не допускається, і без отримання містобудівних умов та обмежень забудови земельної ділянки;
 - звільнення таких об'єктів від обов'язкового проходження експертизи як завершального етапу проектування і способу нормоконтролю, та виконання будівельних робіт без отримання експертного висновку щодо проектної документації на будівництво;
 - реалізація проектів без використання Єдиної державної електронної системи у сфері будівництва, яка останніми роками стала універсальною платформою цифровізації будівельних процесів;
 - спрощений порядок отримання спеціального дозволу на використання лісових ресурсів у разі необхідності вирубуванні дерев і чагарників на земельних ділянках лісгосподарського призначення;
 - можливість виконання будівельних робіт без отримання дозвільних документів в органах державного архітектурно-будівельного контролю тощо.
- Зазвичай, актами Уряду про затвердження експериментальних проектів передбачається, що під час їх реалізації не застосовуються деякі постанови

Кабінету Міністрів України, що регулюють, зокрема, питання державного фінансування капітального будівництва, відбору інвестиційних проектів, для реалізації яких надається державна підтримка, управління державними інвестиціями, здійснення розпорядниками (одержувачами) бюджетних коштів попередньої оплати товарів, робіт і послуг, що закупаються за бюджетні кошти тощо.

Відмінності окремих експериментальних проектів зумовлені, здебільшого, особливостями самих об'єктів, що споруджуються: їх функціональним призначенням, масштабом та складністю будівництва, режимом обмеження доступу до інформації тощо. Однак часто різні підходи до врегулювання дозвільно-реєстраційних процедур не знаходять очевидного та логічного обґрунтування.

Так, по різному у різних постановках Уряду вирішуються питання прийняття в експлуатацію закінчених будівництвом об'єктів. При цьому врегулювання цього важливого з точки зору подальшої правової долі об'єкта нерухомості етапу здійснюється в часом діаметрально протилежних спосіб: починаючи з повної відмови від процедури прийняття в експлуатацію [4], включаючи половинчасті рішення про проведення такої процедури з певними особливостями (без зазначення відомостей про земельну ділянку, містобудівні умови та обмеження, дозвільні документи, результати контрольного геодезичного знімання) [6], і аж до застосування ustalеної процедури, передбаченої законодавством на цьому етапі для всіх об'єктів будівництва [5]. У деяких випадках цей етап залишився неврегульованим [7, 8 та 9]: встановлено, що закінчені будівництвом об'єкти передаються власнику чи балансоутримувачу «після їх прийняття в експлуатацію», при цьому не враховано, що відповідно до законодавства можливість прийняття в експлуатацію об'єктів, що споруджувалися без отримання дозволу на виконання будівельних робіт, не передбачена.

Новацією деяких експериментальних проектів є використання договорів «Проектуй-будуй», за якими на підрядника покладається не лише виконання будівельних робіт, але й розроблення проектної документації на будівництво. Такі договори в міжнародній практиці організації будівництва вже досить поширені, в той час як в Україні вони тільки апробуються, зокрема – більш активно використовуються при реалізації саме експериментальних проектів.

Проте, в умовах спрощених дозвільно-реєстраційних процедур реалізація експериментальних проектів за договором «Проектуй-будуй» спричиняє низку ризиків і невирішених питань, зокрема, щодо:

- визначення очікуваної вартості будівництва за відсутності проектної документації;
- чітких і однозначних характеристик та вимог до об'єкта будівництва, включаючи об'ємно-планувальні, архітектурні, конструктивні, технічні, технологічні вирішення, що визначаються проектною документацією;

– правової невизначеності організації самих процедур проектування та будівництва в умовах, коли дозвіл на будівництво не вимагається, а експертиза проектної документації може не проводитися. Наслідком такої невизначеності може бути неякісне будівництво або ж виконання підрядником будівельних робіт, які у подальшому не увійдуть до затвердженого проекту, та, як наслідок, неефективне використання коштів та/або збитки підрядників.

Майже дворічна практика реалізації експериментальних проектів дозволила виявити окремі нагальні проблеми. Способи їх вирішення можна спостерігати у вигляді змін до актів Уряду. Зокрема, поступово знаходять правове вирішення та закріплення питання укладення договору «Проектуй-будуй» в частині послідовності проектних і будівельних робіт [6], де встановлено, що за договором, який покладає на підрядника як проектні роботи, так і будівництво, будівельні роботи можуть виконуватися двома способами:

1) відповідно до вимог законодавства у сфері будівництва (спочатку розроблення проекту, включаючи його експертизу у передбачених законом випадках та обсязі, затвердження проекту замовником будівництва, і лише після цього – виконання будівельних робіт);

2) шляхом одночасного проектування та будівництва (відповідно до окремих проектних рішень та/або частин проектної документації на будівництво, які мають бути розроблені підрядником та підписані головним інженером проекту).

В останньому випадку проектна документація затверджується з урахуванням окремих проектних рішень та/або частин, розроблених раніше, що певною мірою запобігає ризикам неякісного будівництва, однак не вирішує питання взаємоузгодженості між собою таких фрагментів проекту, що розробляються і реалізуються в режимі реального часу; ефективної взаємодії всіх учасників будівництва; обліку фактично виконаних робіт на етапі, коли проектна документація не затверджена та, відповідно, технічний нагляд ще не здійснюється тощо.

За таких умов замовники будівництва часто приймають рішення про залучення інженера-консультанта як суб'єкта господарювання, що має у своєму складі відповідних сертифікованих фахівців та потужну команду ключового персоналу, для управління проектом, розподілу ризиків, врегулювання спорів та незалежного інженерного контролю. Так, профільне міністерство постійно наголошувало, що на кожній із ділянок магістрального водогону, який буде Агентство відновлення, працювали інженери-консультанти та представники незалежного технічного нагляду [13].

Аналітичний огляд реалізації експериментальних проектів дозволяє виділити наступні ключові ризики та виклики, що потребують спільних організаційних, інженерних, правових та технічних рішень як на етапі практичної реалізації, так і в площині нормативно-правового регулювання.

По-перше, викликає застереження невідповідність установленого правового регулювання реалізації експериментальних проектів актам вищої юридичної сили, насамперед – Закону України «Про регулювання містобудівної діяльності». Тимчасовий характер актів Уряду про реалізацію експериментальних проектів не відмінює довготривалих наслідків, що можуть бути спричинені, до прикладу, спорудженням об'єктів без відповідності містобудівній документації, без отримання містобудівних умов та обмежень забудови земельної ділянки та права на виконання будівельних робіт.

По-друге, ризикованими вбачаються підходи щодо здійснення забудови без землевідведення і без оформлення речових прав на земельні ділянки. Надання доручень майбутнім балансоутримувачам, обласним військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування забезпечити у повоєнний період вилучення, викуп чи відведення в установленому законодавством порядку земельних ділянок, оформлення речових прав на них та відшкодування збитків власникам землі і землекористувачам має підкріплюватися відповідним фінансовими ресурсами.

По-третє, прийняття в експлуатацію закінчених будівництвом об'єктів, що будуть споруджені в рамках експериментальних проектів, за відсутності документів, що підтверджують право власності чи користування земельною ділянкою, експертних звітів за результатами експертизи проектної документації на будівництво, та, насамперед, документів, що дають право на виконання будівельних робіт, є проблематичним. Цей етап потребує додаткового врегулювання у більшості випадків, якщо тільки відповідними актами Уряду не передбачено, що такі об'єкти не потребують прийняття в експлуатацію (що, у свою чергу може допускатися, якщо в подальшому не потребується державна реєстрація права власності на новостворене або реконструйоване в рамках експериментального проекту нерухоме майно).

Окрема увага при здійсненні відбудови України загалом та реалізації експериментальних проектів з будівництва окремих об'єктів в умовах воєнного стану зокрема приділяється корупційним ризикам, що можуть виникнути, та запобіжникам щодо їх недопущення. Це обумовлено як об'єктивними потребами удосконалення управління будівництвом і підвищення його ефективності, так і вимогами міжнародних фінансових організацій, іноземних інвесторів та донорів, завданнями, закріпленими у міжнародних зобов'язаннях та програмних документах України.

Національним агентством з питань запобігання корупції проведено комплексний аналіз процесів відбудови на прикладі експериментального проекту щодо відновлення населених пунктів, які постраждали внаслідок збройної агресії РФ [14]. Фахівці НАЗК проаналізували відповідну нормативно-правову базу, матеріали Агентства відновлення і служб відновлення та розвитку інфраструктури в областях, інформацію обласних державних (війсь-

кових) адміністрацій та органів місцевого самоврядування, та ідентифікували такі можливі корупційні ризики:

- 1) можливі зловживання під час відбору об'єктів, які підлягають відновленню, та формування їх переліку;
- 2) можливі зловживання під час затвердження переліку об'єктів, що підлягають відновленню;
- 3) ймовірність збільшення вартості відновлення об'єктів;
- 4) можливість встановлення дискримінаційних вимог до учасників публічних закупівель;
- 5) ймовірність штучного завищення вартості будівельних матеріалів;
- 6) недосконалий механізм відбору доброчесних учасників публічних закупівель під час реалізації експериментального проекту;
- 7) можливі зловживання під час визначення видів будівництва;
- 8) можливі зловживання під час передачі функцій замовника будівництва власниками об'єктів приватної власності Службам відновлення;
- 9) можливі зловживання під час виконання функцій замовника;
- 10) можливе неефективне використання коштів фонду під час реалізації експериментального проекту [14].

Відтак, згідно положень наведеного аналізу НАЗК, реалізація можливих корупційних ризиків в рамках реалізації досліджуваного експериментального проекту та у сфері відновлення загалом може мати стратегічні наслідки, що охоплюють неефективне використання коштів, зниження донорського фінансування через втрату довіри міжнародних партнерів, зменшення рівня довіри суспільства до державних інституцій, порушення принципів децентралізації, перешкоджання діяльності місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування, створення негативного іміджу процесів відновлення, порушення державою прав людини та громадянина [14, С. 39].

Загалом, один із головних ризиків при реалізації експериментальних проектів з будівництва окремих об'єктів в умовах воєнного стану пов'язаний із правовою невизначеністю, коли можливість здійснювати проектування і будівництво без застосування чітко врегламентованих містобудівних процедур не підкріплюється встановленням нових вимог чи інструментів, хоча б спрощених. То ж дотримання під час проектування і будівництва основних вимог до будівель і споруд з урахуванням їх функціонального призначення, ефективного використання коштів та запобігання корупції має забезпечуватися у спосіб, відмінний від усталеної практики регулювання забудови територій, шляхом розподілу ризиків і відповідальності між учасниками будівництва.

Висновки. Аналітичний огляд результатів дослідження проблем реалізації експериментальних проектів з будівництва окремих об'єктів в умовах воєнного стану дозволяє дійти висновку про доцільність і об'єктивну необхідність спрощення дозвільно-погоджувальних процедур та встановлення особливостей реалізації будівельних проектів, критична важливість яких є

достатньо обґрунтованою. Водночас, певна безсистемність врегулювання означених питань може мати наслідком виникнення ризиків (організаційних, юридично-правових, технічних та технологічних), що потребує удосконалення державного регулювання цієї проблематики. Зокрема, доцільно встановити єдині підходи до реалізації експериментальних проектів та замість збільшення кількості окремих актів Уряду прийняти єдиний комплексний документ, що визначатиме загальні підходи до спорудження, реконструкції чи капітального ремонту всіх об'єктів з можливістю врахування специфіки кожного. При реалізації експериментальних проектів, особливо у разі організації будівництва за договорами «Проектуй-будуй», доведено ефективність залучення інженера-консультанта для управління проектом, розподілу ризиків, врегулювання спорів та незалежного інженерного контролю.

Література:

1. Світовий банк. Україна - Третя швидка оцінка шкоди та потреб (RDNA3) : лютий 2022 р. - грудень 2023 р.. Вашингтон : Група Світового банку. URL: <http://documents.worldbank.org/curated/en/099021324115085807/P1801741bea12c012189ca16d95d8c2556a>
2. Nepomnyashchy, O., Marusheva, O., Prav, Y., Shandryk, V., & Zhebelev, I. (2022). Conceptual approaches to state regulation of the construction industry: the experience of Ukraine and EU states. *Amazonia Investiga*, 11(54), 199-207. DOI: doi.org/10.34069/AI/2022.54.06.19
3. Коба О. Ризики і загрози економічної безпеки будівельної галузі України в умовах воєнного стану. *Eurasian Scientific Discussions* : матеріали IV міжнар. наук.-практ. конф. 8-10 трав. 2022 р., Барселона. URL: <https://sci-conf.com.ua/iv-mezhdunarodnaya-nauchno-prakticheskaya-konferentsiya-eurasian-scientific-discussions-8-10-maya-2022-goda-barselona-ispaniya-arhiv/>
4. Про реалізацію експериментального проекту щодо будівництва, ремонту та інших інженерно-технічних заходів із захисту об'єктів критичної інфраструктури паливно-енергетичного сектору критичної інфраструктури : Постанова Кабінету Міністрів України від 27 груд. 2022 р. № 1482. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1482-2022-%D0%BF#n24>
5. Про реалізацію експериментального проекту щодо відновлення населених пунктів, які постраждали внаслідок збройної агресії Російської Федерації : Постанова Кабінету Міністрів України від 25 трав. 2023 р. № 382. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/382-2023-%D0%BF#n10>
6. Про виділення коштів з фонду ліквідації наслідків збройної агресії для реалізації експериментального проекту з будівництва магістральних водогонів у зв'язку з необхідністю ліквідації негативних наслідків, пов'язаних із знищенням Каховської гідроелектростанції : Постанова Кабінету Міністрів України від 06 черв. 2023 р. № 566. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/566-2023-%D0%BF>
7. Про реалізацію експериментального проекту «Будівництво Каховського гідровузла на р. Дніпро. Відбудова після руйнування Каховської ГЕС та забезпечення сталої роботи Дніпровської ГЕС у період відбудови : Постанова Кабінету Міністрів України від 18 лип. 2023 р. № 730. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/730-2023-%D0%BF>
8. Деякі питання реалізації експериментального проекту з водозабезпечення у Дніпропетровській, Херсонській, Запорізькій та Миколаївській областях : Постанова Кабінету Міністрів України від 25 лип. 2023 р. № 771. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/771-2023-%D0%BF>
9. Деякі питання реалізації експериментального проекту з водозабезпечення у Донецькій області : Постанова Кабінету Міністрів України від 02 серп. 2024 р. № 869. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/869-2024-%D0%BF>

10. Про реалізацію експериментального проекту щодо створення в будівлях і спорудах закладів освіти захищених просторів (приміщень для фізичного захисту) : Постанова Кабінету Міністрів України від 13 серп. 2024 р. № 926. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/926-2024-%D0%BF>

11. Про реалізацію експериментального проекту щодо проведення обстеження знищених окремих категорій об'єктів нерухомого майна, зокрема із застосуванням інформаційних продуктів дистанційного зондування Землі : Постанова Кабінету Міністрів України від 27 жовт. 2023 р. № 1185. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1185-2023-%D0%BF>

12. Про затвердження Положення про експериментальне будівництво : Наказ Мінбуду від 27 груд. 1993 р. № 245. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0025-94>

13. Роботи на магістральному водогоні, який будує Агентство відновлення, майже завершені : веб-сайт Мінінфраструктури. URL: <https://mtu.gov.ua/news/35132.html>

14. Топ-10 корупційних ризиків під час реалізації експериментального проекту щодо відновлення населених пунктів, які постраждали внаслідок збройної агресії РФ : Стратегічний аналіз корупційних ризиків 2024. Веб-сайт НАЗК URL: <https://nazk.gov.ua/pdfjs/?file=/wp-content/uploads/Pages/91/60/9160bc3bbbd748dda8f7e3b50cd966808f91433e5dbbd1bb3849ed11d91c10433310860.pdf>

References:

1. Svitovij bank. Ukraïna - Tretja shvidka ocinka shkodi ta potreb (RDNA3) [The World Bank. Ukraine - Third Rapid Assessment of Damage and Needs (RDNA3)]. *documents.worldbank.org* Retrieved from <http://documents.worldbank.org/curated/en/099021324115085807/P1801741bea12c012189ca16d95d8c2556a> [in Ukrainian].

2. Nepomnyashchyy, O., Marusheva, O., Prav, Y., Shandryk, V., & Zhebelev, I. (2022). Conceptual approaches to state regulation of the construction industry: the experience of Ukraine and EU states. *Amazonia Investiga*, 11(54), 199-207. DOI: doi.org/10.34069/AI/2022.54.06.19 [in English].

3. Koba, O. Riziki i zagrozi ekonomichnoï bezpeki budivel'noï galuzi Ukraïni v umovah voennogo stanu [Risks and threats to the economic security of the construction industry of Ukraine in the conditions of martial law]. *Proceedings from IV Mizhnarodna naukovo-praktychna konferentsiia « Eurasian Scientific Discussions » – The Fourth International Scientific and Practical Conference « Eurasian Scientific Discussions »*. (pp. 199-207). Barselona [in Ukrainian].

4. Postanova Kabinetu Ministriv Ukraïni “Pro realizaciju eksperimental'nogo proektu shhodo budivnictva, remontu ta inshih inzhenerno-tehnichnih zahodiv iz zahistu ob'ektiv kritichnoï infrastrukturi palivno-energetichnogo sektoru kritichnoï infrastrukturi” [The Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine “On the implementation of an experimental project regarding the construction, repair and other engineering and technical measures for the protection of critical infrastructure facilities of the fuel and energy sector of critical infrastructure: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine”]. (n.d). *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1482-2022-%D0%BF#n24> [in Ukrainian].

5. Postanova Kabinetu Ministriv Ukraïni “Pro realizaciju eksperimental'nogo proektu shhodo vidnovlennja naselenih punktiv, jaki postrazhdali vnaslidok zbrojnoï agresii Rosijs'koï Federacii” [The Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine “On the implementation of an experimental project on the restoration of settlements that suffered as a result of the armed aggression of the Russian Federation”]. (n.d). *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/382-2023-%D0%BF#n10> [in Ukrainian].

6. Postanova Kabinetu Ministriv Ukraïni “Pro vidilennja koshtiv z fondu likvidacii naslidkiv zbrojnoï agresii dlja realizacii eksperimental'nogo proektu z budivnictva magistral'nih vodogoniv u zv'jazku z neobhidnistju likvidacii negativnih naslidkiv, pov'jazanih iz znishhennjam

Kahovs'koï gidroelektrostantsii” [The Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine “On the allocation of funds from the fund for liquidation of the consequences of armed aggression for the implementation of an experimental project on the construction of main water pipelines in connection with the need to liquidate the negative consequences associated with the destruction of the Kakhovskaya hydroelectric power station”]. (n.d). *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/566-2023-%D0%BF> [in Ukrainian].

7. Postanova Kabinetu Ministriv Ukraïni “Pro realizaciju eksperimental'nogo proektu «Budivnictvo Kahovs'kogo gidrovuzla na r. Dnipro. Vidbudova pislja rujnuvannja Kahovs'koï GES ta zabezpechennja staloi roboti Dniprovs'koï GES u period vidbudovi” [The Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine “About the implementation of the experimental project “Construction of the Kakhovsky hydroelectric station on the Dnipro River. Reconstruction after the destruction of the Kakhovskaya HPP and ensuring stable operation of the Dniprovskaya HPP during the reconstruction period”]. (n.d). *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/730-2023-%D0%BF> [in Ukrainian].

8. Postanova Kabinetu Ministriv Ukraïni “Dejaki pitannja realizacii eksperimental'nogo proektu z vodozabezpechennja u Dnipropetrovs'kij, Hersons'kij, Zaporiz'kij ta Mikolaïvs'kij oblastjah” [The Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine “Some issues of implementation of the experimental project on water supply in Dnipropetrovsk, Kherson, Zaporizhia and Mykolaiv regions”]. (n.d). *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/771-2023-%D0%BF> [in Ukrainian].

9. Postanova Kabinetu Ministriv Ukraïni “Dejaki pitannja realizacii eksperimental'nogo proektu z vodozabezpechennja u Donec'kij oblasti” [The Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine “Some issues of the implementation of the experimental project on water supply in the Donetsk region.”]. (n.d). *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/869-2024-%D0%BF> [in Ukrainian].

10. Postanova Kabinetu Ministriv Ukraïni “Pro realizaciju eksperimental'nogo proektu shhodo stvorennja v budivljah i sporudah zakladiv osviti zahishhenih prostoriv (primishhen' dlja fizichnogo zahistu)” [The Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine “On the implementation of an experimental project on the creation of protected spaces (premises for physical protection) in buildings and structures of educational institutions”]. (n.d). *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/926-2024-%D0%BF> [in Ukrainian].

11. Postanova Kabinetu Ministriv Ukraïni “Pro realizaciju eksperimental'nogo proektu shhodo provedennja obstezhennja znishhenih okremih kategorij ob'ektiv neruhomogo majna, zokrema iz zastosuvannjam informacijnih produktiv distancijnogo zonduvannja Zemli” [The Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine “On the implementation of an experimental project regarding the survey of destroyed individual categories of real estate objects, in particular with the use of information products of remote sensing of the Earth”]. (n.d). *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1185-2023-%D0%BF> [in Ukrainian].

12. Nakaz Minbudu “Pro zatverdzhennja Polozhennja pro eksperimental'ne budivnictvo” [The Order of the Ministry of Construction “On the approval of the Regulation on experimental construction”]. (n.d). *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0025-94> [in Ukrainian].

13. Roboti na magistral'nomu vodogoni, jakij budue Agentstvo vidnovlennja, majzhe zaversheni [Work on the water main, which is being built by the Recovery Agency, is almost complete]. *mtu.gov.ua* Retrieved from <https://mtu.gov.ua/news/35132.html> [in Ukrainian].

14. Top-10 korupcijnih rizikiv pid chas realizacii eksperimental'nogo proektu shhodo vidnovlennja naselenih punktiv, jaki postrazhdali vnaslidok zbrojnoï agresii rf : Strategichnij analiz korupcijnih rizikiv 2024 [Top-10 corruption risks during the implementation of the experimental project on the restoration of settlements that suffered as a result of the armed aggression of the Russian Federation: Strategic analysis of corruption risks 2024]. *nazk.gov.ua* Retrieved from <https://nazk.gov.ua/pdfjs/?file=/wp-content/uploads/Pages/91/60/9160bc3bbbd748dda8f7e3b50cd966808f91433e5dbbd1bb3849ed11d91c10433310860.pdf> [in Ukrainian].

УДК 35.08

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11\(39\)-175-184](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11(39)-175-184)

Назаренко Антон Михайлович аспірант, Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України, <https://orcid.org/0009-0000-9682-8432>

СУЧАСНІ АСПЕКТИ КОМПЛЕКСНОГО ПІДХОДУ ДО РОЗВИТКУ МІСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ

Анотація. У статті проаналізовані сучасні аспекти комплексного підходу до розвитку міських територій. У кожного міста має бути комплексна стратегія розвитку. Недостатньо дбати просто про благоустрій окремих територій, що неминуче зупиниться, як тільки закінчатся гроші. Сучасний світ розвивається за принципом, в основу якого лежить багатофункціональність та цифровізація. Центр будь-якого міста – складне утворення, де все знаходиться в одному місці: житло, робота, майданчики для відпочинку та занять спортом, організації, що надають побутові послуги. І, що важливо, все це розташоване в інфраструктурній доступності. Тому велику роль відіграють гарне озеленення та якісніше середовище для життя. У будь-якого проекту завжди є чотири ключові автори: адміністрація, яка формує цілі та завдання розвитку; бізнес, який бере участь у розвитку самотужки та власними коштами; спеціалісти, які працюють над проектом; жителі міста, реакція яких дозволяє правильно оцінити значення проекту міста. Останні дуже важливі, тому що без зворотного зв'язку не будуть зрозумілі запити населення, адже потрібно їх аналізувати та обов'язково робити висновки, ґрунтуючись на економічних можливостях та професійних знаннях.

Зазначено, що на сьогоднішній день існує тенденція розвитку міського середовища шляхом зниження споживання енергетичних, матеріальних та територіальних ресурсів. Дані тенденції прямо чи опосередковано змінюють умови та вимоги до розробки комплексного підходу до розвитку міських територій та загалом до підготовки інвестиційно-будівельних проектів. Під комплексним розвитком міських територій слід розуміти формування комплексного та збалансованого містобудівного рішення, яке дозволяє досягти високих економічних, соціальних та екологічних результатів, а також синергетичного ефекту від їх поєднання на певній території.

До факторів, які сприяють формуванню локальних міських територій в Україні варто відносити необхідність диверсифікації місцевої економіки та стимулювання розвитку бізнесу в мономістах; дефіцит фінансового капіталу підприємств у депресивних регіонах при реалізації інфраструктурних проектів; високий рівень соціально-економічної нерівності між міськими територіями; дефіцит коштів муніципальних бюджетів, а також відсутність

внутрішніх механізмів стимулювання залучення податкових і неподаткових доходів.

Ключові слова: публічне управління, державне регулювання, містобудування, інвестиції, сталий розвиток, екологічна політика, цифровізація, інновації.

Nazarenko Anton Mykhaylovych postgraduate student at the V. M. Koretsky Institute of State and Law of the NAS of Ukraine, <https://orcid.org/0009-0000-9682-8432>

MODERN ASPECTS OF A COMPREHENSIVE APPROACH TO THE DEVELOPMENT OF URBAN TERRITORIES

Abstract. The article analyzes modern aspects of a comprehensive approach to the development of urban territories. Every city should have a comprehensive development strategy. It is not enough to simply care about the improvement of individual territories, which will inevitably stop as soon as the money runs out. The modern world develops according to the principle based on multifunctionality. The center of any city is a complex formation where everything is located in one place: housing, work, recreation and sports grounds, organizations that provide household services. And, importantly, all this is located within walking distance. Therefore, good landscaping and a better living environment play a big role. Any project always has four key authors: the administration, which forms the goals and objectives of development; business that participates in the development on its own and with its own funds; specialists working on the project; city residents, whose reaction allows us to correctly assess the significance of the city project. The latter are very important, because without feedback, the requests of the population will not be understood, because they need to be analyzed and necessarily drawn conclusions based on economic opportunities and professional knowledge.

Today, there is a trend towards the development of the urban environment by reducing the consumption of energy, material and territorial resources. These trends directly or indirectly change the conditions and requirements for the development of an integrated approach to the development of urban areas and in general to the preparation of investment and construction projects. The integrated development of urban areas should be understood as the formation of a comprehensive and balanced urban planning solution that allows achieving high economic, social and environmental results, as well as the synergistic effect of their combination in a certain territory.

Factors that contribute to the formation of local urban areas in Ukraine include the need to diversify the local economy and stimulate business development in mono-cities; deficit of financial capital of enterprises in depressed regions when implementing infrastructure projects; high level of socio-economic inequality between urban areas; deficit of municipal budgets, as well as the lack of internal mechanisms to stimulate the attraction of tax and non-tax revenues.

Keywords: public administration, state regulation, urban planning, investments, sustainable development, environmental policy, digitalization, innovation.

Постановка проблеми. Стійкий та ефективний розвиток міст неможливий без комплексного підходу до реалізації процесів обґрунтування та розробки управлінських рішень у рамках містобудування. В даний час в містах України спостерігається тенденція укрупнення будівельного бізнесу і як наслідок, проявляється інтерес до масштабних інвестиційно-будівельних проектів. При цьому, держава, у свою чергу, прагне стимулювати житлове будівництво шляхом залучення в обіг великих неосвоєних територій або територій, що неефективно використовуються. Комплексне освоєння та розвиток територій - основа формування сучасного урбаністичного середовища. Така форма розвитку території забезпечує отримання можливості поліпшення інвестиційного клімату при реалізації проектів та дозволяє уникнути створення ізольованих спальних районів, які без власних точок тяжіння, фінансово-економічних та культурно-освітніх пластів з часом втрачають свою споживчу привабливість, перетворюючись на депресійні гетто.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми державного управління у сфері містобудування, застосування цифровізації у системі містобудування, аналіз проблем та перспектив розвитку державного управління у сфері містобудування аналізують економісти, правознавці, соціологи, політологи, науковці у сфері публічного управління. Найбільш ґрунтовними, на нашу думку є дослідження таких науковців як І. Батурко, С. Бурмистрова, В. Вершинина, М. Габрель, В. Гринев, В. Лисенко, М. Мельник, О. Рибак, О. Сергієнко, М. Хар, Ю. Чепелевський, С. Чукут, А. Шевчук, Є. Юрченко та інших.

Мета статті – системний аналіз сучасних аспектів комплексного підходу до розвитку міських територій.

Виклад основного матеріалу. Під комплексним розвитком міських територій слід розуміти формування комплексного та збалансованого містобудівного рішення, яке дозволяє досягти високих економічних, соціальних та екологічних результатів, а також синергетичного ефекту від їх поєднання на певній території.

До факторів, які сприяють формуванню локальних міських територій в Україні варто відносити необхідність диверсифікації місцевої економіки та стимулювання розвитку бізнесу в мономістах; дефіцит фінансового капіталу підприємств у депресивних регіонах при реалізації інфраструктурних проектів; високий рівень соціально-економічної нерівності між міськими територіями; дефіцит коштів муніципальних бюджетів, а також відсутність внутрішніх механізмів стимулювання залучення податкових і неподаткових доходів.

При цьому, сучасний етап стратегічного управління міськими територіями нашої країни стикається з низкою наступних актуальних проблем, як

відсутність системи достовірної оцінки ресурсного потенціалу міських територій, відсутність єдиної методології проведення оцінки інвестиційної привабливості міських територій, відсутність сприйняття практичної ролі територіального брендингу, і навіть низька роль органів місцевого самоврядування. Звичайно в умовах війни виникають і інші проблеми такі як: захист населення від обстрілів, захист міської інфраструктури та логістичних зв'язків, будівництва бомбосховищ, формування системної діяльності щодо формування безпечних будівель тощо.

Виходячи з цього, виникає необхідність розробки та вжиття заходів, спрямованих на формування локальних міських територій.

Першим напрямом прийняття заходів щодо формування локальних міських територій в Україні є реалізація екологічного аспекту сталого розвитку. Стан навколишнього середовища визначається взаємодією природної та антропогенної підсистем міського середовища, негативним результатом якого є екологічні проблеми [1].

Для того, щоб підвищити рівень ефективності системи управління екологічними аспектами для забезпечення сталого розвитку локальних міських територій і підвищення рівня якості життя населення (шляхом поліпшення показників екологічного і соціального характерів), необхідно застосування наступних інструментів, серед яких:

- оптимізація використання ресурсної бази промисловими підприємствами;
- впровадження екологічних та енергозберігаючих технологій;
- впровадження обов'язкової екологічної експертизи та зовнішнього аудиту;
- попередження та ліквідація всіх можливих надзвичайних техногенних подій;
- розвиток системи професійної освіти екологічного менеджменту для керівників та співробітників промислових підприємств.

Другим напрямом прийняття заходів щодо формування локальних міських територій в Україні є вирішення актуальних питань і проблем при забезпеченні комплексного благоустрою, що можливо на всіх стадіях містобудівного та архітектурно-будівельного проектування житлових об'єктів міської території.

Докладніший список заходів благоустрою житлових територій, спрямованих на формування локальних міських територій, продемонстровано на малюнку 1.

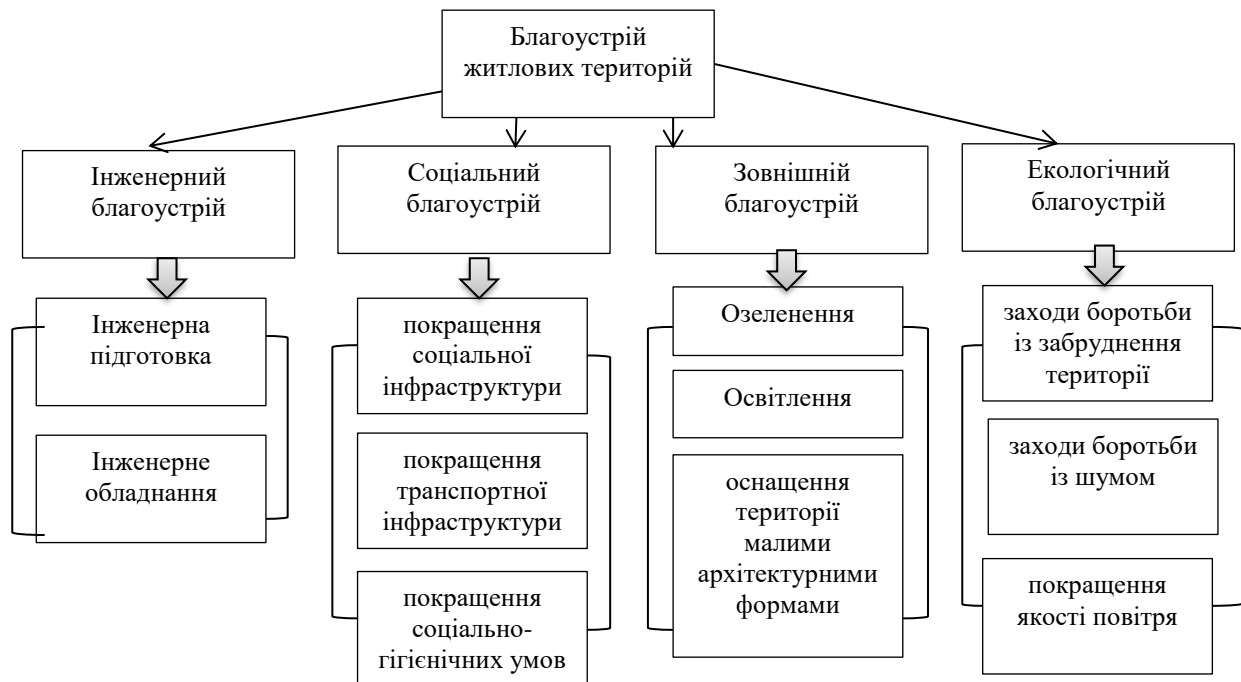

Рис. 1. Заходи щодо благоустрою міських територій

Проведення заходів щодо благоустрою житлових міських територій включає інженерне благоустрій, соціальний благоустрій, зовнішній благоустрій та екологічне благоустрій.

Третім напрямом прийняття заходів щодо формування локальних міських територій в Україні є практичне застосування та розвиток концепції Smart City (Розумне місто) у рамках муніципальних утворень, що виступає досить важливим інструментом у процесі управління локальними міськими територіями [2].

Впровадження концепції «Розумне місто» спрямоване на підвищення конкурентоспроможності українських міст, формування ефективної системи управління міським господарством, створення безпечних і комфортних умов для життя городян і базується на 5 ключових принципах:

- орієнтація на людину;
- технологічність міської інфраструктури;
- підвищення якості управління міськими ресурсами;
- комфортне та безпечне середовище;
- акцент на економічну ефективність, в тому числі, сервісної складової міського середовища.

Четвертим напрямом прийняття заходів щодо формування локальних міських територій в Україні є модернізація житлово-комунального комплексу за допомогою цифрових технологій.

Систематизувавши досвід розвинених країн, можна виділити такі основні напрями впливу цифровізації на реформування житлово-комунальної системи міських територій [3]:

- формування програми цифрової трансформації органів управління, які забезпечують ефективне функціонування об'єктів та інститутів житлово-комунального господарства, зокрема, що відносяться до інфраструктури галузі;

- розвиток аналітичного інструментарію, як технології Big Data, які підвищують ефективність управління галуззю і якість надання житлово-комунальних послуг громадянам;

- формування онлайн-платформ з надання послуг у галузі житлово-комунального господарства та обслуговування споживачів, а також з метою оцінки ефективності та якості надання самих послуг.

Таким чином, у рамках розробки та вжиття заходів, спрямованих на формування локальних міських територій в Україні необхідно реалізація екологічного аспекту сталого розвитку, вирішення актуальних питань і проблем при забезпеченні комплексного благоустрою, практичне застосування та розвиток концепції Smart City в рамках муніципальних утворень, а також модернізація житлово-комунального комплексу за допомогою цифрових технологій.

Наступним напрямом заходів щодо ефективного формування локальних міських територій в Україні є екологічний аспект та забезпечення цілей сталого розвитку при будівництві.

Важливим аспектом є вплив будівельного виробництва на навколишнє середовище території, що прилягає до ділянки будівництва. Оцінка впливу, моніторинг, попередження або ліквідація забруднення несуть за собою екологічні та фінансові витрати, які мають бути включені у вартість інвестиційно-будівельного проекту, що відповідно відображає ефективність проекту з урахуванням екологічних факторів.

Реалізація сталого управління будівництвом об'єктів у обмеженій міській забудові вимагає від учасників інвестиційно-будівельного проекту прийняття ефективних та об'єктивних управлінських, технічних та організаційних рішень для розробки комплексу заходів на стадії проектування об'єкта, забезпечення екологічно безпечного будівельного процесу на майданчику та надалі енергетично та екологічно ефективної експлуатації будівлі протягом усього життєвого циклу.

Одна з поточних ключових проблем щодо будівельної галузі полягає в тому, що інвестиційно-будівельні проекти недостатньо ефективні з точки зору їх здатності приносити користь своїм інвесторам. Для того, щоб зробити будівельні проекти доступнішими для замовників та інвесторів, необхідно зацікавити учасників галузі працювати над усуненням неефективних витрат та екологічних витрат, а також стимулювати підвищення безперервної інноваційності інвестиційно-будівельних проектів.

Розглянемо основні сфери застосування системи сталого управління міським будівництвом.

1. Управління вартістю забезпечення фінансової стійкості.

Цей економічний аспект сталого міського будівництва пов'язаний з різними формами витрат та фінансовими наслідками, у свою чергу, пов'язаними з будівельними ресурсами, матеріалами та всім проектом. Для управління вартістю при оцінці та виборі альтернатив слід враховувати такі міркування економічної стійкості:

- максимальне використання місцевих та доступних матеріалів;
- максимальне використання місцевої та доступної робочої сили;
- максимальне використання місцевих та доступних машин та обладнання;
- максимальне використання ресурсів при більш низьких загальних витратах і мінімізація часу простою за рахунок максимального використання ресурсів при необхідності.

2. Управління вартістю забезпечення соціальної стійкості.

Ціль соціальної стійкості пов'язана з необхідністю підвищення якості життя людей, задоволення очікувань людей та задоволення їх потреб без шкоди для інших аспектів мети. Для стійкого управління вартістю найкращі альтернативні варіанти проектних рішень мають виконувати такі соціально пов'язані функції:

- розвивати потенціал та навички людей;
- зменшити бідність серед людей;
- гарантувати здоров'я та безпеку людей під час будівництва та експлуатації;
- задовольняти потреби населення та підвищувати корпоративну соціальну відповідальність.

3. Управління вартістю забезпечення екологічної стійкості.

Екологічний аспект цілей сталого розвитку спрямований на забезпечення того, щоб безпосереднє та віддалене навколишнє середовище, на яке впливає будівельне виробництво, було сприятливим. Для того, щоб створити стійке управління вартістю в цьому аспекті, основні міркування для екологічно стійкої практики міського будівництва мають стати основою постановки цілей та оцінки альтернатив.

Найкращі альтернативи мають бути здатні:

- звести до мінімуму використання ресурсів, особливо сировини, такої, як вода та енергія, під час будівництва;
- зменшити використання ресурсів під час експлуатації об'єкта;
- звести до мінімуму використання ресурсів на етапі реконструкції та модернізації будівель;
- скоротити використання ресурсів після закінчення терміну служби об'єкта, тобто на стадії знесення;
- максимально використовувати перероблювані, відновлювані та багаторазові ресурси;

- звести до мінімуму забруднення та деградацію навколишнього середовища та сприяти дотриманню екологічних норм.

Важливим аспектом формування та розвитку локальних міських територій в Україні є також проекти комплексного розвитку вільних від забудови міських територій. Інша група включає проекти комплексного розвитку забудованих територій.

Реновація територій, забудованих будинками першого покоління індустріального домобудування та аварійним фондом, є одним з пріоритетів житлової політики великих міст України. Було багато спроб, наприклад, реконструювати або знести старі будівлі та оновити їх у місті Києві. Нині формується механізм реалізації таких проектів.

Слід зазначити досвід реставрації та модернізації великопанельних житлових будинків у сучасній Німеччині. У Східній Німеччині до об'єднання з ФРН великопанельне домобудування було переважним у житловому будівництві. В даний час нове будівництво великопанельних будинків в Німеччині припинено, але залишився величезний житловий фонд, який гостро потребував реконструкції та модернізації, крім того, багато райони забудови панельними будинками мали вигляд незакінчених будівельних майданчиків і з цим теж не можна було миритися [4]. При цьому, за розрахунками німецьких фахівців на санацію великопанельного житла, необхідно було витратити 500-800 євро, а на нове будівництво при знесенні старого 1800-2000 євро на кв. м. У Берліні була розроблена програма підтримки санації великопанельного житла на основі комплексної програми, що включає технічні, соціальні та економічні аспекти. Ця програма почала здійснюватися з 1993 р., причому мала поетапний характер. У результаті реалізації проектів комплексного розвитку забудованих панельними будинками територій забезпечується стійкий розвиток економіки відповідного району і міста в цілому [5].

Проекти комплексного освоєння і розвитку територій мають такі особливості: висока капіталомісткість і тривалий термін здійснення, тому реалізація таких проектів супроводжується високими ризиками, пов'язаними з насиченням ринку, зниженням попиту і падінням цін на об'єкти, що зводяться, зміною нормативно-правової бази, зміною структури об'єктів нерухомості, що плануються до будівництва, термінів реалізації, споживчих переваг, а також екологічної ситуації в районі забудови.

Розглянемо специфіку, визначальну для управління проектами комплексного розвитку міських територій. Проекти комплексного розвитку територій є найбільш масштабними, що визначається розширеним колом учасників проекту, обсягом інвестицій, високою соціальною відповідальністю інвестора, техніко-економічними показниками забудови, можливістю впливу на навколишню територію. Тому проекти комплексного розвитку територій мають специфічні особливості управління, що характеризуються високим ступенем професіоналізму керівника проектом. Важливе значення при

комплексному розвитку територій має організація процесу ефективного планування містобудівних процесів на всіх етапах реалізації проекту. Для підвищення ефективності важливо чітко планувати бюджет проекту та прагнути до максимізації техніко-економічних показників, дотримуючись балансу території, при якому проект буде конкурентоспроможним і затребуваним на ринку девелоперської нерухомості.

Реалізація проектів комплексного розвитку територій повинна здійснюватися з активною участю органів місцевого самоврядування за допомогою точного містобудівного планування та регулювання будівництва об'єктів соціальної та інженерної інфраструктури. При цьому необхідні прозорі принципи та механізми співфінансування соціальної, інженерної та транспортної інфраструктури через державні, регіональні та муніципальні програми. Це дозволить знизити значні ризики, які нині мають девелопери проектів комплексного розвитку територій.

На закінчення відзначимо пропозиції щодо покращення інвестиційного клімату у сфері реалізації проектів комплексного розвитку міських територій. Під соціальні, інженерні та інші інфраструктурні об'єкти необхідно виділяти окремі зони та земельні ділянки. Це дозволить не включати девелоперам вартість землі під соціальними об'єктами у свої витрати. Потрібно вдосконалення закону про можливість отримання девелопером компенсаційної земельної ділянки, натомість від даної під соціальний об'єкт. Також необхідне вдосконалення механізмів концесії. Зараз цей механізм виправданий, з точки зору інвестора, якщо він будує та експлуатує не один, а кілька об'єктів. Однак під час передачі інвестору по концесії кількох об'єктів виникають питання з боку антимонопольної служби, оскільки урізаються права невеликих забудовників. Крім того, необхідно передбачити компенсацію інвестору не тільки витрат на зведення соціальних об'єктів, а й вартості грошей. В даний час інвестори не мають можливості отримання «довгих» кредитів під невеликий відсоток. Надання під будівництво соціальних об'єктів дешевих довгострокових кредитів дозволить знизити витрати на їх створення.

Висновки. У статті проаналізовані сучасні аспекти комплексного підходу до розвитку міських територій. Зазначено, що у кожного міста має бути комплексна стратегія розвитку. Недостатньо дбати просто про благоустрій окремих територій, що неминуче зупиниться, як тільки закінчатся гроші. Сучасний світ розвивається за принципом, в основу якого лежить багатофункціональність та цифрові технології. Центр будь-якого міста – складне утворення, де все знаходиться в одному місці: житло, робота, майданчики для відпочинку та занять спортом, організації, що надають побутові, державні та адміністративні послуги. І, що важливо, все це розташоване в інфраструктурній доступності. Тому велику роль відіграють гарне озеленення та якісніше середовище для життя. У будь-якого проекту

завжди є чотири ключові автори: адміністрація, яка формує цілі та завдання розвитку; бізнес, який бере участь у розвитку самотужки та власними коштами; спеціалісти, які працюють над проектом; жителі міста, реакція яких дозволяє правильно оцінити значення проекту міста. Останні дуже важливі, тому що без зворотного зв'язку не будуть зрозумілі запити населення, адже потрібно їх аналізувати та обов'язково робити висновки, ґрунтуючись на економічних можливостях та професійних знаннях.

Література:

1. Николаева В. И., Назаренко П. В. Теоретичні засади управління розвитком міських територій. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2021. № 4. URL: www.dy.nauka.com.ua/pdf/5_2021/34.pdf
2. Ткач С.М. Управління розвитком міст на засадах концепції Smart City у Західному регіоні України. *Регіональна економіка*. 2021. № 2. С. 91–99.
3. Song H., Srinivasan R., Sooker T., Jeschke S. *Smart Cities: Foundations, Principles, and Applications*. USA: Wiley, 2017. 912 p.
4. Безлюбченко О.С., Апатенко Т.М., Бабенко М.В. Методи та передумови архітектурно-планувального вдосконалення застарілого житлового фонду. *Комунальне господарство міст*. 2022. Том 1. Випуск 168. С. 30-39.
5. Новосад І.Г. Закордонний досвід реконструкції житлових будинків. *Містобудування та територіальне планування* : Зб. наук.-техн. пр. 2015. Вип. 58. С. 310-314.

References:

1. Nykolaieva, V. I. & Nazarenko P. V. (2021), Teoretychni zasady upravlinnia rozvytkom miskyykh terytorii [Theoretical principles of urban development management]. *Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok - State administration: improvement and development*, № 4. available at: www.dy.nauka.com.ua/pdf/5_2021/34.pdf [in Ukrainian].
2. Tkach, S.M. (2021), Upravlinnia rozvytkom mist na zasadakh kontseptsii Smart City u Zakhidnomu rehioni Ukrainy [Urban development management based on the Smart City concept in the Western region of Ukraine]. *Rehionalna ekonomika - Regional economy*, № 2, pp. 91–99 [in Ukrainian].
3. Song, H. & Srinivasan, R. & Sooker, T. & Jeschke S. (2017), *Smart Cities: Foundations, Principles, and Applications*. USA: Wiley, 912 p. [in English].
4. Bezliubchenko, O.S. & Apatenko, T.M. & Babenko, M.V. (2022), Metody ta peredumovy arkhitekturno-planuvalnoho vdoskonalennia zastariloho zhytlovoho fondu [Methods and prerequisites for architectural and planning improvement of outdated housing stock]. *Komunalne hospodarstvo mist - Municipal economy of cities*, Tom 1, Vypusk 168, pp. 30-39 [in Ukrainian].
5. Novosad, I.H. (2015), Zakordonnyi dosvid rekonstruktsii zhytlovykh budynkiv [Foreign experience in the reconstruction of residential buildings]. *Mistobuduvannia ta terytorialne planuvannia* : Zb. nauk.-tekhn. pr. - *Urban planning and territorial planning: Collection of scientific and technical works*, Vyp. 58, pp. 310-314 [in Ukrainian].

УДК 35.08

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11\(39\)-185-194](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11(39)-185-194)

Пукір Деніс Олександрович аспірант, Національний аерокосмічний університет ім. М.Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут»,
<https://orcid.org/0009-0007-3368-0582>

ЕКОНОМІЧНІ МЕХАНІЗМИ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ СОЦІАЛЬНОЮ ЕКОНОМІКОЮ

Анотація. У статті проаналізовані економічні механізми державного управління соціальною економікою. Зазначено, що економічний механізм державного управління включає ряд елементів, основні з яких такі: державні субсидії та дотації, регулювання цін, створення державних монополій, соціальні гарантії, фінансування освіти та охорони здоров'я. При цьому під впливом державного регулювання та створених державою монополій відбувається усунення з лібералізації ринкових механізмів у бік соціалізації ринкових механізмів забезпечення та виконання наступних соціальних зобов'язань: захист громадян за допомогою сил оборони; державне управління та соціальне забезпечення; державне управління та розподіл ресурсів; ефективність уряду та державного управління.

Якісна соціальна політика формується на основі економічної політики, ефективності системи державного управління. Можна виділити кілька основних економічно важливих цілей державної соціальної політики. Насамперед, соціальна політика має сприяти зниженню рівня соціальної напруги. Це ціль за своїм походженням соціальна. Економічна природа соціальної напруженості як мінімум має подвійну мету.

По-перше, соціальна напруженість автоматично підвищує ризики з усіма негативними економічними наслідками.

По-друге, соціальна напруженість збільшує опір різного роду інноваціям в економіці. Другий тип цілей соціальної політики держави – стимулювання сукупного попиту. Як перший тип, він досить чітко усвідомлюється сучасними державами, але за умов сучасної економіки слід перейти до рівня аналізу стимулювання попиту по галузях.

Третій тип цілей – це розвиток людських ресурсів економіки відповідно до потреб економіки. Не всякий соціальний розвиток виправданий: так, наприклад, 100% охоплення населення вищою професійною освітою не може бути бажаним ні із соціальної, ні із економічної точки зору.

Четвертий тип цілей визначає ефективність використання наявних людських ресурсів. стійких інститутів.

І, нарешті, потрібно враховувати місце реалізованих соціально-економічних заходів у бюджетній політиці країни.

Ключові слова: публічне управління, державна соціально-економічна політика, економічна політика, соціальна економіка, ефективність, рівень життя населення, якість життя населення, людський капітал країни, національна безпека.

Pukir Denis Oleksandrovych graduate student of the National Aerospace University named after M.E. Zhukovsky "Kharkiv Aviation Institute", <https://orcid.org/0009-0007-3368-0582>

ECONOMIC MECHANISMS OF STATE MANAGEMENT OF THE SOCIAL ECONOMY

Abstract. The article analyzes the economic mechanisms of state management of the social economy. The author notes that the economic mechanism of state management includes a number of elements, the main ones of which are: state subsidies and grants, price regulation, creation of state monopolies, social guarantees, financing of education and health care. At the same time, under the influence of state regulation and state-created monopolies, there is a shift from the liberalization of market mechanisms towards the socialization of market mechanisms for ensuring and fulfilling the following social obligations: protection of citizens by means of defense forces; state administration and social security; state administration and resource allocation; efficiency of government and state administration.

Qualitative social policy is formed on the basis of economic policy, the effectiveness of the public administration system. It is possible to distinguish several main economically important goals of state social policy. First of all, social policy should contribute to reducing the level of social tension. This goal is social in origin. The economic nature of social tension has at least a dual purpose.

Firstly, social tension automatically increases risks with all the negative economic consequences.

Secondly, social tension increases resistance to various kinds of innovations in the economy. The second type of goals of the state's social policy is the stimulation of aggregate demand. As the first type, it is quite clearly understood by modern states, but in the conditions of the modern economy it is necessary to move to the level of analysis of the stimulation of demand by sectors.

The third type of goals is the development of human resources of the economy in accordance with the needs of the economy. Not every social development is justified: for example, 100% coverage of the population with higher professional education cannot be desirable from either a social or an economic point of view.

The fourth type of goals determines the efficiency of using available human resources. sustainable institutions.

And, finally, it is necessary to take into account the place of implemented socio-economic measures in the country's budget policy.

Keywords: public administration, state socio-economic policy, economic policy, social economy, efficiency, standard of living of the population, quality of life of the population, human capital of the country, national security.

Постановка проблеми. Державне управління - найважливіша функція і соціальне зобов'язання держави, яке за зміни зовнішніх і внутрішніх чинників суспільного простору, може забезпечити розподіл суспільних благ.

Державне управління є ключовим елементом суспільного простору в сучасному суспільстві, забезпечуючи ефективне функціонування та реалізацію соціальних зобов'язань держави перед громадянами країни. Різні дослідники вказують на те, що без державного управління з характерними рисами централізації та децентралізації влади неможливе існування ефективної роботи політичних інститутів. Державне управління представляє результат реалізації політики від імені уряду через державних службовців. І якщо політична ефективність державного управління визначається такими явищами, як вертикаль влади, рівень демократизації суспільства, розподіл владних повноважень, легітимність, то економічна ефективність – обсягами національного виробництва, ступенем відкритості економіки, свободою ведення бізнесу та ін. Соціальна ефективність державного управління, по суті, полягає у встановленні чітких, працюючих механізмів суспільної координації. Важливість державного управління полягає у його здатності покращувати економічний статус суспільства та полегшувати контроль та реалізацію потреб громадян. Державне управління у сенсі поняття передбачає реалізацію суспільної функції загального блага, її розподіл, контроль і перерозподіл і зміна суспільної форми вимагає від академічного співтовариства наукового пошуку нових механізмів і стратегій управління.

Державну соціальну політику як практичну сферу діяльності спочатку спіткала та сама доля, що й соціальну політику приватних організацій. Її тривалий час розглядали як «статтю витрат», куди держава змушена йти з політичних чи ідеологічних міркувань. Соціальній політиці була властива конфліктність формування основних принципів: і на практиці, і в теорії вона виступала як результат складного протистояння різних соціальних груп. Профспілки домагалися від держави соціальних гарантій для працюючих осіб, інваліди – для інвалідів, військові – для колишніх та чинних військово-службовців тощо. І навіть у тих випадках, коли з будь-яких питань (наприклад, пенсійної системи) вимоги населення були консолідованими, їх виконання розглядалося як важкий обов'язок держави, її вимушена поступка, що тягне за собою навантаження на державний бюджет. Подібний підхід до державної соціальної політики досі зустрічається у масовій свідомості багатьох країн.

Пізніше, з поширенням концепції соціальної держави у демократичних країнах з'явився новий підхід до соціальної політики держави. Тепер вона розглядалася як самоцінна сфера, якій держава має приділяти найбільшу увагу. Концепція «суспільства рівних можливостей», гарантії прав і свобод населення (включаючи і соціально-економічні права) також розглядають соціальну політику як статтю видатків бюджету, хоч і не в негативному ключі. Держави, більшу увагу приділяють соціальному захисту та соціальній підтримці населення, вважаються передовими, розвиненими. Водночас, без якісної економічної складової неможливо реалізувати всі зобов'язання держави у сфері соціального захисту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми та перспективи розвитку соціально-економічної політики України, удосконалення державної соціальної політики, закордонний досвід формування та реалізації соціально-економічної політики, показники ефективності державної соціально-економічної політики, реформування механізмів державної соціально-економічної політики досліджували у своїх роботах такі зарубіжні вчені, як Й. Шумпетер, З. Бжезинський, В. Леонтьєв, У. Ростоу, Р. Солоу. У вітчизняній науці проблеми соціально-економічного розвитку вивчали О. Амосов, Б. Данилишин, В. Базилевич, А. Василевський, В. Геєць, О. Кірдан, М. Кравченко, Е. Лібанова, С. Мочерний, Ю. Пахомов, А. Сіленко, Т. Семігіна, В. Скуратівський, В. Стойка та ін. Разом з тим, відсутні системні дослідження проблеми удосконалення економічних механізмів державного управління соціальною економікою.

Метою статті є системний аналіз економічних механізмів державного управління соціальною економікою.

Виклад основного матеріалу.

Державне управління є важливим інструментом для розробки політики та надання послуг на користь суспільства та окремих громадян, особливо найменш захищених соціальних груп. Можна стверджувати, що функцією держави тут має бути стимулювання, спрямування та прискорення структурних та технологічних змін, необхідність довгострокового зростання, щоб одержати вигравш для соціуму загалом, для піднесення країни на більш високий рівень у суспільному розвитку. Державне управління включає важливі функції управління, такі як планування, організація, керівництво, координація і контроль державних програм, що забезпечує рівний розподіл благ для всіх верств населення, не прагнучи до отримання прибутку і відіграє ключову роль у забезпеченні безпеки, економічного розвитку та захисту прав громадян. Адаптація державного управління національною економікою до нових умов її функціонування - це об'єктивний процес видозміни методів і насамперед публічно-правових методів державного регулювання економіки.

Державне управління - це реалізація публічних та соціальних зобов'язань, головні з яких можна виділити такі [1; 2]:

1. Забезпечення доступності державних послуг у суспільних інтересах.
2. Реалізація проектів, які приватний сектор не реалізує через відсутність комерційної вигоди.
3. Надання безкоштовних послуг та боротьба із соціальними лихами, природними катаклізмами.
4. Забезпечення безпеки та захисту громадян через функцію національної безпеки.
5. Вплив на економічний, соціальний та культурний розвиток країни.
6. Розвиток країн через грошово-кредитну політику.
7. Підтримка роботи законодавчої, судової та виконавчої влади через державне управління.

До найважливіших проблем та напрямків, за якими в оптимальному сценарії соціально-економічного розвитку країни повинні прийматися конкретні рішення та рекомендації, відносяться розробка та реалізація:

- шляхів досягнення цільових показників соціально-економічного розвитку на основі єдиної державної соціально-економічної політики розвитку країни та муніципальних утворень, формування єдиного економічного простору та свободи економічної діяльності, удосконалення регуляторного середовища та розвитку конкуренції;
- заходів забезпечення національної безпеки, орієнтованих на покращення якості та рівня життя, охорони здоров'я та особистої безпеки громадян, захисту населення та територій від надзвичайних ситуацій природного та техногенного характеру;
- єдиної державної фінансової, кредитно-грошової, митної та податкової політики, державного фінансового планування;
- пріоритетів здійснення державних програм, розвитку економічних комплексів, територій випереджувального розвитку та окремих галузей та виробництв у їхньому складі;
- державної інвестиційної політики, пріоритетних національних проектів, комплексних стратегій розвитку регіонів та інвестиційних проектів, що реалізуються із залученням бюджетних коштів на всіх рівнях управління;
- пріоритетів національних товарів та послуг, що здійснюють найбільший вплив на економіку країни;
- заходів, спрямованих на вдосконалення ефективності та результативності проведення адміністративної реформи;
- державної національної політики, вдосконалення організаційних та правових засад національних відносин, державної міграційної політики;
- державної політики у сфері зовнішньоекономічної діяльності та зовнішньої торгівлі, захисних заходів у зовнішній торгівлі [3].

Економічні механізми державного управління соціальною економікою реалізуються через економічний інтервенціонізм (державний інтервенціонізм), це механізм економічної політики, який передбачає активну участь

уряду в економічних процесах з метою виправлення недоліків на ринку та підтримки загального добробуту населення. Економічне втручання передбачає заходи, що вживаються державою або міжнародними установами в ринковій економіці з метою впливу на економічні процеси за межами основних функцій фінансових органів влади, таких як протидія шахрайству, виконання контрактів і надання суспільних благ і послуг. Економічний інтервенціонізм може бути спрямований на досягнення різних суспільних цілей у рамках реалізації соціальної політики, включаючи стимулювання економічного зростання, сприяння збільшенню рівня зайнятості, підвищення доходів працівників, контроль над інфляцією та цінами, сприяння рівності у розподілі доходів, управління грошовою масою та відсотковими ставками, і навіть підвищення ефективності ринкової економіки шляхом усунення її дефектів. Економічний механізм державного управління включає ряд елементів, основні з яких такі: державні субсидії та дотації, регулювання цін, створення державних монополій, соціальні гарантії, фінансування освіти та охорони здоров'я. При цьому під впливом державного регулювання та створених державою монополій відбувається усунення з лібералізації ринкових механізмів у бік соціалізації ринкових механізмів забезпечення та виконання наступних соціальних зобов'язань:

1. Захист громадян за допомогою сил оборони.

Захист громадян та території є однією з ключових функцій держави, оскільки сили оборони забезпечують національну безпеку, захищають країну від зовнішніх загроз та забезпечують мирне існування громадян. При цьому важливо, щоб оборонна політика держави була ефективною з позиції суспільного благополуччя та забезпечення стабільності та безпеки суспільства.

2. Державне управління та соціальне забезпечення.

Державне управління відіграє важливу роль у забезпеченні соціального забезпечення громадянам країни, оскільки ефективне державне управління допомагає створити громадські рамки, в яких громадяни можуть бути забезпечені соціальними гарантіями та їх виконанням.

3. Державне управління та розподіл ресурсів.

Справедливий розподіл послуг і товарів є функцією уряду в рамках соціальної економіки, забезпечуючи доступність та соціальну рівність у суспільстві. Державне управління відіграє важливу роль у цьому процесі, оптимізуючи розподіл ресурсів для задоволення потреб різних груп населення.

4. Ефективність уряду та державного управління.

Державне управління сприяє підвищенню ефективності роботи уряду в галузі соціальної політики, оскільки допомагає оптимізувати процеси, покращувати прийняття рішень та скорочувати бюрократичне навантаження, що в кінцевому підсумку призводить до більш результативної роботи державних органів.

5. Рівний розподіл ресурсів через державне управління.

Державне управління відіграє ключову роль у забезпеченні рівного розподілу ресурсів у суспільстві, через розробку відповідних стратегій управління та програм, держава може гарантувати, що ресурси спрямовуються на ті галузі, які найбільше потребують соціальної підтримки, забезпечуючи задоволення потреб усіх верств населення.

Держава застосовує різні методи для управління економікою, насамперед це правове регулювання та адміністративне втручання.

Правові заходи включають законодавчі дії, створені задля організацію економічних процесів, включаючи антимонопольне законодавство, захист прав власності, прав споживачів, трудове законодавство та інші нормативно-правові акти [4; 5].

Адміністративні заходи безпосередньо впливають на виробничі процеси в країні, це можуть бути квоти, ліцензування, встановлення державних стандартів якості або державні замовлення.

До інструментів державного впливу на економіку можна віднести наступні:

Фіскальна політика здійснюється через державні витрати, податки, збори та мита. Підвищення бюджетних видатків, наприклад, виділення субсидій, та зниження податків заохочують економічне зростання шляхом збільшення доступних для споживання коштів.

Грошово-кредитна політика, що проводиться Національним банком України, контролює грошовий обіг регулювання курсу національної валюти, інфляції та стимулювання економічного розвитку. Ця політика може впливати на стабілізацію економіки або призводити до кризи залежно від вибраних інструментів.

Якісна соціальна політика формується на основі економічної політики, ефективності системи державного управління. Можна виділити кілька основних економічно важливих цілей державної соціальної політики. Насамперед, соціальна політика має сприяти зниженню рівня соціальної напруги. Ця ціль за своїм походженням є соціальною. Економічна природа соціальної напруженості як мінімум має подвійну мету. По-перше, соціальна напруженість автоматично підвищує ризики з усіма негативними економічними наслідками. По-друге, соціальна напруженість збільшує опір різного роду інноваціям в економіці. Другий тип цілей соціальної політики держави – стимулювання сукупного попиту. Як перший тип, він досить чітко усвідомлюється сучасними державами, але за умов сучасної економіки слід перейти до рівня аналізу стимулювання попиту по галузях.

Третій тип цілей – це розвиток людських ресурсів економіки відповідно до потреб економіки. Не всякий соціальний розвиток виправданий: так, наприклад, 100% охоплення населення вищою професійною освітою не може бути бажаним ні із соціальної, ні із економічної точки зору [6].

Четвертий тип цілей визначає ефективність використання наявних людських ресурсів. стійких інститутів.

І, нарешті, потрібно враховувати місце реалізованих соціально-економічних заходів у бюджетній політиці країни.

Основними інструментами економічного механізму державного управління соціальною економікою є:

- Податки, які впливають на економіку через відсоткові ставки, уповільнюючи чи прискорюючи розвиток.
- Інвестиції, що реалізуються через прямі вкладення коштів держави в окремі галузі економіки.
- Дотації та асигнування з бюджету для подолання криз та підтримки цін на соціально значущі товари та послуги.
- Ключова ставка, яка визначає умови надання та використання кредитів для бізнесу та населення.
- Регулювання цін - політика для стабілізації цін соціально значущі товари.

Державне регулювання економіки - це насамперед комплекс стратегічних заходів та рішень, що застосовуються для корекції економічної системи відповідно до поставлених цілей національного розвитку. Воно охоплює вплив цінову політику, соціальну сферу, грошово-кредитну політику, бюджет, і навіть інші ключові економічні параметри. У рамках адміністративної економічної системи регулювання проявляється через управління цілями, централізацію, контрольні механізми та встановлення цін за директивними нормами. У разі ринкової економіки держава меншою мірою активно втручається, спираючись на принципи приватної власності, ринкові механізми і конкуренції.

Держава відіграє ключову роль в економіці через цілий спектр діяльності:

- Нормативно-правове регулювання через створення законів і норм, спрямованих на контроль економічних, політичних та соціальних процесів.
- Антимонопольне регулювання, що сприяє конкуренції, покращенню якості продукції та послуг.
- Розподіл доходів через оподаткування та соціальні виплати, такі як пенсії чи допомога.
- Розвиток науки та підтримка наукової активності.
- Управління природними ресурсами та контроль над використанням як відновлюваних, так і невідновлюваних ресурсів.
- Регулювання структури економіки через вплив на галузеву структуру економіки.

- Економічна політика через застосування стимулюючих чи стримувальних механізмів.
- Контроль за соціально-економічними показниками, моніторинг ключових економічних параметрів.
- Виробництво суспільних благ та забезпечення життєво важливих послуг для суспільства.

Висновок. Таким чином, соціальна та економічна політика тісно пов'язані одна з одною на всіх рівнях державного та муніципального управління. Аналіз ефективності державної соціально-економічної політики повинен проводитися з урахуванням і економічної, і соціальної її ефективності, а також стійкості державного бюджету та його довгострокової можливості підтримувати прийняті державою зобов'язання з урахуванням інтересів держави та регіонів. Реалізація соціальної політики без урахування економічних наслідків загрожує виникненню бюджетних проблем, а ігнорування цілей держави та регіонів – провалом відповідних заходів через відсутність належної мотивації у суб'єктів, які забезпечують їхню реалізацію.

Державне регулювання економіки є важливим інструментом забезпечення стійкості та розвитку економічної системи держави через різноманітні заходи та дії держава впливає на економічні процеси, забезпечуючи ефективне функціонування та досягнення соціально-економічних цілей суспільства. Державне управління економікою відіграє ключову роль у забезпеченні сталого розвитку та стабільності суспільного благополуччя всередині країни, використовуючи широкий спектр заходів державного регулювання для досягнення поставлених цілей національного розвитку. У рамках ліберальної моделі державного управління, яка передбачає ринкову економіку з максимальним ступенем свободи, предметна галузь економічного інтервенціонізму охоплює соціальні зобов'язання, які уряд виконує по відношенню до своїх громадян через регулююче законодавство та різні економічні механізми, що визначають взаємовідносини між державою та громадянами країни.

Література:

1. Estes C. L. The new political economy of aging: Introduction and critique. Critical perspectives on aging. Routledge, 2020. pp. 19-36.
2. Allen R. C., Bertazzini M. C., Heldring L. The economic origins of government. *American Economic Review*. 2023. Т. 113. № 10. pp. 2507-2545
3. Кальницька М. А. Теоретичні підходи до визначення соціальної сфери та особливості її функціонування в Україні. *Економіка і суспільство*. 2017. № 10. С. 529-534.
4. Hemerijck A. Social investment as a policy paradigm. *Journal of European Public Policy*. 2018. № 6(25). P. 810-827.
5. Aravacik E. D. Social policy and the welfare state. *Public Economics and Finance*. IntechOpen, 2018. DOI: 10.5772/intechopen.82372.
6. Іванов С. В. Економічне відновлення і розвиток країн після збройних конфліктів та воєн: невтрачені можливості для України. *Економіка України*. 2019. №. 1. С. 75-89.

References:

1. Estes, C. L. (2020), The new political economy of aging: Introduction and critique. *Critical perspectives on aging*. Routledge, pp. 19-36 [in English].
2. Allen, R. C. & Bertazzini, M. C. & Heldring, L. (2023), The economic origins of government. *American Economic Review*, T. 113, № 10, pp. 2507-2545 [in English].
3. Kalnytska, M. A. (2017), Teoretychni pidkhody do vyznachennia sotsialnoi sfery ta osoblyvosti yii funktsionuvannia v Ukraini [Theoretical approaches to defining the social sphere and features of its functioning in Ukraine]. *Ekonomika i suspilstvo - Economy and Society*, № 10, pp. 529-534 [in Ukrainian].
4. Hemerijck, A. (2018), Social investment as a policy paradigm. *Journal of European Public Policy*, № 6(25), pp. 810-827 [in English].
5. Aravacik, E. D. (2018), Social policy and the welfare state. *Public Economics and Finance*. IntechOpen, DOI: 10.5772/intechopen.82372 [in English].
6. Ivanov, S. V. (2019), Ekonomichne vidnovlennia i rozvytok krain pislia zbroinykh konfliktiv ta voien: nevtracheni mozhlyvosti dlia Ukrainy [Economic recovery and development of countries after armed conflicts and wars: unmissable opportunities for Ukraine]. *Ekonomika Ukrainy - Economy of Ukraine*, №. 1, pp. 75-89 [in Ukrainian].

УДК 316.334.3; 316.334.4

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11\(39\)-195-207](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11(39)-195-207)

Сидоренко Наталія Сергіївна доктор юридичних наук, професор, професор кафедри адміністративно-правових дисциплін та публічного управління, Дніпровський державний університет внутрішніх справ, пр. Науки, 26, м. Дніпро, 49005, тел.: (056) 756-46-26, <https://orcid.org/0000-0003-4622-2779>

ІНСТИТУЦІЙНА СПРОМОЖНІСТЬ ЯК ДРАЙВЕР ПУБЛІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Анотація. У цьому дослідженні було досліджено критичний взаємозв'язок між інституційною спроможністю та громадською діяльністю, зосереджуючись на центральній ролі держави в державному управлінні та сталому розвитку.

За допомогою широкого огляду літератури це дослідження висвітлює проблеми, що стоять перед державними установами, та висвітлює трансформаційний потенціал розбудови інституційної спроможності. Обґрунтовано роль інституційного зміцнення у покращенні надання державних послуг та загального врядування. Використовувані методи дослідження включали глибокий пошук літератури, що передбачало всебічний огляд матеріалів дослідження.

Отримані результати підкреслюють критично важливу роль розбудови інституційного потенціалу у вирішенні проблем управління в Україні. Сильні інституції не лише підвищують ефективність надання послуг, а й сприяють прозорості, підзвітності та реагуванню на суспільні потреби. Належне врядування, ефективне лідерство та узгодження з більш загальними цілями належного врядування підкреслюють важливість розбудови інституційної спроможності. Це дослідження допомагає нам зрозуміти, як подолати виклики в управлінні та покращити роботу громадськості, приділяючи особливу увагу інституційній спроможності. Дослідження підкреслює внутрішній зв'язок між управлінським середовищем країни та силою її інститутів, виявляючи прогалини в інституційній спроможності, такий як людські ресурси, фінансове управління, структури управління та інфраструктура. Ці недоліки призвели до неоптимальних державних послуг, обмеження доступу до послуг, створення неефективності та корупції, що має безпосередній вплив на добробут громадян держави. Крім того, дослідження підкреслює нагальну потребу в комплексних зусиллях з інституційного зміцнення в Україні, включаючи інвестиції в людські ресурси, реформи фінансового управління та вдосконалення структур управління. Цей фокус на інституційній спроможності має важливе значення для вирішення проблем управління, покращення державних послуг та виконання плану дій з набуття статусу члена Європейського Союзу.

Ключові слова: інституційна спроможність, інституціональна спроможність, публічна діяльність, врядування, надання послуг, виклики, потенціал

Sydorenko Natalia Serhiivna Doctor of Law, Professor, Professor of the Department of Administrative and Legal Disciplines and Public Administration, Dnipro State University of Internal Affairs, pr. Nauki, 26, Dnipro, 49005, tel.: (056) 756-46-26, [https:// orcid.org/ 0000-0003-4622-2779](https://orcid.org/0000-0003-4622-2779)

INSTITUTIONAL CAPACITY AS A DRIVER OF PUBLIC ACTIVITIES

Abstract. This study explored the critical relationship between institutional capacity and public performance, focusing on the central role of the state in public governance and sustainable development.

Through a broad literature review, this study illuminates the challenges facing public institutions and highlights the transformative potential of institutional capacity building. The role of institutional strengthening in improving the provision of public services and general governance is substantiated. The research methods used included an in-depth literature search, which involved a comprehensive review of research materials.

The obtained results emphasize the critically important role of institutional capacity building in solving management problems in Ukraine. Strong institutions not only improve the efficiency of service delivery, but also promote transparency, accountability and responsiveness to public needs. Good governance, effective leadership and alignment with the broader goals of good governance underscore the importance of building institutional capacity. This research helps us understand how to overcome governance challenges and improve public performance, with a particular focus on institutional capacity. The study highlights the intrinsic link between a country's governance environment and the strength of its institutions, identifying gaps in institutional capacity such as human resources, financial management, governance structures and infrastructure. These shortcomings have led to suboptimal public services, limiting access to services, creating inefficiencies and corruption, which has a direct impact on the well-being of the state's citizens. In addition, the study highlights the urgent need for comprehensive institutional strengthening efforts in Ukraine, including investments in human resources, financial management reforms, and improvements in governance structures. This focus on institutional capacity is essential for addressing governance challenges, improving public services and implementing the EU membership action plan.

Keywords: institution capacity, institutional capacity, public activity, governance, service provision, challenges, potential.

Постановка проблеми. Інституційна спроможність є наріжним каменем ефективного врядування. Вона відображає здатність організації виконувати свої функції з ефективністю та результативністю. У державному секторі це виражається в здатності уряду надавати основні послуги, приймати обґрунтовані рішення, розподіляти ресурси та орієнтуватися на складній території врядування. Це інфраструктура, на яку спирається діяльність державного сектору, і вона лежить в основі надання послуг, від яких громадяни залежать у своєму повсякденному житті.

І навпаки, публічна діяльність втілює в собі результати, які громадяни відчують в результаті дій влади. Вона охоплює якість медичної допомоги, доступної сім'ям, освітні можливості, які пропонуються дітям, надійність інфраструктури та загальний добробут суспільства. Вона відображає здатність уряду задовольняти потреби своїх громадян, що постійно змінюються. По суті, публічна діяльність є відображенням результативності управлінських структур і процесів. Взаємозв'язок між інституційною спроможністю та публічною діяльністю є багатограним та динамічним. На його тонкощі впливає ціла низка факторів, кожен з яких відіграє вирішальну роль у формуванні результатів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останнім часом концепт інституційної/інституціональної спроможності привертає постійну увагу дослідників. Зокрема, це фундаментальна робота О.В. Баштанник [1], метою якої є концептуалізувати основні параметри понять у системі інституціональної спроможності / інституційної спроможності, а також конкретизувати методологічні основи дослідження цих атрибутів інституціональних феноменів в науці державного управління. В іншій роботі науковиця розширює рамки аналізу та інтегрує наявні підходи до концептуалізації інституціональної/інституційної спроможності в науці як такої [2]. Помаза-Пономаренко А.Л. вивчає науково-теоретичні засади щодо формування спроможності системи публічного управління з позиції простору (обширу) її функціонування та наголошує, що його підґрунтя становлять соціальні, правові та інші інститути, на які мають зважати публічні інституції (органи публічної влади) [3]. На думку Колісніченко Н. та Войновського М. [4], інституціональна спроможність, зокрема, місцевого самоврядування – це спроможність, власне, інституцій (органів) місцевого самоврядування [4, с. 299]. Шлемкевич Т. визначає, що ознакою інституціональної спроможності влади є здатність державного апарату реагувати на кризові явища та суспільні хвилювання [5, с. 195–196]. Петренко К. зосереджує увагу на особливостях інституційної спроможності громадських об'єднань в Україні [6]. Потенціал інтеграційної спроможності привертає увагу А.Попка, Н.Липовської, А.Дяченка [7]. Е. Гуськова встановлює роль інституціональної спроможності громадських рад у формуванні довіри до органів виконавчої влади [8]. Останнім часом термін «інституційна спроможність» все частіше зустрічається в нормативно-правових актах та

промовах політичних лідерів держави [9]. Розвиток публічного управління з позицій інституціонального підходу досліджують Н.Липовська [10], В. Баштанник [11] та інші науковці.

Мета статті - проаналізувати динаміку, складності та наслідки того, як інституційна спроможність впливає на публічну діяльність, і навпаки.

Виклад основного матеріалу. Інституційна спроможність, що визначається як здатність організації ефективно та результативно виконувати свої функції, становить основу управління державним сектором. З іншого боку, публічна діяльність являє собою відчутні результати, отримані в результаті дій та взаємодії різних зацікавлених сторін у державному секторі [12]. Взаємодія між цими двома фундаментальними концепціями характеризується безліччю факторів, включаючи інституційне середовище, організаційну культуру, стиль керівництва, людські ресурси, фінансові ресурси, механізми підзвітності та участь зацікавлених сторін.

Практика інституційної спроможності суттєво впливає на публічну діяльність. Далі ми розглянемо, як проявляються ці складні та динамічні відносини та чому вони мають першорядне значення. Крім того, досліджено актуальність ключових теоретичних рамок і теорій, таких як теорія інституційної спроможності та інституційна теорія, у керівництві дослідженням складної взаємодії між інституційною спроможністю та громадською діяльністю.

Ширший контекст, в якому працюють урядові організації, включаючи законодавчу та нормативну базу, формує їхню інституційну спроможність і, відповідно, громадську діяльність. Стабільність та ефективність цього середовища є ключовими детермінантами.

Переважаючі норми, цінності та практика в урядових організаціях мають значний вплив на те, як розвивається та використовується інституційна спроможність. Культура прозорості та підзвітності, наприклад, може призвести до кращої роботи громадськості.

Лідерство в державних установах може впливати на те, як використовується інституційна спроможність. Ефективне лідерство може сприяти підвищенню продуктивності, встановлюючи чіткі цілі, заохочуючи інновації та сприяючи культурі постійного вдосконалення.

Компетентність та відданість робочої сили є невід'ємною частиною як інституційної спроможності, так і громадської діяльності. Кваліфікований та мотивований персонал може покращити надання послуг та загальну ефективність управління.

Достатнє фінансування є критично важливим компонентом інституційної спроможності. Це дозволяє державним установам інвестувати в інфраструктуру, технології та людський капітал, що сприяє покращенню роботи громадськості.

Наявність надійних механізмів для притягнення державних установ до відповідальності за свої дії та рішення має важливе значення для забезпечення того, щоб інституційна спроможність була спрямована на користь громадськості.

Залучення громадян та різних зацікавлених сторін до процесів прийняття рішень та врядування може покращити роботу громадськості, гарантуючи, що послуги та політика відповідають потребам та очікуванням громадськості.

Практика інституційної спроможності може мати значний вплив на публічну діяльність багатьма способами. Ці впливи проявляються в таких ключових напрямках:

Якість державних послуг: добре оснащена та ефективна державна установа має кращі можливості для надання високоякісних державних послуг, від охорони здоров'я та освіти до розвитку інфраструктури. Посилення інституційної спроможності призводить до покращення надання послуг і, як наслідок, до кращої роботи громадськості.

Реагування на потреби та вимоги громадськості: державні установи з потужною інституційною спроможністю є більш гнучкими та реагують на постійно мінливі потреби та вимоги громадськості. Вони можуть своєчасно адаптувати свої послуги та політику для вирішення виникаючих проблем.

Сприяння інноваціям та навчанню: організація з сильною інституційною спроможністю з більшою ймовірністю сприятиме інноваціям та навчанню. Він може адаптуватися до мінливих обставин, переймати найкращі практики та постійно вдосконалювати свої послуги, що призводить до підвищення громадської діяльності.

Зміцнення легітимності та довіри: коли державні установи ефективно та прозоро використовують свою інституційну спроможність, вони зміцнюють свою легітимність та завойовують довіру громадськості. Ця довіра є життєво важливою для впевненості громадян у здатності свого уряду ефективно працювати.

Сприяння співробітництву та координації: надійна інституційна спроможність сприяє ефективній співпраці та координації між різними суб'єктами державного сектору. Це призводить до послідовної реалізації політики та кращої роботи громадськості в цілому.

З огляду на центральну роль інституційної спроможності у впливі на публічну діяльність, стає очевидним, що розбудова та підтримка цієї спроможності має важливе значення для досягнення цілей публічної діяльності та забезпечення суспільної цінності. Складна і динамічна взаємодія між цими двома елементами підкреслює важливість вирішення проблем і прагнень держави в умовах євроінтеграційного процесу.

Дослідження ґрунтувалося на кількох ключових теоретичних рамках і теоріях, які є особливо важливими для розуміння взаємозв'язку між інституційною спроможністю та громадською діяльністю. До них належать [13]:

Теорія інституційної спроможності. Ця теорія стверджує, що ефективність державних установ безпосередньо впливає на їхню здатність надавати послуги та ефективно управляти. Вона охоплює такі елементи, як організа-

ційна структура, людські ресурси, фінансові ресурси та адміністративні процеси. На початку повномасштабної війни публічне управління в Україні продемонструвало всьому світу сталу інституційну спроможність та інституційну стійкість. Стан інституційної спроможності державних установ, таких як Міністерство охорони здоров'я, Міністерство освіти та науки, місцеві адміністрації, значно впливає на їхню здатність надавати основні послуги, такі як охорона здоров'я, освіта та відновлення / збереження інфраструктури. Ця теорія допомагає пояснити, як відмінності в інституційній спроможності можуть призвести до розбіжностей у публічній діяльності в різних регіонах держави.

Теорія принципал-агент. Теорія принципал-агент досліджує відносини між тими, хто приймає рішення (принципалами), і тими, хто їх реалізує (агенти). У ній наголошується на важливості узгодження інтересів і дій агентів з цілями і завданнями принципалів. У контексті України ця теорія є актуальною для оцінки того, наскільки добре публічні службовці узгоджують свої дії з цілями покращення публічної діяльності. Вона може висвітлити питання підзвітності, корупції та ефективності механізмів моніторингу для забезпечення використання інституційної спроможності на користь громадськості, а не для особистої вигоди [14].

Інституціональна теорія. Інституціональна теорія зосереджується на впливі формальних і неформальних правил, норм і практик в організаціях і на тому, як вони формують поведінку і результати. Вона розрізняє примусовий, нормативний і міметичний ізоморфізм. В Україні поширеність конфліктів, історія структур управління та зовнішні впливи сформували формальні та неформальні інститути. Розуміння того, як ці установи впливають на прийняття рішень, розподіл ресурсів та надання державних послуг, може дати уявлення про те, чому певні результати роботи громадськості зберігаються та як інституційні зміни можуть призвести до покращення.

Ці теорії та рамки слугують аналітичними лінзами, які спрямовують наше дослідження складної взаємодії між інституційною спроможністю та громадською діяльністю в Україні. Вони допомагають нам визначити ключові фактори, контекстуалізувати наші висновки та розробити стратегії для покращення врядування та надання послуг.

Попередні дослідження послідовно наголошують на нестачі компетентних і кваліфікованих кадрів у державних установах. Цей дефіцит обмежує здатність держави надавати ефективні державні послуги [15]. Брак експертизи в таких ключових сферах, як державне управління, фінанси та управління проєктами, перешкоджає прогресу. Процес набору ускладнюється неможливістю проведення конкурсу в умовах воєнного стану, відтоку великої кількості фахівців за кордон через безпекові проблеми, що перешкоджає відбору найбільш кваліфікованих кандидатів. Високі показники плинності кадрів обумовлені неадекватною заробітною платою та нестачею мотивації.

Війна істотно вплинула на фінансові спроможності інституцій. Бюджетні плани часто характеризуються відсутністю пріоритезації та узгодження з цілями розвитку, що призводить до неефективності розподілу ресурсів [16]. Прозорість фінансових процесів є постійною проблемою, яка залишає громадськість з обмеженим доступом до бюджетної інформації та звітів про витрати. Ця непрозорість підірвала суспільну довіру та відповідальність. Численні повідомлення про факти корупції серед посадовців теж загострюють проблему. Ефективне використання ресурсів ускладнюється поганим управлінням, марнотратством і відсутністю економічно ефективних заходів. Неефективний розподіл бюджету м. Київ вже неодноразово ставав предметом журналістських розслідувань [17]. Ця неефективність знизила здатність держави досягати бажаних результатів в умовах бюджетних обмежень. Слабкий контроль, неналежний нагляд і культура безкарності увічнили ці проблеми, відволікаючи ресурси від потреб армії і фронту.

Відсутність сильного лідерства та стратегічного планування в деяких інституціях призвела до відсутності чіткого напрямку та бачення. Це перешкоджає ефективному прийняттю рішень та узгодженню цілей організації з суспільними потребами. Процес прийняття рішень часто характеризується затримками і непослідовностями. Відсутність визначених ролей та обов'язків у поєднанні з ієрархічною бюрократією перешкождали своєчасним та обґрунтованим рішенням. Механізми прозорості та підзвітності є недостатніми, а доступ громадськості до дій та рішень уряду обмежений. Це підірвало довіру та послабило довіру до державних інституцій. Участь громадськості у формуванні та впровадженні політики є мінімальною, що позбавляє державні установи цінної інформації та легітимності.

Неналежна фізична інфраструктура, включаючи будівлі та обладнання, перешкождала наданню послуг. Державним установам часто не вистачає необхідних приміщень та ресурсів для ефективної роботи, що загострюється в умовах щоденних руйнувань, спричинених ворожими ракетами та дронами. Хоча інформаційні технології мають потенціал для покращення надання послуг, їх використання на рівні громад залишається обмеженим. Це вплинуло на ефективність та доступність. Утримання існуючої інфраструктури є неналежним, а іноді в умовах війни неможливим, що призводить до зносу об'єктів та обладнання. Це негативно позначилося на якості послуг, що надаються.

У розробці та впровадженні політик і нормативно-правових актів все ще бракує одноманітності. Недостатність нагляду та забезпечення дотримання політик і правил породжує професійну неправомірну поведінку. Це ставить під загрозу ефективність системи управління на низових рівнях.

Неефективність через організаційну структуру є постійною проблемою. Багато урядових організацій потерпають від бюрократичного перевантаження та нечіткої звітності. Канали зв'язку всередині та між державними установами

та підрозділами виявляються неефективними, що призвело до проблем з координацією та браком інформації. Координація та співпраця між відомствами та підрозділами Уряду все ще залишаються недостатніми. Це призвело до дублювання зусиль та неефективності надання послуг.

Система моніторингу та оцінки діяльності все ще недостатньо розвинена. Відсутність чітких індикаторів і критеріїв ускладнила вимірювання прогресу та результатів. Відсутність регулярних механізмів збору та аналізу даних призводить до відсутності надійних даних для прийняття рішень та розробки політик. Використання даних для прийняття рішень та покращення є мінімальним. Це перешкоджає розробці науково обґрунтованої політики та вдосконаленню програм.

Відсутність відкритості в операціях і прийнятті рішень, що цілком правомірно в умовах воєнного стану, призвела до розриву між діями уряду та знаннями громадськості. Це підірвало довіру та підзвітність. Захист викривачів та можливості повідомляти про правопорушення є обмеженими. Обмежений доступ громадськості до урядової інформації перешкоджає прозорості та підзвітності. Відсутність прозорості в діях уряду зменшує довіру суспільства.

Спроможність реагувати на кризи та надзвичайні ситуації зменшується, відсувається «втома від війни». Державним установам іноді бракує постійного планування та ефективних стратегій управління ризиками, що робить їх недостатньо підготовленими до вирішення непередбачуваних викликів.

Участь місцевої громади обмежена, що призводить до невідповідності між діями уряду та потребами громади. Це призводить до зменшення участі громади у проведенні ініціатив з розвитку. Співпраця з організаціями громадянського суспільства та іншими зацікавленими сторонами залишається фрагментованою. Ці партнерства можуть надати цінні ресурси для управління та надання послуг. Відсутність довіри та соціального капіталу між державними установами та громадами перешкоджає співпраці та зусиллям з розвитку.

Дотримання етичних принципів і цінностей у державних установах є непослідовним. Етичні помилки та неналежна поведінка підірвали довіру суспільства. Механізми заохочення доброчесності та етичної поведінки в державних органах виглядають неадекватними на фоні постійних скандалів та викриттів. Часто бракує культури відповідальності та етичної поведінки. Зобов'язання державних установ служити суспільним інтересам було поставлено під сумнів через власні інтереси та відсутність прозорості.

Заохочення інновацій та творчості в державних установах є обмеженим. Культура, схильна до ризику, перешкоджає інноваціям. Державні установи щосили намагалися вчитися як на успіхах, так і на невдачах. Це призвело до відсутності адаптивності та постійного вдосконалення. Результати поглибленого огляду літератури висвітлюють багатогранні проблеми, з якими

стикається Україна у сфері інституційної спроможності, та їх глибокий вплив на державну діяльність. Ці виклики не ізольовані, а взаємопов'язані, створюючи складну мережу перешкод на шляху до ефективного врядування та надання послуг. Нестача кваліфікованих кадрів, збільшена через мобілізацію та евакуацію населення з прифронтових територій у поєднанні з проблемами підбору та утримання персоналу підкреслює нагальну потребу інвестувати в розвиток людського капіталу. Навчальні програми, конкурентоспроможна заробітна плата та процеси найму на основі заслуг можуть допомогти подолати розрив у навичках і розбудувати потенціал урядових організацій.

Сильне лідерство, ефективне прийняття рішень, прозорість та участь громадян є важливими для належного врядування [18]. Програми розвитку лідерства, обґрунтовані структури прийняття рішень та вдосконалені механізми участі громадськості можуть сприяти кращому врядуванню. Інвестиції у фізичну інфраструктуру та впровадження інформаційних технологій є ключовими для покращення надання послуг. Для забезпечення сталості інфраструктури необхідно запровадити стратегії технічного обслуговування.

Забезпечення стабільності політики, її ефективної реалізації та адаптивності вимагає інституціоналізації культури безперервності та регулярного перегляду політики. Необхідно створити механізми моніторингу та оцінки для оцінки ефективності політики [19]. Ефективна організаційна структура, вдосконалені канали зв'язку та посилена координація мають важливе значення для досягнення операційної ефективності. Оптимізація бюрократії та сприяння міжсекторальній співпраці може зміцнити організаційну спроможність. Диверсифікація фінансових джерел та вдосконалення механізмів розподілу ресурсів можуть зменшити фінансову вразливість. Необхідно вивчати стратегії залучення інвестицій приватного сектору та сприяння диверсифікації економіки. Надійні системи моніторингу та оцінки в поєднанні з регулярним збором та використанням даних мають важливе значення для прийняття рішень на основі фактичних даних. Створення потенціалу для збору та аналізу даних є обов'язковим. Сприяння прозорості та підзвітності вимагає громадського контролю та доступу до інформації. Посилення захисту викривачів та застосування етичних стандартів є невід'ємною частиною цього процесу. Розбудова стійкості та адаптації передбачає підготовку до кризи та проактивне управління ризиками. Розширена участь громади та співпраця можуть сприяти розвитку, керованому громадою.

Співпраця з організаціями громадянського суспільства та зусилля з розбудови довіри є важливими для відновлення консолідації українців.

Заохочення етичної поведінки в державних організаціях має фундаментальне значення для відновлення суспільної довіри. Інституціоналізація

етичних кодексів та заходів підзвітності може відновити довіру до врядування. Заохочення інновацій та культура навчання вимагають відкритого та сприятливого середовища. Заохочення інновацій, навчання на успіхах і невдачах, а також просування культури постійного вдосконалення може зміцнити інституційну спроможність.

Висновки. Це дослідження підкреслює центральну роль інституційної спроможності у формуванні публічної діяльності в Україні. Результати дослідження підкреслюють нагальну потребу у розбудові інституційної сили за допомогою комплексного підходу.

Рекомендації закликають інвестувати в розвиток людських ресурсів для підвищення кваліфікації та потенціалу державних службовців. Цей захід необхідний для підвищення спроможності та ефективності роботи державних організацій. Крім того, начальною потребою є реформування структур управління, включаючи заходи щодо прозорості та підзвітності. Ці зміни спрямовані на популяризацію належних практик врядування для забезпечення довіри громадян та прийняття ефективних рішень. Активна участь організацій громадянського суспільства у моніторингу та оцінці державних послуг є ще одним важливим аспектом рекомендованих реформ, спрямованих на підвищення прозорості та підзвітності в державних органах.

Постійна міжнародна підтримка, як у вигляді технічної допомоги, так і фінансових ресурсів, видається ключовим елементом на шляху до інституційного зміцнення. Спільні зусилля з міжнародними партнерами можуть надати безцінний досвід та фінансування для просування важливих ініціатив з розбудови потенціалу. Нарешті, це дослідження підкреслює незамінну роль зміцнення інституційної спроможності у вирішенні проблем управління, що стоять перед Україною в умовах євроінтеграційного процесу. Шлях попереду може бути важким, але з цілеспрямованими та узгодженими зусиллями Україна може продовжити трансформаційну подорож до кращого управління, кращої громадської діяльності та світлого майбутнього.

Література :

1. Баштанник, О. (2023) Концептуальні засади визначення феномену спроможності в сучасній методології дослідження державного управління. Публічне управління та місцеве самоврядування, 2, 10–18, doi: <https://doi.org/10.32782/2414-4436/2023-2-2>
2. Баштанник, О. (2023). Інституціональна/інституційна спроможність інститутів політичної системи як аналітична категорія та функціональний аспект публічного управління. Держава та регіони. Серія: Публічне управління і адміністрування, 2023 р., № 2 (80). С. 83-88, doi: <https://doi.org/10.32840/1813-3401.2023.2.15>
3. Помаза-Пономаренко А.Л. (2023). Обшир інституційної й інституціональної спроможності системи публічного управління України. Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права. Випуск 6, 2023. С. 18-24, DOI: <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.6.2>
4. Колісніченко Н., Войновський М. (2015). Інституційна та інституціональна спроможність місцевого самоврядування: сутність понять та особливості визначення. Теоретичні та прикладні питання державотворення. Вип. 16. С. 296–309.

5. Шлемкевич Т. В. (2020). Інформаційно-комунікаційний вимір сучасної політичної системи України : дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02. Івано-Франківськ, 2020. 240 с.
6. Петренко К.(2018). Особливості інституційної спроможності громадських об'єднань в Україні. Наукові записки ІПіЕНД ім. І.Ф.Кураса НАН України. Вип. 4(78). С. 376 – 388.
7. Попок А., Дяченко А., Липовська Н. (2021). Посилення потенціалу інтеграційної спроможності внутрішньо переміщених осіб. Збірник наукових праць Національної академії державного управління при Президентові України. Вип. 1. С. 87-96. http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpnadu_2021_1_13
8. Гуськова Е. О. (2014). Роль інституціональної спроможності громадських рад у формуванні довіри до органів виконавчої влади. Актуальні проблеми державного управління, педагогіки та психології. Вип. 1. 26-30. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdyptp_2014_1_8.
9. Стратегія реформування державного управління України на 2022–2025 роки. <https://www.kmu.gov.ua/news/uryad-zatverdiv-strategiyu-reformuvannya-derzhavnogo-upravlinnya-ukrayini-do-2025-roku>.
10. Липовська Н. А., Пашкова Г. Г., Сахарова К. О. (2022). Розвиток публічного управління з позицій інституціонального підходу. Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права. Випуск 6. 19-24. <https://chasopys-ppp.dp.ua/index.php/chasopys/article/view/316/276>
11. Баштанник В.В., Рагімов Ф.В. (2019). Еволюція інститутів публічного управління в контексті загальноєвропейського політичного тренду. Державне управління та місцеве самоврядування. С. 28–34.
12. Wondemagegnehu, D. Y. (2018). Peacekeeping in a difficult neighbourhood: the case of South Sudan.
13. Lapuente, V., & Van De Walle, S. (2020). The effects of new public management on the quality of public services. *Governance*, 33(3), 461–475. <https://doi.org/10.1111/gove.12502>.
14. Masefield, S. C., Msosa, A., & Grugel, J. (2020). Challenges to effective governance in a low income healthcare system: a qualitative study of stakeholder perceptions in Malawi. *BMC health services research*, 20(1), 1-16.
15. В Україні катастрофічно бракує людей на держслужбі, – НАДС. Texty.org.ua. 16.05.2024. <https://texty.org.ua/fragments/112481/v-ukrayini-katastrofichno-brakuye-lyudej-nerzhsluzhbi-nads/>
16. Бюджети розвитку чи війни: як змінилася фінансова спроможність громад. Чесно. 21.02.2024. <https://www.chesno.org/post/5880/>
17. Вітренко А. Бюджет столиці: чому парки, сквери і бруківку треба відкласти до кінця війни. Економічна правда. 30.11.2023. <https://www.epravda.com.ua/columns/2023/11/30/707184/>
18. Blanchard, L. P. (2016). Conflict in South Sudan and the challenges ahead.
19. Akashraj, D. P., & Maleith, K. D. (2020). The impact of ageing facilities on oil production in South Sudan. *Int. J. Res. Rev*, 7.

References:

1. Bashtannyk, O. (2023) *Kontseptualni zasady vyznachennia fenomenu spromozhnosti v suchasniy metodologii doslidzhennia derzhavnogo upravlinnia [Conceptual principles of determining the phenomenon of capacity in the modern methodology of public administration research]/ Publichne upravlinnia ta mistseve samovriaduvannia [Public Administration and Local Government]*, 2, 10–18, doi: <https://doi.org/10.32782/2414-4436/2023-2-2>
2. Bashtannyk, O. (2023). *Instytutsionalna/institutsiina spromozhnist instytutiv politychnoi systemy yak analitychna katehoriia ta funktsionalnyi aspekt publichnoho upravlinni [Institutional/institutional capacity of institutions of the political system as an analytical category and functional aspect of public administration]*. Derzhava ta rehiony. Seriya: Publichne upravlinnia i administruvannia [State and regions. Series: Public management and administration], 2023 r., № 2 (80). S. 83-88, doi: <https://doi.org/10.32840/1813-3401.2023.2.15>

3. Pomaza-Ponomarenko A.L. (2023). *Obshyr instytutsiinoi y instytutsionalnoi spromozhnosti systemy publichnoho upravlinnia Ukrainy [The extent of institutional and institutional capacity of the system of public administration of Ukraine]*. Dniprovskiyi naukovyi chasopys publichnoho upravlinnia, psykholohii, prava [Dnipro scientific journal of public administration, psychology, law]. Vypusk 6, 2023. S. 18-24, DOI: <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.6.2>
4. Kolisnichenko N., Voinovskiyi M. (2015). *Instytutsiina ta instytutsionalna spromozhnist mistsevoho samovriaduvannia: sutnist poniat ta osoblyvosti vyznachennia [Institutional and institutional capacity of local self-government: essence of concepts and features of definition]*. Teoretychni ta prykladni pytannia derzhavotvorennya [Theoretical and applied issues of state formation]. Vyp. 16. S. 296–309.
5. Shlemkevych T. V. (2020). *Informatsiino-komunikatsiinyi vymir suchasnoi politychnoi systemy Ukrainy [Information and communication dimension of the modern political system of Ukraine]* : dys. ... kand. polit. nauk : 23.00.02. Ivano-Frankivsk, 2020. 240 s.
6. Petrenko K.(2018). *Osoblyvosti instytutsiinoi spromozhnosti hromadskykh obiednan v Ukraini [Peculiarities of the institutional capacity of public associations in Ukraine]*. Naukovi zapysky IPIEND im. I.F.Kurasa NAN Ukrainy [Scientific notes of IPIEND named after I.F. Kuras of the National Academy of Sciences of Ukraine]. Vyp. 4(78). S. 376 – 388.
7. Popok A., Diachenko A., Lypovska N. (2021). *Posylennia potentsialu intehtatsiinoi spromozhnosti vnutrishno peremishchenykh osib [Strengthening the integration capacity of internally displaced persons]*. Zbirnyk naukovykh prats Natsionalnoi akademii derzhavnoho upravlinnia pry Prezydentovi Ukrainy [Collection of scientific works of the National Academy of Public Administration under the President of Ukraine]. Vyp. 1. S. 87-96. http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpnadu_2021_1_13
8. Huskova E. O. (2014). *Rol instytutsionalnoi spromozhnosti hromadskykh rad u formuvanni doviry do orhaniv vykonavchoi vlady [The role of institutional capacity of public councils in the formation of trust in executive authorities]*. Aktualni problemy derzhavnoho upravlinnia, pedahohiky ta psykholohii [Actual problems of public administration, pedagogy and psychology]. Vyp. 1. 26-30. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdytp_2014_1_8.
9. *Stratehiia reformuvannia derzhavnoho upravlinnia Ukrainy na 2022–2025 roky [Strategy for reforming the state administration of Ukraine for 2022–2025.]*. <https://www.kmu.gov.ua/news/uryad-zatverdiv-strategiyu-reformuvannya-derzhavnogo-upravlinnya-ukrayini-do-2025-roku>.
10. Lypovska N. A., Pashkova H. H., Sakharova K. O. (2022). *Rozvytok publichnoho upravlinnia z pozytsii instytutsionalnoho pidkhodu [Development of public administration from the standpoint of an institutional approach]*. Dniprovskiyi naukovyi chasopys publichnoho upravlinnia, psykholohii, prava [Dnipro scientific journal of public administration, psychology, law]. Vypusk 6. 19-24. <https://chasopys-ppp.dp.ua/index.php/chasopys/article/view/316/276>
11. Bashtanyk V.V., Rahimov F.V. (2019). *Evolutsiia instytutiv publichnoho upravlinnia v konteksti zahalnoievropeiskoho politychnoho trendu [The evolution of institutions of public administration in the context of the pan-European political trend]*. Derzhavne upravlinnia ta mistseve samovriaduvannia [State administration and local self-government]. S. 28–34.
12. Wondemagegnehu, D. Y. (2018). Peacekeeping in a difficult neighbourhood: the case of South Sudan.
13. Lapuente, V., & Van De Walle, S. (2020). The effects of new public management on the quality of public services. *Governance*, 33(3), 461–475. <https://doi.org/10.1111/gove.12502>.
14. Masfield, S. C., Msosa, A., & Grugel, J. (2020). Challenges to effective governance in a low income healthcare system: a qualitative study of stakeholder perceptions in Malawi. *BMC health services research*, 20(1), 1-16.
15. *V Ukraini katastrofichno brakuie liudei na derzhsluzhbi, – NADS [V Ukraini katarosichno brakuie liudei na derzhsluzhbi, - NADS]*. Texty.org.ua. 16.05.2024. <https://texty.org.ua/fragments/112481/v-ukrayini-katastrofichno-brakuye-lyudei-ne-derzhsluzhbi-nads/>

16. *Biudzhety rozvytku chy viiny: yak zminylasia finansova spromozhnist hromad [Biudzhety rozvytku chy viiny: yak zminylasia finansova spromozhnist hromad]*. Chesno. 21.02.2024. <https://www.chesno.org/post/5880/>
17. Vitrenko A. *Biudzheth stolytsi: chomu parky, skvery i brukivku treba vidklasty do kintsia viiny [Biudzheth stolytsi: chomu parky, skvery i brukivku treba vidklasty do kintsia viiny]*. Ekonomichna pravda [Economic truth]. 30.11.2023. <https://www.epravda.com.ua/columns/2023/11/30/707184/>
18. Blanchard, L. P. (2016). Conflict in South Sudan and the challenges ahead.
19. Akashraj, D. P., & Maleith, K. D. (2020). The impact of ageing facilities on oil production in South Sudan. *Int. J. Res. Rev*, 7.

УДК 351:316, 3:321

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11\(39\)-208-218](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11(39)-208-218)

Стороженко Ліна Григорівна кандидат філологічних наук, доцент, докторант кафедри публічного управління та адміністрування Навчально-наукового інституту захисту інформації, Державний університет інформаційно-комунікаційних технологій, вул. Солом'янська, 7, м. Київ, 03110, тел.: (044) 249-25-91, <https://orcid.org/0000-0003-2766-3712>

Охріменко Валентин Олександрович магістрант кафедри публічного управління та адміністрування Навчально-наукового інституту менеджменту та підприємництва, Державний університет інформаційно-комунікаційних технологій, вул. Солом'янська, 7, м. Київ, 03110, тел.: (044) 249-25-91

РОЛЬ ЦИФРОВИХ ЗАСОБІВ МАСОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ У ПРОЦЕСІ ПРИЙНЯТТЯ УПРАВЛІНСЬКИХ РІШЕНЬ

Анотація. Дослідження передбачає аналіз ролі цифрових засобів масової комунікації у процесі прийняття управлінських рішень, а також здійснення оцінки їхнього впливу на ефективність і прозорість управлінських процесів, що передбачає розробку рекомендацій для оптимального використання цифрових засобів масової комунікації у системі публічного управління, враховуючи виклики та ризики, пов'язані з інформаційною безпекою, дезінформацією та інтеграцією сучасних інформаційно-комунікаційних технологій.

У статті визначено сутність та основні характеристики цифрових засобів масової комунікації (швидкість розповсюдження інформації; інтерактивність; мультимедійність; доступність; аналіз даних та ін.).

Встановлено, що цифрові засоби масової комунікації є важливим джерелом інформації для управлінців, що дозволяє оперативно отримувати та аналізувати дані про актуальні проблеми і громадську думку. Вони сприяють прийняттю обґрунтованих та ефективних рішень завдяки можливості моніторингу суспільних настроїв через соціальні мережі; зворотному зв'язку від громадян, що підвищує рівень прозорості управління; використанню аналітики великих даних для прогнозування та планування.

Окреслено низку проблеми та недоліків, які ускладнюють діяльність органів публічної влади та їх співпрацю з громадськістю з урахуванням застосування цифрових засобів масової комунікації (інформаційний шум; неперевірена інформація; відсутність особистого контакту; емоційна дистанція; залежність від технологій та цифрових засобів комунікації; кіберзагрози; нерівність доступу; зниження рівня критичного мислення; ризик маніпуляцій; обмеженість формату тощо).

Для подолання окреслених недоліків запропоновано рекомендації, серед яких: створення спеціальних механізмів/інструментів/алгоритмів для збору, обробки та аналізу інформації; перевірка достовірності інформації; проведення «живих» зустрічей; підвищення рівня цифрової компетентності управлінців та громадськості; інвестування в освітні проєкти щодо цифрової грамотності населення; забезпечення вільного/рівного доступу до необхідних цифрових засобів масової комунікації та інформаційно-комунікаційних технологій; використання аналітичних інструментів та платформ; забезпечення системи публічного управління надійними механізмами кібербезпеки; використання цифрових платформ для залучення громадськості до процесу прийняття рішень (онлайн-опитування, обговорення, петиції тощо); постійний моніторинг і зворотний зв'язок з використанням цифрових засобів комунікації тощо.

Ключові слова: цифровізація, цифрові засоби масової комунікації, нетократичне публічне управління, управлінські рішення, інформація.

Storozhenko Lina Hryhorivna Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Doctoral Student of the Department of Public Management and Administration of the Educational and Scientific Institute of Information Protection of the State University of Information and Communication Technologies, 7, Solomyanska St., Kyiv, 03110, tel.: (044) 249-25-91, <https://orcid.org/0000-0003-2766-3712>

Okhrimenko Valentin Oleksandrovysh master's student of the Department of Public Management and Administration of the Educational and Scientific Institute of Management and Entrepreneurship of the State University of Information and Communication Technologies, 7, Solomyanska St., Kyiv, 03110, tel.: (044) 2492591

ROLE OF DIGITAL MEANS OF MASS COMMUNICATION IN THE PROCESS OF MAKING ADMINISTRATIVE DECISIONS

Abstract. The study involves the analysis of the role of digital means of mass communication in the process of making management decisions, as well as the assessment of their impact on the efficiency and transparency of management processes, which involves the development of recommendations for the optimal use of digital means of mass communication in the public administration system, taking into account the challenges and risks associated with related to information security, disinformation and integration of modern information and communication technologies.

The article defines the essence and main characteristics of digital means of mass communication (speed of information dissemination, interactivity, multimedia, accessibility, data analysis, etc.).

It was established that digital means of mass communication are an important source of information for managers, which allows to quickly obtain and analyze data on current problems and public opinion. They contribute to the adoption of well-founded and effective decisions thanks to the possibility of monitoring public sentiments through social networks; feedback from citizens, which increases the level of transparency of management; using big data analytics for forecasting and planning.

A number of problems and shortcomings are outlined that complicate the activities of public authorities and their cooperation with the public, taking into account the use of digital means of mass communication (information noise; unverified information; lack of personal contact; emotional distance; dependence on technologies and digital means of communication; cyber threats; inequality of access; a reduction in the level of critical thinking; the risk of manipulation; the limitation of the format, etc.).

Recommendations are proposed to overcome the outlined shortcomings, including: creation of special mechanisms/tools/algorithms for collecting, processing and analyzing information; verification of the reliability of information; conducting «live» meetings; increasing the level of digital competence of managers and the public; investing in educational projects regarding the digital literacy of the population; ensuring free/equal access to the necessary digital means of mass communication and information and communication technologies; use of analytical tools and platforms; provision of a public management system with reliable cyber security mechanisms; using digital platforms to involve the public in the decision-making process (online surveys, discussions, petitions, etc.); constant monitoring and feedback using digital means of communication, etc.

Keywords: digitization, digital means of mass communication, non-democratic public administration, management decisions, information.

Постановка проблеми. У сучасному суспільстві цифрові засоби масової комунікації відіграють дедалі важливішу роль у сфері публічного управління, зокрема, у процесах прийняття управлінських рішень. Активне використання цифрових засобів масової комунікації зумовлене широким доступом до інтернету та зростанням популярності соціальних мереж і новітніх медіа-платформ, які забезпечують двосторонню комунікацію між владою та громадськістю.

Проте, незважаючи на потенціал цифрових засобів масової комунікації як інструментів для посилення прозорості, підвищення обізнаності громадян і залучення їх до процесів управління, існує низка проблем і викликів, пов'язаних з їх ефективним використанням в управлінні, серед яких: надмірна залежність від засобів масової комунікації та можливість маніпуляцій (поширення інформації через цифрові канали, з одного боку, сприяє прийняттю виважених рішень, з іншого – може викривляти інформаційний

контекст, що призводить до дезінформації та маніпуляцій громадською думкою, що ускладнює процес ухвалення об'єктивних управлінських рішень); у цифрових засобах масової комунікації постійно збільшується кількість інформації, яку мають аналізувати управлінці, що створює виклики для оперативного реагування та якісної обробки даних, що, у свою чергу, призводить до поспішних або необґрунтованих рішень; сучасні державні установи та органи управління потребують нових стратегій для оптимальної інтеграції цифрових засобів масової комунікації у традиційні управлінські структури, адже сьогодні відсутність таких механізмів обмежує ефективність публічних комунікацій та знижує продуктивність процесів ухвалення рішень; активне використання цифрових засобів масової комунікації в управлінні порушує і питання кібербезпеки – вразливість цифрових каналів комунікації призводить до витоків інформації, підриву довіри до органів управління та негативно впливає на якість рішень, що приймаються. Крім того, нерівномірне освоєння цифрових інструментів може призвести до розриву між управлінцями, які активно використовують засоби масової комунікації, і тими, хто менш обізнаний із цифровими технологіями, що в цілому знижує загальну ефективність ухвалення рішень.

Відтак проблема дослідження полягає у вирішенні питання, як забезпечити ефективне використання цифрових засобів масової комунікації у процесі прийняття управлінських рішень з метою підвищення якості управлінських процесів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти проблематики досліджуваного питання висвітлено у низці сучасних студій. На особливу увагу заслуговують праці вітчизняних науковців, серед яких чільне місце займає науковий доробок С. Чукут, яка досліджує використання інформаційно-комунікаційних технологій у публічному управлінні з метою впровадження державних послуг та демократичних процесів, а також для зміцнення підтримки публічних політик. Питанням розвитку електронних інформаційних комунікацій органів публічної влади присвячено публікації О. Шевцова, який студіює парадигму інформаційної відкритості органів публічної влади, що ґрунтується на системі електронної інформаційної взаємодії. В. Балюк висвітлює стан інформатизації органів виконавчої влади як фактор готовності до широкого впровадження електронного врядування. І. Курбаншов визначає основні вектори розвитку електронного урядування та пріоритетні напрями формування електронної демократії, серед яких: взаємодія між різними державним структурами; комунікація на рівні бізнесу і держави в різних її інституціях; взаємодія між представниками суспільства та державними установами. Проблему технологізації інформаційних впливів у публічному управлінні як умову формування інформаційного суспільства виокремлено у дослідженнях О. Чечель.

Віддаючи належне проведеним дослідженням, зазначимо, що попри окреслені ґрунтовні студії, питання ролі цифрових засобів масової комунікації у процесі прийняття управлінських рішень залишається мало вивченим. З огляду на це, зазначений аспект вимагає додаткового студіювання та висвітлення.

Мета статті передбачає аналіз ролі цифрових засобів масової комунікації у процесі прийняття управлінських рішень, а також здійснення оцінки їхнього впливу на ефективність і прозорість управлінських процесів, що передбачає розробку рекомендацій для оптимального використання цифрових засобів масової комунікації у системі публічного управління, враховуючи виклики та ризики, пов'язані з інформаційною безпекою, дезінформацією та інтеграцією сучасних інформаційно-комунікаційних технологій.

Виклад основного матеріалу. Цифрові засоби масової комунікації – це сучасні інструменти та платформи, що використовують цифрові технології для передачі інформації та комунікації з великою аудиторією. До них належать вебсайти новин, соціальні мережі, блоги, відеохостинги, стримінгові сервіси та інші онлайн-ресурси, які дають змогу швидко поширювати інформацію, проводити обговорення та формувати громадську думку.

Ключовими характеристиками цифрових засобів комунікації можна визначити: швидкість розповсюдження інформації (миттєва передача даних повсюди); інтерактивність (взаємодія з аудиторією через коментарі, опитування, інші механізми зворотного зв'язку); мультимедійність (цифрові платформи підтримують різні типи контенту – текст, відео, аудіо, графіку тощо); доступність (інформація є доступною весь час та може бути отримана через різні пристрої – смартфони, комп'ютери, планшети та ін.); аналіз даних (цифрові засоби масової комунікації забезпечують можливість збору й аналізу даних щодо вподобань та поведінки користувачів для кращого розуміння потреб аудиторії) тощо.

Враховуючи вище окреслене, звичайно, не можна не помітити переваг цифрових засобів масової комунікації, серед яких, наприклад: розширення доступу до інформації, чим цифрові засоби масової комунікації сприяють демократизації інформації та підвищують обізнаність громадян; зниження фінансових витрат на комунікацію – онлайн-комунікація є менш затратною у порівнянні з друкованими виданнями або телебаченням; підвищення ролі і значення участі громадськості – завдяки цифровим платформам громадяни можуть безпосередньо брати участь у обговореннях важливих суспільних питань та ін.

Зважаючи на це, можемо констатувати, що сьогодні цифрові засоби масової комунікації є не тільки потужним інструментом сучасного інформаційного середовища, яке, не зважаючи на наявність певних викликів, має суттєвий потенціал для розвитку публічних комунікацій, а й стали важливою складовою діяльності органів публічної влади, які використовують їх для інформування громадян, проведення консультацій, зворотного зв'язку

із суспільством тощо. Використання саме таких цифрових комунікаційних каналів дозволяє підвищити прозорість управлінських процесів, збільшити довіру до владних інституцій і залучити суспільство до процесів прийняття управлінських рішень тощо.

Обсяг інформації, яку сьогодні доводиться опрацьовувати для прийняття ефективного управлінського рішення, настільки великий, що він давно перевищив можливості людини. Якість управлінських рішень безпосередньо залежить від можливостей джерел та інструментів, що використовуються, і саме цифровізація процесів прийняття управлінського рішення дозволяє приймати його, зважаючи не тільки на всю доступну, а й на контекстну інформацію, яку не можна отримати в рамках системи [1, с. 109].

Цифрові засоби масової комунікації є важливим джерелом інформації для управлінців, що дозволяє оперативно отримувати та аналізувати дані про актуальні проблеми і громадську думку. Вони сприяють прийняттю обґрунтованих та ефективних рішень завдяки можливості моніторингу суспільних настроїв через соціальні мережі; зворотному зв'язку від громадян, що, звичайно, підвищує рівень прозорості управління; використанню аналітики великих даних для прогнозування та планування.

Варто зазначити, що вплив цифровізації на процес прийняття управлінських рішень прямо чи опосередковано сьогодні розглядається з погляду зміни вимог до компетентності управлінців, системи освіти, формування компетенцій, перекваліфікації тощо. Інтелектуальний, аналітичний, творчий рівень особи, що приймає управлінські рішення, має постійно розвиватись і відповідати тим можливостям, які надають інформаційні та цифрові технології. Відтак збільшується роль суб'єкта управлінського рішення – особи, яка приймає управлінські рішення, або колегіального органу, який наділений певними повноваженнями та відповідає за наслідки прийнятих управлінських рішень [4].

У таких умовах, цифрова готовність, як явище інформаційного суспільства й необхідна складова фахових компетенцій публічного управлінця, стає дедалі важливішою й обов'язковою, адже цифрові технології проникають у всі сфери нашого життя – від особистих комунікацій до бізнесу та публічного управління, а вміння користуватись цифровими технологіями (цифрова компетентність) стає необхідною умовою повсякденного життя [2, с. 333].

Саме цифрова компетентність відіграє роль ключового аспекту реалізації сучасних нетократичних засад публічного управління (зосередження на важливості знань, інформації та мережевих структур в управлінських процесах), в якому влада розподіляється між громадянами та іншими учасниками процесу управління, а не концентрується в руках обраних представників чи керівників. Нетократичне публічне управління покликане перетворити відносини між владою та громадянами на більш прозорі та

ефективні, що досягається шляхом створення спеціальних електронних платформ, масштабного застосування цифрових засобів масової комунікації та заохочення громадян до їх активного використання [3, с. 37].

Враховуючи нагальність та необхідність підвищення рівня цифрових компетенцій, можемо виокремити групи цифрових навичок, якими повинні володіти не тільки публічні управлінці, а пересічні громадяни – можливі учасники управлінських процесів внаслідок комунікативної взаємодії з органами публічної влади: базові, необхідні для елементарної діяльності користувача в кіберпросторі (пошук інформації в Інтернеті, створення й підтримка акаунта в соціальних мережах тощо), а також для роботи з інформаційно-комунікаційними технологіями на початковому рівні (вибір та використання основних налаштувань софту, сервісів і пристроїв тощо); стандартні, необхідні для повноцінного використання інформаційно-комунікаційних технологій в комунікації, професійній та соціальній діяльності (створення й використання цифрового контенту, робота з онлайн-додатками та використання онлайн-послуг, вміння отримувати, оцінювати і працювати з інформацією тощо); спеціалізовані, необхідні для фахової діяльності у сфері інформаційно-комунікаційних технологій (програмування, адміністрування мереж, аналітика даних тощо), а також супутні їм соціальні компетенції та особисті якості (креативність, критичне мислення, емоційна чуйність, вміння працювати в команді тощо) [5].

Досвід деяких європейських країн (Данія, Естонія, Фінляндія, Швеція, Ісландія та ін.) доводить, що високий рівень цифрової компетентності, а відтак і активна інтеграція цифрових засобів масової комунікації у процеси публічного управління може бути успішною та сприяти формуванню прозорого управлінського середовища й удосконаленню електронного урядування.

Європейський підхід передбачає діяльність національних урядів та наддержавних інституцій з обов'язковим залученням до прийняття рішень громадськості через посередництво інформаційно-комунікаційних технологій та цифрових засобів масової комунікації. Представники європейського суспільства мають можливість комунікувати з державою в режимі реального часу. Побудова «цифрової держави» на основі застосування цифрових технологій та соціальної єдності націй, які проживають на території Європи, на сьогодні є однією з характерних ознак європейської моделі нетократичного публічного управління. Програма «Digital Europe» [6] всіляко сприяє розвитку національної електронної демократії, проекти якої сьогодні успішно реалізовані в більшості європейських держав.

Попри нагальність, актуальність та переваги застосування, цифрові засоби масової комунікації створюють низку проблеми та недоліків, які ускладнюють діяльність органів публічної влади та їх співпрацю з громадськістю, зокрема, сюди належать: інформаційний шум (велика кількість

інформації, доступної в цифрових медіа ускладнює процес прийняття рішень – відтак керівники перевантажені даними, що призводить до труднощів у фільтрації релевантної інформації); неперевірена інформація (у цифрових медіа часто поширюються неправдиві або фейкові дані, що призводить до ухвалення рішень на основі хибної інформації, що негативно впливає на результат); відсутність особистого контакту (комунікація через цифрові канали позбавляє повноцінного особистісного аспекту, що вкрай важливо для ефективного спілкування та розуміння позиції громадськості); емоційна дистанція (віртуальні комунікації можуть зменшити емпатію та розуміння між учасниками, наявність яких є надзвичайно важливим для створення довіри та співпраці); залежність від технологій та цифрових засобів комунікації (несправність/недосконалість/застарілість інформаційно-комунікаційних засобів уповільнює процес прийняття рішень); кіберзагрози (використання цифрових платформ підвищує ризик витоку інформації та кібератак, що може загрожувати конфіденційності та безпеці управлінських даних); нерівність доступу (не всі учасники комунікації мають однаковий доступ до цифрових технологій, що призводить до нерівності щодо можливостей висловлювати свої думки та впливати на рішення); зниження рівня критичного мислення (постійний доступ до інформації знижує здатність керівників критично оцінювати ситуацію та приймати об'єктивні обґрунтовані рішення); ризик маніпуляцій (цифрові комунікації можуть використовуватися для маніпуляцій громадською думкою або впливу на рішення через дезінформацію та пропаганду); обмеженість формату (деякі аспекти управлінських рішень не можливо актуалізувати в цифровому форматі, особливо, коли йдеться про комплексні чи чутливі питання) тощо.

Зазначені проблемні аспекти увиразнюють важливість «обережного» підходу до використання цифрових засобів масової комунікації в управлінні, а також підкреслюють необхідність комбінування традиційних і новітніх методів для досягнення ефективності у прийнятті ефективних управлінських рішень.

Для подолання окреслених недоліків необхідно розробити та впровадити в систему публічного управління на всіх рівнях комплекс заходів для підвищення ефективності застосування цифрових засобів масової комунікації у процесі прийняття управлінських рішень, що може передбачати:

- створення спеціальних механізмів та спеціалізованих інструментів і алгоритмів для збору, обробки та аналізу інформації, що дозволить зменшити інформаційний шум і зосередитися на релевантних джерелах інформації;
- перед прийняттям рішень важливо перевіряти достовірність інформації шляхом залучення експертів для оцінки надійності даних і контенту, що поширюється через цифрові канали;
- паралельно із застосуванням цифрових засобів масової комунікації використовувати особисті зустрічі, наради, телефонні розмови тощо для

обговорення важливих питань та прийняття виважених управлінських рішень, що сприяє збереженню емоційного аспекту спілкування;

– підвищення рівня цифрової компетентності управлінців та громадськості, інвестування в навчання працівників у сфері цифрових комунікацій і медіаграмотності значно підвищить їх здатність критично оцінювати інформацію та ефективно використовувати цифрові платформи;

– забезпечення вільного/рівного доступу до необхідних цифрових засобів масової комунікації та інформаційно-комунікаційних технологій сприятиме кільком важливим аспектам: суспільній рівності (незалежно від соціально-економічного статусу, гендеру, віку чи географічного розташування, у громадян є можливість брати участь у процесах прийняття рішень, що допомагає зменшити цифровий розрив і увиразнює соціальну справедливість); покращенню соціального діалогу (доступ до цифрових засобів комунікації полегшує обмін ідеями та думками між різними групами, що допомагає формувати конструктивний соціальний діалог і сприяє вирішенню конфліктів та вирішенню нагальних питань); ефективності управлінських рішень (залучення ширшого кола учасників у процес ухвалення рішень завдяки вільному/рівному доступу до інформації зумовлює прийняття обґрунтованих та ефективних рішень, оскільки враховуються різні точки зору тощо);

– використання аналітичних інструментів та платформ дозволяє оперативно отримувати інформацію про громадську думку та суспільні тенденції;

– забезпечення системи публічного управління надійними механізмами кібербезпеки з метою захисту даних і запобігання витокам інформації (оновлення системи безпеки, тренінги з кібербезпеки, використання новітніх цифрових розробок та ін.);

– використання цифрових платформ для залучення громадськості до процесу прийняття рішень (онлайн-опитування, обговорення, петиції тощо);

– постійний моніторинг і зворотний зв'язок з використанням цифрових засобів комунікації через опитування та аналітику дозволяє вчасно вносити корективи в управлінські стратегії;

– застосування новітніх технологій (штучний інтелект) сприяє аналізу даних та покращенню процесів прийняття управлінських рішень тощо.

Звичайно, окреслені рекомендації не є виключним переліком заходів для підвищення ефективності застосування цифрових засобів масової комунікації у процесі прийняття управлінських рішень. Однак застосування зазначених аспектів сприятиме підвищенню ефективності використання цифрових засобів масової комунікації в управлінні, що, в свою чергу, зумовить прийняття більш обґрунтованих та виважених рішень.

Висновки. Враховуючи вище зазначене, можемо підбити висновки, що сьогодні цифрові засоби масової комунікації стали невід'ємною складовою

сучасного управління та суттєво змінюють традиційні управлінські моделі комунікації, забезпечуючи більш швидкий, відкритий і взаємний обмін інформацією, що дозволяє швидше реагувати на виклики та зміни в суспільстві.

Використання цифрових платформ сприяє активній участі громадськості у процесах прийняття управлінських рішень, що підвищує прозорість і демократичність управлінських практик, забезпечує рівний доступ до цифрових засобів та інформаційно-комунікаційних технологій, сприяє зменшенню цифрового розриву, дозволяючи всім членам суспільства отримувати актуальну інформацію та активно впливати на прийняття рішень, відтак громадяни отримують можливість висловлювати свої думки, пропозиції та критику, що суттєво впливає на сьогоденні управління та політику в цілому.

Незважаючи на численні переваги, існують і певні ризики, пов'язані з використанням цифрових комунікацій (інформаційний шум, неперевірена інформація, ризики кібербезпеки та маніпуляцій тощо). Ці виклики потребують уважного підходу та розробки стратегій їх подолання.

Подальший розвиток цифрових засобів масової комунікації в управлінні залежить від впровадження інноваційних технологій, підвищення рівня цифрової грамотності населення та створення сприятливого законодавчого середовища.

Цифрові засоби масової комунікації відіграють ключову роль у сучасному управлінні, формуючи нові можливості для більш ефективного, прозорого та демократичного прийняття рішень. Важливо продовжувати дослідження та вдосконалення використання цих технологій для досягнення максимального соціального ефекту.

Література:

1. Гринчак Н.А., Горобець О.О. Вплив цифровізації на процес прийняття управлінських рішень у міжнародному бізнесі. *Статистика України*. 2024. № 2. С. 108–115.
2. Стороженко Л.Г. Власенко В.О. Цифрова готовність суспільства як компонент формування нетократичного публічного управління. *Актуальні питання у сучасній науці*. 2024. № 2(20). С. 330–241.
3. Krasnykov Y., Ninyuk I., Storozhenko L., arukhlenko O., Kruhlov V. Impact of digital public services on governance efficiency. *Telos: Revista de Estudios Interdisciplinarios en Ciencias Sociales*. 2024. Vol. 26. № 1. P. 35–51. URL: <https://ojs.urbe.edu/index.php/telos/article/view/4344>.
4. Nayebi F. Decision Making in the Digital Age: Navigating Complexity with Data and AI. 2024. June 5. URL: https://www.linkedin.com/pulse/decision-making-digital-agenavigating-complexity-ai-nayebi-ph-d--ustae?trk=public_profile_article_view.
5. Skills for a Digital World 2016 Ministerial Meeting on the Digital Economy Background Report. URL: <https://www.oecd-ilibrary.org/docserver/5j1wz83z3wnw-en.pdf?expires=1575997635&id=id&accname=guest&checksum=7D19108CF4399CD512AE032E4FA74905>.
6. The Digital Europe Programme. URL: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/activities/digital-programme>.

References:

1. Hrynychak, N.A., Horobets, O.O. (2024). Vplyv tsyvrovizatsiyi na protses pryynyattya upravlins'kykh rishen' u mizhnarodnomu biznesi [The influence of digitalization on the process of making management decisions in international business]. *Statystyka Ukrainy – Statistics of Ukraine*, 2, 108–115 [in Ukrainian].
2. Storozhenko, L.G. Vlasenko, V.O. (2024). Tsyfrova hotovnist' suspil'stva yak komponent formuvannya netokratychnoho publichnoho upravlinnya. [The digital readiness of society as a component of the formation of non-democratic public administration]. *Aktual'ni pytannya u suchasniy nautsi – Current issues in modern science*, 2(20), 330–241 [in Ukrainian].]
3. Krasnykov, Y., Ninyuk, I., Storozhenko, L., Marukhlenko, O., Kruhlov, V. (2024). Impact of digital public services on governance efficiency. *Telos: Revista de Estudios Interdisciplinarios en Ciencias Sociales*, 26, 1, 35–51. Retrieved from <https://ojs.urbe.edu/index.php/telos/article/view/4344> [in English].
4. Nayebi, F. (June 5, 2024). Decision Making in the Digital Age: Navigating Complexity with Data and AI. [www.linkedin.com](https://www.linkedin.com/pulse/decision-making-digital-agenavigating-complexity-ai-nayebi-ph-d--ustae?trk=public_profile_article_view). Retrieved from https://www.linkedin.com/pulse/decision-making-digital-agenavigating-complexity-ai-nayebi-ph-d--ustae?trk=public_profile_article_view [in English].
5. Skills for a Digital World 2016 Ministerial Meeting on the Digital Economy Background Report. URL: <https://www.oecd-ilibrary.org/docserver/5j1lwz83z3wnw-en.pdf?expires=1575997635&id=id&accname=guest&checksum=7D19108CF4399CD512AE032E4FA74905> [in English].
6. The Digital Europe Programme. Retrieved from <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/activities/digital-programme> [in English].

УДК 351.712:339.922

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11\(39\)-219-233](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11(39)-219-233)

Чумакова Ганна Володимирівна кандидат наук з державного управління, доцент кафедри публічного управління та адміністрування, Одеський національний технологічний університет, вул. Канатна, 112, м. Одеса, 65039, тел.: (066) 718-54-26, <https://orcid.org/0000-0003-4134-8209>

Мінчев Сергій Іванович здобувач другого рівня вищої освіти, Одеський національний технологічний університет, вул. Канатна, 112, м. Одеса, 65039, тел.: (067) 394-63-73, <https://orcid.org/0009-0005-2157-6409>

АНАЛІЗ ПРАКТИК ЗАСТОСУВАННЯ ДЕРЖАВНО-ПРИВАТНОГО ПАРТНЕРСТВА В КРАЇНАХ ЄС ТА УКРАЇНІ

Анотація. У статті проведено аналіз практик застосування державно-приватного партнерства (ДПП) у країнах Європейського Союзу та Україні. Визначено ключові виклики та перспективи розвитку ДПП у контексті євроінтеграційних процесів. Зокрема, досліджено законодавчу базу, інституційне забезпечення та фінансові механізми, що використовуються для реалізації ДПП, а також особливості застосування різних моделей ДПП, таких як BOT, BOO, DBO.

Розглянуто приклади успішних і проблемних проєктів ДПП у країнах ЄС, де цей інструмент сприяв розвитку інфраструктури, модернізації енергетики, транспорту та соціальної сфери. Такі проєкти часто мають чітко визначені критерії ефективності та ризиків, а також законодавчу підтримку з боку держави, що дозволяє підвищити їхню фінансову привабливість для приватних інвесторів.

Україна, зважаючи на виклики, спричинені збройним конфліктом та економічною нестабільністю, може скористатися досвідом ЄС для вдосконалення своєї системи ДПП. Окреслено, що основними проблемами в Україні є нестача інституційної підтримки, недосконалість законодавчої бази, а також обмежені фінансові стимули для залучення приватних інвестицій. Окремо висвітлено проблему слабкої гармонізації українського законодавства з нормами ЄС, що ускладнює впровадження нових стандартів співпраці між державним і приватним секторами. Крім того, проаналізовано проміжні результати реформи, які здійснюються в Україні з 2018 року, включно зі створенням Агенції з питань підтримки державно-приватного партнерства, напрацюванням нового законопроекту щодо вдосконалення механізму залучення приватних інвестицій з використанням механізму державно-приватного партнерства для пришвидшення відновлення зруйнованих війною

об'єктів та будівництва нових об'єктів, пов'язаних з післявоєнною перебудовою економіки України.

Акцентовано на тому, що впровадження європейських практик ДПП може стати потужним інструментом для відновлення інфраструктури та подолання наслідків воєнних дій в Україні. Гармонізація українського законодавства з європейськими стандартами в галузі ДПП та запровадження дієвих механізмів контролю можуть підвищити ефективність реалізації проектів та зміцнити довіру інвесторів.

Ключові слова: державно-приватне партнерство, ДПП, Європейський Союз, Україна, інфраструктура, законодавча база, євроінтеграція, інвестиції, концесії, BOT, BOO, DBO.

Chumakova Hanna Volodymyrivna candidate of sciences in public administration, associate professor of the Department of public management and administration, Odessa national technological university, 112 Kanatnaya St., Odesa, 65039, tel.: (066) 718-54-26, <https://orcid.org/0000-0003-4134-8209>

Minchev Sergii Ivanovich applicant for the second level of higher education, Odessa national technological university, 112 Kanatnaya St., Odesa, 65039, tel.: (067) 394-63-73, <https://orcid.org/0009-0005-2157-6409>

ANALYSIS OF PRACTICES OF PUBLIC-PRIVATE PARTNERSHIP APPLICATION IN THE EU AND UKRAINE

Abstract. The article analyzes the practices of public-private partnership (PPP) in the European Union and Ukraine. The key challenges and prospects of PPP development in the context of European integration processes have been identified. In particular, the legal framework, institutional support and financial mechanisms used to implement PPPs, as well as the peculiarities of the application of various PPP models, such as BOT, BOO, DBO, have been studied. Examples of successful and problematic PPP projects in the EU countries are considered, where this tool contributed to the development of infrastructure, modernization of energy, transport and social spheres. Such projects often have clearly defined criteria for efficiency and risks, as well as legislative support from the state, which allows them to increase their financial attractiveness for private investors.

Given the challenges posed by armed conflict and economic instability, Ukraine can use the EU's experience to improve its PPP system. It is outlined that the main problems in Ukraine are the lack of institutional support, imperfection of the legislative framework, as well as limited financial incentives for attracting private investment. Separately, the problem of weak harmonization of Ukrainian legislation with EU norms is highlighted, which complicates the introduction of new standards of cooperation between the public and private sectors. In addition, the

interim results of the reform that has been carried out in Ukraine since 2018 have been analyzed, including the creation of the Agency for the Support of Public-Private Partnership, the development of a new bill to improve the mechanism for attracting private investment using the mechanism of public-private partnership to accelerate the restoration of objects destroyed by the war and the construction of new objects associated with the post-war restructuring of the Ukrainian economy.

It is emphasized that the introduction of European PPP practices can become a powerful tool for restoring infrastructure and overcoming the consequences of hostilities in Ukraine. Harmonization of Ukrainian legislation with European PPP standards and the introduction of effective control mechanisms can increase the efficiency of project implementation and strengthen investor confidence.

Keywords: public-private partnership, PPP, European Union, Ukraine, infrastructure, legislative framework, European integration, investments, concessions, BOT, BOO, DBO.

Постановка проблеми. Державно-приватне партнерство (ДПП) є важливим механізмом для розвитку інфраструктурних проєктів, покращення якості державних послуг і стимулювання економічного зростання. В країнах Європейського Союзу (ЄС) ДПП займає вагомe місце в політиці сталого розвитку, адже воно дозволяє залучати приватний капітал та експертизу для розв'язання суспільно важливих проблем. Водночас, в Україні інтерес до державно-приватного партнерства останніми роками значно зріс, що спонукає до аналізу успішних європейських практик для вдосконалення національної моделі ДПП.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останніми роками тема ДПП активно досліджується в наукових колах, що свідчить про зростаючу значущість цього механізму у сфері публічного управління та економічного розвитку. Значна частина авторів у своїх роботах аналізують теоретичні основи ДПП, розглядаючи його визначення, основні принципи та моделі реалізації (Жук В., Навроцький Д., Пашинська К.). У контексті України значну увагу приділяють дослідженням, що вивчають особливості впровадження ДПП в умовах реформування економіки, а також розглядають його як інструмент післявоєнного відновлення (Круглов В., Швець А.). Сучасні дослідження також акцентують увагу на викликах, з якими стикаються держави при реалізації ДПП (Олейник К.). Це включає недостатню правову базу, нерівномірний розвиток регіонів і відсутність досвіду у менеджменті проєктів. Аналіз застосування ДПП в країнах ЄС містять звіти Європейської комісії (2021-2023), дані Євробарометра, що фокусуються на успішних кейсах в інфраструктурі, освіті та охороні здоров'я тощо. Ці публікації демонструють, як країни ЄС інтегрують ДПП у свої стратегії соціально-економічного розвитку, а також виклики, з якими вони стикаються. Одночасно, незважаючи на значні досягнення у сфері дослідження ДПП, залишається потреба у

подальших наукових розробках, спрямованих на удосконалення теоретичних засад та практик забезпечення ефективності цього інструменту публічного управління в Україні.

Метою даної статті є здійснення порівняльного аналізу практик застосування ДПП у країнах ЄС та Україні, огляд сучасної нормативно-правової бази країн ЄС та України в цій сфері, визначення основних перешкод і можливостей для розвитку таких ініціатив, а також розробка рекомендацій щодо вдосконалення ДПП в Україні.

Виклад основного матеріалу. У міжнародній практиці немає єдиного загальноприйнятого визначення державно-приватного партнерства (ДПП), оскільки його складно чітко відокремити від інших видів договорів між державними та приватними структурами. Зазвичай ДПП визначають як форму угод, що передбачає залучення приватних інвестицій або управління для реалізації державних об'єктів, фінансування яких покривається за рахунок доходів від їх експлуатації впродовж дії договору [1]. Це робить ДПП більш комплексним типом взаємодії порівняно з іншими публічними контрактами. Державно-приватне партнерство найчастіше використовується для залучення приватного капіталу в галузі, де приватизація недоцільна, особливо для об'єктів, що надають важливі суспільні послуги: транспортна інфраструктура (дороги, мости, аеропорти), комунальні послуги (водопостачання, енергетика), а також заклади охорони здоров'я та освіти.

Головна мета державно-приватного партнерства (ДПП) полягає у поєднанні переваг обох секторів для підвищення ефективності реалізації інфраструктурних проектів або надання державних послуг, досягаючи більшої результативності, ніж кожен сектор окремо. Завдяки цьому державний сектор отримує доступ до досвіду, інноваційних рішень та фінансових ресурсів приватного партнера, тоді як приватний сектор розширює свої можливості для бізнесу і забезпечує кращий контроль за ефективністю інвестицій.

Таким чином, ДПП створює взаємовигідні умови для обох сторін. Однак у порівнянні з іншими підходами до будівництва, модернізації чи управління об'єктами, ДПП може містити певні ризики для державного партнера та користувачів. До них відносяться, зокрема, вища вартість інвестицій, що може призвести до підвищення витрат для користувачів, а також ризики, пов'язані з поверненням інвестицій приватним партнером.

Хоча державно-приватне партнерство широко застосовується в багатьох країнах, його успішність не завжди гарантована. Уряди нерідко уникають приватизації державних активів, надаючи перевагу ДПП як способу залучення приватних інвестицій на компромісних умовах. Однак, якщо приватизація державного об'єкта не створює загрози для національних інтересів або інтересів користувачів суспільно важливих послуг, цей підхід може бути більш пріоритетним, адже він не покладає на державу додаткових ризиків, пов'язаних з експлуатацією та поверненням вкладених коштів.

Водночас, у випадках, коли є потреба у створенні нових об'єктів, модернізації або вдосконаленні управління, але ресурсів для самостійної реалізації таких проєктів бракує, ДПП стає перспективною альтернативою традиційному фінансуванню, оскільки зазвичай не створює значного навантаження на бюджет. Інвестиції повертаються через доходи від використання самого об'єкта.

Згідно з рекомендаціями Світового банку, держави повинні впроваджувати лише ті проєкти ДПП, які забезпечують обґрунтоване співвідношення «витрати – вигоди», перевищують традиційні державні закупівлі за критеріями ціни та якості й є фінансово обґрунтованими. Таким чином, ДПП виступає альтернативним методом управління державними активами у випадках, коли приватизація або державні закупівлі не можуть досягти поставлених цілей. Це дозволяє ефективно використовувати ДПП для будівництва, оновлення або управління об'єктами, що мають важливе суспільне значення та вимагають ресурсів, недоступних державному власнику. ДПП є особливо актуальним для масштабних інфраструктурних проєктів, що потребують залучення приватного сектора, проте важливо ретельно оцінювати можливі ризики та перспективи кожного проєкту [2].

Не існує єдиної модельної структури ДПП. Інституційна структура державно-приватного партнерства зазвичай розвивається з часом, часто у відповідь на конкретні виклики. Тому найкращі рішення будь-якої проблеми ДПП, відрізняються між країнами — залежно від існуючої правової бази країни, інвестиційного середовища, державних інституцій та спроможності.

Компоненти комплексної структури ДПП можуть включати наступне:

- **політика** — формулювання обґрунтування намірів уряду використовувати ДПП для надання державних послуг, а також цілей, обсягу та принципів реалізації програми ДПП;
- **правова база** — закони та нормативні акти, які лежать в основі програми ДПП, — що дозволяє уряду укладати договори, а також встановлює правила та межі реалізації ДПП;
- **процеси та інституційні обов'язки** — кроки, за допомогою яких проєкти ДПП визначаються, розробляються, оцінюються, впроваджуються та координуються, в рамках системи управління державними інвестиціями;
- **підхід до управління державними фінансами** — контроль, звітність та бюджетування в рамках ДПП, щоб забезпечити ефективність, відсутність боргів і керування відповідними фіскальними ризиками;
- **інші домовленості** — інші суб'єкти, такі як аудиторські організації, законодавча влада та громадськість беруть участь у програмі ДПП, і мають можливість притягувати осіб, відповідальних за впровадження ДПП, до відповідальності за певні рішення та дії.

Розроблено посібник Європейської економічної комісії ООН (ЄЕК ООН) щодо сприяння належному врядуванню в державно-приватному

партнерстві. ЄЕК ООН описує належне врядування як таке, що охоплює такі шість основних принципів ДПП:

- **ефективність** — використання ресурсів без марнотратства, затримок, корупції або надмірного тягара для майбутніх поколінь;
- **підзвітність** — ступінь відповідальності політичних діячів перед суспільством за свої дії;
- **прозорість** — ясність і відкритість у прийнятті рішень;
- **порядність** — розробка і впровадження правил без шкоди людям;
- **справедливість** — однакове застосування правил до всіх членів суспільства;
- **участь** — залучення всіх зацікавлених сторін.

Однією з цілей встановлення надійної структури ДПП є забезпечення дотримання цих принципів належного управління під час реалізації проєктів ДПП [4]

Структура ДПП в країнах ЄС вибудовується різними способами. Доступні варіанти, як правило, залежать від правової системи країни та від норми для встановлення державної політики, процедур, інститутів і правил. Вони можуть включати:

- **політичні заяви** — викладають обґрунтування, цілі, обсяг і принципи реалізації програми ДПП. Політичні заяви можуть також окреслювати процедури, інститути та правила, за якими цілі та принципи будуть втілюватися в життя;

- **закони та нормативні акти** — країни ЄС часто потребують законодавства, що дозволяє здійснювати ДПП, і встановлює правила щодо того, як воно буде впроваджуватися. Також запроваджують, як більш обов'язкову форму зобов'язань щодо системи ДПП, спеціальні відповідні закони, підзаконні акти, такі як виконавчі накази, президентські укази тощо;

- **керівні матеріали**, такі як посібники, довідники та інші інструменти. Вони можуть бути використані для попереднього встановлення процедур ДПП або розроблені з часом, щоб доповнити політичні заяви чи законодавство, як кодифікація належної практики.

Згідно з дослідженнями Світового банку та Європейського інвестиційного банку щодо впровадження програм державно-приватного партнерства у 2022 році [5], загальний обсяг інвестицій у цій сфері перевищив \$100 млрд. Найбільше проєктів було реалізовано в регіоні Східної Азії — \$43,4 млрд, що значною мірою зумовлено провідними позиціями Китаю у розвитку ДПП. Що стосується країн ЄС, то їх обсяг інвестицій у ДПП за згаданий період складає \$10,7 млрд.

Основними напрямками для інвестицій у ДПП в країнах Євроспільноти є транспортна інфраструктура, відновлювальні джерела енергії, енергетика, водопостачання та водовідведення. Деякі найбільші проєкти:

1. Афінський міжнародний аеропорт (Греція). Вартість – \$3,4 млрд. Концесійний проєкт міжнародного аеропорту Афін передбачав розвиток,

експлуатацію та управління новим аеропортом у Греції, що здатен прийняти 25 млн пасажирів на рік. Концесію на 30 років було передано приватному консорціуму, який фінансував будівництво та взяв на себе відповідальність за експлуатацію та обслуговування аеропорту. Про масштаби даного проєкту кажуть цифри: за 2023 рік Афіни побачили близько 28,17 мільйонів міжнародних і внутрішніх пасажирів (це на 10,2% більше, ніж у 2019 році). Загалом за перші 9 місяців 2024 року пасажиропотік аеропорту склав 24,56 млн, що на 13,3% вище рівня 2023 року [6].

2. Концесія автомагістралі А1 (Польща). Вартість – \$3,5 млрд. Концесія на автомагістраль А1 у Польщі є значним інфраструктурним проєктом у Східній Європі, який передбачає розвиток, експлуатацію та обслуговування великої магістралі, що з'єднає Гданськ і Пижовіце. Приватний концесіонер відповідає за фінансування, модернізацію та управління автомагістраллю, щоб забезпечити ефективний і безпечний рух транспорту [7].

3. New Karolinska Solna Hospital (Швеція). Вартість – \$1,7 млрд. New Karolinska Solna Hospital – це великий медичний заклад, розташований у Стокгольмі. Він був розроблений як проєкт державно-приватного партнерства, в якому приватний консорціум відповідає за проєктування, будівництво, фінансування та обслуговування лікарні [8]. Даний заклад займає 7-ме місце у рейтингу "Найкращі лікарні світу" 2024 року за версією журналу Newsweek. Вона також є однією з провідних лікарень Європи з місією проводити та розвивати охорону здоров'я, дослідження та освіту.

Хоча механізми ДПП використовуються в ЄС вже досить давно, у багатьох країнах досвід їхньої реалізації залишається обмеженим через складність цього інструменту. ДПП найчастіше залучають для реалізації складних і капіталомістких проєктів, які держава не може виконати самостійно. До виходу з ЄС провідну роль у впровадженні ДПП відіграло Сполучене Королівство.

За даними Європейського консультативного центру з питань ДПП (ЕРЕС), загальна вартість проєктів ДПП, які досягли фінансового закриття в 2022 році в країнах ЄС, склала €9,8 млрд, і було завершено 44 великі проєкти. Обсяги інвестицій у ДПП помітно знизилися порівняно з попередніми роками, що пов'язано з наслідками глобальної пандемії 2019–2021 років. Так, у 2013 році кількість угод складало 85, сума контрактів \$22 млрд. Натомість у 2022 році — 45 угод на \$10 млрд.

У 2022 році в Європейському Союзі було реалізовано два значних проєкти державно-приватного партнерства на загальну суму €4,25 млрд:

1. Проєкт SEGELOG з управління житловим фондом Міністерства збройних сил Франції, оцінений у €1,4 млрд. Це концесійна угода строком на 35 років, що охоплює житлову інфраструктуру по всій країні.

2. Проєкт з реконструкції порту Ларнаки на Кіпрі, вартістю €1 млрд. Розрахунки вказують на те, що ця ініціатива принесе країні приблизно €19,6 млрд економічного ефекту та створить близько 4000 нових робочих місць [9]

У 2022 році найбільшим ринком ДПП за обсягом інвестицій стала Італія (€2,2 млрд), тоді як Франція очолила рейтинг за кількістю проєктів, реалізувавши 17 угод. Розподіл проєктів ДПП за секторами економіки виглядав за вказаний період наступним чином:

- транспортний сектор: 16 проєктів на суму €6 млрд;
- сектор довкілля: 9 проєктів на суму €866 млн;
- телекомунікаційний сектор: 3 проєкти на суму €427 млн;
- сектор освіти: 5 проєктів на суму €391 млн;
- сектор рекреації та культури: 4 проєкти на суму €126 млн.

Нормативно-правова база Європейського Союзу у сфері державно-приватного партнерства та концесій характеризується високим рівнем гармонізації. Директива 2014/23/ЄС про концесії встановила єдині правила для проведення процедур присудження концесійних контрактів, забезпечуючи таким чином рівні умови для всіх учасників. Доповнюючи цю директиву, директиви 2014/24/ЄС та 2014/25/ЄС про державні закупівлі регламентують конкурентні процедури відбору для проєктів ДПП та концесій, що перевищують певний поріг вартості. Сукупність цих нормативних актів сприяла створенню єдиного правового поля для реалізації проєктів ДПП на території ЄС.

Ключову роль у розвитку державно-приватного партнерства в ЄС відіграє Європейський експертний центр ДПП (ЕРЕС). Заснований за ініціативою Європейської Комісії, ЕРЕС надає всебічну підтримку учасникам ринку ДПП, пропонуючи рекомендації щодо структурування проєктів, оцінки ризиків та управління контрактами. Діяльність ЕРЕС спрямована на підвищення ефективності та прозорості процедур реалізації проєктів ДПП в ЄС.

Фінансову підтримку проєктів ДПП в ЄС забезпечують різноманітні інституції. Так, Європейський інвестиційний банк (ЄІБ) як ключовий фінансовий інструмент ЄС активно залучений до фінансування інфраструктурних проєктів, реалізованих на основі концесій та моделей ДПП. Паралельно з цим, ЄС запровадив механізм Європейських довгострокових інвестиційних фондів (ELTIF), спрямований на залучення приватного капіталу для інвестицій у довгострокові проєкти, зокрема в інфраструктуру.

Таким чином, інституційна підтримка державно-приватного партнерства в ЄС здійснюється на різних рівнях. Європейські інституції, такі як Європейська Комісія та Європейський інвестиційний банк, створили спеціальні механізми для підтримки та розвитку ДПП. Зокрема, ЕРЕС забезпечує експертну підтримку, а ELTIF – фінансові ресурси для реалізації проєктів. Водночас, національні уряди також відіграють важливу роль у створенні сприятливого середовища для розвитку ДПП на національному рівні.

У таблиці 1 відображено приклади національного законодавства в сфері державно-приватного партнерства та концесій у деяких країнах ЄС.

Таблиця 1

Національне законодавство в сфері державного-приватного партнерства та концесій у деяких країнах ЄС

Країна	Національне законодавство в сфері ДПП та концесій
Франція	Кодекс про публічні закупівлі та концесійні договори (Кодекс ДПП). Підзаконні акти.
Німеччина	Закон про прискорення ДПП 2005. Закон про модернізацію законодавства про закупівлі 2016.
Іспанія	Закон Іспанії про державні закупівлі (Закон 9/2017).
Польща	Закон «Про державно-приватне партнерство» від 19 грудня 2008 року зі змінами. Закон про концесію. Закон про публічні закупівлі.
Греція	Закон № 3389/2005 (JO A' 232) Державно-приватне партнерство.
Чехія	Закон про концесійні договори та процедури концесії (Закон про концесії). Закон про державні закупівлі

Отже, деякі країни розробляють окремий закон у сфері ДПП, але більшість прямо наслідують підходи Директив ЄС і визначають особливості використання контрактів лише в сфері концесій. При цьому тендерні процедури відбору приватного партнера регулюються загальним законодавством про закупівлі.

Оцінка ефективності державно-приватного партнерства в Європейському Союзі є досить складною через значні відмінності між країнами та секторами, де реалізуються такі проекти. Проте ДПП демонструє високу ефективність у впровадженні складних і капіталомістких інфраструктурних ініціатив, що відіграють важливу роль у розвитку ЄС. Прикладами невдалих концесій у ЄС є проекти, які зіткнулися з численними викликами та не досягли очікуваних результатів. Основними факторами невдач часто стають фінансові обмеження, неефективне управління, зміни в ринковій ситуації або невірна оцінка ризиків. Приклади проектів, які зазнали труднощів:

1. Концесія автомагістралі A1 у Польщі -проект, що розпочався у 2005 році та завершився у 2022-му, зазнав значних фінансових труднощів через нижчі обсяги трафіку та складності з реструктуризацією боргів. Завершення стало можливим завдяки підтримці з боку ЄС.

2. Концесія Лімерицького тунелю в Ірландії - після відкриття у 2010 році приватний оператор зіткнувся зі значними фінансовими втратами через менший, ніж очікувалося, трафік. Уряд Ірландії врешті-решт взяв управління тунелем на себе.

3. ДПП для будівництва шкіл у Греції - фінансова криза у Греції призвела до призупинення даних проектів. Відновлення проектів стало

можливим лише завдяки допомозі ЄС, який дозволив повернутися до мінімального рівня економічної доцільності.

Таким чином, успішність проєктів ДПП значною мірою залежить від правильної оцінки перспектив, фінансової стабільності, політичної підтримки та ефективного управління. Лише за таких умов можна досягти бажаних результатів у реалізації великих інфраструктурних проєктів.

В Україні концепція державно-приватного партнерства почала активно розвиватися з прийняттям Закону України "Про державно-приватне партнерство" у 2010 році [10]. На даний час ДПП в Україні застосовується переважно у сферах енергетики, транспорту та житлово-комунального господарства.

На відміну від правової бази Європейського Союзу, українське законодавство розглядає державно-приватне партнерство окремо від процесів закупівель, включаючи загальний закон про ДПП, спеціальні акти щодо концесій та підзаконні акти для регулювання специфічних аспектів у цій сфері. Проте залишається відкритим питання про доцільність існування окремого закону про ДПП, який не охоплює концесії, оскільки значна частина взаємин, що не підпадають під концесійні, вже частково регулюється іншими актами.

Крім того, українське законодавство з питань ДПП характеризується високим рівнем загальності й не встановлює чітких процедур для окремих форм партнерства, таких як BOT, BOO, DBO тощо. Кожна з цих моделей має свої особливості:

1. **BOT (Build-Operate-Transfer)** – «Побудуй-Експлуатуй-Передай»: приватний партнер будує об'єкт, експлуатує його впродовж певного терміну для отримання доходу, а після завершення цього періоду передає об'єкт у власність держави. BOT часто використовується для великих інфраструктурних проєктів, як-от дороги, аеропорти чи електростанції.

2. **BOO (Build-Own-Operate)** – «Побудуй-Володій-Експлуатуй»: приватний партнер будує об'єкт, володіє ним і керує ним на постійній основі без передачі державі. Така модель застосовується, коли держава зацікавлена у залученні приватного інвестора для будівництва та довгострокового управління інфраструктурою, але не має потреби отримати об'єкт у власність.

3. **DBO (Design-Build-Operate)** – «Проектуй-Побудуй-Експлуатуй»: приватна компанія бере на себе проектування, будівництво та експлуатацію об'єкта, але його власником залишається держава. Після завершення об'єкта компанія керує ним протягом обумовленого терміну, після чого, як правило, державний сектор може взяти на себе управління або оголосити новий тендер на експлуатацію.

Ці моделі дозволяють державі залучати приватний капітал та експертизу для реалізації масштабних проєктів, розподіляючи ризики між державою та приватним сектором залежно від специфіки кожної моделі.

Одночасно, термінологія та визначення в українських нормативних актах істотно відрізняються від європейських, що створює перешкоди для реалізації євроінтеграційних процесів України. Аналіз концесійних договорів показує, що переважна більшість угод укладена на максимальний термін у 49 років без обґрунтування такої тривалості. У багатьох випадках відсутній детальний аналіз доцільності концесійного підходу порівняно з іншими, зокрема приватизацією. Оприлюднені дані щодо концесій часто є поверхневими, що ускладнює розуміння обсягу робіт та очікуваних результатів.

Загалом, багато концесійних угод в Україні, ймовірно, укладались як альтернатива приватизації, пропонуючи вигідніші умови для приватного партнера та не передбачаючи жорсткого контролю за виконанням зобов'язань. Укладення концесійних договорів щодо портів Ольвія та Херсон також зазнало затримок через судові процеси та, зрештою, було перервано через військові дії, що розпочалися після передачі об'єктів у концесію.

У своїй оцінці 2017-2018 років Європейський банк реконструкції та розвитку [11] виокремив недоліки української нормативної бази, зокрема відсутність узгодженої структури процедур для ДПП, необхідність гармонізації норм, а також нестачу чіткої методології розрахунків відшкодувань, які має виплачувати держава в разі невиконання зобов'язань приватного партнера. Крім того, українське законодавство не передбачає податкових чи митних пільг для приватних партнерів, що також є значним недоліком.

З 2018 по 2023 рік Україна зробила певні кроки для удосконалення правової бази ДПП, зокрема створено Агенцію з питань підтримки державно-приватного партнерства (заснована у 2019 році на державній власності та належить до сфери управління Мінекономіки) [12], введено низку нормативних актів, спрямованих на регулювання концесійних платежів та аналіз ефективності. У липні 2024 року Комітет з питань економічного розвитку Верховної Ради України розглянув та підтримав до другого читання законопроект про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення механізму залучення приватних інвестицій з використанням механізму державно-приватного партнерства для пришвидшення відновлення зруйнованих війною об'єктів та будівництва нових об'єктів, пов'язаних з післявоєнною перебудовою економіки України (реєстр. №7508) [13]. Очікується, що його реалізація дозволить оптимізувати використання бюджетних коштів та забезпечить сталий розвиток відновлювальних процесів.

Однак оцінити результати реформ наразі складно через обмеження, викликані, в т.ч. військовою агресією росії, яка призупинила більшість проєктів у сфері ДПП. За даними центральних та місцевих органів виконавчої влади в Україні станом на 01.01.2024 (рис. 2) на умовах ДПП укладено 198 договорів, з яких реалізується 22 договори (10 - концесійних договорів, 6 - договорів про спільну діяльність, 6 - інші договори), 166 договорів не

реалізується (115 - не виконується, 51 - розірвані / закінчився термін дії), 10 призупинені у зв'язку зі збройною агресією російської федерації [14].

Рис. 2. Договори, укладені на умовах ДПП, що реалізуються станом на 01.01.2024

Треба зауважити, що у порівнянні з країнами ЄС, Україна має ряд унікальних проблем і викликів для розвитку ДПП:

1. **Високі інституційні ризики** (нестабільність державної політики та часті зміни законодавства є значним бар'єром для інвесторів).

2. **Невідповідність регіональних ініціатив** (у ЄС європейські фонди сприяють залученню ДПП в менш розвинені регіони, в той час як в Україні регіональні ініціативи часто не мають достатньої фінансової підтримки та адміністративної спроможності).

3. **Нестача досвіду управління проєктами ДПП** (в Україні бракує кваліфікованих кадрів та експертизи для управління складними проєктами ДПП).

Отже, для підвищення ефективності державно-приватного партнерства в Україні рекомендується:

1. **Забезпечити стабільність та передбачуваність регуляторного середовища** (потрібні узгоджені законодавчі акти та чіткі правила для захисту інтересів інвесторів).

2. **Зміцнити інституційну базу** (спеціалізовані агентства для управління проєктами ДПП та підвищення прозорості процедур).

3. **Розбудувати інституційну архітектуру** (підтримка, моніторингу та відстеження ефективності проєктів ДПП);

4. **Запровадити прозорий і зручний механізм оскарження дій державного партнера**, зокрема конкурсні комісії на етапі відбору контракту ДПП;

5. **Забезпечити компетентність кадрів** (програми підготовки та підвищення кваліфікації для державних службовців і представників приватного сектору, що займаються ДПП).

6. **Залучати міжнародні фінансові інституції** (співпраця з ЄІБ, Європейським банком реконструкції та розвитку та іншими установами для отримання технічної підтримки та фінансування).

Враховуючи вказане, державно-приватне партнерство зможе стати одним із можливих інструментів, які Україна може застосувати для подолання наслідків повномасштабної війни. В умовах бюджетного дефіциту цей підхід сприяє зменшенню державних витрат на відбудову зруйнованої інфраструктури та її подальше обслуговування. Крім того, як країна-кандидат на вступ до Європейського Союзу, Україна має адаптувати своє законодавство, наближаючи його до європейських стандартів.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Державно-приватне партнерство є ефективним механізмом для реалізації інфраструктурних проєктів та підвищення якості державних послуг. Досвід країн ЄС демонструє, що успішні проєкти ДПП залежать від стабільного регуляторного середовища, розподілу ризиків та взаємної вигоди для усіх учасників. Україна, хоч і має значний потенціал для розвитку ДПП, потребує суттєвих змін у правовій, фінансовій та інституційній сферах. Застосування успішних європейських практик може допомогти Україні створити ефективну систему державно-приватного партнерства, що сприятиме економічному розвитку, післявоєнному відновленню та підвищенню якості життя громадян.

Література:

1. Transparency International Ukraine. (n.d.). Державно-приватне партнерство як інструмент відбудови України. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://ti-ukraine.org/research/derzhavno-pryvatne-partnerstvo-yak-instrument-vidbudovy-ukrayiny/>
2. World Bank. (n.d.). Public-private partnership cycle. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://ppp.worldbank.org/public-private-partnership/PPP_Online_Reference_Guide/PPP_Cycle
3. World Bank. (n.d.). Create a PPP structure. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://ppp.worldbank.org/public-private-partnership/PPP_Online_Reference_Guide/Establishing_PPP_Framework
4. World Bank. (n.d.). A guide to promoting good governance in public-private partnerships. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://ppp.worldbank.org/public-private-partnership/library/guidebook-promoting-good-governance-public-private-partnership>
5. European PPP expertise centre. (2023, March). *Market update Review of the European public-private partnership market in 2022*. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://www.eib.org/attachments/lucalli/20230009_epec_market_update_2022_en.pdf
6. Athens International Airport. (2024). *Facts and figures*. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.aia.gr/company-and-business/the-company/facts-and-figures>
7. Eurostat. (n.d.). [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/1015035/2991399/B6E54B70FFFD2F9AE0440003BA9321FE.pdf/d99b6f35-9b91-4ae2-8f7a-80dd9df8b9d6>

8. Karolinska_University_Hospital. (n.d.). [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.karolinskahospital.com/>
9. Larnaca Port Reconstruction Project. (n.d.). [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.palourtis.com/article/reconstruction-plan-larnaca-marina>
10. Про державно-приватне партнерство. Закон України № 2404-17. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2404-17>
11. European Bank for Reconstruction and Development. (n.d.). Assessment of PPP implementation in Ukraine in 2017-2018. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://ppp-ebrd.com/review.php?country=Ukraine>
12. Агенція з питань підтримки державно-приватного партнерства. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://pppagency.gov.ua/uk>.
13. Верховна Рада України. (2024). Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення механізму залучення приватних інвестицій з використанням механізму державно-приватного партнерства для пришвидшення відновлення зруйнованих війною об'єктів та будівництва нових об'єктів, пов'язаних з післявоєнною перебудовою економіки України. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/39902>
14. Міністерство економіки України. (2024). Стан здійснення ДПП в Україні. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=9fc90c5e-2f7b-44b2-8bf1-1ffb7ee1be26&title=StanZdiisnenniaDppVUkraini&isSpecial=true>

References:

1. Transparency International Ukraine. (n.d.). Derzhavno-pryvatne partnerstvo yak instrument vidbudovy Ukrayiny [Public-private partnership as a tool for Ukraine's recovery]. Retrieved from <https://ti-ukraine.org/research/derzhavno-pryvatne-partnerstvo-yak-instrument-vidbudovy-ukrayiny/> [in Ukrainian].
2. World Bank. (n.g.). Public-private partnership cycle. Retrieved from https://ppp.worldbank.org/public-private-partnership/PPP_Online_Reference_Guide/PPP_Cycle [in USA].
3. World Bank. (n.g.). Create a PPP structure. Retrieved from https://ppp.worldbank.org/public-private-partnership/PPP_Online_Reference_Guide/Establishing_PPP_Framework [in USA].
4. World Bank. (n.g.). A guide to promoting good governance in public-private partnerships. Retrieved from <https://ppp.worldbank.org/public-private-partnership/library/guidebook-promoting-good-governance-public-private-partnership> [in USA].
5. European PPP expertise centre. (2023, March). *Market update Review of the European public-private partnership market in 2022*. Retrieved from https://www.eib.org/attachments/lucalli/20230009_epec_market_update_2022_en.pdf [in Belgium].
6. Athens International Airport. (2024). *Facts and figures*. Retrieved from <https://www.aia.gr/company-and-business/the-company/facts-and-figures> [in Greece].
7. Eurostat. (n.d.). Retrieved from <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/1015035/2991399/B6E54B70FFFD2F9AE0440003BA9321FE.pdf/d99b6f35-9b91-4ae2-8f7a-80dd9df8b9d6> [in Belgium].
8. Karolinska_University_Hospital. (n.d.). Retrieved from <https://www.karolinskahospital.com> [in Sweden].
9. Larnaca Port Reconstruction Project. (n.d.). Retrieved from <https://www.palourtis.com/article/reconstruction-plan-larnaca-marina> [in Cyprus].
10. *Pro derzhavno-pryvatne partnerstvo. Zakon Ukrainy № 2404-17* [On public-private partnership: Law of Ukraine: № 2404-17]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2404-17> [in Ukrainian].

11. European Bank for Reconstruction and Development. (n.d.). Assessment of PPP implementation in Ukraine in 2017-2018. Retrieved from <https://ppp-ebd.com/review.php?country=Ukraine> [in United Kingdom].

12. Agenciia z pytan pidtrymky derzhavno-pryvatnoho partnerstva. (n.d.). Retrieved from <https://pppagency.gov.ua/uk> [in Ukrainian].

13. Verkhovna Rada Ukrainy. (2024.). Proekt Zakonu pro vnesennia zmin do deyakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo udoskonalennia mekhanizmu zaluchennia pryvatnykh investysii z vykorystanniam mekhanizmu derzhavno-pryvatnoho partnerstva dlia pryshvydshennia vidnovlennia zruinovanykh viinoiu obiektiv ta budivnytstva novykh obiektiv, pov'yazanykh z pislivoiennoiu perebudovoiu ekonomiky Ukrainy.[Draft Law on Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine on Improving the Mechanism for Attracting Private Investments Using the Mechanism of Public-Private Partnership to Accelerate the Restoration of Objects Destroyed by the War and the Construction of New Objects Related to the Post-War Restructuring of the Ukrainian Economy]. Retrieved from <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/39902>[in Ukrainian].

14. Ministerstvo ekonomiky Ukrainy. (2024). Stan zdiisnennia DPP v Ukraini. [State of PPP implementation in Ukraine]. Retrieved from <https://me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=9fc90c5e-2f7b-44b2-8bf1-1ffb7ee1be26&title=StanZdiisnenniaDppVUkraini&isSpecial=true>[in Ukrainian].

УДК 351

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11\(39\)-234-246](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11(39)-234-246)

Чуприк Анастасія Василівна здобувач вищої освіти другого (магістерського) рівня за спеціальністю 281 «Публічне управління та адміністрування», Національний університет водного господарства та природокористування, вул. Соборна, 11, м. Рівне, 33028, тел.: (097)612-97-61, <https://orcid.org/0009-0002-0989-762X>.

Мартинюк Галина Федорівна кандидатка педагогічних наук, доцентка, доцентка кафедри менеджменту та публічного врядування, Національний університет водного господарства та природокористування, вул. Соборна, 11, м. Рівне, 33028, тел.: (098)421-98-21, <https://orcid.org/0000-0003-1424-1289>.

ПЕРЕВАГИ, ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВИКОРИСТАННЯ СИСТЕМИ ЕЛЕКТРОННОГО ДІЛОВОДСТВА У ДІЯЛЬНОСТІ АРХІВНИХ УСТАНОВ

Анотація. Стаття присвячена аналізу можливостей, які надають інформаційні технології в оптимізації управлінської діяльності, зокрема, у сфері архівного діловодства.

Основний акцент у статті на аналізі переваг електронного діловодства для архівних установ, до яких належать: значне підвищення швидкості документообігу, забезпечення збереження та захисту архівних документів, економія ресурсів, зокрема за рахунок зменшення обсягів паперових носіїв, а також покращення доступу до інформації для всіх учасників процесу. Доведено, що застосування систем електронного діловодства дозволяє архівам оперативніше реагувати на запити, мінімізувати ризик втрати документів та сприяє гнучкому управлінню інформаційними потоками.

У статті розглянуто низку проблем, які постають перед архівними установами під час запровадження електронного діловодства. Відзначено, що однією з основних перешкод є недостатня підготовка фахівців та брак фінансування, необхідного для підтримки сучасної технічної інфраструктури. Питання захисту інформації та кібербезпеки також є критично важливим, адже електронні архіви потребують посиленних заходів щодо запобігання несанкціонованому доступу та збереження цілісності даних. Додаткові виклики пов'язані з адаптацією існуючих технологій до специфічних потреб архівних установ, що потребує відповідних модифікацій програмного забезпечення і постійної модернізації обладнання.

Перспективи розвитку електронного діловодства в архівних установах тісно пов'язані з інтеграцією нових технологій, таких як штучний інтелект для

автоматизації рутинних процесів, а також із подальшою стандартизацією документальних процесів, що дозволить оптимізувати взаємодію між різними державними структурами. Створення єдиної інформаційної інфраструктури для архівів та забезпечення її сумісності з іншими системами державного управління є важливим напрямом подальшого розвитку.

Ключові слова: система електронного діловодства, архівні установи, електронний документообіг.

Chupryk Anastasiia Vasylivna Master's degree student in the speciality 281 «Public Management and Administration», National University of Water and Environmental Engineering, 11 Soborna St., Rivne, 33028, tel: (097) 612-97-61, <https://orcid.org/0009-0002-0989-762X>.

Martyniuk Halyna Fedorivna PhD in Pedagogy, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Management and Public Administration, National University of Water and Environmental Engineering, 11 Soborna St., Rivne, 33028, тел.: (098)421-98-21, <https://orcid.org/0000-0003-1424-1289>.

ADVANTAGES, PROBLEMS AND PROSPECTS OF USING THE ELECTRONIC RECORDS MANAGEMENT SYSTEM IN THE ACTIVITIES OF ARCHIVAL INSTITUTIONS

Abstract. The article is devoted to the analysis of opportunities provided by information technologies in optimisation of management activities, in particular in the field of archival record keeping.

The main focus of the article is on the analysis of the advantages of electronic record keeping for archival institutions, which include: a significant increase in the speed of document circulation, ensuring the preservation and protection of archival documents, saving resources, in particular by reducing the amount of paper carriers, as well as improving access to information for all participants in the process. It is proved that the use of electronic records management systems allows archives to respond more quickly to requests, minimise the risk of document loss and facilitate flexible management of information flows.

The article also discusses a number of problems that archival institutions face when implementing electronic record keeping. It is noted that one of the main obstacles is insufficient training of specialists and lack of funding necessary to maintain modern technical infrastructure. The issue of information protection and cybersecurity is also critical, as electronic archives require enhanced measures to prevent unauthorised access and preserve data integrity. Additional challenges are related to the adaptation of existing technologies to the specific needs of archival institutions, which requires appropriate software modifications and constant hardware upgrades.

The prospects for the development of electronic record keeping in archival institutions are closely linked to the integration of new technologies, such as

artificial intelligence for the automation of routine processes, as well as to the further standardisation of documentary processes, which will optimise interaction between different government agencies. Creating a unified information infrastructure for archives and ensuring its compatibility with other public administration systems is an important area for further development.

Keywords: electronic record keeping system, archival institutions, electronic document management.

Постановка проблеми. Одним з ключових векторів розвитку сучасного суспільства є активне впровадження інформаційно-комунікаційних технологій, що стає важливим фактором інтеграції України до європейської та глобальної інформаційної спільноти. Інформатизація є критичною умовою для посилення позицій держави у світовому інформаційному просторі та важливим чинником підвищення ефективності управління, зокрема в системі діловодства [8].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Впровадження систем електронного діловодства у діяльність архівних установ є предметом численних наукових розробок, які охоплюють різні аспекти, зокрема організаційні, технологічні та правові питання.

Науковці С. Аббасова та В. Садовенко [1] наголошують на важливості інтеграції електронного діловодства у загальний документообіг публічних організацій, що сприяє підвищенню ефективності роботи з документацією та забезпеченню зручності її використання. Дослідники зазначають, що сучасні системи електронного діловодства мають бути адаптованими до специфіки різних організацій, щоб задовольнити вимоги інформаційної безпеки та забезпечення збереження документів.

Інший аспект розглядають У.Балан і М. Заяць [2], акцентуючи на проблемах впровадження електронного документообігу. Основні складнощі, за їхніми словами, виникають через недостатню підготовку кадрів та недостатнє фінансування, що особливо актуально для архівних установ.

О.Білик [3] у своїх дослідженнях зосереджується на перевагах електронного документообігу для державного управління, які також є актуальними для архівних установ. Науковець зазначає, що ефективне використання таких систем дозволяє зменшити витрати на зберігання та обробку документів, підвищуючи оперативність управлінських процесів.

Науковець А. Дегтяр та його колеги [4] досліджують місце електронного документообігу в загальній системі діловодства, зокрема в аспекті його ролі у зберіганні та архівації документів. Вони стверджують, що цифрова система значно оптимізує роботу різних установ, знижуючи ризик втрати документів та забезпечуючи швидкий доступ до них.

Дослідження Т. Ланіної зосереджене на теоретичних засадах впровадження електронного діловодства в архівних установах, звертаючи увагу на необхідність удосконалення процедур архівування та зберігання електронних документів.

Дослідниці електронного документообігу, В. Легкова [7] та А. Ясінська [10] аналізують проблеми електронного документообігу в умовах цифрової трансформації, що є особливо актуальним для архівів. В. Легкова вказує на виклики, пов'язані з кібербезпекою. А. Ясінська пропонує перспективні напрями розвитку, зокрема інтеграцію штучного інтелекту для автоматизації процесів діловодства.

Загалом, сучасні дослідження показують, що електронне діловодство суттєво підвищує ефективність діяльності архівних установ, але водночас вимагає ретельного підходу до підготовки кадрів, технічної інфраструктури та забезпечення захисту даних.

Метою статті є проведення комплексного дослідження переваг, проблем та перспектив використання систем електронного документообігу в діяльності архівних установ, з метою оптимізації процесів зберігання та доступу до архівних матеріалів.

Виклад основного матеріалу. Перспективи використання інформаційних технологій у діловодстві відкривають можливості для подальшого розвитку електронного документообігу, що сприятиме не лише прискоренню обміну інформацією, але й покращенню якості управлінської діяльності загалом. Це включає впровадження автоматизованих систем управління документообігом, інтеграцію з іншими інформаційними системами та забезпечення їхньої сумісності для побудови єдиної інформаційної інфраструктури на підприємствах і в установах.

Системи електронного діловодства – нове покоління систем автоматизації підприємств, основними об'єктами автоматизації в яких є документи і бізнес-процеси, що подаються як рух документів і їх обробка [4]. Також існує твердження, згідно з яким системи електронного документообігу представляють собою складний комплекс технічних і організаційних рішень, які сприяють збереженню і раціональному використанню людських ресурсів та підвищенню ефективності управління потоками корпоративних документів чи інформації [3].

Використання інформаційних технологій у системі діловодства набуває особливої важливості в контексті сучасного законодавства України, зокрема, Закону «Про електронні документи та електронний документообіг» [5]. Згідно з цим Законом, електронний документообіг охоплює всі етапи роботи з документами - від їх створення та обробки до передачі, зберігання та знищення, із забезпеченням цілісності та при потребі підтвердження отримання документів. Електронний документ стає базовим елементом цієї системи, його сутність визначена як носій інформації у вигляді електронних даних з обов'язковими реквізитами, що забезпечує уніфікацію обробки й зберігання даних у діловодстві.

Впровадження електронного документообігу в організації спрямоване на підвищення ефективності управління, прискорення руху документів та зменшення витрат часу на їх опрацювання. Його основні принципи включають одноразову реєстрацію документа для уникнення дублювань, паралельне

виконання операцій для скорочення часу обробки, безперервність руху документа з постійною можливістю відстеження відповідального виконавця на кожному етапі життєвого циклу [8].

Також важливими складовими є наявність єдиної бази документної інформації та ефективно організована система пошуку, що забезпечує швидкий пошук документів навіть за мінімальними відомостями. Розвинена система звітності дає можливість контролювати рух документів, що сприяє більш швидкому прийняттю управлінських рішень.

Загалом, системи електронного документообігу повинні відповідати таким критеріям: масштабованість (підтримка будь-якої кількості користувачів); модульність (система має складатися з окремих взаємопов'язаних модулів); розподіленість (можливість взаємодії віддалених платформ для роботи в територіально розподілених організаціях); відкритість (наявність відкритих інтерфейсів для потенційного вдосконалення та інтеграції з іншими системами) [3].

Вітчизняні підприємства, установи та організації, у т.ч. архівні установи, використовують програмні системи автоматизації діловодства. Перелік таких найпоширеніших система наведено у таблиці 1.

Таблиця 1

Перелік найпоширеніших програмних систем автоматизації діловодства

№	Програма	Призначення
1	Docs Open	Призначена для організації, яка займається інтенсивним створенням документів та їх редагуванням. Працює на базі сервер-клієнт.
2	Documentum	Призначена для керування документами, бізнес-процесами у великих організаціях, прикладних рішень для створення розподілених архівів, керування проектами, корпоративного діловодства та керування вмістом вебсайтів.
3	ДІЛО	Призначена для автоматизації управлінської діяльності у міністерствах, відомствах, територіальних органах влади, на підприємствах різних сфер. Виробник – компанія "Електронні офісні системи".
4	OPTiMA WorkFlow	Призначена для керування процесами створення, обробки, тиражування і збереження документів, автоматизації процедур діловодства й організації документообігу. Виробник – однойменна компанія.
5	Lan Docs	Призначена для комплексної автоматизації діловодства, створення корпоративних архівів електронних документів і керування діловими процесами. Розроблена фахівцями ЛАНІТ.
6	ГРАН-ДОК	Призначена для автоматизації документообігу на підприємстві, пов'язаних з діяльністю різних підрозділів, автоматизації бізнес-процесів у Microsoft Windows. Виробник – компанія "Граніт-Центр".
7	БосРеферент	Призначена для керування бізнес-процесами, документацією за вітчизняним стандартом, контролю виконавчої дисципліни, відстеження договорів із зовнішніми клієнтами.

Джерело: [1]

Окрім наведених у табл. 1, знайшли своє використання у системі електронного діловодства і інші програмні продукти [3]:

- FileNet - система для електронного управління документами (EDM), що забезпечує автоматизацію бізнес-процесів і підтримує управління інформацією всередині організації. Вона дозволяє впроваджувати складні процеси затвердження документів і підтримує інтеграцію з різними додатками;

- Hummingbird - також відома як PC DOCS - ця система забезпечує управління документами та обмін ними, дозволяючи підприємствам створювати єдиний інформаційний простір. Вона підтримує роботу з великими обсягами документів, надаючи доступ до файлів і забезпечуючи їх безпеку;

- Lotus (Domino.Doc) - корпоративна система управління документами, побудована на платформі IBM, орієнтована на великий документообіг та складні ієрархічні структури організацій. Вона забезпечує зручну роботу з документами для багатокористувацького середовища і підтримує захищений доступ;

- Open Text (LiveLink) - ця система управління документами забезпечує створення єдиного інформаційного простору для зберігання і доступу до документів в організації. Вона підтримує управління діловими процесами та роботу з великим обсягом документів;

- Keyfile Corp. - система електронного управління документами, що надає функціонал для створення і збереження електронних архівів, управління інформацією та спільної роботи над документами. Вона також має можливості зберігання даних та забезпечення доступу до них;

- Oracle (Context) - система управління інформацією, яка дозволяє компаніям організувати документообіг та роботу з контентом. Вона також підтримує повнотекстовий пошук, зберігання й архівування документів, забезпечуючи швидкий доступ до інформації;

- Adobe пропонує рішення для управління контентом, включаючи можливості роботи з мультимедійними файлами, документами та графічними елементами. Підтримує створення та редагування документів, що спрощує процес документообігу і покращує комунікацію в організації;

- Excalibur - система для управління контентом, яка пропонує інструменти для створення, зберігання і пошуку інформації. Вона дозволяє забезпечувати надійне зберігання та швидкий доступ до потрібної інформації в різних форматах;

- Jetform - система управління потоками робіт (Workflow Management), що дозволяє автоматизувати й управляти бізнес-процесами, пов'язаними з документообігом. Вона підтримує налаштування складних маршрутів погодження та обробки документів;

- Action Technologies - програма для управління робочими процесами, яка дозволяє формалізувати та налаштовувати потоки роботи з документами, підвищуючи ефективність ділових операцій у компанії;

- Staffware - система управління робочими процесами, що дозволяє автоматизувати управління документами та підтримувати бізнес-процеси в різних структурах компанії. Вона забезпечує контроль за виконанням завдань і управлінням документацією на підприємстві.

Ці програмні продукти забезпечують різноманітний функціонал для автоматизації документообігу та управління документами, включаючи підтримку складних бізнес-процесів, інтеграцію з іншими системами, збереження, пошук і захист документів.

У багатьох державних установах використовуються застарілі автоматизовані системи керування документами, розроблені на різних програмно-технічних базах. Деякі з них, створені за участі партнерів Microsoft, реалізовані з використанням сучасних технологій. Однак значна кількість систем попередніх поколінь досі працює на платформах на кшталт MS DOS та інших [1].

Система електронного діловодства у діяльності архівних установ сьогодні відіграє надзвичайно важливу роль. Адже традиційні інформаційні структури, попри значний досвід у формуванні та поданні інформаційних масивів, більше не здатні повністю задовольнити потреби користувачів. Оперувати великими обсягами документів та ефективно працювати з ними, використовуючи лише традиційні методи пошуку, стає неможливим, оскільки такі засоби не забезпечують оперативного й повного доступу до необхідної інформації [6].

Аналіз досвіду інформатизації архівної справи свідчить про її успішний розвиток в Україні та дозволяє високо оцінити напрацювання українських архівістів у застосуванні інформаційних технологій. Основна мета інформатизації в цій галузі – актуалізувати інформацію, що міститься в архівних документах, забезпечити оперативний і повноцінний доступ до неї, оптимізувати процеси зберігання, формування, захисту та використання документних ресурсів, а також прискорити їх інтеграцію у суспільний обіг і вихід на міжнародний інформаційний простір [6].

Аналіз процесу інформатизації архівної галузі показує, що, попри певні труднощі з упровадженням інноваційних технологій, в Україні вже сформовано основу для віртуалізації архівних ресурсів. Використання телекомунікаційних технологій дозволяє розглядати архівні фонди як єдиний електронний масив, що сприятиме створенню електронного або віртуального архіву та забезпечить доступ користувачам у цифровому середовищі.

Втім, низка проблем стримує розвиток електронного архіву. Серед них – недостатнє державне фінансування, відсутність якісного програмного забезпечення та сучасної техніки на внутрішньому ринку і обмежені технічні можливості архівних установ. Тому формування повноцінного електронного архіву є завданням майбутнього, вирішення якого залежить від усунення поточних проблем у галузі.

Інформатизація архівних установ є важливою складовою Національної програми інформатизації та потребує подальших наукових досліджень і розробки методологічного супроводу. Особливої уваги потребує співпраця науковців у сфері документно-інформаційних технологій. Необхідний також перегляд відносин між архівами та фондоутворювачами, що вимагає розробки нових підходів до отримання, використання та зберігання електронної управлінської документації [6].

Узагальнена інформація про переваги, які надає система електронного діловодства для архівної установи, подана у таблиці 2.

Таблиця 2

Переваги, які надає система електронного діловодства для архівної установи

№ п/п	Перевага	Опис
1	Зручність доступу до інформації	Швидкий доступ до документів, що зберігаються в електронному вигляді, з будь-якого пристрою та місця.
2	Оптимізація часу	Зменшення часу на пошук і обробку документів завдяки автоматизованим пошуковим інструментам.
3	Поліпшення збереження інформації	Менший ризик втрати документів унаслідок фізичного пошкодження, пожежі чи стихійних лих.
4	Спрощення процесу обробки документів	Автоматизована обробка документів зменшує навантаження на персонал і спрощує робочі процеси.
5	Ефективність управління архівом	Легше відстежувати зміни та контролювати стан документів завдяки вбудованим інструментам.
6	Поліпшення безпеки даних	Контроль доступу та шифрування забезпечують конфіденційність і захист від несанкціонованого доступу.
7	Економія коштів	Зменшення витрат на папір, друк і зберігання документів в паперовому вигляді.
8	Простота ведення обліку	Легкість в обліку документів та автоматизоване відстеження часу зберігання та строків знищення.
9	Швидке поширення документів	Спрощення процесу надсилання й обміну документами між підрозділами та зовнішніми користувачами.
10	Сумісність	Інтеграція з іншими системами організації для покращення інформаційного обміну та взаємодії.

Джерело: складено автором з урахуванням [4]

Таким чином, система електронного діловодства у архівній установі підвищує ефективність управління, автоматизуючи рутинні процеси та забезпечуючи якісне виконання завдань. Вона сприяє прийняттю обґрунтованих рішень через швидкий доступ до даних та їх аналіз, полегшує обмін інформацією й підтримує бізнес-процеси. Це, своєю чергою, покращує якість послуг та формує сучасну організаційну культуру.

Система електронного діловодства, незважаючи на численні переваги, має низку проблем, які можуть стримувати її ефективне впровадження та

використання. Ці проблеми стосуються як технічних аспектів, так і організаційних та правових викликів, що потребують комплексного підходу для вирішення. У табл. 3 наведено ключові проблеми, з якими стикаються архівні установи під час переходу на електронний документообіг.

Отже, основні проблеми впровадження системи електронного діловодства у архівних установах пов'язані з організаційними, економічними та технічними викликами, а також з нормативними обмеженнями. Складнощі переходу на нові системи, потреба в навчанні персоналу та високі вимоги до безпеки створюють додаткові перешкоди. Вирішення цих проблем потребує комплексного підходу, включаючи фінансування, модернізацію інфраструктури та адаптацію законодавчої бази.

Загалом, жодна система електронного документообігу не може замінити документообігу традиційного й існує паралельно з ним, оскільки електронні версії документів не можуть бути гарантією юридичної вірогідності інформації [3].

Таблиця 3

Ключові проблеми, з якими стикаються архівні установи під час переходу на електронний документообіг

№ п/п	Проблема	Характеристика
1	Складнощі організації процесу	Відсутність чіткого розуміння мети впровадження системи електронного діловодства та недостатня мотивація персоналу для його використання. Це може призвести до часткового застосування системи окремими працівниками, що знижує ефективність роботи.
2	Економічні обмеження	Недостатнє фінансування на придбання, налаштування та підтримку систем електронного діловодства, що ускладнює їх інтеграцію в діяльність державних і місцевих органів.
3	Складність переходу на ЕДО	Перехід на електронний документообіг є трудомістким процесом, який торкається виробничих і фінансових підрозділів. Деякі документи вимагають паперових копій через нормативні вимоги або потреби безпеки (наприклад, комерційна таємниця).
4	Технічні проблеми	Високі витрати на нове обладнання, встановлення серверів та вибір відповідної системи електронного діловодства. Помилки у виборі можуть призвести до додаткових витрат та зниження ефективності.
5	Законодавчі обмеження	Нормативна база ще не адаптована до повного переходу на електронний документообіг. Система законодавства орієнтована на паперовий документообіг, що обмежує використання нових технологій.
6	Ризики безпеки	Використання системи електронного діловодства може бути обмежено через потребу дотримання високих вимог безпеки (особливо для документів з комерційною таємницею).
7	Проблеми цифровізації архівів	Необхідність оцифрування великої кількості паперових документів тривалого зберігання ускладнює процес переходу на електронний формат.
8	Необхідність навчання персоналу	Персонал потребує додаткового навчання для ефективного використання нових інструментів, що також вимагає часу та ресурсів.

Джерело: систематизовано автором на основі [2], [7], [10]

Головною перспективною розвитку системи електронного діловодства, у т.ч. в архівних установах, є використання штучного інтелекту (ШІ) у цій сфері. Його застосування відкриває нові можливості для оптимізації бізнес-процесів та підвищення ефективності роботи організацій. ШІ дозволяє автоматизувати рутинні завдання, покращити якість пошуку інформації, здійснювати аналіз великих обсягів даних та персоналізувати роботу користувачів.

Основними перспективами використання ШІ в системі електронного діловодства є автоматизація рутинних операцій, адже ШІ здатний автоматизувати такі процеси, як реєстрація документів, розпізнавання тексту, класифікація та маршрутизація, звільняючи співробітників для виконання більш складних завдань, що вимагають творчого підходу та аналітичних здібностей. Окрім цього, завдяки штучному інтелекту пошук необхідної інформації в системі електронного документообігу стає більш точним та швидким. ШІ-алгоритми здатні аналізувати не тільки ключові слова, але й семантичний зміст документів, що дозволяє знаходити релевантні результати навіть за складних запитів. Також ШІ дозволить покращити аналітику даних, адже він може виявляти закономірності та тренди в великих обсягах даних, що накопичуються в системі електронного діловодства. Це дозволяє приймати більш обґрунтовані управлінські рішення, прогнозувати майбутні тенденції та оптимізувати бізнес-процеси. Окрім цього, штучний інтелект може виконувати роль віртуального помічника, відповідати на питання користувачів, надавати рекомендації та підтримувати їх у роботі з системою [9].

Висновки. Впровадження електронного документообігу в архівних установах дозволяє не лише вирішувати завдання внутрішнього управління документами, але й значно підвищує рівень збереження та захисту архівних даних, спрощує доступ до документів для співробітників та покращує взаємодію з іншими установами та організаціями. Електронне діловодство також сприяє оперативності та точності інформаційного обміну, що є важливим для ефективного функціонування архівів в умовах сучасного інформаційного суспільства.

Однак, для архівних установ впровадження електронного документообігу вимагає значних ресурсів, включно із технічним забезпеченням, впровадженням надійних систем захисту інформації та підвищенням компетенцій персоналу для роботи з новими технологіями. Це означає, що електронне діловодство не лише автоматизує процеси, але й формує нові підходи до архівної діяльності, роблячи її більш доступною.

Таким чином, розвиток електронного документообігу в архівах України є важливим кроком до інтеграції в глобальний інформаційний простір, сприяння оперативному обміну інформацією, що відповідає сучасним вимогам та забезпечує новий рівень якості архівної роботи.

Література:

1. Аббасова С.Е., Садовенко В.С. Системи електронного документообігу в організаціях країни. *Інформація, комунікація та управління знаннями в глобалізованому світі: зб. матеріалів Четвертої міжнар. наук. конф.*, м. Київ, 20–22 травня 2021 р. / упоряд. М. М. Цілина. Київ: Видавництво Ліра-К, 2021. С. 161 – 162. URL: https://kit.knukim.edu.ua/images/05-nauka/konferentsii/zbirnyk_2021.pdf#page=161.
2. Балан У.В., Заяць М.Я. Проблеми впровадження електронного документообігу. Збірник тез доповідей науково-практичної конференції «Пріоритети економічної науки XXI століття», 17 червня 2020 року. Івано-Франківськ: НАІР, 2020. у 2-х томах. Том 1. С. 66 – 68. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/42010/1/If%201.1.pdf#page=66>.
3. Білик О. Сучасні підходи до впровадження електронного документообігу у систему державного управління. *Науковий вісник Вінницької академії безперервної освіти. Серія «Екологія. Публічне управління та адміністрування»*. 2023. № 4. С. 38 – 45. URL: <https://journals.academ.vinnica.ua/index.php/eco-pa/article/view/81/77>.
4. Дегтяр А., Древицька І., Дубов Д., Князев В., Марущак В., Машкаров Ю., Семенченко А. Місце електронного документообігу в загальній системі діловодства. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 3. С. 156 – 160. URL: <http://pgr-journal.kiev.ua/archive/2021/3/25.pdf>.
5. Закон України «Про електронні документи та електронний документообіг», № 851-IV від 22.05.2003. URL: https://ips.ligazakon.net/document/T030851?an=936792&ed=2022_01_01.
6. Ланіна Т.В. Теоретичні засади вдосконалення впровадження електронного діловодства в діяльності архівних установ. *Теорія та практика управлінської діяльності в умовах соціокультурних трансформацій: матеріали наук.-практ. конф.* (23 квітня 2020 року, м. Старобільськ) / Ред. кол. : Л. Ц. Ваховський, Є. М. Хриков, О. І. Кравченко. Старобільськ: ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2020. С. 109 – 123. URL: <https://dspace.luguniv.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/5403/Teoriaandpraktika.pdf?sequence=1#page=110>.
7. Легкова В.А. Проблеми впровадження системи електронного документообігу в публічному управлінні. *Сучасний розвиток державотворення та право творення в Україні: проблеми теорії та практики: матеріали X Міжнародної науково-практичної конференції* (23 червня 2022 року: Зб. тез наук. праць / за заг. редакцією М.В. Трофименко. Київ: МДУ, 2022. С. 280 – 284. URL: <http://surl.li/fumyjq>.
8. Соцька Д.О., Гнилосир А.В., Міглей Н.Р., Мартиросян Л.І. Сутність електронного діловодства. *Тези 76-ї наукової конференції професорів, викладачів, наукових працівників, аспірантів та студентів університету* (Полтава, 14 травня – 23 травня 2024 р.). Полтава : Нац. ун-т ім. Юрія Кондратюка, 2024. Т. 2. С. 283–285. URL: <https://reposit.nupp.edu.ua/handle/PoltNTU/15626>.
9. Хімко Я.П. Проблеми та перспективи використання штучного інтелекту у системах електронного документообігу. *Конституційні права і свободи людини та громадянина в умовах війни та післявоєнний період: матеріали наукового семінару* (21 червня 2024 р.) / упор. Д.Є. Забзалюк, М. В. Ковалів, М. Т. Гаврильців, Н. Я. Лепіш. Львів: ЛьвДУВС, 2024. С. 194 – 197. URL: https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/7906/1/21_06_2024.pdf#page=194.
10. Ясінська А. Проблеми та перспективи електронного документообігу в умовах цифрової трансформації. *Молодий вчений*. 2022. № 11 (111). С. 128-134. URL: <https://molodyivchenyi.ua/index.php/journal/article/view/5653>.

References:

1. Abbasova, S.E., Sadovenko, V.S. (2021), Systemy elektronnoho dokumentoobihu v orhanizatsiakh krainy [Electronic document management systems in the country's organizations]. *Informatsiia, komunikatsiia ta upravlinnia znanniamy v hlobalizovanomu sviti: zbirnyk materialiv Chetvertoi mizhnar. nauk. konf., m. Kyiv, 20–22 travnia 2021 r. / uporiad. M.M. Tsilyna – Information, communication, and knowledge management in a globalized world: materials of the Fourth international scientific conference, Kyiv, May 20–22, 2021*. Kyiv: Vydavnytstvo Lira-K, pp. 161–162. https://kit.knukim.edu.ua/images/05-nauka/konferentsii/zbirnyk_2021.pdf#page=161 [in Ukrainian].
2. Balan, U.V., Zaiats, M.Y. (2020), Problemy vprovadzhennia elektronnoho dokumentoobihu [Problems of electronic document management implementation]. *Zbirnyk tez dopovidei naukovopraktychnoi konferentsii «Priorityety ekonomichnoi nauky XXI stolittia», 17 chervnia 2020 roku – Proceedings of the scientific and practical conference «Priorities of economic science of the XXI century», June 17, 2020*. Ivano-Frankivsk: NAIR, 2 vols., vol. 1, pp. 66–68. <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/42010/1/If%201.1.pdf#page=66> [in Ukrainian].
3. Bilyk, O. (2023), Suchasni pidkhody do vprovadzhennia elektronnoho dokumentoobihu u systemu derzhavnoho upravlinnia [Modern approaches to the implementation of electronic document management in the system of public administration]. *Naukovyi visnyk Vinnytskoi akademii bezperervnoi osvity. Seriia «Ekologiiia. Publichne upravlinnia ta administruvannia» – Scientific Bulletin of Vinnytsia Academy of Continuing Education. Series 'Ecology. Public administration and management*. Vol. 4, pp. 38–45. <https://journals.academ.vinnica.ua/index.php/eco-pa/article/view/81/77> [in Ukrainian].
4. Dehtiar, A., Drevitska, I., Dubov, D., Kniazev, V., Marushchak, V., Mashkarov, Y., Semenchenko, A. (2021), Mistse elektronnoho dokumentoobihu v zahalnoi systemi dilovodstva [The place of electronic document management in the general document management system]. *Pidpriemnytstvo, gospodarstvo i pravo – Entrepreneurship, Economy and Law*, vol. 3, pp. 156–160. <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2021/3/25.pdf> [in Ukrainian].
5. Zakon Ukrainy “Pro elektronni dokumenty ta elektronnyi dokumentoobih”, No. 851-IV vid 22.05.2003” [Law of Ukraine ‘On electronic documents and electronic document management’, No. 851-IV dated 22.05.2003]. https://ips.ligazakon.net/document/T030851?an=936792&ed=2022_01_01 [in Ukrainian].
6. Lanina T.V. (2020), Teoretychni zasady vdoskonalennia vprovadzhennia elektronnoho dilovodstva v diialnosti arkhivnykh ustanov [Theoretical foundations of improving the implementation of electronic document management in the activities of archival institutions], *Teoriia ta praktyka upravlinskoii diialnosti v umovakh sotsiokulturnykh transformatsii: materialy nauk.-praktychnoi konf. (23 kvitnia 2020 roku, m. Starobilsk) – Theory and practice of management activities in the conditions of socio-cultural transformations: materials of the scientific-practical conference (April 23, 2020, Starobilsk)*. Starobilsk: DZ «LNU imeni Tarasa Shevchenka», pp. 109–123. <https://dspace.luguniv.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/5403/Teoriaandpraktyka.pdf?sequence=1#page=110> [in Ukrainian].
7. Lehkova, V.A. (2022), Problemy vprovadzhennia systemy elektronnoho dokumentoobihu v publichnomu upravlinni [Problems of implementing electronic document management in public administration]. *Suchasnyi rozvytok derzhavotvorennia ta pravotvorennia v Ukraini: problemy teorii ta praktyky: materialy Kh Mizhnarodnoi naukovopraktychnoi konferentsii (23 chervnia 2022 roku: Zb. Tez – Modern development of state-building and law-making in Ukraine: problems of theory and practice: materials of the Tenth International scientific-practical conference (June 23, 2022)*. Kyiv: MDU, pp. 280–284. <http://surl.li/fumyjq> [in Ukrainian].

8. Sotska, D.O., Hnylosyr, A.V., Mihei, N.R., Martirosian, L.I. (2024), Sutnist elektronnoho dilovodstva [The essence of electronic document management]. *Tezy 76-yi naukovoï konferentsii profesoriv, vykladachiv, naukovykh pratsivnykiv, aspirantiv ta studentiv universytetu (Poltava, 14 travnia – 23 travnia 2024 r.) – Theses of the 76th scientific conference of professors, teachers, researchers, graduate students and students of the university (Poltava, May 14–23, 2024)*. Poltava: Nats. un-t im. Yuria Kondratiuka, vol. 2, pp. 283–285. <https://reposit.nupp.edu.ua/handle/PoltNTU/15626> [in Ukrainian].

9. Khimko, Y.P. (2024), Problemy ta perspektyvy vykorystannia shtuchnoho intelektu u systemakh elektronnoho dokumentoobihu [Problems and prospects of using artificial intelligence in electronic document management systems]. *Konstytutsiini prava i svobody liudyny ta hromadianyna v umovakh viiny ta pisliavoiennyi period: materialy naukovoï seminar (21 chervnia 2024 r.) – Constitutional rights and freedoms of a person and citizen during war and the post-war period: materials of the scientific seminar (June 21, 2024)*. Lviv: Lvivskyi derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav, pp. 194–197. https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/7906/1/21_06_2024.pdf#page=194 [in Ukrainian].

10. Yasinska A. (2022), Problemy ta perspektyvy elektronnoho dokumentoobihu v umovakh tsyfrovoi transformatsii [Problems and prospects of electronic document management in the context of digital transformation]. *Molodyi vchenyi – Young Scientist*, vol. 11 (111), pp. 128–134. <https://molodyivchenyi.ua/index.php/journal/article/view/5653> [in Ukrainian].

УДК 327.5

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11\(39\)-247-260](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11(39)-247-260)

Шарий Вячеслав Іванович доктор наук з державного управління, доцент, доцент кафедри менеджменту та державної служби, Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, бульвар Шевченка, 81, м. Черкаси, 18031, (0472) 37-21-42, <https://orcid.org/0000-0002-5598-3505>

Самойленко Лариса Яківна кандидат наук з державного управління, доцент, доцент кафедри менеджменту та державної служби, Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, бульвар Шевченка, 81, м. Черкаси, 18031, (0472) 37-21-42, <https://orcid.org/0000-0002-0335-3077>

Мельник Дмитро Ярославович магістрант кафедри менеджменту та державної служби, Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, бульвар Шевченка, 81, м. Черкаси, 18031, (0472) 37-21-42, <https://orcid.org/0009-0006-9859-3466>

ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНІ МЕХАНІЗМИ ЄС В СУЧАСНИХ УМОВАХ: УКРАЇНСЬКИЙ КОНТЕКСТ

Анотація. У статті досліджено зовнішньополітичні механізми Європейського Союзу (ЄС) у контексті євроінтеграційного процесу України під час повномасштабної війни. Автори аналізують стратегічні підходи ЄС до підтримки України через санкційну, фінансову, гуманітарну та військову допомогу, а також оцінюють вплив цих заходів на розвиток та стабілізацію української держави. Розкрито основні напрями зовнішньої політики ЄС, яка спрямована на захист європейських цінностей, зокрема прав людини, верховенства права та демократичних принципів, що стали основою міжнародної солідарності з Україною. У дослідженні обґрунтовано, що санкційна політика ЄС є важливим інструментом для стримування агресії, завдаючи шкоди економічному потенціалу агресора. Також фінансова підтримка та гуманітарні програми ЄС сприяють забезпеченню економічної та соціальної стійкості України в умовах війни, що, у свою чергу, дозволяє зберігати функціонування державних інституцій та надавати допомогу постраждалому населенню. Військова підтримка ЄС, яка включає постачання оборонного обладнання та фінансування тренувань, є унікальним елементом співпраці, що підкреслює готовність ЄС до нових підходів у підтримці регіональної безпеки. У статті також наголошується на трансформації зовнішньої політики ЄС у відповідь на виклики, спричинені війною, зокрема щодо відходу від традиційної «м'якої сили» на користь більш активної

підтримки через військово-технічні механізми. Автори підкреслюють, що активізація ЄС у питаннях безпеки на східних кордонах, а також інтеграційна підтримка України, яка включає фінансування відновлення критичної інфраструктури та реформування державного управління, є свідченням готовності ЄС до зміцнення регіональної стабільності. Зроблено висновок, що євроінтеграційні прагнення України сприяють формуванню нової архітектури безпеки у Східній Європі, яка дозволяє ЄС відповідати на сучасні загрози та зміцнювати демократичні інститути на континенті. В результаті дослідження сформульовано висновки про важливість зовнішньополітичної підтримки України як фактора зміцнення її євроінтеграційного курсу, а також підвищення стійкості ЄС перед зовнішніми загрозами. Показано, що євроінтеграція України в умовах війни сприяє поглибленню співпраці у різних сферах – від політичної та економічної до безпекової, що, в перспективі, забезпечує більш тісну інтеграцію з ЄС та підвищення стабільності в регіоні.

Ключові слова: Євроінтеграція України, зовнішньополітичні механізми ЄС, санкційна політика, гуманітарна та фінансова допомога, регіональна безпека, військово-технічна підтримка, демократичні цінності ЄС.

Sharyi Vyacheslav Ivanovych Doctor of Public Administration, Associate Professor, Associate Professor at the Department of Management and Public Service, Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy, Shevchenko Boulevard, 81, Cherkasy, 18031, tel.: (0472) 37-21-42, <https://orcid.org/0000-0002-5598-3505>

Samoylenko Larysa Yakivna, Candidate of Public Administration, Associate Professor, Associate Professor at the Department of Management and Public Service, Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy, Shevchenko Boulevard, 81, Cherkasy, 18031, tel.: (0472) 37-21-42, <https://orcid.org/0000-0002-0335-3077>

Melnyk Dmytro Yaroslavovych Master's Student at the Department of Management and Public Service, Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy, Shevchenko Boulevard, 81, Cherkasy, 18031, tel.: (0472) 37-21-42, <https://orcid.org/0009-0006-9859-3466>

FOREIGN POLICY MECHANISMS OF THE EU IN MODERN CONDITIONS: THE UKRAINIAN CONTEXT

Abstract. The article explores the foreign policy mechanisms of the European Union (EU) in the context of Ukraine's European integration process during a full-scale war. The authors analyze the EU's strategic approaches to supporting Ukraine through sanctions, financial, humanitarian, and military assistance, as well as

evaluate the impact of these measures on the development and stabilization of the Ukrainian state. The main directions of the EU's foreign policy are revealed, aimed at protecting European values, particularly human rights, rule of law, and democratic principles, which have become the basis of international solidarity with Ukraine. The study substantiates that the EU's sanctions policy is a crucial instrument for deterring aggression, undermining the aggressor's economic potential. Financial support and humanitarian programs of the EU also contribute to Ukraine's economic and social resilience amid war, thereby enabling the continued functioning of state institutions and providing assistance to the affected population. The EU's military support, including the provision of defense equipment and funding for training, represents a unique element of cooperation that highlights the EU's readiness for new approaches to regional security support.

The article emphasizes the transformation of EU foreign policy in response to war-driven challenges, particularly the shift from traditional "soft power" towards more active support through military-technical mechanisms. The authors underscore that the EU's intensified focus on security issues along its eastern borders, as well as its integrative support for Ukraine, which includes funding the restoration of critical infrastructure and the reform of public administration, demonstrates the EU's commitment to strengthening regional stability. The article concludes that Ukraine's European integration aspirations contribute to the formation of a new security architecture in Eastern Europe, allowing the EU to address modern threats and strengthen democratic institutions across the continent. The study concludes on the importance of EU foreign policy support for Ukraine as a factor in reinforcing its European integration trajectory and enhancing the EU's resilience to external threats. It is shown that Ukraine's European integration amid war fosters deeper cooperation in various fields — from political and economic to security — which ultimately ensures closer integration with the EU and enhances stability in the region.

Keywords: Ukraine's European integration, EU foreign policy mechanisms, sanctions policy, humanitarian and financial assistance, regional security, military-technical support, EU democratic values.

Постановка проблеми. Євроінтеграція є однією з визначальних стратегічних цілей України, яка, незважаючи на численні внутрішні і зовнішні виклики, залишається пріоритетом національної політики. Особливої актуальності цей процес набуває в умовах повномасштабної військової агресії, яка, з одного боку, значно ускладнює реалізацію проєвропейських реформ, а з іншого — зміцнює рішучість українського народу та держави щодо інтеграції в Європейський Союз (ЄС). Із початком війни євроінтеграційний процес України, що раніше мав еволюційний характер, зазнав суттєвих трансформацій. Саме тому питання аналізу зовнішньополітичних механізмів ЄС в умовах повномасштабної війни, а також їхнього впливу на український

контекст є винятково важливим для розуміння не лише поточної політичної ситуації, але й потенційних перспектив євроінтеграції України.

Наукове дослідження даної теми потребує всебічного розгляду теоретичних основ зовнішньої політики ЄС, яка спирається на принципи солідарності, мирного співіснування та верховенства права. Військова агресія проти України поставила під загрозу фундаментальні цінності Європейського Союзу, внаслідок чого з'явилася необхідність активізувати та переосмислити зовнішньополітичні механізми, які можуть забезпечити безпеку та стабільність у Європі. В цьому контексті науковці приділяють значну увагу аналізу механізмів санкцій, фінансової та гуманітарної підтримки, а також дипломатичних зусиль, спрямованих на досягнення миру та стабільності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Огляд сучасної літератури вказує на багатовимірність та комплексність зовнішньополітичних механізмів ЄС. Науковці, такі як Качурінер В.Л., Пахлеванзаде А., Кобець Ю.В., Міщук М.Б., Шамраєва В.М. акцентують увагу на санкційній політиці ЄС, що розглядається як один із найефективніших інструментів впливу на міжнародній арені. Інші дослідники, як-от Гірман А. П., Волкова В.А. Ковальчук А.О., Шкурат М.Є., Охотіна О.А., Половко О.О. досліджують дипломатичні та правові аспекти європейської підтримки в умовах війни, що виявляється у міжнародній солідарності з Україною. Значна частина праць присвячена питанню економічної допомоги, а саме програмам фінансової підтримки, які спрямовані на збереження економічної стабільності України. Проте, незважаючи на активне дослідження цих питань, недостатньо вивченим залишається комплексний підхід до аналізу зовнішньополітичних механізмів ЄС, які одночасно впливають на сферу безпеки, економіки та гуманітарної допомоги, що визначає актуальність даного дослідження.

Формулювання цілей статті. Метою цього наукового дослідження є вивчення зовнішньополітичних механізмів ЄС та їхнього значення для України у контексті євроінтеграційного процесу в умовах повномасштабної війни. Це завдання передбачає глибокий аналіз як окремих складових зовнішньої політики ЄС, так і їхньої інтегрованої взаємодії у наданні допомоги Україні. Завданням дослідження є також визначення ефективності різних механізмів, зокрема, санкційної політики, фінансової та гуманітарної допомоги, а також дипломатичних зусиль. Кінцева мета полягає у формулюванні висновків щодо ролі ЄС у підтримці України, а також визначенні перспектив подальшої інтеграції України до європейської спільноти на основі активної взаємодії з ЄС.

Виклад основного матеріалу. Зовнішня політика Європейського Союзу (ЄС) є важливою складовою міжнародних відносин, спрямованою на підтримку стабільності, безпеки, розвитку демократії та верховенства права як у сусідніх регіонах, так і на світовому рівні. Її основи формуються на засадах стратегічного підходу до інтеграції європейських країн, формуванні єдиної

політичної лінії стосовно третіх країн, а також на підтримці процесів розширення ЄС, серед яких сьогодні чільне місце займає Україна. Із загостренням геополітичної ситуації внаслідок повномасштабної війни, зовнішня політика ЄС набула особливої актуальності, адже вона визначає комплекс заходів, що формують європейське бачення миру та стабільності на континенті.

Основними засадами зовнішньої політики ЄС є принципи демократії, захист прав людини, соціальної справедливості та сталого розвитку. Їх реалізація базується на прагненні створити єдину європейську ідентичність, яка дозволяє країнам-учасникам розвивати спільне бачення цілей та завдань міжнародної політики. Зокрема, важливою характеристикою зовнішньої політики ЄС є концепція «м'якої сили», що передбачає використання переважно ненасильницьких методів впливу — таких як дипломатія, економічна співпраця, гуманітарна допомога, а також підтримка правозахисних ініціатив. Унікальність підходу ЄС до міжнародних відносин полягає у його спрямованості на створення інституційних рамок для запобігання конфліктам і забезпечення стійкого розвитку через економічне партнерство і дипломатичне посередництво [1].

Однак принципи зовнішньої політики ЄС мають адаптуватися до реалій сучасного світу, який характеризується динамічними змінами та зростанням загроз. У світлі цих викликів, особливо з урахуванням війни в Україні, ЄС активно розвиває свій потенціал у галузі безпеки, створюючи нові механізми для протистояння загрозам і захисту своїх цінностей. Зокрема, одним із ключових напрямків стало запровадження санкційної політики, спрямованої на стримування агресії, а також посилення оборонного співробітництва між країнами-членами. Ці заходи не лише зміцнюють захист європейських цінностей, але й демонструють здатність ЄС адаптувати свої принципи до нових умов і відповідати на виклики безпеки на глобальному рівні.

Для реалізації зовнішньої політики ЄС створено розгалужену систему інституційних і правових механізмів, які охоплюють як суто внутрішні структури, так і міжурядові інституції. Основною установою, що займається формуванням і реалізацією зовнішньополітичних рішень ЄС, є Європейська рада, яка визначає стратегічні пріоритети Союзу і спрямовує діяльність з огляду на сучасні виклики. Європейська служба зовнішніх дій (EEAS) також виконує важливу роль у координації дій з міжнародними партнерами, займаючись розвитком дипломатичних контактів, а також безпосередньою реалізацією зовнішньої політики ЄС на рівні країн-учасниць. До інших важливих інституцій належать Європейський парламент, який впливає на політику через контроль над бюджетом і обговорення міжнародних питань, і Рада ЄС, яка об'єднує міністрів закордонних справ та оборони з метою узгодження ключових напрямків політики [2].

Правові акти, що регулюють зовнішню політику ЄС, включають низку важливих документів, серед яких особливе місце займає Лісабонський договір, котрий закріплює основні положення щодо зовнішніх відносин, а також окреслює компетенції органів ЄС у цій сфері. Лісабонський договір вніс зміни до основоположних документів, що визначають інституційний устрій Союзу, надавши нові важелі для проведення узгодженої та комплексної зовнішньої політики. Правові рамки зовнішньої політики також включають угоди з третіми країнами, що регулюють торгівлю, інвестиції, співпрацю у сфері безпеки та інші важливі аспекти міжнародних відносин [3]. Це правове підґрунтя дозволяє ЄС виступати не тільки як економічний союз, але і як політична сила, здатна досягати міжнародних угод та впливати на стабільність у сусідніх регіонах.

У сучасних умовах одним із пріоритетів зовнішньої політики ЄС є інтеграція України до європейської спільноти, що пов'язано з історичними, політичними та економічними передумовами. Відносини між ЄС та Україною мають тривалий характер і розвивалися через укладення численних угод, починаючи від Угоди про партнерство і співробітництво (1994 р.) до Угоди про асоціацію, що набула чинності у 2017 році. Асоціація з ЄС відкрила Україні шлях до широкомасштабних економічних реформ, забезпечила фінансову та технічну підтримку і створила основу для подальшої інтеграції. Однак війна, що розпочалася у 2022 році, стала каталізатором для активізації цього процесу, оскільки ЄС продемонстрував підтримку суверенітету і територіальної цілісності України, прийнявши історичне рішення надати їй статус країни-кандидата на членство.

Роль України в зовнішній політиці ЄС сьогодні є унікальною, адже її євроінтеграційний курс став символом захисту європейських цінностей та прав людини в умовах війни. Зовнішня політика ЄС щодо України спрямована не лише на надання військової та гуманітарної допомоги, а й на сприяння сталому розвитку та модернізації державних інститутів. Поглиблення співробітництва охоплює економічні, соціальні та безпекові аспекти, що дозволяє Україні поступово адаптуватися до стандартів ЄС і набувати здатності інтегруватися до європейського ринку. Водночас у взаємодії з Україною ЄС отримує нові можливості для зміцнення своєї присутності на Сході Європи, що є особливо важливим в умовах стратегічної конкуренції з Російською Федерацією [4].

Узагальнюючи, можна стверджувати, що зовнішня політика ЄС базується на сукупності універсальних цінностей та інституційних механізмів, спрямованих на створення стійкої системи міжнародної безпеки. У контексті євроінтеграції України зовнішня політика ЄС набуває нових викликів і можливостей, адже вона сприяє не тільки підтримці України у боротьбі за свою незалежність, але й формуванню нових підходів до зміцнення безпеки та стабільності у Східній Європі.

Повномасштабна війна, розпочата в 2022 році, стала безпрецедентним випробуванням для українського суспільства і держави, а також новим викликом для зовнішньої політики ЄС. Європейський Союз, що традиційно дотримується принципу «м'якої сили» у зовнішній політиці, був змушений переглянути свої підходи, зокрема стосовно підтримки України. З перших днів агресії ЄС запровадив жорсткі санкції проти Російської Федерації, що охоплюють фінансовий, енергетичний та технологічний сектори, а також заборону на торгівлю певними товарами та обмеження для російських банків. Це стало не лише проявом солідарності з Україною, а й демонстрацією готовності ЄС використовувати економічні та політичні інструменти для підтримки держави, яка захищає європейські цінності. Крім того, ЄС активізував військово-технічне співробітництво з Україною, започаткувавши постачання оборонного обладнання через Європейський механізм миру, що стало безпрецедентним кроком для ЄС.

Значний вплив війни на процес євроінтеграції України проявився у зміні пріоритетів і підходів до співпраці з ЄС. Війна стала каталізатором для прискореного набуття Україною статусу кандидата на членство в ЄС, що було ухвалено в червні 2022 року [5]. Це рішення стало символічним та політичним актом, що відображає зміну ставлення ЄС до України як потенційного члена європейської спільноти. Водночас ЄС ініціював численні програми допомоги для стабілізації економіки України, що включають фінансову підтримку на різних рівнях, а також технічну допомогу у сфері реформування державного управління та відновлення інфраструктури. Зміна зовнішньої політики ЄС щодо України також проявилася у розширенні гуманітарної підтримки, спрямованої на допомогу внутрішньо переміщеним особам, біженцям та постраждалим від війни.

Євроінтеграція України в умовах війни має не тільки політичне, але й глибоке економічне значення. Одним із важливих аспектів цієї інтеграції є адаптація української економіки до стандартів та норм ЄС, що дозволяє забезпечити ефективну інтеграцію до єдиного європейського ринку. Угода про асоціацію, зокрема розділ про глибоку та всеохоплюючу зону вільної торгівлі, надає Україні можливість користуватися певними торговельними привілеями, що стимулює зростання експорту до країн ЄС. Водночас економічна допомога з боку ЄС сприяє стабілізації української економіки, зменшенню негативних наслідків війни та підтримці малих і середніх підприємств, які є основою економічного розвитку України. Окрім цього, ЄС надає фінансову підтримку для розвитку інфраструктурних проєктів, зокрема у сферах енергетики та транспорту, що є важливими елементами економічної інтеграції.

Соціальні аспекти євроінтеграції України також мають велике значення, оскільки війна створила складні гуманітарні виклики, що вимагають уваги з боку міжнародної спільноти. ЄС активно підтримує програми гуманітарної допомоги для внутрішньо переміщених осіб і біженців, забезпечуючи доступ

до медицини, освіти та соціальних послуг. Крім того, культурна і соціальна інтеграція українців, які вимушено покинули свою країну та перебувають у країнах ЄС, стає важливим напрямком співпраці. ЄС надає можливості для освітньої та професійної інтеграції українців, що сприяє збереженню та розвитку людського капіталу України, а також підтримує соціальну згуртованість у країнах-членах.

В умовах війни політичні аспекти євроінтеграції України стали особливо актуальними. ЄС підтримує реформи, спрямовані на зміцнення верховенства права, боротьбу з корупцією, удосконалення системи державного управління та підвищення прозорості державних інституцій. Ці процеси є важливою складовою підготовки України до потенційного членства в ЄС, оскільки вони допомагають адаптувати її політичну систему до європейських стандартів. Крім того, ЄС надає технічну та експертну підтримку в реалізації антикорупційних програм і реформ, що сприяє підвищенню довіри громадян до державних інституцій.

Загалом, євроінтеграція України в умовах повномасштабної війни є комплексним і багатограним процесом, що охоплює економічні, політичні та соціальні аспекти. Війна стала каталізатором для активізації співпраці між Україною та ЄС, що виявляється в наданні всебічної підтримки з боку європейської спільноти. ЄС демонструє готовність підтримувати Україну на шляху до членства, що підтверджується зростаючим рівнем фінансової, гуманітарної та технічної допомоги, а також готовністю до посилення військової співпраці. Економічна підтримка з боку ЄС сприяє стабілізації української економіки, соціальні програми допомагають пом'якшити негативні наслідки війни для населення, а політична підтримка дозволяє здійснювати реформи, що наближають Україну до стандартів ЄС.

Таким чином, євроінтеграційний курс України в умовах війни є не лише реалізацією зовнішньополітичного вибору держави, а й важливим інструментом для забезпечення стабільності, розвитку та відновлення країни. Європейський Союз продовжує демонструвати солідарність та підтримку України, що підкреслює його готовність до розширення та поглиблення співпраці, зважаючи на стратегічну важливість України як частини європейської спільноти.

Серед основних механізмів, задіяних ЄС у підтримці України, варто виділити санкційну політику, гуманітарну та фінансову допомогу, військово-технічне співробітництво, а також дипломатичні зусилля, спрямовані на припинення конфлікту. Кожен з цих аспектів має свої особливості, ефективність яких варто оцінити для розуміння реальних наслідків та перспектив європейської політики щодо України.

Першим із застосованих ЄС механізмів стала санкційна політика, що є традиційним інструментом міжнародного стримування агресора. Санкції, запроваджені проти Російської Федерації з початку агресії, є безпрецедент-

ними за масштабом, тривалістю та інтенсивністю. Вони охоплюють фінансовий, енергетичний, технологічний сектори, а також обмежують доступ російських компаній до міжнародних ринків капіталу та інвестицій. Крім того, санкції торкнулися окремих осіб, зокрема олігархів та політичних діячів, що суттєво вплинуло на економічну стабільність у Росії [6]. На відміну від попередніх санкцій, запроваджених ЄС у відповідь на анексію Криму у 2014 році, нинішні заходи мають більш системний характер, що підвищує їх ефективність. Проте слід зазначити, що оцінка реальних наслідків санкцій є складним завданням, оскільки вони мають відкладений ефект, і їхній вплив на російську економіку можна повністю оцінити лише з часом.

Гуманітарна та фінансова підтримка з боку ЄС стала другим важливим напрямком зовнішньополітичних заходів щодо України. З самого початку війни ЄС мобілізував значні фінансові ресурси для надання допомоги українському населенню, яке потерпає від воєнних дій. Гуманітарні програми включають надання медикаментів, продуктів харчування, тимчасового житла та інших засобів першої необхідності для внутрішньо переміщених осіб та біженців. Крім того, ЄС забезпечує підтримку через спеціальні фонди, такі як Механізм цивільного захисту, який дозволяє скоординувати зусилля держав-членів для надання гуманітарної допомоги. Фінансова допомога з боку ЄС також охоплює підтримку української економіки, яка значною мірою постраждала від військових дій. Європейський Союз виділив кошти для стабілізації макроекономічної ситуації в Україні, що дозволяє підтримувати роботу державних інституцій, виплачувати соціальні виплати та забезпечувати стабільність національної валюти. У цьому контексті важливо зазначити, що фінансова допомога не обмежується безповоротними грантами, але також включає кредити на вигідних умовах, що дозволяє Україні розвивати економічні реформи навіть в умовах війни [7].

Військово-технічна співпраця між ЄС та Україною стала безпрецедентним кроком у зовнішній політиці Союзу, оскільки Європейський Союз традиційно уникав прямої військової підтримки. У рамках Європейського фонду миру було ухвалено рішення щодо надання Україні оборонного обладнання та військового устаткування, що дозволяє посилити обороноздатність країни. Окрім постачання зброї, ЄС забезпечує фінансування тренувань та навчань українських військових, що сприяє підвищенню професійного рівня збройних сил України. Важливим аспектом військової підтримки є також розширення координації з НАТО, що дозволяє ЄС посилити свою роль у сфері безпеки та оборони, зокрема у контексті забезпечення стабільності на східних кордонах. Військово-технічна співпраця не лише зміцнює позиції України на полі бою, але й підкреслює здатність ЄС до мобілізації ресурсів і активної участі у забезпеченні регіональної безпеки.

Щодо дипломатичних зусиль, ЄС демонструє активну позицію в питаннях переговорів щодо припинення конфлікту та сприяння мирному

врегулюванню. У рамках численних міжнародних зустрічей та форумів представники Європейського Союзу закликають до дотримання принципів міжнародного права, захисту суверенітету та територіальної цілісності України. Роль європейської дипломатії також полягає у забезпеченні координації з міжнародними організаціями, зокрема з Організацією Об'єднаних Націй, що дозволяє ЄС ефективно інтегрувати свої зусилля у глобальний контекст миротворчої діяльності. Крім того, ЄС активно підтримує ініціативи щодо притягнення до відповідальності винних у воєнних злочинах, що сприяє збереженню верховенства права та правосуддя на міжнародному рівні.

Таким чином, зовнішньополітичні механізми ЄС у контексті підтримки України представляють комплексний підхід, що охоплює різноманітні сфери – від економічної та гуманітарної допомоги до військово-технічної підтримки та дипломатичних зусиль. Кожен із цих механізмів відіграє важливу роль у забезпеченні стійкості української держави, яка перебуває на передньому рубежі захисту європейських цінностей.

Політичні та економічні перспективи євроінтеграції України відкривають для країни можливість набуття статусу повноправного члена ЄС, що, в умовах сучасних викликів, стає стратегічною метою як для українського уряду, так і для суспільства в цілому. Після надання Україні статусу кандидата на членство в 2022 році процес набув нових темпів, засвідчуючи готовність ЄС підтримати Україну на шляху реформ. Політично це означає включення України до європейського політичного простору з можливістю брати участь у розробці загальноєвропейських політик, що стосуються регіональної безпеки, енергетичної стабільності, міграційної політики та прав людини. Економічно членство в ЄС відкриває доступ до єдиного ринку, що передбачає вільний рух товарів, послуг, капіталу та робочої сили. Це дозволить українським компаніям отримати переваги від розширення ринків збуту та інвестування, а також підвищить економічну інтеграцію з країнами-членами, що в перспективі стимулюватиме економічний розвиток країни.

Євроінтеграція також означає значне поглиблення інтеграційних процесів, що передбачає реформування багатьох сфер суспільного життя та державно-правової системи, спрямованих на досягнення відповідності стандартам ЄС. Ці реформи охоплюють судову систему, правоохоронні органи, економічне законодавство та державне управління. Наприклад, гармонізація правової системи з вимогами ЄС дозволить Україні створити стабільні правові умови для ведення бізнесу, що є необхідною умовою для залучення прямих іноземних інвестицій. Крім того, перспективи євроінтеграції сприятимуть впровадженню сучасних технологій та інноваційних рішень у сфері інфраструктури, що дозволить підвищити конкурентоспроможність української економіки. Важливим аспектом політичних перспектив євроінтеграції є потенційне посилення інституційної стійкості України через інтеграцію у європейські структури, що дозволить підвищити якість державного управління, зменшити корупцію та зміцнити верховенство права [8].

Проте шлях до повноправного членства в ЄС для України супроводжується низкою викликів, що охоплюють військові, економічні, правові та політичні аспекти. Військовий конфлікт, що триває, створює не лише безпосередню загрозу для економічного розвитку та інвестиційної привабливості України, але й посилює ризики для регіональної стабільності, що може вплинути на рішення ЄС щодо прийняття нових членів. Війна підриває економічний потенціал України, завдаючи значних збитків інфраструктурі, промисловості та сільському господарству, що може уповільнити процес реформ, необхідних для євроінтеграції. Крім того, економічна стабільність України залежить від зовнішньої фінансової підтримки, що, хоча і надається в значних обсягах, може стати тягарем для державного боргу.

Правові виклики також суттєво впливають на євроінтеграцію, оскільки Україна потребує радикального реформування судової системи, посилення інститутів боротьби з корупцією, а також забезпечення належного рівня захисту прав людини. Суттєвим завданням у правовій сфері є запровадження європейських стандартів у забезпеченні правосуддя, прозорості та справедливості, що потребує як політичної волі, так і значних ресурсів для реформування. Політичні виклики полягають у необхідності зміцнення демократичних інститутів та забезпечення політичної стабільності, що є передумовою для ефективної імплементації реформ і формування позитивного іміджу країни в очах міжнародної спільноти. Недостатній рівень інституційної стійкості може викликати занепокоєння з боку ЄС щодо спроможності України підтримувати високі стандарти управління.

Євроінтеграція України також має важливий вплив на регіональну безпеку, оскільки роль України в безпековій політиці ЄС стає дедалі вагомішою в умовах зростання загроз у Східній Європі. Україна вже сьогодні виступає важливим партнером у забезпеченні безпеки на східних кордонах ЄС, що визначає її стратегічну роль у регіоні. Українські збройні сили, які отримують підтримку з боку ЄС та НАТО, не лише захищають свою територію, але й сприяють стримуванню агресії, що є загрозою для європейської стабільності. Крім того, інтеграція України до системи колективної безпеки ЄС та посилення військового співробітництва з європейськими партнерами підвищують потенціал для створення ефективної системи безпеки в Європі, що стане основою для тривалої стабільності [9].

Роль України у безпековій політиці ЄС також можна розглядати як суттєвий крок до зміцнення оборонного співробітництва між ЄС і НАТО. Війна підкреслила необхідність тіснішої координації дій між цими організаціями для забезпечення колективної безпеки, що відповідає інтересам як ЄС, так і України. Україна демонструє здатність до адаптації військових стандартів та процедур, що наближає її до стандартів НАТО і дозволяє інтегруватися в європейські оборонні структури. Крім того, участь у міжнародних миротворчих операціях, що є одним із напрямів співпраці з ЄС,

підвищує потенціал України як партнера в галузі безпеки та сприяє зміцненню її позицій на міжнародній арені [10].

Узагальнюючи, перспективи та виклики євроінтеграції України є складним комплексом взаємопов'язаних політичних, економічних і безпекових факторів, які потребують всебічного аналізу та стратегічного підходу. Євроінтеграція відкриває для України нові можливості, але водночас вимагає значних зусиль для подолання викликів, пов'язаних з реформуванням внутрішніх інститутів, забезпеченням правової відповідності та підтриманням політичної стабільності. У свою чергу, інтеграція України сприяє посиленню регіональної безпеки, що відповідає інтересам як ЄС, так і всіх країн-членів, і підкреслює стратегічну важливість України в архітектурі європейської безпеки.

Висновки. Зовнішньополітичні механізми Європейського Союзу, спрямовані на підтримку України, показали високу ефективність і здатність адаптуватися до нових викликів. ЄС зміг оперативно та стратегічно відреагувати на військову агресію, розробивши санкційні механізми проти агресора, надавши безпрецедентну гуманітарну та фінансову допомогу, а також підтримавши Україну військово-технічними засобами. Санкції ЄС проти Росії, незважаючи на відкладений ефект, мають серйозний вплив на економіку агресора, обмежуючи його фінансові можливості та технологічний розвиток. Це підтверджує ефективність санкцій як інструменту тиску, здатного сприяти стримуванню та послабленню агресивної політики. Гуманітарна та фінансова допомога, надана ЄС, сприяє стабілізації економіки та соціальної інфраструктури України, що стає основою для подальшого відновлення країни і зміцнення її інституційної стійкості.

Особливу роль у підтримці України відіграють військово-технічні програми ЄС, що стали важливим кроком для забезпечення обороноздатності країни в умовах активного військового конфлікту. Участь ЄС у постачанні озброєння, тренуванні українських військових і фінансуванні оборонних проектів підкреслює його здатність до активної участі у забезпеченні регіональної безпеки. Це свідчить про глибокі зміни у зовнішньополітичному курсі ЄС, який традиційно обмежувався інструментами «м'якої сили» та тепер змушений інтегрувати оборонний компонент у свої політичні стратегії. Дипломатичні зусилля ЄС, зокрема у підтримці ініціатив щодо мирного врегулювання та притягнення винних до відповідальності, також мають важливе значення для забезпечення правової основи у конфлікті та захисту європейських цінностей.

На основі отриманих висновків можна сформулювати кілька рекомендацій щодо подальшого розвитку євроінтеграції України та вдосконалення механізмів підтримки з боку ЄС. По-перше, слід посилити інституційну взаємодію між Україною та ЄС, зокрема шляхом поглиблення співпраці у сферах державного управління, економіки та соціальної політики. Це може

сприяти прискоренню імплементації європейських стандартів у законодавстві та управлінських процесах України, що є передумовою для її майбутнього членства. По-друге, необхідно активізувати зусилля ЄС у наданні Україні допомоги у відновленні інфраструктури та реалізації проектів відбудови, що сприятиме швидшій інтеграції у європейський ринок. Важливою складовою підтримки повинні стати освітні та професійні програми для українців, особливо молоді, що дозволить зберегти та розвинути людський капітал країни. По-третє, доцільно поглиблювати військово-технічну співпрацю, щоб забезпечити готовність України до інтеграції у європейські оборонні структури та підвищити її потенціал у сфері безпеки.

Для перспектив подальших досліджень особливий інтерес становлять питання впливу євроінтеграційного процесу України на реформування сектору державного управління та правової системи, а також дослідження специфічних напрямків у соціально-економічному розвитку, що потребують адаптації до європейських стандартів. Майбутні дослідження можуть зосередитися на оцінці ефективності політики безпеки ЄС у контексті інтеграції України, що передбачає аналіз як військово-технічного, так і інституційного співробітництва. Це включатиме дослідження потенційних ризиків та можливостей для України як держави-кандидата, а також оцінку здатності ЄС підтримувати стабільність на своїх східних кордонах.

Загалом, результати дослідження підкреслюють стратегічне значення євроінтеграційного курсу для майбутнього України як демократичної, правової держави, здатної не лише забезпечити свою безпеку, але й зробити внесок у стабільність та розвиток європейської спільноти. Європейський Союз, підтримуючи Україну в її боротьбі за незалежність та права людини, підтверджує свою готовність не лише до розширення, але й до формування нових підходів до колективної безпеки та міждержавної співпраці.

Література:

1. Гірман А. П., Волкова В.А. Ковальчук А.О. Зовнішня політика та міжнародні зв'язки Європейського Союзу. *Науковий журнал «Політикус»*. Вип.6. 2020. С. 13–16. URL : <http://dspace.pdpu.edu.ua/handle/123456789/10644>
2. Шкурат М.Є., Охотіна О.А. Інституційні та економічні засади енергетичної політики ЄС. *Економіка і організація управління*. № 2(54). 2024. С. 122-133. DOI: <https://doi.org/10.31558/2307-2318.2024.2.11>
3. Treaty of Lisbon amending the Treaty on European Union and the Treaty establishing the European Community. 03.12.2007. URL : <https://infocenter.rada.gov.ua/uploads/documents/29057.pdf> 3
4. Половко О.О. Реакція Європейського Союзу на війну в Україні в контексті концептуальних засад розвитку ЄС. *Науковий журнал «Політикус»*. Вип. 3. 2023. С. 126-129. URL : http://politicus.od.ua/3_2023/3_2023.pdf#page=126
5. Україна отримала статус кандидата на членство в ЄС. Урядовий портал. URL : <https://www.kmu.gov.ua/news/ukrayina-otrimala-status-kandidata-na-chlenstvo-v-yes>
6. Качурінер В.Л., Пахлевандзе А. Особливості правового механізму санкційної політики ЄС. *Прикарпатський юридичний вісник*. Вип. 2 (55). 2024. С. 137-140. DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v2.2024.27>

7. Кобець Ю.В., Міщук М.Б. Особливості інтеграції ЄС і України в умовах «гібридної війни»: безпековий вимір. *Соціально-гуманітарний вісник*. Вип. 32-33. 2020. С. 190-192. URL : <http://surl.li/ruzchl>

8. Шамраєва В.М. Правові основи санкційної політики європейського союзу. *Південноукраїнський правничий часопис*. Вип. 4. Ч. 3. 2022. С. 205-211. DOI <https://doi.org/10.32850/sulj.2022.4.3.34>

9. Шишкін І. Середземноморська політика Європейського Союзу: від «Барселонської декларації» до Союзу для Середземномор'я. *Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії*. № 2 (16). 2023. С. 213-226. DOI: <https://doi.org/10.29038/2524-2679-2023-02-212-226>

10. European Council conclusions on Ukraine, (2016). [Online]. URL: <http://consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2016/12/15-euco-conclusions-ukraine>

References:

1. Hirman, A. P., Volkova, V. A., Kovalchuk, A. O. (2020). Zovnishnya polityka ta mizhnarodni zv'yazky Yevropeys'koho Soyuzu [Foreign Policy and International Relations of the European Union]. *Politicus*, 6, 13–16. Retrieved from <http://dspace.pdpu.edu.ua/handle/123456789/10644>

2. Shkurat, M. Ye., Okhotina, O. A. (2024). Instytutsiyni ta ekonomichni zasady enerhetychnoi polityky YeS [Institutional and Economic Foundations of the EU's Energy Policy]. *Ekonomika i orhanizatsiya upravlinnya - Economics and Management Organization*, 2(54), 122–133. <https://doi.org/10.31558/2307-2318.2024.2.11>

3. Treaty of Lisbon amending the Treaty on European Union and the Treaty establishing the European Community (2007, December 3). Retrieved from <https://infocenter.rada.gov.ua/uploads/documents/29057.pdf>

4. Polovko, O. O. (2023). Reaktsiya Yevropeys'koho Soyuzu na viynu v Ukrayini v konteksti kontseptual'nykh zasad rozvytku YeS [The European Union's Response to the War in Ukraine in the Context of the Conceptual Foundations of EU Development]. *Politicus*, 3, 126–129. Retrieved from http://politicus.od.ua/3_2023/3_2023.pdf#page=126

5. Ukrayina otrymala status kandydata na chlenstvo v YeS [Ukraine Received Candidate Status for EU Membership]. (n.d.). Uriadovyy portal - Government Portal. Retrieved from <https://www.kmu.gov.ua/news/ukrayina-otrimala-status-kandidata-na-chlenstvo-v-yes>

6. Kachuriner, V. L., Pakhlevanzade, A. (2024). Osoblyvosti pravovoho mekhanizmu sanktsiynoi polityky YeS [Features of the Legal Mechanism of the EU's Sanctions Policy]. *Prykarpats'kyu yurydychnyy visnyk - Prykarpattya Law Bulletin*, 2(55), 137–140. <https://doi.org/10.32782/pyuv.v2.2024.27>

7. Kobets, Yu. V., Mishchuk, M. B. (2020). Osoblyvosti intehratsii YeS i Ukrayiny v umovakh «hibrydnoi viynu»: bezpekovyy vymir [Features of EU-Ukraine Integration in the Context of "Hybrid War": Security Dimension]. *Sotsial'no-humanitarnyy visnyk - Socio-Humanitarian Bulletin*, 32-33, 190–192. Retrieved from <http://surl.li/ruzchl>

8. Shamraieva, V. M. (2022). Pravovi osnovy sanktsiynoi polityky Yevropeys'koho soyuzu [Legal Foundations of the European Union's Sanctions Policy]. *Pivdenoukrayins'kyu pravnychyy chasopys - South Ukrainian Law Journal*, 4(3), 205–211. <https://doi.org/10.32850/sulj.2022.4.3.34>

9. Shyshkin, I. (2023). Seredzemnors'ka polityka Yevropeys'koho Soyuzu: vid «Barselons'koi deklaratsii» do Soyuzu dlya Seredzemnomor'ya [Mediterranean Policy of the European Union: From the "Barcelona Declaration" to the Union for the Mediterranean]. *Mizhnarodni vidnosyny, suspil'ni komunikatsii ta rehional'ni studii - International Relations, Public Communications, and Regional Studies*, 2(16), 213–226. <https://doi.org/10.29038/2524-2679-2023-02-212-226>

10. European Council conclusions on Ukraine. (2016). Retrieved from <http://consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2016/12/15-euco-conclusions-ukraine>

УДК: 658.5

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11\(39\)-261-271](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11(39)-261-271)

Алієв Тимур Вагіфович аспірант, кафедра управління та смарт інновацій, Київський національний університет технологій та дизайну, вул. Мала Шияновська, 2, м. Київ, 01011, тел.: (098)617-98-47, <https://orcid.org/0009-0007-2038-9307>

ВПЛИВ ДІДЖИТАЛІЗАЦІЇ НА ЕФЕКТИВНІСТЬ ПРОЄКТНИХ КОМАНД У ЕЛЕКТРОННІЙ ПРОМИСЛОВОСТІ

Анотація. Діджиталізація є одним з ключових драйверів суттєвих змін в управлінні бізнесом, у тому числі в площині проектного управління. Електронна промисловість як один з ключових блоків сучасної економіки перебуває на вістрі цих трендів. Мета статті полягає в аналізі впливу цифрової трансформації, зокрема використання штучного інтелекту, на ефективність роботи команд, інноваційність у прийнятті рішень та гнучкість у відповіді на змінні умови ринку в електронній промисловості, у контексті розробки відповідної системи управління через KPI. Стаття розглядає вплив цифровізації на управління проектами електронної промисловості. Описано ключові аспекти цифрової трансформації, включаючи автоматизацію процесів, використання штучного інтелекту та інтернету речей. Акцентовано, що значна частина керівників проєктів вже застосовує штучний інтелект для автоматизації та управління ресурсами та показниками. Вивчено виклики та можливості цифрової трансформації, такі як необхідність адаптації до швидко змінних технологій та вимог споживачів до інновацій. Зазначено важливість ефективності команд та виклики в їх розумінні та впровадженні економічних показників. Підкреслено роль гнучких методологій, таких як Agile та Scrum, у цифровому середовищі. Окреслено важливість цифрової трансформації у зміні комунікаційних процесів та створенні більш інклюзивного середовища. Проаналізовано потенційні переваги цифрових технологій та стратегій управління проектами, таких як підвищення прозорості та ефективності, а також вдосконалення процесів управління. Запропоноване дослідження може бути корисним науковцям і аналітикам в царині проектного управління, бізнесу, галузевим асоціаціям, органам державної та місцевої влади. Майбутні дослідження будуть сконцентровані в ключі можливостей імплементації штучного інтелекту в управління проектами в електронній промисловості.

Ключові слова: діджиталізація, електронна промисловість, управління проектами, штучний інтелект, інновації в управлінні, комунікація в командах.

Aliiev Tymur Vagifovich Postgraduate student, Department of Management and Smart Innovation, Kiev National University of Technology and Design, St. Mala Shiyonovska, 2, metro station Kiev, 01011, tel.: (098) 617-98-47, <https://orcid.org/0009-0007-2038-9307>

THE EFFECT OF DIGITALIZATION ON THE EFFICIENCY OF PROJECT TEAMS IN THE ELECTRONIC INDUSTRY

Abstract. Digitalization is one of the key drivers of significant changes in business management, including in the area of project management. The electronic industry, as one of the key blocks of the modern economy, is at the forefront of these trends. The purpose of the article is to analyze the impact of digital transformation, in particular the use of artificial intelligence, on the effectiveness of teams, innovativeness in decision-making and flexibility in responding to changing market conditions in the electronic industry, in the context of the development of an appropriate management system through KRI. The article examines the impact of digitization on project management in the electronic industry. Key aspects of digital transformation are described, including process automation, use of artificial intelligence and the Internet of Things. It is emphasized that a significant part of project managers already uses artificial intelligence for automation and management of resources and indicators. Challenges and opportunities of digital transformation are studied, such as the need to adapt to rapidly changing technologies and consumer demands for innovation. The importance of team effectiveness and challenges in their understanding and implementation of economic indicators are indicated. The role of agile methodologies such as Agile and Scrum in the digital environment is highlighted. The importance of digital transformation in changing communication processes and creating a more inclusive environment is outlined. The potential benefits of digital technologies and project management strategies, such as increased transparency and efficiency, as well as improved management processes, are analyzed. The proposed study can be useful to scientists and analysts in the field of project management, business, industry associations, state and local authorities. Future research will be focused on the possibilities of implementing artificial intelligence in project management in the electronic industry.

Keywords: digitization, electronic industry, project management, artificial intelligence, innovations in management, communication in teams.

Постановка проблеми. Діджиталізація, яка охоплює застосування цифрових технологій для оптимізації різних аспектів виробничих та управлінських процесів, стає ключовим фактором, що формує нові підходи у веденні бізнесу. Відповідно постає нагальна потреба в аналізі впливу діджиталізації на ефективність проектних команд електронної промисловості. В даному контексті основна увага приділяється тому, як впровадження цифрових інструментів та методологій сприяє поліпшенню комунікації, плануванню, управлінню ресурсами і, в цілому, підвищенню продуктивності проектних команд. Окремим нагальним питанням є вивчення впливу автоматизації процесів на швидкість та якість виконання проєктів в рамках цифровізації. Відповідно важливо не лише оцінити поточний стан

цифровізації у електронній промисловості, а й визначити основні тенденції і виклики, з якими стикаються проєктні команди, а також запропонувати рекомендації щодо ефективного застосування цифрових технологій. Вивчення цих аспектів дозволяє не лише покращити розуміння ключових чинників успіху в електронній промисловості, але й створити здобуток в ключі науково-практичних аспектів управління проєктами в умовах швидких технологічних змін.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематиці впливу діджиталізації на ефективність проєктних команд. У роботі Т. Віганда та К. Браутча [1] представлено аналіз використання цифрових технологій у німецькій автомобільній промисловості. Автори розглядають те як цифровізація впливає на бізнес-процеси, ефективність виробництва та інноваційну діяльність компаній у цій галузі, вказуючи на специфіку та особливості використання сучасних технологій. Л. Хонесті та ін. [2] розглядають ефективність виконання завдань управління будівництвом в умовах цифровізації. Робота зосереджена на аналізі способів, через які цифрові інструменти можуть оптимізувати процеси та знизити витрати часу та ресурсів на різних етапах проєктування і будівництва.

К. Макх'ю та ін. [3] акцентують на ролі методології Lean в цифровій реалізації проєктів. Автори аргументують, що інтеграція принципів Lean може значно підвищити ефективність процесів в умовах цифровізації, зокрема в контексті управління та виконання проєктних завдань. Д. Кахлер та ін. [4] вивчають виклики та можливості реалізації проєктів у цифровому середовищі. Основна увага приділяється тому, як цифрові засоби можуть трансформувати традиційні підходи до проєктного менеджменту та сприяти більш ефективній взаємодії в команді. Б. Бласковіч [5] досліджує аспекти цифрового проєктного менеджменту. Автор звертає увагу на важливість адаптації управлінських стратегій до цифрового середовища, підкреслюючи роль цифрових інструментів в забезпеченні динамічних відносин та ефективного управління проєктами.

М. Хатіб та ін. [6] описує вплив хмарних обчислень та DevOps на управління проєктами. Автори досліджують, як інтеграція цих технологій може підвищити ефективність управління проєктами в організаціях. Аналізуються різні аспекти, включаючи зниження витрат, покращення комунікації між командами та оптимізацію розподілу ресурсів. Вказується на значний потенціал хмарних технологій та DevOps у спрощенні та ефективному управлінні проєктами. Л. Чжао та ін. [7] розглядають розробку цифрового центру координації для систем управління проєктами підприємств з використанням інформаційних технологій. Автори представляють детальний аналіз компонентів системи, що включає обробку даних, безпеку і користувацький інтерфейс. Вивчаються стратегії інтеграції новітніх ІТ-рішень для покращення доступу до даних та їх аналізу в контексті управління

проектами. Підкреслюється важливість цифровізації в управлінні проектами та її вплив на підвищення продуктивності та ефективності.

М. Мохаммаджафарі [8] зосереджується на значущості управління проектами у малих та середніх підприємствах для розробки нових продуктів через інструменти цифрової співпраці. Автор вказує на те, що ефективне управління проектами може значно підвищити успішність впровадження нових продуктів, зокрема у малому бізнесу, що часто стикається з обмеженими ресурсами та потребують інноваційних підходів до співпраці та управління. Р. Холмс та ін. [9] досліджують методику пріоритезації проектів цифрових інноваційних команд за допомогою утилітарної моделі. Автори пропонують системний підхід до вибору проектів, що засновано на оцінці їх потенційної корисності та можливих компромісів, що допомагає краще розуміти імплікації різних рішень у контексті ресурсів і очікувань. Р. Хассані та ін. [10] аналізують питання управління цифровими проектами в умовах цифрової трансформації, пропонуючи гібридний метод, що комбінує традиційні та гнучкі підходи. Дослідження висвітлює виклики та можливості, які виникають перед керівниками проектів, що працюють у швидко змінних, високотехнологічних середовищах, з акцентом на важливість адаптивності та інноваційності у процесах управління.

Робота М. Дибі, Ю. Гернего [11] робить акцент на аналізі світових практик у діджиталізації, включаючи впровадження інноваційних технологій таких як штучний інтелект і блокчейн. Автори вивчають, як ці технології впливають на економіку різних країн, і пропонують стратегії для України, базуючись на цих кращих практиках. Акцентовано на ролі адаптації підходів до діджиталізованого проектного управління в українському бізнесі для підтримки його довгострокового зростання. Д. Семилітко [12] розкриває конкретні приклади цифрової трансформації у компаніях, аналізуючи вплив на операційну ефективність і клієнтське обслуговування. Автор підкреслює значення культури інновацій та готовності до змін. Акцентовано важливість аналізу проблематики опору змінам серед персоналу під час цифрової трансформації. Ж. Жигалкевич, Р. Залуцький [13] досліджують діджиталізацію як необхідний елемент у структурній перебудові бізнесу, підкреслюючи її роль в підвищенні конкурентоспроможності та інноваційності. Окрема увага приділена оцінці впливу цифрових інновацій на корпоративну культуру і лідерство в ключі проектного управління. І. Литвин, Н. Паук [14] аналізують, як діджиталізація допомагає стартапам швидше інтегруватися в міжнародний бізнес-простір, зокрема, в частині проектного управління. П. Пивовар, Л. Тарасович, Т. Присяжна [15] описують, як діджиталізація може забезпечити прозорість і ефективність управління. Окремо акцентовано вплив цифрових інструментів на залученість стейкхолдерів. Однак, окремі питання інтегрування в проектне управління штучного інтелекту як ключового прояву діджиталізації недостатньо розглянуто в наявному масиві робіт і потребує більш детального вивчення.

Метою статті є ідентифікація впливу діджиталізації в частині застосування штучного інтелекту на злагоженість роботи команд, інноваційність рішень та адаптивність до змінних умов ринку в електронній промисловості в рамках виділення релевантної системи КРІ.

Виклад основного матеріалу. Цифровізація стала трансформаційною силою в електронній промисловості, докорінно змінивши те, як бізнес розвивається, працює та конкурує. Цифровізація має фундаментальне значення для електронної промисловості, оскільки вона не лише сприяє оптимізації операцій, а й відкриває нові можливості для інновацій і розвитку. Стратегічні зміни в бізнес-моделях, акцент на впровадженні передових цифрових технологій та взаємодія з цифровими платформами є основними елементами, які трансформують електронну промисловість в контексті загальноєвропейських нормативних рамок. Значення цифровізації можемо простежити через прийняття інтегрованих цифрових рішень, які включають в себе не тільки базові операційні системи, але й комплексні програмні рішення для збору та аналізу даних, що забезпечують реальні переваги у формуванні цінності продуктів та послуг. Ключові компоненти, які визначають цифровізацію в електронній промисловості, включають:

- високий рівень автоматизації процесів,
- застосування інтелектуальних систем управління запасами і логістики,
- впровадження IoT (Інтернету речей) для збору та обміну даними у реальному часі,
- використання штучного інтелекту для покращення прийняття рішень і персоналізації клієнтського досвіду.

Так третина (33% респондентів) проєктних менеджерів застосовує потенціал штучного інтелекту для автоматизації роботи проєктного управління [16]. Крім того, третина (32%) проєктних менеджерів застосовує рішення на основі штучного інтелекту для управління ресурсами проєкту. В даному контексті, чверть (27%) проєктних менеджерів використовує штучний інтелект для управління метриками та покращення стану звітності за проєктом. Автоматизація управління проєктами включає в себе використання інструментів штучного інтелекту для автоматизації стандартних задач, таких як комунікація, планування, відслідковування задач та ідентифікація ризиків. Управління ресурсами стає ефективнішим завдяки використанню систем штучного інтелекту для розподілу та використання ресурсів, що допомагає оптимізувати використання часу, бюджету та людських ресурсів. Штучний інтелект сприяє покращенню звітності через вдосконалення процесів збору даних і аналітики, що забезпечує більш точне та своєчасне відображення статусу проєкту. Аналіз проєктних метрик та генерація звітів сприяють прийняттю рішень. Оцінка та адаптація технологій важлива через стрімкий розвиток штучного інтелекту. Регулярний перегляд доступних інструментів

допомагає забезпечити їхню актуальність і ефективність. Навчання та розвиток команди стають ключовими, оскільки впровадження штучного інтелекту може змінити підходи до управління проектами. Тренінги та майстер-класи дозволяють команді ефективно використовувати нові інструменти. Інтеграція систем є важливою для максимізації користі від впровадження штучного інтелекту. Інтеграція з іншими інструментами та системами уникне дублювання роботи та забезпечить більшу відповідність даних. Дані щодо застосування потенціалу цифровізації в проектному управлінні подано на рис. 1.

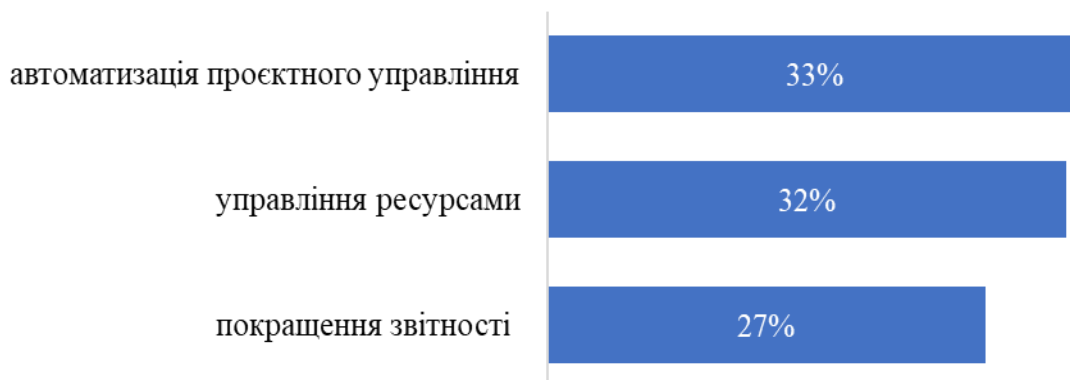

Рис. 1. Напрямки застосування рішень на основі цифровізації в задачах проектного управління

Джерело: складено на основі даних консалтингової компанії Software Advice [16].

Основні виклики та можливості, які стоять перед електронною промисловістю в контексті цифровізації, обумовлені потребою адаптації до швидко мінливих технологій та зростаючими вимогами споживачів до інновацій та відповідності екологічним стандартам. Це спонукає галузь до пошуку нових підходів у виробництві та дистрибуції продукції, а також до зміцнення позицій на глобальному ринку завдяки ефективному використанню цифрових ресурсів.

Розглядаючи розвиток цифровізації в електронній промисловості, слід враховувати вплив цієї тенденції на глобальні економічні та соціокультурні зміни. Цифрова трансформація промисловості не тільки сприяє підвищенню ефективності, але й забезпечує нові можливості для малого та середнього бізнесу, дозволяючи їм виходити на нові ринки та зміцнювати конкурентоспроможність на міжнародному рівні. Особливо важливим є зосередження уваги Європейського Союзу на цифровізації традиційних секторів, що відкриває двері до глобалізації індустрій та створення більш інклюзивного суспільства. Ініціативи, спрямовані на підтримку цифрової трансформації, такі як *Digital agenda for Europe*, сприяють розвитку технологічної бази, що є критично важливим для стійкого розвитку інновацій. Ці колективні зусилля не тільки змінюють оперативні та стратегічні парадигми, але й сприяють

модернізації бізнес-моделей, підвищуючи глобальну економічну ефективність і відкриваючи нові шляхи для технологічного прогресу.

В контексті постійного розвитку цифрових технологій, питання ефективності команд в цифровому середовищі набуває особливого значення. Однією з ключових нерозв'язаних проблем є розуміння ролей членів команди в цифровому контексті. Взаємодія та поведінка членів команди визнані важливими для ефективності команд в умовах цифровізація. Крім того, існує прогалина в розумінні та застосуванні індикаторів економічної ефективності у командах, що працюють у цифровому середовищі. Часто використовуються стандартні показники, але не завжди ясно, як дані показники ефективності мають бути адаптовані для цифрових умов. Це підкреслює необхідність розробки специфічних методів оцінювання, які б враховували аспекти взаємодії та співпраці команд в умовах цифровізації. Подолання цих прогалин є критично важливим для розвитку більш ефективних стратегій управління командами та покращення продуктивності у швидко змінюваному цифровому середовищі.

У сучасному контексті цифрової трансформації в електронній промисловості, збір та аналітична обробка даних відіграють вирішальну роль. Впровадження гнучких методологій, таких як Agile і Scrum, сприяє адаптації процесів збору даних до динамічно мінливих умов електронної галузі. Ці методології забезпечують повторюваність та гнучкість процедур, що дозволяє не тільки ефективно адаптувати використані практики, але й забезпечити високу якість та актуальність зібраної інформації. Такий підхід сприяє залученню команди до спільної роботи, підвищуючи ефективність дослідження.

Цифровізація відіграє ключову роль у трансформації комунікаційних процесів усередині проєктних команд, сприяючи створенню інклюзивного середовища та підвищуючи ефективність координаційних механізмів. Ці інструменти не тільки стимулюють інноваційну активність компаній, але й сприяють ідентифікації та пом'якшенню перешкод у впровадженні нововведень. Залучення цифрових технологій у роботу проєктних команд значно підвищує їхню ефективність, сприяючи успішному виконанню проєктів. Цифрова трансформація сприяє значному підвищенню ефективності та спрощенню процедур. Ця практика дозволяє не тільки спростити доступ до інформації, але й підвищити швидкість її обробки та передачі, що в кінцевому результаті підвищує ефективність роботи команд. Крім того, інновації, що виникають внаслідок цифровізації, видаляють багато традиційних бар'єрів, створюючи сприятливе середовище для нових рішень.

У електронній промисловості реалізація цифрових технологій та стратегій може значно підвищити прозорість і відкритість процесів управління проєктами. Впровадження інструментів допомагає збільшити участь стейкхолдерів і підвищити їхню обізнаність щодо проєктних активностей. Це дає підґрунтя для створення циклу зворотного зв'язку між проєктними командами

та стейкхолдерами, що є важливим механізмом для безперервного вдосконалення та інновацій у проєктах. Застосування цих стратегій у проєктних командах у електронній промисловості може привести до значного підвищення прозорості, ефективності та успішного виконання проєктів.

Цифровізація значно впливає на проєктне управління, перетворюючи багато аспектів, від способу планування та виконання проєктів до того, як команди спілкуються та співпрацюють. Наведемо ключові аспекти цього впливу:

1. *Покращена координація та співпраця*: цифрові інструменти дозволяють командам легше спілкуватися та координувати свою роботу, незалежно від їх географічного розташування;

2. *Автоматизація процесів*: цифровізація мінімізує рутинну роботу через автоматизацію стандартних процесів, що дозволяє командам зосередитись на більш важливих аспектах проєкту;

3. *Підвищена прозорість і звітність*: завдяки цифровим інструментам, усі стейкхолдери можуть бачити статус проєкту в реальному часі, що підвищує прозорість і сприяє кращому управлінню очікуваннями;

4. *Покращений аналіз даних*: цифровізація забезпечує збір і аналіз великих обсягів даних, що допомагає у прийнятті обґрунтованих рішень та прогнозуванні потенційних проблем.

Відповідно запропонуємо комплекс КРІ для проєктного управління в умовах цифровізації (Табл. 1).

Таблиця 1

КРІ для проєктного управління в електронній промисловості в умовах цифровізації

КРІ	Задача	Формула	Опис
Точність дотримання термінів	Дотримання встановлених термінів у 90% проєктів	$(\text{Кількість проєктів, завершених вчасно} / \text{Загальна кількість проєктів}) \cdot 100$	Вимірює, як часто проєкти завершуються в обумовлені терміни
Точність у дотриманні бюджету проєкту	Завершення проєктів в межах +/- 5% від запланованого бюджету	$(\text{Фактичні витрати} / \text{Запланований бюджет}) \cdot 100$	Перевіряє, наскільки реальні витрати проєкту відповідають запланованим
Задоволеність клієнта	Середня оцінка задоволеності клієнта не нижче 8 з 10	Середня оцінка отримана від відгуків клієнтів	Оцінює загальне задоволення клієнтів результатами проєкту
Ефективність команди	Підвищення продуктивності команди на 10% щорічно	$(\text{Завершені задачі} / \text{Планові задачі}) \cdot 100$ за кожний квартал	Міряє здатність команди виконувати задачі ефективно і в строк
Якість виконання проєкту	Зниження кількості помилок або багів на 20% щорічно	$(\text{Кількість виявлених багів} / \text{Кількість завершених задач}) \cdot 100$	Відслідковує якість виконаних робіт за кількістю помилок або багів

Джерело: авторський аналіз

Виділені КРІ сприятимуть у задачі структурувати та відстежувати прогрес у проектному управлінні, забезпечуючи систематичний підхід до досягнення цілей і вдосконалення процесів.

Висновки. Цифровізація трансформує електронну промисловість, дозволяючи оптимізувати роботу та відкриваючи нові можливості для інновацій. Ключові компоненти включають високий рівень автоматизації процесів, інтелектуальне управління запасами та системи логістики, впровадження IoT та використання штучного інтелекту для прийняття рішень та персоналізації. Третина (33%) керівників проектів використовує штучний інтелект для автоматизації завдань управління проектами, в свою чергу, 32% використовують рішення на основі штучного інтелекту для управління ресурсами проекту. Крім того, 27% керівників проектів застосовує штучний інтелект для керування показниками та покращення звітності про проект. Електронна промисловість стикається з проблемами та можливостями через необхідність адаптації до технологій, що швидко змінюються, і вимог споживачів до інновацій.

Ефективність команд у цифровому середовищі має вирішальне значення, з розривом у розумінні та впровадженні показників економічної ефективності. Подолання цих прогалин має вирішальне значення для розробки ефективніших стратегій управління командою та підвищення продуктивності в цифровому середовищі, яке швидко змінюється. Гнучкі методології, такі як Agile та Scrum, допомагають адаптувати процеси збору даних до мінливих умов, забезпечуючи високу якість та релевантність зібраної інформації. Цифровізація також відіграє ключову роль у трансформації комунікаційних процесів у проектних командах, створенні більш інклюзивного середовища та посиленні механізмів координації. Цифрові інструменти стимулюють інноваційну діяльність і допомагають виявляти та пом'якшувати перешкоди для інновацій. Цифрова трансформація в електронній промисловості підвищує ефективність та спрощення процедур, спрощуючи доступ до інформації та збільшуючи швидкість її обробки та передачі. Це призводить до інновацій, які усувають традиційні бар'єри, створюючи сприятливе середовище для нових рішень.

Цифрові технології та стратегії можуть підвищити прозорість і відкритість процесів управління проектами, підвищити участь зацікавлених сторін і обізнаність про проектну діяльність. Це призводить до значного покращення прозорості, ефективності та успіху проекту. Комплекс КРІ для управління проектами в умовах діджиталізації включає своєчасність, точність, задоволеність клієнтів, результативність команди та якість виконання проекту. Ці КРІ допомагають структурувати та відстежувати прогрес в управлінні проектами, забезпечуючи систематичний підхід до досягнення цілей та вдосконалення процесів. Перспективи подальших досліджень передбачають імплементацію рішень на основі штучного інтелекту в окремі блоки проектного управління в електронній промисловості.

Література:

1. Wiegand T., Brautsch C. Digital technology deployment in the German automotive industry. *Handbook of Research on Digital Transformation, Industry Use Cases, and the Impact of Disruptive Technologies*. IGI Global. 2002. P. 249–267.
2. Honesti L., Arta I., Damayanto A., Sani A., Bangkara B. A Understanding the efficiency of completing construction management tasks in the digital age. *International Journal of Health Sciences*. 2022. №6. P. 10695–10710.
3. McHugh K. J., Dave B., Bolpagni M. The role of Lean in digital project delivery. *31st Annual Conference of the International Group for Lean Construction (IGLC 31)*. Lille, France. 2023. P. 140–151.
4. Kahler D., Brown D., Watson J. Delivering Projects In A Digital World. *24th Annual Conference of the International Group for Lean Construction*. Boston, USA, 2016. P. 33–42.
5. Blaskovics B. Aspects of digital project management. *Dynamic Relationships Management Journal*. 2018. №7 (2). P. 25–37.
6. Khatib M. E., Salami M., Shehhi H. A., Naqbi A. A., Nuaimi M. A. How Cloud Computing and DevOps Can Add value to Managing Projects. *International Journal of Theory of Organization and Practice*. 2024. №3 (2). P. 156–176.
7. Zhao L., Deng J., Ma Y., Zhu Y. Design of digital business center of enterprise project management system based on Information Technology. *Journal of Physics*. 2021. №1744 (2). P. 022010.
8. Mohammadjafari M. The importance of project management in small- and medium-sized enterprises (SMEs) for the development of new products through E-collaboration. *African Journal of Business Management*. 2011. №5 (30). P. 1–12.
9. Holmes R. C., Zhang Z., Mallison B. T., Saldaña S., Francis J., Moser B. R. Prioritization of Digital Innovation Team projects using a utility model and tradespace analysis. *Product*. 2022. №20 (1). P. 20220010.
10. Hassani R., El Bouzekri Y., Abouabdellah A. Digital Project Management in the Era of Digital Transformation: Hybrid Method. *2018 International Conference on Software Engineering and Information Management*. 2018. P. 98–103
11. Дибба М. І. Гернего Ю. О. Діджиталізація економіки: світовий досвід та можливості розвитку в Україні. *Фінанси України*. 2018. № 7. С. 50–63.
12. Семилітко Д. Діджиталізація в дії: як цифрова трансформація бізнесу впливає на успіхи компанії. *Аудитор України*. 2019. № 5. С. 75–79.
13. Жигалкевич Ж., Залуцький Р. Діджиталізація як основний фактор розвитку бізнес-структур. *Ефективна економіка*. 2020. №11. С. 1–9.
14. Литвин І., Паук Н. Діджиталізація як чинник швидкої інтернаціоналізації стартапів. *Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку*. 2023. №2 (9). С. 188–199.
15. Пивовар П., Тарасович Л., Присяжна Т. Діджиталізація інвестиційної діяльності територіальних громад: концептуальні основи, механізм управління та стратегічні орієнтації. *Київський економічний науковий журнал*. 2023. №1. С. 60–68.
16. How AI Is Redefining Project Management: Evidence-Based Insights. *Software Advice*: website. URL: <https://www.softwareadvice.com/resources/ai-in-project-management/> (last accessed: 29.10.2024).

References:

1. Wiegand, T., & Brautsch, C. (2002). Digital technology deployment in the German automotive industry. *Handbook of Research on Digital Transformation, Industry Use Cases, and the Impact of Disruptive Technologies*. IGI Global, 249–267. [In English].

2. Honesti, L., Arta, I., Damayanto, A., Sani, A., & Bangkara, B. (2022). Understanding the efficiency of completing construction management tasks in the digital age. *International Journal of Health Sciences*, 6, 10695–10710. [In English].
3. McHugh, K. J., Dave, B., & Bolpagni, M. (2023). The role of Lean in digital project delivery. *31st Annual Conference of the International Group for Lean Construction (IGLC 31)* – Lille, France, 140–151. [In English].
4. Kahler, D., Brown, D., & Watson, J. (2016). Delivering projects in a digital world. *24th Annual Conference of the International Group for Lean Construction* – Boston, USA, 33–42. [In English].
5. Blaskovics, B. (2018). Aspects of digital project management. *Dynamic Relationships Management Journal*, 7 (2), 25–37. [In English].
6. Khatib, M. E., Salami, M., Shehhi, H. A., Naqbi, A. A., & Nuaimi, M. A. (2024). How cloud computing and DevOps can add value to managing projects. *International Journal of Theory of Organization and Practice*, 3 (2), 156–176. [In English].
7. Zhao, L., Deng, J., Ma, Y., & Zhu, Y. (2021). Design of digital business center of enterprise project management system based on Information Technology. *Journal of Physics*, 1744 (2), 022010. [In English].
8. Mohammadjafari, M. (2011). The importance of project management in small- and medium-sized enterprises (SMEs) for the development of new products through e-collaboration. *African Journal of Business Management*, 5 (30), 1–12. [In English].
9. Holmes, R. C., Zhang, Z., Mallison, B. T., Saldaña, S., Francis, J., & Moser, B. R. (2022). Prioritization of digital innovation team projects using a utility model and tradespace analysis. *Product*, 20 (1), 20220010. [In English].
10. Hassani, R., El Bouzekri, Y., & Abouabdellah, A. (2018). Digital project management in the era of digital transformation: Hybrid method. *2018 International Conference on Software Engineering and Information Management*, 98–103. [In English].
11. Dyba, M. I., & Hernego, Y. O. (2018). Didzhitalizatsiia ekonomiky: svitovyi dosvid ta mozhlyvosti rozvytku v Ukraini [Digitalization of the economy: global experience and development opportunities in Ukraine]. *Finansy Ukrainy – Finance of Ukraine*, 7, 50–63. [In Ukrainian].
12. Semylytko, D. (2019). Didzhitalizatsiia v dii: yak tsyfrova transformatsiia biznesu vplyvaie na uspikhy kompanii [Digitalization in action: how digital business transformation affects company success]. *Audytor Ukrainy – Auditor of Ukraine*, 5, 75–79. [In Ukrainian].
13. Zhyhalkevych, Zh., & Zalutskyi, R. (2020). Didzhitalizatsiia yak osnovnyi faktor rozvytku biznes-struktur [Digitalization as a key factor in the development of business structures]. *Efektivna ekonomika – Efficient Economy*, 11, 1–9. [In Ukrainian].
14. Lytvyn, I., & Pauk, N. (2023). Didzhitalizatsiia yak chynnyk shvydkoi internatsionalizatsii startapiv [Digitalization as a factor in the rapid internationalization of startups]. *Menedzhment ta pidpriemnytstvo v Ukraini: etapy stanovlennia i problemy rozvytku – Management and Entrepreneurship in Ukraine: Stages of Formation and Development Problems*, 2 (9), 188–199. [In Ukrainian].
15. Pyvovar, P., Tarasovych, L., & Prysiazhna, T. (2023). Didzhitalizatsiia investytsiinoi diialnosti terytorialnykh hromad: kontseptualni osnovy, mekhanizm upravlinnia ta stratehichni oriientatsii [Digitalization of investment activity of territorial communities: conceptual foundations, management mechanism, and strategic orientations]. *Kyivskiy ekonomichnyi naukovyi zhurnal – Kyiv Economic Scientific Journal*, 1, 60–68. [In Ukrainian].
16. How AI is redefining project management: Evidence-based insights. (2024). *Software Advice*. Retrieved from <https://www.softwareadvice.com/resources/ai-in-project-management/> [In English].

УДК 342.951

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11\(39\)-272-289](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11(39)-272-289)

Васін Арсеній Ігорович аспірант, кафедра менеджменту, публічного управління та персоналу, Західноукраїнський національний університет, вул. Львівська, 11, м. Тернопіль, 46009, тел.: (095) 511-99-40, <https://orcid.org/0009-0007-8028-6991>

ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ ІНФРАСТРУКТУРНИМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯМ РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

Анотація. В статті здійснено теоретичне обґрунтування публічного управління інфраструктурним забезпеченням розвитку економіки. Акцентовано увагу на залученні потенціалу інфраструктурного забезпечення економіки через оптимальне поєднання ринкового регулювання та механізмів публічного управління. Розкрито основні аспекти впливу інфраструктури на економічні перетворення, що актуалізують необхідність створення умов для її формування й цілеспрямованого публічно-управлінської системою. Визначено передумови, з врахуванням яких має формуватися політика інфраструктурного розвитку та вироблятися механізми публічного управління її реалізацією. Наведено авторське визначення публічного управління інфраструктурним забезпеченням розвитку економіки та сформульовано його основну мету. Акцентовано, що публічне управління інфраструктурним забезпеченням розвитку економіки має орієнтуватись на вирішення комплексу завдань, які стосуються цілеспрямованого формування, розвитку й спрямування інфраструктурного потенціалу на досягнення цілей стабільної життєдіяльності та післявоєнного оновлення країни, й сформовано перелік таких завдань. Наголошено на складній структурі системи публічного управління інфраструктурним забезпеченням розвитку економіки й необхідності вироблення механізмів дієвої взаємодії органів влади всіх рівнів в рамках моделі багаторівневого управління, врахування при виробленні публічно-управлінських механізмів розвитку інфраструктури впливу ринкового регулювання. Обґрунтовано, що теоретичним підґрунтям побудови моделі публічного управління інфраструктурним забезпеченням розвитку економіки, яка б оптимально поєднувала управлінські впливи з боку органів публічної влади та ринку, можуть слугувати концепції неолібералізму; для залучення нових можливостей при формуванні інфраструктурних умов оновлення економічної системи доцільним є врахування положень інституціональних теорій. Розкрито відправну роль державного управління в системі публічного управління інфраструктурним забезпеченням економіки. Здійснено обґрунту-

вання підходів до вироблення механізмів управління інфраструктурним забезпеченням з врахуванням положень теорії «випереджаючого» державного управління, концепцій «нового державного менеджменту», «розумного регулювання», національної інноваційної системи.

Ключові слова: інфраструктура, розвиток економіки, інфраструктурне забезпечення, публічне управління інфраструктурним забезпеченням, концепції публічного управління.

Vasin Arsenii Ihorovych Graduate student of the Department of Management, Public Administration and Personal, West Ukrainian National University, Lvivska str., 11, Ternopil, 46020, tel.: (095) 511-99-40, <https://orcid.org/0009-0007-8028-6991>

PUBLIC MANAGEMENT OF INFRASTRUCTURAL SUPPORT OF ECONOMIC DEVELOPMENT: THEORETICAL ASPECT

Abstract. The article provides a theoretical substantiation of public management of infrastructural support for the development of the economy. The attention is focused on attracting the potential of infrastructural support of the economy through the optimal combination of market regulation and public management mechanisms.

The main aspects of the influence of infrastructure on economic transformations are revealed, which actualize the need to create conditions for its formation and targeting by the public management system. The article reveals the prerequisites which should be taken into account when the policy of infrastructural development is formed and the mechanisms of public management of its implementation are elaborated.

The author's definition of public management of infrastructural support for economic development is presented and its main purpose is formulated. It is emphasized that the public management of infrastructural support for the development of the economy should focus on solving a set of tasks related to the purposeful formation, development and direction of infrastructure potential to achieve the goals of stable life and post-war renewal of the country, and a list of such tasks is formed.

Emphasis is placed on the complex structure of the system of public management of infrastructural support for economic development and the need to develop mechanisms for effective interaction of authorities at all levels within the framework of a multi-level management model, taking into account the impact on the development of market regulation infrastructure during the development of public management mechanisms.

It is substantiated that the concept of neoliberalism can serve as a theoretical basis for building a model of public management of infrastructural support for the development of the economy, which would optimally combine managerial

influences of public authorities and the market; in order to attract new opportunities in the formation of infrastructural conditions for the renewal of the economic system, it is advisable to take into account the provisions of institutional theories.

The initial role of state administration in the system of public management of infrastructural provision of the economy is revealed. The substantiation of the approaches to the development of infrastructure management mechanisms, taking into account the provisions of the theory of "anticipatory" state management, the concepts of "new state management", "smart regulation", and the national innovation system, was carried out.

Keywords: infrastructure, economic development, infrastructure support, public management of infrastructure support, concepts of public management.

Постановка проблеми. Стабільне функціонування економіки в умовах динамічного зовнішнього середовища, перерозподіл ресурсів в напрямі перспективних видів діяльності й визначення центрів прориву, формування сприятливого інституційного простору здійснення підприємницької діяльності, позиціонування країни в глобальному економічному просторі, вирішення назрілих завдань суспільної життєдіяльності значною мірою визначаються інфраструктурним забезпеченням розвитку економічної системи. Орієнтація інфраструктурного забезпечення на реалізацію суспільних і приватних інтересів, врахування потреб економічних агентів, територіальних громад, регіонів, країни загалом, а також сприяння формуванню його спроможності пропонувати й реалізувати дієві способи створення умов налагодження ефективних економічних відносин досягається через механізми публічного управління. В умовах війни росії проти України гостро постає питання збереження, відновлення, оновленого розвитку інфраструктурного сектору, вироблення ефективних моделей його функціонування в новому середовищі пошуку прийнятних варіантів повоєнної відбудови України, що актуалізує необхідність вироблення дієвих механізмів публічного управління інфраструктурним забезпеченням на основі всебічного теоретичного обґрунтування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання управління розвитком окремих видів інфраструктури на різних рівнях економічної системи знайшли відображення у наукових працях Антонюка Д.А., Бережницької У.Б., Жаворонкова В.О., Князевича А.О., Ковтуненка К.В., Колісніченка Р.М., Круглова В., Кухти П.В., Семенець-Орлової І., Сотниченка Л.Л., Стояновського А.Р., Стрілець В.Ю., Швець К.П. Попри значний науковий доробок вчених, питання формування ефективного публічного управління інфраструктурним забезпеченням розвитку економіки потребує подальшого всебічного теоретичного обґрунтування з врахуванням назрілих проблем та сучасних умов.

Метою статті є узагальнення теоретичних засад публічного управління інфраструктурним забезпеченням розвитку економіки в контексті формування теоретичного підґрунтя залучення потенціалу інфраструктурного сектору в процеси вирішення назрілих проблем суспільного оновлення.

Виклад основного матеріалу. Оновлений розвиток економіки в сучасних умовах формування глобалізаційних, технологічних, соціальних, екологічних трендів пов'язується з інноваційністю, ефективністю, соціальною спрямованістю, модернізаційним проривом на основі вироблення моделей ефективного використання людського, інституціонального, технологічного, організаційного, інформаційного, природного факторів суспільного виробництва. Ці процеси вимагають залучення потенціалу інфраструктурного забезпечення, що досягається через оптимальне поєднання ринкового регулювання та механізмів публічного управління.

Очевидним є те, що функціонування й розвиток суб'єктів практично всіх видів інфраструктури відбувається в ринковому середовищі, під впливом ринкової кон'юнктури й конкуренції, що надає динамізму й адаптивності процесам інфраструктурного забезпечення. Однак, складне, агресивне, динамічне й непередбачуване середовище функціонування економіки висуває до неї і її складових, якою є й інфраструктурний сектор, нові вимоги, адекватне реагування на які потребує системних, узгоджених, цілеспрямованих підходів, що можуть бути забезпечені системою публічного управління. Враховуючи, що сьогоденні умови економічного й суспільного розвитку значною мірою визначаються негативними наслідками воєнної агресії росії, а також посилення пливу інфраструктури на економічний розвиток, особливої актуальності набувають питання публічного управління інфраструктурним забезпеченням розвитку економіки.

Серед основних аспектів впливу інфраструктури на економічний розвиток, що актуалізують необхідність створення умов для його формування й цілеспрямовання публічно-управлінською системою, слід виокремити:

- визначальну участь інфраструктурних елементів у виробничих процесах як факторів виробництва, від яких залежить стабільне й ефективне функціонування економіки. Прикладом такої участі й впливу є сектор енергетики, транспорту, зв'язку;

- здатність інфраструктури виступати в ролі замітника інших факторів виробництва. Тобто, ефективне інфраструктурне забезпечення суттєво впливає на ефективність використання інших факторів економічної діяльності, і навпаки – недостатній розвиток інфраструктури зумовлює необхідність здійснення економічними агентами додаткових затрат в процесі виробничої діяльності, що стримує їхню підприємницьку активність;

- посилення ролі інфраструктури як атрактора ресурсів соціально-економічного розвитку. Прикладом цього є зосередження в зоні доступу до інфраструктурних об'єктів підприємницьких структур, людських ресурсів;

- значні можливості інфраструктури щодо стимулювання сукупного попиту, інвестиційної активності, а відтак, і активізації процесів економічного розвитку, що використовуються за умови реалізації великих інфраструктурних проєктів, які зумовлюють в свою чергу зростання попиту на продукцію різних галузей виробництва і послуг;

- якість та доступність інфраструктурних послуг створюють сприятливі умови для відтворення людського капіталу та забезпечення соціальної стабільності, мінімізують техногенний вплив на природне середовище, нівелюють асиметричність регіонального розвитку в національній економіці [1, с.9];

- використання інфраструктурних проєктів в якості інструментарію реалізації публічної політики щодо розвитку територій, сфер економіки, вирішення суспільних проблем, формування на їхній основі центрів економічного зростання.

З огляду на провідну роль інфраструктурної складової у створенні умов для налагодження ефективних взаємовідносин економічних агентів й забезпечення на цій основі цілісності економічної системи, взаємообумовлений зв'язок розвитку інфраструктури й економічного розвитку, необхідність збереження стійкості та сталості інфраструктурних об'єктів, запровадження інноваційних підходів до післявоєнного відновлення інфраструктури країни з врахуванням технологічного поступу та безпекових викликів, потребу у залученні великих обсягів ресурсів для відбудови й забезпечення ефективного функціонування інфраструктурних інституцій, складну структуру інфраструктурної підсистеми економіки, й повинна формуватися політика інфраструктурного розвитку та вироблятися механізми публічного управління її реалізації.

При розкритті сутності публічного управління інфраструктурним забезпеченням розвитку економіки слід виходити із змістового наповнення категорії «публічне управління», яке в науковій довідковій літературі [2, с.144] визначено як діяльність органів державного управління, органів місцевого самоврядування, представників приватного сектору та інститутів громадянського суспільства в межах визначених законом повноважень і функціональних обов'язків (планування, організації, керівництва, координації та контролю) щодо формування та реалізації управлінських рішень суспільного значення, політики розвитку держави та її адміністративно-територіальних одиниць.

В контексті вирішення конкретного управлінського завдання – інфраструктурного забезпечення розвитку економіки, публічне управління інфраструктурним забезпеченням розвитку економіки може бути визначене як діяльність органів влади всіх рівнів та громадських інституцій у взаємодії з підприємницькими структурами щодо вироблення й реалізації цілеспрямованого, організуючого й регулюючого впливу на процеси інфраструктурного забезпечення розвитку економіки з метою вирішення назрілих завдань суспільного розвитку на різних рівнях суспільної життєдіяльності (національному, регіональному, місцевому).

Метою публічного управління інфраструктурним забезпечення розвитку економіки є формування ефективного інфраструктурного комплексу, спроможного забезпечити потребу економічних агентів та населення у якісних й доступних інфраструктурних послугах.

Публічне управління інфраструктурним забезпечення розвитку економіки має орієнтуватись на вирішення комплексу завдань, що стосуються цілеспрямованого формування, розвитку й спрямування інфраструктурного потенціалу на досягнення цілей стабільної життєдіяльності та післявоєнного оновлення країни, а саме:

- створення інституціонального середовища відновлення, захисту й розвитку інфраструктурного сектору в контексті формування якісно нової моделі інноваційної, високотехнологічної, конкурентоспроможної економіки;
- розроблення й реалізацію стратегій розвитку інфраструктурних секторів економіки в рамках національної стратегії розвитку та з виокремленням регіональних зрізів;
- забезпечення комплексного розвитку інституцій виробничої, соціальної, ринкової інфраструктури в рамках реалізації стратегічних програмних документів розвитку країни, регіонів, територіальних громад, окремих сфер економіки;
- формування методологічного підґрунтя узгодженої реалізації секторальних інфраструктурних стратегій з стратегіями розвитку регіонів і територіальних громад; узгодження місцевих, регіональних і секторальних інфраструктурних політик;
- вироблення механізмів управління галузями інфраструктури в рамках системи багаторівневого управління, сприяння їх інноваційно-технологічній модернізації та формуванню інфраструктурних секторальних інноваційних кластерів.

Слід наголосити, що публічне управління інфраструктурним забезпечення розвитку економіки є складною системою, розвиток якої визначається складністю структури інфраструктурного комплексу за різними ознаками (видами економічної діяльності, формою власності, величиною інституцій, масштабами діяльності), побудовою системи суб'єктів управління, управлінських взаємозв'язків між суб'єктами й об'єктами публічного управління в складному динамічному середовищі функціонування національної економіки, яке висуває певні вимоги й диктує умови поведінки суб'єктів управлінських відносин. Це обумовлює необхідність вироблення механізмів дієвої взаємодії органів влади всіх рівнів в рамках моделі багаторівневого управління інфраструктурним забезпеченням розвитку економіки і зосередження особливої уваги управлінських інституцій на питаннях:

- чіткого розподілу повноважень щодо управління інфраструктурними галузями економіки між владними структурами місцевого, регіонального, загальнодержавного рівнів та формування ефективних організаційно-функціональних структур щодо забезпечення належного їх здійснення;

- оптимального поєднання секторальної децентралізації інфраструктурних галузей з централізованим прийняттям управлінських рішень щодо функціонування об'єктів критичної інфраструктури, що закладає базис ефективної реалізації механізмів використання програм розвитку інфраструктури як інструменту державної підтримки розвитку територій й забезпечення доступу населення й бізнесу до інфраструктурних послуг;
- удосконалення нормативно-методичного забезпечення розроблення стратегічних програмних документів розвитку інфраструктури на макро-, мезо, локальному рівні;
- вироблення адаптивних управлінських механізмів вирішення назрілих проблем та завдань розвитку інфраструктурних галузей та видів діяльності з врахуванням їхньої специфіки та можливостей залучення їхнього потенціалу в процеси досягнення цілей оновленого розвитку економіки;
- формування інституціонального забезпечення ефективної взаємодії органів державної влади й органів місцевого самоврядування щодо взаємопідсилення механізмів реалізації секторальних політик розвитку інфраструктурних галузей та локальних і регіональних політик розвитку територій;
- вироблення пріоритетів структурування інфраструктурного комплексу національної економіки та механізмів їх реалізації в контексті досягнення стратегічних цілей розвитку країни;
- залучення потенціалу регіонів та територіальних громад до реалізації національних інфраструктурних проєктів, активізації участі регіонів у програмах міжрегіонального партнерства щодо розвитку інфраструктури, підвищення інституційної спроможності органів місцевого самоврядування формувати інфраструктурне середовище конкурентоспроможних територіальних громад.

Публічне управління інфраструктурним забезпеченням розвитку економіки в умовах динамічного, непередбачуваного, агресивного середовища функціонування останньої постає перед викликом щодо об'єктивного визначення цілей розвитку інфраструктури та вироблення ефективних механізмів їх досягнення. Вирішення даних питань знаходиться в міждисциплінарній площині, що передбачає врахування управлінських, економічних, соціальних, екологічних, політичних аспектів і вимагає належного теоретичного обґрунтування.

Оскільки об'єктній й суб'єктній підсистемам публічного управління інфраструктурним забезпеченням розвитку економіки притаманна складна структура, для чіткішого узагальненого представлення управлінських механізмів слід опиратись на поділ інфраструктурних інституцій за формами власності та роль і функції органів влади щодо організації їхнього функціонування. При цьому слід зауважити, що інфраструктурне забезпечення розвитку економіки відбувається під впливом багатоелементного управлінського

механізму, який формується ринковим саморегулюванням, інституціями ринкової інфраструктури, які одночасно виступають суб'єктами й об'єктами управлінського впливу, громадськими організаціями, органами державної влади й органами місцевого самоврядування. Тобто, механізми публічного управління інфраструктурою, вироблені владними структурами й громадськими інституціями, доповнюються ринковим регулюванням.

В цьому зв'язку, при побудові моделі публічного управління інфраструктурним забезпеченням розвитку економіки з особливою гостротою постає питання оптимального поєднання управлінських впливів з боку держави й органів місцевого самоврядування та ринку. Теоретичним базисом вирішення цього завдання можуть слугувати концепції неолібералізму, серед яких слід виокремити: підходи Фрайбурзької школи, що роблять акцент на поєднанні ідей впливової держави, зорієнтованої на формування конкурентної економіки, та ідей ринкового саморегулювання; позицію ордолібералів, які відстоюють формування державної економічної політики, що передбачає регулювання конкуренції, відносин власності, поєднання прямих й опосередкованих методів регулювання економіки, стимулювання економічного зростання.

Базові засади формування інфраструктурних умов розвитку економіки сформульовано В. Ойкеном у праці «Основні принципи економічної політики» [3], які випливають з обґрунтувань визначальної ролі держави у побудові ефективної конкурентної економіки на основі використання певних економічних методів впливу, оптимального поєднання ринкового регулювання й ефективного державного впливу, яке має забезпечуватись саме державою.

В цьому зв'язку, в основу конструктивного підходу до формування моделі публічного управління інфраструктурним розвитком економіки має закладатися положення, відповідно до якого, публічне управління і саморегулювання в жодному разі не можна протиставляти, оскільки в сучасних умовах розвитку економіки вони не виключають, а доповнюють одне одного. Система державного регулювання економіки не витісняє ринок, а розвивається разом з ним, приєднується до нього, видозмінюючи тим самим механізм суспільної координації економічних інтересів [4, с.157].

Для розуміння складних процесів публічного управління інфраструктурним забезпеченням економіки і визначення підходів до їх реалізації в умовах значних інституціональних обмежень важливе значення мають положення інституціональних теорій, які дають змогу ідентифікувати чинники розвитку інфраструктурної складової національної економіки, визначити вектори їх впливу, окреслити напрями залучення нових можливостей для вирішення назрілих проблем при формуванні інфраструктурних умов оновлення економічної системи.

Так, за визначенням Д. Норта, інститути – це «правила гри» у суспільстві, що організують відносини між людьми, задають спонукальні мотиви людської взаємодії у політиці, соціальній сфері, економіці, є формальними й неформальними обмеженнями, зменшують невизначеність шляхом встановлення постійної структури людської взаємодії [5, с.18-20]. Інфраструктурні інституції, як суб'єкти економічної системи, здійснюють певні види економічної діяльності виходячи з економічних інтересів, які відображають спонукальний вплив щодо їхньої участі у формуванні інфраструктурного забезпечення розвитку економіки. Разом з цим на процеси інфраструктурного забезпечення здійснюється вплив з боку держави, в особі органів державної влади, та органів місцевого самоврядування в формі регуляторів та стимулів, що впливають з суспільних інтересів і за своєю природою є економічними інститутами.

Науковці наголошують, що «з економічними інститутами пов'язане існування різних способів і форм взаємодії економічних суб'єктів, методів узгодження дій та форм конкуренції, рівень стихії та свідомого контролю перебігу економічних процесів. Вони відіграють вирішальну роль в організації економічної системи, розгляді її на основі динамізму» [6, с.280].

Оскільки інфраструктурне забезпечення розвитку економіки є складною динамічною системою й складним процесом, що залежить від тенденцій у всіх сферах суспільної життєдіяльності і на всіх її рівнях, при виробленні механізмів публічного управління інфраструктурним розвитком доцільним є врахування умов та можливостей, що формуються як економічними, так і політичними, соціальними, ідеологічними, культурними інститутами, специфіки впливу на формування інфраструктурного середовища інститутів макро-, мезо-, мікрорівня, а також владних, ринкових, громадських інституцій.

З огляду на значимість інфраструктурного сектору для забезпечення оновленого розвитку економіки й стабільної суспільної життєдіяльності в умовах посилення безпекових викликів в системі його публічного управління визначальною є роль держави, а відтак, підсистеми державного управління.

При формуванні моделі управління інфраструктурним забезпеченням економіки важливим є врахування застережень науковців щодо суперечливості механізму ринкового саморегулювання, які полягають в наступному: 1) у виникненні екстерналій (зовнішніх ефектів) як наслідку впливу одного суб'єкта або групи суб'єктів на інший, за які даний індивід не платить і не одержує компенсацію; 2) існуванні товарів суспільного споживання (освіта, наука і т.п.) і практичній неможливості забезпечення ними через ринковий механізм; 3) існуванні монополій передбачає відсутність сильної конкуренції; 4) появі неповних ринків там, де приватні ринки не в змозі забезпечити певною послугою навіть за умови, що вартість пропозиції нижча, ніж можуть оплатити споживачі; 5) наявність інформаційної асиметрії на ринках послуг; 6) безробіття, інфляція і дисбаланс в економіці є найбільш поширеними

симптомами ринкових невдач [7, с.431-433]. З врахуванням цього, реагуванням на суспільний попит з усунення провалів ринку у функціонуванні інфраструктурної сфери має бути ефективне державне регулювання.

Управлінський вплив органів державної влади, що представляють підсистему державного управління в публічно-управлінській системі, на процеси інфраструктурного забезпечення економіки здійснюється в рамках реалізації економічної функції держави, яка полягає у формуванні організаційно-правового базису економічної діяльності суспільства.

Державне управління економікою, окремими її складовими базується на використанні таких загальних управлінських функцій як організація, планування, мотивація, регулювання, контроль [8, с.188]. Адаптивна реалізація функцій державного управління інфраструктурним забезпеченням економіки здійснюється в рамках державно-управлінських механізмів, що розробляються відповідно до специфіки інфраструктурних сфер та видів діяльності. Держава здійснює управління інфраструктурними сферами через загальне впорядкування їхньої діяльності, впливаючи на суб'єктів надання інфраструктурних послуг шляхом формування інституціонального середовища на основі запровадження правил, вимог, стандартів, норм, умов.

При цьому слід зауважити, що на використання підходів та механізмів публічного управління організаціями інфраструктури визначальний вплив має інститут власності. Саме форма власності інфраструктурних інституцій виступає базовим критерієм застосування до них форми управлінського впливу з боку владних структур.

Так, перебування майна організацій інфраструктурного сектору у державній і комунальній формі власності дає можливість органам державної влади й органам місцевого самоврядування застосовувати весь арсенал методів управління для реалізації своїх повноважень як власників майна, а саме: створювати, реорганізовувати, ліквідовувати організації інфраструктури; ініціювати створення підприємств й установ за рахунок бюджетних коштів, затверджувати їх установчі документи; укладати та розривати контракти з керівниками організацій публічної сфери; затверджувати фінансові плани і стратегічні документи розвитку організацій та здійснювати контроль їх виконання; здійснювати аудит ефективності діяльності організацій; застосовувати такі функціональні механізми управління об'єктами інфраструктури державної і комунальної власності як оренда майна, застава майна, концесія, приватизація; реалізувати механізми антикризового управління інфраструктурними організаціями. Використання прямого управлінського впливу щодо інфраструктурних об'єктів публічної сфери дає можливість залучати їх потенціал для вирішення суспільно важливих завдань, забезпечення національної безпеки й актуалізує питання вироблення ефективних механізмів управління.

Публічне управління інфраструктурними інституціями приватної форми власності здійснюється органами влади в контексті формування конкурентного підприємницького середовища із використанням методів їхньої підтримки й стимулювання, що передбачають: налагодження договірних відносин з організаціями інфраструктури в процесі їх залучення до реалізації національних, регіональних, локальних інфраструктурних проєктів; запровадження податкових стимулів та сприяння у доступі до кредитних ресурсів; надання організаційної, інформаційної, консультативної, науково-технічної підтримки; сприяння у здійсненні інноваційної й інвестиційної діяльності тощо.

В цьому контексті слушною є позиція польського вченого Гжегожа Колодко про необхідність поєднання економічної свободи та сильної держави з врахуванням того, що сила держави повинна виражатися у її функціональності та заохоченні господарської діяльності, а відтак, ринковий механізм має доповнюватись дієвим державним впливом [9, с. 241-246].

Посилення зовнішніх загроз, зумовлених воєнною агресією росії, з особливою гостротою актуалізує необхідність підвищення дієвості публічного управління щодо забезпечення захисту й стійкості критично важливої інфраструктури – енерго- та водопостачання, телекомунікацій, транспортної та фінансової системи, яка є основою стабільного функціонування сучасної економіки і порушення в роботі якої можуть зумовити негативні наслідки економічного й соціального плану на всіх рівнях суспільної життєдіяльності.

Оскільки критична інфраструктура є дуже вразливою до різного роду небезпек природнього й техногенного характеру, з метою запобігання й усунення ризиків при наданні інфраструктурних послуг, країнами-членами ОЕСД вироблені рекомендації щодо управління критичними ризиками, що стосуються:

створення міжгалузевої структури управління для забезпечення стійкості критичної інфраструктури; розуміння складних взаємозалежностей і вразливостей в інфраструктурних системах для визначення пріоритетності зусиль з розбудови стійкості; встановлення довіри між урядом та операторами шляхом забезпечення обміну інформацією про ризики; розбудови партнерств для вироблення спільного бачення та узгодження досяжних цілей у сфері стійкості; визначення комплексу політичних заходів для встановлення пріоритетності економічно ефективних заходів з підвищення стійкості на всіх етапах життєвого циклу інфраструктури; забезпечення підзвітності та моніторингу впровадження політики стійкості критичної інфраструктури; акцентування уваги на транскордонному вимірі інфраструктурних систем [10, с.14-15]. Врахування наведених підходів при виробленні механізмів публічного управління інфраструктурною підсистемою національної економіки сприятиме створенню нової моделі її функціонування й розвитку, адаптованої до глобального інституціонального простору та сучасних викликів.

Зростання ризиків забезпечення стабільного функціонування інфраструктурної сфери в складних умовах війни та післявоєнної відбудови, а також ризиків, пов'язаних із новими технологіями надання інфраструктурних послуг, посилює увагу до застосування механізмів випереджаючого публічного управління, які базувались на прогностичних оцінках середовища розвитку інфраструктури та її впливу на суспільні процеси й управлінському інструментарії, що дозволяє використати передбачення для зниження ризиків й адаптивного швидкого реагування на їхню появу.

Зарубіжні науковці в теорії «випереджаючого» державного управління виокремлюють два напрями. Перший стосується використання управлінських підходів з гнучким прийняттям управлінських рішень на основі значного переліку можливих варіантів майбутнього, що дозволяє підготуватися до змін і виробити поточні рішення з максимізацією майбутніх альтернатив або мінімізацією майбутніх загроз з використанням сценарного планування [11; 12]. Тобто «випереджаюче» державне управління виступає як система інститутів, правил, норм, що використовують передбачення для зниження ризиків і підвищення здатності реагувати на події на ранніх, а не більш пізніх стадіях їх розвитку [13]. При цьому показники й індикатори змін доцільно регулярно відслідковувати, а рішення щодо реалізації «випереджаючих» стратегій й політик адаптації слід виробляти з врахуванням реальних тенденцій [11].

Другий напрям теорії випереджаючого управління використовує модель «дорадчої» демократії й теорії складності, наголошуючи на нарощуванні потенціалу для реагування на непередбачувані або важко передбачувані виклики шляхом розробки сценаріїв з наведенням індикаторів і показників ефективності для випереджаючого дослідження можливих ризиків [14].

Важливим аспектом, на якому акцентує увагу теорія «випереджаючого» державного управління, і який варто враховувати при управлінні розвитком інфраструктури є те, що випереджаючі підходи слід застосовувати через досягнення консенсусу в «дорадчому» демократичному процесі формування майбутнього, заснованого на колективному й загальному процесі впливу [15]. Такий підхід може бути використаний для побудови бажаної траєкторії розвитку інфраструктурної сфери і вироблення способів досягнення означених цілей.

В контексті обґрунтування підходів до вироблення механізмів публічного управління інфраструктурним забезпеченням економіки в умовах війни й післявоєнного оновлення заслуговує на вагу концепція «нового державного менеджменту», відповідно до якої: по-перше, держава виступає як інститут, що забезпечує виробництво й надання певних послуг; по-друге, державні інститути покликані створювати необхідні рамкові умови для процесів суспільної активності й спонукати громадян до самостійного вирішення проблем; по-третє, держава координує на основі встановлених правил соціальну й економічну діяльність; по-четверте, держава виробляє роботи й

послуги для суспільства тільки в тому випадку, якщо це диктується, наприклад, питаннями безпеки і якщо держава може це зробити з меншими затратами, ніж інші актори [16]. Виступаючи в основному ринковим і менеджеріальним рецептом неоліберальної теорії й комерційного менеджменту, новий державний менеджмент розкриває значні можливості для забезпечення ефективного управління інфраструктурною сферою через його орієнтацію на: чіткі індикатори якості управлінської діяльності, державних програм, планування й прогнозування; використання потенціалу секторальної централізації; запити споживачів суспільних послуг; оптимізацію витрат.

В умовах українських реалій, коли перед публічним управлінням постає виклик сформуванню нової моделі інфраструктурного забезпечення розвитку економіки, яка б дозволила здійснити прорив післявоєнного оновлення, доцільним є врахування положень концепції «розумного регулювання» (smart regulation) [17], яка за критерії досягнення цілей державного впливу в контексті застосування регуляторних новацій закріплює показники не просто результативності, а ефективності. Враховуючи суспільно-політичну природу державного управління, яка визначає пріоритетність соціальної ефективності, публічне управління інфраструктурним забезпеченням розвитку економіки має орієнтуватись на узгодження показників соціальної й економічної ефективності.

Розвиток концепції «розумного регулювання» зумовив постановку питання про доцільність доповнення критеріїв ефективності критеріями справедливості регуляторного впливу [18], що формує підґрунтя для обґрунтування публічно-управлінських рішень в аспекті забезпечення якості й доступності інфраструктурних послуг. При цьому сформувалася позиція науковців стосовно того, що справедливість не повинна характеризуватись загальними вимогами, а має визначатись в кожному конкретному випадку і досягатись через залучення в процеси регулювання зацікавлених сторін [19].

Основною характеристикою сучасної економіки, яка визначає її динамічний розвиток, є інноваційність, на формування якої і має першочергово орієнтуватись інфраструктурне забезпечення. Розуміння підходів до органічного включення інфраструктури у загальний механізм інноваційного оновлення економіки значною мірою формує концепція національної інноваційної системи, авторами якої є Кристофер Фрімен, Бенгт-Оке Лундвалль і Річард Нельсон.

Сьогодні актуальним залишається зроблене Р. Нельсоном в 1977 році застереження стосовно того, що відсутність системного підходу до розуміння інноваційного розвитку призводить до провалу багатьох державних політик, спрямованих на стимулювання запровадження інновацій в реальному секторі економіки [20]. Це дає підстави для висновку про необхідність забезпечення збалансованого розвитку інноваційної інфраструктури в структурі національної інноваційної системи. Підтвердженням цього також є підхід Р. Нельсона

до розгляду національної інноваційної системи як системи інститутів, взаємодія яких визначає інноваційну поведінку господарюючих суб'єктів [21].

Аспектом теоретичного обґрунтування пріоритетності підтримки з боку владних структур інноваційної інфраструктури можна вважати позицію авторів концепції національної інноваційної системи стосовно того, що на рівень технологічного розвитку впливає не тільки обсяг асигнувань на розвиток науки і технологій (які дійсно здатні призводити до створення інновацій, інколи – проривних, радикальних, що призводять до «творчого руйнування»), але й швидкість поширення інновацій в економіці [22].

Вироблення механізмів публічного управління інфраструктурним забезпеченням розвитку економіки з використанням концепції національної інноваційної системи дозволить забезпечити їх узгодженість з напрямками інноваційної політики й надати чіткої спрямованості процесам інноваційного економічного розвитку.

Висновки.

У формуванні інституціональних умов оновленого розвитку економіки визначальна роль належить інфраструктурному забезпеченню. Складність подолання негативних наслідків впливу російської воєнної агресії на інфраструктуру, забезпечення її стабільного функціонування в агресивному й непередбачуваному середовищі, залучення потенціалу інфраструктурного сектору в процеси удосконалення суспільної життєдіяльності актуалізують питання публічного управління інфраструктурним забезпеченням розвитку економіки.

Проявами впливу інфраструктури на економічні перетворення, що обумовлюють необхідність створення умов для його формування й цілеспрямовання публічно-управлінською системою, є: визначальна участь інфраструктурних елементів у виробничих процесах як факторів виробництва; здатність інфраструктури виступати в ролі заміника інших факторів виробництва та посилення її ролі як атрактора ресурсів соціально-економічного розвитку; значні можливості інфраструктури щодо активізації економічних процесів та створення сприятливих умов для відтворення людського капіталу й забезпечення соціальної стабільності; використання інфраструктурних проєктів в якості інструментарію реалізації публічної політики та формування центрів економічного зростання.

Публічне управління інфраструктурним забезпеченням розвитку економіки може бути визначене як діяльність органів влади всіх рівнів та громадських інституцій у взаємодії з підприємницькими структурами щодо вироблення й реалізації цілеспрямовуючого, організуючого й регулюючого впливу на процеси інфраструктурного забезпечення розвитку економіки з метою вирішення назрілих завдань суспільного розвитку на різних рівнях суспільної життєдіяльності (національному, регіональному, місцевому).

За функціонально-організаційними характеристиками публічне управління інфраструктурним забезпеченням розвитку економіки є складною системою, функціонування якої визначається складністю структури інфраструктурного комплексу, побудови системи суб'єктів управління, управлінської взаємодії у складному динамічному середовищі функціонування національної економіки, яке висуває певні вимоги й диктує умови поведінки учасників управлінських відносин. Це обумовлює необхідність вироблення механізмів дієвої взаємодії органів влади всіх рівнів в рамках моделі багаторівневого управління інфраструктурним забезпеченням розвитку економіки.

Публічне управління інфраструктурним забезпеченням розвитку економіки постає перед викликом щодо об'єктивного визначення цілей розвитку інфраструктури та вироблення ефективних механізмів їх досягнення. Вирішення даних завдань знаходиться в міждисциплінарній площині, передбачає врахування економічних, соціальних, екологічних, політичних аспектів і вимагає належного теоретичного обґрунтування.

Інфраструктурне забезпечення розвитку економіки відбувається під впливом багатоелементного управлінського механізму, який формується ринковим саморегулюванням, інституціями ринкової інфраструктури, громадськими організаціями, органами державної влади й місцевого самоврядування. З огляду на це, механізми публічного управління інфраструктурою, що виробляються владними структурами всіх рівнів мають враховувати вплив ринкового регулювання.

Теоретичним підґрунтям побудови моделі публічного управління інфраструктурним забезпеченням розвитку економіки, яка б оптимально поєднувала управлінські впливи з боку органів публічної та ринку можуть слугувати концепції неолібералізму, зокрема підходи Фрайбурзької школи, ордолібералів. Положення інституціональних теорій дають змогу застосувати виважені підходи до ідентифікації чинників розвитку інфраструктурної складової національної економіки, визначення векторів їхнього впливу, окреслення напрямів залучення нових можливостей при формуванні інфраструктурних умов оновлення економічної системи.

З огляду на значимість інфраструктурного сектору для забезпечення стабільної суспільної життєдіяльності в системі його публічного управління визначальною є роль підсистеми державного управління. Управлінський вплив органів державної влади на процеси інфраструктурного забезпечення економіки здійснюється в рамках реалізації економічної функції держави, що полягає у формуванні організаційно-правового базису економічної діяльності суспільства. Держава здійснює управління інфраструктурними сферами через загальне впорядкування їхньої діяльності, впливаючи на суб'єктів надання інфраструктурних послуг шляхом формування інституціонального середовища на основі запровадження правил, вимог, умов. На використання механізмів публічного управління організаціями інфраструктури визначаль-

ний вплив має інститут власності. Саме форма власності інфраструктурних інституцій виступає базовим критерієм застосування до них форми управлінського впливу з боку владних структур.

Посилення ризиків стабільному функціонуванню інфраструктурної сфери в складних умовах війни та післявоєнної відбудови, а також ризиків, пов'язаних із новими технологіями надання інфраструктурних послуг, обумовлює необхідність застосування дієвих управлінських механізмів, вироблених з врахуванням положень теорії «випереджаючого» державного управління, які акцентують увагу на гнучкому прийнятті рішень з використанням сценарного планування та потенціалу дорадчої демократії.

В контексті обґрунтування підходів до вироблення механізмів публічного управління інфраструктурним забезпеченням економіки в умовах війни й післявоєнного оновлення заслуговують на увагу положення:

- концепції «нового державного менеджменту», яка орієнтує на чіткі індикатори якості управлінської діяльності, державних програм, планування й прогнозування; використання потенціалу секторальної централізації; запити споживачів суспільних послуг; оптимізацію витрат;

- концепції «розумного регулювання», яка в якості критеріїв досягнення цілей державного впливу, в контексті застосування регуляторних новацій, обґрунтовує показники ефективності та справедливості;

- концепції національної інноваційної системи, що формує розуміння підходів до органічного включення інфраструктури у загальний механізм інноваційного оновлення економіки.

Наведені концептуальні положення формують теоретичне підґрунтя подальших досліджень в напрямі вироблення організаційного та функціональних механізмів публічного управління інфраструктурним забезпеченням економіки.

Література:

1. Іванова Н. Оновлення інфраструктурного потенціалу України: модернізаційний аспект. *Проблеми і перспективи економіки та управління*. 2019. №2(18). С.9.
2. Публічне управління : термінол. слов. / уклад. : В. С. Куйбіда, М. М. Білинська, О. М. Петроє та ін. ; за заг. ред. В. С. Куйбіди, М. М. Білинської, О. М. Петроє. Київ : НАДУ, 2018. 224 с.
3. Ойкен Валтер. *Основні принципи економічної політики*. Серія: Економічна думка Заходу. Видавець: Прогрес.1995. 496 с.
4. Національна економіка: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. [Білоцерківець В.В., Завгородня О.О., Лебедева В.К. та ін.]; За ред. В.М. Тарасевича. Київ: Центр учбової літератури, 2009. 280 с.
5. Норт Д. Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки; пер. з англ. І. Дзюб. Київ: Основи, 2000.198 с.
6. Степаненко С.В. Інституціональний аналіз економічних систем (проблеми методології): Монографія. Київ: КНЕУ, 2008. 312 с.
7. Інституціональна архітектоніка і динаміка економічних перетворень/ За ред. д-ра екон. наук А.А. Гриценко. Харків: Форт, 2008. 928 с.

8. Державне та регіональне управління: Навч. посібн. /А.Ф. Мельник, А.Ю. Васіна, О.П. Дудкіна; за ред. А.Ф. Мельник. Тернопіль. 2014. 452 с.
9. Kołodko G.W. Wędrujący świat / Grzegorz W. Kołodko. Warszawa : Prószyński i S-ka, 2008. 440 s.
10. OECD (2019), Належне врядування для забезпечення стійкості критичної інфраструктури, Огляди політики управління ризиками OECD, Публікація OECD, Париж. URL: <https://doi.org/10.1787/02f0e5a0-en>
11. Quay R. Anticipatory governance, a tool for climate change adaptation // Journal of the American Planning Association. 2010. Vol. 76. No. 4. P. 496–511.
12. Margerum R.D. Collaborative growth management in metropolitan Denver: Fig leaf or valiant effort? // Land Use Policy. 2005. Vol. 22. No. 4. P. 373–386.
13. Fuerth L.S. Foresight and Anticipatory Governance // Foresight. 2009. Vol. 4. No. 11. P. 14–32.
14. Guston D. Innovation policy: not just a Jumbo Shrimp // Nature. 2008. No. 454. Vol. 21. P. 940–996.
15. Fishkin J. When the people speak: deliberative democracy and public consultation. Oxford University Press, Oxford. 2009.
16. Hood C. The tools of Government. Chatham, NJ: Chatham House. 1984. 190 p.
17. Gunningham N., Grabosky P., Sinclair D. Smart Regulation: Designing Environmental Policy. Oxford University Press, 1998.
18. Prosser T. Regulation and social solidarity // Journal of Law and Society. 2006. Vol. 33, no. 3. P. 364–387.
19. Eckert S. Two spheres of regulation: Balancing social and economic goals // Regulation & Governance. 2018. Vol. 12, no. 2. P. 177–191.
20. Nelson R., Winter S. In search of a useful theory of innovation // Research Policy. 1977. Vol. 6, no.1. P. 215–245.
21. National Innovation Systems: A Comparative Analysis / ed. Nelson R. Oxford University Press. 1993.
22. Freeman C. The 'National System of Innovation' in historical perspective // Cambridge Journal of economics. 1995. Vol. 19, no. 1. P. 5–24.

References:

1. Ivanova, N. (2019). *Onovlennia infrastrukturnoho potentsialu Ukrainy: modernizatsijnyj aspekt* [Updating the infrastructural potential of Ukraine: the modernization aspect]. *Problemy i perspektyvy ekonomiky ta upravlinnia*. №2(18).P. 9.
2. Kujbida, V. S., Bilyns'ka, M. M., & Petroie, O. M. (2018). *Publichne upravlinnia : terminol. slov.* [Public administration: terminal. words]. Kyiv : NADU, 224 p.
3. Ojken Valter. (1995). *Osnovni pryntsyipy ekonomichnoi polityky* [Basic principles of economic policy]. Serii: Ekonomichna dumka Zakhodu. Vydavets': Prohres. 496 p.
4. Tarasevych, V.M. (Eds.). (2009). *Natsional'na ekonomika* [National economy] : navch. posib. dlia stud. vysch. navch. zakl. Kyiv : Tsentr uchbovoi literatury, 280 p.
5. Nort, D. (2000). *Instytutsii, instytutsijna zmina ta funktsionuvannia ekonomiky* [Institutions, institutional change and functioning of the economy] per. z anhl. I. Dziub. Kyiv : Osnovy. 198 p.
6. Stepanenko, S.V. (2008). *Instytutsional'nyj analiz ekonomichnykh system (problemy metodolohii)* [Institutional analysis of economic systems (problems of methodology)]. Monohrafiia. Kyiv: KNEU. 312 p.
7. Hrytsenko, A.A. (Eds.). (2008). *Instytutsional'na arkhitektonika i dynamika ekonomichnykh peretvoren'* [Institutional architecture and dynamics of economic transformations]. Kharkiv : Fort., 928 p.

8. Mel'nyk, A.F., Vasina, A.Yu., & Dudkina, O.P. (2014). *Derzhavne ta rehional'ne upravlinnia* [State and regional administration]. Navch. posibn. Ternopil'. 452 p.
9. Kolodko, G.W. (2008). *The Wandering World*. Warsaw: Prószyński i S-ka. 440 pp.
10. OESD (2019). *Nalezhne vriaduvannia dlia zabezpechennia stijkosti krytychnoi infrastruktury, Ohliady polityky upravlinnia ryzykamy OESD* [Good Governance for Resilience of Critical Infrastructure, OECD Risk Management Policy Reviews] Publikatsiia OESD, Paryzh. Retrieved from <https://doi.org/10.1787/02f0e5a0-en>
11. Quay, R. (2010). Anticipatory governance, a tool for climate change adaptation // *Journal of the American Planning Association*.. Vol. 76. No. 4. P. 496–511.
12. Margerum, R.D. (2005). Collaborative growth management in metropolitan Denver: Fig leaf or valiant effort? // *Land Use Policy*. Vol. 22. No. 4. P. 373–386.
13. Fuerth, L.S. (2009). Foresight and Anticipatory Governance // *Foresight*. Vol. 4. No. 11. P. 14–32.
14. Guston, D. (2008). Innovation policy: not just a Jumbo Shrimp // *Nature*. No. 454. Vol. 21. P. 940–996.
15. Fishkin, J. (2009). *When the people speak: deliberative democracy and public consultation*. Oxford University Press, Oxford.
16. Hood, C. (1984). *The tools of Government*. Chatham, NJ: Chatham House. 190 p.
17. Gunningham, N., Grabosky P., Sinclair D. (1998). *Smart Regulation: Designing Environmental Policy*. Oxford University Press.
18. Prosser T. (2006). Regulation and social solidarity // *Journal of Law and Society*. Vol. 33, no. 3. P. 364–387.
19. Eckert, S. (2018). Two spheres of regulation: Balancing social and economic goals // *Regulation & Governance*. Vol. 12, no. 2. P. 177–191.
20. Nelson, R., Winter, S. (1977). In search of a useful theory of innovation // *Research Policy*. Vol. 6, no.1. P. 215–245.
21. Nelson, R. (1993). *National Innovation Systems: A Comparative Analysis* / ed. Oxford University Press.
22. Freeman, C. (1995). The 'National System of Innovation' in historical perspective // *Cambridge Journal of economics*. Vol. 19, no. 1. P. 5–24.

УДК 657:1:011:56

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11\(39\)-290-298](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11(39)-290-298)

Германюк Наталія Володимирівна кандидат економічних наук, старший викладач кафедри аграрного менеджменту та маркетингу, Вінницький національний аграрний університет, вул. Сонячна, 3, м. Вінниця, 21008, тел.: (0432) 65-63-69, <https://orcid.org/0000-0001-9676-1127>

Карпенко Олег Сергійович студент 4-го курсу факультету менеджменту та права, Вінницький національний аграрний університет, 21002, м. Вінниця, вул. Сонячна, 3, м. Вінниця, 21008, тел.: (063)592-00-05, <https://orcid.org/0009-0003-6633-4281>

ЗАСТОСУВАННЯ ІНСТРУМЕНТІВ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ ДЛЯ УПРАВЛІННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЮ ПІДПРИЄМСТВА

Анотація. В епоху цифрової ери, використання інструментів штучного інтелекту (ШІ) стає ключовим чинником у підвищенні конкурентоспроможності сучасних підприємств. Технології ШІ дозволяють автоматизувати рутинні процеси, аналізувати великі обсяги даних для прийняття більш точних управлінських рішень, а також покращувати взаємодію зі споживачами. У статті розглянуто основні аспекти впливу ШІ на підприємницьку діяльність, зокрема, наголошено на його значенні у створенні та збереженні конкурентних переваг. Особливий акцент зроблено на вивченні впровадження інноваційних інструментів у сфері малого та середнього бізнесу, де обмежені ресурси та відсутність досвіду створюють додаткові виклики для використання передових технологій. ШІ, надаючи можливості для автоматизації операцій, дозволяє знижувати витрати на виробництво, підвищувати продуктивність праці та скорочувати терміни виконання завдань, що в кінцевому підсумку сприяє підвищенню загальної ефективності підприємства.

Дослідження показує, що підприємства, які впроваджують ШІ, можуть отримати значні переваги у вигляді покращення якості продукції, персоналізації пропозицій для клієнтів та швидкого реагування на зміни ринкових умов. Разом з тим, зазначається, що процес впровадження ШІ супроводжується низкою ризиків, серед яких можна виділити високу вартість впровадження технологій, потребу в кваліфікованих фахівцях та потенційну втрату робочих місць через автоматизацію процесів. Важливим питанням є також необхідність захисту даних, які використовуються та обробляються ШІ, що стає критично важливим у зв'язку з поширенням кіберзагроз.

Стаття також зосереджується на аналізі впливу автоматизації та ШІ на організацію підприємницької діяльності. Автоматизація бізнес-процесів

дозволяє підвищити гнучкість підприємства, прискорити виконання завдань, а також поліпшити координацію між різними підрозділами. Використання ШІ у поєднанні з автоматизованими системами управління створює можливість для підприємств оперативно реагувати на зміну попиту та керувати ресурсами більш ефективно. Особливо це стосується таких процесів, як управління ланцюгами постачання, складування та дистрибуція, де точність і швидкість виконання завдань є вирішальними факторами.

Таким чином, дослідження підтверджує, що впровадження штучного інтелекту і автоматизації є стратегічним кроком, який може суттєво змінити спосіб організації підприємницької діяльності та підвищити конкурентоспроможність підприємств у сучасних ринкових умовах. Однак, для досягнення успіху у впровадженні цих технологій, особливо в малих та середніх підприємствах, потрібні чіткі стратегії, відповідне планування і поступове впровадження з урахуванням поточних можливостей підприємства.

Ключові слова: штучний інтелект, конкурентоспроможність, підприємницька діяльність, автоматизація, бізнес-процеси, організація підприємств, інновації.

Germanyuk Nataliya Volodymyrivna candidate of economic sciences, senior lecturer of the department of agricultural management and marketing, Vinnytsia National Agrarian University, St. Sonyakna, 3, Vinnytsia, 21008, tel.: (0432) 65-63-69, <https://orcid.org/0000-0001-9676-1127>

Karpenko Oleg Serhiyovych 4th year student of the Faculty of Management and Law, Vinnytsia National Agrarian University, St. Sonyachna, 3, Vinnytsia, 21008, tel.: (063)592-00-05, <https://orcid.org/0009-0003-6633-4281>

APPLICATION OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE TOOLS TO MANAGE THE COMPETITIVENESS OF THE ENTERPRISE

Abstract. The use of artificial intelligence (AI) tools is becoming a key factor in increasing the competitiveness of modern enterprises. AI technologies allow automating routine processes, analyzing large amounts of data to make more accurate management decisions, and improving customer interaction. The article discusses the main aspects of AI's impact on business, in particular, its role in creating and maintaining competitive advantages. Particular attention is paid to the study of the introduction of innovative tools in small and medium-sized businesses, where limited resources and lack of experience create additional challenges for the use of advanced technologies. AI, by providing opportunities to automate operations, allows to reduce production costs, increase labor productivity, and shorten the time to complete tasks, which ultimately contributes to the overall efficiency of the enterprise.

The study shows that companies that implement artificial intelligence can gain significant benefits, such as improved product quality, personalized customer offers, and a quick response to changing market conditions. At the same time, it is noted that the process of introducing AI is accompanied by a number of risks, including the high cost of technology, the need for qualified specialists, and possible job losses due to process automation. An important aspect is also the need to protect the data used and processed by AI, as it is becoming critical due to the growing number of cyber threats.

The article also discusses the impact of automation and artificial intelligence on the organization of business processes. Automation of operations allows businesses to increase flexibility, speed up tasks, and improve interaction between different departments. The use of artificial intelligence in combination with automated management systems creates opportunities for businesses to respond quickly to changes in demand and manage resources more efficiently. This is especially important for processes such as supply chain management, warehousing, and distribution, where the accuracy and speed of task execution are crucial.

Thus, the study confirms that the introduction of artificial intelligence and automation is a strategic step that can significantly change the way business is organized and increase the competitiveness of enterprises in today's market conditions. However, to succeed in implementing these technologies, especially in small and medium-sized enterprises, clear strategies, appropriate planning, and gradual implementation are required, taking into account the current capabilities of the enterprise.

Keywords: artificial intelligence, competitiveness, entrepreneurship, automation, business processes, enterprise organization, innovation.

Постановка проблеми. Штучний інтелект та автоматизація стають невід'ємною частиною сучасного бізнес-середовища. Їх застосування може кардинально змінити підприємницьку діяльність, сприяючи підвищенню ефективності бізнес-процесів і конкурентоспроможності. Проблема полягає в тому, що не всі підприємства мають можливості для швидкого та ефективного впровадження цих технологій через різні бар'єри: фінансові, технічні, організаційні. Це особливо актуально для малого та середнього бізнесу, де доступ до сучасних технологій є обмеженим, а ризики невиправдано високі. Питання застосування інструментів ШІ для управління конкурентоспроможністю має значний науковий і практичний інтерес, оскільки вимагає розробки нових методологічних підходів до управління підприємством в умовах швидкої цифровізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження управлінських аспектів у період розвитку штучного інтелекту в Україні та за кордоном проводили Г. Машлій, О. Мосій, М. Пельчер [3], які проаналізували наукові підходи до терміна «штучний інтелект». Вони підкреслили, що прогрес

цифрових технологій і ШІ призведе до суттєвих соціальних і економічних змін, зокрема оптимізації управлінських процесів. Запропоновано конкретні рекомендації щодо управління розвитком ШІ та визначено ризики його застосування. К. Краус та інші досліджували цифровізацію бізнес-процесів на підприємствах як основи Індустрії 4.0 і пошуку резервів соціально-економічного зростання в умовах цифрової екосистеми [2]. Nehul Singh і Satyendra Chouhan [4] проаналізували роль ШІ в розвитку інтелектуальних бізнес-систем, зазначивши, що зростаюча конкуренція стимулює його використання. Провівши огляд поточного стану й майбутніх перспектив ШІ, аналізуючи його типи та етичні наслідки. Г. Островська та О. Островський [5] розглядали проблеми створення та впровадження ШІ в підприємствах, досліджуючи його інтеграцію в різні сфери, зокрема в маркетинг. Проведено дослідження переваг та викликів впровадження штучного інтелекту в управлінні підприємствами, що підкреслює важливість усвідомлення наслідків нових управлінських систем. Також аналізуються сучасні тенденції у підвищенні конкурентоспроможності, зокрема через використання цифрових технологій та ШІ. Особливо розглянуто напрями розвитку цифрової економіки, які сприяють вдосконаленню бізнес-процесів, з акцентом на роль ШІ для забезпечення прозорості прийняття рішень та підвищення конкурентоспроможності. Крім того, запропоновані концептуальні моделі системного управління конкурентоспроможністю підприємств на основі інтелектуалізації процесів. Різноманітні аспекти застосування інноваційних технологій управління через ШІ, діджиталізації та впливу цифрових технологій на конкурентоспроможність розглянуті в роботах [1; 6].

Мета статті – дослідження впливу штучного інтелекту та автоматизації на управління конкурентоспроможністю підприємств та їх організаційну структуру, з акцентом на виклики та можливості для малого та середнього бізнесу. У рамках цього дослідження аналізується, як підприємства можуть використовувати інструменти ШІ для підвищення ефективності, оптимізації витрат та покращення процесів прийняття рішень.

Виклад основного матеріалу. Останнім часом спостерігається значне зростання конкуренції практично в усіх галузях бізнесу, що є характерною ознакою загального розвитку сучасної економіки. В умовах швидких змін, підприємства змушені адаптуватися до зростаючих вимог ринку, що вимагає від управлінців не лише глибоких знань, але й застосування новітніх інструментів, які сприятимуть підвищенню конкурентоспроможності їхніх підприємств. Ефективне управління в сучасних умовах стає неможливим без використання таких інструментів, адже лише за їх допомогою можна забезпечити підприємству стійкі позиції на ринку.

Конкурентоспроможність підприємства, з точки зору її сутності, являє собою здатність компанії своєчасно реагувати та ефективно змінювати параметри своєї діяльності у відповідь на виклики зовнішнього середовища.

Основна мета цього процесу – не тільки зберегти наявні конкурентні переваги, але й активно створювати нові, що допоможе досягти стратегічних цілей підприємства. Цей аспект конкурентоспроможності слід розглядати не тільки як підсумковий результат роботи підприємства, але й як системну категорію, яка відображає динамічний процес управління, орієнтований на стратегічні цілі.

Управління конкурентоспроможністю – це комплексна сукупність стратегічних та операційних дій, спрямованих на отримання та утримання конкурентних переваг у ринкових умовах. Цей процес охоплює як довгострокові плани розвитку підприємства, так і короткострокові заходи, що дозволяють оперативно реагувати на поточні ринкові зміни та забезпечувати стійкість бізнесу. Цей процес охоплює безліч аспектів, починаючи від стратегічного планування і закінчуючи оптимізацією внутрішніх операцій.

Управління конкурентоспроможністю – це постійний процес, що вимагає гнучкості, інновацій та регулярного моніторингу зовнішнього середовища. Підприємства, які ефективно впроваджують ці підходи, можуть не лише досягти конкурентних переваг, а й залишатися стійкими на мінливих ринках.

Важливими умовами для створення конкурентоспроможного підприємства є застосування сучасних інформаційних технологій і діджиталізація бізнес-процесів. Використання цифрових рішень сприяє трансформації управлінських процесів, спрощенню роботи з великими обсягами даних, автоматизації різних сфер діяльності та покращенню співпраці з клієнтами, партнерами та контрагентами. Діджиталізація є всебічним процесом інтеграції цифрових технологій у діяльність компанії, і вона вимагає запровадження інноваційних рішень для зміцнення конкурентних позицій. Однією з ключових технологій є штучний інтелект (ШІ), що належить до галузі комп'ютерних наук та займається розробкою систем, здатних виконувати інтелектуальні завдання. Основна мета ШІ – створення агентів, які можуть усвідомлювати довколишній світ, приймати рішення та навчатися.

Штучний інтелект широко використовується в різних сферах тому впровадження інструментів штучного інтелекту (ШІ) в процес управління конкурентоспроможністю підприємства також може істотно поліпшити як бізнес-процеси, так і стратегічне прийняття рішень:

Аналіз даних - По-перше, штучний інтелект має потужні можливості для обробки великих обсягів інформації, що дає змогу виділяти критично важливі дані, необхідні для прийняття рішень, які сприяють підвищенню конкурентоспроможності. Це дозволяє підприємствам краще усвідомлювати свою теперішню позицію на ринку та знаходити нові можливості для розвитку і вдосконалення.

Прогнозування - По-друге, завдяки алгоритмам машинного навчання, штучний інтелект має змогу передбачати майбутні тенденції та події на ринку.

Це особливо вигідно для компаній, оскільки дозволяє робити обґрунтовані рішення стосовно виробничих процесів, маркетингових стратегій та загального управління.

Оптимізація процесів - Третій аспект стосується можливості оптимізації виробничих, логістичних і постачальницьких процесів. Використання штучного інтелекту в цій сфері допомагає підприємствам знижувати витрати, підвищувати продуктивність і, в результаті, зміцнювати свою конкурентоспроможність на ринку.

Автоматизація процесів - Штучний інтелект також сприяє автоматизації звичних завдань, таких як обробка замовлень, управління ресурсами та аналіз великих масивів даних. Це не лише знижує витрати, але й підвищує ефективність роботи компанії, даючи можливість співробітникам зосередитися на більш значущих аспектах бізнесу.

Покращення обслуговування клієнтів - Штучний інтелект аналізує запити споживачів і надає їм персоналізовані відповіді та рекомендації, що підвищує загальний рівень задоволеності клієнтів.

Моніторинг ринку - Штучний інтелект може автоматично відслідковувати ринкові тенденції та оперативно інформувати про новини або події, які впливатимуть на бізнес. Ця інформація дозволяє підприємствам швидко реагувати на зміни в зовнішньому середовищі.

Управління ризиками - Важливим елементом є також ризик-менеджмент. Штучний інтелект здатний ідентифікувати можливі ризики та пропонувати шляхи їх зниження, що сприяє ефективному управлінню конкурентоспроможністю підприємств в умовах економічної нестабільності.

Підтримка прийняття рішень - Також штучний інтелект взаємодіє з аналітичними інструментами та моделями, що сприяють стратегічному прийняттю рішень, підвищуючи їхню точність та раціональності рішень, що приймаються керівництвом підприємства.

У результаті, впровадження штучного інтелекту в управління конкурентоспроможністю здатне значно покращити та оптимізувати процеси прийняття рішень, підвищити продуктивність та скоротити витрати. Це, у свою чергу, сприяє зростанню конкурентоспроможності компанії на ринку. На основі цього можна визначити систему управління конкурентоспроможністю підприємства як комплекс підсистем управління, підтримки, процесів і методів, що використовують технології штучного інтелекту, необхідні для створення та реалізації умов, які сприяють розвитку конкурентних переваг підприємства в поточному або майбутньому бізнес-середовищі. Основною метою такої системи є забезпечення створення конкурентних переваг підприємства та підвищення його загальної конкурентоспроможності.

Окрім штучного інтелекту, важливу роль у підвищенні конкурентоспроможності відіграють й інші сучасні технології. Наприклад, блокчейн забезпечує прозорість і безпеку бізнес-процесів, що дозволяє компаніям вести

ефективну взаємодію з партнерами та клієнтами. Ця технологія особливо важлива для тих компаній, які працюють у сфері логістики та фінансів, де високий рівень безпеки є критичним.

Ще однією важливою технологією є великі дані (Big Data), які дозволяють аналізувати величезні обсяги інформації для прийняття стратегічних рішень. Завдяки цій технології підприємства можуть краще розуміти потреби споживачів, виявляти тренди на ринку та створювати нові конкурентні переваги.

Взаємодія штучного інтелекту з сучасними технологіями, такими як блокчейн, (Big Data) та хмарні обчислення, може створювати нові можливості для розвитку бізнесу. Наприклад, блокчейн може забезпечити прозорість та безпеку угод, що є важливим для постачальницьких ланцюгів та фінансових операцій. (Big Data) дає можливість збирати великі масиви даних із пристроїв у реальному часі, що в поєднанні з алгоритмами штучного інтелекту дозволяє створювати автоматизовані системи керування виробничими процесами. Така інтеграція сприяє зниженню витрат, підвищенню продуктивності та швидкому реагуванню на зміни у ринковій кон'юктурі.

Наприклад, такі глобальні компанії, як Amazon та Tesla, активно використовують штучний інтелект для оптимізації своїх бізнес-процесів. Amazon застосовує ШІ для прогнозування попиту, управління складськими запасами та автоматизації логістики, що дозволяє знижувати витрати і підвищувати рівень задоволеності клієнтів. Tesla використовує ШІ для розробки систем автономного водіння та управління виробничими процесами, що дає змогу оптимізувати витрати та впроваджувати інноваційні рішення на ринку електромобілів.

Щоб покращити управління конкурентоспроможністю необхідно проводити аналіз зовнішнього середовища підприємства. Один із найпоширеніших методів аналізу – це SWOT-аналіз, який дозволяє оцінити сильні та слабкі сторони компанії, а також її можливості та загрози. Наприклад, сильними сторонами можуть бути високий рівень автоматизації та інноваційні продукти, а слабкими – висока залежність від зовнішніх постачальників.

Ще один важливий інструмент – PEST-аналіз, який допомагає враховувати політичні, економічні, соціальні та технологічні фактори, що впливають на бізнес. Наприклад, зміни в законодавстві або економічні коливання можуть значно вплинути на діяльність підприємства. Ефективне управління ризиками є невід'ємною частиною процесу управління конкурентоспроможністю. Використання ШІ дозволяє не тільки виявляти можливі ризики, але й пропонувати шляхи їхньої мінімізації. Наприклад, за допомогою ШІ можна змоделювати різні сценарії розвитку подій на ринку та оцінити їхній потенційний вплив на діяльність компанії. Це дозволяє зменшити ризики, пов'язані з коливанням цін на сировину, перебоями в ланцюгах постачання або раптовими змінами попиту на продукцію.

Висновки: Результати цього дослідження підтвердили, що інструменти штучного інтелекту (ШІ) відіграють дедалі важливішу роль у забезпеченні конкурентоспроможності підприємств. Сучасні технології ШІ можуть кардинально змінювати підходи до розробки конкурентних стратегій завдяки здатності обробляти великі обсяги даних і надавати цінну аналітику, що дозволяє компаніям приймати більш обґрунтовані рішення. ШІ автоматизує процеси збору та аналізу інформації, що допомагає компаніям оперативніше отримувати актуальні дані та швидше реагувати на зміни ринкової ситуації. Ці технології значно спрощують підтримку конкурентоспроможності бізнесу в різних галузях, сприяючи прийняттю рішень через аналіз ринку, конкурентів та інших факторів, що впливають на успіх підприємства. Крім того, роль ШІ у стратегічному управлінні є вирішальною, оскільки він допомагає у виконанні таких важливих завдань, як SWOT-аналіз і формулювання стратегії розвитку підприємства. Таким чином, застосування інструментів штучного інтелекту створює нові перспективи для ефективного управління конкурентоспроможністю підприємства, що сприяє зменшенню витрат, зростанню продуктивності, оптимізації процесу прийняття рішень і підвищенню оперативності та здатності швидко реагувати на зміни як у зовнішньому, так і в внутрішньому середовищі підприємства. Внаслідок цього, підприємства отримують можливість оптимізувати свої бізнес-процеси, що є ключовим фактором для їх успішного функціонування в умовах сучасної економіки.

Література:

1. Кіляр О., Романів А., Слотюк А. та Мідло Б. Діджиталізація як інструмент управління підприємством. *Соціально-економічні проблеми і держава*. 2021. 2(25). С. 715-721. DOI: <https://doi.org/10.33108/sepd2022.02.715>.
2. Краус К., Краус Н., Григорків М., Кузьмук І., Штепа О. Штучний інтелект у створенні Індустрії 4.0. «WSEAS Transactions on Business and Economics» 2022. №19. С.1884-1900. DOI: <https://doi.org/10.37394/23207.2022.19.170>.
3. Машлій Г., Мосій О. Дослідження управлінських аспектів, використання штучного інтелекту. *Галицький економічний вісник - Галицький економічний журнал*. 2019. С. 80-89. DOI: https://doi.org/10.33108/galicianvisnyk_tntu2019.02.080
4. Сінгх Н., Чоулан С. С. Роль штучного інтелекту для розвитку інтелектуальних бізнес-систем. *Міжнародний симпозіум з інтелектуальних електронних систем (iSES)*. 2021. С. 373-377. DOI: <https://doi.org/10.1109/iSES52644.2021.00092>
5. Островська Г., Островський О. Штучний інтелект в умовах сучасних підприємств та маркетингових кампаній: ефективні інструменти та перспективи розвитку. *Маркетинг і цифрові технології*. 2023. Том 7. № 3. С. 66-82. DOI: <https://doi.org/10.15276/mdt.7.3.2023.5>
6. Завербний А., Макарова Ю. Проблеми і потенційні можливості реалізації інноваційних стратегій для підвищення рівня конкурентоспроможності підприємства. *Економіка та суспільство*. 2022. 34. С. 2-7. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-34-23>.

References:

1. Kilyar O., Romaniv A., Slotiuk A. & Midlo, B. (2021). Didzhytalizatsiia, yak instrument upravlinnia pidpryemstvom. *Sotsialno-ekonomichni problemy i derzhava - Socio-Economic Problems and the State*, 2(25), 715-721. DOI: <https://doi.org/10.33108/sepd2022.02.715> [in Ukrainian].

2. Kraus K., Kraus N., Hryhorkiv M., Kuzmuk I., & Shtepa O. (2022). Artificial Intelligence in Established of Industry 4.0. WSEAS Transactions on Business and Economics, 19. 1884–1900. DOI: <https://doi.org/10.37394/23207.2022.19.170>.

3. Mashliy, G., Mosiy, O., & Pelcher, M. (2019). Doslidzhennia upravlinskykh aspektiv vykorystannia shtuchnoho intelektu [Information provided for labor relationship management as compositional social responsibility of enterprises]. Halytskyi ekonomichnyi visnyk - Galician economic journal, vol. 57, no 2, 80-89. DOI: https://doi.org/10.33108/galicianvisnyk_tntu2019.02.080 [in Ukrainian]

4. Singh, N., & Chouhan, S. S. (2021). Role of Artificial Intelligence for Development of Intelligent Business Systems. IEEE International Symposium on Smart Electronic Systems (iSES). 373–377. DOI: <https://doi.org/10.1109/iSES52644.2021.00092> .

5. Ostrovska H., & Ostrovskyy O. (2023). Shtuchnyi intelekt v umovakh suchasnykh pidpriemstv ta marketynhovykh kampanii: efektyvni instrumenty ta perspektyvy rozvytku [Artificial intelligence in modern enterprises and marketing campaigns: effective tools and development prospects]. Marketynh i tsyfovi tekhnologii - Marketing and Digital Technologies, Volume 7, No 3, 66-82. DOI: <https://doi.org/10.15276/mdt.7.3.2023.5> [in Ukrainian].

6. Zaverbnyj A., & Makarova Y. (2022). Problemy i potentsiini mozhlyvosti realizuvannia innovatsiinykh stratehii dlia pidvyshchennia rinvnia konkurentospromozhnosti pidpriemstva [Problems and Potential Opportunities for Implementation of Innovative Strategies to Increase the Competitiveness of the Enterprise]. Ekonomika ta suspilstvo - Economy and Society, 34. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-34-23> [in Ukrainian].

УДК 331.1

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11\(39\)-299-315](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11(39)-299-315)

Германюк Наталія Володимирівна кандидат економічних наук, старший викладач кафедри аграрного менеджменту та маркетингу, Вінницький національний аграрний університет, вул. Сонячна, 3, м. Вінниця, 21008, тел.: (0432) 65-63-69, <https://orcid.org/0000-0001-9676-1127>

Мазуренко Світлана Василівна викладач вищої категорії, викладач-методист циклової комісії економічних дисциплін, відокремлений структурний підрозділ «Технологічно-промисловий фаховий коледж Вінницького національного аграрного університету», проспект Юності, 8, м. Вінниця, 21021, тел.: (097) 319-43-63, <https://orcid.org/0009-0008-4511-1704>

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ ПЕРСОНАЛУ ПІДПРИЄМСТВ

Анотація. У статті проаналізовано зарубіжний досвід формування та використання персоналу підприємств. Зокрема зазначено, що у країнах із розвиненою ринковою економікою формуванням трудового потенціалу підприємств займаються кадрові служби, які здійснюють набір і відбір персоналу як ззовні, так і в результаті пересування працівників усередині підприємства. При цьому перевагу необхідно віддати внутрішньому набору, тому що перехід працівника на інше місце усередині підприємства вважають більш доцільним і менш витратним внаслідок того, що працівник адаптований до внутрішнього середовища підприємства та несе частку корпоративної культури. При цьому мають бути ефективно вирішені питання підвищення кваліфікації та перекваліфікації працівників, що дозволяє зміцнювати трудовий потенціал підприємства.

З огляду на важливість збереження трудового потенціалу підприємств, у статті значну увагу приділено диференційованій системі мотивації праці, що заснована на використанні, у першу чергу, матеріальних стимулів при їх посиленні моральним стимулюванням працівників, одним з елементів якого, є залучення персоналу підприємства до управління ним. При цьому матеріальне стимулювання має першочергове значення для залучення висококваліфікованих кадрів. Крім основної заробітної плати існують різноманітні виплати та доплати, за допомогою яких заохочують високопродуктивну та кваліфіковану працю, що дозволяє працівникам одержувати дохід, який забезпечує гідні умови життя. Таким чином, здійснюючи визначені витрати на формування та збереження трудового потенціалу, керівники підприємств створюють можливість використовувати в процесі виробництва товарів і послуг персонал, який здатний забезпечити досягнення певних цілей.

Ключові слова: підприємство, управління, персонал, кадри, управління персоналом, кадрова служба.

Germanyuk Nataliya Volodymyrivna candidate of economic sciences, senior lecturer of the department of agricultural management and marketing, Vinnytsia National Agrarian University, St. Sonyakna, 3, Vinnytsia, 21008, tel.: (0432) 65-63-69, <https://orcid.org/0000-0001-9676-1127>

Mazurenko Svitlana Vasylivna teacher of the highest category, teacher-methodologist of the cycle commission of economic disciplines, separate structural unit "Technological and industrial professional college of the Vinnytsia National Agrarian University", Yunosti Ave., 8, Vinnytsia, 21021, tel.: (097) 319-43-63, <https://orcid.org/0009-0008-4511-1704>

FOREIGN EXPERIENCE OF FORMING AND USING STAFF OF ENTERPRISES

Abstract. The article analyzes foreign experience in the formation and use of enterprise personnel. In particular, it is noted that in countries with a developed market economy, the formation of the labor potential of enterprises is handled by personnel services, which recruit and select personnel both from the outside and as a result of the movement of employees within the enterprise. At the same time, preference should be given to internal recruitment, because the transfer of an employee to another place within the enterprise is considered more expedient and less costly due to the fact that the employee is adapted to the internal environment of the enterprise and carries a share of the corporate culture. At the same time, the issues of improving the qualifications and retraining of employees should be effectively resolved, which allows strengthening the labor potential of the enterprise.

Given the importance of preserving the labor potential of enterprises, the article pays considerable attention to the differentiated system of labor motivation, which is based on the use, first of all, of material incentives with their reinforcement by the moral stimulation of employees, one of the elements of which is the involvement of the enterprise's personnel in its management. At the same time, material incentives are of primary importance for attracting highly qualified personnel. In addition to the basic salary, there are various payments and additional payments that encourage highly productive and skilled work, allowing employees to receive an income that ensures decent living conditions. Thus, by making certain expenses for the formation and preservation of labor potential, the managers of enterprises create an opportunity to use in the process of production of goods and services personnel who are able to ensure the achievement of certain goals.

Keywords: enterprise, management, personnel, personnel, personnel management, personnel service.

Постановка проблеми. Становлення теорії управління трудовими ресурсами як основи формування трудового потенціалу національної економіки почалося на початку 90-х рр. минулого сторіччя. Це обумовлено тим, що структурні зміни економіки, які засновані на її демонополізації, поклали початок самостійному розвитку підприємств як суб'єктів господарювання різних форм власності. Відсутність досвіду управління підприємствами в нових економічних умовах призвела, на початковому етапі до негативних наслідків, які характеризуються: зниженням обсягів виробництва через руйнування виробничих зв'язків, що існували, що призвело до банкрутства та ліквідації підприємств; звільненням фахівців і працівників із високою професійною підготовкою та кваліфікацією; зростанням заборгованості щодо заробітної плати; втратою виробничої бази через продаж основних фондів підприємств; бездіяльністю величезних виробничих площ і кваліфікованої робочої сили.

Поступова реалізація економічних реформ дозволила почати активізацію виробництва в Україні, однак потрібні були навички, знання та досвід управління підприємствами в умовах нових ринкових відносин. Особливо це торкнулося управління економічно активним населенням на всіх рівнях господарювання. Тому представляється цікавим аналіз і узагальнення закордонного досвіду управління стратегічним ресурсом економіки, а також виявлення можливостей його використання в умовах національного виробництва.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження окремих аспектів роботи з персоналом та менеджменту на підприємствах описували у своїх працях такі вітчизняні та зарубіжні автори, як Яремчук Р. [18], Лисак У. [14; 55], Хаєт Г. [13], Базалійська Н. [9], Гоулдман Д. [11], Байт О. [10], Михайліченко М. [16] та ін.

Проте у сучасній літературі не знайшли відображення дослідження недоліків та переваг окремих інструментів управління персоналом на закордонних підприємствах. Також мало досліджено проблеми адаптації зарубіжного досвіду на українських підприємствах.

Мета статті – виявлення особливостей управління персоналом зарубіжних підприємств, які можуть бути адаптовані та застосовані в діяльності сучасних вітчизняних підприємств.

Виклад основного матеріалу. Трудові ресурси, як основа трудового потенціалу та складова частина людських ресурсів, у міжнародній економічній теорії служать об'єктом управління, який заснований на п'ятьох аспектах, а саме [8]:

здійснення набору та відбору кваліфікованих співробітників, здатних сприяти досягненню цілей діяльності та розвитку підприємства (набір працівників із використанням зовнішнього ринку праці включає такі елементи, як: процеси залучення, відбору та наймання працівників; використання

внутрішнього ринку праці (персоналу підприємства) включає процес набору, відбору та наймання);

проведення професійної підготовки та розвиток професійних навичок персоналу всіх груп із метою забезпечення максимально можливої продуктивності праці на підприємстві;

забезпечення оцінювання якості виконання робіт співробітниками з метою виявлення відповідності результатів їхньої роботи поставленим цілям та завданням;

збереження на підприємстві компетентного та кваліфікованого корпоративного персоналу, який здатний істотно сприяти досягненню певних цілей;

управління комунікаційними зв'язками між працівниками та адміністрацією для забезпечення злагодженої роботи на підприємстві.

Набір і відбір співробітників необхідної кваліфікації у світовій практиці управління персоналом здійснюють за вісімдесятьма критеріями, деякі з яких можуть бути адаптовані до національних умов господарювання та використовуватися в процесі формування трудового потенціалу сучасного підприємства:

досвід роботи на підприємствах певної галузі, у тому числі в закордонних країнах;

знання технології виробництва та технічної сторони справи;

рівень освіти (професійно-кваліфікаційні характеристики) та володіння іноземними мовами;

здатність виявляти творчий, новаторський і управлінський таланти;

зацікавленість у роботі в закордонних країнах;

здатність самостійно вирішувати поставлені завдання;

рівень культурного розвитку працівника;

стать і вік кандидата на вакантне місце;

родинний стан і рівень стабільності в родинних зв'язках;

рівень забезпеченості соціальними благами;

адаптаційні якості в нових умовах;

зрілість і емоційна сталість.

У Японії основними вимогами до кандидатів є акуратність, сумлінність і доброзичливість. Взагалі, набір працівників орієнтований на задоволення інтересів підприємства, а не на виконання певної роботи на конкретному робочому місці. При цьому нових працівників набирає вже сформований колектив підприємства, а не окремих керуючий. У випадках, коли робота, що виконував конкретний виконавець, стає не потрібною, його не звільняють, а перенавчають і переводять на нове робоче місце, тим самим зберігаючи його трудовий потенціал для підприємства. З метою збереження раціональної вікової структури трудових ресурсів щорічно набирають випускників навчальних закладів, які не мають досвіду роботи. Їх поступово доводять до

відповідного рівня кваліфікації та адаптують до корпоративної культури, виховуючи почуття вірності та єдності організації [17].

У США питаннями набору та відбору персоналу підприємств займаються професійні менеджери, яких готують 1500 вищих навчальних закладів по всій країні. Процес набору персоналу підприємств у США орієнтований на досягнення головної мети функціонування національних підприємств — «отримання та збільшення прибутку». Тому наймання працівників характеризується підходом до людини як до робочої сили з упором на індивідуалізм, який базується на поняттях самовідповідальності, самоствердження, що формує стратегію короткострокового наймання. Працівник підприємства розглядається як засіб досягнення корпоративних цілей, що досягається його матеріальною зацікавленістю [7].

При визначенні вимог для відбору на посади керівників і фахівців на американських підприємствах використовуються принципи, що дозволяють сформувати могутній управлінський потенціал:

компромід вибору, заснований на тому, що кожний з кандидатів має слабкі місця. Тому необхідно чітко визначити ті якості кандидата, які об'єктивно потрібні для вакантної посади з погляду якісного виконання функціональних обов'язків;

обов'язкове володіння навичками та знаннями, якими має володіти кандидат при прийомі на роботу;

пильна увага до потенційних можливостей кандидата, отримання їх об'єктивної оцінки;

чітке формулювання вимог до вакантної посади;

формування значної (у розумних межах) вибірки кандидатів, що дозволяє відібрати найбільш придатних;

чітке розмежування професійних, кваліфікаційних і особистісних характеристик по кожній вакантній посаді.

Загалом, такі принципи можуть бути використані при наборі персоналу підприємств на усі вакантні посади, а головне — їх можна використовувати й у процесі формування персоналу підприємств України.

У європейських країнах питання набору та відбору співробітників служить одним із напрямків кадрової політики підприємств, що, насамперед, формує основні якості, необхідні керівникам кадрових служб. До таких якостей відносять: професійну компетентність, пунктуальність і акуратність, динамічність і наполегливість, переконливість і справедливість, скромність, строгість і приступність у спілкуванні, уміння прислухатися до думки інших і давати потрібні поради. Однак дослідження практичної діяльності керівників кадрових служб показало, що в різних країнах Європи професійний портрет керівників кадрових служб виглядає по-різному [1, 2]. Так, наприклад, у Швейцарії фахівець, що очолює відділ кадрів і безпосередньо бере участь у процесі набору й відбору персоналу підприємства, має володіти:

умінням здійснювати справи в інтересах підприємства;
мати авторитет у колективі;
бути багатобічним фахівцем, який володіє технічними навичками управління й інформативного зв'язку.

У Франції кадрова робота на підприємствах пов'язана з набором і відбором персоналу та спрямована на формування трудового потенціалу і його мобілізацію для досягнення поставлених цілей і рішення виробничих завдань. До основних якостей, якими повинні володіти керівники кадрових служб, відносять: освіченість і культуру спілкування, професійні навички, здатність навчити інших розуміти соціально-економічні й технологічні процеси, які відбуваються на підприємстві. При цьому ставка робиться на індивідуального працівника, але як члена колективу [3].

У Німеччині при наборі й відборі персоналу підприємств основна увага зосереджена на професійній кваліфікації, психологічних якостях і умінні працювати в колективі [5, 6]. При цьому застосовуються підходи, що засновані на використанні принципів управління персоналом:

надання працівникам підприємств самостійності в прийнятті рішень за умови, що вони володіють для цього достатнім досвідом і знаннями;

колективне усунення загальних проблем і вирішення завдань, що стосуються діяльності та розвитку підприємства;

допомога з боку керівників структурних підрозділів підлеглим виконувати виробничі завдання, відповідно до їх можливостей, а також контролювати їхнє виконання;

забезпечення відповідності завдань, що ставляться перед працівниками підприємства, їх професійно-кваліфікаційному рівню;

врахування керівниками структурних підрозділів очікувань і потреб співробітників і стеження за тим, щоб вони одержували необхідну інформацію, а також схвалення, та могли задовольняти свої потреби;

забезпечення об'єктивності оцінки діяльності співробітників.

З метою узагальнення закордонного досвіду з формування та збереження трудового потенціалу підприємств, необхідно розглянути сукупність функціональних питань, що знаходяться в компетенції кадрових служб (табл. 1.). Аналіз даних, наведених у таблиці, дозволяє визначити функціональні обов'язки кадрових служб, спрямовані на формування та збереження трудового потенціалу вітчизняних підприємств. До таких функцій необхідно віднести:

прогнозування та поточне планування потреби в кадрах підприємства, їх професійно-кваліфікаційний і статеві-віковий склад;

проведення систематичного аналізу кадрового складу підприємства, включаючи структурний аналіз, відповідно до цілей і напрямків діяльності підприємства;

функціонування раціональної системи обліку кадрів, їхнього внутрішнього руху;

набір, відбір і розміщення кадрів;
удосконалювання системи мотивації праці, впровадження нових форм стимулювання, а також реалізація прогресивних форм оплати праці;

Таблиця 1.

Сукупність функцій, що покладені на кадрові служби підприємств

<i>Країна</i>	<i>Функції</i>
Франція	Набір і звільнення персоналу; питання заробітної плати та дисципліни праці; відносини з профспілками; рішення соціальних питань, пов'язаних із забезпеченням працівників підприємства соціальними послугами; професійна підготовка кадрів і їхнє просування; умови праці на підприємстві.
Німеччина	Забезпечення усіх виробничих ділянок необхідними працівниками; розробка та впровадження заходів щодо стимулювання високопродуктивної й ефективної діяльності працівників; забезпечення постійного навчання та підвищення кваліфікації працівників підприємства.
Велико-британія	Прийом на роботу, ознайомлення з функціональними обов'язками й умовами праці; перехід на іншу роботу в рамках підприємства; професійно-технічна підготовка персоналу; виявлення потенційних можливостей співробітників підприємства з метою їхнього просування; питання матеріальної винагороди на основі атестації робочих місць; рішення соціальних питань, пов'язаних із наданням соціальних послуг і пільг; виявлення й усунення причин соціальної напруженості в колективі.
Японія	Набір і навчання персоналу; рішення соціальних питань; планування використання робочої сили; питання просування по службі; стимулювання праці; формування сукупності корпоративних цінностей.
Сполученні Штати Америки	Набір і відбір персоналу; підготовка та перепідготовка кадрів; розробка та реалізація програм управління персоналом підприємства; організація заробітної плати; питання умов праці та боротьби з травматизмом.
Україна	Набір, відбір, адаптація та звільнення персоналу, професійна підготовка та перепідготовка кадрів; виявлення потенційних можливостей працівників і розробка пропозицій щодо їх реалізації; питання мотивації та стимулювання праці, а також соціального розвитку; просування працівників по службі; формування корпоративних цінностей.

розробка та впровадження дійової системи соціального забезпечення працівників підприємства, у тому числі надання допомоги в одержанні медичних та інших послуг;

розробка та реалізація кадрової політики підприємства;

впровадження постійної діючої системи контролю виконання функціональних обов'язків працівниками підприємства, атестація робочих місць, а також контроль виконання роботодавцями діючого трудового законодавства;

розробка системи підвищення кваліфікації, підготовки та перепідготовки кадрів підприємства на основі результатів оцінювання реалізації цих процесів на підприємстві та за його межами;

формування кадрового резерву підприємства та робота з ним;

розробка системи пересування кадрів і організація ділових відносин між адміністрацією та працівниками підприємства;
організація контролю та координації кадрової роботи на підприємстві;
видання учбово-методичних посібників і програм підготовки працівників, а також різних інформаційних довідників;
забезпечення нормальних умов трудової діяльності на підприємстві;
організація документообігу, пов'язаного з кадровою роботою, й інформаційне забезпечення кадрових служб підприємства на основі узагальнення листків обліку кадрів, результатів анкетування та фінансових служб підприємства.

Професійній підготовці кадрів і розвитку професійних навичок приділяється велика увага у всіх розвинених країнах світу. Так, наприклад, у США система перепідготовки та підвищення кваліфікації включає наступні елементи [7, с. 182–183]:

короткострокові курси при школах бізнесу й університетах. У США 150 таких курсів, де навчаються 10 тис. осіб на рік. При цьому тривалість навчання складає від двох до чотирьох тижнів, однак, в окремих випадках — до двох років. Витрати підприємства на таке навчання в середньому складають 16 тис. дол. США на рік;

вечірні курси для навчання представників середньої та вищої ланок менеджменту. Таких курсів у США нараховується близько 100, а оплата за навчання здійснюється за рахунок підприємства;

американська асоціація менеджменту (створена в 1923 р., штат - 900 осіб і 500 осіб запрошуються для викладання окремих курсів) щорічно проводить понад 2000 семінарів і курсів, на яких навчається до 100 тис. менеджерів нижчої й середньої ланок;

внутрішньофірмові курси підвищення кваліфікації менеджерів нижчої та середньої ланок управління мають 400 найбільших підприємств;

центри підвищення кваліфікації при коледжах, університетах і навчальних центрах мають понад 400 підприємств. У них проводиться спеціалізована підготовка за програмами підприємств-замовників;

перепідготовка на основі довгострокових угод між підприємствами та навчальними закладами;

перепідготовка на робочому місці припускає створення робочих груп, що навчаються на основі вивчення конкретних виробничих ситуацій;

вечірня школа Американського інституту світової торгівлі організовує через свої три центри 45 курсів підготовки та перепідготовки. Вартість навчання коливається від 80 до 490 дол. США за курс, що продовжується від 3 до 15 занять з інтенсивністю 2-3 заняття на тиждень.

Підвищення конкурентоспроможності промисловості США пов'язано з появою менеджерів нового типу, які схильні до підприємницької діяльності, пошуку нових можливостей у сфері науково-технічного прогресу, розвитку виробництва й освоєння нової продукції. Професор гарвардського універси-

тету К. Міллз називає їх «новими конкурентами», виділяючи як відмітну рису постійну спрямованість на конкуренцію й агресивність у досягненні цілей [18, с. 185]. Відмітною рисою сучасного етапу розвитку системи підготовки та перепідготовки кадрів служить задоволення потреб промисловості в кадрах високої кваліфікації. При цьому головною проблемою освіти вважається досягнення балансу між освоєнням вузько спеціалізованих знань і прикладних навичок і фундаментальною підготовкою студентів у сфері економіки, фінансової діяльності, підприємництва, а також методів аналізу виробничо-господарських ситуацій.

Значні вкладення здійснюються в організацію масового та безупинного навчання персоналу в Японії [7, 16]. В умовах довічного наймання працівників, як характерної риси кадрової політики японських підприємств, створюється обстановка, яка сприяє активізації процесу використання творчого потенціалу співробітників. Японський менеджмент бачить у своїх працівниках ресурси, що можуть принести економічний прибуток, якщо персонал навчати та використовувати відповідно до максимуму можливостей [14, С.71-73]. Тому основний акцент у професійній підготовці та розвитку працівників концентрується на внутрішньофірмовому професійному навчанні персоналу.

Кожне підприємство готує трудові кадри для себе і прагне, щоб його працівник був різнобічним і багатофункціональним, а не вузьким фахівцем, здатним вирішувати складні завдання в умовах динамічного розвитку. Система підготовки та перепідготовки фахівців для японської промисловості заснована на безперервності процесу навчання, що формує сприйнятливість до усього нового, інноваційну активність, зростання майстерності та згуртованість колективу. У Японії майже немає шкіл бізнесу, а підготовка персоналу здійснюється на робочих місцях. При цьому на навчання одного працівника витрачається в 3-4 рази більше коштів, ніж у США. Безупинна освіта — природна частина трудового процесу в Японії, на яку кожним працівником затрачується близько 8 годин на тиждень, у тому числі 4 години за рахунок робочого часу. Впродовж перших 10 років наймання японський працівник вчиться в середньому 50 днів на рік.

У результаті навчання персоналу забезпечується сполученням професійної компетентності та соціальної зрілості працівника. При цьому основними формами навчання в Японії є:

оволодіння професійними знаннями та навичками безпосередньо на робочому місці в процесі виконання виробничих завдань за допомогою колег;

ротація, тобто кожні 3-5 років працівник переводиться на нову посаду в інший підрозділ, що сприяє формуванню професіонала широкого профілю, та продовжується до досягнення працівником віку 35-40 років. Подальша ротація поширюється тільки на керівний персонал;

підвищення кваліфікації у рамках конкретної посади;

оволодіння професією під керівництвом наставника в сполученні з елементами самоосвіти;

участь у кружках, які функціонують по вивченню конкретної тематики.

Знов набрані співробітники, звичайно, прослухують курси лекцій по корпоративній культурі та технічними дисциплінами та навчаються на робочих місцях. Загальні категорії персоналу підприємств навчаються функціональним дисциплінам і основам людських відносин на робочих місцях і поза ними, а також самостійно. Керуючі навчаються, як правило, у навчальних центрах підприємства з метою підвищення теоретичних знань. До альтернативних форм професійної підготовки менеджерів відносяться: навчання у вузах і спеціалізованих навчальних закладах; стажування на курсах підвищення кваліфікації; удосконалювання майстерності в процесі практичного управління трудовим колективом підприємства.

Збереження трудового потенціалу сучасних підприємств пов'язано зі створенням умов, що влаштовують найманих робітників і мотивують їх до високопродуктивної праці на основі матеріального та морального стимулювання. Стимулювання праці передбачає оцінку результатів діяльності, які залежать від ресурсної забезпеченості, у тому числі і від внеску персоналу. У промислово розвинених країнах використовуються системи оцінювання результатів виконання робіт співробітниками, які засновані на одній меті — забезпечити відповідність цілей співробітників до цілей підприємства.

У Європі оцінювання результатів діяльності на підприємствах впровадив на початку XVIII ст. Роберт Оуэн (на бавовнопрядильних фабриках у Шотландії). Він використовував дерев'яні кубики різних кольорів, що вивішувалися над робочими місцями співробітників і символізували різний ступінь їхніх заслуг. У США почали застосовувати оцінки діяльності працівників з 1890 р., оцінюючи працю державних службовців. У 1911 р. американський дослідник Ф.У. Тейлор розробив теорію, згідно з якою головною метою робочої сили та управління є підготовка та розвиток співробітників організації для досягнення ними найвищого рівня виконання роботи за мінімальний час і з максимальною ефективністю [7, 16].

Приблизно в цей же час у Франції Анрі Файоль описав функції менеджера, до яких відніс: організацію роботи, розпорядження співробітниками та координацію результатів діяльності. Таким чином, на початку XX ст. були засновані джерела сучасної теорії оцінювання результатів виконання роботи співробітниками, в основу яких був покладений аналіз часових витрат і руху трудових ресурсів із метою визначення оптимального способу організації праці та формування розміру винагороди, що засновані на показниках виробництва [13]. На рис. 1. представлені сучасні форми оцінювання результатів діяльності співробітників організації.

Рис. 1. *Форми оцінювання результатів діяльності працівників**

*Розроблено авторами на основі джерела 13

Оцінювання результатів діяльності працівників підприємства дозволяє формувати кваліфікований персонал, здатний вирішувати поставлені завдання та сприяти досягненню корпоративних цілей. Питання збереження такого персоналу можуть бути вирішені за рахунок впровадження на підприємстві дієвої системи стимулювання праці, що служить головним мотиваційним інструментом у процесі управління трудовим потенціалом.

Схеми грошової винагороди праці покликані впливати на поведінку працівників підприємства, підвищуючи їхню продуктивність праці. Дослідники думають, що за додаткову винагороду працівник буде трудитися набагато ефективніше, ніж раніш, коли він працював тільки за основну плату [12].

Форми матеріального стимулювання працівників більш популярні та різноманітні у Великобританії, ніж в інших промислово розвинених країнах. Наприклад, у США практика компенсаційних оплат, як правило, ґрунтується на ув'язуванні грошової та не грошової винагороди з деякими інноваціями, що торкаються всього спектру видів винагороди, при цьому форми матеріального стимулювання не розглядаються окремо від інших видів стимулювання. Тому в США з першої половини 1980–х рр. почали вводити системи гнучкої оплати праці, які не одержали великого поширення у Великобританії.

Першим прикладом застосування на практиці форм грошової винагороди можна вважати оплату домашньої відрядної праці працівників у Великобританії у XVI ст. З появою нових видів фабричного виробництва, форми грошової винагороди працівників не користувалися особливою популярністю аж до кінця XIX ст., коли стали затверджуватися принципи наукового менеджменту, засновником яких став Ф.У. Тейлор.

На початку XX ст. Хелси, Емерсон, Гантт і Бидо створили нові методи підвищення продуктивності праці працівників, які засновані на заохоченні керівництвом удосконалень виробничого процесу різними грошовими преміями. Ці методи лягли в основу сучасних систем грошової винагороди працівників, що використовуються на підприємствах промисловості в США і Великобританії [11].

Необхідно відзначити, що наприкінці XIX ст. англійськими підприємцями Р. Оуэном і С. Роунтри почали застосовуватися форми непрямого грошового стимулювання працівників, які засновані на соціальному забезпеченні, що, на їхню думку, сприяло підвищенню мотивації до праці та зростанню продуктивності праці [7, 12]. У Великобританії в 1900–1950 рр. було розроблено більш сімдесятьох методів стимулювання праці, що вплинуло на розвиток британської промисловості: автомобільної, оборонної та машинобудівної галузей.

У Європі в післявоєнні роки найбільш значною формою матеріального стимулювання була основна заробітна плата, заснована на посадових окладах. При цьому не приділялося належної уваги зростанню продуктивності праці, що пояснювало відсутність системи додаткової винагороди. У Японії розмір заробітної плати окремого працівника залежав від його виробничого стажу та визначався рівнем вартості життя з урахуванням інфляції. У 50–х рр. на японських підприємствах погоджували розмір заробітку з кваліфікаційними вимогами до робочого місця [14]. При цьому система оплати праці ґрунтувалася на наступних принципах:

розмір винагороди визначався соціальними, а не економічними факторами;

індивідуальний підхід застосовувався з урахуванням розміру оплати праці інших працівників;

узгоджувався розмір винагороди з принципом довгострокового наймання.

Замість фіксованого розміру окладу для кожного кваліфікованого розряду впроваджувались диференційовані оклади, що полегшували службову ротацию персоналу в рамках розряду. При присвоєнні більш високого розряду використовувався критерій вислуги років. Це дозволяло забезпечити сприятливі умови для безупинного професійного зростання працівників із фіксованим рівнем продуктивності [12, с. 160].

Однак, з 80-х років минулого століття особлива увага стала приділятися виплаті додаткової винагороди працівникам, заснованої на успіху в досягненні корпоративних цілей [13]. Місячна винагорода складалася з постійної та перемінної частин. Постійна частина представляла фіксовану величину, розмір якої щорічно переглядався адміністрацією підприємства. Вона складалася з основної заробітної плати та щомісячних виплат, розмір яких установлювався на кожному підприємстві, виходячи з чотирьох основних категорій:

доплати за роботу: за специфічні професійні навички, за відсутність невиходів на роботу;

надбавки за умови праці (призначалися тільки робітникам): за виконання важких і небезпечних робіт, за роботу в змінному чи на віддаленому місці;

доплати за рівень відповідальності (посадові надбавки), засновані на фіксованому чи диференційованому розмірі діючої вилиці;

доплати, зв'язані з рівнем вартості життя.

Перемінна частина заробітної плати на промислових підприємствах Японії включає винагороду за виконання роботи понад нормативним робочим часом, що є стабільним елементом заробітної плати японського працівника та розглядає понаднормову роботу як частину своїх виробничих обов'язків і стабільне джерело заробітку. Крім того, кожне півріччя працівники одержують сезонну доплату (бонус), яку кожне підприємство розраховує за своєю методикою, однак найбільш розповсюдженою служить наступна формула розрахунку бонусу:

$$B = (OЗП + Д) \times K_y + PIP, \quad (1)$$

де B — величина бонусу;

OЗП — основна заробітна плата;

Д — доплати;

K_y — коефіцієнт, що відбиває умови праці у певному півріччі;

PIP - сума за результатами індивідуальної роботи.

Одним з підходів, що дозволяє усунути проблему посилення мотивації працівників з метою збереження трудового потенціалу підприємства, може служити модель оцінки соціальної та морально психологічної обстановки, що у 1984 р. представили французькі вчені: Ф. Дутрио, М. Лебо і М. Симон [9, 12]. На їхню думку, показниками обстановки на підприємстві можуть бути:

ступінь погодженості довгострокової стратегії та поточних умов діяльності підприємств;

дієвість соціальної політики підприємства;

ступінь матеріальної та моральної задоволеності працею;

ступінь визначеності функціональних обов'язків працівника;

ступінь доступності для працівників інформації про підприємство та рівень гласності;

гнучкість оперативного управління;
відношення до ініціатив окремих працівників;
ступінь розвитку відносин співробітництва та взаємодопомога;
якість міжособистісних відносин;
ступінь справедливості оцінки діяльності працівників;
ступінь самостійності працівників;
ступінь зацікавленості працівника у своїй праці;
відношення до критики та вираження особистих думок;
ступінь урахування особистих запитів і інтересів.

Французькі теоретики вважали, що чим вище рівень цих показників, тим краще соціальна та морально-психологічна обстановка на підприємстві. Поліпшення цих показників — завдання управління окремим працівником на підприємстві в процесі формування та збереження трудового потенціалу [12, 13]. Формування сприятливого комунікаційного середовища сприяє злагодженій роботі колективу, зміцненню трудового потенціалу підприємства. У практиці управління комунікаціями між працівниками та керівництвом на американських підприємствах використовується ситуаційний підхід, заснований на тому, що в кожному конкретному випадку успішне керівництво має свої особливості та вимагає особливої комбінації керівників, підлеглих і конкретної ситуації управління. Тому сприятливе комунікаційне середовище виникає в результаті вправної взаємодії керівника та підлеглого, які створюють визначені ситуації взаємодії у колективі.

У США діє трьохрівнева система управлінського персоналу, що спрямована на організацію, координацію та контроль діяльності підлеглих. Вищий рівень керівників формують особи, що займають посади президентів фірм, голів рад директорів, директорів підприємств, заступників директорів, а також особи, що очолюють основні структурні підрозділи підприємств. У питаннях кадрової політики підприємства ці керівники мають повний простір дій, впливаючи на формування комунікаційного середовища в колективі. Середній рівень керівників представляють особи, що займають посади відповідальних за роботу відділів і інших структурних підрозділів, окремих проектів і програм, що реалізуються на підприємстві. Ці керівники реалізують кадрову політику підприємства, яку розробляють керівники вищого рівня. Нижчий рівень керівників формують працівники, що виконують управлінські функції, але не мають у своєму підпорядкуванні інших керуючих (майстра цехів, начальники ділянок, завідувачі складами та ін.). Цьому рівню керівників підкоряються працівники, що мають виконавські функції: фахівці, робітники, офісні працівники.

У розвинених закордонних країнах, таких як: США, Японія, Німеччина, Франція, Великобританія, на підприємствах промисловості за комунікаційний клімат у колективі несуть відповідальність керівники різних рівнів управління, у більшому ступені ті, що мають у своєму підпорядкуванні основну частину

трудового колективу. Саме від безпосередніх керівників залежить комунікаційний клімат у колективі, що впливає на умови реалізації трудового потенціалу підприємства. Керуючий персонал формує модель відносин між працівниками, використовуючи різні стилі управління відносинами в колективі.

У міжнародній практиці використовують наступні стилі управління відносинами між працівниками [13]:

складні відносини між працівниками (висока прихильність організації, відсутність колективізму). Працівники розглядаються як самий дорогий ресурс підприємства. Велика увага приділяється відбору персоналу, його навчанню та формуванню трудового потенціалу; розвинуте внутрішнє пересування працівників і кар'єрне зростання; використовуються гнучкі системи винагороди; заробітна плата вище за середній рівень. Підвищення лояльності працівників, їхньої прихильності та залежності від підприємства сприяє підвищенню продуктивності праці, прагненню досягти загальних цілей;

патерналістський (патерналізм – відсутність колективізму). Праця розглядається як витрати чи фактор виробництва. При цьому передбачається, що субординація працівників є природною частиною відносин у колективі. Низька оплата праці та впевненість у гарантії зайнятості. Головним у політиці підприємства є мінімізація витрат, що призводить до відсутності можливості навчання персоналу;

складний консультативний (управління на основі високої прихильності, кооперативне). Притаманні стилю складні відносини між працівниками. Особлива увага приділяється підвищенню особистої прихильності працівників і необхідності керувати змінами (участь у процесі вибору рішення, участь у прибутках, участь у кружках якості);

сучасний патерналістський (патерналізм, кооперація). Працівники добре інформовані про стан справ на підприємстві. Високо розвинена система оцінювання результатів праці. Середній рівень заробітної плати та низька внутрішня мобільність. Загальний акцент зроблений на стабільність, порядок, ієрархію, при яких кожному працівнику визначене своє місце;

конституційні переговори (чи мінімізація витрат, суперництво). Основна увага приділяється мінімізації витрат для забезпечення добробуту підприємства. Політика відносин між працівниками заснована на потребах стабілізації, контролю та перенесенню в правову область конфліктних ситуацій;

відносини між працівниками складаються стихійно.

Висновки: Таким чином, аналіз та узагальнення закордонного досвіду управління персоналом суб'єктів господарювання з погляду виявлення можливостей його використання в умовах національного виробництва, дозволяє позитивно впливати на формування та збереження трудового потенціалу сучасних підприємств. При цьому необхідно враховувати зовнішні

та внутрішні умови соціального й економічного розвитку України, її стратегічні орієнтири в досягненні певних цілей і особливості розвитку основного ресурсу економіки – економічно активного населення. Тому необхідно відзначити, що головною метою розвитку національних підприємств є забезпечення сприятливих умов їхнього функціонування для зміцнення ресурсної бази, основу якої складає персонал.

З метою забезпечення сприятливих умов формування та збереження трудового потенціалу сучасних підприємств необхідно використовувати передові технології у процесі набору та відбору персоналу; професійної підготовці кадрів; оцінці трудової діяльності працівників; створенні умов для залучення кваліфікованої робочої сили; формуванні сприятливого комунікативного клімату в колективі. Це дозволить розвивати персонал, який здатний забезпечити збільшення обсягів виробництва конкурентоспроможної вітчизняної продукції.

Література:

1. Dessler Gary. Human Resource Management. Pearson Education, 2000.
2. Harrison Rosemary. Human Resource Management. Pearson Education, 2000.
3. Harvey D., Bowin R. Human Resource Management. Pearson Education, 2000.
4. Ian Beardwell, Len Holden. Human Resource Management. Pearson Education, 2000.
5. Leopold J., Harris L. Strategic Human Resourcing. Pearson Education, 2000.
6. Mathis L. Robert Personnel. Human Resource Management. West Publishing Company, 1991.
7. Milkovich George, Boudreau John W. Human Resource Management. Irvin, 1997.
8. Richard Thorpe. Gill. Homan. Human Resource Management. Pearson Education, 2000.
9. Базалійська Н. П. Світовий досвід управління трудовою діяльністю персоналу в країнах з розвинутою ринковою економікою. Інноваційна економіка. Науково-виробничий журнал. URL: http://elar.khnu.km.ua/jspui/bitstream/123456789/4995/3/inek_2015_1_26.pdf
10. Баніт О. Особливості управління людськими ресурсами в німецьких корпораціях (на прикладі BMW GROUP): Електронне наукове видання «Адаптивне управління: теорія і практика». Серія «Педагогіка». Вип. 2(3). 2017. С.13-19. DOI:10.32515/2663-1636.2020.4(37).119-129
11. Гоулман Д., Герцберг Ф., Манзоні Ж.Ф и др. Про управління персоналом. Harvard Business Review. 10 найкращих статей. Видавництво: "КМ-Букс", 2018. 256 с. DOI: [https://doi.org/10.32515/2663-1636.2020.4\(37\).119-129](https://doi.org/10.32515/2663-1636.2020.4(37).119-129)
12. Зайченко О. І., Кузнецова В. І. Управління людськими ресурсами: навч. пос. /за наук. ред. О. І. Зайченко. Івано-Франківськ, «Лілея_НВ», 2015. 232 с.
13. Корпоративна культура : навч. посіб. / [Г.Л. Хаєт, О.Л. Єськов, Л.Г.Хаєт та інш.]; за заг ред. Г.Л. Хаєта. К.: ЦУЛ, 2003. 403 с.
14. Лисак У. А як у них? Особливості кадрової політики Японії. У. Лисак. Довідник кадровика. 2010. № 08 (98). С. 71–73.
15. Лисак У. Управління персоналом у Сполучених Штатах Америки. У. Лисак. Довідник кадровика. 2010. №09 (99). С. 78 – 80.
16. Михайліченко М.В., Рудик Я.М. Кадровий менеджмент: навчальний посібник. К.: ЦП "КОМПРИНТ", 2017. 323 с.
17. Прохорчук С.В. Управління персоналом: зарубіжний досвід. С. В. Прохорчук, Т. Б. Мухіна. Бізнес-навігатор. 2014. № 2. С. 208–211. http://nbuv.gov.ua/UJRN/bnav_2014_2_42
18. Яремчук Р. Уроки менеджменту. Майстер-клас півстолітнього досвіду та наукової скарбниці. Роман Яремчук. Тернопіль: Джуріа, 2008. 636 с.

References:

1. Dessler Gary. (2000) Human Resource Management. Pearson Education.
2. Harrison Rosemary. (2000) Human Resource Management. Pearson Education.
3. Harvey D., Bowin R. (2000) Human Resource Management. Pearson Education.
4. Ian Beardwell, Len Holden. (2000) Human Resource Management. Pearson Education.
5. Leopold J., Harris L. (2000) Strategic Human Resourcing. Pearson Education.
6. Mathis L. Robert Personnel. (1991) Human Resource Management. West Publishing Company.
7. Milkovich George, Boudreau John W. (1997) Human Resource Management. Irvin.
8. Richard Thorpe. Gill. Homan. (2000) Human Resource Management. Pearson Education.
9. Bazaliyska N. P. (2015) World experience of managing labor activity of personnel in countries with a developed market economy. Innovative economy. Scientific and industrial magazine. [Svitovyi dosvid upravlinnia trudovoiu diialnistiu personalu v krainakh z rozvynenoiu rynkovoio ekonomikoio. Innovatsiina ekonomika. Naukovo-vyrobnychi zhurnal.]. URL: http://elar.khnu.km.ua/jspui/bitstream/123456789/4995/3/inek_2015_1_26.pdf [in Ukrainian].
10. Banit O. (2017) Peculiarities of human resources management in German corporations (on the example of BMW GROUP): Electronic scientific publication "Adaptive management: theory and practice". "Pedagogy" series. [Osoblyvosti upravlinnia liudskymy recursamy v nimetskykh korporatsiakh (na prykladi BMW GROUP): Elektronne naukove vydannia «Adaptyvne upravlinnia: teoriia i praktyka». Seriia «Pedagogika»]. Vyp. 2(3). 13-19. DOI:10.32515/2663-1636.2020.4(37).119-129 [in Ukrainian].
11. Golman D., Hertzberg F., Manzoni J.F., etc. (2018) About personnel management. Harvard Business Review. Top 10 articles. Publisher: "KM-Books", [Pro upravlinnia personalom. Harvard Business Review. 10 naikrashchykh statei. Vydavnytstvo: "KM-Buks"], 256 p. DOI: [https://doi.org/10.32515/2663-1636.2020.4\(37\).119-129](https://doi.org/10.32515/2663-1636.2020.4(37).119-129)
12. Zaichenko O. I., Kuznetsova V. I. (2015) Human resources management: training. village /for sciences ed. O. I. Zaichenko. Ivano-Frankivsk [Upravlinnia liudskymy resursamy: navch. pos. /za nauk. red. O. I. Zaichenko. Ivano-Frankivsk, «Lileia_NV»] 232. [in Ukrainian].
13. G.L. Hayet, O.L. Yeskov, L.G. Hayet, etc. (2003). Corporate culture: education. Manual. K.: TsUL [Korporatyvna kultura : navch. posib. / [H.L. Khaiet, O.L. Yeskov, L.H. Khaiet ta insh.]; za zah red. H.L. Khaieta.] K.: TsUL, 403. [in Ukrainian].
14. Lysak U. (2010) What about them? Features of personnel policy of Japan. U. Lysak. Handbook of personnel. [A yak u nykh? Osoblyvosti kadrovoi polityky Yaponii. U. Lysak. Dovidnyk kadrovyka]. № 08 (98). 71–73. [in Ukrainian].
15. Lysak U. (2010) Personnel management in the United States of America. U. Lysak. Handbook of personnel [Upravlinnia personalom u Spoluchenykh Shtatakh Ameryky. U. Lysak. Dovidnyk kadrovyka]. №09 (99). 78 – 80. [in Ukrainian].
16. Mykhailichenko M.V., Rudyk Y.M. (2017) Personnel management: a study guide. [Kadrovyy menedzhment: navchalnyi posibnyk]. K.: TsP "KOMPRYNT", 323. [in Ukrainian].
17. Prokhorchuk S.V. (2014) Personnel management: foreign experience. S. V. Prokhorchuk, T. B. Mukhina. Business navigator. [Upravlinnia personalom: zarubizhnyi dosvid. S. V. Prokhorchuk, T. B. Mukhina. Biznes-naviator]. № 2. 208–211. http://nbuv.gov.ua/UJRN/bnav_2014_2_42 [in Ukrainian].
18. Yaremchuk R. (2008) Management lessons. A master class of half a century of experience and scientific treasury. Roman Yaremchuk. [Uroky menedzhmentu. Maister-klas pivstolitnoho dosvidu ta naukovoii skarbnitsi. Roman Yaremchuk]. Ternopil: Dzhura, 636. [in Ukrainian].

УДК 338.124.4:330.342.14

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11\(39\)-316-325](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11(39)-316-325)

Другова Олена Сергіївна доктор економічних наук, доцент, професорка кафедри менеджменту, бізнесу та адміністрування Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця, проспект Науки 9а, м. Харків, 61166, тел.: (066) 481-16-99, [https:// orcid.org/0000-0002-2404-1910](https://orcid.org/0000-0002-2404-1910)

Кіриченко Світлана Володимирівна кандидат педагогічних наук директорка комунального закладу «Харківський ліцей № 89 Харківської міської ради», вул.Дерев'янка, 14А, м.Харків, 61000, тел.: (095) 345-83-38

Павлій Кіра Віталіївна учениця 11-го класу комунального закладу «Харківський ліцей № 89 Харківської міської ради» вулиця Дерев'янка, 14А, м.Харків, 61000, тел.: (095) 221-77-11

РОЛЬ ДЕРЖАВНОЇ ПІДТРИМКИ В АНТИКРИЗОВОМУ УПРАВЛІННІ ПІДПРИЄМСТВАМИ ПІСЛЯВОЄННОЇ УКРАЇНИ

Анотація. Стаття присвячена вивченню питань, пов'язаних з антикризовим управлінням підприємствами у контексті післявоєнного відновлення економіки України. Основний акцент робиться на необхідності державної підтримки як критичного елемента для забезпечення стабільності та сталого розвитку підприємницького сектору в умовах післявоєнних економічних і соціальних викликів.

У статті розглядаються основні труднощі, з якими стикаються українські підприємства після війни, включаючи руйнування інфраструктури, втрату робочої сили, зниження купівельної спроможності та дефіцит сировинних ресурсів. Автори підкреслюють важливість розробки і впровадження ефективних антикризових заходів, зокрема державної допомоги, яка могла б забезпечити відновлення та адаптацію бізнесу до нових реалій. Значна увага приділяється існуючим механізмам державної підтримки, таким як податкові пільги, грантове фінансування, субсидії та спрощення кредитування, що дозволяють підприємствам відновити фінансову стабільність і покращити свої операційні можливості.

Крім того, стаття аналізує міжнародний досвід антикризового управління, включаючи програми підтримки підприємств харчової промисловості в країнах ЄС, США та Канаді. Запропоновано адаптацію цих моделей до українського контексту, що дозволило б покращити ефективність антикризового управління на рівні держави. Автори наголошують на важливості гнучких механізмів для швидкого реагування на економічні та інфраструктурні виклики, зокрема через цифровізацію процесів подання заявок на фінансування та запровадження спеціальних програм страхування для бізнесу.

Стаття пропонує ряд рекомендацій щодо оптимізації державної підтримки для підвищення стійкості українських підприємств до кризових явищ. Це включає зниження податкового навантаження на підприємства, які інвестують у модернізацію виробництва, субсидування вартості імпортової сировини, а також активізацію міжнародного співробітництва для залучення додаткових ресурсів. Такі заходи сприятимуть збереженню конкурентоспроможності українського бізнесу на внутрішньому і зовнішньому ринках та допоможуть забезпечити стабільність національної економіки.

Ключові слова: антикризове управління, державна підтримка, післявоєнне відновлення, українські підприємства, економічна стабільність, інфраструктура, конкурентоспроможність, міжнародний досвід, податкові пільги, фінансова підтримка

Druhova Olena Serhiivna Doctor of Economic Sciences, Associate Professor, Professor of the Department of Management, Business and Administration, Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics, Nauky Avenue 9a, Kharkiv, 61166, tel.: (066) 481-16-99, <https://orcid.org/0000-0002-2404-1910>.

Kirychenko Svitlana Volodymyrivna Candidate of Pedagogical Sciences, Director of the Municipal Institution "Kharkiv Lyceum No. 89 of the Kharkiv City Council," Derevyanka St., 14A, Kharkiv, 61000, tel.: (095) 345-83-38

Pavlii Kira Vitaliivna 11th-grade student of the Municipal Institution "Kharkiv Lyceum No. 89 of the Kharkiv City Council," Derevyanka St., 14A, Kharkiv, 61000, tel.: (095) 221-77-11

THE ROLE OF STATE SUPPORT IN CRISIS MANAGEMENT FOR ENTERPRISES IN POST-WAR UKRAINE

Abstract. The article is dedicated to examining issues related to crisis management for enterprises in the context of post-war economic recovery in Ukraine. The primary focus is placed on the need for state support as a critical element to ensure stability and sustainable development of the entrepreneurial sector amid post-war economic and social challenges.

The article addresses the main difficulties Ukrainian enterprises face after the war, including infrastructure destruction, loss of labor force, decreased purchasing power, and raw material shortages. The authors emphasize the importance of designing and implementing effective crisis management measures, especially state assistance, which could ensure the recovery and adaptation of businesses to new realities. Significant attention is given to existing mechanisms of state support, such as tax incentives, grant funding, subsidies, and simplified lending, which enable enterprises to restore financial stability and improve their operational capabilities.

Furthermore, the article analyzes international crisis management experience, including support programs for food industry enterprises in the EU, the USA, and Canada. Adapting these models to the Ukrainian context is proposed to enhance the effectiveness of crisis management at the national level. The authors stress the importance of flexible mechanisms for rapid response to economic and infrastructural challenges, particularly through the digitalization of funding application processes and the introduction of specialized insurance programs for businesses.

The article offers a series of recommendations for optimizing state support to strengthen Ukrainian enterprises' resilience to crises. These include reducing the tax burden on enterprises investing in production modernization, subsidizing the cost of imported raw materials, and fostering international cooperation to attract additional resources. Such measures will contribute to maintaining the competitiveness of Ukrainian businesses in both domestic and international markets and will help ensure the stability of the national economy.

Keywords: crisis management, state support, post-war recovery, Ukrainian enterprises, economic stability, infrastructure, competitiveness, international experience, tax incentives, financial support

Постановка проблеми. Післявоєнний період для України є надзвичайно складним етапом, який потребує зусиль на всіх рівнях економіки для відновлення та стабілізації. Одним із найбільших викликів, що стоять перед підприємствами, є необхідність адаптації до нових економічних умов, які супроводжуються нестабільністю, браком інвестицій та зміненими ланцюгами постачання. У цих умовах роль державної підтримки набуває особливого значення, оскільки ефективна політика може стати ключовим чинником антикризового управління, допомагаючи підприємствам подолати наслідки війни та розвивати стійкість до економічних шоків у майбутньому.

Проте, в Україні спостерігається низка обмежень у доступності та ефективності антикризових заходів державної підтримки. Зокрема, недосконалість механізмів фінансової допомоги, недостатня підтримка з боку міжнародних партнерів та обмеженість бюджетних ресурсів створюють перешкоди для повноцінного відновлення економічного потенціалу підприємств. На цьому тлі постає потреба в розробці комплексної системи антикризового управління за участю державних структур, яка б дозволила оперативно реагувати на виклики та сприяла економічному відновленню.

Таким чином, проблема полягає в тому, як ефективно організувати та реалізувати державну підтримку для подолання кризових явищ у підприємницькому середовищі України. Це включає питання розробки інноваційних інструментів підтримки, оптимізації існуючих механізмів державної допомоги та формування прозорої й ефективної системи співпраці між державою та підприємствами в умовах післявоєнного відновлення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні та практичні питання ролі держави антикризового управління підприємством останніми

роками стали об'єктом уваги як закордонних, так і українських науковців, зокрема таких, як Шаранов Р. [1], Ватченко Б., Шаранов Р. [2], Безверхнюк Т., Сенча І., Сивак Т. [3] та інші. Незважаючи на значний обсяг досліджень, питання антикризового управління підприємствами в умовах війни ще не отримало належного висвітлення. Деякі його аспекти розглядаються в роботах М'ясковський С. [4], Коваленко В. [5], Тимошенко М., Петров В. [6], Марачевська А. [7]. Проте, у дослідженнях бракує цілісного підходу до антикризового управління як системи, здатної забезпечити ефективну роботу підприємства в післявоєнний період та підтримки держави. Відтак, виникає потреба в поглибленому дослідженні теоретичних, методологічних та практичних основ антикризового управління у післявоєнний період.

Метою статті є аналіз ролі державної підтримки в антикризовому управлінні підприємствами України в умовах післявоєнного відновлення та визначення ефективних інструментів державного впливу, які сприятимуть стабілізації і подальшому розвитку економіки.

Виклад основного матеріалу. В умовах післявоєнного відновлення України питання державної підтримки підприємств набуває критичного значення. Економічна нестабільність, порушені логістичні та виробничі ланцюги, високий рівень інфляції та зниження інвестиційного клімату створюють додаткові перешкоди для функціонування бізнесу. Державна підтримка стає важливим фактором, що дозволяє українським підприємствам не лише зберегти своє існування, а й забезпечити необхідний рівень адаптивності до нових викликів, підтримуючи економіку в умовах трансформації. Післявоєнний період для кондитерських підприємств України характеризується новими викликами, пов'язаними зі змінами економічних умов, нестачею сировини, збоями в ланцюгах постачання та зниженням купівельної спроможності. В умовах таких значних змін питання державної підтримки кондитерської галузі набуває вирішального значення. Як одна з провідних галузей харчової промисловості України, кондитерська сфера відіграє важливу роль у забезпеченні внутрішнього ринку продукцією та підтримці експорту, тому відновлення її стабільності та конкурентоспроможності є ключовим фактором для розвитку економіки в цілому.

У післявоєнний період підприємства стикаються з унікальними викликами, які значно відрізняються від тих, що виникають під час традиційної економічної кризи. Дослідники Шаранов Р.С. [1], Ватченко Б., Шаранов Р. [2] зауважують що криза накладає додатковий тягар на економіку, зумовлений масштабними руйнуваннями інфраструктури, значними втратами виробничих потужностей та критичним зниженням доступності ресурсів. Ці чинники суттєво обмежують можливості для швидкого відновлення економічної активності та вимагають нових підходів до управління бізнесом. На відміну від традиційної кризи, яка здебільшого обмежується економічними факторами, післявоєнна криза потребує від держави та підприємств стратегій відбудови та зовнішньої допомоги для стабілізації ситуації.

У працях Безверхнюк Т. М., Сенча І. А., Сивак Т. В. [3], Коваленко В. О. [5] зазначається, що наслідки військових дій позначаються на всіх аспектах економіки: порушені ланцюги постачання, зменшення споживчого попиту, трудова міграція та зниження інвестиційного клімату створюють складні умови для відновлення. В умовах традиційної кризи підприємства можуть орієнтуватися на поступове скорочення витрат та пошук внутрішніх ресурсів для зростання. Проте у післявоєнній кризі важливо зосередитись на забезпеченні доступу до сировини, відновленні виробничих потужностей та залученні міжнародної підтримки.

Такі відмінності вимагають нових методів антикризового управління, що враховують глибокі зміни в доступності трудових та фінансових ресурсів, стані інфраструктури та рівні невизначеності. Зіставлення ключових характеристик традиційної та післявоєнної кризи дозволяє краще розуміти ці специфічні виклики та підходи для їх подолання (таблиця 1). Наведена таблиця порівнює різні аспекти двох типів кризових ситуацій, висвітлюючи особливості та пріоритети для антикризового управління у післявоєнних умовах.

Таблиця 1

Відмінності між традиційною кризою та післявоєнною кризою*

Аспект	Традиційна криза	Післявоєнна криза
Причини виникнення	Економічні фактори, фінансові спекуляції, рецесія	Руйнування інфраструктури, втрати виробничих потужностей, війна
Інфраструктура	Здебільшого не пошкоджена, функціональна	Суттєво пошкоджена, потребує відновлення
Сировинні ресурси	Доступність зберігається, але може бути обмежена	Значний дефіцит або недоступність через порушені ланцюги постачання
Фінансова система	Має збої, але функціонує з певними обмеженнями	Часто в стані кризи, потребує зовнішньої підтримки
Трудові ресурси	Доступні, але може зростати безробіття	Зменшення через міграцію, загибель людей, мобілізацію
Споживчий попит	Зниження попиту, але базові потреби забезпечуються	Низький через зменшення доходів, еміграцію та загальну невизначеність
Доступ до зовнішніх ринків	Може бути обмеженим, але залишається можливим	Часто втрачається через блокади, санкції або зруйновану логістику
Інвестиції	Зниження, але залучення залишається можливим	Значно знижені, потрібні значні стимули та гарантії для інвесторів
Державна підтримка	Програми антикризової підтримки, стимулювання економіки	Велика потреба у фінансуванні відбудови, допомога з відновлення
Тривалість	Від кількох місяців до кількох років	Тривала, може розтягнутися на десятиліття через складність відбудови
Міжнародна підтримка	Часто обмежена допомогою в межах регіональних організацій	Значна міжнародна допомога, фінансування відбудови, гуманітарна підтримка
Рівень невизначеності	Високий, але можливі прогнози на основі економічних моделей	Дуже високий, обмежена прогнозованість через політичні ризики

*джерело: розроблено авторами на основі [4,6,7]

Державна підтримка кондитерських підприємств у післявоєнний період охоплює декілька основних напрямків. Це, зокрема, податкові пільги, державні гранти на модернізацію виробництва та субсидії на закупівлю сировини, яка внаслідок воєнних дій подорожчала або стала менш доступною. Одним з ефективних заходів є спрощення умов кредитування для виробників харчової продукції, що дозволяє кондитерським підприємствам підтримувати необхідний рівень обігових коштів і зберігати операційну діяльність навіть у складних умовах [5, с.105].

Для українських кондитерських підприємств також актуальними є програми підтримки експортерів, адже зниження внутрішнього попиту спричинило потребу в розширенні ринків збуту за кордоном. Державні та міжнародні організації надають консультаційну підтримку щодо виходу на нові ринки, що сприяє залученню валютних надходжень і зменшенню економічних ризиків, пов'язаних з внутрішніми кризовими явищами.

Незважаючи на важливість державної підтримки, існують серйозні обмеження, які впливають на її ефективність у кондитерській галузі. Однією з основних проблем є висока вартість імпортової сировини, зокрема какао, цукру та інших інгредієнтів, що використовуються в кондитерському виробництві. Обмежені бюджетні ресурси не завжди дозволяють компенсувати зростання цін, що може знижувати конкурентоспроможність продукції як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринку.

Крім того, складні бюрократичні процедури при поданні заявок на державну підтримку можуть затримувати отримання фінансування, що є критичним у кризовий період. Зважаючи на швидкі зміни економічної ситуації, кондитерські підприємства потребують гнучких і доступних механізмів, які б сприяли швидкому залученню ресурсів.

Післявоєнне відновлення економіки України є надзвичайно складним процесом, який вимагає залучення ефективних інструментів антикризового управління на всіх рівнях. Одним із ключових факторів успішної відбудови є державна підтримка підприємств, особливо тих, які постраждали від війни або опинилися на межі виживання через економічну нестабільність. Держава може допомогти бізнесу відновити свою діяльність за рахунок податкових пільг, субсидій, програм фінансової підтримки та стимулювання експорту. Завдяки таким заходам підприємства мають змогу стабілізувати свої фінансові показники, відновити операційну діяльність та забезпечити робочі місця, що є критично важливим для економіки країни в цілому.

Зарубіжний досвід надає цінні приклади антикризової підтримки для кондитерських підприємств. Наприклад, країни ЄС активно використовують грантові програми для підприємств кондитерської промисловості, спрямовані на модернізацію виробництва, впровадження інноваційних технологій і підвищення якості продукції. Це дозволяє зменшити витрати на виробництво та посилити конкурентоспроможність на міжнародному ринку.

У багатьох країнах постконфліктного відновлення, таких як Ізраїль, держава активно сприяє підприємствам, зокрема через податкові стимули та спеціальні програми для малого та середнього бізнесу. Ізраїль, переживши численні військові конфлікти, запровадив низку заходів для підтримки бізнесу в кризових ситуаціях. Уряд забезпечує доступ до пільгових кредитів, які надають можливість малим та середнім підприємствам покривати витрати, пов'язані з відновленням виробничих потужностей. Крім того, в Ізраїлі розвинута система страхування ризиків для підприємств, що дозволяє їм мінімізувати збитки у випадку непередбачених обставин, таких як ракетні обстріли чи інші форми агресії.

Іншим прикладом є Канада, де запроваджено систему субсидування вартості ключових інгредієнтів для харчової промисловості, що допомагає зберігати стабільні ціни на продукцію та підтримувати конкурентний рівень якості. Використання цього досвіду в Україні могло б полегшити адаптацію кондитерських підприємств до післявоєнних умов та зміцнити їх позиції на міжнародних ринках.

Позитивний приклад також демонструє Південна Корея, яка після Корейської війни (1950-1953 рр.) відновлювала економіку за підтримки урядових програм і значних іноземних інвестицій. Корея надавала субсидії підприємствам, орієнтованим на експорт, створюючи стимули для розвитку експортноорієнтованої економіки. Країна запровадила стратегію, спрямовану на розвиток високотехнологічних галузей, що дозволило їй швидко адаптуватися до потреб світового ринку. Крім цього, спеціальні індустріальні зони знижували витрати для підприємств і забезпечували їм доступ до необхідної інфраструктури.

Ще один приклад успішного постконфліктного відновлення можна побачити у В'єтнамі. Після війни ця країна також потребувала значних зусиль для відновлення економіки. Уряд В'єтнаму ініціював серію економічних реформ, відомих як Doi Moi, спрямованих на лібералізацію економіки та залучення іноземних інвестицій. Ці реформи передбачали зниження державного контролю над економікою, введення іноземного капіталу та створення сприятливого інвестиційного клімату. В результаті В'єтнам став однією з країн, що демонструє стабільне економічне зростання завдяки поєднанню державної підтримки та ринкових реформ.

Зарубіжний досвід свідчить, що успішне післявоєнне відновлення економіки значною мірою залежить від ефективної державної підтримки та створення умов для залучення іноземних інвестицій. Важливу роль у цьому відіграють програми з розвитку інфраструктури, доступу до кредитування та стимулювання експорту. Такий досвід може стати корисним для України, яка сьогодні також стикається з необхідністю швидкого відновлення підприємств, розвитку інфраструктури та залучення зовнішніх інвесторів.

Крім фінансової підтримки, важливим аспектом є правове забезпечення, яке дозволяє підприємствам працювати в стабільних умовах і зменшує ризики для інвесторів. Наприклад, у Німеччині після Другої світової війни уряд активно сприяв відновленню бізнесу за допомогою довгострокових кредитів і гарантій для інвесторів, що допомогло створити сприятливе середовище для економічного зростання. Роль державної підтримки в Україні може полягати не тільки в фінансовій допомозі, але й у створенні сприятливого регуляторного середовища, яке стимулюватиме інновації та зменшуватиме бар'єри для виходу на міжнародні ринки.

Для покращення ефективності державної підтримки кондитерських підприємств у післявоєнний період пропонується:

1. Запровадити субсидії на закупівлю сировини для кондитерського виробництва, зокрема для імпортних інгредієнтів, що дозволить знизити витрати на виробництво та стабілізувати цінову політику.
2. Розробити спеціалізовані програми підтримки для малих і середніх кондитерських підприємств, які зазвичай мають обмежені фінансові можливості для модернізації виробничих процесів і закупівлі сировини.
3. Скоротити бюрократичні процедури при оформленні державної підтримки, впровадивши цифрові платформи для швидкого подання заявок і отримання фінансування.
4. Запровадити програми страхування ризиків для експортерів з метою стимулювання виходу на нові ринки, що допоможе підприємствам зменшити ризики, пов'язані з економічною нестабільністю на внутрішньому ринку.
5. Впровадити податкові стимули для підприємств, які інвестують у модернізацію та підвищення якості продукції, що дозволить зменшити податкове навантаження та підвищити конкурентоспроможність продукції на внутрішньому і зовнішньому ринках.
6. Розширити міжнародну співпрацю з донорськими організаціями для залучення додаткового фінансування, яке може бути спрямоване на розвиток кондитерських підприємств і підвищення їхньої стабільності.

Висновки. Державна підтримка є важливим чинником у відновленні та стабілізації кондитерських підприємств України в умовах післявоєнного відновлення. Однак ефективність наявних програм підтримки обмежується фінансовими та адміністративними бар'єрами, що вимагає подальшої оптимізації. Запровадження більш гнучких і цільових програм, з урахуванням специфіки кондитерської галузі, а також залучення міжнародного досвіду сприятимуть підвищенню стійкості підприємств до кризових явищ, забезпечать конкурентні переваги на внутрішньому і міжнародному ринках та допоможуть відновленню економічного потенціалу України.

Література:

1. Шаранов Р.С. Алгоритм антикризового управління підприємства. Центрально-український науковий вісник. Економічні науки. 2021. № 6(39), 288–296. [https://doi.org/10.32515/2663-1636.2021.6\(39\).288-296](https://doi.org/10.32515/2663-1636.2021.6(39).288-296)
2. Ватченко, Б., & Шаранов, Р. (2022). Антикризове управління підприємством в умовах війни. *Економічний простір*, (182), 38-43. <https://doi.org/10.32782/2224-6282/182-5>
3. Безверхнюк Т. М., Сенча І. А., Сивак Т. В. Державний механізм антикризового управління на засадах проектного підходу: обґрунтування предметного поля. *Технології та механізми державного управління*. С. 23–29. URL: <http://nuczu.edu.ua/sciencearchive/PublicAdministration/vol2/6.pdf>
4. М'яковський С. О. Системний підхід до вдосконалення механізму державного антикризового управління. *Інтелектуальна економіка в умовах суспільних трансформацій : матеріали V Міжнар. наук.-практ. форуму (25 жовтня 2019 р.)*. Житомир : ЖНАЕУ, 2019. С. 412–415.
5. Коваленко В. О. Алгоритмізація процесу антикризового управління підприємствами сфери гостинності. *Антикризове регулювання економіки у 2023 році: теорія та практика в умовах європейської інтеграції України: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Одеса, 17 лютого 2023 р.) / відп. за випуск д.е.н., проф. С. О. Якубовський. – Львів-Торунь : Liha-Pres, 2023. с.104- 109*
6. Тимошенко М.В., Петров В.А. Ідентифікація ризиків та особливості антикризового управління в умовах війни. *Підприємництво і торгівля: тенденції розвитку : матеріали 5-ої міжнар. наук.-практ. конф., м. Одеса : Державний університет «Одеська політехніка», 2022. С. 52–54.*
7. Марачевська А. Практична цінність антикризового управління підприємством у воєнний та післявоєнний час в Україні. *SWorldJournal*. 2022. № 13-02. С. 8–13.
8. Стратегія сталого розвитку України до 2030 року. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/JH6YF00A?an=332>

References:

1. Sharanov R.S. Alhorytm antykryzovoho upravlinnia pidpriemstva. [Algorithm of anti-crisis management of the enterprise] *Tsentralnoukrainskyi naukovyi visnyk. Ekonomichni nauky*. 2021. № 6(39), 288–296. [https://doi.org/10.32515/2663-1636.2021.6\(39\).288-296](https://doi.org/10.32515/2663-1636.2021.6(39).288-296) [in Ukrainian]
2. Vatchenko, B., & Sharanov, R. (2022). Antykryzove upravlinnia pidpriemstvom v umovakh viiny [Anti-crisis management of the enterprise in war conditions.]. *Ekonomichnyi prostir*, (182), 38-43. <https://doi.org/10.32782/2224-6282/182-5> [in Ukrainian]
3. Bezverkhniuk, T.M., Sencha, I.A., Syvak, T.V. Derzhavnyi mekhanizm antykryzovoho upravlinnia na zasadakh proektnoho pidkhdou: obgruntuvannia predmetnoho polia [The state mechanism of anti-crisis management based on the project approach: substantiation of the subject field]. *Tekhnologii ta mekhanizmy derzhavnoho upravlinnia*, 23–29. URL: <http://nuczu.edu.ua/sciencearchive/ PublicAdministration/vol2/6.pdf> [in Ukrainian]
4. Miaskovskyi, S.O. (2019). Systemnyi pidkhid do vdoskonalennia mekhanizmu derzhavnoho antykryzovoho upravlinnia [A systematic approach to improving the state anti-crisis management mechanism]. *Intelektualna ekonomika v umovakh suspilnykh transformatsii: materialy V Mizhnar. nauk.-prakt. forumu (25 zhovtnia 2019 r.)*, 412–415 [in Ukrainian].
5. Kovalenko V. O. Alhorytmizatsiia protsesu antykryzovoho upravlinnia pidpriemstvamy sfery hostynnosti [Algorithmization of the process of anti-crisis management of enterprises in the field of hospitality]. *Antykryzove rehuliuвання ekonomiky u 2023 rotsi: teoriia ta praktyka v umovakh yevropeiskoi intehratsii Ukrainy: materialy Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii (m. Odessa, 17 liutoho 2023 r.) / vidp. za vypusk d.e.n., prof. S. O. Yakubovskyi. – Lviv-Torun : Liha-Pres, 2023. s.104- 109* [in Ukrainian].

6. Tymoshenko M.V., Petrov V.A. Identyfikatsiia ryzykiv ta osoblyvosti antykrizovoho upravlinnia v umovakh viiny [Identification of risks and features of anti-crisis management in conditions of war]. *Pidpriemnytstvo i torhivlia: tendentsii rozvytku* : materialy 5-oi mizhnar. nauk.-prakt. konf., m. Odesa : Derzhavnyi universytet «Odeska politekhnikha», 2022. S. 52–54. [in Ukrainian].

7. Marachevska A. Praktychna tsinnist antykrizovoho upravlinnia pidpriemstvom u voiennyi ta pisliavoiennyi chas v Ukraini [The practical value of anti-crisis management of the enterprise in war and post-war times in Ukraine]. *SWorldJournal*. 2022. № 13-02. S. 8–13. [in Ukrainian]

8. Stratehiia staloho rozvytku Ukrainy do 2030 roku [Strategy of sustainable development of Ukraine until 2030]. Retrieved from : [https://ips.ligazakon.net/ document/JH6YF00A?an=332](https://ips.ligazakon.net/document/JH6YF00A?an=332) [in Ukrainian].

УДК 159.923.2:005.743-027.561

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11\(39\)-326-337](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11(39)-326-337)

Жданова-Неділько Олена Григорівна доктор педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри педагогічної майстерності та менеджменту імені І.А. Зязюна, Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка, вул. Остроградського, 2, м. Полтава, 36000, тел.: (050) 149-69-80, <https://orcid.org/0000-0002-1414-2355>

Большая Оксана Вікторівна кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри педагогічної майстерності та менеджменту імені І.А. Зязюна, Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка, вул. Остроградського, 2, м. Полтава, 36000, тел.: (099) 069-2004, <https://orcid.org/0000-0003-0543-5196>

Іщенко Інна Сергіївна кандидат економічних наук, асистентка кафедри педагогічної майстерності та менеджменту імені І.А. Зязюна, Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка, вул. Остроградського, 2, м. Полтава, 36000, тел.: (050) 25-62-313, <https://orcid.org/0000-0001-9602-3554>

Білай Дмитро Валерійович доктор філософії у галузі Освіта / Педагогіка, директор Професійно-технічного училища № 31 м. Полтава, вул. Олександра Оксанченка, 46 а, м. Полтава, 36000, тел.: (095) 108-92-82, <https://orcid.org/0000-0002-7055-758X>

СУПЕРЕЧНОСТІ САМОАКТУАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ Й КОМАНДНОЇ ВЗАЄМОДІЇ В ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ: УПРАВЛІНСЬКИЙ АСПЕКТ

Анотація. Здатність особистості до взаємодії в професійному середовищі значною мірою визначає не лише її власний, а й загальний успіх у досягненні організаційних цілей. Наявність у колективі «слабкої ланки» створює певні ділові ризики для всіх, хто з пов'язаний із таким працівником спільними чи взаємозалежними завданнями. Відзначається, що в такому разі причиною спільних невдач часто стає не низький професіоналізм працівника, а його зорієнтованість на реалізацію особистих цілей і неготовність до взаємодії з колегами, що вимагає додаткових зусиль керівника в ході формування команди та управління нею.

Мета статті – розкриття управлінських та психолого-педагогічних передумов ефективного співробітництва в команді, яка розвивається на засадах синергетичного і акмеологічного підходів.

Аналітичний огляд джерел показує, що згадана проблема потребує сьогодні розгляду, зокрема, в контексті проектної діяльності, засобами якої у світі розв'язуються найактуальніші завдання. Наголошується, що забезпечення безумовного права працівника будь-якого рівня на самоактуалізацію в професійній діяльності вимагає від нього усвідомлення, що аналогічне право має кожен його співробітник, яку б посаду він не займав, і що процес самоактуалізації членів команди характеризується взаємозалежністю. Такі переконання, як і відповідні вміння, мають формуватися у майбутнього фахівця в період набуття ним професійної освіти, що зумовлює застосування відповідного педагогічного інструментарію, насамперед, при підготовці менеджерів.

Автори розглядають у якості передумов успішного управління взаємодією в команді сформованість у керівника акмеологічної компетентності; лідерство як здатність забезпечувати цілісний та диференційований вплив на членів команди; позитивне соціальне мислення як особистісну першооснову постановки й досягнення управлінських цілей засобами такого впливу.

Водночас, проведене авторським колективом дослідження свідчить, що здобувачі вищої освіти не завжди усвідомлюють залежність перспектив своєї самоактуалізації в професійній діяльності від взаємодії з колегами, співробітництва з ними. Спостереження показують, що кризові явища в суспільстві і освіті, які розпочалися на початку 2020 року і тривають з відомих причин досі, сприяють зміцненню індивідуалістських тенденцій у молоді, знижують їхню здатність до успішної адаптації в команді. Тому, як висновок, пропонується посилити відповідні аспекти в освітньому процесі, застосовуючи компенсаційні інтерактивні засоби

Ключові слова: взаємодія, команда, акмеологічний підхід, синергетичний підхід, професійна діяльність, проектна діяльність, лідерство, самоактуалізація, управління

Zhdanova-Nedilko Olena Hryhorivna, Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Pedagogical Skills and Management named after I.A. Ziaziun, Poltava V.G. Korolenko National Pedagogical University, Ostrogradskoho St., 2, Poltava, 36000, tel.: (050) 149-69-80, <https://orcid.org/0000-0002-1414-2355>

Bolshaya Oksana Viktorivna Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Pedagogical Mastery and Management named after I.A. Ziaziun, Poltava V.G. Korolenko National Pedagogical University, Ostrogradskoho St., 2, Poltava, 36000, tel.: (099) 069-20-04, <https://orcid.org/0000-0003-0543-5196>

Ishchenko Inna Serhiyivna Candidate of Economic Sciences, Assistant of the Department of Pedagogical Mastery and Management named after I.A. Ziaziun, Poltava V.G. Korolenko National Pedagogical University, Ostrogradskoho St., 2, Poltava, 36000, tel.: (050) 25-62-313, <https://orcid.org/0000-0001-9602-3554>

Bilay Dmytro Valeriyovych Doctor of Philosophy in Education\Pedagogics,
Principal Vocational college №31 Poltava, Oleksandr Oksanchenko St., 46 a,
Poltava, 36000, tel.: (095) 108-92-82, <https://orcid.org/000-002-7055-758X>

DIALECTIC OF PERSONALITY SELF-ACTUALIZATION AND TEAM INTERACTION IN PROFESSIONAL ACTIVITIES: MANAGEMENT ASPECT

Abstract. An individual's ability to interact in a professional environment largely assesses not only his personality, but also the overall success in achieving organizational goals. The presence of a «weak link» in a team creates certain business risks for everyone who is connected with such an employee through joint or interdependent tasks. It is noted that in this case, the cause of common failures is often not the low professionalism of the employee, but his orientation to the realization of personal goals and unwillingness to interact with colleagues, which requires additional efforts of the manager in the course of team formation and management.

The purpose of the article is to reveal the managerial, psychological and pedagogical prerequisites for effective cooperation in a team, which develops on the basis of synergistic and acmeological approaches.

An analytical review of the sources shows that the mentioned problem needs to be considered today, in particular, in the context of project activities, by means of which the most urgent tasks are solved. At the same time, it is emphasized that ensuring the unconditional right of an employee of any level to self-actualization in professional activity requires them to realize that each of his employees has a similar right, no matter what position they hold, and that the process of self-actualization of team members is characterized by interdependence. Such convictions, as well as the corresponding skills, should be formed in the future specialist during the period of his professional education, which determines the use of appropriate pedagogical tools, first of all, in the training of managers.

The authors consider the formation of a manager's acmeological competence as a prerequisite for successful management of interaction in the team; leadership as the ability to provide holistic and differentiated influence on team members; positive social thinking as a personal basis for setting and achieving managerial goals by means of such influence.

At the same time, the research carried out by the authors' team shows that students of higher education do not always realize the dependence of the prospects of their self-actualization in professional activities on interaction with colleagues, cooperation with them. Observations show that the crisis phenomena in society and education, which began at the beginning of 2020 and continue for known reasons until now, contribute to the strengthening of young people's individualistic tendencies, reduce their ability to successfully adapt in a team. Therefore, as a

conclusion, it is suggested to strengthen the relevant aspects in the educational process by using compensatory interactive means

Keywords: interaction, team, acmeological approach, synergistic approach, professional activity, project activity, leadership, self-actualization, management.

Постановка проблеми. Серед множини проблем, що стосуються різних аспектів менеджменту груп і команд, залишається актуальною суперечність між запитом на творчу, яскраву особистість, що успішно самоактуалізується і цілеспрямовано рухається до вершин професіоналізму, і водночас на дисциплінованих працівників, спроможних зберігати достатній рівень працездатності за несприятливих умов, відданих організації й команді настільки, аби прагнути розумно поєднувати їхні і свої власні інтереси. При цьому працівники другого типу не завжди є дійсно корисними при виконанні завдань, що потребують ініціативи, швидкого реагування та самостійності в прийнятті рішень. Водночас практика свідчить, що міра професійної компетентності працівника, який входить до команди, певною мірою втрачає своє значення на тлі його егоцентричної позиції, якщо така наявна і не змінюється чи не нейтралізується бодай ситуативним прийняттям норм співпраці задля успішного поступу до спільних цілей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З урахуванням окреслених проблем, маємо акцентувати увагу на розкритті сучасними дослідниками низки аспектів, що безпосередньо стосуються сутності й функцій командної взаємодії та проблем її управлінського регулювання. Особливу вагу ця проблема має в царині управління проектами, засобами яких сьогодні розв'язуються найактуальніші завдання як у економічній, так і в політичній, соціальній та інших важливих сферах і які привертають дедалі більшу увагу вчених (П. Ворона, В. Гордієнко, Л. Кожушко, С. Кропивко, Т. Сазонова, Г. Старченко, Н. Трусова, Н. Ковшун, Ю. Шаров, С. Школяр, В. Шпильовий, О. Яковенко та ін.)

Команда як різновид цільової групи, сформованої задля поєднання зусиль деякої кількості людей, спрямованих на досягнення спільної мети, «колективний суб'єкт» всебічно аналізується у працях А. Бездітко, Р. Белбіна, Н. Волянюк, Р. Мухи, С. Павлової, І. Шавкун, Г. Щокіна та багатьох інших дослідників, що розглядають її з позицій синергетичного підходу. Вчені акцентують увагу на таких базових характеристиках команди, як наявність спільних цінностей та інтересів, напрацювання взаємоприйнятних норм і правил поведінки, взаємодоповнюваність професійно-особистісних характеристик працівників тощо. Як на переваги команди, дослідники вказують на притаманні цій організаційній формі тенденцію до позитивної динаміки внутрішньоконандних процесів; можливість здійснення різнобічного та об'єктивного аналізу й оцінки ситуації; здатність гнучко реагувати на зміни тощо. В контексті нашого дослідження актуальним видається також

констатований дослідниками вплив командної діяльності на розвиток професіоналізму працівників.

Закономірно, що роль керівника у створенні та функціонуванні ефективної команди також привертає увагу вчених. Особливості управління командою висвітлюють І. Адізес, О. Гурман та Ю. Власюк, Л. Карамушка та О. Філь, Л. Кобиляцький, В. Лугова, Т. Шафранська та ін. Аналіз низки освітніх програм ЗВО України, що готують фахівців з менеджменту, дає підстави говорити про активну розробку науково-педагогічними працівниками освітніх компонентів, змістом яких виступає управління командами, зокрема, проектними. Водночас, бачимо потребу посилити людинознавчий компонент цієї підготовки більш глибоким осягненням акмеологічних засад управління проектними командами як специфічним професійним середовищем.

Метою статті є розкриття управлінських та психолого-педагогічних передумов ефективного співробітництва в команді, яка розвивається на засадах синергетичного і акмеологічного підходів.

Виклад основного матеріалу. Вирізняючи команду на тлі інших груп, що функціонують у професійному середовищі, дослідники підкреслюють насамперед те, що в ній «ключовим є спільна діяльність, а її внутрішнім змістом, що забезпечує ефективність діяльності, є згуртованість, яка ґрунтується на єдності цілей та способів їх досягнення» [1]. Відтак, можна говорити про командну роботу як про «ефективну і продуктивну практичну діяльність колективу, що відрізняється позитивною синергією однодумців, спільною працею, орієнтованою на вирішення конкретних бізнес-задач» [2].

Ці міркування, безумовно, є справедливими з позицій командного підходу загалом. Однак не можна не враховувати, що потенційно команда є динамічним об'єктом, набуває необхідної консолідованості не відразу й не остаточно і потребує для набуття й збереження своєї ефективності певних зусиль: з одного боку – управлінських, а з іншого – адаптаційних та саморегулятивних. Все це неминуче там, де людський чинник відіграє надзвичайно важливу роль.

Формуючи команду на потребу здійснення актуального проекту, не слід розраховувати на те, що її склад впродовж всього наміченого терміну характеризуватиметься оптимальністю взаємодії, або що такої оптимальності вдасться, за потреби, досягти шляхом кадрових ротацій. Обмеженість ресурсів для вибору членів команди, об'єктивна нездійсненність формування ідеального колективу, можливість деструктивного впливу непередбачуваних чинників як-от конфліктний шлях розвитку прийнятних спочатку взаємин, різке погіршення умов роботи тощо роблять ці наміри нереальними. Тож керівникові необхідно бути готовим до того, що, окрім безпосередніх завдань з управління проектом, він повинен буде вирішувати проблеми встановлення між працівниками системи ділових стосунків, які достатнім чином відповідатимуть не лише заданим параметрам співпраці, а й їхнім особистісно-

професійним характеристикам і особливостям, а також матимуть акмеологічний сенс.

«Якщо розглядати діяльність менеджера з позиції акмеологічного підходу, то вона є складною функціональною системою, в основі якої лежить процес взаємодії фахівця, під час якої вирішуються конкретні професійні завдання, орієнтовані на діагностику проблем, виділення стратегій та технологій її розв'язання відповідно до прогнозованого якісного результату», – пише М. Яцура [3, с. 239]. Застосоване дослідником поняття «взаємодія» однозначно вказує, що управління не можна розглядати як монодіяльність, активність, результат якої залежить від дій самого лише її суб'єкта. Так само не можна вважати, що суб'єктність керованого ним фахівця, а особливо члена проектної команди, професійні вимоги до якого максимально «ущільнюються», до уваги брати не обов'язково, оскільки вона інтегрується в систему службових обов'язків, які працівник, поступаючи на роботу, добровільно бере на себе і має виконувати відповідно до прийнятого стандарту.

У дійсності людина в цивілізованому суспільстві в більшості випадків має достатньо можливостей для вибору своїх життєвих обставин, у тім числі й пов'язаних із професійною діяльністю, і провідні мотиви цього вибору неминуче відображаються в способі дій, характерному для неї як для працівника, опосередковуючись ставленням до себе як до фахівця, до професійного оточення, до професії в цілому. Серед внутрішніх мотивів вибору професії такі вагомі для життєорганізації людини чинники, як задоволення, що приносить професійна діяльність завдяки своєму творчому характеру; можливість спілкування; керівництво над іншими людьми тощо. «Внутрішня мотивація виникає з потреб самої людини, тому на її основі людина виконує функціональні обов'язки із задоволенням, без зовнішнього тиску, – пише психолог В. Чудакова [4], зазначаючи, що зовнішні мотиви (позитивні й негативні) є також вельми значущими. «Позитивні мотиви передбачають матеріальне стимулювання, можливість просування по службі, схвалення колективу, престиж, тобто стимули, заради яких людина вважає за потрібне докласти зусилля. Негативні мотиви передбачають вплив на особистість шляхом тиску, покарань, критики, осуду та інші санкції негативного характеру». Дослідниця резюмує: «Найбільш ефективною, з точки зору задоволеності та продуктивності, вважають комбінацію, де переважають внутрішні мотиви та позитивна зовнішня мотивація» [4, с. 55], підкреслюючи, що успішний працівник стає таким за умови застосування щодо нього оптимальних мотиваційних впливів.

Не можна однозначно стверджувати, що зовнішня мотивація має бути виключно позитивною, але вона повинна таким чином доповнювати внутрішню мотивацію, щоб не суперечити їй, а лише посилювати, стимулюючи працівника до саморозвитку. Та сказане стає дійсністю лише за умови, що керівник розуміє сенс і наслідки застосування тих чи інших мотиваційних

засобів саме щодо конкретного працівника, так само, як і усвідомлює без-успішність чи навіть шкідливість низки інших варіантів; що він налаштований на підтримку особистісно-професійного зростання свого підлеглого і згоден докладати до цього зусиль; що має необхідні знання і вміння, наділений достатньою впливовістю тощо.

Гуманістичні тенденції в управлінні окреслюють право кожної людини не лише розраховувати на отримання грошової винагороди за свою працю, еквівалентної затраченим зусиллям та часові, а й на дещо менш очевидне, але так само важливе: підтримки в саморозвитку, готовності інших суб'єктів професійного середовища виділити частину своїх ділових чи особистих ресурсів для допомоги їй на шляху до самоактуалізації засобами професійної взаємодії. Вдосконалення, корекція професійної діяльності є важливою метою цієї підтримки з боку керівника, що в такий спосіб підвищує результативність праці окремого співробітника і колективу в цілому, але її застосування буде достатньо дієвим лише тоді, коли арсенал стандартних прийомів зовнішньої мотивації підлеглих добирається з урахуванням їхньої суб'єктності та перспектив розвитку їхнього потенціалу.

Тож говорити про акмеологічну компетентність управлінця лише в плані здійснення ним самим особистісно-професійного саморозвитку, на наш погляд, є недостатнім. Акмеологічний підхід, який базується на положенні, що «вершин професіоналізму й майстерності людина досягає сама, причому професійна діяльність особистості відіграє провідне місце в її долі» [5, с. 154], не лише націлює на сприйняття людини як суб'єкта життєдіяльності, здібного до саморозвитку і творчості, до самоорганізації свого життя й професійної діяльності, а й вимагає від керівника здатності грамотно коригувати цей процес.

Творення ефективної команди – це не лише відбір, для виконання певних функцій, працівників, які успішно зарекомендували себе в подібній діяльності, а й забезпечення управлінськими засобами можливостей для того, щоб у нових умовах сумарна ефективність їхньої праці не знижувалася. І тут, попри пріоритет організаційних цілей у створенні та управлінні командою, особливої ваги набувають індивідуальні характеристики її членів (особистісні якості) та внутрішньокорпоративні стосунки. Пояснюючи роль останніх, І. Шавкун зазначає, що «незважаючи на індивідуалізацію свідомості і поведінки людини, вона була і залишається істотою соціальною, частиною первинного групового середовища. Причому людина не просто відчуває на собі вплив цих груп, але тільки в них і через них отримує значну частину інформації про зовнішній світ і організовує свою поведінку, орієнтуючись на групові стандарти і цінності. Разом декілька осіб можуть досягти результатів, яких навіть ціною неймовірної напруги сил ніколи не може досягти людина поодиноці... Робота в колективі, в групі благотворно позначається на результаті, на індивідуальній ефективності. При спільній діяльності ідентичні проблеми вирішуються

краще, ніж при їх індивідуальному вирішенні, оскільки в групі індивід здійснює менше помилок і демонструє вищу швидкість виконання завдань» [6, с. 218]. Дослідниця вказує, зокрема, на прояв у практиці командної діяльності ефекту соціальної фасилітації, коли сам факт присутності інших людей активізує індивіда, позитивно впливаючи на його ефективність.

Водночас, варто звернути увагу й на те, що команда може за певних умов програвати від наявності в її складі осіб, які, хоч і не безпідставно, вважають себе настільки висококласними професіоналами, що набагато компетентніші за своїх співробітників, тож і не повинні адаптуватися до них. Командне середовище не може бути місцем змагань і самоствердження заради самоствердження, інакше активність сильних працівників спрямовуватиметься не на спільні, а на особисті цілі, а слабші, замість отримувати в процесі співпраці стимули для саморозвитку і самовдосконалюватися, змушені будуть захищати своє право на суб'єктність. Тому керівник повинен всіяко впроваджувати до норм внутрішньокорпоративної взаємодії положення про особистісну рівність працівників незважаючи на функціональні відмінності, компетентність, досвід тощо.

Нам імпонує думка Р. Белбіна щодо наявності в кожній ефективно працюючій команді низки ролей, необхідних для цілісного забезпечення її продуктивної діяльності [7]: голова, мислитель, дослідник ресурсів, оцінювач, спеціаліст, формувальник, колективіст, виконавець. Звичайно, кожній з цих ролей не тільки притаманні різні завдання, але вони потребують оволодіння різними моделями внутрішньокорпоративної поведінки. Змінність і поєднуваність ролей у команді є запорукою того, що в учасників команди не фіксуватимуться рольові переваги та обмеження як постійні, незмінні; розвиватимуться рефлексивні навички; розширюватимуться можливості для формування нових компетентностей і вдосконалення вже набутих; надаватиметься змога для самовияву в новій діяльній сфері, стимулюватиметься прагнення освоїти її швидше і краще, на рівні, який відповідає вимогам командної взаємодії, тощо. Водночас, взаємодоповнюваність цих ролей полягає в тому, що, аби виконувати одну з них, треба щоб хтось виконував і інші. Забезпечення безумовного права працівника будь-якого рівня на самоактуалізацію в професійній діяльності вимагає від нього також усвідомлення, що аналогічне право має кожен його співробітник, яку б посаду він не займав, і що процес самоактуалізації членів команди, як ніякої іншої професійної спільноти, характеризується взаємозалежністю. Такі переконання, як і вміння успішно взаємодіяти, мають формуватися у майбутнього фахівця в період набуття ним професійної освіти, що зумовлює застосування відповідного педагогічного інструментарію, насамперед, при підготовці менеджерів.

Отже, важливою передумовою ефективного управління в команді, що базується на засадах акмеологічного і синергетичного підходів, бачимо акмеологічну компетентність менеджера. Ми обстоюємо необхідність

комплексної підготовки майбутнього менеджера до забезпечення всім суб'єктам взаємодії (з собою включно) умов для професійної самоактуалізації, що позиціонується як процес, у ході якого «розвивається соціально конструктивна життєва позиція, що передбачає усвідомлення необхідності творчої взаємодії з соціальним середовищем на основі прийняття особистістю відповідальності за побудову власного життя, ставлення до оточуючих як до суб'єктів життя, а не засобів досягнення власних цілей» [8]. Елементи такої підготовки спостерігаємо при викладанні більшості дисциплін, що вивчаються майбутніми менеджерами, але, на наш погляд, має сенс уводити до освітньої програми освітній компонент, який би інтегрував ці елементи і акцентував базові концептуальні засади особистісно-професійного розвитку членів команди.

Другою передумовою успішного управління в окреслених умовах розглядаємо лідерство як здатність керівника забезпечувати цілісний та диференційований вплив на членів команди. Дієвість лідерства базується на здатності визначати найважливіші риси особистості підлеглих, уміння поставити себе на їхнє місце, здійснити всебічний аналіз ситуації, усвідомлювати найближчі і віддалені наслідки своїх дій тощо, не обмежуючись загальним контекстом взаємодії, проникаючи в сферу міжособистісного й особистого. Підтримуючи в підлеглих прагнення до самовдосконалення, вселяючи в них упевненість, усвідомлення необхідності тих чи інших дій, лідер сам демонструє ці якості. Так, багато з них розвинулися ще в дитячому та підлітковому віці, і саме цим почасти пояснюється вибір юнаками й дівчатами галузі «Управління та адміністрування». Проте саме на етапі професійної підготовки актуалізується дуже важливий запит – професійно детермінованого самоаналізу. В ході практичних занять, індивідуальних співбесід з викладачем, при виконанні магістерського дослідження тощо здобувач освіти повинен отримувати коректно подану, але об'єктивну інформацію, узгоджену з науковою теорією управління, щодо своїх потенційних можливостей та ймовірних проблем, над усуненням яких має сенс працювати саме зараз, до того, як розпочнеться остаточна професійна діяльність.

Врешті, щоб управлінські впливи були дієвими, ми бачимо необхідність надання їм морально-етичної привабливості й наполягаємо на розвитку в майбутнього менеджера позитивного соціального мислення.

Позитивне мислення, про яке нині пише чимало просоціально зорієнтованих дослідників, не є виключно особистісно значущою характеристикою людини, оскільки воно має проявлятися в способах організації нею контактів з іншими людьми, у змісті цілей, які вона при цьому ставить, і у способах їхнього досягнення. Учені наголошують на важливості розуміння цього явища «не як відмови від усвідомлення чогось небажаного, неприємного, що, в дійсності, все одно присутнє в житті. Насправді позитивне мислення постає інструментом подолання цього небажаного, усунення психологічних бар'єрів,

які стоять на заваді боротьби з ним чи переосмислення його ролі у своїй долі, зменшення енергетичних та інших затрат на переживання несуттєвих у дійсності проблем та негараздів» [9, с. 269]. Але в контексті нашого дослідження варто говорити про феномен «позитивне соціальне мислення», під яким розуміємо «засіб конструктивної адаптації людини до соціального середовища, в якому вона опинилася. Таке мислення визначає здатність оперативно виокремлювати позитивні риси оточуючих, успішно комунікувати, налагоджувати взаємодію з ними на гуманістичних засадах. Воно базується на впевненості в безумовному існуванні конструктивної моделі взаємин і в своїй здатності таку модель вибудувати. У більш широкому розумінні позитивне соціальне мислення постає засобом конструктивного освоєння соціального простору» [9, с. 269]. Керівник, у якого воно не сформоване, часто безпорадний у своїх діях, не бачить у особистості окремих підлеглих опори для реалізації важливих рішень. Але й будь-який працівник, схильний до соціального песимізму, збіднює себе і в особистому, і в професійному плані, не знаходячи навколо себе людей, у яких можна чомусь навчитися, знайти необхідну підтримку чи самому надати її, переконуючись у власних можливостях і розширюючи їх.

Водночас, проведене авторським колективом дослідження свідчить, що здобувачі вищої освіти не завжди усвідомлюють залежність перспектив своєї самоактуалізації в професійній діяльності від взаємодії з колегами, співробітництва з ними. Більше того, близько 80% опитаних здобувачів освіти, що навчаються на 2-3 курсах бакалаврату зі спеціальності «Менеджмент», неохоче співпрацюють з одногрупниками, воліючи самотужки виконати надані їм з навчальною метою завдання проєктного змісту, і при більш детальному з'ясуванні бачимо, що для такої співпраці бракує не тільки бажання та комунікативних навичок, а насамперед знань про оточуючих, розуміння, що вони собою являють як особистості і як, умовно кажучи, «колеги».

З року в рік, починаючи з вступників набору 2021 року, які першими отримали досить відчутний за часом досвід індивідуалізованих форм навчання внаслідок епідемії коронавірусу та пов'язаного з нею карантину, – відчуженість, автономізація студентів зростають. Посилюючись відразу після вступу, інтерес до одногрупників як людей, з якими доведеться працювати поруч впродовж чотирьох років, потроху спадає, а прагнення спільно вирішувати навчальні завдання, займатися позааудиторною творчою, дослідницькою діяльністю не виникає в більшості випадків взагалі (виняток становить, за спостереженнями, тільки волонтерство, яке, зазвичай, організується досить чітко і сприймається як обов'язок). У цих умовах самоактуалізація майбутніх фахівців як засіб і мета особистісно-професійного зростання не отримує належної соціально підкріпленої мотивації, і принцип «Кожен сам за себе» не знаходить необхідного спростування.

Окреслена проблема потребує нині глибшого вивчення як із психолого-педагогічних, так і з управлінських позицій, оскільки, як показує практика, перспективи її спонтанного вирішення після припинення заходів вимушеного тривалого вилучення школярів і студентської молоді із середовища, де вони освоювали навички взаємодії в спільній діяльності, видаються досить сумнівними. Для цього необхідний як певний час, так і цілеспрямовані зусилля, завдяки яким професійна взаємодія для переважної більшості керівників та рядових працівників стане особистісною цінністю, засобом самоактуалізації без відкритого чи потенційного міжособистісного протистояння.

Висновок. Проблема готовності до взаємодії і співробітництва як головної умови ефективності команди – однієї з перспективних організаційних форм професійної діяльності в сучасному світі – набуває сьогодні нових граней і, як свідчить реальність, потребує від науково-педагогічних працівників пошуку компенсаційних інтерактивних засобів навчання, завдяки яким формувалося б соціально позитивне мислення як глибинне моральне підґрунтя співпраці при вирішенні спільних завдань. Маємо говорити не тільки про підготовку менеджерів, здатних впливати на стосунки в команді і врівноважувати їх на засадах взаємоповаги і взаємопідтримки, а й розглядати проблему в контексті всезагальної здатності до взаємодії, розуміння значення синергії для досягнення спільних цілей та власної самоактуалізації в професійній діяльності як назрілої вимоги до кожного здобувача вищої освіти. Пошук дієвих засобів напрацювання у школярів та молоді навичок командної взаємодії як контексту свого особистісно-професійного розвитку розглядаємо як перспективу наших подальших досліджень.

Література:

1. Воляннюк, Н.Ю., Ложкін Г.В., Фомич М.В. Командна згуртованість як соціально-психологічний феномен // Науковий журнал Габітус. 2022. Вип. 36. С. 255-259.
2. Гуцуляк Н.П., Сініченко А.В. Сучасні технології командотворення: формування «суперкоманд» для підвищення ефективності персоналу в період невизначеності // Економіка та суспільство. 2021. Вип. 34.
3. Яцура М.М. Акмеологічний підхід у формуванні професійної культури майбутніх менеджерів: теоретичні та методичні засади // Духовність особистості: методологія, теорія і практика. 2024. №2. С. 235-245.
4. Чудакова В.П. Путівник дослідження складових мотиваційної компетентності: мотивів і мотивації з метою професійного самовизначення // Освіта та розвиток обдарованої особистості. 2019. №3. С. 52-60.
5. Бондар А.Я., Макаренко Н.Г. Самореалізація творчого потенціалу людини: акмеологічний підхід. <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/98b38b40-f5d2-44cd-8b7c-65b30dc894ea/content>
6. Шавкун І.Г. Командний менеджмент: аксіологічний вимір/ Гуманітарний вісник ЗДА. 2010. Вип. 42. С. 218-226.
7. Муха Р.А. Команда, її сутність та особливості розвитку // Ефективна економіка. 2015. №8. <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4253>

8. Емішянц О.Б. Психологічні особливості самоактуалізації особистості в залежності від типу сім'ї: повної/неповної // Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки. 2013. Випуск 18. <https://soc.univ.kiev.ua/sites/default/files/library/elopen/aktprob.18.131.pdf>

9. Жданова-Неділько О.Г., Важеніна І.Л., Білай Д.В., Альберт В.Д. Формування позитивного соціального мислення суб'єктів освітнього середовища як шлях до психологічної безпеки та протидії деструктивним конфліктам //Проектування безпечного середовища інноваційний підхід: колективна монографія. Полтава: Астроя. 2023. С. 269-291.

References:

1. Volianiuk, N. Yu., Lozhkin H. V., Fomych M. V. (2022). Komandna zghurtovanist yak sotsialno-psykholohichniy fenomen [Team cohesion as a socio-psychological phenomenon]. *Naukovyi zhurnal Habitus*. Iss. 36. [in Ukrainian].

2. Hutsuliak, N.P.& Sinichenko, A.V. (2021). Suchasni tekhnolohii komandotvorennia: formuvannia «superkomand» dlia pidvyshchennia efektyvnosti personalu v period nevyznachenosti [Modern team-building technologies: formation of "superteams" to inform the effectiveness of personnel in a period of uncertainty]. *Ekonomika ta suspilstvo*. Iss. 34 [in Ukrainian].

3. Yatsura, M.M. (2024). Akmeolohichniy pidkhid u formuvanni profesiinoyi kultury maibutnikh menedzheriv: teoretychni ta metodychni zasady [Acmeological approach in the formation of professional culture of future managers: theoretical and methodological foundations]. *Dukhovnist osobystosti: metodolohiia, teoriia i praktyka*. №2. [in Ukrainian].

4. Chudakova, V.P. (2019). Putivnyk doslidzhennia skladovykh motyvatsiinoyi kompetentnosti: motyviv i motyvatsii z metoiu profesiinoho samovyznachennia [Guide to the study of the components of motivational competence: motives and motivation for the purpose of professional self-determination]. *Osvita ta rozvytok obdarovanoi osobystosti*. №3. [in Ukrainian].

5. Bondar, A.Ia. & Makarenko, N.H. Samorealizatsiia tvorchoho potentsialu liudyny: akmeolohichniy pidkhid [Self-realization of a person's creative potential: an acmeological approach]. <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/98b38b40-f5d2-44cd-8b7c-65b30dc894ea/content> [in Ukrainian].

6. Shavkun, I. H. (2010). Komandnyi menedzhment: aksiolohichniy vymir [Team management: axiological dimension]. *Humanitarnyi visnyk ZDIA*. Iss. 42. [in Ukrainian].

7. Mukha, R.A. (2015). Komanda, yii sutnist ta osoblyvosti rozvytku [The team, the essence and features of development]. *Efektyvna ekonomika*. №8. <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4253> [in Ukrainian].

8. Emishians, O.B. (2013). Psykholohichni osoblyvosti samoaktualizatsii osobystosti v zalezhnosti vid typu simi: povnoi/nepovnoi [Psychological features of self-actualization of the individual depending on the type of family: complete/incomplete]. *Aktualni problemy sotsiolohii, psykholohii, pedahohiky*. Vypusk 18. <https://soc.univ.kiev.ua/sites/default/files/library/elopen/aktprob.18.131.pdf> [in Ukrainian].

9. Zhdanova-Nedilko, O.H., Vazhenina, I.L., Bilai, D.V., Albert, V.D. (2023). Formuvannia pozytyvnoho sotsialnoho myslennia subiektiv osvitnoho seredovyscha yak shliakh do psykholohichnoi bezpeky ta protydii destruktivnym konfliktam [The formation of positive social thinking of the subjects of the educational environment as a way to psychological safety and countering destructive conflicts]. *Proiektuvannia bezpechnoho seredovyscha innovatsiinoyi pidkhid: kolektivna monohrafiia*. Poltava: Astraiia. 2023. [in Ukrainian].

УДК 005.8:005.33:334

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11\(39\)-338-350](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11(39)-338-350)

Ільчук Павло Григорович доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри, Національний університет «Львівська політехніка», вул. Степана Бандери 12, м. Львів, 79013, тел.: (097)942-83-25, <https://orcid.org/0000-0003-4636-2309>

Суховарова-Жорнова Ірина Анатоліївна магістр кафедри управління проектами, Національний університет «Львівська політехніка», вул. Степана Бандери 12, м. Львів, 79013, тел.: (068)096-82-86, <https://orcid.org/0009-0008-3236-8316>

Коць Олексій Романович бакалавр кафедри інформаційних систем і мереж, Національний університет «Львівська політехніка», вул. Степана Бандери 12, м. Львів, 79013, тел.: (066) 750-38-28, <https://orcid.org/0009-0001-0589-3130>

ОСОБЛИВОСТІ УПРАВЛІННЯ РИЗИКАМИ В ПРОЕКТАХ, ЯКІ РЕАЛІЗУЮТЬСЯ НА ЗАСАДАХ ПУБЛІЧНО-ПРИВАТНОГО ПАРТНЕРСТВА

Анотація. Ключовим критерієм, який характеризує публічно-приватне партнерство є проектна діяльність, в межах реалізації якої обидві групи партнерів (як публічні так і приватні) стикаються з широким спектром ризиків. Базовою концепцією функціонування публічно-приватного партнерства є те, що співпраця держави та приватного бізнесу створює синергетичний ефект, у результаті якого не просто підвищується якість продуктів проектів, а взагалі, часто, створення таких продуктів, у принципі стає можливим. Оскільки одна група партнерів, як правило, обмежена у ресурсах, тоді як інша група партнерів обмежена у можливостях. І для обидвох груп партнерів реалізація таких проектів є взаємовигідною. Однак, навіть ризики обох груп партнерів публічно-приватного партнерства мають різну природу і є взаємо суперечливими. Адже, якщо публічні партнери, в основному ризикують репутацією, темпами розвитку громад і територій, а також їхніми перспективами розвитку (і значно в меншій мірі ресурсами), то приватні партнери, в першу чергу, ризикують ресурсами (і у значно меншій мірі – репутацією). Це і спричиняє різну мотивацію участі суб'єктів у проектах публічно-приватного партнерства та формування різних систем управління ризиками для окремих груп таких партнерів. У дослідженні ідентифіковано ризики проектів, які реалізуються на засадах публічно-приватного партнерства та запропонована їхня класифікація.

Також конкретизовано та запропоновано окремі рекомендації щодо удосконалення методів управління ризиками партнерів приватного сектору, а також наведено окремі рекомендації щодо моделювання систем розподілу проектних ризиків між партнерами публічно-приватного партнерства із врахуванням часового та фінансового критеріїв. Застосування запропонованих у дослідженні підходів до розподілу ризиків партнерів у проектах, які реалізуються на публічно-приватних засадах, забезпечить оптимізацію управління ризиками.

Ключові слова: управління проектами, ризик, проектні ризики, ризики партнерів публічно-приватного партнерства, публічно-приватне партнерство, ефективність проектів

Ilchuk Pavlo Hryhorovych Doctor of Science Economics, professor, Head of the department, Lviv Polytechnic National University, St. Stepan Bandera 12, Lviv, 79013, tel.: (097)942-83-25, <https://orcid.org/0000-0003-4636-2309>

Sukhovarova-Zhornova Iryna Anatoliivna Master of the Management Technologies' Department, Lviv Polytechnic National University», St. Stepan Bandera 12, Lviv, 79013, tel.: (068) 096-82-86, <https://orcid.org/0009-0008-3236-8316>

Kots Oleksii Romanovych bachelor of Information Systems and Networks Department, Lviv Polytechnic National University, St. Stepan Bandera 12, Lviv, 79013, tel.: (066) 750-38-28, <https://orcid.org/0009-0001-0589-3130>

FEATURES OF RISK MANAGEMENT OF PROJECTS IMPLEMENTED ON THE BASIS OF PUBLIC-PRIVATE PARTNERSHIP

Abstract. The key criterion characterizing a public-private partnership is project activity, within the scope of which both groups of partners (both public and private) face a wide range of risks. The basic concept of the operation of public-private partnerships is that the cooperation of the state and private business creates a synergistic effect, because of which not only the quality of project products increases, but in general, often, the creation of such products becomes possible in principle. Because one group of partners is typically resource-constrained, while another group of partners is capacity-constrained. And for both groups of partners, the implementation of such projects is mutually beneficial. However, even the risks of both groups of partners of a public-private partnership have a different nature and are mutually contradictory. After all, if public partners mainly risk reputation, development rates of communities and territories, as well as their development prospects (and to a much lesser extent resources), then private partners, first of all, risk resources (and to a much lesser extent – reputation). This causes different motivations for the participation of subjects in public-private partnership projects

and the formation of different risk management systems for certain groups of such partners. The research identified the risks of projects implemented on the basis of public-private partnership and proposed their classification. Separate recommendations for improving the risk management methods of private sector partners are also specified and proposed, as well as separate recommendations for modeling project risk distribution systems between public-private partnership partners, taking into account time and financial criteria. The application of the approaches proposed in the study to the distribution of partner risks in projects implemented on a public-private basis will ensure optimization of risk management.

Keywords: project management, risk, project risks, risks of public-private partnership partners, public-private partnership, project effectiveness

Постановка проблеми. Публічно-приватне партнерство, як унікальний вид об'єднання ресурсів та можливостей вирізняється надзвичайно широким спектром методів розподілу ризиків. Адже публічні партнери, як правило володіють значними адміністративними ресурсами та обмеженими фінансовими можливостями, тоді як приватні партнери (якщо узагальнювати) – володіють значними фінансовими ресурсами, є фінансово стійкими та прагнуть до активного розвитку. Тому такий різноплановий спектр необхідних суб'єктів та інструментів для управління ризиками у проектах, які реалізуються на публічно-приватних засадах і підвищує ефективність такого управління ризиками. Саме широкий спектр суб'єктів, котрі залучаються до системи управління ризиками проектів, які реалізуються на публічно-приватних засадах, і створює додаткові засади успіху та уникнення чи мінімізації ризиків. Також значна кількість суб'єктів має можливість використовувати різноманітні інструменти управління ризиками. А отже дослідження у сфері управління ризиками проектів, які реалізуються на публічно-приватних засадах, є надзвичайно актуальними з точки зору важливості впливу на економіку (внаслідок масштабності та важливості таких проектів) та з точки зору необхідності врахування значної кількості особливостей застосування тих чи інших інструментів управління проектними ризиками.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розподіл ризиків у проектах, які реалізуються на публічно-приватних засадах між партнерами, які представляють публічний сектор та партнерами, які представляють приватний сектор, завжди викликав занепокоєння серед практиків і політиків. Стандартним приписом є те, що кожен ризик має розподілятися на ту сторону, яка найкраще здатна ним керувати.

Загальні проблеми управління ризиками публічно-приватного партнерства досліджені Жулин О. [4], Ковтун М. [5], Набока К. [8], Островський І. та ін. [9], Ярошенко Л. [10]. Дослідники у цих працях розробляють загальні рекомендації щодо управління ризиками на різних фазах проектів та

акцентують увагу на управлінні ризиками, які властиві виключно проектам публічно-приватного партнерства (ризиками, які виникають під час співпраці державних органів та приватного бізнесу). Важливими є дослідження щодо бар'єрів ініціації та окремо, бар'єрів реалізації проектів на засадах публічно-приватного партнерства. Зокрема, Мостовий В.О. [7] ідентифікував основні бар'єри та розробив механізм зниження рівня перешкод, що впливають на публічно-приватне партнерство. Також існують і дослідження в окремих вузькоспеціалізованих напрямках у сфері управління ризиками проектів, які реалізуються на засадах публічно-приватного партнерства. Зокрема Легенчук С. та інші [6] досліджували елементи організації бухгалтерського обліку в частині регулювання ризиків публічно-приватного партнерства та розробили класифікацію ризиків, яка враховує принцип найоптимальнішого контролю ризиків одним із партнерів. Одним із найбільш цікавих напрямів досліджень у сфері управління ризиками таких проектів є економіко-математичне моделювання. Моделювання розподілу ризиків між партнерами під час публічно-приватного партнерства здійснювали багато науковців, зокрема Engel et al. [3], Akomea-Frimpong et al. [10], Dugal M. та Shalini R. [2].

Однак, не зважаючи на широкий спектр досліджень у сфері управління ризиками проектів, які реалізуються на публічно-приватних засадах, не в достатній мірі ідентифіковані та охарактеризовані окремі ризики саме окремих груп партнерів (як публічних, так і приватних), а також моделювання систем розподілу ризиків між партнерами у таких проектах потребує удосконалення у зв'язку зі змінами як елементів нормативно-законодавчого регулювання, так і ринкових умов.

Мета статті. Метою є уточнення та ідентифікація ризиків окремих груп партнерів проектів, які реалізуються на засадах публічно-приватного партнерства та моделювання систем розподілу ризиків між партнерами у таких проектах. Окремими завданнями дослідження, необхідними для досягнення мети є уточнення особливостей проектної діяльності під час реалізації публічно-приватного партнерства, ідентифікація ризиків проектів, які реалізуються на засадах публічно-приватного партнерства та класифікація таких ризиків, конкретизація та удосконалення методів управління ризиками партнерів приватного сектору а також розроблення рекомендацій щодо моделювання систем розподілу проектних ризиків між партнерами публічно-приватного партнерства із врахуванням часового та фінансового критеріїв.

Виклад основного матеріалу. Вибір методу розподілу ризиків значною мірою залежить від можливостей як публічних, так і приватних партнерів управляти цими ризиками. Сама природа розподілу таких ризиків завжди була суперечливою, адже якщо публічні партнери, в основному ризикують репутацією, темпами розвитку громад і територій, а також їхніми перспективами розвитку (і значно в меншій мірі ресурсами), то приватні партнери, в першу чергу, ризикують ресурсами (і у значно меншій мірі – репутацією).

Вихідна ситуація для моделювання розподілу ризиків між партнерами під час публічно-приватного партнерства виглядає таким чином: партнери публічного сектору укладають контракт з партнерами приватного сектору для будівництва, експлуатації чи обслуговування певного проекту. Інвестиції обох груп партнерів, як правило, є початковими і, в подальшому, партнери не несуть жодних інвестиційних витрат. Унікальність ситуації створюється тим, що проект реалізується в умовах невизначеності, а попит на продукт проекту є абсолютно нееластичним, екзогенним і стохастичним.

Однак і ризики партнерів публічного сектору і ризики партнерів приватного сектору прямо залежать від ризиків самих проектів, які реалізуються на засадах публічно-приватного партнерства.

До основних ризиків проектів, які реалізуються на засадах публічно-приватного партнерства можна віднести:

1. Фінансові ризики:

1.1. Недостатнє фінансування: невдача у залученні необхідних коштів для реалізації проекту.

1.2. Зміна процентних ставок: коливання процентних ставок можуть вплинути на вартість кредитів.

1.3. Курс валют: валютні коливання можуть вплинути на проекти, що залежать від іноземних інвестицій або доходів.

1.4. Непередбачені витрати: виникнення додаткових витрат, які не були враховані на етапі планування.

2. Операційні ризики

2.1. Затримки у виконанні робіт: відставання від графіку реалізації проекту через різні причини.

2.2. Проблеми з постачанням: відсутність або затримка постачання необхідних матеріалів і обладнання.

2.3. Технічні несправності: поломки або несправності обладнання, що може вплинути на хід реалізації проекту.

2.4. Ризики продуктивності (нездатність використовувати ресурси із плановим рівнем продуктивності).

3. Юридичні ризики

3.1. Зміни у законодавстві: нові закони або зміни в існуючих можуть вплинути на проект.

3.2. Судові позови: можливі судові справи з учасниками проекту або третіми сторонами.

3.3. Регуляторні зміни: зміни у вимогах регуляторів можуть вимагати додаткових витрат або змін у проекті.

4. Політичні ризики

4.1. Зміна уряду: зміна політичного керівництва може вплинути на підтримку проекту.

4.2. Політична нестабільність: війни, революції та інші форми політичної нестабільності.

4.3. Корупція: непрозорі процедури та хабарництво можуть вплинути на успіх проекту.

5. Екологічні ризики

5.1. Природні катастрофи: землетруси, повені, урагани та інші природні катастрофи.

5.2. Екологічні вимоги: вимоги щодо охорони навколишнього середовища можуть збільшити вартість проекту або затримати його реалізацію.

6. Соціальні ризики

6.1. Громадська думка: негативне ставлення місцевого населення може вплинути на реалізацію проекту.

6.2. Соціальні протести: можливі протести та демонстрації проти проекту.

7. Технологічні ризики

7.1. Технологічна застарілість: використання застарілих технологій може вплинути на ефективність проекту.

7.2. Інноваційні невдачі: нові технології можуть не відповідати очікуванням або вимогам.

8. Комерційні ризики

8.1. Попит на продукцію або послуги: невідповідність між очікуваним та реальним попитом.

8.2. Конкуренція: вплив конкурентів на ринку.

9. Управлінські ризики

9.1. Неefективне управління: недоліки у менеджменті можуть призвести до провалу проекту.

9.2. Конфлікти між партнерами: внутрішні конфлікти між учасниками проекту.

10. Ризики безпеки

10.1. Загроза тероризму: можливі терористичні акти, що можуть вплинути на реалізацію проекту.

10.2. Кібератаки: Загроза з боку кіберзлочинців.

11. Репутаційні ризики

11.1. Втрата довіри: негативний вплив на репутацію залучених сторін може вплинути на проект.

11.2. Розуміння та управління цими ризиками є ключовими для успішної реалізації проектів на засадах публічно-приватного партнерства.

І, якщо ризики партнерів публічного сектору доволі слабо піддаються управлінню окремо, без прямого взаємозв'язку із ризиками проектів, то для управління ризиками партнерів приватного сектору існує широкий спектр методів та інструментів. Такими методами управління ризиками партнерів приватного сектору можуть бути:

1) гарантування виконання конкретних показників для партнерів приватного сектору (інструмент гарантії):

- гарантії мінімального доходу (у випадку, якщо фактичні показники прибутковості проекту суттєво відрізняються від планових, партнери приватного сектору отримують, попередньо визначений у договорі, мінімальний прибуток);
- гарантії компенсації збитків внаслідок настання форс-мажорних подій, що не підлягають страхуванню;
 - 2) страхування;
 - 3) впровадження маркетингових заходів для впливу на попит на продукт проекту.

Інструмент гарантій мінімального доходу, як правило поєднується із інструментом встановлення верхньої межі доходу, який отримується SPV або партнерами приватного сектору. У своїй більшості проекти, які реалізуються на публічно-приватних засадах мають значну соціальну складову, часто є інфраструктурними і їхня оцінка часто напряму залежить від громадської думки. Тому для партнерів публічного сектору важливо забезпечити такі параметри ефективності діяльності SPV (проектів), які б позитивно були сприйняті громадськістю. Якщо, наприклад, якийсь проект буде високоприбутковим, населення може вважати, що приватний бізнес заробляє значні прибутки, використовуючи їхні ресурси або населення сплачує занадто велику плату за такі послуги.

Саме тому, доволі часто, партнери публічного сектору, гарантуючи партнерам приватного сектору або беззбиткову діяльність або безумовне отримання мінімального прибутку, використовують інструмент встановлення верхньої межі доходу, який отримується SPV або партнерами приватного сектору, що убезпечує партнерів публічного сектору від негативних наслідків негативної оцінки рівня прибутковості проектів, які реалізуються на публічно-приватних засадах.

Тому, можна стверджувати, що система розподілу ризиків між обома сторонами публічно-приватного партнерства, у своєму ідеальному стані, характеризується двома порогами: верхньою межею доходу та гарантією мінімального доходу. І саме ці показники доволі часто слугують основним критерієм тривалості договору із реалізації проекту на засадах публічно-приватного партнерства. Така система розподілу ризиків є доволі вигідною для обох сторін такого партнерства. Адже партнерам, які представляють публічний сектор не потрібно забезпечувати обслуговування продукту проекту та здійснювати загальне управління. Тоді як для партнерів, які представляють приватний сектор, створено усі умови для отримання ними планових фінансових результатів і у них є усі перспективи скористатись такими умовами. У випадку, якщо партнери, які представляють приватний сектор не досягають планових фінансових результатів впродовж певного періоду, у них є можливості у наступних періодах, адже ніхто не припиняє дію

договору публічно-приватного партнерства. Тому, якщо дисконтований дохід, отриманий під час реалізації проекту внаслідок продажу продукту проекту (надання відповідних послуг) перевищує обмеження за таким доходом, то дія контракту публічно-приватного партнерства припиняється, адже досягнуто такого обмеження. З іншого боку, може виникнути ситуація, що такий дохід під час реалізації проекту на засадах публічно-приватного партнерства ніколи не досягне гарантованого мінімального рівня (впродовж певного періоду, якщо це передбачене договором публічно-приватного партнерства), у такому випадку партнеру (партнерам), які представляють приватний сектор буде компенсована різниця між рівнем поточного доходу та гарантованим мінімальним рівнем. І, нарешті, може скластись унікальна ситуація (коли у договорі публічно-приватного партнерства критерій доходу, отриманого партнерами, які представляють приватний сектор, є єдиним), коли рівень доходу під час реалізації проекту на засадах публічно-приватного партнерства буде знаходитись між обома пороговими значеннями. У такому випадку, концесія може тривати безкінечно, і, звичайно, партнери, які представляють приватний сектор, не отримують субсидії. Однак, як правило, у договорах публічно-приватного партнерства встановлюються обидва критерії, і часовий (щодо граничної тривалості договору) і фінансовий (щодо граничних рівнів доходу).

Така збалансованість та, у певному сенсі, саморегульованість системи розподілу ризиків між сторонами у публічно-приватному партнерстві дозволяє партнерам, які представляють публічний сектор створити систему конкуренції серед партнерів, які представляють приватний сектор, щодо їхньої участі у таких партнерствах.

Ці 2 критерії участі у публічно-приватних партнерствах (часовий (щодо граничної тривалості договору) і фінансовий (щодо граничних рівнів доходу) також можуть бути предметом торгу (дискусії, конкуренції) для партнерів, які представляють приватний сектор. До прикладу, партнер (партнери), які представляють публічний сектор оголошують конкурс на найвигідніше поєднання цих критеріїв у майбутньому договорі публічно-приватного партнерства. Таким чином, партнер (партнери), які представляють публічний сектор приймають пропозицію участі від тих партнерів, які представляють приватний сектор, які погодились на найнижчий максимальний рівень доходу та найнижчий граничний рівень доходу. У випадку високого попиту серед партнерів, які представляють приватний сектор щодо участі у проектах публічно-приватного партнерства такий метод проведення конкурсів може суттєво збільшити економічну вигоду для партнерів, які представляють приватний сектор. Одночасно, такий конкурс не вимагає від партнерів, які представляють публічний сектор, отримання інформації про обсяг інвестиційних витрат або політику управління ризиками партнерів, які представляють приватний сектор. По замовчуванню приймається, що всі

потенційні учасники проектів, які реалізуються на публічно-приватних засадах, можуть забезпечити належну якість продукту проекту.

Загалом, вищеописана ситуація, і насамперед, система отримання партнерами, які представляють публічний сектор, економічної вигоди, піддається економічному моделюванню. Загалом, для партнерів публічного сектору реалізація проектів на публічно-приватних засадах є вигідною з того міркування, що інвестиції для створення продукту проекту є мінімальними або відсутніми. Тобто економічний зміст такої економічної вигоди можна виміряти таким способом:

$$E_{\text{впп}} = I_{\text{max}} - I_{\text{пп}}, \text{ де:} \quad (1)$$

$E_{\text{впп}}$ – економічна вигода партнерів публічного сектору, грн.;

I_{max} – максимальні інвестиції, необхідні для створення продукту проекту, грн.;

$I_{\text{пп}}$ – інвестиції партнерів публічного сектору, грн.

Однак, в подальшому, партнери публічного сектору відмовляються від отримання плати за користування продуктом проекту від населення або юридичних осіб впродовж певного часу. Тому важливо, щоб така плата не перевищувала таку економічну вигоду:

$$E_{\text{впп}} = I_{\text{max}} - I_{\text{пп}} \geq F_{ee} \quad (2)$$

F_{ee} – плата за користування продуктом проекту від населення або юридичних осіб, грн.

Така плата за користування населенням або юридичними особами продуктом проекту буде отримуватись партнерами, які представляють приватний сектор впродовж певного періоду часу, а отже доцільно застосувати метод дисконтування:

$$F_{ee} = \sum_{t=p}^s \frac{F_{ee \text{ річн}}}{(1+k)^t}, \text{ де:} \quad (3)$$

p – часовий момент введення в дію продукту проекту (момент відліку початку окупності проекту);

s – часовий момент завершення дії договору публічно-приватного партнерства (момент завершення отримання партнерами приватного сектору плати за користування продуктом проекту від населення або юридичних осіб);

$F_{ee \text{ річн}}$ – плата за користування продуктом проекту від населення або юридичних осіб, отримана впродовж року, грн.;

k – дисконтна ставка.

Таким чином, формулу економічної вигоди можна представити у такій формі:

$$E_{\text{впп}} = I_{\text{max}} - I_{\text{пп}} \geq \sum_{t=p}^s \frac{F_{ee \text{ річн}}}{(1+k)^t}, \quad (4)$$

Також під час розрахунку економічної вигоди для партнерів, які представляють публічний сектор доцільно врахувати ще 2 чинники, один з яких виступає в ролі негативного ризику – гарантії мінімального доходу та гарантії компенсації збитків внаслідок настання форс-мажорних подій, що не підлягають страхуванню, а другий – обмеження максимального доходу, виступає у ролі позитивного або нейтрального чинника:

$$E_{\text{впп}} \in (\Gamma_{\text{мд}}, \Gamma_{\text{кс}}, O_{\text{мд}}), \text{ де:} \quad (5)$$

$\Gamma_{\text{мд}}$ – гарантії мінімального доходу, грн.;

$\Gamma_{\text{кс}}$ – гарантії компенсації збитків внаслідок настання форс-мажорних подій, що не підлягають страхуванню, грн.;

$O_{\text{мд}}$ – обмеження максимального доходу, грн.

Також усі ці розрахунки можна звести до єдиного положення:

$$E_{\text{впп}} = I_{\text{max}} - I_{\text{пп}} - F_{\text{еє}} - \Gamma_{\text{мд}} - \Gamma_{\text{кс}} + O_{\text{мд}} \quad (6)$$

Як правило, за класичних умов, економічна вигода для партнерів, які представляють публічний сектор впродовж періоду дії договору публічно-приватного партнерства, практично завжди буде набувати від'ємного значення. І, лише по завершенні дії договору публічно-приватного партнерства та отримання плати за користування продуктом проекту від населення або юридичних осіб значення економічної вигоди буде набувати додатних значень. Насамперед, це пов'язане із необхідністю відшкодування партнерами, які представляють приватний сектор, базових інвестицій у проект, а також бажанням та класичними економічними цілями вищезгаданих партнерів з отримання прибутку від реалізації проекту.

Потрібно зауважити, що під час такого економічного моделювання не враховується, фактично, соціальна доцільність інвестування партнерами, які представляють публічний сектор, у такий проект або вивільнення фінансових ресурсів у результаті встановлення публічно-приватного партнерства та переспрямування вивільнених фінансових ресурсів на інші цілі, які також потребують фінансування на думку населення та/або партнерів, які представляють публічний сектор. Також повністю не береться до уваги сам факт наявності (або скоріше не наявності) повного обсягу необхідних ресурсів у партнерів, які представляють публічний сектор на початку реалізації проектів, а також можливості створення партнерами, які представляють публічний сектор, боргу та вартість його обслуговування в подальшому (адже часто реалізація проектів на засадах публічно-приватного партнерства і відбувається через відсутність у партнерів, які представляють публічний сектор, достатнього обсягу фінансових ресурсів). Крім того, не береться до уваги також обсяги надходжень (податкових та неподаткових) до бюджетів партнерів, які представляють публічний сектор у різні періоди (адже вони можуть коливатись у різні роки) і економія на відмові від інвестування у

проекти у одні періоди є виправданою, натомість така економія або відмова від отримання плати за користування продуктом проекту у інші періоди може бути економічно не вигідною. Лише за таких обмежень можна застосовувати вищезгадану модель.

І загалом, таке економічне моделювання матиме сенс, як і встановлення публічно-приватного партнерства для реалізації проектів, тільки у тому випадку, якщо виконуватиметься одна важлива умова: вартість залучення та обслуговування позикового капіталу (D) (боргу партнерів, які представляють публічний сектор) буде більшою, аніж плата за користування населенням або юридичними особами продуктом проекту, від якої партнери, які представляють публічний сектор, відмовляються в подальшому за умови встановлення публічно-приватного партнерства. Тобто:

$$D = \sum_{t=1}^n \frac{P \cdot i \cdot n}{(1+k)^t}, \text{ де:} \quad (7)$$

n – часовий момент окупності інвестицій;

P – величина залученого капіталу, грн.;

i – процентна ставка за залученим капіталом, %;

$$\sum_{t=1}^n \frac{P \cdot i \cdot n}{(1+k)^t} \geq \sum_{t=p}^s \frac{F_{\text{еє річн}}}{(1+k)^t} \quad (8)$$

Однак, ще раз потрібно наголосити, що критерій економічної вигоди під час реалізації проектів на засадах публічно-приватного партнерства, як правило не працює і практично ніколи не є основним. Загалом теорія оцінювання економічної ефективності проектів на засадах публічно-приватного партнерства схиляється до думки, що одна гривня доходів бюджету (яка може бути використана як потенційні публічні інвестиції) для суспільства вартує більше, ніж одна гривня [3, с. 85]. Це пояснюється втратою для публічних партнерів можливості акумулювання плати за користування продуктом проекту впродовж певного терміну часу (впродовж якого саме партнери, які представляють приватний сектор компенсують власні витрати та забезпечують отримання планових фінансових результатів).

Другий метод управління ризиками партнерів приватного сектору – страхування, є класичним і не вимагає додаткового опису, адже будь-який суб'єкт підприємницької діяльності має можливість застрахувати свої ризики (чи то майнові чи ризики відповідальності) за убезпечити себе від додаткових витрат. Також і третій метод управління ризиками партнерів приватного сектору – впровадження маркетингових заходів для впливу на попит на продукт проекту не потребує додаткового опису. Адже партнери приватного сектору впродовж певного часу, обумовленого договором публічно-приватного партнерства, як правило, отримують дозвіл на самостійне управління продуктом проекту та ціноутворення на послуги, які надаються продуктом проекту. Звичайно, у цьому випадку також можливі певні обмеження, як правило, для максимальної вартості послуг, що надаються

продуктом проекту, але партнери приватного сектору отримують широкий діапазон інструментів (як цінових, так і не цінових) для впливу на попит. Тому такий метод управління ризиками партнерів приватного сектору на нашу думку доцільно виокремлювати.

Висновки. Загалом, відповідно до висновків теоретичних та практичних досліджень у сфері публічно-приватного партнерства, стверджується, що плата користувачами продукту проекту є більш ефективним способом передачі грошей до партнерів, які представляють приватний сектор, оскільки приватний сектор несе менші накладні витрати та має кращий рівень боротьби з корупцією. Також важливо відзначити, що за умов застосування усіх вищезгаданих елементів системи розподілу ризиків у проектах, що реалізуються на засадах публічно-приватного партнерства, партнери, які представляють приватний сектор, фактично є убезпеченими від втрат, адже гарантії мінімального доходу та гарантії компенсації збитків внаслідок настання форс-мажорних подій, що не підлягають страхуванню встановлюються, як правило, на рівні, який забезпечує повернення базових інвестицій.

Завжди необхідно підтримувати баланс між перевагами та ризиками кожної сторони, для досягнення принципу справедливості задоволення інтересів усіх стейкхолдерів. Безумовно, потрібно брати до уваги, що різні стейкхолдери потребують різних стратегій щодо управління ризиками у такій ефективній системі розподілу ризиків. Із застосуванням такого підходу передбачається, що розподіл ризиків партнерів у проектах, які реалізуються на публічно-приватних засадах є оптимальним.

Література:

1. Akomea-Frimpong I. Mitigating Financial Risks in Sustainable Public–Private Partnership Infrastructure Projects: A Quantitative Analysis / I. Akomea-Frimpong, J. Xiaohua, and O. Robert // *Systems*. – 2024. – №12(7). – P. 239.
2. Dugal M. Impact of Risk, Subsidy, and Bid-Criteria on the Private Investment in Public–Private Partnerships in Infrastructure Projects / M. Dugal, R. Shalini // *Journal of Risk and Financial Management*. – 2024. – №17(5). – P. 184.
3. Engel E. The basic public finance of public–private partnerships / E. Engel, R. Fischer, A. Galetovic // *Journal of the European Economic Association*. – 2013. – Volume 11, Issue 1. – P. 83-111.
4. Жулин О. В. Ризики публічно-приватного партнерства в Україні / О. В. Жулин // *Управління проектами, системний аналіз і логістика. Технічна серія*. – 2012. – Вип. 10. – С. 476-480.
5. Ковтун М. Ризики публічно-приватного партнерства в розвитку соціального підприємництва / М. Ковтун // *Актуальні проблеми інноваційної економіки та права*. – 2023. – №3. – С. 65-70.
6. Легенчук С. Управління ризиками публічно-приватного партнерства в межах виконання спільних соціальних програм: обліковий аспект / С.Ф. Легенчук, І.М. Вигівська, Г.Ю. Хоменко // *Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу*. – 2020. – Вип. 1 (45). – С. 41-47.
7. Мостовий В.О. Основні перешкоди впровадження публічно-приватного партнерства в Україні / В.О. Мостовий // *Публічне управління і адміністрування в Україні*. – 2020. – №19. – С. 132-138.

8. Набока К. Проблеми і перспективи державно-приватного партнерства як форми взаємодії влади і бізнесу в Україні / К. Набока // Публічне управління і адміністрування в Україні. – 2023. – №34. – С. 151-157.
9. Островський І. А. Публічно-приватне партнерство як соціальна інновація: переваги та ризики / І. А. Островський, Б. Ю. Юхнов, С. І. Штефан // Ефективна економіка. – 2016. – № 5 [Електронний ресурс] URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4969>
10. Ярошенко Л. Ризики державно-приватного партнерства та управління ними / Л. Ярошенко // Ринок цінних паперів України. – 2018. – №1-2. – С. 57-63.

References:

1. Akomea-Frimpong, I., Xiaohua, J. & Robert, O.-K. (2024). Mitigating Financial Risks in Sustainable Public-Private Partnership Infrastructure Projects: A Quantitative Analysis. *Systems*, 12, №7, 239.
2. Dugal, M. & Shalini, R. (2024). Impact of Risk, Subsidy, and Bid-Criteria on the Private Investment in Public-Private Partnerships in Infrastructure Projects. *Journal of Risk and Financial Management*, 17, №5, 184.
3. Engel, E., Fischer, R., & Galetovic, A. (2013). The basic public finance of public-private partnerships. *Journal of the European Economic Association. Volume 11, Issue 1*, 83-111.
4. Zhulyn, O. V. (2012). Ryzyky publichno-pryvatnoho partnerstva v Ukraini [Risks of public-private partnership in Ukraine]. *Upravlinnia proektamy, systemnyi analiz i lohistyka. Tekhnichna seriia – Project management, system analysis and logistics. Technical series, Vyp. 10*, 476-480.
5. Kovtun, M. (2023). Ryzyky publichno-pryvatnoho partnerstva v rozvytku sotsialnoho pidpriemnytstva [Risks of public-private partnership in the development of social entrepreneurship]. *Aktualni problemy innovatsiinoi ekonomiky ta prava – Actual problems of innovative economy and law, №3*, 65-70.
6. Lehenchuk, S., Vyhivska, I., Khomenko, H. (2020). Upravlinnia ryzykamy publichno-pryvatnoho partnerstva v mezhakh vykonannya spilnykh sotsialnykh prohram: oblikovyi aspekt [Risk management of public-private partnership within the scope of implementation of joint social programs: accounting aspect]. *Problemy teorii ta metodolohii bukhhalterskoho obliku, kontroliu i analizu – Problems of the theory and methodology of accounting, control and analysis, Vyp. 1 (45)*, 41-47.
7. Mostovyi, V.O. (2020). Osnovni pereshkody vprovadzhennia publichno-pryvatnoho partnerstva v Ukraini [The main obstacles to the implementation of public-private partnership in Ukraine]. *Publichne upravlinnia i administruvannia v Ukraini – Public management and administration in Ukraine, №19*, 132-138.
8. Naboka, K. (2023). Problemy i perspektyvy derzhavno-pryvatnoho partnerstva yak formy vzaïemodii vlady i biznesu v Ukraini [Problems and prospects of public-private partnership as a form of interaction between government and business in Ukraine]. *Publichne upravlinnia i administruvannia v Ukraini – Public management and administration in Ukraine, №34*, 151-157.
9. Ostrovskiy, I. A., Yukhnov, B. Yu. & Shtefan, S. I. (2016). Publichno-pryvatne partnerstvo yak sotsialna innovatsiia: perevahy ta ryzyky [Public-private partnership as a social innovation: advantages and risks]. *Efektivna ekonomika – Effective economy, №5*, URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4969>
10. Yaroshenko, L. (2018). Ryzyky derzhavno-pryvatnoho partnerstva ta upravlinnia nymy [Risks of public-private partnership and their management]. *Rynok Tsinnnykh Paperiv Ukrainy – Securities market of Ukraine, №1-2*, 57-63.

УДК 658.6.86:339.98

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11\(39\)-351-359](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11(39)-351-359)

Кібик Ольга Миколаївна доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економіки та менеджменту, Національний університет «Одеська юридична академія», вул. Академічна, 9, м. Одеса, 65058, тел.: (067) 484-29-61, <https://orcid.org/0000-0001-9587-578X>

Ковиркіна Олександра Володимирівна здобувач 2 курсу магістерського рівня факультету адвокатури та антикорупційної діяльності, Національний університет «Одеська юридична академія», вул. Академічна, 9, м. Одеса, 65058, тел.: (097) 328-18-88, <https://orcid.org/0009-0001-6470-3915>

АКТИВІЗАЦІЯ ВИКОРИСТАННЯ ІНСТРУМЕНТІВ ПРОЄКТНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ У ЛОГІСТИЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Анотація. Глобалізація ринків, збільшення обсягів товарообігу та різноманітність вимог споживачів підвищують рівень складності логістичної діяльності, що обумовлює необхідність активізації використання інструментів проєктного менеджменту. Україна має значний потенціал розвитку логістичної діяльності.

Метою дослідження є систематизація передумов впровадження інструментів проєктного менеджменту у логістичні процеси.

Основні тренди розвитку сучасної логістичної діяльності, зокрема тенденції розвитку сфери застосування технологій цифровізації, принципів сталого розвитку, потенціалу доставки «останньої милі», забезпечення стійкості ланцюгів постачання та протидії кіберзагрозам, обумовлюють посилення уваги до використання можливостей проєктного менеджменту у поєднанні з особливостями логістичних операцій.

Українська логістика в цілому адаптувалася до нових реалій і успішно функціонує в умовах воєнного стану. Визначальними трендами національної логістичної галузі є відновлення транспортно-логістичної інфраструктури України, активізація розвитку логістичних перевалочних комплексів на території нашої та інших країн, проблеми забезпечення ресурсами, підвищення рівня автоматизації та цифровізації галузі тощо.

Серед сучасних логістичних проєктів є оптимізація ланцюгів постачання, розробка транспортних мереж, впровадження логістичних інформаційних систем, складування тощо. Кожний різновид проєктів передбачає використання відповідних інструментів проєктного менеджменту.

Значна частка логістичних проєктів реалізується у глобальному середовищі, що передбачає подолання складнощів і невизначеності роботи в таких умовах. Проєкт може регулюватися нормативними актами різних країн, реалізовуватися з врахуванням особливостей різних культур та ризиків, що визначаються особливостями розвитку територій країн.

Контроль якості, графіку, бюджету і обсягів проєкту всіма зацікавленими сторонами є передумовою успішності проєкту.

Національні логістичні проєкти мають бути орієнтовані на пошук нових ринків та впровадження нових послуг. Реалізація таких проєктів є можливою за умови розширення кола зацікавлених сторін та інтеграції у світову систему логістичної діяльності.

Ключові слова: логістична діяльність, проєкт, проєктний менеджмент, інструменти, ланцюг постачання.

Kibik Olha Mykolaivna Doctor of Economic Sciences, Professor, Head of the Department of Economics and Management, National University «Odesa Law Academy», Akademichna St., 9, Odesa, 65058, tel.: (067) 484-29-61, <https://orcid.org/0000-0001-9587-578X>

Kovyrkina Oleksandra Volodymyrivna 2nd-year master's student at the Faculty of Advocacy and Anti-Corruption Activities, National University «Odesa Law Academy», 9 Akademichna St., Odesa, 65058, tel.: (097) 328 18 88, <https://orcid.org/0009-0001-6470-3915>

THE LOGISTICS COMPONENT IN THE EXPORT ACTIVITY MANAGEMENT SYSTEM OF GRAIN TRADERS UNDER GLOBAL UNCERTAINTY

Abstract. Market globalization, increasing in turnover and the diversity of consumer demands cause the complexity of logistics activity, determining the necessity of activation of project management tools. Ukraine has a considerable potential in improvement of logistics operations. The purpose of this research is to systematize the prerequisites for implementing project management tools within logistics processes.

Key trends in evolution of modern logistics activities, particularly the application of digitalization technologies, principles of sustainable development, the potential of last-mile delivery, supply chain resilience and countering cyber threats, cause increased attention to the use of project management opportunities in combination with the specific characteristics of logistics operations.

Overall, Ukrainian logistics has adapted to the new realities and is functions successfully during the war. The defining trends of the national logistics industry are the restoration of the transport and logistics infrastructure of Ukraine, the activation

of the development of logistics transshipment complexes on the territory of our country and other countries, the problems of providing resources, increasing the level of automation and digitization of the industry, etc.

Modern logistics projects include supply chain optimization, development of transport networks, implementation of logistics information systems, warehousing, etc. Each type of project requires the use of appropriate project management tools.

A significant part of logistics projects is realized in a global environment, which involves overcoming the difficulties and uncertainties in competitive environment. Projects may be governed by regulations from various countries, considering cultural differences and risks influenced by the features of the respective regions.

Control of the quality, schedule, budget and scope of the project by all interested parties is a prerequisite for the success of the project. National logistics projects should be oriented toward exploring new markets and introducing new services. The implementation of such projects is possible under the condition of stakeholder engagement and integration into the global logistics system.

Keywords: logistics activity, project, project management, tools, supply chain.

Постановка проблеми. Через глобалізацію ринків, збільшення обсягів товарообігу та різноманітність вимог споживачів значною мірою підвищується складність логістичної діяльності. Сучасна логістика орієнтується на гнучкість і використання даних у реальному часі для оперативного прийняття рішень. Серед актуальних проблем розвитку логістичної діяльності можна виділити дефіцит робочої сили та складність автоматизації процесів. Тенденціями є прозорість у процесах, доставка невеликих партій, впровадження цифрових інструментів тощо. Логістична галузь часто стикається зі змінами у регуляторному середовищі, сезонними коливаннями попиту та іншими непередбачуваними факторами. Проблема полягає в недостатньому використанні інструментів проектного менеджменту у логістиці, що, зокрема, зумовлено відсутністю належних знань та підходів до їх впровадження. Це призводить до нераціонального використання ресурсів, затримок у виконанні замовлень і, зрештою, зниження рівня задоволеності клієнтів. Інструменти проектного менеджменту можуть допомогти впоратися з викликами, забезпечуючи краще планування та контроль логістичних процесів. Інтеграція потенціалу проектного менеджменту дозволить оптимізувати процеси, підвищити рівень якості логістичних продуктів та ефективності, тобто адаптуватися до різних змін через структурований підхід до управління проектами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання розвитку логістичної діяльності досліджувало багато науковців, зокрема Крикавський Є.[4], Прихно Ю. [7], Ремзіна Н. [8], Фертч М., Чухрай Н [10]. Науковці приділили

увагу чинникам та трендам розвитку логістичної діяльності як у межах самих суб'єктів господарювання, так і як окремого напрямку господарської діяльності. Питання розвитку інструментів проєктного менеджменту Питаннями проєктного менеджменту та його розвитку займаються вчені О. Данченко, В. Занора, Г. Лучко, І. Якименко, Є. Штефан, Д. Ребека, Ф. Наз та інші. Однак питання розвитку інструментів проєктного менеджменту у сучасній логістичній діяльності є недостатньо вивченими.

Мета статті полягає у систематизації передумов впровадження інструментів проєктного менеджменту у логістичні процеси.

Виклад основного матеріалу. У 2023 р. 68 країн збільшили обсяги інвестування в інфраструктурні проєкти. Дані Світового банку свідчать, що сума інвестицій в інфраструктуру дорівнювала 86 млрд доларів. Цей показник перевищує показники за попередні п'ять років. Кількість інфраструктурних проєктів постійно зростає. Так у 2023 році у світі було проінвестовано 322 проєктів, що на 24 % перевищує показник 2022 року. У Європі та Центральній Азії фінансування було забезпечено по 35 проєктах [1].

Слід враховувати тренди розвитку світової логістичної системи [9]:

1. Активізація використання цифрових технологій. Штучний інтелект, безпекові доставки і технологія блокчейну, що активно використовуються транспортними та логістичними компаніями, покращують процес відстеження поставок в режимі реального часу та підвищують рівень прозорості ланцюгів постачання. Зокрема ключові гравці галузі почали використовувати власні можливості програмного забезпечення та інструменти для обслуговування клієнтів.

2. Наявність економічних проблем розвитку країн, територій, галузей, компаній впливають на процес прийняття рішень в сфері логістичної діяльності. Серед основних - високі темпи інфляції, зростання цін на енергоносії, обмежені інвестиційні ресурси тощо.

3. Необхідність забезпечення сталого розвитку логістики, зокрема шляхом врахування правил глобальних регуляторів транспортної та логістичної діяльності (наприклад, правил Міжнародної морської організації «ІМО 2020»).

4. Швидкий розвиток етапу логістичного процесу, яким є «доставка останньої милі». Основними характеристика доставки останньої милі є швидкість, зручність (можливість вибору часу та місця доставки, самовивозу), сучасні технології (використання мобільних додатків та трекінгових систем для відстеження замовлень тощо), екологічність (використання екологічних технологій доставки) тощо.

5. Необхідність забезпечення надійності ланцюгів постачання шляхом посилення ролі прогнозування потенційних ризиків та розробки системи заходів реагування.

6. Актуалізація питань кібербезпеки логістики, що обумовлює розширення інвестування у створення систем кіберзахисту організацій та

систем. Спеціалісти прогнозують, що будуть фінансуватися проекти захисту конфіденційних даних, вантажів та запобігання кібератакам, що є загрозою в сфері операційної діяльності. Передбачається розвиток систем багатофакторної аутентифікації.

7. Інтеграція різних логістичних послуг, зокрема складських, транспортних та митних, в єдину платформу. Такий інтеграційний процес дозволяє більш ефективно управляти ланцюгами постачання. Зазначене пов'язане з активізацією створення стратегічних партнерств і альянсів між логістичними провайдерами, виробниками та ритейлерами. Об'єднання ресурсів та досвіду різних учасників учасників партнерств дозволяють підвищити рівне якості та покращити фінансові результати реалізації логістичних процесів.

Україна має потужний транзитний та транспортний потенціал. Відповідно у нашій країні є значний потенціал розвитку логістичної діяльності. Однак за підсумками 2020 р. з п'ятдесяти найбільших іноземних логістичних компаній в Україні працювали лише 12 [5]. Війна негативно відобразилася на діяльності національних логістичних компаній. Одночасно потреба у реалізації логістичних проектів значно зростає.

Українська логістика в цілому адаптувалася до нових реалій і успішно функціонує в умовах воєнного стану. Галузь відновлюється й інтегрується у транспортно-логістичну європейську та глобальну мережу. За березень-грудень 2023 р. всіма видами транспорту України перевезено 282,4 млн тонн вантажів, що на 22 % більше показника аналогічного періоду 2022 р. У 2024 р. позитивні тенденції зберігаються. Так, наприклад, за даними АТ «Укрзалізниця», січень-травень 2024 р. обсяги вантажних перевезень збільшились на 30 % порівняно з показниками минулого року. Обсяги залізничних перевезень становлять дві третини показника довоєнного рівня [5].

Дослідження «Інфраструктурний індекс 2023», що було проведено Європейською бізнес асоціацією, юридичними фірмами Arzinger та Sayenko Kharenko, показало, що 84 % українських компаній мають наміри відновити морські перевезення з мінімальними витратами часу. Протягом 2023 р. через Дунайські порти оператори обробили майже 52 % усіх морських вантажів. Через відновлення перевезень українським чорноморським коридором попит на транспортні можливості цього маршруту трохи знизився. Відповідно є стабільний попит на 250–300 тисяч тонн щомісяця з урахуванням всіх потужностей портів Рені, Ізмаїл та Орлівка [2].

66 % учасників ринку ефективним напрямом інвестування вважають розвиток автомобільних маршрутів у напрямку Євросоюзу. Важливою особливістю автоперевезень, що здійснюють українські транспортники, є їхня здатність адаптуватися до змінюваних умов. Наприклад, проблему блокування польських кордонів перевізники вирішили шляхом переорієнтацією вантажних автомобілів через кордони інших країн або переходом на використання транспортних засобів меншої вантажопідйомності, які могли проїжджати під

час блокади. 70 % транспортно-логістичних компаній вважають за необхідне забезпечувати розвиток мережі стратегічних транспортних хабів на заході України. Позитивними є дані, що 85 % вітчизняних підприємств галузі продовжували або вже повністю відновили свою діяльність [1].

Вагомий внесок у розбудову української логістики роблять вітчизняні агропромислові холдинги, торговельно-виробничі компанії та девелопери. Усупереч складним обставинам, в Україні зводяться нові перевалочні комплекси, відбувається модернізація складських хабів та автомобільних парків. Деякі компанії інвестують у розвиток транспортного потенціалу. Необхідним є розвиток потенціалу державно-приватного партнерства.

Товарна структура вантажоперевезень загалом демонструє тенденцію до стабілізації. У складі перевезень спостерігається зростання частки комерційних вантажів. Обсяги перевезення зернових вантажів морем поступово зростають.

В таких умовах українські логістичні компанії повинні враховувати галузеві тренди національного та міжнародного рівня, зокрема прозорість логістичного процесу, перевезення малими партіями, активне використання цифрових інструментів, інтеграцію елементів систем тощо.

Серед визначальних трендів національної логістичної галузі вітчизняні фахівці виокремлюють [3-6]:

- відновлення транспортно-логістичної інфраструктури України;
- активізація розвитку логістичних перевалочних комплексів на території нашої та інших країн;
- недостатність трудових ресурсів;
- проблеми забезпечення енергетичними ресурсами;
- підвищення попиту на послуги з доставки та обробки малих партій і збірних вантажів;
- зростання обсягів фулфілменту;
- підвищення попиту на складську логістику;
- відновлення контейнерних перевезень;
- підвищення рівня автоматизації та цифровізації галузі.

У таких умовах актуалізується питання використання інструментів проектного менеджменту. Логістичні проекти можуть варіюватися від простих до складних, залежно від масштабу, обсягу, цілей, сфери тощо. Серед сучасних логістичних проектів є оптимізація ланцюгів постачання, розробка транспортних мереж, впровадження логістичних інформаційних систем, складування, управління замовленнями, логістика повернень, екологічна логістика тощо. Кожний різновид проектів передбачає використання відповідних інструментів проектного менеджменту.

Управління логістичними проектами в цілому подібне до управління іншими типами проектів, але має свої специфічні особливості. Зокрема значна частка логістичних проектів реалізується у глобальному середовищі, що

передбачає подолання складнощів і невизначеності роботи в глобальному конкурентному середовищі. Команда проекту та зацікавлені сторони можуть знаходитись у різних країнах, регіонах та часових зонах. Проект може регулюватися нормативними актами різних країн, реалізовуватися з врахуванням особливостей різних культур та ризиків, що визначаються особливостями розвитку територій країн.

Проектний процес складається з етапів зародження ідеї, планування, реалізації, моніторингу, контролю та завершення.

Результат проектного управління залежить від того, наскільки якісно планується, виконується та контролюється логістичний проект. Для забезпечення успіху важливо визначити та узгодити масштаб проекту, цілі та результати з очікуваннями та вимогами замовників і зацікавлених сторін. Зацікавлені сторони логістичного проекту, до яких можуть відноситися клієнти, партнери, постачальники, підрядники, регуляторні органи тощо, мають інтерес та часто посилюють вплив на умови та результати реалізації проектів. Зацікавлені сторони можуть мати різні очікування та вимоги щодо проекту, що підвищує складність його реалізації [13].

Слід розробити та підтримувати детальний і точний план реалізації проекту, регулярно оновлюючи його з врахуванням змін та прогресу. Важливим є встановлення та дотримання чіткого і ефективного плану комунікації, виявлення та управління ризиками і проблемами проекту.

Контроль якості, графіку, бюджету і обсягів проекту всіма зацікавленими сторонами є передумовою успішності проекту [11].

Під час реалізації команда проекту виконує завдання та активності для отримання результатів відповідно до плану. Управління проектами в логістиці включає різні ролі та обов'язки, залежно від розміру та структури команди проекту та організації [12]. Керівник проекту відповідає за координацію дій команди, визначення обсягу, графіка, бюджету та якості проекту, спілкування з зацікавленими сторонами, управління ризиками та проблемами, забезпечення досягнення цілей та результатів проекту. Члени команди проекту, такі як аналітики логістики, інженери, планувальники, координатори та спеціалісти, виконують завдання, призначені керівником проекту, і звітують йому.

Досвід реалізації кожного проекту може бути важливим для майбутніх проектів.

Сьогоднішні виклики логістичної діяльності в Україні потребують оперативного реагування. Для їх подолання українським економічним агентам потрібно невідкладно інвестувати у безліч програм. Для функціонування логістичного бізнесу в умовах невизначеності та значних ризиків необхідно забезпечити підготовку кваліфікованих спеціалістів, створення власних генеруючих потужностей для забезпечення безперебійної роботи складів, елеваторів, логістичних хабів та залізничної інфраструктури, диверсифікувати

логістичні рішення, відновлювати старі та запроваджувати нові маршрути й схеми роботи, розвивати комбіновані вантажоперевезення із залученням різних видів транспорту різних національних перевізників [3,5].

Висновки. Основні тренди розвитку сучасної логістичної діяльності, зокрема тенденції розвитку сфери застосування технологій цифровізації, принципів сталого розвитку, потенціалу доставки останньої милі, забезпечення стійкості ланцюгів постачання та протидії кіберзагрозам, обумовлюють посилення уваги до використання можливостей проектного менеджменту у поєднанні з особливостями логістичних операцій. Управління проектами в логістиці фокусується на плануванні, виконанні та контролі специфічних логістичних проектів, які можуть включати впровадження нових систем, оптимізацію процесів або реалізацію нових ініціатив. Незважаючи на наявність численних проблем національні логістичні проекти мають бути орієнтовані на пошук нових ринків та впровадження нових послуг. Реалізація таких проектів є можливою за умови розширення кола зацікавлених сторін (зокрема інвесторів, якими можуть бути Світовий банк, USAID, IFC, фінансові організації, бізнес-структури України та інших країн тощо) та інтеграції у світову систему логістичної діяльності.

Література:

1. Галузеві тренди. Стан логістичної галузі в Україні: тренди та особливості. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://gol.ua/galuzevi-trendy-stan-logistychnoyi-galuzi-v-ukrayini-trendy-ta-osoblyvosti/>
2. Інфраструктурний індекс 2023. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://eba.com.ua/wp-content/uploads/2023/11/presentation-UKR.pdf>
3. Кібік О., Ковиркіна О. Логістична складова в системі управління експортоорієнтованими бізнес-структурами в умовах глобальної невизначеності. *Розвиток методів управління та господарювання на транспорті*. 2023. 2(83). С. 107-117.
4. Крикавський Є.В., Похильченко О.А., Фертч М. Логістика та управління ланцюгами поставок: підручник. Львів: Вид-во Львів. Політехніки. 2020. 848 с.
5. Логістика в Україні: особливості ринку, тренди, прогнози. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://interfax.com.ua/news/blog/780074.html>
6. Попова Н.В. Розвиток підприємств транспортно-логістичної системи в умовах VUCA-світу: монографія. Харків: В справі. 2016. 320 с.
7. Прихно Ю. Інвестиційні проекти в логістичних системах. *Розвиток методів управління та господарювання на транспорті*. № 4(73). 2020. С. 45-54.
8. Ремзіна Н.А. Особливості управління ланцюгами постачання в умовах кризових явищ. *Розвиток методів управління та господарювання на транспорті*. № 1 (82). 2023. С. 110-124. URL: <https://www.daemmt.odessa.ua/index.php/daemmt/article/view/454/394>.
9. Тренди логістики у 2024 році. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://haski.ua/blog/trendy-logistyky-u-2024-roczy>
10. Чухрай Н.І. Логістичне обслуговування: підручник. Львів: Видавництво НУ «Львівська політехніка». 2016. 292 с.
11. Fernandes D.W., Moori R.G. & Vitorino Filho V.A. Logistic service quality as a mediator between logistics capabilities and customer satisfaction. *Revista de Gestão*. 2018. 25(4). P. 358-372. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://doi.org/10.1108/REG-01-2018-0015>

12. Paul R., Murphy Jr., A. Michael Knemeyer. Contemporary Logistics. Hardcover. Ninth Edition. 2017. 415 p.
13. Rodrigue Jean-Paul. Logistics Costs and Economic Development. The Geography of Transport Systems. 2023. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://transportgeography.org/contents/chapter7/logistics-freightdistribution/logistics-costs-economic-development/>

References:

1. Haluzevi trendy. Stan lohistrychnoi haluzi v Ukraini: trendy ta osoblyvosti [Industry Trends: The State of the Logistics Sector in Ukraine – Trends and Features]. Retrieved from: <https://gol.ua/galuzevi-trendy-stan-logistrychnoyi-galuzi-v-ukrayini-trendy-ta-osoblyvosti/> [in Ukrainian].
2. Infrastrukturnyi indeks 2023 [Infrastructure Index 2023]. Retrieved from: <https://eba.com.ua/wp-content/uploads/2023/11/presentation-UKR.pdf> [in Ukrainian].
3. Kibik, O., Kovirkina, O. (2023) Lohistrychna skladova v systemi upravlinnia eksporto-orientovanyh biznes-strukturam v umovakh hlobalnoi nevyznachenosti [The Logistic Component in the Management System of Export-Oriented Business Structures under Conditions of Global Uncertainty]. *Development of Management and Economic Methods in Transport*. 2(83). 107-117. [in Ukrainian].
4. Krykavskiyi, Ye.V., Pokhylchenko, O.A., Fertch, M. (2020) Lohistyka ta upravlinnia lantsiuhamy postavok: pidruchnyk [Logistics and Supply Chain Management]. Lviv: Vyd-vo Lviv. Politekhnyky. 848. [in Ukrainian].
5. Lohistyka v Ukraini: osoblyvosti rynku, trendy, prohnozy [Logistics in Ukraine: Market Features, Trends, Forecasts]. Retrieved from: <https://interfax.com.ua/news/blog/780074.html> [in Ukrainian].
6. Popova, N.V. (2016). Rozvytok pidpriemstv transportno-lohistrychnoi systemy v umovakh VUCA-svitu [Development of transport and logistics system enterprises in the conditions of VUCA-world]. Kharkiv: V spravi. [in Ukrainian].
7. Prykhnо, Yu. (2020) Investytsiini proekty v lohistrychnykh systemakh [Investment Projects in Logistic Systems]. *Development of Management and Economic Methods in Transport*. 2. № 4(73). 45-54. [in Ukrainian].
8. Remzina, N.A. (2023) Osoblyvosti upravlinnia lantsiuhamy postavok v umovakh kryzovykh yavishch [Features of Supply Chain Management in Times of Crisis]. *Development of Management and Economic Methods in Transport*. № 1 (82). 110-124. Retrieved from: <https://www.daemmt.odessa.ua/index.php/daemmt/article/view/454/394>. [in Ukrainian].
9. Trendy lohistryky u 2024 rotsi [Logistics Trends in 2024]. Retrieved from: <https://haski.ua/blog/trendy-logistryky-u-2024-roczy> [in Ukrainian].
10. Chukhrai, N.I. (2016) Lohistrychne obsluhovuvannia: pidruchnyk [Logistics Service: Textbook]. Lviv: Vydavnytstvo NU «Lvivska politekhnikа». 292. [in Ukrainian].
11. Fernandes D.W., Moori R.G. & Vitorino Filho V.A. Logistic service quality as a mediator between logistics capabilities and customer satisfaction. *Revista de Gestão*. 2018. 25(4). P. 358-372. Retrieved from: <https://doi.org/10.1108/REGE-01-2018-0015> [in English].
12. Paul R., Murphy Jr., A. Michael Knemeyer (2017). Contemporary Logistics. Hardcover. Ninth Edition. 415 p. [in English].
13. Rodrigue, Jean-Paul. Logistics Costs and Economic Development. The Geography of Transport Systems. 2023. Retrieved from: <https://transportgeography.org/contents/chapter7/logistics-freightdistribution/logistics-costs-economic-development/> [in English].

УДК 658.15

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11\(39\)-360-368](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11(39)-360-368)

Кібік Ольга Миколаївна доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економіки та менеджменту, Національний університет «Одеська юридична академія», вул. Академічна, 9, м. Одеса, 65058, тел.: (067) 484-29-61, <https://orcid.org/0000-0001-9587-578X>

Корнілова Олеся Володимирівна PhD, доцент, доцент кафедри економіки та менеджменту, Національний університет «Одеська юридична академія», вул. Академічна, 9, м. Одеса, 65058, тел.: (097) 773-00-33, <https://orcid.org/0000-0001-5022-7033>

Нетребський Даниїл Юрійович здобувач вищої освіти другого курсу магістратури спеціальності 073 «Менеджмент» факультету адвокатури та антикорупційної діяльності, Національний університет «Одеська юридична академія», вул. Фонтанська дорога, 23, м. Одеса, 65058, тел.: (066)-847-05-71, <https://orcid.org/0009-0008-7468-3461>

ЦИФРОВІ ІНСТРУМЕНТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕФЕКТИВНОГО ФІНАНСОВОГО МЕНЕДЖМЕНТУ

Анотація. Розвиток цифрових технологій створює нові можливості для підвищення ефективності процесів прийняття фінансових рішень. Ефективна інтеграція цифрових технологій у різні сфери фінансової діяльності є актуальним завданням сьогодення. Необхідно визначити оптимальні сфери та масштаби використання цифрових інструментів у фінансовому менеджменті та створити відповідні передумови. Потрібен баланс між потенційними вигодами та ризиками, які можуть виникнути внаслідок неналежного застосування нових цифрових інструментів на різних етапах, напрямках та сегментах фінансової діяльності. Забезпечення надійності даних, захист інформації та дотримання регуляторних вимог стають критично важливими елементами стратегії фінансового менеджменту в умовах цифровізації.

Метою статті є аналіз впливу сучасних цифрових технологій на ефективність фінансового менеджменту.

У статті визначено переваги використання сучасних технологій фінансового менеджменту, що передбачають використання цифрових інструментів. Ключовими перевагами використання цих інструментів визначено підвищення точності та швидкості обробки фінансової інформації, покращення прозорості та контролю над фінансовими процесами, оптимізацію використання фінансових ресурсів, зменшення ризиків людських помилок, підвищення рівня якості фінансового аналізу та прогнозування.

Проаналізовано доцільність, ефективність та ризики використання деяких цифрових інструментів у фінансовому менеджменті. Зокрема визначено вплив на результати фінансової діяльності мобільних додатків, ERP-систем, технологій business intelligence, роботизованої автоматизації процесів, блокчейну, штучного інтелекту, машинного навчання.

При виборі цифрових інструментів для фінансового менеджменту важливо враховувати специфіку функціонування конкретної організації, бізнесу або особисті потреби, оцінювати співвідношення ціни та функціональності, а також звертати увагу на питання безпеки і захисту даних.

У подальшому доцільно розглянути питання страхування ризиків впровадження цифрових технологій у різні сфери фінансової активності.

Ключові слова: цифрові інструменти, фінансовий менеджмент, фінансові технології, ефективність, кіберзагрози.

Kibik Olha Mykolaivna Doctor of Economic Sciences, Professor, Head of the Department of Economics and Management, National University «Odesa Law Academy», Akademichna St., 9, Odesa, 65058, tel.: (067) 484-2961, <https://orcid.org/0000-0001-9587-578X>

Kornilova Olesia Volodymyrivna PhD, Associate Professor, Department of Economics and Management, National University «Odesa Law Academy», Akademichna St., 9, Odesa, 65058, tel.: (097) 773-0033, <https://orcid.org/0000-0001-5022-7033>

Daniil Yuriyovych Netrobskyi 2nd year master's degree in specialty 073 «Management» at the Faculty of Advocacy and Anti-Corruption Activities of the National University «Odesa Law Academy», St. Fontanska Doroga, 23, Odesa, 65058, tel.: (048) 719-88-91.

DIGITAL TOOLS FOR ENSURING EFFECTIVE FINANCIAL MANAGEMENT

Abstract. The development of digital technologies creates new opportunities for the improving of financial decision-making process's effectiveness. The successful integration of digital technologies into various areas of financial activities is a pressing challenge of our time. Identifying of optimal domains and scales for the use of digital tools is essential in financial management and for establishing the necessary preconditions. It is a mandatory to find a balance between the potential benefits and the risks, that may arise from the inappropriate application of new digital tools at different stages, directions, and segments of financial activity. Ensuring data reliability, information security, and compliance with regulatory requirements are becoming critical components of financial management strategy in the context of digitalization.

The purpose of this research is to analyze the impact of modern digital technologies on the effectiveness of financial management. We have identified advantages of utilizing contemporary financial management technologies, which involve the use of a digital tool. Improvements in the accuracy and speed of financial information processing, enhanced transparency and control over financial processes, optimized utilization of financial resources, reduced risks of human errors, and an increased quality level of financial analysis and forecasting are defined as key benefits of using digital tools.

The relevance, effectiveness, and risks, associated with the use of certain digital tools in financial management, have been analyzed. Has also been assessed by us the impact of mobile applications, ERP systems, business intelligence technologies, robotic process automation, blockchain, artificial intelligence, and machine learning on financial performance outcomes.

It is important to consider the specific operational context of the particular organization, business and personal needs, as well as to evaluate the correlation between cost and functionality, in the same time paying attention to security and data protection issues in choosing of digital tools for financial management.

Future research will address the question of risk insurance related to the implementation of digital technologies in various areas of financial activity.

Keywords: digital tools, financial management, financial technologies, effectiveness, cyber threats.

Постановка проблеми. У сучасному світі спостерігається швидкий розвиток цифрових технологій, які інтегруються у сферу фінансового менеджменту. Така тенденція створює нові можливості для підвищення ефективності процесів прийняття фінансових рішень. Важливим питанням залишається ефективна інтеграція цифрових технологій у різні сфери фінансової діяльності. Для отримання бажаних результатів слід визначити оптимальні сфери та масштаби використання цифрових інструментів у фінансовому менеджменті та створити відповідні передумови, що сприятиме оптимізації показників фінансових процесів. Це передбачає врахування економічних, організаційних, техніко-технологічних, соціальних і правових факторів, які можуть впливати на успішність впровадження заходів у сфері цифровізації сфери фінансів. Вкрай актуальними є аналіз та ідентифікація ризиків, пов'язаних з використанням цифрових технологій у фінансових процесах. Необхідно знайти та забезпечити баланс між потенційними вигодами та ризиками, які можуть виникнути внаслідок неналежного застосування нових цифрових інструментів на різних етапах, напрямках та сегментах фінансової діяльності. Забезпечення надійності даних, захист інформації та дотримання регуляторних вимог стають критично важливими елементами стратегії фінансового менеджменту в умовах цифровізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням проблем, пов'язаних з впровадженням цифрових інструментів у фінансовий менеджмент, займалась низка науковців, які розкрили сутність, значення та надали власне бачення щодо ефективного використання цифрових технологій, зокрема О. Борисюк [2], О. Крилова [9], Т. Фролова [14] та ін.

Вчені надали ґрунтовну інформацію та практичні рекомендації щодо ефективного використання цифрових технологій. Однак питання активізації використання цифрових інструментів забезпечення сучасного фінансового менеджменту залишають дослідженими не в повній мірі, їх аналіз допоможе визначити прогресивні стратегії для підвищення рівня ефективності фінансової діяльності.

Метою статті є аналіз впливу сучасних цифрових технологій на ефективність фінансового менеджменту.

Виклад основного матеріалу. Обраний Україною вектор діджиталізації бере початок з впровадження концепції «Держава в смартфоні», яка сприяла покращенню якості державних онлайн-послуг. Окремою важливою частиною зазначеної вище концепції є функціонування порталу «Дія», який на ранніх етапах забезпечив доступ до різних державних послуг в інтернеті, однак з часом його можливості розширилися, включаючи функції фінансового менеджменту, такі як подання податкових декларацій та оплата податків [7].

У сучасному світі цифрові технології стають невід'ємною частиною бізнесу та повсякденного життя. Зокрема, використання цифрових інструментів дозволяє значно підвищити ефективність управління фінансами як на рівні підприємств, так і для приватних осіб, автоматизувати рутинні фінансові операції. Цифрові інструменти фінансового менеджменту сприяють підвищенню ефективності та точності ведення фінансового обліку і аналізу, а також підтримують прийняття оптимальних рішень [16]. Завдяки цим технологіям, фінансовий менеджмент став більш прозорим і доступним для всіх зацікавлених сторін, що зменшило ризик помилок і шахрайства. Сучасні технології фінансового менеджменту гарантують високий рівень безпеки фінансових операцій, мінімізуючи ризик шахрайства, а застосування спеціалізованих програм для аналізу фінансових даних сприяє ухваленню обґрунтованих рішень [15].

Цифрові інструменти для ефективного фінансового менеджменту включають різноманітні технології та програмні рішення, які допомагають автоматизувати, оптимізувати та покращити управління фінансами. До таких інструментів відносяться ERP-системи, хмарні облікові системи, Business Intelligence, Robotic Process Automation, фінансові мобільні додатки, блокчейн, AI та машинне навчання тощо [12].

Проаналізуємо доцільність та ефективність використання деяких з наведених інструментів у фінансовому менеджменті.

Враховуючи політику «Держава в смартфоні» в Україні, де мобільні телефони стали невід'ємною частиною нашого життя, фінансові мобільні додатки відіграють важливу роль у ефективному управлінні особистими та корпоративними фінансами. Ці додатки пропонують широкий спектр функціональності, що дозволяє користувачам контролювати свої фінанси в будь-який час та в будь-якому місці [3]. Такі додатки спрощують щоденне управління фінансами та допомагають користувачам приймати більш обґрунтовані фінансові рішення, базуючись на детальному аналізі даних. Використання таких додатків може автоматизувати поточні завдання, покращити точність розрахунків та забезпечити своєчасне прийняття рішень. Однак, користувачі мобільних додатків можуть стати жертвами хакерських атак або витоку даних, не дивлячись на сучасні технології шифрування. Враховуючи сучасні реалії, вторгнення рф та постійні атаки на енергетичну систему, для роботи більшості фінансових додатків потрібен стабільний інтернет-зв'язок, що може бути проблематичним у місцях із низькою якістю мережі. Також технічні збої у роботі можуть призвести до проблем із доступом до фінансів або проведенням важливих операцій. Існує окрема категорія населення, яка взагалі не може користуватись додатками, а саме літні люди або ті, хто не володіє технічними навичками, то їм може бути важко користуватися додатками, що знижує їх доступність. Відповідно інтеграція мобільних додатків у фінансовий менеджмент має починатись з вибору надійних та функціональних інструментів, що відповідають потребам користувачів.

ERP-системи є комплексними рішеннями для управління бізнес-процесами, включаючи фінанси. Вони інтегрують різні функції організації в єдину систему, що дозволяє ефективно керувати фінансовими потоками. Прослідковуючи динаміку розвитку ERP-систем у період 2010 - 2024 рр., варто підкреслити, що ринок хмарних ERP-систем зростає значними темпами. У 2022 р. світовий обсяг доходів на ринку хмарних ERP становив \$59 млрд. Очікується, що до 2030 року він зросте більш ніж удвічі – до \$138 млрд [6,8]. Ключовим етапом є ретельне навчання персоналу для забезпечення ефективного використання системи, що мінімізує ризики помилок. Важливо також проводити регулярні аудити та оновлення системи для виявлення та усунення недоліків. Це дозволить підтримувати високий рівень безпеки та ефективності ERP у довгостроковій перспективі. Для максимізації рівня ефективності ERP необхідно забезпечити гармонійне поєднання всіх відділів компанії, що полегшить обмін даними та покращить комунікацію.

Ефективний фінансовий менеджмент нерозривно пов'язаний з використанням цифрових інструментів, які дозволяють оптимізувати процеси, підвищити точність аналізу та прискорити прийняття рішень, зокрема це - Business Intelligence (BI). У контексті фінансового менеджменту BI забезпечує керівників та фінансових спеціалістів актуальними даними та аналітичними

інструментами для прийняття обґрунтованих рішень [4], надає доступ до актуальної фінансової інформації в режимі реального часу, що дозволяє швидко реагувати на зміни та приймати обґрунтовані рішення. Аналітичні можливості ВІ дозволяють створювати більш точні фінансові прогнози та моделі, допомагають виявляти неефективні витрати та можливості для оптимізації. Впровадження ВІ може значно підвищити ефективність фінансових процесів, покращити якість аналізу та прогнозування, а також забезпечити більшу прозорість фінансової діяльності організації. Складність вибору платформи ВІ ускладнює вибір найкращого рішення для конкретних бізнес-потреб. Доцільно проводити постійний та детальний аналіз ринку, інвестувати в навчання та підвищення кваліфікації співробітників, залучати до навчання провідних фахівців.

Потужним інструментом для підвищення ефективності фінансового менеджменту є роботизована автоматизація процесів (RPA), що дозволяє автоматизувати повторювані завдання, що раніше виконувалися вручну. Інструмент значно знижує ризик помилок і підвищує продуктивність. Використання програмних роботів знижує ризик людських помилок, що особливо важливо у фінансових операціях. Роботи можуть виконувати завдання з високою точністю, забезпечуючи коректність даних, швидке виконання завдань, що важливо під час пікових періодів, таких як закриття фінансового року або підготовка до аудиту. RPA допомагає забезпечити відповідність фінансових процесів нормативним вимогам. Роботи можуть автоматично генерувати звіти та документи, необхідні для аудиту, що знижує рівень ризику штрафів за невідповідність [1]. Однак, процес налаштування RPA є досить складною і вимагає значних ресурсів. RPA може бути менш ефективною при обробці складніших або змінних процесів, які потребують людського втручання.

Блокчейн вважається революційною технологією розподіленого реєстру, яка має потенціал трансформувати багато аспектів фінансового менеджменту в сучасному світі. Ця технологія забезпечує безпечний, прозорий та незмінний спосіб запису транзакцій, що робить її особливо цінною для фінансової сфери. Кількість користувачів блокчейн-технологій у період 2010 -2024 рр. зросла від кількох тисяч до практично 200 млн, обсяг транзакцій за період зріс з кількох тисяч до десятків мільярдів транзакцій на рік, кількість проєктів зросла з кількох до десятків тисяч проєктів [5]. У фінансовому менеджменті відсутність центрального органу контролю підвищує безпеку та стійкість системи, всі транзакції видимі для учасників мережі, що підвищує довіру та підзвітність. Варто також зазначити, що після запису транзакції її неможливо змінити, що забезпечує цілісність фінансових даних [11]. Впровадження технології потребує значних технічних знань та ресурсів, витрати можуть бути високими, що потребуватиме інвестицій. Існують труднощі для впровадження блокчейну в масових фінансових

операціях, особливо у великих організаціях. З врахування зазначених проблем за умови подальшого розвитку технологія блокчейну здатна трансформувати багато аспектів фінансових операцій.

Штучний інтелект (AI) та машинне навчання (ML) є важливими інструментами розвитку фінансового менеджменту. Ці технології дозволяють аналізувати великі обсяги даних, виявляти приховані закономірності та автоматизувати складні процеси прийняття рішень. AI-моделі здатні аналізувати велику кількість факторів, які підвищують точність фінансових прогнозів, виявляти неочевидні зв'язки в даних, що можуть бути пропущені людиною, автоматично приймати рішення на основі заданих критеріїв, що прискорює бізнес-процеси. AI-системи моніторять транзакції в режимі реального часу, виявляючи підозрілі аномалії, що можуть вказувати на шахрайську активність. ML-алгоритми можуть обробляти величезні обсяги даних в режимі реального часу, постійно навчаються на нових даних, адаптуючись до змін ринкових умов.

ML-алгоритми оцінюють кредитоспроможність позичальників на основі великої кількості факторів, включаючи історію платежів, соціальні дані та поведінкові аспекти [13]. Ефективність AI та ML-моделей сильно залежить від якості та повноти вхідних даних. Відповідно впровадження AI та ML вимагає наявності кваліфікованих фахівців, здатних розробляти та підтримувати ці системи. Для успішної інтеграції AI важливо планувати кожен етап впровадження, забезпечувати навчання персоналу та підтримувати високий рівень безпеки даних. Це допоможе мінімізувати ризики та забезпечити максимальну ефективність використання AI у фінансовому менеджменті.

Висновки. Цифрові інструменти значно розширюють можливості фінансового менеджменту, дозволяючи автоматизувати рутинні процеси, покращити якість аналізу та прийняття рішень, а також підвищити загальну ефективність управління фінансами. Ключовими перевагами використання цих інструментів є, насамперед, підвищення точності та швидкості обробки фінансової інформації, покращення прозорості та контролю над фінансовими процесами, оптимізація використання фінансових ресурсів, зменшення ризиків людських помилок, підвищення рівня якості фінансового аналізу та прогнозування.

При виборі цифрових інструментів для фінансового менеджменту важливо враховувати специфіку функціонування конкретної організації, бізнесу або особисті потреби, оцінювати співвідношення ціни та функціональності, а також звертати увагу на питання безпеки і захисту даних. Розвиток цифрових інструментів фінансового менеджменту, зокрема, ширше впровадження технологій штучного інтелекту та машинного навчання, є передумовою покращення результатів прийняття фінансових рішень.

У подальших дослідженнях доцільно більш детально розглянути питання страхування ризиків впровадження цифрових технологій у різні сфери фінансової активності.

Література:

1. Берко А., Полівенок Д., Шестакевич Т. Інформаційні системи автоматизації потоків робіт: порівняльний аналіз. *Інформаційні системи та мережі*. № 13. 2023. С. 243-250
2. Борисюк О.В. Нові продукти фінансового ринку в умовах цифрової економіки. URL: <https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2019/01/82>
3. Гасій О.В., Скорба О.А., Рошко Н.Б. Вплив інтернет-банкінгу та мобільних додатків на зручність та доступність банківських послуг для клієнтів в Україні. *Економіка та суспільство*. № 59. 2024. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/download/3466/3393/>
4. Гострик О.М., Гоневич М.О. Бізнес-аналітика – основа для інноваційних перетворень управлінської складової бізнесу. *Науковий вісник Одеського національного економічного університету*. №10 (311). 2023. С. 72-79.
5. Грудзевич Ю., Клебан О., Булик У., Рондяк М. Виникнення та перспективи розвитку блокчейн-технологій в Україні. *Економічний часопис Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. № 3. 2020. С. 162-167.
6. Десять головних трендів у розвитку ERP систем. URL: <https://wezom.com.ua/ua/blog/10-golovnih-trendiv-u-rozvitku-erp-sistem>
7. Дія: Державні послуги онлайн. URL: <https://diia.gov.ua/>.
8. ERP як тренд управління. URL: <https://www.it.ua/articles/sovremennaja-erp-erp-posle-2010-goda>
9. Крилова О.В. FinTech у системі трансформацій глобальної фінансової сфери. Управління економікою: теорія та практика. *Управління економікою: теорія та практика. Чумаченківські читання*. 2020. С. 261–274.
10. Майбутнє блокчейна: трансформація 10 секторів за допомогою радикальних інновацій. URL: <https://plisio.net/uk/blog/blockchain-future>
11. Смагло О.В. Перспективи розвитку блокчейн технологій у сфері глобального фінансового ринку. *Економіка та суспільство*. № 60. 2024. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/3609/3540>
12. У Мінфіні представили нові IT-інструменти для бюджетного планування та моніторингу виконання бюджету. URL: https://mof.gov.ua/uk/news/u_minfini_predstavili_novi_it-instrumenti_dlia_biudzhethogo_planuvannia_ta_monitoringu_vikonannia_biudzhetu-3923
13. Фаріон В., Гомотюк А., Назар Р., Турчин С. Використання штчного інтелекту для прогнозування фінансових показників. *Економічний аналіз*. Том 34. № 2. 2024. С. 327-337.
14. Фролова Т.О. Трансформація фінансових послуг під впливом глобальної діджиталізації. *Економіка і організація управління*. 2021. № 1(41). С. 123–133.
15. Цифрові технології у фінансах: сучасність та перспективи. URL: <https://www.duet.edu.ua/ua/press-center/news/664>
16. Kibik O., Slobodianiuk, O., Belous, K., Redina, Y., Kornilova, O., Prymachenko, I. (2024). Strategy for Developing Competitive Advantages of Market Entities in the Era of Digitalization. *Economic Affairs*, 69 (Special Issue): 139-147. (Scopus) <https://ndpublisher.in/admin/issues/EAv69n1p.pdf>

References:

1. Berko, A., Polivenok, D., & Shestakevych, T. (2023) Informatsiyni systemy avtomatyzatsiyi potokiv robit: porivnyal'nyy analiz. [Information systems for automation of work flows: a comparative analysis]. *Informatsiyni systemy ta merezhi - Information systems and networks*, 13, 243-250 [in Ukrainian].
2. Borysyuk, O.V. Novi produkty finansovoho rynku v umovakh tsyfrovoyi ekonomiky [New Financial Market Products in the Context of the Digital Economy]. (n.d.). Retrieved from: <https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2019/01/82> [in Ukrainian].

3. Hasiy, O.V., Skorba, O.A., & Roshko, N.B. (2024) Vplyv vnternet-bankinhu ta mobil'nykh dodatkov na zruchnist' ta dostupnist' bankivsk'ykh posluh dlya kliyentiv v Ukrayini. [The influence of Internet banking and mobile applications on the convenience and accessibility of banking services for clients in Ukraine]. *Ekonomika ta suspil'stvo - Economics and Society*, 59. Retrieved from: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/download/3466/3393> [in Ukrainian].
4. Hostryk, O.M., & Honevych, M.O. (2023) Biznes-analytyka – osnova dlya innovatsiynykh peretvoren' upravlins'koyi skladovoyi biznesu [Business analytics is the basis for innovative transformations of the management component of business]. *Naukovyy visnyk Odes'koho natsional'noho ekonomichnoho universytetu - Scientific Bulletin of Odesa National Economic University*, 10 (311), 72-79 [in Ukrainian].
5. Hrudzevych, Yu., Kleban, O., Bulyk, U., & Rondyak, M. (2020) Vynyknennya ta perspektyvy rozvytku blokcheyn-tekhnologiy v Ukrayini [Emergence and development prospects of blockchain technologies in Ukraine]. *Ekonomichnyy chasopys Skhidnoyevropeys'koho natsional'noho universytetu imeni Lesi Ukrayinky - Economic Journal of Lesya Ukrainka Eastern European National University*, 3, 162-167 [in Ukrainian].
6. Desiat' holovnykh trendiv u rozvytku ERP system [Ten Key Trends in the Development of ERP Systems]. (n.d.). Retrieved from: <https://wezom.com.ua/ua/blog/10-golovnih-trendiv-u-rozvitku-erp-sistem> [in Ukrainian].
7. Diya: Derzhavni posluhy onlayn [Action: Public services online]. (n.d.). Retrieved from: <https://diia.gov.ua/> [in Ukrainian].
8. ERP yak trend upravlinnya. [ERP as a management trend]. (n.d.). Retrieved from: <https://www.it.ua/articles/sovremennaja-erp-erp-posle-2010-goda> [in Ukrainian].
9. Kyrylova, O.V. (2020). FinTech u systemi transformatsiy hlobal'noyi finansovoyi sfery [FinTech in the System of Transformations of the Global Financial Sphere]. *Upravlinnya ekonomikoju: teoriya ta praktyka. Chumachenki'ski chytannya. - Economic Management: Theory and Practice. Chumachenko Readings*, 261–273 [in Ukrainian].
10. Maybutnye blokcheyna: transformatsiya 10 sektoriv za dopomohoyu radykal'nykh innovatsiy [The Future of Blockchain: Transforming 10 Sectors with Radical Innovation]. (n.d.). Retrieved from: <https://plisio.net/uk/blog/blockchain-future> [in Ukrainian].
11. Smahlo, O.V. (2024) Perspektyvy rozvytku blokcheyn tekhnologiy u sferi hlobal'noho finansovoho rynku [Prospects for the development of blockchain technologies in the field of the global financial market]. *Ekonomika ta suspil'stvo - Economics and Society*, № 60. Retrieved from: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/3609/3540> [in Ukrainian].
12. U Minfina predstavlyly novi IT-instrumenty dlya byudzhethnoho planuvannya ta monitorynhu vykonannya byudzhetu [The Ministry of Finance introduced new IT tools for budget planning and budget implementation monitoring]. (n.d.). Retrieved from: <https://mof.gov.ua/uk/news/u-minfina-predstavili-novi-it-instrumenti-dlia-biudzhethnogo-planuvannia-ta-monitoringu-vikonannia-biudzhetu-3923> [in Ukrainian].
13. Farion, V., Homotyuk, A., Nazar, R., Turchyn, S. (2024) Vykorystannya shchnoho intelektu dlya prohozuvannya finansovykh pokaznykiv [The use of artificial intelligence for forecasting financial indicators]. *Ekonomichnyy analiz - Economic Analysis*, 34/ 2, 327-337 [in Ukrainian].
14. Frolova, T.O. (2021) Transformatsiia finansovykh poslug pid vplyvom hlobal'noyi didzhytalizatsiyi [Transformation of Financial Services Under the Influence of Global Digitalization]. *Ekonomika i orhanizatsiya upravlinnya - Economics and Management Organization*, 1(41), 123–133 [in Ukrainian].
15. Tsyfrovi tekhnologiyi u finansakh: suchasnist' ta perspektyvy [Digital technologies in finance: modernity and prospects]. (n.d.). Retrieved from: <https://www.duet.edu.ua/ua/press-center/news/664> [in Ukrainian].
16. Kibik, O., Slobodianiuk, O., Belous, K., Redina, Y., Kornilova, O., Prymachenko, I. (2024). Strategy for Developing Competitive Advantages of Market Entities in the Era of Digitalization. *Economic Affairs*, 69 (Special Issue), 139-147 [in English].

УДК 330.342:332.1

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11\(39\)-369-380](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11(39)-369-380)

Красностанова Наталія Едуардівна кандидат економічних наук, доцент, завідувачка кафедри менеджменту, фінансів і бізнес-технологій, Інститут публічної служби та управління Національного університету «Одеська політехніка», вул. Генуезька, 22, м. Одеса, 65000, <https://orcid.org/0000-0003-2151-3633>

Камінський Дмитро Мирославович аспірант кафедри менеджменту, фінансів і бізнес-технологій, Інститут публічної служби та управління Національного університету «Одеська політехніка», вул. Генуезька, 22, м. Одеса, 65000, тел.: (067) 488-06-46, <https://orcid.org/0009-0009-1464-1400>

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ ЯК ФАКТОРА СТАЛОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ

Анотація. Сталий розвиток - це процес інновацій, у якому змінюються підходи до експлуатації природних ресурсів за допомогою технологічного та цифрового розвитку, з урахуванням потреб сьогодення і прогнозування. Концепція сталого розвитку формується на трьох складових (економічна, соціальна, екологічна) та значну роль у її розвитку відіграє людський капітал.

Метою роботи є дослідження тенденцій розвитку та трансформації людського капіталу за допомогою соціальної, екологічної та економічної складових, які безпосередньо впливають на формування сталого розвитку регіонів України.

Матеріалами дослідження є: праці вітчизняних та зарубіжних авторів, що проводять свої науково-практичні дослідження з людського капіталу.

У процесі здійснення дослідження було використано наступні наукові методи: теоретичного узагальнення та групування (для розкриття сутності та змісту людського капіталу); формалізації, аналізу та синтезу (для побудови таблиці результатів розвитку людського капіталу та схематичного відображення людського капіталу у системі сталого розвитку); логічного узагальнення результатів (формулювання висновків).

У роботі досліджено тенденції розвитку людського капіталу в Україні через призму «економіки знань», інноваційної діяльності, що дозволило розглядати людський капітал у двох аспектах (людський капітал як запас, людський капітал як інвестиції).

Дослідження авторів людського капіталу у рамках сталого розвитку дозволило визначити, що людину як особистість потрібно розглядати за допомогою її соціальної, екологічної та економічної складових і культури.

Авторами, за допомогою індексу людського розвитку, обґрунтовано, що для досягнення поставлених цілей у сталому розвитку на регіональному рівні за допомогою зазначених у роботі рекомендацій людському капіталу слід приділяти особливу увагу.

У роботі досліджено стійкість людського капіталу, що передбачає взаємодію з екологічним та економічним капіталами.

Висновки. Підвищення ефективності використання людського капіталу для досягнення сталого розвитку пов'язане зі зміною на державному рівні, яке повинно будуватись на стратегії інноваційного розвитку регіонів, сутність якого полягає у розробці механізмів розгортання нових технологічних укладів виробництва, організаційних бізнес-процесів і перебудови науково-технічної сфери.

Водночас людський капітал є стратегічним ресурсом будь-якого регіону. Інвестиції в його розвиток є необхідною умовою для забезпечення сталого розвитку та підвищення якості життя населення. Для досягнення цих цілей необхідно створювати сприятливе середовище для навчання, розвитку та самореалізації людей.

Результати дослідження свідчать про те, що тема потребує подальших наукових розвідок та є джерелом для створення ефективних механізмів взаємодії між бізнесом, освітою та державою для розвитку людського капіталу.

Ключові слова: екологічний, економічний, знання, інтелектуальні здібності, людський капітал, соціальний, сталий розвиток.

Krasnostanova Nataliia Eduardivna PhD in Economic Sciences, Associate Professor, Associate Professor Department of Management, Finance and Business Technologies, Institute of Public Service and Administration Odessa Polytechnic National University, St. Genoese, 22, Odesa, 65009, <https://orcid.org/0000-0003-2151-3633>

Kaminskyi Dmytro Myroslavovych postgraduate Department of Management, Finance and Business Technologies, Institute of Public Service and Administration Odessa Polytechnic National University, St. Genoese, 22, Odesa, 65009, tel.: (067) 488-06-46, <https://orcid.org/0009-0009-1464-1400>

TRENDS IN THE DEVELOPMENT OF HUMAN CAPITAL AS A FACTOR OF SUSTAINABLE REGIONAL DEVELOPMENT

Abstract. Sustainable development is an innovation process that changes approaches to the utilization of natural resources through technological and digital advancement, taking into account contemporary needs and forecasts. The concept of sustainable development is based on three components (economic, social, ecological), and human capital plays a significant role in its development.

The purpose of this work is to investigate the trends in the development and transformation of human capital through social, environmental, and economic components that directly influence the formation of sustainable development in Ukraine's regions.

The materials for this research include the works of domestic and foreign authors conducting scientific and practical studies on human capital. In the course of the research, the following scientific methods were used: theoretical generalization and grouping (to reveal the essence and content of human capital); formalization, analysis, and synthesis (to construct a table of human capital development results and to schematically portray human capital within the sustainable development system); and logical generalization of results (formulating conclusions).

The paper explores trends in the development of human capital in Ukraine through the lens of the "knowledge economy" and innovative activities, allowing for the consideration of human capital from two aspects (human capital as a resource, human capital as investments).

The study of human capital within the framework of sustainable development enabled the authors to conclude that a person as an individual should be examined through the prism of their social, environmental, economic components, and culture. The authors, using the human development index, substantiate that in order to achieve set goals in sustainable development at the regional level, particular attention should be paid to human capital through the recommendations outlined in the paper.

The paper also examines the sustainability of human capital, which entails interaction with ecological and economic capitals.

Conclusions. Enhancing the efficiency of human capital utilization to achieve sustainable development is tied to changes at the state level, which should be based on a strategy for the innovative development of regions. This strategy involves developing mechanisms for deploying new technological production frameworks, organizational business processes, and restructuring the scientific and technical sphere.

At the same time, human capital is a strategic resource for any region. Investments in its development are a necessary condition for ensuring sustainable development and improving the quality of life of the population. To achieve these goals, a conducive environment for education, development, and self-realization of individuals must be created.

The results of the research indicate that this topic requires further academic exploration and serves as a source for creating effective mechanisms of interaction among business, education, and the state for the development of human capital.

Keywords: ecological, economic, knowledge, intellectual abilities, human capital, social, sustainable development.

Постановка проблеми. Зважена система потреб і споживання, фізична й моральна їх норма, співмірна зі станом й якістю ресурсів, разом із самою

людиною, яка є ключовим елементом концепції сталого розвитку. Сталий розвиток - це процес інновацій, у якому змінюються підходи до експлуатації природних ресурсів за допомогою технологічного та цифрового розвитку, з урахуванням потреб сьогодення й прогнозування.

Концепція сталого розвитку формується на трьох складових, які мають бути збалансовані між собою [1...4]:

1. Економічна складова. Ця концепція передбачає оптимальне використання обмежених ресурсів - екологічних, природо-, енерго-, і матеріалозберігаючих технологій, включно із добутком й переробкою сировини; створенням екологічно-прийнятної продукції; мінімізацією, переробкою та знищенням відходів.

2. Соціальна складова. Ця складова сталого розвитку орієнтована на людину і спрямована на збереження стабільності культурних цінностей та традиції суспільства, зокрема, зменшення конфліктів між людьми, навчання та саморозвиток. Важливим аспектом цього підходу є справедливий розподіл благ між усіма членами суспільства.

3. Екологічна складова. З екологічного погляду, сталий розвиток має забезпечувати цілісність біологічних і фізичних природних систем. Особливе значення має життєздатність екосистем, від яких залежить глобальна стабільність усієї біосфери.

Виходячи з вищевикладених складових сталого розвитку, слід відзначити важливість людського капіталу, як основного фактора розвитку суспільства, економіки та держави у цілому.

Сучасні тенденції сприяють розгляду людського капіталу як інструменту розвитку суспільства та економіки за рахунок інтелекту та знань, тобто інтелектуальних здібностей, які переосмислюють сутність знань економіки й інновацій та є основним ресурсом розвитку суспільства, що визначають актуальність подальших досліджень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання людського капіталу та його вплив на сталий розвиток досліджували науковці [1...5] та ін.

К.В. Тимошенко у роботі "Людський капітал як чинник сталого розвитку" розглядала людський капітал як фактор сталого розвитку та основну умову продовження технічного прогресу, як засіб зниження економічного дефіциту, як передумову більш оптимального перетворення природних запасів у виробничий капітал [5].

В.Ю. Петрунін визначав у роботі [6], що теорія людського капіталу може бути покладена в основу нової концептуальної моделі розвитку регіону, адекватної економіки трансформаційного характеру та соціально-ринкової економіки.

У роботі [7] автором обґрунтовано, що стратегічні підходи до розбудови різних сфер держави передбачають і ставлять за ціль інтегрування України до європейського співтовариства, що неможливе без впровадження політики

забезпечення людиноцентричного підходу, формування системи забезпечення високих стандартів життя, які продукують високий людський потенціал, здатний реалізувати сучасні завдання соціально-економічного розвитку.

Авторами у роботі [8] визначено, що людський капітал є людським фактором в організації, що поєднує у собі інтелект, навички та досвід, які формують особливий характер організації.

OECD (Організація економічного співробітництва та розвитку) визначає людський капітал як знання, навички, компетенції та характеристики, втілені в індивідах, які сприяють створенню особистого, соціального та економічного добробуту [9].

Метою статті є дослідження тенденцій людського капіталу за допомогою соціальної, екологічної та економічної складових, які безпосередньо впливають на формування сталого розвитку регіонів України.

Матеріалами дослідження є: праці вітчизняних та зарубіжних авторів, що проводять свої науково-практичні дослідження людського капіталу.

У процесі здійснення дослідження було використано наступні наукові методи: теоретичного узагальнення та групування (для розкриття сутності та змісту людського капіталу); формалізації, аналізу та синтезу (для побудови таблиці результатів розвитку людського капіталу та схематичного відображення людського капіталу у системі сталого розвитку); логічного узагальнення результатів (формулювання висновків).

Виклад основного матеріалу. Людський капітал сьогодні - це головний фактор формування «економіки знань» (інноваційної економіки), яка здатна ефективно використовувати будь-які корисні для суспільства інновації. Так, за даними ВОІВ Україна у 2024 році посідає 60 місце серед 133 економік, представлених у ГПІ 2024 [10].

Таблиця 1

Рейтинг ГПІ України за 2020-2024 рр.

Рік	Позиція ГПІ	Інноваційні ресурси	Інноваційні результати
2020	45-й	71-й	37-й
2021	49-й	76-й	37-й
2022	57-й	75-й	48-й
2023	55-й	78-й	42-й
2024 рік	60-й	78-й	54-й

Джерело: узагальнено авторами [10].

Дані таблиці 1 свідчать, що довірчий інтервал для рейтингу України в ГПІ 2024 знаходиться між 49 і 65 місцями. Зазначена ситуація з інноваційною діяльністю в Україні пов'язана з воєнними діями та економічними викликами. А саме [10; 11]:

1. Несприятливий стан інновацій: 18% підприємств не займалися інноваційною діяльністю ані до війни, ані під час неї. В умовах поточної

економічної нестабільності більшість підприємств (77%) вважають інновації неактуальними.

2. Вплив розміру підприємства: зі збільшенням розміру підприємства зростає ймовірність його участі в інноваційній діяльності, причому великі підприємства, особливо експортери, банально більше інвестують в інновації навіть в умовах війни.

3. Сектори з активними інноваціями: інноваційна діяльність найбільш виражена у таких сферах як хімічна промисловість, металургія та машинобудування, тоді як будівельна галузь стикається з серйозними труднощами.

4. Фінансові обмеження: 42% респондентів скоротили витрати на інновації через зростання цін на сировину та збільшення витрат на логістику, що призводить до необхідності економії.

5. Можливі стимули: для покращення ситуації можуть бути корисними довгострокові галузеві програми розвитку, фіскальні стимули та покращення комунікації з інноваторами, але таких заходів на сьогодні немає.

Ця інформація свідчить про потребу в структурних змінах, які б підтримували інновації навіть у воєнний час, а також про важливість адаптації підприємств до нових економічних реалій, що можливо за рахунок інтелектуального розвитку людського капіталу та використання їх знань (інтелектуальних здібностей). У наслідок чого людський капітал можна представити у вигляді двох аспектів:

1. Людський капітал як запас. З урахуванням цього аспекту людський капітал розуміють як наявний у людини запас здоров'я, знань, навичок, умінь і здібностей, що впливає на зростання його продуктивності праці та рівня доходів. У такому разі в структурі людського капіталу можна виокремити такі основні моменти: природні здібності; загальні та спеціальні знання; інтелект; рівень культури; набуті навички, вміння, здібності та досвід; а також можливість застосування всього викладеного вище у потрібний момент часу та у потрібному місці.

2. Людський капітал як інвестиції. У цьому аспекті важливим стає розуміння того, що вкладення інвестицій у людський капітал є важливим активом, який має забезпечувати дохід протягом усього життя людини.

У рамках сталого розвитку людський капітал не можна розглядати тільки як соціальну складову, оскільки досягнення сталого розвитку можливе тільки тоді, коли людина як особистість, задовольнивши свої матеріальні та духовні потреби, покращуватиме екологічну складову сталого розвитку. Таким чином, досліджувати особистість потрібно з різних аспектів, як людину соціальну, екологічну та економічну. І в основі цього всього лежить культура, культура не окремо взятого напрямку, а культура в цілому, - прищеплюючи людині ті чи інші погляди, потрібно виховувати в ній таку особистість, яка в розумних межах задовольнить свої економічні потреби, приділяючи при цьому більшу увагу духовній складовій. Зазначене відношення до особистості сприяє досягненню сталого розвитку.

На рисунку 1 представлено місце людського капіталу у системі сталого розвитку.

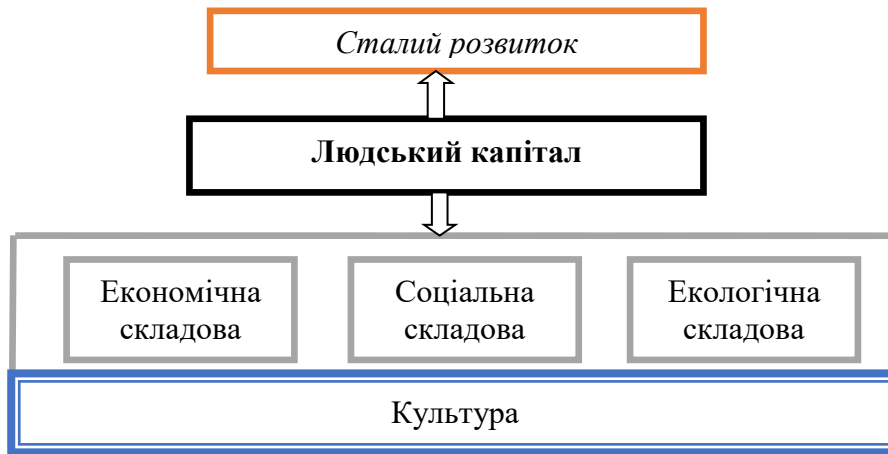

Рис. 1. Людський капітал у системі сталого розвитку
Джерело: розроблено авторами

На рисунку видно, що людський капітал (особистість) посідає центральне місце у системі сталого розвитку, як наслідок, його оцінці та відтворенню необхідно приділяти особливу увагу, щоб спрогнозувати можливості досягнення сталого розвитку.

Оцінювати людський капітал можна на різних рівнях, - це рівень підприємства, регіону та країни. Слід зазначити, що отримати достовірну оцінку людського капіталу складно та проблематично, наприклад, рівень підприємства може бути недостатнім для того, щоб оцінити людський потенціал будь-якої території, водночас, рівень країни буде дуже віддалено відображати поточну ситуацію. Для цього краще оцінювати людський капітал на регіональному рівні, що сприяє отриманню більш достовірних результатів.

Під впливом діяльності Організації Об'єднаних Націй було розроблено індекс, який сьогодні використовується для визначення якості людського капіталу, - індекс людського розвитку (Human Development Index) - це комбінований показник, що характеризує розвиток людини в країнах і регіонах світу, який випускається Програмою розвитку Організації Об'єднаних Націй і використовується в рамках спеціальної серії доповідей про розвиток людини [12].

Індекс людського розвитку України значно знизився, він опустився на 100-те місце з показником 0,734 бала («1» - найкращий показник. У лідера Швейцарії, 0,967 балів). У попередній «Доповіді про людський розвиток 2021/22» (була опублікована у вересні 2022 р.), Україна посідала 77-ме місце з показником 0,773 [12; 13; 14].

Безсумнівно, війна різко погіршила умови та можливості людського розвитку, але свій внесок у такий різкий спад зробив сам український уряд.

Сьогодні за індексом людського розвитку Україну випереджають Туркменістан (94-те місце), Молдова (86-те місце), Куба (85-те), Вірменія (76-те), Грузія (60-те), не кажучи вже про країн-членів Європейського Союзу та країни ОЕСР [12; 13; 14].

У 2022 р. Україна мала показник індексу людського розвитку вищий за середньосвітовий: 0,773 проти 0,732. Середня тривалість життя в Україні трохи вище у 2022 р., ніж у середньому у світі: 71,6 років проти 71,4 року. За валовим національним доходом (ВНД) на душу населення Україна відставала від середньосвітового на 21%.

У 2024 р. ситуація в Україні значно гірша. Так, за середньосвітовим показником індексу людського розвитку: 0,734 бала проти 0,739 балів у світі. За середньою тривалістю життя при народженні ситуація в Україні стала теж гіршою: 68,6 років (на три роки менше) проти 72 років. Однак за ВНД на душу населення розрив між Україною і світом збільшився до 34%: \$11416 у нас проти \$17254 у середньому по світу [12; 13; 14].

Узагальнюючи вищесказане визначимо, що відтворенню людського капіталу слід приділяти особливу увагу, щоб досягти поставлених цілей у сталому розвитку. Процес відтворення людського капіталу повинен відбуватися на регіональному рівні та включати такі складові як:

- навчання та рівень культури;
- формальна освіта та професійну підготовку, включно з раннім дитинством, шкільною обов'язковою освітою, професійною або загальною освітою понад обов'язковий рівень, вищою освітою, професійною освітою на ринку праці, навчанням дорослих тощо;
- професійну підготовку на робочому місці, а також інформаційне навчання на роботі за допомогою специфічної діяльності, такої як дослідження та інновації або участь у різних професійних об'єднаннях;
- неформальне інформаційне навчання на робочому місці та в повсякденному житті й громадянській діяльності.

Процес відтворення людського капіталу потребує інвестицій у розвиток інтелектуальних здібностей особистостей, який у подальшому стане значним внеском у досягнення сталого розвитку. Таким чином, доцільно дослідити стійкість людського капіталу, що передбачає взаємодію з екологічним та економічним капіталами.

Існують складні двосторонні зв'язки між екологічним капіталом, який визначають як природні ресурси та екосистеми, і людським капіталом, що складається з:

- населення з високим рівнем інтелекту здатне розширити асортимент природного капіталу, знаходячи додаткові ресурси та ефективніше використовуючи наявні обмежені ресурси завдяки технологічному та цифровому розвитку, а також створюючи замітники для дефіцитних ресурсів;

– люди з високим рівнем інтелекту сприяють розвитку технології та цифровізації для вирішення екологічних проблем, що загрожують світовим екосистемам;

– нагромадження людського капіталу сприяє збільшенню національного доходу, який фінансує різноманітні програми для розв'язання екологічних проблем з урахуванням наявних технологій та цифровізації;

– культура, цінності та традиції суспільства впливають на ставлення людей до роботи, навчання та саморозвиток, що безпосередньо впливає на інтелектуальні здібності.

Відповідно, екологічний капітал є необхідною умовою для відтворення людського капіталу. Так, наприклад: природні ресурси необхідні для забезпечення життєдіяльності та формування сприятливою екосистеми.

Між людським капіталом та економічним капіталом, що визначається як фізичні активи (машини та обладнання, будівлі, житло, довготривалі споживчі товари), існує тісний взаємозв'язок, який проявляється через вплив людського капіталу на фізичний капітал:

- люди з високим рівнем інтелекту здатні розробляти технології які сприяють поліпшенню якості капітальних товарів;

- накопичення людського капіталу сприяє збільшенню національного доходу, що, у свою чергу, підвищує попит на інвестиційні товари;

- здорове населення, особливо при його зростанні, може виробляти більше капітальних товарів;

- фізичний капітал має значний позитивний вплив на людський капітал у сферах освіти та охорони здоров'я.

Виходячи із вищенаведеного, можна виокремити такі форми людського капіталу, як:

- концептуальна форма людського капіталу, орієнтована на створення принципово нових парадигм, підходів, концепцій;

- організаційно-технологічна форма, орієнтована на створення принципово нових технологій і способів організації бізнес-процесів;

- модернізаційна форма, орієнтована на удосконалення і конкретизація існуючих технологічних можливостей та організаційних бізнес-процесів.

Висновки. Підвищення ефективності використання людського капіталу для досягнення сталого розвитку пов'язане зі зміною на державному рівні, яка ґрунтується на стратегії інноваційного розвитку регіонів, сутність якого полягає у розробці механізмів розгортання нових технологічних укладів виробництва, організаційних бізнес-процесів і перебудови науково-технічної сфери.

Сучасні умови сприяють формуванню людського капіталу, готового до інновацій, до технологій, що стрімко оновлюються, та цифровізації, які є першочерговими. Таким чином, формування людського капіталу на регіональному рівні складається із підвищення інтелектуального рівня:

- здатністю та готовністю до безперервної освіти, постійного удосконалення, перенавчання та самонавчання, професійної мобільності, прагнення до нового;

- здатністю до критичного мислення;
- здатністю та готовністю до розумного ризику, креативності, умінням працювати самостійно та готовністю до роботи у команді та готовністю до роботи у конкурентному середовищі;
- широким володінням іноземними мовами як комунікаційними інструментами ефективної участі у процесах глобалізації, включно зі здатністю до вільного побутового, ділового та професійного спілкування іноземними мовами.

Реалізація цих напрямів сприяє формуванню сталого розвитку регіонів за рахунок створення комфортних соціальних умов, оптимізації процесу навчання у різних закладах освіти, посилення конкурентного наукового бізнес-середовища. У сукупності ці заходи мають забезпечити прискорене поширення новітніх технологій і цифровізації, розвиток високотехнологічних виробництв, розвиток регіонів тощо. У сфері науки - це підвищення її фінансування та оптимізація галузевої структури для концентрації зусиль на пріоритетні напрями розвитку регіону та прийняття інноваційних технологічних рішень.

У сфері освіти - перебудова внутрішньої структури цієї сфери на користь збільшення питомої ваги вищої та післядипломної освіти. У сфері охорони здоров'я - це прискорена реалізація державних спеціальних програм, спрямованих на підвищення рівня та якості життя, виконання державних зобов'язань, зокрема забезпечення населення медичними послугами та лікарськими препаратами.

Дії, для формування людського капіталу на регіональному рівні мають стратегічну мету створення наукової діяльності відповідної світовим стандартам, а також систем освіти та охорони здоров'я як основних передумов формування та ефективного використання людського капіталу в регіонах України.

Варто зазначити, що людський капітал є стратегічним ресурсом будь-якого регіону. Інвестиції в його розвиток є необхідною умовою для забезпечення сталого розвитку та підвищення якості життя населення. Для досягнення цих цілей необхідно створювати сприятливе середовище для навчання, розвитку та самореалізації людей.

Результати дослідження свідчать про те, що тема потребує подальшого вивчення і поглиблення та є джерелом для створення ефективних механізмів взаємодії між бізнесом, освітою та державою для розвитку людського капіталу.

Література:

1. Концепція сталого розвитку. URL: <https://vents.ua/sustainable-development-concept/>
2. Порудєєва Т.В., Ткаченко М.О., Крамаренко А.Ю. Концепція сталого розвитку регіону. *Приазовський економічний вісник*. 2018. Випуск 6(11). С.356 - 359.
3. Сталый розвиток для України. URL: <https://dev.sd4ua.org/shho-take-stalij-rozvitok/printsipl/> (дата звернення: 07.10.2024).
4. Вальд Б. Сталый розвиток: що це, чому це важливо та до чого тут Україна. URL: https://ucap.io/en/stalij-rozvytok-shho-cze-chomu-cze-vazhlyvo-ta-do-chogo-tut-ukrayina/#google_vignette (дата звернення: 07.10.2024).

5. Тимошенко К.В. Людський капітал як чинник сталого розвитку. URL: <http://www.repository.hneu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/17106/1.pdf> (дата звернення: 07.10.2024).
6. Петрунін В.Ю. Регіональні чинники формування, використання та розвитку людського капіталу. *Ефективна економіка*. 2010. № 2. URL: <https://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=128> (дата звернення: 07.10.2024).
7. Терещенко Д.А. Регіональні аспекти розвитку людського капіталу в Україні. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Державне управління*. 2019. Том 30 (69) № 6. С. 77-84. URL: http://www.pubadm.vernadskyjournals.in.ua/journals/2019/6_2019/16.pdf (дата звернення: 07.10.2024).
8. Плаксюк О., Горватова В., Якушев О. Людський капітал як фактор підвищення ефективності та конкурентоспроможності компанії. *Академічний огляд*. 2023. № 1 (58). URL: <https://acadrev.duan.edu.ua/images/PDF/2023/1/13.pdf> (дата звернення: 07.10.2024).
9. OECD. The Value of People. 2006. URL: <https://www.oecd.org/insights/37967294.pdf> (дата звернення: 07.10.2024).
10. Global Innovation Index 2024. URL: <https://www.wipo.int/gii-ranking/en/ukraine> (дата звернення: 07.10.2024).
11. Innovations during the war: is it on time? URL: <https://www.clusters.org.ua/blog-single/innovatsiyi-pid-chas-viyny/> (дата звернення: 07.10.2024).
12. About the Global Innovation Index. URL: <https://www.wipo.int/en/web/global-innovation-index> (дата звернення: 07.10.2024).
13. За Індексом людського розвитку-2024 Україна гірша за Кубу, Туркменістан та Еквадор. URL: <https://censog.net/ua/b3478642> (дата звернення: 07.10.2024).
14. Як змінюються позиції України в Індексі людського розвитку. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2024/08/15/infografika/suspilstvo/yak-zminyuyutsya-pozyciyi-ukrayiny-indeksi-lyudsko-ho-rozvytku> (дата звернення: 07.10.2024).

References:

1. Koncepcija stalogo rozvytku [The concept of sustainable development]. URL: <https://vents.ua/sustainable-development-concept/> (accessed: 07.10.2024) (in Ukrainian).
2. Porudjejeva T.V., Tkachenko M.O., Kramarenko A.Ju. (2018). Koncepcija stalogo rozvytku rehionu [The concept of sustainable development of the region]. *Pryazovs'kyj ekonomichnyj visnyk [Priazovsky Economic Bulletin]*. Vypusk 6(11). Pp.356 - 359 (in Ukrainian).
3. Stalyj rozvytok dlja Ukrajiny [Sustainable development for Ukraine]. URL: <https://dev.sd4ua.org/shho-take-stalij-rozvitok/printsipi/> (accessed: 07.10.2024) (in Ukrainian).
4. Valjd B. Stalyj rozvytok: shho ce, chomu ce vazhlyvo ta do chogho tut Ukrajina [Sustainable development: what is it, why is it important and what does Ukraine have to do with it]. URL: https://ucap.io/en/stalyj-rozvytok-shho-cze-chomu-cze-vazhlyvo-ta-do-chogo-tut-ukrayina/#google_vignette (accessed: 10.2024) (in Ukrainian).
5. Tymoshenko K.V. Ljudsjkyj kapital jak chynnyk stalogo rozvytku [Human capital as a factor of sustainable development]. URL: <http://www.repository.hneu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/17106/1.pdf> (accessed: 07.10.2024) (in Ukrainian).
6. Petrunin V.Ju. (2010) Regionaljni chynnyky formuvannja, vykorystannja ta rozvytku ljudsjkogho kapitalu [Regional factors of formation, use and development of human capital]. *Efektivna ekonomika [Effective economy]*. № 2. URL: <https://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=128> (accessed: 07.10.2024) (in Ukrainian).
7. Tereshhenko D.A.(2019) Regionaljni aspekty rozvytku ljudsjkogho kapitalu v Ukrajini [Regional aspects of human capital development in Ukraine]. *Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernads'kogho. Serija: Derzhavne upravlinnja [Scientific notes of Vernadsky TNU. Series: Public Administration]*. T. 30 (69) № 6. Pp. 77-84. URL: http://www.pubadm.vernadskyjournals.in.ua/journals/2019/6_2019/16.pdf (accessed: 07.10.2024) (in Ukrainian).

8. Plaksjuk O., Ghorvatova V., Jakushev O. (2023) Ljudskij kapital jak faktor pidvyshhennja efektyvnosti ta konkurentospromozhnosti kompaniji [Human capital as a factor of increasing the efficiency and competitiveness of the company]. Akademichnyj oghljad [Academic review]. № 1 (58). URL: <https://acadrev.duan.edu.ua/images/PDF/2023/1/13.pdf> (accessed: 07.10.2024) (in Ukrainian).
9. OECD. The Value of People. 2006. URL: <https://www.oecd.org/insights/37967294.pdf>. (accessed: 07.10.2024) (in U.S.A.).
10. Global Innovation Index 2024. URL: <https://www.wipo.int/gii-ranking/en/ukraine> (accessed: 07.10.2024) (in U.S.A.).
11. Innovations during the war: is it on time? URL: <https://www.clusters.org.ua/blog-single/innovatsiyi-pid-chas-viyny/> (accessed: 07.10.2024) (in U.S.A.).
12. About the Global Innovation Index. URL: <https://www.wipo.int/en/web/global-innovation-index> (accessed: 07.10.2024) (in U.S.A.).
13. Za Indeksom ljudskogho rozvytku-2024 Ukrajina ghirsha za Kubu, Turkmenistan ta Ekvador [According to the Human Development Index 2024, Ukraine is worse than Cuba, Turkmenistan and Ecuador]. URL: <https://censor.net/ua/b3478642> (accessed: 07.10.2024) (in Ukrainian).
14. Jak zminjutsja pozyciji Ukrainy v Indeksi ljudskogho rozvytku [How Ukraine's position in the Human Development Index is changing]. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2024/08/15/infografika/suspilstvo/yak-zminyuyutsya-pozycziyi-ukrayiny-indeksi-lyudskoho-rozvytku> (accessed: 07.10.2024) (in Ukrainian).

УДК 331.005.95/96

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11\(39\)-381-392](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11(39)-381-392)

Лазоренко Лариса Віталіївна доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри менеджменту, маркетингу та публічного управління, Національна академія статистики, обліку та аудиту, вул. Підгірна, 1, м. Київ, 04107, тел: (067) 789-29-82, <http://orcid.org/0000-0002-8505-1768>

Гринчак Наталія Анатоліївна кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту, маркетингу та публічного управління, Національна академія статистики, обліку та аудиту, вул. Підгірна, 1, м. Київ, 04107, тел: (097) 390-01-36, <http://orcid.org/0000-0002-2046-6014>

СУЧАСНІ МЕТОДИ РОЗВИТКУ ПЕРСОНАЛУ

Анотація. Розвиток персоналу є системою, яка має на меті підвищення рівня кваліфікації співробітників. Це інвестиції в розвиток людського капіталу кожного працівника та загального людського капіталу організації, що сприяє підвищенню ефективності її діяльності. Головною метою розвитку персоналу є зміцнення різноманітних навичок співробітників, таких як гнучкість, організованість, креативність, комунікабельність та лідерство. Провідні компанії світу застосовують різноманітні методи розвитку своїх співробітників, усвідомлюючи, що саме висококваліфікований та креативний персонал є їхньою конкурентною перевагою на ринку. Серед цих методів можна виділити навчання, ротацию завдань і кадрів, коучинг, наставництво, семінари, робочі групи, симуляції, конференції, навчання на робочому місці, самонавчання, 360-градусний огляд продуктивності, планування кар'єри та гейміфікацію. В статті визначено переваги та недоліки застосування різних типів методів розвитку персоналу. Визначено, що при виборі методів і програм розвитку персоналу необхідно враховувати завдання, які стоять перед ними у компанії, а також стратегічні цілі організації в цілому. Одним з найбільш розповсюджених методів розвитку персоналу є навчання, яке може проводитися як за участю внутрішніх фахівців, так і зовнішніх консультантів. Процес навчання працівників здійснюється за допомогою спеціальних методик. Останніми роками онлайн-симуляції, сценарії та вебінари переважно замінили традиційні методи навчання та розвитку персоналу, такі як стажування, семінари, відеоуроки тощо. Вибір конкретного методу розвитку персоналу залежить від завдань, які необхідно вирішити за допомогою їх використання: отримання нових знань, формування вмінь та навичок, розвиток особистісних характеристик персоналу тощо. Найкращий ефект отримує компанія за рахунок використання кількох методів у комплексі. На

формування ефективної системи методів розвитку персоналу значною мірою впливають культура організації, розмір, уподобання співробітників щодо навчання, віддалене або офісне середовище та інші фактори.

Ключові слова: методи розвитку персоналу, навчання, коучинг, наставництво, симуляції, конференції, навчання на робочому місці, самонавчання, 360-градусний огляд продуктивності, планування кар'єри, гейміфікація.

Lazorenko Larysa Vitaliivna Doctor in Economics, Professor, Head of Department Management, Marketing and Public Administration, National Academy of Statistics, Accounting and Audit, St. Podhirna, 1, Kyiv, 04107, tel.: (067) 789-29-82, <http://orcid.org/0000-0002-8505-1768>

Hrynychak Nataliia Anatoliivna PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of Department of Management, Marketing and Public Administration, National Academy of Statistics, Accounting and Audit, St. Podhirna, 1, Kyiv, 04107, tel.: (097) 390-01-36, <http://orcid.org/0000-0002-2046-6014>

MODERN METHODS OF PERSONNEL DEVELOPMENT

Abstract. Personnel development is a system aimed at improving the level of qualifications of employees. These are investments in the development of the human capital of each employee and the general human capital of the organization, which contributes to the improvement of the efficiency of its activities. The main goal of personnel development is to strengthen various skills of employees, such as flexibility, organization, creativity, communication and leadership. The world's leading companies use various methods of developing their employees, realizing that highly qualified and creative personnel is their competitive advantage in the market. These methods include training, job and staff rotation, coaching, mentoring, workshops, workgroups, simulations, conferences, on-the-job training, self-study, 360-degree performance reviews, career planning, and gamification. The article defines the advantages and disadvantages of using different types of personnel development methods. It was determined that when choosing methods and programs for personnel development, it is necessary to consider the tasks facing them in the company, as well as the strategic goals of the organization. One of the most widespread methods of personnel development is training, which can be conducted both with the participation of internal specialists and external consultants. The training process of employees is carried out using special methods. In recent years, online simulations, scenarios and webinars have largely replaced traditional training and staff development methods such as internships, seminars, video lessons, etc. The choice of a specific method of personnel development depends on the tasks that must be solved with the help of their use: obtaining new knowledge, forming skills and abilities, developing personal characteristics of personnel, etc. The company gets the

best effect by using several methods in a complex. Organizational culture, size, employee preferences for training, remote or office environment, and other factors greatly influence the formation of an effective system of personnel development methods.

Keywords: staff development methods, training, coaching, mentoring, simulations, conferences, on-the-job training, self-study, 360-degree performance review, career planning, gamification.

Постановка проблеми. Для більшості українських підприємств управління персоналом є важливою складовою ефективного використання ресурсного потенціалу. Саме персонал є одним з важливих елементів компанії, оскільки саме з його допомогою здійснюються всі її виробничо-господарські операції. Управління персоналом – це наука управління людьми, механізм взаємозв'язку між суб'єктом та об'єктом управління персоналом, система взаємодії між керівником та працівником, стратегія прийняття рішень та тактика їх виконання у сфері ефективної зайнятості працівників в управлінні персоналом підприємства. Концептуальний механізм організації системи управління персоналом компанії - це складний процес, який вимагає залучення в його реалізацію, у тій або іншій мірі, всіх співробітників компанії і безлічі ресурсів.

Ситуація, що склалася в нашій країні, та за її межами підштовхує багатьох фахівців у сфері HR концентрувати свою увагу не лише на пошуку та доборі кадрів, а й на сприянні розвитку співробітників. Багато провідних компаній, що орієнтуються на вітчизняний та зарубіжний досвід, приділяють цьому питанню значну увагу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням дослідження сучасних методів розвитку персоналу присвячені праці таких вітчизняних та зарубіжних вчених: Л. Герасимчук, Л. Федоришина, Дж. Ротвелл (J. Rothwell), К. Паппас (С. Pappas), І. Андреев (I. Andreev), Д. Гупта (D.Gupta) та ін.

Метою статті є дослідження сучасних методів розвитку персоналу на підприємстві.

Виклад основного матеріалу. Розвиток персоналу це певна система, дія якої спрямована на підвищення рівня розвитку співробітників, це інвестиції в розвиток людського капіталу кожного співробітника і сукупного людського капіталу всієї організації, що дозволяють збільшити ефективність функціонування підприємства [1].

Основною метою розвитку персоналу є зміцнення широкого діапазону навичок співробітника, будь то гнучкість, організаційність, креативність, комунікативність або лідерство [2].

Дослідження проведені Gallup на замовлення Amazon показують, що понад 57% співробітників американських компаній хочуть брати участь у програмах навчання та розвитку, щоб підвищити наявні навички, отримати

нові з метою просування по кар'єрі. І це число зростає до 71%, коли роботодавці присвячують робочий час ініціативам навчання та розвитку персоналу замість того, щоб вимагати від працівників виконувати їх у власний час [3].

Провідні підприємства світу використовують безліч методів розвитку персоналу, розуміючи, що саме висококваліфікований та креативний персонал є їх конкурентною перевагою на ринку (рис. 1):

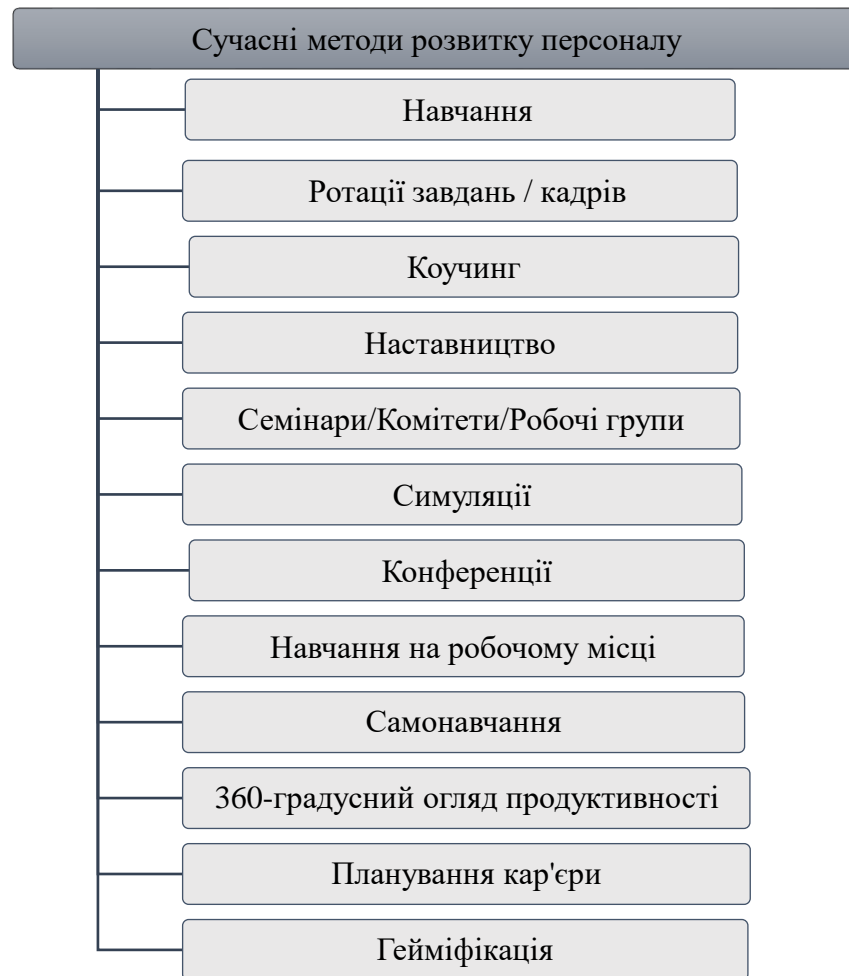

Рис. 1. Сучасні методи розвитку персоналу

Джерело: сформовано автором

1. Навчання – метод, який передбачає розвиток навичок персоналу за допомогою поєднання лекцій, практичних вправ, відео, подкастів, моделювання та індивідуальних/групових завдань. Він включає як формальний (курси електронного / дистанційного навчання, навчання під керівництвом інструктора), так і неформальний (перегляд відео, освітніх блогів і публікацій на форумах груп, чати, самонавчання) підходи до розвитку навичок. Навчання є ідеальним методом розвитку як жорстких (технічних), так і м'яких (комунікації, вирішення конфліктів, управління часом) навичок співробітників.

Варто відзначити, що при навчанні персоналу повинні враховуватись завдання, які стоять перед ним в компанії та стратегічні цілі компанії в цілому. Проходження навчання може бути здійснено як за допомогою фахівців компанії, так і зовнішніх консультантів. Процес навчання співробітників здійснюється у вигляді спеціальних методів навчання. Навчання зазнало значного розвитку за ці роки. Онлайн-симуляції, сценарії та вебінари в основному замінили традиційні методи навчання та розвитку персоналу, такі як стажування, семінари, відеонавчання та ін. [4]

В сучасних компаніях найчастіше застосовуються наступні методи навчання персоналу:

– Електронне навчання (або онлайн-навчання) стало одним із найвідоміших методів навчання працівників, особливо в постпандемічному світі, де працівники працюють віддалено й не можуть відвідувати особисті навчальні сесії. Електронне навчання дає змогу працівникам навчатися, не виходячи з дому, відповідно до їхніх індивідуальних стилів навчання та потреб.

– Навчання під керівництвом інструктора — це один із найбільш традиційних і популярних типів методів навчання працівників, який імітує фізичний простір у класі з присутнім інструктором, який веде тренінг. Зазвичай це відбувається за допомогою презентації в стилі лекції з допоміжними візуальними компонентами.

– Рольова гра. Ця техніка полягає в тому, що і учень, і викладач виконують свої ролі в потенційних сценаріях на робочому місці. Цей метод є найефективнішим для працівників, чії робочі ролі включають безпосередню взаємодію з клієнтом або клієнтом, оскільки він дає їм певний досвід у вирішенні складних ситуацій із клієнтами (наприклад, навчання кол-центру).

– Спільне навчання – це методологія, за якої працівники діляться своїми знаннями та досвідом, навчаючи та навчаючись один в одного одночасно. Ця техніка допомагає підвищити загальний досвід навчання співробітників за рахунок використання їхніх навичок, ідей та знань.

– Відеонавчання є одним із найефективніших методів навчання співробітників, щоб залучити співробітників і забезпечити складний досвід навчання за нижчою ціною, ніж традиційне навчання. Створення навчального відео для співробітників дає їм змогу сприймати інформацію у зручному для розуміння форматі, який легше зберігати, і який працівники можуть повернутися та переглянути в будь-який час.

– Case-study - за допомогою якого працівники отримують реальну або вигадану складну ситуацію для аналізу та використання як орієнтир для своїх рішень. Хоча випадки відрізняються за складністю та деталізацією, слухачам слід надати достатньо даних та інформації, щоб проаналізувати ситуацію та знайти рішення.

– Навчання «рівний-рівному» або взаємне навчання – це стратегія спільного навчання та навчання, яка залучає учасників одного рівня до

спільного навчання. Простіше кажучи, навчання «рівний-рівному» — це коли один або кілька учнів навчають інших учнів. Цей тип навчання дозволяє співробітникам опрацьовувати нові концепції та ділитися ідеями зі своїми колегами, які працюють над тим самим проектом. Можливість навчати та бути навченими один від одного є ефективним способом для організацій виростити сильніших співробітників, які продуктивно працюють разом.

– Інтервальне навчання. Розділене навчання розбиває тривалі програми навчання співробітників на кілька сеансів або модулів меншої тривалості з інтервалами між ними. Частини цих занять повторюються кілька разів протягом наступних кількох днів або тижнів, щоб учні пригадали інформацію, сприяючи довготривалому збереженню знань.

Переваги та недоліки застосування різних методів навчання персоналу відображено в табл. 1

Таблиця 1

Переваги та недоліки методів навчання персоналу

№ п/п	Методи навчання персоналу	Переваги	Недоліки
1	2	3	4
1	Електронне навчання	Онлайн-курси поєднують інтерактивні ігри, вікторини, заходи та гейміфікацію, щоб залучити працівників і покращити збереження знань. Охоплює значну кількість персоналу при менших грошових витратах. Можливість навчатись у зручний час. Системи управління навчанням дає достатньо даних для ефективного розрахунку рентабельності інвестицій у навчання, дозволяючи оцінювати успішність різних навчальних програм.	Потрібно багато часу для розробки та оновлення онлайн-курсів. Відсутність особистої взаємодії з інструкторами. Потрібен стабільний доступ до високошвидкісного інтернету. Відсутність практичного досвіду для відточування практичних навичок.
2	Навчання під керівництвом інструктора	Безпосередня взаємодія з тренерами та іншими співробітниками. Швидкий зворотній зв'язок. Ефективний метод для складних тем, які потребують особистого керівництва.	Додаткові витрати на оренду площ, проїзд, харчування та ін. Обмежені дані для розрахунку ROI.
3	Рольова гра	Підвищують залученість співробітників. Заохочує використовувати навички вирішення проблем і критичного мислення в даний момент. Готує співробітників до складних сценаріїв роботи.	Вимагає більше часу працівника, що негативно впливає на продуктивність. Непотрібний для простих, зрозумілих тем.

Продовження таблиці 1

1	2	3	4
4	Спільне навчання	Створює спільну культуру навчання шляхом створення атмосфери, у якій члени команди постійно співпрацюють. Скорочує витрати часу та витрат. Сприяє кращому запам'ятовуванню.	Складно зібрати значну кількість персоналу в одному місці в той самий час.
5	Відеонавчання	Інвестиції у відеонавчання – це одноразові витрати, які можна використовувати доки процеси не застаріють. Дозволяє навчатися персоналу у зручний час, не перешкоджаючи продуктивності праці. Відео забезпечує краще збереження знань, залучення працівників і їх увагу. Постачальники відеохостингу надають доступ до різних показників для відстеження та вимірювання ефективності навчання	Відеонавчання не передбачає особистого контакту. Відео може зайняти багато часу, коли справа доходить до оновлення будь-якої інформації.
6	Case-study	Розвиває навички аналізу даних, прийняття рішень і вирішення проблем у співробітників. Збільшує здатність співробітників мислити нестандартно. Метод Case-study недорогий.	Трудомісткий метод збору даних. Працівники витрачають багато часу на аналіз даних.
7	Навчання «рівний-рівному»	Заохочує спілкування, співпрацю та командну роботу. Підвищує залученість і продуктивність співробітників. Сприяє культурі обміну знаннями в організації. Метод взаємонавчання недорогий.	Час може витрачатися на обговорення неактуальних тем. Потребує відданості та прихильності до колег.
8	Інтервальне навчання	Періодичний перегляд і закріплення раніше отриманих знань. Включає інтерактивні та реальні сценарії у навчальні програми. Запобігає втомі, зменшує психічне виснаження та підтримує зацікавленість.	Вправи з пошуку знань можуть бути складними для деяких людей.

Джерело: сформовано автором на основі [4-8]

2. Ротація завдань / кадрів. Мета даного методу полягає в тому, щоб чергувати завдання та ролі, які виконує персонал з метою освоєння нових знань та вмінь або мати можливість їх застосовувати на практиці. Співробітники можуть добровільно мінятися завданнями з колегами по зміні/команді, щоб застосувати деякі з нових навичок на практиці.

Роботодавці також можуть заохочувати ротацію як метод розвитку для працівників, які виявили бажання отримати практичний досвід, розвинути

деякі додаткові навички. Даний метод розвитку персоналу є найкращим способом тренувати гнучкість і адаптивність в колективі, підходить для розширення технічних навичок співробітника та може допомогти в розвитку інших допоміжних навичок, таких як управління часом, управління стресом і навички вирішення конфліктів.

3. Коучинг. Метод коучингу залучає досвідченого професіонала – супервайзера, наставника або досвідченого працівника – який навчає або навчає працівника щодо конкретних робочих завдань і обов'язків. Метод коучингу можна застосовувати як особисто, так і віртуально, що робить його ідеальним як для офісних, так і для віддалених працівників. Тобто, це нова форма консультаційної підтримки, засіб сприяння, допомоги у пошуку рішень чи подолання будь-якої складної ситуації. Завдання коуча не дати знання чи навички, а допомогти людині самостійно знайти їх та закріпити на практиці.

Коучинг є швидким способом освоєння конкретних навичок лідерства та управління командою, організаційних навичках, технічних та аналітичних навичок. Світовий досвід демонструє, що завдяки тренінговим таборам, які спонсорує роботодавець, працівники також можуть отримати безцінні навички міжособистісного спілкування та вирішення конфліктів.

4. Наставництво, як метод розвитку персоналу передбачає, що вище керівництво бере молодший персонал під своє крило, щоб допомогти розвинути важливі навички. Більш формальні програми наставництва, як правило, використовуються для вищих виконавчих/керівних посад, тоді як менш формальні структури також можуть бути впроваджені серед молодшого керівництва.

Зазвичай наставництво використовується для розвитку навичок високого рівня, таких як лідерство, стратегічне управління, продуктивний нетворкінг, ефективні комунікації, критичне мислення та формулювання довгострокових цілей.

5. Семінари/Комітети/Робочі групи. Це методи, які дають співробітникам можливість взаємодіяти з колегами в компанії та за її межами. Перевагою даного методу є можливість спілкування та обговорення питань з фахівцем в даній сфері діяльності а також в суміжних сферах, що дозволяє ширше поглянути на дослідження певної проблеми та знаходження шляхів її вирішення.

Такий широкий діапазон вхідних даних і знань сприяє отриманню нових ідей, усуненню несправностей, а також сприяє розвитку низки навичок спілкування, таких як ефективна комунікація, робота в команді, презентації, публічні виступи, мережеві навички та лідерські навички. Їх можна використовувати для вдосконалення дослідницьких і аналітичних навичок.

6. Симуляції або симуляційне навчання передбачає різні сценарії, які дозволяють працівникам відпрацьовувати завдання, які імітують фактичну роботу на конкретній посаді. Симуляційне навчання використовують для

працівників, які працюють у сферах високого ризику або високих ставок, таких як пілоти чи лікарі.

Найпростішою формою даного методу є моделювання. На найвищому рівні симуляції можуть включати повністю віртуальні світи, такі як пожежно-рятувальні роботи або навчання польотам, де співробітники можуть набути необхідних навичок. Застосування даного методу сприяє отриманню концептуальних знань, допомагає застосовувати отримані теоретичні знання в реальному житті. Даний метод підходить для розвитку всіх типів навичок. Групове моделювання використовується також для розвитку соціальних навичок.

7. Конференції. Подібно до семінарів і комітетів, конференції сприяють налагодженню контактів та отриманню доступу до величезної бази знань. Конференції як метод розвитку персоналу використовуються для розвитку всіх типів навичок, включаючи жорсткі та м'які навички, особистий розвиток, а також розвиток комунікативних навичок.

8. Навчання на робочому місці використовують для персоналу який пройшов базові тренінги з технічних навичок (чи то з експлуатації нової машини, чи з вивчення нових методів фінансового аналізу), з метою відточення набутих навичок на практиці.

Навчання на робочому місці забезпечує активну участь працівників, дозволяючи їм навчатися в процесі роботи. Це один із найефективніших методів навчання співробітників, щоб навчити новій програмній програмі або процесу за допомогою покрокових інструкцій у програмі та на екрані та посібників, які допомагають користувачам орієнтуватися в різних функціях програми та завданнях. Кінцевою метою навчання на робочому місці є швидше освоєння користувачами нових інструментів або нещодавно випущених функцій.

Даний метод використовується для розвитку специфічних робочих навичок, технічних навичок, розвитку лідерства та аналітичної експертизи, а також організаційних навичок, таких як управління часом, багатозадачність і визначення пріоритетів.

9. Самонавчання, як метод розвитку персоналу не завжди стосується навичок, необхідних організації, а скоріше стосується чогось нового, що, на їх думку, покращить її ефективність. Даний метод використовується для розвитку креативності та допитливості, оскільки працівники природно вибирають теми, які їх цікавлять/захоплюються. Однак, залежно від матеріалу, що вивчається, це може бути застосовано до всіх навичок.

10. 360-градусний огляд продуктивності. Цей метод передбачає отримання відгуків про працівника від колег, підлеглих, керівників і зовнішніх постачальників, а потім визначення можливостей для розвитку навичок на основі цих вхідних даних. Завдяки досить широкому діапазону зворотного зв'язку, на який спирається цей метод, він, як правило, використовується для

виявлення прогалин у навичках у ролях, пов'язаних із людьми, зокрема навички вирішення конфліктів, спілкування, тактовності та міжособистісного спілкування [5].

11. Планування кар'єри. У поєднанні з іншими методами розвитку персоналу планування кар'єри може допомогти виявити та розвинути широкий спектр міжорганізаційних навичок співробітників. Як правило, на заняттях з планування кар'єри визначаються такі навички, як спілкування, навички міжособистісного спілкування та управління часом, для розвитку на керівних посадах, тоді як жорсткі/технічні навички виявляються для розвитку на посадах рядового складу [6].

12. Гейміфікація. Гейміфікація в навчанні та розвитку персоналу включає такі ігрові елементи, як бали та значки в навчальних курсах [7]. Використовуючи психологію, гейміфіковане навчання залучає персонал і робить їх більш готовими виконувати повторювані завдання, незважаючи на ризик невдачі. Гейміфікація навчання підвищує продуктивність співробітників і сприяє засвоєнню нового програмного забезпечення [8].

Розвиток персоналу є важливою частиною зростання та успіху організації. Різні типи методів розвитку співробітників мають різні переваги та недоліки (табл. 2).

Таблиця 2

Переваги та недоліки сучасних методів розвитку персоналу

№ п/п	Методи навчання персоналу	Переваги	Недоліки
1	2	3	4
1	Ротація завдань / кадрів	Розширює набір навичок персоналу. Готує працівників для тимчасового заміщення вакантної посади в разі потреби. Дозволяє співробітникам досліджувати для себе різні потенційні варіанти кар'єри.	Додаткові обов'язки можуть серйозно відволікати більшість працівників. Співробітники можуть відчувати себе перевтомленими.
2	Коучинг	Створює відносини між співробітниками, які тривають після завершення навчання. Дозволяє працівникам задавати запитання, які їм може бути незручно ставити в класі під час навчання під керівництвом інструктора.	Обмежені дані, щоб показати, як працює соціальне навчання, і розрахувати ROI.
3	Наставництво / менторство	Підсилює взаємодію Збільшує рівень утримання Надає співробітникам додаткову підтримку розвитку Покращує продуктивність Сприяє побудові стосунків	Вимагає значних витрат часу від керівника/наставника. Взаємовідносини між наставником і учнем є вирішальним фактором для успішного навчання.

Продовження таблиці 2

1	2	3	4
4	Симуляційне навчання	<p>Розвиває такі навички, як вирішення проблем і критичне мислення під тиском.</p> <p>Пропонуючи участь стажистам, учні залишаються залученими та зосередженими.</p> <p>Дозволяє покращити свої навички, навчаючись на своїх помилках.</p> <p>Персонал краще розуміє наслідки своїх дій і важливість зменшення помилок.</p>	<p>Імітаційні вправи можуть бути дорогими.</p> <p>Симуляція не завжди здатна повністю відтворити реальні життєві ситуації.</p> <p>Симуляційне навчання може створити помилкове відчуття безпеки або применшити симуляцію у співробітника в результаті десенсібілізації.</p>
5	Навчання на робочому місці	<p>Призводить до кращих результатів, оскільки працівникам легше вчитися, працюючи над проектом.</p> <p>Економить кошти, витрачені на дорогі програми навчання за межами підприємства.</p> <p>Можливість поєднання навчання та роботи.</p> <p>Дозволяє зосередитися на навичках, які найбільше відповідають роботі.</p>	<p>Може бути менш продуктивним для працівників, які віддають перевагу віч-на-віч спілкуванню чи керівництву.</p>
6	Гейміфікація	<p>Миттєвий зворотний зв'язок.</p> <p>Під час проходження гри працівники отримують значки або нагороди. Це підвищує мотивацію співробітників.</p>	<p>Вартість додаткових ресурсів для покращення ігрового процесу може перевищити бюджет.</p>

Джерело: сформовано автором на основі [4-8]

На вибір ідеальних методів розвитку персоналу значною мірою впливають культура організації, розмір, уподобання співробітників щодо навчання, віддалене або офісне середовище та інші фактори.

Висновки. Таким чином, існує безліч методів розвитку персоналу: як традиційних, так і досить нових. Кожен з них має свої переваги та недоліки. Вибір конкретного методу розвитку залежить від завдань, які необхідно вирішити за допомогою їх використання: отримання нових знань, формування вмінь та навичок, розвиток особистісних характеристик персоналу тощо. Слід зазначити, що найкращого ефекту очікується використання кількох методів у комплексі. Перспективами наступних досліджень є аналіз та зіставлення методів та моделей розвитку персоналу організації та його типу його організаційної культури.

Література:

1. Федоришина, Л., & Герасимчук, Л. (2023). Розвиток персоналу в системі менеджменту підприємства. *Modeling the development of the economic systems*, (2), 189–196. <https://doi.org/10.31891/mdes/2023-8-25>

2. 7 impactful methods of employee development. URL: <https://www.leapsome.com/blog/employee-development-methods>
3. Rothwell, J. (2021). The American Upskilling Study Empowering Workers for the Jobs of Tomorrow. Gallup, Inc. 28 p. URL: https://www.gallup.com/file/analytics/354647/Amazon_Upskilling_Report.pdf
4. Pappas, C. (2024) 6 Employee Training Methods To Consider In The Modern Workplace. URL: <https://elearningindustry.com/employee-training-methods-to-consider-in-the-modern-workplace>
5. Лазоренко, Л.В. (2018). Методи управління та оцінки людських ресурсів підприємств зв'язку. *Економіка. Менеджмент. Бізнес*, 4(26), 20-25
6. Andreev, I. (2021). Employee Development Methods. URL: <https://www.valamis.com/hub/employee-development-methods>
7. Гринчак, Н. А. (2021) Гейміфікація як засіб підвищення самомотивації персоналу. Стратегія розвитку України: фінансово-економічний та гуманітарний аспекти: матеріали VIII Міжнародної науково-практичної конференції. Київ, «Інформаційно-аналітичне агенство», 180-182. URL: <http://194.44.12.92:8080/jspui/handle/123456789/6008>
8. Gupta, D. 18 Best Employee Training Methods & Techniques (2024). URL: <https://whatfix.com/blog/employee-training-methods/>

References:

1. Fedoryshyna, L., & Herasymchuk, L. (2023). Rozvytok personalu v systemi menedzhmentu pidpryyemstva. [Personnel development in the enterprise management system]. Modeling the development of the economic systems, (2), 189–196. <https://doi.org/10.31891/mdes/2023-8-25> [In Ukrainian].
2. 7 impactful methods of employee development. Retrieved from <https://www.leapsome.com/blog/employee-development-methods>
3. Rothwell, J. (2021). The American Upskilling Study Empowering Workers for the Jobs of Tomorrow. Gallup, Inc. Retrieved from https://www.gallup.com/file/analytics/354647/Amazon_Upskilling_Report.pdf
4. Pappas, C. (2024) 6 Employee Training Methods To Consider In The Modern Workplace. Retrieved from <https://elearningindustry.com/employee-training-methods-to-consider-in-the-modern-workplace>
5. Lazorenko, L.V. (2018). Metody upravlinnya ta otsinky lyuds'kykh resursiv pidpryyemstv zv'yazku. [Methods of management and assessment of human resources of communication enterprises.] *Ekonomika. Menedzhment. Biznes*, 4(26), 20-25. [In Ukrainian].
6. Andreev, I. (2021). Employee Development Methods. Retrieved from <https://www.valamis.com/hub/employee-development-methods>
7. Hrynychak, N. A. (2021) Heymifikatsiya yak zasib pidvyshchennya samomotyvatsiyi personalu. [Gamification as a means of increasing self-motivation of personnel]. Stratehiya rozvytku Ukrayiny: finansovo-ekonomichnyy ta humanitarnyy aspekty: materialy VIII Mizhnarodnoyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi. Kyiv, «Informatsiyno-analitychne ahenstvo», 180-182. Retrieved from <http://194.44.12.92:8080/jspui/handle/123456789/6008> [In Ukrainian].
8. Gupta, D. 18 Best Employee Training Methods & Techniques (2024). Retrieved from <https://whatfix.com/blog/employee-training-methods/>

УДК 658

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11\(39\)-393-401](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11(39)-393-401)

Малярчук Ірина Іванівна доцент кафедри менеджменту та маркетингу у видавничо-поліграфічній справі. Інститут поліграфії та медійних технологій. Національний університет "Львівська політехніка", <http://orcid.org/0000-0002-0009-7389>

Процайло Мирослав Михайлович аспірант, кафедра менеджменту та маркетингу у видавничо-поліграфічній справі. Інститут поліграфії та медійних технологій. Національний університет "Львівська політехніка", <http://orcid.org/0009-0000-2980-7551>

ОБЛІКОВО-АНАЛІТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА: ВИКЛИКИ В УМОВАХ ЦИФРОВОЇ ЕКОНОМІКИ

Анотація. Доведено, що удосконалення обліково-аналітичного забезпечення на підприємствах є надзвичайно актуальним у сучасних умовах цифрової економіки. Особливо актуальним це є для фінансової безпеки підприємства, як найбільш вагової складової економічної. Структура статті передбачає аналіз останніх досліджень і публікацій; формування мети й завдання дослідження; висвітлення ключових методів досягнення мети дослідження; виклад основного матеріалу й формування висновків по результатам дослідження. Поглиблений аналіз науково-практичної літератури дозволив стверджувати, що низка теорій і концепцій в контексті врахування умов цифрової економіки, досі залишаються не розкритими повною мірою, що й зумовило вибір даної тематики, її сучасну актуальність. Метою дослідження є характеристика особливостей обліково-аналітичного забезпечення фінансової безпеки підприємства. Об'єктом дослідження виступає фінансова безпека сучасного підприємства. Методологія дослідження передбачає застосування таких методів як індукції та дедукції, порівняння і систематизації, синтезу і аналізу, морфологічного аналізу, графічного й абстрактно-логічного. Основне завдання статті являє собою визначення яким чином посилення цифровізації економіки може впливати на процес обліково-аналітичного забезпечення фінансової безпеки підприємства. Визначено сутнісні характеристики обліково-аналітичного забезпечення підприємства. Графічно представлено ключові змістовні аспекти забезпечення фінансової безпеки підприємства. Охарактеризовано особливості впливу посилення цифровізації економіки на обліково-аналітичне забезпечення фінансової безпеки підприємства. Встановлено, що саме обліково-аналітичного

забезпечення є ключовим фактором для забезпечення фінансової безпеки сучасного підприємства. Доведено, що подальші дослідження слід націлити на аналіз сучасних і провідних міжнародних практик здійснення обліково-аналітичного забезпечення фінансової безпеки підприємства.

Ключові слова: безпековий розвиток, фінансова безпека, обліково-аналітичне забезпечення, управління, цифровізація, цифрова економіка, загрози, діяльність підприємств, інформаційне забезпечення

Malyarchuk Iryna Ivanivna associate professor of the department of management and marketing in publishing and printing. Institute of Printing and Media Technologies. Lviv Polytechnic National University, Lviv, <http://orcid.org/0000-0002-0009-7389>

Protsailo Myroslav Mykhailovych is a graduate student, department of management and marketing in publishing and printing. Institute of Printing and Media Technologies. Lviv Polytechnic National University, <http://orcid.org/0009-0000-2980-7551>

ACCOUNTING-ANALYTICAL SUPPORT FOR THE FINANCIAL SECURITY OF THE ENTERPRISE: CHALLENGES IN THE CONTEXT OF THE DIGITAL ECONOMY

Abstract. It has been proven that the improvement of accounting-analytical support at enterprises is extremely relevant in the conditions of the modern digital economy. This is especially important for the financial security of the enterprise, as the most significant component of the economic. The structure of the article includes analysis of recent research and publications; formation of the research goals and objectives; highlighting key methods for achieving the research goals; presentation of the main material and formation of conclusions based on the research results. A thorough analysis of scientific and practical literature has allowed us to assert that a number of theories and concepts in the context of the digital economy remain not fully disclosed, which determined the choice of this topic and its current relevance. The purpose of the study is to characterize the features of accounting-analytical support for the financial security of the enterprise. The object of the study is the financial security of a modern enterprise. The methodology of the research involves the use of methods such as induction and deduction, comparison and systematization, synthesis and analysis, morphological analysis, graphical and abstract-logical. The main task of the article is to determine how the enhancement of digitalization of the economy can affect the process of accounting-analytical support for the financial security of the enterprise. The essential characteristics of the accounting-analytical support of the enterprise have been identified. Key substantive aspects of ensuring the financial security of the enterprise have been

graphically presented. The features of the impact of the enhancement of digitalization of the economy on the accounting-analytical support for the financial security of the enterprise have been characterized. It has been established that accounting-analytical support is a key factor in ensuring the financial security of a modern enterprise. It has been proven that further research should be aimed at analyzing modern and leading international practices of carrying out accounting-analytical support for the financial security of the enterprise.

Keywords: security development, financial security, accounting-analytical support, management, digitalization, digital economy, threats, enterprise activities, information support

Постановка проблеми. Удосконалення обліково-аналітичного забезпечення на підприємствах є надзвичайно актуальним у сучасних умовах цифрової економіки. Зі стрімким розвитком інформаційних технологій та зростанням обсягів даних, підприємства стикаються з необхідністю ефективно обробляти, зберігати та аналізувати інформацію для забезпечення стабільного функціонування та розвитку. Сучасні обліково-аналітичні системи дозволяють автоматизувати процеси бухгалтерського обліку, фінансового аналізу та управлінського контролю, що знижує ризики людських помилок та підвищує загальну точність даних, що в свою чергу, уможливорює підвищення рівня фінансової безпеки. При цьому, особливості цифрової економіки, такі як глобалізація ринків, інтеграція бізнес-процесів та швидка змінність економічного середовища, вимагають від підприємств гнучкості та оперативності у прийнятті рішень. Удосконалене обліково-аналітичне забезпечення дозволяє підприємствам швидко адаптуватися до змін, аналізуючи великі обсяги інформації в реальному часі. Це сприяє більш точному прогнозуванню фінансових показників, оптимізації витрат та підвищенню ефективності управління ресурсами.

Слід зазначити, що саме цифрова трансформація відкриває нові можливості для інтеграції обліково-аналітичних систем з іншими інформаційними ресурсами підприємства, такими як CRM-системи, системи управління виробництвом та електронної комерції. Це забезпечує комплексний підхід до управління бізнесом, де всі відділи та процеси працюють у взаємозв'язку, що підвищує загальну продуктивність та конкурентоспроможність підприємства. Крім того, сучасні аналітичні інструменти, засновані на штучному інтелекті та машинному навчанні, дозволяють виявляти приховані тенденції та закономірності, що можуть стати основою для стратегічних рішень в контексті забезпечення фінансової безпеки.

В умовах цифрової економіки підприємства, які інвестують у вдосконалення обліково-аналітичного забезпечення, отримують значні конкурентні переваги. Вони здатні швидше реагувати на зміни ринкових умов, ефективніше управляти фінансовими ресурсами та покращувати взаємодію з

клієнтами і партнерами. Таким чином, розвиток обліково-аналітичних систем стає ключовим фактором безпечного розвитку та успішної адаптації підприємств у динамічному цифровому середовищі. Отже, все це суттєво актуалізує обрану тему дослідження, особливо в умовах цифрової економіки.

Вважаємо за необхідне охарактеризувати подальший процес дослідження через визначення структури статті. Відтак, структура статті передбачає:

- аналіз останніх досліджень і публікацій;
- формування мети й завдання дослідження;
- висвітлення ключових методів досягнення мети дослідження;
- виклад основного матеріалу й формування висновків по результатам дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зазначимо, що важливі аспекти забезпечення фінансової безпеки підприємства розкривалися в роботах таких вчених, як Г. Аніловська, О. Ареф'єва, І. Бінько, З. Варналій, С. Васильчак, О. Власюк, В. Воротін, Т. Васильців, В. Геєць, З. Герасимчук, ЛМ. Єрмошенко, Я. Жаліло, З. Живко, О. Захаров, С. Кавун, Г. Козаченко, М. Копитко, О. Ляшенко, І. Мігус, І. Мойсеєнко, Т. Момот, Г. Пастернак-Таранушенко, Є. Палига, В. Пономаренко, В. Прохорова, Я. Пушак, О. Силкін, І. Рєвак, Є. Рудніченко, М. Флейчук, В. Франчук, М. Швець, Л. Шемаєва, С. Шкарлет, В. Шлемко, В. Шликов, О. Шляйфер, А. Штангрет, Т. Яворська, В. Ярочкін та інші. До прикладу, у дослідженні Л. О. Волощук [1] підкреслюється важливість обліково-аналітичного забезпечення для управління інноваційним розвитком підприємства, що формує основу для забезпечення фінансової безпеки через адаптацію до нововведень. О. Я. Базилінська [2] визначає фінансовий аналіз як ключову складову, що дозволяє глибоко зануритися в оцінку фінансового стану підприємства, що є основою для прийняття управлінських рішень.

Суттєву увагу на економічній стійкості підприємства акцентують О. П. Андрійчук та С. А. Бурий [3], виокремлюючи управління ризиками як засіб захисту від зовнішніх та внутрішніх загроз. К. С. Горячева [4] аналізує інформаційно-аналітичне забезпечення фінансової безпеки, наголошуючи на важливості точної інформації для захисту активів підприємства. В. І. Аранчій [5] звертає увагу на необхідність осучаснення фінансових підходів з огляду на цифровізацію економіки. О. В. Ареф'єва та Т. Б. Кузенко [6] обговорюють економічні основи формування фінансової складової безпеки, акцентуючи на стратегічному підході в управлінні. Т. Ю. Загорельська [7] досліджує системні аспекти управління фінансовою безпекою, вказуючи на необхідність інтегрованих управлінських рішень. Н. П. Бакеренко [8] деталізує структурні характеристики механізмів управління діяльністю, що впливають на фінансову безпеку. О. М. Галицький [9] розкриває теоретичні та методичні аспекти адаптивних моделей управління, які можуть бути ефективними у динамічному цифровому середовищі. М. М. Бердар [10] надає загальний огляд

фінансових стратегій для підприємств, підкреслюючи важливість адаптації до змінюваних економічних умов. О. Ю. Амосов [11] відмічає теоретичні підходи до фінансової безпеки, які можуть бути використані для розробки дієвих стратегій зміцнення фінансового стану підприємства. Ці джерела разом формують комплексний погляд на виклики і можливості, які виникають перед фінансовою безпекою підприємств у епоху цифровізації, виокремлюючи ключові аспекти аналітичного забезпечення та стратегічного планування.

Відаючи належне науковому внеску провідних вчених, зазначимо, що низка теорій і концепцій в контексті врахування умов цифрової економіки, досі залишаються не розкритими повною мірою, що й зумовило вибір даної тематики, її сучасну актуальність.

Метою дослідження є характеристика особливостей обліково-аналітичного забезпечення фінансової безпеки підприємства. Об'єктом дослідження виступає фінансова безпека сучасного підприємства. Методологія статті передбачає застосування наступних методів, представлених на табл.1.

Таблиця 1

Методологія дослідження

№	Методи	Характеристика
1	Метод індукції та дедукції, порівняння і систематизації	для визначення та характеристики особливостей обліково-аналітичного забезпечення фінансової безпеки підприємства
2	Метод синтезу і аналізу	для доведення важливості визначення ролі цифровізації в процесі обліково-аналітичного забезпечення фінансової безпеки підприємства
3	Метод морфологічного аналізу	для групування засад цифрової економіки, що впливають на процес обліково-аналітичного забезпечення фінансової безпеки підприємства
4	Графічний й табличний методи	для якісного подання результатів дослідження
5	Абстрактно-логічний метод	для формування теоретичних узагальнень і висновків дослідження, щодо обліково-аналітичного забезпечення фінансової безпеки підприємства

Основне завдання статті являє собою визначення яким чином посилення цифровізації економіки може впливати на процес обліково-аналітичного забезпечення фінансової безпеки підприємства.

Виклад основного матеріалу. Обліково-аналітичне забезпечення є фундаментальною складовою управлінської системи підприємства, спрямованою на збір, обробку та аналіз фінансової інформації. Воно надає керівництву достовірні дані для прийняття обґрунтованих рішень, планування ресурсів та контролю за фінансовою діяльністю підприємства. За допомогою обліково-аналітичного забезпечення підприємство може оцінювати власний рівень фінансової безпеки, виявляти потенційні ризики й реальні загрози та можли-

вості для безпекового розвитку. Це сприяє оптимізації витрат, підвищенню прибутковості та забезпеченню конкурентоспроможності на ринку (табл.2).

Таблиця 2

Сутнісні характеристики обліково-аналітичного забезпечення

№	Сутність	Характеристика
1	Інформаційність	Обліково-аналітичне забезпечення забезпечує підприємство актуальною, достовірною та повною фінансово-економічною інформацією
2	Системність	Обліково-аналітичне забезпечення інтегрує різні аспекти обліку та аналізу в єдину, взаємопов'язану систему
3	Адаптивність	Система обліково-аналітичного забезпечення здатна швидко адаптуватися до змін як внутрішнього, так і зовнішнього середовища підприємства
4	Прогностичність	Обліково-аналітичне забезпечення дозволяє прогнозувати фінансові результати та майбутні тенденції безпекового розвитку підприємства

Забезпечення фінансової безпеки підприємства є ключовим фактором його стійкого функціонування та розвитку. Воно полягає в створенні системи заходів та механізмів, що мінімізують фінансові ризики, протидіють негативному впливу загроз й забезпечують стабільність грошових потоків та збереження активів. Фінансова безпека дозволяє підприємству ефективно реагувати на зміни ринкового середовища, уникати негативних впливів економічних криз та забезпечувати довгострокову прибутковість. Досягається це через раціональне управління фінансами, диверсифікацію джерел фінансування та впровадження системи внутрішнього контролю (рис.1).

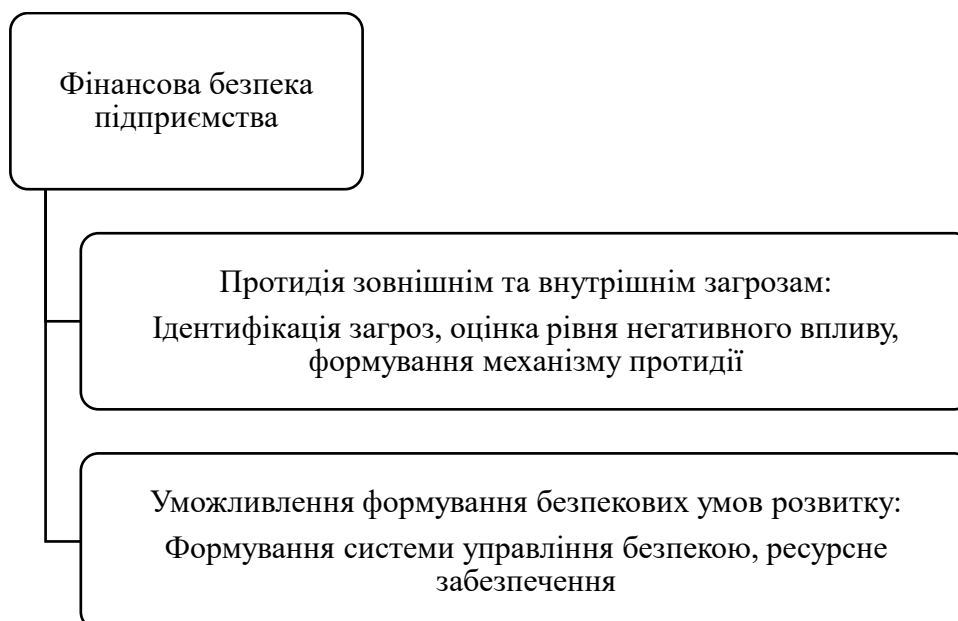

Рис.1. Ключові змістовні аспекти забезпечення фінансової безпеки підприємства

Цифрова економіка — це сучасна форма економічних відносин, що базується на широкому використанні цифрових технологій, інформації та знань як основних ресурсів виробництва. Вона характеризується впровадженням інтернету, мобільних технологій та цифрових платформ, що змінюють традиційні способи ведення бізнесу, комунікації та споживання товарів і послуг. Цифрова економіка значно трансформує обліково-аналітичне забезпечення підприємства, впроваджуючи новітні інформаційні технології та автоматизовані системи управління. Завдяки цифровізації, процеси збору, обробки та аналізу фінансової інформації стають більш ефективними та точними. Це дозволяє підприємствам оперативно отримувати актуальні дані, підвищувати якість фінансового аналізу та приймати більш обґрунтовані управлінські рішення в реальному часі (табл.3).

Таблиця 3

Вплив посилення цифровізації економіки на обліково-аналітичне забезпечення фінансової безпеки підприємства

Автоматизація та інтеграція облікових процесів	Покращення аналітичних можливостей та прийняття рішень	Підвищення вимог до кібербезпеки та захисту даних
Цифрові системи автоматизують рутинні облікові операції, що знижує ризик помилок, пов'язаних з людським фактором під час забезпечення фінансової безпеки підприємства	Цифровізація дозволяє збирати та аналізувати великі обсяги фінансових даних у реальному часі	З посиленням цифровізації зростає обсяг оброблюваних та зберігаються фінансових даних, що підвищує потребу в ефективних заходах кібербезпеки для захисту від несанкціонованого доступу, крадіжки даних та інших кіберзагроз

Вплив цифрової економіки на фінансову безпеку підприємства проявляється як у можливостях, так і в ризиках. З одного боку, використання цифрових технологій сприяє зниженню операційних витрат, розширенню ринків збуту та підвищенню конкурентоспроможності. З іншого боку, виникають нові виклики, такі як необхідність інвестування в кібербезпеку та ризики, пов'язані з швидкими технологічними змінами. Підприємства повинні адаптуватися до цих змін, щоб зберегти фінансову стабільність та ефективно функціонувати в умовах цифрової економіки.

Висновки. Підсумовуючи, зазначимо, що удосконалення обліково-аналітичного забезпечення є критично важливим для забезпечення фінансової безпеки підприємств у сучасній цифровій економіці. Сучасні обліково-аналітичні системи уможливають точно та оперативно збирати, обробляти і

аналізувати фінансові дані, що забезпечує прозорість фінансових потоків і допомагає виявляти потенційні ризики на ранніх стадіях. Автоматизація бухгалтерських процесів знижує ймовірність людських помилок і підвищує надійність фінансової інформації, що є основою для прийняття обґрунтованих управлінських рішень щодо забезпечення фінансової безпеки. При цьому, умови цифрової економіки вимагають від підприємств високої гнучкості та здатності швидко реагувати на зміни ринкових умов. Поліпшене аналітичне забезпечення дозволяє підприємствам проводити глибокий аналіз фінансових показників у режимі реального часу, що сприяє ефективнішому управлінню ресурсами, оптимізації витрат і підвищенню прибутковості. Це, в свою чергу, сприяє підвищенню рівня фінансової безпеки, оскільки підприємства можуть краще планувати свої фінансові потоки та адаптуватися до економічних викликів. Інтеграція обліково-аналітичних систем з іншими цифровими ресурсами, такими як CRM-системи та системи управління виробництвом, забезпечує комплексний підхід до управління бізнесом. Це дозволяє створювати єдину інформаційну платформу, яка підтримує стратегічне планування та контролює фінансові показники на всіх рівнях підприємства. Завдяки цьому підприємства можуть підвищити свою конкурентоспроможність і забезпечити довготривалу фінансову безпеку навіть у динамічному та непередбачуваному ринковому середовищі.

Таким чином, вдосконалення обліково-аналітичного забезпечення є ключовим фактором для забезпечення фінансової безпеки сучасного підприємства. Воно уможливорює підвищення точності фінансових даних, оптимізувати управлінські процеси та забезпечити гнучкість у прийнятті рішень, що в сукупності сприяє стабільному та успішному розвитку підприємства в умовах цифрової економіки.

Подальші дослідження міжнародних практик в сфері обліково-аналітичного забезпечення є необхідними для підприємств, що прагнуть забезпечити високий рівень власної безпеки у глобалізованій цифровій економіці. Вивчення успішних моделей та підходів, застосовуваних у різних країнах, дозволяє адаптувати найкращі рішення до локальних умов, підвищуючи ефективність управління фінансовими ресурсами. Аналіз міжнародного досвіду сприяє впровадженню інноваційних технологій та стандартів, що забезпечують високу точність та прозорість фінансової звітності.

Література:

1. Волощук Л. О. Обліково-аналітичне забезпечення управління інноваційним розвитком підприємства. Праці Одеського політехнічного університету. 2011. Вип. 2 (36). С. 329–334.
2. Базилінська О. Я. Фінансовий аналіз: теорія та практика : навч. посіб. Київ: Знання, 2009. 328 с
3. Андрійчук О. П., Бурий С. А. Управління економічною стійкістю підприємства. Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. 2011. № 6. Т.1. С. 100–102.

4. Горячева К. С. Інформаційно-аналітичне забезпечення фінансової безпеки підприємства. Актуальні проблеми економіки. 2003. № 9 (27). С. 43–49.
5. Аранчій В. І. Фінанси підприємств : навч. посіб. Київ : Професіонал. 2004. 304 с.
6. Ареф'єва О. В., Кузенко Т. Б. Економічні основи формування фінансової складової економічної безпеки. Актуальні проблеми економіки. 2009. № 1. С. 98–103.
7. Загорельська Т. Ю. До проблеми формування системи управління фінансовою безпекою на підприємстві. Вісник ДНУ. Сер. В: Економіка і право. 2009. Вип. 2. С. 243–247.
8. Бакеренко Н. П. Сутнісно-структурна характеристика дефініції «фінансово-економічний механізм управління діяльністю підприємств». Інвестиції: практика та досвід. 2012. № 7. С. 77–81.
9. Галицький О. М. Теоретико-методичні аспекти адаптивних моделей управління. Агросвіт. 2017. № 1-2. С. 39–43.
10. Бердар М. М. Фінанси підприємств : навч. посіб. Київ : ЦУЛ, 2010. 352 с.
11. Амосов О. Ю. Фінансова безпека підприємства в сучасних економічних умовах: теоретичний аспект. Економіка та управління підприємствами. Проблеми економіки. 2011. №4. С. 76–80.

References:

1. Voloshchuk, L.O. (2011). Oblikovo-analitychne zabezpechennya upravlinnya innovatsiynym rozvytkom pidpryyemstva [Accounting-analytical provision of enterprise innovation management]. Pratsi Odes'koho politekhnichnoho universytetu, 2(36), 329-334. [in Ukrainian].
2. Bazilinska, O.Ya. (2009). Finansovyy analiz: teoriya ta praktyka [Financial analysis: Theory and practice]. Kyiv: Znannya. 328 p. [in Ukrainian].
3. Andriyuchuk, O.P., & Buryi, S.A. (2011). Upravlinnya ekonomichnoyu stiykistyu pidpryyemstva [Management of economic stability of an enterprise]. Visnyk Khmel'nyts'koho natsional'noho universytetu. Ekonomichni nauky, 6(1), 100-102. [in Ukrainian].
4. Horiachova, K.S. (2003). Informatsiyno-analitychne zabezpechennya finansovoyi bezpeky pidpryyemstva [Information-analytical support of financial security of an enterprise]. Aktual'ni problemy ekonomiky, 9(27), 43-49. [in Ukrainian].
5. Aranchii, V.I. (2004). Finansy pidpryyemstv [Enterprise finances]. Kyiv: Profesional. 304 p. [in Ukrainian].
6. Aref'yeva, O.V., & Kuzenko, T.B. (2009). Ekonomichni osnovy formuvannya finansovoyi skladovoyi ekonomichnoyi bezpeky [Economic foundations of forming the financial component of economic security]. Aktual'ni problemy ekonomiky, 1, 98-103. [in Ukrainian].
7. Zahorels'ka, T.Yu. (2009). Do problemy formuvannya systemy upravlinnya finansovoyu bezpekoyu na pidpryyemstvi [To the problem of forming a financial security management system at an enterprise]. Visnyk DNU. Ser. V: Ekonomika i pravo, 2, 243-247. [in Ukrainian].
8. Bakerenko, N.P. (2012). Sutnisno-strukturna kharakterystyka definitysiyi "finansovo-ekonomichnyy mekhanizm upravlinnya diyal'nistyu pidpryyemstv" [Essential-structural characteristics of the definition "financial-economic mechanism of enterprise activity management"]. Investytsiyi: praktyka ta dosvid, 7, 77-81. [in Ukrainian].
9. Halyts'kyi, O.M. (2017). Teoretyko-metodychni aspekty adaptatyvnykh modeley upravlinnya [Theoretical-methodological aspects of adaptive management models]. Ahrosvit, 1-2, 39-43. [in Ukrainian].
10. Berdar, M.M. (2010). Finansy pidpryyemstv [Enterprise finances]. Kyiv: TsUL. 352 p. [in Ukrainian].
11. Amosov, O.Yu. (2011). Finansova bezpeka pidpryyemstva v suchasnykh ekonomichnykh umovakh: teoretychnyy aspekt [Financial security of an enterprise in contemporary economic conditions: Theoretical aspect]. Ekonomika ta upravlinnya pidpryyemstvamy. Problemy ekonomiky, 4, 76-80. [in Ukrainian].

УДК 656.078:331.45

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11\(39\)-402-411](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11(39)-402-411)

Паркулаб Тарас Ігорович аспірант, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка 57. тел.: (095) 050-86-85, <https://orcid.org/0009-0004-2690-4566>

Дутчак Олена Іванівна кандидат історичних наук, доцент кафедри управління соціокультурною діяльністю, шоу-бізнесу та івентменеджменту, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, <https://orcid.org/0000-0001-9638-9601>

Шикеринець Василь Васильович кандидат наук з державного управління, доцент, завідувач кафедри управління соціокультурною діяльністю, шоу-бізнесу та івентменеджменту, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, <https://orcid.org/0000-0002-6845-1639>

Федорак Володимир Васильович кандидат історичних наук, доцент, директор навчально-наукового інституту мистецтв, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, <https://orcid.org/0009-0000-6928-170X>.

Жук Ольга Іванівна кандидат економічних наук, доцент, завідувач кафедри публічного управління та адміністрування, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, <https://orcid.org/0000-0001-8519-5529>

ЗАПОБІГАННЯ ТРАВМАТИЗМУ В ТРАНСПОРТНІЙ ЛОГІСТИЦІ: ЗАХОДИ БЕЗПЕКИ ТА ОХОРОНИ ПРАЦІ

Анотація. У статті зазначено, що травматизм у сфері транспортної логістики є серйозною проблемою, яка негативно впливає на здоров'я працівників та ефективність логістичних процесів. Високий рівень ризику, пов'язаний із завантаженням, розвантаженням, транспортуванням товарів, а також використанням різноманітного обладнання та транспортних засобів, потребує посиленої уваги до питань безпеки праці. Важливість проблеми зумовлюється не тільки необхідністю захисту працівників від потенційних небезпек, але й підвищенням загальної продуктивності підприємств шляхом мінімізації втрат, пов'язаних із травматизмом. У роботі акцентується увага на комплексному підході до забезпечення охорони праці та безпеки у транспортній логістиці. Запропоновані заходи включають впровадження інноваційних технологій, зокрема автоматизацію виробничих процесів та використання цифрових систем моніторингу, що дозволяють своєчасно

виявляти й усувати потенційні ризики. Також важливим аспектом є підвищення рівня культури безпеки серед працівників, що досягається через систематичне навчання, тренінги та інформування про важливість дотримання правил охорони праці. Одним із ключових елементів запобігання травматизму є вдосконалення системи управління ризиками, що передбачає ідентифікацію небезпек, оцінку їхнього впливу та розробку превентивних заходів. У роботі підкреслюється необхідність постійного моніторингу виконання заходів безпеки та проведення регулярних перевірок для забезпечення відповідності сучасним стандартам охорони праці. Важливою є також роль керівництва підприємств, яке повинне створювати безпечне робоче середовище та забезпечувати працівників необхідними засобами індивідуального захисту. Відповідно, заходи безпеки та охорони праці у транспортній логістиці спрямовані на мінімізацію травматизму та підвищення ефективності логістичних процесів. Впровадження сучасних технологій, систематичне навчання працівників і вдосконалення стандартів охорони праці є ключовими факторами для досягнення цих цілей.

Ключові слова: управління ризиками, робоче середовище, логістичні операції, профілактика нещасних випадків, автоматизація процесів, захист працівників, безпечні технології, охорона праці.

Parkulab Taras Ihorovych postgraduate student, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, 57 Shevchenko St., Ivano-Frankivsk, tel.: (095) 050-86-85, <https://orcid.org/0009-0004-2690-4566>;

Dutchak Olena Ivanivna Candidate of Historical Sciences, Associate Professor of the Department of Management of Socio-Cultural Activities, Show Business and Event Management, Vasyl Stefanyk Prekarpathian National University, <https://orcid.org/0000-0001-9638-9601>

Shykerynets Vasyl Vasylovych Phd in public administration, Associate Professor, Head of the Department of Sociocultural Activities Management, Show Business and Event Management, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, <https://orcid.org/0000-0002-6845-1639>

Fedorak Volodymyr Vasyliovych Candidate of historical sciences, associate professor, director of educational and scientific institute of arts, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, <https://orcid.org/0009-0000-6928-170X>.

Zhuk Olha Ivanivna PhD in Economics, Associate Professor, Head of the Department of Management and Business Administration, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, <https://orcid.org/0000-0001-8519-5529>

PREVENTION OF INJURIES IN TRANSPORT LOGISTICS: SAFETY AND LABOR PROTECTION MEASURES

Abstract. The article highlights that injury rates in the field of transport logistics present a serious issue, negatively affecting both workers' health and the efficiency of logistics processes. The high level of risk associated with loading, unloading, transporting goods, as well as the use of various equipment and vehicles, requires heightened attention to occupational safety. The significance of the problem is driven not only by the need to protect workers from potential hazards but also by the imperative to improve the overall productivity of enterprises by minimizing injury-related losses. The paper emphasizes a comprehensive approach to ensuring occupational safety and security in transport logistics. Proposed measures include the implementation of innovative technologies, particularly the automation of production processes and the use of digital monitoring systems, which enable timely detection and mitigation of potential risks. Additionally, raising the level of safety culture among workers is essential, achieved through systematic training, workshops, and raising awareness about the importance of adhering to occupational safety regulations. One of the key elements in preventing injuries is the improvement of risk management systems, which involves identifying hazards, assessing their impact, and developing preventive measures. The paper underscores the necessity of continuous monitoring of safety measures and conducting regular inspections to ensure compliance with modern occupational safety standards. Furthermore, the role of enterprise management is crucial in creating a safe work environment and providing employees with the necessary personal protective equipment. Accordingly, safety and occupational health measures in transport logistics are aimed at minimizing injuries and improving the efficiency of logistics processes. The implementation of modern technologies, systematic employee training, and the enhancement of occupational safety standards are key factors in achieving these goals.

Keywords: risk management, work environment, logistics operations, accident prevention, process automation, worker protection, safe technologies, occupational safety.

Постановка проблеми. Травматизм на робочих місцях у транспортній логістиці є однією з найгостріших проблем, що впливає на безпеку працівників та ефективність логістичних операцій. Зростання масштабів перевезень і складність логістичних процесів підвищують ризик виникнення нещасних випадків, особливо в умовах неналежного дотримання заходів безпеки та охорони праці. Враховуючи, що транспортна логістика є критично важливою складовою економічної інфраструктури, запобігання травматизму стає пріоритетним завданням для забезпечення стійкого розвитку галузі, підвищення продуктивності та захисту працівників.

Актуальність дослідження полягає в необхідності комплексного аналізу заходів безпеки, що застосовуються в транспортній логістиці, з метою зниження рівня травматизму. Особлива увага приділяється впровадженню інноваційних технологій, автоматизації виробничих процесів, а також підвищенню культури безпеки серед працівників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Варто відзначити зростаючий інтерес до інноваційних технологій у транспортних системах та логістиці. Б. Валецький досліджує роль транспортного обладнання у гнучких виробничих системах пакування, тоді як А. Сохацький і А. Кузьменко акцентують увагу на впровадженні інтелектуальних транспортних систем для підвищення ефективності мультимодальних перевезень. Н. Мовмига, І. Мезенцева, Г. Панчева і Л. Яценко підкреслюють важливість формування культури безпеки праці, Н. Тарельник розглядає значення міжнародних стандартів у транспортній галузі. В. Рудзінський, В. Шумляківський, О. Багінський та Є. Таразанов досліджують системи онлайн-моніторингу технічного стану автобусів, а Г. Головка, Я. Панченко та А. Швидкий звертають увагу на інноваційні підходи до моніторингу вантажоперевезень.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на значний прогрес у вивченні питань транспортної логістики та впровадження інноваційних технологій в системи управління, залишається низка невирішених проблем, які потребують подальшого дослідження. По-перше, недостатньо вивченим є питання інтеграції інтелектуальних транспортних систем в умови багатофакторного управління ризиками, особливо в контексті глобальних логістичних ланцюгів. По-друге, проблематика підвищення культури безпеки серед працівників через навчання та тренінги поки що не враховує впливу нових цифрових технологій на процеси взаємодії у виробничих середовищах. По-третє, існує потреба у більш детальному дослідженні ефективності використання систем моніторингу ризиків у реальному часі, зокрема їхньої адаптивності до мінливих умов роботи транспортних засобів.

Мета статті полягає у визначенні заходів запобігання травматизму в транспортній логістиці через призму забезпечення безпеки та охорони праці.

Виклад основного матеріалу. Впровадження інноваційних технологій у сфері транспортної логістики є одним із ключових факторів забезпечення безпеки праці та підвищення ефективності виробничих процесів. Інноваційні технології дозволяють значно знизити рівень ризиків, пов'язаних із виконанням небезпечних робіт, зменшити вплив людського фактору на процеси та мінімізувати можливість виникнення нещасних випадків.

Одним із найважливіших напрямів таких технологій є автоматизація виробничих процесів, що включає широке використання роботизованих систем, автоматичних ліній для навантаження та розвантаження товарів, транспортування та складування [1]. Автоматизація зменшує необхідність

ручної праці, що знижує ризики травмування робітників, особливо при виконанні фізично важких або монотонних операцій.

Також важливою складовою автоматизації є впровадження інтелектуальних транспортних систем (ITS), які оптимізують процеси управління логістичними операціями, забезпечують точний контроль за рухом транспортних засобів і мінімізують можливість аварій або збоїв у роботі. Системи ITS можуть інтегруватися з іншими цифровими технологіями, створюючи єдину інформаційну екосистему, що дозволяє прогнозувати ризики, аналізувати ефективність роботи й оперативно вносити корективи в реальному часі.

Під час організації мультимодальних перевезень основна операційна відповідальність інтелектуальної транспортної системи повинна включати встановлення та підтримку можливостей для автоматизованої та автоматичної взаємодії в режимі реального часу між усіма транспортними об'єктами, керуючись принципами адаптації. Розробка відповідних ITS спирається на комплексну структуру, яка охоплює дороги та транспорт, транспорт і технології, транспорт і послуги, а також інформаційну інфраструктуру. Ця структура по суті проявляється як набір підсистем, які полегшують функції диспетчеризації, оперативного управління та ситуаційної координації між усіма учасниками логістичного ланцюга. Крім того, можуть бути використані різні форми зв'язувальної взаємодії, починаючи від дротових з'єднань, таких як високошвидкісні волоконно-оптичні мережі, до бездротових варіантів, включаючи стандарти зв'язку, надані операторами стільникового зв'язку, а також технології радіо, транкінгу та Інтернету [2].

Цифрові системи моніторингу також відіграють важливу роль у підвищенні рівня безпеки у транспортній лінгвістиці. Вони базуються на використанні сенсорних технологій, інтернету речей (IoT) та хмарних обчислень, що дозволяє в режимі реального часу відстежувати стан обладнання, показники роботи транспорту, фізичні параметри навколишнього середовища (наприклад, рівень шуму, вібрації, температури) і здоров'я працівників. Завдяки цьому можна своєчасно виявляти відхилення від нормального функціонування обладнання або виникнення небезпечних умов, що дозволяє миттєво реагувати на потенційні загрози та запобігати аваріям або поломкам. Крім того, цифрові системи моніторингу сприяють більш ефективному управлінню даними про інциденти та ризики. За допомогою таких систем можна створювати бази даних про попередні нещасні випадки та небезпечні ситуації, що дозволяє керівництву підприємств аналізувати причинно-наслідкові зв'язки та розробляти більш досконалі стратегії управління ризиками. Системи також сприяють створенню персоналізованих програм навчання для працівників, які базуються на індивідуальних ризиках кожного робітника, що дозволяє підвищити рівень професійної підготовки та обізнаності у питаннях охорони праці.

Підвищення рівня культури безпеки серед працівників є критично важливим елементом у забезпеченні охорони праці на підприємствах, особливо в таких сферах, як транспортна логістика, де працівники постійно зазнають впливу підвищених ризиків. Культура безпеки визначає ставлення співробітників до дотримання правил безпеки, їхнє усвідомлення важливості власного здоров'я і безпеки на робочому місці, а також готовність брати активну участь у підтримці безпечного робочого середовища [3].

Культура безпеки підвищується шляхом систематичного навчання персоналу. Таке регулярне навчання має надавати працівникам адекватні знання про небезпеки на робочому місці, дисципліну в небезпечних ситуаціях і належне використання засобів індивідуального захисту. Крім теоретичного матеріалу, велика увага приділяється практичним заняттям, оскільки факт відпрацювання співробітниками заходів у можливих надзвичайних ситуаціях підвищує цю готовність до реальних ризиків. Ще одним важливим сегментом підвищення культури безпеки є активна участь керівництва у формуванні належного ставлення до охорони праці. Керівники підприємств повинні підтримувати стандарти безпеки та подавати приклад, заохочувати відкрите спілкування між відділами безпеки та працівниками та ініціювати будь-які ініціативи, спрямовані на покращення умов роботи підрозділів тощо. Таким чином встановлюється довіра, і працівники працюють для кращого підходу до питань охорони праці.

Вдосконалення системи управління ризиками в сфері транспортної логістики є невід'ємною складовою забезпечення безпеки праці та підвищення загальної ефективності логістичних процесів. Ця система передбачає комплексний підхід до ідентифікації небезпек, оцінки їхнього впливу та розробки превентивних заходів, що дозволяє мінімізувати ймовірність виникнення нещасних випадків і травм серед працівників.

Проблема ризиків є однією з основних в логістичній діяльності. Виникнення ризикових ситуацій неминуче призводить до проблем управління логістичних ризиків. Вирішення цих проблем вимагає суттєвих перетворень в обслуговуванні логістичних систем. Для мінімізації ризиків в транспортній логістиці необхідно створити систему управління ризиками. Один із ключових елементів відповідальності керівництва – це створення стратегії охорони праці, яка включає інтеграцію заходів із безпеки на всіх рівнях виробництва та логістики. Стратегічне планування повинно враховувати особливості логістичних процесів підприємства, виявлені ризики та передбачати регулярне вдосконалення стандартів безпеки відповідно до вимог часу. Створення безпечного робочого середовища розпочинається з чіткого визначення політики безпеки, яку керівництво підприємства повинне підтримувати на всіх рівнях організації. Ця політика має базуватися на принципах запобігання травматизму, зниженні ризиків і постійному моніторингу дотримання вимог

охорони праці. Запропонована структура системи управління ризиками транспортної логістики, яка представлена на рис. 1.

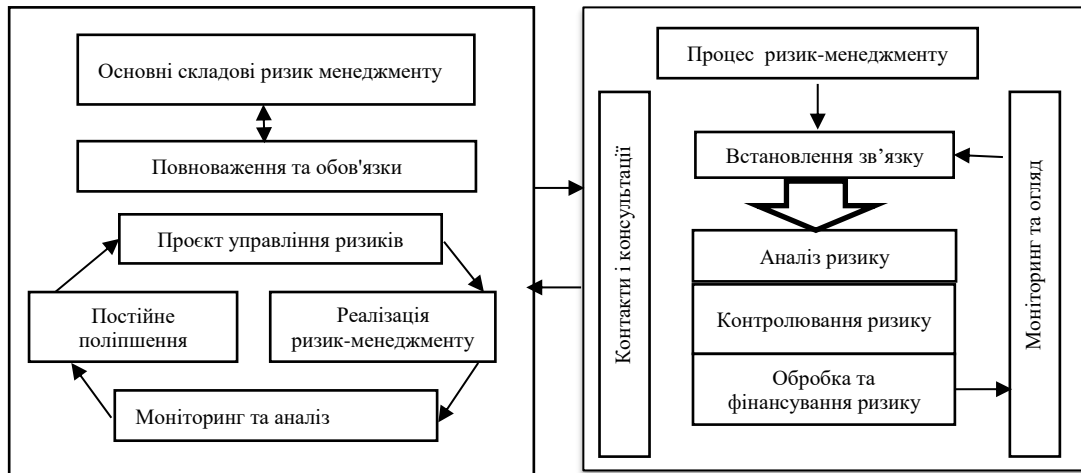

Рис. 1. Блок-схема структури системи управління ризиками у транспортній логістиці [4, с. 36]

Перший етап удосконалення системи управління ризиками полягає в ідентифікації небезпек. Цей процес включає виявлення потенційних ризиків, що можуть виникнути під час виконання різних етапів логістичних операцій: навантаження, розвантаження, транспортування товарів, експлуатація обладнання та транспортних засобів. Для цього використовуються різні методи, включаючи аналіз минулих інцидентів, дослідження виробничих процесів, а також проведення регулярних інспекцій на робочих місцях. Це дозволяє швидко реагувати на відхилення від нормальних умов експлуатації обладнання або змін у стані робочого середовища, таких як надмірна температура, шум або вібрація.

Після ідентифікації небезпек важливим етапом є оцінка їхнього впливу. Цей процес передбачає аналіз імовірності виникнення кожного ризику та його потенційних наслідків для здоров'я і життя працівників, а також для безперебійного функціонування логістичних процесів. Для оцінки ризиків використовуються кількісні та якісні методи, включаючи аналіз «ймовірність-вплив» (probability-impact analysis), де кожен ризик оцінюється за двома основними параметрами: частотою його виникнення та ступенем шкоди, яку він може спричинити. Цей аналіз допомагає визначити пріоритети в управлінні ризиками, зосереджуючи увагу на тих загрозах, які мають найбільший потенціал шкоди.

Одним із ключових аспектів оцінки ризиків є врахування особливостей людського фактору, оскільки багато ризиків у транспортній логістиці пов'язані з людськими помилками, неуважністю або недотриманням правил безпеки. Тому важливо враховувати ці фактори під час оцінки й впроваджувати заходи, які мінімізують ризики, пов'язані з поведінкою працівників.

Після ідентифікації та оцінки ризиків наступним етапом є розробка превентивних заходів. Превентивні заходи повинні бути спрямовані на зниження імовірності виникнення небезпек або мінімізацію їхніх негативних наслідків. Ці заходи можуть включати як технічні рішення, такі як впровадження автоматизованих систем контролю та моніторингу, так і організаційні зміни, наприклад, реорганізацію робочих процесів, оптимізацію графіків роботи для зменшення стомлюваності працівників, регулярні тренінги з охорони праці та підвищення кваліфікації.

Відповідно, впровадження наведених стандартів приведе до економічного зростання та підвищення конкурентоспроможності логістичного бізнесу, покращить якість послуг, що надаються. Це приведе до розширення доступу на регіональних та світових ринках, підвищенню експортного потенціалу, відповідно, збільшенню об'ємів перевезення, розширенню ринків збуту вітчизняної продукції.

Ефективне управління ризиками потребує постійного моніторингу і контролю за виконанням превентивних заходів. Регулярні аудити та перевірки стану безпеки на підприємствах дозволяють оцінювати ефективність вжитих заходів, виявляти нові загрози і своєчасно вносити корективи в існуючі процедури управління ризиками. Сучасні інформаційні системи можуть автоматизувати цей процес, зберігаючи дані про всі інциденти, порушення і виконані заходи, що дозволяє здійснювати аналіз ризиків на системному рівні.

Розглянемо технічні можливості здійснення моніторингу. Вибір автомобільного радару короткого діапазону обґрунтований обмеженнями швидкості руху та відстанню до попереднього транспортного засобу в транспортному потоці. Система ідентифікації водія та тахограф виконують нагляд за режимами праці та відпочинку водія транспортного засобу. Система ідентифікації водія в поєднанні з розробленим комплексом дозволяє оцінити професійну майстерність водія із дотриманням правил еководіння. Всі ці дані за допомогою трекару та обчислювального модуля обробляються та надають інформацію водію щодо безпеки керування транспортним засобом, а також каналами GSM зв'язку передаються в аналітичний центр безпеки дорожнього руху та пасажирських перевезень де аналізуються. Датчик зносу і температури гальмівних колодок дозволяє проводити технічне обслуговування гальм при досягненні межі експлуатаційної придатності, що зменшує вартість технічного обслуговування та експлуатації транспортного засобу.

На інформаційному моніторі водія може відображатися завантаженість транспортного засобу відносно паспортної, ефективність роботи гальм та наближення температури гальмівних механізмів до критичної. Доповнення системи автомобільним радаром короткого діапазону дозволило обчислити рекомендовану швидкість руху з дотриманням інтервалу безпеки та відобразити її на моніторі водія. Аналітичний центр може надавати водію рекомендації щодо швидкості руху для запобігання відхилення від графіку руху в тому числі й при зміні ситуації на ділянках маршруту [5].

У сучасному світі, де швидкість реагування на зміни ринку є критичною, можливість працювати в офлайн-режимі є незамінним аспектом для бізнесу вантажних перевезень. GG-Explorer надає таку можливість, дозволяючи аналізувати дані та генерувати звіти, навіть при відсутності з'єднання з мережею. Це особливо важливо для ситуацій, коли доступ до Інтернету обмежений або недоступний у віддалених районах. Крім того, інтерфейс взаємодії з технічною підтримкою, який включений до складу GG-Explorer зробить процес вирішення проблем та отримання допомоги максимально зручним і ефективним для користувачів. Це дозволяє швидко реагувати на можливі проблеми та максимально використовувати потенціал програмного забезпечення [6].

Роль керівництва підприємств у створенні безпечного робочого середовища та забезпеченні працівників необхідними засобами індивідуального захисту (ЗІЗ) є надзвичайно важливою у системі управління охороною праці. Керівництво не лише несе юридичну відповідальність за дотримання норм безпеки, але й відіграє ключову роль у формуванні культури безпеки, запровадженні новітніх технологій захисту та управлінні ризиками. Вплив керівників на рівень безпеки охоплює кілька основних аспектів, таких як організація, фінансування, моніторинг та підтримка безпеки на кожному етапі виробничого процесу.

Висновки. Запобігання травматизму в транспортній логістиці потребує комплексного підходу, що включає як технічні, так і організаційні заходи безпеки. Впровадження інноваційних технологій, таких як автоматизація процесів, використання систем моніторингу й управління ризиками, може значно зменшити ймовірність нещасних випадків на робочих місцях. Особлива увага повинна бути приділена підвищенню кваліфікації працівників та розвитку культури охорони праці, що передбачає усвідомлене ставлення до безпеки з боку всіх учасників логістичного процесу.

Для ефективного зниження рівня травматизму необхідно регулярно оновлювати стандарти охорони праці з урахуванням сучасних умов роботи, а також забезпечити контроль за їх дотриманням. Крім того, важливим є постійний моніторинг ризиків і проведення профілактичних заходів. Загалом, зменшення травматизму в транспортній логістиці сприятиме не лише покращенню умов праці, але й підвищенню продуктивності логістичних операцій та забезпеченню сталого розвитку галузі.

Література:

1. Валецький Б. П. Транспортне обладнання гнучких виробничих систем пакування. *Наукові нотатки*, 2016. №54. С. 53–58.
2. Сохацький А. В., Кузьменко А. І. Підвищення ефективності управління логістичною системою мультимодальних перевезень за рахунок впровадження інтелектуальних транспортних систем. 2020. URL: <https://api.dspace.khadi.kharkov.ua/server/api/core/bitstreams/de3a86bc-7b63-4d68-8ea5-9d7e3b98da46/content>

3. Мовмига Н., Мезенцева І., Панчева Г., Яценко Л. Культура безпеки праці як складова професійної діяльності фахівця з охорони праці. *Наука і техніка сьогодні*, 2023. №2 (16). С. 236–254.

4. Тарельник Н. Застосування міжнародних стандартів в транспортній галузі, *Науковий журнал «Інженерія природокористування»*, 2021. №3 (21). С. 32–38.

5. Рудзінський В. В., Шумляківський В. П., Багінський О. О., Таразанов Є. В. Система онлайн моніторингу технічного стану та завантаженості автобуса як засіб контролю за безпекою пасажирських перевезень. 2016. URL: <https://eztuir.ztu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/3881/53.pdf?sequence=1>

6. Головка Г., Панченко Я., Швидкий, А. Інноваційність у вантажній логістиці: переваги та виклики впровадження програмного забезпечення для моніторингу та аналізу вантажоперевезень. *Наука і техніка сьогодні*, 2024. №6 (34). С. 807–818.

References:

1. Valetskyi, B. P. (2016). Transportne obladnannia hnuchkykh vyrobnychykh system pakuvannia [Transport equipment for flexible production packaging systems]. *Naukovi notatky*, 54, 53–58. [in Ukrainian].

2. Sokhatskyi, A. V., & Kuzmenko, A. I. (2020). Pidvyshchennia efektyvnosti upravlinnia lohistrychnoiu systemoiu multimodalnykh perevezen za rakhunok vprovadzhennia intelektualnykh transportnykh system [Improving the efficiency of management of the logistics system of multimodal transport through the introduction of intelligent transport systems]. Retrieved from <https://api.dspace.khadi.kharkov.ua/server/api/core/bitstreams/de3a86bc-7b63-4d68-8ea5-9d7e3b98da46/content> [in Ukrainian].

3. Movmyha, N., Mezentseva, I., Pancheva, H., & Yashchenko, L. (2023). Kultura bezpeky pratsi yak skladova profesiinoi diialnosti fakhivtsia z okhorony pratsi [Occupational safety culture as a component of the professional activity of an occupational safety specialist]. *Nauka i tekhnika sohodni*, 2 (16). 236–254. [in Ukrainian].

4. Tarelnyk, N. (2021) Zastosuvannia mizhnarodnykh standartiv v transportnii haluzi [Application of international standards in the transport industry] *Naukovyi zhurnal «Inzheneriia pryrodokorystuvannia»*, 3 (21), 32–38. [in Ukrainian].

5. Rudzinskyi, V. V., Shumliakivskyi, V. P., Bahinskyi, O. O., & Tarazanov, Ye. V. (2016). Systema onlain monitorynhu tekhnichnoho stanu ta zavantazhenosti avtobusa yak zasib kontroliu za bezpekoiu pasazhyrskykh perevezen [Online monitoring system for bus technical condition and load as a means of controlling passenger safety]. Retrieved from <https://eztuir.ztu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/3881/53.pdf?sequence=1> [in Ukrainian].

6. Holovko, H., Panchenko, Ya., & Shvydkyi, A. (2024). Innovatsiiniist u vantazhnii lohistrysi: perevahy ta vyklyky vprovadzhennia prohramnoho zabezpechennia dlia monitorynhu ta analizu vantazhoperevezen [Innovation in freight logistics: benefits and challenges of implementing software for monitoring and analysing freight transport]. *Nauka i tekhnika sohodni*, 6 (34)). 807–818. [in Ukrainian].

УДК 005.21[005.7]:004

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11\(39\)-412-424](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11(39)-412-424)

Рак Андрій Васильович аспірант, кафедра управління та адміністрування ННІ «Каразінська школа бізнесу», Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, майдан Свободи, 4, м. Харків, 61022, тел.: (061) 572-53-79, <https://orcid.org/0009-0001-0225-6160>

УДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ ІТ КОМПАНІЙ В УМОВАХ НЕСТАБІЛЬНОГО СЕРЕДОВИЩА

Анотація. У сучасних умовах глобалізації та швидкого розвитку технологій ІТ-компанії стикаються з підвищеною невизначеністю та нестабільністю ринкового середовища. Зміни в економічних умовах, політична нестабільність, повномасштабна війна в Україні, нові регуляторні вимоги та швидке впровадження інноваційних технологій вимагають від компаній здатності швидко адаптуватися до зовнішніх змін. Традиційні моделі управління в таких умовах часто виявляються недостатньо ефективними, що змушує компанії шукати нові підходи до управління та організації бізнес-процесів. Представлене дослідження спрямоване на аналіз і узагальнення сучасних підходів до удосконалення системи управління ІТ-компаніями в умовах нестабільного середовища. Зокрема, розглядаються гнучкі методології управління, такі як Agile і Scrum, які довели свою ефективність у швидкій адаптації до змін на ринку та у вдосконаленні процесів розробки продуктів. Авторами обґрунтовано, що впровадження гнучких методів дозволяє ІТ-компаніям скоротити час розробки, підвищити ефективність командної роботи та швидко реагувати на нові вимоги клієнтів або зміни в ринкових умовах.

Також у статті детально досліджується використання цифрових інструментів для управління бізнес-процесами в ІТ-компаніях. Використання аналітичних платформ, хмарних сервісів та автоматизації дозволяє компаніям оптимізувати свої витрати, отримувати доступ до актуальних даних у режимі реального часу та приймати обґрунтовані управлінські рішення. Це забезпечує ІТ-компаніям значну перевагу у конкурентній боротьбі, оскільки дозволяє швидко адаптуватися до змін ринку та оптимізувати роботу на всіх рівнях організації. Автори доводять, що одним із ключових елементів ефективного управління ІТ-компаніями в умовах нестабільного середовища є адаптивне управління. Цей підхід дозволяє швидко коригувати стратегії та ресурси компанії залежно від змін у зовнішньому або внутрішньому середовищі. Адаптивне управління базується на принципах гнучкого планування та постійного моніторингу зовнішніх факторів, що дозволяє компаніям своєчасно реагувати на нові виклики, мінімізувати ризики та підвищувати свою ефективність у складних умовах.

У висновках статті підкреслюється, що удосконалення системи управління ІТ-компаніями в умовах нестабільного середовища є ключовим фактором для їхнього успішного функціонування. Гнучкість, інноваційність та адаптивність управлінських систем дозволяють компаніям залишатися конкурентоспроможними, швидко адаптуватися до нових ринкових умов та ефективно управляти своїми ресурсами. Впровадження таких підходів сприяє підвищенню продуктивності та забезпечує довгострокову стійкість ІТ-компаній у сучасному динамічному ринку.

Ключові слова: автоматизація бізнес-процесів, адаптивне управління, ефективність управління, інновації, нестабільне середовище, проєктне управління, управління ІТ-компаніями.

Rak Andrii Vasylovych PhD student, Department of Management and Administration Educational and Research Institute «Karazin Business School», V. Karazin Kharkiv National University, Maidan Svoboda, 4, Kharkiv, 61022, tel.: (061)572-53-79, <https://orcid.org/0009-0001-0225-6160>

IMPROVEMENT OF THE IT MANAGEMENT SYSTEM OF COMPANIES IN AN UNSTABLE ENVIRONMENT

Abstract. In today's conditions of globalization and rapid development of technologies, IT companies face increased uncertainty and instability of the market environment. Changes in economic conditions, political instability, full-scale war in Ukraine, new regulatory requirements and rapid adoption of innovative technologies require companies to be able to quickly adapt to external changes. Traditional management models in such conditions are often not effective enough, which forces companies to look for new approaches to management and organization of business processes. The presented study is aimed at the analysis and generalization of modern approaches to improving the management system of IT companies in the conditions of an unstable environment. In particular, flexible management methodologies such as Agile and Scrum are considered, which have proven effective in quickly adapting to market changes and in improving product development processes. The authors substantiated that the implementation of flexible methods allows IT companies to reduce development time, increase the effectiveness of teamwork and quickly respond to new customer requirements or changes in market conditions.

The article also examines in detail the use of digital tools for managing business processes in IT companies. The use of analytical platforms, cloud services and automation allow companies to optimize their costs, gain access to relevant data in real time and make informed management decisions. This provides IT companies with a significant competitive advantage, as it allows them to quickly adapt to market changes and optimize work at all levels of the organization. The authors prove that one of the key elements of effective management of IT companies in an unstable

environment is adaptive management. This approach allows you to quickly adjust the company's strategies and resources depending on changes in the external or internal environment. Adaptive management is based on the principles of flexible planning and constant monitoring of external factors, which allows companies to respond to new challenges in a timely manner, minimize risks and increase their efficiency in difficult conditions.

The conclusions of the article emphasize that improving the management system of IT companies in an unstable environment is a key factor for their successful functioning. Flexibility, innovation and adaptability of management systems allow companies to remain competitive, quickly adapt to new market conditions and effectively manage their resources. The implementation of such approaches promotes productivity and ensures the long-term sustainability of IT companies in today's dynamic market.

Keywords: automation of business processes, adaptive management, management efficiency, innovations, unstable environment, project management, management of IT companies.

Постановка проблеми. У сучасному світі інформаційні технології відіграють ключову роль у розвитку економіки та суспільства, що призводить до зростання значущості ІТ-компаній на глобальному ринку. Однак ці компанії працюють у вкрай динамічному та непередбачуваному середовищі, яке характеризується швидкими технологічними змінами, нестабільними економічними умовами та високим рівнем конкуренції, що зумовлене їх переважною направленістю на міжнародний ринок. Постійна зміна зовнішніх умов, таких як коливання попиту, нові регуляторні вимоги та глобальні кризи, вимагає від ІТ-компаній здатності швидко адаптуватися та переглядати свої управлінські стратегії.

Нестабільність ринку, котра формує невизначеність зовнішнього бізнес-середовища, стає ключовим викликом для керівників ІТ-компаній та спонукає до пошуку нових підходів до управління. Традиційні моделі управління часто виявляються недостатньо гнучкими для швидкої адаптації до змінних умов. Саме тому особливо важливим є впровадження гнучких методологій, цифрових інструментів та адаптивних моделей управління, які дозволяють ефективно реагувати на зовнішні та внутрішні зміни.

Представлене дослідження спрямоване на аналіз сучасних підходів до вдосконалення системи управління ІТ-компаніями в умовах нестабільного середовища, а також на вивчення ключових факторів, які сприяють підвищенню ефективності управлінських процесів. Розуміння цих механізмів є критичним для забезпечення конкурентоспроможності та стійкості ІТ-компаній на сучасному ринку.

В умовах глобалізації, швидкого технологічного прогресу та нестабільних економічних обставин ІТ-компанії стикаються з необхідністю постійно

адаптуватися до змінного середовища. Глобальні кризи, такі як повномасштабна війна в Україні, пандемії, економічні рецесії, політична нестабільність, а також стрімкий розвиток технологій, таких як штучний інтелект, блокчейн і великі дані, вимагають від ІТ-компаній швидких та ефективних рішень. Традиційні підходи до управління не завжди є ефективними в умовах постійних змін, тому впровадження нових методів, таких як гнучкі та адаптивні системи управління, є вкрай важливим для збереження конкурентоспроможності компаній.

Особливо гостро ця проблема постає для ІТ-компаній, які працюють в умовах постійного розвитку технологій та інновацій, де оперативність та здатність до адаптації мають вирішальне значення. Використання сучасних цифрових інструментів, гнучких підходів до управління проєктами (Agile, Scrum) та адаптивного управління є ключем до успішного функціонування компаній в умовах невизначеності та мінливості. Тому дослідження вдосконалення управлінських процесів в ІТ-компаніях набуває особливої актуальності, оскільки воно дає змогу розробити ефективні стратегії для подолання викликів та забезпечення довготривалого успіху на ринку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання сучасних методик управління в умовах невизначеності активно досліджуються закордонними науковцями, такими як О. Мак (та ін.) [1], А. Кокберн [2], К. Швабер, Дж. Сазерленд [3], Е. Ларсон, Ф. Грей [4]. Серед здобутків вітчизняних науковців в даній галузі варто виділити дослідження Т. Тардаскіної [5], яке присвячено сучасним підходам до управління ІТ-компаніями в умовах цифрової економіки. Цікавим є аналіз особливостей адаптивного управління, що здійснений Г. Кавченко [6], а також аналіз проєктного управління в праці Б. Овсак (та ін.) [7]. Комплексний огляд гнучких методологій управління здійснено в дослідженні М. Суліми (та ін.) [8]. Основні аспекти впровадження методик Agile та Scrum вдало презентовані в працях Н. Рябоконт (та ін.) [9], М. Голубцова [10] та І. Болизнюкової (та ін.) [11]. В умовах сучасного динамічного середовища всі окреслені науковцями методики управління динамічно розвиваються, а тому потребують комплексного узагальнення та систематизації.

Метою статті є аналіз і узагальнення сучасних підходів до вдосконалення систем управління ІТ-компаніями в умовах нестабільного середовища. Це включає вивчення таких аспектів, як гнучкі методології управління, цифровізація управлінських процесів, адаптивні моделі та проєктне управління. Стаття покликана визначити ключові фактори, що сприяють підвищенню ефективності управління, та запропонувати практичні рекомендації для впровадження цих підходів в ІТ-компаніях, що працюють у динамічних умовах сучасного ринку.

Виклад основного матеріалу. Нестабільність зовнішнього середовища стала ключовою характеристикою сучасних ринків, зокрема в сфері

інформаційних технологій (ІТ). Це явище обумовлено низкою глобальних факторів, таких як стрімкий технологічний розвиток, економічні кризи, зміни у політичній обстановці та глобальні події, такі як повномасштабна війна, котру розпочала росія проти України, пандемії чи зміни клімату. Під цими умовами ІТ-компанії стикаються з необхідністю швидкого реагування на зовнішні та внутрішні виклики. Нестабільність може впливати на компанії на кількох рівнях, включаючи стратегічне планування, управління ресурсами, взаємодію з клієнтами та партнерськими організаціями.

Зовнішні фактори нестабільності можуть включати коливання на ринках, які часто непередбачувані і можуть суттєво вплинути на дохід компанії. Зміни в державній політиці, наприклад, введення нових регуляторних норм або тарифів, також можуть створювати значні бар'єри для розвитку. Глобальні кризи, такі як фінансова криза 2008 року або пандемія COVID – 19, є потужними чинниками, що підвищують ризики для стабільної роботи ІТ-компаній. Такі кризи вимагають від компаній негайної адаптації, перерозподілу ресурсів і кардинального перегляду стратегій розвитку [1].

Внутрішні фактори, такі як зміни в організаційній структурі, злиття та поглинання, зміни стратегії розвитку або перегляд бізнес-моделі, також можуть створювати нестабільність у компанії. Наприклад, реструктуризація часто супроводжується змінами в управлінській структурі, що може призводити до підвищення невизначеності серед співробітників і зниження ефективності виконання задач. Більш того, внутрішні конфлікти, пов'язані з впровадженням нових технологій або підходів до управління, можуть додатково ускладнювати ситуацію. Крім того, повномасштабна війна в Україні суттєво погіршила психологічний стан фахівців ІТ-галузі та управлінського персоналу. За даними окремих досліджень, основною емоцією, котру відчувають співробітники є втома, про що зазначають 48% фахівців галузі [12].

Для успішного функціонування в умовах такої нестабільності ІТ-компанії потребують впровадження нових управлінських підходів, які дозволяють бути гнучкими та швидко реагувати на зміни. Традиційні моделі управління, що базуються на довгостроковому плануванні та жорстких структурах, не є ефективними в умовах постійних коливань зовнішнього та внутрішнього середовища. Таким чином, удосконалення систем управління ІТ-компаніями стає необхідним для підтримки їх конкурентоспроможності на ринку [5].

Існує кілька підходів до управління компаніями в умовах нестабільності, які отримали широке застосування в ІТ-галузі. Серед них виділяються гнучкі методології, адаптивне управління та проєктне управління. Кожен із цих підходів дозволяє компаніям не лише реагувати на зміни, але й передбачати потенційні ризики та можливості, що виникають у нестабільному середовищі.

Одним із найефективніших інструментів управління в умовах нестабільності є гнучкі методології, зокрема Agile та Scrum. Ці моделі дозволяють ІТ-

компаніям швидко змінювати напрямки розробки продуктів відповідно до змін на ринку або вимог клієнтів. Agile, як підхід до управління, базується на ітераційному циклі розробки, що дає змогу регулярно оновлювати продукт або послугу залежно від зворотного зв'язку з користувачами. Ця методологія забезпечує більшу гнучкість та швидкість, ніж традиційні моделі розробки, такі як Waterfall [2].

Scrum, як частина Agile-методології, фокусується на виконанні коротких ітерацій або спринтів, що дозволяє командам адаптуватися до змін та постійно покращувати продукт. Такий підхід сприяє гнучкому розподілу ресурсів і швидкому коригуванню планів у відповідь на нові вимоги ринку чи непередбачувані події [3]. У сучасних умовах, коли потреби споживачів і технологічні тенденції змінюються щодня, використання гнучких методологій стає важливим чинником для виживання компаній на ринку.

Адаптивне управління базується на принципах швидкого коригування стратегій і тактик в умовах змінного середовища. Цей підхід дозволяє компаніям швидко реагувати на зовнішні виклики, такі як економічні кризи або зміни у політичному контексті. Адаптивне управління фокусується на аналізі поточних обставин і прийнятті рішень на основі динамічних даних, що дозволяє мінімізувати ризики і максимально ефективно використовувати ресурси компанії [6]. Однією з ключових характеристик адаптивного управління є використання постійного моніторингу зовнішніх і внутрішніх факторів. Такий підхід дозволяє компаніям своєчасно виявляти проблеми та реагувати на них до того, як вони стануть критичними. Наприклад, в умовах пандемії COVID – 19 багато компаній перейшли на дистанційний режим роботи, адаптуючи свої внутрішні процеси та бізнес-моделі до нових реалій. Адаптивне управління в такій ситуації дозволило зберегти продуктивність і уникнути значних збитків.

Проектне управління є одним із найбільш ефективних методів управління короткостроковими змінами, які виникають через нестабільність середовища. Використання методів управління проектами дозволяє компаніям чітко структурувати свої процеси та розподіляти ресурси для реалізації тимчасових завдань або проектів. У сучасних умовах ІТ-компанії часто стикаються з необхідністю реалізації короткострокових проектів, таких як впровадження нових технологій або розробка специфічних рішень для клієнтів [4].

Проектне управління дає змогу ІТ-компаніям ефективно координувати діяльність різних відділів, забезпечувати дотримання термінів і бюджетів, а також мінімізувати ризики, пов'язані з реалізацією складних або інноваційних рішень. Методи, такі як PMBOK (Project Management Body of Knowledge), PRINCE2 та Lean Six Sigma, активно використовуються в проектному управлінні для створення чіткої структури та визначення відповідальності за кожен етап проекту [7].

Таким чином, в умовах нестабільного середовища управління ІТ-компаніями вимагає впровадження інноваційних підходів, які забезпечують швидку реакцію на зміни. Гнучкі методології, такі як Agile і Scrum, дозволяють компаніям швидко адаптуватися до змін ринку, а адаптивне управління сприяє оперативній корекції стратегій у відповідь на зовнішні виклики. Проектне управління, у свою чергу, дозволяє ефективно реалізовувати короткострокові завдання та мінімізувати ризики у нестабільних умовах. Використання цих підходів сприяє підвищенню гнучкості, ефективності та конкурентоспроможності ІТ-компаній на динамічному ринку.

В таблиці 1 узагальнено охарактеризовані вище методики сучасного управління ІТ-компаніями в контексті їх впровадження в Україні.

Таблиця 1

Особливості впровадження окремих методи управління ІТ-компаніями в Україні

№ п/п	Метод управління ІТ-компаніями	Переваги впровадження методу для ІТ компаній України	Недоліки впровадження методу для ІТ компаній України	Спеціалізовані технології чи програмне забезпечення впровадження
1	Гнучкі методології (Agile, Scrum)	Гнучкість, швидка адаптація до змін на ринку, короткі цикли розробки, регулярний зворотний зв'язок від клієнтів	Високі вимоги до командної роботи, потреба в регулярному зворотному зв'язку, необхідність змін у культурі управління	Jira, Trello, Confluence, Scrum-майстри
2	Адаптивне управління	Оперативне коригування стратегій і тактик, моніторинг зовнішніх факторів, швидке реагування на кризи, зменшення ризиків	Необхідність постійного моніторингу середовища, складність у прогнозуванні довгострокових перспектив, потреба в висококваліфікованих керівниках	Аналітичні платформи, системи моніторингу даних, Big Data інструменти
3	Проектне управління	Чітка структура процесів, контроль термінів та бюджету, ефективна координація різних відділів, мінімізація ризиків	Високі витрати на впровадження, складність у адаптації під специфічні умови проєктів, потреба у тренуваному персоналі	PMBOK, PRINCE2, Lean Six Sigma, Microsoft Project

Джерело: складено автором

Гнучкі методології управління, такі як Agile та Scrum, є основними інструментами для ІТ-компаній у сучасних умовах нестабільності. Ці підходи дозволяють забезпечити більшу гнучкість і швидкість у процесі розробки продуктів та послуг, що є критичним фактором в умовах швидких змін на

ринку. Впровадження гнучких методологій базується на принципі коротких ітерацій, які дозволяють компаніям швидко коригувати напрямки роботи відповідно до змін у середовищі або вимог клієнтів [8].

Agile-методологія є особливо корисною в умовах нестабільності, оскільки її ітеративний підхід дозволяє командам швидко реагувати на зворотний зв'язок та адаптуватися до нових вимог без суттєвих втрат часу і ресурсів. Однією з основних переваг Agile є те, що компанії можуть регулярно випускати оновлення продуктів, що дозволяє їм залишатися конкурентоспроможними на динамічному ринку [9]. У таких умовах важливим є не лише швидкість, а й можливість оперативно реагувати на зворотний зв'язок від користувачів, що дозволяє уникнути тривалого циклу розробки і випускати продукт, більш адаптований до потреб клієнтів.

Scrum, як варіант Agile, фокусується на спринтах – коротких ітераціях, під час яких команди працюють над конкретними завданнями з чітко визначеними цілями. Завдяки такому підходу, Scrum забезпечує більшу прозорість процесів і дає можливість регулярно оцінювати прогрес і робити необхідні корективи в планах. Це дозволяє компаніям не тільки швидко адаптуватися до змін, але й краще розподіляти ресурси та мінімізувати ризики [10].

Гнучкі методології також підтримують тісну взаємодію між членами команди, що сприяє більшій координації і дозволяє уникнути зайвих затримок у процесах. Зокрема, регулярні зустрічі (stand-ups) у Scrum забезпечують ефективну комунікацію, обмін інформацією та швидке виявлення проблем, що допомагає компаніям своєчасно реагувати на виклики. Це робить гнучкі методології особливо актуальними в умовах нестабільності, коли необхідно оперативно приймати рішення і впроваджувати зміни [11].

Окрім гнучких методологій, важливим елементом сучасних систем управління ІТ-компаніями є впровадження цифрових інструментів. Цифрові технології відіграють вирішальну роль у забезпеченні ефективного управління процесами, особливо в умовах нестабільного середовища. Зокрема, використання аналітичних платформ, автоматизації бізнес-процесів та хмарних сервісів дозволяє компаніям отримувати доступ до даних у режимі реального часу, що значно підвищує їхню здатність до прийняття обґрунтованих рішень.

Аналітичні платформи дозволяють компаніям ефективно збирати, обробляти та аналізувати великі обсяги даних, що є критично важливим у сучасному бізнесі. В умовах нестабільного ринку швидкий і точний аналіз даних дозволяє компаніям не тільки виявляти проблеми, але й передбачати можливі ризики та розробляти відповідні стратегії для їхнього усунення [5]. Наприклад, аналіз ринкових даних може допомогти компаніям передбачити зміну попиту на продукцію та відповідно скоригувати свої плани виробництва чи маркетингу.

Автоматизація бізнес-процесів також є важливим компонентом у вдосконаленні системи управління ІТ-компаніями. Впровадження автоматизо-

ваних рішень дозволяє знизити навантаження на співробітників, підвищити ефективність операцій та скоротити час на виконання рутинних завдань. Наприклад, автоматизація обробки замовлень або підтримки клієнтів дозволяє зменшити ймовірність помилок і забезпечити більш швидке виконання завдань, що є критично важливим в умовах постійних змін [11].

Хмарні сервіси відіграють важливу роль у забезпеченні гнучкості та масштабованості ІТ-компаній. Вони дозволяють компаніям зберігати, обробляти та отримувати доступ до даних і ресурсів незалежно від фізичного розташування. Це особливо актуально в умовах глобальних криз або інших непередбачуваних подій, коли компанії можуть швидко переходити на дистанційний режим роботи або збільшувати свої обчислювальні потужності в залежності від потреб [11]. Хмарні сервіси забезпечують надійність, безпеку та доступність даних у будь-який час, що підвищує ефективність управлінських рішень.

Адаптивне управління є важливою складовою ефективного функціонування ІТ-компаній у нестабільних умовах. Цей підхід передбачає постійний перегляд стратегій, процесів і ресурсів у відповідь на зміни у зовнішньому і внутрішньому середовищі. Однією з ключових переваг адаптивного управління є його здатність до швидкої реакції на нові виклики, що дозволяє компаніям зберігати конкурентоспроможність і мінімізувати ризики [12].

Адаптивне управління базується на принципі гнучкого планування, яке передбачає регулярне коригування стратегій і операцій залежно від актуальних умов. У цьому контексті важливу роль відіграє моніторинг зовнішніх факторів, таких як економічна ситуація, ринкові тенденції та зміни у вимогах клієнтів. Постійний моніторинг дозволяє компаніям швидко виявляти зміни у середовищі та відповідно коригувати свої стратегії [5].

Одним із прикладів ефективного застосування адаптивного управління є використання сценарного планування, яке дозволяє компаніям готуватися до можливих варіантів розвитку подій. Сценарне планування передбачає розробку декількох сценаріїв розвитку ринку або компанії залежно від зовнішніх факторів. Це дозволяє компаніям бути готовими до різних варіантів розвитку подій і відповідно швидко реагувати на будь-які зміни.

Крім того, адаптивне управління сприяє розвитку лідерства в компанії, де керівники повинні мати здатність приймати гнучкі та нестандартні рішення у складних умовах. У контексті ІТ-компаній це означає, що лідери повинні бути готові до швидкого перегляду стратегій, прийняття ризикованих рішень і впровадження нових підходів до управління ресурсами. Це особливо важливо в умовах нестабільного ринку, коли традиційні моделі управління не завжди є ефективними.

Адаптивне управління також передбачає гнучке управління ресурсами, що дозволяє компаніям ефективно розподіляти свої ресурси залежно від змін у середовищі. Це може включати перегляд бюджету, перерозподіл кадрів або

зміни у процесах виробництва. Наприклад, в умовах зростання попиту на певні продукти компанія може швидко перерозподілити ресурси на розробку цих продуктів, тим самим підвищивши свою ефективність [5].

Висновки. Отже, удосконалення системи управління ІТ-компаніями в умовах нестабільності передбачає впровадження гнучких методологій, використання цифрових інструментів і розвиток адаптивного управління. Гнучкі методології, такі як Agile та Scrum, забезпечують швидкість і гнучкість у процесах розробки, що дозволяє компаніям оперативно реагувати на зміни ринку та вимоги клієнтів. Використання цифрових інструментів, таких як аналітичні платформи, автоматизація бізнес-процесів та хмарні сервіси, дозволяє підвищити ефективність управлінських рішень і забезпечити доступ до даних у режимі реального часу. Адаптивне управління дозволяє компаніям швидко коригувати свої стратегії та ресурси відповідно до змін у середовищі, що є критично важливим для підтримки конкурентоспроможності у сучасних умовах.

Управління ІТ-компаніями в умовах нестабільного середовища є складним завданням, яке вимагає впровадження інноваційних підходів та гнучких методологій. Сучасний ринок інформаційних технологій характеризується швидкими змінами, непередбачуваними економічними умовами та підвищеною конкуренцією, що вимагає від компаній здатності до постійної адаптації. У цих умовах традиційні моделі управління втрачають свою ефективність, поступаючись місцем гнучким, адаптивним та технологічно підкріпленим системам.

Впровадження гнучких методологій, таких як Agile і Scrum, дозволяє ІТ-компаніям швидко реагувати на зміни ринку та забезпечувати адаптацію своїх продуктів і послуг до нових умов. Ці методи допомагають підвищити ефективність командної роботи, скоротити час розробки та підвищити якість продукту завдяки регулярному зворотному зв'язку та гнучкому підходу до планування. Використання цифрових інструментів, таких як аналітичні платформи, хмарні сервіси та автоматизація бізнес-процесів, підвищує здатність компаній приймати обґрунтовані рішення, оптимізувати свої витрати та покращувати операційну ефективність.

Адаптивне управління є ключовим елементом ефективної стратегії ІТ-компанії, оскільки воно дозволяє швидко коригувати бізнес-процеси, ресурси та стратегії залежно від змін у зовнішньому та внутрішньому середовищі. Завдяки цьому компанії можуть не лише виживати, але й досягати успіху в умовах невизначеності та нестабільності.

Таким чином, удосконалення системи управління ІТ-компаніями в умовах нестабільного середовища повинно базуватися на трьох основних принципах: гнучкість, інноваційність та адаптивність. Ці компоненти дозволяють компаніям ефективно функціонувати в умовах постійних змін, залишаючись конкурентоспроможними та здатними швидко адаптуватися до нових викликів. Впровадження таких підходів забезпечує довгострокову стійкість, підвищення продуктивності та успіх ІТ-компаній на глобальному ринку.

Література:

1. Mack O., Khare A., Kramer A., Burgartz T. Managing in a VUCA World. New York: Springer, 2016. 455 p. DOI:10.1007/978-3-319-16889-0
2. Cockburn A. Agile Software Development: The Cooperative Game. Boston: Addison-Wesley. 2001. 221 p. URL: https://www.researchgate.net/profile/Alistair-Cockburn/publication/235616359_Agile_Software_Development/links/56d434b408ae2ea08cf8e077/Agile-Software-Development.pdf (last accessed: 15.10.2024).
3. Schwaber K., Sutherland J. The Scrum Guide. The Definitive Guide to Scrum: The Rules of the Game. *ScrumGuides* : website. URL: <https://scrumguides.org/docs/scrumguide/v2020/2020-Scrum-Guide-US.pdf> (last accessed: 16.10.2024).
4. Larson Erik W., Gray Clifford F. Project Management: The Managerial Process. Chicago: McGraw-Hill Education, 2017. 19 p. URL: https://www.mheducation.me/media/wysiwyg/pdp/Preface_Larson_Project_MGMT_8e.pdf (last accessed: 15.10.2024).
5. Тардаскіна Т.М. Сучасні підходи до управління ІТ-компаніями в умовах цифрової економіки. *Наука і молодь у XXI сторіччі : збірник матеріалів ІХ Міжнародної молодіжної науково-практичної інтернет-конференції* (м. Полтава, 30 листопада 2023 року). Полтава : ПУЕТ, 2023. С. 501-504. URL: dspace.puet.edu.ua/bitstream/123456789/13367/1/Наука_i_mолодь_u_XXI_storichchi_zbirnik_materiialiv_IH_Mizhnarodnoi.pdf#page=502 (дата звернення: 17.10.2024).
6. Кравченко Г. Ю. Адаптивне управління: можливості та специфіка адаптивного управління розвитком. *Актуальні питання освіти та науки: зб. наук. ст.: матеріали V міжнар. наук.-практ. конф.* (10-11 листопада 2017 р.). Національна академія Національної гвардії України. Харків : ХОГОКЗ, 2017. С. 78-85. URL: <http://repository.hneu.edu.ua/handle/123456789/18248> (дата звернення: 16.10.2024).
7. Овсак Б. О., Тульчинська С. О., Ліскович Н. Ю. Методологічні аспекти управління проектами в галузі інформаційних технологій. *Economic Synergy*. 2023. №4. С. 8–22. DOI: <https://doi.org/10.53920/ES-2023-4-1>
8. Суліма М.І., Петренко А.О., Харченко В.В. Гнучкі методології як засіб підвищення рівня ефективності управління проектами. *Zbiór artykułów naukowych z Konferencji Międzynarodowej Naukowo-Praktycznej (on-line) zorganizowanej dla pracowników naukowych uczelni, jednostek naukowo-badawczych oraz badawczych z państw obszaru byłego Związku Radzieckiego oraz byłej Jugosławii*. С. 32-36. URL: http://www.конференция.com.ua/files/105_01_x_2020s.pdf#page=32 (дата звернення: 15.10.2024).
9. Рябоконт Н.П., Рябоконт А.А., Рябоконт Б.А. Впровадження методології Agile: ціннісно орієнтований підхід. *Збірник наукових праць Черкаського державного технологічного університету*. Серія: Економічні науки. 2018. Вип. 49. DOI: 10.24025/2306-4420.0.49.2018.136152
10. Голубцов М.П. SCRUM основні поняття. *Світ економічної науки. Випуск 9: матеріали міжнародної науково-практичної інтернет-конференції економічного спрямування*. Тернопіль, 2018. С. 74-76. URL: https://www.economy-confer.com.ua/data/downloads/file_1547381197.pdf#page=74 (дата звернення: 16.10.2024).
11. Болізнокова І.О., Семко І.Б., Кійко С.Г. Огляд сучасних методологій управління командами ІТ-проектів. *Управління розвитком складних систем*. 2020. №43. С. 60–66. DOI: <https://doi.org/10.32347/2412-9933.2020.43.60-66>
12. Даценко А. COVID-19 і війна змінили ІТ-менеджмент. Традиційні підходи до управління не працюють. *Forbes Ukraine* : веб-сайт. 06.04.2023. URL : <https://forbes.ua/innovations/covid-19-ta-viyna-zminili-it-menedzhment-traditsiyini-zasobi-upravlinnya-ne-pratsyuyut-shcho-mayut-robiti-upravlintsi-rozprovidae-ekspert-rinku-anna-datsenko-05042023-12854> (дата звернення: 16.10.2024).

References:

1. Mack, O., Khare, A., Kramer, A., & Burgartz, T. (2016). *Managing in a VUCA World*. New York: Springer. DOI: <https://doi.org/10.1007/978-3-319-16889-0> [In English].
2. Cockburn, A. (2001). *Agile software development: The cooperative game*. Boston: Addison-Wesley. Retrieved from https://www.researchgate.net/profile/Alistair-Cockburn/publication/235616359_Agile_Software_Development/links/56d434b408ae2ea08cf8e077/Agile-Software-Development.pdf [In English].
3. Schwaber, K., & Sutherland, J. (2020). *The Scrum guide. The definitive guide to Scrum: The rules of the game*. ScrumGuides : website. Retrieved from <https://scrumguides.org/docs/scrumguide/v2020/2020-Scrum-Guide-US.pdf> [In English].
4. Larson, E. W., & Gray, C. F. (2017). *Project management: The managerial process*. Chicago: McGraw-Hill Education. Retrieved from https://www.mheducation.me/media/wysiwyg/pdp/Preface_Larson_Project_MGMT_8e.pdf [In English].
5. Tardaskina, T. M. (2023). Suchasni pidkhody do upravlinnia IT-kompaniiamy v umovakh tsyfrovoy ekonomiky [Modern approaches to IT company management in the digital economy]. *Nauka i molod u XXI storichchi - Science and Youth in the 21st Century: Zbirnyk materialiv IX Mizhnarodnoi molodizhnoi naukovo-praktychnoi internet-konferentsii* (m. Poltava, 30 lystopada 2023 roku) - Proceedings of the IX International Youth Scientific-Practical Internet Conference (Poltava, November 30, 2023) (pp. 501–504). Poltava: PUET. Retrieved from dspace.puet.edu.ua/bitstream/123456789/13367/1/Наука_i_молодь_у_XXI_сторіччі_збірник_матеріалів_IX_Міжнародної.pdf#page=502 [In Ukrainian].
6. Kravchenko, H. Yu. (2017). Adaptivne upravlinnia: mozhyvosti ta spetsyfika adaptivnoho upravlinnia rozvytkom [Adaptive management: Opportunities and specifics of adaptive management of development]. *Aktualni pytannia osvity ta nauky - Topical Issues of Education and Science: Zbirnyk naukovykh statei: Materialy V Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii* (10-11 lystopada 2017 r.) - Collection of scientific papers: Proceedings of the 5th International Scientific-Practical Conference (pp. 78–85). Kharkiv: KhOGOKZ. Retrieved from <http://repository.hneu.edu.ua/handle/123456789/18248> [In Ukrainian].
7. Ovsak, B. O., Tulchynska, S. O., & Liskovych, N. Yu. (2023). Metodolohichni aspekty upravlinnia proiektamy v haluzi informatsiinykh tekhnolohii [Methodological aspects of project management in the field of information technology]. *Economic Synergy* (No. 4), 8–22. DOI: <https://doi.org/10.53920/ES-2023-4-1> [In Ukrainian].
8. Sulima, M. I., Petrenko, A. O., & Kharchenko, V. V. (2020). Hnuchki metodolohii yak zasib pidvyshchennia rivnia efektyvnosti upravlinnia proiektamy [Agile methodologies as a means of improving project management efficiency]. *Zbiór artykułów naukowych z Konferencji Międzynarodowej Naukowo-Praktycznej (on-line) zorganizowanej dla pracowników naukowych uczelni, jednostek naukowo-badawczych oraz badawczych z państw obszaru byłego Związku Radzieckiego oraz byłej Jugosławii* - Collection of scientific articles from the International Scientific-Practical Conference (pp. 32–36). Retrieved from http://www.конференция.com.ua/files/105_01_x_2020s.pdf#page=32 [In Ukrainian].
9. Riabokon, N. P., Riabokon, A. A., & Riabokon, B. A. (2018). Vprovadzhennia metodolohii Agile: tsinnisno oriientovanyi pidkhid [Agile methodology implementation: A value-oriented approach]. *Zbirnyk naukovykh prats Cherkaskoho derzhavnogo tekhnolohichnoho universytetu. Serii: Ekonomichni nauky* - Collection of Scientific Papers of Cherkasy State Technological University. Series: Economic Sciences (Vol. 49). DOI: <https://doi.org/10.24025/2306-4420.049.2018.136152> [In Ukrainian].
10. Holubtsov, M. P. (2018). SCRUM osnovni poniattia [SCRUM: Basic concepts]. *Svit ekonomichnoi nauky: Vypusk 9 - The World of Economic Science: Issue 9: Materialy mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi internet-konferentsii ekonomichnoho spriamuvannia* - Proceedings of the International Scientific-Practical Internet Conference on Economic Topics (pp. 74–76). Ternopil. Retrieved from https://www.economy-confer.com.ua/data/downloads/file_1547381197.pdf#page=74 [In Ukrainian].

11. Bolyzniukova, I. O., Semko, I. B., & Kiiko, S. H. (2020). Ohliad suchasnykh metodolohii upravlinnia komandamy IT-proiektiv [Review of modern IT project team management methodologies]. *Upravlinnia rozvytkom skladnykh system - Managing the Development of Complex Systems* (No. 43), 60–66. DOI: <https://doi.org/10.32347/2412-9933.2020.43.60-66> [In Ukrainian].

12. Datsenko, A. (2023, April 6). COVID-19 i viina zminyly IT-menedzhment. Traditsiini pidkhody do upravlinnia ne pratsiuiut [COVID-19 and war have changed IT management. Traditional management approaches do not work]. *Forbes Ukraine*: website. Retrieved from <https://forbes.ua/innovations/covid-19-ta-viyna-zminili-it-menedzhment-traditsiyni-zasobi-upravlinnya-ne-pratsyuyut-shcho-mayut-robiti-upravlintsi-rozpovidae-ekspert-rinku-anna-datsenko-05042023-12854> [In Ukrainian].

УДК 005.336.2:005.91

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11\(39\)-425-441](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11(39)-425-441)

Смірнов Ростислав Володимирович співзасновник ГО «Добробат», магістр «Публічне управління та адміністрування», тел.: (096) 138-57-40, <https://orcid.org/0009-0009-5439-6622>

Охріменко Іван Миколайович доктор юридичних наук, професор, професор кафедри юридичної психології, Національна академія внутрішніх справ, пл. Солом'янська, 1, м. Київ, 03035, тел.: (095) 102-20-43, <https://orcid.org/0000-0002-8813-5107>

УПРАВЛІНСЬКА КОМПЕТЕНТНІСТЬ КЕРІВНИКА СУЧАСНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ: СУТНІСТЬ ТА КОМПОНЕНТИ

Анотація. Метою дослідження є визначення сутності та компонентів управлінської компетентності керівника сучасної організації. Методологічною основою статті є теоретико-прикладний аналіз організаційно-психологічних закономірностей управлінської компетентності керівника сучасної організації. Використано метод контент-аналізу публікацій науковців, а також можливості структурно-функціонального підходу (під час окреслення чинників та складових управлінської компетентності сучасного керівника організації). Зазначається, що управлінську компетентність окреслює дві нерозривні взаємопов'язані характеристики: особистість керівника та специфіка його професійної діяльності. Вона являє собою систему внутрішніх ресурсів, необхідних для організації ефективного управління персоналом організації. Стверджується, що розвиток особистості керівника в управлінській діяльності, а отже і його управлінської компетентності – припускає наявність двох груп чинників: ситуативні й інституціональні (виробничі, організаційні й соціальні умови) та індивідуальні (суб'єктивні передумови, соціально-демографічні особливості особистості управлінця).

Зазначається, що визначення структури управлінської компетентності керівника організації дозволяє поєднати особливості функціонально-рольового (управлінські функції, управлінські ролі, вимірювання управлінської поведінки) та особистісно-діяльнісного (мотиви, цілі, особистісний смисл і способи їх реалізації, між якими існують складні взаємозв'язки і переходи) компонентів управлінської діяльності.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в узагальненні організаційно-психологічних підходів щодо сутності та складових управлінської компетентності сучасного керівника. Усвідомлення та врахування їх дозволяє вчасно й раціонально забезпечити розвиток управлінської ланки конкретної

організації, а також коригувати роботу з удосконалення функціональних механізмів в управлінні. Процес формування управлінської компетентності керівника має зважати на комплекс його професійних ставлень, управлінсько-педагогічних цінностей, основ менеджменту й навичок (компетенцій). Все це визначає доцільність врахування відповідних підходів та методів, а також окреслення їх ролі, значення й впливу на перебіг та ефективність управлінської діяльності керівників.

Висновки. Поняття компетентності керівника передбачає, крім загальної сукупності знань та навичок, ще й можливість застосування конкретного способу управлінського впливу, тобто досвід практичного використання тих чи інших методів й підходів управління персоналом. Серед чинників, що визначають розвиток особистості керівника в управлінській діяльності, варто виокремити організаційні, що пов'язані зі специфікою його професійної активності, а також індивідуальні показники. Звертається увага на поєднання управлінської компетентності керівника з показниками здійснюваної ним управлінської діяльності як цілеспрямованої соціально-психологічної системи.

Вважається за доцільне розглядати управлінську компетентність керівника як комплексну систему, що охоплює змістовні, ресурсно-часові і соціально-психологічні компоненти його діяльності. Такий підхід дозволяє виокремлювати такі її складові, як от: управлінські функції, управлінські ролі, мотиви, цілі, способи здійснення управлінського впливу, причинно-наслідкові зв'язки між ними. Всі вони спрямовані на забезпечення ефективності управлінської діяльності керівника та продуктивності функціонування організації загалом.

Ключові слова: управлінська діяльність, управлінська компетентність, керівник, організація, компоненти.

Smirnov Rostyslav Volodymyrovych Co-founder NGO “Dobrobat”, Master in Public Administration, e<https://orcid.org/0009-0009-5439-6622>

Okhrimenko Ivan Mykolayovych Doctor of Law, Professor, Professor of the Department of Legal Psychology, National Academy of Internal Affairs, Solomyanskaya square, 1, Kyiv, 03035, <https://orcid.org/0000-0002-8813-5107>

MANAGERIAL COMPETENCE OF A MODERN ORGANIZATION'S LEADER: ESSENCE AND COMPONENTS

Abstract. *The aim of the study* is to determine the essence and components of managerial competence of the leader in a modern organization. *The methodological basis of the article* includes a theoretical and applied analysis of the organizational and psychological principles underlying managerial competence in today's organizational leaders. The study employs content analysis of scholarly publications,

along with the potential of a structural-functional approach to identify factors and components of managerial competence in modern organizational leaders. It is noted that managerial competence encompasses two inseparable, interconnected characteristics: the personality of the leader and the specific nature of their professional activity. Managerial competence represents a system of internal resources essential for effective personnel management within the organization. It is argued that the development of a leader's personality in management, and hence their managerial competence, involves two groups of factors: situational and institutional (such as production, organizational, and social conditions) and individual (including subjective prerequisites and the socio-demographic traits of the leader's personality).

The definition of the structure of a manager's competence combines aspects of functional-role (managerial functions, managerial roles, and behavioral measurement) and personal-activity components (motives, goals, personal meaning, and methods of realization, with complex interconnections and transitions among these elements) of managerial activity.

The scientific novelty of the obtained results lies in summarizing organizational and psychological approaches to the essence and components of managerial competence in modern leaders. Recognizing and accounting for these aspects allows for timely and rational development of a specific organization's management level and refinement of the functional mechanisms in management. The process of developing managerial competence in leaders must consider their complex set of professional attitudes, management and pedagogical values, principles of management, and skills (competencies). All of this determines the relevance of considering corresponding approaches and methods, as well as outlining their role, significance, and influence on the course and effectiveness of the leader's managerial activities.

Conclusions. The concept of managerial competence includes not only a general set of knowledge and skills but also the ability to apply a specific type of managerial influence, i.e., the experience of practically utilizing various management methods and approaches. Among the factors influencing the leader's development in management, organizational aspects related to the specificity of professional activity and individual indicators stand out. Attention is drawn to the relationship between managerial competence and the outcomes of the leader's managerial activities as a targeted social psychological system.

It is considered appropriate to view managerial competence as a complex system covering the substantive, resource-time, and social psychological components of the leader's activities. This approach identifies such elements as managerial functions, managerial roles, motives, goals, methods of managerial influence, and cause-effect relationships among them, all aimed at ensuring the effectiveness of the leader's managerial activities and the overall productivity of the organization.

Keywords: managerial activity, managerial competence, leader, organization, components.

Постановка проблеми. Урахування організаційно-психологічних підходів в управлінні людьми й підготовці управлінських кадрів довело свою ефективність і необхідність. Демократичні зміни в суспільних відносинах змушують змінювати ставлення до постулатів минулого й звертатися до перспективного світового досвіду, у тому числі й у питаннях вивчення особистості управлінця. Саме тому аналіз й узагальнення накопиченого вітчизняного і зарубіжного досвіду сприяє уникненню помилок в процесі становлення нових механізмів та принципів як в управлінні персоналом, так і під час формування управлінської ланки – керівників сучасних організацій. Разом із тим, для того, щоб плідно використовувати цей досвід, його необхідно адаптувати під вимоги креативного управління конкретними підрозділами.

Слід враховувати, що будь-який управлінський вплив на відповідний компонент організації нерідко призводить до певних, нерідко непередбачуваних, наслідків. Складність практики управління полягає в тому, що сучасні організації внутрішньо неоднорідні, будучи так званими соціотехнічними структурами. У всякій системі управління діють різні закономірності, механізми та процеси. Вони певним чином взаємодіють між собою, але кожна їх група своєрідна, і для розуміння причин та умов інтенсифікації управління в усій їх сукупності слід виокремлювати специфічні компоненти. Тому, крім суб'єкт-об'єктного «зрізу» системи управління, її пізнання та ефективне вдосконалення припускає здійснення також і якісного «зрізу», інакше кажучи, за головними групами закономірностей, механізмів та процесів. Звідси виявляються та взаємодіють, принаймні, три підсистеми: техніко-економічна, організаційно-нормативна та поведінська (або психологічна). Кожна така система складається з цілого ряду підсистем, погоджених між собою ієрархічно (субординація).

За таких умов у процесі управління даними системами актуальності набуває формування управлінської компетентності керівника, яка є складовою його професійної компетентності та охоплює комплекс професійних ставлень, управлінсько-педагогічних цінностей, фундаментальних (базових) знань, основ менеджменту і навичок (компетенцій) [1]. Важливо приділяти належну увагу розгляду тих розділів теорії та психології управління, які безпосередньо відносяться до формування професійно-психологічної компетентності керівників, практики дослідження різних якостей фахівців управлінської ланки, психологічно значущих характеристик ефективного управління й методології їх розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Слід зазначити, що саме поняття «управлінська компетентність» стало предметом досліджень педаго-

гічних і економічних наук лише у ХХ ст., і донедавна його розвиток йшов у педагогіці та менеджменті паралельно. Поняття «компетентність» і «компетенція» нерідко розглядалися разом з поняттями «професійний досвід» і «професіоналізм». Зокрема, *професіоналізм керівника* є інтегральною характеристикою особистісних і суб'єктно-діяльнісних якостей, які дають можливість на максимальному рівні успішності вирішувати типові для управлінської діяльності завдання; розглядається як цілісне утворення щодо самореалізації особистості в професійній діяльності [2]. Становлення та розвиток поняття «управлінська компетентність» нерідко пов'язане із професіоналізацією менеджменту, про що активно заговорили наприкінці ХХ ст. Цей період пов'язаний насамперед з виникненням і розвитком теорії управління, на яку суттєво вплинули різні управлінські школи та підходи. Слід відзначити, що окресленій проблемі в межах інтенсивного розвитку теорії та психології управління приділяла увагу в своїх працях широка плеяда вітчизняних науковців (О. Бандурка, В. Барко, М. Вертузаєв, В. Грохольський, В. Данюк, О. Доценко, В. Дятлов, Р. Калюжний, А. Кібанов, А. Колот, Я. Кондратьєв, В. Лаптії, В. Остапович, В. Петюх, Ф. Хміль, О. Шестаков, Л. Шимановська-Діанич, Г. Щокін, С. Яковенко та ін.). Слід згадати й зарубіжних дослідників, які в своїх наукових розвідках зосереджувалися на закономірностях формування та розвитку управлінської компетентності керівника організації (V. Watson, Z. Birknerova, B. Britt, G. Edwards, H. Emerson, H. Ford, J. Hicks, R. Likert, E. Mayo, D. McGregor, D. Stewart, F. Taylor, I. Uher, A. Uster, L. Xie, L. Yoder). Проте, попри розгалужене коло робіт з цієї проблематики, певні позиції щодо розуміння поняття та змісту управлінської компетентності керівника сучасної організації не є доскональними, а тому потребують свого належного теоретико-прикладного осмислення. Питомої ваги додає специфіка діяльності окремих інституцій, де загальні підходи щодо розвитку цього феномену в управлінській сфері можуть набувати своєї забарвленості. Звідси *метою статті* є визначення сутності та компонентів управлінської компетентності керівника сучасної організації.

Виклад основного матеріалу. Насамперед варто зазначити, що системним чинником, який визначає спроможність керівника належними чином проявляти себе як особистість та менеджер організації, є його компетентність. Відзначимо, що в сучасній науковій літературі немає єдності відносно змісту поняття компетентності керівника. Зазвичай компетентність розглядається як інтегральна властивість, це сукупність найбільш стійких особливостей професіонала, що забезпечують якісно-кількісний рівень професійної діяльності. Вона визначає здатність фахівця якісно та безпомилково виконувати свої функції як у звичайних, так і в екстремальних умовах, успішно освоювати нове та швидко адаптуватися до динамічних умов [3]. Разом із тим, використовується визначення компетентності як досконалого знання своєї справи, сутності виконуваної роботи, розуміння складних

зв'язків, явищ і процесів, можливих способів і засобів досягнення поставлених цілей [4]. Окремі автори, у свою чергу, додають до змісту компетентності рівень базової і фахової освіти, стаж роботи, уміння акумулювати широкий досвід в галузі управління тощо [5].

У той час, при розробці моделі компетентностей окремі дослідники доволі часто виділяють: компетентність як здатність до інтеграції знань і навичок, їх використання у швидко змінюваних умовах зовнішнього середовища; концептуальну компетентність; когнітивну компетентність; емоційну компетентність. Цей підхід до розуміння компетентності зустрічається і в зарубіжній науковій літературі [6-8]. Традиційно таке розуміння управлінської компетентності керівника уособлюється в межах як теорії управління, так і соціальної психології. Зокрема, ефективність управлінської діяльності пов'язують з наявністю в керівника відповідних знань в галузі управління, а також уміння чітко орієнтуватися в професійних питаннях та якісно здійснювати роботу з персоналом.

Звідси, такий підхід в управлінні персоналом, на наш погляд, є цілком раціональним, адже поняття компетентності керівника має охоплювати, крім загальної сукупності знань та навичок, ще й можливості застосування конкретного способу управлінського впливу, тобто досвід практичного використання тих чи інших методів керівництва.

Загалом, якщо ж говорити про управлінську компетентність, то вона окреслює дві нерозривні взаємопов'язані характеристики: особистість керівника та його професійну діяльність, а також являє собою систему внутрішніх ресурсів, необхідних для організації ефективного управління персоналом організації.

Аналіз впливу окремих чинників і умов на розвиток особистості керівника в управлінській діяльності припускає наявність певних чинників. До першої групи відносять ситуативні й інституціональні, які охоплюють виробничі, організаційні й соціальні умови. Ефективність розвитку особистості в управлінській діяльності керівника пов'язують зі структурою і завданнями самої організації, періодом її існування і розмірами, типом організації [9]. Істотне значення мають такі змінні, як система комунікацій, ієрархія влади, масштаб контролю, характер інформаційного забезпечення, система цінностей організації, використовувана технологія тощо. Слід підкреслити, що виділяють також чинник ціннісного обміну між суб'єктами управлінської діяльності [10; 11]. Даний обмін розгортається на декількох рівнях відповідно до розвитку організації. Вплив цього чинника полягає в тому, що ціннісний внесок, який керівник робить щодо окремих членів професійної групи шляхом реалізації низки корисних для підлеглих якостей, має наслідком приписування керівнику певної значущості з боку підлеглих.

Натомість другу групу складають індивідуальні чинники розвитку особистості керівника, до яких відносяться суб'єктивні передумови й

соціально-демографічні особливості [12-15]. У цій групі пріоритетного значення для розвитку управлінця та його особистості набувають: адаптаційна мобільність, контактність, чинник інтеграції соціальних функцій, ролей і лідерство, рівень підготовки й обсяг знань тощо [16]. Також слід навести базові характеристики, які сприяють розвитку професійного та управлінського профілю керівників організацій: система цінностей та орієнтацій, здібність до навчання, уважність до людей, знання їх потреб та інтересів, організаторські здібності тощо.

Звертає на себе увагу ще один підхід, за якого акцентується соціально-психологічна складова компетентності керівника, а саме: його комунікативність, адекватність міжособистісного сприйняття й гнучкість професійної взаємодії, уміння попереджати й вирішувати конфлікти, поєднувати різні тактичні прийоми з вимогами конкретної службової ситуації і особливостями персоналу тощо [17-20].

Варто також зауважити, що серед основних структурно-змістовних компонентів особистості керівника важливу роль відіграє його професійна самосвідомість (світоглядні орієнтири) [21-23]. Цей компонент зазвичай охоплює психологічний профіль представника управлінської ланки організації, що передбачає ряд комплексних психологічних якостей особистості: інтелектуальні, соціально-комунікативні, регуляторні й мотиваційно-орієнтаційні можливості. Разом із тим, управлінська діяльність здатна визначати доцільні змістовні характеристики, що описують уявлення керівника про свою відповідальність, впливовість, професіоналізм. Отже, можна вести мову про те, що особливості професійної самосвідомості керівників сучасних організацій обумовлюють стійкі моделі їх управлінської поведінки й досягнення ними певного рівня успішності в цій сфері.

На підставі цього деякі автори наводять різноманітні особистісні якості й риси пересічного управлінця [16; 24-27]. Насамперед виділяється ряд позитивних особистісних якостей, які повинні бути притаманні менеджеру: пластичність і гнучкість, терпимість, комунікабельність, доброзичливість, впевненість у собі, реалістичність і практичність, емоційна стабільність, готовність ризикувати й брати на себе відповідальність тощо. Вимоги до керівників на різних рівнях управління організаціями можуть певним чином відрізнятися. Так, зокрема, О. М. Бандурка вважає, що на рівні базового підрозділу більшою мірою ціняться такі якості керівника, як оперативність, рішучість, комунікабельність, сміливість; натомість на регіональному рівні на перше місце висуваються організаторські здібності, широта мислення, вміння проявляти творчий і науковий підхід до роботи, глибина аналізу й оцінки інформації, комплексний підхід у розробці й прийнятті управлінських рішень та ін. [28].

Загалом можна відзначити важливість інших якостей в управлінському профілі керівника сучасної організації, зокрема: професійна спостережли-

вість; уміння приймати обґрунтовані управлінські рішення; уміння встановлювати контакт із різними категоріями громадян, проводити переговори; здатність до здійснення психологічного впливу; здатність брати на себе відповідальність у складних ситуаціях; врівноваженість та самовладання в екстремальних ситуаціях; здатність до саморегуляції та самоконтролю; сміливість, принциповість, виправданий ризик; конкретно-практичне, дедуктивне мислення; здатність самокритично оцінювати результати власної службової діяльності; здатність адекватно впливати на персонал організації; емпатія; здатність до сприйняття думки підлеглих та колег; почуття справедливості тощо.

У продовження зауважимо, що деякі науковці справедливо вказують на поєднання управлінської компетентності керівника з показниками здійснюваної ним управлінської діяльності, як цілеспрямованої соціально-психологічної системи, яка самоорганізується й розвивається, складається із взаємопов'язаних структурних і функціональних компонентів, пов'язаних із розв'язанням професійних завдань, досягненням нових результатів відповідно до основної мети [29-30]. Управлінська діяльність вважається такою, що завжди насичена: великою кількістю дій (переважно короткочасних); частими втручаннями ззовні; широкою мережею контактів; переважанням вербального спілкування з персоналом тощо.

В науковій літературі зустрічаються доволі багато підходів щодо виокремлення компонентів управлінської компетентності керівника організації. Так, зокрема, окремі зарубіжні дослідники серед таких наводять розвиток себе, планування, організацію, керівництво, управління правовими та етичними питаннями тощо [6]. Інші до цього переліку додають програмування управлінських процесів, можливості реформ і змін в управлінській діяльності, контроль, вироблення ефективної стратегії управління персоналом, забезпечення ефективності виробництва (показник діяльності) тощо [4; 5; 20; 31; 32].

Вітчизняні ж підходи в основному у структурі управлінської компетентності керівника виділяють такі компоненти:

- когнітивний – сформованість сукупності науково-теоретичних і науково-практичних знань про управлінську діяльність;
- діяльнісний – сформованість сукупності вмій і навичок, необхідних для вирішення завдань управління;
- мотиваційний – сформованість сукупності потреб, інтересів, мотивів, установок, цінностей і цілей управлінської діяльності;
- рефлексивний – сформованість здатності до адекватної оцінки себе як особистості, професіонала, суб'єкта управлінської діяльності;
- особистісний – сформованість сукупності особистісних якостей, які обов'язково мають бути притаманні професійно-компетентному управлінцю [33; 34].

Такий підхід до визначення структури управлінської компетентності керівника організації дозволяє поєднати особливості функціонально-рольо-

вого (управлінські функції, управлінські ролі, вимірювання управлінської поведінки) та особистісно-діяльнісного (мотиви, цілі, особистісний смисл і способи їх реалізації, між якими існують складні взаємозв'язки і переходи) складових управлінської діяльності. Наведені складові достатньо виразно відображаються на технологічному (організація керівником своєї праці, алгоритми управлінської діяльності й ін.) та психологічному (здібності, емоційно-вольові властивості, етичні установки тощо) рівнях. Всі вони спрямовані на визначення ефективності діяльності керівника як найбільш суттєвого індивідуального стилю управління персоналом організації та являє собою інтегральну характеристику взаємодії керівника й колективу, у якій міститься розгорнутий функціональний опис самої управлінської діяльності. Саме тому доречною є думка, що управлінська компетентність – це, перш за все, здатність фахівця ефективно здійснювати управлінську діяльність та забезпечувати продуктивність функціонування організації [35-37].

Крім того, побутує думка, що на основі діялісно-особистісного підходу є доцільним розглядати управлінську компетентність як комплексну систему, що включає в себе змістовні, ресурсно-часові і соціально-психологічні компоненти діяльності керівника [12, 38].

Змістовна складова компетентності керівника полягає в адекватній орієнтації щодо переліку цілей і завдань, їх пріоритетності й підпорядкованості як в управлінській, так і в професійних галузях діяльності [38-40]. Управлінські функції управління на основі визначених процедур завжди піддаються змінам в суворій відповідності з потребами й цілями управління.

Цілі діяльності конкретної організації впливають із загальних соціально-економічних цілей суспільства. Їх зміна повинна відбиватися в змінах відповідних функцій. Недодержання цієї закономірності може мати наслідком появу функцій управління, не обумовлених кінцевими цілями організаційної системи, для якої і створені відповідні управлінські підрозділи. У психологічному плані недостатня орієнтація керівників в основаних цілях і завданнях організації призводить до того, що в управлінській ланки формується стереотип, в межах якого структура керівництва визначається довільно, без урахування необхідності наділення працівників новими функціями. Разом із тим, під час збору та аналізу інформації, необхідної для ухвалення конкретного управлінського рішення, керівник виявляє проблемні ситуації і встановлює чіткі пріоритети.

У той же час, ресурсно-часова складова компетентності розглядається як важлива характеристика стилю керівництва персоналом, оскільки передбачає поінформованість керівника щодо складності розв'язуваних завдань, наявних та задіяних ресурсів організації, що вимагає чіткого розуміння потенційних можливостей підлеглих [41]. Крім того, стабільна ефективність діяльності колективу багато в чому обумовлюється тим, наскільки гармонійно керівник поєднує в своєму стилі керівництва орієнтування на виконання службових

завдань та прагнення забезпечити сприятливі умови функціонування колективу. Подекуди вирішення завдання дає безпосередній ефект, але не гарантує стабільності роботи персоналу і може привести до прорахунків та навіть надзвичайних подій. Якщо керівник не здатен відчувати ресурсно-часові показники функціонування свого персоналу та організації загалом, то працівники досить часто перебуватимуть у суворих часових обмеженнях або, навпаки, належним чином незавантажені. Усе це негативно позначається на показниках діяльності, стані здоров'я фахівців, соціально-психологічному кліматі колективу тощо.

Щодо соціально-психологічної складової компетентності керівника, то вона передбачає адекватність у сфері міжособистісного сприймання й професійної взаємодії, вміння попереджати конфліктні ситуації в колективі, гнучкість стилю керівництва, здатність встановлювати й підтримувати необхідні контакти й ін. [38; 42-45]. Головною особливістю керівництва при цьому виступає вміння забезпечити узгодженість та злагодженість дій (відносин) працівників. У причинно-наслідковому зв'язку перебувають об'єктивні завдання управлінської діяльності керівника та суб'єктивні можливості його особистості.

Загалом соціально-психологічна компетентність виявляється в професійній готовності керівника креативно вирішувати різноманітні управлінські завдання. Такий стан особистості керівника потребує єдності мотиваційно-ціннісного, емоційно-вольового і змістовно-операційного показників його професійного розвитку.

Вагому роль щодо вияву позиції управлінця тут відіграє стиль керівництва. Доцільний стиль керівництва в кожній проблемній ситуації функціонування організації обирається таким чином, щоб саме він дозволяв максимально ефективно досягнути актуальних цілей, відповідав системі мотиваційних відносин та специфіці діяльності установи.

Отже, виокремлення чітких й предметних позицій у переліку цілей і завдань різного рівня може бути критерієм діагностики змістовного компонента управлінської компетентності. Ресурсно-часова компетентність передбачає здатність керівника оцінювати психологічні ресурси підпорядкованого персоналу, правильно прогнозувати та визначати результативність роботи фахівців. Соціально-психологічна компетентність управлінської ланки значною мірою забезпечує визнання та лідерський статус у системі міжособистісних стосунків та професійної взаємодії колективу.

Наукова новизна. Усвідомлення організаційно-психологічних підходів щодо сутності та складових управлінської компетентності керівника дозволяє вчасно й раціонально забезпечити розвиток керівної ланки конкретної організації, а також коригувати роботу з удосконалення функціональних механізмів в управлінні. Процес формування управлінської компетентності керівника має зважати на комплекс його професійних ставлень, управлінсько-

педагогічних цінностей, основ менеджменту й навичок (компетенцій). Все це визначає доцільність врахування відповідних механізмів та методів, а також окреслення їх ролі, значення й впливу на перебіг та ефективність управлінської діяльності керівників.

Висновки. Ефективність управлінської діяльності пов'язана з наявністю у керівника відповідних знань в галузі управління, а також умінь чітко орієнтуватися в професійних питаннях та якісно здійснювати роботу з персоналом. Звідси поняття компетентності керівника охоплює, крім загальної сукупності знань та навичок, ще й можливість застосування конкретного способу управлінського впливу, тобто досвід практичного використання тих чи інших методів і підходів керівництва.

Серед чинників, що визначають розвиток особистості керівника в управлінській сфері, слід виділити організаційні, що пов'язані зі специфікою його професійної активності, а також індивідуальні показники. Звертається увага на поєднання управлінської компетентності керівника з показниками здійснюваного ним управління як цілеспрямованої організаційно-психологічної системи. У межах управлінської компетентності керівника набувають актуальності показники його особистісного потенціалу: комунікативність; професійна спостережливість; гнучкість у відносинах; уміння попереджати й вирішувати конфлікти; здатність брати на себе відповідальність у складних ситуаціях; поєднувати різні тактичні прийоми з вимогами конкретної службової ситуації та особливостями персоналу тощо.

Вважається за доцільне розглядати управлінську компетентність керівника як комплексну систему, що охоплює змістовні, ресурсно-часові й соціально-психологічні компоненти його діяльності. Такий підхід дозволяє виокремлювати такі її складові, як от: управлінські функції, управлінські ролі, мотиви, цілі, способи здійснення управлінського впливу, причинно-наслідкові зв'язки між ними. Всі вони спрямовані на забезпечення ефективності управлінської діяльності керівника та продуктивності функціонування (розвитку) організації загалом.

Література:

1. Васильченко Л. В. Управлінська культура і компетентність керівника. Харків: Вид. група «Основа», 2007. 176 с.
2. Поліщук С. В. Професіоналізм керівника закладу загальної середньої освіти як основа його високоефективної управлінської діяльності. *Педагогічна освіта: теорія і практика*. 2021. Вип. 30. С. 73-84. DOI: 10.32626/2309-9763.2021-30-73-84
3. Лук'янихін В. Менеджмент персоналу: навч. посібник. Суми: Університетська книга, 2015. 592 с.
4. Fanelli S., Lanza G., Enna C., & Zangrandi A. Managerial competences in public organisations: The healthcare professionals' perspective. *BMC Health Services Research*. 2020. Vol. 20(1). Art. 303. DOI: 10.1186/s12913-020-05179-5
5. Scullen S. E., Mount M. K., & Judge T. A. Evidence of the construct validity of developmental ratings of managerial performance. *The Journal of Applied Psychology*. 2003. Vol. 88(1). pp. 50-66. DOI: 10.1037/0021-9010.88.1.50

6. Gunawan J., Aunguroch Y., Fisher M. L., McDaniel A. M., & Liu Y. Competence-based human resource management to improve managerial competence of first-line nurse managers: A scale development. *International Journal of Nursing Practice*. 2022. Vol. 28(1). e12936. DOI: 10.1111/ijn.12936
7. Yoder-Wise P. S. The future of leadership. *The Journal of nursing administration*. 2014. Vol. 44(6). pp. 318-320. DOI: 10.1097/NNA.0000000000000075
8. Birknerova Z., & Uher I. Assessment of management competencies according to coherence with managers' personalities. *Sustainability*. 2022. Vol. 14 (1). Art. 170. DOI: 10.3390/su14010170
9. Luhova V., Serikov D., Liutviieva Y., Serikova T., & Kovalova V. Directions to develop managerial competence in managers of different types. *Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development*. 2021. Vol. 43(2). pp. 269-275. DOI: 10.15544/mts.2021.23
10. Mendoza E.R.H., Perz S.G., da Silva S.S., Brown I.F., & Pinheiro P.S. Revisiting the knowledge exchange train: Scaling up dialogue and partnering for participatory regional planning. *Journal of Environmental Planning and Management*. 2014. Vol. 57(3). pp. 384-402. DOI: 10.1080/09640568.2012.746936
11. Kunst, P., Lemmink, J., & Prins, R. Quality networking initiatives in Europe: Classification and conditions for success. *Total Quality Management*. 1998. Vol. 9(1). pp. 21-33. DOI: 10.1080/0954412989243
12. Barko, V., Okhrimenko, I., Ostapovich, V., Medvediev, V., & Sprynchuk, S. Professional psychological potential of a modern police manager as the basis for the formation of an effective managerial system. *International Journal of Applied Exercise Physiology*. 2020. Vol. 9(11). pp. 203-214. <http://www.ijaep.com/index.php/IJAE/article/view/1196>
11. Meiling G., Junzahng, W., Yu, G., & Loang O. K. The impact of leadership styles on organizational performance and employee satisfaction: A case study approach. *International Journal of Accounting, Finance and Business*. 2023. Vol. 8(50). pp. 414-437. DOI: 10.55573/IJAFB.085029
14. Barko V. V., Okhrimenko I., Sashurina O., Kryzhanovska O., & Butenko N. Professionally important psychological qualities of successful managers of police organizations. *Edelweiss Applied Science and Technology*. 2024. Vol. 8(4). pp. 2390-2405. DOI: 10.55214/25768484.v8i4.1609
15. Lau, D. C., Lam, L. W., & Salamon, S. D. The impact of relational demographics on perceived managerial trustworthiness: similarity or norms?. *The Journal of Social Psychology*. 2008. Vol. 148(2). pp. 187-208. DOI: 10.3200/SOCP.148.2.187-209
16. Кісіль З. Р., Швець Д. В. Психологія управління : навч. посібник. Суми: Університетська книга, 2022. 648 с.
17. Miloradova N., Okhrimenko I., Bilevych N., Bloschynskyi I., Pashko N., Bondar V., & Palyvoda O. Communication skills formation in cadets of investigative specialization in the process of their professional training. *Environment and Social Psychology*. 2024. Vol. 9(4). Art. 2237. DOI: 10.54517/esp.v9i4.2237
18. Payne, K. L., Wilson, M. R., & Vine, S. J. A systematic review of the anxiety-attention relationship in far-aiming skills. *International Review of Sport and Exercise Psychology*. 2018. Vol. 12(1). pp. 325-355. DOI: 10.1080/1750984X.2018.1499796
19. Wolfe S. E., Nix J., Campbell B. A. Police managers' self-control and support for organizational justice. *Law and Human Behavior*. 2018. Vol. 42(1). pp. 71-82. DOI: 10.1037/lhb0000273
20. Jankelová N., Joniaková Z., & Romanová A. The need for management education of healthcare management employees. *The International Journal of Health Planning and Management*. 2022. Vol. 37(1). pp. 301-317. DOI: 10.1002/hpm.3325

21. Kinsley R.J. Fundamentals of effective leadership. *Chemical Engineering Progress*. 2006. Vol. 102(6). pp. 48-51.
22. Andersson T. Normative identity processes in managers' personal development training. *Personnel Review*. 2012. Vol. 41(5-6). pp. 572-589. DOI: 10.1108/00483481211249111
23. Цільмак О.М. Складові управлінської компетентності керівника органу досудового розслідування Національної поліції України. *Юридична психологія*. 2017. №2(21). С. 74-86.
24. Barko V. I., Boiko-Buzyl Y., & Barko V. V. Comparative analysis of psychographs of police officers by main types of official activity in the National Police of Ukraine. *Psychological Journal*. 2022. Vol. 8(1). pp. 149-159. DOI: 10.31108/1.2022.8.1.11
25. Okhrimenko I. M., Lyakhova N. A., Horoshko V. V., Serednytska I. A., Okhrimenko S. S., Martenko O. L., & Sprynchuk S. V. Means of psychophysiological indicators improvement of future law enforcement officers in the process of their speciality training. *Wiadomosci lekarskie (Warsaw, Poland : 1960)*. 2022. Vol. 75(4 pt 1). pp. 871-876. DOI: 10.36740/WLek202204122
26. Jambawo S. Transformational leadership and ethical leadership: their significance in the mental healthcare system. *British Journal of Nursing (Mark Allen Publishing)*. 2018. Vol. 27(17). pp. 998-1001. DOI: 10.12968/bjon.2018.27.17.998
27. Crespo M. Leadership and conceptions of organization: Contours of the distributed perspective. *Learning Landscapes*. 2008. Vol. 1(2). pp. 55-71. DOI: 10.36510/learnland.v1i2.254
28. Бандурка О. М. Управління в органах внутрішніх справ України: підручник. Х.: Університет внутрішніх справ, 1998. 480 с.
29. Аносов І., Яремчук С. Психологічні основи педагогічного спілкування: навч. посібник для студ. вищ. навч. закл. К. : Інститут сучасного підручника, 2007. 272 с.
30. Дороніна М. С., Лугова В. М., Серіков Д. О., Доронін С. А. Розвиток управлінської компетентності керівників підприємств : монографія. Харків : ФОП Лібуркіна Л. М., 2019. 182 с.
31. Slovensky D. J., & Fottler M. D. The process of managerial control in quality improvement initiatives. *Topics in Health Information Management*. 1994. Vol. 15(2). pp. 37-48.
32. Gnepp J., Klayman J., Williamson I. O., & Barlas S. The future of feedback: Motivating performance improvement through future-focused feedback. *PloS One*. 2020. Vol. 15(6). e0234444. DOI: 10.1371/journal.pone.0234444
33. Олешко П. С., Кінах Н. В. Структура управлінської компетентності керівника освітнього закладу в системі післядипломної педагогічної освіти. *Вісник післядипломної освіти*. 2019. Вип. 9(38). С. 113-132. DOI: 10.32405/2218-7650-9(38)-113-132
34. Крушельницька О. В., Мельничук Д. П. Управління персоналом : навч. посібник. К.: Кондор, 2013. 358 с.
35. Мухіна Г. В. Характеристика структурних компонентів управлінської компетентності керівника закладу освіти. *Українська поліцейстика: теорія, законодавство, практика*. 2024. №1. С. 61-65. DOI: 10.32782/2709-9261-2024-1-9-12
36. Walia A., Bansal R., & Mittal S. Relationship between leadership style and organization effectiveness. *JIMS8M-The Journal of Indian Management & Strategy*. 2015. Vol. 20(2). pp. 4-10. DOI: 10.5958/0973-9343.2015.00010.1
37. Karacsony P. Relationship between the leadership style and organizational performance in Hungary. *Economic Annals-XXI*. 2021. Vol. 190(5-6(2)). pp. 128-135. DOI: 10.21003/ea.V190-12
38. Александров Д. О., Давидова О. В., Андросюк В. Г., Казміренко Л. І., Юхновець Г. О. Психологічне забезпечення оперативно-службової діяльності працівників міліції. Частина 5. Психологія управлінської діяльності органів внутрішніх справ: навч.-метод. посібник / за заг. ред. Я.Ю. Кондратьєва. К.: Національна академія внутрішніх справ України, 2004. 150 с.
39. Edwards G., & Gill R. Transformational leadership across hierarchical levels in UK manufacturing organizations. *Leadership & Organization Development Journal*. 2012. Vol. 33(1-2). pp. 25-50. DOI: 10.1108/01437731211193106

40. Wallin L., Ewald U., Wikblad K., Scott-Findlay S., & Arnetz B. B. (2006). Understanding work contextual factors: a short-cut to evidence-based practice?. *Worldviews on Evidence-Based Nursing*. Vol. 3(4). pp. 153-164. DOI: 10.1111/j.1741-6787.2006.00067.x
41. Alves M. P., Dimas I. D., & Lourenço P. R. How does the leader's centrality affect team performance assessment? Testing the role of leader's satisfaction. *The Spanish Journal of Psychology*. 2020. Vol. 23. e38. DOI: 10.1017/SJP.2020.42
42. McConnell C. R. Motivating your employees and yourself: How different is the manager from the staff?. *The Health Care Manager*. 2005. Vol. 24(3). pp. 284-292. DOI: 10.1097/00126450-200507000-00013
43. Hsu M. K., Jiang J. J., Klein G., & Tang Z. Y. Perceived career incentives and intent to leave. *Information & Management*. 2003. Vol. 40(5). pp. 361-369. DOI: 10.1016/S0378-7206(02)00018-6
44. Okhrimenko I. M., Lyhun N. V., Pryimak V. P., Korol Y. I., & Myroshnychenko M. S. Negative factors of management activities of the security and defence sector representatives and directions of their overcoming. *Wiadomosci Lekarskie (Warsaw, Poland: 1960)*. 2021. Vol. 74(4). pp. 891-895. DOI: 10.36740/WLek202104115
45. Stewart D. W. Leaders, managers, and employee care. *The Health Care Manager*. 2012. Vol. 31(1). pp. 94-101. DOI: 10.1097/HCM.0b013e318242d526

References:

1. Vasyl'chenko, L. V. (2007). *Upravlins'ka kul'tura i kompetentnist' kerivnyka [Managerial culture and competence of the manager]*. Kharkiv: Osнова. [in Ukrainian].
2. Polishchuk, S. V. (2021). Profesionalizm kerivnyka zakladu zahal'noyi seredn'oyi osvity yak osnova yoho vysokoefektyvnoyi upravlins'koyi diyal'nosti [Professionalism of the head of the institution of general secondary education as the basis of his highly effective management activity]. *Pedahohichna Osvita: Teoriya i Praktyka – Pedagogical Education: Theory and Practice*, 30, 73-84. DOI: 10.32626/2309-9763.2021-30-73-84
3. Luk'yanykhin, V. (2015). *Menedzhment personalu [Personnel management]*. Sumy: University book. [in Ukrainian].
4. Fanelli, S., Lanza, G., Enna, C., & Zangrandi, A. (2020). Managerial competences in public organisations: The healthcare professionals' perspective. *BMC Health Services Research*, 20(1), 303. DOI: 10.1186/s12913-020-05179-5
5. Scullen, S. E., Mount, M. K., & Judge, T. A. (2003). Evidence of the construct validity of developmental ratings of managerial performance. *The Journal of Applied Psychology*, 88(1), 50-66. DOI: 10.1037/0021-9010.88.1.50
6. Gunawan, J., Aunguroch, Y., Fisher, M. L., McDaniel, A. M., & Liu, Y. (2022). Competence-based human resource management to improve managerial competence of first-line nurse managers: A scale development. *International Journal of Nursing Practice*, 28(1), e12936. DOI: 10.1111/ijn.12936
7. Yoder-Wise, P. S. (2014). The future of leadership. *The Journal of Nursing Administration*, 44(6), 318-320. DOI: 10.1097/NNA.0000000000000075
8. Birknerova, Z., & Uher, I. (2022). Assessment of management competencies according to coherence with managers' personalities. *Sustainability*, 14(1), Art. 170. DOI: 10.3390/su14010170
9. Luhova, V., Serikov, D., Liutviieva, Y., Serikova, T., & Kovalova, V. (2021). Directions to develop managerial competence in managers of different types. *Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development*, 43(2), 269-275. DOI: 10.15544/mts.2021.23
10. Mendoza, E.R.H., Perz, S.G., da Silva, S.S., Brown, I.F., & Pinheiro, P.S. (2014). Revisiting the knowledge exchange train: Scaling up dialogue and partnering for participatory regional planning. *Journal of Environmental Planning and Management*, 57(3), 384-402. DOI: 10.1080/09640568.2012.746936

11. Kunst, P., Lemmink, J., & Prins, R. (1998). Quality networking initiatives in Europe: Classification and conditions for success. *Total Quality Management*, 9(1), 21-33. DOI: 10.1080/0954412989243
12. Barko, V., Okhrimenko, I., Ostapovich, V., Medvediev, V., & Sprynchuk, S. (2020). Professional psychological potential of a modern police manager as the basis for the formation of an effective managerial system. *International Journal of Applied Exercise Physiology*, 9(11), 203-214. <http://www.ijaep.com/index.php/IJAE/article/view/1196>
11. Meiling G., Junzahng, W., Yu, G., & Loang O. K. (2023). The impact of leadership styles on organizational performance and employee satisfaction: A case study approach. *International Journal of Accounting, Finance and Business*, 8(50), 414-437. DOI: 10.55573/IJAFB.085029
14. Barko, V. V., Okhrimenko, I., Sashurina, O., Kryzhanovska, O., & Butenko, N. (2024). Professionally important psychological qualities of successful managers of police organizations. *Edelweiss Applied Science and Technology*, 8(4), 2390-2405. DOI: 10.55214/25768484.v8i4.1609
15. Lau, D. C., Lam, L. W., & Salamon, S. D. (2008). The impact of relational demographics on perceived managerial trustworthiness: similarity or norms?. *The Journal of Social Psychology*, 148(2), 187-208. DOI: 10.3200/SOCP.148.2.187-209
16. Ksil', Z. R., & Shvets', D. V. (2022). *Psykhologhiya upravlinnya [Management psychology]*. Sumy: University book. [in Ukrainian].
17. Miloradova, N., Okhrimenko, I., Bilevych, N., Bloshchynskiy, I., Pashko, N., Bondar, V., & Palyvoda, O. (2024). Communication skills formation in cadets of investigative specialization in the process of their professional training. *Environment and Social Psychology*, 9(4), Art. 2237. DOI: 10.54517/esp.v9i4.2237
18. Payne, K. L., Wilson, M. R., & Vine, S. J. (2018). A systematic review of the anxiety-attention relationship in far-aiming skills. *International Review of Sport and Exercise Psychology*, 12(1), 325-355. DOI: 10.1080/1750984X.2018.1499796
19. Wolfe, S. E., Nix, J., Campbell, B. A. (2018). Police managers' self-control and support for organizational justice. *Law and Human Behavior*, 42(1), 71-82. DOI: 10.1037/lhb0000273
20. Jankelová, N., Joniaková, Z., & Romanová, A. (2022). The need for management education of healthcare management employees. *The International Journal of Health Planning and Management*, 37(1), 301-317. DOI: 10.1002/hpm.3325
21. Kinsley, R.J. (2006). Fundamentals of effective leadership. *Chemical Engineering Progress*, 102(6), 48-51.
22. Andersson, T. (2012). Normative identity processes in managers' personal development training. *Personnel Review*, 41(5-6), 572-589. DOI: 10.1108/00483481211249111
23. Tsil'mak, O. M. (2017). Skladovi upravlins'koyi kompetentnosti kerivnyka orhanu dosudovoho rozsliduvannya Natsional'noyi politsiyi Ukrayiny [Components of managerial competence of the head of the pretrial investigation body of the National Police of Ukraine]. *Yurydychna psykhologhiya – Legal psychology*, 2, 74-86.
24. Barko, V. I., Boiko-Buzyl, Y., & Barko, V. V. (2022). Comparative analysis of psychographs of police officers by main types of official activity in the National Police of Ukraine. *Psychological Journal*, 8(1), 149-159. DOI: 10.31108/1.2022.8.1.11
25. Okhrimenko, I. M., Lyakhova, N. A., Horoshko, V. V., Serednytska, I. A., Okhrimenko, S. S., Martenko, O. L., & Sprynchuk, S. V. (2022). Means of psychophysiological indicators improvement of future law enforcement officers in the process of their speciality training. *Wiadomosci Lekarskie (Warsaw, Poland : 1960)*, 75(4 pt 1), 871-876. DOI: 10.36740/WLek202204122
26. Jambawo, S. (2018). Transformational leadership and ethical leadership: their significance in the mental healthcare system. *British Journal of Nursing (Mark Allen Publishing)*, 27(17), 998-1001. DOI: 10.12968/bjon.2018.27.17.998

27. Crespo, M. (2008). Leadership and conceptions of organization: Contours of the distributed perspective. *Learning Landscapes*, 1(2), 55-71. DOI: 10.36510/learnland.v1i2.254
28. Bandurka, O. M. (1998). *Upravlinnya v orhanakh vnutrishnikh sprav Ukrayiny [Management in the internal affairs agencies of Ukraine]*. Kharkiv: University of Internal Affairs. [in Ukrainian].
29. Anosov, I., & Yaremchuk, S. (2007). *Psykhologichni osnovy pedahohichnoho spilkuvannya [Psychological foundations of pedagogical communication]*. Kyiv: Institute of Modern Textbook. [in Ukrainian].
30. Doronina, M. S., Luhova, V. M., Syerikov, D. O., & Doronin, S. A. (2019). *Rozvytok upravlins'koyi kompetentnosti kerivnykiv pidpryyemstv [Development of managerial competence of enterprise heads]*. Kharkiv: FOP Liburkina L. M. [in Ukrainian].
31. Slovensky, D. J., & Fottler, M. D. (1994). The process of managerial control in quality improvement initiatives. *Topics in Health Information Management*, 15(2), 37-48.
32. Gnepp, J., Klayman, J., Williamson, I. O., & Barlas, S. (2020). The future of feedback: Motivating performance improvement through future-focused feedback. *PloS One*, 15(6), e0234444. DOI: 10.1371/journal.pone.0234444
33. Oleshko, P. S., & Kinakh, N. V. (2019). Struktura upravlins'koyi kompetentnosti kerivnyka osvith'oho zakladu v systemi pislyadyplomnoyi pedahohichnoyi osvity [The structure of managerial competence of the head of an educational institution in the system of postgraduate pedagogical education]. *Visnyk Pislyadyplomnoyi Osvity – Herald of Postgraduate Education*, 9, 113-132. DOI: 10.32405/2218-7650-9(38)-113-132
34. Krushel'nyts'ka, O. V., & Mel'nychuk, D. P. (2013). *Upravlinnya personalom [Personnel management]*. Kyiv: Condor. [in Ukrainian].
35. Mukhina, H. V. (2024). Kharakterystyka strukturnykh komponentiv upravlins'koyi kompetentnosti kerivnyka zakladu osvity [Characteristics of the structural components of the managerial competence of the head of the educational institution]. *Ukrayins'ka Politseyistyka: Teoriya, Zakonodavstvo, Praktyka – Ukrainian Police Studies: Theory, Legislation, Practice*, 1, 61-65. DOI: 10.32782/2709-9261-2024-1-9-12
36. Walia, A., Bansal, R., & Mittal, S. (2015). Relationship between leadership style and organization effectiveness. *JIMS8M-The Journal of Indian Management & Strategy*, 20(2), 4-10. DOI: 10.5958/0973-9343.2015.00010.1
37. Karacsony, P. (2021). Relationship between the leadership style and organizational performance in Hungary. *Economic Annals-XXI*, 190(5-6(2)), 128-135. DOI: 10.21003/ea.V190-12
38. Aleksandrov, D. O., Davydova, O. V., Androsyuk, V. H., Kazmirenko, L. I., & Yukhnovets', H. O. (2004). *Psykhologichne zabezpechennya operatyvno-sluzhbovoyi diyal'nosti pratsivnykiv militsiyi. Chastyna 5. Psykhologhiya upravlins'koyi diyal'nosti orhaniv vnutrishnikh sprav [Psychological support of operative and service activities of police officers. Part 5. Psychology of managerial activity of internal affairs agencies]*. Kyiv: National Academy of Internal Affairs of Ukraine. [in Ukrainian].
39. Edwards, G., & Gill, R. (2012). Transformational leadership across hierarchical levels in UK manufacturing organizations. *Leadership & Organization Development Journal*, 33(1-2), 25-50. DOI: 10.1108/01437731211193106
40. Wallin, L., Ewald, U., Wikblad, K., Scott-Findlay, S., & Arnetz, B. B. (2006). Understanding work contextual factors: a short-cut to evidence-based practice?. *Worldviews on Evidence-Based Nursing*, 3(4), 153-164. DOI: 10.1111/j.1741-6787.2006.00067.x
41. Alves, M. P., Dimas, I. D., & Lourenço, P. R. (2020). How does the leader's centrality affect team performance assessment? Testing the role of leader's satisfaction. *The Spanish Journal of Psychology*, 23, e38. DOI: 10.1017/SJP.2020.42

42. McConnell, C. R. (2005). Motivating your employees and yourself: How different is the manager from the staff?. *The Health Care Manager*, 24(3), 284-292. DOI: 10.1097/00126450-200507000-00013

43. Hsu, M. K., Jiang, J. J., Klein, G., & Tang, Z. Y. (2003). Perceived career incentives and intent to leave. *Information & Management*, 40(5), 361-369. DOI: 10.1016/S0378-7206(02)00018-6

44. Okhrimenko, I. M., Lyhun, N. V., Pryimak, V. P., Korol, Y. I., & Myroshnychenko, M. S. (2021). Negative factors of management activities of the security and defence sector representatives and directions of their overcoming. *Wiadomosci Lekarskie (Warsaw, Poland: 1960)*, 74(4), 891-895. DOI: 10.36740/WLek202104115

45. Stewart, D. W. (2012). Leaders, managers, and employee care. *The Health Care Manager*, 31(1), 94-101. DOI: 10.1097/HCM.0b013e318242d526

УДК 331.108:005.95/96

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11\(39\)-442-455](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11(39)-442-455)

Філіппов Володимир Юрійович доктор економічних наук, професор, професор кафедри Менеджменту, Національний університет «Одеська політехніка», проспект Шевченка, 1, м. Одеса, 65044, тел.: (063) 408-08-49, <https://orcid.org/0000-0003-4429-7582>.

Перевозна Марія Олександрівна здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти, Національний університет «Одеська політехніка», проспект Шевченка, 1, м. Одеса, 65044

Войцеховський Ростислав Едуардович здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти, Національний університет «Одеська політехніка», проспект Шевченка, 1, м. Одеса, 65044

ВПЛИВ ФАКТОРІВ ТА ІНСТРУМЕНТІВ УПРАВЛІННЯ КАДРАМИ НА СИСТЕМУ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

Анотація. В умовах сучасної конкуренції та складних соціально-економічних викликів, спричинених воєнною агресією РФ проти України, ефективне управління кадрами є ключовим фактором успіху підприємства. Розглянуто фактори, чинники та інструменти управління кадрами в системі управління персоналом. Проведено різнобічний аналіз сучасних підходів до управління кадрами, що охоплює ключові цілі, методи та інструменти управління людськими ресурсами, а також вплив як внутрішніх, так і зовнішніх факторів на ці процеси. Особливу увагу приділено впливу зовнішніх факторів, пов'язаних з воєнними діями, на управління персоналом та адаптацію підприємств до нових умов.

Розглянуто як традиційні, так і інноваційні інструменти управління, що включають використання технологій, навчальних платформ та систем аналітики для покращення продуктивності та залученості співробітників. Підкреслено важливість стратегічного підходу, який дозволяє інтегрувати гнучкі механізми адаптації для збереження стійкості організації навіть під час криз. Дослідження включає аналіз практичних кейсів застосування сучасних інструментів управління персоналом та їх впливу на довгострокову стабільність і розвиток підприємства.

Управління кадрами на підприємстві представлено не просто як виконання адміністративних завдань, а як стратегічна функція, що дозволяє забезпечувати організацію кваліфікованим, продуктивним та лояльним персоналом, здатним підтримувати та розвивати конкурентні переваги

компанії навіть у кризових умовах. Розглянуто ключові цілі управління кадрами, включаючи залучення та утримання талановитих фахівців, підвищення їх кваліфікації, впровадження інноваційних підходів до управління та підтримку корпоративної культури.

Зроблено висновок про необхідність впровадження сучасних підходів та інструментів управління персоналом для досягнення стратегічних цілей підприємства та підвищення його конкурентоспроможності на ринку, особливо в умовах воєнних викликів та післявоєнної відбудови країни. Запропоновано рекомендації для підвищення ефективності HR-менеджменту, що включають інтеграцію цифрових технологій, адаптацію до змінних умов та розвиток корпоративної стійкості.

Ключові слова: управління кадрами, менеджмент, персонал, кадри, ресурси, цілі, інструменти управління кадрами.

Filippov Volodymyr Yuriyovych Doctor of Economic Sciences, Professor, Professor of the Department of Management, Odesa Polytechnic National University, Shevchenko Ave., 1, Odesa, 65044, tel.: (063) 408-08-49, <https://orcid.org/0000-0003-4429-7582>

Perevozna Mariia Oleksandrivna Student of the Second (Master's) Level of Higher Education, Odesa Polytechnic National University, Shevchenko Ave., 1, Odesa, 65044

Voitsekhovskiy Rostyslav Eduardovych Student of the Second (Master's) Level of Higher Education, Odesa Polytechnic National University, Shevchenko Ave., 1, Odesa, 65044

THE IMPACT OF FACTORS AND TOOLS OF STAFF MANAGEMENT ON THE HR MANAGEMENT SYSTEM

Abstract. In the context of modern competition and the complex socio-economic challenges caused by the military aggression of the Russian Federation against Ukraine, effective personnel management is a key factor for enterprise success. The factors, conditions, and tools of staff management within the HR management system are examined. A comprehensive analysis of modern approaches to personnel management has been conducted, encompassing key goals, methods, and tools of human resource management, as well as the impact of both internal and external factors on these processes. Special attention is given to the influence of external factors related to military actions on personnel management and the adaptation of enterprises to new conditions.

Both traditional and innovative management tools are considered, including the use of technology, training platforms, and analytics systems to improve

employee productivity and engagement. The importance of a strategic approach that allows for the integration of flexible adaptation mechanisms to maintain organizational resilience during crises is emphasized. The study includes an analysis of practical cases of applying modern personnel management tools and their impact on the long-term stability and growth of enterprises.

Personnel management in an enterprise is presented not merely as the execution of administrative tasks but as a strategic function that enables the organization to secure qualified, productive, and loyal staff capable of maintaining and developing the company's competitive advantages even in crisis conditions. Key objectives of personnel management are discussed, including attracting and retaining talented specialists, enhancing their qualifications, implementing innovative management approaches, and fostering corporate culture.

A conclusion is made on the necessity of implementing modern approaches and tools of personnel management to achieve the strategic goals of the enterprise and enhance its competitiveness in the market, especially under the conditions of military challenges and post-war reconstruction. Recommendations are proposed to increase the effectiveness of HR management, including the integration of digital technologies, adaptation to changing conditions, and the development of corporate resilience.

Keywords: personnel management, management, personnel, personnel, resources, goals, personnel management tools.

Постановка проблеми. Управління кадрами – це процес управління потребами організації в персоналі, щоб забезпечити ефективну, результативну роботу та залучену, продуктивну робочу силу. Він охоплює всі етапи життєвого циклу співробітника: від найму та адаптації до повсякденного управління продуктивністю, підвищення кваліфікації та професійного розвитку тощо [1].

Управління людськими ресурсами усуває розрив між персоналом організації та її виконавчою адміністрацією. Воно дозволяє організаціям вирішувати проблеми з кадрами стратегічно, підтримуючи їх у залученні та утриманні талантів та допомагаючи їх лідерам та співробітникам адаптуватися до організаційних змін. Тобто управління персоналом – це не про сувору регламентацію дій кожного з працівників, а про вміння взаємодіяти з ними: поважати, мотивувати і спрямовувати їхню працю на благо компанії.

Існує ціла низка популярних і основних парадигм управління трудовим колективом. Кожна з них фокусується на одному з аспектів: кадрове планування, найм працівників, оцінку їхньої ефективності та адаптацію вже прийнятих на роботу службовців. І це далеко не весь арсенал методів управління діяльністю співробітників. Усі основні складові системи поділяються на три основні типи: методи формування та подання персоналу,

методи розвитку співробітників та методи оптимізації використання людських ресурсів (йдеться про вже найнятих працівників).

Безперечним є той факт, що підприємства функціонують та реалізують свій потенціал завдяки людям та для людей. Тому управління персоналом визнається однією з найважливіших сфер життєдіяльності організації, здатної підвищити як ефективність, і продуктивність функціонування. На сьогоднішній день в Україні кадровий голод у певних сферах досить відчутний через міграцію кадрів, чия діяльність, з тих чи інших причин, не може бути реалізована у віддаленому режимі, а також зміни виду зайнятості деякими зі співробітників. Зокрема, ці аспекти і спричинили те, що конкретні фахівці сьогодні стали «на вагу золота». Що, багато в чому, і спричинило загострення питання про важливість максимальної ефективності праці даних кадрів та навчання нових фахівців.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сьогоднішньому ландшафті управління кадрами, що постійно змінюється, дуже важливо ефективно адаптувати та впроваджувати новітні тенденції. Проте кадрові фахівці стикаються з численними перешкодами, які потребують інноваційних рішень та глибокого розуміння поточної динаміки.

Перш за все, технології та штучний інтелект більше не є майбутнім трендом – вони стали реальністю, перетворюючи те, як організації функціонують на кожному рівні. Темпи змін продовжують прискорюватися, роблячи ефективну інтеграцію технологій та штучний інтелект (ШІ) критично важливими для того, щоб організації залишалися конкурентоспроможними.

Даний тектонічний зсув вимагає стратегічного переосмислення ролей, навичок та процесів, спонукаючи HR-менеджерів задуматися про те, як ці перетворення змінять організацію, робоче місце та управління персоналом [2] [3] [4]. Тепер співробітники використовують ШІ для допомоги у своїй роботі (часто не повідомляючи про це своїм роботодавцям), і багато хто турбується, що їхні ролі застаріють через впровадження ШІ. Ця невизначеність посилюється тим фактом, що ШІ все ще перебуває в зародковому стані і щодня розвивається, без чіткої картини того, як розвиватиметься майбутнє роботи [5] [6] [7].

Дана тенденція породжує інший напрямок змін у сфері управління кадрами. З появою нових технологій навички, необхідні на робочому місці, швидко змінюються, що призводить до зростання невідповідності між поточними можливостями співробітників та майбутніми вимогами. Організації відчувають труднощі з чітким визначенням та прогнозуванням навичок, необхідних у середньостроковій та довгостроковій перспективі, тим самим не в змозі проактивно усунути прогалини у навичках [8]. Це робить їх уразливими до зниження продуктивності, інновацій та конкурентоспроможності на ринку, що розвивається.

Більше того, роботодавці вважають, що до 2030 року 44% навичок працівників буде втрачено, а шести з десяти працівників буде потрібно додаткове навчання до 2027 року. Щоб досягти успіху в ці руйнівні часи, лідери повинні визначити найважливіші навички, необхідні як сьогодні, так і в майбутньому, передбачати, як використовувати ці навички з розвитком роботи, і розробляти більш ефективні стратегії залучення, виховання та утримання талантів з правильним набором навичок [9] [10].

Робочі місця «синіх комірців» та «нових комірців» стають все більш затребуваними серед сьогоднішньої робочої сили, оскільки попит на кваліфіковану робочу силу як у традиційних професіях, так і у високотехнологічних секторах продовжує зростати [11]. Зростання числа робочих місць для «синіх комірців» та «нових комірців» відкриває значні можливості перегляду дизайну роботи, тобто переосмислення того, як організовані ці робочі місця, включаючи такі аспекти, як гнучкість графіка, посадові обов'язки, а також фізичні та технологічні інструменти, які працівники використовують для виконання своїх обов'язків [12].

Економічна невизначеність, демографічні зрушення та сучасні суспільні очікування перевизначають робоче місце. Ці зміни зараз досягли роздоріжжя, і в робочій силі з'являються нові очікування та стилі роботи. Жінки продовжують добиватися справжньої рівності на робочому місці, а присутність літніх працівників зростає [13] [14] [15]. З урахуванням цих факторів організації стикаються як з труднощами, так і з можливостями у формуванні сталої та вмотивованої робочої сили.

Найближчими роками HR-менеджмент готовий до трансформації, яка вийде за рамки традиційних кордонів. Злиття інновацій та стратегічного бачення в HR сприятиме зростанню, інклюзивності та стійкості [16] [17]. Прийнявши ці тенденції, фахівці з кадрів зможуть створювати робочі місця, які будуть більш інклюзивними, гнучкими та будуть реагувати на потреби як співробітників, так і бізнесу цієї нової ери роботи [18] [19].

Мета статті – дослідити та проаналізувати фактори, функції та інструменти управління кадрами в системі управління персоналом, зосереджуючись на сучасних викликах і тенденціях, а також впливі технологічних інновацій та зовнішніх факторів, зокрема воєнної агресії РФ проти України, на ефективність HR-менеджменту.

Виклад основного матеріалу. В останні роки відбулися події, до яких не було готове жодне підприємство. Залишитися на плаву багатьом компаніям допомогли люди, які готові до змін. Саме вони здатні створити чи реструктурувати системи управління, які забезпечать стійкість організації. Управління персоналом – одна з таких систем. З її допомогою організація справляється з поставленими завданнями та досягає цілей, швидше адаптуючись до зовнішніх та внутрішніх змін. Налаштування відповідних процесів подібне до формування екосистеми, без якої подальше функціонування

компанії просто неможливе. Серед основних елементів: продуктивне середовище, в якому комфортно працювати та структура зв'язків – взаємини співробітників компанії.

При цьому стратегія управління персоналом – це не рішення, прийняте менеджментом компанії «одного разу і назавжди», а гнучка система бізнес-процесів, що підлягають трансформації. Її масштаб та характер залежать від змін, що відбуваються всередині компанії та на зовнішньому ринку. Чим вищий рівень гнучкості (здатності до адаптації), тим більше шансів пережити кризи та продовжити роботу.

Внутрішнє середовище управління персоналом – те, чим можна керувати. А саме сукупність характеристик компанії, що прямо впливають на становище та перспективи організації. До компонентів внутрішнього середовища відносяться:

- місія та стратегія розвитку компанії;
- структура взаємин;
- стиль управління та система підпорядкування;
- етика та корпоративна культура;
- чисельність та компетентність штату.

Внутрішнє середовище формується менеджментом компанії та залежить від цілей, які ставить перед собою бізнес на конкретному етапі розвитку. Іншими словами, стиль роботи та поведінки співробітників формує імідж організації та стиль ведення справ, що впливає на сприйняття споживачами та конкурентами.

Зовнішнє середовище управління персоналом - це сукупність зовнішніх суб'єктів та факторів, що впливають на становище та перспективи організації. У цьому сама організація неспроможна впливати на зовнішні чинники (на відміну внутрішніх). Натомість може вивчати історію та статистику, прогнозувати динаміку та наслідки. Якщо розбити складові макросередовища на окремі елементи, то кожен із них стає мікросередовищем [6].

Незважаючи на стійкість і певною мірою «нерухомість» факторів зовнішнього середовища, експерти рекомендують досліджувати її рівною мірою з внутрішньою. Тобто не просто миритися з обставинами, а адаптуватися та отримувати з них користь (наскільки це можливо). Це підвищить рівень конкурентоспроможності та зміцнить позиції компанії на ринку).

Серед основних факторів зовнішнього середовища можна виділити [7-9]:

– законодавство що впливає на очікування здобувачів, процеси оформлення працівників та регламентацію роботи. У трудовому законодавстві особливу увагу приділяється відносин між співробітником та роботодавцем (встановлюються: вимоги до безпеки праці, нормування умов праці, тривалість робочого дня чи тижня, мінімальний розмір оплати праці, порядок надання та тривалості відпусток, гарантії основних прав людини);

– ринок праці якій впливає управління персоналом всередині компанії. HR розуміє, які вакансії мають попит, і на яку оплату праці в середньому претендують фахівці. Також своєчасний аналіз ринку дозволяє утримати штатних співробітників та створити для них привабливі умови роботи;

– рівень конкуренції у ніші. На висококонкурентних ринках підприємствам потрібно докладати зусиль, щоб знизити витрати. Це позначається на рівні заробітної плати та обсягах додаткових винагород для працівників. Основна мета конкурентної стратегії – зайняти найбільш захищену позицію у галузі та зберегти таланти у своїй команді;

– політика та економіка. Завжди варто враховувати вплив політичних та економічних змін на ринок праці. Наприклад, наслідки пандемії та вихід з ринку більшості іноземних компаній миттєво відбилися на запитах та перевагах претендентів: кадровий ринок був переповнений, а компанії могли залучати фахівців високого рівня на своїх умовах;

– соціальні та культурні фактори. Суспільство та культура формують стиль життя ваших справжніх та майбутніх співробітників. Аналізуючи те, що відбувається з цільовою аудиторією кандидатів, чим вона цікавиться, і що вона «болить», HR може вигідно підсвітити особливості вакансії.

При плануванні процесу управління кадрами перш за все слід звернути увагу безпосередньо на особливості кожної робочої одиниці. У кожного співробітника свої унікальні риси характеру, досвід і цінності, які можуть як сприяти досягненню цілей, так і викликати труднощі в роботі колективу. Важливо розуміти, як ці фактори впливають на взаємодію між членами команди. Ефективне планування та врахування сильних сторін кожного допоможуть мінімізувати конфлікти та сформувати продуктивні підгрупи, орієнтовані на спільний успіх.

Люди мають різні риси характеру, які, зазвичай, проявляються. Це можуть бути індивідуальні цінності, установки або особиста поведінка, які впливають на те, як команда працює разом, і, зрештою, можуть вплинути на проект. Хоча неможливо розробити варіанти плану управління людськими ресурсами, які підходили б кожному члену команди, розуміння того, як працює команда, допоможе сформувати ефективні підгрупи, які працюватимуть з урахуванням сильних сторін кожного її члена.

Також, кожен член команди має свій унікальний досвід та освіту. Наприклад, можна виявити, що досвідчені співробітники можуть не мати терпіння працювати зі співробітниками початкового рівня, або що два співробітники з однаковим рівнем досвіду конфліктують, тому що у кожного свій власний спосіб робити речі. Інша поширена ситуація може виникнути через упередження, пов'язані з освітою або досвідом роботи: старші співробітники з неформальною освітою та багаторічним досвідом можуть бути непоступливими до співробітників, які мають ступінь у своїй галузі, але менше часу на робочому місці.

При правильному підході це може бути перевагою для високопродуктивної організації, але в інших випадках це може призвести до конфлікту. Менеджер з кадрів або керівник проекту повинні належним чином подати нових членів команди та роль, яку вони збираються взяти на себе. Це допоможе усунути будь-яку невизначеність щодо обов'язків та створити міст до більш позитивної взаємодії у команді.

Цілі управління людськими ресурсами на підприємстві охоплюють широкий спектр завдань, спрямованих на підтримку ефективності роботи команди, розвиток потенціалу співробітників та забезпечення довгострокової конкурентоспроможності компанії (рис. 1).

Рисунок 1. Цілі управління кадрами

Коли цілі управління кадрами чітко визначені, наступним кроком стає вибір ефективних інструментів їхнього досягнення. Однак реалізації цих цілей недостатньо лише загальних стратегій – потрібен конкретний набір інструментів, дозволяють оптимізувати роботу з персоналом і контролювати виконання поставлених завдань.

Інструменти управління кадрами – це не просто механізми для виконання завдань, а стратегічні засоби, що дозволяють компанії гнучкіше реагувати на виклики ринку, підвищувати задоволеність співробітників та розвивати людський капітал. Розглянемо основні інструменти, які допоможуть перевести цілі управління кадрами на ефективні та вимірні дії (табл. 1).

Таблиця 1. Інструменти управління кадрами

Адміністративні			
Координації	Дисципліна	Навчальна платформа	Організаційна структура
– планерки, наради, де керівник перевіряє, чи туди рухаються співробітники. Координації можуть проходити віч-на-віч або з цілим відділом.	– у глобальному сенсі це якась заборона повторювати одні й самі помилки без наслідків.	– це база з усіма необхідними для роботи матеріалами (інструкціями, вебінарами, шаблонами). Така платформа допомагає адаптувати нових співробітників та навчати поточних.	– документ, в якому описані функції, що існують у компанії, та зазначено, хто їх виконує. З оргструктурою співробітники розуміють, як влаштована та працює компанія.
Економічні			
Зарплати	Бонуси та премії	Гарантії та компенсації	Пільги
Соціально-психологічні			
Здоровий психологічний клімат	гейміфікація	культуру та правила	Програми професійного розвитку
– командоутворюючі заняття або тимбілдінги, наприклад, сплави по річці, квести.	– перетворюємо роботу підрозділів на міні-змагання, ставимо плани в ігровій формі.	– якщо керівник припиняє інтриги, підклимні ігри та маніпуляції.	– це поетапний, крок за кроком план зростання співробітника.

З розвитком технологій в управлінні персоналом приходять автоматизовані інструменти для HR-систем:

– система підбору персоналу та відстеження кандидатів (ATS). Ефективний підбір персоналу – основа формування талановитої робочої сили. Інструмент ATS спрощує та автоматизує підбір персоналу, дозволяючи фахівцям з кадрів розміщувати списки вакансій, відстежувати заявки та ефективно керувати профілями кандидатів. Цей інструмент спрощує відбір кандидатів, складання короткого списку та планування співбесід, що призводить до більш оптимізованого та економного часу процесу найму;

– управління базою даних співробітників. Повна база даних співробітників має вирішальне значення для управління персоналом. Сюди входять особисті дані, історія працевлаштування, оцінка продуктивності та записи про навчання. Інструмент бази даних співробітників дозволяє фахівцям з кадрів отримувати доступ до інформації про співробітників та оновлювати її, сприяючи кращій комунікації та прийняттю обґрунтованих рішень;

– платформи навчання та розвитку. Інвестиції в навчання та розвиток співробітників мають вирішальне значення для підтримки кваліфікованої та

зацікавленої робочої сили. Програмне забезпечення HR надає навчальні модулі, які пропонують інструменти для розробки, надання та відстеження програм навчання. Ці інструменти дозволяють фахівцям з кадрів створювати онлайн-курси, відстежувати прогрес співробітників та оцінювати результати навчання. Використовуючи ці інструменти, організації можуть надавати персоналізовані можливості навчання та сприяти культурі постійного вдосконалення навичок;

– портали самообслуговування працівників. Надання співробітникам можливості керувати своїми завданнями, пов'язаними з HR, є ключем до ефективності та залученості. Портали самообслуговування співробітників дозволяють співробітникам отримувати доступ до своєї особистої інформації, подавати заяви на відпустку, переглядати розрахункові листки та оновлювати свої дані. Ці портали знижують адміністративне навантаження на фахівців з HR, підвищують точність даних та підвищують задоволеність співробітників за рахунок зручності самообслуговування;

– аналітика та звітність. Прийняття рішень на основі даних є наріжним каменем ефективного управління персоналом. Програмне забезпечення для управління персоналом надає потужні інструменти аналітики та звітності, які дозволяють фахівцям з управління персоналом отримувати інформацію з даних з управління персоналом. Ці інструменти пропонують візуальні панелі моніторингу, звіти, що настроюються, і прогнозу аналітику для виявлення тенденцій, вимірювання ключових показників управління персоналом і підтримки прийняття рішень на основі фактичних даних. Завдяки можливості аналізувати дані про набір персоналу, продуктивність, залучення, плинність кадрів та багато іншого фахівці з управління персоналом можуть отримувати цінну інформацію про динаміку робочої сили та приймати обґрунтовані рішення для оптимізації стратегій управління персоналом.

Використання даних інструментів має певні переваги, а саме:

1) Економія часу – як тільки етап впровадження та запуску буде пройдено, HR-команда зможе працювати набагато ефективніше. Найбільш повторювані завдання можуть бути автоматизовані, що заощадить команді дорогоцінний час. Певне покращення внутрішніх процесів команди.

2) Розширення досвіду співробітників – сьогодні люди використовують свої телефони для всього та хочуть отримати результати вчора. Цифровий HR дозволяє співробітникам взаємодіяти з командою у цифровому форматі, надаючи їм набагато більший досвід.

3) Заощадження грошей компанії: програмне забезпечення HR зазвичай оплачується відповідно до рівня наданих послуг, а тарифи гнучкі. Загалом технологія дозволить заощадити кошти, дозволяючи організаціям перерозподіляти цю частину на інші області.

4) Сприяння кращому прийняттю рішень – збирання всіх даних компанії та співробітників на одній платформі означає, що їх можна викорис-

товувати більш ефективно, і раніше недоступна інформація стає доступною. Це дозволяє автоматично та точно отримувати цінні відомості, які допомагають приймати найкращі рішення.

5) Забезпечення прозорості – у наші дні данні зберігається у хмарі, тому всім членам команди потрібен доступ до нього через пристрій із підключенням до Інтернету. Це покращує доступність і прозорість, оскільки всі мають доступ до однієї і тієї ж інформації, і вони можуть бути в курсі всього.

б) Конкурентна перевага – коли у компанії більше інформації про своїх співробітників та кадрових процесів, вона може приймати більш обґрунтовані рішення і, як наслідок, підвищувати свою конкурентоспроможність.

Розвиток програмного забезпечення для управління персоналом справив революцію в управлінні персоналом, надавши широкий спектр потужних інструментів для оптимізації процесів управління персоналом та підвищення ефективності.

Висновки. Управління кадрами стало невід'ємною складовою стратегічного успіху сучасних підприємств. Воно дозволяє організаціям не лише вирішувати поточні кадрові завдання, а й гнучко адаптуватися до змін на ринку, зберігаючи конкурентоспроможність та мотивацію співробітників.

Використання різних інструментів управління кадрами дає змогу компаніям більш ефективно реагувати на поточні виклики та адаптуватися до динамічних змін. Взаємозв'язок між цілями управління кадрами та використанням інструментів для їх досягнення стає очевидним на всіх етапах життєвого циклу співробітника.

Важливо зазначити, що управління кадрами передбачає роботу не лише з внутрішніми ресурсами компанії, але й з урахуванням зовнішнього середовища. Ринок праці, економічні коливання, соціально-культурні фактори – всі ці аспекти формують умови, в яких працює компанія. Сьогодні кадрові фахівці змушені реагувати на нові виклики, такі як кадровий дефіцит у певних сферах, міграція кадрів та зміни в соціальних очікуваннях. Це вимагає від HR-фахівців комплексного аналізу, стратегічного підходу та вміння адаптуватися.

Відтак, управління кадрами – це не просто набір адміністративних завдань, а стратегічний інструмент, що дозволяє організації ефективно використовувати свій людський капітал, підвищувати конкурентоспроможність і створювати стабільне середовище для розвитку. Інвестуючи в людські ресурси, компанія забезпечує собі не тільки стабільне сьогодні, але й успішне майбутнє.

Література:

1. Гордєєва-Герасимова Л. Управління персоналом підприємства: теоретичний аспект. Молодий вчений. № 12 (124). 2023. С. 163-167. DOI:10.32839/2304-5809/2023-12-124-30.
2. Кравчук О.І., Варіс І.О., Каленська Н.Г. Трансформація HR менеджменту через призму штучного інтелекту: комплексний аналіз імплементації, викликів та етичних аспектів. Проблеми сучасних трансформацій. Серія: економіка та управління. № 15. 2024. DOI: 10.54929/2786-5738-2024-15-04-09.

3. Черненко Н. Штучний інтелект в управлінні персоналом. Таврійський науковий вісник. Серія: Економіка. №12. С. 76-83. DOI: 10.32851/2708-0366/2022.12.11.
4. Урдуханов Р.І. (2022). Система індикаторів оцінювання стану кадрової безпеки на підприємстві. Економіка і організація управління. №3 (47). 2022. С. 104-114. DOI: 10.31558/2307-2318.2022.3.11.
5. Машлій Б., Мосій О., Пельчер М. Дослідження управлінських аспектів використання штучного інтелекту. Галицький економічний вісник. № 57 (2). 2019. С. 80-89. URL: <https://galicianvisnyk.tntu.edu.ua/pdf/57/601.pdf>.
6. Козлова І.М., Костіна О.М. Чинники внутрішнього середовища стратегічного розвитку підприємства. Інтелект XXI. № 3. 2019. С. 60-66. URL: http://www.intellect21.nuft.org.ua/journal/2019/2019_3/10.pdf.
7. Dennis M.J., Aizenberg E. The Ethics of AI in Human Resources. Business Horizons. № 65 (4). 2022. P. 567-578. DOI: 10.1007/s10676-022-09671-w. 2020.
8. Menaka R. Role of Artificial Intelligence (AI) in Human Resource Management (HRM) in Recent Era. Shanlax International Journal of Management. №11 (2). 2023. P. 32-38. DOI: 10.34293/management.v11i2.6664.
9. Брич В., Борисяк О., Білоус Л., Галиш Н. Трансформація системи управління персоналом підприємств: монографія. Тернопіль: ВПЦ «Економічна думка ТНЕУ», 2020. 212 с. URL: http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/38595/3/Монографія_Борисяк.pdf.
10. Міжнародне дослідження 2023 Deloitte Human Capital Trends». Делойт : веб-сайт. 2023. URL: <https://www2.deloitte.com/ua/uk/pages/press-room/press-release/2023/human-capital-trends.html>.
11. Шубалий О.М., Рудь Н.Т., Гордійчук А.І., Шубала І.В., Дзямучич М.І., Потьомкіна О.В., Середа О.В. Управління персоналом : Підручник / за заг. ред. О.М. Шубалий. Луцьк: ІВВ Луцького НТУ, 2018. С. 404. URL: <https://repository.ldufk.edu.ua/bitstream/34606048/32678/1/Upravliniya%20personslom%202018.pdf>.
12. Volodymyr Y. Filippov. Review and analytical document of the impact of the COVID-19 pandemic on labor resources. Удосконалення напрямів розвитку України в умовах сучасної світової кон'юнктури : кол. моногр. Харків: СГ НТМ «Новий курс», 2023. С. 96-108. (182 с.). DOI: 10/61718/mon-2023-5.
13. Державна служба статистики України : веб-сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
14. Gutterman A. Human Resources Management. SSRN. 2023. DOI: 10.2139/ssrn.4549619.
15. Sha Ri Na. Application of Artificial Intelligence in Recruitment and Selection. Academic Journal of Science and Technology. № 9 (2). 2024. P. 56-58. DOI: 10.54097/f4gvxp61.
16. Бербенець О.В. Світові тенденції розвитку управлінського консалтингу. Інвестиції: практика та досвід. №12. 2021. С. 38-43. DOI: 10.32702/2306-6814.2021.12.38
17. Продіус О.І., Лобінцева В.В. Шляхи підвищення ефективності управління персоналом на підприємстві. Економіка: реалії часу. № 4 (50). 2020. С. 57-65. DOI: 10.15276/ETR.04.2020.8.
18. Філіппов В.Ю., Башинська І.О., Кондратьєва Л.С. Вплив пандемії COVID-19 та воєнного стану на трудові ресурси підприємства. Наукові перспективи. № 10(40). 2023. С. 498-509. DOI: 10.52058/2708-7530-2023-10(40)-498-509.
19. Балановська Т.І., Михайліченко М.В., Троян А.В. Сучасні технології управління персоналом : Навчальний посібник. Київ: ФОП Ямчинський О.В., 2020. С. 466. URL: <https://dglip.nubip.edu.ua/server/api/core/bitstreams/05afda44-2013-4604-a3e1-170512d20f33/content>.

References:

1. Hordieieva-Herasymova, L. (2023). Upravlinnia personalom pidpriemstva: teoretychnyi aspekt [Personnel management of the enterprise: Theoretical aspect]. *Molodyi vchenyi – Young Scientist*, (12(124)), 163-167. DOI:10.32839/2304-5809/2023-12-124-30. [in Ukrainian]
2. Kravchuk, O. I., Varis, I. O., & Kalenska, N. G. (2024). Transformatsiia HR menedzhmentu cherez pryzmu shtuchnoho intelektu: kompleksnyi analiz implementatsii, vyklykiv ta etychnykh aspektiv [Transformation of HR management through the prism of artificial intelligence: A comprehensive analysis of implementation, challenges, and ethical aspects]. *Problemy suchasnykh transformatsii. Serii: ekonomika ta upravlinnia – Problems of Modern Transformations. Series: Economics and Management*, (15). DOI: 10.54929/2786-5738-2024-15-04-09. [in Ukrainian]
3. Chernenko, N. (2022). Shtuchnyi intelekt v upravlinni personalom [Artificial intelligence in personnel management]. *Tavriiskyi naukovyi visnyk. Serii: Ekonomika – Tavriiskyi Scientific Bulletin. Series: Economics*, (12), 76-83. DOI: 10.32851/2708-0366/2022.12.11. [in Ukrainian]
4. Urdukanov, R. I. (2022). Systema indyikatoriv otsiniuvannia stanu kadrovoi bezpeky na pidpriemstvi [The system of indicators for assessing personnel security at the enterprise]. *Ekonomika i orhanizatsiia upravlinnia – Economy and Organization of Management*, (3(47)), 104-114. DOI: 10.31558/2307-2318.2022.3.11. [in Ukrainian]
5. Mashlii, B., Mosii, O., & Pelcher, M. (2019). Doslidzhennia upravlinskykh aspektiv vykorystannia shtuchnoho intelektu [Research on management aspects of artificial intelligence usage]. *Halytskyi ekonomichnyi visnyk – Galician Economic Bulletin*, (57(2)), 80-89. URL: <https://galicianvisnyk.tntu.edu.ua/pdf/57/601.pdf>. [in Ukrainian]
6. Kozlova, I. M., & Kostina, O. M. (2019). Chynnyky vnutrishnoho seredovyscha stratehichnoho rozvytku pidpriemstva [Factors of the internal environment for the strategic development of the enterprise]. *Intellekt XXI – Intellect XXI*, (3), 60-66. URL: http://www.intellect21.nuft.org.ua/journal/2019/2019_3/10.pdf. [in Ukrainian]
7. Dennis, M. J., & Aizenberg, E. (2022). The ethics of AI in human resources. *Business Horizons*, 65(4), 567-578. DOI: 10.1007/s10676-022-09671-w.
8. Menaka, R. (2023). Role of artificial intelligence (AI) in human resource management (HRM) in the recent era. *Shanlax International Journal of Management*, 11(2), 32-38. DOI: 10.34293/management.v11i2.6664.
9. Brych, V., Borysiak, O., Bilous, L., & Halysh, N. (2020). *Transformatsiia systemy upravlinnia personalom pidpriemstv: monohrafiia [Transformation of the personnel management system of enterprises: Monograph]*. Ternopil: VPTs “Ekonomichna Dumka TNEU”. URL: http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/38595/3/Монографія_Борисяк.pdf. [in Ukrainian]
10. Deloitte Human Capital Trends. (2023). Deloitte : website. URL: <https://www2.deloitte.com/ua/uk/pages/press-room/press-release/2023/human-capital-trends.html>.
11. Shubalii, O. M., Rud, N. T., Hordiichuk, A. I., Shubala, I. V., Dzyamulich, M. I., Potomkina, O. V., & Sereda, O. V. (2018). *Upravlinnia personalom: pidruchnyk [Personnel management: Textbook]*. Lutsk: IVV Lutskoho NTU. URL: <https://repository.ldufk.edu.ua/bitstream/34606048/32678/1/Upravlinya%20personslom%202018.pdf>. [in Ukrainian]
12. Filippov, V. Y. (2023). Review and analytical document of the impact of the COVID-19 pandemic on labor resources. In *Udoskonalennia napriamiv rozvytku Ukrainy v umovakh suchasnoi svitovoi koniunktury: kol. monohrafiia [Improving the directions of development of Ukraine in the context of the modern global environment: Collective monograph]* (pp. 96-108). Kharkiv: SG NTM “Novyi Kurs”. DOI: 10/61718/mon-2023-5. [in Ukrainian]
13. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [State Statistics Service of Ukraine]. (n.d.). Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua>.
14. Gutterman, A. (2023). *Human resources management*. SSRN. DOI: 10.2139/ssrn.4549619.

15. Sha Ri Na. (2024). Application of artificial intelligence in recruitment and selection. *Academic Journal of Science and Technology*, 9(2), 56-58. DOI: 10.54097/f4gvxp61.
16. Berbenets, O. V. (2021). Svitovi tendentsii rozvytku upravlinskoho konsal'tynhu [World trends in management consulting development]. *Investytsii: praktyka ta dosvid – Investments: Practice and Experience*, (12), 38-43. DOI: 10.32702/2306-6814.2021.12.38. [in Ukrainian]
17. Prodius, O. I., & Lobintseva, V. V. (2020). Shliakhy pidvyshchennia efektyvnosti upravlinnia personalom na pidpriemstvi [Ways to improve the efficiency of personnel management in the enterprise]. *Ekonomika: realii chasu – Economy: Realities of Time*, (4(50)), 57-65. DOI: 10.15276/ETR.04.2020.8. [in Ukrainian]
18. Filippov, V. Y., Bashynska, I. O., & Kondratieva, L. S. (2023). Vplyv pandemii COVID-19 ta voiennoho stanu na trudovi resursy pidpriemstva [Impact of the COVID-19 pandemic and martial law on enterprise labor resources]. *Naukovi perspektyvy – Scientific Perspectives*, 10(40), 498-509. DOI: 10.52058/2708-7530-2023-10(40)-498-509. [in Ukrainian]
19. Balanovska, T. I., Mykhailichenko, M. V., & Troian, A. V. (2020). *Suchasni tekhnolohii upravlinnia personalom: navchalnyi posibnyk [Modern personnel management technologies: Textbook]*. Kyiv: FOP Yamchynskiy O. V. URL: <https://dglb.nubip.edu.ua/server/api/core/bitstreams/05afda44-2013-4604-a3e1-170512d20f33/content>. [in Ukrainian].

УДК 658

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11\(39\)-456-464](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11(39)-456-464)

Янків Мирон Дмитрович доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри менеджменту та міжнародного бізнесу Львівського інституту менеджменту, м. Львів, Uniwersytet WSB Merito, Гданськ, Республіка Польща <http://orcid.org/0009-0006-7450-9223>

ІНТЕЛЕКТУАЛІЗАЦІЯ Й ЦИФРОВА КОМПЕТЕНТНІСТЬ СУБ'ЄКТІВ УПРАВЛІННЯ : НОВІ МОЖЛИВОСТІ В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ БЕЗПЕКОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ

Анотація. Метою дослідження є характеристика особливостей підвищення інтелектуалізації й цифрової компетентності суб'єктів управління. Об'єктом дослідження виступає суб'єкти управління на сучасному підприємстві. Основне завдання статті являє собою визначення яким чином підвищення інтелектуалізації й цифрової компетентності суб'єктів управління впливає на безпековий потенціал сучасного підприємства. В статті аналізується вплив інтелектуалізації та цифрової компетентності суб'єктів управління в контексті підвищення безпекового потенціалу сучасних підприємств. Визначено, що в умовах глобалізації та швидкого технологічного прогресу підприємства стикаються з необхідністю постійного вдосконалення управлінських процесів для забезпечення конкурентоспроможності та стабільності. Методологія дослідження включає аналіз наукових публікацій, систематизацію теоретичних підходів та застосування аналітичних інструментів для оцінки взаємозв'язку між інтелектуалізацією управління, цифровою компетентністю та безпековим потенціалом. Результати показують, що впровадження сучасних інформаційних технологій та розвиток цифрових навичок керівництва сприяють ефективнішому управлінню ризиками, оптимізації ресурсів та покращенню внутрішньої комунікації. Це, у свою чергу, підсилює здатність підприємства передбачати та реагувати на загрози, забезпечуючи безперервність бізнес-процесів та збереження репутації. Визначено, інтеграція інтелектуалізації та розвитку цифрової компетентності створює синергію, що значно підвищує ефективність управління підприємством. Це дозволяє не лише оптимізувати внутрішні процеси, але й зміцнювати позиції на ринку, забезпечуючи довгостроковий безпековий розвиток. Висновки дослідження підтверджують, що інтелектуалізація та цифрова компетентність є ключовими чинниками для зміцнення безпекового потенціалу, що забезпечує довгостроковий розвиток та стійкість підприємств у сучасному динамічному економічному середовищі.

Ключові слова: інтелектуалізація, цифрова компетентність, суб'єктів управління, безпека, безпековий потенціал, менеджмент, діяльність підприємства

Yankiv Myron Dmytrovych Lviv Institute of Management, Lviv, Ukraine,
Uniwersytet WSB Merito, Gdańsk, Poland, <http://orcid.org/0009-0006-7450-9223>

INTELLECTUALIZATION AND DIGITAL COMPETENCE OF MANAGEMENT ENTITIES: NEW OPPORTUNITIES IN THE CONTEXT OF SECURITY POTENTIAL DEVELOPMENT

Abstract. The aim of the research is to characterize the specifics of enhancing intellectualization and digital competence of management entities. The subjects of management in the modern enterprise serve as the object of this research. The main task of the article is to determine how the enhancement of intellectualization and digital competence of management entities affects the security potential of a modern enterprise. The article analyzes the impact of intellectualization and digital competence of management entities in the context of enhancing the security potential of modern enterprises. It is identified that under conditions of globalization and rapid technological progress, enterprises face the necessity to constantly improve management processes to ensure competitiveness and stability. The research methodology includes the analysis of scientific publications, systematization of theoretical approaches, and the application of analytical tools to assess the interrelationship between management intellectualization, digital competence, and security potential. The results show that the implementation of modern information technologies and the development of digital skills among leaders contribute to more effective risk management, resource optimization, and improved internal communication. This, in turn, enhances the enterprise's ability to anticipate and respond to threats, ensuring business process continuity and reputation preservation. The integration of intellectualization and the development of digital competence creates a synergy that significantly increases the efficiency of enterprise management. This not only optimizes internal processes but also strengthens market positions, ensuring long-term security development. The research conclusions confirm that intellectualization and digital competence are key factors for strengthening the security potential, ensuring long-term development and stability of enterprises in the dynamic economic environment

Keywords: intellectualization, digital competence, management entities, security, security potential, management, enterprise activities

Постановка проблеми. У сучасних умовах глобалізації та швидкого технологічного розвитку підприємства стикаються з необхідністю постійного вдосконалення своїх управлінських процесів для збереження конкурентоспроможності. Ефективне управління стає ключовим фактором успіху,

оскільки воно визначає здатність організації адаптуватися до змін, оптимізувати ресурси та досягати стратегічних цілей. У цьому контексті особливо важливими стають інтелектуалізація та цифрова компетентність, які виступають як основні рушії підвищення ефективності управління підприємством. Інтелектуалізація управління передбачає впровадження сучасних інформаційних технологій та аналітичних інструментів, що дозволяють автоматизувати рутинні процеси та забезпечити більш глибоке розуміння внутрішніх і зовнішніх факторів, що впливають на діяльність підприємства. Це сприяє покращенню якості прийняття рішень, оскільки керівництво отримує доступ до більш точних та своєчасних даних, що дозволяє прогнозувати тенденції ринку та ефективно реагувати на виклики. Цифрова компетентність працівників є невід'ємною складовою успішної інтелектуалізації управління. Вона включає вміння працювати з сучасними інформаційними системами, аналізувати великі обсяги даних та використовувати інноваційні технології для оптимізації робочих процесів. Підвищення цифрової грамотності персоналу не лише покращує продуктивність, але й сприяє створенню більш гнучкої та адаптивної організаційної культури, здатної ефективно реагувати на швидкі зміни ринкових умов.

Загалом, інтеграція інтелектуалізації та розвитку цифрової компетентності створює синергію, що значно підвищує ефективність управління підприємством. Це дозволяє не лише оптимізувати внутрішні процеси, але й зміцнювати позиції на ринку, забезпечуючи довгостроковий розвиток та стійкість організації. Впровадження цих підходів стає необхідністю для підприємств, які прагнуть залишатися конкурентоспроможними в умовах сучасної динамічної економіки. Все це суттєво актуалізує обрану тему дослідження, особливо в контексті підвищення безпекового потенціалу.

Важливо охарактеризувати подальший процес дослідження через визначення структури статті. Відтак, структура статті передбачає аналіз останніх досліджень і публікацій, формування мети й завдання дослідження, висвітлення ключових методів досягнення мети дослідження, виклад основного матеріалу й формування висновків по результатам дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зауважимо, що важливі аспекти дослідження підвищення безпекового потенціалу підприємств розкривалися в роботах таких вчених, як С. Петренко, Л. Коваль, Т. Нечай, В. Приходько, Ю. Карпенко, Н. Дубовик, Е. Борисенко, Р. Поліщук, І. Червоний, О. Білий, К. Тарасова, Я. Марчук, Ж. Левицька, О. Шевченко, Г. Жук, З. Живко. Н. Васильєв, А. Тесленко, Р. Коваленко, Л. Павленко, О. Силкін, М. Сорока, О. Мельник, І. Хоменко, Д. Луценко, В. Сірик, М. Ткаченко, А. Штангрет, М. Копитко, Л. Горобець, Р. Кириченко та ін. До прикладу, Гавкалова та Маркова [1] акцентують увагу на формуванні та використанні інтелектуального капіталу як ключового ресурсу сучасних підприємств.

Автори розглядають різні аспекти інтелектуального капіталу, його структуру та методи оцінювання, підкреслюючи важливість для підвищення конкурентоспроможності підприємства. У роботі Гречиної [2] акцентується на системному підході як основі для дослідження економічного потенціалу, що може бути використаний у визначенні ефективності та безпекового потенціалу управлінських рішень. Веретюк та Пілінський [3] зосереджуються на аналізі розвитку цифрової економіки в Україні та визначенні пріоритетних напрямків її розширення. Дослідники пропонують кілька напрямків для розвитку цифрових технологій, наголошуючи на важливості впровадження новітніх рішень для підвищення безпеки та ефективності функціонування економічних суб'єктів. Подібні висновки подаються і в роботі Батрокової та Линовецької [10], де розглядаються особливості цифрової економіки та принципи її розвитку в Україні. Значний внесок у розуміння забезпечення економічної безпеки зроблено Гнилицькою [4], яка підкреслює роль обліково-аналітичної інформації у системах управління безпекою підприємств. Автор розглядає, як дані можуть стати основою для прийняття стратегічних рішень, спрямованих на захист та збереження економічного потенціалу.

Дослідження Брюховецької та Богуцької [5] стосується інтелектуалізації підприємств та розглядає ключові підходи та структуру процесу інтелектуалізації. Автори підкреслюють, що інтелектуальні ресурси та компетентність співробітників є основою для досягнення безпекових та конкурентних переваг, що є важливим для сучасних економічних систем. Власюк [8] робить акцент на теоретичному обґрунтуванні економічної безпеки, пропонуючи структуру та методи оцінювання, що можуть бути корисними в практиці управління ризиками.

У роботі Васильціва та Микитюка [9] запропоновано удосконалення методики оцінювання економічної безпеки підприємства, що передбачає використання аналітичних даних для розробки стратегії захисту. Вақун [6] підтримує ідею економічного обліково-аналітичного забезпечення управління, наголошуючи на його ролі у системі прийняття рішень. На основі розглянутої літератури можна дійти висновку, що інтелектуалізація та розвиток цифрової компетентності мають вирішальне значення для забезпечення безпекового потенціалу сучасних підприємств. Розвиток цих напрямків є не лише необхідністю для адаптації до сучасних умов, а й інструментом для захисту економічних інтересів та підвищення конкурентоспроможності.

Віддаючи належне науковому внеску провідних вчених, зазначимо, що низка теорій і концепцій в контексті врахування інтелектуалізації й цифрової компетентності, досі залишаються не розкритими повною мірою, що й зумовило вибір даної тематики, її сучасну актуальність.

Метою статті є характеристика особливостей підвищення інтелектуалізації й цифрової компетентності суб'єктів управління. Об'єктом

дослідження виступає суб'єкти управління на сучасному підприємстві. Основне завдання статті являє собою визначення яким чином підвищення інтелектуалізації й цифрової компетентності суб'єктів управління впливає на безпековий потенціал сучасного підприємства. Методологія статті передбачає застосування наступних методів:

1. Метод індукції та дедукції, порівняння і систематизації — для визначення та характеристики сутності інтелектуалізації й цифрової компетентності суб'єктів управління.

2. Метод синтезу і аналізу — для доведення суттєвості впливу інтелектуалізації й цифрової компетентності суб'єктів управління на безпековий потенціал сучасного підприємства.

3. Метод морфологічного аналізу — для групування безпекових засад процесу підвищення інтелектуалізації й цифрової компетентності суб'єктів управління.

4. Графічний й табличний методи — для якісного подання результатів дослідження.

5. Абстрактно-логічний метод — для формування теоретичних узагальнень і висновків дослідження.

Виклад основного матеріалу. Інтелектуалізація підприємства полягає у впровадженні сучасних інформаційних технологій та аналітичних інструментів для оптимізації управлінських процесів і підвищення загальної ефективності діяльності організації. Це включає автоматизацію рутинних завдань, використання великих даних для аналізу ринкових тенденцій та внутрішніх операцій, а також інтеграцію систем управління, які забезпечують безперебійний обмін інформацією між різними підрозділами. Завдяки інтелектуалізації підприємство здатне більш точно прогнозувати потреби ринку, оперативно реагувати на зміни зовнішнього середовища та ефективніше використовувати свої ресурси, що сприяє зростанню конкурентоспроможності та стабільності на довгостроковій основі. Крім того, інтелектуалізація сприяє створенню інноваційної культури в організації, де акцент робиться на постійному вдосконаленні та адаптації до нових технологічних викликів. Впровадження передових технологій, таких як штучний інтелект, машинне навчання та інтернет речей, дозволяє підприємству розробляти нові продукти та послуги, підвищувати якість обслуговування клієнтів та розширювати ринкові можливості. Таким чином, інтелектуалізація не лише покращує внутрішні процеси, але й відкриває нові перспективи для розвитку та інновацій, забезпечуючи підприємству стійке місце на сучасному динамічному ринку, що відкриває нові можливості для підвищення безпекового потенціалу (табл.1).

Таблиця 1

Ключові ознаки інтелектуалізації системи управління на підприємстві

Ознаки	Характеристика
Використання передових інформаційних технологій	Інтелектуалізація управління передбачає інтеграцію сучасних ІТ-рішень, таких як системи штучного інтелекту, машинного навчання, великих даних (Big Data) та Інтернету речей (IoT). Ці технології дозволяють автоматизувати складні процеси, аналізувати великі обсяги інформації в режимі реального часу та забезпечувати більш точне прогнозування бізнес-тенденцій
Оптимізація управлінських процесів через автоматизацію	Інтелектуалізація спрямована на автоматизацію рутинних та повторюваних завдань, що значно підвищує ефективність роботи системи управління. Впровадження автоматизованих систем управління ресурсами (ERP), управління взаємовідносинами з клієнтами (CRM) та інших інтегрованих платформ дозволяє зменшити людський фактор, знизити ймовірність помилок та забезпечити безперебійну роботу підприємства
Покращення комунікації та координації між підрозділами	Інтелектуалізація системи управління сприяє створенню ефективних каналів комунікації між різними відділами підприємства. Використання інтегрованих цифрових платформ забезпечує швидкий обмін інформацією, спрощує процеси співпраці та підвищує прозорість управлінських рішень

Безпековий потенціал підприємства включає комплекс заходів, ресурсів та стратегій, спрямованих на захист його фізичних, інформаційних та фінансових активів від різноманітних загроз. Це охоплює кібербезпеку, фізичну охорону, управління ризиками, аварійне планування та відповідність нормативним вимогам. Сутність безпекового потенціалу полягає в здатності підприємства передбачати, виявляти та ефективно реагувати на внутрішні та зовнішні загрози, забезпечуючи безперервність бізнес-процесів та збереження репутації. Високий рівень безпеки сприяє довірі клієнтів і партнерів, знижує ризики фінансових втрат і правових наслідків, а також підтримує стабільний розвиток організації в умовах швидкозмінного ринкового середовища (тал.2).

Таблиця 2

Ключові засади підвищення безпекового потенціалу підприємства

Засади	Характеристика
Комплексна оцінка та управління ризиками	Першим кроком у підвищенні безпекового потенціалу є проведення всебічної оцінки ризиків, що можуть впливати на діяльність підприємства. Це включає ідентифікацію потенційних загроз, аналіз вразливостей та оцінку ймовірності їхнього виникнення
Впровадження сучасних технологій безпеки	Використання передових технологічних рішень є критично важливим для забезпечення високого рівня безпеки підприємства. Це включає інтеграцію систем кібербезпеки, таких як фаєрволи, антивірусне програмне забезпечення, системи виявлення вторгнень (IDS) та шифрування даних
Розробка та впровадження безпекової стратегії та навчання персоналу	Важливим аспектом є також регулярне навчання та підвищення кваліфікації працівників щодо питань безпеки. Освічений персонал здатен своєчасно розпізнавати загрози, дотримуватися встановлених протоколів та сприяти створенню культури безпеки

Сутність цифрової компетентності менеджменту на підприємстві полягає в здатності керівників ефективно використовувати сучасні цифрові технології та інструменти для оптимізації управлінських процесів і досягнення стратегічних цілей організації. Це включає розуміння основних цифрових платформ, аналізу даних, управління інформаційними системами та впровадження інноваційних рішень. Цифрова компетентність дозволяє менеджерам швидко адаптуватися до технологічних змін, ефективно комунікувати через цифрові канали та використовувати автоматизовані системи для підвищення продуктивності та якості прийняття рішень. Вона також охоплює здатність оцінювати та інтегрувати нові технології, що сприяє розвитку підприємства та його конкурентоспроможності на ринку (рис.1).

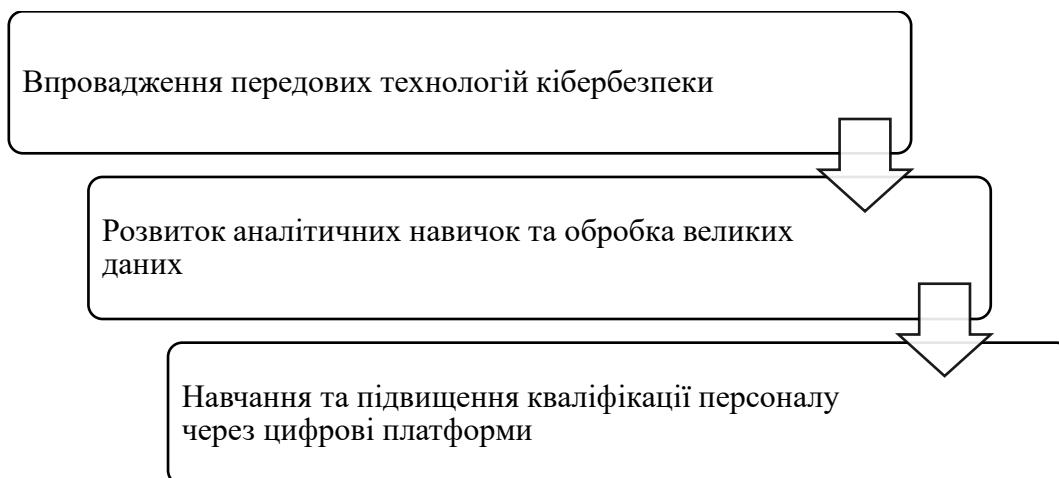

Рис.1. Можливості підвищення інтелектуалізації й цифрової компетентності для розвитку безпекового потенціалу

Зміст цифрової компетентності менеджменту включає кілька ключових аспектів. По-перше, це технічні навички, такі як володіння програмними засобами для аналізу даних, управління проектами та комунікації. По-друге, це стратегічне мислення, яке дозволяє використовувати цифрові інструменти для планування та реалізації бізнес-стратегій. По-третє, це здатність до критичного аналізу та оцінки цифрових рішень з урахуванням їх впливу на організацію та ринок. Нарешті, важливою складовою є постійне навчання та професійний розвиток, що забезпечують актуальність знань та навичок менеджерів у швидкозмінному цифровому середовищі. Таким чином, цифрова компетентність менеджменту є фундаментальним чинником для успішного управління підприємством в епоху цифрової трансформації.

Висновки. Підсумовуючи, зазначимо, що інтелектуалізація та цифрова компетентність суб'єктів управління стають ключовими факторами, що відкривають нові можливості для сучасних підприємств. У добу цифрової трансформації, коли інформаційні технології швидко розвиваються та змінюють ринкові умови, здатність керівників ефективно використовувати ці інструменти стає вирішальною для успіху організації. Інтелектуалізація управління передбачає інтеграцію передових аналітичних систем та автоматизованих процесів, що дозволяє отримувати глибокі інсайти з великих обсягів даних. Це, в свою чергу, сприяє більш точному прогнозуванню тенденцій ринку, оптимізації ресурсів та прийняттю обґрунтованих стратегічних рішень. Цифрова компетентність управлінців забезпечує ефективну взаємодію з сучасними технологіями, такими як штучний інтелект, машинне навчання та блокчейн. Володіння цими технологіями дозволяє керівникам не лише автоматизувати рутинні завдання, але й створювати інноваційні продукти та послуги, що відповідають вимогам сучасного ринку. Крім того, цифрова грамотність сприяє покращенню внутрішньої комунікації та співпраці між різними відділами підприємства, що підвищує загальну продуктивність та гнучкість організації. Це особливо важливо в умовах глобалізації, коли підприємства повинні оперативно реагувати на зміни та адаптуватися до нових викликів.

Завдяки інтелектуалізації та цифровій компетентності, підприємства отримують можливість розширювати свої ринкові позиції та зміцнювати конкурентні переваги. Сучасні суб'єкти управління можуть швидше впроваджувати інновації, ефективніше управляти ризиками та краще розуміти потреби клієнтів. Це сприяє підвищенню рівня задоволеності споживачів та збільшенню лояльності до бренду. У підсумку, інтелектуалізація та цифрова компетентність не лише покращують внутрішні процеси підприємства, але й створюють передумови для його стійкого розвитку та успішної діяльності в умовах сучасної економіки.

Література:

1. Гавкалова Н.Л., Маркова Н.С. Формування та використання інтелектуального капіталу. Харків: Вид. ХНЕУ, 2006. 252 с.
2. Гречина І. В. Системний підхід як методологічна основа дослідження потенціалу економічних систем. Економічний аналіз. 2010. Вип. 7. С. 15–18.

3. Веретюк С. М., Пілінський В. В. Визначення пріоритетних напрямків розвитку цифрової економіки в Україні. Наукові записки Українського науково-дослідного інституту зв'язку. 2016. № 2 (42). С. 51–58.
4. Гнилицька Л. В. Обліково-аналітична інформація як визначальний чинник забезпечення економічної безпеки суб'єктів господарювання. Вісник Східно-українського національного університету ім. В. Даля. 2011. № 3 (157). С. 51–56.
5. Брюховецька Н. Ю., Богуцька О. А. Інтелектуалізація підприємств: підходи, сутність, структура. Економічний вісник Донбасу. 2020. №1(59). С. 92–100.
6. Вакун О.В. Економічна сутність обліково-аналітичного забезпечення системи управління підприємством. Вісник ОНУ ім. І.І. Мечникова. 2016. Т. 21. Вип. 1. С. 210–213.
7. Близнюк В. В. Український ринок праці: історичні виклики та нові завдання. Український соціум. 2016. № 3 (58). С. 58–71.
8. Власюк О. С. Теорія і практика економічної безпеки в системі науки про економіку. Київ : Нац. ін-т проблем міжнародної безпеки при Раді нац. безпеки і оборони України, 2008. 48 с.
9. Васильців Т. Г., Микитюк Р. М. Удосконалення методики оцінювання економічної безпеки підприємства. Науковий вісник НЛТУУ. 2012. Вип. 22.14. С. 181–188.
10. Батрокова Т. І., Линовецька В. Ю. Особливості та принципи цифрової економіки в Україні. Економічні студії. 2018. № 2 (20). С. 94–97.

References:

1. Havkalova, N.L., & Markova, N.S. (2006). Formuvannya ta vykorystannia intelektualnogo kapitalu [Formation and Use of Intellectual Capital]. Kharkiv: Vydavnytstvo KhNEU. 252 p. [in Ukrainian].
2. Hrechyna, I.V. (2010). Systemnyi pidkhid yak metodolohichna osnova doslidzhennia potentsialu ekonomichnykh system [A Systematic Approach as a Methodological Basis for Researching the Potential of Economic Systems]. Ekonomichnyi analiz, 7, 15–18. [in Ukrainian].
3. Veretyuk, S.M., & Pilinskyi, V.V. (2016). Vyznachennia priorytetnykh napriamkiv rozvytku tsyfrovoy ekonomiky v Ukraini [Determining Priority Directions for the Development of the Digital Economy in Ukraine]. Naukovi zapysky Ukrainskoho naukovo-doslidnogo instytutu zviazku, 2(42), 51–58. [in Ukrainian].
4. Hnylytska, L.V. (2011). Oblikovo-analitychna informatsiia yak vyznachalni chynnyk zabezpechennia ekonomichnoi bezpeky subiektiv hospodariuvannia [Accounting and Analytical Information as a Determining Factor for Ensuring the Economic Security of Economic Entities]. Visnyk Skhidno-ukrainskoho natsionalnogo universytetu im. V. Dalia, 3(157), 51–56. [in Ukrainian].
5. Briukhovetska, N.Yu., & Bohutska, O.A. (2020). Intelektualizatsiia pidpriemstv: pidkhody, sutnist, struktura [Intellectualization of Enterprises: Approaches, Essence, Structure]. Ekonomichnyi visnyk Donbasu, 1(59), 92–100. [in Ukrainian].
6. Vakun, O.V. (2016). Ekonomichna sutnist oblikovo-analitychnoho zabezpechennia systemy upravlinnia pidpriemstvom [Economic Essence of Accounting and Analytical Support for Enterprise Management Systems]. Visnyk ONU im. I.I. Mechnykova, 21(1), 210–213. [in Ukrainian].
7. Blyzniuk, V.V. (2016). Ukrainyskyi rynek pratsi: istorychni vyklyky ta novi zavdannia [Ukrainian Labor Market: Historical Challenges and New Tasks]. Ukrainyskyi sotsium, 3(58), 58–71. [in Ukrainian].
8. Vlasiuk, O.S. (2008). Teoriia i praktyka ekonomichnoi bezpeky v systemi nauky pro ekonomiku [Theory and Practice of Economic Security in the System of Economic Science]. Kyiv: Nats. instytut problem mizhnarodnoi bezpeky pry Radi natsionalnoi bezpeky i obrony Ukrainy. 48 p. [in Ukrainian].
9. Vasyltsev, T.H., & Mykytiuk, R.M. (2012). Udoskonalennia metodyky otsiniuvannia ekonomichnoi bezpeky pidpriemstva [Improving the Methodology for Assessing Enterprise Economic Security]. Naukovi visnyk NLTUU, 22.14, 181–188. [in Ukrainian].
10. Batroкова, T.I., & Lynovetska, V.Yu. (2018). Osoblyvosti ta pryntsypy tsyfrovoy ekonomiky v Ukraini [Features and Principles of the Digital Economy in Ukraine]. Ekonomichni studii, 2(20), 94–97. [in Ukrainian].

СЕРІЯ «Право»

УДК 347

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11\(39\)-465-475](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11(39)-465-475)

Жукова Ірина Віталіївна кандидат наук з державного управління, доцент, директор, Видавнича група «Наукові перспективи», м. Київ, <https://orcid.org/0000-0003-4927-0610>

ОКРЕМІ ПИТАННЯ ІЗ УДОСКОНАЛЕННЯ НОРМАТИВНОГО ВРЕГУЛЮВАННЯ ПРАВОВІДНОСИН У СФЕРІ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

Анотація. У статті проаналізовано, що нормативно-правове адміністрування сфери загальної середньої освіти як процес в Україні забезпечується шляхом використання відповідного нормативно-правового інструментарію, що забезпечує цілісність та структурованість освітнього простору. Доведено, що аспект бюджетного фінансування інформаційно-комунікаційного розвитку та комп'ютерного оснащення закладів загальної середньої освіти, прописаний законодавцем у п. 3 ст. 71 Бюджетного кодексу України № 2456-VI, потребує більш деталізованої конкретизації. Відповідно, викласти останній у наступній редакції: «Бюджет розвитку місцевих бюджетів включає у себе капітальні бюджетні видатки, що спрямовуються, в тому числі, на інтеграцію базової навчальної програми у освітній процес загальної середньої освіти з метою впровадження допоміжного інструментарію (адаптаційно-модифікаційна діяльність, удосконалення інформаційно-комунікаційного та матеріально-технічного забезпечення освітнього інвентарю) пропорційно вимогам та потребам конкретного освітнього середовища».

Розкрито факт співвідношення та взаємозв'язку між такими кластерами як результати навчання закладу загальної середньої освіти та базовий навчальний план закладу загальної середньої освіти. Останній кластер, фактично, детермінує перший та, відповідно до положень п. 25 Постанови Кабінету Міністрів України № 898 від 30.09.2020 р. «Про деякі питання державних стандартів повної загальної середньої освіти», визначає способи, засоби та механізми реалізації відповідних навчальних стандартів.

У даному контексті, зазначено факт інтеграції базової навчальної програми науково-педагогічним колективом закладу загальної середньої освіти (аспект інформатизації, інклюзії), що має кінцевим результатом

підвищення рівня загальної середньої освіти шляхом належного нормативно-правового адміністрування у сфері загальної середньої освіти.

Підкреслено, що існування зазначених у п. 25 Постанови Кабінету Міністрів України № 898 від 30.09.2020 р. «Про деякі питання державних стандартів повної загальної середньої освіти» стандартів на статичному рівні не дозволяє визначити поле чіткого застосування останніх в освітньому процесі.

Пропонується видозмінити положення п. 25 Постанови Кабінету Міністрів України № 898 від 30.09.2020 р. «Про деякі питання державних стандартів повної загальної середньої освіти» наступним чином: «Інтеграція базової навчальної програми в освітній процес загальної середньої освіти має базуватися на впровадженні допоміжного інструментарію (адаптаційно-модифікаційна діяльність, удосконалення інформаційно-комунікаційного та матеріально-технічного забезпечення освітнього інвентарю) пропорційно вимогам та потребам конкретного освітнього середовища. За загальним правилом, методологія адаптаційно-модифікаційної діяльності підлягає застосуванню із метою покращення ефективності ігрового навчального формату для дітей із особливими освітніми потребами; метод удосконалення комунікаційного та матеріально-технічного забезпечень освітнього інвентарю покликаний сприяти налагодженню процесу взаємодії здобувачів освіти та надавачів освітніх послуг із сучасними цифровими технологіями.

Ключові слова. Нормативно-правове адміністрування сфери загальної середньої освіти, Постанова КМУ № 898 від 30.09.2020 р. «Про деякі питання державних стандартів повної загальної середньої освіти», Наказ МОН № 563 від 15.05.2023 р. «Про затвердження методичних рекомендацій щодо окремих питань здобуття освіти в закладах загальної середньої освіти в умовах воєнного стану в Україні», комп'ютерне оснащення закладів загальної середньої освіти.

Zhukova Iryna Vitaliyvna Candidate of Sciences in Public Administration, Associate Professor, Director, Scientific Perspectives Publishing Group, Kyiv, <https://orcid.org/0000-0003-4927-0610>

SEPARATE ISSUES ON IMPROVING THE REGULATORY REGULATION OF LEGAL RELATIONS IN THE SPHERE OF GENERAL SECONDARY EDUCATION

Abstract. The article analyzes that the normative-legal administration of the sphere of general secondary education as a process in Ukraine is ensured through the use of appropriate normative-legal tools that ensure the integrity and structure of the educational space. It has been proven that the aspect of budgetary financing of information and communication development and computer equipment of general

secondary education institutions, prescribed by the legislator in clause 3 of Art. 71 of the Budget Code of Ukraine No. 2456-VI, requires more detailed specification. Accordingly, state the latter in the following version: "The budget for the development of local budgets includes capital budget expenditures directed, among other things, to the integration of the basic curriculum into the educational process of general secondary education with the aim of implementing auxiliary tools (adaptation and modification activities, improvement information and communication and logistical support of educational inventory) in proportion to the requirements and needs of a specific educational environment."

The fact of correlation and interrelationship between such clusters as learning outcomes of a general secondary education institution and the basic curriculum of a general secondary education institution is revealed. The last cluster, in fact, determines the first and, in accordance with the provisions of clause 25 of the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 898 of 30.09.2020 "On some issues of state standards of comprehensive general secondary education", determines the methods, means and mechanisms of implementing the relevant educational standards.

In this context, the fact of the integration of the basic curriculum by the scientific and pedagogical staff of the general secondary education institution (aspect of informatization, inclusion) is indicated, which has the final result of raising the level of general secondary education through proper regulatory and legal administration in the field of general secondary education.

It is emphasized that the existence of the standards specified in clause 25 of the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 898 of 30.09.2020 "On some issues of state standards of comprehensive general secondary education" at a static level does not allow defining the field of clear application of the latter in the educational process.

It is proposed to amend clause 25 of the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 898 dated 30.09.2020 "On some issues of state standards of comprehensive general secondary education" as follows: "The integration of the basic curriculum into the educational process of general secondary education should be based on the implementation of auxiliary tools (adaptation and modification activities, improvement of information, communication and logistical support of educational inventory) in proportion to the requirements and needs of a specific educational environment. As a general rule, the methodology of adaptation and modification activities is subject to application in order to improve the effectiveness of the game-based educational format for children with special educational needs; the method of improving the communication and logistical support of the educational inventory is designed to facilitate the process of interaction of education seekers and providers of educational services with modern digital technologies.

Keywords. Regulatory and legal administration of general secondary education, Resolution of the CMU No. 898 dated 30.09.2020 "On some issues of

state standards of comprehensive general secondary education", Order of the Ministry of Education and Culture No. 563 dated 15.05.2023 "On approval of methodological recommendations on certain issues of obtaining of education in institutions of general secondary education in the conditions of martial law in Ukraine", computer equipment of institutions of general secondary education.

Постановка проблеми. Нормативно-правове адміністрування сфери загальної середньої освіти як процес в Україні забезпечується шляхом використання відповідного нормативно-правового інструментарію, що забезпечує цілісність та структурованість освітнього простору. Водночас, нормативно-правовому адмініструванню сфери загальної середньої освіти притаманні певні колізії, що пропонується проаналізувати у даній статті, запропонувавши індивідуальні підходи до нівелювання останніх.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливість нормативно-правового адміністрування у сфері загальної середньої освіти при організації освітнього процесу у закладах загальної середньої освіти, обґрунтовується у дослідженнях багатьох учених. Зокрема, вказується на тісний зв'язок між нормативно-правовими документами, що регулюють процедуру адміністрування сфери загальної середньої освіти, що їх доцільно розподілити на конституційні, галузеві, «акти фінансування освіти» та підзаконні.

Метою статті є окреслити важливість нормативно-правового інструментарію адміністрування сфери загальної середньої освіти, що функціонує за принципом взаємного галузевого доповнення, та надати пропозиції щодо його удосконалення.

Виклад основного матеріалу. Важливо сконцентрувати увагу на такій складовій нормативно-правового адміністрування у сфері загальної середньої освіти, як «акти фінансування освіти». До нормативно-правових актів, що регулюють зазначену сферу, належать Бюджетний кодекс України № 2456-VI та Закон України «Про Державний бюджет України на ... рік» (в даному випадку – Закон України «Про Державний бюджет України на 2024 рік» № 3460-IX). Пропонується проаналізувати положення кожного з них на предмет фінансового забезпечення освітньої галузі та, зокрема, загальної середньої освіти.

Так, у Бюджетному кодексі України № 2456-VI [1] фінансування закладів загальної середньої освіти, загалом, передбачається у різних проєкціях.

Наприклад, відповідно до п. 3 ст. 71 Бюджетного кодексу України № 2456-VI [2], бюджет розвитку місцевих бюджетів включає у себе капітальні бюджетні видатки, що спрямовуються, в тому числі, і на галузь (сферу) загальної середньої освіти (насамперед, у аспектах впровадження інформаційно-комунікаційного розвитку та комп'ютерного оснащення закладів загальної середньої освіти).

У свою чергу, згідно із положеннями п. 5-6 ч. 1 ст. 103-2 Бюджетного кодексу України № 2456-VI [3], освітні субвенції можуть бути застосовані у частині забезпечення видатків на сферу повної загальної середньої освіти.

Також, згідно із нормативними положеннями ст. 103-3 Бюджетного кодексу України № 2456-VI [4], субвенція в освітній галузі може передбачати державну підтримку осіб із особливими освітніми потребами (до питання фінансового забезпечення інклюзивного освітнього простору).

За рахунок таких субвенцій, відповідно до ч. 2 ст. 103-3 зазначеного нормативно-правового акту, здійснюється фінансування проведення психолого-педагогічних і корекційно-розвиткових занять у закладах загальної середньої освіти, а, також, здійснюється фінансово-економічне забезпечення придбання спеціальних засобів корекції психофізичного розвитку, призначенням котрих є допомога в опануванні навчальної програми в закладах загальної середньої освіти.

Зауважу, що аспект бюджетного фінансування інформаційно-комунікаційного розвитку та комп'ютерного оснащення закладів загальної середньої освіти, прописаний законодавцем у п. 3 ст. 71 Бюджетного кодексу України № 2456-VI, на мій погляд, потребує більш деталізованої конкретизації.

Так, наприклад, у п. 3 ст. 71 Бюджетного кодексу України № 2456-VI доцільно буде вказати, що таке фінансування здійснюється з метою адаптації базового навчального плану (адаптаційно-модифікаційна діяльність, удосконалення інформаційно-комунікаційного та матеріально-технічного забезпечення освітнього інвентарю) до практичних реалій загальної середньої освіти та відповідного освітнього середовища.

Відповідно, викласти останній пропону у наступній редакції: «Бюджет розвитку місцевих бюджетів включає у себе капітальні бюджетні видатки, що спрямовуються, в тому числі, на інтеграцію базової навчальної програми в освітній процес загальної середньої освіти з метою впровадження допоміжного інструментарію (адаптаційно-модифікаційна діяльність, удосконалення інформаційно-комунікаційного та матеріально-технічного забезпечення освітнього інвентарю) пропорційно вимогам та потребам конкретного освітнього середовища».

На мій погляд, подібна нормативна конотація у питаннях бюджетування сфери загальної середньої освіти відповідно до п. 3 ст. 71 Бюджетного кодексу України № 2456-VI може мати результатом більш прозоре, гласне та ефективне використання бюджетних коштів з метою покращення якості загальної середньої освіти та матеріально-технічної бази останньої в умовах її інноваційного розвитку.

На додаток, інформаційно-комунікаційні та адаптаційно-модифікаційні інновації, фінансовані державою, слугуватимуть додатковим складником покращення професійної інформаційно-цифрової кваліфікації працівників закладів загальної середньої освіти. Останнє є необхідним в умовах тісного

зближення національної освітньої парадигми із європейським освітнім простором.

Згідно із положеннями п. 3-4 ч. 3 ст. 103-6 Бюджетного кодексу України № 2456-VII [5], у якості елемента нормативно-правового адміністрування у сфері загальної середньої освіти національний законодавець, також, розглядає здійснення додаткових дотацій із державного бюджету України, що стосуються сфери освіти та, зокрема, матеріально-технічного забезпечення закладів загальної середньої освіти в процесі здійснення останніми академічної та виховної діяльності.

Відповідно до зазначеної нормативної позиції, такі дотації є засобом реалізації освітніх цілей у системі загальної середньої освіти та досягнення мети навчального плану. Отже, застосування додаткових дотацій як складника адміністративно-законодавчого впорядкування системи загальної середньої освіти носить стратегічний характер, адже засновується на принципі підтримання сталого розвитку освітньої галузі.

Надалі, пропоную акцентувати увагу на огляді такого елемента нормативно-правового адміністрування у сфері загальної середньої освіти як підзаконні законодавчі акти.

До останніх належать Постанови Кабінету Міністрів України та Накази Міністерства освіти і науки України, що регулюють організаційні аспекти освітнього процесу в зазначеній сфері, а, також, ліцензійні умови для закладів освіти, що визначають порядок та алгоритм акредитації останніх. Нижче наведу приклади відповідних підзаконних нормативних актів, що визначають специфіку адміністрування загальної середньої освіти в Україні уповноваженими інституціями.

Прикладом опорного підзаконного нормативно-правового акту в галузі адміністрування сфери загальної середньої освіти, на мій погляд, може слугувати Постанова Кабінету Міністрів України № 898 від 30.09.2020 р. «Про деякі питання державних стандартів повної загальної середньої освіти» [2]. Даним документом, зокрема, визначається перелік обов'язкових умов щодо результатів навчання здобувача, формується мета повної загальної середньої освіти та конкретизується перелік можливих способів, засобів та механізмів реалізації вищезазначеної мети закладами загальної середньої освіти в Україні.

Зокрема, корисним та застосовним у вищезазначеному контексті вбачається п. 6-7 Постанови Кабінету Міністрів України № 898 від 30.09.2020 р. «Про деякі питання державних стандартів повної загальної середньої освіти» [2], що деталізують вимоги до результатів навчання на базі загальної середньої освіти крізь призму компетентнісного підходу.

До таких вимог національним законодавцем, зокрема, включено вільне володіння освітянами та здобувачами державною мовою, наявність у суб'єктів освітнього простору комунікативних навичок, умінь опрацьовувати дані (інформацію) із різних джерел, залежно від її типу та призначення.

Окремою компетентнісною вимогою до надавачів та здобувачів загальної середньої освіти, у зазначених п. 6-7 даного документу, визначено обов'язкове уміння використовувати державну (українську) мову не лише на рівні офіційного (академічного) спілкування, але й на рівні приватного для вирішення наявних і потенційних життєвих та професійних ситуацій [2].

Відмічу системну роль сукупності вищезазначених підходів законодавця до розуміння результатів навчання у якості елементу нормативно-правового адміністрування у сфері загальної середньої освіти за допомогою Постанови Кабінету Міністрів України № 898 від 30.09.2020 р. «Про деякі питання державних стандартів повної загальної середньої освіти». Остання дозволяє виділяти зв'язок навчального процесу із безпосередніми уміннями суб'єктів освітнього простору (компетентностями). Зазначена кореляція має мультифакторне призначення: вона регулює як питання підвищення академічних та соціальних навичок здобувачем, так і надавачем освітніх послуг.

Відповідно, йдеться не лише про сферу повної загальної середньої освіти, але й про навчання протягом життя (неперервне навчання або lifelong learning) як структурні елементи освітнього процесу, дотичні до даної галузі.

Наступним складовим елементом нормативно-правового адміністрування у сфері загальної середньої освіти, що прослідковується у нормативах Постанови Кабінету Міністрів України № 898 від 30.09.2020 р. «Про деякі питання державних стандартів повної загальної середньої освіти» [2], можна вважати визначену роль базового навчального плану в формуванні вищезгаданих результатів навчання на базі закладів загальної середньої освіти.

Зокрема, відповідно до п. 25 Постанови Кабінету Міністрів України № 898 від 30.09.2020 р. «Про деякі питання державних стандартів повної загальної середньої освіти» [2], базовий навчальний план закладу загальної середньої освіти повинен містити такі структурні елементи, як рекомендована кількість навчальних годин для кожного предмету, а також – навчальної галузі (сфери академічного інтересу/зайнятості індивіда), адаптаційно-модифікаційна діяльність закладу загальної середньої освіти з метою впровадження прийнятних для дітей із особливими освітніми потребами навчальних стандартів та, наостанок, удосконалення інформаційно-комунікаційного та матеріально-технічного забезпечення освітнього інвентарю в умовах дистанційного, або змішаного, навчального форматів.

Можна відмітити факт співвідношення та взаємозв'язку між такими кластерами як результати навчання закладу загальної середньої освіти та базовий навчальний план закладу загальної середньої освіти. Останній кластер, фактично, детермінує перший та, відповідно до положень п. 25 Постанови Кабінету Міністрів України № 898 від 30.09.2020 р. «Про деякі питання державних стандартів повної загальної середньої освіти» визначає способи, засоби та механізми реалізації відповідних навчальних стандартів.

У даному контексті, також, доцільно зазначати факт інтеграції базової навчальної програми науково-педагогічним колективом закладу загальної середньої освіти (аспект інформатизації, інклюзії), що має кінцевим результатом підвищення рівня загальної середньої освіти шляхом належного нормативно-правового адміністрування у сфері загальної середньої освіти.

Також, доцільно акцентувати увагу на деяких колізіях (неузгодженостях) здійснення нормативно-правового адміністрування у сфері загальної середньої освіти за допомогою Постанови Кабінету Міністрів України № 898 від 30.09.2020 р. «Про деякі питання державних стандартів повної загальної середньої освіти». Наприклад, у п. 6-7 зазначеного нормативно-правового акту здійснено деталізацію вимог до компетентностей суб'єктів загальної середньої освіти, проте, останні є виключно узагальненими, стосуються кінцевих навчальних результатів та не стосуються конкретних (галузевих) сфер знань.

На моє особисте переконання, до п. 6-7 Постанови Кабінету Міністрів України № 898 від 30.09.2020 р. «Про деякі питання державних стандартів повної загальної середньої освіти» доцільно було б додати нормативну конотацію наступного змісту: «Визначення обов'язкових результатів навчання на основі компетентнісного підходу повинно передбачати створення механізму заохочення підвищення академічної кваліфікації здобувачів за конкретними дисциплінами освітньої програми. Це включає гуманітарні, математичні, технічні уміння та навички, необхідні для кваліфікованого та повноцінного опанування відповідних наук».

Вважаю, що подібний нормативно-правовий підхід до адміністрування сфери загальної середньої освіти допоможе підвищити рівень професійної кваліфікації не лише здобувачів освіти, але й надавачів освітніх послуг.

Проблемою, що виникає на рівні нормативно-правового адміністрування сфери загальної середньої освіти, відповідно до п. 25 Постанови Кабінету Міністрів України № 898 від 30.09.2020 р. «Про деякі питання державних стандартів повної загальної середньої освіти», можна вважати непристосованість теоретичних елементів адаптації базового навчального плану (адаптаційно-модифікаційна діяльність, удосконалення інформаційно-комунікаційного та матеріально-технічного забезпечення освітнього інвентарю) до практичних реалій загальної середньої освіти та відповідного освітнього середовища.

Існування зазначених у п. 25 Постанови Кабінету Міністрів України № 898 від 30.09.2020 р. «Про деякі питання державних стандартів повної загальної середньої освіти» стандартів на статичному рівні не дозволяє визначити поле чіткого застосування останніх в освітньому процесі.

Відтак, пропоную видозмінити положення п. 25 зазначеного нормативно-правового акту наступним чином: «Інтеграція базової навчальної програми в освітній процес загальної середньої освіти має базуватися на впровадженні допоміжного інструментарію (адаптаційно-модифікаційна

діяльність, удосконалення інформаційно-комунікаційного та матеріально-технічного забезпечення освітнього інвентарю) пропорційно вимогам та потребам конкретного освітнього середовища. За загальним правилом, методологія адаптаційно-модифікаційної діяльності підлягає застосуванню із метою покращення ефективності ігрового навчального формату для дітей із особливими освітніми потребами; метод удосконалення комунікаційного та матеріально-технічного забезпечень освітнього інвентарю покликаний сприяти налагодженню процесу взаємодії здобувачів освіти та надавачів освітніх послуг із сучасними цифровими технологіями.

Сукупність вищезазначених заходів повинна виступати способом стратегічного підвищення ефективності соціально-академічного розвитку у сфері загальної середньої освіти.

Відтепер, у контексті огляду характерних особливостей нормативно-правового адміністрування сфери загальної середньої освіти на підзаконному рівні, вбачаю за доцільне зупинитися на Наказі Міністерства освіти і науки України № 563 від 15.05.2023 р. «Про затвердження методичних рекомендацій щодо окремих питань здобуття освіти в закладах загальної середньої освіти в умовах воєнного стану в Україні» [3]. Даним нормативно-правовим актом визначаються деякі особливості освітнього процесу в закладах загальної середньої освіти в Україні, а, також, надаються відповідні рекомендації здобувачам загальної середньої освіти-громадянам України, які вимушено перебувають за кордоном.

Зокрема, потрібним, із позиції нормативно-правового адміністрування сфери загальної середньої освіти в Україні, видається п. 1 зазначеного Наказу Міністерства освіти і науки України [3], в якому надається пріоритет очній формі навчання за умови, що її запровадження є безпечним для життя та здоров'я надавачів освітніх послуг та здобувачів освіти, одночасно.

При цьому, у п. 2 та п. 3 вищезгаданого Наказу Міністерства освіти і науки України [3] національний законодавець надає здобувачам загальної середньої освіти-громадянам України диспозитивне право на здобуття відповідного рівня освіти і в Україні, і закордоном (одночасно за умови, що дитина покинула власне місце проживання в Україні у зв'язку із повномасштабною військовою агресією російської федерації). Тут-таки, наголошено, що здобуття освіти закордоном підлягає нормативно-правовому регулюванню виключно країною перебування та цілком знаходиться під управлінською юрисдикцією останньої.

Також, звертаю увагу на те, що у п. 17-19 згаданого Наказу Міністерства освіти і науки України [3] наголошується на деяких процедурних елементах (складових) організаційного провадження освітньої діяльності в умовах воєнного стану.

Зокрема, національний законодавець схиляється до думки, що право учнів на продовження освіти (здобуття відповідної освітньої кваліфікації) в

умовах воєнного стану підлягає, де це можливо (підконтрольна Україні юрисдикція) державному забезпеченню. Компетенція та прямі обов'язки закладів загальної середньої освіти, що виникають внаслідок зазначеного нормативно-правового базису адміністрування загальної середньої освіти, включають у себе переведення учнів в установленому порядку на наступний навчальний рік, видачу свідоцтв про навчальні досягнення та (або) табелью, а, також, відповідної профільної документації про здобуття освіти щодо кожного учня (здобувача).

Висновки. Проведений аналіз особливостей нормативно-правового адміністрування сфери загальної середньої освіти дозволив дійти наступних умовиводів.

По-перше, нормативно-правові документи, що регулюють процедуру адміністрування сфери загальної середньої освіти, доцільно розподілити на конституційні, галузеві, «акти фінансування освіти» та підзаконні.

Так, основним нормативно-правовим актом у сфері загальної середньої освіти, за допомогою якого здійснюється адміністрування даної галузі на конституційному рівні, є Основний закон – Конституція України № 254к/96-ВР.

Галузевими нормативно-правовими документами, за допомогою яких здійснюється адміністративно-нормативне регулювання сфери загальної середньої освіти, є Закон України «Про освіту» № 2145-VIII та Закон України «Про повну загальну середню освіту» № 463-IX.

До «актів фінансування освіти» в системі нормативно-правового адміністрування сфери загальної середньої освіти можна назвати Бюджетний кодекс України № 2456-VI та Закон України «Про Державний бюджет України на ... рік» (в даному випадку – Закон України «Про Державний бюджет України на 2024 рік» № 3460-IX).

Підзаконними нормативно-правовими актами у системі нормативно-правового адміністрування сфери загальної середньої освіти Постанови Кабінету Міністрів України та Накази Міністерства освіти і науки України, що регулюють організаційні аспекти освітнього процесу в зазначеній сфері, а саме – Постанова Кабінету Міністрів України № 898 від 30.09.2020 р. «Про деякі питання державних стандартів повної загальної середньої освіти» та Наказ МОН № 563 від 15.05.2023 р. Про затвердження методичних рекомендацій щодо окремих питань здобуття освіти в закладах загальної середньої освіти в умовах воєнного стану в Україні.

По-друге, сукупність вищезазначеного нормативно-правового інструментарію адміністрування сфери загальної середньої освіти функціонує за принципом взаємного галузевого доповнення : конституційні гарантії загальної середньої освіти визначають необхідність її нормативного галузевого врегулювання, останнє передвизначає фінансування освітнього простору, а уся вищезазначена сукупність законодавчих актів формує необхідність підзаконного (директивного) врегулювання правовідносин у сфері загальної середньої освіти.

Література:

1. Бюджетний кодекс України № 2456-VI від 08.07.2010 р. (ред. від 01.08.2024 р.). Відомості Верховної Ради. Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text>
2. Постанова КМУ № 898 від 30.09.2020 р. Про деякі питання державних стандартів повної загальної середньої освіти. Відомості Верховної Ради. Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/898-2020-%D0%BF#Text>
3. Наказ МОН № 563 від 15.05.2023 р. Про затвердження методичних рекомендацій щодо окремих питань здобуття освіти в закладах загальної середньої освіти в умовах воєнного стану в Україні. Офіційний веб-сайт Міністерства освіти і науки України. Режим доступу : <https://mon.gov.ua/npa/pro-zatverdzhennya-metodichnih-rekomendacij-shodo-okremih-pitan-zdobuttja-osviti-v-zakladah-zagalnoyi-serednoyi-osviti-v-umovah-voyennogo-stanu-v-ukrayini>

References:

1. Bjudzhetnij kodeks Ukraïni []. (n.d). *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text> [in Ukrainian].
2. Postanova KМУ “Pro dejaki pitannja derzhavnih standartiv povnoï zagal'noï seredn'oï osviti” []. (n.d). *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/898-2020-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].
3. Nakaz MON “Pro zatverdzhennja metodichnih rekomendacij shhodo okremih pitan' zdobuttja osviti v zakladah zagal'noï seredn'oï osviti v umovah voennogo stanu v Ukraïni” []. (n.d). *mon.gov.ua* Retrieved from <https://mon.gov.ua/npa/pro-zatverdzhennya-metodichnih-rekomendacij-shodo-okremih-pitan-zdobuttja-osviti-v-zakladah-zagalnoyi-serednoyi-osviti-v-umovah-voyennogo-stanu-v-ukrayini> [in Ukrainian].

УДК 351.746.1 (477)

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11\(39\)-476-485](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11(39)-476-485)

Аванесян Карен Ашотович магістрант Навчально-наукового інституту інформаційної безпеки та стратегічних комунікацій Національної академії Служби безпеки України, вул. Максимовича, 22, м. Київ, <https://orcid.org/0009-0007-7686-6491>

НАУКОВІ ПІДХОДИ ЩОДО ВИКЛИКІВ У СФЕРІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ ПІД ЧАС ПОВНОМАСШТАБНОГО ВТОРГНЕННЯ

Анотація. Стаття досліджує актуальні виклики та загрози, які впливають на національну безпеку України під час повномасштабного вторгнення. У сучасних умовах необхідно розглянути новітні тенденції і фактори, що впливають на стабільність і цілісність держави.

Стаття аналізує спектр загроз, включаючи військові, терористичні, кібернетичні та інформаційні виклики, а також економічні і соціальні ризики. Окрему увагу приділено впливу повномасштабному вторгненню рф в Україну, які створюють виклики для національної безпеки України. Крім того, стаття висвітлює роль міжнародних партнерств і співпраці в контексті забезпечення національної безпеки, а також необхідність вдосконалення національних інститутів і механізмів реагування на новітні загрози.

На основі огляду останніх наукових досліджень, у статті наголошується на важливості теоретичних і практичних рішень у сфері національної безпеки, які є актуальними під час повномасштабного вторгнення. Окремо розглядається термін «національна безпека», який охоплює широкий спектр соціальних систем і використовується для визначення їхньої здатності протистояти різноманітним загрозам.

Автором підкреслюється, що в умовах інформаційної війни, яка ведеться проти України, особливе значення має питання інформаційної безпеки. Визначається необхідність систематизації підходів до розуміння інформаційної безпеки, а також важливість правового регулювання у цій сфері. Заключні висновки статті спрямовані на підвищення ефективності управління загрозами національної безпеки, включаючи рекомендації щодо інтеграції зусиль державних і недержавних суб'єктів у цій критично важливій сфері.

Стаття пропонує рекомендації щодо покращення системи управління національною безпекою, підвищення її гнучкості та адаптивності до викликів сьогодення. Висвітлено важливість взаємодії всіх рівнів влади та суспільства у процес забезпечення національної безпеки України під час повномасштабного вторгнення.

Ключові слова: національна безпека, правове регулювання, система загроз, ризики, військова загроза, терористичні загрози, кіберзагрози, інформаційні атаки, економічні ризики, соціальні ризики, зовнішня агресія, політична нестабільність, міжнародна співпраця, управління безпекою, стратегії безпеки, воєнний стан.

Avanesian Karen Ashotovich Master's Degree Student Educational and Scientific Institute of Information Security and strategic communications of the National Academy Security services of Ukraine, Maksymovych St., 22, Kyiv, <https://orcid.org/0009-0007-7686-6491>

SCIENTIFIC APPROACHES TO THE CHALLENGES IN THE FIELD OF NATIONAL SECURITY OF UKRAINE DURING THE FULL-SCALE INVASION

Abstract. The article explores the current challenges and threats that affect the national security of Ukraine during a full-scale invasion. In today's environment, it is necessary to consider the latest trends and factors affecting the stability and integrity of the state.

The article analyzes the range of threats, including military, terrorist, cyber and information challenges, as well as economic and social risks. Special attention is paid to the impact of Russia's full-scale invasion of Ukraine, which poses challenges to Ukraine's national security. In addition, the article highlights the role of international partnerships and cooperation in the context of national security, as well as the need to improve national institutions and mechanisms for responding to new threats.

Based on a review of recent scientific research, the article emphasizes the importance of theoretical and practical solutions in the field of national security, which are relevant during the full-scale invasion. The term "national security" is discussed separately, encompassing a wide range of social systems and used to define their ability to withstand various threats.

The author highlights that in the context of the information war being waged against Ukraine, the issue of information security assumes special significance. The necessity for systematizing approaches to understanding information security is identified, along with the importance of legal regulation in this area. The concluding remarks of the article aim to enhance the effectiveness of managing national security threats, including recommendations for integrating the efforts of state and non-state actors in this critically important sphere.

The article offers recommendations for improving the national security management system, increasing its flexibility and adaptability to the challenges of today. The importance of interaction between all levels of government and society in the process of ensuring Ukraine's national security during a full-scale invasion is highlighted.

Keywords: national security, legal regulation, threat system, risks, military threat, terrorist threats, cyber threats, information attacks, economic risks, social risks, external aggression, political instability, international cooperation, security management, security strategies, martial law.

Постановка проблеми. У контексті війни проти України, розв'язаної РФ, поняття національної безпеки набуває особливого значення, оскільки ця агресія суттєво підриває безпеку держави і ставить під загрозу фундаментальні права і свободи громадян. Таким чином, забезпечення національної безпеки стає критично важливим для захисту суверенітету та територіальної цілісності країни, а також для підтримання стабільності в суспільстві.

Ефективність системи національної безпеки залежить від готовності держави оперативно реагувати на зміни в загрозах і ризиках, адаптуючи свої стратегії та інструменти захисту до нових умов. В умовах війни, особливо внаслідок агресії з боку Росії, ця готовність стає ще більш критичною. Зміни на фронті, інформаційні атаки та гуманітарні кризи вимагають швидкого реагування та інтеграції зусиль державних і недержавних факторів.

Також під час повномасштабного вторгнення РФ, Україна стикається з безліччю зростаючих загроз і ризиків, які ставлять під загрозу її національну безпеку. Ці загрози ускладнюються економічною нестабільністю та соціальними потрясіннями, формуючи багатогранне безпекове середовище, яке потребує ефективного, своєчасного управління та оперативного реагування. Тому актуальність даної проблематики не викликає сумнівів та потребує детального наукового підходу в реаліях сьогодення.

Взаємодія між зовнішньою агресією, зокрема військовою агресією Росії проти України та внутрішніми факторами, такими як політична нестабільність і економічні труднощі, корупція ще більше ускладнює ситуацію. Існуючі механізми управління національною безпекою України можуть бути недостатньо гнучкими та інтегрованими, що призводить до прогалин у реагуванні та стійкості країни перед викликами, що виникають у контексті триваючого конфлікту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зокрема, суттєвий внесок у вивчення цієї проблематики здійснили такі науковці, як Бортник Н., Воронявський О., Ганущин С., Зінченко Д., Маркович Х., Шопіна І., та інші науковці. Проте проблемні питання у зазначеній сфері постійно потребують наукових рішень, особливо під час повномасштабного вторгнення.

Мета статті – аналіз сучасної системи загроз і зумовлених ними ризиків у сфері національної безпеки України, а також розробка теоретичних та практичних рекомендацій для підвищення ефективності управління цими загрозами.

Виклад основного матеріалу. Термін «національна безпека» охоплює широкий спектр соціальних систем і використовується для визначення їхньої

здатності протистояти різноманітним загрозам як природного, так і соціального характеру. Це поняття відображає рівень захищеності основних інтересів, прав і свобод як окремих осіб, так і суспільства та держави в цілому, від різних зовнішніх і внутрішніх загроз.

З одного боку, національна безпека характеризується ступенем відсутності загроз для прав і свобод громадян, а з іншого – рівнем збереження та захисту базових цінностей та інтересів суспільства і держави. Водночас національну безпеку можна розглядати як специфічну характеристику динамічних систем, що слугує комплексним показником їхньої якості та ефективності.

Окремі науковці розглядають національну безпеку як категорію, яка характеризує ступінь захищеності життєво важливих інтересів, прав і свобод людини, суспільства і держави загалом від зовнішніх та внутрішніх загроз або навпаки, ступінь відсутності загроз щодо прав та свобод людей, базових інтересів і цінностей [1].

Повномасштабна збройна агресія російської федерації проти України актуалізувала проблеми зміцнення інформаційної безпеки держави і громадянського суспільства. Разом з тим будь-яка діяльність, спрямована на удосконалення певних явищ та процесів, може бути ефективною лише за умови усвідомлення їх сутності. Однак, не зважаючи на наявність легального і численних доктринальних визначень інформаційної безпеки, розуміння цього феномену відрізняється у досить широкому діапазоні у різних авторів. За таких умов, для напрацювання теоретико-методологічного підґрунтя означеної проблематики, уявляється доцільним систематизація наявних підходів до сутності інформаційної безпеки у вітчизняній і зарубіжній науковій літературі [2].

У рамках об'єктно-суб'єктної парадигми національної безпеки, варто характеризувати це поняття як міру реального рівня захисту прав і свобод громадян, а також забезпечення належного функціонування держави, яка відповідає цим правам і свободам. Це визначення підкреслює взаємозв'язок між захистом національних інтересів і забезпеченням прав громадян.

Особливий аспект інформаційної безпеки в Україні сьогодні пов'язаний з протидією інформаційній війні, інформаційній зброї, які разом з повномасштабним військовим вторгненням використовує країна-агресор, – російська федерація, проти нашої держави. Зроблено висновок, що в умовах сьогодення цілком логічно розглядати питання інформаційної безпеки на двох рівнях, якими є глобальна інформаційна безпека та національна інформаційна безпека. У цьому контексті вагоме значення має бути надано правовому регулюванню сфери інформаційної безпеки, сутності та специфіці змісту діяльності органів публічної влади щодо забезпечення інформаційної безпеки як складової національної безпеки України [3].

Оцінка внутрішніх загроз Україні в умовах поточної ситуації підкреслює значну складність та багатогранність викликів, з якими стикається країна.

По-перше, корупція залишається однією з найсерйозніших загроз для національної безпеки. Вона руйнує інститути держави, підриває правові норми і створює сприятливе середовище для політичної нестабільності та соціальної несправедливості. Відсутність чіткої політики боротьби з корупцією не лише гальмує прогрес у сфері реформ, але й ставить під загрозу міжнародні амбіції України, зокрема вступ до ЄС та НАТО.

Деякі дослідники вважають, що під внутрішньою безпекою держави слід розуміти захист: конституційного ладу, громадську безпеку і загальну безпеку – у вузькому розумінні; конституційний лад, життя і здоров'я громадян, національне надбання проти протиправної діяльності, а також наслідків природних і технічних катастроф – у широкому розумінні. Такий подвійний підхід до державної безпеки, включаючи використання різних категорій для опису одного і того ж явища, дозволяє кожному вільно використовувати один із них, залежно від ваших потреб і намірів. Часто у визначеннях внутрішньої безпеки держави вказують на асоціації з елементами держави, тому знайти її компоненти в них складно: внутрішню безпеку держави слід ототожнювати зі стабільним і гармонійним функціонування державних структур, вона складається з владних структур і процедур прийняття рішень у цих структурах, відносин між владою та громадянами [4].

Також слід зазначити, що дотримання прав національних меншин (спільнот) в Україні є важливим елементом національної безпеки, оскільки забезпечує соціальну стабільність, знижує ризики конфліктів і запобігає екстремізму, ігнорування прав представників національних меншин (спільнот) України може призвести до соціальної напруги і радикалізації, що загрожує внутрішній безпеці країни. Повага до культурних і мовних особливостей сприяє зміцненню національної єдності, що є критично важливим у контексті зовнішніх загроз та викликів.

Крім того, дотримання прав представників національних меншин (спільнот) України покращує міжнародний імідж України, підвищуючи її шанси на підтримку з боку міжнародних організацій та іноземних інвесторів, що також сприяє стабільності економіки. Це ставлення відповідатиме глобальним стандартам прав людини, що має стратегічне значення для інтеграції України в Європейський Союз та зміцнення її позицій на міжнародній арені.

Загрози національній безпеці, управління якими може здійснювати недержавний сектор, класифікуються на кілька ключових категорій, кожна з яких має свою специфіку та вплив на загальний стан безпеки країни.

Перший тип загроз пов'язаний із руйнівним впливом війни росії проти України на безпеку національної інфраструктури. В умовах активних бойових дій виникає реальна загроза для життєво важливих об'єктів, таких як енергетичні системи, транспортні мережі, а також об'єкти соціального забезпечення. Атаки на ці інфраструктурні елементи можуть призвести до

серйозних порушень у забезпеченні основних потреб населення і зниження здатності держави реагувати на інші загрози.

Крім того, війна викриває вразливість систем безпеки та управлінських механізмів, оскільки потребує швидкого реагування і адаптації до змінюваних умов. Непередбачувані атаки та кібератаки з боку агресора також загрожують інформаційній безпеці, що може призвести до дезінформації та паніки серед населення. Усе це підкреслює необхідність зміцнення захисту критично важливої інфраструктури та розвитку комплексних стратегій, що забезпечують її стійкість перед зовнішніми агресіями.

Другий тип загроз стосується конституційних прав і свобод людини і громадянина. Національна безпека має і виховну мету. «Із точки зору держави і громадян її часто розуміють як найвищу цінність і водночас основну мету багатогранної діяльності державних органів. Вона охоплює такі сфери, як стабільність держави, суверенітет, існування і довговічність нації, національна самобутність, біологічне виживання населення, якість життя, права людини та громадянина».

Третій тип загроз охоплює проблеми, пов'язані з недержавним забезпеченням державної політики національної безпеки. Це включає ситуації, коли недержавні організації, що займаються питаннями безпеки, не можуть ефективно виконувати свої обов'язки або взаємодіяти з державними структурами. Недостатня координація між державними та недержавними факторами може знижувати ефективність загальної стратегії безпеки, що створює ризики для цілісності та стабільності держави.

Четвертий тип загроз пов'язаний із розвитком національної індустрії недержавного забезпечення безпеки. Це включає як виробництво систем і засобів безпеки, так і виклики, що виникають під час забезпечення внутрішнього ринку відповідною продукцією. Також важливою є конкурентоспроможність української продукції на міжнародному ринку та ефективне управління наявними ресурсами. Якщо ці індустрії недостатньо розвинуті, це може призвести до дефіциту критично важливих технологій та ресурсів, що, в свою чергу, знижує загальний рівень безпеки країни.

Загрози, що впливають на недержавне забезпечення державної політики національної безпеки України, є надзвичайно різноманітними і вимагають ретельного аналізу та оперативного реагування. Основними загрозами в цій сфері є - монополізація ринку безпеки в Україні, що охоплює як державні, так і недержавні, а також іноземні підприємства, може створювати серйозні проблеми. Коли деякі компанії отримують надмірну владу та контроль над ринком послуг безпеки, це обмежує конкуренцію і може негативно позначитися на якості та доступності таких послуг для громадян.

Що стосується безпеки систем і засобів безпеки, основні загрози включають - забезпечення національної безпеки з порушенням чинного законодавства може призвести до серйозних правових та організаційних

проблем. Це може вплинути на ефективність системи безпеки та створити юридичні прогалини, які можуть бути використані проти інтересів держави.

До основних нормативних документів національного рівня щодо захисту безпеки держави в сфері інформації, поміж іншого, належить Закон України «Про національну безпеку України» [5]. Так, у частині 4 статті 3 Закону України «Про національну безпеку України» вказано, що державна політика у сферах національної безпеки і оборони спрямовується на забезпечення воєнної, зовнішньополітичної, державної, економічної, інформаційної, екологічної безпеки, безпеки критичної інфраструктури, кібербезпеки України та на інші її напрями.

Розробка і використання технологій безпеки, які порушують функціонування інших систем безпеки, може призвести до конфліктів і збоїв у роботі системи в цілому. Це може негативно вплинути на національну безпеку та створити додаткові ризики для держави.

Класифікація загроз національній безпеці є критично важливим аспектом для забезпечення стабільності та захисту держави від різноманітних ризиків. У цьому контексті загрози можна розділити на внутрішні та зовнішні фактори, кожен з яких має свої специфічні характеристики та вплив на безпеку країни.

У рамках загальної методології стратегічного планування і розвитку інструментів моніторингу важливе значення має організація і порядок підготовки початкових даних. Необхідно створити єдину систему початкових даних, в якій братимуть участь державні та регіональні статистичні органи, що займаються моніторингом показників у сферах оборони, економіки, фінансів, технологій, енергетики, демографії, продовольства, інформаційної безпеки та реалізації важливих загальнодержавних програм і проектів стратегічного значення.

Окрім цього необхідно враховувати, що в умовах війни потреба в оперативному моніторингу загроз зростає, оскільки зміни можуть відбуватися швидко та непередбачувано. Зокрема, ефективний моніторинг військових дій, інформаційних кампаній агресора та їх впливу на суспільство дозволяє державі адекватно реагувати на виклики, що постають перед національною безпекою.

Тенденції світового суспільно-політичного, воєнно-політичного і соціально-економічного розвитку створюють ряд протиріч як всередині окремих держав, так і між ними, що додатково ускладнює вирішення існуючих проблем національної безпеки України. На сьогоднішній день в нашій державі триває процес визначення національних інтересів, які властиві демократичній державі, стабілізації внутрішньої ситуації та створення умов для подальшого розвитку [6].

Тероризм та злочинність створюють додаткові ризики для прав і свобод людини. Постійні загрози тероризму, змінювані методи дій терористичних

організацій та нерегульоване зростання кримінальних елементів викликають необхідність у комплексному підході до забезпечення національної безпеки, що включає контроль над фінансуванням терористичних структур, підвищення правової свідомості та реалізацію ефективних правозахисних механізмів.

Експертні оцінки підкреслюють, що Україна стикається з численними зовнішніми загрозами, які можуть суттєво вплинути на її національну безпеку. Однією з основних загроз є світова економічна криза, яка має кілька негативних наслідків для України. Скорочення обсягів експорту, що є ключовим джерелом бюджетних надходжень, може серйозно підірвати економічну стабільність країни. Існує ризик втрати традиційних ринків збуту для українського експорту, таких як метали, хімічна продукція та аграрні товари. Також є загроза втрати статусу України як транзитної країни енергоресурсів, що може негативно вплинути на економічні інтереси держави.

Ще одним важливим аспектом є економічний суверенітет України. Україна відчуває значний вплив внутрішніх та зовнішніх чинників, що ставлять перед державою складні завдання. Внутрішньополітична стабілізація, економічний розвиток, зміцнення правової системи та демократичних інститутів є ключовими елементами, що сприяють зміцненню суверенітету.

Водночас, Україна зіштовхується з зовнішніми викликами, такими як геополітична нестабільність, міжнародні конфлікти та економічний тиск. Важливою складовою є також інтеграція України в європейські та світові структури, що вимагає адаптації законодавства, політичних норм та економічних стандартів [7].

Загалом, ситуація вимагає від України виваженої та стратегічної політики, що сприятиме збереженню національної безпеки та стабільності в умовах глобальної і регіональної невизначеності. Експерти оцінюють готовність України протистояти зовнішнім загрозам як «помірну». Це оцінювання підкріплюється низкою проблем та факторів, які перешкоджають ефективному реагуванню на ці загрози.

Відсутність єдності серед населення щодо національних інтересів і пріоритетів є суттєвою перешкодою. Різні погляди на те, що є важливим для країни, ускладнюють формування спільної стратегії для протидії зовнішнім викликам. Існує відсутність консолідованої точки зору серед політичної еліти щодо національних інтересів. Це призводить до відсутності чіткої і послідовної зовнішньої політики, що погіршує можливість адекватно реагувати на зовнішні загрози.

Реагування на внутрішні та зовнішні загрози є критично важливим для забезпечення національної безпеки України, однак виявлені проблеми ускладнюють цей процес. Основні проблеми в реагуванні на внутрішні загрози, такі як корупція, політична нестабільність і соціально-економічні виклики, пов'язані зі слабкістю державних інститутів і відсутністю ефективної

політики. Корупція підриває довіру до влади та уповільнює реформи, тоді як соціально-економічні нерегульованості посилюють політичну напругу.

Висновки. Отже, національна безпека є складним і багатограним феноменом, що охоплює всі сфери життєдіяльності держави і суспільства. Вона відображає здатність країни протистояти як внутрішнім, так і зовнішнім загрозам, забезпечуючи стабільний розвиток і захист основних прав і свобод громадян. Це поняття не обмежується лише військовими та політичними аспектами, але також включає економічні, соціальні, екологічні та інформаційні компоненти, що свідчить про його комплексний характер.

Також ключовим питанням для України сьогодні є досягнення перемоги у війні, що безпосередньо впливає на національну безпеку та суверенітет країни. Війна підкреслює необхідність мобілізації всіх ресурсів, залучення експертів і вдосконалення методик стратегічного аналізу. Ефективне управління в умовах війни є критично важливим для забезпечення обороноздатності та стійкості держави.

Поряд з цим, важливими залишаються також питання боротьби з корупцією, вирішення соціально-економічних проблем, протидія тероризму та злочинності, а також адаптація до глобальних економічних і політичних змін. Лише комплексний підхід до цих викликів може гарантувати стійкий розвиток країни та захист її національних інтересів у нинішніх умовах. Перемога у війні стане основою для подальших реформ і покращення життя громадян, що є необхідним для довгострокової економічної та соціальної стабільності України.

Також рекомендовано доповнити статтю 6 Закону України «Про національні меншини (спільноти) України» такими приписами: «запровадити обов'язкове фінансування програм, які сприяють соціальній інтеграції національних меншин, а також забезпечують їх участь у заходах національної безпеки України».

Подальші наукові пошуки із цієї проблематики будуть зосереджені на правових засадах суб'єктів національної безпеки України.

Література:

1. Маркович Х. М. Національна безпека України: понятійно-категоріальне осмислення. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права* 2023. (38). с. 10-15.
2. Шопіна І. Поняття інформаційної безпеки: концептуальні підходи до визначення. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права*. 2022. № 13 (25). с. 133–140.
3. Бортник Н. П. Інформаційна безпека в контексті національної безпеки: адміністративно-правова характеристика. *Академічні візії* 2023. с. 26.
4. Ганущин С.Н. перспектива державного управління щодо захисту суспільних цінностей у межах стратегії національної безпеки. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського*. 2023. Том 34 (73) № 6, с. 7-12.
5. Про національну безпеку України : Закон України № 2469-VIII / Верховна Рада України.

6. Воронянський О. В. Державний біотехнологічний університет стаття «основні проблеми національної безпеки України на сучасному етапі». Секція. Суспільство та держава: історичний, соціально-політичний та правовий аспекти 2023. с. 154-156.

7. Зінченко, Д. А. стаття «Розвиток і виклики державному суверенітету України в сучасному світі». Сучасні проблеми правового, економічного та соціального розвитку держави 2023. с. 27-29.

References:

1. Markovych, K. M. (2023). Natsionalna bezpeka Ukrainy: poniatiino-katehorialne osmyslennia [National Security of Ukraine: Conceptual and Categorical Comprehension]. Scientific Notes of Lviv University of Business and Law, 38, 10-15.

2. Shopina, I. (2022). Poniattia informatsiinoi bezpeky: kontseptualni pidkhody do vyznachennia [The Concept of Information Security: Conceptual Approaches to Definition]. Scientific and Informational Bulletin of Ivano-Frankivsk Law University, 13(25), 133

3. Bortnyk, N. P. (2023). Informatsiina bezpeka v konteksti natsionalnoi bezpeky: administratyvno-pravova kharakterystyka [Information Security in the Context of National Security: Administrative-Legal Characteristic]. Academic Visions, 26.

4. Hanushchyn, S. N. (2023). Perspektyva derzhavnoho upravlinnia shchodo zakhystu suspilnykh tsinnosti u mezhakh stratehii natsionalnoi bezpeky [Prospects of Public Administration in the Protection of Public Values within the National Security Strategy]. Scientific Notes of V. I. Vernadsky TNU, 34(73), 7-12.

5. Verkhovna Rada of Ukraine. (n.d.). Pro natsionalnu bezpeku Ukrainy: Zakon Ukrainy № 2469-VIII [On National Security of Ukraine: Law of Ukraine No. 2469-VIII].

6. Voronianskyi, O. V. (2023). Osnovni problemy natsionalnoi bezpeky Ukrainy na suchasnomu etapi [Main Issues of National Security of Ukraine at the Current Stage]. Section. Society and State: Historical, Socio-Political, and Legal Aspects, 154-156.

7. Zinchenko, D. A. (2023). Rozvytok i vyklyky derzhavnomu suverenitetu Ukrainy v suchasnomu sviti [Development and Challenges to State Sovereignty of Ukraine in the Modern World]. Current Issues of Legal, Economic, and Social Development of the State, 27-29.

УДК 343.7

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11\(39\)-486-495](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11(39)-486-495)

Баганець Ольга Олександрівна аспірант кафедри кримінального права за спеціальністю 081 «Право», Національна академія внутрішніх справ, <https://orcid.org/0009-0002-9592-0370>

ПРАВОВІ ОСНОВИ РЕГУЛЮВАННЯ ТРАНСПЛАНТОЛОГІЇ В УКРАЇНІ

Анотація. У статті проаналізовано ключові наукові та правові аспекти реформування системи трансплантології в Україні, яке визначено як стратегічно важливе для розвитку медичної науки та практики. Автори детально розглянули сучасні виклики, з якими стикається українська трансплантологія, включно з етичними, філософськими та юридичними дилемами, пов'язаними з пересадкою органів і тканин від живих і померлих донорів. З'ясовано, що основними перепонами для розвитку галузі є недосконалості в нормативно-правовій базі, що уповільнюють її прогрес.

Доведено значний прогрес у законодавчому регулюванні трансплантації з прийняттям Закону України №2427-VIII, який розширив можливості пересадки органів і збагатив спектр медичних процедур. Визначено, що внесені зміни до статті 143 Кримінального кодексу України, уточнили визначення об'єкта злочину, замінивши термін «органи і тканини людини» на «анатомічні матеріали людини», що відображає ширше поняття, включаючи клітини та фетальні матеріали.

Визначено, що законодавчі зміни, спрямовані на регуляцію і лібералізацію трансплантології в Україні, що впроваджуються з метою адаптації до глобальних медичних стандартів, вимагають постійного аналізу їхнього впливу на медичну практику та права людини.

Обґрунтовано, що подальше вдосконалення законодавства потребує детального перегляду, особливо з огляду на необхідність кримінальної відповідальності за незаконний обіг анатомічних матеріалів, включаючи зловживання у сфері трансплантології. Сформовані висновки акцентують на важливості глобальних тенденцій та унікальних викликів, які мають вирішуватися через законодавчі та регуляторні зміни для забезпечення прозорості та ефективності процесу трансплантації, підвищення довіри громадян до системи охорони здоров'я та активізації наукових досліджень у цій галузі.

Ключові слова: трансплантологія, реформа, трансплантація органів, кримінальна відповідальність, анатомічні матеріали.

Bahanets Olha Oleksandrivna graduate student, Department of Criminal Law, specialty 081 "Law", National Academy of Internal Affairs, <https://orcid.org/0009-0002-9592-0370>

LEGAL BASIS OF REGULATION OF TRANSPLANTOLOGY IN UKRAINE

Abstract. The article analyzes the key scientific and legal aspects of reforming the transplantology system in Ukraine, which is defined as strategically important for the development of medical science and practice. The authors examined in detail the modern challenges faced by Ukrainian transplantology, including ethical, philosophical and legal dilemmas related to the transplantation of organs and tissues from living and deceased donors. It was found that the main obstacles to the development of the industry are imperfections in the legal framework, which slow down its progress.

Significant progress has been made in the legislative regulation of transplantation with the adoption of Law of Ukraine No. 2427-VIII, which expanded the possibilities of organ transplantation and enriched the spectrum of medical procedures. It was determined that the amendments made to Article 143 of the Criminal Code of Ukraine clarified the definition of the object of the crime, replacing the term "human organs and tissues" with "human anatomical materials", which reflects a broader concept, including cells and fetal materials.

It was determined that legislative changes aimed at the regulation and liberalization of transplantology in Ukraine, implemented with the aim of adapting to global medical standards, require constant analysis of their impact on medical practice and human rights.

It is substantiated that the further improvement of the legislation requires a detailed review, especially considering the need for criminal liability for the illegal circulation of anatomical materials, including abuse in the field of transplantology. The conclusions drawn emphasize the importance of global trends and unique challenges that must be addressed through legislative and regulatory changes to ensure transparency and efficiency of the transplant process, increase citizens' trust in the health care system, and stimulate scientific research in this field.

Keywords: transplantology, reform, organ transplantation, criminal liability, anatomical materials.

Постановка проблеми. Система трансплантації органів та тканин є важливою складовою сучасної медичної науки та практики, оскільки дозволяє рятувати життя та покращувати його якість тисячам пацієнтів. Проте, ефективність функціонування цієї системи значною мірою залежить від правового регулювання, що має забезпечити належні умови для проведення трансплантацій, захист прав донорів та реципієнтів, а також запобігти можливим зловживанням та кримінальним правопорушенням у цій сфері.

Наукові дослідження в області трансплантології спрямовані на вдосконалення методик пересадки органів, зниження ризиків відторгнення та післяопераційних ускладнень, а також на розробку нових технологій, таких як

ксенотрансплантація та вирощування органів з використанням стовбурових клітин. Однак, на шляху до впровадження цих інновацій виникають численні правові питання, пов'язані з етичними аспектами, захистом персональних даних, регулюванням донорства та боротьбою з нелегальними операціями. В Україні існуюча правова база потребує суттєвого оновлення та адаптації до міжнародних стандартів і рекомендацій Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ) та Європейського Союзу.

Особливо важливим є врахування кримінально-правових аспектів у процесі реформування системи трансплантології. Незаконна трансплантація органів та торгівля людськими органами є серйозними злочинами, що потребують ефективних заходів протидії з боку держави. Розробка нових законодавчих актів, що передбачають жорсткіші санкції за подібні правопорушення, а також створення ефективних механізмів контролю та нагляду, є невід'ємною частиною процесу реформування.

Таким чином, дослідження науково-правових аспектів реформування системи трансплантології в Україні є надзвичайно актуальним та важливим для забезпечення високого рівня медичної допомоги, захисту прав людини та протидії злочинності у сфері охорони здоров'я.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемні питання трансплантології є об'єктом наукових досліджень як вітчизняних, так і зарубіжних вчених, серед яких можна виділити М. Ю. Азарова, Г. В. Анікіну, Я. О. Брича, С. В. Гринчака, О. В. Ілляшенка, Ю. В. Коренгу, Ю. О. Лісіцину, А. М. Мусієнка, В. М. Пашкова, О. Г. Пелагешу, І. Р. Пташника, С. Г. Стеценка та інших. Українські науковці, такі як С.В. Гринчак, В.К. Грищук, О.О. Мислива, А.В. Мусієнко, Д.В. Проценко, О.В. Сапронов та Г.В. Чеботарьова, зосередили свою увагу на певних прогалинах у формулюванні об'єктивної сторони кримінального правопорушення, пов'язаного з трансплантацією. Вони запропонували уточнити терміни, вдосконалити механізми контролю та нагляду, а також внести додаткові зміни до законодавства для забезпечення ефективного правового регулювання та запобігання зловживанням у цій сфері. Попри значний внесок цих науковців, слід відзначити, що не всі актуальні аспекти трансплантології отримали достатнє висвітлення. Однією з найбільш нагальних проблем, на нашу думку, є аналіз науково-правові аспекти реформування системи трансплантології в Україні.

Мета статті – проаналізувати науково-правові аспекти реформування системи трансплантології в Україні.

Виклад основного матеріалу. Реформування сектору трансплантології в Україні відіграє стратегічну роль у розвитку медичної науки та практики. Сучасні наукові та правові рамки, які регулюють трансплантацію, стикаються з викликами, які вимагають глибокого аналізу та оптимізації. Трансплантологія, яка включає пересадку анатомічних матеріалів від живих чи померлих донорів, є не лише медичною процедурою, а й сферою, що викликає етичні,

філософські та юридичні дискусії. Протиріччя, які виникають у цій області, уповільнюють її прогрес і потребують вдосконалення нормативно-правової бази для подальшого розвитку.

Значний прогрес у законодавчому регулюванні трансплантації в Україні було досягнуто завдяки прийняттю Закону України «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині» №2427-VIII, що вступив в силу 17 травня 2018 року [6]. Цей законодавчий акт не лише розширив можливості для пересадки органів від осіб, які не є родичами донора, але й збагатив спектр доступних медичних процедур у цій галузі. Зміни, внесені до статті 143 Кримінального кодексу України, уточнили визначення об'єкта злочину, замінивши термін «органи і тканини людини» на «анатомічні матеріали людини». Це розширення поняття включає не тільки органи та їх частини, але й тканини, клітини, а також фетальні матеріали, отримані як від живих донорів, так і від донорів-трупів.

Реформи в галузі трансплантології в Україні є відображенням глобальних тенденцій у медичній науці та практиці, проте вони також висвітлюють унікальні виклики, з якими стикається країна в цій області. Континуальна адаптація законодавства, удосконалення нормативно-правової бази, а також залучення наукової спільноти до дискусії є ключовими аспектами, які сприяють розвитку цього напрямку в Україні.

Науково-правовий аналіз недоліків існуючої редакції статті 143 Кримінального кодексу України свідчить про недостатність відповідності чинному правовому регулюванню у сфері трансплантації. Зокрема, поправки до Закону України «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині» від 20 грудня 2019 року встановили основний принцип безоплатності трансплантації для донора та реципієнта (частина 1 статті 4 закону), а також заборону торгівлі анатомічними матеріалами (стаття 20 закону). Однак, ці законодавчі ініціативи зробили згадку про незаконну торгівлю у частині 4 статті 143 КК України зайвою і не охопили інші нелегальні форми поводження з анатомічними матеріалами, такі як обмін, дарування чи безоплатний збут.

За словами О.О. Мислива, широке трактування терміну «злочинна діяльність, пов'язана з трансплантацією» має включати всю систему кримінальних дій, передбачених КК України, таких як отримання, циркуляція (торгівля, реалізація, переміщення, зберігання, обмін) та використання (пересадка, виготовлення біоімплантів) анатомічних матеріалів [2, с. 14].

У зв'язку з цим, відсутність кримінальної відповідальності за безоплатне надання або отримання анатомічних матеріалів у випадках, коли не завдано істотної шкоди здоров'ю реципієнта, викликає необхідність детальнішого перегляду та вдосконалення законодавства. Зловживання у сфері трансплантології потребують чіткішого правового регулювання та встановлення жорсткіших санкцій для запобігання незаконному обігу анатомічних матеріалів. Наприклад, заволодіння анатомічними матеріалами людини шляхом обману,

шантажу, таємницею або використанням службового становища, які не охоплюються діючими диспозиціями статті 143 КК України, має бути враховано в нових законодавчих ініціативах [4, с. 75].

У 2019 році відбулася значна модифікація статті 143 Кримінального кодексу України, що стосується криміналізації умисних порушень законодавчо встановленого порядку трансплантації анатомічних матеріалів людини, котрі спричиняють істотну шкоду здоров'ю потерпілого [5]. Водночас, ці зміни призвели до юридичної вакуумності щодо посмертного донорства, оскільки вони обмежуються випадками з живими донорами, при цьому залишаючи без уваги сценарії з вилученням анатомічних матеріалів після смерті. Такі випадки не відповідають кримінальному злочину за чинними нормами, адже в Законі України «Про поховання та похоронну справу» визначення «тіла померлого» обмежується останками або прахом.

Нововведення, що внесені до Кримінального кодексу України, не охоплюють дії, пов'язані з посмертним вилученням анатомічних матеріалів, тому кримінальна відповідальність у таких ситуаціях не застосовується, що створює серйозну прогалину у законодавстві. Також термін «істотна шкода здоров'ю потерпілого», введений у кримінально-правову диспозицію, залишається недостатньо визначеним, що ускладнює його застосування у судовій практиці. Згідно з частиною 2 статті 11 Кримінального кодексу України, істотна шкода виступає як необхідний атрибут кримінального правопорушення, і у відсутності такої шкоди дія не може бути класифікована як кримінальний злочин [1].

Однак шкода, завдана здоров'ю потерпілого в результаті вилучення його органів, які він продає з метою фінансового збагачення, є неспівмірною з санкцією за цей вид злочину. Життя та здоров'я людини є найвищими соціальними цінностями, і ніхто, навіть сама людина, не має права позбавляти себе цих благ. Тому, автори пропонують збільшити строки позбавлення волі за цей вид злочинного діяння та класифікувати його як тяжкий злочин. Це сприятиме більш ефективному захисту прав людини та підвищенню рівня правового регулювання у сфері трансплантології.

У контексті науково-правових аспектів реформування системи трансплантології в Україні залишається необхідність внесення певних змін і уточнень до законодавства, які б значно покращили його положення та підвищили ефективність вітчизняної системи трансплантації. З цією метою Верховною Радою було прийнято Закон «Про внесення змін до деяких законів України, що регулюють питання трансплантації анатомічних матеріалів людині» 1967-ІХ (далі – Закон), який набув чинності 7 січня 2022 року. Законом передбачено, що до 1 січня 2024 року забезпечення організації медичної допомоги з застосуванням трансплантації та/або провадження діяльності, пов'язаної з трансплантацією, здійснюється за рахунок коштів державного бюджету шляхом реалізації пілотного проекту щодо зміни

механізму фінансового забезпечення оперативного лікування з трансплантації органів та інших анатомічних матеріалів.

Зокрема, ухвалений закон регулює питання трансплантації анатомічних матеріалів людини та дозволяє через портал «Дія» давати прижиттєву згоду чи незгоду на пожертву органів для трансплантації у випадку смерті. Це удосконалює алгоритми підбору пари «донор-реципієнт» у Єдиній державній інформаційній системі трансплантації органів і тканин, зважаючи на найкращий збіг за імунологічними показниками та черговістю. Також закон передбачає залучення представників релігійних організацій до популяризації питань трансплантації та продовження до грудня 2023 року пілотного проекту з трансплантації, у рамках якого всі операції оплачує МОЗ.

Ці законодавчі зміни спрямовані на вдосконалення правового регулювання у сфері трансплантології, забезпечення прозорості та ефективності процесу трансплантації, а також підвищення рівня довіри громадян до системи охорони здоров'я. Завдяки впровадженню таких правових норм, система трансплантації в Україні отримує можливість розвиватися в умовах більшої правової визначеності та захищеності, що є важливим фактором для подальшого наукового і практичного прогресу в цій галузі.

Реформування системи трансплантології в Україні підкреслює необхідність адаптації законодавства до міжнародних стандартів для підвищення якості медичних послуг з пересадки органів. Важливою юридичною проблемою є вдосконалення правил донорства, особливо згоди на використання анатомічних матеріалів після смерті. У цьому контексті, світова практика розрізняє моделі «презумпції згоди» та «презумпції незгоди», які вимагають чіткого визначення на національному рівні з урахуванням культурних та соціальних особливостей країни. Закон України «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині», прийнятий 17 травня 2018 року [6], та резолюція Комітету міністрів Ради Європи N (78)29 [7] спрямовані на вдосконалення цієї системи, враховуючи швидкий розвиток трансплантативної медицини та захист прав учасників.

Законодавчі ініціативи, запроваджені в Україні протягом 2021-2023 років, сприяли розвитку трансплантології, незважаючи на затримки, що характерні для масштабних реформ. Зміни в законодавстві дозволили спростити процедури трансплантації, забезпечивши кращий захист прав донорів та реципієнтів. Зокрема, було підкреслено важливість прав людини у контексті донорства, з вибором між моделями «презумпції згоди» та «презумпції незгоди», що впливає на доступність органів для трансплантації. Впровадження нових законодавчих норм створило юридичну основу для регулювання трансплантологічних центрів, посилення захисту учасників та забезпечення прозорості процесів. Ці реформи підвищили довіру суспільства до системи охорони здоров'я і сприяли науковим дослідженням, гармонізуючи українське законодавство з міжнародними стандартами і підвищуючи ефективність національної системи трансплантології.

Необхідність перегляду юридичних основ донорства в Україні підкреслює роль суспільної готовності до змін. Законодавчий процес має враховувати не тільки потреби, але й запити громадян, відображаючи принципи, які вже є у суспільній свідомості [3, с. 9]. ЗМІ відіграють важливу роль у поясненні цих змін, допомагаючи суспільству зрозуміти процес донорства органів.

Швейцарія демонструє успішний приклад таких змін, де реформа донорства, підтримана на референдумі 15 травня 2022 року, вводить модель, де всі громадяни вважаються потенційними донорами, якщо не висловлено згоди на зворотне. Реалізація цього підходу потребує часу і зусиль, включно зі створенням національного реєстру донорів та проведенням інформаційних кампаній, з огляду на лінгвістичне різноманіття країни, що є ключем до успішної імплементації [9].

Україна може використовувати міжнародний досвід для розвитку власних законодавчих ініціатив у сфері донорства та трансплантації органів, активно комунікуючи з громадськістю для формування позитивного ставлення до донорства. Це забезпечить ефективніше функціонування системи трансплантології та підвищить довіру до медичних установ та державних органів. Проблеми з безпекою даних, які виникли у Швейцарії з онлайн-реєстром донорів у жовтні 2022 року [10], підкреслюють важливість технологічних та безпекових аспектів у реалізації подібних ініціатив. Важливо враховувати не тільки юридичні, але й соціальні, культурні та етичні передумови, включаючи глибокий аналіз цих аспектів та активну інформаційну кампанію для підвищення обізнаності та розуміння важливості донорства. Ключ до успіху полягає у формуванні позитивної громадської думки та активних інформаційних кампаній.

Досвід Швейцарії, де через референдум було змінено юридичну модель отримання згоди на вилучення органів, вказує на важливість суспільної підтримки та розуміння необхідності реформ. Перехід на нову систему вимагав створення національного онлайн-реєстру донорів і проведення комплексних інформаційних кампаній [9], що підкреслює необхідність довготривалої та виваженої стратегії. Це вказує на те, що успішне впровадження реформ у сфері трансплантології залежить не лише від змін у законодавстві, але й від забезпечення належної правової та технологічної інфраструктури, а також від активної участі суспільства у цьому процесі.

Недостатня прозорість та ефективність державної політики у сфері трансплантології, а також відсутність масштабних інформаційних кампаній можуть призвести до недовіри з боку населення. Розвиток трансплантології залежить не лише від юридичної бази, але й від широкого спектру чинників, включаючи соціально-економічний розвиток, гуманітарний вплив та активне інформування громадськості. Це означає, що рішення мають бути комплексними, враховувати правові, психологічні, соціальні, економічні [8.] та навіть релігійні аспекти, щоб вони були ефективними та прийнятними для суспільства.

Реформування трансплантології в Україні ініціює критичні зміни у медичній сфері, спрямовані на підвищення якості та доступності трансплантаційних послуг. Введення передових медичних технологій та методик, що супроводжується реформуванням нормативно-правової бази, зокрема, під кримінально-правовим кутом зору, розкриває нові можливості для збору і використання донорських органів. Оновлення статті 143 Кримінального кодексу України, яке визначає злочини пов'язані з трансплантацією, підсилює правову відповідальність і сприяє формуванню системи «презумпції згоди», збільшуючи доступність органів для пересадки.

Реформування системи трансплантології в Україні включає в себе наукові, правові, медичні та етичні аспекти (таблиця 1).

Таблиця 1

Основні напрями реформ системи трансплантології в Україні

АСПЕКТИ	ОСОБЛИВОСТІ РЕФОРМУВАННЯ
Правові аспекти	Законодавча база, що проявляється через необхідність удосконалення законодавства для забезпечення чіткого регулювання усіх аспектів трансплантації, включаючи донорську практику, принципи призначення органів та тканин, відповідальність медичних працівників та захист прав пацієнтів.
	Етичні норми: визначення етичних стандартів у проведенні трансплантацій та обов'язковість їх дотримання всіма учасниками процесу.
Наукові аспекти	Медичні технології: впровадження новітніх медичних технологій для покращення якості трансплантацій та результатів лікування.
	Дослідження: підтримка наукових досліджень у галузі трансплантології для розробки нових методів лікування та підвищення ефективності трансплантаційних процедур.
Медичні аспекти	Підготовка медичних працівників: забезпечення професійної підготовки та сертифікації медичних працівників, які займаються трансплантацією.
	Імунологічні аспекти: вивчення імунологічних аспектів відторгнення органу, розробка методів його попередження та лікування.
Організаційні аспекти	Система координації трансплантації: створення ефективної системи організації та координації трансплантаційних процедур, включаючи реєстрацію донорів та отримувачів, транспортування органів та координацію між медичними установами.
Фінансові аспекти	Фінансування: забезпечення стабільного фінансування для підтримки і розвитку системи трансплантології, включаючи витрати на медичні обстеження, хірургічні втручання та післяопераційний догляд.

Реформування системи трансплантології в Україні потребує комплексного підходу з урахуванням всіх цих аспектів для забезпечення високих стандартів медичної допомоги, етичності та правової безпеки усіх учасників процесу.

Паралельно з правовими аспектами, модернізація медичної інфраструктури включає оновлення обладнання та впровадження новітніх технологій, що відповідає міжнародним стандартам. Це включає підвищення кваліфікації

медичних фахівців, що несе в собі потенціал для збільшення успішності хірургічних втручань і, відповідно, поліпшення якості життя пацієнтів.

Реформа також акцентує на важливості публічної освіти та прозорості процедур. Інформаційні кампанії сприяють зростанню обізнаності громадськості та формуванню позитивного ставлення до донорства. Міжнародне співробітництво і інтеграція в глобальні медичні мережі відкривають шлях для обміну досвідом і кращих практик.

Таким чином, ця реформа, яка включає в себе важливі наукові та кримінально-правові інновації, стає ключовим моментом у трансформації української системи охорони здоров'я, відіграючи стратегічну роль у підвищенні стандартів життя та здоров'я нації.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Реформа системи трансплантології в Україні зазначила важливість модернізації законодавчого забезпечення та оптимізації процедур трансплантації. Прийняття Закону «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині» стало фундаментальним кроком у розвитку галузі, підтримуючи розширення можливостей для пересадки органів і уточнення юридичних норм. Ця реформа не лише акцентує на необхідності інтеграції з міжнародними стандартами, а й підкреслює значення публічної освіти для підвищення рівня прийняття та підтримки донорства. Врахування соціальних, економічних та етичних чинників, а також забезпечення прозорості і безпеки процедур, є ключовим для підвищення ефективності та доступності трансплантаційних послуг, що сприятиме поліпшенню якості життя пацієнтів.

Перспективи подальших досліджень включають розробку більш ефективних правових механізмів, спрямованих на забезпечення прозорості та безпеки процедур трансплантації, інтеграцію міжнародних стандартів, а також аналіз впливу соціальних, економічних і етичних чинників на формування позитивного ставлення до донорства в суспільстві.

Література:

1. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05 квітня 2001 року №2341-III. (Редакція від 08.08.2021, підстава – 1684-IX, 1685-IX). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (Дата звернення: 21.06.2024).
2. Мислива О.О. Кримінально-правова характеристика та запобігання незаконній діяльності у сфері трансплантації: монографія. Дніпро, 2019. 208 с.
3. Мусієнко А.В. Леонід Сергійович Білогриць-Котляревський – видатна історична постать юридичної науки та теорії кримінального права. «Актуальні питання кримінального права, криминології та судочинства», присвяченої 165-річниці з дня народження професора Л.С. Білогриць-Котляревського: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. К.: ДУІТ, 2020. 110 с.
4. Олійник П.В. Предмет злочинів проти власності: поняття, види, кримінально-правове значення: монографія. Х., 2011. 208 с.
5. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, що регулюють питання трансплантації анатомічних матеріалів людині: Закон України від 20.12.2019 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/418-20> (Дата звернення: 21.06.2024)

6. Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині : Закон №2427-III від 17.05.2018 року URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2427-19#n402> (Дата звернення: 22.06.2024).

7. Резолюція щодо приведення у відповідність законодавств держав-учасниць з питань вилучення, персадки та трансплантації матеріалів організму людини N (78)29. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_071#Text

8. Goldfarb-Rumyantzev AS, Koford JK, Baird BC, Chelamcharla M, Habib AN, Wang BJ, Lin SJ, Shihab F, Isaacs RB: Role of socioeconomic status in kidney transplant outcome. Clin J Am Soc Nephrol 1: 313–322, 2006.

9. New law on presumed organ donation could take years to implement. URL: <https://www.swissinfo.ch/eng/new-law-on-presumed-organ-donation-could-take-years-to-implement/47597028> (Дата звернення: 21.06.2024)

10. Swiss organ transplant register shuts down after scandal. URL: <https://www.swissinfo.ch/eng/swiss-organ-transplant-register-shuts-down-after-scandal/47993728> (Дата звернення: 21.06.2024)

References:

1. Kryminalnyi kodeks Ukrainy [Criminal Code of Ukraine]: Zakon Ukrainy vid 05 kvitnia 2001 roku №2341-III. (Redaktsiia vid 08.08.2021, pidstava – 1684-IKh, 1685-IKh). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (Data zvernennia: 21.06.2024). [in Ukrainian]

2. Myslyva O.O. (2019) Kryminalno-pravova kharakterystyka ta zapobihannia nezakonnii diialnosti u sferi transplantatsii [Criminal law characteristics and prevention of illegal activities in the field of transplantation]: monohrafiia. Dnipro. [in Ukrainian]

3. Musiienko A.V.(2020) Leonid Serhiiiovych Bilohryts-Kotliarevskiyi – vydatna istorychna postat yurydychnoi nauky ta teorii kryminalnoho prava [Leonid Serhiyiovych Bilohryts-Kotlyarevsky is an outstanding historical figure of legal science and the theory of criminal law.]. «Aktualni pytannia kryminalnoho prava, kryminolohii ta sudochynstva», prysviachenoj 165-richnytsi z dnia narodzhennia profesora L.S. Bilohryts-Kotliarevskoho: Materialy Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii. K.: DUIT. [in Ukrainian]

4. Oliinyk P.V. (2011) Predmet zlochyniv proty vlasnosti: poniattia, vydy, kryminalno-pravove znachennia [The subject of crimes against property: concepts, types, criminal law significance]: monohrafiia. Kh, [in Ukrainian]

5. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy, shcho rehuliuuiut pytannia transplantatsii anatomichnykh materialiv liudyni [On making changes to some legislative acts of Ukraine regulating the issue of transplantation of anatomical materials to humans]: Zakon Ukrainy vid 20.12.2019 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/418-20> (Data zvernennia: 21.06.2024) [in Ukrainian]

6. Pro zastosuvannia transplantatsii anatomichnykh materialiv liudyni [On the application of transplantation of anatomical materials to humans] : Zakon №2427-III vid 17.05.2018 roku URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2427-19#n402> (Data zvernennia: 22.06.2024). [in Ukrainian]

7. Rezoliutsiia shchodo pryvedennia u vidpovidnist zakonodavstv derzhav-uchasnyts z pytan vyluchennia, persadky ta transplantatsii materialiv orhanizmu liudyny [Resolution on harmonization of the legislation of the participating states on the issue of extraction, transplantation and transplantation of materials of the human body] N (78)29. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_071#Text [in Ukrainian]

8. Goldfarb-Rumyantzev AS, Koford JK, Baird BC, Chelamcharla M, Habib AN, Wang BJ, Lin SJ, Shihab F, Isaacs RB (2006) Role of socioeconomic status in kidney transplant outcome. Clin J Am Soc Nephrol 1: 313–322.

9. New law on presumed organ donation could take years to implement. URL: <https://www.swissinfo.ch/eng/new-law-on-presumed-organ-donation-could-take-years-to-implement/47597028> (Data zvernennia: 21.06.2024).

10. Swiss organ transplant register shuts down after scandal. URL: <https://www.swissinfo.ch/eng/swiss-organ-transplant-register-shuts-down-after-scandal/47993728> (Data zvernennia: 21.06.2024).

УДК 347

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11\(39\)-496-508](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11(39)-496-508)

Берч Вероніка Вікторівна кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри конституційного права та порівняльного правознавства, ДВНЗ «Ужгородський національний університет», <https://orcid.org/0000-0002-3837-4724>

ПРАВОВІ АСПЕКТИ ЕЛЕКТРОННОЇ КОМЕРЦІЇ КРІЗЬ ПРИЗМУ ТИПОВОГО ЗАКОНУ ЮНСІТРАЛ ПРО ЕЛЕКТРОННУ ТОРГІВЛЮ

Анотація. Електронна комерція є невід'ємною складовою сучасної глобальної економіки, яка стрімко розвивається в умовах цифровізації та глобалізації. Відбувається не лише зростання обсягів електронних транзакцій, а й трансформація механізмів їх правового регулювання. Одним із ключових інструментів, що забезпечують гармонізацію міжнародного правового середовища у сфері електронної комерції є Типовий закон ЮНСІТРАЛ про електронну торгівлю, прийнятий у 1996 році. Даний закон закладає основи для правової еквівалентності електронних і паперових документів, забезпечує захист прав учасників електронних правочинів та встановлює стандарти для забезпечення безпеки електронних транзакцій.

Дане дослідження присвячене аналізу правових аспектів електронної комерції з акцентом на Типовий закон ЮНСІТРАЛ та його імплементацію на національному рівні, зокрема в Україні та країнах Європейського Союзу. Враховуючи сучасні виклики, пов'язані з швидким розвитком цифрових технологій, важливо дослідити правові механізми, що сприяють адаптації національних систем до вимог електронної торгівлі.

Типовий закон ЮНСІТРАЛ про електронну торгівлю є ключовим міжнародним актом, що регулює електронні транзакції на глобальному рівні. Закон ґрунтується на трьох основних принципах: недискримінації електронних документів, технологічній нейтральності та функціональній еквівалентності. Недискримінація полягає в тому, що електронні документи не можуть бути позбавлені юридичної сили лише на підставі того, що вони мають електронну форму. Принцип технологічної нейтральності забезпечує можливість використання різних технологій для здійснення електронних правочинів, не прив'язуючись до конкретних технічних рішень. Принцип функціональної еквівалентності передбачає, що електронні повідомлення та документи можуть виконувати ті ж функції, що й традиційні паперові документи, за умови дотримання встановлених критеріїв.

Типовий закон ЮНСІТРАЛ закріплює також вимоги до електронних підписів, автентифікації та збереження даних, що є критично важливими для

забезпечення безпеки електронних правочинів. Акт створює правову базу для транскордонних операцій та дозволяє країнам ефективно взаємодіяти в рамках електронної комерції.

Одним із головних аспектів даного дослідження є аналіз імплементації Типового закону ЮНСІТРАЛ у національні правові системи. Багато країн, включаючи Україну, Сінгапур, Канаду, США та інші адаптували положення цього Закону до своїх національних законодавчих актів. Важливо відзначити, що імплементація досліджуваних положень в кожній країні відбувається з урахуванням специфіки національного ринку та існуючих правових традицій.

Україна прийняла низку законодавчих актів, які відображають принципи Типового закону ЮНСІТРАЛ, серед яких Закони України «Про електронну комерцію», «Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги» та інші. Наведені акти забезпечують юридичну силу електронних правочинів та електронних підписів, а також закріплюють основні вимоги до електронних документів. Крім того, законодавство України регулює питання захисту персональних даних та безпеки електронних транзакцій, що є надзвичайно важливим в умовах швидкого розвитку цифрових технологій.

У країнах Європейського Союзу також відбувається активна імплементація положень Типового закону ЮНСІТРАЛ через різні директиви та регламенти, такі як Директива про електронну комерцію (2000/31/ЄС), Регламент ЄС № 910/2014 про електронну ідентифікацію та довірчі послуги та інші.

Встановлено, що хоча імплементація Типового закону ЮНСІТРАЛ сприяла гармонізації правового регулювання електронної комерції на міжнародному рівні, залишається низка викликів. *По-перше*, не всі країни однаково успішно адаптували положення цього закону до своїх національних правових систем, що створює труднощі у транскордонній торгівлі. *По-друге*, стрімкий розвиток нових технологій, таких як блокчейн, криптовалюти та штучний інтелект, вимагає нових підходів до регулювання електронних правочинів. Окрім цього, питання кібербезпеки стає дедалі актуальнішим в умовах збільшення кількості кіберзлочинів. Необхідно забезпечити надійний захист даних учасників електронних транзакцій та запровадити ефективні механізми боротьби з шахрайством у сфері електронної комерції.

Перспективи подальшого розвитку правового регулювання електронної комерції полягають у поглибленні міжнародної співпраці, розробці нових стандартів безпеки та вдосконаленні національних законодавчих баз. Імплементація та адаптація новітніх технологій до вимог правової системи забезпечить стабільність та ефективність функціонування електронної комерції в умовах цифрової економіки.

Ключові слова: електронна комерція, електронна торгівля, електронні правочини, захист прав споживачів, цифрові технології, цифрова економіка, правове регулювання, національні стандарти, міжнародні стандарти, економічна свобода, інформаційно-комунікаційні технології, глобалізація, цифровізація, економічний розвиток.

Berch Veronika Viktorivna candidate of legal sciences, associate professor, associate Professor of the Department of Constitutional Law and comparative jurisprudence, "Uzhhorod National University", <https://orcid.org/0000-0002-3837-4724>

LEGAL ASPECTS OF E-COMMERCE THROUGH THE PRISM OF THE UNCITRAL MODEL LAW

Abstract. Electronic commerce is an integral part of the modern global economy, which is rapidly developing in the conditions of digitization and globalization. There is not only an increase in the volume of electronic transactions, but also a transformation of the mechanisms of their legal regulation. One of the key instruments ensuring the harmonization of the international legal environment in the field of electronic commerce is the UNCITRAL Model Law on Electronic Commerce, adopted in 1996. This law lays the foundations for the legal equivalence of electronic and paper documents, ensures the protection of the rights of participants in electronic transactions and establishes standards for ensuring the security of electronic transactions.

This study is devoted to the analysis of legal aspects of electronic commerce with an emphasis on the UNCITRAL Model Law and its implementation at the national level, in particular in Ukraine and the countries of the European Union. Given the current challenges associated with the rapid development of digital technologies, it is important to investigate legal mechanisms that facilitate the adaptation of national systems to the requirements of electronic commerce.

The UNCITRAL Model Law on Electronic Commerce is the key international instrument governing electronic transactions at the global level. The law is based on three main principles: non-discrimination of electronic documents, technological neutrality and functional equivalence. Non-discrimination consists in the fact that electronic documents cannot be deprived of legal force solely on the basis that they are in electronic form. The principle of technological neutrality provides the possibility of using various technologies for the implementation of electronic transactions, without being tied to specific technical solutions. The principle of functional equivalence provides that electronic messages and documents can perform the same functions as traditional paper documents, provided that the established criteria are met.

The UNCITRAL Model Law also establishes requirements for electronic signatures, authentication and data retention, which are critical for ensuring the security of electronic transactions. The act creates a legal framework for cross-border transactions and allows countries to effectively interact in the framework of e-commerce.

One of the main aspects of this study is the analysis of the implementation of the UNCITRAL Model Law in national legal systems. Many countries, including Ukraine, Singapore, Canada, the USA and others have adapted the provisions of this

Law to their national legislation. It is important to note that the implementation of the provisions studied in each country considers the specifics of the national market and existing legal traditions.

Ukraine has adopted several legislative acts that reflect the principles of the UNCITRAL Model Law, including the Laws of Ukraine "On Electronic Commerce", "On Electronic Identification and Electronic Trust Services" and others. These acts ensure the legal validity of electronic transactions and electronic signatures, as well as establish the basic requirements for electronic documents. In addition, the legislation of Ukraine regulates the protection of personal data and the security of electronic transactions, which is extremely important in the conditions of the rapid development of digital technologies.

In the countries of the European Union, the provisions of the UNCITRAL Model Law are also being actively implemented through various directives and regulations, such as the Electronic Commerce Directive (2000/31/EU), EU Regulation No. 910/2014 on electronic identification and trust services, and others.

Although the implementation of the UNCITRAL Model Law contributed to the harmonization of the legal regulation of electronic commerce at the international level, several challenges remain. First, not all countries have equally successfully adapted the provisions of this law to their national legal systems, which create difficulties in cross-border trade. Secondly, the rapid development of new technologies, such as blockchain, cryptocurrencies and artificial intelligence, requires new approaches to the regulation of electronic transactions. In addition, the issue of cyber security is becoming more and more relevant in the context of an increase in the number of cybercrimes. It is necessary to ensure reliable protection of the data of participants in electronic transactions and to implement effective mechanisms for combating fraud in the field of electronic commerce.

Prospects for the further development of legal regulation of e-commerce are deepening of international cooperation, development of new security standards and improvement of national legislative frameworks. The implementation and adaptation of the latest technologies to the requirements of the legal system will ensure stability and efficiency of the functioning of electronic commerce in the conditions of the digital economy.

Keywords: electronic commerce, electronic trade, electronic transactions, protection of consumer rights, digital technologies, digital economy, legal regulation, national standards, international standards, economic freedom, information and communication technologies, globalization, digitalization, economic development.

Постановка проблеми. У сучасних умовах глобалізації та цифровізації економіки електронна комерція стала однією з провідних форм підприємницької діяльності, що вимагає належного правового регулювання як на національному, так і на міжнародному рівнях. Проте, розвиток правової бази електронної комерції стикається з численними викликами, оскільки тради-

ційні правові інструменти не завжди здатні ефективно регулювати нові цифрові відносини. З метою створення міжнародно-узгоджених стандартів у цій сфері Комісія ООН з права міжнародної торгівлі (ЮНСІТРАЛ) розробила Типовий закон про електронну торгівлю, який став важливим орієнтиром для багатьох країн світу.

Україна, прагнучи до гармонізації свого законодавства з міжнародними стандартами, частково інтегрувала положення Типового закону ЮНСІТРАЛ у своє національне право. Однак, процес імплементації не був повним і залишає відкритими питання стосовно відповідності українського законодавства міжнародним стандартам, ефективності правового регулювання електронної комерції та захисту прав її учасників.

Серед основних проблем можна виділити такі: недостатня адаптація національних норм до вимог глобальної електронної торгівлі, нерозвиненість правових механізмів захисту прав споживачів та підприємців у сфері електронної комерції, а також недостатня гармонізація із сучасними стандартами міжнародного права, зокрема, Типовим законом ЮНСІТРАЛ. Виникає необхідність дослідити, наскільки чинне українське законодавство відповідає цьому закону та які додаткові заходи слід вжити для його ефективно імплементації, що сприятиме подальшому розвитку електронної комерції в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останні роки розвитку електронної комерції були предметом досліджень багатьох науковців, серед яких можна відзначити Ю. Васильєва, Л. Гліненко, Ю. Дайновського, Н. Лесько, Т. Марусей, Т. Орехову, Я. Петруненко, Н. Писаренко, О. Синявську та інших дослідників.

Поряд з цим, існує нагальна потреба в дослідженні правових аспектів електронної комерції крізь призму Типового закону ЮНСІТРАЛ. Такий підхід дозволить глибше зрозуміти міжнародні стандарти та механізми правового регулювання, які забезпечують ефективне функціонування електронної комерції в глобальному контексті.

Метою статті є дослідження правових аспектів електронної комерції в Україні в контексті імплементації Типового закону ЮНСІТРАЛ про електронну торгівлю.

Виклад основного матеріалу. Електронна комерція є ключовим елементом сучасної економіки, яка стрімко розвивається під впливом глобальної цифровізації. Даний процес породжує нові виклики для правового регулювання, яке повинно не тільки відповідати реаліям цифрового середовища, але й забезпечувати належний рівень правової визначеності, захисту прав учасників та безпеки в умовах глобалізації. Важливу роль у вирішенні цих завдань відіграє Типовий закон ЮНСІТРАЛ про електронну торгівлю, який встановлює універсальні міжнародні стандарти для регулювання електронних правочинів.

Типовий закон, зокрема закладає правові основи для функціонування електронної торгівлі, спрямовані на спрощення міжнародної торгівлі та гармонізацію національних правових систем. Охоплює питання, пов'язані з електронними контрактами, автентифікацією, збереженням та передачею даних, тим самим забезпечуючи юридичну силу електронних операцій на рівні з традиційними.

Таким чином, дослідження правових аспектів електронної комерції крізь призму Типового закону ЮНСІТРАЛ дозволяє глибше зрозуміти ці стандарти, виявити їх переваги та обмеження задля ефективного правового регулювання в умовах глобальної економіки. Такий підхід, зокрема відкриває можливість для порівняльного аналізу різних правових систем та їх здатності адаптуватися до змін у цифровому світі. Останній також сприяє вдосконаленню національного законодавства та створенню умов для ефективного функціонування електронної комерції як на внутрішньому, так і на міжнародному рівнях. У результаті, дослідження правових механізмів, що впливають з Типового закону ЮНСІТРАЛ, допоможе знайти нові шляхи для забезпечення стабільності та безпеки у сфері електронної комерції, що є необхідним в умовах динамічних змін у сучасній економіці.

Отже, Типовий закон ЮНСІТРАЛ про електронну торгівлю був прийнятий Комісією Організації Об'єднаних Націй з права міжнародної торгівлі (ЮНСІТРАЛ) 12 червня 1996 року. Сутність прийнятого акту полягала в окресленні правових основ, що забезпечують можливість і полегшення ведення торгівлі за допомогою електронних засобів, шляхом надання національним законодавцям набору міжнародно визнаних норм, спрямованих на усунення правових перешкод для електронної торгівлі та підвищення її юридичної передбачуваності. Законом, зокрема забезпечуються наступні засадничі моменти:

1. *принцип недискримінації*. Інформація не може бути позбавлена юридичної сили, дійсності або можливості примусового виконання лише на підставі того, що вона представлена в електронній формі;

2. *принцип технологічної нейтральності*. Закон не віддає переваги жодній конкретній технології, що дозволяє застосовувати його до будь-яких існуючих або майбутніх електронних засобів комунікації;

3. *принцип функціональної еквівалентності*. Електронні повідомлення та документи можуть виконувати ті ж функції, що і традиційні паперові документи, за умови дотримання певних критеріїв, таких як доступність інформації для подальшого використання;

4. *електронні підписи*. Закон визнає електронні підписи, надаючи їм юридичну силу, за умови, що вони відповідають встановленим вимогам щодо автентифікації та цілісності інформації;

5. *збереження та передача даних*. Окреслюються вимоги до зберігання та передачі електронних даних, включаючи необхідність забезпечення їх цілісності та доступності протягом встановленого часу [1].

Зауважимо, той факт, щоб забезпечити ефективне правове регулювання електронної комерції на міжнародному рівні, необхідно не лише визнати основні принципи та положення Типового закону ЮНСІТРАЛ, але й адаптувати їх до конкретних правових систем різних країн. Саме тому багато держав вжили заходів для інтеграції положень Закону у національне законодавство, створюючи таким чином умови для універсального підходу до регулювання електронних правочинів. Зокрема, розглянемо наступні приклади адаптації положень акту на регіональному та національних рівнях.

Підкреслимо, зокрема, що адаптація положень Типового закону ЮНСІТРАЛ в Європейському Союзі є комплексним процесом, що охоплює низку правових актів, спрямованих на забезпечення правової визначеності та безпеки у сфері електронної комерції та цифрової торгівлі.

Одним із ключових документів ЄС у цій сфері є *Регламент ЄС про електронну ідентифікацію та довірчі послуги для електронних транзакцій на внутрішньому ринку*, прийнятий у 2014 році. Так, Регламент став важливою основою для правового регулювання електронних підписів, електронних штампів, часових позначок, а також інших довірчих послуг, забезпечуючи їм юридичну силу на рівні з традиційними паперовими документами. Основними цілями Регламенту стали:

- забезпечення *взаємного визнання електронних підписів і довірчих послуг* між країнами-членами ЄС, що сприяє безперешкодному функціонуванню цифрового ринку;
- встановлення єдиних стандартів для *ідентифікації особистості* через цифрові технології, що дозволяє створювати безпечні електронні угоди;
- забезпечення правової визначеності щодо *довірчих послуг* (наприклад, електронних печаток і підписів), що підвищує довіру до електронної комерції.

Як бачимо, Регламентом створюється надійний правовий простір для здійснення електронних транзакцій, який сприяє спрощенню процесів, таких як підписання міжнародних контрактів та документообігу між країнами-членами ЄС [2].

Черговий акт, який підтвердив імплементаційні зв'язки Типового закону з регіональним законодавством стала *Директива 2000/31/ЄС про електронну комерцію*, яка була прийнята з метою регулювання онлайн-торгівлі, встановлення вимог для надання послуг в Інтернеті та захисту прав споживачів. Даний документ є важливою основою для правового середовища електронної комерції в ЄС, забезпечуючи наступні засадничі аспекти:

- *вільний рух послуг*. Принцип вільного пересування товарів і послуг у рамках ЄС, що дозволяє операторам надавати послуги в Інтернеті без обмежень;
- *принцип країни походження*. Постачальники послуг зобов'язані дотримуватися законодавства тієї країни, де вони зареєстровані, навіть якщо надають послуги в інших країнах ЄС;

- *захист прав споживачів.* Забезпечення правового захисту для споживачів під час онлайн-покупок, включаючи вимоги до надання інформації, прозорості цін і умов.

Відтак, Директива є надзвичайно важливим документом, що забезпечує юридичну основу для функціонування електронної комерції, встановлюючи обов'язки та відповідальність онлайн-платформ і операторів електронної торгівлі [3].

Наступне, що варте своєї уваги є *Загальний регламент про захист даних (GDPR)*. Хоча Акт не стосується виключно електронної комерції, він відіграє вирішальну роль у забезпеченні безпеки особистих даних, які обробляються в електронному середовищі. Прийнятий у 2016 році, він застосовується до всіх країн ЄС та встановлює єдині стандарти для обробки та захисту персональних даних, що є надзвичайно важливим в контексті цифрової торгівлі. Серед основних положень акту можемо назвати:

- встановлення правил для *обробки та передачі особистих даних* як на рівні ЄС, так і за його межами;
- положення про *згоду користувача* на обробку даних, яка повинна бути інформованою, свідомою та добровільною;
- права споживачів на *захист конфіденційності* та управління своїми персональними даними, включаючи право на забуття та доступ до інформації [4].

Директива про цифрові послуги, прийнята у 2022 році, є новітньою регуляцією, яка доповнює правову основу електронної комерції в ЄС. Так, Директива встановлює вимоги для платформ, соціальних мереж та інших онлайн-сервісів, включаючи:

- вимоги щодо *прозорості алгоритмів* та рекламних послуг, що дозволяє користувачам отримувати інформацію про те, як працюють автоматизовані системи;
- *обов'язки для великих онлайн-платформ* у сфері контролю контенту та захисту користувачів від незаконного контенту;
- заходи для забезпечення *конкурентного середовища* та зниження ризиків монополізації ринку.

Таким чином, Директива покликана оновити правила роботи платформ у ЄС, захищати права користувачів та сприяти розвитку безпечного цифрового середовища для електронної комерції [5].

Що стосується національного законодавства, то Сінгапур був одним із перших, хто адаптував Типовий закон ЮНСІТРАЛ про електронну торгівлю, прийнявши Закон про електронні транзакції у 1998 році, який згодом оновили у 2010 році задля відповідності сучасним технологічним викликам. Завдяки такій адаптації, Сінгапур забезпечив правову основу для електронних угод, втіливши принципи технологічної нейтральності, недискримінації та функціональної еквівалентності. Закон наділяє електронні правочини такою ж

юридичною силою, як і паперові, незалежно від використовуваної технології, а також визнає різні форми електронних підписів, що значно спростило і пришвидшило електронні транзакції в державі [6].

Канада, як одна з провідних країн у сфері технологій та інновацій, активно імплементувала положення Типового закону ЮНСІТРАЛ про електронну торгівлю через прийняття Uniform Electronic Commerce Act у 2011 році. Даний Акт став важливим елементом для гармонізації національного законодавства з міжнародними стандартами, що регулюють електронні угоди. Документом окреслюються правові основи для визнання електронних підписів та документів, що забезпечує їх юридичну силу на рівні з традиційними паперовими угодами. Закон також вводить принцип функціональної еквівалентності, що означає, що електронні комунікації можуть виконувати ті ж функції, що й паперові документи, за умови дотримання певних стандартів, таких як доступність і цілісність інформації. Останнє сприяє підвищенню юридичної визначеності для учасників електронної торгівлі, зокрема бізнесу та споживачів. Крім того, акт закріплює принцип технологічної нейтральності, який дозволяє його застосування до різних технологій електронної комунікації, що постійно еволюціонують [7].

Австралія також імплементувала Типовий закон ЮНСІТРАЛ у Законі про електронні операції (Electronic Transactions Act, 1999), який включає положення про функціональну еквівалентність, недискримінацію електронних документів та технологічну нейтральність. Положення закону дозволяють використовувати електронні підписи для підтвердження юридичних документів та передбачають вимоги щодо доступності електронної інформації для подальшого використання, що відповідає принципам Типового закону ЮНСІТРАЛ [8].

Закон про електронні транзакції Нової Зеландії (Electronic Transactions Act, 2002) став правовою адаптацією основних принципів ЮНСІТРАЛ, що дозволило країні гармонізувати національне законодавство з міжнародними стандартами. Закон передбачає, що електронні підписи мають юридичну силу за умов дотримання вимог щодо автентичності та цілісності інформації. В додаток, Закон забезпечує захист прав учасників електронних транзакцій і сприяє зручному веденню електронної комерції на національному рівні [9].

США також активно адаптували принципи Типового закону ЮНСІТРАЛ у рамках Закону про електронні підписи в глобальній та національній торгівлі (Electronic Signatures in Global and National Commerce Act, 2000), відомого як ESIGN Act. Даний акт закріпив принцип технологічної нейтральності, надаючи електронним підписам юридичну силу. Останнє прослужило можливістю компаній використовувати різні цифрові технології для підписання контрактів та документів, що суттєво сприяло розвитку електронної комерції в США [10].

Індійський Закон про інформаційні технології (Information Technology Act, 2000) адаптував положення ЮНСІТРАЛ для електронних транзакцій в Індії. Закон визнає юридичну силу електронних підписів та документів, що дозволяє проводити комерційні транзакції в електронній формі на рівні з традиційними. Він також передбачає вимоги до автентифікації та безпеки даних, що сприяє прозорості та безпеці електронної комерції в Індії [11].

Варто підкреслити, що на рівні вітчизняного законодавства зроблено потужні кроки щодо імплементації положень Типового закону ЮНСІТРАЛ про електронну комерцію у кордони національного правотворення через низку нормативних актів, які регулюють електронні транзакції, електронні підписи, документообіг та захист даних. Основними законодавчими актами, що відображають імплементацію міжнародних стандартів, зокрема положень Типового закону ЮНСІТРАЛ є такі:

1. Закон України «Про електронну комерцію» від 3 вересня 2015 року. Даний закон встановлює правові засади для здійснення електронної комерції в Україні та включає ключові принципи, подібні до тих, що передбачені Типовим законом ЮНСІТРАЛ. Закон визначає основні поняття електронного правочину, регулює порядок укладення електронних договорів, захист прав споживачів в електронних угодах, а також питання автентифікації електронних підписів та безпеки електронних транзакцій [12];

2. Закон України «Про електронні документи та електронний документообіг» від 22 травня 2003 року. Положеннями Акту закріплюються принципи, відповідно до яких електронні документи володіють юридичною силою та прирівнюються до паперових документів. Закон обумовлює вимоги до збереження та передачі електронних документів, що узгоджується з принципами Типового закону ЮНСІТРАЛ щодо збереження та передачі даних [13];

3. Закон України «Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги» від 5 жовтня 2017 року тісно пов'язаний із Типовим законом ЮНСІТРАЛ про електронну торгівлю, оскільки імплементує ключові принципи цього міжнародного документа в українське законодавство. Одним з основних елементів обох законів є визнання *функціональної еквівалентності* електронних документів та підписів паперовим правочинам, що означає юридичну силу електронних правочинів нарівні з традиційними. Український закон забезпечує автентифікацію електронних підписів, детально регламентуючи використання простих, удосконалених та кваліфікованих електронних підписів, які гарантують безпеку й автентичність транзакцій. Важливим є також принцип *технологічної нейтральності*, що дозволяє використовувати різні технології для автентифікації та ідентифікації, відповідаючи вимогам сучасного технологічного прогресу. В додаток, Закон «Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги», аналогічно до Типового закону ЮНСІТРАЛ, спрямований на забезпечення правової визначеності та захист прав учасників електронних угод, сприяючи розвитку безпечної електронної комерції в Україні [14];

4. Закон України «Про захист персональних даних» від 1 червня 2010 року. Цей закон, хоча і не стосується виключно електронної комерції, але є важливим для забезпечення конфіденційності даних у процесі електронних транзакцій. Останнім врегульовується порядок збирання, зберігання та обробки персональних даних, що є важливим елементом захисту прав споживачів у контексті електронної комерції [15].

Загалом, імплементація положень Типового закону ЮНСІТРАЛ в Україні відбувається через адаптацію національного законодавства до міжнародних стандартів у сфері електронної комерції, що створює правову основу для захисту прав учасників електронних угод, забезпечення автентифікації підписів та безпеки електронних операцій, а також для функціонування електронного документообігу. Однак деякі аспекти, такі як імплементація повної правової рамки для цифрових підписів та розширення електронних довірчих послуг, потребують подальшого вдосконалення, з метою абсолютної відповідності міжнародним стандартам.

Висновки. Отже, Типовий закон ЮНСІТРАЛ про електронну торгівлю став ключовим міжнародним документом, що встановлює універсальні правові засади для регулювання електронної комерції. Останній забезпечує функціональну еквівалентність електронних і паперових документів, технологічну нейтральність, а також надає електронним підписам юридичну силу, що сприяє розвитку цифрової економіки та міжнародної торгівлі. Адаптація положень досліджуваного закону крізь призму національного та зарубіжного рівнів забезпечила інтеграцію єдиних стандартів і покращення правового регулювання електронних транзакцій.

Україною також реалізовано вагомі кроки щодо імплементації положень Типового закону ЮНСІТРАЛ через прийняття таких нормативних актів, як Закон України «Про електронну комерцію», «Про електронні документи та електронний документообіг», «Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги», «Про захист персональних даних» тощо. Дані закони посприяли забезпеченню правової визначеності електронних операцій, захищеності прав учасників угод, забезпеченні автентифікації електронних підписів та створенню умов для безпечного функціонування електронної комерції в Україні.

Однак повна гармонізація українського законодавства з міжнародними стандартами потребує подальших кроків, зокрема у сфері електронних довірчих послуг та цифрових підписів. Зазначене дозволить забезпечити більшу безпеку та стабільність електронних транзакцій, сприяти зростанню електронної комерції та інтеграції України у світову цифрову економіку. Таким чином, розвиток правового регулювання електронної комерції як в Україні, так і в міжнародному контексті є важливою складовою сучасної економіки, і подальша адаптація міжнародних стандартів, таких як Типовий закон ЮНСІТРАЛ, допоможе забезпечити стабільність та ефективність електронних правочинів.

Література:

1. UNCITRAL Model Law on Electronic Commerce (1996) with additional article 5 bis as adopted in 1998. URL: https://uncitral.un.org/en/texts/ecommerce/modellaw/electronic_commerce
2. Регламент Європейського Парламенту і Ради (ЄС) № 910/2014 від 23 липня 2014 року про електронну ідентифікацію та довірчі послуги для електронних транзакцій на внутрішньому ринку та про скасування Директиви 1999/93/ЄС. *Офіційний вісник Європейського Союзу*. 2014 р. L 257. Ст. 73.
3. Директива 2000/31/ЄС Європейського парламенту та Ради "Про деякі правові аспекти інформаційних послуг, зокрема, електронної комерції, на внутрішньому ринку" ("Директива про електронну комерцію") від 8 червня 2000 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_224#Text
4. Регламент Європейського Парламенту і Ради (ЄС) 2016/679 від 27 квітня 2016 року про захист фізичних осіб у зв'язку з опрацюванням персональних даних і про вільний рух таких даних, та про скасування Директиви 95/46/ЄС (Загальний регламент про захист даних). *Офіційний вісник Європейського Союзу*. 2016 р. L 119. Ст. 1.
5. Regulation (EU) 2022/2065 of the European Parliament and of the Council of 19 October 2022 on a Single Market For Digital Services and amending Directive 2000/31/EC (Digital Services Act). URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?toc=OJ%3A2022%3A277%3ATOC&uri=uriserv%3AOJ.L_.2022.277.01.0001.01.ENG
6. Electronic Transactions Act 2010. URL: <https://sso.agc.gov.sg/Act/ETA2010>
7. Uniform Electronic Commerce Act. URL: [https://ulcc-chlc.ca/ULCC/media/EN-Uniform-Acts/Uniform-Electronic-Commerce-Act-\(Consolidation-2011\)_1.pdf](https://ulcc-chlc.ca/ULCC/media/EN-Uniform-Acts/Uniform-Electronic-Commerce-Act-(Consolidation-2011)_1.pdf)
8. Electronic Transactions Act 1999. URL: <https://www.legislation.gov.au/C2004A00553/latest/text>
9. Electronic Transactions Act 2002. URL: <https://www.legislation.govt.nz/act/public/2002/0035/latest/DLM154185.html>
10. Electronic Signatures in Global and National Commerce Act. URL: <https://www.congress.gov/106/plaws/publ229/PLAW-106publ229.pdf>
11. The Information Technology Act, 2000. URL: https://www.indiacode.nic.in/bitstream/123456789/13116/1/it_act_2000_updated.pdf
12. Про електронну комерцію: Закон України від 03.09.2015 р. № 675-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015 р. № 45. Ст. 2344.
13. Про електронні документи та електронний документообіг від 22.05.2003 р. № 851-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003 р. № 36. Ст. 275.
14. Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги: Закон України від 05.10.2017 р. № 2155-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2017 р. № 45. Ст. 5.
15. Про захист персональних даних від 01.06.2010 р. № 2297-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2010 р. № 34. Ст. 1188.

References:

1. UNCITRAL. (1996). UNCITRAL Model Law on Electronic Commerce with additional article 5 bis as adopted in 1998. Retrieved from https://uncitral.un.org/en/texts/ecommerce/modellaw/electronic_commerce [In English].
2. Yevropeiskyi Parlament i Rada (YeS). (2014). Rehlament Yevropeiskoho Parlamentu i Rady (YeS) № 910/2014 vid 23 lypnia 2014 roku pro elektronnu identyfikatsiiu ta dovirchi posluhy dlia elektronnykh tranzaktsii na vnutrishnomu rynku ta pro skasuvannia Dyrektyvy 1999/93/YeS [Regulation (EU) No 910/2014 of the European Parliament and of the Council of 23 July 2014 on electronic identification and trust services for electronic transactions in the internal market and repealing Directive 1999/93/EC]. *Ofitsiyni visnyk Yevropeiskoho Soiuzu*, L 257, st. 73. [In Ukrainian].

3. Yevropeyskyi Parlament i Rada (YeS). (2000). Dyrektyva 2000/31/YeS Yevropeiskoho parlamentu ta Rady "Pro deiaki pravovi aspekty informatsiinykh posluh, zokrema, elektronnoi komertsii, na vnutrishnomu rynku" ("Dyrektyva pro elektronnu komertsiiu") vid 8 chervnia 2000 roku [Directive 2000/31/EC of the European Parliament and of the Council on certain legal aspects of information society services, in particular electronic commerce, in the internal market ("Directive on electronic commerce")]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_224#Text [In Ukrainian].

4. Yevropeyskyi Parlament i Rada (YeS). (2016). Rehlament Yevropeiskoho Parlamentu i Rady (YeS) 2016/679 vid 27 kvitnia 2016 roku pro zakhyst fizychnykh osib u zv'iazku z opratsiuvanniam personalnykh danykh i pro vilnyi rukh takykh danykh ta pro skasuvannia Dyrektyvy 95/46/YeS [Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016 on the protection of natural persons with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data, and repealing Directive 95/46/EC]. *Ofitsiyni visnyk Yevropeiskoho Soiuzu*, L 119, st. 1. [In Ukrainian].

5. European Parliament & Council. (2022). Regulation (EU) 2022/2065 on a Single Market for Digital Services and amending Directive 2000/31/EC (Digital Services Act). Retrieved from https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?toc=OJ%3AL%3A2022%3A277%3ATO C&uri=uriserv%3AOJ.L_.2022.277.01.0001.01.ENG [In English].

6. Attorney-General's Chambers Singapore. (2010). Electronic Transactions Act 2010. Retrieved from <https://sso.agc.gov.sg/Act/ETA2010> [In English].

7. Uniform Law Conference of Canada. (2011). Uniform Electronic Commerce Act. Retrieved from [https://ulcc-chlc.ca/ULCC/media/EN-Uniform-Acts/Uniform-Electronic-Commerce-Act-\(Consolidation-2011\)_1.pdf](https://ulcc-chlc.ca/ULCC/media/EN-Uniform-Acts/Uniform-Electronic-Commerce-Act-(Consolidation-2011)_1.pdf) [In English].

8. Australian Government. (1999). Electronic Transactions Act 1999. Retrieved from <https://www.legislation.gov.au/C2004A00553/latest/text> [In English].

9. New Zealand Government. (2002). Electronic Transactions Act 2002. Retrieved from <https://www.legislation.govt.nz/act/public/2002/0035/latest/DLM154185.html> [In English].

10. U.S. Congress. (2000). Electronic Signatures in Global and National Commerce Act. Retrieved from <https://www.congress.gov/106/plaws/publ229/PLAW-106publ229.pdf> [In English].

11. Government of India. (2000). The Information Technology Act, 2000. Retrieved from https://www.indiacode.nic.in/bitstream/123456789/13116/1/it_act_2000_updated.pdf [In English].

12. Pro elektronnu komertsiiu: Zakon Ukrainy vid 03.09.2015 r. № 675-VIII [On Electronic Commerce: Law of Ukraine No. 675-VIII of September 3, 2015]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 2015, № 45, st. 2344. [In Ukrainian].

13. Pro elektronni dokumenty ta elektronnyi dokumentoobih vid 22.05.2003 r. № 851-IV [On Electronic Documents and Electronic Document Management: Law of Ukraine No. 851-IV of May 22, 2003]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 2003, № 36, st. 275. [In Ukrainian].

14. Pro elektronnu identyfikatsiiu ta elektronni dovirchi posluhy: Zakon Ukrainy vid 05.10.2017 r. № 2155-VIII [On Electronic Identification and Trust Services: Law of Ukraine No. 2155-VIII of October 5, 2017]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 2017, № 45, st. 5. [In Ukrainian].

15. Pro zakhyst personalnykh danykh vid 01.06.2010 r. № 2297-VI [On the Protection of Personal Data: Law of Ukraine No. 2297-VI of June 1, 2010]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 2010, № 34, st. 1188. [In Ukrainian].

УДК 343.8 (477)

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11\(39\)-509-517](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11(39)-509-517)

Василик Віталій Валентинович доктор філософії, докторант кафедри публічного управління та адміністрування, Національна академія внутрішніх справ, пл. Солом'янська, 1, м. Київ, 03035, тел.: (093) 230-35-00, <https://orcid.org/0000-0001-5129-8917>

ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИНЦИПІВ ПРОБАЦІЇ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Анотація. У статті досліджуються особливості реалізації принципів пробації в умовах воєнного стану як складової механізму публічного адміністрування у даній сфері та формулювання пропозицій щодо їх наукового визначення та теоретичного опрацювання. Пропонується принципи пробації класифікувати у залежності від функціонального призначення на такі групи: 1) принципи, які характеризують правові засади здійснення пробації (законності; дотримання прав і свобод людини і громадянина); 2) принципи, що відображають статус її учасників – організаційно-правові принципи (невідворотності виконання покарань; рівності перед законом; диференційованого та індивідуального підходу); 3) принципи, що характеризують порядок реалізації пробації, або, інакше, процедурні принципи (справедливості; поваги до людської гідності; конфіденційності; неупередженості; взаємодії з державними органами, органами місцевого самоврядування, громадськими об'єднаннями та громадянами). Відповідно зазначену класифікацію можливо взяти за основу при розгляді питання про реалізацію принципів пробації в умовах запровадження воєнного стану. Також зазначається, що перелік принципів пробації включає в себе як загальноправові принципи так і принципи, які кореспондують принципам кримінального та кримінально-виконавчого законодавства, оскільки однією з основних цілей пробації виступає попередження вчинення нових кримінальних правопорушень, що також включає в себе їх профілактику.

Розглянувши питання реалізації принципів пробації в умовах введення воєнного стану, можливо висловити думку щодо необхідності додаткового регулювання пробаційних правовідносин у зазначений період. Як один із варіантів оптимізації законодавства у сфері пробації можна запропонувати взяти норми Закону України «Про пробацію» з уточненнями щодо всіх видів пробації (досудової, наглядової та пенітенціарної) і закріпити у самостійних нормах порядок здійснення пробації в умовах введення воєнного стану.

Крім того, пропонуємо ранжувати принципи пробації залежно від значущості та відображення їх у міжнародних актах і відображення їх у

міжнародних актах і галузях національного законодавства, у зв'язку з чим загальноправові принципи (справедливості; законності; дотримання прав і свобод людини і громадянина; поваги до людської гідності; рівності перед законом; неупередженості) у разі введення воєнного стану діють без обмежень, а спеціальні принципи пробації (невідворотності виконання покарань; диференційованого та індивідуального підходу; конфіденційності; взаємодії з державними органами, органами місцевого самоврядування, громадськими об'єднаннями та громадянами) можуть бути обмеженими у застосуванні на період введення воєнного стану.

Ключові слова: пробація; ресоціалізація засуджених; соціальна реабілітація засуджених; принципи пробації; система пробації.

Vasylyk Vitalii Valentynovych doctor of philosophy, doctoral student of the Department of Public Management and Administration, National Academy of Internal Affairs, sq. Solomyanska, 1, Kyiv, 03035, tel.: 093) 230-35-00, <https://orcid.org/0000-0001-5129-8917>

PECULIARITIES OF IMPLEMENTING THE PRINCIPLES OF PROBATION UNDER MARTIAL LAW

Abstract. The article examines the peculiarities of implementing the principles of probation under martial law as a component of the mechanism of public administration in this area and formulates proposals for their scientific definition and theoretical elaboration. The author suggests that the principles of probation should be classified into the following groups depending on their functional purpose 1) principles characterizing the legal basis of probation (legality; observance of human and civil rights and freedoms); 2) principles reflecting the status of its participants - organisational and legal principles (inevitability of execution of sentences; equality before the law; differentiated and individual approach); 3) principles characterizing the procedure for implementing probation, or, otherwise, procedural principles (justice; respect for human dignity; confidentiality; impartiality; interaction with state and local authorities). Accordingly, this classification can be taken as a basis when considering the implementation of probation principles in the context of martial law. It is also noted that the list of probation principles includes both general legal principles and principles that correspond to the principles of criminal and penal legislation, since one of the main goals of probation is to prevent the commission of new criminal offences, which also includes their prevention.

Having considered the implementation of the principles of probation in the context of martial law, it is possible to express an opinion on the need for additional regulation of probationary legal relations during this period. As one of the options for optimising the legislation in the field of probation, it may be proposed to adopt the provisions of the Law of Ukraine 'On Probation' with clarifications regarding

all types of probation (pre-trial, supervisory and penitentiary) and to enshrine in independent regulations the procedure for probation under martial law.

In addition, we propose to rank the principles of probation depending on their significance and their reflection in international acts and their reflection in international acts and branches of national legislation, and therefore the general legal principles (justice; legality; respect for human and civil rights and freedoms; respect for human dignity; equality before the law; impartiality) in the case of martial law are valid without restrictions, and the special principles of probation (inevitability of execution of sentences; differentiated and individual approach; confidentiality; interaction with state authorities, local self-government bodies, public associations and citizens) may be restricted in their application for the period of martial law.

Keywords: probation; resocialization of convicts; social rehabilitation of convicts; principles of probation; probation system.

Постановка проблеми. Утворення системи наглядових та соціально-виховних заходів, що застосовуються за рішенням суду та відповідно до закону до засуджених, яка в законодавстві України визначається як пробація, стало важливим кроком нашої держави щодо вжиття заходів, спрямованих на зниження рецидивної злочинності, хоча й обумовило велику кількість питань щодо їх реалізації в сучасних умовах, особливо при запровадженні воєнного стану. Законом України «Про пробацію» від 5 лютого 2015 року № 160-VIII визначаються мета, завдання та принципи відповідного інституту [1]. З точки зору юридичної науки, значний інтерес викликають принципи пробації, тому що саме вони є фундаментом закону і виступають основоположними ідеями, на основі яких досягається відповідний кінцевий результат, на отримання якого спрямована дія самого закону.

Принципи пробації визначаються у ст. 5 вищевказаного Закону України та включають наступні: справедливості; законності; невідворотності виконання покарань; дотримання прав і свобод людини і громадянина; поваги до людської гідності; рівності перед законом; диференційованого та індивідуального підходу; конфіденційності; неупередженості; взаємодії з державними органами, органами місцевого самоврядування, громадськими об'єднаннями та громадянами [1]. Зазначений перелік принципів включає в себе як загальноправові принципи так і принципи, які кореспондують принципам кримінального та кримінально-виконавчого законодавства, оскільки однією з основних цілей пробації виступає попередження вчинення нових кримінальних правопорушень, що також включає в себе їх профілактику. Як загальноправові можливо визначити, ті що закріплюються в нормах конституції, зокрема: справедливості; законності; дотримання прав і свобод людини і громадянина; поваги до людської гідності; рівності перед законом тощо. А спеціальними можливо визначити ті, що притаманні пробаційним правовідносинам, а саме: невідворотності виконання покарань; диферен-

ційованого та індивідуального підходу; конфіденційності; взаємодії з державними органами, органами місцевого самоврядування, громадськими об'єднаннями та громадянами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання правового регулювання та організаційних засад запровадження інституту пробації в Україні досить детально були розглянуті у працях таких вчених як: К.А. Автухов, Є.Ю. Бараш, В.С. Батиргарєєва, Ю.В. Баулін, О.В. Беца, О.В. Гальцова, В.В. Голина, Т.А. Денисова, В.М. Др'омін, О.Г. Колб, В.О. Навроцький, М.С. Пузирьов, А.Х. Степанюк, В.М. Трубников, М.І. Хавронюк, В.О. Човган, Д.В. Ягунов, І.С. Яковець тощо.

Так, наприклад Подлегаєв К. М. Адамець О. І. при визначенні ролі принципів пробації у виправленні і ресоціалізації суб'єктів пробації, визначають що їх сукупність становлять собою джерело вихідних положень, на яких ґрунтується вся діяльність уповноважених органів з питань пробації щодо відбування суб'єктами пробації кримінального покарання, не пов'язаного з позбавленням волі, проте не класифікують їх жодним чином, а лише надають характеристику тим, що закріплені у законодавстві [2]. Проте більш детальний аналіз особливостей реалізації принципів пробації в умовах воєнного стану в науковій літературі відсутній.

Метою статті є дослідження особливостей реалізації принципів пробації в умовах воєнного стану як складової механізму публічного адміністрування у даній сфері та формулювання пропозицій щодо їх наукового визначення та теоретичного опрацювання.

Виклад основного матеріалу. Самі принципи пробації можливо класифікувати у залежності від функціонального призначення на такі групи:

- 1) принципи, які характеризують правові засади здійснення пробації (законності; дотримання прав і свобод людини і громадянина);
- 2) принципи, що відображають статус її учасників – організаційно-правові принципи (невідворотності виконання покарань; рівності перед законом; диференційованого та індивідуального підходу);
- 3) принципи, що характеризують порядок реалізації пробації, або, інакше, процедурні принципи (справедливості; поваги до людської гідності; конфіденційності; неупередженості; взаємодії з державними органами, органами місцевого самоврядування, громадськими об'єднаннями та громадянами).

Відповідно зазначену класифікацію можливо взяти за основу при розгляді питання про реалізацію принципів пробації в умовах запровадження воєнного стану. Хоча слід відмітити, що у вищезгаданому Законі України «Про пробацію» відсутні норми, які визначають порядок реалізації пробації як в умовах введення воєнного стану, так і в будь-яких інших надзвичайних умовах (випадках стихійного лиха, введення надзвичайного стану тощо), що викликає певні питання щодо стану нормативно-правового регулювання досліджуваної сфери.

Якщо говорити про першу групу принципів: законності та дотримання прав і свобод людини і громадянина, то слід зазначити, що ці принципи пробації мають бути реалізовані без жодних додаткових умов і застережень та мають загальнообов'язковий характер. Разом з тим слід зазначити, що згідно з ст. 1 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» може мати тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень [3]. Слід зазначити, що це не утворює перешкод реалізації відповідних принципів до осіб щодо яких застосовуються заходи пробації, адже, говорячи про пріоритет прав і свобод людини і громадянина та законності, то введення можливих обмежень здійснюватиметься на підставі закону, що має відповідну юридичну силу. Дотримання законності в умовах введення воєнного стану не відрізняється від реалізації цього принципу у звичайний час. Підвищена інтенсивність нормотворчості в цей період буде очевидною, тому учасники пробаційних відносин повинні керуватися положеннями як чинних нормативних актів, так і тих, що будуть прийняті у зв'язку із запровадженням воєнного стану.

Друга група принципів пробації (організаційно-правові принципи) може мати певні особливості щодо їх реалізації в умовах воєнного стану. Так, враховуючи те, що одним із принципів пробації в законодавстві закріплена невідворотність виконання покарань, що передбачає обов'язкову та послідовну діяльність системи та суб'єктів пробації на всіх етапах кримінально-виконавчих правовідносин, а також правовідносин, що виникають після відбування покарання особами, які потребують пробаційних заходів, спрямовану на корекцію соціальної поведінки, ресоціалізацію, соціальну адаптацію та соціальну реабілітацію осіб, щодо яких застосовується пробація, попередження яких застосовується пробація, попередження вчинення ними нових злочинів, необхідність регулювання пробаційних відносин в умовах запровадження воєнного стану не викликає сумнівів. Фактично пробаційні заходи не передбачають будь-яких перерв у період їх здійснення, зокрема в умовах введення воєнного стану. Проте реалізувати безперервність пробації в надзвичайних умовах буде практично неможливо. У зв'язку з цим реалізація цього принципу може бути вимушено припинена.

Якщо розглядати принцип диференційованого та індивідуального підходу, то слід зазначити, що загальний посил законодавця при формулюванні першого принципу - точковий, адресний підхід до особи, щодо якої застосовується пробація. Немає якоїсь універсальної формули під час роботи з людьми, коли йдеться про корекцію соціальної поведінки, ресоціалізацію, соціальну адаптацію та соціальну реабілітацію осіб (цілі пробації), тому саме це має бути присутнім у пробаційних заходах. Врахування індивідуальних особливостей передбачає вивчення особистості об'єкта пробації. Важливими є такі складові, як тип особистості, темперамент, психологічний портрет, стан здоров'я, трудові навички, здібності тощо.

Врахування обставин і потреб особи, щодо якої застосовується пробація, передбачає з'ясування обставин і потреб особи, до якої застосовується пробація, передбачає з'ясування обставин, які й послужили чинником, що детермінує набуття статусу людини, яка перебуває у важкій життєвій ситуації. Під час складання індивідуальної програми для особи, щодо якої застосовується пробація, інформація про індивідуальні особливості, обставини і потреби людини допоможе виключити непотрібні заходи та акцентувати увагу на найбільш важливих і значущих.

В умовах запровадження воєнного стану населення країни першочергово має акумулювати зусилля, створивши умови для відбиття або запобігання агресії проти України, у зв'язку з чим особистісні потреби мають задовольнятися з поправкою на особливий режим, який діє в цей період. На підставі цього можливо спрогнозувати відсутність можливостей реалізації цього принципу у надзвичайних умовах (запровадження воєнного стану). Зазначений висновок дає змогу говорити про необхідність додаткового правового регулювання, у тому числі щодо особливостей реалізації зазначеного принципу пробації в умовах введення воєнного стану.

Процедурні принципи пробації (справедливості; поваги до людської гідності; конфіденційності; неупередженості; взаємодії з державними органами, органами місцевого самоврядування, громадськими об'єднаннями та громадянами) також потребують уточнення за умови їх реалізації в разі введення воєнного стану.

Повага до людської гідності, будучи конституційним і загальноправовим принципом, повинен застосовуватися в будь-яких умовах, зокрема екстремальних. Цей принцип розвиває конституційне положення про те, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю (ст. 2 Конституції України) [4]. Закріплюючи даний принцип у Законі України «Про пробацію», законодавець керувався конституційними положеннями про те, що гідність особистості охороняється державою. Ніщо не може бути підставою для її применшення. Ніхто не повинен піддаватися тортурам, насильству, іншому жорстокому або такому, що принижує людську гідність, поводження або покарання. Під час здійснення пробаційних заходів, у тому числі в умовах введення воєнного стану, щодо об'єктів пробації не можна допускати щодо об'єктів пробації не можна допускати вчинення дій, пов'язаних із стражданнями, муками, знущаннями, приниженнями людей. При цьому виключається жорстоке поводження із зазначеними особами. З огляду на це основний посил цього принципу – гуманні заходи впливу, спрямовані на повернення суспільству соціально корисної особистості.

Раціональність застосування заходів примусу, заходів виправного, соціального та іншого характеру і заходів стимулювання правомірної поведінки полягає, з одного боку, в мінімальності та м'якості репресії, з іншого

боку, в її достатності та співмірності. Раціональність – це досягнення поставленої мети з найменшими витратами і швидшим способом, при цьому ефективним [7]. Суть цього принципу пробації зводиться до дозування як заходів переконання, так і заходів примусу. Важливим є їхнє раціональне поєднання. Дотримання так званого балансу способів примусу та різноманітних заохочень виступає фактором, що зумовлює реалізацію цього принципу і досягнення поставлених Законом України «Про пробацію» цілей.

Якщо буде введено воєнний стан, то реалізація цього принципу потребуватиме більш детальної регламентації в частині повноважень суб'єктів пробації. Питання, що виникають у зв'язку з поділом примусових заходів у контексті виконання індивідуальної програми ресоціалізації, соціальної адаптації та соціальної реабілітації об'єкта пробації та примусових заходів, необхідних в умовах особливого правового режиму (введення воєнного стану), потребуватимуть ухвалення уточнюючого нормативного акту.

Стимулювання правомірної поведінки зводиться до показників ефективності роботи суб'єктів пробації. Критерієм досягнення цього показника слугуватиме утримання особи, щодо якої застосовується пробація, від вчинення злочинів та інших правопорушень, відповідальність за які передбачена іншими галузями законодавства, наприклад, адміністративним.

Відповідно до Закону України «Про правовий режим воєнного стану» громадяни зобов'язані виконувати вимоги цього закону, інших нормативних правових актів з питань воєнного стану. Можливо припустити, що діяльність громадян у цей період загалом сприятиме формуванню їхньої правомірної поведінки. Однак реалізація зазначеного принципу пробації безпосередньо залежить від грамотної організованої роботи представників влади (суб'єктів пробації) і взаємодії їх з іншими структурами, зокрема військовими, з питань залучення людей для участі в заходах, спрямованих на відбиття агресії проти нашої держави.

Також цей принцип зводиться до того, що під час реалізації пробаційних заходів слід враховувати досвід розвитку і становлення інституту надання допомоги засудженим, яких звільняють від покарання, і з урахуванням сформованої тенденції, орієнтованої на зниження рецидивної злочинності, застосовувати нові ідеї та інструменти для повернення об'єкта пробації в соціум як законослухняного громадянина. Тому пробація здійснюється за такими основними напрямками як: проведення соціальної та виховної роботи із засудженими до покарань у вигляді примусових робіт або позбавлення волі, надання їм психологічної допомоги відповідно до відповідно до кримінально-виконавчого законодавства; соціальна реабілітація засуджених, які відбувають покарання; підготовка засуджених до звільнення з установ, що виконують покарання, та надання засудженим сприяння в отриманні соціальної допомоги, трудовому та побутовому влаштуванні тощо.

Принцип взаємодії з державними органами, органами місцевого самоврядування, громадськими об'єднаннями та громадянами означає обов'язкову відкритість для суспільства і засобів масової інформації діяльності системи пробації та проєктів нормативних правових актів з питань пробації. Взаємодії публічної адміністрації з державними органами, органами місцевого самоврядування, громадськими об'єднаннями та громадянами в пенітенціарній сфері та в галузі інших відносин активно вивчається в юридичній літературі, з обґрунтуванням необхідності розроблення різних напрямів його розвитку: його значення в контексті виправлення засуджених та їхньої ресоціалізації; розширення взаємодії між державними органами та господарюючими організаціями, зацікавленими в такому співпраці, за рахунок поетапного створення так званих приватних виправних установ; нових теоретичних, організаційних і правових аспектів залучення засуджених до суспільно корисної праці, включно зі створенням і функціонуванням виробничих об'єктів на територіях різних виправних установ; поетапного переходу від суто державної до державно-приватної системи організації виконання кримінальних покарань; посилення громадського впливу щодо засуджених, у тому числі громадський контроль за забезпеченням їхніх прав тощо.

Запровадження програм взаємодії органів пробації з державними органами, органами місцевого самоврядування, громадськими об'єднаннями та громадянами партнерства ліквідуватиме дефіцит інформації та стане важливим кроком у досягненні цілей пробації. В умовах запровадження воєнного стану відкритість (прозорість) може бути обмежена тільки законом. Відсутність технічних можливостей щодо доведення інформації до відома зацікавлених осіб може бути викликана певними факторами і потребуватиме внесення доповнень до закону.

Висновки. Таким чином, розглянувши питання реалізації принципів пробації в умовах введення воєнного стану, можливо висловити думку щодо необхідності додаткового регулювання пробаційних правовідносин у зазначений період. Як один із варіантів оптимізації законодавства у сфері пробації можна запропонувати взяти норми Закону України «Про пробацію» з уточненнями щодо всіх видів пробації (досудової, наглядової та пенітенціарної) і закріпити у самостійних нормах порядок здійснення пробації в умовах введення воєнного стану.

Крім того, пропонуємо ранжувати принципи пробації залежно від значущості та відображення їх у міжнародних актах і відображення їх у національному законодавстві, у зв'язку з чим загальноправові принципи (справедливості; законності; дотримання прав і свобод людини і громадянина; поваги до людської гідності; рівності перед законом; неупередженості) у разі введення воєнного стану діють без обмежень, а спеціальні принципи пробації (невідворотності виконання

покарань; диференційованого та індивідуального підходу; конфіденційності; взаємодії з державними органами, органами місцевого самоврядування, громадськими об'єднаннями та громадянами) можуть бути обмеженими у застосуванні на період введення воєнного стану.

Література:

1. Про пробацію : Закон України від 05.02.2015 № 160-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/160-19#Text>
2. Подлегаєв К.М., Адамець О.І. Роль принципів пробації у виправленні і ресоціалізації суб'єктів пробації. *Пенітенціарна система України у глобальному вимірі* : матеріали II Міжнародного пенітенціарного форуму. Львів–Торунь : Liha-Pres, 2022. С. 59-62.
3. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>
4. Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
5. Збірник документів Ради Європи з запобігання перенаселеності в'язниць. Рада Європи, Жовтень 2015. URL: <https://rm.coe.int/168047ebb5>
6. Ягунов Д.В. Служба пробації: концепція, принципи діяльності, організаційна структура : конспект лекцій. Одеса : ОРІДУ, 2006. 74 с.
7. Філософський енциклопедичний словник. Київ : Абрис, 2002. 742 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Shynkaruk_Volodymyr/Filosofskyi_entsyklopedychnyi_slovnyk.pdf

References:

1. Pro probatsiui : Zakon Ukrainy [On probation : Law of Ukraine] 05.02.2015 № 160-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/160-19#Text> [in Ukrainian].
2. Podliehaiev K.M., Adamets O.I. (2022) Rol pryntsyypiv probatsii u vypravlenni i resotsializatsii subiektiv probatsii [The role of probation principles in the correction and resocialization of probationers.]. *Penitentsiarna systema Ukrainy u hlobalnomu vymiri : materialy II Mizhnarodnoho penitentsiarnoho forumu [The penitentiary system of Ukraine in the global dimension : materials of the II International Penitentiary Forum]*. Lviv–Torun : Liha-Pres, 2022. P. 59-62. [in Ukrainian].
3. Pro pravovyi rezhym voiennoho stanu : Zakon Ukrainy [On the legal regime of martial law: Law of Ukraine] 05.02.2015 № 160-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> [in Ukrainian].
4. Konstytutsiia Ukrainy [The Constitution of Ukraine]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].
5. Zbirnyk dokumentiv Rady Yevropy z zapobihannia perenaselenosti viaznyts [Compilation of Council of Europe documents on preventing overcrowding in prisons.]. Rada Yevropy, Zhovten 2015 [Council of Europe, October 2015]. URL: <https://rm.coe.int/168047ebb5> [in Ukrainian].
6. Yahunov D.V. Sluzhba probatsii: kontseptsiia, pryntsyypy diialnosti, orhanizatsiina struktura : konspekt leksi [Probation Service: concept, principles of activity, organisational structure: lecture notes]. Odessa : ORIDU, 2006. 74 p. [in Ukrainian].
7. Filosofskyi entsyklopedychnyi slovnyk [Philosophical Encyclopaedic Dictionary]. Kyiv : Abris, 2002. 742 p. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Shynkaruk_Volodymyr/Filosofskyi_entsyklopedychnyi_slovnyk.pdf

УДК 347.91

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11\(39\)-518-524](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11(39)-518-524)

Василів Соломія Степанівна кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільного права та процесу Навчально-наукового інституту права, психології та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка», вул. Князя Романа, 3/1, м. Львів, 79000, тел.: (067)371-68-51, <https://orcid.org/0000-0003-4911-3949>

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ АДВОКАТСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ІСПАНІЇ

Анотація. Стаття присвячена питанню правового регулювання інституту адвокатури, здійсненню адвокатської діяльності в Іспанії, формам здійснення адвокатської діяльності.

Автором проаналізовані засади (принципи) адвокатської діяльності, такі як незалежність, свобода, гідність та чесність, повага до професійної таємниці. У статті окреслено зміст та межі дотримання адвокатом професійної таємниці, охарактеризовано умови забезпечення професійної конфіденційності адвоката в процесі надання адвокатських послуг.

Автор висвітлює форми здійснення адвокатської діяльності відповідно до Генерального Статуту адвокатури Іспанії, до яких належать: індивідуальна адвокатська діяльність; здійснення адвокатом професійної діяльності в якості найманого працівника; колективна адвокатська діяльність; здійснення адвокатської діяльності в режимі співробітництва представників різних професій (так зване «мультипрофесійне співробітництво»).

У статті проаналізований досвід Іспанії у правовому регулюванні надання адвокатських послуг в режимі он-лайн або через Інтернет мережу, а також умови надання адвокатом консультацій он-лайн, зокрема: ідентифікація адвоката, шляхом повідомлення клієнту імені, адвокатських реквізитів, реквізитів Асоціації адвокатів, до якої належить адвокат; акредитація адвоката перед клієнтом з метою запобігання конфлікту інтересів; недопущення розголошення адвокатської таємниці.

Автор наголошує, що адвокатська діяльність в Іспанії завжди здійснюється на засадах свободи та чесної конкуренції. Більшість фахівців у галузі права вважають прийнятним, що в Іспанії кількість професійних адвокатів дуже велика. Водночас вільний ринок послуг та конкуренція у сфері адвокатських послуг сприяють підвищенню якості адвокатських послуг.

Автор дає характеристику особливостям рекламування адвокатської діяльності, висвітлює основні вимоги до реклами в сфері надання професійних юридичних послуг, заборони нав'язування адвокатських послуг.

Ключові слова: адвокатура, адвокат, адвокатська діяльність, адвокатська таємниця, конфлікт інтересів.

Vasylyv Solomiia Stepanivna Candidate of Juridical Sciences (Ph. D.),
Docent of the Department of Civil Law and Process Educational Scientific Institute
of Law, Psychology and Innovative Education Lviv Polytechnic National University,
Kniazia Romana St., 3/1, Lviv, 79000, tel.: (067)371-68-51, <https://orcid.org/0000-0003-4911-3949>

LEGAL REGULATION OF ADVOCATE ACTIVITIES IN SPAIN

Abstract. The article is devoted to the issue of legal regulation of the advocacy institute, the practice of advocacy in Spain, forms of advocacy.

The author analyzed the principles (principles) of advocacy, such as independence, freedom, dignity and honesty, respect for professional secrecy. The article outlines the content and limits of a lawyer's observance of professional secrecy, characterizes the conditions for maintaining a lawyer's professional confidentiality in the process of providing legal services.

The author highlights the forms of advocacy in accordance with the General Statute of the Bar of Spain, which include: individual advocacy; implementation of professional activities by a lawyer as an employee; collective advocacy activity; implementation of advocacy activities in the mode of cooperation of representatives of various professions (the so-called "multiprofessional cooperation").

The article analyzes the experience of Spain in the legal regulation of the provision of legal services online or through the Internet, as well as the conditions for the provision of online consultations by a lawyer, in particular: the identification of a lawyer by notifying the client of the name, lawyer details, details of the Bar Association to which belongs to the lawyer; accreditation of the lawyer before the client in order to prevent a conflict of interests; prevention of disclosure of lawyer's secret.

The author emphasizes that legal activity in Spain is always carried out on the basis of freedom and fair competition. Most legal professionals consider it acceptable that the number of professional lawyers in Spain is very high. At the same time, the free market of services and competition in the field of attorney services contribute to the improvement of the quality of attorney services.

The author gives a description of the features of the advertising of advocacy activities, highlights the main requirements for advertising in the field of providing professional legal services, the prohibition of the imposition of advocacy services.

Keywords: advocacy, lawyer, lawyer's activity, lawyer's secret, conflict of interests.

Постановка проблеми. Сьогодні українська адвокатура навіть в умовах воєнного стану виконує свої завдання і функції, проте багато проблем у

здійсненні адвокатської діяльності залишаються невирішеними: донині тривають суперечки щодо впровадження нових вимог до осіб, що мають намір здійснювати адвокатську діяльність, конкуренції на ринку адвокатських послуг, підвищення якості надаваних послуг, спеціалізації адвокатської діяльності та інше.

Дослідження законодавства Іспанії в сфері надання адвокатом юридичних послуг, регулювання питань доступу до професії адвоката, дотримання етичних норм при здійсненні адвокатської діяльності, дотримання прав та інтересів осіб в процесі надання послуг адвокатом, можуть сприяти реформуванню відповідних положень законодавства України про адвокатуру та адвокатську діяльність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання правового регулювання здійснення адвокатської діяльності в Іспанії, форм здійснення такої діяльності, найчастіше були предметом дослідження лише в контексті аналізу питань нормативно-правового регулювання інституту адвокатури у Європейському Союзі чи європейських державах загалом. Важливий внесок у дослідження питання особливостей правового регулювання адвокатської діяльності в Іспанії зробили такі українські науковці як М. Бідюк, М. Руденко, О. Святоцький та інші.

Мета статті – дослідження особливостей нормативного регулювання та здійснення адвокатської діяльності в Іспанії.

Виклад основного матеріалу. Проаналізувавши законодавство Іспанії про адвокатуру, адвокатську діяльність можна визначити як вільну та незалежну діяльність, яка має на меті забезпечення захисту прав та свобод людини, гарантування права на правову допомогу.

Керівними засадами (принципами) адвокатської діяльності в Іспанії є незалежність, свобода, гідність та чесність, повага до професійної таємниці. Незалежність адвоката є істотною умовою дотримання прав та свобод особи при розгляді її справи у судовому порядку, оскільки в Іспанії незалежність, яку адвокат повинен зберігати у своїй професійній діяльності, гарантує об'єктивний та неупереджений захист прав та інтересів клієнта (стаття 1 Генерального статуту адвокатури Іспанії [1,2]).

Значної уваги у нормативному регулюванні адвокатської діяльності в Іспанії присвячено питанню дотримання адвокатом професійної таємниці. Збереження адвокатської таємниці є обов'язком кожного адвоката, і полягає у нерозголошенні усіх фактів, даних, інформації, документів, пропозицій та повідомлень, які він отримав в процесі здійснення своєї професійної діяльності. Усі бесіди, які ведуть адвокати з клієнтами, колегами-адвокатами та навіть з опонентами, особисто чи з використанням телефону чи інших технічних засобів, можуть бути зафіксовані (записані) лише зі згоди усіх учасників розмови і на них теж поширюється адвокатська таємниця. Адвокат повинен створити належні умови для збереження адвокатської таємниці усіма

його співробітниками, персоналом адвокатської контори, а також особами, які співпрацюють з адвокатом. Обов'язок збереження адвокатської таємниці має безстроковий характер, а саме, адвокат зобов'язаний зберігати адвокатську таємницю і після завершення дії договору про надання адвокатом послуг, і навіть після завершення чи припинення здійснення адвокатської діяльності, а звільнити адвоката від виконання цього обов'язку вправі лише клієнт, якого стосується така інформація (стаття 22 Генерального Статуту адвокатури Іспанії) [1].

Особливої уваги в Іспанії адвокати приділяють вирішенню питання конфлікту інтересів клієнта та його адвоката. Так, адвокату суворо заборонено представляти інтереси двох чи більше осіб, якщо їхні інтереси суперечать один одному, а також якщо адвокат має або ж може мати особисту заінтересованість у результаті судового процесу чи інших формах врегулювання спору. Тотожні правила діють також і щодо усіх членів адвокатського об'єднання. В разі виникнення ситуації, що загрожує конфліктом інтересів адвоката та клієнта, адвокат зобов'язаний негайно зупинити участь у справі (незалежно від форм участі та представництва інтересів клієнта) (стаття 51 Статуту) [1].

Адвокатська діяльність в Іспанії завжди здійснюється на засадах свободи та конкурентності. Більшість фахівців у галузі права вважають прийнятним, що в Іспанії кількість професійних адвокатів дуже велика, (до прикладу, в місті Барселона на п'ять мільйонів населення зареєстровано майже сімнадцять тисяч практикуючих адвокатів). Водночас вільний ринок послуг та конкуренція у сфері адвокатських послуг сприяють підвищенню якості адвокатських послуг.

В Іспанії діють вісімдесят три регіональні колегії адвокатів (Colegios de Abogados), які ведуть облік адвокатів та подають реєстри адвокатів свого регіону до Генеральної ради адвокатів Іспанії, яка виступає представницьким органом адвокатів на загальнодержавному рівні. Конкуренції на ринку адвокатських послуг сприяють високі вимоги до допуску до професії адвоката: вища юридична освіта (Licenciado en Derecho, Graduado en Derecho); досвід роботи за фахом і проходження дворічної підготовчої (практики); успішне складання державного іспиту [1]. Також у кандидата на зайняття адвокатською діяльністю повинна бути гарна репутація, що виключає наявність судимості за тяжкі злочини, за втручання у адвокатську діяльність, а також відсутність дисциплінарних стягнень у формі виключення з колегії адвокатів.

Законодавством про адвокатуру в Іспанії детально регламентовані форми здійснення адвокатської діяльності. Так, Розділом III Генерального Статуту адвокатури Іспанії визначені наступні форми адвокатської практики:

- індивідуальна адвокатська діяльність;
- здійснення адвокатської діяльності в якості найманого працівника;
- колективна адвокатська діяльність;
- здійснення адвокатської діяльності в режимі співробітництва представників різних професій (так зване «мультипрофесійне співробітництво») [1].

Індивідуальна адвокатська діяльність в Іспанії – це самостійна діяльність на засадах самоокупності та персональної відповідальності за свої зобов'язання перед клієнтами. Адвокат, що здійснює адвокатську діяльність індивідуально, повинен мати власне службове приміщення (офіс) та може укладати трудові договори з іншими фахівцями у галузі права з метою долучення їх до своєї діяльності. Також адвокат може здавати в оренду частину свого службового приміщення іншим фахівцям у галузі права та укладати договори про співпрацю з фізичними чи юридичними особами, проте усі ці правочини повинні бути складені у письмовій формі, в них повинні бути встановлені умови, тривалість, обсяг та фінансові основи співробітництва (стаття 35 Генерального Статуту адвокатури Іспанії) [1].

Адвокат в Іспанії може здійснювати професійну діяльність як найманий працівник за трудовим договором, який укладається у письмовій формі та повинен містити гарантії свободи та незалежності адвокатської діяльності, дотримання адвокатської таємниці.

Адвокати вправі здійснювати професійну діяльність і у колективній формі, зокрема, шляхом створення юридичних компаній, що мають на меті надання відповідних послуг. Вважається колективною адвокатська діяльність у випадку коли здійснення адвокатської діяльності відбувається публічно, без створення професійної компанії, під загальною чи збірною назвою, або під такою назвою виписуються документи, рахунки, протоколи чи квитанції (стаття 40 Генерального Статуту адвокатури Іспанії) [1].

Адвокати в Іспанії можуть об'єднуватися в організації (юридичні особи) з особами, які здійснюють інші види діяльності та не є фахівцями у галузі права. Таке об'єднання може мати будь-яку організаційну форму, проте, законодавство про адвокатуру передбачає певні умови їх діяльності, а саме, таке «мультипрофесійне об'єднання» повинне надавати спільно певні послуги, які обов'язково повинні включати юридичні послуги, які доповнюють послуги представників інших професій.

Законодавством Іспанії про адвокатуру передбачено, що адвокат вправі надавати юридичні консультації і в режимі он-лайн або через Інтернет мережу, що визначається як одна з форм адвокатської діяльності. Проте, надання адвокатом консультацій в он-лайн режимі передбачає дотримання певних умов, а саме:

адвокат повинен себе ідентифікувати, повідомивши клієнту до початку надання консультації та до отримання винагороди, своє ім'я, адвокатські реквізити, реквізити Асоціації адвокатів, до якої належить адвокат;

адвокат зобов'язаний до початку надання консультації отримати від клієнта акредитацію щодо своєї особи та з'ясувати інформацію щодо клієнта, яка дала б йому змогу уникнути конфлікту інтересів;

адвокат зобов'язаний надавати свої професійні послуги таким чином, щоб гарантувати для клієнта дотримання адвокатської таємниці, гарантувати конфіденційність розмов;

уся конфіденційна інформація повинна надсилатися адвокатом у зашифрованому вигляді і з електронним підписом (стаття 16 Генерального статуту адвокатури Іспанії) [1].

Щодо території, в межах якої адвокат може здійснювати адвокатську діяльність, то законодавством Іспанії передбачено, що адвокат вправі вільно здійснювати свою професійну діяльність та надавати послуги на усій території Іспанії, а також на території держав-членів Європейського Союзу та навіть в інших країнах, відповідно до міжнародних договорів, конвенцій. Іспанія будучи членом Європейської спільноти нормативно закріпила умови для доступу до адвокатської діяльності іноземним фахівцям з інших країн ЄС. Основним нормативно-правовим документом у цій сфері є Директива 98/5/ЄС 1998 року [4], яку Іспанія не лише імплементувала, але й створила умови для здійснення адвокатської діяльності громадянами ЄС, Європейської економічної зони та Швейцарії за умови дотримання кандидатами відповідних національних кваліфікаційних вимог [3]. Так, громадяни, які мають на меті здійснення адвокатської діяльності в Іспанії постійно чи протягом тривалого часу, повинні зареєструватися у відповідній територіальній колегії адвокатів, у межах територіальної сфери діяльності якої вони мають місце постійного проживання. Після спливу трьох років адвокатської діяльності в Іспанії вони вправі перекваліфікуватися та набути статусу іспанського Abogado [1].

Законодавство Іспанії про адвокатуру ще донедавна встановлювало серйозні обмеження щодо реклами адвокатами своєї професійної діяльності. Натомість новий Генеральний статут адвокатури Іспанії та Етичний кодекс адвокатури Іспанії встановили нові, більш лояльні правила рекламування адвокатської діяльності. До прикладу, у статті 25 Генерального статуту адвокатури Іспанії зазначено, що реклама адвокатом своєї діяльності допускається, проте вона повинна відповідати наступним вимогам:

реклама адвокатської діяльності повинна бути «правдивою та лояльною», тобто не допускається повідомлення неправдивої інформації у рекламі та заборонено приниження чи повідомленні негативної інформації щодо інших осіб;

реклама повинна відповідати як загальним нормам законодавства Іспанії про рекламу товарів і послуг, так і не порушувати етичних норм адвокатської професійної спільноти, правил, встановлених місцевими адвокатськими колегіями;

реклама адвокатом своїх послуг не може містити інформацію, що принижує честь і гідність інших адвокатів, посягати на основні засади та принципи інституту адвокатури;

реклама не може містити інформацію, що становить адвокатську таємницю чи конфіденційну інформацію;

реклама адвокатської діяльності не може містити інформацію, яка схилить клієнтів до загострення конфлікту чи до судового розгляду справи;

реклама адвокатської діяльності не може містити обіцянок щодо позитивних результатів при наданні послуг чи інформації про результати, які не залежать виключно від діяльності адвоката;

у пропагуванні адвокатських послуг суворо заборонена порівняльна реклама [1].

Законодавство Іспанії про адвокатуру містить заборону «нав'язування» адвокатом своїх послуг шляхом звернення до потенційних клієнтів: категорично заборонено адвокатам пропонувати свої послуги самостійно чи через інших осіб, особам, що постраждали внаслідок аварій чи нещасних випадків, катастроф чи інших подій, що призвели до великої кількості людських жертв, незалежно від того, що слугувало причиною трагічних подій, до закінчення сорока п'яти днів з моменту такої події [2].

Висновки. В умовах євроінтеграції українських інституцій, у тому числі інституту адвокатури, широкого імплементації загальноєвропейських норм у вітчизняне законодавство, виникає потреба у вивченні досвіду держав Європейської спільноти у цій сфері. Досвід реформування інституту адвокатури в Іспанії у багатьох питаннях дуже схожий на українські реалії, та водночас має свої особливості. Доцільним було б взяти до уваги при реформуванні інституту адвокатури в Україні новітні підходи до визначення форм здійснення адвокатської діяльності, рекламування адвокатами своїх послуг, вирішення питань конфлікту інтересів та забезпечення адвокатської таємниці в Іспанії.

Література:

1. Estatuto General de la Abogacía Española. Режим доступу: <https://www.abogacia.es/wp-content/uploads/2013/05/Estatuto-General-de-la-Abogacia>.
2. Real Decreto 135/2021, de 2 de marzo, por el que se aprueba el Estatuto General de la Abogacía Española : Real Decreto of 02.03.2021 no. 135/2021. Boletín Oficial del Estado. 2021. 24 March. Режим доступу: <https://www.boe.es/buscar/act.php?id=BOE-A-2021-4568>.
3. Recommendation of the European Parliament and of the Council of 23 April 2008 on the establishment of the European Qualifications Framework for lifelong learning. 06.05.2008. Pp. 1–7.
4. Директива 98/5/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 16 лютого 1998 року про сприяння практиці професії адвоката на постійній основі в державі-члені, відмінній від тієї, в якій було отримано кваліфікацію. Режим доступу: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX%3A31998L0005>.

References:

1. Estatuto General de la Abogacía Española. Retrieved from: <https://www.abogacia.es/wp-content/uploads/2013/05/Estatuto-General-de-la-Abogacia>.
2. Real Decreto 135/2021, de 2 de marzo, por el que se aprueba el Estatuto General de la Abogacía Española : Real Decreto of 02.03.2021 no. 135/2021. Boletín Oficial del Estado. 2021. 24 March. Retrieved from: <https://www.boe.es/buscar/act.php?id=BOE-A-2021-4568>.
3. Recommendation of the European Parliament and of the Council of 23 April 2008 on the establishment of the European Qualifications Framework for lifelong learning. 06.05.2008. Pp. 1–7.
4. Dyrektyva 98/5/EU Yevropeiskoho Parlamentu ta Rady vid 16 liutoho 1998 roku pro spryiannia praktytsi profesii advokata na postiinii osnovi v derzhavi-chleni, vidminnii vid tiiei, v yakii bulo otrymano kvalifikatsiiu. [Directive 98/5/EU of the European Parliament and of the Council of February 16, 1998 on the promotion of the practice of the profession of lawyer on a permanent basis in a Member State other than the one in which the qualification was obtained] Retrieved from: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX%3A31998L0005>. [in Ukrainian]

УДК 343.13:343.326

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11\(39\)-525-543](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11(39)-525-543)

Герасименко Олександр Миколайович кандидат юридичних наук, докторант, Національна академія Служби безпеки України, вул. Михайла Максимовича, 22, м. Київ, 03022, <https://orcid.org/0009-0005-5078-3829>

ОСОБЛИВОСТІ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ НА ОБ'ЄКТАХ КРИТИЧНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ: ТЕОРЕТИЧНИЙ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ АСПЕКТИ

Анотація. У статті розглядаються теоретичні та організаційні аспекти досудового розслідування кримінальних правопорушень на об'єктах критичної інфраструктури. Акцентовано увагу на підвищеній суспільній небезпечності зазначених правопорушень, оскільки вони можуть мати шкідливі наслідки для держави та суспільства. Проаналізовано особливості досудового розслідування злочинів на об'єктах критичної інфраструктури, зумовлені специфікою таких об'єктів та характером вчинюваних на них правопорушень. Зокрема, це складність доступу до місця події, необхідність залучення спеціалістів різних галузей, дотримання режиму секретності тощо. Визначено законодавчу базу, що регулює порядок проведення досудового розслідування, та підкреслено про важливу роль Служби безпеки України у розслідуванні кримінальних правопорушень на об'єктах критичної інфраструктури. Зосереджено увагу на питанні класифікації кримінальних правопорушень на об'єктах критичної інфраструктури, особливостях організації огляду місця події, проведенні допитів, обшуків, призначенні експертиз, а також використанні спеціальних знань при розслідуванні злочинів на об'єктах критичної інфраструктури. Звернуто увагу на організацію взаємодії різних правоохоронних органів при розслідуванні злочинів на об'єктах критичної інфраструктури та співпраці з операторами таких об'єктів. Виділено низку проблемних моментів, що ускладнюють досудове розслідування, серед яких недосконалість законодавчого регулювання, обмежений доступ до об'єктів, протидія з боку зацікавлених осіб тощо.

У статті запропоновано шляхи вдосконалення досудового розслідування кримінальних правопорушень на об'єктах критичної інфраструктури, зокрема внесення змін до КПК України, створення спеціалізованих слідчих підрозділів, розробка методичних рекомендацій, упровадження сучасних технологій, розвиток міжнародного співробітництва та інші заходи.

Ключові слова: досудове розслідування, кримінальні правопорушення, об'єкти критичної інфраструктури, Служба безпеки України, слідчі дії, спеціальні знання, взаємодія правоохоронних органів.

Herasymenko Oleksadr Mykolaiovych PhD in Law, Doctoral Candidate,
National Academy of the Security Service of Ukraine, 22 Mykhaila Maksymovych St.,
Kyiv, 03022, <https://orcid.org/0009-0005-5078-3829>

PECULIARITIES OF PRE-TRIAL INVESTIGATION OF CRIMINAL OFFENSES AT CRITICAL INFRASTRUCTURE FACILITIES: THEORETICAL AND ORGANIZATIONAL ASPECTS

Abstract. The article deals with theoretical and organizational aspects of pretrial investigation of criminal offenses at critical infrastructure facilities. Attention is focused on the increased public danger of the specified offenses, as they can have harmful consequences for the state and society. Peculiarities of pre-trial investigation of crimes at critical infrastructure facilities determined by the specifics of such facilities and the nature of offenses committed at them are analyzed. In particular, it is the difficulty of accessing the place of the event, the need to involve specialists in various fields, compliance with the confidentiality regime, etc. The legislative framework regulating the procedure for conducting a pre-trial investigation was determined, and the important role of the Security Service of Ukraine in the investigation of criminal offenses at critical infrastructure facilities was emphasized. Attention is focused on the issue of the classification of criminal offenses at critical infrastructure facilities, the peculiarities of the organization of the inspection of the scene, the conduct of interrogations, searches, the appointment of expertise, as well as the use of special knowledge in the investigation of crimes at critical infrastructure facilities. Emphasis is placed on the interaction of various law enforcement agencies in the investigation of crimes at critical infrastructure facilities and cooperation with the operators of such facilities. A number of problematic points complicating the pre-trial investigation have been highlighted, including imperfection of legislative regulation, limited access to facilities, opposition from interested parties, etc.

The article proposes ways to improve the pre-trial investigation of criminal offenses at critical infrastructure facilities, including amendments to the Criminal Procedure Code of Ukraine, the creation of specialized investigative units, the development of methodological recommendations, the introduction of modern technologies, the development of international cooperation, and other measures.

Keywords: pretrial investigation, criminal offenses, critical infrastructure facilities, Security Service of Ukraine, investigative actions, special knowledge, interaction of law enforcement agencies.

Постановка проблеми. Стабільність функціонування об'єктів критичної інфраструктури України (далі – КІ) відіграє важливу роль в реалізації національних інтересів України та забезпеченні національної безпеки. На законодавчому рівні закріплено, що віднесення систем, їх частин та їх сукупності до критичної інфраструктури здійснюється у порядку, що

встановлюється Кабінетом Міністрів України, що сприяє врегулюванню питань їх захисту[22]. Водночас кримінальні посягання на суспільні відносини, що охороняються на зазначених об'єктах Кримінальним кодексом України, є надзвичайно шкідливими. Наведене вимагає від Служби безпеки України (далі – СБ України), як одного з суб'єктів забезпечення національної безпеки України та національної системи захисту критичної інфраструктури, використання актуальних проявам небезпеки теоретичних та організаційних засад протидії кримінальним правопорушенням на об'єктах критичної інфраструктури (далі – ОКІ). Аналіз здобутків з зазначеного питання, що отримані представниками юридичної галузі, свідчать про наявність невирішених проблем в частині організації досудового розслідування скоєних кримінальних правопорушень на ОКІ. Зважаючи на зазначене вище, пошук шляхів підвищення ефективності досудового розслідування в сучасних умовах розвитку держави є надзвичайно важливим завданням для науки та практики.

Враховуючи важливість визначеної проблеми для забезпечення національної безпеки України, зважаючи на значущість окресленого назвою статті предмета дослідження для наукової сфери, а також з огляду на сучасні потреби практики, є потреба проведення дослідження обраної теми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проведений науковий аналіз досліджень фахівців з кримінального права і процесу, криміналістики, теорії оперативно-розшукової, контррозвідувальної діяльності засвідчує, що в межах предметів своїх робіт окремими теоретичними та практичними питаннями досудового розслідування кримінальних правопорушень на об'єктах критичної інфраструктури займалися такі вчені: А. Р. Воробчак – дослідив особливості висновку експерта як джерела доказів у кримінальному провадженні (2019 р.) [4]; В. М. Бесчастний – розглянув теорію і практику кримінологічного забезпечення протидії злочинності в Україні, визначивши ключові підходи до запобігання злочинності (2018 р.) [2]; Б. М. Головкін – провів кримінологічний аналіз злочинності у паливно-енергетичній сфері України, зосередивши увагу на характеристичні та запобіганні таким злочинам (2013 р.) [9]; В. Ю. Шепітько, В. А. Журавель – опрацювали інноваційні засади техніко-криміналістичного забезпечення діяльності органів кримінальної юстиції, запропонували сучасні підходи до підвищення ефективності цього напрямку (2017 р.) [10]; В. К. Лисиченко, В. В. Циркаль – висвітлили питання використання спеціальних знань у слідчій і судовій практиці, обґрунтували значення експертних методів у правозастосовчій діяльності (1987 р.) [16]; В. В. Тіщенко – розробив теоретичні та практичні основи методики розслідування злочинів, приділивши увагу структурованому підходу до слідчих дій (2007 р.) [27]; М. Г. Щербаковський – проаналізував теоретичні основи судової експертології, визначивши роль експертизи в судовому процесі (2008 р.) [28]; О. В. Батюк – дослідив криміналістичне забезпечення протидії злочинам на об'єктах критичної інфраструктури, детально проаналізувавши

методи захисту та боротьби з правопорушеннями у цій сфері (2021 р.) [1]; І. В. Гора, В. А. Колесник, В. В. Малюк, В. О. Ходанович, А. М. Черняк, Л. І. Щербіна – дослідили поняття, методи виявлення та досудового розслідування злочинів проти інформаційної безпеки держави, зокрема механізми захисту державної інформаційної сфери (2023 р.) [8].

Утім, попри значну кількість наукових робіт, що пов'язані з особливостями досудового розслідування кримінальних правопорушень на об'єктах критичної інфраструктури, на теоретичному рівні вирішення проблем ще не здійснено в повному обсязі, дискусія навколо означених питань продовжується, що актуалізує опрацювання визначеної теми дослідження.

Метою статті є вирішення за результатом дослідження теоретичних і організаційних проблем досудового розслідування кримінальних правопорушень, що посягають на охоронювані Кримінальним кодексом України інтереси на ОКІ, а також участі в зазначеному процесі Служби безпеки України. За результатом аналізу наявних здобутків учених передбачається підготовка пропозицій вирішення проблем, а також визначення перспективних напрямів наукових розвідок, які є важливими з огляду на сучасні виклики.

Виклад основного матеріалу. У вітчизняній літературі з кримінального процесу стадія «досудове розслідування» є однією з найважливіших стадій кримінального провадження, що передбачає збір, дослідження, перевірку та використання доказів з метою протидії кримінальним правопорушенням, встановлення об'єктивної істини, забезпечення правильного застосування закону, та закінчується винесенням правозастосовного акту [6]. Також вважаємо, що стадія «досудове розслідування» є однією з основних складників системи протидії кримінальним правопорушенням на об'єктах критичної інфраструктури України [5, с. 329–330]. Відповідно до п. 5 ч. 1 ст. 3 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) закріплено, що досудове розслідування «починається з моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань і закінчується закриттям кримінального провадження або направленням до суду обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності, клопотання про закриття кримінального провадження» [15].

Основною метою досудового розслідування є встановлення обставин вчинення кримінального правопорушення, осіб, причетних до нього, та збирання доказів для подальшого судового розгляду [6]. Останнє зорганізується спеціально уповноваженими органами відповідно до їх підслідності, визначеної ст. 216 КПК України, а саме слідчими органів Національної поліції, органів безпеки, органів Державного бюро розслідувань, органів Бюро економічної безпеки України та детективи Національного антикорупційного бюро України [15]. Враховуючи специфіку об'єктів критичної інфраструктури

та їх значення для національної безпеки, ключову роль у розслідуванні кримінальних правопорушень на таких об'єктах відіграють органи СБ України.

Що стосується діяльності СБ України в організації протидії кримінальним правопорушенням на об'єктах критичної інфраструктури, то остання відіграє ключову роль і забезпечує: 1) проведення контррозвідувальної діяльності з метою виявлення та нейтралізації загроз об'єктам критичної інфраструктури; 2) здійснення оперативно-розшукової діяльності для попередження, виявлення та припинення злочинів проти основ національної безпеки; 3) проведення досудового розслідування кримінальних правопорушень, віднесених до підслідності органів безпеки. Слідчі органів безпеки здійснюють досудове розслідування злочинів проти основ національної безпеки, тероризму, диверсій та інших кримінальних правопорушень, які можуть становити загрозу для об'єктів критичної інфраструктури.

З приводу наведеного О. В. Батюк зазначає, що СБ України є ключовим суб'єктом у системі забезпечення безпеки об'єктів критичної інфраструктури, оскільки володіє необхідними повноваженнями та інструментарієм для ефективної протидії загрозам національній безпеці [1].

Нормативно-правовим забезпеченням, що регулює порядок проведення досудового розслідування, є:

– Кримінальний процесуальний кодекс України [15]. Він визначає загальні засади кримінального провадження, повноваження слідчих та прокурорів, права та обов'язки учасників процесу, порядок проведення слідчих (розшукових) дій та інші питання;

– Кримінальний кодекс України [14];

– Кодекс цивільного захисту України [13];

– Закон України «Про критичну інфраструктуру» [22];

– Закон України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» [24];

– Закон України «Про національну безпеку України» [23];

– Закон України «Про Службу безпеки України» [26];

– Закон України «Про прокуратуру» [25];

– Положення про Єдиний реєстр досудових розслідувань, порядок його формування та ведення [17];

– Інструкція з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні, затверджена наказом МВС України від 07.07.2017 № 575 [21];

– Інструкція про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні, затверджена спільним наказом ГПУ, МВС, СБУ, ДПСУ, Мінфіну та Мін'юсту від 16.11.2012 № 114/1042/516/1199/936/1687/5 [11];

– Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, затверджена наказом Мін'юсту від 08.10.1998 № 53/5 [12].

Наведені та інші нормативно-правові акти встановлюють єдині вимоги до організації та проведення досудового розслідування на ОКІ, що забезпечують методичну підтримку організації діяльності слідчих та оперативних працівників правоохоронних органів системи національної безпеки України.

Водночас, поруч з загальною методологією досудове розслідування кримінальних правопорушень на об'єктах критичної інфраструктури має свої особливості, що зумовлено передусім особливостями функціонування і ролі останніх, специфікою вчинюваних на них кримінальних правопорушень, умовами проведення слідчих дій та збору доказів, документуванням ознак кримінальних правопорушень. Ці особливості впливають на організацію та проведення досудового розслідування і мають враховуватися слідчими для забезпечення його ефективності.

З метою повноти дослідження означеної теми проведемо аналіз особливостей організації здійснення окремих слідчих дій скоєних кримінальних правопорушень на ОКІ.

Передусім зазначимо, що загальним інструментом інформаційно-технологічного забезпечення початку досудового розслідування є внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань (далі – ЄРДР) [7]. Згідно з ч. 1 ст. 214 КПК України «Слідчий, дізнавач, прокурор невідкладно, але не пізніше 24 годин після подання заяви, повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення або після самостійного виявлення ним з будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, зобов'язаний внести відповідні відомості до Єдиного реєстру досудових розслідувань, розпочати розслідування та через 24 години з моменту внесення таких відомостей надати заявнику витяг з Єдиного реєстру досудових розслідувань. Слідчий, який здійснюватиме досудове розслідування, визначається керівником органу досудового розслідування, а дізнавач – керівником органу дізнання, а в разі відсутності підрозділу дізнання – керівником органу досудового розслідування» [15].

Варто відмітити, що особливістю скоєних кримінальних правопорушень на об'єктах КІ, є підвищена суспільна небезпека як самого посягання, так і його наслідків для економіки, оборони та інших сфер національної безпеки. Науковець В. В. Тіщенко з приводу останнього зазначає, що злочини на об'єктах критичної інфраструктури характеризуються підвищеною суспільною небезпекою, оскільки посягають не лише на нормальне функціонування таких об'єктів, але й створюють загрозу для життя та здоров'я людей, екологічної безпеки тощо [27, с. 78].

Продовжуючи необхідно зазначити, що переважна більшість досудового розслідування кримінальних правопорушень, що скоєні на об'єктах критичної інфраструктури, розпочинається саме з огляду місця події. Ця слідча дія є першочерговою і важливою у досудовому розслідуванні зазначеної категорії

посягань. Саме огляд місця події на ОКІ дозволяє слідчому безпосередньо сприйняти обставини події, з'ясувати та дослідити ситуацію, виявити, зафіксувати та вилучити сліди кримінальних правопорушень і речові докази, висунути первинні версії, визначити коло учасників проведення слідчих дій.

При проведенні огляду місця події на об'єктах критичної інфраструктури слід враховувати такі особливості як: 1) необхідність залучення спеціалістів відповідного профілю (енергетиків, ІТ технологів, хіміків, екологів тощо) для оцінки обставин та виявлення і фіксації слідів кримінального правопорушення; 2) дотримання правил техніки безпеки з огляду на специфіку об'єкта (наприклад, на енергетичних, хімічних, оборонних об'єктах); 3) використання спеціальних технічних засобів для виявлення та фіксації слідів кримінального правопорушення, порушення технологічних процесів; 4) пошук та вилучення документації, що стосується функціонування об'єкта та містять сліди кримінального правопорушення. Під час огляді місця події на ОКІ за фактом кіберпосягання, особливу увагу слід приділяти фіксації із залученням спеціалістів слідів несанкціонованого втручання в роботу автоматизованих систем управління технологічними процесами.

Також важливо зважати на таку особливість, як складність або обмеженість безперешкодного доступу до самого місця події, а також площу проведення слідчих дій. Як правило, такі об'єкти передусім мають спеціальний режим охорони та доступу, що може ускладнювати або відтермінувати проведення огляду місця події та інших слідчих дій. У контексті останнього, необхідність дотримання спеціального режиму доступу на об'єктах критичної інфраструктури може суттєво ускладнювати роботу слідчо-оперативної групи, особливо на початковому етапі досудового розслідування та перебування на ньому. Крім того, існує потреба враховувати технологічні особливості функціонування самого об'єкта. Якщо це пов'язано із шкідливими умовами функціонування ОКІ варто вживати заходів щодо захисту життя та здоров'я учасників слідчих дій, зокрема в частині забезпечення засобами індивідуального захисту, а також умовами пакування та поводження з вилученими речовими доказами. Надважливим є теж дотримання режиму секретності при проведенні огляду місця події на ОКІ, що мають стратегічне, оборонне значення для держави, що обумовлює особливість доступ до цих об'єктів, відео-, фотофіксація доказів та їх зберігання.

Стосовно особливостей залучення спеціалістів до досудового розслідування кримінальних правопорушень на ОКІ варто зазначити, що зважаючи на технологічну складність функціонування останніх, а також специфіку кримінальних посягань, у слідчого в більшості випадків є потреба залучення до проведення процесуальних дій вузькопрофільних спеціалістів з метою оцінки обставин події, виявлення слідів кримінальних посягань, підготовки довідок. Відповідно до ст. 71 КПК України, спеціаліст – це особа, яка володіє спеціальними знаннями та навичками і може надавати консультації та

висновки під час досудового розслідування і судового розгляду з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок [15]. Доречно з приводу наведеного зазначає В. А. Журавель, що участь спеціалістів при проведенні слідчих дій є обов'язковою умовою ефективності розслідування [10, с. 243]. Найчастіше виникає потреба у залученні спеціалістів з таких галузей:

- інженерно-технічних знань (енергетика, транспорт, зв'язок тощо) – для дослідження технічного стану об'єктів, виявлення слідів втручання в їх роботу, встановлення причин аварій та ін.;
- інформаційних технологій та кібербезпеки – для виявлення та дослідження слідів кібератак, несанкціонованого доступу до інформаційних систем тощо;
- вибухотехніки – для виявлення, фіксації, вилучення та дослідження вибухових пристроїв і слідів вибуху;
- економічних знань – для виявлення фактів розкрадання, привласнення, розтрати майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем на об'єктах критичної інфраструктури;
- екологічних знань – для встановлення фактів порушення правил екологічної безпеки, забруднення довкілля внаслідок скоєння кримінального порушення на об'єктах критичної інфраструктури. Наразі це є актуальним враховуючи вплив військових кримінальних правопорушень на навколишнє середовище [18]. З приводу останнього Б. М. Головкін та співавтори зазначають, що у ході розслідування злочинів проти довкілля, вчинених на об'єктах паливно-енергетичного комплексу, обов'язково слід призначати інженерно-екологічну експертизу, яка дозволяє встановити причини та умови забруднення довкілля, розмір завданої шкоди та інші важливі обставини [9, с. 154].

Важливе значення також має використання спеціальних знань при проведенні негласних слідчих (розшукових) дій на об'єктах критичної інфраструктури. На слушну думку В. К. Лисиченка та В. В. Циркаля, спеціальні знання – це не загальновідомі у судочинстві наукові, технічні та практичні знання, набуті в результаті професійного навчання чи роботи за окремою спеціальністю особою, залученою в якості спеціаліста з метою сприяння слідству чи суду в з'ясуванні обставин справи або надання висновків з питань, для вирішення яких потрібне їх використання [16, с. 22]. Для прикладу, при зніманні інформації з транспортних телекомунікаційних мереж (ст. 263 КПК України) та з електронних інформаційних систем (ст. 264 КПК України) обов'язково залучаються спеціалісти, які володіють спеціальними знаннями в галузі інформаційних технологій [15]. У контексті наведеного слід означити поширені форми використання спеціальних знань при розслідуванні кримінальних правопорушень на об'єктах критичної інфраструктури. По-перше, участь спеціаліста у проведенні слідчих (розшукових) дій (огляд місця події, обшук, слідчий експеримент тощо). Залучення спеціалістів дозволяє більш кваліфіковано провести слідчу дію, виявити, зафіксувати та вилучити

слід злочину, речові докази. По-друге, надання спеціалістом консультацій та роз'яснень слідчому з питань, що потребують спеціальних знань. Це дозволяє слідчому правильно зорієнтуватися у ситуації, прийняти обґрунтовані процесуальні рішення. По-третє, проведення судових експертиз. Висновки експертів є одним з джерел доказів у кримінальному провадженні (ст. 84 КПК України) [15]. З приводу наведеного А. Р. Воробчак зазначає про те, що висновок експерта – це наданий у письмовій формі докладний опис проведених експертом досліджень, зроблені у результаті них висновки та обґрунтовані відповіді на питання, задані особою, яка залучила експерта, або слідчим суддею чи судом, що доручив проведення експертизи [4]. Варто відзначити, що особливістю досудового розслідування кримінальних посягань на ОКІ є потреба призначення комплексних експертиз. Їх призначення обумовлено необхідністю підготовки загального висновку експертами з різних галузей знань. Як слушно зауважує з приводу нами зазначеного М. Г. Щербаковський, комплексна експертиза – це експертиза, в проведенні якої беруть участь фахівці різних галузей знань (різних напрямів у межах однієї галузі науки), що дає змогу сформулювати загальний висновок на підставі результатів різних досліджень з використанням різноманітних засобів і методів [28, с. 20].

Також у ході досудового розслідування кримінальних правопорушень на ОКІ може виникнути потреба у призначенні комп'ютерно-технічної, інженерно-технічної, пожежно-технічної та інших видів експертиз. Їх проведення передбачає організацію слідчим попереднього вивчення технічної документації, з'ясування протоколів систем захисту і контролю, що вимагає від слідчого технічних знань та фахового формулювання питань експертам. Залучення спеціалістів різних галузей знань як до огляду місця події, так і до дослідження отриманих доказів, інформації і т. і. дозволяє компенсувати недостатню обізнаність слідчого у специфіці функціонування таких об'єктів, забезпечити кваліфіковане проведення слідчих (розшукових) дій, отримати докази, що мають ключове значення для встановлення обставин події. Особливу увагу при залученні спеціалістів до проведення слідчих дій і проведення експертиз варто приділяти дотриманню вимог Закону України «Про державну таємницю» [19] та інших нормативно-правових актів у цій сфері. Тому слідчий повинен вживати заходів до нерозголошення даних, що становлять державну таємницю.

Продовжуючи основну думку варто також сказати про особливість досудового розслідування кримінальних правопорушень на ОКІ, що пов'язана з необхідністю ретельного планування слідчих дій із залученням відповідних фахівців. Йдеться про те, що планування процесуальних дій необхідно здійснювати із залученням фахівців з технологічних процесів функціонування об'єкта, щоб не створити передумови до виникнення аварійної ситуації з тяжкими наслідками.

Необхідно також відзначити, що особливість досудового розслідування кримінальних правопорушень зумовлена різноманітністю самих об'єктів КІ. З приводу наведеного О. В. Батюк зазначає, що класифікація кримінальних правопорушень на об'єктах критичної інфраструктури має важливе значення для вироблення ефективних заходів протидії таким правопорушенням та підвищення рівня захищеності об'єктів [1].

Аналіз наукової літератури та законодавства [1; 22] дозволяє запропонувати кілька підходів до класифікації кримінальних правопорушень на об'єктах критичної інфраструктури, а саме:

1. Залежно від об'єкта критичної інфраструктури, на який спрямоване кримінальне правопорушення, пропонуємо наступну класифікацію:

- a) кримінальні правопорушення на об'єктах енергетичної інфраструктури (електростанції, підстанції, лінії електропередачі тощо);
- b) кримінальні правопорушення на об'єктах транспортної інфраструктури (залізниці, автомобільні дороги, аеропорти, порти тощо);
- c) кримінальні правопорушення на об'єктах інформаційно-комунікаційної інфраструктури (мережі зв'язку, центри обробки даних, системи управління тощо);
- d) кримінальні правопорушення на об'єктах життєзабезпечення населення (системи водопостачання, теплопостачання, каналізації тощо);
- e) кримінальні правопорушення на об'єктах хімічної промисловості;
- f) кримінальні правопорушення на інших стратегічно важливих об'єктах (урядові будівлі, військові об'єкти, дослідницькі установи тощо).

2. Залежно від способу вчинення кримінального правопорушення, пропонуємо наступну класифікацію:

- a) фізичне пошкодження або знищення об'єктів шляхом підриву, підпалу, механічного руйнування тощо;
- b) кібератаки з метою порушення функціонування систем управління, викрадення інформації, блокування роботи об'єктів;
- c) захоплення об'єктів, у тому числі із застосуванням зброї та вибухових пристроїв; внесення шкідливих речовин або біологічних агентів для забруднення об'єктів;
- d) перешкоджання експлуатації об'єктів шляхом блокування доступу, створення перешкод для персоналу.

3. Залежно від суб'єкта вчинення кримінального правопорушення, пропонуємо наступну класифікацію:

- a) кримінальні правопорушення вчинені членами терористичних або екстремістських угруповань;
- b) кримінальні правопорушення вчинені диверсійно-розвідувальними групами та організованими іноземними спецслужбами;
- c) кримінальні правопорушення вчинені організованими транснаціональними та національними злочинними угрупованнями;

d) кримінальні правопорушення вчинені групами, особами з хуліганських, корисливих чи інших мотивів.

4. За тяжкістю наслідків кримінальні правопорушення на об'єктах критичної інфраструктури можна класифікувати на:

a) особливо тяжкі – призвели до загибелі людей, значних матеріальних збитків, екологічної катастрофи, паралічу життєдіяльності регіонів тощо;

b) тяжкі – спричинили серйозні збої у функціонуванні об'єктів, значну матеріальну шкоду, загрозу життю і здоров'ю людей;

c) середньої тяжкості – призвели до порушення нормальної роботи об'єктів, завдали істотної матеріальної шкоди;

d) невеликої тяжкості – спричинили незначні збої у роботі об'єктів, невелику матеріальну шкоду.

Запропонована класифікація, безперечно, є умовною, оскільки конкретні кримінальні правопорушення можуть мати ознаки кількох класифікаційних груп. Вона також може мати важливе практичне значення під час підготовки методик з тактики досудового розслідування скоєних посягань, подальшого розвитку теоретичних основ з метою підвищення ефективності протидії кримінальним правопорушенням на ОКІ.

Продовжуючи, вважаємо за потрібне також звернути увагу і на особливості досудового розслідування кримінальних правопорушень на ОКІ в частині отримання доказів, що пов'язані з допитом свідків, потерпілих, підозрюваних. Так, передусім важливо правильно вибудувати стратегію і тактику їх отримання, заздалегідь допитати працівників об'єкта про особливості його функціонування, систему безпеки, факти можливих порушень у роботі з боку працівників, нестандартних подій, що відбулися останнім часом, відхилень від регламентів роботи ОКІ тощо. Також слідчому необхідно обов'язково попередньо ознайомитися зі специфікою роботи об'єкта критичної інфраструктури, вивчити його технічну документацію, фахово сформулювати питання. Враховуючи, що деякі відомості можуть становити державну таємницю, допит має проводитися і оформлюватися з урахуванням положень відповідного законодавства.

З зазначеного вище логічним є питання в частині особливостей забезпечення безпеки учасників кримінального провадження, пов'язаного з посяганням на ОКІ. З огляду на важливість об'єктів критичної інфраструктури для національної безпеки, існує підвищений ризик протидії досудовому розслідуванню з боку зацікавлених осіб, що вимагає вжиття додаткових заходів безпеки щодо свідків, потерпілих, залучених спеціалістів, експертів та інших важливих учасників кримінального провадження. Відповідно до Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві», до таких заходів можуть належати: особиста охорона, охорона житла і майна; видача спеціальних засобів індивідуального захисту і

сповіщення про небезпеку; використання технічних засобів контролю і прослуховування телефонних та інших переговорів; візуальне спостереження; зміна документів та зовнішності; зміна місця роботи або навчання; переселення в інше місце проживання; поміщення до дошкільної виховної установи або установи органів соціального захисту населення [20].

Що стосується слідчої дії як обшук на об'єктах критичної інфраструктури, то серед особливостей організації ми можемо відзначити: необхідність планування проведення обшуку у зв'язку із масштабами ОКІ; потребу залучення спеціалістів для пошуку специфічних предметів та документів; дотримання режиму секретності при вилученні документів з обмеженим доступом; використання спеціальної пошукової техніки з урахуванням особливостей об'єкта; дотримання заходів безпеки при проведенні пошукових дій, щоб не порушити нормальне функціонування об'єкта та не заподіяти шкоду учасникам слідчої дії. Останнє стосується того що, при проведенні обшуку на ОКІ слідчий має враховувати можливість виявлення об'єктів, що становлять загрозу для життя та здоров'я учасників слідчої дії, а тому він має бути готовий до вжиття відповідних заходів безпеки.

Варто також зазначити і про особливості проведення слідчого експерименту на ОКІ. Так, під час проведення зазначеної слідчої дії повинні бути враховані заходи безпеки, а також особливості функціонування об'єкта з метою недопущення загроз для безпеки його роботи та виникнення аварій. Інакше кажучи, проведення слідчого експерименту на об'єктах критичної інфраструктури можливе лише за умови, що це не створить загрози для безпеки об'єкта та не призведе до зупинки важливих технологічних процесів. При проведенні слідчого експерименту важливо, по-перше, узгодити його проведення з керівництвом об'єкта. По-друге, залучити відповідних спеціалістів для контролю за безпекою. По-третє, обмежити коло учасників лише необхідними особами. По-четверте, детально спланувати та змодельовати всі дії. І по-п'яте, забезпечити фіксацію результатів з використанням відеозапису (зокрема при здійсненні аудіо, відеоконтролю місця події необхідно враховувати наявність на об'єкті власних систем відеоспостереження та контролю доступу). При проведенні слідчого експерименту в частині зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж треба враховувати наявність на об'єкті спеціальних засобів технічного захисту інформації і особливості протоколів реагування системи захисту на нештатні ситуації.

Отже можемо зробити поточний висновок, що досудове розслідування кримінальних правопорушень на об'єктах критичної інфраструктури є складним процесом, який має свої особливості проведення, що повинні бути враховані. Наведене позитивно вплине на результат досудового розслідування кримінальних правопорушень на ОКІ та організацію протидії останнім.

Однак, задля ефективності забезпечення досудового розслідування кримінальних правопорушень на ОКІ варто розуміти не тільки особливості, а вирішувати проблеми організаційного і правового забезпечення процесу.

Зокрема, одні з ключових проблем, на наш погляд, є недосконалість законодавчого регулювання організаційних процесів під час досудового розслідування кримінальних правопорушень на ОКІ в умовах воєнного стану. Так, окрім взаємодії СБ України з: Національною поліцією – у питаннях забезпечення охорони об'єктів критичної інфраструктури та проведення спільних оперативно-розшукових заходів; Державною прикордонною службою – щодо захисту об'єктів критичної інфраструктури, розташованих у прикордонній зоні; Державною службою України з надзвичайних ситуацій – у питаннях запобігання та ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій на об'єктах критичної інфраструктури; Національною гвардією України – щодо охорони та оборони особливо важливих об'єктів критичної інфраструктури, досудове розслідування СБ України кримінальних правопорушень на ОКІ також вимагає напрацювання і закріплення ефективних форм взаємодії в умовах воєнного стану [26]. Наразі зазначена діяльність регулюється низкою нормативно-правових актів, серед яких, наприклад, Інструкція з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні [21]. Водночас, чинне нормативно-правове забезпечення не враховує особливості організації взаємодії СБ України в умовах воєнного стану, що створює певні труднощі для слідчих і ускладнює процес збору та фіксації доказів.

Також потребує адаптації і система процесуального керівництва з боку органів прокуратури під час проведення досудового розслідування на ОКІ в умовах воєнного стану [25].

З урахуванням особливостей воєнного стану до перспективних напрямів розвитку форм взаємодії зазначених суб'єктів можемо віднести:

- обмін інформацією щодо загроз об'єктам критичної інфраструктури та виявлених кримінальних правопорушень;
- створення спільних слідчо-оперативних груп для розслідування складних та резонансних злочинів;
- проведення спільних нарад та консультацій для координації дій та обміну досвідом;
- надання взаємної допомоги при проведенні слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій;
- спільне планування оперативно-розшукових заходів та слідчих дій.

Аналіз теоретичних здобутків підтверджує, що обов'язковою умовою ефективної взаємодії правоохоронних органів під час досудового розслідування кримінальних правопорушень на об'єктах критичної інфраструктури є чітке розмежування повноважень, налагодження системи обміну інформацією та координація спільних дій [3]. Окремі положення зазначеного в частині взаємодії суб'єктів національної системи захисту критичної інфраструктури знайшли своє закріплення на законодавчому рівні [22].

Таким чином можна зробити поточний висновок, що ефективність досудового розслідування кримінальних правопорушень на об'єктах критичної інфраструктури вимагає організації взаємодії в умовах воєнного стану різних правоохоронних органів та чіткого розподілу повноважень. Ключову роль у цьому процесі має відігравати СБ України, яка має повноваження, а також сили і засоби для протидії загрозам критичної інфраструктури. З метою вирішення означених проблем, пропонуємо внести зміни до Кримінального процесуального кодексу України, які б враховували специфіку розслідування кримінальних правопорушень на об'єктах критичної інфраструктури. Зокрема, доцільно закріпити особливий порядок проведення слідчих дій СБ України на таких об'єктах в умовах воєнного стану, а також затвердити міжвідомчі інструкції порядку досудового розслідування кримінальних правопорушень на ОКІ. Наявність закріпленого порядку організації діяльності слідчого при досудовому розслідуванні кримінальних правопорушень на ОКІ дозволить оптимізувати процес та підвищити його ефективність.

Доцільним, на нашу думку, також є вжиття організаційних заходів щодо створення на рівні правоохоронних органів спеціалізованих слідчих підрозділів, які б займалися винятково розслідуваннями кримінальних правопорушень на ОКІ, що дозволить підвищити ефективність останніх.

Крім наведеного, необхідно затвердити на міжвідомчому рівні порядок взаємодії між слідчими, оперативними працівниками, експертами та представниками об'єктів критичної інфраструктури.

Важливо відзначити й те, що специфіка розслідування злочинів на об'єктах критичної інфраструктури вимагає від слідчих спеціальних знань та навичок. Тому доцільною є розробка спеціальних навчальних програм підвищення кваліфікації для слідчих.

З огляду на транснаціональний характер багатьох загроз об'єктам критичної інфраструктури, важливим напрям удосконалення є розвиток міжнародного співробітництва, що сприятиме обміну досвідом та інформацією з правоохоронними органами інших країн.

Крім того, необхідно розвивати мережу спеціалізованих експертних установ, здатних проводити комплексні експертизи з урахуванням специфіки ОКІ, а розвивати ризикоорієнтований спосіб організації досудового розслідування, що дозволить оптимізувати використання ресурсів та зосередити увагу на найбільш критичних аспектах розслідування.

Важливим напрямом підвищення ефективності досудового розслідування кримінальних правопорушень на ОКІ є також впровадження новітніх технологій, зокрема в частині використання систем штучного інтелекту та машинного навчання для аналізу великих обсягів даних, що особливо актуально при розслідуванні кіберзлочинів на об'єктах критичної інфраструктури. Впровадження технологій віртуальної та доповненої реальності також має значний потенціал для вдосконалення процесу досудового розслідування.

Ці технології можуть бути використані для віртуальної реконструкції місця злочину, що особливо важливо при розслідуванні злочинів на об'єктах критичної інфраструктури, де фізичний доступ може бути обмежений з міркувань безпеки. Крім того, актуальним є використання систем 3D-сканування місця події, використання дронів для огляду важкодоступних місць, застосування спеціального програмного забезпечення для аналізу великих обсягів даних дозволить значно прискорити процес збору та аналізу доказів. Актуальним також є запровадження спеціалізованих програмних продуктів для роботи з доказами. Зокрема, це системи відеоаналітики, фоноскопічної експертизи, дактилоскопічного обліку, балістичного обліку тощо. Вони дозволяють автоматизувати процеси збирання, дослідження та оцінки доказів, підвищити якість та вірогідність висновків експертів. Водночас використання інформаційних технологій в досудовому розслідуванні вимагає відповідної підготовки слідчих та оперативних працівників, забезпечення їх необхідними технічними засобами та програмним забезпеченням.

На зазначене вище звертають увагу знані науковці І. В. Гора, В. А. Колесник, В. В. Малюк, В. О. Ходанович, А. М. Черняк, Л. І. Щербина, досліджуючи у рамках монографії 2024 р. проблеми електронних доказів у кримінальному провадженні [8, с. 112–113].

Підсумовуючи зазначимо, що з повагою ставимося до наукових здобутків учених, які свого часу вирішували у рамках предметів своїх досліджень наукові проблеми, що характерні для визначеного назвою статті предмета дослідження. Практичне значення отриманих результатів полягає у розробці та аргументації висновків і пропозицій вдосконалення системи досудового розслідування кримінальних правопорушень на ОКІ. Зазначене вимагає комплексного підходу, що включає як правові зміни, так і організаційні заходи впровадження нових технологій та методик досудового розслідування. Запровадження пропозицій дозволить підвищити ефективність досудового розслідування та захист ОКІ від кримінальних посягань.

Висновки. Досудове розслідування кримінальних правопорушень на об'єктах критичної інфраструктури має свої особливості, зумовлені специфікою таких об'єктів та характером вчинюваних на них кримінальних посягань, відповідальність за які передбачена Кримінальним кодексом України. Ці особливості впливають на організацію та проведення досудового розслідування і мають враховуватися слідчими для забезпечення його ефективності.

Водночас, ефективне досудове розслідування вимагає злагодженої роботи різних правоохоронних органів, чіткого розподілу повноважень та налагодженої системи взаємодії. Використання сучасних технологій, створення ефективних систем захисту та підготовка персоналу є ключовими факторами, що забезпечують безпеку критичної інфраструктури та знижують ризики можливих правопорушень. З огляду на зростання загроз КІ,

забезпечення її захисту є пріоритетом для держави, що вимагає постійного вдосконалення методів і підходів до досудового розслідування. Зазначене вище сприятиме підвищенню ефективності протидії СБ України кримінальним правопорушенням на об'єктах КІ.

Перспективними напрямками подальших розвідок вважаємо дослідження досвіду країн Європейського Союзу в частині взаємодії та координації між правоохоронними органами у ході досудового розслідування кримінальних правопорушень на об'єктах критичної інфраструктури.

Література:

1. Батюк О. В. Криміналістичне забезпечення протидії злочинам на об'єктах критичної інфраструктури : монографія. Луцьк : Волиньполіграф, 2021. 455 с.
2. Бесчастний В. М. Теорія і практика кримінологічного забезпечення протидії злочинності в Україні : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2018. 32 с.
3. Взаємодія слідчого з іншими органами і підрозділами при розкритті та розслідуванні кримінальних правопорушень : навч. посіб. / С. Є. Абламський та ін. 2-ге вид., допов. і перероб. Харків : ФОП Панов А. М., 2019. 209 с.
4. Воробчак А. Р. Висновок експерта як джерело доказів у кримінальному провадженні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2019. 236 с.
5. Герасименко О.М. До питання про співвідношення категорій запобігання та протидія кримінальним правопорушенням у контексті діяльності служби безпеки України на об'єктах критичної інфраструктури: теоретичний аспект. Актуальні питання у сучасній науці. Київ. 2024. № 10 (28). С. 316–334.
6. Глава 9. Досудове розслідування § 1. Поняття та форми ... URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/49847/1/Кримінальний%20процес%20України%20навч.%20посіб.%20Параграф%201-3.pdf> (дата звернення: 28.10.2024).
7. Єдиний реєстр досудових розслідувань. URL: <https://erdr.gp.gov.ua/erdr/erdr.web.system.LoginPage.cls> (дата звернення: 28.10.2024).
8. Електронні докази у кримінальному провадженні: поняття, збирання, використання в доказуванні : монографія / І. В. Гора, В. А. Колесник, В. В. Малюк, В. О. Ходанович, А. М. Черняк, Л. І. Щербина ; за заг. ред. В. А. Колесника. Київ : 7БЦ, 2024. 484 с.
9. Злочинність у паливно-енергетичній сфері України: кримінологічна характеристика та запобігання : монографія / Б. М. Головкін та ін. ; за заг. ред. Б. М. Головкіна. Харків : Право, 2013. 248 с.
10. Інноваційні засади техніко-криміналістичного забезпечення діяльності органів кримінальної юстиції : монографія / В. Ю. Шепітько та ін. ; за ред. В. Ю. Шепітька, В. А. Журавля. Харків, 2017. 260 с.
11. Інструкція про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні : Наказ Генеральної прокуратури України та ін. від 16.11.2012 р. № 114/1042/516/1199/936/1687/5/. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0114900-12> (дата звернення: 28.10.2024).
12. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень : затв. наказом М-ва юстиції України від 08.10.1998 р. № 53/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення: 28.10.2024).
13. Кодекс цивільного захисту України : Закон України від 02.10.2012 р. № 5403-VI. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/5403-17> (дата звернення: 28.10.2024).
14. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 28.10.2024).

15. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 28.10.2024).
16. Лисиченко В. К., Циркаль В. В. Використання спеціальних знань у слідчій і судовій практиці : навч. посіб. Київ : КДУ, 1987. 100 с.
17. Положення про Єдиний реєстр досудових розслідувань, порядок його формування та ведення : затв. Наказом Генерального прокурора від 30.06.2020 р. № 298. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0298905-20#Text> (дата звернення: 28.10.2024).
18. Понад 65 млрд євро збитків та майже 6,5 тисяч випадків знищення екосистем. Офіційний сайт Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів. URL: <https://mepg.gov.ua/ponad-e65-mlrd-zbytkiv-ta-majzhe-6-5-tysyach-vypadkiv-znyshhennya-ekosystem/> (дата звернення: 29.10.2024).
19. Про державну таємницю : Закон України від 21.01.1994 р. № 3855-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3855-12> (дата звернення: 28.10.2024).
20. Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві: Закон України від 23.12.1993 р. № 3782-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3782-12#Text> (дата звернення: 28.10.2024).
21. Про затвердження Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні : Наказ МВС України від 07.07.2017 р. № 575. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0937-17> (дата звернення: 28.10.2024).
22. Про критичну інфраструктуру : Закон України від 16.11.2021 р. № 1882-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1882-20> (дата звернення: 28.10.2024).
23. Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19> (дата звернення: 28.10.2024).
24. Про основні засади забезпечення кібербезпеки України : Закон України від 05.10.2017 № 2163-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19> (дата звернення: 28.10.2024).
25. Про прокуратуру : Закон України від 14.10.2014 р. № 1697-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18> (дата звернення: 28.10.2024).
26. Про Службу безпеки України : Закон України від 25.03.1992 р. № 2229-XII. URL: <http://www.rada.gov.ua> (дата звернення: 28.10.2024).
27. Тищенко В. В. Теоретичні і практичні основи методики розслідування злочинів : монографія. Одеса : Фенікс, 2007. 260 с.
28. Щербаковський М. Г. Судова експертологія : навч. посіб. Харків : Вид-во Харк. нац. ун-ту внутр. справ, 2008. 192 с.

References:

1. Batiuk, O.V. (2021). Kryminalistychnе zabezpechennia protydii zlochyнам na ob'ekтах krytychnoi infrastruktury [Forensic support for countering crimes at critical infrastructure facilities]. Lutsk: Volynpolihraf [in Ukrainian].
2. Beschastnyi, V.M. (2018). Teoriia ta praktyka kryminolohichnoho zabezpechennia protydii zlochynnosti v Ukraini [Theory and practice of criminological support for countering crime in Ukraine]. Extended abstract of Doctor's thesis. Kharkiv [in Ukrainian].
3. Ablamskyi, S.Ye., et al. (2019). Vzaiemodiia slidchoho z inshymy orhanamy ta pidrozdilamy pry vyivlenni ta rozsliduvanni kryminalnykh pravoporushen [Interaction of the investigator with other bodies and units in detecting and investigating criminal offenses] (2nd ed.). Kharkiv: FOP Panov A.M. [in Ukrainian].

4. Vorobchak, A.R. (2019). Ekspertnyi vysnovok yak dzherelo dokaziv u kryriminalnomu provadzhenni [Expert conclusion as a source of evidence in criminal proceedings]. Candidate's thesis. Odesa [in Ukrainian].
5. Herasymenko, O.M. (2024). Pro pytannia spivvidnoshennia katehorii zapobihannia ta protyidii kryriminalnym pravoporushenniam v konteksti diialnosti Sluzhby bezpeky Ukrainy na ob'ektakh krytychnoi infrastruktury: teoretychnyi aspekt [On the question of the relationship between the categories of prevention and counteraction to criminal offenses in the context of the Security Service of Ukraine's activities at critical infrastructure facilities: theoretical aspect]. Aktualni pytannia suchasnoi nauky - Current issues in modern science, 10(28), 316-334 [in Ukrainian].
6. Kryriminalnyi protses Ukrainy [Criminal Procedure of Ukraine]. (2024). Retrieved from <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/49847/1/Кримінальний%20процес%20України%20навч.%20посіб.%20Параграф%201-3.pdf> [in Ukrainian].
7. Yedynyi reiestr dosudovykh rozsliduvan [Unified Register of Pre-trial Investigations]. (2024). Retrieved from <https://erdr.gp.gov.ua/erdr/erdr.web.system.LoginPage.cls> [in Ukrainian].
8. Hora, I.V., Kolesnyk, V.A., Maliuk, V.V., Khodanovych, V.O., Cherniak, A.M., & Shcherbyna, L.I. (2024). Elektronni dokazy u kryriminalnomu provadzhenni: poniattia, zbyranni, vykorystannia u dokazuvanni [Electronic Evidence in Criminal Proceedings: Concept, Collection, Use in Proving]. V.A. Kolesnyk (Ed.). Kyiv: 7BTs [in Ukrainian].
9. Holovkin, B.M., et al. (2013). Zlochynnist u palyvno-enerhetychnii sferi Ukrainy: kryminolohichna kharakterystyka ta zapobihannia [Crime in the fuel and energy sector of Ukraine: criminological characteristics and prevention]. B.M. Holovkin (Ed.). Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
10. Shepitko, V.Yu., et al. (2017). Innovatsiini zasady tekhniko-kryriminalistychnoho zabezpechennia diialnosti orhaniv kryriminalnoi yustytsii [Innovative principles of technical and forensic support for the activities of criminal justice bodies]. V.Yu. Shepitko, & V.A. Zhuravel (Eds.). Kharkiv [in Ukrainian].
11. Instruksiia pro orhanizatsiiu provedennia nehlasnykh slidchykh (rozshukovykh) dii ta vykorystannia yikh rezultativ u kryriminalnomu provadzhenni [Instruction on the organization of covert investigative (search) actions and the use of their results in criminal proceedings]. (2012). Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0114900-12> [in Ukrainian].
12. Instruksiia pro pryznachennia ta provedennia sudovykh ekspertyz ta ekspertnykh doslidzhen [Instruction on the appointment and conduct of forensic examinations and expert studies]. (1998). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> [in Ukrainian].
13. Kodeks tsyvilnoho zakhystu Ukrainy [Code of Civil Protection of Ukraine]. (2012). Retrieved from <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/5403-17> [in Ukrainian].
14. Kryriminalnyi kodeks Ukrainy [Criminal Code of Ukraine]. (2001). Retrieved from <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> [in Ukrainian].
15. Kryriminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy [Criminal Procedure Code of Ukraine]. (2012). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> [in Ukrainian].
16. Lysychenko, V.K., & Tsyrcal, V.V. (1987). Vykorystannia spetsialnykh znan u slidchii ta sudovii praktytsi [Use of special knowledge in investigative and judicial practice]. Kyiv: KDU [in Ukrainian].
17. Polozhennia pro Yedynyi reiestr dosudovykh rozsliduvan, poriadok yoho formuvannia ta vedennia [Regulations on the Unified Register of Pre-trial Investigations, the procedure for its formation and maintenance]. (2020). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0298905-20#Text> [in Ukrainian].
18. Ponad 65 miliardiv yevro zbytkiv ta maizhe 6,5 tysiach vypadkiv znyshchennia ekosystem [Over 65 billion euros in damages and almost 6.5 thousand cases of ecosystem destruction]. (2024). Retrieved from <https://mepr.gov.ua/ponad-e65-mlrd-zbytkiv-ta-majzhe-6-5-tysyach-vypadkiv-znyshchennya-ekosystem/> [in Ukrainian].

19. Pro derzhavnu taiemnytsiu [On State Secrets]. (1994). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3855-12> [in Ukrainian].
20. Pro zabezpechennia bezpeky osib, yaki berut uchast u kryminalnomu sudochynstvi [On Ensuring the Safety of Persons Participating in Criminal Proceedings]. (1993). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3782-12#Text> [in Ukrainian].
21. Instruksiia pro orhanizatsiiu vzaiemodii orhaniv dosudovoho rozsliduvannia z inshymy orhanamy ta pidrozdilamy Natsionalnoi politsii Ukrainy [Instruction on the organization of interaction between pre-trial investigation bodies and other bodies and units of the National Police of Ukraine]. (2017). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0937-17> [in Ukrainian].
22. Pro krytychnu infrastrukturu [On Critical Infrastructure]. (2021). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1882-20> [in Ukrainian].
23. Pro natsionalnu bezpeku Ukrainy [On National Security of Ukraine]. (2018). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19> [in Ukrainian].
24. Pro osnovni zasady zabezpechennia kiberbezpeky Ukrainy [On the Basic Principles of Ensuring Cybersecurity of Ukraine]. (2017). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19> [in Ukrainian].
25. Pro prokuraturu [On the Prosecutor's Office]. (2014). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18> [in Ukrainian].
26. Pro Sluzhbu bezpeky Ukrainy [On the Security Service of Ukraine]. (1992). Retrieved from <http://www.rada.gov.ua> [in Ukrainian].
27. Tishchenko, V.V. (2007). Teoretychni i praktychni osnovy metodyky rozsliduvannia zlochyniv [Theoretical and practical foundations of crime investigation methodology]. Odesa: Feniks [in Ukrainian].
28. Shcherbakovskyi, M.H. (2008). Kryminalistychna ekspertolohiia [Forensic expertology]. Kharkiv: Kharkiv National University of Internal Affairs Publishing House [in Ukrainian].

УДК 347

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11\(39\)-544-553](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11(39)-544-553)

Гомонай Василь Васильович доктор юридичних наук, професор, професор кафедри конституційного права та порівняльного правознавства, юридичний факультет, ДВНЗ «Ужгородський національний університет», м. Ужгород, <https://orcid.org/0000-0002-1479-4329>

ОСНОВНІ ПРИНЦИПИ ЕЛЕКТРОННОЇ КОМЕРЦІЇ В ЕПОХУ ЦИФРОВОЇ ЕКОНОМІКИ

Анотація. У статті розглядаються основні принципи електронної комерції в умовах сучасної цифрової економіки, яка стрімко розвивається під впливом інноваційних технологій, таких як: штучний інтелект, блокчейн та великі дані. Підкреслено необхідність адаптації існуючих правових норм та механізмів до нових викликів цифрової ери, особливо в контексті правового регулювання електронних правочинів і забезпечення безпеки та захисту прав учасників електронної комерції. Особлива увага приділяється міжнародним стандартам, які формують правові рамки для функціонування електронної комерції в глобальному контексті.

У дослідженні проаналізовано фундаментальні принципи електронної комерції, такі як: рівноправність учасників правочину, прозорість, справедливість, функціональна відповідність, рівноправність технологій тощо. Дані принципи базуються на загальних правових засадах і адаптуються до специфіки цифрових технологій та мережових платформ. Зокрема, частина 1 статті 5 Закону України «Про електронну комерцію» містить ключові принципи правового регулювання, що включають: свободу ведення підприємницької діяльності, вибору контрагентів і видів діяльності, а також рівність і захист прав учасників електронних правочинів та інші.

Окрему увагу в статті приділено аналізу міжнародних правових стандартів, таких як: Типового закону ЮНСІТРАЛ Про електронну торгівлю від 1996 року, Регламенту Європейського Парламенту і Ради (ЄС) № 910/2014, Директиви 2000/31/ЄС та Регламенту (ЄС) 2016/679, які визначають основні засади електронної ідентифікації, юридичної сили електронних підписів та захисту персональних даних. Впровадження даних стандартів дозволяє гармонізувати національні правові системи з міжнародними нормами та забезпечити ефективне функціонування електронної комерції на транскордонному рівні.

У дослідженні підкреслюється, що для подальшого розвитку електронної комерції необхідно звернути увагу на нові принципи, що формуються під впливом сучасних технологій. До таких належать: принцип етичного використання штучного інтелекту, принцип захисту великих даних, принцип

децентралізації даних за допомогою блокчейн-технологій та принцип інноваційної адаптивності. Вказані модифіковані підходи сприятимуть підвищенню рівня безпеки та стабільності електронних транзакцій, а також зміцненню довіри між учасниками електронної комерції.

У результаті проведеного дослідження підсумовано, що принципи електронної комерції потребують постійної адаптації до нових умов цифрової економіки. Особлива увага повинна приділятися захисту прав учасників електронних правочинів, забезпеченню їх безпеки та гармонізації міжнародних стандартів. Адаптація існуючих правових норм і розробка нових механізмів дозволить забезпечити стабільний розвиток електронної комерції в умовах глобальної цифрової трансформації.

Ключові слова: принципи електронної комерції, електронна комерція, цифрові технології, правове регулювання, інформаційно-комунікаційні технології, глобалізація, цифровізація, національні стандарти, міжнародні стандарти, національний досвід, зарубіжний досвід, економічний розвиток, цифрова економіка, захист прав споживачів.

Homonai Vasyl Vasylovych Doctor of Law, Professor, Professor of the Department of Constitutional Law and Comparative Law, Faculty of Law, State Higher University «Uzhhorod National University», Uzhhorod, <https://orcid.org/0000-0002-1479-4329>

BASIC PRINCIPLES OF E-COMMERCE IN THE ERA OF DIGITAL ECONOMY

Abstract. The article examines the basic principles of e-commerce in the context of the modern digital economy, which is rapidly developing under the influence of innovative technologies, such as: artificial intelligence, blockchain and big data. The need to adapt existing legal norms and mechanisms to the new challenges of the digital era is emphasized, especially in the context of legal regulation of electronic transactions and ensuring the security and protection of the rights of participants in electronic commerce. Special attention is paid to international standards that form the legal framework for the functioning of electronic commerce in a global context.

The study analyzed the fundamental principles of electronic commerce, such as: equality of participants in the transaction, transparency, fairness, functional compatibility, equality of technologies, etc. These principles are based on general legal principles and are adapted to the specifics of digital technologies and network platforms. Part 1 of Article 5 of the Law of Ukraine "On Electronic Commerce" contains key principles of legal regulation, which include: freedom to conduct business activities, choice of counterparties and types of activities, as well as equality and protection of rights of participants in electronic transactions and others.

The article pays special attention to the analysis of international legal standards, such as: the UNCITRAL Model Law on Electronic Commerce from 1996, Regulation of the European Parliament and Council (EU) No. 910/2014, Directive 2000/31/EU and Regulation (EU) 2016/679, which determine the basic principles of electronic identification, the legal force of electronic signatures, and the protection of personal data. The implementation of these standards allows the national legal systems with international norms and ensures the effective functioning of e-commerce at the cross-border level.

The study emphasizes that for the further development of e-commerce, it is necessary to pay attention to new principles formed under the influence of modern technologies. These include: the principle of ethical use of artificial intelligence, the principle of big data protection, the principle of data decentralization using blockchain technologies, and the principle of innovative adaptability. These modified approaches will help increase the level of security and stability of electronic transactions, as well as strengthen trust between participants in electronic commerce.

As a result of the conducted research, it was concluded that the principles of electronic commerce require constant adaptation to the new conditions of the digital economy. Special attention should be paid to protecting the rights of participants in electronic transactions, ensuring their security and harmonizing international standards. The adaptation of existing legal norms and the development of new mechanisms will ensure the stable development of e-commerce in the conditions of global digital transformation.

Keywords: principles of electronic commerce, electronic commerce, digital technologies, legal regulation, information and communication technologies, globalization, digitalization, national standards, international standards, national experience, foreign experience, economic development, digital economy, protection of consumer rights.

Постановка проблеми. Електронна комерція є одним із найдинамічніших сегментів глобальної економіки, що стрімко розвивається в умовах цифрової трансформації. Зростання використання цифрових технологій, таких як блокчейн, штучний інтелект, великі дані та інші інновації, створює нові можливості для бізнесу та споживачів. Однак, одночасно з розвитком електронної комерції виникають нові виклики, які стосуються правового регулювання, безпеки транзакцій, захисту персональних даних, автентифікації та електронної ідентифікації. Відсутність єдиних міжнародних стандартів ускладнює гармонізацію правових систем різних країн та ефективне регулювання електронних правочинів на транскордонному рівні.

Основні принципи електронної комерції, такі як прозорість, недискримінація, функціональна відповідність та рівноправність технологій, потребують перегляду і адаптації до сучасних умов цифрової економіки. Важливим

видається забезпечення стабільності правової бази та узгодження національних законодавств з міжнародними стандартами, сприяючи безпечній та ефективній взаємодії учасників електронних правочинів.

Таким чином, актуальною є проблематика адаптації основних принципів електронної комерції до сучасних викликів цифрової економіки, з метою забезпечення правової визначеності, захисту прав учасників та безпеки електронних транзакцій у глобальному масштабі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливий внесок у дослідження електронної комерції зробили такі науковці, як: О. Андронік, А. Воронін, І. Балабанов, Д. Белл, Л. Герстнер, Г. Дункан, Д. Еймор, В. Звасс, М. Кастельс, К. Краус, Н. Краус, Л. Клімченя, Д. Козьє, А. Саммер, І. Стрелец, О. Манжура, Л. Пономаренко, О. Сазонець, І. Свидрук, І. Верес, Г. Ярега, А. Іванов, Л. Березовська, А. Кириченко та інші.

Метою статті є аналіз та вивчення основних принципів електронної комерції в умовах цифрової економіки, дослідження їх впливу на сучасні бізнес-процеси та правове регулювання.

Виклад основного матеріалу. Електронна комерція в умовах сучасної цифрової економіки стає ключовим елементом глобальної торговельної системи, який потребує чіткого правового регулювання та адаптації існуючих принципів до нових викликів. В умовах постійної цифровізації бізнесу та активного впровадження інноваційних технологій, таких як штучний інтелект, блокчейн та великі дані, постає необхідність у вдосконаленні механізмів правового забезпечення електронних правочинів. Фундаментальні принципи, які регулюють дану сферу, повинні відповідати сучасним реаліям та забезпечувати баланс між інтересами учасників ринку, захистом прав споживачів і належним рівнем безпеки транзакцій.

Як справедливо підкреслює А.М. Колодій, принципи права являють собою базові ідеї, що відображають найважливіші закономірності та основи певного типу держави і правової системи. Вони є невід'ємною частиною сутності права, визначають його головні риси, мають універсальний характер, найвищу імперативність і загальне значення. Принципи права відповідають об'єктивній необхідності створення та зміцнення відповідного суспільного порядку [1].

Схожої думки притримується С.П. Погребняк, котрий зауважує, що при описі принципу зазвичай акцентується на тому, що він, по-перше, є ідеєю, положенням або вимогою, а по-друге, не просто положенням чи ідеєю, а основоположним, базовим, фундаментальним, загальним, керівним і провідним принципом [2].

Погоджуємось із думкою видатного професора, науковця М.І. Козюбри, котрий стверджує, що принципи права є найважливішим відображенням правових цінностей, оскільки вони представляють собою концентроване та певною мірою раціоналізоване вираження основної мети права — справедли-

вості. Дані принципи включають в себе кілька категорій: *формальна справедливість*, яка полягає в однаковому підході до однакових правових ситуацій (наприклад: «однаковим справам — однакові рішення»); *змістовна справедливість*, що включає принцип пропорційності, спрямований на забезпечення балансу інтересів та адекватність заходів (наприклад: відповідність призначеного покарання вчиненому діянню); та *процедурна справедливість*, яка гарантує рівні права сторін та неупередженість судді (наприклад: «кожна сторона повинна бути вислухана», «суддя повинен бути об'єктивним» і т.д.) [3].

Таким чином, принципи електронної комерції є фундаментальними положеннями, що визначають основні напрямки правового регулювання електронних правочинів та транзакцій у цифровому середовищі. Вони базуються на загальних правових принципах, таких як рівність учасників правочину, недискримінація, прозорість, справедливість, разом із тим адаптуючись до специфіки електронного обігу даних, цифрових технологій та мережевих платформ.

Так, частина 1 статті 5 Закону України «Про електронну комерцію» окреслює наступні ключові принципи правового регулювання електронної комерції, зокрема: свободу ведення підприємницької діяльності з використанням інформаційно-комунікаційних технологій; свободу вибору контрагентів, електронних засобів, типів та форм діяльності; свободу конкуренції з дотриманням чесності в її здійсненні; можливість вільного укладення електронних правочинів; рівність та захист прав учасників електронної комерції; дотримання вимог законодавства, правил професійної етики, а також повага до прав, свобод та законних інтересів учасників; гарантії належної якості товарів, робіт і послуг, що надаються в електронній комерції; юридична рівнозначність електронних правочинів з тими, що укладені в іншій формі, визначеній законодавством; забезпечення відкритості доступу до інформації для всіх учасників електронної комерції; доступність комерційних електронних повідомлень з можливістю обмеження їх отримання; дотримання норм законодавства щодо використання державної мови [4].

Так, Г.В. Гоголіна, досліджуючи принципи електронної комерції під час проведення інтернет-аукціонів, зазначає, що основними принципами, які забезпечують справедливі умови для всіх учасників, є принципи рівного ставлення, прозорості та недискримінації. Вона підкреслює, що ці принципи дозволяють забезпечити чесну конкуренцію, збалансовані правила гри та захист інтересів усіх сторін. Аналізуючи наведені положення, Гоголіна зазначає, що дотримання прозорості під час проведення електронних торгів є вирішальним для досягнення економічної вигоди, оскільки воно дозволяє учасникам мати рівний доступ до інформації і трансформує об'єктивність та автоматизованість процесу оцінювання [5].

С.В. Стрілець та О.В. Орлик підкреслюють, що фундаментальними принципами функціонування електронної комерції є *довіра, достовірність та*

електронні платіжні системи. Принцип довіри передбачає встановлення високого рівня взаємної надійності між учасниками транзакцій, що забезпечує стабільність та безпеку електронних операцій. Принцип достовірності гарантує точність і відповідність наданої інформації реальним даним, що сприяє правовій визначеності та запобігає шахрайству. Принцип електронних платежів охоплює створення ефективних і безпечних механізмів для здійснення фінансових операцій в електронному середовищі, забезпечуючи їхню прозорість та швидкість, що є ключовими для успішного розвитку цифрової економіки [6].

О.В. Парасюк, Р.Р. Русин-Гриник і О.В. Фарат, досліджуючи електронну комерцію в сфері ритейлу, виділяють такі ключові принципи розвитку е-комерції, як: дослідження ринку, стратегічного планування, орієнтації на потреби споживачів, технологічного забезпечення, активності у маркетинговій та рекламній діяльності, аналізу та оцінки результатів, впровадження омніканального підходу, інноваційності та експериментування, безперервного навчання та розвитку, соціальної відповідальності, постійного моніторингу та оновлення, а також розвитку партнерських відносин та співпраці [7].

Таким чином, правова природа принципів електронної комерції полягає у встановленні стандартів, які забезпечують правову визначеність, безпеку та стабільність електронних транзакцій. Останні обумовлюють правила, за якими мають діяти учасники електронної комерції, забезпечуючи баланс між інтересами продавців, покупців, посередників, платформ та державних органів. Зауважимо, що принципи електронної комерції мають кілька ключових характеристик, що визначають їх правову природу, а саме:

1. *нормативність.* Принципи електронної комерції закріплюються в міжнародних та національних нормативно-правових актах, що регулюють цю сферу. Наприклад, Типовий закон ЮНСІТРАЛ про електронну торгівлю диференціює принципи функціональної відповідності та рівноправності технологій, які мають нормативний характер і служать керівництвом для національних правових систем [8];

2. *універсальність.* Досліджувані принципи мають універсальний характер, оскільки вони діють поза національними кордонами та застосовуються до всіх учасників електронних правочинів, незалежно від їхнього географічного розташування. Зокрема, такі принципи як захист прав споживачів, безпека даних та багато інших, визнаються на міжнародному рівні та імплементуються в законодавства багатьох країн;

3. *адаптивність.* Принципи електронної комерції є гнучкими та пристосовуються до глобальних змін у цифровому середовищі та технологіях. Останні можуть модифікуватися залежно від появи нових технологічних рішень або потреб ринку. Наприклад, розвиток штучного інтелекту та блокчейн-технологій призвів до необхідності перегляду деяких аспектів правового регулювання та додаткових гарантій безпеки;

4. *захист прав і свобод.* Принципи електронної комерції також забезпечують захист основних прав учасників електронних угод. Зазначене включає право на захист персональних даних, право на чесні та прозорі умови торгівлі, а також право на рівні можливості для участі в електронних правочинах;

5. *функціональна відповідність.* Одним із ключових принципів, закріплених у правових актах, зокрема в Типовому законі ЮНСІТРАЛ про електронну торгівлю, передбачено, що електронні документи, підписи та правочини мають таку ж юридичну силу, як і їхні паперові аналоги. Зазначене дозволяє прирівнювати електронні операції до традиційних правочинів, забезпечуючи юридичну визначеність і довіру до цифрових транзакцій [8];

6. *рівноправність технологій.* Ще одним важливим принципом є рівноправність технологій, що полягає у неутручанні законодавства в технологічні процеси. Законодавці не повинні надавати перевагу певним технологіям або інструментам, а мають забезпечити рівні умови для використання будь-яких технологічних рішень, що відповідають встановленим критеріям.

Разом із тим, аналізуючи інші міжнародні стандарти, такі як Регламент Європейського Парламенту і Ради (ЄС) № 910/2014, Директиву 2000/31/ЄС про електронну комерцію та Регламент (ЄС) 2016/679 про захист даних, можна виділити наступні принципи електронної комерції:

1. *принцип електронної ідентифікації та автентифікації.* Цей принцип базується на положеннях Регламенту ЄС № 910/2014, який регулює електронну ідентифікацію та довірчі послуги для електронних транзакцій. Він передбачає обов'язкове використання надійних ідентифікаційних механізмів для автентифікації учасників електронних транзакцій, забезпечуючи безпеку та правову силу таких угод [9];

2. *принцип юридичної сили електронних підписів.* Регламент ЄС № 910/2014 встановлює принцип, за яким кваліфіковані електронні підписи мають таку ж юридичну силу, як і підписи, зроблені власноруч. Останнє забезпечує можливість повноцінного використання електронних підписів у бізнес-практиках, укладанні договорів та транзакціях [9];

3. *принцип безпеки та захисту персональних даних.* Відповідно до Регламенту (ЄС) 2016/679, одним із основних принципів електронної комерції є захист персональних даних. Акт зобов'язує учасників електронних транзакцій дотримуватися вимог щодо збору, обробки та зберігання даних споживачів, забезпечуючи їх конфіденційність та безпеку. Вказаний принцип також вимагає прозорості щодо використання персональних даних і гарантій для їх захисту [10];

4. *принцип недискримінації.* Директива 2000/31/ЄС Європейського парламенту та Ради закріплює принцип недискримінації в електронній комерції, який передбачає рівноправний доступ до інформаційних послуг для всіх учасників електронної комерції, незалежно від їхнього географічного розташування або інших факторів [11];

5. *принцип відповідальності за інформаційні послуги.* Відповідно до Директиви 2000/31/ЄС, надавачі інформаційних послуг повинні дотримуватися принципу відповідальності за контент, який вони публікують або передають через свої платформи. Наведене передбачає необхідність забезпечення відповідності інформаційних послуг правовим вимогам і захисту прав споживачів [11];

6. *принцип прозорості та інформування користувачів.* Директива 2000/31/ЄС також встановлює принцип, за яким користувачі повинні бути повністю поінформовані про умови електронних транзакцій, а також про механізми захисту прав споживачів. Останнє включає надання прозорості інформації про товари і послуги, ціну, умови доставки та права покупця [11];

7. *принцип конфіденційності та обмеження обробки даних.* Згідно з Регламентом (ЄС) 2016/679, електронна комерція повинна дотримуватися принципу мінімізації обробки даних, який передбачає збір і обробку тільки тих даних, які необхідні для виконання транзакції. Крім того, обмеження обробки передбачає, що персональні дані не можуть використовуватися для інших цілей без згоди користувача [10].

Висновки. Таким чином, електронна комерція відіграє вирішальну роль у сучасній глобальній економіці, яка швидко трансформується під впливом цифрових технологій. Міжнародні стандарти, такі як Регламент Європейського Парламенту та Ради (ЄС) № 910/2014, Директива 2000/31/ЄС і Регламент (ЄС) 2016/679, визначають ключові принципи, що забезпечують ефективне регулювання електронної комерції. До таких засадничих ідей належать електронна ідентифікація, юридична сила електронних підписів, захист персональних даних, прозорість, недискримінація та відповідальність за інформаційні послуги та деякі інші. Так, наведені принципи сприяють правовій визначеності та безпеці в сфері електронних правочинів.

Однак, враховуючи сучасні технологічні зміни, слід розглянути нові принципи, які формуються під впливом таких інновацій, як штучний інтелект (ШІ), блокчейн та великі дані. Для подальшого розвитку електронної комерції доцільно висунути такі принципи:

1. *Принцип етичного використання штучного інтелекту.* Даний принцип передбачає відповідальне і прозоре використання штучного інтелекту в електронній комерції. Компанії мають дотримуватись етичних стандартів при застосуванні ШІ, забезпечуючи прозорість алгоритмів, уникнення дискримінації та врахування інтересів споживачів. Використання ШІ повинно сприяти справедливості та безпеці в електронних транзакціях, з урахуванням захисту персональних даних і запобігання маніпуляціям;

2. *Принцип захисту великих даних.* В умовах швидкого зростання обсягів персональних і комерційних даних, що обробляються в електронній комерції, необхідно впровадити чіткі правила щодо захисту великих даних, зокрема їх конфіденційності, безпеки та прав споживачів на контроль за своїми даними;

3. *Принцип децентралізації даних (блокчейн)*. З огляду на розвиток блокчейн-технологій, необхідно висунути принцип децентралізації, який забезпечить більшу прозорість, безпеку та неможливість змінення даних, що є особливо важливим для збереження інформації про транзакції в електронній комерції;

4. *Принцип інноваційної адаптивності*. Враховуючи постійну технологічну еволюцію, правові системи мають бути адаптивними до нових технологічних викликів. Даний принцип передбачає регулярний перегляд та оновлення правового регулювання електронної комерції з урахуванням новітніх інноваційних рішень.

Таким чином, для забезпечення стабільного та безпечного розвитку електронної комерції в умовах цифрової трансформації необхідно продовжувати дослідження нових правових викликів і адаптувати існуючі принципи до сучасних реалій. Зазначене допоможе створити більш гнучку та ефективну правову основу для електронної комерції, яка відповідатиме сучасним потребам бізнесу та споживачів у глобальному масштабі.

Література:

1. Колодій А.М. Принципи права: генеза, поняття, класифікація та реалізація. *Альманах права*. 2012. Вип. 3. С. 42-46.
2. Погребняк С.П. Основоположні принципи права (змістовна характеристика): монографія. Х.: Право. 2008. 240 с.
3. Козюбра М.І. Принципи права: методологічні підходи до розуміння природи та класифікації в умовах сучасних глобалізаційних трансформацій. *Право України*. 2017. Вип. 11. С. 142-164.
4. Про електронну комерцію: Закон України від 03.09.2015 р. № 675-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015 р. № 45. Ст. 2344.
5. Гоголіна Г.В. Застосування основних принципів електронної комерції при проведенні інтернет-аукціону. *Часопис Київського університету права*. 2016. №1. С.162-165.
6. Стрілець С.В., Орлик О.В. Електронна комерція: принципи, види та перспективи розвитку в Україні. *Інформатика та інформаційні технології*: студ. наук. конф., 20 квітня 2015 р.: матер. конф. Одеса, ОНЕУ. С. 92-95.
7. Парасюк О.В., Русин-Гриник Р.Р., Фарат О.В. Принципи розвитку е-комерції у сфері ритейлу. *Економіка та суспільство*. 2024. Вип. 61. Doi: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-61-152>
8. UNCITRAL Model Law on Electronic Commerce (1996) with additional article 5 bis as adopted in 1998. URL: https://uncitral.un.org/en/texts/ecommerce/modellaw/electronic_commerce
9. Регламент Європейського Парламенту і Ради (ЄС) № 910/2014 від 23 липня 2014 року про електронну ідентифікацію та довірчі послуги для електронних транзакцій на внутрішньому ринку та про скасування Директиви 1999/93/ЄС. *Офіційний вісник Європейського Союзу*. 2014 р. L 257. Ст. 73.
10. Регламент Європейського Парламенту і Ради (ЄС) 2016/679 від 27 квітня 2016 року про захист фізичних осіб у зв'язку з опрацюванням персональних даних і про вільний рух таких даних, та про скасування Директиви 95/46/ЄС (Загальний регламент про захист даних). *Офіційний вісник Європейського Союзу*. 2016 р. L 119. Ст. 1.
11. Директива 2000/31/ЄС Європейського парламенту та Ради "Про деякі правові аспекти інформаційних послуг, зокрема, електронної комерції, на внутрішньому ринку" ("Директива про електронну комерцію") від 8 червня 2000 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_224#Text

References:

1. Kolodii, A. M. (2012). Pryntsypy prava: henezha, poniattia, klasyfikatsiia ta realizatsiia [Principles of law: genesis, concept, classification, and implementation]. *Al'manakh prava*, (3), 42-46. [In Ukrainian].
2. Pohrebniak, S. P. (2008). Osnovopolozhni pryntsypy prava (zmistovna kharakterystyka): monohrafiia [Fundamental principles of law (substantive characteristics): monograph]. Kharkiv: Pravo, 240 p. [In Ukrainian].
3. Koziubra, M. I. (2017). Pryntsypy prava: metodolohichni pidkhody do rozuminnia pryrody ta klasyfikatsii v umovakh suchasnykh hlobalizatsiinykh transformatsii [Principles of law: methodological approaches to understanding the nature and classification in the conditions of modern globalization transformations]. *Pravo Ukrainy*, (11), 142-164. [In Ukrainian].
4. Pro elektronny komerciiu: Zakon Ukrainy vid 03.09.2015 r. № 675-VIII [On electronic commerce: Law of Ukraine No. 675-VIII from September 3, 2015]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 2015, No. 45, Art. 2344. [In Ukrainian].
5. Hoholina, H. V. (2016). Zastosuvannia osnovnykh pryntsyviv elektronnoi komertsii pry provedeni internet-auktsionu [Application of basic principles of e-commerce in online auctions]. *Chasopys Kyivskogo universytetu prava*, (1), 162-165. [In Ukrainian].
6. Strilets, S. V., & Orlyk, O. V. (2015). Elektronna komertsii: pryntsypy, vydy ta perspektyvy rozvytku v Ukraini [E-commerce: principles, types and development perspectives in Ukraine]. *Informatyka ta informatsiini tekhnolohii: Stud. nauk. konf.*, 20 kvitnia 2015 r.: mater. konf. Odesa, ONEU, 92-95. [In Ukrainian].
7. Parasiuk, O.V., Rusyn-Hrynyk, R.R., & Farat, O.V. (2024). Pryntsypy rozvytku e-komertsii u sferi ryteilu [Principles of e-commerce development in the retail sector]. *Ekonomika ta suspilstvo*, (61). Doi: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-61-152>. [In Ukrainian].
8. UNCITRAL Model Law on Electronic Commerce (1996) with additional article 5 bis as adopted in 1998. Retrieved from https://uncitral.un.org/en/texts/ecommerce/modellaw/electronic_commerce. [In English].
9. Regulation (EU) No 910/2014 of the European Parliament and of the Council of 23 July 2014 on electronic identification and trust services for electronic transactions in the internal market and repealing Directive 1999/93/EC. *Official Journal of the European Union*, 2014, L 257, 73. [In English].
10. Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016 on the protection of natural persons with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data, and repealing Directive 95/46/EC (General Data Protection Regulation). *Official Journal of the European Union*, 2016, L 119, 1. [In English].
11. Directive 2000/31/EC of the European Parliament and of the Council of 8 June 2000 on certain legal aspects of information society services, in particular electronic commerce, in the internal market (Directive on electronic commerce). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_224#Text. [In English].

УДК 342.1 + 347.1 + 347.5 + 341.6

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11\(39\)-554-566](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11(39)-554-566)

Дешко Людмила Миколаївна доктор юридичних наук, професор, професор кафедри конституційного права, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, <https://orcid.org/0000-0001-5720-4459>

Васильченко Оксана Петрівна доктор юридичних наук, професор, директор Навчально-наукового інституту права, Київський національного університету імені Тараса Шевченка, <https://orcid.org/0000-0002-4464-3708>

Лотюк Ольга Степанівна доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри конституційного права, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, <https://orcid.org/0000-0001-7119-754X>

ЛЮСТРАЦІЯ ЯК ВИД КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ТА ВІДШКОДУВАННЯ МОРАЛЬНОЇ ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ В РЕЗУЛЬТАТІ ПОРУШЕННЯ ПРАВА ОСОБИ НА УЧАСТЬ В УПРАВЛІННІ ДЕРЖАВНИМИ СПРАВАМИ: ПРАКТИКА ЄСПЛ У СПРАВАХ ПРОТИ УКРАЇНИ

Анотація. В статті зазначається, що люстрація є самостійним видом конституційно-правової відповідальності. Після Революції Гідності в Україні було прийнято Закон України «Про очищення влади», який визначив правові, організаційні засади проведення люстрації з метою захисту та утвердження демократичних цінностей, верховенства права та прав людини в Україні, а також Закон України «Про відновлення довіри до судової влади в Україні», який визначив правові, організаційні засади проведення спеціальної перевірки суддів судів загальної юрисдикції як тимчасового посиленого заходу з використанням існуючих процедур розгляду питань про притягнення суддів судів загальної юрисдикції до дисциплінарної відповідальності, звільнення з посади у зв'язку з порушенням присяги з метою відновлення законності, справедливості, довіри громадян України до судової влади, підвищення авторитету судової влади України. Акцентується увага на тому, що Закон України «Про очищення влади» охоплює такі періоди: 1) радянський комуністичний режим; 2) період узурпації влади з боку Президента України Віктора Януковича, а відповідно до Закону України «Про відновлення довіри до судової влади в Україні» суддя суду загальної юрисдикції підлягає перевірці протягом одного року з дня формування складу Тимчасової спеціальної комісії з перевірки суддів судів загальної юрисдикції у разі прийняття ним одноособово або у колегії суддів визначеного в цьому Законі

кола рішень : 1) у період з 21 листопада 2013 року до дня набрання чинності цим Законом; 2) безстроково.

Проаналізовано практику Європейського суду з прав людини у справах проти України («Полях та інші проти України», «Самсін проти України», «Денісов проти України») та інших держав, в яких законодавчо було обмежено участь в управлінні державними справами певного кола осіб. Виділено правові позиції Європейського суду з прав людини щодо люстраційних заходів, два напрямки, за якими Суд перевіряє чи застосовується ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод у справі оскільки люстраційні заходи зачіпають права особи на повагу до її приватного життя з огляду впливу таких заходів на її репутацію та/або професійні перспективи: 1) через підстави вжиття оскаржуваного заходу (підхід, заснований на підставах); 2) через наслідки для приватного життя.

Виділено та охарактеризовано підходи Європейського суду з прав людини щодо відшкодування моральної шкоди, завданої в результаті порушення права особи на участь в управлінні державними справами. Акцентовано увагу на виконанні таких рішень в частині виплати відшкодування моральної шкоди.

Після ухвалення рішення Європейського суду з прав людини національні суди зможуть поновити розгляд справи заявників щодо відшкодування матеріальної шкоди (відшкодування втраченої заробітної плати) та моральної шкоди і присудити відповідне відшкодування. Вразі залишення без задоволення національними судами обґрунтованих, розумних вимог заявників щодо відшкодування втраченої заробітної плати та спричиненої моральної шкоди або якщо їх розгляд буде настільки затягнутий, що подальше судове провадження отримає характер безрезультатного, особа за необхідності має право звернутись з новою індивідуальною заявою щодо цього до Європейського суду з прав людини.

Правові позиції Європейського суду з прав людини щодо індивідуальної оцінки поведінки особи, яка підлягає люстрації, мети люстрації, пропорційності заходів, що вживає держава для досягнення цієї мети мають бути враховані при розробці правових, організаційних засад проведення очищення влади (люстрації) на тимчасово окупованих територіях України, при реінтеграції Автономної республіки Крим та міста Севастополь.

Ключові слова: конституційна відповідальність, санкції, шкода, моральна шкода, люстрація, рішення Європейського суду з прав людини, право особи на повагу до її приватного життя, право на участь в управлінні державними справами, поновлення порушеного права, виконання рішення Європейського суду з прав людини, суддя, суд, обмеження прав людини.

Deshko Lyudmila Mykolayivna Doctor of Law, Professor, Professor of the Department of Constitutional Law of Taras Shevchenko Kyiv National University, <https://orcid.org/0000-0001-5720-4459>

Vasylychenko Oksana Petrivna Doctor of Law, Professor, director of the Educational and Scientific Institute of Law, Taras Shevchenko Kyiv National University, <https://orcid.org/0000-0002-4464-3708>

Lotyuk Olga Stepanivna Doctor of Law, Professor, Head of the Department of Constitutional Law of Taras Shevchenko Kyiv National University, <https://orcid.org/0000-0001-7119-754X>

LUSTRATION AS A TYPE OF CONSTITUTIONAL AND LEGAL LIABILITY AND COMPENSATION FOR MORAL DAMAGE CAUSED AS A RESULT OF VIOLATION OF THE PERSON'S RIGHT TO PARTICIPATE IN THE MANAGEMENT OF STATE AFFAIRS: PRACTICE OF THE ECtHR IN THE CASES AGAINST UKRAINE

Abstract. The article states that lustration is an independent means of constitutional and legal responsibility. After the Revolution of Dignity in Ukraine, the Law of Ukraine "On Purification of Power" was adopted, which defined the legal and organizational principles of conducting lustration with the aim of protecting and affirming democratic values, the rule of law and human rights in Ukraine, as well as the Law of Ukraine "On Restoring Confidence in the Judiciary" in Ukraine", which defined the legal and organizational principles of conducting a special inspection of judges of courts of general jurisdiction as a temporary reinforced measure using the existing procedures for considering issues of bringing judges of courts of general jurisdiction to disciplinary responsibility, dismissal from office in connection with violation of the oath for the purpose of reinstatement legality, justice, trust of the citizens of Ukraine in the judicial power, increasing the authority of the judicial power of Ukraine. Attention is focused on the fact that the Law of Ukraine "On Purification of Power" covers the following periods: 1) the Soviet communist regime; 2) the period of usurpation of power by the President of Ukraine Viktor Yanukovich, and in accordance with the Law of Ukraine "On Restoration of Confidence in the Judiciary in Ukraine", a judge of a court of general jurisdiction is subject to inspection within one year from the date of formation of the Temporary Special Commission for Inspection of Judges of Courts of General Jurisdiction in in the event that he makes the range of decisions defined in this Law individually or in a panel of judges: 1) in the period from November 21, 2013 to the day this Law enters into force; 2) indefinitely.

The practice of the European Court of Human Rights in cases against Ukraine ("Polyakh and others v. Ukraine", "Samsin v. Ukraine", "Denysov v. Ukraine") and other states in which the participation in the management of state affairs of a certain circle of persons was legally limited was analyzed.

The legal positions of the European Court of Human Rights regarding lustration measures are highlighted, the two areas by which the Court checks

whether Art. 8 of the Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms in the case since lustration measures affect the rights of a person to respect for his private life in view of the impact of such measures on his reputation and/or professional prospects: 1) due to the grounds for taking the contested measure (approach based on the grounds); 2) because of the consequences for private life. The approaches of the European Court of Human Rights regarding compensation for moral damage caused as a result of violation of the individual's right to participate in the management of state affairs are highlighted and characterized. Attention is focused on the implementation of such decisions in terms of payment of compensation for moral damage.

After the decision of the European Court of Human Rights, national courts will be able to reopen the case of the applicants regarding compensation for material damage (compensation for lost wages) and moral damage and award the appropriate compensation. In the event that the national courts do not satisfy the well-founded, reasonable demands of the applicants for compensation for lost wages and moral damage, or if their consideration is so prolonged that further legal proceedings will be fruitless, the person, if necessary, has the right to make a new individual application in this regard to the European human rights court.

Keywords: constitutional responsibility, sanctions, damage, moral damage, lustration, decision of the European Court of Human Rights, the right of a person to respect for his private life, the right to participate in the management of state affairs, restoration of the violated right, implementation of the decision of the European Court of Human Rights, judge, court, restriction of human rights.

Постановка проблеми. Актуальність дослідження правових позицій Європейського суду з прав людини щодо люстрації як виду конституційно-правової відповідальності та щодо відшкодування моральної шкоди, завданої в результаті порушення права особи на участь в управлінні державними справами, зумовлена тим, що, по-перше, в доктрині конституційного права питання правових, організаційних засад проведення люстрації, її мети є дискусійним попри широке застосування цього виду конституційно-правової відповідальності багатьма державами-учасницями ЄС (Естонія, Латвія, Литва, Німеччина, Польща, Угорщина, та ін.). По-друге, немає одностайності серед вчених і з питань критеріїв оцінки пропорційності люстрації, застосовуючи яку держава обмежує право громадянина, підходів з оцінки впливу люстраційних заходів на репутацію та/або професійні перспективи особи щоб була застосована ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод тощо.

Практична необхідність дослідження вище окреслених питань зумовлена тим, що інститут люстрації в Україні розвивається, але законодавство, яке визначає правові, організаційні засади проведення люстрації, та практика його застосування містять суттєві недоліки, наслідком чого стало порушення норм

Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (рішення Європейського суду з прав людини в справах «Денісов проти України», «Полях та інші проти України», «Самсін проти України» та ін.). На виконання рішень Європейського суду з прав людини Україна має вжити заходи загального та індивідуального характеру, серед яких і внесення змін до законодавства України, практики його застосування, поновлення наскільки це можливо порушеного права/порушених прав заявників. Безумовно, при розробці та внесенні змін до законодавства України необхідно враховувати правові позиції Європейського суду з прав людини, а при зміні практики його застосування – бачиться за доцільне не лише бути обізнаними з підходами Європейського суду з прав людини, наприклад щодо напрямків, за якими Суд перевіряє чи застосовується ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод у справі, щодо відшкодування моральної шкоди, а й застосовувати ці підходи Європейського суду з прав людини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

В доктрині конституційного права питання конституційно-правової відповідальності, санкцій як міри конституційно-правової відповідальності, люстрації, відшкодування моральної шкоди за порушення державою конституційних прав людини і основоположних свобод підіймалися в наукових працях Н. Батанової, Ю. Бисаги, О. Совгирі, Н. Шукліної, В. Федоренко, О. Щербанюк та ін. Водночас, суттєва зміна суспільних відносин, прийняття Європейським судом з прав людини низки рішень у справах проти України, в яких було констатовано, що недоліки національного законодавства, яке визначає правові, організаційні засади проведення очищення влади, порядок відшкодування моральної шкоди, практика його застосування призвели до порушення гарантованих Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод права на справедливий суд, права на повагу до приватного і сімейного життя, права на ефективний засіб правового захисту.

Мета цієї статті – виявити правові позиції Європейського суду з прав людини в рішеннях «Полях та інші проти України», «Денісов проти України», «Самсін проти України» щодо люстрації як засобу конституційно-правової відповідальності та відшкодування моральної шкоди, завданої в результаті порушення права особи на участь в управлінні державними справами.

Виклад основного матеріалу.

В Україні після відновлення незалежності в 1991 р. та розраду СРСР на відміну від Естонії, Латвії, Литви, люстрацію (від лат. *lustratio* – очищення) не було проведено. В постсоціалістичних країнах (Болгарія, Німеччина, Польща, Румунія, Словаччина, Угорщина, Чехія та ін.) та пострадянських державах (Грузія, Естонія, Латвія, Литва) було встановлено обмеження на участь в управлінні державними справами колишніх співробітників, агентів комуністичних спецслужб, комуністичних функціонерів. В Україні лише через 23 роки, в 2014 році, після Революції Гідності в Україні було прийнято

законодавство, яке обмежило участь в державному управлінні певного кола осіб (тих, які обіймали певні посади державної служби), а також яке передбачало спеціальну перевірку суддів судів загальної юрисдикції.

Так, 8 квітня 2014 р. було прийнято Закон України «Про відновлення довіри до судової влади в Україні» [1], який визначив правові, організаційні засади проведення спеціальної перевірки суддів судів загальної юрисдикції як тимчасового посиленого заходу з використанням існуючих процедур розгляду питань про притягнення суддів судів загальної юрисдикції до дисциплінарної відповідальності, звільнення з посади у зв'язку з порушенням присяги з метою відновлення законності, справедливості, довіри громадян України до судової влади, підвищення авторитету судової влади України. Відповідно до цього Закону суддя суду загальної юрисдикції підлягає перевірці протягом одного року з дня формування складу Тимчасової спеціальної комісії з перевірки суддів судів загальної юрисдикції у разі прийняття ним одноособово або у колегії суддів визначеного в цьому Законі кола рішень : 1) у період з 21 листопада 2013 року до дня набрання чинності цим Законом; 2) безстроково.

16 вересня 2014 р. було прийнято Закон України «Про очищення влади» [2], який визначив правові, організаційні засади проведення люстрації з метою захисту та утвердження демократичних цінностей, верховенства права та прав людини в Україні. Заборони цього Закону охоплюють такі періоди: 1) радянський комуністичний режим; 2) період узурпації влади з боку Президента України Віктора Януковича. Цей Закон відрізняється від «люстраційних законів» інших держав-учасниць Ради Європи тим, що його сфера застосування є ширшою і тим, що обмеження права громадянина України на управління державними справами переслідує дві цілі, одна з яких поняттям «люстрація» не охоплюється: 1) захист суспільства від осіб, які через свою поведінку в минулому можуть становити загрозу новоствореному демократичному режиму (охоплюється поняттям «люстрація»); 2) очищення органів державної влади від осіб, причетних до широкомасштабної корупції (не охоплюється поняттям «люстрація»).

Відповідно до Закону України «Про очищення влади» держслужбовці, які підлягали люстрації, були звільнені. Низка голів судів загальної юрисдикції були звільнені зі своїх адміністративних посад [3], залишившись на посаді судді тих судів, низка суддів судів загальної юрисдикції були звільнені відповідно до Закону України «Про відновлення довіри до судової влади в Україні» та до них були застосовані люстраційні заходи згідно із Законом України «Про очищення влади». Після вичерпання всіх національних засобів юридичного захисту громадяни України, які вважали, що держава порушила їх права, гарантовані Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. [4] звернулись з індивідуальними заявами до Європейського суду з прав людини.

Європейський суд з прав людини розглянув справи «Полях та інші проти України», «Самсін проти України», «Денисов проти України» та виніс рішення, в яких постановив, що у справі «Полях та інші проти України» було порушено п. 1 ст. 6 Конвенції щодо перших трьох заявників та ст. 8 Конвенції щодо всіх заявників [5], у справі «Денисов проти України» – було порушено п. 1 ст. 6 Конвенції щодо принципів незалежності та безсторонності суду, а за ст. 8, ст. 18, ст. 1 Протоколу 1 до Конвенції – оголосив скаргу неприйнятною [6], в справі «Самсін проти України» – було порушено ст. 8 Конвенції, а за ст. 14 Конвенції у поєднанні зі статтею 8 Конвенції – немає необхідності розглядати скаргу [7].

В рішенні у справі «Полях та інші проти України» Європейський суд з прав людини зазначив, що «характер і суворість передбачених Законом «Про очищення влади» заходів не були такими, щоб вважатися «кримінальними» для цілей Конвенції. Отже, кримінальний аспект статті 6 Конвенції є незастосовним.

З люстраційних заходів правові позиції Європейського суду з прав людини у справі «Полях та інші проти України» полягають в такому:

1) поведінка особи, за яку до неї були застосовані заходи, передбачені Законом «Про очищення влади», не кваліфікується як «кримінальна» відповідно до національного законодавства та не є аналогічною будь-якій формі кримінальної поведінки, а лише серйозність покарання не є достатньою для того, щоб провадження розглядалося відповідно до «кримінального» законодавства (§156-157);

2) держави мають організувати свої судові системи так, щоб їхні суди могли гарантувати кожному право на отримання остаточного рішення у спорах щодо прав та обов'язків цивільного характеру упродовж розумного строку (§171);

3) розумність тривалості провадження повинна оцінюватися у світлі обставин справи та з урахуванням критеріїв, встановлених у практиці Суду, зокрема – складності справи, поведінки заявника та відповідних органів влади, а також важливості предмета спору для заявника (§171);

4) будь-яке оскарження ухвал національного суду про зупинення проваджень у справах про люстрацію не має вважатись таким, що мало шанси на успіх (§180);

5) для оцінки розумності тривалості має враховуватися провадження у Конституційному Суді України (§187);

6) тривалість провадження у Конституційному Суді України повинна оцінюватися з урахуванням його конкретної ролі;

7) роль Конституційного Суду України як охоронця Конституції України робить особливо необхідним, щоб Конституційний Суд України, інколи враховував інші міркування, ніж тільки хронологічний порядок, в якому справи вносяться до реєстру, зокрема характер справи та її важливість у політичному і соціальному розумінні;

8) роль Конституційного Суду України як охоронця Конституції України має враховуватися під час оцінки ефективності звернення до Конституційного Суду України, як засобу юридичного захисту, та тривалості провадження у ньому (§188);

9) нездатність особи передбачити, що буде прийнято законодавство з люстрації під час зайняття нею посади, яка стане підставою для застосування до неї обмежувальних заходів, не ставить під сумнів законність втручання у розумінні Конвенції (§268);

10) загроза, яку широке коло осіб, до якого застосовувалися передбачені Законом «Про очищення влади» заходи, становило для діяльності демократичних установ, не може прирівнюватися до загрози, яка виникає у випадках співпраці із спецслужбами тоталітарних режимів (§285);

11) втручання вважатиметься «необхідним у демократичному суспільстві» для досягнення законної мети, якщо воно відповідає «нагальній суспільній необхідності», та, зокрема, якщо воно є пропорційним переслідуваній законній меті (§283);

12) заходи із впровадження змін і реформування державної служби, у тому числі заходи щодо державних службовців, особисто пов'язаних із зазначеними у Законі «Про очищення влади» негативними подіями, в принципі, були виправданими (§300);

13) обмежувальні заходи такої суворості не можуть застосовуватись до державних службовців лише через те, що вони залишились на своїх посадах державної служби після обрання нового глави держави (§300);

14) застосування серйозного обмежувального заходу через незначну затримку у поданні технічної заяви не може вважатися «необхідним у демократичному суспільстві» (§315) [5].

Щодо відшкодування моральної шкоди заявникам Європейський суд з прав людини в цьому рішенні зазначив, що ст. 41 Конвенції передбачає: «якщо Суд визнає факт порушення Конвенції або протоколів до неї і якщо внутрішнє право відповідної Високої Договірної Сторони передбачає лише часткове відшкодування, Суд, у разі необхідності, надає потерпілій стороні справедливую сатисфакцію» (§329) [5].

Перший заявник вимагав 7 000 євро, а інші заявники вимагали по 15 000 євро кожний в якості відшкодування моральної шкоди (§330).

Європейський суд з прав людини зазначив, що Закон «Про очищення влади» вплинув на заявників у трьох аспектах:

- 1) їх звільнили з державної служби;
- 2) до них було застосовано заборону обіймати посади державної служби на строк десять років, та

- 3) відомості про осіб заявників було внесено до загальнодоступного в мережі Інтернет Єдиного державного реєстру осіб, щодо яких застосовано положення Закону «Про очищення влади» (§208) [5].

Поєднання цих заходів мало незворотні, дуже серйозні наслідки, що позначилося на: 1) здатності заявників встановлювати і розвивати відносини з іншими; 2) соціальної і професійної репутації; 3) значному впливі на них.

Так, Європейський суд з прав людини виділив такі юридичні факти: заявники не були просто відсторонені, понижені або переведені на менш відповідальну посаду, а звільнені із заборонаю обіймати посади державної служби; вони одразу втратили всі свої винагороди; їм було заборонено обіймати будь-які посади державної служби, у сфері, в якій вони багато років працювали як державні службовці; відомості про застосування до заявників заходів, передбачених Законом «Про очищення влади», було одразу оприлюднено, ще до того, як було розглянуто їхні позови; Закон «Про очищення влади» не вимагав будь-якого доведення індивідуальної вини, а його оголошена мета полягала в «очищенні» державної служби від осіб, які асоціювалися із «узурпацією влади», підривом основ національної безпеки та оборони і порушеннями прав людини (§208-210) [6].

Також Європейський суд з прав людини встановив, що застосування заходів, передбачених Законом «Про очищення влади», ймовірно було тісно пов'язано із соціальною та професійною стигматизацією (§210) [5].

В §333 Рішення Суд зазначив, що позови другого і третього заявників щодо відшкодування втраченої заробітної плати розглядаються на національному рівні і хоча заявники мають законні сподівання отримати відшкодування втраченої заробітної плати та будь-яких інших пов'язаних з цим сум (в тому числі – спричиненої моральної шкоди), передбачених національним законодавством, і немає жодних причин сумніватися, що після ухвалення рішення Суду національні суди зможуть поновити розгляд цих справ і присудити відповідне відшкодування втраченої заробітної плати, тим не менш якщо обґрунтовані та розумні вимоги заявників щодо відшкодування втраченої заробітної плати будуть залишені без задоволення на національному рівні без належного обґрунтування або їх розгляд буде настільки затягнуто, що подальше провадження стане безрезультатним, заявники за необхідності зможуть подати нові заяви стосовно цього [5].

Ухвалюючи рішення на засадах справедливості, Європейський суд з прав людини присудив кожному заявнику по 5000 євро в якості відшкодування моральної шкоди (§335).

В рішенні у справі «Денісов проти України» Європейський суд з прав людини сформулював такі правові позиції:

1) Конвенцією не передбачено право обіймати посаду державної служби, пов'язану із відправленням правосуддя. Таке право може існувати на національному рівні (§46);

2) один лише факт того, що формулювання правового положення передбачає елемент дискреції, не виключає існування права (§46);

3) *спір є «реальним»*, якщо сторони не погоджуються щодо того, чи міг заявник і далі обіймати свою адміністративну посаду; *спір є «серйозним»* якщо заявник є головою суду – з огляду на роль голови суду та прямі матеріальні наслідки для заявника в результаті його звільнення з цієї адміністративної посади; матеріальні наслідки не є незначними, якщо взяти до уваги весь період, протягом якого особа мала б працювати на посаді голови суду; *спір є «безпосередньо вирішальним»* для права, яке розглядається, якщо він призводить до дострокового припинення здійснення заявником цього права (§48);

4) публічно-правовий спір може призвести до застосування цивільного аспекту, якщо приватно-правові аспекти переважають над публічно-правовими з огляду на прямі наслідки для цивільного права майнового або немайнового характеру (§53);

5) справа стосується «звичайного трудового спору», якщо вона суттєво вплинула на: обсяг роботи, яку особа мала виконувати як працівник; на заробітну плату особи, як частину її трудових відносин (§54);

6) держава має забезпечити незалежний та безсторонній розгляд справи особи, а подальший перегляд справи має виправляти недоліки (§§79, 81, 82);

7) питання застосовності та наявності «втручання» є нерозривно пов'язаними. Якщо встановлено, що захід серйозно вплинув на приватне життя особи, то цей висновок означає, що скарга є сумісною з Конвенцією за критерієм *ratione materiae*, і в той же час, що захід становив «втручання» у «право на повагу до приватного життя» для цілей оцінки по суті за трьома аспектами за статтею 8 Конвенції (оцінка законності, законної мети та необхідності такого «втручання») (§92);

8) репутація особи, навіть якщо ця особа була піддана критиці в контексті публічних дебатів, становить частину її особистої ідентичності та психологічної цілісності, а отже, також входить до обсягу її «приватного життя» (§97);

9) Суд застосовує поняття «приватного життя» на підставі двох різних підходів: визначення питання «приватного життя» як підстави для спору (*підхід, заснований на підставах*) та вилучення питання «приватного життя» з наслідків оскаржуваного заходу (*підхід, заснований на наслідках*) (§102);

10) якщо причини звільнення особи не були пов'язані з його «приватним життям» у розумінні статті 8 Конвенції, і наслідки цього заходу не вплинули на його «приватне життя», то ст. 8 Конвенції не є застосовною (§134);

11) якщо рішення про звільнення особи було розповсюджено у засобах масової інформації, стало відомо невизначеній кількості осіб, - це не демонструє суттєвої шкоди для професійної та соціальної репутації особи. Особа має навести в обґрунтування свого твердження конкретні деталі щодо осіб, відповідальних за опублікування такої інформації, та щодо того, яке вона мала охоплення і вплив (§130) [6].

В рішенні у справі «Денісов проти України» Європейський суд з прав людини зазначаючи, що заявник мав зазнати моральної шкоди, не застосував

підхід, який полягає у тому, що для відшкодування моральної шкоди достатньо встановлення порушення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Навпроти, Суд, ухвалюючи рішення на засадах справедливості, було застосовано інший підхід – заявнику присуджено 3000 євро в якості відшкодування моральної шкоди (§143).

В справі «Самсін проти України» Європейський суд з прав людини зазначив, що мета усунення осіб, ймовірно пов'язаних з негативними подіями під час правління колишнього Президента України, вже була досягнута завдяки впровадженню Закону України «Про відновлення довіри до судової влади в Україні», і він виявив бажання, щоб йому дозволили звільнитися у відставку зі своєї посади у Верховному Суді України (§56) [7]. Навіть припустивши законність переслідуваних цілей, ці цілі не могли бути досягнуті шляхом задоволення заяви заявника про відставку за конкретних обставин його справи (з огляду на заходи, які вже були застосовані до заявника відповідно до Закону України «Про відновлення довіри до судової влади в Україні») і за відсутності доказів вчинення заявником конкретних відомих проступків (§57) [7]. Застосування до заявника заходів, передбачених Законом України «Про очищення влади», не було необхідним у демократичному суспільстві (§58) [7].

Суд присудив заявнику 5 000 євро в якості відшкодування моральної шкоди та додатково суму будь-якого податку, що може нараховуватися (§69).

Виконання рішень Європейського суду з прав людини здійснюється відповідно до Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» [8]. Після ухвалення рішення Європейського суду з прав людини національні суди можуть поновити розгляд справи заявника/заявників щодо відшкодування матеріальної шкоди (відшкодування втраченої заробітної плати) та моральної шкоди і присудити відповідне відшкодування. Вразі залишення без задоволення національними судами обґрунтованих, розумних вимог заявників щодо відшкодування втраченої заробітної плати та спричиненої моральної шкоди або якщо їх розгляд буде настільки затягнутий, що подальше судове провадження отримає характер безрезультатного, особа за необхідності має право звернутись з новою індивідуальною заявою щодо цього до Європейського суду з прав людини.

Висновки.

1. Відсутність саме вагомих причин для застосування підходу з очищення влади, що передбачає суворі заходи для державних службовців, застосування до них цих суворих заходів навіть якщо вони передбачені національним законом, але не ґрунтуються на індивідуалізованій оцінці їхньої поведінки, достатньо вузьке коло люстраційних заходів для вирішення «нагальної суспільної потреби», яку мав би переслідувати національний закон,

становить порушення ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Виділені правові позиції Європейського суду з прав людини щодо люстрації в Україні необхідно врахувати при розробці правових, організаційних засад проведення очищення влади (люстрації) на тимчасово окупованих територіях України, при реінтеграції Автономної республіки Крим та міста Севастополь, забезпеченні юридичної експертизи законопроектів, а також в подальшій практиці застосування національного законодавства з люстрації, забезпеченні професійної підготовки з питань вивчення Конвенції та практики Суду прокурорів, адвокатів, працівників правоохоронних органів, інших категорій працівників, професійна діяльність яких пов'язана із правозастосуванням.

При визначенні мети законів України про очищення влади на тимчасово окупованих територіях України, щодо реінтеграції Автономної республіки Крим та міста Севастополь бачиться за доцільне не брати за основу: 1) підхід, який передбачає широку сферу їх застосування з огляду на досвід застосування Закону України «Про очищення влади»; 2) підхід, відповідно до якого обмеження права громадянина України на управління державними справами переслідує декілька цілей, серед яких і ті, які не охоплюються поняттям «люстрація».

Заходи та порядок їх застосування, що будуть передбачені у вище згаданому законодавстві, не мають бути пов'язані із соціальною та професійною стигматизацією громадян.

2. Європейський суд з прав людини щодо відшкодування моральної шкоди особі може застосувати такі два підходи: 1) для відшкодування моральної шкоди достатньо встановлення порушення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод; 2) присудження розміру грошового відшкодування моральної шкоди та додаткової суми будь-якого податку, що може нараховуватися.

3. Після ухвалення рішення Європейського суду з прав людини національні суди зможуть поновити розгляд справи заявників щодо відшкодування матеріальної шкоди (відшкодування втраченої заробітної плати) та моральної шкоди і присудити відповідне відшкодування. Вразі залишення без задоволення національними судами обґрунтованих, розумних вимог заявників щодо відшкодування втраченої заробітної плати та спричиненої моральної шкоди або якщо їх розгляд буде настільки затягнутий, що подальше судове провадження отримає характер безрезультатного, особа за необхідності має право звернутись з новою індивідуальною заявою щодо цього до Європейського суду з прав людини.

Література:

1. Про відновлення довіри до судової влади в Україні: Закон України від 8 квітня 2014 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1188-18#Text>.

2. Про очищення влади: Закон України від 16 вересня 2014 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1682-18>.

3. Єдиний державний люстраційний реєстр. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/247737787>.
4. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.
5. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Полях та інші проти України» від 17 жовтня 2019 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_e71#Text.
6. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Денісов проти України» від 25 вересня 2018 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_c96#Text.
7. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Самсін проти України» від 14 жовтня 2021 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_h19#Text.
8. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23 лютого 2006 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15>.

References:

1. Pro vidnovlennia doviry do sudovoi vlady v Ukraini: Zakon Ukrainy vid 8 kvitnia 2014 r. (2014) [On Restoring Trust in the Judiciary in Ukraine: Law of Ukraine dated April 8, 2014]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1188-18#Text>. [In Ukrainian].
2. Pro ochyshchennia vlady: Zakon Ukrainy vid 16 veresnia 2014 r. (2014) [On the Lustration of Authorities: Law of Ukraine dated September 16, 2014]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1682-18>. [In Ukrainian].
3. Yedynyi derzhavnyi liustratsiynyi reiestr. (n.d.) [Unified State Lustration Register]. Available at: <https://www.kmu.gov.ua/news/247737787>. [In Ukrainian].
4. Konventsiiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod 1950 r. (1950) [European Convention on Human Rights 1950]. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text. [In Ukrainian].
5. Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny u spravi «Poliakh ta inshi proty Ukrainy» vid 17 zhovtnia 2019 r. (2019) [European Court of Human Rights decision in the case of "Polyakh and Others v. Ukraine" dated October 17, 2019]. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_e71#Text. [In Ukrainian].
6. Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny u spravi «Denisov proty Ukrainy» vid 25 veresnia 2018 r. (2018) [European Court of Human Rights decision in the case of "Denisov v. Ukraine" dated September 25, 2018]. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_c96#Text. [In Ukrainian].
7. Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny u spravi «Samsin proty Ukrainy» vid 14 zhovtnia 2021 r. (2021) [European Court of Human Rights decision in the case of "Samsin v. Ukraine" dated October 14, 2021]. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_h19#Text. [In Ukrainian].
8. Pro vykonannia rishen ta zastosuvannia praktyky Yevropeiskoho sudu z prav liudyny: Zakon Ukrainy vid 23 liutoho 2006 r. (2006) [On the Execution of Judgments and Application of the Practice of the European Court of Human Rights: Law of Ukraine dated February 23, 2006]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15>. [In Ukrainian].

УДК 340:355.097.2

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11\(39\)-567-576](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11(39)-567-576)

Дробіна Інна Олександрівна ад'юнкт кафедри військового права та правоохоронної діяльності інституту стратегічних комунікацій, Національний університет оборони України, <https://orcid.org/0000-0002-5839-8563>

ОСОБЛИВОСТІ ОБЛІКУ МАЙНА, ЩО НАДІЙШЛО ДО ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ ЯК ВОЛОНТЕРСЬКА ДОПОМОГА

Анотація. У статті розглянуто нормативно-правові акти які регулюють порядок обліку майна, що надійшло до Збройних Сил України як волонтерська допомога. Досліджено нормативно-правове визначення наступних правових категорій: “волонтерська допомога”, “міжнародна допомога”, “міжнародна технічна допомога”, “військова частина”.

Досліджено правові колізії на рівні нормативно-правових актів стосовно обліку майна, що надійшло до Збройних Сил України як волонтерська допомога та фактори, які впливають на їх виникнення.

Визначено, що такої правової категорії як «міжнародна допомога» в Україні немає. У Порядку залучення, використання та моніторингу міжнародної технічної допомоги, затвердженому постановою Кабінету Міністрів України від 15 лютого 2002 р. № 153, міжнародна технічна допомога - фінансові та інші ресурси та послуги, що відповідно до міжнародних договорів України надаються партнерами з розвитку на безоплатній та безповоротній основі з метою підтримки України.

Відповідно до пунктів 2 і 3 Порядку залучення Міжнародної технічної допомоги бенефіціаром (набувачем) такої допомоги виступають органи державної влади і така допомога може залучатись у вигляді будь-якого майна, необхідного для забезпечення виконання завдань проектів (програм), яке ввозиться або набувається в Україні; робіт і послуг; прав інтелектуальної власності; фінансових ресурсів (грантів) у національній чи іноземній валюті або інших ресурсів, не заборонених законодавством, у тому числі стипендій.

Таким чином, ми бачимо значну колізію між тим які «допомоги», закріплені у вищезазначених нормативно-правових актах, а саме міжнародна допомога, що не передбачена нормативно-правовими актами, та згадується лише в Розділі XII Інструкції з обліку. Встановлено, що вказана Інструкція з обліку не містить алгоритму дій у разі приймання військовою частиною військового майна без супровідних документів від волонтерів, які не є членами волонтерських організацій та не мають довіреностей від волонтерських організацій чи посвідчень волонтера. Сформульовано висновок, що Розділ XII Інструкції з обліку військового майна у Збройних Силах України, потребує

доопрацювання в частині приймання майна міжнародної технічної допомоги, а також у випадку відсутності супровідних документів від волонтерів, які не є членами волонтерських організацій та не мають довіреностей від вказаних організацій чи посвідчень волонтера.

Ключові слова: волонтери, волонтерські організації, облік майна, волонтерська допомога, міжнародна допомога, міжнародна технічна допомога, військова частина, Збройні Сили України.

Drobina Inna Oleksandrivna Adjunct of the Department of Military Law and of law enforcement activities of the Institute of Strategic Communications of the National Defense University of Ukraine, <https://orcid.org/0000-0002-5839-8563>

PECULIARITIES OF ACCOUNTING FOR PROPERTY GIVEN TO THE ARMED FORCES OF UKRAINE AS A VOLUNTEER SUPPORT

Abstract. The article examines the normative legal acts that regulate the procedure for accounting the property that has come to the Armed Forces of Ukraine as volunteer assistance. The normative-legal definition of such legal categories as "volunteer assistance", "international assistance", "international technical assistance", "military unit" are studied.

Legal conflicts at the level of normative legal acts regarding the accounting of property received by the Armed Forces of Ukraine as volunteer assistance and the factors that influence their occurrence are studied.

It has been found out that such legal category as "international aid" does not exist in Ukraine. According to the Procedure for attracting, using and monitoring international technical assistance, approved by the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No.153 dated February 15, 2002, international technical assistance is financial and other resources and services provided by the donors in accordance with international treaties of Ukraine on a free and irrevocable basis in order to support Ukraine.

In accordance with paragraphs 2 and 3 of the Procedure for attracting international technical assistance, the beneficiary (recipient) of such assistance is the state authorities and such assistance may be brought in the form of any property that is needed to ensure the fulfillment of the projects (programs) tasks, which is imported to or acquired in Ukraine; in the form of works and services; in the form of intellectual property rights; as the financial resources (grants) in national or foreign currency as well as in the form of any other resources that are not forbidden by the state, including in the form of scholarship.

Therefore, there exists a significant conflict between the "assistances" enshrined in the above-mentioned regulations, namely international aid, which is not stipulated in the regulations and is mentioned only in Section XII of the Instructions. It is established that the above-mentioned Instruction does not contain an algorithm

of actions in case of acceptance the military property by a military unit without accompanying documents from volunteers who are not members of volunteer organizations and do not have powers of attorney from volunteer organizations or volunteer credentials. It is concluded that Section XII of the Instructions for the Accounting of Military Property in the Armed Forces of Ukraine needs to be revised in terms of accepting the international technical assistance, as well as in the absence of accompanying documents from volunteers who are not members of volunteer organizations and do not have powers of attorney from these organizations or volunteer credentials.

Keywords: volunteers, volunteer organizations, property accounting, volunteer assistance, international assistance, international technical assistance, military unit, Armed Forces of Ukraine.

Постановка проблеми. Законом України «Про волонтерську діяльність» [1] визначені напрямки надання волонтерської допомоги. Держава в особі її органів та посадових осіб забезпечують сприятливі умови для здійснення волонтерської діяльності, гарантує і забезпечує захист передбачених Конституцією України та законами прав, свобод і законних інтересів волонтерів, отримувачів волонтерської допомоги, організацій та установ, що залучають до своєї діяльності волонтерів.

Разом з тим, законодавством України, не передбачена така категорія надавачів волонтерської допомоги як волонтери і немає алгоритму дій у разі приймання військовою частиною майна без супровідних документів від волонтерів, які не є членами волонтерських організацій та не мають довіреностей від вказаних організацій чи посвідчень волонтера, що в свою чергу демотивує громадян у наданні такої допомоги.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемі правового регулювання благодійної діяльності в Збройних Силах України в деякій мірі присвячена робота Автушенко І.Б. «Шефська допомога військовослужбовцям ЗСУ як складова соціального захисту» [2]. На волонтерський рух як один з засобів протидії загрозам національній безпеці звертали увагу та науковці як А. Дацюк, В. Садовський, О. Полтораков, Р. Марутян. І. Мазій розглядав організований, правовий механізм впливу державних інституцій на розвиток волонтерства в цілому, а також особливо на волонтерських рух, який відбувається на користь українській армії [3]. Бейкун А. Л. у своїй статті «Шляхи подолання невизначеності соціально-правового статусу осіб зі складу воєнізованих добровольчих формувань та волонтерських організацій» звертає увагу на слабе визначення правового статусу волонтерів, що надають волонтерську допомогу Збройним Силам України [4]. Вашкович В.В. оглянула: пов'язаність нормативно-правового регулювання волонтерської діяльності в Збройних Силах України з нормативно-правовим регулюванням благодійної діяльності; нормативно-правове регулювання волонтерської

діяльності у сфері забезпечення обороноздатності держави в тому числі АТО/ООС та врегулювання адміністративно-правового статусу волонтера-учасника АТО/ООС; правові колізії що існують у сфері нормативно-правового регулювання волонтерської діяльності у сфері забезпечення обороноздатності держави; причини стримання та перешкоджання волонтерській діяльності в Збройних Сил України.

Дослідженням питань обліку майна, що надавалася як волонтерська допомога Збройним Силам України, в Україні значної уваги раніше не приділялося. Це пов'язано переважно з тим, що увага науковців поділялася на окремі самостійні напрямки з дослідження самого волонтерського руху на допомогу Збройним Силам України [5].

Метою статті є дослідження особливостей обліку майна у Збройних Силах України, виявлення прогалин та правових колізій на рівні нормативно-правових актів з питань обліку майна, що надійшло до Збройних Сил України як волонтерська допомога та аналіз факторів, які впливають на їх виникнення. Надання пропозицій з подолання правових колізій.

Виклад основного матеріалу. Облік волонтерської допомоги Збройним Силам України регулюється Інструкцією з обліку військового майна у Збройних Силах України, затверджено наказом Міністерства оборони України від 17.08.2017 № 440, зареєстрованим в Міністерстві юстиції України 27 вересня 2017 р. за № 1192/31060 (далі – Інструкція з обліку).

Із назви Розділу XII «Особливості обліку майна, яке надійшло як міжнародна допомога, від волонтерських організацій, як благодійна, гуманітарна допомога» Інструкції з обліку, він стосується не тільки майна, яке надійшло від волонтерських організацій, як благодійна, гуманітарна допомога, а й як міжнародна допомога [6].

Визначення такої правової категорії як «міжнародна допомога» в Україні немає. У Порядку залучення, використання та моніторингу міжнародної технічної допомоги, затвердженому постановою Кабінету Міністрів України від 15 лютого 2002 р. № 153 (далі – Порядок залучення міжнародної технічної допомоги) міжнародна технічна допомога - фінансові та інші ресурси та послуги, що відповідно до міжнародних договорів України надаються партнерами з розвитку на безоплатній та безповоротній основі з метою підтримки України [7].

Таким чином, ми бачимо значну колізію між тим які «допомоги», закріплені у вищезазначених нормативно-правових актах, а саме міжнародна допомога, що не передбачена нормативно-правовими актами, та згадується лише в Розділі XII Інструкції з обліку, та міжнародна технічна допомога, що має своє офіційне визначення та згідно пункту 3 Порядку залучення Міжнародна технічної допомоги така допомога може залучатись у вигляді:

будь-якого майна, необхідного для забезпечення виконання завдань проектів (програм), яке ввозиться або набувається в Україні;

робіт і послуг;
прав інтелектуальної власності;
фінансових ресурсів (грантів) у національній чи іноземній валюті;
інших ресурсів, не заборонених законодавством, у тому числі стипендій.

Відповідно до пункту 2 Порядку залучення Міжнародної технічної допомоги бенефіціаром (набувачем) такої допомоги виступають центральний орган виконавчої влади, Рада міністрів Автономної Республіки Крим, обласна, Київська, Севастопольська міська держадміністрація, до компетенції яких належить формування та/або реалізація державної політики у відповідній галузі чи регіоні, де передбачається впровадження проекту (програми), що заінтересована в результатах виконання проекту (програми), виконавчий орган місцевого самоврядування, юрисдикція якого поширюється на територію реалізації проекту (програми), Секретаріат Кабінету Міністрів України, Офіс Президента України, комітети та Апарат Верховної Ради України, Національний банк, Верховний Суд, вищі спеціалізовані суди, Національне антикорупційне бюро, Рахункова палата, інші державні органи [7].

Чинним законодавством України військові частини не віднесено до державних органів. Стаття 1 Закону України «Про оборону України» [8] та стаття 1 Закону України «Про матеріальну відповідальність військовослужбовців та прирівняних до них осіб за шкоду, завдану державі» [9] відносять військові частини до «органів військового управління».

Разом з тим стаття 3 Закону України «Про Збройні Сили України» зазначає, що організаційно Збройні Сили України складаються з органів військового управління, з'єднань, військових частин [10].

Таким чином, ми бачимо правову колізію щодо правового статусу військових частини, оскільки в одних випадках, згідно законів України «Про оборону України» та «Про матеріальну відповідальність військовослужбовців та прирівняних до них осіб за шкоду, завдану державі» вони відносяться до «органів військового управління», а в інших випадках згідно Закону України «Про Збройні Сили України», військова частина вказана як окрема військова одиниця.

Для обґрунтування правової природи військових частин, як суб'єктів правовідносин, передусім, необхідно визначити саме поняття військової частини.

Закони, які становлять основу військового законодавства («Про оборону України», «Про матеріальну відповідальність військовослужбовців та прирівняних до них осіб за шкоду, завдану державі», «Про Збройні Сили України», «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію», «Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України», «Про Стройовий статут Збройних Сил України», «Про Статут гарнізонної та вартової служб Збройних Сил України», «Про Дисциплінарний статут Збройних Сил України», «Про правовий режим майна у Збройних Силах України», «Про господарську

діяльність у Збройних Силах України», «Про військовий обов'язок і військову службу» хоча і широко оперують поняттям «військова частина», його тлумачень не дають. [11]

Стаття 1 Закону України «Про національну безпеку України» від 21 червня 2018 року № 2469-VIII зазначає, що сектор безпеки і оборони - система органів державної влади, Збройних Сил України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, правоохоронних та розвідувальних органів, державних органів спеціального призначення з правоохоронними функціями, сил цивільного захисту, оборонно-промислового комплексу України, діяльність яких перебуває під демократичним цивільним контролем і відповідно до Конституції та законів України за функціональним призначенням спрямована на захист національних інтересів України від загроз, а також громадяни та громадські об'єднання, які добровільно беруть участь у забезпеченні національної безпеки України [12].

Відповідно до статті 1 Закону України «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 року № 1700-VII державний орган - орган державної влади, в тому числі колегіальний державний орган, інший суб'єкт публічного права, незалежно від наявності статусу юридичної особи, якому згідно із законодавством надані повноваження здійснювати від імені держави владні управлінські функції, юрисдикція якого поширюється на всю територію України або на окрему адміністративно-територіальну одиницю [13].

Не вносить ясність в питання статусу військової частини і Положення про військове (корабельне) господарство Збройних Сил України, затверджене наказом Міністра оборони України від 16.07.97 № 300, зареєстрованим в Міністерстві юстиції України 22 грудня 1997 р. за № 615/2419.

Згідно з пунктом 1.1 Положення про військове (корабельне) господарство Збройних Сил України під військовими частинами треба розуміти частини, які входять до складу з'єднань, окремі частини, кораблі, установи, військово-навчальні заклади, об'єкти та організації Збройних Сил України, які ведуть своє господарство, а також адміністративно-господарські частини, відділення, відділи, управління та інші господарські підрозділи, органи військового управління відповідних рівнів, на які покладені завдання щодо матеріального та технічного забезпечення діяльності цих органів та їх особового складу [14].

У законах України «Про оборону України» та «Про матеріальну відповідальність військовослужбовців та прирівняних до них осіб за шкоду, завдану державі» до органів військового управління віднесено військові частини.

Дискутивним залишається питання: чи є функції держави щодо захисту суверенітету і територіальної цілісності України і недоторканості, які покладені на Збройні Сили України згідно ст. 17 Конституції України [15] «здійсненням від імені держави владних управлінських функцій на всій

території держави» в сенсі розуміння норми статті 1 Закону України «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 року № 1700-VII що військова частина є державним органом?

Військові частини насамперед є носіями владних повноважень і виступають у публічно-правових відносинах суб'єктами реалізації поставленої державою мети у вигляді відсічі можливої агресії ззовні (ч. 2 ст. 17 Конституції України), а тому головні завдання, внутрішня структура, підпорядкування, порядок звітності та контролю в цій сфері регулюється нормами конституційного й адміністративного права [16, С.156-157].

Оскільки пункт 1 Розділу XII «Особливості обліку майна, яке надійшло як міжнародна допомога, від волонтерських організацій, як благодійна, гуманітарна допомога» Інструкції з обліку відрізняє майно, яке надійшло для військових частин як міжнародна допомога і від волонтерських організацій. Тобто це майно не є тотожним. Що таке «майно міжнародної допомоги» Інструкція з обліку пояснень не дає.

Проте вказана Інструкція з обліку поділяє майно від волонтерських організацій, як благодійну та гуманітарну допомогу. Разом з тим відповідно до статті 1 Закону України «Про гуманітарну допомогу» гуманітарна допомога є різновидом благодійництва і має спрямовуватися відповідно до обставин, об'єктивних потреб, згоди її отримувачів та за умови дотримання вимог статті 3 Закону України «Про благодійну діяльність та благодійні організації» [17].

Пункт 1 Інструкція з обліку передбачає, що приймання майна міжнародної допомоги та від волонтерських організацій здійснюється на підставі даних, відображених у супровідних документах, зі складанням акта приймання-передачі військового майна. Разом з тим вказана Інструкція з обліку не містить алгоритму дій у разі приймання військовою частиною військового майна без супровідних документів від волонтерів, які не є членами волонтерських організацій та не мають довіреностей від вказаних організацій чи посвідчень волонтера.

Висновки. Зміст Розділу XII «Особливості обліку майна, яке надійшло як міжнародна допомога, від волонтерських організацій, як благодійна, гуманітарна допомога» Інструкції з обліку, потребує доопрацювання в частині внесення змін до Розділу XII, а саме слова «міжнародна допомога, від волонтерських організацій, як благодійна, гуманітарна допомога» замінити словами «міжнародна технічна допомога, від волонтерських організацій, волонтерів, як благодійна допомога» по всьому тексту Розділу XII у відповідних відмінках.

Література:

1. Про волонтерську діяльність: Закон України від 19 квіт. 2011 р. № 3236 – VI. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1036-17>.

2. Автушенко І.Б. Шефська допомога військовослужбовцям ЗСУ як складова соціального захисту. *Молодіжна військова наука у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка*: зб. матеріалів доп. учасн. Всеукр. наук.-практ. конф. молодих вчених, ад'юнктів, слухачів, курсантів і студентів. Київ: ВІКНУ, 2019. С. 51-52.

3. Мазій І. В. Удосконалення механізмів державного регулювання волонтерської діяльності. *Інвестиції: практика та досвід*. 2018. № 4. С. 152-155.
4. Бейкун А. Л. Шляхи подолання невизначеності соціально-правового статусу осіб зі складу воєнізованих добровольчих формувань та волонтерських організацій. *Правове регулювання суспільних відносин в умовах демократизації Української держави*: матеріали V Міжнар. наук.-прак. конф., 20-21 травн. 2015 р. Київ, 2015. URL: <https://ivpp.kpi.ua/wp-content/uploads/Бейкун1.pdf>. (дата звернення 16.12.2023).
5. Вашкович В.В. Адміністративно-правове забезпечення волонтерства як складова соціальної функції держави: автореф. дис...канд. юрид. наук: 12.00.07. Ужгород, 2018. 19 с.
6. Інструкція з обліку військового майна у Збройних Силах України, затверджена наказом Міністерства оборони України від 17.08.2017 № 440, зареєстрованим в Міністерстві юстиції України 27 вересня 2017 р. за № 1192/31060. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1192-17#Text>.
7. Порядок залучення, використання та моніторингу міжнародної технічної допомоги, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 15 лютого 2002 р. № 153. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/153-2002-%D0%BF#Text>.
8. Про оборону України: Закон України від 6 груд. 1991 р. № 1932-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text>.
9. Про матеріальну відповідальність військовослужбовців та прирівняних до них осіб за шкоду, завдану державі: Закон України від 3 жовт. 2019 р. № 160-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/160-20#Text>.
10. Про Збройні Сили України: Закон України від 6 груд. 1991 р. № 1934-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1934-12#Text>.
11. Кісель В.Й. Статус військових частин Збройних Сил України як суб'єктів цивільних правовідносин. *Університетські наукові записки*, 2005, № 3 (15), с. 107-110. URL: <http://old.univer.km.ua/visnyk/807.pdf>.
12. Про національну безпеку України: Закон України від 21 чер. 2018 р. № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>.
13. Про запобігання корупції: Закон України від 14 жовт. 2014 р. № 1700-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text>.
14. Положення про військово [корабельне) господарство Збройних Сил України, затверджене наказом Міністра оборони України від 16.07.97 № 300, зареєстрованим в Міністерстві юстиції України 22 грудня 1997 р. за № 615/2419. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0615-97#Text>.
15. Конституція України від 28 червня 1996 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>.
16. Рожков В.В. До питання про поняття військової частини Міністерства оборони України. Тези доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції молодих вчених, ад'юнктів, слухачів, курсантів і студентів "Молодіжна військова наука у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка" [Текст] / за заг. редакцією В.В. Балабіна. – К. : ВІКНУ, 2015. – 343 с. URL: <https://docplayer.net/78768525-Viyskoviy-institut-kiyivskogo-nacionalnogo-universitetu-imeni-tarasa-shevchenka-tezi-dopovidey.html>.
17. Про гуманітарну допомогу: Закон України від 22 жовт. 1999 р. № 1192-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1192-14#Text>.

References:

1. Pro volontersku diialnist [On volunteering]: Zakon Ukrainy vid 19 kvit. 2011 r. № 3236 – VI. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1036-17>. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1036-17>. [in Ukrainian]

2. Avtushenko I.B. (2019) Shefska dopomoha viiskovosluzhbovtsiam ZSU yak skladova sotsialnoho zakhystu [Chief assistance to servicemen of the Armed Forces as a component of social protection]. Molodizhna viiskova nauka u Kyivskomu natsionalnomu universyteti imeni Tarasa Shevchenka: zb. materialiv dop. uchasn. Vseukr. nauk.-prakt. konf. molodykh vchenykh, adiunktiv, slukhachiv, kursantiv i studentiv. Kyiv: VIKNU, . S. 51-52. [in Ukrainian]
3. Mazii I. V. (2018) Udoskonalennia mekhanizmiv derzhavnogo rehuliuвання volonterskoi diialnosti [Improvement of mechanisms of state regulation of volunteer activity]. Investytsii: praktyka ta dosvid. № 4. S. 152-155. [in Ukrainian]
4. Beikun A. L. (2015) Shliakhy podolannia nevyznachenosti sotsialno-pravovoho statusu osib zi skladu voienizovanykh dobrovolchykh formuvan ta volonterskykh orhanizatsii [Ways to overcome the uncertainty of the social and legal status of members of paramilitary volunteer formations and volunteer organizations]. Pravove rehuliuвання suspilnykh vidnosyn v umovakh demokratyzatsii Ukrainiskoi derzhavy: materialy V Mizhnar. nauk.-prak. konf., 20-21 travn. 2015 r. Kyiv. URL: <https://ivpp.kpi.ua/wp-content/uploads/Бейкун1.pdf>. [in Ukrainian]
5. Vashkovych V.V. (2018) Administrativno-pravove zabezpechennia volonterstva yak skladova sotsialnoi funktsii derzhavy [Administrative and legal provision of volunteering as a component of the social function of the state]: avtoref. dys...kand. yuryd. nauk: 12.00.07. Uzhhorod. 19 s. [in Ukrainian]
6. Instruksiiia z obliku viiskovoho maina u Zbroinykh Sylakh Ukrainy, zatverdzhena nakazom Ministerstva oborony Ukrainy vid 17.08.2017 № 440, zareiestrovanyim v Ministerstvi yustytzii Ukrainy 27 veresnia 2017 r. za № 1192/31060 [Instructions for accounting for military property in the Armed Forces of Ukraine, approved by the order of the Ministry of Defense of Ukraine dated 17.08.2017 No. 440, registered in the Ministry of Justice of Ukraine on September 27, 2017 under No. 1192/31060.]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1192-17#Text>. [in Ukrainian]
7. Poriadok zaluchennia, vykorystannia ta monitorynhu mizhnarodnoi tekhnichnoi dopomohy, zatverdzhenyi postanovoiu Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 15 liutoho 2002 r. № 153 [The procedure for attracting, using and monitoring international technical assistance, approved by the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated February 15, 2002 No. 153]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/153-2002-%D0%BF#Text>. [in Ukrainian]
8. Pro oboronu Ukrainy [On the defense of Ukraine]: Zakon Ukrainy vid 6 hrud. 1991 r. № 1932-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text>. [in Ukrainian]
9. Pro materialnu vidpovidalnist viiskovosluzhbovtsiv ta pryivnianskykh do nykh osib za shkodou, zavdanu derzhavi [On the financial responsibility of military personnel and persons equated to them for damage caused to the stat]: Zakon Ukrainy vid 3 zhovt. 2019 r. № 160-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/160-20#Text>. [in Ukrainian]
10. Pro Zbroini Syly Ukrainy [On the Armed Forces of Ukraine]: Zakon Ukrainy vid 6 hrud. 1991 r. № 1934-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1934-12#Text>. [in Ukrainian]
11. Kisel V.I. (2005) Status viiskovykh chastyn Zbroinykh Syl Ukrainy yak subiektiv tsyvilnykh pravovidnosyn [The status of military units of the Armed Forces of Ukraine as subjects of civil legal relations]. Universytetski naukovy zapysky, № 3 (15), s. 107-110. URL: <http://old.univer.km.ua/visnyk/807.pdf>. [in Ukrainian]
12. Pro natsionalnu bezpeku Ukrainy [On national security of Ukraine]: Zakon Ukrainy vid 21 cher. 2018 r. № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>. [in Ukrainian]
13. Pro zapobihannia koruptsii [On prevention of corruption]: Zakon Ukrainy vid 14 zhovt. 2014 r. № 1700-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text>. [in Ukrainian]

14. Polozhennia pro viiskove [korabelne] hospodarstvo Zbroinykh Syl Ukrainy, zatverdzhene nakazom Ministra obrony Ukrainy vid 16.07.97 № 300, zareiestrovany v Ministerstvi yustytisii Ukrainy 22 hrudnia 1997 r. za № 615/2419 [Regulations on the military [ship] economy of the Armed Forces of Ukraine, approved by the order of the Minister of Defense of Ukraine dated 07/16/97 No. 300, registered in the Ministry of Justice of Ukraine on December 22, 1997 under No. 615/2419]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0615-97#Text>. [in Ukrainian]

15. Konstytutsiia Ukrainy vid 28 chervnia 1996 roku [Constitution of Ukraine dated June 28, 1996]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>. [in Ukrainian]

16. Rozhkov V.V. (2015) Do pytannia pro poniattia viiskovoi chastyny Ministerstva obrony Ukrainy [Regarding the concept of the military unit of the Ministry of Defense of Ukraine]. Tezy dopovidei Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii molodykh vchenykh, adiunktiv, slukhachiv, kursantiv i studentiv “Molodizhna viiskova nauka u Kyivskomu natsionalnomu universyteti imeni Tarasa Shevchenka” / za zah. redaktsiieiu V.V. Balabina. – K. : VIKNU, 343 s. URL: <https://docplayer.net/78768525-Viyskoviy-institut-kiyivskogo-nacionalnogo-universitetu-imeni-tarasa-shevchenka-tezi-dopovidey.html>. [in Ukrainian]

17. Pro humanitarnu dopomohu [On humanitarian aid]: Zakon Ukrainy vid 22 zhovt. 1999 r. № 1192-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1192-14#Text>. [in Ukrainian]

УДК 343.98

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11\(39\)-577-585](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11(39)-577-585)

Капустіна Марієтта Владиславівна кандидат юридичних наук, доцент, старший науковий співробітник, НДІ вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України, вул. Григорія Сковороди, 49, м. Харків, 61002, тел.: (099) 490-5007, <https://orcid.org/0000-0003-1990-5259>

СТРУКТУРНІ ЕЛЕМЕНТИ ІНФОРМАЦІЙНИХ СИСТЕМ ОРГАНІВ КРИМІНАЛЬНОЇ ЮСТИЦІЇ

Анотація. Інформаційні системи є підґрунтям оптимізації кримінального провадження, забезпечення підтримки прийняття рішення слідчим, який здійснює кримінальне провадження, активізації його інтелектуальної діяльності. У зв'язку з цим постає нагальна проблема у з'ясуванні структурних елементів інформаційних систем органів кримінальної юстиції.

Метою статті є виокремлення й аналіз структурних елементів інформаційних систем органів кримінальної юстиції та доведення їх єдності та цілісності. Вивчення та аналіз наукових праць вітчизняних вчених надає можливість стверджувати, що на сьогодні існують різні визначення поняття «інформаційні системи». В статті акцентовано увагу, на тому, що інформаційна система складається з сукупності елементів, які взаємодіють і взаємопов'язані між собою та складають єдність та цілісність. Цими елементами є: програмно-технічні засоби; інформаційні процеси; інформаційні ресурси. Для аргументації позиції в статті розкрито сутність інформаційного процесу та інформаційних ресурсів.

У висновку наголошено на тому, що інформаційні процеси, такі як, збір, реєстрація, накопичення, зберігання, оброблення, пошук, поширення здійснюються виключно щодо інформаційних ресурсів (відомостей, даних, документів). Тобто, ці два елемента інформаційної системи знаходяться у постійній взаємодії та взаємообумовлюють один одного, більш того відсутність одного з них породжує нікчемність іншого. Щодо третього змістовного елемента інформаційної системи, а саме програмно-технічних засобів, то він також взаємодіє та взаємопов'язаний з інформаційними ресурсами та інформаційними процесами. Оскільки, саме він забезпечує роботу інформаційних ресурсів та процесів в системі.

Ключові слова: інформаційні системи; автоматизовані системи органів кримінальної юстиції; інформаційні ресурси; інформаційні процеси.

Kapustina Mariietta Vladyslavivna PhD in Law, Associate Professor, Senior researcher, Academician Stashis Scientific Research Institute for the Study of Crime Problems of the National Ukrainian Academy of Law Sciences, 49 Hryhoriia Skovorody St., Kharkiv, 61024, tel.: (099) 490-5007, <https://orcid.org/0000-0003-1990-5259>

STRUCTURAL ELEMENTS OF INFORMATION SYSTEMS OF CRIMINAL JUSTICE BODIES

Abstract. Information systems are the basis for optimization of criminal proceedings, support for decision-making by the investigator conducting criminal proceedings, activation of his intellectual activity. In connection with this, an urgent problem arises in clarifying the structural elements of information systems of criminal justice bodies.

The purpose of the article is to identify and analyze the structural elements of information systems of criminal justice bodies and prove their unity and integrity. The study and analysis of the scientific works of domestic scientists makes it possible to state that today there are different definitions of the concept of «information systems». The article focuses on the fact that the information system consists of a set of elements that interact and are interconnected and constitute unity and integrity. These elements are: software and technical means; information processes; information resources. To argue the position, the article reveals the essence of the information process and information resources.

The conclusion emphasizes that information processes such as collection, registration, accumulation, storage, processing, search, distribution are carried out exclusively in relation to information resources (information, data, documents). That is, these two elements of the information system are in constant interaction and mutually condition each other, moreover, the absence of one of them creates the worthlessness of the other. As for the third meaningful element of the information system, namely software and technical means, it also interacts and is interconnected with information resources and information processes. Because it ensures the operation of information resources and processes in the system.

Keywords: information systems; automated systems of criminal justice bodies; information resources; information processes.

Постановка проблеми. Практика боротьби зі злочинністю переконливо свідчить, що без ефективного використання відомостей, які містяться в різних інформаційних системах, та їх належного аналізу та синтезу ефективна протидія будь яким кримінальним правопорушенням неможлива [1, с. 137]. Одним із напрямів підвищення результативності засобів інформаційного забезпечення на стадії досудового розслідування є своєчасне й повне використання сучасних можливостей і досягнень науково-технічного прогресу. А отже, впровадження в досудове розслідування сучасних інформаційних систем є підґрунтям оптимізації кримінального провадження. У зв'язку з цим постає нагальна проблема у з'ясуванні структурних елементів інформаційних систем органів кримінальної юстиції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі питання використання інформаційних систем органів кримінальної юстиції в своїх працях

досліджували такі науковці як В.В. Бірюков, Д.В. Дабіжба, В.А. Журавель, А.В. Мовчан, Ю.В. Пілюков, І.В. Пиріг, В.Ю. Шепітько та інші. Аналіз праць науковців свідчить про неоднозначність в поглядах щодо визначення поняття інформаційна система органів кримінальної юстиції. У зв'язку з чим виникає необхідність щодо виокремлення та ґрунтовного дослідження структурних елементів інформаційної системи органів кримінальної юстиції.

Метою статті є виокремлення й аналіз структурних елементів інформаційних систем органів кримінальної юстиції та доведення їх єдності та цілісності.

Виклад основного матеріалу. Серед інформаційних засобів найпоширенішими є інформаційні системи, котрі, як слушно зазначають В.А. Журавель та В.Ю. Шепітько, слугують підґрунтям забезпечення підтримки прийняття рішення слідчим, який здійснює кримінальне провадження, активізації його інтелектуальної діяльності з планування, висунення версій, обрання оптимальних систем слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій щодо їх перевірки [2, с. 162].

Вивчення та аналіз наукової літератури надає можливість стверджувати, що на сьогодні існують різні визначення поняття «інформаційні системи». Так, Т.А. Бутенко, В.М. Сірий вважають що, інформаційна система – це організаційно впорядкована сукупність фахівців, інформаційних ресурсів та інформаційних технологій, зокрема з використанням засобів обчислювальної техніки і зв'язку, що реалізують такі інформаційні процеси як отримання вхідних даних; обробка цих даних і/або зміна власного внутрішнього стану (внутрішніх зв'язків/відносин), видача результату або зміна свого зовнішнього стану (зовнішніх зв'язків/відносин) [3, с. 37]. Інша група науковців такі як, Ю.О. Ушенко, М.Л. Ковальчук розуміють інформаційну систему як, прикладну програмну підсистему, призначену для збору, зберігання, пошуку і обробки текстової й/або фактографічної інформації [4, с. 7]. В свою чергу Д.В. Дабіжа, пропонує під інформаційною системою розуміти сукупність організаційно-технічних заходів, спрямованих на поєднання та упорядкування, оброблення, захист інформаційних ресурсів (об'єктів обліку) з метою надання автоматизованого доступу й видачі даних у вигляді, зручному для сприйняття користувачем [5, с.11]. Достатньо лаконічне та водночас дискусійне визначення інформаційної системи надає А.В. Мовчан [6, с. 35]. Так, зазначений вчений вважає що, інформаційні системи це організаційно-технічні системи, в яких реалізуються технології обробки інформації з використанням технічних і програмних засобів. Своєрідне визначення досліджуваного поняття надає вчений Ю.О. Пілюков, який пропонує таке визначення, «інформаційна система – це сукупність інформаційних процесів, елементів для задоволення потреби в інформації експертів при проведенні експертних досліджень, техніко-криміналістичному забезпеченні слідчих дій і оперативно-розшукових заходів, яка складається з власне самої інформації,

всіх її видів, які знаходяться в тісному зв'язку, взаємодіють між собою, взаємозалежні, трансформуються один у другий» [7, с. 32]. Якщо, звернутися до Положення про єдину інформаційну систему Міністерства внутрішніх справ затвердженого постановою КМУ від 14 листопада 2018 р. № 1024, то вбачається, що законодавець надав достатньо об'ємне визначення, а саме «єдина інформаційна система МВС – інтегрована інформаційна система, що безпосередньо забезпечує реалізацію функцій її суб'єктів, інформаційну підтримку та супроводження їх діяльності і становить сукупність взаємозв'язаних функціональних підсистем, сервісів, програмно-інформаційних комплексів, програмно-технічних та технічних засобів електронної комунікації, які забезпечують логічне поєднання та інтеграцію електронних інформаційних ресурсів єдиної інформаційної системи МВС, обробку та захист інформації, внутрішню та зовнішню інформаційну взаємодію шляхом використання функціональної підсистеми єдиної інформаційної системи МВС із спеціальними функціями» [8].

Аналіз наданих визначень є підґрунтям для висловлення певних міркувань. Але, вважаємо за доцільне все ж такі спочатку визначитись з розумінням «системи». Так, вивчення та аналіз наукової літератури надали можливість відмітити наступне визначення: «система - це сукупність взаємопов'язаних елементів, що становлять певну цілісність, єдність, взаємодіють і взаємопов'язані між собою, мають вхід та вихід, через які система обмінюється продуктами життєдіяльності із зовнішнім середовищем» [9, с. 20; 10, с. 55]. Здійснення аналізу цього визначення надало нам можливість проєциувати його на поняття інформаційної системи. А саме, що інформаційна система також складається з сукупності елементів, які взаємодіють і взаємопов'язані між собою та складають єдність та цілісність. Цими елементами, на наш погляд є: програмно-технічні засоби; інформаційні процеси; інформаційні ресурси. Для аргументації нашої позиції вважаємо за необхідне розкрити сутність інформаційного процесу та інформаційних ресурсів.

Вивчення та аналіз наукової літератури в сфері інформаційного забезпечення надають можливість під інформаційними процесами розуміти сукупність послідовних операцій (збір, реєстрація, накопичення, зберігання, оброблення, передавання інформації), дій і зв'язків з обміну інформацією, що здійснюється в системі комунікацій. Якщо звернутися до поняття науково-інформаційної діяльності, то слід відмітити, що до нього входять наступні взаємопов'язані та взаємообумовлені інформаційні процеси: збір, аналітико-синтетична переробка (перетворення), зберігання, пошук, розповсюдження (поширення) [11, с. 20-21].

З аналізу розглянутих визначень інформаційної системи вбачається, що науковці відмічають в них певні інформаційні процеси. Так, Ю.О. Ушенко, М.Л. Ковальчук зазначають у визначенні такі інформаційні процеси, як збір,

зберігання, пошук, обробка; Д.В. Дабіжа – оброблення, захист; А.В. Мовчан – обробка. Якщо проаналізувати низку нормативно-правових актів, що регламентують порядок та функціонування інформаційних систем органів кримінальної юстиції, то вбачається, що законодавець у визначенні цих систем також зазначив певні інформаційні процеси. Так, наприклад, у визначенні інформаційно-телекомунікаційної системи досудового розслідування «іКейс» зазначені наступні інформаційні процеси: створення, збирання, зберігання, пошук, оброблення, передача [12]; у визначенні Електронного реєстру геномної інформації людини – збирання, реєстрація, накопичення, зберігання, поновлення, пошук, використання і поширення (розповсюдження, передача) [13]; у визначенні Єдиного реєстру досудових розслідувань – збирання, зберігання, захист, оброблення, облік, пошук, узагальнення [14]; у визначенні Єдиного порталу повідомлень викривачів – обмін, збирання, зберігання, використання, захист, облік, пошук, узагальнення [15].

Щодо сутності поняття інформаційний ресурс, то вивчення та аналіз літератури надає змогу стверджувати, що у дослідників цього питання не має єдиної позиції. Так, неоднозначна позиція прослідковується в роботі Т.А. Бутенко, В.М. Сірого, оскільки ці автори наводять декілька різних визначень інформаційного ресурсу. В одному випадку зазначено, що інформаційний ресурс – це окремі документи і окремі масиви документів, а також документи і масиви документів в інформаційних системах, тобто це ресурс, який, поряд з іншими (матеріальними, фінансовими, енергетичними), використовується організаціями для досягнення їхніх цілей. В другому, наголошують, що інформаційний ресурс це особливий вид ресурсу, що ґрунтується на ідеях і знаннях, нагромаджених у результаті науково-технічної діяльності людей і поданих у формі, придатній для збору реалізації та відтворення. В третьому випадку, і ми вважаємо це слушною думкою, розглядають інформаційний ресурс, як весь обсяг інформації, використаної в інформаційній системі об'єкта [3, с. 20-21]. В свою чергу науковці М. В. Ковалів, С. С. Єсімов, О. Г. Ярема вважають, що інформаційний ресурс – це інформація, закріплена на матеріальному носії і з обов'язковими ознаками (реквізитами), знаючи які, можна швидко знайти джерело відомостей. Надалі ці науковці наголошують, що інформаційний ресурс набуває особливого значення не як абстрактне уявлення інформації, а як «форма» відображення інформації про суспільно значущі події і явища, яка є засадничою для прийняття рішень і задоволення інформаційних потреб [16, с. 224]. Якщо звернутися до визначень інформаційного ресурсу запропонованих законодавцем, то вбачається також відсутність єдиного підходу. Так, в ч. 1 ст. 10 Закону України «Про науково-технічну інформацію» зазначено, що «інформаційні ресурси національної системи науково-технічної інформації становлять сукупність довідково-інформаційних фондів з необхідним довідково-пошуковим апаратом і відповідними технічними засобами зберігання, обробки і

передачі, що є у володінні, розпорядженні, користуванні державних органів і служб науково-технічної інформації, наукових і науково-технічних бібліотек, комерційних центрів, підприємств, установ і організацій» [17]. В свою чергу в ст.1 Закону України «Про Національну програму інформатизації» законодавцем надано більш влучне визначення інформаційних ресурсів, а саме «електронні інформаційні ресурси - систематизовані відомості і дані, створені, оброблені та збережені в електронній формі за допомогою технічних засобів та/або програмних продуктів» [18].

Аналіз зазначених вище визначень надає підстави вважати, що деякі позиції авторів є достатньо дискусійними. Це пов'язано з тим, що одні вчені звужують визначення інформаційних ресурсів, а інші навпаки надають достатньо об'ємне. Щодо визначень, які на наш погляд звужують поняття інформаційний ресурс, то вважаємо за необхідне висловити наступні міркування. Так, ми вважаємо, що інформаційний ресурс це не тільки документи та окремі масиви документів, що містяться в інформаційних системах. Оскільки за характером інформації, що міститься в ресурсі, прийнято виділяти документальні (включають в себе саме документи) та фактографічні інформаційні ресурси (відомості (дані) про факти, ознаки, сформовані та представлені у певному вигляді). Більш того, вчені криміналісти, що досліджували проблеми кримінальної реєстрації, криміналістичних обліків, інформаційного забезпечення органів досудового розслідування в своїх наукових здобутках одним з критеріїв для класифікації інформаційних систем виділяють тип інформаційного ресурсу. І отже, за цим критерієм поділяють інформаційні системи на документальні та фактографічні. Ми ж в свою чергу враховуючі аналіз законодавства, наукової літератури й судової, експертної, слідчої практики вважаємо, що на сьогодні на території нашої держави за типом інформаційного ресурсу діють три види систем – документальні, фактографічні, комбіновані.

Щодо визначень інформаційного ресурсу, зміст яких є об'ємним, то вважаємо за необхідне висловити наступні міркування. Так, по – перше, на наш погляд, такі визначення є перенавантаженими та мають достатньо для сприйняття складний зміст; по – друге, аналіз їх змісту свідчить про те, що визначення умовно складається з двох складових частин, в першій частині мова йде про інформацію, відомості, дані, а в другій частині визначення про технічні засоби, що забезпечують функціонування відповідних інформаційних процесів (зберігання, обробку, передачу, використання). Отже, за змістом надані визначення інформаційних ресурсів є достатньо широкими та охоплюють всі складові інформаційної системи, які були нами окреслені вище, а саме програмно-технічні засоби, інформаційні процеси, інформаційні ресурси.

Отже, враховуючі вищезазначене вважаємо, що найбільш влучними є визначення інформаційного ресурсу, що були надані такими вченими, як

Ю. П. Битяк, О. Сидоренко. Так, Ю. П. Битяк, пропонує під інформаційним ресурсом розуміти доступні для використання відомості в усіх сферах життєдіяльності людини, суспільства і держави, які зберігаються на відповідних носіях інформації як документи, бази даних і знань, реєстри, кадастри, архіви, бібліотеки, музейні фонди та інші відомості, що є власністю будь-якого суб'єкта інформаційних відносин, слугують задоволенню інформаційних потреб громадян, юридичних осіб і держави, мають необхідні реквізити, що дозволяє ідентифікувати їх [19, с. 574]. В свою чергу О. Сидоренко вважає, що інформаційний ресурс це організована і структурована документована інформація (знання, відомості), яка міститься в бібліотеках, архівах, фондах, банках даних, інформаційних системах [20, с. 180]. Узагальнюючі надані визначення та проєцируючи їх до нашої проблематики дослідження вважаємо, що інформаційним ресурсом є систематизовані відомості, дані, документи, що містяться в інформаційній системі.

Висновки. Визначена сутність інформаційних процесів та інформаційних ресурсів, надає нам можливість показати єдність та цілісність цих двох елементів інформаційної системи. Так, інформаційні процеси (збір, реєстрація, накопичення, зберігання, оброблення, пошук, поширення) здійснюються виключно щодо інформаційних ресурсів (відомостей, даних, документів). Тобто, ці два елемента інформаційної системи знаходяться у постійній взаємодії та взаємообумовлюють один одного, більш того відсутність одного з них породжує нікчемність іншого. Щодо третього змістовного елемента інформаційної системи, а саме програмно-технічних засобів, то він також взаємодіє та взаємопов'язаний з інформаційними ресурсами та інформаційними процесами. Оскільки, саме він забезпечує роботу інформаційних ресурсів та процесів в системі.

Література:

1. Бондар В.С. Інформаційно-аналітичне забезпечення криміналістичної діяльності в процесі досудового розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з тероризмом. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2015. Вип. 33. С.137-141.
2. Шепітько В. Ю., Журавель В. А., Авдєєва Г. К., Стороженко С. В. Автоматизовані інформаційні системи як засіб удосконалення розслідування вбивств. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2017. № 1. С. 161-172.
3. Бутенко Т. А., Сирий В. М. Інформаційні системи та технології: навчальний посібник. Харків: ХНАУ ім. В.В. Докучаєва, 2020. 207 с.
4. Методологія інформаційних систем та баз даних: теоретичний і практичний підходи: навч. посібник / уклад. Ю.О. Ушенко, М.Л. Ковальчук, М.С. Гавриляк, А.Л. Негрич. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т ім. Ю.Федьковича, 2021. 240 с.
5. Дабіжа Д.В. Використання обліків та автоматизованих інформаційних систем при розслідуванні кримінальних правопорушень. Автореферат дис. на здобуття наукового ступеня канд. юрид. наук. 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність. Київ: Нац. академія внут. справ. 2017. 22 с.
6. Інформаційно-аналітична робота в оперативно-розшуковій діяльності Національної поліції: навч. посібник / А. В. Мовчан. Львів: ЛьвДУВС, 2017. 244 с. С.35.

7. Пілюков Ю. О. Використання інформаційних систем в експертних підрозділах МВС України: дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук. 12.00.09. – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза. Київ: Київський нац. ун-т внутр. справ. 2007. 217 с.

8. Положення про єдину інформаційну систему Міністерства внутрішніх справ: затверд. постановою КМУ від 14 листопада 2018 р. № 1024. (в редакції постанови Кабінету Міністрів України від 15 серпня 2023 р. № 866).URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1024-2018-%D0%BF#Text>

9. Бенько М.М. Інформаційні системи і технології в бухгалтерському обліку: монографія. К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2010. 336 с.

10. Пушкар М.С. Створення інтелектуальної системи обліку: монографія. Тернопіль: Карт-бланш, 2007. 152 с.

11. Основи інформаційно-аналітичної діяльності: навч. посіб. / Захарова В.І., Філіпова Л.Я. К.: «Центр учбової літератури», 2013. 336с.

12. Положенням про інформаційно-телекомунікаційну систему досудового розслідування «iКейс»: затвер. Наказом Національного антикорупційного бюро України, Офісу Генерального прокурора, Ради суддів України, Вищого антикорупційного суду 15 грудня 2021 року № 175/390/57/72. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0390886-21#Text>

13. Про державну реєстрацію геномної інформації людини: Закон України від 09.07.2022 № 2391-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2391-20#Text>

14. Положення про Єдиний реєстр досудових розслідувань, порядок його формування та ведення: затв. Наказом Генерального прокурора від 17.08.2023 № 231. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0298905-20#Text>

15. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10. 2014 р. № 1700-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text>

16. Ковалів М. В., Єсімов С. С., Ярема О. Г. Інформаційне право України: навчальний посібник. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2022. 416 с.

17. Про науково-технічну інформацію: Закон України від 25.06.1993 № 3322-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3322-12#Text>

18. Про Національну програму інформатизації: Закон України від від 01.12.2022 № 2807-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2807-20#Text>

19. Адміністративне право: підручник / (Битяк Ю.П., Гаращук В.М., Богущкий В.В. та ін.); за аг. ред. Ю.П. Битяка. Харків: Право, 2010. 624 с.

20. Сидоренко О. Інформаційні ресурси як об'єкт інформаційних правовідносин. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. №4. С. 173–182. С. 180.

References:

1. Bondar, V.S. (2015). Informacijno-analitichne zabezpechennja kriminalistichnoï dijtal'nosti v procesi dosudovogo rozsliduvannja kriminal'nih pravoporushen', pov'jazanih z terorizmom [Information and analytical support of forensic activities in the process of pre-trial investigation of criminal offenses related to terrorism]. *Naukovij visnik Uzhgorods'kogo nacional'nogo universitetu - Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University*, 33, 137-141 [in Ukrainian].

2. Shepit'ko, V. Ju., Zhuravel', V. A., Avdeeva, G. K., Storozhenko ,S. V. (2017). Avtomatizovani informacijni sistemi jak zasib udoskonalennja rozsliduvannja vbivstv [Automated information systems as a means of improving the investigation of murders]. *Visnik Nacional'noi akademii pravovih nauk Ukraini - Bulletin of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 1, 161-172 [in Ukrainian].

3. Butenko, T. A., Sirij , V. M. (2020). *Informacijni sistemi ta tehnologii [Information systems and technologies]*. Harkiv: HNAU im. V.V. Dokuchaeva [in Ukrainian].

4. Ushenko, Ju.O. , Koval'chuk, M.L. , Gavriljak, M.S. , Negrich, A.L. (2021). *Metodologija informacijnih sistem ta baz danih: teoretichnij i praktichnij pidhodi [Methodology of information systems and databases: theoretical and practical approaches]*. Chernivci: Chernivec'kij nac. un-t im. Ju.Fed'kovicha [in Ukrainian].

5. Dabizha, D.V. (2017). *Vikoristannja oblikiv ta avtomatizovanih informacijnih sistem pri rozsliduvanni kriminal'nih pravoporushen' [The use of records and automated information systems in the investigation of criminal offenses]*. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kiïv: Nac. akademija vnut. sprav. [in Ukrainian].

6. Movchan, A. V. (2017). *Informacijno-analitichna robota v operativno-rozshukovij dij'al'nosti Nacional'noi policii [Informational and analytical work in operational and investigative activities of the National Police]*. L'viv: L'vDUVS [in Ukrainian].

7. Piljukov, Ju. O. (2007). *Vikoristannja informacijnih sistem v ekspertnih pidrozdilah MVS Ukraïni [The use of information systems in expert divisions of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine]*. *Candidate's thesis*. Kiïv: Kiïvs'kij nac. un-t vnutr. sprav. [in Ukrainian].

8. Postanovoju KМУ “Polozhennja pro edinu informacijnu sistemu Ministerstva vnutrishnih sprav” [The resolution of the CMU “Regulations on the unified information system of the Ministry of Internal Affairs”]. (n.d). *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1024-2018-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].

9. Ben'ko, M.M. (2010). *Informacijni sistemi i tehnologii v buhgalters'komu obliku [Information systems and technologies in accounting]*. K.: Kiïv. nac. torg.-ekon. un-t [in Ukrainian].

10. Pushkar, M.S.(2007). *Stvorennja intelektual'noi sistemi obliku [Creating an intelligent accounting system]*. Ternopil': Kart-blansh [in Ukrainian].

11. Zaharova, V.I., Filipova, L.Ja. (2013). *Osnovi informacijno-analitichnoi dij'al'nosti [Basics of information and analytical activity]*. K.: «Centr uchbovoï literaturi» [in Ukrainian].

12. Nakaz Nacional'nogo antikorpucijnogo bjuro Ukraïni, Ofisu General'nogo prokurora, Radi suddiv Ukraïni, Vishhogo antikorpucijnogo sudu Polozhennjam pro informacijno-telekomunikacijnu sistemu dosudovogo rozsliduvannja «iKejs» [The order of the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine, the Office of the Prosecutor General, the Council of Judges of Ukraine, the High Anti-Corruption Court Regulation on information and telecommunication system of pre-trial investigation "iCase"']. (n.d). *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0390886-21#Text> [in Ukrainian].

13. Zakon Ukraïni “Pro derzhavnu reestraciju genomnoi informacii ljudini” [The Law of Ukraine “On state registration of human genomic information”]. (n.d). *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2391-20#Text> [in Ukrainian].

14. Nakaz General'nogo prokurora “Polozhennja pro Ćdinij reestr dosudovih rozsliduvan', porjadok jogo formuvannja ta vedennja” [The Order of the Prosecutor General “Regulations on the Unified register of pre-trial investigations, the procedure for its formation and management”]. (n.d). *zakon.rada.gov.ua* <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0298905-20#Text> [in Ukrainian].

15. Zakon Ukraïni “Pro zapobigannja korupcii” [The Law of Ukraine “On prevention of corruption”]. (n.d). *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text> [in Ukrainian].

16. Kovaliv, M. V., Ćsimov, S. S., Jarema, O. G. (2022). *Informacijne pravo Ukraïni [Information law of Ukraine]*. L'viv: L'vivs'kij derzhavnij universitet vnutrishnih sprav [in Ukrainian].

17. Zakon Ukraïni “Pro naukovo-tehnicnu informaciju” [The Law of Ukraine “On scientific and technical information”]. (n.d). *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3322-12#Text> [in Ukrainian].

18. Zakon Ukraïni” Pro Nacional'nu programu informatizacii” [The Law of Ukraine “On the National Informatization Program”]. (n.d). *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2807-20#Text> [in Ukrainian].

19. Bitjak, Ju.P., Garashhuk, V.M., Boguc'kij, V.V. ta in. (2010). *Administrativne pravo [Administrative law]*. Harkiv: Pravo [in Ukrainian].

20. Sidorenko, O. (2018). *Informacijni resursi jak ob'ekt informacijnih pravovidnosin [Information resources as an object of informational legal relations]*. *Pidpriemnictvo, gosudarstvo i pravo - Entrepreneurship, economy and law*, 4, 173–182 [in Ukrainian].

УДК 343.9:343.77

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11\(39\)-586-601](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11(39)-586-601)

Кішінець Юлія Андріївна здобувачка ступеня доктора філософії (PhD) кафедри міжнародних відносин, Сумський національний аграрний університет, вул. Герасима Кондратьєва, будинок 160, м. Суми, 40021, тел.: (066) 145-23-91, <https://orcid.org/0000-0003-3514-6256>

КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ У СФЕРІ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН: ПРОБЛЕМИ КАТЕГОРІАЛЬНОГО АПАРАТУ ТА КЛАСИФІКАЦІЇ

Анотація. У статті досліджуються кримінальні правопорушення у сфері земельних відносин, зокрема питання удосконалення категоріального апарату та проблеми класифікації таких правопорушень. Земля є одним із найважливіших ресурсів суспільства, що обумовлює необхідність чіткого правового регулювання земельних відносин та відповідної охорони прав і інтересів власників і користувачів земельних ділянок. Проте сучасне кримінальне законодавство стикається з низкою проблем, пов'язаних із правовою регламентацією відповідальності за злочини в цій сфері, що значно ускладнює процес застосування правових норм.

У статті проаналізовано основні підходи до розуміння сутності кримінальних правопорушень у земельній сфері, акцентуючи увагу на необхідності вдосконалення правових норм, що регулюють ці питання. Разом із цим, у статті пропонується чітке визначення ключових термінів, таких як "земельне правопорушення", "незаконне заволодіння землею", "зловживання земельними ресурсами", що дозволить уникнути розбіжностей у правозастосуванні. Також, у даній роботі запропоновано уточнити класифікацію кримінальних правопорушень у земельній сфері, зокрема з урахуванням різних видів посягань на земельні ресурси: корупційних дій, незаконної приватизації, самовільного зайняття земельних ділянок тощо.

У роботі підкреслюється, що невизначеність у правовому полі стосовно цих злочинів ускладнює роботу правоохоронних органів і судів, що, в свою чергу, веде до неефективності боротьби з порушеннями у цій сфері. Зроблено висновок, що вдосконалення категоріального апарату та розробка адекватної класифікації кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин сприятиме ефективнішій кримінально-правовій охороні земельних ресурсів та прав суб'єктів земельних відносин.

Запропоновано авторський погляд на проблему визначення поняття кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин, їх класифікації, що впливає на питання ефективної криміналізації згаданих діянь. Досліджено

різні авторські підходи до самого поняття «правопорушення у сфері земельних відносин». Запропоновано авторське розуміння поняття кримінальні правопорушення у сфері земельних відносин. Здійснено класифікацію кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин за вдома критеріями. Перший критерій за об'єктом правопорушень, другий – за видом земельних відносин, на які посягає суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом кримінального правопорушення.

Ключові слова: кримінальні правопорушення у сфері земельних відносин, земельні відносини, земельне правопорушення, земельний злочин, юридична відповідальність за земельне правопорушення.

Kishinets Yuliia Andriivna Candidate for the degree of Doctor of Philosophy of the International Relations Department Sumy National Agrarian University, 160 Gerasym Kondratieva St., Sumy, 40021, tel.: (066) 145-23-91, <https://orcid.org/0000-0003-3514-6256>

CRIMINAL OFFENSES IN THE FIELD OF LAND RELATIONS: PROBLEMS OF CATEGORICAL APPARATUS AND CLASSIFICATION

Abstract. The article examines criminal offenses in the field of land relations, in particular, the issues of improving the categorical apparatus and the problems of classification of such offenses. Land is one of the most important resources of society, and this necessitates a clear legal regulation of land relations and appropriate protection of the rights and interests of land owners and users. However, modern criminal legislation faces a number of problems related to the legal regulation of liability for crimes in this area, which significantly complicates the process of application of legal provisions.

The article analyzes the main approaches to understanding the essence of criminal offenses in the land sector, focusing on the need to improve the legal provisions governing these issues. At the same time, the article proposes a clear definition of key terms such as “land offense”, “illegal acquisition of land”, “abuse of land resources”, which will help to avoid discrepancies in law enforcement. This paper also proposes to clarify the classification of criminal offenses in the land sector, in particular, taking into account various types of encroachments on land resources: corruption, illegal privatization, unauthorized occupation of land plots, etc.

The paper emphasizes that uncertainty in the legal framework regarding these crimes complicates the work of law enforcement agencies and courts, which, in turn, leads to ineffective combating of violations in this area. The author concludes that improvement of the categorical apparatus and development of an adequate classification of criminal offenses in the field of land relations will contribute to more effective criminal law protection of land resources and the rights of land relations subjects.

The author offers her own view on the problem of defining the concept of criminal offenses in the field of land relations and their classification, which affects the issue of effective criminalization of these acts. Various author's approaches to the very concept of “offenses in the field of land relations” are studied. The author's own understanding of the concept of criminal offenses in the field of land relations is proposed. The author classifies criminal offenses in the field of land relations according to the following criteria. The first criterion is based on the object of offenses, and the second criterion is based on the type of land relations encroached upon by a socially dangerous culpable act (action or inaction) committed by the subject of a criminal offense.

Keywords: criminal offenses in the field of land relations, land relations, land offense, land crime, legal liability for a land offense.

Постановка проблеми. Земля, як об’єкт довкілля, є чи не найціннішим ресурсом та простором для життєдіяльності людини. Цей ресурс має виняткове значення для здоров’я населення, рекреації, умов проживання людини, сільськогосподарського виробництва, що робить його особливим об’єктом правової охорони. Ураховуючи те, що регулятивне законодавство не містить усього арсеналу заходів, покликаних впливати на суб’єктів земельних правопорушень, у переважній своїй більшості правові заходи боротьби з порушниками земельного законодавства знаходять своє втілення в нормах охоронних галузей права – кримінального та адміністративного.

Для України, як аграрної держави, правова охорона земель має особливе пріоритетне значення, оскільки саме наша країна володіє еталонними ґрунтами, що мають стратегічно важливе національне економічне значення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика категоріального апарату та класифікації кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин відноситься до тих питань, що активно досліджуються у доктрині кримінального права України. Важливі аспекти кримінальних правопорушень у даній сфері висвітлюються такими українськими вченими як О.О. Дудоров, Р.О. Мовчан, Т.О. Коваленко. Однак в умовах земельної реформи України у правовому режимі воєнного стану та існуючих невирішених проблем правового регулювання кримінальної відповідальності за правопорушення у сфері земельних відносин, подальше дослідження цього питання є актуальним та необхідним.

Мета статті – є вирішення проблем визначення поняття кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин, на основі чого розроблено пропозиції вдосконалення самого понятійного апарату та класифікації даного виду правопорушень, з метою покращення практики розслідування, запобігання та протидії вказаним правопорушенням.

Виклад основного матеріалу. Аналіз юридичної наукової літератури останніх років дозволяє зазначити, що, здебільшого, у науковій літературі

переважає одноманітний підхід до розуміння поняття земельних правопорушень. Досліджувані підходи характеризуються більше схожістю, ніж наявністю дискусій та протиріч. До прикладу, М. І. Сингаєвська, пропонує розуміти земельне правопорушення, як «суспільно небезпечну дію або бездіяльність, що суперечить нормам земельного права, за вчинення якої винна особа несе юридичну відповідальність» [20, с. 201]. Запропонований зміст поняття «земельного правопорушення» привертає свою увагу до окремих його положень.

По-перше, земельне правопорушення визначене дослідницею як «суспільно небезпечна дія або бездіяльність», що у цілому відповідає найбільш загальним концепціям щодо визначення сутності правопорушень. Однак, нашу увагу привертає відсутність у цьому визначенні окремих важливих елементів, як от, наприклад, вина. Адже, щоб кваліфікувати діяння, як «правопорушення», таке діяння має бути винним. До відповідальності може бути притягнута лише та особа, яка умисно або з необережності скоїла передбачене у законодавстві суспільно небезпечне діяння. Тому наголошуємо на суттєвій важливості такого критерію для повного змістовного розуміння поняття правопорушення у сфері земельних відносин. Також варто додати, що правопорушення може бути вчинене лише деліктоздатною особою, тобто особою, яка може нести юридичну відповідальність за шкоду, заподіяну їй протиправними дією/бездіяльністю.

По-друге, дослідницею зазначено, що земельне правопорушення полягає у вчиненні дії або бездіяльності, яка суперечить нормам «земельного права». Однак, звертаємо увагу на те, що відповідні норми містяться не лише в Земельному кодексі України [7], але й в Цивільному кодексі України [22], Лісовому кодексі України [12], Водному кодексі України [3], Господарському кодексі України [4], Кримінальному кодексі України [11] та інших нормативно-правових актах.

По-третє, М.І. Сингаєвська зазначає, що за вчинення правопорушення в сфері земельних відносин винна особа несе юридичну відповідальність. Згідно із частиною 1 статті 211 Земельного кодексу України [7], за порушення земельного законодавства громадяни та юридичні особи несуть цивільну, адміністративну або кримінальну відповідальність. Предмет нашого дослідження складає саме кримінальна відповідальність, як вид юридичної відповідальності, який застосовується за вчинення особливо небезпечного для суспільства правопорушення.

М. В. Шульга пропонує майже ідентичний підхід до визначення правопорушення у сфері земельних відносин, що й М. І. Сингаєвська, визначаючи його як «суспільну шкідливу дію чи бездіяльність, що суперечить нормам земельного права, за вчинення якої винна, деліктоздатна особа несе юридичну відповідальність» [6, с. 377]. Аналізуючи дане визначення, відмітимо наступне.

По-перше, правопорушення у сфері земельних відносин визначається дослідником, як «суспільно шкідлива дія чи бездіяльність». На відміну від

М. І. Сингаєвської, дослідник використовує термін «шкідливий», а не «небезпечний». «Шкідливий» згідно із Великим тлумачним словником сучасної української мови означає «який завдає шкоди, збитків кому-, чому-небудь чи чомусь» [1, с. 1632]. Тобто, правопорушенням у сфері земельних відносин є таке діяння, що завдало комусь або чомусь шкоду чи збитки. У свою чергу «небезпечний» визначається, як такий, що «може заподіяти кому-небудь щось неприємне, якесть нещастя; який містить небезпеку для кого-небудь або здатний створити її; який загрожує чиєму-небудь життю, здоров'ю» [2, с. 747]. На нашу думку, правопорушення у сфері земельних відносин варто розглядати саме як шкідливе діяння, оскільки юридична відповідальність за правопорушення настає у тому разі, коли була нанесена реальна шкода земельним відносинам. Якщо вести мову про кримінальну відповідальність у сфері земельних відносин, яка становить предмет нашого дослідження, то на нашу думку, вона настає саме у випадку вчинення шкідливого суспільно шкідливого діяння чи бездіяльності.

По-друге, варто відзначити, що дослідником підкреслено можливість притягнення до юридичної відповідальності за вчинення правопорушення у сфері земельних відносин виключно деліктоздатних осіб. Деліктоздатністю є здатність суб'єкта права нести відповідальність за свої протиправні вчинки [21, с. 239]. Загальна юридична відповідальність в Україні настає з віку 16 років, а кримінальна відповідальність за вчинення особливо тяжких злочинів згідно з частиною 2 статті 22 Кримінального кодексу України [11] – із віку 14 років.

О. О. Погрібний визначає земельне правопорушення (тобто, правопорушення у сфері земельних відносин), як винну, протиправну дію чи бездіяльність, що суперечить правовим нормам раціонального використання земельних ресурсів, перешкоджає здійсненню прав і законних інтересів власників землі та землекористувачів, порушує встановлений державою порядок управління земельним фондом як національним багатством нашої країни [16, с. 417]. Даний підхід відмінний від проаналізованих нами раніше підходів М. В. Шульги та М. І. Сингаєвської. Так, земельне правопорушення визначається дослідником, як «винна, протиправна дія чи бездіяльність». Звернемо увагу на те, що науковцем підкреслюється протиправність земельного правопорушення, тобто, земельні правопорушення є прямо визначеними у чинному законодавстві. Відповідно, лише те діяння, що визначене у відповідних актах законодавства (у тому числі Кримінальному кодексі України [11], якщо мова йде про кримінальні правопорушення у сфері земельних відносин), може вважатись правопорушенням у сфері земельних відносин.

Також у даній дефініції дослідник фактично здійснює посилення на різні види земельних відносин, на які правопорушення у сфері земельних відносин може здійснювати свій деструктивний вплив. У даному контексті дослідником

виділені відносини з охорони землі та відносини з відтворення земель (формулювання «суперечить правовим нормам раціонального використання земельних ресурсів»), відносини у сфері володіння, користування та розпорядження землею (формулювання «перешкоджає здійсненню прав і законних інтересів власників землі та землекористувачів») та відносини із здійснення управління землею (формулювання «порушує встановлений державою порядок управління земельним фондом як національним багатством нашої країни»).

Таким чином, позитивно оцінимо авторський підхід дослідника до визначення сутності земельного правопорушення, оскільки він з однієї сторони, належним чином змістовно розкриває специфіку, притаманну правопорушенню, як правової категорії, та із іншої сторони, відповідає концепції щодо визначення сутності земельних відносин, що була встановлена нами раніше.

На основі аналізу різних підходів, на нашу думку, правопорушенням у сфері земельних відносин є винна, протиправна, суспільно шкідлива дія або бездіяльність, що суперечить нормам земельного права та здійснює свій деструктивний вплив на відносини володіння землею, відносини користування землею, відносини розпорядження землею, відносини з охорони землі, відносини з відтворення земель, відносини із здійснення управління землею, відносини щодо застосування юридичної відповідальності за земельні правопорушення, земельні реформаційні відносини, та за вчинення якої винна деліктоздатна особа несе юридичну відповідальність.

У чинному законодавстві передбачено декілька видів правопорушень у сфері земельних відносин. Згідно із частиною 1 статті 211 Земельного кодексу України [7], існують такі види порушення земельного законодавства: цивільне правопорушення у сфері земельних відносин, адміністративне правопорушення у сфері земельних відносин та, власне, кримінальне правопорушення у сфері земельних відносин. Аналізуючи наявні у науковій літературі підходи до визначення поняття кримінального правопорушення у сфері земельних відносин, зробимо висновок, що вітчизняні дослідники переважно використовують синонімічні поняття «земельний злочин» або ж «злочин у сфері земельних відносин». Зазначимо, що загалом вчені-криміналісти переважно послуговуються терміном «злочин» для позначення суспільно небезпечного діяння, визначеного у Кримінальному кодексі України [11]. Це можна було б пов'язати зі змінами, яких зазнав даний нормативно-правовий акт із прийняттям Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» від 22.11.2018 № 2617-VIII [17], коли термін «злочин» було замінено терміном «кримінальне правопорушення». Проте, зазначимо, що у теорії кримінального права термін «злочин» до цих пір використовується як у більш ранніх працях (наприклад, у підручнику

«Кримінальне право України: Загальна частина» за редакцією професорів В.В. Сташиса та В. Я. Тація (2010) [9, с. 72]), так і у працях, датованих останніми роками (наприклад, підручник «Кримінальне право України. Загальна частина» за заг. Ред. Проф. О. М. Литвинова (2020) [10, с. 54]).

Але менше з тим, оскільки у статті 11 Кримінального кодексу України [11] вітчизняний законодавець закріплює поняття «кримінальне правопорушення», та визначає його, як «передбачене цим Кодексом суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом кримінального правопорушення», у даному дослідженні ми будемо використовувати формулювання «кримінальне правопорушення у сфері земельних відносин». При цьому, будемо враховувати те, що поняття «земельний злочин», яке широко використовується вітчизняними дослідниками, є синонімічним до виділеного нами поняття.

Так, А. М. Шульга визначив «земельний злочин» як суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), передбачене в Особливій частині Кримінального кодексу України [11], що вчинюється відповідними суб'єктами та посягає на відносини у сфері охорони, раціонального використання та відтворення земельних ресурсів. [23, с. 206; 24, с. 93]. На нашу думку, такий підхід до визначення кримінального правопорушення у сфері земельних відносин є доволі вдалим, оскільки у ньому розкривається специфіка кримінальної відповідальності за вчинення таких правопорушень. По суті, автором надано визначення поняття правопорушення у сфері земельних відносин, але при цьому здійснено важливе уточнення щодо того, що таке правопорушення обов'язково має бути закріплене у нормах чинного Кримінального кодексу України [11]. Щодо інших особливостей даної дефініції відмітимо, що вона у цілому відповідає проаналізованій нами раніше концепції

А. М. Шульги щодо визначення поняття правопорушення у сфері земельних відносин.

Т. О. Коваленко визначає «земельний злочин» схожим чином – як передбачене Кримінальним кодексом України [11] суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), що посягає на земельний правопорядок, земельні права та законні інтереси Українського народу, юридичних чи фізичних осіб, держави чи територіальних громад, природні якості земельних ділянок та ґрунтів, яке вчинене суб'єктом злочину [8, с. 157]. Даний підхід у цілому є співставним із підходом

А. М. Шульги, але звернемо увагу на наступну специфіку авторської думки

Т. О. Коваленко. Зокрема, дослідницею підкреслюється, що земельний злочин вчиняється «суб'єктом злочину». У даному контексті звернемо до положень Кримінального кодексу України [11], та відзначимо що у його чинній редакції суб'єкт «кримінального правопорушення» визначається, як фізична осудна особа, яка вчинила кримінальне правопорушення у віці, з якого

відповідно до цього Кодексу може наставати кримінальна відповідальність. Як нами відзначалось раніше, загальна юридична відповідальність в Україні настає з 16 років, а за вчинення особливо тяжких злочинів – із 14 років. Також звернемо увагу на те, що дослідниця визначає об'єкт земельних злочинів не через призму конкретних земельних відносин, а як «земельний правопорядок, земельні права та законні інтереси Українського народу, юридичних чи фізичних осіб, держави чи територіальних громад, природні якості земельних ділянок та ґрунтів».

Ще один підхід до визначення «злочинів у сфері земельних відносин» запропонував Р. О. Мовчан. На думку дослідника, «злочином у сфері земельних відносин» є злочин, що посягає на земельні права та законні інтереси Українського народу, юридичних чи фізичних осіб, держави чи територіальних громад, а також встановлений порядок охорони, раціонального використання та відтворення земельних ресурсів, і предметом якого можуть виступати лише передбачені законодавством об'єкти земельних відносин (землі, земельні ділянки та ґрунти) [14, с. 77; 15, с. 137; 5, с. 208]. Аналізуючи даний підхід відзначимо те, що дослідник виділяє дещо відмінний перелік об'єктів «злочинів у сфері земельних відносин», аніж це запропоновано Т. О. Коваленко, а також визначає їх предмет. До об'єктів даного кримінального правопорушення дослідником віднесено земельні права та законні інтереси Українського народу, юридичних чи фізичних осіб, держави чи територіальних громад у сфері земельних відносин, та встановлений порядок охорони, раціонального використання та відтворення земельних ресурсів. Тобто, у цілому в основі підходу автора перебуває та ж концепція щодо визначення сутності правопорушень у сфері земельних відносин, яка була взята нами в основу визначення поняття правопорушень у сфері земельних відносин. А тому, ми однозначно поділяємо такий підхід.

Щодо предмета кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин, то на думку автора, його становлять землі, земельні ділянки та ґрунти. На нашу думку, із таким висновком автора можна погодитись із огляду на те, що згідно із частиною 3 статті 2 Земельного кодексу України [7], об'єктами земельних відносин є землі в межах території України, земельні ділянки та права на них, у тому числі на земельні частки (паї). Так, земля в Законі України «Про охорону земель» від 19.06.2003 № 962-IV [18] визначається як поверхня суші з ґрунтами, корисними копалинами та іншими природними елементами, що органічно поєднані та функціонують разом з нею. Земельна ділянка у частині 1 статті 79 Земельного кодексу України [7] визначається, як частина земної поверхні з установленими межами, певним місцем розташування, з визначеними щодо неї правами. При цьому, в частинах 2 та 3 цієї статті законодавець вказує на те, що право власності на земельну ділянку поширюється в її межах і на поверхневий (ґрунтовий) шар; на водні об'єкти, ліси і багаторічні насадження, які на ній знаходяться; на простір, що

знаходиться над та під поверхнею ділянки на висоту і на глибину, необхідні для зведення житлових, виробничих та інших будівель і споруд. Щодо ґрунтів, то як ми неодноразово зазначали у даному дослідженні, відносини із здійснення речовинного чи технологічного впливу на ґрунти з метою відновлення їх родючих властивостей є одними із ключових земельних відносин. У статті 79 Земельного кодексу України [7] поверхневий (ґрунтовий) шар віднесено до об'єктів, на які поширюється право власності на земельну ділянку. А тому, погодимось із зробленими дослідником висновками.

Таким чином, на основі здійсненого дослідження, визначимо кримінальне правопорушення у сфері земельних відносин, як винну, протиправну, суспільно шкідливу дію або бездіяльність, визначену в Кримінальному кодексі України, що посягає на відносини володіння землею, відносини користування землею, відносини розпорядження землею, відносини з охорони землі, відносини з відтворення земель, відносини із здійснення управління землею, відносини щодо застосування юридичної відповідальності за земельні правопорушення, земельні реформаційні відносини, за вчинення якої винна деліктоздатна особа несе кримінальну відповідальність, та предметом якої виступають виключно передбачені земельним законодавством об'єкти земельних відносин.

Криміналістична класифікація правопорушень виступає беззаперечною умовою ефективного пізнання об'єкта та являє собою основу для розроблення відповідних рекомендацій щодо поліпшення розслідування даних правопорушень, зокрема розробки методики розслідування окремих їх видів. Деякі науковці визначають у своїх дослідженнях, що усі склади кримінальних правопорушень, пов'язаних із земельними відносинами, можуть бути поділені на два види:

- 1) спеціальні кримінальні правопорушення, об'єктом яких є безпосередньо земельні відносини;
- 2) загальні кримінальні правопорушення, об'єктом яких поряд з іншими суспільними відносинами можуть бути й земельні відносини [19, с. 191].

Кримінальні правопорушення у сфері земельних відносин визначені в Особливій частині Кримінального кодексу України [11]. На відміну від низки інших кримінальних правопорушень, які законодавець об'єднав в цьому нормативно-правовому акті за родовою ознакою в окремі розділи, кримінальні правопорушення у сфері земельних відносин розміщені в різних розділах Кримінального кодексу України [11], і саме тому погодимось із Р. О. Мовчаном, який зазначає, що саме тому на сторінках юридичної літератури можна зустріти різні, подекуди суттєво відмінні погляди щодо системи відповідної групи злочинів [13, с. 40]. Тому в умовах, коли в науковій літературі наявні різні підходи щодо визначення видів кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин та їх класифікації, важливо комплексно проаналізувати ці підходи, та встановити найбільш повну класифікацію кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин.

Отже, підсумовуючи здійснене дослідження, запропонуємо наступний підхід до класифікації кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин. Першим критерієм, за яким варто здійснити класифікацію кримінальних порушень у сфері земельних відносин, є об'єкт кримінального правопорушення. За цим критерієм, на основі праць вітчизняних науковців, виділяємо наступні кримінальні правопорушення:

а) кримінальні правопорушення, в яких земельні відносини відіграють роль факультативного безпосереднього об'єкта – такі правопорушення хоч і можуть, проте не завжди супроводжуються порушенням земельних відносин (шахрайство (стаття 190), привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем (стаття 191), умисне знищення або пошкодження майна (стаття 194), необережне знищення або пошкодження майна (стаття 196), протиправне заволодіння майном підприємства, установи, організації (стаття 206-2), незаконна приватизація державного, комунального майна (стаття 233), порушення правил екологічної безпеки (стаття 236), невжиття заходів щодо ліквідації наслідків екологічного забруднення (стаття 237), приховування або перекручення відомостей про екологічний стан або захворюваність населення (стаття 238), порушення правил охорони або використання надр, незаконне видобування корисних копалин (стаття 240), знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу (стаття 245), незаконна порубка або незаконне перевезення, зберігання, збут лісу (стаття 246), умисне знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду (стаття 252), проектування чи експлуатація споруд без систем захисту довкілля (стаття 253), самоправство (стаття 356), підроблення документів, печаток, штампів та бланків, збут чи використання підроблених документів, печаток, штампів (стаття 358), зловживання владою або службовим становищем (стаття 364), зловживання повноваженнями службовою особою юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми (стаття 364-1), зловживання повноваженнями особами, які надають публічні послуги (стаття 365-2), службове підроблення (стаття 366), прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою (стаття 368) тощо;

б) кримінальні правопорушення, в яких земельні відносини виступають основним безпосереднім об'єктом – такі правопорушення завжди супроводжуються порушенням земельних відносин (самовільне зайняття земельної ділянки та самовільне будівництво (стаття 197-1), забруднення або псування земель (стаття 239), незаконне заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) земель (стаття 239-1), незаконне заволодіння землями водного фонду в особливо великих розмірах (стаття 239-2), безгосподарське використання земель (стаття 254).

Другим критерієм, за яким варто здійснити класифікацію кримінальних порушень у сфері земельних відносин, на нашу думку, є вид земельних

відносин, на які посягає суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом кримінального правопорушення. Раніше у даній праці, надаючи визначення поняття «земельні відносини», ми виділили наступні види земельних відносин: відносини володіння землею, відносини користування землею, відносини розпорядження землею, відносини з охорони землі, відносини з відтворення земель, відносини із здійснення управління землею, відносини щодо застосування юридичної відповідальності за земельні правопорушення та земельні реформаційні відносини. На нашу думку, класифікацію за видом земельних відносин, на який посягає суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом кримінального правопорушення, варто здійснювати, опираючись на ці види кримінальних відносин:

а) кримінальні правопорушення, які посягають на відносини володіння землею – такі правопорушення посягають на відносини щодо реалізації особою її права мати у своєму віданні земельну ділянку чи сукупність земельних ділянок (шахрайство (стаття 190), умисне знищення або пошкодження майна (стаття 194), необережне знищення або пошкодження майна (стаття 196), протиправне заволодіння майном підприємства, установи, організації (стаття 206-2), незаконна приватизація державного, комунального майна (стаття 233) тощо);

б) кримінальні правопорушення, які посягають на відносини користування землею – такі правопорушення посягають на відносини щодо використання землі її користувачем в особистих інтересах, одержання особою плодів та доходів із корисних властивостей землі (шахрайство (стаття 190), умисне знищення або пошкодження майна (стаття 194), необережне знищення або пошкодження майна (стаття 196) тощо);

в) кримінальні правопорушення, які посягають на відносини розпорядження землею – такі правопорушення посягають на відносини щодо визначення власником земельної ділянки її юридичної долі, у тому числі її дарування, купівля чи продаж, передача її в користування іншій особі, або вчинення будь-яких інших дій із землею на власний розсуд в межах чинного законодавства (шахрайство (стаття 190), умисне знищення або пошкодження майна (стаття 194), необережне знищення або пошкодження майна (стаття 196), незаконна приватизація державного, комунального майна (стаття 233) тощо);

г) кримінальні правопорушення, які посягають на відносини з охорони землі – такі правопорушення посягають на відносини із здійснення контролю за користуванням землею, здійснення її захисту від шкідливого людського впливу, вжиття заходів щодо підтримки її продуктивності, забезпечення використання землі згідно її призначення, а також захисту права власності на землю (порушення правил екологічної безпеки (стаття 236), невжиття заходів щодо ліквідації наслідків екологічного забруднення (стаття 237), прихову-

вання або перекручення відомостей про екологічний стан або захворюваність населення (стаття 238), знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу (стаття 245), умисне знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду (стаття 252), проектування чи експлуатація споруд без систем захисту довкілля (стаття 253) тощо);

д) кримінальні правопорушення, які посягають на відносини з відтворення земель – такі правопорушення посягають на відносини із здійснення речовинного чи технологічного впливу на ґрунти з метою відновлення їх родючих властивостей (порушення правил охорони або використання надр, незаконне видобування корисних копалин (стаття 240), незаконна порубка або незаконне перевезення, зберігання, збут лісу (стаття 246) тощо);

е) кримінальні правопорушення, які посягають на відносини із здійснення управління землею – такі правопорушення посягають на відносини, однією зі сторін яких є уповноважений орган державної влади чи місцевого самоврядування, наділений функціями приймати управлінські рішення щодо земель (привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем (стаття 191), незаконна приватизація державного, комунального майна (стаття 233), самоправство (стаття 356), підроблення документів, печаток, штампів та бланків, збут чи використання підроблених документів, печаток, штампів (стаття 358), зловживання владою або службовим становищем (стаття 364), зловживання повноваженнями службовою особою юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми (стаття 364-1), зловживання повноваженнями особами, які надають публічні послуги (стаття 365-2), службове підроблення (стаття 366), прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою (стаття 368) тощо);

є) кримінальні правопорушення, які посягають на відносини щодо застосування юридичної відповідальності за земельні правопорушення – такі правопорушення посягають на відносини із застосування до винної особи заходів державного примусу за вчинене нею правопорушення у сфері земельних відносин, у тому числі відносини із притягнення винної особи до юридичної відповідальності за вчинене нею кримінальне правопорушення (зловживання владою або службовим становищем (стаття 364), зловживання повноваженнями особами, які надають публічні послуги (стаття 365-2), прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою (стаття 368) тощо);

ж) кримінальні правопорушення, які посягають на земельні реформаційні відносини – такі правопорушення посягають на відносини щодо реалізації земельної реформи (зловживання владою або службовим становищем (стаття 364) тощо).

Висновки. Підсумовуючи здійснене дослідження поняття, особливостей та класифікації кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин,

зробимо висновок про те, що не зважаючи на високий рівень уваги з боку науковців до питань, пов'язаних із порушеною проблематикою, сучасний стан дослідження даного питання характеризується багатоманіттям підходів до визначення фактично кожної складової. Такі поняття, як «земля», «земельні відносини», «правопорушення у сфері земельних відносин» чи «кримінальне правопорушення у сфері земельних відносин» переважно визначаються вітчизняними науковцями по-різному, що в кінцевому результаті призвело до відсутності загальноприйнятих концепцій щодо їх розуміння. Так само неоднозначним є бачення вітчизняних авторів щодо того, які кримінальні правопорушення варто відносити до кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин. На думку одних авторів ними є лише ті кримінальні правопорушення, в яких земельні відносини виступають основним безпосереднім об'єктом, інші додатково виділяють кримінальні правопорушення, в яких земельні відносини є додатковим об'єктом. Усі проаналізовані нами аспекти, що неоднозначно тлумачаться на науковому рівні, засвідчили, що в умовах земельної реформи в Україні питання, пов'язані із кримінальними правопорушеннями у сфері земельних відносин, мають і надалі глибоко досліджуватись з метою формування їх однозначного сприйняття і розуміння.

Література:

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [гол. ред. В.Т. Бусел, редактори-лексикографи.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [гол. ред. В.Т. Бусел, редактори-лексикографи: В.Т. Бусел, М.Д. Василега-Дерибас, О.В. Дмитрієв, Г.В. Латник, Г.В. Степенко]. К. : Ірпінь : Перун, 2005. 1728 с.
3. Водний кодекс України: Закон України від 06.06.1995 № 213/95-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1995. № 24. ст.189.
4. Господарський кодекс України: Закон України від 16.01.2003 № 436-IV. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 18, № 19-20, № 21-22. ст.144
5. Дудоров О. О., Мовчан Р. О. Про доктринальне визначення поняття «злочини у сфері земельних відносин». Правове забезпечення соціально-економічного розвитку: стан та перспективи : Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 35-річчю кафедри господарського права Донецького національного університету імені Василя Стуса (м. Вінниця, 11–12 жовтня 2019 р.) / наук. ред. А. Г. Бобкова, А. М. Захарченко. Вінниця : Донецький національний університет імені Василя Стуса, 2019. С. 206-209.
6. Земельне право: підручник. 3-тє вид., доп. і перероб.; за ред. М. В. Шульги. Харків: Юрайт, 2023. 592 с.
7. Земельний кодекс України: Закон України від 25.10.2001 № 2768-III. Відомості Верховної Ради України. 2002. № 3-4. ст. 27
8. Коваленко Т. О. Кримінально-правова охорона землі як власності українського народу: дефекти правового регулювання. Плебсологічний вимір актуальних проблем у сфері органів місцевого самоврядування в Україні як європейській державі. Четверта Всеукр. наук.-практ. конф., 20 травня 2011 р. : матеріали доповідей і виступів / відп. за випуск М. І. Скригонюк. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2011. Вип. 4. С. 154-160
9. Кримінальне право України: Загальна частина : підручник / [Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін.]; за ред. проф. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – 4-тє вид., переробл. і допов. Х. : Право, 2010. 456 с.

10. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / [А. А. Васильєв, Є. О. Гладкова, О. О. Житний та ін.] ; за заг. ред. проф. О. М. Литвинова; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2020. 428 с.
11. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. Відомості Верховної Ради України. 2001. № 25-26. ст.131
12. Лісовий кодекс України: Закон України від 21.01.1994 № 3852-XII. Відомості Верховної Ради України. 1994. № 17. ст.99.
13. Мовчан Р. О. Кримінальна відповідальність за злочини у сфері земельних відносин: законодавство, доктрина, практика : монографія / Р. О. Мовчан; передмова д-ра юрид. наук, проф., заслуженого діяча науки і техніки України О. О. Дудорова. Вінниця : ТОВ «ТВОРИ», 2020. 1152 с.
14. Мовчан Р. О. Поняття злочинів у сфері земельних відносин. Правничий часопис Донецького університету. 2017. № 1/2. С. 73-78.
15. Мовчан Р. О. Про систему злочинів у сфері земельних відносин. Юридичний науковий електронний журнал. 2018. № 4. С. 137-140.
16. Погрібний О.О. Земельне право України / О.О. Погрібний, І.І. Каракаша. К.: Істина, 2003. 449 с.
17. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень: Закон України від 22.11.2018 № 2617-VIII. Відомості Верховної Ради. 2019. № 17. ст.71.
18. Про охорону земель: Закон України від 19.06.2003 № 962-IV. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 39. ст.349.
19. Сачко О. В., Завгородній О. М. Криміналістична класифікація правопорушень, пов'язаних з незаконним відчуженням землі. Право і суспільство. № 1. 2024. С. 188-196.
20. Сингаєвська М.І. Специфіка кримінальної відповідальності за порушення у сфері земельних відносин. Юридичний науковий електронний журнал. № 6. 2020. С. 200-203.
21. Теорія держави і права : підручник / [О. М. Бандурка, О. М. Головка, О. С. Передерій та ін.] ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. НАПрН України О. М. Бандурки ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2018. 416 с.
22. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 40-44. ст.356
23. Шульга А. М. Загально-теоретична парадигма визначення земельних злочинів. Юридичний науковий електронний журнал. 2016. № 6. С. 205-208.
24. Шульга А. М. Злочини у сфері земельних відносин та кримінально-правова політика України. Вісник кримінологічної асоціації України. 2013. № 4. С. 87-94.

References:

1. Busel, V.T. (Eds). *Velykyi tumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy*. [A large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language]. [in Ukrainian].
2. Busel, V.T. (Eds). (2005). *Velykyi tumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy*. [A large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language]. Irpin: «Perun» [in Ukrainian].
3. *Vodnyi kodeks Ukrainy [Water Code of Ukraine]*. (1995, June). Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine. [in Ukrainian].
4. *Hospodarskyi kodeks Ukrainy [Commercial Code Ukraine]*. (2003, January 16). Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. [in Ukrainian].
5. Dudorov, O. O., Movchan R. O. (2019). Pro doktrynalne vyznachennia poniattia «zlochyny u sferi zemelnykh vidnosyn». [On the doctrinal definition of the concept of "crimes in the field of land relations"]. Pravove zabezpechennia sotsialno-ekonomichnoho rozvytku: stan ta perspektyvy: Materialy Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii, prysviachenoї 35-richchiu kafedry

hospodarskoho prava Donetskoho natsionalnoho universytetu imeni Vasyliya Stusa - All-Ukrainian scientific and practical conference dedicated to the 35th anniversary of the Economic Law Department of Vasyl Stus Donetsk National University. (pp. 206-209). Vinnytsia: Donetsk National University named after Vasyl Stus [in Ukrainian].

6. Shulha M.V. (Eds.). (2023). *Zemelne pravo [Land law]*. Kharkiv: «Yurait» [in Ukrainian].

7. Zemelnyi kodeks Ukrainy [Land Code of Ukraine]. (2001, October 25). Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine. Kyiv: Parlam. vyd-vo [in Ukrainian].

8. Kovalenko T. O. (2011). Kryminalno-pravova okhorona zemli yak vlasnosti ukrainskoho narodu: defekty pravovoho rehuliuвання. [Criminal law protection of land as property of the Ukrainian people: defects of legal regulation]. Proceedings of the 4th All-Ukrainian Scientific and Practical Conference : *Chetverta Vseukrainska naukovo-praktychna konferentsiia «Plebsolohichnyi vymir aktualnykh problem u sferi orhaniv mistsevoho samovriaduvannia v Ukraini yak yevropeiskii derzhavi» - Fourth All-Ukrainian scientific and practical conference "Plebsological dimension of current problems in the field of local self-government bodies in Ukraine as a European state"*. (pp.154-160). Kyiv: VPTs «Kyivskiy universytet» [in Ukrainian].

9. Baulin Yu.V., Borysov V.I., Tiutiuhin V.I. (2010). Kryminalne pravo Ukrainy: Zahalna chastyna [Criminal law of Ukraine: General part]. Stashysa V.V., Tatsiia V.Ia. (Ed.). Kharkiv: «Pravo» [in Ukrainian].

10. Vasyliiev A.A., Hladkova Ye.O., Zhytnyi O.O. (2020). Kryminalne pravo Ukrainy. Zahalna chastyna [Criminal law of Ukraine. General part]. Lytvynova O.M. (Ed.). Kharkiv: «MVS Ukrainy» [in Ukrainian].

11. Kryminalnyi kodeks Ukrainy [Criminal Code of Ukraine]. (2001, April. 05). Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine. Kyiv: Parlam. vyd-vo [in Ukrainian].

12. Lisovyi kodeks Ukrainy [Lisovyi kodeks Ukrainy]. (1994, January, 21). Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine. Kyiv: Parlam. vyd-vo [in Ukrainian].

13. Movchan R.O. (2020). *Kryminalna vidpovidalnist za zlochyny u sferi zemelnykh vidnosyn: zakonodavstvo, doktryna, praktyka [Criminal responsibility for crimes in the field of land relations: legislation, doctrine, practice]*. Vinnytsia: TOV «TVORY» [in Ukrainian].

14. Movchan R.O. (2017). Poniattia zlochyniv u sferi zemelnykh vidnosyn [The concept of crimes in the field of land relations]. *Pravnychi chasopys Donetskoho universytetu - Law journal of Donetsk University*, 1/2, 73-78 [in Ukrainian].

15. Movchan R.O. (2017). Pro systemu zlochyniv u sferi zemelnykh vidnosyn [About the system of crimes in the field of land relations]. *Yurydychnyi naukovi elektronnyi zhurnal - Legal scientific electronic journal*, 4, 137-140 [in Ukrainian].

16. Pohribnyi, O.O., & Karakasha, I.I. (2003). *Zemelne pravo Ukrainy [Land law of Ukraine]*. Kyiv: «Istyna» [in Ukrainian].

17. Zakon Ukrainy Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo sproshchennia dosudovoho rozsliduvannia okremykh katehorii kryminalnykh pravoporushen pryiniaty 22 lyst. 2019 roku №2617-VIII [Law of Ukraine On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Regarding Simplification of Pretrial Investigation of Certain Categories of Criminal Offenses from November 2019, №2617- VIII]. (2019, November 22). Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy - Information of the Verkhovna Rada of Ukraine, 17, p.71 [in Ukrainian].

18. Zakon Ukrainy Pro okhoronu zemel pryiniaty 19 cherv 2003 roku № 962-IV [Law of Ukraine On Land Protection from June 19 2003, № 962-IV]. (2003, June 19). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy - Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 39, p.349 [in Ukrainian].

19. Sachko, O. V., & Zavorodnii, O. M. (2024). Kryminalistychna klasyfikatsiia pravoporushen, poviazanykh z nezakonnym vidchuzhenniam zemli [Forensic classification of offenses related to illegal alienation of land]. *Pravo i suspilstvo - Law and society*, 1, 188-196 [in Ukrainian].
20. Synhaievska, M.I. (2020). Spetsyfika kryminalnoi vidpovidalnosti za porushennia u sferi zemelnykh vidnosyn [Specifics of criminal liability for violations in the field of land relations]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal - Legal scientific electronic journal*, 2020, 200-203 [in Ukrainian].
21. Bandurka, O. M., Holovko, O. M., Perederii O. S. Teoriia derzhavy i prava [Theory of the state and law]. Kharkiv: MVS Ukrainy [in Ukrainian].
22. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy [Civil Code of Ukraine]. (2003, January,16). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy - Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 2016, p.356 [in Ukrainian].
23. Shulha, A. M. (2016). Zahalno-teoretychna paradyhma vyznachennia zemelnykh zlochyniv [A general theoretical paradigm for defining land crimes]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal - Legal scientific electronic journal*, 6, 205-208 [in Ukrainian].
24. Shulha, A. M. (2013). Zlochyny u sferi zemelnykh vidnosyn ta kryminalno-pravova polityka Ukrainy [Crimes in the field of land relations and the criminal law policy of Ukraine]. *Visnyk kryminolohichnoi asotsiatsii Ukrainy - Bulletin of the Criminological Association of Ukraine*, 4, pp. 87-94 [in Ukrainian].

УДК 34.03:004

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11\(39\)-602-615](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11(39)-602-615)

Наджафлі Емін кандидат юридичних наук, докторант Харківський національний університет внутрішніх справ, проспект Льва Ландау, 27. м. Харків, 61080, тел. (0572) 52-30-51, <https://orcid.org/0000-0003-2551-5871>

ВТІЛЕННЯ КОНЦЕПЦІЇ ЕЛЕКТРОННОГО СУДУ В ЗАКОНОДАВСТВІ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ: ІСТОРИКО- ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Анотація. Статтю присвячено з'ясуванню сутності і змісту ключових положень концепції електронного суду та дослідження основних закономірностей її втілення у правовому розвитку судової влади України. Вона передбачає комплексне упровадження у практику судочинства правових рішень та організаційно-технологічних і процесуальних змін, що потребує синтезу багатьох правотворчих, організаційних, правозастосовчих та інших заходів. Впровадження концепції електронного суду відбувалося протягом двох відносно відокремлених періодів дигіталізації судової влади в Україні: 1) 2004-2014 роки, який характеризувався початком процесів дигіталізації у судовій системі, коли відбувалося поступове впровадження електронних інструментів у роботу судів; 2) 2014-2023 роки, що став більш інтенсивним щодо впровадження технологічних змін, що значною мірою було зумовлено розвитком інформаційних технологій та необхідністю вдосконалення судової системи в контексті європейської інтеграції України.

Встановлено, що у межах першого періоду дигіталізації (2004-2014 роки) було започатковано: розробку офіційних веб-сайтів усіх судових органів; створення Єдиного державного реєстру судових рішень для забезпечення принципів відкритого судочинства та гласності судових процесів; започаткування електронного документообігу в судах; запровадження Єдиної бази даних електронних адрес; започаткування проведення судових засідань за допомогою відеоконференцзв'язку. Другий період дигіталізації судової влади (2014-2024 роки) включив: розгляд судових справ в електронній формі; обмін документами в електронній формі між учасниками судового процесу та судом, а також між судами; направлення судових повісток, повідомлень і рішень та копій документів на офіційну електронну адресу у випадку наявності в особи офіційної адреси електронної пошти; використання електронних доказів; уточнення правил про участь у судовому засіданні у режимі відеоконференції; встановлення системи автоматизованого арешту коштів; викладення виконавчих листів виключно в електронній формі.

У висновку наголошено, що в Україні концепція електронного суду почала втілюватися опосередковано, через призму фрагментарного запозичення елементів відповідного європейського правового досвіду.

Ключові слова: дигіталізація судової влади, електронний суд, державний реєстр судових рішень, електронний документообіг, електронні докази, відеоконференція, дистанційне правосуддя.

Nadzhafli Emin D. in Law, Doctoral Candidate Kharkiv National University of Internal Affairs, 27, Lev Landau Avenue, Kharkiv. Kharkiv, 61080, tel. (0572) 52-30-51, <https://orcid.org/0000-0003-2551-5871>

IMPLEMENTATION OF THE E-COURT CONCEPT IN THE LEGISLATION OF MODERN UKRAINE: HISTORICAL AND LEGAL ASPECT

Abstract. The article is devoted to clarifying the essence and content of the key provisions of the e-court concept and to studying the main patterns of its implementation in the legal development of the judiciary of Ukraine. It involves a comprehensive introduction of legal decisions, organisational, technological and procedural changes into the practice of court proceedings, which requires a synthesis of many law-making, organisational, law enforcement and other measures. The introduction of the e-court concept took place during two relatively separate periods of digitalisation of the judiciary in Ukraine: 1) 2004-2014, which was characterised by the beginning of digitalisation processes in the judiciary, when electronic tools were gradually introduced into the work of courts; 2) 2014-2023, which was more intensive in terms of technological changes, which was largely due to the development of information technology and the need to improve the judicial system in the context of Ukraine's European integration.

The author establishes that during the first period of digitalisation (2004-2014), the following was initiated: development of official websites of all judicial bodies; creation of the Unified State Register of Court Decisions to ensure the principles of open justice and publicity of trials; launch of electronic document flow in courts; introduction of the Unified Database of Email Addresses; and launch of court hearings via videoconferencing. The second period of digitalisation of the judiciary (2014-2024) included: consideration of court cases in electronic form; exchange of documents in electronic form between litigants and the court, as well as between courts; sending court summonses, notices and decisions and copies of documents to an official email address if the person has an official email address; use of electronic evidence; clarification of the rules on participation in court hearings via video conference; establishment of an automated seizure system; presentation of executed judgments; and the introduction of a system of electronic document management.

The author concludes that in Ukraine, the concept of an electronic court has begun to be implemented indirectly, through the prism of fragmentary borrowing of elements of the relevant European legal experience.

Keywords: digitalisation of the judiciary, electronic court, State Register of Court Decisions, electronic document management, electronic evidence, videoconferencing, remote justice.

Постановка проблеми. Незважаючи на те, що концепція електронного суду в умовах сучасної державно-правової дійсності вже давно не є чимось новим та незвичним, вона продовжує динамічно розвиватися та сама зазнає суттєвих змін під впливом правотворчої і правозастосовної практики, паралельно з розвитком правової системи, норм міжнародного права та загальною теорією прав людини.

Саме тому актуальним завданням сучасної юридичної науки визнається створення комплексної доктрини дигіталізації судової влади, щоб цей процес вже сьогодні був зрозумілим та результативним [1, с. 172]. Адже «важливим завданням на шляху всеосяжної дигіталізації судової влади в Україні є подолання дисонансу між розвитком інформаційних технологій та стабільністю процесуальних принципів, правил та процедур. За цих обставин потребує оновлення значна кількість юридичних процедур в межах різних юридичних процесів, визначення серед них саме тих, де потрібна або можлива дигіталізація» [2, с. 20]. Зрозуміло, що здійснення практичних кроків у цьому напрямі зумовлює концептуалізацію електронного суду як новітнього правового феномену, поява якого зумовлена широким упровадженням ІКТ у функціонування судової влади сучасної держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В українській правовій науці втілення концепції електронного суду під кутом зору модернізації вітчизняної судової системи досліджуються порівняно нетривалий час, а саме з початку 2010-х років. У зв'язку із судовою реформою 2015-2017 років такі дослідження значно інтенсифікувалися під впливом потреб правової і правозастосовної практики. Наукові розробки в цьому напрямі здійснили такі українські вчені, як Н. Голубєва, А. Заїкін, А. Згама, І. Ізарова, О. Кармаза, О. Кібенко, О. Козакевич, А. Кошман, Н. Кушакова-Костицька, М. Моїсеєв, А. Паскар, С. Пилипенко, С. Разметаєв, Ю. Разметаєва, Л. Сердюк, Е. Сидорова, С. Стеценко, Т. Федоренко, Р. Ханік-Посполітак, С. Чванкін, О. Щерблюк та ін. Проте комплексного дослідження специфіки втілення концепції електронного суду в ході судової реформи та розвитку інституту судової влади в Україні здійснено не було. Між тим, триваючий процес судового реформування разом з незавершеною дигіталізацією судової влади детермінує увагу до з'ясування сутності та особливостей правового втілення означеної концепції із одночасним з'ясуванням проблемних аспектів імплементації окремих елементів електронного правосуддя в судову систему України.

Мета статті полягає у дослідженні еволюції концепції електронного суду в Україні, комплексному аналізі етапів його впровадження, а також висвітленні ключових законодавчих новацій, які сприяли формуванню сучасної системи електронного правосуддя.

Виклад основного матеріалу. Початки дигіталізації судової влади в сучасній Україні найчастіше пов'язують із ухваленням двох законів – «Про електронні документи та електронний документообіг» та «Про електронний цифровий підпис» [3, с. 153], що «запустили» тренд заміни паперового документообігу електронним.

Мірою розбудови судової системи України основні функції з організації упровадження в судах комп'ютеризації для судочинства та інформаційно-нормативного забезпечення судової діяльності, а також із забезпечення судів необхідними технічними засобами фіксування судового процесу були покладені саме на ДСАУ згідно з Положенням про Державну судову адміністрацію України, затвердженим Указом Президента України від 3 березня 2003 року № 182/2003 [4].

Концептуально значимим, можливо навіть переломним, моментом для дигіталізації судової влади на той час стало ухвалення Закону України «Про доступ до судових рішень» від 22 грудня 2005 року №3262-IV, в якому вперше містилися окремі елементи такої дигіталізації. Закон спрямовувався на те, щоб кожен громадянин України набув реальне право і спроможність доступу до судових рішень. Відтак, відбувався своєрідний перехід від парадигми інформаційного забезпечення судової влади (тобто вирішення внутрішньосудових проблем) до парадигми комунікації цієї влади з громадянами, що суттєво розширило сферу дигіталізації судової влади.

Від 2004 року в Україні було започатковано функціонування офіційного вебпорталу судової влади – «Судова влада України», на якому публікується інформація про діяльність судів загальної юрисдикції, інших органів і установ судової гілки влади.

На виконання Закону України «Про доступ до судових рішень» Кабінетом Міністрів України було прийнято Постанову «Про затвердження Порядку ведення Єдиного державного реєстру судових рішень» від 25 травня 2006 року № 740 [5], згідно з якою було визначено процедуру формування та ведення Єдиного державного реєстру судових рішень. Відповідно до цього Порядку, доступ користувачів до електронних копій судових рішень здійснюється безоплатно через офіційний веб-портал ДСАУ. ДСАУ публікує адресу веб-порталу судової влади в офіційних друкованих виданнях. Було також встановлено, що загальний доступ до судових рішень, внесених до Реєстру, має кожна фізична або юридична особа, що включає можливість пошуку, перегляду, роздрукування електронних копій судових рішень, копіювання їх текстів [5].

Для забезпечення виконання рішення рішення РСУ від 29 лютого 2008 року № 38 державним підприємством «Інформаційні судові системи»

було розроблено Єдину судову інформаційну систему, яка призначалась для формування інформаційного простору судів загальної юрисдикції, інших установ системи судоустрою України [6, с. 361]. У межах створення й удосконалення цієї системи вперше було передбачено й упровадження проекту «Електронний суд», основними завданнями якого були визначені: забезпечення швидкого і зручного доступу громадян до правосуддя; перехід до електронного обміну процесуальними документами між судом та учасниками процесу із застосуванням електронного цифрового підпису, до електронного обміну інформацією з базами даних інших державних органів та установ; забезпечення повної комп'ютеризації процесів судового діловодства; формування єдиного електронного архіву судових справ [6, с. 361]. Фактично саме з 2008 року концепт електронного суду набув свого нормативного втілення, щоправда, на той час на підзаконному рівні і в досить звуженому форматі – як проект, що охоплював електронне діловодство в судах.

Поступово дигіталізація судової влади набувала ширшого значення, ніж ординарне інформаційне забезпечення судової влади новою технікою. Так, у Положенні про Державну судову адміністрацію України, яке було затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 14 січня 2009 року № 14, зазначалося, що ДСАУ бере участь у реалізації державної політики в сфері інформатизації [7]. Тим самим ДСАУ остаточно було визначено як ключового суб'єкта реалізації державної політики у сфері дигіталізації судової влади.

На відмову від попередньої практики «ручного» розподілу судових справ між суддями був спрямований Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запровадження автоматизованої системи документообігу в адміністративних судах» від 5 червня 2009 року № 1475-VI [8]. Згідно з ним, Кодекс адміністративного судочинства України було доповнено положеннями, згідно з якими система адміністративних судів повинна діяти з автоматизованою системою документообігу суду, що покликана забезпечувати: 1) об'єктивний та неупереджений розподіл справ між суддями з додержанням принципів черговості та однакової кількості справ для кожного судді; 2) надання фізичним та юридичним особам інформації про стан розгляду справ щодо них; 3) централізоване зберігання текстів судових рішень та інших процесуальних документів; 4) підготовку статистичних даних; 5) реєстрацію вхідної та вихідної кореспонденції та етапів її руху; 6) розподіл справ між суддями; 7) видачу судових рішень та виконавчих листів на підставі наявних у системі даних щодо судового рішення та реєстрації заяви особи, на користь якої воно ухвалено; 8) передачу справ до електронного архіву. При цьому порядок функціонування такої системи документообігу суду визначався Положенням про автоматизовану систему документообігу суду, що затверджується ДСАУ. Таке Положення було затверджено Наказом ДСАУ від 3 грудня 2009 року № 129 [9].

Окремі питання дигіталізації судової влади були унормовані на законодавчому рівні в Законі України «Про судоустрій і статус суддів» від 7 липня 2010 року № 2453-VI [10]. Він, зокрема, встановив, що при розгляді справ перебіг судового процесу фіксується технічними засобами в порядку, встановленому процесуальним законом (ч. 4 ст. 11); у судах загальної юрисдикції функціонує автоматизована система документообігу, положення про яку затверджується РСУ за погодженням з ДСАУ з урахуванням специфіки спеціалізації судів (ст. 15). При цьому на ДСАУ були покладені завдання організувати комп'ютеризацію судів для здійснення судочинства, діловодства, інформаційно-нормативного забезпечення судової діяльності та забезпечення функціонування автоматизованої системи документообігу в судах; забезпечення судів необхідними технічними засобами фіксування судового процесу; забезпечення функціонування автоматизованої системи та забезпечення ведення Єдиного державного реєстру судових рішень та Реєстру електронних адрес органів державної влади, їх посадових та службових осіб (ст. 146 Закону).

На основі цього Закону було ухвалене також Положення про автоматизовану систему документообігу суду, затверджене рішенням РСУ від 26 листопада 2010 року № 30 [11]. Таким чином, певний вплив на дигіталізацію судової влади відтепер, у силу приписів закону, отримала й РСУ як вищий орган суддівського самоврядування між з'їздами суддів України [12].

15 серпня 2012 року набрав чинності Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо участі у судовому засіданні в режимі відеоконференції» від 4 липня 2012 року № 5041-VI [13], яким процесуальні кодекси були доповнені нормами щодо проведення судових засідань у режимі відеоконференції [14, с. 272]. Цими змінами було передбачено, що: 1) учасникам судового процесу на підставі рішення суду забезпечується можливість брати участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції; 2) обов'язок забезпечити проведення відеоконференції покладається на суд, який отримав судові рішення про проведення відеоконференції, незалежно від спеціалізації та інстанції суду, який прийняв таке рішення; 3) ДСАУ повинна була забезпечувати функціонування системи відеоконференції зв'язку для участі осіб у засіданні суду в режимі відеоконференції.

Починаючи з 2013 року, в Україні діяла погоджена РСУ Концепція галузевої програми інформатизації судів загальної юрисдикції та інших установ судової системи [15]. У ній головною метою програми інформатизації судів було визначено вдосконалення інформаційно-телекомунікаційної системи судів, у тому числі: якісне поліпшення рівня судового захисту прав і свобод громадян та юридичних осіб; підвищення доступності, зростання довіри до органів правосуддя, поліпшення думки населення про суди, їх роль та соціальну значимість; формування позитивного іміджу судової системи в

цілому; підвищення правового рівня інформованості населення, їх ділової активності щодо забезпечення захисту своїх прав, свобод і законних інтересів у судовому порядку.

Таким чином, у межах першого етапу дигіталізації судової влади (2004-2014 роки) було започатковано реалізацію концепції електронного суду. Елементи цієї концепції втілювалися у законодавство та правозастосовну практику в контексті доктрини інформатизації судової влади, що передбачала впровадження новітніх ІКТ у практику функціонування судової влади з метою задоволення потреб як судової системи, так і розширення доступу громадян до правосуддя.

Важливо також, що в рамках цього етапу дигіталізації судової влади були розроблені перші концептуальні документи, що окреслювали стратегічні орієнтири цієї дигіталізації, до наукового і правового обігу впроваджено поняття електронного суду, щоправда, на цьому етапі в звуженому – суто технологічному – тлумаченні цього явища. Таким чином, було по суті уперше в Україні створено концептуальну та правову базу для поглиблення дигіталізації судової влади, передусім на рівні процесуального законодавства, оновлення якого відбулося в рамках наступного етапу дигіталізації судової влади і збіглося в часі із судовою реформою 2015-2017 років.

Першим елементом другого етапу дигіталізації судової влади вважаємо затвердження 11 грудня 2014 року РСУ нової Стратегії розвитку судової системи в Україні на 2015–2020 роки. Напрямок 4 цієї Стратегії був спеціально присвячений розвитку електронного правосуддя. У ньому було визначено план заходів, спрямованих на розв'язання двох основних стратегічних питань – доступу до правосуддя та використання інноваційних технологій і поліпшення судового процесу [16]. Надалі був прийнятий Указ Президента України «Про Стратегію реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015-2020 роки» від 20 травня 2015 року № 276/2015. Цим Указом було заплановано поетапне запровадження інструментів «електронного правосуддя», що мало дати змогу користувачам звертатися до суду, сплачувати судовий збір, брати участь у судових провадженнях та отримувати необхідну інформацію і документи електронними засобами, а також забезпечити широке використання інформаційних систем для надання більшої кількості послуг «електронного правосуддя»; створення в судах інформаційних систем електронного менеджменту, введення повноцінних електронних систем [17].

Зрозуміло, що втілення запланованих заходів не могло звестися до сфери підзаконного правового регулювання, а зумовило суттєву активізацію законодавчих зусиль, передусім у напрямі коригування положень базового Закону «Про судоустрій і статус суддів» та низки процесуальних кодексів. Відповідні зміни були здійснені в ході прийняття Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 2 червня 2016 року № 1402-VIII [10] та Закону

України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» від 3 жовтня 2017 року № 2147-VIII [18].

Закон України «Про судоустрій і статус суддів» 2016 року сприяв інституціалізації в судах Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи (надалі – ЄСІТС), за допомогою якої здійснюється визначення судді або колегії суддів для розгляду конкретної справи у порядку, визначеному процесуальним законом. Цим же законом було встановлено, що Положення про ЄСІТС затверджується Вищою радою правосуддя за поданням ДСАУ та після консультацій з РСУ (стаття 15 Закону).

Більш вагомими були зміни до процесуальних кодексів, запроваджені Законом, адже вони передбачали цілісну, достатньо сучасну і прогресивну концепцію «електронізації» судочинства [19, с. 6]. Вони передбачали, зокрема: 1) забезпечення розгляду судових справ в електронній формі; 2) обмін документами в електронній формі між учасниками судового процесу та судом, а також між судами; 3) направлення судових повісток, повідомлень і рішень та копій документів на офіційну електронну адресу у випадку наявності в особи офіційної адреси електронної пошти; 4) використання електронних доказів; 5) уточнення правил про участь у судовому засіданні у режимі відеоконференції; 6) встановлення системи автоматизованого арешту коштів; 7) викладення виконавчих листів виключно в електронній формі тощо.

Із прийняттям Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо забезпечення поетапного впровадження Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи» від 27 квітня 2021 року № 1416-ІХ створення та забезпечення функціонування ЄСІТС здійснюється поетапно, а окремі її підсистеми (модулі) починають функціонувати через 30 днів з дня опублікування Вищою радою правосуддя у газеті "Голос України" та на вебпорталі судової влади України оголошення про створення та забезпечення функціонування відповідної підсистеми (модуля) ЄСІТС [20]. Відтак, Вищою радою правосуддя було затверджене Положення про порядок функціонування окремих підсистем (модулів) Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи від 17 серпня 2021 року № 1845/0/15-21 [21]. Відповідно до неї електронний суд – це підсистема ЄСІТС, що дозволяє користувачам створювати та надсилати в електронному вигляді процесуальні чи інші документи, отримувати інформацію про стан і результати розгляду таких документів, а також деякі інші функції, у т.ч. ті, що розвиваються у процесі розвитку всієї ЄСІТС. Отже, у буквальному розумінні, саме подання документів в електронній формі, відповідний електронний документообіг лежать в основі підзаконного нормативного визначення електронного суду на сьогодні. Разом з тим, термін «електронний суд» часом вживають і в широкому розумінні, – для позначення всієї системи ЄСІТС [22]. Наразі ж з усіх модулів

ЄСІТС працює лише декілька. Підсистема «Електронний суд» запрацювала в тестовому режимі з 1 січня 2019 року (з 5 жовтня 2021 року – повноцінно). Водночас почали офіційно функціонувати ще два модулі – «Електронний кабінет» та підсистема відеоконференцзв'язку, які, щоправда, залишаються слабко орієнтованими на споживача [23].

Важливе значення для інтенсифікації дигіталізації судової влади мало прийняття Стратегії розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021-2023 роки, затвердженої Указом Президента України від 11 червня 2021 року № 231/2021. Вона, зокрема, передбачає продовження курсу на розвиток електронного судочинства з урахуванням світових стандартів у сфері ІКТ та його подальше інтегрування в національну інфраструктуру електронного врядування шляхом: 1) запровадження можливості розгляду онлайн певних категорій справ незалежно від місцезнаходження сторін і суду; 2) впровадження сучасного електронного діловодства в суді, електронного ведення справ, електронних комунікацій із судом, кабінету судді та кабінету учасника процесу; 3) удосконалення та розвиток офіційного вебпорталу судової влади України для отримання інформації про суди і справи (проведення) з регулярним оновленням даних судової статистики [24]. Відтак, створення умов для активізації впровадження інформаційних технологій у діяльність судів, органів та установ системи правосуддя, забезпечення автоматизації їх роботи, розвитку електронного судочинства з урахуванням світових стандартів у сфері інформаційних технологій, його інтегрування у національну інфраструктуру електронного врядування стали й основними напрямками покращення доступу до правосуддя [25].

Висновки. В Україні концепція електронного суду почала втілюватися опосередковано, через призму фрагментарного запозичення елементів відповідного європейського правового досвіду.

У межах першого періоду (2004-2014 роки) було започатковано реалізацію концепції електронного суду, причому спершу елементи цієї концепції втілювалися у законодавство та правозастосовну практику в контексті доктрини інформатизації судової влади, що передбачала впровадження новітніх ІКТ у практику функціонування судової влади з метою задоволення потреб як судової системи, так і розширення доступу громадян до правосуддя. У цьому контексті слід розглядати систему здійснених у межах цього етапу заходів, зокрема: розробку офіційних веб-сайтів усіх судових органів; створення Єдиного державного реєстру судових рішень для забезпечення принципів відкритого судочинства та гласності судових процесів; започаткування електронного документообігу в судах; запровадження Єдиної бази даних електронних адрес; започаткування проведення судових засідань за допомогою відеоконференцзв'язку тощо. Важливо також, що в рамках цього етапу дигіталізації судової влади були розроблені також і перші концептуальні документи, що окреслювали стратегічні орієнтири цієї дигіталізації, до наукового і правового обігу впроваджено поняття електронного суду.

У рамках другого періоду дигіталізації судової влади (2014-2024 роки) вдалося відійти від фрагментарних змін у законодавстві та впровадження окремих елементів концепції електронного суду до цілісного втілення цієї концепції, що особливо чітко проявилось в ході прийняття протягом 2016-2017 років законів «Про судоустрій і статус суддів» від 2 червня 2016 року № 1402-VIII та «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» від 3 жовтня 2017 року № 2147-VIII. Зазначені зміни мали ознаки системності впровадження концепції електронного суду, сприяли подоланню дисонансу між розвитком ІКТ та оновленням процесуальних правил судочинства. Ухвалені законодавчі новації передбачали, зокрема: 1) забезпечення розгляду судових справ в електронній формі; 2) обмін документами в електронній формі між учасниками судового процесу та судом, а також між судами; 3) направлення судових повісток, повідомлень і рішень та копій документів на офіційну електронну адресу у випадку наявності в особи офіційної адреси електронної пошти; 4) використання електронних доказів; 5) уточнення правил про участь у судовому засіданні у режимі відеоконференції; 6) встановлення системи автоматизованого арешту коштів; 7) викладення виконавчих листів виключно в електронній формі тощо. Крім того, законом установлювалося функціонування ЄСІТС, в рамках якої запроваджувався окремий модуль (підсистема) «Електронний суд». Завдяки цим заходам в Україні в цілому вдалося впровадити цілісну модель електронного суду в особі основних його інституційних та функціональних елементів.

Література:

1. Кравченко К. В. Процесуальний порядок апеляційного оскарження в адміністративному судочинстві : дис. ... д-ра філософії з галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право». Одеса, 2021. 250 с.
2. Заїкін А. П. Дігіталізація судової влади : теоретико-правовий аспект : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Харків, 2021. 197 с.
3. Приваліхіна А. І. Правові основи запровадження інформатизації діяльності суду. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2020. № 47. Т. 1. С. 153-157.
4. Положення про Державну судову адміністрацію України : затверджено Указом Президента України від 03.03.2003 р. № 182/2003. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/182/2003#Text>. (дата звернення: 02.09.2024).
5. Про затвердження Порядку ведення Єдиного державного реєстру судових рішень: Постанова Кабінету Міністрів України від 25.05.2006 року №740. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/740-2006-%D0%BF>. (дата звернення: 02.09.2024).
6. Блінова Г. О. Адміністративно-правові засади інформаційного забезпечення органів публічної адміністрації в Україні : актуальні питання теорії та практики : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Запоріжжя, 2019. 545 с.
7. Положення про Державну судову адміністрацію України : затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 14.01.2009 р. № 14. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/14-2009-%D0%BF#Text>. (дата звернення: 02.09.2024).

8. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запровадження автоматизованої системи документообігу в адміністративних судах : Закон України від 5 червня 2009 року. № 1475-VI. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2009. № 45. Ст.683.
9. Про затвердження Положення про автоматизовану систему документообігу в адміністративних судах : наказ Державної судової адміністрації України від 03.12.2009 року № 129. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1247-09#Text>. Наказ втратив чинність на підставі наказу Державної судової адміністрації № 195 (v0195750-10) від 15.12.2010 р.
10. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 7 липня 2010 року № 2453-VI. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2010, N 41-42, N 43, N 44-45, ст. 529.
11. Положення про автоматизовану систему документообігу суду, затвердженого рішенням Ради суддів України від 26.11.2010 року № 30. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/vr030414-10#Text>. (дата звернення: 02.09.2024).
12. Положення про Раду суддів України : затверджено V з'їздом суддів України від 24.10.2002. <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0003415-02#Text> (дата звернення: 02.09.2024).
13. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо участі у судовому засіданні в режимі відеоконференції : Закон України від 4 липня 2012 року № 5041-VI. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2013, № 25, ст. 247.
14. Навроцька Ю. В., Могиляк А. Є. Проблемні питання участі в судовому засіданні в режимі відеоконференції. *Актуальні проблеми держави і права*. 2014. Вип. 73. С. 272-279.
15. Концепція галузевої програми інформатизації судів загальної юрисдикції та інших установ судової системи. URL : <https://court.gov.ua/userfiles/concept.pdf>. (дата звернення: 02.09.2024).
16. Стратегія розвитку судової системи в Україні на 2015–2020 роки. URL : <http://nsj.gov.ua/files/1467884108%D0%A1%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%B3%D1%96%D1%8F%20%D1%80%D0%BE%D0%B7%D0%B2%D0%B8%D1%82%D0%BA%D1%83%20%D1%81%D1%83%D0%B407.pdf> (дата звернення: 02.09.2024).
17. Про Стратегію реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015-2020 роки : Указ Президента України від 20 травня 2015 року № 276/2015. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/276/2015#Text>. Указ втратив чинність на підставі Указу Президента України № 231/2021 від 11.06.2021 року.
18. Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів : Закон України від 3 жовтня 2017 року № 2147-VIII. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2017. № 48. Ст. 436.
19. Голубева Н.Ю. «Електронний суд» за проектом ЦПК України (станом на 10.03.2017 року). *Інформаційні технології у судочинстві* : матер. всеукр. наук.-практ. конф., яка проводиться в рамках тижня цивільного процесу (Одеса, 18 квітня 2017 р.) / за заг. ред. д.ю.н., проф. Голубевої Н.Ю. Одеса : Фенікс, 2017. С. 5-12.
20. Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо забезпечення поетапного впровадження Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи : Закон України від 27 квітня 2021 року № 1416-IX. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2021, № 27, ст.232.
21. Про затвердження Положення про порядок функціонування окремих підсистем Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи : Рішення Вищої ради правосуддя від 17.08.2021 № 1845/0/15-21. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1845910-21#Text>. (дата звернення: 02.09.2024).
22. «Електронний суд» хочуть передати Мінцифрі. Судово-юридична газета. 7 серпня 2022. URL : <https://sud.ua/uk/news/publication/247648-elektronnyu-sud-khotyat-peredat-mintsifre> (дата звернення: 02.09.2024).

23. Кібенко О. Майбутнє онлайн-судів в Україні: оцифровування наявних процесів чи цифрова трансформація правосуддя? URL : <https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/maibutne-onlaynsudiv-v-ukrayini-ocifrovuvannya-nayavnih-procesiv-chi-cifrova-transformaciya-pravosud.html>. (дата звернення: 02.09.2024).

24. Стратегія розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021-2023 роки : затверджена Указом Президента України від 11 червня 2021 року № 231/2021. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/231/2021#Text>. (дата звернення: 02.09.2024).

25. Концепція Програми інформатизації місцевих та апеляційних судів і проекту побудови Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи (ЄСІТС) на 2022-2024 роки. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001750-22#Text>. (дата звернення: 02.09.2024).

References:

1. Kravchenko, K. V. (2021). Protsesualnyi poriadok apeliatsiinoho oskarzhennia v administratyvnomu sudochynstvi [Procedural order of appeal in administrative proceedings]. *Doctoral thesis in Philosophy, Specialty 081 "Law"*, Odesa [in Ukrainian].

2. Zaikin, A. P. (2021). Digitalizatsiia sudovoi vlady: teoretyko-pravovyi aspekt [Digitalization of the judiciary: theoretical and legal aspect]. *Candidate's thesis*. Kharkiv [in Ukrainian].

3. Pryvalikhina, A. I. (2020). Pravovi osnovy zaprovadzhennia informatyzatsii diialnosti sudu [Legal foundations for the introduction of court informatization]. *Naukovi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Ser.: Yurysprudentsiia – Scientific Bulletin of the International Humanitarian University. Law Series*, (47), 1, 153–157. [in Ukrainian].

4. Polozhennia pro Derzhavnu sudovu administratsiiu Ukrainy [Regulation on the State Judicial Administration of Ukraine]. (2003, March 3). President of Ukraine Order No. 182/2003. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/182/2003#Text>. (Accessed: 02.09.2024) [in Ukrainian].

5. Pro zatverdzhennia Poriadku vedennia Yedynoho derzhavnogo reiestru sudovykh rishen [On approval of the procedure for maintaining the Unified State Register of court decisions]. (2006, May 25). Cabinet of Ministers of Ukraine Resolution No. 740. Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/740-2006-%D0%BF>. (Accessed: 02.09.2024) [in Ukrainian].

6. Blinova, H. O. (2019). Administratyvno-pravovi zasady informatsiinoho zabezpechennia orhaniv publichnoi administratsii v Ukraini: aktualni pytannia teorii ta praktyky [Administrative and legal principles of information support for public administration bodies in Ukraine: current theoretical and practical issues]. *Doctoral thesis*. Zaporizhzhia. [in Ukrainian].

7. Polozhennia pro Derzhavnu sudovu administratsiiu Ukrainy [Regulation on the State Judicial Administration of Ukraine]. (2009, January 14). Cabinet of Ministers of Ukraine Resolution No. 14. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/14-2009-%D0%BF#Text>. (Accessed: 02.09.2024) [in Ukrainian].

8. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo zaprovadzhennia avtomatyzovanoi systemy dokumentoobihu v administratyvnykh sudakh [On amendments to certain legislative acts of Ukraine regarding the introduction of an automated document flow system in administrative courts]. (2009, June 5). Law of Ukraine No. 1475-VI. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR) – Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*, (45), 683. [in Ukrainian].

9. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro avtomatyzovanu systemu dokumentoobihu v administratyvnykh sudakh [On approval of the Regulation on the automated document flow system in administrative courts]. (2009, December 3). State Judicial Administration of Ukraine Order No. 129. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1247-09#Text>. (Accessed: 02.09.2024). [in Ukrainian].

10. Pro sudoustrii i status suddiv [On the judiciary and the status of judges]. (2010, July 7). Law of Ukraine No. 2453-VI. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR) – Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*, (41-42), 43, (44-45), 529. [in Ukrainian].

11. Polozhennia pro avtomatyzovanu systemu dokumentoobihu sudu [Regulation on the automated court document flow system]. (2010, November 26). Decision of the Council of Judges of Ukraine No. 30. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/vr030414-10#Text>. (Accessed: 02.09.2024). [in Ukrainian].

12. Polozhennia pro Radu suddiv Ukrainy [Regulation on the Council of Judges of Ukraine]. (2002, October 24). Approved by the 5th Congress of Judges of Ukraine. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0003415-02#Text>. (Accessed: 02.09.2024). [in Ukrainian].

13. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo uchasti u sudovomu zasidanni v rezhymi videokonferentsii [On amendments to certain legislative acts of Ukraine regarding participation in court hearings via videoconference]. (2012, July 4). Law of Ukraine No. 5041-VI. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR) – Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*, (25), 247. [in Ukrainian].

14. Navrotska, Yu. V., & Mohyliak, A. Ye. (2014). Problemi pytannia uchasti v sudovomu zasidanni v rezhymi videokonferentsii [Problematic issues of participation in court hearings via videoconference]. *Aktualni problemy derzhavy i prava – Current Issues of State and Law*, (73), 272–279. [in Ukrainian].

15. Kontseptsiiia haluzevoi prohramy informatyzatsii sudiv zahalnoi yurysdyktsii ta inshykh ustanov sudovoi systemy [Concept of the sectoral program of informatization of general jurisdiction courts and other institutions of the judicial system]. Retrieved from <https://court.gov.ua/userfiles/concept.pdf>. (Accessed: 02.09.2024). [in Ukrainian].

16. Stratehiia rozvytku sudovoi systemy v Ukraini na 2015–2020 roky [Judicial System Development Strategy in Ukraine for 2015–2020]. Retrieved from <http://nsj.gov.ua/files/1467884108%D0%A1%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%B3%D1%96%D1%8F%20%D1%80%D0%BE%D0%B7%D0%B2%D0%B8%D1%82%D0%BA%D1%83%20%D1%81%D1%83%D0%B4%D1%83407.pdf>. (Accessed: 02.09.2024). [in Ukrainian].

17. Pro Stratehiuu reformuvannia sudoustroiu, sudochnstva ta sumizhnykh pravovykh instytutiv na 2015-2020 roky [On the Strategy for Reforming the Judicial System, Legal Proceedings, and Related Legal Institutions for 2015-2020]. (2015, May 20). President of Ukraine Order No. 276/2015. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/276/2015#Text>. (Accessed: 02.09.2024). [in Ukrainian].

18. Pro vnesennia zmin do Hospodarskoho protsesualnogo kodeksu Ukrainy, Tsyvilnogo protsesualnogo kodeksu Ukrainy, Kodeksu administratyvnoho sudochnstva Ukrainy ta inshykh zakonodavchykh aktiv [On amendments to the Commercial Procedure Code of Ukraine, Civil Procedure Code of Ukraine, Code of Administrative Procedure of Ukraine, and other legislative acts]. (2017, October 3). Law of Ukraine No. 2147-VIII. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR) – Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*, (48), 436. [in Ukrainian].

19. Holubeva, N. Yu. (2017). «Elektronnyi sud» za proektom TSPK Ukrainy (stanom na 10.03.2017 roku) [«Electronic Court» under the CPC of Ukraine project (as of March 10, 2017)]. *Informatsiini tekhnologii u sudochnstvi: mater. vseukr. nauk.-prakt. konf. [Information Technologies in Judicial Proceedings: Materials of All-Ukrainian Scientific and Practical Conference]* (Odesa, April 18, 2017), (pp. 5-12). Odesa: Feniks. [in Ukrainian].

20. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv shchodo zabezpechennia poetapnogo vprovadzhennia Yedynoi sudovoi informatsiino-telekomunikatsiinoi systemy [On amendments to certain legislative acts on ensuring the phased implementation of the Unified Judicial Information and Telecommunication System]. (2021, April 27). Law of Ukraine No. 1416-IX. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR) – Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*, (27), 232. [in Ukrainian].

21. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro poriadok funktsionuvannia okremykh pidsystem Yedynoi sudovoi informatsiino-telekomunikatsiinoi systemy [On approval of the Regulation on the functioning of individual subsystems of the Unified Judicial Information and Telecommunication System]. (2021, August 17). High Council of Justice Decision No. 1845/0/15-21. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1845910-21#Text>. (Accessed: 02.09.2024). [in Ukrainian].

22. "Elektronnyi sud" khochut peredaty Mintsifri [They want to transfer "Electronic Court" to the Ministry of Digital Transformation]. (2022, August 7). Sudovo-Yurydychna Hazeta – Judicial and Legal Newspaper. Retrieved from <https://sud.ua/uk/news/publication/247648-elektronnyy-sud-khotyat-peredat-mintsifre>. (Accessed: 02.09.2024). [in Ukrainian].

23. Kibenko, O. (n.d.). Maibutnie onlain-sudiv v Ukraini: otsifrovuvannia nayavnykh protsesiv chy tsyfrova transformatsiia pravosuddia? [The Future of Online Courts in Ukraine: Digitization of Existing Processes or Digital Transformation of Justice?]. Retrieved from <https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/maybutne-onlaynsudiv-v-ukrayini-ocifrovuvannya-nayavnih-procesiv-chi-cifrova-transformaciya-pravosud.html>. (Accessed: 02.09.2024). [in Ukrainian].

24. Stratehiia rozvytku systemy pravosuddia ta konstytutsiinoho sudochynstva na 2021-2023 roky [Strategy for the Development of the Justice System and Constitutional Judiciary for 2021-2023]. (2021, June 11). President of Ukraine Order No. 231/2021. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/231/2021#Text>. (Accessed: 02.09.2024). [in Ukrainian].

25. Kontsepsiia Prohramy informatyzatsii mistsevykh ta apelatsiinykh sudiv i proektu pobudovy Yedynoi sudovoi informatsiino-telekomunikatsiinoi systemy (YeSITS) na 2022-2024 roky [Concept of the Informatization Program for Local and Appellate Courts and the Project for the Development of the Unified Judicial Information and Telecommunication System (UIS) for 2022-2024]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001750-22#Text>. (Accessed: 02.09.2024). [in Ukrainian].

УДК 342

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11\(39\)-616-628](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11(39)-616-628)

Петрушин Борис Борисович здобувач третього (освітньо-наукового) рівня, Київський університет права Національної академії наук України, вул. Академіка Доброхотова, 7А, м. Київ, 03142, тел.: (044) 423-74-71, <https://orcid.org/0009-0008-1713-2815>

ЦИФРОВА ЕКОНОМІКА У СУЧАСНОМУ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОМУ ДИСКУРСІ

Анотація. Об'єктом пропонованого дослідження є цифрова економіка, яка нині потрактовується як нова форма економічного та соціального розвитку, що прийшла на зміну аграрній та індустріальній економікам.

Мета пропонованого дослідження полягає у концептуалізації специфіки цифрової економіки у сучасному нормативно-правовому дискурсі, зокрема у контексті правового захисту інтелектуальної власності у цифровій економіці.

Дослідження констатує, що на практиці становлення цифрової економіки пов'язане з переходом від застосування інформаційно-комунікаційних системи як інструменту управління до засобу творення глобальних виробничих мереж, організації електронної торгівлі й бізнес-процесів, надання цифрових послуг, створення інтернет-платформ багатопільового призначення.

У статті обґрунтовано, що поняття «цифрова економіка» у правових дослідженнях доречно використовувати у такому значенні: це система економічних та соціальних відносин, в основі яких практика багатоваріантного застосування інформаційно-комунікаційних технологій з метою ефективного задоволення потреб і максимальної реалізації інтересів суб'єктів відповідних відносин, що відбуваються у площині складноорганізованого кіберпростору.

В роботі зроблено висновок, що розвиток цифрової економіки пов'язаний з вирішенням цілого комплексу проблем, які належать до правового дискурсу і серед яких особливе місце посідає проблематика реалізації і захисту права інтелектуальної власності. Вирішення відповідних проблем правовими засобами пов'язане із пошуком балансу між задоволенням інтересів суспільства щодо доступу до нових знань і технологій і забезпеченням прав власників інтелектуальних продуктів.

Принциповим для пропонованого дослідження є з'ясування особливого значення правової інфраструктури для розвитку цифрової економіки. Обґрунтовано, що ефективність й перспективи цифрової економіки пов'язані з вирішенням цілого комплексу нормативно-правових проблем, серед яких особливе місце посідає проблематика охорони права інтелектуальної власності.

Ключові слова: цифрова економіка, нормативно-правовий дискурс, інститут інтелектуальної власності.

Petrushyn Borys Borisovych third (educational and scientific) graduate, Kyiv University of Law of the National Academy of Sciences of Ukraine, st. Akademika Dobrokhotova, 7A, Kyiv, 03142, tel.: (044) 423-74-71, <https://orcid.org/0009-0008-1713-2815>

CURRENT CIVIL LAW PROBLEMS OF UKRAINE IN THE CONTEXT OF EUROPEAN INTEGRATION

Abstract. The object of the proposed study is the digital economy, which is currently interpreted as a new form of economic and social development that has replaced agrarian and industrial economies.

The purpose of this study is to conceptualize the specifics of the digital economy in the modern legal discourse, in particular in the context of the legal protection of intellectual property in the digital economy.

The research states that in practice, the formation of the digital economy is connected with the transition from the usage of information and communication systems as a management tool to a means of creating global production networks, organizing electronic trade and business processes, providing digital services, and creating multi-purpose Internet platforms.

The article substantiates that the concept of “digital economy” in legal studies should be used in the following sense: it is a system of economic and social relations, based on the practice of multivariate application of information and communication technologies in order to effectively meet the needs and maximize the realization of the interests of the subjects of the relevant relations, occurring in the plane of complex cyberspace.

The work concludes that the development of the digital economy is related to the solution of a whole set of problems that belong to the right discourse and among which the issue of the implementation and protection of intellectual property rights occupies a special place. Solving relevant problems by legal means is connected with finding a balance between meeting the interests of society regarding access to new knowledge and technologies and ensuring the rights of owners of intellectual products.

It is fundamental for the proposed study to find out the special importance of legal infrastructure for the development of the digital economy. It is substantiated that the effectiveness and prospects of the digital economy are related to the solution of a whole complex of regulatory and legal problems, among which the issue of protecting intellectual property rights occupies a special place.

Keywords: digital economy, regulatory and legal discourse, institute of intellectual property.

Постановка проблеми. Цифрова економіка набуває нині особливого статусу, що засвідчується тією серйозністю, з якою до проблематики цифрової трансформації ставиться Європейський Союз. Зокрема, європейське інтеграційне об'єднання досі виділило 127 мільярдів євро на цифрові реформи та інвестиції у національні плани відновлення та стійкості [1]. Відповідну активність європейських інституцій та держав-членів ЄС можна пояснити тим, що цифровізація передбачає як широке використання інформаційно-комунікаційних технологій, так і зумовлює зміни змісту й характеру культури виробництва та бізнес-процесів (адміністрування в реальному часі; оптимізація й прискорення документообігу; інтенсифікація взаємодії суб'єктів виробничих і бізнес-відносин; дистанційне управління віддаленими підрозділами й міжнародними логістичними ланцюгами) [2, с. 43-44].

Водночас, за прогнозами Всесвітнього економічного форуму у Давосі, цифровізація має потужний потенціал для розвитку підприємництва та добробуту суспільства і здатна сприяти генеруванню до 2025 р. додатково понад 30 трлн дол. США доходів для світової економіки. Як вказують експерти, аналіз світового досвіду цифровізації промисловості показує, що основними ідеологіями у цій площині є такі концепції як-от Індустрія 4.0 (Industry 4.0), Розумне виробництво (Smart Manufacturing), Цифрове виробництво (Digital Manufacturing), Інтернет в промисловості (Internet of Manufacturing), Відкрите виробництво (Open Manufacturing) [3, с. 60].

Дослідники феномену цифрової економіки вказують на те, що вона є новою формою економічного та соціального розвитку, що прийшла на зміну аграрній та індустріальній економікам. При цьому, цифрова економіка відзначається не лише розвитком інформаційних та комунікаційних технологій нового покоління, що стали важливим чинником економічного лідерства, або новим поглядом на цінність капіталів й інформації (даних), але й відчутними змінами у сфері соціального життя, адже нове покоління комунікаційних технологій змінило професійні й соціальні звичаї людей, до того ж нові робочі та життєві патерни цифрової епохи продовжують формуватися [4, с. 4].

Означене визначило нашу увагу до теоретико-методологічних засад дослідження інституту інтелектуальної власності у контексті цифрової економіки. Зокрема, спеціальну увагу обґрунтовано зосередити на явищі цифрової економіки та її зв'язках з сучасним нормативно-правовим дискурсом.

Аналіз досліджень і публікацій з проблеми. Вплив цифрових технологій дедалі більше поширюватиметься на усі сфери життєдіяльності людини завдяки збільшенню продуктивності комп'ютерної техніки. Своєю чергою, інтеграція інформаційних й комунікаційних технологій, разом із відкриттям нових матеріалів, призводить до формування так званого кіберпростору. Правові аспекти відповідних процесів стали предметом спеціальних

досліджень, авторами яких є такі науковці, як-от І. Арістова, Г. Андрощук, Ю. Бошицький, О. Булатова, О. Вінник, О. Гудзь, В. Дюндін, Г. Жекало, Ю. Капіца, Ю. Карпик, Н. Мазур К. Маркевич, О. Орлюк, В. Панченко, Н. Резнікова, О. Яворська та інші. Загальною позицією для загаданих авторів є розуміння того факту, що цифрова економіка має принципові відмінності від класичної економіки. Зокрема, цифровий продукт – це продукт з великим потенціалом багаторазового використання на відміну від матеріальної продукції. Крім того, якщо матеріальна продукція зазнає амортизації, то цифрові продукти не тільки не втрачають початкових властивостей, але й можуть бути вдосконалені у процесі експлуатації чи обміну. На цьому тлі кратно зростає увага до інституту інтелектуальної власності, який поряд з власністю на рухомі і нерухомі матеріальні об'єкти традиційно вважається найважливішим елементом системи інститутів власності.

Метою статті є концептуалізація специфіки цифрової економіки у сучасному нормативно-правовому дискурсі, зокрема у контексті правового захисту інтелектуальної власності у цифровій економіці.

Методологічні засоби цього дослідження зумовлені його теоретичним характером, що зумовило залучення загально-теоретичних й аналітичних методів дослідження теоретичних й практичних напрацювань за тематикою пропонованої роботи.

Виклад основного матеріалу. Термін «цифрова економіка» з'явився ще у 1995 році у книзі Дона Тапскотта «Цифрова економіка: перспективи та небезпека в епоху мережевого інтелекту» [5]. Своєю чергою американський програміст Ніколас Негропonte (засновник медіа-лабораторії Массачусетського технологічного інституту) сформулював концепцію цифрової економіки як «перехід від обробки атомів до обробки бітів» [6, с. 107]. На практиці становлення цифрової економіки пов'язане з переходом від застосування інформаційно-комунікаційних системи як інструменту управління (автоматизація управління інформаційними ресурсами й управління знаннями) до засобу творення глобальних виробничих мереж, організації електронної торгівлі й бізнес-процесів, надання цифрових послуг, створення інтернет-платформ багатоцільового призначення [7]. Зрештою, утвердженню терміну «цифрова економіка» сприяло його використання в урядових документах. Зокрема вважається, що першою країною, яка формалізувала відповідний термін була Японія у звіті за травень 1997 року схарактеризувала цифрова економіка як електронну комерцію у широкому розумінні.

Між тим, поширене застосування терміну «цифрова економіка» не забезпечило однозначності трактування відповідного поняття. У проаналізованій нами літературі цифрову економіку визначають:

- як процес поширення використання Інтернету для підвищення економічної ефективності, а також забезпечення нового рівня та форм зв'язку між численними різноманітними ідеями та учасниками економічного

простору, що породжує велику кількість нових комбінацій взаємодії і можливостей [8];

- як поєднання мобільних технологій, повсюдного доступу до Інтернету та переходу до зберігання, цифрової аналітики та розроблення нових хмарних технологій [9, с. 3];

- як економіку, орієнтовану на споживача (on-demand economy), тобто можливість отримувати послуги як від державного так і приватного сектору за умови проведення цифрових реформ у різних сферах суспільного життя – освіті, медицині, публічному управлінні, так і безпосередньо у бізнесі [10];

- як економічну діяльність та операції з використанням цифрових технологій, таких як смартфони, Інтернет, комп'ютери та планшети [11, с. 117].

Очевидно, що наведені визначення поняття «цифрова економіка» розкривають різні аспекти й специфіку відповідного явища. Водночас відсутність єдиного дефініційного підходу свідчить як про складність цього явища, так і про факт незавершеності його формування й триваючий процес осмислення цифрової економіки науковцями.

Окреслюючи специфіку цифрової економіки, як правило, дослідники вказують на такі моменти: 1) цифрова економіка має високий рівень підключення та взаємозалежності через мережі та цифрові платформи; 2) цифрова економіка характеризується ефективним використанням даних; 3) цифрова економіка характеризується проривними технологіями, які сприяють швидким інноваціям і соціально-економічним зрушенням [11; 12; 13]. Загальною позицією багатьох дослідників є визнання цифрової економіки каталізатором економічного зростання, інновацій і розвитку, стимулом нових форми співпраці та навчання, нових продуктів та послуг, оптимізації виробничих та бізнес-процесів [14; 15 ; 16]. Зрештою цифрова економіка створює нові можливості для економічного зростання, мінімізуючи вплив на навколишнє середовище, таким чином підтримуючи сталий розвиток [11, с. 117].

Як вказують експерти, нині маємо ситуацію, коли у інноваційно-інтенсивних країнах економіка трансформувалася з економіки, де домінують матеріальні активи, до економіки, де домінують (захищені) нематеріальні активи [16]. Цифровізація в економіці зумовлює об'єднання виробництва і послуг у єдину цифрову (кіберфізичну) систему, у якій: «1) усі елементи економічної системи присутні одночасно у вигляді фізичних об'єктів, продуктів і процесів, а також їх цифрових копій (математичних моделей); 2) усі фізичні об'єкти, продукти і процеси за рахунок наявності цифрової копії та елемента «підключеності (connectivity)» стають частиною інтегрованої ІТ-системи; 3) через наявність цифрових копій (математичних моделей) і будучи частиною єдиної системи всі елементи економічної системи безперервно взаємодіють між собою в режимі, близькому до реального часу, моделюють реальні процеси і прогнозовані стани, забезпечують постійну оптимізацію

всієї системи» [18, с. 129]. Фактично цифрова економіка виходить за межі суто цифровізації та автоматизації, адже використовує сучасні технології для перетворення традиційних процесів обмінів і створення нових [19].

Отже, підсумовуючи вище викладене, зауважимо, що у контексті нашого дослідження поняття «цифрова економіка» використовуватимемо у такому значенні: це система економічних та соціальних відносин, в основі яких практика багатоваріантного застосування інформаційно-комунікаційних технологій з метою ефективного задоволення потреб і максимальної реалізації інтересів суб'єктів відповідних відносин, що відбуваються у площині складноорганізованого кіберпростору. Цифрова економіка постає новим етапом розвитку глобальної економічної системи і є практичним результатом трансформації усіх сфер людської діяльності під впливом інформаційних технологій.

Як нами відзначалося вище, на цьому тлі кратно зростає увага до інституту інтелектуальної власності, який поряд з власністю на рухомі і нерухомі матеріальні об'єкти традиційно вважається найважливішим елементом системи інститутів власності. При цьому «інтелектуальна власність являє собою економічну складову інтелектуального капіталу, має вартісну оцінку та забезпечує його залучення до господарського обороту як самостійного об'єкта цивільно-правових відносин» [19, с. 5]. З іншого боку, необхідно враховувати, що цифрова економіка та її інструменти (зокрема, цифровий актив, блокчейн, токен блокчейну, смарт-контракт, тощо) як економічний чинник мають значний вплив сучасну на правотворчість у сфері інтелектуальної власності, передусім у країнах, що роблять ставку на розвиток інформаційно-комунікаційних технологій як головного драйвера економіки [20].

У зв'язку з останньою тезою варто згадати доповідь Світового банку – «World Development Report 2016: Digital Dividends», у якій прямо вказується, що для максимальної віддачі від революційної цифровізації усі країни світу мають працювати над, так би мовити, «аналоговими доповненнями» цифрової економіки, зокрема над посиленням правил, що забезпечують чесну конкуренцію, а також правилами, що забезпечують адаптацію суб'єктів виробничих та бізнес-процесів до вимог нової економіки [22]. Зрештою, взаємодія між споживачами і виробниками – це завжди система відносин цивільно-правового характеру, що робить цифрову економіку важливим елементом сучасного правового дискурсу.

Проведений нами аналіз дозволяє констатувати широкий спектр питань, які потребують законодавчого вирішення й нормативно-правового регулювання. Зокрема, ключовими питаннями цифрової економіки, що належать до правового дискурсу є підстави вважати:

1. Правові рамки цифрової економіки. Оскільки цифровізація економіки надалі лише масштабуватиметься, очевидно урізноманітнюватимуться суспільні відносини відповідного цифрового простору (кіберпростору). Логіка

забезпечення стабільності, поступу та процвітання суспільства зумовлює необхідність правового регулювання відповідних суспільних відносин. Крім того, продумане й зважене використання правової регламентації різних аспектів цифрової економіки є важливою передумовою стабільного розвитку такої економіки у межах гуманістичної парадигми (захист прав і свобод громадян), ідеї справедливості (забезпечення соціальної справедливості) і принципів концепції інституціональної економіки (створення правового та інституційного середовища для розвитку нових ринкових відносин) [23].

2. Захист інтелектуальної власності. Розбудова справедливої цифрової економіки, серед іншого, передбачає підвищену увагу до створення дієвих механізмів захисту авторських прав, патентів, товарних знаків та інших видів інтелектуальної власності, що застосовуються у цифровому середовищі [24; 25; 26]. При цьому, галузь інформаційно-комунікаційних технологій широко використовує патенти, товарні знаки та авторське право, а відповідні права на інтелектуальні продукти надають конкурентну перевагу компаніям, які працюють на ринках цифрової економіки. Нові економічні реалії потребують адекватного правового регулювання [27].

3. Кібербезпека, у максимально широкому розумінні цього явища. Традиційно кібербезпека пов'язується із забезпечення безпеки цифрових інфраструктур, захистом від кібератак та кіберзлочинності. Втім проблематика кібербезпеки – це також про монополізм на ринку, ризики дестабілізації грошово-кредитної системи або залежність від компаній-лідерів у сфері інформаційно-комунікаційних технологій [28; 29]. Вирішення вказаних проблем (реальних або потенційних) пов'язане з розробленням нормативно-правових актів щодо кібербезпеки.

4. Електронна торгівля, що стрімко увійшла у повсякденне життя й продовжує зростати в плані охоплення споживачів відповідних послуг, актуалізує розроблення правових норм та стандартів е-комерції, зокрема правил здійснення електронних транзакцій, захисту прав споживачів [30; 31] та захисту прав виробників, в тому числі у контексті прав інтелектуальної власності, адже «охорона та захист прав інтелектуальної власності є давнім ключовим компонентом торговельної політики розвинених країн» [32, с. 2]. Отже розвиток електронної торгівлі має очевидні правові аспекти і фактично являє собою новий об'єкт для правового регулювання.

5. Регулювання інтернет-платформ і цифрових послуг за допомогою встановлення правил, регламентів й обмежень щодо діяльності різноманітних соціальних мереж, онлайн-сервісів та інших цифрових моделей послуг, що дозволяє забезпечити прозорість, конкурентність, безпеку та ефективність їх функціонування [27; 33]. При цьому варто звернути увагу на те, що економічна діяльність, у якій центральним елементом є цифрова платформа, також має справу з проблематикою авторського права та інтелектуальної власності [34], оскільки фактичним змістом такої діяльності є використання контенту, що має

авторів, права яких мають бути забезпечені й захищені. Крім цього платформи можуть бути зацікавлені у розробленні й використанні інноваційних технологій, які можуть вимагати охорони інтелектуальної власності через патенти або інші форми захисту.

Викладене наочно доводить, що розвиток цифрової економіки пов'язаний з вирішенням цілого комплексу проблем, що належать до правового дискурсу, серед яких особливе місце посідає проблематика реалізації і захисту права інтелектуальної власності. Як наголошує Юрій Бошицький, охорона цього права, у тому числі його захист, повинні відповідати сучасним вимогам, бути демократичними, легкодоступними, прозорими: «спрямовані на охорону промислової власності закони повинні ефективно забезпечувати моральні та економічні права авторів на результати інтелектуальної діяльності, стимулювати творчу активність людей» [35, с. 18]. Вирішення відповідних проблем правовими засобами пов'язане із пошуком балансу між задоволенням інтересів суспільства щодо доступу до нових знань і технологій і забезпеченням прав власників інтелектуальних продуктів. «Ризики та можливості, що ставить перед індивідуумами система захисту прав інтелектуальної власності в умовах обмеження конкуренції, мають бути врегульовані на інституційному рівні» [36, с. 18].

Висновки. Підсумовуючи викладені вище матеріали щодо явища цифрової економіки та її зв'язків з сучасним нормативно-правовим дискурсом, відзначимо, що вказаний тип економіки є новою формою економічного та соціального розвитку, що прийшла на зміну аграрній та індустріальній економікам. Утвердження цифрової економіки трактується як четверта промислова революція і асоціюється специфічним, сучасним й перспективним сектором реальної економіки. Аналіз праць українських та зарубіжних авторів, що присвячені цифровій економіці надав матеріал, що став підставою авторського визначення поняття «цифрова економіка» як системи економічних та соціальних відносин, в основі яких практика багатоваріантного застосування інформаційно-комунікаційних технологій з метою ефективного задоволення потреб і максимальної реалізації інтересів суб'єктів відповідних відносин, що відбуваються у площині складно-організованого кіберпростору. Принциповим для нашого дослідження моментом є особливе значення правової інфраструктури для розвитку цифрової економіки. Крім того, обґрунтовано стверджувати, що ефективність й перспективи цифрової економіки пов'язані з вирішенням цілого комплексу нормативно-правових проблем, серед яких особливе місце посідає проблематика охорони права інтелектуальної власності.

Література:

1. The Digital Economy and Society Index (DESI). European Commission. 2022. URL: <https://www2.deloitte.com/mt/en/pages/technology/articles/mt-what-is-digital-economy.html> (дата звернення 5.08.2023).

2. Маркевич К. Л. Цифровізація: переваги та шляхи подолання викликів. *Digital Business transformation: challenges and opportunities for partnership: Materials of International scientific-practical conference (Melitopol, September 9-10, 2021)* / editorial board D. Legeza, Y. Sokil [et al.] / TSATU. Melitopol : LLC COLOR PRINT, 2021. Pp. 42–45.
3. Панченко В., Резнікова Н., Булатова О. Регуляторна конкуренція в цифровій економіці: нові форми протекціонізму. *Міжнародна економічна політика*. 2020. № 1-2 (32-33). С. 50–80.
4. Rong L, Gospodarik C. Connotation and Development History of Digital Economy. *Sustainable Development and Engineering Economics*. 2022. № 4. Pp. 8–27.
5. Tapscott D. The Digital Economy: Promise and Peril In The Age of Networked Intelligence. McGraw-Hill; 1st edition, 1997. 342 p.
6. Коляденко С. В. Цифрова економіка: передумови та етапи становлення в Україні і у світі. *Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики*. 2016. № 6. С. 105–112.
7. Ernst D. The Evolution of a "Digital Economy": Research Issues and Policy Challenges. *EAST-WEST CENTER WORKING PAPERS. Economics Series*. 2001. № 28. Pp. 1–11.
8. Carlsson B. The Digital Economy: what is new and what is not? *Structural Change and Economic Dynamics*. 2004. № 15. Pp. 245–264.
9. van Ark Bart. The Productivity Paradox of the New Digital Economy. *International Productivity Monitor*. 2016. Vol. 31. Pp. 3–18.
10. Жекало Г. І. Цифрова економіка України: проблеми та перспективи розвитку. *Науковий вісник Ужгородського національного університету : серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2019. Вип. 26. Ч. 1. С. 56–60.
11. Rosário A. T., Dias J. C. The New Digital Economy and Sustainability: Challenges and Opportunities. *Sustainability*. 2023. № 15(14). Pp. 109–132.
12. Cabeças, A. Evolution of project management in the digital economy. *TECHNO REVIEW International Technology Science and Society Review /Revista Internacional de Tecnología Ciencia y Sociedad*. 2022. № 11. Pp. 303–316.
13. Pratt M. K. Digital economy. TechTarget. September 2017. URL: <https://www2.deloitte.com/mt/en/pages/technology/articles/mt-what-is-digital-economy.html> (дата звернення 5.08.2023).
14. Schwab K. The Fourth Industrial Revolution. Penguin UK, 2017. 192 p.
15. Гудзь О. Є. Цифрова економіка: зміна цінностей та орієнтирів управління підприємствами. *Економіка. Менеджмент. Бізнес*. 2018. № 2 (24). С. 4–12.
16. L'Hoest R. The European Dimension of the Digital Economy. *Intereconomics*. 2001. Vol. 36. Num. 1. Pp. 44–50.
17. Ciuriak D. Intellectual Property and the Digital Economy: Five Issues for International Norms and Trade Rules. *Social Science Research Network*. September 9, 2021. URL: <https://ssrn.com/abstract=3923127> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3923127> (дата звернення 5.08.2023).
18. Мазур Н. А. Цифрова економіка у світі трансформацій. Digital Business transformation: challenges and opportunities for partnership: Materials of International scientific-practical conference (Melitopol, September 9-10, 2021) / editorial board D. Legeza, Y. Sokil [et al.] / TSATU. Melitopol : LLC COLOR PRINT, 2021. Pp. 129–131.
19. Gupta M. What is Digitization, Digitalization, and Digital Transformation? Advisory Group. URL: <https://www.arcweb.com/blog/what-digitization-digitalization-digital-transformation> (дата звернення: 26.12.2021).
20. Дюндін В. Д. Інтелектуальна власність як головна складова інтелектуального потенціалу суспільства. *Ефективна економіка*. 2014. № 5. С. 1–6. URL: file:///C:/Users/User/Downloads/efek_2014_5_45.pdf (дата звернення: 14.02.2024).

21. Арістова І. В., Карпик Ю. А. Вплив цифрової економіки та європейської інтеграції на правотворчість у сфері інтелектуальної власності в умовах розбудови інформаційного суспільства та інформаційного законодавства в Україні. *Modern researches: progress of the legislation of Ukraine and experience of the European Union : collective monograph*. Riga : Izdevniecība «Baltija Publishing», 2020. P. 1. P. 255–288.
22. World Development Report 2016: Digital Dividends. World Bank Group. URL: <https://www.worldbank.org/en/publication/wdr2016> (дата звернення 5.12.2023).
23. Serentschy G. A New Regulatory Paradigm for the Digital Sector in Europe. *Intereconomics*. 2018. Vol. 53. Num. 4. Pp. 287–290.
24. Bekkers R., Catalini C., Martinell A., Simcoe T. Standardizing Intellectual Property Disclosure Data. NBER Working Paper Series. 2012. URL: https://www.researchgate.net/publication/258320483_Intellectual_Property_Disclosure_in_Standards_Development (дата звернення 15.12.2023).
25. Comino S., Manenti F. Intellectual Property and Innovation in Information Communication Technology, JRC Science and Policy Report, EUR 27549 EN, Luxembourg 2015, Joint Research Centre. URL: <https://publications.jrc.ec.europa.eu/repository/handle/JRC97541> (дата звернення 15.12.2023).
26. Negroponte N. Being digital. New York: A. Knopf, 1995. 243 p.
27. Nepelski D. How to Facilitate Digital Innovation in Europe. *Intereconomics*. 2019. Vol. 54. Num. 1. Pp. 47–52.
28. Вінник О. Переваги та ризики цифровізації економіки: проблеми правового регулювання. *Господарське право та процес*. 2020. № 3. С. 56–62.
29. Пищуліна О. Дві сторони цифрових технологій: «цифрова диктатура» або збереження стійкості. *Міжнародна науково-практична конференція «Сфера зайнятості і доходів в умовах цифрової економіки: механізми регулювання, виклики та домінанти розвитку»*. Жовтень 2019. URL: <https://razumkov.org.ua/statti/dvi-storony-tyfrovyykh-tekhnologii-tyfrova-dyktatura-abo-zberezhenia-stiikosti> (дата звернення: 14.12.2023).
30. de Streel Al. A European Agenda for Smart Consumer Protection Rules for Digital Services. *Intereconomics*. 2017. Vol. 52. Num. 4. Pp. 226–229.
31. Helleringer G., Sibony A.-L. European Consumer Protection Through the Behavioural Lens. *Columbia Journal of European Law*. 2017. Vol. 23. № 3. Pp. 607–646.
32. Касич А., Ткаченко О. Управління інтелектуальною власністю підприємства задля активізації інноваційної діяльності в період повоєнного відновлення. *Економіка і суспільство*. 2024. № 59. С. 1–7. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/3496/3425> (дата звернення: 14.02.2024).
33. Fabo C., Karanovic J., Dukova K. In search of an adequate European policy response to the platform economy. *Transfer: European Review of Labour and Research*. 2017. Vol. 23. № 2. Pp. 163–175.
34. Васильєв О. Інтелектуальна власність: визначення, структура та роль у сучасних економічних умовах. *Економіка і суспільство*. 2016. № 6. С. 53–57.
35. Бошицький Ю. Л. Інтелектуальна власність в сучасній Україні – актуальні питання модернізації та правового регулювання. *Часопис Київського університету права*. 2013. № 1. С. 213–217.
36. Моїсеєнко Т. Є., Корогодова О. О., Черненко Н. О., Глуценко Я. І. Теоретичні аспекти та економічна сутність поняття права інтелектуальної власності. *Економічний вісник НТУУ «Київський політехнічний інститут»*. 2021. № 19. С. 14–19.

References:

1. The Digital Economy and Society Index (DESI). European Commission. 2022. Retrieved from <https://www2.deloitte.com/mt/en/pages/technology/articles/mt-what-is-digital-economy.html>.

2. Маркевич К. Л. (2021). Цифровізація: переваги та шляхи подолання викликів []. *Digital Business transformation: challenges and opportunities for partnership: Materials of International scientific-practical conference (Melitopol, September 9-10, 2021)* / editorial board D. Legeza, Y. Sokil [et al.] / TSATU. (42–45). Melitopol : LLC COLOR PRINT.
3. Panchenko V., Reznikova N., Bulatova O. (2020). Rehuliatorna konkurentsiiia v tsyfrovii ekonomitsi: novi formy protektsionizmu [Regulatory competition in the digital economy: new forms of protectionism]. *Mizhnarodna ekonomichna polityka - International economic policy*, 1-2 (32-33), 50–80. [in Ukrainian].
4. Rong L, Gospodarik C. Connotation and Development History of Digital Economy. *Sustainable Development and Engineering Economics*. 2022. № 4. Pp. 8–27.
5. Tapscott D. (1997). *The Digital Economy: Promise and Peril In The Age of Networked Intelligence*. McGraw-Hill; 1st edition.
6. Koliadenko S. V. (2016). Tsyfrova ekonomika: peredumovy ta etapy stanovlennia v Ukraini i u sviti [Digital economy: prerequisites and stages of formation in Ukraine and in the world]. *Ekonomika. Finansy. Menedzhment: aktualni pytannia nauky i praktyky - Economy. Finances. Management: topical issues of science and practice*, 6, 105–112. [in Ukrainian].
7. Ernst D. (2001). The Evolution of a "Digital Economy": Research Issues and Policy Challenges. *EAST-WEST CENTER WORKING PAPERS. Economics Series*, 28, 1–11.
8. Carlsson B. (2004). The Digital Economy: what is new and what is not? *Structural Change and Economic Dynamics*, 15, 245–264.
9. van Ark Bart. (2016). The Productivity Paradox of the New Digital Economy. *International Productivity Monitor*, 31, 3–18.
10. Zhekalov H. I. (2019). Tsyfrova ekonomika Ukrainy: problemy ta perspektyvy rozvytku [Digital economy of Ukraine: problems and prospects of development]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu : seriia: Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove hospodarstvo - Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University: series: International economic relations and world economy*, 26(1), 56–60. [in Ukrainian].
11. Rosário A. T., Dias J. C. (2023). The New Digital Economy and Sustainability: Challenges and Opportunities. *Sustainability*, 15(14), 109–132.
12. Cabeças A. (2022). Evolution of project management in the digital economy. *TECHNO REVIEW International Technology Science and Society Review /Revista Internacional de Tecnología Ciencia y Sociedad*, 11, 303–316.
13. Pratt M. K. (2017). Digital economy. TechTarget. Retrieved from <https://www2.deloitte.com/mt/en/pages/technology/articles/mt-what-is-digital-economy.html>.
14. Schwab K. *The Fourth Industrial Revolution*. Penguin UK, 2017. 192 p.
15. Hudz O. Ye. (2018). Tsyfrova ekonomika: zmina tsinnosti ta oriientyriv upravlinnia pidpriemstvamy [Digital economy: changing values and orientations of enterprise management]. *Ekonomika. Menedzhment. Biznes - Economy. Management. Business*, 2 (24), 4–12. [in Ukrainian].
16. L'Hoest R. (2001). The European Dimension of the Digital Economy. *Intereconomics*. 36(1), 44–50.
17. Ciuriak D. (2021). Intellectual Property and the Digital Economy: Five Issues for International Norms and Trade Rules. *Social Science Research Network*. Retrieved from <https://ssrn.com/abstract=3923127> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3923127>.
18. Mazur N. A. (2021). Tsyfrova ekonomika u sviti transformatsii [Digital economy in the world of transformations]. *Digital Business transformation: challenges and opportunities for partnership: Materials of International scientific-practical conference (Melitopol, September 9-10, 2021)* / editorial board D. Legeza, Y. Sokil [et al.] / TSATU. (129–131). Melitopol : LLC COLOR PRINT. [in Ukrainian].

19. Gupta M. (2020). What is Digitization, Digitalization, and Digital Transformation? Advisory Group. Retrieved from <https://www.arcweb.com/blog/what-digitization-digitalization-digital-transformation>.
20. Diundin V. D. (2014). Intelektualna vlasnist yak holovna skladova intelektualnoho potentsialu suspilstva [Intellectual property as the main component of the intellectual potential of society]. *Efektivna ekonomika - Efficient economy*, 5, 1–6. Retrieved from file:///C:/Users/User/Downloads/efek_2014_5_45.pdf [in Ukrainian].
21. Aristova I. V., Karyk Yu. A. (2020). Vplyv tsyfrovoy ekonomiky ta yevropeiskoi intehratsii na pravotvorchist u sferi intelektualnoi vlasnosti v umovakh rozbudovy informatsiinoho suspilstva ta informatsiinoho zakonodavstva v Ukraini [The impact of the digital economy and European integration on law-making in the field of intellectual property in the context of the development of the information society and information legislation in Ukraine]. *Modern researches: progress of the legislation of Ukraine and experience of the European Union : collective monograph*. (255–288). Riga : Izdevniecība «Baltija Publishing». [in Ukrainian].
22. World Development Report 2016: Digital Dividends. World Bank Group. Retrieved from <https://www.worldbank.org/en/publication/wdr2016>.
23. Serentschy G. A (2018). New Regulatory Paradigm for the Digital Sector in Europe. *Intereconomics*, 53(4), 287–290.
24. Bekkers R., Catalini C., Martinell A., Simcoe T. (2012). Standardizing Intellectual Property Disclosure Data. NBER Working Paper Series. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/258320483_Intellectual_Property_Disclosure_in_Standards_Development.
25. Comino S., Manenti F. (2015). Intellectual Property and Innovation in Information Communication Technology, JRC Science and Policy Report, EUR 27549 EN, Luxembourg 2015, Joint Research Centre. Retrieved from <https://publications.jrc.ec.europa.eu/repository/handle/JRC97541>.
26. Negroponte N. (1995). Being digital. New York: A. Knopf.
27. Nepelski D. (2019). How to Facilitate Digital Innovation in Europe. *Intereconomics*, 54 (1), 47–52.
28. Vinnyk O. (2020). Perevahy ta ryzyky tsyfrovizatsii ekonomiky: problemy pravovoho rehulivannia [Advantages and risks of digitalization of the economy: problems of legal regulation]. *Hospodarske pravo ta protses - Commercial law and process*, 3, 56–62. [in Ukrainian].
29. Pyshchulina O. (2019). Dvi storony tsyfrovyykh tekhnolohii: «tsyfrova dyktatura» abo zberezhenntia stiikosti. Mizhnarodna naukovo-praktychna konferentsiia «Sfera zainiatosti i dokhodiv v umovakh tsyfrovoy ekonomiky: mekhanizmy rehulivannia, vyklyky ta dominanty rozvytku». [Two sides of digital technologies: "digital dictatorship" or sustainability. International scientific and practical conference "The sphere of employment and income in the conditions of the digital economy: regulatory mechanisms, challenges and dominants of development." 2019]. Retrieved from <https://razumkov.org.ua/statti/dvi-storony-tyfrovyykh-tekhnolohii-tyfrova-dyktatura-abo-zberezhenntia-stiikosti> [in Ukrainian].
30. de Streel Al. (2017). A European Agenda for Smart Consumer Protection Rules for Digital Services. *Intereconomics*, 52(4), 226–229.
31. Helleringer G., Sibony A.-L. (2017). European Consumer Protection Through the Behavioural Lens. *Columbia Journal of European Law*, 23(3), 607–646.
32. Kasych A., Tkachenko O. (2024). Upravlinnia intelektualnoiu vlasnistiu pidpriemstva zadlia aktyvizatsii innovatsiinoi diialnosti v period povoiennoho vidnovlennia [Management of intellectual property of the enterprise for the activation of innovative activities during the period of post-war recovery]. *Ekonomika i suspilstvo - Economy and society*, 59, 1–7. Retrieved from <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/3496/3425> [in Ukrainian].

33. Fabo C., Karanovic J., Dukova K. (2017). In search of an adequate European policy response to the platform economy. *Transfer: European Review of Labour and Research*, 23(2), 163–175.

34. Vasyliiev O. (2016). Intelektualna vlasnist: vyznachennia, struktura ta rol u suchasnykh ekonomichnykh umovakh [Intellectual property: definition, structure and role in modern economic conditions]. *Ekonomika i suspilstvo - Economy and society*, 6, 53–57. [in Ukrainian].

35. Boshytskyi Yu. L. (2013). Intelektualna vlasnist v suchasni Ukraini – aktualni pytannia modernizatsii ta pravovoho rehuliuвання [Intellectual property in modern Ukraine - topical issues of modernization and legal regulation]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava - Journal of the Kyiv University of Law*, 1, 213–217. [in Ukrainian].

36. Moiseienko T. Ye., Korohodova O. O., Chernenko N. O., Hlushchenko Ya. I. (2021). Teoretychni aspekty ta ekonomichna sutnist poniattia prava intelektualnoi vlasnosti [Theoretical aspects and economic essence of the concept of intellectual property rights]. *Ekonomichnyi visnyk NTUU «Kyivskiy politekhnichnyi instytut» - Economic Bulletin of NTUU "Kyiv Polytechnic Institute"*, 19, 14–19. [in Ukrainian].

УДК 342.739

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11\(39\)-629-638](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11(39)-629-638)

Піфко Олександр Олександрович доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри конституційного права та порівняльного правознавства юридичного факультету, ДВНЗ «Ужгородський національний університет», <https://orcid.org/0000-0002-9180-2564>

ОКРЕМІ ПРОБЛЕМИ ГАРАНТУВАННЯ РЕЧОВИХ ПРАВ НА НЕРУХОМЕ МАЙНО В УКРАЇНІ

Анотація. Стаття присвячена аналізу окремих аспектів гарантування речових прав на нерухоме майно в Україні. Основна увага приділяється проблемі гарантування речових прав з точки зору їх державної реєстрації, оскільки саме державна гарантія речових прав на нерухомість є основним завданням інституту реєстрації речових прав. Констатується, що наразі в Україні існують значні проблеми з гарантуванням речових прав на нерухоме майно, зокрема вказується, що передбачена чинним законодавством можливість позасудового скасування (анулювання) рішень державного реєстратора, суперечить Конституції України. Пропонована законодавцем аргументація, що повноваження із позбавлення права власності та інших речових прав в адміністративному порядку необхідні Міністерству юстиції для антирейдерських заходів та встановлення дієвих запобіжників з метою запобігання протиправному захопленню підприємств та незаконному заволодінню нерухомим майном не витримують критики. Держава не може вирішувати проблеми захисту конституційних прав та свобод створюючи механізми захисту прав, які по своїй правовій природі є неконституційними.

Окреслюється низка перспективних змін у механізмі гарантування речових прав на нерухоме майно через надання Міністерству юстиції України повноважень з накладення тимчасової заборони на вчинення реєстраційних дій. Такий підхід, з одного боку, буде відповідати вимогам Конституції України, оскільки скасування рішень про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно буде відбуватися виключно в судовому порядку, а з іншого - Міністерство юстиції України для оперативного реагування на порушення майнових прав (зокрема при рейдерських захопленнях речових прав) отримає можливість накладення заборони на вчинення реєстраційних дій стосовно такого майна, що унеможливить подальші незаконні дії з цими правами.

Ключові слова: конституційні права; гарантії конституційних прав; право приватної власності; речові права на нерухоме майно; реєстрація речових прав на нерухоме майно; рейдерство.

Pifko Oleksandr Oleksandrovych Doctor of Juridical Sciences, Associate Professor, Professor Uzhhorod National University, Faculty of Law the Department of Constitutional Law and Comparative Jurisprudence, <https://orcid.org/0000-0002-9180-2564>

SOME PROBLEMS OF GUARANTEEING REAL RIGHTS FOR REAL ESTATE IN UKRAINE

Abstract. The article is devoted to the analysis of certain aspects of guaranteeing real rights to real estate in Ukraine. The main focus is on the problem of guaranteeing real rights in terms of their state registration since the state guarantee of real rights for real estate is the main task of the institute of registration of real rights. It is stated that presently there are considerable problems related to guaranteeing real rights for real estate in Ukraine, it is particularly indicated that provided by the current law the opportunity of out-of-court cancellation of the decision of state registrar contradicts the Constitution of Ukraine. Argumentation that is suggested by lawmaker in which the authority of the deprivation of property rights and other real rights in administrative order is necessary for the Ministry of Justice for anti-raider measures and the establishment of effective fuses in order to prevent unlawful seizure of enterprises and illegal appropriation of real estate does not withstand criticism. The state can not solve the problems of protection of the constitutional rights and liberties by creating rights protection mechanisms that are unconstitutional by their juridical nature.

A number of prospective changes are outlined in the mechanism of guaranteeing real rights for real estate by empowering the Ministry of Justice of Ukraine with imposing temporary prohibition on commission of registration actions. On the one hand, such approach correspond the requirements of the Constitution of Ukraine since the cancellation of the resolutions about state registration of real rights for real estate take place solely in judicial order. On the other hand, the ministry of Justice of Ukraine with the purpose of prompt response to violations of property rights (during raider seizures of real rights, in particular) get the opportunity of imposing the prohibition on commission of registration actions regarding such property that prevent further unlawful action connected to this rights.

Keywords: constitutional rights, guarantee of the constitutional rights, right of private property, real rights for real estate, registration of real rights for real estate, raiding.

Постановка проблеми. Проблематика гарантування конституційних прав та свобод людини і громадянина є однією з ключових проблем юридичної науки та провідним завданням будь якої демократичної правової держави. Право приватної власності завжди відносилось до категорії важливих конституційних прав. В свою чергу, у складі конституційного права на

приватну власність, особлива роль належить речовим правам на нерухоме майно. Як відомо, реєстрація речових прав якраз виступає одним з провідних правових інструментів, за допомогою яких державою реалізується механізм гарантій та захисту прав власників, а така мета реєстрації речових прав, як охорона та гарантування права власності, якраз і визначається конституційним обов'язком держави щодо захисту та гарантування права власності [1, с. 31]. Водночас, у чинній системі державної реєстрації речових прав на нерухомість є істотні недоліки, які створюють передумови для позасудового позбавлення речових прав на нерухоме майно.

Метою статті є загальна характеристика проблем гарантування речових прав на нерухоме майно в Україні, які пов'язані з державною реєстрацією таких прав.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В Україні окремі аспекти окресленої проблематики досліджувалися такими вченими, як С.В. Гринько, І.І. Каракаш, А.М. Мірошніченко, А.М. Савченко, В.В. Сенчук, С.С. Овчарук та іншими.

Виклад основного матеріалу. Виключно там де недоторканність власності не тільки декларується, але й реально гарантується людині та громадянину, можливий вільний розвиток особистості, інтелектуальної, творчої діяльності, добробут і спокій, а кожна держава, в свою чергу, зобов'язана забезпечити такий правопорядок через встановлення ефективного нормативно-правового регулювання відносин власності [2, с. 302]. Закон України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» [3] був прийнятий для створення єдиної системи державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обмежень, котра, в свою чергу, має створювати сприятливі умови для забезпечення розвитку ринкових відносин, активізації інвестиційної діяльності, збільшення надходжень до державного та місцевих бюджетів, а також гарантування зареєстрованих речових прав. Відповідно до ч. ст. 182 Цивільного кодексу України, право власності та інші речові права на нерухомі речі, в тому числі й на земельні ділянки, обтяження цих прав, а також їх виникнення, перехід і припинення підлягають державній реєстрації [4].

У системі державної реєстрації речових прав важливість питання щодо можливого скасування рішення про державну реєстрацію обумовлюється тим, що фактично скасування рішення про проведення державної реєстрації речового права призводить до позбавлення фізичної або юридичної особи відповідного права власності чи іншого речового права на нерухомість. Саме тому після створення єдиної системи державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обмежень в Україні тривалий час єдиною підставою для скасування рішення державного реєстратора речових прав було рішення суду.

Проте Законом України «Про внесення змін до Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» та

деяких інших законодавчих актів України щодо децентралізації повноважень з державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» від 26.11.2015 р. [5] було запроваджено низку змін процедури державної реєстрації речових прав, зокрема набула чинності норма за якою рішення, державного реєстратора, суб'єкта державної реєстрації прав можуть бути оскаржені до Міністерства юстиції України. Для належної реалізації цієї норми був розроблений Порядок розгляду скарг на рішення, дії або бездіяльність державного реєстратора, суб'єктів державної реєстрації, територіальних органів Міністерства юстиції [6], який безпосередньо визначає процедуру здійснення Міністерством юстиції України та його територіальними органами розгляду скарг на рішення, дії або бездіяльність державного реєстратора.

Такі значущі зміни в сфері державної реєстрації речових прав на нерухомість, насамперед, були обумовлені розширенням суб'єктного складу осіб, які наділені повноваженням проводити державну реєстрацію прав. На нашу думку, найбільш суперечливим серед таких змін стало рішення надати Міністерству юстиції України право скасовувати рішення про державну реєстрацію прав, тобто в системі державної реєстрації речових прав було започатковано можливість оскарження рішень органів державної реєстрації прав безпосередньо в адміністративному порядку. Як показала подальша практика застосування закону, саме можливість адміністративного скасування рішень про державну реєстрацію призвела до істотних ускладнень належного гарантування з боку держави надійності зареєстрованих прав на нерухомість.

Так, Починаючи з 2016 року, тобто з моменту набуття чинності окресленими вище змінами до законодавства, суттєво збільшилася кількість повідомлень про випадки вчинення незаконних реєстраційних дій шляхом несанкціонованого доступу до Державного реєстру речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень [7]. Проте головною проблемою вбачається навіть не це, а той факт, що зазначені рішення законодавця не відповідають вимогам Конституції України, насамперед ч. 4 ст. 41, котра передбачає, що ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності. Право приватної власності є непорушним [8].

Питання щодо конституційності припису ст. 37 Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень», котра уповноважує Міністерство юстиції України скасовувати рішення про державну реєстрацію була предметом розгляду у Конституційному Суді України. Ключова роль Конституційного Суду України у гарантуванні конституційного права на приватну власність, включно з речовими правами на нерухомість, проявляється в його можливості визнати неконституційними окремі положення законів України, які порушують назване право або обмежують його у спосіб, що не відповідає конституційним вимогам [9, с. 156-157].

Конституційний Суд України у рішенні № 9-р(П)/2022 від 16 листопада 2022 р. Даючи оцінку наведеному вище положенню ст. 37 Закону України

«Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» констатує, що ухвалення Міністерством юстиції України рішення про скасування державної реєстрації права власності на нерухоме майно розуміється як припинення офіційного визнання і підтвердження державою юридичного факту набуття особою такого права, унаслідок чого до Державного реєстру прав уносять запис про скасування державної реєстрації права власності [10]. Результатом же такого внесення реєстраційного запису про скасування державної реєстрації права власності до Державного реєстру прав є те, що особа втрачає можливість вільно та на власний розсуд розпоряджатись нерухомим майном. За результатом розгляду названої справи, Конституційний Суд України цілком закономірно та обґрунтовано ухвалив визнати таким, що не відповідає Конституції України припис п. 1 ч. 7 ст. 37 Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень», а саме щодо «скасування рішення державного реєстратора». Тобто, окреслене положення закону було визнано неконституційним, а в рішенні Конституційного Суду України чітко встановлювалося, що воно втрачає чинність через 6 місяців з дня ухвалення рішення. Також зауважимо, що можливість скасування рішення про державну реєстрацію прав Міністерством юстиції України, суперечить низці принципів будь-якої ефективної й надійної системи реєстрації прав. Насамперед принципу публічної достовірності та принципу безповоротності державної реєстрації, а також, частково, принципу незалежності державного реєстратора при здійсненні своїх повноважень.

Водночас, не дивлячись на однозначне визнання в рішенні Конституційного Суду України неконституційним положення щодо можливості Міністерством юстиції України скасовувати рішення про державну реєстрацію прав, цей припис п. 1 ч. 7 ст. 37 Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» продовжує діяти по теперішній час, оскільки Верховна Рада України не виконала рішення Конституційного Суду України. Загалом реакція законодавця на зазначене рішення Конституційного Суду України є досить дивною та неоднозначною. Так, ще під час розгляду справи у Конституційному Суді України, Верховна Рада (очевидно передбачаючи результати розгляду справи) 12 травня 2022 року внесла зміни в оскаржувану норму закону і замість слів «скасування рішення про державну реєстрацію прав» запровадила словосполучення «скасування рішення державного реєстратора» [11]. Інакше кажучи, такими маніпулятивними діями законодавець намагався попередити рішення Конституційного Суду України та нівелювати його висновок, тим самим залишаючи за Міністерством юстиції України право скасовувати рішення про державну реєстрацію прав.

Проте Конституційний Суд України відреагував на такі дії Верховної Ради України і безпосередньо в рішенні навів свою позицію щодо описаних

маніпуляцій. Зокрема, констатуючи текстуальну відмінність між приписами закону в різних редакціях Конституційний Суд України дійшов висновку, що в обидвох редакціях мова йде про те саме повноваження Міністерства юстиції України [10]. 3 травня 2023 р. Верховна Рада України приймає Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення непорушності майнових прав». [12]. Як впливає з пояснювальної записки до названого законопроекту, необхідність його прийняття обґрунтовувалося включно й виконанням п.3 резолютивної частини Рішення Конституційного Суду України від 16 листопада 2022 р. № 9-р(П)/2022 та удосконаленням механізму правового забезпечення непорушності права власності та інших речових прав.

Отже законодавець ніби виконав рішення Конституційного Суду України від 16 листопада 2022 р. у частині приведення нормативного регулювання, установленого п. 1 ч. 7 ст. 37 Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» протягом шести місяців у відповідність із Конституцією України та рішенням Конституційного Суду України. Насправді ж Верховна Рада України здійснила чергову маніпуляцію. Це стає зрозумілим якщо ознайомитися детальніше зі змінами до законодавства спрямованими на «виконання» Рішення Конституційного Суду України. Так, в чинній на сьогодні редакції п. 1 ч. 7 ст. 37 Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» вказано, що Міністерство юстиції України приймає рішення про «визнання прийнятним з порушенням цього Закону та анулювання рішення державного реєстратора (про державну реєстрацію прав, про зупинення державної реєстрації прав, про зупинення розгляду заяви або про відмову в державній реєстрації прав)» [3]. Можна констатувати, що законодавець змінив слова «скасування рішення про державну реєстрацію прав» на «анулювання рішення державного реєстратора» тим самим змінивши тільки формулювання, але суть положення закону залишилася без змін. Продовжуючи логіку Конституційного Суду України можемо стверджувати, що як «скасування рішення про державну реєстрацію прав» та «скасування рішення державного реєстратора», так і «анулювання рішення державного реєстратора» закріплюють одне й те саме повноваження Міністерства юстиції України, а саме можливість в адміністративному порядку скасовувати (*анульовувати*) рішення державних реєстраторів прав, що може призвести до припинення права власності або припинення інших речових прав на нерухомість у позасудовому порядку.

Водночас Кабінет Міністрів України навіть не привів Постанову «Про затвердження Порядку розгляду скарг на рішення, дії або бездіяльність державного реєстратора, суб'єктів державної реєстрації, територіальних органів Міністерства юстиції» [6] у відповідність до окреслених вище змін до законодавства. Зокрема у п. 9 названого Порядку йдеться про «скасування» а не про «анулювання» рішення реєстратора.

Такий детальний опис здавалося б незначного епізоду державної реєстрації, з одного боку, дає зрозуміти його важливість для належного

гарантування права власності та інших речових прав на нерухомість, а з іншого – показує стійке небажання та неготовність держави відмовитися від неконституційних механізмів адміністративного впливу на процеси щодо виникнення та припинення речових прав на нерухомість на сучасному етапі розвитку.

Держава, в особі окремих посадових та службових осіб (насамперед Верховної Ради України та Міністерства юстиції України) пояснюючи свої дії в досліджуваній сфері апелюють до того, що проаналізоване право Міністерства юстиції України зі скасування (анулювання) рішення державного реєстратора дозволяє їм оперативно реагувати на порушення закону й захищати власників нерухомого майна та інвесторів, зокрема від рейдерських захоплень. Насправді такий аргумент досить сумнівний, оскільки кожен інвестор розуміє, що такий адміністративний механізм може бути використаний як на захист його прав так і проти його інтересів, тому інвестори в першу чергу орієнтуються саме на ефективний судовий захист своїх прав.

Водночас, нами визнається наявність проблеми з рейдерськими захопленнями нерухомості та недосконалість передбачених чинним законодавством механізмів для запобігання таких протиправних дій. Разом з тим, вважаємо, що держава може запровадити законодавчі механізми протидії рейдерству й без використання неконституційних засобів. Наприклад, одним зі слабких місць у гарантуванні речових прав є повільна реакція з боку держави на початок рейдерських дій. З іншого боку, одним з завдань рейдерів під час вчинення незаконних дій є саме швидкість внесення до державного реєстру необхідних їм відомостей, наприклад, на підставі підроблених документів. Ст. 25 Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» передбачає можливість реєстрації у Державному реєстрі прав заборони на вчинення реєстраційних дій на підставі судового рішення або заяви власника об'єкта нерухомого майна. Потенційно така заборона на вчинення реєстраційних дій може запобігти рейдерському захопленню. Проте насправді цей механізм навряд чи можна вважати ефективним у боротьбі з рейдерським захопленням нерухомості через те, що зазвичай особа незаконно позбавлена права власності, дізнається про незаконні записи в реєстрі стосовно її майна вже після здійснення відповідної реєстрації. В свою чергу ч. 6 ст. 25 Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» декларує, що заява власника об'єкта нерухомого майна про заборону вчинення реєстраційних дій не приймається у разі невстановлення належності об'єкта нерухомого майна заявнику на праві власності [3]. Зрозуміло, що після вчинення рейдерських дій у державному реєстрі особа вже не буде відображена як власник об'єкта нерухомого майна, а тому заборона вчинення реєстраційних дій з захопленим майном не буде зареєстрована. Накладення ж такої заборони на підставі судового рішення буде довготривалою в часі. Все це надає рейдерам час та

можливість здійснювати подальші незаконні дії з протиправно захопленим об'єктом нерухомого майна. Отже, державі необхідно почати запровадження механізмів протидії рейдерству які б дозволили дійсно «оперативно реагувати на порушення закону», а не залишати ці ініціативи на рівні декларування намірів.

Висновки. Передбачена чинним законодавством можливість позасудового скасування (анулювання) рішень державного реєстратора, суперечить Конституції України. Положення Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» мають бути приведені у відповідність з Конституцією України, як це передбачено рішенням Конституційного Суду України, оскільки, держава не може вирішувати проблеми захисту конституційних прав та свобод створюючи механізми захисту прав, які по своїй правовій природі є неконституційними.

Визнаючи необхідність оперативного реагування на незаконні дії пов'язані з записами у Державному реєстрі прав, вважаємо доцільним для захисту порушених прав з боку Міністерство юстиції України законодавчо наділити це міністерство можливістю накладення тимчасової заборони на вчинення реєстраційних дій з речовим правом. Інакше кажучи – скасування рішень державного реєстратора про реєстрацію речового права повинно відбуватися виключно на підставі рішення суду, а Міністерство юстиції України для оперативного реагування на порушення майнових прав (зокрема при рейдерських захопленнях) має отримати можливість накладення заборони на вчинення реєстраційних дій стосовно такого майна. При цьому на законодавчому рівні повинні бути чітко передбачені підстави для такої тимчасової заборони.

Література:

1. Піфко О.О., Бисага Ю.М. Реєстрація прав на землю у країнах Європи: монографія. Ужгород : ФОП Бреза А.Е., 2012. 182 с.
2. Конституція України. Науково-практичний коментар 2-ге вид., переробл. і допов./ голова редкол.В.Я. Тацій. Харків : Право, 2011. 1128 с.
3. Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень : Закон України від 1 липня 2004 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1952-15> (дата звернення: 27.02.2024).
4. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 28.01.2024).
5. Про внесення змін до Закону України "Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень" та деяких інших законодавчих актів України щодо децентралізації повноважень з державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень : Закон України від 26.11.2015 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/834-19#Text> (дата звернення: 20.01.2024).
6. Про затвердження Порядку розгляду скарг на рішення, дії або бездіяльність державного реєстратора, суб'єктів державної реєстрації, територіальних органів Міністерства юстиції : Постанова Кабінету Міністрів України від 25.12.2015 р. № 1128. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1128-2015-%D0%BF#Text> (дата звернення: 10.02.2024).

7. Бежевец А.М., Бондаренко М.М. Державна реєстрація права власності на нерухоме майно: проблеми та перспективи розвитку : Scientific Collection «InterConf», (60): with the Proceedings of the 1st International Scientific and Practical Conference «Scientific Trends and Trends in The Context of Globalization» (June 7-8, 2021) at Umeå, Sweden. URL: https://www.researchgate.net/publication/352698037_DERZAVNA_REESTRACIA_PRAVA_VLASNOSTI_NA_NERUHOME_MAJNO_PROBLEMI_TA_PERSPEKTIVI_ROZVITKU (дата звернення: 12.02.2024).

8. Конституція України від 28 червня 1996 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 12.02.2024).

9. Савченко А.М., Бисага Ю.М., Берч В.В., Нечипорук Г.Ю. Конституційне право на приватну власність в Україні та країнах Європейського Союзу: порівняльно-правове дослідження : Монографія. Ужгород: ТОВ «РІК-У», 2021. 204 с.

10. Рішення Другого сенату Конституційного Суду України у справі за конституційною скаргою Приватного акціонерного товариства „Одестеплокомуненерго“ щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремого припису статті 37 Закону України „Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень“ (щодо непорушності права власності) від 16 листопада 2022 р. № 9-р(II)/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-22#Text> (дата звернення: 12.02.2024).

11. Про внесення змін до деяких законів України щодо удосконалення механізму протидії рейдерству: Закон України від 12.05.2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2255-20#n73> (дата звернення: 25.02.2024).

12. Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення непорушності майнових прав: Закон України від 03.05.2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3103-20#Text> (дата звернення: 25.02.2024).

References:

1. Pifko, O.O., & Bysaha, Yu.M. (2012). Reiestratsiia prav na zemliu u krainakh Yevropy: monohrafiia [Registration of land rights in European countries: Monograph]. Uzhhorod: FOP Breza A.E. [In Ukrainian].

2. Konstytutsiia Ukrainy (2011). Naukovo-praktychnyi komentar [Scientific and practical commentary on the Constitution of Ukraine]. 2-he vyd., pererobl. i dopov. / Holova redkol. V.Ya. Tacii. Kharkiv: Pravo. [In Ukrainian].

3. Pro derzhavnu reiestratsiiu rechovykh prav na nerukhome maino ta yikh obtiazhen [On State Registration of Proprietary Rights to Real Estate and Their Encumbrances]. (2004). Zakon Ukrainy vid 1 lypnia 2004 r. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1952-15> [In Ukrainian].

4. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy [Civil Code of Ukraine]. (2003). Zakon Ukrainy vid 16 sichnia 2003 r. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> [In Ukrainian].

5. Pro vnesennia zmin do Zakonu Ukrainy "Pro derzhavnu reiestratsiiu rechovykh prav na nerukhome maino ta yikh obtiazhen" ta deiakykh inshykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo detsentralizatsii povnovazhen z derzhavnoi reiestratsii rechovykh prav na nerukhome maino ta yikh obtiazhen [On Amendments to the Law of Ukraine "On State Registration of Proprietary Rights to Real Estate and Their Encumbrances" and Certain Other Legislative Acts of Ukraine Regarding Decentralization of Powers for State Registration of Proprietary Rights to Real Estate and Their Encumbrances]. (2015). Zakon Ukrainy vid 26.11.2015 r. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/834-19#Text> [In Ukrainian].

6. Pro zatverdzhennia Poriadku rozghliadu skarh na rishennia, dii abo bezdiialnist derzhavnogo reiestratora, sub'iektiv derzhavnoi reiestratsii, terytorialnykh orhaniv Ministerstva iustytzii [On Approval of the Procedure for Considering Complaints Against Decisions, Actions or Inactions of the State Registrar, Subjects of State Registration, and Territorial Bodies of the Ministry of Justice]. (2015). Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 25.12.2015 r. № 1128. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1128-2015-%D0%BF#Text> [In Ukrainian].

7. Bezhevets, A.M., & Bondarenko, M.M. (2021). Derzhavna reiestratsiia prava vlasnosti na nerukhome maino: problemy ta perspektyvy rozvytku [State registration of property rights to real estate: Problems and prospects of development]. Scientific Collection «InterConf», (60), Proceedings of the 1st International Scientific and Practical Conference «Scientific Trends and Trends in The Context of Globalization» (June 7-8, 2021), Umeå, Sweden. Retrieved from: https://www.researchgate.net/publication/352698037_DERZAVNA_REESTRACIA_PRAVA_V_LASNOSTI_NA_NERUHOME_MAJNO_PROBLEMI_TA_PERSPEKTIVI_ROZVITKU [In Ukrainian].
8. Konstytutsiia Ukrainy [The Constitution of Ukraine]. (1996) Retrieved from: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> [In Ukrainian].
9. Savchenko, A.M., Bysaha, Yu.M., Burch, V.V., & Nechyporuk, H.Yu. (2021). Konstytutsiine pravo na pryvatnu vlasnist v Ukraini ta krainakh Yevropeiskoho Soiuzu: porivnialno-pravove doslidzhennia [Constitutional right to private property in Ukraine and the European Union countries: Comparative legal research]. Uzhhorod: TOV «RIK-U» [In Ukrainian].
10. Rishennia Druhoho senatu Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinoiu skarhoiu Pryvatnoho aktsionernoho tovarystva «Odesteplokomunenerho» shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) okremoho pryposu statti 37 Zakonu Ukrainy «Pro derzhavnu reiestratsiiu rechovykh prav na nerukhome maino ta yikh obtiazhen» (shchodo nepokhodnosti prava vlasnosti) [Decision of the Second Senate of the Constitutional Court of Ukraine in the Case of the Constitutional Complaint of the Private Joint-Stock Company “Odesteplokomunenerho” Regarding the Constitutionality of a Particular Provision of Article 37 of the Law of Ukraine “On State Registration of Proprietary Rights to Real Estate and Their Encumbrances” (Regarding the Necessity of Property Rights)]. (2022). Rishennia vid 16 lystopada 2022 r. № 9-r(II)/2022. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-22#Text> [In Ukrainian].
11. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakoniv Ukrainy shchodo udoskonalennia mekhanizmu protydii reiderstvu [On Amending Certain Laws of Ukraine to Improve the Mechanism for Counteracting Raiding]. (2022). Zakon Ukrainy vid 12.05.2022 r. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2255-20#n73> [In Ukrainian].
12. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakoniv Ukrainy shchodo zabezpechennia neporushnosti mainovykh prav [On Amending Certain Laws of Ukraine to Ensure the Necessity of Property Rights]. (2023). Zakon Ukrainy vid 03.05.2023 r. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3103-20#Text> [In Ukrainian].

УДК 321.011

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11\(39\)-639-651](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11(39)-639-651)

Правдюк Андрій Леонідович кандидат юридичних наук, доцент кафедри права, Вінницький національний аграрний університет, вул. Сонячна 3., м. Вінниця, 21000, тел.: (097)330-72-40., <https://orcid.org/0000-0002-5248-8111>

ІНФОРМАЦІЙНИЙ СУВЕРЕНІТЕТ В КОНТЕКСТІ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ

Анотація. Статтю присвячено інформаційному суверенітету в контексті інформаційної безпеки. Визначено, що збереження інформаційного суверенітету, формування ефективної системи безпеки в інформаційній сфері є актуальною проблемою і для України, яка є об'єктом зовнішньої інформаційної експансії, маніпулятивних пропагандистських технологій та руйнівного інформаційного вторгнення. Наголошено, що проблема самостійності прийняття рішень державою стосовно питань комунікації, інформативної сфери, правомірність поширення державного суверенітету на мережевий та віртуальний простір, створення дієвого механізму правової регуляції з урахуванням як норм національного законодавства, так і норм міжнародного права для захисту інформаційного віртуального простору від негативних зовнішніх впливів дає підстави говорити про інформаційний суверенітет. У публікації зазначено, що національні інтереси ж повинні бути обумовлені природними правами та свободами людини і громадянина, тобто похідними від індивідуальних. Окрім цього, інформаційний суверенітет розглядається як один з фундаментальних національних інтересів, і, водночас, реалізація національних інтересів визначена як спосіб забезпечення інформаційного суверенітету. З'ясовано, що інтенсивна інформатизація всіх сфер життєдіяльності суспільства нині є одним із визначальних глобальних чинників подальшого соціально-економічного, інтелектуального та духовного розвитку людства. Водночас людство вступає в нову еру розвитку, котра може бути охарактеризована як період інформаційних воєн. Можна передбачити, що в найближчі роки ідея цифрового суверенітету стане ще більш актуальною в політичних колах, з огляду на масове впровадження високотехнологічних рішень, таких як штучний інтелект і «Інтернет речей», які мають значний інвазивний потенціал.

Ключові слова: інформаційний суверенітет, цифровий суверенітет, інформаційний простір, захист інформаційного простору України, інформаційна безпека, інформаційний захист, загрози, інформаційна політика.

Pravdiuk Andrii Leonidovych Candidate of Law Sciences, Associate Professor of the Department of Law, Vinnytsia National Agrarian University, Sonyachna St., 3, Vinnytsia, 21000, tel.: (097)330-72-40, <https://orcid.org/0000-0002-5248-8111>

INFORMATION SOVEREIGNTY IN CONTEXT INFORMATION SECURITY

Abstract. The article is devoted to information sovereignty in the context of information security. It was determined that the preservation of information sovereignty, the formation of an effective security system in the information sphere is an urgent problem for Ukraine, which is the object of external information expansion, manipulative propaganda technologies and destructive information invasion. It is noteworthy that the problem of the independence of decision-making by the state regarding issues of communication and the information sphere, the legality of the extension of state sovereignty to the network and virtual space, the creation of an effective mechanism of legal regulation taking into account both the norms of national legislation and the norms of international law to protect the informational virtual space from negative external influences gives reason to talk about information sovereignty. The publication states that national interests must be determined by the natural rights and freedoms of a person and a citizen, that is, derived from individual rights. In addition, information sovereignty is considered as one of the fundamental national interests, and at the same time, the implementation of national interests is defined as a way to ensure information sovereignty. It has been found that the intensive informatization of all spheres of society's life activity is currently one of the determining global factors of further socio-economic, intellectual and spiritual development of mankind. At the same time, humanity is entering a new era of development, which can be characterized as a period of information wars. It can be predicted that in the coming years, the idea of digital sovereignty will become even more relevant in political circles, given the mass adoption of high-tech solutions such as artificial intelligence and the Internet of Things, which have significant invasive potential.

Keywords: information sovereignty, digital sovereignty, information space, protection of the information space of Ukraine, information security, information protection, threats, information policy.

Постановка проблеми. В умовах сучасних глобальних та регіональних інформаційних протистоянь, деструктивних комунікативних впливів, зіткнення різновекторних національних інформаційних інтересів, поширення інформаційної експансії та агресії, захист національного інформаційного простору та гарантування інформаційної безпеки стають пріоритетними стратегічними завданнями сучасних держав у системі глобальних інформаційних відносин. Збереження інформаційного суверенітету, формування ефективної системи безпеки в інформаційній сфері є актуальною проблемою і для України, яка часто є об'єктом зовнішньої інформаційної експансії, маніпулятивних пропагандистських технологій та руйнівного інформаційного вторгнення [1].

Інтенсивна інформатизація всіх сфер життєдіяльності суспільства нині є одним із визначальних глобальних чинників подальшого соціально-економічного, інтелектуального та духовного розвитку людства. Водночас людство вступає в нову еру розвитку, котра може бути охарактеризована як період інформаційних воєн. Свідомість осіб, які сприймають інформацію, зазнає постійного інформаційного впливу. Щоб відфільтрувати позитивний і негативний вплив, людині необхідно мати усвідомлену систему власних цінностей і пріоритетів, а також навички безпечної роботи в Інтернеті. Становлення інформаційної культури призвело до зниження здатності людини до критичного сприйняття, важливого значення набули аналіз і оцінювання отриманої інформації [2].

В контексті нашого дослідження процитуємо Пітер Помаранцев – старший науковий співробітник університету Джона Гопкінса, співдиректор ініціативи Arena: «Нині ми маємо значно більше інформації, ніж будь-коли раніше. Проте знаємо менше, зокрема, як цю інформацію створюють, чи стоять за нею боти, тролі, чи координовані організми з якихось структур. Ми навіть не знаємо, які алгоритми використовують, аби створити та поширити інформацію. Чи використовують наші власні дані, аби зробити із нас мішені. Можливо, хтось буде використовувати нашу інформацію у зловмисних цілях. Виходить, що маємо нині значно менше інформації, аніж будь-коли раніше. Якщо ви невпевнені, хто саме створив інформаційне середовище – бот чи реальна людина – то ваші права на інформацію частково порушують. Треба зізнатися, що ми маємо кризу того, що вважали основами демократичної держави» [3].

Згідно з The Wall Street Journal, президент Китаю Сі Цзіньпін нібито прокоментував під час приватної зустрічі, що «той, хто контролює дані, матиме ініціативу» [4].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження правової природи інформаційного суверенітету та його складових перебувають у фокусі уваги багато науковців, серед яких можна виокремити таких дослідників, як М. Бліхар, С. Оніщенко, А. Бурбій, А. Правдюк, О. Баран, О. Федченко, О. Юдіна, О. Баранова, О. Довганя, М. Ожевана, Д. Дубова, В. Супруна, О. Солодка а також наукових працях Núñez, J.E, Allen, A. Postman, N., Zhang Li., Kramer F та інші.

Метою статті є дослідження інформаційного суверенітету у контексті інформаційної безпеки.

Виклад основного матеріалу. Протягом останніх десяти років цифровий суверенітет зайняв ключове місце в політичних обговореннях, пов'язаних із цифровими технологіями. Хоча ця ідея набула популярності як у авторитарних, так і в демократичних державах, вона досі викликає багато суперечок.

Інтенсифікація інформаційних потоків в межах кожної держави створюють, з одного боку, умови для розвитку інформаційного суспільства та

інтеграції в світову спільноту, та, з іншого боку, підвищують деструктивний вплив на внутрішні процеси самоідентифікації та регулювання державою інформаційної політики в суспільстві. Останнє може використовуватись з метою руйнування чи ослаблення самостійності та незалежності будь-якої держави в інформаційній сфері. Виокремлення науковим аналізом такої діяльності та початок формування ефективної системи протидії та захисту від її негативного впливу наразі є одним з пріоритетних завдань на шляху забезпечення національної безпеки в цілому та інформаційної безпеки зокрема.

Звернемо увагу на те, що у значенні Закону України «Про національну безпеку» поняття «воєнна безпека», «державна безпека», «національна безпека» тотожні за виключенням того, що перший термін визначається через стан захищеності конкретних об'єктів (державний суверенітет, територіальна цілісність, демократичний конституційний лад, життєво важливі національні інтереси) від воєнних загроз, другий термін – через стан захищеності тотожних об'єктів, але від реальних чи потенційних загроз невоєнного характеру; третій термін – через стан захищеності тотожних об'єктів незалежно від воєнного чи невоєнного характеру [5].

Щодо інформаційно-правової характеристики сектору безпеки, то на важливість її забезпечення вказується у Указі Президента України, яким затверджено «Стратегію національної безпеки України», а саме: «деструктивна пропаганда як ззовні, так і всередині України, використовуючи суспільні протиріччя, розпалює ворожнечу, провокує конфлікти, підриває суспільну єдність. Відсутність цілісної інформаційної політики держави, слабкість системи стратегічних комунікацій ускладнюють нейтралізацію цієї загрози» [6].

Ми підтримуємо важливість збереження державного суверенітету як ключового елемента існування країни як незалежного суб'єкта. Також вважаємо пріоритетним на державному рівні аналізувати чинники та явища, що обмежують суверенітет, і вживати заходів для його відновлення та зміцнення. [7, с. 125].

Формування глобального інформаційного простору суттєво посилило застосування стратегічними супротивниками протиправних дій у медіасередовищі. Сучасна інформаційна зброя не має територіальних кордонів, інтернет-простір через свою доступність і вразливість дозволяє опонентам наносити «удари» з будь-якого місця в будь-який час, що згодом переросло з разових атак у повноцінну війну. В умовах, що склалися, відбувається зростання різних інформаційних кампаній у соціальних мережах, спрямованих на маніпуляцію суспільною думкою з актуальних політичних, соціальних, економічних та інших питань [8].

Реалізація суверенітету держави залежить не лише від дії загальних, історичних, соціологічних та міжнародно-політичних факторів [9]. Проблема самостійності прийняття рішень державою стосовно питань комунікації,

інформативної сфери, правомірність поширення державного суверенітету на мережевий та віртуальний простір, створення дієвого механізму правової регуляції з урахуванням як норм національного законодавства, так і норм міжнародного права для захисту інформаційного віртуального простору від негативних зовнішніх впливів дає підстави говорити про інформаційний суверенітет. На нашу думку, інформаційний суверенітет передбачає проведення незалежної інформаційної політики, контроль за інформаційними мережевими потоками за умови забезпечення свободи слова, права на приватність та права населення на отримання достовірної інформації [10].

У своїй праці французький філософ Мішель Фуко висунув тезу про те, що згідно зі стандартними поглядами на суверенітет, такими як Боден і Гоббс, влада вважається похідною від держави. Суверен здійснює свою владу, використовуючи правила та закони для регулювання співіснування громадян, забезпечуючи владу через законодавство та юрисдикцію. Саме право меча Фуко описує як центральний елемент політичної влади в цьому розумінні суверенітету [11, р 140].

За розумінням Sørensen, G державний суверенітет означає найвищу владу в межах країни та її незалежність у міжнародних відносинах. Це повнота законодавчої, виконавчої та судової влади держави на її території, що не допускає підпорядкування іноземним державам. Виняток становлять лише ті випадки, коли держава явно і добровільно погоджується на обмеження свого суверенітету, зокрема в рамках міжнародної співпраці [12].

Процеси інтеграції, цифрової трансформації публічного управління та соціально-економічних відносин впливають на форми реалізації таких відносин і на їх сутнісний зміст, суб'єктно-об'єктний склад, несуть нові виклики для правового регулювання на основі традиційних для правової доктрини механізмів і уявлень, щодо розуміння особливого статусу держави як регулятора правових відносин та її ключової ознаки – державного суверенітету [13].

Терміни «суверенітет» і «держава» в науковій літературі вживаються дуже вільно. «Державний суверенітет» є центральним у багатьох наукових дисциплінах і суперечливих реальних сценаріях, включаючи територіальні суперечки; пандемії; торгівля зброєю, наркотиками та людьми; тероризм; і потік біженців.

У юридичній науці, наприклад, Маккормік зазначає, що суверенітет є як правовою, так і політичною категорією. З правової точки зору, суверенітет означає необмежену здатність до створення законів. З політичної точки зору, він являє собою контроль над умовами життя в межах спільноти або суспільства. При цьому правовий аспект суверенітету залежить від політичного, оскільки саме ті, хто має владу, встановлюють правила, які поширюються на населення і територію [14]. У політичній науці Краснер також вказує, що суверенітет має як правовий, так і політичний вимір. Він

виокремлює такі види суверенітету: внутрішній (стосується організації публічної влади та ефективного контролю владних органів), суверенітет взаємозалежності (пов'язаний зі здатністю держави контролювати переміщення через кордони), міжнародно-правовий (визнає держави або інші суб'єкти на міжнародній арені), та Вестфальський суверенітет (що передбачає відсутність втручання зовнішніх акторів у внутрішні справи держави) [15].

Сьогодні суверенітет завжди означає незалежність держави відносно інших держав (зовнішній суверенітет), а також її верховну владу розпоряджатися всіма повноваженнями на території держави (внутрішній суверенітет). Розуміється як демократичний суверенітет, він охоплює народний суверенітет і право громадян здійснювати самовизначення шляхом використання своїх невід'ємних прав. Вирішальним для всіх цих значень є географічна специфікація, тобто обмеження суверенітету конкретною територією, яка розглядається як функціональна передумова для ефективного здійснення влади [16].

Новітні дослідження зазвичай розглядають проблему інформаційного суверенітету держави з різних ракурсів – як елемент забезпечення національної безпеки країни, як системний чинник державного будівництва, як об'єкт інформаційних та гібридних війн тощо [17].

Закон України «Про Національну програму інформатизації» визначав інформаційний суверенітет як здатність держави здійснювати контроль і регулювання інформаційних потоків, що надходять з-за кордону, з метою забезпечення дотримання законів України, захисту прав і свобод громадян та гарантування національної безпеки [18].

Даний закон втратив чинність проте в контексті дослідження цікавою є думка Єфремової К. виходячи із зазначеного визначення та залежно від державної геополітичної, інформаційної та технологічної політики під терміном «цифровий суверенітет» слід розуміти здатність держави створити автономну цифрову інфраструктуру та самостійно здійснювати її керування, управляти інформаційними потоками, обмежувати їх і претендувати на ексклюзивне право визначати національний дискурс та інформаційне поле, а також забезпечувати можливість контролювати і встановлювати правові межі транснаціональним технологічним компаніям, через які перерозподіляються інформаційні потоки [19].

На думку О. М. Солодкої, поняття «інформаційний суверенітет» є відносно відокремленим видом державного суверенітету, оскільки ознаки державного та інформаційного суверенітетів не завжди збігаються. Відтак, інформаційний суверенітет держави, хоча і може розглядатися як видовий відносно суверенітету держави, відрізняється від останнього юрисдикційними межами, колом уповноважених суб'єктів та ступенем участі недержавних структур у його забезпеченні, власними моделями і комбінаціями методів правового регулювання, рівнем міжнародної співпраці тощо [20, с. 81].

Цифровий суверенітет на практиці виявляється відмінним від традиційного територіального суверенітету: цифровий суверенітет завжди є глобальним, зазвичай залучає корпорації, посилює державний нагляд і залишається чутливим до протекціоністських тенденцій. На перший погляд, термін «суверенітет» над частинами Інтернету може здатися абсолютно недоречним. Зрештою, однією з передумов для визнання суверенітету держави в міжнародному праві є здійснення влади над територією.

Ендрю Вудс обґрунтовує своє визначення «суверенітету даних» трьома основними елементами державного суверенітету: «вищий контроль; над територією; незалежні від інших суверенів». Напруга між поняттям «цифровий суверенітет» і територіальною основою суверенітету зникає, коли визнається, що для того, щоб здійснювати контроль над будь-якою територією, стає все більш необхідним здійснювати контроль над онлайн-системами, заходи, доступні на цій території. Це розуміння поєднує місце та кіберпростір. Вудс пише, що для того, щоб контролювати дані в межах своїх кордонів за винятком інших держав, «держави можуть контролювати значний контроль над Інтернетом лише тому, що вони контролюють фізичні компоненти мережі в межах своїх кордонів» за допомогою «вражаючого арсеналу інструментів» [21].

Інтернет мав покласти край суверенітету. «Уряди індустріального світу, ви втомлені гіганти з плоті та сталі, ви не маєте суверенітету там, де ми зібралися», — знаменито проголосив Джон Перрі Барлоу [22]. Суверенітет виявиться неможливим над світом бітів, коли Інтернет просто обходить марні засоби контролю.

На думку вчених інформаційний суверенітет охоплює інформацію, інформаційний простір, що включає інформаційну інфраструктуру і інформаційні технології. Цифровий суверенітет пов'язується з політичними та правовими режимами обмеження або фільтрації інформації, що розповсюджується у мережі Інтернет, з регулюванням доменного простору в Інтернеті, має характер превентивного регулювання [23, с. 42].

Однак, враховуючи фактичний розподіл влади над технологіями та ринками, держава не є єдиним агентом на ігровому полі, який визначає, чи запроваджено цифровий суверенітет і ким [24].

Дійсність полягає в тому, що типи агентів, пов'язані з суверенітетом у цифровому світі, включають інших агентів, окрім держави. Суверенітет, як цей термін використовується в цьому контексті, не обмежується державною владою, але на нього претендує цілий ряд інших суб'єктів, на свободу та повноваження яких впливає оцифрування, і навпаки [25]. Таким чином, об'єктом уваги стали особи, громадяни, підприємства та інші зацікавлені особи.

У Законі України «Про медіа» відображено важливі принципи та стандарти, яких повинні дотримуватись у сфері медіа в демократичному суспільстві. Ці принципи гарантують захист основних прав і свобод громадян, сприяють створенню вільного та відкритого інформаційного середовища [26].

Національні інтереси ж повинні бути обумовлені природними правами та свободами людини і громадянина, тобто похідними від індивідуальних. Окрім цього, інформаційний суверенітет розглядається як один з фундаментальних національних інтересів, і, водночас, реалізація національних інтересів визначена як спосіб забезпечення інформаційного суверенітету (серед іншого). У цьому контексті, суттєвим аспектом свободи інформації у співвідношенні з інформаційним суверенітетом є двоєдина концепція, що лежить в основі цього права, основними елементами якої є “свобода доступу до держави” і “свобода від держави” [27].

Європейський шлях цифрової трансформації базується як на розширенні можливостей громадян і бізнесу, так і забезпеченні безпеки і стійкості єдиної цифрової екосистеми. У стратегічному документі Європейської Комісії 2030 Digital Compass окрема увага приділяється виявленню та вирішенню проблем вразливості цифрового простору ЄС, ризиків впливу неєвропейських технологій і необхідності забезпечення цифрового суверенітету, який заплановано формувати переважно на базі європейської хмари, вдосконаленій інфраструктурі даних і підключень, етичного штучного інтелекту [28]. Цифровий суверенітет ЄС був найбільш яскраво виражений через ухвалення закону про захист даних. Цей закон охоплює не тільки компанії, що базуються в ЄС, але й іноземні компанії, які націлені на громадян ЄС і обробляють їхні дані. Завдяки цьому екстериторіальному впливу ЄС фактично став глобальним регулятором Інтернету. У липні 2020 року уряд Німеччини оголосив, що зробить цифровий суверенітет основною темою європейської цифрової політики. Європейська комісія також підтвердила своє прагнення посилювати цифровий суверенітет і встановлювати власні стандарти, а не слідувати чужим [29].

Можливості забезпечення Україною власного інформаційного/цифрового суверенітету досить неоднозначні. Передусім – через вкрай складні військово-політичні та економічні умови, в яких існує наша держава, а тим більше – зовнішньої агресії проти неї. Крім того, оглядаючи потенціал України крізь призму методологічних рамок східно-азійських дослідників можна зробити висновок, що за майже кожним із принципів пунктів, можливості України досить обмежені. Передусім це стосується економічного аспекту питань, зокрема інноваційного характеру української економіки. На жаль, ми і досі навіть наближено не підійшли до середньо світових показників частки інновацій у ВВП держави. В кращому випадку ми маємо безперервну "модернізацію навздогін", яка до інноваційного розвитку відношення майже не має. Це стабільний шлях до своєрідного неоколоніалізму [30].

Ми підтримуємо думку Радутного О., що визначив здатність проводити самостійну інформаційну стратегію є показником високого рівня суверенітету держави. Певний рівень інформаційного суверенітету корелює з здатністю держави до ефективного виконання своїх функцій, самостійного розв’язання внутрішніх проблем та протистояння зовнішнім викликам. Інформаційний

суверенітет держави забезпечується високорозвиненою економічною, технологічною та військовою сферами, ефективністю політичної еліти, в тому числі здатністю оптимально управляти наявними ресурсами в поточних умовах.

Традиційно суверенітет в основному розглядався як обов'язковий закон, який підкріплюється чіткими структурними механізмами, такими як державна монополія на насильство. У цьому контексті держава розуміється як більш-менш узгоджений актор, здатний, незалежний і, отже, незалежний. Хоча суверенітет завжди був недосконалим — Стівен Краснер знаменито описав його як «організоване лицемірство» [31].

Цифровий суверенітет держави не можна зводити до її здатності встановлювати, повідомляти та виконувати закони. Замість того, щоб покладатися на символічне представництво та організаційну спроможність держави, цифровий суверенітет є глибоко інвазивним. У багатьох випадках ідея зміцнення цифрового суверенітету означає не лише активне управління залежностями, а й створення інфраструктур контролю та (можливих) маніпуляцій. Тому ми вважаємо, що потрібно набагато більше міркувати та дебатовати про те, як суверенні влади можуть бути демократично підзвітними щодо цифрових технологій. Недостатньо припустити, що могутність великих цифрових корпорацій можна приборкати, підпорядкувавши їх демократичному суверенітету, як пропонували багато демократичних урядів у всьому світі. Так само ми не повинні просто ототожнювати (цифровий) суверенітет зі здатністю захищати ліберальні та демократичні цінності, як це часто роблять політичні діячі в Європі. Цифровий суверенітет не є самоціллю. Натомість ми маємо ще більше подумати над процедурними рамками щодо того, як суверенна влада може бути підзвітною та відкритою для суспільних роздумів і контролю, щоб справді демократизувати цифровий суверенітет [32].

Висновки. Реальний суверенітет багатьох країн поступово слабшає під впливом глобалізаційних процесів, що викликає припущення про їх можливе зникнення з міжнародної арени в найближчому майбутньому. Цей процес також стосується інформаційного суверенітету. На нього впливають як внутрішні, так і зовнішні фактори. Внутрішніми є рівень демократії, структура захисту від негативної інформації, об'єднання суспільства навколо спільних інтересів, значення духовно-ціннісних орієнтирів, ефективність управління, стан науки, освіти, технічна база та доступ до попередніх наукових знань. Зовнішніми факторами є глобальні тенденції, вплив лідерів інформаційної сфери та проникнення чужих ідеологій у невідгодуване суспільство.

Можна передбачити, що в найближчі роки ідея цифрового суверенітету стане ще більш актуальною в політичних колах, з огляду на масове впровадження високотехнологічних рішень, таких як штучний інтелект і «Інтернет речей», які мають значний інвазивний потенціал.

Література:

1. Pravdiuk A.L Information security of Ukraine: information influence and information wars. *European Political and Law Discourse*. 2023. Vol. 10, Issue 1. P. 111 – 121. DOI: 10.46340/eppd.2023.10.1.6
2. Мазепа С. Забезпечення інформаційної безпеки в Україні: перспективи адміністративно-правового регулювання. *Актуальні проблеми правознавства*. 2024. 1 (37) С.92-97 DOI:10.35774/app2024.01.092
3. Інститут Просвіти URL: <https://iprosvita.com/tsyfrovi-propahandysty-ta-informatsijnju-suverenitet-iak-zalyshytysia-neoshukanym-ta-zakhystyty-svoi-prava-v-onlajn-epokhu/> (дата звернення 23.10.2024)
4. Lingling Wei, “China’s new power play: More control of tech companies’ troves of data,” *The Wall Street Journal*, June 12, 2021, <https://www.wsj.com/articles/chinas-new-power-play-more-control-of-tech-companies-troves-of-data-11623470478> (дата звернення 20.10.2024)
5. Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 р. № 2469. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>
6. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України»: указ Президента України; Стратегія від 14.09.2020 р. № 392/2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020>. (дата звернення 22.10.2024)
7. Олейніков Д. Зміст та складові інформаційного суверенітету як об’єкта кримінально-правової охорони. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*, 2020. Серія ПРАВО. Випуск 62. С 281-286.
8. Ломака І.І., Липчук О.І. Кобець Ю.В. Інформаційна безпека держави: теоретико-методологічні засади та особливості в умовах збройного конфлікту. *Регіональні студії*, 2022. № 31. С.113-118
9. Прієшкіна О. В., Авдєєв О. Р. Політико-правова доктрина державного суверенітету в умовах глобалізації. *Соціальний калейдоскоп*. 2020. Т. 1. Вип. 4. С. 77–87.
10. Талдикін О. В. Суверенітет держави в умовах мережевого суспільства: деякі аспекти. *Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти: матеріали VI Міжнародної науково-практ. конф.* (м. Дніпро, 11 бер. 2022 р.). Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2022. С. 111–112.
11. Foucault, M. (1978). *The history of sexuality: Volume 1: An introduction*. Pantheon Books.
12. Sørensen, G. (1999). Sovereignty: Change and Continuity in a Fundamental Institution. *Political Studies*, XLVII, 590-604;
13. Ярема О. Зміст інформаційного суверенітету у контексті державного суверенітету. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 3 С.191-194
14. MacCormick, Neil. 1999. *Questioning Sovereignty: Law, State, and Nation in the European Commonwealth*. Oxford: Oxford University Press.
15. Krasner, Stephen D. 1999. *Sovereignty: Organized Hypocrisy*. New Jersey, Princeton: Princeton University Press.
16. Grimm, D. (2015). *Sovereignty: The Origin and Future of a Political and Legal Concept*. Columbia University Press.
17. Мануйлов, Є. М., Калиновський, Ю. Ю. Інформаційний суверенітет України: сучасні виклики та загрози духовній сфері. "Вісник НЮУ імені Ярослава Мудрого". Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія. 2019. 3. (42), 22–33. <https://doi.org/10.21564/2075-7190.42.170288>
18. Про Національну програму інформатизації : Закон України від 04.02.1999 р. № 74/98-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/74/98-%D0%B2%D1%80> (втрапив чинність)

19. Єфремова К. В. Забезпечення цифрового суверенітету держави в умовах Індустрії 4.0. *Конституційні засади розвитку інноваційного суспільства: зб. наук. пр. за матеріалами інтернет-конференції*, 25 червня 2021 року. Харків: НДІ ПЗІР НАПрН України, 2021. С. 25-30.
20. Солодка О. М. Забезпечення інформаційного суверенітету держави: правовий дискурс. *Інформація і право*. 2020. № 1 (32). С. 80-87
21. Chander, Anupam, and Haochen Sun, 'Introduction: Sovereignty 2.0', in Anupam Chander, and Haochen Sun (eds), *Data Sovereignty: From the Digital Silk Road to the Return of the State* (New York, 2023; online edn, Oxford Academic, 14 Dec. 2023), <https://doi.org/10.1093/oso/9780197582794.003.0001>, accessed 22 Oct. 2024.
22. See John P. Barlow, *The Declaration of the Independence of Cyberspace*, Elec. Frontier Found. URL: <https://www.eff.org/cyberspace-independence>. (дата звернення 22.10.2024)
23. Єсімов С. С. Превентивне регулювання: теоретичні аспекти. *Соціально-правові студії*. 2020. Випуск 3 (9). С. 40-47.
24. Bellanova, R., Carrapico, H., & Duez, D. (2022). Digital/sovereignty and European security integration: An introduction. *European Security*, 31, 337–355. <https://doi.org/10.1080/09662839.2022.2101887>
25. Floridi, L. (2020). The fight for digital sovereignty: What it is, and why it matters, especially for the EU. *Philosophy & Technology*, 33, 369–378. <https://doi.org/10.1007/s13347-020-00423-6>
26. Про медіа: закон України від 13.12.2022 р. № 2849-IX. Офіційний вебпортал парламенту України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2849-20> (дата звернення: 22.10.2024)
27. Солодка О. Свобода інформації як основа забезпечення інформаційного суверенітету України. *Інформація і право*. 2020. № 3(34) С.18-25
28. 2030 Digital Compass: the European way for the Digital Decade. Communication from the Commission to the Eu-ropean Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX:52021DC0118> (дата звернення 22.10.2024)
29. Chander, A, Haochen S, 'Introduction: Sovereignty 2.0', in Anupam Chander, and Haochen Sun (eds), *Data Sovereignty: From the Digital Silk Road to the Return of the State* (New York, 2023; online edn, Oxford Academic, 14 Dec. 2023), <https://doi.org/10.1093/oso/9780197582794.003.0001>, accessed 22 Oct. 2024.
30. Дубов В. Цифровий суверенітет" у сучасному світі: виклики та можливості для України. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*. 2015. № 1. С. 205-209
31. Krasner, S. (1999). *Sovereignty: Organized Hypocrisy*. Princeton. <https://doi.org/10.2307/j.ctt7s9d5>
32. Pohle, J. Thiel, T. Digital sovereignty. *Internet Policy Review*, 2020. 9 (4). Available at: <https://policyreview.info/concepts/digital-sovereignty>(дата звернення 24.10. 2024).

References:

1. Pravdiuk, A. (2023) Information security of Ukraine: information influence and information wars. *European Political and Law Discourse*. Vol. 10, Issue 1. P. 111 – 121. DOI: 10.46340/eppd.2023.10.1.6 [in Ukrainian].
2. Mazepa, S. (2024) Zabezpechennia informatsiinoi bezpeky v Ukraini: perspektyvy administratyvno-pravovoho rehuliuвання. [Ensuring information security in Ukraine: prospects for administrative and legal regulation] *Aktualni problemy pravoznavstva- Actual problems of jurisprudence*.1 (37) S.92-97 DOI:10.35774/app2024.01.092 [in Ukrainian].
3. Instytut Prosvity [Institute of Enlightenment] URL: <https://iprosvita.com/tsyfrovipropanhandysty-ta-informatsijnyj-suverenitet-iak-zalyshytysia-neoshukanym-ta-zakhystyty-svoiprava-v-onlajn-epokhu/>[in Ukrainian].

4. Lingling Wei, “China’s new power play: More control of tech companies’ troves of data,” *The Wall Street Journal*, June 12, 2021, <https://www.wsj.com/articles/chinas-new-power-play-more-control-of-tech-companies-troves-of-data-11623470478> [in English].

5. Pro natsionalnu bezpeku Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 21.06.2018 r. № 2469.[On the national security of Ukraine: Law of Ukraine dated June 21, 2018 №. 2469] URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> [in Ukrainian].

6. Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 14 veresnia 2020 roku «Pro Stratehiu natsionalnoi bezpeky Ukrainy»: ukaz Prezidenta Ukrainy; Stratehiia vid 14.09.2020 r. № 392/2020.[On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine dated September 14, 2020 "On the National Security Strategy of Ukraine": decree of the President of Ukraine; Strategy dated September 14, 2020 №. 392/2020.] URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020>. (accessed 22 Oct. 2024). [in Ukrainian].

7. Olieinikov, D. (2020) Zmist ta skladovi informatsiinoho suverenitetu yak obiekta kryminalno-pravovoi okhorony.[Content and components of information sovereignty as an object of criminal law protection] *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho Universytetu-Scientific Bulletin of the Uzhgorod National University*, Serii PRAVO. Vypusk 62. S 281-286. [in Ukrainian].

8. Lomaka, I., Lypchuk, O. Kobets, Yu. (2022) Informatsiina bezpeka derzhavy:teoretyko-metodolohichni zasady ta osoblyvosti v umovakh zbroinoho konfliktu.[Information security of the state: theoretical and methodological principles and features in the conditions of armed conflict.] *Rehionalni studii- Regional studios*, № 31. S.113-118 [in Ukrainian].

9. Priieshkina, O., Avdieiev, O. (2020) Polityko-pravova doktryna derzhavnogo suverenitetu v umovakh hlobalizatsii.[Political and legal doctrine of state sovereignty in the conditions of globalization] *Sotsialnyi kaleidoskop- Social kaleidoscope*.T. 1. Vyp. 4. S. 77–87. [in Ukrainian].

10. Taldykin, O. (2022) Suverenitet derzhavy v umovakh merezhevoho suspilstva: deiaki aspekty. [State sovereignty in the network society: some aspects] *Mizhnarodna ta natsionalna bezpeka: teoretychni i prykladni aspekty: materialy VI Mizhnarodnoi naukovo-prakt. konf. (m. Dnipro, 11 ber. 2022 r.). International and national security: theoretical and applied aspects: materials of the 6th International Scientific Practice. conf. (Dnipro, March 11, 2022). Dnipro: Dniprop. state University of Internal Affairs of affairs*, 2022. P. 111–112 Dnipro: Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav, 2022. S. 111–112. [in Ukrainian].

11. Foucault, M. (1978). *The history of sexuality: Volume 1: An introduction*. Pantheon Books.

12. Sørensen, G. (1999). Sovereignty: Change and Continuity in a Fundamental Institution. *Political Studies*, XLVII, 590-604; [in English].

13. Yarema, O. (2022) Zmist informatsiinoho suverenitetu u konteksti derzhavnogo suverenitetu.[The content of information sovereignty in the context of state sovereignty] *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal- Legal scientific electronic journal*. № 3 S.191-194

14. MacCormick, Neil. 1999. *Questioning Sovereignty: Law, State, and Nation in the European Commonwealth*. Oxford: Oxford University Press. [in English].

15. Krasner, Stephen D. 1999. *Sovereignty: Organized Hypocrisy*. New Jersey, Princeton: Princeton University Press. [in English].

16. Grimm, D. (2015). *Sovereignty: The Origin and Future of a Political and Legal Concept*. Columbia University Press. [in English].

17. Manuilov, Ye. M., & Kalynovskyi, Yu. Yu. (2019). Informatsiinyi suverenitet Ukrainy: suchasni vyklyky ta zahrozy dukhovnii sferi.[Information sovereignty of Ukraine: modern challenges and threats to the spiritual sphere.] *"Visnyk NIuU imeni Yaroslava Mudroho". Serii: Filosofiia, filosofiia prava, politolohiia, sotsiolohiia- Yaroslav the Wise NYU Herald". Series: Philosophy, philosophy of law, political science, sociology*, 3 (42), 22–33. <https://doi.org/10.21564/2075-7190.42.170288> [in Ukrainian].

18. Pro Natsionalnu prohramu informatyzatsii : Zakon Ukrainy vid 04.02.1999 r. № 74/98-VR.[On the National Informatization Program: Law of Ukraine dated February 4, 1999 №. 74/98-VR.(expired)] URL. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/74/98-%D0%B2%D1%80> (vtratyv chynnist - expired) [in Ukrainian].
19. Yefremova, K. (2021) Zabezpechennia tsyfrovoho suverenitetu derzhavy v umovakh Industrii 4.0. [Ensuring the digital sovereignty of the state in the conditions of Industry 4.0.] *Konstitutsiini zasady rozvytku innovatsiinoho suspilstva: zb. nauk. pr. za materialamy internet-konferentsii, 25 chervnia 2021 roku. Kharkiv: NDI PZIR NAPrN Ukrainy- Constitutional foundations of the development of an innovative society: coll. of science according to the materials of the Internet conference, June 25, 2021. Kharkiv: Research Institute PZIR National Academy of Sciences of Ukraine, S. 25-30.* [in Ukrainian].
20. Solodka, O. (2020) Zabezpechennia informatsiinoho suverenitetu derzhavy: pravovyi dyskurs.[Ensuring the information sovereignty of the state: legal discourse] *Informatsiia i pravo-Information and law. № 1 (32). S. 80-87* [in Ukrainian].
21. Chander, Anupam, and Haochen Sun, 'Introduction: Sovereignty 2.0', in Anupam Chander, and Haochen Sun (eds), *Data Sovereignty: From the Digital Silk Road to the Return of the State* (New York, 2023; online edn, Oxford Academic, 14 Dec. 2023), <https://doi.org/10.1093/oso/9780197582794.003.0001>, accessed 22 Oct. 2024. [in English].
22. See John P. Barlow, *The Declaration of the Independence of Cyberspace*, Elec. Frontier Found. URL:<https://www.eff.org/cyberspace-independence>. (accessed 22 Oct. 2024). [in English].
23. Yesimov, S. (2020) Preventyvne rehuliuвання: teoretychni aspekty.[Preventive regulation: theoretical aspects.] *Sotsialno-pravovi studii- Social and legal studies. Vypusk 3 (9). S. 40-47.* [in Ukrainian].
24. Bellanova, R., Carrapico, H., & Duez, D. (2022). Digital/sovereignty and European security integration: An introduction. *European Security, 31, 337–355.* <https://doi.org/10.1080/09662839.2022.2101887> [in English].
25. Floridi, L. (2020). The fight for digital sovereignty: What it is, and why it matters, especially for the EU. *Philosophy & Technology, 33, 369–378.* <https://doi.org/10.1007/s13347-020-00423-6> [in English].
26. About the media: Law of Ukraine from December 13 2022, № 2849-IX. Ofitsiyni veb-portalparlamentu Ukrainy. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/go/2849-20> (accessed 22 Oct. 2024). [in Ukrainian].
27. Solodka, O. (2020) Svoboda informatsii yak osnova zabezpechennia informatsiinoho suverenitetu Ukrainy[Freedom of information as a basis for ensuring information sovereignty of Ukraine.]. *Informatsiia i pravo- Information and law. № 3(34) S.18-25* [in Ukrainian].
28. 2030 Digital Compass: the European way for the Digital Decade. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. URL : <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX:52021DC0118> (Accessed: 22 Oct. 2024) [in English].
29. Chander, A, Haochen S. (2023) 'Introduction: Sovereignty 2.0', in Anupam Chander, and Haochen Sun (eds), *Data Sovereignty: From the Digital Silk Road to the Return of the State* (New York, 2023; online edn, Oxford Academic), <https://doi.org/10.1093/oso/9780197582794.003.0001>, accessed 22 Oct. 2024. [in English].
30. Dubov, V. (2015) Tsyfrovyyi suverenitet" u suchasnomu sviti:vyklyky ta mozhlyvosti dlia Ukrainy.["Digital sovereignty" in the modern world: challenges and opportunities for Ukraine] *Visnyk Natsionalnoi akademii kerivnykh kadriv kultury i mystetstv- Bulletin of the National Academy of Culture and Arts Managers.№ 1. S.205-209* [in Ukrainian].
31. Krasner, S. (1999). *Sovereignty: Organized Hypocrisy*. Princeton. <https://doi.org/10.2307/j.ctt7s9d5> [in English].
32. Pohle, J. and Thiel, T. (2020). Digital sovereignty. *Internet Policy Review*,[online] 9(4). Available at: <https://policyreview.info/concepts/digital-sovereignty> [Accessed: 24 Oct. 2024]. [in English].

УДК 342.7

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11\(39\)-652-661](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11(39)-652-661)

Романенко Людмила Миколаївна кандидат юридичних наук, т.в.о. завідувача кафедр конституційного права ННПП, Національної академії внутрішніх справ, Солом'янська площа, 1, м. Київ, 03035, <https://orcid.org/0009-0000-9137-1031>

Сьох Катерина Ярославівна кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри конституційного права та прав людини, Національна академія внутрішніх справ, Солом'янська площа, 1, м. Київ, 03035, <https://orcid.org/0000-0002-3283-1154>

ВИКЛИКИ ТА МОЖЛИВОСТІ СТАНОВЛЕННЯ СУЧАСНОГО КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Анотація. Актуальність теми в часи збройної агресії з боку російської федерації полягає в тому, що конституціоналізм, як основна складова демократичних інституцій, є фундаментальною складовою формування правової держави та демократичного суспільства. В умовах воєнного стану, який запроваджено в Україні у відповідь на збройну агресію Росії, питання конституціоналізму набуло особливого значення. Це пов'язано з необхідністю забезпечення прав і свобод людини і громадянина, збереження конституційного ладу та створення усіх можливих противаг спрямованих на запобігання зловживанням владою. Розуміння ролі конституціоналізму в цих умовах допоможе оцінити стійкість правової системи та ефективність механізмів захисту прав громадян.

Аналіз конституціоналізму під час воєнного стану потребує значної уваги як складової становлення конституційного ладу в Україні. Особливу увагу буде приділено викликам, з якими стикається правова система країни, а також механізмам захисту конституційного ладу та прав громадян. Стаття присвячена дослідженню становлення конституціоналізму в Україні під час воєнного стану, введеного у зв'язку з російською агресією. Аналізуються історичні передумови розвитку конституційного ладу, правове регулювання та функціонування демократичних інституцій у надзвичайних умовах. Особлива увага приділяється питанням забезпечення прав людини, збереження верховенства права та викликам, які постають перед державою під час збройної агресії. Розглядається роль міжнародної спільноти у підтримці України. Аналізуючи ці аспекти, стаття має на меті показати, як Україна намагається зберегти свою демократичну ідентичність і правову державу в

умовах воєнного конфлікту, та окреслити перспективи подальшого розвитку конституційного ладу після завершення війни.

Ключові слова. Конституціоналізм, конституційний лад, воєнний стан, демократія, права людини, верховенство права.

Romanenko Liudmyla Mykolaivna Candidate of Lawyer Sciences, t.v.o. head of the department of constitutional law NNIPP, National Academy of Internal Affairs, Solomyanska Square, 1, Kyiv, 03035, <https://orcid.org/0009-0000-9137-1031>

Syoh Kateryna Yaroslavivna Candidate of Lawyer Sciences, docent, head of the constitutional department rights and human rights, National Academy of Internal Affairs, Solomyanska Square, 1, Kyiv, 03035, <https://orcid.org/0000-0002-3283-1154>

CHALLENGES AND OPPORTUNITIES OF THE ESTABLISHMENT OF MODERN CONSTITUTIONALISM IN UKRAINE UNDER THE CONDITIONS OF MARITAL STATE

Abstract. The relevance of the topic in times of armed aggression by the Russian Federation lies in the fact that constitutionalism, as the main component of democratic institutions, is a fundamental component of the formation of a legal state and a democratic society. In the conditions of martial law, which was introduced in Ukraine in response to Russia's armed aggression, the issue of constitutionalism has gained special importance. This is connected with the need to ensure the rights and freedoms of a person and a citizen, to preserve the constitutional order and to create all possible counterbalances aimed at preventing abuse of power. Understanding the role of constitutionalism in these conditions will help to assess the stability of the legal system and the effectiveness of mechanisms for the protection of citizens' rights.

The analysis of constitutionalism during martial law requires significant attention as a component of the formation of the constitutional system in Ukraine. Special attention will be paid to the challenges faced by the country's legal system, as well as mechanisms for protecting the constitutional order and citizens' rights. The article is devoted to the study of the formation of constitutionalism in Ukraine during the martial law introduced in connection with Russian aggression. The historical prerequisites for the development of the constitutional order, legal regulation and functioning of democratic institutions in emergency conditions are analyzed. Special attention is paid to the issues of ensuring human rights, preserving the rule of law and the challenges faced by the state during armed aggression. The role of the international community in supporting Ukraine is considered. Analyzing these aspects, the article aims to show how Ukraine is trying to preserve its democratic identity and the rule of law in the conditions of a military conflict, and

to outline the prospects for the further development of the constitutional system after the end of the war.

Keywords: Constitutionalism, constitutional system, martial law, democracy, human rights, rule of law.

Постановка проблеми. Конституціоналізм в Україні має глибокі історичні корені, а його розвиток в умовах воєнного стану є особливо важливим і складним процесом. Війна на сході України, що розпочалася ще у 2014 році, та продовжена повномасштабним вторгнення Росії у 2022 році стали викликами для конституційного порядку і принципів демократії. У таких умовах дотримання конституційних норм, прав людини та функціонування державних інституцій набули критичного значення. Під час воєнного стану виникає необхідність у балансуванні між безпековими заходами та дотриманням конституційних прав і свобод громадян. Конституція України передбачає можливість обмеження деяких прав і свобод в умовах надзвичайного чи воєнного стану, але такі обмеження повинні бути пропорційними загрозам, що виникли, мати чітку мету та відповідати міжнародним стандартам. Основними викликами для конституціоналізму в Україні під час воєнного стану є забезпечення верховенства права, захист прав людини та недопущення зловживань владою. Важливу роль у цьому процесі відіграє міжнародна спільнота, яка підтримує Україну в її боротьбі за суверенітет і демократичний розвиток.

Перспективи конституціоналізму в Україні залежать від успішного завершення війни та подальшого реформування політичної системи. Післявоєнна реконструкція країни потребуватиме значних зусиль для зміцнення конституційного ладу, відновлення правосуддя та забезпечення соціально-економічних прав громадян.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання конституціоналізму розглядали численні вчені, як історичні, так і сучасні, кожен з яких зробив вагомий внесок у розвиток цієї галузі. З числа історичних постатей варто звернути увагу на таких вчених, як Джон Локк, Шарль де Монтеск'є, Джеймс Медісон, серед національних варто виділити таких історичних дослідників, як С. Оріховський-Роксолан, Й. Верещинський, С. Пекаліда, П. Могила, Б. Хмельницький, П. Орлик, С. Яворський, Ф. Прокопович, Г. Сковорода, Я. Козельський, П. Пестель, М. Муравйов, М. Костомаров, М. Грушевський, В. Липинський, І. Франко. Не обійшли увагою і тему конституціоналізму сучасні науковці. Ось декілька з них: Юрій Тодика, Антоніна Колодій, Анатолій Колодій, Сергій Рабінович та інші. Варто також не обійти увагою таких надсучасних дослідників становлення конституціоналізму, як Сергій Головатий, Володимир Шаповал та Микола Козюбра.

Метою цієї статті є дослідження процесу становлення конституціоналізму в Україні під час воєнного стану спричиненого російською агресією. У

статті розглядаються історичні передумови, правове регулювання та функціонування демократичних інституцій в умовах воєнного стану, а також основні виклики, з якими стикається країна. Особлива увага приділяється питанням забезпечення прав людини, збереження верховенства права та ролі міжнародної спільноти у підтримці України. Аналізуючи ці аспекти, стаття має на меті показати, як Україна намагається зберегти свою демократичну ідентичність і правову державу в умовах воєнного конфлікту, та окреслити перспективи подальшого розвитку конституційного ладу після завершення війни. Також існує необхідність дослідити той рівень конституціоналізму, який вистояв та зберіг свою форму під час введення воєнного стану в країні. Необхідність визначити рівень втрат та рівень нехтування принципам конституціоналізму. Встановити можливості забезпечення та становлення конституціоналізму в умовах дії воєнного стану.

Виклад основного матеріалу.

Свій початок історія конституціоналізму в Україні бере ще з Пилипових статей 1710 року, що були створені українським гетьманом Пилипом Орликом. Цієї позиції непохитно дотримується велика кількість науковців-конституціоналістів, таких як Ю. М. Тодика, який стверджує, що витоки українського конституціоналізму беруть початок від прийняття Конституції Пилипа Орлика 1710 р. В. Д. Гончаренко, який в свою чергу, зазначає, що особливе місце в історії українського конституціоналізму належить саме Конституції Пилипа Орлика 1710 р. В. М. Єрмолаєв вважає, що «Пакти й конституції законів та вольностей Війська Запорозького» 1710 р. є унікальним явищем історії вітчизняного державотворення і конституціоналізму. Приблизниками цієї теорії стали і автори навчального посібника «Основи демократії» у розділі «Джерела українського конституціоналізму» та конституцію Пилипа Орлика 1710 р. називають одним із перших прикладів українського конституціоналізму.

В підсумку, цей документ вважається однією з перших європейських конституцій, що закріпила основні принципи демократичного управління, права і свободи громадян, а отже сприяла становленню конституціоналізму тієї епохи.

Протягом століть Україна переживала різні політичні режими, від імперської влади до радянської окупації, що кожного разу по-іншому впливало на розвиток конституційних традицій. За всіх цих історичних періодів український конституціоналізм зазнавав численних трансформацій, переживаючи періоди від становлення до занепаду та знову до відродження.

Найбільш переломним для України стало ХХ століття, коли держава неодноразово намагалася закріпити конституційні норми в умовах неодноразових політичних потрясінь, які відігравали досить значну роль подальшого розвитку країни.

Проголошення незалежності України у 1991 році, прийняття Конституції України в 1996 році стали ключовими моментами у сучасній історії

конституціоналізму. Конституція 1996 року закріпила основні права і свободи людини і громадянина, принципи розподілу влади, верховенство права та демократичний устрій, які вже набирали сталого розвитку та жорсткого закріплення на рівні конституційного ладу та фундаментального конституціоналізму.

До 2014 в Україні відбувався процес становлення національного конституціоналізму, заснованого на нормах Конституції України 1996 р., який поступово засвоювався і впроваджувався в конституційну структуру України як західна модель конституціоналізму. Отже сучасний український конституціоналізм в подальшому знаходиться в стадії власного формування.

Варто звернути увагу на особливості сучасного конституціоналізму, який покликаний сприяти дотриманню демократії та забезпеченню прав та свобод людини.

Значного впливу український конституціоналізм зазнав під час воєнного стану, введеного в Україні у 2014 році у зв'язку з анексією Криму Російською Федерацією та подальшою агресією на Донбасі. Цей період XXI століття став серйозним викликом для конституційного порядку. Ще більшого резонансу додало повномасштабного вторгнення Росії у 2022 році, коли Україна була змушена вжити надзвичайних заходів для захисту державного суверенітету і територіальної цілісності.

У світлі сучасних викликів, пов'язаних з війною на сході України та анексією Криму, науковці, такі як Петро Рабінович та Олександр Мережко, аналізують, як конституціоналізм може сприяти захисту державного суверенітету та територіальної цілісності. Вони досліджують конституційні механізми, які можуть бути задіяні для врегулювання конфлікту, зокрема роль конституційних норм у питаннях мобілізації та захисту прав громадян в умовах війни. Рабінович також підкреслює, що конституційний лад повинен зберігатися навіть в умовах надзвичайних ситуацій, а обмеження прав і свобод повинні бути тимчасовими і пропорційними загрозам.

В умовах воєнного стану виникає необхідність в балансуванні між безпековими заходами та дотриманням конституційних прав і свобод громадян.

Обмеження певного кола прав і свобод людини і громадянина під час воєнного чи надзвичайного чи стану чітко визначені в статті 64 Конституції України. Ці обмеження не повинні містити в собі певні зловживання з боку держави, а в повному обсязі відповідати міжнародним стандартам та бути чітко збалансованими щодо загроз, які виникли та необхідності в таких обмеженнях.

Становлення конституціоналізму під час воєнного стану є складним завданням, що вимагає комплексного підходу та врахування багатьох факторів.

Визначення таких факторів, як ключових заходів, може посприяти вирішенню проблеми становлення конституціоналізму в таких умовах. Для

досягнення зміцнення правової основи, яка є підґрунтям конституціоналізму потрібно реалізувати певні демократичні фактори.

Одним з таких факторів має бути чітко визначене правове регулювання воєнного стану. Таке правове регулювання закріплене в Законах України, які передбачають спеціальні механізми правового регулювання під час воєнного стану. Закон України "Про правовий режим воєнного стану" визначає порядок введення, дію та припинення воєнного стану, а також встановлює права, їх обмеження, обов'язки громадян і державних органів у цей період.

Ключовим аспектом та визначальним для інших аспектів має бути дотримання прав людини під час воєнного стану. Конституція України гарантує, що в умовах воєнного стану не можуть бути обмежені такі права і свободи, як право на життя, заборона катувань, право на справедливий суд, право на повагу до приватного і сімейного життя тощо. Один із провідних українських фахівців у галузі конституційного права, а саме **Микола Козюбра**, суддя Конституційного Суду України у відставці, підкреслює важливість захисту прав людини як основного принципу конституціоналізму. Він акцентує увагу на тому, що права людини мають бути ядром конституційного ладу, і що державні інститути повинні бути підпорядковані їх захисту. Козюбра також досліджує роль Конституційного Суду України в гарантуванні прав і свобод громадян, вказуючи на необхідність незалежності цього органу.

Наступним ключовим аспектом є збереження демократичних принципів. Незважаючи на складнощі, Україна намагається продовжувати дотримуватись принципів демократичного конституціоналізму. Важливим аспектом якого є збереження функціонування таких демократичних інституцій, як парламент, судова система та незалежні медіа. Верховна Рада продовжує свою роботу, приймаючи рішення, спрямовані на захист національних інтересів та підтримку обороноздатності країни. Судова система функціонує, забезпечуючи верховенство права та правосуддя. Проведення виборів у складних умовах війни було б свідченням відданості країни демократичним цінностям.

Неабияку роль відіграє міжнародна спільнота у підтримці конституціоналізму в Україні під час воєнного стану. Міжнародні організації, такі як ООН, ОБСЄ, Рада Європи та Європейський Союз, не зостаються сторонніми спостерігачами, а надають значну допомогу у вигляді гуманітарної підтримки, політичної та фінансової допомоги. Вони також слідкують за дотриманням прав людини та демократичних норм в Україні, надаючи певні рекомендації та сприяючи правовим реформам.

Звичайно найболючішими та основними викликами для конституційного порядку та конституціоналізму в Україні стали виклики під час воєнного стану які покликані забезпечувати верховенство права, захищати прав людини та не допускати зловживання владою. У цей період особливо

важливо забезпечити прозорість і підзвітність дій уряду для уникнення авторитарних тенденцій та збереження довіри громадян.

Загрози з боку зовнішніх сил, зокрема агресія Росії, поставили під сумнів стабільність конституційного ладу. Водночас внутрішні проблеми, такі як корупція, політична нестабільність, падіння економіки, суттєво вплинуло на дотримання конституційних принципів.

Для уникнення таких несприятливих факторів потрібно зміцнити правову основу, яка має полягати в адаптації законодавства до умов в яких перебуває держава на тому чи іншому етапі, в тому числі і воєнного стану, забезпечуючи при цьому, в першу чергу, дотримання основних прав і свобод громадян. Сучасні українські науковці, такі як Сергій Головатий та Володимир Шаповал, зосереджують увагу на необхідності реформування Конституції України для її адаптації до часів сьогодення. Вони наголошують на тому, що Конституція має бути гнучкою і здатною реагувати на виклики, зокрема пов'язані з децентралізацією, судовою реформою, інтеграцією України до Європейського Союзу та інше. Володимир Шаповал також звертає увагу на питання легітимності конституційної реформи, наполягаючи на тому, що будь-які зміни до Конституції повинні здійснюватися в межах чинного конституційного порядку та відповідати принципам верховенства права.

Отже зміцнення правової основи може включати, як розробку нових законів, так і внесення змін до чинних нормативно-правових актів, які мали б жорсткі але й водночас і чіткі норми, спрямовані на захист прав і свобод громадян України у стані війни, що сприятиме відродженню віри народу в захищеності з боку держави.

Створення ефективних механізмів покликаних захищати права людини під час воєнного стану, якими можуть бути як незалежні комісії з розслідування порушень прав людини, так і омбудсмени і міжнародні спостережні місії.

Забезпечення повного доступу громадян до правової допомоги, який є досить критичним, що включатиме підтримку адвокатів, громадських організацій та інших інституцій, які надають, в першу чергу, безоплатну юридичну допомогу.

Гарантування прозорості та підзвітності дій уряду стане ключовим в запобіганні зловживанням владою та сприятиме становленню довіри народу до влади. Це можна досягти шляхом посилення контролю з боку парламенту, громадянського суспільства та незалежних медіа.

Така впевненість народу України сприятиме розвитку власного патріотизму, національної гідності, гордості за власну країну, що слугуватиме вмотивованості в боротьбі проти збройної агресії з боку Росії.

Для забезпечення конституціоналізму під час воєнного стану варто підтримувати демократичні інституції та їх функціонування на користь суспільства, що полягає в функціонуванні парламенту, який повинен продовжу-

вати свою роботу навіть в умовах воєнного стану, забезпечуючи законодавчий контроль за діяльністю уряду та прийняття виключно необхідних рішень. Незалежність судової системи має бути гарантована, щоб забезпечити справедливе правосуддя спрямоване на захист прав громадян. Це включає захист суддів від політичного тиску та корупції.

Запевнити повну інформаційну безпеку та свободу слова. Протидіяти та боротися з пропагандою та дезінформації, які в умовах воєнного стану можуть дестабілізувати суспільство. Це можна робити через підтримку незалежних медіа та розвиток медіаграмотності серед населення.

Сприяти підтримці свободи слова, що незважаючи на необхідність контролю за інформаційним простором, є важливим в збереженні свободи слова та доступу громадян до об'єктивної інформації.

Співпрацювати з міжнародними організаціями, що слугуватиме міжнародній підтримці та закріпленню демократичного статусу країни. Активне співробітництво України з такими міжнародними організаціями, як ООН, ОБСЄ, Рада Європи та Європейський Союз, підбурюватиме інші країни, як до політичної підтримки так і до отримання гуманітарної, фінансової та військової допомоги.

Важливо також залучати міжнародне співтовариство до створення тиску на агресора для припинення війни та дотримання міжнародного права.

Не варто обходити увагою і післявоєнне відновлення, яке полягатиме в демократичному реформуванні країни. Після завершення війни необхідно продовжувати реформи, спрямовані на зміцнення конституційного ладу, розвиток правової держави та демократичних інституцій, що зміцнюватиме конституціоналізм, як гаранту демократії в країні. Соціально-економічний розвиток для подальшого відновлення та зміцнення економіки та соціальної сфери є ключовим для стабільності держави та добробуту громадян.

Висновки.

Рішення проблем становлення конституціоналізму під час воєнного стану вимагає системного підходу, який включає правові, інституційні та міжнародні заходи. Забезпечення верховенства права, захист прав людини, підтримка демократичних інституцій та міжнародну співпрацю, які є ключовими елементами цього процесу. Україна має всі можливості для подолання викликів і збереження своєї демократичної ідентичності навіть в умовах воєнного конфлікту.

Література:

1. Закон України "Про правовий режим воєнного стану" [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>
2. Головатий С.П. Верховенство права: монографія: [в 3-х т.] С.П. Головатий. -т К.: Фенікс, 2006.
3. Козюбра М. І. Конституціоналізм, конституція, конституційне право та їхні взаємозв'язки: загальна характеристика / М. І. Козюбра // Конституційне право : підручник/ В. М. Венгер, М. І. Козюбра, А. А. Мелешевич та ін.; за заг. ред. М. І. Козюбри. - Київ : ВАІТЕ. - 2021. - Розділ 1. - С. 14-97.

4. Єрмолаєв В. М. Історія вищих представницьких органів влади в Україні: навч. посіб. / В. М. Єрмолаєв. – Харків : Право, 2007. – 280 с.
5. Історія конституційного законодавства України: зб. документів / Академія правових наук України НДІ держ. буд-ва та місц. самоврядування; упор. В. Д. Гончаренко. – Харків : Право, 2007 – С. 256.
6. Основи демократії: Навч. посібник / За заг. ред. А. Колодій. – Київ : Видво “Ай Бі”, 2004.
7. Рабінович С. Конституція України зі змінами від 8 грудня 2004 року: відновлення дії чи визнання чинності?/ С.Рабінович // Тези доповідей XXII Науково-практичної конференції «Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні» (4-5 лютого 2016 р.) - Львів: Львів. нац. університетт ім. Івана Франка, 2016.- Ч. 1.- С. 147–152.
8. Рабінович С. П. Деякі проблеми посилення на верховенство права в конституційно-правовій аргументації. Право України. 2016. № 8.- С.150-159.
9. Рабінович С. П. Право з (не)права: міфологія конституційної революції. Філософія права і загальна теорія права. 2019. № 1. - С.67-91.
10. Тодика Ю. Н. Конституціоналізм як політико-правове поняття / Тодика Ю. Н., Евсеев А. П.// Проблеми законності. – 2004. - № 66. - С.39-45.
11. Тодика Ю. М. Політико-правове значення Конституції Пилипа Орлика для розвитку українського конституціоналізму / Ю. М. Тодика // Державне будівництво та місцеве самоврядування. Вип. 11. - Х. : Право, 2006. - С. 3-9.
12. Тодика Ю.М. Конституція України :проблеми теорії і практики: монографія / Тодика Ю.М. - Харків: Факт, 2000 - 608 с.
13. Шаповал В.М. Сучасний конституціоналізм: монографія / Шаповал В.М. - К.: Юридична фірма «Салком», 2005 - 560с.

References:

1. Zakon Ukrainy "Pro pravovyi rezhym voienogo stanu" [*Law of Ukraine "On the Legal Regime of Martial Law"*] (n.d.) zakon.rada.gov.ua Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> [in Ukrainian]
2. Golovaty S. P. (2006) Verkhoventstvo prava [The rule of law]. - Kyiv: Feniks, [in Ukrainian]
3. Koziubra M. I. & Venger V. M. (2021) Konstytutsionalizm, konstytutsiia, konstytutsiine pravo ma yikhni vzaiemoz'vazky: zagalna kharakterystuka [Constitutionalism, the constitution, constitutional law and their relationships: a general description]. Kyiv : VAIT [in Ukrainian]
4. Yermolaev V. M. (2007) Ictoriia vushchych predstavnitskii organiv vlady v Ukraini [History of higher representative authorities in Ukraine]. Kharkiv : Pravo [in Ukrainian]
5. Goncharenko V. D. (2007) Istoriia konstytutsiinogo zakonodavstva Ukrainy: [History of the constitutional legislation of Ukraine] Kharkiv : Pravo [in Ukrainian]
6. Kolodiy A. (2004) Osnovy demokratii: [Basics of democracy] Kyiv: Vydvo “Ai Bi” [in Ukrainian]
7. Rabinovych S. (2016) Konstytutsiia Ukrainy zi zminamy vid 8 grudnia 2004 roku: vidnovlennia dii chy vyznannia chynnosti? [The Constitution of Ukraine, as amended on December 8, 2004: reinstatement or recognition of validity?] Lviv: nats. universyett im. Ivana Franka [in Ukrainian]
8. Rabinovych S. P. (2016) Deiaky problemy posylannia na verkhovenstvo prava v konstytutsiino-pravovii argumentatsii. Pravo Ukrainy. [Some problems of reference to the rule of law in constitutional and legal argumentation. Law of Ukraine] - [in Ukrainian]

9. Rabinovych S. P. (2019) Pravo z (ne)prava: mifolohiya konstyuttsiynoyi revolyutsiyi. Filosofiya prava i zahal'na teoriya prava. [Law from (in)law: the mythology of the constitutional revolution. Philosophy of law and general theory of law]. [in Ukrainian]
10. Todyka Iu. N. (2004) Konstyuttsionalizm yak polityko-pravove ponniatia [Constitutionalism as a political and legal concept]. // Problemy zakonosti. [in Ukrainian]
11. Todyka Iu. M. (2006) Polityko-pravove znachennia Konstyuttsii Pylypa Orlyka dlya rozvytku ukrainskogo Konstyuttsionalizmu [The political and legal significance of the Constitution of Pylyp Orlyk for the development of Ukrainian constitutionalism] Kharkiv : Pravo [in Ukrainian]
12. Todyka Iu.M. (2000) Konstyuttsia Ukrainy : problemy teorii i praktyky [The Constitution of Ukraine: problems of theory and practice] Kharkiv: Fakt [in Ukrainian]
13. Shapoval V.M. (2005) Suchasni onstyuttsionalizm [Modern constitutionalism] Kyiv: Yurydychna firma «Salkom» [in Ukrainian]

УДК 343.56:351.762

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11\(39\)-662-670](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11(39)-662-670)

Салівончик Ольга Сергіївна капрал поліції, курсант 407 навчальної групи навчально-наукового інституту №1, Національна академія внутрішніх справ, Соломянська пл.1, м. Київ, 02000

Стрельченко Оксана Григорівна професор кафедри публічного управління та адміністрування, Національна академія внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор, тел.: (044)246-94-91, Солом'янська пл.1, м.Київ, 02000, <https://orcid.org/0000-0001-5965-9764>

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ, ЯКІ ЗАБЕЗПЕЧУЮТЬ РОБОТУ АЗАРТНИХ ІГОР

Анотація. У статті запропоновано теоретичне узагальнення та нове вирішення наукового завдання щодо характеристики сутності, змісту та особливостей адміністративно-правового регулювання діяльності суб'єктів, які забезпечують проведення азартних ігор, принципів роботи Комісії з регулювання азартних ігор і лотерей та шляхів її вдосконалення. Індустрія азартних ігор (гральний бізнес, гемблінг) відіграє важливу роль в економічному та соціальному житті наступних промислово розвинених країн: Австралії, Бельгії, Канади, Данії, Фінляндії, Франції, Німеччини, Великобританії, Іспанії, Швеції, Швейцарії, Нідерландів, Сполученого Королівства, США, Фінляндії, Франції, Швейцарії, Швеції та інших. Наразі загальна вартість світового ринку азартних ігор становить близько 80 мільярдів доларів США. Легалізація грального бізнесу та його інтеграція в національні економічні системи дозволить створити нові робочі місця, покращити соціальну інфраструктуру та забезпечити наповнення державного та місцевих бюджетів за рахунок податкових надходжень та ліцензійних платежів. Легалізація азартних ігор в Україні у 2020 році потребувала створення цілісної національної системи регулювання у сфері організації та проведення азартних ігор і лотерей та її належного адміністративно-правового та інституційного забезпечення. У зв'язку з важливою соціальною та економічною роллю грального бізнесу існує постійний науковий інтерес до пов'язаних з ним питань, зокрема до проблеми адміністративно-правового регулювання організації та проведення азартних ігор. Розглядаються такі питання, як удосконалення та розвиток національного законодавства про азартні ігри, громадський контроль над гральним сектором, державний контроль та нагляд у цій сфері, боротьба з незаконним гральним бізнесом. З метою розвитку повноважень Комісії з регулювання азартних ігор і лотерей

існує потреба в детальному законодавчому визначенні її повноважень, єдиному та впорядкованому переліку обмежень, гарантій та процедур їх реалізації, що сприятиме цілісності спеціального статусу Комісії з регулювання азартних ігор і лотерей, легітимності та ефективності її діяльності, забезпеченню захисту національних інтересів, прав та законних інтересів громадян і юридичних осіб.

Ключові слова: регулювання, суб'єкти, гральний бізнес, азартні ігри, лотереї, адміністративно-правове регулювання, індустрія азартних ігор, повноваження, ліцензування, державний нагляд (контроль), нагляд, ігрова залежність, Комісія з регулювання азартних ігор та лотерей.

Salivonchyk Olha Serhiivna police corporal, cadet of the 407th training group of educational and scientific institute No 1, National Academy of Internal Affairs, Solomyanska Square 1, Kyiv, 02000

Strelchenko Oksana Hryhorivna Professor of the Department of Public Management and Administration, National Academy of Internal Affairs, Doctor of Law, Professor, tel.: (044) 246-94-91, Solomianska Ploshcha 1, Kyiv, 02000, <https://orcid.org/0000-0001-5965-9764>

ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION OF THE ACTIVITIES OF ENTITIES THAT ENSURE THE OPERATION OF GAMBLING

Abstract. The article offers a theoretical generalization and a new solution to the scientific task of characterizing the essence, content, and features of the administrative and legal regulation of the activities of entities that provide gambling, the principles of the Commission for the Regulation of Gambling and Lotteries, and ways to improve it. The gambling industry (gambling business) plays an important role in the economic and social life of the following industrialized countries: Australia, Belgium, Canada, Denmark, Finland, France, Germany, Great Britain, Spain, Sweden, Switzerland, the Netherlands, the United Kingdom, the United States, Finland, France, Switzerland, Sweden and others. Currently, the total value of the global gambling market is about 80 billion US dollars. The legalization of the gambling business and its integration into national economic systems will create new jobs, improve social infrastructure and ensure the filling of state and local budgets through tax revenues and license fees. The legalization of gambling in Ukraine in 2020 required the creation of a comprehensive national regulatory system in the field of the organization and conduct of gambling and lotteries and its proper administrative, legal and institutional support. In connection with the important social and economic role of the gambling business, there is a constant scientific interest in related issues, in particular, in the problem of administrative and legal

regulation of the organization and conduct of gambling. Issues such as the improvement and development of national legislation on gambling, public control over the gambling sector, state control and supervision in this area, and the fight against illegal gambling business are considered. In order to develop the powers of the Gambling and Lotteries Regulatory Commission, there is a need for a detailed legislative definition of its powers, a unified and ordered list of restrictions, guarantees and procedures for their implementation, which will contribute to the integrity of the special status of the Gambling and Lotteries Regulatory Commission, the legitimacy and effectiveness of its activities, ensuring the protection of national interests, rights and legitimate interests of citizens and legal entities.

Keywords: regulation, entities, gambling business, gambling, lotteries, administrative regulation, gambling industry, authority, licensing, government supervision (control), supervision, gambling addiction, Gambling and Lottery Regulatory Commission.

Постановка проблеми. Офіційна заборона грального бізнесу у 2009 році призвела до тривалої паузи у дослідженні адміністративно-правових аспектів його функціонування та розвитку; у 2009-2020 роках гральний бізнес в Україні перейшов у тіньову економіку, юридична професія зосередилася на нелегальній підприємницькій діяльності, внаслідок чого юридичний сектор зосередив свої зусилля на ліквідації грального бізнесу. Водночас, оскільки боротьба з нелегальним гральним бізнесом здійснювалася переважно засобами Кримінального кодексу, то й основна частина правових досліджень у той час проводилася в цьому ж науковому полі.

Аналізуючи сучасний стан адміністративно-правових досліджень у сфері регулювання та проведення азартних ігор, особливо цікавим є вивчення робіт, проведених після легалізації азартних ігор в Україні (2020 рік). Тому сьогоднішній темі приділяло вкрай мало уваги.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням щодо аналізу та адміністративно-правового регулювання діяльності суб'єктів, що забезпечують роботу азартних ігор були присвячені праці таких вчених як Т.О. Гуржій, А.В. Гуржій, В.М. Дорогих, В.С. Філютович-Герасименко, З.М. Топорецька, О.В. Кузьменко, В.К. Колпаков, І.Д. Пастух, К.В. Профатіло, Р.А. Сербин, О.Г. Стрельченко та ін.

Формулювання цілей статті. Проблемні аспекти азартних ігор можуть бути причиною багатьох соціальних проблем, пов'язаних з ігровою залежністю, і вимагають повного правового контролю за організацією та проведенням азартних ігор. Таке регулювання має, з одного боку, сприяти максимізації соціально-економічної «віддачі» гральних підприємств, а з іншого - збалансувати їхній негативний вплив на психічне здоров'я та благополуччя громадян. Це завдання передбачає розробку широкого спектру інституційних та правових заходів, але першим кроком на шляху до цієї мети має стати розробка надійного наукового підґрунтя.

Мета статті полягає у ґрунтовному аналізі та всебічному дослідженні адміністративно-правового регулювання діяльності суб'єктів, які забезпечують роботу азартних ігор та лотерей.

Виклад основного матеріалу. Основою правового регулювання в усіх сферах суспільних відносин є законодавча діяльність.

Сфера організації та проведення азартних ігор не є винятком. Насамперед, законодавство України визначає правові, економічні, соціальні та організаційні умови функціонування сфери азартних ігор, засади державного регулювання господарської діяльності у цій сфері, механізми запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, засади запобігання впливу корупційних правопорушень на результати офіційних спортивних змагань, правила справляння податків і зборів від діяльності з організації та проведення азартних ігор, а також підстави та порядок притягнення до юридичної відповідальності за порушення законодавства.

Аналіз положень Закону України № 768-ІХ від 14.07.2020 р. «Про державне регулювання організації та проведення азартних ігор» [1] показує, що в цілому він відповідає об'єктивним суспільним запитам і світовим тенденціям розвитку грального бізнесу. Безумовні позитивні характеристики цього Закону включають послідовне застосування принципів відповідальної декомунізації азартних ігор, врахування як позитивних, так і негативних аспектів азартних ігор, акцент на запобіганні та мінімізації наслідків залежності від азартних ігор, детальне регулювання організації та здійснення азартних ігор в Інтернеті, збалансований розгляд державних і приватних інтересів, уважність. ліцензійні вимоги та процедури азартних ігор регулюються азартні ігри що включає суворе управління економічною діяльністю азартних операторів, гарантуючи економічні права та свободи азартних операторів.

Водночас вивчення закордонного досвіду застосування внутрішніх правоохоронних органів та адміністративно-правового регулювання в гральній сфері здійснюється за допомогою державного управління з організації та проведення азартних ігор.

Характеризуючи сучасний стан адміністративно-правових досліджень у сфері регулювання та проведення азартних ігор, неможливо оминати увагою наукову роботу К.В. Профатіла, в якій досліджуються правові, організаційні та практичні аспекти діяльності компетентного органу державного регулювання - Комісії з регулювання азартних ігор та лотерей, який і буде одним із суб'єктів, що забезпечує роботу азартних ігор в Україні [4, с.51].

На основі практичного аналізу правотворчої та правозастосовчої діяльності К.В. Профатіло висвітлює важливу роль цього органу в державному управлінні вітчизняним гральним бізнесом, зокрема питаннями забезпечення балансу публічних і приватних інтересів, сталого розвитку ринку азартних ігор, державного регулювання та державного нагляду (контролю), видачі

дозволів на провадження господарської діяльності, пов'язаної з організацією та проведенням азартних ігор, особливу увагу Агентство приділяє питанням боротьби із залежністю від азартних ігор, виявлення та припинення правопорушень у сфері азартних ігор, притягнення до кримінальної відповідальності осіб, які їх вчинили.

Водночас на сьогодні Комісія з регулювання азартних ігор і лотерей все ще перебуває на стадії інституційного становлення, йому бракує комплексного та узгодженого підходу до визначення всіх елементів його статусу (принципів взаємодії, процедур реалізації повноважень тощо), спостерігається фрагментарність, прогалини та неузгодженість в адміністративно-правовому регулюванні та недостатня активність у сфері протидії лудоманії та шахрайству [5, с.175].

Завдання та функції Комісії з регулювання азартних ігор та лотерей щодо реалізації державної політики у цій сфері вимагають здійснення різноманітних регуляторних, організаційно-розпорядчих, адміністративних, контрольних, ліцензійних та інших повноважень, а також відповідних форм і методів її діяльності. Водночас, на сьогодні, з огляду на прогалини в його інституціоналізації та невизначеність у функціонуванні, компетенції Комісії з регулювання азартних ігор і лотерей залишаються вкрай фрагментованими, що свідчить про неузгодженість та дублювання повноважень, а також про недосконалість механізмів їх реалізації. Крім того, форми та методи діяльності цього центрального органу виконавчої влади, що відповідають цим повноваженням, не є суттєво врегульованими, незважаючи на їх важливе практичне значення.

Перш за все, слід зазначити, що в юридичній та науковій літературі, в тому числі в Конституції України, існує певний паралелізм у використанні термінів «повноваження» та «компетенція», і їх природа потребує уточнення стосовно Комісії з регулювання азартних ігор та лотерей.

Загалом компетенції є важливою складовою змісту адміністративно-правового статусу Комісії з регулювання азартних ігор і лотерей та безпосередньо пов'язані з іншими елементами; як зазначає В.М. Дорогих, при аналізі компетенції адміністративного органу необхідно враховувати не лише сукупність прав та обов'язків, а й характер його завдань, функцій та інших складових його правового статусу.

Тому повноваження Комісії з регулювання азартних ігор та лотерей повністю визначаються не лише її специфічними правами та обов'язками у сфері правотворчості та правозастосування, але й її юрисдикцією, в тому числі територіальною [2, с.151].

Повноваження адміністративних органів, у тому числі Комісії з регулювання азартних ігор та лотерей, за своєю природою визначаються відповідними правами та обов'язками, викладеними в законодавстві, яке, як правило, опосередковує зміст, конкретні форми та методи адміністрування. Насправді адміністративні повноваження Комісії з регулювання азартних ігор

і лотерей неможливо чітко розділити на права та обов'язки, оскільки вони безпосередньо пов'язані зі здійсненням державної влади і, залежно від ситуації, в якій перебуває адміністрація, та відповідних відносин, реалізація деяких прав (повноважень) може бути обов'язковою по відношенню до підпорядкованих організацій. Наприклад, право Комісії з регулювання азартних ігор і лотерей видавати ліцензії або накладати санкції на організаторів азартних ігор може перетворитися на його власний обов'язок, якщо він має відповідну правову основу.

Слід також зазначити, що повноваження Комісії з регулювання азартних ігор і лотерей мають безпосередній вплив не тільки на форму та стиль його діяльності, а й на його організацію та штатний розклад, які визначають тип та спроможність підрозділів цього центрального органу виконавчої влади. Тому загалом одним із чинників ефективного функціонування Комісії з регулювання азартних ігор і лотерей можна визначити забезпечення системності в її адміністративно-правовому статусі, зокрема в завданнях, функціях, повноваженнях, формах і методах діяльності, а також у її структурній організації. Загалом компетенцію Комісії з регулювання азартних ігор та лотерей можна визначити як сукупність прав та обов'язків, що відображають зміст, форму та порядок її діяльності в межах чинного законодавства для виконання завдань і функцій цього центрального органу виконавчої влади [3, с.129].

Слід зазначити, що нормотворча діяльність Комісії з регулювання азартних ігор і лотерей включає кілька послідовних етапів, головними з яких є планування нормотворчої роботи, підготовка, оприлюднення, схвалення та внесення змін (за необхідності) до законопроектів, проведення (правової, антидискримінаційної та гендерної) експертизи, затвердження та набрання чинності нормативно-правовими актами, а також моніторинг їх виконання. Слід зазначити, що йдеться не про один закон, а про низку законів, прийнятих Урядом. Що стосується визначення прийнятого закону, то ми не вважаємо за потрібне надавати такі повноваження Комісії з регулювання азартних ігор і лотерей. Це пов'язано з тим, що законодавство може бути уточнено, у разі необхідності, шляхом внесення більш ефективних та відносно швидких змін.

Реалізація державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності Комісією з регулювання азартних ігор та лотерей також вимагає дотримання принципів, встановлених законодавством України. У зв'язку з цим Комісії з регулювання азартних ігор і лотерей підкреслює, що ефективна нормотворчість, окрім вищезазначеного планування, вимагає належного аналізу регуляторного впливу, публічного обговорення проектів регуляторних актів (не обмежуючись їх оприлюдненням), їх системності, узгодженості та усунення неоднозначностей, відстеження результативності регуляторних актів та обґрунтованого оновлення. Важливими також є питання конструктивної взаємодії Комісії з регулювання азартних ігор та лотерей з Державною

регуляторною службою України, зокрема, погодження проектів регуляторних актів та виконання рішень про усунення порушень принципів державної регуляторної політики [6, с.94].

Самостійним блоком повноважень Комісії з регулювання азартних ігор і лотерей є повноваження з видачі дозволів на провадження господарської діяльності у сфері регулювання та проведення азартних ігор та лотерей. Незважаючи на загальну тенденцію дерегуляції в економіці, слід враховувати різні ризики цієї господарської діяльності, особливо ті, що пов'язані з великою прибутковістю гральних підприємств та ігровою залежністю. Тому ліцензування Комісії з регулювання азартних ігор і лотерей як елемент дозвільної системи відіграє важливу роль у забезпеченні реалізації та захисту прав і законних інтересів громадян та організацій, а також інтересів і безпеки держави, незалежно від прибутковості грального бізнесу. При цьому ліцензування має забезпечити необхідний баланс між інтересами держави, громадян і організацій; як справедливо зазначає Філютович-Герасименко В. С., ліцензування дозволяє державі не тільки отримувати додаткові доходи до державного бюджету, а й контролювати азартні ігри, стримувати їх неконтрольоване поширення і знижувати їх шкідливий вплив на населення [7, с.90].

Наступні повноваження Комісії з регулювання азартних ігор та лотерей стосуються повсякденного управління в цих сферах і втілюються в прийнятті відповідних обов'язкових інституційних та адміністративних рішень. Сертифікація гральних закладів та їх відповідність встановленим вимогам є важливою умовою для належного проведення азартних ігор. У зв'язку з цим Комісія з регулювання азартних ігор і лотерей веде перелік організацій, що видають сертифікати, і має важливу компетенцію визначати перелік грального обладнання, що підлягає сертифікації.

Ще однією правозастосовною компетенцією Комісії з регулювання азартних ігор і лотерей є проведення конкурсів з відбору операторів лотерей і, відповідно, видача ліцензій на проведення лотерей. При цьому конкурсний характер видачі ліцензії обумовлений природними обмеженнями лотерейного ринку, а також інтересами збереження державної монополії та ефективного контролю у сфері випуску та проведення лотерей, забезпечення відбору оператора лотерей, який має найбільшу спроможність організувати та проводити лотереї. Водночас, питання доцільності проведення конкурсу з відбору організаторів азартних ігор потребує більш детального вивчення. На практиці це може стати штучною перешкодою для розвитку грального бізнесу, але може сприяти вдосконаленню організації та проведення азартних ігор, а також підвищенню рівня державного контролю у цій сфері.

Слід зазначити, що основною функцією Комісії з регулювання азартних ігор та лотерей при виконанні покладених на неї обов'язків є взаємодія з іншими органами державної влади, підприємствами, установами, організаціями, іноземними та міжнародними організаціями. Взаємодія Комісії з

регулювання азартних ігор та лотерей, як правило, ґрунтується на її юридичній рівності з іншими організаціями. Це, головним чином, вимагає розробки нормативно-правової бази, що визначає формат, межі та процедури спільної нормотворчості та спільної діяльності між міністерствами (наприклад, участь експертів, організація зустрічей, створення спільних робочих органів і т.д.) [6, с.107].

Негативний вплив на діяльність Комісії з регулювання азартних ігор і лотерей мали такі проблеми. Наприклад: відсутність конкретних повноважень щодо боротьби з лудоманією; майже номінальні повноваження щодо створення сприятливих умов для залучення інвестицій у гральний сектор; недостатній адміністративно-правовий статус голови та членів Комісії з регулювання азартних ігор і лотерей (принципи обрання та звільнення, обсяг повноважень, гарантії діяльності, підстави для фінансової та дисциплінарної відповідальності тощо).

Для вирішення вищезазначених проблем важливим є визначення необхідності цілісного, комплексного та науково обґрунтованого підходу до розробки адміністративно-правових засад організації та функціонування Комісії з регулювання азартних ігор і лотерей. У межах такого підходу автор пропонує широкий спектр нормотворчих та організаційних заходів, спрямованих на оптимізацію роботи Комісії з регулювання азартних ігор і лотерей та наближення їх до європейських стандартів управління у сфері регулювання та правозастосування у сфері азартних ігор.

Висновки. Таким чином, правове регулювання діяльності таких органів, як Комісія з регулювання азартних ігор та лотерей, включає сукупність прав та обов'язків щодо виконання завдань і функцій цього центрального органу виконавчої влади, що відображають зміст, форму та порядок його діяльності відповідно до чинного законодавства. Незважаючи на певні прогалини, дублювання та неузгодженості в адміністративному та законодавчому регулюванні повноважень Комісії з регулювання азартних ігор та лотерей, Комісія в цілому наділена значними та різноманітними повноваженнями регуляторного, інституційного, адміністративного, ліцензійного, контрольного та іншого характеру; З метою розвитку повноважень Комісії з регулювання азартних ігор і лотерей існує потреба в детальному законодавчому визначенні її повноважень, єдиному та впорядкованому переліку обмежень, гарантій та процедур їх реалізації, що сприятиме цілісності спеціального статусу Комісії з регулювання азартних ігор і лотерей, легітимності та ефективності її діяльності, забезпеченню захисту національних інтересів, прав та законних інтересів громадян і юридичних осіб.

Література:

1. Про державне регулювання діяльності щодо організації та проведення азартних ігор : Закон України від 14.07.2020 р. № 768-ІХ. *Офіційний вісник України*. 2022. № 66. Ст. 2129

2. Дорогих В. М. Адміністративно-правове регулювання грального бізнесу в Україні: дис... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Національна академія держ. податкової служби України. Ірпінь, 2004. 197 с.
3. Топорецька З. М. Публічне управління гральним бізнесом та лотерейною діяльністю і протидія злочинам, пов'язаним з ними: теорія та практика: монографія. Київ: Алерта, 2022. 424 с.
4. Профатіло К. В. Принципи організації та діяльності Комісії з регулювання азартних ігор та лотерей. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція. 2021. № 53. С.50-54.
5. Профатіло К. В. Напрямки вдосконалення адміністративно-правових засад діяльності Комісії з регулювання азартних ігор та лотерей. Право і суспільство. 2023. № 2. Т. 2. С.174-181.
6. Профатіло К. В. Адміністративно-правові засади діяльності комісії з регулювання азартних ігор та лотерей: дис. ... д-ра філософії: 081 «Право». Харків, 2023. 237 с.
7. Філютович-Герасименко В. С. Адміністративно-правове забезпечення взаємодії суб'єктів протидії незаконному гральному бізнесу в Україні. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2015. № 1 (7). С.89-96.

References:

1. Zakon Ukrainy Pro derzhavne rehuliuвання diialnosti shchodo orhanizatsii ta provedennia azartnykh ihor :pryiniaty 14 lyp. 2020 roku. № 768-IX. [Law of Ukraine On the derzhavne rehuliuвання diialnosti shchodo orhanizatsii ta provedennia azartnykh ihor from July 14 2020, № 768-IX]. *Ofitsiynyi visnyk Ukrainy*, 66. pp. 2129 [in Ukrainian].
2. Dorohykh, V. M. (2004). Administratyvno-pravove rehuliuвання hralnoho biznesu v Ukraini: [On the pravove rehuliuвання hralnoho biznesu v Ukraini]. *Candsdate`s thesis*. Irpin [in Ukrainian].
3. Toporetska, Z. M. (2022). Publichne upravlinnia hralnym biznesom ta lotereinoiu diialnistiu i protydiia zlochynam, poviazanym z nymy: teoriia ta praktyka: [On the publichne upravlinnia hralnym biznesom v Ukraini]. Kyiv: Alerta. [in Ukrainian].
4. Profatilo, K. V. (2021) Pryntsypy orhanizatsii ta diialnosti Komisii z rehuliuвання azartnykh ihor ta loterei. [Problem on the diialnosti Komisii z rehuliuвання azartnykh ihor ta loterei]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu - Scientific Bulletin of the International Humanitarian University*, 53, 50-54 [in Ukrainian].
5. Profatilo, K. V. (2023) Napriamky vdoskonalennia administratyvno-pravovykh zasad diialnosti Komisii z rehuliuвання azartnykh ihor ta loterei. [Napriamky vdoskonalennia administratyvno-pravovykh zasad diialnosti KRAIL]. *Pravo i suspilstvo - Law and society*, 2, 174-181 [in Ukrainian].
6. Profatilo, K. V. (2023). Administratyvno-pravovi zasady diialnosti komisii z rehuliuвання azartnykh ihor ta loterei: [Napriamky administratyvno-pravovykh zasad diialnosti KRAIL]. *Candsdate`s thesis*. Kharkiv [in Ukrainian].
7. Filiutovych-Herasymenko, V. S. (2015). Administratyvno-pravove zabezpechennia vzaiemodii subiektiv proty dii nezakonnomu hralnomu biznesu v Ukraini. [Administratyvno-pravove zabezpechennia vzaiemodii subiektiv proty dii KRAIL]. *Prykarpatskyi yurydychnyi visnyk - Carpathian Legal Gazette*, 1 (7), 89-96. [in Ukrainian].

УДК 351.74(477)

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11\(39\)-671-681](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11(39)-671-681)

Скриньковський Руслан Миколайович кандидат економічних наук, професор, Львівський університет бізнесу та права, вул. Кульпарківська, 99, м. Львів, 79021, <https://orcid.org/0000-0002-2180-8055>

УПРАВЛІННЯ ДЕРЖАВНОЇ ОХОРОНИ УКРАЇНИ У ЗАГАЛЬНОДЕРЖАВНІЙ СИСТЕМІ НАЦІОНАЛЬНОГО СПРОТИВУ

Анотація. У Стратегії воєнної безпеки України «Воєнна безпека – всеохоплююча оборона», введеної в дію Указом Президента України від 25.03.2021 р. № 121, зазначається, що «захист суверенітету і територіальної цілісності України – найважливіша функція держави, справа всього Українського народу», виходячи із ст. 17 Конституції України. Створення ефективної та якісної системи (загальнодержавної) національного спротиву є критично важливим для забезпечення національної, воєнної безпеки та обороноздатності України, що вимагає від Управління державної охорони України (далі – УДО України) активної реалізації завдань (дій, спеціальних операцій) у сфері здійснення національного спротиву. З огляду на це, метою статті є визначення ролі та місця УДО України у загальнодержавній системі національного спротиву; удосконалення механізму правового забезпечення у сфері національного спротиву для забезпечення національної, воєнної безпеки та кібербезпеки держави, з метою підвищення обороноздатності України. За результатами дослідження обґрунтовано, що сьогодні існує нагальна потреба в удосконаленні та внесенні змін до Закону України «Про державну охорону органів державної влади України та посадових осіб» від 04.03.1998 р. № 160/98-ВР (із змінами), у частині розширення та уточнення відповідних повноважень УДО України в контексті національного спротиву, для забезпечення національної, воєнної безпеки та кібербезпеки України. Сформульовано висновок про те, що доцільно врегулювати питання та вирішити проблемні аспекти співпраці (взаємодії) УДО України з іншими органами (складовими) сектору (сил) безпеки і оборони України для підвищення ефективності координації дій підрозділів спеціального призначення та забезпечення їх участі у підготовці громадян України до національного спротиву, враховуючи досвід, набутого під час злочинної російсько-української війни, з метою підвищення обороноздатності України. Визначено, що у перспективі доцільно дослідити правове регулювання та особливості протидії УДО України використанню інформаційно-комунікаційних технологій у терористичних цілях, враховуючи сучасні загрози та виклики для України.

Ключові слова: національний спротив, Управління державної охорони України, державна охорона в Україні, національна безпека України, воєнна безпека, оборона України, сили безпеки, сили оборони, органи державної влади, безпека посадових осіб, територіальна оборона, рух опору, громадяни України, Конституція України, закони України.

Skrynkovsky Ruslan Mykolayovych PhD in Economics, Professor, Lviv University of Business and Law, 99 Kulparkivska St., Lviv, 79021, <https://orcid.org/0000-0002-2180-8055>

THE DEPARTMENT OF THE STATE PROTECTION OF UKRAINE IN THE NATIONWIDE SYSTEM OF NATIONAL RESISTANCE

Abstract. In the War Security Strategy of Ukraine «War Security – Comprehensive Defense», put into effect by the Decree of the President of Ukraine dated March 25, 2021 No. 121, it is noted that «the protection of the sovereignty and territorial integrity of Ukraine is the most important function of the state, the cause of the entire Ukrainian people», based on from Art. 17 of the Constitution of Ukraine. The creation of an effective and high-quality state (nationwide) system of national resistance is critically important for ensuring national, war security and defense capability of Ukraine, which requires the Department of the State Protection of Ukraine to actively implement tasks (actions, special operations) in the sphere of implementation of national resistance. In view of this, the purpose of the article is to determine the role and place of the Department of the State Protection of Ukraine in the nationwide national system of national resistance; improvement of the mechanism of legal support in the sphere of national resistance to ensure national, war security and cyber security of the state, with the aim of increasing the defense capability of Ukraine. Based on the results of the study, it is substantiated that today there is an urgent need to improve and amend the Law of Ukraine «On State Protection of State Authorities of Ukraine and Officials» dated March 4, 1998 No. 160/98-BP (as amended), in terms of expansion and clarifying the relevant powers of the Department of the State Protection of Ukraine in the context of national resistance, ensuring national, war security and cyber security of Ukraine. The conclusion was formulated that it is expedient to settle issues and solve problematic aspects of cooperation (interaction) between the Department of the State Protection of Ukraine and other bodies (components) of the security and defense sector (forces) of Ukraine in order to increase the effectiveness of coordination of the actions of special purpose units and ensure their participation in the training of citizens of Ukraine to national resistance, taking into account the experience gained during the criminal russian-Ukrainian war, with the aim of increasing the defense capability of Ukraine. It was determined that in the future it is expedient to investigate the legal regulation and features of countermeasures of the Department of the State Protection

of Ukraine against the use of information and communication technologies for terrorist purposes, taking into account modern threats and challenges for Ukraine.

Keywords: national resistance, Department of the State Protection of Ukraine, state protection in Ukraine, national security of Ukraine, war security, defense of Ukraine, security forces, defense forces, state authorities, security of officials, territorial defense, resistance movement, citizens of Ukraine, Constitution of Ukraine, laws of Ukraine.

Постановка проблеми. Створення ефективної та якісної системи (загальнодержавної) національного спротиву [1] є критично важливим для забезпечення воєнної безпеки та обороноздатності України [2; 3]. Ключовими елементами принципу всеохоплюючої оборони держави є стійкий опір агресору і використання всього потенціалу держави та суспільства для відсічі агресії [2].

У Стратегії воєнної безпеки України «Воєнна безпека – всеохоплююча оборона», введеної в дію Указом Президента України від 25.03.2021 р. № 121, виходячи із (на основі) ст. 17 Конституції України, зазначається, що «захист суверенітету і територіальної цілісності України – найважливіша функція держави, справа всього Українського народу» [2].

З огляду на це, для Управління державної охорони України (далі – УДО України) є важливим забезпечення виконання необхідних (спеціальних) завдань (дій, операцій) і відповідних повноважень у сфері національного спротиву.

Стимування в контексті всеохоплюючої (всебічної) оборони України означає готовність усіх складових держави — сил оборони, економіки та населення — до відсічі збройній агресії. Це включає нарощування можливостей системи протиповітряної оборони (ППО), формування єдиної ефективної системи територіальної оборони (ТрО), вжиття всіх превентивних і необхідних заходів проти воєнних загроз, а також здатність завдати противнику (ворогу) значних політичних, економічних, військових і людських втрат, зокрема, руйнування інфраструктури, ураження критично важливих об'єктів, зниження морального духу його військ (сил), створення труднощів у постачанні ресурсів тощо, що змусить його відмовитися від ескалації чи зупинити агресію проти України [1–3].

Все це, а також враховуючи особливості злочинної російсько-української війни, обумовило вибір теми дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливі та актуальні аспекти, що стосуються цієї проблеми і заслуговують на увагу, досліджують у своїх працях такі військовослужбовці та вчені-юристи, як Р. Алієв, О. Бабіч, І. Вановська, Л. Гребенюк, І. Корольова, І. Коропатнік, М. Микитюк, Д. Павлов, О. Павлюк, С. Петков, Б. Попков, О. Скрябін, Р. Степанішин, Є. Хан, М. Хилько та інші.

За результатами дослідження теорії та практики з'ясовано, що питання національної безпеки та обороноздатності держави, які стосуються ролі УДО України у загальнодержавній системі національного спротиву, потребують додаткового дослідження. Ці аспекти є досить важливими сьогодні, виходячи із особливостей злочинної російсько-української війни і нових викликів.

Мета статті. Метою статті є визначення ролі та місця УДО України у загальнодержавній системі національного спротиву; удосконалення механізму правового забезпечення у сфері національного спротиву для забезпечення національної, воєнної безпеки та кібербезпеки держави, з метою підвищення обороноздатності України.

Виклад основного матеріалу. Так, 16 липня 2021 року був прийнятий Закон України «Про основи національного спротиву» (№ 1702-IX) [1]. Цей Закон має на меті комплексне врегулювання питань в Україні, що стосуються розвитку територіальної оборони (військової, військово-цивільної, цивільної), організації та здійснення заходів руху опору, а також підготовки громадян до національного спротиву [1]. Національний спротив є важливою складовою системи комплексної оборони держави – Україна, що визначена в Стратегії воєнної безпеки України під назвою «Воєнна безпека – всеохоплююча оборона», затвердженої Указом Президента України від 25.03.2021 р. № 121 [2]. З огляду на це, нагадаємо, що:

— у ст. 1 Закону України «Про оборону України» від 06.12.1991 р. № 1932-ХІІ (із змінами) зазначено, що «оборона України – система політичних, економічних, соціальних, воєнних, наукових, науково-технічних, інформаційних, правових, організаційних, інших заходів держави щодо підготовки до збройного захисту та її захист у разі збройної агресії або збройного конфлікту» [3];

— «національний спротив – комплекс заходів, які організовуються та здійснюються з метою сприяння обороні України шляхом максимально широкого залучення громадян України до дій, спрямованих на забезпечення воєнної безпеки, суверенітету і територіальної цілісності держави, стримування і відсіч агресії та завдання противнику неприйнятних втрат, з огляду на які він буде змушений припинити збройну агресію проти України» (ст. 1 Закону України «Про основи національного спротиву») [1].

У ч. 1 ст. 3 Закону України «Про основи національного спротиву» зазначено, що «складовими національного спротиву є територіальна оборона, рух опору та підготовка громадян України до національного спротиву» [1]. На думку окремих вчених-юристів та адвокатів, у контексті визначення терміна «підготовка громадян України до національного спротиву» (ст. 1 цього Закону) як складової національного спротиву, виникає дискусійне питання: чи є ця підготовка складовою частиною національного спротиву, адже вона лише готує до нього та охоплює безліч різноманітних аспектів?

В контексті цього, для роздумів, варто звернути увагу на промову українського вчителя П. Пшенічка під час засідання у Верховній Раді України

03 жовтня 2018 року [4]. В своїй промові він зазначив: «Ще американський президент Рейган (Рональд Вілсон Рейган, 40-й Президент США (1981–1989) – авт.), виступаючи у Пентагоні сказав, що бюджет на освіту перевищив бюджет на оборону. Генерали з Пентагону спитали у нього: як так може бути? І Рейган відповів дуже просто. Він зазначив: «А ви думаєте, що питання безпеки вирішуються у Пентагоні? То ви помиляєтеся. Питання оборони вирішується за шкільною партою (зокрема, з патріотичного виховання [5], а захист мови [6], історії, культури, національних інтересів, духовних та інших національних цінностей на державному рівні є питаннями національної безпеки – авт.)» [4].

Поряд з тим, деякі військовослужбовці УДО України вважають, що інформація (відомості та/або дані) про рух опору (український (національний) рух Опору) повинна вважатися таємною згідно з п. 1 ч. 1 ст. 8 Закону України «Про державну таємницю» від 21.01.1994 р. № 3855-ХІІ (із змінами) [7; 8], а регулювання відповідних питань у сфері формування та комплектування руху опору не може міститися у законодавчому акті. Ці питання у Законі України «Про основи національного спротиву» [1] частково враховано, проте не виключає певні ризики для національної безпеки.

Для довідки [9–13]: в умовах злочинної російсько-української війни, Служба зовнішньої розвідки України оприлюднила архівні документи КДБ про український національний рух ХХ ст. та його лідера – Степана Бандеру (1909–1959) [9; 10]. Вітання «Слава Україні! —Героям слава!» було офіційно впроваджено у 1941 р. в західноукраїнській Організації українських націоналістів (ОУН) (англ. Organisation of Ukrainian Nationalists), одним з очільників (лідерів) якої був С. Бандера [11]. Як ідеолог Незалежності України С. Бандера був ворогом трьох режимів: фашистського, комуністичного та польських націоналістів, які намагалися захопити частину України, і це доконаний факт [12]. Наприкінці грудня 1941 року німецькі спецслужби, характеризуючи рух Опору на території окупованої України, не згадували ні про радянський, ні про польський рух Опору, проте відзначали, що «Крім руху ОУН-Бандери, в Україні немає жодної організації Опору, яка була б в змозі становити серйозну небезпеку. Розслідування проти групи Бандери через це були особливо активізовані» [13]. 15 жовтня 1959 року радянські спецслужби вбили лідера ОУН С. Бандеру у Мюнхені (Німеччина) [12]. Ці аспекти є важливими та потребують додаткового дослідження з метою вивчення досвіду і особливостей ведення партизанської війни проти окупаційних військ.

Враховуючи сучасні виклики та загрози, зокрема особливості злочинної російсько-української війни, досить позитивним є те, що Закон України «Про основи національного спротиву» від 16.07.2021 р. № 1702-ІХ (із змінами) спрямований на [1]: формування національного спротиву в Україні; максимальне залучення широких верств населення до дій і протистояння, спрямованих на захист суверенітету та територіальної цілісності України, та забезпечення інших національних інтересів; визначення завдань, встановлення

порядку організації, підготовки та ведення територіальної оборони, руху опору та підготовки громадян до національного спротиву, протистояння загрозам національній безпеці; регулювання повноважень і відповідальності органів державної влади та місцевого самоврядування у питаннях національного спротиву; визначення механізмів фінансування, матеріально-технічного забезпечення національного спротиву, а також забезпечення соціального захисту військовослужбовців і добровольців Сил територіальної оборони Збройних Сил України (далі – Сили ТрО ЗСУ) та осіб, які виконують завдання (спеціальні операції) руху опору тощо [1]. Все це є досить важливим у забезпеченні національної безпеки України. «Загрози національній безпеці України — явища, тенденції і чинники, що унеможливають чи ускладнюють або можуть унеможливити чи ускладнити реалізацію національних інтересів та збереження національних цінностей України» (ст. 1 Закону України «Про національну безпеку України») [14].

У Законі України «Про основи національного спротиву» [1] визначено: складові, головну мету і основні завдання національного спротиву; основи організації та здійснення територіальної оборони, заходи і ведення руху опору; порядок і види підготовки громадян України до здійснення національного спротиву; структуру і організацію системи керівництва національним спротивом; порядок формування, комплектування і функціонування військових частин, підрозділів Сил ТрО ЗСУ, а також, з урахуванням ресурсних та людських можливостей, добровольчих формувань територіальних громад та руху опору; повноваження і відповідальність державних органів, сил безпеки, сил оборони і органів місцевого самоврядування у питаннях національного спротиву; порядок підготовки, розгортання, виконання завдань і ведення, припинення та скасування дії планів територіальної оборони України, включаючи питання зберігання і використання зброї, бойової техніки тощо; фінансування, матеріально-технічне забезпечення національного протистояння, соціальний і правовий захист осіб, які беруть безпосередньо участь або залучаються до національного спротиву; юридичну відповідальність за порушення законодавства України з питань національного спротиву тощо [1].

Водночас важливо відзначити, що відповідно до ст. 3 «Склад, мета і завдання національного спротиву» Закону України «Про основи національного спротиву», основними завданнями територіальної оборони є, зокрема: забезпечення безпечного та належного функціонування органів державної влади, інших державних органів, а також здійснення загальнодержавних, воєнних і спеціальних заходів, спрямованих на підтримку функціонування органів місцевого самоврядування та військового управління; охорона та оборона важливих об'єктів (державного значення) і комунікацій (інформаційно-телекомунікаційних систем), а також захист і забезпечення безпеки критичної інфраструктури держави [1].

Звідси очевидно, що питання ефективної та якісної взаємодії УДО України з іншими складовими сектору (сил) безпеки та оборони України,

визначених у ст. 12 Закону України «Про національну безпеку України» [14], в контексті реалізації завдань територіальної оборони (відповідно ст. 3 Закону України «Про основи національного спротиву» [1]), набуває особливого значення у забезпеченні національної безпеки України.

Згідно зі ст. 17 Закону України «Про основи національного спротиву» (щодо повноважень сил безпеки та сил оборони) [1] Служба безпеки України, Національна поліція України, Національна гвардія України (НГУ), Державна прикордонна служба України, Державна спеціальна служба транспорту (ДССТ), Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України (Держспецзв'язку), УДО України, а також центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику України у сфері цивільного захисту, що входять до складу сектору (сил) безпеки та оборони України: беруть безпосередню участь в аналізі та оцінюванні обстановки для територіальної оборони та національного руху опору; в плануванні (стратегічному, плануванні реалізації стратегії) територіальної оборони; у створенні системи та складових управління територіальною обороною; здійснюють підготовку підпорядкованих сил і спеціальних засобів, залучених до здійснення територіальної оборони, та управління ними (силами, засобами) під час виконання завдань (спеціальних операцій) територіальної оборони; підтримують взаємодію під час здійснення підготовки та реалізації завдань (дій, спеціальних операцій) територіальної оборони; беруть участь у навчаннях (тренуваннях за призначенням) з територіальної оборони тощо [1].

Виходячи з аналізу актуальних викликів та загроз, сьогодні виникає потреба в покращенні ефективності й якості правового регулювання через відомчі та міжвідомчі нормативно-правові акти, що стосуються реалізації повноважень сил безпеки та сил оборони, визначених у ст. 17 Закону України «Про основи національного спротиву» [1], зокрема у контексті взаємодії УДО України з іншими силами безпеки та оборони у загальнодержавній системі національного спротиву, для забезпечення національної та воєнної безпеки України.

Тут також необхідно зазначити, що виконання вимог Указу Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 20 серпня 2021 року «Про Стратегічний оборонний бюлетень України»» від 17.09.2021 р. № 473/2021 [15; 16] щодо спроможностей сил оборони у сфері інформаційних технологій та систем, зокрема забезпечення взаємосумісності інформаційних систем сил оборони, сприятиме забезпеченню та покращенню ефективності реалізації завдань (спеціальних операцій) УДО України у сфері національного спротиву, для забезпечення національної, воєнної безпеки та кібербезпеки держави, з метою підвищення обороноздатності України.

Висновки. Створення ефективної та якісної системи (загальнодержавної) національного спротиву є критично важливим для забезпечення національної, воєнної безпеки та обороноздатності України, що вимагає від УДО

України активної реалізації завдань (дій, спеціальних операцій) у сфері здійснення національного спротиву, виходячи із принципу всеохоплюючої оборони, відповідно до Стратегії воєнної безпеки України, введеної в дію Указом Президента України від 25.03.2021 р. № 121.

Сьогодні існує нагальна потреба в удосконаленні та внесенні змін до Закону України «Про державну охорону органів державної влади України та посадових осіб» від 04.03.1998 р. № 160/98-ВР (із змінами) [17–19], у частині розширення та уточнення відповідних повноважень Управління державної охорони (УДО) України в контексті національного спротиву, для забезпечення національної, воєнної безпеки та кібербезпеки України. Зокрема, доцільно врегулювати питання та вирішити проблемні аспекти співпраці (взаємодії) УДО України з іншими органами (складовими) сектору (сил) безпеки і оборони України для підвищення ефективності координації дій підрозділів спеціального призначення та забезпечення їх участі у підготовці громадян України до національного спротиву, враховуючи досвід, набутого під час злочинної російсько-української війни, з метою підвищення обороноздатності України.

У перспективі доцільно дослідити правове регулювання та особливості протидії УДО України використанню інформаційно-комунікаційних технологій у терористичних цілях, враховуючи сучасні загрози та виклики для України.

Література:

1. Про основи національного спротиву: Закон України від 16.07.2021 р. № 1702-IX (із змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1702-20#Text> (дата звернення: 02.10.2024).
2. Стратегія воєнної безпеки України «Воєнна безпека – всеохоплююча оборона»: Затверджена Указом Президента України від 25.03.2021 р. № 121/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/121/2021#n15> (дата звернення: 02.10.2024).
3. Про оборону України: Закон України від 06.12.1991 р. № 1932-XII (із змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text> (дата звернення: 02.10.2024).
4. Витрати на освіту – це не витрати, а інвестиції у майбутнє: про що вчитель Пауль Пшенічка говорив у Верховній Раді? *Матеріали вебсайту «hromadske.radio» – новинно-просвітницької мультимедійної платформи «Громадського радіо»*. 03.10.2018. URL: <https://hromadske.radio/publications/vytraty-na-osvitu-ce-ne-vytraty-a-investyciyi-u-maybutnye-pro-shcho-vchytel-paul-pshenichka-govoryv-u-verhovniy-grad> (дата звернення: 02.10.2024).
5. Коломоєць С., Петков С., Притула О. *Патріотичне виховання: теорія і практика*. Київ: Видавничий дім «Професіонал», 2021. 224 с.
6. Скриньковський Р. М. Застосування державної мови в Управлінні державної охорони України. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». Серія: «Юридичні науки»*. 2024. № 8(78). С. 18–25. doi: <https://doi.org/10.25313/2520-2308-2024-8-10243>.
7. Про державну таємницю: Закон України від 21.01.1994 р. № 3855-XII (із змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3855-12#Text> (дата звернення: 02.10.2024).
8. *Державна таємниця як складова національної безпеки України: охорона та доступ до державної таємниці; законодавче забезпечення державної таємниці; відповідальність за розголошення державної таємниці; особливості дотримання державної таємниці під час відправлення правосуддя; особливості регулювання в особливий період та під час воєнного стану* / Укл.: Джус О. А., Золотарьова М. К., Копотун І. М., Макарова Т. П., Микитюк М. А., Павлюк О. О., Пасіка С. П., Петков С. В., Скриньковський Р. М., Сопільник Л. І., Чубенко А. Г., Шевченко А. М. Київ: ВД «Професіонал», 2023. 438 с.

9. Степан Бандера, український політичний діяч, один із ідеологів і теоретиків українського націоналістичного руху ХХ століття, голова Проводу ОУН (б) (1909–1959). *Матеріали офіційного вебсайту Служби зовнішньої розвідки України*. 11.09.2024. URL: <https://szru.gov.ua/history/stories/stepan-bandera-ukrainskyi-politychnyi-diyach-odyn-iz-ideolohiv-i-teoretykiv-ukrainskoho-natsionalistychnoho-rukhu--stolittya-holova-provodu-oun-b-19091959> (дата звернення: 02.10.2024).
10. «... І майбутнім поколінням передасте своє ім'я, оповите безсмертною славою». *Матеріали офіційного вебсайту Служби зовнішньої розвідки України*. 01.10.2024. URL: <https://szru.gov.ua/history/stories/i-maibutnim-pokolinnjam-peredaste-svoie-imya--opovyte-bezsmertnoyu-slavoju> (дата звернення: 02.10.2024).
11. «Слава Україні!» Як і коли з'явилося це гасло. *Матеріали вебсайту «BBC News Україна»*. 07.03.2023. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-64872602> (дата звернення: 02.10.2024).
12. Скрипник О. Богдан Сташинський. Атентати. Post scriptum. *Матеріали інтернет-видання «Історична Правда» (матеріали Інтернет-холдингу «Українська правда»)*. 12.10.2023. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2023/10/12/163228/> (дата звернення: 02.10.2024).
13. Патриляк І. Українські націоналісти проти гітлерівської Німеччини. Рух Опору. *Матеріали інтернет-видання «Історична Правда» (матеріали Інтернет-холдингу «Українська правда»)*. 08.05.2014. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/536c1b733a105/> (дата звернення: 02.10.2024).
14. Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 р. № 2469-VIII (із змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (дата звернення: 02.10.2024).
15. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 20 серпня 2021 року «Про Стратегічний оборонний бюлетень України»: Указ Президента України від 17.09.2021 р. № 473/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/473/2021#Text> (дата звернення: 02.10.2024).
16. Скриньковський Р. М., Ковалів М. В., Єсімов С. С., Яромій І. В. Особливості стратегічного державного управління у сфері національної безпеки. *Публічне адміністрування та національна безпека*. 2024. № 9. doi: <https://doi.org/10.25313/2617-572X-2024-9-10322>.
17. Про державну охорону органів державної влади України та посадових осіб: Закон України від 04.03.1998 р. № 160/98-ВР (із змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/160/98-вр#Text> (дата звернення: 02.10.2024).
18. Скриньковський Р. М. Основні засади підготовки кадрів Управління державної охорони України. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»*. Серія: «Юридичні науки». 2024. № 9. doi: <https://doi.org/10.25313/2520-2308-2024-9-10258>.
19. Скриньковський Р. М. Взаємодія Служби безпеки України та Управління державної охорони України у забезпеченні національної безпеки України. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»*. Серія: «Юридичні науки». 2024. № 10. doi: <https://doi.org/10.25313/2520-2308-2024-10-10273>.

References:

1. Zakon Ukrainy «Pro osnovy natsionalnoho sprotyvu» vid 16.07.2021 r. № 1702-IX [Law of Ukraine «On the Foundations of National Resistance» dated July 16, 2021 No. 1702-IX]. Retrieved October 2, 2024, from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1702-20#Text> [in Ukrainian].
2. Stratehiia voiennoi bezpeky Ukrainy «Voienna bezpeka – vseokhopliuiucha oborona»: Zatverdzhena Ukazom Prezydenta Ukrainy vid 25.03.2021 r. № 121/2021 [War Security Strategy of Ukraine «War Security – Comprehensive Defense»: Approved by Decree of the President of Ukraine dated March 25, 2021 No. 121/2021]. Retrieved October 2, 2024, from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/121/2021#n15> [in Ukrainian].

3. Zakon Ukrainy «Pro oboronu Ukrainy» vid 06.12.1991 r. № 1932-XII [Law of Ukraine «On the Defense of Ukraine» dated December 6, 1991 No. 1932-XII]. Retrieved October 2, 2024, from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text> [in Ukrainian].

4. Vytraty na osvitu – tse ne vytraty, a investytsii u maibutnie: pro shcho vchytel Paul Pshenichka hovoryv u Verkhovni Radi? [Spending on education is not an expense, but an investment in the future: what did teacher Paul Pshenichka talk about in the Verkhovna Rada?]. *Materialy vebсайту «hromadske.radio» (novynno-prosvitnytskoi multymediinoi platformy «Hromadskoho radio») – Materials of the website «hromadske.radio» (news and educational multimedia platform «Public Radio»),* 03.10.2018. Retrieved October 2, 2024, from <https://hromadske.radio/publications/vytraty-na-osvitu-ce-ne-vytraty-a-investytsiyi-u-maibutnye-pro-shcho-vchytel-paul-pshenichka-govoryv-u-verhovniy-rad> [in Ukrainian].

5. Kolomoiets, S., Petkov, S., & Prytula, O. (2021). *Patriotychne vykhovannia: teoriia i praktyka [Patriotic education: theory and practice]*. Kyiv: Vydavnychi dim «Profesional». 224 p. [in Ukrainian].

6. Skrynkovskyy, R. M. (2024). Zastosuvannia derzhavnoi movy v Upravlinni derzhavnoi okhorony Ukrainy [Application of the State Language in the Department of the State Protection of Ukraine]. *Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal «Internauka». Serii: «Iurydychni nauky» – International scientific journal «Internauka». Series: «Juridical sciences»,* 8(78), 18–25. doi: <https://doi.org/10.25313/2520-2308-2024-8-10243> [in Ukrainian].

7. Zakon Ukrainy «Pro derzhavnu taiemnytsiu» vid 21.01.1994 r. № 3855-XII [Law of Ukraine «On State Secrets» dated January 21, 1994 No. 3855-XI]. Retrieved October 2, 2024, from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3855-12#Text> [in Ukrainian].

8. *Derzhavna taiemnytsia yak skladova natsionalnoi bezpeky Ukrainy: okhorona ta dostup do derzhavnoi taiemnytsi; zakonodavche zabezpechennia derzhavnoi taiemnytsi; vidpovidalnist za rozgholoshennia derzhavnoi taiemnytsi; osoblyvosti dotrymanna derzhavnoi taiemnytsi pid chas vidpravlennia pravosuddia; osoblyvosti rehuliuвання v osoblyvyi period ta pid chas voiennoho stanu [State secrets as a component of the national security of Ukraine: protection and access to state secrets; legislative provision of state secrets; responsibility for disclosure of state secrets; peculiarities of state secret observance during administration of justice; peculiarities of regulation in a special period and during martial law]* / Dzhus O. A., Zolotarova M. K., Kopotun I. M., Makarova T. P., Mykytiuk M. A., Pavliuk O. O., Pasika S. P., Petkov S. V., Skrynkovskyy R. M., Sopilnyk L. I., Chubenko A. H., Shevchenko A. M. Kyiv: VD «Profesional», 2023. 438 p. [in Ukrainian].

9. Stepan Bandera, ukraïnskyi politychnyi diiach, odyń iz ideolohiv i teoretykiv ukraïnskoho natsionalistychnoho rukhu XX stolittia, holova Provodu OUN (b) (1909–1959) [Stepan Bandera, Ukrainian political figure, one of the ideologues and theoreticians of the Ukrainian nationalist movement of the 20th century, head of the OUN Branch (b) (1909–1959)]. *Materialy ofitsiinoho vebсайту Sluzhby zovnishnoi rozvidky Ukrainy – Materials of the official website of the Foreign Intelligence Service of Ukraine,* 11.09.2024. Retrieved October 2, 2024, from <https://szru.gov.ua/history/stories/stepan-bandera-ukraïnskyi-politychnyi-diyach-odyn-iz-ideolohiv-i-teoretykiv-ukraïnskoho-natsionalistychnoho-rukhu--stolittya-holova-provodu-oun-b-19091959> [in Ukrainian].

10. «... I maibutnim pokolinniam przedaste svoje imia, opovyte bezsmertnoiu slavoiu» [«... And you will pass your name to future generations, wrapped in immortal glory»]. *Materialy ofitsiinoho vebсайту Sluzhby zovnishnoi rozvidky Ukrainy – Materials of the official website of the Foreign Intelligence Service of Ukraine,* 01.10.2024. Retrieved October 2, 2024, from <https://szru.gov.ua/history/stories/i-maibutnim-pokolinniam-peredaste-svoie-imya--opovyte-bezsmertnoyu-slavoyu> [in Ukrainian].

11. «Slava Ukraini!» Yak i koly zıavylosia tse haslo [«Glory to Ukraine!» How and when did this slogan appear]. *Materialy vebсайту «BBC News Ukraina» – Materials of the «BBC News Ukraine» website,* 07.03.2023. Retrieved October 2, 2024, from <https://www.bbc.com/ukrainian/features-64872602> [in Ukrainian].

12. Skrypnyk, O. (2013). Bohdan Stashynskiy. Atentaty. Post scriptum [Bohdan Stashynskiy. Assassinations. Post scriptum]. *Materialy internet-vydannia «Istorychna Pravda» (materialy Internet-kholdynhu «Ukrainska pravda») – Materials of the Internet publication «Historichna Pravda» (materials of the Internet holding «Ukrainian Pravda»)*, 12.10.2023. Retrieved October 2, 2024, from <https://www.istpravda.com.ua/articles/2023/10/12/163228/> [in Ukrainian].
13. Patryliak, I. (2014). Ukrainski natsionalisty proty hitlerivskoi Nimechchyny. Rukh Oporu [Ukrainian nationalists against Hitler's Germany. Resistance movement]. *Materialy internet-vydannia «Istorychna Pravda» (materialy Internet-kholdynhu «Ukrainska pravda») – Materials of the Internet publication «Historichna Pravda» (materials of the Internet holding «Ukrainian Pravda»)*, 08.05.2014. Retrieved October 2, 2024, from <https://www.istpravda.com.ua/articles/536c1b733a105/> [in Ukrainian].
14. Zakon Ukrainy «Pro natsionalnu bezpeku Ukrainy» vid 21.06.2018 r. № 2469-VIII [Law of Ukraine «On National Security of Ukraine» dated June 21, 2018 No. 2469-VIII]. Retrieved October 2, 2024, from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> [in Ukrainian].
15. Ukaz Prezydenta Ukrainy «Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 20 serpnia 2021 roku «Pro Stratehichnyi oboronnyi biuletен Ukrainy»» vid 17.09.2021 r. № 473/2021 [Decree of the President of Ukraine «On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine dated August 20, 2021 «On the Strategic Defense Bulletin of Ukraine»» dated September 17, 2021 No. 473/2021]. Retrieved October 2, 2024, from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/473/2021#Text> [in Ukrainian].
16. Skrynkovskyy, R. M., Kovaliv, M. V., Yesimov, S. S., & Yaromii, I. V. (2024) Osoblyvosti stratehichnoho derzhavnogo upravlinnia u sferi natsionalnoi bezpeky [Peculiarities of strategic state management in the field of national security]. *Publichne administruvannia ta natsionalna bezpeka – Public Administration and National Security*, 9. doi: <https://doi.org/10.25313/2617-572X-2024-9-10322>.
17. Zakon Ukrainy «Pro derzhavnu okhoronu orhaniv derzhavnoi vlady Ukrainy ta posadovykh osib» vid 04.03.1998 r. № 160/98-BP [Law of Ukraine «On State Protection of State Authorities of Ukraine and Officials» dated March 4, 1998 No. 160/98-BP]. Retrieved October 2, 2024, from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/160/98-bp#Text> [in Ukrainian].
18. Skrynkovskyy, R. M. (2024). Osnovni zasady pidhotovky kadriv Upravlinnia derzhavnoi okhorony Ukrainy [Basic Principles of Personnel Training of the Department of the State Protection of Ukraine]. *Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal «Internauka». Serii: «Iurydychni nauky» – International scientific journal «Internauka». Series: «Juridical sciences»*, 9. doi: <https://doi.org/10.25313/2520-2308-2024-9-10258> [in Ukrainian].
19. Skrynkovskyy, R. M. (2024). Vzaiemodiia Sluzhby bezpeky Ukrainy ta Upravlinnia derzhavnoi okhorony Ukrainy u zabezpechenni natsionalnoi bezpeky Ukrainy [Interaction of the Security Service of Ukraine and the Department of the State Protection of Ukraine in Ensuring the National Security of Ukraine]. *Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal «Internauka». Serii: «Iurydychni nauky» – International scientific journal «Internauka». Series: «Juridical sciences»*, 10. doi: <https://doi.org/10.25313/2520-2308-2024-10-10273> [in Ukrainian].

УДК 37.013.42; 371:343:85

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11\(39\)-682-692](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11(39)-682-692)

Турчин-Кукаріна Ірина Вікторівна кандидат юридичних наук, викладач кафедри соціальної роботи та менеджменту соціокультурної діяльності, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, вул. М. Кривоноса, 2, м. Тернопіль, тел.: (097) 423-24-69, <https://orcid.org/0000-0002-5341-8254>.

Парфанович Богдан Ярославович здобувач другого рівня вищої освіти («Соціальне адміністрування в громаді»), спеціальність 231 Соціальна робота, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, вул. М. Кривоноса, 2, м. Тернопіль, тел.: (067) 186-38-93

Парфанович Іванна Іванівна доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри психології і соціальної роботи, Кременецька обласна гуманітарно-педагогічна академія, пров. Лицейний, 1, м. Кременець, тел.: (096) 343-25-65

СПОРТИВНІ СЕКЦІЇ ЯК КОМПОНЕНТ ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ І СФЕРИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

Анотація. Тематичне дослідження вимагає оперування такими поняттями: «позашкільна освіта», «спортивні секції», «соціальна робота». Результати дослідження діяльності спортивних секцій як компонента позашкільної освіти і соціальної роботи можуть бути використані для: розробки нових програм та заходів; оптимізації наявних програм; покращення комунікації з членами секції та між її членами; залучення нових учасників і партнерів; підвищення ефективності управління секцією. Метою поставлено проаналізувати інформативні дані щодо стану та мотивації залучення індивідів в діяльність спортивних секцій задля вироблення рекомендацій для соціальної роботи.

В ініціативну групу залучено студентів, які здобувають фах з психології та соціальної роботи; серед опитуваних – особи, які залучені до роботи секцій (20 осіб) та ті, які їх не відвідують (20 осіб); діти, які відвідують секцію волейболу (12 осіб, дівчата), секцію футболу (11 осіб, хлопці); у виробленні рекомендацій взяли участь досвідчені тренери (2 осіб).

1. За результатами опитування 20 людей, які не перебували у спортивних секціях визначено: позитивне ставлення до спорту у 58 % опитаних осіб і у 42 % – нейтральне; лише 22 % займалися спортом більш серйозно, 47 % – рідко й інколи, 31 % – займаються спортом періодично; ставлення до самих спортивних секцій загалом – позитивне. 2. За результатами опитування людей,

які не перебували у спортивних секціях: мотивація такого виду діяльності є відмінною для кожної особи; з основних проблем були визначені – нестача фінансування, часу, бажання. 3. Розроблено низку запитань для тренерів, які очолюють певну секцію, та питання для дітей, які відвідують цю секцію. З відповідей тренерів: немає достатнього фінансування; через малу кількість дітей немає змоги створити різні вікові команди і тому не можна оцінити досягнення дітей об'єктивно; постійно впроваджується щось нове і цікаве, що потребує регулярного відвідування занять дітьми; проводити змагання потрібно на регулярній основі з наданням матеріально-фінансової допомоги з боку громадськості. Дітям цікаво і вони мають багато друзів; роботою тренерів вони задоволені; є велика потреба в забезпеченні інвентарем, а також щодо приміщення, в якому вони займаються; майже всі діти висловлюють побажання проводити більше змагань.

Згідно проведеного дослідження можна визначити такі проблеми: заохочення дітей до такого виду діяльності; незадовільне фінансування; зниження мотивації до членства в спортивних секціях; наявність конкуренції між членами секції; наявність відволікаючих факторів (наприклад, комп'ютерної залежності); кадрового забезпечення. Проаналізувавши відповіді, розроблено два типи рекомендацій, що допоможуть для роботи секції, її розвитку в майбутньому та популяризації серед молоді: соціально-організаційні (для фахів соціальної сфери) та для тренерів спортивних секцій.

Ключові слова: спортивні секції; позашкільна освіта; соціальна робота; діти; тренери; діагностика; функціонування спортивних секцій.

Turchyn-Kukarina Iryna Viktorivna PhD, teacher Department of Social Work and Management of Socio-cultural Activities Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University, St. M. Kryvonosa, 2, Ternopil, tel.: (097) 423-24-69, <https://orcid.org/0000-0002-5341-8254>.

Parfanovych Bohdan Yaroslavovych graduate of the second level of higher education («Social administration in the community»), specialty 231 Social work, Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University, St. M. Kryvonosa, 2, Ternopil, tel.: (067) 186-38-93

Parfanovych Ivanna Ivanivna doctor of pedagogical sciences, professor, professor of the Department of Psychology and Social Work Kremenets Regional Humanitarian and Pedagogical Academy, prov. Lyceiny, 1, Kremenets, tel.: (096) 343-25-65, <https://orcid.org/0000-0002-5300-7092>.

SPORTS SECTIONS AS A COMPONENT OUT-OF-SCHOOL EDUCATION AND THE SPHERE OF SOCIAL WORK

Abstract. The results of the research on the activity of sports sections as a component of extracurricular education and social work can be used for:

development of new programs and activities; optimization of existing programs; improvement of communication with the members of the section and between its members; attraction of new participants and partners; increasing the efficiency of section management. Thematic research requires the following concepts: «extracurricular education», «sports sections», «social work». The goal is to analyze informative data on the state and motivation of individuals' involvement in the activities of sports sections in order to develop recommendations for work.

The initiative group includes students majoring in psychology and social work; among the interviewees - persons who are involved in the work of the sections (20 persons) and those who do not visit them (20 persons); children who attend the volleyball section (12 people, girls), the football section (11 people, boys); experienced trainers (2 people) took part in the development of recommendations.

1. Based on the results of the survey of 20 people who were not in sports sections, it was determined: positive attitude towards sports in 58 % of the interviewed people and neutral in 42 %; only 22 % played sports more seriously, 47 % rarely and sometimes, 31 % played sports periodically; the attitude towards the sports sections itself is generally positive. 2. According to the results of the survey of people who were not in sports sections: the motivation for this type of activity is different for each person; of the main problems were identified – lack of funding, time, desire. 3. A number of questions have been developed for coaches who lead a certain section and questions for children who attend this section. From the trainers' answers: there is not enough funding; due to the small number of children, it is not possible to create different age teams and therefore it is not possible to evaluate achievements objectively; something new and interesting is constantly introduced, which requires regular attendance of classes by children; it is necessary to hold competitions on a regular basis with the provision of material and financial assistance from the public. Children are interesting and have many friends; they are also satisfied with the work of the coaches; there is a great need for supplies, as well as for the premises in which they are engaged; the members of the section express their desire to hold more competitions.

According to the conducted diagnostic study, the following problems can be identified: encouraging children to this type of activity; unsatisfactory financing; decrease in motivation for membership in the section; presence of competition between members of the section; the presence of distracting factors (for example, computer addiction); personnel support. After analyzing the answers, two types of recommendations have been developed that will help the work of the section, its future development and popularization among young people: social and organizational (for professionals in the social sphere); for coaches of sections.

Keywords: sports sections; extracurricular education; social work; children; coaches; diagnostics; functioning of sports sections.

Постановка проблеми. Результати дослідження питання щодо соціально-організаційного та діагностико-технологічного забезпечення діяльності спор-

тивних секцій як компонента позашкільної освіти і соціальної роботи можуть бути використані для: розробки нових програм та заходів; оптимізації існуючих програм; покращення комунікації з членами секції та між її членами; залучення нових учасників і партнерів; підвищення ефективності управління секцією.

Тематичне дослідження вимагає оперування такими поняттями: «позашкільна освіта», «спортивні секції», «соціальна робота»:

- **«позашкільна освіта** – сукупність знань, умінь та навичок, що здобувають вихованці, учні та слухачі в закладах позашкільної освіти, інших суб'єктах освітньої діяльності за програмами позашкільної освіти» [2];
- **«спортивні секції** – відіграють важливу роль у житті дітей, підлітків, молоді, забезпечуючи всебічний розвиток особистості та дають багато можливостей як для фізичного, так і для психологічного здоров'я» [3];
- **«соціальна робота**, згідно визначення Європейської Асоціації Шкіл соціальної роботи, – академічна дисципліна та професійна діяльність, яка сприяє соціальним змінам та розвитку, соціальній єдності, а також наснаженню та незалежності людей, залучає окремих фізичних осіб, групи, та суспільні структури до вирішення проблем осіб, сімей що перебувають в складних життєвих обставинах та покращення якості їх життя та добробуту, на засадах принципів соціальної справедливості, дотримання прав людини, колективної відповідальності та поваги, протидіє факторам соціального виключення та сприяє дотриманню прав людини» [6].

Важливість соціально-організаційного та діагностико-технологічного забезпечення діяльності секцій виражається в: *оцінці ефективності*: дозволяє зрозуміти, наскільки добре секція виконує свої завдання, чи задовольняє потреби своїх членів і суспільства в цілому; *виявленні проблем*: допомагає виявити існуючі проблеми та ризики, які можуть негативно вплинути на розвиток секції; *розробці стратегій*: на основі отриманих даних можна розробити ефективні стратегії розвитку секції, спрямовані на усунення проблем і досягнення поставлених цілей; *поліпшенні якості послуг*: дозволяє підвищити якість послуг, що надаються секцією, зробити їх більш доступними та привабливими для різних категорій населення; *залученні нових членів*: сприяє залученню нових членів до секції, збільшенню її популярності та авторитету [5].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчено значення участі індивіда в діяльності спортивних секцій для:

- **фізичного розвитку: зміцнення здоров'я** (регулярні фізичні навантаження зміцнюють імунну систему, серцево-судинну систему та кісткову тканину); **формування правильної постави** (заняття спортом допомагають сформувати правильну поставу та запобігти розвитку сколіозу та інших захворювань опорно-рухового апарату); **розвиток координації та гнучкості** (спортивні вправи покращують координацію рухів, розвивають

гнучкість та силу м'язів); **профілактика ожиріння** (активний спосіб життя допомагає підтримувати нормальну вагу та запобігати розвитку ожиріння);

- **психологічного розвитку: підвищення самооцінки** (досягнення успіхів у спорті сприяє підвищенню самооцінки та впевненості в собі); **розвиток дисципліни та відповідальності** (заняття спортом виховують дисципліну, відповідальність та здатність досягати поставлених цілей); **соціалізація** (спортивні секції сприяють розвитку комунікативних навичок, умінню працювати в команді та встановлювати дружні стосунки); **зняття стресу** (фізичні навантаження є ефективним способом зняття стресу та емоційного напруження);

- **інтелектуального розвитку: покращення концентрації уваги** (заняття спортом допомагають розвинути концентрацію уваги та пам'ять); **прискорення розумових процесів** (регулярні фізичні навантаження стимулюють кровообіг мозку, що сприяє поліпшенню когнітивних функцій);

- **інші переваги: формування здорових звичок** (заняття спортом сприяють формуванню здорових звичок, таких як правильне харчування та режим дня); **профілактика шкідливих звичок** (спорт є альтернативою шкідливим звичкам, таким як тютнопаління та вживання алкоголю); **можливість професійного росту** (для талановитих дітей спорт може стати професією та відкрити нові перспективи в житті) [8, с. 20].

Основні напрями експертного оцінювання діяльності спортивних секцій такі: **аналіз діяльності секції** (оцінка організаційної структури секції, її фінансового стану, матеріально-технічної бази; аналіз програм та заходів, що проводяться секцією; оцінка ефективності тренерського складу); **дослідження потреб членів секції** (виявлення потреб у спортивних послугах, тренуваннях, обладнанні; оцінка рівня задоволеності членів секцією; визначення мотивації участі у секції); **аналіз соціального середовища** (дослідження демографічних характеристик членів секції; виявлення соціальних проблем, з якими стикаються члени секції; аналіз взаємодії секції з іншими соціальними інститутами [1].

Доцільно дослідити основні технології вивчення функціонування секцій як компонента позашкільної освіти і соціальної роботи. Серед них: **соціологічні з охоплення методів: анкетування** (структурований збір даних за допомогою заздалегідь підготовлених питань); **інтерв'ю** (бесіда з респондентом, яка може бути як структурованою, так і неструктурованою); **спостереження** (систематичне фіксування подій та поведінки людей у природному середовищі); **аналіз документів** (вивчення різних типів документів (статистичні дані, архіви, медіа-тексти); **статистичні: описова статистика** (характеристика основних показників вибірки); **інференціальна статистика** (перехід від вибірових даних до узагальнень про всю популяцію); **кореляційний аналіз** (виявлення взаємозв'язків між різними змінними); **аналіз соціальних мереж**: вивчення взаємодій між людьми та

групами в соціальних мережах; ідентифікація лідерів та впливових осіб; аналіз поширення інформації та формування громадської думки [4].

Таким чином, діяльність спортивних секцій є законодавчо й нормативно регламентована. Вагомими є також теоретичні напрацювання щодо аналізу їх функціонування. Однак, недостатньо дослідженими є суб'єктивні фактори впливу на діяльність спортивних секцій у межах позашкільної освіти, що повинні перебувати в полі зору фахівців, які здійснюють соціальну роботу.

Мета статті – проаналізувати відомості та інші інформативні дані щодо стану та мотивації залучення індивідів в діяльність спортивних секцій задля вироблення перспективних напрямів соціальної роботи.

Виклад основного матеріалу. В ініціативну групу проведення дослідження проблеми залучено Ящук Андріану і Савчука Олександра, студентів Кременецької обласної гуманітарно-педагогічної академії, які здобувають фах з психології та соціальної роботи.

Більшість опитуваних були зі спортивної секції спортивного туризму на базі Кременецької гімназії №3 (10 осіб). А також діти, які навчаються в Каноницькому ліцеї Каноницької територіальної громади (Рівненська область), та відвідують секції волейболу (12 осіб, дівчата) і футболу (11 осіб, хлопці).

В опитуванні та виробленні рекомендацій взяли участь Кібиш Микола Якович, викладач фізичного виховання в Каноницькому ліцеї Каноницької територіальної громади Рівненської області, який очолює гурток із волейболу для дівчат; Бондар Світлана Володимирівна, координатор проекту «Активних парків» в Каноницькій територіальній громаді.

Нами розроблено перелік базових питань для визначення ставлення людини до спорту, її перебування у спортивних секціях (Табл. 1)

Таблиця 1.

**Перелік питань для визначення ставлення людини до спорту,
її перебування у спортивних секціях**

Запитання для осіб, які не брали участь у роботі спортивних секцій	Запитання для осіб – членів секції
Чи Ви перебували у спортивних секціях? Ваше ставлення до спорту загалом? Ви займалися спортом до цього? Ваше ставлення до занять фізкультурою? Ви би хотіли вступити у спортивну секцію? Чому Ви не хотіли вступити у спортивні секції? Ваша думка щодо спортивних секцій? Думка Вашого оточення щодо спортивних секцій.	Ваша мотивація вступу у спортивні секції? Перші враження і задоволеність від перебування у спортивній секції? Задоволеність тренерським складом? Проблеми, що були на заваді вашій участі у спортивній секції? Які аспекти, які вдалося і не вдалося реалізувати у спортивній секції? На Вашу думку, як потрібно заохотити людей до членства у спортивних секціях? Чи займалися Ви спортом до цього? Яке Ваше ставлення до занять фізкультурою? Яким є Ваше загальне враження від перебування у спортивній секції? Чи вистачає фінансування для роботи спортивних секцій? Який зв'язок Вашої секції був з іншими секціями та іншими організаціями? Ви займалися спортом до вступу у спортивну секцію?

1. За результатами **опитування 20 людей, які не перебували у спортивних секціях**: позитивне ставлення до спорту у 58 % опитаних осіб і у 42 % – нейтральне; лише 22 % займалися спортом більш серйозно, 47 % – рідко й інколи, 31 % – не займалися спортом взагалі. Можемо зробити висновок, що певна кількість з опитуваних дійсно зацікавлені спортом, хоч не відвідують спортивні секції; і тільки мала кількість не зацікавлена у цьому повною мірою. Ставлення до занять фізкультурою охарактеризоване від нейтрального до незадовільного; з ходу подальшого опитування стало зрозуміло, що заняттями фізкультурою у школах не задоволені більшість через їх «не цікавість» і кількість часу – якого, згідно слів опитуваних, було явно недостатньо. Також визначено, що у більшості респондентів бажання відвідувати секції відсутнє; окрім того, є проблеми зі здоров'ям, часом. Ставлення до самих спортивних секцій досить позитивне.

2. Запитання для **людей, залучених у діяльність спортивних секцій**, щоб отримати інформацію про стан їх функціонування, проблеми і труднощі, з якими доводиться зіткнутися учасникам спортивних секцій: За результатами опитування людей, які перебували у спортивних секціях:

- мотивація вступу є відмінною для кожної особи, але можна виділити високий рівень зацікавленості до спортивної секції і позитивні враження від перших занять;
- у всіх була хороше враження від перебування у спортивній секції за рахунок позитивного колективу, покращення своїх результатів, а також конкуренції – про що відмітила більшість осіб (88 %), які були опитувані;
- з основних проблем були визначені – нестача фінансування (67 %);
- також з проблем 92 % респондентів відзначали малу кількість змагань, що проводилися;
- з отриманої інформації визначено, що секція функціонує завдяки великій зацікавленості у своїй справі тренера, і його відданість цій справі мотивує інших.

3. Розроблено низку запитань для викладачів, які очолюють певну секцію, та питання для дітей, які відвідують цю секцію (Табл. 2).

Таблиця 2

Орієнтовні запитання для тренерів та дітей спортивних секцій на предмет визначення особливостей функціонування

Запитання до тренерів	Запитання до дітей – членів секцій
<p>Яка мета і завдання цієї секції? Яким чином організована робота секції? Як часто відбуваються заняття і яка їхня тривалість? Як фінансується діяльність секції та які джерела фінансування є основними? Яким спортивним інвентарем та обладнанням забезпечена секція та чи достатньо цього для ефективних тренувань? Які досягнення за час існування секції? Які перспективи розвитку секції Ви бачите у майбутньому? Який вплив роботи секції на учасників? Яку роль відіграє секція у житті громади? Як секція популяризує спорт серед молоді? Чи бере секція участь у змаганнях? Як секція сприяє формуванню здорового способу життя? З якими викликами стикається секція сьогодні? Як, на Вашу думку, ставляться діти до цієї секції? Чого, на Вашу думку, не вистачає для того, щоб більша кількість дітей відвідували секційні заняття?</p>	<p>Як часто Ти ходиш на тренування? (завжди, часто, рідко, іноді). Що Тобі найбільше подобається на тренуваннях? Що Тобі не подобається на тренуваннях? Як Ти гадаєш, тренування допомагають Тобі ставати сильнішим/швидшим/витривалішим? (шкала оцінювання від 1 до 10). Чи хочеш Ти продовжувати займатися в цій секції? (так, ні, не знаю). Чи подобається Тобі, як тренер проводить заняття? (від 1 до 10). Чи є у Тебе друзі на секції? (так, ні, не знаю). Чи відчуваєш Ти себе комфортно на секції? (так, ні, або інша відповідь). Чи хотів би Ти, щоб у секції було більше/менше змагань? (так, ні, інша відповідь). Чи є в секції все необхідне для занять? (так, ні, інша відповідь). Чи зручно вам займатися в тому місці, де проходять тренування? (від 1 до 10). Напишіть, щоб Ви хотіли змінити у цій секції?</p>

Проаналізувавши відповіді викладача Кібиш М. Я. стає зрозуміло, що немає достатнього фінансування для успішного функціонування секції. Через малу кількість дітей у школі немає змоги створити рівні між собою команди, адже разом на секцію ходять діти 5-11 класів. Діти вчаться спілкуватися з старшими/молодшими за себе, але вони перебувають у нерівному становищі, адже можливості дівчат у 5-му класі відрізняється від можливостей в 11-му. На регулярній основі викладач старається проводити секцію, робити змагання.

Проаналізувавши відповіді дітей, можна зробити висновок що 63 % відвідують секцію часто, 27 % – завжди і тільки 10 % на секцію приходять іноді. Загалом відвідування секції непогане. Діти загалом задоволені, їм цікаво і вони мають багато друзів. Роботою тренера, який веде цю секцію, вони також задоволені. Проте є велика потреба в забезпеченні інвентарем, а також діти скаржаться на приміщення, в якому вони займаються – досить низька стеля, що заважає успішній грі у волейбол. Також 92 % членів секції висловлюють побажання – більше змагань.

Із відповідей Боднар С. В.: є достатнє фінансування (бюджетне), постійно надається новий інвентар та організуються змагання, проте присутня проблема різного віку дітей, що відвідують секцію (діти від 1-го і до

11-го класу) – неоднорідна вікова категорія, тому не можна оцінити досягнення об’єктивно; постійно впроваджується щось нове і цікаве для дітей, а діти, в свою чергу, регулярно проявляють ініціативність.

Робимо висновок із відповідей дітей, що: 78 % відвідують секцію завжди, і тільки 22 % – періодично. Діти задоволені, що секція проводиться часто, і є багато змагань, проте вони хочуть змагань ще більше. Дітям достатньо інвентаря та вони задоволені тренером; їм цікаво на секції, вони мають багато друзів серед членів секції. Підтверджено висновок, що спортивна секція є популярною серед дітей.

Проаналізувавши їхні відповіді, розроблено рекомендації, що допоможуть для роботи секції: 1) щодо розвитку в майбутньому; 2) щодо популяризації серед молоді. Розроблено рекомендації щодо успішного функціонування секції (Табл. 3).

Таблиця 3

Рекомендації щодо успішного функціонування секції

Соціально-організаційні (для фахів соціальної сфери)	Для тренерів секцій
формувати професійний тренерський склад, проводити регулярні атестації тренерів, заохочувати їх до підвищення кваліфікації, створювати умови для обміну досвідом; створити комфортні умови для занять, забезпечити секцію необхідним спортивним інвентарем, обладнанням, регулярно проводити ремонт приміщень; створити систему мотивації для потенційних учасників, встановлювати досяжні цілі, заохочувати успіхи; заохочувати спортсменів до участі в змаганнях різного рівня, що дозволить їм отримати новий досвід, підвищити мотивацію та популяризувати секцію; розробити систему нагородження спортсменів, це може бути як матеріальне заохочення, так і моральне (дипломи, медалі, грамоти); створити систему фінансування секції, залучати спонсорів, організувати благодійні заходи.	доцільно розробити індивідуальні програми тренувань, враховувати рівень підготовки, вік, фізичні особливості кожного учасника, спортсмена; налагодити тісну співпрацю з батьками, регулярно інформувати батьків про результати дітей, залучати їх до організації спортивних заходів, проводити батьківські збори; активно пропагувати секцію (створити сайт або сторінку в соціальних мережах, розміщувати інформацію про секцію в місцевих засобах масової інформації, організувати спортивні заходи для широкого кола людей); проводити змагання та турніри; забезпечити безпечні заняття для спортсменів, регулярно проводити медичні огляди, дотримуватися правил техніки безпеки під час тренувань; аналізувати результати діяльності секції, регулярно проводити аналіз ефективності тренувального процесу, вносити необхідні корективи; співпрацювати з іншими спортивними організаціями, обмінюватися досвідом, організувати спільні заходи; бути відкритими для інновацій, впроваджувати нові методики тренувань, використовувати сучасні технології; створити сприятливий психологічний клімат в секції, створювати атмосферу взаємодопомоги та підтримки.

Висновки. Згідно проведеного дослідження можна визначити такі проблеми [1; 2; 4; 6]:

1) заохочення: на уроки фізкультури виділяють мало часу; як вихід з цього можна запропонувати залучення до уроків різних секцій – для проведення спільних уроків, що може більше зацікавити дітей і підлітків;

2) фінансування: діяльність не всіх секцій достатньо фінансується; вирішення цієї проблеми вбачається у спільних заходах з іншими закладами, установами, організаціями, адже це допоможе не тільки заохотити нових людей до вступу у секції, але також показати активне функціонування секції, а це, в свою чергу, допоможе знайти нові шляхи співпраці;

3) зниження мотивації: вирішення цієї проблеми допоможе не лише утримати людей надалі, але й залучити нових осіб для вступу до секції;

4) зі здоров'ям: зараз велика кількість дітей народжується з певними проблемами зі здоров'ям, що заважає їм активно займатись спортом і, відповідно, вступати у спортивні секції;

5) конкуренції: конкуренція дуже часто мотивує людей, але не всі готові до неї через низьку самооцінку, що зменшує потенційну кількість готових до роботи в секції; тому потрібно створювати дружню атмосферу у самій секції, підтримувати і проводити ознайомлювальні заходи;

б) комп'ютерної залежності: у зв'язку з стрімким розвитком інтернету, все більша кількість дітей проводить за гаджетами багато часу, має відсутній інтерес не тільки до занять спортом;

7) кадрів: потрібно збільшувати кількість професійних тренерів, адже тренер із правильним підходом зможе не тільки вдало керувати секцією, але допомогти їй у її розвитку. Загалом, висновки такі:

- діяльність спортивних секцій є законодавчо й нормативно регламентована; вагомими є теоретичні напрацювання щодо аналізу діяльності спортивних секцій;

- недостатньо дослідженими є суб'єктивні фактори впливу на діяльність спортивних секцій у межах позашкільної освіти, що перебувають в полі зору фахівців, які здійснюють соціальну роботу;

- спортивні секції є популярними серед дітей, підлітків, молоді; важливо аналізувати інформативні дані щодо стану та мотивації залучення індивідів в діяльність спортивних секцій.

- мотивація до такого виду діяльності є відмінною для кожної особи;

- основні проблеми роботи спортивних секцій – нестача фінансування, часу, бажання;

- згідно відповідей тренерів у межах проведеного дослідження: немає достатнього фінансування; через малу кількість дітей немає змоги створити різні вікові команди і тому не можна оцінити досягнення дітей об'єктивно; проводити змагання потрібно на регулярній основі з наданням матеріально-фінансової допомоги з боку громадськості;

- дітям займатися в секціях цікаво і вони мають тут багато друзів; роботою тренерів вони також задоволені; є велика потреба в забезпеченні інвентарем, а також щодо приміщень, в яких вони займаються; члени секцій висловлюють побажання проводити більше змагань;
- загалом, наявні такі особистісні проблеми: заохочення дітей до такого виду діяльності; незадовільне фінансування; зниження мотивації до членства в секції; наявність конкуренції між членами секції; наявність відволікаючих факторів (наприклад, комп'ютерної залежності); кадрового забезпечення;
- рекомендації, що допоможуть для роботи секції, повинні стосуватися її розвитку в майбутньому та популяризації серед молоді: соціально-організаційні (для фахів соціальної сфери) та для тренерів секцій.

Література:

1. Бондаренко Н. О. Соціальна діагностика: підруч. для студ. напряму «Соціальна робота». Київ, 2021. 240 с. URL: <https://dglb.nubip.edu.ua/server/api/core/bitstreams/0a3b8c2e-dd54-413b-8fe2-abfbdfb02fa1/content>.
2. Про позашкільну освіту : Закон України від 22.06.2000 р. № 1841-III. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2000, № 46, ст. 393.
3. Ляшенко О. Спортивні секції для дітей: як правильно обрати? URL: <https://justsmart.com.ua/uk/blog/sportyvni-sekcziyi-dlya-ditej-yak-pravylnno-obraty/>.
4. Роль, види та методи соціологічного опитування. *Освіта.UA*. URL: <https://osvita.ua/vnz/reports/sociology/12369/>.
5. Соціальна діагностика та профілактика системи надання соціальних послуг: за матеріалами Вінницької обласної ради Комунального закладу «Обласний комплексний центр надання соціальних послуг», смт. Вороновиця, Вінницька область). URL: <https://ir.vtei.edu.ua/g.php?fname=29237.pdf>.
6. Соціальна робота, її мета і завдання. URL: <https://ssw.ukma.edu.ua/node/6>.
7. Шаповалов Б. Б., Бажанюк В. С., Камишин В. В. Психологічні особливості роботи з спортивно обдарованими дітьми : монографія. Київ: Інститут обдарованої дитини, 2014. 230 с.

References:

1. Bondarenko N.O. (2021). *Sotsialna diahnostyka [Social diagnostics]*. Kyiv. URL: <https://dglb.nubip.edu.ua/server/api/core/bitstreams/0a3b8c2e-dd54-413b-8fe2-abfbdfb02fa1/content>.
2. *Zakon Ukrainy «Pro pozashkilnu osvitu» [The Law of Ukraine «On Extracurricular Education»]*. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy-Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*. № 1841-III. (2000).
3. Liashenko O. *Sportyvni sektsii dlia ditei: yak pravylnno obraty? [Sports sections for children: how to choose correctly?]*. URL: <https://justsmart.com.ua/uk/blog/sportyvni-sekcziyi-dlya-ditej-yak-pravylnno-obraty/>.
4. *Rol, vydy ta metody sotsiolohichnoho opytuvannia [Role, types and methods of sociological survey]*. *Osvita.UA-Education.UA*. URL: <https://osvita.ua/vnz/reports/sociology/12369/>.
5. *Sotsialna diahnostyka ta profilaktyka systemy nadannia sotsialnykh posluh:za materialamy Vinnytskoi oblasnoi rady Komunalnoho zakladu«Oblasnyi kompleksnyi tsentr nadannia sotsialnykh posluh», smt. Voronovytsia, Vinnytska oblast) [Social diagnosis and prevention of the system of providing social services]*. URL: <https://ir.vtei.edu.ua/g.php?fname=29237.pdf>.
6. *Sotsialna robota, yii meta i zavdannia [Social work, its purpose and tasks]*. URL: <https://ssw.ukma.edu.ua/node/6/>.

УДК 342.042

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11\(39\)-693-701](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11(39)-693-701)

Ховпун Олексій Сергійович доктор юридичних наук, Проректор з міжнародної та навчального-наукової діяльності Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв, вул. Лаврська, 9, м. Київ, 02000, <https://orcid.org/0000-0002-3982-6550>

Домбровська Оксана Валентинівна кандидат юридичних наук, професор кафедри господарського права, Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля, вулиця Іоанна Павла II, 17, м. Київ, 01042, <https://orcid.org/0000-0002-8970-5482>

ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА ЩОДО ЗАХИСТУ КУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ У ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню процесу імплементації міжнародних стандартів гуманітарного права у законодавство України з метою захисту культурних цінностей. Автори аналізують різні аспекти цього процесу, зосереджуючись на міжнародних правових зобов'язаннях, які Україна прийняла щодо культурної спадщини, а також на законодавчих та інституційних механізмах, що регулюють захист цих цінностей у внутрішній сфері країни. У статті докладно розглядаються нормативно-правові акти, ратифіковані Україною, а також механізми їх впровадження на практиці. Особлива увага приділяється співпраці України з іншими державами та міжнародними організаціями.

Встановлено, що забезпечення ефективного захисту культурних цінностей вимагає співпраці між країнами та міжнародними організаціями для обміну найкращими практиками та ресурсами.

Зважаючи на важливість захисту культурних цінностей та спадщини в контексті міжнародних стандартів гуманітарного права, запропоновані наступні поради щодо їх імплементації в законодавство України: 1) Створення конкретних законів або нормативних актів, що регулюють захист культурних цінностей, їх збереження та відновлення у випадку пошкодження під час конфліктів чи кризових ситуацій; 2) Впровадження системи моніторингу, яка б дозволяла відслідковувати стан культурних об'єктів, вчасно реагувати на їх загрози та здійснювати необхідні заходи для їх захисту; 3) Сприяння активної участі громадськості у захисті культурної спадщини шляхом інформування, залучення до вирішення проблем, створення спеціальних ініціатив та підтримки громадських організацій; 4) Здійснення спільних зусиль з міжнародними

партнерами, включаючи інші країни, міжнародні організації та експертні групи, для обміну досвідом та реалізації спільних проектів з охорони культурної спадщини; 5) Забезпечення належного рівня освіти та навчання з питань захисту культурних цінностей серед різних шарів суспільства, включаючи правоохоронні органи, культурні працівників та громадянське суспільство.

Висновки статті можуть бути корисними для правозахисників, законодавців та дослідників, які цікавляться питаннями захисту культурних цінностей у контексті міжнародного гуманітарного права.

Ключові слова: міжнародне право, культурні цінності, військовий стан, імплементація законодавства, конвенція про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту.

Khovpun Oleksii Serhiyovych, Doctor in Law Sciences, Vice-Rector for International, Educational and Scientific Activities of National Academy of Culture and Arts Management, 9 Lavrska St., Kyiv, 02000, <https://orcid.org/0000-0002-3982-6550>

Dombrovska Oksana Valentynivna Ph.D. in Jurisprudence, professor at Volodymyr Dahl East Ukrainian National University, 17 John Paul II Street, Kyiv, 01042, <https://orcid.org/0000-0002-8970-5482>

IMPLEMENTATION OF INTERNATIONAL STANDARDS OF HUMANITARIAN LAW ON THE PROTECTION OF CULTURAL PROPERTY INTO UKRAINIAN LEGISLATION

Abstract. The article is devoted to the study of the process of implementation of international humanitarian law standards into Ukrainian legislation with a view to protecting cultural property. The authors analyze various aspects of this process, focusing on the international legal obligations that Ukraine has assumed with respect to cultural heritage, as well as on the legislative and institutional mechanisms governing the protection of these values in the domestic sphere of the country. The article provides a detailed analysis of the legal instruments ratified by Ukraine, as well as the mechanisms for their implementation in practice. Particular attention is paid to Ukraine's cooperation with other states and international organizations.

It is established that ensuring effective protection of cultural property requires cooperation between countries and international organizations to share best practices and resources.

Given the importance of protecting cultural property and heritage in the context of international humanitarian law, here are some tips for their implementation in Ukrainian legislation: 1) Create specific laws or regulations governing the protection of cultural property, its preservation and restoration in case

of damage during conflicts or crisis situations; 2) Implement a monitoring system that would allow to track the condition of cultural sites, respond to threats in a timely manner and take the necessary measures to protect them; 3) Promote active public participation in the protection of cultural heritage through informing, involving in solving problems, creating special initiatives and supporting public organizations.

The conclusions of the article may be useful for human rights defenders, legislators and researchers interested in the protection of cultural property in the context of international humanitarian law.

Keywords: international law, cultural property, martial law, implementation of legislation, the Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict.

Постановка проблеми. Зважаючи на правовий режим воєнного стану в Україні, важливим є запровадження та дотримання міжнародних стандартів гуманітарного права. Проте, імплементація цих стандартів зіштовхується з численними викликами, такими як недостатня правова база, відсутність ефективних механізмів звітування та моніторингу, відмова держав дотримуватися зобов'язань, недостатня увага громадськості та відсутність міжнародного співробітництва. Таким чином, проблема полягає у нестабільності системи імплементації міжнародних стандартів гуманітарного права, що призводить до продовження порушень прав людини та гуманітарних криз по всьому світу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема збереження культурної спадщини є міждисциплінарною і свідчить про це значна кількість теоретичних і прикладних досліджень, що розглядають різні аспекти цієї проблеми. Ці роботи включають аналіз еволюції поняття культурної спадщини, формування міжнародно-правової системи її регулювання, збереження культурних цінностей під час воєнних конфліктів, а також економічні аспекти проблеми збереження культурної спадщини. Багато наукових праць з цієї теми досліджують особливості еволюції поняття культурної спадщини.

У той же час, аналіз минулої та сучасної наукової думки показав відсутність системного погляду на імплементацію міжнародних стандартів гуманітарного права щодо захисту культурних цінностей у законодавстві України.

Мета статті. Дослідження процесу імплементації міжнародних стандартів гуманітарного права з метою захисту культурних цінностей у законодавстві України, визначення проблемних аспектів, аналіз досягнень та розробка пропозицій щодо подальшого вдосконалення законодавчої бази в цій сфері.

Виклад основного матеріалу. У міжнародному праві визначено, що суверенітет є засобом для забезпечення миру, він передбачає інтерес до існування, волю, владу, рішення і примус. Суверенітет, за своєю сутністю, виступає як ключова характеристика держави в міжнародному праві. Як вказує

В. Кубальський, «суверенітет держав є однією з основних умов існування сучасного міжнародного права як форми світового порядку, оскільки розвиток міжнародного права відбувався паралельно з концепцією політичної суверенності» [1, с.12].

Як вдало зазначає В. Літовченко, розвиток світової культури та історії нерозривно пов'язаний з формуванням комплексу матеріальних та нематеріальних об'єктів, які творяться людством та відображають сутність і зміст духовного становлення як окремої людини, так і людської спільноти в цілому. Зазначені об'єкти є одночасно і своєрідною квінтесенцією та результатом складних культуро-творчих процесів, і основою для подальшого духовного розвитку людства. Осмислення та усвідомлення виняткової ролі культурної спадщини в історичному процесі розвитку людства було притаманно людині ще з давніх часів, коли з'явилися перші норми (релігійні, звичаєві, правові, моральні тощо), що регулювали статус культурної спадщини, визначали її значущість для розвитку того чи іншого народу [2, с. 144].

Мета міжнародного гуманітарного права полягає не лише у виконанні правил, що стосуються військових, військовополонених та захисту цивільного населення під час збройних конфліктів, але й у збереженні світової культурної спадщини, яка є загальнолюдською та формує світогляд і майбутнє поколінь.

Проблема захисту культурної спадщини під час воєнних конфліктів вже стала об'єктом уваги на міжнародній арені ще в ХІХ столітті. Перші кроки в цьому напрямку були зроблені у Брюссельській декларації, де передбачалася можливість встановлення відповідальності за завдану шкоду культурним цінностям. Подальші спроби регулювання цього питання відображалися у документах Гаазьких конференцій 1899 і 1907 років, де чітко визначалися обов'язки щодо захисту архітектурних та історичних пам'яток під час воєнних дій, а також заборонялося використання цих пам'яток у військових цілях [3].

Проте норми, що регулювали охорону пам'яток, виявилися неефективними вже під час Першої світової війни, коли культурні об'єкти, особливо у Франції та Бельгії, стали жертвами серйозних руйнувань. Наприклад, у Лувені було зруйновано готичний собор ХV століття та найстаріше книгосховище Лувенського університету у Північно-Західній Європі. Реймський кафедральний собор значно постраждав, а Іпр і Аррас піддавалися бомбардуванням.

Конвенція про закони і звичаї суходільної війни, підписана в Гаазі 29 липня 1899 року, включала Положення про закони і звичаї суходільної війни, де вперше було виокремлено культові споруди, об'єкти науки та мистецтва як такі, що підлягають захисту й охороні. Так, у ст. XXVII Положення містився заклик вжити всіх необхідних засобів, щоб «уберегти, наскільки це можливо, храми, будівлі, які служать цілям науки, мистецтва і благодійності» [4].

При цьому, була встановлена одна з обов'язкових умов: споруди мали бути позначені як «примітні знаки» і це повинно було бути повідомлено супротивникові, а також заборонено їх використання військовими цілями.

Спеціальні позначення культурної спадщини та передбачене наперед повідомлення про них мали гарантувати їхнє невикористання у воєнних діях та мінімізувати можливість їх пошкодження в зоні бойових дій.

На початку ХХ століття, коли знову загрожувала глобальна збройна конфронтація, держави вирішили розробити більш чіткі правила ведення війни. Це призвело до підписання Гаазьких конвенцій у 1907 році, які замінили Конвенцію про закони і звичаї суходільної війни, підписану в Гаазі 29 липня 1899 року. Ці конвенції відзначилися тим, що вони більш систематично враховували необхідність захисту та збереження культурної спадщини людства. З цією метою у конвенціях вперше було введено поняття "історичні пам'ятки".

Згідно зі статтею 27 Положення про закони і звичаї війни на суходолі IV Конвенції про закони і звичаї війни на суходолі від 18 жовтня 1907 року (дата набрання чинності для України: 24.08.1991), під час облог і бомбардувань мають бути застосовані всі необхідні заходи для збереження будівель, призначених для релігійних, мистецьких, наукових або благодійних цілей, а також історичних пам'яток, за умови, що вони не використовуються в даний момент для військових цілей [5].

Аналогічні обмеження також містяться у статті V Конвенції про бомбардування морськими силами під час війни (IX Гаазька конвенція) від 18 жовтня 1907 року. Зазначено, що під час бомбардування морськими силами командувач повинен вжити всіх необхідних заходів для збереження історичних пам'яток, храмів, будівель, які використовуються для наукових, мистецьких та благодійних цілей, за умови, що такі будівлі та місця в той же час не використовуються для військових цілей [6].

Варто зазначити, що ці конвенції залишаються чинними міжнародно-правовими актами, а Україна є їх учасником (Конвенція про закони і звичаї війни на суходолі від 18 жовтня 1907 року набрала чинності для України у день проголошення її незалежності – 24.08.1991).

Події Другої світової війни призвели до ще більш руйнівних наслідків для архітектурних та історичних пам'яток у багатьох країнах світу. Велика кількість цих цінностей була знищена, і було здійснено масове вивезення культурних цінностей з окупованих територій. Ці небезпечні тенденції в повоєнний період та в умовах наростаючої напруги під час "холодної війни" стимулювали розроблення нових міжнародних норм загального застосування, спрямованих на запобігання подальшим втратам у світовій культурній спадщині. Результатом цих зусиль стало підписання 14 травня 1954 року в Гаазі на міжнародній конференції, яку відвідали представництва понад 50 країн, включаючи Україну, Конвенції про захист культурних цінностей у разі збройного конфлікту [7].

Як зазначають вчені, Україна ратифікувала низку міжнародних конвенцій щодо захисту культурної спадщини, які стали частиною її національного законодавства [8, с. 36].

В контексті України важливим є врахування положень Другого протоколу до Конвенції, оскільки відповідно до статті 22 вони застосовуються і в ситуаціях збройних конфліктів, які не мають міжнародного характеру. Визначено, що Другим Протоколом розглядається свідоме та цілеспрямоване пошкодження культурних цінностей як військовий злочин, а також встановлюється персональна кримінальна відповідальність за такі дії. Згідно зі статтею 18 Другого Протоколу, осіб, винних у злочинах проти культурних цінностей, можна передавати для суду [9]. Цікаво, що така передача може бути обумовлена будь-яким договором про видачу, укладеним сторонами до набуття чинності Другим Протоколом.

Додатково, важливими для України є норми статті 9 Другого Протоколу, які не лише забороняють будь-який незаконний вивіз, вилучення чи передачу власності на культурні цінності, але й будь-які археологічні розкопки, якщо вони не є абсолютно необхідними для збереження культурних цінностей [9].

Як зазначають вчені, проблема взаємозв'язку міжнародного та внутрідержавного права в контексті захисту культурної спадщини включає аспекти формування міжнародного гуманітарного права як універсальної конструкції. Це сприяє стандартизації розуміння та обсягу прав людини, розробці норм, принципів та стандартів, які визначають особливе місце та значення людини в суспільстві [10, с. 38].

Погоджуємося, адже такий підхід сприяє загальному (універсальному) визнанню та захисту людської гідності, прав і свобод.

М. Поплавська дійшли висновку, що існують проблеми, пов'язані з імплементацією положень у практичній площині. Проактивний захист культурної спадщини вимагає комплексних і міждисциплінарних підходів, які б враховували нюанси Конвенції та протоколів до неї, а також розвиток практичного розуміння її імплементації, підкріпленого високим рівнем усвідомлення відповідальності перед культурною спадщиною [11, с. 77].

Імплементация - це процес впровадження, реалізації або застосування конкретних положень, правил, норм або стандартів у практичній діяльності. У контексті міжнародних стандартів гуманітарного права, імплементація означає введення цих стандартів у законодавство та практику країн з метою забезпечення захисту прав людини в умовах конфліктів та кризових ситуацій. Це включає у себе прийняття відповідних законів, регулювань, створення механізмів звітування та моніторингу, навчання працівників сектору безпеки та інших зацікавлених сторін щодо дотримання цих стандартів тощо.

На нашу думку, проблему практичної реалізації імплементації міжнародних стандартів в Українське законодавство найкраще вирішити шляхом продуктивної співпраці з урядами, фахівцями з питань культурної спадщини та неурядовими організаціями.

І. Мищяк звертає увагу, що додаткового регулювання на законодавчому рівні потребує державна політика щодо забезпечення включення видатних

пам'яток культурної спадщини України до Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО, патентування оригінальних зразків нематеріальної культурної спадщини і національних брендів, які не мають аналогів у світі та є своєрідною візитівкою нашої держави [12, с. 6]. Останнє є вкрай актуальним і з огляду на те, що подібні заходи уже давно проводяться багатьма державами, у тому числі й сусідніми, що не виключає можливості занесення зразків культурної спадщини України до культурного надбання інших держав. Ці та інші питання потребують нагального законодавчого вирішення.

Культурні цінності відображають ідентичність нації та її спадкову спадщину. Законодавче забезпечення їх захисту є важливим аспектом забезпечення прав людини та збереження культурного різноманіття.

Висновки. Узгодженість та взаємодія між міжнародно-правовими та національно-правовими механізмами регулювання суспільних відносин завжди були предметом уваги в юридичній науці. Важливим аспектом є належна внутрішньодержавна імплементація норм міжнародного права, яка в основному виявляється у відповідних актах правозастосування. Це становить ключовий елемент ефективного функціонування всього правового регулювання.

Забезпечення ефективного захисту культурних цінностей вимагає співпраці між країнами та міжнародними організаціями для обміну найкращими практиками та ресурсами.

Зважаючи на важливість захисту культурних цінностей та спадщини в контексті міжнародних стандартів гуманітарного права, ось кілька порад щодо їх імплементації в законодавство України:

- 1) Розробка спеціального законодавства. Створення конкретних законів або нормативних актів, що регулюють захист культурних цінностей, їх збереження та відновлення у випадку пошкодження під час конфліктів чи кризових ситуацій.
- 2) Створення механізмів моніторингу та контролю. Впровадження системи моніторингу, яка б дозволяла відслідковувати стан культурних об'єктів, вчасно реагувати на їх загрози та здійснювати необхідні заходи для їх захисту.
- 3) Залучення громадськості. Сприяння активної участі громадськості у захисті культурної спадщини шляхом інформування, залучення до вирішення проблем, створення спеціальних ініціатив та підтримки громадських організацій.
- 4) Міжнародне співробітництво. Здійснення спільних зусиль з міжнародними партнерами, включаючи інші країни, міжнародні організації та експертні групи, для обміну досвідом та реалізації спільних проєктів з охорони культурної спадщини.
- 5) Освіта та навчання. Забезпечення належного рівня освіти та навчання з питань захисту культурних цінностей серед різних шарів суспільства, включаючи правоохоронні органи, культурні працівників та громадянське суспільство.

Зазначені рекомендації повинні бути враховані під час модернізації правової системи України в умовах сучасної політико-правової глобалізації та зростаючої європейської міждержавної інтеграції.

Література:

1. Кубальський В. Поняття державного суверенітету в міжнародному праві. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2017. №2. С. 85-96.
2. Літовченко В. Трансформація концепції збереження культурної спадщини людства у міжнародних відносинах. *Культура народів Причорномор'я*. 2013. № 258. С. 143–148.
3. Кулакова Н. Генезис міжнародного законодавства щодо охорони об'єктів культурної спадщини. *Право і суспільство*. 2015. № 2. С. 219–223.
4. Конвенція про закони і звичаї суходільної війни : від 18.10.1907 р. № 995_765. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_765#Text (дата звернення: 01.04.2024).
5. IV Конвенція про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі : від 18.10.1907 р. № 995_222. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_222#Text (дата звернення: 01.04.2024).
6. Конвенція про бомбардування морськими силами під час війни (IX Гаазька конвенція) : від 18.10.1907 р. № 995_766. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_766#Text (дата звернення: 01.04.2024).
7. Протокол про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту : від 14.05.1954 р. № 995_722. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_722#Text (дата звернення: 01.04.2024).
8. Мищак І.М. Законодавче забезпечення охорони культурної спадщини та шляхи його вдосконалення в Україні. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2013. № 3. С. 31–37.
9. Другий Протокол до Гаазької конвенції про захист культурних цінностей у разі збройного конфлікту 1954 року : від 30.04.2020 р. № 995_001-99. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_001-99#Text (дата звернення: 01.04.2024).
10. Волошин Ю. Міжнародно-правові стандарти в сфері охорони культурної спадщини та їх імплементація у національне законодавство держав. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв* № 2. 2019. № 2. С. 35–41.
11. Поплавська, М. Сучасні дослідження міжнародно-правового захисту культурної спадщини під час збройного конфлікту. *Міжнародні відносини: теоретико-практичні аспекти*. 2022. № 10, С. 69-84.
12. Мищак І. Законодавче забезпечення охорони культурної спадщини та шляхи його вдосконалення в Україні. *Наукові записки інституту законодавства верховної ради України*. 2013. № 3. С. 31–36.

References:

1. Kubalskyi V. (2017). Poniattia derzhavnoho suverenitetu v mizhnarodnomu pravi [The concept of state sovereignty in international law]. *Aktualni problemy mizhnarodnykh vidnosyn*, 2, 85-96 [in Ukrainian].
2. Litovchenko V. (2013). Transformatsiia kontseptsii zberezhenia kulturnoi spadshchyny liudstva u mizhnarodnykh vidnosynakh [Transformation of the concept of preserving the cultural heritage of mankind in international relations]. *Kultura narodiv Prychornomoria*, 258, 143–148 [in Ukrainian].
3. Kulakova N. (2015). Henezys mizhnarodnoho zakonodavstva shchodo okhorony obektiv kulturnoi spadshchyny [Genesis of international legislation on the protection of cultural heritage sites]. *Pravo i suspilstvo*, 2, 219–223 [in Ukrainian].

4. Konventsiiia pro zakony i zvychai sukhodilnoi viiny : vid 18.10.1907 r. № 995_765 [Convention relative to the Laws and Customs of War on Land: of 18.10.1907, No. 995_765]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_765#Text [in Ukrainian].

5. IV Konventsiiia pro zakony i zvychai viiny na sukhodoli ta dodatok do nei: Polozhennia pro zakony i zvychai viiny na sukhodoli : vid 18.10.1907 r. № 995_222 [IV Convention on the Laws and Customs of War on Land and its annex: Regulations respecting the Laws and Customs of War on Land: No. 995_222 of 18.10.1907] (n.d.). *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_222#Text [in Ukrainian].

6. Konventsiiia pro bombarduvannia morskymy sylamy pid chas viiny (IX Haazka konventsiiia) : vid 18.10.1907 r. № 995_766 [Convention on Bombardment by Naval Forces in Time of War (IX Hague Convention): dated 18.10.1907, No. 995_766]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_766#Text [in Ukrainian].

7. Protokol pro zakhyst kulturnykh tsinnostei u vypadku zbroinoho konfliktu : vid 14.05.1954 r. № 995_722 [Protocol for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict] (n.d.). *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_722#Text [in Ukrainian].

8. Myshchak I.M. (2013). Zakonodavche zabezpechennia okhorony kulturnoi spadshchyny ta shliakhy yoho vdoskonalennia v Ukraini [Legislative support for the protection of cultural heritage and ways to improve it in Ukraine]. *Naukovi zapysky Instytutu zakonodavstva Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 3, 31–37 [in Ukrainian].

9. Druhyi Protokol do Haazkoi konventsii pro zakhyst kulturnykh tsinnostei u razi zbroinoho konfliktu 1954 roku : vid 30.04.2020 r. № 995_001-99 [Second Protocol to the Hague Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict of 1954: of 30.04.2020, No. 995_001-99] (n.d.). *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_722#Text [in Ukrainian].

10. Voloshyn Y. (2019). Mizhnarodno-pravovi standarty v sferi okhorony kulturnoi spadshchyny ta yikh implementatsiia u natsionalne zakonodavstvo derzhav [International legal standards in the field of cultural heritage protection and their implementation in national legislation]. *Visnyk Natsionalnoi akademii kerivnykh kadrov kultury i mystetstv*, 2, 35–41 [in Ukrainian].

11. Poplavska, M. (2022). Suchasni doslidzhennia mizhnarodno-pravovoho zakhystu kulturnoi spadshchyny pid chas zbroinoho konfliktu» [Modern studies of international legal protection of cultural heritage during armed conflict]. *Mizhnarodni vidnosyny: teoretyko-praktychni aspekty*, 10, 69-84 [in Ukrainian].

12. Myshchak I. (2013). Zakonodavche zabezpechennia okhorony kulturnoi spadshchyny ta shliakhy yoho vdoskonalennia v Ukraini [Legislative support for the protection of cultural heritage and ways to improve it in Ukraine]. *Naukovi zapysky instytutu zakonodavstva verkhovnoi rady Ukrainy*, 3, 31–36 [in Ukrainian].

УДК 341.3

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11\(39\)-702-711](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11(39)-702-711)

Хоменко Олександр Володимирович докторант, Інститут держави і права імені В.М. Корецького, <https://orcid.org/0009-0005-0984-1951>

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ У МІЖНАРОДНОМУ ГУМАНІТАРНОМУ ПРАВІ

Анотація. Статтю присвячено дослідженню теоретичних основ і визначенню основних напрямів розвитку процесу модифікації міжнародного гуманітарного права для забезпечення його адаптації до сучасних умов збройних конфліктів та глобальних викликів.

У статті висвітлено такі ключові аспекти: зміна характеру збройних конфліктів під впливом глобалізації, зокрема поява асиметричних конфліктів за участю недержавних акторів; вплив технологічного прогресу на МГП, включаючи проблеми регулювання кібервійн, використання автономних систем озброєнь та потенційних конфліктів у космосі; тенденції до гуманізації та універсалізації норм МГП, спрямовані на посилення захисту цивільного населення, розширення категорій осіб під захистом та обмеження засобів і методів ведення війни; виклики в імплементації норм МГП, пов'язані з небажанням держав брати нові зобов'язання, порушеннями з боку недержавних збройних груп та проблемами притягнення до відповідальності за воєнні злочини.

Обґрунтовано, що глобалізація розширила коло внутрішньодержавних суспільних відносин, які є спільним об'єктом регулювання двох правових систем – міжнародної та національної. Це стосується і сфери міжнародного гуманітарного права. Зазначено, що під впливом глобалізації національна складова у внутрішньодержавному праві поступово витісняється глобальною складовою.

Автор підкреслює необхідність адаптації МГП до нових реалій шляхом укладання додаткових протоколів, посилення співробітництва держав та міжнародних організацій, поширення знань про МГП та зміцнення системи міжнародного правосуддя.

Зазначено, що подальша еволюція МГП буде спрямована на гуманізацію збройних конфліктів, мінімізацію страждань та захист прав людини. Ефективна імплементація норм МГП всіма сторонами є запорукою зменшення жертв та руйнувань.

Ключові слова: глобалізація, збройні конфлікти, гуманізація, відшкодування збитків, імплементація, воєнні злочини, кібервійни, міжнародне правосуддя.

Khomenko Oleksandr Volodymyrovych Doctoral student, Institute of State and Law named after V.M. Koretsky , <https://orcid.org/0009-0005-0984-1951>

THEORETICAL FOUNDATIONS OF TRANSFORMATION PROCESSES IN INTERNATIONAL HUMANITARIAN LAW

Abstract. The article is devoted to researching the theoretical foundations and determining the main directions of development of the process of modification of international humanitarian law to ensure its adaptation to modern conditions of armed conflicts and global challenges.

It is substantiated that globalization has expanded the range of intrastate social relations, which are a common object of regulation of two legal systems - international and national. This also applies to the field of international humanitarian law. It is noted that under the influence of globalization, the national component in domestic law is gradually replaced by the global component.

The article highlights the following key aspects: the change in the nature of armed conflicts under the influence of globalization, in particular the emergence of asymmetric conflicts involving non-state actors; the impact of technological progress on IHL, including the challenges of regulating cyber warfare, the use of autonomous weapons systems, and potential conflicts in space; trends toward humanization and universalization of IHL norms, aimed at strengthening the protection of the civilian population, expanding the categories of persons under protection, and limiting the means and methods of waging war; challenges in the implementation of IHL norms related to the reluctance of states to undertake new obligations, violations by non-state armed groups and problems of prosecution for war crimes.

The author emphasizes the need to adapt IHL to new realities by concluding additional protocols, strengthening cooperation between states and international organizations, spreading knowledge about IHL, and strengthening the international justice system.

It is noted that the further evolution of IHL will be aimed at humanizing armed conflicts, minimizing suffering and protecting human rights. Effective implementation of IHL norms by all parties is the key to reducing casualties and destruction.

Keywords: globalization, armed conflicts, humanization, implementation, non-state actors, war crimes, cyber warfare, international justice.

Постановка проблеми. У сучасному світі міжнародне гуманітарне право (МГП) стикається з численними викликами, обумовленими процесами глобалізації, змінами характеру збройних конфліктів та зростанням ролі недержавних суб'єктів. Розвиток інформаційних технологій, зростання міжнародного тероризму, поширення внутрішніх збройних конфліктів та збільшення кількості акторів, залучених у такі конфлікти, ставлять під сумнів традиційні

підходи до регулювання збройних конфліктів, що використовуються у МГП. Постає питання ефективності існуючих норм та принципів міжнародного гуманітарного права в контексті глобалізації та нових викликів, пов'язаних зі зміною конфігурації міжнародних відносин і правових систем.

Враховуючи необхідність адаптації МГП до сучасних умов, постає проблема вдосконалення його нормативної бази, механізмів імплементації та забезпечення дотримання його норм. Виникає потреба дослідження нових тенденцій у розвитку МГП та їх впливу на глобальне правове середовище, що охоплює питання правозастосування, дотримання принципів гуманності та захисту прав людини у збройних конфліктах. Водночас важливим завданням є визначення ролі МГП у регулюванні відносин між державами, міжнародними організаціями та недержавними суб'єктами, що беруть участь у конфліктах, у нових реаліях глобалізованого світу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить про значну увагу науковців до проблематики аналізу тенденцій розвитку міжнародного гуманітарного права в умовах глобалізації. Серед учених, які займалися цим питанням, можна виділити: М. І. Козюбра, В. В. Березнер, О. В. Буткевич, В. М. Співак, А. Ю. Бадида, О. Г. Рогова, В. В. Власенко, Р. М. Бірюков, Д. П. Богатчук, Г. В. Габрелян, А. В. Капустін, І. М. Панченко, О. М. Ткаченко, Є. В. Підлісний та ін.

Метою статті є дослідження основних тенденцій розвитку міжнародного гуманітарного права в умовах глобалізації.

Виклад основного матеріалу. Процеси глобалізації, які активно розвиваються в сучасному світі, мають значний вплив на всі сфери життя, включаючи і міжнародне гуманітарне право (МГП). Глобалізація призводить до появи нових викликів та необхідності адаптації МГП до мінливих реалій.

В. Г. Буткевич стверджує, що взаємопов'язаність міжнародного права із внутрішньодержавним правом країн відбувається у зв'язку з постійним збільшенням кількості міжнародних договорів та національних нормативно-правових актів, спрямованих на регулювання суспільно-внутрішньодержавних відносин, які є об'єктом міжнародного співробітництва [5].

Тобто глобалізація розширила коло внутрішньодержавних суспільних відносин, які є спільним об'єктом регулювання двох правових систем – міжнародної та національної [11]. Це стосується і сфери міжнародного гуманітарного права (МГП).

Під впливом глобалізації національна складова у внутрішньодержавному праві поступово витісняється глобальною складовою. Відповідно, внутрішньодержавні правові стандарти, які наповнюють формально-юридичний та інший зміст національного права, в силу розвитку інтеграційних процесів поступово витісняються наддержавними, глобальними стандартами [17].

Згідно з А. Ю. Бадида глобалізація у правовій площині проявляється у формуванні контурів глобального права, яке включає міжнародне право,

європейське право та національне право держав [1]. Розширення міжнародно-правової нормативної бази супроводжується активізацією міжнародних правозастосовних інституцій, передусім міжнародних судів.

Події війни рф проти України стали каталізаторами певних неоднозначних процесів глобалізації, які раніше були або латентними, або не настільки очевидними. Під впливом глобалізації (регіональної та глобальної), як зазначає О. Г. Рогова, зазнають трансформації практично всі підсистеми національної правової системи України: нормативна, ідеологічна, функціональна та результативна [16].

Глобалізація зумовила набуття правовими системами сучасності нових ознак та особливостей, спричинивши їх розвиток. Навіть правові системи держав релігійної та традиційної правових сімей зазнали впливу глобалізації, зокрема через участь цих держав у міжнародних конвенціях та договорах [6].

Таким чином глобалізація є потужним фактором впливу на взаємодію міжнародного та національного права. Вона сприяє універсалізації у державно-правовій сфері, стимулює та оновлює процеси зближення правових систем на всесвітньому, макрорегіональному і внутрішньонаціональному рівнях.

Так, однією з ключових тенденцій, спричинених глобалізацією, є зміна характеру збройних конфліктів. Дедалі частіше виникають асиметричні конфлікти, в яких беруть участь не лише держави, а й недержавні актори – повстанські та терористичні угруповання, приватні військові компанії тощо [14].

Як свого часу зазначав В. В. Березнер, події в районі Перської затоки, а також в Югославії та Афганістані, а нині й в Україні (авт. – Хоменко О.В.) свідчать, що однополюсний світ став навіть небезпечнішим, ніж двополюсний у часи «холодної війни» [2, с. 55].

Ці нові форми конфліктів кидають виклик традиційним нормам МГП, які були розроблені переважно для регулювання міждержавних війн. Виникає необхідність адаптувати правила ведення бойових дій та захисту жертв до реалій асиметричних конфліктів.

Так, глобалізація та технологічний прогрес породжують наступні виклики, з якими стикається МГП:

– кібервійни та використання комп'ютерних технологій у військових цілях.

Уже згаданий В. В. Березнера підкреслював, що конфлікти із застосуванням засобів інформаційної зброї відбувалися в інформаційному просторі. Цей вид зброї значно перевершує звичайні її види за своїми руйнівними можливостями [2, с. 56];

– розробка та застосування автономних систем озброєнь, здатних самостійно вибирати та вражати цілі без участі людини-оператора. Це ставить питання про відповідальність за порушення МГП та дотримання принципу розрізнення [12];

– потенційні збройні конфлікти в космічному просторі з використанням протисупутникової зброї та інших засобів ураження космічних об'єктів.

Ці нові технології та засоби ведення війни вимагають розробки відповідних норм МГП для регулювання їх використання та запобігання надмірним людським стражданням.

В умовах глобалізації постає нагальна потреба в адаптації та розвитку МГП для ефективного реагування на сучасні виклики. На думку вчених, необхідним є укладання нових додаткових протоколів до Женевських конвенцій 1949 року, наприклад, з питань міжнародного контролю над дотриманням норм міжнародного гуманітарного права, методів і процедур запобігання збройних конфліктів [2].

Важливим напрямом є також розвиток співробітництва держав та міжнародних організацій у сфері МГП, зокрема в рамках ООН, Міжнародного комітету Червоного Хреста та інших інституцій. Необхідно активізувати зусилля з поширення знань про МГП, навчання військових та інших категорій осіб його нормам та принципам.

Серед ключових тенденцій розвитку міжнародного гуманітарного права (МГП) в умовах глобалізації слід виділити й тенденцію до гуманізації та універсалізації норм МГП [15].

Як зазначає Р. М. Бірюков, в основі посилення цієї тенденції лежить об'єктивний процес інтеграції світової економіки, фінансів, засобів зв'язку та інших сфер життя суспільства [3].

Гуманізація міжнародного гуманітарного права проявляється у посиленні захисту цивільного населення під час збройних конфліктів, розширенні категорій осіб, що знаходяться під захистом МГП, та обмеженні засобів і методів ведення війни з метою зменшення страждань. Водночас важливим аспектом гуманізації є забезпечення механізмів відшкодування збитків постраждалим через міжнародні суди, що дозволяє притягнути винних до відповідальності та компенсувати шкоду, заподіяну цивільним особам і об'єктам під час конфліктів.

Норми МГП чітко розмежовують комбатантів і цивільних осіб та забороняють застосовувати зброю проти останніх [13]. Принцип розмежування збройних сил і цивільного населення є одним з ключових принципів сучасного МГП.

Водночас Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни 1949 року та Додатковий протокол I до Женевських конвенцій 1977 року встановлюють ряд важливих гарантій захисту цивільного населення. Зокрема, забороняється насилля над життям та особистістю цивільних осіб, захоплення заручників, свавільне затримання та ін. [7; 9] Тобто ці положення спрямовані на мінімізацію страждань мирного населення під час збройних конфліктів.

Згідно з І. Жаровською, основним завданням МГП є зменшення рівня насильства під час військових дій та впровадження гуманних принципів у негуманну соціальну реальність [8]. Саме тому посилення захисту цивільного населення є одним з пріоритетних напрямків розвитку МГП на сучасному етапі.

Щодо розширення категорій осіб, що знаходяться під захистом МГП. До традиційних категорій, таких як поранені, військовополонені, цивільне населення, додаються нові – журналісти, медичний персонал, особи з інвалідністю та ін. [3]. Це знаходить відображення як у міжнародно-правових актах, так і в національному законодавстві держав.

Норми міжнародного гуманітарного права встановлюють додаткові гарантії для цих вразливих груп, враховуючи їх особливі потреби та ризики під час збройних конфліктів. Це є проявом гуманізації та спеціалізації МГП, спрямованих на забезпечення захисту всіх, хто цього потребує. Важливим аспектом цього підходу є також можливість відшкодування збитків постраждалим через міжнародні суди, що дозволяє забезпечити справедливість і притягнути до відповідальності тих, хто порушує норми МГП.

Важливим напрямом розвитку МГП є також обмеження засобів і методів ведення війни з метою зменшення людських страждань. Заборонено застосування зброї, що завдає надмірних ушкоджень чи страждань, невибіркової зброї, а також методів ведення війни, що мають на меті завдати шкоди цивільним об'єктам [18]. Ці норми знайшли закріплення в додаткових протоколах до Женевських конвенцій 1949 р., Конвенції про заборону або обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї 1980 р. та ін.

Як зазначається у ст. 35 Додаткового протоколу I, право сторін, що перебувають у збройному конфлікті, вибирати методи або засоби ведення війни не є необмеженим [7]. Ці обмеження покликані гуманізувати збройні конфлікти та мінімізувати руйнівні наслідки війни.

Таким чином, глобалізація ставить перед МГП нові виклики, які вимагають адаптації його норм та механізмів до реалій сучасного світу. Лише шляхом постійного розвитку та вдосконалення МГП зможе ефективно виконувати свою гуманітарну місію із захисту жертв збройних конфліктів та обмеження насильства під час війни.

Водночас сучасний етап розвитку міжнародного гуманітарного права (МГП) характеризується низкою викликів, пов'язаних з процесами глобалізації та появою нових форм збройних конфліктів. Ці виклики ускладнюють ефективну імплементацію норм МГП та забезпечення захисту жертв війни.

Одним з ключових викликів є небажання держав брати на себе нові зобов'язання в умовах глобальної нестабільності [14]. В умовах зростаючої взаємозалежності та появи нових загроз безпеці, таких як тероризм та кібератаки, держави часто неохоче йдуть на розширення сфери дії МГП. Як зазначає О. В. Задорожній, держави побоюються, що нові норми МГП можуть обмежити їхню свободу дій у відповідь на нові виклики безпеці [10].

Іншою проблемою є порушення МГП недержавними збройними групами. В сучасних конфліктах все частіше беруть участь недержавні актори, такі як повстанські рухи, терористичні угруповання тощо. Ці групи часто ігнорують норми МГП, вдаючись до нападів на цивільне населення,

використання «живих щитів», вербування дітей-солдатів та інших порушень. При цьому притягнути їх до відповідальності вкрай складно через відсутність у них міжнародної правосуб'єктності [8].

Серйозним викликом залишається проблема притягнення до відповідальності за порушення МГП. Незважаючи на наявність міжнародних судових інстанцій, таких як Міжнародний кримінальний суд, багато злочинів проти МГП залишаються безкарними. Як відзначає професор М. В. Буроменський, держави часто не бажають співпрацювати з міжнародними трибуналами, побоюючись за свій суверенітет [4]. Крім того, притягнення до відповідальності ускладнюється проблемами збору доказів в умовах конфлікту та небажанням свідків давати свідчення через страх помсти.

Для подолання цих викликів необхідні скоординовані зусилля міжнародного співтовариства. Зокрема, важливо посилити механізми імплементації МГП на національному рівні, забезпечивши криміналізацію порушень МГП у внутрішньому законодавстві держав. Також необхідно активізувати зусилля з поширення знань про МГП серед усіх учасників збройних конфліктів, включаючи недержавні збройні групи. Нарешті, вкрай важливо зміцнити систему міжнародного кримінального правосуддя, забезпечивши ефективне розслідування та покарання воєнних злочинів незалежно від статусу злочинця.

Висновки. Міжнародне гуманітарне право в умовах глобалізації зазнає значних модифікацій та еволюціонує, щоб відповідати новим викликам сучасності. Основними тенденціями розвитку МГП є:

- розширення сфери застосування МГП на нові види збройних конфліктів, такі як гібридні війни, кібервійни та конфлікти з використанням безпілотних літальних апаратів;
- посилення захисту цивільного населення та об'єктів в умовах зростаючої взаємозалежності світу та ризиків глобальних гуманітарних катастроф;
- адаптація норм МГП до технологічного прогресу, зокрема, регулювання використання нових видів зброї та методів ведення війни;
- зростання ролі міжнародних судових інстанцій у забезпеченні відповідальності за порушення МГП.

Подальша еволюція МГП буде спрямована на посилення гуманізації збройних конфліктів, мінімізацію страждань та захист прав людини в умовах війни. Водночас ефективна імплементація норм МГП всіма сторонами конфлікту є запорукою зменшення жертв та руйнувань. Це вимагає постійних зусиль міжнародного співтовариства щодо поширення знань про МГП, навчання військових та інтеграції його положень у національне законодавство і військові статuti.

Таким чином, глобалізація ставить перед МГП нові виклики, які вимагають адаптації його норм та механізмів до реалій сучасного світу. Лише шляхом постійного розвитку та вдосконалення МГП зможе ефективно виконувати свою гуманітарну місію із захисту жертв збройних конфліктів та обмеження насильства під час війни.

Література:

1. Бадида А. Ю. Глобалізація у правовому вимірі: формування контурів "глобального права". Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Серія: Юридичні науки. 2017. № 876. С. 296–303.
2. Березнер В. В. Особливості локальних війн воєнних конфліктів в умовах глобалізації. Політичний менеджмент. 2007. № 2. С. 54–59. URL: http://jnas.nbuu.gov.ua/j-pdf/PoMe_2007_2_16.pdf (дата звернення: 09.09.2024).
3. Бірюков Р. М. Глобалізація та її вплив на правову сферу. URL: <http://dSPACE.nbuu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/18375/06-Biryukov.pdf?sequence=1> (дата звернення: 09.09.2024).
4. Буроменський М. В. Міжнародне право на тлі викликів XXI століття. Актуальні проблеми сучасного міжнародного права : зб. наук. ст. за матеріалами I Харк. міжнар.-прав. читань, присвяч. пам'яті проф. М. В. Яновського і В. С. Семенова, Харків, 27 листоп. 2015 р. : у 2 ч. Харків, 2015. Ч. 1. С. 5–17.
5. Буткевич О. В. Загальна теорія міжнародного і національного права та співвідношення цих систем: поява нової концепції у світлі примату міжнародного права. Правова держава. 2016. Вип. 27. С. 484–493. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/PrDe_2016_27_64 (дата звернення: 09.09.2024).
6. Власенко В. В. Вплив процесів глобалізації на правові системи сучасності. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. 2022. № 1. С. 9–13.
7. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU77003> (дата звернення: 09.09.2024).
8. Жаровська І. Ефективність правил ведення війни та норм міжнародного гуманітарного права: аналіз сучасної доктрини. Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Серія: "Юридичні науки". 2022. № 4 (36). С. 51–56.
9. Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text (дата звернення: 09.09.2024).
10. Задорожній О. В. Поняття та нормативні вимоги основних принципів міжнародного права. Актуальні проблеми держави і права. 2015. Вип. 75. С. 242–255. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdp_2015_75_38 (дата звернення: 09.09.2024).
11. Козюбра М. І. Співвідношення національних і міжнародних правових систем. Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки. 2016. Т. 181. С. 3–11. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NaUKMAun_2016_181_3 (дата звернення: 09.09.2024).
12. Котляренко О. П., Приполова Л. І. Теоретико-правові аспекти легалізації зброї зі штучним інтелектом: до питання конвенціональної регламентації. Порівняльно-аналітичне право. 2020. № 1. С. 103–106.
13. Міжнародне Гуманітарне Право – Sprotyv G7. URL: <https://sprotyvg7.com.ua/lesson/mizhнародne-gumanitarne-pravo> (дата звернення: 09.09.2024).
14. Міжнародне гуманітарне право. Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України : веб-сайт. URL: <https://minre.gov.ua/diyalnist/napryamku-proektiv-minreintegracziyi/mizhнародne-gumanitarne-pravo/> (дата звернення: 08.09.2024).
15. Новосад І. В. Теоретичні засади дослідження питань уніфікації міжнародного приватного права в умовах глобалізації. Прикарпатський юридичний вісник. 2022. Вип. 2 (43). С. 133–137. URL: http://pjuv.nuoua.od.ua/v2_2022/25.pdf (дата звернення: 09.09.2024).
16. Рогова О. Г. Глобалізація та зміни правової системи України в умовах війни. Публічне право. 2022. № 3 (47). С. 101–109. URL: <https://www.publichne-pravo.com.ua/files/47/14.pdf> (дата звернення: 09.09.2024).
17. Співак В. М. Глобалізація та її вплив на національну державу і право. Актуальні проблеми політики : зб. наук. пр. / керівник авт. кол. С. В. Ківалов ; відп. за вип. Л. І. Кормич. Одеса : Фенікс, 2010. Вип. 39. С. 636–647.
18. Тема № 7. Міжнародне гуманітарне право та захист прав людини. URL: https://arm.naiu.kiev.ua/books/mg/lectures/lecture_7.html (дата звернення: 09.09.2024).

References:

1. Badida, A. Ju. (2017). Globalizacija u pravovomu vimiri: formuvannja konturiv "global'nogo prava" [Globalization in the legal dimension: formation of contours of "global law"]. *Visnik Nacional'nogo universitetu "L'vivs'ka politehnika". Serija: Juridichni nauki - Bulletin of the Lviv Polytechnic National University. Series: Legal Sciences*, 876, 296–303 [in Ukrainian].
2. Berezner, V. V. (2007). Osoblivosti lokal'nih vijn voennih konfliktiv v umovah globalizacii [Peculiarities of local wars of military conflicts in the conditions of globalization]. *Politichnij menedzhment - Political management*, 2, 54–59. Retrieved from http://jnas.nbu.gov.ua/j-pdf/PoMe_2007_2_16.pdf [in Ukrainian].
3. Birjukov, R. M. *Globalizacija ta її vpliv na pravovu sferu [Globalization and its impact on the legal sphere]*. Retrieved from <http://dspace.nbu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/18375/06-Biryukov.pdf?sequence=1> [in Ukrainian].
4. Buromens'kij, M. V. (2015). Mizhnarodne pravo na tli viklikiv HHI stolittja [International law against the background of the challenges of the 21st century]. *Aktual'ni problemi suchasnogo mizhnarodnogo prava - Actual problems of modern international law*, 1, 5–17 [in Ukrainian].
5. Butkevich, O. V. (2016). Zagal'na teorija mizhnarodnogo i nacional'nogo prava ta spivvidnoshennja cih sistem: pojava novoï koncepcii u svitli primatu mizhnarodnogo prava [The general theory of international and national law and the relationship between these systems: the emergence of a new concept in the light of the primacy of international law]. *Pravova derzhava - Rule of law*, 27, 484–493. Retrieved from http://nbu.gov.ua/UJRN/PrDe_2016_27_64 [in Ukrainian].
6. Vlasenko, V. V. (2022). Vpliv procesiv globalizacii na pravovi sistemi suchasnosti [The influence of globalization processes on modern legal systems]. *Aktual'ni problemi vitchiznjanoi jurisprudencii - Actual problems of domestic jurisprudence*, 1, 9–13 [in Ukrainian].
7. Dodatkovij protokol do Zhenevs'kih konvencij vid 12 serpnja 1949 roku, shho stosuet'sja zahistu zhertv mizhnarodnih zbrojnih konfliktiv (Protokol I) [Additional Protocol to the Geneva Conventions of August 12, 1949, relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (Protocol I)]. *ips.ligazakon.net* Retrieved from <https://ips.ligazakon.net/document/MU77003> [in Ukrainian].
8. Zharovs'ka, I. (2022). Efektivnist' pravil vedennja vijni ta norm mizhnarodnogo gumanitarnogo prava: analiz suchasnoi doktrini [Effectiveness of the rules of warfare and norms of international humanitarian law: analysis of modern doctrine]. *Visnik Nacional'nogo universitetu "L'vivs'ka politehnika". Serija: "Juridichni nauki" - Bulletin of the Lviv Polytechnic National University. Series: "Legal Sciences"*, 4 (36), 51–56 [in Ukrainian].
9. Zhenevs'ka konvencija pro zahist civil'nogo naseleennja pid chas vijni [Geneva Convention on the Protection of the Civilian Population in Time of War]. (n.d). *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text [in Ukrainian].
10. Zadorozhnij, O. V. (2015). Ponjattja ta normativni vimogi osnovnih principiv mizhnarodnogo prava [Concepts and regulatory requirements of the main principles of international law]. *Aktual'ni problemi derzhavi i prava - Actual problems of the state and law*, 75, 242–255. Retrieved from http://nbu.gov.ua/UJRN/apdp_2015_75_38 [in Ukrainian].
11. Kozjubra, M. I. (2016). Spivvidnoshennja nacional'nih i mizhnarodnih pravovih system [Correlation of national and international legal systems]. *Naukovi zapiski NaUKMA. Juridichni nauki - Scientific notes of NaUKMA. Legal sciences*, 181, 3–11. Retrieved from http://nbu.gov.ua/UJRN/NaUKMAun_2016_181_3 [in Ukrainian].
12. Kotljarenko, O. P., Pripolova, L. I. (2020). Teoretiko-pravovi aspekti legalizacii zbroi zi shtuchnim intelektom: do pitannja konvencional'noi rehlamentacii [Theoretical and legal aspects of the legalization of weapons with artificial intelligence: to the issue of conventional regulation]. *Porivnjal'no-analitichne parvo - Comparative and analytical law*, 1, 103–106 [in Ukrainian].

13. Mizhnarodne Gumanitarne Pravo – Sprotyv G7 [International Humanitarian Law – Sprotyv G7]. *sprotyv7.com.ua* Retrieved from <https://sprotyv7.com.ua/lesson/mizhnarodne-gumanitarne-pravo> [in Ukrainian].

14. Mizhnarodne gumanitarne pravo. Ministerstvo z pitan' reintegracii тимчасово окупованих територій України [International humanitarian law. Ministry of Reintegration of the Temporarily Occupied Territories of Ukraine]. *minre.gov.ua* Retrieved from <https://minre.gov.ua/diyalnist/napryamky-proektiv-minreintegracziyi/mizhnarodne-gumanitarne-pravo/> [in Ukrainian].

15. Novosad, I. V. (2022). Teoretichni zasadi doslidzhennja pitan' unifikacii mizhnarodnogo privatnogo prava v umovah globalizacii [Theoretical foundations of the study of unification of international private law in the conditions of globalization]. *Prikarpats'kij juridichnij visnik - Carpathian Legal Gazette*, 2 (43), 133–137. Retrieved from http://pjuv.nuoua.od.ua/v2_2022/25.pdf [in Ukrainian].

16. Rogova, O. G. (2022). Globalizacija ta zmini pravovoї sistemi Ukraїni v umovah vijni [Globalization and changes in the legal system of Ukraine in the conditions of war]. *Publichne parvo - Public law*, 3 (47), –109. Retrieved from <https://www.publichne-pravo.com.ua/files/47/14.pdf> [in Ukrainian].

17. Spivak, V. M. (2010). Globalizacija ta її vpliv na nacional'nu derzhavu i parvo [Globalization and its impact on the national state and law]. *Aktual'ni problemi politiki - Actual problems of politics*, 39, 636–647. [in Ukrainian].

18. Tema № 7. Mizhnarodne gumanitarne pravo ta zahist prav ljudini [Topic No. 7. International humanitarian law and protection of human rights]. *arm.naiou.kiev.ua* Retrieved from https://arm.naiou.kiev.ua/books/mg/lectures/lecture_7.html [in Ukrainian].

УДК 342

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11\(39\)-712-725](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11(39)-712-725)

Ювсечко Ярослав Володимирович кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри міжнародної комунікації та політології, Хмельницький національний університет, вул. Інститутська, 11, м. Хмельницький, <https://orcid.org/0000-0003-4831-8096>

Морська Наталія Львівна кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри філософії та суспільних наук, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, вул. Максима Кривоноса, 2, м. Тернопіль, <https://orcid.org/0000-0002-6533-2802>

Муравйова Ірина Анатоліївна кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри адміністративного, фінансового та банківського права, Міжрегіональна Академія управління персоналом, вул. Фрометівська, 2, м. Київ, <https://orcid.org/0000-0001-8206-2640>

ПРИНЦИПИ ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ У ГЛОБАЛІЗОВАНОМУ СВІТІ: ВАЖЛИВІСТЬ ТА ШЛЯХИ ВПРОВАДЖЕННЯ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню концепції правової держави та її принципів у контексті сучасного розвитку України. Розглянуто погляди як українських, так і закордонних дослідників на сутність правової держави. Особливо акцентується увага на процесах євроінтеграції України, які вимагають запровадження європейських стандартів правової системи, а також на впливі глобалізаційних процесів на правову державу. Метою статті є розкриття сутності правової держави та її основних принципів, а також пояснення важливості й основних напрямів запровадження таких принципів в українській практиці. В результаті проведеного дослідження було визначено, що реалізація принципу верховенства права та захист прав та свобод людини та громадянина є головними умовами формування сучасної правової держави. У цьому процесі важливо враховувати той факт, що зміна потреб громадян відбувається незалежно від волі законотворця, і народ має бути єдиним джерелом державної влади. Міжнародний досвід є корисним з точки зору удосконалення національного права та затвердження принципів правової держави, особливо в контексті євроінтеграції. Проте в процесі гармонізації національного права із міжнародними нормами необхідно враховувати національні інтереси та не допускати послаблення національного суверенітету. До того ж, на сьогодні міжнародні стандарти мають бути переглянуті щодо їх ефективності в умовах реалізації сучасних викликів

(пандемія, війна). Міжнародні норми мають бути не лише декларативними, а забезпечувати виконання принципів правової держави на практиці. Головними шляхами впровадження принципів правової держави для України є гармонізація національного законодавства з міжнародними нормами з урахуванням національних інтересів, підвищення правосвідомості громадян України, покращення їхніх вмінь користуватися законами, удосконалення механізмів реалізації прав та обов'язків усіх суб'єктів права. Окрім того, варто приділити увагу таким напрямкам, як мінімізація корупції, забезпечення виконання нормативних актів усіма суб'єктами права, удосконалення системи кримінального правосуддя.

Ключові слова: принципи правової держави, глобалізація, верховенство права, конституційна влада, права та свободи людини.

Yuvsechko Yaroslav Volodymyrovych PhD in Philosophical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of International Communication and Political Science, Khmelnytskyi National University, 11 Instytutska St., Khmelnytskyi, <https://orcid.org/0000-0003-4831-8096>

Morska Nataliia Lvivna PhD in Philosophical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Philosophy and Social Sciences Department, Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University, 2 Maxyma Kryvonosa St., Ternopil, <https://orcid.org/0000-0002-6533-2802>

Muraviova Iryna Anatolyivna PhD of Law, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Administrative, Financial and Banking Law, Interregional Academy of Personnel Management, 2 Frometivska St., Kyiv, <https://orcid.org/0000-0001-8206-2640>

THE PRINCIPLES OF THE RULE OF LAW IN THE GLOBALISED WORLD: IMPORTANCE AND WAYS OF IMPLEMENTATION

Abstract. The article is devoted to exploring the concept of the rule of law and its principles in the context of Ukraine's modern development. It examines the perspectives of both Ukrainian and foreign researchers on the essence of the rule of law. Special attention is given to Ukraine's European integration processes, which require the implementation of European standards in the legal system and the influence of globalisation on the rule of law. The article aims to reveal the essence of the rule of law and its fundamental principles and explain the importance and main directions for implementing these principles in Ukrainian practice. As a result of the research, it was established that implementing the principle of the rule of law, along with the protection of human and civil rights and freedoms, are critical conditions for forming a modern rule-of-law state. In this process, it is crucial to

consider that citizens' needs evolve independently of the will of lawmakers, and the people must remain the sole source of state power. International experience is beneficial for improving national law and establishing the principles of the rule of law, particularly in European integration. However, in harmonising national law with international norms, it is essential to consider national interests and avoid weakening national sovereignty. Furthermore, international standards must be reassessed regarding their effectiveness in addressing contemporary challenges (such as the pandemic and war). International norms should not merely be declarative but should ensure the practical application of the principles of the rule of law. The main paths for Ukraine to implement the principles of the rule of law include the harmonisation of national legislation with international norms while taking national interests into account, increasing legal awareness among Ukrainian citizens, improving their ability to utilise laws, and enhancing mechanisms for the implementation of rights and obligations for all legal subjects. Additionally, attention should be paid to areas such as minimising corruption, ensuring compliance with regulatory acts by all legal subjects, and improving the criminal justice system.

Keywords: principles of the rule of law, globalisation, rule of law, constitutional power, human rights and freedoms

Постановка проблеми. Конституція України визначає нашу державу як правову та демократичну, проте на практиці досягнення такого статусу стикається з низкою перешкод і бар'єрів. Численні дослідження свідчать, що деякі конституційні положення на сучасному етапі мають лише декларативний характер, тому для реального становлення правової держави в Україні необхідно вирішити низку складних проблем. Вони, передусім, пов'язані із реалізацією і захистом прав людини та громадянина, що на практиці, на жаль, не завжди виконується належним чином. Наповнення категорії «правова держава» реальним юридичним змістом відбувається через визначення ключових принципів такої держави і спрямованість державотворчої діяльності на їх реальне втілення. Тому чітке окреслення та визначення напрямів упровадження принципів правової держави, особливо в сучасних умовах боротьби України проти викликів війни, є своєчасним та актуальним завданням.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Спроби якнайповніше описати сутність і принципи правової держави було здійснено в багатьох роботах українських та закордонних дослідників. В. Сичевський розглядає правову державу в неподільному взаємозв'язку із демократією, законністю та конституційністю. Вчений вважає демократичну державу синонімом правової держави, правовий характер якої базується на праві народу бути єдиним джерелом державної влади та невідчужуваних правах і свободах людей [1].

В. Левчук зауважує, що на сьогодні в Україні триває процес розбудови правової держави, ключовими завданнями якої має стати захист прав та свобод

людей і дотримання законів. Цей процес має ґрунтуватися на виконанні принципів верховенства права, обов'язковості закону для державних органів, організацій та окремих осіб, взаємної відповідальності громадян і держави, контролю держави за дотриманням законів тощо. На погляд дослідника, це доведе світу прагнення України втілити в життя принципи гуманізму і демократії, головною метою якої є безумовне забезпечення прав і свобод людини та громадянина [2].

Д. Белов та О. Сестренкова розуміють принципи правової держави як головні ідеї, на яких ґрунтується її функціонування, ключові основи організації та діяльності. Вони мають віддзеркалювати загальнолюдські цінності, що сформульовані в міжнародних нормативних документах та закріплені на конституційному рівні [3]. В. Дербак та А. Дербак згодні із даним визначенням, додаючи, що такі принципи мають бути спрямовані на розвиток взаємовигідної взаємодії України з країнами Європейського Союзу (ЄС). Вчені визначають принципи правової держави як критерій співробітництва України з іншими державами в контексті обраного нею курсу на євроінтеграцію. Серед особливостей, що характерні принципам правової держави, дослідники визначають їхнє фундаментальне значення для організації державної влади і спрямованість на розбудову взаємовідносин з ЄС, походження таких принципів зі змісту міжнародних нормативно-правових документів та закріплення в Конституції України. Науковці наголошують, що законодавець може обирати різні способи нормативного закріплення принципів — вони можуть бути у повному обсязі виражені в окремій законодавчій нормі або ж виникати із низки різних правових норм. Таким чином, на практиці важливо не те, в якій частині закону закріплені принципи, а те, яку роль вони відіграють у правовому процесі, та який зміст закладений у них. Кожен принцип, закріплюючи певну функціональність, все ж працює в неподільному взаємозв'язку з іншими принципами, що полягає в їхній спрямованості на реалізацію та захист прав людей [4].

В контексті наміру України вступити до ЄС, Н. Загребельна та О. Бодня наголошують на тому, що необхідною передумовою цього є гарантування в країні принципу верховенства права. Для цього, як вважають дослідники, необхідно переосмислити існуючі уявлення з метою формування цінностей і законів за європейським зразком, тобто, орієнтуючись на розуміння права як прояву справедливості [5].

Слід зазначити, що у низці досліджень окремі принципи правової держави зазнають більш глибоко розкриття. Так, М. Оніщук зосереджує увагу на детальному тлумаченні принципу верховенства конституції. Як зауважує дослідник, через цей принцип розкривається основний принцип правової держави — верховенство права, який є споріднений принципу верховенства конституції, однак не тотожний йому [6]. Л. Крупнова розглядає принцип обов'язковості виконання судових рішень як один з найбільш важливих принципів правової держави. Дослідниця підтверджує свою позицію тезами із

Конституції України, зокрема стосовно того, що держава має відповідати за результати своєї діяльності, кожен має відшкодувати завдані ним збитки культурній спадщині та природі, а також тим, що судові рішення ухвалюються судами іменем України, а отже є обов'язковими до виконання на всій території країни. На погляд дослідниці, зауважене розкриває загальні та спеціальні складові зауваженого принципу через наголос на взаємній відповідальності держави і громадян [7]. М. Громовчук та Д. Белов вважають принцип гуманізму основоположним для побудови сучасної правової держави. Він розкривається через реалізацію та захист основних прав і свобод людини та громадянина, що, на сучасному етапі розвитку правової науки, знаходяться в центрі уваги як на національному, так і на міжнародному рівні. Водночас, вчені вважають сучасний підхід до визначення демократичних принципів декларативним, застарілим та таким, що потребує перегляду і пошуку нових підходів до забезпечення справедливості та рівності. Відповідно, існуюча система принципів має бути переосмислена з метою кращого захисту прав і свобод людей на основі таких принципів, дієвість яких підтверджена наукою та практикою. Це досягається через забезпечення єдності правотворчості, реалізації права та правопорядку загалом [8].

У закордонній, зокрема, європейській науковій літературі поняття правової держави часто передається через термін «rule of law», тобто, верховенство права фактично виступає синонімом правової держави. Як зазначає Р. Спано, верховенство права є конституційним принципом відповідно до Європейської конвенції з прав людини. Вченим зауважено тенденцію до посилення нормативного впливу даного принципу в прецедентному праві Суду, зокрема у справах, що стосуються незалежності судової влади. Саме незалежність судової влади розглянуто в роботі як основну органічну складову верховенства права [9].

Водночас, в окремих роботах закордонних дослідників міститься досить критична оцінка процесу глобалізації для правової держави. Деякі вчені не поділяють оптимізму щодо майбутніх переваг цього процесу для всіх без виключення країн — особливо для тих, що розвиваються. М. Чибунду зазначає, що поєднання принципів демократії, вільного ринку і верховенства права постає у літературі як безумовна передумова виходу держав, що розвиваються, «з тіні». Водночас, з дослідження вченого випливає, що процес глобалізації правової держави не може бути однорідним та універсальним для всіх. Слепе впровадження глобальних норм, на погляд автора, може не завжди враховувати локальні реалії і контексти, що призводить до проблем у країнах, що розвиваються. Зокрема, це може стосуватися посилення нерівності між розвиненими країнами та «периферією». Втручання глобальних сил у національні правові системи може навіть призводити до ослабленні їхнього суверенітету і незалежності. З цього випливає, що глобалізація має враховувати місцеві особливості й умови та бути гнучкою з метою уникнення негативних правових наслідків для країн, що розвиваються [10].

К. Керш висловлює схожий погляд, зауважуючи, що останнім часом конституційне міркування стає глобальним. На думку вченого, це актуалізує дискусію щодо значення самоврядування в рамках верховенства права в глобалізованому світі. Науковець вказує на активізацію дебатів щодо застосовності договорів і міжнародних угод, а також національного права до внутрішньодержавних правових спорів. Зокрема, загальний інтерес викликає обговорення значення іноземної громадської думки та рішень іноземних і міжнародних судів для прийняття конституційних рішень, включно з доцільністю «конституційних запозичень». При цьому, як зауважено у роботі, засудження «провінціалізму» та «правової ксенофобії» стало загально-прийнятим. Водночас, вчений вважає, що прихильники судової глобалізації свідомо просувають розмивання функцій і повноважень, закріплених у національних конституціях. Це є небезпечним для конституційного ладу, утворюючи загрозу традиційному розумінню конституційної влади. Хоча робота вченого стосується американської правової системи, окремі висновки можуть бути актуальними і для України — наприклад, тези стосовно впливу глобалізації на судову систему, що може утворювати нові виклики через просування певних економічних чи політичних інтересів [11].

Із зауваженого можна зробити висновок, що глобалізаційні процеси мають як переваги для правової системи України, в контексті утвердження принципу верховенства права, впровадження міжнародних норм та стандартів, протидії зловживанням, так і певні недоліки, що пов'язані з послабленням національного суверенітету і неврахуванням місцевих умов. Таким чином, цей процес має бути гнучким та адаптованим до національних реалій. Дане дослідження прагне визначити ключові принципи правової держави, які мають бути втілені в життя в українській практиці, а також розкрити основні напрями впровадження таких принципів з урахуванням сучасних умов та викликів.

Метою статті є розкриття сутності правової держави та її основних принципів, а також пояснення важливості й основних напрямів упровадження таких принципів в українській практиці.

Виклад основного матеріалу. Термін «правова держава» є часто вживаним у сучасному правовому та політичному дискурсі. На думку німецького юриста Роберта фон Моля, який ввів поняття «правової держави» в наукову літературу, основоположним стовпом правової держави є свобода громадян, а сама держава має підпорядковуватися суспільству. Водночас, громадяни часто потребують допомоги з боку держави, і у цьому випадку варто зберігати баланс між захистом громадян і необхідними обмеженнями, не перетворюючи перше на останнє [12]. Отже, правова держава є суверенною, політико-територіальною організацією публічної влади, що засновується на принципах поваги до людини та недоторканності її прав і свобод, верховенства права та дотримання закону [13].

Погляди дослідників стосовно визначення України як правової держави у сучасних умовах суттєво різняться. Як зауважує В. Сичевський, концепція

правової держави фокусується на природі держави, що засновується на писаній конституції [1]. Деякі автори притримуються думки, що проголошення суверенітету та незалежності України є підставами вважати країну правовою. Ст. 1 Конституції України проголошує Україну суверенною і незалежною, демократичною, соціальною, правовою державою. Водночас, багато авторів висловлюють погляд, що це не є підставою вважати Україну дійсно правовою державою, адже зауважена вище стаття носить лише декларативний характер. При цьому проблема полягає не у відсутності відпо-відних правових норм, а у недосконалому механізмі їхньої реалізації [3]. Міжнародні та національні джерела права, як-от Статут Організації Об'єднаних Націй, Декларації про принципи міжнародного права, Статут Ради Європи, Лісабонська угода, Декларація про державний суверенітет України, Конституція України, кодекси та закони України, формують систему загально визнаних цінностей, що забезпечує співпрацю держав правовими та неправовими засобами. Водночас, на думку окремих дослідників, такий підхід не витримав випробування глобальними викликами — зокрема, пандемією COVID-19 та війною в Україні [14]. Це ставить під сумнів дієвість існуючої системи вирішення правових питань як на державному, так і на міжнародному рівні, засвідчуючи декларативність ряду положень, закріплених у вищезазначених документах.

Правовою можна визнати лише таку державу, що є суверенною і функціонує в громадянському суспільстві, де захист основних прав і свобод реально забезпечується юридичними засобами. Визнання держави як правової потребує наповнення цієї категорії реальним юридичним змістом, що полягає у визначенні основних принципів правової держави. Серед них слід виокремити верховенство права, забезпечення прав і свобод людини та громадянина, поділ гілок влади, законність і висока правова культура серед громадян. На практиці наближення держави до того, щоб стати правовою, реалізується через державотворчу діяльність, спрямовану на реалізацію таких принципів. Процес формування правової держави характеризується прагненням суспільства до свободи через усвідомлене обмеження держави і змушення її до законності та поваги честі і гідності громадян як найвищих цінностей [3].

Принципи правової держави визначають підходи, які є спільними для усіх органів державної влади з метою реалізації прав людини. Це полягає у забезпеченні верховенства права, згідно з яким усі його суб'єкти мають підкорятися закону, який відображає природне право. Правова держава має забезпечувати безумовне дотримання закону у всіх сферах суспільного життя [1]. Закону властиві такі якості, як справедливість та гуманність, він закріплює невід'ємні права людей. Верховенство права є основним принципом правової держави, адже саме цей принцип вимагає дотримання законів не лише з боку громадян, а й з боку самої держави [3].

За індексом *WJP Rule of Law Index* [15] Україна посідає лише 89 місце серед включених у рейтинг 144 країн із оцінкою 0,49 (рис. 1). Для порівняння, на першому місці знаходиться Данія з оцінкою 0,9.

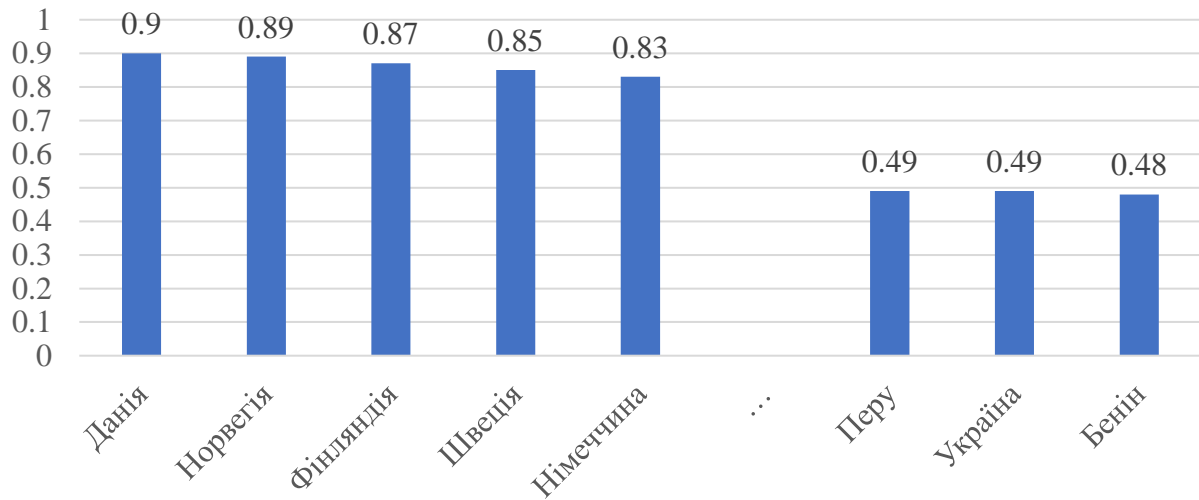

Рис. 1. Місце України за WJP Rule of Law Index [15]

Основними вимірами індексу є: обмеження повноважень уряду, відсутність корупції, відкритий уряд, основні права, порядок і безпека, забезпечення виконання нормативних актів, цивільне правосуддя та кримінальне правосуддя. Для кожного виміру визначається окрема оцінка. Оцінки України за зауваженими складовими індексу представлено на рисунку 2.

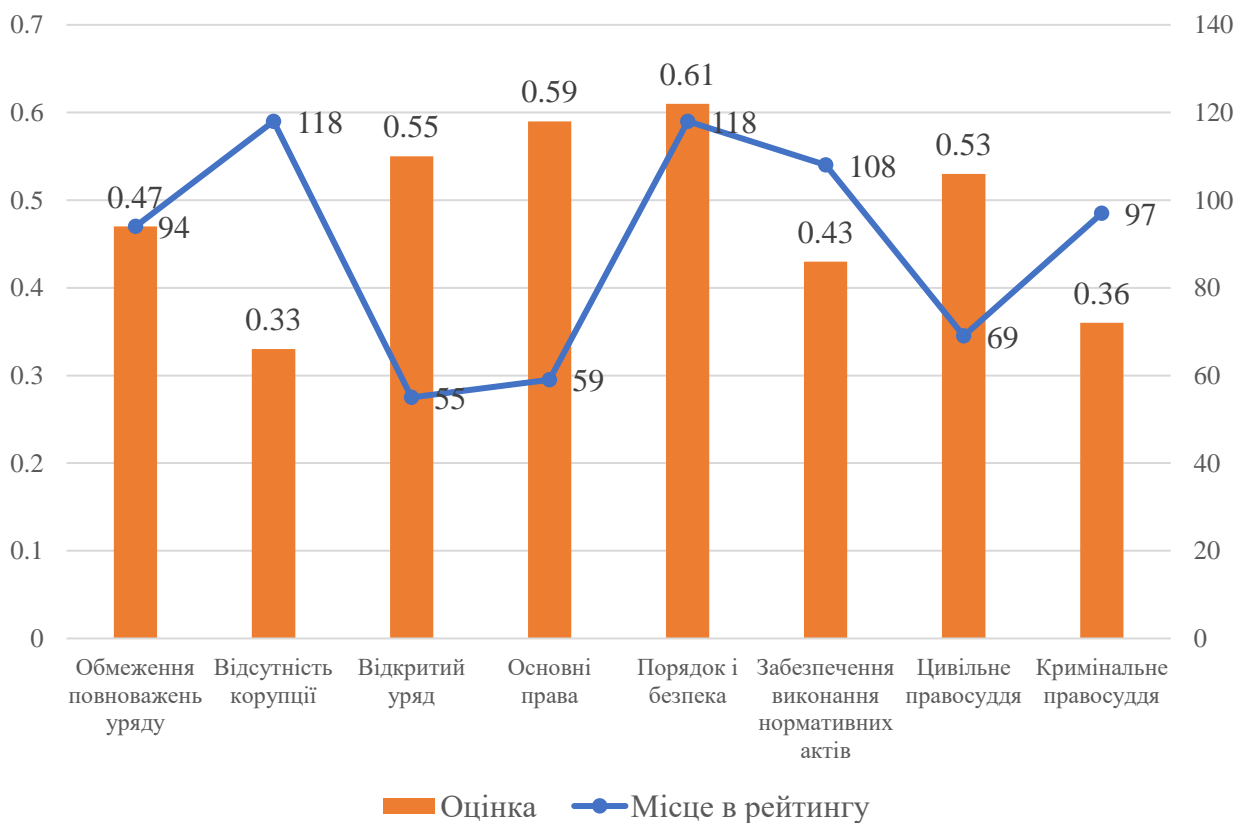

Рис. 2. Оцінки України за окремими складовими WJP Rule of Law Index [15]

Україна має досить невисокі місця в рейтингу за усіма оцінками. Особливе занепокоєння викликають такі виміри, як відсутність корупції, забезпечення виконання нормативних актів і кримінальне правосуддя. Таким чином, розвиток відповідних механізмів для ствердження принципів правової держави в Україні має, передусім, враховувати ці напрями, а саме: мінімізація корупції, забезпечення виконання нормативних актів усіма суб'єктами права й удосконалення системи кримінального правосуддя.

Українські юристи визначають забезпечення принципу верховенства права як основний напрямок побудови правової держави в Україні. Як зауважено у роботі М. Кравчука, в закордонній літературі поняття «верховенство права» та «правова держава» фактично ототожнюються. Поряд із цим, у роботі дослідника уточнено і ряд принципів або вимог, що існують для держави, яка прагне бути дійсно правовою, серед них:

- принцип реалізації і захисту основоположних прав людини та громадянина, забезпечення якого є вирішальним у розбудові взаємовідносин між державою і громадянами;
- принцип розподілу влади;
- принцип обмеження дискреційних повноважень влади;
- безумовне виконання конституційних положень (принцип верховенства Конституції);
- принцип визначеності нормативних приписів;
- принцип пропорційності;
- принцип правової безпеки;
- незалежність суду та суддів [12].

Зауважені принципи варто розкрити більш детально. Так, принцип реалізації і захисту основоположних прав людини та громадянина тісно пов'язаний із забезпеченням ключового принципу — верховенства права. Це передбачає гарантію дотримання і непорушність прав та свобод громадян, дотримання принципу взаємної відповідальності громадян і держави [1].

Ще однією особливістю правової держави є реалізація принципу розподілу влади. Він полягає в розподілі державної влади на три гілки: законодавчу, виконавчу та судову, що попереджає концентрацію влади в одних руках і зловживання нею. Цей принцип реалізується завдяки існуванню системи стримувань та противаг, яка дозволяє кожній окремій гілці влади діяти відносно незалежно та не поширювати свої владні повноваження на інші гілки [1].

Принцип обмеження дискреційних повноважень полягає у визначенні певних границь, в межах яких держава може приймати рішення на свій розсуд. Обмеження дискреційних повноважень можливе із застосуванням спеціальних засобів — передбачених або не заборонених законом рамок, що уможливають вибір суб'єктами правозастосування одного з декількох варіантів, згідно з яким рішення у певних справах будуть відповідати вимогам законності, справедливості та розумності [16].

Принцип верховенства Конституції іноді розглядається як частина принципу верховенства права, проте, розглядаючи складові цього принципу, можна виявити певні відмінності. Так, компонентами принципу верховенства Конституції є первинність конституційного регулювання, гарантованість можливості громадянина звертатися за захистом своїх прав виключно на основі конституції та універсальність її норм [17].

Принцип визначеності нормативних приписів полягає у встановленні чітких вимог до підстав, цілей і змісту таких приписів. Особливо важливим цей принцип є у питаннях, пов'язаних із відповідальністю громадян, які мають передбачати правові наслідки своєї поведінки. Принцип пропорційності, у свою чергу, передбачає дотримання балансу між поставленими цілями та засобами їх досягнення. Відповідно до цього принципу загальний інтерес, яким керується держава, не може передбачати придушення свободи окремої особи. Принцип правової безпеки полягає у забезпеченні довіри громадян до свого правового становища [13].

При цьому розуміння принципів правової держави виходить за межі його законодавчого виразу, охоплюючи наступні компоненти: формування уявлення про принцип, відповідне закріплення в законодавстві та фактична реалізація принципів. Немає єдиного погляду щодо того, чи мають принципи правової держави бути обов'язково закріплені у Конституції. Деякі дослідники вважають, що такі принципи можуть мати вплив на практику правозастосування навіть без відповідного закріплення. Безумовним є те, що суспільні потреби виникають і розвиваються незалежно від волі законотворців. Визнання цього є основним підґрунтям для розвитку дійсно правової держави [3].

На думку В. Сичевського, правова держава неможлива без достатнього рівня політичної і правової свідомості громадян, їхньої участі в політичному житті. Необхідними умовами для забезпечення належного рівня правосвідомості є високий загальнокультурний рівень, а також закріплення демократичних принципів в усіх сферах життя людей. На думку вченого, саме ідея правової держави є центральною для сучасних українців, про що свідчать революції 2004 та 2014 років, які мали на меті наближення до режиму правової держави через протидію свавілля владної верхівки [1].

Окрім того, формування правової держави і забезпечення виконання окреслених вище принципів в умовах глобалізації неможливо уявити без сприяння міжнародних учасників. Та з огляду на зауважену вище неефективність міжнародних механізмів вирішення правових питань на сучасному етапі, роль міжнародних учасників має бути переглянута. Необхідною є нова концепція бачення міжнародних організацій і їх місця у формуванні правопорядку та забезпеченні верховенства права. Відповідно, загальноновизнані цінності в сучасних умовах мають бути перероблені в систему правових ідей, виражених у принципах права, виконання яких забезпечується лише дієвими правовими засобами. Порушення таких принципів має тлумачитися

читися як неправомірні дії, що тягнуть за собою пряму юридичну відповідальність. Відповідні положення мають бути закріплені як у національному, так і в міжнародному законодавстві, забезпечуючи виконання принципу верховенства права. Основним проявом та ознакою верховенства права є забезпечення прав людини, механізм реалізації яких має бути належним чином закріплений у процесуальних нормах права, чітко визначених у законодавстві та якісно сформованих [14].

Підсумовуючи зауважене, доцільно узагальнити основні ознаки правової держави, які можна поділити на соціально-змістовні та формальні. До соціально-змістовних належать:

- закріплення основоположних прав людини в законодавстві;
- чинні закони мають відображати погляди й інтереси більшості або всього населення;
- відносини між державою і громадянами мають передбачати виконання принципів «дозволено все, що не заборонено» та «заборонено все, що не дозволено»;
- держава і громадяни мають бути взаємно відповідальними;
- забезпечення високого рівня правової свідомості громадян, обізнаність із чинним законодавством і вміння використовувати закони у повсякденному житті на практиці.

Серед формальних ознак правової держави слід виокремити:

- розподіл влади на законодавчу, виконавчу і судову гілки та їх підпорядкованість закону;
- закріплення ефективних процесуальних норм права, які надаватимуть особам належний рівень юридичної захищеності, забезпечуватимуть рівність перед законом, охорону та захист основоположних прав людини і громадянина;
- забезпечення поваги до судових органів і їхнього високого положення в суспільному та державному житті;
- виконання законів як громадянами, так і, що особливо важливо, державними та місцевими органами влади [18].

Висновки. В процесі дослідження було визначено, що реалізація принципу верховенства права та захист прав і свобод людини та громадянина є ключовими умовами розбудови сучасної правової держави. При цьому важливо враховувати, що потреби громадян змінюються незалежно від волі законотворця, що в сучасному людиноцентричному підході до глобального світового розвитку має бути безумовно враховане.

Міжнародний досвід є цінним джерелом удосконалення національного права та утвердження принципів правової держави, зокрема, з урахуванням євроінтеграційного напрямку, який обрала Україна. Водночас, гармонізація національного права із міжнародними нормами має враховувати національні інтереси і не допускати послаблення національного суверенітету чи незалеж-

ності. Більше того, самі по собі міжнародні стандарти, закріплені в численних міжнародних нормативних актах, мають бути переглянуті з урахуванням сучасних викликів. Ці норми мають носити не лише декларативний характер, а забезпечувати виконання принципів правової держави через удосконалення положень щодо відповідальності за порушення.

Основними шляхами впровадження принципів правової держави для України є гармонізація національного законодавства із європейським з урахуванням національних інтересів, підвищення правосвідомості громадян України, покращення вмінь користуватися законами в реальному житті, зокрема, для захисту власних прав і свобод, а також удосконалення механізмів реалізації прав та обов'язків усіх суб'єктів права. Окрім того, розвиток відповідних механізмів для посилення принципів правової держави в Україні має, передусім, враховувати такі напрями, як: мінімізація корупції, забезпечення виконання нормативних актів усіма суб'єктами права, вдосконалення системи кримінального правосуддя. Подальші напрями досліджень можуть стосуватися формування пропозицій із розвитку та впровадження зауважених вище механізмів на національному і міжнародному рівнях.

Література:

1. Сичевський В. Суспільна правосвідомість, правова держава та концепція прав людини. *Академічні візії*. 2022. № 14. URL: <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.10202683> (дата звернення: 15.10.2024).
2. Левчук В. Д. Поняття та ознаки правової держави. *Правоохоронна функція держави: теоретико-методологічні та історико-правові проблеми*. Харків, 2019. С. 121–123. URL: https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/17_05_2019/pdf/57.pdf (дата звернення: 15.10.2024).
3. Белов Д. М., Сестренкова О. Принципи правової держави: конституційно-правовий вимір. *Конституційно-правові академічні студії*. 2016. № 1. С. 26–33. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/30694/1/Белов%20Д.М.%2c%20Сестренкова%20О..pdf> (дата звернення: 15.10.2024).
4. Дербак В. І., Дербак А. П. Фундаментальні принципи функціонування правової держави в Україні як критерій взаємовигідного співробітництва з країнами ЄС: філософсько-правові засади. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2022. № 72, ч. 2. С. 247–251. URL: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.72.78> (дата звернення: 15.10.2024).
5. Загребельна Н., Бодня О. В. Верховенство права як фундаментальний принцип сучасної правової держави. *Legal Bulletin*. 2020. № 1. С. 43–48. URL: <https://lbku.krok.edu.ua/index.php/legal-bulletin/article/view/283/230> (дата звернення: 15.10.2024).
6. Оніщук М. Верховенство Конституції України як засадничий принцип правової держави. *Віче*. 2010. № 18. С. 6–7. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/viche_2010_18_4 (дата звернення: 15.10.2024).
7. Крупнова Л. Обов'язковість виконання судових рішень як принцип правової держави. *Юридична Україна*. 2013. № 7. С. 8–13. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/urykr_2013_7_4 (дата звернення: 15.10.2024).
8. Громовчук М. В., Белов Д. М. Принцип гуманізму, як основоположний принцип побудови сучасної правової держави. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2021. № 65. С. 57–60. URL: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.65.9> (дата звернення: 15.10.2024).

9. Spano R. The rule of law as the lodestar of the European Convention on Human Rights: The Strasbourg Court and the independence of the judiciary. *European Law Journal*. 2021. Vol. 27. No. 1–3. P. 211–227. URL: <https://doi.org/10.1111/eulj.12377> (дата звернення: 15.10.2024).
10. Chibundu M. O. Globalizing the rule of law: Some thoughts at and on periphery. *Indiana Journal Global Legal Studies*. 1999. Vol. 7. P. 79–116. URL: https://digitalcommons.law.umaryland.edu/fac_pubs/386/ (дата звернення: 15.10.2024).
11. Kersch K. I. The “Globalized Judiciary” and the rule of law. *The Good Society*. 2004. Vol. 13. No. 3. P. 17–23. URL: <https://doi.org/10.1353/gso.2005.0021> (дата звернення: 15.10.2024).
12. Кравчук М. Сутність правової держави та основні напрямки побудови її в Україні: теоретико-правове дослідження. *Актуальні проблеми правознавства*. 2023. № 4. С. 37–43. URL: <http://dx.doi.org/10.35774/app2023.04.037> (дата звернення: 15.10.2024).
13. Мельник Є. М. Правова держава в Україні: перспективи становлення і механізми реалізації. *Держава та регіони: Серія: Право*. 2008. № 3. С. 5–11.
14. Вадімов А. Верховенство права: ознаки, чинники, складові. *Верховенство права: доктрина і практика в умовах сучасних світових викликів* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Дніпро, 29 лютого 2024 р.). Дніпро : ДДУВС, 2024. С. 618–621. URL: <https://er.dduvs.edu.ua/bitstream/123456789/13961/1/96.pdf> (дата звернення: 15.10.2024).
15. WJP Rule of Law Index. Countries Scored by Overall Score. URL: <https://worldjusticeproject.org/rule-of-law-index/global/2023/Ukraine/> (дата звернення: 15.10.2024).
16. Жильцов О. Л. Правові засоби обмеження дискреційних повноважень. *Юридичний Бюлетень*. 2020. № 13. С. 9–16. URL: <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2020.13.01> (дата звернення: 15.10.2024).
17. Сароян Р. М. Концептуалізація верховенства конституції: науковий дискурс та правова традиція. *Теорія та практика конституціоналізму: вітчизняний і зарубіжний досвід* : матеріали Регіон. наук.-практ. семінару, присвяч. 25-й річниці прийняття Конституції України (м. Дніпро, 17 червня 2021 р.). Дніпро : ДДУВС, 2021. С. 110–113. URL: <https://er.dduvs.edu.ua/bitstream/123456789/8471/1/34.pdf> (дата звернення: 15.10.2024).
18. Рабінович П. М. Основи теорії та філософії права: навч. посібник. Львів: Вид-во ЛОБФ «Медицина і право», 2021. 256 с. URL: <https://library.megu.edu.ua:9443/jspui/handle/123456789/3353> (дата звернення: 15.10.2024).

References:

1. Sychevskyi, V. (2022). Suspilna pravosvidomist, pravova derzhava ta kontseptsiiia prav liudyny [Public legal awareness, the rule of law and the concept of human rights]. *Akademichni vizii – Academic visions*, (14). Retrieved from <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.10202683> [in Ukrainian].
2. Levchuk, V. D. (2019). Poniattia ta oznaky pravovoi derzhavy [Concepts and signs of the rule of law]. *Pravookhoronna funktsiia derzhavy: teoretyko-metodolohichni ta istoryko-pravovi problem – Law enforcement function of the state: theoretical-methodological and historical-legal problems*, 121–123. Retrieved from https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/17_05_2019/pdf/57.pdf [in Ukrainian].
3. Bielov, D. M., & Sestrenkova, O. (2016). Pryntsypy pravovoi derzhavy: konstytutsiino-pravovyi vymir [Principles of the rule of law: constitutional and legal dimension]. *Konstytutsiino-pravovi akademichni studii – Constitutional and legal academic studies*, (1), 26–33. Retrieved from <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/30694/1/Белов%20Д.М.%2c%20Сестренкова%20О..pdf> [in Ukrainian].
4. Derbak, V. I., & Derbak, A. P. (2022). Fundamentalni pryntsypy funktsionuvannia pravovoi derzhavy v Ukraini yak kryterii vzaiemovyhidnoho spivrobotnytstva z krainamy YeS: filozofsko-pravovi zasady [Fundamental principles of the functioning of the rule of law in Ukraine as a criterion for mutually beneficial cooperation with EU countries: philosophical and legal principles]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho Universytetu – Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University*, 72(2), 247–251. Retrieved from <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.72.78> [in Ukrainian].

5. Zahrebelna, N., & Bodnia, O. V. (2020). Verkhovenstvo prava yak fundamentalnyi pryntsyyp suchasnoi pravovoi derzhavy [The rule of law as a fundamental principle of the modern legal state]. *Legal Bulletin*, (1), 43–48. Retrieved from <https://lbku.krok.edu.ua/index.php/legal-bulletin/article/view/283/230> [in Ukrainian].
6. Onishchuk, M. (2010). Verkhovenstvo Konstytutsii Ukrainy yak zasadnychi pryntsyyp pravovoi derzhavy [The supremacy of the Constitution of Ukraine as a fundamental principle of the rule of law]. *Viche*, (18), 6–7. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/viche_2010_18_4 [in Ukrainian].
7. Krupnova, L. (2013). Oboviazkovist vykonannia sudovykh rishen yak pryntsyyp pravovoi derzhavy [Mandatory execution of court decisions as a principle of the rule of law]. *Yurydychna Ukraina – Legal Ukraine*, (7), 8–13. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/urykr_2013_7_4 [in Ukrainian].
8. Hromovchuk, M. V., & Bielov, D. M. (2021). Pryntsyyp humanizmu, yak osnovopolozhnyi pryntsyyp pobudovy suchasnoi pravovoi derzhavy [The principle of humanism as the fundamental principle of building a modern legal state]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu – Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University*, (65), 57–60. Retrieved from <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.65.9> [in Ukrainian].
9. Spano, R. (2021). The rule of law as the lodestar of the European Convention on Human Rights: The Strasbourg Court and the independence of the judiciary. *European Law Journal*, 27(1–3), 211–227. Retrieved from <https://doi.org/10.1111/eulj.12377>
10. Chibundu, M. O. (1999). Globalizing the rule of law: Some thoughts at and on periphery. *Indiana Journal Global Legal Studies*, 7, 79–116. Retrieved from https://digitalcommons.law.umaryland.edu/fac_pubs/386/
11. Kersch, K. I. (2004). The “Globalized Judiciary” and the rule of Law. *The Good Society*, 13(3), 17–23. Retrieved from <https://doi.org/10.1353/gso.2005.0021>
12. Kravchuk, M. (2023). Sutnist pravovoi derzhavy ta osnovni napriamky pobudovy yii v Ukraini: teoretyko-pravove doslidzhennia [The essence of the rule of law and the main directions of its construction in Ukraine: a theoretical and legal study]. *Aktualni problemy pravoznavstva – Actual problems of jurisprudence*, (4), 37–43. Retrieved from <http://dx.doi.org/10.35774/app2023.04.037> [in Ukrainian].
13. Melnyk, Ye. M. (2008). Pravova derzhava v Ukraini: perspektyvy stanovlennia i mekhanizmy realizatsii [The rule of law in Ukraine: prospects for development and implementation mechanisms]. *Derzhava ta rehiony – State and regions*, (3), 5–11. [in Ukrainian].
14. Vadimov, A. (2024). Verkhovenstvo prava: oznaky, chynnyky, skladovi [Rule of law: signs, factors, components]. *Verkhovenstvo prava: doktryna i praktyka v umovakh suchasnykh svitovykh vyklykiv – The rule of law: Doctrine and practice in the conditions of modern world challenges* : Proceedings of the International Scientific and Practical Conference. (pp. 618–621). Dnipro : DDUVS. Retrieved from <https://er.dduvs.edu.ua/bitstream/123456789/13961/1/96.pdf> [in Ukrainian].
15. World Justice Project. (n.d.). *WJP Rule of Law Index: Countries scored by overall score*. Retrieved from <https://worldjusticeproject.org/rule-of-law-index/global/2023/Ukraine/>
16. Zhylytsov, O. L. (2020). Pravovi zasoby obmezhenia dyskretsiinykh povnovazhen [Legal means of limiting discretionary powers]. *Yurydychnyi Biuletyn – Legal Bulletin*, (13), 9–16. Retrieved from <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2020.13.01> [in Ukrainian].
17. Saroian, R. M. (2021). Kontseptualizatsiia verkhovenstva konstytutsii: naukovyi dyskurs ta pravova tradytsiia [Conceptualizing the supremacy of the constitution: scientific discourse and legal tradition]. *Teoriia ta praktyka konstytutsionalizmu: vitchyzniani i zarubizhnyi dosvid» – Theory and practice of constitutionalism: domestic and foreign experience* : Proceedings of the Regional scientific and practical seminar. (pp. 110–113). Dnipro : DDUVS. Retrieved from <https://er.dduvs.edu.ua/bitstream/123456789/8471/1/34.pdf> [in Ukrainian].
18. Rabinovych, P. M. (2021). *Osnovy teorii ta filosofii prava : navch. posibnyk [Fundamentals of the theory and philosophy of law: teaching manual]*. Lviv: Vyd-vo LOBF «Medytsyna i pravo». Retrieved from <https://library.megu.edu.ua:9443/jspui/handle/123456789/3353> [in Ukrainian].

УДК 342.9:351.746.1

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11\(39\)-726-732](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11(39)-726-732)

Юник Ірина Геннадіївна, кандидат наук з державного управління, доцент кафедри публічного управління та менеджменту, Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, <https://orcid.org/0000-0002-0985-1800>

ДІДЖИТАЛІЗАЦІЯ ЛОГІСТИЧНИХ ПРОЦЕСІВ В СИСТЕМІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОБОРОНОЗДАТНОСТІ ДЕРЖАВИ

Анотація. Управління ланцюгами постачання в Україні в умовах воєнного стану вимагає підвищеної уваги до безпеки та стабільності перевезень. Оптимізація логістичних процесів є ключовою для забезпечення обороноздатності та економічної стійкості країни, зокрема через розробку альтернативних маршрутів, диверсифікацію постачальників і використання сучасних технологій моніторингу. Логістика стає важливим інструментом національної безпеки, координуючи зусилля державних органів. Діджиталізація, зокрема впровадження автономних транспортних засобів і технологій (IoT та RFID) підвищує ефективність і безпеку транспортування вантажів. У глобальному контексті логістична діяльність є критично важливою для успішного функціонування підприємств, що вимагає високої організації процесів та адаптації до змінюваних умов ринку. Ефективна логістика не лише знижує витрати і ризики, але й підвищує задоволеність потребувачів, забезпечуючи конкурентні переваги на міжнародному рівні.

Впровадження штучного інтелекту автоматизує процеси, прогнозує попит і оптимізує логістику. Технології блокчейн підвищують безпеку даних, зменшують шахрайство та забезпечують прозорість. Розвиток дронів і робототехніки знижує витрати на доставку та підвищує ефективність. Основні переваги діджиталізації логістики: підвищення ефективності, зменшення витрат і ризиків помилок, покращення точності відстеження вантажів та комунікації в ланцюзі, а також підвищення прозорості. Однак діджиталізація стикається з викликами, такими як високі витрати на впровадження і необхідність підвищення кваліфікації персоналу. Блокчейн забезпечує безпеку та прозорість у логістиці. Його переваги включають підвищення безпеки даних через криптографічне підтвердження, зменшення ризику помилок, покращення прозорості і зниження витрат завдяки автоматизації. Діджиталізація логістичних процесів в системі забезпечення обороноздатності держави використовується для відстеження вантажів у реальному часі, управління інвентарем та забезпечення прозорості у відносинах між учасниками.

Ключові слова: діджиталізація, кібербезпека, система логістичного забезпечення, Національна безпека України, Сили оборони України.

Yunyk Iryna Hennadiivna PhD in Public Administration, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Public Management and Administration, Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University, <https://orcid.org/0000-0002-0985-1800>

DIGITALIZATION OF LOGISTICS PROCESSES IN THE STATE DEFENSE CAPACITY ENSURING SYSTEM

Abstract. Managing supply chains in Ukraine under martial law requires increased attention to security and stability of transportation. Optimizing logistics processes is key to ensuring the defense capability and economic stability of the country, in particular through the development of alternative routes, diversification of suppliers and the use of modern monitoring technologies. Logistics becomes an important tool of national security, coordinating the efforts of government agencies. Digitalization, in particular the introduction of autonomous vehicles and technologies (IoT and RFID) increases the efficiency and safety of cargo transportation. In the global context, logistics activity is critically important for the successful functioning of enterprises, which requires high organization of processes and adaptation to changing market conditions. Effective logistics not only reduces costs and risks, but also increases customer satisfaction, providing competitive advantages at the international level.

The implementation of artificial intelligence automates processes, forecasts demand and optimizes logistics. Blockchain technologies increase data security, reduce fraud and ensure transparency. The development of drones and robotics is reducing delivery costs and increasing efficiency. The main benefits of digitizing logistics are: increasing efficiency, reducing costs and risk of errors, improving the accuracy of cargo tracking and communication in the chain, as well as increasing transparency. However, digitalization faces challenges, such as high implementation costs and the need for staff upskilling. Blockchain provides security and transparency in logistics. Its benefits include increased data security through cryptographic authentication, reduced risk of errors, improved transparency, and reduced costs through automation. Digitization of logistics processes in the system of ensuring the defense capability of the state is used to track cargo in real time, manage inventory and ensure transparency in relations between participants.

Keywords: digitization, cyber security, logistic support system, National Security of Ukraine, Defense Forces of Ukraine.

Управління ланцюгами постачання в умовах воєнного стану в Україні вимагає уваги до безпеки та стабільності перевезень. Забезпечення надійності ланцюга постачання можна досягти шляхом розробки альтернативних

маршрутів, диверсифікації постачальників та використання сучасних технологій моніторингу і контролю. Україна, як і багато інших країн, часто стикається з кризовими ситуаціями, зокрема через воєнний стан та загострення конфлікту. В умовах кризи важливо оптимізувати логістичні процеси та управління ланцюгами постачання, особливо в обороноздатності держави, що є ключовим сегментом економічної політики, сприяє розвитку галузей та забезпечує стійкість економіки в цілому. Логістика стає важливим інструментом для забезпечення економічної стійкості держави.

Аналіз впливу діджиталізації на логістичну діяльність фокусується на зниженні витрат, підвищенні ефективності та якості послуг, а також на скороченні часу перевезень. Дослідники (Н. Hasanov, М. Baskaran, К. Jayanthi, Р. Kyriakou, М. Tsoumas, С. Burcher, М. Окландер, Є. Крикавського, О. Мних) вивчають переваги впровадження цифрових технологій у логістику та пов'язані з цим виклики. Діджиталізація логістичних процесів в системі забезпечення обороноздатності держави нині є актуальною темою, за результатами досліджень якої розробляються ефективні стратегії для покращення системи постачання [1–3].

Метою статті є обґрунтування діджиталізації логістичних процесів в системі забезпечення обороноздатності держави.

Сфера національної безпеки України охоплює широкий спектр аспектів, які забезпечують захист держави, її території, населення та національних інтересів, яка координується державними органами, такими як Рада національної безпеки і оборони України, Міністерство оборони, Служба безпеки України та іншими установами, що забезпечують інтеграцію політики безпеки на всіх рівнях (рис. 1).

Рис. 1. Основні компоненти сфери національної безпеки України

Розвиток технологій оптимізації логістики активно підсилюється діджиталізацією, що забезпечує ефективніше та безпечніше пересування вантажів. Це включає автономні транспортні засоби та дрони для доставки. Використання сенсорів, смарт-пристроїв (IoT) і спеціальних додатків дозволяє контролювати рух вантажів та моніторити умови транспортування [1, с.110].

Логістична діяльність є важливою складовою глобальної економіки та критично необхідною для ефективного функціонування підприємств в умовах глобалізації. Зростання міжнародних перевезень та інвестицій вимагає високої організації логістичних процесів, оскільки збільшується обсяг попиту товарів через кордони. Логістичні компанії повинні активно співпрацювати з іншими підприємствами та державами, адаптуючись до змін на ринку. Для успішної діяльності важливі гнучкість, кваліфікований персонал і сучасні технології. Ефективна логістика дозволяє швидко перевозити товари, знижувати витрати та ризики, а також підвищувати задоволеність клієнтів, що забезпечує конкурентну перевагу на міжнародному ринку [2, 3].

Діджиталізація полягає у використанні цифрових технологій для покращення ефективності логістичних процесів. Вона стає все більш поширеною у галузі, підвищуючи якість логістичних послуг. Цифрові технології сприяють автоматизації, зменшуючи людський фактор і ризик помилок. Основними напрямками діджиталізації логістики є такі [2, 3]:

1. *Моніторинг вантажів* (використання IoT та RFID для відстеження руху вантажів, що забезпечує точність і швидкість).
2. *Електронний документообіг* (застосування електронних накладних та документів, що зменшує час і витрати на обробку).
3. *Системи управління* (сучасні системи дозволяють контролювати рух вантажів, управління складами та доставкою).

Діджиталізація відкриває нові можливості для розвитку логістики і підвищення конкурентоспроможності, але вимагає значних зусиль та інвестицій у технології та персонал. Аспекти діджиталізації логістичних процесів в сфері національної безпеки України пропоновано в таблиці 1. В поєднанні ці технології забезпечують ефективний моніторинг та управління ресурсами в реальному часі.

Таблиця 1

Аспекти діджиталізації логістичних процесів в сфері національної безпеки України

Діджиталізація логістичних процесів	Характеристика
1	2
<i>Автоматизація процесів</i>	Використання програмного забезпечення для управління ланцюгами постачання, що дозволяє зменшити час на обробку даних і підвищити ефективність
<i>Системи управління даними</i>	Інтеграція інформаційних систем для збору, аналізу та обміну даними між різними органами безпеки
<i>Кібербезпека</i>	Забезпечення захисту інформаційних систем від кіберзагроз, що є особливо важливим для національної безпеки
<i>Internet of Things (IoT)</i>	Використання сенсорів та смарт-пристроїв для моніторингу та управління ресурсами в реальному часі
<i>Аналітика даних</i>	Застосування аналітичних інструментів для прогнозування потреб і оптимізації ресурсів
<i>Мобільні технології</i>	Використання мобільних додатків для покращення комунікації між різними підрозділами і забезпечення швидкого реагування
<i>Radio-Frequency Identification (RFID)</i>	Технологія бездротової ідентифікації, яка використовує радіохвилі для автоматичного розпізнавання об'єктів, які складаються з міток (тегів), що містять інформацію про об'єкт, і зчитувачів, які зчитують цю інформацію на відстані та використовуються в логістиці для відстеження логістичних пересувань, управління запасами та забезпечення безпеки

Діджиталізація також може змінити розподіл ролей у логістичній системі, адже традиційні провайдери можуть зіштовхнутися з конкуренцією від нових технологічних компаній, що пропонують швидші й ефективніші послуги. Загалом, діджиталізація підвищує ефективність і точність процесів, знижує витрати та покращує сервіс постачання. Для успішної діяльності в умовах діджиталізації важливо слідкувати за технологічними трендами й адаптуватися до змін. Впровадження штучного інтелекту дозволяє автоматизувати процеси, прогнозувати попит і оптимізувати логістичні операції. Технології блокчейн підвищують безпеку даних, зменшують ризики шахрайства та забезпечують прозорість. Розвиток дронів і робототехніки знижує витрати на доставку та підвищує ефективність. Основні переваги діджиталізації логістики: підвищення ефективності та зменшення витрат, зниження ризиків помилок, покращення точності відстеження вантажів, полегшення комунікації в логістичному ланцюгу, підвищення прозорості та безпеки процесів [1, 3].

Однак діджиталізація стикається з викликами, такими як високі витрати на впровадження, необхідність підвищення кваліфікації персоналу та зміни у внутрішній структурі компаній. Загалом, сучасна діджиталізація в логістиці

характеризується активним використанням цифрових технологій для покращення ефективності процесів [1, 2].

Залізничні перевезення в Україні суттєво постраждали через повномасштабну війну, зменшившись на 65%. Існують технологічні складнощі при переході з української на європейську колію, обмеження пропускної здатності сусідніх залізниць і нестача складів. Це призводить до значних втрат у торгівлі через затримки, псування вантажів і штрафи за простою. Для оптимізації перевезень можливі такі рішення: збільшення пропускної здатності та модернізація пунктів контролю; спрощення переходу на європейську колію через інвестиції в технології; встановлення економічно обґрунтованих тарифів для перевізників. Швидке вирішення цих проблем є ключовим для відновлення української економіки [2, 3].

Використання блокчейн-технологій у логістиці забезпечує безпеку та прозорість процесів. Основні переваги блокчейн-технологій в логістиці забезпечують: підвищення безпеки даних, коли кожна транзакція підтверджується криптографічно та захищає від шахрайства; зменшення ризику помилок, за рахунок автоматизації процесів, щодо помилок людини; покращення прозорості за рахунок доступу людини до інформації, що забезпечує відкритість; зменшення витрат щодо автоматизації процесів, котра допомагає уникнути затримок і знижує витрати. Блокчейн використовується для відстеження вантажів, що дозволяє стежити за маршрутами в реальному часі, забезпечуючи швидке і безпечно доставлення; для управління інвентарем, котрий сприяє ефективному врегулюванню запасами та запобіганню затримок; зниження шахрайства, що забезпечує захист через криптографічне підтвердження транзакцій; прозорість у відносинах, яка дозволяє контролювати всі етапи логістичного процесу [1, 3].

Висновок. Таким чином, логістична діяльність за умов діджиталізації в Україні сприяє точнішій та швидшій обробці інформації, автоматизації процесів і зниженню витрат. Завдяки інтернет-технологіям, логістичні компанії можуть контролювати та відстежувати рух перевезень у реальному часі, автоматизувати доставку та управління запасами, що підвищує якість в системі забезпечення обороноздатності держави. Однак діджиталізація приносить нові виклики, такі як захист від кібератак, зростання вимог до безпеки даних, потреба у висококваліфікованому персоналі та зміна бізнес-моделей. Для успішної діяльності необхідні гнучкість, увага до нових технологій та адаптація до ринкових змін. Важливо розробляти програмні рішення, які покращують ефективність, автоматизацію та швидкість обробки інформації тощо.

Література:

1. Закон України «Про національну безпеку України від 21.06.2018 № 2469-VIII». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>.
2. Закон України «Про основи національної безпеки України від 19.06.2003 № 964-IV». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/964-15#Text>.
3. Пугач С., Візнюк І, Долинний С. Аналіз ефективності розроблених процедур та політик в сфері громадського здоров'я для підвищення резильєнтності волонтерів під час воєнного конфлікту. Суспільство та національні інтереси, 2024. Вип. 1 (1). С. 70-80.

References:

1. Закон України «Про національну безпеку України від 21.06.2018 року» [*Law of Ukraine «About the national security of Ukraine» of June 21, 2018*]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> [in Ukrainian].
2. Закон України «Про основи національної безпеки України від 19 червня 2003 року» [*Law of Ukraine «About the basics of national security of Ukraine» of June 19, 2003*]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/964-15#Text> [in Ukrainian].
3. Puhach S., Vizniuk I, Dolynnyi S. (2024). Analiz efektyvnosti rozroblenykh protsedur ta polityk v sferi hromadskoho zdorov'ia dlia pidvyshchennia rezylientnosti volonteriv pid chas voiennoho konfliktu [Analysis of the effectiveness of the developed procedures and policies in the field of public health to increase the resilience of volunteers during military conflict]. *Suspilstvo ta natsionalni interesy*, 1 (1), 70-80 [in Ukrainian].

СЕРІЯ «ЕКОНОМІКА»

УДК: 351: 330.322

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11\(39\)-733-749](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11(39)-733-749)

Ткачук Вадим Анатолійович доктор економічних наук, професор, ректор, Національний університет біоресурсів і природокористування України, вул. Героїв Оборони, 15, м. Київ, 03041, тел.: (044) 527-82-42, <https://orcid.org/0000-0002-9684-8625>

Мединська Наталія Василівна доктор економічних наук, доцент, в.о. завідувача кафедри земельного кадастру, Національний університет біоресурсів і природокористування України, вул. Героїв Оборони, 15, м. Київ, 03041, тел.: (044) 527-82-42, <https://orcid.org/0000-0003-2573-0205>

Новаковська Ірина Олексіївна доктор економічних наук, професор, чл.-кор. НААН, професор кафедри земельного кадастру, Національний університет біоресурсів і природокористування України, вул. Героїв Оборони, 15, м. Київ, 03041, тел.: (044) 527-82-42, <https://orcid.org/0000-0002-1473-7543>

Костюк Тетяна Олексіївна кандидат економічних наук, доцент, проректор з науково-педагогічної роботи та економічних питань, Національний університет біоресурсів і природокористування України, вул. Героїв Оборони, 15, м. Київ, 03041, тел.: (044) 527-82-42, <https://orcid.org/0000-0003-1334-2731>

ІНТЕГРАЦІЯ СОЦІАЛЬНИХ ТА ЕКОНОМІЧНИХ ФАКТОРІВ ДЛЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ В УМОВАХ СУЧАСНИХ ВИКЛИКІВ

Анотація. Стаття присвячена комплексному дослідженню стратегії сталого розвитку сільських територій України, що охоплює економічні, соціальні та екологічні аспекти. Автори аналізують концепцію сталого розвитку як збалансованого підходу до задоволення потреб сучасності без шкоди для майбутніх поколінь; підкреслюють важливість інтеграції трьох основних аспектів — економічного, соціального та екологічного — в єдину стратегію, яка враховує специфіку сільських регіонів.

Досліджується динаміка чисельності міського та сільського населення України з 1926 по 2020 роки, що виявляє стабільний тренд урбанізації,

зростання чисельності міського населення та зменшення сільського. Виявлено, що ці процеси відображають загальносвітові тенденції, зокрема, індустріалізацію та соціально-економічні зміни ХХ століття. Водночас, аналіз сучасного стану сільського населення виявляє проблеми, пов'язані з міграцією, старінням, а також наслідками війни 2022 року та пандемії COVID-19.

Окремо розглянуто економічну активність сільського населення і важливість аграрного сектору для економіки України. У контексті глобалізації розглядається її вплив на аграрний сектор, який призводить до зростання конкуренції та труднощів для малих і середніх фермерських господарств. Відзначається, що в умовах пандемії COVID-19 та військових дій, а також через зменшення вартості продукції та зниження цін на основні сільськогосподарські культури економічні втрати фермерів значно зросли.

Стаття також піднімає питання зайнятості в сільських районах, де бідність залишається стійкою проблемою. Автори наголошують на серйозності екологічного тиску на сільські території, як наслідка зміни клімату, що загрожує агрокліматичним умовам та стабільності врожайності.

Результатом дослідження є запропонована стратегічна мета сталого розвитку сільських територій, яка полягає в забезпеченні збалансованого економічного, соціального, демографічного та екологічного розвитку через підвищення конкурентоспроможності сільського господарства та розширення несільськогосподарського підприємництва.

Автори наголошують на необхідності прийняття нормативних актів, які конкретизують основні положення Концепції сталого розвитку, а також розробку довгострокових планів розвитку сільських територій із врахуванням місцевих особливостей. Підкреслюється важливість партнерства між державними органами, приватним сектором і громадськими організаціями для реалізації стратегій сталого розвитку, акцентуючи, що інтеграція соціальних та економічних факторів, активна участь громади та ефективне використання ресурсів є ключовими умовами для забезпечення сталого розвитку сільських територій в Україні.

Ключові слова: сталий розвиток сільських територій, соціальна відповідальність у сільському розвитку, економічна диверсифікація сільських регіонів, соціальна інфраструктура в сільських громадах, інвестиції в сільські території, інновації у сільському розвитку, екологічна стійкість сільських територій, державна політика підтримки сільських територій

Tkachuk Vadym Anatoliyovych Doctor of Economic Sciences, professor, rector of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, St. Heroyiv Oborony, 15, Kyiv, 03041, tel.: (044) 527-82-42, <https://orcid.org/0000-0002-9684-8625>

Medynska Nataliia Vasylivna Doctor of economics, associate professor, acting Head of the Department of Land Cadastre, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Heroyiv Oborony St., 15, Kyiv, 03041, tel.: (044) 527-82-42, <https://orcid.org/0000-0003-2573-0205>

Novakovska Iryna Oleksiivna Doctor of Economic Sciences, professor, Chlen korespondent NAAN, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, St. Heroyiv Oborony, 15, Kyiv, 03041, tel.: (044) 527-82-42, <https://orcid.org/0000-0002-1473-7543>

Kostiuk Tetiana Oleksiivna Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, vice-rector for scientific and pedagogical work and economic issues, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, St. Heroyiv Oborony, 15, Kyiv, 03041, tel.: (044) 527-82-42, <https://orcid.org/0000-0003-1334-2731>

INTEGRATION OF SOCIAL AND ECONOMIC FACTORS FOR THE SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF RURAL AREAS IN THE CONDITIONS OF MODERN CHALLENGES

Abstract. The article is devoted to a comprehensive study of the strategy of sustainable development of rural areas of Ukraine, covering economic, social and environmental aspects. The author analyzes the concept of sustainable development as a balanced approach to meeting the needs of the present without harming future generations; emphasizes the importance of integrating three main aspects — economic, social and environmental — into a single strategy that takes into account the specifics of rural regions.

The dynamics of the number of the urban and rural population of Ukraine from 1926 to 2020 is studied, which reveals a stable trend of urbanization, an increase in the number of the urban population and a decrease in the rural population. It was found that these processes reflect global trends, in particular, industrialization and socio-economic changes of the 20th century. At the same time, the analysis of the current state of the rural population reveals problems related to migration, aging, as well as the consequences of the 2022 war and the COVID-19 pandemic.

The economic activity of the rural population and the importance of the agricultural sector for the economy of Ukraine are separately considered. It is noted that low labor productivity and depletion of natural resources in rural regions require the introduction of modern technologies and the latest agricultural approaches. The article emphasizes the importance of reconstruction and development of local infrastructure to improve the quality of life in the countryside.

In the context of globalization, its impact on the agricultural sector is considered, which leads to increased competition and difficulties for small and

medium-sized farms. It is noted that in the conditions of the COVID-19 pandemic and military operations, economic losses have increased significantly, in particular, an 80 percent drop in the income of Ukrainian farmers in 2022 has been recorded due to a decrease in the cost of products and a decrease in prices for the main agricultural crops.

The article also raises the issue of employment in rural areas where poverty remains a persistent problem. It is noted that 83.5% of the world's poor live in rural areas, and low incomes and limited access to quality services reduce the quality of life of rural residents, encouraging young people to leave. This creates a vicious circle where migration leads to a decrease in the population and labor force critical to the agricultural sector. The author emphasizes the seriousness of environmental pressure on rural areas as a result of climate change, which threatens agro-climatic conditions and yield stability

The result of the study is the proposed strategic goal of sustainable development of rural areas, which consists in ensuring balanced economic, social, demographic and environmental development through increasing the competitiveness of agriculture and expanding non-agricultural entrepreneurship.

The author emphasizes the need to adopt normative acts that specify the main provisions of the Concept of Sustainable Development, as well as the development of long-term plans for the development of rural areas, taking into account local characteristics. The importance of partnership between state bodies, the private sector and public organizations for the implementation of sustainable development strategies is emphasized, emphasizing that the integration of social and economic factors, active community participation and effective use of resources are key conditions for ensuring the sustainable development of rural areas in Ukraine.

Keywords: sustainable development of rural areas, social responsibility in rural development, economic diversification of rural regions, social infrastructure in rural communities, investments in rural areas, innovations in rural development, environmental sustainability of rural areas, state policy to support rural areas

Постановка проблеми. Проблема розвитку сільських територій залишається однією з ключових у процесі забезпечення сталого розвитку країни. Сільські регіони часто стикаються з низкою соціальних та економічних викликів, такими як: скорочення населення, низький рівень інфраструктури, обмежений доступ до якісних соціальних послуг, недостатній рівень зайнятості та залежність від традиційних форм господарювання. Нерівномірний розподіл ресурсів між містом і селом призводить до поглиблення економічної нерівності та соціальної ізоляції сільського населеного пункту.

Водночас, сільські території мають значний потенціал для сталого розвитку, що включає як природні ресурси, так і можливості для розвитку сільського господарства, екотуризму та відновлювальної енергетики. Основна проблема виникає в недостатній інтеграції соціальних і економічних факторів

у стратегічне планування розвитку сільських територій. Існує потреба в комплексному підході, яка поєднує в собі економічне зростання з підвищенням рівня життя місцевих громад, покращенням інфраструктури та соціальних послуг, а також ефективним управлінням природними ресурсами.

Отже, дослідження інтеграції соціальних та економічних факторів у розвиток сільських територій є вкрай актуальним для розробки дієвих механізмів сталого розвитку, які сприяють зниженню соціально-економічних диспропорцій та підвищенню якості життя в сільській місцевості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз останніх досліджень і публікацій на тему розвитку сільських територій з акцентом на інтеграцію соціальних та економічних факторів для сталого розвитку демонструє зростаючий інтерес до комплексного підходу в управлінні сільськими регіонами. Основні аспекти цих досліджень включають аналіз впливу економічних факторів на соціальну структуру громади, інтеграцію екологічних і соціальних питань у процеси управління, а також застосування нових підходів до розвитку інфраструктури та використання природних ресурсів.

Останні дослідження підкреслюють значимість соціальної складової для сталого розвитку сільських громад. Серед ключових напрямків залишається покращення якості життя через розвиток інфраструктури, доступ до освітніх і медичних послуг, соціальне забезпечення та зайнятість. Автори монографії Бойко В. В., Васильців Т. Г. та ін. [1] вважають, що громадська активність та соціальна взаємодія є критично важливими елементами для зміцнення стійкості сільських регіонів. Вона сприяє формуванню ефективних механізмів розвитку території та забезпечують соціально-економічну безпеку.

Війна в Україні призвела до значних змін у соціальній структурі, зокрема до зростання кількості внутрішньо переміщених осіб (ВПО) та збільшення соціальної напруги. Тому в умовах сучасних воєнних викликів соціальні проблеми стають надзвичайно актуальними, особливо для територіальних громад України. У цьому контексті надзвичайно актуальними є дослідження Н. В. Павліхи, І. О. Цимбалюк та ін. [2], В. Г. Потапенка, В. О. Баранника, Н. В. Бахури та ін. [3], О.Ф. Новікової, В.П. Антонюка, О.В. Панькової та ін.[4] щодо впливу місцевого самоврядування на зміцнення безпеки сталого розвитку, зокрема через інклюзивне зростання.

Економічний розвиток сільських територій тісно пов'язаний з аграрним сектором, але все більше дослідників звертаються до теми диверсифікації економіки. Наприклад, дисертаційна робота Печки С.С. [5] присвячена дослідженню та обґрунтуванню нових теоретико-методичних підходів і практичних рекомендацій з розробки та імплементації стратегій диверсифікації діяльності аграрних підприємств. Матеріали міжнародних і всеукраїнських конференцій [6-8] висвітлюють важливість розвитку малого та середнього бізнесу, що підвищує стабільність економіки в умовах нестабільних ринкових ситуацій. Також зростає увага дослідників до залучення

інвестицій у сільське господарство, інноваційних технологій та енергоефективних проєктів, що здатні сприяти стійкому економічному розвитку [9,10].

У багатьох публікаціях підкреслюється необхідність інтеграції соціальних та економічних аспектів у планування розвитку сільських територій. Дослідження Лазаревої О. В. [11], Чалюка Ю. О., Черьомухіної О. К. [12,13] демонструють, що збалансоване врахування соціальних потреб, таких як зайнятість, рівень доходів і доступ до базових послуг, разом з економічними факторами, такими як продуктивність праці та інвестицій, є основою для забезпечення сталого розвитку.

Важливе значення надається також державним програмам підтримки сільських територій та залученню місцевих громад до прийняття рішень. Роботи Лупенка Ю. О., Маліка М. Й., Булавки О. Г. [14,15], Дзямучича М. І., Максим'яка С. В. [16], Костюк Т.О., Мартиненка В.І., Луценка І.О. [17] наголошують на тому, що сталий розвиток не тільки захищає природні ресурси, але й впливає на конкурентоспроможність сільських територій, що сприяє покращенню соціально-економічних умов. Окремі дослідження розглядають важливість політичних та управлінських рішень для забезпечення сталого розвитку. [18,19,25]

Наукові роботи підкреслюють важливість інтеграції соціальних і економічних факторів у стратегії розвитку сільських територій та підкреслюють необхідність комплексного підходу до планування, що враховує як соціальні потреби громади, так і економічну стійкість для досягнення сталого розвитку. Особливо актуально постають вказані питання в період воєнного конфлікту та в період післявоєнної відбудови країни.

Метою статті є дослідження та аналіз сучасних тенденцій та підходів до розвитку сільських територій з акцентом на інтеграцію соціальних та економічних факторів в контексті викликів сьогодення. Основне завдання полягає в розкритті ефективних стратегій, які сприяють забезпеченню сталого розвитку сільських громад, покращенню якості життя мешканців, підвищенню економічної активності та збереженню природних ресурсів. Стаття також аналізує вплив соціальної інфраструктури, зайнятості, інвестицій та інновацій на соціально-економічний розвиток сільських територій.

Виклад основного матеріалу. Сталий розвиток - це концепція, яка вимагає збалансованого підходу до задоволення потреб сучасності без шкоди для можливих майбутніх поколінь. Вона охоплює три ключові аспекти: економічний, соціальний та екологічний, які взаємопов'язані і формують основу розвитку суспільства, здатного забезпечити добробут, соціальну справедливість і збереження природних ресурсів.

На сільських територіях сталий розвиток вимагає особливого підходу, т. я. ці території часто стикаються з унікальними викликами і можливостями. Разом з тим, слід відзначити, що сільські регіони завжди мали важливу роль у формуванні національної економіки та культури. В Україні, як і в багатьох

інших країнах, вони мають свої унікальні демографічні та економічні характеристики, які суттєво відрізняються від міських. Одна з ключових особливостей сільських територій — це їхня демографічна структура. (Табл. 1)

Таблиця 1.
Співвідношення міського і сільського населення України за даними переписів [21]

Рік	Міське		Сільське	
	Чисельність (тис. осіб)	%	Чисельність (тис. осіб)	%
1926	5374	18,5	23 645	81,5
1939	11 190	36,2	19 756	63,8
1959	19 147	45,7	22 722	54,3
1970	25 689	54,5	21 438	45,5
1979	30 169	60,8	19 440	39,2
1989	34 297	66,7	17 155	33,3
2001	32 574	67,2	15 883	32,8
2011	31 442	68,7	14 337	31,3
2020	29 139	69,5	12 763	30,5

Дані таблиці 1 щодо динаміки чисельності міського та сільського населення України з 1926 по 2020 роки демонструють стабільний тренд урбанізації. Так, кількість міського населення в цей період зростала, тоді як чисельність сільського населення зменшувалася. Такий процес характерний для індустріалізації та соціально-економічних змін, що відбулися у ХХ столітті.

Слід відзначити, що загальна кількість населення на 1 січня 2019 р. складала 42,1 млн постійних жителів, з них сільських жителів - 31,1%. Тільки відповідно показникам 2018 року за 10 років чисельність сільського населення скоротилася приблизно на 16%. Економічно активного сільського населення від 15 до 70 років на 2019 рік становило 5,6 млн осіб.[21] Причиною зменшення чисельності населення є міграція його в міста в пошуках кращих економічних можливостей. Це призводить до старіння населення, оскільки значна частина сільського населення, після міграції молоді в міста, складається з осіб похилого віку. Крім того, за даними Держстату, в Україні зростає частка населення старше 60 років, що створює додаткові проблеми для місцевих органів влади у сфері соціального забезпечення та медицини, особливо ці питання актуальні в сільських районах. Слід відзначити, що Україна входить до групи 30 найстаріших країн світу: майже 18 % населення становлять особи у віці 65 років і старше і старіння населення в країні прогресуватиме: очікується, що на 01 січня 2041 року цей показник становитиме 21 %, а на 01 січня 2051 року – 23 %.[22]

Вказані дані підтверджуються й дослідженнями Інституту аграрної економіки НААН, які відмічають, що «частка молоді до 35 років у загальній чисельності мешканців села має чітку тенденцію до зниження. Тільки за 2000-2017 рр. вона скоротилася на 1,4 відсоткового пункти. Середня тривалість життя селян залишається стабільно низькою. У 2017 р. вона становила: чоловіків – 65,5, жінок – 76 років. Зменшення трудового потенціалу зумовлюється скороченням його природної основи – чисельності сільського населення працездатного віку та руйнації поселенської мережі. Протягом 2000-2018 рр. кількість мешканців села зменшилася на 3,8 млн осіб, або на 23,6 %».[14,15]

З початком пандемії ці процеси набули нових відтінків. З одного боку, через запровадження карантинних обмежень багато людей почали повертатися до сіл, де менша щільність населення знизила ризики інфікування, що призвело до короткострокового збільшення кількості мешканців сільської місцевості, особливо серед тих, хто мав можливість працювати віддалено, з іншого боку, пандемія ще більше ускладнила доступ до медичних послуг у сільських районах, що посилює демографічні виклики.[7,8,12-14]

Війна, яка почалася у 2022 році, створила додаткові виклики для сільських громад. Багато сіл опинилися в зоні бойових дій або були тимчасово окуповані, що змусило значну частину населення евакуюватися в інші регіони України або виїхати за кордон. Найбільш постраждалими від бойових дій областями країни стали Харківська, Луганська, Донецька, Запорізька та Херсонська. Для порівняння: протягом 2021–2022 маркетингового року в цих областях було вироблено 35 відсотків овець і кіз країни, 32 відсотки пшениці, 29 відсотків соняшнику, 26 відсотків ячменю, 25 відсотків овочів, 23 відсотки меду, 20 відсотків свиней, і 16 відсотків яєць. Та, за оцінками, у цих дев'яти регіонах від бойових дій постраждало приблизно 38 відсотків сільськогосподарського виробництва. [25,с.22] Крім того, наслідком військових дій стала зруйнована інфраструктура в багатьох сільських місцевостях, що ускладнило й так непростий доступ до основних ресурсів та послуг. Післявоєнне відновлення сільських регіонів потребуватиме значних інвестицій та зусиль з боку держави й міжнародних організацій.

Не зважаючи на ці складнощі, сільське населення залишається важливою складовою економічного розвитку України. Економіка сільських територій значною мірою базується на сільському господарстві, що є основним джерелом доходу та зайнятості для мешканців цих регіонів та національної економіки. Протягом 10 років перед російським вторгненням темпи зростання сектору стабільно становили 4 відсотка на рік. На сільськогосподарську продукцію припадало 11 відсотків ВВП країни і близько 17 відсотків трудових ресурсів [21, 25]. Протягом десятиліття, що передувало вторгненню росії, частка сільськогосподарської продукції в експорті сировинної продукції становила в середньому 38,6 відсотка. Найвищого показника (49,1 відсотка) в експорті сировини сільськогосподарська продукція досягла в 2020 році. Українська

продукція доставляється 400 мільйонам людей за межами України, і лише 50 країн світу не імпортують сільськогосподарську продукцію з України. До російського вторгнення Україна була джерелом 13 відсотків світового експорту зерна та 50 відсотків світового виробництва соняшникової олії.[25, с.21]

Проте традиційна залежність від аграрного сектору має й свої виклики, які негативно впливають на рівень зайнятості та добробут населення. Один із головних чинників зниження зайнятості – це сезонність сільськогосподарських робіт. [13,16] Оскільки більшість аграрних процесів прив'язана до конкретних періодів року, рівень зайнятості в сільській місцевості стає нерівномірним, що призводить до підвищення сезонної безробіття. Крім того, багато сільськогосподарських підприємств в Україні продовжують використовувати екстенсивні методи ведення господарства, що потребує великих площ землі та призводить до виснаження природних ресурсів. Відсутність інтенсивного підходу, який включає новітні технології та практику, зумовлює низьку продуктивність праці, що обмежує можливості для створення нових робочих місць у сільських регіонах. Як результат, багато сільських мешканців розраховують на особисте господарство як на головне джерело доходу. Важливо також відзначити, що сільська місцевість України має обмежені можливості для розвитку несільськогосподарських секторів, таких як туризм, ремесла чи переробна промисловість.[5,11]

Для вирішення цих проблем необхідно впроваджувати сучасні аграрні технології, що підвищують продуктивність та ефективність сільського господарства. Це включає в себе автоматизацію процесів, використання нових сортів рослин, здатних протистояти змінам клімату, а також розвиток інфраструктури, яка сприяє створенню нових робочих місць поза межами традиційного аграрного сектора. Інвестиції в ці напрямки максимально підвищують конкурентоспроможність сільського господарства, розширюють можливості для зайнятості та покращення рівня життя сільського населення. Крім того, розвиток альтернативних видів економічної діяльності, таких як агротуризм, органічне землеробство та переробка сільськогосподарської продукції може сприяти диверсифікації економіки та зменшенню впливу традиційного сільського господарства.

Питання зайнятості у сільській місцевості сьогодні є важливою проблемою розвитку аграрного сектору України та ще більше загострює проблеми життя в сільській місцевості - бідність у сільській місцевості, яка залишається стійкою проблемою. Зокрема, Організація Об'єднаних Націй виявила, що в усьому світі 83,5% бідних припадає на сільську місцевість [25, 26]. Значна кількість жителів сіл стикаються з низькими доходами, відсутністю доступу до якісних послуг, що знижує якість їхнього життя.

Одним із основних викликів для сільських територій також є економічні зміни в аграрному секторі. Глобалізація сприяє збільшенню конкуренції, що ускладнює виживання малих і середніх фермерських господарств. В умовах

відкритих ринків багато виробників не можуть конкурувати з великими агрокомпаніями, що має негативні наслідки для місцевих економік. Також серйозним ударом для сільських територій стала пандемія COVID-19 та воєнні дії. Закриття ринків, порушення ланцюгів постачання та зниження попиту на сільськогосподарську продукцію призвели до значних економічних втрат. Високі витрати на логістику також спричинили зниження цін виробника в Україні. Наприклад, у 2022 році українські фермери отримували \$156 за тонну пшениці, експортованої до Саудівської Аравії, що значно менше, ніж фермери росії та Німеччини, які отримували \$252 і \$310 за тонну, відповідно. [23, с.23] Через вторгнення росії обсяг і вартість українського сільськогосподарського виробництва значно зменшились. [24] Українські фермери фіксували 80-відсоткове падіння доходів у 2022 році в основному через 35-відсоткове зменшення вартості виробленої продукції та 45-відсоткове зниження цін виробника на основні зернові та олійні культури. [23, с. 22] Як наслідок, багато фермерів опинилися перед загрозою банкрутства, що може призвести до подальшої депопуляції сіл.

Сільські території також піддаються серйозному екологічному тиску. Зміна клімату негативно впливає на агрокліматичні умови, що загрожує стабільності врожайності та існуванню сільського господарства в цілому. В Україні, за даними Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України, середня річна температура з початку ХХ століття зросла більш ніж на 2°C, в тому числі на 1,2°C – за останні 30 років. Також за останні роки майже вдвічі зросла повторюваність днів з максимальними температурами влітку понад 35 і 40°C, що належить до екстремальних погодних явищ. На більшій частині України вже спостерігається тенденція до посилення посух, збільшення кількості та тривалості спекотних періодів та посилення пожежної небезпеки, зросла повторюваність та інтенсивність гроз, сильних злив, граду, шквалів. Зміна клімату на території України підвищує ризики для стану здоров'я населення, екосистем, водних, лісових ресурсів, сталого функціонування агропромислового комплексу, що може завдати і вже завдає колосальних збитків.[27,28]

Внаслідок інтенсивного потепління останніх десятиліть відбулися зміни у структурі сільськогосподарського виробництва, площі посівів польових культур і рівні їх врожайності. Дані свідчать, що зона Степу, в якій зосереджено 46 % посівів зернових, нині забезпечує лише 35 % загального виробництва зерна, порівняно з 45 % у 1990 р. Середня врожайність зернових в цій зоні за останні п'ять років, незважаючи на її зростання на 21 % в загальнодержавному масштабі, знизилась від 35,8 ц/га в 1990 р. до 32,2 ц/га в 2013-2017 рр. На Поліссі і в Лісостепу зафіксовано зростання врожайності з 30-37 ц/га до 48-53 ц/га. Завдяки цьому в цих зонах виробляється 65 % зерна, хоча частка посівів даної групи культур тут становить лише 53 %.[27] Погіршення екологічних умов, пов'язане з деградацією природних ресурсів,

ускладнює ведення агровиробництва, зокрема через виснаження ґрунтів, зменшення якості води та забруднення навколишнього середовища. [28]

Окрім того, зменшення біорізноманіття через агрономічні практики, що базуються на монокультурах, також впливає на стійкість сільських територій. Справжнє екологічне відновлення вимагатиме комплексного підходу, який поєднує традиційні знання та сучасні агрономічні технології, що й визначено науковцями Національної академії аграрних наук України. Вони вказують: «до розвитку сільських територій має бути комплексний підхід, який включатиме такі напрями: забезпечення комплексного, багатофункціонального розвитку сільських територій; забезпечення надійного функціонування соціальної інфраструктури села в нових економічних умовах; забезпечення істотного підвищення доходів та поліпшення захисту сільського населення; створення умов для розширення сфери зайнятості на селі на основі ефективного використання потенціалу сільських територій; наближення на вирівнювання умов життєдіяльності міського та сільського населення, формування мережі підприємств, установ та організацій, які надаватимуть необхідні послуги сільському населенню; стимулювання закріплення на селі спеціалістів сільського господарства, освіти, культури, охорони здоров'я, житлово-комунального та побутового обслуговування, заохочення молоді до роботи і проживання в сільських населених пунктах». [29, с. 427]

В зв'язку з тим, що Україна має значний сільськогосподарський потенціал, але багато сільських регіонів страждають від депопуляції, старіння населення та занепаду інфраструктури, на думку деяких вчених, відновлення цих територій можливе шляхом залучення нових мешканців, зокрема кліматичних біженців. За оцінками ООН, до 2050 року кількість яких може досягти 200 мільйонів осіб. Це може бути одним із шляхів реанімації сільських регіонів. Разом з тим науковці Інституту агроєкології і природокористування НААН визначають важливим мати «прогноз їхньої кількості, статевого та вікового складу, а також національної приналежності тощо». [29, с. 427] Ними встановлено, що «існуючі на сьогодні підходи і методи такі, як кліматичне моделювання; статистичне моделювання; методи опитування; дистанційне зондування та ГІС; тематичне дослідження; аналіз сценаріїв) не дають змоги коректно робити такі прогнози» [29, с. 428]

Та довоєнні виклики розвитку сільських територій в Україні загострилися з початком повномасштабного вторгнення, набули нових загроз, що стосуються знищення інфраструктури, втрати населення через евакуацію, зростання рівня безробіття та необхідності швидкої адаптації до нових економічних реалій.

Стратегічною метою сталого розвитку сільських територій є забезпечення збалансованого економічного, демографічного, соціального та екологічного розвитку сільських територій на основі підвищення конкурентоспроможності й дохідності сільськогосподарського виробництва, диверсифікації

господарської діяльності та розширення несільськогосподарського підприємництва на селі, охорони й раціонального використання природних, трудових і виробничих ресурсів сільських територій, досягнення соціальних стандартів і нормативів проживання для сільського населення. [15, с.20] Для виходу сільських громад з кризи необхідно вжити комплексні заходи, спрямовані на ефективне використання ресурсів, модернізацію інфраструктури та залучення місцевих жителів до процесів прийняття рішень.[3, 30]

По-перше, слід прийняти нормативні акти, які б конкретизували основні положення Концепції сталого розвитку та забезпечили її реальне виконання на місцевому рівні. Обов'язкові загальні концепції або стратегії, не підкріплені чіткими законодавчими актами, залишаються лише на папері. Тому необхідно розробити конкретні механізми їх реалізації, що впливають на регіональні особливості, ресурси та потенціал.

По-друге, для забезпечення сталого розвитку необхідно розробити довгострокові плани розвитку сільських територій, які б враховували природні, економічні та соціальні особливості кожного регіону. Важливо залучити місцеві громади до процесу планування, так як вони найкраще розуміють свої потреби та проблеми. Громадська участь у розробці стратегій підвищує відповідальність за реалізацію планів, а також зміцнює довіру до влади.

Третім ключовим кроком є відбудова та інвестування в сучасну інфраструктуру. Без належної інфраструктури - доріг, школи, медичних закладів, доступ до інтернету - сільські території залишаються економічно малопривабливими і не можуть розвиватися. Інвестиції в інфраструктуру сприяють підвищенню економічної активності, що своєю чергою збільшує доходи громади та покращує якість життя місцевих жителів. Це стимулювати зростання зайнятості, підвищити рівень освіти та покращити доступ до медичних послуг.

Один з окремих етапів післявоєнної відбудови — це очищення території від мін та вибухонебезпечних об'єктів. Заміновані поля, ліси й інфраструктурні об'єкти перешкоджають поверненню людей, розвитку сільського господарства та інвестиціям. Необхідно залучати міжнародні організації, державні служби та місцеві громади до реалізації програми розмінування, що допоможе відновити безпеку на цих територіях.

Для подолання кризових явищ та розвитку в напрямі сталого розвитку, сільським громадам необхідна синергія нормативної бази, стратегія розвитку та відбудова інфраструктури, яка б забезпечувала ефективне використання ресурсів, підвищення інвестиційної привабливості, що сприяє ефективному використанню ресурсів, підтримці економічної активності та покращенню якості життя населення.

Партнерство між державними органами, приватним сектором та громадськими організаціями є важливим напрямом для реалізації стратегій

сталого розвитку.[3,17,18] Кожен з цих секторів має свої унікальні ресурси, які можуть бути використані для досягнення спільних цілей. Державні органи можуть забезпечити законодавчу та фінансову підтримку, тоді як приватний сектор може внести інвестиції та технології. Громадські організації, у свою чергу, забезпечують роль моніторингу та оцінки ефективності впроваджуваних реформ.

Такі спільні ініціативи сприяють створенню синергії між усіма учасниками процесу, що має шанси на успіх і забезпечує стійкий розвиток сільських територій. Успішна реалізація стратегій вимагає детального аналізу ресурсів, екологічних умов, соціальних та економічних

Таким чином, інтеграція соціальних та економічних факторів, залучення громади та співпраця між прогресивними секторами можуть суттєво підвищити якість життя на сільських територіях, забезпечуючи їх сталий розвиток і соціальну стабільність в умовах.

Висновки. У ході дослідження було встановлено, що інтеграція соціальних та економічних факторів є ключовою умовою для сталого розвитку сільських територій. Сталий розвиток, що охоплює економічні, соціальні та екологічні виміри, є основою для досягнення стабільності, добробуту та високої якості життя. Зміна починається з усвідомлення важливості відповідного ставлення до ресурсів, залучення громадян до розвитку своїх спільнот та спільних зусиль.

Сільські території в Україні мають унікальні характеристики та стикаються з численними викликами, які потребують комплексного підходу. Для сталого розвитку важливо забезпечити підвищення якості життя, залучення молоді, впровадження сучасних технологій та розвиток альтернативних видів економічної діяльності. Це має сприяти збереженню потенціалу сільських територій і забезпечити їх успішне майбутнє. Значні виклики для сільських територій України принесло й повномасштабне вторгнення росії. Подолання економічних, соціальних та екологічних наслідків війни вимагає скоординованих дій від держави, міжнародних організацій і самих громад. Таким чином, сталий розвиток сільських територій України потребує комплексного підходу, який включає розробку стратегій, активну участь громади та партнерство між державним, приватним та громадським секторами. Більше спільних зусиль та тісна співпраця всіх зацікавлених сторін можуть забезпечити реальні та стійкі зміни, сприяючи підвищенню якості життя.

Література:

1. Напрями та засоби розвитку сільських територій в контексті зміцнення соціально-економічної безпеки України: монографія / за ред.: д.е.н., проф. Т. Г. Васильціва, к.е.н., доц. В. В. Бойка. Львів: Ліга-Прес, 2016. 262 с.

2. Павліха Н. В., Цимбалюк І.О., Хомюк Н.Л., Войчук М. В., Савчук А. Ю., Коломечук В. В., Цимбалюк С. М. Безпека сталого розвитку регіонів та територіальних громад України на засадах інклюзивного зростання [Текст]: монографія. Луцьк : Вежа-Друк, 2022. 1 електрон. опт. диск (CD-ROM). Об'єм даних 7,40 Мб.

3. Потапенко В. Г., Баранник В. О., Бахур Н. В. та ін. Місцеве самоврядування як чинник стійкості тилу: аналіт. доп. / [за ред. В. Г. Потапенка. Київ : НІСД, 2023. 54 с.: URL: <https://doi.org/10.53679/NISS-analytrep.2023.02>
4. Новікова О.Ф., Антонюк В.П., Панькова О.В. та ін. Інтеграція внутрішньо переміщених осіб у територіальні громади: діагностика стану та механізми забезпечення: монографія. НАН України, Ін-т економіки пром-сті. Київ, 2018. 244 с
5. Печка С.С. Стратегії диверсифікації діяльності аграрних підприємств : дис. ... докт. філос. за спец. 076 – «Підприємництво, торгівля та біржова діяльність». Одеса, 2024. 235 с.
6. Фінансова безпека України: сучасний стан правового регулювання та перспективи розвитку: матеріали ІХ Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої науковій школі заслуженого юриста України, професора, д.ю.н. Віктора Тарасовича Білоуса. м. Ірпінь, 26 жовтня 2023 року. Ірпінь: Державний податковий університет, 2023. 312 с..
7. Розвиток підприємництва як фактор зростання національної економіки: Матеріали ХХІІ Міжнародної науково-практичної конференції 22 листопада 2023 року. Київ: ІВЦ Видавництво «Політехніка», 2023 158 с: URL: <https://conf-keip.kpi.ua/issue/view/17379>
8. *Сталий розвиток сільського господарства – основа продовольчої безпеки України: матеріали міжнародної науково-практичної конференції.* 20-21 січня 2022 р. НУБіП України: URL: <https://nubip.edu.ua/node/104706>
9. Качула С. В., Кагожкіна К. К. Удосконалення інвестиційного забезпечення розвитку сільськогосподарських підприємств України. *Електронний журнал «Ефективна економіка»*. DOI: <http://doi.org/10.32702/2307-2105.2023.1.10>
10. Бондарчук Н.В. Державне регулювання інвестиційної діяльності в сільському господарстві. *Публічне управління і адміністрування в Україні*, Випуск 17. 2020. Сс 36-40: DOI: <https://doi.org/10.32843/2663-5240-2020-17-6>
11. Лазарева О. В. Соціально-економічний розвиток сільських територій : навч. посіб. / О. В. Лазарева. Миколаїв : Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 2021. 128 с.
12. Чалюк Ю. О. Срібна економіка: демографічні зміни та економічні можливості. *Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі*, 2023. № 1(107). С. 50–59: DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-54-9>
13. Черьомухіна, О., & Чалюк, Ю. Ринок праці під час війни: стан та перспективи. *Економіка та суспільство*, 2022. № 46: DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-46-24>
14. Лупенко Ю. О. Теоретико-методологічне забезпечення економічного розвитку аграрного сектору та сільських територій. *Економіка АПК*, 2021. № 6. С. 6 – 15: DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202106006>
15. Лупенко Ю. О., Малік М. Й., Булавка О. Г. Стратегічні напрями сталого розвитку сільських територій на період до 2030 року. Київ : ННЦ ІАЕ, 2020. 60 с.
16. Дзямулич М. І., Максим'як С. В. Концептуальні засади формування зайнятості сільського населення України. *Галицький економічний вісник*, 2023. Том 84. № 5. С. 25–30.
17. Костюк Т.О., Мартиненко В.І., Луценко І.О. Підходи до реформування розвитку сільських територій за аспектами та рівнями економічної безпеки сільського господарства. *Бізнесінформ*, № 2. 2017. С 152-157
18. Андрієвський О. Г. Особливості ролі державно-громадського співробітництва в процесі регулювання зайнятості населення. *Наукові перспективи*, 2023. № 4 (34). С. 31-43. DOI: 10.52058/2708-7530-2023-4(34)-31-43
19. Бабаєв В. Ю., Бабаєва І. О. Публічне управління смарт-розвитком соціальної інфраструктурою сільських територій в контексті забезпечення зайнятості та соціального благополуччя. *Наукові інновації та передові технології. Серія «Управління та адміністрування»*, 2024. № 3 (31). С. 91-103: DOI: 10.52058/2786-5274-2024-3(31)-91-103
20. Новаковська І.О., Гунько Л.А., Долинський І.М. Наукові засади сталого розвитку міського землекористування: монографія. К.: Видавничий центр НУБіП України, 2023. 243 с.

21. Державна служба статистики України: URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/>
22. Стратегія демографічного розвитку України на період до 2040 року: URL: <https://www.msp.gov.ua/projects/870/>
23. Світовий банк, 2023 рік. Можливості залучення приватного сектору до зеленої та стійкої відбудови України: Частина 2, Секторальні оцінки: URL: <https://www.ifc.org/content/dam/ifc/doc/2023/sector-assessments-pso-green-resilient-reconstruction-ukraine-uk.pdf>
24. Новаковська І.О., Іванченко В.А., Іщенко Н.Ф. Інтегровані стратегії сталого розвитку: економічне зростання та відновлення природних ресурсів. *Наукові перспективи*. № 5(47), 2024. Сс 899-911: DOI: [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5\(47\)-899-910](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5(47)-899-910)
25. Вітряк О.Г., Ткачук В.А. Оцінка ефективності господарювання малих фермерських господарств на сільських територіях. Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». Серія: «Економічні науки». № 9(53), 2021. сс. 121-127.
26. McGuire R., Longo A., Sherry E. Tackling poverty and social isolation using a smart rural development initiative. *Journal of Rural Studies*. 2022. Vol. 89. P. 161-170: DOI: 10.1016/j.jrurstud.2021.11.010
27. Іванюта С.П., Коломієць О. О., Малиновська О. А., Якушенко Л. М. Зміна клімату: наслідки та заходи адаптації: аналіт. доповідь / за ред. С. П. Іванюти. – К. : НІСД, 2020. 110 с.
28. Новаковська І.О., Мединська Н.В., Іщенко Н.Ф., Казюк Т.Ю. Зміна клімату й військові конфлікти: загрози для сталого землекористування та глобальної безпеки. *Наукові інновації та передові технології (Серія «Економіка»)*. № 6(34), 2024. С. 942- 955: DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6\(34\)-942-954](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6(34)-942-954)
29. Адамчук В.В., Гузеватий О.Є., Шевченко Т.В., Никифорок О.В., Паляничко Н.І., Біднина І.О. Звіт про діяльність Національної академії аграрних наук України за 2023 р, 2024. 607 с.
30. Новаковська І.О., Бавровська Н.М., Іванченко В.А. Перспективи інвестиційної привабливості України в умовах повоєнного відновлення. *Актуальні питання у сучасній науці*. № 5(23), 2024: DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5\(23\)-137-149](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5(23)-137-149)

References:

1. Napryamy ta zasoby rozvytku sil's'kykh terytoriy v konteksti zmitsnennya sotsial'no-ekonomichnoyi bezpeky Ukrayiny [Directions and means of development of rural areas in the context of strengthening the social and economic security of Ukraine]: monograph / edited by: Doctor of Economic Sciences, Prof. T. G. Vasylytsya, Doctor of Economics, Assoc. V. V. Boyka. Lviv: Liga-Press, 2016. 262. (in Ukrainian)
2. Pavlikha, N., Tsymbalyuk, I., Khomyuk, N., Voychuk, M., Savchuk, A., Kolomechuk, V., & Tsymbalyuk, S. (2022). Bezpeka staloho rozvytku rehioniv ta terytorial'nykh hromad Ukrayiny na zasadakh inklyuzyvnoho zrostannya [Tekst] [Security of sustainable development of regions and territorial communities of Ukraine on the basis of inclusive growth [Text]: monograph. Lutsk: Vezha-Druk. 1 electron. wholesale disc (CD-ROM). The volume of data is 7.40 MB. (in Ukrainian)
3. Potapenko, V., Barannyk, V., Bahur, N. and others. (2023). Mistseve samovryaduvannya yak chynnyk stiykosti tylu: analit. dop. [Local self-government as a factor in the stability of the rear: an analyst. add.]/ edited by V. G. Potapenko. Kyiv: NISD. 54: URL: <https://doi.org/10.53679/NISS-analytrep.2023.02>(in Ukrainian)
4. Novikova, O., Antonyuk, V., Pankova, O. et al. (2018). Intehratsiya vnutrishn'o peremishchenykh osib u terytorial'ni hromady: diahnostyka stanu ta mekhanizmy zabezpechennya [Integration of internally displaced persons into territorial communities: diagnosis of the condition and mechanisms of support]: monograph. NAS of Ukraine, Institute of Industrial Economics. Kyiv. 244(in Ukrainian)
5. Piechka, S. (2024). Stratehiyi dyversyfikatsiyi diyal'nosti ahrarnykh pidpryyemstv [Strategies of diversification of agricultural enterprises]: diss. ... Dr. Philos. under spec. 076 - "Entrepreneurship, trade and exchange activity". Odesa. 235(in Ukrainian)

6. Financial security of Ukraine: current state of legal regulation and prospects for development [Financial security of Ukraine: the current state of legal regulation and prospects for development]: materials of the 9th International scientific and practical conference dedicated to the scientific school of the honored lawyer of Ukraine, professor, Doctor of Law. Viktor Tarasovych Bilous. Irpin, October 26, 2023. Irpin: State Tax University, 2023. 312
7. Rozvytok pidpryyemnytstva yak faktor zrostannya natsional'noï ekonomiky [The development of entrepreneurship as a factor in the growth of the national economy]: Materials of the XXII International Scientific and Practical Conference on November 22, 2023. Kyiv: IVC Publishing House "Polytechnic", 158: URL: <https://conf-keip.kpi.ua/issue/view/17379>(in Ukrainian)
8. Stalyy rozvytok sil's'koho hospodarstva – osnova prodovol'choyi bezpeky Ukrayiny [Sustainable development of agriculture is the basis of food security of Ukraine]: materials of the international scientific and practical conference. January 20-21, 2022. NUBiP of Ukraine: URL: <https://nubip.edu.ua/node/104706>(in Ukrainian)
9. Kachula, S., & Kagozhkina, K. (2023). Udoskonalennya investytsiynoho zabezpechennya rozvytku sil's'kohospodars'kykh pidpryyemstv Ukrayiny [Improvement of investment support for the development of agricultural enterprises of Ukraine]. *Electronic magazine "Efficient Economy"*. DOI: <http://doi.org/10.32702/2307-2105.2023.1.10>(in Ukrainian)
10. Bondarchuk, N. (2020). Derzhavne rehulyuvannya investytsiynoyi diyal'nosti v sil's'komu hospodarstvi [State regulation of investment activities in agriculture]. *Public management and administration in Ukraine*. Issue 17.36-40: DOI: <https://doi.org/10.32843/2663-5240-2020-17-6>
11. Lazareva, O. (2021). Sotsial'no-ekonomichnyy rozvytok sil's'kykh terytoriy [Socio-economic development of rural areas]: education. guide. Mykolaiv: Publishing house of ChNU named after Peter's Tomb. 128(in Ukrainian)
12. Chalyuk, Yu. (2023). Sribna ekonomika: demohrafichni zminy ta ekonomichni mozhlyvosti. [The Silver Economy: Demographic Change and Economic Opportunity]. *Scientific Bulletin of the Poltava University of Economics and Trade*, № 1(107). 50–59: DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-54-9>(in Ukrainian)
13. Cheryomukhina, O., & Chalyuk, Yu. (2022). Rynok pratsi pid chas viyny: stan ta perspektyvy [The labor market during the war: state and prospects]. *Economy and society*. № 46: DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-46-24>(in Ukrainian)
14. Lupenko, Yu. (2021). Teoretyko-metodolohichne zabezpechennya ekonomichnoho rozvytku ahrarnoho sektoru ta sil's'kykh terytoriy [Theoretical and methodological support for the economic development of the agricultural sector and rural areas]. *Economy of agro-industrial complex*. № 6. 6 – 15: DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202106006>(in Ukrainian)
15. Lupenko, Y., Malik, M., & Bulavka, O. (2020). Stratehichni napryamy staloho rozvytku sil's'kykh terytoriy na period do 2030 roku [Strategic directions of sustainable development of rural areas until 2030]. Kyiv: NNC IAE. 60 (in Ukrainian)
16. Dzyamulich, M., Maksymyak, S. (2023). Kontseptual'ni zasady formuvannya zaynyatosti sil's'koho naseleennya Ukrayiny [Conceptual principles of the formation of employment of the rural population of Ukraine]. *Galician Economic Herald*, 2023. Том 84. № 5. С. 25–30. (in Ukrainian)
17. Kostyuk, T., Martynenko, V., Lutsenko, I. (2017). Pidkhody do reformuvannya rozvytku sil's'kykh terytoriy za aspekty ta rivnyamy ekonomichnoyi bezpeky sil's'koho hospodarstva [Approaches to reforming the development of rural areas by aspects and levels of economic security of agriculture]. *Business information*, № 2. 152-157(in Ukrainian)
18. Andrievskiy, O. (2023). Osoblyvosti roli derzhavno-hromads'koho spivrobotnytstva v protsesi rehulyuvannya zaynyatosti naseleennya [Peculiarities of the role of state-public cooperation in the process of regulating population employment]. *Scientific perspectives*. № 4 (34). 31-43. DOI: [10.52058/2708-7530-2023-4\(34\)-31-4](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-4(34)-31-4)(in Ukrainian)

19. Babaev, V., & Babaeva, I. (2024). Publichne upravlinnya smart-rozvytkom sotsial'noyi infrastrukturoyu sil's'kykh terytoriy v konteksti zabezpechennya zaynyatosti ta sotsial'noho blahopoluchchya [Public management of smart development of social infrastructure of rural areas in the context of ensuring employment and social well-being]. *Scientific innovations and advanced technologies. Management and Administration Series*. № 3 (31). 91-103: DOI: 10.52058/2786-5274-2024-3(31)-91-103(in Ukrainian)
20. Novakovska, I., Gunko, L., & Dolynskiy, I. (2023). Naukovi zasady staloho rozvytku mis'koho zemlekorystuvannya: monografiya [Scientific principles of sustainable development of urban land use: monograph]. Kyiv. 243 (in Ukrainian)
21. State Statistics Service of Ukraine: URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/>
22. Demographic development strategy of Ukraine for the period until 2040: URL: <https://www.msp.gov.ua/projects/870/>
23. World Bank, 2023. Possibilities of involving the private sector in the green and sustainable reconstruction of Ukraine: Part 2, Sectoral assessments: URL: <https://www.ifc.org/content/dam/ifc/doc/2023/sector-assessments-pso-green-resilient-reconstruction-ukraine-uk.pdf>
24. Novakovska, I., Ivanchenko, V., & Ishchenko, N. (2024). Intehrovani stratehiyi staloho rozvytku: ekonomichne zrostannya ta vidnovlennya pryrodnykh resursiv [Integrated strategies for sustainable development: economic growth and restoration of natural resources]. *Scientific perspectives*. № 5(47). 899-911: DOI: [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5\(47\)-899-910](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5(47)-899-910)(in Ukrainian)
25. Vitryak, O., & Tkachuk, V. (2021). Otsinka efektyvnosti hospodaryuvannya malykh fermers'kykh gospodarstv na sil's'kykh terytoriyakh [Evaluation of the efficiency of management of small farms in rural areas]. *International scientific journal "Internauka"*. Series: "Economic Sciences". No. 9(53). 121-127(in Ukrainian)
26. McGuire R., Longo A. & Sherry E. (2022). Tackling poverty and social isolation using a smart rural development initiative. *Journal of Rural Studies*. Vol. 89. 161-170: DOI: 10.1016/j.jrurstud.2021.11.010
27. Ivanyuta, S., Kolomiets, O., Malinovska, O., & Yakushenko, L. (2020). Zmina klimatu: naslidky ta zakhody adaptatsiyi [Climate Change: Consequences and Adaptation Measures]: Analyt. report / edited by S. P. Ivanyuty. K.: NISD. 110(in Ukrainian)
28. Novakovska, I., Medinska, N., Ishchenko, N., & Kazyuk, T. (2024). Zmina klimatu y viys'kovi konflikty: zahrozy dlya staloho zemlekorystuvannya ta hlobal'noyi bezpeky [Climate change and military conflicts: threats to sustainable land use and global security]. *Scientific innovations and advanced technologies (Series "Economics")*. № 6(34). 942- 955: DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6\(34\)-942-954](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6(34)-942-954)
29. Adamchuk, V., Guzevaty, O., Shevchenko, T., Nikyforuk, O., Palyanychko, N., & Bidnina, I. (2024). Report on the activities of the National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine for 2023. 607(in Ukrainian)
30. Novakovska, I., Bavrovska, N., & Ivanchenko, V. (2024). Perspektyvy investytsiynoyi pryvablyvosti Ukrayiny v umovakh povoyennoho vidnovlennya [Prospects of investment attractiveness of Ukraine in the conditions of post-war recovery]. *Current issues in modern science*. № 5(23), 2024: DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5\(23\)-137-149](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5(23)-137-149)(in Ukrainian)

УДК 336.27:336.143.21:316.4]:351.863

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11\(39\)-750-763](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11(39)-750-763)

Безпаленко Ольга Володимирівна кандидат економічних наук, доцент, завідувач кафедри фінансів, ВНЗ «Київський університет ринкових відносин», <https://orcid.org/0000-0002-8944-4673>

ФІНАНСОВА БЕЗПЕКА ДЕРЖАВИ: ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК МІЖ БОРГОВИМ НАВАНТАЖЕННЯМ, БЮДЖЕТНОЮ ЗБАЛАНСОВАНІСТЮ ТА СОЦІАЛЬНИМИ ДИСПРОРЦІЯМИ

Анотація. Політично-економічна дезінтеграція, глобалізаційні процеси, сучасні виклики війни зумовлюють пошук актуальних, альтернативних, компромісних і непопулярних шляхів вирішення ситуації, потребують активного дослідження стану економіки та фінансової системи України.

Порушення фінансової стійкості й стабільності економіки України на сучасному етапі насамперед пов'язані з 3 ключовими елементами: борговим навантаженням, збалансуванням державного бюджету та обґрунтуванням соціальної нерівності, що збільшує соціальну напругу населення.

Метою даного дослідження є оцінка стану та тенденцій розвитку фінансової безпеки держави за останнє десятиріччя із врахуванням взаємозв'язку бюджетної збалансованості, боргового навантаження та соціальних диспропорцій в умовах історичних, геополітичних трансформацій.

За допомогою емпіричних, комплексних методів наукового дослідження досліджено вплив різних явищ на зміну індикаторів бюджетної, боргової та соціальної безпеки, виявлено основні тенденції розвитку за останнє десятиріччя, відповідні загрози та перспективні напрями. Економіко-статистичні методи дали змогу виокремити, порівняти, оцінити стан і динаміку, структуру доходів, видатків, дефіциту, боргу державного бюджету, соціальних стандартів і гарантій.

Узагальнення результатів дослідження призвело до таких висновків. Основними заходами, пов'язаними з усуненням загроз фінансовій безпеці Україні на сучасному етапі, мають бути встановлення рівноваги, визначення пріоритетності та врегулювання взаємозв'язку між борговою, бюджетною та соціальною безпекою, що в комплексі забезпечить фінансову стабільність та рівновагу фінансової системи країни та економіки в цілому.

Серед завдань у подальшій розвідці в цьому напрямку є: оцінка стану банківської системи як основного каталізатора економічного прогресу та грошово-кредитної політики, яка визначає подальші напрями розвитку економіки.

Ключові слова: фінансова безпека держави, соціальні стандарти та гарантії, збалансованість бюджету, соціальні диспропорції, соціальна безпека, доходи, видатки, дефіцит державного бюджету.

Bezpalenko Olha Volodymyrivna PhD in economics, Associate Professor, Head of Department of Finance, Kyiv University for Market Relations, <https://orcid.org/0000-0002-8944-4673>

STATE FINANCIAL SECURITY: THE RELATIONSHIP BETWEEN DEBT BURDEN, BUDGETARY BALANCE AND SOCIAL DISPROPORTION

Abstract. Processes of political and economic disintegration, globalization, and contemporary challenges of war cause the search for relevant, alternative, compromise and often unpopular ways to solve the situation. These challenges require an active research into the state of Ukraine's economy and its financial system.

Disruption of Ukraine's financial stability and economic equilibrium at the current stage is primarily associated with three key factors: debt burden, state budgetary balance and justification of social inequality, which increases the social tension among the population.

The purpose of this study is to assess the state and trends in the development of Ukraine's financial security over the past decades, taking into account the interconnection of budgetary balance, debt burden and social disproportion within the context of historical and geopolitical transformations.

Using empirical and comprehensive scientific research methods, the author investigates the impact of various phenomena on changes in debt and social security indicators and also identifies key development trends over the past decades, relevant threats and promising directions.

Economic and statistical methods made it possible to distinguish, compare and evaluate the status and dynamics of the structure of revenues, expenditures, deficit, state budgetary debt, as well as social standards and guarantees.

Summarizing the study results led to the following conclusions. The main measures to eliminate threats to Ukraine's financial security at the current stage should include establishing balance determining priorities and regulating the interconnection between debt, budgetary, and social security. Taken together these measures will ensure financial stability and balance of the country's financial system and the economy as a whole..

Keywords: financial security of the state, social standards and guarantees, budgetary balance, debt burden, social disproportion, social security, revenues, expenditures, deficit, state budgetary debt.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Для світової економіки пандемія

COVID-19 стала суттєвою перешкодою в стійкості товарно-грошових відносин та руху капіталу між країнами, тоді як в Україні ще й виклики війни значною мірою вплинули на економічну ситуацію та фінансову безпеку, зокрема. Кризові явища, пов'язані з повномасштабним вторгненням росії в Україну, дають новий виток економічному розвитку. Нині проблеми соціального характеру ще більше корелюються з оборонною доктриною, економічною ефективністю, бюджетною та борговою безпекою країни. Незбалансованість державного бюджету створює соціальні дисбаланси та диспропорції, порушує економічну рівновагу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Дослідження стану забезпечення безпеки фінансової системи та соціального захисту в Україні проводили Гетманенко О., Данилишин Б., Івашина А., Кальницька М., Колісник О., Корень Н., Кравчук Н., Марченко О., Маслій О., Мелих О., Ніколаєв Є., Онищенко С., Пушак Я., Ревак І., Тарангул Л., Чернявська О., Школьник І.

Попри численну зацікавленість до обраної тематики та беззаперечну цінність наукових розробок, подальших наукових розвідок потребують такі питання: оцінка економічних індикаторів бюджетної, боргової, соціальної політики, які характеризують рівень фінансової безпеки, їх взаємодоповнення, взаємоумоготженість та вплив на соціально-економічний розвиток країни в умовах війни й для полегшення регулювання забезпечення економічної безпеки в повоєнний період.

Мета статті. Оцінити стан та тенденції розвитку фінансової безпеки держави за останнє десятиріччя із врахуванням взаємозв'язку бюджетної збалансованості, боргового навантаження та соціальних диспропорцій в умовах історичних, геополітичних трансформацій.

Виклад основного матеріалу. Економіка країни перебуває в умовах структурних змін, непередбачуваних викликів та умов. Продовжується руйнування цивільної, соціальної, енергетичної та військової інфраструктури. Відповідно змінюються бізнес-моделі, скорочується виробництво, змінюється стан, безпека інвестиційних вкладень та інновацій, погіршується торговельний баланс, ускладнюються міжнародна співпраця, зростають ризики розбалансування бюджетів всіх рівнів, посилюються соціальні диспропорції, відповідно, зростає соціальна напруга в суспільстві.

Соціально-економічний розвиток країни пов'язаний насамперед з фінансовою безпекою (у сфері державних і місцевих фінансів, оподаткування, управління державним боргом, банківського й небанківського сектору, валютній, грошово-кредитній політиці, ринках капіталів, товарному, страховому ринку, міжнародних фінансів).

Теоретико-методологічні аспекти фінансової безпеки держави охарактеризовано в працях [1], [2], [3], [4]. Це дає змогу систематизувати концептуальні засади фінансової безпеки, її сутність, роль, складові, охарактеризувати методику розрахунку та оцінку індикаторів та визначити її організаційні основи.

Дослідниками Національного інституту стратегічних досліджень представлено результати експертної оцінки ризиків у 2022-2023 рр, в результаті чого фінансову сферу визнано ключовою для забезпечення економічної безпеки, хоч і спостерігалось незначне зменшення рівня загроз за ці 2 роки [5]. Оцінку стану бюджетної сфери з метою підвищення рівня фінансової безпеки проведено відділом фінансової безпеки вищезазначеного закладу [6].

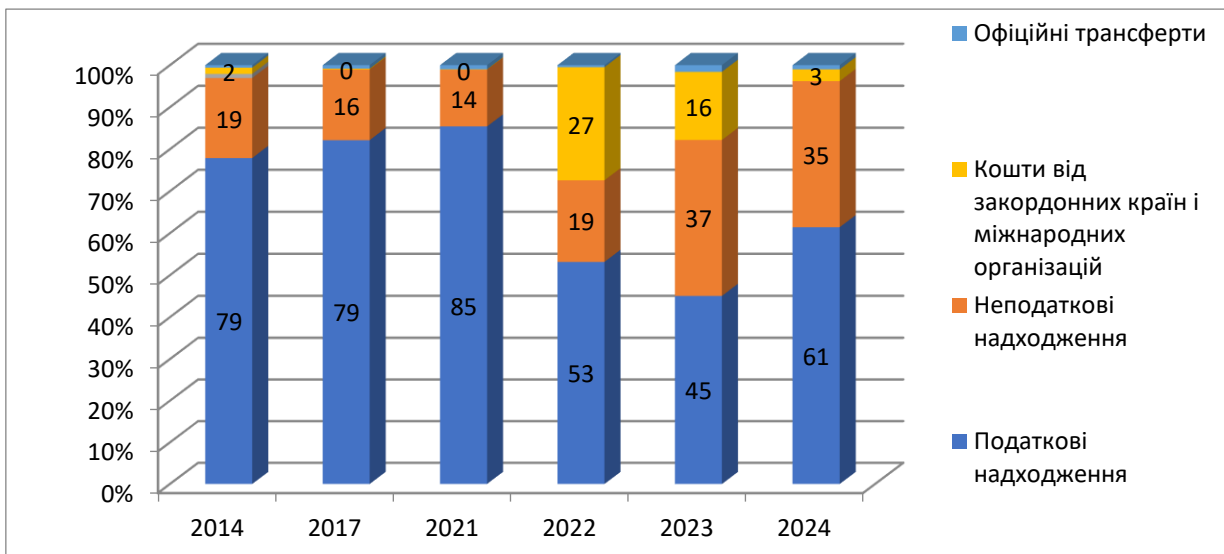
Бюджетним, валютним, банківським, небанківським ризикам та оцінці загроз боргової безпеки відведено належне місце в наукових працях [7] [8], [9]. Аналіз стану боргового навантаження та бюджетних індикаторів за період 2011-2019 рр. дав змогу науковцям виявити значні відхилення від норм чи їх перевищення, погіршення стійкості державних фінансів. Та на сучасному етапі розвитку в умовах загроз війни фінансовий сектор економіки потребує більш широкого спектру дій і заходів в пошуку шляхів забезпечення національної безпеки.

Соціальну безпеку Україні визнано найважливішою складовою економічного потенціалу країни [9]. Як багаторівневу систему її вивчала Кальницька М.[10]. Ніколаєв Є. [11] вирізняє, окрім економічних, гуманістичні цінності в елементах соціальної безпеки. В роботі [12] підкреслено програмно-цільове програмування, як пріоритетний напрямок регіональної політики соціально-економічного спрямування. Та скорочення чисельності населення, що пов'язане зі смертністю та вимушеною міграцією як у межах країни, так і за кордон; погіршення стану соціального забезпечення; створення додаткових бар'єрів в сфері зайнятості та економічній діяльності; погіршення фінансової стійкості й купівельної спроможності громадян, гальмують досягнення суспільного прогресу на сучасному етапі розвитку.

Значне руйнування об'єктів інфраструктури, відтік фінансового капіталу та кадрового потенціалу є невідворотними наслідками війни. Зростає чисельність економічно та матеріально незахищених верств населення; відбувається погіршення стану здоров'я населення, умов проживання; ускладнюється доступ до якісної освіти, медицини та інших матеріальних і духовних благ. Відновлення пошкоджених чи знищених об'єктів вимагає пошуку додаткових чи нових джерел фінансування. Інвестиції в Україну, безповоротна фінансова та матеріальна допомога, кредити, підтримка міжнародних організацій, приватних структур чи осіб, значною мірою впливають на задоволення економічних, соціальних, військових потреб, сприятимуть

відновленню і поліпшенню виробничого, технологічного, економічного потенціалу України, але міжнародна політика та міжнародна співпраця є складною у зв'язку з невизначеністю держави у геополітиці.

На початку повномасштабного вторгнення росії в 2022 році податкові надходження до державного бюджету в порівнянні з попереднім роком у структурі доходів різко скоротилися з 85 до 53% (рис.1). Вагомим джерелом формування бюджету держави стали неподаткові надходження та підтримка міжнародних організацій, закордонних країн, та з початку повномасштабного вторгнення 2022 року відмічена негативна тенденція в цьому напрямку.

Джерело: Сформовано та розраховано автором за даними [13]. Дані у 2024 році наведено станом на 1.08.2024 року

Рис. 1 Структура доходів Державного бюджету України за 2014-2023 роки, у відсотках

Вирішення питань бюджетної безпеки є важливим напрямом фінансової політики, але заплановані до кінця 2024 року підвищення ставок податків, зборів та авансових внесків в Україні можуть негативно вплинути на фінансову рівновагу малого та середнього бізнесу, зростання витрат, зменшення виробництва та реалізації продукції та послуг, змінити структуру ринку зайнятості й бюджетів домогосподарств, збільшити тіньовий сектор.

Україна за досліджуваний період значно збільшила темпи приросту імпорту товарів та послуг, що негативно впливає на дефіцит торговельного балансу. Проте й зростають інвестиції від іноземних інвесторів в реальний сектор економіки (з 0,3 до 2,3% до ВВП). Та попри позитивну динаміку в інвестуванні за досліджуваний період показники від'ємного сальдо поточного рахунку платіжного балансу й сальдо зовнішньої торгівлі у 2023 році становили відповідно -5,4% та -20,9 % у ВВП (табл. 1).

Таблиця 1

Індикатори бюджетної безпеки за період 2014-2023 рр.

Показники	2 014р.	2 017р.	2 021р.	2 022р.	2 023р.
У % до ВВП :					
державний та гарантований державою борг (граничне значення 30-60%) [7]	70,2	71,8	48,9	78,4	84,4
міжнародні резерви	5,7	16,8	15,5	17,6	22,7
доходи зведеного бюджету (задовільне значення 22-30 %) [6]	29,1	34,1	30,4	42,3	47,5
видатки зведеного бюджету	33,4	35,4	33,8	58,6	67,9
дефіцит зведеного бюджету	-4,6	-1,4	-3,4	-16,3	-20,3
дефіцит державного бюджету (задовільне значення -3+5%) [6]	-5,0	-1,6	-3,6	-17,6	-20,4
власні доходи Пенсійного фонду	10,6	5,3	6,1	7,8	7,1
кошти державного бюджету у доходах Пенсійного фонду	4,8	4,5	3,2	4,0	3,8
видатки Пенсійного фонду за рахунок власних доходів	12,3	7,6	6,7	7,8	6,9
сальдо зовнішньої торгівлі	-4,1	-6,3	-1,1	-16,8	-20,9
сальдо поточного рахунку платіжного балансу, (граничне значення -4%) [7]	-3,5	-3,1	-2,0	-4,9	-5,4
прямі інвестиції в Україну	0,3	3,3	3,4	0,7	2,3
державний та гарантований державою борг, у % до доходів державного бюджету (граничне значення 150-200%) [7]	308,2	270,0	206,0	227,8	206,6
міжнародні резерви у % до валового зовнішнього боргу (граничне значення вище 100%) [7]	19,3	38,4	54,0	39,9	39,8

Джерело: Розраховано автором за даними [13], [14] [15], [16]

Про зниження стимулюючої та соціальної функції податкової системи свідчить показник перерозподілу коштів через зведений бюджет, який збільшився у 2023 році до 48 % з 29 % у 2014 році, та є значно вищим нормативного значення (23-30%).

Значними темпами зростали доходи і видатки зведеного бюджету у ВВП: з 29% до 48% та з 33% до 68 % відповідно. Проявом незбалансованості бюджету є його дефіцит. Значення цього показника у ВВП у 2023 році становить більше 20% при задовільному його параметрі -3+5%, що спонукало до пошуку додаткових джерел його покриття. Так, фінансування державного бюджету України у 2024 році здійснено на суму 35,3 млрд. дол. США За рахунок облігацій внутрішньої державної позики (ОВДП) покривається 30,6%. У зовнішньому фінансуванні основними партнерами (урядами країн, міжнародним організаціями та банками), що надають підтримку Україні, є: ЄС (36,8 %), США (11,0 %), МВФ (8,8 %), Японія (5,9 %), Канада (4,2 %), Велика Британія (1,4 %), Норвегія (0,8 %), Світовий банк (0,1 %) [17].

Про фінансову неспроможність пенсійного забезпечення свідчать такі дані. У 2023 році відбулося зменшення як власних доходів, так і видатків Пенсійного фонду за рахунок власних доходів у % до ВВП: 7,1 та 6,9 % відповідно (див. табл.1). І це при тому, що у складі доходів та витрат пенсійного

бюджету з 2023 року у зв'язку із припиненням діяльності фонду соціального страхування з'явилися кошти за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності й від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності. До того ж спостерігається зменшення фінансової підтримки Пенсійного фонду з держбюджету.

Зростання державного боргу є звичним наслідком воєн, катастроф, катаклізмів. При встановленому граничному значенні державного та гарантованого державою боргу до 60 % ВВП у 2023 році відмічено найвище його значення 84,4%. Не зважаючи на те, що міжнародні резерви у % до валового зовнішнього боргу збільшилися в порівнянні з 2014 роком і становили у 2023 році 39,8%, цей індикатор є набагато нижчим від гранично допустимих меж.

Зарубіжний досвід в управлінні державним боргом свідчить про наступне. Боргова політика Японії, США, Франції має певні особливості. Оскільки обсяг боргу до ВВП в цих країнах показує значне перевищення останнього, що демонструє залежність від внутрішніх та зовнішніх кредиторів, загальний рівень добробуту населення залишається на високому рівні. Це досягається за рахунок ефективного управління боргом: вдале управління Казначейством США цінними паперами та поєднання коротко- та довгострокових їх видів, своєчасна та оперативна емісія (реакція на будь-які форс-мажорні обставини, що дозволяє обходитися без додаткових потреб у залученні коштів); відповідне реагування на різні види викликів, загроз, такі як війна, пандемія, стихійні лиха [18].

Державний борг США у 2023 році сягнув 32 трлн. дол. і перетнув встановлені ліміти, тому палата представників конгресу США змушена була переглянути встановлені раніше нормативи. Це убезпечило країну від технічного дефолту [19].

Агентство фінансів Франції, так як і в США, основним завданням передбачає здешевлення вартості випуску цінних паперів та зменшення пов'язаних з цим ризиків (нововведенням є запровадження зелених облігацій з метою зменшення екологічних ризиків). Управління державним боргом у Франції супроводжується зменшенням навантаження на платників податків [20].

Соціальна безпека характеризується рівнем доходів, витрат, народжуваності, смертності, зайнятості та безробіття населення. На жаль, належна оцінка ускладнюється із-за відсутності даних та неможливості обрахунку чисельності наявного населення, інших демографічних показників у зв'язку із веденням бойових дій та окупації території України.

Дієві заходи соціальної політики на належному рівні в сьогоdnішніх умовах в Україні є проявом стабільності та стійкості рівня економічної безпеки країни. Створення ж соціальної напруги викликані погіршенням стандартів якості життя населення, фінансової стійкості домогосподарств, станом правової захищеності, екологічною загрозою, психоемоційним виснаженням,

неналежною системою охорони здоров'я, недостатньою підтримкою з боку держави, низьким рівнем фінансової інклюзії.

У видатках на соціальний захист населення та соціальне забезпечення (матеріальна допомога військовослужбовцям, захист дітей, громадян з інвалідністю, малозабезпечених сімей, фінансування пенсій, інші види соціальної допомоги) спостерігається позитивна тенденція та найбільший відсоток у ВВП: 7,2% у 2023 році в порівнянні з 5,1 % у 2014 році. Перерозподіл бюджетних ресурсів країни здійснюється на користь її оборони: у 2023 році майже третина ВВП спрямована на фінансування оборонних заходів країни, в той час у 2014 році це тільки 1,7 % (табл.2).

Таблиця 2

Видатки державного бюджету соціального спрямування та видатки на оборону за період 2014-2023 роки (за функціональною класифікацією), у % до ВВП

Відсотки / Роки	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Соціальний захист та соціальне забезпечення	5,1	5,2	6,4	5,0	4,6	5,5	7,7	6,2	8,2	7,2
Освіта	1,8	1,5	1,5	1,4	1,2	1,3	1,3	1,2	1,1	0,9
Духовний та фізичний розвиток	0,3	0,3	0,2	0,3	0,3	0,3	0,2	0,3	0,2	0,2
Охорона здоров'я	0,7	0,6	0,5	0,6	0,6	1,0	3,0	3,1	3,6	2,7
Охорона навколишнього середовища	0,2	0,2	0,2	0,2	0,1	0,2	0,2	0,2	0,1	0,1
Оборона	1,7	2,6	2,5	2,5	2,7	2,7	2,9	2,3	22	32,1

Джерело: Розраховано автором за даними [13]

Аналіз видатків державного бюджету соціального спрямування та оборонного сектору за допомогою ланцюгових темпів зростання/спаду показав: зростання у 2023 році видатків на оборону на 84%, на охорону навколишнього середовища (на 11%), на соціальний захист (на 10%) та зменшення видатків на охорону здоров'я на 3 %. У 2022 році вперше за 10 років війни відмічено збільшення фінансування напряму безпеки і оборони у 9 разів та спад номінального ВВП на 5%. У 2020 році у зв'язку зі світовою пандемією та створенням в Україні Фонду боротьби з COVID-19 різко зросли видатки на охорону здоров'я в 3 рази (рис.2).

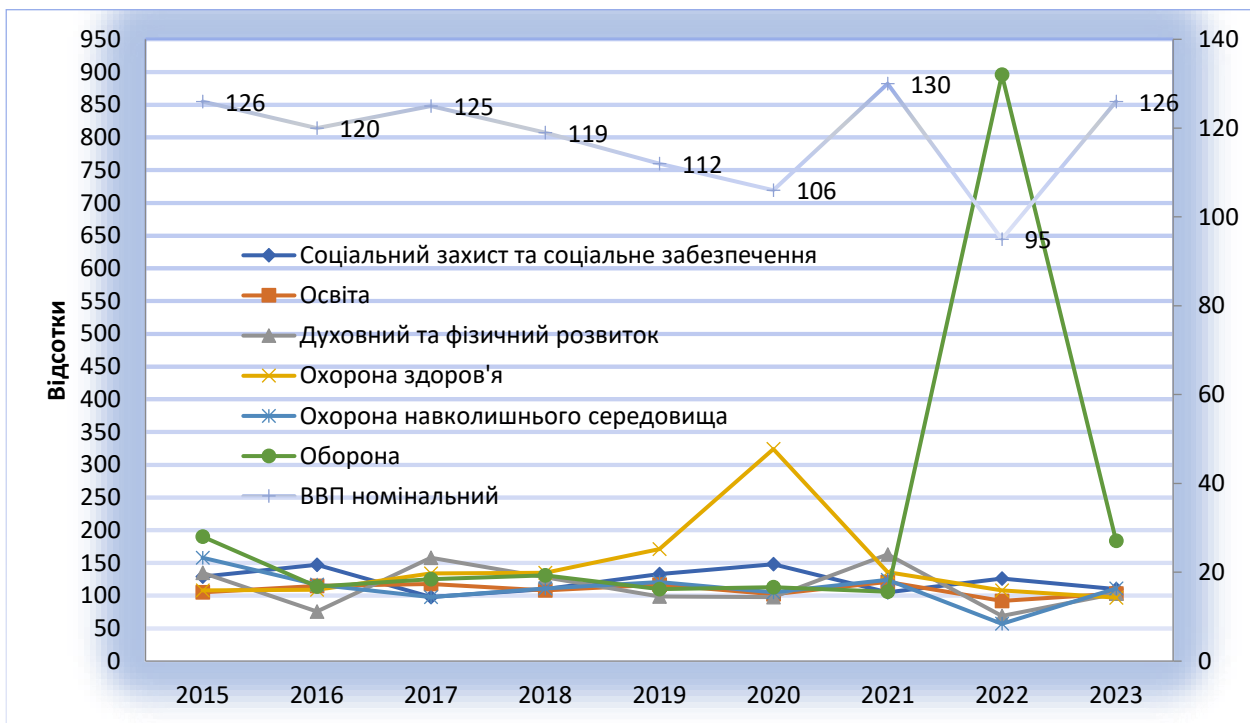

Рис. 2 Ланцюгові темп зростання (спаду) окремих напрямів видатків державного бюджету та ВВП за 2014 -2023 роки, %

Джерело: Розраховано автором за даними [13]

Розвиток людського капіталу в кризові періоди розвитку економіки є вкрай необхідною передумовою економічного зростання країни. Та погіршення рівня добробуту населення стає більш вираженим в умовах війни.

Про погіршення фінансової спроможності населення свідчать наступні соціальні детермінанти. За даними, підготовленими інститутом демографії та проблем якості життя НАН України та Українським центром соціальних реформ на замовлення Міністерства соціальної політики України [21], частка бідних за доходами зросла в 1,7 раза у 2023 році в порівнянні з 2021 роком. В структурі сукупних витрат збільшилися витрати на харчування, житлово-комунальні послуги, зменшилися неспоживчі витрати, витрати на одяг, взуття, що є більш дороговартісними товарами.

Розмір прожиткового мінімуму, що впливає на розмір єдиного податку, податкової соціальної пільги, посадові оклади, індексацію зарплати, соціальні виплати, розмір аліментів, розмір пенсій, судові збори, державні збори, не відповідає споживчому кошику та, відповідно створює диспаритет та порушує принципи соціальної справедливості громадян.

Не є стимулюючим фактором для збільшення рівня народжуваності розмір допомоги при народженні дитини, який не змінювався з 2014 року і становить 860 грн [22], а у відсотках до прожиткового мінімуму цей індикатор скоротився з 73 до 30% (табл.3).

Таблиця 3

**Показники соціальних стандартів та гарантій за 2014-2024 роки,
станом на 1.01 відповідного року**

Показники	2014р.	2017р.	2021р.	2022р.	2023р.	2024р.
Мінімальна заробітна плата, у % до прожиткового мінімуму для працездатних осіб	100,0	200,0	264,3	262,0	249,6	264,2
Середній розмір пенсійної виплати*: у % до середньої місячної зарплати	48,4	29,1	27,0	29,8	32,3	36,0
у % до ПМ для осіб, що втратили працездатність	160,8	143,5	198,3	206,4	220,9	228,1
Мінімальна пенсія у % до мінімальної заробітної плати	77,9	39,0	29,5	29,8	31,2	26,2
Мінімальна пенсія для осіб, які мають повний страховий стаж (30/35 років), у % до мінімальної пенсії	н.д.	н.д.	135,7	134,4	128,0	149,1
Допомога на поховання для працюючих та членів їх сімей, у % до ПМ для працездатних осіб	н.д.	137,5	180,6	163,3	152,8	135,4
Допомога при народженні дитини, у % до прожиткового мінімуму	73,1	55,7	39,3	35,9	33,2	29,5

Джерело: Розраховано автором за даними [13], [14], [15], [16], [22]

* у 2014, 2017 рр середній розмір пенсії за даними Державної служби статистики, 2021 р, 2022 р, 2023 р – за даними Пенсійного фонду України

Нагальні проблеми пенсійного забезпечення населення видно за даними таблиці 3. Так, середній розмір пенсійної виплати у % до середньої місячної заробітної плати з 2014 року зменшився з 48% до 36 %. Показник мінімальної пенсії у % до мінімальної заробітної плати за досліджуваний період скоротився втричі.

Позитивним явищем є збільшення мінімальної пенсії для осіб, які мають повний страховий стаж (30/35 років) у % до мінімальної пенсії, але проблема «пенсійної зрівнялівки» залишається невирішеною. Варто також відмітити динаміку до збільшення показника мінімальної заробітної плати у % до прожиткового мінімуму для працездатних осіб, але враховуючи індекс споживчих цін (за даними Міністерства фінансів у 2015 році він, до прикладу, становив 143,3%, а в 2022 році 126,6% [13]), це посилює соціальний дисбаланс.

Отже, ситуація фінансової безпеки України з акцентом на невирішені питання і новостворені виклики в соціальній політиці та бюджетній сфері є визначальною в українському та дезорієнтованою в світовому економічному просторі, а, отже, потребує постійного моніторингу і своєчасного прийняття рішень для успішного розвитку.

Висновки. Серед основних загроз фінансовій безпеці України є: нестабільність економічної ситуації, зменшення виробництва та торгівлі, збільшення від'ємного сальдо торговельного балансу і зовнішньої торгівлі, розбалансування державного бюджету, збільшення державного боргу, погіршення

соціальних гарантій, збільшення чисельності бідного населення, зростання соціальної напруги через військові дії.

Нераціональні рішення в бюджетній політиці стримують економічне зростання й успішне функціонування соціального забезпечення. Про це свідчать загрозливі значення індикаторів бюджетної, боргової та соціальної безпеки країни. Непопулярні заходи уряду шляхом підвищення ставок оподаткування в умовах кризи може викликати зворотній ефект від бажаного. На противагу зусилля мають бути спрямовані на інвестиційні процеси, на потенційні заходи щодо підвищення їх привабливості; на стимулювання власного виробництва та експорту продукції; на державну підтримку малого та середнього бізнесу. Питання неефективного використання коштів державного бюджету має бути вирішене за допомогою належної системи контролю.

Фінансування соціальної частини видатків стає обмеженим в умовах необхідної першочерговості спрямування коштів на оборону країни, що спричинює соціальний дисбаланс та диспропорції. Ефективними заходами є державні програми соціальної підтримки населення та посилення фінансової інклюзії в українському суспільстві. Має бути посилений контроль за виконанням програми соціального захисту населення, особливо тієї категорії, що постраждала від війни.

Література:

1. Кравчук Н. Я., Колісник О. Я., Мелих О. Ю. Фінансова безпека : навч.-метод. посіб. Тернопіль : Вектор, 2010. 277 с.
2. Мелих О. Фінансова безпека держави: сутність, критерії оцінки та превентивні заходи зміцнення [Електронний ресурс] / О. Мелих // Економічний аналіз. - 2013. - Т. 12(2). - С. 266-272. Режим доступу: http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/11687/1/%D0%A1%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%8F%202013_1.pdf
3. Марченко О. М. Фінансова безпека держави : навч. посіб. [Електронний ресурс] / О. М. Марченко, Я. Я. Пушак, І. О. Ревак. - Львів: ЛьвДУВС, 2020. 356 с. Режим доступу: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/2964>
4. Тарангул Л. Л. Фінансова безпека України та інструменти її забезпечення [Електронний ресурс] / Л. Л. Тарангул // Економічний вісник. Серія : Фінанси, облік, оподаткування. - 2017. - Вип. 1. - С. 201-208. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ehsfat_2017_1_28References
5. Актуальні виклики та загрози економічній безпеці України в умовах воєнного стану. [Електронний ресурс] Національний інститут стратегічних досліджень. Режим доступу: <https://niss.gov.ua/publikatsiyi/analychni-dopovidi/aktualni-vyklyky-ta-zahrozyekonomichniy-bezpetsi-ukrayiny-v>
6. Аналіз та оцінка бюджетних ризиків в контексті підвищення рівня фінансової безпеки держави. [Електронний ресурс]. Аналітична записка. Національний інститут стратегічних досліджень. Режим доступу: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/ekonomika/analiz-ta-ocinka-byudzhethnikh-rizikiv-v-konteksti-pidvischennya-rivnya>
7. Критерії оцінки боргової стійкості: світова та вітчизняна практика [Електронний ресурс] / І. О. Школьник, А. О. Івашина // Економіка і суспільство. – 2018. – № 15. – С. 799-806 // Режим доступу: http://economyandsociety.in.ua/journal/15_ukr/121.pdf 9.

8. Гетманенко О.О. Сучасний стан та тенденції розвитку фінансової безпеки України в умовах триваючої глобалізації світового господарства [Електронний ресурс]. Інвестиції: практика та досвід. - № 13 - 2020. ORCID ID: 0000000238693274. Режим доступу: http://www.investplan.com.ua/pdf/13-14_2020/8.pdf
9. Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України». [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13#Text>
10. Кальницька М. Соціальна безпека: поняття та рівні дослідження. [Електронний ресурс]. Глобальні та національні проблеми економіки, 2017. Режим доступу: <http://global-national.in.ua/archive/17-2017/118.pdf>
11. Ніколаєв Є. Соціальна безпека у традиції нехтування гуманістичними цінностями [Електронний ресурс] / Є. Ніколаєв // Політичний менеджмент. - 2011. - № 4. Режим доступу: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/08/nikolaev_sotsialna.pdf
12. Данилишин Б., Онищенко С., Маслій О. Соціально-економічна безпека: сучасний підхід до забезпечення соціально-економічного розвитку регіону. [Електронний ресурс]. Економіка і регіон. – 2019. – № 4 (75). Режим доступу: <https://journals.nupp.edu.ua/eir/article/view/1805>. DOI: [https://doi.org/10.26906/EiR.2019.4\(75\).1805](https://doi.org/10.26906/EiR.2019.4(75).1805)
13. Офіційний сайт Міністерства фінансів України. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://index.minfin.com.ua>
14. Офіційний сайт НБУ [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://bank.gov.ua/>
15. Офіційний сайт Пенсійного фонду України. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.pfu.gov.ua/>
16. Офіційний сайт Державної служби статистики України. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.ukrstat.gov.ua/>
17. Фінансування державного бюджету України з початку повномасштабної війни. 11.10.2024. Режим доступу: https://mof.gov.ua/uk/news/ukraines_state_budget_financing_since_the_beginning_of_the_full-scale_war-3435
18. Мигаль М. Модель управління державним боргом у США [Електронний ресурс]./ Інститут аналітики та адвокації. 24.10.2022. Режим доступу: <https://iaa.org.ua/articles/model-upravlinnya-derzhavnym-borgom-u-ssha/>
19. Держборг США вперше перевищив \$32 трильйони. [Електронний ресурс]. Міністерства фінансів України. Режим доступу: <https://minfin.com.ua/ua/2023/06/18/107645554/>
20. Мигаль Марія. Модель управління державним боргом у Франції. [Електронний ресурс]. Інститут аналітики та адвокації. 05.10.2022. Режим доступу: <https://iaa.org.ua/articles/model-upravlinnya-derzhavnym-borgom-u-francziyi/>
21. Соціально-економічний стан домогосподарств України. [Електронний ресурс]. UNICEF. 24.07.2024. Режим доступу: [https://www.unicef.org/ukraine/media/46041/file/%D0%A1%D0%BE%D1%86%D1%96%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%BE-%D0%B5%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%BC%D1%96%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%B8%CC%86%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD%2025.07.24%20\(1\).pdf.pdf](https://www.unicef.org/ukraine/media/46041/file/%D0%A1%D0%BE%D1%86%D1%96%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%BE-%D0%B5%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%BC%D1%96%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%B8%CC%86%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD%2025.07.24%20(1).pdf.pdf)
22. Соціальні стандарти. Державні соціальні стандарти. 11.10.2024. [Електронний ресурс]. Міністерство соціальної політики України. Режим доступу: <https://www.msp.gov.ua/content/socialni-standarti.html?PrintVersion>

References:

1. Kravchuk N. Ya. & Kolisnyk O. Ya. & Melykh O. Yu. (2010). Finansova bezpeka [Financial security]: navch.-metod. posib. Ternopil' : Vektor, 277 p. [in Ukrainian].
2. Melykh O. (2013). Finansova bezpeka derzhavy: sutnist, kryterii otsinky ta preventyvni zakhody zmitsnennia [Financial security of the state: essence, evaluation criteria and preventive measures of strengthening] / O. Melykh // *Ekonomichnyi analiz.- Economic analysis*, vol. 12 (2), 266—272. Retrieved from http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/11687/1/%D0%A1%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%8F%202013_1.pdf [in Ukrainian].

3. Marchenko O. M. & Pushak Ya. Ya. & Revak I. O. (2020). Finansova bezpeka derzhavy [Financial security of the state] / Lviv: LvDUVS. Retrieved from http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/11687/1/%D0%A1%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%8F%202013_1.pdf [in Ukrainian].
4. Taranhul L. L. (2017). Finansova bezpeka Ukrainy ta instrumenty yii zabezpechennia [Financial security of Ukraine and the instruments of its assuring] / L. L. Taranhul // *Ekonomichnyi visnyk Serii: Finansy, oblik, opodatkuвання.- Economic bulletin. Series: Finance, accounting, taxation.* Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/ehsfat_2017_1_28 [in Ukrainian].
5. Aktualni vyklyky ta zahrozy ekonomichnii bezpetsi Ukrainy v umovakh voiennoho stanu. [Actual challenges and threats for economic security of Ukraine in conditions of martial law] *Natsionalnyi instytut stratehichnykh doslidzhen - National institute of strategic research.* Retrieved from <https://niss.gov.ua/publikatsiyi/analitichni-dopovidi/aktualni-vyklyky-ta-zahrozy-ekonomichniy-bezpetsi-ukrayiny-v> [in Ukrainian].
6. Analiz ta otsinka biudzhethnykh ryzykiv v konteksti pidvyshchennia rivnia finansovoi bezpeky derzhavy. [Analysing and assessing budget risks in the context of improving the financial security of the state]. *Natsionalnyi instytut stratehichnykh doslidzhen - National institute of strategic research.* Retrieved from <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/ekonomika/analiz-ta-ocinka-byudzhethnykh-ryzykiv-v-konteksti-pidvischennia-rivnya> [in Ukrainian].
7. Shkolnyk I. O. & Ivashyna A. O. (2018). Kryterii otsinky borhovoї stiičnosti: svitova ta vitchyzniana praktyka [Criteria for assessing debt sustainability: world and domestic practice]. *Ekonomika i suspilstvo - Economy and society.* Retrieved from http://economyandsociety.in.ua/journal/15_ukr/121.pdf 9 [in Ukrainian].
8. Hetmanenko O.O. (2020). Suchasnyi stan ta tendentsii rozvytku finansovoi bezpeky Ukrainy v umovakh tryvaiuchoi hlobalizatsii svitovoho hospodarstva [Current state and trends of development of financial security of Ukraine in the conditions of continuing globalization of the world economy]. *Investysii: praktyka ta dosvid - Investments: practice and experience.* ORCID ID: 0000000238693274. Retrieved from http://www.investplan.com.ua/pdf/13-14_2020/8.pdf [in Ukrainian].
9. Nakaz Ministerstva ekonomichnoho rozvytku i torhivli Ukrainy «Pro zatverdzhennia Metodichnykh rekomendatsii shchodo rozrakhunku rivnia ekonomichnoi bezpeky Ukrainy». [Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine (2013), Order “On approval of methodological recommendations for calculating the level of economic security of Ukraine”]. - Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13#Text> [in Ukrainian].
10. Kalnytska M. (2017). Sotsialna bezpeka: poniattia ta rivni doslidzhennia. [Social security: concepts and levels of research]. *Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky - Global and National Problems of Economy.* Retrieved from <http://global-national.in.ua/archive/17-2017/118.pdf> [in Ukrainian].
11. Nikolaiev Ye. (2011). Sotsialna bezpeka u tradytsii nekhtuvannia humanistychnymy tsinnostiamy [Social security in tradition of humanistic values] / *Politychnyi menedzhment - Political management.* Retrieved from https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/08/nikolaev_sotsialna.pdf [in Ukrainian].
12. Danylyshyn B. & Onyshchenko S. & Maslii O. (2019). Sotsialno-ekonomichna bezpeka: suchasnyi pidkhid do zabezpechennia sotsialno-ekonomichnoho rozvytku rehionu. [Socio-economic security: modern approach to ensuring the socio-economic development of the region]. *Ekonomika i rehion - Economy and Region.* Retrieved from <https://journals.nupp.edu.ua/eir/article/view/1805>. DOI: [https://doi.org/10.26906/EiR.2019.4\(75\).1805](https://doi.org/10.26906/EiR.2019.4(75).1805)
13. Ofitsiyni sait Ministerstva finansiv Ukrainy. [Official website of the Ministry of Finance of Ukraine]. Retrieved from <https://index.minfin.com.ua> [in Ukrainian].

14. Ofitsiyni sait NBU [Official site of the National Bank of Ukraine]. Retrieved from <https://bank.gov.ua/> [in Ukrainian].
15. Ofitsiyni sait Pensiinoho fondu Ukrainy. [Official website of the Pension Fund of Ukraine]. Retrieved from <https://www.pfu.gov.ua/> [in Ukrainian].
16. Ofitsiyni sait Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy. [Official website of the State Statistics Service of Ukraine]. Retrieved from <https://www.ukrstat.gov.ua/> [in Ukrainian].
17. Finansuvannia derzhavnoho biudzhetu Ukrainy z pochatku povnomashtabnoi viiny. (2024) [Ukraine's state budget financing since the beginning of the full-scale war]. *Ministerstvo finansiv Ukrainy - Ministry of Finance of Ukraine*. Retrieved from https://mof.gov.ua/uk/news/ukraines_state_budget_financing_since_the_beginning_of_the_full-scale_war-3435
18. Myhal Mariia (2022) Model upravlinnia derzhavnym borhom u SShA. [Model of public debt management in the USA]. *Instytut analityky ta advokatsii - Institute of analytics and advocacy*. Retrieved from <https://iaa.org.ua/articles/model-upravlinnya-derzhavnym-borgom-u-ssha/> [in Ukrainian].
19. Derzhborh SShA vpershe perevyschyy \$32 trylion (2023). [The US national debt exceeded \$32 trillion for the first time]. *Ministerstvo finansiv Ukrainy - Ministry of Finance of Ukraine*. Retrieved from <https://minfin.com.ua/ua/2023/06/18/107645554/> [in Ukrainian].
20. Myhal Mariia (2022). Model upravlinnia derzhavnym borhom u Frantsii. [The model of public debt management in France]. *Instytut analityky ta advokatsii - Institute of analytics and advocacy*. Retrieved from <https://iaa.org.ua/articles/model-upravlinnya-derzhavnym-borgom-u-francziyi/> [in Ukrainian].
21. Sotsialno-ekonomichni stan domohospodarstv Ukrainy (2024). [Socio-economic situation of Ukrainian households]. *YuNISEF .- UNICEF*. Retrieved from [https://www.unicef.org/ukraine/media/46041/file/%D0%A1%D0%BE%D1%86%D1%96%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%BE-%D0%B5%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%BC%D1%96%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%B8%CC%86%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD%2025.07.24%20\(1\).pdf.pdf](https://www.unicef.org/ukraine/media/46041/file/%D0%A1%D0%BE%D1%86%D1%96%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%BE-%D0%B5%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%BC%D1%96%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%B8%CC%86%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD%2025.07.24%20(1).pdf.pdf) [in Ukrainian].
22. Sotsialni standarty. Derzhavni sotsialni standarty. (2024). [Social standarts. State social standarts]. *Ministerstvo sotsialnoi polityky Ukrainy - Ministry of Social Policy of Ukraine*. Retrieved from <https://www.msp.gov.ua/content/socialni-standarti.html?PrintVersion> [in Ukrainian].

УДК 7.012:111.852

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11\(39\)-764-776](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11(39)-764-776)

Белкін Ігор Володимирович кандидат педагогічних наук, доцент кафедри аграрного менеджменту та маркетингу, Вінницький національний аграрний університет, вул. Пирогова 3, м. Вінниця, 21037, тел.: (067) 431-60-79, <https://orcid.org/0000-0003-0403-8420>

ЕСТЕТИКА ТА ДИЗАЙН ТОВАРІВ В УМОВАХ СЬОГОДЕННЯ

Анотація. Уданій статті автор обґрунтовує потреба в оновленні знань, що стосуються визначення, функцій та структури зв'язків естетики в дизайні. Підкреслюється необхідність формування нових уявлень про гармонійність дизайнерського продукту, які відрізняються від тих, що пропонуються «технічною естетикою». Це включає аналіз взаємодії у системах «річ – людина» та «річ – людина – середовище». Звертається увага на те, що концепція гармонії завжди пов'язана зі знаннями та актуальними проблемами, які людство прагне розв'язати. Приділяється увага поняттю «конкуренція» як важливого важеля управління ринковими процесами в тому числі напрямками естетики та дизайну товарів.

Автор підкреслює, що взаємовідносини між особистісною та предметною формами естетичної культури є важливими складовими для майбутнього розвитку суспільства, забезпечуючи тим самим взаємозв'язок між формою і образом об'єкта дизайну та процесом життя людини.

Згідно з теоретичним визначенням, дизайн-система - це комплексний набір правил, методів та інструментів, які формують візуальний стиль бренду. До неї входять кольори, шрифти, іконки, верстка, підходи до контенту та навіть анімації. Доведено, що багато людей не люблять змін, проте цифрові бренди можуть мати більш динамічний дизайн, який легко і непомітно адаптується відповідно до потреб. У цьому контексті дизайн-система виступає корисним інструментом для підтримання актуальності.

Увага акцентується на тому, що соціокультурні трансформації суспільства, зміни в історичному, економічному та інших контекстах його розвитку, а також емоційно-почуттєвий і художній досвід людства вплинули на зміни в розумінні та формуванні естетичних цінностей, зокрема в дизайні продуктів. Визначено, що суб'єктно-об'єктні відносини дизайнера з предметним світом і проєктованим середовищем відіграють ключову роль у цих процесах. Саме в рамках цих відносин виникає, формується і проблематизується зміст естетичного в дизайні. Обґрунтовано, що ці відносини корелюють із суспільними та споживчими запитами на властивості,

якість і цінність дизайн-продукту, а процес їх оновлення в дизайн-діяльності можна вважати не лише циклічним, а й реверсним.

Ключові слова: дизайн, естетика, гармонія, ринок, потреба, споживач.

Belkin Ihor Volodymyrovych Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Agrarian Management and Marketing, Vinnytsia National Agrarian University, str. 3 Pirohova St., Vinnytsia, 21037, tel.: (067) 431-60-79, <https://orcid.org/0000-0003-0403-8420>

AESTHETICS AND DESIGN OF GOODS IN TODAY'S CONDITIONS

Abstract. In a successful article, the author justifies the need to update knowledge related to the definition, functions, and structure of connections of aesthetics in design. The need to form new ideas about the harmony of a design product, which differ from those offered by "technical aesthetics", is emphasized. This includes the analysis of interaction in "thing-person" and "thing-person-environment" systems. Attention is drawn to the fact that the concept of harmony is always connected with knowledge and actual problems that humanity seeks to solve. Attention is paid to the concept of "competition" as an important lever for managing market processes, including areas of aesthetics and product design.

The author emphasizes that the relationship between personal and object forms of aesthetic culture are important components for the future development of society, thereby ensuring the relationship between the form and image of the design object and the human life process.

According to the theoretical definition, the design system is a complex set of rules, methods and tools that form the visual style of the brand. It includes colors, fonts, icons, layout, approaches to content and even animations. It has been proven that many people do not like change, but digital brands can have a more dynamic design that easily and seamlessly adapts to the needs. In this context, the design system is a useful tool for maintaining relevance.

Attention is focused on the fact that the socio-cultural transformations of society, changes in the historical, economic and other contexts of its development, as well as the emotional, sensory and artistic experience of mankind influenced changes in the understanding and formation of aesthetic values, in particular in the design of products. It was determined that the subject-object relations of the designer with the objective world and the designed environment play a key role in these processes. It is within the framework of these relationships that the content of the aesthetic in design arises, is formed, and is problematized. It is substantiated that these relations are correlated with public and consumer requests for properties, quality and value of a design product, and the process of their renewal in design activity can be considered not only cyclical, but also reversible.

Keywords: design, aesthetics, harmony, market, need, consumer.

Постановка проблеми. В умовах сучасного розвитку суспільства та ринкових відносин питання людської потреби та процес її задоволення набуває все більшої актуальності. Товар як елемент постає у вигляді ключової позиції на даному шляху розвитку конкуренції. У цьому контексті дизайн, як художньо-проектна творчість, здобув особливу важливість для розуміння його ціннісних орієнтирів та нових креативних пошуків. Таким чином, формування естетичної культури як окремої особистості-дизайнера, так і людства в цілому, є важливим аспектом становлення фахівця, що відображає особливу грань його творчості. Сьогодні важко уявити собі поняття «новий товар» без урахування таких термінів як «естетика» та «дизайн». Саме ці та ряд інших показників визначають зміст споживчої цінності товару і як наслідок – якісного задоволення людської потреби.

Пригадаймо виробничі процеси часів радянського союзу, коли товар довгі роки міг не оновлюватися переходячи тим самим у розряд морально застарілих. Споживча потреба вимагала більшого, проте відсутність оновлення продукції залишав усе без змін. Але зараз, коли ринок диктує свої умови ставлячи тим самим на перше місце ринок покупця все кардинально змінилося. Починаючи процес розробки нового товару виробник у першу чергу має враховувати його естетично-дизайнерський вигляд, що у свою чергу в майбутньому буде визначати його рівень конкурентоспроможності. Говорячи про надбання вітчизняної науки, слід зазначити, що «технічна естетика» тривалий час вважалася дисципліною, яка формує теоретичну основу дизайну. Технічна естетика вивчала суспільні аспекти і закономірності розвитку дизайну, принципи художнього конструювання, а також проблеми професійної діяльності художника-конструктора. Вона також аналізувала вимоги до виробів та їхніх комплексів у предметно-просторовому середовищі. Проте, акцент на уніфікацію, стандартизацію та серійне виробництво, разом із недостатньою увагою до індивідуальних психофізіологічних потреб людей і соціокультурних запитів, призвели до теоретичної та методологічної нездатності технічної естетики адаптуватися до умов постіндустріального розвитку.

Відтак, ми вважаємо, що естетичний дискурс естетики та дизайну актуалізується як важлива наукова проблема. Він залишається малодослідженим, дискусійним і має складну систему різних векторів для аналізу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На даному етапі варто відзначити, що впродовж ХХ століття естетичні питання розглядалися переважно в контексті інших гуманітарних наук, таких як соціологія, лінгвістика, психологія та семіотика, а не в спеціальних дослідженнях. Це сприяло виникненню різних естетичних концепцій і теорій, зокрема феноменологічної естетики. Її основним поняттям є інтенціональність (лат. *intentio* - прагнення, спрямованість), яка стосується процесу конструювання об'єкта пізнання свідомістю. Серед значних напрямів розвитку естетичної

думки можна виділити психоаналітичні концепції З. Фрейда та Г. Юнга, естетику екзистенціалізму Ж.-П. Сартра, А. Камю та М. Хайдегера, а також естетику персоналізму Ш. Пегі, Е. Мунье та П. Рікера. До того ж, існують естетичні концепції структуралізму і постструктуралізму, представлені К. Леві-Стросом, Р. Бартом і Ж. Дерріда, а також соціологічні підходи Т. Адорно і Г. Маркузе. Сучасна естетична думка розвивається в рамках постмодернізму, зокрема в працях І. Хассана і Ж.-Ф. Ліотара. Для естетики постмодернізму характерне свідоме ігнорування правил і обмежень, встановлених попередньою культурною традицією, що призводить до іронічного ставлення до самої цієї традиції.

Питанням естетики та дизайну приділяють увагу сьогодні чимала кількість науковців, зокрема І.Белкін, Р.Логоша, К.Мазур та інші. Ключовою думкою кожного з них є підкреслення значимості ролі даних показників сучасному ринковому просторі.

Мета статті. Дана стаття спрямована на розкриття ключових аспектів комплексного розуміння специфіки естетично-дизайнерського сприйняття предметного середовища, що надасть можливість ефективно вирішувати складні спеціалізовані завдання та практичні проблеми в галузі маркетингової діяльності.

Виклад основного матеріалу. Нині, як ми вже підкреслювали вище, ключовою основою на ринку виступає саме позиція покупця, який своїм попитом формує відповідний попит. Сьогодні важко уявити галузь господарства, де б на існуючий попит не існувало жодної пропозиції. Дія цього процесу також має і свої особливості. Давайте уявимо собі цілком злагоджений напрямок, коли кон'юнктура на ринку є ідеальною, тобто коли існує потреба, яка у свою чергу сформує відповідну пропозицію. Здавалось би все ідеально. Але це є висновки тільки першого погляду. Під впливом дії часу та конкуренції, споживчі смаки змінюються. Якщо ж пропозиція залишатиметься без змін – рано чи пізно вищеописаний процес зайде в тупик. Відтак, навіть при ідеальній кон'юктурі ринку, потрібно постійно вдосконалювати товар який вже існує. І навіть якщо товар гарно зарекомендував себе на ринку, відсутність його вдосконалення – це завідомо хибний шлях.

Саме тому, на арену виходять поняття естетики та дизайну товару. Своєчасне використання даних прийомів зводитиме на нівець, зокрема такого поняття як моральна застарілість. У сучасному конкурентному середовищі естетика, ергономіка та функціональність продуктів стають ключовими факторами, які визначають їхню привабливість для споживачів. Сьогодні важко уявити будь-яку сферу діяльності, де не було б дизайнерів. Ця професія, яка спочатку виникла серед архітекторів і художників, стала самостійною галуззю проектно-художньої діяльності і почала активно впливати на створення художніх і архітектурних форм. Тепер ми звикли до таких термінів, як дизайн одягу, зачісок, графічний та ландшафтний дизайн, а також фото- і

фітодизайн. Кількість напрямів і спеціалізацій у дизайні продовжує зростати, що підкреслює його значущість у сучасному житті.

Зростання вимог споживачів до гармонійного поєднання корисних властивостей та естетичного вигляду виробів є характерною ознакою розвитку світового ринку. Сьогодні, коли технології, витрати на виробництво та обслуговування в розвинутих країнах приблизно однакові, відрізнити один виріб від подібних можна лише завдяки застосуванню досягнень технічної естетики та ергономіки при створенні нових товарів. Ці напрямки наукового пошуку є важливими складовими ефективної та творчої діяльності людини, яка бере участь у процесі створення інноваційних продуктів.

Естетичний рівень товару впливає на перше враження, а приємний дизайн може значно підвищити зацікавленість споживачів. Ергономічні властивості забезпечують комфорт і зручність використання, що підвищує задоволеність користувачів. Функціональність ж гарантує, що продукт відповідає потребам і очікуванням споживачів.

Коли ці три аспекти поєднуються, продукт не лише виглядає привабливо, але й є зручним та ефективним у використанні, що робить його більш конкурентоспроможним на ринку. Це змушує компанії інвестувати в дослідження і розробки, щоб залишатися на гребені хвилі інновацій.

У світі, де технології стали майже однаковими, естетика та ергономіка дійсно відіграють ключову роль у вирішенні, чому споживач обирає один продукт замість іншого. Технічна естетика не лише формує зовнішній вигляд товару, але й впливає на його сприйняття споживачами, тоді як ергономіка забезпечує зручність і ефективність використання. Поєднання цих двох елементів дозволяє створити не тільки красивий, але й функціональний продукт, що відповідає потребам користувачів. Це, у свою чергу, може стати конкурентною перевагою на ринку, де споживачі шукають не просто товари, а цінний досвід користування.

Дизайн, як важлива складова європейської культури, відображає її основні цінності, включаючи раціоналізм, аналітичність і системність. Це означає, що в дизайні враховуються не лише естетичні аспекти, а й функціональність, ефективність та практичність. Раціоналізм спонукає до створення виробів, які вирішують конкретні проблеми та відповідають потребам користувачів. Аналітичний підхід дозволяє досліджувати й оцінювати різні рішення, а системність сприяє інтеграції різних елементів дизайну в єдину цілісну концепцію. Таким чином, європейський дизайн стає не просто набором форм і кольорів, а складним процесом, який відображає світоглядні та ціннісні орієнтири суспільства, що веде до створення інноваційних і гармонійних продуктів.

Головна мета дизайну полягає у полегшенні взаємодії між людиною та виробом, створюючи комфортні умови для діяльності і відпочинку. Це особливо важливо в контексті сучасного життя, де стрес і навантаження часто

стають нормою. В Україні дизайн-об'єкти охоплюють широкий спектр продукції — від промислових зразків до побутових товарів. У багатьох країнах розширення цього поняття включає також дизайн виробничих приміщень і технологічних процесів, що свідчить про системний підхід до дизайну. Такі «дизайн-програми» дозволяють інтегрувати естетику, функціональність і технології в єдину цілісну концепцію, що, в свою чергу, покращує ефективність виробництва та підвищує якість життя. Це показує, наскільки важливим є комплексний підхід у дизайні, який враховує всі аспекти взаємодії людини з навколишнім середовищем.

Що ж стосується *естетичності* виробу дійсно є важливим вираженням художнього конструювання. Це поняття охоплює не лише зовнішній вигляд, а й ряд властивостей, які формують загальне враження про товар. Раціональність форми, цілісність композиції та досконалість виконання є критично важливими для досягнення художньої виразності. Ці характеристики сприяють тому, щоб продукт виглядав гармонійно, оригінально та відповідав контексту, в якому він використовується. Успішний дизайн враховує стилістичні тенденції та сучасні модні віяння, що робить товар не лише функціональним, а й привабливим для споживачів. Таким чином, естетичність стає важливим фактором конкурентоспроможності на ринку, оскільки споживачі все більше цінують не лише якість, але й естетичне задоволення від користування продуктом.

Розкриваючи сьогодні один із головних напрямків ринку, такий як задоволення людської потреби ми не будемо обмежуватися тільки термінами «естетика» та «дизайн». Адже у своєму змісті вони можуть виступати лише базисом.

Ергономічність - це ключовий аспект, який визначає, наскільки комфортно і ефективно споживач може взаємодіяти з виробом. Це стосується не лише фізичного комфорту, але й інтуїтивності використання продукту. Раціональне ергономічне конструювання враховує специфіку системи "людина-техніка-середовище". Це означає, що дизайнери повинні враховувати: *вид виробу та особливості його роботи* - різні продукти вимагають різного підходу до взаємодії. Наприклад, інструменти для роботи, побутова техніка або комп'ютерні програми мають свої специфічні вимоги. *Своєрідність людського організму* - фізичні розміри, пропорції та інші біологічні характеристики користувачів, а також їхні потреби й звички. *Умови навколишнього середовища* температура, вологість, освітлення та інші фактори, які можуть впливати на комфорт і ефективність використання товару.

Облік цих компонентів дозволяє створювати продукти, які не лише функціональні, але й зручні у використанні, що, в свою чергу, підвищує задоволеність споживачів.

Комплекс вимог до відносно простих виробів не складний, але для сучасного технологічного обладнання і енергонасиченої побутової техніки

обов'язковими ергономічними вимогами є достатність робочого простору, раціональність розміщення та чіткість потрібних показників, зручність нагляду за сигнальними пристроями, а також нормальний рівень природного та штучного освітлення. Достатній робочий простір дозволяє користувачам працювати без дискомфорту, раціональне розміщення елементів управління і чіткі показники допомагають уникнути плутанини, а зручність нагляду за сигнальними пристроями забезпечує безпеку і ефективність роботи. Освітлення, як природне, так і штучне, має бути достатнім для комфортного використання техніки, щоб запобігти втомі очей і підвищити продуктивність. Всі ці вимоги сприяють створенню комфортного, безпечного та ефективного середовища для користувачів.

У сучасному світі естетичний рівень, ергономічні та функціональні властивості товарів стають усе вагомішими чинниками їхньої конкурентоспроможності. Досягнення високого рівня та органічного поєднання цих властивостей забезпечується виконанням комплексу спеціальних художньо-конструкторських робіт, які здійснюються на етапах проектування та виготовлення товару. У технічному завданні включають спеціальний підрозділ: «Естетичні та ергономічні вимоги», де прописані вимоги до декоративно-конструкційних матеріалів, технології обробки, а також до ергономіки виробу. У технічній пропозиції, на підставі аналізу різних варіантів, вибирають основний варіант художньо-конструкторського, ергономічного та фактурно-кольорового вирішення. Це дозволяє створити продукт, який не лише відповідає вимогам функціональності, але й забезпечує естетичне задоволення споживача.

Відтак, термін «дизайн» у його найпоширенішій формі охоплює всю сферу художнього конструювання. Він включає творчість художників-конструкторів, які займаються проектуванням, результати їхньої роботи — вироби, що пройшли художньо-конструкторську розробку і є продуктами дизайну, а також теоретичні основи художнього конструювання. Це поняття враховує не лише естетичні характеристики, але й функціональні та ергономічні аспекти, які забезпечують комфорт і ефективність використання створених об'єктів. Таким чином, дизайн стає ключовою складовою сучасного виробництва, впливаючи на сприйняття товарів і їхню конкурентоспроможність на ринку.

Розробка товарів є важливим елементом маркетингової стратегії і служить засобом досягнення визначених маркетингових цілей. Виведення нових товарів на ринок дозволяє компанії реалізувати кілька ключових завдань: збільшити обсяги продажу, завоювати частку ринку, підвищити прибутковість, зменшити залежність від одного товару чи асортиментної групи, ефективніше використовувати наявну систему розподілу, а також сформувати або підтримувати репутацію інноваційної компанії. Новий продукт може бути або вдосконаленим варіантом наявного товару, або повністю новим рішенням.

Естетика стала новим критерієм професіоналізму, якості та надійності. Це означає, якщо ваш бренд створює враження естетичності, споживачі готові довіряти йому та вкладати гроші. Естетика швидко переходить від статусу «конкурентної переваги» до «базової необхідності» для бізнесу. Сьогодні естетичність вже не є просто додатковою можливістю для отримання прибутку, вона стала обов'язковою умовою для успішного існування на ринку.

Психологи давно помітили, що люди схильні надавати більше позитивних рис тим, хто виглядає привабливо. Цей феномен також стосується бізнесу, де естетика може суттєво впливати на сприйняття бренду споживачами.

Коли споживач сприймає ваш сервіс або товари як естетично привабливі, він може бути готовий заплатити за них більше, ніж це обґрунтовано з точки зору логіки чи функціональності. Це свідчить про те, що естетика значно впливає на споживчий вибір: краса та стиль можуть підвищувати цінність продукту в очах клієнтів. Люди часто надають перевагу естетично приємним речам, і це може вплинути на їхні фінансові рішення, спонукаючи їх витратити більше на те, що виглядає елегантно або красиво, навіть якщо функціональні характеристики можуть бути подібними до менш привабливих альтернатив.

Ось кілька важливих аспектів, на які варто звернути увагу при формуванні чи оцінці естетики вашого бізнесу:

Брендинг: Переконайтеся, що ваш логотип, кольорова палітра та шрифти відображають сутність вашого бренду. Вони повинні бути узгодженими та запам'ятовуваними.

Упаковка: Для товарів важливо, щоб упаковка була не лише функціональною, але й естетично привабливою. Вона має підкреслювати якість продукту.

Дизайн вебсайту: Ваш сайт повинен бути візуально привабливим, зручним для навігації та адаптивним для мобільних пристроїв. Естетика онлайн-простору має відповідати загальному стилю бренду.

Інтер'єр і зовнішній вигляд: Якщо у вас є фізичне приміщення, дизайн інтер'єру та зовнішнього вигляду має бути продуманий, щоб створити приємну атмосферу для клієнтів.

Комунікація: Тон і стиль спілкування вашого бренду, включаючи рекламні матеріали та соціальні мережі, повинні відповідати естетиці вашого бізнесу.

Фотографія та візуальний контент: Використовуйте якісні зображення, які підкреслюють естетичність ваших товарів і послуг. Це важливо для створення позитивного враження.

Клієнтський досвід: Естетика також включає в себе загальний досвід клієнта, тому важливо звертати увагу на кожен контакт із брендом, щоб забезпечити естетичне задоволення.

Адаптація до тенденцій: Слідкуйте за сучасними трендами в дизайні та естетиці, щоб залишатися актуальними та привабливими для вашої цільової аудиторії.

Зворотний зв'язок: Регулярно отримуйте відгуки від клієнтів щодо естетики вашого бренду і враховуйте їх у процесі вдосконалення.

Основними умовами ефективного художнього конструювання є системний аналіз і адаптація дизайн-об'єктів до навколишнього середовища. Системний аналіз виступає початковою передумовою для формування характеристик виробу. Крім того, виріб завжди слід оцінювати в контексті його органічної єдності з оточенням.

Зосередження уваги на цих аспектах допоможе створити цілісну та привабливу естетику вашого бізнесу, що в свою чергу покращить сприйняття бренду і залучить більше клієнтів. Ми виділили основні, характерні для нашого погляду фактори, але хочемо зауважити, що спектр вищезгаданих прийомів може бути значно ширшим. Клієнтські враження, досвід і пам'ять - це те, на чому варто зосередитися підприємцям. Адже естетика - це не просто про візуальне оформлення вашого бренду, а потужний інструмент комунікації та лояльності, який може забезпечити успіх вашого бізнесу. Вона формує емоційний зв'язок зі споживачами, впливаючи на їхнє сприйняття та готовність обирати ваш продукт знову. Тому важливо враховувати, як естетичні елементи впливають на загальний досвід клієнта і його бажання підтримувати ваш бренд.

Широке впровадження дизайнерських послуг призвело до формування сучасного життєвого середовища. Дизайн повернув естетичний аспект у виробничу сферу та всі сфери життя людини, сприяючи гуманізації простору, в якому ми щоденно живемо. Завдяки дизайну стало можливим покращення технологій і техніки з метою гармонізації людського життя в техногенному оточенні. Введення естетичного компонента у виробництво стало основою для розвитку дизайну, що стимулює створення товарів, які не лише виконують свої функції, але й задовольняють естетичні потреби споживачів.

Продовжую розгляд напрямку нашого дослідження ми хочемо звернути увагу на іншу сторону даного процесу. До цього монету ми говорили лише про те, що норми постійного оновлення товару є безумовно потрібним на ринку. Але тут може виникнути певна проблема. Кожен може погодитися, що судження про красу, до якого додається навіть найменший інтерес, стає дуже пристрасним і не є справжнім судженням смаку. Складність у формуванні основних категорій естетики виникає з того, що суб'єктивні враження та оцінки часто можуть конфліктувати з об'єктивними критеріями. Людське сприйняття краси та естетичних якостей залежить від індивідуальних вподобань і досвіду, що ускладнює узгодження з більш універсальними або загальноновизнаними стандартами. Це протиріччя між особистими думками та об'єктивними параметрами створює труднощі у визначенні чітких і стабільних категорій в естетичному аналізі. Судження про об'єкт задоволення можуть бути цілком незацікавленими, але водночас дуже захоплюючими. Це означає, що вони не залежать від особистого інтересу, але можуть викликати цікавість;

саме так виглядають усі чисті моральні оцінки. Проте судження смаку не створюють жодного інтересу самі по собі. Попри це, існує певне розмежування між приємним і гарним: приємне стосується відчуттів, тоді як гарне сприймається через розум і концептуальне усвідомлення. Але обидва ці поняття завжди пов'язані з певною зацікавленістю у їхніх предметах.

Постає питання, як розрізнити добрий і поганий смак. Чи існують об'єктивні критерії для оцінки смаку? Відповіді на це питання різняться. Деякі вчені вважають, що судження смаку є суб'єктивними, через що відкидають потребу в об'єктивних критеріях якості смаку. Однак більшість дослідників переконані, що ані релятивізм, який визнає всі смаки правомірними, ані догматизм, що вимагає чітких норм доброго смаку, не можуть вирішити цю складну проблему. Добрий смак, як і поганий, має безліч варіантів і може проявлятися у різних формах. Проте їх все ж можна відрізнити, адже існують певні об'єктивні критерії смаку. Судження естетичного смаку, як вже було зазначено, є оцінкою реальності, що базується на естетичних почуттях, потребах, інтересах і світогляді людини. Таким чином, естетичний смак являє собою єдність об'єктивного і суб'єктивного. У цьому судженні відображаються не лише якості сприйманого предмета, а й особливості суб'єкта, який його сприймає. Це включає індивідуальні почуття, інтелект, культурний рівень, освіченість і соціальний статус особистості.

Сучасні тенденції в моді можна сміливо охарактеризувати як еkleктичні. Ми спостерігаємо змішання різних епох, стилів і трендів, навіть в окремих моделях. Ми маємо унікальну можливість вивчати ці знання, комбінувати їх, об'єднувати або використовувати окремо. Ця "вседозволеність" має одне цікаве, але дуже конструктивне пояснення: ми вступили в Еру Водоля. Це період, коли людство накопичило достатньо знань і досвіду для того, щоб творити на їх основі. Ніколи раніше у людей не було стільки інформації та можливостей. Те, що відбувається сьогодні, є кристалізацією нашого існування на новий рівень, де є місце всьому, де все враховано і нічого не залишається поза увагою. Це стосується не лише моди, але й ширшого контексту. Сучасні технології зазнали значних змін, і тому використовувати усталені прийоми та методи пропорціонування сьогодні не завжди можливо. Необхідно творче осмислення пропорцій, особливо при розробці складних об'ємно-просторових структур. Наприклад, пропорції архітектури не можна просто перенести в техніку без адаптації. Пропорції стають дієвим композиційним інструментом лише тоді, коли вони враховують специфіку виробу, а не накладаються безконтрольно.

Естетичний смак є важливою характеристикою особистісного розвитку, що відображає рівень самоусвідомлення кожної людини. Це означає, що естетичний смак не просто полягає в умінні робити естетичні оцінки; він охоплює не лише оцінку, а й процес присвоєння або заперечення культурних естетичних цінностей. Тому точніше буде визначити естетичний смак як

здатність особистості обирати естетичні цінності, що, в свою чергу, сприяє її саморозвитку і вихованню. Дійсно, людина з розвиненим естетичним смаком вирізняється серед інших завдяки своїй завершеності і цілісності; вона є не лише індивідом, а й особистістю. Різниця полягає в тому, що, окрім індивідуальних характеристик - таких як стать, вік, зріст, колір волосся і очей, а також тип психіки - особистість має унікальний внутрішній духовний світ, що формується під впливом соціальних цінностей і уподобань.

Сучасні принципи дизайну полягають у створенні цілісної структури та гармонійної форми, які об'єднують усі суспільно необхідні якості проєктованого об'єкта. Основними категоріями, на яких ґрунтується дизайнерське проєктування, є образ, функція, морфологія, технологічна форма та естетична цінність. Для реалізації ідеї створення цілісного об'єкта потрібно глибоке знання основних законів і тенденцій розвитку економіки, виробництва та споживання, а також розуміння духовних потреб суспільства. Таким чином, дизайн базується на наукових засадах моделювання об'єктів, поєднуючи наукові принципи з художніми в проєктному образі, і знаходить застосування в інших сферах суспільної діяльності, що відомо як соціальний дизайн.

Щоб провести маркетингову аналітику для сучасного дизайнера, ми радимо дотримуватись наступних кроків:

Визначте свої цілі. Перед тим як почати аналіз даних, необхідно чітко сформулювати, чого ви прагнете досягти за допомогою свого дизайну. Це можуть бути цілі, такі як підвищення рівня конверсії, зміцнення лояльності клієнтів або створення впізнаваності бренду. Ваші цілі повинні бути конкретними, вимірюваними, реалістичними, актуальними та мати визначений термін виконання. Це дозволить зосередитися на ключових аспектах і оцінити результативність ваших дій.

Збереження важливих нотаток. На цьому етапі ви переходите до дослідження користувачів. Тепер, коли ви чітко визначили свої цілі та конкурентів, ви можете дослідити кожен продукт або послугу, які пропонують конкуренти, і зафіксувати відповідні аспекти, які можуть бути корисними. Наприклад, ви можете порівняти їх логотипи, кольорові схеми, шрифти, стиль комунікації та інші елементи.

Систематизуйте свої висновки. Після того як ви зібрали всі необхідні дані, важливо упорядкувати їх у зручному форматі для аналізу та презентації. Ви можете використати таблицю, діаграму, інфографіку або будь-який інший візуальний засіб, який допоможе ефективно представити ваші результати.

Використовуйте свої дані для прийняття рішень. Останній крок полягає в застосуванні ваших висновків у рамках дизайну проєкту. Вам слід використовувати ці дані для вдосконалення дизайну, налаштовуючи його під потреби та очікування вашої цільової аудиторії, виділяючи його серед конкурентів і досягаючи поставлених цілей. Також важливо регулярно перевіряти і вдосконалювати свій дизайн на основі отриманого зворотного зв'язку та аналітики.

Підводячи умовні підсумки нашого дослідження зупинимось *перспективах* цього напрямку. Тут можна виокремити кілька ключових аспектів. По-перше, вивчення закордонного та успішного вітчизняного досвіду свідчить про те, що підготовка підприємців у сфері дизайну має здійснюватися за практично орієнтованими навчальними програмами. По-друге, гнучкі модульні програми повинні постійно вдосконалюватися на основі зворотного зв'язку від успішних підприємців, зокрема випускників навчальних закладів. По-третє, важливо інтенсифікувати освітній процес шляхом впровадження інтерактивних методів навчання та використання сучасних інформаційних і технічних засобів. Окрім цього, необхідно запроваджувати елементи інфраструктури для підтримки підприємництва, такі як бізнес-інкубатори, технопарки та навчально-ділові центри, щоб забезпечити формування практичних навичок у майбутніх підприємців у сфері дизайну.

Сьогодні багато виробників, працюючи над дизайном своїх товарів, приділяють велику увагу фактору зручності. Яскравим прикладом буде упаковка. Наприклад, вигнута форма пляшки для зручного утримання у руках. Створюючи додаткову цінність продукту, дизайн також впливає і на ціну товару та його сприйняття споживачами. У процесі створення маркетингових матеріалів варто пам'ятати про кінцеву мету документів та якого ефекту маркетингологи хочуть досягти на цьому етапі комунікації.

Висновки. Тенденції розвитку сучасної культури та дизайну свідчать про зростання значення естетичного дискурсу в усіх його формах – вербальних, невербальних, а тепер і віртуальних. Цей аспект вимагає системного аналізу та глибокого наукового осмислення. Перспективи використання результатів дослідження полягають у подальшому вивченні естетики та її здатності виражати ціннісні змісти в об'єктах дизайну, пов'язані з суспільними запитам на формування ідейних концепцій сталого розвитку та їх практичне впровадження. Естетична культура особистості відображає рівень творчої самовіддачі, духовні орієнтації та пошуки людини, а також її місце в системі художніх цінностей. Ця культура слугує основою для розвитку людських якостей, підтримуючи прогресивне та духовно багате існування суспільства. Ключовими складовими естетики як науки є естетичні категорії. Це найосновніші та фундаментальні концепції, які відображають загальні властивості і взаємозв'язки явищ у світі та процесах їх пізнання.

Якісний дизайн відіграє ключову роль у популяризації торговельної марки, допомагаючи їй виділитися на ринку. Високоякісний дизайн не лише привертає увагу споживачів, а й сприяє збільшенню обсягів продажу товару.

Література:

1. Белкін І.В. Використання сучасних технологій маркетингу у сфері ринку освітніх послуг. / І.В. Белкін// Актуальні питання в сучасній науці. - 2023. - № 2 (8). - С. 22-33.
2. Філіп Котлер. Основи маркетингу. Класичне видання. /Ф. Котлер. - Центр учбової літератури, 2023. - 622 с.

3. Белкін І.В. Особливості вірусного маркетингу, бенчмаркінгу та соціально відповідального маркетингу як перспективних напрямків на ринку /І.В.Белкін// Економіка та суспільство. - 2022. - Випуск 37. - С. 195–202.

4. Логоша Р.В. Маркетинг-менеджмент у системі управління аграрних підприємств./ Р.В.Логоша, Л.М., Пронько// Економіка, фінанси, менеджмент: актуальні питання науки і практики. 2022. - № 3 (61). - С. 77-91.

5. Белкін І.В. Професійна підготовка менеджера маркетингових комунікацій на основі ділових ігор. /І.В. Белкін // Інвестиції: практика та досвід. - 2021. - № 15. С. - 31-37.

6. Мазур К.В. Особливості державного стимулювання відновлення діяльності підприємств України./К.В.Мазур, А.Л.Лиманець// Підприємництво та інновації. – 2023 - Вип. 29. - С. 33-37.

References:

1. Belkin I.V. (2023). Vykorystannia suchasnykh tekhnolohii marketynhu u sferi rynku osvithnikh posluh. [Use of modern marketing technologies in the field of educational services market]. *Aktualni pytannia v suchasniy nautsi - Current issues in modern science*. 2(8), 22-33. [In Ukrainian].

2. Filip Kotler. (2023). *Osnovy marketynhu. Klasychne vydannia* [Basics of marketing. Classic edition]. Tsentr uchbovoi literatury [In Ukrainian].

3. Belkin I.V. (2022). Osoblyvosti virusnoho marketynhu, benchmarkinhu ta sotsialno vidpovidalnoho marketynhu yak perspektyvnykh napriamkiv na rynku [Peculiarities of viral marketing, benchmarking and socially responsible marketing as promising trends in the market] *Ekonomika ta suspilstvo - Economy and society*, 37, 195–202 [In Ukrainian].

4. Lohosha R.V. & Pronko L.M. (2022) Marketynh-menedzhment u systemi upravlinnia ahrarnykh pidpriemstv. [Marketing management in the management system of agricultural enterprises] *Ekonomika, finansy, menedzhment: aktualni pytannia nauky i praktyky. - Economics, finance, management: topical issues of science and practice* № 3 (61), 77-91. [In Ukrainian].

5. Belkin I.V. (2021) Profesiina pidhotovka menedzhera marketynhovyykh komunikatsii na osnovi dilovykh ihor.[Professional training of a marketing communications manager based on business games]. *Investytsii: praktyka ta dosvid - Investments: practice and experience*. № 15, 31-37. [In Ukrainian].

6. Mazur K.V., & Lymanets A.L. (2023) Osoblyvosti derzhavnoho stymuliuvannia vidnovlennia diialnosti pidpriemstv Ukrainy. [Peculiarities of state stimulation of the recovery of Ukrainian enterprises]. *Pidpriemnytstvo ta innovatsii - Entrepreneurship and innovation*. Vyp. 29. 33-37. [In Ukrainian].

УДК 338.432:636]:339.137

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11\(39\)-777-790](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11(39)-777-790)

Білоусько Таміла Юріївна кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економіки та бізнесу, Державний біотехнологічний університет, вул. Алчевських, 44, м. Харків, 61002, тел.:(067)9375519, <https://orcid.org/0000-0002-3890-3286>

Шовкун-Заблоцька Людмила Володимирівна кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економіки та бізнесу, Державний біотехнологічний університет, вул. Алчевських, 44, м. Харків, 61002, тел.:(099)057-43-66, <https://orcid.org/0000-0001-8148-2336>

ІННОВАЦІЙНІ ЗАСАДИ ОПЕРАЦІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ В ТВАРИННИЦТВІ В ЗАБЕЗПЕЧЕННІ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ГАЛУЗІ

Анотація. Галузь тваринництва України є однією з ключових галузей агропромислового комплексу країни. Останніми роками галузь продовжує стикатися зі значними труднощами через повномасштабну війну, внаслідок чого зростають ціни на корми, засоби захисту тварин, енергоносії. Значно утруднено логістику готової продукції. Це має суттєвий вплив на обсяги виробництва, якість продукції, її рентабельність та можливості для розширеного відтворення.

У статті визначено актуальність відродження галузі тваринництва для забезпечення продовольчої безпеки країни та збільшення експортних надходжень, проаналізовано рівень забезпеченості населення України продукцією тваринництва, основні тенденції розвитку галузі та концентрації виробництва.

Метою статті є дослідження потенційних можливостей підприємств щодо підвищення конкурентоспроможності галузей тваринництва завдяки вдосконаленню операційної діяльності та управління виробничими процесами на інноваційній основі з урахуванням процесу європейської інтеграції та вимог «зеленої» економіки. В дослідженні було використано загальнонаукові та спеціальні методи: діалектичний, системного узагальнення, економіко-статистичний, табличний, абстрактно-логічний.

Дослідженням визначено, що конкурентоспроможність країни ґрунтується на її здатності займати і утримувати стійкі позиції на міжнародних ринках завдяки конкурентним перевагам. Запровадження інновацій сприятиме трансформаціям в операційній діяльності в галузі тваринництва та призведе до покращення умов праці, умов утримання тварин, їх благополуччя, збільшення якісних показників. Визначено, що галузь має всі можливості для

здійснення операційної діяльності на принципах циркулярної економіки та біоекономіки та в результаті мати додатковий економічний ефект та сприяти покращенню навколишнього середовища.

Ключові слова: інновації, операційна діяльність, тваринництво, технології, конкурентоспроможність, міжнародні ринки, циркулярна економіка, біоекономіка, благополуччя тварин.

Bilousko Tamila Yuriivna Candidate of economic sciences, Associate Professor, Associate Professor of Department of Economics and Business, State Biotechnological University, St. Alchevskikh, 44, Kharkiv, 61002, tel.: (067) 937-55-19, <https://orcid.org/0000-0002-3890-3286>

Shovkun-Zablotska Lyudmila Volodymyrivna Candidate of economic sciences, Associate Professor, Associate Professor of Department of Economics and Business, State Biotechnological University, St. Alchevskikh, 44, Kharkiv, 61002, tel.: (099) 057-43-66, <https://orcid.org/0000-0001-8148-2336>

INNOVATIVE PRINCIPLES OF OPERATIONAL ACTIVITIES IN LIVESTOCK BREEDING IN ENSURING THE COMPETITIVENESS OF THE INDUSTRY

Abstract. The livestock sector of Ukraine is one of the key sectors of the country's agro-industrial complex. In recent years, the industry continues to face significant difficulties due to the full-scale war, resulting in rising prices for feed, animal protection products, energy carriers. The logistics of finished products is much more difficult. This has a significant impact on production volumes, product quality, profitability and opportunities for extended reproduction.

The article defines the relevance of revitalizing the livestock industry to ensure the country's food security and increase export revenues, analyzes the level of provision of livestock products for the population of Ukraine, the main trends in the development of the industry and the concentration of production.

The purpose of the article is to study the potential opportunities of enterprises to increase the competitiveness of livestock industries thanks to the improvement of operational activities and management of production processes on an innovative basis, taking into account the process of European integration and the requirements of the "green" economy. The research used general scientific and special methods: dialectical, systemic generalization, economic-statistical, tabular, abstract-logical.

Research has determined that a country's competitiveness is based on its ability to take and maintain stable positions in international markets thanks to competitive advantages. The introduction of innovations will contribute to transformations in operational activities in the field of animal husbandry and will lead to the improvement of working conditions, conditions of keeping animals, their

well-being, and an increase in quality indicators. It was determined that the industry has all the opportunities to carry out operational activities based on the principles of circular economy and bioeconomy and, as a result, have an additional economic effect and contribute to the improvement of the environment.

Keywords: innovation, operations, animal husbandry, technology, competitiveness, international markets, circular economy, bioeconomy, animal welfare.

Постановка проблеми. Складні умови господарювання вітчизняних товаровиробників, обумовлені негативним впливом військового вторгнення та трансформаціями в світовій економіці сприяють постійному пошуку резервів і шляхів отримання додаткових конкурентних переваг у внутрішньому середовищі підприємства. Високих результатів виробництва можна досягти лише завдяки оптимізації кожної з ланок господарської діяльності, першою та головною з яких виступає саме операційна діяльність на підприємстві.

Особливої уваги потребує, на наш погляд, операційна діяльність сільськогосподарських підприємств, адже від стану та розвитку аграрної сфери залежить, насамперед, продовольча безпека країни, забезпеченість переробних підприємств сировиною, та можливість отримання валютних надходжень від експорту сільськогосподарської продукції та продуктів харчування, вироблених з неї. За даними Державного комітету статистики України, від експорту живих тварин, продуктів тваринного та рослинного походження (у тому числі жирів та олії) та готових харчових продуктів в 2023 році було отримано 22 млрд дол США, що складало майже 61% всього експорту. На жаль, в порівнянні із показниками довоєнного часу – з 2020-21 роками ми простежуємо збільшення питомої ваги цієї продукції в експорті на 16 - 20% при одночасному зменшенні експортної виручки на 0,2 – 5,5 млрд дол США [1].

Продукція галузі тваринництва на міжнародних ринках представлена живими тваринами (племінний скот), м'ясом, їстівними субпродуктами, молоком, молочними продуктами, яйцями птиці, натуральним медом. За період з 2022 року по 2023 рік експортна виручка майже не змінювалась та складала 1,2 – 1,4 млрд дол США, а питома вага продукції збільшилася з 2,4 до 3,8 %. Це свідчить про те, що попит на зазначену продукцію стабільний, ринки збуту та партнерські взаємовідносини достатньо усталені. Але потенціал галузі тваринництва в Україні значно більший, тому вважаємо актуальним завданням сьогодення визначити пріоритетні напрями підвищення конкурентоспроможності галузі тваринництва шляхом оптимізації операційної діяльності аграрних підприємств.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам розвитку галузі тваринництва в Україні та світі приділяється достатньо уваги як з точки зору стану та розвитку галузі, особливо в світлі реалізації програми зменшення вуглецевого сліду, так й з точки зору спеціалізації та концентрації держав

щодо виробництва та реалізації продукції галузі тваринництва на міжнародних ринках. Ці аспекти розглянуті в роботах Шевченко А. [3], Брик М. [4], Лисенко Г. [5], Лаврук Н., Лаврук О. [12]. Питанням трансформації та удосконалення операційної діяльності присвячені роботи Гриньова В., Явлак М. [11], підвищенню міжнародної конкурентоспроможності галузі та національної економіки –праці Фагерберга Я., Шролека М., Кнелла М. [13], Вертелєвої М. [14] Продовжується науковий пошук в царині виробництва органічної продукції та дослідження проблем підвищення конкурентоспроможності продукції та галузі на інноваційно – інвестиційній основі.

Метою статті є дослідження потенційних можливостей підприємств щодо підвищення конкурентоспроможності галузей тваринництва завдяки вдосконаленню операційної діяльності та управління виробничими процесами на інноваційній основі в умовах європейської інтеграції та вимог «зеленої» економіки.

Виклад основного матеріалу. Одним із найважливіших завдань відновлення та розвитку економіки в умовах ринкових трансформацій є стрімке підвищення ефективності виробництва, зростання кількісних та покращення якісних показників, формування та наукове обґрунтування стратегічних і поточних цілей. В той же час, без здійснення економічного аналізу, без урахування закономірностей розвитку операційної діяльності підприємства, без окреслення проблемних питань і визначення помилок неможливо розробити оптимальне управлінське рішення та запровадити заходи щодо підвищення ефективності операційної діяльності, що в результаті призведе до економії живої й уречевленої праці та збільшення обсягів створеної нової вартості.

При цьому аналіз операційної діяльності потрібно здійснювати як у цілому по підприємству, так і за виробничими підрозділами, видами діяльності, одиницями продукції, етапами виробничого процесу та іншими об'єктами обліку. Безперечно, основною метою аналізу є визначення резервів підвищення ефективності операційної діяльності підприємства. Але спочатку визначимо загальні тенденції розвитку галузі тваринництва та зазначимо основні проблеми, що постають перед галуззю.

Аналізуючи тваринництво в цілому, ми можемо зазначити, що галузь, попри всі проблеми та складнощі військового часу, залишається однією з ключових галузей агропромислового комплексу країни та зберігає значну частку в загальному обсязі сільськогосподарської продукції – від 30% у 2010 році до 22 % у 2022 році [2]. Зменшення пояснюється загальною тенденцією зменшення виробництва продукції внаслідок окупації територій, знищення ферм, птахофабрик та загибелі тварин та птиці.

Якщо ж порівнювати поголів'я сільськогосподарських тварин в 2023 році в динаміці з 1990 року, ми відмічаємо суттєве зменшення по всіх видах сільськогосподарських тварин, табл. 1. Так, поголів'я великої рогатої худоби

зменшилося на 90,8%, корів – на 84,1%, свиней – 75,2%, овець та кіз – на 89,4%, птиці – на 29,2%. Зменшення поголів'я у порівнянні із довоєнним, 2021 роком також відбулося, але склало 10-20% за видами. Щодо виробництва продукції тваринництва за досліджуваний період, ми також відмічаємо зменшення – в порівнянні із 1990 роком – суттєве – від 96 до 30 % за видами продукції, а в порівнянні із 2021 роком – в межах 8-21% за видами продукції. В цілому, якщо абстрагуватися від негативного впливу військового конфлікту, ми можемо відмітити тенденцію до зниження як поголів'я, так й виробництва продукції за роками. При чому, зменшення поголів'я відбувається значно вищими темпами, ніж виробництво продукції, що свідчить про одночасне підвищення продуктивності сільськогосподарських тварин.

Таблиця 1

Тенденції змін поголів'я та виробництва продукції тваринництва в Україні

Показники	1990 р.	2000 р.	2010 р.	2020 р.	2021 р.	2022 р.	2023 р.	2023 р. у % до	
								1990 р.	2021р.
Кількість с.-г. тварин:									
<i>великої рогатої худоби, тис. гол.</i>	25194,8	10626,5	4826,7	3092,0	2874,0	2644,0	2307,1	9,2	80,3
<i>корови, тис. гол.</i>	8527,6	5431,0	2736,5	1788,5	1673,0	1544,0	1352,8	15,9	80,9
<i>свині, тис. гол.</i>	19946,7	10072,9	7576,6	5727,4	5867,2	5608,8	4948,3	24,8	84,3
<i>вівці та кози, тис. гол.</i>	9003,1	1884,7	1832,5	1204,5	1140,4	1094,3	941,4	10,6	82,5
<i>птиця, млн. гол</i>	255,1	126,1	191,4	220,5	200,7	202,2	180,5	70,8	90,0
Виробництво основних видів продукції тваринництва:									
<i>м'ясо, тис. т</i>	4357,8	1662,8	2059,0	2477,5	2438,3	2206,7	2239,5	51,4	91,8
<i>молоко, млн. т</i>	24508	12658	11249	9263	8714	7768	7430	30,3	85,3
<i>яйця, млн. шт.</i>	16287	8809	17052	16167	14071	11922	11379	69,9	80,9
<i>вовна, тис. т</i>	29804	3400	4192	1573	1497	1237	1187	4,0	79,3

Джерело: складено за [2]

Найбільш розвиненими та поширеними підгалуззями тваринництва в Україні є скотарство, свинарство, птахівництво та вівчарство. Менш поширеними залишаються кролівництво, аквакультура, бджільництво, звірівництво та інші. Найчастіше, саме скотарство, як найбільш складну і надзвичайно важливу підгалузь окреслюють основним індикатором стану тваринницької галузі в цілому [3]. Продукція цієї галузі є сировиною для молочної промисловості, а виробництво та експорт продукції з різною глибиною переробки здійснює вплив на формування конкурентоспроможності галузі тваринництва в цілому [4].

Потрібно відмітити, що раціональну норму споживання м'яса та м'ясопродуктів в Україні визначено на рівні 80 - 83 кг на душу населення в рік, (за різними джерелами) [5,6]. Фактичний же рівень споживання м'яса і м'ясопродуктів в Україні, на жаль, не досягає раціонального, хоча впродовж

останніх десятирічч збільшився на 58,6% – з 34,5 кг в 2003 році до 54,7 кг в 2023 році. [7]. Що стосується раціональної норми споживання молока та молочних продуктів в перерахунку на молоко, то вона складає 380 кг на рік на одну особу. Фактичний рівень зменшувався протягом останніх років та склав у 2021 році 201,5 кг на особу в рік. В цілому можна зазначити, що потреби внутрішнього ринку м'яса та молока забезпечено. Так, зменшення кількості населення в результаті міграції за кордон обумовило зниження попиту. А втримання виробництва основних видів продукції тваринництва без суттєвого зменшення відносно довоєнного рівня забезпечило достатній рівень пропозиції на внутрішньому ринку та сприяло збільшенню експорту [8].

Аналіз концентрації галузі тваринництва станом на 01.01.2023 року свідчить про те, що у 30,0% підприємств утримувалося поголів'я великої рогатої худоби (ВРХ) до 100 голів, що склало загальну кількість 1,8% від загального поголів'я ВРХ, табл.2.

Таблиця 2

Групування підприємств за кількістю сільськогосподарських тварин, на 1.01.2023 р.

Показники	Кількість підприємств		Кількість тварин	
	одиниць	у % до загальної кількості	тис. голів	у % до загальної кількості
Підприємства, в яких утримувалося поголів'я великої рогатої худоби:	1533	100,0	942,1	100,0
до 50 голів	310	20,2	5,9	0,6
50-99 голів	151	9,8	11,2	1,2
100-499 голів	505	33,0	135,8	14,4
500-999 голів	294	19,2	205,2	21,9
1000-1499 голів	129	8,4	156,7	16,6
більше 1500 голів	144	9,4	426,3	45,3
Підприємства, в яких утримувалося поголів'я корів:	1440	100,0	394,2	100,0
до 50 голів	403	28,0	8,3	2,1
50-99 голів	209	14,5	15,7	4,0
100-499 голів	614	42,7	157,5	40,0
500-999 голів	140	9,7	93,1	23,6
більше 1000 голів	74	5,1	119,6	30,3
Підприємства, в яких утримувалося поголів'я свиней:	1033	100,0	3144,6	100,0
до 100 голів	272	26,4	11,5	0,3
100 – 199 голів	147	14,2	21,2	0,7
200 – 499 голів	180	17,4	57,3	1,8
500 – 999 голів	119	11,5	85,2	2,7
1000 – 4999 голів	187	18,1	445,3	14,2
5000 – 9999 голів	65	6,3	464,9	14,8
більше 10000 голів	63	6,1	2059,2	65,5
Підприємства, в яких утримувалося поголів'я птиці:	225	100,0	101819,6	100,0
до 4999 голів	57	25,3	52,5	0,1
5000 – 49999 голів	72	32,0	1750,3	1,7
50000 – 99999 голів	20	8,9	1482,7	1,5
100000 – 499999 голів	48	21,3	11955,4	11,7
більше 500000 голів	28	12,5	86578,7	85,0

Джерело: складено за [2]

Найбільшою є група з 799 підприємств з концентрацією від 100 до 1000 голів на ферму, що складає 36,3% від загальної кількості ВРХ. Підприємств, в яких утримувалося більше 1000 голів – 129 од., та в них загальне поголів'я склало 16,6% від загальної кількості ВРХ. Найбільша чисельність поголів'я – 45,3% утримується у 144 підприємствах (8,4 %) підприємств, в яких поголів'я складає більше 1500 голів [2]. Що стосується молочного скотарства, то найбільша концентрація поголів'я простежується на підприємствах, де утримується від 100 до 499 голів корів. Таких підприємств 614 (42,7%), а кількість поголів'я корів складає 40,0% від загального поголів'я корів. Другою за концентрацією є група підприємств в складі 74 підприємств, в кожному з яких утримується більше 1000 голів, а загальна кількість поголів'я складає 30,3%.

Особливий інтерес представляє аналіз концентрації свинарства, підгалузі, яка динамічне розвивалася останніми роками. Так, в даний час понад 2 млн голів, або 65,5 % від загального поголів'я свиней утримується на 63 підприємствах із концентрацією понад 10 000 голів на ферму. В той же час в найбільшій за чисельністю групі підприємств (272 од.) утримується лише 0,3 % поголів'я свиней із середньою концентрацією до 100 голів на ферму. Ще більший рівень концентрації поголів'я простежується у птахівництві. Так, 85 % (понад 86 млн голів) від загальної кількості птиці зосереджено на 28 підприємствах з рівнем концентрації понад 500 тис. голів. Питома вага цих підприємств складає 12,5% від загальної кількості підприємств, що утримують птицю. Більшість підприємств (72 од., або 32 %) утримують від 5 до 50 тис. голів птиці, що становить лише 1,7 % від загальної кількості або 1,75 млн голів.

Також потрібно відмітити, що протягом багатьох років більшість продукції галузі тваринництва вироблялося у господарствах населення, і лише з 2020 року ми відмічаємо збільшення питомої ваги виробництва продукції тваринництва на підприємствах з 52,3% до 56,1 % у 2023 році [2].

Більш ґрунтовний аналіз дозволяє зробити нам висновок, що з 2000 року по 2022 рік кількість поголів'я, що утримується на підприємствах збільшилося лише у свинарстві та птахівництві – на 31,9 та 35,6% відповідно [2].

Обумовлено це динамічністю зазначених галузей, швидким оборотом вкладених коштів, постійно зростаючим попитом на продукцію цих галузей.

В цілому ж по галузі тваринництва ми відмічаємо, що високі ціни на корми, засоби захисту тварин, паливо та енергоресурси продовжують чинити тиск на собівартість виробництва, що обумовлює збитковість галузі, знижує привабливість аграрного бізнесу та негативно впливає на конкурентоспроможність продукції на міжнародних ринках [9].

Наслідками тривалого недофінансування є також погіршення ситуації із вітчизняною селекцією сільськогосподарських тварин. Так, серед основних проблем можна відмітити низьку ефективність існуючої системи селекції, знищення вітчизняних порід, зростання залежності від імпорту генетичних ресурсів. В Україні вже зараз втрачено 16 вітчизняних порід і порідних груп,

що складає 14,3% світового переліку та зникло 5 видів сільськогосподарських тварин. Зі всієї кількості породних популяцій лише 20% знаходяться поза зоною ризику суттєвого зменшення поголів'я [10].

Що стосується вітчизняної системи селекції, то потрібно відмітити, що вона за основними критеріями, такими як система збору інформації, ведення обліку продуктивності тварин, система випробування та оцінки племінної цінності тварин недостатньо ефективна. Це в свою чергу зумовлює зниження конкурентоспроможності вітчизняних племінних ресурсів та сприяє збільшенню імпорту зарубіжного селекційного матеріалу, який у окремих сегментах галузі тваринництва набув загрозливого характеру.

Відповідно, для подолання проблем галузі тваринництва та забезпечення її ефективного розвитку необхідно вжити комплексних заходів, зокрема: запровадження ефективної системи стимулювання розвитку племінного тваринництва, підтримка та впровадження заходів щодо збереження та відновлення вітчизняних порід тварин, забезпечення сталого розвитку галузі тваринництва [10].

Здійснення трансформаційних змін в усіх напрямках національної економіки повинно сприяти докорінній трансформації господарського середовища, що суттєво відрізняється від тих обставин, при яких відбувалися формування та розвиток більшості вітчизняних аграрних підприємств. Тому, в умовах постійного посилення ринкової конкуренції на міжнародних ринках, неспинного прискорення науково-технічного прогресу, підприємства постійно стикаються із змінами в ринковому середовищі, пристосування до яких вимагає реалізації дороговартісних заходів щодо вдосконалення операційної діяльності, модернізації й оновлення виробничого потенціалу, поліпшення організаційно-управлінських аспектів господарювання, оптимізації витрат, випуску нової, якісної продукції, збільшення ефективності господарської діяльності та конкурентоспроможності підприємства в цілому.

Пошук шляхів зміцнення конкурентних позицій на внутрішньому та зовнішніх ринках, формування конкурентних переваг шляхом інтенсифікації виробництва та підвищення ефективності використання всіх ресурсів, скорочення непродуктивних витрат є важливішим чинником збільшення фінансових результатів господарювання та підвищення його конкурентоспроможності. Тому вітчизняні товаровиробники змушені постійно стежити за змінами зовнішнього середовища, вчасно реагувати на ці зміни та вміти швидко адаптуватися. Здатність ефективно здійснювати діяльність в умовах невизначеності й волатильності зовнішнього середовища є результатом належного управління всіма виробничими процесами на підприємстві та операційною діяльністю в цілому.

Найбільш вагомий вплив на формування економічних результатів операційної діяльності в галузі тваринництва мають технологічні фактори, які сприяють виникненню потенційних можливостей щодо підвищення ефектив-

ності виробництва шляхом модернізації й оновлення виробничої бази підприємств та обумовлюють трансформацію загальної системи виробничих відносин, внаслідок запровадження науково-технічного прогресу. Аналогічний вплив на внутрішнє середовище підприємства здатні проявляти й інші фактори його зовнішнього оточення, проте вони поступаються за інтенсивністю та масштабом наслідків технологічним змінам [11].

Але, на жаль, попри величезне значення впливу технологічних факторів на результативність операційної діяльності підприємств, в аграрному секторі економіки України спостерігаються дуже низькі темпи оновлення та модернізації виробничих потужностей. Це практичне унеможливує успішне здійснення заходів з формування конкурентних переваг національних виробників на міжнародних ринках.

Зазвичай трансформації в аграрному секторі та в галузі тваринництва зокрема, що відбуваються спонтанно, без врахування особливостей аграрного виробництва, не завжди досягають бажаних цілей. Найчастіше вони навпаки, руйнують організаційну, матеріально-виробничу структуру галузі тваринництва, не сприяють проведенню модернізації, і в цілому не створюють можливості для відтворення і розвитку потенціалу галузі. А запровадження методів штучної підтримки галузі тваринництва, такі як незбалансовані і малоефективні дотації, пільги та доплати, адміністративне регулювання цін на тваринницьку продукцію, адміністративне забезпечення галузі ресурсами, та інші, не призвели до позитивних результатів за низької продуктивності сільськогосподарських тварин і праці. Крім того, сільське господарство в цілому та галузь тваринництва зокрема, стикаються із іншими, глобальними викликами сьогодення, а саме - із посиленням екологічних норм, міжнародними структурними змінами, зростанням вимог до добробуту тварин та проблемами підвищення ефективності в умовах глобальної конкуренції [12].

Тому важливого значення набуває розробка системи наукового забезпечення і обґрунтування подальшого розвитку та запровадження трансформаційних процесів, сполучною та координуючою ланкою яких стане операційна діяльність підприємств тваринницької галузі. Базою же таких трансформацій стають інновації в галузі тваринництва. Адже, дослідження вчених продемонстрували актуальність саме технологій та потенціалу на конкурентоспроможність національних економік. В той час як цінова конкурентоспроможність, як правило, має менший вплив. [13,14].

Серед головних тенденцій в розвитку інноваційних технологій в тваринництві науковці та практики окреслюють такі:

➤ Штучний інтелект (ШІ). Його запровадження передбачає багато сфер застосування - зображення приміщень для тварин із одночасною ідентифікацією тварин, відстеження їх переміщень по фермі, виявлення кульгавості, тічки, пологів та ін. Більший ефект буде досягнуто при поєднанні ШІ із автоматизацією (роботизацією) ферм. Використання роботів сприятиме

зменшенню робочого навантаження на людей, що допоможе уникати помилок при виконанні виробничих процесів та підвищувати ефективність та якість роботи на фермах.

➤ Добробут тварин. Серед нагальних завдань у тваринництві - покращення здоров'я та забезпечення добробуту тварин. Поки спостерігається (і не лише в Україні) небажання та неготовність до розробки нових систем, оскільки вимоги в світовому середовищі щодо перспектив та умов розвитку тваринництва постійно змінюються внаслідок трансформацій як економічних, так й політичних умов. Але, при цьому, протягом останніх десятиріч в центрі уваги тваринників покращення здоров'я тварин шляхом спостереження за поголів'ям та раннього виявлення захворювань та зменшення використання антибіотиків.

➤ Контроль та зменшення викидів із систем утримання тварин. Останнім часом все більше уваги приділяється негативним впливам господарської діяльності людини на клімат планети, а саме, викидам CO₂, метану, фосфору, азоту. Ці проблеми можна вирішити, по – перше, корегуванням раціонів тварин, а саме, оптимізацією амінокислотного складу раціону, використанням ферментних добавок та ефективних пробіотиків. По – друге, необхідно удосконалити виробничі процеси по догляду за тваринами та утриманням приміщень. Так, потрібно швидко та чисто прибирати відходи, гній, не допускати затримки у відведенні сечі. Ці заходи сприятимуть зменшенню викидів та покращить умови утримання тварин та праці робітників.

Поліпшення клімату в приміщеннях для тварин. Досягнення цього завдання можливо при постійному моніторингу температурного режиму на фермах та контролю клімату в стійлах за допомогою цифрових датчиків рівня аміаку. Цифровізація операційної діяльності допомагає вирішенню проблем раннього виявлення несправності систем охолодження розпиленням, датчиків контролю клімату та якості повітря та своєчасного усунення означених проблем [15].

Крім вищезазначених напрямків інноваційних рішень, постійний пошук технологічних рішень продовжується в усіх підгалузях тваринництва. Так, серед технологічних тенденції у свинарстві можна відмітити численні розробки та удосконалення існуючих технологій утримання та годівлі, а також нові та інноваційні розробки, а також багато дрібних, добре продуманих деталей у аксесуарах та обладнанні, що сприяють успішному виробництву. Мережа передачі даних різних технологій, встановлених на фермі, продовжує вдосконалюватися - від клімат-контролю до технології годівлі, забезпечення покращеної гігієни та оптимізованого управління продажами.

В скотарстві набула поширення концепція інтелектуального будівництва корівників у поєднанні з інноваційними технологіями, зокрема в сферах автоматизації та цифровізації (автоматичне годування, сенсорні системи, постійний моніторинг за поголів'ям). А запровадження інтелектуальних

технологій разом із ефективним управлінням значно зменшать навантаження на працівників та сприятимуть підвищенню продуктивності та якості праці.

В птахівництві наразі щільна увага приділяється покращенню добробуту та здоров'я птиці. Серед технологічних заходів - нові методи вакцинації із значним покращенням процедур та мінімізацією шкоди від вакцинації, інноваційні рішення для боротьби з червоним кліщем, нові методи дезінфекції приміщень та інкубаційних яєць, складання оптимальних раціонів, швидке та своєчасне прибирання пташиного посліду.

Вищезазначені аспекти інноваційних технологій потребують запровадження у виробництво вже сьогодні, адже на шляху євроінтеграції ми повинні розуміти враховувати, що вимоги до якості, сертифікації та безпеки м'яса в Європейському союзі є одними з найсуворіших у світі. Тому виробництво якісної продукції та вихід підприємств на міжнародні ринки вимагає значних фінансових вкладень в модернізацію виробничих потужностей, проведення аудитів та документальну підготовку для відповідності європейським та світовим стандартам [16].

Висновки. Результати дослідження показали, що стан галузі тваринництва в Україні характеризується щорічним скороченням поголів'я сільськогосподарських тварин, зниженням фінансово-економічних показників, погіршенням інвестиційної привабливості галузі. Крім того, на світових ринках відбувається постійне загострення конкурентної боротьби, посилюються вимоги щодо якості та безпечності продукції, а деякі країни навіть вводять протекціоністські заборони. Безперечно, в складних умовах широкомасштабного вторгнення в нашу країну, держава майже не має можливості допомагати аграрному сектору. Але попри все, держава створює умови для залучення іноземних інвестицій в аграрний сектор, формує платформи для спільної діяльності, підтримує підприємства із глибинною переробкою продукції, ініціює та підтримує створення біотехнологічних кластерів.

Для зміцнення конкурентних позицій на міжнародних ринках продукції тваринництва потрібне диверсифікувати виробництво та розширити асортимент експорту продукції галузі тваринництва. Перш за все, це стосується збільшення виробництва та реалізації готових харчових продуктів та напівфабрикатів.

Не можна також залишатися у стороні глобальних процесів, що спонукають економічно розвинуті країни та країни з перехідним періодом здійснювати свою господарську діяльність на принципах циркулярної економіки та біоекономіки. Аграрні підприємства мають усі можливості здійснювати господарську діяльність повного циклу, що передбачає безвідходне та поновлюване виробництво, повне перероблення залишків продукції, запровадження біотехнологій та екологічно чистих інноваційних технологій. Також можна використовувати відходи тваринництва місцево в локальних проектах малої біоенергетики, або створювати підприємства для безпечної утилізації відходів для зменшення ризиків забруднення довкілля.

Особливої підтримки потребують суб'єкти господарювання, які намагаються виробляти й експортувати аграрну продукцію, на яку з'явився стійкий попит та яку раніше Україна не експортувала. Це насамперед, органічна продукція, продукція біотехнологічних виробництв (біогаз, біопаливо). Збільшення частки аграрної продукції, яку переробляють в Україні та експортують у вигляді готової харчової продукції, дасть можливість унеможливити конфлікти з країнами-партнерами, які негативно реагують насамперед, на ввезення аграрної сировини.

Тобто потрібно здійснити репозиціонування України в глобальній продовольчій системі в частині її переходу з позиції експортера сировини до постачальника високоякісної та безпечної продукції, що відповідає за якість світовим стандартам та за ціновими показниками може успішно конкурувати на світових ринках та сприятиме підвищенню конкурентоспроможності галузі та економіки України в цілому.

Література:

1. Статистична інформація. Зовнішньо економічна діяльність. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 02.10.2024)
2. Статистична інформація. Сільське, лісове та рибне господарство. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/>
3. Шевченко А. А. Стан розвитку тваринництва в Україні. Український журнал прикладної економіки та техніки. 2022. Том 7. № 2. С. 82-90.
4. Брик М. М. Сучасний стан та перспективи розвитку галузі тваринництва в Україні. *Економічний аналіз*. Тернопіль, 2018. Т. 28. № 4. С. 331–337.
5. Лисенко Г.П. Оцінка раціональності діючих норм споживання м'ясних продуктів населенням України. *Продовольчі ресурси*. Т.11 (2023)№ 21. С.238-248. <https://doi.org/10.31073/foodresources2023-21-23>
6. Білоусько Т.Ю. Продовольча безпека України: стан та тенденції. *Сталий ланцюг харчування та безпека крізь науку, знання та бізнес: тези доповідей Міжнар. наук.-практ. конф.*, 18 травня 2023 р. ДБТУ. Харків. 2023. С. 188-189.
7. Аграрний сектор України у 2023 році: складові стійкості, проблеми та перспективні завдання. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/ekonomika/ahrarynyy-sektor-ukrayiny-u-2023-rotsi-skladovi-stiystosti-problemy-ta> (дата звернення: 02.10.2024)
8. Білоусько Т.Ю. Міжнародна торгівля як фактор підвищення глобальної конкурентоспроможності України. *Вісник ХНАУ ім. В.В. Докучаєва. Серія „Економічні науки”*. № 2. 2018. С. 233-241 DOI: 10.31359/2312-3427-2018-2-233
9. Стан тваринництва та перспективи експорту м'яса в 2024 році: в УСПП провели експертні обговорення. URL: <https://ooru.org.ua/media/news/stan-tvarynyntstva-ta-perspektyvy-eksportu-miasa-v-2024-rotsi-v-uspp-provely-ekspertni-obhovorennia> (дата звернення: 02.10.2024)
10. Тваринництво в Україні: які проблеми та перспективи очікують в майбутньому. URL: <https://pigua.info/uk/post/news-of-ukraine-and-world/tvarinnictvo-v-ukraini-aki-problemi-ta-perspektivi-osikuut-v-majbutnomu> (дата звернення: 07.10.2024)
11. Гриньова В. М., Явдак М. Ю. Операційна діяльність сучасних підприємств машинобудування: монографія. Харків: ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2016. 220 с.
12. Лаврук О. В., Лаврук Н. А. Тваринництво: стан та перспективи розвитку. *Агросвіт*. 2020. № 22. С.9-15

13. J.Fagerberg. M. Srholec, M. Knell. The Competitiveness of Nations: Why Some Countries Prosper While Others Fall Behind. *World Development*. Volume 35, Issue 10, October 2007, Pages 1595-1620 DOI: <https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2007.01.004> [in English]

14. Вертелева О. Фактори міжнародної конкурентоспроможності України. *Вісник КНТЕУ*. 2016. № 3 С.33-48

15. EuroTier 2024: усі тенденції в технологіях тваринництва URL:<https://agroportal.ua/news/zhivotnovodstvo/eurotier-2024-usi-tendenciji-v-tehnologiyah-tvarinnictva> (дата звернення: 10.10.2024)

16. Білоусько Т., Білоусько Р. Розвиток біоекономіки як передумова підвищення конкурентоспроможності національної економіки на міжнародних ринках. (2024). *Herald of Khmelnytskyi National University. Economic Sciences*, 328(2), 131-139. <https://doi.org/10.31891/2307-5740-2024-328-20>

References:

1. Statystychna informatsiya. Zovnishn'oekonomichna diyal'nist' [Foreign economic activity]. <https://www.ukrstat.gov.ua/> (accessed October 2, 2024) [in Ukrainian].

2. Statystychna informatsiya. Sil's'ke, lisove ta rybne hospodarstvo [Agriculture, forestry and fisheries.]. <https://www.ukrstat.gov.ua/> (accessed October 2, 2024) [in Ukrainian].

3. Shevchenko A. A. Stan rozvytku tvarynnytstva v Ukrayini [State of development of animal husbandry in Ukraine.]. *Ukrayins'kyi zhurnal prykladnoyi ekonomiky ta tekhniky*. 2022. Tom 7. № 2. S. 82-90.

4. Bryk M. M. Suchasnyy stan ta perspektyvy rozvytku haluzi tvarynnytstva v Ukrayini [Current state and prospects for the development of the livestock industry in Ukraine.]. *Ekonomichnyy analiz*. Ternopil', 2018. T. 28. № 4. S. 331–337. [in Ukrainian].

5. Lysenko H.P. Otsinka ratsional'nosti diyuchykh norm spozhyvannya m"yasnykh produktiv naselennyam Ukrayiny [Evaluation of the rationality of the current norms of consumption of meat products by the population of Ukraine.]. *Prodovol'chi resursy*. T.11 (2023) № 21. S.238-248. C.238-248. <https://doi.org/10.31073/foodresources2023-21-23> [in Ukrainian].

6. Bilous'ko T.Yu. Prodovol'cha bezpeka Ukrayiny: stan ta tendentsiyi [Food security of Ukraine: state and trends.]. *Stalyy lantsyuh kharchuvannya ta bezpeka kriz' nauku, znannya ta biznes: tezy dopovidey Mizhnar. nauk.-prakt. konfer.*, 18 travnya 2023 r. DBTU. Kharkiv. 2023. S. 188-189. [in Ukrainian].

7. Ahrarnyy sektor Ukrayiny u 2023 rotsi: skladovi stiykosti, problemy ta perspektyvni zavdannya. [The agricultural sector of Ukraine in 2023: components of sustainability, problems and promising tasks.]. <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/ekonomika/ahrarynyy-sektor-ukrayiny-u-2023-rotsi-skladovi-stiykosti-problemy-ta> (accessed October 2, 2024) [in Ukrainian].

8. Bilous'ko T.YU. (2018). Mizhnarodna torhivlya yak faktor pidvyshchennya hlobal'noyi konkurentospromozhnosti Ukrayiny [International trade as a factor in increasing Ukraine's global competitiveness]. *Visnyk KHNAU im. V.V. Dokuchayeva. Seriya „Ekonomichni nauky“*. № 2. pp. 233-241 DOI: 10.31359/2312-3427-2018-2-233 [in Ukrainian].

9. Stan tvarynnytstva ta perspektyvy eksportu m'iasa v 2024 rotsi: v USPP provely ekspertni obhovorennya [The state of animal husbandry and prospects for meat exports in 2024: expert discussions were held in the USPP.]. <https://ooru.org.ua/media/news/stan-tvarynnytstva-ta-perspektyvy-eksportu-miasa-v-2024-rotsi-v-uspp-provely-ekspertni-obhovorennia> [in Ukrainian]. (accessed October 2, 2024)

10. Tvarynnytstvo v Ukrayini: yaki problemy ta perspektyvy ochikuyut' v maybutn'omu [Animal husbandry in Ukraine: what problems and prospects await in the future.]. <https://pigua.info/uk/post/news-of-ukraine-and-world/tvarinnictvo-v-ukraini-aki-problemi-ta-perspektivi-ocikuut-v-majbutnomu> [in Ukrainian]. (accessed October 7, 2024)

11. Hryn'ova V. M., Yavdak M. YU. Operatsiyna diyal'nist' suchasnykh pidpryyemstv mashynobuduvannya: monohrafiya [Operational activity of modern machine-building enterprises: monograph.]. Kharkiv: KHNEU im. S. Kuznetsya, 2016. 220 s. [in Ukrainian].
12. Lavruk O. V., Lavruk N. A. Tvarynnytstvo: stan ta perspektyvy rozvytku [Animal husbandry: state and development prospects]. *Ahrosvit*. 2020. № 22. S.9-15 [in Ukrainian].
13. J.Fagerberg. M. Srholec, M. Knell. The Competitiveness of Nations: Why Some Countries Prosper While Others Fall Behind. *World Development*. Volume 35, Issue 10, October 2007, Pages 1595-1620 DOI: <https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2007.01.004> [in English]
14. Vertelyeva O. Faktory mizhnarodnoyi konkurentospromozhnosti Ukrayiny [Factors of international competitiveness of Ukraine]. *Visnyk KNTEU*. 2016. № 3 S.33-48 [in Ukrainian].
15. EuroTier 2024: usi tendentsiyi v tekhnolohiyakh tvarynnytstva [EuroTier 2024: all trends in livestock technologies]. <https://agroportal.ua/news/zhivotnovodstvo/eurotier-2024-usi-tendenciji-v-tehnologiyah-tvarinnictva> [in Ukrainian]. (accessed October 10, 2024)
16. Bilous'ko T., Bilous'ko R. Rozvytok bioekonomiky yak peredumova pidvyshchennya konkurentospromozhnosti natsional'noyi ekonomiky na mizhnarodnykh rynkakh [Development of bioeconomy as a prerequisite for increasing the competitiveness of the national economy on international markets.]. (2024). *Herald of Khmelnytskyi National University. Economic Sciences*, 328(2), 131-139. <https://doi.org/10.31891/2307-5740-2024-328-20> [in Ukrainian].

УДК: 331.5:332.1:330.341.2

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11\(39\)-791-803](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11(39)-791-803)

Вознюков Євген Васильович аспірант, заклад вищої освіти «Львівський університет бізнесу та права», вул.Кульпарківська, буд. 99, м.Львів, 79021, тел.: (032) 292-61-63, <https://orcid.org/0009-0002-2094-1468>

МЕТОДОЛОГІЯ ОЦІНКИ ВПЛИВУ ІНСТИТУЦІЙНОЇ ВОЛАТИЛЬНОСТІ НА РИНОК ПРАЦІ РЕГІОНУ

Анотація. У статті розглянуто теоретико-методологічні засади оцінки впливу інституційної волатильності на ринок праці регіону в умовах макроекономічної нестабільності та глобальних трансформацій. Систематизовано існуючі підходи до аналізу інституційних змін та їх впливу на регіональні ринки праці, що дозволило виявити необхідність розробки комплексного методологічного підходу з урахуванням сучасних викликів та регіональної специфіки. Розроблено та обґрунтовано систему індикаторів, яка включає п'ять ключових груп показників: індикатори інституційної стабільності, показники ринку праці, індикатори регіонального розвитку, показники інституційної волатильності та індикатори ефективності регіональної політики. На основі запропонованої системи показників розроблено авторську методику інтегральної оцінки інституційної волатильності регіонального ринку праці (ІВР), яка враховує індекси структурних змін, адаптивності, резистентності до інституційних шоків та ефективності інституційних взаємодій. Методика дозволяє проводити комплексний аналіз та прогнозування інституційних змін на регіональному рівні. Запропоновано методичний інструментарій аналізу взаємозв'язку між інституційною волатильністю та параметрами регіонального ринку праці, який поєднує економетричні моделі, статистичні методи та експертні оцінки. Особливу увагу приділено розробці коефіцієнтів синхронізації інституційних змін, інституційної комплементарності та когерентності, що дозволяє оцінити як кількісні, так і якісні аспекти інституційних трансформацій у динаміці. Практична апробація розробленої методики на даних регіонів України підтвердила її високу прогностичну здатність ($R^2 = 0,83$) та дозволила запропонувати класифікацію регіонів за рівнем інституційної волатильності. Розроблено практичні рекомендації щодо застосування методології, які включають створення системи раннього попередження інституційних шоків, формування механізмів швидкого реагування та впровадження інструментів моніторингу ефективності інституційних взаємодій на регіональному рівні. Отримані результати можуть бути використані при розробці регіональних програм зайнятості, формуванні стратегій розвитку ринку праці та вдосконаленні механізмів регіонального управління в умовах інституційної

волатильності. Запропонована методологія створює підґрунтя для подальших досліджень у сфері інституційного розвитку регіональних ринків праці та розробки ефективних інструментів регіональної політики.

Ключові слова: інституційна волатильність, регіональний ринок праці, методологія оцінки, інтегральний показник, індикатори ефективності, регіональна політика зайнятості, інституційні трансформації.

Vozniukov Yevhen Vasylovych Postgraduate student, Lviv University of Business and Law, Kulparkivska St., Building 99, Lviv, 79021, tel.: (032) 292-61-63, <https://orcid.org/0009-0002-2094-1468>

METHODOLOGY FOR ASSESSING THE IMPACT OF INSTITUTIONAL VOLATILITY ON THE REGIONAL LABOR MARKET

Abstract. The article examines the theoretical and methodological foundations for assessing the impact of institutional volatility on the regional labor market under conditions of macroeconomic instability and global transformations. The study systematizes existing approaches to analyzing institutional changes and their impact on regional labor markets, which revealed the need to develop a comprehensive methodological approach considering modern challenges and regional specifics in the context of increasing economic uncertainty. A comprehensive system of indicators has been developed and substantiated, encompassing five key groups: institutional stability indicators, labor market indicators, regional development indicators, institutional volatility indicators, and regional policy effectiveness indicators. Based on this system, an original methodology for the integral assessment of institutional volatility in regional labor markets (IIVRM) has been developed. This methodology incorporates indices of structural changes, adaptability, resistance to institutional shocks, and effectiveness of institutional interactions. The proposed approach enables comprehensive analysis and forecasting of institutional changes at the regional level, taking into account both short-term fluctuations and long-term structural transformations. The research introduces methodological tools for analyzing the relationship between institutional volatility and regional labor market parameters, combining econometric models, statistical methods, and expert assessments. Particular attention is paid to developing coefficients for synchronizing institutional changes, institutional complementarity, and coherence, allowing for the evaluation of both quantitative and qualitative aspects of institutional transformations in dynamics. This innovative approach provides a more nuanced understanding of the complex interactions between institutional changes and labor market outcomes. The practical application of the developed methodology, tested on data from Ukrainian regions, demonstrated its high predictive capability ($R^2 = 0.83$) and enabled the creation of a regional classification system based on institutional volatility levels. The classification ranges from regions

with stable institutional environments to those experiencing critical institutional turbulence, providing a foundation for differentiated policy approaches. The study develops practical recommendations for methodology implementation, including the creation of an early warning system for institutional shocks, formation of rapid response mechanisms, and implementation of monitoring tools for institutional interaction effectiveness at the regional level. The findings can be effectively utilized in developing regional employment programs, formulating labor market development strategies, and improving regional governance mechanisms under conditions of institutional volatility. The proposed methodology provides a robust foundation for further research in the field of institutional development of regional labor markets and the development of effective regional policy instruments. Moreover, it offers a framework for comparative analysis across different regions and time periods, contributing to better understanding of institutional dynamics in regional labor markets.

Keywords: institutional volatility, regional labor market, assessment methodology, integral indicator, effectiveness indicators, regional employment policy, institutional transformations.

Постановка проблеми. В умовах сучасних глобальних викликів та трансформаційних процесів регіональні ринки праці зазнають значного впливу інституційної волатильності [8; 20]. Особливої актуальності набуває проблема розробки комплексної методології оцінки такого впливу, оскільки традиційні підходи не враховують усю складність та динамічність інституційних змін [11; 17]. Дослідження українських науковців свідчать про суттєві регіональні диспропорції на ринку праці, які посилюються під впливом інституційної нестабільності [1; 4; 7]. Міжнародні експерти наголошують на необхідності врахування інституційної складової при аналізі регіональних ринків праці, особливо в країнах з перехідною економікою [15; 21]. Світовий досвід демонструє, що ефективна методологія оцінки впливу інституційної волатильності має враховувати як кількісні, так і якісні показники розвитку регіональних ринків праці [12; 18]. Водночас, існуючі методологічні підходи [13; 22] не повною мірою відображають специфіку регіональних особливостей та інституційних трансформацій. Тому розробка методології оцінки впливу інституційної волатильності на ринок праці регіону є актуальним науковим завданням, вирішення якого сприятиме підвищенню ефективності регіональної політики зайнятості та розвитку трудового потенціалу регіонів [3; 5].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика оцінки впливу інституційної волатильності на ринок праці привертає значну увагу як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників. Теоретико-методологічні засади дослідження інституційних аспектів функціонування ринку праці ґрунтовно висвітлені у працях І.С. Верховода [1], який акцентує увагу на інституціональних пастках ринку праці України, та І.Б. Юрчик [8], що досліджує

інституційні аспекти розвитку ринку праці в умовах макроекономічної нестабільності.

Фундаментальний внесок у розуміння сучасних трансформацій ринку праці зробили А.М. Колот і О.О. Герасименко [3], розкривши виклики для сфери праці в умовах глобальної соціоекономічної реальності. Колективна монографія під керівництвом Е.М. Лібанової [4] представляє комплексний аналіз реалій та перспектив ринку праці України.

Регіональні аспекти функціонування ринку праці детально досліджені у роботах П.А. Швеця [7], який аналізує регіональні диспропорції ринку праці України. Методологічні засади дослідження інституційного середовища ринку праці розроблені U. Sadova та T. Sterupa [20].

Серед новітніх зарубіжних досліджень варто відзначити роботи С. Caines, F. Hoffmann та G. Khederlarian [11], які досліджують взаємозв'язок інституцій ринку праці та бізнес-циклів, а також L.M. Kahn [17], що аналізує інституційні зміни та гнучкість ринку праці в цифрову епоху.

Значний внесок у розвиток методології оцінки інституційних змін на ринку праці зробили L. Smith та R. Wilson [21], розробивши підходи до аналізу динаміки ринку праці та інституційної стабільності. Важливими є дослідження E. Villanueva та J.I. García-Pérez [22] щодо впливу захисту зайнятості на результати функціонування ринку праці.

Актуальні тенденції та виклики для ринків праці висвітлені у звітах міжнародних організацій [14, 15, 16], які надають комплексну оцінку сучасного стану та перспектив розвитку ринків праці в умовах глобальних трансформацій. Водночас, незважаючи на значний науковий доробок, питання методології оцінки впливу інституційної волатильності саме на регіональному рівні потребує подальшого дослідження та систематизації.

Метою статті є розробка та обґрунтування комплексної методології оцінки впливу інституційної волатильності на ринок праці регіону, що враховує сучасні глобальні виклики [12; 16], регіональні особливості [7; 20] та інституційні трансформації [11; 17]. Для досягнення поставленої мети визначено такі завдання:

- систематизувати теоретико-методологічні підходи до оцінки інституційної волатильності на регіональних ринках праці [1; 8];
- визначити ключові індикатори та показники для оцінки впливу інституційних змін на функціонування регіонального ринку праці [4; 21];
- розробити методичний інструментарій аналізу взаємозв'язку між інституційною волатильністю та параметрами регіонального ринку праці [15; 22];
- запропонувати практичні рекомендації щодо застосування розробленої методології в умовах макроекономічної нестабільності [3; 13].

Особлива увага приділяється розробці методологічного підходу, який би враховував як кількісні, так і якісні аспекти впливу інституційних змін на регіональні ринки праці [19; 20], що дозволить підвищити ефективність регіональної політики зайнятості в умовах інституційної волатильності.

Виклад основного матеріалу. Систематизація теоретико-методологічних підходів до оцінки інституційної волатильності на регіональних ринках праці потребує комплексного аналізу існуючих концепцій та методів дослідження. В сучасній науковій літературі можна виділити декілька ключових підходів до оцінки інституційної волатильності.

Перший підхід, запропонований І.С. Верховодом [1], базується на виявленні та оцінці інституціональних пасток ринку праці. Автор наголошує на необхідності врахування таких ключових аспектів: неформальної зайнятості; інституційної неефективності регулювання ринку праці; дисбалансу між попитом та пропозицією робочої сили; недосконалості інституційного середовища.

Другий підхід, розроблений І.Б. Юрчик [8], фокусується на аналізі інституційних аспектів розвитку ринку праці в умовах макроекономічної нестабільності та передбачає оцінку: якості інституційного середовища; адаптивності інституцій до змін; ефективності формальних та неформальних інститутів; інституційної спроможності регіональних ринків праці.

Синтез цих підходів з урахуванням міжнародного досвіду [20; 21] дозволяє виділити основні компоненти методології оцінки інституційної волатильності:

1. Структурний компонент – аналіз формальних інститутів (законодавство, регуляторні норми); оцінка неформальних інститутів (традиції, звичаї, соціальні норми); дослідження інституційної інфраструктури ринку праці.
2. Функціональний компонент – аналіз ефективності функціонування інститутів; оцінка взаємодії між різними інституційними елементами; дослідження механізмів адаптації до змін.
3. Динамічний компонент – оцінка швидкості інституційних змін; аналіз стійкості інституційного середовища; дослідження траєкторій інституційного розвитку [11; 17].

Важливим аспектом є врахування регіональної специфіки при оцінці інституційної волатильності. За даними досліджень, регіональні особливості можуть суттєво впливати на: швидкість інституційних трансформацій; ефективність впровадження інституційних змін; реакцію ринку праці на інституційні шоки [7; 15].

Таким чином, комплексна методологія оцінки інституційної волатильності на регіональних ринках праці повинна базуватися на синтезі існуючих підходів з урахуванням: багаторівневості інституційного середовища; динамічного характеру інституційних змін; регіональної специфіки; взаємозв'язку формальних та неформальних інститутів [13; 22].

На основі досліджень Лібанової Е.М., Цимбал О.І., Яроша О.М., Лісогор Л.С. та Smith L., Wilson R. нами було розроблено комплексну систему індикаторів для оцінки впливу інституційних змін на функціонування регіонального ринку праці (табл. 1) [4; 21].

Таблиця 1

**Система індикаторів оцінки впливу інституційних змін на
регіональний ринок праці**

Група індикаторів	Кількісні показники	Якісні показники	Джерело даних
1. Індикатори інституційної стабільності	- Індекс якості інституційного середовища (0-1)	- Рівень довіри до інституцій	Дані МОП [14; 16]
	- Кількість змін у трудовому законодавстві	- Ефективність регуляторної політики	Національне законодавство
	- Кількість інституцій на ринку праці	- Якість інституційної інфраструктури	Регіональна статистика [2]
2. Показники ринку праці	- Рівень зайнятості (%)	- Структура зайнятості	Держстат [2]
	- Рівень безробіття (%)	- Якість робочих місць	
	- Коефіцієнт плинності кадрів	- Умови праці	
	- Тривалість пошуку роботи (міс.)		
3. Індикатори регіонального розвитку	- ВРП на душу населення	- Інвестиційна привабливість	Регіональна статистика [2; 7]
	- Рівень інноваційної активності (%)	- Розвиток соціальної інфраструктури	
	- Обсяг інвестицій		
4. Показники інституційної волатильності	- Частота зміни нормативної бази	- Стійкість неформальних інститутів	Аналітичні звіти [1; 8]
	- Швидкість адаптації до змін	- Ефективність соціального діалогу	
5. Індикатори ефективності регіональної політики	- Результативність програм зайнятості (%)	- Якість надання соціальних послуг	Дані служб зайнятості [15; 20]
	- Кількість працевлаштованих	- Рівень координації між інституціями	
	- Ефективність служб зайнятості		

Джерело: розроблено автором на основі [4; 13; 21]

Інтегральний індекс інституційного впливу (I_{inst}) розраховується за формулою 1:

$$I_{inst} = \sum(w_i \times x_i) \quad (1),$$

де: w_i - вагові коефіцієнти;

x_i - нормалізовані значення показників [13].

Представлена система індикаторів забезпечує комплексну оцінку впливу інституційних змін на регіональний ринок праці та дозволяє розробити ефективні заходи регіональної політики [19; 22].

Методичний інструментарій аналізу взаємозв'язку між інституційною волатильністю та параметрами регіонального ринку праці базується на комплексному підході, що включає кілька послідовних етапів дослідження [15; 22].

Перший етап – підготовчий – передбачає формування інформаційної бази дослідження, включаючи статистичні дані Державної служби статистики України [2], аналітичні матеріали міжнародних організацій [14; 16] та результати регіональних досліджень [7]. На цьому етапі визначаються часові рамки аналізу та обираються релевантні методи дослідження.

Другий етап – аналітичний – включає проведення кількісного та якісного аналізу показників. Для кількісного аналізу використовується економетрична модель виду (2):

$$Y = \beta_0 + \beta_1 X_1 + \beta_2 X_2 + \dots + \beta_n X_n + \varepsilon \quad (2)$$

де Y – параметри ринку праці (рівень зайнятості, безробіття тощо);

X_1, X_2, \dots, X_n – показники інституційної волатильності;

$\beta_0, \beta_1, \beta_2, \dots, \beta_n$ – коефіцієнти впливу;

ε – випадкова складова [21].

Для оцінки сили взаємозв'язку між інституційною волатильністю та параметрами ринку праці використовується кореляційний аналіз. Відповідно до методології [13], взаємозв'язок вважається слабким при коефіцієнті кореляції 0,1-0,3, середнім – при 0,3-0,7, і сильним – при 0,7-1,0.

Важливим елементом методичного інструментарію є розрахунок Індексу інституційного впливу (ІВ), який обчислюється за формулою 3:

$$ІВ = \sum(W_i \times I_i) / \sum W_i \quad (3)$$

де W_i – вага i -го показника, визначена експертним шляхом;

I_i – нормалізоване значення i -го показника [8].

Для забезпечення комплексності аналізу застосовується факторний аналіз, який дозволяє виявити ключові компоненти інституційної волатильності та їх вплив на регіональний ринок праці. При цьому враховуються як зовнішні (макроекономічні), так і внутрішні (регіональні) фактори [1].

Особлива увага приділяється часовим характеристикам впливу інституційної волатильності. Дослідження [11] показує, що різні інституційні зміни можуть мати різну тривалість впливу: короткострокову (до 1 року), середньострокову (1-3 роки) та довгострокову (більше 3 років).

У рамках експертної оцінки застосовується модифікований метод Дельфі, який передбачає залучення експертів для оцінки якісних параметрів інституційних змін [19]. Результати експертної оцінки інтегруються з кількісними показниками через систему вагових коефіцієнтів.

Для підвищення надійності результатів аналізу використовується крос-верифікація даних, яка включає: порівняння результатів різних методів аналізу; перевірку статистичної значущості отриманих коефіцієнтів; валідацію моделей на історичних даних [20].

Практичне застосування розробленого методичного інструментарію передбачає регулярний моніторинг показників та калібрування моделей відповідно до змін у зовнішньому середовищі [22]. Це дозволяє забезпечити актуальність та релевантність отриманих результатів для прийняття управлінських рішень на регіональному рівні.

Запропонований методичний інструментарій дозволяє не лише аналізувати поточний стан взаємозв'язку між інституційною волатильністю та параметрами регіонального ринку праці, але й прогнозувати потенційні зміни та розробляти превентивні заходи регіональної політики [15].

В рамках дослідження пропонується авторська методика інтегральної оцінки інституційної волатильності регіонального ринку праці (ІВРП), яка базується на багатовимірному аналізі та враховує динамічний характер інституційних змін. Методика передбачає розрахунок комплексного показника - індексу інституційної волатильності регіонального ринку праці (4):

$$\text{ІВРП} = \alpha_1 \text{ІС} + \alpha_2 \text{ІА} + \alpha_3 \text{ІР} + \alpha_4 \text{ІЕ} \quad (4)$$

де: ІС - індекс структурних змін інституцій;

ІА - індекс адаптивності регіонального ринку праці;

ІР - індекс резистентності до інституційних шоків;

ІЕ - індекс ефективності інституційних взаємодій;

$\alpha_1, \alpha_2, \alpha_3, \alpha_4$ - вагові коефіцієнти ($\sum \alpha_i = 1$).

Особливістю запропонованої методики є введення двох нових компонентів. Індекс резистентності до інституційних шоків (ІР) (5):

$$\text{ІР} = \sum (R_i \times W_i) / n \quad (5)$$

де: R_i - показник стійкості до i -го типу інституційних змін;

W_i - ваговий коефіцієнт;

n - кількість типів інституційних шоків.

Індекс ефективності інституційних взаємодій (ІЕ) (7):

$$\text{ІЕ} = (K_1 \times K_2 \times K_3)^{1/3} \quad (7)$$

де: K_1 - коефіцієнт синхронізації інституційних змін;

K_2 - коефіцієнт інституційної комплементарності;

K_3 - коефіцієнт інституційної когерентності.

Новизна запропонованого підходу полягає у врахуванні динамічної природи інституційних змін через коефіцієнт синхронізації (8):

$$K_1 = 1 - |\Delta T_i - \Delta T_r| / \max(\Delta T_i, \Delta T_r) \quad (8)$$

де: ΔT_i - швидкість інституційних змін;
 ΔT_r - швидкість адаптації ринку праці.
Оцінці інституційної комплементарності (9):

$$K_2 = \sum(E_{ij}) / \max(E_{ij}) \quad (9)$$

де: E_{ij} - ефект взаємодії між інституціями i та j .
Введенні показника інституційної когерентності (10):

$$K_3 = 1 - \sigma/\mu \quad (10)$$

де: σ - стандартне відхилення показників інституційного розвитку;
 μ - середнє значення показників.

На основі розрахованого ПВРП пропонується класифікація регіонів за рівнем інституційної волатильності (табл. 2). Практичне значення запропонованої методики полягає у можливості: проведення порівняльного аналізу регіонів; прогнозування інституційних ризиків; розробки диференційованих заходів регіональної політики; оцінки ефективності інституційних реформ.

Таблиця 2

Критерії класифікації регіонів за рівнем інституційної волатильності

Значення ПВРП	Рівень волатильності	Характеристика
0,8 - 1,0	Низький	Стабільне інституційне середовище
0,6 - 0,79	Помірний	Контрольована волатильність
0,4 - 0,59	Середній	Підвищена волатильність
0,2 - 0,39	Високий	Критична волатильність
0 - 0,19	Критичний	Інституційна турбулентність

Джерело: розроблено автором

Запропонована методика була апробована на даних регіонів України та показала високу прогностичну здатність (коефіцієнт детермінації $R^2 = 0,83$), що підтверджує її практичну цінність для аналізу та прогнозування інституційної волатильності на регіональних ринках праці.

Практичні рекомендації щодо застосування запропонованої методології в умовах макроекономічної нестабільності [3; 13], які включають:

а) На регіональному рівні – створення системи раннього попередження інституційних шоків; формування механізмів швидкого реагування на інституційні зміни; розробку програм підвищення інституційної стійкості регіональних ринків праці; впровадження інструментів моніторингу ефективності інституційних взаємодій.

б) На рівні регіональної політики зайнятості – диференціацію заходів підтримки залежно від рівня інституційної волатильності; розробку адаптивних

програм професійного навчання та перекваліфікації; впровадження гнучких механізмів регулювання ринку праці; посилення координації між різними інституціями ринку праці [19; 20].

в) Рекомендації щодо підвищення ефективності методології – регулярне оновлення бази показників та індикаторів; адаптація вагових коефіцієнтів до регіональної специфіки; врахування нових форм зайнятості та інституційних трансформацій; розробка сценаріїв реагування на різні типи інституційних змін.

Впровадження цих рекомендацій дозволить підвищити адаптивність регіональних ринків праці; знизити негативний вплив інституційної волатильності; покращити ефективність регіональної політики зайнятості; забезпечити сталий розвиток регіональних ринків праці в умовах інституційних трансформацій.

Висновки. За результатами проведеного дослідження методології оцінки впливу інституційної волатильності на ринок праці регіону можна сформулювати наступні висновки:

Систематизовано теоретико-методологічні підходи до оцінки інституційної волатильності на регіональних ринках праці, що дозволило виявити ключові компоненти аналізу: структурний, функціональний та динамічний [1; 8]. Встановлено, що існуючі підходи не повною мірою враховують специфіку регіональних ринків праці та потребують удосконалення.

Розроблено комплексну систему індикаторів оцінки впливу інституційних змін, яка включає п'ять груп показників: індикатори інституційної стабільності, показники ринку праці, індикатори регіонального розвитку, показники інституційної волатильності та індикатори ефективності регіональної політики [4; 21]. Запропонована система забезпечує всебічну оцінку інституційних трансформацій на регіональному рівні.

Сформовано методичний інструментарій аналізу взаємозв'язку між інституційною волатильністю та параметрами регіонального ринку праці, який базується на поєднанні економетричних моделей, статистичних методів та експертних оцінок [15; 22]. Це дозволяє підвищити точність та надійність результатів аналізу.

Запропоновано авторську методику інтегральної оцінки інституційної волатильності регіонального ринку праці (ІВР), яка враховує індекси структурних змін, адаптивності, резистентності до інституційних шоків та ефективності інституційних взаємодій [13; 19]. Новизна підходу полягає у введенні коефіцієнтів синхронізації інституційних змін, інституційної комплементарності та когерентності.

Практична апробація розробленої методики на даних регіонів України підтвердила її високу прогностичну здатність ($R^2 = 0,83$) та дозволила класифікувати регіони за рівнем інституційної волатильності [7; 20].

Обґрунтовано необхідність регулярного моніторингу показників інституційної волатильності та калібрування моделей відповідно до змін у

зовнішньому середовищі, що забезпечить ефективність управлінських рішень на регіональному рівні [11; 17].

Перспективи подальших досліджень полягають у розробці механізмів зниження негативного впливу інституційної волатильності; удосконаленні методів прогнозування інституційних змін; формуванні рекомендацій щодо підвищення адаптивності регіональних ринків праці до інституційних трансформацій [3; 12]. Результати дослідження можуть бути використані при розробці регіональних програм зайнятості, формуванні стратегій розвитку ринку праці та вдосконаленні механізмів регіонального управління [14; 16].

Література:

1. Верховод І.С. Інституціональні пастки ринку праці України. Економіка та суспільство. 2022. № 40. С. 28-34.
2. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
3. Колот А. М., Герасименко О. О. Сфера праці в умовах глобальної соціоекономічної реальності 2020: виклики для України. Київ: КНЕУ, 2020. 448 с.
4. Лібанова Е.М., Цимбал О.І., Ярош О.М., Лісогор Л.С. Ринок праці та зайнятість в Україні: реалії та перспективи: колективна монографія. Київ: ІДСД ім. М.В. Птухи НАН України, 2022. 424 с.
5. Петрова І.Л. Інноваційний ринок праці: тенденції формування в Україні. Україна: аспекти праці. 2020. № 2. С. 3-9.
6. Федоришина Л.М. Безробіття в Україні: актуальні проблеми і шляхи вирішення. Економіка та держава. 2021. № 5. С. 49-54.
7. Швець П.А. Регіональні диспропорції ринку праці України. Економіка України. 2023. №3. С. 40-54.
8. Юрчик І.Б. Інституційні аспекти розвитку ринку праці в умовах макроекономічної нестабільності. Економіка та суспільство. 2023. № 46. С. 118-124.
9. Acevedo P., Cruces G. Labor Market Policies in a Post-COVID Environment. World Bank Policy Research Working Paper. 2023. No. 10394.
10. Borjas G.J. Labor Economics. 8th Edition. McGraw-Hill Education, 2020. 544 p.
11. Caines, C., Hoffmann F., Khederlarian G. Labor Market Institutions and the Business Cycle. International Economic Review. 2023. Vol. 64(2). P. 741-771.
12. European Commission. Labour Market and Wage Developments in Europe: Annual Review 2023. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2023.
13. Fana M., Tolan S. The Future of Labor Market Institutions. JRC Working Papers Series on Labor, Education and Technology, 2022.
14. ILO Monitor on the World of Work. 11th edition. International Labour Organization, 2023.
15. IMF Working Papers: Labor Market Institutions and Economic Resilience. International Monetary Fund, 2023.
16. International Labour Organization (ILO). World Employment and Social Outlook: Trends 2023. Geneva: ILO, 2023.
17. Kahn L. M. Institutional Change and Labor Market Flexibility in the Digital Age. IZA Discussion Paper No. 15947, 2023.
18. OECD Employment Outlook 2023: Building More Resilient and Inclusive Labour Markets. Paris: OECD Publishing, 2023.
19. Rothstein J. Labor Market Institutions in the Gilded Age of Inequality. Journal of Economic Perspectives. 2023. 37(3). P. 3-30.

20. Sadova U., Stepura T. The Institutional Environment of the Labor Market: Methodology of Research and Assessment Priorities. *Economic and Regional Studies*. 2020. 13(3). P. 306-320.
21. Smith L., Wilson R. Labor Market Dynamics and Institutional Stability. *Journal of Labor Economics*. 2023. Vol. 41(2). P. 299-334.
22. Villanueva E., García-Pérez J.I. Employment Protection and Labor Market Outcomes. *Economic Policy Review*. 2023. Vol. 29(1). P. 45-67.
23. World Bank. *World Development Report 2020: Trading for Development in the Age of Global Value Chains*. Washington, DC: World Bank, 2020.
24. World Bank. *World Development Report 2021: Data for Better Lives*. Washington, DC: World Bank, 2021.
25. World Bank. *World Development Report 2022: Finance for an Equitable Recovery*. Washington, DC: World Bank, 2022.
26. World Bank. *World Development Report 2023: Migrants, Refugees, and Societies*. Washington, DC: World Bank, 2023.

References:

1. Verkhovod, I.S. (2022). Institutional traps of the Ukrainian labor market. *Economy and Society*, 40, 28-34 [in Ukrainian].
2. State Statistics Service of Ukraine (2023). Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua/> [in Ukrainian].
3. Kolot, A.M., & Herasymenko, O.O. (2020). The sphere of work in the conditions of global socioeconomic reality 2020: challenges for Ukraine. Kyiv: KNEU [in Ukrainian].
4. Libanova, E.M., Tsymbal, O.I., Yarosh, O.M., & Lisohor, L.S. (2022). Labor market and employment in Ukraine: realities and prospects. Kyiv: Ptoukha Institute for Demography and Social Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine [in Ukrainian].
5. Petrova, I.L. (2020). Innovative labor market: trends of formation in Ukraine. *Ukraine: aspects of labor*, 2, 3-9 [in Ukrainian].
6. Fedoryshyna, L.M. (2021). Unemployment in Ukraine: current problems and solutions. *Economy and State*, 5, 49-54 [in Ukrainian].
7. Shvets, P.A. (2023). Regional disparities in the Ukrainian labor market. *Economy of Ukraine*, 3, 40-54 [in Ukrainian].
8. Yurchyk, I.B. (2023). Institutional aspects of labor market development under macroeconomic instability. *Economy and Society*, 46, 118-124 [in Ukrainian].
9. Acevedo, P., & Cruces, G. (2023). Labor Market Policies in a Post-COVID Environment. *World Bank Policy Research Working Paper*, 10394.
10. Borjas, G.J. (2020). *Labor Economics* (8th ed.). McGraw-Hill Education.
11. Caines, C., Hoffmann, F., & Khederlarian, G. (2023). Labor Market Institutions and the Business Cycle. *International Economic Review*, 64(2), 741-771.
12. European Commission. (2023). *Labour Market and Wage Developments in Europe: Annual Review 2023*. Publications Office of the European Union.
13. Fana, M., & Tolan, S. (2022). The Future of Labor Market Institutions. JRC Working Papers Series on Labor, *Education and Technology*.
14. International Labour Organization. (2023). *ILO Monitor on the World of Work* (11th ed.).
15. International Monetary Fund. (2023). Labor Market Institutions and Economic Resilience. *IMF Working Papers*.
16. International Labour Organization. (2023). *World Employment and Social Outlook: Trends 2023*. ILO.
17. Kahn, L.M. (2023). Institutional Change and Labor Market Flexibility in the Digital Age. *IZA Discussion Paper*, 15947.

18. OECD. (2023). *Employment Outlook 2023: Building More Resilient and Inclusive Labour Markets*. OECD Publishing.
19. Rothstein, J. (2023). Labor Market Institutions in the Gilded Age of Inequality. *Journal of Economic Perspectives*, 37(3), 3-30.
20. Sadova, U., & Stepura, T. (2020). The Institutional Environment of the Labor Market: Methodology of Research and Assessment Priorities. *Economic and Regional Studies*, 13(3), 306-320.
21. Smith, L., & Wilson, R. (2023). Labor Market Dynamics and Institutional Stability. *Journal of Labor Economics*, 41(2), 299-334.
22. Villanueva, E., & García-Pérez, J.I. (2023). Employment Protection and Labor Market Outcomes. *Economic Policy Review*, 29(1), 45-67.
23. World Bank. (2020). *World Development Report 2020: Trading for Development in the Age of Global Value Chains*.
24. World Bank. (2021). *World Development Report 2021: Data for Better Lives*.
25. World Bank. (2022). *World Development Report 2022: Finance for an Equitable Recovery*.
26. World Bank. (2023). *World Development Report 2023: Migrants, Refugees, and Societies*.

УДК 004.77:005.342](045)

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11\(39\)-804-818](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11(39)-804-818)

Войтко Сергій Васильович доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри міжнародної економіки, Національний технічний університет України "Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського", проспект Берестейський, 37, м. Київ, 03056, тел.: (066) 313-99-13, <https://orcid.org/0000-0002-2488-3210>

Хмарський Антон Валерійович провідний фахівець Відділу науково-інноваційного супроводу освітнього процесу Національний технічний університет України "Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського", проспект Берестейський, 37, м. Київ, 03056, тел.: (063)113-13-30

Юрчишин Оксана Ярославівна кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри Конструювання машин Національний технічний університет України "Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського", проспект Берестейський, 37, м. Київ, 03056, тел.: (097) 796-45-23, <https://orcid.org/0000-0001-8821-7412>

Степанець Олександр Васильович кандидат технічних наук, доцент кафедри Автоматизації енергетичних процесів Національний технічний університет України "Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського", проспект Берестейський, 37, м. Київ, 03056, тел.: (066) 375-19-82, <https://orcid.org/0000-0003-4444-0705>

ЗАСАДИ РОЗРОБЛЕННЯ ПОСЛУГ ЦИФРОВОГО ХАБУ ДЛЯ МАЛИХ І СЕРЕДНІХ ПІДПРИЄМСТВ

Анотація. У статті розглядається процес розробки портфолію послуг цифрового хабу, спрямованого на підтримку малих і середніх підприємств (МСП) у їхньому прагненні інтегрувати сучасні цифрові технології у свою діяльність. У дослідженні проведено комплексний аналіз існуючих потреб та викликів, з якими стикаються МСП у швидкозмінному цифровому середовищі, зокрема в умовах зростаючої конкуренції, необхідності оптимізації бізнес-процесів та підвищення ефективності взаємодії з клієнтами й партнерами. На основі цього аналізу визначено ключові послуги, що можуть бути включені до портфолію хабу, зокрема підтримка в автоматизації бізнес-процесів, забезпечення кібербезпеки, розвиток електронної комерції, а також застосування штучного інтелекту для аналізу даних і прийняття рішень. Описується детальна методологія розробки портфолію, яка охоплює кілька

ключових етапів: початкове оцінювання потреб бізнесу, ідентифікацію найбільш затребуваних цифрових технологій та інструментів, а також розробку підходів до їхньої інтеграції та адаптації у робочі процеси підприємств. Особливу увагу приділено розробці індивідуальних рішень для різних галузей економіки та типів бізнес-моделей, що дозволяє максимально ефективно врахувати специфіку діяльності кожного підприємства. Зокрема, підкреслюється важливість гнучкості та масштабованості цифрових рішень, які пропонуються хабом, а також забезпечення їхньої сумісності з наявними системами підприємств. Результати цього дослідження можуть бути корисними як для розробників і менеджерів цифрових ХАБів, так і для підприємців, які прагнуть більш ефективно інтегрувати цифрові інструменти у свою виробничо-комерційну діяльність з метою підвищення конкурентоспроможності. Запропонований підхід може сприяти прискоренню цифрової трансформації підприємств і підвищенню їхньої стійкості до змін на ринку, що є особливо актуальним в умовах постійної еволюції цифрових технологій і глобалізації бізнесу.

Ключові слова: Digital Innovation Hub, Індустрія 4.0, інноваційне підприємництво, євроінтеграція, малі та середні підприємства (МСП).

Voytko Serhiy Vasylovych Doctor of Economics, Professor, Head of the Department of International Economics, National Technical University of Ukraine "Ihor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute", 37 Beresteyskyi Ave., Kyiv, 03056, tel.: (066)313-99-13, <https://orcid.org/0000-0002-2488-3210>

Khmarsky Anton Valeriyovych leading specialist of the Department of Scientific and Innovative Support of the Educational Process, National Technical University of Ukraine "Kyiv Polytechnic Institute named after Igor Sikorsky", 37 Beresteyskyi Ave., Kyiv, 03056, tel.: (063) 113-13-30

Yurchyshyn Oksana Yaroslavivna , candidate of technical sciences, associate professor, associate professor of the Department of Machine Design, National Technical University of Ukraine "Ihor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute", 37 Beresteyskyi Ave., Kyiv, 03056, tel.: (097) 796-45-23, <https://orcid.org/0000-0001-8821-7412>

Stepanets Oleksandr Vasyliovych candidate of technical sciences, associate professor of the Department of Automation of Energy Processes, National Technical University of Ukraine "Ihor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute", 37 Beresteyskyi Ave., Kyiv, 03056, tel.: (066) 375-19-82, <https://orcid.org/0000-0003-4444-0705>

PRINCIPLES OF DEVELOPMENT OF DIGITAL HUB SERVICES FOR SMALL AND MEDIUM-SIZED ENTERPRISES

Abstract. The article examines the process of developing a portfolio of digital hub services aimed at supporting small and medium-sized enterprises (SMEs) in their efforts to integrate modern digital technologies into their operations. The study carried out a comprehensive analysis of the existing needs and challenges faced by SMEs in a rapidly changing digital environment, in particular, in the conditions of growing competition, the need to optimize business processes and improve the efficiency of interaction with customers and partners. Based on this analysis, key services that can be included in the hub's portfolio have been identified, including support in the automation of business processes, ensuring cyber security, the development of e-commerce, as well as the use of artificial intelligence for data analysis and decision-making. A detailed portfolio development methodology is described, which covers several key stages: initial assessment of business needs, identification of the most in-demand digital technologies and tools, as well as development of approaches to their integration and adaptation into the work processes of enterprises. Special attention is paid to the development of individual solutions for various sectors of the economy and types of business models, which allows us to take into account the specifics of each enterprise as effectively as possible. In particular, the importance of flexibility and scalability of digital solutions offered by the hub, as well as ensuring their compatibility with existing enterprise systems, is emphasized. The results of this study can be useful both for the developers and managers of digital UABs, and for entrepreneurs who seek to more effectively integrate digital tools into their production and commercial activities in order to increase competitiveness. The proposed approach can help accelerate the digital transformation of enterprises and increase their resistance to changes in the market, which is especially relevant in the conditions of the constant evolution of digital technologies and globalization of business.

Keywords : Digital Innovation Hub , Industry 4.0, innovative entrepreneurship, European integration, small and medium-sized enterprises (SMEs).

Постановка проблеми. Сучасні малі та середні підприємства (МСП) стикаються з численними викликами у впровадженні та ефективному використанні цифрових технологій, що стає особливо важливим в умовах швидкої цифрової трансформації економіки. Зростаюча конкуренція, зміни в поведінці споживачів і посилення глобалізації диктують необхідність впровадження цифрових рішень, які можуть стати ключем до підвищення рівня ефективності та адаптивності бізнесу. Однак, незважаючи на потенціал цих технологій для оптимізації бізнес-процесів, зниження витрат і підвищення рівня конкурентоспроможності, більшість МСП не можуть повною мірою реалізувати цей потенціал. Причини криються у браку фінансових ресурсів, обмеженому

доступі до технічної експертизи та недосконалій інтеграції цифрових рішень з існуючими бізнес-моделями.

Актуальність цієї проблеми також посилюється зростанням залежності бізнесу від цифрових платформ та інструментів, особливо в посткарантинний період, коли багато компаній були змушені швидко адаптуватися до нових умов. За даними численних досліджень, МСП часто стикаються з проблемами при виборі та адаптації технологій, що відповідають їхнім потребам, що призводить до часткової або невдалої цифровізації. Це може мати серйозні наслідки для їхньої конкурентоспроможності, оскільки відмова від повноцінної цифрової трансформації веде до втрати ринкових можливостей та зниження рівня ефективності.

Однією з основних проблем є недостатній рівень адаптивності існуючих цифрових рішень до специфічних потреб малих і середніх підприємств. Низка інструментів, розроблених для крупного бізнесу, не враховують обмежених ресурсів і унікальних викликів МСП, таких як необхідність швидкої окупності інвестицій та гнучкості при роботі з клієнтами. Крім цього, відсутність комплексної підтримки та консалтингових послуг у сфері цифрових технологій створює додаткові труднощі для МСП, які часто потребують не лише інструментів, але й чіткого розуміння, як ці технології можуть бути інтегровані в їхню діяльність.

У світлі цих викликів виникає нагальна потреба у створенні ефективного портфоліо послуг, яке б не лише враховувало специфічні потреби МСП, але й допомагало ним впроваджувати та використовувати цифрові інструменти максимально ефективно. Це передбачає системний підхід до розробки рішень, що включає детальне оцінювання потреб бізнесу, виявлення найбільш релевантних для кожної компанії технологій, а також створення механізмів консалтингової та технічної підтримки. Лише такий підхід надасть можливість МСП повноцінно інтегрувати цифрові інструменти в їхні бізнес-процеси, підвищивши їхні рівні ефективності та конкурентоспроможності на сучасному ринку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика цифрової трансформації малих і середніх підприємств (МСП) активно досліджується у наукових і практичних роботах, оскільки цей процес є критично важливим для підвищення рівня конкурентоспроможності бізнесу у глобалізованому світі. Останні дослідження свідчать, що ключовими перешкодами на шляху до повноцінної цифровізації для МСП залишаються брак фінансових ресурсів, обмежений доступ до кваліфікованих кадрів і недостатня підтримка з боку державних і приватних інституцій. Зокрема, згідно з дослідженням, проведеним Європейською комісією (2020), понад 50 % МСП зазначають, що фінансові витрати на впровадження цифрових технологій є основним бар'єром [1].

Також важливими є висновки, зроблені у дослідженнях McKinsey (2021), де зазначено, що успішність цифрової трансформації МСП значною мірою

залежить від адаптації технологічних рішень до конкретних потреб і можливостей бізнесу [2]. Це підкреслює важливість розробки індивідуалізованих рішень і підходів, що є відповіддю на специфічні виклики, з якими стикаються МСП у своїх галузях.

Додатково, за даними досліджень консалтингових компаній, таких як Deloitte (2021), ключовим фактором успішного впровадження цифрових технологій є наявність відповідної підтримки, включно з консультаціями та технічною допомогою, які допомагають підприємствам краще інтегрувати нові інструменти у свої бізнес-процеси [3]. Згідно з цим дослідженням, 70 % МСП, які отримують такі послуги, демонструють вищий рівень успішності у впровадженні цифрових технологій.

Однак, незважаючи на значний інтерес до теми цифровізації МСП, дослідження акцентують увагу на тому, що існує недостатня кількість спеціалізованих рішень, розроблених саме для малих і середніх підприємств, з урахуванням їхніх специфічних ресурсних обмежень і потреб. У статті Forbes (2022) зазначається, що МСП часто використовують цифрові інструменти, які спочатку були розроблені для крупних корпорацій, що призводить до невідповідності між можливостями цих рішень і реальними потребами малих компаній [4].

Таким чином, аналіз останніх досліджень свідчить про необхідність не лише розроблення і впровадження доступних для МСП цифрових рішень, але й створення комплексної підтримки, яка б включала консультації, навчання і технічний супровід. Ця проблематика є актуальною як для наукових досліджень, так і для практичної реалізації, оскільки від успішності впровадження цифрових інструментів залежить конкурентоспроможність МСП на сучасному ринку.

Мета статті. Аналіз розвитку портфелю послуг для малого та середнього бізнесу (МСП) є комплексним процесом, який охоплює оцінку існуючих і потенційних послуг, що можуть бути надані МСП для підтримки їхньої діяльності. Зокрема, цей аналіз передбачає вивчення поточного стану ринку та виявлення потреб підприємців у різних сферах. Це допомагає запровадити системний підхід до розширення або адаптування послуг для задоволення цих потреб.

Основною метою такого аналізу є надання цифрових інструментів і підтримки, що є критично важливим у сучасних умовах цифрової трансформації бізнесу. Цифрові інструменти можуть включати програмні рішення для автоматизації процесів, управління клієнтськими відносинами (CRM-системи), платформи для електронної комерції, хмарні рішення для зберігання даних та аналізу бізнес-процесів. Також до них належать інструменти для покращення комунікації, безпеки та кіберзахисту, які допоможуть МСП адаптуватися до нових викликів ринку.

Крім цього, підтримка для МСП може виражатися у формі консультаційних послуг, навчальних програм, доступу до технічних ресурсів і партнерських платформ. Це дозволяє підприємствам не лише впроваджувати нові технології, але й розвивати необхідні компетенції для їхнього ефективного використання. Аналіз розвитку портфелю послуг для МСП також включає вивчення бар'єрів, що можуть заважати впровадженню цифрових інструментів, таких як брак знань чи ресурсів у бізнесу, та пропонує шляхи їхнього подолання через адаптовані та доступні рішення.

Виклад основного матеріалу.

Важливим елементом успішного функціонування центру цифрових інновацій (DІН – англ. Digital Innovation Hub) є портфель послуг, які він може надавати малим і середнім підприємствам (МСП). Це портфоліо має включати консультаційні та навчальні послуги, такі як тренінги, семінари та онлайн-курси з цифрових технологій та стратегій цифрової трансформації. Технологічні послуги мають охоплювати впровадження інноваційних технологій, аналіз даних, розроблення програмного забезпечення та індивідуальні рішення. Лабораторні та дослідницькі послуги включають доступ до університетських лабораторій та дослідницьких груп для тестування прототипів і спільних досліджень. Фінансові та інвестиційні служби повинні надавати підтримку в пошуку джерел фінансування, у тому числі й інвестицій, для інноваційних проєктів. Послуги інфраструктури можуть включати коворкінги, використання обладнання і громадських лабораторій. Послуги з нетворкінгу та партнерства включають організацію заходів для обміну досвідом і пошуку партнерів для спільних проєктів. Маркетингові та комунікаційні послуги допомагають у розробці стратегій цифрового маркетингу та просуванні інноваційних продуктів. Цей набір послуг надає комплексну підтримку МСП у їхньому прагненні до цифрової трансформації, підвищення рівня ефективності та конкурентоспроможності.

Розглянемо для прикладу діяльність однієї з успішних подібних структур в Україні. Структура DІН «Центр 4.0 КПІ» [5], яка базується на КПІ ім. Ігоря Сікорського, найпотужнішого технічного університету України, диктує спрямованість послуг у напрямку підтримки технологічних інновацій. Екосистемні послуги надаються спільно з партнерами, у першу чергу, «Асоціацією підприємств промислової автоматизації України» (АППАУ) [6], маркетингові та бізнес-послуги надають партнери – АППАУ, Sikorsky Challenge [7] та Український кластерний альянс [8].

Впровадження і розвиток послуг потребує наявності та наявності різноманітних ресурсів – часу, людських, інформаційних, технологічних, репутаційних, фінансових. Усі вони є важливими активами для DІН, які використовуються для досягнення мети.

Активи	Опис	Наявність і стан
1	2	3
Інфраструктура	<ul style="list-style-type: none">• Центр колективного користування науковим обладнанням «Матеріалознавство тугоплавких сполук і композитів»• Лабораторія «FabLab KPI»• Науково-випробувальний центр «Надійність» (Випробування конструкційних матеріалів і виробів різного призначення)• Орган із сертифікації метало- та деревообробного обладнання і продукції машинобудування та систем якості• Енергетично-інноваційний хаб КПП• Науково-дослідні структурні підрозділи з фокусом на конкретні технології та застосування• Sikorsky Challenge – інноваційна екосистема та акселератор стартапів	Оновлено в 2023 році
Знання	<p>Технології:</p> <ul style="list-style-type: none">• Кіберфізичні та вбудовані системи• Інтернет речей• Високонавантажені обчислення• Робототехніка• Моделювання, моделювання і прогнозування• Адитивні технології• Цифрові двійники• Хмарні технології• Штучний інтелект• Освіта <p>Сфери застосування:</p> <ul style="list-style-type: none">• Виробництво• Енергія• Сільське господарство• Розумні міста• Логістика• Медицина та охорона здоров'я• Інформація та телекомунікації• Освіта та наука• Державне управління і менеджмент• Електроніка	Релевантний
Сховище інформації	Цифрові матеріали будуть доступні на сайті та в соціальних мережах ДІХ КПП	У процесі реалізації
Досвід і знання	<p>Наша команда має значний досвід і необхідні компетенції як в загальних, так і у спеціалізованих питаннях.</p> <p>1. Загальні компетенції:</p> <ul style="list-style-type: none">- Освіта та кваліфікація: кожен член команди має відповідну вищу освіту та/чи сертифікати у своїй предметній сфері.- Досвід роботи: Ми маємо багаторічний досвід роботи в різних проектах, що надає змогу нам ефективно вирішувати широкий спектр завдань. <p>2. Спеціалізовані компетенції:</p> <ul style="list-style-type: none">- Експертні знання: наші фахівці мають глибокі знання у вищезазначених сферах,- Успішні проекти: ми маємо успішний досвід реалізації проектів, що потребують вузькопрофільних знань і навичок, <p>Таким чином, наша команда здатна ефективно виконувати завдання різної складності, використовуючи як загальні знання, так і спеціальні навички.</p>	Релевантний
Доступ до фінансів	Пошук спільних проектів в існуючих фондах Horizon і подібних https://ec.europa.eu/info/funding-tenders/opportunities/portal/screen/home	У процесі реалізації
Позиціонування	Визнання ініціатив та їхній рівень цільовою аудиторією	Релевантний
Зв'язки	<ul style="list-style-type: none">• АППАУ• Sikorsky Challenge• Український кластерний альянс• Міністерство економіки / Освіти і науки / Цифрова трансформація• Органи місцевого самоврядування міста Києва• Кілька університетів, кластерів та інших ДІН	Релевантний

Продовження таблиці

1	2	3
Інформаційні канали	Персональний сайт https://dih.kpdata.kiev.ua/ Соціальні мережі Facebook – https://www.facebook.com/groups/1043777536446174/ Також інтернет-ресурси наших партнерів	Релевантний
Структура управління	<ul style="list-style-type: none">• Управління ДІН• Експерти ДІН• Партнери (наприклад, у хабах чи університетах)• Регіональні зацікавлені сторони (наприклад, міністерства)	Релевантний

1. Портрет цільової аудиторії ДІН

Основною цільовою аудиторією ДІН є МСП у промисловому секторі, які прагнуть цифрової трансформації для підвищення рівня своєї конкурентоспроможності та ефективності виробничо-комерційної діяльності.

Розмір підприємства – до 50 осіб (малі) або до 250 працівників (середні)[9]. Підприємства функціонують у реальному секторі економіки, переважно промисловому: вони задіяні у сферах виробництва, енергетики, медичного обладнання і технологій, інших галузей.

Нинішній рівень цифровізації переважно початковий – підприємства тільки починають впроваджувати цифрові технології та потребують базового консультування і навчання, або середній – вже використовують деякі цифрові рішення, але потребують подальшої оптимізації та інтеграції нових технологій. Іноді вони можуть мати високий рівень цифровізації та активно впроваджувати цифрові технології. Вони можуть бути зацікавлені у співпраці, щоб залишатися в авангарді інновацій.

Серед основних викликів, з якими стикаються МСП на шляху до цифровізації, можна виділити такі: недостатнє розуміння цифрових технологій; брак кваліфікованого персоналу; обмежені фінансові ресурси; застаріла матеріально-технічна база та бізнес-моделі. ДІН може задовольнити такі потреби малих і середніх підприємств:

- консультування з питань цифрової трансформації: необхідність розробки та впровадження цифрових стратегій;
- навчання і підвищення кваліфікації персоналу: потреба в тренінгах та освітніх програмах з цифрових технологій;
- оптимізація бізнес-процесів: прагнення МСП підвищити рівень ефективності та продуктивності за рахунок автоматизації та використання цифрових інструментів;
- фінансування і підтримка інновацій: пошук фінансових ресурсів, партнерів і підтримка реалізації інноваційних проектів;
- НДДКР: пошук і впровадження інновацій, у тому числі наукомістких;
- захист інтелектуальної власності: необхідність захисту своїх інновацій та технологій;
- просування своїх інновацій на зовнішні ринки: залучення потенціалу ДІН як частини європейської мережі для взаємодії з іноземними стейкхолдерами.

Таким чином, визначивши проблеми, з якими стикаються МСП, і проаналізувавши можливу роль ДІН у допомозі їх подолання, можна побачити потенційні переваги конкретних послуг <https://dih.kpi.ua/service/>.

Проблемні МСП	Потенційна допомога від ДІН
МСП часто не мають достатнього розуміння нових цифрових технологій та їхніх потенційних переваг	Організація тренінгів і семінарів, які пояснюють основні цифрові технології (AI, IoT, Big Data, blockchain) та їхнє застосування у бізнесі. Проведення майстер-класів і вебінарів для підвищення обізнаності про сучасні технологічні тренди
МСП можуть не мати чіткого плану дій щодо цифрової трансформації, що призводить до хаотичного впровадження технологій	Консультації щодо розроблення і впровадження цифрових стратегій. Допомога у створенні дорожніх карт впровадження технологій та визначення пріоритетів розвитку
Недостатня кількість фахівців з необхідними цифровими навичками для реалізації трансформаційних проєктів	Розроблення освітніх програм і курсів для підготовки фахівців у сфері цифрових технологій. Програми стажування і менторства із залученням експертів університету та галузі
Високі витрати на впровадження цифрових технологій, які можуть бути не досяжними МСП	Допомога в пошуку джерел фінансування через гранти, інвесторів або програми державної підтримки. Консультації щодо оптимізації витрат та ефективного використання ресурсів для впровадження цифрових рішень
Значна кількість МСП мають застарілу інфраструктуру, яка не підтримує сучасні цифрові рішення	Забезпечення доступу до сучасної лабораторної бази та інфраструктури університету. Консультації з питань модернізації існуючої матеріально-технічної бази та впровадження нових технологій
Опір змінам з боку співробітників і труднощі в управлінні процесом трансформації	Консультації з управління змінами, допомога в розробленні комунікаційних стратегій для ефективного впровадження змін. Проведення семінарів з лідерства та менеджменту для менеджерів
Підвищена вразливість до кіберзагроз через недостатню поінформованість про заходи кібербезпеки	Проведення тренінгів та консультацій з кібербезпеки, включаючи розроблення політик безпеки, навчання персоналу та впровадження сучасних рішень для захисту даних
Невизначеність щодо фінансового зиску від впровадження цифрових технологій може стримувати інвестиції	Проведення аналізу витрат і зиску від впровадження цифрових рішень. Наведення кейсів успішного застосування технологій в аналогічних галузях

Окремим напрямом роботи, який має свою специфіку, але відіграватиме значну роль у розвитку країни, є співпраця з органами влади як політиками та місцевими громадами, так і споживачами цифрових технологій та послуг.

ДІН, що функціонує на базі технічного університету, пропонує комплексний комплекс технологічних послуг, спрямованих на впровадження

передових технологій у промисловість. Цей блок охоплює штучний інтелект (AI), інтернет речей (IoT), адитивні технології, цифрові двійники та кіберфізичні системи, послуги кібербезпеки, які дозволяють підприємствам досягати нових рівнів ефективності, безпеки та інновацій.

Сервіси на основі штучного інтелекту надають змогу автоматизувати та оптимізувати виробничі процеси за допомогою машинного навчання, аналітики великих даних і прогнозової аналітики. Штучний інтелект у вибраному контексті може бути використаний для прогнозного обслуговування (для прогнозування неполадок обладнання і планування технічного обслуговування), оптимізації виробництва (аналіз виробничих даних для оптимізації процесів і зниження витрат), контролю якості (автоматичне виявлення дефектів на виробничих лініях за допомогою комп'ютерного зору) тощо.

Сервіси IoT надають змогу підключати та керувати різними пристроями та системами через інтернет, забезпечуючи збір та аналіз даних у реальному часі. На базі IoT можна побудувати моніторинг обладнання (віддалений моніторинг стану та продуктивності обладнання для запобігання простоям), управління ресурсами (оптимізація використання енергетичних і матеріальних ресурсів на основі даних сенсорів IoT), «розумну» логістику (відстеження руху товарів і матеріальних цінностей у режимі реального часу для підвищення рівня ефективності логістичних процесів) тощо.

Послуги адитивних технологій (3D-друк) надають змогу створювати складні деталі та прототипи з мінімальними витратами та високою точністю. Це може бути застосовано до створення прототипів (швидке створення прототипів для тестування і вдосконалення продукту), виготовлення на замовлення (виробництво нестандартних деталей та малосерійне виробництво за запитом клієнта), ремонту та реставрації (використання 3D-друку для ремонту та відновлення зношених частин). Особлива роль адитивних технологій у даний час відводиться у вирішенні актуальних проблем протезування та використання у медичній техніці.

Послуги зі створення цифрових двійників включають розробку віртуальних копій реального обладнання і процесів їхнього моделювання та оптимізації. Їх можна використовувати для моделювання процесу (моделювання виробничих процесів для визначення оптимальних робочих параметрів), тестування сценаріїв (тестування різних сценаріїв роботи обладнання без ризику для реальних систем), оптимізації технічного обслуговування (використання цифрових двійників для планування та оптимізації технічного обслуговування) та інтелектуального контролю (регулювання технологічних систем з розвиненими алгоритмами, у тому числі штучного інтелекту).

Кіберфізичні системи об'єднують фізичні процеси з комп'ютерними мережами для створення інтелектуальних виробничих систем. На їхній базі створюються автоматизовані виробничі лінії (створення інтегрованих систем, що автоматично керують виробничими процесами), моніторинг і контроль у

режимі реального часу (відстеження та управління виробничими процесами у режимі реального часу для забезпечення гнучкості та адаптивності), інтелектуальні системи управління (за допомогою кіберфізичних систем для підвищення рівня ефективності та надійності виробництва).

Кібербезпека – це комплексний сервіс для підприємств будь-якого напрямку, необхідний для контролю потоків даних та інформації.

Використання передових технологій надає змогу досягти нових рівнів автоматизації, точності та безпеки виробничих процесів. Це може надати підприємствам можливості для комплексної цифрової трансформації, підвищити рівні ефективності та конкурентоспроможності на ринку.

Технологічні послуги ДІН можна наглядно відобразити у вигляді теплової карти або матриці можливостей (рис. 1). Ця матриця показує сектори економіки та цифрові технології, в яких ДІН може надати підтримку МСП.

Галузі застосування

Технології	Промисловість	Енергія	Сільське господарство	Резульні міста	Логістика	Медицина та охорона здоров'я	Інформація та телекомунікації	Освіта і наука	Державне управління та менеджмент	Нові матеріали	електроніка	Інше 1	Інше 2
Кіберфізичні та вбудовані системи											Потребує доопрацювання		
Інтернет речей		Потребує доопрацювання		Потребує доопрацювання							Потребує доопрацювання		
Просунуті або високопродуктивні обчислення		Потребує доопрацювання		Потребує доопрацювання									
Робототехніка	ГОТОВИЙ		ГОТОВИЙ	ГОТОВИЙ	ГОТОВИЙ								
Технології адитивного виробництва	ГОТОВИЙ	Потребує доопрацювання	ГОТОВИЙ	ГОТОВИЙ	ГОТОВИЙ								
Моделювання, моделювання та прогнозування		ГОТОВИЙ		Потребує доопрацювання	ГОТОВИЙ		ГОТОВИЙ	ГОТОВИЙ			Потребує доопрацювання		
Цифрові близнюки		Потребує доопрацювання					Потребує доопрацювання	Потребує доопрацювання					
Хмарні обчислення		Потребує доопрацювання		Потребує доопрацювання									
Штучний інтелект	Потребує доопрацювання	Потребує доопрацювання				Потребує доопрацювання	ГОТОВИЙ	ГОТОВИЙ					
Кібербезпека													
Простори даних													
Блокчейн													
Освіта		ГОТОВИЙ					ГОТОВИЙ	ГОТОВИЙ			Потребує доопрацювання		
Інше 1													
Інше 2													

Рис. 1. Класифікація послуг цифрового хабу для малих і середніх підприємств

ДІН створюється і розвивається на базі технічного університету, що надає суттєву перевагу за рахунок колосального накопиченого освітнього досвіду та доступу до навчальної бази зі значною науковою складовою. Це доцільно використовувати для формування пропозиції послуг для МСП.

Для успішного впровадження освітніх послуг для МСП, враховуючи обмежені часові та людські ресурси ДІН, необхідно розробити гнучку та

інтегровану стратегію. Ключові компоненти цієї стратегії мають включати онлайн-курси та вебінари, мікронавчання, живі сесії, змішані навчальні програми, індивідуальне та корпоративне наставництво та централізовану платформу навчальних ресурсів. Онлайн-курси та вебінари забезпечують гнучкість і доступність, дозволяючи персоналу навчатися, коли їм зручно, а мікронавчання пропонує короткі навчальні сесії, доступні на мобільних пристроях. Мікронавчання легко інтегрується в робочий день фахівця. Вебінари та сесії в прямому ефірі надають змогу учасникам бути залученими через інтерактивність, тоді як змішані навчальні програми поєднують онлайн та офлайн формати для глибшого розуміння матеріалу.

Індивідуальне та корпоративне наставництво забезпечує персоналізоване навчання, адаптоване до конкретних потреб підприємств, а централізована платформа навчальних ресурсів забезпечує легкий доступ до всіх навчальних матеріалів. Для ефективного впровадження освітніх послуг компоненти стратегії мають бути пріоритетними, враховуючи обмежені ресурси ДІН.

Варто зосередитися, насамперед, на «живих» сесіях і вебінарах, щоб забезпечити інтерактивність і залучення учасників до процесу навчання. Вони також нададуть відгук про справжній інтерес до конкретних тем. Далі варто розробити онлайн-курси та мікронавчання, оскільки вони забезпечують найбільшу гнучкість і доступність для МСП. Програми змішаного навчання можуть бути реалізовані на більш пізньому етапі для глибшого вивчення матеріалу.

Централізовану платформу з освітніми ресурсами слід створювати поступово, з інтеграцією нових матеріалів і курсів у міру їхньої розробки. Варто розглянути можливість використання системи дистанційного навчання

Таке визначення пріоритетів надасть змогу ефективно використовувати обмежені ресурси ДІН, одночасно надаючи високоякісні освітні послуги для МСП, що сприятиме їхній цифровій трансформації та підвищенню рівня конкурентоспроможності.

Прикладами клієнтоорієнтованого підходу до надання освітніх послуг може бути набір різноманітних форматів навчання, адаптованих до потреб МСП. Поєднання цих інструментів додає гнучкості взаємодії з МСП і може підвищити привабливість освітніх послуг. Кінцевою перевагою для залучених МСП є швидша адаптація до цифрової трансформації та підвищення рівня конкурентоспроможності завдяки підготовленості їх персоналу.

Пропозиція	Ключові особливості
Онлайн курси та вебінари	<ul style="list-style-type: none">– Курси доступні онлайн у будь-який час, що надають змогу співробітникам навчатися у зручний для них час– Відеолекції, інтерактивні матеріали та завдання дозволяють навчатися у своєму темпі– Курси поділені на невеликі модулі, які можна проходити окремо– Кожен модуль фокусується на певній темі чи навичці, що дозволяє персоналу вибрати ті, які найкраще відповідають їхнім потребам
Мікронавчання	<ul style="list-style-type: none">– Невеликі порції контенту тривалістю 5–10 хвилин, які легко інтегруються у робочий день фахівця, дозволяючи навчатися під час перерв або у «дорозі»– Теми охоплюють конкретні навички чи знання, які дозволяють швидко застосувати їх на практиці
Живі сесії	<ul style="list-style-type: none">– «Живі» вебінари з можливістю поставити запитання та отримати відповіді в реальному часі– Офлайн-сесії обговорення кейсу, де учасники можуть поділитися своїм досвідом і отримати відгук
Програми змішаного навчання	<ul style="list-style-type: none">– Поєднання онлайн-курсів з короткими очними семінарами або практичними заняттями– Інтенсивні короткі семінари, спрямовані на практичне застосування знань– Заняття проводяться на реальних бізнес-кейсах підприємств
Індивідуальне та корпоративне менторство	<ul style="list-style-type: none">– Індивідуальні зустрічі з наставником, який надає поради та підтримку з урахуванням конкретних потреб бізнесу– Регулярні консультації та зворотній зв'язок для ефективного застосування отриманих знань– Розроблені навчальні програми для груп співробітників компанії – тематика навчання адаптована до конкретних бізнес-завдань і проектів компанії
Платформа з освітніми ресурсами	<ul style="list-style-type: none">– Платформа, де зібрані всі навчальні матеріали, записи вебінарів, онлайн-курси та мікронавчання– Легкий доступ до ресурсів для всіх співробітників підприємства у будь-який час– Можливість створення індивідуальних планів навчання для співробітників

Загальні висновки

DІН функціонує на базі технічного університету, тому пропонується комплексний блок технологічних послуг, спрямованих на впровадження передових технологій у промисловість. Цей блок охоплює штучний інтелект (AI), інтернет речей (IoT), адитивні технології, цифрові двійники та кіберфізичні системи, послуги кібербезпеки, які надають змогу підприємствам досягти нових рівнів ефективності, безпеки та інновацій.

ДІН надає досить широкий спектр екосистемних послуг, які сприяють інтеграції та підтримці цифрової трансформації МСП. До них належать підвищення обізнаності та поширення інформації, створення мереж і партнерство, а також просування інновацій. Ці послуги надають змогу створити міцну основу для подальшого розвитку та залучення більшої кількості підприємств до екосистеми ДІН. У майбутньому, зі збільшенням ресурсів, можливе поступове розширення спектру послуг, включаючи посередництво в інноваціях і розробку стратегії.

ДІН створюється і розвивається на базі технічного університету, що надає суттєву перевагу за рахунок колосального накопиченого освітнього досвіду та доступу до навчальної бази зі значною науковою складовою. Це необхідно використовувати для формування пропозиції послуг для МСП. Для успішного впровадження освітніх послуг для МСП, враховуючи обмежені часові та людські ресурси ДІН, доцільно розробити гнучку та інтегровану стратегію.

У ході дослідження проаналізовано виклики та можливості, з якими стикаються малі та середні підприємства при впровадженні цифрових технологій. Результати дослідження показують, що ключовими перешкодами є обмежені фінансові ресурси, недостатня технічна підготовка та недосконала адаптація цифрових рішень до потреб МСП. Для подолання цих проблем запропоновано створення системного портфолію цифрових послуг, яке б враховувало специфічні вимоги цього сектору та надавало комплексну підтримку на всіх етапах впровадження.

Статистика реалізації проекту свідчить про важливість впровадження цифрових інструментів для підвищення рівня конкурентоспроможності МСП. Наприклад, за даними досліджень, проведених Європейською комісією (2020), понад 80 % МСП, які впровадили цифрові інструменти, відзначають підвищення рівня ефективності своїх бізнес-процесів на 25–30%. Крім того, в дослідженнях McKinsey (2021) вказується, що цифровізація сприяє збільшенню доходів МСП у середньому на 15 %, особливо у сферах електронної комерції та автоматизації операцій.

Переваги запропонованого підходу полягають у тому, що створений портфель послуг надає змогу МСП отримувати персоналізовані рішення, які враховують їхню специфіку та обмежені ресурси. Це ставить запропоновану модель на вищий рівень порівняно з існуючими структурами, які часто орієнтовані на крупні корпорації та не завжди відповідають потребам малих підприємств. Крім того, модель передбачає надання консультаційних послуг і технічної підтримки, що дозволяє не тільки впроваджувати технології, але й забезпечувати їхнє ефективне використання.

Перспективи масштабування даного підходу є досить обнадійливими. Впровадження портфелю послуг може бути адаптоване для інших секторів економіки та різних регіональних ринків, де МСП стикаються з подібними

викликами. Це відкриває можливість для створення глобальних ініціатив підтримки цифровізації МСП, які можуть забезпечити доступ до новітніх технологій і рішень не тільки на національному, але й на міжнародному рівнях.

Наукова новизна роботи полягає в розробці комплексного портфоліо цифрових послуг, яке поєднує в собі як технологічні рішення, так і консультаційну підтримку, спеціально адаптовану до потреб МСП. Це, на відміну від подібних портфоліо надає змогу створити системний підхід до цифрової трансформації підприємств малого та середнього бізнесу, який враховує їхню обмежену ресурсну базу та специфічні виклики.

Напрями подальших досліджень включають більш детальне вивчення ефективності запропонованих рішень у різних секторах економіки та регіонах. Окрему увагу варто приділити дослідженню впливу цифрових рішень на стійкість МСП у контексті глобальних економічних змін, а також вивченню потенціалу державної підтримки для стимулювання цифровізації цього сектора.

Література:

1. https://single-market-economy.ec.europa.eu/smes/sme-fundamentals/sme-definition_en.
2. <https://www.mckinsey.com/capabilities/mckinsey-digital/our-insights/2021-global-report-the-state-of-new-business-building>
3. <https://www2.deloitte.com/ua/en/pages/about-deloitte/press-releases/gx-2021-global-human-capital-trends-report.html>
4. <https://forbes.ua/forbes-ukraine>
5. <https://dih.kpi.ua/>
6. <https://appau.org.ua/>
7. <https://www.sikorskychallenge.com/>
8. <https://www.clusters.org.ua/>.
9. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text>

References:

1. https://single-market-economy.ec.europa.eu/smes/sme-fundamentals/sme-definition_en.
2. <https://www.mckinsey.com/capabilities/mckinsey-digital/our-insights/2021-global-report-the-state-of-new-business-building>
3. <https://www2.deloitte.com/ua/en/pages/about-deloitte/press-releases/gx-2021-global-human-capital-trends-report.html>
4. <https://forbes.ua/forbes-ukraine>
5. <https://dih.kpi.ua/>
6. <https://appau.org.ua/>
7. <https://www.sikorskychallenge.com/>
8. <https://www.clusters.org.ua/>.
9. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text>

УДК 330.1 [330.9]

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11\(39\)-819-829](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11(39)-819-829)

Галега Владислав Володимирович аспірант, кафедра національної економіки та фінансів, Університет «КРОК», вул. Табірна, 30–32, м. Київ, 03113, тел.: (093)052-60-40, <https://orcid.org/0009-0007-0052-0320>

ПРОБЛЕМАТИКА РОЗРОБКИ ЕФЕКТИВНОЇ СТРАТЕГІЇ ПІДТРИМКИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ПОВНОМАСШТАБНОГО ВТОРГНЕННЯ РФ

Анотація. Розвиток економіки України в умовах військового вторгнення російської федерації вимагає розробки та впровадження ефективної стратегії, що дозволить забезпечити стабільність та стійке зростання в складних геополітичних умовах. Цей процес є критично важливим з огляду на численні виклики, що постають перед країною: від фізичної руйнації інфраструктури до втрати значної частини економічного потенціалу через окупацію та міграцію населення.

Ефективна економічна стратегія повинна враховувати необхідність відновлення та модернізації інфраструктури. Зруйновані транспортні шляхи, енергетичні системи та комунальні послуги вимагають значних інвестицій для відновлення. Це може бути досягнуто через залучення міжнародної допомоги та інвестицій, а також через державні програми відновлення, що включають прозоре управління ресурсами та контроль за витратами. Відновлення інфраструктури сприятиме поліпшенню логістики, підвищенню конкурентоспроможності українських товарів та послуг на міжнародних ринках.

Необхідно забезпечити підтримку та розвиток малого та середнього бізнесу, який є основою економічної стабільності. Бізнес генерує значну частину робочих місць і стимулює економічне зростання. Державна підтримка, що включає податкові пільги, спрощення адміністративних процедур та доступ до фінансування, дозволить підприємствам відновитися після втрат, викликаних війною, та продовжити свій розвиток.

Важливим елементом стратегії є інтеграція України у світову економіку. Поглиблення співпраці з Європейським Союзом, участь у міжнародних економічних та торговельних організаціях сприятиме залученню інвестицій та розширенню експортних можливостей. Важливими є реформи, що покращують інвестиційний клімат, включаючи боротьбу з корупцією, удосконалення правової системи та забезпечення захисту прав власності.

Розвиток людського капіталу має стати пріоритетом. Інвестування в освіту, науку та технології сприятиме підвищенню кваліфікації робочої сили, що є необхідним для переходу до економіки знань. Особлива увага має бути

приділена підтримці та поверненню кваліфікованих кадрів, які були змушені залишити країну через військовий конфлікт.

На завершення, варто зазначити, що ефективна економічна стратегія в умовах війни має бути комплексною та гнучкою, враховуючи поточні виклики та можливості. Вона повинна включати заходи як з короткостроковою, так і з довгостроковою перспективою, забезпечуючи не лише виживання, але й розвиток економіки. Така стратегія стане запорукою не тільки економічного відновлення України, але й її стійкого зростання та процвітання у майбутньому.

Ключові слова: стратегія, економіка, військове вторгнення, розвиток, національна економіка

Haleha Vladyslav Volodymyrovych PhD student, Department of National Economy and Finance, KROK University, St. Tabirna, 30–32, Kyiv, 03113, tel.: (093) 052-60-40, <https://orcid.org/0009-0007-0052-0320>

PROBLEMS OF DEVELOPING AN EFFECTIVE STRATEGY FOR SUPPORTING THE NATIONAL ECONOMY OF UKRAINE IN THE CONDITIONS OF A FULL-SCALE INVASION OF THE RUSSIAN FEDERATION

Abstract. The development of the economy of Ukraine in the conditions of the military invasion of the Russian Federation requires the development and implementation of an effective strategy that will ensure stability and sustainable growth in difficult geopolitical conditions. This process is critical given the numerous challenges facing the country: from the physical destruction of infrastructure to the loss of a large part of its economic potential due to occupation and population migration.

An effective economic strategy must take into account the need to restore and modernize the infrastructure. Destroyed transportation routes, energy systems, and utilities require significant investment to restore. This can be achieved through attracting international aid and investment, as well as through government recovery programs that include transparent resource management and cost control. The restoration of the infrastructure will contribute to the improvement of logistics, increasing the competitiveness of Ukrainian goods and services on international markets.

It is necessary to ensure the support and development of small and medium-sized businesses, which are the basis of economic stability. Business generates a significant portion of jobs and stimulates economic growth. Government support, including tax breaks, simplification of administrative procedures and access to finance, will allow businesses to recover from the losses caused by the war and continue their development.

An important element of the strategy is the integration of Ukraine into the world economy. Deepening cooperation with the European Union, participation in international economic and trade organizations will contribute to attracting investments and expanding export opportunities. Reforms that improve the investment climate, including the fight against corruption, improving the legal system and ensuring the protection of property rights, are important.

The development of human capital should become a priority. Investing in education, science and technology will help improve the skills of the workforce, which is necessary for the transition to a knowledge economy. Special attention should be paid to the support and return of qualified personnel who were forced to leave the country due to the military conflict.

In conclusion, it is worth noting that an effective wartime economic strategy must be comprehensive and flexible, taking into account current challenges and opportunities. It should include measures with both a short-term and a long-term perspective, ensuring not only survival, but also the development of the economy. Such a strategy will be a guarantee not only of economic recovery of Ukraine, but also of its sustainable growth and prosperity in the future.

Keywords: strategy, economy, military invasion, development, national economy

Постановка проблеми. Розробка стратегії підтримки економіки України в умовах війни є критично важливим завданням для забезпечення стійкості держави та її подальшого відновлення. Першочергово необхідно зосередитися на підтримці ключових галузей економіки, які забезпечують базові потреби населення та обороноздатність країни. Важливим аспектом є диверсифікація джерел постачання критично важливої продукції та створення резервних потужностей.

Особливу увагу слід приділити розвитку експортного потенціалу в умовах логістичних обмежень, зокрема через пошук альтернативних транспортних коридорів. Необхідно впроваджувати механізми державно-приватного партнерства для відновлення пошкодженої інфраструктури та створення нових виробничих потужностей у безпечних регіонах.

Фінансова стабільність має забезпечуватися через оптимізацію бюджетних видатків, залучення міжнародної допомоги та створення сприятливих умов для інвестицій. Важливим елементом є підтримка малого та середнього бізнесу через податкові пільги та спрощення регуляторних процедур. Необхідно також розвивати цифрову економіку та впроваджувати інноваційні рішення для адаптації бізнесу до роботи в умовах воєнного стану.

Постановка проблеми. Повномасштабне вторгнення РФ створило безпрецедентні виклики для економіки України, що вимагає розробки комплексної стратегії її підтримки та адаптації до нових реалій. Ключовою проблемою є необхідність одночасного вирішення низки критичних завдань:

забезпечення обороноздатності держави, підтримки соціальної стабільності та збереження економічного потенціалу в умовах масштабних руйнувань інфраструктури та порушення традиційних логістичних ланцюгів.

Особливої уваги потребує вирішення питань, пов'язаних із втратою виробничих потужностей, трудовою міграцією, обмеженням експортних можливостей та значним бюджетним дефіцитом. Актуальним залишається пошук ефективних механізмів залучення міжнародної допомоги та створення умов для відновлення економіки при збереженні макрофінансової стабільності. Комплексність цих викликів вимагає системного підходу до розробки та реалізації стратегічних рішень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням особливостей стратегічного розвитку економіки України на сьогоденному етапі розвитку присвячена значна кількість наукових праць вітчизняних науковців. Н. Воробйова, С. Гаврилюк та Т. Литвинова [1] досліджували деякі аспекти інклюзивного розвитку економіки України. А. Григорук та Л. Литвин [2] аналізували розвиток економіки України в умовах воєнного стану. В. Дикань і А. Толстова розглядали механізм державного регулювання відтворення та розвитку економіки України в ринкових умовах [3].

М. Куницька-Іляш [4] вивчала державну політику забезпечення розвитку та безпеки пріоритетних галузей національної економіки України, аналізуючи стратегії і програми. В. Лойко та Б. Александров [5] досліджували підтримку та розвиток малого та середнього бізнесу в Україні в умовах війни. В. Панченко [6] аналізував роль міжнародної фінансової допомоги у відбудові економіки України в умовах війни. Х. Патицька [7] вивчала ризики розвитку економіки України в умовах війни, зокрема вплив на сільськогосподарський сектор.

Я. Пушак, В. Хаустова і Н. Трушкіна [8] досліджували безпекову стратегію розвитку критичної інфраструктури в умовах повоєнної відбудови економіки України. Ю. Салій і О. Салій [9] аналізували зміни у зовнішньоекономічній діяльності України в умовах війни. Ю. Солоненко та П. Панасюк [10] розглядали державну підтримку та стимулювання бізнесу України в умовах війни. І. Шевченко [11] вивчав стратегію розвитку цифрової економіки в умовах глобалізації. О. Яременко [12] аналізував конкурентоспроможність економіки України в контексті державної підтримки та стратегій розвитку.

Метою статті є систематизація ключових проблем в сфері розробки стратегії підтримки національної економіки України в умовах повномасштабного вторгнення рф.

Виклад основного матеріалу. У період повномасштабного військового вторгнення російської федерації економіка України зазнає безпрецедентних викликів та трансформацій. Військові дії спричинили масштабні руйнування критичної інфраструктури, що суттєво вплинуло на виробничі потужності та логістичні ланцюги. Зокрема, значного удару зазнав промисловий потенціал східних та південних регіонів країни [1, 5, 7, 12].

Макроекономічні показники демонструють значне падіння ВВП, що супроводжується інфляційними процесами та девальвацією національної валюти. Водночас фіскальна система перебуває під надмірним навантаженням через необхідність фінансування оборонних потреб та соціальних виплат. Суттєве скорочення експортного потенціалу, особливо в аграрному секторі, негативно впливає на торговельний баланс та валютні надходження [2–3, 6].

Втім, економіка демонструє ознаки адаптивності. Підприємства активно релокуються до безпечніших регіонів, відбувається диверсифікація експортних маршрутів та реструктуризація виробництва відповідно до воєнних потреб. Міжнародна фінансова підтримка та технічна допомога відіграють ключову роль у підтримці макроекономічної стабільності [1–3, 7, 9].

Важливим залишається збереження інституційної спроможності держави, продовження структурних реформ та підтримка приватного сектору для забезпечення економічної стійкості в умовах безпрецедентних викликів.

Розробка та імплементація ефективної стратегії економічного розвитку України в сучасних умовах потребує комплексного врахування безпекових, макроекономічних та соціальних ризиків. Першочергового значення набуває формування збалансованого підходу до відновлення економічного потенціалу з урахуванням наявних ресурсних обмежень та безпекових викликів [4–5, 8–9].

Ключовими елементами такої стратегії мають стати: диверсифікація економіки з акцентом на розвиток високотехнологічних галузей, зміцнення оборонно-промислового комплексу, модернізація критичної інфраструктури та підвищення енергетичної незалежності. Особлива увага має приділятися розвитку експортного потенціалу та інтеграції у європейські виробничі ланцюги.

Важливим аспектом є забезпечення інвестиційної привабливості через вдосконалення інституційного середовища, посилення захисту прав власності та розвиток фінансового сектору. Необхідно впроваджувати механізми державно-приватного партнерства для відбудови зруйнованої інфраструктури та модернізації виробничих потужностей [1, 5, 10–12].

Стратегія має включати елементи управління ризиками, зокрема: створення резервних виробничих потужностей, диверсифікацію постачальників критично важливої сировини, розвиток альтернативних логістичних маршрутів та формування стратегічних запасів. Важливим є впровадження інноваційних технологій для підвищення стійкості економічної системи.

Соціальний вимір стратегії повинен забезпечувати підтримку людського капіталу через розвиток освіти, професійної перепідготовки та створення умов для повернення трудових мігрантів. Фіскальна політика має бути спрямована на забезпечення макроекономічної стабільності при збереженні соціальних гарантій.

В той же час слід розуміти, що в умовах війни розробка та імплементація даної стратегії пов'язана із значними проблемами. Відповідно до дослідницької проблематики даної наукової статті, систематизуємо та розглянемо ключові проблеми ключові проблеми в сфері розробки стратегії підтримки

національної економіки України в мовах повномасштабного вторгнення російської федерації, для чого скористаємося нижченаведеною блок-схемою (рис. 1) в якій наочним чином відображена дана системність елементів.

Розглянемо більш детально ключові проблеми в сфері розробки стратегії підтримки національної економіки України в мовах повномасштабного вторгнення рф:

1. Руйнування критичної інфраструктури та виробничих потужностей становить фундаментальну проблему для української економіки в умовах військової агресії. Масштабні пошкодження енергетичних об'єктів, транспортних вузлів, промислових підприємств та соціальної інфраструктури призводять до суттєвого зниження виробничого потенціалу країни. Особливо критичним є руйнування об'єктів енергетичної системи, що спричиняє перебої у електропостачанні та знижує виробничі можливості підприємств. Відновлення зруйнованої інфраструктури потребує значних фінансових ресурсів та часу, що ускладнюється триваючими бойовими діями та обмеженими інвестиційними можливостями держави.

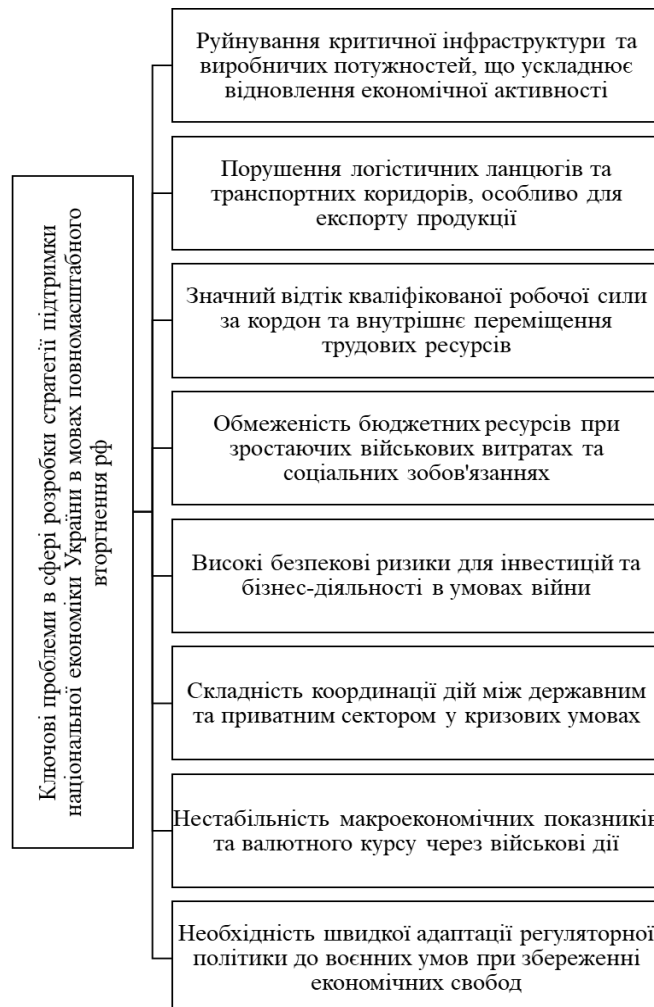

Рис. 1 Ключові проблеми в сфері розробки стратегії підтримки національної економіки України в мовах повномасштабного вторгнення російської федерації

Джерело: побудовано автором за [1–12]

2. Порушення логістичних ланцюгів та транспортних коридорів становить комплексну проблему для національної економіки України. Блокування морських портів суттєво обмежило експортний потенціал країни, особливо у сфері аграрної продукції. Необхідність пошуку альтернативних маршрутів через західні кордони призвела до значного зростання логістичних витрат та часу доставки. Додатковим викликом є пошкодження внутрішньої транспортної інфраструктури, що ускладнює переміщення товарів територією країни. Ця ситуація негативно впливає на конкурентоспроможність українських товарів на міжнародних ринках.

3. Значний відтік кваліфікованої робочої сили за кордон та внутрішнє переміщення трудових ресурсів створює серйозні виклики для функціонування економіки. Масова міграція висококваліфікованих фахівців призводить до дефіциту кадрів у ключових галузях економіки. Внутрішнє переміщення працівників порушує усталені виробничі процеси та створює додаткове навантаження на соціальну інфраструктуру у західних регіонах країни. Особливо гостро проблема проявляється у високотехнологічних секторах, де заміщення втрачених фахівців потребує значного часу та ресурсів на підготовку нових кадрів.

4. Обмеженість бюджетних ресурсів при зростаючих військових витратах та соціальних зобов'язаннях є критичною проблемою для економічної стабільності України. Необхідність спрямування значної частини бюджету на оборонні потреби суттєво обмежує можливості фінансування інших важливих напрямків державної політики. Водночас зростають видатки на соціальний захист внутрішньо переміщених осіб та підтримку постраждалих від війни. Ситуація ускладнюється зниженням податкових надходжень через падіння економічної активності та руйнування виробничої бази, що створює значний фіскальний тиск на державні фінанси.

5. Високі безпекові ризики для інвестицій та бізнес-діяльності в умовах війни створюють суттєві перешкоди для економічного розвитку. Невизначеність щодо тривалості та інтенсивності бойових дій значно знижує інвестиційну привабливість України для міжнародного капіталу. Підприємці стикаються з проблемами страхування військових ризиків та забезпечення безпеки персоналу й активів. Це призводить до згортання інвестиційних проєктів, відтермінування модернізації виробництва та скорочення довгострокових бізнес-ініціатив, що негативно впливає на перспективи економічного відновлення.

6. Складність координації дій між державним та приватним сектором у кризових умовах відображає інституційні виклики воєнного часу. Необхідність швидкого прийняття рішень часто суперечить усталеним процедурам узгодження та консультацій між владою та бізнесом. Виникають труднощі у забезпеченні ефективної комунікації та синхронізації дій різних стейкхолдерів при реалізації антикризових заходів. Особливо гострою є проблема узгод-

ження інтересів держави та бізнесу при розподілі обмежених ресурсів та встановленні пріоритетів економічної політики.

7. Нестабільність макроекономічних показників та валютного курсу через військові дії створює комплексні виклики для економічної системи України. Значні коливання обмінного курсу гривні впливають на цінову стабільність та ускладнюють планування господарської діяльності. Підвищений інфляційний тиск, спричинений порушенням виробничих ланцюгів та монетарним фінансуванням бюджетного дефіциту, негативно впливає на купівельну спроможність населення. Дисбаланси платіжного балансу, зумовлені скороченням експорту та необхідністю імпорту критично важливих товарів, створюють додаткові ризики для макрофінансової стабільності країни.

8. Необхідність швидкої адаптації регуляторної політики до воєнних умов при збереженні економічних свобод є складним завданням державного управління. Впровадження особливих режимів господарювання має узгоджуватися з принципами ринкової економіки та міжнародними зобов'язаннями України. Виникає потреба у балансуванні між посиленням державного контролю в стратегічних галузях та збереженням підприємницької ініціативи. Особливої уваги потребує розробка гнучких механізмів регулювання, які б враховували специфіку функціонування бізнесу в умовах воєнного стану та сприяли економічному відновленню.

Розробка стратегії підтримки національної економіки України в умовах повномасштабного вторгнення російської федерації стикається з численними викликами, що потребують комплексного підходу та злагодженої дії між державним та приватним секторами. Перш за все, руйнування критичної інфраструктури та виробничих потужностей значно ускладнює відновлення економічної активності. Це посилюється порушенням логістичних ланцюгів та транспортних коридорів, що особливо критично для експорту продукції. Додатково, значний відтік кваліфікованої робочої сили за кордон та внутрішнє переміщення трудових ресурсів створює дефіцит робочої сили, що негативно впливає на виробничі процеси.

Обмеженість бюджетних ресурсів при зростаючих військових витратах та соціальних зобов'язаннях також обмежує можливості держави у фінансуванні відновлення економіки. Високі безпекові ризики для інвестицій та бізнес-діяльності в умовах війни відлякують потенційних інвесторів, що ще більше поглиблює економічні проблеми. Складність координації дій між державним та приватним секторами у кризових умовах призводить до неефективності в реалізації економічних заходів. Нестабільність макроекономічних показників та валютного курсу через військові дії створює додаткові перешкоди для стабільного економічного розвитку. Водночас, необхідність швидкої адаптації регуляторної політики до воєнних умов при збереженні економічних свобод вимагає від уряду гнучкості та інноваційних підходів.

З огляду на ці виклики, стратегія підтримки економіки України повинна бути орієнтована на оперативне відновлення інфраструктури, стимулювання

експорту, підтримку робочої сили, забезпечення макроекономічної стабільності та залучення інвестицій навіть в умовах підвищених ризиків.

Висновки. Проведений аналіз ключових проблем у сфері розробки стратегії підтримки національної економіки України в умовах повномасштабного вторгнення РФ демонструє їх комплексний та взаємопов'язаний характер. Масштабні руйнування інфраструктури та виробничих потужностей у поєднанні з порушенням логістичних ланцюгів створюють фундаментальні перешкоди для функціонування економіки. Ці проблеми посилюються значним відтоком кваліфікованих кадрів та внутрішньою міграцією населення, що призводить до дисбалансів на ринку праці.

Особливої гостроти набуває проблема обмеженості бюджетних ресурсів при зростаючих військових витратах та соціальних зобов'язаннях, що ускладнюється високими безпековими ризиками для інвестиційної діяльності. Нестабільність макроекономічних показників та валютного курсу створює додаткові виклики для бізнесу та фінансового сектору.

Ефективне вирішення цих проблем потребує системного підходу та координації зусиль державного і приватного секторів. Важливим аспектом є забезпечення балансу між необхідністю посилення державного регулювання в умовах війни та збереження економічних свобод. Успішна адаптація економіки до воєнних умов вимагає розробки гнучких механізмів управління, які б враховували як нагальні потреби воєнного часу, так і довгострокові цілі економічного розвитку.

Подолання визначених проблем є критично важливим для забезпечення економічної стійкості України та створення передумов для післявоєнного відновлення. Це потребує консолідації національних ресурсів та ефективної міжнародної підтримки.

Література:

1. Воробйова Н., Гаврилюк С., Литвинова Т. Деякі аспекти інклюзивного розвитку економіки України. *Вчені записки Університету «КРОК»*. 2023. Вип. 1 (69). С. 29–37.
2. Григоруk А., Литвин Л. Розвиток економіки України в умовах воєнного стану. *Наукові перспективи*. 2023. Вип. 4 (34). С. 1–12.
3. Дикань В. Л., Толстова А. В. Механізм державного регулювання відтворення та розвитку економіки України в ринкових умовах. *Вісник економіки транспорту і промисловості*. 2022. Вип. 76–77. С. 5–12.
4. Куницька-Гляш М. В. Державна політика забезпечення розвитку та безпеки пріоритетних галузей національної економіки України: аналіз стратегій і програм. *Innovation and Sustainability*. 2022. № 3. С. 72–78.
5. Лойко В. В., Александров Б. В. Підтримка та розвиток малого та середнього бізнесу в Україні в умовах війни. *European scientific journal of Economic and Financial innovation*. 2023. Вип. 1 (11). С. 228–238.
6. Панченко В. А. Роль міжнародної фінансової допомоги у відбудові економіки України в умовах війни. *Економіка, управління та адміністрування*. 2024. Вип. 2 (108). С. 139–143.

7. Патицька Х. О. Ризики розвитку економіки України в умовах війни: вплив на сільськогосподарський сектор. *Бізнес Інформ*. 2023. Вип. 4. С. 98–104.
8. Пушак Я. Я., Хаустова В. Є., Трушкіна Н. В. Безпекова стратегія розвитку критичної інфраструктури в умовах повоєнної відбудови економіки України. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ (серія економічна)*. 2023. Вип. 1. С. 68–78.
9. Салій Ю. Ю., Салій О. О. Зміни у зовнішньоекономічній діяльності України в умовах війни. *Journal of Strategic Economic Research*. 2023. Вип. 3. С. 58–71.
10. Солоненко Ю. В., Панасюк П. І. Державна підтримка та стимулювання бізнесу України в умовах війни. *Галицький економічний вісник*. 2023. Т. 82, № 3. С. 190–200.
11. Шевченко І. О. Стратегія розвитку цифрової економіки в умовах глобалізації. *Journal of Strategic Economic Research*. 2022. Вип. 6. С. 79–86.
12. Яременко О. Конкурентоспроможність економіки України в контексті державної підтримки та стратегій розвитку. *Наукові інновації та передові технології*. 2023. Вип. 10 (24). С. 1–12.

References:

1. Vorobiova, N., Havryliuk, S., & Lytvynova, T. (2023). Deiachi aspekty inkluzyvnoho rozvytku ekonomiky Ukrainy [Some aspects of inclusive economic development in Ukraine]. *Vcheni zapysky Universytetu «KROK» – Scientific notes of KROK University*, 1 (69), 29–37 [In Ukrainian].
2. Hryhoruk, A., & Lytvyn, L. (2023). Rozvytok ekonomiky Ukrainy v umovakh viiennoho stanu [Development of the economy of Ukraine in a state of war]. *Naukovi perspektyvy – Scientific Perspectives*, 4 (34), 1–12 [In Ukrainian].
3. Dykani, V. L., & Tolstova, A. V. (2022). Mekhanizm derzhavnoho rehuliuвання vidtvorennia ta rozvytku ekonomiky Ukrainy v rynkuvykh umovakh [Mechanism of state regulation of reproduction and development of the economy of Ukraine in market conditions]. *Visnyk ekonomiky transportu i promyslovosti – Bulletin of Transport Economics and Industry*, 76–77, 5–12 [In Ukrainian].
4. Kunytska-Iliash, M. V. (2022). Derzhavna polityka zabezpechennia rozvytku ta bezpeky-priorytetnykh haluzei natsionalnoi ekonomiky Ukrainy: analyzy stratehii i proham [State policy for ensuring the development and security of priority sectors of the national economy of Ukraine: analysis of strategies and programs]. *Innovation and Sustainability*, 3, 72–78 [In Ukrainian].
5. Loiko, V. V., & Oleksandrov, B. V. (2023). Pidtrymka ta rozvytok maloho ta serednoho biznesu v Ukraini v umovakh viiny [Support and development of small and medium-sized businesses in Ukraine during the war]. *European scientific journal of Economic and Financial innovation – European Scientific Journal of Economic and Financial Innovation*, 1 (11), 228–238 [In Ukrainian].
6. Panchenko, V. A. (2024). Rol mizhnarodnoi finansovoi dopomohy u vidbudovi ekonomiky Ukrainy v umovakh viiny [The role of international financial assistance in the reconstruction of Ukraine's economy during the war]. *Ekonomika, upravlinnia ta administruvannia – Economics, Management, and Administration*, 2 (108), 139–143 [In Ukrainian].
7. Patytska, K. O. (2023). Ryzky rozvytku ekonomiky Ukrainy v umovakh viiny: vplyv na silskohospodarskyi sektor [Risks of economic development of Ukraine during the war: impact on the agricultural sector]. *Biznes Inform – Business Inform*, 4, 98–104 [In Ukrainian].
8. Pushak, Y. Y., Hausova, V. Y., & Trushkina, N. V. (2023). Bezpekhova stratehiya rozvytku krytychnoi infrastruktury v umovakh poviiennoi vidbudovy ekonomiky Ukrainy [Security strategy for the development of critical infrastructure during the post-war reconstruction of Ukraine's economy]. *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav (seriya ekonomichna) – Scientific Bulletin of the Lviv State University of Internal Affairs (Economic Series)*, 1, 68–78 [In Ukrainian].

9. Saliy, Y. Y., & Saliy, O. O. (2023). Zminy u zovnishnoekonomichnii diialnosti Ukrainy v umovakh viiny [Changes in Ukraine's foreign economic activity in wartime]. *Journal of Strategic Economic Research*, 3, 58–71 [In Ukrainian].
10. Solonenko, Y. V., & Panasiuk, P. I. (2023). Derzhavna pidtrymka ta stymuliuvannya biznesu Ukrainy v umovakh viiny [State support and stimulation of business in Ukraine during the war]. *Halitskyi ekonomichnyi visnyk – Galician Economic Bulletin*, 82 (3), 190–200 [In Ukrainian].
11. Shevchenko, I. O. (2022). Stratehiya rozvytku tsyfrovoyi ekonomiky v umovakh hlobalizatsii [Strategy for the development of the digital economy in the context of globalization]. *Journal of Strategic Economic Research*, 6, 79–86 [In Ukrainian].
12. Yaremenko, O. (2023). Konkuretnozdatnist ekonomiky Ukrainy v konteksti derzhavnoi pidtrymky ta stratehii rozvytku [Competitiveness of Ukraine's economy in the context of state support and development strategies]. *Naukovi innovatsii ta peredovi tekhnologii – Scientific Innovations and Advanced Technologies*, 10 (24), 1–12 [In Ukrainian].

УДК 330.4:338.3

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11\(39\)-830-842](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11(39)-830-842)

Голик Роман Юрійович аспірант, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, вул. Шевченка, 57, м. Івано-Франківськ, 76000, тел.: (0342) 55-32-32, <https://orcid.org/0009-0007-8496-768X>

Мар'єнко Валерій Валерійович аспірант, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, вул. Шевченка, 57, м. Івано-Франківськ, 76000, тел.: (0342) 55-32-32, <https://orcid.org/0009-0002-0703-0651>

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ КРИТЕРІЇВ ОЦІНЮВАННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ВЗАЄМОДІЇ ВИРОБНИЧИХ СТРУКТУР

Анотація. Актуальність оцінки ефективності взаємодії виробничих структур обумовлена практичною значущістю такої оцінки як для економіки в цілому, так і для окремих суб'єктів ринку, включаючи учасників інтегрованих структур. Ефективність взаємодії залежить не тільки від кожного учасника, але й від того, наскільки раціональна схема взаємодії учасників у контексті досягнення реального ефекту синергії. Ефективність при цьому визначається якістю процесів взаємодії виробничих структур.

Метою статті є аналіз перспективних підходів до оцінювання ефективності взаємодії виробничих структур у контексті визначення відповідних критеріїв оцінки, що є підґрунтям модельної оптимізації взаємодії інтегрованих виробничих структур, розробки комплексу економіко-математичних моделей та методів оптимального проектного планування спільної діяльності.

Аналізується підхід, що пов'язує ресурсні можливості виробничих структур з результатами їх використання з урахуванням цільових орієнтирів кожного з учасників взаємодії, особливостей формування системи управління взаємодією, специфіки організаційної структури ведення бізнесу та взаємозв'язків окремих учасників. Цільові аспекти аналізу ефективності інтегрованих виробничих структур дозволяють врахувати ефективність взаємодії з позицій довгострокових переваг інтеграції.

Комплексний аналіз ефективності взаємодії базується на принципі зворотного зв'язку, що передбачає реалізацію механізму розрахунку вкладу окремих учасників у досягнення визначених цільових результатів діяльності та подальшого корегування основних параметрів діяльності.

Описані у статті процедури аналізу ефективності взаємодії виробничих структур, що базуються на принципах системності, дозволяють враховувати різні аспекти функціонування інтегрованих виробничих структур, зважаючи на складну сукупність внутрішніх та зовнішніх чинників, включаючи аналіз їх

впливу на економіку регіону, оцінку результативності використання інтеграції у контексті реалізації цільових програм регіонального розвитку.

Ключові слова: виробничі структури, ефективність взаємодії, критерії оцінювання, системний аналіз, регіональний розвиток.

Holyk Roman Yuriyovych PhD student, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, Shevchenko St., 57, Ivano-Frankivsk, 76000, tel.: (0342) 55-32-32, <https://orcid.org/0009-0007-8496-768X>

Marienko Valerii Valeriyovych PhD student, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, Shevchenko St., 57, Ivano-Frankivsk, 76000, tel.: (0342) 55-32-32, <https://orcid.org/0009-0002-0703-0651>

FEATURES OF FORMING CRITERIA FOR EVALUATING OF THE INTERACTION EFFICIENCY OF PRODUCTION STRUCTURES

Abstract. The relevance of assessing the effectiveness of the interaction of production structures is due to the practical significance of such an assessment both for the economy as a whole and for individual market entities, including participants in integrated structures. The effectiveness of interaction depends not only on each participant, but also on how rational the interaction scheme of the participants is in the context of achieving a real synergy effect. Efficiency is determined by the quality of the interaction processes of production structures.

The purpose of the article is to analyze promising approaches to assessing the effectiveness of the interaction of production structures in the context of determining the appropriate evaluation criteria, which are the basis for model optimization of the interaction of integrated production structures, the development of a set of economic and mathematical models and methods for optimal project planning of joint activities.

An approach is analyzed that links the resource capabilities of production structures with the results of their use, taking into account the target guidelines of each of the interaction participants, the features of the formation of the interaction management system, the specifics of the organizational structure of doing business and the relationships of individual participants. Target aspects of the analysis of the effectiveness of integrated production structures allow us to take into account the effectiveness of interaction from the standpoint of long-term benefits of integration.

A complex analysis of the effectiveness of interaction is based on the feedback principle, which involves the implementation of a mechanism for calculating the contribution of individual participants to achieving specific target activity results and further adjusting the main parameters of activity. The procedures for analyzing the effectiveness of interaction of production structures described in the article, based on the principles of systematization, allow us to take into account various

aspects of the functioning of integrated production structures, taking into account the complex set of internal and external factors, including the analysis of their impact on the economy of the region, and the assessment of the effectiveness of the use of integration in the context of implementing targeted regional development programs.

Keywords: production structures, interaction efficiency, evaluation criteria, system analysis, regional development.

Постановка проблеми. Аналіз діяльності бізнес-структур в сучасних реаліях породжує дослідження проблеми недостатнього використання їх потенційних можливостей у контексті корпоративної взаємодії, що ініціює потребу в розробці відповідних моделей та інструментарію моніторингу оцінки ефективності такої взаємодії.

Реалізація функцій управління взаємодією виробничих структур пов'язана з оцінюванням ефективності використання наявного потенціалу, а також з багатоаспектним оцінюванням потенційного ефекту, який може породжуватися різними формами інтеграції виробничих структур. Це обумовлює проведення досліджень, спрямованих на розробку методичного інструментарію оцінювання ефективності різних варіантів взаємодії, реалізація якого дозволить істотно підвищити результативність діяльності її учасників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам моделювання взаємодії виробничих структур, зокрема, у контексті підвищення ефективності такої взаємодії присвячено численні наукові праці, серед яких можна виокремити, наприклад, [1-5]. Економіко-виробничі системи розглядаються як складні динамічні систем, що об'єднують виробничі сили, технології, ресурси (фінансові, інформаційні тощо), забезпечуючи виробництво, розподіл та споживання матеріальних благ задля задоволення потреб суспільства [6].

Не зважаючи на значні напрацювання, залишається актуальною проблема розробки нових моделей оптимізації взаємодії виробничих структур за наявних реалій, що супроводжуються високим рівнем турбулентності сучасного ринку, необхідністю своєчасного і адекватного реагування на нові виклики і пов'язані з ними конкретні проблеми.

Метою статті є аналіз перспективних підходів до оцінювання ефективності взаємодії виробничих структур, формування відповідних критеріїв, що є основою розробки комплексу економіко-математичних моделей та методів оптимізації взаємодії інтегрованих структур.

Виклад основного матеріалу. Оцінку ефективності взаємодії виробничих структур пропонується здійснювати з урахуванням спрямованості на необхідність синхронізації їх параметричних характеристик зі стратегічними цілями та результатами діяльності. Інтерпретація методичного підходу щодо розв'язання задачі оцінки ефективності взаємодії виробничих структур може бути представлена таким чином.

Дослідження економічної сутності та еволюції критеріїв оцінки ефективності взаємодії виробничих структур у напрямку верифікації гіпотези щодо взаємозв'язку між потенційними можливостями взаємодії та кінцевими результатами діяльності її учасників.

Модельно-інструментальне забезпечення розв'язання зазначених проблем з використанням системи економіко-математичних моделей, що виражаються в категоріях потенціалу розвитку виробничих структур.

Формування траєкторії керуючих впливів на параметри процесів взаємодії, що передбачає використання інструментів диференціації виробничих структур за критеріями їх ефективності.

Такий підхід дозволяє пов'язати потенційні можливості виробничих структур з результатами їх використання з урахуванням: ролі та значення кожної структури у розв'язанні проблем спільного розвитку; цілей кожного з учасників взаємодії; особливостей формування системи управління взаємодією; специфіки організаційної структури ведення бізнесу та взаємозв'язків окремих учасників; логіки розвитку процесів взаємодії та специфіки їх прояву в рамках організації просторово-економічних систем.

Для виявлення та оцінювання складових компонентів потенційної загальної вигоди від взаємодії та апробації різних механізмів функціонування виробничих структур за різних умов зовнішнього середовища слід враховувати структурні, функціональні та організаційно-управлінські характеристики.

Методологія оцінки ефективності діяльності асоційованих істотно різних за економічною природою бізнес-структур, об'єктивно відрізняється від методів оцінки ефективності окремих ринкових суб'єктів, що обумовлює необхідність комплексного вивчення факторів, які визначають ефективність взаємодіючих структур, включаючи специфіку галузевої приналежності, рівень технологічного розвитку, прибутковості, трудового потенціалу, необхідність оцінки як цілісної взаємозв'язаної системи.

Однією з необхідних умов взаємодії є наявність перспектив домогтися більшої ефективності від роботи окремого суб'єкта господарювання, що з'являються при узгодженій діяльності окремих суб'єктів. У проектах організації взаємодії синергетична компонента стає оцінкою ефективності економічної інтеграції. Ефект синергізму виникає, наприклад, якщо інтеграція виробничих структур спричинює економію на витратах і збільшення ринкової вартості. Економія на витратах виражається операційною економією та економією за рахунок зменшення витрат на фінансування.

В загальному випадку ефект синергізму може виражатися так:

$$EC = (E_F + E_O + \Delta P) / (E_P + \Delta I),$$

де E_F – фінансова економія; E_O – операційна економія; ΔP – приріст прибутку за рахунок взаємодії; E_P – економія на податкових відрахуваннях; ΔI – приріст інвестицій.

Розробка методики оцінювання ефективності взаємодії виробничих структур з позицій системного підходу передбачає врахування можливостей забезпечення досягнення стратегічних цілей, причому важливим є те, що такі цілі недосяжні для автономно функціонуючих структур.

Цілі підвищення ефективності загального потенціалу учасників взаємодії формують контури трансформаційної траєкторії і включають спектр підцілей, зміна яких може порушити цілісність інтегрованої структури в якісному відношенні.

Слідуючи принципам системного підходу, потрібно окремо дослідити властивості та особливості кожної виробничої структури, на основі чого можна забезпечити узгодженість поведінки цих структур. Мірою інтегрованості тієї чи іншої структури є ступінь її участі у процесі реалізації системо утворюючих цілей взаємодії.

Важливим аспектом процесу взаємодії виробничих структур є об'єднання їх зв'язками (інформаційними, майновими, грошовими), організація мереж каналів зв'язку. Концептуальна модель взаємодії виражає сукупність якісних залежностей критеріїв раціональності від характеристик середовища, параметрів та змінних структурних одиниць. Така модель є результатом реалізації системного аналізу процесу взаємодії, тому можна стверджувати, що вона дозволяє впорядкувати і систематизувати цей процес, гарантуючи врахування всіх факторів.

Концептуальна модель повинна відображати такі аспекти:

- опис меж структурної взаємодії;
- сукупність виробничих структур;
- множину показників стану кожної виробничої структури;
- сукупність зв'язків структурами;
- перелік процесів, що відбуваються в рамках взаємодії;
- опис внутрішніх та зовнішніх впливів на процеси взаємодії.

Опис потоків між виробничими структурами важливий як для опису показників стану, так і виділення зв'язків, істотних з позицій реалізації спільних завдань. Зв'язки характеризуються інтенсивністю потоків, а процеси визначають переміщення ресурсів між структурами та їх трансформації всередині структур. Зокрема, для сфери матеріального виробництва, показниками стану можуть бути матеріальні ресурси, переміщення яких між структурами виражається матеріальними балансами, а їх трансформації – виробничими функціями.

Важливий аспект моделі взаємодії є проблема координації діяльності її учасників. Незалежність окремих структур дозволяє при розв'язанні основних проблем їх функціонування орієнтуватися на координацію як на пріоритетну структурну характеристику. Реалізація координації базується на принципі сумісності та основних засадах координації. Принцип узгодженості передбачає необхідність узгодження між собою цілей (завдань) окремих структур та глобальних цілей взаємодії.

Принципи координації передбачають прогнозування, узгодження і оцінку взаємодій. Ключовим етапом побудови моделі є розробка сценаріїв функціонування, що включають обґрунтування взаємодії, вибір оптимальних виробничих програм, схеми розподілу ресурсів, визначення цін на продукцію, визначення джерел диверсифікації.

Як приклад можна розглянути використання сценарного підходу для задачі обґрунтування ефективності організації взаємодії виробничих структур. Сценарії є варіантами організації взаємодії виробничих структур при зміні параметрів економічного середовища. Критерієм відбору найкращого варіанту взаємодії є показники різниці прибутку і чистого прибутку при незалежному функціонуванні структур та у рамках інтеграції. Показник прибутку в першому варіанті розраховується як різниця між вартістю реалізованої продукції та витратами на її виробництво і транспортування. При цьому рух продукції супроводжується оптовими цінами, натомість в умовах інтеграції діють внутрішні (трансфертні) ціни. Чистий прибуток розраховується за врахуванням податків, тому сценарії також диференціюють за ставками оподаткування. Таким чином, ефект взаємодії виражається наявністю внутрішніх цін, а також можливим зменшенням суми податку на додану вартість, що відраховується від консолідованого прибутку.

Проведення конкретних розрахунків щодо обґрунтування ефективності взаємодії виробничих структур супроводжується: аналізом виробничо-фінансових показників учасників взаємодії; дослідженням логістичних ланцюгів сировини, продукції; аналізом стану обладнання; дослідженням можливостей збуту; аналізом та прогнозуванням показників економічного середовища.

На основі проведених розрахунків формуються альтернативні сценарії, серед яких в подальшому, виходячи з певних критеріїв, вибирається оптимальний варіант взаємодії. Основними підходами до оцінки ефективності взаємодії є цільовий та системний.

Цільовий підхід розглядає ефективність взаємодії з позицій досягнення визначених стратегічних цілей. Перехід до цільових принципів організації взаємодії, відповідно до яких формуються кількісні межі та механізми спільної діяльності, дозволяє для оцінки ефективності взаємодії використовувати критерії досягнення цілей.

За системного підходу виробнича структура функціонує відповідно до законів та умов зовнішнього середовища, будучи при цьому його невід'ємною частиною, що безпосередньо кореспондує з розглядом окремої структури як функціональної підсистеми економічної системи вищого рівня.

Ефективність взаємодії може визначатися мірою задоволеності різних коаліційних та індивідуальних інтересів її учасників. У організації взаємодії зацікавлені різні учасники та їх групи. Міра ефективності є співпадіння очікувань з отриманими результатами функціонування. Учасники взаємодії,

інтегруючись, переслідують свої власні, можливо й суперечливі, цілі. Критерії ефективності учасників взаємодії відрізняються від критеріїв інших зацікавлених суб'єктів (наприклад, фінансово-кредитних установ), тому для кожної групи доцільно розглянути свої параметри ефективності.

Комплексний підхід до аналізу ефективності взаємодії виробничих структур представлений на рис. 1. Визначення міри досягнення поставлених цілей проводиться у двох напрямках. Перший – це визначення міри досягнення кількісних цільових показників. Такими можуть бути: збільшення ринкової частки, обороту, інвестиційних ресурсів. Визначення міри досягнення якісних цільових орієнтирів, наприклад, підвищення якості продукції, зростання конкурентоспроможності, збільшення гнучкості виробничої структури, підвищення інноваційного потенціалу, дозволяють оцінити результативність виробничої структури відповідно до сучасної концепції ефективності, що орієнтується на забезпечення її тривалої життєздатності.

Цільовий підхід дозволяє оцінювати ефективність з позицій зовнішнього середовища і включає не тільки міру досяжності стратегічних цілей, але й аналіз та оцінку відхилення від цільових орієнтирів, виявлення вкладу кожного учасника у досягнення глобальних цілей, формування нових цільових установок. Таким чином, робиться акцент на отриманні адекватної інформації щодо узагальнюючої оцінки ефективності взаємодії.

Рис. 1. Концептуальна схема оцінки ефективності взаємодії виробничих структур

Комплексний алгоритм аналізу ефективності взаємодії функціонує за принципом зворотного зв'язку, в основі якого є механізм розрахунку вкладу окремих учасників у досягнення визначених цільових результатів діяльності та корегування основних параметрів діяльності на основі проведеного аналізу. Одним з цільових орієнтирів функціонування інтегрованих виробничих структур може бути збільшення їх ринкової вартості. Використання показника вартості капіталу для формування цільових орієнтирів взаємодії обумовлена тим, що для його розрахунку використовуються різні індикатори фінансово-господарської діяльності. Саме показник вільного потоку грошових коштів є загальноприйнятим у світовій практиці для оцінки ефективності інтеграційних процесів.

В рамках аналізу ефективності взаємодії доцільно порівняти досягнуту вартість капіталу виробничої структури з визначеним цільовим показником збільшення такої вартості. В такому разі критерієм ефективності взаємодії буде виконання наступної умови:

$$BK_t - BK_\tau \geq P,$$

де BK_t – вартість капіталу на момент оцінки ефективності; BK_τ – вартість капіталу на момент визначення цільових орієнтирів; P – планове зростання вартості капіталу за розглядуваний період.

Аналіз результативності функціонування різних форм інтеграції в регіональному вимірі доцільно розглядати у контексті оцінки результатів функціонування виробничих структур як елементів системи відтворювального комплексу регіону, а також як потенційних учасників регіональних програм розвитку [5,6].

Відповідно до цього можна розглянути групи показників, що характеризують внесок виробничих структур в соціально-економічний розвиток регіону на основі оцінки інвестиційних можливостей, валового регіонального продукту, податкових надходжень, рівня інноваційності виробництва, а також показники, що дозволяють оцінити можливість та доцільність залучення виробничих структур до реалізації цільових регіональних програм. До числа цих показників включають: обсяги податкових надходжень від виробничих структур, частку в загальному обсязі податкових надходжень, величину валового регіонального продукту, динаміку зайнятості на виробництві, величину середньої заробітної плати, обсяги залучених інвестиційних ресурсів, обсяги соціальних виплат учасниками інтегрованих структур, кредиторську заборгованість тощо. Щодо індикаторів фінансової стійкості виробничих структур виділяють: прибутковість сукупних активів, що характеризує операційну ефективність функціонування; прибутковість власного капіталу; прибутковість інвестицій; коефіцієнти поточної, термінової ліквідності, забезпеченості реалізації власним оборотним капіталом. В цілому перелічені вище показники характеризують кредитоспроможність, фінансову стійкість, структуру капіталу, результативність використання виробничих потужностей, рівень інноваційності виробничих процесів.

Аналіз показників функціонування виробничих структур в динаміці суттєво збільшує його надійність і достовірність, дозволяючи відслідковувати тенденції зміни діяльності виробничих структур.

Параметри, що характеризують рівень організації та управління виробничих структур, включаючи доступність та якість інформації для усіх зацікавлених сторін, рівень використовуваних технологій, перспективні можливості взаємодії структур, стабільність стратегічних інвесторів, дотримання екологічної безпеки виробництва дозволяють врахувати додаткові аспекти інтегрованої взаємодії.

Таким чином, інтегрований показник оцінки ефективності взаємодії виробничих структур представляється як зважена сума часткових показників ефективності функціонування виробничих структур:

$$I = \sum_{i=1}^n \lambda_i I_i .$$

В рамках розглядуваного підходу виникає задача оцінки залежності результатів функціонування учасників взаємодії від їх ресурсів та міри їхньої інтеграції. Насправді може виникнути ситуація, в якій зростання результативності функціонування окремого учасника може бути спричинена не власне інтеграційними процесами в рамках взаємодії, а виключно особистими зусиллями окремої структури. Тому аналіз ефективності взаємодії повинен включати оцінку міри інтегрованості між учасниками з паралельним виявленням причинно-наслідкового взаємозв'язку між мірою інтегрованості та індикаторами ефективності функціонування учасників у достатньо тривалому часовому розрізі.

Міра інтегрованості учасників взаємодії визначається системою кількісних показників, що об'єднуються у групи. До першої групи включають показники, які характеризують ступінь консолідації власності у межах інтегрованої взаємодії, що розраховується як відношення вартості активів окремих учасників взаємодії до сумарної вартості активів всіх учасників взаємодії. Для структур з перехресним володінням визначають відношення вартості пакетів, що формують перехресне володіння, до сумарної вартості активів.

Друга група включає показники інтеграції учасників взаємодії в розрізі різних її форм з урахуванням технологічної ознаки інтеграції: горизонтальна, вертикальна [7,8]. В рамках вертикальної інтеграції розглядають індикатори, що характеризують міру інтеграції між виробничими структурами, фінансово-кредитними установами – учасниками взаємодії, виробничими структурами та підприємствами НДДКР. В рамках горизонтальної інтеграції додатково розглядають індикатори інтеграції між виробничими структурами та поставальницькими, збутовими організаціями.

Взаємозв'язки між формою інтеграції виробничих структур та суб'єктами, що характеризують ефективність такої взаємодії, зображено на рис. 2. Взаємодія між інтегрованими виробничими структурами характеризується як:

- обсяг спожитої продукції, виготовленої учасниками взаємодії, в загальному обсязі спожитої продукції;
- витрати на виробництво продукції, яка споживається учасниками взаємодії, в загальних витратах.

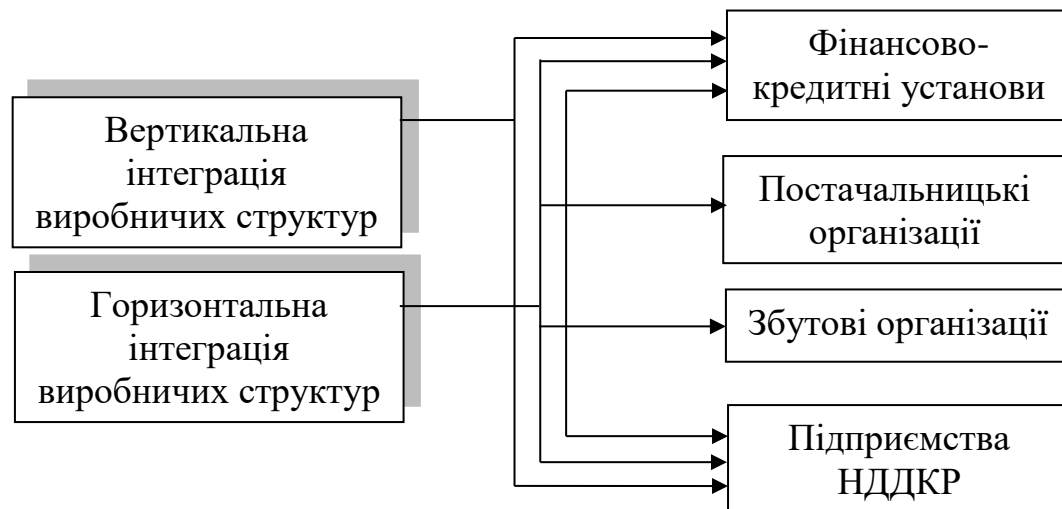

Рис. 2. Схема взаємозв'язку між формами взаємодії виробничих структур та суб'єктами-характеристиками її ефективності

Взаємодія між виробничими структурами та підприємствами НДДКР характеризується як:

- сума виконаних робіт підприємствами НДДКР за договорами з учасниками взаємодії в загальній сумі виконаних робіт;
- кількість одиниць впроваджених розробок підприємствами НДДКР у загальному обсязі впровадженої продукції учасниками взаємодії.

Взаємодія між виробничими структурами та фінансово-кредитними установами характеризується як:

- відношення обсягу інвестиційних ресурсів, наданих фінансово-кредитними установами взаємодіючим структурам, до загального обсягу залучених фінансових ресурсів;
- частка у статутному капіталі фінансово-кредитної установи, якою володіють учасники взаємодії.

Взаємодія між виробничими структурами та постачальницькими організаціями характеризується як:

- відношення обсягу поставок постачальницькою організацією до загального обсягу споживання продукції всіх взаємодіючих структур;
- частка продукції, що постачається виробничим структурам у загальному обсягу постачання організації.

Взаємодія між виробничими структурами та збутовими організаціями характеризується як:

- відношення обсягу реалізованої збутовими організаціями продукції до загального обсягу виготовленої продукції;
- частка продукції, виготовленої та реалізованої інтегрованими структурами, у загальному обороті організації.

На основі виділеного набору індикаторів з використанням вагових коефіцієнтів формується узагальнений показник по кожній групі:

$$V_j = \sum_{i=1}^n \omega_{ij} V_{ij},$$

де j - номер групи; i - номер коефіцієнта; ω_{ij} - ваговий коефіцієнт показника.

Для встановлення залежності між показниками результативності функціонування учасників взаємодії та мірою інтегрованості за умов наявності відповідної інформаційної бази передбачається застосування моделі, в якій залежною змінною виступає показник ефективності, а незалежними змінними є показники міри інтегрованості виробничих структур.

Проведення розрахунків дозволяє зробити висновки щодо ефективності взаємодії виробничих структур, доцільність продовження такої взаємодії, зважаючи на операційне співвідношення ресурсів та результатів діяльності. Крім того, розглядуваний підхід до аналізу ефективності взаємодії виробничих структур не лише показує ступінь інтеграції виробничої, фінансової, трудової та інвестиційної компонент інтегрованих учасників, але й якість процесів взаємодії, їх вплив на формування стійких довгострокових взаємозв'язків.

Високий ступінь інтеграції структур не є достатньою умовою їх ефективного функціонування. Інтеграційні процеси є обґрунтованими за умов результативності, досягнення відповідних цільових орієнтирів. Ефективність інтегрованих структур з позицій зовнішнього оточення повинна характеризуватись індикаторами, що підтверджують надійність, стійкість інтегрованих структур, їх здатність забезпечувати своєчасне виконання своїх зобов'язань. Характеристиками цього є показники, що оцінюють ризики кредитування чи інвестування, зокрема, коефіцієнти автономії, маневреності, забезпеченості власними оборотними засобами, ліквідності.

Висновки. Описані вище процедури аналізу ефективності взаємодії виробничих структур, що базуються на принципах системності, дозволяють враховувати різні аспекти функціонування інтегрованих виробничих структур, зважаючи на складну сукупність внутрішніх та зовнішніх чинників, що впливають на загальну ефективність взаємодії. Цільові аспекти аналізу ефективності інтегрованих виробничих структур дозволяють врахувати ефективність взаємодії з позицій довгострокових переваг інтеграції, орієнтуючись на цільові орієнтири узгодженої діяльності. Розглядаючи виробничі структури

як складові частину соціально-економічного розвитку регіону та здійснюючи з цих позицій аналіз ефективності інтегрованих виробничих структур, можна проаналізувати їх вплив на економіку регіону, оцінити результативність використання інтеграції у контексті реалізації цільових програм регіонального розвитку. Зважаючи на зацікавленість в оцінці ефективності функціонування інтегрованих виробничих структур різних суб'єктів, можливе використання моделі оцінки такої ефективності з позицій постачальницьких, збутових компаній, фінансово-кредитних установ. Запропоновані критерії оцінювання ефективності функціонування інтегрованих виробничих структур можуть бути реалізовані у вигляді відповідної системи методів та моделей.

Література:

1. Герасимова О.Л., Бородін М.О., Булавка І.В. Економічне моделювання взаємодії підприємств у межах корпорації. *Держава та регіони. Серія : Економіка та підприємництво*. 2014. № 5. С. 67-71. URL: http://www.econom.stateandregions.zp.ua/journal/2014/5_2014/5_2014.pdf
2. Захарченко В.І., Онешко С.В. Імітаційно-оптимізаційне моделювання взаємодії високотехнологічного підприємства і фінансово-кредитної установи. *Економічний журнал Одеського політехнічного університету*. 2022. № 2 (20). С. 60-68. URL: <https://economics.net.ua/ejoru/2022/No2/60.pdf>
3. Миронова М.І. Оцінювання ефективності функціонування виробничих систем у національній економіці. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2016. Вип. 26.6. С. 262-268. URL: https://nv.nltu.edu.ua/Archive/2016/26_6/42.pdf
4. Неррей М.В., Панчишин А.І. Моделювання взаємодії підприємств із суб'єктами ринку. *Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки*. 2015. № 3(3). С. 165-170. URL: http://journals.khnu.km.ua/vestnik/pdf/ekon/VKNU-ES-2015-N3-Volume3_224.pdf
5. Некрасова Л.А. Моделювання розвитку виробничого підприємства у взаємодії з об'єднаною територіальною громадою. *Ринкова економіка: сучасна теорія і практика управління*. 2019. 18(3(43), С. 164-182. URL: <http://rinek.onu.edu.ua/article/view/183678/186731>
6. Панчишин А., Дацко М. Принципи функціонування та взаємодії економіко-виробничих систем у конкурентному середовищі. *EUROPEAN JOURNAL OF ECONOMICS AND MANAGEMENT*. 2016. V. 2 Iss. 2. P. 103-109 URL: https://eujem.cz/wp-content/uploads/2016/eujem_2016_2_2/15.pdf
7. Шерстенников Ю.В. Моделювання роботи виробничого об'єднання як вертикально інтегрованої системи. *Економічний простір : Збірник наукових праць*. 2013. № 73. – С. 267-288.
8. Шерстенников Ю.В. Модельна оптимізація взаємодії малого та великого підприємств. *Проблеми економіки*. 2013. № 2. С. 298-305. URL: https://www.problecon.com/export_pdf/problems-of-economy-2013-2_0-pages-298_305.pdf

References:

1. Herasymova O.L., Borodin M.O., Bulavka I.V. Ekonomichne modeliuвання vzaiemodii pidpriemstv u mezhakh korporatsii [*Economic Modeling of Interaction Between Enterprises Within Corporation*]. *Derzhava ta rehiony. Seriiia : Ekonomika ta pidpriemnytstvo*. 2014. № 5. S. 67-71. URL: http://www.econom.stateandregions.zp.ua/journal/2014/5_2014/5_2014.pdf [in Ukrainian]

2. Zakharchenko V.I., Oneshko S.V. Imitatsiino-optymizatsiine modeliuвання взаємодії vysokotekhnolohichnoho pidpriemstva i finansovo-kredytnoi ustanovy [*Simulation-optimization modeling of interaction between a high-tech enterprise and a financial and credit institution*]. *Ekonomichnyi zhurnal Odeskoho politekhnichnoho universytetu*. 2022. № 2 (20). S. 60-68. URL: <https://economics.net.ua/ejopu/2022/No2/60.pdf> [in Ukrainian]
3. Myronova M.I. Otsiniuvannya efektyvnosti funktsionuvannya vyrobnychykh system u natsionalnii ekonomitsi [*Evaluation of the Production Systems Efficiency in the National Economy*]. *Naukovyi visnyk NLTU Ukrainy*. 2016. Vyp. 26.6. S. 262-268. URL: https://nv.nltu.edu.ua/Archive/2016/26_6/42.pdf [in Ukrainian]
4. Nehrei M.V., Panchyshyn A.I. Modeliuвання взаємодії pidpriemstv iz subiektamy rynku [*Modelling of interaction company with market players*]. *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu. Ekonomichni nauky*. 2015. № 3(3). S. 165-170. URL: http://journals.khnu.km.ua/vestnik/pdf/ekon/VKNU-ES-2015-N3-Volume3_224.pdf [in Ukrainian]
5. Nekrasova L.A. Modeliuвання rozvytku vyrobnychoho pidpriemstva u взаємодії z obiednanoiu terytorialnoiu hromadoiu [*Modelling of the development of the industrial enterprise in collaboration with the united local community*]. *Rynkova ekonomika: suchasna teoriia i praktyka upravlinnia*. 2019. 18(3(43), S. 164-182. URL: <http://rinek.onu.edu.ua/article/view/183678/186731>. [in Ukrainian]
6. Panchyshyn A., Datsko M. Pryntsypy funktsionuvannya ta взаємодії ekonomiko-vyrobnychykh system u konkurentnomu seredovyshchi [*Principles of interaction of economic-production systems in a competitive environment*]. *EUROPEAN JOURNAL OF ECONOMICS AND MANAGEMENT*. 2016. V. 2 Iss. 2. R. 103-109 URL: https://eujem.cz/wp-content/uploads/2016/eujem_2016_2_2/15.pdf [in Ukrainian]
7. Sherstennykov Yu.V. Modeliuвання roboty vyrobnychoho obiednannya yak vertykalno intehrovanoi systemy [*Modeling the operation of a production association as a vertically integrated system*]. *Ekonomichnyi prostir : Zbirnyk naukovykh prats*. 2013. № 73. – S. 267-288 [in Ukrainian]
8. Sherstennykov Yu.V. Modelna optymizatsiia взаємодії maloho ta velykoho pidpriemstv [*Model optimisation of interaction of small and large enterprises*]. *Problemy ekonomiky*. 2013. № 2. S. 298-305. URL: https://www.problecon.com/export_pdf/problems-of-economy-2013-2_0-pages-298_305.pdf [in Ukrainian]

УДК 658:005.5

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11\(39\)-843-853](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11(39)-843-853)

Демченко Тетяна Анатоліївна кандидат економічних наук, доцент, професор кафедри фінансів, обліку та економічної безпеки, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, вул. Садова 2, м. Умань, 20300, тел.: (04744) 4-02-70, <https://orcid.org/0000-0002-7471-540X>

ОБЛІКОВО-АНАЛІТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТА ГОСПОДАРЮВАННЯ В УКРАЇНІ

Анотація. У статті проаналізовано обліково-аналітичну систему, яка відіграє ключову роль у забезпеченні ефективного управління підприємствами, виконуючи широкий спектр завдань, пов'язаних зі збором, обробкою та аналізом фінансових даних. Доведено, що ця система є важливим інструментом для керівництва, що дозволяє здійснювати стратегічне планування та приймати обґрунтовані рішення, так як на основі зібраних даних можна оцінити поточний стан суб'єкта господарювання, виявити слабкі місця, а також визначити перспективні напрями для подальшого розвитку. Обґрунтовано, що в умовах України, де підприємства часто опиняються в нестабільному політичному та економічному середовищі через воєнні дії, наявність якісного аналітичного забезпечення стає основою для економічної стійкості бізнесу. Крім того, обліково-аналітичне забезпечення є важливим компонентом для складання фінансової звітності, яка є основним джерелом інформації для інвесторів та партнерів, адже відповідає за прозорість і довіру до фінансових результатів підприємств. Проаналізовано, що в Україні звітність регулюється національними стандартами, що відповідають міжнародним нормам, проте існує низка перешкод, які знижують ефективність обліково-аналітичного забезпечення. Серед яких відзначено відсутність масового використання сучасних технологій автоматизації, застарілі методи обробки даних, а також проблеми з несумісністю даних, дублюванням облікових операцій і численними варіантами програмного забезпечення. Продемонстровано, що ключовим елементом обліково-аналітичної системи управління підприємством є бухгалтерський облік. Він надає базову інформацію, необхідну для прийняття рішень як зовнішніми, так і внутрішніми користувачами. Враховано, що обсяг інформації, який необхідний для управлінських рішень, корелює з масштабами діяльності підприємства. Навіть невеликі компанії генерують величезні обсяги даних для ефективного управління та контролю. Доведено, що в умовах зростаючої комп'ютеризації управлінських і бізнес-процесів важливо вирішити існуючі проблеми, інтегруючи різні інформаційні системи в єдину обліково-аналітичну платформу. Це дозволить

підвищити точність даних, зменшити дублювання та забезпечити оперативність управлінських рішень, що є критично важливим у сучасних умовах ведення бізнесу.

Ключові слова: облік, аналіз, аудит, підприємство, діяльність суб'єкта господарювання, інформаційні системи, діджиталізація, фінансова звітність.

Demchenko Tetyana Anatoliivna Candidate of Sciences in Accounting, Analysis and Auditing, Associate Professor, Professor of the Department of Finance, Accounting and Economic Security of Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, St. Sadova 2, Uman, 20300, tel.: (04744) 4-02-70, <https://orcid.org/0000-0002-7471-540X>

ACCOUNTING AND ANALYTICAL SUPPORT FOR THE ACTIVITIES OF BUSINESS ENTITIES IN UKRAINE

Abstract. This article analyzes the accounting and analytical system, which plays a crucial role in ensuring effective management within enterprises by performing a wide range of tasks related to the collection, processing, and analysis of financial data. It is demonstrated that this system is an essential tool for management, facilitating strategic planning and informed decision-making. Based on the collected data, the current state of the enterprise can be assessed, weaknesses can be identified, and promising directions for further development can be determined. In the context of Ukraine, where businesses often operate in unstable political and economic environments due to military actions, the presence of high-quality analytical support becomes fundamental for the economic resilience of enterprises. Furthermore, accounting and analytical support is a vital component for the preparation of financial statements, which serve as a primary source of information for investors and partners, ensuring transparency and trust in the financial results of enterprises. The article discusses that financial reporting in Ukraine is regulated by national standards that align with international norms; however, there are several obstacles that reduce the effectiveness of accounting and analytical support. These challenges include a lack of widespread adoption of modern automation technologies, outdated data processing methods, and issues with data incompatibility, duplication of accounting operations, and numerous software variants. It is demonstrated that a key element of the accounting and analytical management system is accounting itself, which provides the fundamental information necessary for decision-making by both external and internal users. The volume of information required for management decisions correlates with the scale of the enterprise's operations. Even small companies generate vast amounts of data necessary for effective management and control. The necessity of addressing existing challenges through the integration of various information systems into a unified accounting and analytical platform is emphasized. This integration will

enhance data accuracy, reduce redundancy, and ensure promptness in management decisions, which is critically important in today's business environment.

Keywords: accounting, analysis, audit, enterprise, activities of business entities, information systems, digitalization, financial reporting.

Постановка проблеми. Впровадження обліково-аналітичного забезпечення в систему управління підприємством значно розширює можливості для прийняття обґрунтованих управлінських рішень. Збір та збереження інформації у фінансових, управлінських і податкових реєстрах, які є основними джерелами обліково-аналітичних даних, дозволяє детально аналізувати умови діяльності підприємства та визначати ключові стратегічні напрямки розвитку. У результаті керівництво отримує доступ до всебічного аналізу показників і трендів, що формуються в процесі діяльності підприємства, що сприяє довгостроковій стабільності й економічній безпеці.

У цілому обліково-аналітична система управління підприємством складається з трьох основних підсистем: облікової, аналітичної та аудиторської. Кожна з них відіграє важливу роль у забезпеченні надійного функціонування підприємства. Облікова підсистема фокусується на зборі й фіксації даних, аналітична здійснює їх обробку та оцінку, а підсистема аудиту перевіряє відповідність діяльності стандартам і нормативам, що забезпечує відповідність облікової інформації реальним показникам. Разом ці підсистеми формують інтегровану систему, що дозволяє ефективно підтримувати стійке функціонування підприємства та приймати стратегічно обґрунтовані рішення.

Кожне підприємство, яке прагне досягти високої ефективності, має враховувати значення системи обліково-аналітичного забезпечення для свого розвитку. Запровадження такої системи сприяє більш чіткому аналізу й оцінці виробничо-фінансових умов діяльності, що дозволяє оперативно реагувати на зміну економічної ситуації, розширювати інструменти управління й підвищувати фінансову прозорість для зацікавлених сторін.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню теоретичних і практичних аспектів обліково-аналітичного забезпечення діяльності суб'єктів господарювання присвячена велика кількість наукових праць. Такі вітчизняні науковці як Гордополов В. Ю., Кононенко Л. В., Ніколаєва С. П., Семенова В.Г., Федоров І. О., Часовнікова Ю.С. ґрунтовно досліджували питання становлення, розвитку та функціонування обліково-аналітичної системи.

Проте, незважаючи на існуючі дослідження вчених-економістів, існує потреба в подальшому науковому висвітленні проблеми обліково-аналітичного забезпечення діяльності суб'єктів господарювання в Україні для його удосконалення та ефективного застосування.

Метою статті є обґрунтування важливості ролі та значення обліково-аналітичного забезпечення діяльності суб'єкта господарювання в Україні.

Виклад основного матеріалу. Обліково-аналітичне забезпечення є невід'ємною складовою управлінського процесу на підприємствах, забезпе-

чуючи систематичний збір, обробку та аналіз інформації про їх діяльність. Основним інструментом у цій системі виступає бухгалтерський облік, який формує базову інформацію для прийняття рішень зовнішніми та внутрішніми користувачами. Процес обліку включає виявлення, вимірювання, реєстрацію, накопичення, узагальнення, зберігання та передачу даних, що дозволяє суб'єктам господарювання оцінювати ефективність своєї роботи та планувати подальший розвиток [9].

В умовах сучасної економіки, навіть малі підприємства генерують значні обсяги даних, необхідних для управлінських рішень. Тотальна комп'ютеризація бізнес-процесів сприяє швидкому обміну інформацією, однак створює й певні проблеми, зокрема несумісність даних, дублювання облікових операцій та варіативність використання програмного забезпечення. Це підкреслює потребу в інтеграції різних інформаційних систем і систем ручної обробки даних в єдину обліково-аналітичну платформу.

Інтеграція облікових систем забезпечить зменшення дублювання, підвищить точність і достовірність даних, а також сприятиме швидкому та обґрунтованому прийняттю управлінських рішень. Це, в свою чергу, забезпечить конкурентоспроможність підприємств на ринку, що постійно змінюється. Таким чином, розвиток обліково-аналітичного забезпечення стає важливим елементом стратегічного управління підприємствами в умовах сучасної економіки.

Підприємництво виступає не лише як головний рушійний механізм економічного розвитку, але і як ключовий чинник трансформації суспільства. Саме підприємницька діяльність створює умови для зміни структури економіки, розширення ринкових можливостей та підвищення рівня конкурентоспроможності [3]. Важливою особливістю підприємництва є його спроможність стимулювати інновації та впровадження нових технологій, що сприяє ефективному використанню ресурсів та підвищенню продуктивності праці.

Одним із ключових аспектів ролі підприємництва в економічному розвитку є його вплив на формування конкурентного середовища. Шляхом розвитку нових галузей та створення нових товарів та послуг підприємці стимулюють конкуренцію, що сприяє підвищенню якості продукції та послуг, а також зниженню їх цін. Крім того, підприємництво стимулює інновації та поширення нових технологій, що є важливими чинниками економічного зростання та підвищення продуктивності праці [7].

Важливо також відзначити роль підприємництва у формуванні і підтримці соціально-економічних відносин. Підприємництво сприяє створенню нових робочих місць, забезпечує економічну самодостатність та підвищує рівень життя населення. Крім того, підприємницька діяльність може бути важливим чинником соціальної інтеграції та розвитку громадського сектору [5].

Обліково-аналітичне забезпечення підприємницької діяльності в Україні відіграє вирішальну роль у посиленні економічної безпеки суб'єктів господа-

рювання, допомагаючи їм адаптуватися до мінливих ринкових умов та знижувати фінансові й операційні ризики. У сучасній економіці з високим рівнем конкуренції, коли підприємствам необхідно швидко реагувати на виклики, саме обліково-аналітична система стає ключовим інструментом, що дозволяє приймати обґрунтовані управлінські рішення та підтримувати стабільне функціонування бізнесу [1].

При оцінці безпеки підприємств важливо уважно розглядати потенційні небезпеки і ризики для кожного конкретного підприємства. В деяких випадках можна передбачити негативні події і значно знизити рівень ризику. Для кожної ситуації необхідно застосовувати відповідні методи управління. Якість реагування керівництва на загрози залежить від специфіки кожної з них.

В сучасних умовах існують ряд проблем, які суттєво ускладнюють економічну безпеку малих та середніх підприємств в Україні:

- ✓ недостатність фінансових ресурсів, що ускладнює запуск нових проектів та розвиток існуючих бізнесів;
- ✓ недостатність вільних виробничих та офісних приміщень, оскільки вони часто перебувають у власності великих підприємств, які встановлюють високі орендні плати для малих та середніх бізнесів;
- ✓ складнощі з процедурами виділення земельних ділянок, державних та муніципальних приміщень, а також з ліцензуванням та сертифікацією;
- ✓ відсутність ефективної інформаційної підтримки підприємницької діяльності;
- ✓ недостатня кваліфікація у підприємців у таких областях, як менеджмент, маркетинг, економіка та бухгалтерський облік, що може призвести до банкрутства підприємств;
- ✓ корупційність і адміністративні бар'єри, що ускладнюють розвиток підприємницької діяльності;
- ✓ слабка інституційно-правова база у сфері підприємництва.
- ✓ воєнні дії, що унеможливають здійснення ефективної виробничої діяльності суб'єкта господарювання [3].

Для вирішення цих проблем необхідно покращити умови для розвитку малого та середнього бізнесу і збереження їх економічної безпеки. Оптимальне використання внутрішнього потенціалу суб'єктів господарювання та подолання існуючих загроз є першочерговим завданням для підвищення рівня економічної безпеки. Таким чином, забезпечення економічної безпеки підприємництва є складним та багатогранним завданням, оскільки підприємства стикаються з різноманітними викликами та проблемами.

Зокрема, для покращення економічного стану окремого підприємства керівництво повинне орієнтуватися на оптимальне використання власних активів для досягнення поставлених цілей, зокрема:

- 1) підтримання фінансової стабільності та ліквідності для ефективного функціонування підприємства;

- 2) впровадження новітніх інформаційних технологій та сучасного обладнання для підвищення рентабельності та конкурентоспроможності;
- 3) оптимізація організаційної структури для ефективного управління;
- 4) підтримання кваліфікації працівників на високому рівні та оптимальний розподіл функціональних обов'язків;
- 5) впровадження заходів для захисту навколишнього середовища від негативних наслідків діяльності підприємства;
- 6) забезпечення юридичного захисту усіх напрямів діяльності підприємства;
- 7) захист комерційних інтересів та внутрішньої інформації, а також покращення взаємодії між структурними підрозділами;
- 8) забезпечення безпеки працівників, капіталу, активів та бізнес-інтересів підприємства.

Ці заходи сприятимуть зменшенню потенційних економічних загроз і підвищенню економічної безпеки підприємства. Для ефективною та успішною діяльності підприємства і досягнення основної мети бізнесу важливо постійно дотримуватись зазначених рекомендацій. Відповідно до специфіки діяльності та структури підприємства, кожен із запропонованих заходів з підвищення економічної безпеки може мати свою власну структуру.

Обліково-аналітична система має широкий спектр завдань, зокрема збір, обробку та аналіз фінансових даних, що допомагає керівництву у стратегічному плануванні та прийнятті рішень. На підставі отриманих даних можна оцінити поточний стан підприємства, виявити слабкі сторони та визначити напрями для подальшого розвитку [2]. Для України, де підприємства часто працюють у нестабільному політичному та економічному середовищі, якісне аналітичне забезпечення стає основою для економічної стійкості бізнесу.

Крім того, обліково-аналітичне забезпечення є важливим компонентом для складання фінансової звітності, яка є важливим джерелом інформації для інвесторів та партнерів [4]. В Україні звітність регулюється національними стандартами, що відповідають міжнародним нормам, забезпечуючи прозорість і довіру до фінансових результатів підприємств. Водночас, існує низка перешкод, які знижують ефективність обліково-аналітичного забезпечення, серед яких - відсутність сучасних технологій автоматизації та застарілі методи обробки даних, що можуть зумовлювати неточності.

Ключовим елементом обліково-аналітичної системи управління підприємством є бухгалтерський облік, який надає базову інформацію, необхідну для прийняття рішень як зовнішніми, так і внутрішніми користувачами. Процес формування інформації включає виявлення, вимірювання, реєстрацію, накопичення, узагальнення, зберігання та передачу даних про діяльність суб'єкта господарювання.

Обсяг інформації, необхідної для прийняття управлінських рішень, корелює з масштабами діяльності підприємства. Навіть незначні компанії

генерують величезні обсяги інформації, які потрібні для ефективного управління та контролю з боку державних органів. Зростаюча комп'ютеризація управлінських і бізнес-процесів забезпечує оперативний обмін даними бухгалтерського обліку, проте це також створює виклики.

Серед основних проблем можна виділити несумісність даних, дублювання облікових операцій і незначні варіанти програмного забезпечення, що використовуються. Вирішення цих питань потребує інтеграції різних інформаційних систем і систем ручної обробки даних в єдину обліково-аналітичну платформу. А тому розробка ефективної обліково-аналітичної системи є важливим фактором для підвищення ефективності управлінських процесів на підприємстві. Актуальність інтеграції інформаційних систем стає все більш очевидною в умовах динамічного бізнес-середовища, де швидкість доступу до якісної інформації визначає конкурентоспроможність компанії. Інтеграція систем дозволить не лише уникнути дублювання, але й забезпечити більшу точність даних, що в свою чергу сприятиме прийняттю обґрунтованих рішень.

Сьогодні в Україні важливими кроками для підвищення ефективності обліково-аналітичного забезпечення суб'єктів господарювання є впровадження сучасних інформаційних систем для автоматизації обліку. Використання таких систем скорочує час на обробку даних і підвищує точність звітності, що важливо для своєчасного аналізу і мінімізації ризиків. Водночас, вдосконалення законодавчої бази, яка регулює бухгалтерський облік та звітність, сприятиме підвищенню прозорості та підсиленню економічної безпеки бізнесу, що робить українські підприємства привабливішими для іноземних інвесторів.

Крім цього, підвищення кваліфікації облікових працівників та аналітиків стає критично важливим, адже ринок вимагає знань щодо автоматизації облікових процесів та використання міжнародних стандартів. Така система навчання дозволить швидше адаптуватися до змін в економічному середовищі.

Підсумовуючи, варто зазначити, що обліково-аналітичне забезпечення не лише сприяє ефективному управлінню підприємством, але й відіграє ключову роль у зміцненні його економічної безпеки. У нинішніх умовах впровадження нових технологій, створення прозорого законодавчого поля та вдосконалення облікових процесів сприятиме розвитку українського бізнесу та його інтеграції у глобальну економіку.

Отже, сучасна глобалізація та швидкі зміни в економіці формують значну потребу в інтеграції новітніх інформаційних технологій. Збільшення обсягів інформації і розвиток технічних можливостей показують, що дані і автоматизовані системи не завжди гарантують миттєвий позитивний ефект. Навпаки, вони часто потребують додаткових ресурсів і регулярної підтримки. Тому для бізнесу сьогодні важливо розвивати ефективні процеси використання наявних технологій з метою збільшення конкурентоспроможності та підтримки стабільного зростання.

Такі сучасні інструменти як штучний інтелект, вдосконалення ІТ-інфраструктури та обробка великих даних, стають ключовими драйверами змін у різних сферах. Не обходять вони і систему обліково-аналітичного забезпечення на підприємствах, яка в умовах активної цифровізації є основою для прийняття обґрунтованих управлінських рішень. Більше того, автоматизація та цифрові інструменти підвищують гнучкість компаній у відповідь на потреби ринку, покращують якість управлінських процесів, посилюють безпеку даних та підвищують загальну результативність бізнес-операцій.

Становлення цифрової економіки відкриває нові можливості для підприємств, надає конкурентні переваги та сприяє ширшому використанню інноваційних рішень у бухгалтерській, аналітичній та управлінській діяльності. Зважаючи на стрімкий розвиток цифрових технологій, ефективне обліково-аналітичне забезпечення стає важливим фактором стабільного розвитку бізнесу в умовах швидко змінюваного середовища.

Таким чином, трансформація економічного простору вимагає не лише впровадження новітніх технологій, але й вдосконалення процесів їх застосування. Сучасні обліково-аналітичні системи повинні мати адаптивну структуру, що дозволяє оперативно реагувати на зміни, забезпечувати достовірність даних і підтримувати стратегічні рішення керівництва. Впровадження цифрових інструментів має супроводжуватись розумінням їх реальних переваг та обмежень, адже тільки ефективна інтеграція технологій в управлінські процеси сприятиме зростанню економічної стійкості та конкурентних позицій бізнесу на ринку [6].

Вдосконалення процесу обліково-аналітичного забезпечення підприємства в Україні, на нашу думку, буде ефективним за умови зосередження уваги на інноваційних підходах та системних змінах.

1. Автоматизація та цифровізація облікових процесів за допомогою наступних інструментів:

✓ впровадження ERP-систем, так як використання ERP (Enterprise Resource Planning) систем дозволяє підприємствам інтегрувати всі процеси управління, зокрема облік, аналіз, управління запасами, планування ресурсів та фінансів, що підвищить ефективність роботи, дозволить уникнути дублювання даних та мінімізує ризики помилок;

✓ блокчейн-технологій, які уможливають використання блокчейну для ведення облікових записів, що допоможе забезпечити прозорість, незмінність і надійність даних, а це, в свою чергу, особливо корисно для уникнення шахрайства, покращення аудиту та посилення довіри до фінансової звітності;

✓ штучного інтелекту та аналізу великих даних, так як використання штучного інтелекту для аналізу великих обсягів облікових даних допоможе автоматично виявляти аномалії, прогнози фінансових ризиків, тенденції в доходах та витратах підприємницької діяльності[11].

2. Покращення нормативно-правової бази шляхом:

✓ гармонізації з міжнародними стандартами, оскільки в Україні діють національні стандарти бухгалтерського обліку, то необхідно забезпечити гармонізацію з Міжнародними стандартами фінансової звітності (МСФЗ), що підвищить конкурентоспроможність українських підприємств на міжнародній арені та сприятиме залученню інвестицій;

✓ стабільності нормативної бази, так як постійні зміни в законодавстві ускладнюють процеси обліку та звітності, адже важливо створити стабільну правову базу, яка дозволить підприємствам зосередитися на вдосконаленні процесів, а не на постійних адаптаціях до нових вимог.

3. Навчання та підвищення кваліфікації персоналу за рахунок:

✓ програми безперервного навчання, адже технології швидко змінюються, а вимоги до обліку стають складнішими, а тому необхідно запровадити постійні курси підвищення кваліфікації для бухгалтерів та аналітиків, що дозволить їм залишатися в курсі нових тенденцій і технологій, таких як ERP, блокчейн, штучний інтелект;

✓ розвитку цифрової грамотності, так як у сучасних умовах важливо забезпечити працівників навичками роботи з цифровими інструментами для ефективного обліку, а це допоможе їм швидше та точніше виконувати свої обов'язки.

4. Посилення інформаційно-аналітичної інфраструктури у сфері:

✓ створення централізованих баз даних, оскільки впровадження загальнонаціональних баз даних для фінансової та облікової інформації допоможе забезпечити доступність та актуальність даних для аналізу, що дозволить державним установам, аудиторам і підприємствам отримувати точніші дані для прийняття управлінських рішень [10];

✓ об'єднання аналітичних інструментів, так як використання потужних аналітичних платформ дозволить підприємствам візуалізувати облікову інформацію, а також виявляти тенденції та закономірності, що сприятиме прийняттю рішень на основі доказів і оперативності.

5. Посилення внутрішнього контролю та аудиту у вигляді:

- впровадження інтегрованих систем внутрішнього контролю, адже надійний внутрішній контроль сприяє підвищенню надійності обліково-аналітичних даних та захищає від шахрайства, а інтегровані системи внутрішнього контролю дозволяють відстежувати всі операції та автоматично повідомляти про можливі порушення [9];

- розвитку культури етичної звітності, оскільки важливою частиною аудиту та обліку є етичний аспект [8]. Створення корпоративної культури, що заохочує етичні цінності, допоможе знизити ризик маніпуляцій з обліковою інформацією, підвищуючи рівень довіри до фінансових звітів.

Висновки. Вдосконалення обліково-аналітичного забезпечення в Україні є важливим фактором для успішного розвитку підприємництва та залучення

іноземних інвестицій. Завдяки автоматизації процесів, стабільності нормативної бази, підвищенню кваліфікації персоналу, а також розвитку інформаційно-аналітичної інфраструктури, підприємства зможуть приймати точніші та ефективніші рішення. Це забезпечить не лише підвищення фінансової стійкості та прозорості бізнесу, але й сприятиме зростанню економічного потенціалу країни загалом.

Література:

1. Єгорова І. С. Особливості аналізу показників фінансово-господарської діяльності економічного суб'єкта в рамках обов'язкового аудиту. *Аудитор*. 2018. № 1. Т. 4. С. 36-43.
2. Демченко Т.А. Економічний аналіз в системі управління акціонерним товариством. *Вісник Національного технічного університету "ХПИ"*. 2013. № 50. С. 29-33. URL: <http://surl.li/mwrwzpr>.
3. Денисенко М.П., Колісніченко П.Т. Пріоритетні напрями посилення економічної безпеки. *Економічна наука*. 2017. С.31-35. URL: http://www.economy.in.ua/pdf/3_2017/7.pdf.
4. Демченко Т.А. Факторний аналіз ефективного формування і використання оборотних активів фармацевтичних підприємств. *Актуальні проблеми економіки*. 2009. № 5. С. 105-112.
5. Коваль П.В. Аналіз результативності та ефективності діяльності підприємств України. *Актуальні проблеми інноваційної економіки*. 2017. № 4. С. 10-17.
6. Кононенко Л. В., Ніколаєва С. П. Трансформація системи обліково-аналітичного забезпечення як складової управління підприємством в умовах сталого розвитку та діджиталізації суспільства. *Економічний простір*. 2022. № 177. С. 69–75. DOI: <https://doi.org/10.32782/2224-6282/177-12>
7. Семенова В. Г. Інноваційний розвиток підприємств в Україні: фінансовий аспект. *Проблеми і перспективи розвитку підприємництва*. 2017. № 1. С. 165-170. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pirpr_2017_1_30.
8. Федоров І. О., Гордополов В. Ю. Особливості обліково-аналітичного забезпечення інвестиційного аудиту. *БІЗНЕСІНФОРМ*. 2024. № 1. С. 286-291. URL: https://www.businessinform.net/article/?year=2024&abstract=2024_1_0_286_291
9. Часовнікова Ю.С. Система обліково-аналітичного забезпечення управління підприємством. 2020. URL: <http://surl.li/fymxeh>.
10. Чиж В. І., Гавриленко В.О. Обліково-аналітичне забезпечення управління підприємством в умовах цифрової економіки. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2022. № 1. С. 88-93.
11. Юзва Р.П. Обліково-аналітична система – інформаційне забезпечення управління підприємством. *Облік і фінанси АПК*. 2024. URL: <https://magazine.faaf.org.ua/oblikovo-analitchna-sistema-informaciyne-zabezpechennya-upravlinnya-pidpriemstvom.html>

References:

1. Yehorova I. S. (2018). Osoblyvosti analizu pokaznykiv finansovo-hospodarskoi diialnosti ekonomichnoho subiekta v ramkakh oboviazkovoho audytu [Peculiarities of the analysis of indicators of financial and economic activity of an economic entity within the framework of a mandatory audit]. *Auditor*. No. 1. Vol. 4, pp. 36-43 [in Ukrainian].
2. Demchenko T.A. (2013). Ekonomichnyi analiz v systemi upravlinnia aktsionernym tovarystvom [Economic analysis in the joint stock company management system]. *Newsletter of the National Technical University "KhPI"*. 2013. No. 50. pp. 29-33 [in Ukrainian]. URL: <http://surl.li/mwrwzpr>.

3. Denisenko M.P., Kolisnichenko P.T. (2017). Priority areas for enhancing economic security [Priority is given to enhancing economical security]. *Economic science*. pp. 31-35. [in Ukrainian]. URL: http://www.economy.in.ua/pdf/3_2017/7.pdf.
4. Demchenko T.A. (2009). Faktornyi analiz efektyvnoho formuvannia i vykorystannia oborotnykh aktyviv farmatsevtychnykh pidpriemstv [Factor analysis of the effective formation and recovery of current assets of pharmaceutical enterprises]. *Current economic problems*. No. 5. pp. 105-112. [in Ukrainian].
5. Koval P. V. (2017). Analiz rezultatyvnosti ta efektyvnosti diialnosti pidpriemstv Ukrainy [Analysis of effectiveness and efficiency of Ukrainian enterprises]. *Actual problems of innovative economy*. No. 4, pp. 10-17. [in Ukrainian].
6. Kononenko L. V., Nikolaeva S. P. (2022). Transformatsiia systemy oblikovo-analitychnoho zabezpechennia yak skladovoi upravlinnia pidpriemstvom v umovakh staloho rozvytku ta didzhytalizatsii suspilstva [Transformation of the cloud-analytical security system as warehouse management of the enterprise in the minds of the development and digitalization of the business]. *Economical space*. No. 177. pp. 69–75. DOI: <https://doi.org/10.32782/2224-6282/177-12> [in Ukrainian].
7. Semenova V. G. (2017). Innovatsiinyi rozvytok pidpriemstv v Ukraini: finansovyi aspekt [Innovative development of enterprises in Ukraine: financial aspects]. *Problems and Perspectives of Entrepreneurship Development*, No 1, pp. 165-170. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/piprp_2017_1_30 [in Ukrainian].
8. Fedorov I. O., Gordopolov V. Yu. (2024). Osoblyvosti oblikovo-analitychnoho zabezpechennia investytsiinoho audytu [Peculiarities of accounting and analytical support of investment audit]. *BUSINESS INFORMATION*. No. 1. pp. 286-291. URL: https://www.business-inform.net/article/?year=2024&abstract=2024_1_0_286_291 [in Ukrainian].
9. Chasovnikova Yu.S. (2020). Systema oblikovo-analitychnoho zabezpechennia upravlinnia pidpriemstvom [System of accounting and analytical support for enterprise management]. URL: <http://surl.li/fymxeh> [in Ukrainian].
10. Chizh V.I., Gavrylenko V.O.(2022). Oblikovo-analitychne zabezpechennia upravlinnia pidpriemstvom v umovakh tsyfrovoi ekonomiky [Accounting and analytical support for enterprise management in the conditions of the digital economy]. *Bulletin of the Khmelnytskyi National University*. 2022. No. 1. pp. 88-93. [in Ukrainian].
11. Yuzva R.P. (2024). Oblikovo-analitychna systema – informatsiine zabezpechennia upravlinnia pidpriemstvom [Accounting and analytical system - information support for enterprise management]. *Accounting and finance of agriculture*. URL:<https://magazine.faaf.org.ua/oblikovo-analitichna-sistema-informacyne-zabezpechennya-upravlinnya-pidpriemstvom.html>[in Ukrainian].

УДК 338.488.2:640.43]:663](045)

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11\(39\)-854-861](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11(39)-854-861)

Джога Ольга Валентинівна доктор філософії, доцент кафедри технологій та організації туризму і готельно-ресторанної справи, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, вул. Садова, 2, м. Умань, 20300, тел.: (04744)-406-44, <https://orcid.org/0000-0003-2574-4906>

Благополучна Анастасія Геннадіївна доктор філософії, старший викладач кафедри технологій та організації туризму і готельно-ресторанної справи, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, вул. Садова, 2, м. Умань, 20300, тел.: (04744) 406-44, <https://orcid.org/0000-0001-5897-0120>

Босецька Надія Георгіївна старший викладач кафедри туризму та готельно-ресторанної справи, Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, б-р Шевченка, 81, м. Черкаси, 18031, тел.: (0472) 54-21-57, <https://orcid.org/0000-0002-9981-5167>

ЗАСТОСУВАННЯ ТЕХНОЛОГІЇ ФЕРМЕНТАЦІЇ У РЕСТОРАННОМУ ГОСПОДАРСТВІ

Анотація. У статті розглянуто застосування технології ферментації в ресторанному господарстві як важливого інструменту для покращення смакових якостей, поживної цінності та тривалості зберігання продуктів. Ферментація, як природний процес, набуває все більшої популярності завдяки її здатності створювати унікальні смаки та текстури, що відповідають сучасним гастрономічним тенденціям. Описано основні види ферментації, зокрема молочнокисла, спиртова та комбучна ферментації, і їхнє використання для приготування страв та напоїв у ресторанах. Особлива увага приділяється впливу ферментованих продуктів на здоров'я споживачів та їхній потенціал у меню закладів. Розглянуто перспективи використання ферментаційних технологій для створення нових продуктів і страв у гастрономії.

Використання ферментації дає змогу не тільки покращити смакові характеристики страв, але й збагатити їх корисними речовинами, а також подовжити термін зберігання продуктів. У сучасній гастрономії ферментація набуває популярності як метод створення оригінальних страв, які відповідають трендам здорового харчування та пошуку нових кулінарних рішень

Досліджено важливість застосування технології ферментації в ресторанному господарстві як дієвого інструменту для підвищення якості страв. Ферментація не лише покращує смакові характеристики продуктів, але й

підвищує їхню поживну цінність та подовжує термін зберігання. Види ферментації, такі як молочнокисла, спиртова та комбучна, демонструють широкий спектр можливостей для інновацій у гастрономії. Крім того, встановлено позитивний вплив ферментованих продуктів на здоров'я споживачів, що робить їх актуальними для сучасного ресторанного меню. Перспективи використання ферментаційних технологій відкривають нові можливості для створення унікальних страв та продуктів, що відповідають сучасним гастрономічним трендам. Ферментація у ресторані "100 років тому вперед" стає способом переосмислення української кухні через поєднання традиційних технік із сучасними інноваціями, що дозволяє створювати незвичні, але водночас автентичні страви.

Ключові слова: ферментація, ресторанне господарство, молочнокисла ферментація, гастрономія, здорове харчування, технологія ферментації.

Dzhoha Olha Valentynivna Ph.D, Associate Professor of the Department of Technologies and Organization of Tourism and Hotel and Restaurant Business, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, 2 Sadova street, Uman, 20300, tel.: (04744) 406-44, <https://orcid.org/0000-0003-2574-4906>

Blahopoluchna Anastasiia Gennadiyivna Ph.D, Senior Lecturer of the Department of Technologies and Organization of Tourism and Hotel and Restaurant Business, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, 2 Sadova street, Uman, 20300, tel.: (04744) 406-44, <https://orcid.org/0000-0001-5897-0120>

Bosetska Nadiia Georgievna senior lecturer of the department of tourism and hotel and restaurant business, Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy, 81 Shevchenko Boulevard, Cherkasy, 18031, tel.: (0472) 5421-57, <https://orcid.org/0000-0002-9981-5167>

APPLICATION OF FERMENTATION TECHNOLOGY IN THE RESTAURANT

Abstract. The article examines the use of fermentation technology in the restaurant industry as an important tool for improving the taste, nutritional value and shelf life of products. Fermentation, as a natural process, is gaining more and more popularity due to its ability to create unique flavors and textures that match today's gastronomic trends. The main types of fermentation are described, including lactic acid, alcoholic and kombucha fermentation, and their use for the preparation of dishes and drinks in restaurants. Special attention is paid to the effect of fermented products on the health of consumers and their potential in the menu of establishments. The prospects of using fermentation technologies to create new products and dishes in gastronomy are considered.

The use of fermentation makes it possible not only to improve the taste characteristics of dishes, but also to enrich them with useful substances, as well as to extend the shelf life of products. In modern gastronomy, fermentation is gaining popularity as a method of creating original dishes that meet the trends of healthy eating and the search for new culinary solutions

The importance of using fermentation technology in the restaurant industry as an effective tool for improving the quality of dishes has been studied. Fermentation not only improves the taste characteristics of products, but also increases their nutritional value and extends the shelf life. Types of fermentation, such as lactic acid, alcohol and kombucha, demonstrate a wide range of possibilities for innovation in gastronomy. In addition, the positive effect of fermented products on the health of consumers has been established, which makes them relevant for modern restaurant menus. Prospects for the use of fermentation technologies open new opportunities for creating unique dishes and products that meet modern gastronomic trends. Fermentation in the restaurant "100 years ago" becomes a way of rethinking Ukrainian cuisine through the combination of traditional techniques with modern innovations, which allows you to create unusual, but at the same time authentic dishes

Keywords: fermentation, restaurant business, lactic acid fermentation, gastronomy, healthy food, fermentation technology

Постановка проблеми У сучасному ресторанному господарстві зростає попит на страви з натуральними інгредієнтами, які не лише мають високу поживну цінність, але й відповідають трендам здорового харчування. Одним із перспективних методів покращення якості страв є ферментація, яка дозволяє збагатити смакові властивості продуктів, продовжити термін їх зберігання та підвищити їх корисність. Однак у ресторанній індустрії ця технологія досі не використовується на повну потужність через брак знань про її переваги та відсутність належних технологічних процесів у багатьох закладах. Тому виникає необхідність дослідження ферментації як методу покращення якості страв та її впровадження у ресторанне господарство.

Метою цієї статті є дослідження можливостей та переваг використання технології ферментації в ресторанному господарстві. Особлива увага приділяється аналізу різних видів ферментації та їх застосуванню для приготування страв і напоїв, а також впливу ферментованих продуктів на смакові якості, поживну цінність та користь для здоров'я споживачів.

Методика дослідження. У статті ми використовуємо такі методи дослідження: дедукція, індукція, аналіз, синтез, пояснення.

Аналіз наукових досліджень і публікацій. Технологія ферментації набула широкого поширення у різних галузях харчової промисловості, включаючи ресторанне господарство. У науковій літературі ферментація розглядається як ефективний метод підвищення поживної цінності продуктів та створення нових смакових характеристик. Автори зазначають, що ферментація

значно покращує засвоюваність продуктів та сприяє виробленню корисних для організму бактерій, таких як пробіотики. Це робить ферментовані продукти важливим елементом сучасного меню, особливо у закладах, що орієнтуються на здорове харчування [1-4].

Інші дослідники звертають увагу на роль ферментації у покращенні смакових якостей продуктів. Вони підкреслюють, що процес ферментації дозволяє розвивати унікальні аромати і текстури, які неможливо досягти традиційними методами приготування. Наприклад, молочнокисла ферментація широко використовується для створення кисломолочних продуктів, таких як йогурти, кефір та сир, які не лише є поживними, але й мають позитивний вплив на травлення та імунітет [5-7].

Досліджено вплив ферментації на зберігання продуктів. Автори доводять, що ферментовані продукти мають довший термін придатності завдяки природним консервуючим властивостям ферментів, що зменшує потребу у використанні штучних консервантів. Це має важливе значення для ресторанного господарства, оскільки знижує втрати продуктів та підвищує ефективність використання ресурсів [8].

Окрім того, ферментація активно досліджується у контексті кулінарних інновацій. Наприклад, деякі автори розглядають перспективи використання ферментації у створенні нових страв, які відповідають вимогам сучасної гастрономії. Процес ферментації дозволяє експериментувати з різними інгредієнтами, відкриваючи нові можливості для шеф-кухарів та рестораторів у розробці унікальних меню [9, 10].

Загалом, літературні джерела свідчать про значний потенціал ферментації в ресторанному господарстві. Проте, попри широке висвітлення теоретичних аспектів ферментації, залишається недостатньо дослідженим питання її практичного застосування у ресторанному бізнесі, що підкреслює актуальність подальших досліджень у цій галузі.

Виклад основного матеріалу. Технологія ферментації, відома людству з давніх часів, сьогодні стає важливим елементом сучасного ресторанного господарства. Використання ферментації дає змогу не тільки покращити смакові характеристики страв, але й збагатити їх корисними речовинами, а також подовжити термін зберігання продуктів. У сучасній гастрономії ферментація набуває популярності як метод створення оригінальних страв, які відповідають трендам здорового харчування та пошуку нових кулінарних рішень.

Серед основних видів ферментації, які застосовуються у ресторанному бізнесі, найбільше поширення отримали молочнокисла, спиртова, оцтова та комбучна (ферментація чайного гриба).

Молочнокисла ферментація: Молочнокисла ферментація використовується для створення кисломолочних продуктів, таких як йогурти, кефір, сир, а також для заквашування овочів. Вона відбувається під дією молочнокислих

бактерій, які перетворюють лактозу та інші цукри на молочну кислоту. Цей процес не тільки покращує смакові якості продуктів, але й збільшує їхню користь для здоров'я, зокрема завдяки високому вмісту пробіотиків, які позитивно впливають на травну систему.

У ресторанах, які спеціалізуються на здоровому харчуванні, такі продукти часто використовуються як основа для соусів, десертів або самостійних страв. Наприклад, у багатьох закладах заквашені овочі подають як гарнір або додають у салати, що не лише збагачує страви смаком, але й підвищує їхню поживну цінність. Також популярність отримує використання ферментованих молочних продуктів у випічці, що надає готовим виробам унікального смаку і текстури.

Спиртова ферментація: Спиртова ферментація відбувається під дією дріжджів, які перетворюють цукри на спирт та вуглекислий газ. Цей процес традиційно використовується для приготування алкогольних напоїв, таких як пиво, вино та сидр. Однак у сучасній гастрономії він знайшов широке застосування і в приготуванні страв, наприклад, хліба на заквасці або ферментованих фруктових десертів.

У ресторанах спиртова ферментація дозволяє створювати унікальні напої власного виробництва, що підвищує оригінальність меню та збільшує привабливість закладу для клієнтів. Наприклад, виготовлення крафтового пива та ферментованих коктейлів на основі локальних інгредієнтів стає популярною практикою в багатьох гастрономічних закладах.

Оцтова ферментація: Оцтова ферментація використовується для створення оцту, який є важливим інгредієнтом для багатьох страв. Оцет не лише додає кислотності та збалансовує смакові характеристики, але й виступає як природний консервант. В ресторанах оцет застосовується для маринування, приготування соусів, а також як основа для різних страв, наприклад, маринадів для м'яса або риби.

Комбучна ферментація: Ферментація чайного гриба (комбучі) останнім часом стала особливо популярною у сфері здорового харчування. Комбуча містить багато пробіотиків та антиоксидантів, що робить її важливим елементом у меню ресторанів, які акцентують увагу на корисних напоях. У результаті ферментації з'являються тонкі гази та слабкий алкогольний смак, що робить цей напій приємним і корисним.

Багато ресторанів сьогодні включають комбучу у свої напої власного виробництва, експериментуючи з додаванням фруктів, трав та спецій для створення унікальних смакових варіацій.

Ферментація не лише покращує смак і текстуру продуктів, але й сприяє їхньому збагаченню корисними речовинами. Продукти, що пройшли ферментацію, часто містять пробіотики, які позитивно впливають на здоров'я людини, особливо на травну та імунну системи. Дослідження показали, що ферментовані страви знижують рівень холестерину, зміцнюють імунітет і сприяють кращому засвоєнню поживних речовин.

Крім того, ферментовані продукти мають довший термін зберігання. Процес ферментації природним чином консервує продукти, запобігаючи їхньому псуванню без використання штучних консервантів. Це дозволяє ресторанам зменшити харчові відходи, підвищити економічну ефективність та забезпечити свіжість продуктів на тривалий час.

Для успішного впровадження ферментації у ресторанному бізнесі необхідне відповідне обладнання, зокрема спеціальні посудини для ферментації, а також певні знання та навички персоналу. Ресторани, що застосовують технологію ферментації, повинні забезпечити правильне зберігання продуктів та дотримання санітарних норм, щоб уникнути можливих ризиків для здоров'я споживачів.

Успішні приклади впровадження ферментаційних технологій включають ресторани заклади, які спеціалізуються на авторській кухні, де шеф-кухарі активно використовують ферментовані продукти для створення унікальних смаків. Наприклад, багато ресторанів використовують домашні ферментовані соуси та напої як важливу частину свого меню, що приваблює клієнтів оригінальністю та корисними властивостями страв.

У ході дослідження було виявлено, що застосування технології ферментації у ресторанному господарстві позитивно впливає на якість страв, їхній смак та поживну цінність. Ресторани, які використовують ферментацію, відзначають підвищений інтерес з боку клієнтів, особливо тих, хто шукає здорові та незвичайні гастрономічні рішення. Також було встановлено, що ферментація допомагає скоротити харчові відходи та знизити витрати на зберігання продуктів.

Досліджено, що один із найяскравіших прикладів використання технології ферментації в ресторанах є заклад "100 років тому вперед" у Києві, відомий своєю сучасною інтерпретацією української кухні. Шеф-кухар Євген Клопотенко активно використовує ферментацію для створення нових смаків та текстур, адаптуючи традиційні українські страви до сучасних тенденцій гастрономії.

Вплив ферментації на страви:

Збагачення смаку: Ферментація дозволяє розкрити нові смакові відтінки продуктів. Наприклад, в ресторані "100 років тому вперед" ферментовані овочі та фрукти використовуються в різних стравах для створення складних і глибоких смаків. Такі процеси змінюють природний смак продуктів, додаючи їм кислинку або умами.

Консервування: Ферментація зберігає продукти довше, дозволяючи використовувати сезонні інгредієнти цілий рік. Наприклад, заквашені овочі (буряк, морква або капуста) є основою для салатів або соусів у будь-яку пору року.

Текстурні зміни: Ферментація також впливає на текстуру продуктів, роблячи їх більш м'якими або хрусткими залежно від процесу. Це додає різноманіття у страви ресторану, створюючи унікальні сенсорні відчуття.

Встановлено, що найпопулярнішими стравами у закладі є:

Ферментовані овочі з додаванням прянощів часто використовуються як гарнір або складова частина основної страви.

Квас з українських фруктів і ягід (наприклад, з калини) не тільки має унікальний смак, але й підвищує корисність страви.

Висновки. Досліджено важливість застосування технології ферментації в ресторанному господарстві як дієвого інструменту для підвищення якості страв. Ферментація не лише покращує смакові характеристики продуктів, але й підвищує їхню поживну цінність та подовжує термін зберігання. Види ферментації, такі як молочнокисла, спиртова та комбучна, демонструють широкий спектр можливостей для інновацій у гастрономії. Крім того, встановлено позитивний вплив ферментованих продуктів на здоров'я споживачів, що робить їх актуальними для сучасного ресторанного меню. Перспективи використання ферментаційних технологій відкривають нові можливості для створення унікальних страв та продуктів, що відповідають сучасним гастрономічним трендам. Ферментація у ресторані "100 років тому вперед" стає способом переосмислення української кухні через поєднання традиційних технік із сучасними інноваціями, що дозволяє створювати незвичні, але водночас автентичні страви.

Література:

1. Anasih, R., Andriani, Y., Lili, W., Iskandar, I., & Zidni, I. (2021). The restaurant waste fermentation as feed material: a literature review. *World Scientific News*, 158, 285-298.
2. Bilal, M., Niu, D., & Wang, Z. (2024). Novel enzyme-fermentation process for bioconversion of restaurant food waste into isomaltooligosaccharide-and L-lactic acid-enriched animal feed. *Frontiers in Sustainable Food Systems*, 8, 1326304.
3. Andriani, Y., Hutapea, A. A., Zidni, I., Lili, W., & Wiyatna, M. F. (2021). Literature review on fermentation factors of restaurant organic waste affecting feed quality. *Depik*, 10(3), 277-283.
4. Teng, T. S., Chin, Y. L., Chai, K. F., & Chen, W. N. (2021). Fermentation for future food systems: Precision fermentation can complement the scope and applications of traditional fermentation. *EMBO reports*, 22(5), e52680.
5. Seesaard, T., & Wongchoosuk, C. (2022). Recent progress in electronic noses for fermented foods and beverages applications. *Fermentation*, 8(7), 302.
6. Alhajeri, N. S., Eraky, M., Qyum, M. A., & Tawfik, A. (2023). Eco-friendly fermentation module for maximization of hydrogen harvesting from fatty restaurant waste diluted with grey water. *International Journal of Hydrogen Energy*, 48(68), 26461-26474.
7. Znad, H., Al-Mohammedawi, H., & Awual, M. R. (2021). Integrated pre-treatment stage of biosorbent-sonication for mixed brewery and restaurant effluents to enhance the photo-fermentative hydrogen production. *Biomass and Bioenergy*, 144, 105899.
8. Andriani, Y., Anasih, R., Pratiwy, F. M., Wiyatna, M. F., & Pratama, R. I. (2024). The Effect of Probiotic-Induced Fermentation of Restaurant Waste on the Growth of Common Carp (*Cyprinus carpio*) Fry. *International Journal on Advanced Science, Engineering & Information Technology*, 14(1).
9. Bibra, M., Krishnaraj, R. N., & Sani, R. K. (2021). Fermentation strategies in the food and beverage industry. *Biomolecular Engineering Solutions for Renewable Specialty Chemicals: Microorganisms, Products, and Processes*, 141-164.
10. Carmona-Cabello, M., García, I. L., Sáez-Bastante, J., Pinzi, S., Koutinas, A. A., & Dorado, M. P. (2020). Food waste from restaurant sector-Characterization for biorefinery approach. *Bioresource technology*, 301, 122779.

References:

1. Anasih, R., Andriani, Y., Lili, W., Iskandar, I., & Zidni, I. (2021). The restaurant waste fermentation as feed material: a literature review. *World Scientific News*, 158, 285-298.
2. Bilal, M., Niu, D., & Wang, Z. (2024). Novel enzyme-fermentation process for bioconversion of restaurant food waste into isomaltooligosaccharide-and L-lactic acid-enriched animal feed. *Frontiers in Sustainable Food Systems*, 8, 1326304.
3. Andriani, Y., Hutapea, A. A., Zidni, I., Lili, W., & Wiyatna, M. F. (2021). Literature review on fermentation factors of restaurant organic waste affecting feed quality. *Depik*, 10(3), 277-283.
4. Teng, T. S., Chin, Y. L., Chai, K. F., & Chen, W. N. (2021). Fermentation for future food systems: Precision fermentation can complement the scope and applications of traditional fermentation. *EMBO reports*, 22(5), e52680.
5. Seesaard, T., & Wongchoosuk, C. (2022). Recent progress in electronic noses for fermented foods and beverages applications. *Fermentation*, 8(7), 302.
6. Alhajeri, N. S., Eraky, M., Qyyum, M. A., & Tawfik, A. (2023). Eco-friendly fermentation module for maximization of hydrogen harvesting from fatty restaurant waste diluted with grey water. *International Journal of Hydrogen Energy*, 48(68), 26461-26474.
7. Znad, H., Al-Mohammedawi, H., & Awual, M. R. (2021). Integrated pre-treatment stage of biosorbent-sonication for mixed brewery and restaurant effluents to enhance the photo-fermentative hydrogen production. *Biomass and Bioenergy*, 144, 105899.
8. Andriani, Y., Anasih, R., Pratiwy, F. M., Wiyatna, M. F., & Pratama, R. I. (2024). The Effect of Probiotic-Induced Fermentation of Restaurant Waste on the Growth of Common Carp (*Cyprinus carpio*) Fry. *International Journal on Advanced Science, Engineering & Information Technology*, 14(1).
9. Bibra, M., Krishnaraj, R. N., & Sani, R. K. (2021). Fermentation strategies in the food and beverage industry. *Biomolecular Engineering Solutions for Renewable Specialty Chemicals: Microorganisms, Products, and Processes*, 141-164.
10. Carmona-Cabello, M., García, I. L., Sáez-Bastante, J., Pinzi, S., Koutinas, A. A., & Dorado, M. P. (2020). Food waste from restaurant sector-Characterization for biorefinery approach. *Bioresource technology*, 301, 122779.

УДК 330.4:338.3

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11\(39\)-862-874](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11(39)-862-874)

Дмитришин Мар'ян Іванович доктор фізико-математичних наук, професор, завідувач кафедри диференціальних рівнянь і прикладної математики, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, вул. Шевченка, 57, м. Івано-Франківськ, 76000, тел.: (0342) 55-32-32, <https://orcid.org/0000-0002-3248-7736>.

Пшик Руслан Володимирович аспірант, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, вул. Шевченка, 57, м. Івано-Франківськ, 76000, тел.: (0342) 55-32-32

МОДЕЛІ ОЦІНКИ ТА ОПТИМІЗАЦІЇ ПОТЕНЦІАЛУ РЕГІОНАЛЬНОЇ ВИРОБНИЧОЇ СИСТЕМИ

Анотація. Регіональні виробничі системи належать до класу складних економічних систем, що характеризуються значною кількістю взаємодіючих елементів, багатогранністю їх взаємозв'язків. Розвиток регіональної виробничої системи відбувається шляхом поступового освоєння її потенціалу, визначення оптимальних меж його варіації для ефективного функціонування системи. Потенціал розвитку регіональної виробничої системи розглядається як динамічна сукупність набору локальних потенціалів, що характеризують наявний стан системи та латентні невикористані можливості, які під впливом екзогенних та ендогенних чинників спроможні забезпечити якісні та кількісні зміни параметрів системи і сприяти переходу на вищу траєкторію руху системи в регіональному економічному просторі.

Метою статті є розробка моделей оцінки та оптимізації потенціалу розвитку регіональної виробничої системи у відповідності до стратегічних цілей соціально-економічного розвитку регіону, що дають можливість сформулювати напрямки підвищення ефективності функціонування регіональних виробничих систем.

Пропонована процедура оцінки ефективності функціонування регіональної виробничої системи у контексті реалізації її локальних потенціалів передбачає оцінку впливу окремих локальних потенціалів на досягнення кінцевого результату функціонування системи – підвищення її ефективності в цілому. Така оцінка проводиться окремо за різними комбінаціями локальних потенціалів, а також передбачає оцінку ефекту асоційованого впливу локальних потенціалів як відокремлених підсистем загального потенціалу виробничої системи. Оптимальний перерозподіл значень показників локальних потенціалів полягає у визначенні оптимальних величин їх варіації, при яких

досягається максимум цільової функції, або досягається та чи інша стратегічна ціль, визначена виробничою системою.

Представлено також моделі оптимізації взаємодії регіональних виробничих систем з фінансово-кредитними установами у контексті оптимального використання залучених інвестиційних ресурсів для розвитку як окремих локальних, так і загального потенціалу системи.

Ключові слова: регіональна виробнича система, потенціал розвитку, оцінка ефективності функціонування, модель оптимізації.

Dmytryshyn Marian Ivanovych doctor of physical and mathematical sciences, professor, head of the department of differential equations and applied mathematics, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, Shevchenko St., 57, Ivano-Frankivsk, 76000, tel.: (0342) 55-32-32, <https://orcid.org/0000-0002-3248-7736>.

Pshyk Ruslan Volodymyrovych PhD student, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, Shevchenko St., 57, Ivano-Frankivsk, 76000, tel.: (0342) 55-32-32

MODELS OF EVALUATION AND OPTIMIZATION THE POTENTIAL OF A REGIONAL PRODUCTION SYSTEM

Abstract. Regional production systems belong to the class of complex economic systems, characterized by a significant number of interacting elements, the multifaceted nature of their relationships. The development of a regional production system occurs through the gradual development of its potential, determining the optimal limits of its variation for the effective functioning of the system. The potential of the development of a regional production system is considered as a dynamic set of local potentials that characterize the current state of the system and latent unused opportunities, which, under the influence of exogenous and endogenous factors, are able to provide qualitative and quantitative changes in the parameters of the system and promote the transition to a higher trajectory of the system's movement in the regional economic space.

The purpose of the article is to develop models of evaluation and optimization the potential of the development of a regional production system in accordance with the strategic goals of the socio-economic development of the region, which make it possible to form directions for increasing the efficiency of the functioning of regional production systems.

The proposed procedure of the functioning effectiveness evaluation of a regional production system in the context of implementation of its local potentials involves evaluation the certain of individual local potentials on achieving the final result of the system's functioning - increasing its efficiency as a whole. Such an evaluation is carried out separately for various combinations of local potentials, and also involves evaluation the effect of the associated impact of local potentials as

separate subsystems of the general potential of the production system. The optimal redistribution of the values of local potential indicators consists in determining the optimal values of their variation, at which the maximum of the target function is achieved, or one or another strategic goal defined by the production system is achieved.

Optimization models of the interaction of regional production systems with financial and credit institutions in the context of optimal use of attracted investment resources for the development of both individual local and general potential of the system are also presented.

Keywords: regional production system, development potential, functioning effectiveness evaluation, optimization model.

Постановка проблеми. Актуальність проблеми підвищення ефективності функціонування регіональних виробничих систем обумовлена її вагомою значущістю для соціально-економічного розвитку регіонів, особливо зважаючи на всі складнощі, в яких сьогодні опинилися суб'єкти ринкових відносин. При цьому ефективність регіональних виробничих систем може виражатися у категорії потенціалу їх розвитку. Одним з можливих аспектів управління потенціалом є узгодження ступеня розвитку окремих його складових в цілях забезпечення ефективності функціонування виробничої системи в цілому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Регіональні виробничі системи характеризуються складністю процесів взаємодії їх окремих елементів, що обумовлюється стохастичним впливом факторів зовнішнього та внутрішнього середовища їх функціонування [1,2,7]. У цьому зв'язку аналізується поведінка виробничих систем на різних рівнях управління (стратегічному, тактичному, ситуаційному), розглядаються принципи функціонування та взаємодії економіко-виробничих систем у конкурентному середовищі [6], розробляються моделі розвитку виробничих систем [4,8], включаючи моделі оцінювання ефективності їх функціонування [3] та оптимізації [5].

Незважаючи на численні напрацювання щодо різних аспектів функціонування регіональних виробничих систем, проблеми управління потенціалом їх розвитку у контексті підвищення ефективності функціонування таких систем та забезпечення сталого розвитку регіону залишаються відкритими.

Метою статті є розробка моделей оцінки та оптимізації потенціалу розвитку регіональної виробничої системи у відповідності до конкретних внутрішніх характеристик регіону та впливу зовнішнього оточення, що дають можливість визначати приховані резерви локальних потенціалів, і, як наслідок, сформулювати напрямки підвищення ефективності функціонування регіональних виробничих систем.

Виклад основного матеріалу. Потенціал виробничої системи не збільшується безпосередньо при взаємодії його окремих складових (локальних

потенціалів), проте в перспективі може зростати як результат цієї взаємодії. Крім того, його збільшення може бути непрямою метою взаємовпливу складових потенціалу. Потенціал слід розглядати з позицій його відповідності стратегічним цілям виробничої системи, серед яких, наприклад, максимізація прибутку як результату функціонування системи. Функція управління при цьому виражається у перерозподілі кількісного та якісного набору складових потенціалу. Наприклад, щодо фінансової складової це можна інтерпретувати як вкладення фінансових коштів у розвиток інших локальних потенціалів. Інформаційна компонента виражає зміну обсягів інформації стосовно інших складових в цілях підвищення їх ефективності. Щодо трудового потенціалу, можливе звільнення працівників, або заміна виробничих кадрів в цілях вивільнення фінансових ресурсів, збільшення величини техніко-технологічної складової.

Оптимізація інтегрованого ефекту всіх локальних потенціалів полягає в раціональному перерозподілі їх впливів у вартісному вираженні для максимізації спільного результату діяльності. Оцінка ефекту інтеграції локальних потенціалів виробничої системи повинна узгоджуватися із:

- цільовими пріоритетами та потенціалом розвитку регіону, на території якого функціонує виробнича система;
- стратегічними цілями функціонування виробничої системи, її галузевою специфікою;
- можливостями розвитку окремих локальних потенціалів виробничої системи (фінансового, інвестиційного, природно-ресурсного, техніко-технологічного, інноваційно-маркетингового, трудового тощо).

Процедура оцінки ефективності функціонування регіональної виробничої системи у контексті реалізації її локальних потенціалів передбачає побудову комплексу оптимізаційних моделей. Спочатку проводиться оцінка впливу окремих локальних потенціалів на досягнення кінцевого результату функціонування системи – підвищення її ефективності в цілому. Таку оцінку можна проводити окремо за різними комбінаціями локальних потенціалів.

Функціонування виробничої системи у контексті реалізації її локальних потенціалів можна виразити функцією:

$$Q_i = F(U_i),$$

де Q_i – обсяг виробництва продукції виду i ;

U_i – потенціал системи, затрачений на виробництво продукції виду i .

В загальному випадку розглядається n локальних потенціалів $u_k = g_k(u_k^1, u_k^2, \dots, u_k^{q_k})$, $k=1, \dots, n$, які є функціями від наборів показників $(u_k^1, u_k^2, \dots, u_k^{q_k})$, що їх характеризують, причому ці показники можуть бути як кількісними, так і якісними. Величини $u_k, k=1, \dots, n$ розглядаються як лінгвістичні змінні і для їх оцінки формуються множини лінгвістичних термів:

$H_k = \{h_k^1, h_k^2, \dots, h_k^{r_k}\}$ – терм-множина локального потенціалу u_k .

Для оцінювання показників $u_k^j, k=1, \dots, n, j=1, \dots, q_k$ також формується терм-множина $H_k^j = \{h_k^{j1}, h_k^{j2}, \dots, h_k^{jn_k}\}$. Кількісні змінні переводяться у лінгвістичні терми за допомогою операції фазифікації. Якісні змінні u_k^j характеризуються множиною допустимих значень:

$$\{w_k^{j1}, w_k^{j2}, \dots, w_k^{jn_k}\},$$

де $w_k^{j1}(w_k^{jn_k})$ – бальна оцінка найменшого (найбільшого) значення величини u_k^j відповідно. Для переведення якісних змінних у кількісні застосовується процедура дефазифікації.

Результат функціонування виробничої системи може виражатися функцією:

$$R = \sum_{i=1}^m (\lambda_i Q_i - \mu_i U_i),$$

де λ_i – ціна випуску продукції виду i ;

μ_i – оцінка потенціалу системи, затраченого на виробництво продукції виду i (у вартісному вираженні).

Частина результуючої величини R , що припадає на k -у складову потенціалу, виражається формулою:

$$R_k = \chi_k \sum_{i=1}^m (\lambda_i Q_i - \mu_i U_i),$$

де χ_k – частка k -ї складової потенціалу системи, так, що $\sum_k \chi_k = 1$.

Якщо прийняти, що k -а складова потенціалу характеризується величиною V_k , то частка величини R , що припадає на k -у складову, буде пропорційна цій величині: $\chi_k = \omega_k V_k$. При збільшенні величини V_k на ΔV за рахунок деякої s -ї складової потенціалу, зміняться відповідні частки:

$$\chi_k = \omega_k (V_k + \Delta V), \quad \chi_s = \omega_s (V_s - \Delta V).$$

При цьому максимізуються вклади (R_k і R_s) обох локальних потенціалів в результуючу величину R . В моделі є обмеження на величину ΔV , яка не повинна перевищувати деякого значення V_{\max} . Також визначається обґрунтованість перерозподілу впливу величин локальних потенціалів:

$$\frac{R_k}{\Delta V} \geq \hat{t},$$

де \hat{t} – бажаний приріст частини величини R , обумовлений k -ю

складовою потенціалу.

Наприклад, за рахунок фінансового потенціалу збільшується техніко-технологічний потенціал у розмірі ΔV . Тоді частина результуючої величини R виробничої системи за рахунок техніко-технологічного потенціалу зростає:

$$R_k = \chi_k R + \tau \omega_k (V_k + \Delta V),$$

де другий доданок у правій частині рівності характеризує збільшення вкладу техніко-технологічного потенціалу в загальний результат за рахунок його збільшення на величину ΔV , а τ – частка збільшення величини R при збільшенні техніко-технологічного потенціалу.

Якщо \hat{t} – бажаний рівень віддачі фінансових ресурсів, то умовою доцільності вкладень коштів у збільшення саме техніко-технологічного

потенціалу є нерівність $\frac{R_k}{\Delta V} \geq \hat{t}$, яка гарантує, що така віддача буде не

меншою, ніж при виборі інших локальних потенціалів. Якщо б віддача від фінансових ресурсів, виділених для збільшення техніко-технологічного потенціалу була меншою ніж \hat{t} , то це вимагало б перегляду величини ΔV в цілях її корегування і узгодження з потенціалом виробничої системи в цілому.

Для випадку трьох компонент можна розглядати збільшення величини двох з них за рахунок третьої. Тоді частини результуючої величини R виробничої системи за рахунок збільшуваних двох складових визначаються виразами:

$$R_l = \chi_l R + \tau_l \omega_l (V_l + \Delta V_l),$$

$$R_s = \chi_s R + \tau_s \omega_s (V_s + \Delta V_s),$$

де другі доданки у правих частинах рівностей характеризують збільшення вкладу l -ї та s -ї складових в загальний результат за рахунок їх збільшення на величини ΔV_l та ΔV_s відповідно, а τ_l і τ_s – частки збільшення величини R .

Умовами доцільності використання частини потенціалу однієї складової до зростання двох інших розмірами ΔV_l та ΔV_s відповідно є оцінки знизу:

$$\frac{R_l}{\Delta V_l} \geq \hat{t}, \quad \frac{R_s}{\Delta V_s} \geq \hat{t}.$$

Це означає, що віддача від збільшення кожної зі складових повинна бути не меншою за деяку величину, що характеризує вигідність збільшення інших складових. Тому слід збільшувати вклад тих локальних потенціалів, для яких збільшення відповідних їм часток у загальному результаті буде максимальним. Якщо віддача у вигляді зростання частки в загальному результаті виробничої системи від збільшення локального потенціалу менша ніж \hat{t} , то таке збільшення є недоцільним. В цьому випадку слід надати перевагу зростанню інших локальних потенціалів. Рівноважний розв'язок

моделі забезпечуватиме максимум часток величини R , який формують всі локальні потенціали в сукупності.

Альтернативний варіант взаємодії трьох локальних потенціалів системи – використання частин двох з них для збільшення величини третього локального потенціалу. Тоді частина величини R визначається так:

$$R_p = \chi_p R + \tau_p \omega_p (V_p + \Delta V_l + \Delta V_s),$$

де другий доданок у правій частині рівності характеризує збільшення вкладу p -ї складової в загальний результат за рахунок її збільшення на величини ΔV_l та ΔV_s відповідно, а τ_p – частка збільшення величини R .

Рівноважний розв'язок моделі, при якому частки величини R всіх локальних потенціалів будуть максимальними, визначається парою $(\Delta V_l^*, \Delta V_s^*)$.

Розглядаються також варіанти перехресного збільшення локальних потенціалів для максимізації результуючої величини R виробничої системи в цілому. У цьому випадку модель виглядатиме так:

$$R_l = \chi_l R + \tau_l \omega_l (V_l + \Delta V_s),$$

$$R_s = \chi_s R + \tau_s \omega_s (V_s + \Delta V_l).$$

Розглянуті моделі передбачають максимізацію результуючої величини R виробничої системи в умовах перерозподілу міри впливу окремих локальних потенціалів. Специфіка моделей полягає у реалізації функцій управління потенціалом системи в короткостроковій перспективі, за умови прийняття рішень щодо оптимального перерозподілу характеристик окремих складових потенціалу. В динаміці взаємодія локальних потенціалів суттєво ускладнюється, зважаючи, зокрема, на зростаючий вплив швидко змінних зовнішніх і внутрішніх чинників.

У зв'язку з цим виникає задача оцінки ефекту асоційованого впливу локальних потенціалів як відокремлених підсистем загального потенціалу виробничої системи. Розглядаючи виробничу систему як суб'єкт господарської діяльності, передбачається, що однією з головних цілей її функціонування є максимізація прибутку. Зрозуміло, що цільові орієнтири виробничої системи є значно ширшими. Тому потенціал розглядається як сукупність ресурсів, які дозволяють досягати стратегічні цілі шляхом раціонального перерозподілу частини ресурсів, зміни міри впливу окремих складових потенціалу і приведення їх у відповідність цілям системи.

При розв'язанні задачі перерозподілу характеристик доцільно проводити деталізацію елементів потенціалу в цілях наприклад, виявлення вузьких місць та їх усунення. Взаємозв'язок складових потенціалу характеризується тим, що параметри k -ї складової можуть одночасно зменшуватися на величини ΔV_{ki} , $i=1, \dots, n$, і збільшуватися на величини ΔV_{ik} , $i=1, \dots, n$. У сукупності ці величини утворюють несиметричну

квадратну матрицю (ΔV_{ij}) порядку n . Сума елементів матриці за рядками не повинна перевищувати певної частки наявного потенціалу відповідної складової, що визначається його кількісними та якісними показниками.

Задача оптимального перерозподілу характеристик локальних потенціалів полягає у визначенні оптимальних величин ΔV_{ij} , при яких досягається максимум цільової функції, або досягається та чи інша стратегічна ціль, визначена виробничою системою.

Важливим аспектом функціонування регіональних виробничих систем є їх взаємодія з фінансово-кредитними установами.

Результат функціонування виробничої системи, отриманий від виробничої діяльності за умови виділення банком кредиту у розмірі K може виражатися функцією:

$$R_{BC} = \varphi(Q, U, K) = \lambda Q - \mu U - hK \rightarrow \max ,$$

де Q – обсяг випуску продукції;

λ – ціна випуску продукції;

U – потенціал системи, затрачений на виробництво продукції;

μ – оцінка потенціалу системи, затраченого на виробництво продукції (у вартісному вираженні);

h – частка банківського кредиту, що має бути погашена з відсотками за кредит протягом визначеного періоду часу.

Банк також прагне максимізувати свою цільову функцію:

$$R_B = hK \rightarrow \max ,$$

$$0 \leq K \leq D ,$$

де D – максимальний обсяг кредитних ресурсів банку, що спрямовуються на кредитування виробництва продукції.

Якщо $\hat{\tau}$ – рівень віддачі фінансових ресурсів банку за умови вкладення їх в альтернативні проекти поза виробничою системою, то умова кредитування системи має такий вигляд:

$$\frac{K}{D} \geq \hat{\tau} .$$

Ця умова гарантує банку, що віддача від вкладення коштів у виробничу систему буде не меншою, ніж їх вкладення в альтернативні проекти. Строга нерівність виражає пріоритетність для банку саме взаємодії з даною виробничою системою, як ефективного напрямку вкладення фінансових ресурсів. Невиконання умови вказує на необхідність перегляду доцільності чи обсягів кредитування виробничої системи.

У наступній модифікації моделі банк має певну частку у власності виробничої системи. Тоді цільова функція для банку набуде вигляду:

$$R_B = hK + dR_{BC} \rightarrow \max ,$$

$$K + dW \leq D,$$
$$0 \leq d \leq 1, K \geq 0,$$

де d – частка банку у статутному капіталі (W) виробничої системи;
 D – максимальний обсяг кредитних ресурсів банку, що спрямовуються на кредитування виробництва продукції або на придбання частки d участі банку у статутному капіталі виробничої системи.

Якщо \hat{r} – рівень віддачі фінансових ресурсів банку за умови вкладення їх в альтернативні проекти поза виробничою системою, то умова кредитування системи має такий вигляд:

$$\frac{K + dW}{D} \geq \hat{r}.$$

Рівноважний розв'язок моделі задовольняє інтереси банку та виробничої системи з визначених цільових позицій і прийнятих обмежень. При цьому ціна кредиту повинна бути такою, щоб сумарна віддача банку від кредиту (за рахунок його погашення та частки банку у величині R_{BC}) була більшою, ніж у випадку альтернативного вкладення банком відповідної суми коштів у інші проекти. Також обсяг кредиту повинен бути оптимальним з позицій виробничих можливостей системи його ефективного освоєння, а витрати повинні бути на рівні, що забезпечує оптимізацію виробничої програми та отримання прийнятних як для банку, так і для виробничої системи результуючих величин.

По суті в результаті розв'язання задачі отримуємо оптимальний за Парето стан рівноваги, а сама модель дозволяє дослідити його стійкість, оцінити межі можливих варіацій параметрів моделі, при яких результуючі значення змінюються несуттєво, залишаючись прийнятними як для виробничої системи, так і для банку.

Ключовим аспектом організації взаємодії виробничих систем і фінансово-кредитних установ є відносини власності, що виражаються в участі одних учасників взаємодії в статутних капіталах інших, наприклад, через придбання кожним з учасників пакетів акцій іншого. В такому випадку взаємодія може бути описана наступною моделлю.

Виробнича система прагне максимізувати результуючу величину R_{BC} , для чого залучає необхідні інвестиції у вигляді кредиту банку. Тоді цільова функція виробничої системи:

$$R_{BC} = R_{BC}(K) - hK \rightarrow \max,$$

$$K \geq 0,$$

де $R_{BC}(K)$ – функція результуючої величини виробничої системи за умови отримання кредиту від банку в розмірі K ;

$R_{BC}(0)$ – функція результуючої величини виробничої системи без кредиту;

h – частка банківського кредиту, що має бути погашена з відсотками за

кредит протягом визначеного періоду часу.

Банк отримуватиме частку в результуючій величині виробничої системи і плату за кредит, які сумарно прагнуть максимізувати, тобто маємо такі співвідношення:

$$R_B = d(R_{BC}(K) - hK) + hK \rightarrow \max,$$
$$K + \frac{dR_{BC}(0)}{\xi + d(\zeta - \xi)} \leq D,$$

де D – максимальний обсяг кредитних ресурсів банку, що спрямовуються на кредитування виробництва продукції або на придбання частки d участі банку в акціонерному капіталі виробничої системи;

ξ, ζ – параметри, які пов'язують ціну пакета акцій з рівнем віддачі від вкладення у статутний капітал виробничої системи.

Ціна акцій при цьому залежить від частки в акціонерному капіталі. За умови придбання незначної частки у статутному капіталі виробничої системи ціна однієї акції буде меншою, ніж за умови придбання всіх чи контрольного пакету акцій.

Позначимо через $\hat{\tau}$ рівень віддачі фінансових ресурсів, не пов'язаний з кредитуванням виробничої системи. Якщо віддача від фінансових ресурсів банку τ , виділених ним для кредитування виробничої системи, менша ніж $\hat{\tau}$, то це вказує на необхідність перегляду величини K , тобто, обсяг кредиту слід змінити так, щоб принаймні $\tau \geq \hat{\tau}$.

Для банку кредитування виробничої системи є вигідним, якщо виконується умова:

$$\frac{d(R_{BC}(K) - hK) + K}{D} \geq \hat{\tau}.$$

Таким чином, в даній моделі максимізують свої результуючі величини і банк, і виробнича система. Результуюча величина функціонування виробничої системи пропорційна розміру банківського кредиту, при цьому банк, як акціонер, зацікавлений у збільшенні результуючої величини виробничої системи. Якщо для банку платежі за кредитом будуть такими ж, як у випадку альтернативного кредитування, то банку вигідніше кредитувати саме дану виробничу систему, оскільки, крім платежів за кредит, він отримуватиме й частину зростання результуючої величини виробничої системи. Сформульована модель показує, що виробнича система і банк отримують взаємні вигоди у разі вибору оптимального для обох у певному сенсі розміру кредиту.

Інший варіант моделі передбачає ситуацію, коли виробнича система володіє часткою у статутному капіталі банку, і водночас банк кредитує виробничу систему. Тоді модель для банку матиме вигляд:

$$\bar{R}_B = R_B + hK \rightarrow \max,$$

де \bar{R}_B – функція результуючої величини банку за умови кредиту-

вання виробничої системи;

R_B – функція результуючої величини банку, яка не залежить від надання чи ненадання кредиту виробничій системі;

h – частка банківського кредиту, що має бути погашена з відсотками за кредит за визначений період часу;

K – обсяг кредиту.

Обмеження моделі мають вигляд:

$$0 \leq K \leq D,$$

$$\frac{K}{D} \geq \hat{t},$$

де \hat{t} – рівень віддачі фінансових ресурсів банку за умови вкладення їх в альтернативні проекти поза виробничою системою.

Для виробничої системи модель має вигляд:

$$\bar{R}_{BC} = R_{BC}(K) + d(R_B + hK) - hK \rightarrow \max,$$

де \bar{R}_{BC} – функція результуючої величини виробничої системи;

$R_{BC}(K)$ – функція результуючої величини за умови отримання кредиту від банку в розмірі K ;

h – частка банківського кредиту, що має бути погашена з відсотками за кредит протягом визначеного періоду часу;

d – частка у статутному капіталі банку, якою володіє виробнича система.

Таким чином, у розглянутому випадку результуюча величина виробничої системи за вирахуванням виплат за кредитом складається з величини, що визначається розміром кредиту і частки результуючої величини банку. Обмеження моделі такі:

$$\frac{dR_B}{\xi + d(\zeta - \xi)} \leq D_{BC},$$

$$\frac{d(R_B + hK)}{D_{BC}} \geq \hat{t},$$

$$K \geq 0, 0 \leq d \leq 1.$$

Відзначимо, що результуюча величина R_B банку в цій моделі збільшується виключно за рахунок збільшення виплат за кредитом, оскільки частина R_B не залежить від того, кредитується чи не кредитується виробнича система. Зрозуміло, що у цьому випадку банку вигідно надавати кредит виробничій системі на умовах зовнішнього кредитування, оскільки банк отримує взаємін лише виплати за користування кредитом. Натомість виробнича система зацікавлена у збільшенні результуючої величини банку і їй вигідно брати кредит саме у цього банку, оскільки, формально це простіше зробити і через те, що виробнича система володіє частиною статутного капіталу банку,

то певна частка виплат за кредитом їй повернеться, а отже, фактичні виплати будуть меншими.

Висновки. Таким чином, запропоновані моделі оцінки та оптимізації потенціалу розвитку регіональної виробничої системи, що дозволяють детально аналізувати вклад кожного із локальних потенціалів як в оцінку рівня загального потенціалу розвитку системи, так і в досягнення стратегічних цілей системи шляхом раціонального перерозподілу частини ресурсів, зміни міри впливу окремих складових потенціалу і приведення їх у відповідність цілям системи. Моделювання потенціалу розвитку регіональної виробничої системи як функції від локальних потенціалів розвитку створює можливості для формування відповідних інструментів управління на основі прогностичних розрахунків з метою формування оптимальних сценаріїв розвитку виробничої системи та соціально-економічного розвитку регіону в цілому.

Література:

1. Вітлінський В.В., Афанасьєв Є.В. Моделювання та кількісне оцінювання економічного ризику великих виробничих систем. *Економіка: проблеми теорії та практики: зб. наук. праць*. 2003. Вип. 185, Т. 4. С. 742-752.
2. Кононова І.В. Регіональна соціально-економічна система як категорія економічних досліджень. *СХІДНА ЄВРОПА: ЕКОНОМІКА, БІЗНЕС ТА УПРАВЛІННЯ*. 2020. Вип. 1 (24). С. 269-274. URL: <https://er.dduvs.edu.ua/bitstream/123456789/5821/1/8.pdf>
3. Миронова М.І. Оцінювання ефективності функціонування виробничих систем у національній економіці. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2016. Вип. 26.6. С. 262-268. URL: https://nv.nltu.edu.ua/Archive/2016/26_6/42.pdf
4. Некрасова Л.А. Моделювання розвитку виробничого підприємства у взаємодії з об'єднаною територіальною громадою. *Ринкова економіка: сучасна теорія і практика управління*. 2019. 18(3(43)), С. 164-182. URL: <http://rinek.onu.edu.ua/article/view/183678/186731>
5. Олійник Т.І., Копильченко К.І. Оптимізація виробничих систем — перехід до бережливого виробництва: теоретичний аспект становлення та розвитку вітчизняних підприємств. *Інвестиції: практика та досвід*. 2017. № 23. С. 65–68. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/23_2017/13.pdf
6. Панчишин А., Дацко М. Принципи функціонування та взаємодії економіко-виробничих систем у конкурентному середовищі. *EUROPEAN JOURNAL OF ECONOMICS AND MANAGEMENT*. 2016. V. 2 Iss. 2. P. 103-109. URL: https://eujem.cz/wp-content/uploads/2016/eujem_2016_2_2/15.pdf
7. Харічков С.К., Горголюк Я.Ю. Особливості економічної поведінки виробничих систем під впливом факторів зовнішнього та внутрішнього середовища. *Причорноморські економічні студії*. 2018. Вип. 28-2. С. 25-28. URL: http://www.bses.in.ua/journals/2018/28_2_2018/7.pdf
8. Пашкевич М. С., Косолапов А. Ф. Сталий розвиток регіональних виробничих систем: моделювання та управління. *Ефективна економіка*. 2016. №3. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4864>

References:

1. Vitlinskyi V.V., Afanasiev Ye.V. Modeliuvannia ta kilkisne otsiniuvannia ekonomichnoho ryzyku velykykh vyrobnychykh system [Modeling and Quantifying Economic Risk of Large Production Systems]. *Ekonomika: problemy teorii ta praktyky: zb. nauk. prats.* 2003. Vyp. 185, T. 4. S. 742-752. [in Ukrainian]

2. Kononova I.V. Rehionalna sotsialno-ekonomichna systema yak katehoriia ekonomichnykh doslidzhen [*Regional socio-economic system as a category of economic research*]. SKHIDNA YEVIROPA: EKONOMIKA, BIZNES TA UPRAVLINNIA. 2020. Vyp. 1 (24). S. 269-274. URL: <https://er.dduvs.edu.ua/bitstream/123456789/5821/1/8.pdf>
3. Myronova M.I. Otsiniuvannia efektyvnosti funktsionuvannia vyrobnychykh system u natsionalnii ekonomitsi [*Evaluation of the Production Systems Efficiency in the National Economy*]. Naukovyi visnyk NLTU Ukrainy. 2016. Vyp. 26.6. S. 262-268. URL: https://nv.nltu.edu.ua/Archive/2016/26_6/42.pdf. [in Ukrainian]
4. Nekrasova L.A. Modeliuvannia rozvytku vyrobnychoho pidpriemstva u vzaiemodii z obiednanoiu terytorialnoiu hromadoiu [*Modelling of the development of the industrial enterprise in collaboration with the united local community*]. Rynkova ekonomika: suchasna teoriia i praktyka upravlinnia. 2019. 18(3(43), S. 164-182. URL: <http://rinek.onu.edu.ua/article/view/183678/186731>. [in Ukrainian]
5. Oliinyk T.I., Kopylchenko K.I. Optymizatsiia vyrobnychykh system — perekhid do berezhlyvoho vyrobnytstva: teoretychnyi aspekt stanovlennia ta rozvytku vitchyznianskykh pidpriemstv [*Optimization of production systems — the transition to lean manufacturing: the theoretical aspect of the formation and development of domestic enterprises*]. Investytsii: praktyka ta dosvid. 2017. № 23. S. 65–68. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/23_2017/13.pdf [in Ukrainian]
6. Panchyshyn A., Datsko M. Pryntsypy funktsionuvannia ta vzaiemodii ekonomiko-vyrobnychykh system u konkurentnomu seredovyshchi [*Principles of interaction of economic-production systems in a competitive environment*]. EUROPEAN JOURNAL OF ECONOMICS AND MANAGEMENT. 2016. V. 2 Iss. 2. R. 103-109. URL: https://eujem.cz/wp-content/uploads/2016/eujem_2016_2_2/15.pdf. [in Ukrainian]
7. Kharichkov S.K., Horholiuk Ya.Iu. Osoblyvosti ekonomichnoi povedinky vyrobnychykh system pid vplyvom faktoriv zovnishnoho ta vnutrishnoho seredovyshcha [*Peculiarities of economic behavior of production systems under influence of factors of inner and external environment*]. Prychornomorski ekonomichni studii. 2018. Vyp. 28-2. S. 25-28. URL: http://www.bses.in.ua/journals/2018/28_2_2018/7.pdf [in Ukrainian]
8. Pashkevych M.S., Kosolapov A.F. Stalyi rozvytok rehionalnykh vyrobnychykh system: modeliuvannia ta upravlinnia [*Sustainable development of regional production systems: management and simulation*]. Efektyvna ekonomika. 2016. №3. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4864> [in Ukrainian]

УДК 338.43.639

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11\(39\)-875-884](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11(39)-875-884)

Ємцев Віктор Іванович д.е.н., професор, Національний університет біоресурсів та природокористування, <https://orcid.org/0000-0001-5684-186X>

Слободянюк Наталія Михайлівна к.т.н., доцент, Національний університет біоресурсів та природокористування, <https://orcid.org/0000-0002-7724-2919>

Ємцева Галина Федорівна ст. викладач, Національний університет харчових технологій, <https://orcid.org/0000-0001-9375-0254>

ІННОВАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ АКВАКУЛЬТУРИ ЯК ФАКТОР ВІДРОДЖЕННЯ РИБНОГО ГОСПОДАРСТВА УКРАЇНИ

Анотація. У результаті дії різних факторів та причин (зростання кількості населення світу, міжнародні військові та торговельні конфлікти, мінливість клімату та екстремальні кліматичні явища, уповільнення зростання економіки світу тощо) в світі, на сьогодні, понад 3,1 млрд людей (понад 40 % населення світу) не можуть дозволити собі здорове та збалансоване харчування [1].

Останні чотири Доповіді про стан продовольчої безпеки та харчування у світі (СОФД) також виявили тривожну тенденцію. Так якщо з 2015 р частка голодуючих залишалася відносно незмінною, то у 2020 р вона почала зростати і у 2023 р, досягла 9,15% від чисельності світового населення. Для порівняння, у 2019 р ця частка становила 8%, а в 2020 р – 8,5%. Тобто з голодом у 2023 р могло зіткнутися на 152 мільйони людей більше, ніж у 2019 р. [1].

В цих умовах, риба та рибопродукти стають стратегічно важливими для забезпечення продовольчої безпеки населення планети. Так у 2022 р обсяг світового виробництва продукції рибальства та аквакультури досяг 223,2 млн т і забезпечив близько 15% від загального споживання тваринного білка у світі.

На сьогоднішній день, риба і рибна продукція у світовій торгівлі продовольством зайняли важливо місце. Обсяги міжнародної торгівлі продукцією рибальства та аквакультури зростають швидкими темпами і це підкреслює важливу роль даного сектора світової економіки як рушійної сили її економічного зростання і вагомого фактору забезпеченням глобальної продовольчої безпеки. Так у 2022 р частка риби (харчової і нехарчової), яка в різних формах потрапила на міжнародні товарні ринки, склала 33,7% від загальних обсягів світового виробництва риби. Загальний обсяг світового експорту риби і рибопродуктів у 2022 р перевищив \$.195 млрд [2].

При цьому, виробництво продукції рибальства в останні роки залишалося незмінним, тоді як обсяги аквакультури у 2022 р зросли на 6,6 % проти

2020 р та забезпечили понад 57% від загальних обсягів споживання риби та рибопродуктів населенням планети [2].

Тобто, на сьогоднішній день, саме сектор рибальства й аквакультури має найбільш вагоме значення для розв'язання проблем забезпечення глобальної продовольчої безпеки за всіма принципами (наявність, доступ, використання, стабільність). І оскільки обсяги добичі риби в дикій природі практично не змінюються, все майбутнє збільшення обсягів виробництва риби та морепродуктів може бути забезпечено лише завдяки розвитку аквакультури. Ці підходи до розв'язання проблем забезпечення населення країни рибою та рибопродуктами є актуальними і для рибного господарства України.

Ключові слова: Риба, рибне господарство, рибна галузь, рибна продукція, аквакультура.

Yemtsev Viktor Ivanovych Doctor of Economics, Professor, National University of Bioresources and Nature Management, St. Vystavkova, 16, Kyiv, 03041, tel.: (050)334-70-47, <https://orcid.org/0000-0001-5684-186X>,

Slobodyaniuk Nataliya Mykhaylivna Ph.D., associate professor, National University of Bioresources and Nature Management, Vystavkova St., 16, Kyiv, 03041, tel.: (044) 527-89-50, <https://orcid.org/0000-0002-7724-2919>

Yemtseva Halyna Fedorivna National University of Food Technologies, st. teacher, Volodymyrska St. 68, Kyiv-33, 01601, tel.: (093)715-73-51, <https://orcid.org/0000-0001-9375-0254>

INNOVATIVE TECHNOLOGIES OF AQUACULTURE AS A FACTOR OF THE REVIVAL OF THE FISH FARMING OF UKRAINE

Abstract. As a result of various factors and reasons (world population growth, international military and trade conflicts, climate variability and extreme climatic phenomena, slowing down of world economic growth, etc.) there are more than 3.1 billion people (more than 40% of the world's population) in the world today who cannot afford a healthy and balanced diet [1].

The last four World Food Security and Nutrition Reports (WSFS) have revealed a worrying trend. Since 2015 the share of the malnutrition has been relatively unchanged, but in 2020 it began to grow and in 2023 it reached 9.15% of the world population. To compare with: in 2019 this share was 8%, and in 2020 – 8.5%. It means that 152 million people more could have faced hunger in 2023 than in 2019 [1].

The last four World Food Security and Nutrition Reports (WFSS) have also revealed a worrying trend. So, if since 2015 the share of the hungry remained

relatively unchanged, then in 2020 it began to grow and in 2023, it reached 9.15% of the world population. For comparison, in 2019 this share was 8%, and in 2020 – 8.5%. That is, 152 million more people could face hunger in 2023 than in 2019 [1].

In these conditions, fish and fish products become strategically important for ensuring food security of the global population. Thus, in 2022, the volume of global production of fishery and aquaculture products reached 223.2 million tons and made about 15% of the total consumption of animal protein in the world.

To date, fish and fish products have taken an important place in world food trade. The volume of international trade in fishery and aquaculture products is growing at a rapid pace and this emphasizes the important role of this sector of the world economy as a driving force of its economic growth and a significant factor in ensuring global food security. Thus, in 2022, the share of fish (food and non-food), which entered international commodity markets in various forms, amounted to 33.7% of the total volume of world fish production. The total volume of global exports of fish and fish products exceeded \$195 billion in 2022 [2].

At the same time, the production of fishery products remained unchanged in recent years, while the volume of aquaculture in 2022 has increased by 6.6% compared to 2020 and made more than 57% of the total volume of consumption of fish and fish products by the global population [2].

That is why today it is the fishing and aquaculture sector that is of the greatest importance for solving the problems of ensuring global food security according to all principles (availability, access, use, stability). And since the volumes of fish production in the wild is practically unchanged, all future increases in fish and seafood production can only be ensured through the development of aquaculture. These approaches to solving the problems of providing the country's population with fish and fish products are also relevant for the fishing industry of Ukraine.

Keywords: Fish, fish farming, fishing industry, fish products, aquaculture.

Постановка проблеми. Риба, морепродукти та інші водні біоресурси – цінний і часто незамінний продукт харчування, що забезпечує потребу людини насамперед у білках тваринного походження. Це не лише цінне джерело високоякісних білків і незамінних амінокислот, жирних кислот $\omega 3$ і $\omega 6$, а і вітамінів А, D, С, РР, Н, вітамінів групи В (В1, В2, В6, В12), мінералів та мікроелементів (кальцій, цинк, йод, залізо, фосфор, магній, кобальт, калій, мідь та інші), що впливають на регуляцію рН і осмотичного тиску клітин організму, роботу серцево-судинної, дихальної, нервової системи та головного мозку, причому деякі з них відсутні в будь-яких інших продуктах [3]. Крім цього, риба та водні біоресурси є важливим джерелом сировини не тільки для харчової, а і для фармакологічної, косметичної та інших галузей промисловості.

В Україні добичею риби та водних біоресурсів займається рибне господарство – галузь вітчизняної економіки, завданнями якої є вивчення,

охорона, відтворення, вирощування, використання водних біоресурсів, їхнє вилучення (добування, вилов, збирання), реалізація та переробка з метою одержання харчової, технічної, кормової, медичної та іншої продукції, а також забезпечення безпеки мореплавства суден флоту рибної промисловості. Діяльність рибного господарства забезпечує виробництво цінної харчової продукції, кормових, лікарських й технічних продуктів [4].

Як галузь, вітчизняне рибне господарство поділяється на дві підгалузі *рибальство*, метою якого є вилов риби і добування морського звіра та *рибництво* – роль якого полягає у збереженні і поліпшенні рибних запасів у природних водоймах та розведення риби у штучних водоймах.

Однак, стан справ на вітчизняному ринку риби та рибопродуктів дозволяє зробити висновки про те, що рибне господарство України потребує визначення стратегічних напрямків її сталого розвитку за допомогою нових радикальних підходів в організаційній перебудові галузі з переходом її на більш високий рівень техніко-технологічного та організаційно-управлінського устрою, збільшенням інноваційної привабливості рибогосподарських підприємств, вдосконаленням регуляторного впливу держави на дозвільні та організаційно-адміністративні процеси з розробкою необхідної законодавчої бази, нових підходів до відновлення екології та рибогосподарського потенціалу водойм України, забезпечення необхідних соціально-економічних стандартів для працівників галузі тощо [4].

Аналіз останніх досліджень і публікацій Науково-теоретичні дослідження оцінки попиту на рибу і рибопродукти на вітчизняному ринку та практичні підходи до вирішення проблеми забезпечення населення країни рибою за доступними цінами досліджувались в працях вітчизняних вчених О. Білоруса, Н. Вдовенко, А. Вінова, В. Власова, Н. Голімбовської, О. Золотухіна, С. Кваші, Л. Кістерського, А. Колота, Т. Лебської, Д. Лук'яненка, К. Рибальченко, А. Чуклін, Ю. Шарило та багатьох інших. Проте питання низької ефективності діяльності рибного господарства в умовах війни та можливі напрямки його повоєнного відродження потребують додаткових досліджень.

Мета статті: дослідити сучасний стан і результати функціонування рибного господарства України та визначити можливий вплив розвитку вітчизняної аквакультури на його повоєнне відродження.

Виклад основного матеріалу. Результати проведеного дослідження свідчать, що у 70-80 рр минулого століття Україна досягла значних успіхів у розвитку морського і океанічного рибальства, рибальства у морських прибережних водах Азово-Чорноморського басейну та внутрішніх водоймах, а також у розвитку аквакультури і марикультури (випуск продукції цієї індустрії сягав близько 1,12 млн т/рік) (табл. 1). Імпорт рибопродуктів, у загальному обсязі їх споживання, становив близько 6-8% і проводився, в основному, для забезпечення різноманіття на ринку.

Таблиця 1

Динаміка вилову риби та добування інших водних живих ресурсів в Україні, (т) [4,5]

	Виллов риби та добування інших водних живих ресурсів					у т.ч. виллов риби
	усього	у т.ч. за видами водоймищ				
		у внутрішніх водоймах	у виключній (морській) економічній зоні України	у виключних (морських) економічних зонах інших держав	у відкритій частині Світового океану	
1990	1052323	136 232	157848	299010	459235	834983
1995	400191	67 816	30133	279548	22694	363444
2000	350087	38 210	56990	175033	79854	346699
2010	218681	38 364	69725	110592	-	215017
2020	91342	41 769	31290	-	-	69063
2021	86753	38 798	29087	-	-	71907
2022	33820	23820	10000	-	9959	23790
2023	38200	11190	415	-	12944	25256
2023 до 1990, %	3,63	8,21	0,2	-	2,8	3,02

У 1990 р загальний фонд споживання риби формувався на 70% за рахунок дистанційного лову, на 15% - прибережного рибальства, 10% - рибальства у внутрішніх водоймах та на 5% - за рахунок імпорту. У 2020 р джерелами формування загального фонду споживання риби були рибальство у внутрішніх водоймах - 7,4%, прибережне рибальство – 5,6%, дистанційний лов – 4,8%, імпорт - 82,2% [6].

В країні функціонувала потужна, розвинена берегова інфраструктурна база – рибні порти, суднобудівні верфі, судноремонтні та бондарні заводи, сіткотьязальні фабрики, рибокомбінати, промислові холодильники тощо. Виллов значної частини риби та видобутку морепродуктів здійснювався в Антарктиці, Атлантичному, Північно Льодовитому, Тихому, Індійському океанах.

Найважливішими центрами рибної промисловості України були Севастополь, Керч, Одеса, Маріуполь, Бердянськ. У Севастополі, Керчі та Одесі було створено велику базу океанічного рибальства у складі портів з комплексом підприємств з ремонту суден, промислових холодильників, виробничих споруд, консервних заводів тощо. На вітчизняних підприємствах з рибопереробки впроваджувалось нове обладнання, потокові та комплексно-механізовані лінії для обробки риби та виробництва рибної продукції.

Проте перманентні системні економічні кризи в економіці країни та корупція призвели до того, що потужний риболовецький флот був приватизований та за різними, у тому числі кримінальними, схемами був фактично розкрадений. Тому вже наприкінці 90-х років минулого століття обсяг загального виробництва рибопродукції скоротився майже у 6 разів.

Одночасно знижувався один із головних показників стану продовольчої безпеки країни – середньодушкове споживання рибної продукції власного виробництва з 23,5 кг/люд/рік у 1990 р, до 21,5 кг/рік у 1997 р. та до 10,5 кг/люд/рік у 2023 р (табл.2). Однак рівень споживання у 2023 р був забезпечений виключно за рахунок імпорту риби та рибопродуктів [4].

Таблиця 2

Динаміка споживання основних харчових продуктів в Україні [4]

Продукт	НОНС, кг/рік на душу	1990	2000	2005	2010	2020	2022	2023	Індикатор достатності споживання у 2022 р,%
Риба та рибні продукти	23,0	17,5	8,4	14,4	14,5	12,3	8,6	10,5	37,39

Вітчизняне рибне господарство мало потужний рибпромисловий флот кількістю близько 2320 суден різної водотоннажності [7]. В тому числі, в країні було 368 океанічних судна, що вели промисел у Світовому Океані, з яких 70% були судна-заводи та плавбази, які виловлювали та самостійно переробляли або приймали рибу на переробку і виробляли готову продукцію.

На початок 2020 р в Україні залишилося 4 судна які були передані в оренду і вели промисел в Тихому океані. Три з них ходили під прапором Нової Зеландії (продукція орендарем реалізувалась в місці вилову). Причому договори оренди суден були укладені не на користь України і тому ці судна зможуть повернутись в країну, хіба що тільки у вигляді металобрухту. Ще одне судно під українським прапором виловлює криля в Антарктиці. Проте вся продукція реалізується в країнах, близьких до регіону промислу, а отримані кошти витрачаються на матеріально-технічне забезпечення промислу та ремонт цього судна в іноземних портах [4].

З втратою океанічного та морського рибпромислового флоту Україна втратила свій потенціал і можливості промислу в морських економічних зонах інших країн. Тому стабільно зростала (з 6% у 1991 р. до 95% у 2022 р) питома вага імпорту стихійної і некоординованої складової національного ринку рибопродукції.

Ще одним фактором, який негативно впливає на ситуацію та стан внутрішнього ринку риби та рибопродуктів є те, що в Україні назриває дефіцит річкової риби. Так, порівняно з 2013 р, її популяція в окремих річках скоротилася до 70%. За прогнозами експертів Державного агентства розвитку

меліорації, рибного господарства та продовольчих програм, якщо не вжити термінових заходів, вже з 2025 р доведеться імпортувати і її [4].

З початком війни значних майнових збитків зазнали рибницькі господарства у більшості областей України. Зокрема, пошкоджені продовжують зазнавати стави, гідротехнічні споруди, інші споруди (пристрої), будівлі, виробниче обладнання та інше майно, фіксується загибель риби. Деякі території заміновані, що унеможлиблює доступ до них та проведення технологічних операцій.

Саме тому промислове рибальство 2022 р відбувалось в умовах часткової або повної заборони навігації на значних за площею ділянках акваторій України. При цьому, промислове рибальство в Азовському та Чорному морях було фактично заблоковане, за виключенням певних ділянок у межах Миколаївської та Херсонської областей. На континентальному шельфі України у 2022 р було добуто лише 10,1 тис т водних біоресурсів, з них виловлено: - 9,95 тис т у внутрішніх водоймах (-43,7% у порівнянні з 2021 р); - 0,076 тис т у Чорному морі (-99,1% у порівнянні з 2021 р); - 0,024 тис т в Азовському морі (-99,5% у порівнянні з 2021 р).

Також протягом 2022 р за межами юрисдикції України суднами під державним прапором було добуто 9 659 т водних біоресурсів, що на 58,3% менше показника 2021 р (23 168 т) [8].

У 2023 р загальний обсяг добування (вилову) водних біоресурсів підприємствами рибної галузі України склав 38,2 тис т [4].

У 2023 р на континентальному шельфі України добуто 11,2 тис т водних біоресурсів, з них виловлено: - 11,19 тис т у внутрішніх водоймах (+12% у порівнянні з 2022 р); - 415 кг у Чорному морі (-99,5% у порівнянні з 2022 р).

У водосховищах Дніпра загальний вилов водних біоресурсів склав 9,5 тис т, що на 15% більше ніж у 2022 р.

Виллов водних біоресурсів у Дніпровсько-Бузькій гирловій системі склав 328 т, що на 140% більше, ніж у 2022 р.

У річці Дунай суб'єктами господарської діяльності добуто 125 т риби, що у порівнянні з 2022 р більше на 92%.

Суднами під державним прапором за межами юрисдикції України у 2023 р було добуто 12 944 т водних біоресурсів, що на 34% більше показника 2022 р (9 659 т).

Однак, крім війни, до основних причин значного спаду обсягів добичі риби в країні можна віднести і довоєнні проблеми: реструктуризацію та виділення окремих виробництв та підрозділів підприємств у самостійні об'єкти господарювання з подальшою зміною їх форми власності, руйнування взаємовигідної внутрішньогалузевої кооперації між всіма учасниками технологічного ланцюгу і, як наслідок, погіршення фінансового стану та зниження прибутковості діяльності підприємств, значне зношення і втрата основних виробничих засобів галузі, особливо суден океанічного рибопро-

мислового флоту та неможливість отримання, на прийнятних умовах, внутрішніх довгострокових кредитів на їх оновлення, нестача обігових коштів для налагодження ефективного функціонування підприємств, втрата інвестиційної привабливості підприємств галузі, поява додаткових видів платежів за використання природних ресурсів та орендованого державного майна тощо.

Законом України «Про аквакультуру» визначено, що аквакультура (рибництво) – сільськогосподарська діяльність зі штучного розведення, утримання та вирощування об'єктів аквакультури у повністю або частково контрольованих умовах для одержання сільськогосподарської продукції (продукції аквакультури) та її реалізації, виробництва кормів, відтворення біоресурсів, ведення селекційно-племінної роботи, інтродукції, переселення, акліматизації та реакліматизації гідробіонтів, поповнення запасів водних біоресурсів, збереження їх біорізноманіття, а також надання рекреаційних послуг [10].

Згідно результатів дослідження, в Україні налічується 73 тис річок загальною довжиною 248 тис км, 40 тис озер, близько 400 тис ставків, 1,3 млн га акваторії прісноводних водойм та технічних басейнів загальною площею 24 тис км², а також має вихід до Азовського та Чорного морів. Крім того, Україна має доступ до ведення промислу у водах за межами своєї юрисдикції. Тобто в Україні є вагомий потенціал та достатня кількість внутрішніх водних ресурсів, де можна розвивати аквакультуру, вирощувати до 500 тис т на рік риб різних видів та збільшувати обсяги споживання риби вітчизняної добичі.

Однак, під аквакультуру в країні, на сьогоднішній день, використовується лише близько 250 тис га, на яких у 2020 р було вирощено 18 тис т, у 2021 р – 16,88 тис т, у 2022 р – 14,6 тис т та 15,3 тис т риби і водних біоресурсів у 2023 р. У тому числі: у ставах – 14 750,8 т, у садках – 53,55 т, у резервуарах та басейнах – 184,89 т, в установках замкнутого водопостачання – 281,59 т. Також було вироблено 3 232,5 кг харчової ікри (для порівняння у Китаї в 2020 р в умовах аквакультури було вироблено 47,5 млн т водних біоресурсів).

Традиційними об'єктами аквакультури у 2023 р незмінно залишалися коропові: звичайний короп (7122,77 т) та рослиноїдні види риб, такі як білий товстолоб (1551,11 т), строкатий товстолоб (1458,2 т), їх гібриди (940,51 т), білий амур (471,59 т).

Крім коропових українські аквафермери вирощують також райдужну форель (305,08 т), кларієвого сома (192,38 т), щуку (177,04 т), судака (580,27 т), стерлядь (12,03 т), руського осетра (8,5 т), американського гольця (86 т), тощо [4].

З результатів дослідження випливає, що в Україні існує тенденція до поступового зменшення обсягів вирощування риби в умовах аквакультури яка спостерігалася в останні роки. Існуючі обсяги аквакультури не можуть задовольняти потреби населення на внутрішнього ринку, який потребує збільшення обсягів власного виробництва риби і рибопродукції з одночасним зменшенням їх вартості.

Причиною такого стану розвитку аквакультури в країні є те, що тільки 15-17% прісноводних водойм офіційно використовуються за призначенням і мають майже всю необхідну дозвільну документацію на ведення підприємницької діяльності. Так у 2023 р загальна кількість суб'єктів аквакультури становила 3481 одиниці. З них надали звітність за формою № 1 А-аквакультура (річна) «Звіт про аквакультуру за 2023 р» лише 1847 таких підприємств або 53% від загальної кількості суб'єктів аквакультури.

Саме тому, у рамках загального реформування галузі рибного господарства України значна роль повинна відводиться створенню сприятливих умов для розвитку аквакультури, у тому числі національної марикультури. Удосконалення державної політики у сфері аквакультури, нарощування обсягів виробництва продукції аквакультури – одні з головних цілей реформи рибного господарства.

Висновки Вищезгадані негативні тенденції в національному рибальстві, аквакультурі, марикультурі та прибережній аквакультурі призвели до низького рівня забезпечення внутрішнього ринку України важливою білковою продукцією – рибою та рибопродуктами. Ці тенденції набувають загрозливого характеру, негативно впливають на економічний потенціал рибного господарства та призводять до залежності держави від імпорту риби.

Перспективи повоєнного відродження вітчизняного рибництва пов'язані з необхідністю надання пріоритету аквакультурі як одному із перспективних напрямів, що забезпечує значне нарощування виробництва продукції та є прибутковим видом економічної діяльності в агробізнесі.

Рішенню багатьох проблем може сприяти Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення державного регулювання в галузі рибного господарства, збереження та раціонального використання водних біоресурсів та сфері аквакультури» [8] та затверджена «Стратегія розвитку галузі рибного господарства України на період до 2030 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2023-2025 роках» [9], інші законодавчі та нормативні акти.

Література:

1. Стан Продовольча безпека та харчування у світі у 2024 році. URL: <https://openknowledge.fao.org/server/api/core/bitstreams/ffb79f08-bf03-404a-9ad3-f8ef9c3c9e6b/content/cd1254en.html#gsc.tab=0>
2. ФАО. 2024. Стан світового рибальства та аквакультури 2024 – Блакитна трансформація в дії. Рим. URL: <https://doi.org/10.4060/cd0683en>
3. Столмакова А.І., Мартинюк І.О., Штабський Б.М. та ін. Популярно про харчування. – Київ, Здоров'я, 2003.-272 с.
4. Публічний звіт т.в.о. голови державного агентства меліорації та рибного господарства України І.Клименка за 2023 рік. URL: https://darg.gov.ua/files/26/02_15_zvit.pdf
5. Добування водних біоресурсів. 2021 р. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/>
6. Публічний звіт голови державного агентства меліорації та рибного господарства України А. Ріпенка за 2021 рік. URL: https://darg.gov.ua/_publichnij_zvit_derzhavnogo_0_0_0_8359_1.html
7. Публічний звіт т.в.о. голови державного агентства меліорації та рибного господарства України І.Клименка за 2022 рік. URL: https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/17-civik-2018/Zvit_fish_2022.pdf

8. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення державного регулювання в галузі рибного господарства, збереження та раціонального використання водних біоресурсів та сфері аквакультури», №2989-IX, від 21.03.2023 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2989-20#Text>

9. «Стратегія розвитку галузі рибного господарства України на період до 2030 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2023-2025 роках», розпорядження КМУ №402-р від 2.05.2023 р URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2989-20#Text>

10. Закон України «Про аквакультуру» №5293-VII від 8.09. 2012 р. – Редакція від 28.04.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5293-17#Text>

References:

1. Stan Prodovol'cha bezpeka ta kharchuvannya u sviti u 2024 rotsi. [State of food security and nutrition in the world in 2024]. [openknowledge.fao.org](https://openknowledge.fao.org/server/api/core/bitstreams/ffb79f08-bf03-404a-9ad3-f8ef9c3c9e6b/content/cd1254en.html#gsc.tab=0). Retrieved from <https://openknowledge.fao.org/server/api/core/bitstreams/ffb79f08-bf03-404a-9ad3-f8ef9c3c9e6b/content/cd1254en.html#gsc.tab=0> [in Ukrainian].

2. FAO. 2024. Stan svitovoho rybal'stva ta akvakul'tury 2024 – Blakytyna transformatsiya v diyi. Rym. [FAO. The State of World Fisheries and Aquaculture 2024 – The Blue Transformation in Action. Rome] (2024). doi.org. Retrieved from <https://doi.org/10.4060/cd0683en> [in Ukrainian].

3. Stolmakova, A.I., & Martynyuk, I.O., & Shtabs'kyy, B.M. et al.(2003). Populyarno pro kharchuvannya. [Popular about nutrition]– Kyiv: Zdorov"ya [in Ukrainian].

4. Publichnyy zvit t.v.o. holovy derzhavnoho ahent-stva melioratsiyi ta rybnoho hospodarstva Ukrayiny I.Klymenka za 2023 rik. [Public report, etc. of the head of the state reclamation and fisheries agency of Ukraine I. Klymenko for 2023]. darg.gov.ua. Retrieved from https://darg.gov.ua/files/26/02_15_zvit.pdf [in Ukrainian].

5. Dobuvannya vodnykh bioresursiv. 2021 r. [Extraction of aquatic bioresources. 2021]. [ukrstat.gov.ua](https://www.ukrstat.gov.ua). Retrieved from <https://www.ukrstat.gov.ua/>, [in Ukrainian].

6. Publichnyy zvit holovy derzhavnoho ahent-stva melioratsiyi ta rybnoho hospodarstva Ukrayiny. Ripenka za 2021 rik. [Public report of the head of the state reclamation and fisheries agency of Ukraine A. Ripenko for 2021]. darg.gov.ua. Retrieved from https://darg.gov.ua/_publichnyy_zvit_derzhavnogo_0_0_0_8359_1.html [in Ukrainian].

7. Publichnyy zvit t.v.o. holovy derzhavnoho ahent-stva melioratsiyi ta rybnoho hospodarstva Ukrayiny I.Klymenka za 2022 rik. [Public report, etc. of the head of the state reclamation and fisheries agency of Ukraine I. Klymenko for 2022]. [kmu.gov.ua](https://www.kmu.gov.ua). Retrieved from https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/17-civik-2018/Zvit_fish_2022.pdf [in Ukrainian].

8. Zakon Ukrayiny «Pro vnesennya zmin do deyakykh zakonodavchykh aktiv Ukrayiny shchodo udoskonalennya rehulyuvannya v haluzi derzhavnoho rybnoho hospodarstva, zberezhenya ta ratsional'noho vykorystannya vodnykh bioresursiv ta sferi akvakul'tury», № 2989-IX, vid 21.03.2023 [Law of Ukraine «On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Regarding Improvement of State Regulation in the Field of Fisheries, Conservation and Rational Use of Aquatic Biological Resources and the Field of Aquaculture», No. 2989-IX] (2023, March 21). [zakon.rada.gov.ua](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2989-20#Tekst). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2989-20#Tekst> [in Ukrainian].

9. «Stratehiya rozvytku haluzi rybnoho hospodarstva Ukrayiny na period do 2030 roku ta zatverdzhennya operatsynoho planu zakhodiv z yiyi realizatsiyi v 2023-2025 rokakh», rozporyadzhennya KМУ №402-r vid 2.05.2023 r [«Strategy for the development of the fisheries sector of Ukraine for the period until 2030 and approval of the operational plan of measures for its implementation in 2023-2025», Order of the CMU No. 402-r] (2023, February 05). [zakon.rada.gov.ua](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2989-20#Tekst). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2989-20#Tekst> [in Ukrainian].

10. Zakon Ukrayiny «Pro akvakul'turu», №5293-VII vid 8.09. 2012 r. – Redaktsiya vid 28.04.2023. [Law of Ukraine «On Aquaculture; No. 5293-VII dated September 8. 2012] (2023, April 28). [zakon.rada.gov.ua](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5293-17#Tekst). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5293-17#Tekst> [in Ukrainian].

УДК 338.4

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11\(39\)-885-895](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11(39)-885-895)

Ємцев Віктор Іванович д.е.н., професор, Національний університет біоресурсів та природокористування, <https://orcid.org/0000-0001-5684-186X>

Ємцева Галина Федорівна ст. викладач, Національний університет харчових технологій, <https://orcid.org/0000-0001-9375-0254>,

Шпакович Віктор Іванович аспірант, Національний університет харчових технологій, <https://orcid.org/0009-0007-4793-2808>

ВНЕСОК ВІТЧИЗНЯНОГО ПТАХІВНИЦТВА У ФОРМУВАННЯ РЕСУРСНОЇ БАЗИ М'ЯСОПРОДУКТОВОГО ПІДКОМПЛЕКСУ АПК УКРАЇНИ

Анотація. Останні чотири Доповіді про стан продовольчої безпеки та харчування у світі (СОФД) виявили тривожну тенденцію. Так якщо з 2015 р частка голодуючих залишалася відносно незмінною, то у 2020 р вона почала зростати і у 2023 р, досягла 9,15% від чисельності світового населення. Для порівняння, у 2019 р ця частка становила 8%, а в 2020 р – 8,5%. Тобто з голодом у 2023 р могло зіткнутися на 152 мільйони людей більше, ніж у 2019 р. Крім цього, понад 3,1 млрд людей в світі (понад 40 % населення світу) не можуть дозволити собі здорове та збалансоване харчування [1].

Саме тому, збільшення обсягів світового виробництва м'яса, яке залишається важливою частиною раціону населення планети, є дуже важливою задачею для всіх держав. Розв'язання проблеми забезпечення людства якісним продовольством в обсягах, що відповідають науково обґрунтованим раціональним нормам споживання, особливо забезпечення збалансованого харчування і достатнього споживання тваринних білків населенням планети та забезпечення продовольчої безпеки є глобальною проблемою розвитку міжнародної спільноти та актуальними для більшості країн світу.

У 2023 р. у світі було вироблено 370,2 млн т м'яса всіх видів у забійній масі. За останніх 40 років виробництво всіх видів м'яса збільшилось у 2,7 рази.

В той же час, відбулися помітні зрушення у структурі обсягів світового виробництва окремих видів м'яса. Якщо у 1990 р питома вага яловичини становила 28,33%, свинини - 38,84%, м'яса птиці – 22,89%, у 2010 р – 22,85%; 37,2 % та 33,45%, то у 2023 р відповідно : яловичина – 21,17 %, свинина – 32,30 %, м'ясо птиці – 39,19%, баранина – 4,83%. Такі радикальні зміни у структурі було зумовлено тим, що за 40 років виробництво м'яса птиці збільшилось у 5,59 рази. Тобто світове птахівництво має стабільну позитивну динаміку

зростання: кожні двадцять років світове виробництво м'яса птиці подвоюється. Виявлена довгострокова світова тенденція до збільшення споживання м'яса птиці продовжуватиме зміцнюватися [2].

Темпи зростання світового виробництва м'яса випереджали темпи росту населення планети, яке за останніх 40 років збільшилося у 1,45 рази. Це зумовило зростання, за цей період, світового показника виробництва м'яса у розрахунку на одну особу з 34,8 кг/люд./ рік до 45,8 кг/люд./ рік або на 31,61%.

Як і у світі, виробництво м'яса птиці в Україні, є важливою та потужною складовою експортного потенціалу країни та вирізняється високою динамікою росту.

У роботі досліджено стан вітчизняного ринку м'яса птиці, здійснено аналіз обсягів його виробництва, експорту та споживання за останні роки та розглянуто ключові показники, тенденції розвитку птахівництва в Україні, напрямки підвищення рівня ефективності виробництва та зміцнення позиції підприємств підгалузі як на внутрішньому так і на зовнішньому ринках.

Ключові слова: м'ясне тваринництво, птахівництво, м'ясо птиці, м'ясна продукція, ринок м'ясної продукції.

Yemtsev Viktor Ivanovich Doctor of Economics, Professor, National University of Bioresources and Nature Management, 03041, Kyiv, str. Vystavkova, 16, phone: (050)334-70-47, <https://orcid.org/0000-0001-5684-186X>

Yemtseva Halyna Fedorivna National University of Food Technologies, st. teacher, 01601, Kyiv-33, Volodymyrska St. 68, phone: (093)715-73-51, <https://orcid.org/0000-0001-9375-0254>

Shpakovych Viktor Ivanovych postgraduate, National University of Food Technologies, 01601, Kyiv-33, Volodymyrska St. 68, phone: (093)715-73-51, <https://orcid.org/0009-0007-4793-2808>

THE CONTRIBUTION OF DOMESTIC POULTRY BREEDING TO THE FORMATION OF THE RESOURCE BASE OF THE MEAT PRODUCTS SUB-COMPLEX OF THE AGRICULTURAL COMPLEX OF UKRAINE

Abstract. The last four World Food Security and Nutrition Reports (WSFS) have revealed a worrying trend. Since 2015 the share of the malnutrition has been relatively unchanged, but in 2020 it began to grow and in 2023 it reached 9.15% of the world population. To compare with: in 2019 this share was 8%, and in 2020 – 8.5%. It means that 152 million people more could have faced hunger in 2023 than in 2019. In addition, more than 3.1 billion people in the world (more than 40% of the world's population) cannot afford a healthy and balanced diet [1].

That is why increasing the volume of world meat production is a very important task for all countries because the meat products remain an important part of the diet of the planet's population. Solving the problem of providing humanity with high-quality food in quantities that correspond to scientifically based rational consumption norms, especially ensuring a balanced diet and sufficient consumption of animal proteins by the global population and ensuring food security is a global problem of the development of the international community and is relevant for most countries of the world.

In 2023, the world produced 370.2 million tons of meat of all types in the slaughter mass. Over the past 40 years, the production of all types of meat has increased 2.7 times.

At the same time, there were noticeable shifts in the structure of world production volumes of certain types of meat. If in 1990 the specific weight of beef was 28.33%, pork - 38.84%, poultry - 22.89%, in 2010 - 22.85%; 37.2% and 33.45%, then in 2023, respectively: beef – 21.17%, pork – 32.30%, poultry – 39.19%, lamb – 4.83%. Such radical changes in the structure were due to the fact that the production of poultry meat increased 5.59 times over 40 years. In other words, the global poultry industry has a stable positive growth trend: every twenty years, the global production of poultry meat doubles. The identified long-term global trend to increase poultry meat consumption will continue to strengthen [2].

The growth rate of global meat production has outstripped the growth rate of the global population, which has increased 1.45 times over the past 40 years. This led to an increase, during this period, in the global index of meat production per person from 34.8 kg/person/year to 45.8 kg/person/year or by 31.61%.

The same as all over the world, the production of poultry meat in Ukraine is an important and powerful component of the country's export potential and is characterized by high growth dynamics.

The state of domestic poultry meat market has been analyzed together with its volumes, export and consumption in recent years, additionally, the key indicators and trends in the development of poultry farming in Ukraine were considered together with the ways of increasing the level of production efficiency and strengthening the position of the sub-sector enterprises in domestic and foreign markets.

Keywords: meat livestock farming, poultry farming, poultry meat, meat products, meat products market.

Постановка проблеми. За даними ООН на планеті існує дефіцит у забезпеченні населення планети білком, який оцінюється в 25-28 млн т на рік [3]. Джерелом повноцінних білків тваринного походження та основою збалансованого харчування населення є, передусім, рівень споживання м'яса, яке містить незамінні амінокислоти, має високий вміст біозасвоюваних мінеральних речовин, вітамінів, які майже повністю засвоюються організмом людини.

Тому забезпечення населення країни якісним продовольством в обсягах, що відповідають науково обґрунтованим нормам споживання, особливо забезпечення збалансованого харчування з достатнім споживанням тваринних білків населенням та підтримка продовольчої безпеки країни є актуальними.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання, пов'язані із дослідженням та розробкою теоретичних засад формування, сучасного стану і проблем ефективного функціонування та розвитку птахівництва, знайшло відображення у працях В. Амбросова, В. Бойко, В. Бородая, М. Вітковського, В. Власова, Н. Головіна, М. Дем'яненка, Г. Колесникова, К. Карюкіна, Ю. Лузана, В. Месель-Веселяка, Т. Мостенської, Б. Пасхавера, В. Ситника М. Шкляр, О. Шпичака, В. Фісініна, Ф. Ярошенко та багатьох інших.

Проте багато питань вирішення проблем інтенсифікації та індустріалізації розвитку птахівництва, техніко-технологічного переозброєння підприємств підгалузі та стабілізація формування ресурсної бази м'ясопродуктового підкомплексу АПК України залишатися актуальними і потребують подальших досліджень.

Мета статті - дослідити сучасний стан, особливості, проблеми і перспективи розвитку вітчизняного птахівництва як основної складової формування ресурсної бази м'ясопродуктового підкомплексу АПК України.

Виклад основного матеріалу. За даними Організації з продовольства і сільського господарства при Організації об'єднаних націй (FAO UN), в 2023 р. було вироблено 370,0 млн т м'яса всіх видів у забійній масі, що близько до показника попереднього року (табл. 1). З них було вироблено в Азії – 39,75%, Америці – 32,71%, Європі – 19,35%, Африці – 6,22%, Океанії – 1,96%.

Структура світового виробництва м'яса за видами у 2023 р була наступною: на м'ясо птиці припадало 39,21%, свинини – 33,65%, яловичини – 20,86 %, баранини – 4,62%. [2].

Під час досліджень виявлено, що світове птахівництво має стабільну позитивну динаміку розвитку. Так кожні двадцять років світове виробництво м'яса птиці подвоюється (табл. 1).

Таблиця 1

Динаміка обсягів світового виробництва та споживання м'яса [2].

	1990	2000	2010	2020	2022	2023	2023 до 1990, %
Світове виробництво м'яса, млн т	179,9	235	291	337,18	364,7	370,2	205,78
Виробництво м'яса на душу населення в світі, кг/люд/рік	34,79	39,17	42,6	44,54	45,28	45,8	131,6
Виробництво м'яса птиці в світі, тис т	41,17	68,59	98,09	133,72	142,7	145,1	353,6
Виробництво м'яса птиці на душу населення в світі, кг/люд/рік	7,96	11,43	14,36	17,65	17,71	17,83	22,39

За прогнозами експертів ФАО, до 2035 р. споживання м'яса птиці в світі збільшиться на 65%, а споживання інших видів тваринного білка (риба, свинина, яловичина) за прогнозами збільшиться лише на 30-35% [1,2]. Довгострокова світова тенденція до збільшення споживання м'яса птиці продовжуватиме зміцнюватися, частково через надання переваги білому м'ясу серед країн з високим рівнем доходу, а також через те, що м'ясо птиці вважається легким у приготуванні, здоровішим і сприймається як кращий вибір. У країнах із середнім і низьким рівнем доходів у населення, м'ясо птиці розглядається як дешевша альтернатива іншому м'ясу.

Частка України у світовому поголів'ї птиці у 2021 році склала 0,1 % (у 1990 р – 3,8%), у світових обсягах виробництва м'яса птиці – 0,09% (у 1990 – 1,7%). Існування цієї тенденції пов'язано з тим, що на початку 90-х років минулого століття, в країні відбувся значний спад поголів'я птиці та виробництва м'яса птіці. Результати дослідження засвідчують, що загальні обсяги його виробництва у 2000 р склали лише 193,2 тис т, тобто скоротилися на 72,7% проти 1990 р. Основною причиною підіння обсягів виробництва м'яса птиці стало скорочення поголів'я птиці у сільгоспідприємствах. Так якщо у 1990 р сільгоспідприємства, що займались птахівництвом виробляли 356,8 тис т або 48,9% від загальних обсягів виробництва м'яса птіці (в забійній масі), то у 2000 р ними було вироблено лише 35,8 тис т або 18,65% [4,5]

Після 2000 р поголів'я птиці поступово нарощувалось і у 2020 р склало 220,485 млн голів (табл. 2). З цієї кількості птиці аграрні підприємства утримували більше 101,82 млн курей або 61,65% від їх загальної кількості в країні, в той же час качок лише 2,99%, гусей – 0,5%. Вирощування індиків на 57,08% було зосереджено в середніх за обсягами виробництва сільськогосподарських підприємствах, тоді як у 2001 р поголів'я індиків практично на 100% знаходилось в господарствах населення.

Починаючи з 2000 р збільшувалось і споживання м'яса птиці у розрахунку на душу населення: у 2021 р воно склало 25,1 кг/люд/рік, у 2023 р – 27 кг/люд/рік, проти 13,64 кг/люд/рік – у 1990 р. [6].

До війни птахівництво як підгалузь тваринництва в Україні розвивалось доволі швидкими темпами. Однак під час війни вітчизняне тваринництво, як і його підгалузь птахівництво, зазнало значних збитків. Загинули близько 400 тис. бджолосімей, 95 тис. кіз та овець, 212 тис. одиниць великої рогатої худоби, 507 тис. свиней та майже 11,7 млн птахів. Воєнні дії призвели до погіршення стану сировинної бази м'ясопродуктового підкомплексу АПК країні у зв'язку з порушенням логістичних ланцюгів, руйнуванням господарств, підприємств, інфраструктури з виробництва, перероблення та зберігання сільгосппродукції і харчових продуктів, зменшенням обсягів виробництва на працюючих підприємствах.

Однак, вітчизняне м'ясне птахівництво – єдина підгалузь тваринництва, яка в умовах війни швидко відновлюється. М'ясо птиці переважає в

м'ясному меню українців. Особливо це проявляється при зниженні доходів вітчизняних споживачів, коли споживачі відмовлялися від більш дорогих яловичини і свинини. Загальний обсяг виробництва м'яса птиці (в забійній масі) у 2021 р склав 1373 тис т., у 2022 р – зменшився до 1252,9 тис т, а у 2023 р склав 1285,1 тис т.

З результатів проведеного дослідження можна зробити висновок, що відбувається поступове відтворення підгалузі, збільшуються обсяги виробництва, врівнено відновляється поголів'я свійської птиці, яке на початок 2022 р складало 202,243 млн голів, на початок 2023 р – 180,457 млн голів, на початок 2024 р – 184,7 млн голів або, відповідно, 82,17 %, 73,32% та 75,04% проти 1990 р. З цієї кількості поголів'я птиці аграрні підприємства на початок 2023 р утримували більше 101,819 млн курей або 56,42% від їх загальної кількості в країні, в той же час качок лише 3%, гусей – 6% [4,5].

Таблиця 2

Динаміка поголів'я птиці та виробництва м'яса птиці в Україні [4,5]

	1990	2000	2010	2020*	2022*	2023*	2023 до 1990, %
Поголів'я птиці, млн гол	246,1	126,1	191,45	220,5	180,457	184,7	74,81
Виробництво м'яса птиці тис т	708	193	954	1405	1252,9	1285,1	1,81 рази
Виробництво м'яса птиці на душу населення в рік, кг	13,76	3,9	23,2	26,1	н/д	27,0	1,96 рази

* - Дані наведено без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та м.Севастополя, а також без урахування тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях

Аналіз результатів проведених досліджень свідчить, що загальні обсяги забою сільськогосподарських тварин (ВРХ, свиней, птиці, овець) у 2023 р становили 3,114 млн т, що на 1,8% більше проти 2022 р. Відповідно у 2023 р збільшилося і виробництво: м'яса птиці вироблено 1 млн 285 тис. т (+32 тис. т проти 2022 р), яловичини – 272 тис. т (+4 тис. т), свинини 689 тис т (+31 тис т) [7,8]. Завдяки цьому, *потреби внутрішнього ринку м'яса й м'ясопродуктів цілком забезпечено*. Збільшення обсягів реалізації живих тварин на забій відбулось у Київській (+13,6%), Хмельницькій (+8%), Дніпропетровській (+9%) та Рівненській (+6,9%) областях. Зменшення кількості населення країни, нарощування власного виробництва у 2023 р дало змогу зменшити імпорт усіх трьох видів м'яса на 52 тис. т (у т.ч.: птиці -17 тис т , свинини -33 тис т, яловичини -2 тис т) – до 108 тис.т

Результати дослідження засвідчують, що загальне споживання м'яса птиці, свинини та яловичини у 2023 р. зросло до 54,7 кг/люд/рік проти

54,1 кг/люд/рік у 2022 р. Структура виробництва м'яса у розрахунку на душу населення в 2023 р. була наступною: м'ясо птиці 27 кг/люд/рік (49,36%), свинини – 19,8 кг/люд/рік (36,2%) та яловичини – 7,4 кг/люд/рік (13,5%), проти значень відповідних показників у 2022 р. – 26,2 кг/люд/рік (48,42%), 20,3 кг/люд/рік (37,52%) та 7 кг/люд/рік (12,9%) [7,8].

На 01.01.2024 р чисельність птиці свійської склала 180,2 млн голів, що на 5,5%, або на 11,1 млн голів, більше ніж за аналогічний період 2023 р. В першу чергу, позитивна динаміка у нарощуванні поголів'я птиці спостерігається у сільгосппідприємствах, де на 01.08.23 р було 107,4 млн голів, що на 15,2% більше, ніж у серпні 2022 р. Потрібно відзначити, що відновлення поголів'я почалось з літа 2022 р – середній приріст поголів'я становив приблизно 4% на місяць. Найбільший приріст поголів'я за останній рік було зафіксовано у Сумській – на 22% (5,1 млн голів), Хмельницькій – на 37,1% (8,8 млн), Київській – на 12,4% (23,5 млн голів) областях [7,8].

На сьогоднішній день, аграрні підприємства утримують більше 101,82 млн курей або 61,65% від їх загальної кількості в країні, в той же час качок лише 2,99%, гусей – 0,5%. Вирощування індиків на 57,08% зосереджено в середніх сільськогосподарських підприємствах, тоді як у 2001 р поголів'я індиків практично на 100% знаходилось в господарствах населення.

Таблиця 3

Динаміка чисельності поголів'я птиці в Україні за видами [4.5]

	1990	1995	2000	2010	2015*	2020*	2022*	2022 до 1990,%
Чисельність поголів'я птиці, млн. голів	246,1	149,8	123,7	191,15	212,7	220,48	180,4	73,37
кури	212,3	128,9	103,77	183,61	194,5	202,51	165,4	77,92
гуси	11,55	9,09	9,061	6,269	5,1	3,55	2,98	25,79
качки	17,22	8,62	8,071	10,77	11,0	11,37	8,85	51,39
індики	3,10	2,23	2,27	1,88	2,0	1,51	1,37	44,19

* - Дані наведено без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та м.Севастополя, а також без урахування тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях

Основними чинниками, що сприяють розвитку ринку м'яса птиці в Україні, є: популярність птахівництва як галузі тваринництва, що є рентабельнішою та менш ресурсномісткою за інші галузі; підвищення попиту на птахівничу продукцію як серед населення України, так і на зовнішніх ринках; підтримання держави розвитку галузі птахівництва, зокрема через надання субсидій і податкових пільг.

Результати аналізу свідчать, що лідером серед вітчизняних виробників м'яса птиці є група «МХП», яка у 2022 р утримувала понад 60% внутрішнього ринку курячого м'яса. При цьому потрібно відзначити, що у 2020 р МХП також посів 2 місце серед європейських виробників курятини та 14-те місце – серед провідних компаній-виробників курятини у світі.

Інші потужні виробники м'яса птиці (птахокомплекс «Дніпропетровський», АПГ «Пан Курчак», Компанія «Агро-Овен», ПрАТ «Володимир-Волинська птахофабрика», ТзОВ «Західний торговельний ресурс» (УЛАР)) – разом займали частку у розмірі близько 30% ринку.

Менше 9% виробництва м'яса птиці приходилось на велику кількість дрібних підприємств та фермерських господарств. З наведених даних можна зробити висновок про високий рівень сконцентрованості вітчизняного ринку м'яса птиці.

Здебільшого великі виробники курячого м'яса та яєць орендують та обробляють значні площі ріллі (наприклад ведучі підприємства з виробництва продукції птахівництва ГК «Ukrlandfarming» та ПРАТ «МХП» на кінець 2022 р обробляли відповідно 475 тис га та близько 370 тис га), де вирощують власні кормові культури, мають власні елеватори, комбикормові заводи, інкубатори, забій та інші підрозділи повного циклу виробництва. Це дозволяє великим підприємствам бути незалежними від імпортних складових на більшості фаз технологічного ланцюжку з виробництва власної продукції та підвищувати конкурентоспроможність підприємств на внутрішньому та світовому ринках.

Скорочення кількості споживачів на внутрішньому ринку призвело у 2023 р до необхідності географічної диференціації експорту м'яса птиці та субпродуктів українського виробництва які, на сьогодні, експортуються до Євросоюзу, країн Перської затоки, Далекого Сходу та СНД. При цьому частка країн ЄС у вартісному виразі у 2023 р збільшилась порівняно з 2022 р і склала майже 46% [10].

Також у 2023 р сталися зміни у рейтингу ключових країн-імпортерів українського м'яса, внаслідок яких з цього списку зникли африканські країни.

Так Нідерланди, які протягом 2017-2019 рр очолювали топ-10, у 2022 р знову повернули собі лідерство у рейтингу країн-імпортерів і продовжують посилювати свої позиції. У 2023 р ця країна закупила в Україні близько третини (29,4 %) від загального обсягу вітчизняного експорту м'ясопродукції на суму \$ 262 млн.

Зменшила вартісні обсяги закупівель цього виду агропродукції Саудівська Аравія, хоча й зберегла за собою друге місце у рейтингу із часткою у 15,6%. Ця близькосхідна країна закуповує в Україні виключно м'ясо птиці. Торік обсяги поставок українського м'яса на її ринок склали 69 тис т загальною вартістю \$139 млн.

Значними в експорті є також частки Словаччини (11,7%), Китаю (5,6%), Туреччини (3,4%), ОАЕ (3,4%), Азербайджану (3,4%) та Молдови (3,1%).

Загалом вищезгадані країни принесли понад 76% від загального доходу від продажів країною м'яса на світовому ринку [10].

Потрібно відзначити, що домінування м'яса птиці є традиційним для товарної структури вітчизняного експорту м'яса та м'ясопродуктів. Так у першому півріччі 2024 р українські експортери наростили кількісні й вартісні обсяги експорту м'яса птиці – 226 тис. т (+ 6 %) на суму \$463 млн (+ 18 %). При цьому половина виручки була сформована за рахунок поставок до Нідерландів, Саудівської Аравії та Словаччини. Тобто внутрішній та світовий ринки м'яса птиці є одним з найперспективніших в контексті збільшення продажів на зарубіжних ринках продуктів з доданою вартістю [9].

На сьогоднішній день, попит та пропозиція на внутрішньому ринку м'яса птиці та яєць збалансовані лише завдяки експорту.

Зміна багатьох логістичних маршрутів експорту продукції вітчизняного птахівництва призвели до її подорожчання, вона стає менш конкурентоздатною на зовнішніх ринках, а відтак послаблюються позиції вітчизняної продукції на світовому ринку. Цим активно користуються виробники м'яса бройлерів із Бразилії та Америки, які дедалі збільшують свою частку на світовому ринку. тому вже сьогодні птахівники потребують розвитку логістики, спрощення митних процедур та якнайшвидшого відновлення морських перевезень.

Ще одним важливим моментом є те, що з 2026 р галузь має повністю перейти на європейські вимоги до утримання птиці, що потребує суттєвих додаткових інвестицій у птахівництво. За попередніми розрахунками, потрібно близько \$700 млн додатково інвестувати у переоснащення виробничих потужностей для забезпечення лише рівня обсягів промислового виробництва 2022 р. А для досягнення показників визначених у проєкті «Стратегії розвитку сільського господарства та сільських територій в Україні до 2030 року» сума інвестицій буде значно більшою.

Висновки. Підсумовуючи вищесказане, можна зробити висновок, що наразі основними складовими, що впливають на обсяги і ціну виробництва м'яса птиці, є:

- прямі і загальні втрати від воєнних дій та руйнування інфраструктури виробництва, перероблення та зберігання сільськогосподарської продукції та харчових продуктів;
- порушення традиційних логістичних каналів та здорожчання логістики;
- зростання тарифів і цін на всі види енергоресурсів, корми та кормові добавки, вітаміни і мікроелементи, витрат на оплату праці тощо;
- дефіцит трудових ресурсів у виробництві по всіх фазах технологічного ланцюжку у зв'язку з міграцією та мобілізацією;
- екологічні виклики.

Вітчизняне птахівництво є однією з найперспективніших підгалузей тваринництва, яка може відчутно зміцнити продовольчу безпеку країни та посилити її експортний потенціал завдяки:

- інвестуванню у розвиток сучасних технологій виробництва птахівничої продукції та впровадження промислових інтенсивних методів відгодівлі птиці;
- зосередженню більшості виробництва товарної продукції у рамках великих вертикальних агрохолдингів;
- сприянню розвитку виробництва кормів в Україні;
- удосконаленню нормативно-правової бази.

За умови активізації фінансування у розвиток та будівництво виробничих об'єктів з високим рівнем ефективності український виробник зможе задовольнити зростаючий попит як на власному, так і на зовнішньому ринку.

Література:

1. Стан Продовольчої безпеки та харчування в світі у 2024 р. URL: <https://openknowledge.fao.org/server/api/core/bitstreams/ffb79f08-bf03-404a-9ad3-f8ef9c3c9e6b/content/cd1254en.html#gsc.tab=0>
2. FAO. 2024. Food Outlook – Biannual report on global food markets. Food Outlook, June 2024. Rome. URL: <https://doi.org/10.4060/cd1158en>
3. Офіційний сайт ООН. URL: <https://www.un.org/ua/events-and-news>
4. Статистичний збірник «Тваринництво України. 2022»: URL: https://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2023/zb/09/S_gos_22.pdf,
5. Статистичний збірник «Сільське господарство України. 2022»: URL: https://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2023/zb/09/S_gos_22.pdf
6. Статистичний збірник «Баланси та споживання основних продуктів харчування населенням України за 2022 р» URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
7. Аграрний сектор України у 2023 році: складові стійкості, проблеми та перспективні завдання . URL.: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/ekonomika/ahrarynyy-sektor-ukrayiny-u-2023-rotsi-skladovi-stiykosti-problemy-ta>
8. В Україні стали більше виробляти та споживати м'яса. URL.: <https://minagro.gov.ua/mapfu2021/posts/66395ref>
9. Наша країна зберігає провідні позиції на глобальному ринку м'яса птиці. URL: <https://uaexport.org/2024/07/23/nasha-krayina-zberigaye-providni-pozitsiyi-na-globalnomu-rinku-m-yasa-ptitsi>
10. У 2023 р частка країн ЄС у вітчизняному експорті м'яса збільшилася до 46 %. URL: <http://www.iae.org.ua/presscentre/archnews/3759-2023-roku-chastka-krayin-yes-u-vitchyznyanomu-eksporti-myasa-zbilshylasya-do-46-mykola-puhachov.html>

References:

1. Stan Prodovol'cha bezpeka ta kharchuvannya u sviti u 2024 rotsi. [State of food security and nutrition in the world in 2024]. *openknowledge.fao.org*. Retrieved from <https://openknowledge.fao.org/server/api/core/bitstreams/ffb79f08-bf03-404a-9ad3-f8ef9c3c9e6b/content/cd1254en.html#gsc.tab=0> [in Ukrainian].
2. FAO. 2024. Prodovol'chyy prohnos - Dvorchnyy zvit pro Vsesvitniy kharchovyy marsh. Food Outlook. [FAO. 2024. Food Outlook – Biannual report on global food markets. Food Outlook. Rome]. (2024, June). *doi.org*. Retrieved from <https://doi.org/10.4060/cd1158en> [in Ukrainian].

3. Ofitsiynyy sayt OON. [Official website of the UN]. *un.org/ua/events-and-news*. Retrieved from <https://www.un.org/ua/events-and-news>. [in Ukrainian].
4. Statystychnyy zbirnyk «Tvarynnytstvo Ukrayiny»: [Statistical Yearbook "Livestock of Ukraine."]. (2022) *ukrstat.gov.ua*. Retrieved from https://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2023/zb/09/S_gos_22.pdf, [in Ukrainian].
5. Statystychnyy zbirnyk «Sil's'ke hospodarstvo Ukrayiny.»: [Statistical Yearbook "Agriculture of Ukraine"] (2022). *ukrstat.gov.ua*. Retrieved from https://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2023/zb/09/S_gos_22.pdf [in Ukrainian].
6. Statystychnyy zbirnyk «Balansy ta spozhyvannya osnovnykh produktiv kharchuvannya naselennyam Ukrayiny» [Statistical Yearbook "Balances and consumption of basic food products by the population of Ukraine] (2022). *ukrstat.gov.ua*. Retrieved from <https://www.ukrstat.gov.ua/> [in Ukrainian].
7. Ahranny sektor Ukrayiny u 2023 rotsi: skladovi stiykosti, problemy ta perspektyvni zavdannya [The agricultural sector of Ukraine in 2023: components of sustainability, problems and promising tasks]. *niss.gov.ua*. Retrieved from <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/ekonomika/ahranny-sektor-ukrayiny-u-2023-rotsi-skladovi-stiykosti-problemy-ta> [in Ukrainian].
8. V Ukrayini staly bil'she vyroblyaty ta spozhyvaty m'yasa. [Ukraine began to produce and consume more meat]. *minagro.gov.ua*. Retrieved from <https://minagro.gov.ua/mapfu2021/posts/66395ref> [in Ukrainian].
9. Nasha krayina zberihaye providni pozytsiyi na hlobal'nomu rynku m'yasa ptytsi. [Our country maintains a leading position in the global poultry meat market]. *uaexport.org*. Retrieved from <https://uaexport.org/2024/07/23/nasha-krayina-zberigaye-providni-pozitsiyi-na-globalnomu-rynku-m-yasa-ptitsi> [in Ukrainian].
10. U 2023 rotsi chastka krayin YES u vitchyznyanomu eksporti m'yasa zbil'shylasya do 46%. [In 2023, the share of EU countries in domestic meat exports increased to 46%]. *iae.org.ua*. Retrieved from <https://www.iae.org.ua/presscentre/archnews/3759-2023-roku-chastka-krayin-yes-u-vitchyznyanomu-eksporti-myasa-zbilshylasya-do-46-mykola-puhachov.html> [in Ukrainian].

УДК 368

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11\(39\)-896-904](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11(39)-896-904)

Живко Зінаїда Богданівна доктор економічних наук, професор, професор кафедри менеджменту авіаційної діяльності, Льотна академія Національного авіаційного університету, м. Кропивницький, <https://orcid.org/0000-0002-4045-669X>

Лелюк Наталія Євгеніївна к.е.н., доцент, доцент кафедри фінансів, обліку та безпеки бізнесу, Харківський національний університет міського господарства ім. О.М. Бекетова, м. Харків, <https://orcid.org/0000-0001-8144-7442>

Родченко Світлана Сергіївна к.е.н., доцент, доцент кафедри фінансів, обліку та безпеки бізнесу, Харківський національний університет міського господарства ім. О.М. Бекетова, м. Харків, <https://orcid.org/0000-0002-8611-2796>

Родченко Олексій Володимирович Університет Менделя в Брно, Факультет регіонального розвитку та міжнародних досліджень <https://orcid.org/0009-0004-4368-3304>

РОЛЬ СТРАХОВИХ ОРГАНІЗАЦІЙ НА ФІНАНСОВОМУ РИНКУ УКРАЇНИ В ВОЄННИЙ ЧАС

Анотація. Метою дослідження є характеристика ролі страхових організацій на фінансовому ринку України в воєнний час. Об'єктом дослідження виступає страхові організації й фінансовий ринок. Основне завдання статті являє собою визначення яким чином воєнний стан вплинув на діяльність страхових організацій на фінансовому ринку. Страхові організації займають ключове місце у фінансовій системі України, сприяючи її стабільності та розвитку. Вони забезпечують ефективне управління ризиками для фізичних та юридичних осіб, що особливо важливо в умовах економічної нестабільності та непередбачуваних подій. Завдяки різноманітним страховим продуктам клієнти можуть захистити свої активи та забезпечити фінансову безпеку, що сприяє загальній економічній стабільності країни. Крім того, страхові компанії мобілізують значні обсяги капіталу, інвестуючи страхові внески у різні фінансові інструменти, такі як облігації, акції та нерухомість. Це підвищує ліквідність фінансових ринків та створює нові інвестиційні можливості, необхідні для економічного зростання. В умовах воєнного стану роль страхових організацій значно посилилася, стаючи критично важливою для забезпечення фінансової стабільності та підтримки економіки. Страхові компанії адаптують свої продукти до нових реалій, мобілізують капітал для відновлення пошкоджених об'єктів та підтримують клієнтів у складні часи.

Аналіз міжнародних практик є важливим для подальших досліджень, дозволяючи адаптувати успішні моделі до національних умов та підвищувати ефективність українських страхових організацій. Це сприяє інтеграції України у глобальні фінансові ринки та забезпечує стабільний розвиток фінансової системи країни. Страхові організації також відіграють важливу роль у соціальному забезпеченні населення, пропонуючи такі види страхування, як пенсійне, медичне та страхування від нещасних випадків. Це сприяє підвищенню рівня соціальної захищеності та покращенню якості життя громадян.

Ключові слова: страхові організації, фінансовий ринок, управління ризиками, мобілізація капіталу, соціальне забезпечення, підприємництво, інновації, воєнний стан, економічна стабільність, інвестиції

Zhyvko Zinaida Bohdanivna Doctor of Economic Sciences, Professor, Professor of the Department of Aviation Management, Flight Academy of National Aviation University, Kropyvnytskyi, <https://orcid.org/0000-0002-4045-669X>

Lelyuk Natalia Yevheniyivna Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Finance, Accounting and Business Security O. M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv, Kharkiv, <https://orcid.org/0000-0001-8144-7442>

Rodchenko Svitlana Serhiyivna Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Finance, Accounting and Business Security, O. M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv, Kharkiv, <https://orcid.org/0000-0002-8611-2796>

Rodchenko Oleksii Volodymyrovych Mendel University in Brno, Czech Republic, <https://orcid.org/0009-0004-4368-3304>

THE ROLE OF INSURANCE ORGANIZATIONS IN THE FINANCIAL MARKET OF UKRAINE DURING WARTIME

Abstract. The purpose of this study is to characterize the role of insurance organizations in the financial market of Ukraine during wartime. The research focuses on insurance organizations and the financial market. The main task of the article is to determine how the state of war has affected the activities of insurance organizations in the financial market. Insurance organizations hold a key place in Ukraine's financial system, contributing to its stability and development. They provide effective risk management for individuals and legal entities, which is especially important in conditions of economic instability and unforeseen events. Thanks to a variety of insurance products, clients can protect their assets and ensure financial security, contributing to the overall economic stability of the country.

Additionally, insurance companies mobilize significant capital by investing insurance premiums in various financial instruments such as bonds, stocks, and real estate. This enhances the liquidity of financial markets and creates new investment opportunities necessary for economic growth. In wartime conditions, the role of insurance organizations has significantly strengthened, becoming critically important for maintaining financial stability and supporting the economy. Insurance companies adapt their products to new realities, mobilize capital for the restoration of damaged objects, and support clients in difficult times. The analysis of international practices is important for further research, allowing the adaptation of successful models to national conditions and enhancing the efficiency of Ukrainian insurance organizations. This facilitates Ukraine's integration into global financial markets and ensures the stable development of the country's financial system. Insurance organizations also play an important role in social protection, offering types of insurance such as pension, medical, and accident insurance. This helps increase the level of social protection and improve the quality of life for citizens.

Keywords: insurance organizations, financial market, risk management, capital mobilization, social protection, entrepreneurship, innovation, wartime, economic stability, investments

Постановка проблеми. Роль страхових організацій на фінансовому ринку України є надзвичайно важливою з кількох ключових причин. По-перше, страхові компанії забезпечують ефективне управління ризиками для як фізичних, так і для юридичних осіб. В умовах економічної нестабільності та непередбачуваних подій, таких як природні катастрофи чи економічні кризи, страхові продукти дозволяють захистити активи та забезпечити фінансову безпеку клієнтів. Це сприяє стабільності економіки в цілому, оскільки підприємства та громадяни можуть зосередитися на своєму розвитку, не турбуючись про можливі фінансові втрати. По-друге, страхові організації відіграють важливу роль у мобілізації капіталу та інвестиціях. Страхові компанії акумулюють значні кошти через страхові внески, які потім інвестуються в різні фінансові інструменти, такі як облігації, акції та нерухомість. Це сприяє розвитку фінансових ринків, підвищенню ліквідності та створенню нових інвестиційних можливостей. Таким чином, страхові компанії виступають як ключові гравці у формуванні капіталу, необхідного для економічного зростання країни. Третім аспектом є внесок страхових організацій у розвиток соціального забезпечення. Пропонуючи різноманітні види страхування, такі як життя, здоров'я, пенсійне страхування та страхування від нещасних випадків, страхові компанії сприяють підвищенню рівня соціальної захищеності населення. Це особливо важливо в умовах старіння населення та зростаючої потреби в медичному обслуговуванні. Таким чином, страхові організації допомагають зменшити соціальні ризики та покращити якість життя громадян.

Таким чином, страхові організації сприяють розвитку підприємництва та інновацій. Наявність надійних страхових продуктів дозволяє бізнесам ризикувати і впроваджувати нові проекти, оскільки вони можуть бути захищені від потенційних втрат. Це стимулює інновації, підвищує конкурентоспроможність українських компаній на міжнародних ринках та сприяє загальному економічному розвитку країни. Таким чином, страхові організації є невід'ємною частиною фінансової інфраструктури України, забезпечуючи її стабільність, розвиток та соціальну захищеність. Все це суттєво актуалізує обрану тему дослідження, особливо в умовах воєнного часу.

Важливо охарактеризувати подальший процес дослідження через визначення структури статті. Відтак, структура статті передбачає аналіз останніх досліджень і публікацій. Формування мети й завдання дослідження. Висвітлення ключових методів досягнення мети дослідження. Виклад основного матеріалу й формування висновків по результатам дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зауважимо, що важливі аспекти дослідження діяльності страхових організацій розкривалися в роботах таких вчених, як О. Коваль, К. Бондар, Д. Горохов, Є. Мельник, С. Литвиненко, М. Павленко, А. Зінченко, О. Карпенко, П. Іванченко, В. Чернов, Т. Грищенко, Б. Клименко, О. Силкін, Н. Соболева, Є. Киричук, І. Сидоренко, Д. Волков, Г. Петрова, З. Костюк, О. Мороз, Р. Степаненко, Л. Василенко, М. Журавель, О. Федоренко, І. Шевчук, Д. Олійник, В. Приходько, М. Савченко, Л. Дмитренко, Р. Жук, А. Кравець та ін. До прикладу, Дослідження ролі страхових організацій на фінансовому ринку України в воєнний час вимагає глибокого аналізу існуючих наукових робіт у цій галузі. Розвиток страхового ринку в Україні, зокрема його сучасні тенденції, детально описані у роботі В. Бігдаша, який акцентує увагу на динаміці та основних викликах, що стоять перед галуззю [1]. А. Баранов розглядає структуру фінансів страхових організацій, підкреслюючи важливість адекватного управління фінансовими ресурсами для забезпечення їх стабільності та надійності [2].

В контексті ефективного розвитку страхових компаній, Т. Говорушко, В. Стецюк та О. Толстенко висвітлюють аспекти управління фінансовою діяльністю, що є ключовим для адаптації компаній до змінюваних умов ринку [3]. В. Бондаренко аналізує конкурентні стратегії страхових компаній, що дозволяють їм ефективно функціонувати в умовах високої конкуренції на ринку фінансових послуг [4]. Проблематика управління фінансами страхових компаній, особливо в умовах кризи та воєнного стану, розкрита Н. Виговською та А. Доманчук. Вони вказують на необхідність розробки ефективних механізмів для вирішення виникаючих проблем [5]. Ю. Алескерова в своїй роботі описує моделі фінансового менеджменту, адаптовані для страхових компаній, що сприяють підвищенню їх фінансової стійкості [6]. Аналіз фінансової стабільності страхових компаній в умовах невизначеності, який провів О. Білошицький, виявляє важливість комплексного підходу до оцінки ризиків

та їх впливу на фінансове здоров'я компаній [7]. Роль фінансової стійкості страхових компаній у забезпеченні загальної фінансової стабільності економіки країни детально досліджує М. Балицька, підкреслюючи її значимість в контексті національної економічної безпеки [8]. Економічні та страхові інтереси та їх вплив на страхові відносини розглянуті в роботі М. Александрової, яка вказує на необхідність глибокого розуміння цих аспектів для оптимізації страхового захисту [9]. Останнім, І. Аберніхіна та І. Сокиринська у своєму навчальному посібнику висвітлюють широкий спектр питань, пов'язаних з фінансуванням страхових організацій, що є актуальним для розуміння загальної картини фінансових потоків в галузі [10].

Відаючи належне науковому внеску провідних вчених, зазначимо, що низка теорій і концепцій в контексті визначення ролі страхових організацій на фінансовому ринку України в воєнний час, досі залишаються не розкритими повною мірою, що й зумовило вибір даної тематики, її сучасну актуальність.

Метою статті є характеристика ролі страхових організацій на фінансовому ринку України в воєнний час. Об'єктом дослідження виступає страхові організації й фінансовий ринок. Основне завдання статті являє собою визначення яким чином воєнний стан вплинув на діяльність страхових організацій на фінансовому ринку. Методологія статті передбачає застосування наступних методів:

1. Метод індукції та дедукції, порівняння і систематизації — для визначення та характеристики ролі страхових організацій на фінансовому ринку України в воєнний час.

2. Метод синтезу і аналізу — для доведення важливості визначення ролі страхових організацій на фінансовому ринку України в воєнний час.

3. Метод морфологічного аналізу — для групування засад воєнного часу, які впливають на діяльність страхових організацій на фінансовому ринку України в воєнний час.

4. Графічний й табличний методи — для якісного подання результатів дослідження.

5. Абстрактно-логічний метод — для формування теоретичних узагальнень і висновків дослідження.

Виклад основного матеріалу. Страхові організації займаються управлінням ризиками через надання страхових послуг фізичним та юридичним особам. Основною діяльністю таких компаній є укладання страхових договорів, за якими страхувальники сплачують страхові внески в обмін на гарантію компенсації у випадку настання передбачених страхових випадків. Це можуть бути різноманітні види страхування, такі як страхування життя, здоров'я, майна, відповідальності та інші. Завдяки цій діяльності страхові компанії забезпечують фінансову захищеність своїх клієнтів, допомагаючи їм мінімізувати негативні наслідки непередбачених подій. Крім того, страхові організації активно займаються інвестиційною діяльністю. Зібрані страхові внески інвес-

туються у різні фінансові інструменти, такі як облігації, акції, нерухомість та інші активи, з метою отримання прибутку. Ці інвестиції не лише забезпечують стабільність фінансового стану страхової компанії, але й сприяють розвитку фінансових ринків та економіки в цілому. Управління інвестиціями вимагає від страхових організацій високого рівня фінансової грамотності та стратегічного планування, що дозволяє ефективно використовувати накопичені кошти та забезпечувати довгострокову стабільність.

Фінансовий ринок є системою установ, інструментів та механізмів, що забезпечують обіг капіталу між учасниками економіки. Його основною функцією є мобілізація заощаджень та перенаправлення їх у вигідні інвестиційні проекти, сприяючи ефективному розподілу ресурсів. Фінансовий ринок включає різні сегменти, такі як ринок капіталу, ринок грошових коштів, валютний ринок та ринок деривативів. Він забезпечує ліквідність, цінову інформацію та можливості для хеджування ризиків, що є необхідними умовами для стабільного економічного зростання та розвитку підприємств. Страхові організації відіграють ключову роль у функціонуванні фінансового ринку, забезпечуючи управління ризиками та мобілізацію капіталу. Вони виступають посередниками між тими, хто має надлишок капіталу (страхувальники), та тими, хто потребує фінансування (інвестори). Завдяки збору страхових внесків та їх інвестуванню в різні фінансові інструменти, страхові компанії сприяють збільшенню обсягу доступного капіталу на ринку, підвищують його ліквідність та підтримують стабільність фінансової системи. Крім того, страхові організації забезпечують соціальну захищеність населення, що позитивно впливає на споживчу впевненість та економічну активність, стимулюючи загальний розвиток фінансового ринку (табл.1).

Таблиця 1

Засади ролі страхових організацій на фінансовому ринку України

Засади	Характеристика
1	2
Управління ризиками	Страхові організації забезпечують ефективне управління фінансовими ризиками для фізичних та юридичних осіб. Надаючи різноманітні страхові продукти, такі як страхування життя, здоров'я, майна та відповідальності, вони допомагають клієнтам мінімізувати можливі фінансові втрати у випадку настання непередбачених подій
Мобілізація та інвестування капіталу	Страхові компанії акумулюють значні кошти через страхові внески, які потім інвестуються у різні фінансові інструменти, включаючи облігації, акції, нерухомість та інші активи

Продовження таблиці 1

1	2
Соціальне забезпечення	Страхові організації відіграють важливу роль у підвищенні рівня соціальної захищеності населення. Пропонуючи продукти, такі як пенсійне страхування, медичне страхування та страхування від нещасних випадків, вони сприяють зменшенню соціальних ризиків і покращенню якості життя громадян
Підтримка підприємництва та інновацій	Наявність надійних страхових продуктів дозволяє бізнесам ризикувати та впроваджувати нові проекти, зменшуючи страх перед можливими фінансовими втратами
Забезпечення стабільності фінансової системи	Страхові організації виступають стабільним джерелом фінансування, що допомагає підтримувати баланс та ліквідність на фінансовому ринку. Їхня діяльність сприяє зменшенню волатильності ринків, забезпечуючи довгострокову стабільність фінансової системи

В умовах воєнного стану роль страхових організацій в Україні значно змінилася та посилилася, стаючи критично важливою для забезпечення фінансової стабільності та підтримки економіки. Страхові компанії зіткнулися зі збільшенням попиту на спеціалізовані страхові продукти, такі як страхування майна від воєнних ризиків, страхування життя та здоров'я, а також страхування бізнесу від перерв у діяльності через військові дії. Крім того, страхові організації відіграють важливу роль у мобілізації капіталу для відновлення та реконструкції пошкоджених об'єктів, сприяючи швидкому економічному відновленню після війни. В умовах підвищеної невизначеності та ризиків, страхові компанії також активно адаптують свої інвестиційні стратегії, забезпечуючи стабільність своїх фінансових потоків та підтримку клієнтів у складні часи. Таким чином, воєнний стан підкреслив важливість страхових організацій як ключових гравців у забезпеченні фінансової безпеки та стійкості суспільства.

Висновки. Підсумовуючи, зазначимо, що Роль страхових організацій на фінансовому ринку України є ключовою для забезпечення стабільності та розвитку економіки. По-перше, страхові компанії ефективно управляють ризиками як для фізичних, так і для юридичних осіб, захищаючи їхні активи від непередбачуваних подій, таких як природні катастрофи чи економічні кризи. Це сприяє фінансовій безпеці клієнтів та загальній економічній стабільності країни. По-друге, страхові організації відіграють важливу роль у мобілізації капіталу та інвестиціях. Акумуляовані страхові внески інвестуються в різні фінансові інструменти, що сприяє розвитку фінансових ринків, підвищенню ліквідності та створенню нових інвестиційних можливостей.

Таким чином, страхові компанії стають основним джерелом капіталу, необхідного для економічного зростання та розвитку інфраструктури. Крім того, страхові організації сприяють розвитку соціального забезпечення та підтримують підприємництво. Пропонуючи різноманітні види страхування, такі як життя, здоров'я та пенсійне страхування, вони підвищують рівень соціальної захищеності населення. Наявність надійних страхових продуктів дозволяє бізнесам ризикувати та впроваджувати інновації, що підвищує їхню конкурентоспроможність на міжнародних ринках та стимулює загальний економічний розвиток країни.

Аналіз міжнародних практик є важливим аспектом подальших досліджень у сфері страхування в Україні. Вивчення успішних моделей та стратегій інших країн дозволяє адаптувати найкращі практики до національних умов, підвищуючи ефективність та конкурентоспроможність українських страхових організацій. Це сприяє інтеграції України у глобальні фінансові ринки та забезпечує стабільний розвиток фінансової системи країни.

Література:

1. Бігдас В. Д. Сучасні тенденції розвитку страхового ринку України. Наукові праці МАУП. К.: Персонал. 2018. Вип. 2 (56). С.122-131.
2. Баранов А. Л. Фінанси страхових організацій. Практикум: навч. посіб. К.: КНЕУ, 2012. 215 с.
3. Говорушко Т. А., Стецюк В. М., Толстенко О. Ю. Управління фінансовою діяльністю страхової компанії з метою забезпечення її ефективного розвитку : монографія. К.: НУХТ. 2012. 376 с.
4. Бондаренко В. М. Конкурентна стратегія страхових компаній на ринку фінансових послуг. Науковий вісник Полісся. 2015. Вип. 3. С. 19–27.
5. Виговська Н. Г., Доманчук А. І. Проблеми побудови системи управління фінансами страхових компаній. Імплементация розвитку сучасного бізнесу: І Міжнародна науково-практична Інтернет-конференція. Харків. 2018. С.328-329
6. Алескерова Ю. В. Фінансовий менеджмент страхових компаній Інфраструктура ринку : електрон. наук.-практ. журн. 2019. Вип. 28. С. 304–307.
7. Білошицький О. В. Аналіз фінансової стабільності страхової компанії в умовах інформаційної невизначеності Моделювання та інформаційні системи в економіці. К. : КНЕУ. 2009. Вип. 79. С. 140—160.
8. Балицька М. В. Роль фінансової стійкості страхових компаній у забезпеченні фінансової стабільності економіки країни. Економіка та держава. 2016. № 9. С. 89-92.
9. Александрова М. М. Економічний та страховий інтерес, їх вплив на страхові відносини. Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аудиту. Міжнародний збірник наукових праць, 2011. №3. С. 53-59.
10. Аберніхіна І. Г., Сокиринська І. Г. Фінанси страхових організацій: навчальний посібник. Дніпро: Пороги, 2019. С. 198.

References:

1. Bigdash, V. D. (2018). Suchasni tendentsii rozvytku strakhovoho rynku Ukrainy [Current trends in the development of the Ukrainian insurance market]. Naukovi pratsi MAUP, 2(56), 122-131. [in Ukrainian].

2. Baranov, A. L. (2012). *Finansy strakhovykh orhanizatsii. Praktykum: navch. posib.* [Finance of insurance organizations. Workshop: a study guide]. Kyiv: KNEU, p. 215. [in Ukrainian].
3. Govorushko, T. A., Stetsiuk, V. M., & Tolstenko, O. Y. (2012). *Upravlinnia finansovoiu diialnistiu strakhovoi kompanii z metoiu zabezpechennia yii efektyvnoho rozvytku: monohrafiia* [Management of the financial activity of an insurance company for its effective development: a monograph]. Kyiv: NUHT, p. 376. [in Ukrainian].
4. Bondarenko, V. M. (2015). *Konkurentna stratehiia strakhovykh kompanii na rynku finansovykh posluh* [Competitive strategy of insurance companies in the financial services market]. *Naukovyi visnyk Polissia*, 3, 19-27. [in Ukrainian].
5. Vyhovska, N. H., & Domanchuk, A. I. (2018). *Problemy pobudovy systemy upravlinnia finansamy strakhovykh kompanii* [Problems of building a financial management system in insurance companies]. *Implementatsiia rozvytku suchasnoho biznesu: I Mizhnarodna naukovo-praktychna Internet-konferentsiia* [Implementation of modern business development: I International scientific-practical Internet conference]. Kharkiv, 328-329. [in Ukrainian].
6. Aleskerova, Yu. V. (2019). *Finansovi menezhment strakhovykh kompanii* [Financial management of insurance companies]. *Infrastruktura rynku: elektron. nauk.-prakt. zhurn.* [Market infrastructure: electronic scientific-practical journal], 28, 304-307. [in Ukrainian].
7. Biloshytskyi, O. V. (2009). *Analiz finansovoi stabilnosti strakhovoi kompanii v umovakh informatsiinoi nevyznachenosti* [Analysis of the financial stability of an insurance company in conditions of informational uncertainty]. *Modeliuvannia ta informatsiini systemy v ekonomitsi* [Modeling and information systems in economics]. Kyiv: KNEU, 79, 140-160. [in Ukrainian].
8. Balytska, M. V. (2016). *Rol finansovoi stiikosti strakhovykh kompanii u zabezpechenni finansovoi stabilnosti ekonomiky krainy* [The role of financial stability of insurance companies in ensuring the financial stability of the country's economy]. *Ekonomika ta derzhava* [Economics and the state], 9, 89-92. [in Ukrainian].
9. Aleksandrova, M. M. (2011). *Ekonomichniy ta strakhoviy interes, yikh vplyv na strakhovi vidnosyny* [Economic and insurance interest, their impact on insurance relations]. *Problemy teorii ta metodologii bukhholderskoho obliku, kontroliu i audytu* [Problems of theory and methodology of accounting, control and audit]. *Mizhnarodnyi zbirnyk naukovykh prats* [International collection of scientific works], 3, 53-59. [in Ukrainian].
10. Abernikhina, I. G., & Sokyrynska, I. G. (2019). *Finansy strakhovykh orhanizatsii: navchalnyi posibnyk* [Finance of insurance organizations: a textbook]. Dnipro: Porohy, p. 198. [in Ukrainian].

УДК 658:330.4:338.3

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11\(39\)-905-920](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11(39)-905-920)

Іоанно Владислав Валерійович підприємець у сфері маркетингу та ІТ,
<https://orcid.org/0009-0000-9612-323X>

БІЗНЕС-КОНСУЛЬТУВАННЯ У СФЕРІ ФІНАНСОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ: ПІДТРИМКА ПІДПРИЄМСТВ НА ШЛЯХУ ДО ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ

Анотація. Фінансові технології, що постійно розвиваються, переживають серйозні зміни: цифрова революція змінює спосіб ведення бізнесу. Щоб залишатися конкурентоспроможними та відповідними на сучасному динамічному ринку, необхідно йти в ногу зі швидким технологічним прогресом. Бізнес-консультування допомагає у цьому. Підприємства регулярно користуються послугами бізнес-консультування, щоб зрозуміти технологічні тенденції у фінансових послугах, оцінити ринкові можливості та розробити бізнес-стратегії та плани цифрової трансформації для адаптації до нового конкурентного середовища.

Метою цієї статті є визначення ролі бізнес-консультування у сфері фінансових технологій для підприємств в умовах цифрової трансформації. Виходячи з аналізу діяльності підприємств, слід зазначити, що фінансові технології продовжують розвиватися. У статті підкреслюється важливість розвитку фінансових технологій. Фундаментальні зміни в глобальних економічних процесах, нові ланцюжки поставок, зміна поведінки споживачів і посилення конкуренції підкреслюють значну поширеність цифрових технологій у бізнес-взаємодіях з клієнтами, партнерами та урядом. У цьому контексті зростає роль цифрової інфраструктури для бізнесу, допомагаючи їм підвищити гнучкість і адаптивність до швидких змін у бізнес-середовищі. Оскільки фінансові технології стали важливим інструментом стратегічного управління бізнесом, представлені ключові цифрові технології у сфері фінансів. Проаналізовано рівень та прогноз розвитку цифрових фінансових технологій. Фінансові технології стали невід'ємною частиною фінансових операцій підприємств, роблячи аналіз даних більш доступним для менеджерів усіх рівнів, покращуючи співпрацю та координацію між бізнес-підрозділами та фінансовими відділами, що впливає на прийняття стратегічних рішень. Тому питання бізнес-консультування у сфері фінансових технологій стає все більш актуальним. Визначено характер, роль і позицію бізнес-консультування як джерела консультацій та експертних знань для підтримки підприємств у їх цифровій трансформації. Користуючись послугами бізнес-консультування, це дозволяє підприємствам підвищувати вартість, швидко адаптуватися до нових

реалій і вносити значний внесок у досягнення своїх глобальних цілей. Систематизовано види бізнес-консультування, пов'язані з фінансовими технологіями. Визначено етапи бізнес-консультування.

Таким чином, в статті наголошується на необхідності бізнес-консультування для підприємств у секторі фінансових технологій.

У висновку наголошено, що бізнес-консультування допомагає підприємствам у цифровій трансформації, визначаючи відповідні технології, оптимізуючи існуючі системи та узгоджуючи цифрову стратегію з бізнес-цілями. Бізнес-консультування забезпечує плавний перехід на фінансові цифрові платформи та підвищує операційну ефективність і залучення клієнтів.

Ключові слова: бізнес-консультування, цифровізація, цифрові технології, фінансові технології, цифрова трансформація, цифрова інфраструктура, ефективність.

Ioanno Vladyslav Valeriyovych An entrepreneur in the field of marketing and IT, <https://orcid.org/0009-0000-9612-323X>

BUSINESS CONSULTING IN THE FIELD OF FINANCIAL TECHNOLOGIES: SUPPORTING ENTERPRISES ON THE WAY TO DIGITAL TRANSFORMATION

Abstract. Financial technology, which is constantly evolving, is undergoing major changes: the digital revolution is changing the way we do business. To stay competitive and relevant in today's dynamic market, you need to keep up with rapid technological progress. Business consulting helps with this. Businesses regularly use business advisory services to understand technology trends in financial services, assess market opportunities, and develop business strategies and digital transformation plans to adapt to the new competitive environment.

The purpose of this article is to define the role of business consulting in the field of financial technologies for enterprises in the context of digital transformation. Based on the analysis of the activities of enterprises, it should be noted that financial technologies continue to develop. The article emphasizes the importance of financial technology development. Fundamental changes in global economic processes, new supply chains, changing consumer behavior, and increased competition emphasize the widespread use of digital technologies in business interactions with customers, partners, and the government. In this context, the role of digital infrastructure for businesses is growing, helping them to increase their flexibility and adaptability to rapid changes in the business environment. Since financial technologies have become an important tool for strategic business management, the key digital technologies in the field of finance are presented. The level and forecast of development of digital financial technologies are analyzed. Financial technologies have become an integral part of the financial operations of enterprises, making data

analysis more accessible to managers at all levels, improving cooperation and coordination between business units and financial departments, which affects strategic decision-making. Therefore, the issue of business consulting in the field of financial technologies is becoming increasingly relevant. The nature, role, and position of business consulting as a source of advice and expertise to support enterprises in their digital transformation are defined. Using business consulting services, it allows enterprises to increase value, quickly adapt to new realities and make a significant contribution to achieving their global goals. The types of business consulting related to financial technologies are systematized. The stages of business consulting are defined.

Thus, the article emphasizes the need for business consulting for enterprises in the financial technology sector.

In conclusion, business advisory assists enterprises in digital transformation by identifying appropriate technologies, optimizing existing systems, and aligning digital strategy with business goals. Business consulting ensures a smooth transition to financial digital platforms and increases operational efficiency and customer engagement.

Keywords: business consulting, digitalization, digital technologies, financial technologies, digital transformation, digital infrastructure, efficiency.

Постановка проблеми. Розвиток сучасного бізнесу залежить від модернізації управління бізнес-процесами, але в умовах цифровізації ця модернізація затримується через відсутність повноцінного використання нових сучасних, особливо фінансових технологій. Фінансові технології є основою успішної реалізації управлінських рішень, оскільки вони створюють єдину інформаційну платформу для реєстрації, накопичення, синтезу та зберігання інформації, підготовки звітів, аналізу та контролю бізнес-процесів у компанії. Модернізація, оптимізація та розвиток бізнесу, заснованого на фінансових технологіях, потребує часу, а для їх впровадження потрібні значні інвестиції в придбання та підтримку технологій, а також навчання співробітників новим навичкам. Впровадження фінансових технологій в обліковий процес компанії стикається з низкою проблем, серед яких небажання керівництва цифровізувати компанію, брак фінансових ресурсів для цифровізації бізнес-процесів і скорочення персоналу. Кібербезпека залишається основною проблемою для компаній і вимагає надійних заходів безпеки та досвіду. Попит на послуги, інтегровані зі штучним інтелектом, зростає, що відображає зростаючу увагу до використання передових технологій для впровадження інновацій і покращення фінансових показників.

Оскільки фінансові технології постійно розвиваються, важливо знайти рішення для забезпечення інноваційного розвитку стратегічних систем управління бізнесом та прориву українських компаній на технічні платформи на міжнародний рівень. Тому ефективна інтеграція фінансових технологій у

розвиток бізнесу неможлива без бізнес-консультування, що є загальним завданням цього дослідження. Бізнес-консультування відіграє важливу роль у спрямуванні бізнесу через складні цифрові трансформації, надаючи індивідуальні рішення, які відповідають потребам галузі, що постійно змінюються. З появою передових технологій, таких як штучний інтелект, блокчейн і аналітика даних, підприємства використовують послуги бізнес-консультування для значної оптимізації операцій, покращення заходів кібербезпеки та забезпечення клієнтського досвіду. Очікується, що бізнес-консультування у секторі фінансових технологій значно зросте, а в найближчі роки заплановано значні інвестиції. У цьому контексті роль бізнес-консультування в секторі фінансових послуг є не лише консультативною, але й трансформаційною, що дозволяє впроваджувати передові рішення, які підвищують ефективність і сприяють інноваціям, а також забезпечують дотримання нормативних вимог на ринку, що стає все більш конкурентним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні дослідження зосереджені на важливості інтеграції фінансових технологій у корпоративне управління. Автори [1-7] підкреслюють важливість інтеграції фінансових технологій для стратегічних менеджерів. Компанії, які вміють успішно використовувати фінансові технології, демонструють більшу гнучкість і кращу здатність адаптуватися до змін у конкурентному середовищі. У цьому контексті автори підкреслюють важливість інновацій у впровадженні фінансових технологій. Дійсно, компанії, які бажають впроваджувати інновації у фінансовому секторі та йти в ногу з останніми технологічними досягненнями, будуть більш конкурентоспроможними на сучасному ринку.

Крім того, інтеграція фінансових технологій допомагає підвищити операційну ефективність і прибутковість, що в кінцевому підсумку призводить до збільшення прибутку. Вкрай важливо, щоб підприємства визнавали потенційні переваги фінансових технологій, інвестували в необхідні ресурси та інтегрували їх у свої бізнес-стратегії. Такий підхід не тільки підвищує загальну ефективність, але й допомагає компаніям стати лідерами в галузі, що постійно змінюється. Це сприяло поширенню використання послуг бізнес-консультування, що стало важливим напрямком досліджень [8-14]. Компанії, які використовують послуги бізнес-консультування у сфері фінансових технологій, матимуть більше можливостей для підвищення своєї конкурентоспроможності на вибраних цільових ринках. Питанням бізнес-консультування у сфері фінансових технологій займаються такі дослідники: Л.М. Докієнко [2], В. Лакіза [3], О.В. Мандич, Н.І. Рижикова, Н.О. Бірченко [7], Н. Ваніна [8], Н.В. Потривєва, Л.А. Козаченко, І.І. Недбайло [13], Г.В. Рачинська [14] та ін. Аналіз результатів досліджень науковцями продемонстрував об'єктивну необхідність та економічну важливість проведення поглибленого аналізу щодо ролі та місця бізнес-консультування у сфері досліджень фінансових технологій на шляху до цифрової трансформації.

Метою статті є проведення дослідження теоретичних аспектів бізнес-консультування у сфері фінансових технологій щодо розуміння наявного потенціалу підприємства для сприяння прийняттю обґрунтованих стратегічних рішень та підвищення ефективності бізнес-процесів на шляху до цифрової трансформації.

Виклад основного матеріалу. В останні роки компанії в усьому світі намагалися вижити та подолати виклики глобальної цифровізації, зміни моделей споживання та зв'язку, а також розширення та зростання приривидшення доступу до даних. Цифрова трансформація – це комплексна зміна бізнес-моделі компанії, що супроводжується впровадженням цифрових технологій та інноваційних рішень. Такий підхід передбачає не тільки впровадження новітнього обладнання та програмного забезпечення, а й фундаментальні зміни в управлінні, корпоративній культурі та методах зовнішньої комунікації [1]. Тому корпоративним фінансовим відділам необхідно переглянути те, що вони роблять, як вони це роблять і як швидко вони це роблять.

Адаптація до мінливого світу навколо нас і зміна самих себе є єдиним способом прогресу сьогодні. І тому безперервна трансформація підходу до фінансового менеджменту в компаніях стає способом життя, а цифрова трансформація є фундаментальним фактором [2, с.18]. У більшості світових економік фінансова система є найважливішим компонентом і зазнає безперервної трансформації в результаті цифровізації ключових економічних суб'єктів [3, с. 276].

Цифрові технології в фінансах підприємства відіграють важливу роль у підвищенні ефективності, прозорості та управлінні ризиками. Ключові цифрові технології, які змінюють фінансовий сектор подано у табл.1. Впровадження цифрових технологій у фінансовий сектор компанії може не тільки оптимізувати бізнес-процеси, але й покращити взаємодію з клієнтами, підвищивши їхнє задоволення та довіру. У міру розвитку технологій компанії повинні адаптуватися, щоб залишатися конкурентоспроможними на ринку. Також важливо розглянути динаміку інвестування та кількість угод у секторі FinTech за регіонами у 2018-2022 рр. (рис. 1).

Відповідно до звіту ReportLinker Global Financial Services Market Report за 2023 р., незважаючи на вторгнення Росії в Україну, санкції, які вона запровадила, і різкий вплив на світову економіку, світові ринки фінансових послуг перевищать від 26 мільярдів доларів США у 2022 р. до 28 мільярдів доларів США у 2023 р. 2023 р. середньорічний приріст 8,8%. Експерти очікують, що до 2027 р. він досягне 3,5 мільярда доларів із середньорічним темпом зростання 7,5%. За даними дослідження Statista, у 2019 р. 75% світових споживачів користувалися тим чи іншим фінтех-продуктом, переважно послугами грошових переказів і платежів. Станом на травень 2023 р. також було понад 11 000 фінтех-стартапів в Америці, 9 000 в регіоні ЕМЕА і 5 000 в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні [4]. Згідно з нашими результатами, ми

бачимо постійне зростання загального обсягу інвестицій у фінтех та загальної кількості угод у фінтех за регіонами з 2018 по 2022 р.

З іншого боку, незважаючи на вищезазначені тенденції, перспективи та переваги діджиталізації корпоративних фінансів, рівень розвитку та впровадження все ще далекий від широкого розповсюдження (рис. 2).

Таблиця 1

Ключові цифрові технології фінансового сектору підприємства

Цифрові технології	Напрямок	Характеристика
Фінансові технології (FinTech)	Мобільні платежі	Це дозволяє споживачам здійснювати транзакції на своїх смартфонах, що є зручним для них.
	Краудфандинг	Платформи для залучення інвестицій від багатьох людей відкривають нові можливості для МСП
Блокчейн	Децентралізовані реєстри	Забезпечити безпечний і прозорий облік фінансових операцій та зменшити ризик шахрайства.
	Смарт-контракти	Автоматизуйте виконання договірних умов і скоротіть адміністративні витрати.
Аналітика великих даних (Big Data)	Прогнозування	Аналіз великих даних для прогнозування фінансових тенденцій та поведінки споживачів
	Оцінка ризиків	Визначте потенційні ризики на основі історичних даних та аналізу.
Штучний інтелект (AI)	Автоматизація процесів	ШІ використовується для автоматизації рутинних фінансових завдань, таких як обробка рахунків-фактур.
	Чат-боти	Забезпечуйте клієнтам фінансові консультації в режимі реального часу
Хмарні технології	Фінансові платформи у хмарі	Дозволяє зберігати та обробляти фінансові дані в безпечному середовищі, до якого можна отримати доступ з будь-якого місця.
	Системи управління	Інтеграція хмарних рішень для бухгалтерського обліку та управління фінансами з іншими бізнес-процесами
Кібербезпека	Захист даних	Важливість захисту фінансової інформації та транзакцій від кібератак.
	Аудит безпеки	Регулярний моніторинг та оцінка вразливостей для забезпечення довіри клієнтів
Інтернет речей (IoT)	Моніторинг фінансових активів	Використання Інтернету речей для відстеження та управління активами і зниження ризику втрат

Джерело: авторська розробка

Ефективні управлінські рішення необхідні компаніям для досягнення успіху в сучасному бізнес-середовищі, а використання фінансових технологій надають конкурентну перевагу, яка допомагає швидко і точно аналізувати фінансові дані та приймати обґрунтовані рішення на основі даних у режимі реального часу. Вплив фінансових технологій на процеси стратегічного управління є беззаперечним, а підприємства, які впроваджують фінансові технології, підвищують ефективність прийняття рішень та продуктивність і отримують конкурентну перевагу над своїми конкурентами [7, с. 11].

Діджиталізація у фінансах має на меті трансформувати фінансові процеси підприємства за допомогою новітніх інструментів і передових технологій, таких як AI/ML і блокчейн. Вона усуває до 90% ручної роботи, пов'язаної з фінансами, що призводить до більш точних, економічно ефективних і швидких фінансових робочих процесів.

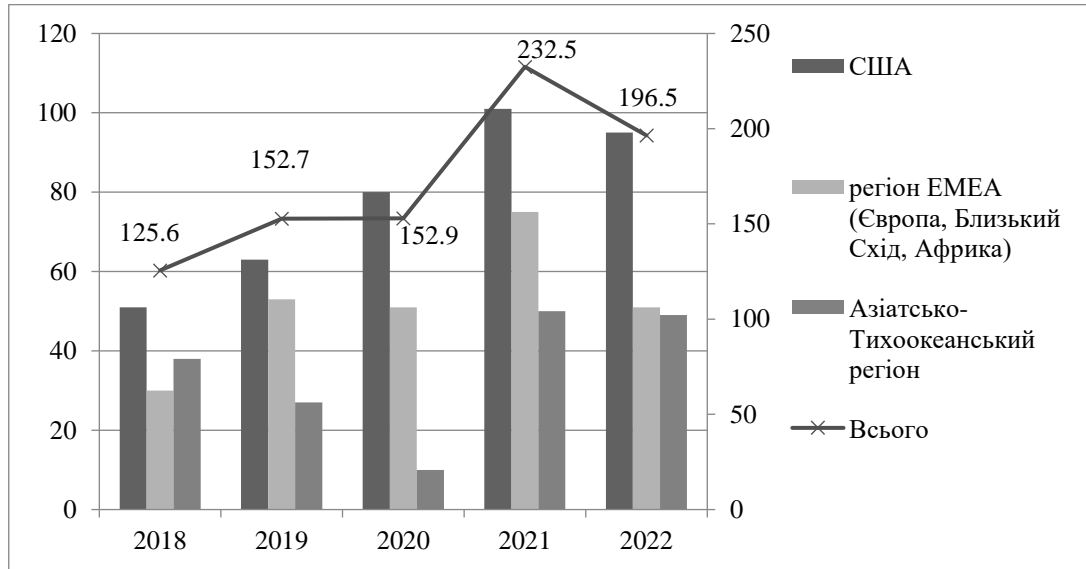

Рис. 1. Динаміка розподілу обсягів інвестицій у фінансові технології за регіонами світу за період 2018-2022рр.

Джерело: побудовано автором на основі даних [5]

Трансформація цифрових фінансів є критично важливим підходом для підприємств, які прагнуть покращити свої фінансові показники та залишатися конкурентоспроможними у все більш цифровому середовищі.

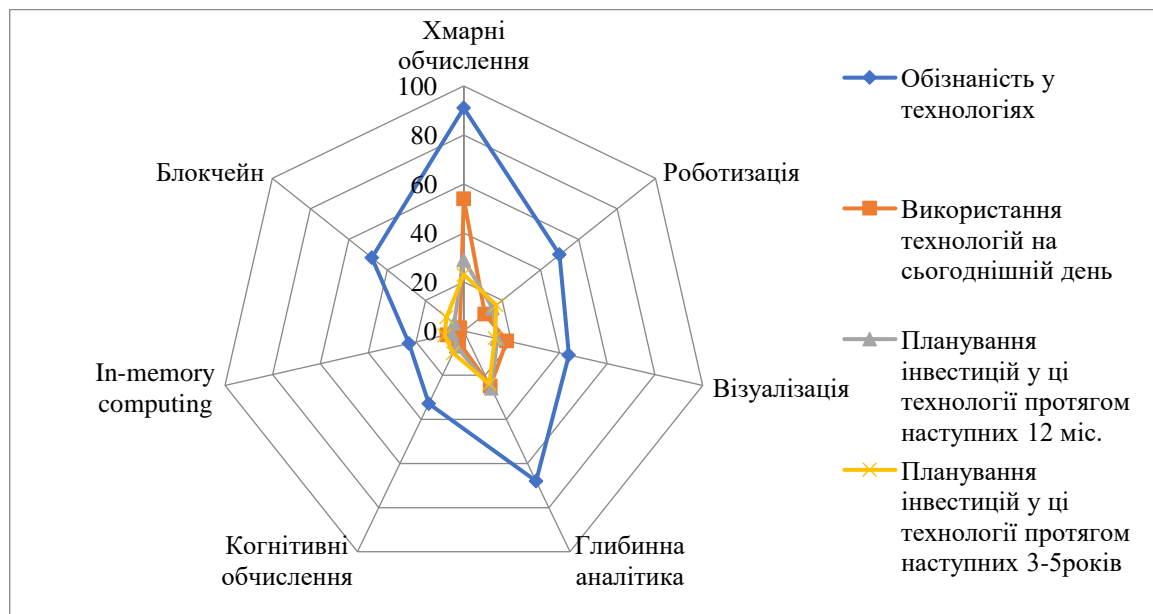

Рис.2. Рівень та прогноз освоєння цифрових фінансових технологій підприємства, %
 Джерело: [6]

Вищенаведене чітко показує, що бізнес повинен завжди впроваджувати інновації. У міру того як галузь продовжує розвиватися, зростають і виклики та можливості, які приносять фінансові технології. Використання фінансових технологій у бізнесі відкриває багато можливостей для розробки продукту, масштабу та збільшення прибутку, але також вимагає унікального підходу, глибокої експертизи, бачення та досвіду. Ці аспекти підвищили потребу в бізнес-консультаціях у секторі фінансових технологій для підтримки цифрової трансформації.

Бізнес-консультування – це спеціальна сфера діяльності спеціалістів, тобто спеціалізована підтримка експертів з консультування, заснована на науковому аналізі конкретних виробничих ситуацій, спрямована на розробку найбільш підходящих методів і методів реалізації для підвищення ефективності бізнесу та прибутку, використовуючи результати сучасного менеджменту [8].

Діджиталізація фінансів має на меті трансформувати фінансові процеси компанії за допомогою сучасних інструментів і передових технологій, таких як AI/ML і блокчейн. Це дозволяє скоротити ручну роботу, пов'язану з фінансами, на 90%, що призводить до більш точних, економічно ефективних і швидких фінансових робочих процесів. Цифрова фінансова трансформація є важливим підходом для підприємств, які прагнуть вдосконалити свої фінансові операції та залишатися конкурентоспроможними у все більш цифровому середовищі [9].

За даними Grand View Research, очікується, що до 2026 р. світовий ринок фінансових технологій досягне 324 мільярдів доларів, що вказує на зростаючий попит на консультації експертів у цьому секторі. З такою кількістю нових учасників, які прагнуть стати частиною цієї зростаючої галузі, неодмінно будуть швидкі інновації та величезна потреба в підтримці, щоб залишатися на вершині [10]. Бізнес-консультування у сфері фінансових технологій і стратегічна підтримка включає ряд послуг, спрямованих на допомогу підприємствам у досягненні їхніх цілей. Справа не тільки в отриманні прибутку. Ці послуги надають індивідуальні поради та практичні рішення для різноманітних питань, від дотримання нормативних вимог до інтеграції технологій.

Останні тенденції розвитку бізнесу в Україні визначаються провідними економіками світу. Сфера бізнес-консультування постійно адаптується до міжнародних стандартів; підвищує рівень своєї експертизи, збільшує кількість операторів, а також кількість і якість послуг, що надаються. Дійсно, український ринок бізнес-консультування включає широкий спектр бізнес-послуг і постійно розвивається під впливом певних факторів.

Послуги бізнес-консультування користуються ще більшим попитом під час військових дій в Україні. Це пов'язано з необхідністю адаптації підприємств до викликів воєнного часу. Нова реальність вимагає оптимізації бізнес-процесів, розбудови мереж та пошуку нових контактів і джерел інформації. Підприємці змушені освоювати нові ринки, в тому числі за кордоном, і потребують допомоги кваліфікованих фахівців для розвитку експорту.

Види бізнес-консультування, пов'язані з фінансовими технологіями, проілюстровані на рис. 3.

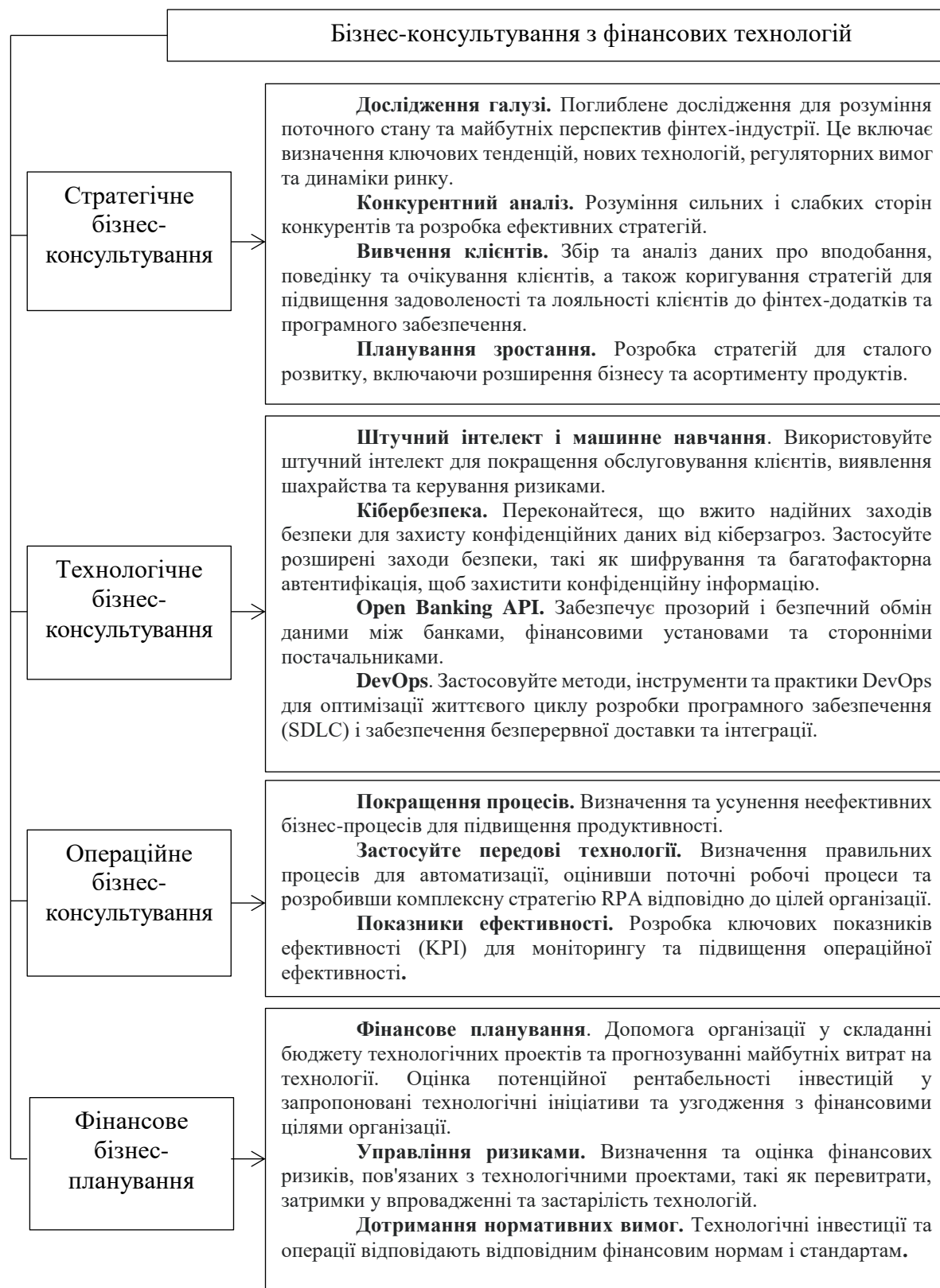

Рис.3. Види бізнес-консультування з фінансових технологій

Джерело: [12]

Бізнес-консультування може оптимізувати ефективність підприємств шляхом визначення основних переваг, які допомагають їм використовувати комерційні можливості, що відкриваються завдяки правильній стратегії [12]:

- Перехід на нові стандарти.
- Оптимізація робочого процесу.
- Розробка або оптимізація API.
- Безпека даних.
- Оптимізація витрат.

Виклики, які долає бізнес-консультування:

- Люди, переважно працівники, можуть чинити опір змінам, особливо новим технологіям, через нерозуміння та страх втратити контроль. Навчання може стати рішенням для отримання нових навичок і знань, які допоможуть впоратися з новими завданнями і набути впевненості.

- Побоювання щодо інвестицій.
- Складність і потреба в експертизі.
- Регуляторні та комплексні вимоги.
- Безпека та конфіденційність.

Водночас актуальними залишаються питання фінансового обліку та оподаткування на підприємствах. Підприємці потребують консультацій щодо перенесення виробництва, перезапуску виробництва, зупиненого військовими діями, нарощування обсягів виробництва, оновлення ланцюгів постачання та відновлення операційної ефективності.

Конкуренція в різних сегментах ринку значно посилилася, і підприємства перебувають під тиском необхідності відстоювати свої позиції. Ризики в сучасних умовах дуже високі, і якісний консалтинг дає можливість розвинути або утримати ринкову позицію та знайти нові шляхи для збереження бізнесу.

Основна перевага бізнес-консультування полягає в тому, що підприємці отримують доступ до знань та досвіду експертів у сфері фінансових технологій. Співпраця з компаніями, які надають бізнес-консультування може бути корисною для МСП, які не мають достатнього досвіду або ресурсів для вирішення складних завдань. Доступ до ефективного бізнес-консультування є дієвим інструментом розвитку бізнесу, що дозволяє підприємствам зосередитися на своїх головних цілях і отримати ефективні інструменти та методи їх досягнення [11].

Бізнес-консультування у сфері фінансових технологій включає різноманітні послуги, які допомагають компаніям розгортати та оптимізувати фінансові технології для покращення своєї діяльності. Основні аспекти цього поля представлені на рис. 4.

Діджиталізація важлива для Бізнес-консультування у двох аспектах: по-перше, через внутрішні зміни та операційні характеристики підприємств-клієнтів з точки зору цифрової трансформації компаній, а по-друге, пов'язана

з новими методами та формами бізнес-консультування, які оновлюють дослідження. в цій області. Консультаційний цикл являє собою безперервний рух знань та інформації від консультантів до клієнта та від клієнтської організації та її співробітників до консультантів, полегшує використання цифрових технологій для передачі та обміну даними між учасниками консультацій.

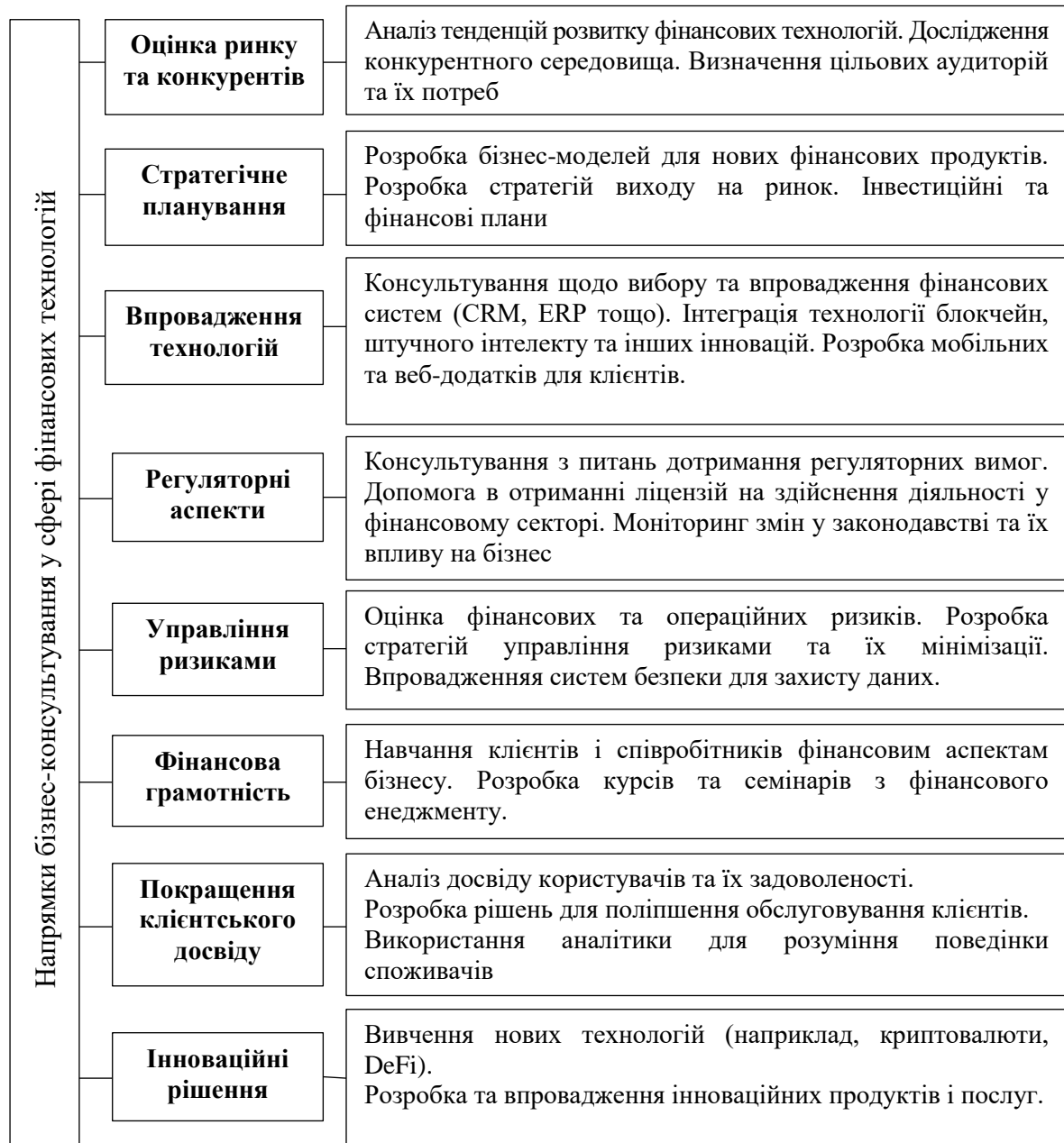

Рис.4. Основні напрямки бізнес-консультування у сфері фінансових технологій
 Джерело: авторська розробка

За структурою консультативного циклу послуги бізнес-консультування мають такі основні форми:

- комплексні, де включається виробництво, обмін і впровадження консультаційних продуктів у практику суб'єктів консультування;

- часткові, де результатом консультивання є отримання клієнтом знань та інформації, необхідних для вирішення завдань у його господарській діяльності та реалізація – отримання вигоди від застосування раніше набутих знань та інформації [13].

Щоб підтримати підприємства на шляху до цифрової трансформації, створено онлайн-платформи для швидкої роботи та підтримки роботи малих і середніх підприємств, сприяючи формуванню бізнес-середовища та сприяючи розвитку бізнесу. Автори систематизують існуючі елементи цифрової інфраструктури сучасного бізнесу таким чином (табл. 2):

Таблиця 2

Цифрова інфраструктура підтримки підприємств

Цифрова інфраструктура	Характеристика
Онлайн-платформа для взаємодії між компаніями та бізнес-середовищем (державні органи, партнери, інвестори, клієнти)	Отримують важливі державні адміністративні послуги.
Цифрові консалтингові послуги, що надають інформаційні, консалтингові та аудиторські послуги для бізнесу.	Взаємодіяти з іншими компаніями в цифровому середовищі можна через такі онлайн-платформи, як Bepartner, Enterprise Europe Network (EEN), Xing і LinkedIn. Ці платформи надають підприємствам такі переваги та можливості, як пошук ділових партнерів, клієнтів, співробітників, постачальників, інвесторів тощо. Держава також підтримує українські підприємства. Цифрові фінансові послуги відіграють важливу роль у торгівлі. Важливе значення мають різні цифрові платформи та сервіси для електронної комерції та просування товарів і послуг.
Сервіси цифрового електронного навчання допомагають підприємцям адаптуватися до бізнес-середовища та продовжувати розвиток бізнесу	У сфері електронного навчання та цифрової грамотності також розроблено низку державних і недержавних сервісів, які пропонують онлайн-лекції, навчальні курси та спонсорські програми для конкретних аудиторій.
Цифровий інформаційний сервіс, що надає актуальне законодавство з питань оподаткування, бухгалтерського обліку, експорту тощо.	Сервіси, спрямовані на інформування підприємців про поточні події, зміни в законодавстві, нові послуги та можливості, використовують офіційні канали та засоби комунікації (наприклад, урядові веб-сайти, месенджери, електронну пошту, соціальні мережі).

Джерело: сформовано автором на основі [14]

Тому розвиток цифрової інфраструктури для підтримки стартапів в Україні допоможе зменшити витрати, збільшити довіру між бізнесом та стимулювати підприємницьку активність. Тому найближчим часом необхідно визначити перспективні напрямки розвитку цифрової інфраструктури, а також удосконалити та консолідувати структуру цифрових сервісів для підвищення ефективності бізнесу.

Бізнес-консультування у сфері фінансових технологій: підтримка підприємств на шляху до цифрової трансформації проходить наступні стадії (табл.3).

Тому бізнес-консультування у секторі фінансових технологій має вирішальне значення для підприємств, які прагнуть до цифрової трансформації. Консультанти не тільки надають експертні знання, але й підтримують бізнес на кожному етапі впровадження технологій, допомагаючи йому досягати кращих результатів, підвищувати ефективність і залишатися конкурентоспроможними на ринку.

Таблиця 3

Етапи бізнес-консультування у сфері фінансових технологій

№	Етап	Напрямок	Особливості виконання
1	Визначення потреб і цілей	Аналіз поточного стану	Оцінювання існуючих фінансових процесів, інструментів та технологій для виявлення слабких місць та можливостей для вдосконалення.
		Визначення цілей	Розробка короткострокових та довгострокових цілей, що відповідають завданням цифрової трансформації для досягнення стратегічних цілей бізнесу.
2	Розробка стратегії цифрової трансформації	Оцінка технологій	Допомога в обранні найкращих фінансових технологій (FinTech); прийняття рішення для автоматизації процесів.
		Дорожня карта впровадження	Розробка поетапного плану впровадження технологій з чіткими термінами та відповідальними особами.
3	Імплементация нових технологій	Технічна підтримка	Технічна допомога у впровадженні нових систем, інтеграції з існуючими платформами та конфігурації.
		Навчання персоналу	Проведення навчання та тренінгів, щоб співробітники могли ефективно використовувати нові інструменти.
4	Управління змінами	Культурні зміни	Робота над створенням інноваційного клімату та готовності до змін у компанії.
		Комунікація	Розробка комунікаційної стратегії, щоб залучити та мотивувати співробітників до процесу змін.
5	Оцінка результатів	Моніторинг ефективності	Визначення ключових показників ефективності (KPI), щоб оцінити вплив впроваджених технологій на ефективність бізнесу.
		Зворотний зв'язок	Зворотній зв'язок від користувачів та аналіз результатів, щоб скоригувати стратегії та оптимізувати процеси.
6	Тривала підтримка і консалтинг	Постійна підтримка	Наявність довгострокової підтримки для вирішення будь-яких проблем, що виникають під час експлуатації нових фінансових технологій.
		Адаптація до змін	Допомога підприємствам адаптуватися до нових фінансових технологій та ринкових умов і впроваджувати нові рішення в міру їх появи.

Джерело: авторська розробка

Бізнес-консультування у сфері фінансових технологій може допомогти підприємствам не лише використовувати нові технології, а й розробляти стратегії; відповідатиме ринковим умовам. Це забезпечує довгострокову стійкість і конкурентоспроможність у динамічному світі фінансових послуг.

Висновки. Аналітичний огляд результатів досліджень з питання бізнес-консультування у сфері фінансових технологій показує, що: основними проблемами повільного розвитку цифрової інфраструктури для МСП в Україні є: недостатня обізнаність підприємців та брак доступних сервісів, платформ, додатків і порталів. Інфраструктурні рішення, які наразі доступні для бізнесу, не повною мірою відповідають його потребам та не допомагають розробляти власну стратегію розвитку в цифровому середовищі. Основними викликами та перешкодами для формування високорозвиненої цифрової інфраструктури для малого та середнього бізнесу в Україні є, насамперед, брак фінансових, людських та інформаційних ресурсів, а також низький рівень кібербезпеки; неадекватне правове регулювання цифрової економіки гальмує процес розвитку.

Ключовим викликом для подальшого прискорення цифрової трансформації українського бізнесу є створення «карти» напрямів використання фінансових технологій. Розробка індивідуальних цифрових стратегій розвитку МСП та індивідуальних напрямів цифрового розвитку була б більш ефективною у цифровій трансформації вітчизняного бізнесу.

Впровадження фінансових технологій визначатиме узгоджене використання технологій, програмного забезпечення, додатків та інших бізнес-інструментів, що уможливить реєстрацію господарських операцій, швидке реагування на зміни та відхилення в бізнес-процесах, безперешкодний обмін, оновлення та синхронізацію інформації в режимі реального часу. Ефективність використання фінансових технологій залежить від цифрової трансформації підприємства, зокрема від наявності фінансування на технології, кваліфікації та компетентності персоналу.

Через це все більше українських підприємств розуміють важливість і необхідність використання послуг бізнес-консультування. Тому фірмам, які надають бізнес-консультування у сфері фінансових технологій необхідно зосередити свої зусилля на перспективах, які ефективно впливатимуть на бізнес та економічну ситуацію в країні в цілому. Бізнес-консультування в умовах цифровізації стає ключовим елементом для підприємств, які прагнуть адаптуватися до нових викликів і можливостей на ринку.

Таким чином, бізнес-консультування стає важливим партнером у переході на фінансові цифрові платформи, адже воно не лише допомагає впроваджувати нові технології, але й сприяє підвищенню загальної ефективності та конкурентоспроможності компанії. Водночас, успіх українських фірм з бізнес-консультування значною мірою залежить від їхньої готовності пропонувати інноваційні послуги, реагувати на потреби клієнтів, досліджувати нові

продукти та ринки, застосовувати нові методи втручання та вносити зміни в процес реалізації консультаційних пропозицій. Майбутнє бізнес-консультування нерозривно пов'язане зі зростанням професіоналізму консультантів, якістю виконання замовлень, дотриманням етичних стандартів, що відповідають потребам клієнтів, збільшенням частки українських компаній у наданні послуг та виходом на глобальні ринки. Це допоможе фірмам з бізнес-консультування орієнтуватися в умовах цифрової трансформації, забезпечувати дотримання нормативних вимог та покращувати якість обслуговування клієнтів у середовищі, що швидко змінюється.

Література:

1. BDO Digital. URL: <https://www.bdo.ua/uk-ua/home-2>.
2. Докієнко Л.М. Цифрова трансформація фінансів підприємства. *Підприємництво та інновації*. 2022. Випуск 22. С. 18-25.
3. Лакіза В. Досвід світового Fintech ринку: можливості та загрози для України. *Економічний аналіз*. 2023. Том 33. № 3. С. 276-286.
4. Guide on hiring fintech consultants: checkpoints and pitfalls. URL: <https://devspiration.com/> (дата звернення 05.10.24)
5. Офіційний сайт STATISTA. URL: <https://www.statista.com/statistics/1384016/estimated-revenue-of-global-FinTech/> (дата звернення 05.10.24)
6. Agile finance unleashed: the key traits of digital finance leaders. URL: <https://www.cgma.org/content/dam/cgma/resources/reports/downloadabledocuments/agile-finance-unleashed-aicra-cima-oracle.pdf> (дата звернення 05.10.24)
7. Мандич О.В., Рижикова Н.І., Бірченко Н.О., Бородай Д.А. Фінансові технології в системі стратегічного управління бізнесу. *Актуальні проблеми інноваційної економіки та права*. 2023. № 5-6. С.11-17.
8. Ваніна Н. Консультування як ресурс для підтримки інноваційної діяльності молодіжного підприємництва у повоєнний час. *V Міжнародна науково-практична конференція «Розвиток сучасної науки та освіти: реалії, проблеми якості, інновації»*. 2024. URL: <https://sites.google.com/tsatu.edu.ua/mvfconf> (дата звернення 05.10.24)
9. Key stages of the digital financial counseling process. URL: <https://blog.netls.com.ua/en-us/blog/key-steps-of-the-digital-finance-consulting-process-flow> (дата звернення 05.10.24)
10. Financial technology consulting services: different types and strategy. URL: <https://kms-solutions.asia/blogs/financial-technology-consulting-services-different-types-and-strategy>.
11. Аналіз консалтингового ринку в Україні. URL: <https://blog.youcontrol.market/analiz-konsaltinghovogho-rinku-v-ukrayini/>.
12. Консалтинг для Фінтех організацій. URL: <https://blog.netls.com.ua/> (дата звернення 05.10.24)
13. Потривасєва Н.В., Козаченко Л.А., Недбайло І.І., Нестерчук І.В. Цифровізація обліку в управлінні бізнес-процесами підприємств агропромислового комплексу. *Український журнал прикладної економіки та техніки*. 2022. № 4. URL: <http://ujae.org.ua/publications/2022-4/> (дата звернення 05.10.24)
14. Рачинська Г.В. Засади цифрової економіки в інфраструктурі сучасного бізнесу. *Економіка та суспільство*. 2022. Випуск № 44. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1885> (дата звернення 05.10.24)

References:

1. BDO Digital. URL: <https://www.bdo.ua/uk-ua/home-2>. [in Ukrainian]
2. Dokiienko, L.M. (2022). Tsyfrova transformatsiia finansiv pidpriemstva [Digital transformation of enterprise finance]. *Pidpriemnytstvo ta innovatsii - Entrepreneurship and innovation*, 22, 18-25. [in Ukrainian]

3. Lakiza, V. (2023). Dosvid svitovoho Fintech rynku: mozhyvosti ta zahrozy dlia Ukrainy [Global Fintech market experience: opportunities and threats for Ukraine]. *Ekonomichnyi analiz - Economic analysis*, 33, 3, 276-286. [in Ukrainian]
4. Guide on hiring fintech consultants: checkpoints and pitfalls. URL: <https://devspiration.com> [in English]
5. Ofitsiyni sait STATISTA [Official website of STATISTA]. URL: <https://www.statista.com/statistics/1384016/estimate-d-revenue-of-global-FinTech> [in English]
6. Agile finance unleashed: the key traits of digital finance leaders. URL: <https://www.cgma.org/content/dam/cgma/resources/reports/downloadabledocuments/agile-finance-unleashed-aicpa-cima-oracle.pdf>. [in English]
7. Mandych, O.V., Ryzhykova, N.I., Birchenko, N.O., Borodai, D.A. (2023). Finansovi tekhnologii v systemi stratehichnoho upravlinnia biznesu [Financial technologies in the system of strategic business management]. *Aktualni problemy innovatsiinoi ekonomiky ta prava - Actual problems of innovative economy and law*, 5-6, 11-17. [in Ukrainian]
8. Vanina, N. (2024). Konsultuvannia yak resurs dlia pidtrymky innovatsiinoi diialnosti molodizhnogo pidpriemnytstva u povoiennyi chas [Counseling as a resource to support innovative activities of youth entrepreneurship in the postwar period]. *V Mizhnarodna naukovo-praktychna konferentsiia «Rozvytok suchasnoi nauky ta osvity: realii, problemy yakosti, innovatsii» - In the International scientific and practical conference "Development of modern science and education: realities, problems of quality, innovations"*. URL: <https://sites.google.com/tsatu.edu.ua/mvfconf> [in Ukrainian]
9. Key stages of the digital financial counseling process. URL: <https://blog.netls.com.ua/en-us/blog/key-steps-of-the-digital-finance-consulting-process-flow> [in English]
10. Financial technology consulting services: different types and strategy. URL: <https://kms-solutions.asia/blogs/financial-technology-consulting-services-different-types-and-strategy> [in English]
11. Analiz konsaltnhovooho rynku v Ukraini [Analysis of the consulting market in Ukraine]. URL: <https://blog.youcontrol.market/analiz-konsaltinghovogho-rinku-v-ukrayini> [in Ukrainian]
12. Konsaltnhu dlia Fintekh orhanizatsii [Consulting for Fintech organizations]. URL: <https://blog.netls.com.ua> [in Ukrainian]
13. Potryvaieva, N.V., Kozachenko, L.A., Nedbailo, I.I., Nesterchuk, I.V. (2022). Tsyfrovizatsiia obliku v upravlinni biznes-protsesamy pidpriemstv ahropromysloвого kompleksu [Digitalization of accounting in the management of business processes of agricultural enterprises]. *Ukrayins'kyi zhurnal prykladnoyi ekonomiky ta tekhniky - Ukrainian Journal of Applied Economics and Technology*, 4. URL: <http://ujae.org.ua/publications/2022-4> [in Ukrainian]
14. Rachynska, H.V. (2022). Zasadly tsyfrovoi ekonomiky v infrastrukturi suchasnoho biznesu [Principles of the digital economy in the infrastructure of modern business]. *Ekonomika ta suspilstvo - Economy and society*, 44. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1885>. [in Ukrainian]

УДК 338:658

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11\(39\)-921-931](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11(39)-921-931)

Ковальчук Альона Миколаївна кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки і підприємництва, Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», Берестейський проспект, 37, м. Київ, 03056, <https://orcid.org/0000-0002-9059-8303>

Сафонік Наталія Петрівна кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки повітряного транспорту, Національний авіаційний університет, Проспект Любомира Гузара, 1, м. Київ, 03058, <https://orcid.org/0000-0002-9822-3696>

СТРАТЕГІЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ В КОНТЕКСТІ АКТИВІЗАЦІЇ ПРОЄКТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Анотація. У статті визначено особливості досягнення конкурентоспроможності підприємств з точки зору проєктного підходу. Зокрема, обґрунтовано та визначено стратегічні детермінанти забезпечення конкурентоспроможності підприємств в контексті активізації проєктної діяльності, які враховують тиск динамічних змін середовища.

У ході дослідження було використано методи загальнонаукових пошуків: синтезу та аналізу для виявлення сучасних тенденцій у економічній теорії; графічний – для наочного представлення результатів дослідження; узагальнення – для формування висновків та пропозицій щодо подальших розвідок.

Конкурентоспроможність є комплексним поняттям, а сучасні умови господарської діяльності свідчать про її здатність до адаптації. У статті проаналізовано обсяг, структуру та динаміку капітальних інвестицій підприємств України у період з 2021 по 2023 роки, як визначну передумову формування стратегічних детермінант забезпечення конкурентоспроможності підприємств в контексті активізації проєктної діяльності.

Авторами наведена характеристика конкурентоспроможності підприємств в контексті визначення основних стратегічних детермінант її забезпечення в умовах активізації проєктної діяльності. Зокрема, визначено, що на конкурентоспроможність підприємств впливають внутрішні та зовнішні фактори, складові забезпечення конкурентоспроможності підприємства та стратегічні детермінанти.

Виявлено, що стратегічні детермінанти, такі як інноваційна активність, якість продукції, фінансова стійкість та управління людськими ресурсами, стають ключовими чинниками, що визначають успіх підприємства. Тобто

дослідження та розуміння цих детермінант є необхідними для формування стратегій, які забезпечують стійку конкурентоспроможність підприємств у динамічному середовищі та сприяють активізації проєктної діяльності.

У висновку наголошено, що стратегічні детермінанти забезпечення конкурентоспроможності підприємств є фокусом стратегічного розвитку підприємств, дотримання якого визначатиме рівень конкурентоспроможності підприємства, його здатність до розвитку та впровадження нових підходів (зокрема проєктного) до інвестиційно-інноваційної діяльності.

Ключові слова: конкурентоспроможність підприємства, стратегія, проєктна діяльність, стратегічні детермінанти, конкурентні переваги

Kovalchuk Alona Mykolayivna PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Economics and Entrepreneurship. National Technical University of Ukraine «Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute», <https://orcid.org/0000-0002-9059-8303>

Safonik Nataliia Petrivna PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Air Transport Economics, National Aviation University, <https://orcid.org/0000-0002-9822-3696>

STRATEGIC DETERMINANTS OF ENSURING ENTERPRISE COMPETITIVENESS IN THE CONTEXT OF ACTIVATING PROJECT ACTIVITIES

Abstract. The article defines the features of achieving the competitiveness of enterprises in terms of project approach. In particular, the strategic determinants of ensuring the competitiveness of enterprises in the context of activation of project activities, which take into account the pressure of dynamic changes in the environment, have been substantiated and determined.

The study used methods of general scientific research: synthesis and analysis to identify current trends in economic theory; graphic - for visual presentation of the results of the study; generalization - to form conclusions and proposals for further exploration.

Competitiveness is a complex concept, and modern conditions of economic activity indicate its ability to adapt. The article analyzes the volume, structure and dynamics of capital investments of Ukrainian enterprises in the period from 2021 to 2023, as a significant prerequisite for the formation of strategic determinants of ensuring the competitiveness of enterprises in the context of intensification of project activities.

The authors describe the competitiveness of enterprises in the context of determining the main strategic determinants of its provision in the conditions of intensification of project activity. In particular, it is determined that the competitiveness of enterprises is influenced by internal and external factors, components of ensuring the competitiveness of the enterprise and strategic determinants.

It has been found that strategic determinants such as innovation activity, product quality, financial sustainability and human resource management become key factors determining the success of an enterprise. That is, research and understanding of these determinants are necessary for the formation of strategies that ensure the stable competitiveness of enterprises in a dynamic environment and contribute to the intensification of project activities.

In conclusion, it is emphasized that the strategic determinants of ensuring the competitiveness of enterprises are the focus of the strategic development of enterprises, compliance with which will determine the level of competitiveness of the enterprise, its ability to develop and introduce new approaches (in particular project) to investment and innovation activities.

Keywords: competitiveness of the enterprise, strategy, project activity, strategic determinants, competitive advantages

Постановка проблеми. Сучасний розвиток економіки характеризується швидкими змінами та зростанням конкурентного тиску, що ставить перед підприємствами необхідність адаптації до нових умов функціонування. У цьому контексті, забезпечення високого рівня конкурентоспроможності стає однією з головних умов стійкого розвитку підприємств. Конкурентні переваги, що базуються на використанні традиційних ресурсів та технологій, поступово втрачають свою ефективність, а тому постає необхідність переходу до більш інноваційних методів управління, одним із яких є активізація проєктної діяльності. Проєктний підхід, зокрема в стратегічному плануванні, дозволяє підприємствам швидше адаптуватися до змін зовнішнього середовища, оперативно реагувати на вимоги ринку та ефективніше використовувати наявні ресурси. Однак у процесі активізації проєктної діяльності виникає низка проблем, зокрема недостатнє розуміння ключових стратегічних детермінант конкурентоспроможності, необхідних для забезпечення ефективного функціонування підприємств в умовах проєктного управління. Відсутність чітко окреслених стратегічних напрямків може призводити до неефективного використання ресурсів, зниження інноваційного потенціалу та недостатньої готовності підприємств до конкурентної боротьби. Зважаючи на все вище викладене актуалізується означена проблематика дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика забезпечення конкурентоспроможності підприємств знаходить своє відображення в працях таких науковців як Трішкіна Н., Зонвіре О., Сарай Н., Кравчук Б., Лазоренко Т., Пермякова В., Головчук Ю., Пчелянська Г. та інші. Стратегічні аспекти формування та забезпечення конкурентоспроможності підприємств досліджували Сапотницька Н., Козак В., Тульчинська С., Дергалюк М., Гамова О., Копча Ю. Проте, дослідження забезпечення конкурентоспроможності підприємств в умовах активізації проєктної діяльності є особливо важливим, зважаючи на зростаючий конкурентний тиск. Сучасні підприємства стикаються з викликами глобалізації, швидкої зміни технологій, зростанням вимог до якості продукції та послуг, а також підвищенням очікувань споживачів. У таких умовах ефективно забезпечення конкурентоспроможності вимагає впровад-

ження інноваційних підходів до управління, одним з яких є проєктний підхід, що зумовлює необхідність подальшого дослідження означеної проблематики.

Метою статті є обґрунтувати та визначити стратегічні детермінанти забезпечення конкурентоспроможності підприємств в контексті активізації проєктної діяльності враховуючи тиск динамічних змін середовища та необхідність їх врахування у стратегічному просторі.

Виклад основного матеріалу. Конкурентоспроможність підприємства є досить складним та багатовекторним поняттям, яке водночас є і характеристикою ефективної діяльності підприємства і його основною умовою. Конкурентоспроможність можна розглядати як вагомий індикатор стану підприємства як господарчої системи, який залежить від багатьох чинників, визначає потенціал подальшого розвитку підприємства, можливість досягнення ним стратегічних цілей і завдань. Одним із функціональних стратегічних цілей підприємства є досягнутий в окремий проміжок часу рівень конкурентоспроможності [1], який буде забезпечувати розвиток та зростання підприємства. Конкурентоспроможне підприємство набуває низки характеристик, таких як випуск якісної продукції, розширення асортименту, задоволення потреб споживачів, переваги над конкурентами на ринку, наявність ефективних інструментів управління (механізму, системи, моделі тощо) [2].

Оскільки конкурентоспроможність є комплексним поняттям, яке пронизує усі напрями діяльності підприємства, то й стратегічний базис його має формуватися враховуючи конкурентоспроможність як стратегічну детермінанту. Тобто, стратегія і тактичні заходи підприємства мають формуватися залежно від досягнутого рівня конкурентоспроможності, з урахуванням наявних позитивних переваг чи їх відсутності, на основі орієнтації та задоволення потреб й платоспроможного попиту конкретних груп покупців [1]. Розробка та впровадження стратегій, які потенційно забезпечують конкурентоспроможність має відповідати характеристикам якості, ефективності та поетапності розробки. У ході стратегічного планування формується стратегія, яка представляє собою план дій по завоюванню конкурентної позиції в довгостроковій перспективі [3]. Вважаємо, що в сучасних складних умовах здійснення господарської діяльності та стану перманентної невизначеності підприємствам необхідно на етапах стратегічного планування визначати стратегічні детермінантами забезпечення конкурентоспроможності підприємств, якими можна керуватися при реалізації тактик (наприклад при необхідності впровадження проєктної діяльності).

Активізація проєктної діяльності серед підприємств є одним із наслідків їх еволюційного розвитку, зокрема інноваційного спрямування. Якщо розглядати стратегічні детермінанти розвитку підприємств з точки зору інноваційної діяльності, то це причини, фактори й умови, які спонукають підприємства до дій, прийняття відповідних управлінських рішень, розробки бізнес-моделей, які формують інноваційні стратегії розвитку на основі використання сучасних інноваційних, цифровізаційних і когнітивних інструментів, що призначені для досягнення довгострокових цілей підприємства в забезпеченні конкурентних переваг [4].

Однією із передумов формування стратегічних детермінант забезпечення конкурентоспроможності підприємств (особливо враховуючи умови активізації проектної діяльності) є наявність на підприємствах інвестиційної діяльності, прикладом якої для національних підприємств є здійснення капітальних інвестицій. Обсяг капітальних інвестицій є одним із ключових чинників, що визначає конкурентоспроможність підприємств у сучасних ринкових умовах (рис 1). Інвестиції в новітні технології, розширення виробничих потужностей, покращення якості продукції та оптимізацію управлінських процесів дозволяють підприємствам створювати конкурентні переваги та забезпечувати їх стійкість. Сучасні тенденції інвестиційної практики свідчать про її активізацію саме через засоби та методи проектної діяльності.

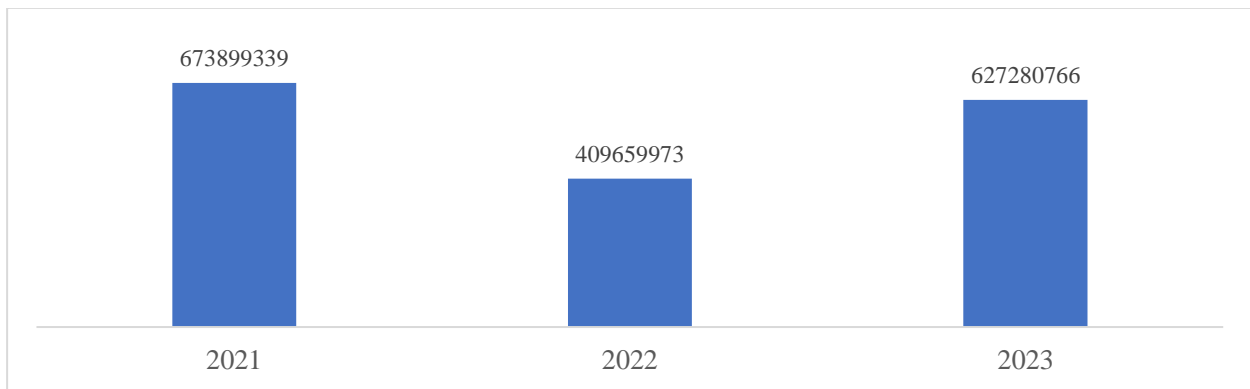

Рис. 1 Обсяг капітальних інвестицій 2021-2023 р.р, тис. грн,
Джерело: складено авторами за даними [5]

Проаналізувавши інформацію щодо обсягів реальних інвестицій (рис. 1), в Україні, попри активну фазу війни, вони й надалі здійснюються, що свідчить про розуміння важливості інвестицій у стратегічному баченні розвитку підприємств. У 2023 році вони зменшились на 46 618,573 млн. грн у порівнянні із 2021, проте збільшилися на 217 620,793 млн. грн у порівнянні зі 2022 роком – це вказує на відновлення діяльності підприємств та відродженні їх стратегічних мотивів діяльності. Зростання інвестиційних потоків сприяє розвитку проектної діяльності, адже інвестиції – це джерело фінансування проєктів. Особливістю відновлення капітальних інвестицій підприємств в Україні після початку війни є різкий сплеск фінансування підприємств за проектним підходом. Наприклад, більшість приватних фінансових активів із-за кордону надходять саме через проєкти чи проєктні інвестиції (зокрема у сфері відновлення інфраструктури та житла).

У структурі реальних інвестицій підприємств за усі досліджені роки найбільшу частку займають придбання та створення нових активів, але у 2023 році відбулось зростання частки такого показника із 66% у 2021 році до 72% у 2023 році, тобто на проєкти створення нових активів підприємства спрямовують у 2023 році на 6% більше капітальних інвестицій ніж у 2021 році.

Це може бути пов'язане із значними руйнуваннями основних засобів та активів підприємств, які потребують не просто оновлення, а повної заміни.

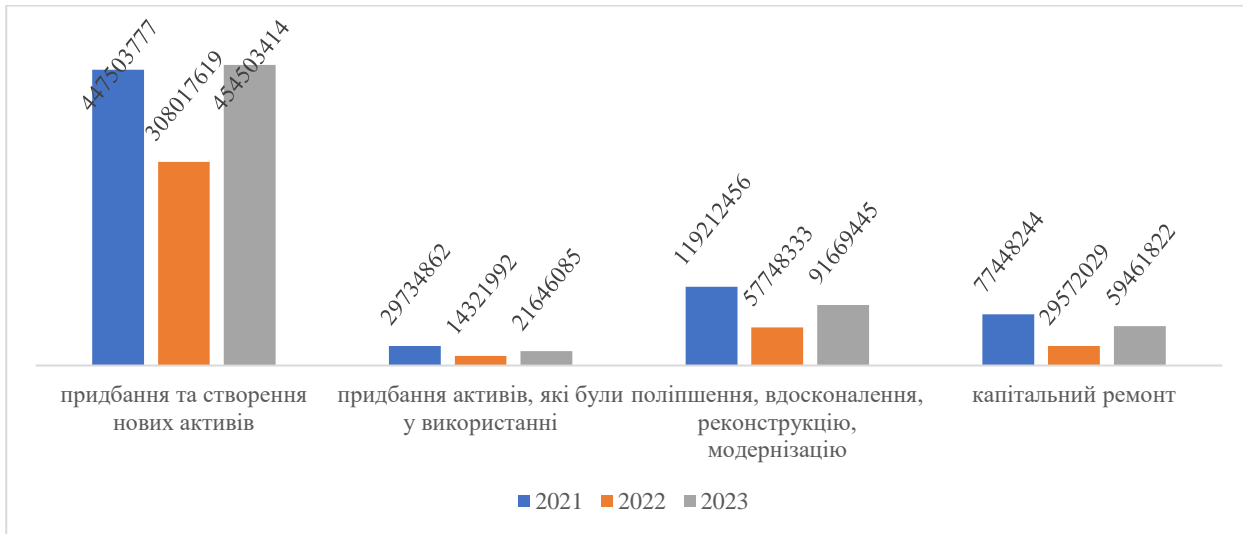

Рис. 2. Структура капітальних інвестицій в Україні, 2021-2023 р., тис. грн
Джерело: складено авторами за даними [5]

Не менш цікавим є факт, що близько 15% від загального обсягу капітальних інвестицій спрямовується на вдосконалення, реконструкцію та модернізацію наявних активів підприємств, що може відобразитись у проектах технологічної та інноваційної модернізації. Реалізація таких проектів дозволить підвищити якість продукції чи послуг у визначених сегментах ринку, забезпечить для підприємств нові конкурентні переваги, розвиток яких може бути частиною їх конкурентних стратегій.

Відтак, в залежності від розміру та інтенсивності впливу факторів зовнішнього та внутрішнього середовища на підприємство, його початкова стратегія підвищення конкурентоспроможності може бути удосконалена, докорінно видозмінена або синергована з декількома іншими задля збільшення її ефективності [6].

Сучасні підприємства змушені функціонувати в середовищі постійних змін, що пов'язані з технічними інноваціями, зростанням вимог споживачів, посиленням регуляторного контролю та зростаючою конкуренцією на ринку. У таких умовах виникає потреба у формуванні нових стратегічних підходів до управління, які б дозволили підприємствам не лише реагувати на зовнішні виклики, а й активно використовувати власні ресурси для створення довгострокових конкурентних переваг. Стратегічні детермінанти, такі як інноваційна активність, якість продукції, фінансова стійкість та управління людськими ресурсами, стають ключовими чинниками, що визначають успіх підприємства. Відтак, дослідження та розуміння цих детермінант є необхідними для формування стратегій, які забезпечують стійку конкурентоспроможність підприємств у динамічному середовищі (рис. 3).

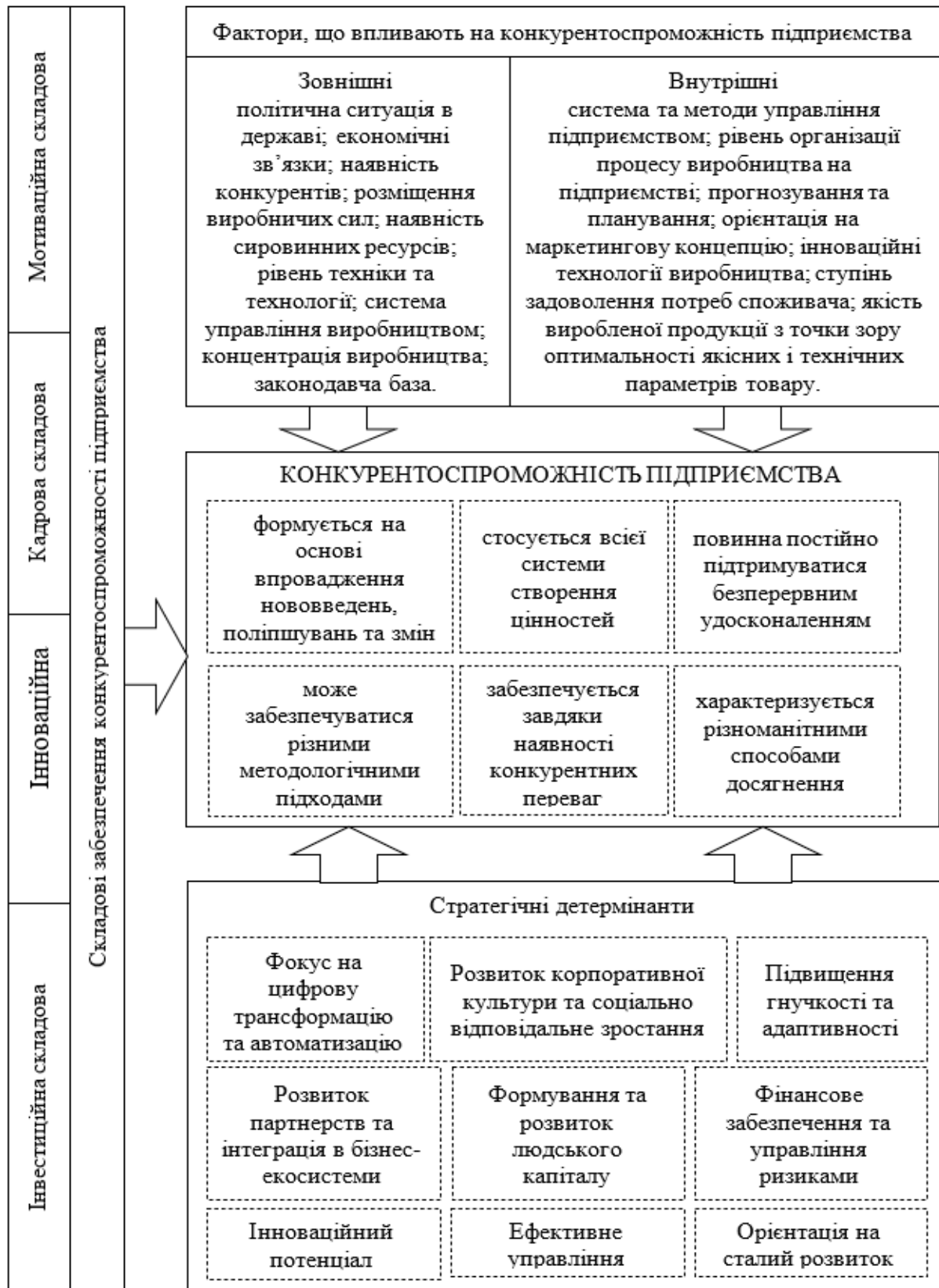

Рис. 3. Характеристика конкурентоспроможності підприємств в контексті визначення основних стратегічних детермінант її забезпечення в умовах активізації проектної діяльності

Джерело: складено авторами за даними [7-10]

Зауважимо, що для забезпечення та підтримки ефективної діяльності підприємства у конкурентному середовищі та утримання належного рівня конкурентоспроможності необхідне систематичне та постійне управління його бізнес-процесами [11]. У контексті постійної динаміки економічного середовища, стратегічне управління відтворенням основних засобів підприємства (наприклад, через залучення проєктів та інвестицій) є необхідністю для їхньої сталості та конкурентоспроможності [12]. Якісно розроблена стратегія на основі визначених стратегічних детермінант сприятиме досягненню підприємствами запланованих результатів діяльності у довгостроковій перспективі та активізації проєктної діяльності. У контексті підвищення конкурентоспроможності стратегічний вимір є ключовим фактором успіху. У сучасних умовах стратегії підвищення конкурентоспроможності підприємства мають підпорядковуватись парадигмі інноваційного розвитку підприємства та бути орієнтованими на споживачів. Вони не мають бути тісно функціональними, проте підприємству необхідно їх узгоджувати зі своїм власним стратегічним набором та основними логічними інструментами менеджменту [13]. Вважаємо, що таким інструментами можуть бути саме запропоновані стратегічні детермінанти.

Пошук інвестиційних можливостей відіграє одну із ключових ролей у забезпеченні конкурентоспроможності підприємств, особливо в умовах активізації проєктної діяльності.

Український портал інвестиційних проєктів, який є спільною ініціативою Міністерства економіки України та Київської школи економіки за підтримки донорів, надає платформу для пошуку та залучення інвестицій у проєкти, охоплюючи основні галузі промисловості. Завдяки можливостям порталу підприємства можуть ефективніше залучати капітал для реалізації стратегічних ініціатив, що дозволяє їм оперативніше реагувати на зміни ринкового середовища та створювати стійкі конкурентні переваги (рис. 4).

Рис 4. Проектні можливості Український портал інвестиційних проектів
 Джерело: складено авторами за даними [14]

Відтак бачимо, що стратегічні орієнтири, спрямовані на інноваційний розвиток, гнучкість та адаптивність, розширення партнерських зв'язків, стале зростання, цифрову трансформацію, орієнтацію на клієнта та розвиток корпоративної культури, створюють комплексну основу для підвищення конкурентоспроможності підприємства в умовах активізації проектної діяльності. Вони забезпечують підприємству здатність оперативно реагувати на зміни ринкового середовища, ефективно реалізовувати проекти, розвивати внутрішній потенціал, підтримувати інновації та формувати довгострокові переваги на ринку. Такий підхід допомагає не лише покращити внутрішню ефективність діяльності підприємства, але й зміцнити його позиції у конкурентному середовищі, сприяючи стабільному та сталому зростанню.

Висновки. Таким чином, здійснивши комплексне дослідження стратегічних детермінант забезпечення конкурентоспроможності підприємств в контексті активізації проектної діяльності можна зробити висновки, що:

- конкурентоспроможність підприємства – досить складне та багатогранне поняття, що охоплює всю систему забезпечення життєздатності підприємства;

- стратегічні детермінанти забезпечення конкурентоспроможності підприємств є фокусом стратегічного розвитку підприємств, дотримання якого визначатиме рівень конкурентоспроможності підприємства, його здатність до розвитку та впровадження нових підходів (зокрема проєктного) до інвестиційно-інноваційної діяльності;
- активізація проєктної діяльності дозволить підприємствам набувати конкурентних переваг, швидко адаптуватись до складних динамічних умов та сприятиме їх розвитку у стратегічному вимірі.

Література:

1. Трішкіна Н. І. Конкурентоспроможність підприємства як одна зі стратегічних цілей підприємства. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Економіка і управління*. 2020. Том 31 (70). № 4. С.15–22.
2. Гамова О. В. Шляхи та напрями підвищення конкурентоспроможності підприємств машинобудування в контексті стратегічного розвитку. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2020. №3. С. 11–15.
3. Тульчинська С.О., Дергалюк М.О., Радкевич Д.О. Стратегія підвищення конкурентоспроможності українських товаровиробників на світовому ринку в умовах макроекономічної нестабільності. *Ефективна економіка*. 2021. Вип. 1. <https://doi.org/10.32702/2307-2105-2021.1.3>
4. Копча Ю. Ю. Стратегічні детермінанти формування конкурентних переваг інноваційного розвитку підприємства. *Бізнес Інформ*. 2021. №10. С. 267–273. DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2021-10-267-273>
5. Офіційний сайт Державної служби статистики України URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/>
6. Сапотницька Н., Козак В. Стратегії підвищення конкурентоспроможності підприємства та їх синергія в умовах війни. *Трансформаційна економіка*. 2023. №2 (02). С. 49–52. DOI: <https://doi.org/10.32782/2786-8141/2023-2-9>
7. Зонвіре О. Стратегія забезпечення конкурентоспроможності підприємств ритейлу: сутність і складові. *Економічна стратегія та перспективи розвитку сфери торгівлі та послуг*. 2020. Вип. 1(31). С. 137–148.
8. Сарай Н. Система факторів впливу на конкурентоспроможність підприємств регіону. *Регіональні аспекти розвитку продуктивних сил України*. 2018. Вип. 23. С. 40–44.
9. Кравчук Б., Лазоренко Т. Фактори забезпечення конкурентоспроможності підприємства. *Галицький економічний вісник*. 2020. №6 (67). С. 167–174. DOI: https://doi.org/10.33108/galicianvisnyk_tntu
10. Пермякова В.В. Конкурентоспроможність сільськогосподарських підприємств України. URL: <https://dspace.mnau.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/6649/1/studentresearchjournal162-09.pdf>
11. Ковальчук А., Циганій С. Економічна діагностика стратегічного управління імпортною діяльністю підприємства як умова забезпечення його конкурентоспроможності. *Економіка та суспільство*. 2021. Випуск 34. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-34-65>
12. Сафонік Н. П. Стратегічне управління відтворенням основних засобів підприємств в контексті динамічності економічного середовища. *Ринкова економіка: сучасна теорія і практика управління*. 2023. Том 22. №2(54). С. 170–180. DOI: [https://doi.org/10.18524/2413-9998.2023.2\(54\).292679](https://doi.org/10.18524/2413-9998.2023.2(54).292679)
13. Головчук Ю. О., Пчелянська Г. О. Особливості формування стратегії підвищення конкурентоспроможності підприємства на основі парадигми інноваційного розвитку. *Економіка та держава*. 2020. № 3. С. 66–70. DOI: [10.32702/2306-6806.2020.3.66](https://doi.org/10.32702/2306-6806.2020.3.66)
14. Ukraine Investment Project Portal. URL: <https://investportalua.com/>

References:

1. Trishkina, N. I. (2020) Konkurentospromozhnist' pidpryyemstva yak odna zi stratehichnykh tsiley pidpryyemstva. [Enterprise competitiveness as one of the strategic goals of the enterprise]. *Scientific notes of Taurida National V.I. Vernadsky University Series: Economy and Management*, (31 (70)), 4, 15-22 [in Ukrainian].
2. Gamova? O. V. (2020) Shljahy ta naprjamy pidvyshhennja konkurentospromozhnosti pidpryyemstv mashynobuduvannja v konteksti strategichnogo rozvytku [Ways and directions of increasing the competitiveness of machine-building enterprises in the context of strategic development]. *Herald of Khmelnytskyi national university*, (3), 11–15 [in Ukrainian].
3. Tulchynska, S., Dergalyuk, M. & Radkevich, D. (2021), Stratehiya pidvyshchennya konkurentospromozhnosti ukrayins'kykh tovarovyrobnykiv na svitovomu rynku v umovakh makroekonomichnoyi nestabil'nosti. [Strategy to increase the competitiveness of ukrainian producers in the world market in conditions of macroeconomic instability], *Efficient economy*, (1). <https://doi.org/10.32702/2307-2105-2021.1.3> [in Ukrainian].
4. Kopcha, Yu. Yu. (2021). Stratehichni determinanty formuvannya konkurentnykh perevah innovatsiynoho rozvytku pidpryyemstva. [Strategic determinants of the formation of competitive advantages of the innovative development of the enterprise]. *Business Inform*, (10), 267-273. <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2021-10-267-273> [in Ukrainian].
5. Ofitsiyniy sait Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/> [in Ukrainian].
6. Sapotnitska, N., & Kozak, V. (2023). Stratehii pidvyshchennia konkurentospromozhnosti pidpryyemstva ta yikh synerhiia v umovakh viiny [Strategies for increasing the competitiveness of the enterprise and their synergy in the conditions of war]. *Transformation Economy*, (2(02)), 49–52. <https://doi.org/10.32782/2786-8141/2023-2-9> [in Ukrainian].
7. Zonvire, O. (2020). Stratehiia zabezpechennia konkurentospromozhnosti pidpryyemstv ryteilu: sutnist i skladovi [The essence and component strategies of providing competitiveness of retail enterprises]. *Economic strategy and prospects for the development of trade and services*, (1(31)), 137–148. [in Ukrainian].
8. Sarai, N. (2018). Systema faktoriv vplyvu na konkurentospromozhnist pidpryyemstv rehionu. Regional aspects of development of production forces of ukraine, (23), 40–44. [in Ukrainian].
9. Kravchuk, B., & Lazorenko, T. (2020). Faktory zabezpechennia konkurentospromozhnosti pidpryyemstva. *Galician economic journal*, (6 (67)), 167–174. https://doi.org/10.33108/galicianvisnyk_tntu [in Ukrainian].
10. Permiakova, V.V. Konkurentospromozhnist silskohospodarskykh pidpryyemstv Ukrainy [Competitiveness of agricultural enterprises of Ukraine]. Available at <https://dspace.mnau.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/6649/1/studentresearchjournal162-09.pdf> [in Ukrainian].
11. Kovalchuk, A., & Tsyhanii, S. (2021). Ekonomichna diahnozyka stratehichnogo upravlinnia importnoiui diialnistiu pidpryyemstva yak umova zabezpechennia yoho konkurentospromozhnosti [Economic diagnostics of strategic management of an enterprise's import activities as a condition for ensuring its competitiveness]. *Economy and Society*, (34). <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-34-65> [in Ukrainian].
12. Safonik, N. P. (2023). Stratehichne upravlinnia vidtvorenniam osnovnykh zasobiv pidpryyemstv v konteksti dynamichnosti ekonomichnogo seredovyshcha [Strategic management of reproduction of fixed assets of enterprises in the context of the dynamic economic environment]. *Market Economy: Modern Theory and Practice of Management*, (22), 2(54), 170–180. [https://doi.org/10.18524/2413-9998.2023.2\(54\).292679](https://doi.org/10.18524/2413-9998.2023.2(54).292679) [in Ukrainian].
13. Holovchuk, Y., & Pchelianska, G. (2020). Osoblyvosti formuvannya stratehiyi pidvyshchennya konkurentospromozhnosti pidpryyemstva na osnovi paradyhmy innovatsiynoho rozvytku [Strategies formation peculiarities of enterprise competitiveness incieasing on the basis of innovation development paradigm], *Ekonomika ta derzhava*, (3), 66–70. [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.32702/2306-6806.2020.3.66> [in Ukrainian].
14. Ukraine Investment Project Portal. Available at <https://investportalua.com/> [in English].

УДК 338.2

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11\(39\)-932-943](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11(39)-932-943)

Кравченко Марина Олегівна доктор економічних наук, професор, декан факультету менеджменту та маркетингу, Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», просп. Берестейський, 37, м. Київ, 03056, тел.: (044) 204-98-66, <https://orcid.org/0000-0001-5405-0159>

Немировський Федір Валерійович аспірант, кафедра економіки і підприємництва, Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», просп. Берестейський, 37, м. Київ, 03056, тел.: (097) 886-87-81, <https://orcid.org/0009-0008-0219-8029>

ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА ПІДПРИЄМСТВА»

Анотація. В умовах постійно змінюваного економічного середовища підприємства стикаються з новими викликами, які потребують адаптації та вдосконалення стратегій управління. У статті розглядаються теоретичні підходи до визначення поняття «економічна безпека підприємства», що є актуальним у контексті сучасних викликів, з якими стикаються організації в умовах глобалізації, цифровізації та зростання конкуренції. Виділено наступні основні підходи до визначення поняття «економічна безпека підприємства»: ресурсний, конкурентний, стратегічний, економічний, превентивний, сталий та комплексний. Кожен з цих підходів проаналізовано в контексті визначення поняття економічної безпеки підприємства різними науковцями, виявлено сильні та слабкі сторони. У статті запропоновано власне визначення поняття економічної безпеки підприємства, яке базується на комплексному підході. Авторами надано таке визначення поняття «Економічна безпека підприємства» – це комплекс управлінських, організаційних і правових заходів, що забезпечують стабільне та ефективне функціонування підприємства через оптимізацію ресурсів, адаптацію до економічних ризиків і небезпек, гармонізацію відносин між внутрішнім і зовнішнім середовищем, підтримку конкурентоспроможності та довгострокову стійкість при врахуванні інтересів усіх зацікавлених сторін. Результати дослідження можуть бути корисними для практиків у сфері управління, науковців та студентів, що займаються економічними дослідженнями, а також для підприємств, які прагнуть покращити свою стратегію управління ризиками. Таким чином, стаття вносить важливий внесок у теоретичний дискурс про економічну безпеку, сприяючи глибшому розумінню її складових та особливостей реалізації в умовах сучасного бізнес-середовища.

Ключові слова: економічна безпека підприємства, теоретичні підходи, ризики, ресурси, комплексність.

Kravchenko Maryna Olehivna Doctor of Economics, Professor, Dean of the Faculty of Management and Marketing, National Technical University of Ukraine “Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute”, Av. Peremohy, 37, Kyiv, 03056, tel.: (044) 204-98-66, <https://orcid.org/0000-0001-5405-0159>

Nemyrovskiy Fedir Valeriyovych PhD student, Department of Economics and Entrepreneurship, National Technical University of Ukraine “Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute”, Av. Peremohy, 37, Kyiv, 03056, tel.: (097) 886-87-81, <https://orcid.org/0009-0008-0219-8029>

THEORETICAL APPROACHES TO THE IDENTIFICATION OF THE DEFINITION OF THE CONCEPT OF “ECONOMIC SECURITY OF THE ENTERPRISE”

Abstract. In a constantly changing economic environment, enterprises face new challenges that require adaptation and improvement of management strategies. The article examines theoretical approaches to the definition of the concept of “economic security of an enterprise”, which is relevant in the context of modern challenges faced by organizations in the context of globalization, digitalization and increased competition. The following main approaches to the definition of the concept of “economic security of an enterprise” are allocated: resource, competitive, strategic, economic, preventive, sustainable and integrated. Each of these approaches is analyzed in the context of defining the concept of economic security of enterprise by various scholars, and strengths and weaknesses are identified. The article proposes the author's own definition of the concept of economic security of an enterprise based on an integrated approach. The authors provide the following definition of the concept “Economic security of an enterprise” - a set of managerial, organizational and legal measures that ensure stable and efficient functioning of an enterprise through optimization of resources, adaptation to economic risks and hazards, harmonization of relations between the internal and external environment, maintenance of competitiveness and long-term sustainability, taking into account the interests of all stakeholders. The results of the study can be useful for management practitioners, researchers and students engaged in economic research, as well as for enterprises seeking to improve their risk management strategy. Thus, the article makes an important contribution to the theoretical discourse on economic security, contributing to a deeper understanding of its components and features of its implementation in the modern business environment.

Keywords: economic security of an enterprise, theoretical approaches, risks, resources, complexity.

Постановка проблеми. В умовах зростаючої глобалізації та інтенсивного розвитку цифрових технологій питання забезпечення економічної безпеки підприємств стає все більш критичним. Підприємства стикаються з численними внутрішніми та зовнішніми загрозами, такими як економічні кризи, нестабільність ринків, кіберзагрози та ризики, пов'язані з інноваційною діяльністю. Ці фактори вимагають переосмислення підходів до управління економічною безпекою та формування ефективних механізмів її забезпечення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Формування ефективної системи економічної безпеки підприємств залишається важливим науковим завданням, особливо в умовах посилення глобальних викликів та економічної нестабільності. Серед науковців, які зробили внесок у дослідження цієї проблематики, варто відзначити Гринкевича С., Когут М., Станкевич М. [1], Левковець Н. [2], Мірошніченко Я., Фоція П., та Угрімову І. [3] та інших, що досліджують різні аспекти захисту підприємств від внутрішніх і зовнішніх загроз. У своїх роботах вони розглядають підходи до визначення поняття, моделювання загроз та розробки механізмів їх нейтралізації. Однак, незважаючи на певні наукові напрацювання, відсутній єдиний підхід до поняття «економічна безпека підприємства».

Метою статті є систематизація та аналіз існуючих теоретичних підходів до визначення поняття «економічна безпека підприємства».

Виклад основного матеріалу. Поняття «економічна безпека підприємства» є ключовим елементом як у теорії, так і в практиці сучасного управління. В умовах постійних змін зовнішнього середовища, глобалізації, цифровізації та зростання конкуренції, підприємства повинні забезпечувати належний рівень захищеності своїх ресурсів і бізнес-процесів.

Різні наукові підходи до визначення економічної безпеки підприємства акцентують увагу на різних аспектах цієї категорії. На нашу думку, варто виділити наступні підходи до визначення поняття «економічна безпека підприємства»: ресурсний, конкурентний, стратегічний, економічний, превентивний, сталий, комплексний. Розглянемо нижче більш детально кожний з цих підходів.

У процесі дослідження підходів до визначення економічної безпеки підприємства, розглянемо ресурсний підхід, який акцентує увагу на ролі ресурсів та ефективному їх використанні для забезпечення стабільного функціонування підприємства.

Зокрема, науковці Гринкевич С., Когут М., Станкевич М. [1] зазначають, що економічна безпека підприємства «забезпечує наявність необхідних ресурсів, фінансову стійкість та ефективне управління, що сприяє уникненню фінансових труднощів, банкрутства та збереженню конкурентоспроможності». Підтверджуючи цю думку, Левковець Н. [2] додає, що економічна безпека підприємства виникає «на основі ефективного використання корпоративних ресурсів створювати умови для успішного функціонування під-

приємства, а також виявляти та мінімізувати наслідки різноманітних загроз у конкурентному середовищі та за умов економічного ризику».

Інший підхід до ресурсного бачення економічної безпеки представлений Мірошниченком Я., Фоцієм П., та Угрімовою І. [3], які визначають економічну безпеку як «стан, при якому промислове підприємство, використовуючи свої ресурси, здатне забезпечити ефективне функціонування та розвиток». Ляшенко О.М. [4] розширює це визначення, додаючи, що економічна безпека також «означає економічну свободу підприємства, яка досягається через узгодження інтересів стейкхолдерів як зовнішнього, так і внутрішнього середовища підприємства, який має на меті протистояння загрозам економічній безпеці підприємства та потребує необхідних для такого протистояння ресурсів».

Однак, на нашу думку, ресурсний підхід не є вичерпним, оскільки зосереджується виключно на забезпеченні ресурсів та їх ефективному використанні, залишаючи поза увагою інші важливі аспекти, такі як конкурентоспроможність підприємства або довгострокові стратегічні цілі.

Наступним є детальне дослідження конкурентного підходу у працях науковців до економічної безпеки підприємства. Цей підхід, зокрема, акцентує увагу не тільки на функціонуванні підприємства, але й досягненні конкурентних переваг.

За визначенням Громоздової Л. В., Іванюти В. В., Ніколаєвої С. П., Стенічевої І. Б., Смірнкової О. Ю. [5], економічна безпека підприємства полягає «в його здатності функціонувати як суб'єкт господарювання за умов наявного рівня ресурсного забезпечення та обраної спеціалізації виробництва, при цьому досягаючи належного рівня конкурентоспроможності незалежно від ступеня впливу можливих ризиків і загроз».

Калинюк В. Є. [6] підкреслює, що економічна безпека підприємства полягає «не лише у протидії зовнішнім загрозам, а й у формуванні стратегії розвитку, яка спрямована на підвищення конкурентоспроможності». Доповнюючи цей підхід, Суханова А. В. [7] наголошує «на стійкості підприємства до внутрішніх та зовнішніх загроз, його здатності реалізувати власні економічні інтереси, функціонувати та розвиватися в умовах конкуренції та господарського ризику».

Згідно конкурентного підходу основний акцент робиться лише на забезпечення конкурентоспроможності та адаптації до змін у ринковому середовищі, що залишає поза увагою інші аспекти, зокрема стійкість підприємства.

Наступним є стратегічний підхід, який акцентує увагу на довгострокових цілях та стратегічних рішеннях, необхідних для забезпечення економічної безпеки підприємства.

Так, Дехтяр С.С. [8] визначає економічну безпеку підприємства як «процес збору та аналізу даних, що допомагає керівництву приймати управлінські рішення для найефективнішого використання ресурсів. Основна мета

полягає у забезпеченні стабільної, довгострокової та максимально прибуткової діяльності підприємства». Кухар О.В. [9] підкреслює, що економічна безпека підприємства це «стан, при якому підприємство може суверенно, без втручання та тиску зовні, визначати шляхи та форми свого економічного розвитку».

На думку Бойка В. та Ліскевича С. [10], економічна безпека є «фундаментальною основою гарантування безперервного розвитку підприємства, реалізації його місії на ринку та підтримки процесів розширеного відтворення».

У свою чергу Колодяжна І. В. та Букріна К. А. [11] розглядають економічну безпеку як «стан захищеності важливих інтересів підприємства від внутрішніх та зовнішніх загроз для забезпечення стабільності та прогресування в сьогоденні та майбутньому».

Однак стратегічний підхід також не охоплює всіх аспектів економічної безпеки підприємства, наприклад, таких як швидка адаптація до загроз і кризових ситуацій, що можуть виникнути у процесі діяльності.

Наступним варто дослідити економічний підхід до економічної безпеки підприємства. Відповідно до цього підходу, економічна безпека підприємства визначається через його здатність ефективно протистояти зовнішнім і внутрішнім загрозам, забезпечуючи оптимальне використання ресурсів та прибутковість.

Зокрема, Боса І. [12] визначає економічну безпеку підприємства як «здатність передбачити розвиток негативних тенденцій внутрішнього і зовнішнього характеру і передбачити заходи щодо здійснення необхідних змін в параметрах економічного розвитку, здатних погасити негативні тенденції». Гаркуша В. та Єршова Н. [13] доповнюють це визначення, підкреслюючи, що економічна безпека підприємства полягає у «стані, вільному від загроз його економічним інтересам, обумовлений узгодженням в часі й просторі економічних інтересів підприємства з інтересами пов'язаних з ним стейкхолдерів через зони можливостей в системі «господарюючий суб'єкт-середовище».

Ткачук Г. О. [14] підкреслює, що економічна безпека підприємства є «станом захищеності від зовнішніх та внутрішніх загроз в економічному просторі підприємства, які викликані причинами різного походження, щодо реалізації його економічних корпоративних інтересів».

Денисенко М. П. та Повзун Д. І. [15] надають своє бачення економічної безпеки підприємства, яке ґрунтується на «стабільному фінансово-економічному функціонування підприємства, за якого вплив факторів зовнішнього та внутрішнього середовища не зумовлюють виникнення негативних тенденцій у оптимальному співвідношенні ресурси-виробництво-прибуток».

Потапук І. П., Мазіленко С.С. та Прусова М.О. [16] додають, що економічна безпека підприємства полягає у «забезпеченні такого стану функціонування, який дозволяє досягати позитивного економічного ефекту через отримання прибутку та задоволення потреб споживачів».

У свою чергу, Ярмач О.В. [17] доповнює підхід тим, що економічна безпека підприємства – це «діяльність як суб'єктів господарювання з формування, застосування та розвитку системи економічного убезпечення від внутрішніх та зовнішніх загроз їх ефективного функціонування та розвитку, а також її основні завдання».

Таким чином, економічний підхід дозволяє глибше зрозуміти, як підприємства можуть управляти своїми економічними інтересами для забезпечення стабільності та розвитку. Однак цей підхід обмежений акцентом лише на економічних факторах, не враховуючи, наприклад, технологічні та інноваційні зміни, що вимагає розгляду додаткових аспектів економічної безпеки.

Наступним дослідимо превентивний підхід до економічної безпеки підприємства, який полягає у необхідності запобігання можливим загрозам, а також на створенні системи заходів, спрямованих на їх уникнення або мінімізацію їх впливу. Основною ідеєю цього підходу має бути активне попередження виникнення негативних змін, а не лише реагування на них, що є ключовим для довготривалої стійкості підприємства.

Скриньковський Р.М. [18] визначає економічну безпеку підприємства як «спеціально побудовану систему захисних заходів, головна мета котрої полягає у цілеспрямованому та повсякденному забезпеченні безперебійної та водночас економічно ефективною і результативною діяльністю підприємства за рахунок боротьби із різними чинниками та факторами, що чинять негативний вплив на цю діяльність».

Водночас, Федоренко Т., Долинський С., та Загородня А. [19] доповнюють це, підкреслюючи важливість «відсутності на даний час та низьку ймовірність у найближчому майбутньому виникнення змін у діяльності підприємства негативного характеру, які є наслідком реалізації загроз і можуть спричинити погіршення умов та результатів діяльності підприємства, гальмувати його розвиток, спонукати до витрачання значних ресурсів на подолання або усунення цих негативних змін».

Пілецька С.Т., Коритько Т.Ю. та Ткаченко Є.В. [20] розширюють цю концепцію економічної безпеки підприємства, додаючи до неї «захищеності від небажаних змін (загроз); ефективне використання ресурсів для запобігання загрозам; систему і наявність конкурентних переваг, що дозволяють досягти головних цілей підприємства; здатність до відтворення та забезпечення живучості фірми незалежно від нестабільності зовнішнього і внутрішнього середовища; створення умов і забезпечення стабільного функціонування, прогресивного науково-технічного і соціального розвитку, забезпечення фінансово-комерційного успіху».

Кошельок Г. та Пудичева Г. [21] акцентують увагу на тому, що «економічна безпека підприємства «включає в себе систему методів, здатних виявити і запобігти появі загроз, а також використовувати наявні ресурси для безперебійного функціонування виробництва».

Отже, превентивний підхід підкреслює важливість не лише захисту підприємства від вже існуючих загроз, але й активного попередження їх виникнення. Однак цей підхід не може бути повним та ефективним, оскільки деякі загрози важко передбачити, а підприємствам може бракувати ресурсів для повного запобігання всім можливим ризикам.

У межах сталого підходу, на думку Ткачук Г.Ю. [22], економічна безпека підприємства розглядається «як стан гармонійної взаємодії між внутрішнім та зовнішнім середовищем підприємства, що дозволяє забезпечити економічну стійкість і безпеку діяльності».

Зіненко К. та Кобелева Т. [23] доповнюють це визначення, звертаючи увагу на необхідність «захищеності підприємства, що забезпечує стійке функціонування та досягання цілей підприємства в поточній діяльності та його розвиток у перспективі з урахуванням інтересів та взаємодії зацікавлених сторін».

Бабіна Н. О. [24] акцентує увагу на тому, що економічна безпека підприємства полягає такому функціонуванні «функціонування, за якого забезпечується неодмінний розвиток у відповідності до заздалегідь визначених (задекларованих) цілей і завдань; спроможність зберігати стійкість до внутрішніх та зовнішніх загроз; здатність задовольняти потреби зацікавлених агентів».

А Зайченко В.В. та Коваленко С.В. [25] додають, що економічна безпека підприємства – це «стан підприємства, що характеризується стійкістю і рівновагою, захищеністю від зовнішніх і внутрішніх загроз і їх нейтралізацією, забезпеченням стабільного функціонування».

Загалом, сталий підхід, є досить актуальним, проте не дозволяє врахувати повністю всі аспекти, що стосуються економічної безпеки підприємства.

Також варто розглянути комплексний підхід до визначення поняття «економічна безпека підприємства», що дозволить у більшій мірі врахувати багатоаспектність сутності даного поняття.

Котвицька Н., Богданюк І. та Кухар О. [26] підкреслюють, що економічну безпеку слід «розглядати як комплексне поняття, яке характеризує стан розвитку підприємства через здатність забезпечувати стабільне функціонування в умовах економічних ризиків та небезпек».

Матвієнко-Біляєва Г.Л. [27] додає, що економічна безпека підприємства є «системою заходів економічного суб'єкта господарювання, яка направлена на мобілізацію та ефективний перерозподіл всіх наявних ресурсів з метою захисту підприємства від негативних факторів і загроз сьогодні та в майбутніх періодах».

Гапеева О. та Головка Р. [28] розглядають економічну безпеку як «комплекс організаційно-правових заходів, які спрямовані на забезпечення ресурсоефективності та стійкості до можливих загроз і небезпек».

Кухар О., Кравчик Ю. та Бречко О. [29] акцентують, що економічна безпека включає «здатність забезпечувати прибуток на всіх етапах життєвого

циклу, ефективно використовувати ресурси, мінімізувати ризики на різних рівнях і не допускати значних відхилень від загальної стратегії і цілей».

Пожуєва Т.О. та Бугрім О.Ю. [30] додають, що економічна безпека включає – це «стан корпоративних ресурсів і бізнес-можливостей при якому гарантується їх найбільш ефективне використання для стабільного функціонування та динамічного науково-технічного і соціального розвитку, запобігання внутрішнім і зовнішнім негативним впливам (загрозам)».

Огренич Ю. та Діброва В. [31] акцентують на тому, що економічна безпека підприємства є «сукупністю дій, що спрямовані на забезпечення стабільної роботи підприємства та уникнення реальних загроз, захист від чинників ринкового середовища, нейтралізацію їх впливу».

Сосновська І.М. [32] розглядає економічну безпеку як «комплексну характеристику, під якою розуміють рівень захищеності всіх видів потенціалу підприємства від внутрішніх та зовнішніх загроз, що забезпечує стабільне функціонування та ефективний розвиток і потребує управління з боку керівництва підприємства. Зміст даного поняття містить у собі систему засобів, які забезпечують конкурентоспроможність та економічну стабільність підприємства, а також сприяють підвищенню рівня добробуту працівників».

Данілова Е.І. [33] наголошує, що економічна безпека підприємства є «системою заходів, спрямованих на захист економічної системи від негативного впливу зовнішнього та внутрішнього середовища, та яка здатна забезпечити формування потенціалу для забезпечення стійкого функціонування, конкурентоспроможності на відповідному ринку та подальшого її розвитку на основі використання існуючого потенціалу».

Отже, комплексний підхід до економічної безпеки підприємства підкреслює важливість інтеграції різних аспектів управління ресурсами, правових і організаційних заходів для забезпечення стабільності та розвитку підприємства в умовах ризиків і загроз.

Тому, на нашу думку, комплексний підхід є більш повним. На основі нього вважаємо, що «Економічна безпека підприємства» – це комплекс управлінських, організаційних і правових заходів, що забезпечують стабільне та ефективне функціонування підприємства через оптимізацію ресурсів, адаптацію до економічних ризиків і небезпек, гармонізацію відносин між внутрішнім і зовнішнім середовищем, підтримку конкурентоспроможності та довгострокову стійкість при врахуванні інтересів усіх зацікавлених сторін.

Висновки. У статті було проведено аналіз основних підходів до визначення поняття «економічна безпека підприємства», зокрема: ресурсного, конкурентного, стратегічного, економічного, превентивного, сталого та комплексного. Кожен із підходів має свої переваги та недоліки, проте жоден з них не забезпечує повної картини захисту підприємства в умовах сучасних викликів. На основі проведеного аналізу запропоновано власне визначення економічної безпеки підприємства в межах комплексного підходу, який

інтегрує ключові елементи з усіх розглянутих підходів. Це визначення забезпечує системний підхід до захисту підприємства на різних рівнях його діяльності. Подальші напрями досліджень можуть включати розроблення та впровадження механізму управління економічною безпекою підприємства з урахуванням специфіки його діяльності та галузевих умов.

Література:

1. Гринкевич С., Когут М., Станкевич М. Еволюція теоретичних концепцій економічної безпеки підприємства. Економіка та суспільство. 2023. № 50.
2. Levkvovets N. Ensuring economic security of the enterprise. Transformation of economy, finance and management in modern conditions: Scientific monograph. Riga, Latvia: Baltija Publishing, 2022. P. 526-539.
3. Мірошніченко Я., Фошій П., Угрімова І. Поняття, зміст та функціональні складові економічної безпеки промислового підприємства. Вісник Національного технічного університету "Харківський політехнічний інститут". 2023. № 5. С. 84-88.
4. Ляшенко О. М. Концептуалізація управління економічною безпекою підприємства. К.: НІСД, 2015. 348 с.
5. Громоздова Л. В., Іванюта В. В., Ніколаєва С. П., Стенічева І. Б., Смірнова О. Ю. Забезпечення економічної безпеки підприємства. Проблеми інноваційно-інвестиційного розвитку. 2021. № 27. С. 104-113.
6. Калинюк В. Є. Сучасні наукові підходи до визначення сутності поняття «економічна безпека підприємства». БізнесІнформ. 2022. № 12. С. 221-228.
7. Суханова А. В. Основні складові та принципи економічної безпеки аграрних підприємств. Український журнал прикладної економіки. 2019. № 2. С. 97-103.
8. Дехтяр С. С. Проблеми визначення категорії «економічна безпека» та взаємодія її суб'єктів. Ефективна економіка. 2020. № 2.
9. Кухар О. В. Особливості управління економічною безпекою підприємства. Український журнал прикладної економіки та техніки. 2022. № 3. Том 7. С. 291-296.
10. Бойко В., Ліскевич С. Стратегії забезпечення економічної безпеки підприємств. Вісник Хмельницького національного університету. 2023. № 4. С. 7-11.
11. Колодяжна І. В., Букріна К. А. Економічна безпека в системі сталого функціонування підприємства. Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2019. № 23. С. 135-140.
12. Боса І. Етимологія поняття «економічна безпека підприємства». Вісник Хмельницького національного університету. 2022. № 6. С. 300-308.
13. Гаркуша В., Ершова Н. Систематизація наукових поглядів щодо сутності поняття «економічна безпека підприємства». Економіка та суспільство. 2021. № 28.
14. Ткачук Г. О. Теоретичні аспекти економічної безпеки сучасного підприємства: наукові підходи до тлумачення базової категорії. Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2020. № 29. С. 151-155.
15. Денисенко М. П., Повзун Д. І. Теоретичні аспекти економічної безпеки підприємства в умовах невизначеності середовища. Інвестиції: практика та досвід. 2019. № 16. С. 47-53.
16. Потапюк І.П., Мазіленко С.С., Прусова М.О. Фінансово-економічна безпека як основа безпеки підприємства. Цифрова економіка та економічна безпека. 2022. № 2(02). С. 156-160.
17. Ярмак О.В. Економічна безпека підприємства. Харків: Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, 2020. 92 с.

18. Скриньковський Р. М. Економічна безпека підприємства: сутність, класифікація та система діагностики. Глобальні та національні проблеми економіки. 2015. № 3. С. 414-418.
19. Fedorenko T., Dolynskyi S., Zahorodnia A. An evolutionary approach to the interpretation of the term «economic security of enterprises». *International Journal of Innovative Technologies in Economy*. 2022. №4 (40).
20. Пілецька С. Т., Коритько Т. Ю., Ткаченко Є. В. Модель інтегральної оцінки оцінки економічної безпеки підприємства. *Економічний вісник Донбасу*. 2021. №3 (65). С. 56-65.
21. Кошельок Г., Пудичева Г. Економічна безпека енергетичних підприємств. *Економіка та суспільство*. 2021. № 28.
22. Ткачук Г. Ю. Інструментарій забезпечення економічної безпеки підприємства. *Економічний простір*. 2022. № 178. С. 55-59.
23. Зіненко, К., Кобелєва, Т. Економічна безпека підприємства: методологічна сутність та складові формування. *Вісник Національного технічного університету "Харківський політехнічний інститут"*. 2022. № (4). С. 9-16.
24. Бабіна Н. О. Економічна безпека підприємства в умовах викликів посткризового розвитку. *Ефективна економіка*. 2013. № 11.
25. Зайченко В. В., Коваленко С. В. Економічна безпека підприємства: сутність та основні складові. *Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету*. 2013. № 23. С. 410-414.
26. Kotvytska, N., Bohdaniuk, I., Kukhar, O. Key aspects and process of formation of the mechanism for ensuring economic security of agricultural enterprises. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2024. № 10(1). P. 145-152.
27. Матвієнко-Біляєва Г. Л. Економічна безпека сучасного бізнесу в умовах діджиталізації. *Економіка. Фінанси. Право*. 2022. № 4. С. 24-30.
28. Гапєєва О., Головка Р. Застосування світового досвіду у формуванні економічної безпеки підприємства. *Економічний простір*. 2024. № 191. С. 29-34.
29. Kukhar, O., Kravchuk, Y., Brechko, O. Digital transformation as a factor in ensuring economic security of enterprises. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2023. № 9(5). P. 143-152.
30. Pozhuieva T.O., Bugrim O.Yu The role of economic security in forecasting probable threats. *Економічний вісник Державного вищого навчального закладу «Український державний хіміко-технологічний університет»*. 2022. №2. С. 58-64.
31. Огренич Ю., Діброва В. Економічна безпека промислових підприємств в Україні: стан, проблеми та напрямки покращення. *Таврійський науковий вісник*. 2023. № 15. С. 180-191.
32. Сосновська І. М. Поняття та значення економічної безпеки виробничо-господарської діяльності підприємств. *Ефективна економіка*. 2015. № 9.
33. Данілова Е. І. Концепція системного підходу до управління економічною безпекою підприємства. *Вінниця: Європейська наукова платформа*, 2020. 342 с.

References:

1. Hrynkevych, S., Kohut, M., & Stankevych, M. (2023). *Evolutsiia teoetychnykh kontseptsii ekonomichnoi bezpeky pidpriemstva [Evolution of theoretical concepts of economic security of the enterprise]*. *Ekonomika ta suspilstvo – Economy and Society*, 50 [in Ukrainian].
2. Levkvovets, N. (2022). *Ensuring economic security of the enterprise. Transformation of economy, finance and management in modern conditions: Scientific monograph*. Riga, Latvia: Baltija Publishing, 526-539.
3. Miroshnychenko, Y., Foshchii, P., & Ugrimova, I. (2023). *Poniattia, zmist ta funktsionalni skladovi ekonomichnoi bezpeky promyslovoho pidpriemstva [The concept, content and functional components of economic security of an industrial enterprise]*. *Visnyk Natsionalnoho tekhnichnoho universytetu "Kharkivskiy politekhnichnyi instytut" – Bulletin of the National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute"*, 5, 84-88 [in Ukrainian].

4. Lyashenko, O. M. (2015) *Kontseptualizatsiia upravlinnia ekonomichnoiu bezpekoiu pidpriemstva [Conceptualization of management of economic security of the enterprise]*. K.: NISD, 348 p. [in Ukrainian].
5. Gromozdova, L.V., Ivanyuta, V.V., Nikolaeva, S.P., Stenicheva, I.B., & Smirnova, O.Y. (2021). Zabezpechennia ekonomichnoi bezpeky pidpriemstva [Ensuring the economic security of the enterprise]. *Problemy innovatsiino-investytsiinoho rozvytku – Problems of innovation and investment development*, 27, 104-113 [in Ukrainian].
6. Kalyniuk, V.E. (2022). Suchasni naukovi pidkhody do vyznachennia sutnosti poniattia «ekonomichna bezpeka pidpriemstva» [Modern scientific approaches to defining the essence of the concept of “economic security of the enterprise”]. *BiznesInform – BusinessInform*, 12, 221-228 [in Ukrainian].
7. Sukhanova, A.V. (2019). Osnovni skladovi ta pryntsypy ekonomichnoi bezpeky ahrarynykh pidpriemstv [The main components and principles of economic security of agricultural enterprises]. *Ukrainskyi zhurnal prykladnoi ekonomiky – Ukrainian Journal of Applied Economics*, 2, 97-103 [in Ukrainian].
8. Dekhtyar, S.S. (2020). Problemy vyznachennia katehorii «ekonomichna bezpeka» ta vzaiemodiia yii subiektiv [Problems of defining the category of “economic security” and the interaction of its subjects]. *Efektivna ekonomika – Effective Economy*, № 2. [in Ukrainian]
9. Kukhar, O.V. (2022). Osoblyvosti upravlinnia ekonomichnoiu bezpekoiu pidpriemstva [Features of management of economic security of the enterprise]. *Ukrainskyi zhurnal prykladnoi ekonomiky ta tekhniky – Ukrainian Journal of Applied Economics and Technology*, 3, 291-296 [in Ukrainian].
10. Boyko, V., & Liskevych, S. (2023). Stratehii zabezpechennia ekonomichnoi bezpeky pidpriemstv [Strategies for ensuring economic security of enterprises]. *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnogo universytetu – Bulletin of Khmelnytsky National University*, 4, 7-11 [in Ukrainian].
11. Kolodyazhna, I.V., & Bukrina, K.A. (2019). Ekonomichna bezpeka v systemi staloho funktsionuvannia pidpriemstva [Economic security in the system of sustainable functioning of the enterprise]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnogo universytetu – Scientific Bulletin of Uzhhorod National University*, 23, 135-140 [in Ukrainian].
12. Bosa, I. (2022). Etymolohiia poniattia «ekonomichna bezpeka pidpriemstva» [Etymology of the concept of “economic security of the enterprise”]. *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnogo universytetu – Bulletin of Khmelnytsky National University*, 6, 300-308 [in Ukrainian].
13. Garkusha, V., & Yershova, N. (2021). Systematyzatsiia naukovykh pohliadiv shchodo sutnosti poniattia «ekonomichna bezpeka pidpriemstva» [Systematization of scientific views on the essence of the concept of “economic security of the enterprise”]. *Ekonomika ta suspilstvo – Economy and Society*, 28 [in Ukrainian].
14. Tkachuk, H. O. (2020). Teoretychni aspekty ekonomichnoi bezpeky suchasnoho pidpriemstva: naukovi pidkhody do tлумachennia bazovoi katehorii [Theoretical aspects of economic security of a modern enterprise: scientific approaches to the interpretation of the basic category]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnogo universytetu – Scientific Bulletin of Uzhhorod National University*, 29, 151-155 [in Ukrainian].
15. Denysenko, M.P., & Povzun, D.I. (2019). Teoretychni aspekty ekonomichnoi bezpeky pidpriemstva v umovakh nevyznachenosti seredovyshcha [Theoretical aspects of economic security of an enterprise in an uncertain environment]. *Investytsii: praktyka ta dosvid – Investments: practice and experience*, 16, 47-53 [in Ukrainian].
16. Potapyuk, I.P., Mazilenko, S.S., & Prusova, M.O. (2022). Finansovo-ekonomichna bezpeka yak osnova bezpeky pidpriemstva [Financial and economic security as the basis of enterprise security]. *Tsyfrova ekonomika ta ekonomichna bezpeka – Digital economy and economic security*, 2(02), 156-160 [in Ukrainian].
17. Yarmak, O.V. *Ekonomichna bezpeka pidpriemstva [Economic security of the enterprise]*. Kharkiv: Yaroslav the Wise National Law University, 2020, 92 p. [in Ukrainian].

18. Skrynkovskyi, R.M. (2015). Ekonomichna bezpeka pidpriemstva: sutnist, klasyfikatsiia ta systema diahnostryky [Economic security of the enterprise: the essence, classification and diagnostic system]. *Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky – Global and national problems of the economy*, 3, 414-418 [in Ukrainian].
19. Fedorenko, T., Dolynskyi, S., & Zahorodnia, A. (2022). An evolutionary approach to the interpretation of the term “economic security of enterprises”. *International Journal of Innovative Technologies in Economy*, 4(40).
20. Piletska, S., Korytko, T., & Tkachenko, E. (2021). Model intehralnoi otsinky otsinky ekonomichnoi bezpeky pidpriemstva [Model of integrated assessment of economic security of the enterprise]. *Ekonomichnyi visnyk Donbasu – Economic Bulletin of Donbas*, 3(65), 56-65 [in Ukrainian].
21. Koshelek, G., & Pudychева, G. (2021) Ekonomichna bezpeka enerhetychnykh pidpriemstv [Economic security of energy enterprises]. *Ekonomika ta suspilstvo – Economy and Society*, 28 [in Ukrainian].
22. Tkachuk, G.Y. (2022). Instrumentarii zabezpechennia ekonomichnoi bezpeky pidpriemstva [Tools for ensuring the economic security of the enterprise]. *Ekonomichnyi prostir – Economic space*, 178, 55-59 [in Ukrainian].
23. Zinenko, K., & Kobeleva, T. (2022). Ekonomichna bezpeka pidpriemstva: metodolohichna sutnist ta skladovi formuvannia [Economic security of the enterprise: methodological essence and components of formation]. *Visnyk Natsionalnoho tekhnichnoho universytetu "Kharkivskiy politekhnichnyi instytut" – Bulletin of the National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute"*, 4, 9-16 [in Ukrainian].
24. Babina, N.O. (2013). Ekonomichna bezpeka pidpriemstva v umovakh vyklykiv postkryzovoho rozvytku [Economic security of the enterprise in the conditions of challenges of post-crisis development]. *Efektivna ekonomika – Effective economy*, 11 [in Ukrainian].
25. Zaychenko, V.V., & Kovalenko, S.V. (2013). Ekonomichna bezpeka pidpriemstva: sutnist ta osnovni skladovi [Economic security of the enterprise: the essence and main components]. *Naukovi pratsi Kirovohradskoho natsionalnoho tekhnichnoho universytetu – Scientific works of Kirovograd National Technical University*, 23, 410-414 [in Ukrainian].
26. Kotvytska, N., Bohdaniuk, I., & Kukhar, O. (2024). Key aspects and process of formation of the mechanism for ensuring economic security of agricultural enterprises. *Baltic Journal of Economic Studies*, 10(1), 145-152.
27. Matvienko-Bilyaeva, G.L. (2022). Ekonomichna bezpeka suchasnoho biznesu v umovakh didzhitalizatsii [Economic security of modern business in the context of digitalization]. *Ekonomika. Finansy. Pravo – Economics. Finance. Law*, 4, 24-30 [in Ukrainian].
28. Gapeeva, O., & Holovko, R. (2024). Zastosuvannia svitovoho dosvidu u formuvanni ekonomichnoi bezpeky pidpriemstva [Application of world experience in the formation of economic security of the enterprise]. *Ekonomichnyi prostir – Economic space*, 191, 29-34 [in Ukrainian].
29. Kukhar, O., Kravchuk, Y., & Brechko, O. (2023). Digital transformation as a factor in ensuring economic security of enterprises. *Baltic Journal of Economic Studies*, 9(5), 143-152.
30. Pozhuieva, T.O., & Bugrim, O.Yu. (2022). The role of economic security in forecasting probable threats. *Economic Bulletin of the State Higher Educational Institution "Ukrainian State University of Chemical Technology"*, 2, 58-64.
31. Ogrenych, Y., & Dibrova, V. (2023). Ekonomichna bezpeka promyslovykh pidpriemstv v Ukraini: stan, problemy ta napriamky pokrashchennia [Economic security of industrial enterprises in Ukraine: state, problems and directions of improvement]. *Tavriiskiy naukovyi visnyk – Tavriiskiy naukovyi vestnik*, 15, 180-191 [in Ukrainian].
32. Sosnovska, I. M. (2015). Poniattia ta znachennia ekonomichnoi bezpeky vyrobnycho-hospodarskoi diialnosti pidpriemstvi [The concept and importance of economic security of production and economic activity of the enterprise]. *Efektivna ekonomika – Effective economy*, 9 [in Ukrainian].
33. Danilova, E.I. (2020). *Kontseptsiia systemnoho pidkhodu do upravlinnia ekonomichnoiu bezpekoiu pidpriemstva [The concept of a systematic approach to managing the economic security of an enterprise]*. Vinnytsia: European Scientific Platform. 342 p. [in Ukrainian].

УДК 338.48(477)

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11\(39\)-944-955](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11(39)-944-955)

Кулиняк Ігор Ярославович кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту організацій, Інститут економіки і менеджменту Національного університету «Львівська політехніка», вул. Ст. Бандери 12, м. Львів, 79013, <https://orcid.org/0000-0002-8135-4614>

ТЕРИТОРІАЛЬНА СПЕЦІАЛІЗАЦІЯ УКРАЇНИ У СФЕРІ ТУРИЗМУ: ЧИННИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Анотація. Формування територіальної спеціалізації України у сфері туризму зумовлено необхідністю ефективного використання унікальних природних, історико-культурних, інфраструктурних та інших туристичних ресурсів для підвищення конкурентоспроможності туристичних дестинацій, збалансованого розвитку регіонів та забезпечення сталого зростання галузі туризму. У статті проаналізовано основні внутрішні та зовнішні чинники, що впливають на формування територіальної спеціалізації України у сфері туризму, врахування яких дозволяє отримати певні ефекти, можливості та позитивні наслідки, що відображається у ефективному використанні ресурсів, розвитку конкурентних переваг, підвищенні привабливості туристичних дестинацій, збалансованому розвитку регіонів, сталому розвитку туризму, адаптації до викликів і ризиків. Проаналізовано результати проведеного Державним агентством розвитку туризму України онлайн-опитування щодо видів відпочинку, яким надають перевагу респонденти під час подорожей Україною у контексті формування територіальної спеціалізації країни у сфері туризму. Особлива увага приділяється перспективам розвитку туристичних напрямів на основі територіальної спеціалізації, що включають екотуризм, культурний туризм, курортний відпочинок, гірський та оздоровчий туризм. У статті виділено причини, які ускладнюють розвиток спеціалізованого туризму в Україні. Успішний розвиток сфери туризму в Україні значною мірою залежить від врахування регіональних особливостей та оптимального використання наявних туристичних ресурсів. Розкривається важливість інвестування в інфраструктуру та впровадження інновацій для підвищення привабливості регіонів як для внутрішніх, так і для міжнародних туристів. Наголошено на привабливості розвитку воєнного туризму, ресурсною базою для якого є воєнні дії, які тривають в Україні з росією з 2014 року і дотепер. Результати дослідження можуть бути корисними для державних установ, органів місцевого самоврядування, підприємців у сфері туризму та інвесторів, зацікавлених у розвитку сфери туризму в Україні.

Ключові слова: територіальна спеціалізація, спеціалізований туризм, сфера туризму, туристичні ресурси, туристична дестинація, воєнний туризм.

Kulyniak Ihor Yaroslavovych PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Management of Organizations, Institute of Economics and Management, Lviv Polytechnic National University, 12 Stepan Bandera St., Lviv, 79013, <https://orcid.org/0000-0002-8135-4614>

TERRITORIAL SPECIALIZATION OF UKRAINE IN THE TOURISM SPHERE: FACTORS AND DEVELOPMENT PROSPECTS

Abstract. The territorial specialization formation of Ukraine in the tourism sphere is due to the need for effective use of unique natural, historical and cultural, infrastructural and other tourist resources to increase the competitiveness of tourist destinations, balanced development of regions and ensure sustainable growth of the tourism industry. The article analyzes the main internal and external factors that influence the formation of territorial specialization of Ukraine in the tourism sphere, taking into account which allows obtaining certain effects, opportunities and positive consequences, which is reflected in the effective use of resources, the development of competitive advantages, increasing the attractiveness of tourist destinations, balanced development regions, sustainable development of tourism, adaptation to challenges and risks. The results of an online survey conducted by the State Tourism Development Agency of Ukraine regarding the types of recreation preferred by respondents when traveling in Ukraine in the context of the formation of the country's territorial specialization in the tourism sphere were analyzed. Special attention is paid to the prospects for the development of tourist destinations based on territorial specialization, which include ecotourism, cultural tourism, resort recreation, mountain and health tourism. The article highlights the reasons that complicate the development of specialized tourism in Ukraine. The successful development of tourism in Ukraine largely depends on taking into account regional characteristics and optimal use of available tourist resources. The importance of investing in infrastructure and introducing innovations to increase the attractiveness of regions for both domestic and international tourists is revealed. The attractiveness of the development of military tourism is emphasized, the resource base for which is the military operations that have been ongoing in Ukraine with Russia since 2014 and until now. The results of the study can be useful for state institutions, local self-government bodies, entrepreneurs in the field of tourism and investors interested in the development of the tourism sphere in Ukraine.

Keywords: territorial specialization, specialized tourism, tourism sphere, tourist resources, tourist destination, military tourism

Постановка проблеми. Туризм як одна з ключових галузей національної економіки має значний потенціал для стимулювання економічного зростання, створення робочих місць та підвищення міжнародної привабливості України. У сучасних умовах глобалізації, воєнного стану та постпандемічного

відновлення, сфера туризму України стикається з новими викликами, серед яких соціально-економічна нестабільність, зміна споживчих уподобань, підвищення ризиків та обмежень, спричинених російсько-українською війною, а також посилення конкуренції на світовому ринку.

Сучасні тенденції розвитку туризму, його постійне ускладнення та диверсифікація, ведуть до появи великої кількості нових оригінальних туристичних продуктів щороку. Зростає популярність нових видів туризму, орієнтованих на доволі вузькі сегменти туристів [1]. Для України, з її величезним невикористаним природним потенціалом, інтерес становить реалізація саме нової тенденції – орієнтації туристів на спеціалізовані тури, що складають альтернативу класичному туризму [2]. Значущість територіальної спеціалізації у сфері туризму полягає у тому, що вона дозволяє регіонам ефективніше використовувати свої унікальні ресурси, зокрема історико-культурні та природні, для залучення туристів і розвитку місцевої економіки. Зокрема, в умовах російсько-української війни регіони, які менш постраждали від бойових дій, мають можливість розвивати внутрішній туризм, що сприяє економічній стійкості. Водночас існує потреба в інтеграції сучасних підходів до розвитку туризму, таких як цифровізація, розвиток сталого туризму та підвищення якості туристичних послуг, що вимагає нових досліджень і практик.

Таким чином, дослідження чинників і перспектив формування територіальної спеціалізації України у сфері туризму є актуальним, оскільки дозволяє визначити ключові напрями розвитку цієї галузі в умовах сучасних глобальних та національних викликів, а також сприяє покращенню ефективності туристичних стратегій на місцевому, регіональному та національному рівнях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукові дослідження стосуються низки аспектів щодо ролі регіонів у розвитку туристичних напрямів (Р. С. Шулла, М. М. Попик, М. М. Пітюлич [3]), впливу економічних та соціокультурних чинників (І. П. Кудінова [4]), а також перспектив на майбутнє в умовах сучасних викликів, таких як війна (Н. В. Барвінок [5]; С. Сировець, С. Уліганець, Л. Мельник [6]), економічні трансформації та глобальні тренди (О. І. Карий, Ю. В. Максимець, Р. М. Стрільчук [7]; Л. В. Марценюк, А. Ю. Нецветов [8]).

Багато досліджень підкреслюють різницю в туристичному потенціалі різних регіонів України (Р. С. Шулла, М. М. Попик, М. М. Пітюлич [3]; Г. Ш. Уварова, Л. Ф. Мелько [9]). Вивчаються питання інвестицій у туристичну інфраструктуру, зокрема готельний бізнес, транспорт та об'єкти дозвілля. Фокус досліджень полягає в аналізі ресурсів, доступності послуг і загальних можливостей регіонів для прийняття туристів (О. І. Графська, Ю. О. Головчук, О. Р. Четирбук [10]). Особлива увага приділяється культурній спадщині та традиціям різних регіонів, які формують унікальні туристичні продукти. Дослідження також звертають увагу на локальні фестивалі, історичні пам'ятки, музеї та національні парки (Ю. С. Осієвська [11]; В. В. Химинець, Г. І. Цімболинець [12]). Останні наукові дослідження

підкреслюють значення кризових чинників, таких як війна та пандемія, і їхній вплив на розвиток туризму. Військові дії змінили туристичну карту України, проте регіони, які не зазнали безпосереднього впливу війни, можуть стати новими осередками розвитку туризму.

Таким чином, сучасні наукові дослідження фокусуються на територіальній спеціалізації регіонів України у сфері туризму через призму економічних, соціальних і культурних чинників, з особливим акцентом на перспективи відновлення та розвитку в післявоєнний період. Подальші дослідження є необхідними через динамічні зміни в зовнішньому середовищі, зокрема такі як війна та глобальні кризи, що вимагають нових підходів до формування туристичної спеціалізації. Зростаючий інтерес до спеціалізованого туризму вимагає глибшого вивчення і розроблення ефективних регіональних стратегій розвитку туристичної індустрії України.

Метою статті є дослідження основних чинників, які впливають на формування територіальної спеціалізації України у сфері туризму, окреслення перспективних напрямів спеціалізації для підвищення конкурентоспроможності туристичних дестинацій.

Виклад основного матеріалу. Формування територіальної спеціалізації у сфері туризму в Україні залежить від багатьох як внутрішніх, так і зовнішніх чинників [13; 14; 15]:

- природні та географічні чинники (кліматичні умови, природні ресурси, географічне розташування);
- культурно-історичні чинники (культурна спадщина, історичні пам'ятки, архітектурні об'єкти, музеї, звичаї та традиції);
- економічні чинники (транспортна та готельно-ресторанна інфраструктура, інвестиційний клімат);
- демографічні чинники (міграція населення, рівень зайнятості, освітні ресурси, кваліфікація кадрів);
- політичні чинники (політика уряду щодо розвитку туризму, програми підтримки малого та середнього бізнесу, безпекова ситуація);
- технологічні чинники (цифровізація, інноваційний розвиток, інфраструктурні інновації);
- екологічні чинники (політика сталого розвитку, охорона природи, створення природних парків та зон відпочинку);
- соціокультурні чинники (соціальні тренди, цінності туристів).

У 2020 р. одним з основних чинників впливу на туристичну сферу, стало розповсюдження пандемії COVID-19. В умовах закриття багатьох ключових міжнародних туристичних напрямів, туристичний сектор шукає шляхи активізації туристичного попиту всередині країн, їх регіонів. До того ж, аналіз показників і географії формування внутрішнього туристичного потоку свідчить про негативну тенденцію, яка продовжується кілька років поспіль. Нішевий (спеціалізований) туризм може стати стимулюючим чинником споживчих інтересів різних категорій населення до подорожування своєю країною. Крім того, розробка і просування нішевого туристичного продукту

сприятиме активізації не тільки внутрішніх переміщень українців, а й туристичного бізнесу в регіонах України, який за час пандемії опинився на межі виживання, має значні економічні і моральні втрати [9].

У теперішній час багато людей працює та проживає в густо населених урбанізованих районах. Кожна людина на Землі працює напружено і тому потребує повноцінного відпочинку. Це значною мірою формує потребу в спеціальних видах туризму: короткочасного відпочинку, відпочинку поза високого сезону, активних видів туризму, короткочасних поїздок в інші міста з пізнавальними цілями, вибору турів з проживанням не в готелях, а в апартаментах із самообслуговуванням, зеленого туризму тощо [16].

За даними компанії Join UP!, у структурі продажів туроператора серед турів Україною наразі переважають санаторні – 44,4% замовлень у жовтні 2022 року відносяться саме до цієї категорії. На другому місці – поїздки в Карпати (29%) заради ретриту й оздоровлення. Треті за популярністю – гірськолижні напрями (19,5%), але з тенденцією до зростання в зимовий період. Також українці купують тури до санаторіїв на морському узбережжі, автобусні подорожі країною, обирають міський туризм і спеціалізований дитячий відпочинок [17].

Державним агентством розвитку туризму України оприлюднено результати онлайн-опитування щодо подорожей Україною під час російсько-української війни, зокрема наведено відповіді респондентів на питання «Якому виду відпочинку в Україні ви надаєте перевагу зараз?» (рис. 1).

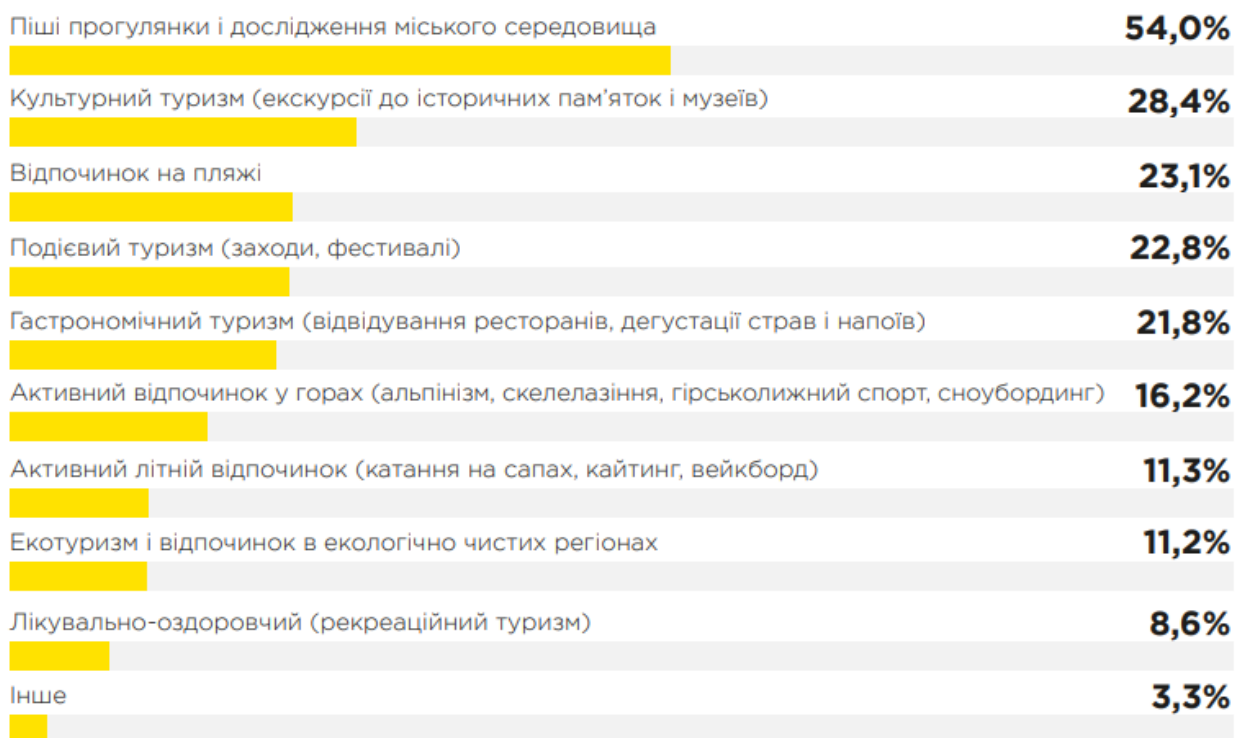

Рис. 1. Результати розподілу відповідей респондентів щодо виду відпочинку в Україні, якому вони надають перевагу

Джерело: [18]

Згідно з результатами опитування щодо видів відпочинку, яким надають перевагу респонденти під час подорожей Україною, можна зробити декілька важливих висновків у контексті формування територіальної спеціалізації України у сфері туризму:

1. Популярність пішого туризму та дослідження міського середовища (54%) свідчить про великий потенціал розвитку міського туризму. Міста з багатою архітектурною та історичною спадщиною можуть стати центрами тяжіння для туристів, що сприятиме їхньому економічному розвитку.

2. Культурний туризм (28,4%) також займає значну частку, що вказує на важливість спеціалізації регіонів із багатою історією та культурною спадщиною, таких як Львівщина, Київщина, Чернігівщина. Це відкриває перспективи розвитку музейного бізнесу, організації екскурсійних маршрутів і культурних заходів.

3. Відпочинок на пляжі (23,1%) підкреслює необхідність відновлення та розвитку прибережних територій, особливо Південного регіону, для залучення туристів, коли безпекова ситуація дозволить.

4. Подієвий туризм (22,8%) вказує на перспективи організації фестивалів, свят і спортивних подій у різних регіонах, що сприяє залученню внутрішніх і міжнародних туристів, підвищенню інтересу до конкретних місцевостей.

5. Гастрономічний туризм (21,8%) є напрямом, який можна активно розвивати в усіх регіонах України, використовуючи місцеві кулінарні традиції для створення унікальних пропозицій.

6. Активний відпочинок у горах (16,2%) та екотуризм (11,2%) демонструють важливість Карпатського регіону для розвитку екотуризму, гірськолижних курортів та інших видів активного відпочинку.

7. Лікувально-оздоровчий (рекреаційний) туризм (8,6%) демонструє значний потенціал для розвитку в Україні, особливо в регіонах, багатих на природні лікувальні ресурси, такі як термальні води, мінеральні джерела, цілющі грязі та кліматичні курорти. Закарпаття, Одещина, Херсонщина та Прикарпаття мають всі передумови для розвитку лікувально-оздоровчого туризму. Цей напрямок може стати одним із ключових для територіальної спеціалізації в контексті сталого розвитку туризму, оскільки попит на лікувально-оздоровчі послуги стабільно зростає, особливо з огляду на післявоєнне відновлення здоров'я населення та підвищений інтерес до здорового способу життя.

Ці результати опитування вказують на необхідність диверсифікації туристичних пропозицій у різних регіонах України, враховуючи унікальні природні та культурні ресурси кожної території. Територіальна спеціалізація дозволяє не лише задовольнити інтереси різних категорій туристів, але й сприяє збалансованому розвитку регіонів країни, що є важливим чинником у післявоєнному відновленні.

Тотальна інформаційна доступність дозволяє більш вільно та гнучко планувати власні поїздки, що спонукає все більшу кількість туристів до самостійної організації мандрівок, а також відбиває індивідуалізований туристський попит щодо мети здійснення подорожі. Так, хтось вирушить із дому виключно для «злиття з природою», хтось – з метою отримати гастрономічні задоволення, когось цікавлять складні випробування себе та отримання нової порції адреналіну від подолання перешкод [19].

Формування територіальної спеціалізації у сфері туризму в Україні дозволяє отримати певні ефекти та позитивні наслідки, що відображається у ефективному використанні ресурсів, розвитку конкурентних переваг, підвищенні привабливості туристичних дестинацій, збалансованому розвитку регіонів, сталому розвитку туризму, адаптації до викликів і ризиків тощо (табл. 1).

Таблиця 1

Результати формування територіальної спеціалізації України у сфері туризму

Ефекти	Можливості та наслідки
Ефективне використання ресурсів	Дозволяє визначити, які види туризму найкраще відповідають можливостям регіону (наприклад, гірський туризм у Карпатах або історико-культурний туризм у Львові)
Розвиток конкурентних переваг	Сприяє створенню унікальних туристичних продуктів, які можуть забезпечити регіонам конкурентну перевагу як на національному, так і на міжнародному ринку.
Підвищення привабливості туристичних дестинацій	Допомагає регіонам розвивати інфраструктуру, послуги та пропозиції, що відповідають потребам і очікуванням туристів.
Збалансований розвиток регіонів	Допомагає уникнути надмірної концентрації туристичних потоків у кількох популярних регіонах, сприяє рівномірному розвитку менш розвинених територій.
Сталий розвиток туризму	Сприяє формуванню сталого туризму, який забезпечує економічне зростання та збереження природних ресурсів без шкоди для навколишнього середовища та місцевих спільнот.
Адаптація до викликів і ризиків	Дозволяє регіонам адаптувати свої стратегії розвитку туризму до нових викликів, уникати негативних наслідків, краще підготуватися до кризових ситуацій.

Джерело: сформовано автором

Успішний розвиток сфери туризму в Україні значною мірою залежить від врахування регіональних особливостей та оптимального використання наявних ресурсів. Територіальна спеціалізація в туризмі дозволяє кожному регіону країни ефективно розвивати унікальні напрями, базуючись на своїх природних, історичних, культурних та економічних перевагах. Водночас, розуміння ключових чинників, які впливають на формування територіальної

спеціалізації, сприяє розробленню стратегій, що підвищують конкурентоспроможність регіонів на національному та міжнародному рівнях. Врахування цих аспектів не лише забезпечує сталий розвиток галузі, але й сприяє збалансованому економічному зростанню, підвищенню привабливості туристичних дестинацій та адаптації до викликів сучасного світу (табл. 2).

Таблиця 2

Перспективні напрями формування територіальної спеціалізації України у сфері туризму

Ефекти та наслідки	Перспективні напрями	Приклади
Ефективне використання ресурсів	Розвиток спеціалізованих туристичних продуктів на основі природних та історико-культурних ресурсів	Гірський туризм у Карпатах, оздоровчі курорти в Трускавці, екотуризм у Поліссі
Розвиток конкурентних переваг	Створення унікальних туристичних продуктів для міжнародної конкуренції	Винні тури в Закарпатті, культурні фестивалі у Львові, курортний туризм в Одесі
Підвищення привабливості туристичних дестинацій	Інвестиції в інфраструктуру для підвищення якості обслуговування та залучення туристів	Гірськолижні курорти в Карпатах, еко-комплекси на Шацьких озерах, інфраструктурні проекти у Львові та Києві
Збалансований розвиток регіонів	Підтримка туристичних ініціатив у менш розвинутих регіонах для рівномірного розвитку	Сільський туризм на Полтавщині, агротуризм у Хмельницькій області, історико-культурні маршрути на Волині
Сталий розвиток туризму	Впровадження екологічних практик для збереження природних та історико-культурних ресурсів	Еко-готелі в Карпатах, екотуризм на Шацьких озерах, підтримка національних парків та заповідників (Гуцульщина, Карпатський біосферний заповідник)
Адаптація до викликів і ризиків	Розроблення стратегій для підвищення безпеки, внутрішній туризм та відновлення інфраструктури	Кризові стратегії безпеки туристів, підтримка внутрішнього туризму в умовах війни, відновлення туристичної інфраструктури на Херсонщині та інших постраждалих регіонах

Джерело: сформовано автором

Територіальна спеціалізація у сфері туризму в Україні відкриває значні перспективи для соціально-економічного розвитку регіонів. Завдяки ефективному використанню природних та історико-культурних ресурсів, створенню унікальних туристичних продуктів, інвестуванню в інфраструктуру та розвитку екологічних і безпечних туристичних продуктів, країна може значно підвищити свою конкурентоспроможність на міжнародній арені. Спеціалі-

зація дозволяє не лише розвивати популярні туристичні напрямки, але й стимулювати збалансоване зростання в менш розвинутих регіонах. Впровадження сталих підходів у туризмі та адаптація до викликів сучасності забезпечать довготривалий і стабільний розвиток галузі.

Розвиток спеціалізованого туризму в Україні ускладнений низкою причин: нестійкістю й неготовністю правового та економічного простору до ділової взаємодії, слабкою інфраструктурою туризму, відсутністю належної культури туристичного обслуговування, недостатністю відповідних кадрів та готових до споживання туристичних ресурсів [2]. Крім цього, варто врахувати наслідки російсько-української війни, що суттєво знижує туристичну привабливість регіонів і впливає на безпеку подорожей. Багато туристичних об'єктів стали недоступними, що змушує перенаправляти туристичні потоки до інших регіонів, які менш постраждали від війни. Воєнні дії сприяли виїзду працівників за кордон, що посилює нестачу професійних та кваліфікованих кадрів у сфері туризму.

Через економічні труднощі, обмежений доступ до кредитних ресурсів і невизначеність щодо економічного майбутнього країни, інвестиції у туристичну сферу є недостатніми, особливо в малорозвинених регіонах. Недостатня підтримка з боку держави у формі субсидій, грантів чи пільг для туристичного бізнесу обмежує розвиток територіальної спеціалізації, що негативно впливає на конкурентоспроможність окремих регіонів.

Ще одним перспективним напрямом є розвиток воєнно-історичного туризму, ресурсною базою для якого були попередні воєнні дії в Україні, та виникнення і створення нових об'єктів після російсько-української війни, що триває ще від 2014 року, такий вид туризму має активно розвиватись на території України [5]. У 2023 р. в Україну прибуло близько 100 тис. туристів, які цікавилися війною. Цей показник зростає з кожним роком [6]. Підвищення зацікавленості до воєнних подій, що відбуваються в Україні сьогодні, населення інших країн, говорить про тенденцію до збільшення туристів на території України після закінчення війни і створення безпечних умов для перебування міжнародних туристів на території країни. Розвиток такого виду туризму має ще більше привернути увагу світової спільноти до подій та їх масштабів, що відбуваються в Україні [5]. Створення тематичних маршрутів дозволить структурувати відвідування і популяризувати пам'ятки історії та спадщини не в межах відповідних територій, а поза темами, які є спільними для різних регіонів. Таким чином, ресурси можуть бути стратегічно представлені та організовані таким чином, що виходить за межі адміністративних кордонів і сприяє співпраці між різними суб'єктами на різних територіях [6].

Враховання цих викликів є важливим для формування ефективних стратегій розвитку територіальної спеціалізації України у сфері туризму, щоб забезпечити довготривалий та стійкий розвиток цієї важливої галузі.

Висновки. Територіальна спеціалізація України у сфері туризму є ключовим чинником для ефективного використання ресурсів країни, розвитку

конкурентних переваг і підвищення привабливості туристичних дестинацій. Врахування чинників, таких як регіональні особливості, природні й культурні ресурси, інвестиції в інфраструктуру, дозволяє не тільки забезпечити сталий розвиток туризму, а й сприяє збалансованому розвитку різних регіонів. Це створює можливості для адаптації туристичної сфери до нових викликів, зокрема, економічних криз, війни та змін на міжнародних ринках. Перспективні напрями спеціалізації, які включають розвиток екотуризму, культурного та оздоровчого туризму, створюють передумови для формування унікального туристичного продукту України, що сприятиме її інтеграції в глобальний туристичний ринок і підвищенню її привабливості для внутрішніх і міжнародних туристів.

Результати дослідження можуть бути використані для розроблення ефективних стратегій розвитку туристичної галузі в Україні на регіональному рівні. Врахування територіальної спеціалізації дозволить кожному регіону сфокусуватися на своїх унікальних перевагах, що сприятиме створенню конкурентоспроможних туристичних продуктів.

Перспективи подальших досліджень передбачають проведення більш детального аналізу впливу спеціалізації на економічний розвиток регіонів, зокрема, створення нових робочих місць, підвищення доходів місцевого населення та збільшення інвестицій.

Література:

1. Лозинський Р., Кучинська І. Спеціалізований (нішевий) туризм: розвиток концепції в українській і зарубіжній науковій літературі. Вісник Львівського університету. Серія географічна. 2018. Вип. 52. С. 170-182.
2. Устименко Л.М. Історико-суспільні аспекти розвитку спеціалізованого туризму. Питання культурології. 2013. Вип. 29. С. 138-145.
3. Шулла Р.С., Попик М.М., Пітюлич М.М. Туристично-рекреаційний потенціал регіону: сутність і фактори впливу. Бізнес Інформ. 2024. № 3. С. 71-79.
4. Кудінова І.П. Туризм як фактор соціально-економічного розвитку та його інноваційні напрями. Біоекономіка та аграрний бізнес. 2019. Т. 10, № 1. С. 50-57.
5. Барвінок Н.В. Перспективи розвитку воєнного туризму на території України після закінчення російсько-української війни. Актуальні проблеми розвитку економіки регіону. 2022. Вип. 18(2). С. 206-217.
6. Сировець С., Уліганець С., Мельник Л. Механізм формування воєнного туризму в Україні. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Військово-спеціальні науки. 2024. Вип. 1. С. 80-87.
7. Карий О.І., Максимець Ю.В., Стрільчук Р.М. Розвиток кризового менеджменту в туристичному секторі України: виклики та можливості. Ефективна економіка. 2024. № 4. URL: <https://nauka.com.ua/index.php/ee/article/view/3496/3531>.
8. Марценюк Л.В., Нецветов А.Ю. Напрями розвитку внутрішнього туризму в Україні. Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. 2023. № 4. С. 216-227.
9. Уварова Г.Ш., Мелько Л.Ф. Нішевий туризм як чинник активізації регіонального туризму в Україні. Вчені записки університету "КРОК". Серія: Економіка. 2021. Вип. 1. С. 154-162.

10. Графська О.І., Головчук Ю.О., Четирбук О.Р. Теоретичні засади дослідження туристичної інфраструктури як інноваційної основи регіонального розвитку туризму. Інфраструктура ринку. 2022. Вип. 66. С. 143-146.
11. Осієвська Ю.С. Культурна спадщина як драйвер соціокультурного розвитку на сучасному етапі: ефективність регіональної моделі. Культура і сучасність. 2022. № 1. С. 99-105.
12. Химинець В.В., Цімболинець Г.І. Історико-культурна спадщина як чинник стимулювання економічного розвитку регіону. Регіональна економіка. 2020. № 3. С. 57-64.
13. Багрій М.В., Кушнір Л.П., Терлецька О.В., Мартенюк У.А. Вплив глобальних чинників на розвиток туристично-рекреаційної галузі. Вісник Херсонського національного технічного університету. 2022. № 4. С. 172-177.
14. Бунякова Ю.Я. Основні чинники впливу на динамічний розвиток сфери туризму. Інфраструктура ринку. 2021. Вип. 56. С. 116-119.
15. Кулиняк І.Я., Бондаренко Ю.Г. Типологія чинників впливу на розвиток галузі туризму. Підприємництво та інновації. 2022. Вип. 25. С. 21-27.
16. Бобловський О.Ю. Розвиток спеціальних видів туризму в Україні. Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка. 2017. Вип. 182. С. 278-287.
17. Внутрішній туризм в Україні зростає попри бойові дії / Укрінформ. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3619754-vnutrisnij-turizm-v-ukraini-zrostaє-popri-bojovi-dii.html>.
18. Результати опитування щодо подорожей Україною під час війни / ДАРТ. URL: <https://www.tourism.gov.ua/statistic>.
19. Рябєв А.А., Поколодна М.М., Абрамов В.В. Підвищення ефективності об'єднаних територіальних громад за рахунок їх спеціалізації в сфері туризму та готельного господарства. Проблеми і перспективи розвитку підприємництва. 2020. № 1. С. 186-202.

References:

1. Lozynskiy R., Kuchynska I. (2018). Spetsializovaniy (nishevyy) turyzm: rozvytok kontseptsiy v ukrainskii i zarubizhnii naukovii literaturi [Specialized (niche) tourism: development of the concept in Ukrainian and foreign scientific literature]. Bulletin of Lviv University. The series is geographical, 52, 170-182.
2. Ustyenko L.M. (2013). Istoryko-susypilni aspekty rozvytku spetsializovanoho turyzmu [Historical and social aspects of the development of specialized tourism]. Issues of cultural studies, 29, 138-145.
3. Shulla R.S., Popyk M.M., Pitiulych M.M. (2024). Turystychno-rekreatsiinyi potentsial rehionu: sutnist i faktory vplyvu [Tourism and recreation potential of the region: essence and influencing factors]. Business Inform, 3, 71-79.
4. Kudinova I.P. (2019). Turyzm yak faktor sotsialno-ekonomichnoho rozvytku ta yoho innovatsiini napriamy [Tourism as a factor of socio-economic development and its innovative directions]. Bioeconomy and agrarian business, 10(1), 50-57.
5. Barvinok N.V. (2022). Perspektyvy rozvytku voiennoho turyzmu na terytorii Ukrainy pislia zakinchennia rosiisko-ukrainskoi viiny [Prospects for the development of military tourism on the territory of Ukraine after the end of the Russian-Ukrainian war]. Actual problems of the economic development of the region, 18(2), 206-217.
6. Syrovets S., Ulihanets S., Melnyk L. (2024). Mekhanizm formuvannia voiennoho turyzmu v Ukraini [Mechanism of formation of military tourism in Ukraine]. Bulletin of Taras Shevchenko Kyiv National University. Military special sciences, 1, 80-87.

7. Karyy O.I., Maksymets Yu.V., Strilchuk R.M. (2024). Rozvytok kryzovoho menedzhmentu v turystychnomu sektori Ukrainy: vyklyky ta mozhlyvosti [Development of crisis management in the tourism sector of Ukraine: challenges and opportunities]. Efficient economy, 4. Available at <https://nayka.com.ua/index.php/ee/article/view/3496/3531>.
8. Martseniuk L.V., Nietsvietov A.Yu. (2023). Napriamy rozvytku vnutrishnoho turyzmu v Ukraini [Directions of development of domestic tourism in Ukraine]. Scientific Bulletin of the Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs, 4, 216-227.
9. Uvarova H.Sh., Melko L.F. (2021). Nishevyi turizm yak chynnyk aktyvizatsii rehionalnoho turyzmu v Ukraini [Niche tourism as a factor in the activation of regional tourism in Ukraine]. Scientific notes of "KROK" University. Series: Economy, 1, 154-162.
10. Hrafska O.I., Holovchuk Yu.O., Chetyrbuk O.R. (2022). Teoretychni zasady doslidzhennia turystychnoi infrastruktury yak innovatsiinoi osnovy rehionalnoho rozvytku turyzmu [Theoretical foundations of the research of tourist infrastructure as an innovative basis of regional tourism development]. Market infrastructure, 66, 143-146.
11. Osievska Yu.S. (2022). Kulturna spadshchyna yak draiver sotsiokulturnoho rozvytku na suchasnomu etapi: efektyvnist rehionalnoi modeli [Cultural heritage as a driver of socio-cultural development at the current stage: the effectiveness of the regional model]. Culture and modernity, 1, 99-105.
12. Khymynets V.V., Tsimbolynets H.I. (2020). Istoryko-kulturna spadshchyna yak chynnyk stymuliuвання ekonomichnoho rozvytku rehionu [Historical and cultural heritage as a factor stimulating the economic development of the region]. Regional economy, 3, 57-64.
13. Bahrii M.V., Kushnir L.P., Terletska O.V., Marteniuk U.A. (2022). Vplyv hlobalnykh chynnykiv na rozvytok turystychno-rekreatsiinoi haluzi [The influence of global factors on the development of the tourism and recreation industry]. Bulletin of the Kherson National Technical University, 4, 172-177.
14. Buniakova Yu.Ya. (2021). Osnovni chynnyky vplyvu na dynamichni rozvytok sfery turyzmu [The main factors influencing the dynamic development of tourism]. Market infrastructure, 56, 116-119.
15. Kulyniak I.Ya., Bondarenko Yu.H. (2022). Typolohiia chynnykiv vplyvu na rozvytok haluzi turyzmu [Typology of influencing factors on the tourism industry development]. Entrepreneurship and innovation, 25, 21-27.
16. Boblovskiy O.Yu. (2017). Rozvytok spetsialnykh vydiv turyzmu v Ukraini [Development of special types of tourism in Ukraine]. Bulletin of the Petro Vasylenko Kharkiv National Technical University of Agriculture, 182, 278-287.
17. Ukrinform (2022). Domestic tourism in Ukraine is growing despite hostilities. Available at <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3619754-vnutrisnij-turizm-v-ukraini-zrostaepopri-bojovi-dii.html>.
18. SATD (2024). Results of the survey on travel to Ukraine during the war. Available at <https://www.tourism.gov.ua/statistic>.
19. Riabiev A.A., Pokolodna M.M., Abramov V.V. (2020). Pidvyshchennia efektyvnosti obiednanykh terytorialnykh hromad za rakhunok yikh spetsializatsii v sferi turyzmu ta hotelnoho hospodarstva [Increasing the efficiency of united territorial communities due to their specialization in the field of tourism and hotel industry]. Problems and prospects of entrepreneurship development, 1, 186-202.

УДК 004.9:658.5

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11\(39\)-956-968](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11(39)-956-968)

Лапін Андрій Валерійович кандидат економічних наук, доцент кафедри комп'ютерних технологій і моделювання систем, Поліський національний університет, м. Житомир, <https://orcid.org/0000-0002-3492-1954>

Грінчук Інна Олексіївна старший викладач кафедри комп'ютерних технологій і моделювання систем, Поліський національний університет, м. Житомир, <https://orcid.org/0000-0002-4508-3511>

Українець Валентин Романович асистент кафедри комп'ютерних технологій і моделювання систем, Поліський національний університет, м. Житомир, <https://orcid.org/0009-0007-7868-5395>

ВПЛИВ ЦИФРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ НА ЕФЕКТИВНІСТЬ БІЗНЕСУ

Анотація. Швидкий розвиток цифрових технологій спричинив революційні зміни у веденні бізнесу в усьому світі, сприяючи підвищенню ефективності, інноваційності та конкурентних переваг у різних галузях. У дослідженні розглянуто питання необхідності впровадження цифрових рішень для підтримки та зростання бізнесу в умовах цифрової економіки. Актуальність цієї теми зумовлена цифровою трансформацією, яка стала невід'ємною частиною сучасних бізнес-стратегій, впливаючи на операційну діяльність, взаємодію з клієнтами та загальну продуктивність. В умовах, коли бізнес прагне оптимізувати процеси, зменшити витрати та підвищити рівень задоволеності клієнтів, цифрові технології, як-от штучний інтелект, аналітика великих даних, хмарні технології та інтернет речей (IoT), відіграють вирішальну роль у досягненні цих цілей.

Мета статті – аналіз впливу цифрових технологій на ефективність бізнесу, що дає комплексне уявлення про те, як впровадження технологій покращує операційні процеси та сприяє сталому зростанню.

Результати дослідження свідчать, що компанії, які впроваджують цифрові технології, значно покращують показники ефективності, особливо в таких сферах, як управління ланцюгами поставок, управління взаємовідносинами з клієнтами та фінансові операції. Компанії, які використовують аналітику даних та штучний інтелект, покращують можливості прийняття рішень, оскільки вони можуть аналізувати великі масиви даних у режимі реального часу, виявляючи тенденції та ідеї, які сприяють розробленню обґрунтованих стратегій. Хмарні технології сприяють підвищенню ефектив-

ності, забезпечуючи масштабованість операцій, гнучкий доступ до даних і середовище для спільної роботи, а додатки інтернету речей покращують логістику й управління запасами, оптимізуючи використання ресурсів.

Відповідно до висновків дослідження, цифрова трансформація – це не просто тренд, а необхідність для бізнесу, який бажає залишатися конкурентоспроможним на ринку, де керують технології. Незважаючи на те, що інтеграція цифрових рішень вимагає значних початкових інвестицій та культурної адаптації, довгострокові переваги в операційній ефективності, реагуванні на потреби ринку та задоволеності клієнтів значно перевищують виклики.

Ключові слова: оптимізація бізнес-процесів, цифрова трансформація, аналітика даних, штучний інтелект, операційна ефективність.

Lapin Andrii Valeriyovych PhD in Economics, Associate Professor of the Computer Technology and Systems Modeling Department, Polissia National University, Zhytomyr, <https://orcid.org/0000-0002-3492-1954>

Hrinchuk Inna Oleksiivna Senior Lecturer of the Computer Technology and Systems Modeling Department, Polissia National University, Zhytomyr, <https://orcid.org/0000-0002-4508-3511>

Ukrainets Valentyn Romanovych Assistant Lecturer of the Computer Technology and Systems Modeling Department, Polissia National University, Zhytomyr, <https://orcid.org/0009-0007-7868-5395>

IMPACT OF DIGITAL TECHNOLOGIES ON BUSINESS EFFICIENCY

Abstract. The rapid development of digital technologies has led to revolutionary changes in business practices worldwide, enhancing efficiency, innovation, and competitive advantages across various industries. This study examines the necessity of adopting digital solutions to maintain business relevance and growth in a growing digital economy. The relevance of this topic arises from the digital transformation that has become an integral part of modern business strategies, impacting operations, customer interactions, and overall productivity. As businesses aim to optimize processes, reduce costs, and improve customer satisfaction, digital technologies such as artificial intelligence, big data analytics, cloud computing, and the Internet of Things (IoT) play a critical role in achieving these objectives.

The purpose of the article is to analyze the impact of digital technologies on business efficiency, providing a comprehensive understanding of how technology adoption enhances operational processes and fosters sustainable growth.

The research findings indicate that companies implementing digital technologies significantly improve efficiency metrics, especially in areas such as supply chain

management, customer relationship management, and financial operations. Companies using data analytics and artificial intelligence improve decision-making capabilities as they can analyze large datasets in real-time, uncovering trends and insights that support evidence-based strategies. Cloud computing promotes efficiency by enabling operational scalability, flexible data access, and collaborative environments, while IoT applications enhance logistics and inventory management, optimizing resource utilization.

The study concludes that digital transformation is not just a trend but a necessity for businesses aiming to stay competitive in a technology-driven market. Although the integration of digital solutions requires substantial initial investments and cultural adaptation, the long-term benefits in operational efficiency, market responsiveness, and customer satisfaction far outweigh the challenges.

Keywords: business process optimization, digital transformation, data analytics, artificial intelligence, operational efficiency.

Постановка проблеми. Швидкий розвиток цифрових технологій суттєво вплинув на сучасний бізнес, фундаментально змінивши те, як компанії працюють, конкурують і зростають. Цифрові інструменти та платформи стають дедалі доступнішими, і бізнес у всіх галузях економіки все більше залежить від цих технологій для оптимізації процесів, підвищення продуктивності та досягнення більшої результативності. Ця залежність вивела дослідження того, як цифрові технології впливають на ефективність бізнесу, на перший план у наукових і практичних дослідженнях. Ефективність як важлива складова частина успіху бізнесу визначає здатність компанії досягати максимальних результатів з мінімальними ресурсами, таким чином безпосередньо впливаючи на прибутковість і конкурентоспроможність на глобалізованому ринку. Для бізнесу, який прагне досягнути успішності в сучасній цифровій економіці, важливим є правильне розуміння ролі, яку відіграють цифрові технології в цьому процесі [1].

Актуальність вивчення впливу цифрових технологій на ефективність бізнесу зумовлена постійною інтеграцією цифрових рішень у ключові бізнес-функції – від операційної діяльності та управління ланцюгами поставок до керування взаємовідносинами з клієнтами та фінансового планування. Завдяки таким інструментам, як штучний інтелект (ШІ), хмарні технології, автоматизація та аналітика даних, бізнес переглядає традиційні методи виконання завдань, зменшуючи потребу в людському факторі та підвищуючи точність. Наприклад, прогностична аналітика на основі штучного інтелекту може прогнозувати споживчий попит з більшою досконалістю, що дозволяє компаніям більш ефективно управляти рівнями запасів і уникати витратних сценаріїв затоварювання або дефіциту запасів. Автоматизація оброблення даних і створення звітів вивільняє людські ресурси, дозволяючи співробітникам зосередитися на стратегічних і творчих завданнях. Ці досягнення

вказують на потенціал цифрових технологій для підвищення ефективності бізнесу завдяки оптимізації розподілу ресурсів, зменшення відходів та покращення процесів прийняття рішень [2].

Водночас вплив цифрових технологій на ефективність бізнесу в різних галузях неоднаковий, і його ефективність залежить від характеру галузі, ступеня впровадження технологій та організаційної культури. У таких галузях, як роздрібна торгівля, фінанси та виробництво, цифровізація дозволила досягти значного підвищення ефективності, тоді як інші, зокрема охорона здоров'я та освіта, постають перед специфічними викликами, пов'язаними з безпекою даних, регуляторними обмеженнями та інтеграційними труднощами. Тому аналіз впливу цифрових технологій на ефективність бізнесу вимагає аналізу галузевої динаміки і факторів, що сприяють або перешкоджають запровадженню цифрових технологій. Таке дослідження має ключове значення для виявлення найкращих практик і розроблення стратегій, які максимізують підвищення ефективності, мінімізуючи потенційні ризики, як-от загрози кібербезпеки та конфіденційності даних.

В епоху цифрової трансформації бізнес перебуває під постійним тиском інновацій та впровадження новітніх технологічних досягнень, щоб залишатися конкурентоспроможними. Якщо цього не робити, це може призвести до неефективності, зменшення частки ринку, зниження прибутковості. Наприклад, компанії, які не впроваджують ефективні інструменти цифрового маркетингу, можуть мати проблеми із залученням нових клієнтів та утриманням уже наявних на ринку, що дедалі більше переходить в онлайн. І навпаки, компанії, які використовують цифрові платформи для взаємодії з клієнтами, персоналізації досвіду та постійного підвищення вартості послуг, мають більше шансів розширити свою клієнтську базу та збільшити потоки доходів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тема впливу цифрових технологій на ефективність бізнесу привертає значну увагу в науковому середовищі, оскільки дослідження підкреслюють трансформаційний вплив цифрових інструментів на організаційну продуктивність, процеси прийняття рішень і на бізнес-операції загалом. Ця сфера досліджень охоплює кілька наукових напрямів, зокрема інформаційні системи, менеджмент та організаційні дослідження, кожен з яких є вагомим внеском у вивчення того, як цифрові технології впливають на ефективність бізнесу, а також у розв'язання питань, що залишаються в цій сфері.

Відомі наукові дослідження в цій галузі належать Т. Шматковській [3] та І. Дрік [4], які вивчали роль інформаційних технологій (ІТ) у підвищенні продуктивності на рівні бізнесу. Їхні наукові дослідження показали, що інвестиції в ІТ позитивно корелюють зі зростанням продуктивності, а це свідчить про те, що компанії, які впроваджують цифрові інструменти, підвищують операційну ефективність і заощаджують витрати. Ці наукові роботи стали важливими в кількісному оцінюванні «парадоксу продуктивності» та

вказали на важливість технологій як рушійної сили ефективності, заклавши основу для майбутніх досліджень, які вивчатимуть конкретні типи цифрових технологій та їх вплив на бізнес.

З розширенням сфери застосування цифрових технологій завдяки штучному інтелекту (ШІ), хмарним технологіям та аналітиці даних науковці все частіше звертають увагу на те, як ці конкретні інструменти впливають на ефективність. С. Степаненко [5] та Ю. Семененко [6] наголошують на тому, що цифрові технології, зокрема штучний інтелект та великі дані, є не лише цінними з точки зору продуктивності, але й важливими для збереження конкурентних переваг в економіці, яка дедалі більше залежить від даних. Їхні наукові дослідження показують потенціал ШІ та машинного навчання в автоматизації виконання повсякденних процесів. С. Обіход, М. Матвеев та В. Бойко [7] проаналізували вплив аналітики даних на бізнес-операції, стверджуючи, що компанії з розвиненими аналітичними можливостями мають кращі позиції для оптимізації ланцюгів постачання, прогнозування поведінки споживачів і прийняття стратегічних рішень на основі даних. Їхня робота висвітлює, як аналітика даних може перетворити необроблені дані на дієві інсайти, значно підвищуючи операційну ефективність та розподіл ресурсів.

Поширення цифрових платформ також перетворилося на важливу сферу дослідження в межах теми діджиталізації та ефективності бізнесу.

Я. Колешня [8] розглянув концепцію «трансформації платформ», наголошуючи на тому, що бізнес-моделі на основі Uber, Airbnb та Amazon підвищують ефективність завдяки прямому зв'язку між попитом і пропозицією, усуненню посередників і максимальному використанню активів. Його дослідження показує, що цифрові платформи можуть знизити транзакційні витрати, збільшити охоплення ринку і сприяти масштабованому зростанню, тим самим підвищуючи ефективність у різних галузях.

Мета статті – аналіз впливу цифрових технологій на ефективність бізнесу, що дає комплексне уявлення про те, як впровадження технологій покращує операційні процеси та сприяє сталому зростанню.

Виклад основного матеріалу. Вплив цифрових технологій на ефективність бізнесу став важливою сферою дослідження в сучасному бізнес-середовищі й набуває особливого значення в сучасних умовах, що активно еволюціонують разом із глобалізацією.

Цифрові інструменти відіграють провідну роль у підвищенні продуктивності, серед яких штучний інтелект (ШІ), машинне навчання (МН), засоби автоматизації та хмарні обчислення є одними з найбільш вагомих.

ШІ та машинне навчання відіграють ключову роль, дозволяючи бізнесу аналізувати великі обсяги даних для отримання інсайтів, які сприяють прийняттю рішень і стратегічному плануванню. Ця можливість прогнозування допомагає бізнесу уникати як дефіциту, так і надлишку запасів, підвищуючи таким чином загальну ефективність ланцюга поставок. Автоматизація на основі штучного

інтелекту дозволяє виконувати повторювані завдання швидше і точніше, зменшуючи навантаження на персонал і зводячи до мінімуму кількість помилок. Роботизація процесів (RPA) дозволяє автоматизувати введення даних, нарахування заробітної плати та оброблення запитів від клієнтів, що дає змогу персоналу зосередитися на більш важливих завданнях. Як наслідок, технологія RPA все частіше використовується у фінансових, кадрових відділах та відділах обслуговування клієнтів для підвищення продуктивності.

Ще одним важливим цифровим інструментом є хмарні технології, які трансформують ефективність бізнесу, дозволяючи отримувати доступ до даних і додатків на запит з будь-якого місця, де є інтернет-зв'язок. Завдяки такому доступу з'явилися віддалені та гібридні моделі роботи, що дозволяють персоналу працювати з різних місць, залишаючись при цьому на зв'язку зі своїми колегами та необхідними ресурсами.

Масштабованість таких хмарних платформ, як Amazon Web Services (AWS) і Microsoft Azure, дозволяє бізнесу налаштовувати обчислювальні ресурси в режимі реального часу відповідно до потреб, що постійно змінюються, знижуючи вартість і складність обслуговування фізичних серверів. Завдяки хмарним технологіям покращується співпраця, оскільки вони надають учасникам команди спільні платформи, на яких можна одночасно працювати над документами, проектами та наборами даних, зменшуючи таким чином «прогалини» та покращуючи комунікацію між командами [9].

Інтеграція цифрових інструментів у бізнес-операції істотно впливає на ефективність бізнес-процесів. Діджиталізація впорядковує робочі процеси, зменшує дублювання та пришвидшує виконання завдань, що призводить до підвищення операційної ефективності.

Так, наприклад, цифрові інструменти управління проектами, зокрема Asana, Trello та Slack, дозволяють членам команди безперешкодно співпрацювати та відстежувати прогрес проєкту. Вони полегшують делегування завдань, управління часом і відстеження прогресу, що гарантує завершення проєктів у встановлені терміни і в рамках бюджету. Завдяки централізованій платформі для комунікації та відстеження проєктів цифрові інструменти управління зводять до мінімуму час, що витрачається на наради щодо статусу проєкту та обмін електронною поштою. Системи планування ресурсів підприємства (ERP), як-от SAP і Oracle, консолідує фінансові, операційні та логістичні дані на єдиній платформі, забезпечуючи аналіз бізнес-операцій у реальному часі та уможливаючи прийняття рішень на основі даних. Завдяки усуненню ізольованості ERP-системи покращують міжвідомчу співпрацю та сприяють швидкому реагуванню на ринкові зміни.

Вплив діджиталізації виходить за межі внутрішніх процесів і впливає на те, як бізнес взаємодіє зі своїми клієнтами. Системи управління взаємодією з клієнтами (CRM), зокрема Salesforce і HubSpot, дозволяють бізнесу збирати, зберігати й аналізувати дані про клієнтів, отримуючи всебічну інформацію про

їхні вподобання та поведінку. Маючи ці дані, підприємці можуть адаптувати маркетингові заходи, покращити обслуговування клієнтів та спрогнозувати майбутні моделі покупок. Такий індивідуальний підхід до взаємодії з клієнтами не лише підвищує їх задоволеність, але й збільшує рівень їх лояльності, що в кінцевому підсумку сприяє підвищенню продуктивності завдяки збільшенню цінності кожного клієнта впродовж його життєвого циклу.

У таблиці 1 узагальнено, як різні цифрові інструменти підвищують продуктивність у різних бізнес-функціях (табл. 1).

Таблиця 1

Вплив цифрових інструментів на продуктивність бізнесу [10–11]

Бізнес-функція	Цифрові інструменти/технології	Вплив на продуктивність
Управління ланцюгами поставок	Прогнозна аналітика на основі штучного інтелекту	Оптимізує рівень запасів, знижує витрати, уникаючи надмірного та недостатнього запасу
Обслуговування клієнтів	Роботизована автоматизація процесів (RPA)	Автоматизує рутинні запити, підвищує швидкість реагування, зменшує навантаження на сервісних спеціалістів
Співпраця та віддалена робота	Хмарні технології	Забезпечує віддалену роботу, полегшує співпрацю в режимі реального часу, зменшує витрати на інфраструктуру
Управління проєктами	Інструменти управління проєктами (Asana, Trello)	Оптимізує відстеження та делегування завдань, зменшує потребу в нарадах щодо статусу справ
Фінансовий менеджмент	Планування ресурсів підприємства (ERP)	Централізація даних, підвищення точності фінансової звітності, зменшення кількості надлишкових даних, що вводяться
Маркетинг та продажі	Управління взаємовідносинами з клієнтами (CRM)	Забезпечує індивідуальний маркетинг, покращує збереження клієнтів, підвищує продуктивність продажів

Використання ІТ в різних галузях економіки свідчить про трансформаційний потенціал цифрових технологій у підвищенні продуктивності праці. Наприклад, у переробній промисловості впровадження датчиків промислового інтернету речей (IIoT) та аналітики на основі штучного інтелекту дозволило здійснювати прогнозоване технічне обслуговування, що скорочує час бездіяльності та подовжує термін служби приладів. Відстежуючи стан обладнання в режимі реального часу, бізнес може запобігти несподіваним поломкам, заощаджуючи на ремонті та підтримуючи безперервне виробництво. У

сфері роздрібної торгівлі платформи електронної комерції, що працюють на основі аналізу великих даних і рекомендаційних алгоритмів, дозволяють виробникам створювати індивідуальний підхід до покупок, підвищуючи тим самим рівень задоволеності клієнтів і збільшуючи продажі. Так само і в галузі охорони здоров'я впроваджуються системи телемедицини та електронні медичні картки (ЕМК), які спрощують ведення пацієнтів, зменшують паперовий документообіг і дають змогу проводити дистанційні консультації. Такі інструменти не лише підвищують продуктивність у сфері охорони здоров'я, а й покращують результати лікування пацієнтів, сприяючи своєчасному наданню допомоги та ефективному розподілу ресурсів.

У сфері фінансових послуг технологія блокчейн і автоматизовані торгові платформи кардинально змінили операційну діяльність, підвищивши прозорість, безпеку та скоротивши час транзакцій. Наприклад, система розподіленого реєстру блокчейну дозволяє прискорити транскордонні транзакції, мінімізуючи ризик шахрайства, тим самим підвищуючи продуктивність і довіру. Автоматизовані торгові системи, що використовують алгоритми ML, забезпечують аналіз ринку в режимі реального часу і прийняття рішень, що дозволяє установам швидко реагувати на ринкові зміни.

Досвід упровадження ІТ в різних галузях відрізняється, але тенденція до діджиталізації є універсальною. У деяких галузях, як-от виробництво та роздрібна торгівля, більше користі є від апаратного забезпечення та технологій на основі інтернету речей, тоді як у сфері фінансів і охорони здоров'я акцентують на управлінні даними, безпеці та хмарних технологіях. Незалежно від конкретного застосування основна перевага цифрових технологій полягає в їх здатності зменшувати навантаження на ручну працю, мінімізувати помилки та оптимізувати ресурси, що сприяє підвищенню продуктивності в усіх галузях.

Трансформація бізнес-моделей під впливом цифрових технологій являє собою принциповий перехід до створення, постачання та отримання прибутку компаніями. В останні роки стрімкий розвиток інформаційних технологій (ІТ) призвів до того, що бізнес почав активно змінювати традиційні підходи до ведення діяльності, впроваджуючи цифрові моделі, які використовують дані, зв'язок та автоматизацію. Інтеграція ІТ дозволила бізнесу працювати ефективніше, вийти на глобальні ринки та створити індивідуальний підхід до клієнтів, що призвело до появи нових бізнес-моделей та концепцій, які повному визначають конкурентні переваги.

Однією з головних особливостей трансформації бізнес-моделей під впливом цифрових технологій є перехід від продуктово-орієнтованого підходу до сервіс-орієнтованого. У минулому представники бізнесу часто зосереджувалися на постачанні продуктів як окремих товарів. Втім, з поширенням цифрових інструментів компанії все частіше продають свої продукти як частину комплексного пакету послуг з огляду на клієнтський досвід та

безперервну взаємодію з клієнтами. Наприклад, компанії-розробники програмного забезпечення, які колись продавали разові ліцензії, перейшли на моделі, що базуються на передплаті, тобто пропонують програмне забезпечення як послугу (SaaS). Така трансформація дозволяє отримувати постійні потоки доходів, підвищити лояльність клієнтів і постійно вдосконалювати продукт на основі відгуків користувачів. Провайдери SaaS, як-от Adobe і Microsoft, перейшли на моделі передплати на своє програмне забезпечення для творчості та продуктивності, що дозволяє їм постійно оновлювати пропозиції та задовольняти потреби клієнтів, які постійно змінюються.

Ще однією трансформаційною тенденцією, зумовленою ІТ, є створення цифрових екосистем. Цифрова екосистема – це взаємопов'язана мережа компаній, партнерів і технологій, які разом створюють спільні блага завдяки співпраці. Ці екосистеми дозволяють компаніям розширювати своє географічне охоплення, надавати додаткові послуги та покращувати клієнтський досвід, забезпечуючи доступ до різних продуктів і послуг в одному єдиному просторі. Такі технологічні гіганти, як Apple, Google та Amazon, розробили цифрові екосистеми, які об'єднують обладнання, програмне забезпечення та послуги, забезпечуючи користувачам безперешкодний доступ до широкого спектру продуктів і додатків. Наприклад, екосистема Apple включає пристрої (iPhone, iPad, Mac), програмне забезпечення (iOS, macOS) і сервіси (iCloud, Apple Music, App Store), що створює цілісний користувацький досвід, який сприяє утриманню та лояльності клієнтів. Подібно до неї, екосистема Google з такими продуктами, як Android, Google Search, YouTube і Google Drive, сприяє взаємозв'язку, дозволяючи користувачам отримувати доступ до послуг за допомогою єдиного облікового запису [12].

Поява цифрових платформ є однією з характерних ознак трансформації бізнес-моделей під впливом ІТ. Цифрові платформи з'єднують користувачів з товарами, послугами чи інформацією, створюючи цінність, полегшуючи транзакції та взаємодію між незалежними сторонами. Такі платформи, як Uber, Airbnb та Alibaba, діють як посередники, забезпечуючи ринок, де пропозиція ефективно відповідає попиту. На відміну від традиційного бізнесу, який вимагає володіння ресурсами та інвентарем, платформи використовують мережеві ефекти, коли цінність платформи зростає, коли в ній бере участь більше користувачів. Наприклад, Uber та Airbnb не володіють транспортними засобами чи нерухомістю, натомість надають цифровий простір, де водії та мандрівники спілкуються з клієнтами. Така модель «актив-середовище» забезпечує масштабованість, зниження операційних витрат і швидке розповсюдження по всьому світу [13].

Цифрова трансформація також породила нові бізнес-моделі, засновані на даних. Велика кількість даних, зібраних під час цифрової взаємодії, дозволяє зрозуміти вподобання клієнтів, передбачити тенденції та точно адаптувати

пропозиції. Такі компанії, як Netflix і Spotify, використовують аналіз даних і машинне навчання, щоб надавати індивідуальні рекомендації щодо контенту, підвищуючи залученість і задоволеність користувачів. На основі аналізу звичок перегляду або прослуховування ці компанії створюють індивідуальні профілі клієнтів, покращуючи утримання користувачів, узгоджуючи свої пропозиції з їхніми індивідуальними уподобаннями. Такий підхід, орієнтований на дані, не лише покращує користувацький досвід, але й стимулює постійне вдосконалення та інновації, оскільки компанії можуть швидко адаптуватися до мінливих запитів споживачів.

У таблиці 2 наведено основні цифрові бізнес-моделі, що з'явилися під впливом ІТ, а також їх характеристики та приклади.

Таблиця 2

Характеристика сучасних цифрових бізнес-моделей [12–13]

Цифрова бізнес-модель	Характеристики	Приклади
Цифрова екосистема	Взаємопов'язані продукти та послуги для індивідуального користувацького досвіду	Apple, Google, Amazon
Модель платформи	З'єднує користувачів з товарами, послугами чи інформацією, використовує мережеві ефекти	Uber, Airbnb, Alibaba
Модель підписки	Постійний дохід завдяки безперервному доступу до продуктів/послуг	Adobe, Microsoft (SaaS)
Модель, керована даними	Використовує аналітику даних для персоналізації пропозицій та прогнозування тенденцій	Netflix, Spotify
Модель вільного доступу (Freemium)	Пропонує базові послуги безкоштовно, а преміум-функції – за окрему плату	LinkedIn, Zoom

Окремі корпорації успішно пройшли через цифрову трансформацію, інтегрувавши цифрові стратегії у свою основну діяльність [14–15]. Наприклад, перехід Microsoft до хмарних обчислень і SaaS є прикладом того, як традиційні компанії можуть використовувати цифрові моделі для забезпечення зростання. Спочатку Microsoft орієнтувалася на ліцензування свого програмного забезпечення, такого як Windows та Office, у вигляді одноразових покупок. Однак з розвитком хмарних технологій компанія переорієнтувалася на модель SaaS через Microsoft 365 та Azure, свою хмарну платформу. Цей перехід дозволив Microsoft отримувати постійний дохід, покращити взаємодію з клієнтами завдяки постійним оновленням і розширити свою присутність на різних пристроях і платформах.

Іншим прикладом є компанія Amazon, яка ефективно використала цифрові платформи та екосистеми для досягнення домінування на ринку. Розпочавши свою діяльність як книжковий інтернет-магазин, Amazon швидко

розширив свої пропозиції і створив екосистему, що охоплює електронну комерцію, хмарні сервіси (Amazon Web Services), цифровий контент (Prime Video) та апаратне забезпечення (Kindle, Echo). Екосистема Amazon забезпечує користувачам взаємопов'язаний досвід, зміцнюючи лояльність клієнтів і дозволяючи Amazon здійснювати перехресні продажі послуг. Модель платформи Amazon, яка дозволяє стороннім продавцям розміщувати товари на своєму сайті, перетворила його на один із найбільших у світі онлайн-маркетплейсів. Такий підхід дає змогу Amazon урізноманітнити асортимент товарів без безпосереднього управління запасами, що знижує операційні витрати та підвищує масштабованість.

Netflix є ще одним прикладом адаптації до цифрової революції. Спочатку Netflix надавав послуги з прокату DVD-дисків, а потім передбачив перехід до цифрового потокового мовлення та інвестував значні кошти в доставлення контенту в інтернеті. Сьогодні Netflix працює за моделлю, керованою даними, використовуючи передові алгоритми для аналізу вподобань користувачів і надання їм персональних рекомендацій щодо контенту. Інвестиції компанії в оригінальний контент у поєднанні з можливостями аналізу даних зміцнили її позицію лідера в галузі цифрового потокового мовлення, що дозволяє їй конкурувати як з традиційними телевізійними мережами, так і з новими цифровими учасниками.

Висновки. Отже, наведені приклади свідчать про те, що успішна цифрова трансформація вимагає від компаній переосмислення своїх бізнес-моделей та впровадження нових цифрових інструментів і стратегій. Таким чином, вони не лише підвищують операційну ефективність і взаємодію з клієнтами, але й відкривають нові потоки доходів та досягають масштабованості. Стрімкий розвиток ІТ продовжуватиме впливати на бізнес-моделі, а цифрові технології сприятимуть подальшим інноваціям у роботі бізнесу та створенні вартості. У цьому контексті компанії, які активно впроваджують цифрову трансформацію, мають більше можливостей зберегти конкурентні переваги та забезпечити зростання в умовах збільшення цифрових технологій в економіці.

Вплив цифрових технологій на продуктивність бізнесу є потужним і багатогранним. Такі інструменти, як штучний інтелект, хмарні технології та CRM-системи, дозволяють бізнесу оптимізувати процеси, покращити взаємодію з клієнтами та зменшити витрати, а їх використання в різних галузях свідчить про універсальність і трансформаційний потенціал цифрових технологій.

Література:

1. Nosova S., Norkina A. Digital technologies as a new component of the business process. *Procedia Computer Science*. 2021. № 190. P. 651–656. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.procs.2021.06.076>
2. Li Y., Dai J., Cui L. The impact of digital technologies on economic and environmental performance in the context of industry 4.0: A moderated mediation model. *International Journal of Production Economics*. 2020. № 229. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.ijpe.2020.107777>

3. Шматковська Т., Коробчук Т., Борисюк О. Сучасні інформаційно-комунікаційні технології в системі обліково-аналітичного забезпечення щодо моделювання бізнес-процесів. *Економіка та суспільство*. 2023. № 53. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-53-68>
4. Дрік І. А., Белозерцев В. С. Виклики сучасного менеджменту. Інформаційні системи у бізнесі. *Innovation and Sustainability*. 2023. № 1. С. 239–245. DOI: <https://doi.org/10.31649/ins.2023.1.239.245>
5. Степаненко С. В., Дяченко О. П. Інформаційні технології як інструмент розвитку інклюзивного аграрного бізнесу. *Таврійський науковий вісник. Серія: Економіка*. 2023. № 15. С. 116–122. DOI: <https://doi.org/10.32782/2708-0366/2023.15.14>
6. Семененко Ю. С. Роль інформаційних технологій та інструментів штучного інтелекту в підвищенні ефективності підбору, навчання та адаптації працівників. *Галицький економічний вісник*. 2024. № 87 (2). С. 20–29. DOI: https://doi.org/10.33108/galicianvisnyk_tntu2024.02.020
7. Обіход С., Матвеев М., Бойко В. Digital-маркетинг в умовах цифровізації сучасних бізнес-процесів. *Економіка та суспільство*. 2023. № 50. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-50-76>
8. Колешня Я. О. Сучасні цифрові бізнес-моделі: сутність, огляд та особливості. *Підприємництво та інновації*. 2022. № 24. С. 87–91. DOI: <https://doi.org/10.32782/2415-3583/24.14>
9. Семененко Ю. Хмарні технології як фактор підвищення ефективності діяльності компанії. *Herald of Khmelnytskyi National University. Economic sciences*. 2024. № 334 (5). С. 211–218. DOI: <https://doi.org/10.31891/2307-5740-2024-334-29>
10. Марченко М. Діджиталізація процесів управління бізнес-діяльністю сільськогосподарських підприємств. *Галицький економічний вісник Тернопільського національного технічного університету*. 2023. № 81 (2). С. 133–139. DOI: https://doi.org/10.33108/galicianvisnyk_tntu2023.02.133
11. Янковой Р. В., Жосан Г. В. Стратегічна адаптація у цифрову еру: використання цифрових інструментів для сталого успіху. *Economic Synergy*. 2023. № 2. С. 115-130. DOI: <https://doi.org/10.53920/ES-2023-2-9>
12. Aksoy C. Digital Business Ecosystems: An Environment Of Collaboration, Innovation, And Value Creation In The Digital Age. *Journal of Business and Trade*. 2023. № 4 (2). Pp. 156-180. DOI: <https://doi.org/10.58767/joinbat.1358560>
13. Benramdane M. K., Kornyshova E., Bouzefrane S., Maupas H. Supervised machine learning for matchmaking in digital business ecosystems and platforms. *Information Systems Frontiers*. 2024. № 26 (4). P. 1331–1343. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10796-022-10357-3>
14. Lombardi R., Secundo G. The digital transformation of corporate reporting—a systematic literature review and avenues for future research. *Meditari Accountancy Research*. 2021. № 29 (5). Pp. 1179-1208.
15. Jedynek M., Czakon W., Kuźniarska A., Mania K. Digital transformation of organizations: what do we know and where to go next? *Journal of Organizational Change Management*. 2021. № 34 (3). P. 629–652. DOI: <https://doi.org/10.1108/JOCM-10-2020-0336>

References:

1. Nosova, S., & Norkina, A. (2021). Digital technologies as a new component of the business process. *Procedia Computer Science*, 190, 651–656. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.procs.2021.06.076>
2. Li, Y., Dai, J., & Cui, L. (2020). The impact of digital technologies on economic and environmental performance in the context of industry 4.0: A moderated mediation model. *International Journal of Production Economics*, 229. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.ijpe.2020.107777>

3. Shmatkovska, T., Korobchuk, T., & Borysiuk, O. (2023). Suchasni informatsiino-komunikatsiini tekhnologii v systemi oblikovo-analitychnoho zabezpechennia shchodo modeliuvannia biznes-protseviv [Modern information and communication technologies in the system of accounting and analytical support for modeling business processes]. *Ekonomika ta suspilstvo - Economy and society*, 53. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-53-68> [in Ukrainian].
4. Drik, I. A., & Belozertsev, V. S. (2023). Vykylyky suchasnoho menedzhmentu. Informatsiini systemy u biznesi [Challenges of modern management. Information systems in business]. *Innovation and Sustainability*, 1, 239–245. DOI: <https://doi.org/10.31649/ins.2023.1.239.245> [in Ukrainian].
5. Stepanenko, S. V., & Diachenko, O. P. (2023). Informatsiini tekhnologii yak instrument rozvytku inkluzyvnoho ahrarynoho biznesu [Information technology as a tool for the development of inclusive agricultural business]. *Tavriiskyi naukovyi visnyk. Seriya: Ekonomika - Tavrian scientific herald. Series: Economics*, 15, 116–122. DOI: <https://doi.org/10.32782/2708-0366/2023.15.14> [in Ukrainian].
6. Semenenko, Yu. S. (2024). Rol informatsiinykh tekhnologii ta instrumentiv shtuchnoho intelektu v pidvyshchenni efektyvnosti pidboru, navchannia ta adaptatsii pratsivnykiv [The role of information technology and artificial intelligence tools in improving the efficiency of recruitment, training and adaptation of employees]. *Halytskyi ekonomichnyi visnyk - Galician Economic Herald*, 87(2), 20–29. DOI: https://doi.org/10.33108/galicianvisnyk_tntu2024.02.020 [in Ukrainian].
7. Obikhod, S., Matveiev, M., & Boiko, V. (2023). Digital-marketynh v umovakh tsyfrovizatsii suchasnykh biznes-protseviv [Digital marketing in the context of digitalization of modern business processes]. *Ekonomika ta suspilstvo - Economy and society*, 50. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-50-76> [in Ukrainian].
8. Koleshnia, Ya. O. (2022). Suchasni tsyfrovi biznes-modeli: sutnist, ohliad ta osoblyvosti [Modern digital business models: essence, overview and features]. *Pidpriemnytstvo ta innovatsii - Entrepreneurship and innovation*, 24, 87–91. DOI: <https://doi.org/10.32782/2415-3583/24.14> [in Ukrainian].
9. Semenenko, Yu. (2024). Khmarni tekhnologii yak faktor pidvyshchennia efektyvnosti diialnosti kompanii [Cloud technologies as a factor in increasing the company's efficiency]. *Herald of Khmelnytskyi National University. Economic sciences*, 334(5), 211–218. DOI: <https://doi.org/10.31891/2307-5740-2024-334-29> [in Ukrainian].
10. Marchenko, M. (2023). Didzhytalizatsiia protseviv upravlinnia biznes-diialnistiu silskohospodarskykh pidpriemstv [Digitalization of business management processes of agricultural enterprises]. *Halytskyi ekonomichnyi visnyk Ternopilskoho natsionalnoho tekhnichnoho universytetu - Galician Economic Herald of Ternopil National Technical University*, 81(2), 133–139. DOI: https://doi.org/10.33108/galicianvisnyk_tntu2023.02.133 [in Ukrainian].
11. Yankovoi, R. V., & Zhosan, H. V. (2023). Stratehichna adaptatsiia u tsyfrovu eru: vykorystannia tsyfrovyykh instrumentiv dlia staloho uspihku [Strategic adaptation in the digital era: using digital tools for sustainable success]. *Economic Synergy*, 2, 115–130. DOI: <https://doi.org/10.53920/ES-2023-2-9> [in Ukrainian].
12. Aksoy, C. (2023). Digital Business Ecosystems: An Environment of Collaboration, Innovation, and Value Creation in the Digital Age. *Journal of Business and Trade*, 4(2), 156–180. DOI: <https://doi.org/10.58767/joinbat.1358560>
13. Benramdane, M. K., Kornyshova, E., Bouzefrane, S., & Maupas, H. (2024). Supervised machine learning for matchmaking in digital business ecosystems and platforms. *Information Systems Frontiers*, 26(4), 1331–1343. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10796-022-10357-3>
14. Lombardi, R., & Secundo, G. (2021). The digital transformation of corporate reporting—a systematic literature review and avenues for future research. *Meditari Accountancy Research*, 29(5), 1179–1208.
15. Jedynak, M., Czakon, W., Kuźniarska, A., & Mania, K. (2021). Digital transformation of organizations: what do we know and where to go next? *Journal of Organizational Change Management*, 34(3), 629–652. DOI: <https://doi.org/10.1108/JOCM-10-2020-0336>

УДК 331.1

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11\(39\)-969-979](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11(39)-969-979)

Михаліцька Наталія Ярославівна кандидат наук з державного управління, доцент, доцент кафедри менеджменту, Львівський державний університет внутрішніх справ, вул. Городоцька, 26, м. Львів, 79007, тел.: (098) 715-63-58, <https://orcid.org/0000-0002-8912-8005>

Яцик Мар'яна Романівна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту, Львівський державний університет внутрішніх справ, вул. Городоцька, 26, м. Львів, 79007, тел.: (067) 67-67-383, <https://orcid.org/0000-0002-7061-9066>

ОСНОВНІ АСПЕКТИ СТРАТЕГІЇ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ В УМОВАХ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ

Анотація. В складних умовах сьогоденної жорсткої реальності стратегічне управління підприємством потребує нових підходів та пошуку ефективних механізмів щодо управління ним. Персонал є найбільш цінним активом будь-якого підприємства. Майбутня успішна діяльність підприємства визначається ефективністю використання праці кожного члена колективу. Сучасна стратегія управління персоналом повинна враховувати особливості діяльності підприємств в умовах невизначеності та визначати основні напрямки діяльності та розвитку персоналу. Здійснено характеристику управління персоналом з позицій трьох основних підходів – економічного, організаційного та гуманістичного. Проведено загальний аналіз поняття «стратегічного управління персоналом». Визначено, що стратегія управління персоналом повинна відповідати загальній стратегії розвитку підприємства; функціонувати на довготривалій основі; стратегія управління персоналом повинна адаптуватись до змін, що відбуваються у внутрішньому та зовнішньому середовищі підприємства. Встановлено, що стратегія управління персоналом здійснює вплив на кадрову політику підприємства та заходи щодо її реалізації. Автори дійшли висновку, що стратегія управління персоналом підприємства в умовах невизначеності повинна передбачати заходи щодо забезпечення фізичної та психологічної безпеки працівників; зменшувати напруженість та рівень стресу в кожного працівника; забезпечувати інтеграцію працівника в колектив; надавати можливості для професійного розвитку та навчання; передбачити як матеріальну, так і нематеріальну мотивацію; уникати кадрового голоду через мобілізацію в країні. Визначено основні зміни в законодавстві України, з початком повномасштабного вторгнення, що здійснили вплив на стратегію управління підприємством кожного підприємства.

Ключові слова: персонал, стратегія управління персоналом, безпека, виклики.

Mykhalitska Nataliya Jroslavivna PhD in Public Administration, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Management, of Lviv State University of Internal Affairs, 26 Gorodotska Ave., Lviv, tel.: (098) 715-63-58, <https://orcid.org/0000-0002-8912-8005>

Yatsyk Mariana Romanivna PhD in Pedagogical Sciences, Associate Professor Associate Professor of the Department of Management, of Lviv State University of Internal Affairs, 26 Gorodotska Ave., Lviv, tel.: (067) 67-67-383, <https://orcid.org/0000-0002-7061-9066>

BASIC ASPECTS OF PERSONNEL MANAGEMENT STRATEGY IN CONDITIONS OF UNCERTAINTY

Abstract. In the complex conditions of today's harsh reality, strategic management of an enterprise requires new approaches and the search for effective mechanisms for managing an enterprise. Personnel is the most valuable asset of any enterprise. The future successful activity of an enterprise is determined by the efficiency of using the labor of each member of the team. A modern personnel management strategy must take into account the specifics of companies' activities in conditions of uncertainty and determine the main areas of activity and personnel development. The characteristics of personnel management are carried out from the standpoint of three main approaches - economic, organizational and humanistic. A general analysis of the concept of "strategic personnel management" was conducted. It was determined that the personnel management strategy should correspond to the general development strategy of the enterprise; function on a long-term basis; the personnel management strategy should adapt to changes occurring in the internal and external environment of the enterprise. It has been established that the personnel management strategy influences the personnel policy of the enterprise and the measures for its implementation. The authors came to the conclusion that the personnel management strategy of the enterprise in conditions of uncertainty should provide for measures to ensure the physical and psychological safety of employees; reduce tension and stress levels for each employee; ensure the integration of the employee into the team; provide opportunities for professional development and training; provide for both material and non-material motivation; avoid personnel shortages due to mobilization in the country. The main changes in the legislation of Ukraine, with the beginning of a full-scale invasion, which influenced the enterprise management strategy of each enterprise, are determined.

Keywords: personnel, personnel management strategy, safety, challenges.

Постановка проблеми. Пандемія, повномасштабне вторгнення в Україну у 2022 році призвели до глобальних змін в системі управління підприємством, а особливо в управлінні персоналом. Війна принесла зміни в трудове законодавство нашої держави, яке повинно відповідати новим реаліям, і підприємства змушені змінювати підходи до організації системи управління персоналом. І, власне побудова та використання ефективної стратегії управління персоналом, яка б відповідала викликам зовнішнього середовища є важливим завданням для успішної діяльності будь-якого підприємства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з питань стратегічного управління персоналом свідчить про те, що ця галузь є досить актуальною. Протягом останніх двох років проведено різноманітні наукові дослідження та публікації щодо основних елементів та особливостей стратегії управління персоналом в умовах війни та певної невизначеності, основними з яких є праці М. Амстронга, Б. Батюка, Д. Дразнера, Д. Козенкова, В. Куделі, О. Михайлової, О. Наумової, І. Петрової, А. Штангрета та ін. Проте, незважаючи на численні дослідження з питань стратегії управління персоналом є ряд аспектів, які потребують висвітлення.

Метою статті є характеристика особливостей стратегії управління персоналом підприємства в умовах невизначеності.

Виклад основного матеріалу. Персонал є найціннішим активом підприємства. В сучасних умовах підприємствам недостатньо володіти тільки високотехнічним обладнанням чи іншими матеріальними ресурсами для здійснення ефективної бізнесової діяльності, а необхідною складовою для цього є високопрофесійні працівники.

Науковці трактують управління персоналом з позицій трьох основних підходів:

1) економічний (кінець XIX ст.-початок XXI ст.) – визначена ієрархія та підпорядкованість одному керівнику; сприйняття людини як елемента у механізмі, яким являється підприємство, що вимагало підпорядкування особистих інтересів корпоративним; контроль за діями виконавців; жорстка дисципліна та виконання встановлених правил;

2) організаційний (друга половина XX ст.) – поширення набула автоматизація, а з нею і відбулись зміни вимог до конкретного працівника, стосовно якого цінності набула висока кваліфікація та здатність систематичного самовдосконалюватись із темпом, що має випереджати технологічний поступ виробництва;

3) гуманістичний (кінець XX ст. і до сьогодні) – перебуває на етапі розвитку під тиском процесів цифровізації економіки та діяльності кожного підприємства, де основний акцент робиться на потребі здійснювати роботу з інформацією та продукувати нові знання [1, с. 231].

Узагальнені основні погляди вчених щодо трактування суті управління персоналом підприємства відображені на рис. 1.

Рис. 1. Суть управління персоналом підприємства [1]

Стратегія управління персоналом підприємства являє собою сукупність певних правил, цілей та принципів роботи з персоналом.

На думку, М. Армстронга, стратегічне управління людськими ресурсами – це процесний підхід до прийняття рішень відносно намірів і планів підприємства у сфері трудових відносин, а також при формуванні політики і практики у сфері найму, навчання, розвитку, управління ефективністю, оцінки діяльності персоналу і міжособистісних відносин працівників, винагороди персоналу [2, с 138].

О. Наумова визначає стратегію управління персоналом як складний комплекс політик управління персоналом (підбір, управління кар'єрою, підвищення кваліфікації, управління мотивацією), який узгоджений та інтегрований в загальну стратегію підприємства, має довгостроковий характер і є гнучким до мінливого маркетингового середовища [2, с 139].

Стратегія управління персоналом – це пріоритетний напрям формування конкурентоспроможного, високопрофесійного, відповідального і згуртованого трудового колективу, що сприяє досягненню довгострокових цілей та реалізації загальної стратегії організації [3, с 159].

Стратегія управління персоналом має певні характеристики:

- цілі та елементи повинні відповідати загальній стратегії розвитку підприємства;
- повинна функціонувати на довготривалій основі;
- стратегія управління персоналом повинна адаптуватись до змін, що відбуваються у внутрішньому та зовнішньому середовищі підприємства.

Варто зазначити, що цілі стратегії управління персоналом мають вплив на кадрову політику підприємства та заходи щодо її реалізації.

Рис. 2. Вибір цілей стратегії управління персоналом підприємства [5]

До основних завдань стратегії управління персоналом можна віднести:

- забезпечення ефективними кадровими ресурсами для досягнення цілей підприємства;
- швидке та гнучке реагування кадрового ресурсу на зміни, що відбуваються в нестабільному середовищі підприємства;
- забезпечення безперервної роботи усіх аспектів управління персоналом.
- сприяння до командної роботи кожного працівника.

Систематичні ракетні атаки, військові дії та міграція населення за кордон здійснили дестабілізаційний вплив на український бізнес, а особливо на систему управління персоналом. З початком повномасштабного вторгнення відбулись певні зміни в законодавстві України, зокрема щодо особливостей укладання трудового договору; випробувального терміну; змін умов праці; організації робочого часу та відпочинку; відпустки; роботи вночі та в небезпечних умовах; виплати заробітної плати; підстав розірвання трудового договору. Суб'єкти господарювання повинні приймати ці зміни та швидко адаптувати стратегію управління персоналом до них (рис.3).

Рис. 3. Чинники впливу на стратегію управління персоналом в умовах невизначеності [4]

Війна вносить елемент невизначеності та небезпеки для фізичної безпеки працівників. Стратегія управління персоналом в таких умовах вимагає розробки та впровадження заходів безпеки, включаючи евакуаційні плани, забезпечення безпечних робочих просторів та можливість дистанційної роботи [6].

Для забезпечення безпеки персоналу в умовах війни підприємства можуть використовувати дистанційне управління. Основними способами дистанційного управління персоналом в період війни є:

- використання онлайн-комунікаційних інструментів: таких як електронна пошта, чат-боти, відеоконференції та інші онлайн-інструменти, які повинні забезпечити зв'язок з персоналом, обмінюватися інформацією та вести віддалену роботу [7];
- віддалена організація робочих процесів: використання онлайн-інструментів для планування та організації робочих процесів, встановлення термінів та контролю виконання завдань, дистанційного керування проектами та інші рішення, які можуть бути реалізовані віддалено [7];
- використання онлайн-навчання: для забезпечення навчання та підвищення кваліфікації співробітників, яке може бути проведено за допомогою спеціальних платформ [7].

Важливо також забезпечити психологічну безпеку, тобто зниження тривоги й зняття стресу та формування сприятливого середовища для продуктивної роботи. Варто підприємствам застосовувати систематичне проведення психологічних тренінгів для гальмування депресивних й стресових настроїв; посилення комунікацій в межах персоналу та із членами сімей працівників для формування умовної та фактичної великої сім'ї, яка здатна побороти тимчасові труднощі; інвестування в розвиток людського капіталу, зокрема покращення цифрових навичок, для демонстрації впевненості в подальшому розвитку бізнесу [1].

Топ-менеджмент підприємства повинен використовувати дієві інструменти управління персоналом, щоб зменшити напруженість та рівень стресу в кожного працівника; управлінцям необхідно організовувати графік робочого часу таким чином, щоб відбувався баланс між роботою та особистим життям працівників, і в кожного з них було відчуття підтримки та допомоги з боку керівництва. В таких умовах, стратегія управління персоналом повинна передбачати комплекс заходів щодо забезпечення психологічної безпеки та покращення ментального здоров'я персоналу.

3 лютого 2022 року ринок праці перебував в кризовій ситуації через вимушену імміграцію частини населення закордон та мобілізацію чоловіків. За даними Конфедерації роботодавців України кількість населення зменшилась орієнтовно на 5,5 млн людей [8]. Така ситуація становить певну загрозу для підприємств, тому що здійснити пошук кваліфікованих працівників вже є досить проблемно, через спричинений дефіцит людських ресурсів. Підприємства повинні працювати над зміцненням власної ділової репутації та застосовувати певні заходи, щоб бути більш привабливими для потенційних працівників в порівнянні з конкурентами, та уникнути плинності кадрів.

Закон України від 15 березня 2022 року за номером №2136-IX «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» [9] має пріоритетне застосування на період дії воєнного стану для працівників усіх підприємств, установ, організацій в Україні незалежно від форми власності, виду діяльності

і галузевої належності, а також осіб, які працюють за трудовим договором з фізичними особами [10].

Цей нормативно-правовий акт визначив усі специфічні особливості організації трудових відносин в період воєнного стану. Такі тонкощі спряють бізнесу здійснювати ефективно управління персоналом в умовах мобілізації, та здійснювати компенсацію дефіциту кадрових ресурсів за рахунок безперервного відпочинку та зменшення кількості календарних днів відпусток. В основному Закон України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» сприяє українським підприємствам здійснювати боротьбу з негативними наслідками війни та забезпечує кожного працівника від недобросовісного роботодавця. Такий фактор сприяє тому, щоб стратегія управління персоналом була більш гнучкою та сприяти мінімізації негативного впливу на працівників в умовах невизначеності.

Узагальнимо ключові аспекти стратегії управління персоналом в умовах невизначеності в таблиці 1.

Таблиця 1

Ключові аспекти стратегії управління персоналом в умовах невизначеності

Назва	Особливості
Рекрутинг та підбір персоналу	Наявність деталізованої стратегії рекрутингу та підбору персоналу, що повинна співпадати зі стратегічною ціллю підприємства. Повинен бути чіткий аналіз потреби в у процесі добору персоналу; здійснюється визначення профілю кандидата; підбір персоналу рекрутером до процесу відбору; прийом заявок від кандидатів у процесі добору персоналу; попередній та безпосередній відбір персоналу; ухвалення рішення про завершальний етап процесу відбору персоналу [11]
Онбординг	Процес інтеграції працівника у колектив. Адаптація до корпоративної культури; надання посадових інструкцій; ознайомлення з організацією, її місією та цінностями; знайомство з колективом; менторство [12]
Розвиток та навчання	Формування індивідуальної кар'єрної траєкторії та плану підвищення кваліфікації; створення умов для навчання; надання можливості отримання додаткової освіти [12]
Мотивація	Заробітна плата; додаткові фінансові стимули за відповідальне виконання дедлайнів; комфортні умови праці; гнучкий графік роботи, можливість перебувати в постійному діалозі з командою та кожним працівником; боротьба з вигоранням профілактика токсичності в колективі; підтримка мобілізованих працівників і їх сімей; [13; 14]
Фокус на забезпеченні безпеки та здоров'я	Забезпечення надійним укриттям; облаштування безпечних робочих місць в укриттях; врахування ризику тривог у плануванні робочого часу та завдань; часткове або повне переведення працівників на дистанційний формат [4]
Мобілізація працівників	Бронювання працівників від мобілізації, забезпечення можливості швидкого поповнення штату персоналу; розробка програм демобілізації та підтримки військових ветеранів [4, 15]

Основні аспекти стратегії управління персоналом повинні бути ключовим постулатом для діяльності підприємств, які мають на меті здійснювати успішну підприємницьку діяльність в умовах невизначеності.

Висновки. Сучасні умови невизначеності, в яких здійснюють бізнесову діяльність українські підприємства вимагають від них бути готовими до здійснення гнучких та адаптивних дій. І, власне розробка та застосування стратегії управління персоналом, яка б відповідала новим вимогам приведе підприємство до збільшення продуктивності праці та сприятиме зміцненню конкурентних позицій на ринку. Визначено, що сучасна стратегія управління персоналом повинна здійснювати фокус на забезпеченні безпеки працівників та підтримки ментального здоров'я; передбачати мобілізацію працівників та не допускати кадрового голоду; рекрутинг та підбору персоналу повинен здійснюватись згідно потреб підприємства, а також активно запроваджувати онбординг.

Література:

1. Штангрет А. М., Силкін О. С. Безпекі аспекти управління персоналом підприємства в умовах гіпердинамічного зовнішнього середовища. *Журнал «Наукові інновації та передові технології»* (Серія «Управління та адміністрування», Серія «Право», Серія «Економіка», Серія «Психологія», Серія «Педагогіка»). 2024. №9 (37). С. 227-237. URL: [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-9\(37\)-](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-9(37)-).
2. Наумова О. О. Стратегії управління персоналом підприємства. *Вчені записки Університету «КРОК»*. 2021. №1 (61). С. 137-141. URL: [10.31732/2663-2209-2021-61-137-141](https://doi.org/10.31732/2663-2209-2021-61-137-141).
3. Михайлова О. С., Чухліб В. Є. Сутність стратегічного управління персоналом. *Східна Європа: Економіка, Бізнес та Управління*. 2018. Випуск 5(16). С. 158-162.
4. Дразнер Д., Чала Н. Особливості розроблення стратегії управління персоналом в умовах війни. *EMPIRIO*. 2024. Том 1, випуск 2. С. 95-105. URL: <https://doi.org/10.18523/3041-1718.2024.1.2.95-105>.
5. Козенков Д. Є., Крамаренко А. В., Вишневецька М. К., Альшина Т. В. Стратегічне управління персоналом промислового підприємства / монографія. Дніпро: Поліграфцентр «Формат», 2022. 116 с.
6. Батюк Б. Б., Гірняк К. М. Креативні рішення в системі управління персоналом в умовах війни: виклики та перспективи. *Економіка та суспільство*. 2024. Випуск 59. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-59-80> (дата звернення 14.10.2024).
7. Череп О. Г., Калюжна Ю. В., Михайліченко Л. В. Особливості управління персоналом в умовах воєнного стану в Україні. *Економіка та суспільство*. 2023. Випуск № 48. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-48-24> (дата звернення 12.10.2024).
8. Як Україні компенсувати втрату 30% трудового потенціалу? Конфедерація роботодавців України. URL: <https://employers.org.ua/news/id2487> (дата звернення 12 жовтня 2024).
9. Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану: Закон України від 15.03.2022 року № 2136-IX. Законодавство України: веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20#Text> (дата звернення 14.10.2024).
10. Куделя В. І., Яковенко В. Г. Особливості управління персоналом в умовах воєнного стану. *Вісник економіки транспорту і промисловості*. 2023. №81-82. С. 290-297. URL: <https://doi.org/10.18664/btie.81-82.287264>
11. Сім ключових етапів підбору персоналу. URL: <https://hurma.work/blog/7-klyuchovyh-etapiv-proczesu-pidboru-personalu/> (дата звернення 18.10.2024).
12. Особливості процесу організації управління персоналом підприємства задля збереження та розвитку людського капіталу / Л. І. Шевченко, Н. В. Зачосова // *Економічний простір*. 2023. № 187. С. 147-151. URL: <http://srd.pgasa.dp.ua:8080/xmlui/handle/123456789/11448>.

13. Михаліцька Н. Я., Яцик М. Р. Мотиваційна стратегія в управлінні персоналом. *Інвестиції: практика та досвід*. 2024. №19. С.95-101. URL: <https://doi.org/10.32702/2306-6814.2024.19.95>.
14. Горбацьо М. Інноваційні методи управління персоналом в Іт-підприємствах за умов гібридної та дистанційної форми зайнятості під час війни в Україні. *Регіональні аспекти розвитку продуктивних сил України*. 2023. Вип. 28. С. 141-149. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/handle/316497/51013>.
15. Жосан Г. Аналіз стратегії управління персоналом в умовах воєнного стану. *Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки*. 2023. №3. С. 401-404. URL: <https://doi.org/10.31891/2307-5740-2023-318-3-62>.
16. Михаліцька Н.Я., Яцик М.Р. Управління власним бізнесом : навчальний посібник у схемах і таблицях. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2024. 480 с.

References:

1. Shtangret, A. M., Silkin, O. S. (2024). Bezpekovi aspekti upravlinnja personalom pidpriemstva v umovah giperdinamichnogo zovnishn'ogo seredovishha [Security aspects of enterprise personnel management in hyperdynamic external environment]. *Zhurnal «Naukovi innovacii ta peredovi tehnologii» (Serija «Upravlinnja ta administruvannja», Serija «Pravo», Serija «Ekonomika», Serija «Psihologija», Serija «Pedagogika») - Journal "Scientific Innovations and Advanced Technologies" (Series "Management and Administration", Series "Law", Series "Economics", Series "Psychology", Series "Pedagogy")*, 9 (37), 227-237. [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-9\(37\)-](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-9(37)-). [in Ukrainian].
2. Naumova, O. O. (2021). Strategii upravlinnja personalom pidpriemstva [Strategies of enterprise personnel management]. *Vcheni zapiski Universitetu «KROK» - Scientific notes of the "KROC" University*, 1 (61) - , 137-141. [10.31732/2663-2209-2021-61-137-141](https://doi.org/10.31732/2663-2209-2021-61-137-141). [in Ukrainian].
3. Mihajlova, O. S., Chuhlib, V. Є. (2018). Sutnist' strategichnogo upravlinnja personalom [Essence of strategic personnel management]. *Shidna Evropa: Ekonomika, Biznes ta Upravlinnja - Eastern Europe: Economics, Business and Management.*, 5(16), 158-162 [in Ukrainian].
4. Drazhner, D., Chala ,N. (2024). Osoblivosti rozroblennja strategii upravlinnja personalom v umovah vijni [Peculiarities of developing a personnel management strategy in war conditions]. *EMPIRIO*, 1, 2, 95-105. <https://doi.org/10.18523/3041-1718.2024.1.2.95-105> [in Ukrainian].
5. Kozenkov, D. Є., Kramarenko, A. V., Vishnevs'ka, M. K., Al'shina, T. V. (2022). *Strategichne upravlinnja personalom promislovogo pidpriemstva [Strategic personnel management of an industrial enterprise]*. Dnipro: Poligrafcentr «Format» [in Ukrainian].
6. Batjuk, B. B., Girnjak, K. M. (2024). Kreativni rishennja v sistemi upravlinnja personalom v umovah vijni: vikliki ta perspektivi [Creative solutions in the personnel management system in war conditions: challenges and prospects]. *Ekonomika ta suspil'stvo - Economy and society*, 59. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-59-80> [in Ukrainian].
7. Cherep, O. G., Kaljuzhna, Ju. V., Mihajlichenko, L. V. (2023). Osoblivosti upravlinnja personalom v umovah voennogo stanu v Ukraïni [Peculiarities of personnel management in the conditions of martial law in Ukraine]. *Ekonomika ta suspil'stvo - Economy and society*, 48. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-48-24> [in Ukrainian].
8. Jak Ukraïni kompensuvati vtratu 30% trudovogo potencialu? [How can Ukraine compensate for the loss of 30% of labor potential?]. *employers.org.ua* Retrieved from <https://employers.org.ua/news/id2487> [in Ukrainian].
9. Zakon Ukraïni Pro organizaciju trudovih vidnosin v umovah voennogo stanu” [The Law of Ukraine “On the organization of labor relations under martial law”]. (n.d). *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20#Text> [in Ukrainian].
10. Kudelja, V. I., Jakovenko, V. G. (2023). Osoblivosti upravlinnja personalom v umovah voennogo stanu [Peculiarities of personnel management in the conditions of martial law.]. *Visnik ekonomiki transportu i promislovosti - Herald of the economy of transport and industry*, 81-82, 290-297. <https://doi.org/10.18664/btie.81-82.287264> [in Ukrainian].

11. Sim ključovih etapiv pidboru personalu [Seven key stages of recruitment]. *hurma.work* Retrieved from <https://hurma.work/blog/7-klyuchovyh-etapiv-proczesu-pidboru-personalu/> [in Ukrainian].
12. Shevchenko, L. I., Zachosova, N. V. (2023). Osoblivosti procesu organizacii upravlinnja personalom pidpriemstva zadlja zberezhennja ta rozvitku ljuds'kogo kapitalu [Peculiarities of the process of organization of enterprise personnel management for the preservation and development of human capital]. *Ekonomichnij prostir - Economic space*, 187, 147-151. <http://srd.pgasa.dp.ua:8080/xmlui/handle/123456789/11448>. [in Ukrainian].
13. Mihalic'ka, N. Ja., Jacik, M. R. (2024). Motivacijna strategija v upravlinni personalom [Motivational strategy in personnel management]. *Investicij: praktika ta dosvid - Investments: practice and experience*, 19, 95-101. Retrieved from <https://doi.org/10.32702/2306-6814.2024.19.95>. [in Ukrainian].
14. Gorbac'o, M. (2023). Innovacijni metodi upravlinnja personalom v It-pidpriemstvah za umov gibridnoï ta distancijnoï formi zajnjatosti pid chas vijni v Ukraïni [Innovative methods of personnel management in IT-enterprises under conditions of hybrid and remote form of employment during the war in Ukraine]. *Regional'ni aspekti rozvitku produktivnih sil Ukraïni - Regional aspects of the development of productive forces of Ukraine*, 28, 141-149. Retrieved from <http://dspace.wunu.edu.ua/handle/316497/51013>. [in Ukrainian].
15. Zhosan, G. (2023). Analiz strategii upravlinnja personalom v umovah voennogo stanu. Visnik Hmel'nic'kogo nacional'nogo universitetu [Analysis of personnel management strategy in the conditions of martial law]. *Ekonomichni nauki - Bulletin of the Khmelnytskyi National University. Economic sciences*, 3, 401-404. Retrieved from <https://doi.org/10.31891/2307-5740-2023-318-3-62>. [in Ukrainian].
16. Mihalic'ka, N.Ja., Jacik, M.R. (2024). *Upravlinnja vlasnim biznesom [Managing your own business]*. L'viv : L'vivs'kij derzhavnij universitet vnutrishnih sprav [in Ukrainian].

УДК 347.73

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11\(39\)-980-988](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11(39)-980-988)

Онофрійчук Олег Петрович кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки та фінансів, Приватний вищий навчальний заклад «Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука», вул. Академіка Степана Дем'янчука 4, м. Рівне, 33027, тел.: (097) 961-89-18, <https://orcid.org/0009-0008-3458-7926>

Коваль Лариса Антонівна кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки та фінансів, Приватний вищий навчальний заклад «Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука», вул. Академіка Степана Дем'янчука 4, м. Рівне, 33027, тел.: (067) 275-35-50, <https://orcid.org/0000-0001-7274-9377>

Яковлев Володимир Юрійович магістрант, Приватний вищий навчальний заклад «Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука», вул. Академіка Степана Дем'янчука 4, м. Рівне, 33027, тел.: (096)596-85-35

Підгрушний Віктор Андрійович аспірант, Приватний вищий навчальний заклад «Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука», вул. Академіка Степана Дем'янчука 4, м. Рівне, 33027, тел.: (050) 337-75-72, <https://orcid.org/0009-0004-5823-1490>

Семенюк Віталій Павлович магістрант, Приватний вищий навчальний заклад «Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука», вул. Академіка Степана Дем'янчука 4, м. Рівне, 33027, тел.: (096) 596-85-35

Авдейчик Оксана Миколаївна студентка, Приватний вищий навчальний заклад «Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука», вул. Академіка Степана Дем'янчука 4, м. Рівне, 33027, тел.: (099) 276-48-12, <https://orcid.org/0009-0007-9924-1275>

ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА ПІДПРИЄМСТВА: ПРОБЛЕМИ ТА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В УМОВАХ ВІЙНИ

Анотація. Фінансово-економічна безпека підприємства є особливо актуальною в умовах війни, коли бізнес стикається з численними загрозами та викликами. У статті розглядаються ключові проблеми, що впливають на

стабільність та фінансову стійкість підприємств в Україні, зокрема вплив макроекономічної нестабільності, зниження ліквідності, відтік кваліфікованих кадрів та загрози зовнішнього середовища, такі як політична та економічна невизначеність. Особлива увага приділяється аналізу внутрішніх та зовнішніх факторів, що можуть загрожувати фінансовій безпеці підприємств, а також методам їх ідентифікації та управління ризиками.

Досліджено основні інструменти забезпечення фінансової безпеки, зокрема диверсифікацію бізнес-діяльності, адаптацію до нових умов, оптимізацію витрат і формування фінансових резервів. Висвітлюються також сучасні підходи до моніторингу ризиків, такі як SWOT- та PESTEL-аналіз, які є необхідними для швидкого реагування на зовнішні виклики. Запропоновані рекомендації щодо побудови ефективної фінансової моделі підприємства, формування стратегії антикризового управління та пошуку альтернативних джерел фінансування, які сприяють забезпеченню життєздатності бізнесу навіть в умовах війни.

Дане дослідження дозволяє поглибити розуміння проблем фінансово-економічної безпеки підприємств і запропонувати стратегії, що допоможуть підтримувати їхню стабільність, забезпечуючи довготривалу конкурентоспроможність в умовах сучасних викликів.

Ключові слова: фінанси, фінансові ресурси, безпека, фінансова безпека підприємства, загроза, фінансова стабільність, фінансова стійкість.

Onofriychuk Oleg Petrovych Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of Economics and Finance of the Private Higher Educational Institution «International University of Economics and Humanities named after Academician Stepan Demyanchuk», St. Akademika Stepana Demyanchuk 4, Rivne, 33027, tel.: (097) 961-89-18, <https://orcid.org/0009-0008-3458-7926>

Koval Larisa Antonivna Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of Economics and Finance of the Private Higher Educational Institution «International University of Economics and Humanities named after Academician Stepan Demyanchuk», St. Akademika Stepana Demyanchuk 4, Rivne, 33027, tel.: (067) 275-35-50, <https://orcid.org/0000-0001-7274-9377>

Yakovlev Volodymyr Yuriyovych master's student of the Private Higher Educational Institution «International University of Economics and Humanities named after Academician Stepan Demyanchuk», St. Akademika Stepana Demyanchuk 4, Rivne, 33027, tel.: (096) 596-85-35

Pidgrushnyi Viktor Andriyovych graduate student of the Private Higher Educational Institution «International University of Economics and Humanities named after Academician Stepan Demyanchuk», St. Akademika Stepana Demyanchuk 4, Rivne, 33027, tel.: (050) 337-75-72, <https://orcid.org/0009-0004-5823-1490>

Semenyuk Vitaly Pavlovich master's student of the Private Higher Educational Institution "International University of Economics and Humanities named after Academician Stepan Demyanchuk", St. Akademika Stepana Demyanchuk 4, Rivne, 33027, tel.: (096) 596-85-35

Avdeichyk Oksana Mykolaivna student of the Private Higher Educational Institution «International University of Economics and Humanities named after Academician Stepan Demianchuk», St. Akademika Stepana Demyanchuk 4, Rivne, 33027, tel.: (099) 276-48-12, <https://orcid.org/0009-0007-9924-1275>

FINANCIAL AND ECONOMIC SECURITY OF THE ENTERPRISE: PROBLEMS AND SECURITY IN THE CONDITIONS OF WAR

Abstract. The topic of financial and economic security of the enterprise is especially relevant in wartime, when business is faced with numerous threats and challenges. The article examines the key issues affecting the stability and financial stability of enterprises in Ukraine, including the impact of macroeconomic instability, reduced liquidity, the outflow of qualified personnel, and threats from the external environment, such as political and economic uncertainty. Special attention is paid to the analysis of internal and external factors that may threaten the financial security of enterprises, as well as methods of their identification and risk management.

The main tools for ensuring financial security have been studied, including diversification of business activities, adaptation to new conditions, optimization of costs and formation of financial reserves. Modern approaches to risk monitoring, such as SWOT and PESTEL analysis, which are necessary for quick response to external challenges, are also covered. Recommendations are offered for building an effective financial model of the enterprise, forming an anti-crisis management strategy, and finding alternative sources of financing that contribute to business viability even in wartime conditions.

This study makes it possible to deepen the understanding of the problems of financial and economic security of enterprises and to propose strategies that will help maintain their stability, ensuring long-term competitiveness in the face of modern challenges.

Keywords: finance, financial resources, security, financial security of an enterprise, threat, financial stability, financial sustainability

Постановка проблеми. На сьогоднішній день актуальність проблем безпеки посідає вагоме місце в аналізах досліджень та публікаціях, які присвячуються обговоренню потенційних ризиків та рішень щодо забезпечення належної безпеки держави, суспільства, підприємства та громадян України.

Існує багато внутрішніх і зовнішніх чинників, які постійно впливають на економіку і безпеку. До таких негативних чинників можна віднести світові

пандемії, маніпуляції суспільною свідомістю, кібертероризм, неконтрольовані міграційні потоки, загострення конкуренції, військові конфлікти тощо.

Актуальна проблема, що виникла внаслідок повномасштабної війни в Україні змусила підприємців стикатися з проблемою забезпечення фінансово-економічної безпеки власних підприємств. Дана проблема є надзвичайно актуальною та загрожує не тільки фінансово-економічній стабільності підприємства, але також загрожує соціально-економічному розвитку та безпеці підприємства.

Існуючі фактори формують загрози та виклики для підприємства та суспільства в цілому, зумовлюючи шукати та створювати нові рішення та стратегії, що допоможуть ефективно керувати та забезпечувати безпеку.

Ключовою умовою забезпечення економічного розвитку як країни так і підприємств становить фінансова безпека підприємств, що запобігатиме негативному впливу на рівень ефективності, конкурентоздатності, рівню рентабельності та загальну фінансово-економічну безпеку на всіх рівнях управління.

В умовах воєнного стану існує необхідність удосконалення стратегії управління фінансово-економічної безпеки, застосування нових алгоритмів та підходів для стабілізації ключових параметрів фінансової системи, що безпосередньо впливає на економічний стан країни в цілому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженнями питання фінансово-економічної безпеки займалися багато науковців таких як - Демчишак Н.В., Ванькович Д.В., Крупка М.І., Варналій З.С. та багато інших. Віддаючи належне науково-методологічній цінності наукових досліджень даних авторів, дотепер залишається необхідність у вивченні проблеми забезпечення фінансово-економічної безпеки підприємств в умовах війни.

Мета статті. Метою та завданням дослідження є аналіз факторів і ризиків, які впливають на стабільність фінансово-економічної безпеки підприємств та забезпечення нею в умовах війни.

Виклад основного матеріалу. В умовах кризи та повномасштабної війни в Україні, коли швидко змінюється ресурсна база та вартість факторів виробництва, головною метою системи фінансової безпеки стає захист, як називають Варналій З. С., Бондаренко С.М., «життєвого простору» підприємства від дестабілізуючих впливів і загроз. Без їх нейтралізації функціонування підприємства стає неможливим або відбувається погіршення основних показників його діяльності. Можливість стабільного розвитку та ефективної діяльності його фінансової політики та здатності протистояти внутрішнім і зовнішнім негативним чинникам, які в сукупності визначають рівень фінансової безпеки. Для забезпечення сталого економічного розвитку, зміцнення потенціалу та досягнення запланованих фінансових результатів підприємству необхідно підтримувати високий рівень своєї безпеки, особливо фінансової [1-2].

Ключові фактори, що забезпечують стабільність розвитку, включають ефективне управління, фінансову стійкість, адаптивність до змін ринкових умов і здатність до інновацій. Значення має і забезпечення довгострокової стратегії розвитку та моніторинг потенційних ризиків [3-4].

До різновидів загроз безпеці підприємства відносять внутрішні та зовнішні загрози: зовнішні загрози, як-от політична нестабільність, зміни в законодавстві та валютні коливання, найчастіше мають високий рівень непередбачуваності. Внутрішні загрози охоплюють недоліки в управлінні фінансами та стратегією, що можуть призвести до фінансових втрат і втрати рентабельності. Економічна нестабільність у державі як суттєва загроза. Макроекономічні зміни, такі як інфляція, зниження купівельної спроможності та зміни валютного курсу, безпосередньо впливають на фінансову безпеку підприємств, особливо малих і середніх. [5-7.]

До внутрішніх загроз і викликів відносяться зовнішня заборгованість, яка перебивається внутрішнім фінансуванням і спричиняє відтік кадрів. В умовах зниження фінансування відбувається відтік кваліфікованих кадрів, що впливає на фінансову стійкість. Вирішенням може бути покриття зовнішньої заборгованості шляхом внутрішнього фінансування та пошук альтернативних джерел ресурсів. Своєчасна плата за виконану роботу підвищить ефективність працівників та впливатиме на фінансове становище і стабільність підприємства в цілому [3].

Варналій З. С., та Бондаренко С.М зазначають, що “складність управління фінансовою безпекою підприємств в Україні обумовлюється не лише важко прогнозованою зміною умов їх функціонування, зокрема впливом суб’єктів зовнішнього середовища, а передусім значенням фінансів та фінансової діяльності для кожного суб’єкта підприємництва та фінансової складової у структурі економічної безпеки підприємства.” [12, с. 103-104.].

Галицький [9] та Котляревський [10] вирізняють наступні методи та дії для досягнення фінансової безпеки в умовах війни та не тільки: серед методів – диверсифікація діяльності, оптимізація витрат, формування резервного капіталу та розробка сценаріїв кризового управління. Особливо важливою є адаптація до змін у зовнішньому середовищі. Оцінка ризиків передбачає постійний моніторинг політичних, економічних та соціальних змін. Інструменти моніторингу, як-от SWOT-аналіз і PESTEL-аналіз, допомагають своєчасно виявляти загрози та підсилювати фінансову стійкість. SWOT-аналіз допомагає розробити стратегії, які максимально використовують сильні сторони й можливості, мінімізуючи при цьому слабкі сторони та загрози. PESTEL-аналіз допомагає зрозуміти, як макроекономічні умови можуть вплинути на стратегічні рішення компанії, а також адаптуватися до змін в зовнішньому середовищі [9-10].

Важливим фактором є активізація нових видів діяльності, спрямованих на виживання під час війни, як один з інструментів стабілізації функціону-

вання підприємства. Багато підприємств впроваджують нові стратегії, такі як освоєння суміжних ринків, залучення іноземних інвестицій та інноваційні моделі, що сприяють виживанню. Нестабільна економічна ситуація посилює проблему ліквідності, і підприємства змушені оперативно змінювати свою політику, зокрема звертаючись до короткострокового фінансування та мінімізації дебіторської заборгованості [8].

Існує необхідність дослідження чинників впливу на фінансову стійкість. Вивчення основних детермінантів зміни фінансової стійкості, таких як кредитна залежність та ринкові умови, допоможе уникати можливих загроз та втрат. Побудова ефективної фінансової моделі включає розробку бюджету, формування резервного капіталу, а також залучення зовнішніх джерел фінансування для підтримання стійкості та конкурентоспроможності [9-11].

Малі та великі підприємства стикаються з різними фінансовими проблемами, які мають суттєвий вплив на їхню діяльність і фінансову стійкість. Проблеми ліквідності, з якими найчастіше стикаються малі підприємства, і зростання зовнішньої заборгованості та витрат на утримання активів, що є проблемами великих компаній, є взаємопов'язаними аспектами, які можуть перешкоджати розвитку бізнесу. Малі та великі підприємства потребують різних підходів для вирішення своїх фінансових проблем. Малі компанії можуть спрямувати зусилля на покращення ліквідності та доступ до капіталу, тоді як великі підприємства мають концентруватися на управлінні зовнішньою заборгованістю та ефективному використанні активів [8-10].

Повномасштабна війна в Україні значно вплинула на економіку, поставивши вітчизняний бізнес у складні умови. Багато підприємств зазнали фінансових втрат, змушені були релокуватися або припинити діяльність через руйнування та окупацію окремих регіонів. Водночас чимало з них адаптувалися й продовжують працювати, незважаючи на зменшення виробництва й обмежений доступ до портів [12].

Особливо складно компаніям, що працюють на територіях з активними бойовими діями. Вони або припинили роботу, або перемістилися до безпечніших регіонів. Держава сприяє релокації бізнесу через програму в «Дії» та цифрову платформу для підтримки переміщення підприємств [12].

Попри складнощі, бізнес почав демонструвати більш оптимістичні прогнози щодо виробництва та ділової активності. Поліпшилися очікування щодо інфляції та купівельної спроможності, хоча девальваційні прогнози для гривні залишаються песимістичними [12].

Висновки. Забезпечення стабільного розвитку підприємств вимагає комплексного підходу, що включає ефективне управління, фінансову стійкість, адаптивність до змін ринку та готовність до інновацій. Підтримка довгострокової стратегії, яка передбачає моніторинг ризиків, є невід'ємною складовою стійкого зростання бізнесу в умовах високої невизначеності, зокрема в умовах воєнного конфлікту в Україні.

Внутрішні та зовнішні загрози є ключовими чинниками, які впливають на фінансову стабільність підприємств. Зовнішні загрози, такі як політична нестабільність та економічні зміни, є найменш передбачуваними і часто найбільш руйнівними для бізнесу, тоді як внутрішні загрози, пов'язані з управлінськими помилками, можуть бути мінімізовані через належне фінансове планування та контролю. Економічна нестабільність у державі суттєво впливає на підприємства, особливо в умовах війни. Макроекономічні фактори, такі як інфляція і коливання валютного курсу, обмежують фінансову безпеку і знижують купівельну спроможність. Це ускладнює діяльність, особливо для малих та середніх підприємств.

Методи забезпечення фінансової безпеки в умовах війни передбачають диверсифікацію джерел доходу, оптимізацію витрат, формування фінансових резервів та розвиток адаптивної стратегії, яка враховує можливі зміни в зовнішньому середовищі. Адаптація до нових умов є одним з основних способів підтримання стабільності. Моніторинг зовнішнього і внутрішнього середовища та регулярна оцінка ризиків за допомогою таких методів, як SWOT- та PESTEL-аналіз, допомагають ідентифікувати та усувати загрози. Вчасний моніторинг дає змогу підприємствам краще підготуватися до змін і зміцнити фінансову стійкість. Інноваційні підходи та нові види діяльності набувають особливої актуальності для виживання підприємств в умовах війни. Підприємства активно шукають нові ринки, залучають іноземні інвестиції та розробляють інноваційні продукти, що дозволяє зменшити залежність від основних бізнес-напрямів.

Проблеми ліквідності та зміни в політиці управління змушують підприємства переосмислювати підходи до фінансування, в тому числі звертатися до короткострокових позик і зменшувати дебіторську заборгованість. Це допомагає підприємствам ефективніше розподіляти кошти та знижувати фінансові ризики. Відтік кадрів та зовнішня заборгованість залишаються серйозними викликами для бізнесу, особливо в умовах зниження фінансування. Вирішенням може бути перекриття зовнішньої заборгованості за рахунок внутрішніх ресурсів і пошук нових джерел фінансування.

Необхідність дослідження детермінантів фінансової стійкості є критичною для зменшення загроз та запобігання втратам. Зокрема, залежність від кредитів і зміна ринкових умов вимагають ретельного аналізу для ефективного управління фінансовими ризиками. Фінансова модель підприємства та забезпечення життєдіяльності є ключем до довгострокової стабільності.

Формування бюджету, резервного капіталу та зовнішнє фінансування допомагають зберігати конкурентоспроможність і стійкість бізнесу. Виклики для малих і великих підприємств різняться, але однаково суттєво впливають на їхню стабільність. Малі підприємства стикаються з проблемами ліквідності, тоді як великі зазнають тиску через зростання зовнішньої заборгованості, що вимагає своєчасного управління для запобігання фінансовим кризам.

Література:

1. Варналій З. С., Бондаренко С. М. Фінансова безпека підприємств України в умовах війни та повоєнного відновлення // Економічний вісник. 2023. № 56. С. 106-113. DOI: <https://doi.org/10.31470/2306-546X-2023-56-106-113>
2. Костенко Ю., Короленко О., Гузь М. Аналіз фінансової стійкості підприємства в умовах воєнного стану // Економіка та суспільство. 2022. № 43. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-43-77>.
3. Чемчикаленко Р. А., Сукрушева Г. О., Ткаченко А. Ю. Теоретичні основи управління фінансовим станом підприємства // Інфраструктура ринку. 2019. Вип. 27. С. 350–354.
4. Гріщенко І. В. Оцінка показників фінансової стійкості підприємства // Перспективи розвитку фінансово-економічного простору України : зб. наук. праць. Вінниця, 2020. С. 208–211.
5. Крупка М. І., Ванькович Д. В., Демчишак Н. Б. Формування фінансового потенціалу інвестиційної діяльності в економіці України: монографія. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2011.
6. Басок О. В., Кузнєцов О. В. Фінансова безпека підприємства: оцінка та інструменти забезпечення. Київ : Центр учбової літератури, 2020.
7. Остапенко О. І., Карпенко О. М. Економічна безпека в умовах воєнного стану: виклики для бізнесу // Український економічний огляд. 2023.
8. Звіти Міжнародного валютного фонду (МВФ) та Світового банку щодо фінансового стану підприємств України під час конфлікту, 2022-2023.
9. Галицький В. А. Стратегічне управління фінансовою безпекою підприємства. Харків : ХНЕУ, 2021.
10. Котляревський І., Шаповал Л. Антикризове управління підприємством в умовах нестабільного зовнішнього середовища // Актуальні проблеми економіки. 2022.
11. Варналій З. С. Економічна та фінансова безпека України в умовах глобалізації: монографія. Київ : Знання України, 2020. 423 с.
12. Варналій З. С. Зміцнення фінансової безпеки України в умовах воєнного стану та повоєнний період // Сталий розвиток: виклики та загрози в умовах воєнного стану : мат. Міжнародна науково-практична інтернет-конференція, 9 червня 2022 р. Полтава : Національний університет імені Юрія Кондратюка, 2022. С. 103-104.

References:

1. Varnalij, Z. S., Bondarenko, S. M. (2023). Finansova bezpeka pidpriemstv Ukraïni v umovah vijni ta povoenogo vidnovlennja [Financial security of enterprises of Ukraine in the conditions of war and post-war recovery]. *Ekonomichnij visnik - Economic Bulletin*, 56, 106-113. DOI: <https://doi.org/10.31470/2306-546X-2023-56-106-113> [in Ukrainian].
2. Kostenko, Ju., Korolenko, O., Guz', M. (2022). Analiz finansovoï stijkosti pidpriemstva v umovah voennogo stanu [Analysis of the financial stability of the enterprise in the conditions of martial law]. *Ekonomika ta suspil'stvo - Economy and society*, 43. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-43-77>. [in Ukrainian].
3. Chemchikalenko, R. A., Sukrusheva, G. O., Tkachenko, A. Ju. (2019). Teoretichni osnovi upravlinnja finansovim stanom pidpriemstva [Theoretical basis of managing the financial condition of the enterprise]. *Infrastruktura rinku - Market infrastructure*, 27, 350–354 [in Ukrainian].
4. Grishhenko, I. V. (2020). Ocinka pokaznikov finansovoï stijkosti pidpriemstva [Assessment of indicators of the financial stability of the enterprise]. *Perspektivi rozvitku finansovo-ekonomichnogo prostoru Ukraïni - Prospects for the development of the financial and economic space of Ukraine*, 208–211 [in Ukrainian].
5. Krupka, M. I., Van'kovich, D. V., Demchishak, N. B. (2011). *Formuvannja finansovogo potencialu investicijnoï dij'al'nosti v ekonomici Ukraïni* [Formation of the financial potential of investment activity in the economy of Ukraine]. L'viv : LNU imeni Ivana Franka [in Ukrainian].

6. Basok, O. V., Kuznecov, O. V. (2020). *Finansova bezpeka pidpriemstva: ocinka ta instrumenti zabezpechennja [Financial security of the enterprise: evaluation and tools of provision]*. Kiïv : Centr uchbovoi literaturi [in Ukrainian].
7. Ostapenko, O. I., Karpenko, O. M. (2023). Ekonomichna bezpeka v umovah voennogo stanu: vikliki dlja biznesu [Economic security in the conditions of martial law: challenges for business]. *Ukrains'kij ekonomichnij ogljad - Ukrainian Economic Review*, [in Ukrainian].
8. *Zviti Mizhnarodnogo valjutnogo fondu (MVF) ta Svitovogo banku shhodo finansovogo stanu pidpriemstv Ukraïni pid chas konfliktu, 2022-2023 [eports of the International Monetary Fund (IMF) and the World Bank on the financial condition of Ukrainian enterprises during the conflict, 2022-2023]*. [in Ukrainian].
9. Galic'kij, V. A. (2021). *Strategichne upravlinnja finansovoju bezpekoju pidpriemstva [Strategic management of the financial security of the enterprise]*. Harkiv : HNEU [in Ukrainian].
10. Kotljarevs'kij, I., Shapoval, L. (2022). Antikrizove upravlinnja pidpriemstvom v umovah nestabil'nogo zovnishn'ogo seredovishha [Anti-crisis management of an enterprise in the conditions of an unstable external environment]. *Aktual'ni problemi ekonomiki - Actual problems of the economy*, [in Ukrainian].
11. Varnalij, Z. S. (2020). *Ekonomichna ta finansova bezpeka Ukraïni v umovah globalizacii [Economic and financial security of Ukraine in the conditions of globalization]*. Kiïv : Znannja Ukraïni [in Ukrainian].
12. Varnalij, Z. S. (2022). Zmicnennja finansovoï bezpeki Ukraïni v umovah voennogo stanu ta povoenij period [Strengthening the financial security of Ukraine under martial law and the post-war period]. *Proceedings from Mizhnarodna naukovo-praktychna konferentsiia « Stalij rozvitok: vikliki ta zagrozi v umovah voennogo stanu » – The International Scientific and Practical Conference « Sustainable development: challenges and threats under martial law »*. (pp. 103-104). Poltava : Nacional'nij universitet imeni Jurija Kondratjuka [in Ukrainian].

УДК 330.3

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11\(39\)-989-1004](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11(39)-989-1004)

Перетятко Любов Антонівна кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри права та менеджменту у сфері цивільного захисту факультету пожежної та техногенної безпеки, Львівський державний університет безпеки життєдіяльності, вул. Клепарівська, 35, м. Львів, 79000, тел.: (067) 391-42-85, <https://orcid.org/0000-0002-7383-8045>

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВ В УКРАЇНІ У СВІТЛІ БІЗНЕС-ДЕМОГРАФІЇ

Анотація. Стаття присвячена розгляду показників діяльності підприємств через призму нового розділу статистики – статистики демографії підприємств. Вона оперує термінологією, яка традиційно використовувалася в демографії, тому цей напрям можна назвати бізнес-демографією. Держстат України лише один раз публікував основні показники статистики демографії підприємств – за 2013-2020 рр. Аргументовано, що бізнес-демографія має значний потенціал для дослідження і аналізу підприємств різного розміру, зокрема малих і середніх. Акцентовано, що бізнес-демографія органічно вписується в концепцію життєвого циклу компанії. Показано, що терміни «народження» і «створення», як і «смерть» і «припинення діяльності» щодо підприємств не є тотожними. На основі аналізу оприлюднених Держстатом показників демографії підприємств зроблено ряд висновків і узагальнень, зокрема про високий коефіцієнт народження і смертності малих підприємств. На основі статистичних даних показано, що з кожним наступним роком кількість підприємств, які вижили, зменшується. Зроблено аналіз народжених і померлих підприємств за видами економічної діяльності. Найбільше як народжених, так і померлих підприємств було в торгівлі і будівництві, а найменше – в сільському, лісовому та рибному господарстві. Наведено визначення різних за розміром підприємств згідно українського законодавства. На основі порівняльного аналізу визначено, що в українському законодавстві відсутні уніфіковані критерії підприємств різних розмірів. Окреслено роль великих, середніх і малих підприємств в економіці держави. Проаналізовано динаміку окремих показників діяльності малих, середніх і великих підприємств.

Ключові слова: малі і середні підприємства, статистика демографії підприємств, народження підприємства, смерть підприємства, коефіцієнт плинності.

Peretiatko Liuba Antonivna Associate Professor, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of Law and Management in Civil Protection Lviv State University of Life Safety, 35 Kleparivska St., Lviv, 79000, tel.: (067) 391-42-85, <https://orcid.org/0000-0002-7383-8045>

DEVELOPMENT TRENDS OF ENTERPRISES IN UKRAINE IN THE LIGHT OF BUSINESS DEMOGRAPHICS

Abstract. The article is devoted to the examination of indicators of enterprise activity through the prism of a new section of statistics - enterprise demography statistics. It operates with the terminology that was traditionally used in demography, so this direction can be called business demography. The State Statistics Service of Ukraine published the main indicators of enterprise demography statistics only once - for 2013-2020. It is argued that business demography has a significant potential for research and analysis of enterprises of various sizes, in particular small and medium ones. It is emphasized that business demography organically fits into the concept of the company's life cycle. It is shown that the terms "birth" and "creation", as well as "death" and "cessation of activity" in relation to enterprises, are not identical. A number of conclusions and generalizations were made on the basis of the analysis of demographic indicators of enterprises published by the State Statistics Service, in particular about the high birth and death rate of small enterprises. Based on statistical data, it is shown that the number of surviving enterprises decreases every year. An analysis of born and dead enterprises by types of economic activity was made. The largest number of both births and deaths of enterprises was in trade and construction, and the least - in agriculture, forestry and fishing. Definitions of enterprises of different sizes according to Ukrainian legislation are given. On the basis of a comparative analysis, it was determined that Ukrainian legislation lacks unified criteria for enterprises of different sizes. The role of large, medium and small enterprises in the economy of the state is outlined. The dynamics of individual performance indicators of small, medium and large enterprises were analyzed.

Keywords: small and medium-sized enterprises, enterprise demography statistics, enterprise birth, enterprise death, turnover rate.

Постановка проблеми. Стан економіки кожної держави визначається кількістю активних і економічно життєздатних підприємств, зокрема малих і середніх. Вони виступають в ролі виробників, роботодавців, платників податків, інноваторів. Ситуація з кількістю підприємств на економічному ландшафті не є стабільною, – природно, що одні підприємства розпочинають свою діяльність, а інші – з різних причин припиняють її. Також постійно відбуваються реорганізації в бізнесі. Тобто підприємства, подібно живим організмам, проходять етапи свого життєвого циклу. Тому важливо володіти об'єктивною і повною інформацією про ці та подібні процеси, оскільки вони опосередковано характеризують бізнес-клімат в державі, дієвість регуляторної політики, якість бізнес-освіти. Як відомо, найточніші дані подає Державна служба статистики. Вона нещодавно почала оприлюднювати статистику

демографії підприємств. Цей розділ статистики є новим, однак важливим для України з огляду на оновлення регулятивної бази ЄС із 2019 року, в рамках якого були внесені зміни до статистичних показників бізнес-демографії [11].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання діяльності підприємств розглядаються науковцями у різних контекстах. Наприклад, Пермінова С.О., Кравчук В.В. Воробйова С.І. досліджували особливості функціонування підприємств в умовах нестабільного бізнес-середовища, Проблематика функціонування малих і середніх підприємств висвітлена в працях, зокрема, таких українських вчених, як З. Варналій, Б. Данилишин, О. Дикань, Л. Кузнєцова, С. Реверчук, Р. Мірошник, У. Прокоп'єва, Л. Яценко. Оскільки дані для аналізу багатьох кількісних показників, що стосуються підприємств, надає Державна служба статистики України, то питання її нових методологічних підходів до оприлюднення даних, є важливими й актуальними. Питання бізнес-статистики висвітлювалися в працях Матковського С., Семенової К., Тарасової К. та інших.

Мета стаття полягає в дослідженні та виявленні тенденцій розвитку підприємств в Україні на основі узагальнення показників нового розділу статистичної інформації – статистики демографії підприємств, а також узагальнення її базових методичних положень.

Виклад основного матеріалу. Підприємством є суб'єкт господарювання у формі юридичної особи. Як зазначено у словнику Держстату, підприємства є особливою категорією економічної системи, вони створюють основну частину валового внутрішнього продукту країни, тому є центральним об'єктом дослідження економічної статистики, а її ядром є інформаційна база статистики підприємств [13].

У статті 55 «Поняття суб'єкта господарювання» Господарського кодексу України дається визначення суб'єктів малого та великого підприємництва, а окреме визначення суб'єктів середнього підприємництва відсутнє. Тому можна вважати, що питання визначення середнього бізнесу не є до кінця врегульованим в українському законодавстві. Конкретизовано критерії щодо середніх підприємств у Законі України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» [3]. Для цілей вказаного Закону класифікація підприємств (крім бюджетних установ) за розмірами визначається за трьома критеріями – балансова вартість активів, річний оборот, кількість працівників. Причому для віднесення до певної категорії підприємство має відповідати принаймні двом критеріям, визначеним цим Законом. Визначення малого та середнього підприємця дається також в Законі «Про захист економічної конкуренції» (таблиця 1).

Таблиця 1

Визначення підприємств за розміром за різними законодавчими актами

Показники	Мікро	Малі	Середні	Великі
Господарський кодекс України, стаття 55				
Кількість працівників (середня кількість працівників за звітний період (календарний рік))	Не більше 10 осіб	Не більше 50 осіб	Підприємства, які не підпадають під наведені критерії	Перевищує 250 осіб
Річний дохід	Не перевищує суму, еквівалентну 2 млн євро	Не перевищує суму, еквівалентну 10 млн євро		Перевищує суму, еквівалентну 50 млн євро
Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні», стаття 2				
Балансова вартість активів	до 350 тисяч євро включно	до 4 мільйонів євро включно	до 20 мільйонів євро включно	понад 20 мільйонів євро
Чистий дохід від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг)	до 700 тисяч євро включно	до 8 мільйонів євро включно	до 40 мільйонів євро включно	понад 40 мільйонів євро
середня кількість працівників	до 10 осіб включно	до 50 осіб включно	до 250 осіб включно	понад 250 осіб
Закон України «Про захист економічної конкуренції», стаття 1				
X	X	малий та середній підприємець - суб'єкт господарювання, дохід (виручка) від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) за останній фінансовий рік чи вартість активів якого не перевищує суми, еквівалентної 500 тисячам євро ...		X

Словник економічних термінів, який подає Держстат України, містить таке трактування суб'єктів малого підприємництва (як юридичних осіб) – суб'єкти підприємницької діяльності будь-якої організаційно-правової форми та форми власності, в яких середньооблікова чисельність працюючих за звітний період (календарний рік) не перевищує 50 осіб та обсяг річного валового доходу не перевищує 500 000 євро [13, с. 486].

Порівнявши кількісні параметри у наведених визначеннях, бачимо певні розбіжності у показнику граничного доходу, якому має відповідати суб'єкт малого і середнього бізнесу. Пояснюємо це насамперед тим, що те чи інше визначення направлено на виконання завдання того нормативно-правового акту, яке його містить. Однак, на нашу думку, формулювання єдиних узгоджених критеріїв типології підприємств за розміром, у тому числі й середніх, полегшувало і дослідження, і обґрунтування регуляторної політики.

Як зазначають експерти з Інституту економічних досліджень та політичних консультацій, в загальному визначення розміру суб'єктів господарювання

відповідає визначенню Європейського Союзу. Однак вони наголошують, що, незважаючи на позірну схожість критеріїв визначення розміру бізнесу в Україні та Європейському Союзі, існують суттєві методологічні відмінності в застосуванні цих критеріїв на практиці. В ЄС критеріїв розміру бізнесу застосовуються на основі консолідованої або агрегатної звітності підприємств (тобто усіх підприємств, які належать до бізнес-групи). Водночас в Україні не передбачено аналізу даних на основі консолідованої звітності. Таким чином українська статистика неточно відображає справжні розміри бізнес-груп на різних рівнях [12]. У результаті українська статистика завищує частки малого та середнього бізнесу економіці та занижує частку великого.

Великі підприємства є найбільшими платниками податків, їх діяльність зосереджена в таких капіталомістких галузях, як нафтогазовий сектор, електроенергетика, металургія, харчова промисловість, сільське господарство. Згідно дослідження, проведеного фахівцями YouControl, тисяча найбільших підприємств за доходами у 2022 році згенерували майже 6 трильйонів грн. Основну частину топових підприємств складають компанії, зареєстровані 15-30 років тому. Також високі доходи демонструють молоді компанії віком 4-5 років. Однак, серед новостворених підприємств, які швидко почали генерувати мільярдні доходи, є багато перереєстрованих фірм [6].

Малі та середні підприємства (МСП) мають більш соціально орієнтовану функцію. Вони є ключовим сегментом ринкової економіки у всіх розвинутих країнах. МСП забезпечують економічну стабільність країни, наповнюють бюджети, створюють робочі місця, насичують ринок товарами та послугами, формують конкурентне середовище; демонструють мобільність в умовах швидкої динаміки суспільних процесів, адаптуються до змін ринку, впроваджують новітні технології [14]. У свою чергу, мікробізнес – це, скоріше питання самозайнятості, тобто це ті люди, які з власної ініціативи і на власний ризик одноосібно здійснюють підприємницьку діяльність і не покладаються на державу.

Середні підприємства відіграють важливу роль в економіці та соціальному розвитку, вони є своєрідним «кістяком» економіки. Порівняно з малим бізнесом та великими підприємствами, середній бізнес має вищу життєздатність, кращий доступ до зовнішнього фінансування та переваги «ефекту масштабу». Згідно з дослідженням ІЕД, середній бізнес показує кращі темпи економічного відновлення порівняно з підприємствами інших розмірів, випереджає великий бізнес за рівнем завантаження виробничих потужностей. Середні підприємства будуть більш орієнтовані на споживача і більш гнучко реагуватимуть на зміни попиту та бізнес-середовища. Представники середнього бізнесу є носіями ліберальних цінностей, ідей свободи, вільного і демократичного суспільства і однакових правил гри для всіх [12].

Мікро-, малі та середні підприємства (ММСП) є основою економіки України, вони складають 99,98 відсотки усіх суб'єктів господарювання, забез-

печують 74 відсотки усіх робочих місць та створюють 64 відсотки доданої вартості [10]. В таблиці 2 узагальнено відносні показники в розрізі підприємств різних розмірів.

Таблиця 2

Динаміка показників суб'єктів великого, середнього, малого підприємництва, які працювали на території України впродовж 2014-2022 рр.

Рік	Усього, одиниць	Частка суб'єктів підприємництва, які працювали на території України в їх загальній кількості, %			Частка обсягу реалізованої продукції (товарів, послуг) підприємствами України в її загальному обсязі, %			Частка працівників, зайнятих на підприємствах у їх загальній чисельності, %		
		великі	середні	малі	великі	середні	малі	великі	середні	малі
2014	341 001	0,15	4,66	95,19	41,78	41,32	16,9	30,41	42,81	26,78
2015	343 440	0,12	4,43	95,45	39,8	42,04	18,16	29,01	44,22	26,77
2016	306 369	0,13	4,84	95,03	38,34	42,78	18,88	27,35	45,21	27,44
2017	338 256	0,12	4,42	95,47	38,01	42,77	19,23	26,85	44,61	28,54
2018	355 877	0,13	4,51	95,36	38,19	42,62	19,18	26,42	46,05	27,54
2019	380 597	0,14	4,66	95,20	37,67	43,24	19,09	25,10	47,64	27,26
2020	373 822	0,14	4,71	95,15	36,08	43,38	20,54	24,73	48,51	26,75
2021	370 834	0,16	4,72	95,12	37,75	43,33	18,92	25,79	46,43	27,77
2022	261 924	0,19	5,64	94,17	36,47	44,47	19,05	25,45	47,99	26,56

* узагальнено автором за результатами [13]

З наведених даних можемо робити такі узагальнення. Частика малого, середнього і великого бізнесу в Україні залишається відносно стабільною – великі підприємства складають вкрай малу частку (менше 0,2%) загальної кількості суб'єктів підприємництва, що є юридичними особами. При цьому вони забезпечують приблизно 37% обсягу реалізації продукції (товарів, послуг). Малі підприємства становлять понад 95% від кількості, і на них припадає частка обсягу реалізації близько 20%. Такі співвідношення є типовими для багатьох країн, оскільки функція малих підприємств насамперед соціальна та інноваційна, – вони створюють робочі місця, гнучко реагують на зміну ринкової кон'юнктури і оперативніше впроваджують інноваційні рішення. На підприємства середнього розміру припадає менше 5% від кількості підприємств, при цьому їм належить понад 40% обсягів реалізації продукції (товарів, послуг). Саме на середніх підприємствах задіяно найбільшу кількість працівників.

Щодо тенденцій, то частка великих підприємств дещо збільшується, а кількість працюючих у них – зменшується. Це об'єктивне явище, яке можна пояснити комплексною автоматизацією виробничих процесів, яку впроваджують великі компанії. Чисельність працюючих на усіх малих підприємствах співмірна із чисельністю працівників великих підприємств.

Загальносвітовим є факт, що переважна більшість (90%) всіх новостворених малих підприємств у світі припиняє своє існування. При цьому половина з них зникає вже в перші два роки свого існування. Ця тенденція однаково стосується всіх індустрій, а особливо технологічного сектору. Інші 10% малих підприємств або масштабує свою діяльність, або залишається у тих же контурах діяльності.

Будь-який новостворений суб'єкт МСП, як і живий організм, «проживає» свій життєвий період. Згідно теорії життєвого циклу підприємства, кожне з них проходить ряд послідовних стадій, наприклад, зародження, зростання, зрілість, занепад. Одна із найбільш відомих моделей життєвого циклу підприємства належить І. Адісесу. Вона була створена шляхом порівняння процесу розвитку організації з розвитком живого організму, який еволюціонує у прагненні до виживання. І. Адісес з високим ступенем деталізації обґрунтував стадії життєвого циклу підприємства, п'ять з яких є стадіями росту (зародження, дитинство, «давай-давай!», юність, розквіт), а п'ять – стадіями старіючої організації (стабільність, аристократія, рання бюрократія, бюрократія, смерть) [7].

Найточнішу інформацію щодо розвитку, припинення діяльності, реорганізації підприємств різного розміру і видів економічної діяльності надає Державна служба статистики України (Держстат). Вона є національним органом статистики, що відповідає за реалізацію державної політики у сфері статистики та за створення й належне функціонування загальнодержавної системи економіко-статистичної інформації на території України. Держстат збирає та обробляє дані щодо МСП переважно в рамках структурної статистики підприємств, яка описує структуру та результати діяльності підприємств за видами діяльності та розміром. Для аналізу статистики діяльності підприємств він переважно використовує критерії розміру суб'єктів господарювання з Господарського кодексу. Однак для окремих публікацій (зокрема щодо структурної статистики) Держстат застосовує для групування підприємств лише кількість працівників.

Загалом, як зазначають Семенова К.Д. і Тарасова К.І., незалежно від рівня та стадії розвитку суспільства, характеру політичної системи, статистика завжди була і є необхідним та ефективним інструментом управління життєдіяльністю як держави у цілому, так і її окремих суб'єктів [1, с. 6]. Статистична методологія розвивається, удосконалюється, що сприяє розширенню аналітичних даних для досліджень, зокрема сектору МСБ. Відносно новою категорією статистичної інформації є статистичні дані демографії підприємств, що її збирають національні органи влади та структуровано розробляють з використанням методології, яка на даний час стандартизується та поширюється в країнах ЄС та ОЕСР.

Статистику демографії підприємств можна віднести до так званої *бізнес-демографії*, яка органічно входить в теорію життєвого циклу компанії. Згідно

цієї концепції кожна господарська одиниця проходить ряд стадій: зародження, період зрілості, наступ занепаду або ж входження в стадію «перезапуску» з таким пусковим механізмом, як, наприклад, злиття, поглинання. Практика свідчить про наявність широкого розмаїття в кількості стадій в житті господарської одиниці.

Ще у Стратегії розвитку статистики до 2017 року містилося положення щодо вдосконалення статистики МСП. Було передбачено проведення статистичних спостережень за демографією підприємств. Як було зазначено, *статистика демографії підприємств* дозволяє отримати інформацію про структуру учасників економічного процесу, оцінити динаміку розвитку підприємництва й зростання ділової активності підприємств [5]. Метою збору демографічної статистики є отримання даних про зміни, що відбулись у генеральній сукупності підприємств протягом року, для здійснення детального аналізу кількості активних підприємств, народження та смерті підприємств.

При визначенні показників демографії підприємств використовується така типологія демографічних подій:

- народження, смерть;
- розподільчі події: перетворення, реструктуризація у межах підприємства;
- концентрація: злиття, поглинання;
- деконцентрація: поділ, виділ.

Відповідно до Посібника ОЕСР та Євростату зі статистики щодо демографії підприємств [15] *народження (birth) підприємства* – це створення сукупності виробничих факторів «з нуля» за умови, що жодне інше підприємство не брало участі в цій події. При цьому, створення нового підприємства в результаті злиття, поділу, виділу або перетворення не розглядається як народження підприємства. Також не вважають народженням факт зміни підприємством основного виду економічної діяльності.

Народження підприємства в статистиці не тотожне його створенню. Державна служба статистики України таким чином визначає *створення підприємства* (enterprise formation) – процес формування підприємства, що відбувається шляхом:

- утворення нового підприємства у разі створення абсолютно нових факторів виробництва або створення на базі ліквідованого підприємства за умови зміни основного виду діяльності, виникнення нової правової одиниці (юридичної особи), яка не є правонаступником ліквідованого підприємства;
- злиття підприємств в одне, до якого переходять усі майнові права та обов'язки підприємств, що злились, і при цьому є ліквідованими;
- поділу підприємства на декілька підприємств, до яких переходять за роздільним актом (балансом) майнові права та обов'язки реорганізованого підприємства;

– перетворення (поновлення діяльності раніше існуючого підприємства), у разі зміни власника в результаті продажу, дарування, вкладання внеску до акціонерного капіталу тощо, при цьому зберігаються основний вид діяльності та хоча б половина працюючих на підприємстві;

– іншим шляхом [13, с. 481].

Відповідно до Посібника ОЕСР та Євростату зі статистики щодо демографії підприємств [15] *смерть (death) підприємства* – це ліквідація сукупності виробничих факторів за умови, що жодне інше підприємство не брало участі в цій події. Припинення діяльності юридичною особою внаслідок злиття, поділу або поглинання не розглядається як смерть підприємства. Не вважають смертю факт зміни підприємством основного виду економічної діяльності. Аналогічні визначення термінів «народження» та «смерть» підприємств використано в Методологічних положеннях Держстату щодо спостереження за динамікою та демографією підприємств.

У свою чергу, Держстат таким чином трактує *припинення діяльності підприємства* (cessation of enterprise activity) – сукупність процесів, у результаті яких підприємство перестає існувати як виробник, злиття підприємств (суб'єктів господарювання) в одне та приєднання підприємств (суб'єктів господарювання); злиття – поглинання своїх дочірніх компаній; поділ підприємства на декілька; перетворення (реорганізації); тимчасового призупинення виробництва; повна ліквідація підприємства; перебування підприємства в процесі ліквідації та ін. [13, с. 4402].

Як бачимо, Держстат включає до створених (не новостворених) підприємств ті, що утворилися внаслідок різних видів реорганізації. Аналогічно і щодо підприємств, які припинили свою діяльність. Однак, на нашу думку, для аналізу кількості нових підприємств, їх життєздатності і стійкості краще використовувати показники бізнес-демографії. Саме вони, на нашу думку, краще віддзеркалюють стан бізнес-середовища і ефективність регуляторної політики, а не внутрішні організаційні трансформації суб'єктів бізнесу.

Для розрахунку демографічної статистики підприємств Держстат ухвалив *Методику розрахунку показників демографії підприємств* [8], яка відповідає Посібнику ОЕСР та Євростату зі статистики щодо демографії підприємств [15]. Показниками статистики демографії підприємств є:

- кількість народжених підприємств;
- частка народжених підприємств у генеральній сукупності підприємств (коефіцієнт народжуваності);
- кількість народжених підприємств на 10000 населення;
- коефіцієнт виживання народжених підприємств;
- середній коефіцієнт виживання підприємств;
- кількість померлих підприємств;
- частка померлих підприємств у генеральній сукупності підприємств.

У Методиці також визначено джерела даних та методи розрахунку показників статистики демографії підприємств.

Статистика демографії підприємств оперує рядом специфічних термінів, наприклад:

- *Активні підприємства.* Статистична одиниця вважається активною впродовж звітного періоду, якщо у звітному періоді вона або мала позитивний чистий оборот, або виробила продукцію, або мала працівників чи здійснила інвестиції.

- *Підприємство, що швидко зростає* – підприємство з щонайменше 10 працівниками з середнім річним приростом кількості працівників, який становить більше 10% на рік протягом трьох років. До цієї категорії не входять підприємства, «народжені» 3 роки тому.

- *Молоді підприємства з перспективами швидкого зростання («газели»)* – підгрупа підприємств, що швидко зростають та додатково виконують умову – «народжені» не раніше, як 4 роки тому.

9 листопада 2021 року відбувся вебінар з розбудови потенціалу «Методологія розрахунку показників статистики демографії підприємств», який став останнім із трьох вебінарів у рамках проекту «Вдосконалення розвитку статистики в Україні у 2021 році», що реалізується за фінансової та інтелектуальної підтримки Польщею та Ізраїлем Державної служби статистики України. Мета вебінару – поширити інформацію про методологічні підходи до розрахунку ключових показників демографії підприємств згідно з європейськими стандартами.

В. Піщейко, радник Голови Державної служби статистики України, відзначив важливу роль статистики демографії підприємств як «барометра» економіки, який дає уряду розуміння тенденцій у бізнесі та підприємницькій діяльності та є важливим інструментом для розроблення належної фіскальної політики. В. Піщейко підкреслив, що хоча Україна вже публікує дані про демографію підприємств, вони потребують доопрацювання з огляду на зміни в регламентах ЄС [11, с. 4].

Отож, Держстат подаватиме інформацію, яка буде корисна для аналізу стану і розвитку МСП зокрема. Станом на 2020 рік вже було оприлюднено основні показники статистики демографії підприємств в Україні за 2013-2020 рр. [9]. Після цього оновлення таких показників не здійснювалося. У таблицях 3-5 нами узагальнено окремі з показників Держстату.

Таблиця 3

**Частка народжених, померлих підприємств та коефіцієнт плинності
За кількістю найманих працівників у 2016-2020 рр.**

Угрупування за кількістю найманих працівників	Роки				
	2016	2017	2018	2019	2020
Частка народжених підприємств у загальній кількості активних підприємств відповідного угрупування					
Загалом	10,4	11,3	11,2	12,1	9,6
до 9 осіб	12,5	13,2	13,0	14,1	11,2
від 10 до 49 осіб	2,3	2,7	2,5	2,4	2,1
від 50 до 249 осіб	1,0	0,8	0,8	0,6	0,6
від 250 осіб і більше	0,7	0,5	0,4	0,3	0,2
Частка померлих підприємств у загальній кількості активних підприємств відповідного угрупування					
Загалом	5,9	6,6	6,3	10,5	10,5
до 9 осіб	6,8	7,6	7,3	12,2	12,4
від 10 до 49 осіб	2,1	2,0	1,8	1,8	1,8
від 50 до 249 осіб	1,8	1,4	1,0	1,0	0,9
від 250 осіб і більше	1,8	0,9	0,6	0,6	0,6
Коефіцієнт плинності					
Загалом	16,3	17,9	17,5	22,6	20,1
до 9 осіб	19,3	20,8	20,3	26,3	23,5
від 10 до 49 осіб	4,4	4,7	4,3	4,2	4,0
від 50 до 249 осіб	2,8	2,2	1,8	1,6	1,5
від 250 осіб і більше	2,5	1,4	1,0	0,9	0,8

*Джерело: складено автором на основі [9]

Отже, частка народжених підприємств зростала до 2020 року, у якому проявилися наслідки пандемії Covid-19. Відповідно в 2019 і 2020 роках спостерігалась найбільша смертність підприємств. За даними таблиці 3 очевидно, що чим менше за розміром підприємство, тим частіше воно і народжується, і помирає, тобто в малих підприємств найвищий коефіцієнт плинності. У 2016-2020 рр. середні підприємства продемонстрували спадний тренд і показників народження, і показників смерті. Це свідчить, що саме середні підприємства є доволі стійкими і життєздатними. За вказаний період смертність великих підприємств зменшилась втричі, що оцінюємо позитивно.

Щоб з'ясувати, в якому віці підприємства демонструють найбільшу життєздатність, розглянемо дані таблиці 4.

Таблиця 4

**Показники виживання у 2020 році підприємств, народжених
1-5 років тому, за кількістю працівників**

Угрупування за кількістю найманих працівників	Частка виживших підприємств, народжених 1 рік тому , у загальній кількості активних підприємств	Частка виживших підприємств, народжених 2 роки тому , у загальній кількості активних підприємств	Частка виживших підприємств, народжених 3 роки тому , у загальній кількості активних підприємств	Частка виживших підприємств, народжених 4 роки тому , у загальній кількості активних підприємств	Частка виживших підприємств, народжених 5 роки тому , у загальній кількості активних підприємств
Загалом	9,4	7,9	6,8	5,1	3,6
до 9 осіб	11,0	9,2	7,9	5,9	4,1
від 10 до 49 осіб	2,1	2,0	2,0	1,5	1,2
від 50 до 249 осіб	0,6	0,7	0,6	0,6	0,4
від 250 осіб і більше	0,3	0,4	0,4	0,4	0,2

Джерело: [9]

Як бачимо, у 2020 році частка підприємств, які вижили з моменту народження, найбільша у тих, де працює до 9 осіб. Однак з кожним роком цей показник зменшується, і серед тих підприємств, які народжені 5 років тому, життєздатними вже було всього 3,6%. Подібна тенденція простежується і для інших угруповань підприємств. Загалом частка підприємств, що вижили станом на 2020 рік дуже низька, що негативно характеризує бізнес-клімат в державі.

Розглянемо статистичні показники демографії підприємств різних видів економічної діяльності (таблиця 5).

Таблиця 5

Частка народжених і померлих підприємств за видами економічної діяльності у 2016-2020 рр., %

Угрупування за певною ознакою	Роки				
	2016	2017	2018	2019	2020
<i>Частка народжених підприємств у загальній кількості активних підприємств відповідного виду діяльності, %</i>					
Усього	10,4	11,3	11,2	12,1	9,6
Сільське, лісове та рибне господарство	8,4	7,9	4,4	4,6	4,5
Промисловість	8,9	10,2	11,1	11,2	7,9
Будівництво	10,4	13,4	14,4	13,4	11,5
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт АТЗ і мотоциклів	13,4	14,1	14,2	16,8	12,3
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	9,7	11,4	11,2	12,7	11,2

Продовження таблиці 5

Тимчасове розміщування й організація харчування	10,6	11,6	11,2	11,4	10,9
Інформація та телекомунікації	11,3	12,6	13,7	13,9	10,6
Фінансова та страхова діяльність	12,1	10,4	12,7	10,4	9,0
Операції з нерухомим майном	5,7	7,0	7,0	7,6	6,9
Професійна, наукова та технічна діяльність	12,1	11,3	12,1	12,9	10,2
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	10,1	12,9	13,3	12,9	11,2
<i>Частка померлих підприємств у загальній кількості активних підприємств відповідного виду діяльності, %</i>					
Усього	5,9	6,6	6,3	10,5	10,5
Сільське, лісове та рибне господарство	2,6	3,7	4,1	6,5	7,8
Промисловість	5,2	5,3	4,5	9,0	8,2
Будівництво	7,1	7,5	6,8	11,9	11,4
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт АТЗ і мотоциклів	8,4	9,2	9,4	13,6	13,9
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	5,5	6,6	5,8	10,3	9,8
Тимчасове розміщування й організація харчування	5,1	6,7	6,4	12,6	13,9
Інформація та телекомунікації	5,6	6,4	6,2	9,4	9,8
Фінансова та страхова діяльність	10,0	9,1	7,5	9,2	9,2
Операції з нерухомим майном	3,6	4,0	3,6	7,0	7,0
Професійна, наукова та технічна діяльність	6,4	7,0	6,6	12,0	11,3
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	5,4	6,4	5,6	10,4	10,1

Джерело: [9]

Дані таблиці 5 показують, що найбільше як народжених, так і померлих підприємств було в торгівлі і будівництві, а найменше – в сільському, лісовому та рибному господарстві. Можемо припустити, що це одна з найбільш монополізованих сфер економіки, в якій працюють великі агрохолдинги чи державні підприємства (лісове господарство). Ще одним видом діяльності, в якому мали місце подібні тенденції, є операції з нерухомим майном. Постковідний 2020 рік погіршив показники демографії підприємств усіх видів діяльності.

Для порівняння наведемо дані Ізраїлю. Станом на 2020 рік частка народжень активних підприємств-роботодавців в Ізраїлі становила 9,4%, тоді як частка смертей активних підприємств-роботодавців – 10,4%. Незважаючи на те що в Ізраїлі підприємства, що швидко зростають («газелі»), становили 8% у загальному обсязі економіки, через пандемію COVID-19 їх кількість в

країні зменшилася. Щодо показника виживання підприємств, то в Ізраїлі цей показник є найвищим у сфері охорони здоров'я та соціальної допомоги, а найнижчим – у сфері розміщення та громадського харчування [11, с. 7].

Висновки. Економіка країни є динамічною сукупністю підприємств різних розмірів, які виконують ряд важливих функцій. Подібно до живого організму, підприємства проходять певні етапи (стадії) у своєму розвитку. Цей аспект знайшов обґрунтування в теорії життєвого циклу і на даний час він відображається у новому напрямі статистичної інформації – статистиці демографії підприємств. Над її методологією ще працює Держстат, опираючись на досвід ЄС. В Україні вже було оприлюднено показники статистики демографії підприємств за 2013-2020 рр. На основі цієї інформації можна досліджувати народження і смертність підприємств різних розмірів, віку і видів економічної діяльності. На основі проведеного аналізу цих показників нами зроблено ряд висновків, зокрема: коефіцієнт плинності підприємств найвищий у малих підприємств, а у великих, – він низький. Пандемія погіршила зростаючий тренд народження підприємств і підвищила їх смертність. В загальному показники народження перевищують показники смертності підприємств, також немає різкої різниці в показниках в розрізі видів економічної діяльності.

Література:

1. Бізнес-статистика : Підручник / К. Д. Семенова, К. І. Тарасова. К : ФОП Гуляєва В.М. 2018. 210 с.
2. Господарський кодекс України №436-IV від 16.01.2003 (з правками). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text>
3. Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» від 16.07.1999 р. № 996-XIV. URL : <https://document.vobu.ua/doc/3241>
4. Закон України «Про захист економічної конкуренції» від 11.01.2001 № 2210-III. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2210-14#Text>
5. Зміни від 7 серпня 2014 року до Наказу №526 від 22 грудня 2010 «Методологічні положення щодо спостереження за динамікою та демографією підприємств на основі реєстру статистичних одиниць». URL : http://www.ukrstat.gov.ua/metod_polog/metod_doc/2014/228/228_2014.htm.
6. Корнилюк Р. Тисяча українських компаній, які отримали найбільший дохід у 2022 році. 10 травня 2023 р. URL : <https://youcontrol.com.ua/data-research/naybilshyy-dokhid-u-2022/>
7. Кузнецова, І. О., Сокурєнко, І. А. Стадії життєвого циклу малого підприємства : характеристика та специфіка прийняття управлінських рішень. *Вісник соціально-економічних досліджень : зб. наук. праць* / За ред. : М. І. Зверькова (гол. ред.) та ін. Одеса : Одеський національний економічний університет. 2019. № 1 (69). С. 179-188.
8. Наказ Держстату №228 від 07 серпня 2014 року «Про затвердження Методики розрахунку показників демографії підприємств та Змін до Методологічних положень щодо спостереження за динамікою та демографією підприємств на основі реєстру статистичних одиниць». URL : http://www.ukrstat.gov.ua/metod_polog/metod_doc/2014/228/228_2014.htm.
9. Основні показники статистики демографії підприємств. URL : https://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2021/r_so/arh_demogr_pidpr_23u.html
10. Оцінка впливу війни на мікро-, малі та середні підприємства в Україні. Київ: Програма розвитку ООН в Україні, 2024 рік, 86 с. URL : <https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2024-04/undp-ua-smb-2024.pdf>

11. Протокол вебінару «Вдосконалення розвитку статистики в Україні. Методологія розрахунку показників статистики демографії підприємств». 9 листопада 2021 року. OECD Eurasia. 54 с.
12. Середній бізнес в Україні: Terra incognita чи «схований» Mittelstand. Звіт. Є. Ангел, В. Баськов, О. Кузяків. *Інститут економ. досліджень та політичних консультацій*. Київ, 2023. 52 с.
13. Статистичний словник. Державна служба статистики України. Методологія та класифікатори. URL : <https://ukrstat.gov.ua/>
14. Яценко Л. Д. Сучасні проблеми розвитку малого та середнього бізнесу в Україні як основного джерела робочих місць. *Національний інститут стратегічних досліджень*. Київ, 2022. URL : https://niss.gov.ua/sites/default/files/2024-05/malyi-i-seredniy-business_0.pdf
15. Eurostat – OECD Manual on Business Demography Statistics, 2007. URL : <http://ec.europa.eu/eurostat/ramon/statmanuals/files/KS-RA-07-010-EN.pdf>.

References:

1. Semenova, K. D. , Tarasova, , K. I. (2018). *Biznes-statistika [Business statistics]*. К : FOP Guljaeva V.M. [in Ukrainian].
2. Gospodars'kij kodeks Ukraїni [Economic Code of Ukraine]. (n.d). zakon.rada.gov.ua Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text> [in Ukrainian].
3. Zakon Ukraїni «Pro buhgalters'kij oblik ta finansovu zvitnist' v Ukraїni» [The Law of Ukraine "On Accounting and Financial Reporting in Ukraine"]. document.vobu.ua Retrieved from <https://document.vobu.ua/doc/3241> [in Ukrainian].
4. Zakon Ukraїni «Pro zahist ekonomichnoї konkurencії» [The Law of Ukraine "On Protection of Economic Competition"]. (n.d). zakon.rada.gov.ua Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2210-14#Text> [in Ukrainian].
5. Zmini vid 7 serpnja 2014 roku do Nakazu №526 vid 22 grudnja 2010 «Metodologichni polozhennja shhodo sposterezhennja za dinamikoju ta demografiju pidpriemstv na osnovi reestru statistichnih odinic'» [Amendments of August 7, 2014 to Order No. 526 of December 22, 2010 "Methodological provisions on monitoring the dynamics and demography of enterprises based on the register of statistical units."]. www.ukrstat.gov.ua Retrieved from http://www.ukrstat.gov.ua/metod_polog/metod_doc/2014/228/228_2014.htm. [in Ukrainian].
6. Korniljuk, R. (2023). Tisjacha ukraїns'kih kompanij, jaki otrimali najbil'shij dohid u 2022 roci [A thousand Ukrainian companies that received the largest income in 2022]. youcontrol.com.ua Retrieved from <https://youcontrol.com.ua/data-research/naybilshyy-dokhid-u-2022/> [in Ukrainian].
7. Kuznecova, I. O., Sokurenko, I. A. Stadii zhitteвого ciklu malogo pidpriemstva : harakteristika ta specifika prijnattja upravlins'kih rishen' [Stages of the life cycle of a small enterprise: characteristics and specifics of management decision-making]. *Visnik social'no-ekonomichnih doslidzhen' - Bulletin of socio-economic researches*, 1 (69), 179-188 [in Ukrainian].
8. Nakaz Derzhstatu «Pro zatverdzhennja Metodiki rozrahunku pokaznikiv demografії pidpriemstv ta Zmin do Metodologichnih polozhen' shhodo sposterezhennja za dinamikoju ta demografiju pidpriemstv na osnovi reestru statistichnih odinic'» [The Order of the State Statistics Service No. 228 dated August 7, 2014 "On approval of the Methodology for calculating enterprise demography indicators and Amendments to the Methodological Provisions for monitoring the dynamics and demography of enterprises based on the register of statistical units."]. www.ukrstat.gov.ua Retrieved from http://www.ukrstat.gov.ua/metod_polog/metod_doc/2014/228/228_2014.htm. [in Ukrainian].
9. Osnovni pokazniki statistiki demografії pidpriemstv [The main indicators of enterprise demography statistics]. ukrstat.gov.ua Retrieved from https://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ/2021/r_so/arh_demogr_pidpr_23u.html [in Ukrainian].

10. Ocinka vplyvu vijni na mikro-, mali ta seredni pidpriemstva v Ukraïni [Assessment of the impact of the war on micro, small and medium enterprises in Ukraine]. Kiïv: Programa rozvitku OON v Ukraïni. Retrieved from <https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2024-04/undp-ua-smb-2024.pdf> [in Ukrainian].
11. Protokol vebinaru «Vdoskonalennja rozvitku statistiki v Ukraïni. Metodologija rozrahunku pokaznikov statistiki demografii pidpriemstv» [Minutes of the webinar "Improving the development of statistics in Ukraine. Methodology for calculating indicators of enterprise demography statistics".]. [in Ukrainian].
12. Angel, Є. , Bas'kov, V. , Kuzjakiv, O. *Serednij biznes v Ukraïni: Terra incognita chi «shovaniy» Mittelstand* [Medium business in Ukraine: Terra incognita or "hidden" Mittelstand]. K.: Institut ekonom. doslidzhen' ta politichnih konsul'tacij [in Ukrainian].
13. Statistichnij slovník. Derzhavna sluzhba statistiki Ukraïni. Metodologija ta klasifikatori [Statistical dictionary. State Statistics Service of Ukraine. Methodology and classifiers]. ukrstat.gov.ua Retrieved from <https://ukrstat.gov.ua/> [in Ukrainian].
14. Jacenko, L. D. (2022). *Suchasni problemi rozvitku malogo ta seredn'ogo biznesu v Ukraïni jak osnovnogo dzherela robochih misc'* [Modern problems of small and medium business development in Ukraine as the main source of jobs]. K.: Nacional'nij institut strategichnih doslidzhen'. Retrieved from https://niss.gov.ua/sites/default/files/2024-05/malyi-i-seredniy-business_0.pdf [in Ukrainian].
15. Eurostat – OECD Manual on Business Demography Statistics. ec.europa.eu Retrieved from <http://ec.europa.eu/eurostat/ramon/statmanuals/files/KS-RA-07-010-EN.pdf>. [in English].

УДК 339

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11\(39\)-1005-1018](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11(39)-1005-1018)

Писаренко Надія Василівна кандидат економічних наук, завідувач кафедри маркетингу, Академія праці, соціальних відносин і туризму, м. Київ, <https://orcid.org/0000-0002-5851-1976>

Ярмоленко Юлія Олександрівна доктор економічних наук, професор кафедри маркетингу, Академія праці, соціальних відносин і туризму, м. Київ

ЗАСТОСУВАННЯ ТЕХНОЛОГІЙ НЕЙРОМАРКЕТИНГУ У ФОРМУВАННІ СТРАТЕГІЇ БРЕНДУ

Анотація. У статті розглянуто сучасні можливості використання нейро-маркетингу та його здобутків в управлінні поведінкою споживачів задля підвищення ефективності функціонування брендів. Уточнено, що нейромаркетинг це аналіз психологічних і нервових сигналів, який дає змогу визначити вподобання споживачів та зрозуміти, як саме вони приймають рішення щодо купівлі певних продуктів. З'ясовано, що нейромаркетинг застосовує різноманітний інструментарій, такий як електроенцефалографію, магнітно-резонансну спектрографію, функціональну магнітно-резонансну томографію, магнітоенцефалографію, айтрекінг, аналіз висоти голосу, розпізнавання обличчя, шкірну гальванічну реакцію, позитронно-емісійну томографію, транскраніальну магнітну стимуляцію, емісійна комп'ютерну томографію та інші. Дані інструменти ефективно застосовуються при формуванні стратегії бренду та рекламній кампанії, за їх допомогою можна дізнатися про наміри споживачів та створити сильний, сприятливий і позитивний імідж бренду в свідомості, щоб активізувати емоції, які у свою чергу, приведуть до рішення про покупку. Визначено, що технології нейромаркетингу виводять формування стратегії бренду на новий рівень, оскільки дозволяють використовувати маркетингові дослідження, що знаходять відгук у цільовій аудиторії та застосовувати методики когнітивної психології та нейробіології у маркетингу. Встановлено, що в традиційному маркетингу потрібно самостійно будувати гіпотези та проводити експерименти, то сучасні технології нейромаркетингу дають змогу точно встановлювати причинно-наслідкові зв'язки. І це дає низку переваг. Нейромаркетингові технології – це передовий підхід у світі маркетингу, який поєднує знання з галузі нейронаук та психології з традиційними маркетинговими стратегіями. Визначено мету нейромаркетингу, що полягає в кращому розумінні, як мозок споживачів реагує на маркетингові повідомлення, продукти та бренди, а також які процеси в мозку впливають на

рішення про покупку. У основі нейромаркетингу лежить передумова, що більшість рішень покупців приймається на підсвідомому рівні. Дослідження показують, що емоції грають ключову роль у процесі прийняття рішень, часто випереджаючи логічні чи усвідомлені роздуми. За допомогою застосування нейромаркетингових технологій вдається розгадати підсвідомий рівень сприйняття, щоб створювати ефективніші та більш цілеспрямовані маркетингові стратегії формування бренду.

Ключові слова: нейромаркетинг; нейромаркетингові технології, маркетинг; бренд; стратегія; електроенцефалографія; магнітно-резонансна спектроскопія; функціональна магнітно-резонансна томографія; магнітоенцефалографія; айтрекінг; аналіз висоти голосу.

Pysarenko Nadiia Vasylivna Ph.D. (Economics), Associate Professor, head of the marketing department, Academy of Labor, Social Relations and Tourism, Kyiv, <https://orcid.org/0000-0002-5851-1976>

Yarmolenko Yuliia Oleksandrivna doctor of economic sciences, professor of the department of marketing, academy of labor, social relations and tourism, kyiv

APPLICATION OF NEUROMARKETING TECHNOLOGIES IN BRAND STRATEGY FORMATION

Abstract. The article examines the modern possibilities of using neuromarketing and its achievements in the management of consumer behavior in order to increase the effectiveness of the functioning of brands. It is clarified that neuromarketing is the analysis of psychological and nervous signals, which makes it possible to determine the preferences of the consumer and to understand exactly how he makes a decision regarding the purchase of certain products. It has been found that neuromarketing uses a variety of tools, such as electroencephalography, magnetic resonance spectroscopy, functional magnetic resonance imaging, magnetoencephalography, eye tracking, voice pitch analysis, face recognition, galvanic skin response, positron emission tomography, transcranial magnetic stimulation, emission computer tomography and others. These tools are effectively used in the formation of a brand strategy and advertising campaign, with their help you can learn about the intentions of consumers and create a strong, favorable and positive image of the brand in the mind in order to activate emotions that, in turn, will lead to a purchase decision. It was determined that neuromarketing technologies bring the formation of brand strategy to a new level, as they allow the use of marketing research that finds a response in the target audience and the use of methods of cognitive psychology and neurobiology in marketing. It has been established that in traditional marketing it is necessary to independently build hypotheses and conduct experiments, while modern neuromarketing technologies make it possible to accurately establish cause-and-effect relationships. And this gives a number of advantages. Neuromarketing is

a cutting-edge approach in the world of marketing that combines knowledge from neuroscience and psychology with traditional marketing strategies. The goal of neuromarketing is defined as a better understanding of how consumers' brains respond to marketing messages, products, and brands, and which brain processes influence purchase decisions. Neuromarketing is based on the premise that many consumer decisions are made at a subconscious level. Research shows that emotions play a key role in the decision-making process, often overriding logical or conscious thought. With the help of the application of neuromarketing technologies, it is possible to unravel the subconscious level of perception in order to create more effective and more targeted marketing strategies for brand formation.

Keywords: neuromarketing; neuromarketing technologies; marketing; brand; strategy; electroencephalography; magnetic resonance spectroscopy; functional magnetic resonance imaging; magnetoencephalography; eye tracking; voice pitch analysis.

Постановка проблеми. Еволюція маркетингових концепцій майже завжди знаходилась під впливом психологічної та нейрофізіологічної думки. Початок і середина двадцятого століття поклали початок формуванню методів неврології, а останні десять років характеризуються активним розвитком використання нейровізуалізації, які заклали основу інструментів нейромаркетингу.

На сьогоднішній день нейромаркетинг – це новий напрямок маркетингових досліджень, що базується на нейробіології, психології та маркетингу. Дана комбінація, допомагає досліджувати процеси впливу реклами, маркетингової стратегії в нейронних структурах головного мозку.

Нейромаркетинг застосовує різноманітний інструментарій, такий як електроенцефалографія, магнітно-резонансна спектрографія, функціональна магнітно-резонансна томографія, магнітоенцефалографія, айтрекінг, аналіз висоти голосу, розпізнавання обличчя, шкірна гальванічна реакція, позитронно-емісійна томографія, транскраніальна магнітна стимуляція, емісійна комп'ютерна томографія та інші. Дані інструменти ефективно застосовуються при створенні стратегії бренду та рекламної кампанії, з їх допомогою можна дізнатися про наміри та реакції клієнтів для створення сильного, сприятливого і позитивного іміджу бренду в свідомості покупця, щоб активізувати емоції, які у свою чергу, приведуть до рішення про покупку.

Технології нейромаркетингу сприяють формуванню стратегії бренду, дозволяють створювати маркетингові комунікації, які знаходять відгук у аудиторії. Більшість споживачів асоціюють з брендами певні емоції та ментальні образи, які можуть створити або зіпсувати враження про продукт чи кампанію. Під час досліджень було встановлено, що успіх маркетингової стратегії залежить від прогнозування попиту та переваг покупців. Тому більшість компаній використовують нейромаркетингові технології, для визначення шляхів прийняття рішення споживачами.

Позитивний імідж бренду активує емоційний мозок, який передає інформацію раціональному мозку, змінюючи сприйняття до нього. Важливо

створювати сильний та надійний імідж у свідомості цільової аудиторії за допомогою маркетингової стратегії. Застосування технологій нейромаркетингу у маркетингових дослідженнях, вивчення впливу і реакцій споживачів на продукт допоможуть виробникам їх покращити та сприятимуть збільшенню задоволення від споживання.

Популярність бренду та його конкурентоспроможність залежать від ефективності системи представлення продукції. У сучасних умовах співпраця зі споживачами – є пріоритетним завданням, що не зводиться до декларації видимих якостей продукту або його функціональних властивостей. Особливо це актуально в умовах значних змін у поведінці споживачів, підвищення вимогливості до продукції, послаблення лояльності до компаній на тлі невідповідності заявлених переваг реальній пропозиції.

Загальний потік зовнішньої реклами є об'ємним для споживчої аудиторії, що викликає зорову і слухову втомленість, як наслідок, ефективність реклами значно скорочується. Рекламодавці знаходяться у пошуці нетрадиційних підходів до вивчення думки та поведінкових реакцій споживачів, одним із яких є нейромаркетинг.

Питання нейромаркетингу особливо актуальні сьогодні, з огляду на неоднозначність позицій щодо можливості використання даного методу для стимулювання продажів та підвищення конкурентоспроможності продукції, формування бренду. Тому для розв'язання даної проблеми важливо визначити сутність нейромаркетингу та його елементи у контексті можливостей їх застосування в ринкових умовах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дана проблематика є порівняно новою, оскільки можливості використання психології у формуванні бренду почали розглядати лише наприкінці ХІХ сторіччя. Серед науковців, які досліджували теоретико-методологічні й практичні засади системи нейромаркетингу, варто згадати насамперед Дж. Залтмена, Т. Кенінга, У. Скота, В. Вундта, Е. Ю. Кана.

Проте, огляд джерел, пов'язаних із вивченням особливостей нейромаркетингу, засвідчує різноплановість розуміння та об'єктивну необхідність систематизації різних підходів до нейромаркетингу та можливості його використання у формуванні стратегії бренду.

Серед дослідників, які вивчали нейромаркетинг потрібно виділити М.А. Кенінг [10], Мартіна Фета [2], Девіда Льюїса, Ван Лангендонока [1] та ін. Проте, саме дослідженнями нейромаркетингових технологій у формуванні стратегії бренду займалися Ч. Морін [5], П. Котлер [6], К.Л. Келлер. [6], Р.Ц. Мадан [7], М.А. Боксем [3], Ель Смідтс [3] та інші.

На даний момент питання нейромаркетингових технологій у формуванні маркетингових стратегій потребує додаткових досліджень так, як постійно виникають нові інструментарії.

Мета статті полягає у тлумаченні та уточненні технологій нейромаркетингу, обґрунтуванні їх вибору для визначення стратегій брендингу та ефективності їх застосування у формуванні стратегії бренду.

Виклад основного матеріалу. Для формування ефективної маркетингової стратегії бренду, варто застосовувати стандартні методи маркетингу та мати розуміння про мотивацію та бажання споживачів під час покупок. Під час досліджень було встановлено, що мозкова діяльність людини переважно ірраціональна, оскільки близько 85–95 % рішень людини приймаються на підсвідомому та емоційному рівні [4]. Ці висновки відкрили величезні перспективи та можливості впливу на споживачів та формування брендів. Тому велике значення має нейромаркетинг, який аналізує поведінку споживачів, поєднуючи в собі нейронауку, психологію та маркетинг.

За словами Ф. Котлера, сьогодні нейромаркетинг перетворився на повноцінний напрям маркетингу. Основою технології даного методу є модель, відповідно до якої основна частина (понад 90%) розумової діяльності людини, включаючи емоції, зустрічається в підсвідомій частині мозку, тобто нижче рівня контрольованого розуміння [2]. Термін «нейромаркетинг» був запропонований в 2002 році. Концептуальна платформа вивчення інструментарію нейромаркетингу на сучасному етапі заснована на роботах Джеррі Залтмена, А. Трендла, Варт Оемана, Мартіна Ліндстрема, Девіда Льюїса, Роджера Дулі. Слід зазначити, що найбільш важливою перевагою використання нейротехнологій над класичним маркетингом є можливість точного визначення реакції споживачів та з'ясування ключових моментів при прийнятті їх рішень.

Нейромаркетинг використовується для нейробіологічних досліджень реакцій мозку на збудники та передбачає, що людський мозок має окремі функціональні області, що визначають поведінку на подразники підсвідомо. Об'єднуючи в собі нейронауку, психологію та маркетинг [10].

Термін нейромаркетинг вперше ввів Ель Смідтс у 2002 році, але засновником та рушійною силою напрямку являється професор Мартін Ліндстром (Оксфордський університет). Він провів дослідження на понад 2000 експериментальних мозках, виявляючи різні маркетингові стимули, як-от ефект сублімованих повідомлень, неоригінальних брендів і логотипів, попереджень щодо здоров'я та безпеки, дизайну та упаковки продукту. Він зробив висновок, що більшість клієнтів приймали остаточні рішення про покупку на підсвідомому рівні [7].

Одна з перших технологій нейромаркетингу створена наприкінці 1990-х років гарвардським професором Джеррі Залтменом, він запатентував її під назвою ZMET, або Zaltman Metaphor Elicitation Method (метод вилучення метафор Залтмена). Суть даного методу полягає в дослідженні підсвідомості людини за допомогою набору спеціально підібраних зображень, котрі викликають позитивні емоційні відгуки й активізують приховані образи-метафори, стимулюють інтерес та купівлю. На основі виявлених образів конструюють графічні колажі, покладені в основу рекламних роликів. Маркетингова технологія ZMET швидко здобула популярність у сотні великих компаній-замовників, серед яких Coca-Cola, General Motors, Nestle, Procter & Gamble [3]. Відомі бренди не афішують, що для вивчення споживчих переваг використовують методики нейромаркетингу, проте їх переважна більшість

створені саме з урахування результатів таких досліджень. Завдяки різноманітним психологічним, фізіологічним та неврологічним тестам компанії можуть зазирнути в свідомість своїх споживачів. Технології нейромаркетингу сприяють побудові формування ефективних комунікацій зі споживачами, дослідженню рентабельності та доцільності інвестицій у формування бренду.

Поведінку споживачів визначають емоції, а не раціональне бажання заощадити. Товар або послуга стають реальністю в той момент, коли потенційний покупець звернув на нього увагу, вирішив спробувати, придбати та заплатити за це кошти. На таке рішення чинять вплив запахи, кольори, звуки, настрої врешті решт. Результати дослідження людського мозку дають розуміння чому споживачі купляють дорогі цукерки, нераціонально витрачають кошти, як реагує людський мозок в процесі прийняття рішення про покупку. Нейромаркетинг передбачає поєднання концепції та методів традиційного маркетингу із результатами досліджень головного мозку, пояснює процеси і механізми дії в головному мозку задля збільшення обсягів продажів. Вчені-неврологи довели, що спочатку нейронна активність спостерігається всередині лімбічної системи. Саме в цей момент відбувається підсвідомо емоційна оцінка зовнішніх подразників. Після оцінка протягом 200 мс відбувається активація нейронів в області неокортекса в потилиці, що є відповідальною за обробку зображення.

Використовуючи технології нейромаркетингу, є можливість із легкістю з'ясувати, як клієнти реагують на продукт, бренд та рекламу, що є складним процесом при застосуванні традиційних методів маркетингу [12]. Дана інформація являється актуальною при оптимізації бренду та коригуванні стратегій просування, тим самим підвищуючи ефективність маркетингу. Це означає, що маркетологи, які добре знаються на поведінці та психології споживачів, зазвичай будуть найбільш ефективними при створенні сильних, орієнтованих на клієнта компаній [10].

За останні кілька років відбулися принципові зміни в можливостях прямого вивчення активності головного мозку. Це дозволяє досягти значних успіхів у розумінні ролі людського мозку в прийнятті різноманітних рішень. Тому розглянемо детальніше деякі основні технології нейромаркетингу, що зображені на рис. 1:

- *електроенцефалографія (ЕЕГ)* – це вимірювання ритмів активності нейронів мозку, що змінюються внаслідок зміни характеристик уваги, емоційного стану, що враховується при розробці рекламних звернень до цільової аудиторії;

- *магнітно-резонансна спектродіагностика (МРС-спектродіагностика)* дозволяє отримувати динамічні карти розподілу біологічно активних речовин у мозку людини, за рахунок специфічності частот резонансу деяких речовин, в умовах високої напруженості магнітного поля; це дає підстави для оцінки психофізичних станів щодо того чи іншого бренду;

- *функціональна магнітно-резонансна томографія (ФМРТ)* – це інструмент, який використовується для оцінки збільшення рівня кисню в кровотоці мозку. За допомогою нього можна диференціювати конкретні нейрони, які

впливають на рішення про покупку. На основі цих даних маркетологи, як правило, розробляють максимально ефективні рекламні звернення, які, на їхню думку, звертають до «потрібних» почуттів і викликають «правильні» емоції [11];

- *магнітоенцефалографія (МЕГ)* використовується для вимірювання нейронної активності мозку людини. Для вимірювання електромагнітного поля використовуються надчутливі датчики внаслідок, чого надається інформація про структури мозку [13];

- *айтрекінг* – аналіз руху очей (відстеження точок фокусування погляду людини). Це дає можливість вловлювати схвальні, або, навпаки, обурені, дратівливі та інші емоції щодо конкретних товарних пропозицій та нових видів послуг [14];

- *аналіз висоти голосу* вимірює зміни в голосі респондента в емоційних реакціях, таких як щастя, смуток, страх, гнів. Вимірювання відбувається за допомогою комп'ютерного обладнання із аудіосистемою [15];

- *розпізнавання обличчя* допомагає виміряти рухи мимічних м'язів, пов'язані з потилично-лобними та круговими м'язами, щоб перевірити тип емоцій (смуток, щастя, байдужість, біль тощо). Він має багато переваг, таких як висока просторова роздільна здатність, висока достовірність, аналіз реакцій смаку, нюху та слуху [16];

- *шкірна гальванічна реакція* – ще один метод, який вимірює зміни електричного опору шкіри, який пов'язаний з афективним станом респондента. Вимірюється психогальванометром [15]. Цей метод здатний ідентифікувати певні нейронні реакції, які викликають емоції, такі як щастя, смуток, страх, гнів та байдужість [17].

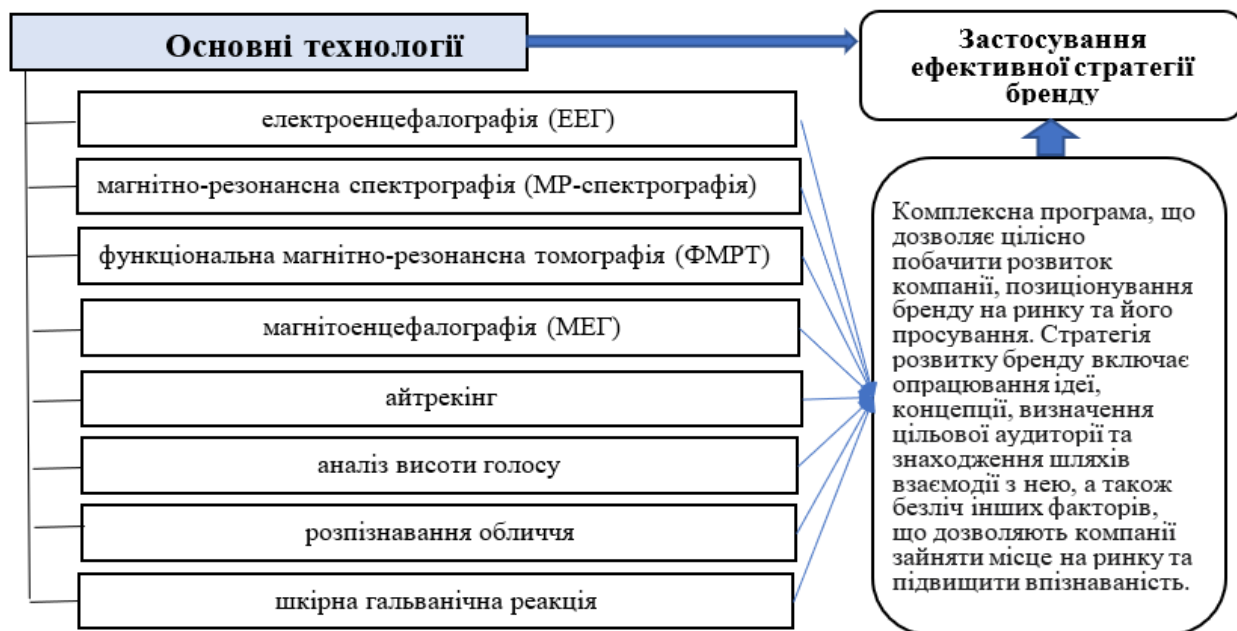

Рис. 1. Технології нейромаркетингу для застосування ефективної стратегії бренду

Джерело: сформовано авторами

Крім цих вище перерахованих технологій використовують такі, як: позитронно-емісійна томографія, психо-лінгвістичні дослідження, реєстрація параметрів роботи серцево-судинної системи, транскраніальна магнітна стимуляція (ТМС), емісійна комп'ютерна томографія (ЕКТ), позитронно-емісійна томографія (ПЕТ) та функціональна магнітно-резонансна томографія (ФМРТ) [18].

Дані інструменти дають уявлення не тільки про те, що думають і відчувають клієнти, а й про те, як вони підсвідомо реагують на певний бренд. Оскільки вони надають більш детальну інформацію про те як клієнт приймає рішення про покупку, ніж традиційні маркетингові методи [8].

Таким чином, для того, щоб зрозуміти, чому одна реклама працює, а інша ні, чому споживач здійснює спонтанні покупки, потрібно вивчати усі сторони потенційної поведінки споживачів. При цьому оцінюються міміка, сконцентрованість уваги, пульс, мозок, шкіра, голос та рухи.

Стимули, що використовуються в нейромаркетингу, можуть бути візуальними, слуховими, нюховими, тактильними або будь-якою їх комбінацією, з потенціалом охоплення широких маркетингових елементів, таких як продукти, упаковка, ціноутворення та реклама, серед іншого. Ті стимули, які викликають найсильніші та найпозитивніші реакції під час дослідження, пізніше підкріплюються та використовуються для залучення клієнтів, стимулювання продажів, формування специфічних відчуттів, очікувань тощо.

Результати переважної більшості нейромаркетингових досліджень, описаних фактичним засновником нейромаркетингу Арндтом Трайндлом [6] дали змогу виявити, що:

- 1) чим вища емоційність товарної презентації, тим вища нейронна активність, і, відповідно, реакція споживача;
- 2) чим вища нейронна активність, тим вища готовність прийняти рішення;
- 3) процеси протікання нейронної активності у чоловіків та жінок суттєво відрізняються, жінки більш емоційні та сильніше реагують на різні подразники;
- 4) нейронну активність у чоловіків та жінок викликають різні мотиви;
- 5) різні товари викликають різну нейронну активність. Зокрема, товари повсякденного вжитку, автомобілі, одяг, викликають вищу нейронну активність порівняно із побутовою технікою;
- 6) з віком нейронна активність знижується

Застосування нейромаркетингу при формуванні стратегії бренду надає потужні можливості при просуванні та управлінні брендом. Бренд — це назва, термін, знак, символ, дизайн або їх комбінації, які допомагають ідентифікувати товари або послуги продавця та відрізнити їх від товарів або послуг конкурентів [9]. Так, як більшість споживачів асоціюють з брендами певні емоцій та ментальні образи [16], то вони, можуть створити або зіпсувати враження про продукт чи кампанію. Під час досліджень, було встановлено, що успіх маркетингової стратегії залежить від прогнозування попиту та переваг

покупців. Тому більшість компаній використовують нейромаркетинг, для визначення шляхів прийняття рішення людиною [4].

Використовуючи такий інструмент нейромаркетингу, як ФМРТ, можна дізнатися про наміри клієнтів і створити більш привабливі бренди, досліджуючи реакцію споживачів на логотип бренду, рекламу, упаковку, слоган. Індикатором у дослідженні є рівень кисню у крові реципієнтів, якщо він підвищується в середній області кори головного мозку, викликаючи психічне залучення, це вказує на сприйняття і задоволення реципієнтом. Потім мозок оцінює важливість та корисність бренду для людини, що знову відображається рівнем кисню. Чим більший ступінь активації, тим більше конфліктів виникає у процесі прийняття рішення споживачем, він довше зволікає та приймає рішення. За допомогою нейромаркетингу можна підвищити ступінь активації бренду, щоб мати більший вплив на клієнтів [10]. А дані про дотик у маркетинговій стратегії роблять бренд більш доступним для споживачів за допомогою встановлення довірливого зв'язку з цільовою аудиторією.

Для побудови ефективної стратегії бренду широкого застосування має ще одна технологія нейромаркетингу – «ефект дефіциту». Чим більше «обмежений» продукт, тим більш спокусливим та потрібним він стає для споживача, присутня дія тенденції - хотіти того, що є в обмеженій кількості. Використання даного методу полягає у перетворенні процесу купівлі у захоплюючу та стимулюючу пригоду, звертаючись до первинного бажання людей бажати оволодіти товаром або послугою, яка є в обмеженій кількості. Проте навіть після того, як потенційні клієнти придбають продукт або скористаються послугою, думка про наявність ексклюзиву підвищує їх цінність. Дану технологію успішно застосовують багато відомих компаній. Наприклад, Amazon опанував мистецтво «обмеженої пропозиції часу». Було помічено, що клієнти компанії Джеффа Безоса активно роблять покупки, коли бачать таймер зворотного відліку на сторінці [18].

Важливою технологією нейромаркетингу є ідея, що споживачі більше реагують на біль, ніж на задоволення, тому потрібно завжди підкреслювати переваги та особливості користування послугою або продуктом. Однак клієнти приділяють більше уваги речам, які можуть їм зашкодити, ніж тим, що принесуть їм задоволення, коли справа доходить до рішення про покупку.

Маркетингові комунікації передбачають створення повідомлення про бренд і продукт, донесення його до цільової аудиторії найбільш ефективними каналами комунікацій. Основними цілями маркетингових комунікацій є рівень пізнаваності бренду (brand recognition), створення лояльності до бренду (brand loyalty) та нагадування про нього цільовій аудиторії з метою підтримки та збільшення рівня продаж. Чи не найважливішим елементом у створенні сприйняття бренду є вдало підібраний колір. Нейрофізіологічні дослідження підтверджують співпадіння висновків психологів про вплив кольорів на

свідомість споживачів [2]. Яскраві тони збуджують емоції споживачів; спокійні, пастельні, навпаки, сповільнюють емоційність реакції. Нижче в таблиці 1 наведено асоціації та вплив, що їх чинять певні кольори на людину.

Таблиця 1

Асоціації та сприйняття кольорів для формування бренду

Колір	Асоціації	Приклади використання
Червоний	Символізує силу волі, активність, агресивність, дає змогу швидко привернути до себе увагу.	Напій Coca Cola, батончик Kit Kat, бренди Nestle, Kodak, Life, МТС
Помаранчевий	Додає активності й створює відчуття внутрішньої рівноваги, допомагає викликати приплив життєвих сил	Медикаменти (Піковіт), дитячі товари (Pampers), галузей охорони здоров'я й освіти
Жовтий	Додає рівноваги емоціям, вгамовує душевне хвилювання, налаштовує на комунікабельність	Цукерки, пиво, тютюн, безалкогольних напоїв, (M&M's, АВК, Рогань, Сармат, Живчик, Росинка, Fanta)
Зелений	Символізує молодість, свіжість, здоров'я, знімає гостроту переживань.	Медичні товари, косметичні засоби, побутова хімія (Тімотей, Рецепти природи, Природна скарбниця)
Рожевий	Підсилює почуття людей, робить їх уважнішими, ласкавими й чуйними, асоціюється з романтичністю, жіночністю	Парфумерна продукція, товари для жінок та дітей, послуги шлюбних агентств і сімейних центрів (Космо, Lacosta, Bourjois)
Блакитний	Колір дружньої прихильності, миру, морської свіжості	Охолоджувальні напої (Миргородська, Боржомі)
Синій	Концентрує увагу на найнеобхіднішому, швидко привертає до себе увагу	Мінеральні води, безалкогольні напої, техніка (Pepsi, Sandora, Beko, Nivea)
Фіолетовий	Колір романтики, внутрішньої зосередженості, містики, загадковості; бентежить, спроможний викликати підсвідомий страх	Рекламні плати принтерів HP із пропозицією в подарунок шостої книги «Гарі Поттер» на фіолетовому тлі
Чорний	Колір самозанурення: він допомагає сконцентруватися на виконанні певного завдання; відчуття самотності й ізоляції від навколишнього світу	Автомобілі, годинники (Korloff), одяг hi-класу (Arber), дорогі спиртні напої (Status, Remy Martin), музичних інструментів
Білий	Колір повної відкритості, не спричиняє жодних неприємних відчуттів	Товари, придбання яких потребує великих фінансових витрат: автомобілі, холодильники, комп'ютери тощо (Toshiba)

Джерело: складено автором на підставі [6].

Використання відповідної кольорової гама в оформленні точок продажу, в створенні брендів дає змогу найбільш повно донести бажане повідомлення до свідомості споживача і підвищити цінність бренду. Також варто зазначити, що жінки сильніше реагують на кольори порівняно із чоловіками, а також залежно від країни сприйняття кольорів у різних культурах можуть відрізнятися. Північні країни більше перевагу надають пастельним, спокійним тонам. В той час, як південні народи активніше застосовують яскраві кольори.

Застосування кольорової гама, являється чудовим способом спрямування цільової аудиторії ідентифікувати бренд, у співвідношенні із цінністю, що транслюється та його філософією. Ключовим моментом є визначення конкретної емоції чи настрою, яку потрібно досягти у стратегії формування бренду. Кожен колір передає певну емоцію цільовій аудиторії, наприклад, «фіолетовий», як правило, сприймається як унікальний і різкий, «червоний» – це сміливий, захоплюючий і авантюрний тоді, як «синій» зазвичай асоціюється з чистотою, чесністю та щирістю. Свіжість і органічність зазвичай передається через «зелений» колір, «жовтий» або «помаранчевий» символізує надію і оптимізм.

Правильно підібрана кольорова гама має транслювати емоції, віддзеркалювати місію та філософію бренду.

Нейромаркетинг являється потужним інструментом, зокрема, коли справа доходить до встановлення довіри, зв'язку з клієнтами і навіть для збільшення продажів. Успішний брендинг може перетворити відвідувачів у потенційних клієнтів та сприяти залученню постійних споживачів, які будуть лояльними до бренду [1].

Застосовуючи та враховуючи особливості застосування технологій нейромаркетингу при формуванні стратегії бренду, дозволяють підкреслити його унікальність серед інших. Тому потрібно розвивати позитивний і сприятливий імідж бренду в свідомості споживачів, використовуючи привабливу рекламу, упаковку, логотип, слоган з емоційним змістом. У нейромаркетингових дослідженнях емпірично доведено, що більшість рішень про покупку приймається емоційно, тому ініціатива щодо створення емоційної прихильності є першочерговим завданням для формування стратегії бренду та покращення маркетингової ефективності.

Висновки. В сучасних умовах все активніше фахівців різних галузей виробництва застосовують нові технології, які можуть контролювати психічні процеси та керувати ними. На відміну від традиційних методів маркетингових досліджень, нейромаркетинг дозволяє фіксувати невимовлену когнітивну та емоційну реакцію споживачів на різні маркетингові стимули та може прогнозувати рішення споживачів про покупку. З огляду на великий обсяг реклами, з якою люди стикаються щодня прямо чи опосередковано, методи нейромаркетингу можуть бути потужним інструментом, який допоможе підвищити конкурентоспроможність бренду на ринку. Інструментарії нейромаркетингу, а

саме ФМРТ, ЕЕГ, відстеження очей, дають уявлення що реципієнт відчуває і думає, як підсвідомо реагує на певний бренд. Інструменти нейромаркетингу можуть розпізнавати конкретні ділянки, прифронтальної кори мозку, які активовані під час певних типів когнітивної та емоційної обробки, що спонукають клієнта до покупки певного бренду. Перелічені реакції та інформацію не можна зібрати за допомогою традиційних методів маркетингового дослідження, тому застосування технологій нейромаркетингу надасть максимальну користь у формуванні стратегії сильного бренду.

Нейромаркетингові технології досліджують зміни поведінки споживачів та надають розуміння їх вчинкам, що є центральною метою маркетингу. Використання та застосування нейромаркетингових технологій дають можливість перевірити ефективність рекламних кампаній, вибрати ефективний дизайн і колір продукції, вжити заходів для покращення брендингу.

Позитивний імідж та репутація бренду активує емоційний мозок споживачів через подразники задоволення, потім отримана інформація передається раціональному мозку, змінюючи сприйняття до бренду. Тому варто створювати сильний, сприятливий і надійний імідж та репутацію бренду у свідомості цільової аудиторії за допомогою ефективних маркетингових стратегій.

Література:

1. Van Langendonck N. 2015. Is neuromarketing the future of advertising? URL: <http://www.hifluence.eu/hi-people/is-neuromarketing-the-future-of-advertising/>
2. Martin Fett. Neuromarketing in Sports- How Emotions strengthen the Consumers Perception of Brand, Master's Thesis of Martin Fett. Faculty of Communication Sciences. 2011. P. 1–29.
3. Boksem M. A., & Smidts A. Brain responses to movie trailers predict individual preferences for movies and their population-wide commercial success. *Journal of Marketing Research*. 2015. № 52(4). P. 482–492.
4. Dinu G., Tanase, A. C., Dinu, L., & Tanase, F. The new techniques for handling consumer behaviour. *Proceedings of the International DAAAM Symposium*. 2010. № 21(1). P. 1115-1116.
5. Morin C. Neuromarketing: the new science of consumer behavior. *Society*. 2011. № 48(2). P. 131–135.
6. Kotler P. and Keller K.L. *Marketing Management*. 14th Global Edition. Pearson Boston, Columbus, Indianapolis etc., Edinburg. 2012. p. 67–86.
7. Madan C. R. Neuromarketing: the next step in market research? *Eureka*. 2010. № 1(1). P. 34–42.
8. Postma Anatomie van de Verleiding. *Neuromarketing succesvol toegepast*. Neuromarketing. 2012. 87– 98 p.
9. Dooley R. 2010. What is Neuromarketing? URL: <http://www.neurosciencemarketing.com/blog/articles/what-is-neuromarketing.htm>
10. Kenning, P., & Linzmajer, M. Consumer neuroscience: an overview of an emerging discipline with implications for consumer policy. *Journal fur Verbraucherschutz und Lebensmittelsicherheit*. 2011. № 6(1). P. 111– 125.
11. Malhotra N.K. and Dash S. *Marketing Research: An Applied Orientation*. 6th Edition, Pearson. Delhi. 2011. 29–32 p.

12. Harmon-Jones, E., & Beer, J. *Methods in Social Neuroscience*. New York: The Guilford Press, 2009. 174 p.
13. Писаренко Н.В. Інтернет-маркетинг як ефективний інструмент розвитку рекламного ринку та створення і просування бренду. *Наукові інновації та передові технології*. 2023. 13 (27). С.536-550.
14. Banks, S. J., Bellerose, J., Douglas, D., & Jones-Gotman, M. Bilateral skin conductance responses to emotional faces. *Applied Psychophysiology and Biofeedback*. 2012. № 37(3). P. 145–152. <http://dx.doi.org/10.1007/s10484-011-9177-7>
15. Fortunato V. C. R., Giraldi J. M. E., de Oliveira J. H. C. A Review of Studies on Neuromarketing: Practical Results, Techniques, Contributions and Limitations. *Journal of Management*. 2014. № 2. P. 23–24.
16. Hammou K. A., Galib M. H., & Melloul J. The contributions of neuromarketing in marketing research. *Journal of Management Research*. 2013. № 5(4). P. 20–33.
17. Greenfield Howard. *Neuro marketing: Unlocking the decision making process*. Neuro marketing an introduction, 2006. 90 p.
18. Neuromarketing Strategies for Highest Content Impact. URL: <https://www.inc.com/adam-heitzman/4-neuromarketing-strategies-for-highest-content-impact.html>

References:

1. Van Langendonck N. 2015. Is neuromarketing the future of advertising? URL: <http://www.hifluence.eu/hi-people/is-neuromarketing-the-future-of-advertising/>
2. Martin Fett. *Neuromarketing in Sports- How Emotions strengthen the Consumers Perception of Brand*, Master's Thesis of Martin Fett. Faculty of Communication Sciences. 2011. R. 1–29.
3. Boksem M. A., & Smidts A. Brain responses to movie trailers predict individual preferences for movies and their population-wide commercial success. *Journal of Marketing Research*. 2015. № 52(4). R. 482–492.
4. Dinu G., Tanase, A. C., Dinu, L., & Tanase, F. The new techniques for handling consumer behaviour. *Proceedings of the International DAAAM Symposium*. 2010. № 21(1). R. 1115-1116.
5. Morin C. *Neuromarketing: the new science of consumer behavior*. Society. 2011. № 48(2). R. 131–135.
6. Kotler P. and Keller K.L. *Marketing Management*. 14th Global Edition. Pearson Boston, Columbus, Indianapolis etc., Edinburg. 2012. r. 67–86.
7. Madan C. R. *Neuromarketing: the next step in market research?* Eureka. 2010. № 1(1). R. 34–42.
8. Postma Anatomie van de Verleiding. *Neuromarketing succesvol toegepast*. Neuromarketing. 2012. 87–98 p.
9. Dooley R. 2010. What is Neuromarketing? URL: <http://www.neurosciencemarketing.com/blog/articles/what-is-neuromarketing.htm>
10. Kenning, P., & Linzmajer, M. Consumer neuroscience: an overview of an emerging discipline with implications for consumer policy. *Journal fur Verbraucherschutz und Lebensmittelsicherheit*. 2011. № 6(1). P. 111–125.
11. Malhotra N.K. and Dash S. *Marketing Research: An Applied Orientation*. 6th Edition, Pearson. Delhi. 2011. 29–32 r.
12. Harmon-Jones, E., & Beer, J. *Methods in Social Neuroscience*. New York: The Guilford Press, 2009. 174 r.
13. Pysarenko, N.V. (2023). Internet-marketynh yak efektyvnyi instrument rozvytku reklamnoho rynku ta stvorennia i prosuvannia brendu [Internet marketing as an effective tool for the development of the advertising market and the creation and promotion of the brand]. *Naukovi innovatsii ta peredovi tekhnologii - Scientific innovations and advanced technologies*, 13 (27). 536-550.

14. Banks, S. J., Bellerose, J., Douglas, D., & Jones-Gotman, M. Bilateral skin conductance responses to emotional faces. *Applied Psychophysiology and Biofeedback*. 2012. № 37(3). R. 145–152. <http://dx.doi.org/10.1007/s10484-011-9177-7>
15. Fortunato V. C. R., Giraldi J. M. E., de Oliveira J. H. C. A Review of Studies on Neuromarketing: Practical Results, Techniques, Contributions and Limitations. *Journal of Management*. 2014. № 2. R. 23–24.
16. Hammou K. A., Galib M. H., & Melloul J. The contributions of neuromarketing in marketing research. *Journal of Management Research*. 2013. № 5(4). P. 20–33.
17. Greenfield Howard. *Neuro marketing: Unlocking the decision making process*. Neuro marketing an introduction, 2006. 90 p.
18. Neuromarketing Strategies for Highest Content Impact. URL: <https://www.inc.com/adam-heitzman/4-neuromarketing-strategies-for-highest-content-impact.html>

УДК 615.1:378:005.6

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11\(39\)-1019-1033](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11(39)-1019-1033)

Сагайдак-Нікітюк Ріта Василівна доктор фармацевтичних наук, професор, Інститут підвищення кваліфікації спеціалістів фармації, Національний фармацевтичний університет Міністерства охорони здоров'я України, вул. Пушкінська, 53, м. Харків, 61002, тел.: (066) 789-99-40, <https://orcid.org/0000-0002-9337-7741>

Нікітюк Віталій Григорович доктор філософії з економіки, Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М.С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України, вул. Золочевська, 8а, м. Харків, Україна, 61177, тел.: (050) 401-99-89, <https://orcid.org/0000-0001-7937-7334>

АНАЛІЗ СУЧАСНОЇ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОЇ БАЗИ ВПРОВАДЖЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ В ДІЯЛЬНІСТЬ ПІДПРИЄМСТВА

Питання екологічної безпеки залишаються актуальними і сьогодні, що і зумовлює всі організації приділяти все більше уваги екологічним аспектам свого функціонування.

Метою статті є вивчення нормативно-правової бази стосовно впровадження екологічного менеджменту в умовах функціонування підприємства.

Матеріали і методи. Матеріалами, які використовувалися при підготовці статті, є нормативно-правова база України та праці інших науковців. Методи дослідження: аналізу та синтезу, узагальнення.

Результати роботи. Запропоновано організаційно-правове регулювання екологічного менеджменту підприємства. В роботі проаналізовано нормативно-правову базу України в сфері охорони **навколишнього природного середовища, яка містить Конституцію України, закони, кодекси, постанови та розпорядження Кабінету Міністрів України, Накази Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України тощо.** Визначено основні недоліки вітчизняної нормативно-правової бази та сформовано напрямки їх адаптування до вимог Європейського Союзу. Вивчено роль міжнародних стандартів системи екологічного менеджменту серії ISO 14000 у діяльності підприємств. Стандарти екологічного менеджменту спрямовані на забезпечення організацій елементами ефективної системи екологічного менеджменту, які можна поєднувати з іншими елементами інтегрованої системи менеджменту підприємств з метою сприяння досягненню цілей його екологічної політики. Досліджено державні стандарти ДСТУ ISO серії 14000, прийняті в Україні. Визначено необхідність впровадження в діяльність підприємств міжнародних стандартів екологічного менеджменту.

Висновки. Встановлено, що нормативно-правова база стосовно екологічного менеджменту підприємств потребує адаптування до сучасних викликів і вимог світової спільноти, а впровадження в діяльність підприємств міжнародних стандартів екологічного менеджмента забезпечить їм високий рівень конкурентоспроможності та відкриє можливості виходу на міжнародні ринки.

Ключові слова: підприємство, екологічний менеджмент, нормативно-правова база

Sahaidak-Nikitiuk Rita Vasylivna Doctor of Pharmaceutical Sciences, Professor, Institute for Advanced Training of Pharmacy Specialists of the National University of Pharmacy of Ministry of Health of Ukraine, Pushkinska St., 53, Kharkiv, 61002, tel.: (066) 789-99-40, <https://orcid.org/0000-0002-9337-7741>

Nikitiuk Vitalii Hryhorovych Doctor of Philosophy in Economics, National Scientific Center «Hon. Prof. M. S. Bokarius Forensic Science Institute» of Ministry of Justice of Ukraine, Zolochivska St., 8a, Kharkiv, 61177, tel.: (050) 401-99-89, <https://orcid.org/0000-0001-7937-7334>

THE CURRENT REGULATORY FRAMEWORK ANALYSIS OF IMPLEMENTING AN ENVIRONMENTAL MANAGEMENT IN THE ACTIVITIES OF PHARMACEUTICAL ORGANIZATIONS

Abstract. Issues of environmental safety remain relevant even today, which forces all organizations, in particular pharmaceutical ones, to pay more and more attention to the environmental aspects of their functioning.

The aim of the article is to study the regulatory framework regarding the implementing of environmental management in the conditions of the functioning of a pharmaceutical organization.

Materials and methods. The materials used in the forming article are the regulatory framework of Ukraine and the works of other scientists. Research methods: analysis and synthesis, generalization.

Work results. The organizational and legal regulation of the environmental management of the enterprise is proposed. The article analyzes the regulatory framework of Ukraine in the field of environmental protection, which includes the Constitution of Ukraine, laws, codes, resolutions and orders of the Cabinet of Ministers of Ukraine, Orders of the Ministry of Environmental Protection and Natural Resources of Ukraine and the Ministry of Health of Ukraine, etc. The main shortcomings of the domestic regulatory framework have been identified and directions for their adaptation to the requirements of the European Union have been formed. The role of international standards of the environmental management system of the ISO 14000 series in the activities of enterprises has been studied. Environmental management standards are aimed at providing organizations with

elements of an effective environmental management system that can be combined with other elements of an integrated enterprise management system to help achieve the goals of its environmental policy. State standards of State standards of Ukraine ISO series 14000, adopted in Ukraine, were studied. The need to implementing of international environmental management standards in the activities of pharmaceutical organizations has been studied.

Conclusions. It has been established that the regulatory framework regarding the environmental management of pharmaceutical organizations needs to be adapted to the modern challenges and requirements of the world community, and the implementing of international environmental management standards in the activities of pharmaceutical organizations will provide them with a high level of competitiveness and open opportunities to enter international pharmaceutical markets.

Keywords: pharmaceutical organization, environmental management, regulatory framework.

Постанова проблеми. Екологічна безпека, яка й досі залишається одним з актуальних питань сьогодення, є компонентом національної безпеки та міститься в забезпеченні прогресивного розвитку життєво важливих інтересів людини, суспільства, довкілля та держави через управління реальними або потенційними загрозами та небезпеками, які є наслідком функціонування антропогенних, природних і техногенних систем.

Погіршення стану екологічних систем спостерігається і економічно розвинених країнах. Так, наприклад, у річних басейнах Великобританії виявлено залишки восьми лікарських засобів; у США у 80 % з обстежених 139 водних джерел виявлені різні фармацевтичні відходи. Моніторинг водного басейна Дніпра виявлено 161 забруднюючу речовину (гербициди, карбамазепін, лопінавір, флуконазол та диклофенак (результати скринінгу SW LC-NR-MS), а за результатами скринінгу за припущенням та нецільовим скринінг – 440 сполук забруднюючих речовин [1]. Варто зазначити, що карбамазепін (антидепресант), тербутилазін (гербицид) та перевищення концентрації міді та цинку [2] виявлено в Дністрі, Дніпрі та Сіверському Донці.

Варто зазначити і вплив військової агресії росії проти України, яка викликала масштабні руйнування виробничого капіталу та інфраструктури, внаслідок чого утворилися значні обсяги будівельних відходів. Аналітики зазначають, що війна суттєво змінила економічну географію України.

Але, найслабшою ланкою у механізмі управління охороною навколишнього природного середовища (НПС) є недостатня економічна зацікавленість підприємств та організації в ефективному використанні природних ресурсів та охороні довкілля, пов'язана з незацікавленістю керівників у впровадженні інновацій в екологічну сферу функціонування підприємства та їх інвестуванні. Керівництву підприємств складно в умовах військової агресії зрозуміти

важливість комплексного підходу до охорони НПС і те, що екологічний чинник є важливою складовою будь-якого бізнесу. Отже, саме екологічний менеджмент і є механізмом, який поєднує інтереси всіх зацікавлених сторін при здійсненні підприємством своєї діяльності та є однією зі складових її сталого розвитку.

Крім того, актуальність впровадження екологічного менеджменту в діяльність вітчизняних підприємств зумовлена і обов'язковістю екологічної інтеграції для всіх членів та кандидатів на вступ до ЄС. Основними принципами екологічної політики ЄС є принцип субсидіарності, принцип превентивних (попереджувальних) дій, принцип обережності, принцип відшкодування збитків, нанесених НПС, принцип урахування потреб навколишнього середовища, принцип «забруднювач платить», принцип інтеграції екологічної політики у розробку і проведення усіх інших політик.

У більшості країн, зокрема й в Україні, існують передумови для формування системи екологічного менеджменту, що підтверджується законодавчою базою з питань охорони НПС, але варто зазначити, що на цей час вона розвинута не достатньо та вимагає імплементації нормативної бази ЄС.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми розвитку екологічного менеджменту є об'єктом досліджень багатьох закордонних та вітчизняних науковців. Так, проблемам впливу військового вторгнення росії на стан екологічної системи в Україні присвячено роботу [3], глобалізованого управління відходами – І. Зварич [4], циркулярної економіки – F. Di Maio, P. C. Rem, D. Reike, W. J. V. Vermeulen, S. Witjes, A. Haney, O. Krestyaninova, Ch. Love, J. Kirchherr, P. Lacy, J. Long, W. Spindler [5-10], управлінню відходами антибіотиків [11], проблемам нормативного регулювання поводження з відходами – В. С. Міщенко, Ю. М. Маковецька, Т. Л. Омеляненко, В. А. Зуєв, М. В. Федунь [12-14] та імплементації політики ЄС стосовно поводження з відходами – І. Д. Лоева, М. О. Караман [15], системам екологічного менеджменту – В. Є. Хаустова, Н. В. Трушкіна, І. Г. Пацева, О. М. Алпатова, Л. І. Демчук, В. В. Журенко, В. О. Лебединець [16-21] та ін.

Однак світові процеси глобалізації та інтеграції вимагають поглибленого дослідження питань щодо удосконалення нормативно-правової бази стосовно екологічного менеджменту українських підприємств з метою підвищення їх конкурентоспроможності. Крім того, підприємства внаслідок правильного поводження з відходами отримують значну грошову вигоду, покращують соціальний імідж і підвищують рівень стійкості [11].

Метою статті є вивчення нормативно-правової бази стосовно впровадження екологічного менеджменту в умовах функціонування підприємств.

Виклад основного матеріалу. Організаційно-правовий фактор екологічного менеджменту доцільно розглядати як вироблення стратегічних напрямків, цілей, завдань та параметрів еколого-соціально-економічного роз-

витку на основі взаємозв'язку правового інструментарію з блоком організаційним регулюванням (рис. 1).

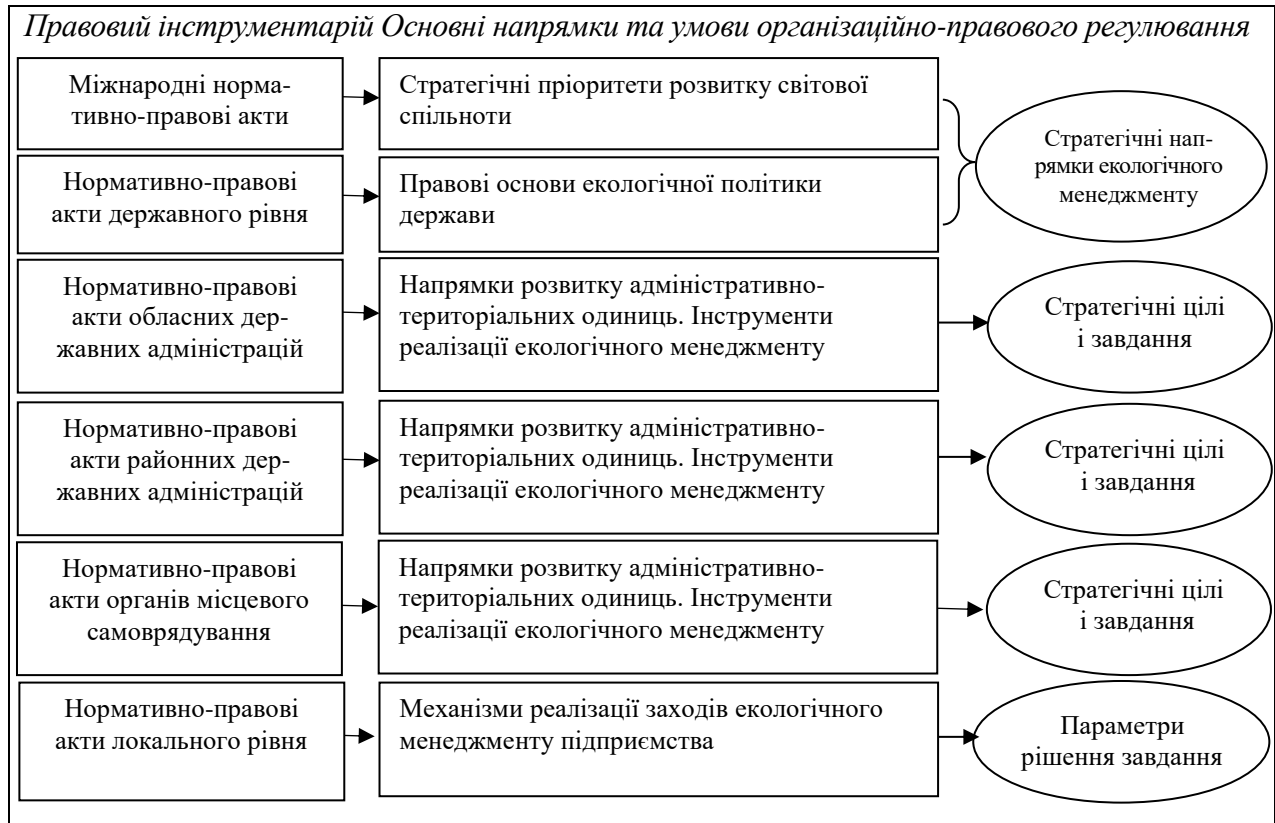

Рис. 1 Організаційно-правове регулювання екологічного менеджменту підприємства

У більшості країн, зокрема й в Україні, існують передумови для формування системи менеджменту, що підтверджується законодавчою базою з питань охорони НПС, але варто зазначити, що на цей час вона розвинена не достатньо та вимагає імплементації нормативної бази ЄС.

Екологічні та природоохоронні відносини в Україні регулюються низкою нормативно-правових актів в сфері охорони НПС (рис. 2).

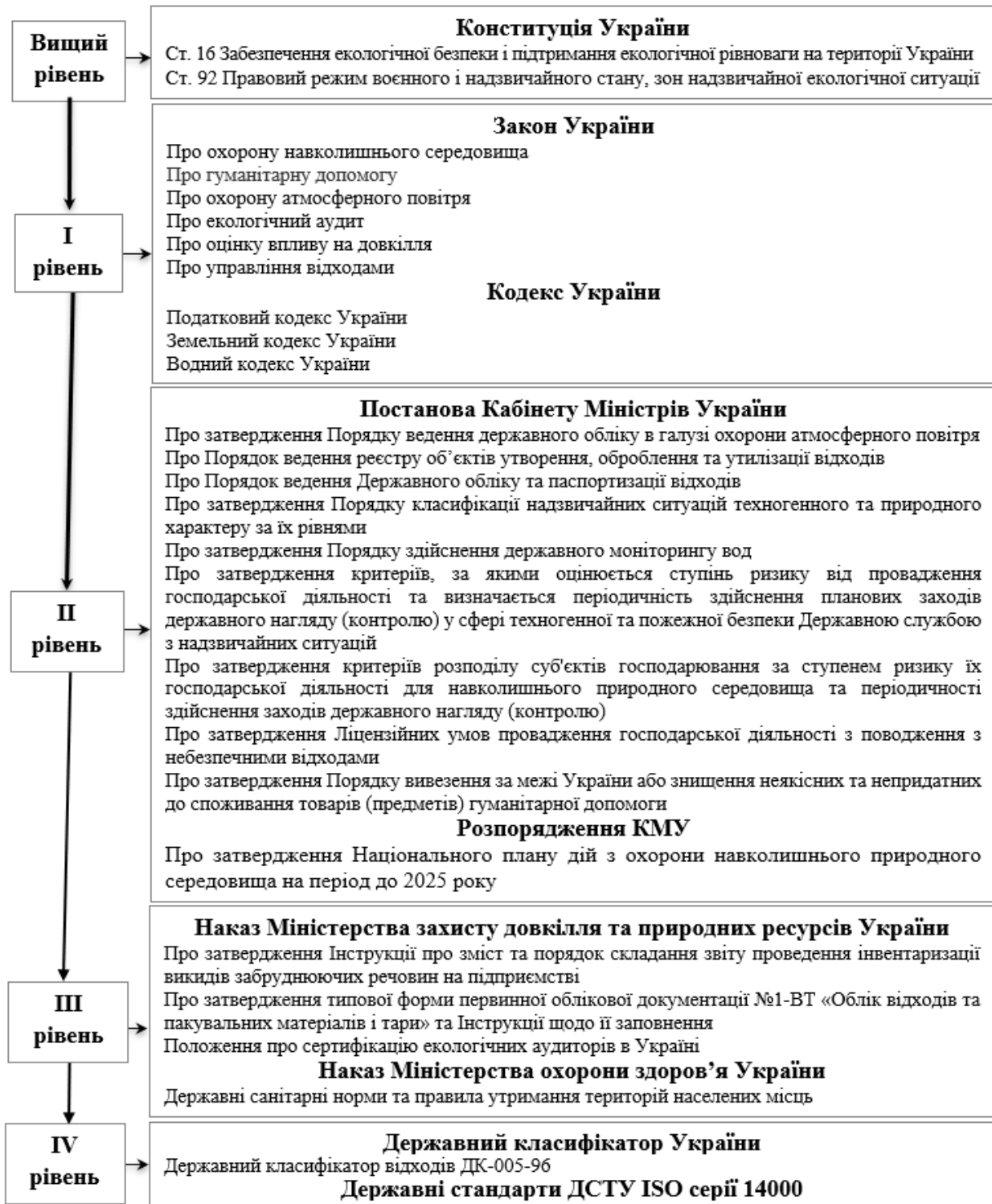

Рис. 2 Ієрархія нормативно-правових актів у сфері екології

Сутність Законів України в сфері екології наведено на рис. 3, Постанов Кабінету Міністрів України – в табл. 1.

Рис. 2. Зміст Законів України в сфері екології

Таблиця 1

Нормативно-правові акти в сфері охорони НПС

№ з/п	Назва нормативного акта	Номер і дата затвердження нормативно-правового акта	Основні концептуальні положення нормативного акта
Постанова Кабінету Міністрів України			
1	Про затвердження Порядку ведення державного обліку в галузі охорони атмосферного повітря	від 13.12.2001 № 1655	Передбачає розроблення державних, регіональних, місцевих екологічних програм та програм у галузі охорони здоров'я, здійснення інших заходів щодо зменшення ступеня забруднення атмосферного повітря.
2	Про Порядок ведення реєстру об'єктів утворення, оброблення та утилізації відходів	від 31.08.1998 № 1360	Передбачає здійснення будь-яких технологічних операцій, пов'язаних із зміною фізичних, хімічних чи біологічних властивостей відходів, з метою підготовки їх до екологічно безпечного зберігання, перевезення, утилізації чи видалення.

Продовження таблиці 1

3	Про Порядок ведення Державного обліку та паспортизації відходів	від 01.11.1999 № 2034	Розглядає паспортизацію відходів.
4	Про затвердження Порядку класифікації надзвичайних ситуацій техногенного та природно-го характеру за їх рівнями	від 24.03.2004 № 368	Визначає класифікацію надзвичайної ситуації за рівнем або експертним висновком ДСНС і заходи щодо реагування на надзвичайну ситуацію відповідно до законодавства.
5	Про затвердження Порядку здійснення державного моніторингу вод	від 19.09.2018 № 758	Визначає порядок здійснення державного моніторингу довкілля.
6	Про затвердження критеріїв, за якими оцінюється ступінь ризику від провадження господарської діяльності та визначається періодичність здійснення планових заходів державного нагляду (контролю) у сфері техногенної та пожежної безпеки Державною службою з надзвичайних ситуацій	від 05.09.2018 № 715	Визначає критерії оцінки ступеня ризику від провадження господарської діяльності та періодичність здійснення планових заходів державного нагляду (контролю) у сфері техногенної та пожежної безпеки.
7	Про затвердження критеріїв розподілу суб'єктів господарювання за ступенем ризику їх господарської діяльності для навколишнього природного середовища та періодичності здійснення заходів державного нагляду (контролю)	від 19.03.2008 № 212	Визначає критерії розподілу суб'єктів господарювання за ступенем ризику їх господарської діяльності для навколишнього природного середовища та періодичності здійснення заходів державного нагляду (контролю)
8	Про затвердження Ліцензійних умов провадження господарської діяльності з поводження з небезпечними відходами	від 13.07.016 № 446	Встановлюють перелік документів для отримання ліцензії на провадження господарської діяльності з поводження з небезпечними відходами та перелік організаційних, кадрових і технологічних вимог під час провадження зазначеної діяльності
9	Про затвердження Порядку вивезення за межі України або знищення неякісних та непридатних до споживання товарів (предметів) гуманітарної допомоги	від 28.04.2000 № 728	Визначає порядок вивезення за межі України або знищення неякісних та непридатних до споживання товарів (предметів) гуманітарної допомоги
Розпорядження КМУ			
10	Про затвердження Національного плану дій з охорони навколишнього природного середовища на період до 2025 року	від 21.04.2021 № 443-р	Визначає план дій з охорони НПС на період до 2025 р.

Закінчення таблиці 1

Наказ Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України			
11	Про затвердження Інструкції про зміст та порядок складання звіту проведення інвентаризації викидів забруднюючих речовин на підприємстві	від 10.02.1995 № 7	Визначає звіт про інвентаризацію викидів забруднюючих речовин
12	Про затвердження типової форми первинної облікової документації №1-ВТ «Облік відходів та пакувальних матеріалів і тари» та Інструкції щодо її заповнення	від 07.07.2008 № 342	Визначає створення єдиної інформаційної основи для обліку в сфері поводження з відходами, раціонального використання ресурсів та запобігання негативному впливу відходів на довкілля і здоров'я населення
13	Положення про сертифікацію екологічних аудиторів в Україні	від 02.01.2023 № 1	Встановлює єдині вимоги до виконавця екологічного аудиту, умови та порядок підготовки, стажування та сертифікації екологічних аудиторів України, припинення чинності сертифікатів екологічних аудиторів
Наказ Міністерства охорони здоров'я України			
14	Державні санітарні норми та правила утримання територій населених місць	від 17.03.2011 № 145	Визначає раціональне та своєчасне збирання, зберігання, перевезення та видалення, надійне знешкодження, економічно доцільну утилізацію побутових відходів і екологічно безпечне захоронення побутових відходів
Державний класифікатор України			
15	Державний класифікатор відходів ДК-005-96	від 01.10.1996	Забезпечує інформаційне підтримування у вирішенні питань державного управління відходами та ресурсовикористанням на базі системи обліку та звітності, гармонізованої з міжнародними системами, галузі екології, захисту життя та здоров'я населення, безпеки праці, ресурсозбереження, структурної перебудови економіки, сертифікації продукції (послуг) та систем якості.

Зараз першочерговим завданням у сфері екологічного законодавства є прийняття нових невідкладних законодавчих актів, а саме Законів України про зони надзвичайних ситуацій, екологічне страхування, екологічну освіту, внесення змін і доповнень до існуючих Кодексів і законів. Загалом, правовий механізм екологічного менеджменту повинен сприяти урегулюванню відносин у сфері екології завдяки застосуванню превентивних, оперативних, стимулюючих і примусових заходів з використання природних ресурсів і їхніх відходів, а також широкому впровадженню юридичної відповідальності за порушення екологічного законодавства до юридичних і фізичних осіб. Таким чином, необхідно сформулювати оновлену систему еколого-правових відно-

син, що забезпечують включення екологічних і санітарно-гігієнічних вимог у сферу виробничо-господарської діяльності і гарантують реалізацію природоохоронних програм і заходів щодо збереження здоров'я нації.

Постійне зростання суспільної свідомості з питань охорони навколишнього природного середовища призвело до прийняття Постанови Ради ЄС про добровільну участь організацій в загальній системі екологічного менеджменту та аудиту довкілля EMAS (Environmental Management and Audit Scheme) [22]. Виходячи з цього, важлива роль екологічного менеджменту в сфері охорони навколишнього природного середовища належить міжнародним стандартам системи екологічного менеджменту і аудиту серії ISO 14000, розробленим Міжнародною організацією стандартизації. Стандарти екологічного менеджменту спрямовані на забезпечення організацій елементами ефективної системи екологічного менеджменту, які можна поєднувати з іншими елементами загальної системи менеджменту підприємств з метою сприяння досягненню цілей його екологічної політики. Ці стандарти є добровільними та містять чіткі практичні рекомендації. Наприклад, Постанова про екологічний аудит ЄС містить вимогу про подання підприємством офіційної заяви з інформування громадськості, тоді як стандарт ISO 14001 такої вимоги не містить. Екологічний аудит ЄС також висуває вимогу безперервної модернізації виробництва, поліпшення умов виробництва з метою збільшення внеску підприємства в охорону довкілля. Виконання всіх чинних законів є вимогою екологічного аудиту ЄС, тоді як стандарт ISO 14001 лише закликає до цього [23].

В Україні міжнародні стандарти ISO 14000 були прийняті ще в 1997 році, однак ще не отримали достатньо широкого розповсюдження.

Відповідно до вимог стандарту ISO 14001 в Україні сертифіковано 254 компанії.

Предметом стандартів ISO 14000 є система управління навколишнім природним середовищем. Типові положення цих стандартів полягають у тому, що в організації мають бути введені й дотримуватися процедури, підготовлені документи та призначені відповідальні особи за сфери екологічно значущої її діяльності.

В Україні на сьогоднішній день прийняті як державні стандарти ДСТУ ISO серії 14000 такі документи:

1. ДСТУ ISO 14001:2015 (ISO 14001:2015, IDT). Системи екологічного управління. Вимоги та настанови щодо застосування.
2. ДСТУ ISO 14002-1:2020 Системи екологічного управління. Настанови щодо використання ISO 14001 для враховування екологічних аспектів та умов довкілля в межах екологічної предметної сфери. Частина 1. Загальні положення (ISO 14002-1:2019, IDT)
3. ДСТУ ISO 14004:2016 Системи екологічного управління. Загальні настанови щодо запровадження.

4. ДСТУ ISO 14015:2005 Екологічне управління. Екологічне оцінювання ділянок та організацій (ISO 14015:2001, IDT).
5. ДСТУ ISO 14020:2003 Екологічні маркування та декларації. Загальні принципи.
6. ДСТУ ISO 14021:2016 Екологічні маркування та декларації. Екологічні самодекларації (екологічне маркування типу II) (ISO 14021:2016, IDT).
7. ДСТУ ISO 14024:2018 Екологічні маркування та декларації. Екологічне маркування типу I. Принципи та процедури (ISO 14024:2018, IDT).
8. ДСТУ ISO 14026:2018 Екологічні маркування та декларації. Принципи, вимоги та настанови стосовно обмінювання інформацією щодо впливу діяльності людини на довкілля (ISO 14026:2017, IDT)
9. ДСТУ ISO/TS 14027:2018 Екологічні маркування та декларації. Розроблення правил щодо категорії продукції (ISO/TS 14027:2017, IDT)
10. ДСТУ ISO 14031:2016 Екологічне управління. Оцінювання екологічної дієвості. Настанови (ISO 14031:2013, IDT).
11. ДСТУ ISO/TR 14032:2004 Екологічне керування. Приклади оцінювання екологічної характеристики.
12. ДСТУ ISO/TS 14033:2016 Екологічне управління. Кількісна екологічна інформація. Настанови та приклади (ISO/TS 14033:2012, IDT).
13. ДСТУ ISO 14040:2013 Екологічне управління. Оцінювання життєвого циклу. Принципи та структура (ISO 14040:2006, IDT).
14. ДСТУ ISO 14041:2004 Екологічне керування оцінювання життєвого циклу. Визначання цілі і сфери застосування та аналізування інвентаризації (ISO 14041:1998, IDT).
15. ДСТУ ISO 14044:2013 Екологічне управління. Оцінювання життєвого циклу. Вимоги та настанови (ISO 14044:2006, IDT).
16. ДСТУ ISO/TR 14049:2016 Екологічне управління. Оцінювання життєвого циклу. Ілюстративні приклади застосування ISO 14044 для визначення цілі, сфери застосування та інвентаризаційного аналізування (ISO/TR 14049:2012, IDT).
17. ДСТУ ISO 14050:2016 Екологічне управління. Словник термінів (ISO 14050:2009, IDT).
18. ДСТУ ISO/TR 14062:2006 Екологічне управління. Враховування екологічних аспектів у проектуванні та розроблянні продукції (ISO/TR 14062:2002, IDT).
19. ДСТУ EN ISO 14063:2021 Екологічне управління. Обмінювання екологічною інформацією. Настанови та приклади (EN ISO 14063:2020, IDT; ISO 14063:2020, IDT).
20. ДСТУ 4462.3.01:2006 Охорона природи. Поводження з відходами. Порядок здійснення операцій.

Враховуючи те, що на сьогоднішній день організаціям простіше та вигідніше платити штрафи за забруднення довкілля і розміщення відходів, ніж

дотримуватися усіх нормативів природоохоронного законодавства, необхідно провести удосконалення законодавчої бази, яка регулює природоохоронну діяльність. Також необхідно забезпечити обов'язковість проведення екологічного аудиту в діяльність всіх організацій, які становлять екологічну небезпеку, незалежно від їх форм власності та законодавчо закріпити обов'язковість виконання рекомендацій екологічного аудиту.

Висновки. Отже, вітчизняна нормативно-правова база екологічного менеджменту достатньо широка і охоплює міжнародний, національний і локальний рівні. Проте, в чинному законодавстві України є багато невідповідностей та декларативних положень, які потребують усунення та конкретизації задля досягнення цілей екологічної політики держави.

Подальші перспективи. Для подальшого впровадження систем екологічного менеджменту в Україні необхідно удосконалити екологічне законодавство, реформувати екологічне оподаткування, активізувати екологічну освіту та екологічне виховання, формувати сучасне екологічне мислення, готувати управлінців, які б володіли сучасними методами й технологіями екологічного менеджменту тощо.

Література:

1. González Peña O. I., López Zavala M. Á., Cabral Ruelas H. Pharmaceuticals Market, Consumption Trends and Disease Incidence Are Not Driving the Pharmaceutical Research on Water and Wastewater. *Int J Environ Res Public Health*. 2021. Vol. 18, № 5. P. 2532. DOI:10.3390/ijerph18052532
2. Набір інструментів: залучення громадськості до процесу управління водними ресурсами в Україні. Скринінговий моніторинг річкового басейну Дніпра. Проект Водна Ініціатива Плюс Європейського Союзу для країн Східного партнерства (EUWI+). URL: https://www.euwipluseast.eu/images/2021/07/PDF/EUWI_UA_PublicConsultation_Toolkit_Ukr.pdf.
3. Україна, шкода довкіллю, екологічні наслідки війни / О. Ангурець, П. Хазан, К. Колесникова, М. Куц, М. Чернохова, М. Гавранек. URL: <https://cleanair.org.ua/wp-content/uploads/2023/03/cleanair.org.ua-war-damages-ua-version-04-low-res.pdf>
4. Зварич І. Циркулярна економіка і глобалізоване управління відходами. *Журнал європейської економіки*. 2017. Вип. 16. С. 41-57.
5. Di Maio F., Rem P. C. A Robust Indicator for Promoting Circular Economy through Recycling. *Journal of Environmental Protection*. 2015. № 6. P. 1095–1104.
6. Michela van Kampen. Measuring circularity: putting the cart before the horse? URL : <http://www.innovationservices.philips.com/news/measuring-circularity>.
7. Reike D., Vermeulen W. J. V., Witjes S. The circular economy: New or Refurbished as CE 3.0? – Exploring Controversies in the Conceptualization of the Circular Economy through a Focus on History and Resource Value Retention Options. *Resources, Conservation and Recycling*. 2018. Vol. 135. P. 246–264. DOI: 10.1016/j.resconrec.2017.08.027
8. Haney A., Krestyaninova O., Love Ch. *The Circular Economy Boundaries and Bridges*. Oxford : Said Business School, University of Oxford, 2019. 48 p.
9. Hosseini-Motlagh S. M., Jazinaninejad M., Nami N. Coordinating a socially concerned reverse supply chain for pharmaceutical waste management considering government role. *Environ Dev Sustain*. 2022. № 24, 1852–1877.
10. Barriers to the circular economy: evidence from the European Union (EU) / J. Kirchherr et al. *Ecological Economics*. 2018. Vol. 150. P. 264–272. DOI: 10.1016/j.ecolecon.2018.04.028

11. Lacy P., Long J., Spindler W. *The Circular Economy Handbook: Realizing the Circular Advantage*. 1st ed. Germany, Heidelberg : Springer Nature Customer Service Center GmbH., 2020. 382 p.
12. Міщенко В. С., Маковецька Ю. М., Омеляненко Т. Л. Інституціональний розвиток сфери поводження з відходами в Україні: на шляху європейської інтеграції. Київ : ДУ «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку НАН України», 2013. 192 с.
13. Зуєв В. А. Проблеми та перспективи розвитку господарсько-правового регулювання поводження з відходами в Україні. *Право та інноваційне суспільство*. 2014. № 1 (2). С. 44-52.
14. Федунь М. В. Правове регулювання поводження з відходами згідно з Угодою про асоціацію між Україною та Європейським Союзом. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2015. Сер. Юриспруденція. № 13. Т. 2. С. 124-126
15. Лоєва І. Д., Караман М. О. До проблеми імплементації політики ЄС у сфері поводження з відходами в Україні. *Вісник Одеського державного екологічного університету*. 2014. Вип. 18. С. 43-47
16. Хаустова В. Є., Трушкіна Н. В. Інфраструктурне забезпечення регіонального управління відходами у контексті циркулярної економіки (на прикладі Харківської області). *Проблеми економіки*. 2022. № 4 (54). С. 118-132
17. Сучасний стан навколишнього природного середовища в умовах впливу війни / І. Г. Пацева, О. М. Алпатова, Л. І. Демчук та ін. *Екологічні науки : наук.-практ. журнал*. 2022. № 4. С. 19–22.
18. Стрельник В. В., Батуринець Б. Д. Особливості поводження з відходами руйнації. Дорожня карта реалізації Закону України «Про управління відходами». *Поводження з відходами в Україні: законодавство, економіка, технології* : зб. матер. Національного форуму, Київ, 24–25 лист. 2022. Київ : Центр екологічної освіти та інформації, 2022. С. 70–71.
19. Бобровський А. Л. Екологічний менеджмент : підручник. Суми : Університетська книга, 2018. 585 с.
20. Zhurenko V. V., Lebedynets V. O. Characteristics of development and dissemination of environmental management systems in the area of production of medicines in Ukraine. *Ceska Slov Farm*. 2022. № 71 (5). P. 200-213.
21. Журенко В. В., Лебединець В. О. Впровадження систем екологічного менеджменту на фармацевтичних підприємствах України у контексті європейських екологічних ініціатив. *Progressive Science and Achievements : Scientific Collection «InterConf» of 1st International Scientific and Practical Conference, September 26-28, 2021. Doha, Qatar : Katara*, 2021. P. 55-60.
22. EMAS. URL: https://green-business.ec.europa.eu/eco-management-and-audit-scheme-emas_en
23. ДСТУ ISO 14001:2015 (ISO 14001:2015, IDT). Системи екологічного управління. Вимоги та настанови щодо застосування. [Чинний від 01.07.2016]. Київ : ДП УкрНДНЦ 2016. 30 с. URL: <https://dl.khadi.kharkov.ua/mod/url/view.php?id=103300>.
24. The ISO Survey. URL: <https://www.iso.org/the-iso-survey.html> (Date of access: 11.10.2023).

References:

1. González Peña, O.I., López Zavala, M.Á. & Cabral Ruelas, H. (2021). Pharmaceuticals Market, Consumption Trends and Disease Incidence Are Not Driving the Pharmaceutical Research on Water and Wastewater. *Int J Environ Res Public Health*, 18(5), 2532 [in USA].
2. Nabir instrumentiv: zaluchennia hromadskosti do protsesu upravlinnia vodnymy resursamy v Ukraini. Skryninhovyi monitorynh richkovoho baseinu Dnipra. Proekt Vodna Initsiatyva Plius Yevropeiskoho Soiuzu dlia krain Skhidnoho partnerstva (EUWI+) [Nabir instrumentiv: zaluchennia hromadskosti do protsesu upravlinnia vodnymy resurasamy v Ukraine. Skryninhovyi monitorynh richkovoho baseinu Dnipra. Proekt Vodna Initsiatyva Plius Yevropeiskoho Soiuzu dlia krain Skhidnoho partnership] URL: https://www.euwipluseast.eu/images/2021/07/PDF/EUWI_UA_PublicConsultation_Toolkit_Ukr.pdf [in Ukrainian].

3. Anhurets, O., Khazan, P., Kolesnykova, K., Kushch, M., Chernokhova, M., Havranek, M. *Ukraina, shkoda dovkilliu, ekolohichni naslidky viiny* [Ukraine, damage to the environment, ecological consequences of the war]. URL: <https://cleanair.org.ua/wp-content/uploads/2023/03/cleanair.org.ua-war-damages-ua-version-04-low-res.pdf> [in Ukrainian].
4. Zvarych, I. (2017). Circular economy and globalized waste management [Circular economy and globalized waste management]. *Zhurnal yevropeiskoi ekonomiky – Journal of European Economy*, 16, 41–57 [in Ukrainian].
5. Di Maio, F. & Rem, P. C. (2015). A Robust Indicator for Promoting Circular Economy through Recycling. *Journal of Environmental Protection*, 6, 1095–1104 [in USA].
6. Michela van Kampen. Measuring circularity: putting the cart before the horse? URL : <http://www.innovationservices.philips.com/news/measuring-circularity> [in Netherlands].
7. Reike, D., Vermeulen, W. J. V. & Witjes, S. (2018). The circular economy: New or Refurbished as CE 3.0? – Exploring Controversies in the Conceptualization of the Circular Economy through a Focus on History and Resource Value Retention Options. *Resources, Conservation and Recycling*, 135, 246–264.
8. Haney, A., Krestyaninova, O. & Love, Ch. (2019). *The Circular Economy Boundaries and Bridges*. Oxford: Said Business School, University of Oxford [in The United Kingdom].
9. Hosseini-Motlagh, S.M., Jazinaninejad, M. & Nami, N. (2022). Coordinating a socially concerned reverse supply chain for pharmaceutical waste management considering government role. *Environ Dev Sustain*, 24, 1852–1877 [in Netherlands].
10. Kirchherr, J., Piscicelli, L., Bour, R., Kostense-Smit, E., Muller, J., Huibrechtse-Truijens, A. et al. (2018). Barriers to the Circular Economy: Evidence From the European Union (EU). *Ecological Economics*, 150, 264–272 [in Sweden].
11. Lacy, P., Long, J. & Spindler, W. (2020). *The Circular Economy Handbook: Realizing the Circular Advantage*. 1st ed. Heidelberg: Springer Nature Customer Service Center GmbH [in Germany].
12. Mishchenko, V.S., Makovetska, Yu.M. & Omelianenko, T.L. (2013). *Instytutsionalnyi rozvytok sfery povodzhennia z vidkhodamy v Ukraini: na shliakhu yevropeiskoi intehratsii* [Institutional development of the field of waste management in Ukraine: on the way to European integration]. Kyiv: DU «Instytut ekonomiky pryrodokorystuvannia ta staloho rozvytku NAN Ukrainy» [in Ukrainian].
13. Zuiev, V.A. (2014). Problemy ta perspektyvy rozvytku hospodarsko-pravovoho rehuliuвання povodzhennia z vidkhodamy v Ukraini [Problems and prospects of the development of economic and legal regulation of waste management in Ukraine]. *Pravo ta innovatsiine suspilstvo – Law and innovative society*, 1(2), 44-52 [in Ukrainian].
14. Fedun, M.V. (2015). Pravove rehuliuвання povodzhennia z vidkhodamy zghidno z Uhodoiu pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu ta Yevropeiskym Soiuzom [Legal regulation of waste management in accordance with the Association Agreement between Ukraine and the European Union]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu – Scientific Bulletin of the International Humanitarian University*, 13(2), 124-126 [in Ukrainian].
15. Loieva, I.D. & Karaman M.O. (2014). Do problemy implementatsii polityky YeS u sferi povodzhennia z vidkhodamy v Ukraini [To the problem of implementation of the EU policy in the field of waste management in Ukraine]. *Visnyk Odeskoho derzhavnogo ekolohichnoho universytetu – Bulletin of Odessa State Ecological University*, 18, 43-47 [in Ukrainian].
16. Khaustova, V.Ye. & Trushkina, N.V. (2022). Infrastrukturne zabezpechennia rehionalnoho upravlinnia vidkhodamy u konteksti tsyrkuliarnoi ekonomiky (na prykladi Kharkivskoi oblasti) [Infrastructural provision of regional waste management in the context of circular economy (on the example of Kharkiv region)]. *Problemy ekonomiky – Problems of the economy*, 4(54), 118-132 [in Ukrainian].

17. Patseva, I.H., Alpatova, O.M., Demchuk, L.I., Kireitseva, H.V. & Levytskyi, V.H. (2022). Suchasnyi stan navkolyshnoho pryrodnoho seredovyshcha v umovakh vplyvu viiny [The current state of the natural environment under the influence of war]. *Ekolohichni nauky – Environmental sciences*, 4, 19–22 [in Ukrainian].
18. Strelnyk, V.V. & Baturynets, B.D. (2022). *Osoblyvosti povodzhennia z vidkhodamy ruinatsii. Dorozhnia karta realizatsii Zakonu Ukrainy «Pro upravlinnia vidkhodamy» [Peculiarities of handling destruction waste. Roadmap for the implementation of the Law of Ukraine "On Waste Management"]*. Povodzhennia z vidkhodamy v Ukraini: zakonodavstvo, ekonomika, tekhnologii - Waste management in Ukraine: legislation, economics, technologies (pp. 70–71). Kyiv: Center for Environmental Education and Information [in Ukrainian].
19. Bobrovskiy, A.L. (2018). *Ekolohichniy menedzhment [Environmental management]*. Sumy: Universytetska knyha [in Ukrainian].
20. Zhurenko, V.V. & Lebedynets, V.O. (2022). Characteristics of development and dissemination of environmental management systems in the area of production of medicines in Ukraine. *Ceska Slov Farm*, 71(5), 200-213 [in Czech Republic].
21. Zhurenko, V.V. & Lebedynets, V.O. (2021). Vprovadzhennia system ekolohichnoho menedzhmentu na farmatsevychnykh pidpriemstvakh Ukrainy u konteksti yevropeiskykh ekolohichnykh initsiatyv [Implementation of environmental management systems at pharmaceutical enterprises of Ukraine in the context of European environmental initiatives]. *Progressive Science and Achievements : Scientific Collection «InterConf» of 1st International Scientific and Practical Conference*. (pp. 55-60). Doha: Katara [in Qatar]
22. EMAS. URL: https://green-business.ec.europa.eu/eco-management-and-audit-scheme-emas_en [in The United Kingdom].
23. DSTU ISO 14001:2015 (ISO 14001:2015, IDT). (2016). *Systemy ekolohichnoho upravlinnia. Vymohy ta nastanovy shchodo zastosuvannia [Environmental management systems. Requirements and instructions for use]*. Kyiv: DP UkrNDNT [in Ukrainian].

УДК 331.5

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11\(39\)-1034-1043](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11(39)-1034-1043)

Смачило Валентина Володимирівна доктор економічних наук, професор, Харківський національний університет міського господарства імені О.М. Бекетова, вул. Маршала Бажанова, м. Харків, 61002, тел.: (050) 534-68-15, <https://orcid.org/0000-0002-6153-1564>

Рудаченко Ольга Олександрівна доктор економічних наук, професор, Харківський національний університет міського господарства імені О.М. Бекетова, вул. Маршала Бажанова, м. Харків, 61002, тел.: (093) 504-88-15, <https://orcid.org/0000-0001-9597-574>

СОЦІАЛЬНО-ВІДПОВІДАЛЬНЕ УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ КАДРОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ ПІДПРИЄМСТВ ЗАЛІЗНИЧНОГО ТРАНСПОРТУ

Анотація. У статті розглянуто виклики, з якими стикаються підприємства залізничного транспорту в умовах швидких технологічних змін і впровадження сучасних діджитал-інструментів. Мета статті полягає у формуванні моделі соціально-відповідального управління, що сприятиме розвитку кадрового потенціалу та забезпечить стабільність підприємств залізничного транспорту. Актуальність інтеграції соціально-відповідальної практики в управління кадровим потенціалом обґрунтована потребою підвищення мотивації працівників, зменшення плинності кадрів і забезпечення сталого розвитку. Аналіз останніх досліджень підтвердив той факт, що соціальна відповідальність є ефективним антикризовим заходом.

У статті представлена модель реалізації соціальної відповідальності для АТ «Укрзалізниця», що включає функціональні, забезпечувальні, інструментальні та результативні блоки.

Автори навели основні проблеми кадрового потенціалу, такі як нерівність в оплаті праці та корупція, і пропонують шляхи для покращення ситуації. Визначено вектори розвитку, що потребують ідентифікації потреб працівників і керівництва в майбутньому. Доведено, що мета розвитку кадрового потенціалу підприємства полягає у підвищенні професійного рівня працівників, їхніх знань, навичок та компетенцій, щоб забезпечити ефективне виконання завдань і досягнення різнорівневих цілей підприємства.

Доведено, що запропонована модель інтегрує економічні інтереси підприємства залізничного транспорту з потребами працівників у зростанні, підвищуючи лояльність та продуктивність, що в цілому позитивно впливає на конкурентоспроможність компанії. Авторами також обґрунтовано важливість

соціально-відповідального управління для довгострокової стабільності підприємств залізничного транспорту.

Ключові слова: кадровий потенціал, кадрове забезпечення, підприємства, залізничний транспорту, соціально-відповідальне управління

Smachylo Valentyna Volodymyrivna D.Sc. in Economics, Professor, O.M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv, 17, Marshal Bazhanov St., Kharkiv, 61002, tel.: (050) 534-68-15, <https://orcid.org/0000-0002-6153-1564>

Rudachenko Olha Oleksandrivna D.Sc. in Economics, Professor, O.M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv, 17, Marshal Bazhanov St., Kharkiv, 61002, tel.: (093) 504-88-15, <https://orcid.org/0000-0001-9597-574>

SOCIALLY RESPONSIBLE MANAGEMENT OF HUMAN RESOURCES DEVELOPMENT OF RAILWAY TRANSPORT ENTERPRISES

Abstract. The article examines the challenges railway transport enterprises face in the context of rapid technological change and the introduction of modern digital tools. The article aims to formulate a model of socially responsible management that will promote the development of human resources and ensure the stability of railway transport enterprises. The relevance of integrating socially responsible practices into human resource management is justified by the need to increase employee motivation, reduce staff turnover, and ensure sustainable development. The analysis of recent studies has confirmed that social responsibility is an effective anti-crisis measure.

The article presents a model for implementing social responsibility for JSC “Ukrzaliznytsia”, which includes functional, supporting, instrumental and effective blocks.

The authors outline the main problems of human resources, such as wage inequality and corruption, and suggest ways to improve the situation. The authors identify development vectors that require identifying the needs of employees and management in the future. It is proved that the purpose of developing the human resources potential of an enterprise is to improve the professional level of employees, their knowledge, skills and competencies in order to ensure the effective performance of tasks and achievement of multi-level goals of the enterprise.

It is proved that the proposed model integrates the economic interests of a railway transport enterprise with the needs of employees for growth, increasing loyalty and productivity, which generally positively impacts the company's competitiveness. The authors also substantiate the importance of socially responsible management for the long-term stability of railway transport enterprises.

Keywords: human resources, staffing, enterprises, railway transport, socially responsible management

Постановка проблеми. У сучасних умовах роботи залізничного транспорту, що характеризуються швидкими змінами в технологіях, впроваджуючи сучасні діджитал-інструменти, підприємства цієї галузі стикаються з необхідністю ефективного управління кадровим потенціалом. Однак, традиційні методи управління не завжди враховують соціальну складову, що призводить до низької мотивації працівників, високої плинності кадрів і, як наслідок, зниження продуктивності. Таким чином, постає актуальне питання інтеграції соціально-відповідальної практики в управління розвитком кадрів для забезпечення сталого зростання підприємств залізничного транспорту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Підприємства залізничного транспорту стали об'єктом уваги багатьох науковців, які аналізували різноманітні аспекти їх діяльності. До них варто віднести: Василюк С. [1], Кірдіну О. та Ямпольську А. [2], Кондратенко Н. та ін. [3], Шевченко В. [4], Токмакову І. [5], Запорожець Г. та Краснокутського Є. [6], Кужавський М. [7], Северино А. та ін. [8], Рудь Н. [9] та ін. В роботі [10] колективом авторів встановлено, що соціальна відповідальність є одним із найбільш ефективних антикризових засобів для забезпечення сталого розвитку підприємств. В умовах інтернаціоналізації та глобалізації бізнесу обґрунтовано доцільність інтеграції принципів корпоративної соціальної відповідальності в роботу національної залізничної компанії, що дозволило розробити модель реалізації соціальної відповідальності для АТ «Укрзалізниця», що складається з функціонального, забезпечуючого, інструментального та результативного блоків, які забезпечують досягнення цілей соціально відповідального управління в галузі. В тому числі інтелектуально-кадрового забезпечення діяльності АТ «Укрзалізниця».

У статті [11] розглядаються основні проблеми кадрового потенціалу АТ «Укрзалізниця», зокрема питання оплати праці, корупції та справедливості в корпоративній культурі. Автори пропонують шляхи розвитку та підтримки персоналу, такі як зменшення розриву в зарплаті між керівництвом і рядовими працівниками, боротьбу з корупцією та впровадження конкурентної оплати праці для забезпечення стабільного розвитку компанії, спираючись на теорію справедливості Д.Адамса.

Однак, в умовах сучасних викликів та воєнних дій, що відбуваються на території України, питання щодо соціально-відповідального управління залишаються недостатньо дослідженими та актуальними, оскільки саме такий підхід може суттєво вплинути на ефективність і стабільність підприємств залізничного транспорту.

Мета статті. Мета статті полягає у формуванні моделі соціально-відповідального управління необхідного для розвитку кадрового потенціалу підприємств залізничного транспорту та розробці рекомендацій щодо його впровадження для забезпечення сталості та підвищення ефективності галузі.

Виклад основного матеріалу.

АТ «Укрзалізниця» є головним оператором залізничних перевезень в Україні. Основна діяльність компанії включає перевезення пасажирів і вантажів, забезпечення функціонування інфраструктури залізничного транспорту, а також розвиток логістичних послуг. Компанія має значний кадровий потенціал, нараховуючи понад 230 тисяч співробітників, що робить її одним з найбільших роботодавців в Україні. АТ «Укрзалізниця» активно розвиває програми соціальної відповідальності, спрямовані на підтримку працівників, дотримання стандартів безпеки та забезпечення прозорості корпоративного управління [12]. Соціальна відповідальність АТ «Укрзалізниця» реалізується через соціальну політику, стратегію корпоративної соціальної відповідальності, охорону праці та екологію, також через дотримання прав людини - працевлаштування людей з особливими потребами, гендерна рівність, розвиток персоналу [12].

Таким чином є сенс говорити про управління залізничним підприємством на засадах соціальної відповідальності. У роботі [13] вводиться поняття соціально відповідального управління підприємством, яке розглядається як процес управління, що включає інтеграцію соціальних та екологічних заходів у основну діяльність підприємства, виходячи за межі створення прибутку та виконання законодавчих соціальних стандартів. Це спрямовано на підвищення добробуту суспільства та локальних громад, а також на забезпечення сталого розвитку. Дане визначення адаптоване до рівня підприємства як складної соціально-економічної системи, де кадровий потенціал виступає як специфічна підсистема управління, що ускладнює врахування інтересів усіх стейкхолдерів під час його управління.

Ключовими умовами для реалізації соціально відповідального управління кадровим потенціалом на підприємствах можна вважати [14]: відповідальність за рішення та дії, що виходять за межі обов'язкових зобов'язань; взаємну вигоду; максимізацію позитивного або мінімізацію негативного впливу чи результатів від впровадження принципів соціальної відповідальності; синергію. Авторське розуміння соціально відповідального управління кадровим потенціалом, яке втілюється через кадри підприємства як керовану систему, передбачає прийняття та усвідомлення відповідальності за їхню поведінку та дії. Узагальнюючи, можна сказати, що соціально відповідальне управління кадровим потенціалом ґрунтується на аксіомі узгодження інтересів власників (керівництва) організації та працівників [15-16].

Проведений аналіз дозволяє сформулювати авторське бачення соціально відповідального управління кадровим потенціалом як управлінських дій, спрямованих на розвиток кадрового потенціалу на основі синергії для власників (керівництва) та працівників, що сприяє сталому розвитку всіх учасників процесу [13]. Таким чином, є сенс говорити про соціально-відповідальне управління розвитком кадрового потенціалу підприємства. Мета розвитку кадрового потенціалу підприємства полягає у підвищенні професійного рівня працівників, їхніх знань, навичок та компетенцій, щоб забезпечити

ефективне виконання завдань і досягнення різнорівневих цілей підприємства. Це досягається через підвищення продуктивності праці, стимулювання до впровадження інновацій на різних етапах та в різних сферах (в тому числі й управлінській), адаптацію до змін на ринку та розвиток лідерських якостей працівників, що сприяє зростанню конкурентоспроможності підприємства. Розвиток кадрового потенціалу також сприяє підвищенню моральної та матеріальної задоволеності співробітників, зменшенню плинності кадрів та формуванню позитивного корпоративного клімату. Таким чином є сенс говорити про мотиви до взаємної зацікавленості в соціально-відповідальному управлінні розвитком кадрового потенціалу. Окрім того, визначення векторів розвитку потребує ідентифікації потреб працівників та керівництва щодо необхідних/бажаних компетентностей із врахуванням їх поточного рівня.

Можемо зазначити, що вищенаведене знаходить своє відображення в соціально відповідальному управлінні кадровим потенціалом на АТ «Укрзалізниця» (рис. 1.)

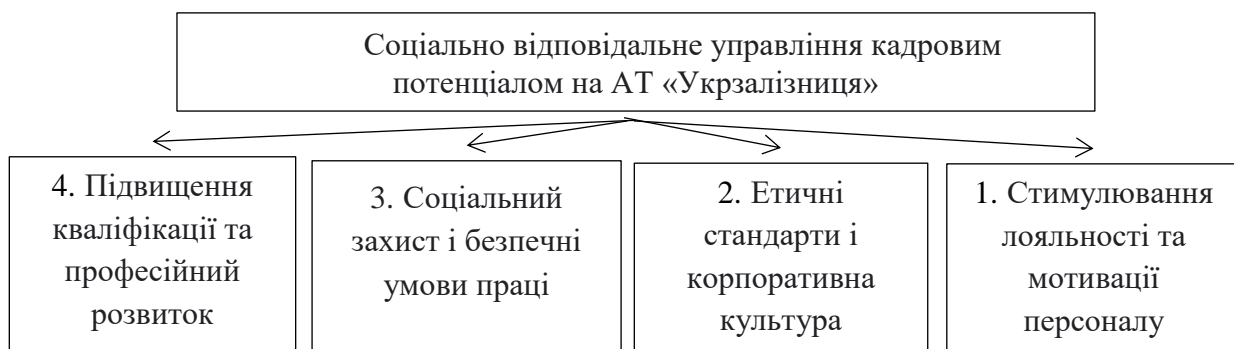

Рис. 1 Напрямки соціально-відповідального управління кадровим потенціалом АТ «Укрзалізниця»

Джерело: побудовано авторами на основі [12]

За першим напрямком АТ «Укрзалізниця» активно інвестує в навчання та перепідготовку персоналу через проведення спеціалізованих тренінгів, курсів та стажувань, орієнтуючись на розвиток управлінських навичок і впровадження інновацій, а також всеохоплюючий процес діджиталізації. Саме цей напрям є визначальним для розвитку кадрового потенціалу підприємства на засадах соціальної відповідальності.

Напрями 2,3,4 є базовими та такими, які забезпечують та сприяють сталості кадрового потенціалу: реалізація політики соціального захисту працівників (медичні обстеження, страхування, програми оздоровлення та заходи із забезпечення охорони праці); впровадження етичних принципів управління, дотримання стандартів прозорості та соціальної справедливості; імплементація матеріальних та нематеріальних стимулів для підтримки мотивації працівників, що сприяє кар'єрному зростанню, забезпечуючи можливості для розвитку.

Спираючись на попередні напрацювання та ті напрямки, які виявлено на АТ «Укрзалізниця» пропонується модель соціально-відповідального управ-

лінійя розвитком кадрового потенціалу підприємства. Сформована модель буде зосереджена не тільки на управлінні кадровим потенціалом, але й на активному його розвитку, що включає навчання, підвищення кваліфікації та створення умов для професійного зростання (рис. 2.).

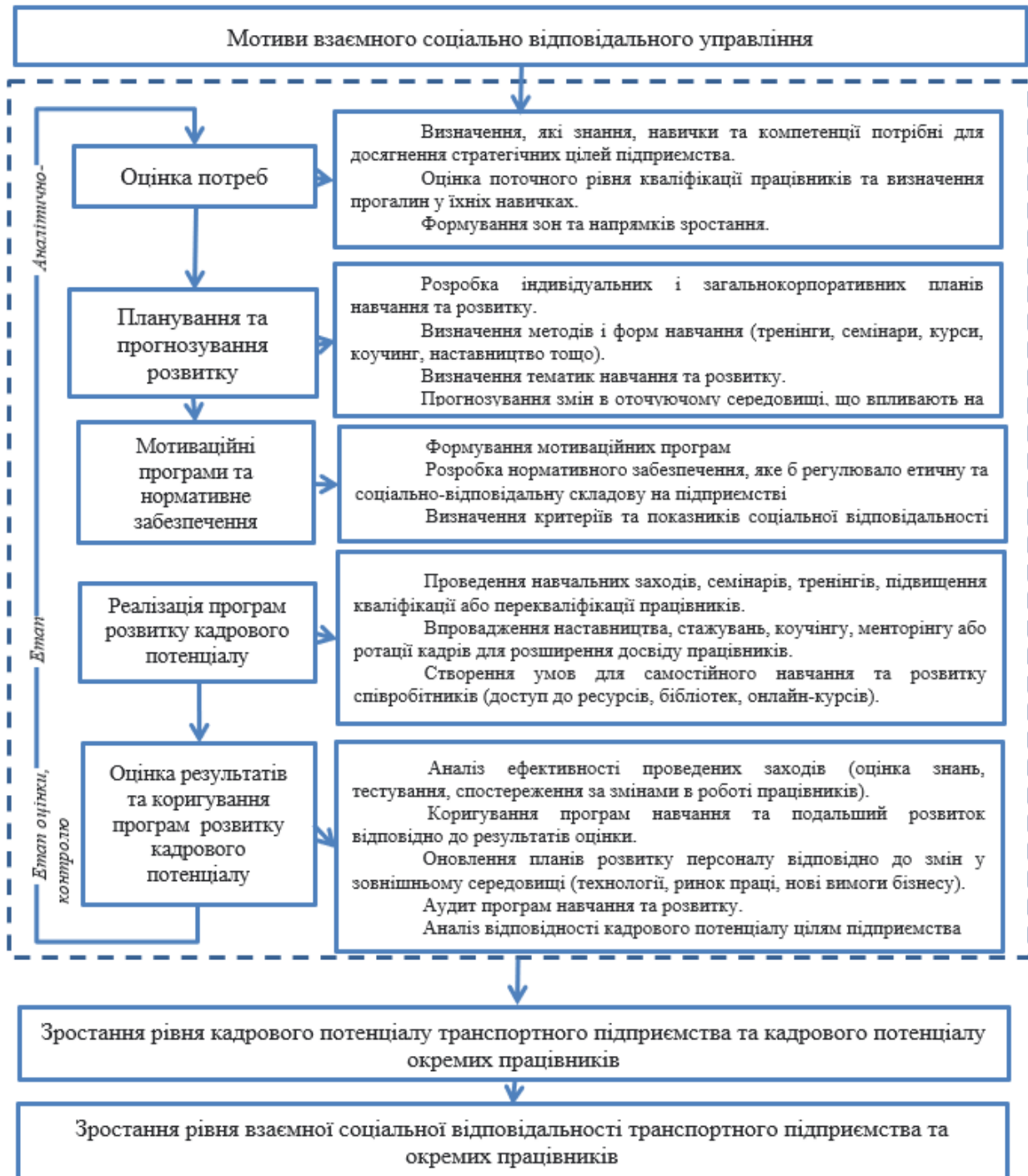

Рис. 2 Модель соціально-відповідального управління розвитком кадрового потенціалу транспортних підприємств (на прикладі АТ “Укрзалізниця”)

Джерело: власна розробка

Зазначені на рис. 2 етапи допомагають ефективно керувати розвитком кадрового потенціалу, підвищувати його професіоналізм та адаптивність, що, у свою чергу, сприяє досягненню стратегічних цілей підприємства. Вони допомагають систематизувати розвиток кадрового потенціалу та зробити його більш ефективним, орієнтованим на довгостроковий успіх організації.

Запропонована авторами модель включає в себе:

Мотиви взаємного соціально відповідального управління.

Для керуючої системи:

- підвищення економічної ефективності через інвестиції в розвиток працівників;
- дотримання вимог законодавства щодо навчання та розвитку кадрів;
- розвиток корпоративної культури, орієнтованої на навчання;
- формування позитивного іміджу роботодавця, який сприяє професійному зростанню працівників.

Для керованої системи:

- створення можливостей для професійного та кар'єрного зростання;
- підтримка балансу між роботою і особистим життям;
- надання доступу до програм навчання, тренінгів і стажувань;
- забезпечення гнучких умов праці, що сприяють розвитку навичок.

Аналітично-плановий етап.

Оцінка потреб у навчанні та розвитку:

- проведення аналізу існуючих компетенцій працівників і виявлення прогалин у знаннях та навичках;
- планування програм навчання з урахуванням як індивідуальних потреб працівників, так і стратегічних цілей підприємства.

Прогнозування змін у зовнішньому середовищі:

- оцінка впливу технологічних змін, ринкових тенденцій і вимог до навичок на кадровий потенціал.

Планування заходів з розвитку:

- включення програм підвищення кваліфікації, перепідготовки, стажувань, тематик та напрямків, а також навчання на робочому місці;
- запровадження програм наставництва та коучингу;
- створення індивідуальних планів розвитку для кожного працівника;
- використання сучасних цифрових інструментів для дистанційного навчання, розробка віртуальних онлайн курсів та інструментів VR.

Мотиваційний етап.

Мотиваційні програми:

- стимулювання працівників до участі у навчальних програмах через матеріальні та нематеріальні винагороди;

- надання можливостей кар'єрного зростання на основі результатів навчання та оцінки компетенцій.

Нормативно-правове забезпечення:

- дотримання стандартів і норм щодо розвитку працівників, відповідно до законодавчих вимог і внутрішніх правил компанії.

Показники соціальної відповідальності:

- впровадження критеріїв оцінки ефективності програм розвитку, таких як рівень задоволеності працівників, зміни в продуктивності, рівень утримання персоналу, тощо.

Етап реалізації - впровадження розроблених програм, планів, тощо.

Етап моніторингу, оцінки та контролю

Моніторинг і оцінка результатів навчання:

- регулярна перевірка досягнень працівників і їх відповідність поставленим цілям розвитку;
- коригування планів розвитку на основі результатів моніторингу.

Реагування на результати оцінки:

- у разі позитивних результатів – стимулювання та подальше інвестування у розвиток;
- у разі негативних результатів – перегляд підходів до навчання або зміна стратегії мотивації.

Аудит програм навчання та розвитку:

- оцінка ефективності витрачених ресурсів на навчання та впливу на загальну продуктивність компанії.

Аналіз відповідності кадрового потенціалу цілям підприємства:

- порівняння реальних результатів з запланованими цілями та внесення коректив до стратегії розвитку.

Соціально відповідальне управління розвитком кадрового потенціалу сприяє не тільки підвищенню ефективності виробничих процесів, а й покращенню соціального клімату в колективі, що позитивно впливає на репутацію компанії як відповідального роботодавця та забезпечує сталий розвиток у довгостроковій перспективі, що впливає на довгострокову стабільність і конкурентоспроможність компанії.

Висновки. Модель соціально відповідального управління розвитком кадрового потенціалу підприємства дозволяє створити інтегровану систему, яка поєднує економічні інтереси підприємства з потребами працівників у професійному та особистісному зростанні. Це сприяє підвищенню лояльності, продуктивності та конкурентоспроможності як працівників, так і підприємства в цілому.

Література:

1. Василюк, С. В. (2011). Забезпечення соціально-економічного розвитку персоналу підприємств залізничного транспорту України. Автореф. дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук. Спеціальність 08.00.04. УДАЗТ. Харків. 22 с.

2. Кірдіна, О. Г., Ямпольська, А. С. (2021). Управління ресурсним забезпеченням розвитку залізничного транспорту в умовах цифровізації. *Вісник економіки транспорту і промисловості* № 75. С. 15 – 25
3. Кондратенко, Н.О., Догадіна, В.Ю., Троян, В.І. (2024). Ресурсне забезпечення системи управління якістю послуг підприємств залізничного транспорту. *Економіка та суспільство*. Випуск 59. <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/3469/3397>
4. Шевченко, В. С. (2023). Фактори успішної реалізації підвищення кваліфікації персоналу підприємств залізничного транспорту. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка»*. № 31(59). С. 48–54.
5. Токмакова, І.В. (2015). Концепція забезпечення гармонійного розвитку залізничного транспорту України. *Агросвіт*. 2015. № 11. С. 38–43.
6. Запорожець, Г. В., Краснокутський, Є. С. (2022). Напрями підвищення ефективності управління якістю послуг підприємств залізничного транспорту України. *Проблеми економіки*. №4. С. 148-155.
7. Kuzhavsky, M. (2021). Strategy of innovative and investment development of railway transport enterprises. *Black Sea Economic Studies*. Vol. 72-1. С. 106-111.
8. Severino, A., Martseniuk, L., Curto, S., Neduzha, L. (2021). Routes Planning Models for Railway Transport Systems in Relation to Passengers' Demand. *Sustainability*. 13, 8686. URL: <https://doi.org/10.3390/su13168686>
9. Рудь, Н.Т. (2015). Нові методичні підходи до аналізу інноваційного потенціалу підприємства. *Економічний форум*. 2015. № 3. С. 323–332.
10. Овчиннікова, В.О., Корінь, М. В., Обруч, Г.В., Чорнобровка, І. В. (2022). Соціальна відповідальність як інструмент забезпечення сталого розвитку підприємств залізничного транспорту в умовах соціально-економічної кризи. *Вісник економіки транспорту і промисловості*. № 76-77. С. 58-69.
11. Назаренко, І. Л., Омеляненко, М. В. (2023). Основні напрямки збереження та розвитку кадрового потенціалу Укрзалізниці в умовах війни. *Вісник економіки транспорту і промисловості*. №84. <http://btie.kart.edu.ua/article/view/301430>
12. Офіційний сайт АТ “Укрзалізниця”. <https://uz.gov.ua/>
13. Степанова, О. В. (2008). Організаційно-економічні основи соціально відповідального управління промисловими підприємствами : автореф. дис... канд. екон. наук: 08.00.04. Суми. 19 с.
14. Смачило, В.В., Халіна, В.Ю. (2016). Трудовий потенціал України: концепція та аналіз. V Міжнародна науково-практична конференція «Україна – Болгарія – Європейський Союз: сучасний стан та перспективи», м. Варна, Болгарія, 24.09-1.10.2016р. Варна: Издательство “Наука и экономика”. С. 284-288.
15. Смачило, В.В. (2018). Соціальна відповідальність в управлінні кадровим потенціалом підприємницьких структур. *Актуальні проблеми економіки та управління в епоху глобальних викликів і загроз*: зб. мат.-лів всеукр. наук.-практ. конф., м. Дніпро, 26-27 квіт. 2018 р. В 2-х томах. Т. 1. Дніпро: Нац. метал. академія України. С. 314-315.
16. Рудаченко, О.О., Єсіна, В.О. (2020). Методи оцінки потенціалу економічних суб'єктів у системі соціально-економічного розвитку країни. *Приазовський економічний вісник. Електронний науковий журнал*. Вип. 3(20). С. 118-122. http://pev.kpu.zp.ua/journals/2020/3_20_ukr/23.pdf

References:

1. Vasyliuk, S. V. (2011). Zabezpechennia sotsialno-ekonomichnoho rozvytku personalu pidpryemstv zaliznychnoho transportu Ukrainy. [Ensuring the socio-economic development of the personnel of railway transport enterprises of Ukraine]. Avtoref. dysertatsii na zdobuttia naukovoho stupenia kandydata ekonomichnykh nauk. Spetsialnist 08.00.04. UDAZT. Kharkiv. 22 s.

2. Kirdina, O. H., Yampolska, A. S. (2021). Upravlinnia resursnym zabezpechenniam rozvytku zaliznychnoho transportu v umovakh tsyfrovizatsii. [Management of resource support for the development of railway transport in conditions of digitalization]. *Visnyk ekonomiky transportu i promyslovosti* № 75. S. 15 – 25
3. Kondratenko, N.O., Dohadina, V.Iu., Troian, V.I. (2024). Resursne zabezpechennia systemy upravlinnia yakistiu posluh pidpriemstv zaliznychnoho transportu. [Resource provision of the quality management system of railway transport enterprises]. *Ekonomika ta suspilstvo*. Vypusk 59. <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/3469/3397>
4. Shevchenko, V. S. (2023). Faktory uspishnoi realizatsii pidvyshchennia kvalifikatsii personalu pidpriemstv zaliznychnoho transportu. [Factors of successful implementation of advanced training of personnel of railway transport enterprises.]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiiia». Seriiia «Ekonomika».* № 31(59). S. 48–54.
5. Tokmakova, I.V. (2015). Kontseptsiiia zabezpechennia harmoniinoho rozvytku zaliznychnoho transportu Ukrainy. [The concept of ensuring harmonious development of railway transport of Ukraine]. *Ahrosvit*. 2015. № 11. S. 38–43.
6. Zaporozhets, H. V., Krasnokutskyi, Ye. S. (2022). Napriamy pidvyshchennia efektyvnosti upravlinnia yakistiu posluh pidpriemstv zaliznychnoho transportu Ukrainy. [Directions for increasing the efficiency of service quality management of railway transport enterprises of Ukraine]. *Problemy ekonomiky*. №4. C. 148-155.
7. Kuzhavsky, M. (2021). Strategy of innovative and investment development of railway transport enterprises. *Black Sea Economic Studies*. Vol. 72-1. C. 106-111.
8. Severino, A., Martseniuk, L., Curto, S., Neduzha, L. (2021). Routes Planning Models for Railway Transport Systems in Relation to Passengers' Demand. *Sustainability*. 13, 8686. URL: <https://doi.org/10.3390/su13168686>
9. Rud, N.T. (2015). Novi metodychni pidkhody do analizu innovatsiinoho potentsialu pidpriemstva. [New methodical approaches to the analysis of the innovative potential of the enterprise]. *Ekonomichni forum*. 2015. № 3. S. 323–332.
10. Ovchynnikova, V.O., Korin, M. V., Obruch, H.V., Chornobrovka, I. V. (2022). Sotsialna vidpovidalnist yak instrument zabezpechennia staloho rozvytku pidpriemstv zaliznychnoho transportu v umovakh sotsialno-ekonomichnoi kryzy. [Social responsibility as a tool for ensuring the sustainable development of railway transport enterprises in conditions of socio-economic crisis]. *Visnyk ekonomiky transportu i promyslovosti*. № 76-77. S. 58-69.
11. Nazarenko, I. L., Omelianenko, M. V. (2023). Osnovni napriamky zberezhenia ta rozvytku kadrovoho potentsialu Ukrzaliznytsi v umovakh viiny. [The main directions of preservation and development of personnel potential of Ukrzaliznytsia in the conditions of war]. *Visnyk ekonomiky transportu i promyslovosti*. №84. <http://btie.kart.edu.ua/article/view/301430>
12. Official website of JSC “Ukrzaliznytsia” URL: <https://uz.gov.ua/>
13. Stepanova, O. V. (2008). Orhanizatsiino-ekonomichni osnovy sotsialno vidpovidalnoho upravlinnia promyslovymy pidpriemstvamy [Organizational and economic foundations of socially responsible management of industrial enterprises]: avtoref. dys... kand. ekon. nauk: 08.00.04. Sumy. 19 s.
14. Smachylo, V.V., Khalina, V.Iu. (2016). Trudovyi potentsial Ukrainy: kontseptsiiia ta analiz. [Labor potential of Ukraine: concept and analysis]. V *Mizhnarodna naukovo-praktychna konferentsiia «Ukraina – Bolhariia – Yevropeyskyi Soiuz: suchasnyi stan ta perspektyvy»*, m. Varna, Bolhariia, 24.09-1.10.2016r. Varna: Yzdatelstvo “Nauka y ekonomyka”. S. 284-288.
15. Smachylo, V.V. (2018). Sotsialna vidpovidalnist v upravlinni kadrovym potentsialom pidpriemnytskykh struktur. [Social responsibility in the management of personnel potential of entrepreneurial structures]. *Aktualni problemy ekonomiky ta upravlinnia v epokhu hlobalnykh vyklykiv i zahroz: zb. mat.-liv vseukr. nauk.-prakt. konf.*, m. Dnipro, 26-27 kvit. 2018 r. V 2-kh tomakh. T. 1. Dnipro: Nats. metal. akademiia Ukrainy. S. 314-315.
16. Rudachenko, O.O., Yesina, V.O. (2020). Metody otsinky potentsialu ekonomichnykh subiektiv u systemi sotsialno-ekonomichnoho rozvytku krainy. [Methods of assessing the potential of economic entities in the system of socio-economic development of the country]. *Pryazovskiyi ekonomichniy visnyk. Elektronnyi naukovyi zhurnal*. Vyp. 3(20). S. 118-122. http://pev.kpu.zp.ua/journals/2020/3_20_ukr/23.pdf

УДК: 330.131.7:658

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11\(39\)-1044-1051](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11(39)-1044-1051)

Тесак Олександра Володимирівна кандидат економічних наук, доцент кафедри маркетингу і логістики, Національний університет «Львівська політехніка», вул. С. Бандери, 12, м. Львів, тел.: (067) 609-99-18, <https://orcid.org/0000-0002-3239-4572>

МАРКЕТИНГОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ: ІНСТРУМЕНТ СТРАТЕГІЧНОГО УПРАВЛІННЯ БІЗНЕСОМ

Анотація. У статті розглянуто роль маркетингових досліджень як ключового інструменту стратегічного управління бізнесом. Маркетингові дослідження дозволяють підприємствам отримувати точну інформацію про потреби споживачів, ринкові тенденції та конкурентне середовище, що сприяє ухваленню обґрунтованих управлінських рішень. Маркетингові дослідження є невід'ємною складовою при розробці успішної стратегії. Вони – необхідний механізм при управлінні будь-якою компанією. У статті аналізуються основні етапи процесу маркетингових досліджень: визначення проблеми, збір даних, їхній аналіз та прийняття рішень на основі отриманих результатів. Також наведено приклади успішного використання досліджень у різних галузях бізнесу. Маркетингові дослідження є важливим інструментом, який допомагає компаніям знижувати ризики, підвищувати ефективність маркетингових кампаній та отримувати конкурентну перевагу на ринку. Маркетингові дослідження об'єднують споживача, громадкість і маркетолога через інформацію, яку використовують, щоб визначити можливості й проблеми маркетингу; виробити й оцінити маркетингові дії; вдосконалити розуміння маркетингу як процесу і засобу підвищення ефективності діяльності в умовах ринку. Маркетингові дослідження є ключовим інструментом для успішного ведення бізнесу, оскільки вони надають підприємствам необхідну інформацію для прийняття обґрунтованих рішень. Вони допомагають зрозуміти потреби споживачів, визначити конкурентні переваги, сегментувати ринок і прогнозувати майбутні тренди. Сучасні методи досліджень, що включають як традиційні опитування, так і цифрові технології, дозволяють отримувати точніші й глибші дані. Інтеграція таких досліджень у стратегічний план компанії підвищує її конкурентоспроможність і допомагає адаптуватися до динамічних змін на ринку.

Ключові слова: маркетинг, дослідження, підприємець, інформація, послуга, ринок, бізнес

Tesak Oleksandra Volodymyrivna Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of Marketing and Logistics, Lviv Polytechnic National University, S. Bandera St., 12, Lviv, tel.: (067) 609-99-18, <https://orcid.org/0000-0002-3239-4572>

MARKETING RESEARCH: A TOOL FOR STRATEGIC BUSINESS MANAGEMENT

Abstract. The article examines the role of marketing research as a key tool of strategic business management. Marketing research allows enterprises to obtain accurate information about consumer needs, market trends and the competitive environment, which helps to make informed management decisions. Marketing research is an integral part of developing a successful strategy. They are a necessary mechanism for managing any company. The article analyzes the main stages of the marketing research process: problem definition, data collection, their analysis and decision-making based on the obtained results. Examples of successful use of research in various business sectors are also given. Marketing research is an important tool that helps companies reduce risks, increase the effectiveness of marketing campaigns and gain a competitive advantage in the market. Marketing research brings together the consumer, the public, and the marketer through information that is used to identify marketing opportunities and challenges; develop and evaluate marketing actions; to improve the understanding of marketing as a process and a means of increasing the effectiveness of activities in market conditions. Marketing research is a key tool for successful business because it provides businesses with the information they need to make informed decisions. They help to understand consumer needs, determine competitive advantages, segment the market and predict future trends. Modern research methods, including both traditional surveys and digital technologies, allow obtaining more accurate and in-depth data. The integration of such research into the company's strategic plan increases its competitiveness and helps to adapt to dynamic changes in the market.

Keywords: marketing, research, entrepreneur, information, service, market, business

Постановка проблеми. Маркетингові дослідження стали невід'ємною частиною управління сучасним бізнесом. У світі, де ринки постійно змінюються, конкуренція стає все жорсткішою, а споживачі – більш вимогливими, бізнесу потрібні точні дані для прийняття стратегічних рішень. Маркетингові дослідження дозволяють компаніям глибше розуміти потреби споживачів, аналізувати ринкові умови та приймати обґрунтовані рішення щодо продуктів, послуг та стратегій просування. Ця стаття розглядає основні аспекти маркетингових досліджень, їхню роль у бізнесі та приклади їх ефективного застосування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тему маркетингових досліджень вивчали науковці, такі як: Н.С. Косар, О.Б. Мних, О.А. Сорока, В.С. Величко, О.М. Поручник, Л.Л. Іваненко, О.Ф. Беляєв, Є.В. Крикавський, О.А. Виноградова та ін. Ці науковці зробили значний внесок у розвиток маркетингової науки в Україні, займаючись дослідженням різних аспектів маркетингових досліджень та стратегій.

Метою статті є розкриття сутності, значення та методів маркетингових досліджень, визначення цінностей маркетингових досліджень для компаній, які функціонують на ринку.

Виклад основного матеріалу. В умовах сьогодення важко оцінити роль маркетингових досліджень в розвитку сучасного ринку. Реалії активних ринкових перетворень в Україні, які глибоко змінюють всю систему відносин між державою та підприємствами, підприємствами та споживачами, вимагають застосування нових гнучких підходів до управління підприємствами. Успішність функціонування бізнесу залежить від того, наскільки повною є інформація про зовнішнє середовище, які позиції на ринку займають конкуренти, чи здатна продукція підприємства задовольняти основні вимоги споживачів.

Маркетингові дослідження являються однією з головних функцій маркетингової діяльності будь-якого підприємства. Вони забезпечують топ-менеджмент інформацією для прийняття управлінських рішень. Чим більш достовірною, точною і оперативною буде ця інформація, тим більше шансів у підприємства краще задовольнити потреби споживачів, випередити своїх конкурентів і, тим самим, досягнути успіху на ринку.

Актуальність маркетингових досліджень пояснюється тим, що в маркетинговій діяльності невід'ємною частиною є надання достовірної і своєчасної інформації про ринок, структуру і динаміку конкретного попиту, смаки і переваги споживачів, тобто інформацію про зовнішні умови функціонування підприємств; створення такої пропозиції, набору товарів і послуг, що більш повно задовольняє вимоги ринку, ніж товари та послуги конкурентів, необхідний вплив на споживача, попит, ринок, що забезпечує максимально можливий контроль сфери реалізації.

В основу сучасного трактування поняття «маркетингове дослідження» покладено два базових англійських терміни «market research» та «marketing research». Дослівний переклад першого з них означає «дослідження ринку», другого – «маркетингові дослідження». Об'єднувальним для цих двох лексем є поняття, що досить часто застосовується в науковій літературі, - «дослідження маркетингу».

Згідно з визначенням Європейського товариства дослідження громадської думки та маркетингу ESOMAR, «маркетингове дослідження» - це ключовий елемент у цілісному полі маркетингової інформації. Воно поєднує споживача, клієнта, громадкість і маркетолога через інформацію, яка використовується, щоб ототожнити та визначити можливості й проблеми маркетингу, виробити, деталізувати та оцінити дії маркетингу, удосконалити розуміння маркетингу як процесу й засобу, за допомогою якого можна підвищити ефективність специфічних видів маркетингової діяльності [1, с.46].

Маркетингові дослідження – це функція, яка через інформацію пов'язує маркетологів із ринками, споживачами, конкурентами та іншими елементами зовнішнього середовища маркетингу [2, с.7, 9].

Маркетингові дослідження – це процес збору, аналізу та інтерпретації інформації про ринок, споживачів, конкурентів і зовнішнє середовище. Їхня головна мета – допомогти бізнесам приймати обґрунтовані рішення щодо стратегій розвитку продукту, просування, ціноутворення та каналів збуту. Завдяки таким дослідженням компанії можуть краще розуміти потреби та поведінку своїх клієнтів, а також виявляти ринкові тренди та потенційні можливості для зростання.

Процес маркетингового дослідження зазвичай включає кілька етапів: визначення проблеми або завдання, розробка дослідницької методології, збір даних (використовуючи кількісні та якісні методи), аналіз результатів і розробка рекомендацій для бізнесу. Залежно від цілей дослідження, можуть застосовуватися різні методи, як от опитування, фокус-групи, спостереження, аналіз великих даних або інтерв'ю.

Ефективні маркетингові дослідження допомагають бізнесам мінімізувати ризики, пов'язані з виведенням нових продуктів або послуг на ринок. Вони надають інформацію для адаптації маркетингових стратегій, що дозволяє компаніям підвищити свою конкурентоспроможність і задовольняти потреби споживачів більш точно.

Мета маркетингових досліджень – виявлення можливостей підприємства щодо укріплення конкурентних позицій на конкретному ринку, зниження ступеня невизначеності і ризику, підвищення імовірності успіху маркетингової діяльності.

Предмет маркетингових досліджень – існуюча маркетингова проблема щодо обставин внутрішнього або зовнішнього походження, наявних ресурсів, критеріїв успіху або невдачі, часових обмежень, рівня можливого ризику тощо.

Об'єкт маркетингових досліджень – це будь-який суб'єкт системи «підприємство-ринок-економіка» або їх якась конкретна характеристика.

Основні завдання маркетингових досліджень:

- аналіз кон'юнктури ринку;
- оцінка результатів діяльності підприємства;
- прогностичні дослідження збуту продукції підприємства;
- розробка розгорнутої програми маркетингу підприємства.

Маркетингові дослідження – це систематичний процес збору, аналізу та інтерпретація даних, які використовуються для прийняття рішень у маркетингу. Вони допомагають компаніям вирішувати такі завдання, як:

- виявлення потреб і бажань споживачів;
- аналіз конкурентного середовища;
- оцінка ефективності маркетингових досліджень;
- пошук нових ринкових можливостей;
- прогнозування ринкових трендів.

Ціль маркетингових досліджень – це інформація, яка потрібна для вирішення проблеми. Основна ціль маркетингових досліджень – пропозиція

інформації, яка задовольняє потреби користувачів у процесі прийняття управлінських рішень. Цілі маркетингових досліджень у першу чергу залежать від тих проблем, які спонукають до їх проведення. Ціль кожного дослідження повинна бути чітко сформульована, детально розписана. Тільки тоді проведене дослідження буде відповідати його меті. Переважно конкретизація цілей – це завдання дослідника. Цілі дослідження повністю ставляться дослідником, якщо він є його ініціатором, окрім того, переважно конкретну ціль доводиться ставити підлеглим або виконавцю заказного дослідження. Також при постановці цілей і завдань маркетингових досліджень необхідно враховувати те, що інформація може зібрати багато, але не завжди вона буде корисною. Тому потрібно чітко визначити не лише цілі, а й, відповідно, необхідні типи інформації [3, с. 45; 56].

Існує два основні типи маркетингових досліджень: первинні та вторинні.

Первинні дослідження включають збір нових даних безпосередньо від споживачів або ринків через опитування, інтерв'ю, фокус-групи чи спостереження. Наприклад, компанія може провести опитування своїх клієнтів, щоб дізнатися, що саме вони цінують у продукті або що потребує покращення.

Вторинні дослідження передбачають використання вже існуючих даних, таких як звіти аналітичних компаній, галузеві публікації або державна статистика. Цей тип дослідження дозволяє бізнесу отримати ширший контекст для прийняття рішень без необхідності проведення дорогих та трудомістких досліджень.

Процес маркетингових досліджень включає кілька ключових етапів:

1. Визначення проблеми або можливості. На цьому етапі компанія формулює запитання або проблему, яку потрібно вирішити. Наприклад, компанія може захотіти зрозуміти, чому її продукція не має попиту в певному регіоні або сегменті ринку.

2. Розробка плану дослідження. Визначаються методи збору інформації – чи це будуть опитування, інтерв'ю, фокус-групи або інші методи. На цьому етапі вирішується, як будуть збиратися дані: особисто, онлайн чи за допомогою телефонних опитувань.

3. Збір даних. Це практичний етап, на якому компанія отримує інформацію через обрані методи. Наприклад, може організувати онлайн-опитування або провести інтерв'ю з клієнтами.

4. Аналіз даних. Зібрані дані обробляються та інтерпретуються за допомогою різних методів аналізу. Це дозволяє виявити тенденції, взаємозв'язки та зробити висновки щодо того, як ці дані можуть допомогти вирішити проблему або використати можливості.

5. Прийняття рішення. Основний етап – це інтерпретація результатів дослідження та їхнє використання для прийняття конкретних маркетингових рішень. Наприклад, компанія може змінити дизайн продукту або скорегувати маркетингову компанію відповідно до потреб споживачів.

Фахівці, які проводять маркетингові дослідження, повинні бути добре ознайомлені з їх специфікою, для того, щоб одержати необхідну інформацію. Інакше, вони можуть допустити збір непотрібної інформації або з непомірно високими витратами, або можуть неправильно зрозуміти одержані результати. Щоб цього не сталося, потрібно добре знати технологію проведення маркетингового дослідження.

Існує п'ять основних етапів маркетингових досліджень:

1. Виявлення проблем і формування його цілей.
2. Збір джерел інформації.
3. Збір інформації.
4. Аналіз зібраної інформації.
5. Представлення отриманих результатів керівництву фірми [4, с. 9; 17].

Основні принципи проведення маркетингових досліджень розроблені Міжнародною торговельною палатою і Європейським товариством з вивчення суспільної думки і маркетингу. Вони послужили основою «Міжнародного кодексу з практики маркетингових і соціальних досліджень». Не будучи юридичним документом, кодекс уніфікує вимоги, підходи, правила проведення маркетингових досліджень.

До основних принципів проведення маркетингових досліджень відносять: об'єктивність, точність і старанність.

Принцип об'єктивності означає необхідність обліку усіх факторів і неприпустимість прийняття певної думки до завершення аналізу всієї зібраної інформації.

Принцип точності означає чіткість постановки завдань дослідження, однозначність їхнього розуміння і трактування, а також вибір інструментів дослідження, що забезпечують необхідну вірогідність результатів дослідження.

Принцип старанності означає детальність планування кожного етапу дослідження, високу якість виконання всіх дослідницьких операцій, що досягається високим рівнем професіоналізму і відповідальності дослідницького колективу, а також ефективної системи контролю його роботи [5, с.169].

Маркетингові дослідження застосовують у різних галузях для досягнення конкурентних переваг. Наприклад, FMCG (товари широкого вжитку) часто використовують дослідження для аналізу споживчих уподобань перед запуском нових продуктів. Вони проводять фокус-групи, тестують прототипи продуктів та аналізують реакцію ринку. Інтернет-магазини використовують аналіз поведінки споживачів, заснований на даних відвідувань сайтів, для налаштування персоналізованих пропозицій та підвищення ефективності рекламних кампаній [6, с.7-8].

Маркетингові дослідження призначені для вирішення такої групи завдань:

- попередня оцінка шансів і ризиків;
- оцінка місткості і перспектив ринку для конкретного товару або послуги;

- аналіз ділової активності конкурентів (в тому числі і моніторинг реклами);
- дослідження споживчої поведінки і споживчих переваг;
- вивчення іміджу фірми або позитивного образу товару;
- вплив реклами на рішення про покупку, вибір засобів promotion.

У процесі безпосереднього проведення маркетингового дослідження виділяють двох його учасників – респондента й інтерв'юера.

Респондент – це суб'єкт маркетингового дослідження, фізична особа або точка торгівлі чи обслуговування, яка є джерелом отримання первинної інформації. У нього збирають інформацію, опитують, над ним проводять експерименти і спостереження.

Інтерв'юер – це особа, яка здійснює дослідження, контактуючи безпосередньо із респондентом. Це – безпосередній виконавець дослідження [6].

Проведення маркетингових досліджень допомагає відповісти на запитання, пов'язані із обсягами продаж, асортиментом продукції та її ціною, розміщення ринків. Завданням маркетингових досліджень є забезпечення управління релевантною, точною, правдивою і актуальною інформацією.

Маркетингові дослідження є незамінним інструментом для стратегічного управління бізнесом. Вони допомагають компаніям глибше зрозуміти своїх клієнтів, виявляти нові можливості на ринку, а також реагувати на зміни конкурентного середовища. Використання цих даних для прийняття рішень дозволяє мінімізувати ризики та підвищити ефективність бізнес-операцій.

У сучасному конкурентному світі компанії, які ігнорують маркетингові дослідження, ризикують втратити свою позицію на ринку. Ось чому інвестування в якісні дослідження – це запорука довготривалого успіху та стійкого зростання.

Успішні компанії активно використовують маркетингові дослідження для побудови довготривалої стратегії та забезпечення стійкого зростання. Тому, інвестиції в цей інструмент – це інвестиції в майбутнє бізнесу.

Висновки. Маркетингові дослідження є критично важливим інструментом для стратегічного управління бізнесом, оскільки забезпечують компанії інформацією, необхідною для успішного планування та прийняття рішень. Вони допомагають орієнтуватися на ринку, розуміти потреби споживачів, адаптувати стратегії до змін середовища та зберігати конкурентні переваги. Маркетингові дослідження допомагають виявити сильні та слабкі сторони компанії, аналізувати ринкові можливості та загрози. Це забезпечує створення стратегічних планів, що враховують реальні потреби ринку, актуальні тренди та дії конкурентів.

Маркетингові дослідження відіграють ключову роль у стратегічному управлінні бізнесом, надаючи компаніям критичну інформацію для прийняття обґрунтованих рішень. Вони дозволяють глибше зрозуміти споживчі потреби, аналізувати конкурентне середовище та визначити перспективи розвитку

ринку. Завдяки цьому бізнес може адаптувати свої стратегії відповідно до реальних умов, що сприяє зростанню ефективності й конкурентоспроможності.

Сьогодні, коли ринкові умови постійно змінюються, маркетингові дослідження дозволяють бізнесу не лише швидко реагувати на виклики, але й передбачати нові тенденції, забезпечуючи собі конкурентну перевагу. Вони допомагають визначити слабкі сторони продукту чи послуги, знаходити нові сегменти для розширення, а також розробляти успішні маркетингові стратегії, орієнтовані на довгострокову перспективу.

Інвестування в маркетингові дослідження – це не просто тактичний крок, а стратегічний підхід, який дозволяє бізнесу залишатися гнучким, інноваційним та орієнтованим на споживача. Саме тому використання цього інструменту є важливим для успішного розвитку компанії в сучасному динамічному ринковому середовищі.

Література:

1. Маркетинг: теорія і практика: підручник / К.В. Павлов, А.М. Лялюк, О.М. Павлова. - Луцьк : СПД Гадяк Жанна Володимирівна, друкарня «Волиньполіграф», 2022. – С. 408.
2. Барабанова В.В. Маркетингові дослідження: навч. посіб. / В.В. Барабанова ДонНУЕТ. Кривий Ріг, 2017. - 71 с.
3. Сенишин О.С. Маркетинг: навч. посіб. / О.С. Сенишин, О.В. Кривешко. - Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2020. - 347 с.
4. Маркетингові дослідження: навч. посіб. / Л.С. Безугла, Т.В. Ільченко, Н.І. Юрченко, С.О. Кобернюк, Д.В. Воловик. – Дніпро: Видавець Біла К.О., 2019. – С. 300.
5. Іваненко Л.М. Маркетинг: навч. посіб. / Л.М. Іваненко Л.М., О.Ю. Боєнко. - Вінниця: Донецький національний університет імені Василя Стуса, 2022. - 362 с.
6. Маркетинг: навч. посіб. / В.А. Полтораєк, І.В. Тараненко, О.Ю. Красовська. - Видавництво Центр учбової літератури, 2019. – С. 356.

References:

1. Pavlov, K.V. , Ljaljuk, A.M. , Pavlova, O.M. (2022). *Marketing: teorija i praktika [Marketing: theory and practice]*. Luc'k : SPD Gadjak Zhanna Volodimirivna, drukarnja «Volin'poligraf» [in Ukrainian].
2. Barabanova, V.V. (2017). *Marketingovi doslidzhennja [Marketing research]*. DonNUET. Krivij Rig [in Ukrainian].
3. Senishin, O.S. (2020). *Marketing [Marketing]*. L'viv: L'vivs'kij nacional'nij unversitet imeni Ivana Franka [in Ukrainian].
4. Bezugla, L.S. , Il'chenko, T.V. , Jurchenko, N.I. , Kobernjuk, S.O. , Volovik, D.V. (2019). *Marketingovi doslidzhennja [Marketing research]*. Dnipro: Vidavec' Bila K.O. [in Ukrainian].
5. Ivanenko, L.M. (2022). *Marketing [Marketing]*. Vinnicja: Donec'kij nacional'nij universitet imeni Vasilja Stusa [in Ukrainian].
6. Poltorak, V.A. , Taranenko, I.V. , Krasovs'ka, O.Ju. (2019). *Marketing [Marketing]*. Vidavnictvo Centr uchbovoi literaturi [in Ukrainian].

УДК: 338.242

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11\(39\)-1052-1059](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11(39)-1052-1059)

Філюк Назарій Васильович аспірант кафедри Економіки, за спеціальністю Економіка, Класичний приватний університет, вул. Жуковського, 70-б, м. Запоріжжя, 69002, тел.: (061) 228-07-78, <https://orcid.org/0009-0005-3377-324X>

СТРАТЕГІЧНЕ УПРАВЛІННЯ ЕКОНОМІЧНОЮ БЕЗПЕКОЮ ПІДПРИЄМСТВА, ЯК ФАКТОР ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЙОГО СТАБІЛЬНОСТІ ТА РОЗВИТКУ.

Анотація. У сучасних умовах процес успішного функціонування та економічного розвитку вітчизняних підприємств багато в чому залежить від ступеня забезпечення їхньої економічної безпеки. Рівень економічної безпеки підприємства залежить від того, наскільки ефективно його керівництво та фахівці будуть здатні уникнути можливих загроз та ліквідувати шкідливі наслідки окремих негативних складових зовнішнього та внутрішнього середовища. Високий рівень економічної безпеки дозволяє підприємству швидко реагувати на зміни в економічному середовищі, уникати фінансових ризиків, підвищувати свою конкурентоспроможність та досягати стабільності.

Забезпечення економічної безпеки потребує системного підходу та врахування чисельних чинників, серед яких слід виділити: фінансову стабільність, захист інформаційних ресурсів, управління ризиками, ефективність управлінських рішень та відповідність чинним правовим нормам. На підприємствах впроваджуються інструменти, для оцінки ризиків, аналізу зовнішніх і внутрішніх загроз, а також для розробки стратегій мінімізації вказаних втрат.

Одним із ключових аспектів економічної безпеки є фінансова безпека, яка забезпечує захист фінансових ресурсів підприємства від різних видів ризиків, зокрема, валютних, кредитних, інфляційних та інвестиційних. Важлива роль також забезпечує інформаційну безпеку, яка гарантує конфіденційність, цілеспрямованість та доступність інформаційних систем.

Фінансова безпека підприємства полягає у її здатності самостійно формувати та реалізовувати фінансову стратегію, орієнтовану на досягнення власних цілей, незважаючи на невизначеність зовнішнього середовища. Це забезпечує стабільний фінансовий стан та достатній рівень ліквідності, як у короткостроковій, так і довгостроковій перспективі, а також стійкості роботи в умовах конкурентоспроможного збереження середовища, необхідного рівня фінансової незалежності, використання економічних можливостей і протидію загрозам, які створені. Крім того, організація повинна мати достатню гнучкість для прийняття обґрунтованих фінансових рішень і забезпечити захист фінансових інтересів своїх власників.

Ключові слова: фінансова стабільність, аспекти економічної безпеки, управління ризиками, економічні ризики, обґрунтовані фінансові рішення.

Filyuk Nazarii Vasyliovych graduate student of the Department of Economics, majoring in Economics, Private University, 70-b Zhukovsky St., Zaporizhzhia, tel.: (061) 228-07-78, <https://orcid.org/0009-0005-3377-324X>

STRATEGIC MANAGEMENT OF THE ECONOMIC SECURITY OF THE ENTERPRISE AS A FACTOR OF ENSURING ITS STABILITY AND DEVELOPMENT.

Abstract. In modern conditions, the process of successful functioning and economic development of domestic enterprises largely depends on the degree of ensuring their economic security. The level of economic security of the enterprise depends on how effectively its management and specialists will be able to avoid possible threats and eliminate the harmful consequences of certain negative components of the external and internal environment. A high level of economic security allows the enterprise to quickly respond to changes in the economic environment, avoid financial risks, increase its competitiveness and achieve stability.

Ensuring economic security requires a systematic approach and consideration of numerous factors, among which should be highlighted: financial stability, protection of information resources, risk management, effectiveness of management decisions and compliance with current legal regulations. Enterprises are implementing tools for risk assessment, analysis of external and internal threats, as well as for the development of strategies to minimize the specified losses.

One of the key aspects of economic security is financial security, which provides protection of the company's financial resources from various types of risks, in particular, currency, credit, inflation and investment risks. An important role is also provided by information security, which guarantees the confidentiality, purposefulness and availability of information systems.

The financial security of the enterprise lies in its ability to independently form and implement a financial strategy aimed at achieving its own goals, despite the uncertainty of the external environment. This ensures a stable financial condition and a sufficient level of liquidity, both in the short and long term, as well as the stability of work in the conditions of competitive preservation of the environment, the necessary level of financial independence, the use of economic opportunities and countering the threats that have been created. In addition, the organization must have sufficient flexibility to make informed financial decisions and ensure the protection of the financial interests of its owners.

Keywords: financial stability, aspects of economic security, risk management, economic risks, sound financial decisions.

Постановка проблеми. Зважаючи на ускладнення і загострення конкурентної боротьби, в умовах сучасної економіки України, питання створення ефективного механізму стратегічного управління економічною безпекою підприємств набуває особливої важливості. Подальше дотримання витратної економічної моделі, демонструє стимули для інноваційного розвитку та впровадження новітніх технологічних укладів призводять до низької конкурентоспроможності української економіки, підтримують підвищення рівня та якості життя населення, а також посилюють соціальну напругу та протестні настрої. Тому з одним ключовим передумов для запобігання цим негативним явищам є розробка та реалізація стратегії національної безпеки України в цілому, а також стратегії економічної безпеки кожного підприємства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Моніторинг наукових праць різного виду та масштабу із запропонованої проблематики визначили різні рівні розгляду цієї проблеми: від класичних до конкретних технологій.

Теоретичні засади економічної безпеки підприємств висвітлено у працях багатьох вітчизняних, таких як, Ареф'єва О., Г. Блакита, Г. Козаченко, та ін. [1–4]. За результатами аналізу досліджень вітчизняних та зарубіжних учених, у сферу наукових інтересів яких входить економічна безпека підприємств, виявлено наявність різних підходів до її визначення, а саме, що економічна безпека підприємства – це:

- стан найбільш ефективного використання корпоративних ресурсів або захищеності потенціалу (М. Фоміна) [6];
- стан захищеності життєво важливих інтересів від небезпек та загроз внутрішнього і зовнішнього походження (Л. Шемаєва) [7];
- наявність конкурентних переваг (А. Козаченко) [4].

Проте наразі теоретичний базис для формування концептуальних засад економічної безпеки підприємств потребує подальших досліджень, зокрема, в площині наукового обґрунтування змісту стратегічного управління.

Метою запропонованої статті є узагальнення актуального досвіду та розгляд нових методів впровадження економічної безпеки підприємства, як поняття, з подальшим уточненням на цій основі змісту.

Виклад основного матеріалу. В сучасних умовах ефективного функціонування та економічного розвитку вітчизняних підприємств значною мірою залежать від рівня забезпечення їхньої економічної безпеки. Підприємства мають постійно проводити заходи економічної безпеки, щоб забезпечити стабільність діяльності та досягнення ключових цілей. Ефективність економічної безпеки сприяє здатності керівництва та фахівців підприємства запобігти загрозам і мінімізувати негативні наслідки впливу зовнішніх [3].

Основним призначенням економічної безпеки є забезпечення стабільної та максимально ефективною діяльності підприємства в сучасному періоді, а також створення міцного фундаменту для його майбутнього розвитку.

- Основні функціональні цілі економічної безпеки підприємства:
- забезпечення високої фінансової ефективності, фінансової стійкості та незалежності підприємства, що сприяє довгостроковій стабільності;
 - досягнення технологічної незалежності та підвищення конкурентоспроможності технічного потенціалу, що забезпечує підприємству можливість інноваційного розвитку;
 - оптимізація управлінських процесів, створення ефективної організаційної структури та вдосконалення менеджменту для досягнення стратегічних цілей;
 - підвищення кваліфікації персоналу та розвиток його інтелектуального потенціалу, що є запорукою високої продуктивності праці,
 - мінімізація шкідливого впливу виробничої діяльності на навколишнє середовище, що забезпечує відповідне ставлення до природних ресурсів та екології;
 - правовий захист усіх аспектів діяльності підприємства, що дозволяє уникати юридичних ризиків та забезпечує відповідність законодавчим вимогам;
 - захист інформації, збереження надійної комерційної таємниці та належний рівень інформаційного забезпечення для ефективної роботи у майбутньому;
 - безпека персоналу, збереження капіталу, майна і захист комерційних інтересів, що сприяє стабільності та захист внутрішніх інтересів підприємства;
 - забезпечення гнучкості в реагуванні на зовнішні та внутрішні загрози, що дозволяє оперативно адаптуватися до змін у середовищі та підтримувати конкурентні переваги [2, с.190-198].

Збереження цих цілей дозволяє підприємству підтримувати стабільність, захищати свої ресурси та ефективно реагувати на виклики, що забезпечують його стійкий розвиток та успіх у тривалий час.

Серед функціональних складових економічної безпеки фінансовий рівень є ключовим і важливим, оскільки у ринкових умовах фінанси виступають рушійною силою для будь-якої економічної системи. Процес підтримки фінансового рівня економічної безпеки включає в себе аналіз та контроль фінансових потоків, оцінку платоспроможності, забезпечення ліквідності, управління кредитними ризиками, а також моніторинг фінансової стійкості підприємства. До цього також належить розробка і реалізація стратегії фінансової стійкості, планування і контроль за використанням ресурсів, оптимізація структури капіталу та забезпечення фінансової незалежності.

На практиці досягнення фінансової стійкості та економічної безпеки компанія значною мірою залежить від здатності адаптуватися до змін ринкового середовища та економічних умов. Тому підприємство повинно не лише розробляти стратегії збереження фінансової стабільності, але й

підтримувати гнучкість у фінансових підходах, що дозволяє оперативно реагувати на зміни в ринкових умовах.

Рис.1 Основні етапи у процесі стратегічного управління економічною безпекою.

Під час оцінки поточного стану фінансового рівня економічної безпеки підлягають аналізу всі складові:

- ✓ фінансова звітність та результати роботи підприємства – платоспроможність, фінансова незалежність, структура та використання капіталу та прибутку;
- ✓ конкурентний стан підприємства на ринку – частка ринку, яким володіє суб'єкт господарювання; рівень застосовуваних технологій та менеджменту;
- ✓ ринок цінних паперів підприємства – оператори та інвестори цінних паперів, курс акцій [4, с.70-76].

Можна стверджувати, що економічна безпека підприємства, його незалежність та недопущення потрапляння в зону критичного ризику можуть бути забезпечені, якщо буде визначено найважливіші стратегічні напрями

забезпечення безпеки бізнесу, побудовано чітку логічну схему своєчасного виявлення та ліквідації можливих небезпек та загроз, зменшення наслідків господарського ризику. Для створення надійної системи економічної безпеки підприємства необхідно здійснити комплекс підготовчих заходів. Перш ніж приймати рішення, розробляти концепцію, складати систему планів тощо, необхідно об'єктивно оцінити ситуацію, в якій знаходиться підприємство.

Діагностика загроз економічної безпеки охоплює виявлення та постійний моніторинг факторів, що впливають на стійкість фінансово-економічного стану підприємства, як у короткостроковій, так і в середньостроковій перспективі. Вона включає визначення показників (індикаторів), які дозволяють оцінити рівень економічної безпеки, а також встановлені їх критичні значення. Це забезпечує можливість фактично виявити наявні ризики та прийняти рішення для їх нейтралізації, підтримуючи стабільність і конкурентоспроможність підприємства.

Від вірного вибору показників, для моніторингу загроз і налаштування системи індикаторів, залежить об'єктивність оцінки економічної безпеки підприємства. Індикатори критичного значення виступають кількома межами, що розмежовують безпечні та небезпечні зони в різних сферах діяльності підприємства. Діагностика рівня економічної безпеки, на основі системи показників, повинна виявити галузеві особливості підприємства та економічні цикли. Система показників повинна включати як основні критерії, так і додаткові аналітичні показники, які дозволяють сформулювати повне виявлення про фінансово-економічний стан підприємства та забезпечити своєчасне реагування на можливість загрози. Економічну безпеку як комплексне поняття слід характеризувати інтегральним показником чи інтегральною оцінкою, розрахованої з урахуванням приватних оціночних показників. До складу індикаторів, ключових рівнів комплексної оцінки, насамперед слід включати показники, які характеризують різні сторони фінансового становища підприємства і дозволяють оцінити його фінансові результати з різних напрямків. При відборі показників необхідно передбачати можливість розрахунку їх прогнозних величин, мають припускати оцінку надійності залежно від часового інтервалу, що розглядається. Враховуючи вище сказане, методика розрахунку комплексного показника, що характеризує фінансовий рівень економічної безпеки підприємства, має бути досить простою і доступною, що базується на облікових даних підприємства [5, с.137-140].

На основі отриманої великої інформації розробляється концепція економічної безпеки підприємства, яка є системою поглядів, ідей, цільових установок, пронизаних єдиним задумом, на проблему безпеки основних об'єктів підприємства, а також систему заходів, шляхів, напрямів досягнення поставлених цілей та створення сприятливих умов для досягнення цілей бізнесу в умовах невизначеності, а також існування внутрішніх та зовнішніх загроз. Доцільно економічну безпеку підприємства розглядати, як стан

захищеності її економічної системи та економічних процесів, що забезпечує оптимальне співвідношення між їх адаптивністю, спрямованістю на досягнення мети, інтеграцією та здатністю до підтримання латентного зразка, можливість попередження виникнення, мінімізації та подолання наслідків дії внутрішніх та зовнішніх загроз, здатність максимально ефективно реалізувати пріоритетні економічні інтереси в умовах мінливості зовнішнього середовища господарювання, використовуючи наявний ресурсний потенціал й резерви стійкості та самовдосконалення.

Таким чином, економічна безпека підприємства та її управління, повинне ґрунтуватися на цілях успішного функціонування та розвитку підприємства за всіма сферами його діяльності та впливу. Управління економічною безпекою підприємства та сама Економічна безпека, повинні розглядатися керівниками, як динамічний процес, а не статичне явище, у зв'язку з цим діяльність служби економічної безпеки, її структура та методи роботи визначаються особливостями самого підприємства та зовнішнього середовища, з яким воно взаємодіє. Основна робота повинна ґрунтуватися на превентивній (попереджувальній) моделі, але якщо вплив загрози неможливо попередити, тоді слід мінімізувати заповдіяні збитки за допомогою моделі активного реагування.

Висновки. Отже, у складних системах і динамічних умовах сучасної побудови ефективної економічної безпеки є невід'ємною складовою стратегією розвитку будь-якого підприємства, яка передбачає досягнення стабільного зростання ринку та конкурентних переваг. Економічна безпека - полегшення формування стійкого економічного стану підприємства, здатного протистояти внутрішнім і зовнішнім загрозам, що, у свою чергу, забезпечує фінансову стабільність.

Досягнення високого рівня економічної безпеки вимагає від підприємства гнучкої та адаптивної стратегії, яка враховує специфіку галузі, регіональні особливості, а також глобальні тенденції. Це включає моніторинг макроекономічних показників, аналіз дій конкурентів, ефективне управління ризиками та створення резервів.

Таким чином, орієнтація на економічну безпеку дозволяє підприємству ефективно управляти своїми ресурсами, знижувати витрати, мінімізувати ризики, а також підвищувати лояльність партнерів та довіру інвесторам. У підсумку, це забезпечує стабільне функціонування підприємства, його стійкість до ринкових коливань та можливість розвитку навіть у періоді економічного гнізда.

Література:

1. Ареф'єва О. В. Наукові основи формування економічної безпеки підприємства. Недержавна система безпеки підприємництва як суб'єкт національної безпеки України: зб. матеріалів наук.-практ. конф., (16–17 травня 2013 р., Київ). Київ: Вид-во Європейського ун-ту, 2013. С. 49-53.

2. Бабіна Н. О. Економіко-фінансова безпека підприємств України як елемент фінансової безпеки держави в контексті інтеграційних процесів / Н. О. Бабіна, Н. В. Зачосова // Управлінський аспект забезпечення фінансової безпеки України : колективна монографія / за ред. О. В. Черевка. – Черкаси : Видавець Ю. А. Чабаненко, 2018. – С. 185-206.
3. Сосновська І. М. Поняття та значення економічної безпеки виробничо-господарської діяльності підприємств. *Ефективна економіка*. 2015. № 9. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4303>.
4. Козаченко Г. В., Адаменко Т. М. Економічна безпека підприємства: аналіз наявних визначень. *Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі*. 2015. № 1(1). С. 69-79. Серія: Економічні науки.
5. Колодяжна І.В., Букріна К.А. Економічна безпека в системі сталого функціонування підприємства. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство. 2019. Вип. 23. Ч. 1. С. 135—140.
6. Фомина М. В. Проблеми економічно безпечного розвитку підприємств: теорія і практика: монографія. Донецьк: ДонДУЕТ, 2005. 140 с.
7. Шемаєва Л. Г. Економічна безпека підприємств у стратегічній взаємодії з суб'єктами зовнішнього середовища: автореф. дис. д-ра екон. наук. Київ, 2010. 39 с.

References:

1. Arefieva, O. V. (2013). *Naukovi osnovy formuvannia ekonomichnoi bezpeky pidpriemstva* [Scientific bases of formation of economic security of the enterprise]. *Nederzhavna systema bezpeky pidpriemnytstva yak subiekt natsionalnoi bezpeky Ukrainy: zb. materialiv nauk.-prakt. konf.*, (16–17 travnia, Kyiv). Kyiv: Vyd-vo Yevropeiskoho un-tu [in Ukrainian].
2. Babina N.O. and Zachosova N.V. (2018), *Ekonomiko-finansova bezpeka pidpriemstv Ukrayiny yak element finansovoyi bezpeky derzhavy v konteksti intehratsiynykh protsesiv*, [*Economic and financial security of Ukrainian enterprises as an element of financial security of the state in the context of integration processes*], Vydavets' YU. A. Chabanenko, Cherkasy [in Ukrainian].
3. Sosnovska, I. M. (2015). *Poniattia ta znachennia ekonomichnoi bezpeky vyrobnycho-hospodarskoi diialnosti pidpriemstv* [The concept and importance of economic security of production and economic activities of enterprises]. *Efektivna ekonomika – Efficient economy*. (Vol. 9). Retrieved from <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4303> [in Ukrainian].
4. Kozachenko, H. V., & Adamenko T. M. (2015). *Ekonomichna bezpeka pidpriemstva: analiz naiavnykh vyznachen* [Economic security of the enterprise: analysis of available definitions]. *Naukovyi visnyk Poltavskoho universytetu ekonomiky i torhivli – Scientific Bulletin of Poltava University of Economics and Trade. Series: Economic Sciences*. (Vol. 1). 69-79 [in Ukrainian].
5. Kolodaznaya, I.V. and Bukrina, K.A. (2019), "Economic security in the sustainable operation of enterprise", *Naukovyj visnyk Uzhhorods'koho natsional'noho universytetu*. Serii: *Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove hospodarstvo*, (vol. 23), pp. 135—140. [in Ukrainian].
6. Fomina, M. V. (2005). *Problemy ekonomichno bezpechnoho rozvytku pidpriemstv: teoriia i praktyka* [Problems of economically safe development of enterprises: theory and practice]. Donetsk: DonDUET [in Ukrainian].
7. Shemaieva, L. H. (2010). *Ekonomichna bezpeka pidpriemstv u stratehichnii vzaiemodii z subiektamy zovnishnoho seredovyscha* [Economic security of enterprises in strategic relations with sub'ukts of the zonal middle class]: avtoref. dys.d-ra ekon. Nauk. Kyiv [in Ukrainian].

УДК 332

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11\(39\)-1060-1069](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11(39)-1060-1069)

Хайло Яна Миколаївна кандидат економічних наук, докторант кафедри підприємництва та бізнес-адміністрування Харківський національний університет міського господарства імені О. М. Бекетова, 61002, м. Харків, вул. Маршала Бажанова, тел.: (050) 301-60-95, <https://orcid.org/0000-0002-9735-5515>

РОЗВИТОК МОНІТОРИНГОВОГО КОНТРОЛЮ ЕКОНОМІЧНОГО СТАНУ ПІДПРИЄМСТВ ЖИТТЄЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МІСТ

Анотація. В статті розглянуті питання з дослідження підходів до визначення змістовних взаємозв'язків ключових фінансово-економічних показників бізнесу і їхнього використання в заходах з контролю і управління економікою найбільшого сучасного виробничого підприємства комунальної сфери - підприємства водопостачання і водовідведення. Мета статті полягає в удосконаленні задач моніторингового контролю за ефективністю діяльності підприємства за рахунок поширення складу індикативних показників, методів і алгоритмів їхнього визначення. Запропоновано адаптацію сучасних методів визначення ключових показників менеджменту для їхнього використання в моніторингу контролю за діяльністю підприємств водопостачання і водовідведення. Розглянутий та адаптований до специфіки галузевих підприємств метод дозволяє вести моніторинговий контроль за характером і динамікою певних параметрів наступних питомих і відносних показників: отриманого прибутку і доходу до сукупних активів; складових доходу до сукупних активів, складових витрат (у т. ч. структурованих за елементами і видами затрат) до сукупних активів (у т. ч. структурованих за складом - фіксованих і оборотних). Впровадження наведеного методу і його подальшого розвитку збагатить арсенал аналітичних інструментів управлінського обліку і контролінгу, поширить можливості інформаційно - аналітичній підтримки керівництва у т. ч. за допомогою моніторингового комплексу типу «приладова дошка управління». Практичний інтерес представляє поширення методу контролю за економічними показниками виробництва і збуту віднесеними до сукупних активів підприємства.

Ключові слова: прибуток сукупних активів, прибуток доходів, оборотність активів, витрати за елементами і видами затрат, фіксовані і оборотні активи

Khailo Yana Mykolaivna PhD, Associate Professor, Assistant Professor of the Department of O.M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv, 17, Marshal Bazhanov St., Kharkiv, 61002, tel.: (050) 301-60-95, <https://orcid.org/0000-0002-9735-5515>

DEVELOPMENT OF MONITORING CONTROL OF THE ECONOMIC STATE OF CITY LIVELIHOOD ENTERPRISES

Abstract. The article deals with the issues of researching approaches to determining the substantive interrelationships of key financial and economic indicators of business and their use in measures to control and manage the economy of the largest modern production enterprise in the communal sphere - a water supply and sewerage enterprise. The purpose of the article is to improve the tasks of monitoring control over the efficiency of the enterprise by expanding the composition of indicative indicators, the arsenal of methods and algorithms for their determination. The method considered and adapted to the specifics of sectoral enterprises allows monitoring control over the nature and dynamics of certain parameters of the following specific and relative indicators: profit and income to total assets; components of income to total assets, components of expenses (including those structured by elements and types of expenses) to total assets (including those structured by composition - fixed and current). Implementation of the above method and its further development will enrich the arsenal of analytical tools for management accounting and controlling, expand the possibilities of information and analytical support for management, including with the help of a monitoring complex such as a “dashboard”. The adaptation of modern methods for determining key management indicators for their use in monitoring control over the activities of water supply and sewerage enterprises is proposed. Of practical interest is the dissemination of the method of control over the economic indicators of production and sales attributed to the total assets of the enterprise.

Keywords: profit of total assets, profit of income, asset turnover, costs by elements and types of costs, fixed and current assets

Постановка проблеми. Проблема методичного забезпечення інформаційно-аналітичних засобів підтримки управління була і залишається актуальною. Таке методичне забезпечення це певний інструментарій для приготування інтелектуального «напівфабрикату» для прийняття управлінських рішень. Його сутність складається з засобів і алгоритмів визначення індикативних показників, які описують зміни в фінансово-економічному стані підприємства. В організаційному сенсі воно призначене для використання в управлінському обліку і контролінгу і набирає завершеного характеру коли отримує системну підтримку через засоби інформаційних технологій. Отже, будь який дослідницький вклад в розвиток методів управлінського аналізу виявляється доцільним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженнями методичного забезпечення управлінського аналізу займалася значна кількість українських та зарубіжних науковців. До них відносяться: Колісник М., Павленко А., Чумаченко М., Сопко В., Минх Є., Котлер Ф., Боумен К., а також Кяран У.[1],

Грисенко М.[2], Воронкова А.[3] які були безпосередньо використані в підготовці наведеного матеріалу. Також окремі питання, щодо підприємств життєзабезпечення міст розглядалися в роботі авторів: Димченко О. [4], Рудаченко О. [5] Войт Д. [6], Клебанова Т. [7], Карлова О. [8], але питання методичної і методологічної бази управлінського обліку і контролінгу невинно удосконалюються, що, безумовно, є приводом для цієї статті.

Мета статті. Мета статті полягає в удосконаленні задач моніторингового контролю за ефективністю діяльності підприємства за рахунок поширення складу індикативних показників, методів і алгоритмів їхнього визначення.

Виклад основного матеріалу. Запропоноване дослідження присвячено адаптації і поширенню методу прибутковості сукупних активів до засобів моніторингу стану підприємств водопостачання і водовідведення - життєзабезпечення міст (ПЖМ). Найбільш доцільним, ефективним і радикальним підходом до оцінки фінансово-економічного стану окремого підприємства, а також способом аналізу показників, що розкривають взаємозв'язок ресурсів виробництва та реалізації послуг з результатами діяльності підприємства, є аналіз прибутковості його сукупних активів (ПРСАКТ). У загальному випадку прибутковість сукупних активів вказує, який обсяг прибутку отримано у досліджуваному періоді у перерахунку на вартість сукупних активів підприємства, тобто скільки прибутку (грн.) виробляється сукупними активами підприємства (грн.) у контрольний період.

$$ПРСАКТ = \frac{ПР}{САКТ}$$

Зазначена формула, визначення прибутковості сукупних активів, дозволяє виконати ряд перетворень, що відкривають можливість оцінки характеру та ступеня впливу економічних параметрів підприємства на ключові показники діяльності та ефективність використання ресурсів.

Перетворена формула (після домноження на дохід – Д чисельника і знаменника) дає два показника (1), дослідження яких розкриває можливість визначення природи змін всієї палітри фінансово економічних показників діяльності складових доходів і витрат у т. ч. через зв'язок з прибутковістю сукупних активів.

$$ПРСАКТ = \frac{ПР}{САКТ} \times \frac{Д}{Д} = \frac{ПР}{Д} \times \frac{Д}{САКТ} \quad (1)$$

Підавши роздільному аналізу кожен із співмножників можна побачити, що в економічному сенсі утворювані співмножники є:

а) $\frac{ПР}{Д}$ - прибутковістю продажів, що показує кількість грн. прибутку на грн. доходу (продажів). Для показника характерна (нормальна) тенденція зростання.

б) $\frac{Д}{САКТ}$ - оборотність сукупних активів. Показник, що вказує на те, як сукупні активи покриваються доходом, або який дохід у грн. виробляється 1 грн. сукупних активів підприємства у контрольний період (дохідність сукупних активів). Для показника нормальна тенденція до зростання. САКТ має складну виробничу та фінансово-економічну структуру, що складається з

$$САКТ = ФАКТ + ОБАКТ$$

де: ФАКТ – сума фіксованих (необоротних) активів підприємства, ОБАКТ – сума оборотних активів підприємства, які у свою чергу мають структуру у вигляді низки доданків (розділ I та II активної частини балансу підприємства).

$$ФАКТ = \sum_1^n ФАКТ \text{ та } ОБАКТ = \sum_1^m ОБАКТ$$

Таким чином, на величину $\frac{Д}{САКТ}$ впливають величини всіх доданків

$САКТ = \sum_1^n ФАКТ + \sum_1^m ОБАКТ$ до яких входять: нематеріальні активи, незавершене будівництво, залишкова вартість основних тлі, інвестиції, виробничі запаси, дебіторська заборгованість, кошти та інші оборотні та необоротні активи. Для зручності аналізу та досліджень зміни величин САКТ та приведення до єдиного знаменника, можна використовувати відношення $\left(\frac{САКТ}{Д}\right)^{-1}$ (тобто зворотну величину оборотності сукупних активів). Фізичний зміст перетвореного таким чином співмножника формули (1) полягає у вартості САКТ, укладеної в 1 грн. доходу (нормальна тенденція – зниження). У результаті формулу (1) можна записати як (2):

$$ПРСАКТ = \frac{ПР}{Д} \times \left(\frac{САКТ}{Д}\right)^{-1} \quad (2)$$

Детальна інтерпретація формул (1 та 2), проведена щодо кожного із співмножників та практика дослідження компонентів, що мають визначальне значення, наводиться в заключенні тез на рисунку 1.

Прибутковість продажів підприємства за елементами витрат

Відношення отриманого прибутку до доходу в контрольний період – тобто прибутковість продажів (1) можна виразити , як (3):

$$\frac{ПР}{Д} = \frac{Д - В}{Д} \quad (3)$$

де: ПР – валовий прибуток підприємства, може бути представлена як різниця доходу, отриманого в контрольний період (Д) і сукупних витрат понесених у період (В), тобто $ПР = Д - В$

Зазначена інтерпретація дасть змогу простежити за природою зміни ПР (зменшення величини нарахованого доходу) внаслідок зміни окремих елементів витрат, що становлять величину сукупних витрат - В. Величину В підприємства можна уявити, як суму елементів витрат за видами ресурсів (Срі) користуючись рядками 2500-2550 Ф2 звіту про фінансові результати діяльності (4):

$$B = \sum_1^6 CP = M + ЗП + ВЗП + АМ + ІВ \quad (4)$$

де: М – матеріальні витрати (стор. 2500 Ф2);
ЗП – заробітна плата (стор. 2505 Ф2);
ВЗП – відрахування на заробітну плату (стор. 2510 Ф2);
АМ – амортизаційні відрахування (стор. 2515 Ф2);
ІВ – інші витрати (стор. 2520 Ф2).
Підставимо в (4) в (3) та отримаємо: (5) або (6)

$$\frac{ПР}{Д} = \frac{Д}{Д} - \left(\frac{М}{Д} + \frac{ЗП}{Д} + \frac{ВЗП}{Д} + \frac{АМ}{Д} + \frac{ІВ}{Д} \right) \quad (5)$$

$$\text{або } \frac{ПР}{Д} = 1 - \left(\frac{М}{Д} + \frac{ЗП}{Д} + \frac{ВЗП}{Д} + \frac{АМ}{Д} + \frac{ІВ}{Д} \right) \quad (6)$$

Отже, встановлюється контроль над природою зміни величини прибутковості продажів, залежно від витрат структурованих за видами ресурсів витрат.

Прибутковість продажів підприємства за видами діяльності

Величину В в формулі 3 можна визначити як суму витрат по видам діяльності (ВД) користуючись строками 2130-2180 Ф2 звіту про фінансові результати.

$$B = \sum_1^B B = СВ + АДВ + ВЗБ + ІОВ \quad (7)$$

де: СВ – собівартість продукції (стор. 2050 Ф2)
АДВ – адміністративні витрати (стор. 2130 Ф2)
ВЗБ – витрати на збут (стор. 2150 Ф2)
ІОВ – інші поточні витрати (інші операційні) (стор. 2180 Ф2)
Підставивши 7 до 3 отримаємо: (8) або (9)

$$\frac{ПР}{Д} = \frac{Д}{Д} - \left(\frac{СВ}{Д} + \frac{АДВ}{Д} + \frac{ВЗБ}{Д} + \frac{ІОВ}{Д} \right) \quad (8)$$

$$\text{або } \frac{PP}{D} = 1 - \left(\frac{CB}{D} + \frac{ADB}{D} + \frac{B3B}{D} + \frac{IOB}{D} \right) \quad (9)$$

Отже, встановлюється контроль над природою зміни величини прибутковості продажів підприємства, залежно від витрат структурованих за видами діяльності.

Прибутковість продажів підприємства за послугами і елементами витрат

При необхідності докладнішого дослідження природи змін прибутковості продажів, можна перейти до дослідження витрат складових структури собівартості за видами продукції (послуг) використовуючи для цієї мети дані рядків форми обов'язкової статистичної звітності 16-32 Ф1С. Можна отримати витрати на послуги водопостачання ВВП та послуги водовідведення ВВВ наведені у графах 1 та 2 Ф1С

$$\begin{aligned} \text{ВВП (стр. 16/гр.1)} = & EE (19/1) + ПВ (20/1) + ІМВ (21/1) + ЗПУП (23/1) \\ & + ЗПР (24/1) + ВЗП (25/1) + АМ (26/1) + СКС (28/1) + ПЗП (29/1) + ШП \\ & (30/1) + БДЗ (31/1) + ФЗОД (32/1) \end{aligned} \quad (10)$$

$$\begin{aligned} \text{ВВВ (стр. 16/гр.2)} = & EE (19/2) + ІМВ (21/2) + ЗПУП (23/2) + ЗПР (24/2) \\ & + ВЗП (25/2) + АМ (26/2) + СКС (28/2) + ПЗП (29/2) + ШП (30/2) + БДЗ \\ & (31/2) + ФЗОД (32/2) \end{aligned} \quad (11)$$

де: ЕЕ – електроенергія; ПВ – покупна вода; ІМВ – інші матеріальні витрати; ЗПУП – зарплата управлінців та фахівців; ЗПР – зарплата робітників; ВЗП – відрахування на заробітну плату; АМ – амортизаційні відрахування; СКС – соціально культурна сфера; ПЗП – податки, збори, платежі; ШП – штрафи, пені, неустойки; БДЗ – безнадійна дебіторська заборгованість; ФВОД – фінансові та інші витрати операційної діяльності. Поряд з показниками у дужках наведені: у чисельнику - рядок форми 1С, що означає вид ресурсу (елемента витрат), у знаменнику - вид послуги (водопостачання – 1; водовідведення – 2), тобто. графи 1 та 2 форми 1С. У якості зменшуваного у формулі (8;9), при визначенні щодо прибутковості продажів за видами послуг використовуються відповідні до послуги дані стр.6 або стр.6+11+15 форми обов'язкової фінансово-економічної звітності 1С.

За певного методичного оснащення* та програмного забезпечення стає можливим дослідити природу зміни величини прибутковості продажів на рівні витрат окремих процесів основного виробництва у системі (виробничому комплексі) водопостачання та водовідведення ВКВП та ВКВВ. У цьому випадку витрати процесів, прийнятої процесної декомпозиції виробничого комплексу послуг, становитимуть сумарні витрати або собівартість відповід-

ного виду послуг, наприклад, витрати виробничого комплексу водопостачання складаються:

$$VKVP = VPB + BOB + BPRB + VBVP \quad (12)$$

де: VPB – витрати на підйом води;
BOB – витрати на очистку води;
BPRB – витрати на подачу і розподіл води;
VBVP – витрати збуту послуг водопостачання

А для виробничого комплексу водовідведення процесні витрати становлять:

$$VKBV = BBO + BOS + VBVB \quad (13)$$

де: BBO – витрати власне на водовідведення;
BOS – витрати на очищення стічних вод;
VBVB – витрати на збут послуг водовідведення.

З викладеного вище випливає, що залежно від прийнятої концепції аналізу, для забезпечення доцільної глибини аналізу природи зміни величини прибутковості продажів – моніторинг витрат може бути проведений:

- На рівні витрат підприємства за видами діяльності підприємства (адмін. витрати, збутові витрати, основна діяльність, інші поточні витрати);
- На рівні елементів витрат (статей витрат) підприємства (матеріальні витрати, заробітна плата, відрахування на зарплату, амортизаційні витрати, інші);
- На рівні елементів витрат основного виробництва за видами послуг (виробничими комплексами) VKVP та KBV;
• На рівні елементів витрат процесів основного виробництва* та збуту послуг** (прийнятої декомпозиції) за видами послуг (виробничими комплексами) VKVP та KBV, сумарні витрати яких становлять собівартість послуг (у числі процесів VKVP – PB, PRB, ZBP; серед процесів KBV – BB, OSB, ZBV.)

Досліджені параметри у т. ч. активи, дохід, витрати та ресурси ними представлені, обсяги реалізації та тарифи послуг (рис.1), будучи компонентами, прибутковості сукупних активів підприємства у контрольний період, визначають ефективність управління ресурсами.

Завдяки встановленому складу факторів та механізму їх впливу на величину ключових показників діяльності можна побудувати логіку причин (природи) зміни прибутковості сукупних активів, прибутковості продажів, оборотності сукупних активів та/або ефективності використання сукупних активів. Зазначена логіка, схема взаємозв'язку факторів та параметрів, що

визначають величину ПРСАКТ, продемонстрована на схемі. Наведені зв'язки задають алгоритми, необхідні для організації «ручного» і системного моніторингу, аналізу та підготовки рекомендацій щодо оптимізації управління ресурсами.

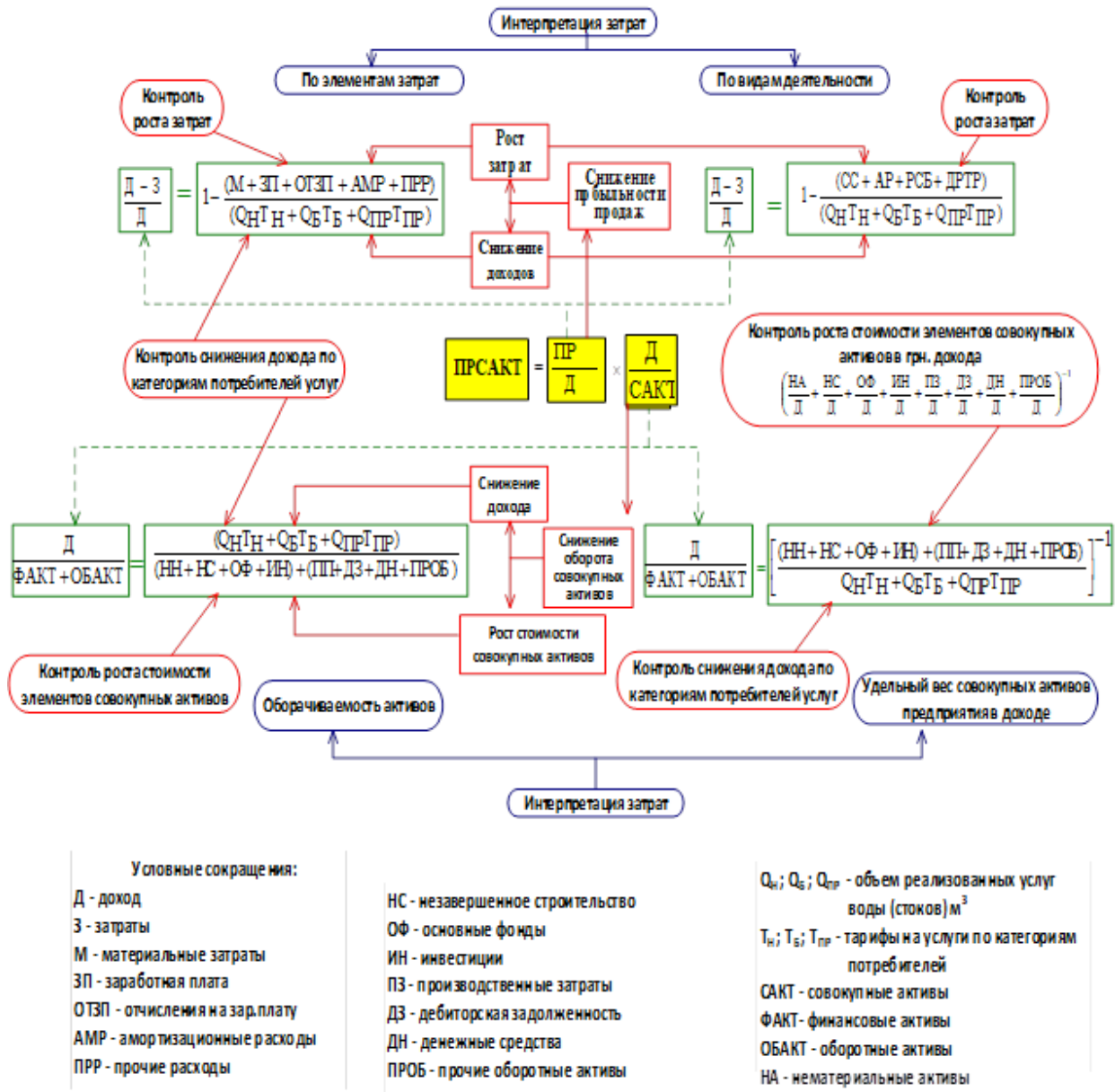

Рис. 1 Схема взаємозв'язку показників ПРСАКТ, які визначають можливість контролю відповідних фінансово-економічних параметрів
 Джерело: власна розробка

Висновки. Розглянутий та адаптований до специфіки галузевих підприємств метод дозволяє вести моніторинговий контроль за характером і динамікою певних параметрів наступних питомих і відносних показників: отриманого прибутку і доходу до сукупних активів; складових доходу до

сукупних активів, складових витрат (у т. ч. структурованих за елементами і видами затрат) до сукупних активів (у т. ч. структурованих за складом - фіксованих і оборотних).

Впровадження наведеного методу і його подальшого розвитку збагатить арсенал аналітичних інструментів управлінського обліку і контролінгу, поширить можливості інформаційно - аналітичній підтримки керівництва у т. ч. за допомогою моніторингового комплексу типу «приладова дошка управління».

Література:

1. Уолш К. (2006). Ключевые показатели менеджмента. Полное руководство по работе с критическими числами, управляющими вашим бизнесом. Companion Group. Киев: Изд. Логос. 2006. 399 с.
2. Грисенко М.В. (2007). Математика для економістів. Методи й моделі, приклади й задачі: навч. посіб. Київ: Либідь, 720 с.
3. Воронкова А.Е., Вечерковські Р.З., Воронков Д.К., Коренев Е.Н., Мажура І.В. (2006). Діагностика стану підприємства: теорія і практика. Харків: ВД «ІНЖЕК», 447 с.
4. Димченко О. В., Смачило В. В., Рудаченко О. О., Прасол В. М. (2023). Управління стратегічним розвитком підприємств життєзабезпечення міст. *Міжнародний науковий журнал "Інтернаука". Серія: "Економічні науки".* №3. <https://doi.org/10.25313/2520-2294-2023-3-8690>
5. Рудаченко О.О., Єсіна В.О. (2018). Теоретичні основи дослідження фінансово-господарської діяльності підприємств житлово-комунального господарства. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство.* №21/2018. Ужгород, с.148-154.
6. Войт Д. С., Топчій О. О. (2020). Методологічні підходи щодо ефективності розвитку житлово-комунального господарства міських агломерацій. *Економіка та держава.* № 5. С. 127–132.
7. Клебанова Т.С., Димченко О. В., Рудаченко О. О. (2016). Оцінка, аналіз і попередження кризового стану підприємств житлово-комунального господарства : монографія. Харків. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О. М. Бекетова. Харків : ХНУМГ ім. О. М. Бекетова. 213 с.
8. Карлова О.А., Гуляк Р.Е (2008). Сталий розвиток міського господарського комплексу та системи життєзабезпечення міст. Університетські наукові записки. *Хмельницький університет управління та права.* № 3(27). С.426- 430.

References:

1. Walsh, K. (2006). *Klyuchevye pokazateli menedzhmenta. Polnoe rukovodstvo po rabote s kriticheskimi chislami, upravlyayushimi vashim biznesom [Key Management Indicators. The complete guide to the critical numbers that drive your business]*. Companion Group. Kyiv: Izd. Logos. 2006. 399 p. [in Russian].
2. Grisenko, M.V. (2007). *Matematyka dlia ekonomistiv. Metody y modeli, pryklady y zadachi: navch. posib. [Mathematics for economists. Methods and models, examples and problems: a textbook]*. Kyiv: Lybid, 720 p. [in Ukrainian].
3. Voronkova, A.E., Vecherkovski, R.Z., Voronkov, D.K., Korenev, E.N. & Mazhura, I.V. (2006). *Diahnostyka stanu pidpriemstva: teoriia i praktyka. [Diagnostics of the state of the enterprise: theory and practice]*. Kharkiv: INZHEK Publishing House, 447 pp. in Ukrainian].
4. Dymchenko, O.V., Smachylo, V.V., Rudachenko, O.O. & Prasol, V.M. (2023). *Upravlinnia stratehichnym rozvytkom pidpriemstv zhyttiezabezpechennia mist. [Management of strategic development of urban life support enterprises]*. International scientific journal "Internauka". Series: "Economic Sciences". №3. <https://doi.org/10.25313/2520-2294-2023-3-8690> [in Ukrainian].

5. Rudachenko, O.O. & Yesina, V.O. (2018). *Teoretychni osnovy doslidzhennia finansovo-hospodarskoi diialnosti pidpriemstv zhytlovo-komunalnoho hospodarstva. [Theoretical bases of research of financial and economic activity of housing and communal services enterprises].* Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series: International economic relations and world economy. №21/2018. Uzhhorod, pp. 148-154. [in Ukrainian].

6. Voit, D.S & Topchiiy, O. O. (2020). *Metodolohichni pidkhody shchodo efektyvnosti rozvytku zhytlovo-komunalnoho hospodarstva miskyykh ahlomeratsii. [Methodological approaches to the efficiency of the development of housing and communal services of urban agglomerations].* Economy and state. № 5. pp. 127-132. [in Ukrainian].

7. Klebanova, T.S., Dymchenko, O.V. & Rudachenko, O.O. (2016). *Otsinka, analiz i poperedzhennia kryzovoho stanu pidpriemstv zhytlovo-komunalnoho hospodarstva : monohrafiia. [Assessment, analysis and prevention of the crisis state of housing and communal services enterprises: monograph].* Kharkiv National University of Municipal Economy named after O.M. Beketov. Kharkiv : KhNUMH named after A.M. Beketov. 213 p. [in Ukrainian].

8. Karlova, O.A. & Gulyak, R.E. (2008). *Stalyi rozvytok miskoho hospodarskoho kompleksu ta systemy zhyttiezabezpechennia mist. Universytetski naukovi zapysky. [Sustainable development of the urban economic complex and urban life support system].* University Scientific Notes, Khmelnytsky University of Management and Law. № 3(27). pp.426- 430. [in Ukrainian].

УДК 330

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11\(39\)-1070-1082](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11(39)-1070-1082)

Хомайко Євген Ігорович доктор філософії (Phd) з економіки, Київський національний економічний університет, докторант, Державний університет інфраструктури та технологій, Берестейський проспект, 54/1, м. Київ, 03057, тел.: (050)359-81-55, <https://orcid.org/0009-0004-4265-5600>

МІЖНАРОДНІ ІНВЕСТИЦІЇ: СУЧАСНІ ТРЕНДИ, КЛЮЧОВІ ПРОЕКТИ ТА НОВІ МОЖЛИВОСТІ

Анотація. На сьогодні міжнародні інвестиції є важливим фактором економічного зростання, так як вони не лише збільшують виробництво й зайнятість, а й покращують доступ до передових інноваційних технологій. Глобальні прямі іноземні інвестиції (ПІІ) скоротилися на 2% у 2023 році, досягнувши 1,3 трильйона доларів, що пов'язано з економічним спадом і зростаючою геополітичною напруженістю. ПІІ до країн, що розвиваються, скоротилися на 7%, що становить 867 мільярдів доларів. Через складні фінансові умови кількість угод з міжнародного проектного фінансування знизилася на 26%. Потіки прямих іноземних інвестицій до країн, що розвиваються в Азії, знизилася на 8%, досягнувши 621 мільярда доларів США, до Африки приплив ПІІ скоротився на 3%, до 53 мільярдів доларів. У Латинській Америці та Карибському басейні потоки ПІІ зменшилися на 1%, та досягли 193 мільярдів доларів. Приплив інвестицій до найменш розвинених країн зріс до 31 мільярда доларів, що становить 2,4% світових потоків. Країни, що не мають виходу до моря, і малі острівні держави, що розвиваються, також відзначили зростання інвестицій.

У 2023 році: 86% заходів інвестиційної політики в країнах, що розвиваються, були сприятливими для інвесторів, 57% заходів у розвинених країнах стали менш сприятливими через посилення механізмів перевірки ПІІ, які використовуються для забезпечення національної безпеки. Укладено 29 нових міжнародних інвестиційних угод, де менше половини є двосторонніми.

Впровадження цифрового уряду з акцентом на доступність та прозорість є ефективним способом залучення інвестицій, особливо завдяки підходу «знизу вгору», що дозволяє досягати економії від масштабу. Кількість інвестиційних онлайн-сервісів, таких як системи «єдиного вікна», значно зросла. Наприклад, за даними ООН, з 2016 до 2023 року кількість онлайн-платформ для доступу до інформації та послуг у країнах, що розвиваються, зросла з 13 до 67, а в розвинених країнах - з 12 до 28. Крім того, кількість порталів для реєстрації бізнесу та інвесторів збільшилася: з 82 до 124 у країнах, що розвиваються, та з 43 до 48 у розвинених економіках.

Ключові слова: міжнародні інвестиції, тренди, проекти, угоди, можливості.

Khomaiko Yevhen Igorovych Doctor of philosophy (Phd) in economics, Kiev national economic university, Doctoral candidate, State university of infrastructure and technologies, 54/1 Beresteysky Ave., Kyiv, 03057, tel.: (050)359-81-55, <https://orcid.org/0009-0004-4265-5600>

INTERNATIONAL INVESTMENTS: CURRENT TRENDS, KEY PROJECTS AND NEW OPPORTUNITIES

Abstract. Today, international investment is an important factor in economic growth, as it not only increases production and employment, but also improves access to advanced innovative technologies. Global foreign direct investment (FDI) decreased by 2% in 2023, reaching \$1.3 trillion, due to the economic downturn and growing geopolitical tensions. FDI to developing countries decreased by 7%, amounting to \$867 billion. Due to the difficult financial conditions, the number of international project finance transactions decreased by 26%. Foreign direct investment flows to developing countries in Asia decreased by 8%, reaching USD 621 billion, while FDI inflows to Africa decreased by 3%, to USD 53 billion. In Latin America and the Caribbean, FDI flows decreased by 1%, reaching \$193 billion. Investment inflows to the least developed countries increased to \$31 billion, accounting for 2.4% of global flows. Landlocked countries and small island developing states also saw an increase in investment.

In 2023: 86% of investment policy measures in developing countries were favorable for investors, 57% of measures in developed countries became less favorable due to the strengthening of FDI verification mechanisms used to ensure national security. 29 new international investment agreements were signed, of which less than half were bilateral. The introduction of digital government with a focus on accessibility and transparency is an effective way to attract investment, especially through a bottom-up approach that allows for economies of scale. The number of online investment services, such as one-stop shops, has grown significantly. For example, according to the UN, from 2016 to 2023, the number of online platforms for accessing information and services in developing countries increased from 13 to 67, and in developed countries from 12 to 28. In addition, the number of business and investor registration portals increased from 82 to 124 in developing countries and from 43 to 48 in developed economies.

Keywords: international investments, trends, projects, agreements, opportunities.

Постановка проблеми. У сучасному глобалізованому світі міжнародні інвестиції відіграють ключову роль у розвитку економік різних країн, бо вони не тільки сприяють зростанню виробництва й зайнятості, але й поліпшують доступ до нових технологій, інновацій та управлінських рішень. В умовах

постійних змін, викликаних геополітичними, економічними та екологічними факторами, розуміння основних трендів, актуальних проектів та угод, а також можливостей для залучення інвестицій стає надзвичайно важливим, а для країн, що розвиваються, інвестиції можуть стати вирішальним фактором для економічного відродження і стійкого зростання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання, що пов'язані з іноземними інвестиціями, зокрема їх сутністю та класифікацією, роллю в розвитку національної економіки в умовах глобалізації, а також фінансовими аспектами залучення іноземного капіталу в економіку України, висвітлюються у працях багатьох вітчизняних дослідників, таких як Абсава Л., Вернон Р., Гаймер С., Губський Б., Гальчинський А., Геєць В., Д'якова І., Захожай В., Лакруа Р., Лук'яненко Д., Пехник А., Пересада А., Полетаєв О. [2], Реверчук С., Навроцька Н. [1], Мозговий О., Юрій С. та інших.

Проблеми глобалізації, роль міжнародних фінансів у розвитку економіки, міжнародної торгівлі, взаємодії між міжнародними інституціями та розвиненими країнами, а також функціонування міжнародних фінансових ринків досліджували такі зарубіжні науковці, як Стігліц Дж. [3], Родрік Д. [4], Дзітті Л., Фішер У., Балассон М. та інші. Проте незважаючи на велику кількість вже проведених досліджень в сфері міжнародних інвестицій, питання сучасних трендів, реалізації проектів та виявлення нових можливостей залишаються актуальними та потребують подальшого дослідження, зокрема з огляду на швидкі зміни світової економіки.

Метою статті є дослідження сучасних тенденцій у сфері міжнародних інвестицій, умов фінансування, фінансування міжнародних проектів, заключення міжнародних інвестиційних угод та сучасних заходів інвестиційної політики.

Виклад основного матеріалу. Дослідження сучасних тенденцій у сфері міжнародних інвестицій є необхідним кроком для створення сприятливого інвестиційного клімату та забезпечення сталого економічного розвитку.

Світові прямі іноземні інвестиції (ПІІ) зменшилися на 2%, досягнувши 1,3 трильйона доларів у 2023 році, що пов'язано з економічним спадом і зростаючою геополітичною напруженістю, згідно з даними Світового інвестиційного звіту 2024 року. У Світовому інвестиційному звіті [5] зазначається, що фактичне падіння могло б перевищити 10%, якби не кілька європейських країн-транзитерів, де відбулися значні коливання інвестиційних потоків. Зменшення обсягів фінансування проектів негативно позначилося на сталому розвитку: інвестиції в сектори, пов'язані з Цілями сталого розвитку (ЦСР), впали більш ніж на 10%, особливо в агропродовольчому секторі та галузі водопостачання. Це створює перешкоди для досягнення Цілей на період до 2030 року та вимагає невідкладних політичних рішень для відновлення фінансування сталого розвитку.

Для подолання проблеми низьких інвестицій в звіті пропонується рішення, такі як поліпшення умов для ведення бізнесу та впровадження

цифрового уряду. Також зазначено зростання популярності онлайн-послуг та інформаційних порталів, які сприяють розвитку цифрового управління, що особливо корисно для країн, що розвиваються. Потoki прямих іноземних інвестицій скоротилися в більшості регіонів світу [6]. **Надходження прямих іноземних інвестицій (ПІІ) за економічними групами та регіонами** (в мільярдах доларів США та у відсоткових змінах) наведені на **рис. 1**. Прямі іноземні інвестиції (ПІІ) до країн, що розвиваються, скоротилися на 7%, досягнувши

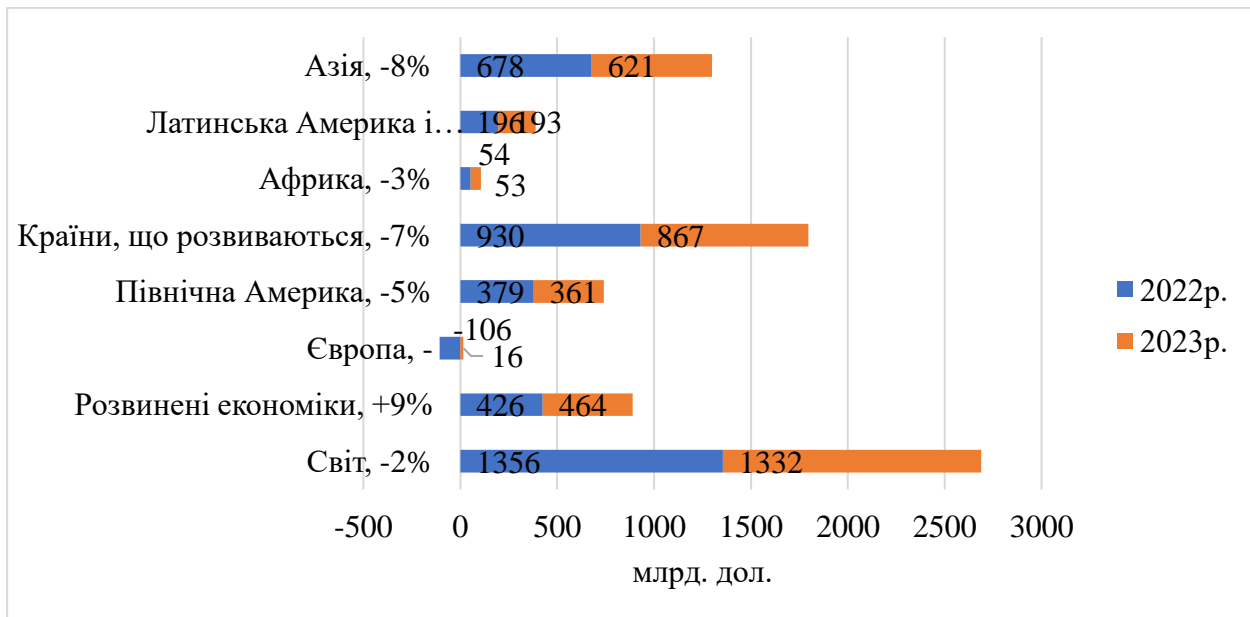

Рис. 1. Надходження прямих іноземних інвестицій (ПІІ) за економічними групами та регіонами (в мільярдах доларів США та у відсоткових змінах).

867 мільярдів доларів. Складні фінансові умови призвели до зниження на 26% кількості угод з міжнародного проектного фінансування, яке є ключовим для інвестицій в інфраструктуру.

Міжнародне проектне фінансування відіграє вирішальну роль для найбільш вразливих країн, роблячи їх більш вразливими до глобального спаду цього типу інвестицій. Кризи, протекціоністські заходи та регіональні перебудови руйнують світову економіку, фрагментуючи торговельні мережі, регуляторні середовища та глобальні ланцюжки постачання. І все це підриває стабільність і передбачуваність глобальних потоків інвестицій, створюючи як нові виклики, так і можливості. Хоча перспективи на 2024 рік залишалися невизначеними, все ж існує можливість помірної зростання протягом року завдяки пом'якшенню фінансових умов та зусиллям із залучення інвестицій як на національному рівні, так і через міжнародні угоди. Інвестиції зростають у кількох глобальних виробничих секторах із насиченими ланцюгами створення доданої вартості, таких як автомобілебудування та електроніка, особливо в

регіонах і країнах, які мають легкий доступ до основних ринків. Однак багато країн, що розвиваються, залишаються на узбіччі, намагаючись залучити іноземні інвестиції та інтегруватися в глобальні виробничі мережі.

ООН з питань торгівлі та розвитку рекомендує країнам стимулювати інвестиції шляхом створення прозорого середовища, підтримки бізнесу та впровадження цифрових урядових рішень. Інституційні інвестори збільшують вкладення в інфраструктурні проекти, що сприяє економічному зростанню, особливо в країнах, що розвиваються. Однак країни, що розвиваються, стикаються з нестабільними та нерівномірними потоками прямих іноземних інвестицій (ПІІ). У 2023 році ПІІ в ці країни знизилися на 7%, проте динаміка відрізнялась у різних регіонах. Незважаючи на те, що кількість нових проектів у країнах, що розвиваються, зросла на понад 1000, їх розподіл був нерівномірним: майже половина проектів припала на Південно-Східну Азію, а чверть – на Західну Азію [6,7]. Прямі іноземні інвестиції (ПІІ) різко знижуються у регіонах Азії, що розвиваються, за 2022-2023 роки наведені на рис. 2.

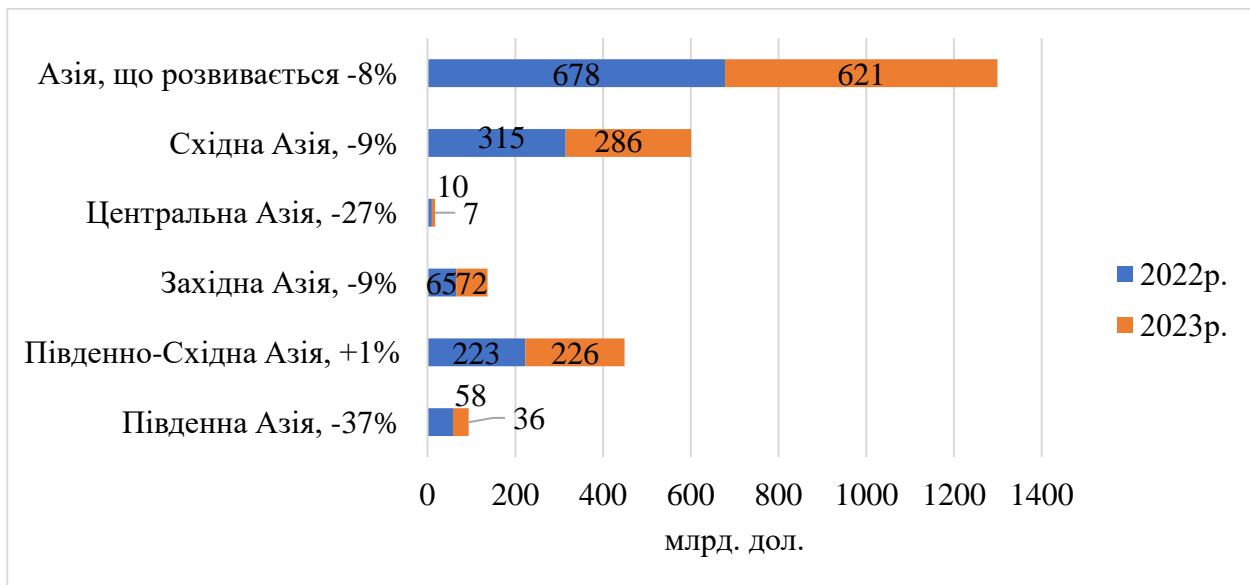

Рис. 2. Прямі іноземні інвестиції (ПІІ) у регіонах Азії, що розвиваються, млрд дол., відсотки, 2022-2023 рр.

Потоки прямих іноземних інвестицій до країн, що розвиваються в Азії, знизилися на 8%, досягнувши 621 мільярда доларів США. Особливо помітним було рідкісне зниження інвестицій у Китаї, який є другим за величиною отримувачем ПІІ у світі. Значне падіння спостерігалось також в Індії, Західній і Центральній Азії, тоді як у Південно-Східній Азії обсяги інвестицій залишилися стабільними [6,7]. Прямі іноземні інвестиції (ПІІ) у регіонах Африки за 2022-2023 роки наведені на рис. 3.

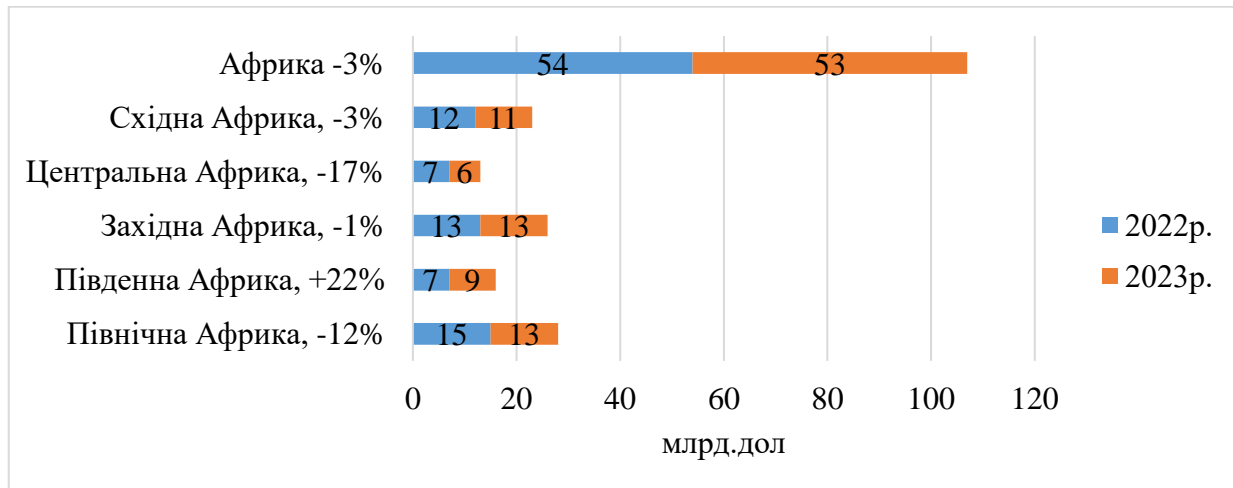

Рис. 3. Прямі іноземні інвестиції (ПІІ) у регіонах Африки, млрд дол., відсотки, 2022-2023 рр.

Що стосується Африки, то приплив ПІІ скоротився на 3%, до 53 мільярдів доларів. Серед нових інвестицій були мегапроекти, як-от будівництво об'єктів для виробництва зеленого водню в Мавританії. Водночас міжнародне проектне фінансування в Африці зменшилося на 25% за кількістю угод і на 50% за їхньою загальною вартістю [6,7].

Прямі іноземні інвестиції в Латинській Америці залишаються на рівні, а ось у Карибському басейні спостерігається зростання, як показано на рис. 4.

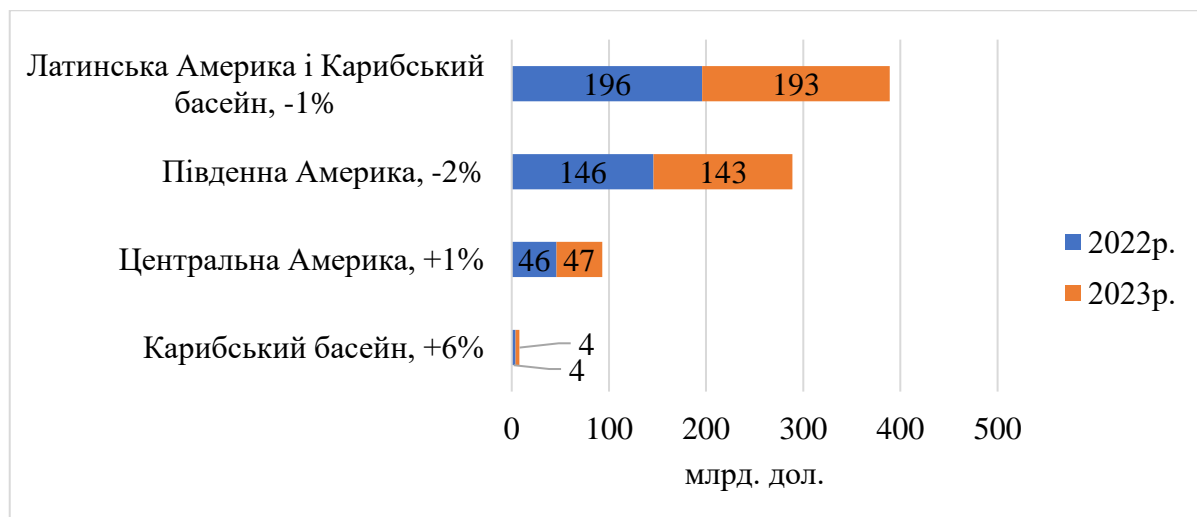

Рис. 4. Прямі іноземні інвестиції (ПІІ) в регіони Америки та Карибського басейну, млрд дол., відсотки, 2022-2023 рр.

У Латинській Америці та Карибському басейні потоки ПІІ зменшилися на 1%, до 193 мільярдів доларів. Хоча кількість нових інвестицій скоротилася, вартість нових проектів зросла завдяки великим вкладенням у сировинні сектори, важливі мінерали та відновлювані джерела енергії [6,7]. Прямі іноземні інвестиції у структурно слабких, вразливих і малих економіках наведені на рис. 5.

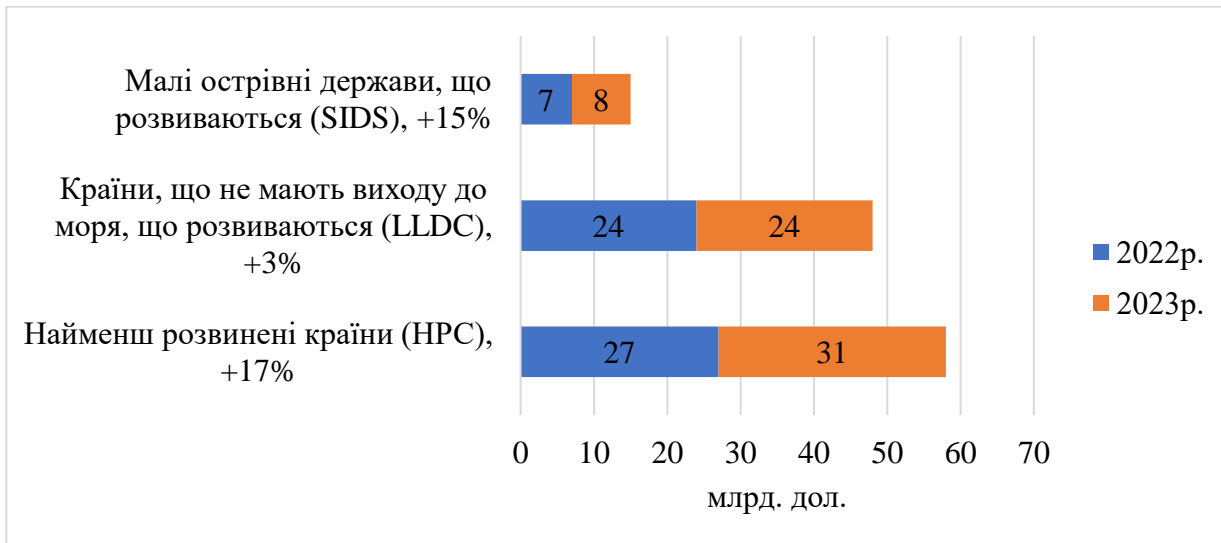

Рис. 5. Прямі іноземні інвестиції в структурно слабкі, вразливі та малі економіки, млрд дол., відсотки, 2022-2023 рр.

Водночас збільшилися потоки ПІІ до структурно слабких і вразливих економік. Приплив інвестицій до найменш розвинених країн зріс до 31 мільярда доларів, що становить 2,4% світових потоків. Країни, що не мають виходу до моря, і малі острівні держави, що розвиваються, також відзначили зростання інвестицій. Однак у всіх трьох групах інвестиції залишаються сконцентрованими лише в декількох країнах.

ООН з питань торгівлі та розвитку закликає міжнародні організації збільшити фінансування для країн з ослабленими економіками, а уряди — підтримувати сталий розвиток та зменшувати інвестиції у викопне паливо на користь відновлюваної енергетики.

Розрив у фінансуванні для досягнення ЦСР залишається значним у країнах, що розвиваються [5-7]. Дані про кількість міжнародних проектів за секторами та їх зміни по роках наведені в табл. 1 [8].

Таблиця 1

Кількість міжнародних проектів за секторами та відсоткова зміна

Сектори	2015 р.	2022 р.	2023 р.	Темпи зростання, 2015-2023 (%)	Темпи зростання, 2022-2023 (%)
Інфраструктура (а)	730	945	1022	40	8
Відновлювані джерела енергії	372	687	655	76	-5
Вода, санітарія та гігієна (WASH)	32	36	30	-6	-17
Агропродовольчі системи (б)	368	305	346	-6	13
Охорона здоров'я та освіта	277	317	337	22	6

Примітка: а. Включаючи транспортну інфраструктуру, виробництво та розподіл електроенергії (крім відновлюваних джерел) і телекомунікації. б. Включаючи сільськогосподарське виробництво та процеси; добрива, пестициди та інші хімікати; НДДКР; технології.

У 2023 році глобальний випуск стабільних облігацій трохи відновився, хоча не досяг результату 2021 року [5,9]. (рис. 6).

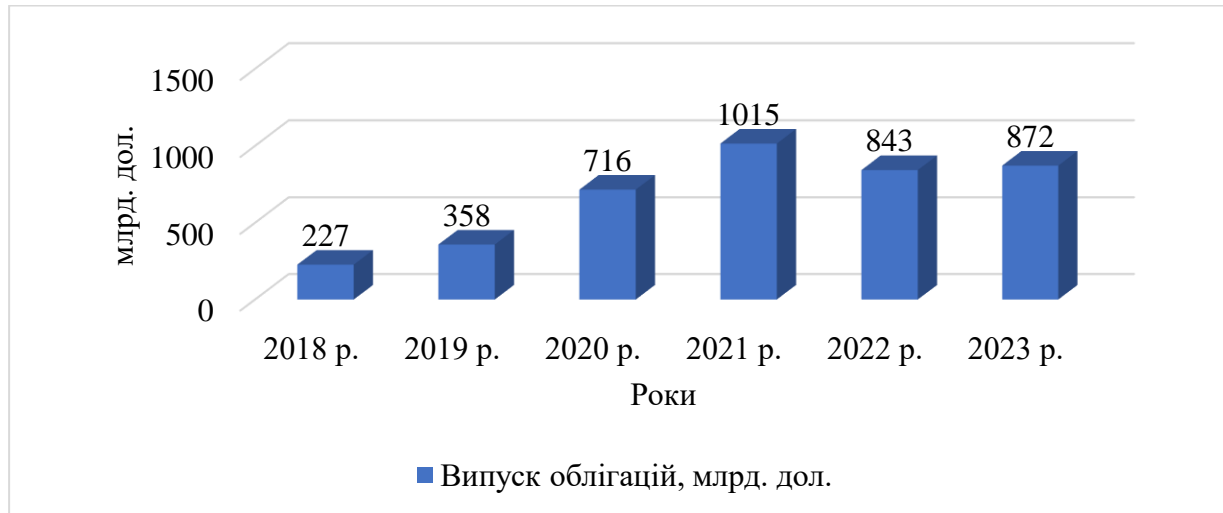

Рис. 6. Випуск облігацій, мільярд доларів, 2018-2023

ООН з питань торгівлі та розвитку закликає уряди стимулювати сталий розвиток через підтримку зовнішніх інвестицій і покращення міжнародних угод. Інституційним інвесторам рекомендовано зменшити інвестиції у вичерпне паливо та збільшити фінансування відновлюваної енергії. Для боротьби з «зеленим відмиванням» необхідно запровадити чіткі екологічні стандарти, забезпечити прозорість, незалежний аудит та оцінку з боку третіх сторін.

Недостатнє фінансування в країнах, що розвиваються, не є результатом відсутності зусиль у підтримці інвестицій. У 2023 році 86% заходів інвестиційної політики в цих країнах були сприятливими для інвесторів. На противагу цьому, 57% заходів у розвинених країнах стали менш сприятливими через обмеження, зокрема посилення механізмів перевірки прямих іноземних інвестицій, які часто використовуються для забезпечення національної безпеки.

Загалом, кількість заходів інвестиційної політики у 2023 році відповідала середньому п'ятирічному рівню, і близько трьох чвертей з них були позитивними для інвесторів. Особлива увага була зосереджена на стимулюванні інвестицій у секторі послуг і відновлювальній енергетиці.

У 2023 році було укладено 29 нових міжнародних інвестиційних угод, менше половини з яких є традиційними двосторонніми угодами. Реформа старих угод відбувається повільно, оскільки близько половини глобальних ПІІ все ще регулюються застарілими договорами, що збільшує ризик суперечок між інвесторами і державами (ISDS). Це особливо стосується країн, що розвиваються (дві третини) і країн з перехідними економіками (три чверті).

Лише 16% світових прямих іноземних інвестицій охоплено ПІС нового покоління. Загальна кількість справ ISDS досягла 1332, з 60 новими

арбітражами у 2023 році. Близько 70% нових справ були проти країн, що розвиваються, включаючи три НРС, з претензіями в основному в будівництві, промисловості та видобувній промисловості [5,10].

Нові заходи інвестиційної політики впали у 2023 році, але більшість віддала перевагу інвесторам (рис. 7) [5,11].

Кількість міжнародних інвестиційних угод (IIAs) зменшується. Дані про кількість укладених і чинних угод за період з 1959 по 2023 рік представлені на рис. 8.

ООН з питань торгівлі та розвитку закликає уряди стимулювати прямі іноземні інвестиції та покращувати бізнес-середовище, особливо для малого бізнесу. Міжнародні організації мають прискорити реформи інвестиційного режиму, щоб зменшити суперечки між інвесторами і державами та сприяти досягненню Цілей сталого розвитку.

Впровадження цифрового уряду з акцентом на доступність та прозорість може допомогти збільшити інвестиції. Спрощення процедур для інвесторів шляхом розширення доступу до інформації, підвищення прозорості та спрощення адміністративних процесів являються важливими для цього процесу, а інструменти цифрового управління - є ключовими для ефективного впровадження [5,12].

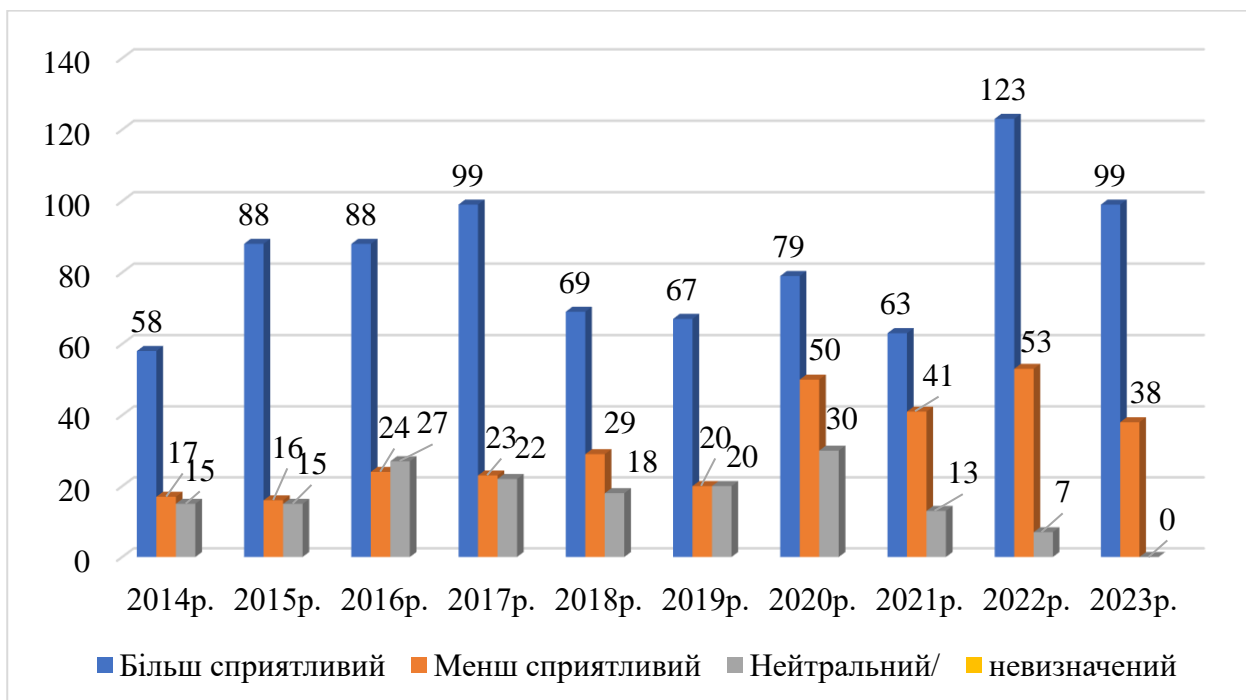

Рис. 7. Кількість і характер заходів інвестиційної політики, у всьому світі, відсотки, 2014-2023 рр.

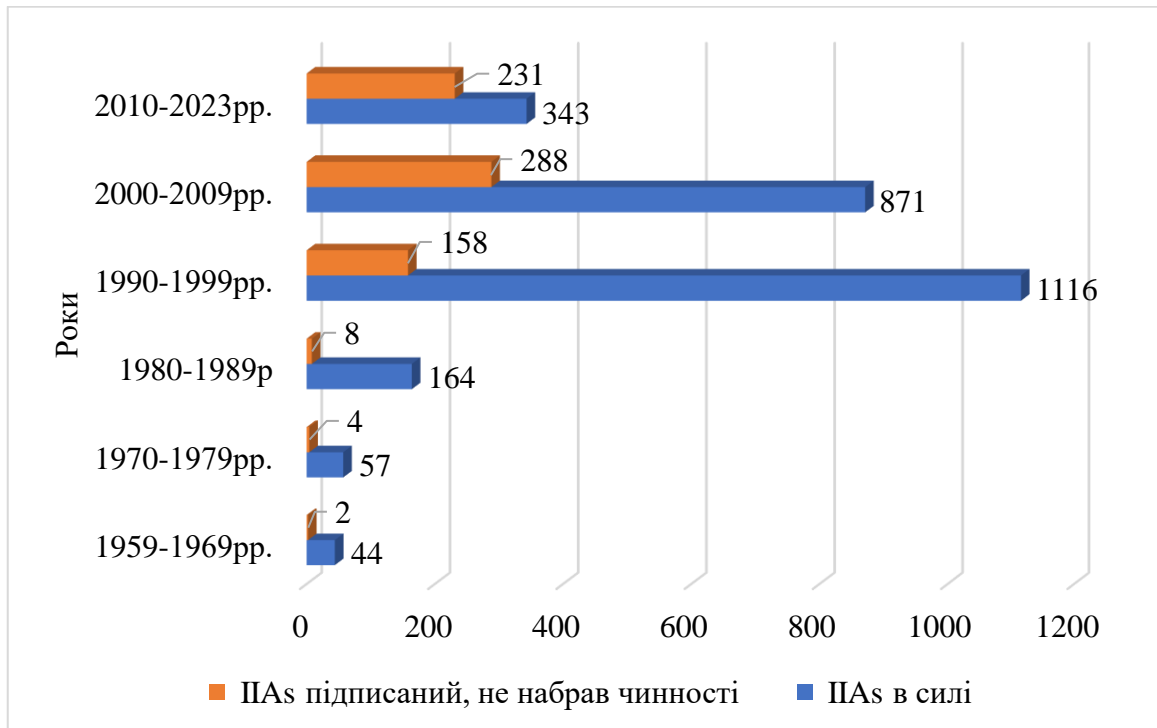
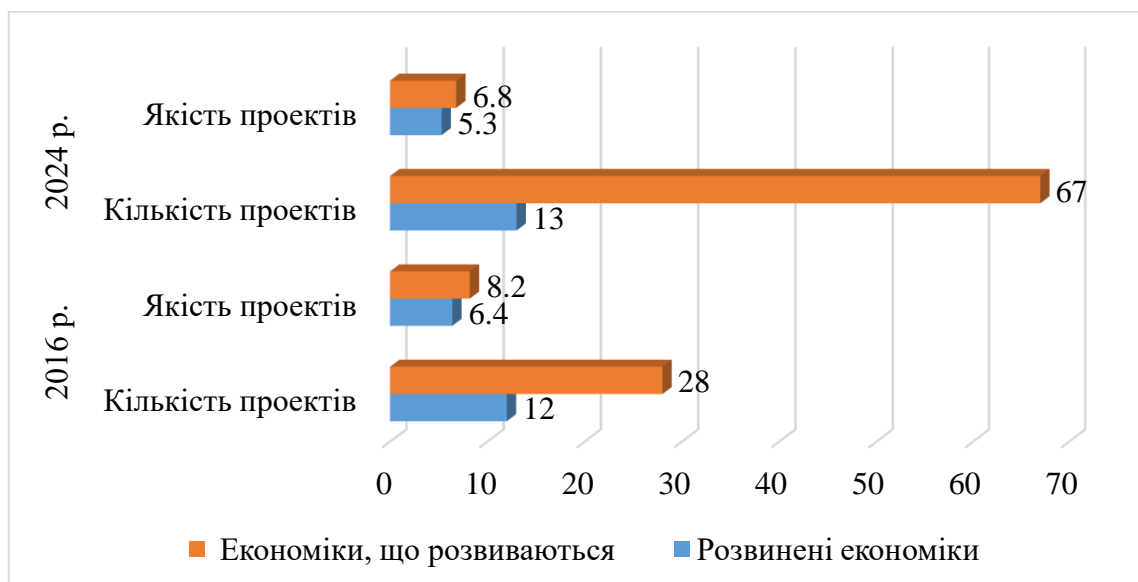

Рис. 8. Кількість підписаних та чинних міжнародних інвестиційних угод (MIU) за датою та підписом, 1959-2023 рр.

Інвестиційні онлайн - «єдиного вікна» зростають у кількості та якості. Онлайн Єдине вікно реєстрації бізнесу, кількість проектів та якість (0–10), 2016 та 2024 [5,12] наведено на рис. 9.

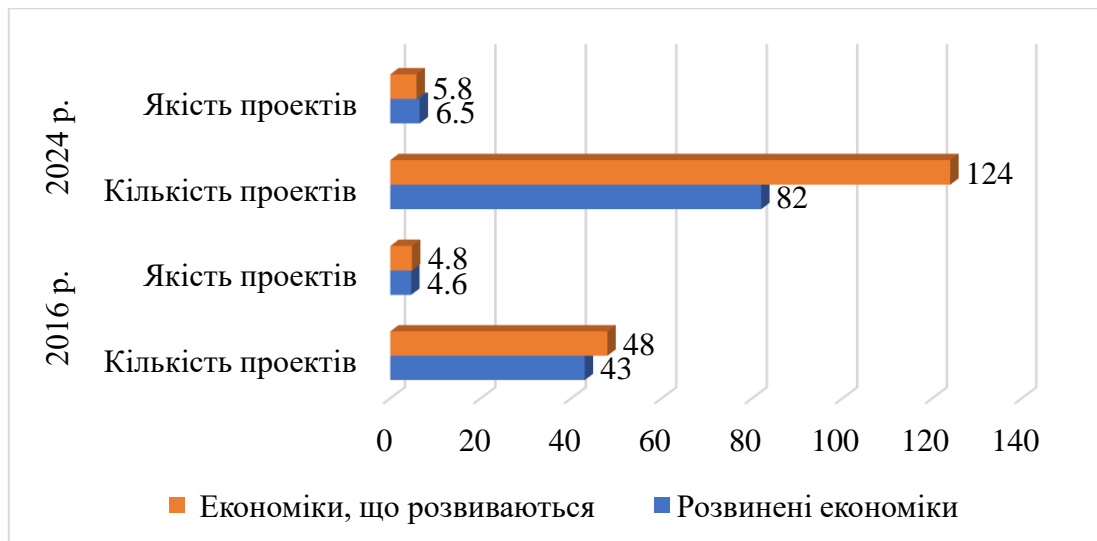

Примітка. Включає лише держави-члени ООН. GER.co оцінює якість на основі 10 об'єктивних критеріїв. Остання оцінка для GER.co була проведена в період з лютого по квітень 2024 року.

Рис. 9. Онлайн Єдине вікно реєстрації бізнесу, кількість проектів та якість (0–10), 2016 та 2024 роки

З моменту запуску глобального списку дій ООН з торгівлі та розвитку у 2016 році кількість онлайн-платформ для спрощення доступу до інформації та послуг в країнах, що розвиваються, зросла з 13 до 67, а в розвинених країнах – з 12 до 28.

Зазначені тенденції щодо зростання якості та кількості порталів сприяння інвестиціям відображаються на рис. 10 [5,12].

Примітка. Остання оцінка для GER.co була проведена в період з лютого по квітень 2024 року.

Рис. 10. Інформаційні портали для реєстрації бізнесу, кількість проектів та якість (0-10), 2016 та 2024 рр.

Кількість інформаційних порталів для реєстрації бізнесу та інвесторів зросла: у країнах, що розвиваються, вона зросла з 82 до 124, а в розвинених економіках – з 43 до 48.

Проте, важливо зазначити, що ефективність цифрової реєстрації бізнесу не обмежується лише початковими процедурами. Переваги від спрощення реєстраційних процесів можуть бути зменшені, якщо наступні етапи залишаються непрозорими та неефективними. Для досягнення реальних переваг необхідно ширше впровадження цифрового управління, яке усуне проблеми в управлінні та інституціях, що перешкоджають інвестиціям. Підхід «знизу вгору» до цифрового уряду може доповнити традиційний «зверху вниз», забезпечуючи економію від масштабу та охоплення більшої кількості установ. Це принесе користь всім підприємствам, як іноземним, так і місцевим, великим і малим, без необхідності серйозних законодавчих змін у країнах, що розвиваються.

ООН з питань торгівлі та розвитку пропонує застосовувати підхід «знизу вгору» в цифровому урядуванні, починаючи з базових бізнес-послуг і поступово розширюючи їх. Це сприятиме економії та перевагам для всіх компаній. Також рекомендується міжнародна технічна підтримка країнам, що

розвиваються, у створенні та вдосконаленні цифрових платформ, залучаючи допомогу розвитку, де це потрібно.

Висновки. Отже, у 2023 році спостерігається значне скорочення міжнародних інвестицій у проекти через жорсткі умови фінансування, що зменшилося на 26%, особливо в інфраструктурних проектах, таких як електроенергетика та відновлювальна енергетика. Інвестиції у проекти, що підтримують Цілі сталого розвитку, знизилися більш ніж на 10%. Хоча фінансування через стійкі фінансові інструменти зросло, темпи цього зростання сповільнилися, а інвестиції в стійкі фонди впали на 60%. Проблеми з «зеленим відмиванням» та посилені вимоги до звітності створюють труднощі для інвесторів і можуть ускладнити доступ малих і середніх підприємств з країн, що розвиваються, до ринків і глобальних ланцюгів постачання. Необхідні термінові політичні заходи для підтримки стійких інвестицій і зниження негативного впливу нових стандартів звітності.

Література:

1. Навроцька Н.А. Дуалізм впливу прямих іноземних інвестицій на приймаючі країни. Бізнесінформ. 2012. № 1. С. 67 -71.
2. Полетаєв О.О. Фінансові аспекти залучення іноземних інвестицій в економіку України. Інвестиції: практика та досвід. 2013. № 10. С. 21 - 27.
3. Джозеф Стігліц. Глобалізація та її тягар: Пер. з англ. Київ : Вид. дім «КМ Академія», 2003. 252 с.
4. Дені Родрік. Парадокс глобалізації: демократія та майбутнє світової економіки Нью-Йорк : W.W. Нортон; 2011. С. 368.
5. Світовий інвестиційний звіт 2024 рік. URL: <https://unctad.org/publication/world-investment-report-2024>
6. Центр інвестиційної політики. Глобальне меню дій ЮНКТАД зі сприяння інвестиціям. URL: <https://investmentpolicy.unctad.org/publications/148/unctad-global-action-menu-for-investment-facilitation%20target=>
7. ООН з питань торгівлі та розвитку (UNCTAD), база даних FDI/MNE.
8. ООН з питань торгівлі та розвитку (UNCTAD), на основі The Financial Times, fDI Markets (www.fdimarkets.com) і Refinitiv.
9. ООН з торгівлі та розвитку (UNCTAD), на основі інформації Environmental Finance
10. ООН з питань торгівлі та розвитку (UNCTAD), Investment Policy Monitor.
11. ООН з питань торгівлі та розвитку (ЮНКТАД), IIA Navigator.
12. ООН з питань торгівлі та розвитку (ЮНКТАД), опитування GER.co

References:

1. Navrots'ka N.A. (2012). *Dualizm vplyvu pryamykh inozemnykh investytsiy na pryuymayuchi krayiny. [The duality of the impact of foreign direct investment on host countries]. Business information.* 1. p. 67-71. [in Ukrainian].
2. Polyetayev O.O. (2013). *Finansovi aspekty zaluchennya inozemnykh investytsiy v ekonomiku Ukrayiny. Investytsiyi: praktyka ta dosvid. [Financial aspects of attracting foreign investments to the economy of Ukraine. Investments: practice and experience].* 10. p. 21 - 27. [in Ukrainian].
3. Dzhozef Stihlits. (2003). *Hlobalizatsiya ta yiyi tyahar: Per. z anhl. [Globalization and its burden: Trans. from English].* Kyiv: Ed. House "KM Academy", 252 p. [in Ukrainian].

4. Deni Rodrik. (2011). *Paradoks hlobalizatsiyi: demokratiya ta maybutnye svitovoyi ekonomiky* [The Paradox of Globalization: Democracy and the Future of the World Economy New York]. W.W. Norton. P. 368. [in Ukrainian].
5. *Svitovyy investytsiynyy zvit 2024 rik. [World Investment Report 2024].* <https://unctad.org/publication/world-investment-report-2024>. [in Ukrainian].
6. *Tsentr investytsiynoyi polityky. Hlobal'ne menu diy YUNKTAD zi spryannya investytsiyam. [Investment Policy Center. UNCTAD's Global Action Menu for Investment promotion].* <https://investmentpolicy.unctad.org/publications/148/unctad-global-action-menu-for-investment-facilitation%20target=> [in Ukrainian].
7. *OON z pytan' torhivli ta rozvytku (UNCTAD), baza danykh FDI/MNE. [United Nations on Trade and Development (UNCTAD), FDI/MNE Database]*
8. *OON z pytan' torhivli ta rozvytku (UNCTAD), na osnovi The Financial Times, fDI Markets (www.fdimarkets.com) i Refinitiv. [United Nations on Trade and Development (UNCTAD), based on The Financial Times, fDI Markets (www.fdimarkets.com) and Refinitiv].*
9. *OON z torhivli ta rozvytku (UNCTAD), na osnovi informatsiyi Environmental Finance. [United Nations on Trade and Development (UNCTAD), based on information from Environmental Finance].*
10. *OON z pytan' torhivli ta rozvytku (UNCTAD), Investment Policy Monitor. [United Nations on Trade and Development (UNCTAD), Investment Policy Monitor].*
11. *OON z pytan' torhivli ta rozvytku (YUNKTAD), IIA Navigator. [United Nations on Trade and Development (UNCTAD), IIA Navigator].*
12. *OON z pytan' torhivli ta rozvytku (YUNKTAD), opytuvannya GER.co [United Nations on Trade and Development (UNCTAD), GER.co survey].*

УДК 004.4

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11\(39\)-1083-1094](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11(39)-1083-1094)

Чупрун Євгеній Іванович магістр зі спеціальності “Технології електронних мультимедійних видань”, Польща, Зупнічна 32, тел.: (095) 809-70-46, <https://orcid.org/0009-0008-2704-3621>

ВИДИ ОРГАНІЗАЦІЙНИХ СТРУКТУР В ІТ-КОМПАНІЯХ

Анотація. Стаття присвячена визначенню видів організаційних структур в ІТ-компаніях. В умовах ринкової економіки будь-якою компанією здійснюється самостійне ухвалення рішень, розробка стратегії, згідно з якою компанія розвиватиметься, пошук засобів, необхідних для того, щоб їх реалізувати, наймання працівників, вирішення численних проблем структурного характеру, приміром, компанія займається створенням, злиттям, ліквідацією, розподілом, реорганізовує та перебудовує управлінську організаційну структуру. Організаційною структурою компанії здійснюється пряий вплив на те, яким чином буде реалізована стратегія її роботи. Якщо вона матиме грамотну побудову, компанія працюватиме ефективніше, стануть простішими інформаційні потоки, будуть чітко розподілені обов'язки й визначені повноваження, які має кожна структурна одиниця й кожен виконавець. Важливим є дослідження класифікації, яка охоплює організаційні управлінські структури компанії, та визначення переваг і недоліків, які мають її окремі типи, завдяки чому можна встановити умови доцільності використання кожного з них.

З'ясовано, що під організаційною структурою управління розуміють цілісну ієрархічну систему, склад якої – це комплекс, до котрого входять управлінські впорядковані підрозділи й рівні, нею здійснюється організація комунікаційного процесу між ними та забезпечується ефективна діяльність компанії завдяки тому, що складові співпрацюють з суб'єктами і внутрішнього, і зовнішнього середовища компанії. Встановлено, на які види діляться організаційні структури управління організаціями, та акцентовано на їхніх позитивних і негативних характеристиках. Стало зрозумілим, що вітчизняні компанії, які займаються інформаційними технологіями, найчастіше користуються матричними або проєктними організаційними структурами, до того ж з'ясовано, що матричними загалом користуються ІТ-компанії, предметом роботи яких є проєкти, тоді як користування проєктною організаційною структурою більше притаманне ІТ-організаціям, що займаються розробкою продукту.

З'ясовано, що паралельно з процесом, під час якого обирається управлінська організаційна структура, мають відбуватися послідовні кроки, спрямовані на те, аби нова структура була запроваджена максимально своєчасно й

ефективно. Насамперед потрібно виконати аналіз зовнішнього середовища компанії: якими темпами зростає галузь, яка її специфіка, хто виступає конкурентами і якими організаційними структурами вони володіють. Обирати певний структурний тип варто тільки тоді, коли керівництво компанії визначить, якими є цілі підприємства та його стратегічна концепція.

Ключові слова: управління, ІТ-компанія, ІТ-індустрія, організаційна структура, переваги, недоліки.

Chuprun Yevhenii Ivanovich Master's degree in the specialty "Technologies of Electronic Multimedia Publications", Poland, Zupnicza 32, tel.: (095) 809-70-46, <https://orcid.org/0009-0008-2704-3621>

TYPES OF ORGANIZATIONAL STRUCTURES IN IT COMPANIES

Abstract. The article is devoted to the definition of types of organizational structures in IT companies. In a market economy, any company independently makes decisions, develops a strategy for its development, finds the necessary means for their implementation, hires employees, solves many structural issues regarding the creation, merger, liquidation, distribution, reorganization and restructuring of the organizational management structure. The organizational structure of the company directly affects the implementation of the strategy of its activity. Its competent construction can increase the efficiency of the company's activities, ensuring the simplification of information flows, clear division of responsibilities and definition of the scope of authority of each structural unit and executive. It is important to study the classification of organizational structures of company management and determine the advantages and disadvantages of its individual types, which will make it possible to establish the conditions under which it is appropriate to apply each of them.

It was found that the organizational structure of management is a complete hierarchical system consisting of a set of ordered divisions and levels of management, which organizes the process of communication between them and aims to ensure an effective process of functioning of the organization through the interaction of its components with both internal and external environment of the organization. The types of organizational structures of company management are defined and their advantages and disadvantages are given. It has been found that IT companies of Ukraine mostly use matrix or project organizational structures, and matrix ones are mainly used in IT companies working with projects, while the use of a project organizational structure is more characteristic of IT companies that develop a product.

It was determined that the choice of the organizational management structure should be accompanied by a number of parallel and sequential processes in order to make the implementation of the new structure as timely and effective as possible.

First, it is necessary to analyze the external environment of the enterprise: the rate of growth of the industry, its features, competitors and their organizational structures. The choice of the type of structure should be made only after the managers of the enterprise decide on the goals of the organization and its strategic concept.

Keywords: management, IT company, IT industry, organizational structure, advantages, disadvantages.

Постановка проблеми. Серед головних факторів, які призводять до неефективного функціонування українських компаній, в тому числі в галузі ІТ, є низькі темпи розвитку науково-технічного прогресу та складність реалізації ринкового господарського механізму. Ключова роль належить організаційним структурам, основою яких є централізація, багатоступенева ієрархія та незмінні управлінські методи. Тож набуває актуальності питання необхідності перебудови організаційних структур компанії, за допомогою яких вона управляється. Зумовлює такий стан справ той факт, що з часом навіть у якісно спроектованої організаційної структури виникають проблеми щодо адекватності вимогам як зовнішнього, так і внутрішнього середовища. Виникає необхідність перебудови організаційної структури. Це не лише обов'язкова частина сукупності кроків, передбачених радикальною економічною реформою, а й неодмінна умова її реалізації. Обрати правильну організаційну структуру – це ключове завдання керівництва ще на початковому етапі діяльності компанії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ця проблематика висвітлювалася такими ученими, як І. Борисенко, Т. Вакалюк, П. Вороніна, Н. Дикань, М. Дорошенко, Б. Єлчуєв, Н. Мартиненко, Г. Осовська, О. Осовський, С. Петренко, О. Продіус, М. Прокопова та інші. Однак, проаналізувавши наукові праці цих учених, можна зробити висновок, що питання вдосконалення сучасних організаційних структур управління компаніями нині залишається без належної уваги дослідників. Ще не проаналізовані головні фактори, під впливом яких обирається управлінська організаційна структура; відсутнє чітке встановлення взаємозв'язку організаційної структури управління компанією та результатів її функціонування. У зв'язку з цим набагато складніше ухвалювати обґрунтовані управлінські рішення, темою яких є робота й розвиток компанії за нинішніх умов ведення господарської діяльності.

Мета статті – визначення видів організаційних структур в ІТ-компаніях.

Виклад основного матеріалу. Нинішні непрості економічні умови диктують підприємствам необхідність ефективної та грамотної побудови організаційної структури, що виступає одним із ключових чинників його успішної діяльності. Підприємство ХХІ століття – це складна виробнича система, яка використовує сировину, матеріали та ресурси (трудові і фінансові). Тому дуже важливо, щоб підприємство мало злагоджену організа-

ційну структуру, кожен елемент якої контролюється та регулюється. В разі наявності хаотичної та неструктурованої управлінської системи з'являється низка проблемних ситуацій, що можуть гальмувати або й узагалі припинити розвиток підприємства. Ці проблеми полягають у тому, що: перевантажений керівний склад; довгострокова перспектива не є орієнтиром; неефективно контактують підрозділи; існує неможливість обрання підприємству єдиних цілей та політики.

Проекти існують та виконуються у середовищі, що може впливати на них у безлічі зовнішніх та внутрішніх факторів. За результатами досліджень Project Management Institute (PMI), підприємства, зазвичай, побудовані у відповідності до організаційної структури. Організаційні структури можуть варіюватися від функціональних до проектних, та між ними також може існувати безліч матричних структур. Класична функціональна організація є жорсткою ієрархією, в якій кожен з підлеглих має одного керівника. Групування штату співробітників відбувається на верхньому рівні за спеціальностями, як наприклад: системні адміністратори, бухгалтерія, розробники, маркетинг, тощо. Кожен з відділів в такій структурі функціонує як окрема група на чолі з одним функціональним керівником та виконує свою роботу незалежно від інших відділів. Серед різновидів організаційних структур відокремлюють більш сучасні матричні організації, які, у свою чергу, об'єднують функціональні та проектні характеристики та поділяються на слабкі, збалансовані та сильні (в залежності від рівня повноважень). Слабкі матричні організації мають у більшості таку ж структуру, як і функціональна, проте з'являється роль проектного менеджера, що здебільшого виконує координаційні обов'язки та не має достатнього рівня повноважень для керування проектом (включаючи самостійне прийняття рішень). Натомість сильні матричні організації мають здебільшого характеристики проектної організації. У проектній організації, як правило, всі члени команди знаходяться у одному місці. До розробки проектів залучена більшість ресурсів компанії, а керівники проектів мають значні повноваження та високий рівень незалежності [1].

Класичне поняття організаційної структури базується на принципі, який полягає в тому, що організаційна структура являє собою симбіоз структури управління підприємством і виробничої структури. Це визначення справедливе, якщо підприємство працює в стабільному зовнішньому середовищі. Однак сучасні економічні умови характеризуються високим ступенем невизначеності зовнішнього економічного середовища та стрімкою динамікою його зміни. Організаційна структура підприємства формується щодо вимог довготривалого забезпечення конкурентоспроможності, економічної ефективності, доцільності та раціональної кооперації [2].

Організаційна структура управління – це одне з ключових понять менеджменту, яке тісно пов'язане з метою, функціями, процесом управління,

роботою менеджерів та розподілом між ними повноважень. Слід зазначити відмінність різних точок зору на сутність терміна «організаційна структура управління». Більшість вчених схиляється до того, що організаційна структура управління підприємством є певною сукупністю підрозділів, які забезпечують управління організацією; деякі дослідники вважають її формою взаємодії елементів управління. На нашу думку, організаційна структура управління є складовим елементом системи управління [3].

Організаційна структура підприємства представляє собою певний устрій в підприємстві, це система управління процесами, що забезпечує виконання поставлених задач цього підприємства та досягнення його виробничих цілей. Вона відіграє дуже важливу роль у діяльності підприємства, адже правильно налаштована та встановлена організаційна структура забезпечує перспективу ефективної роботи та результативність підприємства. Структурність та системність завжди були та продовжують бути одним із головних елементів у компаній будь-якого роду діяльності, тому сучасна теорія менеджменту підкреслює важливість налаштування організаційної структури для підприємства. Організаційна структура підприємства регулює усі його внутрішні процеси, взаємопов'язує елементи структури підприємства, тим самим забезпечуючи його злагоджене функціонування [4].

Ознайомившись із думками різних науковців, які працюють в економічній царині та сфері, яка займається менеджментом, рекомендуємо своє тлумачення цього явища. Тож під організаційною структурою управління варто розуміти цілісну ієрархічну систему, склад якої – це комплекс, до котрого входять управлінські впорядковані підрозділи й рівні, нею здійснюється організація комунікаційного процесу між ними та забезпечується ефективна діяльність компанії завдяки тому, що складові співпрацюють з суб'єктами і внутрішнього, і зовнішнього середовища компанії.

За останні декілька десятиріч було розроблено різноманітні види організаційних структур, методів та стратегій управління підприємством, і підприємцю необхідно визначитися з тим, який з варіантів буде найбільш ефективним у його галузі. Більше того, більшість підприємців та керівників використовують застарілі стандарти управління, тому однією з задач роботи є доведення важливості впровадження принципово нових стандартів, вимог до менеджерів і нового погляду на роль оргструктури в управлінні підприємством [5].

У науковій літературі досить популярною є класифікація організаційних структур за принципом управління та підпорядкування. Так, Н. Дикань та І. Борисенко виокремлюють два типи організаційних структур управління, а саме бюрократичні й адаптивні. При цьому до бюрократичних структур вони відносять лінійні, лінійно-функціональні (комбіновані), дивізійні (продуктовий тип, організаційні структури, орієнтовані на споживача, регіональний тип). У складі адаптивних організаційних структур управління ці вчені

виокремлюють проєктну, матричну й конгломератну структури [6]. У складі адаптивних структур Г. Осовська та О. Осовський виокремлюють проєктні, матричні, програмно-цільові, фрагментарні структури [7]. Відповідно до цих ознак М. Мартиненко виділяє чотири основних організаційних структури управління, а саме лінійно-функціональну, або функціональну, дивізіональну, матричну й організаційну структуру конгломератного типу [8].

Тож організаційні структури, згідно з нашою класифікацією, діляться на:

1. Лінійні — найбільш простий та найбільш примітивний вид з усіх. Така структура може бути ефективною тільки для малих підприємств, які використовують однорідну елементарну технологію. Задачі, що стоять перед підприємством, відзначаються простотою та зрозумілістю. За все відповідає працівник, який є виконавцем роботи. Підприємцеві, котрий зазвичай виступає і як керівник, необхідно володіти широкою базою знань, однак координувати процеси на підприємстві максимально просто.

Серед переваг лінійної організаційної структури варто виокремити: чітку систему взаємних зв'язків функцій та підрозділів; чітку систему підпорядкованості – один керівник концентрує у своїх руках керівництво всіма ресурсами; чітко виражену відповідальність; швидку реакцію виконавчих підрозділів на прямі вказівки вищого керівництва; простоту організаційних форм і чіткість взаємозв'язків. Натомість головними недоліками даного виду організаційної структури є: відсутність підрозділу, який займається стратегічним плануванням; перевантаження керівників верхнього рівня; час керівників витрачається на операційні завдання; критерії ефективності підрозділів не пов'язані з результатами роботи підприємства; тенденції до зволікання та перекладання відповідальності; мала гнучкість організації [9].

2. Функціональні — потребують, аби були впроваджені підрозділи, які займаються виконанням чітко поставлених завдань, кожен спеціаліст несе відповідальність тільки за власну частину роботи. Така виробнича структура є ефективною, коли виконуються стандартні задачі. Їй необхідні компетентні фахівці, вона дозволяє, аби лінійні менеджери контролювали різні підрозділи та керували ними, однак внаслідок цього різні керівники можуть поставити працівникові різні задачі.

При функціональній організаційній структурі певний підлеглий є підзвітним одночасно декільком керівникам. Завдяки такому виду структуризації можливо досягти високого рівня ефективності виконання певних конкретних функцій на підприємстві. Дуже важливо обирати досвідчених спеціалістів (підлеглих) для виконання наявних задач, адже вони будуть нести великий відсоток відповідальності за результат, що в свою чергу дає можливість генеральним керівникам більше сфокусуватися на своїх певних задачах для покращення роботи підприємства та аналізу [10]. Серед переваг функціональної організаційної структури варто виокремити: високий рівень

спеціалізації професійної діяльності, висока компетентність спеціалістів, які відповідають за виконання конкретних функцій; розширення можливостей лінійних керівників в оперативному керівництві; можливість зростання та розвитку; відсутність дублювання лінійних і функціональних взаємозв'язків. Натомість головними недоліками даного виду організаційної структури є: важко підтримувати взаємозв'язки різних служб; довга процедура прийняття рішень; зацікавленість у вирішенні окремих функціональних завдань в супереч цілям організації; зниження відповідальності за виконання завдань через відсутність єдиначальності [11].

3. Лінійно-функціональні — здійснюють нейтралізацію недоліків, які притаманні двом попереднім структурним типам. Підприємства, які зайняті в середньому бізнесі, вважають такий тип найпопулярнішим. Функціональні органи виконують ролі, на які впливають масштаби компанії та її структура. Існують спеціалізовані служби, які займаються розподілом отриманих завдань серед відповідних підрозділів. Лінійно-функціональною структурою користуються як комерційні підприємства, так і органи влади низки країн.

Важливою особливістю цього виду є те, що керівники є взаємопов'язаними між собою, приймають рішення спільно з метою ефективного досягнення поставлених перед ними задач підприємства. Цей вид гармонійно поєднує в собі елементи лінійної та функціональної організаційних структур. Він дозволяє швидко передавати інформацію серед працівників, має чітку структуру відповідальності, допомагає швидко приймати рішення та знаходити оптимальні, ефективні рішення виникаючих питань та проблем. Лінійно-функціональна організаційна структура може бути застосована до великих виробництв [12]. Серед переваг даної організаційної структури варто виокремити: швидке виконання дій щодо розпорядження та вказівок, які видаються вищестоячими керівниками нижчестоячим; раціональне поєднання лінійних та функціональних взаємозв'язків; стабільність повноважень та відповідальності персоналу; єдність та чіткість розпорядництва; оперативне прийняття рішень; персональна відповідальність кожного керівника за результати діяльності; професійне вирішення завдань спеціалістами функціональних служб. Натомість головними недоліками даного виду організаційної структури є: дублювання управлінських функцій; розпорошення відповідальності; внутрішні виробничі бар'єри, які відділяють виробничі підрозділи від функціональних; протиріччя між лінійними та функціональними керівниками; протидія лінійних керівників роботі функціональних спеціалістів; спотворення інформації функціональних керівників при її передачі лінійними керівниками виконавцям. Заходами щодо підвищення ефективності лінійно-функціональної структури підприємства є: поділ функцій, повноважень та відповідальності лінійних та функціональних керівників; застосування процесного підходу; впровадження системи бюджетування та мотивації; підсилення керівництва, підвищення кваліфікації, чітка регламентація [13].

4. Лінійно-штабні — найефективніші в тому разі, коли підприємство переходить з малого в середній бізнес. Запроваджують таку структуру, сформувавши спеціалізовані служби, які матиме при собі кожен керівник. Приміром, відбувається поділ виробничого процесу на кілька етапів, і кожен з них отримує створений окремий штаб. Серед переваг: наявність простоти й невисоких вимог до кваліфікаційного рівня працівників. Загалом відсутні явні недоліки, однак таку структуру вважають неефективною під час складного чи масштабного виробничого процесу.

5. Дивізійна — стали популярним структурним типом серед промислових підприємств. Орієнтуються на отримання максимального прибутку і прагнуть, аби підприємство закріпилося на ринку. Такий структурний тип оснований на певній однорідній продукції, яку виготовляє майже вся виробнича потужність, якою володіє підприємство.

Серед переваг даної організаційної структури варто виокремити: забезпечує управління багатoproфільним підприємством із загальною кількістю працівників до 100 тисяч і територіально віддаленими підрозділами; забезпечує більшу гнучкість та більш швидку реакцію на зміни у зовнішньому середовищі; при розширенні самостійності відділень вони стають «центрами отримання прибутку», активно працюючи над підвищенням ефективності і якості виробництва; більш тісний зв'язок виробництва зі споживачами. Натомість головними недоліками даного виду організаційної структури є: розбіжності інтересів центру і дивізіонів; «управлінці» відділені від виконавців значною кількістю рівнів управління; основні зв'язки – вертикальні – це призводить до довгого прийняття рішень; дублювання функцій у центрі і в дивізіоні; складність контролю з центру за порушеннями на місцях. Недоліки дивізіональної структури виправляються за рахунок впровадження міжнародних та національних стандартів систем управління якістю, процесного підходу, бюджетування і мотивації, впровадженню автоматизованих систем управління [14].

6. Проектні — рекомендують, аби були сформовані тимчасові управлінські органи, щоб вирішувати оперативні завдання, які виникають. Суть таких організаційних структур зводиться до того, що, аби розв'язати проблему, відбувається збір команди фахівців, які з цього питання мають найбільшу кваліфікацію. Коли поставлену мету командою було реалізовано, її розпускають. Переконаливою є ефективність механізму в режимі «тут і зараз», але в розрізі глобальної ситуації ним може бути спровоковано хаотичний стан організаційної структури, яка вже існувала, у зв'язку з чим можуть виникнути нові проблеми.

7. Матричні — ці структури вимагають, щоб було наявне підпорядкування працівників і проектному очільникові, й тим, хто керує підрозділами, де вони є перманентними працівниками. Проблема таких структур полягає в обсягах повноважень, які може отримати керівник проекту, що здатне

спричинити конфлікт керівників, які очолюють підрозділи й проєкт. Ще один недолік виявляється в комплексності цієї структури. Перевагою виступає те, що чітко розподілені напрямки відповідальності по кожному проєкту. Найефективніше проявляє себе така структура, коли впроваджуються нові технології.

Серед переваг даної організаційної структури варто виокремити: краща орієнтація на проєктні (програмні) цілі; можливість прийняття керівником проєкту швидких креативних рішень; більш гнучке та ефективне використання персоналу організації, спеціальних знань і компетентності співробітників; відносна автономність проєктних груп сприяє розвитку у працівників навичок прийняття рішень, управлінської культури, професійних навичок; призначається один керівник – «хазяїн» процесу, який відповідає за всі питання, які стосуються проєкту; зменшується час реакції на проблеми, оскільки створено горизонтальні комунікації і єдиний центр прийняття рішень. Натомість головними недоліками даного виду організаційної структури є: боротьба за владу між керівниками функціональних і проєктних підрозділів; – переваги кар'єрного зростання у співробітників проєктного напрямку перед функціональним; можливість порушення правил та стандартів у проєктній групі; високі вимоги до кваліфікації всіх членів проєктних груп; необхідність постійного контролю керівника організації за співвідношенням поділу ресурсів; труднощі, пов'язані зі встановленням чіткої відповідальності за роботу за завданням проєкту і роботу за завданням підрозділу [15].

Вітчизняні компанії, які займаються інформаційними технологіями, найчастіше користуються матричними або проєктними організаційними структурами, до того ж з'ясовано, що матричними загалом користуються ІТ-компанії, предметом роботи яких є проєкти, тоді як користування проєктною організаційною структурою більше притаманне ІТ-організаціям, що займаються розробкою продукту.

Варто зауважити, що паралельно з процесом, під час якого обирається управлінська організаційна структура, мають відбуватися послідовні кроки, спрямовані на те, аби нова структура була запроваджена максимально своєчасно й ефективно. Насамперед потрібно виконати аналіз зовнішнього середовища компанії: якими темпами зростає галузь, яка її специфіка, хто виступає конкурентами і якими організаційними структурами вони володіють. Обирати певний структурний тип варто тільки тоді, коли керівництво компанії визначить, якими є цілі підприємства та його стратегічна концепція. Створюючи організаційну структуру, формують цілі й задачі, розробляють схеми, за якими діятимуть підрозділи, й визначають їхні ролі в діяльності підприємства, забезпечують ресурсами відповідні підрозділи, розробляють регламентні процедури, документи й положення. Як наголошувалося, потрібне грамотне впровадження структурних змін у роботу колективу, з максимально чітким визначенням, ким, у якому місці і яка робота має бути виконана та хто відповідальний за вказану діяльність.

Проте постає питання наявності у менеджерів компанії компетентності задля того, щоб зробити настільки складний аналіз, для якого необхідні знання не тільки внутрішнього і зовнішнього середовищ, і інших перерахованих вище аспектів, але й сучасних світових тенденцій, змін у юридичних нормативах тощо. В цьому випадку є два рішення:

1. Завдання делегується одному з менеджерів всередині підприємства. Він добре знайомий з характеристиками підприємства, його персоналом, усвідомлений щодо основних стратегічних концепцій та організаційних структур, тому може прийняти рішення щодо вибору найбільш ефективної структури. Але з іншого боку, для вивчення ринку йому потрібен час, під час якого він не зможе виконувати свої прямі обов'язки. Більш того, нема гарантій, що менеджер вибере найкращий варіант, так як в нього може не бути належного досвіду.

2. Запрошення незалежного експерта, який займається моніторингом усіх змін, інновацій та тенденцій розвитку щодо формування організаційних структур управління. Фахівцю було б значно простіше робити аналіз, тому що він володіє інформацією в яких галузях і масштабах підприємств вигідна та чи інша оргструктура. Недоліком є те, що такий експерт не буде знайомий з фірмою, що його запросить. Більше того, весь персонал керівників зможе виконувати свої обов'язки, і існуюча на цей момент структура не буде порушена. Тому постає питання: приймати вибір самостійно вигідніше запросити незалежного експерта, який не тільки швидко і грамотно проаналізує підприємство і підбере найбільш ефективну структуру, але й принесе радикально новий погляд на персонал підприємства зі сторони. Обидва варіанти мають свої недоліки і мають свої переваги, проте другий варіант є більш привабливим, так як у сучасній практиці існує тенденція, де підприємства віддають виробничі аспекти діяльності, що напряду не пов'язані з їх діяльністю, стороннім компаніям-партнерам [16].

Висновки. Отже, взявши за основу комплексне розуміння та беручи до уваги специфіку особливостей, які в нинішніх умовах з'явилися в досліджуваній економічній категорії, пропонуємо визначення організаційної структури управління у вигляді цілісної ієрархічної системи, склад якої – це комплекс, до котрого входять управлінські впорядковані підрозділи й рівні, нею здійснюється організація комунікаційного процесу між ними та забезпечується ефективна діяльність компанії завдяки тому, що складові співпрацюють з суб'єктами і внутрішнього, і зовнішнього середовища компанії. Згідно з описаними організаційними структурами, за форму управління процесами, під час яких розробляють програмне забезпечення, веб-сервіси й т. д., обирають проекти або їхні програми, якими керують проектні менеджери чи інші особи, наділені управлінськими функціями. Разом з цим в управлінні може використовуватися каскадна модель проектною розробки або гнучкі методи. Приміром, гнучким методам, за допомогою яких

розробляють проєкти (Agile) – «Скрам» (Scrum), «Канбан» (Kanban), властиво, що ролі менеджменту виконують залучені «Скрам Майстер», «Власник продукту», «Команда». В цілому робота над створенням проєкту характеризується декількома фазами з багатьма менеджерськими активностями й іншими залученими сторонами в кожній. Зараз акцентують на таких фазах: ініціації, складанні плану, розробці, відслідковуванні та контролі, закритті. Різними моделями, які притаманні управлінню проєктами, в той чи інший спосіб застосовується кожна фаза. Відповідно до організаційної структури, в менеджера проєктів та в функціонального менеджера в компанії, що веде діяльність у ІТ-секторі, можуть бути повноваження різних рівнів, відтак вони мусять розвивати низку різноманітних компетентностей. У зв'язку з цим подальші дослідження будуть покликані узагальнити й систематизувати світовий і вітчизняний досвід у сфері, пов'язаній з класифікацією компетентностей, якими мають володіти менеджери проєктів у ІТ-компаніях.

Література:

1. Вакалюк Т.А. Організаційні структури у ІТ-компаніях. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/721397/1/1.pdf>
2. Петренко С.А. Порівняльний аналіз моделей організаційних структур підприємства. *Бюлетень Міжнародного Нобелівського економічного форуму*. 2010. № 2.1. С. 245-252
3. Дорошенко М.П., Вороніна В.Л. Організаційна структура управління: сутність та класифікація. *Вчені записки Таврійського національного університету імені ВІ Вернадського*. 2019. № 5 (1). С. 52-56
4. Прокопова М.К. Характеристика та види організаційної структури підприємства. URL: <https://op.edu.ua/sites/default/files/publicFiles/studolymprconf/zbirka-2023-04-27.pdf#page=190>
5. Продіус О.І., Єлчуєв Б.Е. Сучасні види організаційних структур управління підприємством. URL: <https://economics.net.ua/files/science/men/2016/tezi.pdf#page=37>
6. Дикань Н., Борисенко І. Менеджмент. Київ : Знання, 2008. 389 с.
7. Осовська Г., Осовський О. Менеджмент організацій. Київ : Кондор, 2009. 680 с.
8. Мартиненко Н. Основи менеджмента. Київ : Каравелла, 2003. 496 с.
9. Петренко С.А. Порівняльний аналіз моделей організаційних структур підприємства. *Бюлетень Міжнародного Нобелівського економічного форуму*. 2010. № 2.1. С. 245-252
10. Прокопова М.К. Характеристика та види організаційної структури підприємства. URL: <https://op.edu.ua/sites/default/files/publicFiles/studolymprconf/zbirka-2023-04-27.pdf#page=190>
11. Петренко С.А. Порівняльний аналіз моделей організаційних структур підприємства. *Бюлетень Міжнародного Нобелівського економічного форуму*. 2010. № 2.1. С. 245-2
12. Прокопова М.К. Характеристика та види організаційної структури підприємства. URL: <https://op.edu.ua/sites/default/files/publicFiles/studolymprconf/zbirka-2023-04-27.pdf#page=190>
13. Петренко С.А. Порівняльний аналіз моделей організаційних структур підприємства. *Бюлетень Міжнародного Нобелівського економічного форуму*. 2010. № 2.1. С. 245-252
14. Петренко С.А. Порівняльний аналіз моделей організаційних структур підприємства. *Бюлетень Міжнародного Нобелівського економічного форуму*. 2010. № 2.1. С. 245-252
15. Петренко С.А. Порівняльний аналіз моделей організаційних структур підприємства. *Бюлетень Міжнародного Нобелівського економічного форуму*. 2010. № 2.1. С. 245-252
16. Продіус О.І., Єлчуєв Б.Е. Сучасні види організаційних структур управління підприємством. URL: <https://economics.net.ua/files/science/men/2016/tezi.pdf#page=37>

References:

1. Vakaliuk, T.A. Orhanizatsiini struktury u IT-kompaniiakh [Organizational structures in IT companies]. Retrieved from <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/721397/1/1.pdf> [in Ukrainian].
2. Petrenko, S.A. (2010). Porivnialnyi analiz modelei orhanizatsiinykh struktur pidpriemstva [Comparative analysis of models of enterprise organizational structures]. *Biuleten Mizhnarodnoho Nobelivskoho ekonomichnoho forumu – Bulletin of the International Nobel Economic Forum*, 2.1, 245-252 [in Ukrainian].
3. Doroshenko, M.P. & Voronina, V.L. (2019). Orhanizatsiina struktura upravlinnia: sutnist ta klasyfikatsiia [Organizational structure of management: essence and classification]. *Vcheni zapysky Tavriiskoho natsionalnoho universytetu imeni VI Vernadskoho – Scientific notes of the Tavra National University named after VI Vernadskyi*, 5 (1), 52-56 [in Ukrainian].
4. Prokopova, M.K. Kharakterystyka ta vydy orhanizatsiinoi struktury pidpriemstva [Characteristics and types of organizational structure of the enterprise]. Retrieved from <https://op.edu.ua/sites/default/files/publicFiles/studolymconf/zbirka-2023-04-27.pdf#page=190> [in Ukrainian].
5. Prodius, O.I. & Yelchuiev, B.E. Suchasni vydy orhanizatsiinykh struktur upravlinnia pidpriemstvom [Modern types of organizational structures of enterprise management]. Retrieved from <https://economics.net.ua/files/science/men/2016/tezi.pdf#page=37> [in Ukrainian].
6. Dykan, N. & Borysenko, I. (2008). *Menedzhment [Management]*. Kyiv : Znannia [in Ukrainian].
7. Osovska, H. & Osovskiy, O. (2009). *Menedzhment orhanizatsii [Management of organizations]*. Kyiv : Kondor [in Ukrainian].
8. Martynenko, N. (2003). *Osnovy menedzhmenta [Fundamentals of management]*. Kyiv: Karavella [in Ukrainian].
9. Petrenko, S.A. (2010). Porivnialnyi analiz modelei orhanizatsiinykh struktur pidpriemstva [Comparative analysis of models of enterprise organizational structures]. *Biuleten Mizhnarodnoho Nobelivskoho ekonomichnoho forumu – Bulletin of the International Nobel Economic Forum*, 2.1, 245-252 [in Ukrainian].
10. Prokopova, M.K. Kharakterystyka ta vydy orhanizatsiinoi struktury pidpriemstva [Characteristics and types of organizational structure of the enterprise]. Retrieved from <https://op.edu.ua/sites/default/files/publicFiles/studolymconf/zbirka-2023-04-27.pdf#page=190> [in Ukrainian].
11. Petrenko, S.A. (2010). Porivnialnyi analiz modelei orhanizatsiinykh struktur pidpriemstva [Comparative analysis of models of enterprise organizational structures]. *Biuleten Mizhnarodnoho Nobelivskoho ekonomichnoho forumu – Bulletin of the International Nobel Economic Forum*, 2.1, 245-252 [in Ukrainian].
12. Prokopova, M.K. Kharakterystyka ta vydy orhanizatsiinoi struktury pidpriemstva [Characteristics and types of organizational structure of the enterprise]. Retrieved from <https://op.edu.ua/sites/default/files/publicFiles/studolymconf/zbirka-2023-04-27.pdf#page=190> [in Ukrainian].
13. Petrenko, S.A. (2010). Porivnialnyi analiz modelei orhanizatsiinykh struktur pidpriemstva [Comparative analysis of models of enterprise organizational structures]. *Biuleten Mizhnarodnoho Nobelivskoho ekonomichnoho forumu – Bulletin of the International Nobel Economic Forum*, 2.1, 245-252 [in Ukrainian].
14. Petrenko, S.A. (2010). Porivnialnyi analiz modelei orhanizatsiinykh struktur pidpriemstva [Comparative analysis of models of enterprise organizational structures]. *Biuleten Mizhnarodnoho Nobelivskoho ekonomichnoho forumu – Bulletin of the International Nobel Economic Forum*, 2.1, 245-252 [in Ukrainian].
15. Petrenko, S.A. (2010). Porivnialnyi analiz modelei orhanizatsiinykh struktur pidpriemstva [Comparative analysis of models of enterprise organizational structures]. *Biuleten Mizhnarodnoho Nobelivskoho ekonomichnoho forumu – Bulletin of the International Nobel Economic Forum*, 2.1, 245-252 [in Ukrainian].
16. Prodius, O.I. & Yelchuiev, B.E. Suchasni vydy orhanizatsiinykh struktur upravlinnia pidpriemstvom [Modern types of organizational structures of enterprise management]. Retrieved from <https://economics.net.ua/files/science/men/2016/tezi.pdf#page=37> [in Ukrainian].

УДК 336

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11\(39\)-1095-1105](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11(39)-1095-1105)

Чучман Ігор-Богдан Андрійович аспірант кафедри менеджменту організацій, Національний університет «Львівська політехніка», вулиця Степана Бандери, 12, м.Львів, 79013, <https://orcid.org/0009-0009-2866-5788>

ВПЛИВ ЦИФРОВОЇ ЕКОНОМІКИ НА ПОТЕНЦІАЛ БАНКІВСЬКОГО СЕКТОРУ В УМОВАХ ДИНАМІЧНИХ ЗМІН: АНАЛІЗ КЛЮЧОВИХ ФАКТОРІВ

Анотація. У статті досліджується вплив цифрової економіки на потенціал банківського сектору в умовах динамічних змін. Цифровізація радикально трансформує банківські установи, впроваджуючи передові технології, такі як штучний інтелект, блокчейн, хмарні обчислення та аналіз великих даних. Ці інновації дозволяють автоматизувати рутинні операції, знижувати витрати на обслуговування клієнтів та підвищувати швидкість транзакцій. Наприклад, чат-боти та автоматизовані системи обробки запитів покращують якість обслуговування, забезпечуючи оперативні відповіді та ефективне вирішення проблем клієнтів. Аналітика великих даних сприяє більш точному прогнозуванню фінансових тенденцій, виявленню шахрайських дій та оптимізації кредитних ризиків, що підвищує загальну безпеку та стабільність фінансової системи. Впровадження цифрових платформ значно розширює доступ до фінансових послуг, сприяючи фінансовій інклюзії. Мобільні додатки та онлайн-банкінг дозволяють клієнтам з віддалених регіонів користуватися банківськими послугами без необхідності фізичного відвідування відділень, що підвищує доступність фінансових ресурсів та стимулює економічний розвиток регіонів з низьким рівнем фінансової активності. Крім того, цифровізація сприяє появі нових фінансових продуктів та послуг, таких як електронні платежі, криптовалюти та інвестиційні платформи, що створює додаткові можливості для залучення клієнтів та розширення ринку. Цифрова економіка також змінює структуру конкуренції в банківському секторі, сприяючи появі нових гравців, таких як фінтех-компанії та небанківські фінансові установи. Ці нові учасники пропонують інноваційні рішення та гнучкі фінансові продукти, що змушує традиційні банки адаптуватися до нових умов конкуренції шляхом модернізації послуг, впровадження нових технологій та покращення клієнтського досвіду. Це стимулює загальний розвиток банківського сектору, підвищує рівень інновацій та сприяє підвищенню стандартів обслуговування клієнтів. Таким чином, цифровізація суттєво впливає на потенціал банківського сектору, забезпечуючи його ефективність, доступність та конкурентоспроможність у

сучасному динамічному середовищі. Ця трансформація відкриває нові можливості для розвитку фінансових установ, водночас ставлячи перед ними складні завдання, які потребують комплексного підходу та інноваційних рішень.

Ключові слова: цифрова економіка, банківський сектор, штучний інтелект, блокчейн, фінансові технології, фінансова інклюзія, кібербезпека, фінтех-компанії

Chuchman Ihor-Bohdan Andriyovych Postgraduate student of the Department of Management and Administration, Lviv Polytechnic National University, Stepana Bandera St., 12, Lviv, 79013, <https://orcid.org/0009-0009-2866-5788>

THE IMPACT OF THE DIGITAL ECONOMY ON THE POTENTIAL OF THE BANKING SECTOR IN DYNAMIC CONDITIONS: ANALYSIS OF KEY FACTORS

Abstract. This article investigates the impact of the digital economy on the potential of the banking sector amid dynamic changes. Digitalization is radically transforming banking institutions by introducing advanced technologies such as artificial intelligence, blockchain, cloud computing, and big data analytics. These innovations enable the automation of routine operations, reduce customer service costs, and increase transaction speed. For example, chatbots and automated client request processing systems enhance service quality by providing prompt responses and effective problem resolution. Big data analytics helps banks more accurately predict financial trends, detect fraudulent activities, and optimize credit risks, thus enhancing overall security and stability of the financial system. The implementation of digital platforms significantly expands access to financial services, facilitating financial inclusion. Mobile apps and online banking allow clients from remote areas to use banking services without the need to visit physical branches, which enhances the accessibility of financial resources and stimulates economic development in regions with low financial activity. Additionally, digitalization fosters the emergence of new financial products and services such as electronic payments, cryptocurrencies, and investment platforms, creating additional opportunities for attracting clients and expanding the market. The digital economy also changes the competitive structure in the banking sector, leading to the emergence of new market players such as fintech companies and non-banking financial institutions. These new participants offer innovative solutions and flexible financial products, forcing traditional banks to adapt to new competitive conditions by modernizing services, implementing new technologies, and improving customer experience. This stimulates the overall development of the banking sector, enhances the level of innovation, and helps raise service standards. In this way, digitalization significantly affects the potential of the banking sector, ensuring its efficiency, accessibility, and

competitiveness in the modern dynamic environment. This transformation opens new opportunities for the development of financial institutions while also posing complex challenges that require a comprehensive approach and innovative solutions.

Keywords: digital economy, banking sector, artificial intelligence, blockchain, financial technologies, financial inclusion, cybersecurity, fintech companies

Постановка проблеми. Цифровізація радикально трансформує банківський сектор, надаючи нові можливості для підвищення ефективності та конкурентоспроможності фінансових установ. Одним з ключових аспектів цього впливу є впровадження новітніх технологій, таких як штучний інтелект, блокчейн, хмарні обчислення та великі дані. Ці технології дозволяють банкам автоматизувати рутинні процеси, зменшити витрати на обслуговування клієнтів та підвищити швидкість транзакцій. Наприклад, використання чат-ботів та автоматизованих систем обробки запитів клієнтів значно покращує якість обслуговування, забезпечуючи миттєві відповіді на запитання та оперативне вирішення проблем. Крім того, аналітика великих даних дозволяє банкам більш точно прогнозувати фінансові тенденції, виявляти шахрайські дії та оптимізувати кредитні ризики, що сприяє підвищенню загальної безпеки та стабільності фінансової системи.

Впровадження цифрових платформ значно розширює доступ до фінансових послуг, що сприяє фінансовій інклюзії. Завдяки мобільним додаткам та онлайн-банкінгу, люди з віддалених регіонів отримують можливість користуватися банківськими послугами без необхідності фізичного відвідування відділень банку. Це не лише покращує доступність фінансових ресурсів для ширшого кола населення, але й стимулює економічний розвиток регіонів, де традиційно спостерігається низький рівень фінансової активності. Крім того, цифровізація сприяє появі нових фінансових продуктів та послуг, що відповідають сучасним потребам клієнтів, таких як електронні платежі, криптовалюти та інвестиційні платформи. Це створює додаткові можливості для залучення нових клієнтів та розширення ринку, що в свою чергу підвищує потенціал банківського сектору в умовах динамічних змін. Цифровізація також впливає на структуру конкуренції в банківському секторі, сприяючи появі нових гравців на ринку, таких як фінтех-компанії та небанківські фінансові установи. Ці нові учасники ринку пропонують інноваційні рішення та більш гнучкі фінансові продукти, що змушує традиційні банки адаптуватися до нових умов конкуренції. Відповідь традиційних банків полягає у модернізації своїх послуг, впровадженні нових технологій та покращенні клієнтського досвіду. Це стимулює загальний розвиток банківського сектору, підвищує рівень інновацій та сприяє підвищенню стандартів обслуговування клієнтів. Таким чином, цифровізація не лише змінює внутрішні процеси банків, але й формує нову динаміку ринкових відносин, що стимулює постійний розвиток та вдосконалення фінансових послуг.

Таким чином, цифровізація значно впливає на безпеку та захист даних у банківському секторі. Зі зростанням обсягу електронних транзакцій та зберіганням великих обсягів даних клієнтів, питання кібербезпеки стають надзвичайно актуальними. Банки змушені інвестувати значні ресурси у впровадження передових систем захисту інформації, розробку протоколів безпеки та навчання персоналу з питань кіберзахисту. Використання технологій шифрування, багатофакторної аутентифікації та систем виявлення загроз дозволяє банкам ефективніше протидіяти кіберзагрозам та забезпечувати конфіденційність даних клієнтів. Крім того, регуляторні вимоги щодо захисту даних постійно посилюються, що змушує банки адаптувати свої стратегії безпеки відповідно до нових стандартів. Таким чином, цифровізація стимулює розвиток більш надійних та безпечних банківських систем, що є ключовим фактором для збереження довіри клієнтів та стабільності фінансового сектору в цілому. Все це суттєво актуалізує обрану тему дослідження, особливо в умовах динамічних змін: аналіз ключових факторів.

Важливо охарактеризувати подальший процес дослідження через визначення структури статті. Відтак, структура статті передбачає аналіз останніх досліджень і публікацій. Формування мети й завдання дослідження. Висвітлення ключових методів досягнення мети дослідження. Виклад основного матеріалу й формування висновків по результатам дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зауважимо, що важливі аспекти дослідження потенціалу банківського сектору розкривалися в роботах таких вчених, як С. Мельник, Л. Грищенко, Т. Руденко, В. Мельничук, Ю. Журавльов, Н. Литвин, Е. Демченко, Р. Ткачук, І. Федоренко, О. Петров, К. Соловійова, Я. Гребенник, Ж. Береза, О. Василенко, Г. Притула, Н. Шевчук, А. Крилов, Р. Макаров, Л. Виноградова, М. Гусєв, О. Кучма, І. Семенюк, Д. Гончаренко, В. Березюк, Л. Кучеренко, Р. Павленко та ін. До прикладу, В роботі О. І. Барановського [1] розглядається проблема вимірювання банківської безпеки, що є критично важливим у контексті адаптації банків до нових умов цифрової економіки. Р. Грищенко [2] аналізує економічну безпеку банківської системи України, підкреслюючи важливість розробки ефективних механізмів для зміцнення стабільності фінансових установ. Дащенко О. В. [3] вивчає сучасний стан і перспективи розвитку готівкового обігу в Україні, що має безпосередній вплив на ліквідність та загальну безпеку банківської системи. Теоретичні аспекти формування механізму забезпечення фінансової безпеки банківської системи, розглянуті І. І. Д'яконовою та Д. В. Шияном [4], допомагають зрозуміти внутрішні та зовнішні загрози, які впливають на стабільність банків в умовах цифровізації.

Важливу роль у регулюванні та нагляді за фінансовим сектором відіграє центральний банк, аспекти якого розкривають В.В. Крилова та А.О. Крилова [6]. Ці дослідження підкреслюють необхідність посилення нормативної бази для адаптації до швидких змін у технологіях і практиках ринку. Проблеми

формування фінансової безпеки в банках України, які описані В. А. Вареником [7], також свідчать про потребу в удосконаленні інструментів управління ризиками на фоні цифрових інновацій. Штаєр О. М. [8] і К. В. Далгич [9] акцентують увагу на необхідності вдосконалення механізмів управління безпекою та інституційних засад розвитку банківської системи відповідно. Ці аспекти є ключовими для забезпечення адаптивності банків до нових умов діяльності.

На завершення, дослідження М.-М. Р. Барилюка [10] та Г. В. Анісімової з Н. В. Голеницькою [11] доповнюють картину шляхом аналізу організаційно-економічних механізмів та проблем економічної безпеки, які демонструють взаємозв'язок між стратегічним плануванням та впровадженням цифрових технологій у банківський сектор. Ці дослідження формують основу для подальшого аналізу впливу цифрової економіки на потенціал банківського сектору.

Віддаючи належне науковому внеску провідних вчених, зазначимо, що низка теорій і концепцій в контексті врахування впливу цифрової економіки на потенціал банківського сектору в умовах динамічних змін: аналіз ключових факторів, досі залишаються не розкритими повною мірою, що й зумовило вибір даної тематики, її сучасну актуальність.

Метою статті є характеристика особливостей впливу цифрової економіки на потенціал банківського сектору. Об'єктом дослідження виступає банківський сектор. Основне завдання статті являє собою визначення яким чином цифровізація впливає на потенціал банківського сектору в умовах динамічних змін: аналіз ключових факторів.

Виклад основного матеріалу. Цифрова економіка є сучасною формою економічної діяльності, яка ґрунтується на використанні цифрових технологій, інформаційних систем та інтернету для створення, обробки, зберігання та обміну інформацією. Вона охоплює широкий спектр діяльності, включаючи електронну комерцію, цифрові фінансові послуги, автоматизацію виробничих процесів, а також розвиток інноваційних технологій, таких як штучний інтелект, блокчейн та великі дані [12-15]. Основною характеристикою цифрової економіки є її здатність підвищувати ефективність бізнес-процесів, сприяти швидкому обміну інформацією та створювати нові можливості для економічного зростання. Цифровізація дозволяє підприємствам оптимізувати операційні витрати, розширювати ринки збуту та покращувати взаємодію з клієнтами, що в свою чергу стимулює розвиток конкурентоспроможності на глобальному рівні (табл.1).

Таблиця 1

Позитивні фактори цифрової економіки в контексті розвитку потенціалу банківського сектору

Підвищення ефективності операційних процесів	Розширення доступу до фінансових послуг	Підвищення якості обслуговування клієнтів	Збільшення інноваційності та конкурентоспроможності
Впровадження автоматизованих систем дозволяє банкам оптимізувати внутрішні процеси, зменшуючи час та ресурси, необхідні для виконання стандартних операцій	Розвиток цифрових платформ дозволяє клієнтам здійснювати фінансові операції з будь-якого місця та в будь-який час, що підвищує зручність та доступність банківських послуг	Використання даних про клієнтів дозволяє банкам пропонувати індивідуально налаштовані продукти та послуги, що відповідають конкретним потребам та очікуванням кожного клієнта	Використання передових технологій, таких як блокчейн, штучний інтелект та машинне навчання, дозволяє банкам розробляти інноваційні продукти та послуги, що відповідають сучасним вимогам ринку
Аналіз великих обсягів даних допомагає банкам краще розуміти поведінку клієнтів, прогнозувати фінансові тенденції та приймати обґрунтовані рішення щодо кредитування та інвестицій	Використання цифрових технологій сприяє залученню нових клієнтів, включаючи малозабезпечені верстви населення, до банківської системи	Цифрові інструменти дозволяють здійснювати фінансові операції миттєво, що значно покращує досвід клієнтів	Співпраця з фінтех-компаніями дозволяє банкам інтегрувати нові технологічні рішення у свої послуги, розширюючи свої можливості та пропонуючи більш гнучкі та ефективні фінансові продукти

Потенціал банківського сектору визначається здатністю фінансових установ ефективно виконувати свої функції, забезпечувати стабільність фінансової системи та сприяти економічному розвитку країни. Однією з ключових складових потенціалу банків є їхня фінансова міцність, що включає достатній рівень капіталу, ліквідності та управління ризиками. Фінансова міцність дозволяє банкам витримувати економічні шоки, забезпечувати кредитування підприємств та населення, а також підтримувати довіру клієнтів. Крім того, потенціал банківського сектору визначається рівнем інновацій та технологічної оснащеності фінансових установ, що дозволяє їм впроваджу-

вати нові продукти та послуги, адаптуватися до змін ринкових умов та підвищувати якість обслуговування клієнтів. Іншим важливим аспектом потенціалу банківського сектору є його здатність інтегруватися у глобальну фінансову систему та брати участь у міжнародних фінансових операціях. Це включає доступ до міжнародних ринків капіталу, можливість співпраці з іноземними фінансовими установами та використання глобальних фінансових інструментів. Така інтеграція сприяє підвищенню ліквідності банків, розширенню їхніх операційних можливостей та зміцненню позицій на міжнародному ринку. Крім того, високий рівень професіоналізму та кваліфікації працівників банківського сектору є важливою складовою потенціалу, оскільки забезпечує ефективне управління фінансовими ресурсами, розвиток нових фінансових продуктів та послуг, а також підтримку інноваційних проєктів, що сприяє загальному економічному зростанню (рис.1).

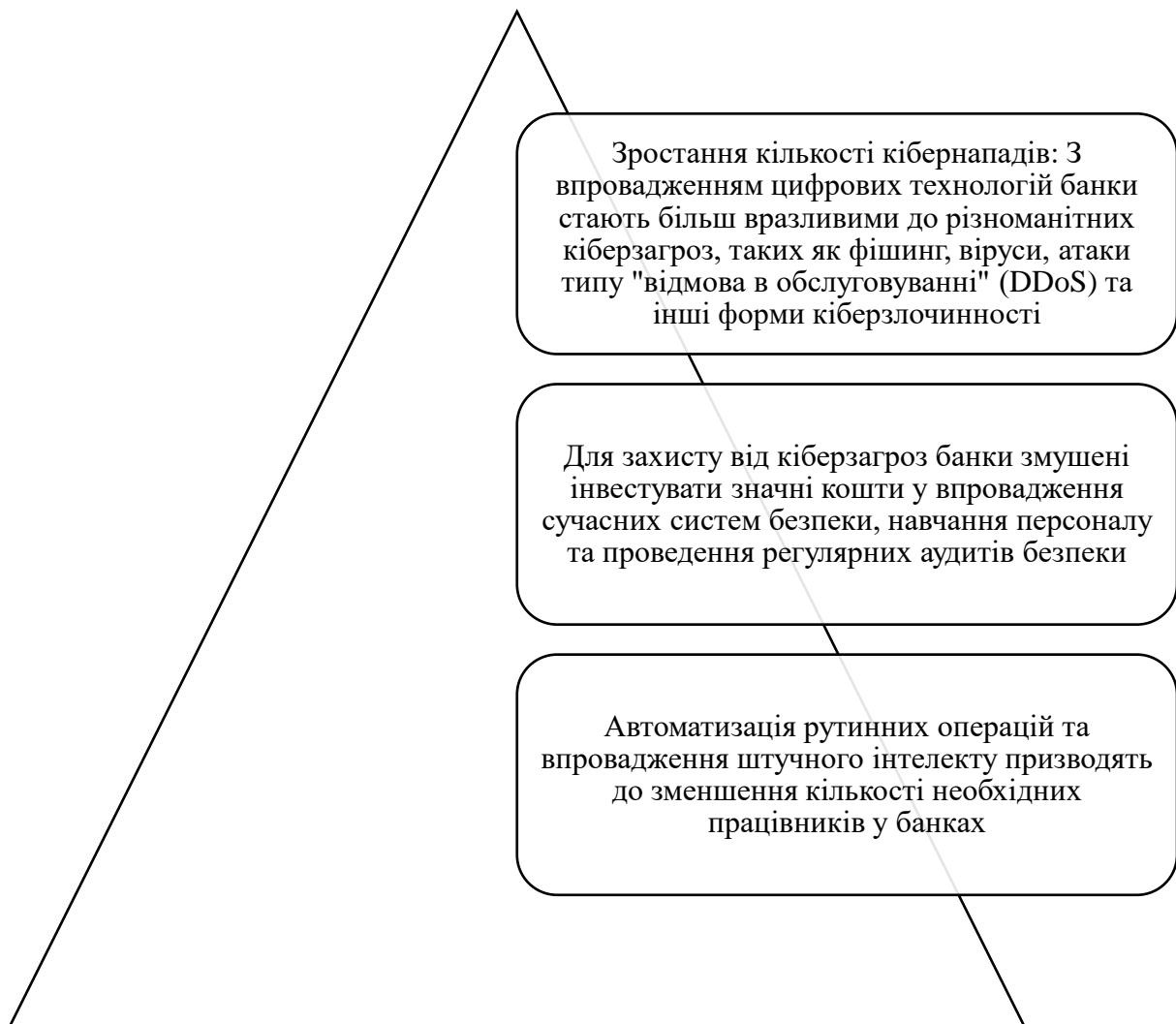

Рис.1. Негативні фактори цифровізації як загроза розвитку потенціалу банківського сектору

Цифровізація суттєво впливає на потенціал банківського сектору, підвищуючи його ефективність та конкурентоспроможність. Впровадження сучасних цифрових технологій, таких як штучний інтелект, блокчейн та великі дані, дозволяє банкам автоматизувати рутинні операції, зменшити витрати на обслуговування клієнтів та підвищити швидкість транзакцій. Наприклад, використання чат-ботів та автоматизованих систем обробки запитів клієнтів значно покращує якість обслуговування, забезпечуючи миттєві відповіді на запитання та оперативне вирішення проблем. Аналітика великих даних дозволяє банкам більш точно прогнозувати фінансові тенденції, виявляти шахрайські дії та оптимізувати кредитні ризики, що сприяє підвищенню загальної безпеки та стабільності фінансової системи. Мобільні додатки, онлайн-банкінг та електронні платіжні системи дозволяють клієнтам з різних регіонів користуватися банківськими послугами без необхідності фізичного відвідування відділень банку. Це не лише покращує доступність фінансових ресурсів, але й стимулює економічний розвиток регіонів з низьким рівнем фінансової активності. Крім того, цифровізація сприяє появі нових фінансових продуктів та послуг, таких як криптовалюти, електронні інвестиційні платформи та персоналізовані фінансові рішення, що створює додаткові можливості для залучення клієнтів та розширення ринку. Таким чином, цифровізація не лише розширює можливості банківського сектору, але й створює нові виклики, що потребують адаптації та інноваційного підходу для забезпечення стійкого розвитку фінансових установ.

Висновки. Підсумовуючи, зазначимо, що Умови динамічних змін цифрова економіка суттєво трансформує банківський сектор, впроваджуючи передові технології, такі як штучний інтелект, блокчейн, великі дані та хмарні обчислення. Ці технології дозволяють банкам автоматизувати рутинні операції, підвищувати ефективність внутрішніх процесів та знижувати витрати на обслуговування клієнтів. Автоматизація та використання аналітики великих даних сприяють більш точному прогнозуванню фінансових тенденцій, виявленню шахрайських схем та оптимізації кредитних ризиків. Впровадження чат-ботів та інтерактивних систем обслуговування клієнтів покращує якість сервісу, забезпечуючи оперативні відповіді та персоналізований підхід до кожного клієнта. Таким чином, цифровізація підвищує загальну продуктивність та конкурентоспроможність банківських установ у швидкозмінному середовищі. Цифрова економіка також розширює доступ до фінансових послуг, сприяючи фінансовій інклюзії та залученню нових сегментів населення. Мобільні додатки, онлайн-банкінг та електронні платіжні системи дозволяють клієнтам з різних регіонів користуватися банківськими послугами без необхідності фізичного відвідування відділень банку. Це не лише покращує доступність фінансових ресурсів, але й стимулює економічний розвиток регіонів з низьким рівнем фінансової активності. Крім того, цифровізація сприяє появі нових фінансових продуктів та послуг, таких як

криптовалюти, електронні інвестиційні платформи та персоналізовані фінансові рішення. Це створює додаткові можливості для залучення клієнтів, розширення ринку та підвищення потенціалу банківського сектору в умовах конкурентної боротьби.

У подальшому дослідженні ми проведемо аналіз міжнародної практики, оскільки це дозволить отримати цінні знання про ефективні стратегії та інноваційні підходи, які застосовуються в банківських секторах інших країн. Вивчення досвіду провідних міжнародних фінансових установ допоможе визначити найкращі практики цифровізації, адаптовані до різних економічних та регуляторних умов. Крім того, порівняння національних та міжнародних тенденцій сприятиме ідентифікації ключових факторів успіху та можливих ризиків, що виникають у процесі цифрової трансформації. Аналіз міжнародної практики також сприятиме виявленню нових можливостей для розвитку банківського сектору України, забезпечуючи основу для впровадження ефективних рішень, що відповідають сучасним вимогам цифрової економіки та сприяють підвищенню конкурентоспроможності на глобальному рівні.

Література:

1. Барановський О. І. Банківська безпека: проблема виміру. Економіка і прогнозування. 2006. № 1. С.7-26.
2. Гриценко Р. Економічна безпека банківської системи України. Вісник Національного банку України. 2003. № 4. С. 27 – 28.
3. Дашенко О. В. Готівковий обіг в Україні: сучасний стан і перспективи розвитку. Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України. 2010. № 29. С.113-124.
4. Д'яконова І. І., Шиян Д. В. Теоретичні аспекти формування механізму забезпечення фінансової безпеки банківської системи. Вісник Університету банківської справи Національного банку України. 2013. № 1(16). С.156-163.
5. Сидоренко В. А. Кредитний процес у комерційних банках України: дис. ...канд. екон. наук: 08.00.08 – гроші, фінанси і кредит. К., 2010. 214 с
6. Крилова В.В., Крилова А.О. Визначення ролі центрального банку в системі регулювання та нагляду за фінансовим сектором. Вісник Української академії банківської справи. 2010. Вип. № 2. С. 27–32.
7. Вареник В. А. Проблеми формування фінансової безпеки в банках України. Глобальні та національні проблеми економіки. 2014. Випуск 2. С.1030-1033.
8. Штаєр О. М. Удосконалення механізму управління безпекою банку: автореф. дис. ... канд. екон. наук. Харків: ХНЕУ, 2013. 22 с.
9. Далгич К. В. Інституційні засади розвитку банківської системи України: дис.. на здобуття наукового ступеня канд. екон. наук за спец. 08.00.08 – гроші, фінанси і кредит. Львів, 2021. 278 с.
10. Барилюк М.-М. Р. Організаційно-економічний механізм забезпечення фінансової безпеки комерційного банку: дис. ... канд. екон. наук : 08.00.08. Київ, 2018. 364 с
11. Анісімова Г. В., Голеницька Н. В. Проблеми економічної безпеки банківської системи України. Бізнес Інформ. 2013. № 1. С.265-269.
12. Коренєва О., Кузніченко Я. Стан капіталізації банківської системи України та оцінка можливостей покриття банківських ризиків капіталом. Вісник Національного банку України. 2013. Вип. № 10 (212). С. 43–50

13. Конопатська Л., Раєвський К. Деякі питання регулювання банківської діяльності в період світової економічної кризи. Вісник Національного банку України. 2010. Вип. № 2. С. 22–27
14. Копилюк Н.Ю. Сучасний стан, особливості та економічна ефективність реорганізації банків України. Наукові записки Української академії друкарства. 2011. Вип. № 1. С. 109–113
15. Кравченко І., Багратян Г., Мазіна Є. Банківська система та проблеми стратегічного розвитку. Вісник Національного банку України. 2012. Вип. № 1. С. 7–10.

References:

1. Baranovskyi, O.I. (2006). Bankivska bezpeka: problema vymiru [Banking security: the problem of measurement]. *Ekonomika i Prohnozuvannya*, 1, 7-26. [in Ukrainian].
2. Hrytsenko, R. (2003). Ekonomichna bezpeka bankivskoi systemy Ukrainy [Economic security of the banking system of Ukraine]. *Visnyk Natsionalnoho Banku Ukrainy*, 4, 27-28. [in Ukrainian].
3. Dashchenko, O.V. (2010). Hotivkovyi obih v Ukraini: suchasnyi stan i perspektyvy rozvytku [Cash circulation in Ukraine: current state and development prospects]. *Problemy i perspektyvy rozvytku bankivskoi systemy Ukrainy*, 29, 113-124. [in Ukrainian].
4. Diakonova, I.I., & Shyian, D.V. (2013). Teoretychni aspekty formuvannya mekhanizmu zabezpechennia finansovoi bezpeky bankivskoi systemy [Theoretical aspects of forming the mechanism for ensuring the financial security of the banking system]. *Visnyk Universytetu bankivskoi spravy Natsionalnoho banku Ukrainy*, 1(16), 156-163. [in Ukrainian].
5. Sydorenko, V.A. (2010). Kredytnyi protses u komertsiiynkx bankakh Ukrainy [Credit process in commercial banks of Ukraine]. (Candidate of Economic Sciences dissertation, 08.00.08 - money, finance and credit). Kyiv, 214. [in Ukrainian].
6. Krylova, V.V., & Krylova, A.O. (2010). Vyznachennia roli tsentralnoho banku v systemi rehuliuвання ta nahliadu za finansovym sektorom [Determining the role of the central bank in the system of regulation and supervision of the financial sector]. *Visnyk Ukrainiskoi akademii bankivskoi spravy*, 2, 27-32. [in Ukrainian].
7. Varenyk, V.A. (2014). Problemy formuvannya finansovoi bezpeky v bankakh Ukrainy [Problems of forming financial security in banks of Ukraine]. *Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky*, 2, 1030-1033. [in Ukrainian].
8. Shtaiyer, O.M. (2013). Udoskonalennia mekhanizmu upravlinnia bezpekoiu banku [Improving the mechanism of bank security management]. (Author's abstract of the dissertation for the Candidate of Economic Sciences, Kharkiv National Economic University), 22. [in Ukrainian].
9. Dalgich, K.V. (2021). Instytutsiini zasady rozvytku bankivskoi systemy Ukrainy [Institutional principles of the development of the banking system of Ukraine]. (Candidate of Economic Sciences dissertation, 08.00.08 - money, finance and credit). Lviv, 278. [in Ukrainian].
10. Baryliuk, M.-M.R. (2018). Orhanizatsiino-ekonomichni mekhanizm zabezpechennia finansovoi bezpeky komertsiiinoho banku [Organizational-economic mechanism for ensuring the financial security of a commercial bank]. (Candidate of Economic Sciences dissertation, 08.00.08). Kyiv, 364. [in Ukrainian].
11. Anisimova, H.V., & Holenytska, N.V. (2013). Problemy ekonomichnoi bezpeky bankivskoi systemy Ukrainy [Problems of economic security of the banking system of Ukraine]. *Biznes Inform*, 1, 265-269. [in Ukrainian].
12. Korenieva, O., & Kuznichenko, Ya. (2013). Stan kapitalizatsii bankivskoi systemy Ukrainy ta otsinka mozhlyvostei pokryttia bankivskykh ryzykiv kapitalom [The state of capitalization of the banking system of Ukraine and the assessment of the possibilities of covering banking risks with capital]. *Visnyk Natsionalnoho Banku Ukrainy*, 10(212), 43-50. [in Ukrainian].

13. Konopatska, L., & Raievskyi, K. (2010). Deiaki pytannia rehuliuвання bankivskoi diialnosti v period svitovoi ekonomichnoi kryzy [Some issues of banking regulation during the global economic crisis]. *Visnyk Natsionalnoho Banku Ukrainy*, 2, 22-27. [in Ukrainian].
14. Kopyliuk, N.Yu. (2011). Suchasnyi stan, osoblyvosti ta ekonomichna efektyvnist reorganizatsii bankiv Ukrainy [Current state, features, and economic efficiency of reorganization of banks in Ukraine]. *Naukovi zapysky Ukrainskoi akademii drukarstva*, 1, 109-113. [in Ukrainian].
15. Kravchenko, I., Bagratyan, G., & Mazina, Ye. (2012). Bankivska systema ta problemy stratehichnoho rozvytku [Banking system and problems of strategic development]. *Visnyk Natsionalnoho Banku Ukrainy*, 1, 7-10. [in Ukrainian].

УДК: 502.3:338.242

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11\(39\)-1106-1114](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11(39)-1106-1114)

Шовкун-Заблоцька Людмила Володимирівна кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки і бізнесу Державний біотехнологічний університет вулиця Алчевських, 44, м. Харків, <https://orcid.org/0000-0001-8148-2336>

Золотарьова Світлана Анатоліївна кандидат сільськогосподарських наук, доцент кафедри ЮНЕСКО «філософія людського спілкування та соціально-гуманітарних дисциплін», Державний біотехнологічний університет, вул. Алчевських, 44, м. Харків, 61002, тел.: (050) 915-27-96, <https://orcid.org/0000-0001-7275-5603>

ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНІ ВИМОГИ ДО РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВА В КОНТЕКСТІ ОПЕРАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: ЕВОЛЮЦІЯ НАУКОВИХ ПІДХОДІВ ТА КЛЮЧОВІ ПРИНЦИПИ

Анотація. У статті аналізуються питання економічного розвитку в умовах глобальної екологічної кризи, спричиненої антропогенними та техногенними впливами. Сьогодні діяльність підприємств настільки впливає на навколишнє середовище, що це наблизило нас до критичної межі, яка може перерости в масштабну катастрофу. У зв'язку з цим необхідно переглянути підходи до управління економікою, орієнтуючи її на екологічні пріоритети. Слід впроваджувати еколого-економічні системи управління, які враховують екологічні ризики та дотримання стандартів екологічної відповідальності для зниження негативного впливу на довкілля.

Застарілі моделі економічного зростання, що не враховують екологічний вплив, втрачають свою актуальність. Для забезпечення сталого розвитку слід створювати нові управлінські підходи, які зважають на взаємозв'язок економічних та екологічних чинників. Потрібно розробляти економічні стратегії, що поєднують економічний розвиток із захистом екосистем і раціональним використанням природних ресурсів. Адже їх (природних ресурсів) вичерпність ставить під загрозу майбутнє економічного розвитку. Тому для забезпечення стійкого зростання потрібно інвестувати у ресурсощадні та ефективні технології. Підтримка таких інвестицій державою і відповідальним бізнесом допоможе знизити негативний вплив на оточуюче середовище, сприяти сталому розвитку та підвищити ефективність використання ресурсів.

Метою статті є дослідження сучасних еколого-економічних підходів до управління у контексті глобальної екологічної кризи. Особлива увага приділяється впровадженню принципів сталого розвитку, раціональному викорис-

танню ресурсів та інноваційним технологіям для досягнення екологічно та економічно збалансованого розвитку.

Для успішного впровадження екологічних ініціатив важливо підвищувати рівень екологічної обізнаності та відповідальності серед населення, бізнесу та урядів. Слід активно просувати просвітницькі програми з екологічної відповідальності та розробляти освітні курси на різних рівнях, щоб сприяти розумінню екологічних проблем та способів їх вирішення.

Ключові слова: економічний розвиток, екологічна криза, еколого-економічне управління, природні ресурси, інноваційні технології, міжнародна співпраця, екологічна економіка.

Shovkun-Zablotska Lyudmila Volodymyrivna candidate of economic sciences, docent Department of Economics and Business State Biotechnological University 44 Alchevskikh St., Kharkiv, <https://orcid.org/0000-0001-8148-2336>

Zolotarova Svetlana Anatoliyivna Ph. D. in Agricultural Sciences, Associate Professor of the UNESCO department; Philosophy of human communication and social and humanitarian disciplines, State Biotechnological University, Ukraine, Alchevskikh St., 44, Kharkiv, 61002, tel.: (050) 915-27-96, <https://orcid.org/0000-0001-7275-5603>

ENVIRONMENTAL AND ECONOMIC REQUIREMENTS FOR ENTERPRISE DEVELOPMENT IN THE CONTEXT OF OPERATIONAL ACTIVITIES: EVOLUTION OF SCIENTIFIC APPROACHES AND KEY PRINCIPLES

Abstract. The article analyzes the issues of economic development in the conditions of the global environmental crisis caused by anthropogenic and technogenic influences. Today, the activities of enterprises have such an impact on the environment that it has brought us closer to a critical limit that can turn into a large-scale catastrophe. In this regard, it is necessary to review approaches to managing the economy, orienting it to environmental priorities. Environmental and economic management systems that take into account environmental risks and compliance with environmental responsibility standards should be implemented to reduce the negative impact on the environment.

Outdated models of economic growth that do not take into account environmental impact are losing their relevance. To ensure sustainable development, new management approaches should be created that take into account the interrelationship of economic and environmental factors. It is necessary to develop economic strategies that combine economic development with the protection of ecosystems and the rational use of natural resources. After all, their (natural resources) exhaustion endangers the future of economic development. Therefore, to

ensure sustainable growth, it is necessary to invest in resource-saving and efficient technologies. Support of such investments by the state and responsible business will help reduce the negative impact on the environment, promote sustainable development and increase the efficiency of resource use.

The purpose of the article is to study modern ecological and economic approaches to management in the context of the global environmental crisis. Special attention is paid to the implementation of the principles of sustainable development, rational use of resources and innovative technologies to achieve ecologically and economically balanced development.

For the successful implementation of environmental initiatives, it is important to increase the level of environmental awareness and responsibility among the population, businesses and governments. Educational programs on environmental responsibility should be actively promoted and educational courses developed at various levels to promote understanding of environmental problems and ways to solve them.

Keywords: economic development, ecological crisis, sustainable development, ecological and economic management, natural resources, operational activity, innovative technologies, environmental responsibility, international cooperation, resource-saving technologies, ecological economy.

Постанова проблеми. З наукової точки зору, проблема полягає у недостатньо глибокій інтеграції еколого-економічних підходів у сучасні управлінські та економічні системи. Хоча існує чимало досліджень щодо сталого розвитку, на практиці залишається невирішеним питання розробки дієвих механізмів, які б стимулювали підприємства до екологізації виробництва. Брак системного впровадження інноваційних екотехнологій пояснюється відсутністю відповідних інструментів економічного стимулювання та політичної підтримки на державному рівні. Також залишається недостатньо дослідженим вплив екологічної свідомості та освіти на формування стійких економічних моделей, що уповільнює перехід до довгострокової екологічної стабільності в економіці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій показує значний науковий інтерес до вирішення проблем взаємодії економіки та довкілля. Роботи Д. Рікардо [1], Д. Медоуза [2] та В. Вернадського [3] закладають теоретичні основи сучасних концепцій сталого розвитку, які відображені в міжнародних ініціативах, таких як Конференція ООН (1992) [4] та Кіотський протокол (1997) [5]. Дослідники, такі як У. Баумоль [6] та А. Пігу [7], акцентують увагу на важливості економічних стимулів для мінімізації екологічних збитків, проте їхня реалізація стикається з труднощами через слабку інтеграцію екологічних аспектів у бізнес-стратегії та державну політику. Брак механізмів для стимулювання бізнесу до використання інноваційних технологій та недостатньо вивчений вплив екологічної свідомості на економічні рішення

залишаються актуальними проблемами, що потребують подальших досліджень [8].

Методика дослідження базується на системному та комплексному підходах до аналізу взаємодії економічних процесів та екологічних факторів. Для цього застосовуються такі основні методи:

1. Теоретичний аналіз наукових джерел та праць з питань сталого розвитку, екологічної економіки та еколого-економічного управління. Вивчення класичних і сучасних економічних теорій дозволяє виявити ключові концепції та проблеми, пов'язані з використанням природних ресурсів у межах економічного розвитку [9].

2. Порівняльний аналіз існуючих концепцій сталого розвитку та їхньої еволюції від класичних до сучасних, що включає оцінку ефективності моделей управління природними ресурсами в різних економічних системах [10].

3. Аналіз політик і стратегій на рівні держав та міжнародних організацій щодо впровадження еколого-економічних заходів, включаючи оцінку ефективності міжнародної співпраці та державних ініціатив для стимулювання екологічної відповідальності бізнесу.

4. Інтерпретація статистичних даних з метою оцінки впливу економічної діяльності на довкілля, а також економічної вигоди від впровадження екологічно орієнтованих технологій і практик.

Таким чином, дослідження використовує теоретичні підходи до аналізу взаємодії економіки та екології, а також оцінює існуючі політики і практичні механізми для впровадження сталого розвитку на підприємствах.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Аналіз проблеми сучасного еколого-економічного управління свідчить про необхідність комплексного підходу до вирішення екологічних та економічних завдань. Хоча концепції сталого розвитку та раціонального використання ресурсів активно обговорюються в науковій спільноті, їх практична реалізація стикається з низкою труднощів. По-перше, системи еколого-економічного управління на підприємствах часто залишаються недоосвоєними через відсутність достатньої кількості практичних механізмів та фінансових стимулів для їх впровадження. По-друге, бізнес не завжди мотивований інвестувати в екологічні технології, оскільки економічні вигоди таких інвестицій можуть бути віддаленими, а ризики – високими.

Існуюча політика стимулювання екологічно відповідальних рішень не є достатньо ефективною, що уповільнює перехід до «зеленої» економіки. Крім того, недостатня інтеграція екологічних стандартів на державному рівні та слабка міжнародна співпраця не дозволяють досягти глобальної координації в подоланні екологічної кризи. Ще одним важливим аспектом є вплив екологічної освіти та свідомості на економічні рішення. Хоча ці фактори визнаються важливими, дослідження їхнього конкретного впливу на бізнес-процеси та загальний розвиток стійких моделей досі не є достатньо глибокими.

Таким чином, необхідно розробляти дієві інструменти стимулювання бізнесу до екологічних інвестицій, удосконалювати державну політику та підвищувати рівень екологічної свідомості для побудови стійких економічних моделей, що враховують довгострокові екологічні та економічні інтереси.

Метою статті є дослідження сучасних підходів до еколого-економічного управління в умовах глобальної екологічної кризи, з акцентом на впровадження сталого розвитку, раціонального використання природних ресурсів та інноваційних технологій для досягнення економічної та екологічної рівноваги.

Виклад основного матеріалу. Сучасний економічний розвиток відбувається в умовах глобальної екологічної кризи, зумовленої впливом антропогенних та техногенних факторів. Вплив підприємницької діяльності на довкілля досяг критичної межі, і якщо ситуація не зміниться, криза може перерости в катастрофу світового масштабу. Це вимагає переосмислення взаємодії між виробничими процесами та навколишнім середовищем, а також пошуку нових підходів до еколого-економічного управління на рівні підприємств. Однією з головних передумов подальшого економічного розвитку є обмеженість природних ресурсів, яка завжди була предметом наукових дискусій. Вивчення цих обмежень має вирішальне значення, особливо з огляду на їхній вплив на обмін та розподіл ресурсів між людьми [6, 9].

Уже наприкінці XVII століття економісти, такі як Д. Рікардо, звертали увагу на обмеженість сільськогосподарських земель та дію закону спадної віддачі, що стримували економічне зростання та виробництво продовольства. Представники класичної школи економіки першими почали досліджувати вплив економічної діяльності на навколишнє середовище. Пізніше ці ідеї були переосмислені в рамках неокласичної економіки, яка додала до класичних ресурсів (праця та капітал) також природні ресурси, як вичерпні, так і невичерпні. Неокласики розглядали виробництво як процес максимізації прибутку за умов обмеженості ресурсів.

Наприкінці 1970-х і на початку 1980-х років зарубіжні вчені почали розробляти концепцію «економічної стабільності» і закликали до припинення економічного зростання як на національному рівні, так і в глобальному масштабі. Прихильники ідеї стабільного стану довкілля наголошували, що вся діяльність людства, включно з урядовою економічною політикою, повинна підпорядковуватися необхідності стабілізації екологічної ситуації. Зокрема, англійське наукове товариство «Рух за виживання» запропонувало чотири основні принципи: стабілізація чисельності населення, мінімізація екологічних порушень, максимальна консервація матеріальних і енергетичних ресурсів та забезпечення стабільності через дотримання попередніх принципів [2].

Важливою стала концепція «нульового зростання», яку розробив Д. Медоуз [9]. Вона базувалася на вивченні глобальних процесів, таких як швидка індустріалізація, зростання чисельності населення, дефіцит продо-

вольства, виснаження ресурсів та деградація довкілля. Модель передбачала два сценарії: перший - продовження існуючих тенденцій, яке призведе до глобальної кризи, і другий - можливість переходу до економічної та екологічної стабільності, яка забезпечить базові потреби людства та гармонію між економікою та природою.

Серед альтернативних підходів також варто відзначити концепцію екоотопії, яка закликає до зменшення економічних потреб людства та розвитку природних потреб, таких як культурна й біологічна різноманітність. Проте ця теорія не знайшла широкої підтримки серед представників приватного сектору, оскільки ідеї «антиросту» суперечать потребі людства у виробництві та споживанні матеріальних благ.

Зростаючі потреби людської цивілізації сприяли розвитку нових теорій, які намагаються збалансувати економічні та екологічні аспекти розвитку. Важливими стають концепції якісного зростання, які, на відміну від кількісного, орієнтовані на підвищення якості життя та охорону навколишнього середовища. Прихильники цієї концепції, такі як Дж. Гелбрейт, У. Ростоу та інші, закликають до переорієнтації економічного розвитку на нові соціальні та екологічні пріоритети.

Однією з крайніх форм цієї концепції є ідея помірному зростання, яка передбачає підтримання середніх темпів приросту економіки з урахуванням екологічних обмежень. Австрійські економісти, такі як Е. Хедль та У. Баумоль, наголошують на необхідності врахування негативного впливу на довкілля в економічних процесах. Вони вважають, що впровадження новітніх технологій та раціональне використання природних ресурсів дозволять досягти еколого-економічної рівноваги [6].

Неокласична економічна теорія підкреслює важливість інтеграції зовнішніх ефектів, таких як вплив на довкілля, в традиційні ринкові теорії. Дослідження А. Пігу підкреслюють важливість екологічного оподаткування для зменшення екстернальних витрат і стимулювання підприємців до економії на природоохоронних витратах [7].

Еволюційна економічна теорія, запропонована наприкінці ХХ століття, розглядає економічний розвиток як нерівномірний процес, що залежить від інноваційних змін. Проте вона не враховує вплив економічних процесів на навколишнє середовище, що робить її менш ефективною для вирішення екологічних проблем.

Поняття сталого розвитку набуло популярності після міжнародних конференцій у Стокгольмі (1972) та Ріо-де-Жанейро (1992), де були запропоновані шляхи збереження природних ресурсів і зменшення негативного впливу людської діяльності на природу. Ця концепція об'єднує економічні, екологічні та соціальні аспекти розвитку і закликає до збереження екосистем та підтримання стабільного економічного зростання [4].

У сучасних умовах сталий розвиток є основною стратегією для досягнення гармонії між економікою та довкіллям. Він передбачає впровадження

новітніх технологій, раціональне використання природних ресурсів та мінімізацію шкідливих викидів. Важливу роль у цьому процесі відіграють міжнародні програми, такі як Кіотський протокол та Хартія Землі, які спрямовані на збереження клімату та природних ресурсів [5, 10].

В умовах воєнного стану еколого-економічні теорії набувають нового значення, оскільки війна значно посилює навантаження на природні ресурси, забруднює навколишнє середовище та ускладнює реалізацію концепцій сталого розвитку. Військові дії призводять до руйнування інфраструктури, що вимагає впровадження адаптивних підходів до відновлення економіки з урахуванням екологічних стандартів. Однією з ключових теорій є концепція сталого розвитку, яка потребує переосмислення у контексті повоєнного відновлення через впровадження «зелених» технологій. Важливим стає принцип циркулярної економіки, яка передбачає максимальне використання вторинних ресурсів для відбудови, що дозволяє мінімізувати витрати та шкоду довкіллю [11].

Теорія екологічної стійкості також набуває нових вимірів, акцентуючи на здатності екосистем та соціально-економічних систем до швидкого відновлення після кризи. У воєнний період ця теорія підкреслює важливість управління природними ресурсами з урахуванням обмежень та руйнувань, що виникають внаслідок бойових дій. Управління природними ризиками в умовах кризи стає критично важливим для збереження життєво необхідних ресурсів, таких як вода і ґрунти.

Соціальна відповідальність бізнесу в умовах війни передбачає нові підходи до корпоративної етики, зокрема участь у відбудові постраждалих регіонів та впровадження екологічних ініціатив у кризових умовах. Ця концепція передбачає, що бізнеси повинні брати активну участь у підтримці екологічної стійкості навіть в умовах обмежених ресурсів.

Таким чином, сучасні еколого-економічні теорії вимагають адаптації до нових викликів, які виникають через військові дії. Це включає пошук рішень для відновлення економіки, захисту природних ресурсів та підтримки довгострокової стійкості екосистем у складних умовах. Екологічна економіка стає ключовим елементом у вирішенні глобальних проблем, пов'язаних із виснаженням ресурсів і деградацією екосистем [11].

Висновки та пропозиції. Зростання виробництва, що не враховує екологічні обмеження, створює ризик глобальних катастроф. У зв'язку з цим важливо змінити підходи до управління економічною діяльністю, орієнтуючись на екологічні цілі. Необхідно впроваджувати еколого-економічні системи управління, що враховують екологічні ризики на підприємствах, запроваджуючи стандарти екологічної відповідальності та мінімізації негативного впливу на довкілля.

Традиційні моделі економічного зростання, які не беруть до уваги вплив на навколишнє середовище, є застарілими та неефективними. Для забезпе-

чення сталого розвитку необхідно розробляти нові підходи до управління, які враховують взаємозв'язок економічних і екологічних чинників. Слід розробляти та впроваджувати нові економічні стратегії, які поєднують економічне зростання із захистом екосистем та підтримкою природних ресурсів.

Природні ресурси є вичерпними, що ставить під загрозу подальший економічний розвиток. Тому для забезпечення стійкого розвитку необхідно впроваджувати ресурсоощадні технології та ефективніше використовувати природні ресурси. Підтримка державою та приватним сектором інвестицій у ресурсоощадні та інноваційні технології дозволить мінімізувати негативний вплив на довкілля, забезпечити стале зростання та ефективніше використовувати наявні ресурси.

Концепція сталого розвитку стає провідною у сучасному світі, оскільки забезпечує баланс між економічним зростанням, соціальними інтересами та збереженням довкілля. Важливо, щоб підприємства адаптували свої стратегії до принципів сталого розвитку, дотримуючись екологічних стандартів і мінімізуючи екологічний вплив через раціональне використання ресурсів.

Екологічна економіка є важливим інструментом для інтеграції економічних і екологічних аспектів розвитку. Вона забезпечує довгострокову стабільність та ефективність підприємств, що працюють в умовах обмежених ресурсів. Слід розвивати екологічну економіку на рівні підприємств, стимулюючи бізнес до впровадження екологічних стандартів через податкові пільги, гранти або інші економічні стимули.

Сучасні технології можуть допомогти підприємствам зменшити негативний вплив на довкілля та забезпечити економічну ефективність. Держава та бізнес повинні підтримувати дослідження та впровадження інноваційних рішень, зокрема у сфері енергоощадних і зелених технологій. Це дозволить одночасно підвищити ефективність використання природних ресурсів та зменшити екологічний слід.

Для успішної реалізації екологічних програм важливо підвищувати рівень екологічної освіти та свідомості серед населення, бізнесу та урядів. Варто активізувати просвітницькі програми, що стосуються екологічної відповідальності, та розробляти освітні курси для різних рівнів, щоб сприяти більшому усвідомленню екологічних проблем та їх вирішення.

Глобальні екологічні виклики потребують скоординованих дій з боку різних країн. Міжнародні угоди та партнерства можуть допомогти ефективніше вирішувати ці проблеми. Необхідно посилювати міжнародну співпрацю, брати участь у глобальних екологічних програмах та обмінюватися новими технологіями для вирішення спільних екологічних проблем.

Сучасні еколого-економічні теорії мають критичне значення в умовах воєнного стану, оскільки війна посилює навантаження на природні ресурси та довкілля. Сталий розвиток, циркулярна економіка, екологічна стійкість та соціальна відповідальність бізнесу стають основними механізмами для

забезпечення як економічної стабільності, так і екологічної безпеки під час і після конфліктів. Тому адаптація цих теорій до умов воєнного часу є ключовою для відновлення економіки з мінімальним впливом на екосистеми.

Література:

1. Ricardo, D. (1817). *Principles of political economy and taxation*. London: John Murray. 548 p.
2. Meadows, D., Randers, D., Meadows, J. (1972). *The limits of growth*. New York: Signet. 211 p.
3. Вернадський В. І. Біосфера і ноосфера. Київ: Наукова думка, 1989. 256 с.
4. UN Conference on Environment and Development. Rio de Janeiro, 1992.
5. Kyoto Protocol on climate change. United Nations, 1997.
6. Baumol, W.G. and Oates, W.E. (1975). *The Theory of Environmental Policy: Externalities Public Outlays, and the Quality of Life*. Prentice-Hall, Inc., Englewood Cliffs, NJ, USA, 272 p.
7. Pigou A. *Economic theory of well-being*. London: Macmillan, 1920. 379 p.
8. Piskun, V., Zolotarov, A., Ponomarova, M., Zolotarova, S., & Yevsiukov, O. (2024). Utilisation of livestock by-products for resource-saving biogas production in industrial pork production. *Scientific Horizons*, 27(1), 117-126. <https://doi.org/10.48077/scihor1.2024.117>
9. Meadows, D. *The concept of zero growth*. New York: Chelsea Green Publishing, 1972. 224 p.
10. Earth Charter. International Charter of Ethical Principles for Sustainable Development. UN, 2000. 27 p.
11. Shovkun-Zablotska, L., Pysarenko, V., Sierova, L., Tegipko, S. (2024). Management and Marketing of the Wartime Agribusiness in Ukraine. *Economics Ecology Socium*. Vol. 8. P. 64–77. <https://doi.org/10.61954/2616-7107/2024.8.1-6>

References:

1. Ricardo, D. (1817). *Principles of political economy and taxation*. London: John Murray. 548 p.
2. Meadows, D., Randers, D., Meadows, J. (1972). *The limits of growth*. New York: Signet. 211 p.
3. Vernadsky, V. I. (1989). Biosphere and noosphere. [*Biosphere and noosphere*]. Kyiv: Naukova dumka. 256 p. [in Ukrainian].
4. UN Conference on Environment and Development. Rio de Janeiro, 1992.
5. Kyoto Protocol on climate change. United Nations, 1997.
6. Baumol, W.G. and Oates, W.E. (1975). *The Theory of Environmental Policy: Externalities Public Outlays, and the Quality of Life*. Prentice-Hall, Inc., Englewood Cliffs, NJ, USA, 272 p.
7. Pigou A. *Economic theory of well-being*. London: Macmillan, 1920. 379 p.
8. Piskun, V., Zolotarov, A., Ponomarova, M., Zolotarova, S., & Yevsiukov, O. (2024). Utilisation of livestock by-products for resource-saving biogas production in industrial pork production. *Scientific Horizons*, 27(1), 117-126. <https://doi.org/10.48077/scihor1.2024.117>
9. Meadows, D. *The concept of zero growth*. New York: Chelsea Green Publishing, 1972. 224 p.
10. Earth Charter. International Charter of Ethical Principles for Sustainable Development. UN, 2000. 27 p.
11. Shovkun-Zablotska, L., Pysarenko, V., Sierova, L., Tegipko, S. (2024). Management and Marketing of the Wartime Agribusiness in Ukraine. *Economics Ecology Socium*. Vol. 8. P. 64–77. <https://doi.org/10.61954/2616-7107/2024.8.1-6>

СЕРІЯ «Педагогіка»

UDC 373.113.311

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11\(39\)-1115-1121](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11(39)-1115-1121)

Burlimova Bohdana Mykolaivna graduate student of the Department of Digital Technologies and Professional Education, Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University of Vinnytsia, <https://orcid.org/0000-0002-3639-6540>

FEATURES OF THE PROFESSIONAL TRAINING OF FUTURE SPECIALISTS IN THE HOTEL AND RESTAURANT BUSINESS

Abstract. The article examines the basics of professional training of future specialists, including changes in the labor market, international standards, digital transformation, consumer needs, professional culture and cooperation with business. Specialty 241 "Hotel and restaurant business" is part of branch 24 "Service sphere", which covers the production and sale of services dependent on demand and seasonality. The training of specialists takes into account psychological, professional and social aspects, and the field is a symbiosis of large and small organizations.

A hotel and restaurant specialist has deep knowledge and considerable experience, takes responsibility for mistakes and confirms qualifications through scientific achievements and certifications. He is a qualified, competitive specialist, capable of organizing service activities and ensuring a high level of service quality.

The training of specialists is based on the Standards of Higher Education of Ukraine for bachelors and masters, combining theory with practice through laboratory classes and internships. It is important to use modern training methods for the organization of production activities and the development of information technologies in the hotel and restaurant business.

The term "readiness of a future hotel and restaurant specialist for professional activity" is defined by us as the result of training in educational institutions. This involves the possession of professionally oriented knowledge, skills and competences that meet the requirements of hotel and restaurant enterprises. Readiness is based on perceived abilities for the profession, reflection, ability for scientific research, innovative activity and continuous self-development. The development of the hotel and restaurant business requires professional training, competitiveness and mobility from specialists, which includes internships and advanced training. The study does not cover all aspects of the problem, and further research should focus on vocational training in today's economic conditions.

Keywords: hotel and restaurant business, professional training, international standards, consumer needs, professional culture.

Бурлімова Богдана Миколаївна аспірантка кафедри цифрових технологій і професійної освіти, Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, <https://orcid.org/0000-0002-3639-6540>

ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ГОТЕЛЬНО-РЕСТОРАННОЇ СПРАВИ

Анотація. У статті розглянуто основи професійної підготовки майбутніх фахівців, зокрема зміни на ринку праці, міжнародні стандарти, цифрову трансформацію, потреби споживачів, професійну культуру та співпрацю з бізнесом. Спеціальність 241 «Готельно-ресторанна справа» входить до галузі 24 «Сфера обслуговування», що охоплює виробництво та продаж послуг, залежних від попиту і сезонності. Підготовка фахівців враховує психологічні, професійні та соціальні аспекти, а сфера є симбіозом великих і малих організацій.

Фахівець готельно-ресторанної справи має глибокі знання та значний досвід, відповідально ставиться до помилок і підтверджує кваліфікацію через наукові досягнення та сертифікації. Він є кваліфікованим, конкурентоспроможним спеціалістом, здатним організовувати сервісну діяльність та забезпечувати високий рівень якості послуг.

Підготовка фахівців базується на Стандартах вищої освіти України для бакалаврів і магістрів, поєднуючи теорію з практикою через практичні заняття та стажування. Важливе використання сучасних методів навчання для організації виробничої діяльності та освоєння інформаційних технологій у готельно-ресторанному бізнесі.

Термін «готовність майбутнього фахівця готельно-ресторанної справи до фахової діяльності» визначається нами як результат навчання в освітніх закладах. Це передбачає володіння професійно орієнтованими знаннями, вміннями та компетентностями, що відповідають вимогам готельно-ресторанних підприємств. Готовність ґрунтується на усвідомлених здібностях до професії, рефлексії, здатності до наукового дослідження, інноваційній діяльності та неперервному саморозвитку. Розвиток готельно-ресторанного бізнесу вимагає від фахівців професійної підготовки, конкурентоспроможності та мобільності, що включає стажування та підвищення кваліфікації. Дослідження не охоплює всі аспекти проблеми, і подальші наукові пошуки мають зосередитися на професійній підготовці в сучасних економічних умовах.

Ключові слова: готельно-ресторанна справа, професійна підготовка, міжнародні стандарти, потреби споживачів, професійна культура.

Statement of the problem. The professional training of future hotel and restaurant specialists in educational institutions under the influence of international trends, such as university networks, regional integration, digital transformation and

the global economy, is becoming an object of scientific interest. Research in this field was carried out by A. Anishchenko, L. Zaitseva, V. Zinchenko, O. Kashinska, M. Malyshev, and the works of A. Vindyuk, L. Povazhnaya, and V. Poluda were devoted to the training of hotel industry specialists and the formation of professional competence. The topics of professional culture and training models are reflected in the works of Yu. Bezruchekov, M. Mostova, T. Klusovych, and M. Tkachenko. Models of specialist training in the digital environment were studied by Y. Andryushchenko, M. Babeshko, O. Bogonis, and K. Pitsul [1–6].

The main goal of training future specialists is to study the peculiarities of professional training of future specialists in the hotel and restaurant business.

Presentation of the main material. The term "preparedness of the future specialist" is defined as the result of training, which includes professional knowledge, skills and competences that meet the requirements of hotel and restaurant enterprises. Readiness involves perceived professional abilities and continuous self-development. The development of the hotel and restaurant business requires competitiveness and mobility from specialists. The research does not cover all aspects of the problem, so further research should focus on modern conditions of professional training.

Specialty 241 "Hotel and restaurant business" belongs to the field of knowledge 24 "Sphere of service", which covers industries that produce services, combining production and sale. These services depend on demand, specificity and seasonality. Psychological, professional and social aspects of specialist training are becoming important. The sphere is a symbiosis of large and small organizations with the possibility of territorial separation of subdivisions [2, 4].

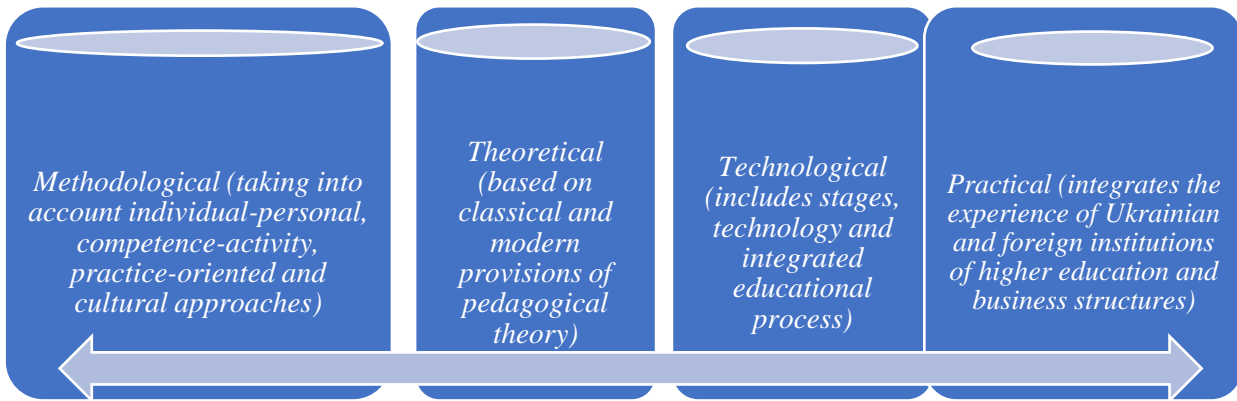
The international dimension of the field is represented by the term "HoReCa" (Hotel, Restaurant, Catering / Cafe), which covers hospitality and public catering services, as well as a segment of the service industry and product sales channels, including hotel services, guest houses and apartment rentals [1, 4].

The conceptual foundations of the professional training of future hotel and restaurant specialists in higher education institutions are determined by the following factors [2, 3]:

- 1) changes in the labor market (increasing competition and the need for qualified specialists who can adapt to new conditions);
- 2) international standards (integration with international educational systems and implementation of world practices in the training of specialists);
- 3) digital transformation (use of the latest technologies in the educational process and management of hotel and restaurant establishments);
- 4) changes in consumer needs (influence of new trends in gastronomy, service and maintenance on the content of education);
- 5) development of professional culture (formation of competences that ensure high quality of service and professional ethics);

6) cooperation with business (involvement of employers in the learning process, student internships and implementation of practical aspects in educational programs).

Conceptual foundations in the process of professional training of future specialists include four interrelated concepts (Fig. 1).

Rice. 1. Conceptual foundations of professional training of future specialists

The readiness of future specialists in the hotel and restaurant business includes knowledge, abilities, skills, reflection and the ability for scientific research, which contributes to their competitiveness in the labor market (Table 1).

Table 1

Theoretical principles of formation of professional mobility of future professional hotel and restaurant business

Basic provisions	Characteristic
1	2
Conceptual foundations	Defining professional mobility as a specialist's ability to adapt to changes in the professional environment, including new technologies, service standards and market needs.
Educational modules	Development of training programs that integrate knowledge about modern trends in the hotel and restaurant business, including quality management, marketing, innovation and international experience.
Methodological approaches	Use of active learning methods, such as case studies, simulations, practical classes, which allow students to develop analytical and practical skills.
Practical training	Organization of internships and practices in hotels and restaurants, providing students with the opportunity to gain real work experience and adapt to the professional environment.
Competency approach	Formation of key competences such as communication, critical thinking, creativity and the ability to work in a team, which are important for professional mobility.
Evaluation and monitoring	Implementation of a system for assessing students' progress in the development of professional mobility, which includes self-assessment, feedback from teachers and employers.

Researcher Y. Andryushchenko emphasizes the need to train bachelors of the hotel and restaurant business as socially mobile and competitive specialists who are able to organize service and production-technological activities thanks to high-quality education, theoretical knowledge and practical skills based on world experience. The professional training of future specialists in the hotel and restaurant industry is considered as a continuous process of formation of specific competences, which is implemented by institutions of higher education and is aimed at obtaining qualifications under the educational and professional programs "Bachelor" and "Master". This ensures the successful performance of job duties in accordance with the requirements of the labor market and contributes to continuous professional improvement, internships and professional development throughout life [1, 4, 5].

The basis of the interdisciplinary training of specialists in the field of service is the Standard of Higher Education of Ukraine for bachelors in the field of knowledge 24 "Service field" and educational and professional programs of specialty 241 "Hotel and restaurant business" for masters. The training of specialists combines theory (studying in institutions of higher education) with practice (laboratory classes, educational and production practices at enterprises). It is important to use modern training methods that help future specialists organize production activities, master service technologies and management information systems. The formation of skills for working with modern information technologies in the hotel and restaurant business is also relevant. In view of the above, it can be stated that a hotel and restaurant specialist is a person with deep knowledge of his specialization and considerable work experience, who is responsible for mistakes and constantly confirms his qualifications through scientific achievements, patents, certificates and participation in conferences. The definition of this concept includes a qualified, competitive specialist who is able to organize service and production activities, improve technological processes and ensure a high level of service quality. Such specialists must master both general and specific competencies, as well as knowledge of methods and technologies for a successful career in the hotel and restaurant business [1, 3].

It is important to analyze the definition of "readiness", which in the psychological and pedagogical literature is defined as a psychological state that includes needs, personality traits and the results of professional training. Researcher K. Pitsul believes that readiness for professional activity is an integrated education containing professional knowledge, abilities, skills and important personal qualities that are formed during education. A. Windyuk equates readiness with a set of professionally significant qualities, stable motives, knowledge, skills and experience of working in hotels acquired during practice. Managers of enterprises in the field of tourism highlight the following signs of readiness: positive attitude, professional knowledge, abilities, skills, ability to work in a team and independently, scientific knowledge, innovative activity, as well as readiness for self-development and reflection.

The study of scientific works and own experience of training specialists in the field of service made it possible to determine the main requirements for the professional training of future specialists in the hotel and restaurant business [2, 4, 6]:

1. Conducting olympiads and competitions in the hotel and restaurant business.
2. Development of modern technologies of professional training, implementation of standards and curricula based on competence.
3. Development of practice bases through improvement of innovative enterprises and strengthening of social partnership.
4. Expanding opportunities for students to study at leading European universities.
5. Formation of connections between professional education and the labor market, the active role of enterprises in training.
6. Improvement of the mechanism of employment of graduates, provision of scholarships and grants.
7. Improving the quality of teaching staff through trainings and international internships.
8. Involvement of practitioners for teaching professional disciplines.
9. Publication of educational materials taking into account changes in the digital society.
10. Regular monitoring and analysis of the results of the educational process, employment and public implementation of changes with highlighting of these processes.

The analysis made it possible to define the term "readiness of the future hotel and restaurant specialist for professional activity" as a result of training in educational institutions. This involves the possession of professionally oriented knowledge, skills and competencies that meet the requirements for providing services in hotel and restaurant enterprises. Readiness is based on perceived professional skills, reflection, capacity for scientific research and innovation, as well as as continuous self-development and self-education throughout life.

Conclusion. Thus, the development of the hotel and restaurant business requires future specialists to have appropriate professional training, competitiveness and mobility, which involves continuous improvement, internships and advanced training. The study does not cover all aspects of the problem, and the direction of further scientific research is the study of professional training in modern economic conditions.

Thus, the basics of professional training of specialists, including changes in the labor market, international standards, digital transformation, consumer needs and business cooperation. are considered under Specialty 241 "Hotel and restaurant business", which is part of the service sector, which includes the production and sale of services. The training takes into account psychological, professional and social aspects, focusing on the symbiosis of large and small organizations. The specialist has deep knowledge, experience and responsibility, confirming the qualification through scientific achievements. The training is based on the standards of higher education of Ukraine and combines theory with practice through classes and internships, emphasizing modern teaching methods and information technologies.

References:

1. Andriushchenko, Ya. (2019). Orhanizatsiini zasady pidhotovky bakalavriv hotelno-restorannoho biznesu v umovakh anhlomovnoho osvitno-tsyfrovoho merezhevoho seredovyshcha [Organizational principles of training bachelors of hotel and restaurant business in the conditions of an English-speaking educational and digital network environment]. *Naukovyi visnyk Melitopolskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu - Scientific Bulletin of Melitopol State Pedagogical University*. 1 (22), 108–112 [in Ukrainian].
2. Anishchenko, A. P., Zaitseva, M. M. (2015). Pidhotovka kadriv turystychnoi industrii [Training of tourism industry personnel]. *Zbirnyk naukovykh prats Khmelnytskoho instytutu sotsialnykh tekhnolohii Universytetu «Ukraina» - Collection of scientific works of the Khmelnytskyi Institute of Social Technologies of the University "Ukraine"*, 11, 39–43 [in Ukrainian].
3. Babeshko, M. S. (2017). Universalna model profesiinoi pidhotovky maibutnikh fakhivtsiv hotelno-restoranoi industrii [Universal model of professional training of future specialists of the hotel and restaurant industry]. *Pedahohika formuvannia tvorchoi osobystosti u vyshchii i zahalnoosvitnii shkolakh - Pedagogy of creative personality formation in higher and secondary schools*. 53 (106), 63–70 [in Ukrainian].
4. Bezruchenkov, Yu. V. (2014). Formuvannia profesiinoi kultury maibutnikh fakhivtsiv sfery restorannoho hospodarstva u vyshchomu navchalnomu zakladi [Formation of the professional culture of future specialists in the field of restaurant management in a higher educational institution]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Luhansk [in Ukrainian].
5. Malysheva, M. (2018). Orhanizatsiini zasady profesiinoi pidhotovky maibutnikh fakhivtsiv hotelno-turystychnoi haluzi v Ukraini [Organizational principles of professional training of future specialists in the hotel and tourism industry in Ukraine]. *Profesiina pedahohika - Professional pedagogy*, 15, 102–109 [in Ukrainian].
6. Maryniuk, A. Yu. (2017). Osnovni aspekty profesiinoi pidhotovky maibutnikh fakhivtsiv haluzi hostynnosti na suchasnomu etapi [Basic aspects of professional training of future specialists in the field of hospitality at the current stage]. *Ekonomichni horyzonty - Economic horizons*, 2 (3), 80–84 [in Ukrainian].

Література:

1. Андрющенко Я. Організаційні засади підготовки бакалаврів готельно-ресторанного бізнесу в умовах англomовного освітньо-цифрового мережевого середовища. *Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету*. 2019. № 1 (22). С. 108–112.
2. Аніщенко А. П., Зайцева М. М. Підготовка кадрів туристичної індустрії. *Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна»*. 2015. № 11. С. 39–43.
3. Бабешко М. С. Універсальна модель професійної підготовки майбутніх фахівців готельно-ресторанної індустрії. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2017. Вип. 53 (106). С. 63–70.
4. Безрученков Ю. В. Формування професійної культури майбутніх фахівців сфери ресторанного господарства у вищому навчальному закладі : автореф. дис. ... канд. пед. наук. Луганськ, 2014. 20 с.
5. Малишева М. Організаційні засади професійної підготовки майбутніх фахівців готельно-туристичної галузі в Україні. *Професійна педагогіка*. 2018. № 15. С. 102–109.
6. Маринюк А. Ю. Основні аспекти професійної підготовки майбутніх фахівців галузі гостинності на сучасному етапі. *Економічні горизонти*. 2017. № 2 (3). С. 80–84.

Чепка Олена Володимирівна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри спеціальної та інклюзивної освіти, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, вулиця Садова, 28, 20301, м. Умань, тел.: (067) 993-88-29, <https://orcid.org/0000-0003-4557-1993>

КОРЕКЦІЙНО-РОЗВИВАЛЬНА РОБОТА З ДІТЬМИ З ПОРУШЕННЯМИ МОВЛЕННЯ В УМОВАХ ІНКЛЮЗИВНОЇ ОСВІТИ

Анотація. Стаття розкриває особливості корекційно-розвивальної роботи з дітьми дошкільного віку з порушеннями мовлення в умовах інклюзивної освіти. В статті детально розглянуто різноманітні методи та прийоми такої роботи, зокрема ігрові, навчальні та логопедичні.

Визначено головну мету корекційно-розвивального впливу: подолання мовленнєвих порушень через стимуляцію невербальних психічних функцій та комунікативної поведінки дитини. Це, в свою чергу, сприяє її швидкій адаптації до соціального оточення. В статті окреслено етапи корекційно-розвивальної роботи, які тісно пов'язані з етапами логопедичної корекції. Ці етапи включають: формування потреби в активному русі, своєчасне опанування основних рухових навичок, забезпечення пізнавального та мовленнєвого розвитку, розширення уявлень про навколишній світ, виховання допитливості, чуйності та здатності до емпатії.

Охарактеризовано психолого-педагогічні особливості дітей з порушеннями мовлення: специфіку їх пізнавальної діяльності, емоційно-вольової сфери, соціальної адаптації. Для досягнення поставлених цілей в корекційно-розвивальній роботі з дітьми молодшого дошкільного віку з порушеннями мовлення пропонується використання різноманітних засобів розвитку мовлення: створення спеціального мовленнєвого середовища, застосування мовленнєво-рухових ігор та вправ (дихальна та артикуляційна гімнастика, пальчикова гімнастика, мовні ігри та рольові вірші), танцювально-ритмічні вправи, емоційно-комунікативний тренінг.

В статті також представлено методику проведення логопедичних занять з дітьми в умовах інклюзивної освіти, яка базується на комплексному корекційному підході. Вказується на важливість взаємозв'язку між змістом заняття, лексичною темою та завданнями логопедичної корекції для кожної вікової групи. Структура заняття передбачає три етапи: підготовчий, основний та заключний.

Ключові слова: корекційно-розвивальна робота; діти з порушеннями мовлення; затримка розвитку мовлення; ігрові методи; інклюзивна освіта.

Statement of the Problem. The variability of specific features in the development of non-verbal and verbal functions in preschool children with speech

exhibit manifestations of speech underdevelopment, which lead to learning difficulties and social adaptation challenges [7].

The limitations of pedagogical possibilities in overcoming the problems of speech underdevelopment in children are associated with the combination of speech disorders with specific features of the cognitive and emotional spheres of pupils, as well as diverse neurological and psychopathological symptoms (L. Halenko [3], O. Haiash [2]).

Contemporary research highlights the role of speech therapy rhythm, which possesses a health-improving and corrective potential and multisensory influence capabilities necessary for the successful education and upbringing of children with speech pathologies (Yu. Ribtsun [10], I. Sereda [11]). However, to date, the theoretical, methodological, and content-organizational foundations of speech rhythm development for such children, as well as methods for assessing the effectiveness of speech rhythm influence, have practically not been developed.

The creation of innovative speech therapy rhythm aimed at the comprehensive correction of sensory, psychomotor, speech, and communication disorders in preschool children with severe speech disorders is connected with the need for a comparative study of their non-verbal and verbal functions in dynamics.

The methods and techniques traditionally used for the psychological and pedagogical examination of preschoolers with general speech underdevelopment are insufficiently effective for assessing the state of non-verbal and verbal functions in children of 4 years of age with this speech pathology, which determines the relevance of developing adequate methodological tools.

Purpose of the article. The purpose of this article is to reveal the essence of gaming technologies in corrective and developmental work with children with speech disorders in the conditions of inclusive education.

Summary of the main material. To achieve the research objective, the following methods were employed:

- Organizational: comparative and comprehensive approaches were used to structure the research and analyze data.
- Empirical: observations of children with severe speech disorders were conducted, and biographical methods were used to gather information about their developmental history.
- Analysis of scientific literature: relevant research and publications on the topic of speech disorders, child development, and gaming technologies were reviewed to provide a theoretical framework for the study.

Based on the analysis of scientific literature, we have created a system of work that includes a variety of methods and techniques of speech rhythm influence on preschool children.

The main goal of speech rhythm influence on children with speech disorders is to overcome this disorder by developing and correcting non-verbal mental functions and communicative behavior, which contributes to the child's adaptation to environmental conditions.

The tasks of speech rhythm influence on preschool children with speech disorders have a health-improving, educational, upbringing, and corrective orientation (O. Nahorna [8]). In accordance with this orientation, the implementation of the following areas of speech rhythm influence is carried out in stages:

- Development of the need for active motor activity.
- Timely mastery of basic types of movements.
- Ensuring the cognitive and speech development of children.
- Enrichment of ideas about surrounding objects and phenomena.
- Development of curiosity.
- Formation of responsiveness and the ability to empathize and communicate.

The stages of speech rhythm influence on preschool children are correlated with the stages of speech therapy correction.

In the first (preparatory) stage, conditions are created for establishing contact with children, and their psychological and pedagogical study is carried out. Lessons at this stage are structured in the form of forming the prerequisites for executive activity, taking into account elementary imitation. The tasks of this stage are:

- Formation and differentiation of the sense of tempo.
- Development of orientation in the structure of one's body and muscle sense of movement directions.
- Stimulation of the simplest non-verbal forms of communication.
- Expansion of passive vocabulary.
- Activation of speech imitation.

In the second (main) stage, a gradual separation of performance from imitation is planned. The tasks of the second stage are:

- Development of a sense of metrorhythm, the beginning and end of movement.
- Development of the ability to consciously orient oneself in space.
- Formation of basic motor skills.
- Stimulation of emotional involvement in the corrective-educational process.
- Development of verbal forms of communication and the ability to understand grammatical forms of words.
- Formation of phrasal articulatory motility.

In the third (final) stage of learning, children develop independence, accuracy, and clarity of performance. The priority is the development of higher mental functions (development of memory, thinking, and speech). The tasks of the third stage are:

- Development of orientation in rhythmic structures.
- Comparison and differentiation of sounds by pitch and duration.
- Development of musical-plastic abilities (development of rhythm and tempo of movements).
- Expansion of ways of emotional response and communication (non-verbal and verbal).

- Teaching the correct use of grammatical forms of words.
- Improvement of articulatory motility.

These tasks are implemented using a variety of methods. Visual methods include examining didactic and musical toys, using subject and plot pictures, and incorporating musical illustrations (visual, auditory, kinesthetic, and combined). Diagrams and pictograms are also utilized. Verbal methods involve storytelling, instructions, questions, and speech material on audio media. Practical methods include visual demonstrations of actions, regulated exercises, imitation exercises, and actions with didactic toys, musical instruments, and their substitutes. Pedagogical assessment of the activities, their results, is conducted separately.

To achieve corrective and developmental goals in teaching preschool children with speech disorders, we utilize speech therapy rhythm through various means. These include music making (both vocal and instrumental), speech-motor games and exercises (such as breathing-articulation training, finger gymnastics, speech games, and role-playing verses), dance-rhythmic exercises (including game gymnastics and game rhythm), and emotional-communicative training (comprising communication games and exercises, and relaxation exercises).

Music making stimulates the development of auditory perception to the greatest extent, as well as mnemonic processes and respiratory-voice function. The active perception of music and the emotional rhythm of a musical work develops a sense of rhythm and motor abilities, which allows one to freely perform movements, tasks, and games (including mobile ones) coordinated with music. The importance of their use in speech therapy rhythm classes is explained by the relationship in the development of musical and speech hearing, since speech and music have a single intonational nature [11].

This passage describes how vocal and instrumental music-making, along with speech-motor games and exercises, are used in speech therapy rhythm to help preschool children with severe speech disorders. Let's break down the key elements:

Vocal Music-Making.

Goal. Develop the vocal apparatus and familiarize children with the possibilities of the human voice.

Activities: sound imitation games with singing; song folklore; singing with movement and tonal accompaniment.

Examples:

- "Singing Ball" (develops smooth, prolonged speech exhalation using vowel sounds of a certain pitch, develops coordination of sound and voice).
- "Magic Ball" (develops even sound with support on visual landmarks, teaches singing on a soft vocal basis).
- "Greetings" (develops pitch hearing, vocal range, coordination of singing and movements).
- "Bird" (develops musical ear, singing range, coordination of speech and movements).

This training forms the foundation for correct articulation of sounds. By improving breath control, strengthening oral muscles, and practicing sound production, children can overcome challenges in producing clear and intelligible speech.

Examples of activities might include:

- Blowing bubbles. To practice controlled exhalation.
- Tongue wagging and lip rounding. To strengthen oral muscles.
- Imitating animal sounds. To practice specific sounds and sound combinations.
- Singing simple songs. To integrate breath control, articulation, and voice production.

This approach highlights the importance of a structured and multi-sensory approach to address the specific needs of children with severe speech disorders. By combining breathing exercises, articulation practice, and musical elements, therapists can create a fun and effective learning environment. This passage details the use of finger gymnastics, speech games, and dance-rhythmic exercises within a speech therapy rhythm program. Let's break down each component:

Finger Gymnastics.

Purpose: develop coordination, precision, and fluidity of movements, which in turn supports the development of speech regulation functions.

Benefits. Stimulates the articulatory component of speech, encourages imagination, and makes learning more engaging through play.

Speech Games and Role-Playing Verses.

Purpose: develop prosodic components of speech (rhythm, melody, intonation).

Benefits. Improves breathing, develops all types of motor skills, and helps children establish associations between characteristic movements and characters from stories, poems, and dramatizations. Combining rhythmic, expressive speech with movement reinforces auditory images and helps develop coherent speech.

Examples:

- "Meet" (develops memory, coordination of speech, and coordinated finger movements).
- "Sounding Fairy Tales" (develops reaction speed, sense of tempo and rhythm, articulatory motor skills).
- "Airplane Flies" (develops prosodic components of speech, the ability to coordinate movements with speech and singing).
- "Two Hands" (develops coordination of speech and movements, sense of rhythm, reinforces ideas about body structure).
- "Mosquitoes" (lengthens speech exhalation, develops the ability to coordinate movements with speech and singing).

Dance-Rhythmic Exercises.

Purpose: expand children's understanding of movement and the plastic possibilities of their bodies.

Organization of the Speech Therapy Rhythm Program.

Multisensory Approach. Emphasizes the use of multiple senses (auditory, visual, tactile) to enhance learning and establish connections between concepts.

Collaboration. Requires close collaboration between the speech therapist and the music teacher.

Frequency. Sessions are conducted once a week, complementing other corrective interventions.

Duration. Sessions last 15-20 minutes, depending on the stage of speech correction.

Content. Connects to the lexical theme, speech therapy goals, and program requirements for music and physical education.

Structure of a Session.

- Stage I – Preparatory. Focuses on creating a positive emotional atmosphere through warm-up activities and games.

- Stage II – Main. Includes activities like game gymnastics, vocal music-making, speech-motor games and exercises (breathing-articulation training, finger gymnastics, speech games, role-playing verses), instrumental music-making, or dance-rhythmic exercises. Relaxation exercises and game massage are used to relieve muscle and emotional tension.

- Stage III – Final. Aims to preserve the positive emotional state. Includes communicative exercises, concluding remarks by the teacher, and positive feedback for each child.

Sessions are planned around lexical themes. Each theme can last up to 2 weeks, depending on the group's developmental level and the complexity of the theme.

This comprehensive approach highlights the importance of integrating emotional and communicative development into speech therapy rhythm for preschool children with speech disorders. By combining music, movement, and play, therapists can create a supportive and engaging environment that fosters holistic development.

This concluding section summarizes the key findings and implications of the research on using speech therapy rhythm with preschool children who have severe speech disorders.

Implementing music (vocal and instrumental) and dance-rhythmic exercises significantly enhances rhythmic, timbre, pitch, and dynamic hearing in young children. It also improves auditory-spatial and visual-spatial gnosis, and both micro and macro movements. Speech-motor games and exercises, such as breathing-articulation training, speech games, role-playing verses, and finger gymnastics, expand and activate vocabulary. They also refine the understanding and correct use of grammatical forms and develop prosody (the rhythm and intonation of speech). Vocal music-making helps lengthen speech exhalation, improve voice modulation, and enhance overall speech expressiveness. Emotional-communicative training,

including relaxation exercises and communication games, broadens children's emotional responses, develops empathy, and encourages the active use of verbal communication tools. This variety of multisensory game tasks reinforces acquired communication skills. It is important to note that sensory, psychomotor, and communicative-speech development rates vary in young children with speech disorders. Sensory and psychomotor functions, along with speech and communicative competence, show the most intensive development around age 4.

Conclusions. Integrating speech therapy rhythm into a comprehensive program of corrective and developmental measures is a promising and functional approach for addressing speech disorders in preschool children. Speech therapy rhythm serves as a developmental, corrective, and preventive tool that impacts various aspects of a child's development. The complex nature of speech disorders and the associated challenges in social interaction necessitate a comprehensive approach, with speech therapy rhythm as a key component. The alignment of sensitive periods for musical-rhythmic, speech, and motor skills development highlights the importance of incorporating speech therapy rhythm into early intervention programs. The next step is to conduct experimental research to validate the proposed system of work, including its various methods and techniques for applying speech therapy rhythm to young children.

This research underscores the significant potential of speech therapy rhythm as an intervention for preschool children with severe speech disorders. It provides a strong foundation for further research and practical application in early childhood education and speech therapy.

References:

1. Brushnevska, I. (2022). Zakonomirnosti vykorystannia ihrovykh pryiomiv u korektsiino-rozvyvalnomu protsesi z ditmy iz porushenniamy movlennievoi diialnosti [Patterns of using game techniques in the corrective and developmental process with children with speech disorders]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk*, issue 52, vol. 1, 186–192 [in Ukrainian].
2. Haiash, O. V. (2016). Korektsiino-rozvyvalna robota z ditmy z osoblyvostiamy psykhofizychnoho rozvytku [Correctional and developmental work with children with special psychophysical development]. Uzhhorod: Informatsiino-vydavnychiy tsentr ZIPPO [in Ukrainian].
3. Innovatsiini tekhnolohii v korektsiinii roboti z ditmy z osoblyvymy osvithnimy potrebamy [Innovative technologies in correctional work with children with special educational needs] / L. Halenko (Ed.) (2018). Kharkiv: Drukarnia Madryd [in Ukrainian].
4. Kliap, M. I. (2018). Okremi aspekty korektsii movlennia ditei starshoho doshkilnogo viku iz zahalnym nedorozvynenniam movlennia [Certain aspects of speech correction of older preschool children with general underdevelopment of speech]. *Scientific Journal "Virtus"*, part I, 132–147 [in Ukrainian].
5. Korektsiino-rozvyvalni tekhnolohii navchannia ditei z kompleksnymy porushenniamy rozvytku [Corrective and developmental technologies for teaching children with complex developmental disorders] / Chebotarova O. V., Blech H. O., Hladchenko I. V. et al. (2020). Kyiv: ISPP imeni Mykoly Yarmachenka NAPN Ukrainy [in Ukrainian].
6. Lepekha, L. P., Horodyska, M. B. (2014). Lohopedychni ihry v korektsiinii roboti z ditmy iz zahalnym nedorozvynenniam movlennia [Speech therapy games in corrective work with children with general underdevelopment of speech]. Lviv – Drohobych: Posvit [in Ukrainian].

7. Lohopedychno-reabilitatsiyni suprovod ditei iz porushenniamy psykhofizychnoho rozvytku [Speech therapy and rehabilitation support for children with disorders of psychophysical development] / A. I. Kravchenko, L. V. Moroz, L. L. Stakhova et al. (2021). Sumy: FOP Tsoma S. P. [in Ukrainian].

8. Nahorna, O. B. (2016). Osoblyvosti korektsiino-vykhovnoi roboty z ditmy z osoblyvymy osvithnimy potrebamy [Peculiarities of correctional and educational work with children with special educational needs]. Rivne [in Ukrainian].

9. Ribtsun, Yu. V. (2012). Korektsiina robota z rozvytku movlennia ditei p'iatoho roku zhyttia iz fonetyko- fonematychnym nedorozvytkom movlennia [Corrective work on the speech development of children of the fifth year of life with phonetic-phonemic underdevelopment of speech]: prohram.-metod. kompleks. Kyiv [in Ukrainian].

10. Ribtsun, Yu. V. (2020). Uchni pochatkovykh klasiv iz tiazhkymy porushenniamy movlennia: navchannia ta rozvytok [Elementary school students with severe speech disorders: learning and development]. Lviv: Svit [in Ukrainian].

11. Sereda, I. V., Zbyshko, Ye. A. (2019). Vykorystannia tekhnolohii art-terapii v korektsiino-vykhovnii roboti [Use of art therapy technology in correctional and educational work]. *Innovatsiina pedahohika*, issue 10, vol. 1, 63–66 [in Ukrainian].

Література:

1. Брушневська І. Закономірності використання ігрових прийомів у корекційно-розвивальному процесі з дітьми із порушеннями мовленнєвої діяльності. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2022. Вип. 52, т. 1. С. 186–192.

2. Гаяш О. В. Корекційно-розвивальна робота з дітьми з особливостями психофізичного розвитку : наук.-метод. посіб. Ужгород : Інформаційно-видавничий центр ЗППО, 2016. 120 с.

3. Інноваційні технології в корекційній роботі з дітьми з особливими освітніми потребами: навч.- метод. посіб. / за заг. ред. Л. Галенко. Харків : Друкарня Мадрид, 2018. 110 с.

4. Кляп М. І. Окремі аспекти корекції мовлення дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвиненням мовлення. *Scientific Journal «Virtus»*. 2018. Part I. Рр. 132–147.

5. Корекційно-розвивальні технології навчання дітей з комплексними порушеннями розвитку: навч.- метод. посіб. / Чеботарьова О. В., Блеч Г. О., Гладченко І. В. та ін. К. : ІСПП імені Миколи Ярмаченка НАПН України, 2020. 558 с.

6. Лепеха Л. П., Городиська М. Б. Логопедичні ігри в корекційній роботі з дітьми із загальним недорозвиненням мовлення. Львів – Дрогобич : Посвіт, 2014. 76 с.

7. Логопедично-реабілітаційний супровід дітей із порушеннями психофізичного розвитку: монографія / А. І. Кравченко, Л. В. Мороз, Л. Л. Стахова та ін. Суми : ФОП Цьома С. П., 2021. 288 с.

8. Нагорна О. Б. Особливості корекційно-виховної роботи з дітьми з особливими освітніми потребами : навч.-метод. посіб. Рівне, 2016. 141 с.

9. Рібцун Ю. В. Корекційна робота з розвитку мовлення дітей п'ятого року життя із фонетико- фонематичним недорозвиненням мовлення : програм.-метод. комплекс. К., 2012. 258 с.

10. Рібцун Ю. В. Учні початкових класів із тяжкими порушеннями мовлення: навчання та розвиток : навч.-метод. посіб. Львів : Світ, 2020. 264 с.

11. Серeda І. В., Збишко Є. А. Використання технології арт-терапії в корекційно-виховній роботі. *Інноваційна педагогіка*. 2019. Вип. 10, т. 1. С. 63–66.

UDC 378.14.014.13

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11\(39\)-1134-1144](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11(39)-1134-1144)

Glushanytsia Nataliia Viktorivna PhD in Pedagogy, Docent, Associate Professor of the Department of Foreign Philology and Translation, Faculty of Humanities and Pedagogy, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, 15 Heroiv Oborony St., Kyiv, 03041, tel.: (050) 635-35-09, <https://orcid.org/0000-0002-8511-0844>

Erman Akilli PhD in International Relations, Associate Professor, Dr., International Relations Department, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Ankara Haci Bayram Veli University, 85.Cadde No:8 06570 Çankaya, Ankara, Turkey, <https://orcid.org/0000-0001-7782-0881>

BASIC PRINCIPLES OF MILITARY LANGUAGE TRAINING IN UKRAINIAN MILITARY INSTITUTIONS

Abstract. In addition to their core competence servicemen have to possess excellent linguistic communication skills. To take part in international missions, issue commands and directives to subordinates, collaborate with foreign military units, and effectively function in multinational settings, cadets must achieve the NATO language proficiency standards in English. The problem of intercultural communication in a military environment requires the development of effective communication strategies that will contribute to improving the quality of communication in military multinational environments, since cultural differences can lead to conflicts and misunderstanding between servicemen. In the context of Ukraine's desire to join NATO in order to strengthen its security and preserve its sovereignty, the issue of increasing the level of foreign language proficiency among the military is becoming increasingly important. It is emphasized that the study of language training in foreign countries is a beneficial experience for the training of the Ukrainian military personnel.

The research results present the set of the principles of organizing the process of language training of cadets of higher military educational institutions. The rationale for their application is substantiated. The guidance documents of the Ministry of Defense of Ukraine are analyzed. Cadets' foreign language training is based on the recommendations outlined in NATO's STANAG 6001 language standard and is aligned with the curriculum. The language training focuses on cadets' communicative competence development. Achieving this goal requires collaboration between Military English instructors and specialists from language training centers. It is proved that the implementation of the regulatory document provisions supports the advancement of foreign language training in line with the

needs of the Armed Forces of Ukraine. It encourages the development of a life-long system for foreign language learning and communication skills development to meet the language requirements of the Ukraine-NATO partnership G1200 “Language requirements.” We conclude that, in order to reach the intended goal, military educational institutions should place greater emphasis on meeting the NATO language standards.

Keywords: NATO’s STANAG 6001 language standard, communicative competence, language training, Military English instructors, principles of organizing the language training, communication skills.

Глушаниця Наталія Вікторівна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри іноземної філології і перекладу гуманітарно-педагогічного факультету Національного університету біоресурсів і природокористування України, вул. Героїв Оборони, 15, м. Київ, 03041, тел.: (044) 527-82-42, <https://orcid.org/0000-0002-8511-0844>

Акіллі Ерман кандидат наук з міжнародних відносин, доцент, доцент; факультет економіки та адміністративних наук, відділ міжнародних відносин Анкарського університету імені Хаджі Байрам Велі, 85.Cadde No:8 06570 Çankaya, Анкара, Туреччина, <https://orcid.org/0000-0001-7782-0881>

ОСНОВНІ ПРИНЦИПИ ВІЙСЬКОВОЇ МОВНОЇ ПІДГОТОВКИ У ВІЙСЬКОВИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ УКРАЇНИ

Анотація. Окрім основної професійної компетентності, військовослужбовці мають володіти відмінними навичками лінгвістичної комунікації. Для участі в міжнародних місіях, віддавання наказів та директив підлеглим, співпраці з іноземними військовими підрозділами та ефективного функціонування в багатонаціональних умовах курсанти повинні досягти рівня володіння англійською мовою відповідно до стандартів НАТО. Проблема міжкультурної комунікації у військовому середовищі вимагає розробки ефективних стратегій спілкування, які сприятимуть підвищенню якості комунікації в багатонаціональних військових середовищах, оскільки культурні відмінності можуть призводити до конфліктів і непорозумінь між військовослужбовцями. У контексті прагнення України приєднатися до НАТО для зміцнення своєї безпеки та збереження суверенітету питання підвищення рівня володіння іноземними мовами серед військових стає дедалі важливішим. Підкреслюється, що вивчення досвіду мовної підготовки в інших країнах є корисним для підготовки українських військовослужбовців.

У результатах дослідження представлено набір принципів організації процесу мовної підготовки курсантів вищих військових навчальних закладів, а також обґрунтовано доцільність їхнього застосування. Проаналізовано

нормативні документи Міністерства оборони України. Мовна підготовка курсантів базується на рекомендаціях мовного стандарту НАТО STANAG 6001 та узгоджена з навчальними планами. Підготовка орієнтована на розвиток комунікативної компетентності курсантів, і для досягнення цієї мети необхідна співпраця викладачів військової англійської та фахівців мовних навчальних центрів. Доведено, що впровадження положень нормативних документів сприяє удосконаленню мовної підготовки відповідно до потреб Збройних сил України. Це також стимулює розвиток системи безперервного вивчення іноземних мов і формування навичок комунікації для відповідності мовним вимогам у рамках партнерства Україна-НАТО G1200 «Мовні вимоги».

Ми дійшли висновку, що для досягнення поставленої мети військової навчальні заклади повинні приділяти більше уваги дотриманню мовних стандартів НАТО.

Ключові слова: мовний стандарт НАТО STANAG 6001, комунікативна компетентність, мовна підготовка, викладачі військової англійської, принципи організації мовної підготовки, навички комунікації.

Problem statement. The methodology of the research is based on analysis of recent research and publications on the relevant topic. The outcomes present that agriculture is one of the vital sectors of Ukrainian's national economy. Consequently, there is an urgent need to enhance the system of foreign language training in the agrarian higher education institutions and develop professional foreign language competence of Agrarian University students. Therefore, considering the current intensive changes of the Ukrainian higher education, the development of the agrarian students' professional competence takes a key role. Agrarian specialists have to act effectively and professionally due to the demands of fast changing environment. Scientists distinguish some motivating factors that encourage learning English:

- successful promotion on the career ladder. An employee who communicates a foreign language, is valued much higher. Accordingly, the chances of getting higher position are growing significantly. Such an employee can get a job at a foreign company, as he can conduct correspondence and negotiations with foreign partners, write scientific articles, which also significantly increases career prospects;
- unlimited access to information. A specialist can get information on international conferences, forums, seminars, and from technical and scientific literature;
- satisfying one's own ambitions and self-development. Knowledge of a foreign language is an opportunity to demonstrate perseverance in goal achievement, and own intellectual abilities. Language study is an excellent memory training;
- absence of a language barrier. More than 400 million people are native speakers, another 1 billion speak it fluently.

Analysis of Recent Research and Publications

The problem of development of the system of foreign language training in the agrarian higher education institutions is studied by scientists in various aspects.

Tokarchuk [1] determines and substantiates the role of a foreign language in the process of studying a specific educational discipline, namely veterinary pharmacology. The study of veterinary pharmacology requires knowledge of Latin, since the names of medicinal products, terminology, prescriptions are in Latin. The study of an educational discipline, for example, animal husbandry and fishery with the involvement of international experience, a binary or guest lecture with the participation of a foreign lecturer encourages students to problem-solving tasks and improve their foreign language skills.

Scientists identify a professionally oriented approach as the most effective in ESP teaching for students of agricultural specialties. The main components of a professionally oriented approach are the use of related terminology and phraseology, as well as the use of authentic materials such as scientific articles, websites and other agriculture related sources [2].

Tymoshchuk's research [3] deals with the higher educational nonlinguistic (agrarian) institution students' motivation development to study a foreign language. Motivation is considered as a compulsory element of educational process. The researcher analyses methodology and approaches to motivate students of nonlinguistic (agrarian) institutions to master a foreign language. The implementation of new information technologies in foreign languages teaching contributes to the educational process intensification. It increases both the learning effectiveness and students' interest, activates the students' educational activities, intensifies individual learning, enables to control the results of tasks performance, enables to practice communication skills, enhances the motivation of language learning, provides an effective visualization of the learning process.

Khakhula [4] examines the main areas of formation of students' professional communicative competence, which involves teaching foreign communication and intercultural interaction. It is also emphasized that the system of higher education of Ukraine is aimed at ensuring the training of a high-level professional, but also requires an increase in the level of learning foreign languages. It is proved that a foreign language affects the positive social adaptation of students to life abroad, and emphasized the necessity of using this competence during international academic mobility. This is in accordance with the requirements of the European system of higher education.

For agrarian higher education institutions, professional language training is a priority, as it will help specialists in the agricultural sector to become competitive and be able to solve their professional tasks and problems at the international level without intermediaries. When learning a foreign language, one of the important aspects that affects the success of learning is the human psyche. Scientists examined the psychological foundations of foreign language learning and discovered some effective ways to overcome psychological difficulties when learning a foreign language [5].

- know how to use modern methodology and methods of research of feed and fodder base;
- animal husbandry products and carry out scientific experiments on the technology of production and processing of animal husbandry products;
- interpret the results of research and changes in production conditions and technologies;
- maintain documentation;
- carry out scientific research to solve problems during the production and processing of animal husbandry products.

The educational program mainly aims to train highly qualified personnel in the technology of production and processing of animal husbandry products and fisheries, who are able to effectively apply modern methods of conducting experimental research in the field of animal husbandry and fisheries.

Among the general competencies, we emphasize the ability of specialists in agricultural sciences and food to communicate in a foreign language.

Regarding program learning outcomes, bachelors, and masters must communicate fluently orally and in writing in one of the foreign languages in order to discuss professional issues, research results and innovations in the field of production and processing of livestock products, fisheries and related problems.

The level of professional training of students of higher education is determined by completing various tasks. The tasks consist of:

- theoretical part. It includes the integrated theoretical questions that enable to determine the level of mastery of theoretical knowledge;
- test part. That is a set of specific tasks that provide an opportunity to assess the degree of mastery of the educational material;
- practical part. It contains solution of integrated professional tasks. To implement them students, have to know which didactic and technical teaching tools to use. That allows to assess the level of formation of relevant professional skills and abilities.

The educational-professional program is developed on the basis of the following regulatory documents:

- Law of Ukraine “On Higher Education” No. 1556-VII dated July 1, 2014.
- Law of Ukraine “On Licensing Types of Economic Activities” No 867-VIII dated 08.12.2015
- Law of Ukraine “On Education” No. 2145-VIII dated September 5, 2017.
- Classifier of professions: DK 003:2010. – To replace DK 003:2005;
- Methodological recommendations for the development of higher education standards: project;

- National framework of qualifications. Approved by Cabinet Resolution of the Ministers of Ukraine dated November 23, 2011, as amended from June 25, 2020 No. 519;
- National classifier of Ukraine: Classifier of occupations of the DK 003:2010;
- National classifier of Ukraine: Classification of types of economic of activities DK 009:2010;
- The list of fields of knowledge and specialties by which it is carried out training of higher education seekers. Approved by the order of the Ministry of Education and Culture of Ukraine from April 29, 2015 No. 266;
- Standard of Higher Education of the second (master's) level of the field of knowledge 20 “Agrarian sciences and food” specialty 204 “Production technology and processing of livestock products” (Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine 03/26/2021 No. 389).

Training of personnel in agricultural higher educational institutions of Ukraine is carried out on the basis of the terms of international agreements of Ukraine, national programs, contracts concluded with legal entities and individuals.

Graduates of the Faculty of Animal Husbandry and Aquatic Bioresources can work at various agricultural enterprises. However, wherever they work, they need to know a foreign language for successful career growth.

- poultry farms;
- meat and dairy processing enterprises;
- agricultural advisory services;
- institutions of higher education;
- farms of various forms of ownership;
- law enforcement and customs authorities of Ukraine;
- Armed Forces of Ukraine.

The students of the faculty of Animal Husbandry and Aquatic Bioresources practice their communication skills by participating in various events, international scientific and practical online conferences and competitions organized by the department of foreign philology and translation. Young scientists prepare reports in English on professional-related topics under the scientific supervision of teachers of the Department of foreign philology and translation. The students of the Faculty of Animal Husbandry and Aquatic Bioresources who can use foreign language in job-related contexts to complete professional tasks have a unique opportunity to undergo internships and internships abroad and get a double diploma (Ukrainian and European).

Faculty of Animal Husbandry and Aquatic Bioresources of the National University of Bioresources and Nature Management of Ukraine provides training of highly qualified specialists in the field of animal husbandry and fish farming, which shape food security. The faculty covers various types of activities related to getting

higher education and qualifications, focusing on solving problems on the development and implementation of the latest technologies that meet international and national standards.

educational, scientific-research, scientific-innovative, educational-methodical, educational-scientific-production, informational-consultative and cultural-educational activities,

The activity of the faculty is aimed at training highly qualified, highly educated professionals who can quickly and successfully master new knowledge, skills, and technologies of the European and world level. They are to meet the requirements of the modern labor market and are able to ensure the effective development of the agricultural sector of Ukraine.

The National University of Bioresources and Nature Management of Ukraine pays great attention to international activities. The university is involved in the implementation of international programs in the field of higher education, and is also engaged in the training of national personnel of foreign countries in the agricultural field. The purpose of international activity is to ensure recognition by the world's leading universities of the system of education, scientific achievements, research of the National University of Bioresources and Nature Management of Ukraine, adapting them to the requirements of international standards of education quality.

The prior directions of international activity of the National University of Bioresources and Nature Management of Ukraine are presented in fig 3.

- *deepening and expanding existing contacts with foreign partner universities and other institutions in Europe and Asia; USA, etc.;*
- *improvement and expansion of bases of production practices, internships of students abroad;*
- *providing information on study programs in foreign higher education institutions, searching for possible partners and resources for completing similar programs;*
- *development of proposals for obtaining grants and coordination of work within the framework of international programs and projects;*
- *organizational support for admission to study and supervision of foreign students, masters, postgraduates;*
- *cooperation with ministries, departments, embassies of foreign countries in Ukraine and other institutions and organizations on issues of international activity.*

The National University of Bioresources and Nature Management of Ukraine provides training for citizens of a number of foreign countries to work in the agricultural sector of countries such as Azerbaijan, Georgia, Kazakhstan, Cyprus, Lebanon, Morocco, Palestine, Poland, Slovakia, the USA, Turkmenistan, Uzbekistan and the Czech Republic. The current legislation of Ukraine guarantees their rights and freedoms. The university offers international master's programs that provide getting a “double diploma” of a partner university and the National

University of Bioresources and Nature Management of Ukraine. We present the list of partners university offering a “double diploma”:

1. **Master of Business Administration in Agriculture (MBA)** - Weinstefan University of Applied Sciences, Germany;

2. **Master of Food and Agribusinesses (MFA)** - Anhalt University of Applied Sciences, Germany;

3. **"Energy and automation of biosystems", "Economics and management"** - Warsaw University of Life Sciences, Poland;

4. **"Ecology"** - Pomeranian Academy in Slupsk, Poland;

5. **"Business Economics"** - Slovak Agrarian University, Nitra;

6. **"Management of investment activities and international projects"** - University of Foggia (Italy).

Università di Foggia

The students can do internships abroad with partners of the National University of Bioresources and Nature Management of Ukraine. Regarding the students' mobility, training abroad can be beneficial for students in many ways. They can get scholarships to study on joint master's programs; volunteer abroad and participate in youth exchanges; get the opportunities for the development of their skills and competencies; improve the quality of learning. The students can get involved into the following activities:

- Credit mobility, including internships abroad;

- Degree mobility: exemplary joint master's programs suggested by European universities and partner countries, to attract the talented students from around the world;
- Student loan guarantees: increase of the mobility of master's students in Europe.

The experience of the Poltava State Agrarian University is valuable for us. A language center has been created on the basis of the university in the process of cooperation with foreign universities and within the framework of the TEMPUS-TACIS project of the European Union “Ecological and economic crop production”.

The language center is a licensed center in Ukraine that conducts the TestDaF international German language exam. Teachers of the Language Center also hold seminars, exhibitions, conferences and workshops, organize advanced training courses for English and German teachers in Poltava and the region and encourage students to study foreign languages using the library and multimedia support. The students of the Poltava State Agrarian University appreciate the possibility to attend the advanced study of English and German languages and get certificate of language proficiency. It enables them to do an internship abroad.

Conclusions

The principles of organizing the process of language training of cadets of higher military educational institutions are determined, and the rationale for their application were substantiated. An analysis of the guidance documents of the Ministry of Defense of Ukraine was conducted. Cadets’ foreign language training is based on the recommendations outlined in NATO's STANAG 6001 language standard and is aligned with the training programs for military specialists by specialty. This training focuses on developing cadets’ communicative competence. Achieving this goal requires close collaboration between Military English instructors and specialists from language training centers and professional education disciplines.

Future research will focus on developing and justifying a model for the development of communicative competence. It was proved that implementation of the regulatory document provisions supports the advancement of foreign language training in line with the needs of the Armed Forces of Ukraine. This also enables the creation of a continuous system for foreign language learning and communication skills development throughout official activities, to meet the language requirements of the Ukraine-NATO partnership G1200 “Language requirements.”

References:

1. Aristarkhova, M. (2022). Osoblyvosti movnoi pidhotovky v systemi indyvidualnoi pidhotovky u Zbroinykh Sylakh Ukrainy [Peculiarities of language training in the system of individual training in the Armed Forces of Ukraine]. *Viiskova osvita*, 17-22. <https://doi.org/10.33099/2617-1783/2022-46/17-22> [in Ukrainian].
2. Semenenko, L. (2024). Modern aspects of the transformation of language training in the military sphere of Ukraine in the conditions of war. *Social Development and Security*, 14 (1), 256-266. <https://doi.org/10.33445/sds.2024.14.1.21> [in English].

3. Grebeniuk, M., & Krykun, V. (2022). Basic didactic principles of language training of personnel of the Armed Forces of Ukraine: a systematic approach [Bazovi dydaktychni pryntsyipy movnoi pidhotovky osobovoho skladu Zbroinykh syl Ukrainy: systemnyi pidkhid]. *Viiskova osvita*, 57-69. <https://doi.org/10.33099/2617-1783/2022-46/57-69> [in Ukrainian].
4. Orlov, E. V. (2020). Experience of foreign language training of military personnel in foreign countries [Dosvid inshomovnoi pidhotovky viiskovosluzhbovtziv u zarubizhnykh krainakh] *Pedahohichna osvita: teoriia i praktyka*. (28), 67-78 [in Ukrainian].
5. Kravchuk, A., Velichko, O., & Polishchuk, O. (2023). Methodological recommendations regarding the use of distance educational technologies in the process of developing professional competence in another language of the personnel of the Armed Forces of Ukraine [Metodychni rekomendatsii shchodo vykorystannia dystantsiinykh osvityvnykh tekhnolohii u protsesi rozvytku inshomovnoi profesiinoi kompetentnosti osobovoho skladu Zbroinykh Syl Ukrainy] *Viiskova osvita*, 134-142. <https://doi.org/10.33099/2617-1783/2023-47/134-142> [in Ukrainian].
6. Lobko, V.O. (2021). *Pryntsyipy navchannia inozemnoi movy viiskovykh fakhivtsiv u protsesi profesiinoi pidhotovky* [Principles of foreign language training for military specialists in the process of professional training]. *Vseukrainska naukovo-metodychnoi Internet-konferentsii «Metodyka ta spetsyfika vykladannia inozemnykh mov u zakladakh vyshchoi osvity»*. Kharkiv: Natsionalna akademiia Natsionalnoi hvardii Ukrainy. 373 s. S. 109 [in Ukrainian].
7. Bkhinder, N. (2022). *Pryntsyipy formuvannia inshomovnoi komunikatyvnoi kompetentnosti maibutnykh ofitseriv raketno-artyleriiskoho ozbroiennia* [Principles of formation of foreign language communicative competence of future officers of missile and artillery weapons]. *Pedahohichniy diskurs*, 32, 56–65 [in Ukrainian]

Література:

1. Арістархова, М. (2022). Особливості мовної підготовки в системі індивідуальної підготовки у Збройних Силах України. *Військова освіта*, 2 (46), 17-22 <https://doi.org/10.33099/2617-1783/2022-46/17-22>.
2. Semenenko, L. (2024). Modern aspects of the transformation of language training in the military sphere of Ukraine in the conditions of war. *Social Development and Security*, 14 (1), 256-266. <https://doi.org/10.33445/sds.2024.14.1.21>
3. Гребенюк, М., & Крикун, В. (2022). Базові дидактичні принципи мовної підготовки особового складу Збройних сил України: системний підхід. *Військова освіта*, 57-69. <https://doi.org/10.33099/2617-1783/2022-46/57-69>
4. Орлов, Є. В. (2020). Досвід іншомовної підготовки військовослужбовців у зарубіжних країнах. *Педагогічна освіта: теорія і практика*, (28), 67-78.
5. Кравчук, А., Величко, О., & Поліщук, О. (2023). Методичні рекомендації щодо використання дистанційних освітніх технологій у процесі розвитку іншомовної професійної компетентності особового складу Збройних Сил України. *Військова освіта*, 134-142. <https://doi.org/10.33099/2617-1783/2023-47/134-142>
6. Лобко В.О. Принципи навчання іноземної мови військових фахівців у процесі професійної підготовки. Всеукраїнська науково-методичної Інтернет-конференції «Методика та специфіка викладання іноземних мов у закладах вищої освіти». Харків: Національна академія Національної гвардії України, 2021. 373 с. С. 109.
7. Бхіндер Н. Принципи формування іншомовної комунікативної компетентності майбутніх офіцерів ракетно-артилерійського озброєння. *Педагогічний дискурс*, 2022. 32, 56–65.

UDC 378:004

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11\(39\)-1145-1157](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11(39)-1145-1157)

Pashchenko Oleksandr Anatoliiovych Candidate of Engineering Science, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Oil and Gas Engineering and Drilling, Dnipro University of Technology, 19 Dmytra Yavornytskoho Ave., Dnipro, 49005, tel. (050) 363-16-00, <https://orcid.org/0000-0003-3296-996X>

Koroviaka Yevhenii Anatoliiovych Candidate of Engineering Science, Associate Professor, Head of the Department of Oil and Gas Engineering and Drilling, Dnipro University of Technology, 19 Dmytra Yavornytskoho Ave., Dnipro, 49005, tel. (050) 955-12-02, <https://orcid.org/0000-0002-2675-6610>

Kaliuzhna Taisiia Mykolayivna Candidate of Pedagogic Sciences, Associate Professor of the Department of Oil and Gas Engineering and Drilling, Dnipro University of Technology, 19 Dmytra Yavornytskoho Ave., Dnipro, 49005, tel. (067) 801-63-73, <https://orcid.org/0000-0003-0042-3575>

Khomenko Volodymyr Lvovych Candidate of Engineering Science, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Oil and Gas Engineering and Drilling, Dnipro University of Technology, 19 Dmytra Yavornytskoho Ave., Dnipro, 49005, tel. (097) 572-50-27, <https://orcid.org/0000-0002-3607-5106>

Rastsvietaiev Valerii Oleksandrovyh Candidate of Engineering Science, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Oil and Gas Engineering and Drilling, Dnipro University of Technology, 19 Dmytra Yavornytskoho Ave., Dnipro, 49005, tel. (056) 756-00-42, <https://orcid.org/0000-0003-3120-4623>

THE INFLUENCE OF MODERN TECHNOLOGIES ON THE EDUCATIONAL PROCESS

Abstract: This paper examines the impact and challenges of integrating distance learning technologies in modern education, with a focus on how these technologies transform the educational landscape. The rapid adoption of digital tools, accelerated by advancements in information technology and the COVID-19 pandemic, has led educational institutions globally to implement distance learning. This shift is driven by factors such as increased accessibility to digital resources and the growing demand for digital skills among the workforce. Research indicates a

marked increase in the number of students participating in distance education, with approximately 70% of university students and 50% of school students taking part by 2022.

The widespread use of distance learning technologies has brought notable advancements, including virtual and augmented reality, AI-driven learning platforms, and advanced visualization tools. These innovations offer individualized learning paths, enhance engagement, and support creative thinking. For instance, educational platforms centralize the management of instructional materials and assignments, while AI allows personalized feedback and adapts to students' learning styles and knowledge levels. Visualization tools aid in understanding complex concepts, contributing to improved retention of information and increased student interest.

Despite the advantages, distance learning presents challenges such as diminished social interactions, heightened risk of academic dishonesty, and increased responsibility for self-management among students. Traditional educational practices, focused on teacher-led instruction and stepwise progression from simple to complex concepts, face disruptions in the online context, leading some researchers to question the impact of digital learning on educational quality. Conversely, other scholars advocate that distance learning promotes independent study and self-education, thus enhancing critical skills necessary for the digital age.

To optimize distance education, the study emphasizes the need for quality digital learning resources, effective student support systems, and teacher training in technology use. Addressing technology access disparities and enhancing teacher preparation are essential to prevent educational inequality and ensure meaningful learning outcomes. Overall, the integration of technology in education fosters inclusivity, adaptability, and skill development, positioning students and educators to meet evolving societal needs. However, a balanced approach, mindful of both benefits and potential risks, is critical to ensure technology genuinely enhances the educational experience.

Keywords: Modern technologies, Educational process, Accessibility of education, Academic dishonesty, Social interaction, Knowledge retention, Quality of education.

Пашенко Олександр Анатолійович кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри нафтогазової інженерії та буріння, Національний технічний університет «Дніпровська політехніка», пр. Дмитра Яворницького, 19, м. Дніпро, 49005, тел.: (050) 363-16-00, <https://orcid.org/0000-0003-3296-996X>

Коровяка Євгеній Анатолійович кандидат технічних наук, доцент, завідувач кафедри нафтогазової інженерії та буріння, Національний технічний університет «Дніпровська політехніка», пр. Дмитра Яворницького, 19, м. Дніпро, 49005, тел.: (050) 955-12-02, <https://orcid.org/0000-0002-2675-6610>

Калюжна Таїсія Миколаївна кандидат педагогічних наук, доцент кафедри нафтогазової інженерії та буріння, Національний технічний університет «Дніпровська політехніка», пр. Дмитра Яворницького, 19, м. Дніпро, 49005, тел.: (067) 801-63-73, <https://orcid.org/0000-0003-0042-3575>

Хоменко Володимир Львович кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри нафтогазової інженерії та буріння, Національний технічний університет «Дніпровська політехніка», пр. Дмитра Яворницького, 19, м. Дніпро, 49005, тел.: (097) 572-50-27, <https://orcid.org/0000-0002-3607-5106>

Расцветаєв Валерій Олександрович кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри нафтогазової інженерії та буріння, Національний технічний університет «Дніпровська політехніка», пр. Дмитра Яворницького, 19, м. Дніпро, 49005, тел.: (056) 756-00-42, <https://orcid.org/0000-0003-3120-4623>

ВПЛИВ СУЧАСНИХ ТЕХНОЛОГІЙ НА НАВЧАЛЬНИЙ ПРОЦЕС

Анотація. У статті розглядається вплив та виклики інтеграції технологій дистанційного навчання в сучасну освіту, з акцентом на те, як ці технології трансформують освітній ландшафт. Швидке впровадження цифрових інструментів, прискорене розвитком інформаційних технологій і пандемією COVID-19, спонукало навчальні заклади у всьому світі перейти на дистанційне навчання. Це зрушення зумовлене такими факторами, як зростання доступу до цифрових ресурсів і підвищений попит на цифрові навички серед робочої сили. Дослідження показують значне зростання кількості студентів, які навчаються дистанційно: до 2022 року близько 70% студентів університетів та 50% школярів брали участь у дистанційному навчанні.

Широке використання технологій дистанційного навчання сприяло впровадженню новітніх рішень, таких як віртуальна та доповнена реальність, освітні платформи з штучним інтелектом і сучасні засоби візуалізації. Ці інновації пропонують індивідуалізовані навчальні шляхи, підвищують зацікавленість і підтримують розвиток креативного мислення. Наприклад, освітні платформи централізовано керують навчальними матеріалами та завданнями, тоді як штучний інтелект дозволяє надавати персоналізований зворотний зв'язок і адаптуватися до стилів навчання та рівня знань студентів. Інструменти візуалізації допомагають зрозуміти складні концепції, покращують запам'ятовування та підвищують інтерес студентів до навчання.

Незважаючи на переваги, дистанційне навчання має виклики, такі як зменшення соціальної взаємодії, збільшення ризику академічної нечесності та зростаюча відповідальність студентів за самостійне управління часом. Традиційні освітні практики, орієнтовані на навчання під керівництвом

викладача та поступовий перехід від простих до складних концепцій, піддаються викликам у контексті онлайн-навчання, що змушує деяких дослідників сумніватися в його впливі на якість освіти. Інші ж дослідники вважають, що дистанційне навчання стимулює самостійне навчання та саморозвиток, таким чином підсилюючи важливі навички, необхідні в цифрову епоху.

Для оптимізації дистанційної освіти у статті підкреслюється необхідність у якісних цифрових навчальних ресурсах, ефективних системах підтримки студентів і підготовці вчителів до використання технологій. Подолання проблем із доступом до технологій та підвищення кваліфікації викладачів є необхідними кроками для запобігання освітній нерівності та забезпечення ефективних результатів навчання. Загалом, інтеграція технологій в освіту сприяє інклюзивності, адаптивності та розвитку навичок, готуючи студентів і викладачів до вимог сучасного суспільства. Однак для того, щоб технології дійсно покращили освітній процес, необхідний збалансований підхід, який враховує як переваги, так і можливі ризики.

Ключові слова: Сучасні технології, Навчальний процес, Доступність освіти, Академічна нечесність, Соціальна взаємодія, Збереження знань, Якість освіти.

Introduction. Modern education has entered an era of significant changes caused by the rapid development of distance education. This global trend has become a reaction to the rapid development of information technology and has become an integral part of the educational environment. This was also facilitated by several factors, including the global COVID-19 pandemic, which forced schools and universities to switch to a distance learning format; the development of information and communication technologies that have made distance learning more accessible and effective; and increasing demand for staff with digital skills.

As a result of this process, distance learning technologies have become an integral part of the educational process. According to research [1] in 2022, about 70% of university students and 50% of schoolchildren participated in distance learning. In 2023, there were approximately 1.4 billion students worldwide receiving education using distance learning technologies. Traditional educational institutions have begun to pay more attention to distance learning. Many universities and colleges have launched online education programs, and some educational institutions have switched entirely to distance learning. The massive introduction of distance technologies has led to the development of new educational technologies, such as virtual and augmented reality, autonomous educational platforms, and artificial intelligence. The widespread adoption of technology has brought both positive and challenging changes to the educational process (figure 1).

Research [2] shows that technology-enhanced students spend an average of 10% more time studying independently than traditional students. Although these

students score higher on test items than traditional students, this creates an environment for academic dishonesty as it makes it easier for students to cheat or use unauthorized sources of information. There is also a decrease in social interaction between students and teachers, which can negatively affect the development of students' social skills and their adaptation to life in society. Distance learning requires students to have high self-discipline and responsibility. Students must independently plan their time and study in accordance with established requirements [3, 4].

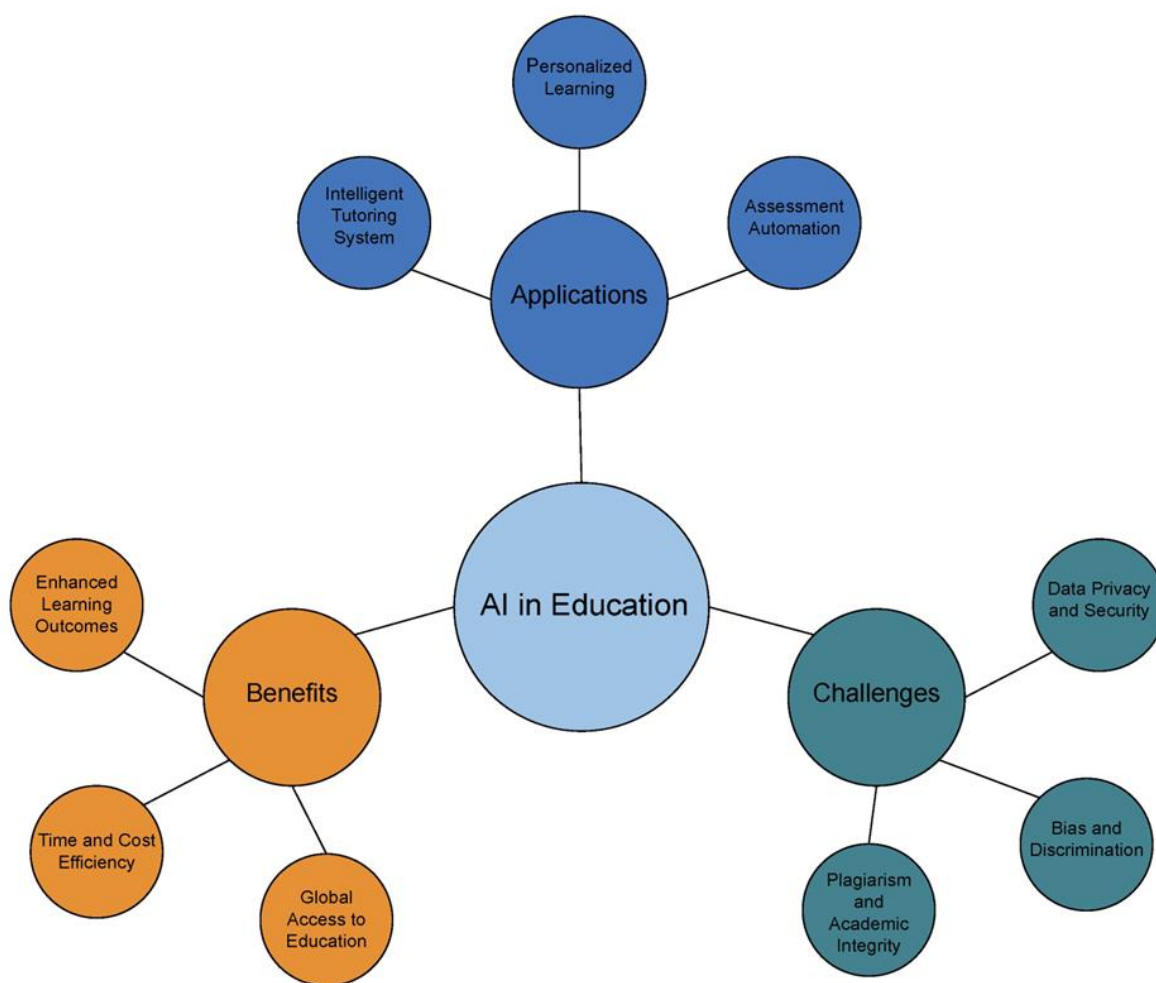

Fig. 1: Multifaceted impact of AI in education [5].

In general, it is clear that the impact of technology on the quality of education is a subject of debate. Some researchers argue that distance learning reduces the quality of education because it does not fully realize the capabilities of traditional classroom learning. Other researchers believe that it can improve the quality of education because it provides students with more opportunities for independent work and self-education. The use of classical methods in a modern educational environment requires a retrospective analysis of the conditions of their application [6].

Let's consider the issue of adapting traditional educational methodologies with distance technologies, which is key in the context of the digital transformation of the educational process.

Main material. Let's consider the impact of technology on classical education. In classical teaching, the teacher is the main source of knowledge and information, and students must follow his instructions, so the authority of the teacher has significant influence. However, in the modern version, the authority of the teacher may be lost, since students can receive information from various sources, including the Internet [7].

Classical learning takes place within the framework of a holistic system that covers all the main aspects of the discipline being studied. However, this system can be disrupted because students may learn separate pieces of information that are not related to each other [8, 9].

Also, the standard training system implies sequential training, from simple to complex. This sequence of learning can be disrupted, since it is possible to independently choose when and in what order to study various topics, according to a study by the Global Open Education Fund [10].

Training should be aimed at developing practical skills. However, the focus of learning may be lost because students may not be able to obtain the necessary practical skills through distance learning [11].

It should also be considered that students studying using distance technologies are less likely to attend classes, participate in practical exercises, group discussions and discussions, and are also more likely to independently search for information than students studying in a traditional format. This situation can be smoothed out using technologies that are used to improve the quality of education.

Now let's look at the impact of modern technologies that can be used in education.

The most promising technologies include educational platforms (figure 2), visualization tools (figure 3), and artificial intelligence (figure 4). Each of these technologies has its own advantages that can be used to improve the educational process, increase the efficiency of knowledge acquisition, develop the creative abilities of students, provide access to a variety of educational materials, including video lectures, interactive tasks, tests, etc.

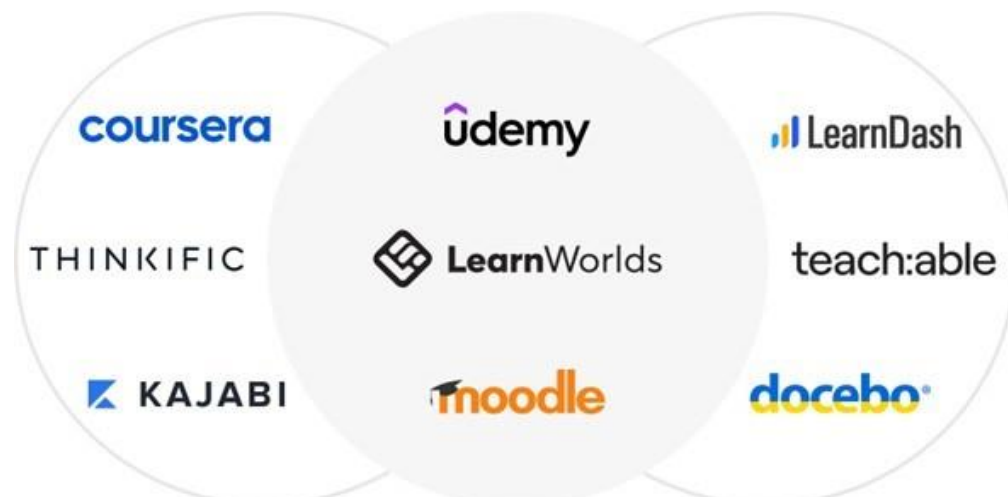

Fig. 2: Sample of Online Learning Platforms [12].

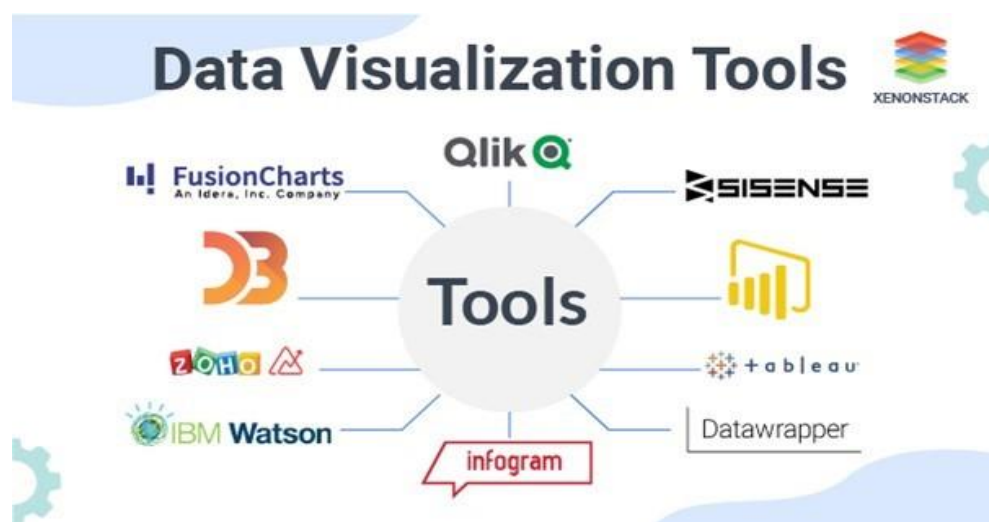

Fig.3: Data Visualization Tools [10].

Fig.4: Application of Artificial Intelligence in Education [13].

For example, integrated educational platforms, as provided in the study [13], are becoming an integral part of the educational process. They provide centralized management of educational materials, assignments, and assessments, which contributes to a more efficient organization of the educational process, and allows for individualized learning, considering the characteristics and needs of each student. As stated in the study [14], visualization tools play an important role in knowledge acquisition, especially in areas that require spatial reasoning. Visualization tools contribute to better learning, since visual elements improve understanding and retention of information, and can make educational material more attractive, which helps to increase student interest.

The use of artificial intelligence personalizes learning, adapting it to the individual needs of students and optimizes educational processes. Artificial intelligence can adapt learning to individual needs, considering the level of knowledge and learning style of students, allows for data analysis, which helps optimize learning processes and identify areas for improvement, and automation of routine tasks allows teachers to focus on more important aspects of learning [15-17].

In general, the challenges of a rapidly changing society faced by modern education require new approaches and the introduction of modern technologies is the answer to these challenges, since the use of technology in education improves its accessibility and at the same time adapts methods to modern labor market requirements. Also, the introduction of modern technologies in education is a necessary measure to improve its quality, making education more accessible, individual, and effective.

Results. Experts emphasize the need to adapt and optimize classical techniques to digital standards. An important aspect is the creation of flexible, interactive educational materials that correspond to modern trends in the field of learning.

Thus, artificial intelligence makes it possible to personalize learning and can be used to create educational materials that will meet the individual needs of students, adapting to the level of knowledge of students. Artificial intelligence can be used to provide students with feedback that will support their learning progress.

A study [12] showed that using artificial intelligence to personalize learning can increase student motivation by 15-20%.

Educational platforms allow students to receive education regardless of their location and physical capabilities, consider the individual needs and interests of students, which helps to increase their motivation to learn and the effectiveness of knowledge acquisition. Educational platforms and artificial intelligence can also be used to automate routine tasks, allowing teachers to focus on more important aspects of teaching.

Visualization tools allow you to present information in a visual form, which makes it easier to understand and remember, making the learning process more interesting and exciting. They can be used to create interactive teaching aids,

animated presentations, develop students' creativity and critical thinking, etc. A study by Mayer RE [18] showed that the use of visualization tools allows students to remember information better by 20-30%.

According to a study by Bernard, RM [19], the use of educational platforms can increase student achievement by 10-15%. Educational platforms enable students to receive education regardless of their location or physical ability.

In general, modern technology has a positive impact on students' motivation to learn. They make learning more interesting, engaging, and interactive, which increases students' interest in learning.

Visualization tools such as animated presentations, videos, and interactive tutorials make learning more visual and engaging. Gaming technologies make the process more fun and motivating for students. Personalized learning allows you to learn according to your individual needs and interests, which increases motivation to learn [18].

Also, modern technologies have a positive impact on students' learning. They make learning more effective and accessible, resulting in increased student knowledge. Adaptive learning materials adapt to the individual needs of students, which helps students better understand course material. Artificial intelligence is used to provide feedback to students, which helps students better understand course material and avoid mistakes. Virtual and augmented reality make learning more visual and fun, which contributes to better learning [19].

There is also a positive impact on the development of students' skills. Opportunities are provided to develop various skills such as critical thinking, creativity, collaboration, etc. Interactive learning materials help students develop critical thinking and problem-solving skills. Collaboration tools develop collaboration and communication skills. Design and prototyping tools help students develop creativity and innovation skills [20].

One of the main problems is the inaccessibility of technology for some students, especially students from remote areas or students with disabilities. This is because these regions may not have enough access to the Internet or other technologies. To solve this problem, it is necessary to ensure access to technology for all students, regardless of their location or ability [20].

Another problem is the need to prepare teachers to use modern technologies. Teachers must be able to use modern technology to teach and assess students. To solve this problem, it is necessary to train and improve the qualifications of teachers in the use of modern technologies [21-23].

In addition, there are possible risks associated with the use of technology in education, such as discrimination against students, misrepresentation of information, or decreased social engagement [24]. To reduce these risks, it is necessary to develop and implement appropriate measures, such as:

Develop and implement systems to prevent discrimination against students based on their gender, race, ethnicity, or other factors.

Ensuring the accuracy of information provided to students through technology.

Development and implementation of programs aimed at developing the social activity of students.

In general, the introduction of modern technologies in education is a promising direction that can help improve the quality of education. However, it is important to consider that the introduction of technology must be based on the needs of students and teachers, as well as the possible risks.

Conclusions. The massive introduction of modern technologies has led to an increase in the accessibility of education. Students were given the opportunity to receive an education regardless of their location or physical capabilities. This opened access to education for people from remote regions, people with disabilities and people who for some reason cannot attend traditional educational institutions. The introduction of modern technologies makes it possible to consider the individual needs and interests of students. This is achieved using various teaching methods, adaptive learning materials and feedback.

However, for modern technologies to have a positive impact on the quality of education, the following factors must be considered.

Ensure high quality implementation of distance learning, which includes the development of highquality educational materials, the creation of an effective student support system, and ensuring access to necessary resources.

When developing an educational trajectory, consider the individual requirements of students. Not all of them approach distance learning in the same way. Students must be given the opportunity to choose learning options according to their individual needs.

Develop the skills needed for distance learning. Students need to develop self-learning, critical thinking, communication, and collaboration skills.

In general, the global introduction of distance technologies brings positive transformations to the educational process, helping to improve its quality. It is important to realize that, in parallel with this development, demands on teachers are also growing, obliging them to adapt to new conditions and increased standards of professionalism. These factors not only shape the modern educational landscape but also provide teachers with the opportunity to expand their arsenal of professional skills.

References:

1. Report (2023). Global overview of distance education: 2023.
2. Allen, E., Seaman, J. and Garrett, R. (2016). Online Report Card: Tracking Online Education in the United States. Babson Survey Research Group, Wellesley, MA.
3. Bernard, R. M., Abrami, P. C., Lou, Y., Borokhovski, E., Wade, A., Wozney, L., and Walseth, P. A. (2004). How does distance education compare with classroom instruction? a meta-analysis of the empirical literature. review of educational research. Educational Technology Research and Development, 74(3), 379-439.

4. Kirin, R.S., Khomenko, V.L., Pashchenko, A.A. (2020). Classification criteria for massive open online courses on intellectual property. *Information technologies and learning tools*, 78(4), 315-330. <https://doi.org/10.33407/itlt.v78i4.3353>
5. Kamalov, F., Santandreu, C. D., and Gurrib, I. (2023). New era of artificial intelligence in education: Towards a sustainable multifaceted revolution. *Sustainability*, 15(16):12451.
6. Raouna, K. (2023). 30 best online learning platforms for 2024.
7. Menesini, E., Ortega, R., and Smith, P. K. (2022). The impact of bullying on academic achievement: A meta-analysis. *Journal of Educational Psychology*, 114(1), 1-19.
8. Koroviaka, Ye., Biletskyi, V., Rastsvietaiev, V., Kaluzhna, T., Yavorska, V. (2021). Novi pidkhody shchodo zastosuvannya prohramnoho zabezpechennya dlya pidgotovky fakhivtsiv spetsial'nosti 185 «Naftohazova inzheneriya ta tekhnolohiyi» v NTU «Dniprovs'ka politekhnik» [New Approaches in Implementing Software to Train Specialists in Specialism Area 185 «Oil-and-Gas Engineering and Technologies» at Dnipro University of Technology]. *Ukrayins'kyy hirnychyy forum – 2021. Materialy mizhnarodnoyi konferentsiyi – Ukrainian Mining Forum 2021: Papers of International Scientific and Technical Conference*. (pp. 33-43). Dnipro: «Zhurfond» [in Ukrainian].
9. Pashchenko, O.A., Koroviaka, Ye.A., Khomenko, V.L., Kaluzhna, T.M. (2022). Vykorystannya shtuchnoho intelektu u sferi osvity. [The use of artificial intelligence in the field of education]. *Finansovo-ekonomichni problemy rozvytku subyektiv hospodaryuvannya v period stanovlennya innovatsiyanoi ekonomiky – Financial and economic problems of the development of economic entities in the period of formation of the innovative economy*. (pp. 619-622). Kryvyi Rih: Kryvyi Rih National University [in Ukrainian].
10. Gaur, C. (2023). 10 best data visualization tools and techniques – 2023.
11. Report (2022). 50% of students say they learned more in online classes than in person. Technical report, Hechinger.
12. Shute, V. J. (2011). The impact of adaptive learning on achievement, motivation, and engagement. *Educational Psychologist*, 46(4):249–262.
13. Manual (2023). Application of AI in Education: Howto Bring Out the Best for Your Business.
14. Clark, R. et al. (2016). Visual Learning and Its Impact on Educational Outcomes.
15. Holmes, W., Bialik, M., and Fadel, C. (2019). Artificial intelligence in education. promise and implications for teaching and learning. Center for Curriculum Redesign.
16. Koroviaka, Ye. A., Pashchenko, O. A., and Khomenko, V. L. (2021). Modern paradigm of learning with distance technologies. Abstracts of the III International Scientific and Practical Conference. (Koroviaka Y., Pashchenko O., Khomenko V. Modern paradigm of learning with distance technologies: Abstracts of the III International Scientific and Practical Conference (Lisbon, February 2-5, 2021). Portugal 2021. 300 p. Pp. 196–199. Available at : DOI: 10.46299/ISG.2021.I.III URL: <https://isg-konf.com>)
17. Koroviaka, Ye.A., Khomenko, V.L., Pashchenko, O.A., Kaluzhna, T.M. (2022). Dystantsiyna osvita: pozytyvni i nehatyvni aspekty [Distance education: positive and negative aspects]. «Naukovi innovatsiyi ta peredovi tekhnolohiyi» (Seriya «Derzhavne upravlinnya», Seriya «Pravo», Seriya «Ekonomika», Seriya «Psykholohiya», Seriya «Pedahohika») – "Scientific Innovations and Advanced Technologies" (Public Administration Series, Law Series, Economics Series, Psychology Series, Pedagogy Series), 10(12), 376-384 [in Ukrainian]. [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-10\(12\)](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-10(12))
18. Mayer, R. E. (2006). Multimedia learning. New York: Cambridge University Press.
19. Jonassen, D. H. (1999). Designing constructivist learning environments In C M Reigeluth (Ed). *Instructional design theories and models: A new paradigm of instructional theory*, II:173–198.
20. Technical Report (2022). ICT in education: A global perspective.

21. Koehler, M. J., Mishra, P. (2009). What is technological pedagogical content knowledge (TPACK)? *Contemporary Issues in Technology and Teacher Education*, 9(1):1–10.
22. Trehub M. V., Pashchenko, O. A., and Medvedovska, T. P. (2023). Basic provisions of the didactic principles of the digital educational process. *Collection of scientific papers "SCIENTIA"*, pages 171–173.
23. Pashchenko, O.A., Khomenko, V.L., Koroviaka, Ye.A. (2023). Tendentsiyi ta perspektyvy vykorystannya tsyfrovyykh tekhnolohiy u navchanni [Trends and prospects of using digital technologies in education]. *Zbirnyk naukovykh prats' Vseukrayins'koyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi «Stratehiyi i transformatsiyi pedahohiky v umovakh staloho rozvytku suspil'stva 2023»*. – *Collection of scientific works of the All-Ukrainian scientific and practical conference "Strategies and transformations of pedagogy in conditions of sustainable development of society 2023"*. (pp 50-53). Dnipro: NTU «DP» [in Ukrainian].
24. Selwyn N. (2010). *Education in the digital age: Technology, learning and schooling*. Routledge.

Література:

1. Report (2023). *Global overview of distance education: 2023*.
2. Allen, E., Seaman, J. and Garrett, R. (2016). *Online Report Card: Tracking Online Education in the United States*. Babson Survey Research Group, Wellesley, MA.
3. Bernard, R. M., Abrami, P. C., Lou, Y., Borokhovski, E., Wade, A., Wozney, L., and Walseth, P. A. (2004). How does distance education compare with classroom instruction? a meta-analysis of the empirical literature. *review of educational research*. *Educational Technology Research and Development*, 74(3):379-439.
4. Kirin, R.S., Khomenko, V.L., Pashchenko, A.A. (2020). Classification criteria for massive open online courses on intellectual property. *Information technologies and learning tools*, 78(4), 315-330. <https://doi.org/10.33407/itlt.v78i4.3353>
5. Kamalov, F., Santandreu, C. D., and Gurrib, I. (2023). New era of artificial intelligence in education: Towards a sustainable multifaceted revolution. *Sustainability*, 15(16):12451.
6. Raouana, K. (2023). 30 best online learning platforms for 2024.
7. Menesini, E., Ortega, R., and Smith, P. K. (2022). The impact of bullying on academic achievement: A meta-analysis. *Journal of Educational Psychology*, 114(1):1–19.
8. Коровяка, Є., Білецький, В., Расцветаєв, В., Калюжна, Т., Яворська, В. (2021). Нові підходи щодо застосування програмного забезпечення для підготовки фахівців спеціальності 185 «Нафтогазова інженерія та технології» в НТУ «Дніпровська політехніка». *Український гірничий форум – 2021. Матеріали міжнародної конференції. 4-5 листопада 2021 р.* – Дніпро: Журфонд, 2021. – С. 33 – 43.
9. Пащенко О.А., Коровяка Є.А., Хоменко В.Л., Калюжна Т.М. Використання штучного інтелекту у сфері освіти. Фінансово-економічні проблеми розвитку суб'єктів господарювання в період становлення інноваційної економіки: збірн. наук. прац. Всеукр. наук.-практ. конф., Частина 2, 10 листопада 2022р., Кривий Ріг : Криворізький національний університет, 2022. – С. 619-622.
10. Gaur, C. (2023). 10 best data visualization tools and techniques – 2023.
11. Report (2022). 50% of students say they learned more in online classes than in person. *Technical report*, Hechinger.
12. Shute, V. J. (2011). The impact of adaptive learning on achievement, motivation, and engagement. *Educational Psychologist*, 46(4):249–262.
13. Manual (2023). *Application of AI in Education: Howto Bring Out the Best for Your Business*.
14. Clark, R. et al. (2016). *Visual Learning and Its Impact on Educational Outcomes*.

15. *Holmes, W., Bialik, M., and Fadel, C.* (2019). Artificial intelligence in education. promise and implications for teaching and learning. Center for Curriculum Redesign.
16. *Koroviaka, Ye. A., Pashchenko, O. A., and Khomenko, V. L.* (2021). Modern paradigm of learning with distance technologies. Abstracts of the III International Scientific and Practical Conference. (Koroviaka Y., Pashchenko O., Khomenko V. Modern paradigm of learning with distance technologies: Abstracts of the III International Scientific and Practical Conference (Lisbon, February 2-5, 2021). Portugal 2021. 300 p. Pp. 196–199. Available at : DOI: 10.46299/ISG.2021.I.III URL: <https://isg-konf.com>)
17. *Коровяка Є.А., Хоменко В.Л., Пащенко О.А., Калюжна Т.М.* (2022). Дистанційна освіта: позитивні і негативні аспекти. «Наукові інновації та передові технології» (Серія «Державне управління», Серія «Право», Серія «Економіка», Серія «Психологія», Серія «Педагогіка»): журнал. 2022. № 10(12) 2022. С. 376-384. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-10\(12\)](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-10(12))
18. *Mayer, R. E.* (2006). Multimedia learning. New York: Cambridge University Press.
19. *Jonassen, D. H.* (1999). Designing constructivist learning environments In C M Reigeluth (Ed). Instructional design theories and models: A new paradigm of instructional theory, II:173–198.
20. Technical Report (2022). ICT in education: A global perspective.
21. *Koehler, M. J., Mishra, P.* (2009). What is technological pedagogical content knowledge (TPACK)? Contemporary Issues in Technology and Teacher Education, 9(1):1–10.
22. *Trehub M. V., Pashchenko, O. A., and Medvedovska, T. P.* (2023). Basic provisions of the didactic principles of the digital educational process. Collection of scientific papers "SCIENTIA", pages 171–173.
23. *Пащенко, О.А., Хоменко, В.Л., Коровяка, Є.А.* (2023). Тенденції та перспективи використання цифрових технологій у навчанні. Збірник наукових праць Всеукраїнської науково-практичної конференції «Стратегії і трансформації педагогіки в умовах сталого розвитку суспільства 2023». – Дніпро: НТУ «ДП», 2023. – С. 50-53.
24. *Selwyn N.* (2010). Education in the digital age: Technology, learning and schooling. Routledge.

UDK 378.1; 81'243

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11\(39\)-1158-1167](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11(39)-1158-1167)

Shenderuk Olena Borysivna PhD in Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of Foreign Philology Department, Chernihiv Polytechnic National University, Shevchenka, 95, Chernihiv, 14000, tel.: (050) 263-32-23, <https://orcid.org/0000-0003-4147-327X>

Perminova Vladyslava Anatoliivna PhD in Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of Foreign Philology Department, Chernihiv Polytechnic National University, Shevchenka, 95, Chernihiv, 14000, tel.: (050) 570-81-98, <https://orcid.org/0000-0002-5082-6308>

Lytvyn Svitlana Volodymyrivna PhD in Pedagogical Sciences, Associate Professor, Head of Foreign Philology Department, Chernihiv Polytechnic National University, Shevchenka, 95, Chernihiv, 14000, tel.: (050) 338-80-69, <https://orcid.org/0000-0002-0530-1828>

NINE LEVELS OF LEARNING (ROBERT GAGNÉ MODEL) IN FOREIGN LANGUAGE TEACHING: STRATEGIES AND APPROACHES

Abstract. The article is devoted to the analysis of the model "Nine Levels of Learning" by the famous scientist Robert Gagné, which is quite relevant for determining language proficiency and students' progress in the learning process, as well as useful for planning curricula, developing materials and improving the quality of foreign language teaching. Nine levels of Robert Gagné's learning are identified. The key principles of this model are analysed. The student-centred approach, communicative approach to teaching and authentic language use are analysed separately. Nine levels of learning are superimposed on Robert Gagné's model: attracting attention, stating the purpose of learning, updating previously known information, presenting new information, helping with understanding, synchronising, providing feedback, evaluating new knowledge and applying it in practice. It is proved that the empowerment of learners depends on active involvement and personalised learning experience. The key principles of the student-centred approach in Robert Gagné's model, such as personalised learning experience, active student engagement and empowerment and autonomy, are described. The authentic use of language as relevance to the real world is emphasised. The issue of using authentic language materials, such as newspapers, films, social media posts and podcasts, which contribute to the development of students' language skills necessary for that contribute to navigate and participate in

authentic communication contexts. It is emphasised that authentic language use contributes to a deeper understanding of language structure, cultural nuances and vocabulary selection. By immersing students in authentic communicative contexts, teachers can help them develop the skills and strategies necessary for effective communication in different linguistic and cultural environments.

Keywords: nine levels of learning, Robert Gagné's model, foreign language teaching, methods and approaches to foreign language learning, student-centred approach, communicative methodology, authentic language use.

Шендерук Олена Борисівна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри іноземної філології, Національний університет «Чернігівська політехніка», вул. Шевченка, 95, м. Чернігів, 14000, тел.: (050) 263-32-23, <https://orcid.org/0000-0003-4147-327X>

Пермінова Владислава Анатолівна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри іноземної філології, Національний університет «Чернігівська політехніка», вул. Шевченка, 95, м. Чернігів, 14000, тел.: (050) 570-81-98, <https://orcid.org/0000-0002-5082-6308>

Литвин Світлана Володимирівна кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри іноземної філології, Національний університет «Чернігівська політехніка», вул. Шевченка, 95, м. Чернігів, 14000, тел.: (050) 338-80-69, <https://orcid.org/0000-0002-0530-1828>

ДЕВ'ЯТЬ РІВНІВ НАВЧАННЯ (МОДЕЛЬ РОБЕРТА ГАНЬЄ) У ВИКЛАДАННІ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ: СТРАТЕГІЇ ТА ПІДХОДИ

Анотація. Стаття присвячена аналізу моделі «Дев'ять рівнів навчання» відомого ученого Роберта Ганьє, яка є досить актуальною для визначення володіння мовою та прогресу студентів у процесі навчання, а також стане в пригоді для планування навчальних програм, розробки матеріалів та покращення якості викладання іноземних мов. Виділено дев'ять рівнів навчання Роберта Ганьє. Здійснено аналіз ключових принципів зазначеної моделі. Окремо проаналізовано студенто-центрований підхід, комунікативний підхід у навчанні та автентичне використання мови. Накладено на модель Роберта Ганьє дев'ять рівнів навчання: привернення уваги, озвучення мети навчання, актуалізація раніше відомого, презентація нової інформації, допомога з розумінням, синхронізація, надання зворотного зв'язку, оцінка нових знань та застосування на практиці. Доведено, що розширенні можливостей учнів залежать від активного залучення та персоналізований навчальний досвід. Схарактеризовано ключові принципи студентоцентричного підходу в моделі Роберта Ганьє такі як персоналізований навчальний

досвід, активне залучення студентів та розширення можливостей та автономія. Наголошено на автентичному використанні мови як релевантності до реального світу. Актуалізовано питання використання автентичні мовних матеріалів, таких як газети, фільми, пости в соціальних мережах та подкасти, які сприяють розвитку мовних навичок студентів, необхідних для орієнтації та участі в автентичних комунікативних контекстах. Наголошено на тому, що автентичне використання мови сприяє глибшому розумінню мовної структури, культурних нюансів та підбору лексичних одиниць. Занурюючи студентів в автентичні комунікативні контексти, викладачі можуть допомогти їм розвинути навички та стратегії, необхідні для ефективного спілкування в різних мовних і культурних середовищах.

Ключові слова: дев'ять рівнів навчання, модель Роберта Ганьє, викладання іноземної мови, методи та підходи до вивчення іноземної мови, студентоцентрований підхід, комунікативна методика, автентичне використання мови.

Introduction. In today's world, foreign language proficiency is becoming a more important aspect of everyone's life. That is why the issue of knowing the methods and approaches to learning foreign languages is becoming more and more relevant. A popular myth about teaching others is that if you know something, you can automatically teach it to others. Unfortunately, it doesn't quite work that way. Teaching others is not only and not so much about what you know, but about what you know and how you know how to teach it to others. One of the most common approaches to teaching foreign languages is the 9 Levels of Learning model by the famous scientist Robert Gagné. This model has become an important tool for determining language proficiency levels and student progress in the learning process. It helps both students and teachers to better understand and control the language learning process, and stimulates the achievement of high language proficiency results. In addition, this model is useful not only for assessing language proficiency, but also for planning curricula, developing learning materials and improving the quality of foreign language teaching. The relevance of this problem is related to the need to intensify the process of teaching foreign languages in the system of higher professional education in general and in language universities in particular.

The purpose of this article is to introduce the Nine Levels of Learning model by renowned scientist Robert Gagné to determine language proficiency and student progress in the learning process, as well as to plan curricula, develop materials and improve the quality of foreign language teaching.

Findings of the Study. Many scientists and researchers have studied the model of "9 levels of learning" by the famous scientist Robert Gagné. For example, David Little, a researcher in the field of language pedagogy who has written numerous works on foreign language learning, considers Robert Gagné's model to

be a useful tool for teachers in planning the learning process and assessing students' progress [1]. Dinah Larsen-Freeman, a scholar and author of publications in the field of foreign language teaching methods, highlights the importance and flexibility of Robert Gagné's model for adapting to a wide range of teaching and learning styles. Scott Thornbury, a researcher in the field of language learning theory who has been actively studying methods and strategies for learning foreign languages, expressed his opinion that the Robert Gagné model helps learners better understand their progress and reach new heights in language learning [2].

These scholars and researchers have highlighted the importance and usefulness of the 9 Levels of Learning model for teaching and learning foreign languages, considering it to be a model that promotes a systematic approach to learning and helps learners achieve a high level of language proficiency [3].

Robert Gagné's model describes 9 levels of foreign language learning, ranging from the basic level for beginners to the high level of proficiency for advanced learners. Each level is characterised by a specific set of skills and abilities that a learner must master in order to move to the next, more complex level. At the initial stage, students learn basic phrases, words and simple grammatical structures. Gradually, they move from elementary to high intermediate level, where they can confidently communicate on topics of general interest. Further developing their skills, learners reach the levels of high, professional and advanced proficiency.

Each level requires a certain amount of effort and time from the learner to achieve success. The Robert Gagné model helps teachers to adapt the learning process to the individual needs of each learner and provide the necessary support and assistance.

The Robert Gagné model describes 9 levels of learning:

1. A beginner.
2. Elementary.
3. Intermediate.
4. High intermediate.
5. Advanced.
6. Proficiency.
7. Fluency.
8. Bilingual.
9. Mastery.

Key Principles of the Robert Gagne Model:

1. *Student-Centered Approach.* The Robert Gagne Model prioritizes the needs and interests of students, placing them at the center of the learning process. Teachers act as facilitators, guiding students through interactive activities that encourage communication and language practice.

His model emphasizes the empowerment of students through active engagement and personalized learning experiences. At the core of the Robert Gagne Model lies the belief that students are active participants in their own learning

journey. The student-centered approach advocated by Gagne prioritizes the individual needs, interests, and abilities of learners, aiming to create a supportive and inclusive learning environment that caters to diverse learning styles and preferences. In this model, teachers assume the role of facilitators, guiding and empowering students to take ownership of their learning process. Key Principles of the Student-Centered Approach in the Robert Gagne Model:

1. Personalized Learning Experiences: The student-centered approach in the Robert Gagne Model emphasizes the importance of tailoring learning experiences to meet the unique needs and interests of each student. By recognizing and accommodating individual differences, educators can create a more engaging and relevant learning environment.

2. Active Student Engagement: Central to the student-centered approach is the promotion of active student engagement in the learning process. Students are encouraged to participate in discussions, collaborative activities, and hands-on projects that foster critical thinking, creativity, and problem-solving skills.

3. Empowerment and Autonomy: In the Robert Gagne Model, students are empowered to take ownership of their learning by setting goals, making decisions, and reflecting on their progress. This autonomy not only enhances motivation and self-esteem but also cultivates a sense of responsibility and independence in learners [4].

Implications of the Student-Centered Approach in the Robert Gagne Model:

The student-centered approach according to the Robert Gagne Model has profound implications for teaching and learning practices. By shifting the focus from the teacher to the student, this approach promotes a more collaborative and interactive learning environment where students are actively involved in the construction of knowledge. This not only enhances students' academic achievement but also fosters a deeper understanding and retention of content.

Furthermore, the student-centered approach in the Robert Gagne Model promotes the development of essential 21st-century skills, such as communication, collaboration, critical thinking, and creativity. By engaging students in meaningful and authentic learning experiences, educators can prepare them to navigate the complexities of the modern world and thrive in an ever-evolving global society.

Thus, the student-centered approach advocated by Robert Gagne represents a paradigm shift in education that champions the empowerment, engagement, and autonomy of learners. By embracing this approach, educators can create learning environments that inspire curiosity, creativity, and lifelong learning among students. The principles of the Robert Gagne Model serve as a guiding light for educators seeking to foster meaningful and impactful educational experiences that cater to the diverse needs and aspirations of learners.

2. *Communicative Language Teaching*. The model promotes communicative language teaching methods, where the focus is on developing students' ability to communicate effectively in real-world situations. Students are encouraged to use the target language in meaningful contexts, such as role-plays, discussions, and group projects.

Communicative language teaching, as advocated by Robert Gagne, is a learner-centered approach that prioritizes the development of communicative skills and language proficiency through meaningful interaction and authentic language use. In this approach, language learning is viewed as a tool for communication, and the primary goal is to equip students with the ability to use the target language effectively in real-life situations.

Key Principles of Communicative Language Teaching in the Robert Gagne Model is focus on communication: One of the central tenets of CLT according to Robert Gagne is the emphasis on communication as the primary objective of language learning. In this approach, students are encouraged to engage in authentic communication tasks, such as role-plays, discussions, and problem-solving activities, to develop their speaking, listening, and interaction skills.

The implementation of CLT according to the principles of the Robert Gagne Model has been shown to yield significant benefits in language learning outcomes. Research studies have demonstrated that students who are exposed to communicative language teaching approaches exhibit higher levels of fluency, accuracy, and confidence in using the target language. By engaging in communicative tasks and authentic language use, students develop a deeper understanding of the language and its cultural nuances.

Communicative language teaching according to Robert Gagne represents a pedagogical approach that prioritizes the development of communicative competence and real-life language skills among learners. By emphasizing communication, contextualized language use, and student-centered learning, CLT in the Robert Gagne Model offers a comprehensive framework for enhancing language acquisition and promoting meaningful interaction in language classrooms.

3. Authentic Language Use. The Robert Gagne Model emphasizes the importance of exposing students to authentic language materials, such as videos, songs, and texts, to provide them with a realistic view of the language in use. This helps students develop their language skills in a contextually rich environment.

Authentic language use plays a pivotal role in language acquisition and proficiency development. Robert Gagne advocates for the integration of authentic language materials and contexts in language teaching to enhance learners' communicative competence.

Authentic language use, as conceptualized by Robert Gagne, refers to the incorporation of real-life language materials and contexts in language teaching to provide learners with opportunities to engage with language in meaningful and relevant ways. This approach goes beyond traditional textbook exercises and rote memorization, emphasizing the importance of exposing students to authentic texts, videos, audio recordings, and communication situations that mirror natural language use.

Key Principles of Authentic Language Use in the Robert Gagne Model is Real-World Relevance: Authentic language use in the Robert Gagne Model is

grounded in the belief that language learning should reflect real-world communication scenarios. By exposing students to authentic language materials, such as newspapers, films, social media posts, and podcasts, educators can help learners develop the language skills necessary to navigate and participate in authentic communication contexts [5].

Cultural and Social Context: Authentic language use according to Robert Gagne incorporates cultural and social dimensions of language learning. By exposing students to authentic texts and media from diverse cultural backgrounds, educators can promote intercultural understanding and sensitivity, fostering a broader perspective on language and communication.

Meaningful Interaction: The emphasis on authentic language use in the Robert Gagne Model is closely tied to the promotion of meaningful interaction among learners. By engaging with authentic language materials and contexts, students have the opportunity to communicate, collaborate, and negotiate meaning in ways that mirror real-life communication, enhancing their communicative competence and language proficiency.

Applications and Benefits of Authentic Language Use in the Robert Gagne Model is the integration of authentic language use in language teaching according to the principles of the Robert Gagne Model has been shown to yield numerous benefits for language learners. Research studies indicate that students who are exposed to authentic language materials exhibit higher levels of engagement, motivation, and language proficiency compared to those who rely solely on artificial or contrived language exercises.

Furthermore, authentic language use fosters a deeper understanding of language structure, vocabulary usage, and cultural nuances, providing learners with a more holistic and realistic view of the target language. By immersing students in authentic communication contexts, educators can help them develop the skills and strategies needed to communicate effectively in diverse linguistic and cultural settings [6].

In conclusion, authentic language use according to Robert Gagne represents a pedagogical approach that enriches language learning experiences by incorporating real-life language materials and contexts into the classroom. By embracing authentic language use, educators can create dynamic and engaging learning environments that promote meaningful interaction, cultural awareness, and communicative competence among students. The principles of authentic language use in the Robert Gagne Model serve as a guiding framework for educators seeking to enhance language acquisition and proficiency through exposure to authentic language materials and contexts.

According to the developed model, the following 9 levels of learning can be distinguished:

1) Attracting attention.

WHAT: You cannot teach a person what does not exist in their field of attention. **HOW?** Draw the attention of the learners to a specific aspect (behaviour,

tool, skill, competence) - what you want to teach through discussion, feedback, recognition, performance review, one-to-one meeting.

2) Announcement of the learning objective.

You need to inform the participants about the result they need to achieve, what they need to learn and how they need to use the new information and knowledge. First of all, participants need to understand why they need to change something. Secondly, they need to be clear about when they will know what they have learnt. The team must understand what you expect them to do as a result of the training.

3) Updating the previously known.

WHAT DO WE ALREADY KNOW? Ask participants to think about their previous experiences related to the subject matter. We make better sense of something new when we connect it to our existing experiences. Then the new knowledge seems to build a new awareness on the foundation of existing knowledge. Create a connection between what you already know and what you are learning. Ideally, new knowledge should complement, not refute, existing knowledge.

4) Presentation of new information.

What are we going to learn now? Choose a format for presenting the information that suits the situation and the participants. Please note that we perceive new information most easily in the form of stories, when information is presented immediately with examples and its use (how what you have just learned works in specific situations).

5) Help with understanding.

How can we work with the new information? The point of this stage is to engage participants in the learning process. Here, tasks that require participants to apply the material they have learned will be very appropriate.

6) Synchronisation.

What exactly did we learn? At this stage, your task is to make sure that the participants "take away" what they have learnt and how they see themselves using it in line with your learning objectives. Is this what I had in mind when I planned to teach it?

7) Providing feedback.

Did we get it right? When the team has demonstrated the new knowledge, give feedback to the participants to record their successes and what is not yet perfect. The purpose of this stage is to record the correct (effective) behavior and what needs to be improved.

8) Assessment of new knowledge.

How well did we remember it? You need to assess the learning outcomes by testing or other possible ways, such as surveys or checklists. At this stage, you need to assess the level of learning of the new information. It is optimal if you implement this stage a few days (initially), weeks (the further away from the training date) after the training.

9) Application in practice.

Література:

1. Little, D. (1999). Developing learner autonomy in the foreign language classroom: a socialinteractive view of learning and three fundamental pedagogical principles, *Revista Canaria de Estudios Ingleses* 38: 77–88.
2. Rita, C. Richey. The Future Role of Robert M. Gagné in Instructional Design. URL: <https://citeseerx.ist.psu.edu/document?repid=rep1&type=pdf&doi=a9a9e6af215407f2bea147b8455e5c29e5a7bd9d>
3. Wayne, A. (2000). Nelson Gagné and the New Technologies of Instruction. URL: https://www.researchgate.net/publication/263963729_Gagne'_and_the_new_technologies_of_instruction
4. Meyer, D. K., & Turner, J. C. (2002). Discovering the Socioemotional Dimensions of Teaching and Learning. *Educational Psychologist*. 37 (3), 131-141.
5. Інноваційні технології навчання в умовах модернізації сучасної освіти : монографія / за наук. ред. д. пед. н., проф. Л. З. Ребухи. Тернопіль : ЗУНУ, 2022. 143 с.
6. Бурлімова Б. М., Яслинська К. М. Інноваційні технології вивчення іноземної мови у ВНЗ. *Вісник університету імені Альфреда Нобеля*, 2018. № 1(15).С. 223-227.

УДК 378.147:004.9

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11\(39\)-1168-1177](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11(39)-1168-1177)

Біда Олена Анатоліївна доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри педагогіки, психології, початкової, дошкільної освіти та управління закладами освіти, Закарпатський угорський інститут ім. Ференца Ракоці II, площа Кошута, 6, м. Берегове, 90201, <https://orcid.org/0000-0002-0448-0852>

Чичук Антоніна Петрівна доктор педагогічних наук, професор кафедри педагогіки, психології, початкової, дошкільної освіти та управління закладами освіти Закарпатський угорський інститут ім. Ференца Ракоці II, площа Кошута, м. Берегове, 90201, <https://orcid.org/0000-0002-9982-3634>

Кучай Тетяна Петрівна доктор педагогічних наук, професор кафедри педагогіки, психології, початкової, дошкільної освіти та управління закладами освіти, Закарпатський угорський інститут ім. Ференца Ракоці II, площа Кошута, 6, м. Берегове, 90201, <https://orcid.org/0000-0003-3518-2767>

Дутка Ганна Яківна доктор педагогічних наук, професор, заступник керівника Центру забезпечення якості освіти, професор кафедри дошкільної та початкової освіти Львівський національний університет імені Івана Франка, вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000, <http://orcid.org/0000-0002-6504-1554>

ВПРОВАДЖЕННЯ ЗАСОБІВ ЦИФРОВІЗАЦІЇ ДЛЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ СФЕРИ ТЕЛЕКОМУНІКАЦІЙ

Анотація. Впровадження засобів цифровізації для професійної підготовки фахівців, зокрема, фахівців сфери телекомунікацій є вагомим і необхідним у сьогоденні вищої школи. Цифровізація освіти залежить від рівня володіння цифровими технологіями, від впровадження засобів цифровізації для професійної підготовки фахівців сфери телекомунікацій з метою їх продуктивного застосування в освітній діяльності.

У статті сформульовано ті завдання цифровізації, які, повинні бути поставлені перед закладом вищої освіти. Перспективним завданням всіх закладів вищої освіти є підвищення кваліфікації фахівців щодо цифрової грамотності, орієнтованої на застосування цифрового середовища в освітньому процесі та у подальшому, в професійній діяльності.

У статті розкрито принципи на яких ґрунтується формування цифрового середовища закладу вищої освіти. Основна мета такого середовища закладу вищої освіти повинна полягати у забезпеченні можливості віддаленого

інтерактивного доступу (в авторизованому режимі, орієнтованому на різні групи користувачів) до всіх інформаційних освітніх ресурсів.

Сьогодні у вищій школі формується нова парадигма рівного доступу до якісної освіти на основі сучасних ІКТ. Відкритий навчально-виховний процес у різних типах навчальних закладів здійснюється за умов, що розкриті у статті.

При вирішенні проблеми впровадження у вищу школу засобів цифровізації для професійної підготовки фахівців сфери телекомунікацій важливо враховувати загальні стратегічні цілі розвитку системи, включаючи аспекти, які перераховано у статті.

Останніми роками цифровізація визнається вагомим чинником розвитку політичних, економічних, соціальних, культурних відносин у суспільстві. Звичним є поняття «цифровий університет», коли йдеться про основні тенденції в осучасненні вищої освіти.

Ключові слова: засоби цифровізації, професійна підготовка, фахівці сфери телекомунікацій, цифрове середовище закладу вищої освіти, технології віртуальної реальності та сучасні платформи електронного імерсійного навчання.

Bida Olena Anatoliivna Doctor Pedagogical Sciences, professor, head of the chair of pedagogy, psychology, elementary, preschool education and management of educational institutions, Ferenc Rakoczi II Transcarpathian Hungarian Institute, Berehove, Transcarpathia, Kossuth square, 6, <https://orcid.org/0000-0002-0448-0852>

Chychuk Antonina Petrivna Doctor of Pedagogical Sciences, professor of the department of pedagogy, psychology, elementary, preschool education and management of educational institutions, Ferenc Rakoczi II Transcarpathian Hungarian Institute, Berehove, Transcarpathia, Kossuth square, 6, <https://orcid.org/0000-0003-3518-2767>

Kuchai Tetiana Petrivna Doctor of Pedagogical Sciences, professor of the department of pedagogy, psychology, elementary, preschool education and management of educational institutions, Ferenc Rakoczi II Transcarpathian Hungarian Institute, Berehove, Transcarpathia, Kossuth square, 6, <https://orcid.org/0000-0003-3518-2767>.

Dutka Hanna Yakivna Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Deputy Head of the Center for Quality Assurance of Education, Professor of the Department of Preschool and Elementary Education, Ivan Franko Lviv National University, St. 1, Universitetska, Lviv, 79000, <http://orcid.org/0000-0002-6504-1554>

IMPLEMENTATION OF DIGITAL TOOLS FOR THE PROFESSIONAL TRAINING OF TELECOMMUNICATIONS SPECIALISTS

Abstract. The implementation of digitization tools for the professional training of specialists, in particular, specialists in the field of telecommunications, is

significant and necessary in today's higher education. Digitization of education depends on the level of mastery of digital technologies, on the implementation of digitization tools for the professional training of telecommunications specialists with the aim of their productive use in educational activities.

The article formulates the digitalization tasks that should be set before the institution of higher education. A promising task of all institutions of higher education is to improve the qualifications of specialists in digital literacy, focused on the use of the digital environment in the educational process and, in the future, in professional activities.

The article reveals the principles on which the formation of the digital environment of a higher education institution is based. The main goal of such an environment of a higher education institution should be to provide the possibility of remote interactive access (in an authorized mode, aimed at different groups of users) to all informational educational resources.

Today, a new paradigm of equal access to quality education based on modern ICT is being formed in higher education. The open educational process in various types of educational institutions is carried out under the conditions disclosed in the article.

When solving the problem of introducing digitization tools to the higher school for professional training of telecommunications specialists, it is important to take into account the general strategic goals of the system development, including the aspects listed in the article.

In recent years, digitalization has been recognized as an important factor in the development of political, economic, social, and cultural relations in society. The term "digital university" is common when it comes to the main trends in the modernization of higher education.

Keywords: means of digitization, professional training, experts in the field of telecommunications, digital environment of a higher education institution, virtual reality technologies and modern platforms of electronic immersive learning.

Постановка проблеми. Цифрові технології в сучасному світі – це не лише інструмент, а середовище існування, що відкриває нові можливості: навчання в будь-який зручний час, безперервну освіту, можливість проектувати індивідуальні освітні маршрути, зі споживачів електронних ресурсів стати творцями. Таким чином, цифровізація освіти передбачає застосування студентами мобільних і інтернет-технологій, розширюючи горизонти їх пізнання, роблячи їх безмежними [9, с. 760–768].

Продуктивне застосування цифрових технологій, включення студентів у самостійний пошук, відбір інформації, участь в проектній діяльності формує у них компетенції XXI століття [10, с. 298–307]. Початком цифрової революції вчені вважають 2002 рік, коли обсяг збережених у світі цифрових даних вперше перевищив сукупний обсяг аналогових. У цьому контексті варто

відшукувати нові шляхи, засоби та способи щодо підготовки висококваліфікованих спеціалістів, які володітимуть основам цифрової грамотності та будуть здатні до розробки, впровадження та поширення цифрової освіти. Цього завдання можна досягти шляхом якісно налагодженого освітнього процесу у стінах вищої школи. [4, с. 188–197]. Отже, впровадження засобів цифровізації для професійної підготовки фахівців, зокрема, фахівців сфери телекомунікацій є вагомим і необхідним у сьогоденні вищої школи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Варто відзначити особистий внесок у розвиток проблеми впровадження засобів цифровізації для професійної підготовки фахівців науковців й дослідників серед яких: В. Биков, А. Данилицька, М. Жалдак, М. Лещенко, Л. Петухова, О. Співаковський, О. Спирін, А. Яцишин та інші.

Мета статті - довести необхідність впровадження засобів цифровізації для професійної підготовки фахівців сфери телекомунікацій.

Виклад основного матеріалу. В освіті цифровізація спрямована на забезпечення безперервності процесу навчання, тобто *life-long-learning* – навчання протягом життя, на основі *advanced-learning-technologies* його індивідуалізації – технологій просунутого навчання. У визначення цього терміну включають використання в навчанні значних даних про процес освоєння окремими здобувачами вищої освіти певних дисциплін і на їх основі автоматичної адаптації навчального процесу; використання доповненої реальності, віртуалізації, хмарних обчислень і багато інших технології [3, с. 122–125].

Безпосередньо, цифровізація освіти залежить від рівня володіння цифровими технологіями, від впровадження засобів цифровізації для професійної підготовки фахівців сфери телекомунікацій з метою їх продуктивного застосування в освітній діяльності.

Сьогодні існує необхідність формування уміння орієнтуватися в потоці цифрової інформації у фахівців сфери телекомунікацій, працювати з нею, вбудовувати і обробляти в нову професійну технологію. Інформаційний формат заснований на цифровому впровадженні засобів цифровізації для професійної підготовки фахівців сфери телекомунікацій. Цифровий формат, на відміну від електронного формату більш точно представляє інформацію, забезпечуючи її вільну циркуляцію, розміщення, обробку, використання в комп'ютерних мережах. Система цифрової освіти включає в себе систему управління, телекомунікації, інформаційні ресурси [2, с.119–127].

Такі зміни потребують від фахівців сфери телекомунікацій вільного володіння цифровим освітнім середовищем. З огляду на це, перспективним завданням всіх закладів вищої освіти є підвищення кваліфікації фахівців щодо цифрової грамотності, орієнтованої на застосування цифрового середовища в освітньому процесі та у подальшому, в професійній діяльності. Цифрове середовище вимагає від фахівців іншої ментальності, картини світу, більш досконалих способів і форм роботи [6, с. 299–308.].

Зміст цифрової грамотності зводиться до розуміння того, що, якщо буде ясність в структурі і змісті цифровий реальності, тоді буде ясність в контролі і взаємодії з цифровими технологіями. С. Карплюк сформульовано ті завдання цифровізації, які, повинні бути поставлені перед закладом вищої освіти:

- забезпечення навчання та підвищення кваліфікації професорсько-викладацького складу закладу вищої освіти щодо використання цифрових технологій в професійній діяльності;
- реалізація цифрових технологій в освітньому процесі;
- надання можливості колективного користування цифрових ресурсів і вільного доступу до них у хмарних сервісах;
- забезпечення підвищення рівня мотивації до професійного використання цифрових технологій викладачами та студентами;
- створення інноваційних умов розвитку через упровадження цифрових технологій;
- надання інформаційних в консультаційних послуг щодо використання цифрових і хмарних технологій із необмеженими ресурсами;
- накопичення, систематизація та розповсюдження інформації щодо використання цифрових і хмарних технологій закладом вищої освіти.

Виконавши ці завдання, система освіти здатна буде забезпечити суспільству впевнений перехід у цифрову епоху, що орієнтований на зростання продуктивності освітнього процесу, вибудовування індивідуальних маршрутів навчання, управління власними результатами навчання, віртуальну і доповнену реальність тощо [4, с. 188–197].

Сьогодні у вищій школі формується нова парадигма рівного доступу до якісної освіти на основі сучасних ІКТ. Відкритий навчально-виховний процес у різних типах навчальних закладів здійснюється за таких умов:

- створення якісних цифрових освітніх ресурсів та забезпечення доступу до них всім учасникам освітнього процесу, розробка та впровадження в освітню практику інноваційних комп'ютерно орієнтованих і методичних систем навчання, інформаційно-аналітичних систем підтримки наукових досліджень та управління освітою і наукою; формування і розвиток у закладах вищої школи педагогічно виваженого та безпечного освітнього середовища, забезпечення функціонування і своєчасного оновлення його складу;
- проведення неперервної підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації кадрів в напрямі активного і творчого використання в професійній діяльності ІКТ, створення та забезпечення функціонування установ і підрозділів, що підтримують і координують процеси інформатизації на всіх її організаційних рівнях відповідно до поточних і перспективних завдань суспільства та освітньої галузі.

При вирішенні проблеми впровадження у вищу школу засобів цифровізації для професійної підготовки фахівців сфери телекомунікацій важливо враховувати загальні стратегічні цілі розвитку системи, включаючи такі аспекти:

- застосування нових технологій не тільки в навчальній діяльності, але і в адміністративній роботі забезпечить більш чітку, продуктивну роботу з

персоналом і дозволить виділяти більше часу і ресурсів для вирішення інших проблем, пов'язаних з освітою протягом життя;

– удосконалення навичок володіння ІКТ дозволить викладачам не просто використовувати нові програми при навчанні, але і відкриє можливості розробки власних методик в інформаційному освітньому середовищі, зокрема використання дистанційних методів професійного розвитку фахівців сфери телекомунікацій;

– формування мережових спільнот, створення віртуальних груп для обміну інформацією на національному і міжнародному рівнях;

– створення на базі загальнодоступних ресурсних центрів спеціальних служб допомоги викладачам;

– проведення систематичного моніторингу застосування інформаційно-комунікаційних технологій та якості вищої освіти [7, с. 14–23].

Технології віртуальної реальності відкривають широкі перспективи використання новітніх досягнень комп'ютерних технологій, надають викладачам та майбутнім фахівцям сфери телекомунікацій зручні інструменти для навчання іноземних мов, для формування практичних комунікаційних навичок [11, с. 447–454].

Сучасні ефективні платформи електронного імерсійного навчання дають можливість відстежувати зміну положення голови і внаслідок цього відображати різне зображення для кожного ока, створюючи візуальні сигнали для сприйняття глибини зображення, а також, порівняно із звичайним монітором, суттєво збільшують розмір поля зору. Ці фактори є дуже важливими для створення новітніх освітніх проектів, для розробки цікавого і змістовного навчального контенту [5, с. 47–51].

Іншим визначальним фактором навчання з використанням IVR порівняно з традиційними мультимедійними засобами – відео, PowerPoint – є високий рівень інтерактивної взаємодії, оскільки технічною особливістю навчального середовища IVR є миттєвий зворотний зв'язок між реальними рухами і відповідним візуальним ефектом, а також значно більші можливості контролювати процес навчання, скеровуючи його у бажаному напрямі.

Не виходячи з дому або з навчальної аудиторії, можливо вивчати мову, спілкуючись з людьми у різних локаціях. Такий спосіб взаємодії значно прискорює засвоєння мовного матеріалу, а самі заняття стають набагато цікавішими. Під час роботи у віртуальному середовищі внутрішня мотивація позитивно впливає на навчання, спонукаючи людину, яка, здобуває освіту, бути наполегливою, виявляти допитливість. Задоволення, отримане в процесі такої діяльності з використанням гнучких, творчих стратегій, сприяє активізації пізнавальних процесів, мотивує і веде до прогнозованої ситуації успіху.

Зараз ми перебуваємо лише на початку шляху до цілісного вивчення можливостей, методології та методики системного впровадження IVR в освіту, що дасть підстави для визначення рівня їх ефективності як для викладачів, так і для тих, хто навчається.

IVR можна розглядати як «мозаїку технологій, які підтримують створення синтетичних, високоінтерактивних тривимірних (3D) просторових середовищ, які моделюють реальні чи нереальні ситуації». Здатність миттєво перевтілюватися і досліджувати різноманітні світи, які є втіленням уяви людини, упродовж тривалого часу була однією з тем науково-фантастичних творів. Однак завдяки швидкому прогресу у сфері інформаційних технологій, а також поширенню як платних, так і безкоштовних програм, сьогодні будь-хто може отримати досвід занурення у віртуальну реальність, досвід, який буде незабутнім і захоплюючим.

Такі можливості відкривають і для освіти нові перспективи, пов'язані із запровадженням методів, технологічних підходів, що відповідають потребам суспільства двадцять першого століття.

Платформи електронного навчання як складова освітньої екосистеми забезпечують загальне управління онлайн-викладанням, наприклад, викладання онлайн-курсів за допомогою аудіовідео комунікації, створення цифрового контенту та публікації курсів, цифрову співпрацю між викладачами та студентами. Це формує цифрові екосистеми, для роботи в яких необхідні лише базові знання технології, оскільки багато платформ досить зрозумілі інтуїтивно. Зауважимо, що платформи електронного навчання для доповнення очного викладання та для полегшення обміну контентом провідні університети світу використовують уже не одне десятиліття для створення гібридних або онлайн-навчальних середовищ [8, с. 702–709].

Останніми роками цифровізація визнається вагомим чинником розвитку політичних, економічних, соціальних, культурних відносин у суспільстві. Звичним є поняття «цифровий університет», коли йдеться про основні тенденції в осучасненні вищої освіти. Ще більше уваги до проблематики цифровізації вищої освіти почали приділяти в період пандемії і переходу закладів вищої освіти на змішане і дистанційне навчання.

Перехід від традиційної структури закладів вищої освіти до інноваційної цифрової передбачає комплекс заходів у таких сферах: нормативній, організаційній, економічній, соціальній, ідеологічній. Але вітчизняні заклади вищої освіти роблять поки перші кроки на цьому шляху.

Українські університети постали перед низкою викликів, а саме:

- пошуком моделі цифровізації кожним закладом вищої освіти в межах визначеної автономії;
- необхідністю формування оптимальної структури закладу вищої освіти та поєднання складників цієї структури в ефективну систему, на основі якої і формується цифровий університет;
- поєднанням елементів інформаційно-комунікаційних технологій, що є в кожному університеті, у систему, на основі якої і формується цифровий університет, і технічних засобів навчання у дієві мережеві інструменти;
- визначенням ролі, завдань і видів діяльності для наукових, науково-педагогічних і педагогічних працівників такого університету;

– заміною традиційного «аудиторного» освітнього простору на віртуально-мережевий;

– пошуком відповідних освітнім завданням методів і прийомів дистанційного навчання;

– налагодженням ефективної комунікації усіх учасників освітнього процесу в мережевому середовищі.

Багато університетів розробляють власні цифрові стратегії у відповідь на істотні зміни через застосування нових технологій, водночас не маючи бачення, здатності або рішучості ефективно їх впроваджувати.

Дистанційне навчання в умовах цифрового університету є цілеспрямовано організованим й узгодженим у часі та просторі процесом освітньої взаємодії науково-педагогічних працівників і студентів на основі відповідних технічних засобів та інформаційних технологій [1, с. 1–6].

Висновки. Доведено, що цифровізація освіти залежить від рівня володіння цифровими технологіями, від впровадження засобів цифровізації для професійної підготовки фахівців сфери телекомунікацій з метою їх продуктивного застосування в освітній діяльності. Перспективним завданням всіх закладів вищої освіти є підвищення кваліфікації фахівців щодо цифрової грамотності, орієнтованої на застосування цифрового середовища в освітньому процесі та у подальшому, в професійній діяльності.

Сформульовано ті завдання цифровізації, які, повинні бути поставлені перед закладом вищої освіти. Формування цифрового середовища закладу вищої освіти має ґрунтуватися на принципах, що розкрито у статті.

Останніми роками цифровізація визнається вагомим чинником розвитку політичних, економічних, соціальних, культурних відносин у суспільстві. Звичним є поняття «цифровий університет», коли йдеться про основні тенденції в осучасненні вищої освіти.

Перспективи подальших наукових розвідок вбачаємо в запровадженні методів, технологічних підходів, що відповідають потребам суспільства двадцять першого століття, в дослідженні професійної підготовки фахівців в європейських країнах та можливості ефективного впровадження е-освіти в Україні.

Література:

1. Арешонков В. Ю. Цифровізація вищої освіти: виклики та відповіді: Наукова доповідь на методологічному семінарі НАПН України «Шляхи і механізми підвищення конкурентоспроможності університетів України» 19 листопада 2020 р. Вісник Національної академії педагогічних наук України. 2(2), 2020, 1–6. <https://visnyk.naps.gov.ua/index.php/journal/article/view/106>

2. Василик А.В., Кушнір А.І. Компетенції HR-фахівця в епоху цифрових технологій. Науковий вісник Херсонського державного університету. 9. 2018. 119–127.

3. Карплюк С. О. Інформаційно-педагогічний менеджмент вищої школи: сучасний стан та перспективи розвитку. Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Педагогіка. Соціальна робота. 2017. 241. 122–125.

4. Карплюк С.О. Особливості цифровізації освітнього процесу у вищій школі. Інформаційно-цифровий освітній простір України: трансформаційні процеси і перспективи розвитку. Матеріали методологічного семінару НАПН України. 4 квітня 2019. За ред. В.Г. Кременя, О.І. Ляшенка; укл. А.В. Яцишин, О.М. Соколюк. Київ. 2019. 188–197. http://eprints.zu.edu.ua/29742/1/%D0%9A%D0%B0%D1%80%D0%BF%D0%BB%D1%8E%D0%BA%20%D0%A1_%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%8F%20%D0%B2%20%D0%9D%D0%90%D0%9F%D0%9D_1.03-%D0%BF%D0%B5%D1%80%D0%B5%D1%82%D0%B2%D0%BE%D1%80%D0%B5%D0%BD%D0%BE_cory.pdf.
5. Кучай О.В. Хмарні технології як провідний інструмент інформатизації вищої освіти. Вісник Черкаського Університету. 7. Серія: Педагогічні науки. 2017. 47–51.
6. Соломаха А.В. Цифрова компетенція педагога нової школи Австрії. Освітологічний дискурс. 2. 2018. 299–308.
7. Товканець О.С. Стратегічні напрями розвитку інформаційно-комунікаційних технологій у вищій європейській школі на початку ХХІ століття. Інформаційні технології і засоби навчання. 2018. 4. 14–23. <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/39232>
8. Уліщенко А., Уліщенко В. Особливості застосування імерсійних технологій навчання у вищій освіті. Актуальні питання гуманітарних наук : міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. 51. 2022. 702–709 URI <https://dspace.nuft.edu.ua/handle/123456789/39368>
9. Kuchai, O., Hrechanyk, N., Pluhina, A., Chychuk, A., Biriuk, L., & Shevchuk I. World Experience in the Use of Multimedia Technologies and the Formation of Information Culture of the Future Primary School Teacher. *International Journal of Computer Science and Network Security*, 22(3), 2022. 760–768. <https://doi.org/10.22937/IJCSNS.2022.22.3.100>
10. Shetelya, N., Oseredchuk, O., Cherkasov, V., Kravchuk, O., Yarova, L., & Kuchai, O. Competency approach in preparing professionals in an innovative educational environment in higher education. *Revista Conrado*, 19(S3), 2023. 298–307. <https://conrado.ucf.edu.cu/index.php/conrado/article/view/3512>
11. Shuliak, A., Hedzyk, A., Tverezovska, N., Fenchak, L., Lalak, N., Ratsul, A., & Kuchai, O. Organization of Educational Space Using Cloud Computing in the Professional Training of Specialists. *International Journal of Computer Science and Network Security*, 2022. 22(9), 447–454 <https://doi.org/10.22937/IJCSNS.2022.22.9.58>

References:

1. Areshonkov V. YU. (2020). Tsyfrovizatsiya vyshchoyi osvity: vyklyky ta vidpovidi: Naukova dopovid' na metodolohichnomu seminarі NAPN Ukrayiny «Shlyakhy i mekhanizmy pidvyshchennya konkurentospromozhnosti universytetiv Ukrayiny» [Digitization of higher education: challenges and answers: Scientific report at the methodological seminar of the National Academy of Sciences of Ukraine "Ways and mechanisms of increasing the competitiveness of universities of Ukraine"]. 19 lystopada 2020 r. *Visnyk Natsional'noyi akademiyi pedahohichnykh nauk Ukrayiny*. 2(2), 1–6. <https://visnyk.naps.gov.ua/index.php/journal/article/view/106> [in Ukrainian].
2. Vasylyk A.V., Kushnir A.I. (2018). Kompetentsiyi HR-fakhivtsya v epokhu tsyfrovyykh tekhnolohiy. [Competencies of an HR specialist in the era of digital technologies]. *Naukovyy visnyk Khersons'koho derzhavnoho universytetu*. 9. 119–127. [in Ukrainian].
3. Karplyuk S. O. (2017). Informatsiyno-pedahohichnyy menedzhment vyshchoyi shkoly: suchasnyy stan ta perspektyvy rozvytku. [Information-pedagogical management of a higher school: current state and prospects for development]. *Naukovyy visnyk Uzhhorods'koho universytetu*. Seriya: Pedahohika. Sotsial'na robota. 241. 122–125. [in Ukrainian].

4. Karplyuk S.O. (2019). Osoblyvosti tsyfrovizatsiyi osvith'oho protsesu u vyshchiiy shkoli. [Peculiarities of digitization of the educational process in higher education]. *Informatsiyno-tsyfrovyy osvithniy prostir Ukrainy: transformatsiyni protsesy i perspektyvy rozvytku. Materialy metodolohichnoho seminaru NAPN Ukrainy*. 4 kvitnya 2019. Za red. V.H. Kremeny, O.I. Lyashenka; ukl. A.V. Yatsyshyn, O.M. Sokolyuk. Kyiv. 188–197. http://eprints.zu.edu.ua/29742/1/%D0%9A%D0%B0%D1%80%D0%BF%D0%BB%D1%8E%D0%BA%20%D0%A1.%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%8F%20%D0%B2%20%D0%9D%D0%90%D0%9F%D0%9D_1.03-%D0%BF%D0%B5%D1%80%D0%B5%D1%82%D0%B2%D0%BE%D1%80%D0%B5%D0%BD%D0%BE_copy.pdf. [in Ukrainian].

5. Kuchay O.V. (2017). Khmarni tekhnolohiyi yak providnyy instrument informatyzatsiyi vyshchoyi osvity. [Cloud technologies as a leading tool of informatization of higher education]. *Visnyk Cherkas'koho Universytetu*. 7. Seriya: Pedahohichni nauky. 47–51. [in Ukrainian].

6. Solomakha A.V. (2018). Tsyfrova kompetentsiya pedahoha novoyi shkoly Avstriyi. [Digital competence of the teacher of the new school of Austria]. *Osvitlohichnyy dyskurs*. 2. 299–308. [in Ukrainian].

7. Tovkanets' O.S. (2018). Stratehichni napryamy rozvytku informatsiyno-komunikatsiynykh tekhnolohiy u vyshchiiy yevropeys'kiy shkoli na pochatku KHKHI stolittya. [Strategic directions of development of information and communication technologies in European higher education at the beginning of the 21st century]. *Informatsiyni tekhnolohiyi i zasoby navchannya*. T. 66. 4. 14–23. <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/39232> [in Ukrainian].

8. Ulishchenko A., Ulishchenko V. (2022). Osoblyvosti zastosuvannya imersiynykh tekhnolohiy navchannya u vyshchiiy osviti. [Peculiarities of the application of immersion learning technologies in higher education]. Aktual'ni pytannya humanitarnykh nauk : *mizhvuzivs'kyy zbirnyk naukovykh prats' molodykh vchenykh Drohobys'koho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka*. 51. 702–709 URI <https://dspace.nuft.edu.ua/handle/123456789/39368> [in Ukrainian].

9. Kuchai, O., Hrechanyk, N., Pluhina, A., Chychuk, A., Biriuk, L., & Shevchuk I. (2022). World Experience in the Use of Multimedia Technologies and the Formation of Information Culture of the Future Primary School Teacher. *International Journal of Computer Science and Network Security*, 22(3), 760–768 <https://doi.org/10.22937/IJCSNS.2022.22.3.100>

10. Shetelya, N., Oseredchuk, O., Cherkasov, V., Kravchuk, O., Yarova, L., & Kuchai, O. (2023). Competency approach in preparing professionals in an innovative educational environment in higher education. *Revista Conrado*, 19(S3), 298–307. <https://conrado.ucf.edu.cu/index.php/conrado/article/view/3512>

11. Shuliak, A., Hedzyk, A., Tverezovska, N., Fenchak, L., Lalak, N., Ratsul, A., & Kuchai, O. (2022). Organization of Educational Space Using Cloud Computing in the Professional Training of Specialists. *International Journal of Computer Science and Network Security*, 22(9), 447–454 <https://doi.org/10.22937/IJCSNS.2022.22.9.58>

УДК 378.8:364-4]:[001.895:378.147](4-6ЄС)](045)

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11\(39\)-1178-1189](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11(39)-1178-1189)

Бойко Ольга Миколаївна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, вул. Садова, 2, м. Умань, 20300, тел.: (098) 254-0401, <https://orcid.org/0000-0002-6746-3304>

ІННОВАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ НАВЧАННЯ У ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ: ДОСВІД ЄС

Анотація. У статті розглянуто інноваційні технології навчання, що застосовуються в підготовці майбутніх соціальних працівників на основі досвіду країн Європейського Союзу. Проаналізовано основні методики та підходи, які підвищують ефективність навчального процесу, зокрема використання цифрових технологій, ігрових методів та проєктного навчання. Особлива увага приділена практичним аспектам впровадження інновацій, що сприяють формуванню професійних компетенцій, розвитку навичок міжособистісного спілкування та адаптації до змінних умов соціальної сфери. Представлений досвід може бути корисним для вдосконалення національних програм підготовки соціальних працівників.

Метою статті є аналіз інноваційних технологій навчання у підготовці майбутніх соціальних працівників на досвіді Європейського Союзу.

Запропоновані у статті інноваційні підходи можуть слугувати основою для реформування освітніх програм з підготовки соціальних працівників, підвищуючи їхню відповідність сучасним професійним стандартам і потребам суспільства. Європейський досвід демонструє важливість інтеграції цифрових інструментів, які не лише покращують якість знань, але й забезпечують гнучкість навчання та доступність освітніх ресурсів для студентів. Використання ігрових технологій та симуляцій дозволяє студентам набувати важливих практичних навичок і краще розуміти специфіку роботи в соціальній сфері, що особливо важливо для ефективної адаптації до реальних умов праці. Врахування європейських інноваційних підходів може сприяти формуванню нової генерації соціальних працівників, здатних ефективно реагувати на виклики сучасного суспільства, забезпечуючи високу якість соціальних послуг та професійну підтримку вразливих категорій населення.

Ключові слова: освіта, навчання, дистанційне навчання, змішане навчання, соціальні працівники, учасники освітнього процесу, трансформація освіти, технології соціальної роботи.

Boiko Olha Mykolayivna PhD of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Department of Social Pedagogy and Social Work, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, Sadova St., 2, Uman, 20300, tel.: (098) 254-0401, <https://orcid.org/0000-0002-6746-3304>

INNOVATIVE LEARNING TECHNOLOGIES IN THE TRAINING OF FUTURE SOCIAL WORKERS: EU EXPERIENCE

Abstract. The article discusses innovative learning technologies used in the training of future social workers based on the experience of the countries of the European Union. The main methods and approaches that increase the effectiveness of the educational process, including the use of digital technologies, game methods, and project-based learning, are analyzed. Special attention is paid to the practical aspects of the implementation of innovations that contribute to the formation of professional competencies, the development of interpersonal communication skills, and adaptation to the changing conditions of the social sphere. The presented experience can be useful for improving national training programs for social workers.

The purpose of the article is to analyze innovative learning technologies in the training of future social workers based on the experience of the European Union.

The innovative approaches proposed in the article can serve as a basis for reforming educational programs for the training of social workers, increasing their compliance with modern professional standards and the needs of society. The European experience demonstrates the importance of integrating digital tools that not only improve the quality of knowledge, but also ensure flexibility of learning and availability of educational resources for students. The use of game technologies and simulations allows students to acquire important practical skills and better understand the specifics of work in the social sphere, which is especially important for effective adaptation to real working conditions. Taking into account European innovative approaches can contribute to the formation of a new generation of social workers capable of effectively responding to the challenges of modern society, providing high quality social services and professional support to vulnerable categories of the population.

Keywords: education, training, distance learning, blended learning, social workers, participants in the educational process, transformation of education, technologies of social work.

Постановка проблеми. Демократичні та високорозвинені країни приділяють значну увагу не лише забезпеченню сприятливих умов для економічної діяльності, а й підтримці неприбуткових сфер державного життя, таких як культура, мистецтво, освіта, а також реалізації ефективної соціальної політики, яка відображає рівень захисту прав громадян. У сфері соціальної

політики всі напрями є однаково важливими, оскільки соціальні питання завжди актуальні, і суспільство постійно стикається з новими потребами людей.

Реалізація соціальної політики забезпечується через різні механізми: організаційні, інституційні, функціональні, правові, економічні та інші. Важливу роль у дієвості цих механізмів відіграє професіоналізм виконавців, тобто якісна підготовка працівників соціальної сфери як компетентних фахівців.

Особливо важливими стають інноваційні технології навчання у підготовці майбутніх соціальних працівників в сучасних умовах, коли професія соціального працівника стає все більш затребуваною через складні соціально-економічні виклики. У країнах Європейського Союзу (ЄС) акцент на інноваційні підходи у підготовці соціальних працівників дозволяє значно підвищити якість їхньої освіти, розвинути нові компетенції та краще підготувати до реальних викликів у сфері соціальної допомоги.

Інноваційні технології, такі як дистанційне навчання, симуляційні методи, віртуальна реальність і цифрові платформи, дозволяють розширити спектр освітніх інструментів, покращити доступ до навчання та забезпечити більш гнучке та персоналізоване засвоєння знань. Ці технології не лише підвищують ефективність навчання, а й сприяють формуванню практичних навичок, що надзвичайно важливо для соціальних працівників, які щодня працюють з різними категоріями вразливих груп населення.

Країни ЄС активно розробляють і впроваджують програми, що базуються на компетентнісному підході, доповнюючи теоретичне навчання практичними завданнями, стажуванням і практикою. У багатьох університетах ЄС широко застосовуються інтерактивні платформи для навчання, що включають симуляційні тренінги, рольові ігри та кейсове навчання. Це дозволяє студентам зануритися в реальні ситуації, відпрацювати стратегії вирішення проблем і навчитися взаємодіяти з різними групами клієнтів.

Запозичення європейського досвіду має вагомe значення для розвитку сфери соціальної роботи в Україні. Українські заклади освіти можуть використовувати технології, перевірені в ЄС, для підготовки компетентних спеціалістів, здатних ефективно працювати в умовах кризових ситуацій і соціальних викликів. Інноваційні підходи, зокрема інтеграція цифрових інструментів та практико-орієнтованих методик, допоможуть українським соціальним працівникам більш якісно надавати підтримку уразливим групам населення.

Незважаючи на позитивні результати, які демонструють інноваційні технології у навчанні, існують певні виклики, зокрема забезпечення технічної підтримки, адаптація методик під локальні умови, а також фінансування. Втім, інноваційний підхід може значно підвищити якість підготовки соціальних працівників, зробивши їх більш компетентними та готовими до вирішення сучасних проблем.

Загалом, досвід ЄС у впровадженні інноваційних технологій навчання є цінним орієнтиром для України та інших країн, які прагнуть розвинути ефективну систему соціальної підтримки та підвищувати якість підготовки майбутніх соціальних працівників.

Мета статті – проаналізувати інноваційні технології навчання у підготовці майбутніх соціальних працівників на досвіді Європейського Союзу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У Європі низка науковців досліджували інноваційні технології в освітньому процесі, зокрема у підготовці соціальних працівників. Так, наприклад, П. Джарвіс, дослідник з Великої Британії, один із найвідоміших дослідників у сфері освіти дорослих і соціального навчання. Його роботи зосереджені на нових освітніх технологіях і соціальному впливі, що робить їх цінними для досліджень з підготовки соціальних працівників [10, с. 333].

Праці А.-М. Чішолм (Швеція) – відома за свої роботи в галузі інтеграції інноваційних освітніх платформ і додатків у підготовці спеціалістів соціальної сфери. Її дослідження фокусуються на змішаному навчанні, а також на використанні мобільних додатків для розвитку професійних компетенцій.

Д. Бінем (Нідерланди) – досліджує проблемами дистанційного навчання та його ефективності в підготовці майбутніх соціальних працівників. Досліджує вплив інтерактивних платформ і симуляцій на розвиток емпатії та комунікативних навичок.

Праці дослідниці з Чехії М. Козелової присвячені впровадженню мультимедійних інструментів і рольових ігор у підготовці соціальних працівників. Вона аналізує, як ігрові методи можуть поліпшити мотивацію студентів і зробити навчання більш прикладним.

Дослідник Г. Вернер з Австрії, працює з штучним інтелектом у навчанні. Його дослідження спрямовані на використання аналізу великих даних для розуміння соціальних проблем і їхнього впливу на освітній процес.

Роботи цих вчених сприяють вдосконаленню навчальних програм для соціальних працівників, роблячи їх більш актуальними та практично орієнтованими, що є важливим для підготовки фахівців у динамічних умовах сучасного суспільства.

В Україні також є низка дослідників, які займаються вивченням і впровадженням інноваційних технологій у підготовці соціальних працівників.

Питання підготовки, наприклад, майбутніх соціальних працівників до використання інноваційних технологій розглянуто у дослідженнях Л. Пахомової, яка розглядає перспективи ефективної професійної діяльності з точки зору використання інноваційних технологій. Зміст цього поняття дослідниця характеризує як сукупність професійних компетентностей, що забезпечують вирішення в межах визначених професійних функцій специфічних проблем і викликів соціального виховання в освітньому середовищі, що постійно оновлюється [3].

Про важливість професійної підготовки майбутніх соціальних працівників, здатних ефективно взаємодіяти з сім'єю або окремими її членами, йдеться у працях Л. Москальової та інших дослідників. Вчені підкреслюють значення нових підходів у діяльності соціальних працівників, зокрема використання арт-технік у роботі з сім'ями. Арт-технології можуть сприяти профілактиці, діагностиці та корекції сприйняття клієнтів, допомагаючи їм усвідомити значущість сімейних функцій і розвинути ціннісне ставлення до спадщини свого роду.

Окремі аспекти професійної підготовки висококваліфікованих фахівців у сфері надання соціальних послуг розглядають провідні українські вчені. Значний інтерес викликають дослідження Л. Віннікової, А. Капської, Н. Коляди, Т. Кочубей, О. Кравченко, В. Лунячека, Н. Микитенко, О. Файчук, Н. Фесенко та інших вітчизняних дослідників.

Питання навчання спеціалістів соціальної сфери за кордоном також досліджують українські науковці, серед яких Н. Гайдук, О. Гомонюк, О. Загайко, С. Кубіцький, А. Кулікова, Г. Лещук, Л. Романовська, Т. Семигіна, О. Холостова та інші.

Однак успішний досвід запровадження механізмів соціального забезпечення та вдосконалення навчання фахівців у цій сфері як в Європейському Союзі загалом, так і в окремих його країнах-членах, на сьогодні залишається недостатньо вивченим, що й стало підґрунтям для написання цієї статті.

Європі в підготовці соціальних працівників активно впроваджують інноваційні технології для адаптації до сучасних викликів, таких як цифровізація суспільства, різноманітність соціальних проблем та розвиток онлайн-комунікацій.

Електронне навчання: Університети Європи активно використовують електронні платформи (наприклад, Google Classroom, Moodle, Canvas та ін.) для навчання соціальних працівників. Це дозволяє студентам отримувати доступ до навчальних матеріалів, брати участь в онлайн-дискусіях і виконувати завдання дистанційно.

У робочих документах Європейської комісії здебільшого вживають термін віддалене навчання (remote learning) і позначають ним викладацьку та навчальну діяльність, за якої учасники освітнього процесу не перебувають фізично одночасно в одному місці, а використовують різні засоби для зв'язку та участі у освітній діяльності. Дистанційне навчання (distance learning) – це термін, який вживався до широкого розповсюдження цифрових технологій у навчанні і первісно був пов'язаний із заочними навчальними програмами [8].

Таким чином, дистанційне навчання використовується для позначення існуючих програм, а віддалене навчання використовується на позначення онлайн навчання в умовах COVID-19.

Українське законодавство здебільшого використовує термін дистанційне навчання, визначаючи його як індивідуалізований процес оволодіння

знаннями, уміннями, навичками та способами пізнавальної діяльності, що здійснюється переважно за допомогою опосередкованої взаємодії між учасниками навчального процесу, які знаходяться на відстані. Це навчання відбувається у спеціалізованому середовищі, створеному на основі сучасних психолого-педагогічних та інформаційно-комунікаційних технологій. Основною метою дистанційного навчання є забезпечення учнів можливістю отримати якісні базові або додаткові знання, здобути необхідні вміння та навички відповідно до обраної навчальної програми без обов'язкової присутності в навчальному закладі та очних зустрічей з викладачем [4].

Університети України активно використовують різні електронні платформи (наприклад, Moodle, Google Meet, Google Classroom та ін.). Дистанційне навчання може проводитися в двох режимах: синхронному та асинхронному. У синхронному режимі всі учасники освітнього процесу перебувають одночасно у веб-середовищі, використовуючи чат, аудіо- та відеоконференції, соціальні мережі тощо. Цей режим дозволяє працювати в реальному часі, що забезпечує миттєву взаємодію учасників у визначений час.

Асинхронний режим, у свою чергу, надає можливість навчання за зручним для вчителів і учнів графіком, використовуючи електронну пошту, форуми, блоги, анкетування та інші засоби. Він може включати різні інформаційні ресурси, аудіо- та відеоуроки, що дозволяє студентам працювати у власному темпі і в зручний для них час.

Одними з найбільш затребуваних технологій в ЄС є технології *віртуальної реальності (VR)* та *доповненої реальності (AR)*.

Імерсивні технології – технології, які створюють явний досвід шляхом змішування фізичного світу з цифровою чи змодельованою реальністю [6, с. 82-88].

Імерсивні технології також називають технологіями розширеної реальності. Доповнена реальність (AR) і віртуальна реальність (VR) є двома основними типами технологій занурення. Ці технології мають багато однакових якостей. До їх списку входить віртуальна і доповнена реальність, а також 360°-відео. Вони забезпечують ефект повного або часткового присутності в альтернативному просторі і тим самим змінюють призначений для користувача досвід в абсолютно різних сферах [6, с. 82-88].

Змішана реальність (MR) – це нова технологія, яка поєднує віртуальну реальність (VR) і доповнену реальність (AR). Гарнітури змішаної реальності, такі як Microsoft HoloLens, відкривають у світі ігор нові можливості для змішаної реальності [6, с. 82-88].

Використання VR і AR для створення реалістичних симуляцій ситуацій з клієнтами, що допомагає студентам краще розуміти і відпрацьовувати навички роботи в складних умовах. Наприклад, студентам пропонують симулювати роботу з людьми, які переживають стресові ситуації, щоб відточувати навички спілкування та підтримки.

Важливу роль в підготовці майбутніх соціальних працівників відіграють *інтерактивні симуляції та рольові ігри*. У багатьох європейських університе-

тах використовуються інтерактивні симуляції, які дозволяють студентам практикувати свої навички у контрольованому середовищі. Рольові ігри включають моделювання ситуацій (наприклад, робота з біженцями або сім'ями у кризі) і сприяють розвитку критичного мислення, емпатії та навичок вирішення конфліктів.

Основна мета використання ігрових технологій у підготовці майбутніх соціальних працівників полягає в створенні професійно орієнтованих комунікативно-мовленнєвих ситуацій, що дозволяють студентам опанувати практичні навички міжособистісного спілкування та ведення діалогу, які є ключовими в роботі соціального працівника. Особливістю таких змодельованих ситуацій є можливість багаторазового повторення для закріплення та вдосконалення навичок на кожному етапі навчання, що дає змогу майбутнім фахівцям тренуватися в умовах, наближених до реальних.

Ігрові технології мають свої специфічні цілі та завдання, які допомагають педагогові ефективно організувати навчальний процес, сприяти позитивному налаштуванню студентів та створенню невимушеної атмосфери. Застосування таких методів дозволяє моделювати різноманітні професійні ситуації, виявляти та виправляти помилки, розвивати практичні навички у фаховій сфері, а також сприяє самовдосконаленню студентів.

Наприклад, дуже ефективним у роботі з майбутніми соціальними працівниками є рольові ігри, спрямовані на вирішення проблемних ситуацій. Слушною є думка Л. Тимків, що завдяки рольовим іграм відбувається психологічна переорієнтація студентів, кожен з них починає розуміти, що він уже не просто студент, який відповідає перед викладачем, а особа, котра має певні права, обов'язки та відповідальність у прийнятті рішення. Такий метод стимулює розумову активність студентів, дає їм змогу швидше і краще засвоїти матеріал, сприяє підготовці до майбутньої професії, формуючи необхідні практичні навички [7, с.95].

Одними із найбільш прогресивних, сучасних технологій навчання є *мобільні додатки та онлайн-інструменти*. Мобільні додатки для навчання дозволяють студентам опанувати матеріал у зручному форматі, зокрема через інтерактивні завдання, вікторини та доступ до навчальних матеріалів у будь-який час. Багато європейських програм використовують додатки для відслідковування прогресу та зворотного зв'язку.

Актуальність інтеграції мобільних додатків в освіту підкреслює їхня здатність забезпечувати індивідуальний підхід до навчання. Мобільні додатки здатні задовольнити різні стилі і темпи навчання, забезпечуючи адаптивний контент, який відповідає унікальним потребам кожного студента. Така персоналізація сприяє більшій зацікавленості та мотивації, оскільки студенти з більшою ймовірністю сприймають матеріал, який відповідає їхнім індивідуальним уподобанням та здібностям. До того ж, інтерактивна сутність мобільних додатків посилює активність студентів, роблячи навчання більш цікавим і насиченим процесом [1, с. 780].

Завдяки таким інструментам студенти можуть долати бар'єри відстані до освітніх ресурсів, отримуючи доступ до широкого спектра інформації та навчальних матеріалів у будь-який час і з будь-якого місця. Така гнучкість є надзвичайно актуальною в сучасному динамічному світі, де студенти часто поєднують навчання з іншими зобов'язаннями, що вимагає можливості навчатися за власним графіком. Мобільні додатки сприяють цьому, надаючи можливість взаємодії з освітнім контентом поза межами звичайної аудиторії, що сприяє безперервному та самостійному навчанню.

Аналіз великих даних (Big Data). Викладачі й дослідники в Європі використовують аналіз великих даних для розуміння трендів і проблем у суспільстві. Це дозволяє майбутнім соціальним працівникам краще розуміти соціально-економічні умови, які можуть впливати на їхню роботу, і готуватися до розв'язання актуальних проблем.

Великі дані в освіті – це напрямок, який застосовує масштабний аналіз даних для вдосконалення освітнього процесу.

Використання великих даних відкриває можливості для збору, аналізу й застосування значних обсягів інформації з метою поліпшення умов навчання, індивідуалізації підходу до студентів і ухвалення рішень на основі конкретних даних. Інтеграція аналітики великих даних обіцяє суттєво змінити освіту, дозволяючи глибше розуміти поведінку, успішність здобувачів освіти та оптимізувати навчальний процес.

Освітній процес генерує величезну кількість різноманітних даних, які можна умовно поділити на такі категорії:

- дані про успішність – це насамперед оцінки здобувачів освіти за різними дисциплінами, результати заліків і іспитів тощо;
- дані про відвідування – відсоток присутності здобувачів освіти на заняттях, активність відвідування консультацій, додаткових заходів;
- поведінкові дані – активність під час онлайн-курсів, інтенсивність роботи в системах дистанційного навчання, запити в бібліотеці;
- демографічні дані – вік, стать, місце проживання здобувачів освіти;
- дані про задоволеність – результати опитувань і відгуків про якість викладання, навчальних матеріалів, організацію освітнього процесу [11, с. 152].

Аналіз даних, отриманих у процесі навчання, дозволяє значно оптимізувати освітній процес. Великі дані надають можливість персоналізувати навчання, аналізуючи цифрові сліди студентів, наприклад, дані клікової активності, для вдосконалення методів викладання [8, с.17]. Це сприяє створенню індивідуальних траєкторій навчання, адаптації складності та темпу подачі матеріалу під потреби кожного студента. Завдяки алгоритмам машинного навчання викладачі та освітні заклади можуть на основі наявних даних прогнозувати результати кожного студента та вживати превентивних заходів у разі ризику відставання чи відрахування. Це сприяє покращенню управління навчальним процесом і впровадженню інновацій у викладанні [12, с. 135].

Інтерактивні вебінари та відеоконференції. Зокрема, в умовах пандемії COVID-19 онлайн-заняття та вебінари стали основним інструментом навчання. Європейські університети активно проводять вебінари, під час яких студенти можуть спілкуватися з експертами, аналізувати реальні кейси та обговорювати сучасні виклики.

Пандемія призвела до раптового закриття університетів навесні 2020 року, навчальні заклади, як в Україні так і в Європі об'єднали наявні синхронні та асинхронні платформи (наприклад, Zoom, Google Classroom, Canvas), щоб знайти вихід з цієї ситуації. Планка успіху була досить низькою, багато шкіл відзначали, що досить легко впоралися з переходом. Студенти, учні та їх батьки були здебільшого незадоволені, але погоджувалися, зважаючи на обставини [5, с. 58].

Соціальні мережі та онлайн-спільноти. Студентам і викладачам пропонується використовувати онлайн-спільноти для обміну досвідом і знаннями. Це особливо корисно для мережевої співпраці між університетами і соціальними установами в різних країнах Європи.

Для людей, які займаються самоосвітою, соціальні мережі надають можливість навчатися саме тому, що потрібно, та зосереджуватися на актуальних для себе навичках; підвищувати рівень володіння іноземною мовою; полегшують пошук роботи та професійне спілкування.

Цінність соціальних мереж для навчання та саморозвитку все ще недооцінена: багато методистів скептично ставляться до їх використання як педагогічного інструменту, адже зазвичай соціальні мережі сприймаються як простір для відпочинку та розваг.

Однак у педагогічній діяльності потенціал соціальних мереж можна використовувати для вирішення різноманітних завдань: організації колективної роботи в дистанційних навчальних групах, реалізації довгострокових проєктів, міжнародних обмінів, включаючи науково-освітні, для безперервного навчання та самоосвіти, а також для співпраці людей з різних країн і континентів.

Сьогодні молодь дійсно проводить значну частину часу в соціальних мережах, і цей час можна направити на саморозвиток. Для цього варто створити і просувати контент, який сприятиме навчанню та розвитку, наприклад, освітні канали, групи та блоги, що надають корисну інформацію, навички та інструменти. Також можна впроваджувати різні онлайн-курси, вебінари, обговорення книг чи інші освітні проєкти безпосередньо на платформах, де молодь проводить багато часу. Соціальні мережі можуть стати майданчиком для особистісного та професійного розвитку, якщо спрямувати їх можливості в потрібне русло.

Висновки. Запровадження інноваційних технологій навчання у підготовку майбутніх соціальних працівників, орієнтуючись на досвід Європейського Союзу, є перспективним напрямом, оскільки дозволяє забезпечити

підготовку фахівців, здатних ефективно працювати в умовах динамічних змін і нових викликів, що постають у соціальній сфері. Європейський досвід демонструє важливість не тільки знання соціальних теорій, а й практичного застосування навичок роботи з різними категоріями клієнтів, включаючи людей похилого віку, дітей, осіб з інвалідністю та мігрантів. Інноваційні методи навчання допомагають сформувати у студентів необхідні компетенції для ефективної підтримки цих груп, враховуючи сучасні вимоги до професії.

1. *Симуляційне та гейміфіковане навчання.* В Європі однією з успішних практик є застосування симуляційних технологій, що моделюють реальні соціальні сценарії. Наприклад, симуляційні заняття та рольові ігри дозволяють студентам програвати ситуації кризового втручання, надання допомоги особам у стані стресу або конфліктних ситуаціях у безпечних умовах навчання. Це дає майбутнім соціальним працівникам можливість відчувати себе в різних професійних ролях та відпрацювати стратегії поведінки.

Інший приклад – гейміфікація, яка мотивує студентів і допомагає їм глибше засвоїти матеріал. Завдяки віртуальним платформам та інтерактивним додаткам студенти можуть отримувати зворотний зв'язок у реальному часі, виконуючи завдання з соціальних кейсів, або створювати інтерактивні проекти для вирішення проблем конкретних груп населення.

2. *Віртуальна реальність (VR) та доповнена реальність (AR).* У країнах ЄС у навчанні соціальних працівників активно використовуються VR та AR, які дозволяють імітувати ситуації на місцях та формувати емпатію через «занурення» у досвід клієнтів. Це можуть бути, наприклад, ситуації роботи в кризових центрах, відвідування соціальних установ або тренінги зі спілкування з особами, які переживають травму. Такі технології роблять навчання не лише більш захоплюючим, а й практично орієнтованим, що підвищує впевненість студентів у їхній здатності допомагати людям у реальних умовах.

3. *Цифрові платформи для дистанційного та змішаного навчання.* Сьогодні дистанційне навчання стало обов'язковим компонентом освітнього процесу, і ЄС активно використовує цифрові платформи, що надають доступ до освітніх ресурсів і дозволяють підтримувати комунікацію між студентами, викладачами та практикуючими спеціалістами. Платформи для дистанційного та змішаного навчання полегшують доступ до знань і можуть включати вебінари, онлайн-курси, відеолекторії та інтерактивні форуми, де студенти можуть обговорювати та вирішувати актуальні соціальні проблеми. Це не тільки розширює доступ до освітніх матеріалів, а й дозволяє створювати міжнародні мережі професійної підтримки та обміну досвідом.

4. *Адаптація під локальні потреби і культурні особливості.* Інноваційні підходи ЄС показують, що важливо адаптувати методики навчання під локальні реалії та потреби. В Україні, наприклад, це може означати акцент на кризовому втручанні, роботу з внутрішньо переміщеними особами та

інтеграцію осіб, які зазнали травматичного досвіду через воєнні дії. Ініціативи з адаптації європейських практик допоможуть підготувати соціальних працівників до роботи у специфічних українських умовах, де додаткові виклики вимагають як сучасних знань, так і культурної чутливості.

5. *Перспективи розвитку в Україні.* З огляду на швидкий розвиток технологій і необхідність підготовки висококваліфікованих спеціалістів, запозичення європейських інноваційних підходів може стати потужним стимулом для вдосконалення системи підготовки соціальних працівників в Україні. Впровадження цих технологій сприятиме тому, що соціальні працівники будуть готові до нових завдань, особливо в умовах соціально-економічних змін і постійно зростаючої потреби в соціальній підтримці.

Таким чином, досвід ЄС показує, що інноваційні технології навчання можуть значно підвищити ефективність і якість підготовки майбутніх соціальних працівників, що є надзвичайно актуальним для України в сучасних умовах.

Публікація є результатом проходження міжнародного наукового стажування.

Дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми. Подальших розвідок потребують питання запровадження інноваційних технологій навчання соціальних працівників в Україні.

Література:

1. Власюк І. Оптимізація процесу навчання читання англійською мовою через інноваційні технології та мобільні застосунки в епоху інформатизації. Актуальні питання у сучасній науці. 2024. № 5 (23). С 792 – 804. Doi: 10.52058/2786-6300-2023-12(18)
2. Інноваційні технології в сучасному освітньому просторі: колективна монографія/ За заг. редакцією Г.Л. Єфремової. – Суми: Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2020. – 444 с.
3. Пахомова Л. Підготовка майбутніх соціальних педагогів до використання інноваційних технологій у професійній діяльності : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05. Харків, 2020. 315.
4. Про затвердження Положення про дистанційне навчання: наказ МОН від 25.04.2013 р. № 466 (редакція від 21.08.2015 р.). Дата оновлення: 16.10.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0703-13#Text> (дата звернення: 23.03.2021).
5. Проблеми і перспективи розвитку онлайн-освіти : монографія / за заг. ред. д-рки екон. наук, проф. Т. А. Васильєвої, С. І. Котенка. – Суми : Сумський державний університет, 2023. – 125 с., с. 58
6. Слупська Я. О., Шкуренко О. В., Застосування віртуальної реальності (VR) у освіті. «Молодий вчений». № 9 (109). вересень, 2022 р. С. 82-88 URL: <https://molodyivchenyi.ua/index.php/journal/article/view/5570>
7. Тимків Л. С. Використання інноваційних навчально-тренувальних методик у фаховій підготовці соціальних працівників. Освітній простір України. 2015. Вип. 6. С. 95 URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/opu_2015_6_17
8. Baig M. I., Shuib L., Yadegaridehkordi E. Big data in education: a state of the art, limitations, and future research directions. International journal of educational technology in higher education. 2020. Vol. 17, no. 1. URL: <https://doi.org/10.1186/s41239-020-00223-0> (date of access: 23.02.2024)

9. Building a Taxonomy for Digital Learning. URL: <https://www.qaa.ac.uk/newsevents/news/qaa-publishes-building-a-taxonomy-for-digital-learning> [Accessed 23 March 2021].
10. Jarvis P. *Adult Education and Lifelong Learning: Theory and Practice* (3rd ed.) / Peter Jarvis. – L.; N. Y.: Routledge Falmer, 2004. – 374 p
11. Machine learning based on big data extraction of massive educational knowledge / A. Hadioui et al. *International journal of emerging technologies in learning (ijet)*. 2017. Vol. 12, no. 11. P. 151. URL: <https://doi.org/10.3991/ijet.v12i11.7460> (date of access: 23.02.2024)
12. Mining big data in education: affordances and challenges / C. Fischer et al. *Review of research in education*. 2020. Vol. 44, no. 1. P. 130 – 160. URL: <https://doi.org/10.3102/0091732x20903304> (date of access: 23.02.2024)

References:

1. Vlasiuk I. (2024). *Optymizatsiia protsesu navchannia chytannia anhliskoiu movoiu cherez innovatsiini tekhnolohii ta mobilni zastosunky v epokhu informatyzatsii*. [Optimizing the process of learning to read in English through innovative technologies and mobile applications in the age of information]. Aktualni pytannia u suchasni nautsi. [in Ukrainian].
2. Yefremova H. (2020). *Innovatsiini tekhnolohii v suchasnomu osvithnomu prostori: kolektyvna monohrafiia* [Innovative technologies in the modern educational space: a collective monograph]. Sumy, [in Ukrainian]: Vyd-vo SumDPU imeni A. S. Makarenka.
3. Pakhomova L. (2020). *Pidhotovka maibutnikh sotsialnykh pedahohiv do vykorystannia innovatsiinykh tekhnolohii u profesiinii diialnosti* [Preparation of future social pedagogues for the use of innovative technologies in professional activities]. Kharkiv, [in Ukrainian].
4. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro dystantsiine navchannia nakaz MON vid 25.04.2013 r. № 466 (redaktsiia vid 21.08.2015 r.). [On the approval of the Regulation on distance learning 25.04.2013 r. № 466], [in Ukrainian].
5. Vasylieva A., Kotenko S. *Problemy i perspektyvy rozvytku onlain-osvity*. (2023). *Monohrafiia: [Problems and prospects of the development of online education]*. Sumy : Sumskiy derzhavnyi universytet [in Ukrainian].
6. Slupska Ya., Shkurenko O., (2022). *Application of virtual reality (VR) in education* [Application of virtual reality (VR) in education] – A young scientist, No. 9 (109). P. 82-88 [in Ukrainian].
7. Tymkiv L. (2015). *Vykorystannia innovatsiinykh navchalno-trenuvalnykh metodyk u fakhovii pidhotovtsi sotsialnykh pratsivnykiv* [Use of innovative educational and training methods in professional training of social workers]. Educational space of Ukraine, (Vyp. 6.), S.95 [in Ukrainian].
8. Baig M. I., Shuib L., Yadegaridehkordi E. *Big data in education: a state of the art, limitations, and future research directions*. *International journal of educational technology in higher education*. 2020. Vol. 17, no. 1. URL: <https://doi.org/10.1186/s41239-020-00223-0>.
9. *Building a Taxonomy for Digital Learning*. URL: <https://www.qaa.ac.uk/newsevents/news/qaa-publishes-building-a-taxonomy-for-digital-learning> [Accessed 23 March 2021].
10. Jarvis P. *Adult Education and Lifelong Learning: Theory and Practice* (3rd ed.) / Peter Jarvis. – L.; N. Y.: Routledge Falmer, 2004. – 374 p.
11. *Machine learning based on big data extraction of massive educational knowledge* / A. Hadioui et al. *International journal of emerging technologies in learning (ijet)*. 2017. Vol. 12, no. 11. P. 151. URL: <https://doi.org/10.3991/ijet.v12i11.7460> (date of access: 23.02.2024).
12. *Mining big data in education: affordances and challenges* / C. Fischer et al. *Review of research in education*. 2020. Vol. 44, no. 1. P. 130 – 160. URL: <https://doi.org/10.3102/0091732x20903304> (date of access: 23.02.2024).

УДК 37.018.1.02.+373.2.02]:004.85

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11\(39\)-1190-1201](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11(39)-1190-1201)

Васильєва Світлана Андріївна кандидат педагогічних наук, провідний науковий співробітник, лабораторія дошкільної освіти і виховання, Центр раннього розвитку дитини і дошкільної освіти, Інститут проблем виховання НАПН України, вул. М. Берлінського, 9, м. Київ 04060, тел.: (066) 284-58-56, <https://orcid.org/0000-0002-0452-4835>

ТЕХНОЛОГІЯ МЕТОДИЧНОГО СУПРОВОДУ ПЕДАГОГІВ ТА БАТЬКІВ ДІТЕЙ РАНЬОГО І ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ У ЦИФРОВОМУ ОСВІТНЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Анотація. У статті розкрито зміст і специфіку технології методичного супроводу педагогів та батьків дітей раннього і дошкільного віку у цифровому освітньому середовищі в умовах воєнного стану в Україні.

Побудовано технологію межах філософії діалогу Г. Сковороди, теорії особистісно-орієнтованого виховання, запропонованої І. Бехом, на засадах теорії діяльності, звертаючись до основ структури людської діяльності та індивідуальної свідомості.

У ході технології дотримано принципів: доступності змісту (цифрового освітнього контенту), методів, прийомів, способів, які застосовуються з метою розвитку дітей, специфіки організації діяльності дітей; рівності умов для розвитку пізнавальних процесів у дітей раннього та дошкільного віку в умовах цифрового освітнього середовища ЗДО; відповідності цифрового освітнього контенту особливостям розвитку та стану здоров'я дитини.

Визначено мету, ключові слова, понятійний апарат, логіку впровадження технології, показники осмисленого ставлення дорослих (педагогів та батьків дітей раннього та дошкільного віку) до процесу розвитку дітей у цифровому освітньому середовищі.

Суть технології у вирішенні протиріччя: існування необхідності сформулювати у педагогів та батьків осмислене ставлення до процесу розвитку дітей у цифровому освітньому середовищі і відсутністю методичного супроводу педагогів та батьків у цифровому освітньому середовищі.

Процес, заявлений у технології розподілено на етапи: перший етап – пізнавально-знаннєвий, другий етап – мотиваційно-пізнавальний, третій етап – діяльнісний. Розкрито їх зміст та специфіку впровадження.

У ході впровадження технології забезпечено батьків та педагогів картою способів пізнання віртуального та реального світів, що оточують дитину; технологічними картками (головною та допоміжними), як орієнтирами для вибору цифрового освітнього контенту із цифрового середовища, що

сприяє розвитку дітей раннього та дошкільного віку, способами їх використання; способами застосування прийомів пізнання віртуального та реального світів, що оточують дитину, іграми, завданнями, що сприяють розвитку пізнавальних процесів у дітей; залучено батьків, дітей та педагогів до сучасних форм спільної діяльності у під спільних майстер класів, квестів.

Окреслено попередні результати впровадження даної технології.

Ключові слова: батьки, діти раннього і дошкільного віку, методичний супровід, технологія, цифрове освітнє середовище, цифровий освітній контент, цифрове освітнє середовище.

Vasileva Svitlana Andriivna Candidate of Pedagogical Sciences, leading researcher, laboratory of preschool education and upbringing, Center for Early Child Development and Preschool Education, Institute of Educational Problems of the National Academy of Sciences of Ukraine, St. M. Berlinsky, 9, Kyiv 04060, tel.: (066) 284-58-56, <https://orcid.org/0000-0002-0452-4835>

TECHNOLOGY OF METHODOLOGICAL SUPPORT TEACHERS AND PARENTS OF CHILDREN OF EARLY AND PRESCHOOL AGE IN A DIGITAL EDUCATIONAL ENVIRONMENT

Abstract. The article reveals the content and specifics of the methodical support technology for teachers and parents of early and preschool children in a digital educational environment under the conditions of martial law in Ukraine.

The technology was built within the limits of the dialogue philosophy of H. Skovoroda, the theory of personality-oriented education proposed by I. Bech, on the basis of the theory of activity, addressing the foundations of the structure of human activity and individual consciousness.

In the course of the technology, the following principles were observed: accessibility of content (digital educational content), methods, techniques, methods used for the purpose of children's development, specifics of the organization of children's activities; the equality of conditions for the development of cognitive processes in children of early and preschool age in the conditions of the digital educational environment of the IPE; compliance of digital educational content with the characteristics of the child's development and state of health.

The purpose, keywords, conceptual apparatus, logic of technology implementation, indicators of the meaningful attitude of adults (teachers and parents of early and preschool children) to the process of children's development in the digital educational environment are defined.

The essence of technology is in solving a contradiction: the existence of the need to form a meaningful attitude of teachers and parents to the process of children's development in a digital educational environment and the lack of methodical support for teachers and parents in a digital educational environment.

The process stated in the technology is divided into stages: the first stage is cognitive and cognitive, the second stage is motivational and cognitive, and the third stage is activity. Their content and specifics of implementation are revealed.

During the implementation of the technology, parents and teachers were provided with a card file of ways to learn about the virtual and real worlds surrounding the child; technological cards (main and auxiliary), as guidelines for choosing digital educational content from the digital environment that promotes the development of early and preschool children, ways of using them; ways of applying methods of learning about the virtual and real worlds surrounding the child, games, tasks that contribute to the development of cognitive processes in children; involved parents, children and teachers in modern forms of joint activity in joint master classes and quests.

Preliminary results of the implementation of this technology are outlined.

Keywords: parents, children of early and preschool age, methodical support, technology, digital educational environment, digital educational content, digital educational environment.

Постановка проблеми. Нині ми живемо в час цифровізації дошкільної освіти, яка прямо та опосередковано позначається на існуванні освітнього процесу в закладах дошкільної освіти (ЗДО) та родини.

Перебування дитини у цифровому середовищі зумовлено історичним часом, який наповнено віртуальним і реальними світами. Діти вимушені знаходитися в них, бо військовий стан в Україні – то є реальний стан їхнього життя, частина дитинства та розвитку.

Батьки та діти раннього і дошкільного віку потребують підтримки та виваженого методичного супроводу їх перебування в цифровому середовищі з огляду на зміни у змісті, формах та прийомах здійснення освітнього процесу в умовах ЗДО та родини.

Здійснення освітнього процесу в умовах родини передбачає сформоване осмислене ставлення батьків до розвитку дітей раннього та дошкільного віку/ власної дитини у цифровому освітньому середовищі.

Вибір технології методичного супроводу педагогів та батьків дітей раннього та дошкільного віку у цифровому освітньому середовищі (ЦОС) зумовлено вивченням потреб і запитів батьків дітей раннього та дошкільного віку, вихователів; виявленням критеріїв та показників, якими користуються батьки, педагоги у виборі та оцінці цифрового освітнього контенту, цифрових засобів та інструментів. Це дозволяє вести мову про загальну потребу у науково-методичному супроводі процесу використання ЦОС, у якому присутні дидактичні матеріали, що сприяють розвитку дітей раннього та дошкільного віку.

До того ж результати опитування педагогів, батьків виявили потребу у формуванні сукупності методів, прийомів, засобів, які, за єдиної цілі, сприятимуть ефективному розвитку дітей в умовах воєнного стану в Україні.

Саме тому, під час формувального етапу дослідження, ми акцентували увагу на впровадженні даної технології, яка забезпечила методичний супровід педагогів та батьків дітей раннього та дошкільного віку у цифровому освітньому середовищі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Теоретичним та методичним підґрунтям використання можливостей цифрового середовища слугують дослідження К. Андрющенко, В. Биков, А. Воропаєва, А. Давидова, Н. Добрун, І. Колеснікової, Л. Лохвицької, О. Орлової, Суятинова К., Л. Фамілярської, Чекан О., які розкривають процеси створення інформаційного освітнього середовища закладу дошкільної освіти, застосовування інформаційно-комунікаційних технологій для розвитку дітей. У працях науковців окреслено можливості широкого використання інформаційно-комунікаційних технологій та цифрових дидактичних матеріалів для вирішення освітніх завдань [1; 4; 5; 6; 8; 10; 12; 14; 16]. Поряд із цим А. Лазаренко, І. Мардарова, І. Тимофеева, О. Чекан дослідили проблему формування цифрової компетентності у майбутніх педагогів ЗДО [9; 11; 13; 15], розкривши проблеми інформатизації дошкільної освіти.

Погляди науковців на проблему цифрового середовища, його використання у закладах дошкільної освіти, висвітлені через призму власних досліджень. Це дозволило нам обрати процес розробки та впровадження технології методичного супроводу педагогів та батьків дітей раннього і дошкільного віку у цифровому освітньому середовищі, як такий, що вирішує низку протиріч, зокрема протиріччя між існуванням необхідності сформувати у педагогів та батьків осмислене ставлення до процесу розвитку дітей у цифровому освітньому середовищі і відсутністю методичного супроводу педагогів та батьків у цифровому освітньому середовищі.

Мета статті. Розкрити зміст і специфіку технології методичного супроводу педагогів та батьків дітей раннього і дошкільного віку у цифровому освітньому середовищі в умовах воєнного стану в Україні.

Виклад основного матеріалу. Технологія методичного супроводу педагогів та батьків дітей раннього і дошкільного віку у цифровому освітньому середовищі існує в межах філософії діалогу Г. Сковороди, яка є складовою філософії «науки як життя» – практичної філософії, що концепціюється у практичному як інструментально-практичному та діалогічно-практичному. Це практика життя і практика навчання, спілкування. Філософія діалогу Г. Сковороди залишається актуальною і нині, в умовах цифровізації дошкільного виховання. Заклик практикувати діалог, як внутрішній діалог особистості із самим собою, який вартий на увагу дорослих; діалог у вигляді бесіди, розмови, щоб розмова була «симфонією», згодою, який затребуваний дітьми, майже не застосовано сьогодні батьками вихованців. Концепт діалогу автора формувався у кілька етапів (монолог, спільний пошук відповіді на питання 3-5 осіб, діалог 2 x осіб з аргументацією, доведенням своєї позиції),

які залишаються і нині доцільними у процесі розвитку дітей. Поряд із цим діалогічна педагогіка філософа, що проголошує про процес не нав'язування своєї думки, а допомоги дитині/людині мислити правильно (рефлексивно), знаходити вихід із суперечностей, які виникають на тлі потреб і можливостей, фактів сьогодення, уможлиблює вибір і звернення до наукового, філософського бачення діалогу, який має бути присутнім у спільній діяльності дорослого і дитини сьогодні [7].

Заявлена технологія існує в межах теорії особистісно-орієнтованого виховання, запропонованої І. Бехом. Розвиток особистості дитини, розглядаємо як кількісні та якісні зміни у психічних процесах, які дозволяють фіксувати прояви власного ставлення дитини до навколишнього світу, до дій у предметному світі, підкріплених переконливою міжособистісною комунікацією – основним засобом вливу дорослого на дитину [2; 3].

До того ж ми будемо дану технологію на засадах теорії діяльності, звертаючись до основ структури людської діяльності та індивідуальної свідомості, розглядаємо віртуальну діяльність дітей, її мету, як усвідомлений дитиною мотив, здійснювані дитиною дії, що відповідають меті у визначених умовах.

У ході технології дотримуємось принципів: доступності змісту (цифрового освітнього контенту), методів, прийомів, способів, які застосовуються з метою розвитку дітей, специфіки організації діяльності дітей; рівності умов для розвитку пізнавальних процесів у дітей раннього та дошкільного віку в умовах цифрового освітнього середовища ЗДО; відповідності цифрового освітнього контенту особливостям розвитку та стану здоров'я дитини.

Метою технології є формування у педагогів та батьків дітей раннього та дошкільного віку осмисленого ставлення до розвитку дітей раннього та дошкільного віку/ власної дитини у цифровому освітньому середовищі.

Ключові слова: діти раннього та дошкільного віку, пізнавальний розвиток дітей, пізнавальні психічні процеси, методичний супровід.

Понятійний апарат: цифрове середовище, цифрове освітнє середовище, цифровий освітній контент, електронні дидактичні матеріали, цифрові засоби навчання дітей раннього і дошкільного віку, педагогічні умови функціонування цифрового освітнього середовища, пізнавальний розвиток дітей раннього та дошкільного віку, пізнавальна діяльність дошкільника.

Суб'єктами технології виступили: адміністрація ЗДО, педагоги ЗДО, фахівці галузі дошкільної освіти, родини вихованців.

Логіка впровадження технології ґрунтується на: системному, діяльнісному, компетентісному, особистісно-орієнтованому підходах; взаємопов'язках із іншими, заявленими, організаційно-педагогічними умовами залучення батьків дітей раннього та дошкільного віку до використання дидактичних матеріалів в цифровому середовищі, які у певній мірі формували підґрунтя для її впровадження.

Суть технології у вирішенні протиріччя: існування необхідності сформувати у педагогів та батьків осмислене ставлення до процесу розвитку дітей у цифровому освітньому середовищі і відсутністю методичного супроводу педагогів та батьків у цифровому освітньому середовищі.

Під час її проєктування розподілено заявлений процес на етапи, визначено алгоритмічність та технологічну послідовність реалізації етапів, особливості управління процесом відповідно вище зазначених етапів.

Під час функціонування технології уточнено цифровий освітній контент, прийоми та способи, які формують ставлення батьків дітей раннього та дошкільного віку до процесу розвитку дітей; обрано дидактичні засоби (дидактичні ігри, вправи, пізнавальні завдання, пізнавальні ситуації), зміст яких розкриває специфіку розвитку пізнавальних процесів у дітей за дотримання офлайн та онлайн організації освітнього процесу в умовах воєнного стану в Україні, упроваджено у цифровому форматі в умова базових ЗДО та родин вихованців.

Вибудовуючи дві паралелі – осмислені дії педагогів та осмислені дії батьків дітей раннього та дошкільного віку у цифровому освітньому середовищі, що мають можливість перетину – зустрічі та руху у єдиному заданому напрямі – русі до визначної мети, що визначає розвиток дітей у цифровому освітньому середовищі ЗДО та родини, ми вбачаємо у осмислених діях дорослих рушійну силу творення дитини, зберігаючи процес її розвитку у умовах цифровізації дошкільної освіти та воєнного стану в Україні.

Ми розглядаємо осмислене ставлення дорослих (педагогів та батьків дітей раннього та дошкільного віку) до процесу розвитку дітей у цифровому освітньому середовищі:

- як сформованість уявлень та знань у дорослих про існування психічних процесів у дітей раннього та дошкільного віку, особливостей їх розвитку у цифровому середовищі, цифровому освітньому середовищі, за використання цифрового освітнього контенту у спів дії;

- як сформованість потреби дорослих у пізнанні власної дитини/дітей, яка розвивається у цифровому середовищі; інтересу та усвідомлення власних мотивів, прагнень, переживань, суперечностей, які виникають і мають бути вирішені під час освітнього процесу в умова ЗДО та родини за використання цифрового освітнього контенту;

- як сформованість позитивної налаштованості, емоційної визначеності до дії власної дитини/дітей у цифровому освітньому середовищі, яка відкриває можливості підтримки та розвитку пізнавальних процесів у дітей, прояву ставлення до власної дії, діяльності, навколишнього середовища; залучення досвіду пізнання світу дорослими у власну скарбничку дитячого досвіду;

- як сформованість потреби діяти, спів діяти з дитиною у цифровому освітньому середовищі у діалозі, обираючи потрібний цифровий освітній контент, стан «Я обираю те, що мені потрібно та для чого це мені потрібно», мету застосування цифрового освітнього контенту, вид дитячої діяльності.

Грунтуючись на вище означених критеріях осмисленого ставлення педагогів та батьків дітей раннього та дошкільного віку до розвитку дітей у цифровому освітньому середовищі, процес, заявлений у технології розподілено на етапи:

Перший етап – пізнавально-знаннєвий, передбачав формування розуміння дорослими сутності понятійно-категоріального апарату технології, донесенні до батьків смислового наповнення понять; забезпечення педагогів та батьків дітей раннього та дошкільного віку ключами для вибору та застосування цифрового освітнього контенту, що відповідає процесу «діяти певним чином». Таке рішення ґрунтується на основі результатів вивчення потреб батьків, виявлених показників готовності педагогів до залучення батьків до використання дидактичних можливостей цифрового середовища в розвитку дітей раннього та дошкільного віку; показників для оцінки цифрового освітнього контенту, обраного педагогами та батьками, з метою вибору змісту та його використання для розвитку дітей раннього та дошкільного віку у цифровому освітньому середовищі закладу дошкільної освіти; показників для оцінки вибраних педагогами та батьками, наявних у цифровому освітньому середовищі електронних дидактичних матеріалів (ЕДМ) з пізнавального, художньо-естетичного розвитку дітей раннього і дошкільного віку; систематичному перебуванні батьків та педагогів у процесі розвитку дитини/дітей з метою актуалізації, зосередження уваги на особливостях розвитку пізнавальних процесів у дітей різного віку (3-й, 4-й, 5-й, 6-й роки життя).

Ключі до кейсів та цифрового освітнього контенту, який обирають педагоги та батьки самостійно, відповідають процесу «діяти певним чином». Розкрито цей процес через комплекс дій, які пропонуємо як одну із складових алгоритму, що дозволить батькам, педагогам підкорити цифрове освітнє середовище на користь та забезпечення потреб, уточнити процес вибору цифрового освітнього контенту, потенціал якого сприятиме розвитку дітей раннього та дошкільного віку.

Другий етап – мотиваційно-пізнавальний, передбачав:

- формування у батьків та педагогів безпосереднього інтересу, як вибіркового ставлення до дитини, яка перебуває в цифровому освітньому середовищі; до спів дії з нею в цифровому середовищі; до керівництва спів діями, за врахування сприйняття дорослими цифрового середовища, що розкриває цілеспрямованість особистості, якість світосприйняття, його науковість, систематичність, цілісність та як систему поглядів і переконань про цифрове середовище, цифрове освітнє середовище, що формується;

- звернення до досвіду використання цифрового середовища, цифрового освітнього середовища, цифрового освітнього контенту батьками в родині та педагогами в умовах ЗДО, його дидактичного потенціалу з метою розвитку дітей та наповнення існуючого досвіду спів дії з дитиною новим змістом, пов'язаним із перебуванням дитини в реальному та віртуальному світах.

Третій етап – *діяльнісний*, передбачав забезпечення батьків та педагогів *картотекою способів пізнання віртуального та реального світів, що оточують дитину (у цифровому форматі)* – як систематизованого зібрання карток, що містять довідкові відомості для батьків про методи, прийоми, способи, які варто використовувати у спільній діяльності з дітьми дошкільного віку під час перебування у цифровому середовищі; *технологічними картками (головною та допоміжними)*, як орієнтирами для вибору цифрового освітнього контенту із цифрового середовища, що сприяє розвитку дітей раннього та дошкільного віку, способами їх використання; способами застосування *прийомів пізнання віртуального та реального світів*, що оточують дитину, іграми, завданнями, що сприяють розвитку пізнавальних процесів у дітей; залучення батьків, дітей та педагогів до сучасних форм спільної діяльності у під спільних майстер класів, квестів.

Прийоми пізнання віртуального та реального світів, що оточують дитину, розкрито у методичних рекомендаціях «Дидактичний супровід освіти дітей раннього та дошкільного віку: *методичний поради́к для батьків*. Наук. ред. Васильєвої С.А. Київ, 2024. 100 с.».

Алгоритмічність (спосіб і послідовність одержання результату + технологічна послідовність реалізації етапів). Для кожного етапу заявленого процесу застосовано лінійний алгоритм, в якому описано послідовний порядок дій (слідування), щоб досягти результату за скінченну кількість дій. У алгоритмі є початок, вхідні данні, дії (що потрібно робити), вихідні данні, завершення.

У ході методичного супроводу батьків дітей раннього та дошкільного віку та педагогів ЗДО упроваджено ключі для батьків та педагогів, дайджест «Особливості розвитку дій у дітей раннього та дошкільного віку: психологічний аспект»; подано діагностичний інструментарій для дорослих, що дозволяє окреслити процес розвитку дитини/дітей в умовах цифрового освітнього середовища за двома групами критеріїв (пізнавальний, емоційний, діяльнісно-комунікативний та пізнавальний емоційно-вольовий, діяльнісно-комунікативний) для дітей 3-4 року життя та для дітей 5-6 року життя; забезпечено батьків та педагогів прийомами та способами їх застосування, дидактичними іграми та вправами до них, пізнавальними завданнями та ситуаціями, що впливають на розвиток у дітей психічних процесів в умовах родини та ЗДО.

Управління технологією передбачало окреслення, розгляд проблеми, протиріччя, які виникли і існують у історичному часі цифровізації освітнього процесу в умовах воєнного стану в Україні.

Було встановлено, що: соціально-політичні умови, зокрема дія воєнного стану в Україні, зумовили та актуалізували необхідність вивчення дидактичних можливостей цифрового середовища для розвитку дітей раннього та дошкільного віку в ЗДО та родини. Залучення батьків до використання

дидактичних матеріалів в цифровому середовищі зумовлено вимогами історичного часу, цифровізацією суспільства, можливостями цифрового освітнього середовища, потребою дітей, батьків, педагогів в оцінці та використанні цифрового освітнього контенту у ході здійснення освітнього процесу в онлайн та офлайн режимах. До того ж сам процес використання дорослими та дітьми цифрового освітнього контенту, знаходячись у стані «це все для мене» має набути стану «Я обираю те, що мені потрібно та для чого це мені потрібно» з огляду на мету використання змісту, обрану дорослими та дитиною діяльність.

На рівні адміністративному побудовано тісний зворотній зв'язок із департаментом освіти Житомирської міської ради, представниками методичного кабінету, представниками методичного кабінету Ірпінської міської ради, директорами, методистами базових закладів дошкільної освіти України (учасники формувального етапу наукового дослідження).

На рівні методистів та педагогів ЗДО враховано та обрано дії за значенням: направляти, націлювати, надавати потрібного напрямку, орієнтувати. Разом із тим ми залишилися відкритими до порад, рекомендацій, творчих поглядів та дій педагогів-практиків, врахували педагогічний досвід спілкування з родинами вихованців, прийняли поради та настанови у ході здійснення наукового дослідження.

На рівні батьків дітей раннього та дошкільного віку обрано оптимальні способи онлайн спілкування: опитування у Google form та XL таблицях, проведення вебінарів для батьків, забезпечення картотекою способів пізнання віртуального та реального світів, що оточують дитину, технологічними картками, дайджестом, способами використання цифрового освітнього контенту у цифровому форматі.

На рівні педагогів та батьків дітей раннього та дошкільного віку залучено дітей до спільних майстер-класів та квестів, пізнавальних завдань, ситуацій, дидактичних ігор, вправ, які розгорнуто у рамках освітнього процесу у 2023-2024 роках у базових ЗДО; залучено батьків до цифрового освітнього середовища (вайбер, телеграм, ютуб) з метою розповсюдження матеріалів, що підтримують методичний супровід батьків у цифровому освітньому середовищі.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі: за попередніми результатами упровадження даної технології *установлено* існування осмисленого сприймання батьками процесу розвитку дітей раннього та дошкільного віку в умовах воєнного стану в Україні, що має прояви у доцільному виборі цифрового освітнього контенту – змісту, що існує в іграх, казках, ситуаціях, завданнях, мультфільмах; загострення уваги на цифровому освітньому контенті, що засвідчує ставлення батьків до суті гри, казки, їхнього пізнавального, художньо-естетичного наповнення; *виявлено*:

- сформовані уявлення батьків про можливості цифрового освітнього контенту, які існують у реальному цифровому середовищі, з огляду на вико-

ристання потенціалу цифрового освітнього контенту, цифрового освітнього середовища та свідоме ставлення до перебування власної дитини у цифровому полі;

-потребу батьків у застосуванні методичного супроводу у цифровому середовищі та застосуванні методів, прийомів, цифрових засобів та інструментів, можливостей ШІ, зокрема прийомів «available options for assistance» (відкритої можливості допомоги) у цифровому форматі;

-існування активного використання батьками ЦОС та сприймання ЦОК як факту, що вже існує, бажання, потребу, інтерес його змінити, обрати під потребу дитини, з огляду на її психофізичні особливості поряд із затребуваністю у забезпеченні ЦОС;

- існування розуміння дидактичного потенціалу цифрового освітнього контенту та його значення для розвитку власної дитини, який існує в цифрових дидактичних матеріалах;

-бажання брати участь у формуванні цифрового освітнього середовища ЗДО (наповнювати тематичні дидактичні кейси, брати участь у заходах, що сприяють розвитку дітей у віртуальному та реальному світах).

На найближчу перспективу обрано виявлення ефективності впровадженої технології в освітній процес ЗДО; надалі – дослідження цифрових технологій у вихованні дітей дошкільного дошкільного віку в умовах закладів дошкільної освіти.

Література:

1. Андрющенко К. Назаренко Г., Інформаційно-комунікаційні технології як інструмент підвищення якості дошкільної освіти. *Information Technologies and Learning Tools*. 2021. № 69 (1). URL: https://www.researchgate.net/publication/331367799_informacijno-komunikacijni_tehnologii_ak_instrument_pidvisenna_akosti_doskilnoi_osviti (дата звернення 04.07.2024 р.).

2. Бех І.Д. Виховання особистості. *Вибрані наукові праці*. Том I. Чернівці. Букрек. 2015. с. 840.

3. Бех І.Д. Виховання особистості. *Вибрані наукові праці*. Том II. Чернівці. Букрек. 2015. 640 с.

4. Биков В.Ю. Моделі організаційних систем відкритої освіти : монографія. Київ : Атіка, 2008. 684 с.

5. Воропаєва, О., Давидова М. Застосування ІКТ в освітньому просторі ЗДО. *Наука та освіта в дослідженнях молодих учених [Електронне видання] : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. для студ., аспірантів, докторантів, молод. Учених. Харків: ХНПУ ім. Г. С. Сковороди, 2022. С. 60–62.*

6. Добрун Н. Розвиток цифрової компетентності старших дошкільників під час навчання в закладі дошкільної освіти. Укладання комп'ютерно-ігрового комплексу. *Кривий Ріг, 2022. 67 с.*

7. Єрмоленко А. Практична філософія Григорія Сковороди у світлі нашого досвіду. *Філософська думка*. 2022. № 4. С. 7-26. URL: [https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/f6bc7c82-96e0-41b0-8b05-6d9ce8b4af7e/content#:~:text=\(дата%20звернення%2012.03.2024\).](https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/f6bc7c82-96e0-41b0-8b05-6d9ce8b4af7e/content#:~:text=(дата%20звернення%2012.03.2024).)

8. Колеснікова І., Орлова О., Цифровізація освітнього процесу у закладі дошкільної освіти. *Інноваційна педагогіка*. 2022. В. 50. Т. II. С. 188-191. URL: http://www.innovpedagogy.od.ua/archives/2022/50/part_2/37.pdf (дата звернення 04.07.2024 р.).

- 9.Лазаренко А. Аналіз проблеми формування цифрової компетентності майбутніх вихователів. *Актуальні питання гуманітарних наук*. Вип 43, том 2, 2021. С. 208–212.
- 10.Лохвицька Л., Руденко Ю., Дудник Н. Використання ІКТ для формування здоров'язбережувальної компетентності старших дошкільників. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2021. № 81 (1). С. 15-35. URL: <http://dspace.pdpu.edu.ua/handle/123456789/10753>(дата звернення 22.03.2024).
- 11.Мардарова І., Баранова В. Підготовка майбутніх вихователів до розвитку мовлення дошкільників засобами ІКТ. *Науковий вісник МНУ ім. В.О. Сухомлинського. Педагогічні науки*. 2019. № 1(64). С. 161–166.
- 12.Суятинова К. Формування цифрової компетентності дітей дошкільного віку. *Інноваційна педагогіка*. 2022. № 44. Т. 2. С. 148–151.
- 13.Тимофеева І. Я у світі комп'ютерної грамоти : методичні поради. ТОВ ППНС. Маріуполь, 2017. 136 с.
- 14.Фамілярська Л. Інтеграція цифрових технологій в освітнє середовище закладу дошкільної освіти. Електронне наукове фахове видання «Відкрите освітнє е-середовище сучасного університету», (11), 2021. С. 174–183.
- 15.Чекан О. Застосування комп'ютерних технологій у професійній діяльності вихователя дошкільного навчального закладу : навч. посіб. Київ. Слово, 2015. 184 с.
- 16.Чекан О. Формування інформаційної та комп'ютерної грамотності дітей дошкільного віку. *Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія: Педагогіка та психологія*. 2017. Вип. 1. С. 144–146.

References:

- 1.Andryushchenko, K. Nazarenko, H. (2021). Informatsiyno-komunikatsiyni tekhnolohiyi yak instrument pidvyshchennya yakosti doshil'noyi osvity.[Information and communication technologies as a tool for improving the quality of preschool education]. *Information Technologies and Learning Tools*. № 69 (1). Retrieved from: https://www.researchgate.net/publication/331367799_informacijno-komunikacijni_tehnologii_ak_instrument_pidvisenna_akosti_doskilnoi_osviti [in Ukrainian].
- 2.Bekh, I.D. (2015). *Vykhovannya osobystosti. [Personality education]. Selected scientific works. Tom I*. Chernivtsi. Bukrek. [in Ukrainian].
- 3.Bekh, I.D. (2015). *Vykhovannya osobystosti. [Personality education]. Selected scientific works. Tom II*. Chernivtsi. Bukrek. [in Ukrainian].
- 4.Выков, В.Ю. (2008). *Modeli orhanizatsiynykh system vidkrytoyi osvity [Models of organizational systems of open education] : monohrafiya.[monograph]*. Kyiv : Atika [in Ukrainian].
- 5.Voropayeva, O., Davydova, M. Zastosuvannya. (2022). IKT v osvith'omu prostori ZDO. [Application of ICT in the educational space of ZDO]. *Nauka ta osvita v doslidzhennyakh molodykh uchenykh [Elektronne vydannya] : materialy Vseukr. nauk.-prakt. konf. dlya stud., aspirantiv, doktorantiv, molod. Uchenykh. [Science and education in the research of young scientists [Electronic edition]: materials of Vseukr. science and practice conf. for students, graduate students, doctoral students, young people. Scientists]*. Kharkiv: KHNPU im. H. S. Skovorody, S. 60–62. [in Ukrainian].
6. Dobrun, N. (2022). *Rozvytok tsyfrovoyi kompetentnosti starshykh doshil'nykiv pid chas navchannya v zakladi doshil'noyi osvity. Ukladannya komp'yuterno-ihrovoho kompleksu. [Development of digital competence of older preschoolers while studying in a preschool education institution. Building a computer game complex]*. Kryvyy Rih [in Ukrainian].
- 7.Yermolenko, A. (2022). *Praktychna filosofiya Hryhoriya Skovorody u svitli nashoho dosvidu. [Grigory Skovoroda's practical philosophy in the light of our experience]. Philosophical thought. No. 4. P. 7-26*. Retrieved from: [https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/f6bc7c82-96e0-41b0-8b05-6d9ce8b4af7e/content#:~:text=\[in Ukrainian](https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/f6bc7c82-96e0-41b0-8b05-6d9ce8b4af7e/content#:~:text=[in Ukrainian)

8.Kolesnikova, I., Orlova, O. (2022). Tsyfrovizatsiya osvith'oho protsesu u zakladi doshkil'noyi osvity. [Digitization of the educational process in a preschool education institution]. *Innovative pedagogy*. V. 50. T. II. P. 188-191. Retrieved from: http://www.innovpedagogy.od.ua/archives/2022/50/part_2/37.pdf [in Ukrainian]

9.Lazarenko, A. (2021). Analiz problemy formuvannya tsyfrovoyi kompetentnosti maybutnikh vykhovateliv. [Analysis of the problem of forming digital competence of future educators]. *Aktual'ni pytannya humanitarnykh nauk. [Current issues of humanitarian sciences]*. Vyp 43, tom 2, S. 208–212 [in Ukrainian].

10.Lokhvyts'ka, L., Rudenko, YU., Dudnyk, N. (2021). Vykorystannya IKT dlya formuvannya zdorov'yazberezhuval'noyi kompetentnosti starshykh doshkil'nykiv. [The use of ICT for the formation of health care competence of older preschoolers]. *Information technologies and teaching aids*. No. 81 (1). P. 15-35. Retrieved from: <http://dspace.pdpu.edu.ua/handle/123456789/10753> [in Ukrainian].

11.Mardarova, I., Baranova, V. (2019). Pidhotovka maybutnikh vykhovateliv do rozvytku movlennya doshkil'nykiv zasobamy IKT. [Preparation of future teachers for the development of speech of preschoolers by means of ICT]. *Naukovyy visnyk MNU im. V.O. Sukhomlyns'koho. Pedagogichni nauky. [Scientific Bulletin of MNU named after V.O. Sukhomlynskyi. Pedagogical sciences]*. № 1(64). S. 161–166 [in Ukrainian].

12.Suyatynova, K. (2022). Formuvannya tsyfrovoyi kompetentnosti ditey doshkil'noho viku. [Formuvannya tsyfrovoyi kompetentnosti ditey doshkil'noho viku]. *Innovatsiyna pedahohika. [Innovatsiyna pedahohika]*. № 44. T. 2. S. 148–151 [in Ukrainian].

13.Tymofeyeva, I. (2017). YA u sviti komp'yuternoyi hramoty. [I am in the world of computer literacy]. *Metodychni porady*. TOV PPNS. Mariupol' [in Ukrainian].

14.Familyars'ka, L. (2021). Intehratsiya tsyfrovyykh tekhnolohiy v osvithnye seredovyshe zakladu doshkil'noyi osvity. [Integration of digital technologies into the educational environment of a preschool education institution]. *Elektronne naukove fakhove vydannya «Vidkryte osvithnye e-seredovyshe suchasnoho universytetu»*. [Electronic scientific publication "Open educational environment of a modern university"], (11), S. 174–183 [in Ukrainian].

15.Chekan, O. (2015). Zastosuvannya komp'yuternykh tekhnolohiy u profesiynyi diyal'nosti vykhovatelya doshkil'noho navchal'noho zakladu. [Application of computer technologies in the professional activity of a preschool teacher]. *Navch. posib*. Kyiv. Slovo [in Ukrainian].

16.Chekan, O. (2017). Formuvannya informatsiynoi ta komp'yuternoyi hramotnosti ditey doshkil'noho viku. [Formation of information and computer literacy of preschool children]. *Naukovyy visnyk Mukachivs'koho derzhavnoho universytetu. Seriya: Pedahohika ta psykholohiya. [Scientific Bulletin of Mukachevo State University. Series: Pedagogy and psychology]*. Vyp. 1. S. 144–146 [in Ukrainian].

УДК 374

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11\(39\)-1202-1214](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11(39)-1202-1214)

Ващенко Віктор Вікторович аспірант, Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна, Національна академія педагогічних наук України, вул. Максима Берлінського, 9, м. Київ, 04060, тел.: (044) 468-33-92, <https://orcid.org/0009-0004-2980-7550>

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ОСВІТИ ДОРΟΣЛИХ У КРАЇНАХ БАЛТІЇ

Анотація. На сьогодні освіта дорослих у розвинених країнах європейської спільноти позиціонується передумовою реалізації та максимального розвитку особистісного та професійного потенціалу особистості. Країни Балтії формують особливий науковий інтерес у контексті успішної реалізації євроінтеграційного освітнього курсу розвитку та ефективного впровадження системи безперервної освіти впродовж життя. Метою дослідження є аналіз найбільш актуальних тенденцій розвитку освіти дорослих у країнах Балтії. У статті ідентифіковано пріоритетні тенденції розвитку сучасної системи освіти дорослих у Литві, Латвії та Естонії. Встановлено, що в Латвії основним напрямом удосконалення навчання дорослих є інтеграція комбінованого навчання, де традиційний освітній процес доповнюється елементами онлайн, забезпечуючи гнучкість з точки зору гнучкості адаптації педагогічних методів та інструментів. Виділено, також, основні тенденції розвитку освіти дорослих у Литві – створення трансформаційного освітнього середовища, як сукупності інтелектуальної, емоційної та практичної динаміки, що уможлиблює трансформацію особистості того, хто навчається, надаючи необхідну інформацію, ресурси, знання, компетентності, сприяючи самопізнанню, рефлексії, навчання вчитися та енергії; Естонії – концепція підвищення вмотивованості здобувачів, широка мета якої полягає в тому, щоб направляти людей до свідомого розвитку протягом усього життя та постійного самовдосконалення. Встановлено, що освіта дорослих у країнах Балтії містить в основі принципи інтеграції та глобалізації, що передбачають академічну мобільність, активну інтеграцію міжнародного та міжкультурного досвіду, міжнародні зв'язки, участь у проєктах, академічних програмах і дослідницьких ініціативах. Обґрунтовано, що не зважаючи на відсутність структурованості та обов'язкової цілеспрямованості, освіта дорослих у країнах Балтії ефективно розширює поле професійних умінь і навичок, сприяє безперервній освіті та самовдосконаленню, розвиває актуальні наразі м'які навички – креативність, критичне мислення, адаптивність, комунікаційну, проєктову та цифрову компетентність. Доведено, що освіта дорослих у

Литві, Латвії та Естонії репрезентує ефективність щодо підвищення соціально-економічного статусу особистості, її вмотивованості до саморозвитку, оптимізації рівня життєдіяльності.

Ключові слова: освіта дорослих, країни Балтії, тенденції розвитку, неформальна освіта, інформальна освіта, інноваційні педагогічні технології.

Vashchenko Viktor Viktorovich postgraduate student, Ivan Zyazyun Institute of Pedagogical Education and Adult Education of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, St. Maxim Berlinsky, 9, Kyiv, 04060, tel.: (044) 468-33-92, <https://orcid.org/0009-0004-2980-7550>

TRENDS IN THE DEVELOPMENT OF ADULT EDUCATION IN THE BALTIC STATES

Abstract. Today, adult education in the developed countries of the European community is positioned as a prerequisite for the realization and maximum development of personal and professional potential. The Baltic countries are of particular scientific interest in the context of the successful implementation of the European integration educational course of development and the effective implementation of the system of lifelong learning. The purpose of the study is to analyze the most relevant trends in the development of adult education in the Baltic States. The article identifies priority trends in the development of the modern adult education system in Lithuania, Latvia and Estonia. It is established that in Latvia, the main direction of improving adult education is the integration of blended learning, where the traditional educational process is supplemented by online elements, providing flexibility in terms of adaptability of pedagogical methods and tools. The main trends in the development of adult education in Lithuania are also highlighted - the creation of a transformational learning environment as a set of intellectual, emotional and practical dynamics that enables the transformation of the learner's personality by providing the necessary information, resources, knowledge, competencies, promoting self-knowledge, reflection, learning to learn and energy; and Estonia - the concept of increasing the motivation of applicants, the broad goal of which is to guide people to conscious development throughout life and constant self-improvement. It has been established that adult education in the Baltic States is based on the principles of integration and globalization, which include academic mobility, active integration of international and intercultural experience, international relations, participation in projects, academic programs and research initiatives. It is substantiated that despite the lack of structure and mandatory focus, adult education in the Baltic States effectively expands the field of professional skills, promotes continuous education and self-improvement, and develops currently relevant soft skills such as creativity, critical thinking, adaptability, communication, cross-cultural and digital competence. It is proved that adult education in Lithuania,

Latvia and Estonia is effective in improving the socio-economic status of the individual, his or her motivation for self-development, and optimizing the level of life.

Keywords: adult education, Baltic countries, development trends, non-formal education, informal education, innovative pedagogical technologies.

Постановка проблеми. На тлі активних євроінтеграційних процесів особливої актуальності набуває необхідність дослідження та інтеграції практичного досвіду розвинених країн у контексті динаміки освітнього процесу. Репрезентативному в даному плані є країни Балтії, що стрімко вдосконалюються в напрямі освітніх технологій. Значна роль у системі освіти Литви, Латвії та Естонії, при цьому, відводиться освіті дорослих як втіленню концепції неперервної освіти, котра наразі вбачається прерогативою розвитку європейського інтегрованого освітнього середовища.

Освіта дорослих передбачає здобуття знань, умінь і навичок, необхідних для професійного та особистісного зростання, у формальному, неформальному та інформальному видах. При цьому, дефініція неформальної та інформальної освіти дорослих частково збігається з такими поняттями, як додаткова та продовжена освіта. Зазначені формати освітньої діяльності безпосередньо формують можливості для задоволення особистісних потреб і забезпечення відповідності індивідуально-професійного розвитку до вимог соціуму, мобілізуючи природне прагнення людини до самовдосконалення та зростання.

Необхідність вивчення потенціалу трансформації системи навчання дорослих у країнах Балтії як показових пострадянських республік, що швидко імплементавались у європейську спільноту, зумовлюють актуальність тематики дослідження. Цікавими для аналітики є основні тенденції розвитку досліджуваної сфери в розрізі Латвії, Литви та Естонії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню процесів розвитку освіти дорослих, як основи безперервного особистісного та професійного самовдосконалення, присвячені наукові пошуки багатьох сучасних учених. Зокрема, розвиток неформальної та інформальної освіти дорослих у сучасному європейському освітньому середовищі, в тому числі – у країнах Балтії, досліджують автори А. Боярська-Хоменко [1], Я. Лантух [2], Л. Пуховська [3], О. Ісламова [4], що переконують у важливості інформальної освіти для функціонування системи безперервної освіти дорослих у країнах Балтії.

Значний внесок у розвиток досліджуваної проблематики в науковому полі здійснили Л. Лук`янова [5], Т. Марусяк [6], О. Аніщенко та ін. [7], Л. Мартинець [8]. Функції системи освіти дорослих, її компонентність та дотичні ризики аналізують Ү. Воїчук, А. Воїарська-Хоменко, Л. Штефан [9]. Дослідники розглядають вдосконалення системи освіти дорослих на основі гармонізації національних традицій зі світовими вимогами та стандартами, а

також акцентують на необхідності її реформування відповідно до вимог суспільства, економіки та сучасного ринку праці.

На продовження, в публікаціях учених країн Балтії простежується ідея неперервного вдосконалення системи освіти дорослих як провідної європейської тенденції. Зокрема, I. Jekabsons [10] та J. Dudaitė, K. Kvietkauskaitė [11] досліджують перспективи розвитку інклюзивної освіти дорослих на прикладі Латвії, а також можливості та тенденції застосування інформаційно-комп'ютерних технологій в освіті дорослих. Водночас, G. Tolutienė, A. Rauckienė-Michaelsson [12] вивчають трансформаційні освітні середовища в освіті дорослих та потреби в розвитку загальних компетентностей андрагогів у контексті Литви. На продовження, основну тенденцію поступу освіти дорослих у Естонії описує M. Tõnisson [13]. Вона знаходить вираження в підвищенні рівня вмотивованості дорослих здобувачів освіти.

Деякими ученими, зокрема, S. Daukila та ін. [14], розкрито тлумачення дефініції формального та неформального освітніх форматів, їх основні ознаки й переваги, іншими дослідниками (Leask [15], Papanastasiou, Drigas & Skianis [16]) з'ясовано основні напрями, зміст та методичний супровід. Водночас, M. Laurichler та ін. [17] детермінують педагогічні передумови успішної інтеграції освіти дорослих до національних освітніх систем за різних умов соціально-економічного розвитку, із залученням можливостей цифровізації та штучного інтелекту.

У контексті країн Балтії проблематиці навчання впродовж життя як ціннісної концепції, реформи освіти дорослих та супервізії в освітньому середовищі присвячені наукові пошуки L. Valceraite та ін. [18], V. Pumpriņa та ін. [19]. Водночас, проблематика пріоритетності видів освітнього процесу в контексті освіти дорослих у країнах Балтії досліджено фрагментарно.

Мета статті – проаналізувати актуальні тенденції поступу системи освіти дорослих у Латвії, Литві та Естонії.

Виклад основного матеріалу. На тлі європейських тенденцій активного інвестування у безперервне навчання та вдосконалення особистісно-професійних компетентностей, особливої ваги набуває досвід країн Балтії як репрезентантів активної євроінтеграції після пострадянського минулого. Освіта дорослих позиціонується дієвим чинником інтенсифікації зростання рівня якості людського капіталу, який формує основу активного соціально-економічного розвитку.

У Литві, Латвії та Естонії пріоритетом поступу системи освіти вбачається забезпечення конкурентоспроможності фахівця на ринку праці. Зазначений процес базується на постійному усвідомленому самовдосконаленні та безперервній самоосвіті. Найбільш ефективно себе зарекомендувала система інформальної освіти, котра сприяє мотивації дорослих особистостей у векторності систематичного самостійного підвищення рівня індивідуальної компетентності. Як репрезентує досвід країн Балтії, процес практичного

втілення інформальної освіти може відбуватись шляхом імплементації педагогічно-методологічних підходів в аспектах модульного, дистанційного чи змішаного навчання [18]. Зазначені педагогічні технології сприяють персоналізації навчання, розвитку креативності, критичного мислення та адаптивності. Інформальна освіта базується на самостійному відстеженні змін галузевого законодавства, участі в семінарах, онлайн-заходах, конференціях, присвячених актуальним питанням охорони праці, аналітиці досвіду, широко використовуючи, при цьому, потенціал соціальних мереж та інформаційно-комунікаційних технологій.

Заклади освіти дорослих у Латвії виконали величезну роботу, забезпечивши дистанційне навчання. За цей час усі зацікавлені сторони у процесі навчання дорослих успішно розвинули свої цифрові навички, щоб адаптуватися до дистанційного навчання. Водночас, одним із головних викликів для процесу навчання дорослих для забезпечення навчання є сприяння інклюзії.

У 2022 році ученими були проведені інтерв'ю з експертами з освіти дорослих щодо майбутніх сценаріїв розвитку освіти дорослих [10]. Результати проведеного дослідження свідчать про те, що комбінована форма навчання дорослих, де традиційний освітній процес доповнюється елементами онлайн, є найбільш перспективною формою освіти дорослих у досягненні результатів навчання, зважаючи на її гнучкість з точки зору гнучкості адаптації педагогічних методів та інструментів.

Після пандемії більшість латвійських закладів освіти дорослих продовжують впроваджувати онлайн курси та включають онлайн-компонент в очне навчання. Очевидно, що онлайн-навчання може сприяти інклюзивній освіті, яка була визначена як один із ключових пріоритетів освіти в Латвії, оскільки здобувачі освіти можуть брати участь у навчанні незалежно від свого місцезнаходження. На думку дослідників, змішана форма навчання дорослих, коли очне навчання доповнюється або в деяких випадках замінює онлайн-навчання, була б оптимальною для дорослих, які навчаються в Латвії. Водночас експерти зазначають, що навчання дорослих у Латвії стикається з різними викликами, такі як система забезпечення якості, розробка політики у сфері освіти дорослих та імплементація і підвищення кваліфікації викладачів [10].

Результати дослідження тенденцій розвитку освіти дорослих у Литві демонструють, що загальні компетентності андрагога допомагають створити трансформаційне освітнє середовище, в якому сукупність інтелектуальної, емоційної та практичної динаміки уможлиблює трансформацію того, хто навчається, фокусуючись на особистісних якостях, здібностях, навичках, ставленні та позитивних установках, а також розвиток мислення, спрямованого на безперервне вдосконалення [12]. Андрагогам надаються пропозиції щодо того, як впорядкувати зміни в навчанні дорослих, які зосереджуються на зміні особистості, шляхом створення трансформаційного освітнього середовища.

На зміни особистості дорослої людини впливає сприятливе освітнє середовище, створене андрагогом, яке дає можливість здобувачам освіти ефективно спілкуватися, мобілізувати ресурси та дії, бути відкритими до змін, зосереджуватися на ресурсах, взаємодіяти, обмінюватися доброзичливою критикою тощо. Учені [12] досліджили, які фактори впливають на особистий розвиток дорослих здобувачів освіти в освітньому середовищі (рис. 1).

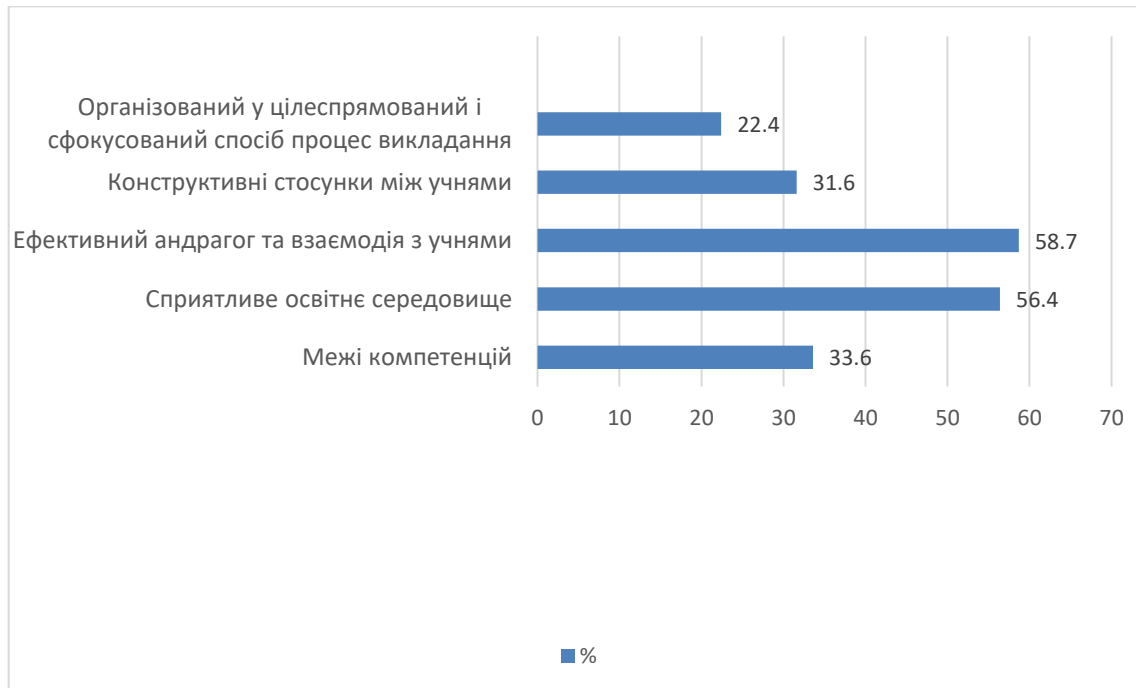

Рис. 1. Чинники, що впливають на трансформацію особистості дорослого здобувача освіти (%)

Джерело – узагальнено автором на основі [12]

Більшість учасників дослідження повідомили, що їхня особистість змінюється у процесі навчання завдяки ефективній взаємодії між андрагогом та здобувачем освіти (58,7%) та сприятливому освітньому середовищу (56,4%). Таким чином, респонденти розглядають взаємодію як одну з головних тенденцій розвитку освіти дорослих. Ця взаємодія забезпечує набуття здобувачами освіти необхідних знань, навичок і вмінь, а також успішність у навчанні.

Передбачається, що андрагог ініціює інтелектуальну, емоційну та практичну освітню діяльність дорослих, створює трансформуюче освітнє середовище, яке заохочує та вмотивовує кожного здобувача освіти. Варто зазначити, що в такому середовищі кожен здобувач освіти не лише відчуває себе цінуваним, зрозумілим і безпечним, але й росте, розвивається та змінюється. Таким чином, відбувається процес смислоутворення особистісної трансформації, оскільки виникає потреба діяти, щоб змінитися, змінюючи своє соціальне оточення, свої практики.

Трансформативне освітнє середовище, що позиціонується як пріоритетна тенденція розвитку освіти дорослих у Литві, являє собою складний і динамічний освітній простір, в якому взаємодіють інтелектуальна, емоційна і практична діяльність, а сукупність цих видів діяльності уможливорює трансформацію особистості того, хто навчається, надаючи необхідну інформацію, ресурси, знання, компетентності, сприяючи самопізнанню, рефлексії, навчанню вчитися та енергії [12]. Процес навчання має бути побудований таким чином, щоб інтегрувати смисли впевненості, незалежності, ініціативності, свободи, відповідальності тощо в розвиток власних навичок і вмінь здобувача освіти, а також смисл корисності, що дає змогу виражати впевненість, незалежність, ініціативність, свободу, відповідальність тощо.

Щодо тенденцій розвитку системи освіти дорослих, для Естонії характерною є концепція підвищення вмотивованості здобувачів освіти. Увійшовши в освітній ландшафт, як викладач, так і здобувач освіти, можуть помітити, що сфера різноманітна і збагачена дуже різними моделями мислення, поведінковими звичками та думками. Однак мета участі у тренінгах глибша, ніж просто отримати нові знання, уміння і навички та застосувати їх згодом. Більш широка мета полягає в тому, щоб направляти людей до свідомого розвитку протягом усього життя та постійного самовдосконалення. Перешкодою на цьому шляху стає відсутність навичок і знання щодо самооцінки та розставлення власних пріоритетів навчання [13].

Цінності та досвід, сформовані в закладі освіти, значною мірою впливають на мотивацію та ставлення, з якими навчання та знання набуваються в подальшому житті. Добре самопочуття в закладі освіти відіграє важливу роль у формуванні позитивного досвіду навчання, який має підтвердити здобувачеві освіти, що все, що пов'язано з навчанням, є приємним досвідом. Бажання, а іноді й тиск вчитися лише на позитивні оцінки, може спричинити занепокоєння щодо невдач. Однак у довгостроковій перспективі, дотримуючись такого способу мислення, доросла людина може втратити мотивацію підходити до навчання з таким же ентузіазмом, як це було раніше. Втрачаючи мотивацію до навчання та відмовляючись від нього, людина унеможливорює власну можливість підійти до навчання як до розвитку, який може відбуватися через навчання на помилках. Здатність і вміння навіть у такій ситуації зберегти навчальну мотивацію є надзвичайно важливими [13].

Мотивація до навчання може легко зникнути, якщо немає чітких цілей навчання та майбутнього, не приймаються продумані рішення або занадто прислухаються до думки інших при виборі навчання. Визначення успішної та орієнтованої на саморозвиток людини важко переоцінити, наскільки важливим є постійне самовдосконалення на різноманітних тренінгах і курсах. Однак проста участь у них, без конкретних цілей і мотивації, не може виконувати свою необхідну роль. Але для досягнення результату має бути внутрішня воля та мотивація вчитися, здобувати знання, брати участь в освітніх заходах, дізнаватися нове, висловлюватися та висловлювати думку.

Загалом, тенденції розвитку освіти дорослих у країнах Балтії містять у своєму підґрунті такі принципи, комплементарні загальноєвропейським вимогам у даній сфері:

- право на освіту, незалежно від віку, позиціонується одним із пріоритетних прав людини;
- основною метою освіти дорослих є забезпечення необхідними для повноцінної життєдіяльності в сучасному суспільстві знаннями, вміннями та навичками;
- завданням діяльності різних освітніх закладів, залучених до системи освіти дорослих, вбачається фокусування на розвитку загальнозначущих особистісних якостей, зокрема, соціальної мобільності, компетентності, адаптивності;
- освіта дорослих розглядається в країнах Балтії в межах особистісно-орієнтованої концептуальної моделі, індивідуалізованого вибору форм і методів навчання відповідно до інтересів розвитку та нахилів особистості;
- освіта має позиціонуватись природною компонентою життя людини, незалежно від віку;
- освіта дорослих має бути інтегрована в безперервний процес збагачення духовного світу та креативного потенціалу особистості, поруч із іншими видами соціальної діяльності;
- освіта дорослих повинна бути зорієнтована на самоідентифікацію індивідуума, зосереджену на адаптації дорослого населення в постійно мінливому інформаційному суспільстві [20].

Ефективність реалізації системи освіти дорослих залежить від ефективності управління різними формами взаємодії. При цьому, у країнах Балтії відсутність мотивації у здобувачів освіти прийнято підвищувати за рахунок структурування роботи, постійної двосторонньої комунікації, залучення потенціалу креативу та емоційного інтелекту, а оптимізація психологічного стану учасників освітнього процесу ефективно реалізовується через спілкування на очних аудиторних консультаціях або відеоконференціях.

Освіта дорослих у Литві, Латвії та Естонії передбачає інтеграцію сучасного педагогічного інструментарію, із активним залученням цифрових, імерсивних та інтерактивних освітніх технологій, а також персоналізації навчання. Зокрема, популярністю користуються:

- 1) втілене навчання, що наділяє освітній процес ігровим характером, мотивуючи зацікавленість здобувачів освіти та підвищуючи ефективність навчання, формуючи комфортну атмосферу в освітньому середовищі;
- 2) цільові освітні онлайн-платформи, що спрямовані на здобуття дорослими здобувачами певних компетентностей, їх вдосконалення та апгрейду;
- 3) навчальний контент та аудіовізуальний метод, що реалізовується за допомогою зорової невербальної наочності, зокрема, відео, подкастів та іншого контенту;

- 4) імерсивні технології, що передбачають інтеграцію елементів віртуальної та змішаної реальності для візуалізації освітнього матеріалу;
- 5) соціокультурна педагогічна методика, котра зміщує акцент в освітніх програмах на формування навичок критичного мислення, глибокої інтеграції професійних компетентностей у повсякденну діяльність;
- 6) проектна методологія, кейс-методи, тематичні дослідження, проблемно-дослідницький метод, що вмотивовують дорослих здобувачів до пізнавальної діяльності, підвищують їх зацікавленість у результативності;
- 7) практико-орієнтоване навчання, що стимулює до застосування теоретичних навичок в реальних професійних і життєвих ситуаціях.

Змішана система навчання дорослих у країнах Балтії володіє низкою особливостей, серед яких – пріоритет самостійної діяльності здобувачів освіти, динаміка акцентів у взаємовідносинах учасників освітньої комунікації, забезпечення індивідуалізованої підтримки, залучення цифрового інструментарію, активне використання групових форм роботи. Можливість організації навчання за індивідуальними освітніми траєкторіями та застосування гнучкого розкладу занять, інтеграційна адаптація календарно-тематичного планування, освоєння повного модулю матеріалу у відео або за допомогою навчальних матеріалів дозволяють у алгоритмі поєднання синхронного та асинхронного режимів освітнього процесу розширювати знання, навички та вміння. Методика гармонізує використання часового ресурсу дорослими здобувачами, сприяє диверсифікації джерел інформації, забезпечує ефективну зворотну комунікацію, формує сприятливі передумови для адаптації дорослих здобувачів освіти до цифрових перспектив, формуючи та вдосконалюючи навички в аспектах критичного аналізу інформації, креативності, адаптивності, емоційного інтелекту та інших м'яких навичок (soft skills), котрі наразі затребувані у будь-якому фаховому середовищі.

У країнах Балтії наразі не визначено єдиної універсальної моделі освіти дорослих, адже процес її реалізації детермінується низкою передумов: національними особливостями, пріоритетним освітнім контекстом, стратегічними перевагами. Очевидно, що освітні заклади, котрі активно імплементують модель навчання дорослих у Латвії, Литві та Естонії на основі технології blended learning та концепції інформальної освіти, забезпечують ефективний розвиток людського капіталу як на регіональному, так і на загальнонаціональному рівнях, що відповідає цілям сталого розвитку європейської спільноти.

Висновки. Країни Балтії – Литва, Латвія та Естонія становлять особливий науковий інтерес у контексті впровадження системи безперервної освіти упродовж життя. Аналіз найбільш актуальних тенденцій розвитку освіти дорослих у країнах Балтії переконливо засвідчує, що найбільшу популярність здобуває формат комбінованого навчання дорослих, забезпечення стійкої вмотивованості здобувачів та формування трансформативного освітнього середовища.

Потенціал освіти дорослих у Литві, Латвії та Естонії вбачається, першочергово, в підвищенні вмотивованості та професійної компетентності здобувачів освіти, самореалізації особистості, здобуття нею нових знань, умінь і навичок, а також опанування низки необхідних компетентностей для успішного розвитку в сучасному суспільстві.

Встановлено, що в Латвії основним напрямом вдосконалення навчання дорослих є інтеграція комбінованого навчання, що забезпечує гнучкість з точки зору гнучкості адаптації педагогічних методів та інструментів; у Литві – створення трансформаційного освітнього середовища, як сукупності інтелектуальної, емоційної та практичної динаміки, що сприяє самопізнанню, рефлексії, навчанню вчитися та енергії; в Естонії – концепція підвищення вмотивованості здобувачів, котра направляє до свідомого розвитку протягом усього життя та постійного самовдосконалення.

Таким чином, освіта дорослих у країнах Балтії репрезентує ефективність щодо підвищення соціально-економічного статусу особистості, її вмотивованості до саморозвитку, оптимізації загального рівня життєдіяльності.

Література:

1. Боярська-Хоменко А. Історіографічний аспект дослідження проблеми професійної освіти дорослих у країнах Європи. *Науково-педагогічні студії*. 2020. № 4. С. 8-17. <https://doi.org/10.32405/2663-5739-2020-4-8-17>
2. Лантух Я. А. Особливості освітньої системи в Литві. Харківський природничий форум [Електронне видання]: VI Міжнар. конф. молодих учених, Харків, 18–19 трав. 2023 р. / Харків. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди [та ін.; редкол.: Ю. Д. Бойчук, І. А. Іонов, Д. В. Леонт'єв та ін.]. – Харків: ХНПУ ім. Г. С. Сковороди. 2023. С. 90–93. URI <https://dspace.hnpu.edu.ua/handle/123456789/12120>
3. Пуховська Л. Європейські стратегії, підходи і моделі розвитку освіти дорослих. *Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи*. 2021. № 20 (2). С. 51-62. [https://doi.org/10.35387/od.2\(20\).2021.51-62](https://doi.org/10.35387/od.2(20).2021.51-62)
4. Ісламова О. О. Сучасний досвід розвитку систем дистанційного навчання фахівців з охорони кордону в Литві, Латвії, Естонії та Фінляндії. *Освіта. Інноватика. Практика : науковий журнал*. 2023. № 5. <https://dspace.nadpsu.edu.ua/handle/123456789/2604>
5. Лук'янова Л. Неперервна освіта впродовж життя: історичний огляд, сучасні реалії. *Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету. Серія : Педагогіка*. 2015. № 2. С. 187-192. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmdpu_2015_2_32.
6. Марусяк Т. С. Освіта в Україні в умовах війни: стан та перспективи. *"Перспективи". Соціально-політичний журнал*. 2022. № 3. С. 134-140. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Perspekt_2022_3_20.
7. Аніщенко О., Баніт О., Василенко О., Волярська О., Дорошенко Н., Зінченко С., Сігаєва Л. Особистісний і професійний розвиток дорослих: теорія і практика. Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України, 2016. 354 с.
8. Мартинець Л. Освіта дорослих: форми та зміст. *Освіта та розвиток обдарованої особистості*. 2015. №6. С. 14-17.
9. Voichuk Y. D., Voiarska-Khomenko A. V., Shtefan L. A. Система професійної освіти дорослих в Україні та Центральній Європі. *Теорія та методика навчання та виховання*. 2022. № 52. С. 21-33. <http://journals.hnpu.edu.ua/index.php/methodics/article/view/3984>

10. JĒKABSONE I. nākotnes attīstības perspektīvas. Latvijas gadījums Inclusive adult education: future development perspectives, case of Latvia. *Pedagoģija: teorija un prakse*. 2023. № 16. https://izi-izglitiba.liepu.lv/files/Pedagoģija_teorija_un_prakse_XII_2023_Kopsavilkumi_literatura-1.pdf#page=7
11. Dudaitė J., Kvietkauskaitė K. IKT TAIKYMO ŠVIETIMO SRITYJE TYRIMŲ RAIDA: LIETUVOS MOKSLO DARBŲ METAANALIZĖ. *Social Inquiry into Well-Being*. 2024. № 22 (1). P. 6-29. <https://doi.org/10.13165/SD-24-22-1-01>
12. Tolutienė G., Rauckienė-Michaelsson A. Transformuojančios mokymosi aplinkos ir andragogo bendrųjų kompetencijų poreikis: sveikatos priežiūros specialistų požiūris. *Tiltai: socialiniai mokslai*. 2022. № 1. P. 80-100. DOI 10.15181/tbb.v88i1.2412
13. Tõnisson M. Õpimotivatsioon paneb aluse õppimise väärtustamisele. EPALE – Euroopa. 2023. täiskasvanuhariduse veebikeskkond <https://epale.ec.europa.eu/et/blog/opimotivat-sioon-paneb-aluse-oppimise-vaartustamisele>
14. Daukilas S., Sloka B., Buligina I., Anužis A. Vocational Education Practices for Empowerment of Vulnerable Students in Lithuania and Latvia: The Pedagogical and Institutional Factors. *Journal of Technical Education and Training*. 2024. №16(1). Pp. 178-196. <https://penerbit.uthm.edu.my/ojs/index.php/JTET/article/view/16260>
15. Leask, B. (2020). *Internationalization of the curriculum, teaching and learning*. Springer Netherlands. 1940-1949.
16. Papanastasiou, G., Drigas, A., Skianis, C. (2019). Virtual and augmented reality effects on K-12, higher and tertiary education students' twenty-first century skills. *Virtual Reality*, (23), 425–436. <https://doi.org/10.1007/s10055-018-0363-2>
17. Laupichler M. C., Aster A., Schirch J., Raupach T. Artificial intelligence literacy in higher and adult education: A scoping literature review. *Computers and Education: Artificial Intelligence*. 2022. № 3, 100101. <https://doi.org/10.1016/j.caeai.2022.100101>
18. Balceraitė L., Lubkina V., Usca S. Lifelong Learning as a Value. *Education Reform: Education Content Research and Implementation Problems*. 2021. №2. P. 16-30. <https://doi.org/10.17770/er2021.2.6665>
19. Pumpiņa B., Mihailovs I. J., Remerte I., Markova I., Vende-Kotova K., Burceva R., Pāvula I. Supervīzija izglītības vidē. Rakstu krājums. 2021. https://dspace.rsu.lv/jspui/bitstream/123456789/3801/1/IPD-1140_Supervizija_Elektroniskais_izdevums.pdf
20. Latvijas Vēstnesis. Ministru kabineta rīkojums Nr. 436 “Par Izglītības attīstības pamatnostādēm 2021.-2027.gadam”, 124, 01.07.2021. Ielādēts 2022. gada 9. jūlijā no: <https://likumi.lv/ta/id/324332-par-izglitibas-attistibas-pamatnostadnem-20212027-gadam>

References:

1. Boiarska-Khomenko, A. (2020). Istoriohrafichnyi aspekt doslidzhennia problemy profesiinoi osvity doroslykh u krainakh Yevropy [The historiographical aspect of the study of the problem of adult vocational education in Europe]. *Naukovo-pedahohichni studii – Scientific and pedagogical studies*, 4, 8-17. <https://doi.org/10.32405/2663-5739-2020-4-8-17> [in Ukrainian]
2. Lantukh, Ya. A. (2023). Osoblyvosti osvitnoi systemy v Lytvi [Features of the educational system in Lithuania]. *Kharkivskiy pryrodnychiy forum [Elektronne vydannia]: VI Mizhnar. konf. molodykh uchenykh, Kharkiv, 18–19 trav. 2023 r. / Kharkiv. nats. ped. un-t im. H. S. Skovorody [ta in.; redkol.: Yu. D. Boichuk, I. A. Ionov, D. V. Leontiev ta in.]*. – Kharkiv: KhNPU im. H. S. Skovorody, 90–93. <https://dspace.hnpu.edu.ua/handle/123456789/12120> [in Ukrainian]
3. Pukhovska, L. (2021). Yevropeiski stratehii, pidkhody i modeli rozvytku osvity doroslykh [European strategies, approaches and models of adult education development]. *Osvita doroslykh: teoriia, dosvid, perspektyvy – Adult education: theory, experience, prospects*, 20(2), 51-62. [https://doi.org/10.35387/od.2\(20\).2021.51-62](https://doi.org/10.35387/od.2(20).2021.51-62) [in Ukrainian]

4. Islamova, O. O. (2023). Suchasnyi dosvid rozvytku system dystantsiinoho navchannia fakhivtsiv z okhorony kordonu v Lytvi, Latvii, Estonii ta Finliandii [Modern experience in the development of distance learning systems for border guard specialists in Lithuania, Latvia, Estonia and Finland]. *Osvita. Innovatyka. Praktyka: naukovyi zhurnal – Innovation. Practice : scientific journal*, 5. <https://dspace.nadpsu.edu.ua/handle/123456789/2604> [in Ukrainian]
5. Lukianova, L. (2015). Neperervna osvita vprodovzh zhyttia: istorychnyi ohliad, suchasni realii. Naukovyi visnyk Melitopolskoho derzhavnogo pedahohichnogo universytetu [Lifelong learning: historical overview, modern realities]. *Seriia: Pedahohika – Scientific Bulletin of Melitopol State Pedagogical University. Series: Pedagogy*, 2, 187-192. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmdpu_2015_2_32. [in Ukrainian]
6. Marusiak, T. S. (2022). Osvita v Ukraini v umovakh viiny: stan ta perspektyvy [Education in Ukraine during the war: state and prospects]. *"Perspektyvy". Sotsialno-politychnyi zhurnal – "Perspectives. Socio-political journal*, 3, 134-140. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Perspekt_2022_3_20. [in Ukrainian]
7. Anishchenko, O., Banit, O., Vasylenko, O., Voliarska, O., Doroshenko, N., Zinchenko, S., & Sihaieva, L. (2016). *Osobystisnyi i profesiyni rozvytok doroslykh: teoriia i praktyka [Personal and professional development of adults: theory and practice]*. Instytut pedahohichnoi osvity i osvity doroslykh NAPN Ukrainy – Institute of Pedagogical Education and Adult Education of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine.
8. Martynets, L. (2015). Osvita doroslykh: formy ta zmist [Adult education: forms and content]. *Osvita ta rozvytok obdarovanoi osobystosti – Education and development of gifted personality*, 6, 14-17.
9. Boichuk, Y. D., Boiarska-Khomenko, A. V., & Shtefan, L. A. (2022). Systema profesiinnoi osvity doroslykh v Ukraini ta Tsentralnii Yevropi [The system of adult vocational education in Ukraine and Central Europe]. *Teoriia ta metodyka navchannia ta vykhovannia – Theory and methods of teaching and upbringing*, 52, 21-33. <http://journals.hnpu.edu.ua/index.php/methodics/article/view/3984> [in Ukrainian]
10. JĒKABSONE, I. (2023). nākotnes attīstības perspektīvas. Latvijas gadījums Inclusive adult education: future development perspectives, case of Latvia. *Pedagoģija: teorija un prakse*, 16. https://izi-izglitiba.liepu.lv/files/Pedagoģija_teorija_un_prakse_XII_2023_Kopsavilkumi_literatura-1.pdf#page=7
11. Dudaitė, J., & Kvietkauskaitė, K. (2024). IKT TAIKYMO ŠVIETIMO SRITYJE TYRIMŲ RAIDA: LIETUVOS MOKSLO DARBŲ METAANALIZĖ. *Social Inquiry into Well-Being*, 22(1), 6-29. <https://doi.org/10.13165/SD-24-22-1-01>
12. Tolutienė, G., & Rauckienė-Michaelsson, A. (2022). Transformuojančios mokymosi aplinkos ir andragogo bendrųjų kompetencijų poreikis: sveikatos priežiūros specialistų požiūris. *Tiltai: socialiniai mokslai*, 1, 80-100. DOI 10.15181/tbb.v88i1.2412
13. Tõnisson, M. (2023). *Õpimotivatsioon paneb aluse õppimise väärtustamisele*. EPAL – Euroopa. täiskasvanuhariduse veebikeskkond <https://epale.ec.europa.eu/et/blog/opimotivatsioon-paneb-aluse-oppimise-vaartustamisele>
14. Daukilas, S., Sloka, B., Buligina, I., & Anužis, A. (2024). Vocational Education Practices for Empowerment of Vulnerable Students in Lithuania and Latvia: The Pedagogical and Institutional Factors. *Journal of Technical Education and Training*, 16(1), 178-196. <https://penerbit.uthm.edu.my/ojs/index.php/JTET/article/view/16260>
15. Leask, B. (2020). *Internationalization of the curriculum, teaching and learning*. Springer Netherlands. 1940-1949.
16. Papanastasiou, G., Drigas, A., & Skianis, C. (2019). Virtual and augmented reality effects on K-12, higher and tertiary education students' twenty-first century skills. *Virtual Reality*, 23, 425–436. Retrieved from: <https://doi.org/10.1007/s10055-018-0363-2>

17. Laupichler, M. C., Aster, A., Schirch, J., & Raupach, T. (2022). Artificial intelligence literacy in higher and adult education: A scoping literature review. *Computers and Education: Artificial Intelligence*, 3, 100101. <https://doi.org/10.1016/j.caeai.2022.100101>
18. Balceraitė, L., Lubkina, V., & Usca, S. (2021). Lifelong Learning as a Value. *Education Reform: Education Content Research and Implementation Problems*, 2, 16-30. <https://doi.org/10.17770/er2021.2.6665>
19. Pumpiņa, B., Mihailovs, I. J., Remerte, I., Markova, I., Vende-Kotova, K., Burceva, R., & Pāvula, I. (2021). *Supervīzija izglītības vidē*. Rakstu krājums. https://dspace.rsu.lv/jspui/bitstream/123456789/3801/1/IPD-1140_Supervizija_Elektroniskais_izdevums.pdf
20. Latvijas Vēstnesis. (2021). Ministru kabineta rīkojums Nr. 436 “Par Izglītības attīstības pamatnostādēm 2021.-2027.gadam”, 124, 01.07.2021. Ielādēts 2022. gada 9. jūlijā no: <https://likumi.lv/ta/id/324332-par-izglitibas-attistibas-pamatnostadnem-20212027-gadam>

УДК 373.2.015.31:7.012

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11\(39\)-1215-1224](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11(39)-1215-1224)

Войтюк Ірина Вікторівна кандидат педагогічних наук, заступник завідувача організаційно-методичного відділу, доцент кафедри дошкільної освіти, Український державний університет імені Михайла Драгоманова, вул. Пирогова, 9, м. Київ, 02000, тел.: (044) 239-30-27, <https://orcid.org/0000-0002-7615-1812>

МИСТЕЦТВО СТВОРЕННЯ ЕСТЕТИЧНОГО СЕРЕДОВИЩА ЛАНДШАФТНОГО ДИЗАЙНУ ДІТЬМИ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Анотація. Проаналізовано поняття «мистецтво» та розкрито її функції (компенсаторна, психотерапевтична, соціокультурна тощо). Розглянуто терміни «естетика», «середовище», «ландшафтний дизайн», «естетична діяльність». Виокремлено поняття «естетичного середовища» як сукупності умов чуттєвого пізнання і естетичної діяльності дітей старшого дошкільного віку для створення ландшафтного дизайну. На основі філософської та психолого-педагогічної літератури виділено компоненти мистецтва створення естетичного середовища ландшафтного дизайну дітьми старшого дошкільного віку: чуттєво-пізнавальний (пізнання природного навколишнього простору всіма органами чуття), емоційно-ціннісний (поява на основі естетичного сприйняття – естетичних переживань, почуттів, насолоди, формуванням інтересу до власне ландшафтного дизайну та різних видів мистецтва як цінності для людини) та творчо-перетворювальний (художнє конструювання як естетична діяльність та експериментування з різними видами мистецтва). Окреслено умови, що сприятимуть створенню ландшафтного дизайну дітьми старшого дошкільного віку: створення у закладі дошкільної освіти розвивального естетичного середовища; володіння педагогом естетичними знаннями з можливістю передачі їх дітям старшого дошкільного віку; демонстрація педагогом естетичних почуттів прекрасного, піднесеного, досконалого, гармонії у художньому конструюванні дітей передшкільного віку; підкреслення педагогом краси зовнішнього природного вигляду з викликанням позитивного емоційного ставлення до ландшафтного дизайну та його призначення; інтеграція різновидів мистецтв у художньому конструюванні дітей старшого дошкільного віку. Запропоновані можливі варіанти створення дітьми оригінального ландшафтного дизайну: добирання гармонійних кольорів; ліплення віртуозних скульптур з глини; створення невеликих архітектурних ансамблів для ігор з дерев'яних геометричних брусочків; вирізка шаблонів фігур для розфарбовування розпилюючою фарбою з

природних барвників задля прикрашання асфальтних доріжок закладу дошкільної освіти; засипувати доріжки фігурами персонажів казок та мультфільмів з використанням кольорової гальки.

Ключові слова: мистецтво, естетичне виховання, естетичне середовище, ландшафтний дизайн, діти старшого дошкільного віку, художньо-конструкторська діяльність, художнє конструювання.

Voytyuk Iryna Viktorivna PhD in Pedagogy, Deputy Head of the Organisational and Methodological Department, Associate Professor of the Department of Preschool Education, Dragomanov Ukrainian State University, 9 Pirogova St., Kyiv, 02000, tel.: (044) 239-30-27, <https://orcid.org/0000-0002-7615-1812>

THE ART OF CREATING AN AESTHETIC ENVIRONMENT OF LANDSCAPE DESIGN BY CHILDREN OF SENIOR PRESCHOOL AGE

Abstract. The concept of «art» and its functions (compensatory, psychotherapeutic, sociocultural) are analyzed. The terms «aesthetics», «environment», «landscape design», «aesthetic activity» are considered. The concept of «aesthetic environment» is singled out as a set of conditions for sensory cognition and aesthetic activity of older preschool children for the creation of landscape design. On the basis of philosophical and psychological and pedagogical literature, the components of the art of creating an aesthetic environment of landscape design by children of older preschool age are highlighted: sensory-cognitive (cognition of the natural surrounding space by all senses), emotional-valuable (appearance based on aesthetic perception - aesthetic experiences, feelings, pleasure, the formation of interest in landscape design itself and various types of art as a value for a person) and creative and transformative (artistic construction as an aesthetic activity and experimentation with various types of art). The conditions that will contribute to the creation of landscape design by children of older preschool age are given: the creation of a developmental aesthetic environment in a preschool education institution; the teacher's possession of aesthetic knowledge with the possibility of transferring it to children of older preschool age; demonstration by the teacher of aesthetic feelings of the beautiful, sublime, perfect, harmony in the artistic construction of children before school age; the teacher's emphasis on the beauty of the external natural appearance, inducing a positive emotional attitude towards landscape design and its purpose; integration of types of arts in the artistic construction of children of older preschool age. Suggested possible options for creating original landscape design by children: choosing harmonious colors; sculpting virtuoso sculptures from clay; creation of small architectural ensembles for games from wooden geometric blocks; cutting out templates of shapes for coloring with spray paint from natural dyes to decorate the asphalt paths of the preschool education institution; fill the paths with figures of characters from fairy tales and cartoons using colored pebbles.

Keywords: art, aesthetic education, aesthetic environment, landscape design, senior preschool children, artistic and design activities, artistic design.

Постановка проблеми. Реформування сучасної дошкільної освіти призводить до дитиноцентризму у просторі естетичного середовища ландшафтного дизайну закладу дошкільної освіти. Надихаючим, мотивуючим та спонукаючим чинником у цьому процесі відіграє мистецтво творчої художньо-конструкторської діяльності, що має перетворювально-естетичний характер зі створення ландшафтного дизайну у єдності краси та користі, естетичного й утилітарного. Дитина старшого дошкільного віку вже здатна, на основі вже сформованих інтелектуальних якостей та художньо-конструкторських умінь здійснювати творчо-перетворювальну дизайнерську діяльність, тому цей вік є вагомим для нашого дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Психолого-педагогічні аспекти формування особистості дитини старшого дошкільного віку засобами мистецтва здійснили Ляшенко О., Мельник О., Роганова М., Сараєва І., Чихурський А., Шаповалова О. та ін.

Сучасний митець Sauer J. і мистецтвознавці Аккаш О., Смирна Л., Костюк О., Roger S. досліджують тему природи і сутності мистецтва [М].

Використанню мистецтва у психотерапевтичній практиці присвячені роботи Березки С., Боровіка О., Вершиніної Н., Медведєвої Є., Хіля А., Шаляпіна І., Шульги Л., Юрківа Я., Якобсона П. [2, с.76].

Сутність і зміст естетичного середовища, його багатofункціональність, діалектику об'єктивного та суб'єктивного, практичного й духовного розглянуто у працях філософів та естетів (Зязюн І., Каган М., Киященко М., Левчук Л., Малахов В., Чиаурелі В. та ін.) [10].

На визначенні психолого-педагогічних закономірностей створення естетичного середовища сконцентрували свою увагу Л. Арисова, Бех І., Масол Л., Миропольська Н., Надирашвілі Ш., Рубінштейн С., Узнадзе Д., Шевченко Г. та ін.

Проблему естетичного виховання засобами мистецтва досліджують Гіперс З. та Григоренко В. [1]

Дослідженням створення ландшафтного дизайну у закладі дошкільної освіти займалися: Безроднова О., Дементьєва О. Дементьєв С., Довбня С., Дронова О., Друкований М., Істомін А., Ковальський В., Лаврись В., Лисій Г., Шелепко Г., Яворська Т. тощо. Як бачимо недостатньо розглянута структура мистецтва створення естетичного середовища ландшафтного дизайну дітьми старшого дошкільного віку, що є проблемою нашого дослідження.

Метою статті є визначення на основі філософської та психолого-педагогічної досліджень компоненти та умови мистецтва створення естетичного середовища ландшафтного дизайну дітьми старшого дошкільного віку

Виклад основного матеріалу. Звернувшись до «Словника мистецьких термінів» Сотської Г. та Шмельової Т. можна побачити, що поняття «мистецтво»

там трактується як: одна з форм суспільної свідомості, що відображає в образах реальну дійсність і бере участь у її історичному розвитку; форма суспільної свідомості, особливий вид людської діяльності, що відбиває дійсність у конкретно-чуттєвих образах відповідно до певних естетичних ідеалів. У широкому сенсі мистецтвом називають досконале вміння в якійсь справі, галузі; майстерність [10].

На наш погляд, мистецтво поєднує в собі взаємодії пізнавальних, соціальних та суб'єктних пластів розвитку та формування; йому належить особлива роль у перетворення особистості та творчій реалізації її як суб'єкта культури; починаючи з самого раннього віку дитини, мистецтво входить у дитячий світ через знаки, образи поступово розширюючи його суб'єктний вираз, стимулює пізнавальну, розумову та соціальну активність [2, с.80].

У дисертації на тему: «Корекція мислення дітей старшого дошкільного віку з інтелектуальними порушеннями засобами нетрадиційної зображувальної діяльності», автор Войтюк І., виокремила такі функції терапії мистецтвом: компенсаторна, психофізична, психотерапевтична, психологічна та соціально педагогічна [2, с.78].

Описуючи компенсаторну функцію мистецтва, ми звернули увагу на тому, що продуктивний характер мистецтва (створення естетичного продукту у поєднанні із почуттями, переживаннями та здібностями) здатний призвести до гармонізації особистості дитини старшого дошкільного віку через розвиток здібностей самовираження та самоусвідомлення [2].

Психотерапевтична функція мистецтва здатна відновити психологічну рівновагу, формувати соціально-адаптивні процеси з цілісним впливом на світ дитини старшого дошкільного віку [2].

Позитивні емоції, що виникають у здобувача дошкільного віку від спілкування із мистецтвом здатні спонукати резервні сили особистості, зумовити її творчість у всіх галузях мистецтва [2].

Соціокультурна функція мистецтва покликана встановити особливі відносини із світом – творчо відображає, переробляє та моделює за допомогою специфічних засобів; розширює свободу особистості та здійснює засвоєння дійсності за допомогою духовних людських цінностей; єднає пізнавальне та ціннісно-оцінне; мистецтво моделює контекст реальності на рівні художньої мови, культури та життєвого досвіду [2, с.80].

Поняття «естетика» (від грец. αἰσθητικός – чуттєво пізнавальний) означає науку про естетичне в дійсності, про сутність і закони естетичної свідомості, пізнання і естетичну діяльність людини, наука про загальні закони розвитку мистецтва [6, с.61].

Учений філософ Ген І. вперше ввів у гуманітарні науки (філософію та психологію) поняття «середовище», сформулювавши ідею про те, що ключовим у розвитку особистості є її приналежність до певного культурного, соціального, духовного, психологічного, етнографічного природного середо-

вища, пов'язуючи головним чином розвиток здібностей дитини із впливом відповідного оточення [9].

Узагальнюючи думки філософів, психологів, соціологів та педагогів, Смолук С., робить висновок про те, що термін «середовище» означає сукупність різноманітних умов, у результаті яких відбувається взаємодія особистості з явищами реальної дійсності; а важливими характеристиками середовища є: цілісність, суб'єктивність, мінливість, багатовекторність, емоційна насиченість, мобільність та ін. [9, с.161].

У розумінні естетичного середовища Вітвицькою С. з'ясовуємо, що вона це розглядає як весь комплекс предметних та духовних впливів на формування естетичних почуттів, смаків, світогляду майбутнього педагога [1].

Таким чином, нами виокремлюється поняття «естетичного середовища» як сукупності умов чуттєвого пізнання і естетичної діяльності дітей старшого дошкільного віку для створення ландшафтного дизайну.

Ландшафтний дизайн розглядаємо самостійною сферою творчої діяльності – художнього конструювання дітьми старшого дошкільного віку.

Визначення терміну «естетична діяльність» за словником «Словник найбільш уживаних термінів з філософії, логіки, етики, естетики та релігієзнавства» навів нас на думку, що художнє конструювання є естетичною діяльністю, метою якої є творче перетворення ландшафтного дизайну за законами краси (гармонії, ритму, симетрії, пропорції) [6].

На думку Возняк І. яскраві іграшки, музичні інструменти та картини покликані створити у закладі дошкільної освіти та вдома естетичне середовище, сформувати у дітей старшого дошкільного віку почуття краси, гармонії, розширити їхнє естетичне сприйняття світу. Дослідниця вважає, що естетичне виховання здобувачів дошкільної освіти є важливим для загального розвитку дитини старшого дошкільного віку для підготовки її до шкільного навчання [1].

При чому основними завдання вихователя у естетичному вихованні дітей старшого дошкільного віку є (за Возняк І.): створення естетичного середовища у вигляді організації естетичного оточення у закладі дошкільної освіти (використання яскравих кольорів, мистецьких робіт дітей, декорацій на стимуляцію розвитку естетичних почуттів); стимулювання творчості зі створеними вихователем умовами для творчого вираження у різних видах мистецтва (проведення майстер-класів, театралізованих ігор, музичних занять, інших творчих завдань); використання мистецьких матеріалів (фарба, глина) та інструментів (музичні інструменти та інші засоби виразності) для розвитку творчих здібностей дітей; підтримка і розвиток індивідуальних здібностей в мистецькій сфері з наданням допомоги у розвитку свого творчого потенціалу; організація мистецьких заходів, свят, виставок, концертів з показом різноманітних аспектів мистецької культури; спілкування та виховання емоційної грамотності, встановлення відносин з іншими дітьми з взяттям участі у творчих процесах [1].

Для реалізації завдань естетичного виховання дітей старшого дошкільного віку Пилявська М. пропонує такі основні умови, як-то: організація навколишнього середовища для естетичного розвитку, самостійна творча активна діяльність дошкільників, здійснення індивідуального підходу, професіоналізм керівництва естетичним процесом вихованням дітей [7].

Проаналізувавши проблему мистецтва створення естетичного середовища ландшафтного дизайну дітьми старшого дошкільного віку у філософській та психолого-педагогічній літературі, виділено компоненти цього процесу: чуттєво-пізнавальний, емоційно-ціннісний та творчо-перетворювальний.

Чуттєво-пізнавальний компонент мистецтва створення естетичного середовища ландшафтного дизайну дітьми старшого дошкільного віку відображається у пізнанні природного навколишнього простору всіма органами чуття (очами, вухами, носом, язиком, шкірою, а за Аристотелем – нюх, слух, зір, дотик і смак). Відтак знайомлячи дітей старшого дошкільного віку з природою необхідно починати з естетичного сприймання її якомога більшою кількістю органів чуття, сприяти відчуттю прекрасного у середовищі ландшафтного дизайну. Однією з умов формування уявлення дитини про прекрасне та потворне, красиве та відразливе, жахливе та комічне у природі є належна поведінка особистості дитини старшого дошкільного віку, тому перш за все варто нагадати здобувачам дошкільної освіти про правила перебування на природі. За навчальним посібником «Дитяча психологія» Дуткевич Т. уявлення дитини про красиве й потворне у власній поведінці слугує джерелом етичних почуттів, асоціюючись із добром і злом [4, с.252]

Віддзеркалення ландшафтного дизайну у його цілісності з'являється у здобувача дошкільної освіти при безпосередній дії предметів природи на органи чуття. Особливо естетичне сприйняття зором зумовлює акт систематичного роздивляння з послідовними та всебічними рухами погляду тривалістю до 10 хв. [4].

Саме естетичні відчуття та естетичні сприймання складають процеси чуттєвого пізнання. При цьому сприйняття природи у дітей старшого дошкільного віку набуває організованого, цілеспрямованого та довільного характеру, отже, можна говорити про формування у дитини перцептивної діяльності. За допомогою сенсорних еталонів дитина старшого дошкільного віку здійснює обстеження предмета послідовно та опосередковано [4].

Сенсорними еталонами називаються психічні образи, що містять уявлення про чуттєво сприйняті властивості об'єктів [4, с.194].

Якщо у дитини старшого дошкільного віку з'являється цілеспрямоване сприймання, то можна говорити про її спостереження за природними об'єктами, яке у цьому віці набуває дослідницької спрямованості (а при ознайомленні з новими предметами – орієнтувально-дослідницька) [4]. Досліджуючи природу, можна дізнатися про ландшафтний дизайн як про невідоме раніше.

Для розвитку естетичного сприймання природи діти старшого дошкільного віку повинні вивчати рослини, тварини, природні явища, а також взаємодіяти із навколишнім середовищем (за Григоренко В.) [1]. Все, що дитина 5-7 років побачила, тоді називає – естетичну суть предметів та явищ щодо навколишніх барв, форм, звуків, композиції. Попередній дитячий досвід та знання доповнюють зміст художнього образу ландшафтного дизайну із виходом за межі побаченого. А якщо сприйняте незнане ще попереднім досвідом, то у дитини старшого дошкільного віку «підключається» процес фантазування. При цьому педагог підкреслює красу зовнішнього вигляду природи з викликанням позитивного емоційного ставлення до ландшафтного дизайну та щодо його призначення.

Згідно з цим емоційно-ціннісний компонент мистецтва створення естетичного середовища ландшафтного дизайну дітьми старшого дошкільного віку пов'язаний з появою на основі естетичного сприйняття – естетичних переживань, почуттів, насолоди, формуванням інтересу до власне ландшафтного дизайну та різних видів мистецтва як цінності для людини.

До емоційно-ціннісного компоненту змістової структури емоційних почуттів дітей Федорова А. відносить: емоції та почуття, що відчуває дитина у процесі сприймання явищ оточуючого світу, творів мистецтв [11].

Дуткевич Т. вважає, що естетичні переживання дитини старшого дошкільного віку особливо тісно пов'язані, з одного боку із пізнавальними процесами, а, з іншого, із етичними уявленнями. Через те, що пізнавальна активність здобувача дошкільної освіти забарвлена інтенсивними переживаннями, набуває тим самим для дитини особливої цінності. Відкриваючи нові властивості предметів, знаходячи пояснення для таємничих та незрозумілих явищ природи, дитина переживає захоплення, радість відкриття, здивування і сумнів, що стають надбанням її досвіду на все життя [4, с.252].

Результатами естетичних переживань краси, приємності, насолоди від споглядання природи є триваліші психічні стани осягнення краси ландшафтного дизайну – це естетичні почуття (прекрасного, піднесеного, гармонії, досконалості).

Естетичні почуття не є вродженими, а є набутими дитиною старшого дошкільного віку у результаті спостереження за природними об'єктами, ознаками, та з можливістю їх осмислення за допомогою розумових операцій порівняння, узагальнення, аналізування, синтезування. Пізнавальна активність, що з'являється при цьому викликає мотивацію, зосередженість, бажання дізнатися щось нове, експериментувати та досліджувати з навколишнім природним середовищем.

Найвищою естетичною цінністю вважається почуття прекрасного до природи, що проявляється в гармонії кольорів, форм, рухів, звуків та відбивається у законах краси (законах гармонії, симетрії, міри, ритму) [11].

Захоплення, захват та трепет є почуттями піднесеного, що являє собою перевищення міри, образ людської свободи у перспективі [11].

Почуття гармонії пов'язується із симетрією, правильністю, закономірністю. Гармонія виступає як певний тип міри, де якісні протилежності перебувають в єдності і цілісності [11].

Давньогрецький філософ Аристотель та східні культури ототожнюють поняття естетичного та досконалого. Досконале залишається основною естетичною категорією: прекрасне, піднесене втрачають своє осердя, якщо віддаляються від досконалості [11].

Переважаючи приємні враження взаємодії з природою, викликає у дитини старшого дошкільного віку задоволення – це є насолодою.

За близькості старшого дошкільного та молодшого шкільного віку знаходимо такі показники сформованості естетичних почуттів (за Федоровою А.), які підходять для дітей 5-7 років, як-то: позитивне ставлення до об'єктів та явищ оточуючого світу; уявлення про естетичні поняття та особливості їх проявів; усвідомлення естетичного аспекту у міжособистісних взаємовідносинах; здатність емоційно відгукуватися на події життя; відображення естетичних знань та почуттів у поведінці [11, с.159].

На творчо-перетворювальному етапі мистецтва створення естетичного середовища ландшафтного дизайну діти старшого дошкільного віку в змозі експериментувати з різними видами мистецтва. Перед вихователем постає необхідність у стимуляції творчості та самовираження кожної особистості дитини у створенні ландшафтного дизайну.

Художнє конструювання дитини передшкільного віку опирається на систему художніх образів, образного мислення, емоційності та побудоване на формуванні задумів уявного фантазійного оригінального ландшафтного дизайну. Діти старшого дошкільного віку, створюючи ландшафтний дизайн, можуть добирати гармонійні кольори, ліпити віртуозні скульптури з глини, з дерев'яних геометричних брусочків створювати невеликі архітектурні ансамблі для ігор, вирізати шаблони фігур для розфарбовування розпилюючою фарбою з природних барвників задля прикрашання асфальтних доріжок закладу дошкільної освіти, засипувати доріжки фігурами персонажів казок та мультфільмів з використанням кольорової гальки.

У зв'язку з вище представленими компонентами мистецтва створення естетичного середовища ландшафтного дизайну дітьми старшого дошкільного віку пропонуємо умови для реалізації цього, а саме:

- створення у закладі дошкільної освіти розвивального естетичного середовища;
- володіння педагогом естетичними знаннями з можливістю передачі їх дітям старшого дошкільного віку;
- демонстрація педагогом естетичних почуттів прекрасного, піднесеного, досконалого, гармонії у художньому конструюванні дітей передшкільного віку;

- підкреслення педагогом краси зовнішнього природного вигляду з викликанням позитивного емоційного ставлення до ландшафтного дизайну та його призначення.

- інтеграція різновидів мистецтв у художньому конструюванні дітей старшого дошкільного віку.

Висновки. Таким чином, мистецтво створення естетичного середовища ландшафтного дизайну дітьми старшого дошкільного віку здійснюється через три взаємопов'язані компоненти – чуттєво-пізнавальний (пізнання природного навколишнього простору всіма органами чуття), емоційно-ціннісний (поява на основі естетичного сприйняття – естетичних переживань, почуттів, насолоди, формуванням інтересу до власне ландшафтного дизайну та різних видів мистецтва як цінності для людини) та творчо-перетворювальний (художнє конструювання як естетична діяльність та експериментування з різними видами мистецтва).

Конкретизація завдань до умов мистецтва створення естетичного середовища ландшафтного дизайну дітьми старшого дошкільного віку передбачає у перспективі свого дослідження.

Література:

1. Вітвицька С.С. Естетичне виховання майбутнього вчителя в контексті ідей В.О. Сухомлинського. *Естетичне виховання дітей та молоді: теорія, практика, перспективи розвитку: збірник наукових праць* / за ред. О. А. Дубасенюк, Н. Г. Сидорчук. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2012. С. 142-150.

2. Войтюк І. В. Корекція мислення дітей старшого дошкільного віку з інтелектуальними порушеннями засобами нетрадиційної зображувальної діяльності. дис. ...канд. пед. наук : спец. 13.00.03 «Корекційна педагогіка». Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова. Київ, 2020. 330 с.

3. Возняк І. Зміст естетичного виховання дітей старшого дошкільного віку. С.209-213. URL: http://ir.dspu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/3275/1/_%D0%92%D0%BE%D0%B7%D0%BD%D1%8F%D0%BA-209-213.pdf

4. Дуткевич Т. В. Дитяча психологія. Навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2012. 424 с.

5. Мафтії А-Л. Концептуальне мистецтво: мистецтво після філософії чи мистецтво як філософія. Людинознавчі студії: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філософія», 2023. № 47, С.98–114.

6. Павлов В. І., Лебедєв В. О. Словник найбільш уживаних термінів з філософії, логіки, етики, естетики та релігієзнавства. Харків : УкрДУЗТ, 2019. 160 с.

7. Пилявська М. В. Педагогічні умови естетичного виховання дітей старшого дошкільного віку. С.496-498. URL: <https://eprints.cdu.edu.ua/5241/1/496-499.pdf>

8. Серих Л. Проблема формування естетичного середовища в закладах освіти. *Гуманізація навчально-виховного процесу* : збірник наукових праць / [За заг. ред. проф. В.І. Сипченка]. Вип. LVIII. Ч. І. Слов'янськ : СДПУ, 2011.С.186- 192.

9. Смолюк С. Сутність поняття «розвивальне середовище» закладу дошкільної освіти. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2020. № 31. С. 159-163.

10. Сотська Г., Шмельова Т. Словник мистецьких термінів. Херсон: Видавництво «Стар», 2016. 52 с.

11. Федорова М.А. Особливості формування естетичних почуттів у дітей молодшого шкільного віку. *Нові технології навчання. Науково-методичний збірник* / Інститут інноваційних технологій і змісту освіти Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України, Академія міжнародного співробітництва з креативної педагогіки. Київ-Вінниця, 2011. № 67. Частина I. С. 158-162

References:

1. Vitvytska S.S. (2012). *Estetychne vykhovannia maibutnoho vchytelia v konteksti idei V.O. Sukhomlynskoho [Aesthetic Education of the Future Teacher in the Context of V.O. Sukhomlynsky's Ideas.]*. *Estetychne vykhovannia ditei ta molodi: teoriia, praktyka, perspektyvy rozvytku: zbirnyk naukovykh prats / za red. O. A. Dubaseniuk, N. H. Sydorhuk*. Zhytomyr: Vyd-vo ZhDU im. I. Franka, 142-150 [in Ukrainian].
2. Voitiuk I. V. (2020). *Korektsiia myslennia ditei starshoho doshkilnoho viku z intelektualnyimi porushenniamy zasobamy netradytsiinoi zobrazhuvalnoi diialnosti [Correction of thinking of senior preschool children with intellectual disabilities by means of non-traditional visual activities]*. dys. ...kand. ped. nauk : spets. 13.00.03 «Korektsiina pedahohika». Natsionalnyi pedahohichnyi universytet imeni M.P. Drahomanova. Kyiv, 330 [in Ukrainian].
3. Vozniak I. *Zmist estetychnoho vykhovannia ditei starshoho doshkilnoho viku [Content of aesthetic education of children of senior preschool age]*. 209-213. URL: http://ir.dspu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/3275/1/_%D0%92%D0%BE%D0%B7%D0%BD%D1%8F%D0%BA-209-213.pdf [in Ukrainian].
4. Dutkevych T. V. (2012). *Dytiacha psykholohiia [Child psychology]*. Navch. posib. Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury, 424 [in Ukrainian].
5. Maftii A-L. (2023). *Kontseptualne mystetstvo: mystetstvo pislia filosofii chy mystetstvo yak filosofiiia [Conceptual art: art after philosophy or art as philosophy]*. Liudynoznavchi studii: zbirnyk naukovykh prats Drohobyskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriiia «Filosofiiia», № 47, 98–114 [in Ukrainian].
6. Pavlov V. I., Lebediev V. O. (2019). *Slovnyk naibilsh uzhyvanykh terminiv z filosofii, lohiky, etyky, estetyky ta relihiieznavstva [Dictionary of the most commonly used terms in philosophy, logic, ethics, aesthetics and religious studies]*. Kharkiv : UkrDUZT, 160 [in Ukrainian].
7. Pyliavska M.V. *Pedahohichni umovy estetychnoho vykhovannia ditei starshoho doshkilnoho viku*. S.496-498. URL: <https://eprints.cdu.edu.ua/5241/1/496-499.pdf> [in Ukrainian].
8. Serykh L. (2011). *Problema formuvannia estetychnoho seredovyshcha v zakladakh osvity [The problem of forming an aesthetic environment in educational institutions]*. *Humanizatsiia navchalno-vykhovnoho protsesu : zbirnyk naukovykh prats / [Za zah. red. prof. V.I. Syptchenka]*. Vyp. LVIII. Ch. I. Sloviansk : SDPU, 186- 192 [in Ukrainian].
9. Smoliuk S. (2020). *Sutnist poniattia «rozvyvalne seredovyshche» zakladu doshkilnoi osvity [The essence of the concept of 'developmental environment' in preschool education]*. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk*. № 31, 159-163 [in Ukrainian].
10. Sotska H., Shmelova T. (2016). *Slovnyk mystetskykh terminiv [Glossary of art terms]*. Kherson: Vydavnytstvo «Star», 52 [in Ukrainian].
11. Fedorova M.A. (2011). *Osoblyvosti formuvannia estetychnykh pochuttiv u ditei molodshoho shkilnoho viku [Peculiarities of forming aesthetic feelings in primary school children]*. *Novi tekhnolohii navchannia. Naukovo-metodychnyi zbirnyk / Instytut innovatsiinykh tekhnolohii i zmistu osvity Ministerstvo osvity i nauky, molodi ta sportu Ukrainy, Akademiia mizhnarodnoho spivrobitnytstva z kreatyvnoi pedahohiky*. Kyiv-Vinnytsia, № 67. Chastyna I. 158-162 [in Ukrainian].

УДК 378.147:65.012.4(510) : (477)

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11\(39\)-1225-1233](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11(39)-1225-1233)

Гонтаренко Ірина Сергіївна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки, іноземної філології та перекладу, ХНЕУ ім. С.Кузнеця, просп. Науки, 9А, м. Харків, 61166, тел.: (057) 702-18-37, <https://orcid.org/0000-0003-0411-2520>

ВПЛИВ ОРГАНІЗАЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ НА ЯКІСТЬ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ В УНІВЕРСИТЕТАХ КИТАЮ ТА УКРАЇНИ

Анотація. У статті аналізується вплив організаційної культури на якість професійної підготовки майбутніх фахівців в університетах Китаю та України. Організаційна культура, як комплекс цінностей, норм та традицій, які визначають поведінку членів організації, відіграє вирішальну роль у формуванні освітнього середовища. Вона суттєво впливає на процес навчання, мотивацію студентів, рівень їхньої залученості та готовність до професійної діяльності.

Дослідження охоплює порівняльний аналіз характеристик організаційних культур обох країн. У Китаї акцент робиться на колективізмі, повазі до традицій та ієрархії, тоді як в Україні спостерігається тенденція до відкритості, інноваційності та критичного мислення. Такі відмінності формують різні підходи до професійної підготовки, що, в свою чергу, впливає на формування компетентностей у студентів.

Зокрема, в статті розглядаються методи підготовки фахівців, які включають інтеграцію теоретичних знань із практичним досвідом. Важливим аспектом є співпраця між викладачами та студентами, а також між університетами та бізнесом, що дозволяє створити ефективну освітню екосистему. Виявлено, що організаційна культура, яка сприяє інноваціям, відкритості та співпраці, позитивно впливає на результати навчання і формування професійних компетентностей.

Стаття також підкреслює необхідність адаптації організаційної культури до нових викликів, пов'язаних із глобалізацією та змінами на ринку праці. Результати дослідження можуть слугувати основою для вдосконалення освітніх програм, а також для розробки рекомендацій щодо підвищення ефективності підготовки фахівців у вищих навчальних закладах. Важливість розвитку організаційної культури у вищій освіті визначається як один із ключових факторів успіху освітніх установ, що має суттєвий вплив на конкурентоспроможність випускників на міжнародному ринку праці.

Ключові слова: організаційна культура, професійна підготовка, вища освіта, Китай, Україна, якість освіти, компетентності, інновації, співпраця, освітнє середовище.

Hontarenko Iryna Serhiivna Cand. Sc. (Pedagogic), Associate Professor, Associate Professor at the Department of Pedagogy, Foreign Philology and Translation, Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics, Ave. Nauky, 9A, Kharkiv, 61166, tel.: (057) 702-18-37, <https://orcid.org/0000-0003-0411-2520>

INFLUENCE OF ORGANIZATIONAL CULTURE ON THE QUALITY OF PROFESSIONAL TRAINING FOR FUTURE SPECIALISTS IN UNIVERSITIES OF CHINA AND UKRAINE

Abstract. The article analyzes the influence of organizational culture on the quality of professional training for future specialists in universities of China and Ukraine. Organizational culture, as a set of values, norms, and traditions that determine the behavior of organization members, plays a crucial role in shaping the educational environment. It significantly impacts the learning process, student motivation, their level of engagement, and readiness for professional activities.

The research encompasses a comparative analysis of the characteristics of organizational cultures in both countries. In China, the emphasis is placed on collectivism, respect for tradition, and hierarchy, while Ukraine shows a trend toward openness, innovation, and critical thinking. These differences shape various approaches to professional training, which, in turn, affect the formation of competencies among students.

Specifically, the article examines methods of training specialists, including the integration of theoretical knowledge with practical experience. An important aspect is the collaboration between teachers and students, as well as between universities and businesses, which helps create an effective educational ecosystem. It has been found that an organizational culture that fosters innovation, openness, and collaboration positively influences learning outcomes and the development of professional competencies.

The article also emphasizes the need to adapt organizational culture to new challenges associated with globalization and changes in the labor market. The research findings can serve as a foundation for improving educational programs and for developing recommendations to enhance the effectiveness of training specialists in higher education institutions. The importance of developing organizational culture in higher education is identified as a key factor in the success of educational institutions, which significantly impacts the competitiveness of graduates in the international labor market.

Keywords: organizational culture, professional training, higher education, China, Ukraine, quality of education, competencies, innovation, collaboration, educational environment.

Постановка проблеми. В умовах стрімкої глобалізації та інтернаціоналізації вищої освіти особливої актуальності набуває питання забезпечення якості професійної підготовки майбутніх фахівців. Організаційна культура університету як система цінностей, переконань, традицій та норм поведінки відіграє ключову роль у цьому процесі, безпосередньо впливаючи на освітнє середовище та результати навчання.

Особливий науковий інтерес становить порівняльний аналіз впливу організаційної культури на якість професійної підготовки в університетах Китаю та України, оскільки ці країни мають різні освітні традиції, культурні цінності та підходи до організації освітнього процесу. Китай, як країна з багатовіковими конфуціанськими традиціями в освіті та потужною державною підтримкою університетів, демонструє вражаючі успіхи у підготовці конкурентоспроможних фахівців. Україна, перебуваючи на шляху інтеграції до європейського освітнього простору, активно трансформує свою систему вищої освіти, намагаючись поєднати національні освітні традиції з сучасними міжнародними стандартами.

Водночас у науковій літературі недостатньо висвітлено механізми впливу організаційної культури на якість професійної підготовки, особливо в порівняльному аспекті між університетами різних країн. Потребують детального вивчення такі аспекти:

- взаємозв'язок між цінностями організаційної культури та результатами навчання студентів;
- роль організаційної культури у формуванні професійних компетентностей майбутніх фахівців;
- вплив національних культурних особливостей на організаційну культуру університетів;
- механізми адаптації кращих практик організаційної культури в різних освітніх системах.

Актуальність дослідження також зумовлена необхідністю пошуку ефективних шляхів підвищення якості професійної підготовки в умовах зростаючої конкуренції на глобальному ринку освітніх послуг. Розуміння особливостей впливу організаційної культури на освітній процес дозволить розробити рекомендації щодо вдосконалення системи професійної підготовки як в українських, так і в китайських університетах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика впливу організаційної культури на якість професійної підготовки в університетах привертає увагу багатьох дослідників як в Україні, так і за кордоном. Аналіз наукової літератури дозволяє виокремити кілька основних напрямів досліджень цієї теми.

Теоретико-методологічні засади організаційної культури в освітніх установах досліджували українські науковці Г. Л. Хаєт, О. Г. Романовський, О. С. Пономарьов, які розглядали організаційну культуру як інтегральну

характеристику організації. Значний внесок у розуміння специфіки організаційної культури університетів зробили К. В. Гнезділова та Л. М. Карамушка, розкривши її вплив на ефективність освітнього процесу.

Китайські дослідники Лі Сяоцян, Чжан Лі, Ван Чженьчжень зосередили увагу на вивченні традиційних конфуціанських цінностей у формуванні організаційної культури університетів. Їхні праці розкривають особливості впливу національної культури на освітнє середовище та академічні традиції.

Порівняльні дослідження освітніх систем Китаю та України здійснили Н. Є. Боровська, Л. С. Калашник, О. В. Шацька. У їхніх роботах висвітлено особливості організації освітнього процесу, проте питання впливу організаційної культури розглянуто недостатньо.

Проблему забезпечення якості професійної підготовки в контексті організаційної культури досліджували: В. Г. Кремень, С. А. Калашнікова, В. І. Луговий (Україна) – розкрили взаємозв'язок між організаційною культурою та якістю освіти; Чень Хунцзе, Лю Цзин (Китай) – проаналізували вплив культурних факторів на якість підготовки фахівців; Е. Шейн, К. Камерон, Р. Куїнн (США) – запропонували моделі оцінки впливу організаційної культури на ефективність організації.

Міжнародний аспект розвитку організаційної культури університетів досліджували Ф. Альтбах, Дж. Салмі, Х. де Віт. Їхні праці розкривають глобальні тенденції трансформації університетської культури та її вплив на якість освіти.

Питання формування професійних компетентностей у контексті організаційної культури вивчали: питання формування професійних компетентностей у контексті організаційної культури вивчали: О. І. Пометун, О. В. Овчарук – в українському освітньому просторі; Тан Сяовей, Чжао Юань – в системі вищої освіти Китаю.

Таким чином, незважаючи на значну кількість досліджень, проблема впливу організаційної культури на якість професійної підготовки в університетах Китаю та України потребує подальшого комплексного вивчення з урахуванням сучасних освітніх тенденцій та національних особливостей обох країн.

Метою статті є виявлення та аналіз впливу організаційної культури на якість професійної підготовки майбутніх фахівців в університетах Китаю та України.

Виклад основного матеріалу. У контексті розвитку сучасної вищої освіти вплив організаційної культури на якість професійної підготовки набуває особливого значення. Порівняльний аналіз цього впливу в університетах Китаю та України розкриває цікаві аспекти та перспективи для обох освітніх систем.

Організаційна культура університету є складною багатовимірною системою, що охоплює цінності, норми, традиції та практики, які формують

унікальне освітнє середовище та безпосередньо впливають на якість професійної підготовки майбутніх фахівців. Дослідження особливостей цього впливу в університетах Китаю та України дозволяє виявити як спільні риси, так і національні особливості, що визначають ефективність освітнього процесу в обох країнах.

В китайських університетах організаційна культура глибоко вкорінена в конфуціанських традиціях, які століттями формували освітній простір країни. Ключовими характеристиками цієї культури є повага до викладача як носія знань та мудрості, чітка ієрархічна структура відносин, колективізм у прийнятті рішень та сильний акцент на практичному застосуванні знань [1]. Сучасні китайські університети успішно поєднують ці традиційні цінності з інноваційними підходами до організації освітнього процесу, що дозволяє їм досягати високих результатів у підготовці конкурентоспроможних фахівців.

Важливим елементом організаційної культури китайських університетів є система планування кар'єри студентів, яка починається з перших років навчання. Університети активно співпрацюють з провідними компаніями, створюють спільні дослідницькі центри та лабораторії, що дозволяє студентам отримувати практичний досвід ще під час навчання. Така інтеграція освіти та бізнесу є важливим фактором забезпечення якості професійної підготовки.

Система наставництва, яка є невід'ємною частиною організаційної культури китайських університетів, забезпечує тісний зв'язок між поколіннями викладачів та студентів, сприяє передачі не лише професійних знань, але й важливих культурних цінностей та етичних норм [2]. Особлива увага приділяється формуванню у студентів відповідального ставлення до навчання, розвитку дисципліни та наполегливості у досягненні освітніх цілей.

Китайські університети також приділяють значну увагу розвитку цифрових компетенцій студентів. Створюються інноваційні навчальні платформи, впроваджуються технології штучного інтелекту в освітній процес, розвивається дистанційне навчання. При цьому зберігається традиційний акцент на особистій взаємодії між викладачем та студентом, що забезпечує баланс між інноваціями та традиціями.

Окремої уваги заслуговує система моніторингу якості освіти в китайських університетах. Вона включає регулярні опитування студентів, оцінку роботодавців, аналіз академічних досягнень та професійного розвитку випускників. Результати моніторингу використовуються для постійного вдосконалення освітніх програм та методів навчання.

В українських університетах спостерігається тенденція до розвитку підприємницької культури. Створюються бізнес-інкубатори, стартап-центри, проводяться конкурси інноваційних проєктів. Це сприяє формуванню у студентів підприємницького мислення та навичок реалізації власних ініціатив.

Українські університети, у свою чергу, розвивають організаційну культуру під впливом європейських освітніх цінностей, зберігаючи при цьому

національні освітні традиції. Характерними рисами організаційної культури українських закладів вищої освіти є прагнення до академічної свободи, розвиток студентського самоврядування, підтримка ініціативності та творчого підходу до навчання [3]. Важливим аспектом є орієнтація на міжнародні стандарти якості освіти та активне впровадження інноваційних освітніх технологій.

Створюються освітні програми на перетині різних спеціальностей, що дозволяє готувати фахівців з широким кругозором та здатністю працювати в різних професійних контекстах.

У контексті забезпечення якості освіти українські університети активно впроваджують систему внутрішнього забезпечення якості, яка включає:

- регулярний перегляд та оновлення освітніх програм;
- залучення стейкхолдерів до розробки та вдосконалення освітніх програм;
- розвиток академічної мобільності;
- впровадження інноваційних методів викладання.

Особлива увага приділяється розвитку soft skills у студентів. Організуються тренінги, майстер-класи, практичні семінари, які допомагають формувати комунікативні навички, емоційний інтелект, лідерські якості.

Цікавим аспектом є розвиток культури академічної доброчесності. Українські університети впроваджують відповідні політики та процедури, використовують спеціальне програмне забезпечення для перевірки академічних текстів на плагіат, проводять інформаційні кампанії щодо важливості академічної доброчесності.

В обох країнах значна увага приділяється інтернаціоналізації освіти. Університети розвивають програми подвійних дипломів, залучають іноземних викладачів, створюють міжнародні дослідницькі групи [4]. Це сприяє збагаченню організаційної культури та підвищенню якості освіти.

Важливим елементом організаційної культури є система мотивації та заохочення студентів і викладачів. В китайських університетах вона базується на чітких критеріях оцінювання досягнень та системі матеріальних і нематеріальних стимулів. В українських університетах розвивається система грантової підтримки, стипендіальних програм, конкурсів професійної майстерності.

Цікавим є досвід обох країн у створенні інклюзивного освітнього середовища. Університети адаптують інфраструктуру, розробляють спеціальні навчальні матеріали, впроваджують технології для забезпечення рівного доступу до освіти всім студентам.

Розвиток студентського самоврядування є важливим аспектом організаційної культури. В українських університетах студентські організації мають значний вплив на прийняття рішень щодо організації освітнього процесу, проведення культурних та наукових заходів. В китайських університетах студентське самоврядування функціонує в рамках чіткої ієрархічної структури та фокусується на організації позанавчальної діяльності.

Вплив організаційної культури на якість професійної підготовки проявляється через різні механізми в обох країнах. В китайських університетах цей вплив реалізується через чітку структурування навчального процесу, високі вимоги до дисципліни, систематичний контроль результатів навчання та тісну співпрацю з потенційними роботодавцями [5]. Значна увага приділяється формуванню практичних навичок та професійних компетенцій, які безпосередньо затребувані на ринку праці.

В українських університетах організаційна культура сприяє розвитку критичного мислення, формуванню soft skills, підтримує академічну мобільність та міжнародну співпрацю. Важливим елементом є створення середовища, що стимулює творчий підхід до вирішення професійних завдань та розвиває здатність до самостійного навчання протягом життя.

Спільною рисою впливу організаційної культури в університетах обох країн є її роль у формуванні професійної ідентичності студентів та створенні сприятливого освітнього середовища. Однак методи мотивації студентів, підходи до організації самостійної роботи та форми взаємодії між викладачами та студентами мають суттєві відмінності, що зумовлено культурними та історичними особливостями систем освіти.

Особливу увагу варто приділити ролі організаційної культури у забезпеченні якості освіти через систему внутрішніх стандартів та цінностей. В китайських університетах ця система базується на чітких критеріях оцінювання, регулярному моніторингу успішності та високих вимогах до академічної діяльності. Українські університети розвивають культуру якості через впровадження європейських стандартів, розвиток академічної доброчесності та створення системи внутрішнього забезпечення якості освіти.

Важливим аспектом впливу організаційної культури є її роль у формуванні соціальних компетенцій та професійної етики майбутніх фахівців. В обох країнах університети прагнуть виховувати не лише професіоналів у певній галузі, але й соціально відповідальних громадян, здатних до ефективної комунікації та роботи в команді.

Сучасні виклики глобалізації та цифровізації освіти вимагають від університетів обох країн адаптації організаційної культури до нових умов. Це включає розвиток дистанційного навчання, впровадження цифрових технологій, створення гнучких освітніх програм та забезпечення міжнародної конкурентоспроможності випускників.

Досвід китайських університетів демонструє ефективність системного підходу до організації освітнього процесу, чіткої структури управління та тісного зв'язку з промисловістю [6]. Українські університети, у свою чергу, показують успішні приклади розвитку студентської автономії, міжнародної співпраці та впровадження інноваційних освітніх методик.

Для подальшого вдосконалення організаційної культури та підвищення якості професійної підготовки університетам обох країн важливо звернути

увагу на розвиток таких аспектів як: гнучкість освітніх програм, посилення практичної складової навчання, розширення міжнародної співпраці та вдосконалення системи моніторингу якості освіти. Важливим є також збереження балансу між традиційними цінностями та інноваційними підходами до організації освітнього процесу.

Особливу роль у розвитку організаційної культури відіграє взаємодія з роботодавцями та професійними спільнотами. Це дозволяє забезпечити актуальність освітніх програм, розвивати практичні навички студентів та створювати ефективні механізми працевлаштування випускників. В цьому контексті досвід китайських університетів щодо організації виробничих практик та стажувань може бути корисним для українських закладів вищої освіти.

Таким чином, організаційна культура університетів відіграє ключову роль у забезпеченні якості професійної підготовки майбутніх фахівців. Порівняльний аналіз досвіду Китаю та України демонструє різні підходи до формування та розвитку організаційної культури, кожен з яких має свої переваги та особливості. Врахування позитивного досвіду обох країн та адаптація кращих практик до національних умов може сприяти підвищенню ефективності освітнього процесу та конкурентоспроможності випускників на міжнародному ринку праці.

Висновки. Проведене дослідження впливу організаційної культури на якість професійної підготовки майбутніх фахівців в університетах Китаю та України дозволяє зробити наступні висновки.

Організаційна культура відіграє визначальну роль у забезпеченні якості професійної підготовки, формуючи унікальне освітнє середовище та впливаючи на всі аспекти освітнього процесу. В університетах обох країн вона є потужним інструментом формування професійних компетентностей та особистісного розвитку студентів.

Китайські університети демонструють ефективне поєднання традиційних конфуціанських цінностей з інноваційними підходами до організації освітнього процесу. Система наставництва, чітка ієрархія, колективізм та практична орієнтація навчання забезпечують високу якість професійної підготовки та конкурентоспроможність випускників.

Організаційна культура українських університетів характеризується орієнтацією на європейські освітні цінності, розвитком академічної свободи та студентського самоврядування, впровадженням інноваційних освітніх технологій та міждисциплінарного підходу до навчання.

В обох країнах спостерігається тенденція до посилення практичної складової навчання, розвитку співпраці з роботодавцями та створення ефективних систем моніторингу якості освіти. При цьому методи реалізації цих завдань мають свої національні особливості.

Важливим елементом забезпечення якості освіти є розвиток цифрових компетенцій, підприємницької культури та soft skills, що реалізується через різноманітні форми навчальної та позанавчальної діяльності.

Результати дослідження свідчать про необхідність подальшого вдосконалення організаційної культури університетів з урахуванням глобальних освітніх тенденцій та національних особливостей систем вищої освіти Китаю та України.

Література:

1. Боровська Н. Є. Система освіти в Китаї та її реформування в умовах глобалізації. Порівняльна педагогіка: методологічні орієнтири українських компаративістів. Київ, 2021. С. 154-167.
2. Гнезділова К. В. Формування та розвиток корпоративної культури закладів вищої освіти: педагогічний аспект. Черкаси: ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2021. 284 с.
3. Калашник Л. С. Педагогічні засади організації полікультурного виховання в вищих навчальних закладах КНР. Харків: ХНПУ, 2019. 198 с.
4. Пометун О. І., Овчарук О. В. Розвиток компетентнісного підходу: стратегічні орієнтири міжнародної спільноти. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи. Київ, 2021. С. 15-24.
5. Романовський О. Г., Пономарьов О. С. Формування особистості сучасного фахівця: навч. посіб. Харків: НТУ "ХПІ", 2020. 246 с.
6. Хаєт Г. Л., Єськов О. Л., Ковалевський С. В. Корпоративна культура: навч. посіб. Київ: Центр навчальної літератури, 2019. 403 с.

References:

1. Borevs'ka, N. E. (2021). Sistema osviti v Kitaï ta її reformuvannja v umovah globalizacii [The education system in China and its reformation in the conditions of globalization]. *Porivnjal'na pedagogika: metodologichni orientiri ukraïns'kih komparativistiv - Comparative pedagogy: methodological guidelines of Ukrainian comparativists*, 154-167 [in Ukrainian].
2. Gnezdilova, K. V. (2021). *Formuvannja ta rozvitok korporativnoi kul'turi zakladiv vishhoï osviti: pedagogichnij aspekt [Formation and development of corporate culture of higher education institutions: pedagogical aspect]*. Cherkasi: ChNU im. B. Hmel'nic'kogo [in Ukrainian].
3. Kalashnik, L. S. (2019). *Pedagogichni zasadi organizacii polikul'turnogo vihovannja v vishhij navchal'nih zakladah KNR [Pedagogical principles of the organization of multicultural education in higher educational institutions of the People's Republic of China]*. Harkiv: HNPU [in Ukrainian].
4. Pometun, O. I., Ovcharuk, O. V. (2021). Rozvitok kompetentnisnogo pidhodu: strategichni orientiri mizhnarodnoï spil'noti [Development of the competence approach: strategic orientations of the international communit]. *Kompetentnisnij pidhid u suchasnij osviti: svitovij dosvid ta ukraïns'ki perspektivi - Competency approach in modern education: world experience and Ukrainian perspectives*, 15-24 [in Ukrainian].
5. Romanovs'kij, O. G., Ponomar'ov, O. S. (2020). *Formuvannja osobistosti suchasnogo fahivcja [Formation of the personality of a modern specialist]*. Harkiv: NTU "HPI" [in Ukrainian].
6. Haet, G. L., Es'kov, O. L., Kovalevs'kij, S. V. (2019). *Korporativna kul'tura [Corporate culture]*. Kiïv: Centr navchal'noi literaturi [in Ukrainian].

УДК 355.087.2]:364-025.12

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11\(39\)-1234-1240](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11(39)-1234-1240)

Гуцуляк Лідія Іллівна кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної педагогіки і соціальної роботи, Університет Григорія Сковороди в Переяславі, вул. Сухомлинського, 30, м. Переяслав, 08400, тел.: (095) 579-32-89, <https://orcid.org/0000-0003-2490-3514>

СОЦІАЛЬНЕ ПРОЄКТУВАННЯ У ВОЛОНТЕРСЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Анотація. У статті проаналізовано сутність і особливості соціального проектування у волонтерській діяльності. Зазначено, що проектування – це процес розробки та планування, який передбачає створення концепцій, моделей або схем для реалізації певних ідей чи рішень. Соціальне проектування розглядається як цілеспрямована діяльність, що об'єднує наукові дослідження та практичні дії, які спрямовані на розробку і реалізацію проєктів для покращення соціальних умов та вирішення актуальних проблем суспільства шляхом аналізу, прогнозування і планування.

Вказано, що соціальне проектування характеризується взаємодією суспільних відносин різних масштабів, здатністю адаптуватися до нових запитів, використанням менш формалізованої мови та постійним вдосконаленням, що забезпечує тісну взаємодію між розробником і виконавцем, підвищуючи життєздатність проєкту. Соціальне проектування у волонтерській діяльності – це процес, який включає виявлення проблем, аналіз потреб цільових груп, а також розробку та реалізацію проєктів, спрямованих на їх вирішення.

Визначено та охарактеризовано основні етапи соціального проектування у волонтерській діяльності, а саме: ідентифікація соціальної проблеми, постановка цілей і завдань проєкту, розробка плану дій, залучення ресурсів, реалізація проєкту, оцінка та аналіз результатів. Основні етапи соціального проектування у волонтерській діяльності характеризуються комплексністю та системністю, оскільки вони взаємопов'язані і залежать один від одного, що забезпечує цілісний підхід до ефективного вирішення соціальних проблем.

У статті наголошено на особливостях соціального проектування у волонтерській діяльності, які полягають у необхідності мотивації волонтерів реалізувати свої ідеї, гнучкому управлінні обмеженими ресурсами, креативних підходах до реалізації проєктів та орієнтації на актуальні потреби цільової аудиторії для забезпечення корисності і стійкості результатів.

Ключові слова: проектування, проєкт, соціальне проектування, волонтерська діяльність, волонтерство.

Hutsuliak Lidiia Illivna *PhD in Pedagogy*, Lecturer at the Department of Social Pedagogy and Social Work, Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav, 30 Sukhomlynsko St., Pereiaslav, 08400, tel.: (095) 579-32-89, <https://orcid.org/0000-0003-2490-3514>

SOCIAL DESIGN IN VOLUNTEER ACTIVITY

Abstract. The article analyzes the essence and features of social design in volunteer activities. It is noted, that design is a process of development and planning, which involves the creation of concepts, models or schemes for the implementation of certain ideas or solutions. Social design is considered as a purposeful activity, that combines scientific research and practical actions, which are aimed at the development and implementation of projects to improve social conditions and solve current problems of society through analysis, forecasting and planning.

It is indicated, that social design is characterized by the interaction of social relations of various scales, the ability to adapt to new requests, the use of less formalized language and constant improvement, which ensures close interaction between the developer and the executor, increasing the viability of the project. Social design in volunteer activities is a process that includes identifying problems, analyzing the needs of target groups, as well as developing and implementing projects aimed at solving them.

The main stages of social planning in volunteer activities are identified and characterized, namely: identification of a social problem, setting goals and objectives of the project, development of an action plan, attracting resources, project implementation, evaluation and analysis of results. The main stages of social design in volunteer activities are characterized by complexity and systematicity, as they are interconnected and depend on each other, which provides a holistic approach to the effective solution of social problems.

The article emphasizes the features of social design in volunteer activities, which are the need to motivate volunteers to implement their ideas, flexible management of limited resources, creative approaches to project implementation, and orientation to the actual needs of the target audience to ensure the usefulness and sustainability of the results.

Keywords: design, project, social design, volunteer activity, volunteering.

Постановка проблеми. У сучасному суспільстві, що стикається з численними соціальними викликами, такими як війна, міграція, економічна нестабільність та зміни у системі цінностей, волонтерська діяльність набуває особливої актуальності. Волонтерство стає не лише засобом соціальної підтримки, але й інструментом змін, що сприяє згуртуванню та розбудові суспільства. Водночас, ефективне впровадження волонтерських ініціатив потребує систематичного планування, яке включає чітке визначення цілей,

ресурсів та відповідальних осіб, що сприяє досягненню максимальних результатів. У цьому контексті соціальне проектування є важливим компонентом волонтерської діяльності, адже саме завдяки ньому стає можливим структуроване і обґрунтоване планування дій, залучення ресурсів і досягнення соціально значущих цілей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні основи соціального проектування детально проаналізовані у працях таких учених, як О. Безпалько, Т. Бутченко, Т. Костева, В. Шахрай та інших. Сутність і напрями застосування соціального проектування в соціальній роботі розглядали у своїх працях Л. Тюпля та Л. Романовська. Особливості соціального проектування та роль волонтерів у реалізації соціальних проєктів вивчала І. Зверева.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Водночас питання сутності та особливостей соціального проектування у волонтерській діяльності залишається недостатньо дослідженим. Зокрема, слід детально розглянути, як саме соціальне проектування може сприяти підвищенню ефективності волонтерських ініціатив, визначити та охарактеризувати етапи соціального проектування у волонтерській діяльності.

Мета статті – на основі теоретичного аналізу наукових джерел охарактеризувати сутність і особливості соціального проектування у волонтерській діяльності.

Виклад основного матеріалу. В енциклопедії для фахівців соціальної сфери зазначено, що «проектування – це визначення версій чи варіантів розвитку або зміни певного явища чи об'єкту; конструювання варіантів оптимального майбутнього стану об'єкту; форма випереджального відображення і перетворення дійсності, спрямована на конструювання системи параметрів майбутнього матеріального об'єкту чи якісно нового його стану» [3].

На думку В. Шахрай, проектування є однією з форм відображення реальності, яка полягає в створенні прообразу (прототипу) для об'єкта, явища чи процесу. Основною метою проектування є трансформація об'єктивної реальності шляхом розробки або передбачення об'єктів, явищ і процесів, які відповідали б бажаним характеристикам. Проектування охоплює майже всі сфери людської діяльності та суспільства, взаємодіючи з прогнозуванням, плануванням та іншими управлінськими функціями. Дослідниця зазначає, що основною метою проектування є створення проєкту, а проєкт характеризує як комплекс взаємопов'язаних заходів, завдань або дій, спрямованих на досягнення конкретної мети в межах визначених обмежень, таких як час, ресурси, бюджет та якість. Проєкти мають чіткий початок і кінець, а їхні результати можуть бути у формі продукту, послуги чи іншої цінності [9].

У науковій літературі відсутнє єдине визначення поняття «соціальне проектування», проте воно розглядається як процес створення та реалізації ідей, спрямованих на покращення соціального середовища. Проектування в цьому контексті має свою специфіку, яка досліджується в різних галузях –

педагогіці, соціальній психології, соціології – та сприяє глибшому розумінню підходів до планування та організації волонтерських ініціатив.

Наприклад, О. Безпалько вважає, що соціальне проєктування – це «науково-теоретична і одночасно практична діяльність по створенню проєктів розвитку соціальних систем, інститутів, об'єктів на основі соціального передбачення, прогнозування та планування їх соціальних якостей і властивостей» [1, с. 6]. Дослідниця вказує, що основними принципами розроблення соціальних проєктів є обґрунтованість, комплексність, оптимальність, реалістичність, наступність (з урахуванням початкового стану та тенденцій розвитку), завершеність і спрямованість на досягнення позитивного кінцевого результату [1].

У свою чергу Т. Бутченко стверджує, що соціальне проєктування – це процес створення цілісних, реалістичних, динамічних та орієнтованих на діалог нових форм суспільних відносин, що відповідають конкретним історичним умовам певного часу і простору [2].

Як зазначає Л. Романовська, соціальне проєктування в соціальній сфері можна розглядати як елемент управління соціальними установами та, відповідно, як частину менеджменту фахівців із соціальної роботи; соціальну технологію, спрямовану на прогнозування та програмно-цільове впровадження соціальних інновацій [8].

Зауважимо, що соціальне проєктування – це процес розробки й реалізації проєктів, спрямованих на зміни або покращення суспільних відносин, соціальних процесів чи ситуацій, з урахуванням інтересів різних соціальних груп і з дотриманням основних соціальних цінностей. На відміну від технічного проєктування, соціальне проєктування має унікальні характеристики, які відображають його специфіку та зв'язок із соціальною сферою:

- у центрі соціального проєктування знаходяться суспільні відносини різних масштабів і рівнів – від глобальних і національних до локальних соціальних систем, що охоплюють економічні, політичні та культурні аспекти;
- процес проєктування передбачає взаємодію між суб'єктом і суспільством, сприяючи досягненню соціальної згоди через залучення різних сторін для узгодження інтересів і потреб;
- соціальні проєкти здатні адаптуватися до нових суспільних запитів, залишаючись цілісними;
- у соціальному проєктуванні використовують менш формалізовану мову, що підвищує гнучкість і відкритість проєкту, дозволяючи адаптацію до соціальних змін та різноманітних потреб;
- соціальні проєкти піддаються постійному вдосконаленню, оскільки встановлені норми можуть швидко втрачати актуальність в умовах постійних змін;
- у соціальному проєктуванні розробник і виконавець тісно взаємодіють, що сприяє життєздатності проєкту, забезпечує його адаптацію до реальних умов і підсилює зв'язок між теорією та практикою [2, с. 9–10].

Соціальне проєктування як метод соціальної роботи є процесом створення, розробки та реалізації програм, спрямованих на покращення умов життя в громадах, задоволення потреб різних соціальних груп і вирішення актуальних проблем [5]. У контексті волонтерської діяльності соціальне проєктування розглядається як механізм, який дозволяє перетворити ідеї на реальні практичні дії, спрямовані на допомогу та підтримку. Такий процес передбачає структуроване планування кожного кроку проєкту, забезпечення ресурсів, обґрунтування мети та визначення способів оцінки результатів.

Соціальне проєктування у волонтерській діяльності являє собою процес визначення проблем, аналізу потреб цільових груп, розробки та реалізації проєктів, спрямованих на їх вирішення. Воно включає методичні та організаційні аспекти, що дозволяють волонтерам ефективно реалізувати свої ініціативи, досягаючи конкретних результатів та змінюючи суспільство на краще. Використання інструментів соціального проєктування забезпечує впорядкованість процесів у волонтерській діяльності, підвищуючи рівень їхньої стійкості, підзвітності та ефективності.

На основі аналізу наукових джерел, що стосуються етапів соціального проєктування, доцільно виокремити такі етапи соціального проєктування у волонтерській діяльності [1; 4; 6; 7]:

1. Ідентифікація соціальної проблеми. Першим етапом є виявлення актуальної проблеми, що потребує втручання. Це може бути певна соціальна проблема, пов'язана з бідністю, соціальною ізоляцією, обмеженими можливостями або екологічними проблемами тощо. Для цього етапу важливою є комунікація з місцевими громадами, організація зворотного зв'язку та оцінка потреб цільових груп.

2. Постановка цілей і завдань проєкту. На цьому етапі формулюються цілі, які мають бути досягнуті, та конкретні завдання, що допоможуть реалізувати визначену мету. Важливо, щоб цілі були реалістичними, досяжними та мали конкретний результат, вимірюваний за допомогою об'єктивних критеріїв.

3. Розробка плану дій. Після постановки цілей розробляється детальний план реалізації проєкту, який включає часові рамки, завдання для кожного учасника, розподіл ресурсів та інші аспекти. Особлива увага приділяється підготовці волонтерів, які повинні бути ознайомлені з етапами реалізації, принципами етики та методами роботи з цільовими групами.

4. Залучення ресурсів. Волонтерська діяльність часто обмежується у фінансових та людських ресурсах, що створює необхідність залучення додаткових ресурсів, таких як підтримка від благодійних організацій, залучення спонсорів, проведення акцій зі збору коштів або співпраця з державними установами.

5. Реалізація проєкту. На цьому етапі здійснюються всі заплановані заходи, що включають реалізацію конкретних дій, постійний моніторинг

виконання завдань та внесення коректив у разі потреби. У волонтерській діяльності важливими є організованість та злагодженість дій, що забезпечується через чіткий розподіл ролей та відповідальності між учасниками проєкту.

6. Оцінка та аналіз результатів. Заключний етап включає оцінку ефективності проєкту відповідно до визначених цілей. Саме цей етап дозволяє виявити сильні та слабкі сторони проєкту, отримати зворотний зв'язок від учасників і бенефіціарів та внести рекомендації для подальших проєктів. Оцінка результатів також важлива для відзвітування перед партнерами та донорами, сприяючи підвищенню прозорості волонтерської діяльності.

Зауважимо, що волонтерська діяльність має ряд особливостей, які відрізняють її від традиційних соціальних програм. Перш за все, вона ґрунтується на добровільній участі та бажанні допомагати іншим без очікування матеріальної винагороди. Така особливість формує певну специфіку соціального проєктування, адже важливо мотивувати волонтерів, забезпечити їм необхідні умови та підтримку, щоб вони могли реалізувати свої ідеї.

По-друге, волонтерські проєкти часто обмежені в ресурсах, що вимагає від організаторів більш гнучкого підходу до управління ресурсами та здатності до інновацій. Це стимулює застосування креативних підходів, співпрацю з різними організаціями та ефективне використання доступних засобів для досягнення максимальних результатів.

По-третє, соціальне проєктування у волонтерській діяльності значно залежить від потреб і запитів цільової аудиторії. Важливо, щоб проєкти відповідали актуальним потребам суспільства і були корисними для конкретних соціальних груп, підвищуючи рівень їхньої підтримки та забезпечуючи більшу стійкість результатів.

Висновки. Отже, соціальне проєктування є ключовим компонентом успішної волонтерської діяльності, який дозволяє структурувати процеси, підвищити результативність проєктів та сприяти досягненню соціально значущих змін. Завдяки використанню етапів проєктування – від визначення проблеми до оцінки результатів – волонтерські ініціативи стають ефективними, впорядкованими та відповідають реальним потребам суспільства. Соціальне проєктування забезпечує інтеграцію волонтерських проєктів у суспільство, сприяючи його розвитку та активній участі населення у вирішенні соціальних проблем.

Література:

1. Безпалько О. В. Соціальне проєктування : навчальний посібник. Київ : Знання, 2010. 127 с.
2. Бутченко Т. І. Соціальне проєктування : навчальний посібник для здобувачів ступеня вищої освіти бакалавра спеціальності «Соціальна робота» освітньо-професійної програми «Соціальна робота». Запоріжжя : ЗНУ, 2020. 107 с.
3. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери / за заг. ред. проф. І. Д. Звереві. Київ, Сімферополь : Універсум, 2012. 536 с.

4. Жиленко Р. В. Соціальне прогнозування і проектування: навчально-методичний посібник для студентів першого бакалаврського рівня закладів вищої освіти, що навчаються за спеціальністю 231 Соціальна робота. Ужгород : ДВНЗ «УжНУ», 2021. 56 с.
5. Лемко Г. І. Соціальне проектування: дефініція поняття. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2021. № 78. С. 50–53.
6. Петренко Н. О., Кустіч Л. О., Гуменюк М. О. Управління проектами : навчальний посібник. Київ : ЦУЛ, 2017. 244 с.
7. Підготовка волонтерів та їх роль у реалізації соціальних проектів : збірка / ред. І. Д. Зверевої, Г. М. Лактіонової. Київ : Наук. світ, 2001. 49 с.
8. Романовська Л. І. Особливості соціального проектування в соціальній роботі. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2020. № 68, Т. 1. С. 104–108.
9. Шахрай В. М. Технології соціальної роботи : навчальний посібник. Київ : Центр навчальної літератури, 2006. 464 с.

References:

1. Bezpalko, O.V. (2010). *Sotsialne proektuvannia [Social design]*. Kyiv : Znannia [in Ukrainian].
2. Butchenko, T.I. (2020). *Sotsialne proektuvannia [Social design]*. Zaporizhzhia : ZNU [in Ukrainian].
3. Zvyeryeva, I.D. (Eds.). (2012). *Entsyklopediia dlia fakhivtsiv sotsialnoi sfery [Encyclopedia for specialists in the social sphere]*. Kyiv, Simferopol : Universum [in Ukrainian].
4. Zhylenko, R.V. (2021). *Sotsialne prohnozuvannia i proektuvannia [Social forecasting and design]*. Uzhhorod : DVNZ «UzhNU» [in Ukrainian].
5. Lemko, H.I. (2021). *Sotsialne proektuvannia: definityiia poniattia. [Social design: definition of the concept]*. *Pedahohika formuvannia tvorchoi osobystosti u vyshchii i zahalnoosvitnii shkolakh – Pedagogy of creative personality formation in higher and secondary school*, 78, 50-53 [in Ukrainian].
6. Petrenko, N.O., Kustich, L.O., Humeniuk, M.O. (2017). *Upravlinnia proektamy [Project management]*. Kyiv : TsUL [in Ukrainian].
7. Zvierieva, I.D., & Laktionova, H.M. (Eds.) (2001). *Pidhotovka volonteriv ta yikh rol u realizatsii sotsialnykh proektiv [Volunteer training and their role in implementing social projects]*. Kyiv : Nauk. svit [in Ukrainian].
8. Romanovska, L.I. (2020). *Osoblyvosti sotsialnoho proektuvannia v sotsialnii roboti [Peculiarities of social design in social work]*. *Pedahohika formuvannia tvorchoi osobystosti u vyshchii i zahalnoosvitnii shkolakh – Pedagogy of creative personality formation in higher and secondary school*, 68, 104-108 [in Ukrainian].
9. Shakhrai, V.M. (2006). *Tekhnolohii sotsialnoi roboty [Technologies of social work]*. Kyiv : Tsentr navchalnoi literatury [in Ukrainian].

УДК 37.017:173(48)J(045)

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11\(39\)-1241-1251](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11(39)-1241-1251)

Демчик Наталія Олександрівна аспірантка, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, вул. Садова, 28, м. Умань, 20300, тел.: (04744) 3-53-08, <https://orcid.org/0009-0002-4983-9395>

СТАТЕВЕ ВИХОВАННЯ ЯК НЕВІДЄМНИЙ КОМПОНЕНТ У ПІДГОТОВЦІ УЧНІВ ДО СТВОРЕННЯ СІМ'Ї У СКАНДИНАВСЬКИХ КРАЇНАХ

Анотація. В статті розкривається проблема статевого виховання учнів скандинавських країн, що є обов'язковим компонентом у підготовці молоді до створення сім'ї. Встановлено, що скандинавські країни характеризуються досить позитивним ставленням до проблем сексуальності та статевого виховання, що забезпечується закладами освіти, соціальними службами, церквою, медичними центрами та ін., де молодь має можливість користуватися допомогою в питаннях статі та підготовці до створення сім'ї. За показниками Міжнародної федерації з питань планування батьківства (International Planned Parenthood Federation (IPPF)) модель статевої освіти учнів середніх закладів освіти у країнах Скандинавії є найбільш досконалою в європейському макрорегіоні.

У Швеції є Шведська Асоціація статевої освіти (RFSU), яка входить до Міжнародної Федерації планованого батьківства (International Planned Parenthood Federation (IPPF)), завдяки якій у закладах освіти Швеції запроваджено предмет «Статеве виховання».

Якість та доступність статевого виховання у Фінляндії контролюється через Національне дослідження сприяння здоров'ю в школі (the National School Health Promotion Study), а отримані дані використовуються для оцінки стану і впливу статевого виховання на національному рівні, де важлива роль належить шкільним освітнім програмам зі статевого виховання у збереженні репродуктивного здоров'я підлітків.

Подолання неграмотності із питань дошлюбного виховання та підготовки учнів до створення сім'ї на європейському рівні зумовило пошук загальних підходів до здійснення статевого виховання як складової такої підготовки учнівської молоді, а також конструктивного взаємообміну національним досвідом і результатами освітньо-виховної діяльності в цьому напрямі.

Ключові слова: статеве виховання, учнівська молодь, підготовка учнівської молоді до створення сім'ї, скандинавські країни, Данія, Швеція, Норвегія, Фінляндія

Demchyk Nataliya Oleksandrivna graduate student of Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, St. Sadova, 28, Uman, 20304, tel.: (04744) 3-53-08, <https://orcid.org/0009-0002-4983-9395>

(O. Kontula), I. Лі (E. Lee), Дж. Брістоу (J. Bristow), .М. Кузма (M. Kuzma), Т. Нурміахо (T. Nurmiaho) та ін. Однак, особливості підготовки молоді до створення сім'ї у скандинавських країнах потребують додаткового вивчення в аспекті виявлення позитивного досвіду із статевого виховання учнів, як важливого компонента у такій підготовці, та який може бути використаний у системі виховання України.

Відповідно, **метою статті** є розгляд проблеми статевого виховання учнів скандинавських країн, що є обов'язковим компонентом у підготовці молоді до створення сім'ї, в умовах інтеграції України до європейського співтовариства.

Виклад основного матеріалу. Ми погоджуємося з думкою, В. Кравця, що на відміну від традиційної моделі сприйняття сім'ї, сучасне суспільство зарубіжних країн стикається з безліччю випробувань для інституту шлюбу – відносини між чоловіком і жінкою в усіх сферах соціального та особистого життя стають все більшими демократичні та рівноправні, а стереотипи маскулінності та фемінності менш полярні, ніж раніше, а феміністичний рух, зниження народжуваності, лібералізація статевої звичаїв, скорочення контролюючої ролі сім'ї, зменшення ролі релігійних заборон, посприяли посиленню жіночій статевої активності, емансипації жіночої сексуальності, що породжує низку проблем при підготовці молоді до створення сім'ї [11].

Виходячи із вищезазначеного, особливої уваги потребує питання статевого виховання учнівської молоді, як невід'ємного компоненту у підготовці учнівської молоді до створення сім'ї та є важливим напрямком державної освітньої політики європейського макрорегіону.

Подолання неграмотності із питань дошлюбного виховання та підготовки учнів до створення сім'ї на глобальному рівні зумовило пошук загальних підходів до здійснення статевого виховання як складової такої підготовки молоді, в першу чергу, учнівської, а також конструктивного взаємообміну національним досвідом і результатами освітньо-виховної діяльності в цьому напрямі.

Всесвітня Нарада експертів із питань підготовки до шлюбу та створення сім'ї, збереження репродуктивного здоров'я молоді, метою якої є розробка документу, що слугує рекомендацією у цьому напрямі, внесла пропозицію Європарламенту щодо здійснення політики з прав людини та питань статевого виховання та репродуктивного здоров'я повинна знаходитися в компетенції держав-учасниць Євросоюзу [5].

Тому ми намагалися з'ясувати особливості підготовки учнівської молоді до створення сім'ї через здійснення статевого виховання у скандинавських країнах.

Фінляндія і Швеція характеризується досить позитивним ставленням до проблем сексуальності та статевого виховання, що забезпечується школами, соціальними службами, церквою, медичними центрами та ін., де молодь має можливість користуватися допомогою в питаннях статі.

Для нас особливої уваги заслуговує дослідження особливостей статевого виховання учнівської молоді Фінляндії у роботах вчених І. Лоттес (*I. Lottes*), О. Контула (*O. Kontula*) [15], які зазначають, що фінське суспільство, як і інші скандинавські країни, характеризується своїми відкритими поглядами на проблеми шлюбу та сім'ї. За показниками Міжнародної федерації з питань планування батьківства (*International Planned Parenthood Federation (IPPF)*) модель статевої освіти учнів середніх закладів освіти у цій країні одна з найбільш досконалих в європейському макрорегіоні.

Так, у Фінляндії Комітет у справах освіти (*the National Board of Education*) разом із Національною радою з питань освіти і Міністерством соціальних справ займалися розробкою програм статевого виховання та особистісних взаємин для загальноосвітньої школи [2], ставши обов'язковим з 2000-х років для учнів 13–15 років в рамках санітарної освіти, а згодом і в молодших класах.

На сучасному етапі статево виховання у Фінляндії розпочинається із закладу дошкільної освіти, де закладаються основи підготовки до створення сім'ї, де вихователі, вчителі та шкільні медичні працівники несуть відповідальність за його реалізацію.

Головна роль у здійсненні статевого виховання учнів покладається на вчителів біології та охорони здоров'я. Для учнів початкових класів навчальна програма зі статевого виховання зосереджена на біологічних та емоційних проблемах між статевих взаємин, у 7–8 класах – на біологічних, зокрема, на статево дозріванні, вагітностях, першому сексуальному досвіді, контрацепції, забезпечуючи баланс між біологічними та емоційними аспектами. У старших класах акцент робиться на сексуальній етиці, шлюбі, як основі співіснування статей, відповідальному батьківстві і розумінні поняття «сексуальні меншини» [13].

Як учителі, так і батьки вважають, що підготовка учнів до майбутнього подружнього життя та відповідального батьківства в закладі освіти є важливим та необхідним. Реалізація мети такої освіти полягає не у забороні міжстатевих стосунків, а у зменшенні ризику розлучень, позашлюбних дітей тощо [6]. Щоб статево виховання стало результативним, учителі у Фінляндії проходять відповідну підготовку, виробляючи власне позитивне ставлення до проблеми. Обговорення тем, що стосуються питань статі, статевої поведінки, шлюбу та сім'ї проходить у цілковито відкритій та довірливій атмосфері [18].

З 1980-х років Міністерство соціальних справ і Міністерство охорони здоров'я видає щорічний журнал зі статевого виховання, присвячений підлітковій сексуальності, який надсилається всім хлопчикам і дівчаткам віком від 16 років. Журнал містить інформацію про гендер, знайомства, запобігання вагітності, сексуальну орієнтацію, висвітлює питання підготовки до створення сім'ї та відповідального батьківства, й схвально сприйнявся батьками та молоддю [15].

Як зазначає науковець О.Бялик, однією з переваг системи статевого виховання у Фінляндії є співпраця учителів та інституцій охорони здоров'я. Зокрема, Асоціація планування сім'ї (*Väestöliitto*), як член МФПБ у Фінляндії бере активну участь у просуванні статевого виховання в державі. Хоча асоціація здійснює статеве виховання на прохання шкіл, однак його основна функція полягає в організації просвітницької діяльності серед молоді (розповсюдження освітніх матеріалів, брошур, ігор, компакт-дисків, презервативів в школах). *Väestöliitto* також безкоштовно організовує дні відкритих дверей для молоді, надаючи консультаційні послуги, пропонуючи консультації по телефону з таких тем, як: сексуальність, контрацепція та знайомства, відповідальне батьківство [1].

Сьогодні якість та доступність статевого виховання у Фінляндії контролюється через Національне дослідження сприяння здоров'ю в школі (*the National School Health Promotion Study*), а отримані дані використовуються для оцінки стану і впливу статевого виховання на національному рівні, демонструючи таким чином, важливу роль шкільних освітніх програм зі статевого виховання у збереженні репродуктивного здоров'я підлітків у Фінляндії [14].

Подібного успіху в подоланні негативних явищ серед молоді досягла і Швеція, де питанням репродуктивного здоров'я є пріоритетним. Сьогодні провідною у Швеції є Шведська Асоціація статевої освіти (*RFSU*), яка входить до Міжнародної Федерації планованого батьківства (*International Planned Parenthood Federation (IPPF)*), завдяки якій у школах Швеції запроваджено предмет «Статеве виховання», де увага акцентується на правилах особистої гігієни, використанні контрацептивів, засобах попередження небажаної вагітності, відповідальному батьківстві. З 1950-х років, програми статевої просвіти у цій скандинавській країні стали частиною навчальних планів та згодом значно розширились питаннями про відмінності статей, сексуальних стосунків, створенні сім'ї та ін. [4]. Проте такі методи виявились неефективними, оскільки негативні тенденції статевого характеру серед молоді зростали.

Вчені зрозуміли, що уникнення проблеми неможливе шляхом інформування молоді про небезпеку ЗПСШ, шкоду раннього абортів, безвідповідальних взаємин, тому у середині 70-х років ХХ століття відбулося реформування системи статевої освіти у Швеції. З ініціативи педагогічних працівників статеве виховання пропонувалося здійснювати під час вивчення курсів «Біологія» та «Охорона здоров'я», а також було інтегровано й у інші навчальні предмети [12].

Крім того, Швеція реалізовує освітню політику у сфері статевого виховання через створення пов'язаних зі школою спеціальних консультативних клінік для підлітків, у яких надається безоплатне та конфіденційне обслуговування у сфері планування сім'ї, поширення реклами контрацептивів через ЗМІ тощо. Представники освіти переконані, що починаючи з

дошкільного віку, необхідно відповідати на запитання дітей відкрито і правдиво, а сексуальну освіту надавати до настання статевої зрілості та першого статевого контакту [18].

Шведський національний інститут громадського здоров'я суспільства (*the Swedish National Institute of Public Health*) у співпраці з НУО – шведською асоціацією сексуальної освіти (*the Swedish Association for Sexuality Education*) і Шведською федерацією прав ЛГБТ (*the Swedish Federation for lesbian, gay, bisexual and transgender rights*), організують щорічні літні Кампанії, спрямовані на підвищення поінформованості про різні погляди на сексуальність, працюючи в одноставевих групах [10].

На нашу думку, здійснення статевого виховання у закладах освіти Швеції здійснюється на досить високому рівні. Про це свідчить звіт Національного агентства з питань освіти (*the National Agency for Education*), зроблений на основі проведеного у школах Швеції дослідження щодо цілей, організації та змісту статевого виховання учнів. Більшість закладів освіти орієнтується на надані The National Agency for Education керівні вказівки та плани щодо здійснення статевого виховання, на основі яких кожен заклад освіти розробляє власну програму з чітко визначеними цілями сексуальної освіти та статевого виховання учнів [16].

Цікавим є досвід Швеції щодо участі у проектуванні навчальної програми «Школа здоров'я», співпрацюючи з асоціаціями-членами МФПБ в Данії «Секс і суспільство» (*Foreningen Sex og Samfund*), Фінляндія «Союз населення» (*Väestöliitto*), Норвегії «Норвезька асоціація сексуальності, співжиття та репродуктивного здоров'я» (*Norsk Forening for seksualitet, samliv og reproduktiv HELSE*) та Швеції «Національна асоціація сексуальної інформації» (*Riksförbundet för Sexuell Uppllysning*), у розробці просвітницької діяльності з питань статі, підготовки молоді до створення сім'ї та відповідального батьківства тощо [9].

Крім того, Шведське агентство міжнародного розвитку та співробітництва (*the Swedish International Development Cooperation Agency (SIDA)*) фінансує програму збереження репродуктивного здоров'я молоді, що спрямовані для поліпшення статевого виховання і сексуальної освіти підлітків у країнах Балтії, що засвідчує тісну співпрацю з різними країнами європейського макрорегіону. Загальна мета проекту полягала в скороченні кількості випадків ВІЛ/СНІДу, інших ЗПСШ та небажаної вагітності за рахунок охорони репродуктивного здоров'я учнів через розгалужену систему шкільної освіти.

Важливим, на наш погляд, є також і досвід Данії у сфері статевого виховання, яка є однією з європейських країн, якій вдалося мати найнижчі показники хвороб, що передаються статевим шляхом та СНІДу, а також найнижчу кількість самогубств серед підлітків у світі. Крім того, вона є першою країною, яка легалізувала контрацепцію для осіб репродуктивного

віку і гарантувала при цьому повну конфіденційність, а питання статевого виховання та відповідна підготовка вчителів чітко контрольована Датська асоціація планування сім'ї (*the Danish Foreningen for Familieplanlaegning*) [18].

Загалом, статеве виховання є частиною датської шкільної системи освіти з початку ХХ століття, коли вона була представлена в рамках курсу «Гігієна» («*Hygiejne*»), і є обов'язковим із 1970-х років, отримавши повну автономію у навчальному плані, та розпочинається у ранньому віці, ще до початку процесу статевого дозрівання, що дає змогу підліткам одержати інформацію щодо усіх аспектів статевої поведінки та можливих ризиків у цій сфері. Однак частина батьків була проти обов'язкового статевого виховання учнів, незважаючи на це, Європейський суд із прав людини підтримав уряд Данії у цьому питанні [19].

У 1990-х роках Міністерство освіти опублікувало нову навчальну програму «Здоров'я та сексуальна освіта» («*Health and Sexuality Education*»), в якій статеве виховання було інтегровано в рамках предмету «Здоров'я людини», і стало обов'язковим у шкільній програмі й для учнів початкової школи.

Міністерство освіти Данії відповідає за розробку політики статі в країні та встановлює мінімальні стандарти статевого виховання учнів закладів освіти, однак, відповідальність все ж таки покладається на керівництво закладу освіти та на вчителів (частково на шкільних медичних сестер) щодо прийняття рішення про зміст, завдання та методи статевого виховання та дошлюбної підготовки учнів, кількість годин на їх здобуття, інтегруючись в уроки біології та датської мови, а батькам, в свою чергу, забороняється забирати своїх дітей з таких уроків [18].

Сьогодні в Данії у закладах освіти статеве виховання здійснюється блоками, де до першого відноситься інформація про зміни організму (фізіологічні та біологічні), ЗПСШ, контрацепцію. Інший блок передбачає інформацію про почуття, емоції, стосунки між статями, дошлюбну підготовку, відповідальне батьківство та ін. [3].

Активну роботу у сфері статевої освіти проводить також Датська асоціація планування сім'ї (*the Danish Family Planning Association*), яка є активним членом МФПБ в Данії (*International Planned Parenthood Federation (IPPF)*), основною метою якої є турбота про статеве здоров'я молоді, підготовку учнівської молоді до створення сім'ї, попередження небажаної вагітності та хвороб, що передаються статевим шляхом, й інших негативних явищ, що відбуваються в суспільстві.

Асоціація тісно співпрацює з іншими неурядовими організаціями та проводить щорічні конференції, присвячені проблемі вдосконалення статевої освіти, бере активну участь та організовує власні проєкти, націлені на розв'язання означеної проблеми. Основна мета означених заходів передбачає інформування молоді з питань сексуального здоров'я, підготовки молоді до створення сім'ї та відповідального батьківства, контрацепції, шкідливості

абортів тощо. Асоціація співпрацює також із закладами освіти і бере безпосередню участь в реалізації статевого виховання школярів як невід'ємного компонента у підготовці учнів до створення сім'ї, здійснює моніторинг якості і доступності статевого виховання та приділяє значну увагу статевого вихованню учнів етнічних меншин, підтримуючи, таким чином, тісні зв'язки із сусідніми скандинавськими країнами в питаннях підготовки молоді до створення сім'ї й відповідального батьківства.

Впродовж останніх років Датська рада з охорони здоров'я (*Dansk Råd for Sundhed*) для якісного здійснення статевого виховання надає фінансування датській Асоціації планування сім'ї у створенні і підтримці веб-сайту, що є головним форумом для статевої освіти педагогів, формуючи, таким чином, їх професійний рівень в цій сфері, зосереджує увагу на організаційних питаннях, що стосуються статевого виховання, розробляє практичні рекомендації, приймає пропозиції щодо здійснення статевого виховання учнівської молоді у закладах освіти [18].

Як зазначають датські дослідники (Н. Risør), сьогодні суспільство в Данії все більше зазнає негативного впливу сучасної мас-культури, пов'язаної з глобалізаційними процесами, що в значній мірі впливає на поведінку учнівської молоді, вибір соціальних ролей, життєвих орієнтирів та здійснює руйнівний вплив на сімейні традиції та цінності. Тому програми статевого виховання націлені на подолання наслідків такого впливу, а статевого виховання учнівської молоді пристосовується до умов сьогодення [17].

Данії, як і решті скандинавських країн, притаманна така модель статевого виховання, де сексуальність розуміється як важлива життєва цінність. Молодь має право на самостійне та незалежне формування та формулювання морально-сексуальних норм. Єдина обов'язкова і культивована норма в суспільстві – почуття відповідальності за характер і наслідки сексуальних стосунків.

Важливу роль у вихованні сексуальності відіграють засоби масової інформації (ЗМІ). Їхнє ставлення до цього питання може різнитися в залежності від конкретної країни, однак, саме у скандинавських країнах, ЗМІ є джерелом підтримки та інформації про статі. У Данії національне радіо- та телекомпанії надають безкоштовний ефірний час для програм статевого виховання молоді.

Отже, саме скандинавські країни створили таку систему статевого виховання, де увагу головним чином акцентовано на таких стратегічних завданнях: проведення статевої освіти у середніх закладах освіти на ранньому етапі; здійснення спеціальної підготовки учителів; впровадження проектів, основними цілями яких є профілактика раннього початку статевого життя, підліткових вагітностей та абортів; заснування асоціацій з питань підготовки молоді до батьківства, виконання сімейних ролей тощо; залучення до сексуального виховання церкви, соціальних служб, медичних центрів; постійне інформування молоді про засоби контрацепції з метою покращення епідеміологічної ситуації в суспільстві.

Література:

1. Бялик О. В. Статеве виховання школярів: європейський контекст: монографія. РВЦ «Візаві», 2017. 369 с.
2. Bildjuschkin K., Ruuhilahti S. Millaista seksuaalikasvatusta tarvitaan ja mik-si? Turku: Turunkaupunki, sosiaali-jaterveystoimenjulkaisu, 2010. № 6. Pp. 64–69.
3. Det er vigtigt med seksualundervisning til alle unge (En kortlægning af behov og ønsker til seksualundervisning på ungdomsuddannelserne i Danmark). *Sammenfatning samt strategi og anbefalinger til styrkelse af seksualundervisningen på ungdomsuddannelserne i Danmark*, 2011 (September). 34 s.
4. Edgardh K. Adolescent sexual health in Sweden. URL: <http://sti.bmj.com/content/78/5/352.full>
5. Goldman J. A critical analysis of UNESCO's International Technical Guidance on school-based education for puberty and sexuality. *Sex Education*, 2012. № 3. Pp. 199–218.
6. Harrison L., Hillier L. What Should Be The Subject of Sex Education? *The cultural politics of education*, 1999. № 20(2). 286 s. URL: <http://search.ebscohost.com.libproxy.helsinki.fi/login.aspx?direct=true&db=sih&AN=6423327&site=ehost-live&scope=site>
7. Holmström Malin Rising, Olofsson Niclas, Asplund Kenneth & Kristiansen Lisbeth. Transitions in the Swedish school system and the impact on student's positive self-reported-health. 2014. URL: <https://bmcpublichealth.biomedcentral.com/articles/10.1186/1471-2458-14-1045>
8. Honkasalo, V. (2014). Exceptionalism and secularism in Finnish sex education. *Global Studies of Childhood*, 4(4), 286–297.
9. IPPF. A guide for developing policies on the sexual and reproductive health and rights of young people in Europe. The Safe Project. Brussels, 2007. URL: <http://www.ysafe.net/SAFE/documents/Designippfpolicy%20guide%20finalSep07.pdf>
10. Karlsson Stefan Gadd. En värld är varje människa. En analys av framställningen av sexualitet och könsidentitet i läromedel för samhällskunskapens a-kurs på gymnasiet. *Institutionen för pedagogik och didaktik*. 2010. 85 s.
11. Kravets V. Preparing schoolchildren for family life in Europe: theory and practice. *Наукові записки. Серія Педагогіка*. 2019. № 1. С. 20–29.
12. Kuzma M. What ever Happened to Sex in Scandinavia? URL: <http://www.afterall.org/journal/issue.17/whatever.happened.sex.scandinavia.i.am.curious>
13. Laajasalo T. Seksuaalisuus lukion oppikirjoissa: systemaattinen analyysi lukion uskonnon, elämäntapomustiedon, filosofian, psykologian, terveystiedon ja biologian oppikirjojen seksuaalisuusteeman käsittelystä kuuden seksuaaliteorian ja lukion 2004 opetussuunnitelman perusteiden valossa. Helsinki: Helsingin yliopiston opettajankoulutuslaitos, 2011.
14. Liinamo A. Suomalaisnuorten seksuaalikasvatus ja seksuaaliterveystiedot oppilaan ja koulun näkökulmasta : arviointia terveyden edistämisen viitekehyksessä Jyväskylä. Jyväskylän yliopisto, 2005.
15. Lottes I., Kontula O. New Views on Sexual Health: The Case of Finland. Väestöliitto: The Population Research Institute, 2000. 184 s. URL: http://www.vaestoliitto.fi/mp/db/file_library/x/IMG/13248/file/
16. Lunds kommun, Malmö stad, Kommunförbundet Skåne, Region Skåne, Riksförbundet för sexuell upplysning, RFSU, Stockholms läns landsting, Östergötlands läns landsting. Sex i skolan. Organisation, ansvar och innehåll i sex- och samlevnadsundervisningen. Danagårds, 2013. (juli). 42 s. URL: http://www.rfsu.se/Bildbank/Dokument/Metod-Handledning/Sex_i_skolan_stodmaterial.pdf?epslanguage=sv
17. Risør H. Sex education in schools in Denmark. Does Foreningen for Familieplanlægning (the Danish PPA) have a role to play? URL: <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/12178333>
18. Sexuality education in Europe – a reference guide to policies and practices. The Safe project. Brussels, IPPF European Network, 2006 URL: http://www.ysafe.net/SAFE/documents/Design_sex%20ed%20guide%20final%20final_30nov2006.pdf
19. Wellings K, Collumbien M, Slaymaker Wellings K, Collumbien M, Slaymaker E, et al. *Sexualbehaviour in context: a global perspective*. Lancet, 2006. № 368. Pp. 1706–1728.

References:

1. Bialik, O. V. (2017). Sexual education of schoolchildren: European context: monograph. RVC «Vizavi». 369 p. [in Ukrainian].
2. Bildjuschkin, K., Ruuhilahti, S. (2010). What kind of sexual education does svetka ja mik-si? Turku: Turkukaupunki, social welfare and health measures publications. No. 6. pp. 64–69 [in Finnish].
3. Sexual education for all young people is important (A survey of needs and wishes for sexual education in youth education in Denmark). Summary as well as strategy and recommendations for strengthening sexual education in youth education in Denmark, 2011 (September). 34 p. [in Danish].
4. Edgardh K. Adolescent sexual health in Sweden. URL: <http://sti.bmj.com/content/78/5/352.full> (дата звернення: 11.07.2024) [in English].
5. Goldman, J. (2012). A critical analysis of UNESCO's International Technical Guidance on school-based education for puberty and sexuality. *Sex Education*. № 3. Pp. 199–218 [in English].
6. Harrison, L., Hillier, L. (1999). What Should Be The Subject of Sex Education? *The cultural politics of education*. № 20(2). 286 s. URL: <http://search.ebscohost.com.libproxy.helsinki.fi/login.aspx?direct=true&db=sih&AN=6423327&site=ehost-live&scope=site> (дата звернення: 16.09.2024) [in English].
7. Holmström, Malin Rising, Olofsson, Niclas, Asplund Kenneth & Kristiansen Lisbeth (2014). Transitions in the Swedish school system and the impact on student's positive self-reported-health. URL: <https://bmcpublichealth.biomedcentral.com/articles/10.1186/1471-2458-14-1045> (дата звернення: 08.09.2024) [in English].
8. Honkasalo, V. (2014). Exceptionalism and secularism in Finnish sex education. *Global Studies of Childhood*, 4(4). Pp. 286–297 [in English].
9. IPPF. A guide for developing policies on the sexual and reproductive health and rights of young people in Europe. The Safe Project. Brussels, 2007. URL: <http://www.ysafe.net/SAFE/documents/Designippfpolicy%20guide%20finalSep07.pdf> (дата звернення: 13.08.2024) [in English].
10. Karlsson, Stefan Gadd (2010). A world is every man. An analysis of the presentation of sexuality and gender identity in the curriculum for social science A-course at the high school. The institution for pedagogy and didactics. 85 p. [in Danish].
11. Kravets, V. (2019). Preparing schoolchildren for family life in Europe: theory and practice. *Proceedings. Series Pedagogy*. № 1. С. 20–29 [in Ukrainian].
12. Kuzma, M. What ever Happened to Sex in Scandinavia? [in English]. URL: <http://www.afterall.org/journal/issue.17/whatever.happened.sex.scandinavia.i.am.curious> (дата звернення: 11.09.2024)
13. Laajasalo, T. (2011). Sexuality in high school textbooks: a systematic analysis of the treatment of the sexuality theme in high school religion, life outlook information, philosophy, psychology, health information and biology textbooks in the light of six theories of sexuality and the basics of the 2004 high school curriculum. Helsinki: Helsinki University Teacher Training Institute [in Finnish].
14. Liinamo, A. (2005). Finnish youth sexual education and sexual health information from the perspective of the student and the school: evaluation in the framework of health promotion Jyväskylä. University of Jyväskylä [in Finnish].
15. Lottes, I., Kontula, O. (2000). New Views on Sexual Health: The Case of Finland. Väestöliitto: The Population Research Institute. 184 s. [in English]. URL: http://www.vaestoliitto.fi/mp/db/file_library/x/IMG/13248/file/ (дата звернення: 12.08.2024)
16. Lund municipality, Malmö city, Skåne Municipal Association, Region Skåne, National Association for Sexual Information, RFSU, Stockholm County Council, Östergötland County Council. Sex at school. Organization, responsibility and content of sex and cohabitation education. Danagårds, 2013. (July). 42 p. [in Swedish]. URL: http://www.rfsu.se/Bildbank/Dokument/Method-Handledning/Sex_i_skolan_stodmaterial.pdf?epslanguage=sv (дата звернення: 16.08.2024)

17. Risør, H. Sex education in schools in Denmark. Does Foreningen for Familieplanlægning (the Danish PPA) have a role to play? [in English]. URL: <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/12178333> (дата звернення: 22.08.2024)
18. Sexuality education in Europe – a reference guide to policies and practices. The Safe project. Brussels, IPPF European Network, 2006 [in English]. URL: http://www.ysafe.net/SAFE/documents/Design_sex%20ed%20guide%20final%20final_30nov2006.pdf (дата звернення: 16.09.2024)
19. Wellings, K, Collumbien, M, Slaymaker, Wellings, K, Collumbien, M, Slaymaker, E, et al. (2006). *Sexualbehaviour in context: a global perspective*. Lancet. № 368. Pp. 1706–1728 [in English].

УДК 811.161

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11\(39\)-1252-1259](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11(39)-1252-1259)

Дзинглюк Оксана Сергіївна доцент кафедри соціальних і гуманітарних дисциплін, Одеський національний морський університет, вул. Мечникова, 34, м. Одеса, <https://orcid.org/0000-0003-0000-1639>

Стадній Алла Сергіївна кандидат філологічних наук, доцент, Вінницький національний технічний університет, доцент кафедри мовознавства, вул. Хмельницьке шосе, 95, м.Вінниця, <https://orcid.org/0000-0002-7125-5970>

Печарська Віра Петрівна викладач української філології вищої кваліфікаційної категорії, Комунальний заклад "Балтський педагогічний фаховий коледж", заслужений працівник освіти України, вул.Шевченка, 2, м.Балта, <https://orcid.org/0009-0009-0691-9564>

ІНТЕРАКТИВНІ ТЕХНОЛОГІЇ В НАВЧАННІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ДЛЯ ПІДВИЩЕННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ МОВЛЕННЄВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ

Анотація. У сучасній освіті інтерактивні технології посідають важливе місце, особливо в процесі навчання української мови, спрямованого на підвищення професійної мовленнєвої компетентності. Це зумовлено потребою в спеціалістах, здатних ефективно спілкуватися в професійному середовищі, зокрема українською мовою, яка виконує не лише комунікативну, а й культурну, державотворчу функцію. Інтерактивні методи, такі як дискусії, ігрове навчання, кейс-методи, групова робота, рольові ігри та використання цифрових платформ, значно підвищують зацікавленість студентів, сприяють формуванню комунікативних навичок, критичного мислення, а також уміння аргументовано висловлювати свою думку. Залучення новітніх технологій дає змогу урізноманітнити навчальний процес, робить його гнучким, адаптованим до індивідуальних потреб студентів і реалій сучасного ринку праці. У роботі підкреслено важливість упровадження інтерактивних технологій, адже саме вони стимулюють студентів брати активну участь у навчальному процесі, розвивають їхню мовленнєву активність та автономність. Окрім цього, інтерактивні технології сприяють розвитку професійної мовленнєвої компетентності, оскільки допомагають здобувачам освіти опанувати професійну термінологію, моделюють реальні ситуації, які можуть виникати в професійному середовищі, а також формують здатність до співпраці, що є важливим для будь-якої професійної діяльності. Важливою перевагою інтерактивного навчання є його адаптивність: воно передбачає використання

різноманітних цифрових платформ, мобільних застосунків, віртуальних кімнат для обговорень, що дозволяє враховувати індивідуальні особливості студентів і підвищувати ефективність навчального процесу. Таким чином, упровадження інтерактивних технологій у навчання української мови сприяє формуванню у студентів таких якостей, як мовленнєва гнучкість, швидкість реакції, здатність аналізувати інформацію та адаптовувати свої комунікативні стратегії відповідно до професійних вимог. Це підвищить їхню конкурентоздатність, забезпечує належний рівень фахової підготовки та формує здатність ефективно комунікувати в різноманітних професійних контекстах, що є необхідним у сучасному світі глобалізації й технологічного розвитку.

Ключові слова: інтерактивні технології, професійна мовленнєва компетентність, навчання української мови, комунікативні навички.

Dzynhliuk Oksana Serhiyivna Odesa National Maritime University, Associate Professor of the Department of social and humanitarian disciplines, Mechnikov St. 34, Odesa, <https://orcid.org/0000-0003-0000-1639>

Stadniy Alla Serhiyivna PhD, Associate Professor of Linguistics Department of Vinnytsia National Technical University, Khmelnytsky highway 95, Vinnytsia, 21021, <https://orcid.org/0000-0002-7125-5970>

Pecharska Vira Petrivna Municipal establishment "Balta teacher's training professional college", teacher of Ukrainian philology of the highest qualification category, Honored educator of Ukraine, 2, Shevchenko St., Balta, <https://orcid.org/0009-0009-0691-9564>

INTERACTIVE TECHNOLOGIES IN TEACHING THE UKRAINIAN LANGUAGE TO INCREASE PROFESSIONAL SPEAKING COMPETENCE

Abstract. In modern education, interactive technologies occupy an important place, especially in the process of learning the Ukrainian language, aimed at improving professional speaking competence. This is due to the need for specialists who are able to communicate effectively in a professional environment, in particular in the Ukrainian language, which performs not only a communicative, but also a cultural, state-building function. Interactive methods, such as discussions, game-based learning, case methods, group work, role-playing and the use of digital platforms, significantly increase students' interest, contribute to the formation of communication skills, critical thinking, as well as the ability to express one's opinion in a reasoned manner. The involvement of the latest technologies makes it possible to diversify the educational process, makes it flexible, adapted to the individual needs of students and the realities of the modern labor market. The work emphasizes

the importance of the introduction of interactive technologies, because they stimulate the active participation of students in the educational process, develop their speech activity and autonomy. In addition, interactive technologies contribute to the development of professional speech competence, as they help students master professional terminology, simulate real situations that may arise in a professional environment, and also form the ability to cooperate, which is important for any professional activity. An important advantage of interactive learning is its adaptability: it involves the use of various digital platforms, mobile applications, virtual rooms for discussions, which allows taking into account the individual characteristics of students and increasing the effectiveness of the educational process. Thus, the introduction of interactive technologies in the teaching of the Ukrainian language contributes to the formation of such qualities in students as speech flexibility, speed of reaction, the ability to analyze information and adapt their speech strategies in accordance with professional requirements. This increases their competitiveness, provides an appropriate level of training and forms the ability to communicate effectively in various professional contexts, which is necessary in today's world of globalization and technological development.

Keywords: interactive technologies, professional speaking competence, learning the Ukrainian language, communication skills.

Постановка проблеми. У сучасному світі стрімких змін, що супроводжуються глобалізацією та розвитком інформаційних технологій, значно підвищуються вимоги до рівня мовленнєвої компетентності фахівців. В умовах, коли українська мова відіграє роль не лише засобу комунікації, а й важливого елемента професійної та суспільної ідентифікації, виникає потреба у вдосконаленні методів її викладання. Традиційні методи навчання часто не забезпечують належного рівня активності студентів, їхньої зацікавленості та здатності ефективно взаємодіяти в професійному середовищі. У результаті цього випускники можуть мати труднощі в практичному застосуванні мовленнєвих навичок, що знижує їхню конкурентоздатність і адаптивність в умовах сучасного ринку праці.

Залучення використання інтерактивних технологій у процес навчання української мови постає як важлива альтернатива традиційним методам, адже вони дозволяють адаптувати навчальний процес до індивідуальних особливостей студентів, стимулюють розвиток комунікативних навичок, критичного мислення та мовленнєвої гнучкості. Проте недостатня кількість досліджень щодо впливу інтерактивних методів на формування професійної мовленнєвої компетентності створює потребу у вивченні ефективності цих підходів у контексті навчання української мови.

Отже, проблема дослідження полягає в обґрунтуванні й розробці оптимальних інтерактивних технологій, які сприятимуть формуванню високого рівня професійної мовленнєвої компетентності студентів. Це передбачає

інтеграцію інноваційних цифрових засобів, ігрових методів та групових форм роботи, здатних не тільки забезпечити засвоєння професійної термінології, а й підготувати студентів до ефективної комунікації в різноманітних професійних ситуаціях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема підвищення професійної мовленнєвої компетентності через використання інтерактивних технологій навчання української мови активно досліджується українськими науковцями. Зокрема, важливий внесок у цю галузь зробили такі вчені, як Ольга Пехота, Ірина Ківшар, Олена Юрченко та Ольга Гринюк, які займаються розробкою і впровадженням сучасних інтерактивних методик в освітньому процесі.

Ольга Пехота в своїх роботах розглядає питання інтерактивного підходу до вивчення української мови, зокрема, використання інтерактивних платформ і цифрових технологій для підвищення зацікавленості студентів у навчанні. Вона підкреслює важливість технологічних засобів для розвитку мовленнєвої гнучкості та комунікативної культури студентів, акцентуючи увагу на необхідності активної участі учнів у навчальному процесі, що забезпечується саме завдяки інтерактивним методам.

Ірина Ківшар проводить дослідження у сфері впливу ігрових методів та кейс-методів на формування мовленнєвих компетенцій у професійній сфері. Вона вважає, що залучення інтерактивних засобів, таких як симуляції, рольові ігри та аналіз практичних ситуацій, сприяє кращому засвоєнню професійної лексики та формуванню комунікативних навичок у студентів, що є критично важливими для їхньої подальшої професійної діяльності.

Олена Юрченко досліджує особливості використання групових методів роботи і цифрових платформ у процесі навчання, які дозволяють студентам підвищити рівень мовленнєвої активності, критичного мислення та здатності працювати в команді. Вона наголошує на тому, що інтерактивні платформи, зокрема форуми, блоги, онлайн-обговорення, стимулюють розвиток автономності в навчанні та збагачують мовленнєву практику студентів.

Ольга Гринюк вивчає вплив інтерактивного навчання на розвиток професійної компетентності. У своїх дослідженнях вона приділяє увагу адаптації навчальних матеріалів та методик до реальних потреб сучасних студентів, що прагнуть підвищити рівень володіння мовою у професійному контексті. Її роботи зосереджені на методах інтерактивного навчання, що дозволяють інтегрувати професійну термінологію та моделювати типові робочі ситуації, з якими випускники можуть зіткнутися у своїй практиці.

Таким чином, дослідження зазначених науковців підкреслюють ефективність інтерактивних технологій у розвитку професійної мовленнєвої компетентності та створюють підґрунтя для подальших досліджень у цій сфері. Їхній науковий доробок доводить, що інтерактивні методи навчання є важливим елементом освітнього процесу, який відповідає сучасним вимогам

підготовки спеціалістів з високим рівнем комунікативних і мовленнєвих навичок.

Мета статті – обґрунтувати ефективність інтерактивних технологій у навчанні української мови для підвищення професійної мовленнєвої компетентності студентів, а також визначити оптимальні методи і засоби, що сприяють розвитку комунікативних навичок, необхідних для успішної професійної діяльності.

Виклад основного матеріалу. Сучасні освітні тенденції спрямовані на вдосконалення процесу навчання за допомогою інтерактивних технологій, що забезпечують активну участь студентів у навчанні, зокрема вивченні української мови. Розвиток професійної мовленнєвої компетентності є важливим для формування фахівців, здатних до ефективною комунікації в професійних ситуаціях. Упровадження інтерактивних методів навчання вивчають та обґрунтовують як одну з ефективних стратегій для покращення мовленнєвих навичок студентів. Інтерактивні технології сприяють створенню умов, у яких студенти можуть набувати та вдосконалювати навички комунікації, критичного мислення, співпраці та швидкого адаптування до вимог професійного середовища [2].

Одним із ключових елементів інтерактивного навчання є групова робота, яка сприяє студентам вчитися спілкуванню в команді, розвивати навички взаємодії, обговорення, аргументації та узгодження спільної думки. Викладачі можуть використовувати такі методи, як круглий стіл, дебати, дискусії, що спонукають студентів висловлювати свої думки та чути аргументи інших. Це не тільки розвиває мовленнєві навички, а й допомагає студентам звикнути до відкритих професійних обговорень, навчитися формувати власну позицію та аргументовано її відстоювати, що є важливим для їхнього професійного становлення [4].

Використовуючи Кейс-метод, який також широко застосовують інтерактивному навчанні, дає змогу студентам на практиці вирішувати реальні професійні проблеми, що моделюють у вигляді конкретних ситуацій. Студенти аналізують кейси, що можуть містити питання, пов'язані з професійними етичними дилемами, розв'язанням конфліктів, управлінням проектами тощо. У результаті вони не лише розвивають свої аналітичні здібності, а й навчаються працювати з професійною термінологією, аргументувати свої рішення, що підвищує їхню здатність до обґрунтованої та переконливої комунікації.

Важливу роль у навчанні української мови для професійних потреб відіграє використання цифрових платформ і мультимедійних ресурсів. Зокрема, інструменти, такі як Zoom, Google Classroom, Moodle, відеоконференції, інтерактивні дошки, форуми та блоги, створюють інтерактивний простір для навчання, де студенти можуть обмінюватися інформацією, співпрацювати та отримувати зворотний зв'язок від викладачів і одногрупників.

Використання цифрових ресурсів дозволяє адаптувати навчальний процес до потреб студентів, зробити його більш гнучким і доступним. Наприклад, на зазначених платформах є можливість створювати віртуальні кімнати для обговорень, де студенти можуть брати участь у дискусіях, ставити запитання та отримувати відповіді, що стимулює їхню мовленнєву активність і забезпечує розвиток критичного мислення [1].

Ігрові методи навчання також посідають важливе місце серед інтерактивних технологій. Використання таких методів дозволяє залучити студентів у навчальний процес, зробити його більш цікавим і ефективним. Наприклад, навчальні ігри, які вимагають від студентів використання професійної термінології, можуть включати вікторини, квести, мовленнєві головоломки, що стимулюють їх до активного вивчення та закріплення нової лексики та граматичних конструкцій. Ігрові методи сприяють кращому засвоєнню матеріалу, адже в ігровій формі студенти легше сприймають інформацію, знімається напруга, пов'язана з вивченням, а також підвищується рівень мовленнєвої гнучкості та швидкості реакції.

Іншим не менш ефективним підходом є використання рольових ігор і моделювання професійних ситуацій. Рольові ігри дають можливість студентам вжитися в будь-які професійні ролі, практикуючи застосування професійної лексики та розвиваючи здатність до комунікації в різноманітних професійних ситуаціях. Наприклад, моделювання переговорів, засідань, проведення презентацій, спілкування з клієнтами допомагає студентам не лише покращити мовленнєві навички, але й опанувати професійний етикет, формальності праці та діловий стиль мовлення, що є необхідним у сучасному бізнес-середовищі.

Крім того, інтерактивні технології в поєднанні з методами самостійного дослідження допомагають студентам виявляти самостійність у навчанні, формувати навички роботи з інформаційними ресурсами, що є необхідними для їхньої подальшої професійної діяльності. Наприклад, студенти можуть готувати презентації, звіти чи аналітичні матеріали на основі самостійно зібраної інформації, що розвиває їхню здатність до чіткої та аргументованої комунікації. Такі методи формують дослідницький підхід до навчання, заохочують студентів до пошуку інформації, аналізу даних і формулювання власних висновків [3].

Інтерактивні технології є важливим компонентом навчання, орієнтованого на формування професійних компетентностей, оскільки вони враховують сучасні виклики та потреби освітнього процесу. Залучення інтерактивних методів сприяє формуванню особистісно орієнтованого підходу, де кожен студент має змогу брати активну участь у навчанні, висловлювати свої ідеї, приймати рішення та критично оцінювати різні погляди. Впровадження інтерактивних технологій створює умови для розвитку професійної мовленнєвої компетентності, необхідної для сучасного ринку праці, де комунікація, вміння працювати з інформацією та здатність до співпраці мають надзвичайне значення.

Таким чином, інтерактивні технології дозволяють зробити процес розвитку професійного мовлення більш ефективним і цікавим. Завдяки інтерактивним методам студенти можуть не лише опанувати основи професійного спілкування, а й набути таких навичок, як адаптивність, критичне мислення, вміння працювати в команді, що є необхідними для успішної професійної діяльності [6].

Висновки. Інтерактивні технології в навчанні української мови значно підвищують ефективність формування професійної мовленнєвої компетентності студентів. Вони сприяють не лише засвоєнню мовних знань, але й розвитку таких важливих професійних навичок, як комунікативна гнучкість, критичне мислення, здатність до самостійного пошуку інформації та роботи в команді. Використання групових форм роботи, рольових ігор, кейс-методу, а також цифрових і мультимедійних платформ дозволяє створювати умови, максимально наближені до реального професійного середовища. Це допомагає студентам не лише опанувати професійну лексику, а й розвивати навички, необхідні для ефективної комунікації в професійних ситуаціях.

Досвід застосування інтерактивних технологій вказує на їхню високу результативність у підвищенні мотивації студентів до навчання, що, у свою чергу, сприяє кращому засвоєнню матеріалу. Ігрові методи, симуляції та цифрові інструменти знімають психологічну напругу та підвищують інтерес студентів до вивчення української мови, особливо в контексті професійного застосування.

Отже, впровадження інтерактивних технологій в навчання української мови є ефективним інструментом для підготовки висококваліфікованих фахівців, здатних до продуктивної комунікації та гнучкого реагування на вимоги сучасного ринку праці. Це підвищує конкурентоспроможність випускників і сприяє формуванню у них цілісної професійної мовленнєвої компетентності, що є основою для успішної професійної діяльності в сучасному світі.

Література:

1. Пехота О. М. Інтерактивні технології навчання: методичний посібник / О. М. Пехота. — Київ: Шкільний світ, 2016. — 112 с.
2. Ківшар І. І. Інтерактивні методи навчання для формування професійної компетентності студентів / І. І. Ківшар // Вісник педагогічної науки. — 2018. — Вип. 5. — С. 65–73.
3. Юрченко О. В. Використання цифрових платформ для підвищення мовленнєвої компетентності студентів / О. В. Юрченко // Інформаційні технології в освіті. — 2019. — Вип. 20. — С. 34–42.
4. Гринюк О. М. Інтерактивні методи як засіб підвищення мовленнєвої культури студентів / О. М. Гринюк // Педагогіка і сучасність. — 2020. — № 3. — С. 88–96.
5. Жуковська В. М. Формування професійної мовленнєвої компетентності у студентів нефілологічних спеціальностей / В. М. Жуковська. — Харків: Харківський національний педагогічний університет, 2017. — 140 с.
6. Пехота О. М., Ківшар І. І. Інтерактивні технології та розвиток комунікативних навичок студентів / О. М. Пехота, І. І. Ківшар // Вища школа. — 2021. — № 1. — С. 22–29.
7. Юрченко О. В. Інтерактивні методи у навчанні мовленнєвої компетентності: практичний аспект / О. В. Юрченко. — Київ: Видавництво «Освіта України», 2018. — 105 с.

References:

1. Piekhota OM. (2016) Interaktyvni tekhnolohii navchannia: metodychnyi posibnyk [Interactive learning technologies: a methodological guide]. Kyiv: Shkilnyi svit. 112 p. [in Ukrainian].
2. Kivshar II. (2018) Interaktyvni metody navchannia dlia formuvannia profesiinoi kompetentnosti studentiv [Interactive teaching methods for forming students' professional competence]. Visnyk pedahohichnoi nauky. (5):65–73. [in Ukrainian].
3. Yurchenko OV. (2019) Vykorystannia tsyfrovyykh platform dlia pidvyshchennia movlennevoi kompetentnosti studentiv [Use of digital platforms to improve students' speech competence]. Informatsiini tekhnolohii v osviti. (20):34–42. [in Ukrainian].
4. Hryniuk OM. (2020) Interaktyvni metody yak zasib pidvyshchennia movlennevoi kultury studentiv [Interactive methods as a means to improve students' speech culture]. Pedahohika i suchasnist. (3):88–96. [in Ukrainian].
5. Zhukovska VM. (2017) Formuvannia profesiinoi movlennevoi kompetentnosti u studentiv nefilolohichnykh spetsialnostei [Formation of professional speech competence in students of non-philological specialties]. Kharkiv: Kharkivskyi natsionalnyi pedahohichnyi universytet. 140 p. [in Ukrainian].
6. Piekhota OM, Kivshar II. (2021) Interaktyvni tekhnolohii ta rozvytok komunikatyvnykh navychok studentiv [Interactive technologies and the development of students' communication skills]. Vyshcha shkola. (1):22–29. [in Ukrainian].
7. Yurchenko OV. (2018) Interaktyvni metody u navchanni movlennevoi kompetentnosti: praktychnyi aspekt [Interactive methods in teaching speech competence: practical aspect]. Kyiv: Vydavnytstvo «Osvita Ukrainy». 105 p. [in Ukrainian].

УДК 373.3:372.4:792

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11\(39\)-1260-1271](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11(39)-1260-1271)

Димовська Анна Костянтинівна кандидат філологічних наук, викладач вищої категорії, викладач філологічних дисциплін, Комунальний заклад «Балтський педагогічний фаховий коледж», вул. Шевченка 2, м. Балта, 66101, тел.: (093) 68-46-018, <https://orcid.org/0000-0002-1300-5463>

ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ ПРИЙОМІВ ДРАМАТИЧНОГО ВИХОВАННЯ НА УРОКАХ ПОЗАКЛАСНОГО ЧИТАННЯ В ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ

Анотація. Статтю присвячено феномену драматичного виховання – вельми поширеної в європейських країнах та США освітньої практики, інструментарій якої складають запозичені з театрального мистецтва інтерактивні методи та прийоми. Акцентовано увагу на значному зниженні інтересу в сучасних учнів початкової школи до читання, що й спонукає вчителів до пошуків нових цікавих форм і методів роботи з книгою. З огляду на це запропоновано актуалізувати в українському освітньому процесі поняття про драматичне виховання як про ефективний напрям, спрямований не лише на навчання, але й на розвиток емоційного інтелекту школярів, розв'язання актуальних проблем у нестандартних, наближених до ігрової, формах, формування важливих компетентностей для подальшого життя. Здійснено порівняння цілей і завдань драматичного виховання і початкового курсу мовно-літературної освіти в школі, встановлено, що точками перетину між зазначеними галузями є розвиток творчих здібностей, емоційного інтелекту, критичного мислення, сприяння самоідентифікації та успішній соціалізації особистості учня. Наголошено, що, завдяки інтерактивним елементам театралізації, учні не лише занурюються в літературний матеріал, але й вчаться аналізувати персонажів, розуміти сюжетні лінії та виражати свої думки. Відтак досліджено актуальність та перспективи імплементації (впровадження) драматичного виховання в шкільну практику читання – зокрема висвітлено потенціал ряду його прийомів («Гарячий стілець», «Лінія рішення», «Шкала думок», «Розмова з уявним персонажем», «Підписання заголовків», «Свідчення», «Ритуали та обряди», «Наративна пантоміма», «Пантоміма», «Малюнок середовища», «Малюнок персонажа»). Доведено, що використання вищезазначених прийомів під час вивчення художніх текстів на уроках позакласного читання сприяє розвитку критичного мислення та уяви школярів, а також формує впевненість у собі через публічні виступи та взаємодію з однолітками. Драматичні елементи, такі як читання вголос, імпровізація та сценічні виступи, стимулюють інтерес до літератури,

сприяючи глибшому розумінню тексту та культури в цілому. Таким чином, драматичне виховання стає важливим компонентом освітнього процесу, який поєднує навчання і творчість.

Ключові слова: драматичне виховання, прийом, метод, позакласне читання, мовно-літературна освітня галузь.

Dymovska Anna Kostiantynivna Candidate of Philological Sciences, Lecturer of the Highest Category, Lecturer of Philological Disciplines, Municipal establishment «Balta teacher`s training professional college», St. Shevchenko 2, Balta, 66101, tel.: (093) 68-46-018, <https://orcid.org/0000-0002-1300-5463>

IMPLEMENTATION OF DRAMATIC EDUCATION METHODS IN EXTRACURRICULAR READING LESSONS IN PRIMARY SCHOOL

Abstract. This article is dedicated to the phenomenon of dramatic education – a widely used educational practice in European countries and in the USA, the instrumentarium of which comprises interactive methods and techniques borrowed from the theatrical arts. The significant decline in interest among contemporary primary school students in reading, which drives teachers to seek new engaging forms and methods for working with books is emphasized. In view of this, it is proposed to actualize in the Ukrainian educational process the concept of dramatic education as an effective direction aimed not only at learning, but also at developing the emotional intelligence of schoolchildren, solving current problems in non-standard, game-like forms, and forming important competencies for further life. The goals and objectives of drama education and the initial course of language and literature education at school were compared, and it was found that the points of intersection between the indicated areas are the development of creative abilities, emotional intelligence, critical thinking, promotion of self-identification and successful socialization of the student's personality. It was emphasized that, thanks to interactive elements of theatricalization, students not only immerse themselves in literary material, but also learn to analyze characters, understand plot lines and express their thoughts. Therefore, the relevance and prospects for the implementation (introduction) of drama education into school reading practice were investigated – in particular, the potential of a number of its techniques was highlighted (“Hot chair”, “Decision line”, “Thought scale”, “Conversation with an imaginary character”, “Signing headlines”, “Testimony”, “Rituals and ceremonies”, “Narrative pantomime”, “Pantomime”, “Drawing of the environment”, “Drawing of a character”). It was proven that the use of the above techniques when studying literary texts in extracurricular reading lessons contributes to the development of critical thinking and imagination of schoolchildren, as well as builds self-confidence through public speaking and interaction with peers. Dramatic elements, such as reading aloud, improvisation and stage performances, stimulate interest in literature,

contributing to a deeper understanding of the text and culture as a whole. Thus, dramatic education becomes an important component of the educational process that combines learning and creativity.

Keywords: dramatic education, technique, method, extracurricular reading, language and literary educational branch.

Постановка проблеми. Згідно з останніми дослідженнями, поколінню сучасної молоді від дошкільників до випускників вишів в усьому світі притаманні зокрема такі психологічні риси, як тривожність, агресія, невпевненість у собі, замкнутість, низька самооцінка тощо [10]. Це обумовлено багатьма чинниками, як-от: особливості сучасного родинного виховання, динаміка соціальних явищ та суспільних процесів у різних країнах, глобальні проблеми – війни, пандемії і т. ін. Зазначені риси є об'єктом досліджень з психології, педагогіки, антропології. Окрім того, вони суттєво впливають на особливості освітнього процесу, визначаючи коло проблем, з якими стикаються сучасні вчителі-практики. Пошук інноваційних методів і прийомів роботи з дітьми в освітньому закладі на початку минулого століття призвів, зокрема, до креативного перегляду усталених засад функціонування театральних гуртків на базі загальноосвітніх шкіл, унаслідок чого постало поняття «драматичне виховання», відоме також як драма, креативна драма тощо. Суть драматичного виховання, порівняно з іншими видами виховання, полягає в «навчанні через власний досвід, проживання» [5, С. 17] певних ситуацій шляхом інсценізацій, театральних постановок, міні-вистав тощо. Такий підхід є ефективним з багатьох причин: по-перше, драматичне виховання апелює до почуттів та емоцій здобувачів освіти – вони насправді вживаються в розіграні ролі, співвідносять себе з іншими особистостями, рефлексують; по-друге, використання методів драматичного виховання в будь-якій ніші освітнього процесу (на навчальних заняттях, у позаурочній, виховній, гурткової діяльності тощо) назагал позитивно впливає на психоемоційний стан усіх залучених осіб, адже дозволяє розв'язувати актуальні проблеми в нестандартних, наближених до ігрової, формах, які змушують до активної участі та швидкої реакції, формуючи дійсно важливі компетентності для подальшого життя.

В західних освітніх практиках драматичне виховання, починаючи з другої половини ХХ ст., набуло незаперечної ваги, тож на сучасному етапі в навчальних планах більшості закордонних шкіл (а нас цікавить передусім загальноосвітня школа) спостерігаємо самостійні дисципліни або гуртки типу «Драма», «Шкільна драма», «Креативна драма» тощо, на заняттях з яких, відповідно до обраного вчителем напряму, найбільш повно використовуються методи, які відносять до драматичного виховання. Так, Ю. Куцак зараховує театральне мистецтво та драматургію до «системотворчих чинників виховання дітей та молоді в освітніх установах Польщі, Чехії й Словаччини» [3, С. 93].

Українська система освіти познайомилася з драматичним вихованням у 2011 році, коли стартував спільний проект «Асоціації з міжнародних питань» у Празі та кафедри соціальної педагогіки педагогічного факультету Університету ім. Т. Г. Масарика (м. Брно, Чехія), спрямований на розвиток і впровадження нових предметів в українських школах, зокрема в Криму (у тому числі, вокршопів, спрямованих на мультикультурне та драматичне виховання) [1, С. 8]. Нині авангардні позиції з питань драматичного виховання в Україні впевнено утримує Львів, зокрема Український католицький університет. На жаль, досі не відбулося масового впровадження драми в освітній процес та навчальні програми вітчизняних загальноосвітніх шкіл. Частково це можна пояснити хронічною перевантаженістю наших програм базовими навчальними дисциплінами, а також одвічним страхом «відірвати» години від тих чи інших дисциплін на користь, на перший погляд, менш важливої гурткової чи позаурочної роботи. Щодо цього варто зауважити, що ідеальних рішень не буває. Але є можливості запроваджувати новітні методи і форми роботи, зокрема драматичне виховання, в освітній процес поступово, наприклад, імплементуючи їх в практику навчання певних предметів як додаткові / допоміжні. Серед доцільних варіантів – драматичне виховання на уроках позакласного читання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Метод драматичного виховання є об'єктом фахових зацікавлень відомих на світовому рівні науковців, зокрема: Ю. Акройд, Г. Болтона, Б. Вея, Р.Б. Гайніг, Д. Гічкот, Л. Гулової, Й.Д. Клетга, А. Ламберта, Н. Маккаслін, Ц. О'Ніл, Дж. Ніландса, М. Павловської, Л. Ремсової, Дж. Б. Сікс, П. Слейда, В. Сполін, В. Уорд та ін. Серед українських праць цієї тематики особливої уваги вартують розвідки Л. Дубіної, А. Капської, О. Кузнецової, Ю. Куцак, М. Міщенко, Н. Муляр, В. Ульянової та ін. Інноваційним підходам до організації та проведення уроків читання в сучасній початковій школі присвячено праці О. Бескорсої, О. Джелелей, А. Ємець, О. Коваленко, Л. Колесник, О. Куцевол, О. Савченко, Л. Тернової, О. Хоми, В. Шуляра та ін.

Мета статті – дослідити актуальність та перспективи імплементації (впровадження) методу драматичного виховання на уроках позакласного читання в початковій школі.

Виклад основного матеріалу. Позакласне читання є важливим засобом формування мовно-літературної компетентності учнів початкової школи. Уроки позакласного читання, як стверджують фахівці, дають широкі можливості «...виховувати потребу в читанні, спрямовувати читацькі інтереси учнів, удосконалювати їхню культуру читання, організовувати інформаційний потік» [9, С. 188]. Позатим, варто зауважити, що на позакласне читання, як і на читання в цілому, поширюються всі загальні тенденції та кризові процеси, пов'язані зі зниженням читацької активності серед школярів протягом останніх десятиліть. Так, за даними дослідження УІК у 2020 році, читання

книжок посідає лише 9 місце серед щоденного дозвілля (8%) після перегляду телебачення (48%), проведення часу в соціальних мережах (40%), прослуховування радіо (22%) та хобі (10%); це підтверджує сумний факт: читання не конкурує з іншими культурними продуктами [7, С. 3]. На думку розробників чинної Стратегії розвитку читання на 2021–2025 роки «Читання як життєва стратегія», поширеною причиною не-читання є «...відсутність бажання/потреби (мотивації) читати книжки», той факт, що «...сучасні читачі не пов'язують читання з успіхом. Лише 19% дорослих читає для самоосвіти, саморозвитку, роботи або навчання» [7, С. 4]. Відповідно, ще нижчі ці показники серед учнів початкової школи, більшість з яких узагалі не співвідносять свою читацьку компетентність із власними перспективами – по-перше, тому що не замислюються над такими питаннями, по-друге, тому що для них читання – лише один з невід'ємних компонентів навчання, адже лише децимля сучасних українських школярів читає з задоволенням. Це дає підстави поділяти думку дослідників щодо того, що «...системно впливати на процес формування читача, забезпечуючи дитині привабливе книжкове середовище, навчаючи її взаємодіяти з книжкою, виробляючи в неї цю життєво важливу звичку було і залишається актуальним завданням сучасної початкової школи» [2, С. 100].

Наведені цифри засвідчують важливий факт: підходи до організації та проведення уроків позакласного читання потребують модернізації та змін. Одним із можливих векторів таких змін, на наш погляд, може стати імплементація методу драматичного виховання на уроках позакласного читання в початковій школі (принагідно зазначимо, що в рамках нашого дослідження поняття імплементація використовуємо відповідно до англ. *implementation*, від лат. *impleo* – «здійснення, впровадження у життя»). Зважаючи на вищезазначені психологічні риси, притаманні сучасній молоді, у тому числі учням початкової школи, припускаємо, що урізноманітнення уроків позакласного читання вправами і тренінгами з царини драматичного виховання може сприяти досягненню одразу кількох цілей – популяризації читання та успішної корекційної роботи психолого-педагогічного спрямування.

На користь нашого припущення може свідчити зокрема кореляція цілей і завдань драматичного виховання і початкового курсу мовно-літературної освіти в школі. Так метою останнього є «...розвиток особистості дитини засобами різних видів мовленнєвої діяльності, формування ключових, комунікативної та читацької компетентностей; розвиток здатності спілкуватися українською мовою для духовного, культурного й національного самовияву, послуговуватися нею в особистому й суспільному житті, у міжкультурному діалозі; збагачення емоційно-чуттєвого досвіду, розвиток мовленнєво-творчих здібностей» [8, С. 6]. Ціль драматичної освіти – «виховання творчої й уважної особистості, яка, крім усього іншого, здатна:

- сприймати реальність навколо себе та орієнтуватися в ній;
- ясно і чітко формулювати свої думки і не боятися їх висловлювати;

- творчо підходити до вирішення практичних завдань;
- висловлювати свої почуття, думки;
- поважати інших людей, дослухатися до них і оцінювати їхню користь, вміти покластися на них при потребі;
- піддавати свої погляди та погляди інших людей критиці, таким чином ставати відкритим до зміни у поглядах і розвиватися;
- співпрацювати з іншими над спільною роботою ;
- співчувати іншим і вміти допомогти при потребі;
- володіти елементами драматичного мистецтва» [5, С. 21].

Як бачимо, точками перетину між зазначеними галузями є розвиток творчих здібностей, емоційного інтелекту, критичного мислення, сприяння самоідентифікації та успішній соціалізації особистості учня (у цьому контексті заслуговує на увагу факт, що теоретики драматичного виховання виокремлюють такі його важливі сфери, як: процеси навчання, пізнання, емоції та соціальну взаємодію [5, С. 19], – усіма зазначеними пунктами проходить кореляція між драматичним вихованням і читанням). Перераховане вище належить до базових характеристик випускника Нової української школи – «...всебічно розвиненого, відповідального громадянина і патріота, здатного до ризику та інновацій» [4, С. 6]. У тих самих площинах співвідносяться завдання мовно-літературної та драматичної освіти. Окрім того, запровадження методів драматичного виховання (як у практику навчальних занять з читання, так і у форматі окремого предмета / методу роботи / педагогічного принципу [5, С. 23]) – корелює із закладеним у Концепцію НУШ вихованням на цінностях, для якого засадничими є наскрізний досвід, атмосфера в закладі освіти, приклад учителя, підґрунтя для взаємної поваги та діалогу між учасниками освітнього процесу [4, С. 20]. Сучасні дослідники наголошують на безсумнівному значенні інтерактивної взаємодії та засобів театрального мистецтва для формування навички критичного читання [6, С. 51]. Відтак порівняння мети початкового курсу мовно-літературної та драматичної освіти дає підстави вважати доцільним використання на уроках позакласного читання методів останнього. Додаймо до цього метафоричне визначення театральної драми, запропоноване Е. Кемпе: «Драма — це як дивитися на життя крізь вікно. Це навчання життю для життя, але в середовищі, яке захищене фікцією» [цит. за: 5, С. 19] – тією ж оболонкою фікції захищена художня література, вивчати яку на уроках позакласного читання ми пропонуємо за допомогою методів драматичного виховання.

В основу драматичного виховання покладено т.зв. драматичну гру, «...під час якої діти спілкуються, зустрічаються, вирішують проблеми в модельованих ситуаціях, висловлюють своє ставлення до проблем, взаємно порівнюють свої рішення і своєю поведінкою створюють гру (імпровізують)» [5, С. 25]. Ігрова форма дає учасникам змогу «несерйозно» говорити про важливі речі, маскуючи їх за удаваною грою (роллю), дозволяє вийти за рамки

своїх повсякденних амплуа. Гра в ролі є одночасно і методом, і *суттю* (курсив мій – А.К. Димовська) драматичного виховання. Вона має, на думку М. Павловської, три рівні:

- учасники залишаються самі собою;
- учасники грають себе у «незнайомих» ситуаціях;
- учасники стають іншими героями, зазнають рольового перевтілення.

Відповідно від цього слід розрізнити «гру в ситуації» (моделювання / симуляція), «альтерацію» (чергування / зміна), характеристику [5, С. 25]. Це базові форми, доступні для впровадження в освітній процес будь-яким вчителем. Вони не потребують ані спеціального реквізиту, ані витрат – лише обізнаності з методами драматичного виховання та їх прийомами. Методи драматичного виховання, запропоновані М. Павловською [5, С. 25–27], узагальнено в Таблиці 1.

Таблиця 1.

Методи драматичного виховання

Метод	Коротка характеристика
Гра в ситуації	Учень грає самого себе у запропонованих ситуаціях. Приймає рішення від свого імені, які би, ймовірно, вибрав у запропонованій, невідомій йому ситуації, виходячи зі своїх переконань. Часто це ситуації, з якими гравці стикаються у повсякденному житті. Тоді вони мають можливість вирішувати їх, шукати оптимальне рішення, повторювати, виправляти помилкові рішення без страху за можливі наслідки.
Альтерація	Учні приймають певну соціальну роль і, базуючись на власному досвіді, намагаються відтворити найтипівішу поведінку даного персонажа. Дуже важливим є обмін ролями, учні мають можливість спробувати ролі своїх товаришів по грі, що часто призводить до кращого розуміння реакції іншої людини. Тут йдеться про зображення їхньої позиції, різного ставлення до проблеми з точки зору персонажа. Може стосуватися проблем одного персонажа на протигагу іншому, групи проти групи або групи проти загальної проблеми.
Характеристика	Учні «одягають» чужі соціальні ролі з певними рисами характеру, переконаннями, поведінкою і проблемами. Цей метод уже вимагає певного життєвого досвіду, а також певного ступеня зрілості. Дуже важливим є внутрішнє розуміння, уміння вжитися в роль. Гравець проникає в середину постаті, в її психіку, внутрішню мотивацію і нюанси поведінки постаті, досліджує і створює її внутрішнє життя. Тут вже можна говорити про акторську гру.

Зазначені методи відповідають трирівневій системі гри в ролі і спрямовані, відповідно, на самозаглиблення / самопізнання, вивільнення своєї прихованої внутрішньої сутності, перевтілення в іншого. Послідовне впровадження вчителем цих методів у практику роботи з учнями допоможе їм глибше пізнати самих себе, продемонструвати риси й здібності, які могли бути

раніше непомітними, розвинути навички емпатії, співпереживання через відчуття чужого стану, позитивних та негативних емоцій оточуючих.

Прийоми підпорядковуються вищезазначеним методам, вони є засобами досягнення мети драматичного виховання і «...показують процес, спосіб засвоєння навчального матеріалу» [5, С. 28]. Серед прийомів, які розглядаються в межах методів драматичного виховання, переважають «гарячий стілець», «жива картина», «внутрішні голоси», «вуличка», «важливий момент у житті персонажів» [5, С. 28]. Загалом їх значно більше. Все це – інтерактивні види діяльності, які використовуються в процесі роботи за тим чи іншим методом драматичного виховання. Відсампочатку вони спрямовані на розв’язання психологічних завдань, пов’язаних з внутрішнім світом учасників, і базуються на інтерпретації спеціально підбраного матеріалу для гри за ролями. Але ці прийоми також цілком надаються для роботи з персонифікованою проблематикою художніх текстів із кола дитячого читання. Більшість цих прийомів розраховано на старшу учнівську аудиторію і складнішу проблематику. Однак частину можна використовувати і з учнями молодших класів. Наведемо приклади адаптації деяких прийомів драматичного виховання до інтерактивних видів роботи з книгою на уроках позакласного читання в початковій школі (Таблиця 2; опис прийомів узято з: [5, С. 28–31]).

Таблиця 2.

Адаптація прийомів драматичного виховання до роботи з художнім текстом

Приєм	Короткий опис	Адаптація до роботи з художнім текстом
«Гарячий стілець»	Учень/вчитель сидить на стільці, він в ролі, повинен правдиво відповідати на запитання інших гравців, які хочуть з’ясувати якнайбільше інформації про персонажа, його погляди, особливості характеру, причини його поведінки.	Учень/вчитель виступає в ролі персонажа художнього твору, який вивчається. Це дає йому змогу «приміряти» на себе чужу долю. Решта учасників, задаючи запитання, глибше пізнають досліджуваний образ, у них формуються аналітичні навички, розвивається логіка, критичне мислення, емпатія.
«Лінія рішення», «Шкала думок»	Діти стають на умовній лінії між двома протилежними поглядами («так» * «ні»). Вони повинні обґрунтувати, чому стоять саме на цьому місці. Інший варіант: діти висловлюють своє ставлення до головного героя або ситуації, своїм розташуванням у просторі – близько чи далеко стоять до героя (ситуації), обернуті спиною чи обличчям.	Не потребує адаптації; помічний прийом для формування швидких реакцій та однозначного ставлення до певних ситуацій, зокрема в zakresі морально-етичних проблем, представлених у художній літературі для дітей.

Продовження таблиці 2

<p>«Розмова з уявним персонажем»</p>	<p>Основою цього прийому є діалог, під час якого кожен присутній може поставити запитання уявному персонажу, а будь-хто може за уявного персонажа відповісти.</p>	<p>Не потребує адаптації; інноваційна форма обговорення художнього твору, яка виходить за межі навчального спілкування у форматі «вчитель – учень» і переходить на рівень фантазійного спілкування «читач – персонаж».</p>
<p>«Підписання заголовків»</p>	<p>Учні створюють заголовки, слогани до того, що саме бачать. Вони мали б відобразити суть справи. Групу можна попросити підсумувати свою роботу в одному реченні, слогані. Ще одним варіантом може бути робота із запропонованим заголовком.</p>	<p>Аналізований прозовий художній текст (оповідання, казку, повість) можна поділити на основні частини (відповідно до сюжету) і запропонувати учням дібрати до них заголовки / слогани. Прийом може бути реалізований як у форматі колективної, так і групової роботи.</p>
<p>«Свідчення»</p>	<p>Учень є «свідком» певної події, про яку розповідає з позиції свого персонажа. При цьому він прагне максимальної об'єктивності відповідно до своїх поглядів та зв'язків з предметом свідчення. Інформація часто подається емоційно, як свідчення під час розслідування або в суді.</p>	<p>Прийом, який пасує до деяких популярних типів уроків – урок-розслідування, урок-суд і т.п. Не потребує адаптації. Допомагає формувати навички об'єктивного аналізу і неупередженого ставлення до персонажів.</p>
<p>«Ритуали та обряди»</p>	<p>Створюючи ритуали (святкування, свята, магичні обряди), характерні для певної культури, групи, про яку грають, ми спрямовуємо учнів до глибшого обмірковування норм і цінностей цієї спільноти.</p>	<p>Доцільний прийом, наприклад, для знайомства з фольклорними текстами – вертеп із колядками на уроці позакласного читання, андріївські вечорниці, маланкування тощо.</p>
<p>«Наративна пантоміма»</p>	<p>Учитель розповідає або зачитує історію, а учні в цей час роблять дії, про які говориться. Важливо, щоб історія включала достатню кількість дій, які можна показати за допомогою пантоміми.</p>	<p>Прийом, який потребує мінімальної адаптації художнього тексту – з акцентом на діях, які можна показати пантомімою. Вчитель готує адаптований текст, учні відповідають за пантоміму. Прийом має почасти розважальний характер та, водночас, сприяє активному залученню школярів до роботи з текстом, допомагає подолати бар'єри в міжособистісному спілкуванні.</p>
<p>«Пантоміма»</p>	<p>Це прийом, коли учень входить у роль та розігрує ситуацію, використовуючи невербальні засоби – міміка, жести, переміщення у просторі.</p>	<p>Прийом ідентичний до попереднього; відрізняється почерговим індивідуальним виконанням учнями у формі пантоміми певних фрагментів тексту. Не потребує адаптації.</p>

Закінчення таблиці 2

«Малюнок середовища»	Цей прийом можна застосувати як на початку гри, коли учні на пакувальному папері малюють середовище (або ж і людей), у якому буде відбуватися історія, наприклад, наша історія відбувалася колись давно, в одному гірському селі, так і впродовж гри. Малюнок відображає й фіксує думки та різні варіанти вирішення.	Два ідентичні прийоми, один з яких охоплює хронотоп художнього твору, другий – особистість персонажа. Не потребують адаптації. Як варіант, пропонуємо, за наявності значної кількості персонажів, створювати мальовану галерею найважливіших з них.
«Малюнок персонажа»	Учитель підготує пакувальний папір і намалює на ньому силует головного персонажа. Протягом гри учні домальовують цього персонажа, доповнюють словами відповідно до того, як його пізнають та відкривають під час певних дій. Малюнок допомагає конкретизувати персонажа.	

Як бачимо, вибрані прийоми методів драматичного виховання з легкістю надаються до адаптації для впровадження їх у практику проведення уроків позакласного читання. Усі ці прийоми інтерактивні, вимагають досить багато часу, але кожен сприяє не лише новому погляду на аналізований текст, а й створенню комфортної атмосфери та довірливих стосунків між учителем і учнями-читачами.

Зауважмо, що процес імплементації драматичного виховання в освітні практики в Україні триває впродовж останніх десятиліть на рівні приватних шкіл (театральна студія «Drama-Club» на базі Європейського колегіуму, м. Київ; гурток театру на базі «Школи вільних та небайдужих», м. Львів; Школа акторської майстерності «ТЕСТО Kids» на базі приватної школи «Ранок», м. Харків, театральні студії на базі мережі приватних шкіл «Alterra School» та ін). Безперечно, це пов'язано з гнучкістю та мобільністю, властивою цим закладам порівняно з державними освітніми установами, а також почасти з їхнім орієнтуванням на західну (європейську та американську) освіту, адже співзасновниками таких шкіл нерідко виступають закордонні фахівці та інвестори.

Висновки. Таким чином, з огляду на кореляцію цілей і завдань драматичного виховання і мовно-літературної освіти, нами обґрунтовано актуальність імплементації методів драматичного виховання у початковій школі. Зважаючи на дефіцит навчальних годин, на який, до того ж, істотно впливає воєнний стан в Україні, запропоновано впроваджувати прийоми драматичного виховання (зокрема «Гарячий стілець», «Лінія рішення», «Шкала думок», «Розмова з уявним персонажем», «Підписання заголовків», «Свідчення»,

«Ритуали та обряди», «Наративна пантоміма», «Пантоміма», «Малюнок середовища», «Малюнок персонажа») на уроках позакласного читання, які є менш формальними, передбачають вищий рівень академічної свободи вчителя у виборі як творів для читання, так і форм, методів та прийомів роботи з текстами. У подальших дослідженнях, на нашу думку, варто звернути окрему увагу на терапевтичний потенціал драматичного виховання для учасників освітнього процесу в контексті війни в Україні.

Література:

1. Вибрані методи драматичного виховання в контексті соціально-педагогічної діяльності (посібник) / Марія Павловська, Ленка Ремсова, Ленка Гулова. Брно: Університет ім. Т.Г.Масарика, 2017. 144 с.
2. Ємець А.А., Коваленко О.М. Сучасна трансформація системи позакласного читання в українській початковій школі. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2022. № 83. С. 99–104.
3. Куцак Ю. Драматичне виховання дітей та молоді країн західнослов'янського світу у світлі емпіричних досліджень (кін. ХХ – поч. ХХІ ст.). *Нова педагогічна думка*. 2014. № 2. С. 93–96.
4. Нова українська школа: Концептуальні засади реформування середньої школи / Упоряд.: Гриневич Л. та ін. URL.: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf> (Дата звернення: 08.10.2024).
5. Павловська М. Драматичне виховання – теорія і практика. Прага: Transition, 2016. 92 с.
6. Старагіна І.П. Нова українська школа: розвиток читацької компетентності в учнів початкової школи в системі інтегрованого навчання: навчально-методичний посібник / Старагіна І.П., Терещенко В.М., Панченков А.О. Харків: Соняшник, 2020. 176 с., іл.
7. Стратегія розвитку читання на 2021–2025 роки «Читання як життєва стратегія»: Проєкт. URL.: <https://kompkd.rada.gov.ua/uploads/documents/34027.pdf> (Дата звернення: 26.09.2024).
8. Типова освітня програма розроблена під керівництвом О. Я. Савченко. 1–2 клас. URL.: <http://surl.li/pqruwf> (Дата звернення: 08.10.2024).
9. Токмань Г.Л. Методика навчання української літератури в середній школі: підручник. Київ: ВЦ «Академія», 2013. 312 с.
10. Anxiety in Children and Teens: A Parent's Guide. URL.: <https://www.helpguide.org/mental-health/anxiety/anxiety-in-children-and-teens> (Дата звернення: 01.11.2024).

References:

1. Pavlovska, M., Remsova, L., & Gulova L. (2017). *Vybrani metody dramatychnoho vykhovannia v konteksti sotsialno-pedahohichnoi diialnosti [Selected methods of dramatic education in the context of socio-pedagogical activity]*. Brno: Universytet im. T.H.Masaryka [in Ukrainian].
2. Yemets, A.A., & Kovalenko, O.M. (2022). *Suchasna transformatsiia systemy pozaklasnoho chytannia v ukrainskii pochatkovii shkoli [Modern transformation of the extracurricular reading system in the Ukrainian primary school]*. *Pedahohika formuvannia tvorchoi osobystosti u vyshchii i zahalnoosvitnii shkolakh – Pedagogy of Creative Personality Formation in Higher and Secondary Schools*, 83, 99–104 [in Ukrainian].
3. Kutsak, Yu. (2014). *Dramatychno vykhovannia ditei ta molodi krain zakhidnoslovianskoho svitu u svitli empyrychnykh doslidzhen (kin. XIX – poch. XX st.) [Dramatic education of children and youth in the countries of the West Slavic world in the light of empirical research (end of the 20th - beginning of the 21st century)]*. *Nova pedahohichna dumka – A New Pedagogical Thought*, 2, 93–96 [in Ukrainian].

4. Hrynevych, L. (Eds.). *Nova ukrainska shkola: Kontseptualni zasady reformuvannia serednoi shkoly* [New Ukrainian school: Conceptual foundations of secondary school reform]. (n.d.). *mon.gov.ua*. Retrieved from <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf> [in Ukrainian].
5. Pavlovska, M. (2016). *Dramatychnе vykhovannia – teoriia i praktyka* [Dramatic education - theory and practice]. Praha: Transition [in Ukrainian].
6. Starahina, I.P., Tereshchenko, & V.M., Panchenkov, A.O. (2020). *Nova ukrainska shkola: rozvytok chytatskoi kompetentnosti v uchniv pochatkovoї shkoly v systemi intehrovanoho navchannia* [New Ukrainian school: development of reading competence among primary school students in the system of integrated education]. Kharkiv: Soniashnyk [in Ukrainian].
7. *Stratehiia rozvytku chytannia na 2021–2025 roky «Chytannia yak zhyttieva stratehiia»* [Reading development strategy for 2021-2025 "Reading as a life strategy"]. (n.d.). *kompkd.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://kompkd.rada.gov.ua/uploads/documents/34027.pdf> [in Ukrainian].
8. *Typova osvitnia prohrama rozroblena pid kerivnytstvom O. Ya. Savchenko. 1–2 klas* [A typical educational program was developed under the leadership of O. Ya. Savchenko. 1-2 grade]. (n.d.). *mon.gov.ua*. Retrieved from <http://surl.li/pqryw> [in Ukrainian].
9. Tokman, H.L. (2013). *Metodyka navchannia ukrainskoi literatury v serednii shkoli* [Methods of teaching Ukrainian literature in secondary school]. Kyiv: VTs «Akademiia» [in Ukrainian].
10. *Anxiety in Children and Teens: A Parent’s Guide*. (n.d.). *helpguide.org*. Retrieved from <https://www.helpguide.org/mental-health/anxiety/anxiety-in-children-and-teens> [in English].

УДК 377.36

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11\(39\)-1272-1279](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11(39)-1272-1279)

Жукова Юлія Володимирівна здобувачка вищої освіти ОП Освітні, педагогічні науки PhD доктора філософії, Херсонський державний університет, Кафедра педагогіки, психології та освітнього менеджменту імені професора Є.І. Петухова, вул. Шевченка, 14, м. Івано-Франківськ, <https://orcid.org/0000-0002-5391-176X>

КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ КОМУНІКАЦІЇ У ФАХОВІЙ ПЕРЕДВИЩІЙ ОСВІТІ: ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА

Анотація. У статті розглянуто питання критеріїв оцінювання англійської комунікації у фаховій передвищій освіті, що набуває особливої актуальності у контексті глобалізації та зростаючих вимог до комунікативної компетентності майбутніх спеціалістів. Проаналізовано основні теоретичні підходи до формування критеріїв оцінювання, які дозволяють ефективно оцінювати рівень мовленнєвих навичок, необхідних для професійної діяльності. Вивчено практичні аспекти застосування цих критеріїв у навчальних закладах та шляхи вдосконалення оцінювання для забезпечення високої якості підготовки студентів. Стаття акцентує увагу на ключових компонентах англійської комунікації, таких як говоріння, письмо, аудіювання та читання, які повинні відповідати як академічним, так і професійним стандартам. У дослідженні детально описано показники, за якими здійснюється оцінювання, зокрема грамотність, рівень володіння професійною лексикою, гнучкість у використанні мови, адаптація до різних комунікативних ситуацій та здатність до імпровізації. Окремо розглянуто роль адаптації критеріїв до міжнародних стандартів, що сприяє формуванню у студентів здатності ефективно комунікувати в глобальному професійному середовищі. Практична значущість дослідження полягає у можливості вдосконалення системи оцінювання, яка б сприяла розвитку у студентів не лише мовних, а й соціокультурних навичок, необхідних для успішної інтеграції у професійні колективи. Використання запропонованих критеріїв дозволяє викладачам об'єктивніше оцінювати рівень комунікативної компетентності студентів, а також підвищувати ефективність навчального процесу, орієнтуючи його на підготовку конкурентоспроможних фахівців.

Ключові слова: англійська комунікація, критерії оцінювання, комунікативна компетентність, фахова передвища освіта, професійна підготовка.

Zhukova Yuliia Volodymyrivna student of the Higher Education Master's Degree Program in Education, Pedagogy PhD of the Kherson State University, PhD, Doctor of Philosophy, Kherson State University, Department of Pedagogy, Psychology, and Educational Management named after Professor Yevhen Petukhov, 14 Shevchenka St., Ivano-Frankivsk, <https://orcid.org/0000-0002-5391-176X>

ASSESSMENT CRITERIA OF ENGLISH COMMUNICATION IN VOCATIONAL PRIORITY EDUCATION: THEORY AND PRACTICE

Abstract. The article examines the issue of assessment criteria for English communication in vocational higher education, which is becoming particularly relevant in the context of globalization and growing requirements for the communicative competence of future specialists. The main theoretical approaches to the formation of evaluation criteria, which allow to effectively evaluate the level of speech skills necessary for professional activity, are analyzed. The practical aspects of the application of these criteria in educational institutions and the ways of improving the assessment to ensure the high quality of student training have been studied. The article focuses on the key components of English communication, such as speaking, writing, listening and reading, which must meet both academic and professional standards. The study describes in detail the indicators by which the assessment is carried out, in particular, literacy, the level of professional vocabulary, flexibility in the use of language, adaptation to different communicative situations and the ability to improvise. The role of adapting criteria to international standards, which contributes to the formation of students' ability to communicate effectively in a global professional environment, is separately considered. The practical significance of the study lies in the possibility of improving the evaluation system, which would contribute to the development of students not only in language, but also in sociocultural skills necessary for successful integration into professional teams. The use of the proposed criteria allows teachers to more objectively assess the level of communicative competence of students, as well as to increase the effectiveness of the educational process, orienting it to the training of competitive specialists.

Keywords: English-language communication, assessment criteria, communicative competence, vocational higher education, professional training.

Постановка проблеми. Сучасні виклики професійної освіти в умовах глобалізації висувають високі вимоги до володіння англійською мовою як інструментом міжкультурної комунікації та професійної взаємодії. Одним із важливих завдань передвищої фахової освіти є забезпечення ефективного розвитку комунікативної компетентності у студентів, які в майбутньому будуть працювати у сферах, що вимагають високого рівня володіння англійською мовою. Це вимагає відповідного підходу до оцінювання рівня англійської комунікації, який би враховував професійні стандарти, забезпечуючи об'єктивну та структуровану оцінку навичок студентів.

Незважаючи на важливість цього питання, проблема розробки ефективних критеріїв оцінювання англійської комунікації залишається недостатньо дослідженою. Існуючі методики часто не враховують особливості професійної спрямованості навчання та не завжди адаптовані до сучасних

вимог ринку праці. Брак чітко визначених критеріїв призводить до суб'єктивності в оцінюванні та не завжди сприяє формуванню необхідних для професійної діяльності комунікативних умінь.

Таким чином, постає необхідність у розробці комплексних, практично орієнтованих критеріїв, які враховували б різні аспекти англомовної комунікації: лексичний та граматичний рівень, здатність до адаптації у професійних комунікативних ситуаціях, вміння імпровізувати та ефективно взаємодіяти у різних форматах (усно, письмово, через аудіювання та читання). Це дасть можливість не лише підвищити якість підготовки студентів, а й забезпечити їхню конкурентоспроможність на міжнародному ринку праці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема оцінювання англомовної комунікації в фаховій передвищій освіті активно досліджується в Україні. Зокрема, значний внесок у розвиток цієї теми зробили українські вчені, які досліджують методологію викладання та оцінювання іноземних мов у професійному контексті. Серед них варто відзначити праці О. І. Пасічника, який акцентує увагу на важливості інтегрованого підходу до формування мовленнєвих навичок та професійної спрямованості навчання. У своїх роботах Пасічник пропонує впровадження практико-орієнтованих методів оцінювання, які допомагають студентам ефективніше застосовувати знання англійської мови у реальних професійних ситуаціях.

Вагомим є внесок О. Г. Вишневського, який досліджує методи оцінювання комунікативної компетентності у вищих навчальних закладах. Вишневський розробляє критерії, що враховують різні рівні мовної підготовки, від базового до просунутого, та спрямовані на адаптацію до сучасних стандартів викладання і тестування англійської мови. Його підхід акцентує увагу на гнучкості оцінювання, а також на адаптації навчальних програм до міжнародних стандартів і потреб ринку праці.

Також важливими є дослідження Н. І. Гальчук, яка займається питанням формування комунікативної компетентності у фахівців з різних спеціальностей. У своїх роботах Гальчук підкреслює необхідність врахування міжкультурної складової у навчанні англійської мови та пропонує критерії оцінювання, що охоплюють як мовну, так і соціокультурну компетенцію. Вона розробляє рекомендації щодо використання автентичних матеріалів та ситуативних вправ, які сприяють покращенню мовленнєвих навичок студентів у професійному контексті.

Дослідження О. Ю. Шульги також є цінним внеском у цю сферу, оскільки вона займається розробкою стандартів оцінювання, які б відповідали потребам конкретних галузей. Шульга зосереджується на розробці спеціалізованих методик оцінювання для студентів технічних і медичних спеціальностей, враховуючи специфіку їхньої майбутньої професійної діяльності. Її підхід передбачає розробку комплексних критеріїв, що охоплюють не лише граматичні та лексичні аспекти, але й уміння вести ділові переговори англійською мовою.

Отже, аналіз останніх досліджень демонструє зростання інтересу українських науковців до проблеми оцінювання англомовної комунікації у фаховій передвищій освіті. Вони закладають основу для створення адаптованих до потреб сучасного ринку праці критеріїв оцінювання, що враховують як лінгвістичні, так і професійні та культурні аспекти.

Мета статті – розробити та обґрунтувати ефективні критерії оцінювання англійської комунікації у фаховій передвищій освіті, що враховують професійні, мовні та соціокультурні аспекти, для підвищення рівня підготовки студентів і їхньої конкурентоспроможності на міжнародному ринку праці.

Виклад основного матеріалу. Формування та оцінювання комунікативної компетентності студентів у фаховій передвищій освіті є одним із ключових аспектів підготовки майбутніх фахівців, особливо в умовах глобалізації та зростаючих вимог до професійного рівня володіння англійською мовою. Відповідно до цього, важливо розробити ефективні критерії оцінювання англомовної комунікації, які б враховували як теоретичні, так і практичні аспекти навчального процесу.

Теоретичні основи оцінювання англомовної комунікації базуються на різних наукових концепціях, які визначають структуру комунікативної компетентності. За визначенням О. І. Пасічника та О. Г. Вишневського, комунікативна компетентність складається з лінгвістичної, соціолінгвістичної, прагматичної та соціокультурної складових. Лінгвістична компетентність охоплює знання граматичних, лексичних, фонетичних та орфографічних аспектів мови, тоді як соціолінгвістична компонента передбачає розуміння мовних норм та правил, які можуть змінюватися залежно від соціального контексту та ролей у спілкуванні. Прагматична компетентність стосується здатності використовувати мову в реальних комунікативних ситуаціях, враховуючи наміри співрозмовників, контекст та форми звернень. Соціокультурна компетентність відображає розуміння культурних особливостей, традицій та норм поведінки країн, мова яких вивчається [1].

Для ефективного оцінювання цих компонентів необхідно розробити систему критеріїв, яка дозволить комплексно підходити до оцінювання всіх аспектів комунікативної компетентності. Це включає не тільки оцінку знань мовних структур, але й здатність студентів використовувати їх у відповідності до професійного контексту. Таким чином, критерії оцінювання повинні бути різносторонніми та гнучкими, щоб відображати різні рівні володіння мовою та специфіку професійної діяльності.

Основні критерії оцінювання англомовної комунікації включають граматичну правильність, лексичну багатозмістовність і використання професійної лексики, фонетичну правильність та чіткість вимови, соціокультурну адаптивність, а також здатність до імпровізації та вирішення комунікативних завдань. Граматична правильність забезпечує зрозумілість мовлення та письма, дозволяючи студентам будувати речення без помилок і правильно

використовувати граматичні конструкції. Лексична багатозмістовність та використання професійної лексики демонструють здатність студента використовувати широкий лексичний запас, включаючи спеціалізовані терміни, необхідні для професійної діяльності [7].

Фонетична правильність і чіткість вимови є критично важливими для забезпечення зрозумілості мовлення, особливо в професіях, де передбачається активна усна комунікація, наприклад, у міжнародних переговорах або презентаціях. Соціокультурна адаптивність відображає здатність студента розуміти та адекватно реагувати на культурні особливості комунікації, включаючи використання доречних форм ввічливості, жестів та дотримання соціальних норм. Ця компетентність дозволяє ефективно взаємодіяти в міжнародному середовищі, враховуючи культурні відмінності та специфіку професійної етики.

Здатність до імпровізації та вирішення комунікативних завдань оцінюється через здатність студента швидко реагувати на несподівані ситуації, адаптуватися до змін у комунікативному процесі та ефективно вирішувати професійні завдання. Ця навичка є надзвичайно важливою в умовах динамічної професійної діяльності, де від неї залежить успішність виконання робочих обов'язків та досягнення професійних цілей [3].

Методи оцінювання комунікативної компетентності в сучасній практиці включають традиційні та інноваційні підходи. Тестування є одним із основних методів, що дозволяє визначити рівень знань граматики, лексики, аудіювання та розуміння текстів. Однак традиційні тести часто не оцінюють практичні навички комунікації, тому вони доповнюються такими методами, як усні презентації, рольові ігри, дискусії, письмові завдання та проекти. Використання інтегрованих методів оцінювання дозволяє більш точно визначити рівень комунікативної компетентності студентів, оскільки вони враховують як теоретичні знання, так і практичні навички застосування мови.

Інноваційні методи оцінювання включають використання електронних портфоліо, автоматизованих систем оцінювання мовних навичок, а також інтерактивних платформ для проведення онлайн-тестів та вправ. Ці методи дозволяють більш гнучко та ефективно оцінювати комунікативну компетентність, забезпечуючи зворотний зв'язок у реальному часі та можливість постійного моніторингу прогресу студентів.

Практична реалізація критеріїв оцінювання вимагає розробки спеціалізованих методик та інструментів, які б відповідали вимогам конкретних професійних напрямів. Наприклад, для студентів технічних спеціальностей важливо оцінювати не лише загальні мовні навички, але й здатність використовувати англійську мову у технічних описах, інструкціях, технічних звітах та презентаціях. Для студентів медичних спеціальностей важливо оцінювати здатність вести медичні консультації, писати медичні звіти та проводити наукові презентації англійською мовою.

Важливо також враховувати індивідуальні особливості студентів, їхні попередні знання та рівень володіння мовою при розробці критеріїв оцінювання. Це дозволяє забезпечити інклюзивність навчального процесу та забезпечити можливість кожному студенту досягти необхідного рівня комунікативної компетентності відповідно до своїх можливостей та професійних цілей [4].

Однією з основних проблем при впровадженні критеріїв оцінювання є забезпечення їх об'єктивності та послідовності. Для цього необхідно розробити стандартизовані методики оцінювання, які б забезпечували однаковий рівень вимог до всіх студентів та дозволяли уникнути суб'єктивності при оцінюванні. Важливо також проводити регулярне оновлення критеріїв оцінювання відповідно до змін у професійних стандартах та вимогах ринку праці.

Крім того, важливим аспектом є професійна підготовка викладачів до застосування нових критеріїв оцінювання. Це включає навчання методикам сучасного оцінювання, використання новітніх технологій та інструментів, а також розвиток навичок проведення об'єктивного та ефективного оцінювання комунікативної компетентності студентів.

Таким чином, розробка та впровадження ефективних критеріїв оцінювання англійської комунікації у фаховій передвищій освіті є складним, але необхідним завданням. Вони повинні враховувати як теоретичні основи комунікативної компетентності, так і практичні вимоги професійної діяльності, забезпечуючи високу якість підготовки студентів та їхню конкурентоспроможність на міжнародному ринку праці. Впровадження таких критеріїв сприятиме не лише покращенню рівня володіння англійською мовою, але й розвитку соціокультурних та професійних навичок, необхідних для успішної інтеграції у сучасне професійне середовище [6].

Висновки. Оцінювання англомовної комунікації у фаховій передвищій освіті є важливим аспектом підготовки конкурентоспроможних фахівців, здатних до ефективної професійної взаємодії на міжнародному рівні. Основні критерії, такі як граматична правильність, лексична багатозмістовність, фонетична чіткість, соціокультурна адаптивність і здатність до імпровізації, дозволяють всебічно оцінити рівень комунікативної компетентності студентів. Урахування цих критеріїв забезпечує об'єктивність та послідовність оцінювання, сприяючи розвитку не тільки мовленнєвих навичок, але й соціокультурної компетенції.

Сучасні методи оцінювання, як-от тестування, рольові ігри, письмові завдання та електронні портфоліо, дозволяють гнучко адаптувати процес оцінювання до потреб професійного середовища. Крім того, застосування інноваційних технологій сприяє точному моніторингу прогресу студентів та наданню зворотного зв'язку, що є важливим для формування ефективних навчальних стратегій.

Запропоновані підходи до розробки критеріїв оцінювання можуть бути адаптовані відповідно до конкретних спеціальностей, з урахуванням специ-

фічних вимог кожної професійної галузі. Це дозволяє інтегрувати навчання англійській комунікації в професійний контекст, забезпечуючи тим самим більш високу ефективність підготовки студентів.

Отже, розробка та впровадження комплексних критеріїв оцінювання англомовної комунікації є необхідною умовою для підвищення якості підготовки фахівців у передвищій освіті. Вони сприятимуть не лише покращенню мовних навичок, але й розвитку соціокультурної та професійної компетентності, необхідних для успішної інтеграції випускників у глобальне професійне середовище.

Література:

1. Біла, О. О. Сучасні підходи до оцінювання комунікативної компетентності у процесі викладання іноземної мови О. О. Біла Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». Серія: Педагогіка. Психологія. 2019. № 5. С. 48–52.
2. Вишневецький, О. Г. Методика оцінювання мовної компетентності студентів нефілологічних спеціальностей О. Г. Вишневецький. Освіта і педагогічна наука. 2018. Т. 25, № 1. С. 97–103.
3. Гальчук, Н. І. Міжкультурна комунікативна компетентність як складова професійної підготовки фахівців Н. І. Гальчук Теорія і практика викладання української мови як іноземної. 2020. Вип. 15. С. 125–130.
4. Дубова, Л. М. Оцінювання англомовної комунікативної компетентності у студентів фахових коледжів Л. М. Дубова Проблеми підготовки сучасного вчителя. 2021. Вип. 22. С. 102–106.
5. Коваленко, І. В. Формування професійно орієнтованої англомовної компетентності у студентів технічних спеціальностей І. В. Коваленко Актуальні проблеми сучасної освіти. 2018. Т. 3, № 1. С. 88–92.
6. Морозова, Н. М. Використання інтерактивних методів у процесі навчання іноземних мов для професійних потреб Н. М. Морозова Інноваційна педагогіка. 2020. Вип. 27. С. 64–67.
7. Пасічник, О. І. Формування комунікативної компетентності майбутніх фахівців у процесі вивчення іноземної мови О. І. Пасічник Науковий вісник Черкаського національного університету ім. Б. Хмельницького. Серія: Педагогічні науки. 2019. Вип. 2. С. 135–139.
8. Шульга, О. Ю. Особливості оцінювання іншомовної компетентності у майбутніх фахівців технічних спеціальностей О. Ю. Шульга Молодий вчений. 2021. № 3 (87). С. 152–155.

References:

1. Bila OO. (2019) Suchasni pidkhody do otsiniuvannya komunikatyvnoi kompetentnosti u protsesi vykladannia inozemnoi movy [Modern approaches to assessing communicative competence in foreign language teaching]. Visnyk Natsionalnoho tekhnichnoho universytetu Ukrainy «Kyivskiy politekhnichnyi instytut». Serii: Pedagogika. Psihologiya. (5):48–52. [in Ukrainian].
2. Vyshnevskiy OG. (2018) Metodyka otsiniuvannya movnoi kompetentnosti studentiv nefilologichnykh spetsialnostei [Methodology for assessing linguistic competence of non-philological students]. Osvita i pedagogichna nauka. 25(1):97–103. [in Ukrainian].
3. Halchuk NI. (2020) Mizhkulturna komunikatyvna kompetentnist yak skladova profesiinoi pidhotovky fakhivtsiv [Intercultural communicative competence as a component of professional training]. Teoriia i praktyka vykladannia ukrainskoi movy yak inozemnoi. (15):125–130. [in Ukrainian].

4. Dubova LM. (2021) Otsiniuvannia anhlo movnoi komunikativnoi kompetentnosti u studentiv fakhovykh koledzhiv [Assessment of English communicative competence in students of professional colleges]. Problemy pidhotovky suchasnoho vchytelia. (22):102–106. [in Ukrainian].
5. Kovalenko IV. (2018) Formuvannia profesiino oriientovanoi anhlo movnoi kompetentnosti u studentiv tekhnichnykh spetsialnostei [Formation of professionally oriented English competence in technical students]. Aktualni problemy suchasnoi osvity. 3(1):88–92. [in Ukrainian].
6. Morozova NM. (2020) Vykorystannia interaktyvnykh metodiv u protsesi navchannia inozemnykh mov dlia profesiinykh potreb [Use of interactive methods in foreign language teaching for professional purposes]. Innovatsiina pedahohika. (27):64–67. [in Ukrainian].
7. Pasichnyk OI. (2019) Formuvannia komunikativnoi kompetentnosti maibutnikh fakhivtsiv u protsesi vyvchennia inozemnoi movy [Formation of communicative competence of future specialists in the process of learning foreign languages]. Naukovyi visnyk Cherkaskoho natsionalnoho universytetu im. B. Khmelnytskoho. Seriya: Pedahohichni nauky. (2):135–139. [in Ukrainian].
8. Shulha OY. (2021) Osoblyvosti otsiniuvannia inshomovnoi kompetentnosti u maibutnikh fakhivtsiv tekhnichnykh spetsialnostei [Peculiarities of assessing foreign language competence in future technical specialists]. Molodyi vchenyi. 3(87):152–155. [in Ukrainian].

УДК 378.014.61]:37

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11\(39\)-1280-1292](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11(39)-1280-1292)

Ігнатенко Олександр Володимирович канд. пед. наук, доцент кафедри теорії і методики початкової освіти, Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка, вул. Київська, 24, м. Глухів, 41400, тел.: (066) 164-62-13, <https://orcid.org/0000-0003-4892-1821>

Самусь Тетяна Володимирівна канд. пед. наук, доцент кафедри професійної освіти та технології сільськогосподарського виробництва, Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка, вул. Київська, 24, м. Глухів, 41400, тел.: (066) 518-15-42, <https://orcid.org/0000-0003-1575-6989>

Ігнатенко Ганна Володимирівна канд. пед. наук, доцент кафедри професійної освіти та технології сільськогосподарського виробництва, Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка, 41400, м. Глухів, вул. Київська, 24, тел.: (066) 353-06-45, <https://orcid.org/0000-0002-8603-6842>

ЗДІЙСНЕННЯ КОНТРОЛЮ НАВЧАЛЬНИХ ДОСЯГНЕНЬ СТУДЕНТІВ ПЕДАГОГІЧНИХ ЗАКЛАДІВ ОСВІТИ В УМОВАХ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ

Анотація. У статті висвітлено тісний взаємозв'язок між поняттями «якість освіти» та «стандарт освіти». Окреслено контроль як результативний компонент, що віддзеркалює ефективність освітнього процесу в цілому. Охарактеризовано синхронні й асинхронні технології взаємозв'язку здобувачів освіти та викладачів. На основі аналізу наукових розвідок, а також проведеного дослідження, обґрунтовано спрямованість контролю в умовах педагогічних закладів вищої освіти (ЗВО) на визначення сформованості компетентностей студентів. Проаналізовано технології, які найбільш частіше використовуються для контролю навчальних досягнень здобувачів освіти за сучасних умов.

Підкреслено ефективність інтерактивного навчання у формуванні педагогічної компетентності, а також спрямованість контролю на визначення рівня її сформованості. Зазначено, що впродовж навчання у педагогічному ЗВО у здобувачів освіти має бути сформована готовність не тільки до включення у навчально-пізнавальну діяльність, організовану на основі інноваційних педагогічних технологій, але й готовність у своїй майбутній педагогічній діяльності системно використовувати принципи організації

освітнього процесу на основі новітніх досягнень педагогіки, психології, менеджменту, а також новітніх засобів навчання. Підтверджено ефективність лекцій таких як: лекція-провокація, лекція прес-конференція, лекція-інтерв'ю, лекція-ситуація тощо.

Виокремлено низку інтерактивних методичних прийомів продуктивності яких, і в умовах дистанційного навчання, доведено педагогічною практикою. Наведено правила проведення контролю із застосуванням дистанційних технологій.

Визначено педагогічні умови, які забезпечать більш обґрунтований підхід до контролю рівня досягнень майбутніх освітян в умовах дистанційної освіти: спрямування процесу контролю на оцінювання у майбутніх педагогів набутих компетентностей; використання інтерактивних технологій на різних етапах освітнього процесу; застосування комплексного підходу до обрання комп'ютерних технологій контролю.

Ключові слова: дистанційне навчання, освітні технології, контроль, педагогічна компетентність, синхронні та асинхронні технології.

Ihnatenko Oleksandr Volodymyrovych candidate ped. Sciences, Associate Professor of the Department of Theory and Methodology of Primary Education, Hlukhiv National Pedagogical University named after Oleksandr Dovzhenko, St. Kyiv, 24, Hlukhiv, 41400, tel.: (066) 164-62-13, <https://orcid.org/0000-0003-4892-1821>

Samus Tetiana Volodymyrivna candidate ped. Sciences, Associate Professor of the Department of Vocational Education and Agricultural Production Technology, Hlukhiv National Pedagogical University named after Oleksandr Dovzhenko, St. Kyiv, 24, Hlukhiv, 41400, tel.: (066) 518-15-42, <https://orcid.org/0000-0003-1575-6989>

Ihnatenko Hanna Volodymyrivna candidate ped. Sciences, Associate Professor of the Department of Vocational Education and Agricultural Production Technology, Hlukhiv National Pedagogical University named after Oleksandr Dovzhenko, St. Kyiv, 24, Hlukhiv, 41400, tel.: (066) 353-06-45, <https://orcid.org/0000-0002-8603-6842>

MEASURES TO CONTROL STUDENTS' ACADEMIC ACHIEVEMENTS AT PEDAGOGICAL EDUCATIONAL INSTITUTIONS IN DISTANCE LEARNING

Abstract. The article emphasizes how the concepts of “quality of education” and “standard of education” are closely connected. Control is outlined as an effective component that reflects the effectiveness of the educational process as a whole. The description includes synchronous and asynchronous technologies for interacting

with students and teachers. It has been proven through the analysis of scientific research and this study that the focus of control at the pedagogical higher education institutions is made to determine the formation of students' competencies. The author examines the most commonly used technologies for controlling under modern conditions.

The importance of interactive training in shaping pedagogical competence is highlighted, as well as the necessity to control the level of its formation. It is noted that during their studies at a pedagogical higher education institution, students must be prepared not only to be included in educational and cognitive activities organized on the basis of innovative pedagogical technologies, but also to be ready in their future pedagogical activities to systematically use the principles of organizing the educational process based on the latest achievements pedagogy, psychology, management, as well as the latest teaching aids. The effectiveness of the lectures such as lecture-provocation, lecture-press-conference, lecture-interview, lecture-situation, etc. has been proven.

A number of interactive methodical methods have been singled out, the effectiveness of which has been proven by pedagogical practice, even in the conditions of distance learning. The rules for control using remote technologies are given.

The pedagogical conditions for a substantiated approach to controlling the level of prospective educators' achievements in distance education are defined, such as directing the control process to assess the prospective teachers' competencies; using interactive technologies at different stages of the educational process; using an integrated approach to the selection of computer control technologies.

Keywords: distance learning, educational technologies, control, pedagogical competence, synchronous and asynchronous technologies.

Постановка проблеми. Умови сьогодення актуалізують перед педагогічними ЗВО низку оновлених вимог у зв'язку з переходом на різні формати навчання чи їх поєднанням. Постає завдання підготовки майбутніх освітян з урахуванням усіх тенденцій.

Спочатку пандемія COVID-19, наразі військова агресія Росії проти України виокремлюють такий стратегічний напрям як дистанційне навчання. Якісне впровадження дистанційного навчання вимагає розширення сфери використання ресурсів інтернет простору, обумовлюється розвитком інноваційних технологій. Що в свою чергу потребує оновлення методичних підходів до здійснення усіх складників освітнього процесу, зокрема, контролю. На що звертається увага в листі МОН № 1/9-249 від 14.05.2020 року «Щодо організації поточного, семестрового контролю та атестації здобувачів освіти із застосуванням дистанційних технологій» [1].

Таким чином, актуальність дослідження зумовлена важливістю розвитку дистанційного формату вищої освіти як стратегічного напрямку; необхідністю

оновлення підходів до етапу контролю з врахуванням напрямів підготовки студентів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У даній проблематиці не втрачають значення наукові розвідки методичних засад дистанційного навчання таких вчених як В. Кухаренко, В. Бондаренко [2]. Актуальними залишаються питання, до яких звертаються О. Базелюк, Л. Петренко, С. Кравець, І. Голуб, Л. Базиль, А. Каленський, А. Мищишен, О. Спирін, В. Аніщенко, щодо організаційно-педагогічних засад забезпечення дистанційного навчання [3].

Психологічний аспект реалізації дистанційних освітніх технологій досліджувала О. Жерновникова [4].

Показано переваги дистанційного навчання та його характерні риси у дослідженнях А. Кузьмінського, О. Кучая, О. Біда, А. Чичук, І. Сігетія, Т. Кучай [5].

Особливості підготовки педагогічних кадрів у системі дистанційного освіти Великої Британії розглядали І. Козубовська, Т. Атрощенко [6].

У багатьох наукових розвідках як засіб удосконалення системи освітнього процесу розглядають моніторинг. Досліджували систему оцінювання якості професійної освіти і навчання в країнах Європейського В. Радкевич, Л. Пуховська, О. Бородієнко та ін. [7].

О. Наливайко, К. Куцина окреслюють особливості контролю під час дистанційного навчання [8].

Н. Ільїна підкреслює важливість зворотного зв'язку під час дистанційного навчання студентів [9].

У низці досліджень питання контролю розглядається з акцентом на змістову специфіку підготовки фахівців. М. Бичко, С. Стеценко аналізують особливості комунікації учасників дистанційного навчання, звертають увагу на проблематику сутності, особливості, переваги й недоліки контролю якості знань студентів закладів вищої медичної освіти за даних умов [10].

Мета статті – узагальнення теоретичних розвідок та набутого досвіду щодо організації та здійснення в освітньому процесі етапу контролю за умов дистанційного навчання в умовах педагогічних ЗВО.

Виклад основного матеріалу. На сучасному етапі причиною переходу багатьох українських ЗВО на дистанційне навчання є не стільки розвиток інноваційних технологій, а об'єктивна необхідність створення безпечних умов для всіх учасників освітнього процесу, тобто можна констатувати вимушений характер взаємодії учасників освітнього процесу в онлайн форматі.

У той же час, якщо говорити про дистанційну освіту, то це реалії сьогодення у всьому світі, пов'язані з появою нових інформаційних технологій, зокрема, з доступом до необмеженої кількості джерел інформації в глобальній мережі Інтернет тощо.

Низкою науковців підкреслюється, що дистанційне навчання має певні переваги у порівнянні з традиційним навчанням: передові освітні технології, доступність джерел інформації, індивідуалізація навчання, зручна система

консультування, демократичні стосунки між студентом і викладачем, зручний графік та місце роботи [11].

Здійснення переходу закладів вищої освіти на дистанційне навчання потребує гнучкого реагування та впровадження інноваційних методик на всіх етапах освітнього процесу. За даних умов це – питання його якості.

Беручи до уваги, що якість вищої освіти – відповідність результатів навчання вимогам, встановленим законодавством, відповідним стандартом вищої освіти та/або договором про надання освітніх послуг [12], можна стверджувати про тісний взаємозв'язок між поняттями «якість освіти» та «стандарт освіти».

Наразі триває процес постійного оновлення стандартів. Так, згідно наказу МОН № 842 від 13.06.2024 року «Про внесення змін до деяких стандартів вищої освіти» акцент зроблено на тому, що одним із результатів навчання майбутніх освітян має бути знання основ запобігання корупції, суспільної та академічної доброчесності, на рівні необхідному для формування нетерпимості до корупції та проявів недоброчесної поведінки серед здобувачів освіти та вміння застосовувати їх у професійній діяльності [13].

Результат навчання один із елементів структури освітнього процесу. Структура (лат. *structūra*, англ. *structure*, нім. *Struktur*) – це характеристика складу та просторова картина складу об'єкта, речовини (ізотропна, анізотропна, кристалічна, аморфна, гомогенний чи колоїдний розчин, фазові суміші) взаєморозміщення формацій, частин, деталей, елементів, певний функціональний взаємозв'язок складових частин об'єкта, внутрішня будова. Структура також може стосуватись до формацій та моделей організації функціональних відносин, громадських, економічних, трудових правостосунків, устрою, організації чого-небудь [14].

За загальнонауковими підходами освітній процес має такі структурні компоненти: цільовий, змістовий, діяльнісний, результативний.

Цільовий компонент окреслює цілі та завдання – від головної мети фахової підготовки до конкретних завдань щодо формування певної професійної компетентності.

Змістовий компонент відображає зміст, яким наповнюється як головна мета процесу підготовки майбутніх фахівців, так і конкретні завдання стосовно формування у них окремої компетентності.

Діяльнісний (організаційний) компонент включає взаємодію тих, хто навчає та тих, хто навчається, їхнє співробітництво, організацію та управління процесом для досягнення кінцевого результату: технології, методи, засоби і форми взаємодії.

Результативний компонент віддзеркалює ефективність освітнього процесу в цілому. В основі цього компонента покладено процес контролю.

Контроль – виявлення, вимірювання й оцінювання знань та умінь тих, хто навчається. Контроль (від фр. *control*) у дидактиці вищої школи розуміють

як педагогічний супровід, спостереження і перевірку успішності навчально-пізнавальної діяльності студентів. Усі ці процеси мають здійснюватися з дотриманням академічної доброчесності.

Контроль рівня навчальних досягнень тих, хто навчається з однієї сторони створює можливості для забезпечення їх інформацією про рівень особистісної підготовки, а з іншої надає інформацію тим, хто навчає про результативність освітнього процесу з метою його подальшої кореляції.

Науковці обґрунтовують контроль як багатоаспектне поняття.

Слушно зауважує Б. Вовк про те, що за сучасних умов потребують модернізації усі складові освітнього процесу – зміст підготовки, методи та форми навчання, засоби навчання, педагогічна діяльність викладача, контроль навчальних досягнень студентів тощо [15].

Та проявляється протиріччя між важливістю контролю як складника освітнього процесу, що зазнає на сучасному етапі суттєвої реформації, і недостатністю наукових розвідок щодо його удосконалення з врахуванням реалій.

Підвищення ефективності контролю у процесі підготовки майбутніх освітян потребує досліджень з врахуванням особливостей дистанційного навчання.

У сучасних стандартах реалізовано компетентнісний підхід. Тому досліджуючи процес контролю, проектуємо орієнтацію на рівні сформованості компетентностей.

Саме компетентнісний підхід формує у студентів педагогічних ЗВО здатності виконання майбутньої професійної діяльності.

Компетентнісний підхід в освіті визначає підхід, який передбачає перехід від оцінки знань до оцінки компетентностей. Тобто не тільки знань й розуміння (теоретичне знання академічної галузі, здатність знати й розуміти), але й знань як діяти (практичне й оперативне застосування знань до конкретних ситуацій), знань як бути (цінності як невід’ємна частина способу сприйняття й життя з іншими в соціальному контексті) [16].

Надзвичайно важливим також стає питання готовності здобувачів освіти працювати дистанційно.

Науковці у структурі педагогічної компетентності виокремлюють такі компоненти:

- когнітивний (знання фахової дисципліни, основ психології, філософії, педагогіки);
- діяльнісний (технологічний) – (уміння, навички і способи здійснення педагогічної діяльності);
- особистісний (гуманістичні якості, розвиток особистісних якостей педагогічною мислення та ін.).

Процес контролю, здійснюваний викладачем, передбачає декілька етапів:

- 1) перевірку (виявлення рівня сформованості компетентностей);

- 2) оцінювання (порівняння їх з певними стандартами);
- 3) облік (фіксація результатів у вигляді балів).

Різноманітні й функції контролю: освітня, розвивальна, діагностично-коригуюча, стимулювально-мотиваційна, управлінська, виховна тощо.

На основі аналізу доробок низки науковців узагальнимо вимоги до організації та здійснення контролю: індивідуальний підхід, об'єктивність, систематичність і системність, гласність, усебічність, професійна спрямованість, дотримання етичних норм тощо.

Загалом удосконалення здійснення контролю рівня навчальних досягнень майбутніх освітян в умовах педагогічного ЗВО має бути перш за все спрямоване на інтенсифікацію всього освітнього процесу.

В умовах дистанційної освіти на цьому етапі особливо важлива мотивація здобувачів освіти, що перш за все проявляється в самоконтролі щодо рівня набутих компетентностей. Однією з умов такої мотивації є постійний взаємозв'язок викладача з кожним студентом, з метою своєчасного коригування його навчальної діяльності.

Можна досягти такого взаємозв'язку шляхом використання синхронних та асинхронних технологій. Прикладом асинхронної технології є Google Classroom.

Google Classroom – це безкоштовна платформа від Google, створена спеціально для освітніх закладів. Цей сервіс дає змогу педагогам організувати класи, запрошувати здобувачів освіти і надсилати їм навчальні завдання та матеріали.

За допомогою Google Classroom викладачі можуть створювати віртуальні класи для кожного предмета або групи студентів. Вони мають можливість призначати завдання, встановлювати терміни виконання, а також оцінювати роботи, використовуючи онлайн-інструменти. Є можливості для завантажування студентами виконані завдання, спілкуватися з педагогами та між собою через вбудовані чати й форуми.

Google Classroom легко інтегрується з іншими сервісами Google, як Google Docs, Google Sheets, що дає змогу ефективно обмінюватися документами й працювати над ними в режимі реального часу. Ця платформа полегшує взаємодію між викладачами й студентами, сприяючи організованому та зручному управлінню освітнім процесом у онлайн-середовищі.

Прикладом синхронних технологій є сервіси онлайн-спілкування.

Zoom – це відомий сервіс для відеоконференцій, який забезпечує можливість дистанційного спілкування та проведення онлайн-зустрічей у реальному часі. Він дозволяє користувачам з'єднуватися через відео за допомогою веб-камер та мікрофонів на комп'ютерах, смартфонах і планшетах. Платформа підходить як для невеликих зустрічей, так і для масштабних віртуальних конференцій, на яких можуть бути присутні сотні або навіть тисячі учасників. Zoom також підтримує текстовий чат, обмін файлами та

функцію демонстрації екрана. Користувачі можуть приєднуватися до зустрічей через веб-браузер або через спеціальні додатки для різних пристроїв і операційних систем.

Microsoft Teams – це платформа для комунікації та співпраці, створена компанією Microsoft. Вона надає можливість обміну текстовими повідомленнями, здійснення аудіо- та відеодзвінків, а також спільної роботи над документами та іншими файлами в режимі реального часу. Платформа дозволяє користувачам формувати команди та створювати канали для ефективної взаємодії в межах проєктів чи завдань. Teams інтегрується з іншими продуктами Microsoft, зокрема Word, Excel і PowerPoint, що значно полегшує обмін файлами та спільну роботу над ними прямо в середовищі Teams. Користувачі можуть спілкуватися, організовувати відеоконференції, обмінюватися файлами та іншими матеріалами, створюючи зручне робоче середовище для командної роботи.

Аналіз наукових розвідок, а також вивчення педагогічної практики та результати проведеного опитування викладачів та студентів дозволило нам оцінити спрямованість під час здійснення контролю в умовах педагогічних ЗВО на визначення сформованості компетентностей студентів; проаналізувати технології, які найбільш частіше використовуються для контролю за сучасних умов.

Зокрема, за результатами опитування практично всі респонденти (викладачі) вказали на збільшення важливості контролю в освітньому процесі за умов дистанційного навчання. Серед способів оцінювання рівня навчальних досягнень здобувачів освіти 85 % вказали на тестування, тоді як на необхідність комплексного підходу (тести, усне опитування, різнорівневі письмові роботи) вказали тільки 55 %. Зауважимо, що певна кількість відповідей включала поєднання: тестування та усне опитування; усне опитування та письмові роботи.

У той же час 90% студентів вважають, що викладачі під час контролю пропонують тести, якими у першу чергу оцінюється рівень засвоєння теоретичних знань.

Також проведене дослідження виявило, що 56% респондентів-студентів відзначають переваги тестування як способу контролю під час дистанційного навчання їхніх навчальних досягнень, 15% – виконання проєктів, 24% – усного опитування, 5% – не визначилися.

На практиці все більшого поширення набувають технології тестування із застосуванням комп'ютерів і спеціалізованих програм, але ж дані технології, як правило, не оцінюють творче застосування інформації у нестандартній ситуації, не враховують психологічні особливості того, хто навчається тощо. Також зазначимо, що впродовж навчання у педагогічному ЗВО у здобувачів освіти має бути сформована готовність не тільки до включення у навчально-пізнавальну діяльність, організовану на основі інноваційних педагогічних

технологій, але й готовність у своїй майбутній педагогічній діяльності системно використовувати принципи організації освітнього процесу на основі новітніх досягнень педагогіки, психології, менеджменту, а також новітніх засобів навчання. Інноваційні педагогічні технології проєктують новітні зміни у змісті, методах, форм навчання з метою вдосконалення та активізації освітнього процесу.

Вважаємо за умов дистанційної освіти перш за все уваги потребують інтерактивні технології. «Інтерактивність» (англ. «inter» – взаємний і «act» – діяти) – взаємодія, діалог. Науково обґрунтовано ефективність інтерактивного навчання у формуванні педагогічної компетентності.

За окресленим підходом освітній процес проєктується таким чином, що усі його учасники (ті, хто навчає та ті, хто навчається) мають брати рівноправну участь у процесі пізнання [17].

Під час інтерактивного навчання реалізується принцип всебічності контролю. Для викладача створюються умови для оцінювання компетентностей здобувачів освіти під час проведення різних видів занять в режимі онлайн [18].

Практика підтвердила у цьому випадку ефективність таких лекцій як лекція-провокація, лекція прес-конференція, лекція-інтерв'ю, лекція-ситуація тощо.

Впродовж проведення лекції-провокації на вступній частині лектор звертає увагу студентської аудиторії на спроектоване допущення помилок, які вони мають у чаті відмітити, а на заключній частині обговорити. Таке визначення помилок дозволяють створити проблемні ситуації, що в свою чергу підвищує увагу студентів, спрямовуючи її на критичне оцінювання інформації тощо.

В основі лекції-ситуації покладено кейс-технологію.

Щодо лекцій прес-конференція та інтерв'ю, то викладач, використовуючи елементи гри, активізує навчально-пізнавальну діяльність здобувачів освіти, які можуть виконувати ролі інтерв'юера чи респондентів.

Нами виокремлено низку інтерактивних методичних прийомів продуктивність яких і в онлайн режимі доведено педагогічною практикою. Зокрема, мікрофон (дозволяє передбачити включення до обговорення максимальної кількості студентів), мозковий атака, дискусія, коло ідей, прес-метод, асоціативний куш, бесіда «Сократа», ділові ігри тощо.

Під час проведення контролю із застосуванням дистанційних технологій необхідно дотримуватися правил:

— авторизований доступ до інформаційно-комунікаційних інструментів організації дистанційного навчання;

— можливість визначення часу початку і завершення доступу, тривалості виконання завдань;

— об'єктивність критеріїв перевірки результатів виконання з активним використанням автоматизованих засобів оцінювання знань;

— варіативність формування завдань контрольних заходів (із використанням алгоритмів випадкового вибору запитань [4].

Таким чином, враховуючи вищевикладене нами визначені наступні педагогічні умови, які забезпечать більш обґрунтований підхід до контролю рівня досягнень майбутніх освітян в умовах дистанційної освіти:

— спрямування процесу контролю на оцінювання у майбутніх педагогів набутих компетентностей;

— використання інтерактивних технологій на різних етапах освітнього процесу;

— застосування комплексного підходу до обрання комп'ютерних технологій контролю.

Висновки. Система контролю в освітньому процесі має орієнтуватися на компетентнісний підхід. Досягти об'єктивності під час контролю рівня компетентностей дозволяє використання інноваційних технологій.

Дослідження здійснення контролю в умовах дистанційного навчання потребує подальших розробок з урахування змістового аспекту.

Література:

1. Лист Міністерства освіти і науки України № 1/9-249 від 14 травня 2020 р. «Щодо організації поточного, семестрового контролю знань та атестації здобувачів освіти із застосуванням дистанційних технологій» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://mon.gov.ua/ua/npa/shodo-organizaciyi-potochnogo-semestrovogo-kontrolyu-ta-atestaciyi-zdobuvachivosviti-iz-zastosuvannyam-distancijnih-tehnologij>.

2. Кухаренко В. М. Екстрене дистанційне навчання в Україні: Монографія / В. М. Кухаренко, В. В. Бондаренка – Харків: КП «Міська друкарня», 2020. – 409 с.

3. Організаційно-педагогічне забезпечення дистанційного навчання в професійно-технічних навчальних закладах. методичний посібник / О. В. Базелюк, Л. М. Петренко, С. Г. Кравець, І. І. Голуб, Л. О. Базиль, А. А. Каленський, та ін. Київ: Ін-т проф.-тех. освіти НАПН України, 2017. – 218 с.

4. Жерновникова О. А. Психологічний аспект реалізації дистанційних освітніх технологій у навчальний процес майбутніх учителів математики / О. А. Жерновникова // Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. Педагогічні науки. – Бердянськ. – 2017. – № 2. – С. 86-99.

5. Кузьмінський А. Дистанційне навчання в підготовці фахівців у закладах вищої освіти [Електронний ресурс] / А. Кузьмінський, О. Кучай, О. Біда, А. Чичук, І Сігетій, Т. Кучай // Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми. – 2021. – № 60. С. 50-57. – Режим доступу: <https://vspu.net/sit/index.php/sit/article/view/5098>.

6. Козубовська І. Підготовка педагогічних кадрів в системі дистанційної освіти Великої Британії / І. Козубовська, Т. Атрощенко. // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія : Педагогіка. Соціальна робота. – 2016. – Вип. 1. – С. 150-153.

7. Системи оцінювання якості професійної освіти і навчання в країнах Європейського Союзу: монографія / В. О. Радкевич, Л. П. Пуховська, О. В. Бородієнко, О. П. Радкевич, Н. В. Базелюк, Н. М. Корчинська, С. О. Леу. – Житомир: «Полісся», 2018. 216 с.

8. Наливайко О. Особливості оцінювання під час дистанційного навчання [Електронний ресурс] / О. Наливайко, К. Куцина // Наукові записки кафедри педагогіки – 2021. – № 1 (49). – С. 35–41. – Режим доступу: <https://doi.org/10.26565/2074-8167-2021-49-04>

9. Ільїна Н. В. Організація зворотного зв'язку під час дистанційного навчання в умовах ЗВ. / Н. В. Ільїна // Дистанційне навчання студентів: теорія і практика (Електронний збірник) : науково-методичні праці Херсонського державного університету; відп. ред. С. А. Омельчук. – Херсон : ХДУ, 2020. – С. 28-34.

10. Бичко М. В. Сутність, особливості, переваги й недоліки, контроль якості знань у дистанційній формі навчання студентів закладів вищої медичної освіти / М. В. Бичко, С. А. Стеценко // Матеріали навчально-наукової конференції з міжнародною участю «Реалії, проблеми та перспективи вищої медичної освіти» (25 березня 2021 року). – Полтава: Укр. мед. стом. акад., 2021 – С. 23-26.

11. Кузьмінський А. Розробка перспективних напрямів розвитку освіти України: цивілізаційні зміни [Електронний ресурс] / А. Кузьмінський, О. Кучай, О. Біда, А. Чичук, О. Кучай, В. Дзямко // Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми. – 2020. – № 57. С. 174-181. – Режим доступу: <https://vspu.net/sit/index.php/sit/article/view/3228>.

12. Закон України «Про освіту» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>.

13. Наказ МОН № 842 від 13.06.2024 року «Про внесення змін до деяких стандартів вищої освіти» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/2024/Nakaz-842.vid.13.06.2024.pdf>.

14. Бусел В. Т. Великий тлумачний словник сучасної української мови / В. Т. Бусел. – Київ; Ірпінь: Перун, 2005. – Т. 8. – 1728 с.

15. Вовк Б. І. Організація самостійної роботи майбутніх викладачів практичного навчання ПТНЗ: методичні рекомендації / Б. І. Вовк. – Суми, 2017. – 122 с.

16. Підготовка майбутніх педагогів професійного навчання на засадах компетентнісного підходу: кол. монографія / В. І. Ковальчук, С. В. Ігнатенко, М. Г. Росновський, Г. В. Ігнатенко, Б. І. Вовк, В. П. Опанасенко, Т. В. Самусь, О. В. Ігнатенко; за наук. ред. В. І. Ковальчука. Глухів, 2020. 221 с.

17. Ігнатенко Г. В. (2021). Інноваційні технології у підготовці майбутніх педагогів професійного навчання сільськогосподарського профілю: навч.-метод. посіб. / Г. В. Ігнатенко, Є. О. Маринченко. Суми, 2021. – 172 с.

18. Самусь Т. В. Фахова підготовка майбутніх педагогів професійного навчання та напрями її модернізації / Т. В. Самусь // Наука і техніка сьогодні (Серія «Педагогіка»). – 2024. – № 9 (37) – С. 440-452.

References:

1. Lyst Ministerstva osvity i nauky Ukrainy № 1/9-249 vid 14 travnia 2020 r. «Shchodo orhanizatsii potochnoho, semestrovoho kontroliu znan ta atestatsii zdobuvachiv osvity iz zastosuvanniam dystantsiinykh tekhnolohii» [Letter of the Ministry of Education and Science of Ukraine No. 1/9-249 dated May 14, 2020 «Regarding the organization of current, semester control of knowledge and certification of students of education using distance technologies»]. (n.d.). [mon.gov.ua](https://mon.gov.ua/ua/npa/shodo-organizaciyi-potochnogo-semestrovogo-kontrolyu-ta-atestaciyi-zdobuvachivosviti-iz-zastosuvannyam-distancijnih-tehnologij). Retrieved from <https://mon.gov.ua/ua/npa/shodo-organizaciyi-potochnogo-semestrovogo-kontrolyu-ta-atestaciyi-zdobuvachivosviti-iz-zastosuvannyam-distancijnih-tehnologij> [in Ukrainian].

2. Kukharenko V. M., & Bondarenko V. V. (2020). *Ekstrene dystantsiine navchannia v Ukraini [Emergency distance learning in Ukraine]*. Kharkiv.: Vyd-vo KP «Miska drukarnia» [in Ukrainian].

3. Bazeliuk O. V., Petrenko L. M., Kravets S. H., Holub I. I., Bazyl L. O., & Kalenskyi A. A., et al. (2017). *Orhanizatsiino-pedahohichne zabezpechennia dystantsiinoho navchannia v profesiino-tekhnichnykh navchalnykh zakladakh [Organizational and pedagogical support of distance learning in vocational and technical educational institutions]*. Kyiv: In-t prof.-tekh. osvity NAPN Ukrainy [in Ukrainian].

4. Zhernovnykova O. A. (2017). Psykholohichniy aspekt realizatsii dystantsiinykh osvutnykh tekhnolohii u navchalnyi protses maibutnykh uchyteliv matematyky [The psychological aspect of the implementation of remote educational technologies in the educational process of future mathematics teachers]. *Naukovi zapysky Berdianskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu. Pedahohichni nauky – Scientific notes of Berdyan State Pedagogical University. Pedagogical sciences*. 2, 86-99 [in Ukrainian].

5. Kuzminskyi A., Kuchai O., Bida O., Chychuk A., Sihetii I., & Kuchai T. (2021). Dystantsiine navchannia v pidhotovtsi fakhivtsiv u zakladakh vyshchoi osvity [Distance learning in the training of specialists in institutions of higher education]. *Cuchasni informatsiyni tekhnolohiyyi ta innovatsiyni metodyky navchannya v pidhotovtsi fakhivtsiv: metodolohiya, teoriya, dosvid, problemy – Modern Information Technologies and Innovation Methodologies of Education in Professional Training Methodology Theory Experience Problems*, (Vols. 60), (pp. 50-57). (n.d.). *vspu.net*. Retrieved from [/https://vspu.net/sit/index.php/sit/article/view/5098](https://vspu.net/sit/index.php/sit/article/view/5098) [in Ukrainian].

6. Kozubovska I., Atroshchenko T. (2016). Pidhotovka pedahohichnykh kadrov v systemi dystantsiinoi osvity Velykoi Brytanii [Training of pedagogical personnel in the distance education system of Great Britain]. *_Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Seriiia : Pedahohika. Sotsialna robota - Scientific Bulletin of Uzhhorod University. Series: Pedagogy. Social work*, 1, pp. 150-153. [in Ukrainian].

7. Radkevych V. O., Pukhovska L. P., Borodiienko O. V., Radkevych O. P., Bazeliuk N. V., & Korchynska N. M. (2018). Systemy otsiniuvannia yakosti profesiinoi osvity i navchannia v krainakh Yevropeiskoho Soiuzu: monohrafiia [Quality assessment systems of professional education and training in the countries of the European Union]. Zhytomyr: «Polissia» [in Ukrainian].

8. Nalyvaiko O., Kutsyna K. (2021). Osoblyvosti otsiniuvannia pid chas dystantsiinoho navchannia [Peculiarities of assessment during distance learning]. *Naukovi zapysky kafedry pedahohiky – Scientific notes of the department of pedagogy*, 1 (49), 35–41. Retrieved from <https://doi.org/10.26565/2074-8167-2021-49-04> [in Ukrainian].

9. Iina N. V. (2020). Orhanizatsiia zvorotnoho zviazku pid chas dystantsiinoho navchannia v umovakh ZV. [Organization of feedback during distance learning in the conditions of ZV]. *Dystantsiine navchannia studentiv: teoriia i praktyka (Elektronnyi zbirnyk) : nauково-metodychni pratsi Khersonskoho derzhavnoho universytetu – Distance education of students: theory and practice (Electronic collection): scientific and methodological works of Kherson State University*. S.A. Omelchuk (Ed). Kherson: KhDU, [in Ukrainian].

10. Bychko M. V. (2021). Sutnist, osoblyvosti, perevahy y nedoliky, kontrol yakosti znan u dystantsiinii formi navchannia studentiv zakladiv vyshchoi medychnoi osvity [The essence, features, advantages and disadvantages, quality control of knowledge in the distance form of education of students of higher medical education institutions]. *Materialy navchal'no-naukovoyi konferentsiyyi z mizhnarodnoyu uchastyu «Realiyyi, problemy ta perspektyvy vyshchoyi medychnoyi osvity» – Materials of the educational and scientific conference with international participation «Realities, problems and prospects of higher medical education»*. 25 March ' 21, (pp. 23-26) Poltava,. [in Ukrainian].

11. Kuzminskyi A., Kuchai O., Bida O., Chychuk A., Kuchai O., & Dziamko V. (2020). Rozrobka perspektyvnykh napriamiv rozvytku osvity ukrainy: tsyvilizatsiini zminy [The development of promising directions for the development of education in Ukraine: civilizational changes]. *Cuchasni informatsiyni tekhnolohiyyi ta innovatsiyni metodyky navchannya v pidhotovtsi fakhivtsiv: metodolohiya, teoriya, dosvid, problemy – Modern Information Technologies and Innovation Methodologies of Education in Professional Training Methodology Theory Experience Problems*, (Vols. 57), (pp. 174-181). (n.d.). *vspu.net*. Retrieved from: <https://vspu.net/sit/index.php/sit/article/view/3228> [in Ukrainian].

12. Zakon Ukrainy «Pro osvitu» [Law of Ukraine «On Education»]. (n.d.). <https://zakon.rada.gov.ua>. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>. [in Ukrainian].
13. Nakaz MON № 842 vid 13.06.2024 roku «Pro vnesennia zmin do deiakykh standartiv vyshchoi osvity» [Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine No. 842 dated 13.06.2024 «On Amendments to Certain Standards of Higher Education»]. (n.d.). <https://mon.gov.ua> Retrieved from <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/2024/Nakaz-842.vid.13.06.2024.pdf>. [in Ukrainian].
14. Busel V. T. (2005). *Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy [A large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language]*. Kyiv; Irpin: Perun [in Ukrainian].
15. Vovk B. I. (2017). Orhanizatsiia samostiinoi roboty maibutnikh vykladachiv praktychnoho navchannia PTNZ [Organization of independent work of future teachers of practical training at Vocational schools]. Sumy. 2017. [in Ukrainian].
16. Kovalchuk V. I., Ihnatenko S. V., Rosnovskyi M. H., Ihnatenko H. V., Vovk B. I., Opanasenko V. P., & Samus T. V., et al. (2020). Pidhotovka maibutnikh pedahohiv profesiinoho navchannia na zasadakh kompetentnisnogo pidkhodu [Training of future teachers of professional education based on the competence approach]. Hlukhiv. [in Ukrainian].
17. Ihnatenko H. V., & Marynchenko Ye. O. (2021). Innovatsiini tekhnolohii u pidhotovtsi maibutnikh pedahohiv profesiinoho navchannia silskohospodarskoho profiliiu [Innovative technologies in the training of future teachers of professional training in the agricultural profile]. Sumy. [in Ukrainian].
18. Samus T. V. (2024). Fakhova pidhotovka maibutnikh pedahohiv profesiinoho navchannia ta napriamy yii modernizatsii [Professional training of future teachers of professional education and directions of its modernization] *Nauka i tekhnika sohodni (Seriiia «Pedahohika») – Science and technology today (Series "Pedagogy")*, 9 (37), 440-452 [in Ukrainian].

УДК: 373.5.018.43:[37.016:811.134.2]

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11\(39\)-1293-1304](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11(39)-1293-1304)

Каніболоцька Ольга Анатоліївна доктор педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри викладання другої іноземної мови Факультету іноземної філології, Запорізький національний університет, вул. Жуковського, 66, м. Запоріжжя, 69000, тел.: (061) 289-12-41, <https://orcid.org/0000-0002-9622-0731>

Бородкіна Анна Андріївна магістр Факультету іноземної філології, Запорізький національний університет, вул. Жуковського, 66, м. Запоріжжя, 69000, тел.: (061) 289-12-41

ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ СТАРШОКЛАСНИКІВ З ІСПАНСЬКОЇ МОВИ

Анотація. Стаття присвячена презентації ефективних засобів організації навчального процесу в умовах дистанційного вивчення старшокласників іспанської мови. Представлене дослідження присвячене аналізу елементів дистанційного навчання з метою формування іншомовної підготовки старшокласників. Автори досліджують специфіку організації дистанційного навчання та впровадження інноваційних підходів в рамках формування іншомовної комунікативної компетентності (на матеріалі іспанської мови). Зміст статті презентує особливості застосування традиційних та інноваційних методів дистанційного навчання та їх вплив на ефективність заняття з іноземної мови (іспанської). Результати наукового пошуку спрямовані на усвідомлення важливості покращення якості освіти за допомогою сучасних методів навчання дистанційного навчання.

Автори розглядають актуальні питання, пов'язані з розвитком технології дистанційного навчання, основу якої складають спеціальні додатки та технології, що забезпечують функціонування навчального процесу; приділяє увагу розтлумаченню поняття іншомовної комунікативної компетентності та її складових; визначають основні аспекти та труднощі цього процесу, на які варто звернути увагу, а також наголошують на можливості урізноманітнення процесу навчання, як для учнів, так і для викладача. У дослідженні охарактеризовано найбільш сучасні ресурси, платформи та засоби, що можуть бути використані під час процесу навчання, а також в якості наочного прикладу взятий підручник з іспанської мови *Español* на відповідність задачам дистанційного навчання та для формування комунікативної компетенції. У розробці методичного наповнення предмета враховано педагогічні та інформаційні технології, що слугують засобом формування іншомовної компетентностей старшокласників (на матеріалі іспанської мови).

Ключові слова: вчитель іноземної мови, дистанційне навчання, іспанська мова, комплекс вправ, онлайн-ресурси, старшокласник.

Kanibolotska Olha Anatolyivna Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Head of the Second Language Teaching Chair of the Faculty of Foreign Philology of the Zaporizhzhia National University, St. Zhukovsky, 66, Zaporizhzhia, 69000, tel.: (061) 289-12-41, <https://orcid.org/0000-0002-9622-0731>

Borodkina Ann Andriivna master of the Faculty of Foreign Philology of the Zaporizhzhia National University, St. Zhukovsky, 66, Zaporizhzhia, 69000, tel.: (061) 289-12-41

PECULIARITIES OF THE ORGANIZATION OF DISTANCE LEARNING HIGH SCHOOL STUDENTS IN SPANISH

Abstract. The article is devoted to the study of effective means of organizing the educational process in the conditions of distance learning of the Spanish language. The presented study is devoted to the analysis of the elements of distance learning in order to form foreign language training of high school students. The authors investigate the specifics of the organization of distance learning and the implementation of innovative approaches in the framework of the formation of foreign language communicative competence (based on the material of the Spanish language). The content of the article presents the features of using traditional and innovative methods of distance learning and their impact on the effectiveness of foreign language (Spanish) classes. The results of scientific research are aimed at realizing the importance of improving the quality of education with the help of modern distance learning methods.

The authors consider topical issues related to the development of distance learning technology, the basis of which is special applications and technologies that ensure the functioning of the educational process; pays attention to the interpretation of the concept of foreign language communicative competence and its components; determines the main aspects and difficulties of this process, which should be paid attention to, and also draws attention to the modality of diversifying the learning process, both for students and for the teacher. The research characterizes the most modern resources, platforms and tools that can be used during the learning process, as well as the Spanish language textbook *Español* is taken as an illustrative example to meet the tasks of distance learning and for the formation of communicative competence. Pedagogical and information technologies are taken into account in the development of the methodical content of the subject, which serve as a means of forming foreign language competences of high school students (based on the material of the Spanish language).

Keywords: foreign language teacher, distance learning, Spanish language, online resources, high school student.

Постановка проблеми. Інтеграція України в міжнародне співтовариство, розширення соціально-економічних, культурних, освітньо-наукових взаємозв'язків із різними державами, необхідність реформування вітчизняної системи освіти відповідно до критеріїв і показників міжнародних стандартів актуалізували потребу у модернізації іншомовної підготовки, визнанні іноземної мови як обов'язкового освітнього компонента та ключового засобу міжкультурної комунікації. Сфери суспільного життя підпорядковуються умовам часу і навчання, як процес набуття нових знань, не є виключенням. Останні роки виявилися доленосними у процесі обрання нових освітніх стратегій та векторів розвитку навчання, трансформували та перемістили його у дистанційний формат. Такий формат є доволі продуктивним та відкриває нові можливості для вивчення та опанування іноземною мовою в контексті шкільного навчання. Саме з цієї причини дистанційна форма навчання є перспективним напрямом розвитку освіти, оскільки передбачає використання інноваційних комунікаційних технологій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. За останні роки зросли вимоги щодо рівня оволодіння іноземними мовами фахівцями. Значне зростання інтересу до вивчення іноземної мови, зокрема іспанської мови, в Україні викликано перебудовою зовнішньоекономічної діяльності. Сучасний стан міжнародних зв'язків України, вихід її на європейський та світовий простір дають змогу розглядати іноземну мову як важливий засіб міжкультурного спілкування. Основне призначення іноземної мови як предметної навчальної галузі – сприяти опануванню здобувачами умінь і навичок спілкування в усній і писемній формах відповідно до завдань і соціальних норм мовленнєвої поведінки у типових сферах і ситуаціях. Поняття іншомовної комунікативної компетентності постійно знаходиться у фокусі уваги значної кількості дослідників, які розглядають його як багатоаспектне явище зі своєю характерною структурою. До таких дослідників можна віднести А. Андрієнко, Г. Архипова, Н. Гез, С. Козак, О. Павленко, Н. Пруднікова, Ю. Федоренко та багато інших. Однак, незважаючи на значну наукову увагу до зазначеного вище поняття, в сучасній педагогічній науці визначення іншомовної комунікативної компетентності остаточно не сформовано. Проте, можна певним чином узагальнити, що іншомовна комунікативна компетентність розглядається, з одного боку, як здатність здійснювати іншомовне спілкування, правильно використовуючи систему мовних, мовленнєвих і стилістичних норм, а також правил комунікативної поведінки, відповідно до ситуації спілкування, а з іншого, як готовність до іншомовного спілкування з використанням власного мовленнєвого досвіду. Ще одним важливим поняттям виступає дистанційне навчання». Це поняття було сформульоване такими вченими, як М. Томпсон, М. Мур, А. Кларк, і Д. Кіган. До того ж, в лінгвіс-

тично-методичному просторі фокус наукової уваги ще доволі не часто зосереджувався на організації освітнього процесу в умовах дистанційного вивчення саме іспанської мови, а тому цей аспект представляє широкі перспективи для проведення досліджень.

Мета статті. Дослідити та виявити найбільш сучасні та результативні способи викладання та вивчення іспанської мови у дистанційному форматі.

Виклад основного матеріалу. Сучасна система освіти постійно оновлюється. Її розвиток залежить від науково-методичної значущості й обсягу освітніх інновацій, а також від ступеня поширення, що визначають прогресивні зміни в цій системі. Важливим чинником, що визначає характер змін у системі освіти, є науково-технічний прогрес із використанням комп'ютерних технологій. Інновації є невід'ємною частиною розвитку сучасної системи освіти. Стрімке входження новітніх інформаційних технологій кардинально вплинули на всю систему української освіти, зачепивши її зміст, форми й методи навчання, що спричинило зміну вимог до сучасного студента. Саме тому знання іноземної мови має надзвичайно велике значення, оскільки зростає потреба у спілкуванні та співпраці між країнами й народами з різними мовами та культурними традиціями. Інтеграція українського суспільства до міжнародного соціально-економічного, інформаційного, культурного простору зумовлює потребу в ефективній дидактичній технології, що б забезпечувала безперервну взаємодію співучасників навчання, умотивоване залучення до навчально-виховного процесу. Основною метою навчання іноземних мов у навчальних закладах є формування іншомовної комунікативної компетенції здобувачів. Формування комунікативної компетенції старшокласників реалізується через свої складники, що дозволяють удосконалювати початкову діяльність з оволодіння іноземною мовою.

Як відомо, процес вивчення іноземної мови у закладах середньої освіти є комплексним та мультизадачним, проте головною метою все-таки виступає формування іншомовної комунікативної компетентності. Виходячи із визначень поняття, що розглядалися, можна певним чином узагальнити, що іншомовна комунікативна компетентність розглядається, з одного боку, як здатність здійснювати іншомовне спілкування, правильно використовуючи систему мовних, мовленнєвих і стилістичних норм, а також правил комунікативної поведінки, відповідно до ситуації спілкування, а з іншого, як готовність до іншомовного спілкування з використанням власного мовленнєвого досвіду.

Важливо зазначити, що у процесі вивчення іноземних мов, а отже й формуванню іншомовної комунікативної компетентності застосовуються як традиційні, так й інноваційні методи навчання. До традиційних належать лекції, семінарські та практичні заняття, а також самостійна робота студентів, до інноваційних – інтерактивні лекції, проблемне навчання, ситуативне навчання, ділові ігри, семінари-диспути, проектування, моделювання. Одним із найбільш сучасних методів є дистанційне навчання, оскільки цей метод

здатний об'єднати багато сучасних технологій, платформ та мультимедійних засобів, при цьому не забуваючи про традиційні методи вивчення іноземної мови.

Формат дистанційного навчання передбачає залучення нових платформ, ресурсів та інтерактивних засобів навчання. Приміром, існують синхронні та асинхронні засоби навчання.

Синхронний формат означає співпрацю в режимі реального часу. Його перевага в тому, що можна залучати учасників миттєво та у визначений час. Це «прямий ефір», у якому здобувачі освіти можуть контактувати через засоби зв'язку безпосередньо з викладачами через відео- чи аудіозв'язок, відбувається спілкування в чаті. До синхронного формату навчання можемо віднести вебінар, відеоконференцію, віртуальний клас, онлайн-тренінг. Найбільш популярними синхронними інтернет-майданчиками для навчання є *Zoom, Skype та Google Classroom* [3].

Здається, першим і найпопулярнішим інтернет-майданчиком став *Zoom*, який має такі можливості як створення конференцій, в яких може брати участь весь клас; спілкування із учнями за допомогою мікрофонів, веб-камер, окремого чату; демонстрація презентацій, а також всього екрану; створення інтерактивної дошки, де кожен може щось намалювати або вписати необхідну інформацію; можливість записувати трансляцію уроку; можливість розподілення учнів на групи та роботи в окремих *Zoom*-кімнатах.

Є ще одна платформа, яка реалізує дистанційне навчання – *Google Classroom*. Це безкоштовний веб-сервіс, розроблений *Google* для шкіл, покликаний спростити створення, розповсюдження та оцінку завдань безпаперовим способом. Основна мета *Google Classroom* - спростити процес обміну файлами між вчителями та учнями. Виходячи з мети цієї освітньої платформи можна сказати, що вона спрямована більше на додатковий функціонал до дистанційного навчання, а не на повне його впровадження. Тут учень може відстежувати завдання та матеріали курсу, обмінюватися інформацією, спілкуватися у стрічці курсу, переглядати позначки та коментарі викладача.

Асинхронний формат може охоплювати різноманітні засоби інформації, аудіо- та відео-лекції (але не обмежуватися ними). За допомогою асинхронного режиму навчання здобувачі освіти працюють у власному темпі та у зручний для себе час. Асинхронний режим застосовують до різних форм цифрового та онлайн навчання. До асинхронного формату дистанційного навчання відносимо: масові відкриті онлайн-курси, онлайн-літературу, блоги, форуми, чати, електронну пошту [3].

В процесі дослідження варто приділити увагу й інтерактивним ресурсам, що здатні урізноманітнити формат дистанційного навчання і їх основним завданням є підвищити мотивацію учнів, проте такі ресурси не є самостійними засобами навчанням, а слугують лише доповненням до них.

До найефективніших онлайн-ігор у вивченні іноземної мови можна віднести:

- ресурс *Wordwall.net*, що дозволяє створювати до 18 різних ігор на засвоєння та закріплення лексики та граматики;
- сервіс *Quizlet*, призначений для запам'ятовування нової лексики та повторення вже пройденої;
- сервіс *PlayPosit* для створення інтерактивного відео;
- ресурс *LearningApps*, що дозволяє створювати інтерактивні вправи для перевірки знань;
- сервіс *Kahoot* для організації онлайн-вікторин, тестів та опитувань.

Безумовно, як і будь-який підхід до вивчення іноземної мови, дистанційне навчання має низку переваг та недоліків.

Щодо переваг такої форми навчання, безумовно, варто виділити формування в учнів навички самоосвіти, оскільки вчитель не завжди може контролювати виконання та засвоєння матеріалу усіма учнями так само як і під час офлайн-навчання, а отже учень має бути самодисциплінованим та мати здатність до самоконтролю. До того ж, дистанційне навчання є мобільним, оскільки не вимагає перебування у конкретному місці, а з використанням асинхронних методів навчання – і не прив'язує учня до конкретного часу занять: знов спостерігається висока можливість індивідуалізації освітнього процесу та підлаштування його під себе.

Однак, навіть за наявності такої кількості очевидних переваг, існує і ряд недоліків, зокрема недостатня соціалізація учня, хоча й дистанційне навчання передбачає проведення на уроках групових форм робіт, однак із залученням лише асинхронного підходу ці форми робіт, а отже й можливості до соціалізації учнів значно скорочуються. Також варто враховувати і значну діджиталізацію життя учнів, що може спричинити виникнення залежності від гаджетів і небажання дитини виходити за межі онлайн-простору.

Отже, формування іншомовної комунікативної компетентності на уроках вивчення іноземної мови виступає ключовою метою, одним із засобів реалізації якої виступає впровадження та застосування технології дистанційного навчання, що є дуже актуальним для сучасних здобувачів освіти. Цей засіб має як низку переваг, так і недоліків та досі виступає предметом багатьох досліджень та дискусій і знаходиться на етапі активного формування та вдосконалення, однак, лише завдяки поєднанню педагогічних знань та використанню сучасних технологій з'являється можливість успішної реалізації технології дистанційного навчання для вивчення іноземної мови та формування іншомовної комунікативної компетентності.

Відповідно до Державного стандарту загальнообов'язкової середньої освіти, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 30.09.2020 №898, здатність учня старшої школи загальноосвітніх навчальних закладів спілкуватися іноземною мовою передбачає наступні вміння: надавати

інформацію та ставити запитання з метою уточнення її змісту; висловлювати своє ставлення до вчинків, думок, позицій інших людей; порівнювати події, факти, явища; висловлювати свої почуття та емоції; приймати або відхиляти пропозицію; аргументувати свій вибір, точку зору, власну думку; вести дискусію, привертаючи увагу співрозмовника; висловлювати свої переконання, думки, згоду або незгоду [2].

Відповідно до затверджених програмових вимог, загальноосвітні навчальні заклади обирають навчально-методичний комплекс (далі НМК), що задовольняє і допомагає у формуванні всіх зазначених вище умінь та компетенцій.

Для демонстрації прикладу такого НМК, хотілося б розглянути підручник Іспанська мова (Español), розроблений авторами Валерієм Редько та Валентиною Береславською та орієнтований на учнів 10 класів загальноосвітніх навчальних закладів [1].

Це видання є продовженням серії підручників, рекомендованих для навчання іспанської мови учнів 10 класу закладів загальної середньої освіти. Зміст підручника побудовано на засадах компетентнісного, комунікативного, діяльнісного, особистісно орієнтованого та культурологічного підходів, відповідно до вимог нової навчальної програми, вікових особливостей, інтересів та навчального досвіду учнів. Тут оптимально сформована система вправ і завдань, раціонально організований навчальний матеріал, ефективні засоби орієнтування дають змогу школярам успішно оволодівати іспаномовним спілкуванням на уроках і в самостійній роботі.

Підручник цілком відповідає програмі, в ньому зазначені всі необхідні лексичні, граматичні та комунікативні теми, однак він не орієнтований на дистанційне навчання, а тому вчителю необхідно провести ґрунтовну роботу, аби організувати заняття з іноземної мови таким чином, щоб врахувати усі можливості та переваги такого виду навчання, звертаючи увагу й на труднощі даного процесу, при цьому залучаючи НМК, як основу навчальних занять з використанням додаткових інтернет-ресурсів задля оптимізації навчального процесу.

Варто додати, що у затверджених Міністерством освіти та науки України «Навчальних програмах з іноземних мов для загальноосвітніх навчальних закладів і спеціалізованих шкіл із поглибленим вивченням іноземних мов 10 – 11 класи. Англійська мова, Німецька мова, Французька мова, Іспанська мова» також прописаний тісний взаємозв'язок між оволодінням мовними засобами та використанням інформаційних технологій. Такий зв'язок має за мету формування у учня-випускника, окрім власне комунікативної, додатково й інформаційно-цифрової компетентності, як частини компетентнісного потенціалу галузі «Іноземні мови», яка передбачає наступні уміння:

– вивчати іноземну мову з використанням спеціальних програмних засобів, ігор, соціальних мереж;

- створювати інформаційні об'єкти іноземними мовами;
- спілкуватися іноземною мовою з використанням інформаційно комунікаційних технологій (далі ІКТ);
- застосовувати ІКТ для пошуку, обробки, аналізу та підготовки інформації відповідно до поставлених завдань [2].

Наведемо приклади використання технологій дистанційного навчання з метою формування іншомовної комунікативної компетенції старшокласників з іспанської мови.

1. Вправа на розвиток словникового запасу з використанням Quizlet

Інструмент: Quizlet

Опис: створіть набір карток з новою лексикою для теми (наприклад, «Місто», «Харчування» тощо). Дайте учням посилання на набір, щоб вони могли практикувати слова в різних режимах: флеш-картки, тести, ігри.

Завдання: вивчити нові слова, пройти тестування та зіграти в гру «Матч», щоб закріпити словниковий запас.

Мета: закріплення лексичних одиниць і розвиток навичок розпізнавання слів.

2. Відеодіалоги на основі платформи Zoom

Інструмент: Zoom або Google Meet

Опис: створіть пари або невеликі групи і задайте тему для обговорення (наприклад, «Моя подорож», «Мій робочий день»). Кожна пара обговорює тему, записуючи відео. Після завершення студенти надсилають записи для оцінки або переглядають разом на уроці.

Завдання: провести діалог зі співрозмовником на задану тему і записати розмову.

Мета: розвиток навичок усного мовлення та спонтанного використання вивченого матеріалу.

3. Інтерактивна граматична вікторина в Kahoot

Інструмент: Kahoot

Опис: створіть вікторину з питань з граматики, наприклад, на вживання часів (presente, pasado, futuro). Учні проходять вікторину онлайн, відповідаючи на питання в режимі реального часу.

Завдання: пройти вікторину на Kahoot, відповідаючи на граматичні питання і набираючи бали за правильні відповіді.

Мета: закріплення граматичних правил у цікавій формі, розвиток умінь розпізнавання граматичних конструкцій.

4. Практика письма через Google Docs

Інструмент: Google Docs

Опис: дайте завдання написати короткий твір або лист (наприклад, «Опишіть свій ідеальний вихідний день»). Учні пишуть тексти в Google Docs, де викладач може залишати коментарі з виправленнями.

Завдання: написати текст, звертаючи увагу на граматику та лексику, а потім переглянути коментарі викладача і виправити помилки.

Мета: розвиток навичок письма, вдосконалення граматики та словникового запасу.

5. Аудіозавдання з використанням Podbean або SoundCloud

Інструмент: Podbean або SoundCloud

Опис: викладач записує аудіо з текстом іспанською мовою. Учні слухають його і виконують завдання (наприклад, відповідають на запитання за змістом або заповнюють пропуски в тексті).

Завдання: прослухати аудіозапис і відповісти на запитання або заповнити пропуски в тексті, який наданий окремо.

Мета: розвиток навичок аудіювання і розуміння на слух.

6. Читання з обговоренням у Padlet

Інструмент: Padlet

Опис: викладач публікує текст на Padlet (наприклад, новинну статтю або невелику історію), а учні читають і коментують або задають питання під текстом. Можна провести дискусію в коментарях.

Завдання: прочитати текст і залишити коментар з питаннями або власною думкою.

Мета: розвиток навичок читання та інтерактивного обговорення.

7. Рольові ігри у віртуальному класі з використанням Microsoft Teams

Інструмент: Microsoft Teams

Опис: студенти отримують ролі (наприклад, турист і місцевий житель) і повинні імпровізувати розмову на тему (наприклад, запитати про напрямок). Викладач може надавати підказки та коригувати хід розмови.

Завдання: відтворити рольову ситуацію в реальному часі з імпровізацією.

Мета: розвиток комунікативних навичок, навичок імпровізації і застосування мовних структур.

8. Створення мультимедійного проекту з Canva

Інструмент: Canva

Опис: дайте завдання створити проєкт на певну тему (наприклад, «Мій улюблений іспанськомовний регіон»). Учні використовують Canva, щоб створити презентацію, постер або буклет, використовуючи текст, зображення та інфографіку іспанською мовою.

Завдання: створити мультимедійний проєкт із поясненнями іспанською мовою.

Мета: розвиток навичок письма, поповнення словникового запасу, вивчення культури іспаномовних країн.

9. Перекладацька вправа з Linguee або Google Translate

Інструменти: Linguee, Google Translate

Опис: учні перекладають невеликий текст з української або англійської на іспанську за допомогою Google Translate, а потім самостійно редагують результат, використовуючи Linguee для перевірки коректності фраз і виразів.

Завдання: виконати переклад тексту, а потім редагувати його, звіряючись із перевіреними прикладами з Linguee.

Мета: розвиток навичок перекладу та аналізу тексту, навчання самостійній перевірці перекладів.

10. Аудіозаписи відповідей у WhatsApp або Telegram

Інструменти: WhatsApp або Telegram

Опис: учні отримують короткі питання або ситуації для опису, наприклад, «Розкажіть про свій день». Вони записують свої відповіді у вигляді аудіо, надсилають викладачеві або в загальний чат.

Завдання: записати голосове повідомлення з відповіддю на питання, що містить мінімум 3-5 речень.

Мета: розвиток навичок говоріння та спонтанного висловлення думок.

11. Відеоанотації з Edpuzzle

Інструмент: Edpuzzle

Опис: викладач вибирає відео на іспанській мові (наприклад, короткий ролик або новини) і завантажує його в Edpuzzle. Додає запитання або пояснення в ключових моментах відео. Учні відповідають на запитання під час перегляду.

Завдання: переглянути відео та відповісти на запитання, що з'являються на екрані під час перегляду.

Мета: розвиток навичок слухання, розуміння мови на слух і здатності швидко відповідати на запитання.

12. Написання блогу на Medium або Google Sites

Інструмент: Medium або Google Sites

Опис: учні створюють свій особистий блог іспанською мовою, де вони можуть писати на задані теми (наприклад, «Мої хобі», «Цікаві факти про Іспанію»). Вони діляться посиланнями на свої записи з групою, щоб отримати відгуки.

Завдання: написати публікацію іспанською мовою на задану тему і поділитися з іншими для обговорення.

Мета: розвиток навичок письма та вміння формулювати думки іспанською мовою.

13. Онлайн-тести на граматику та лексику за допомогою Google Forms

Інструмент: Google Forms

Опис: викладач створює тест на Google Forms, використовуючи питання з вибором правильної відповіді, заповненням пропусків, і навіть короткими відповідями. Учні проходять тест у зручний для них час, а потім отримують зворотний зв'язок від викладача.

Завдання: пройти тест і перевірити свої знання з граматики і лексики.

Мета: закріплення знань і практичне тестування

14. Дебати на базі Discord або Slack

Інструменти: Discord, Slack

Опис: учасники діляться на групи, де кожна з них обговорює певну проблему або тему (наприклад, «Онлайн-освіта проти традиційної освіти»). Вони можуть писати аргументи в чаті або проводити голосові дискусії.

Завдання: взяти участь у дебатах, висловлювати аргументи та відповідати на питання опонентів.

Мета: розвиток навичок критичного мислення, практичне використання мови для вираження думок і аргументації.

15. Інтерактивні інтегровані вправи з LearningApps

Інструмент: LearningApps

Опис: викладач створює інтерактивні вправи, такі як «Вибір правильної відповіді», «Парні картки», «Заповнення пропусків», щоб учні практикували граматику, лексику чи орфографію.

Завдання: виконати інтерактивні завдання на платформі LearningApps і здобути максимальну кількість балів.

Мета: розвиток лексичних і граматичних навичок, активне залучення до виконання завдань.

Висновки. На сьогоднішній день вивчення іноземної мови вимагає застосування технологій дистанційного навчання, що пов'язано з вимогами сучасності та діджиталізацією освітнього простору, а також з підвищенням статусу іноземної мови та усвідомленням цінності даного навчального предмета в українському суспільстві. В свою чергу така ситуація вимагає формування практичних, освітніх, розвиваючих та виховних цілей навчання іноземних мов таким чином, щоб не тільки відповідати вимогам часу, але й спиратися на останні досягнення науки, враховувати передовий досвід, що безпосередньо пов'язаний із розвитком інформаційних технологій. Було також виявлено, що для здійснення дистанційного навчання необхідно обрати навчальну платформу, серед яких Google Classroom, Zoom, Skype. В якості додаткових засобів можна скористатися програмами, які сприяють незалежному навчанню та можуть використовуватись на уроках іноземних мов для формування комунікативної компетенції, серед них: Wordwall.net, Quizlet, PlayPosit, LearningApps. Це створює цікаві умови для учня на уроках формування навичок і розвитку умінь, автоматизує вживання граматичних структур та сприяє закріпленню здобутих знань.

Згодом було проаналізовано навчальний підручник Español для учнів старшої школи та визначено, що підручник цілком відповідає програмі, в ньому зазначені всі необхідні лексичні, граматичні та комунікативні теми, однак він не орієнтований на дистанційне навчання, а тому вчителю необхідне проведення ґрунтовної роботи, аби організувати заняття з іноземної мови таким чином, щоб врахувати усі можливості та переваги такого виду навчання, звертаючи увагу й на труднощі даного процесу. Використання різноманітних інтерактивних комп'ютерних вправ могло б значно покращити процес тренування та закріплення граматичного та лексичного матеріалу, а також

сприяло б підвищенню результативності, ефективному використанню часу на уроці.

Таким чином, було визначено, що процес дистанційного вивчення іспанської мови на етапі старшої школи повинен спиратися на НМК, однак має зазнати певної оптимізації та діджиталізації, оскільки процес дистанційного навчання не тільки дозволяє, а й сприяє залученню нових інформаційних технологій, що не тільки впливають на процес формування комунікативних компетентностей, а й здатні підготувати учнів до життя в сучасному світі.

Література:

1. Береславська В. І., Редько В. Г. Іспанська мова (10-й рік навчання, рівень стандарту): підруч. для 10-го кл. закл. заг. серед. освіти. Київ : Генеза, 2018. 192 с.
2. Програми з іноземних мов затверджені Наказом Міністерства освіти і науки України URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-10-11-klas/2018-2019/inomezni-movi-10-11-19.09.2017.pdf> (дата звернення: 21.10.2024).
3. Ткаченко Л.В Хмельницька О.С. Особливості впровадження дистанційного навчання в освітній процес закладу вищої освіти. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2021, № 75, Т. 3. С. 78-90.

References:

1. Bereslavska V. I., Redko V. G. (2018) Ispanska mova (10-y rik navchannya, riven standartu): pidruch. dlya 10-go kl. zakl. zag. sered. osviti [Spanish (10th year of study, standard level): tutor. for the 10th grade closing general among. education]. Kyiv: Geneza [in Ukrainian].
2. Programi z inozemnih mov zatverdzeni Nakazom Ministerstva osviti i nauki Ukrayini [Programs in foreign languages are approved by the Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine]. *mon.gov.ua*. Retrieved from: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna serednya/programy-10-11-klas/2018-2019/inomezni-movi-10-11-19.09.2017.pdf> [in Ukrainian].
3. Tkachenko L.V Hmeinitska O.S. (2021) Osoblivosti vprovadzhennya distantsiynogo navchannya v osvitniy protses zakladu vischoyi osviti [Peculiarities of the implementation of distance learning in the educational process of a higher education institution]. *Pedagogika formuvannya tvorchoyi osobistosti u vischii i zagalnoosvitniy shkoiah*, 75, T. 3, 78-90 [in Ukrainian].

УДК 94(477):329.78"18/20"

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11\(39\)-1305-1312](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11(39)-1305-1312)

Кінд-Войтюк Наталія Василівна кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України та археології, Волинський національний університет імені Лесі Українки, вул. Шопена, 24, м. Луцьк, 43024, тел.: (03322) 24-80-30, <https://orcid.org/0000-0002-7746-2807>

УКРАЇНСЬКИЙ ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНИЙ ДІЯЧ, КОМПОЗИТОР, ПЕДАГОГ, ГОЛОВА ТОВАРИСТВА «ПРОСВІТА»: АНАТОЛЬ ВАХНЯНИН

Анотація. У статті досліджується життєвий шлях Анатолія Вахнянина (1841–1908), починаючи з юнацьких років у Галичині, де він формувався як патріот та культурний діяч, до його зрілості, став впливовим композитором і засновником громадських організацій. Розкрито громадсько-політичну, культурно-освітню роботу діяча.

А. Вахнянин – яскрава постать українського культурного і суспільного життя, який упродовж своєї діяльності об'єднував націю через музику, слово і громадську активність. Висвітлено його участь у створенні товариства «Просвіта», політичної організації «Народна рада», простежено його роботу на посаді директора Вищого музичного інституту ім. М. Лисенка у Львові.

Стаття детально аналізує композиторську діяльність А. Вахнянина, зокрема його інтерес до фольклору та прагнення створювати музику, що відображає національні цінності та дух українського народу. У дослідженні розглядається вплив його композицій на формування національної музичної школи та підкреслюється важливість А. Вахнянина як засновника товариства "Боян" – першої української музично-хорової організації, що зіграла значну роль у розвитку української хорової культури. А. Вахнянин проявив себе також як засновник об'єднання українських студентів у Відні під назвою «Січ»; засновник співочого товариства «Торбан».

Важливою складовою статті є також висвітлення політичної та громадської діяльності А. Вахнянина, його участі в національно-визвольному русі, його внеску як редактора та публіциста, який просував ідеї національної єдності та культурного самовираження. Він був активним учасником "Просвіти" і працював над збереженням національних традицій та сприянням культурному розвитку українців.

Стаття акцентує увагу на його діяльності як культурного будівничого, що заклав основи для розвитку українського мистецтва та громадянського суспільства, зокрема завдяки підтримці молодих талантів і організації культурних заходів. А. Вахнянин розглядається як один із ключових діячів у формуванні української культурної ідентичності та національної самосвідомості.

Kind-Voytiuk Nataliya Vasylivna Candidate of Historical Sciences, Assistant professor of the Department of History of Ukraine and Archaeology, Lesya Ukrainka Volyn National University, St. Chopena, 24, Lutsk, 43024, tel.: (03322) 24-80-30, <https://orcid.org/0000-0002-7746-2807>

UKRAINIAN SOCIAL AND POLITICAL ACTIVIST, COMPOSER, TEACHER, CHAIRMAN OF "PROSVITA" SOCIETY: ANATOLY VAKHNYANIN

Abstract. The article explores the life path of Anatol Vakhnyanyn (1841–1908), starting from his youth in Galicia, where he was formed as a patriot and cultural figure, to his maturity, when he became an influential composer and founder of public organizations. The socio-political, cultural and educational work of the figure is revealed.

A. Vakhnyanyn is a prominent figure in Ukrainian cultural and social life, who united the nation through music, words, and social activism. The article highlights his participation in the creation of the Prosvita society, the political organization Narodna Rada, and his work as director of the Lysenko Higher Music Institute in Lviv.

The article analyzes in detail Vakhnyanyn's compositional activity, in particular his interest in folklore and his desire to create music that reflects the national values and spirit of the Ukrainian people. The study examines the influence of his compositions on the formation of the national musical school and emphasizes the importance of Vakhnyanyn as the founder of the Boyan Society, the first Ukrainian musical and choral organization that played a significant role in the development of Ukrainian choral culture. A. Vakhnyanyn also proved himself as the founder of the association of Ukrainian students in Vienna called “Sich”; the founder of the singing society “Torban”.

An important component of the article is also the coverage of A. Vakhnyanyn's political and public activities, his participation in the national liberation movement, his contribution as an editor and publicist who promoted the ideas of national unity and cultural expression. He was an active participant in the Prosvita movement and worked to preserve national traditions and promote the cultural development of Ukrainians.

The article focuses on his activities as a cultural builder who laid the foundations for the development of Ukrainian art and civil society, in particular through the support of young talents and the organization of cultural events. A. Vakhnyanyn is seen as one of the key figures in the formation of Ukrainian cultural identity and national consciousness.

Keywords: A. K. Vakhnyanyn, Lviv theological Seminary, University of Vienna, the Society «Prosvita», Scientific society of T. Shevchenko, the political activities, Director of the Higher Institute of music N. Lysenko

Постановка проблеми. Анатоль Вахнянин – один з представників плеяди галицької інтелігенції, який у другій половині XIX – початку XX ст. в умовах Австро-Угорської монархії самовіддано працював на ниві усвідомлення українців як окремої нації. Науково-педагогічна, громадсько-політична та музична, культурна діяльність значною мірою сприяли не тільки формуванню культурно-освітнього рівня населення Галичини, а й тісного єднання всього українського народу. У студентські роки він започаткував діяльність студентських громадських структур «Громада» (Перемишль) і «Січ» (Відень), з якими вперше вшанував пам'ять Тараса Шевченка. У Львові разом з однодумцями А. Вахнянин створив культурно-просвітницьку організацію «Просвіта» і продовж 1868–1879 рр. очолював її роботу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Спеціального дослідження просвітянського періоду А. Вахнянина не проводили. Тому певна інформація щодо цього міститься переважно в загальних біографічних дослідженнях стосовно цього діяча. Серед них потрібно назвати праці Т. Батенка [1] та Л. Белінської [2], у яких уміщено цікаві факти про роки шкільної й університетської освіти та участь останнього в просвітянській організації. Напрями культурно-просвітницької діяльності А. Вахнянина характеризуються в статтях Я. Горака [8–13] та В. Качкана [16–17]. Указану тему побіжно висвітлено в нарисі Л. Пархоменко [23].

Мета статті – розкриття біографії А. Вахнянина та його діяльності у становленні товариства «Просвіта».

Виклад основного матеріалу.

Постать Анатолія Вахнянина як митця-універсала і громадського діяча вирізняється винятковою багатогранністю та багатовекторністю своєї спрямованості, адже він є літератором, публіцистом, педагогом, редактором, композитором, диригентом. Анатолій Климентович Вахнянин народився 19 вересня 1841 р. в селі Сенява, неподалік від Перемишля. У 1847 р. Анатолій пішов до чотирикласної школи в Перемишлі, де навчання велося німецькою мовою. Він згадував, що «... школи стояли тоді під спостереженням латинських консисторій» [4].

У 1851–1859 рр. навчався в Перемишльській гімназії [23, 315]. Із 1859 до 1863 р. Анатолій Вахнянин опановував теологію у Львівській духовній семінарії, займався літературною й музичною діяльністю. На другому році навчання в семінарії почав видавати ілюстрований гумористичний часопис під псевдонімом «Клепайло». Як потім згадував, читачі «Клепайла» збирали мізерні гроші й передавали їх на придбання струн для оркестрового гуртка [12, 110–111]. У 1863 р. Анатолій організував гурток гімназистів «Громаду», який об'єднував співаків-учнів. Як згадує автор «Споминів», «у семінарії вперше залунала козацька пісня - Ой Січ, мати!, —Ой став пугач на могилі!» [4].

24 листопада 1863 р. А. Вахнянин одружився на І. Ванковичівні (1841–1873). Із 3 листопада 1865 р. до березня 1868 р. Анатолій Вахнянин вивчав

історію та географію у Віденському університеті. У 1867 р. організував студентське товариство «Січ». Із 1867 р. А. Вахнянин був редактором часопису «Правди», у якому опублікував у 1868–1869 рр. наукові статті: «Про кургани на Литві і западній Русі», «Катехизис, історія і землеописання».

Після закінчення університету в 1868 р. повернувся до Львова, де продовжив педагогічну діяльність в Академічній гімназії та долучився до створення «Просвіти» [22, 292].

Створення товариства «Просвіта» у Львові започаткувала українська академічна молодь. У березні 1868 р. студенти обрали комітет для укладання статуту. Остаточну підготовку статуту «Просвіти» здійснювали К. Сушкевич, А. Вахнянин і О. Борковський [5, 338]. Львівське намісництво відкинуло цей статут, але міністерство внутрішніх справ дозволило 2 вересня 1868 р. заснувати товариство «Просвіта» у Львові на основі запропонованого статуту [26]. 8 грудня того ж року відбулися перші загальні збори товариства. У них узяли участь 64 члени-засновники. Голова комітету засновників А. Вахнянин відкрив збори промовою, у якій пояснив програму товариства: «пізнання і просвіта народу». Першим головою «Просвіти» обрано А. Вахнянина (1868–1870 рр.). «Спомагати народну просвіту в напрямках моральним, матеріальним, політичним через видання практичних книжок, брошур і т. д. в тій мові, якою нарід говорить», – так визначив завдання діяльності товариства о. С. Качала [15].

Товариство сприяло культурному, освітньому та духовному розвитку українського народу. Воно засновувало школи, видавало та розповсюджувало поштою книжки, створювало бібліотеки й читальні, проводило виставки-ярмарки української книги [2; 12, 95]. На початку свого існування Товариство заснувало три фахові школи: «Господарську школу» у с. Миловання, «Жіночу школу домашнього господарства» у с. Угерці Винявські, «Торгівельну школу» у м. Львів. Першим друкованим виданням «Просвіти» тиражем у 2 тис. стала читанка «Зоря» (1868 р.) [19]. 26 травня 1870 р. відбувся другий загальний збір Товариства. Він визначив нові принципи роботи «Просвіти». За два роки засновано три нові філії «Просвіти», організовувано читальні, почали видавати друкований орган «Письмо з —Просвіти!», а з 1880 р. – народовську політичну газету «Діло» [18].

Одним із головних напрямів діяльності Товариства була видавнича справа. Друкували переважно історичну й економічно-господарську літературу, художні твори та книги релігійного спрямування [6]. Із 1868 до 1918 рр. «Просвіта» видала 348 популярних книжок. Серед них – 88 оповідань, 52 – історично-географічного змісту, 42 – економічно-господарського, 28 – на природничу та лікарську тематику, 22 – на юридичну, 31 – на релігійно-моральні теми, 3 – військову тощо.

Перші підручники «Просвіта» надрукувала для Львівської гімназії, що мала чотири класи з українською мовою викладання. Це були «Латинська граматика» Шульца в перекладі О. Партицького, «Фізика» – для IV класу,

«Природна історія» Полянського для I класу. Шкільні книжки товариство «Просвіта» видавало до 1876 р. У 1871 р. опубліковано два підручники, у 1872 р. – два, у 1873 р. – п'ять, у 1874 р. – три, у 1875 р. – три, у 1876 р. – два; разом – 17 тиражем 13 тис. примірників [7].

Крім видавничої справи, Товариство проводило багато різних заходів. Найпомітнішим серед них було відзначення роковин смерті Т. Шевченка, яке започаткували в 1860-х рр. студенти, а згодом члени «Просвіти» разом з іншими українськими організаціями Львова проводили його щорічно.

На початку своєї діяльності просвітянська організація головну увагу зосереджувала на організаційних проблемах, видавничій справі й підтримці українофільських традицій. Із часом сфера впливу Товариства розширювалася та визначалась етнополітичними інтересами народу. Поступово «Просвіта» набувала дедалі більшої ваги в суспільстві, насамперед у культурному житті українців краю, здобувала визнання й підтримку в Наддніпрянській Україні [25, 16–17].

Розвиваючись, Товариство відкриває окремі структурні підрозділи, які переважно були зосереджені у Львові. У 1869 р. створено бібліотеку й архів «Просвіти», які повинні стати в цих умовах власне національною книгозбірнею. При бібліотеці почала діяти читальня [27]. Поряд із бібліотекою та архівом «Просвіта» відкрила музей [24, 315], однак формування його фондів відбувалося дуже повільно й певної довершеності музей набув у 1880-х рр. Тут зберігалися колекції нумізматики, різні старовинні вироби: культові речі, музичні інструменти, етнографічні матеріали, а також портрети, картини тощо.

На початку ХХ ст. музей розформовано. Частину фондів Товариство передало Національному музею, частину – до музею Наукового товариства ім. Т. Шевченка. У 1878–1879 рр. А. Вахнянин був редактором видання «Листи з Просвіти» [27; 10, 5-6], співредактором газети «Діло». У 1870 р. організував музично-хорове товариство «Торбан» [21].

У 1881 р. А. Вахнянин був одним зі співзасновників «Педагогічного товариства», основна мета якого – заснування, примноження кількості українських народних шкіл надання їм матеріальної допомоги.

А. Вахнянин брав участь у становленні Наукового товариства ім. Т. Шевченка. 11 травня 1893 р. на загальних зборах НТШ він став директором історико-філософської секції. Після обрання Вахнянина послом до парламенту в 1894 р. він склав повноваження директора секції.

Шлях А. Вахнянина до політичної кар'єри був нелегким. Першою його спробою в політиці стала участь у керівному відділі «Руської ради», що виникла 1870 р. У 1885 р. А. Вахнянин разом із Ю. Романчуком організував політичну організацію галицьких народовців «Народна рада» [16]. У 1890 р. разом з іншими лідерами «народовців» став ініціатором політики «нової ери». У 1894–1900 рр. обраний депутатом Віденського парламенту.

У 1891 р. А. Вахнянин був одним із засновників хорového товариства «Львівський Боян». Із часом осередки «Боянів» виникали в різних містах Галичини і постала потреба об'єднати їх однією організацією. У 1903 р. А. Вахнянин заснував Вищий музичний інститут ім. М. Лисенка у Львові та став його першим директором [14; 11, 287]. Він був засновником і керівником «Союзу співочих і музичних товариств». А. Вахнянин – автор опери «Купало», музики до драми Т. Шевченка «Назар Стодоля», хорів, пісень, а також літературних творів «Три тополі», «Розповіді та гуморески» (1902), «Спогади про життя» (1908), шкільних підручників [8, 102–107; 16, 15–24].

Анатоль Вахнянин помер 11 лютого 1908 р. у Львові, похований на Личаківському кладовищі [22, 293].

Висновки. Анатоль Вахнянин (1841–1908) був важливою постаттю в українському культурно-громадському житті Галичини. Як композитор, педагог, публіцист та активний громадський діяч, він зробив великий внесок у розвиток української культури та національного самосвідомлення, зокрема як один із засновників і перший голова товариства "Просвіта".

У 1868 році А. Вахнянин разом з іншими українськими інтелектуалами заснував товариство "Просвіта" у Львові. Він активно займався організаційними питаннями товариства, залучав до діяльності відомих діячів та сприяв розвитку видавничої справи, щоб створити і розповсюджувати українську літературу для населення. Він також виступав за поширення ідей єдності українців та національного відродження. "Просвіта" під керівництвом А. Вахнянина стала одним з ключових чинників культурного і суспільного піднесення серед українців в Галичині та сприяла створенню умов для подальшого розвитку українського національного руху.

Література:

1. Батенко Т. Анатоль Вахнянин (1841–1908): біля джерел національного відродження. Львів: Кальварія, 1998.
2. Белінська Л., Кукурудза С. Анатоль Вахнянин — педагог-географ, композитор, громадський діяч, політик. *Вісник Львівського університету*. Серія географічна. 2019. Вип. 53. С. 13–23.
3. Білецький В. Мости в Україні. Донецьк : Укр. культуролог. центр, 2005.
4. Вахнянин А. Листи до Пантелеймона Куліша. Львів : Вид. К. Студинський, 1908.
5. Вахнянин Н. Споми́ни з життя. Львів : [б. в.], 1908.
6. Верига В. Нариси з історії України (кінець XVIII — початок XIX ст.). Львів : Світ, 1996. 448 с.
7. Возняк М. Як пробудилося українське народне життя в Галичині за Австрії. Львів, 1924. 180 с.
8. Галицько-руське письменство 1848–1865 р. р. на тлі тогочасних суспільно-політичних змагань галицько-руської інтелігенції. Львів : НТШ, 1903. 146 с.
9. Горак Я. Анатоль Вахнянин і фольклор. *Народознавчі зошити*. Львів : Ін-т народознав. НАН України, 2000. № 1. С. 102–107.
10. Горак Я. Діяльність Анатолія Вахнянина у становленні українського театру в Галичині. *Теоретичні та практичні питання культурології*. Вип. 5. Мелітополь, 2001. С. 5–16.

11. Горак Я. Три листи Анатолія Вахнянина до невстановленого адресата. *Записки Наукового товариства ім. Т. Шевченка*. Т. ССXXXII. Львів : НТШ, 1996. С. 286–293.
12. Горак Я. Микола Лисенко та Анатоль Вахнянин. *Дзвін*. 2000. № 11–12. С. 94–97.
13. Горак Я. Найвизначніший серед старшої генерації. *Дзвін*. 1998. № 2. С. 110–113.
14. Горак Я. Листування Івана Франка з Анатолем Вахняниним. *Науковий вісник музею Івана Франка у Львові*. Вип. 2. Львів : Каменяр, 2001. С. 274–280.
15. Гриневецький І. О. А. К. Вахнянин : нариси про життя та творчість К. : [б. в.], 1981.
16. Качала С. Погляди на справи русько-народні в началі года 1868. *Слово*. 1868. № 2.
17. Качкан В. Анатоль Вахнянин і його роль у розвитку культури Західної України. *Народна творчість та етнографія*. 2003. № 1–2. С. 15–24.
18. Качкан В. Хай святиться ім'я твоє : Українознавство та пресологія (XIX – перша пол. XX ст.). Львів : Фенікс, 1998. Кн. 3. С. 7–30.
19. Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців (1848–1914). Львів: [б. в.], 1926.
20. Лозинський М. Сорок літ діяльності «Просвіти». Львів: [б. в.], 1908.
21. Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника Національної академії наук України. Відділ рукописів, ф. Наукове товариство ім. Шевченко, од. зб. 560.
22. Митці України : енцикл. довід. / упоряд. : М. Г. Лабінський. К. : Укр. енцикл., 1992. 848 с.
23. Народжені Україною. Меморіальний альманах : у 2-х т. К. : ЄВРОІМІДЖ, 2002.
24. Пархоменко Л. Вахнянин Анатоль. Українська музична енциклопедія. Т. 1. К. : Ін-т мистецтвознав., фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України, 2006. С. 315.
25. Перський С. Популярна історія Товариства «Просвіта». Львів : [б. в.], 1932.
26. «Просвіта»: історія та сучасність. К. : Веселка, 1998.
27. Статут товариства «Просвіта». Львів, 1891. 18 с.
28. Студинський К. Галичина й Україна в листуванні 1862–1884 рр. Х. ; К. : [б. в.], 1931. Т. 1.

References:

1. Batenko, T. (1998). *Anatol' Vahnjanin (1841–1908): bilja dzherel nacional'nogo vidrodzhennja [natol Vahnjanin (1841–1908): near the sources of national revival]*. L'viv: Kal'varija [in Ukrainian].
2. Belins'ka, L., Kukurudza, S. (2019). Anatol' Vahnjanin — pedagog-geograf, kompozitor, gromads'kij dijach, politik [Anatol Vahnjanin is a pedagog-geographer, composer, public figure, and politician]. *Visnik L'vivs'kogo universitetu. Serija geografichna - Bulletin of Lviv University. The series is geographical*, 53, 13–23 [in Ukrainian].
3. Bilec'kij, V. (2005). *Mosti v Ukraïnu [Bridges to Ukraine]*. Donec'k : Ukr. kul'turolog. Centr [in Ukrainian].
4. Vahnjanin, A. (1908). *Listi do Pantelejmona Kulisha [Letters to Panteleimon Kulish]*. L'viv : Vid. K. Studins'kij [in Ukrainian].
5. Vahnjanin, N. (1908). *Spomini z zhittja [Memories from life]*. L'viv : [b. v.]. 8 [in Ukrainian].
6. Veriga, V. (1996). *Narisi z istorii Ukraïni (kinec' XVIII — pochatok XIX st.) [Essays on the history of Ukraine (end of XVIII — beginning of XIX centuries)]*. L'viv : Svit [in Ukrainian].
7. Voznjak, M. (1924). *Jak probudilosja ukraïns'ke narodne zhittja v Galichini za Avstriï [How the Ukrainian folk life woke up in Galicia under Austria]*. L'viv, [in Ukrainian].
8. *Galic'ko-rus'ke pis'menstvo 1848–1865 r. r. na tli togochasnih suspil'no-politichnih zmagan' galic'ko-rus'koï inteligencii [Galician-Russian literature of 1848–1865 against the background of the social and political struggles of the Galician-Russian intelligentsia]*. L'viv : NTSh [in Ukrainian].

9. Gorak, Ja. (2000). Anatol' Vahnjanin i fol'klor [Anatol Vahnyanin and folklore]. *Narodoznavchi zoshiti - Ethnological notebooks*, 1, 102–107 [in Ukrainian].
10. Gorak, Ja. (2001). Dijal'nist' Anatolja Vahnjanina u stanovlenni ukraïns'kogo teatru v Galichini [Activity of Anatoly Vahnyanin in the formation of Ukrainian theater in Galicia]. *Teoretichni ta praktichni pitannja kul'turologii - Theoretical and practical issues of cultural studies*, 5, 5–16 [in Ukrainian].
11. Gorak, Ja. (1996). Tri listi Anatolja Vahnjanina do nevstanovlenogo adresata [Three letters of Anatoly Vahnyanin to an unknown addressee]. *Zapiski Naukovogo tovaristva im. T. Shevchenka - Notes of the Scientific Society named after T. Shevchenko*, 286–293 [in Ukrainian].
12. Gorak, Ja. (2000). Mikola Lisenko ta Anatol' Vahnjanin []. *Dzvin - Bell*, 11–12, 94–97 [in Ukrainian].
13. Gorak, Ja. (1998). Najviznachnishij sered starshoi generacii [The most prominent among the older generation]. *Dzvin - Bell* 2, 110–113 [in Ukrainian].
14. Gorak, Ja. (2001). Listuvannja Ivana Franka z Anatolem Vahnjanin [Correspondence of Ivan Franko with Anatoly Vahnyanin]. *Naukovij visnik muzeju Ivana Franka u L'vovi - Scientific Bulletin of the Ivan Franko Museum in Lviv*, 2, 274–280 [in Ukrainian].
15. Grineveckij, I. O. (1981). *A. K. Vahnjanin : narisi pro zhittja ta tvorchist' [A. K. Vahnyanin: essays on the life and work]*. K. : [b. v.] [in Ukrainian].
16. Kachala, S. (1868). Pogljadi na spravi rus'ko-narodni v nachali goda 1868 [Views on Russian-national affairs at the beginning of 1868]. *Slovo - Word*, 2 [in Ukrainian].
17. Kachkan, V. (2003). Anatol' Vahnjanin i jogo rol' u rozvitku kul'turi Zahidnoi Ukraïni [Anatol Vahnyanin and his role in the development of the culture of Western Ukraine]. *Narodna tvorchist' ta etnografija - Folk creativity and ethnography*, 1–2, 15–24 [in Ukrainian].
18. Kachkan, V. (1998). *Haj svjatat'sja im'ja tvoe : Ukraïnoznavstvo ta presologija (HIH – persha pol. HH st.) [May your name be sanctified: Ukrainian studies and pressology (XIX - first half of XX century)]*. L'viv : Feniks [in Ukrainian].
19. Levic'kij, K. (1926). *Istorija politichnoi dumki galic'kih ukraïnciv (1848–1914)* [History of political thought of Galician Ukrainians (1848–1914)]. L'viv: [b. v.] [in Ukrainian].
20. Lozins'kij, M. (1908). *Sorok lit dijat'nosti «Prosviti» [Forty years of "Prosvita" activity]*. L'viv: [b. v.] [in Ukrainian].
21. *L'vivs'ka naukova biblioteka im. V. Stefanika Nacional'noi akademii nauk Ukraïni. Viddil rukopisiv, f. Naukove tovaristvo im. Shevchenko [Lviv Scientific Library named after V. Stefanyk of the National Academy of Sciences of Ukraine. Department of manuscripts, f. Scientific Society named after Shevchenko]*. [in Ukrainian].
22. Labins'kij, M. G. (1992). *Mitci Ukraïni [Artists of Ukraine]*. K. : Ukr. Encikl. M. G. [in Ukrainian].
23. *Narodzheni Ukraïnoju. Memorial'nij al'manah [Born in Ukraine. Memorial almanac]*. (vol. 1-2). (vol. 1-2). K. : ЄVROIMIDZh [in Ukrainian].
24. Parhomenko, L. (2006). *Vahnjanin Anatol'. Ukraïns'ka muzichna enciklopedija [ahnyanin Anatol. Ukrainian musical encyclopedia]*. K. : In-t mistectvoznnav., fol'kloristiki ta etnologii im. M. T. Ril's'kogo NAN Ukraïni [in Ukrainian].
25. Pers'kij, S. (1932). *Populjarna istorija Tovaristva «Prosvita» [Popular history of the "Prosvita" Society]*. L'viv : [b. v.] [in Ukrainian].
26. *«Prosvita»: istorija ta suchasnist' [“Enlightenment”: history and modernity]*. K. : Veselka [in Ukrainian].
27. *Statut tovaristva «Prosvita» [Charter of "Prosvita" company]*. L'viv [in Ukrainian].
28. Studins'kij, K. (1931). *Galichina j Ukraïna v listuvanni 1862–1884 rr. [Galicia and Ukraine in the correspondence of 1862–1884]*. H. ; K. : [b. v.] [in Ukrainian].

УДК 378

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11\(39\)-1313-1320](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11(39)-1313-1320)

Ключник Руслан Максимович кандидат політичних наук, доцент, доцент кафедри глобальної економіки, Університет імені Альфреда Нобеля, вул. Січеславська Набережна, 18, м. Дніпро, 49000, тел.: (067) 727-29-87, <https://orcid.org/0000-0001-6787-275X>

Щолокова Ганна Володимирівна кандидат політичних наук, доцент, доцент кафедри міжнародного туризму та готельно-ресторанного бізнесу, Університет митної справи та фінансів, вул. Володимира Вернадського 2/4, м. Дніпро, 49000, тел.: (063) 401-54-47, <https://orcid.org/0000-0001-9396-9184>

Кулько Вікторія Анатоліївна старший викладач кафедри іноземної філології, перекладу та професійної мовної підготовки факультету економіки, бізнесу та міжнародних відносин, Університет митної справи та фінансів, вул. Володимира Вернадського 2/4, м. Дніпро, 49000, тел.: (099) 123-54-80, <https://orcid.org/0000-0002-1859-6418>

ВИКОРИСТАННЯ МАСМЕДІА У ВИКЛАДАННІ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ ЗДОБУВАЧАМ ВИЩОЇ ОСВІТИ ГАЛУЗІ ЗНАТЬ «СФЕРА ОБСЛУГОВУВАННЯ»

Анотація. У глобальному світі спостерігається стрімкий розвиток сфери послуг, серед яких особливе місце посідають туризм і рекреація та готельно-ресторанна справа. Для підготовки фахівців із цих спеціальностей необхідно враховувати вимоги сучасного ринку праці. Фахівці з туризму і рекреації та готельно-ресторанної справи повинні володіти англійською мовою як мовою міжнародного спілкування. Якість викладання англійської зумовлює конкурентоздатність сучасного фахівця. При цьому слід зазначити, що підручники та навчальні посібники не можуть забезпечити повне занурення в англійське середовище. У якості емпіричного матеріалу пропонується використовувати англійськомовні засоби масової інформації.

Мета статті – розглянути деякі особливості використання матеріалів масмедіа у викладанні англійської мови здобувачам вищої освіти галузі знань «Сфера обслуговування».

У процесі дослідження ми звернули увагу на критерії відбору матеріалів для роботи зі здобувачами. Серед іншого, джерела мають бути доступними для ознайомлення та адекватними для сприйняття. Також ми звернули увагу на необхідність дотримання плюралізму в роботі з автентичними матеріалами. Також підкреслюється можливість використання текстів *feature* з англійськомовних видань.

Теоретичні дослідження доповнені практичним матеріалом. Нами було з'ясовано, що матеріали *BBC* є зручними для використання з метою створення вправ. Було обрано текст, присвячений туристичній проблематиці, та створено вправу на його основі. Подібні тексти можуть супроводжуватися обговоренням країни чи локації, про які йдеться. Було наведено приклади питань, які можна запропонувати студентам для обговорення.

У статті було використано результати дослідження індійських вчених, які довели, що використання масмедіа запобігає монотонності та робить заняття цікавішими, забезпечує краще розуміння понять, збільшує час, протягом якого студенти практикують вивчення мови, сприяє командній роботі, збільшує рівень аналітичних здібностей, розвиває креативне мислення, сприяє дискусії в групі та розширює словниковий запас.

У висновках наголошено на тому, що використання масмедіа з дидактичною метою сприятиме формуванню мовних та культурних компетентностей, якими повинні володіти сучасні фахівці з туризму і рекреації та готельно-ресторанної справи.

Ключові слова: викладання англійської мови, сфера обслуговування, туризм і рекреація, готельно-ресторанна справа, масмедіа, текст, компетентності.

Kliuchnyk Ruslan Maksymovych Candidate of Political Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Global Economics, Alfred Nobel University, 18 Sicheslavskya Naberezhna, Dnipro, 49000, tel.: (067) 727-29-87, <https://orcid.org/0000-0001-6787-275X>

Shcholokova Hanna Volodymyrivna Candidate of Political Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of International Tourism and Hotel and Restaurant Business, University of Customs and Finance, 2/4 Volodymyr Vernadsky St., Dnipro, 49000, tel.: (063) 401-54-47, <https://orcid.org/0000-0001-9396-9184>

Kulko Viktoriia Anatoliivna Senior Lecturer of the Department of Foreign Philology, Translation and Professional Language Training, Faculty of Economics, Business and International Relations, University of Customs and Finance, 2/4 Volodymyr Vernadsky St., Dnipro, 49000, tel.: (099) 123-54-80, <https://orcid.org/0000-0002-1859-6418>

USE OF MASS MEDIA IN TEACHING ENGLISH TO THE STUDENTS MAJORING IN THE SERVICE AREA

Abstract. In the global world, there is a rapid development of the service sector, including tourism and recreation and hotel and restaurant business. To train professionals in these fields, it is necessary to take into account the requirements of

the modern labour market. Specialists in tourism and recreation and hotel and restaurant business must use English as the language of international communication. The quality of English teaching determines the competitiveness of a modern specialist. At the same time, it should be noted that textbooks and study guides cannot provide full immersion in the English-speaking environment. It is proposed to use English-language mass media as empirical material.

The purpose of the article is to consider some features of the use of mass media materials in teaching English to students of higher education in the field of study "Service area".

In this research, we paid attention to the criteria for selecting materials for work with the students. In our opinion, the sources must be accessible for reading and adequate for perception. We also mentioned the principle of pluralism in working with authentic materials. The possibility of using feature texts from English-language publications is also emphasized.

Theoretical studies are supplemented with practical material. We provided the example of the BBC material as a basis for creating exercises. The chosen text is devoted to tourism issues. Such texts may be accompanied by a discussion of the chosen country or location. Examples of questions that could be discussed by students were also provided in the article.

The article used the results of a study by the Indian scientists who proved that the use of mass media breaks the monotony and makes the class interesting, leads to a better understanding of the concepts, extends the time students spend practising language learning, encourages collaborative learning, enhances analytical skills, fosters creative thinking, promotes group discussion and proliferates their word power.

The conclusion emphasizes that the use of mass media for didactic purposes will contribute to the formation of language and cultural competencies of modern professionals in tourism and recreation and hotel and restaurant business.

Keywords: English language teaching, service sector, tourism and recreation, hotel and restaurant business, mass media, text, competencies.

Постановка проблеми. У сучасному світі, що глобалізується, розвиваються сфери економіки, пов'язані з наданням послуг. Серед них варто виокремити готельно-ресторанну справу та туризм як такі, що орієнтовані на вибагливих клієнтів та передбачають високий рівень конкуренції. Ми маємо усвідомлювати, що ринкова економіка надає споживачу практично нескінченні можливості вибору компаній, що надають відповідні послуги. Отже, підтримка належного рівня конкурентоспроможності – це питання виживання бізнесу.

Необхідною умовою збереження високого рівня надання послуг є кваліфіковані кадри. Наразі серед стейкхолдерів сформувався консенсус щодо необхідності вивчення іноземних мов на високому рівні. Очевидно, що

вивчення лише англійської вже не є достатнім, але ця мова є необхідною для використання в усіх сферах життя, у тому числі у сфері обслуговування. Відтак, незалежно від уподобань майбутніх фахівців, які оберуть для себе іспанську, німецьку, французьку, польську чи іншу мову, однією з іноземних мов буде англійська, яку слід опанувати на високому рівні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти використання масмедіа у процесі викладання англійської мови розглядаються в численних закордонних та вітчизняних дослідженнях. Індійські дослідники В. Бхуванесварі та Г. Крістофер провели практичні дослідження ефективності використання масмедіа у процесі викладання англійської. Т. Головач розглядає особливості текстів *feature* в англійськомовних газетах. Н. Карпенко звертає увагу на цікавий із соціальної точки зору феномен мемів, який можна використати з лінгводидактичною метою. Ми спробуємо, користуючись результатами досліджень учених, продемонструвати можливості використання нових матеріалів у контексті роботи зі здобувачами спеціальностей «Туризм і рекреація» та «Готельно-ресторанна справа».

Метою статті є розглянути використання масмедіа у викладанні англійської мови здобувачам вищої освіти галузі знань «Сфера обслуговування».

Виклад основного матеріалу. Ми виходимо з того, що вивчення іноземної мови повинно відповідати сучасним запитам стейкхолдерів. Відповідно, фахівець із туризму і рекреації або готельно-ресторанної справи має вивчати англійську відповідно до тих стандартів, які прийняті в англійськомовних країнах. У контексті цього ми зіштовхуємося із низкою проблем.

1. Жоден підручник або навчальний посібник не може «встигати» за змінами у реальному мовленні носіїв мови. Щороку виникають нові слова, вирази, старі слова набувають нових значень. Усе це не відбивається в академічних підручниках, що робить майже всі їх морально застарілими вже на етапі видання.

2. Англійська мова використовується у низці країн світу. Відповідно до цього, існують різні стандарти мови, окрім *British English* та *American English*. Ці стандарти включають у себе відмінності та нюанси, які просто неможливо висвітлити у рамках будь-якого підручника.

3. Окрім стандартів ділової чи академічної мови, існують особливі риси інтернет-комунікації, що транслиують загальнолюдські цінності в їх глобальному вимірі, як-от інтернет-меми. Останні, на думку Н.А. Карпенко, являють собою функціональні одиниці віртуального спілкування [1, с. 169].

4. Існують політичні, економічні, соціальні, культурні реалії, які властиві тій чи іншій країні, регіону або навіть населеному пункту. Вочевидь, ці особливості також не можуть бути відбиті в навчальній літературі.

Враховуючи перелічені вище проблеми та те, що цей список є далеко не повним, ми доходимо очевидного в даному контексті висновку: необхідно

шукати матеріали, які б оновлювалися постійно, були представлені у великій кількості та були при цьому доступними українським студентам. Таким ресурсом, на нашу думку, є масмедіа.

При виборі текстів Б.В. Кукса пропонує керуватися наступними критеріями: 1) автентичність, 2) обмеженість інформаційної насиченості, 3) доступність за змістом, 4) доступність за мовним оформленням, 5) доступність за обсягом, 6) тематичність, 7) жанрова належність, 8) новизна та пізнавальна цінність інформації, 9) соціокультурна цінність, 10) професійна інформативність та практична цінність [2, с. 205].

Погоджуючись із вищенаведеними критеріями, зазначимо, що при відборі масмедіа варто, на нашу думку, користуватися наступними рекомендаціями.

1. Джерело має відбивати реальне життя тієї чи іншої країни, у тому числі сфери економіки, які вивчаються здобувачами (туризм і рекреація та готельно-ресторанна справа).

2. Засіб масової інформації має бути доступним. Ми виходимо з того, що масмедіа на паперових носіях не завжди зручні для використання.

3. Матеріали, відібрані для роботи зі здобувачами вищої освіти, мають відповідати їх рівню володіння англійською мовою. Не варто брати складні статті з британських *quality papers*, якщо студентам відразу важко розуміти їх зміст. Можливо, спочатку варто обмежитися масмедіа, які є більш легкими для сприйняття.

4. Джерела мають бути або політично нейтральними, або відбивати різні політичні позиції. Як відомо, у Великій Британії та США фактично існують двопартійні системи. Відтак, знаходячи текст, автори якого явно симпатизують республіканцям (у випадку США), можна на протиположності підібрати й приклад матеріалу, створеного прибічниками демократів. Це забезпечить дотримання принципів об'єктивності та плюралізму.

Варто звернути увагу на публіцистичні твори в англомовних газетах, які мають назву *feature*. Це поняття стосується досить широкого діапазону текстів, що публікуються в різних засобах масової комунікації та відрізняються за тематикою, структурою та обсягом. Такі тексти представлені різними жанрами: редакційними колонками, репортажами, портретами, аналітичними оглядами, есе, щоденниками, журналістськими розслідуваннями тощо. У загальному вигляді під *feature* розуміють опублікований у газеті спеціальний матеріал, який не стосується новин. Т. Головач, досліджуючи *features*, звертає увагу на екзотизми політичної, соціальної, економічної, ідеологічної, спортивної, культурної та побутової спрямованості, які зустрічаються у таких текстах. Автор текст, використовуючи екзолексеми, має конкретний намір показати культуру певного народу, національний колорит та реалії. Для коректного сприйняття тексту, який містить гетерогенні елементи, адресату необхідно володіти певними фоновими знаннями [3, с. 30-31].

Повертаючись до розгляду онлайн-джерел, які можуть бути корисними для здобувачів спеціальностей «Туризм і рекреація» та «Готельно-ресторанна справа», можна звернутися до BBC. Це одна з найвідоміших британських компаній суспільного телерадіомовлення. Окрім політичних та економічних новин, вебсайт компанії містить багато цікавих матеріалів, у тому числі присвячених подорожам. Спробуємо продемонструвати, як можна використати такі матеріали з лінгводидактичною метою. Візьмемо фрагмент статті 2024 р. із сайту BBC за авторством Ешлі Трейсі (*Ashlea Tracey*). Варіанти заповнення пропусків у тексті ми розмістили у табл. 1.

Tourism campaign aims to 'change perceptions'

A new campaign 1) _____ the Isle of Man as a tourist destination has been designed to "change perceptions" and attract a younger 2) _____, the island's tourism body has said.

Visit Isle of Man's Extraordinary Isle campaign is part of broader efforts to support the local visitor economy and boost 3) _____ numbers to 500,000 by 2032.

The agency's Melanie Allen said the seasonal promotions aimed to draw out the tourist season and "showcase the island as a year-round offering".

A newly released video shows walkers climbing North Barrule, swimmers in Ramsey Bay and diving off the Calf of Man to highlight the 4) _____ available in the Autumn.

Ms Allen said the agency wanted to "attract not only our existing target audience who are really invested, but new audiences who are maybe younger, more active or people who love the outdoors".

"The island perhaps has a perception in people's memories that have visited years before," she said.

An upcoming winter campaign 5) _____ some of the island's businesses and places to eat in the spotlight, and spring's promotion will showcase events in the Manx calendar along with the island's culture, heritage, arts and music scene [4].

Таблиця 1.

Варіанти заповнення пропусків

1	A	promotion	B	promoting	C	proclaiming	D	preparing
2	A	audience	B	listeners	C	fans	D	crowd
3	A	visit	B	visiting	C	visitor	D	visitors
4	A	activities	B	active	C	risks	D	values
5	A	put	B	puts	C	had put	D	will put

Правильні відповіді: 1) B; 2) A; 3) C; 4) A; 5) D.

Подібні тексти можуть супроводжуватися обговоренням країни чи локації, про які йдеться. Так, робота з текстом про острів Мен може супроводжуватися питаннями на кшталт:

1. Do you know something about the Crown Dependencies?

2. What are the official languages of the Isle of Man?

3. How many people live on the Isle of Man?

Заповнення пропусків в певних реченнях потрібними словами і виразами, написання потрібних граматичних форм дієслів у тексті – не єдиний можливий тип завдань. Можна урізноманітнити пропоновані вправи з урахуванням рівня знань студентів та кількості часу, розрахованого на роботу з текстом. Наприклад, знаходження еквівалентів до іншомовних слів, співвіднесення розрізнених речень зі смисловими частинами тексту, визначення, чи правильними є твердження, встановлення правильної послідовності розрізнених частин тексту, переказ тексту в декількох фразах тощо [5, с. 93]. Можна також запропонувати знайти приклади вже вивчених граматичних явищ у статті [6, с. 159].

Індійські вчені провели дослідження, висунувши декілька гіпотез стосовно використання масмедіа у вивченні англійської мови. Використання масмедіа:

1. Запобігає монотонності та робить заняття цікавішими.
2. Забезпечує краще розуміння понять.
3. Збільшує час, протягом якого студенти практикують вивчення мови.
4. Сприяє командній роботі.
5. Збільшує рівень аналітичних здібностей.
6. Розвиває креативне мислення.
7. Сприяє дискусії в групі.
8. Розширює словниковий запас.

Істинність усіх перелічених тверджень була доведена шляхом опитувань студентів [7, с. 596-597]. На нашу думку, результати цих досліджень можна вважати релевантними і для наших співвітчизників.

Висновки. Ми проаналізували деякі особливості використання масмедіа у викладанні англійської мови здобувачам вищої освіти галузі знань «Сфера обслуговування». Нами було окреслено проблеми, з якими зіштовхуються викладачі та здобувачі вищої освіти при використанні традиційних підручників. Масмедіа, на нашу думку, підходять у якості навчальних матеріалів, які постійно оновлюються та мають низку інших переваг. Ми запропонували кілька рекомендацій для відбору медійних матеріалів. Так, джерела мають бути або політично нейтральними, або відбивати різні політичні позиції, аби забезпечити плюралізм думок. На прикладі матеріалів *BBC* ми продемонстрували можливість створення вправ для кращого засвоєння лексичного та граматичного матеріалу. На нашу думку, використання масмедіа з дидактичною метою сприятиме формуванню мовних та культурних компетентностей, якими повинні володіти сучасні фахівці з туризму і рекреації та готельно-ресторанної справи.

Література:

1. Карпенко Н.А. Відтворення прагматики мемів в англо-українському перекладі. *Закарпатські філологічні студії*. 2022. Вип. 23. Том 2. С. 168-172. DOI: <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.23.2.33>

2. Кукса Б.В. Критерії відбору текстів для формування міжкультурної компетентності в англomовному діловому спілкуванні майбутніх фахівців галузі туризму. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2022. Вип. 82. С. 203-206. DOI: <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2022.82.36>
3. Головач Т.М. Тексти *feature* в сучасній англomовній газеті: теоретичний аспект. *Закарпатські філологічні студії*. 2020. Вип. 13. Том 2. С. 28-32. DOI: <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2020.13-2.5>
4. Tracey A. Tourism campaign aims to 'change perceptions'. *BBC*. 24 September 2024. URL: <https://www.bbc.com/news/articles/c4g4m3y172vo>
5. Язловицька О.В. Використання ЗМІ у рамках когнітивно-комунікативного підходу до викладання іноземної мови. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Іноземна філологія. Методика викладання іноземних мов»*. 2021. Вип. 93. С. 90-95. DOI: <https://doi.org/10.26565/2227-8877-2021-93-12>
6. Pawar N. Role of English Newspapers in Learning English A Linguistics Study. *New Academia: An International Journal of English Language, Literature and Literary Theory*. 2023. Special Issue. P. 153-161. URL: https://interactionsforum.com/images/pdfs/newacademia/SPL_ISSUE_April_2023/Special_Issue_Final.pdf
7. Bhuvanewari V., Christopher G. Efficacy of mass media in English language teaching. *Journal of Critical Reviews*. 2020. Vol. 7. Issue 9. P. 596-599. DOI: <http://dx.doi.org/10.31838/jcr.07.09.118>

References:

1. Karpenko, N.A. (2022). *Vidtvorennia prahmatyky memiv v anhlo-ukrainskomu perekladi* [Rendering the pragmatics of memes in English-Ukrainian translation]. *Zakarpatski filolohichni studii* [Transcarpathian Philological Studies]. Issue 23. Volume 2. P. 168-172 [in Ukrainian]. DOI: <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.23.2.33>
2. Kuksa, B.V. (2022). *Kryterii vidboru tekstiv dlia formuvannia mizhkulturnoi kompetentnosti v anhlo-movnomu dilovomu spilkuvanni maibutnikh fakhivtsiv haluzi turyzmu* [Criteria for selecting texts for the formation of intercultural competence in English language business communication of future tourism professionals]. *Pedahohika formuvannia tvorchoi osobystosti u vyshchii i zahalnoosvitnii shkolakh* [Pedagogy of creative personality formation in higher and general academic schools]. Issue 82. P. 203-206 [in Ukrainian]. DOI: <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2022.82.36>
3. Holovach, T.M. (2020). *Teksty feature v suchasni anhlo-movnii hazeti: teoretychnyi aspekt* [Feature texts in the modern English newspaper: a theoretical aspect]. *Zakarpatski filolohichni studii* [Transcarpathian Philological Studies]. Issue 13. Volume 2. P. 28-32 [in Ukrainian]. DOI: <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2020.13-2.5>
4. Tracey, A. (2024). Tourism campaign aims to 'change perceptions'. *BBC*. 24 September 2024. URL: <https://www.bbc.com/news/articles/c4g4m3y172vo>
5. Yazlovytska, O.V. (2021). *Vykorystannia ZMI u ramkakh kohnityvno-komunikatyvnoho pidkhodu do vykladannia inozemnoi movy* [The use of the media in the framework of the cognitive-communicative approach to foreign languages learning]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho univertsytetu imeni V.N. Karazina. Seriya «Inozemna filolohiia. Metodyka vykladannia inozemnykh mov»* [The journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series: Foreign Philology. Methods of Foreign Language Teaching]. Issue 93. P. 90-95 [in Ukrainian]. DOI: <https://doi.org/10.26565/2227-8877-2021-93-12>
6. Pawar, N. (2023). Role of English Newspapers in Learning English A Linguistics Study. *New Academia: An International Journal of English Language, Literature and Literary Theory*. Special Issue. P. 153-161. URL: https://interactionsforum.com/images/pdfs/newacademia/SPL_ISSUE_April_2023/Special_Issue_Final.pdf
7. Bhuvanewari, V., Christopher, G. (2020). Efficacy of mass media in English language teaching. *Journal of Critical Reviews*. Vol. 7. Issue 9. P. 596-599. DOI: <http://dx.doi.org/10.31838/jcr.07.09.118>

УДК 373.2.015.31:004.032

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11\(39\)-1321-1333](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11(39)-1321-1333)

Козак Людмила Василівна доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри дошкільної освіти, Київський столичний університет імені Бориса Грінченка, вул. Бульварно-Кудрявська, 18/2, м. Київ, 04053, тел.: (044) 272-19-02, <https://orcid.org/0000-0002-4528-1905>

Гірченко Тетяна Вячеславівна магістрантка Факультету педагогічної освіти, Київський столичний університет імені Бориса Грінченка, вул. Бульварно-Кудрявська, 18/2, тел.: (044) 272-19-02, <https://orcid.org/0009-0008-1696-2737>

СУЧАСНІ ЗАСОБИ ФОРМУВАННЯ МЕДІАГРАМОТНОСТІ У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Анотація. У статті розкрито значення та особливості використання сучасних засобів медіа у формуванні медіаграмотності дітей старшого дошкільного віку. Проаналізовано поняття «медіаосвіта», «дошкільна медіаосвіта», «медіаграмотність», «засоби медіа». Медіаграмотність дошкільника визначається вміннями формулювати медійну потребу, шукати, відбирати і оцінювати інформацію, пояснювати результати медійного пошуку, інтерпретувати медіатексти, робити відповідні висновки, а також створювати разом із батьками і вихователями новий медійний продукт, дотримуватися культури медіаспоживання, виявляючи елементи критичного мислення. Медіаграмотність виступає результатом неперервного медіаосвітнього і медіавиховного процесу в дошкільній освіті. Встановлено, що до сучасних/новітніх медіазасобів дослідники відносять комп'ютер, планшет, Інтернет-технології, цифрові сервіси і ресурси, смартфони, мобільні додатки тощо. Проаналізовано сучасні періодичні дитячі журнали, встановлено, що окремі з них мають електронні версії, які успішно використовуються в освітній взаємодії з дітьми. Розглянуто дитячі книги з доповненою реальністю (AR) та розкрито їх переваги. Відзначено виховний та розвивальний потенціал найпопулярніших українських YouTube каналів для дітей, а також дитячих сайтів, на яких зібрані аудіо-казки, пісні, мультфільми, розважальні та розвивальні ігри та відео. Наведено приклади популярних онлайн-ігор, що використовуються дітьми у закладах дошкільної освіти. Запропоновано онлайн мультимедійні сервіси, які доцільно застосовувати педагогам під час організації проєктної діяльності дітей дошкільного віку. Розглянуто ефективні методи формування медіаграмотності дітей старшого дошкільного віку. Показано можливості фотомодельовання та використання різних видів анімації з дітьми. Встановлено, що дошкільна медіаосвіта включає два основних

напрямки: сприяння розвитку творчого сприймання медіапродукції та навичок самостійного створення медіапродуктів. Розглянуто позитивні та негативні аспекти медіаспоживання.

Ключові слова: медіаосвіта, дошкільна медіаосвіта, медіаграмотність, медіазасоби, діти дошкільного віку, цифрові сервіси, смартфони, мобільні додатки, доповнена реальність, онлайн-ігри, фотомоделювання, анімація.

Kozak Liudmyla Vasylivna Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor of the Department of Preschool Education, Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University, Bulvarno-Kudryavska St., 18/2, Kyiv, 04053, tel. : (044) 272-19-02, <https://orcid.org/0000-0002-4528-1905>

Hirchenko Tetiana Vyacheslavivna master's student of the Department of Preschool Education, Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University, Bulvarno-Kudryavska St., 18/2, Kyiv, 04053, tel.: (044) 272-19-02, <https://orcid.org/0009-0008-1696-2737>

MODERN MEANS OF FORMING MEDIA LITERACY IN SENIOR PRESCHOOL CHILDREN

Abstract. The article reveals the significance and peculiarities of using modern media in the formation of media literacy of senior preschool children. The concepts of "media education", "preschool media education", "media literacy", "media" are analysed. The preschooler's media literacy is determined by the ability to formulate a media need, search, select and evaluate information, explain the results of media search, interpret media texts, draw appropriate conclusions, as well as create a new media product together with parents and educators, adhere to the culture of multimedia consumption, and demonstrate elements of critical thinking. Media literacy is the result of a continuous media education and upbringing process in preschool education. It has been established that researchers consider modern/new media devices such as computers, tablets, the Internet, electronic publications, digital services and resources, smartphones, mobile applications, etc. The author analyses modern periodicals for children and finds that some of them have electronic versions that are successfully used in educational interaction with children. There is a consideration of children's books with augmented reality (AR) and their advantages are revealed. The author notes the educational and developmental potential of the most popular Ukrainian YouTube channels for children, as well as children's websites that contain audio fairy tales, songs, cartoons, entertaining and educational games and videos. The examples of popular online games used by children in preschool education institutions are given. It is suggested that teachers when organising project activities for preschool children should use online multimedia services. There are considered effective methods of forming media

literacy of senior preschool children. It is shown the possibilities of photo modelling and using different types of animation with children. It is found that preschool media education includes two main areas: promoting the development of creative perception of media products and skills of independent creation of media products. The article considers positive and negative aspects of media consumption.

Keywords: media education, preschool media education, media literacy, media tools, preschool children, digital services, smartphones, mobile applications, augmented reality, online games, photo modelling, animation.

Постановка проблеми. У сучасному світі медіа мають величезний вплив на дітей вже з самого раннього віку. Через медіа вони отримують інформацію про світ, вчать ся новому і формують свої уявлення про оточуючу дійсність. Однак, цей вплив може бути як позитивним, так і негативним. Щоб зробити його корисним і безпечним для розвитку дитини, важливо формувати у них медіаграмотність.

Сьогодні медіаосвіта є важливим напрямком педагогічної діяльності, оскільки її мета полягає в тому, щоб допомогти дітям зрозуміти, аналізувати та використовувати медіа належним чином. Такий підхід означає, що вони повинні навчитися розрізняти правдиву інформацію від фейкової, критично оцінювати медійний контент та свідомо користуватися різноманітними медіаресурсами.

Медіаосвіта допомагає дітям розвивати критичне мислення, етичні навички та вміння будувати здорові відносини з медіа. Вона важлива як для підготовки дітей до використання медіа у повсякденному житті, так і для захисту їх від негативного впливу медіа на їхній психічний і соціальний розвиток.

Згідно з найновішими дослідженнями та Концепцією впровадження медіаосвіти в Україні, рання медіаосвіта має ключове значення. Вона допомагає набувати навичок медіаграмотності ще на етапі дошкільного віку, коли дитина активно формує свої перші уявлення про медіа та вивчає навколишній світ.

З огляду на те, що сучасні діти вже володіють певним рівнем цифрової грамотності та активно користуються медіа, використання різноманітних медіазасобів, зокрема новітніх, для формування медіаграмотності старших дошкільників стає ще більш актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед українських вчених активно досліджуються питання медіаосвіти, що свідчить про значення цієї теми для наукової спільноти. Дослідники зосереджували увагу на різних її аспектах, зокрема: дослідження теорій, тенденцій і проблем медіаосвіти за кордоном і в Україні (О. Волошенюк та інші); особливості соціалізації дитини дошкільного віку в медіасередовищі (О. Петрунко, С. Семчук та інші); вплив медіа на формування світогляду та цінностей дитини (І. Кіндрат); формування комунікативної культури дошкільників засобами медіаосвіти (А. Богуш,

Н. Гавриш та інші); упровадження медіаосвіти в систему роботи закладу дошкільної освіти, розроблення парціальних програм та методик для різних вікових груп (О. Алексейчик, С. Василюк, О. Волошенюк, В. Дехтярьова, В. Іванова, О. Проценко, О. Тарасова та інші); виховання у дітей старшого дошкільного віку основ культури використання медіапродукції у закладах дошкільної освіти (Ю. Семеняко); технологія формування медіаграмотності дітей старшого дошкільного віку (І. Кузьма); формування пізнавальної активності у дітей шостого року життя засобами медіа в умовах закладу дошкільної освіти (О. Кузіна); використання сучасних медіазасобів у взаємодії з дітьми дошкільного віку (О. Качура, К. Крутій, О. Літченко, Т. Чашка та інші); підготовка майбутніх педагогів до використання засобів медіаосвіти у закладах дошкільної освіти (О. Ковшар, О. Кравчишина, Т. Пономаренко та інші).

У сучасних наукових джерелах поняття «медіаосвіта» розглядається як формування медіаграмотності на матеріалах і за допомогою мас-медіа, її кінцева мета – критичне сприйняття медіаповідомлень. Також медіаосвіта – це використання медіа в процесі освіти. Медіаосвіта – це навчання теорії та практичних умінь для опанування сучасних мас-медіа. Медіаосвіта відіграє найважливішу роль у здатності людей оцінювати й реагувати на інформацію про соціальні та політичні конфлікти, війни, природні лиха, екокатастрофи тощо [1]. Результатом медіаосвіти має бути підвищення рівня медіаграмотності.

Відповідно до Концепції впровадження медіаосвіти в Україні медіаграмотність – це вміння користуватися інформаційно-комунікативною технікою, виражати себе і спілкуватися за допомогою медіазасобів, успішно здобувати необхідну інформацію, свідомо сприймати і критично тлумачити інформацію, отриману з різних медіа, відділяти реальність від її віртуальної симуляції, тобто розуміти реальність, сконструйовану медіаджерелами, осмислювати владні стосунки, міфи і типи контролю, які вони культивують [2].

Виходячи з соціокультурної ситуації, що склалася в нашому суспільстві, медіаосвіта стає одним із пріоритетних напрямів виховання дітей. І сьогодні важливо розуміти, що навчання дітей елементарній медіаграмотності повинно починатися з дошкільного віку. «Медіаграмотність – результат медіаосвіти, це вміння формулювати медійну потребу, шукати, відбирати, оцінювати і пояснювати результат пошуку і представляти їх у вигляді нового медійного продукту, а також уміння інтерпретувати медіатексти, робити відповідні висновки. Медіаграмотність виступає результатом неперервного медіаосвітнього і медіавиховного процесу в дошкільній освіті» [3, С. 54].

Дослідження українських науковців є важливим внеском у розвиток медіаосвіти в Україні, а їхні результати допомагають формувати ефективні підходи до впровадження цієї галузі у практику дошкільної освіти. Водночас розв'язання проблеми формування медіаграмотності дітей дошкільного віку сучасними засобами медіа залишається актуальним.

Мета статті – проаналізувати можливості використання сучасних засобів медіа у формуванні медіаграмотності дітей старшого дошкільного віку.

Виклад основного матеріалу. Одним із ключових у медіаосвітній діяльності є поняття «медіазасіб».

Медіа (від лат. *medium* – засіб, спосіб) – засоби та інструменти зберігання і передачі інформації та даних для індивідуальної чи/та масової аудиторії [4].

У повсякденній мові, коли ми використовуємо термін «медіа», ми зазвичай маємо на увазі засоби масової інформації або медіазасоби, такі як преса, телебачення, радіо, кіно та Інтернет. Їхня особливість полягає в тому, що вони можуть охопити велику кількість людей одночасно і, таким чином, донести контент до широкої публіки. Отже, медіа – це засоби масової комунікації, а також засоби індивідуальної комунікації, мережеві мультимедійні засоби. Фотографія, кінематограф, радіо, телебачення, мобільний зв'язок, комп'ютер, Інтернет тощо – все разом становить медіазасоби або засоби масової комунікації.

Різноманітність медіазасобів зумовила потребу їхньої класифікації. Найбільш поширеним є поділ відповідно до каналу комунікації: візуальні (преса, книги, таблиці, фотографії, малюнки), аудіальні (радіо, аудіокасети, компакт-диск), аудіовізуальні (фільми, телевізійні програми, відео).

Крім того, носії можна диференціювати на основі їхніх технічних властивостей: друковані ЗМІ (газета, книга), мовлення (радіо, телебачення), онлайн-медіа – це медіа, які доступні через Інтернет-сервіси. Наприклад, електронна пошта, месенджер, онлайн-газети та сервіси онлайн-потоків. Також медіазасоби поділяють на традиційні засоби масової інформації (друковані видання (газети, журнали, книги), радіо, кіно, телебачення, відео) та новітні (комп'ютер, планшет, Інтернет, мобільна телефонія).

Зазначимо, що у традиційних медіа відсутній взаємозв'язок автора з отримувачем інформації, тобто останній є тільки споживачем. У новітніх медіа користувач може виступати одночасно і читачем, і автором контенту он-лайн ресурсів. Поняття «новітній» є синонімічним слову «сучасний», «теперішній». Тому, можемо класифікувати засоби медіа на традиційні та сучасні.

У науковій літературі виділяють різні види медіа, з якими варто знайомити дітей дошкільного віку. Ці медіа можуть бути джерелом необхідної інформації, зразками поведінки в соціумі, а також можуть впливати на їхні емоції та почуття.

Т. Чашка виокремила шість найбільш поширених видів медіа, що активно використовуються у закладах дошкільної освіти для взаємодії з дошкільниками: фотографії та листівки, книжкова графіка та ілюстрації, мультфільми та відео, мультимедійні презентації, аудіозаписи та музика [5, С. 98].

Оскільки у сучасному світі діти дошкільного віку мають доступ до різноманітних медіа, які значно розширюють їхні можливості сприйняття

інформації, то зазначений перелік варто розширити, додавши до нього як традиційні медіа (дитячі журнали, радіо, телебачення), так і новітні (інтернет-технології, комп'ютери, планшети, смартфони, цифрові інструменти та додатки).

Серед розмаїття сучасної періодики можемо виокремити такі дитячі журнали: пізнавально-розважальні («Пізнайко», «Колобочок», «На крильцях ангела»); навчальні, що дозволяють дітям легко й непомітно для себе навчитися читати й писати, вивчати англійську, математику, природознавство та логіку («Смайлик», «Малюк Котя»); науково-популярні («Розумашки»); культурологічні («Джміль», «Крилаті») [6]. Деякі дитячі журнали, такі як «Пізнайко», пропонують також електронні версії, які можна успішно використовувати в освітній взаємодії з дітьми.

Одним із важливих компонентів медіаосвіти є використання книг в освітньому процесі ЗДО. Це, перш за все, робота з текстом та ілюстраціями, адже медіаграмотність це, насамперед, уміння працювати з медіатекстом. Таким чином, вихователь сприяє розвитку у дітей критичного мислення, аналізу та сприйняття прочитаного, а також формує уміння розрізняти правдиву інформацію від недостовірної та навчає перевіряти її достовірність [7, с. 11].

Новітнім засобом пізнавального розвитку дітей є дитячі книги з доповненою реальністю (AR). Це фактично технологія накладання віртуальної реальності на об'єкти фізичного світу. Сьогодні доступна така художня література з можливістю доповненої реальності: книги видавництва Art Nation Publishing Л. Керролл «Аліса в Країні чудес» (2017), Л. Керролл «Аліса в Задзеркаллі» (2018), Гофман «Лускунчик та мишачий король» (2018), Г. К. Андерсен «Дикі лебеді» (2019), Г. К. Андерсен «Снігова королева» (2019), Ш. Перро «Спляча красуня» (2019), Ш. Перро «Кіт у чоботях» (2020). Видавництво «Ранок» спільно з телеканалом «ПлюсПлюс» створили серію книг з доповненою реальністю «Моя творча енциклопедія» для дітей старшого дошкільного віку. У цій серії створено інтерактивні книжки «Я винахідник», «Я хочу все знати», «Я хочу все вміти», «Я вивчаю «що?» і «як?»» [8, С.45]. Дослідники відзначають найважливіші переваги AR технологій: підвищення мотивації та сприяння розвитку пізнавальних інтересів; наочність; інтерактивність (можна не лише спостерігати за тим, що відбувається, від першої особи в режимі 3D, а й активно брати участь в освітньому процесі); легкість пояснення складних для розуміння явищ та предметів; краща взаємодія та співпраця; розвиток креативності та критичності мислення [там само].

Незважаючи на різноманіття сучасних журналів та книг, діти все частіше віддають перевагу телебаченню, мультимедійним презентаціям та Інтернету.

У своїх дослідженнях Р. Кондратенко, О. Кравчишина, К. Крутії, І. Кузьма, Ю. Семеняко та інші відзначили значний виховний та розвивальний потенціал телевізійних програм та мультфільмів для дітей. Серед таких програм, які сприяють вихованню та розвитку дитини, називають «Мудрі

казки тітоньки Сови», «Пані Калина», канал «З любов'ю до дітей». Мультфільми також мають великий освітній потенціал, зокрема, проекти анімаційного телеканалу «ПлюсПлюс», який пропонує продукти власного виробництва, а також найкраще зі світової анімації, розвиваючі та пізнавальні мультфільми українською мовою. Одним із популярних YouTube каналів для дітей є навчально-розважальний канал «Янко Гортало – Цікавинки для дітей», де зібрані пісні, мультфільми тощо.

Однак дорослі повинні допомагати дітям знаходити потрібні мультфільми та, за потреби, коментувати їх. Частіше діти обирають медіапродукцію з розважальними пригодницькими сюжетами.

Як відмічають дослідники, масмедіа разом з безліччю позитивних аспектів, також чинять і негативний вплив на дітей дошкільного віку. Необмежений доступ до відео, ігор, та інших форм медійного контенту може призвести до небажаних наслідків для психологічного, емоційного та соціального розвитку дошкільників. Відповідно, вивчення та розуміння цих негативних аспектів стає надзвичайно важливим завданням для батьків, педагогів та суспільства загалом, з метою забезпечення здорового та гармонійного зростання дітей [9].

Формування медіаграмотності у дітей старшого дошкільного віку потребує комплексного підходу, враховуючи їхні вікові особливості та потреби. Це включає розробку різноманітних форм і методів взаємодії з дітьми, застосування спеціальних медіазасобів та створення сприятливих умов для вивчення та практичного використання медіаресурсів (онлайн-ігри, сайти, YouTube канали).

Р. Кондратенко визначила різноманітні форми і методи роботи вихователів з дітьми у закладах дошкільної освіти. Ці методи включають: слухання художніх творів з подальшим обговоренням сюжетів; розгляд картинок та створення власних творів мистецтва; виконання пізнавально-розважальних завдань, передбачених змістом журналу; знаходження відповідей та отримання нових знань; створення свого медіапродукту, такого як журнал, газета, листівка тощо. [10, С. 118].

Важливе значення дослідниця приділила також використанню аудіовізуальних медіазасобів, включаючи перегляд мультфільмів та відеофільмів з наступним обговоренням, створення імітаційно-ігрових ситуацій, слухання музичних творів, випуск фотогазет та фотофільмів, озвучування діалогів героїв із відомих казок та мультфільмів, створення власних мультфільмів в малюнках. Крім того, вона підкреслює значення інтернет-технологій, які дозволяють використовувати різноманітні матеріали та засоби навчання, виховання та розвитку дітей, такі як електронні видання (журнали, дитячі книжки, енциклопедії, картини, плакати тощо) та аудіо-, відеоматеріали (відеокліпи, музичні твори, пісні, мультфільми тощо) [там само, С. 117-118].

Однією з переваг інтернет-ресурсів є їхня доступність із будь-якого місця та у будь-який час. Це дозволяє використовувати їх в освітньому процесі незалежно від обмежень місця та часу. Водночас, використання інтернет-ресурсів потребує уваги до підбору відповідного контенту, особливо коли мова йде про взаємодію з дітьми. Класичним дитячим сайтом є «Казкар» (web-сайт: <http://kazkar.info>), на якому зібрані різні казки за жанрами, тематикою, видами; медіатека: мультфільми, діафільми, аудіо казки on-line, пісеньки; матеріали для дітей: вірші, загадки, ігри тощо. Також є окремі сайти, на яких зібрані аудіо-казки, пісні, мультфільми, розважальні та розвивальні ігри та відео для дітей.

Позитивним є те, що наразі в мережі з'являється все більше якісного контенту, який можуть використовувати як батьки і вихователі, так і самі діти. Проте важливо пам'ятати, що використання тих чи інших медіа обумовлено віковими та індивідуальними особливостями дитини, її потребами та інтересами.

На думку дослідників, заняття, адаптовані до віку дитини, мають бути спрямовані на розуміння і порівняння різних медіа як єдиної розгалуженої і взаємопов'язаної інформаційної системи (книжка, преса (газета, журнал), кіно, телебачення, відеогра, інтернет, мобільний зв'язок тощо), а отже і на гармонізацію різних пасивних і активних практик (слухання, створення фото, відео, анімації, використання ІКТ, новітнє медіамистецтво та ін.), що допоможе вихователям зробити заняття з елементами медіаосвіти ефективнішими [7, С. 10].

Комп'ютери, планшети та смартфони є невід'ємною частиною повсякденного життя і стають надійними друзями для дітей. Бо тут діти мають можливість впливати на те, що відбувається.

Важливо, щоб діти знали, наскільки довго їм можна користуватися онлайн-пропозиціями. В онлайн-іграх немає природного обмеження, такого як кінець програми. Вихователь має пояснити дитині, що використання комп'ютера обмежене за часом, перш ніж увімкнути комп'ютер.

Ігри призначені для того, щоб приносити задоволення, а також передавати знання та підтримувати розвиток когнітивних навичок. Дитині потрібно дозволити інтуїтивно відкрити онлайн-світ у власному темпі та підтримати її невеликою допомогою та визнанням. Онлайн-ігри розвивають творчість, логічне мислення та координацію. Веб-ігри, які рекомендовані для дітей від трьох до шести років, чітко структуровані за кольором і формою та працюють у зручній для дітей спосіб за допомогою навігації по меню з голосовим керуванням.

Наведемо приклади найпопулярніших онлайн-ігор, що використовуються дітьми у закладах дошкільної освіти.

Платформа ЛогікЛайк представлена різноманітним розвивальним завдань, питань, головоломок, які разом складають послідовний курс розвитку

інтелекту. Розвивальні онлайн-ігри для дітей 6 років дозволяють тренувати логіку, пам'ять, увагу, математичні здібності і просторове мислення [11].

На порталі GamesGo є безліч розвиваючих ігор для дітей, які допомагають розвивати мислення, пам'ять, логіку, увагу. Пізнавальна ігрова колекція представлена іграми різних жанрів: гонки; пазли; стрілянина; головоломки та ін. Ігри із завданням «Знайди пару» або «Знайди відмінності» сприятимуть розвитку пам'яті та уваги [12].

Вихователі також можуть самі створювати розвивальні онлайн-ігри та інші дидактичні матеріали, використовуючи різноманітні цифрові сервіси та ресурси.

У дослідженнях Л. Козак визначено он-лайн мультимедійні сервіси, які доцільно застосовувати педагогам під час організації проектної діяльності дітей дошкільного віку, а саме такі як: Padlet, Coggle.it, ThingLink, Symbaloo, WordArt, LearningApps, PowToon, Prezi та інші [13]. Так, для створення дерева цілей можна використовувати редактори інфографіки з інтерактивними елементами: Thinglink та WordArt. Планувати етапи проекту та візуалізувати його структуру доцільно за допомогою редакторів карт знань, наприклад Cogle.it або Mindmaps.app. Працюючи над проектом, вихователі можуть наповнити його інтерактивною наочністю для дітей, створити супровідні презентації за допомогою сервісів Coggle.it, Prezi.com та сервісу Learningapps розробити дидактичні ігри. Для створення мультиплікайних презентацій доцільно використати онлайн-сервіс PowToon. Презентація проектів може відбуватися у форматі смартмоб. Проект також може бути представленим у соціальних мережах Facebook, YouTube тощо.

У межах дошкільної медіаосвіти поєднуються акценти на творче сприймання медіа і розвиток здатності створювати власну медіапродукцію (фото-колаж, міні-книжка, журнал, відеоролик, реклама у вигляді плакату, мультфільм або діафільм з озвучуванням та інші). Створення власного медіапродукту з метою його подальшого використання сприяє формуванню в дітей дошкільного віку продуктивної мотивації медіаосвітнього процесу [14].

Як зазначає Т. Чашка, в дошкільному віці робота з медіазасобами має свою специфіку (обмежені можливості в роботі з медіатехнологіями в силу вікових особливостей дітей), але вона має величезну розвиваючу функцію: діти намагаються зрозуміти, пізнати і осмислити інформацію, вчать з нею працювати, створювати й презентувати власний медіапродукт [там само].

Діти дошкільного віку вже можуть самостійно здійснювати фото або відеозйомку. Так, під час спостережень у природі діти отримують завдання знайти ознаки весни і сфотографувати їх. Також вихователі організують довготривалі спостереження за об'єктом із фотофіксацією, наприклад за тим, як розвиваються бруньки навесні, або за первоцвітами тощо. Отримані фото вихователі роздруковують або розглядають із дітьми на смартдошці і обговорюють на заняттях, аналізуючи погодні зміни весною.

Ефективним інструментом формування пізнавальних інтересів і медіа-грамотності дітей дошкільного віку є залучення їх до фотомодельювання.

Як зазначає О. Літченко, за допомогою фотомодельювання можна створити з дітьми колаж, макет, інтелектуальну карту, календар, лепбук, предметно-логічну схему тощо [15].

Створення фотомакетів, фотоколажів відбувається за таким алгоритмом дій:

1. Обговорення ідей для майбутнього фотомакету або колажу.
2. Визначення плану дій, обговорення з дітьми кожного етапу зйомки; розподіл обов'язків, враховуючи побажання і пропозиції дітей.
3. Спостереження за об'єктами природи на прогулянці, фотофіксація.
4. Перегляд зроблених дітьми фото, обрання найбільш вдалих.
5. Викладання фото на ватмані відповідно до логіки й естетики композиції та їх приклеювання. Для створення моделей прикріплюють вирізані по контуру силуети сфотографованих об'єктів та предметів на картонні об'ємні і напівоб'ємні каркаси. Такі елементи легко переміщувати по макету.
6. Оформлення загального результату, розгляд, обговорення, підсумки.

У старшому дошкільному віці доцільно на заняттях познайомити дітей із процесом створення анімації. Під час таких занять діти повинні навчитися, як перетворити авторську ідею на конкретний план роботи. Вивчають різні види анімації: мальовану, з технікою перекладання, комп'ютерну чи натуральну (лялькова чи з допомогою пластиліну), вчать здійснювати монтаж та озвучку фільму з необхідними емоціями. Тут автори пропонують для розвитку мовлення дітей старшого дошкільного віку використання творчих вправ, таких як «Німе кіно» чи «Озвуч відео» – на початку діти переглядають частину знайомого їм мультфільму без звуку, а після роботи в групах озвучують її самостійно, пояснюючи, чому саме такі емоції були передані. Надалі можна використовувати і частини для перегляду, що зовсім не відомі дітям [7, С.15].

Таким чином, успішне входження сучасних медіазасобів у звичне буття закладів дошкільної освіти залежить від готовності до цього педагогів і вимагає змістовної роботи не тільки у взаємодії з дітьми, а й з батьками, що сприятиме підвищенню медіаграмотності та медіакультури учасників освітнього процесу.

Висновок і перспективи подальших розвідок. Аналіз науково-методичних джерел дозволив зробити висновок, що медіаграмотність виникає як результат медіаосвіти. Це уміння ефективно користуватися різноманітною медіаінформацією, розуміти її зміст і контекст, а також створювати й аналізувати разом із батьками і вихователями базову медіапродукцію, дотримуватися культури медіаспоживання, виявляючи елементи критичного мислення.

Дошкільна медіаосвіта включає два основних напрямки: сприяння розвитку творчого сприймання медіапродукції та навичок самостійного ство-

рення медіапродуктів. Це допомагає дітям розуміти та оцінювати медійний контент, а також розвивати свою творчість та індивідуальність.

До сучасних засобів медіа дослідники відносять комп'ютер, планшет, Інтернет, YouTube канали, цифрові сервіси, смартфони, мобільні додатки тощо. Інтернет-технології дозволяють використовувати різноманітні матеріали та засоби навчання, виховання та розвитку дітей, такі як електронні видання (журнали, дитячі книжки, енциклопедії, картини тощо), онлайн-ігри; аудіо-, відеоматеріали (відеокліпи, музичні твори, пісні, мультфільми тощо).

Ефективними методами формування медіаграмотності дітей старшого дошкільного віку є створення медіатеки за жанрами і видами медіа; прослуховування художніх творів з подальшим обговоренням сюжетів; перегляд пізнавальних мультфільмів та відеофільмів; слухання музичних творів; виконання розвивальних завдань у процесі онлайн-ігор; а також створення власних медіапродуктів, таких як фото-колаж, міні-книжка, журнал, відеоролик, реклама, діафільм, анімація тощо. Ці методи сприяють розвитку критичного мислення, активізують пізнавальні процеси та допомагають дітям засвоювати навички роботи з медіатекстами у світі сучасних комунікацій.

Розвиток медіаграмотності у дітей дошкільного віку вимагає співпраці між батьками, вихователями та самими дітьми. Важливо, щоб батьки були освіченими щодо сучасних медіазасобів та їх використання з дітьми. Також потрібно більше науково обґрунтованих підходів та методичних матеріалів для вихователів, які б допомагали їм ефективно формувати медіаграмотність у дітей, що і стане перспективним напрямком подальших досліджень.

Література:

1. Батьки, діти та медіа: путівник із батьківського посередництва / О. Волошенюк, О. Мокрогуз; За ред. В. Іванова, О. Волошенюк. К. : ЦВП, АУП, 2017. 79 с.
2. Концепція впровадження медіаосвіти в Україні (нова редакція) / за ред. Л. А. Найдьонової, М. М. Слюсаревського. Київ, 2016. 16 с.
3. Медіадошкільник : парціальна програма з медіаосвітньої діяльності для дітей старшого дошкільного віку (6-й рік життя) / Г.А. Дегтярьова, О.С. Тарасова, А.П. Фоменко; за заг. ред. О.В. Волошенюк, Г.А. Дегтярьової, В.Ф. Іванова. Київ : Академія української преси, Центр вільної преси, 2019. 118 с.
4. Енциклопедія сучасної України. URL : <https://esu.com.ua/article-66085>
5. Чашка Т. Розвиток мовлення дошкільників засобами медіа. Практична медіаграмотність: міжнародний досвід та українські перспективи: матер. Четвертої міжнар. наук.-практ. конф. (18–19 березня 2016 р.). Київ: Центр Вільної Преси, Академія української преси, 2016. С. 93–108.
6. Мовчун Л. Десять дитячих українських журналів, які варто передплатити. URL : <https://texty.org.ua/articles/107548/desjat-dytjachykh-ukrayinskykh-zhurnaliv-vartykh-peredplatyshcho-v-nykh-tsikavoho-ta-navishcho-vony-ditjam/>
7. Медіаграмотність і критичне мислення в закладі дошкільної освіти. Навчально-методичний посібник / за ред. О.В. Волошенюк, В. Ф. Іванова, Г. А. Дегтярьової. Київ : АУП, ЦВП, 2020. 79 с.
8. Козак Л., Іваненко Н. Використання доповненої реальності як засобу пізнавального розвитку дітей дошкільного віку. Інноватика у вихованні. Випуск 13. Том 2. 2021. С. 43-52.

9. Кобилецька Л., Фарина Ю. Особливості використання масмедіа у процесі інтелектуального розвитку дошкільників. Актуальні питання гуманітарних наук. Вип. 77, том 1, 2024. С. 301-306 DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/77-1-43>
10. Кондратенко Р. В. Виховання креативності в старших дошкільників у процесі медіаосвіти. Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. 2013. No 13 (272). Ч. I. С. 115–120.
11. Розвивальні онлайн-ігри для дітей 6 років. URL : <https://logiclike.com/uk/rozvivalni-igri/6-rokiv>
12. Розвиваючі ігри. URL : <https://gamesgo.net/uk/educational/>
13. Козак Л. В. Формування готовності майбутніх педагогів дошкільної освіти до інноваційної діяльності на засадах проєктного навчання. Педагогічна освіта: теорія і практика. Психологія. Педагогіка. 2021. № 35 (1). С. 71-77
14. Чашка Т. Формування медіаторчості у дітей середнього дошкільного віку шляхом залучення їх до медіадіяльності. URL : <https://medialiteracy.org.ua/formuvannya-mediatorchosti-u-ditej-serednogo-doshkilnogo-viku-shlyahom-zaluchennya-yih-do-mediadiyalnosti/>
15. Літиченко О. Світ в об'єктиві, або Фотомодельовання в дитячому садку. Вихователь-методист дошкільного закладу. №4, 2023. С 36-40.

References:

1. Volosheniuk O., Mokrohuz O. (2017). *Batky, dity ta media: putivnyk iz batkivskoho poserednytstva [Parents, Children and the Media: A Guide to Parental Mediation]* Za red. V. Ivanova, O. Volosheniuk. K. : TsVP, AUP, 2017. 79 s. [in Ukrainian].
2. *Kontsepsiia vprovadzhennia mediaosvity v Ukraini (2016). [Concept of introduction of media education in Ukraine].* (nova redaktsiia) / za red. L. A. Naidonovoi, M. M. Sliusarevskoho. Kyiv, 16 s. [in Ukrainian].
3. Dehtiarova H.A., Tarasova O.S., Fomenko A.P. (2019). *Mediadoshkilnyk [Media preschooler]: partialna prohrama z mediaosvitnoi diialnosti dlia ditei starshoho doshkilnogo viku (6-y rik zhyttia);* za zah. red. O.V. Volosheniuk, H.A. Dehtiarovoi, V.F. Ivanova. Kyiv : Akademiia ukrainskoi presy, Tsentr vilnoi presy, 118 s. [in Ukrainian].
4. *Entsyklopediia suchasnoi Ukrainy [Encyclopedia of modern Ukraine].* URL : <https://esu.com.ua/article-66085> (access date: 20.10.2024) [in Ukrainian].
5. Chashka T. (2016). *Rozvytok movlennia doshkilnykiv zasobamy media [Development of speech of preschoolers by means of media].* Praktychna mediahramotnist: mizhnarodnyy dosvid ta ukraïnski perspektyvy: mater. Четверої мизhnar. nauk.-prakt. konf. (18–19 bereznia 2016 r.). Kyiv: Tsentr Vilnoi Presy, Akademiia ukraïnskoi presy. S. 93–108. [in Ukrainian].
6. Movchun L. *Desiat dytiachykh ukraïnskykh zhurnaliv, yaki varto przedplatyty [Ten children's Ukrainian magazines worth subscribing to].* URL : <https://texty.org.ua/articles/107548/desjat-dytjachykh-ukrayinskykh-zhurnaliv-vartykh-peredplaty-shcho-v-nykh-tsikavoho-ta-navishchovony-ditjam/> (access date: 16.10.2024) [in Ukrainian].
7. *Mediahramotnist i krytychne myslennia v zakladi doshkilnoi osvity (2020). [Media literacy and critical thinking in preschool education].* Navchalno-metodychnyi posibnyk / za red. O.V. Volosheniuk, V. F. Ivanova, H. A. Dehtiarovoi. Kyiv : AUP, TsVP, 79 s. [in Ukrainian].
8. Kozak L., Ivanenko N. (2021). *Vykorystannia dopovnenoï realnosti yak zasobu piznavalnoho rozvytku ditei doshkilnogo viku. Innovatyka u vykhovanni [The use of augmented reality as a means of cognitive development of preschool children].* Vypusk 13. Tom 2. 2021. S. 43-52.
9. Kobyletska L., Faryna Yu. (2024). *Osoblyvosti vykorystannia masmedia u protsesi intelektualnoho rozvytku doshkilnykiv [Peculiarities of the use of mass media in the process of intellectual development of preschoolers].* Aktualni pytannia humanitarnykh nauk. Vyp. 77, tom 1, 2024. S. 301-306 DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/77-1-43> (access date: 20.10.2024) [in Ukrainian].

10. Kondratenko R. V. (2013). *Vykhovannia kreatyvnosti v starshykh doshkylnykyv u protsesi mediaosvity. [Raising creativity in older preschoolers in the process of media education].* Visnyk LNU imeni Tarasa Shevchenka. No 13 (272). Ch. I. S. 115–120. [in Ukrainian].
11. *Rozvyvalni onlain-ihry dlia ditei 6 rokiv [Educational online games for children 6 years old].* URL : <https://logiclike.com/uk/rozvivalni-igri/6-rokiv> (access date: 18.10.2024) [in Ukrainian].
12. *Rozvyvaiuchi ihry [Educational games].* URL : <https://gamesgo.net/uk/educational/> (access date: 15.10.2024) [in Ukrainian].
13. Kozak L. V. (2021). *Formuvannia hotovnosti maibutnykh pedahohiv doshkylnoi osvity do innovatsiinoi diialnosti na zasadakh proiektnoho navchannia [Formation of readiness of future teachers of preschool education for innovative activities on the basis of project-based learning].* Pedahohichna osvita: teoriia i praktyka. Psykholohiia. Pedahohika. 2021. № 35 (1). С. 71-77 [in Ukrainian].
14. Chashka T. *Formuvannia mediatvorchosti u ditei serednoho doshkylnoho viku shliakhom zaluchennia yikh do mediadiialnosti. [Formation of media creativity in children of middle preschool age by involving them in media activities].* URL : <https://medialiteracy.org.ua/formuvannya-mediatvorchosti-u-ditej-serednogo-doshkylnogo-viku-shlyahom-zaluchennya-yih-do-mediadiialnosti/> (access date: 14.10.2024) [in Ukrainian].
15. Litichenko O. (2023) *Svit v obiektyvi, abo Fotodeliuvannia v dytiachomu sadku. Vyhovatel-metodyst doshkylnoho zakladu [The world in the lens, or Photo modeling in kindergarten].* №4, S 36-40. [in Ukrainian].

УДК: 378.0113-051:377]:001.895

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11\(39\)-1334-1348](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11(39)-1334-1348)

Кузнецов Роман Михайлович аспірант кафедри професійної освіти та технологій сільськогосподарського виробництва, Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка, вул. Київська, 24, м. Глухів, 41400, тел.: (050) 380-21-21, <https://orcid.org/0000-0003-4704-8119>

КОМПЛЕКСНИЙ ПІДХІД ДО ВПРОВАДЖЕННЯ ІННОВАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ПРОФЕСІЙНІЙ ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНІХ БАКАЛАВРІВ (СПЕЦІАЛІЗАЦІЯ «БУДІВНИЦТВО ТА ЗВАРЮВАННЯ»)

Анотація. У публікації обґрунтовано актуальність проблеми формування готовності майбутніх бакалаврів професійної освіти (спеціалізація «Будівництво та зварювання») до впровадження інноваційних технологій на засадах компетентнісного підходу. До комплексності в процедурі підготовки майбутніх фахівців професійного навчання уналежнено прозорий і фундаментальний взаємозв'язок професійної освіти та будівельної галузі, кожна з яких функціонує на власній законодавчій базі, матеріальній основі, методологічних принципах, підходах, методах, інноваційних технологіях і водночас потребують компаративного аналізу та відповідних змін в організації освітнього процесу підготовки в закладах вищої освіти майбутніх педагогів спеціальності 015.31 «Професійна освіта».

У статті охарактеризовано поняття «інноваційні технології», «інноваційне навчання», «інноваційні технології в професійній діяльності», доведено, що їх зміст перетинається семантикою спільних лексем «технологія», «інновації», яким властиві процесуальні, повторювальні, відтворювальні, кількісні, якісні, діагностувальні характеристики. Обґрунтовано, що дефініції «інноваційні технології», «інноваційне навчання», «інноваційні технології в професійній діяльності» є взаємозалежними, проте не можуть функціонувати як термінологічні варіанти. На засадах діяльнісно-антропологічного та референційного підходів досліджено сутність терміна «компетентнісний підхід», спроектовано його визначення, з'ясовано основні ознаки, доведено, що комплексний підхід дасть змогу створити для здобувачів вищої освіти відкритість багатостошчаблевого освітнього середовища – успішно поєднувати формальну, інформальну, неформальну освіти, долучатися до процесів мобільності, грантових проєктів, до освітніх інноваційних ресурсів, платформ. Виокремлено ключові аспекти комплексного підходу у формуванні готовності майбутніх бакалаврів професійної освіти до впровадження інноваційних технологій, а саме: аналіз сучасних інноваційних технологій, роль інформаційних

технологій, використання проблемно-орієнтованого навчання, інтеграція сучасних методів оцінювання, підготовка викладачів галузі 011 Освіта, педагогіка.

Ключові слова: комплексний підхід, інноваційні технології, інноваційне навчання, інноваційні технології в професійній діяльності, майбутні бакалаври професійної освіти, професійна підготовка.

Kuznetsov Roman Mykhaylovych post-graduate student of department of professional education and technology of agricultural production of Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv National Pedagogical University, Kyivska St., 24, Hlukhiv, 41400, tel.: (050) 380-21-21, <https://orcid.org/0000-0003-4704-8119>

A COMPLEX APPROACH TO THE IMPLEMENTATION OF INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN THE PROFESSIONAL TRAINING OF FUTURE BACHELORS (SPECIALIZATION "CONSTRUCTION AND WELDING")

Abstract. The publication substantiates the relevance of the problem of forming the readiness of future bachelors of professional education (specialization Construction and welding) to implement innovative technologies based on the competence approach. The comprehensiveness of the training procedure for future vocational training specialists is accompanied by a transparent and fundamental relationship between vocational education and the construction industry, each of which operates on its own legislative basis, material basis, methodological principles, approaches, methods, innovative technologies, and at the same time requires comparative analysis and appropriate changes in the organization of the educational process of training in institutions of higher education for future teachers of specialty 015.31 "Professional education".

The article characterizes the concepts of "innovative technologies", "innovative learning", "innovative technologies in professional activity", it is proved that their meaning intersects with the semantics of the common lexemes "technology", "innovation", which are characterized by procedural, repetitive, reproducible, quantitative, qualitative, diagnostic characteristics. It is substantiated that the definitions of "innovative technologies", "innovative education", "innovative technologies in professional activity" are interdependent, but cannot function as terminological variants. On the basis of activity-anthropological and reference approaches, the essence of the term "competence approach" was studied, its definition and main features were designed, it was proved that a comprehensive approach will make it possible to create an open multi-level educational environment for students of higher education – to successfully combine formal, informal, non-formal education, to join to mobility processes, grant projects, to educational innovation resources, platforms.

The main aspects of the complex approach in forming the readiness of future bachelors of professional education to the introduction of innovative technologies are highlighted, namely: analysis of modern innovative technologies, the role of information technologies, the use of problem-oriented learning, integration of modern assessment methods, training of teachers in the field 011 Education, pedagogy.

Keywords: a complex approach, innovative technologies, innovative learning, innovative technologies in professional training, future bachelors of professional education, professional training.

Постановка проблеми. Початок ХХІ століття в Україні відзначається технологічним прогресом та швидким розвитком інновацій, що скеровують усе суспільство до освіти впродовж життя, до пошуку нових підходів та накреслення ефективних моделей сталого розвитку. Варто зазначити, що військовий стан у країні значно посилив виклики перед закладами вищої освіти, основна мета яких – підготовка висококваліфікованих кадрів, і для професійної освіти передусім. Ефективне функціонування саме професійної освіти, розвиток її спеціалізацій безперечно суттєво впливають на трансформацію економіки, на відбудову держави. Означене спонукає до глибокого переосмислення освітніх завдань у системі професійного навчання, до актуалізації змісту викладання, створення сучасного проектно-життєвого та освітнього простору, запровадження ефективних підходів, методів, прийомів, інновацій формування індивідуальності здобувача вищої професійної освіти, особистості з масштабним мисленням, компетентної та конкурентоспроможної в постійно змінюваних умовах, яка творчо й комплексно підходить до розв'язання проблем, прагне змінити на краще своє життя й життя своєї країни. Модернізація освітнього процесу закладів вищої освіти потребує впровадження інноваційних технологій та комплексного їх застосування. До комплексності в підготовці майбутніх бакалаврів професійного навчання (спеціалізація «Будівництво та зварювання») уналежнюємо прозорий і фундаментальний взаємозв'язок професійної освіти та будівельної галузі, кожна з яких функціонує на власній законодавчій базі, однак потребує компаративного опрацювання. Ідеться передусім про Закон України «Про освіту», «Про професійну (професійно-технічну) освіту», Стандарт вищої освіти за спеціальністю 015 «Професійна освіта», «Інформаційну довідкову систему “Будстандарт”» тощо.

З огляду на зазначене не виникає сумніву, що питання розроблення комплексного підходу до впровадження інноваційних технологій у професійній підготовці майбутніх бакалаврів (спеціалізація «Будівництво та зварювання») є актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичний аналіз проблеми засвідчує широкий спектр наукових розвідок, результати яких слугують

підґрунтям для подальшого студіювання. Дослідженням інноваційних технологій у підготовці здобувачів вищої професійної освіти займається низка науковців, зокрібно А. Арістова, Л. Базиль, Х. Бахтіярова, О. Волик, С. Волобуєва, О. Волярська, І. Дичківська, О. Дубасенюк, М. Кляп, В. Ковальчук, І. Коренева, Р. Кухарчук, В. Луговий, О. Пометун, Г. Селевко, С. Федотенко та інші.

І. Мойсеєнко, Т. Паска, І. Шапка в наукових дискурсах розкривають зміст інноваційних підходів до підготовки педагогів для впровадження ними сучасних освітніх технологій та стимулювання творчості в здобувачів освіти в Україні. О. Гречановська, В. Петрук, Ю. Сабадош обґрунтовують підходи до впровадження інноваційних технологій в освітній процес технічних закладів вищої освіти. Наукові розвідки М. Артюшиної, В. Ковальчука, Н. Ничкало, Т. Поясок та інших спрямовано на розкриття інновацій та інноваційної діяльності в професійно-технічній (професійній) освіті. Ю. Красильник зазначає, що майбутні бакалаври спеціальності 015.31 «Професійна освіта» повинні володіти «<...> достатнім рівнем професійної компетентності та соціальної відповідальності, мають бути здатними здійснювати освітню діяльність із будівництва та зварювання для кваліфікованих робітників та молодших бакалаврів, організувати виробничу діяльність із використанням основних принципів і законів будівництва та механічної інженерії, аналізувати та враховувати потреби суспільства, ринку праці <...>» [1, С. 109–110], що спонукає ЗВО до забезпечення комплексного підґрунтя підготовки майбутніх бакалаврів професійного навчання.

Проте питання комплексного підходу до впровадження інноваційних технологій у професійній підготовці майбутніх бакалаврів (спеціалізація «Будівництво та зварювання») залишається недостатньо простудійованим.

Мета статті – охарактеризувати сутність інноваційних технологій, розкрити освітній, теоретико-прикладний потенціал комплексного підходу до впровадження інноваційних технологій у професійній підготовці майбутніх бакалаврів (спеціалізація «Будівництво та зварювання»).

Виклад основного матеріалу. Пріоритетним завданням для закладів вищої освіти є пошук інноваційних технологій, підходів, форм і методів підготовки майбутніх фахівців-педагогів професійного навчання, зокрема спеціалізації «Будівництво та зварювання»: від розроблення та включення в зміст освітньо-професійних програм перспективних основних і вибіркокових навчальних дисциплін до впровадження інноваційного методичного інструментарію викладання фахових освітніх компонентів, організації практичної підготовки майбутніх фахівців професійного навчання на потужних базах, і будівельних зокрема. На думку О. Волярської, О. Волик, «<...> нині на особливу увагу заслуговують освітні технології, за допомогою яких суспільство отримує висококваліфікованих, конкурентоспроможних учителів, здатних розв'язувати складні фаховоприкладні завдання» [2, С. 221]. Саме тому важливо спроектувати та впровадити найбільш ефективні шляхи

підвищення якості сучасної підготовки майбутніх педагогів професійного навчання засобами інновацій. Для більш глибоко розкриття теми нашої розвідки охарактеризуємо поняття «інноваційні технології», «інноваційне навчання», «інноваційні технології в професійній діяльності», які об'єднуються спільними лексемами «технологія», «інновації».

Слово «технологія» – складне (від грецьк. *techne* – «мистецтво, ремесло, майстерність», *logos* – «поняття, думка, розум, наука»), багатозначне, узагальнено свідчить про сукупність певних способів, засобів переробки, виготовлення, організацію роботи, опанування знань про способи та засоби здійснення процесів, приміром, технологія будівництва, харчова технологія, навчальна технологія тощо. Слово «інновація» (від латин. *innovatio* – поновлення, нововведення) також моносемічне, функціонує на позначення: 1) введення чогось нового, модернізованого; 2) залучення до вкладення коштів у нову технологію, нові форми організації праці та управління; 3) новоутворення [3, С. 261]. Технологіям та інноваціям властиві процесуальні, повторювальні, відтворювальні, кількісні, якісні, діагностувальні характеристики. Можливо, саме на підставі цього О. Дубасенюк певною мірою об'єднує такі категорії, як «інноваційні технології», «інноваційне навчання», «інноваційні технології в професійній діяльності» та акцентує увагу на організаційно-діяльнісному підході до вибудови траєкторії освітнього процесу у вищій школі на засадах інноваційної професійної діяльності й впровадження інноваційних технологій. Дослідниця наголошує, що інноваційні технології – це «<...> особлива форма педагогічної діяльності й мислення, спрямована на організацію нововведень в освітньому просторі; це сукупність послідовних, дій, спрямованих на оновлення навчального процесу, модифікацію мети, змісту, форм і методів навчання та виховання, адаптації навчального процесу до нових суспільно-історичних умов; це процес творення, запровадження та поширення в освітній практиці нових ідей, педагогічних та управлінських технологій, у результаті яких підвищуються якісні показники досягнень структурних компонентів освіти, відбувається перехід усієї системи до якісно іншого стану» [4, С. 18]. У визначенні простежуємо інтегральність в організації освітнього процесу на засадах запровадження інновацій у всі напрями освітньої професійної діяльності. Інтегрування спонукає не лише до зміни освітньої парадигми на основі організаційно-діяльнісного підходу в інноваційній діяльності, а й до комплексної та системної взаємодії різних підходів, до скоординування освітніх дій різних складників (частин) цілісної системи навчання та викладання.

В. Ребенок «інноваційні технології» потрактовує як «цілеспрямований системний набір підходів, методів, прийомів і засобів організації навчальної діяльності, що охоплює весь процес навчання – від проєкутвання мети до одержання результатів» [5, С. 37]. Окрім цього, В. Ребенок виокремлює властивості та ознаки інноваційних технологій: цілісність, оптимальність,

результативність, можливість застосування в реальних умовах закладу вищої освіти, відтворюваність технології в певних умовах ЗВО, закономірності структурування взаємодії викладача та студентів, відбір та застосування на їх основі педагогічних засобів. «Інноваційна технологія посідає проміжне місце між наукою і практикою, може відрізнятись на різних підставах: за джерелом виникнення, за цілями і завданнями, за можливостями педагогічних засобів, за функціями викладача, які він здійснює за допомогою інноваційної технології, за тим, яку сторону педагогічного процесу «обслуговує» конкретна технологія» [5, С. 40]. Погодьмося, що таке пояснення характеризується комплексністю інноваційних технологій – цілевизначеним структуруванням усього інструментарію, який допоможе окреслити ефективні інноваційні технології для професійної діяльності, опанувати їх впровадження, розвинути професійну грамотність та методичну вправність майбутнього бакалавра – педагога професійного навчання спеціалізації «Будівництво та зварювання».

Інноваційні технології, їх запровадження спонукають до інноваційного навчання. Науковці А. Арістова, Х. Бахтіярова, С. Волобуєва та інші інноваційне навчання пояснюють як «навчальну діяльність, що стимулює новаторські зміни в культурному, освітньому, соціальному середовищі, ґрунтується на оригінальних методиках розвитку різноманітних форм мислення, творчих здібностей людини, високих соціально-адаптаційних можливостях особистості» [6, С. 158]. Отже, інноваційне навчання є основою запровадження інноваційних технологій у професійній діяльності, що характеризується «динамічною розробкою та впровадженням технологій навчання принципово нового змісту, а також активним спонуканням суб'єктів до опанування цієї діяльності та ефективної реалізації здобутих компетентностей у систему професійної освіти» [7, С. 218]. Таким чином, інноваційна діяльність у професійній освіті – це «цілеспрямоване запровадження нововведень в освітнє середовище з метою підвищення якості професійної освіти, конкурентоспроможності на педагогічному ринкові праці її здобувачів» [7, С. 218].

Сутність поняття «інноваційних технологій у професійній діяльності» здебільшого в педагогічних, методичних доробках пояснено через інтерпретацію педагогічних інноваційних технологій, педагогічних технологій, інноваційної діяльності, алгоритму аналізу інноваційних технологій, видів інновацій тощо (О. Антонова, В. Вакуленко, Б. Вовк, В. Ортинський, Н. Маланюк, В. Радкевич та інші). Установлено, що узагальнено модули «інноваційні технології», «інноваційне навчання», «інноваційні технології в професійній діяльності» сьогодні в галузі 01 Освіта, педагогіка описується через різні константи, як-от: «технологічна гнучкість», «оновлення навчального процесу», «переосмислення педагогічних цінностей», «педагогічна неологія», «педагогічна інноватика», «створення нового педагогічного досвіду», «модернізація в освітньому середовищі», «кардинальна трансформація

традиційного навчального процесу», «новітні методики розвитку мислення», «новаторські зміни в освітньому, культурному, соціальному середовищі», «новому запрограмований алгоритм співпраці викладача та студента», «активні зміни в професійній діяльності», «систематизація освіти, системний спосіб мислення», «відхід від стереотипів» (К. Авраменко, А. Арістова, Х. Бахтіярова, О. Виноград, Б. Вовк, С. Волобуєва, В. Ковальчук, Л. Комісарова, Г. Паньків, В. Радкевич, В. Ревенок, Т. Сакамото, С. Старовіт, І. Федькова та інші).

Аналіз означених вище категорій засвідчує, що запровадження інноваційних технологій у професійну підготовку – процес постійний, він незупинно змінює традиційні підходи до навчання, які ще вчора були інноваційними, і самі форми та види навчання (очне, заочне, дистанційне, змішане, дуальне, індивідуальне тощо), адаптує суспільство до аудіовізуальної комунікативістики, полікодових матеріалів, кліпового опрацювання та усвідомлення матеріалу, до здобування знань та практичних навичок самостійно. Наприклад, електронне навчання (e-learning) забезпечує доступ до навчальних матеріалів через онлайн-платформу. Це дає змогу проходити курси з будь-якого місця та в зручний час. Відеоуроки, вебінари та інтерактивні тести підвищують ефективність навчання. Потужним засобом нині виступає неформальна та інформальна освіта. Вона надає доступ до безкоштовних онлайн-платформ, інших інформаційних ресурсів. На наше переконання, вагомим та невід'ємним складником діяльності сучасного педагога є ефективне використання інноваційних технологій в освітньому процесі закладу освіти всіх рівнів, відтак вважаємо доцільним у нашій науковій розвідці послуговуватися взаємозалежними, але не тотожними поняттями: «інноваційні технології» ↔ «інноваційне навчання» ↔ «впровадження інноваційних технологій» ↔ «інноваційна діяльність».

Простежуємо нині в освітній площині дискусії щодо того, які підходи, методи, прийоми мають бути ключовими у формуванні готовності майбутніх бакалаврів професійної освіти до впровадження інноваційних технологій. О. Гречановська, В. Петрук, Ю. Сабодош акцентують, що «під час підготовки до заняття, основним критерієм має слугувати вибір такого підходу, який буде найефективнішим для засвоєння знань та мотивації до подальшого самостійного їх опанування» [8, С. 4]. Науковці визначають такі підходи до впровадження інноваційних технологій в освітній процес технічних закладів вищої освіти: мотивація до вивчення фахових дисциплін; адекватна самооцінка (для корекції здобутих статистичних даних анкетування); володіння рівнем комунікації; володіння рівнем толерантності, здатністю до креативності [8, С. 4]. Інші дослідники, зокрема Т. Паска, І. Мойсеєнко, І. Шапка, наголошують не лише на освітніх підходах, а виокремлюють основні аспекти запровадження підходів до формування готовності майбутніх педагогів вправно послуговуватися інноваційними технологіями: видозміна підходів до організації освітнього процесу (навчальна підготовка трансформується

в дистанційне, активне, проєктне навчання, змішане; педагогам доводиться пошукувати нові підходи до навчальної комунікації, а відтак – переглядати методи та прийоми, удосконалювати навички, здатності, поглиблювати знання); технологічний розвиток (швидкий розвиток технологій може змінити традиційні методи навчання та вимагати від викладачів додаткових навичок використання новітніх технологій задля стимулювання творчості у здобувачів); міжнародна кооперація (розвиток міжнародного співробітництва в освіті може вимагати від педагогів досвіду міжкультурної комунікації та мовних навичок); соціальні та культурні трансформації (викладачі мають розуміти культурні відмінності та соціальні тенденції, щоб задовольнити мінливі потреби здобувачів освіти) [9]. В аналізованій публікації [9] простежуємо певну семантичну суміжність понять «інноваційні технології», «сучасні підходи», «інноваційні технологічні підходи», проте, на нашу думку, означені терміни дещо різні за сутністю, ними не можна оперувати як термінологічними варіантами. Приміром, із-поміж інноваційних технологічних підходів науковці виокремлюють такі: технології особистісно-зорієнтованого навчання, проєктні технології, інформаційно-комп'ютерні технології, технології проблемного навчання, технології критичного мислення, ігрові технології [9, С. 7–8]. Означені категорії варто, гадаємо, уналежнити не до підходів, а до інноваційних технологій. Науковці П. Белечев, Г. Ломаковська, Г. Ісаєва, В. Ребенок та ін. схиляються до когнітивного, гуманітарного підходів у фаховій підготовці майбутніх фахівців педагогічної професійної освіти, обґрунтовують, що зміст цих підходів спрямовано на розвиток умінь, здатностей аналізувати, узагальнювати, класифікувати, ефективно добирати інноваційні технології в організації освітнього процесу, помірковано розв'язувати професійні проблеми. Безперечно, пропоновані підходи відіграють ключову роль у підготовці майбутніх педагогів професійного навчання до впровадження інноваційних технологій, зокрема в галузі будівництва. На нашу думку, не менш ефективним є комплексний підхід, що характеризується поєднанням предметних областей діяльності – будівництва, освіти у сфері будівництва, набуття компетентностей у методичній системі формування готовності майбутніх бакалаврів професійної освіти до впровадження інноваційних технологій, забезпечує цілісне сприймання професійної картини. Поділяємо думку Ю. Галімова про те, що саме комплексний підхід уможливорює здійснювати підготовку фахівців професійного навчання «через призму особистості того, кого вони будуть навчати» [10].

У процесі пояснення сутності складеного терміна «компетентнісний підхід» будемо опиратися на основні лексикологічні підходи в поясненні значення слова – діяльнісно-антропоцентричний та референційний. Вони дають змогу встановити значення складників аналізованого термінного словосполучення концептуально, з урахуванням усіх можливостей освітньої моделі та комплексного мислення. Семантика атрибутивної лексики

«комплексний» походить від латинізму *complexus* – поєднання, зв'язок, що означає сукупність предметів чи явищ, які становлять одне ціле» [3, С. 328]. План змісту лексеми «підхід» полісемічний, для опису освітньої сфери влучними будуть семемами з такими значеннями: 1. Дія за значенням *підійти, підходити*. <...> 3. Сукупність способів, прийомів розгляду чого-небудь, впливу на кого-, що-небудь, ставлення до кого-, чого-небудь, <...> прийоми, до яких вдаються з певною метою [11, С. 785]. Інтегральними семемами для лексеми «комплексний» будуть слова «зв'язок», «цілісність», «сукупність», «взаємозалежність», «структурованість», «системність». Для слова «підхід» – спільною семемою за визначеними значеннями буде слово «дія». Отже, ми простежили основні ознаки комплексного підходу, які з опертям на його призначення – формувати в майбутніх бакалаврів професійного навчання (спеціалізація «Будівництво та зварювання») готовності до впровадження інноваційних технологій, – дають змогу спроектувати зміст комплексного підходу. Відтак, «комплексний підхід до впровадження інноваційних технологій у фаховій підготовці майбутніх бакалаврів (спеціалізація Будівництво та зварювання) окреслюємо як комплексну й цілеспрямовану діяльність закладів вищої освіти з організації методологічно обґрунтованої, адаптивної, гнучкої, мобільної, емоційно позитивної, особистісно зорієнтованої, наскрізно усвідомленої системи формування готовності майбутніх бакалаврів до впровадження в професійній діяльності інноваційних технологій. У парадигматичній системі випрацюваних в освіті підходів комплексний підхід уважаємо гіперонімічним (узагальнювальним, таким, що інші підходи розглядає як обов'язково комплементарні – додаткові, допоміжні). Комплексний підхід у такому змістовому означенні – це підґрунтя створення для здобувачів вищої освіти ефективною відкритості багатостоццблевого освітнього середовища – поєднувати формальну, інформальну, неформальну освіти, долучатися до процесів мобільності, грантових проєктів, до відкритих освітніх ресурсів тощо. Студіювання наукових розвідок щодо впровадження інноваційних технологій в освітній процес ЗВО дало змогу виокремити аспекти комплексного підходу до цього процесу, а саме: 1) *аналіз сучасних інноваційних технологій*; 2) *роль інформаційних технологій*; 3) *використання проблемно-орієнтованого навчання*; 4) *інтеграція сучасних методів оцінювання*; 5) *висококваліфікована підготовка майбутніх викладачів зазначеної галузі*.

Розкриємо зміст кожного складника.

1. Аналіз сучасних інноваційних технологій. Для підготовки бакалаврів професійного навчання зі спеціалізації «Будівництво та зварювання» інноваційні технології включають використання новітніх матеріалів, автоматизацію процесів, застосування програмного забезпечення для проєктування та моделювання, із-поміж яких:

- штучний інтелект (ШІ) і машинне навчання. ШІ використовується в автоматизації виробничих процесів, розробці персоналізованих освітніх

програм та автоматизації обслуговування клієнтів (чат-боти). Машинне навчання дає змогу системам аналізувати великі обсяги даних, робити прогнози та схвалювати рішення без втручання людини;

- інтернет речі (IoT), що пов'язують фізичні пристрої з інтернетом, передають інформацію в реальному часі. Це широко застосовується в «розумних» будинках, інтелектуальних містах, сільському господарстві та промисловості для моніторингу й оптимізації ресурсів, підвищення комфорту та зниження енерговитрат;

- технології віртуальної (VR) та доповненої реальності (AR) знаходять застосування не тільки в розвагах, а й в освіті, промисловості. Вони можуть створити імітацію реальних умов для тренувань і розробки продуктів;

- мережі 5G забезпечують швидкісне транспортування даних, що відкриває нові можливості для розвитку технологій, приміром, таких як IoT, хмарні обчислення та потокові передачі високоякісного контенту в реальному часі. 5G також сприяє розвитку дистанційної освіти, особливо в регіонах із низьким рівнем інфраструктури;

- сучасна робототехніка охоплює чималий спектр завдань – від виробничих робіт до автономних дронів і роботизованих помічників у різних сферах, зокрема і в будівництві. Автоматизація виробничих процесів знижує витрати та забезпечує ефективність, у той час як у сфері послуг автоматизовані системи можуть виконувати рутинні або небезпечні завдання, допомагаючи людям або навіть замінюючи їх;

- хмарні технології (Cloud Computing) відкривають державним установам, приватним особам, компаніям можливість використовувати обчислювальні потужності та захист даних без необхідності інвестувати у фізичні сервери. Це значно посилює доступ до інформації, сприяє співпраці та розробці нових програмних рішень;

- розвиток цифрових платформ, таких як Uber, Airbnb тощо, зміни в традиційні бізнес-моделі. Ці платформи полегшують доступ до послуг, оптимізують обслуговування ресурсами, стимулюють розвиток економіки спільного використання (sharing economy), де партнери можуть орендувати або обмінюватися товарами, послугами.

2. Роль інформаційних технологій. Сучасні інформаційні технології (IT) у навчанні – це передусім доступ до актуальних знань, інтерактивних методик, дистанційних курсів. Означене передбачає впровадження навчальних платформ, симуляторів, віртуальних лабораторій та інших цифрових інструментів, що дають змогу студентам набувати знання та практичні навички в безпечному середовищі.

Ключові аспекти ролі інформаційних технологій у сучасній освіті: автоматизація процесів; покращення комунікації (завдяки інформаційним технологіям спілкування стало швидким і доступним; через сучасні інструменти для проведення відеоконференцій, месенджери, електронну пошту тощо

учасники освітнього процесу ефективно взаємодіють незалежно від географічного розташування); обробка великих даних (Big Data); кібербезпека – зі зростанням цифровізації в усій інформації зростає й ризик кібератаки. ІТ-спеціалісти розробляють технології та методи шифрування, системи аутентифікації як захист конфіденційної інформації від несанкціонованого доступу. Отже, інформаційні технології є основою для багатьох видів інноваційної діяльності в освітній сфері будівництва, професійного навчання, вони надають здобувачам вищої освіти нові інструменти для самовираження та взаємодії з аудиторією, це, зокрема, відео- та фоторедактори, музичні студії, засоби графічного дизайну та 3D-моделювання.

3. Використання проблемно-орієнтованого навчання (Problem-Based Learning, PBL). Проблемно-орієнтоване навчання спрямоване на розвиток критичного мислення, навичок дослідження, аналізу, командної роботи та здатності розв'язувати реальні інженерні проблеми. На засадах інноваційних технологій здобувачі освіти працюють у групах над проектами, що відображають можливі виробничі ситуації, моделюють практичну підготовку, сферу професійної діяльності.

4. Інтеграція сучасних методів оцінювання. Для ефективного впровадження інновацій необхідно використовувати сучасні методи оцінювання, що передбачають вимірювання сформованості рівня не лише теоретичних знань, але й практичних навичок, здатностей до інноваційної діяльності. Сучасні методи оцінювання виходять за рамки традиційних письмових тестів і контрольних робіт, надають більше можливостей для гнучкого та індивідуалізованого підходу. Із-поміж багатьох засобів інтеграції сучасних методів оцінювання виокремимо такі:

- цифрові тести на онлайн-платформах (зокрема Moodle або Google Classroom) дають змогу автоматизувати процес оцінювання. Ці платформи передбачають виконання різних типів завдань: від вибору правильних відповідей до розгорнутих есе, нарисів, моделювання та завдань на відповідність. Окрім того, структура онлайн-тестів може включати адаптивні елементи, де складність завдань змінюється залежно від попередніх відповідей студентів;

- формувальне оцінювання як моніторинг успішності студентів, що постійно проводиться під час навчального процесу. Інструменти формувального оцінювання включають інтерактивні завдання, рефлексії, зворотній зв'язок від викладача та самостійне оцінювання. Мета – не тільки виставити бал, а й допомогти студентам зрозуміти свої сильні та слабкі сторони;

- оцінювання на основі сформованих компетентностей – це здебільшого діагностика практичних умінь, навичок та здатностей послуговуватися здобутими знаннями в реальних професійних умовах. Наприклад, студенти можуть виконувати проекти, що моделюють професійні завдання; відвідувати практичні тренінги, результати яких стають основою для оцінки їхньої готовності до професійної діяльності, до впровадження інноваційних технологій;

- гейміфіковане оцінювання – використання ігрових механізмів у процесі оцінювання. Це фільми з балами, інтерактивні змагання або симуляції, де студенти отримують винагороди за правильні відповіді чи виконання завдань. Переконалися, що гейміфіковане навчання та оцінювання розвивають мотивацію, студенти активно долучаються до виконання таких видів роботи;

- електронне портфоліо (e-portfolio) дає можливість здобувачам освіти зберігати, аналізувати, застосовувати в діяльності свої роботи, проєкти, рефлексії та досягнення в цифровій формі. Це інтегрований спосіб оцінювання, який відображає академічні досягнення, позааудиторну діяльність, засвідчує професійний розвиток майбутнього фахівця в динаміці;

- проєктне оцінювання (PBL) передбачає накреслення та виконання студентами реальних проєктів, відображення в них знань, умінь, навичок працювати та розв'язувати завдання самостійно, в команді. Таке оцінювання об'єктивізує креативність, здатність до співпраці, розвиває критичне мислення;

- оцінювання через розв'язування кейсів – це моделювання освітніх сценаріїв на засадах упровадження інноваційних технологій. Створені сценарії та їх реалізація дають змогу простежити й оцінити здатність здобувачів освіти працювати в реально непередбачуваних умовах, уміння схвалювати рішення, аналізувати їх вагомість, розв'язувати проблеми;

- інструменти на основі штучного інтелекту можуть автоматично оцінювати письмові роботи, надавати зворотній зв'язок і навіть прогнозувати успішність студентів;

- оцінювання також може базуватися на спільній роботі студентів у соціальних мережах або спеціалізованих платформах для співробітництва (наприклад, Slack чи Microsoft Teams). Взаємодія здобувачів вищої освіти у процесі виконання завдань, коментування й аналізу виконаного, обмін ідеями може стати основою для оцінки їхньої комунікації, лідерських якостей, ставлення до майбутньої професійної діяльності;

- пірінгове (peer-to-peer) оцінювання – це об'єктивна можливість здобувачів освіти промоніторити власні навчальні досягнення, здобутки один одного. Технологія пірінгового навчання, складником якої є пірінгова діагностика, формує навички XXI ст. – не чекати контролю інших людей, самостійно діагностувати рівень і динаміку формування власних професійних компетентностей, дати змогу колезі-студентові оцінити іншого здобувача, порадити, надихнути, проаналізувати, підтримати.

5. Підготовка викладачів. Не менш важливим складником є підготовка викладачів-професіоналів, які володіють необхідними знаннями та навичками щодо впровадження інновацій в освітній процес, уміють створити невимушені умови для набуття означеної компетентності здобувачами вищої освіти. Викладачі закладів вищої освіти, і педагогічної зокрема, мають опанувати як технічні, так і педагогічні навички, а саме:

- підвищення цифрової грамотності: робота з сучасними технологіями, системами управління навчанням (LMS); оволодіння навичками працювати з

платформами для дистанційного навчання, хмарними сервісами; інструментами створення мультимедійного контенту, робота з програмами для онлайн-тестування та оцінювання, розробка цифрового контенту тощо;

- освоєння методик змішаного навчання (blended learning): планування і проведення навчальних занять, які ефективно інтегрують онлайн-курси, відеолекції, тести та інші цифрові інструменти з офлайн-роботою.
- безперервне професійне навчання (підвищення кваліфікації);
- психологічна готовність до використання інноваційних технологій у професійній діяльності.

Нині діяльність викладача закладу вищої освіти врегульовується Професійним стандартом, затвердженим МОН України 16 жовтня 2024 р.

На нашу думку, охарактеризовані складники комплексного підходу до впровадження інноваційних технологій у професійній підготовці майбутніх бакалаврів (спеціалізація «Будівництво та зварювання») цілісно охоплюють модель функціонування визначених нами педагогічних умов, зокрема:

«1) створення інноваційного потенціалу закладу вищої освіти та формування інноваційного освітнього середовища;

2) інтерактивне навчання, під час якого до взаємодії через сучасні комп'ютерні технології, ситуацію невимушеної співпраці задіяні всі учасники освітнього процесу та стейкхолдери;

3) дуальність в організації освітнього процесу – здобуття інноваційних знань, формування інноваційних умінь, навичок, стимулювання до творчого породження інноваційних ідей, використання інноваційних технологій на виробництві, у закладі освіти під керівництвом наставника;

4) спрямованість дисциплін загального та спеціального циклу освітніх програм на формування готовності до впровадження інноваційних технологій у процесі професійної діяльності;

5) формування інноваційної культури майбутнього педагога професійного навчання» [7, С. 220–221];

6) організація і провадження внутрішньої та зовнішньої академічної мобільності майбутніх бакалаврів професійної освіти [12, С. 516], неформальна, інформальна освіта з формування здатностей ефективно впроваджувати в професійній діяльності інноваційні технології.

Висновки. Отже, комплексний підхід до впровадження інноваційних технологій у професійній підготовці майбутніх бакалаврів (спеціалізація «Будівництво та зварювання») є необхідним для забезпечення високого рівня професійної компетентності випускників. Описаний підхід дає змогу усвідомлено, гнучко та цілеспрямовано інтегрувати сучасні підходи, принципи, методи, прийоми, знання, технології, досвід інших країн у процес підготовки фахівців будівельної галузі та професійної освіти, спеціалістів, які вправно послуговуватимуться інноваційними технологіями у власному становленні та впроваджуватимуть їх у професійній діяльності, відповідатимуть вимогам сучасного ринку праці, створюватимуть умови для інтелектуального та культурного розвитку держави, для її відродження в повоєнний час.

Література:

1. Красильник Ю.С. Особливості організації самостійної роботи майбутніх бакалаврів за спеціалізацією «Професійна освіта (Будівництво та зварювання)». *Інноваційна педагогіка*. Випуск 55. Том 2. 2023 .С. 108–113.
2. Волярьська О., Волик О. Інноваційні технології у підготовці майбутніх учителів. *Actual Problems in the System of Education General Secondary Education Institution – Pre-University Training – Higher Education Institution*. 2023. С. 209–214. DOI: 10.18372/2786-5487.1.17698. URL: https://www.researchgate.net/publication/374211560_INNOVACIJNI_TEHNOLOGII_U_PIDGOTOVCI_MAJBUTNIH_UCITELIV (дата звернення: 15.10.2024).
3. Нечволод Л.І. Сучасний словник іншомовних слів. Харків: ТОРСІНГ ПЛЮС, 2007. 768 с.
4. Дубасенюк О.А. Інноваційні освітні технології та методики в системі професійно-педагогічної підготовки. Професійна педагогічна освіта: інноваційні технології та методики: монографія. Житомир: ЖДУ ім. І. Франка, 2009. С. 14–47.
5. Ребенок В.М. Інноваційні технології: суть, ознаки, особливості. *Збірник наукових праць «Педагогіка та психологія»*. Харків, 2016. Вип. 34. С. 34–41. URL: <http://surl.li/sbexho> (дата звернення: 10.10.2024).
6. Інноваційні технології навчання: навч. посібн. для студ. вищих технічних навчальних закладів / відп. ред. Бахтіярова Х.Ш.; наук. ред. Арістова А.В.; упорядн. словника Волобуєва С.В. Київ : НТУ, 2017. 172 с.
7. Кузнецов Р.М. Сутність інноваційної діяльності в системі професійної освіти. *Перспективи та інновації науки (Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)*. Київ, 2022. Вип. 9(14). С.212–223. 713 с. DOI: 10.52058/2786-4952-2022-9(14)-211-223. URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/pis/article/view/2285/2286> (дата звернення: 10.10.2024).
8. Петрук В.А., Гречановська О.В., Сабодош Ю.Г. Підходи до впровадження інноваційних технологій в освітній процес технічних ЗВО. *International Journal of Innovative Technologies in Social Science*, 2019. (5(17), 3-7. URL: https://doi.org/10.31435/rsglobal_ijitss/31082019/6615 (дата звернення: 10.10.2024).
9. Паска Т.В., Мойсеєнко Т.М., Шапка І.В. Інноваційні підходи до підготовки педагогів для впровадження сучасних освітніх технологій та стимулювання творчості у здобувачів освіти в Україні. *Академічні візії*. 2024. Випуск 29. DOI: 10.52058/2786-4952-2022-9(14)-211-223 URL: <https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/948/868> (дата звернення: 10.10.2024).
10. Галімов Ю.А. Комплексний підхід до забезпечення якості підготовки фахівців. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України*. 2011. Вип. 4. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadps_2011_4_12 (дата звернення: 12.10.2024).
11. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і головн. ред. Т.В. Бусел. Київ, Ірпінь : ВТФ «Перун», 2003. 1440 с.
12. Кузнецов Р.М. Формування готовності майбутніх бакалаврів професійної освіти до впровадження інноваційних технологій: теоретико-методичний аспект. *«Наука і техніка сьогодні»*. Серія «Педагогіка», Серія «Право», Серія «Економіка», Серія «Фізико-математичні науки», Серія «Техніка». Київ, 2023. № 12 (26). С. 507–519. URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/nts/issue/view/185> (дата звернення: 10.10.2024).

References:

1. Krasyllyk YU.S. (2023). Osoblyvosti orhanizatsii samostiinoi roboty maibutnikh bakalavriv za spetsializatsiieiu «Profesiina osvita (Budivnytstvo ta zvariuvannia)» [Features of the organization of independent work of future bachelors specializing in "Professional education (Construction and welding)"]. *Innovatsiina pedahohika – Innovative pedagogy*. Issue 55. Tom 2. 108–113 [in Ukrainian].

2. Voliarska O., Volyk O. (2023). Innovatsiini tekhnolohii u pidhotovtsi maibutnikh uchyteliv [Innovative technologies in the training of future teachers]. *Actual Problems in the System of Education General Secondary Education Institution – Pre-University Training – Higher Education Institution*. 209–214. DOI: 10.18372/2786-5487.1.17698. URL: https://www.researchgate.net/publication/374211560_INNOVACIJNI_TEHNOLOGII_U_PIDGOTOVCI_MAJBUTNIH_UCITELIV [in Ukrainian].
3. Nechvolod L.I. (2007). Suchasnyi slovnyk inshomovnykh sliv [Modern dictionary of foreign words]. Kharkiv: TORSINH PLYUS [in Ukrainian].
4. Dubaseniuk O.A. (2009). Innovatsiini osvichni tekhnolohii ta metodyky v systemi profesiino-pedahohichnoi pidhotovky [Innovative educational technologies and methods in the system of professional and pedagogical training]. *Profesiina pedahohichna osvita: innovatsiini tekhnolohii ta metodyky – Professional pedagogical education: innovative technologies and methods*. Zhytomyr: ZHDU im. I. Franka, 14–47 [in Ukrainian].
5. Rebenok V.M. (2016). Innovatsiini tekhnolohii: sut, oznaky, osoblyvosti [Innovative technologies: essence, features, features]. *Zbirnyk naukovykh prats «Pedahohika ta psykholohiia» – Collection of scientific works "Pedagogy and psychology"*. Kharkiv, issue 34. 34–41. URL: <http://surl.li/sbexxo> [in Ukrainian].
6. Aristova A.V., Bakhtiarova Kh.Sh., Volobuieva S.V. et al. (2017). Innovatsiini tekhnolohii navchannia [Innovative learning technologies]. Kyiv: NTU [in Ukrainian].
7. Kuznetsov R.M. (2022). Sutnist innovatsiinoi diialnosti v systemi profesiinoi osvity [The essence of innovative activity in the professional education system]. *Perspektyvy ta innovatsii nauky (Seriiia «Pedahohika», Seriiia «Psykholohiia», Seriiia «Medytsyna») – Prospects and innovations of science (Series «Pedagogy», Series «Psychology», Series «Medicine»)*. Kyiv, issue 9 (14), 212–223. URL <http://perspectives.pp.ua/index.php/pis/article/view/2285/2286> DOI: 10.52058/2786-4952-2022-9(14)-211-223 [in Ukrainian].
8. Petruk V.A., Hrechanovska O.V., Sabadosh YU.H. (2019). Pidkhody do vprovadzhennia innovatsiyinykh tekhnolohiyi v osvichniyi protses tekhnichnykh ZVO [Approaches to the introduction of innovative technologies into the educational process of technical higher education institutions]. *International Journal of Innovative Technologies in Social Science*, (5(17)), 3-7. URL: https://doi.org/10.31435/rsglobal_ijtss/31082019/6615 [in Ukrainian].
9. Paska T.V., Moyseienko T.M., Shapka I.V. (2024). Innovatsiini pidkhody do pidhotovky pedahohiv dlia vprovadzhennia suchasnykh osvitnykh tekhnolohii ta stymuliuвання tvorchosti u zdobuvachiv osvity v Ukraini [Innovative approaches to the training of teachers for the implementation of modern educational technologies and stimulation of creativity among students of education in Ukraine]. *Akademichni vizii – Academic visions*. Issue 29. DOI: 10.52058/2786-4952-2022-9(14)-211-223. URL: <https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/948/868> [in Ukrainian].
10. Halimov YU.A. (2011). Kompleksnyi pidkhid do zabezpechennia yakosti pidhotovky fakhivtsiv [A comprehensive approach to ensuring the quality of specialist training]. *Visnyk Natsionalnoi akademii Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy – Bulletin of the National Academy of the State Border Service of Ukraine*. Issue. 4. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadps_2011_4_12 [in Ukrainian].
11. Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy [A large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language] / uklad. i holovn. red. T.V. Busel. (2003). Kyiv, Irpin: VTF «Perun», 1440 [in Ukrainian].
12. Kuznetsov R.M. (2023). Formuvannia hotovnosti maibutnikh bakalavriv profesiinoi osvity do vprovadzhennia innovatsiinykh tekhnolohii: teoretyko-metodychnyi aspekt [Developing the readiness of future bachelors of professional education for implementation of innovative technologies: theoretical and methodological aspect]. *«Nauka i tekhnika sohodni». Seriiia «Pedahohika», Seriiia «Pravo», Seriiia «Ekonomika», Seriiia «Fyzyko-matematychni nauky», Seriiia «Tekhnika» – "Science and technology today". "Pedagogy" Series, "Law" Series, "Economics" Series, "Physical and Mathematical Sciences" Series, "Technology" Series*. Kyiv, issue 12 (26), 507–519. URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/nts/issue/view/185> [in Ukrainian].

УДК 378.147:004.9:656.07

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11\(39\)-1349-1358](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11(39)-1349-1358)

Кучай Олександр Володимирович доктор педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки, Національний університет біоресурсів і природокористування України, вул. Героїв Оборони, 15, м. Київ, 03041, <https://orcid.org/0000-0002-9468-0486>

Сопіга Михайло Олександрович кандидат історичних наук, доцент, виконуючий обов'язки завідувача кафедри англійської мови для технічних та агробіологічних спеціальностей, Національний університет біоресурсів і природокористування України, вул. Героїв Оборони, 15, м. Київ, 03041, <https://orcid.org/0000-0002-0224-8814>

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ЛОГІСТИКИ У МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ІНФОКОМУНІКАЦІЙ

Анотація. Починаючи з 90-х років ХХ ст., логістика стала одним із основних тактичних і стратегічних інструментів управління та прийняття рішень у сфері розвитку ділової активності та покращення якості надання послуг.

Мета статті: з'ясувати теоретичні засади формування професійної компетентності логістики у майбутніх фахівців інфокомунікацій. Поняття «логістика» Логістика створює систему регулювання і контролю за матеріальними та інформаційними потоками для забезпечення високої якості постачання продукції організації.

У статті виокремлено шість правил логістики. Розкрито фундаментальні концепції в логістиці: інформаційна; маркетингова; інтегральна.

Діяльність у сфері логістики має кінцеву мету, що одержала назву «сім правил логістики». Логістичну компетентність у процесі професійної підготовки майбутніх фахівців інфокомунікацій визначено як системно-особистісне навчання спеціаліста, яке відображає єдність теоретичної і практичної оптимізаційно-управлінської підготовки, необхідної для успішного функціонування підприємства, організації, установи. Вона включає інформаційно-аналітичні, організаційно-управлінські, оптимізаційно-технологічні, маркетингові, моніторингові та прогностичні компетенції.

Виділено вісім професійних складових професійної компетентності логістики у майбутніх фахівців інфокомунікацій що забезпечують готовність здобувачів вищої освіти до здійснення логістичної діяльності.

Для того, щоб процес формування професійної компетентності логістики у майбутніх фахівців інфокомунікацій був максимально результативним, необхідно вибрати відповідний підхід до його організації.

Проведено аналіз сучасних методологічних підходів до вирішення проблем формування професійної компетентності логістики у майбутніх фахівців інфокомунікацій.

Підкреслено, що відповідно до теорії контекстного навчання, предметною основою формування професійної компетентності фахівця з інфокомунікацій, в яку органічно входить мовленнєвий компонент, повинно бути включення навчальної діяльності студента з оволодіння мовленнєвою компетенцією в аналог його майбутньої професійної діяльності

Ключові слова: професійна компетентність логістики, майбутні фахівці інфокомунікацій, складові професійної компетентності логістики, логістична компетентність, методологічні підходи.

Sopiha Mykhailo Oleksandrovych candidate of historical sciences, associate professor, acting head of the English language department for technical and agrobiological specialties, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, St. Heroiv Oborony, 15, Kyiv, 03041, <https://orcid.org/0000-0002-0224-8814>

Kuchai Oleksandr Volodymyrovych Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Pedagogy, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, St. Heroiv Oborony, 15, Kyiv, 03041, <https://orcid.org/0000-0002-9468-0486>

THEORETICAL PRINCIPLES OF FORMATION OF PROFESSIONAL LOGISTICS COMPETENCE IN FUTURE INFORMATION COMMUNICATIONS SPECIALISTS

Abstract. Since the 90s of the 20th century, logistics has become one of the main tactical and strategic management and decision-making tools in the field of business activity development and improvement of the quality of service provision.

The purpose of the article: to find out the theoretical foundations of the formation of the professional competence of logistics in future information and communication specialists. The concept of "logistics" Logistics creates a system of regulation and control over material and information flows to ensure high-quality supply of the organization's products.

The article highlights six rules of logistics. The fundamental concepts in logistics are revealed: informational; marketing; integral

Activities in the field of logistics have a final goal, which is called the "seven rules of logistics". Logistical competence in the process of professional training of future information communication specialists is defined as the system and personal training of a specialist, which reflects the unity of theoretical and practical optimization and management training necessary for the successful functioning of

an enterprise, organization, institution. It includes information-analytical, organizational-management, optimization-technological, marketing, monitoring and prognostic competencies.

Eight professional components of the professional competence of logistics in future information and communication specialists are identified, which ensure the readiness of higher education seekers to carry out logistics activities.

In order for the process of forming the professional competence of logistics among future information and communication specialists to be as effective as possible, it is necessary to choose an appropriate approach to its organization.

An analysis of modern methodological approaches to solving the problems of forming the professional competence of logistics among future information and communication specialists was carried out.

It is emphasized that, according to the theory of contextual learning, the objective basis of the formation of the professional competence of an information and communication specialist, which organically includes the speech component, should be the inclusion of the student's educational activity on mastering speech competence in an analogue of his future professional activity

Keywords: professional competence of logistics, future specialists of information communications, components of professional competence of logistics, logistic competence, methodological approaches.

Постановка проблеми. Однією з сутнісних ознак глобалізованого світу є, як відомо, об'єктивно зростаюча взаємозалежність практично у всіх сферах людської життєдіяльності. Природно, що освітній аспект у такій парадигмі є не лише цілком логічним, закономірним, але й багато в чому визначальним, забезпечуючи необхідний інтелектуальний супровід інтеграційних процесів. При цьому налагодження такої широкої, всебічної взаємодії розглядається нині як найкоротший і найефективніший шлях підвищення конкурентоспроможності національної системи освіти, зокрема професійної, її адаптивних можливостей до зовнішнього середовища, що швидко змінюється, інтеграції у відповідні соціальні інститути і структури, виступаючи важливим чинником сталого суспільного розвитку України в цілому.

З іншого боку, окреслена парадигма розцінюється сьогодні як дієвий спосіб адекватної реакції на серйозні виклики і загрози останніх десятиліть та актуалізує проблему пошуку досконалішої, оптимальнішої системи надання знань, орієнтованої у кінцевому підсумку на формування якісно нової моделі фахівця з високим рівнем персональної відповідальності [10].

Починаючи з 90-х років ХХ ст., логістика стала одним із основних тактичних і стратегічних інструментів управління та прийняття рішень у сфері розвитку ділової активності та покращення якості надання послуг [2, с. 252–263].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вартими уваги є праці українських науковців: О. Андрухової, Р. Галеніна, М. Окландера та багатьох інших.

Розкривають проблеми з логістичної сфери такі науковці: А. Джоміні, Д. Уотерс – яких вважають засновниками логістики.

Мета статті - з'ясувати теоретичні засади формування професійної компетентності логістики у майбутніх фахівців інфокомунікацій.

Виклад основного матеріалу. Термін «логістика», відомий донедавна лише вузькому колу спеціалістів, набуває сьогодні значного поширення. Основна причина цього явища полягає в тому, що поняття «логістика» почало використовуватися в економіці [3, с. 12].

Поняття «логістика» походить від грецького слова «logistike», що означає мистецтво обрахунків, уміння обмірковувати. За іншою точкою зору поняття «логістика» походить від французького loger – постачати, а також є версія про походження цього терміну від старонімецької laudja – склад, зберігання [4, с. 7].

На сьогодні існує багато підходів щодо тлумачення цього терміну. Найпоширенішими є такі тлумачення:

– логістика – це наука про оптимальне управління матеріальними, інформаційними, фінансовими потоками в економічно адаптивних системах із синергічними зв'язками;

– логістика – це галузь або функція в організації, завданнями якої є забезпечення переміщення та зберігання продукції для забезпечення виробництва та продажу.

Провідним завданням логістики вважається досягнення з найменшими витратами максимальної пристосованості організації до мінливої ринкової ситуації, підвищення на ринку власної частки та отримання переваг перед конкурентами тобто забезпечення успішного позиціонування на ринку.

Логістика створює систему регулювання і контролю за матеріальними та інформаційними потоками для забезпечення високої якості постачання продукції організації.

Існує шість правил логістики: товар – той, що потрібен, якість товару – висока, кількість – достатня, час доставки – найзручніший, місце доставки – куди потрібно, витрати – мінімальні. Тобто, якщо ці правила виконані, то логістична діяльність вважається успішною. А саме: потрібний товар, високої якості, в необхідній кількості доставлений вчасно в потрібне місце з мінімальними витратами. У цих шести правилах і полягає сутність логістики [9].

Отже, у сучасному розумінні логістика – це наукова дисципліна (або вид практичної діяльності), що пов'язана з плануванням, організацією, управлінням, контролем та регулюванням матеріальних та інформаційних потоків у просторі і часі від їх першоджерела до кінцевого споживача [6].

Фундаментальними концепціями в логістиці є:

- інформаційна;
- маркетингова;
- інтегральна.

Виникнення і розвиток логістичних концепцій тісно пов'язане з еволюцією бізнесу в промислово розвинених країнах.

Діяльність у сфері логістики має кінцеву мету, що одержала назву «сім правил логістики» [8, с. 219]:

1. Вантаж – потрібний товар.
2. Якість – необхідної якості.
3. Кількість – у необхідній кількості.
4. Час – повинен бути доставлений у потрібний час.
5. Місце – у потрібне місце.
6. Витрати – з мінімальними витратами.
7. Споживач – з урахуванням потреб та вимог споживача [5].

Логістична компетентність у процесі професійної підготовки майбутніх фахівців інфокомунікацій – це системно-особистісне навчання спеціаліста, яке відображає єдність теоретичної і практичної оптимізаційно-управлінської підготовки, необхідної для успішного функціонування підприємства, організації, установи. Вона включає інформаційно-аналітичні, організаційно-управлінські, оптимізаційно-технологічні, маркетингові, моніторингові та прогностичні компетенції [7, с. 260].

Виділимо вісім професійних складових професійної компетентності логістики у майбутніх фахівців інфокомунікацій що забезпечують готовність здобувачів вищої освіти до здійснення логістичної діяльності:

1. здатність організовувати і проводити логістичні заходи майбутніми фахівцями інфокомунікацій;
2. здатність вирішувати задачі інформаційного забезпечення логістичної системи з метою професійної компетентності логістики у майбутніх фахівців інфокомунікацій;
3. здатність складати індивідуальні фінансові документи обліку і звітності у фаховій сфері, працювати з фінансово-господарською документацією;
4. здатність здійснювати професійну діяльність з врахуванням особливостей функціонування різних типів фахових об'єктів;
5. здатність планувати забезпечення організації (установи) відповідним обладнанням, інвентарем та спорядженням;
6. володіння технологіями закупівельної, сервісної та транспортної логістики інвентарю (спорядження);
7. здатність здійснювати маркетингову діяльність з просування послуг і товарів.

Для того, щоб процес формування професійної компетентності логістики у майбутніх фахівців інфокомунікацій був максимально результативним, необхідно вибрати відповідний підхід до його організації.

Проведемо аналіз сучасних методологічних підходів до вирішення проблем формування професійної компетентності логістики у майбутніх фахівців інфокомунікацій.

З точки зору системного підходу процес формування професійної компетентності логістики у майбутніх фахівців інфокомунікацій є педагогічною системою взаємопов'язаних засобів, методів, форм і прийомів організації цілеспрямованого педагогічного впливу на особистість майбутнього фахівця з метою підвищення якості його професійної підготовки відповідно до вимог освітнього та професійного стандартів. Використання системного підходу дозволить створити модель формування професійної компетентності логістики у майбутніх фахівців інфокомунікацій, яка представлятиме собою педагогічну систему взаємопов'язаних об'єктів, матиме свої функції і структуру, у якій системоутворюючим чинником виступатиме високий рівень сформованості професійної компетентності логістики у майбутніх фахівців інфокомунікацій.

Процес формування професійної компетентності логістики у майбутніх фахівців інфокомунікацій потребує створення і використання таких видів освітньої діяльності, які б відповідали поставленій меті, ґрунтувались на сучасних методах та технологіях навчання, системі методичного забезпечення, організації навчальної професійної діяльності, що спрямовані на розвиток всіх компонентів формувальної компетентності.

Наступним важливим підходом у підготовці майбутніх фахівців є особистісно орієнтований підхід, метою якого є гуманізація освітнього процесу та максимальне розкриття потенційних творчих можливостей здобувача вищої освіти, стимулювання його до особистісно-розвивальної творчості.

Сьогодні як самостійний методологічний підхід виділяють задачний підхід, який є найбільш поширеним видом діяльнісного. В дидактиці вищої школи задачний розглядається як теоретична база дослідження професійної діяльності. Широке використання цього підходу пояснюється тим, що педагогічна задача (в тому числі у вигляді педагогічної ситуації) пов'язана як із професійною діяльністю, так і з навчальним матеріалом. У цьому випадку педагогічна задача (педагогічна ситуація) – це одна з активних форм представлення навчального матеріалу здобувачам, а сам навчальний матеріал виступає як предмет майбутньої професійної діяльності.

Один із основних підходів у нашому дослідженні – компетентісний, поява якого пов'язана зі змінами освітньої парадигми, світосприйняття, стилю мислення і мотивів поведінки здобувачів. Компетентісний підхід спрямований на досягнення освітнього результату, який віддзеркалює підсумок одночасного засвоєння змісту освіти й розвитку особистості, що визначає значимий для неї зміст.

У контекстному підході, в основі якого – моделювання предметного та соціального змісту майбутньої професійної діяльності за допомогою системи традиційних активних форм, методів, засобів навчання, де одиницею навчання є професійна проблемна ситуація. У процесі реалізації контекстного підходу суб'єкт навчання знаходиться у діяльнісній позиції, предмет, який поступово

перетворюється з навчального у професійний, а підготовка до професійної діяльності стає системоутворюючим початком і змістом всієї підготовки здобувача.

Технологічний підхід розглядається як проєктування і застосування освітніх технологій для вирішення педагогічних задач [2, с. 252–263].

Відповідно до теорії контекстного навчання, предметною основою формування професійної компетентності фахівця з інфокомунікацій, в яку органічно входить мовленнєвий компонент, повинно бути включення навчальної діяльності студента з оволодіння мовленнєвою компетенцією в аналог його майбутньої професійної діяльності. Тобто необхідно створити інтегративну модель навчання, в якій відпрацювання мовленнєвого компоненту, розвиток мовленнєвих умінь відбувається у змодельованих технологічних процесах професійної діяльності фахівця з інфокомунікацій.

У контекстному навчанні моделюються, відтворюються контекстний зміст певної діяльності, що забезпечує професійну компетентність людини, і зміст стосунків, у які вступають люди у виконанні цієї діяльності, тобто соціальний зміст. Іншими словами, задаються предметно-професійний і соціокультурний контексти реальної діяльності людини. Зміст навчання проєктується не як навчальний предмет, а як предмет навчальної діяльності, що послідовно трансформується у предмет діяльності професійної. Викладання загальноосвітніх дисциплін пропонується трактувати в контексті професійної діяльності, відходячи в цьому від академічного викладу наукового знання [1, с. 45–46].

Інноваційні процеси в економічній діяльності підприємств індустрії логістичної сфери в умовах ринкових перетворень вимагають застосування нових технологій, упровадження ринкових важелів виробництва, а це, у свою чергу, зумовлює інтегрований характер професійної діяльності майбутніх фахівців інфокомунікацій і породжує різноманітні проблеми, розв'язання яких можливе лише на основі інтеграції останніх досягнень науки і освіти.

У діяльності майбутнього менеджера з логістики, у майбутніх фахівців інфокомунікацій необхідно розв'язувати як суто інтелектуальні проблеми, що пов'язані з прогнозуванням виробничого процесу, вибором оптимальних варіантів розв'язання наявної проблеми, аналізом одержаних результатів, так і проблеми морально-етичного аспекту, що виникають у процесі професійного спілкування з іншими людьми та в процесі розв'язання виробничих завдань. Через це в сучасних ринкових умовах різко підвищилась актуальність проблеми інтеграції знань у підготовці фахівців, де інтеграційні процеси розглядаються як провідна тенденція сучасного освітнього простору [11].

Висновки.

Починаючи з 90-х років ХХ ст., логістика стала одним із основних тактичних і стратегічних інструментів управління та прийняття рішень у сфері розвитку ділової активності та покращення якості надання послуг.

Мета статті: з'ясувати теоретичні засади формування професійної компетентності логістики у майбутніх фахівців інфокомунікацій.

Поняття «логістика» Логістика створює систему регулювання і контролю за матеріальними та інформаційними потоками для забезпечення високої якості постачання продукції організації.

У статті виокремлено шість правил логістики.

Розкрито фундаментальні концепції в логістиці: інформаційна; маркетингова; інтегральна.

Діяльність у сфері логістики має кінцеву мету, що одержала назву «сім правил логістики».

Логістичну компетентність у процесі професійної підготовки майбутніх фахівців інфокомунікацій визначено як системно-особистісне навчання спеціаліста, яке відображає єдність теоретичної і практичної оптимізаційно-управлінської підготовки, необхідної для успішного функціонування підприємства, організації, установи. Вона включає інформаційно-аналітичні, організаційно-управлінські, оптимізаційно-технологічні, маркетингові, моніторингові та прогностичні компетенції.

Виділено вісім професійних складових професійної компетентності логістики у майбутніх фахівців інфокомунікацій що забезпечують готовність здобувачів вищої освіти до здійснення логістичної діяльності.

Для того, щоб процес формування професійної компетентності логістики у майбутніх фахівців інфокомунікацій був максимально результативним, необхідно вибрати відповідний підхід до його організації.

Проведено аналіз сучасних методологічних підходів до вирішення проблем формування професійної компетентності логістики у майбутніх фахівців інфокомунікацій.

Підкреслено, що відповідно до теорії контекстного навчання, предметною основою формування професійної компетентності фахівця з інфокомунікацій, в яку органічно входить мовленнєвий компонент, повинно бути включення навчальної діяльності студента з оволодіння мовленнєвою компетенцією в аналог його майбутньої професійної діяльності.

Подальшого дослідження потребує визначення організаційно-педагогічних умов формування професійної компетентності логістики у майбутніх фахівців інфокомунікацій

Література:

1. Гармаш Т.А. Контекстний підхід у професійно-мовленнєвій підготовці фахівців з логістики. Проблеми підготовки професійних кадрів з логістики в умовах глобального конкурентного середовища. Київ, 2016. 45–46
2. Гоголь Т. Аналіз сучасних методологічних підходів формування логістичної компетентності майбутніх тренерів-викладачів з виду спорту. Інноватика у вихованні. 16. 2022. 252–263

3. Заборська Н. К., Жуковська Л. Е. Основи логістики: навчальний посібник. Одеса: ОНАЗ ім. О.С. Попова, 2011. 216.
4. Логістика: навчальний посібник для студентів галузі знань 0306 «Менеджмент і адміністрування» всіх форм навчання за заг. ред. докт. екон. наук, професора О. М. Ястремської. Х. : ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2015. 272
5. Логістика: навч. посіб. Безугла Л.С., Юрченко Н.І., Ільченко Т.В., Пальчик І.М., Воловик Д.В. Дніпро: Пороги, 2021. 252
6. Логістичний менеджмент в системі загального менеджменту. URL: <https://cutt.ly/2xkas6T>
7. Маркетинг і логістика у становленні цифрової економіки України: монографія / за наук. ред. Є.В. Крикавського, О.В. Дейнеги. 2022. Львів-Рівне: О. Зень, 310.
8. Рудківський О. А., Гонгало Ю. В. Проблеми та шляхи розвитку логістичної системи підприємства. Інфраструктура ринку. 2019. 30. 218–224 .
9. Рябова З. В. Маркетинг і логістика освітніх послуг. Адаптивне управління: теорія і практика: Електронне наукове фахове видання, серія «Педагогіка». 4 (6), 2017 <http://am.eor.by>
10. Стойчик Т.І. Управління якістю підготовки конкурентоздатних фахівців у закладах професійної освіти: теорія та практика : монографія. за наук. ред. Л. М. Сергєєвої. Дніпро : Журфонд, 2020. 767
11. Топчій Л.С. Підготовка майбутніх учителів-філологів до формування соціокультурної компетентності учнів старших класів гімназії: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 Теорія та методика професійної освіти». Людмила Семенівна Топчій; ДЗ «Південноукр. нац. пед. ун-т ім. К.Д. Ушинського». Одеса, 2015. 20

References:

1. Harmash T.A. (2016). Kontekstnyy pidkhyd u profesiyno-movlennyeviy pidhotovtsi fakhivtsiv z lohistyky [Contextual approach in professional speech training of logistics specialists]. Problemy pidhotovky profesiynykh kadriv z lohistyky v umovakh hlobal'noho konkurentnoho seredovyshcha. Kyiv. 45–46. [in Ukrainian].
2. Hohol' T. (2022). Analiz suchasnykh metodolohichnykh pidkhodiv formuvannya lohistychnoyi kompetentnosti maybutnikh treneriv-vykladachiv z vydu sportu [Analysis of modern methodological approaches to the formation of logistical competence of future sports trainers]. Innovatyka u vykhovanni. 16. 252–263 [in Ukrainian].
3. Zabors'ka N. K., Zhukovs'ka L. E. (2011). Osnovy lohistyky [Basics of logistics]: navchal'nyy posibnyk. Odesa: ONAZ im. O.S. Popova. 216. [in Ukrainian].
4. Lohistyka: navchal'nyy posibnyk dlya studentiv haluzi znan' 0306 «Menedzhment i administruvannya» vsikh form navchannya [Logistics: a study guide for students of the field of knowledge 0306 "Management and administration" of all forms of education in general]/ za zah. red. dokt. ekon. nauk, profesora O. M. Yastrems'koyi. KH.: KHNEU im. S. Kuznetsya, 2015. 272 [in Ukrainian].
5. Lohistyka [Logistics]: navch.posib. Bezuhla L.S., Yurchenko N.I., Il'chenko T.V., Pal'chik I.M., Volovyk D.V. Dnipro: Porohy, 2021. 252. [in Ukrainian].
6. Lohistychnyy menedzhment v systemi zahal'noho menedzhmentu [Logistics management in the general management system]. URL: <https://cutt.ly/2xkas6T> [in Ukrainian].
7. Marketynh i lohistyka u stanovlenni tsyfrovoyi ekonomiky Ukrayiny [Marketing and logistics in the formation of the digital economy of Ukraine]: monohrafiya / za nauk. red. YE.V. Krykavs'koho, O.V. Deynehy. 2022. L'viv-Rivne: O. Zen', 310. [in Ukrainian].
8. Rudkivs'ky O. A., Honhalo YU. V. (2019). Problemy ta shlyakhy rozvytku lohistychnoyi systemy pidpryyemstva [Problems and ways of development of the logistics system of the enterprise]. Infrastruktura rynku. 30. 218–224. [in Ukrainian].

9. Ryabova Z. V. (2017). Marketynh i lohistyka osvitych posluh [Marketing and logistics of educational services. Adaptive management: theory and practice]. *Adaptyvne upravlinnya: teoriya i praktyka: Elektronne naukove fakhove vydannya, seriya «Pedahohika»*. 4 (6), <http://am.eor.by> [in Ukrainian].

10. Stoychuk T.I. (2020). *Upravlinnya yakysty pidhotovky konkurentozdatnykh fakhivtsiv u zakladakh profesiynoyi osvity: teoriya ta praktyka* [Management of the quality of training of competitive specialists in vocational education institutions: theory and practice]: monohrafiya. za nauk. red. L. M. Serheyevoyi. Dnipro: Zhurfond. 767

11. Topchiy L.S. (2015). *Pidhotovka maybutnikh uchyteliv-filolohiv do formuvannya sotsiokul'turnoyi kompetentnosti uchniv starshykh klasiv himnaziyi* [Preparation of future philology teachers for the formation of sociocultural competence of high school students]: avto-ref. dys. ... kand. ped. nauk: 13.00.04 *Teoriya ta metodyka profesiynoyi osvity*. Lyudmyla Semenivna Topchiy; DZ «Pivdenoukr. nats. ped. un-t im. K.D. Ushyns'koho». Odesa. 20[in Ukrainian].

УДК 374:7(477)

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11\(39\)-1359-1371](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11(39)-1359-1371)

Ладонько Людмила Степанівна доктор економічних наук, професор, професор кафедри мистецьких дисциплін, Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка, вул. Гетьмана Полуботка, 53, м. Чернігів, 14000, тел.: (0462) 941 178, <https://orcid.org/0000-0002-4105-051X>

Скорик Тамара Володимирівна доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри мистецьких дисциплін, Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т. Шевченка, вул. Гетьмана Полуботка, 53, м. Чернігів, 14000, тел.: (0462) 941 178, <https://orcid.org/0000-0002-1442-6024>

Духвин Катерина Дмитрівна магістрантка кафедри мистецьких дисциплін, Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка, вул. Гетьмана Полуботка, 53, м. Чернігів, 14000, тел.: (0462) 94-11-78, <https://orcid.org/0009-0009-6830-2236>

ПОЗАШКІЛЬНА МИСТЕЦЬКА ОСВІТА В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ СЬОГОДЕННЯ

Анотація. Обставини організації освітнього процесу в закладах позашкільної освіти за умов війни вимагають особливих підходів та врахування факторів безпекового та психологічно комфортного середовища. Особливої ваги у цьому має готовність викладача до створення таких умов та його компетентність, обізнаність у методах і засобах вирішення важливих завдань виховання та розвитку особистості покладених на позашкільні заклади мистецької освіти.

Методологічну основу дослідження складає єдність методів абстрагування, узагальнення, класифікації та моделювання, що дало можливість обґрунтувати проблему дослідження, визначити категоріальний апарат, розкрити теоретичні та методичні засади вирішення означеної проблематики.

Метою статті є проаналізувати проблеми позашкільної мистецької освіти в сучасних умовах та окреслити можливі шляхи їх вирішення.

У статті окреслено проблеми позашкільної мистецької освіти, які актуалізовано в умовах воєнного стану в Україні. Досліджено функції мистецької освіти та їх вплив на задоволення потреб особистості; розкрито компетентнісну спрямованість мистецького навчання; схарактеризовано провідні принципи художньо-естетичного виховання в українській національній педагогіці. Окреслено основні шляхи забезпечення психологічного комфорту учнів та методи і технології роботи вчителя зі створення сприятливої атмосфери навчання у закладі позашкільної мистецької освіти.

Умови військового стану в Україні зумовили нові підходи в організації освітнього процесу закладів позашкільної мистецької освіти, врахування безпекових та психологічних чинників, актуалізації національних принципів мистецького навчання, креативності вчителя у вирішенні освітніх та виховних завдань. Як особливу технологію, найбільш доцільну для забезпечення психологічного комфорту та розвитку емоційної стабільності учнів закладів позашкільної мистецької освіти визначено арт-терапію.

Ключові слова: мистецька освіта, позашкільна освіта, патріотичне виховання, арт-терапія.

Ladonko Liudmyla Stepanivna Doctor of Economics, professor, Professor of the Department of Artistic Disciplines, T.H. Shevchenko National University «Chernihiv Colehium», St. Hetmana Polubotka, 53, Chernihiv, 14000, tel.: (0462) 94-11-78, <https://orcid.org/0000-0002-4105-051X>

Skoryk Tamara Volodymyrivna Doctor of Pedagogical Sciences (Ed. D.), Professor, Acting Head of the Department of Artistic Disciplines T. H. Shevchenko National University «Chernihiv Colehium» St. Hetmana Polubotka, 53, Chernihiv, 14000, tel.: (0462) 9411-78, <https://orcid.org/0000-0002-1442-6024>

Dukhryn Kateryna Dmytrivna master's student of the Department of Artistic Disciplines T. H. Shevchenko National University «Chernihiv Colehium», St. Hetmana Polubotka, 53, Chernihiv, 14000, tel.: (0462) 94-11-78, <https://orcid.org/0009-0009-6830-2236>

EXTRA-SCHOOL ART EDUCATION IN UKRAINE: TODAY'S PROBLEMS

Abstract. The circumstances of the organization of the educational process in out-of-school education institutions under the conditions of war require special approaches and consideration of the factors of a safe and psychologically comfortable environment. Of particular importance in this is the readiness of the teacher to create such conditions and his competence, knowledge of the methods and means of solving important tasks of education and personality development of those assigned to extracurricular art education institutions.

The methodological basis of the research is the unity of the methods of abstraction, generalization, classification and modeling, which made it possible to justify the research problem, define the categorical apparatus, and reveal the theoretical and methodological principles of solving the specified problem.

The purpose of the article is to analyze the problems of extracurricular art education in modern conditions and to outline possible ways to solve them.

The article outlines the problems of out-of-school art education, which are actualized in the conditions of martial law in Ukraine. The functions of art education and their influence on meeting the needs of the individual were studied; the competency orientation of art education is revealed; the leading principles of artistic and aesthetic education in Ukrainian national pedagogy are characterized. The main ways of ensuring the psychological comfort of students and the methods and technologies of the teacher's work to create a favorable learning atmosphere in the institution of extracurricular art education are outlined.

The conditions of martial law in Ukraine led to new approaches in the organization of the educational process of out-of-school art education institutions, taking into account safety and psychological factors, updating national principles of art education, and teacher creativity in solving educational and educational tasks. Art therapy has been identified as a special technology most appropriate for ensuring psychological comfort and developing emotional stability of students of out-of-school art education institutions.

Keywords: art education, extracurricular education, patriotic education, art therapy.

Постановка проблеми. Роль позашкільної мистецької освіти в Україні є надзвичайно важливою, адже мистецька освіта розвиває у молодого покоління не лише естетичний смак, креативність та певні навички мистецької діяльності, а й залучає дітей до культурної спадщини українського народу. Останнє надає особливої актуальності предметній сфері дослідження, оскільки напряму пов'язано з формуванням національної самосвідомості та самоідентичності, що є важливим у часи збройної агресії росії проти України. Мистецька освіта в цілому сприяє більш гармонійному естетичному та психологічному розвитку особистості, створює умови виходу за межі фіксації оточуючого світу та формує етнокультурні пріоритети у власному та суспільному житті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зазначена тематика студіювалася такими дослідниками, як О. Комаровською та М. Нікітаєвою, які вивчали вплив дистанційного навчання на мистецьку освіту під час пандемії та проблеми сучасної мистецької освіти в контексті повномасштабного вторгнення росії в Україну [7; 8; 10]. А. Дяченко визначив основні функції мистецької освіти у формуванні розвитку особистості [2]. Дослідники Р. Добровольська, В. Карпенко, М. Нікітаєва [1; 5; 10] зосередили увагу на розгляді групи умінь, що має сформувати мистецька освіта; О. Кіян

дослідив зв'язок національно-патріотичного виховання та засобів художньо-мистецької освіти під час війни [6].

Однак поза увагою дослідників залишились питання особливостей впливу позашкільної мистецької освіти на молодь в Україні в умовах воєнного стану, виділення формальних та неформальних ознак такого впливу.

Мета статті – проаналізувати проблеми позашкільної мистецької освіти в сучасних умовах та окреслити можливі шляхи їх вирішення.

Виклад основного матеріалу. Оскільки словосполучення «позашкільна мистецька освіта» поєднує у собі дві змістові складові, то є сенс окремо зупинитися на тлумаченні кожної з них. Передусім зосередимо увагу на понятті «мистецька освіта».

На офіційному сайті Міністерства культури та стратегічних трансформацій України запропоновано таке тлумачення мистецької освіти: «це галузь освіти, що спрямована на розвиток творчих та художніх здібностей учнів та студентів. Один з головних принципів мистецької освіти – це підтримка творчості. Вона сприяє розвитку уяви та здатності до творчості, розширенню горизонтів мислення та здатності до рішення нетрадиційних завдань»[15].

Деякими науковцями дана дефініція визначається, як спеціалізований вид освіти, пов'язаний з формуванням у здобувача спеціальних здібностей, естетичного досвіду та ціннісних орієнтацій внаслідок активної мистецької діяльності, а також набуття ним відповідних професійних компетенцій. Наголошується на спрямуванні мистецької освіти саме на професійну самореалізацію творчо-художніх здібностей учнів і студентів та отримання кваліфікацій у різних видах мистецтва [4, с. 153]. Тож, ця сфера освіти покликана сприяти розвитку естетичної компоненти гармонійного розвитку особистості.

Визначення поняття «позашкільна освіта» передбачає усвідомлення її як складової системи безперервної освіти, що являє собою комплексний процес навчання, виховання і розвитку особистості у вільний від навчання час [5]. Результатом зазначених процесів повинно бути сприяння соціалізації особистості внаслідок отримання нею відповідних знань, умінь, навичок та цінностей. Взаємодія і взаємовплив обох компонентів гарантує більш повне залучення особистості до творчого процесу і, відповідно, задовольняє її естетичні, психологічні та соціальні потреби. Це виявляється шляхом реалізації основних функцій мистецької освіти (рис. 1) [2].

Суспільно-перетворювальна та компенсаторна	<ul style="list-style-type: none">• обидві функції проявляються як ідейно-естетичний вплив на світогляд людини, що спрямовує людей на цілеспрямовану діяльність
Художньо-концептуальна функція	<ul style="list-style-type: none">• дає змогу зрозуміти думки митця про світ загалом через призму його художнього твору, побачити його ставлення щодо людини та її місця у світі
Функція передбачення	<ul style="list-style-type: none">• ідейно це означає, що мистецтво здатне прогнозувати майбутнє та вірогідно співвідноситься з людською інтуїцією
Інформативна та комунікативна	<ul style="list-style-type: none">• функції полягають у тому, що кожний художній витвір несе в собі певну інформацію, доступну певному колу людей
Виховна функція	<ul style="list-style-type: none">• дає мистецтву змогу впливати на думки та почуття суспільства як загалом, так й окремо
Сугестивна функція	<ul style="list-style-type: none">• полягає в емоційному впливі мистецтва на почуття людини та її думки
Естетична функція	<ul style="list-style-type: none">• із цього боку мистецтво є вагомим чинником формування естетичного смаку особистості, її здібностей, звичок, принципів, цінностей і потреб
Гедоністична функція	<ul style="list-style-type: none">• функція проявляється в тому, що мистецтво – це свобода й майстерність, яка надає змогу самовиражатися та нести насолоду

Рис.1. Основні функції мистецької освіти в Україні [2]

Наведені функції створюють можливості для естетичного розвитку, психологічної стабілізації та соціального розвитку. Безперечно, зазначені функції мистецької освіти є цінними для людини. Проте, формування людських якостей, які сприятимуть зростанню національної самоідентичності громадян України, усвідомленню ними національної самобутності та водночас причетності до європейського мистецького простору за сучасних умов, є, безсумнівно, пріоритетним завданням мистецької освіти.

Окремо слід зазначити, що з проблемою мистецької освіти та виховання пов'язане питання формування у дітей та молоді емоційного інтелекту. Фахівці у сфері вікової психології також наголошують на значенні розвитку емоційного інтелекту в учнів. Високий рівень емоційного інтелекту виступає необхідною умовою успішної реалізації особистості в будь-якій професійній сфері. Компетентнісна спрямованість мистецької освіти представлена на рисунку 2.

Рис. 2. Компетентнісна спрямованість мистецької освіти [8]

Серед інших завдань мистецької освіти, одним з найважливіших є естетичне виховання учнів, покликане сформувати естетичний смак, який би дозволяв відрізняти високе мистецтво від низькопробного. Сформованість естетичного смаку також формує у дітей шанобливе ставлення, як до української культури, так і культури інших народів.

Існує перелік провідних принципів художньо-естетичного виховання, запропонований в українській національній педагогіці (рис. 3).

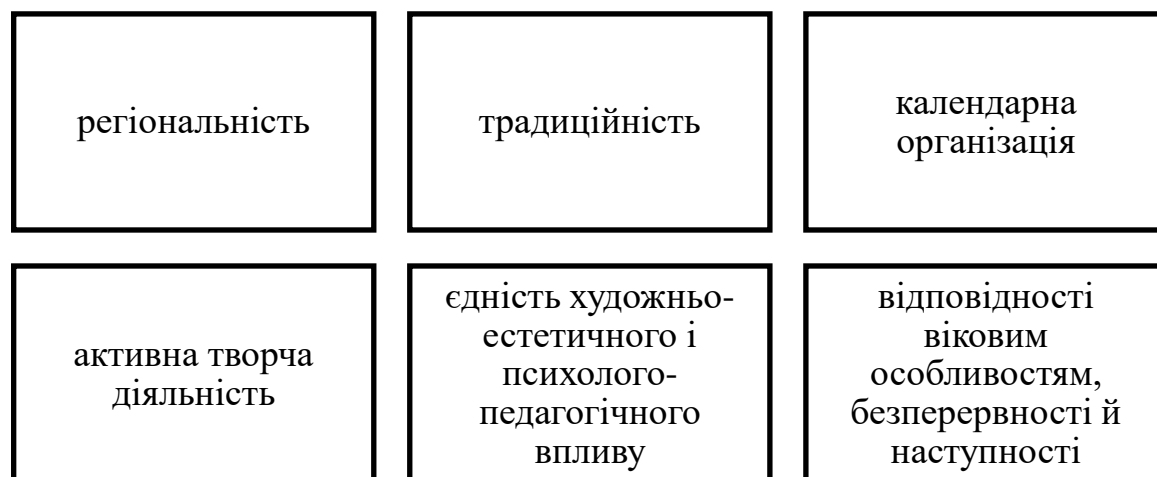

Рис. 3. Провідні принципи художньо-естетичного виховання в українській національній педагогіці [10]

Зазначені принципи обумовлюють комплексне вивчення української культури, її духовних багатств на основі функціонування регіональних програм художньо-естетичного виховання, які побудовані з урахуванням інтересів різних етнічних груп українського населення та орієнтовані на народний календар, що відображає їх самобутній устрій життя.

Глобальні проблеми сучасності поставили багато викликів і перед формами реалізації мистецької освіти, одним з яких став пошук інноваційних технологій навчання. За рахунок нових прийомів, способів та засобів організації освітньої діяльності, покликаних підвищити її ефективність та сприяти здобуттю кількісно і якісно нових освітніх результатів, забезпечується досягнення мети і завдань самої сучасної освіти [3, с. 136-147].

Використання інноваційних технологій у мистецькій освіті стало своєрідною потребою періоду пандемії Covid-19. Після оголошення карантину позашкільні мистецькі заклади також були вимушені шукати нові методичні підходи до викладання мистецьких дисциплін. Результатом таких пошуків стало впровадження у освітній процес таких додатків як Zoom та Google Meet, що дозволили викладачам мати змогу проводити заняття дистанційно. У свою чергу Moodle та Google Classroom надали можливість публікування для учнів нового теоретичного матеріалу та розміщення завдань для самостійного опрацювання. Також за допомогою Moodle та Google Forms викладачі запровадили нові форми контролю, зокрема, тестування.

Зауважимо, що в умовах віртуального спілкування стали неможливими деякі форми художньої творчості, це стосується насамперед хореографії, колективного виконання, оркестрової роботи, хорів, сценічної роботи тощо, тобто тих форм, природа яких полягає в міжособистісній взаємодії, тісному спілкуванні учасників творчого процесу [7], одночасному звуковому втіленні в режимі он-лайн.

Повномасштабні військові дії в Україні з 24 лютого 2022 року призвели до зупинки освітнього процесу на територіях, які потрапили в зону бойових дій чи окупацію. Звісно, після звільнення територій від окупаційних військ навчання було відновлено, проте в результаті військових дій було пошкоджено багато закладів освіти, у тому числі і позашкільної, у Київській, Чернігівській, Харківській, Миколаївській, Луганській та інших областях. Зазнала руйнувань частина закладів позашкільної освіти на підконтрольній Україні території в Донецькій області [9, с. 65-70].

У зв'язку з військовими діями було розроблено ряд нормативно-правових документів: Указ Президента України від 24.02.2022 № 64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні»; листи МОН від 06.03.2022 № 1/3371-22 «Про організацію освітнього процесу в умовах військових дій»; від 18.03.2022 № 1/3544-22 «Про забезпечення освітнього процесу в закладах позашкільної освіти під час дії воєнного стану»; від 19.03.2022 № 1/3556-22 «Закладам освіти, установам, які 67 вимушені змінити місце розташування у зв'язку з проведенням в місцях їх розташування бойових дій або тимчасовою окупацією території України, необхідно перейти на обслуговування до органів казначейства за новою адресою розташування»; від 29.03.2022 № 1/3737-22 «Про забезпечення психологічного супроводу учасників освітнього процесу в умовах воєнного стану», від 04.04.2022 № 1/3872-22 «Про методичні рекомендації «Перша психологічна допомога. Алгоритм дій» та ін. [3, с. 65-70].

Враховуючи рекомендації Державної служби України з надзвичайних ситуацій та Міністерства освіти і науки України щодо підготовки закладів освіти до нового навчального року, в закладах позашкільної освіти також необхідно створити безпечне освітнє середовище. Зокрема, керівникам закладів потрібно забезпечити: безпечність території та приміщень з урахуванням наявності укриття; дотримання протипожежних норм; проведення для учасників освітнього/навчально-тренувального процесу, навчання/інструктажів з охорони праці, безпеки життєдіяльності, пожежної безпеки, правил поведінки в умовах надзвичайних ситуацій [12].

Залежно від безпекової ситуації освітній процес у закладах позашкільної мистецької освіти повинен здійснюватися за всіма формами навчання: дистанційною, змішаною та очною. Проте, слід враховувати, що війна – це великий стрес для підростаючого покоління, яке є найбільш уразливою частиною суспільства. Діти та молодь входять в групу тих, хто потребує підтримки ментального здоров'я та морального стану. Найбільш дієвою складовою психологічного перезавантаження й підтримки може бути арт-терапія, або ж заняття в творчих гуртках, що і забезпечує позашкільна освіта [14, с. 242-244].

Таким чином, організація освітнього процесу в умовах війни вимагає від викладача особливої уваги до емоційного стану дітей, володіння викладачем методиками арт-терапії, які він може застосовувати не тільки на заняттях, а й

під час повітряної тривоги в укритті. Для дітей молодшої групи варто використовувати казкотерапію, такий вид арт-терапії допомагає дітям зануритись у світ казки та відволіктись від тривожних думок.

Читання або розповідь казок може служити засобом вираження емоцій, сприяти психологічному розслабленню та розвитку внутрішньої стійкості тощо. Казка може допомагати дітям зрозуміти свої почуття та знаходити логічні способи їх прояву та вирішення різних проблем, викликаних втратами або пережиттями воєнних подій. Ефективна корекція тривоги здійснюється через застосування казкотерапії. Казкотерапія може допомогти подолати тривогу у школярів, включаючи страхи, агресію та пристосування до нового шкільного колективу, нових обставин, нового місця життя тощо. Казкотерапія дозволяє осмислювати та аналізувати гострі питання та проблемні ситуації, шукати альтернативні шляхи їх вирішення [10, с. 161-164].

Доцільне використання музикотерапії під час воєнного стану на заняттях з образотворчого мистецтва, адже вона здатна покращувати настрій та відволікати від тривожних думок. Варто зазначити, що музика на уроках образотворчого мистецтва не лише покращує настрій, знімає напругу, а й надихає на виконання творчих завдань.

У своїх наукових працях дослідник В. Газолишин справедливо говорить про величезні перспективи різних форм арт-терапії із використанням музичної діяльності. На його думку, цьому сприяють такі фактори:

- музика є провідним і найпоширенішим видом мистецької діяльності людини;
- музична освіта має розгалужену та найбільш масову структуру навчальних закладів, які могли б стати професійною базою музичної арт-терапевтичної роботи;
- музика з усіх видів мистецької діяльності має найбільшу кількість висококваліфікованих кадрів, які за деяких умов (переорієнтація діяльності, перекваліфікація) могли б створити професійне товариство музикантів-психологів;
- з усвідомленням суспільством значення музичної терапії для корекції психічного стану людини зростатиме попит на цей поки що мало відомий у нас напрям сучасної психології [1].

Актуальним вбачається використання у мистецьких школах ізотерапії. Ізотерапія дає можливість учням вивільнити свої емоції за допомогою фарб на папері, цей вид арт-терапії також буде цікавим для закладів позашкільної мистецької освіти художнього спрямування, адже на заняттях з ізотерапії діти можуть відійти від суворих правил виконання академічного рисунку чи живописного твору, з цієї причини ізотерапію можна охарактеризувати як «довільне малювання». Також, використовуючи ізотерапію уважний викладач може помітити тривожні настрої дитини, звертаючи увагу на певні ознаки у малюнку. Колір у малюнку передає емоції й почуття. Під час його

інтерпретації слід звертати увагу передусім на ті кольори, присутність яких перебільшено, або не виправдано. Синій – колір впевненості та спокою; зелений – передає відчуття надійності, прийняття; чорний – вказує на пригніченість, важкі переживання, якщо його надто багато в малюнках; жовтий – активність, гарний, позитивний настрій; рожевий – відчуття ніжності, чутливість; червоний – емоційне напруження, роздратованість, конфлікт. Також важливими є як розмір самого малюнка щодо аркуша паперу, так і його окремі деталі. Маленький малюнок і дрібні фігури вказують на невпевненість, боязкість, тривогу. Розташування малюнка вище середньої лінії аркуша говорить про завищену самооцінку й невдоволення своєю роллю в колективі, групі. Перебільшений розмір малюнка, який намагається вийти за межі аркуша, говорить про низький самоконтроль, схильності до необдуманих вчинків [11, с. 169-173]. Також варто звернути увагу й на інші види арт-терапії такі, як: ігротерапія; данстерапія; драмотерапія тощо.

Одним із найважливіших завдань сучасної мистецької освіти є патріотичне виховання. В умовах війни в Україні важливо формувати у молодого покоління шанобливе ставлення до Батьківщини, культури та історії свого народу. Варто пам'ятати, що патріотичне виховання слід здійснювати у цікавих та сучасних формах: челенджі, флешмоби, квести, організовувати з воїнами, волонтерами, випускниками – воїнами-захисниками, спільні перегляди художніх творів патріотичного спрямування, години спілкування тощо. Найбільш дієвим є залучення дітей до військово-патріотичної та волонтерської діяльності, яка дає змогу перетворити знання, одержані на уроці на норму поведінки, особисті переконання кожного учня. Важливою формою національно-патріотичного виховання в умовах війни є започаткування загальнонаціональної хвилини мовчання за загиблими, з якої починається кожен день [6].

Формування національно-патріотичних почуттів учнів може досягатися засобами декоративно-ужиткового мистецтва. Твори декоративно-ужиткового мистецтва є тим духовним середовищем, у якому формуються світогляд, національна свідомість, естетичні ідеали, моральні цінності, патріотичні та трудові якості особистості. Перебування дітей під впливом культури рідного народу необхідне для становлення індивідуальності, активної життєвої позиції. Формування національно-патріотичних почуттів учнів засобами декоративного мистецтва вирішується за допомогою пробудження інтересу до історичного минулого рідного народу, його героїчної боротьби за волю, свободу і незалежність; стимулювання захоплення високою духовністю, гуманістичними цінностями, глибоким патріотизмом наших предків; оволодіння традиціями, звичаями, обрядами нашого народу; виховання вмінь і навичок застосування, збереження і створення виробів декоративно-ужиткового мистецтва; формування почуття господаря рідної землі; виховання обов'язків перед народом, рідною землею і Батьківщиною, відповідальності за розвиток своєї мови, культури і духовності [13].

Висновки. Отже, позашкільна мистецька освіта попри складну безпекову ситуацію продовжує розвиватись та удосконалюватися, вона покликана естетично розвивати та виховувати учнів, формувати компетенції та ціннісні орієнтації у світі мистецтва. В умовах війни заклади позашкільної мистецької освіти мають не лише забезпечити безпечні умови перебування учнів у школі, а й подбати про їх психологічний стан, тож викладачі мають володіти різноманітними методами і технологіями роботи, які цьому сприятимуть, серед яких арт-терапія посідає особливе місце. Сучасна мистецька освіта виконує важливу суспільну функцію, оскільки залучає дітей та молодь до традицій, культури та історії свого народу, формує стійке уявлення своєї національної ідентичності, усвідомлення себе як активного громадянина України.

Література:

1. Добровольська Р.О. Музична терапія як здоров'язбережувальна технологія в освіті: український досвід. Інклюзія і суспільство, 2023. № 3. URL: <https://journals.kpdi.in.ua/index.php/inclusion-society/article/view/64> (дата звернення: 19.10.24)
2. Дяченко А. В. Роль мистецької освіти та її функцій у формуванні розвитку особистості. Серія 5. Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Педагогічні науки: реалії та перспективи, 2020. 73 (1). С.107-112.
3. Інноваційні технології навчання в умовах модернізації сучасної освіти : монографія / за наук. ред. д. пед. н., проф. Л. З. Ребухи. Тернопіль : ЗУНУ, 2022. 143 с.
4. Інтегральна система мистецької освіти: етнокультурний напрям розвитку здібностей творчої особистості : колективна монографія / керівник авторського проекту В. І. Федоришин. Київ : ТзОВ «Світ знань», 2021. 369с.
5. Карпенко В.В. Система позашкільної освіти в Україні. Матеріали XII міжнародної наукової конференції «Topical tendencies of science and practice», грудень 07-10, 2021, Edmonton, Canada. С. 343-346
6. Кіян О.І. Національно-патріотичне виховання засобами художньо-мистецької освіти в умовах воєнного стану: сучасний аспект. Молодий вчений, 2023. № 8 (120). URL: <https://molodyivchenyi.ua/index.php/journal/article/view/5916> (дата звернення: 20.10.24).
7. Комаровська О.А. Тенденції і виклики художньої комунікації в реаліях дистанційної освіти. Сучасний виховний процес: сутність та інноваційний потенціал: Матеріали звітної науково-практичної конференції Інституту проблем виховання НАПН України (за 2020 рік) (9). URL: <https://lib.iitta.gov.ua/727319/> (дата звернення: 19.10.24)
8. Комаровська, О. А., & Просіна, О. В. (2020). Мистецька освіта: вектори реформування: За матеріалами обговорення проєкту Державного стандарту базової середньої освіти в експертному середовищі 20 лютого 2020 р., м. Київ, Україна. Вісник Національної академії педагогічних наук України, 2(1), 1-6. <https://doi.org/10.37472/2707-305X-2020-2-1-3-3>: (дата звернення: 18.06.24).
9. Корнієнко А. В. Діяльність закладів позашкільної освіти в умовах воєнного стану. Зростаюча особистість у смислоціннісних образах: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 19 грудня 2022 р.). Івано-Франківськ: «НАІР», 2022. 216 с.
10. Нікітаєва М.В. Казкотерапія як засіб корекції тривожності дітей шкільного віку в умовах війни і методики їх викладання. Світ наукових досліджень. Випуск 24: матеріали Міжнародної мультидисциплінарної наукової інтернет-конференції (м. Тернопіль, Україна, м. Ополе, Польща, 21-22 листопада 2023 р.) ГО «Наукова спільнота», WSZIA w Opolu. Тернопіль: ФО- П Шпак В.Б., 2023. С. 219-225.

11. Панасенко Н. М. Арт-терапевтичні методи стабілізації психоемоційного стану. Функціонування творчого мислення в умовах інформаційної невизначеності: матеріали XXII Всеукраїнської науково-практичної конференції, 24 травня 2022 року / за ред. В. О. Моляко. Київ: Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України, 2022. С.169-173
12. Державна служба якості освіти України. Позашкільна освіта в умовах воєнного стану: безпечне освітнє середовище як складова внутрішньої системи забезпечення якості освіти: веб-сайт: URL: <https://sqe.gov.ua/pozashkilna-osvita-v-umovakh-voienного/> (дата звернення: 18.10.24).
13. Зубченко С., Горохов С. Українське образотворче мистецтво як засіб національно-патріотичного виховання особистості. URL: <https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/12033/Zubchenko.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (дата звернення: 20.10.24).
14. Савко Н. М. Особливості навчання в закладах позашкільної освіти під час війни. Психологія особистості фахівця в умовах воєнного часу та пост воєнної реабілітації: матеріали VIII Всеукраїнської науково-практичної конференції (27 жовтня 2023 року). Львів, 2023. С.242-245
15. Значення мистецької освіти в сучасному світі: особливості навчання, вплив на здобувачів та її зв'язок з культурною дипломатією : веб-сайт МКСК: URL: <https://mcsc.gov.ua/news/znachennya-mysteczkoyi-osvity-v-suchasnomu-sviti-osoblyvosti-navchannya-vplyv-na-zdobuvachiv-ta-yiyi-zvyazok-z-kulturnoyu-dyplomatiyeyu/> (дата звернення: 21.10.24).

References:

1. Dobrovolska R.O. (2023). Muzychna terapiia yak zdoroviazberzhuvalna tekhnolohiia v osviti: ukrainskyi dosvid. [Music therapy as a health-saving technology in education: Ukrainian experience]. *Inkluziia i suspilstvo* URL: <https://journals.kpdi.in.ua/index.php/inclusion-society/article/view/64> [in Ukrainian].
2. Diachenko A. V. (2020). Rol mystetskoï osvity ta yïi funksiï u formuvanni rozvytku osobystosti [The role of art education and its functions in the formation of personality development]. *Seriia 5. Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova. Pedahohichni nauky: realii ta perspektyvy 2020*. 73 (1). С.107-112. [in Ukrainian].
3. *Innovatsiini tekhnolohii navchannia v umovakh modernizatsii suchasnoï osvity (2022) [Innovative learning technologies in the conditions of modernization of modern education] : monohrafiia / za nauk. red. d. ped. n., prof. L. Z. Rebukhy. Ternopil : ZUNU, 2022. 143 s. [in Ukrainian].*
4. *Intehralna systema mystetskoï osvity: etnokulturnyi napriam rozvytku zdibnosti tvorchoï osobystosti (2020) [Integral system of art education: ethno-cultural direction of development of abilities of a creative personality]: kolektyvna monohrafiia / kerivnyk avtorskoho proektu V. I. Fedoryshyn. Kyiv : TzOV «Svit znan», 2021. 369s. [in Ukrainian].*
5. Karpenko V.V. (2021). *Systema pozashkilnoi osvity v Ukraini [The system of extracurricular education in Ukraine]: Materialy KhII mizhnarodnoi naukovoï konferentsii «Topical tendencies of science and practice», hruden 07-10, 2021, Edmonton, Canada. С. 343-346*
6. Kiian O.I. (2023). *Natsionalno-patriotychne vykhovannia zasobamy khudozhno-mystetskoï osvity v umovakh voiennoho stanu: suchasnyi aspekt [National-patriotic education by means of artistic education in the conditions of martial law: a modern aspect]. Molodyi vchenyi, 2023. № 8 (120). URL: https://molodyivchenyi.ua/index.php/journal/article/view/5916 [in Ukrainian].*
7. Komarovska O.A. (2021). *Tendentsii i vyklyky khudozhnoi komunikatsii v realiiakh dystantsiinoï osvity. [Trends and challenges of artistic communication in the realities of distance education]: materialy zvitnoi naukovo-paktychnoi konferentsii Instytutu problem vykhovannia NAPN Ukrainy (za 2020 rik) (9).URL: https://lib.iitta.gov.ua/727319/ [in Ukrainian].*
8. Komarovska, O. A., & Prosina, O. V. (2020). *Mystetska osvita: vektory reformuvannia [Art education: vectors of reform]: Za materialamy obhovorennia proiektu Derzhavnoho standartu bazovoi serednoi osvity v ekspertnomu seredovyshchi 20 liutoho 2020 r., m. Kyiv, Ukraina. Visnyk Natsionalnoi akademii pedahohichnykh nauk Ukrainy, 2(1), 1-6. https://doi.org/10.37472/2707-305X-2020-2-1-3-3: [in Ukrainian].*

9. Korniienko A. V. (2022). Diialnist zakladiv pozashkilnoi osvity v umovakh voiennoho stanu [Activities of extracurricular education institutions under martial law]. Zrostaiucha osobystist u smyslotsinnisnykh obryсах: materialy Mizhnarodnoi naukovopraktychnoi konferentsii (m. Kyiv, 19 hrudnia 2022 r.). Ivano-Frankivsk: «NAIR», 2022. 216 s. [in Ukrainian].

10. Nikitaieva M.V. (2023) Kazkoterapiia yak zasib korektsii tryvozhnosti ditei shkilnoho viku v umovakh viiny i metodyky yikh vykladannia []. Svit naukovykh doslidzhen. Vypusk 24: materialy Mizhnarodnoi multydystryplinarnoi naukovoi internet-konferentsii (m. Ternopil, Ukraina, m. Opole, Polshcha, 21-22 lystopada 2023 r.) HO "Naukova spilnota", WSZIA w Opolu. Ternopil: FO- P Shpak V.B. 2023. S.219-225

11. Panasenko N. M. (2022). Art-terapevtychni metody stabilizatsii psykhoemotsiinoho stanu [Art-therapeutic methods of stabilization of the psycho-emotional state]. Funktsionuvannia tvorchoho myslennia v umovakh informatsiinoi nevyznachenosti: materialy KhKhII Vseukrainskoi naukovopraktychnoi konferentsii, 24 travnia 2022 roku. Kyiv: Instytut psykholohii imeni H.S. Kostiuka NAPN Ukrainy, 2022. S.169-173[in Ukrainian].

12. Derzhavna sluzhba yakosti osvity Ukrainy (2022). Pozashkilna osvita v umovakh voiennoho stanu: bezpechne osvितие seredovyshe yak skladova vnutrishnoi systemy zabezpechennia yakosti osvity [Out-of-school education in the conditions of martial law: a safe educational environment as a component of the internal system of ensuring the quality of education]: veb-sait: URL: <https://sqe.gov.ua/pozashkilna-osvita-v-umovakh-voiennoho/>[in Ukrainian].

13. Zubchenko S., Horokhov S. (2015). Ukrainske obrazotvorche mystetstvo yak zasib natsionalno-patriotynoho vykhovannia osobystosti [Ukrainian fine art as a means of national-patriotic personality education]. URL: <https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/12033/Zubchenko.pdf?sequence=1&isAllowed=y>[in Ukrainian].

14. Savko N. M. (2023) Osoblyvosti navchannia v zakladakh pozashkilnoi osvity pid chas viiny [Peculiarities of education in extracurricular education institutions during the war]. Psykholohiia osobystosti fakhivtsia v umovakh voiennoho chasu ta post voiennoi reabilitatsii: materialy VIII Vseukrainskoi naukovopraktychnoi konferentsii (27 zhovtnia 2023 roku). Lviv , 2023. S.242-245[in Ukrainian].

15. Znachennia mystetskoii osvity v suchasnomu sviti: osoblyvosti navchannia, vplyv na zdobuvachiv ta yii zviazok z kulturnoiu dyplomatiieiu [The importance of art education in the modern world: features of education, influence on students and its connection with cultural diplomacy] : veb-sait: URL : <https://mcsc.gov.ua/news/znachennya-mysteczkoii-osvity-v-suchasnomu-sviti-osoblyvosti-navchannya-vplyv-na-zdobuvachiv-ta-yii-zvyazok-z-kulturnoyu-dyplomatiyeyu/> [in Ukrainian].

УДК 378.14

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11\(39\)-1372-1380](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11(39)-1372-1380)

Лесіна Тетяна Миколаївна доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри дошкільної та початкової освіти, Ізмаїльський державний гуманітарний університет, вул. Рєпіна, 12, м. Ізмаїл, 68610, тел.: (04841) 6-30-01, <https://orcid.org/0000-0002-7923-2247>

Панченко Інна Володимирівна кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри французької філології, Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, вул. Дворянська, 2, м. Одеса, 65000, тел.: (0482) 63-07-03, <https://orcid.org/0000-0001-5589-4206>

ТЕОРЕТИЧНИЙ БАЗИС ТА МЕТОДИ ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ СТУДЕНТІВ ДО МІЖКУЛЬТУРНОЇ ВЗАЄМОДІЇ В ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ФРАНЦУЗЬКОЇ МОВИ

Анотація. У статті розглядається теоретичне підґрунтя та методи формування готовності студентів до міжкультурної взаємодії на заняттях з французької мови. У професійній підготовці вчителя гуманітарного профілю є доцільним виокремлювати такі основні компоненти, як ціннісний, технологічний, інформаційно-функціональний. Формування готовності майбутніх бакалаврів філології до міжкультурної взаємодії передбачає оволодіння ними спроможністю до визначення підґрунтя взаємодії та солідарності, опанування глибокими знаннями про завдання педагогіки партнерства, здатністю досліджувати проблеми виховання колективу дітей, інноватизувати зміст освіти, визначати форми навчання з огляду на мультикультурність учнівського колективу, залучаючи до міжкультурної взаємодії й батьків. Крім того вчитель-філолог має вміти організовувати на рівні як закладу освіти, так і конкретного класу різноманітні навчальні та виховні заходи, використовуючи знання психології дитини, насамперед про її здатність спілкуватися, взаємодіяти, про її пізнавальні здібності, риси характеру, темперамент. На цій основі вчителі-філологи обирають ефективні методи навчання української або іноземних мов, підкреслюючи цінність національної культури та культур інших народів. З метою покращення формування готовності студентів до міжкультурної взаємодії є доцільним впроваджувати на заняттях з обов'язкових навчальних дисциплін аналітичні, лексичні, стилістичні, комунікативні завдання. Аналітичні завдання спрямовували студентів на аналіз теми, подій, стилю твору, еволюції розвитку особистості кожного персонажа, особливостей їхнього спілкування. Лексичні завдання передбачали аналіз семантичного поля понять, пошук синонімів та

антонімів до ключових слів твору. Стилiстичнi завдання нацiлювали на аналіз лексико-стилiстичних та граматико-стилiстичних засобiв та їх iнтерпретацiю. Комунікативнi завдання мали на метi зорiєнтувати студентiв на розробку дiалогiв, проведення своєрiдних iнтерв'ю з персонажами, вiдтворення ситуацiй, якi поданi в тексті та якi вигадують здобувачi освiти.

Ключові слова: готовність, міжкультурний, взаємодія, філолог, метод, комунікація, завдання.

Lesina Tetiana Mykolaivna Doctor of Pedagogical Sciences, Full Professor in the Department of Preschool and Primary Education, Izmail State University of Humanities, Riepina St., 12, Izmail, tel.: (04841) 6-30-01, <https://orcid.org/0000-0002-7923-2247>

Panchenko Inna Volodymyrivna Doctor of Philosophy in Linguistics, Associate Professor in the Department of French Philology, Odessa I. I. Mechnikov National University, Dvorianska St., 2, Odesa, 65000, tel.: (0482) 63-07-03, <https://orcid.org/0000-0001-5589-4206>

THEORETICAL BASIS AND METHODS FOR THE FORMATION OF STUDENTS' READINESS TO INTERCULTURAL INTERACTION IN THE PROCESS OF STUDYING THE FRENCH LANGUAGE

Abstract. The article examines the theoretical background and methods of forming students' readiness for intercultural interaction in French language classes. In the professional training of a humanitarian profile teacher, it is appropriate to single out such main components as valuable, technological, informational and functional. The formation of the readiness of future bachelors of philology for intercultural interaction involves mastering the ability to determine the basis of interaction and solidarity, mastering deep knowledge of the tasks of partnership pedagogy, the ability to investigate the problems of raising a group of children, innovate the content of education, and determine the forms of education in view of the multiculturalism of the student body, involving intercultural interaction and parents. In addition, a philologist teacher must be able to organize various educational and educational activities at the level of both an educational institution and a specific class, using knowledge of the child's psychology, primarily about his ability to communicate, interact, about his cognitive abilities, character traits, temperament. On this basis, philology teachers choose effective methods of teaching Ukrainian or foreign languages, emphasizing the value of national culture and cultures of other nations. In order to improve the formation of students' readiness for intercultural interaction, it is advisable to introduce analytical, lexical, stylistic, and communicative tasks in classes. Analytical tasks directed students to the analysis of the theme, style of the work, the evolution of the personality development of each

character, the peculiarities of their communication. Lexical tasks involved analyzing the semantic field of concepts, searching for synonyms and antonyms for the key words of the work. Stylistic tasks aimed at the analysis of lexical-stylistic and grammatical-stylistic means and their interpretation. Communicative tasks aimed to orient students to the development of dialogues, interviews with characters, reproducing situations presented in the text.

Keywords: readiness, intercultural, interaction, philologist, method, communication, task.

Постановка проблеми. Важливою проблемою професійної підготовки майбутніх фахівців у системі вищої освіти України є формування у них здатності до взаємодії, співпраці, вияву солідарності з колегами в широкому плюрикультурному контексті. У зв'язку з цим набуває значущості питання формування готовності студентства до міжкультурної взаємодії саме в професії.

Ця проблема пов'язана з такими важливим науковими завданнями, як

- формування корпоративної культури майбутніх фахівців, їхньої здатності до партнерства;
- розробка теоретичних засад та технологій підготовки викладачів закладів вищої освіти до виховання у молоді взаємної відповідальності, прагнення підтримувати своїх колег;
- розвиток готовності до командної праці, взаємної допомоги.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окреслена проблема розкривалася з різних ракурсів, насамперед, висвітлення сутності комунікативної компетентності майбутніх фахівців, готовності до міжкультурної взаємодії серед студентства, її формування як базису для оволодіння граматичною компетенцією, висвітлення методів розвитку цієї готовності у здобувачів вищої освіти [1], [2], [3], [4], [5].

Утім проблема розкриття теоретичного базису формування та розвитку готовності студентської молоді до міжкультурної взаємодії потребує деталізації та конкретизації.

Мета статті – висвітлити теоретичні засади підготовки майбутніх фахівців, насамперед філологів, до міжкультурної взаємодії в освітньому та професійному контекстах.

Виклад основного матеріалу. Дослідження наукових праць [1], [2], [3] з професійної підготовки фахівців, насамперед гуманітаріїв, переконує в тому, що існує декілька підходів, на яких акцентується у розробці технологій формування їхньої компетентностей.

Так, наполягається на ціннісних аспектах професійного становлення майбутнього бакалавра гуманітарного профілю, до яких відносять

- загальнолюдські сенсожиттєві орієнтири;
- емоційний досвід спілкування з оточуючим світом;

- позитивне ставлення, повага до традицій, здобутків національної культури та культури інших етносів;

- оптимістичне сприйняття навколишнього середовища, прагнення до життєтворчості;

- бажання допомагати іншим, брати участь у соціально корисних справах, волонтерській діяльності тощо.

[4], [5] підкреслюють й технологічний ракурс професійної підготовки майбутніх фахівців-гуманітаріїв. Виокремлюють такі напрями розвитку та саморозвитку бакалаврів, наприклад:

- здатність використовувати сучасні інформаційно-комунікаційні технології;

- спроможність виявляти проблемні ситуації, аналізувати матеріал, на основі накопичених знань визначати оптимальні шляхи вирішення проблем, реалізовувати їх;

- готовність до професійно спрямованої комунікації державною та іноземними мовами згідно з нормами ділової етики, володіння лексичним фондом, що відноситься до тієї чи іншої галузі, знаннями своїх прав, вимогами до трудової дисципліни;

- вміння висловлювати власні ідеї, аргументуючи їх та захищаючи, в ому числі й впродовж дискусії;

- здатність виявляти творчий підхід, генерації нових підходів у розв'язанні нових завдань;

- спроможність розвивати себе, вдосконалюючи й процеси професійної діяльності;

- володіння відповідальністю, терпимістю, дисциплінованістю, цілеспрямованістю, самокритичністю.

Має сенс схарактеризувати й інформаційно-функціональний ракурс професійної підготовки майбутніх фахівців гуманітарного профілю, до якого відносять таке:

- володіння професійно важливими знаннями, загальними та спеціальними компетентностями;

- набуття соціально важливих якостей, розуміння проблем функціонування колективу,

- сприяння сталому розвитку соціуму, вияв громадянськості та демократичності;

- розповсюдження знань про культуру свого народу;

- самовиховання тактовності, доброзичливості, здатності до розуміння проблем іншої людини;

- вияв рефлексивного мислення.

Аналіз [3], [4], у яких представлено здатність до працевлаштування майбутніх фахівців філологічного профілю, переконує в тому, що вони мають змогу реалізовувати себе у перекладацькій діяльності та в педагогічній справі.

Отож у аспекті формування у студентів-філологів готовності до міжкультурної взаємодії варто звертати увагу на такі вимоги щодо їхньої професійної підготовки саме як майбутніх учителів української або іноземних мов та літератур:

- спроможність визначати спільну основу дій для досягнення цілей сталого розвитку людства та вирішення відповідних завдань
- усвідомлення особливостей професійного становлення майбутнього філолога як учителя-словесника у мультикультурному контексті його життєдіяльності;
- формування чітких, розгорнутих знань про предмет, об'єкт, завдання та проблематику педагогіки партнерства;
- здатність проводити науковий пошук у сфері виховання в учнів здатності до співпраці та взаємодії в полікультурному освітньому середовищі;
- готовність до конструювання інноваційного змісту освіти, який би відображав питання діалогу культур;
- вміння визначати оптимальні види й форми навчання в закладах загальної середньої з огляду на мультикультурність учнівського колективу;
- готовність створювати організаційні форми діяльності з виховання у дітей та підлітків прагнення дружити, взаємодіяти, бути згуртованим колективом, який організований на засадах взаємоприйняття, емпатії та солідарності;
- здатність залучати до міжкультурної взаємодії й батьків, ознайомлюючи їх з теоретичними засадами та методичними прийомами мультикультурного виховання;
- вміння планувати зміни на рівні закладу освіти та впроваджувати інноваційні технології для покращення взаємодії між школярами як представниками різних етносів;
- спроможність вивчати вітчизняний та зарубіжний педагогічний досвід з проблем оптимізації формування у молодого покоління здатності до міжкультурної взаємодії.

Зазначені вище дії вчителя ґрунтуються на широких знаннях психології дитини, насамперед характеру участі учня в міжкультурному спілкуванні з однолітками, спільній діяльності з ними, особливостей міжособистісних стосунків у групі. Крім цього вчитель-філолог прагне до аналізу пізнавальних здібностей школярів, їхньої емоційно-вольової сфери, володіння мовленням, здібностями до швидкого опанування декількома мовами.

Відповідно до того, як себе показує учень у багатокультурному класі, якими є особливості його поведінки, ставлення до інших дітей, вчитель обирає певні методи навчання української або іноземних мов, акцентуючи на культурних феноменах у різних країнах, підбираючи доцільні, цікаві учням технології вивчення мовного матеріалу або опанування ними вмінь у мовленнєвій діяльності.

Наголосимо на тому, що з метою формування готовності майбутніх бакалаврів філології до міжкультурної взаємодії та розвитку у них здатності організовувати таку взаємодію в учнівському колективі, нами були розроблені завдання з освітньої компоненти «Перша іноземна мова (французька)», а саме такого аспекту, як-от «Домашнє читання». Нами був використаний твір Д. Фонкіноса «La délicatesse» [6].

Нами були розроблені аналітичні завдання (devoirs analytiques), котрі спрямовували студентів на аналіз теми, подій, стилю твору, еволюції особистісних якостей персонажів, особливостей їхнього спілкування тощо, наприклад:

Décrivez Nathalie et François en mettant en lumière leurs traits de caractère et leur évolution dans l'extrait.

Identifiez les thèmes principaux abordés dans le texte (amour, rencontre, désirs, etc.) et expliquez leur importance.

Étudiez la perspective narrative et son impact sur la compréhension des personnages.

Comparez le style d'écriture de D.Foenkinos avec celui d'un autre auteur contemporain sur les thèmes de l'amour.

Analysez le développement de la tension narrative entre les deux personnages. Identifiez et analysez les symboles présents dans l'extrait.

Décrivez les impressions de Nathalie lors de sa rencontre avec François. Ces impressions sont-elles révélatrices de sa personnalité ?

Analysez l'influence du cadre de la rencontre sur l'atmosphère du texte.

Étudiez l'évolution de la communication entre Nathalie et François.

Caractérissez le rôle des monologues intérieurs dans la construction des personnages.

Identifiez la tonalité générale de l'extrait et son influence sur la perception des événements.

Натомість лексичні завдання (devoirs lexicaux) передбачали аналіз семантичного поля понять кохання та зустрічі, пошук синонімів та антонімів до ключових слів твору. Здобувачі вищої освіти мали проаналізувати різні частини мови, котрі репрезентують почуття головних персонажів:

Identifiez et analysez les composantes du champ lexical de l'amour et de la rencontre.

Analysez les adjectifs descriptifs de l'extrait.

Relevez les expressions idiomatiques et expliquez leur signification.

Trouvez les synonymes et les antonymes pour les mots clés du texte.

Identifiez les verbes d'action et leur impact sur la dynamique du récit.

Expliquez le choix lexical de l'auteur dans la description des émotions des personnages.

Analysez l'évolution du vocabulaire entre les différents personnages.

Étudiez la signification des boissons choisies par François et Nathalie.

Identifiez les mots qui expriment la tristesse et la mélancolie.
Comparez le registre de langage utilisé par les personnages.
Analysez les connotations des adjectifs utilisés pour la description des émotions.

До того ж стилістичні завдання (devoirs stylistiques) націлювали на аналіз усього різноманіття лексико-стилістичних та граматико-стилістичних засобів та їх інтерпретацію, наприклад:

Identifiez et expliquez les métaphores présentes dans le texte.

Relevez les figures syntaxiques et précisez leur effet stylistique dans l'extrait.

Analysez l'usage des répétitions et leur impact sur le rythme du texte.

Décrivez la tonalité de l'extrait et son évolution au fil de la narration.

Identifiez les exemples de style indirect libre et expliquez leur fonction.

Discutez de l'usage de l'ironie dans les pensées de François.

Analysez la longueur et la structure des phrases et observez le rythme de l'extrait.

Étudiez le rôle des descriptions physiques dans la caractérisation affective des personnages.

Examinez la dynamique du dialogue entre Nathalie et François.

Évaluez l'importance des détails descriptifs dans la construction de l'ambiance.

Analysez l'interaction entre la narration et le dialogue.

Комунікативні завдання (devoirs communicatifs) мали на меті зорієнтувати студентів на розробку діалогів, проведення своєрідних інтерв'ю з персонажами, відтворення ситуацій, які подані в тексті та які вигадують самі здобувачі освіти, наприклад:

Rédigez un dialogue fictif entre Nathalie et François après leur première rencontre.

Rédigez une interview fictive avec Nathalie sur sa vision de l'amour.

Rédigez une interview fictive avec François sur sa vision de l'amour.

Verbalisez le monologue intérieur de Nathalie dans le café.

Verbalisez le monologue intérieur de François dans le café.

Réécrivez la rencontre de Nathalie et François en changeant le lieu.

Rédigez une réflexion personnelle sur une rencontre marquante.

Rédigez un texte réflexif sur votre vision des relations amoureuses.

Organisez un débat autour du sujet de la nécessité de la vie affective.

Faites le bilan de la rencontre de Nathalie et François quelques semaines plus tard.

Choisissez une scène et expliquez comment elle pourrait être mise en scène au théâtre.

Висновки. Проведене дослідження переконує в тому, що в професійній підготовці вчителя гуманітарного профілю варто виділяти такі аспекти, як-от ціннісний, технологічний, інформаційно-функціональний. Формування готов-

ності майбутніх бакалаврів філології до міжкультурної взаємодії передбачає оволодіння ними спроможністю до визначення підґрунтя такої взаємодії та солідарності, глибокими знаннями про завдання педагогіки партнерства, здатністю досліджувати проблеми виховання колективу дітей, інноватизувати зміст освіти, визначати форми навчання з огляду на мультикультурність учнівського колективу, залучаючи до міжкультурної взаємодії й батьків.

Крім того вчитель-філолог має вміти організувати на рівні як закладу освіти, так і конкретного класу різноманітні навчальні та виховні заходи, використовуючи знання психології дитини, насамперед про її здатність спілкуватися, взаємодіяти, про її пізнавальні здібності, риси характеру, темперамент. На цій основі вчителі-філологи обирають ефективні методи навчання української або іноземних мов, підкреслюючи цінність національної культури та культур інших народів. З метою покращення формування готовності студентів до міжкультурної взаємодії є доцільним впроваджувати на заняттях з обов'язкових навчальних дисциплін аналітичні, лексичні, стилістичні, комунікативні завдання.

Проведений науковий пошук не вичерпує всіх аспектів проблеми, отож перспективи дослідження полягають у розробці технік формування готовності до міжкультурної взаємодії на етапі професійної підготовки майбутніх магістрів філології.

Література:

1. Драгомирецька О. О. Міжкультурний компонент комунікативної компетентності студентів-іноземців. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2022. № 85. С.94–99. DOI: <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2022.85.16>.
2. Заболотська О, О. Формування готовності майбутніх бакалаврів філології до міжкультурної взаємодії в професійній діяльності на заняттях з англійської мови. *Перспективи та інновації науки. Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»*. 2024. № 10(44). С. 182-190. [https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-10\(44\)-182-190](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-10(44)-182-190)
3. Князян М.О., Телецька Т.В., Богуславський С.С. Формування граматичної компетентності майбутніх філологів як базисного компонента готовності до міжкультурної взаємодії. *Перспективи та інновації науки. Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»*. 2024. № 7(41). С. 245-253. [https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-7\(41\)-245-253](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-7(41)-245-253)
4. Князян М.О., Звєскова В.К., Нагорна Н.В. Формування готовності майбутніх фахівців гуманітарного профілю до міжкультурної взаємодії. *Вісник науки та освіти. Серія «Філологія», Серія «Педагогіка», Серія «Соціологія», Серія «Культура і мистецтво», Серія «Історія та археологія»*. 2024. № 6(24). С. 771-779. [https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-6\(24\)-771-779](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-6(24)-771-779)
5. Мартиненко Н. О. Формування готовності майбутніх пілотів до міжкультурної взаємодії у професійній діяльності. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії зі спеціальності 011 «Освітні, педагогічні науки». ЛА НАУ. Кропивницький, 2023. 343 с.
6. Foenkinos D. *La délicate*. Paris: Gallimard, 2009. 210 p.

References:

1. Drahomyretska O. O. Mizhkulturnyi komponent komunikatyvnoi kompetentnosti studentiv-inozemtsiv [Intercultural component of communicative competence of foreign students]. *Pedahohika formuvannia tvorchoi osobystosti u vyshchii i zahalnoosvitnii shkolakh*. 2022. № 85. S.94–99. DOI: <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2022.85.16>. [in Ukrainian]
2. Zabolotska O, O. Formuvannia hotovnosti maibutnikh bakalavriv filolohii do mizhkulturnoi vzaiemodii v profesiinii diialnosti na zaniattiakh z anhliiskoi movy [The formation of readiness of future bachelors in philology for intercultural interaction in the professional activities at English language lessons]. *Perspektyvy ta innovatsii nauky. Seriiia «Pedahohika», Seriiia «Psykhologhiia», Seriiia «Medytsyna»*. 2024. № 10(44). S. 182-190. [https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-10\(44\)-182-190](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-10(44)-182-190) [in Ukrainian]
3. Kniazian M.O., Teletska T.V., Bohuslavskiy S.S. Formuvannia hramatychnoi kompetentnosti maibutnikh filolohiv yak bazysnoho komponenta hotovnosti do mizhkulturnoi vzaiemodii [Formation of grammatical competence of future philologists as a basic component of readiness for intercultural interaction]. *Perspektyvy ta innovatsii nauky. Seriiia «Pedahohika», Seriiia «Psykhologhiia», Seriiia «Medytsyna»*. 2024. № 7(41). S. 245-253. [https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-7\(41\)-245-253](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-7(41)-245-253) [in Ukrainian]
4. Kniazian M.O., Zviekova V.K., Nahorna N.V. Formuvannia hotovnosti maibutnikh fakhivtsiv humanitarnoho profilu do mizhkulturnoi vzaiemodii [Developing the future humanitarian specialists' readiness for intercultural interaction]. *Visnyk nauky ta osvity. Seriiia «Filolohiia», Seriiia «Pedahohika», Seriiia «Sotsiolohiia», Seriiia «Kultura i mystetstvo», Seriiia «Istoriia ta arkheolohiia»*. 2024. № 6(24). S. 771-779. [https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-6\(24\)-771-779](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-6(24)-771-779) [in Ukrainian]
5. Martynenko N. O. Formuvannia hotovnosti maibutnikh pilotiv do mizhkulturnoi vzaiemodii u profesiinii diialnosti [Formation of readiness of future pilots for intercultural interaction in professional activities]. *Dysertatsiia na zdobuttia naukovooho stupenia doktora filosofii zi spetsialnosti 011 «Osvitni, pedahohichni nauky»*. LA NAU. Kropyvnytskyi, 2023. 343 s. [in Ukrainian]
6. Foenkinos D. *La délicatesse*. Paris: Gallimard, 2009. 210 p. [in French].

УДК 796.01:796.03:796.08

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11\(39\)-1381-1388](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11(39)-1381-1388)

Леськів-Бондарчук Ганна Володимирівна керівник фізичного виховання, Кременецький лісотехнічний фаховий коледж, <https://orcid.org/0009-0000-4894-0059>

РОЛЬ СПЕЦКУРСУ В ПІДГОТОВЦІ ФАХІВЦІВ З ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ ДО СПОРТИВНО-ОЗДОРОВЧОЇ РОБОТИ З ЛЮДЬМИ ТРЕТЬОГО ВІКУ

Анотація. У статті розкрито роль спецкурсу «Організація та проведення спортивно-оздоровчої роботи з людьми третього віку» у підготовці майбутніх фахівців фізичного виховання до роботи з людьми третього віку. Розглянуто кількість годин, що відводиться на вивчення спецкурсу, описано його структуру та розкрито практико-орієнтований зміст. Спецкурс складено відповідно до навчального плану та на підставі державного освітнього стандарту вищої освіти, за спеціальністю 017 Фізична культура і спорт, що відповідає державним вимогам до мінімуму змісту та рівня підготовки випускника за профілем підготовки магістрантів. Аргументовано, що спецкурс має професійно-орієнтований характер і дає змогу сформуванню у студентів спектр цінних особистісних якостей і здібностей, які є найбільш затребуваними для здійснення майбутніми фахівцями з фізичного виховання спортивно-оздоровчої діяльності з людьми третього віку. У результаті вивчення спецкурсу «Організація та проведення спортивно-оздоровчої роботи з людьми третього віку» студент має знати: організаційно-методичні засади проведення занять відповідно до змісту чинних програм і специфіки контингенту тих, хто займається; основи методики проведення занять відповідно до змісту чинних програм і специфіки контингенту тих, хто займається; основи планування, організації та проведення спортивно-оздоровчих заходів; технічну та звітну документацію про проведення спортивно-оздоровчих заходів; основи проведення спортивно-оздоровчих заходів з людьми третього віку. Запропоновані форми роботи сприяли формуванню в майбутніх фахівців з фізичного виховання та спорту професійного інтересу до організації спортивно-оздоровчої діяльності, оволодінню основними теоретичними та практичними знаннями, проте вони не дають змоги повною мірою сформуванню практичних вмінь та навички, необхідні для організації та проведення спортивно-оздоровчої роботи з людьми третього віку.

Ключові слова: підготовка спеціалістів, спортивно-оздоровча робота, магістранти, спецкурс, фізична культура і спорт, третій вік.

Leskiv-Bondarchuk Hanna Volodymyrivna Head of Physical Education,
Kremenets Forestry Technical Applied College, <https://orcid.org/0009-0000-4894-0059>

THE ROLE OF A SPECIAL COURSE IN TRAINING PHYSICAL EDUCATION SPECIALISTS FOR SPORTS AND RECREATIONAL WORK WITH PEOPLE OF THE THIRD AGE

Abstract. The article reveals the role of the special course “Organization and Conduct of Sports and Recreational Work with People of the Third Age” in the preparation of future physical education specialists to work with people of the third age. The number of hours allocated for studying the special course is considered, its structure is described and its practice-oriented content is revealed. The special course is compiled in accordance with the curriculum and on the basis of the state educational standard of higher education, specialty 017 Physical Culture and Sports, which meets the state requirements for the minimum content and level of training of a graduate in the profile of training of master's students. It is argued that the special course is professionally oriented and allows students to form a range of valuable personal qualities and abilities that are most in demand for future physical education specialists to carry out sports and recreational activities with people of the third age. As a result of studying the special course “Organization and Conduct of Sports and Recreational Work with People of the Third Age” the student should know: organizational and methodological principles of conducting classes in accordance with the content of current programs and the specifics of the contingent of those engaged; basics of methods of conducting classes in accordance with the content of current programs and the specifics of the contingent of those engaged; basics of planning, organizing and conducting sports and recreational activities; technical and reporting documentation on conducting sports and recreational activities; basics of conducting sports and recreational activities; basics of conducting sports and recreational activities. The proposed forms of work contributed to the formation of future specialists in physical education and sports professional interest in the organization of sports and recreational activities, mastering basic theoretical and practical knowledge, but they do not allow to fully develop the practical skills necessary for the organization and conduct of sports and recreational work with people of the third age.

Keywords: training of specialists, sports and recreation work, master students, special course, physical culture and sports, third age.

Постановка проблеми. Сутність готовності фахівця з фізичного виховання та спорту до спортивно-оздоровчої роботи полягає в особистісному та професійному самовдосконаленні, становить інтегральну якість особистості фахівця, сформовану компетентність щодо оптимального розв’язання трудових завдань, є результатом підготовки до майбутньої професійної діяльності

[3, 6]. Водночас формування готовності майбутніх фахівців з фізичного виховання та спорту до спортивно-оздоровчої роботи полягає в удосконаленні теоретичних, практичних і методичних знань щодо впровадження інновацій у практику спортивно-оздоровчої діяльності; визначається інноваційною спрямованістю базових дисциплін, що мотивує здобувачів вищої освіти до творчого оволодіння компетенціями тренерської та рекреаційної діяльності [4].

Стан готовності майбутніх фахівців з фізичного виховання та спорту до спортивно-оздоровчої роботи акумулює в собі складну динамічну структуру, що включає сукупність емоційних, вольових, мотиваційних, пізнавальних, операціональних аспектів, процесів, властивостей, утворень, станів психіки студента в їх співвідношенні із зовнішніми ситуаційними умовами й майбутніми завданнями [5, 8].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз психолого-педагогічної літератури [1, 2] дав змогу з'ясувати, що інноваційна діяльність фахівця з фізичного виховання є цілеспрямованою, усвідомленою творчою діяльністю, що ґрунтується на аналізі передового досвіду у сфері фізичної культури та спорту й полягає в застосуванні сучасних форм, методів і засобів навчання. Для вдосконалення процесу підготовки майбутніх фахівців з фізичного виховання та спорту до спортивно-оздоровчої роботи у закладах вищої освіти необхідною є розробка нових навчальних програм із дисциплін, які базуються на застосуванні вдосконалених концепцій інтегрованого навчання, максимального використання можливостей цифрових технологій, що мають наступні переваги: індивідуалізація навчання, швидкий зворотний зв'язок, охоплення великої кількості студентів, можливість багаторазового відпрацювання навчальних дій та застосування їх на будь-якому етапі освітнього процесу, дотримання принципів послідовності та наступності, створення однакових умов для всіх здобувачів вищої освіти тощо [7].

Мета статті – визначити роль спецкурсу в підготовці фахівців фізичного виховання до спортивно-оздоровчої роботи з людьми третього віку.

Виклад основного матеріалу. З метою формування у студентів знань, умінь і навичок у сфері організації спортивно-оздоровчої діяльності з людьми третього віку був розроблений спецкурс під назвою «Організація та проведення спортивно-оздоровчої роботи з людьми третього віку».

Спецкурс «Організація та проведення спортивно-оздоровчої роботи з людьми третього віку» обсягом 3 кредити (90 год.): 16 год. – лекції, 20 год. – практичні заняття, 54 год. – самостійна робота.

У результаті вивчення спецкурсу «Організація та проведення спортивно-оздоровчої роботи з людьми третього віку» студент має знати:

- організаційно-методичні засади проведення занять відповідно до змісту чинних програм і специфіки контингенту тих, хто займається;
- основи методики проведення занять відповідно до змісту чинних програм і специфіки контингенту тих, хто займається;

- основи планування, організації та проведення спортивно-оздоровчих заходів;
- технічну та звітну документацію про проведення спортивно-оздоровчих заходів;
- основи проведення спортивно-оздоровчих заходів з людьми третього віку .

На основі отриманих знань у студентів за спеціальністю 017 Фізична культура і спорт формуються такі вміння, як:

- складати план проведення спортивно-оздоровчих заходів;
- визначати педагогічні можливості різних засобів, методів і прийомів організації в навчанні рухових дій з урахуванням індивідуальних особливостей;
- організувати та проводити спортивно-оздоровчі заходи;
- вести звітну документацію про проведення спортивно-оздоровчої роботи людьми третього віку.

Майбутні магістри повинні володіти такими навичками, як:

- вміння застосовувати на заняттях різноманітні засоби і методи навчання; організаційні прийоми роботи з урахуванням індивідуальних особливостей тих, хто займається;
- вміння планувати організаційну та спортивно-оздоровчу роботу;
- вміння вести контроль, облік і звітність спортивно-оздоровчої роботи.

У результаті освоєння даного спецкурсу магістранти повинні володіти такими компетенціями:

Професійними компетенціями: здатність використовувати сучасні методи і технології навчання та діагностики; здатність організувати співробітництво людей, підтримувати їхню активність, ініціативність і самостійність.

Загальнокультурними компетенціями: готовністю підтримувати рівень фізичної підготовки, що забезпечує повноцінну діяльність.

Розроблений спецкурс складається з розділів, представлених у таблиці 1.

Таблиця 1

Тематичний план спецкурсу

№	Тематика	Кількість годин		
		лекції	практичні	самостійні
1 модуль. Теоретичні засади профілактики передчасного старіння				
1	Методика спортивно-оздоровчої роботи з людьми третього віку	4	2	4
2	Фізіологічні аспекти старіння			8
3	Польові тести для оцінки фізичного стану та мобільності	2	2	4
2 модуль. Розробка та побудова оздоровчих програм для людей третього віку				
4	Розробка програм занять фізичними вправами для літніх людей	2	2	8

Продовження таблиці 1

5	Принципи побудови розминки й завершальної частини заняття	2	2	8
6	Тренування гнучкості		2	4
7	Силове тренування			
8	Тренування аеробної витривалості		2	2
9	Психофізичне тренування		2	2
10	Рухова активність у воді			2
11	Планування та проведення групових тренувальних занять	2	2	2
12	Особливості занять руховою активністю з хворими людьми	2	2	2
3 модуль. Теорія та методика профілактики психологічного старіння				
13	Стрес і причини його виникнення	2	2	4
14	Сучасні методики запобігання стресу, тривожності та депресії			4
15	Всього	16	20	54

Програма спецкурсу складається з трьох модулів. Перший модуль «Теоретичні засади профілактики передчасного старіння» містить 3 теми. Перша та друга тема «Методика спортивно-оздоровчої роботи з людьми третього віку» і «Фізіологічні аспекти старіння» містила лекції, практичні та самостійні заняття в ході, яких зі студентами визначалися особливості літнього віку та описувалися теорії старіння. Третє заняття «Польові тести для оцінки фізичного стану та мобільності» містило опис тестів, які проводяться з людьми третього віку для оцінки їхнього стану.

Другий модуль «Організація та проведення спортивно-оздоровчої роботи з людьми третього віку» містить в собі 9 тем. На заняттях цього модуля студентами були розглянуті найпоширеніші захворювання людей третього віку з можливістю їх врахування в побудові занять.

Третій модуль «Теорія та методика профілактики психологічного старіння» містить два заняття. Для активізації професійного мислення під час вивчення тем: «Стрес і причини його виникнення», «Сучасні методики запобігання стресу, тривожності та депресії» на лекціях та практичних заняттях застосовувались такі методи, як: евристичні бесіди, навчальні дискусії. Для розвитку пізнавальних інтересів і здібностей застосовували розв'язання ситуаційних задач і тренінг.

Навчальний матеріал не був перетворений у готову форму, а був представлений у вигляді навчальної задачі, яку студенти самостійно вирішували під час занять. Завдання було побудовано таким чином, що питання, яке потребує розв'язання, ставили самі студенти, а предмет обговорення викликав пізнавальний інтерес. Після виявлення суперечностей у вихідних даних навчального завдання виникла проблемна ситуація. Ця ситуація виступала як пізнавальне завдання, розв'язання якого майбутнім фахівцем з фізичного виховання та спорту сприяло отриманню нових знань.

Під час експериментального навчання було реалізовано різні методи проведення проблемних лекцій. Сутність проблемної лекції полягала у розв'язанні задачі знаходження того, що викладачем позначалося як проблема на початку лекції. Наприклад, викладач читає матеріал на тему «Фізіологічні аспекти старіння», і коли мова заходить про ключові теорії старіння, педагог їх не озвучує, а майбутні магістранти ведуть пошук інформації та заповнюють прогалину. Другий приклад, коли викладач називає свідомо неграмотні назви термінів в аналізі технічних елементів. У такі моменти студенти мають знайти правильні варіанти відповідей та обґрунтувати їх, запропонувавши свої варіанти.

Інший метод, який полягає у викладенні викладачем змісту лекції у формі проблемних запитань, послідовне розв'язання яких давало б позитивний зворотний зв'язок, створенні нової проблемної ситуації та залучення студентів до аналізу.

Проблемні ситуації допомагають здобувачам вищої освіти самостійно дійти необхідних висновків. Проблемні лекції організовуються тоді, коли в них використовуються спеціальні методичні прийоми, студенти та викладачі активізують спілкування між собою, а також здобувачі знаходять правильне рішення в процесі виконання необхідних коригувань вправи.

Важливість такого роду лекцій у тому, щоб активно викладати свою позицію, застосовувати наявні знання в нестандартний спосіб і бути готовим прийняти та проаналізувати іншу точку зору. Водночас майбутні фахівці з фізичного виховання та спорту мають не тільки розв'язувати задачі по-новому, а й уміти узагальнювати наявний досвід. Тому в завданні лекційного розвитку та організації часу намагаємося враховувати рівень пізнавальної активності студентів, не нав'язувати їм певної думки, а розв'язувати задачі, слухати й аналізувати всі запропоновані варіанти.

Практичні заняття були зосереджені на темах, які обговорювалися на лекціях, а також на взаємозв'язку теорії та практики. У рамках практичних занять магістранти з фізичного виховання та спорту практикувалися в побудові розминки й завершальної частини заняття, в розробці занять на тренування гнучкості, аеробної витривалості.

Під час реалізації спецкурсу відпрацьовувалися практичні вміння та навички, отримані майбутніми фахівцями з фізичного виховання в процесі вивчення теоретичного матеріалу, для чого використовувалися такі форми і методи роботи, як навчальні заняття з елементами організації змагань в обраному виді спорту. Студенти самостійно організовували та проводили спартакіаду всередині навчальних груп факультету з таких видів спорту, як баскетбол, футбол, волейбол і бадмінтон. Їхнє завдання полягало в тому, щоб скласти документацію, організувати суддівство і підбити підсумки змагань.

Важливим елементом освітнього процесу є самостійна робота студентів. Основним принципом організації самостійної роботи студентів є комплексний

підхід, спрямований на формування у здобувачів репродуктивних і творчих можливостей для розвитку як аудиторних, так і педагогічних, позааудиторних контактів, домашнього навчання. Зміст самостійної роботи студентів має бути спрямований на те, щоб практичні знання й уміння розширювали й поглиблювали вивчення міжкультурних відносин. Організація самостійної роботи в конкретній дисципліні, коли необхідно забезпечити, щоб студенти добре знали цілі та завдання, терміни, оволоділи формами контролю і самоконтролю та регулюванням інтенсивності роботи.

Самостійна робота студентів здійснюється з метою: систематизації та закріплення теоретичних знань і практичних навичок; поглиблення та розширення теоретичних навичок; нормативних документів, нормативно-правової, довідкової та спеціальної літератури; використання навичок розвитку; пізнавальні здібності студентів та діяльність з розвитку: творчої ініціативи, самостійності, відповідальності та організованості; розвиток самостійного мислення, саморозвитку, здатності до самовдосконалення та самореалізації.

Висновки. Запропоновані форми роботи сприяли формуванню в майбутніх фахівців з фізичного виховання та спорту професійного інтересу до організації спортивно-оздоровчої діяльності, оволодінню основними теоретичними та практичними знаннями, проте вони не дають змоги повною мірою сформувати практичні вміння та навички, необхідні для організації та проведення спортивно-оздоровчої роботи з людьми третього віку, що і складає перспективи подальших досліджень у цьому напрямку.

Література:

1. Гулько Т.Ю., Рибалко Л.М. Професійна підготовка майбутніх фахівців фізичної культури та спорту в умовах воєнного стану в Україні. *Психолого-педагогічні проблеми сучасної школи*. 2023. №2(10). С. 20–27.
2. Дубовой О.В., Бабич В.І., Дубовой В.В., Зайцев В.О., Галюза С.С., Гордієнко П.Ю., Малькова Я.П. Проблеми професійної підготовки майбутніх фахівців з фізичної культури і спорту в умовах дистанційного навчання в університетах. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки*. 2021. №6(344). Ч. 2. С. 40-48
3. Кондрацька Г. Інноваційні підходи у підготовці фахівців з фізичної культури і спорту до викладання спортивних дисциплін. *Перспективи та інновації науки*. 2022. №7(12). С. 13-18
4. Коновальська Л.О., Кушнірюк С.Г. Основні напрямки модернізації професійної підготовки майбутніх учителів фізичної культури в контексті світових тенденцій розвитку вищої освіти. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова*. 2019. № 3(110). С. 279–281.
5. Приступа Є.Н., Данилевич М.В., Грибовська І.Б. Особливості професійної підготовки фітнес-тренерів в умовах сучасної парадигми вищої школи. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія: Науково-педагогічні проблеми фізичної культури (фізична культура і спорт)*. 2017. №9(91)17. С. 96–99.
6. Приступа Є.Н., Данилевич М.В. Структурні компоненти готовності майбутніх фахівців з фізичного виховання та спорту до роботи у сфері фізичної рекреації. *Науковий вісник Ужгородського ун-ту. Серія: Педагогіка. Соціальна робота*. 2018. №1(42). С. 359–363.

7. Плачинда Т.С., Гулько Т.Ю. Наукова складова професійної підготовки майбутніх фахівців з фізичної культури і спорту. *Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету. Серія: Педагогічні науки.* 2023. №64. С. 152–158.

8. Томенко О.А. Обґрунтування програми оздоровчо-рекреаційної діяльності у похилому віці. Молодіжний науковий вісник *Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Фізичне виховання і спорт.* 2020. №37. С. 21-29.

References:

1. Hulko T.Iu., Rybalko L.M. (2023). Profesiina pidhotovka maibutnikh fakhivtsiv fizychnoi kultury ta sportu v umovakh voiennoho stanu v Ukraini [Professional Training of Future Specialists in Physical Culture and Sports in the Context of Martial Law in Ukraine] *Psykholohopedagogichni problemy suchasnoi shkoly.* №2(10). S. 20–27. [in Ukrainian].

2. Dubovoi O.V., Babych V.I., Dubovoi V.V., Zaitsev V.O., Haliuza S.S., Hordiienko P.Iu., Malkova Ya.P. (2021). Problemy profesiinoi pidhotovky maibutnikh fakhivtsiv z fizychnoi kultury i sportu v umovakh dystantsiinoho navchannia v universytetakh [Problems of Professional Training of Future Specialists in Physical Culture and Sports in the Conditions of Distance Learning at Universities]. *Visnyk Luhanskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Pedagogichni nauky.* №6 (344). Ch. 2. S. 40-48. [in Ukrainian].

3. Kondratska H. (2022). Innovatsiini pidkhody u pidhotovtsi fakhivtsiv z fizychnoi kultury i sportu do vykladannia sportyvnykh dystsyplin [Innovative approaches in training physical education and sports specialists to teach sports disciplines]. *Perspektyvy ta innovatsii nauky.* №7(12). С. 13-184. [in Ukrainian].

4. Konovalska L.O., Kushniriuk S.H. (2019). Osnovni napriamky modernizatsii profesiinoi pidhotovky maibutnikh uchyteliv fizychnoi kultury v konteksti svitovykh tendentsii rozvytku vyshchoi osvity [The main directions of modernization of professional training of future physical education teachers in the context of global trends in higher education]. *Naukovyi chasopys NPU imeni M.P. Drahomanova.* № 3(110). S. 279–281. [in Ukrainian].

5. Prystupa Ye.N., Danylevych M.V., Hrybovska I.B. (2017). Osoblyvosti profesiinoi pidhotovky fitnes-treneriv v umovakh suchasnoi paradyhmy vyshchoi shkoly [Features of professional training of fitness trainers in the modern paradigm of higher education]. *Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova. Serii: Naukovo-pedahohichni problemy fizychnoi kultury (fizychna kultura i sport).* №9(91)17. S. 96–99. [in Ukrainian].

6. Prystupa Ye.N., Danylevych M.V. (2018). Strukturni komponenty hotovnosti maibutnikh fakhivtsiv z fizychnoho vykhovannia ta sportu do roboty u sferi fizychnoi rekreatsii [Structural components of future physical education and sports specialists' readiness to work in the field of physical recreation]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho un-tu. Serii: Pedagogika. Sotsialna robota.* №1(42). S. 359–363. [in Ukrainian].

7. Plachynda T.S., Hulko T.Iu. (2023). Naukova skladova profesiinoi pidhotovky maibutnikh fakhivtsiv z fizychnoi kultury i sportu [Scientific component of professional training of future specialists in physical culture and sports]. *Naukovyi visnyk Izmail'skoho derzhavnoho humanitarnoho universytetu. Serii: Pedagogichni nauky.* №64. S. 152–158. [in Ukrainian].

8. Tomenko O.A. (2020). Obgruntuвання програми оздоровчо-рекреаційної діяльності у похилому віці [Rationale for the program of health and recreational activities in the elderly]. *Molodizhnyi naukovyi visnyk Skhidnoievropeiskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky. Fyzyczne vykhovannia i sport.* №37. S. 21-29. [in Ukrainian].

УДК 378.147:004

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11\(39\)-1389-1396](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11(39)-1389-1396)

Литвиненко Яна Олександрівна кандидат філологічних наук, доцент, старший викладач кафедри педагогіки, спеціальної освіти та менеджменту, Комунальний заклад Сумський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти, вул. Миколи Сумцова, 5, м. Суми, 40000, <https://orcid.org/0000-0002-4783-995X>

Сидоренко Наталія Володимирівна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки, спеціальної освіти та менеджменту, Комунальний заклад Сумський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти, вул. Миколи Сумцова, 5, м. Суми, 40000, <https://orcid.org/0000-0002-7782-2059>

Марєєв Дмитро Анатолійович кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри іноземних мов та методики викладання, Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка, вул. Київська, 24, м. Глухів, 41400, <https://orcid.org/0000-0002-6282-8052>

ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ БЕЗПЕЧНОГО ОСВІТЬОГО СЕРЕДОВИЩА ЗАКЛАДУ ОСВІТИ ЗАСОБАМИ ІННОВАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

Анотація. У статті висвітлюються проблеми формування безпечного освітнього середовища закладу освіти засобами інноваційних технологій. Важливим фактором формування та розвитку інноваційного освітнього середовища виступає діяльність педагога-дослідника, інноватора. Інноваційна діяльність викладача змушує його постійно підвищувати рівень професійно-педагогічної компетентності. У свою чергу, інноваційне освітнє середовище є умовою ефективності інноваційної діяльності. Інноваційне освітнє середовище перетворює зміст освіти, активізує традиційні та стимулює розвиток нових форм діяльності викладачів та студентів та одночасно саморозвивається завдяки творчим процесам, у яких беруть участь і викладачі та студенти.

Особливо актуальною сьогодні є проблема створення безпечного освітнього середовища у закладі освіти, що сприяло б зміцненню фізичного здоров'я, психологічного, емоційного благополуччя та всебічного розвитку особистості. Варіативні форми, індивідуалізація навчальних маршрутів, створення психологічно безпечного та комфортного освітнього середовища займають важливе місце у вихованні та освітньому процесі. Формування безпечного освітнього середовища вимагає від співробітників мати високий рівень компетентності.

Сформоване безпечне середовище в освітній організації дозволить повноцінно задовольнити потреби у розвитку, соціалізації та культурній ідентифікації дітей та молоді при обов'язковому дотриманні їхньої безпеки. Таке середовище формується за рахунок освітньої політики, спрямованої на збереження та зміцнення фізичного, психічного та соціального благополуччя суб'єктів освітнього середовища, що утворюють колективний суб'єкт взаємодії.

Показано проблеми формування інноваційного освітнього середовища. Визначено основні загрози безпеки освітнього середовища. Визначено основні завдання безпечного освітнього середовища.

Описано умови, що забезпечують: психічний добробут та комфорт учнів; переведення традиційної, в основному інформативно-об'ємної системи освіти в технологію навчальної; розробку навчально-методичного забезпечення.

Ключові слова: безпечне освітнє середовище, заклад освіти, інноваційні технології, зміст освіти.

Lytvynenko Yana Oleksandrivna Candidate of Philological Sciences, Docent, Senior Lecturer of the department of pedagogy, special education and management, Communal Institution Sumy Regional Institute of Postgraduate Pedagogical Education, Mykola Sumtsova St., 5, Sumy, 40000, <https://orcid.org/0000-0002-4783-995X>

Sydorenko Nataliia Volodymyrivna Candidate of Pedagogical Sciences, Docent, Docent of the department of pedagogy, special education and management, Communal Institution Sumy Regional Institute of Postgraduate Pedagogical Education, Mykola Sumtsova St., 5, Sumy, 40000, <https://orcid.org/0000-0002-7782-2059>

Marieiev Dmytro Anatiliiovych PhD in Philology, Associate Professor, The Head of the Chair of Foreign Languages and Teaching Methods, Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv National Pedagogical University, St. Kyivska, 24, Glukhiv, 41400, <https://orcid.org/0000-0002-6282-8052>

PROBLEMS OF FORMING A SAFE EDUCATIONAL ENVIRONMENT OF THE EDUCATIONAL INSTITUTION BY MEANS OF INNOVATIVE TECHNOLOGIES

Abstract. The article highlights the problems of creating a safe educational environment of an educational institution by means of innovative technologies. An important factor in the formation and development of an innovative educational environment is the activity of a teacher-researcher, an innovator. The innovative activity of the teacher forces him to constantly raise the level of professional and pedagogical competence. In turn, an innovative educational environment is a condition for the effectiveness of innovative activities. An innovative educational

environment transforms the content of education, activates traditional and stimulates the development of new forms of activities of teachers and students, and at the same time develops itself thanks to creative processes in which both teachers and students participate.

Especially relevant today is the problem of creating a safe educational environment in an educational institution, which would contribute to the strengthening of physical health, psychological, emotional well-being and comprehensive development of the personality. Variable forms, individualization of educational routes, creation of a psychologically safe and comfortable educational environment occupy an important place in education and the educational process. Creating a safe educational environment requires employees to have a high level of competence.

The formed safe environment in the educational organization will allow to fully satisfy the needs for development, socialization and cultural identification of children and youth while ensuring their safety. Such an environment is formed at the expense of educational policy aimed at preserving and strengthening the physical, mental and social well-being of the subjects of the educational environment, which form a collective subject of interaction.

The problems of forming an innovative educational environment are shown. The main threats to the security of the educational environment have been identified. The main tasks of a safe educational environment are defined.

Conditions ensuring: mental well-being and comfort of students are described; transfer of the traditional, mainly informative and comprehensive system of education into educational technology; development of educational and methodological support.

Keywords: safe educational environment, educational institution, innovative technologies, content of education.

Постановка проблеми. Ефективність освітнього процесу, особистісний розвиток його учасників багато в чому визначаються вмінням педагогів створювати та підтримувати психологічно комфортний клімат як невід'ємну частину сучасного безпечного освітнього середовища, яке неминуче реагує на будь-які зовнішні негативні дії, включаючи експоненційне зростання інформації.

У цій ситуації для учнів різко знижується значущість пізнання, особистісної соціалізації, потреби у спілкуванні та взаємодії, виникають інтелектуальні, фізичні та емоційні навантаження. Досить частими явищами в освітньому середовищі стають прояви девіантної поведінки, психологічного насильства, що виражається в булінгу, публічному приниженні та образі, доведенні до суїциду [3].

Ситуація, що склалася, детермінує необхідність активного пошуку відповідних педагогічних засобів і технологій забезпечення психологічної

безпеки суб'єктів освітнього процесу, що вимагає, насамперед, удосконалення підготовки вчителів, формування їх готовності до вирішення завдань у галузі забезпечення психологічної безпеки освітнього середовища.

Надзвичайної актуальності набувають питання безпеки освітнього середовища. Вважаємо, що безпеку освітнього середовища слід розглядати як інтегральний показник її якості. Від чого залежить безпека освітнього середовища? Які чинники можуть сприяти її становленню? Найважливішою умовою формування безпечного освітнього середовища, на нашу думку, є осмислення адміністрацією та вчителями школи сутності та структури такого середовища, облік педагогами у процесі професійної діяльності взаємозв'язків між її компонентами.

Саме педагогічний колектив постає як ключовий ресурс становлення та розвитку у школі безпечного освітнього середовища. При конструюванні в школі безпечного освітнього середовища важливо враховувати як вирішення питань забезпечення безпеки освітнього закладу, так і реалізацію завдань освіти в галузі безпеки життєдіяльності. Безпечне освітнє середовище закладу передбачає, що всі учасники освітнього процесу перебувають у безпеці та що освітні завдання у сфері безпеки життєдіяльності вирішуються на належному рівні [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблему формування безпечного освітнього середовища закладу освіти засобами інноваційних технологій розглядати такі науковці: О.Вашак, Г. Васянович, О.Вільхова, Н.Вікторчук, В. Духневич, Т. Журавко, Л.Іщенко, О.Косенчук, О.Стягунова, Т.Собченко тощо.

Мета статті - з'ясувати проблему формування безпечного освітнього середовища закладу освіти засобами інноваційних технологій.

Виклад основного матеріалу. Інноваційна науково-методична діяльність педагогів спрямована на формування творчої індивідуальності педагога, готового працювати в оновленому освітньому закладі, здатному розробляти, освоювати та використовувати інноваційні проекти. Інноваційна діяльність педагогів є фактором розвитку їх професійно-педагогічної компетентності. Інноваційний підхід у роботі колективу сприяє посиленню професійної мотивації, стимулюванню творчого потенціалу, виявлення та плідного використання особистісних ресурсів для досягнення успіху у професійній діяльності педагога, самовдосконаленню та саморозвитку, підвищенню якості освітнього процесу та професійної підготовки випускників загалом. Це виявляється можливим за наявності в установі інноваційного освітнього середовища [4].

Формування інноваційного освітнього середовища пов'язано з низкою проблем, основними з яких є: консерватизм та безініціативність керівників; відсутність чітко визначеної концепції розвитку освітньої установи; недостатня поінформованість членів педагогічного колективу про інноваційні

процеси освітнього середовища; недостатній рівень готовності педагогічного колективу до здійснення дослідницької діяльності; слабка поінформованість керівників та членів педагогічного колективу про інноваційну роботу інших закладів освіти; відсутність стимулюючих моментів [1].

Відомо визначення безпечного освітнього середовища як системи умов, що впливають формування особистості, і навіть сукупності які у соціальному і просторово-предметному оточенні можливостей для саморозвитку учнів. У рамках цієї проблеми безпечне освітнє середовище є одним з механізмів досягнення безпеки освіти та фактором самоактуалізації суб'єктів освітнього процесу.

До основних загроз безпеці освітнього середовища можна віднести такі:

- психологічне насильство у процесі взаємодії суб'єктів освітнього середовища — фізичний, психічний, духовний вплив на учня, який знижує його життєвий статус, завдаючи йому фізичних, душевних і духовних страждань, а також загрози такого впливу;

- невизнання учням високої значущості освітнього середовища освітньої організації;

- відсутність задоволеності в особистісному спілкуванні та основними характеристиками процесу взаємодії всіх суб'єктів освітнього середовища;

- відсутність системи психологічної допомоги в освітній організації;

- емоційне вигорання педагогічних працівників освітнього закладу [5].

Колективний суб'єкт взаємодії, тобто усвідомлюючий (свідомий) учасник процесу створення безпечного середовища у закладі освіти, представлений в особі адміністративно-управлінського, професорсько-викладацького та студентського колективів.

Цілеспрямованість колективного суб'єкта взаємодії – це прагнення до основної суспільно значущої мети - створення безпечного середовища в освітній організації, в якій забезпечені організаційно-педагогічні умови для збереження та зміцнення здоров'я учнів, профілактики їх адиктивної поведінки, усунення загроз безпеки [2].

Всі цілі інноваційної діяльності у сфері освіти спрямовані на підготовку особистості учня до нової дійсності, що оточує його. Для цього вони мають впливати на якісні зміни особистісних характеристик та особливостей. Так, наприклад, створюються авторські освітні програми, відмінні від традиційних, які сприяють всебічному розвитку дітей. Навчальна література містить завдання, які спрямовані не на пряму передачу інформації учням, а сприяють розвитку творчого мислення та самостійного судження. Сучасні інформаційні технології, що впроваджуються в освітній процес, дозволяють педагогам у більш доступній та барвистій формі донести матеріал. Використання методу проектів дозволяє людині розвивати пошуково-дослідні навички. Все це і багато іншого формує нові якості їх особистості, які необхідні їм не тільки в педагогічному процесі, а й у подальшому житті, такі як самостійність,

активність, творчий підхід до вирішення проблемних ситуацій, комунікативність [6].

Інноваційне освітнє середовище призначене для:

- отримання якісних знань;
- підвищення швидкості обміну інформацією;
- формування інформаційного освітнього співтовариства;
- надання учням компетентнісних і професійних можливостей, що моделюють реальні умови трудової діяльності;
- формування професійних компетенцій.

У сучасних умовах педагог виступає як джерело мотивації, його роль можна описати як: координатор, натхненник, посередник, партнер, формування особистості [3].

В умовах віртуального середовища навчання в учнів формуються багато найважливіших якостей та вмінь, затребувані суспільством XXI століття і визначають особистісний та соціальний статус сучасної людини: інформаційна активність та медіаграмотність, вміння мислити глобально, здатність до неперервної освіти та вирішенню творчих завдань, готовність працювати в команді, комунікативність та професійна мобільність, виховуються громадянська свідомість та правова етика.

Системний підхід при формуванні безпечного середовища у закладі освіти має забезпечувати цілісне уявлення про благополуччя учнів і наповнювати конкретним змістом педагогічні технології, спрямовані на збереження та зміцнення здоров'я учнів, а також на профілактику їхньої поведінки, що відхиляється, допомогти відповісти на питання як і за якими напрямками слід їх реалізовувати, визначати основні завдання, до яких належать:

- дослідження впливу традиційної структури та форми організації освітнього процесу на здоров'я учнів;
- аналіз психофізіологічних можливостей студентів щодо пред'явлених вимог засвоєння обсягу навчального навантаження як в умовах розосередженого (комплексного) розподілу програмного матеріалу, так і при використанні концентрованого варіанта освіти;
- створення психолого-педагогічних та організаційно-педагогічних умов, що забезпечують: 1) психічний добробут та комфорт учнів за допомогою гуманізації та демократизації освітньо-виховного процесу; 2) переведення традиційної, в основному інформативно-об'ємної системи освіти в технологію навчальної, інтелектуально-перетворюючої, духовної, конструктивної, творчої діяльності; 3) розробку навчально-методичного забезпечення: реалізація наукової організації навчальної праці, харчування та дозвілля студентів; створення максимально можливих санітарно-гігієнічних умов; включення студентів до усвідомленої діяльності з формування культури здорового способу життя; здійснення структурного перетворення в плані створення у

навчальному закладі системи управління та моніторингу реалізації діяльності з формування безпечного середовища; створення систем перепідготовки кадрів, а також соціальної та фінансової підтримки реалізації діяльності з формування безпечного освітнього середовища; об'єднання зусиль усіх систем та підрозділів навчальних закладів, установ медицини та фізичної культури; забезпечення програмними та навчально-методичними розробками з проблемами створення та функціонування безпечного освітнього середовища та формування культури здорового способу життя студентів; розгортання дослідно-експериментальної та науково-дослідної роботи з моделювання та апробації здоров'язберігаючих технологій; здійснення психологічного та медичного супроводу процесу освіти у ЗВО; створення інформаційно-комп'ютерного забезпечення для моніторингу соціально-психологічного благополуччя студентів; введення в освітній процес вузу обов'язкового гуманітарного курсу з основ здорового способу життя [7].

Висновки. Таким чином, безпечне освітнє середовище – це результат системної взаємодії її компонентів з урахуванням їх функціональних взаємозв'язків та суб'єктів освітнього процесу. Безпечне освітнє середовище передбачає, що кожному учаснику освітнього процесу гарантується дотримання їх прав та норм психолого-фізичної безпеки, що створюються умови для індивідуального розвитку кожної дитини (підлітка). При вибудовуванні такого освітнього середовища необхідно враховувати особливості взаємодії учасників освітнього процесу, стратегії та технології навчання та виховання учнів, технології супроводу учасників освітнього процесу, систему оцінювання досягнень учнів та педагогів. Важливою складовою цієї діяльності має стати система моніторингу якості освітнього середовища, що гарантує безпеку індивідуального розвитку дитини (моніторинги досягнень учнів, їх здоров'я, задоволеність учасників освітнього процесу тощо). При цьому мають бути задіяні усі ресурси: управлінські, кадрові, методичні, інформаційні, матеріально-технічні.

Література:

1. Васянович Г.П. Роль педагога у формуванні безпечного освітнього середовища у вищому навчальному закладі. Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія : Педагогіка. 2017. № 4. 1-9 с.
2. Духневич В. М. Створення безпечного освітнього середовища: «Шість кроків до безпеки». Проблеми політичної психології. 2022. Том 26. № 12 (26). - 266-278 с.
3. ІщенкоЛ., ЖуравкоТ. Безпечне освітнє середовище закладу дошкільної освіти в умовах сьогодення. Věda a perspektivy. 2023. No11(30). С.146–155.
4. Ласкутов В. Понятійний апарат дослідження безпеки освітнього простору закладів освіти в системі національної безпеки. Наукові перспективи. 2024. No4(46). С.259–271
5. Панченко Т.Л. Психологічна безпека освітнього середовища. Вісник психологічної служби Київщини. 2016. №9. - 228 с
6. СобченкоТ.М., КінО.М., Ворожбіт-ГорбатюкВ.В. Створення безпечного освітнього середовища у закладах освіти в умовах воєнного стану. Новий колегіум.2023. No 3. С.39–42
7. Цюман Т. П., Бойчук Н. І. Кодекс безпечного освітнього середовища: метод. посіб. [за заг. ред. Цюман Т. П.]. Київ, 2018. - 8-11 с.

References:

1. Vasyanovych H.P. Rol' pedahoha u formuvanni bezpechnoho osvith'oho seredovyshcha u vyshchomu navchal'nomu zakladi [The role of the teacher in the formation of a safe educational environment in a higher educational institution]. Visnyk Natsional'noyi akademiyi Derzhavnoyi prykordonnoyi sluzhby Ukrainy. Seriya : Pedahohika. 2017. 4. 1-9. [in Ukrainian].
2. Dukhnevych V. M. Stvorennya bezpechnoho osvith'oho seredovyshcha: «Shist' krokiv do bezpeky» [Creating a safe educational environment: "Six steps to safety"]. Problemy politychnoyi psykholohiyi. 2022. Tom 26. 12 (26). 266-278. [in Ukrainian].
3. Ishchenko L., Zhuravko T. Bezpechne osvitnye seredovyshche zakladu doskil'noyi osvity v umovakh s'ohodennya [A safe educational environment of a preschool education institution in today's conditions]. Věda a perspektivy. 2023. 11(30). 146–155. [in Ukrainian].
4. Laskutov V. Ponyatiynnyy aparat doslidzhennya bezpeky osvith'oho prostoru zakladiv osvity v systemi natsional'noyi bezpeky [Conceptual apparatus for researching the security of the educational space of educational institutions in the national security system]. Naukovi perspektyvy. 2024. 4(46). 259–271. [in Ukrainian].
5. Panchenko T.L. Psykholohichna bezpeka osvith'oho seredovyshcha [Psychological safety of the educational environment]. Visnyk psykholohichnoyi sluzhby Kyyivshchyny. 2016. 9. 228. [in Ukrainian].
6. Sobchenko T.M., Kin O.M., Vorozhbit-Horbatyuk V.V. Stvorennya bezpechnoho osvith'oho seredovyshcha u zakladakh osvity v umovakh voyennoho stanu [Creating a safe educational environment in educational institutions under martial law]. Novyy kolehium. 2023. 3. 39–42. [in Ukrainian].
7. Tsyuman T. P., Boychuk N. I. Kodeks bezpechnoho osvith'oho seredovyshcha [Code of a safe educational environment]: metod. posib. [za zah. red. Tsyuman T. P.]. Kyyiv, 2018. 8-11. [in Ukrainian].

УДК 373.3.016:502.2]:37.017.4](045)

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11\(39\)-1397-1405](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11(39)-1397-1405)

Ломака Ольга Сергіївна аспірантка III курсу спеціальності 011 Освітні, педагогічні науки, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, вул. Садова 28а., м. Умань, 20300, тел.: (068) 420-81-76, <https://orcid.org/0000-0001-5120-0297>

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ НА УРОКАХ «Я ДОСЛІДЖУЮ СВІТ»

Анотація. Стаття присвячена актуальній проблемі процесу формування громадянської компетентності учнів початкової школи на уроках «Я досліджую світ», а також формуванню активної громадянської позиції на сучасному рівні. Проаналізовано сучасні вимоги державного законодавства щодо громадянської компетентності українців загалом та учнів початкової школи зокрема. Охарактеризовано поняття «компетентність», «громадянськість», «громадянська компетентність учня початкової школи» в науковому контексті. Подано структуру громадянської компетентності учня початкової школи.

Актуальність дослідження обумовлена побудовою демократичної держави і необхідністю створення нової системи громадянської освіти учнівської молоді, що базуватиметься на ідеї розвитку самосвідомості особистості в незалежній державі. У статті розглядається сукупність педагогічних умов, пріоритетні форми і методи громадянського виховання учнів початкових класів у навчально-виховній роботі, що впливають на ефективність формування громадянської компетентності молодших школярів на уроках «Я досліджую світ», проаналізовано їх можливості в контексті досліджуваної проблеми.

Зроблено акцент на використанні серйозних відеоігор як перспективного засобу формування громадянської компетентності, що наразі, активно використовується в країнах західної Європи. Зроблено висновки про необхідність визнання громадянської освіти як важливої частини освітньої політики – центральної як для освітян, так і для суспільства в цілому, як на міжнародному, так і на національному рівнях.

Ключові слова: громадянськість, громадянська компетентність, методи формування громадянської компетентності, учні початкової школи, дошкільна освіта, позакласна робота, педагогічні умови, методи дослідження, цифрові технології, країни Європи

Lomaka Olha Serhiivna 2nd-year Ph.D. student in Education and Pedagogical Sciences (Specialty 011), Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University 28a Sadova St., Uman, 20300, tel.: (068) 420-81-76, <https://orcid.org/0000-0001-5120-0297>

FORMATION OF CIVIL COMPETENCE OF PRIMARY SCHOOL STUDENTS UNDER THE ESTABLISHMENT OF A NEW UKRAINIAN SCHOOL

Abstract. The article is devoted to consideration of the process of formation of civic competence of primary school students. The modern requirements of state legislation regarding the civic competence of Ukrainians in general and younger schoolchildren in particular are analyzed. The concept of "competence", "citizenship", "civic competence of a primary school student" in the scientific context is characterized. The structure of civic competence of an elementary school student is presented, namely: value-motivational, cognitive, activity-practical, reflective components. Based on the developed research program, a pedagogical experiment was conducted to determine the level of formation of civic competence of primary school students. The study of modern philosophical, psychological-pedagogical, cultural studies of scientists, as well as the requirements of the NUS concept, the State Standard of Primary Education and other legislative documents, identified and characterized the following criteria of civic competence of a junior high school student: cognitive, motivational, emotional-value and activity-behavioral.

According to the criteria of civic competence of a junior high school student, a low, medium and high level of its formation was distinguished. The results of the analysis of the ascertaining stage of the experiment proved that the civic competence of elementary school students is insufficiently formed by all criteria. Many children do not understand the essence of citizenship and how to identify it, they cannot appreciate civic actions. Students lack empathy for the fate of the city, region, and country. Therefore, the experimental program "With Ukraine in the Heart" was developed and implemented, the tasks of which were to form students' understanding of the essence of citizenship and the ways of its emergence, to foster a sense of love and dignity for one's Motherland.

Keywords: civic competence, development, formation, primary school students, national symbols, patriot, pedagogical conditions, primary education, state symbols, Ukraine.

Постановка проблеми. Будь-які теоретичні основи повинні бути закріплені та регламентовані відповідними нормативно-правовими актами для їх ефективною реалізації. Нормативно-правова база громадянської освіти в Україні, сформована за останні роки, складається з ряду правових актів різної юридичної сили, які регулюють суспільні відносини в освітній сфері. Це, зокрема, підвищення ролі освіти у розвитку громадянського суспільства та демократичних процесів в Україні. Закони України, такі як «Про освіту», «Про загальну середню освіту», «Про дошкільну освіту», «Про позашкільну освіту» та «Про вищу освіту», а також Національна стратегія на 2021–2026 роки, сприяють розвитку громадянського суспільства [3].

На основі аналізу цих документів можна зробити висновок, що в Україні існує достатня нормативно-правова база для впровадження стратегічних завдань освіти для демократичного громадянства. Ця база охоплює освіту з прав людини, громадянську освіту, міжкультурну освіту та вивчення проблем миру. Освіта для демократичного громадянства стала невід'ємною частиною державної політики в освітній сфері.

У нашій державі проблема розвитку громадянськості та патріотизму сьогодні є особливо актуальною, зокрема в контексті формування громадянської компетентності учнів. Молодому поколінню важко чітко визначити свої соціально-громадянські установки, що призводить до поширення соціальної пасивності та небажання брати участь у житті школи, класу та свого міста. Результати навчання учнів Нової української школи оцінюються на основі компетентнісного підходу, який спирається на ключові компетентності нового Державного стандарту початкової освіти. Компетентнісний підхід є основною характеристикою змісту, процесу та результатів навчання в інтегрованому курсі «Я досліджую світ». Це передбачає не лише достатню кількість інформації про об'єкт пізнання, але й забезпечення активності учнів у дослідженні причинно-наслідкових зв'язків, а також надання переваги знанням, які можна здобувати самостійно і застосовувати в нових ситуаціях.

Громадянське виховання школярів є вимогою сучасності; воно полягає в формуванні громадянськості як інтегрованої якості, що дозволяє відчувати себе морально, соціально, політично та юридично дієздатним і захищеним у своїй державі. Виховання громадянськості є важливою умовою підготовки покоління, здатного відродити суспільство і духовність нації, а також розвивати ідею державності, орієнтовану на людину. Це підкреслює необхідність організації процесу формування громадянської компетентності молодших школярів, що свідчить про актуальність теми дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Невипадково поняття громадянства широко вивчається закордонними та вітчизняними дослідниками. Проблема громадянської освіти дітей та молоді завжди була в полі зору видатних вітчизняних педагогів та філософів. Різні аспекти громадянської освіти розглядали науковці та педагоги-практики, зокрема І. Бех, О. Вишневський, О. Сухомлинська, В. Сухомлинський, І. Щербак та ін.

Виховні традиції української педагогіки склалися впродовж багатьох століть і за цей період наш народ набув великого досвіду громадянської освіти і виховання. Проблеми формування громадянської компетентності учнів, зокрема молодших школярів присвячено науковій праці Л. Дегтярьова, Л. Доміної, І. Коновальчук, О. Когут, О. Пометун, Л. Пономаренко, Н. Рудницька, А. Скемська, А. Токарева, Н. Якименко та ін.

Увага вчених спрямована на вивчення сутності й змісту компетентнісного підходу, розроблення методів і засобів формування й розвитку компетентностей в учнів (В. Адольф, Ю. Варданян, Б. Гершунський, С. Гончаренко,

Ю. Кулюткін, А. Маркова, Л. Мітіна, Н. Лобанова, Н. Остапчук, О. Пометун, О. Савченко, А. Сігова, Г. Сухобська та ін.). Проблема формування життєвої компетентності учнів молодших класів ще недостатньо розроблена, хоча її вивченням займалося багато науковців (І. Єрмаков, Л. Мітіна, Д. Пузікова й ін.). Аналіз наукової літератури свідчить, що значний потенціал для формування життєвої компетентності мають інтерактивні технології навчання.

У матеріалах для вчителів нової української школи, присвячених вивченню предмета «Я досліджую світ», О. Боярчук, Н. Герасим, М. Рафальська та інші фахівці представили структуру громадянської компетентності, що складається з таких компонентів: цінності та ставлення, навички, знання.

Аналіз науково-методичної літератури та вивчення педагогічного досвіду свідчать про те, що в теорії та практиці педагогіки накопичено чимало матеріалів щодо застосування різних засобів візуалізації в навчальному процесі початкової школи. Проте практика показує, що традиційні підходи до вирішення цієї проблеми не забезпечують очікуваних результатів. Актуальність, недостатня розробленість питання та його важливість для педагогічної практики зумовили вибір теми дослідження.

Мета статті – розкрити підходи до організації педагогічної діяльності у процесі формування громадянської компетенції учнів початкових класів на уроках «Я досліджую світ».

Виклад основного матеріалу. У навчальному плані початкової освіти в рамках освітньої галузі «Суспільствознавство» передбачено вивчення предмета «Я досліджую світ» для молодших школярів. У новій Концепції визначена система громадянської освіти, яка охоплює всі складові освіти, рівні, ступені та стандарти, а також навчальні заклади та інші учасники освітнього процесу, органи управління в сфері освіти та нормативно-правові акти, що регулюють їхні відносини. Концепція також містить вимоги до педагогічних та науково-педагогічних працівників, а також інших осіб, які здійснюють педагогічну діяльність для реалізації громадянської освіти. Згідно з концепцією Нової української школи, громадянська компетентність є однією з ключових компетентностей молодшого школяра [5].

Програма шкільного предмету «Я досліджую світ» надає можливості для формування громадянської компетентності учнів. У педагогічному контексті громадянськість охоплює знання, переживання та вчинки. Ці елементи перебувають у певних зв'язках і взаємодіях, зокрема на різних етапах розвитку особистості, де емоційний компонент та формування почуттєвої сфери займають провідну роль. Громадянська компетентність, будучи ключовою, має міждисциплінарний характер і орієнтована на соціалізацію особистості, набуття навичок співжиття та співпраці в суспільстві, а також дотримання соціальних норм і правил. Набуті особистісні якості, знання, вміння та навички не лише закладають основу для навчання та виховання підлітків, а й суттєво впливають на особливості їхньої практичної, громадської та професійної діяльності в дорослому житті [2, с. 15].

Громадянське виховання — це процес формування громадянськості як інтегрованої якості особистості, що дозволяє людині відчувати себе морально, соціально, політично та юридично дієздатною і захищеною [4]. Формальна освіта в Україні, зокрема виховання, починається ще з дошкільного віку, що є першим етапом соціалізації особистості. У цей період формуються основні цінності та установки, почуття людської гідності, поваги до інших, толерантності, а також схильність до мирних способів розв'язання конфліктів, почуття солідарності й готовність співпрацювати з іншими. Цей етап можна вважати процесом громадянської освіти, хоча більш доречно говорити про громадянське виховання.

Вже в програмах дошкільних навчальних закладів передбачено розкриття і обробка з дітьми у віці 3-6 років тим, що стосується патріотичного та правового виховання. Діти отримують уявлення про сім'ю, роль кожного члена сім'ї, про сімейні свята, про дитячий садок, про користь праці дорослих, про своє місто, про національні символи, одязі, традиціях; їх вчать радувати рідних, поважати їх, допомагати старшим, правильно активно відпочивати.

Виховання громадянської компетентності у учнів передбачає формування комплексу особистісних якостей і рис характеру, які слугують основою специфічного способу мислення та мотивують до дій, вчинків і поведінки. Це включає патріотичну самосвідомість, громадянську відповідальність і мужність, готовність працювати на благо держави, захищати її та підвищувати її міжнародний авторитет. Важливими є також повага до батьків, свого роду, традицій та історії народу, дисциплінованість, працьовитість, творчість, а також дбайливе ставлення до рідної землі та її екології. Ці якості формуються під час вивчення предмета «Я досліджую світ» [7, с. 84].

У школі вчителі застосовують різні методи для розвитку громадянської компетентності учнів початкових класів:

- традиційні методи: стимулювання активності і поведінки, усвідомлення громадянських цінностей суспільства;
- інтерактивні методи: евристичні бесіди, які є одним з ключових способів виховної роботи, спрямовані на прищеплення учням любові до Батьківщини, патріотизму та гідності [7, с. 86].

Курс «Я досліджую світ» об'єднує навчальний зміст кількох освітніх галузей. Згідно з типовою програмою НУШ, ці галузі включають природничу, громадянську, історичну, соціальну та здоров'язбережувальну. У процесі формування громадянської компетентності молодших школярів важливу роль відіграють моральні почуття. Основною метою навчальної програми «Я досліджую світ» є ознайомлення молодших школярів з навколишнім світом через засвоєння різних форм соціального досвіду [2]. Це охоплює систему інтегрованих знань про природу та суспільство, ціннісні орієнтації в різних сферах життєдіяльності та соціальної практики, а також способи дослідницької поведінки, які дозволяють учням розв'язувати практичні завдання.

Цей курс спрямований на формування громадянської компетентності учнів. Інтегрований курс охоплює систему знань про природу і суспільство, ціннісні орієнтації в різних сферах життєдіяльності та способи дослідницької діяльності, що сприяє активному розвитку наукової та технологічної грамотності на основі конкретного досвіду вирішення проблем. Згідно зі структурою, зміст громадянської компетентності розроблений з урахуванням почуття громадянськості. Останнім часом накопичено значну кількість педагогічних матеріалів на цю тему, включаючи посібники, дидактичні матеріали та рекомендації.

В залежності від мети та обставин, на уроках можна застосовувати: роз'яснення, розповіді, колективні та індивідуальні бесіди; аналіз життєвих ситуацій; обговорення літературних та літературно-публіцистичних творів, статей і повідомлень з відповідною правовою оцінкою подій; читання художніх творів; вікторини; конкурси; створення спеціальних педагогічних ситуацій; екскурсії; залучення дітей до процесу вибору органів самоврядування (наприклад, вибори президента класу, чергових або відповідальних за певні напрямки діяльності колективу); ділові ігри (правовий тренінг); а також запрошення працівників правоохоронних органів для виступів на правову тематику тощо [8, с. 149].

Позакласна робота відкриває широкі можливості для формування громадянської компетентності через різні види діяльності: ігрову, пізнавальну, спортивно-оздоровчу, туристично-краєзнавчу, трудову, розважальну, проблемно-ціннісне спілкування та художню творчість. У рамках позакласної роботи доцільно організовувати проекти та проводити акції милосердя, такі як «Ветерани поруч з нами» або акція «Повертайтеся живими», яка включала виготовлення подарунків і листівок для бійців АТО. З учнями треба проводити роботу по вихованню патріотизму (виховна година «Моя Батьківщина – Україна», конституційні засади громадянського виховання (виховна година-гра «Права дітей», виховна година-презентація «Подорож країною прав та обов'язків»).

Одним із перспективних напрямків формування громадянської компетентності, який активно досліджується та впроваджується в країнах Західної Європи, є використання відеоігор на уроках «Я досліджую світ». Серед проектів, де ігрова діяльність і відеоігри застосовуються для реалізації громадянських цілей, варто згадати український проект GAMENUB в рамках програми Erasmus+, спрямований на забезпечення працевлаштування ветеранів АТО в Україні через формування необхідних знань і навичок для індустрії цифрових ігор. Наприклад, «Сховані у Парку» – це пригодницька комп'ютерна гра, розроблена в місті Шевде, яка має на меті підвищення безпеки дітей в Інтернеті. Гра «Наперекір усьому» (*“Against All Odds”*) є ще одним прикладом серйозної відеогри, орієнтованої на соціальні зміни [1, с.137].

Однією з педагогічних умов формування громадянської компетентності молодших школярів у рамках нашого дослідження є інтеграція навчального

змісту з метою розвитку в учнів почуття громадянськості під час викладання предмета «Я досліджую світ». Інтеграція навчання сприяє досягненню якісної освіти, яка є конкурентоздатною і допомагає кожній людині самостійно досягати поставлених цілей та творчо самореалізуватися в різних соціальних сферах. Інтеграція є ефективним способом структурування, представлення та засвоєння навчального матеріалу, що дозволяє системно викладати знання у нових органічних взаємозв'язках [6, с. 177].

В результаті дослідження встановлено, що формування громадянської компетентності молодших школярів на уроках «Я досліджую світ» забезпечується як змістом навчальних дисциплін початкової школи, так і процесуальними аспектами освіти через використання різноманітних навчальних технологій.

Висновки. Формування громадянської компетентності молодших школярів є ключовим елементом сучасної освітньої політики, адже це відповідає потребам суспільства у вихованні свідомих і відповідальних громадян, які здатні активно брати участь у житті своєї країни. У рамках предмета «Я досліджую світ» учні отримують можливість інтегрувати знання з різних освітніх галузей, що сприяє створенню цілісного уявлення про навколишній світ і розвиткові почуття громадянськості.

Для ефективного формування цієї компетентності доцільно впроваджувати різноманітні методи та форми роботи, які активізують навчальний процес: інтерактивні ігри, проекти, акції милосердя, екскурсії, обговорення актуальних соціальних тем. Використання інтерактивних методів навчання, таких як рольові ігри, ділові ігри чи дебати, заохочує учнів до самостійного мислення, критичного аналізу та розвитку навичок співпраці. Важливу роль у формуванні громадянської компетентності відіграють сучасні педагогічні технології та інноваційні засоби навчання, зокрема відеоігри, інтерактивні презентації та візуалізації. Такі інструменти не лише підвищують рівень засвоєння навчального матеріалу, але й сприяють розвитку критичного мислення, креативності та соціальних навичок, які є необхідними в умовах сучасного світу.

Подальші дослідження в цій галузі можуть зосередитися на вивченні ефективності різних методик і підходів до формування громадянської компетентності, а також на адаптації навчальних програм до змінюваних соціальних умов. Важливо також розглянути питання підготовки вчителів до впровадження нових методів у навчальний процес, оскільки успішність реалізації зазначених стратегій залежить від професійної підготовки педагогів. Таким чином, формування громадянської компетентності молодших школярів на уроках «Я досліджую світ» є важливим завданням, яке вимагає комплексного підходу, використання сучасних педагогічних інструментів та активної участі всіх учасників освітнього процесу.

Література:

1. Батищева О. Актуальні проблеми громадянської освіти: український та зарубіжний досвід: матеріали Першої науково-практичної конференції (Острого, 19 черв. 2021 р.): ГО «Центр демократичного лідерства, Національний університет «Острозька академія», 2021. 234 р.
2. Воронцова Т., Пономаренко В., Хомич О., Гарбузюк І., Андрук Н. «Нова українська школа: методика навчання інтегрованого курсу «Я досліджую світ» у 1-2 класах закладів загальної середньої освіти на засадах компетентнісного підходу». Київ, Україна, Видавництво «Алатон», 2019.
3. Державний стандарт початкової освіти затверджено Постановою Кабінету Міністрів України 21 лютого 2018 р. №87 (у редакції Постанови Кабінету Міністрів України від 24 липня 2019 р. №688). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/Laws/show/87-2018>.
4. Парфілова С. Сутність, складники та особливості формування громадянської компетентності молодших школярів. URL: <https://files.znu.edu.ua/files/Bibliobooks/Inshi73/0054089.pdf#page=304>
5. Розвиток громадянської компетенції в НУШ. URL: <https://www.schoollife.org.ua/rozvytok-gromadyanskoyi-kompetentsiyi-v-nush-shho-potribno-znaty/>
6. Савченко О. Виховний потенціал початкової освіти: посібник для вчителів і методистів почат. навчання. Київ, 2009. С. 177-178.
7. Сігова А. Формування громадянської компетентності учнівської молоді: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (8-9 лютого 2005 р.). Харків: ХОНМІБО, 2005. С. 82-90.
8. Стребна О. Готовність вчителів початкових класів до діяльності з громадянського виховання. *Теоретичні питання культури, освіти та виховання* : зб. наук. пр. Київ. нац. лінгвістичний ун-т. К., 2009. Вип. 38. С. 147-152.

References:

1. Batishcheva O. (2021). Aktualni problemy hromadianskoi osvity: ukrainskyi ta zarubizhnyi dosvid [Current Issues of Civic Education: Ukrainian and Foreign Experience]: *materialy Pershoi naukovo-praktychnoi konferentsii (Ostroh, 19 cherv. 2021): HO «Tsentra demokratychnoho liderstva, Natsionalnyi universytet «Ostrozka akademiia» – Proceedings of the First Scientific and Practical Conference (Ostroh, June 19, 2021): NGO “Center for Democratic Leadership, National University of Ostroh Academy”* [in Ukrainian].
2. Vorontsova T., Ponomarenko V., Khomych O., Harbuziuk I., Andruk N. (2019). «Nova ukrainska shkola: metodyka navchannia intehrovanoho kursu «Ya doslidzhuiv svit» u 1-2 klasakh zakladiv zahalnoi serednoi osvity na zasadakh kompetentnisnogo pidkholdu» [“New Ukrainian School: Methods of teaching the integrated course ‘I Explore the World’ in grades 1-2 of general secondary education institutions based on a competency-based approach”]. Kyiv, Ukraina, Vydavnytstvo «Alaton» [in Ukrainian].
3. Derzhavnyi standart pochatkovoii osvity [State Standard of Primary Education]. (2018). Zatverdzheno Postanovoiu Kabinetu Ministriv Ukrainy 21 liutoho 2018 №87 (u redaktsii Postanovy Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 24 lypnia 2019 №688). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/Laws/show/87-2018> [in Ukrainian].
4. Parfilova S. Sutnist, skladnyky ta osoblyvosti formuvannia hromadianskoi kompetentnosti molodshykh shkoliariv [The Essence, Components and Peculiarities of Forming the Civic Competence of Junior Schoolchildren]. Retrieved from: <https://files.znu.edu.ua/files/Bibliobooks/Inshi73/0054089.pdf#page=304> [in Ukrainian].
5. Rozvytok hromadianskoi kompetentsii v NUSh [Development of civic competence in NUS]. Retrieved from: <https://www.schoollife.org.ua/rozvytok-gromadyanskoyi-kompetentsiyi-v-nush-shho-potribno-znaty/> [in Ukrainian].

6. Savchenko O. (2009). Vychovnyi potentsial pochatkovoї osvity [Nurtured potential of primary education]: *posibnyk dlia vchyteliv i metodystiv pochat. navchannia – a manual for teachers and methodologists of primary education*. Kyiv. (pp. 177-178) [in Ukrainian].

7. Sihova A. (2005). Formuvannia hromadianskoi kompetentnosti uchnivskoi molodi [Formation of civic competence of student youth]: *materialy Mizhnar. nauk.-prakt. konf. – Proceedings of the International scientific and practical conference*. Kharkiv: KhONMIBO, (pp. 82-90) [in Ukrainian].

8. Strebna O. (2009). Hotovnist vchyteliv pochatkovykh klasiv do diialnosti z hromadianskoho vykhovannia [Primary school teachers' readiness for civic education activities.]. *Teoretychni pytannia kultury, osvity ta vykhovannia : zb. nauk. pr. Kyiv. nats. lnhvistychnyi un-t. – Theoretical issues of culture, education and upbringing: a collection of scientific papers of Kyiv National Linguistic University*. K. Vol 38. (pp. 147–152) [in Ukrainian].

УДК 658.3:159.9

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11\(39\)-1406-1416](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11(39)-1406-1416)

Мамиченко Сергій Анатолійович доктор філософії, доцент, доцент кафедри педагогіки навчально-наукового інституту педагогіки і психології ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка», м. Полтава, <https://orcid.org/0000-0003-4088-4659>

Ковалевський Ігор Сергійович аспірант, здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка», м. Полтава, <https://orcid.org/0009-0003-2582-6861>

ПЕДАГОГІЧНІ ТЕХНОЛОГІЧНІ ШЛЯХИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ МОТИВАЦІЇ ДО НАВЧАННЯ МАЙБУТНІХ МЕНЕДЖЕРІВ У ЗВО

Анотація. Важливим й актуальним освітнім напрямом у сучасних реаліях вітчизняного складного сьогодення є професійна підготовка у вищих висококваліфікованих, компетентісно орієнтованих здобувачів вищої освіти, майбутніх фахівців-менеджерів, управлінців, які під час післявоєнної відбудови нашої країни зможуть сприяти відродженню української економіки і представляти її імідж на світовому рівні. У цьому контексті, мотивація студентів визначається як ключовий фактор їхнього навчального успіху, що залежить від особистісних рис індивіда, а також від змодельованих відповідних педагогічних технологій. У статті розглядаються проблеми формування професійної мотивації майбутніх менеджерів з педагогічної точки зору, а також ми спробуємо визначити способи і методи, необхідні для її рішення. Підкреслено, що мотиваційний аспект не лише стимулює студента до пошуку нових знань, а й визначає ступінь його наполегливості та витримки в умовах освітнього процесу. Мета – теоретично обґрунтувати питання щодо впровадження сучасних педагогічних технологій з метою формування професійної мотивації здобувачів освіти спеціальності 073 «Менеджмент» і виявити їх вплив на розвиток професіоналізму майбутнього менеджера. Методи: для виявлення особливостей педагогічних напрямів щодо формування позитивних якостей у навчанні майбутніх менеджерів, розвитку їх професіоналізму у дослідженні використано такі методи дослідження: теоретичний – вивчення психолого-педагогічної літератури з досліджуваної проблеми; системний та аналітичний методи – для теоретичного опису провідних дефініцій з їх наступним обґрунтуванням, а також для аналізу проблеми професійної успішності особистості у зв'язку з особистісно-професійними характеристиками. Результати аналізу психолого-педагогічної

літератури, думок провідних науковців, дають можливість стверджувати, що, готуючи майбутніх фахівців-менеджерів, ЗВО повинні враховувати нові вимоги до керівників при побудові своїх освітніх програм, а також аналізувати та враховувати особливості професійної мотивації студентів, які здобувають цю професію. У висновках наголошується на важливості знань ключових аспектів педагогічної діяльності при фаховій підготовці майбутніх менеджерів, а також узагальнюється думка, що педагогічні технології представляють певний системний комплекс для досягнення цілей фахової підготовки, а найголовніше – для формування професійно компетентного фахівця, у нашому випадку – майбутнього менеджера, керівника.

Ключові слова: здобувачі вищої освіти, мотиваційна спрямованість, педагогічні технології навчання, менеджмент, заклад вищої освіти.

Mamichenko Serhii Anatoliyovych doctor of philosophy, associate professor, associate professor of the department of pedagogy of the educational and scientific institute of pedagogy and psychology of the "Luhansk National University named after Taras Shevchenko", Poltava, <https://orcid.org/0000-0003-4088-4659>

Kovalevskiy Ihor Serhiyovych postgraduate student, third (educational and scientific) level of higher education student "Luhansk National University named after Taras Shevchenko", Poltava, <https://orcid.org/0009-0003-2582-6861>

PEDAGOGICAL TECHNOLOGICAL WAYS OF FORMING PROFESSIONAL MOTIVATION FOR TRAINING FUTURE MANAGERS IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS

Abstract. An important and relevant educational direction in the modern realities of our country's complex present is professional training in universities of highly qualified, competency-oriented higher education graduates, future specialists-managers, managers who, during the post-war reconstruction of our country, will be able to contribute to the revival of the Ukrainian economy and present its image at the world level. In this context, student motivation is defined as a key factor in their academic success, which depends on the personality traits of the individual, as well as on the modeled appropriate pedagogical technologies. The article examines the problems of forming the professional motivation of future managers from a pedagogical point of view, and we will also try to determine the methods and methods necessary for its solution. It is emphasized that the motivational aspect not only stimulates the student to search for new knowledge, but also determines the degree of his perseverance and endurance in the conditions of the educational process. The goal is to theoretically substantiate the issue of the introduction of modern pedagogical technologies in order to form the professional motivation of students of the specialty 073 "Management" and to reveal their

influence on the development of the professionalism of the future manager. Methods: the following research methods were used to identify the peculiarities of pedagogical trends in the formation of positive qualities in the training of future managers and the development of their professionalism: theoretical - the study of psychological and pedagogical literature on the researched problem; systematic and analytical methods - for the theoretical description of leading definitions with their subsequent justification, as well as for the analysis of the problem of professional success of an individual in connection with personal and professional characteristics. The results of the analysis of the psychological and pedagogical literature, the opinions of leading scientists, make it possible to assert that, when training future specialists-managers, higher education institutions should take into account new requirements for managers when building their educational programs, as well as analyze and take into account the peculiarities of professional motivations of students who acquire this profession. The conclusions emphasize the importance of knowledge of key aspects of pedagogical activity in the professional training of future managers, and also generalize the opinion that pedagogical technologies represent a certain system complex for achieving the goals of professional training, and most importantly - for the formation of a professionally competent specialist, in our case - a future manager, manager

Keywords: higher education seekers, motivational focus, pedagogical learning technologies, management, higher education institution.

Постановка проблеми. Сьогодні є загальновизнаною теза про те, що конкуренція має загальний і нескінченний характер, є детермінуючим чинником процесу розвитку суспільства. У світі постійних економічних, політичних і культурних змін заклад вищої освіти має залучати здобувачів освіти до широкого спектра різних видів діяльності, що формують ті професійно важливі особистісні якості, які будуть сприяти успішній соціалізації й адаптації випускника в умовах конкуренції. У свою чергу, для забезпечення практико-орієнтованої та інноваційно-педагогічної діяльності вищої школи України виникає необхідність у розробці нових наукових підходів до процесу професійної підготовки майбутніх фахівців, переорієнтації навчального процесу закладів вищої освіти на розвиток особистості майбутнього фахівця-менеджера нової генерації.

У період навчання у вищій школі закладаються основи професіоналізму, формується потреба і готовність до неперервної самоосвіти в умовах, що постійно змінюються. Відтак постає необхідність виявлення педагогічних шляхів, які забезпечують становлення суб'єктності, стимулюють готовність до постійного професійно орієнтованого саморозвитку і потребу в ньому. Одним із ключових напрямів оптимізації особистісно-професійного розвитку майбутнього фахівця-менеджера є формування в нього професійної мотивації до майбутньої діяльності. Мотивація є внутрішньою рушійною силою профе-

сійного самовизначення студента, його саморозвитку і самореалізації в професійній сфері. Випускник ЗВО повинен мати стійку професійну мотивацію, яка забезпечує здатність до професійно орієнтованого саморозвитку і спрямованість на фахову діяльність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Реалії українського сьогодення під час військових дій змінюють підходи, напрями діяльності, технології і методологію у навчанні майбутніх фахівців-менеджерів, адже ринок, цілі, наміри, економічні установки вимагають спеціаліста нової генерації, який би був здатним професійно використовувати власні сили, знання на відродження вітчизняної економіки, відбудову конкурентноспроможності на європейському рівні. Для цього завдання закладу вищої освіти підготувати висококваліфіковані управлінські кадри, які будуть здатні ефективно працювати у відповідь на вимоги ринку праці. Важливим показником того, що випускники-менеджери можуть упевнено залучатись до реалізації важливих професійних завдань, є їх позитивно сформованою мотивація щодо виконання своїх обов'язків на належному рівні та умінь впоратися з роллю лідерів, яка від них очікується.

Сучасні дослідження про мотиваційний аспект у підготовці майбутніх фахівців за останні роки спрямовані на розв'язання актуальних питань щодо структурних складових професійної мотивації майбутніх менеджерів у контексті формування сучасного керівника-лідера (Г. Митрофанова, О. Євтушенко) [8]; впливу різних психологічних, особистісно-професійних характеристик на ефективність і результативність підготовки особистості фахівця-менеджера для здійснення професійної діяльності (М. Купчак, А. Саміло) [6]; педагогічної системи формування професійної компетентності майбутніх менеджерів соціокультурної сфери (В. Локшин) [7]; сутності поняття «спрямованість на успішну професійну діяльність» та актуальність її формування у майбутніх менеджерів у процесі навчання у ВНЗ (К. Михайличенко, В. Кобець, Н. Семке) [9]; структурно-функціональної моделі формування кар'єрної компетентності майбутніх менеджерів сфери освіти (Ю. Новгородська) [10] тощо.

Отже, різні аспекти формування професійної мотивації майбутніх фахівців-менеджерів розглядаються у наукових працях Т. Березюк, Ж. Вірної, Л. Гончар, Н. Зінчук, М. Діденко, Л. Карамушка, М. Курчак, Г. Лоїк, М. Москальової, Т. Погорелова, О. Притули, А. Саліло, О. Саркісової, В. Хромової, О. Черчик та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Визначаючи високу наукову значущість проведених досліджень, водночас констатуємо недостатній теоретико-практичний рівень розроблення педагогічних технологій формування в майбутніх фахівців-менеджерів професійної мотивації до майбутньої діяльності. Розглядаючи цю проблему з педагогічної точки зору ми спробуємо визначити способи і методи, необхідні для її рішення. Такий підхід є плідним у вирішенні практичних завдань із оптимізації

навчально-пізнавальної діяльності. Він не тільки описує і прогнозує поведінку студента, але і надає надійний інструментарій для активізації його потенціалу, успішної самореалізації у процесі навчання.

Мета статті полягає у визначенні ефективних педагогічних технологій і методів формування професійної мотивації майбутніх менеджерів для успішної фахової діяльності.

Відповідно до мети було сформульовано такі завдання: 1) здійснити огляд наукових напрацювань за тематикою; 2) проаналізувати наявні педагогічні підходи оптимізації мотивації здобувачів спеціальності 073 «Менеджмент»; 3) розглянути сучасні, активні технології навчання, які сприяють підвищенню академічної успішності та вмотивованості.

Виклад основного матеріалу. Готуючи майбутніх фахівців-менеджерів, заклади вищої освіти повинні враховувати нові вимоги до керівників при побудові своїх освітніх програм, а також аналізувати та враховувати особливості професійної мотивації студентів, які здобувають цю професію, під якою розуміємо діяльність, що потребує спеціальної підготовки, яку людина практикує регулярно і яка служить йому джерелом засобів існування. Проблема професійної мотивації на сьогодні постає вкрай актуальною, адже ставлення до майбутньої професії, усвідомлення її мети, задач, або місії, є важливими факторами, які визначають успішність оволодіння відповідними навичками. Педагоги ЗВО сьогодні все більше під час викладання фахових освітніх компонентів використовують ті значущі набутки методичної системи, які б були цікавими і результативними для студентів під час опанування цих дисциплін.

Педагог професійного навчання є фундаментальною ланкою у системі підготовки кваліфікованих спеціалістів, які відповідають вимогам сучасного ринку праці. Сутність його ролі полягає у поєднанні теоретичних знань з практичними навичками, забезпечуючи студентам повноцінне розуміння обраної професії. Значення такого педагога полягає у його здатності адаптувати освітній процес до реальних потреб галузі, впроваджуючи інноваційні методикита технології навчання. Він не лише навчає, але й виховує професійну культуру, стимулює розвиток критичного мислення та сприяє формуванню компетентностей, необхідних для успішної кар'єри. Таким чином, педагог професійного навчання є ключовою фігурою у забезпеченні високого рівня освіти та розвитку економічного потенціалу суспільства [2; 5].

Уміння педагога зробити процес навчання насиченим, цікавим, орієнтованим на практичну спрямованість залежить від його знань тих сучасних педагогічних технологій, методик, які були апробовані на власному досвіді викладання, а також, які презентовано на сторінках академічних видань, останніх досліджень у галузі методик навчання фахових дисциплін. Звернемось узагальнено до розуміння понять «професійна мотиваційна спрямованість»,

«педагогічні технології», щоб визначити ключові аспекти нашого дослідження.

Відтак під мотивацією, професійною мотиваційною спрямованістю розуміють таку мотивацію, яка «покликана підвищити професійні здібності, необхідні для професійної діяльності..., професійна мотивація розглядається як процес актуалізації імпульсів, відображає особливості когнітивних механізмів формування прагнення до самореалізації у професійній діяльності, її якісна реалізація; процеси професійного самовизначення, фактори вибору професії, її прийняття, прагнення до підвищення якості професійної діяльності розглядаються як основні механізми формування професійних мотивів. Професійна мотивація – це також процес визначення поведінки і діяльності, який може бути обумовлений внутрішніми (психічними психофізіологічними) і зовнішніми (професійними, соціальними, екологічними та економічними) факторами [8, С. 50].

Митрофанова Г., Євтушенко О. слушно зауважують, що для викладачів важливо вміти виявляти та використовувати індивідуальні мотиви здобувачів. Існують різні групи професійних мотивів: а) мотиви розуміння мети професії; б) мотиви професійної діяльності (активні процесуальні мотиви, активно дієві мотиви); в) мотиви професійного спілкування (мотиви престижу професії в суспільстві, мотиви соціальної співпраці в професії, мотиви міжособистісного спілкування в професії); г) мотиви прояву особистості в професії (мотиви розвитку та самореалізації особистості в професії, мотиви розвитку індивідуальності в професії) [8, С. 51].

Ураховуючи мотиваційну структуру особистості, механізми вибору виду діяльності та її ефективність, зміст професійної підготовки й об'єктивні особливості професії менеджера, можемо трактувати професійну мотивацію до майбутньої діяльності майбутніх фахівців-менеджерів як усвідомлене прагнення до професійної самореалізації, ефективної професійної діяльності на основі фахової самоідентифікації.

Так, О. Павлова, структуру професійної мотивації, що ґрунтується на об'єктивно значущих мотивах успішного опанування професії та безпосередньої професійної діяльності, визначає як поєднання взаємозалежних компонентів: пізнавального, потребового та особистісного. *Пізнавальний компонент* характеризується спрямованістю на оволодіння змістом дисциплін та способами навчально-практичних дій, наявністю пізнавального інтересу і прагнення досягти успіху в професійній діяльності. *Потребовий компонент* відображає прагнення до гармонізації особистих потреб та професійних вимог як результат усвідомлення соціальних очікувань від майбутньої професійної діяльності; наявність потреби в максимальному розвитку власних можливостей і самореалізації, самовираженні в професійно-педагогічному середовищі. *Особистісний компонент* виявляється в ціннісній спрямованості особистості;

здатності до самоаналізу, самовдосконалення, саморозвитку; наявності педагогічних схильностей і здібностей [12, С. 8].

Система мотивації в професійній підготовці майбутніх менеджерів, на думку М. Купчак, А. Саміло, містить процес засвоєння знань, умінь та навичок, якими потрібно оволодіти та вміти їх застосовувати у подальшій професійній діяльності. Зростаючі вимоги до підготовки фахівців-менеджерів потребують постійного оновлення освітнього процесу з метою формування професійної компетентності особистості, впровадження інформаційно-комунікаційних технологій, інноваційних методик навчання [6, С. 109]. Ці вимоги, за твердженням М. Головань, передбачають якісну організацію підготовки фахівця, що має на увазі: а) оптимізацію методів навчання, інформатизацію навчального процесу і активне використання технологій відкритої освіти; б) розробку інтегрованих і міждисциплінарних курсів і програм, поєднання їх з високими технологіями; формування умов для неперервного професійного зростання кадрів, забезпечення наступності різних рівнів професійної освіти і створення ефективної системи додаткової професійної освіти; в) забезпечення участі роботодавців та інших соціальних партнерів вузу у вирішенні проблем професійної освіти (в т.ч. в розробці освітніх стандартів, що узгоджуються з сучасними кваліфікаційними вимогами (професійними стандартами) [4, С. 203].

Слушною є думка П. Сікорського та Н. Красильнікова про те, що, розглядаючи визначення та сутність мотивації у навчанні, важливо розуміти, що це поняття взаємодіє з іншими компонентами освітнього процесу, такими як викладання, педагогічні методи, соціальне середовище та індивідуальні особливості студента. Глибоке розуміння теоретичних аспектів мотивації у навчанні є важливим для розробки та впровадження ефективних педагогічних стратегій, спрямованих на підвищення рівня навчальної мотивації та успішності студентів [14, С. 179-180].

Визначаючи поняття «педагогічні технології», автори довідника «Педагогічні технології у професійній підготовці кваліфікованих робітників» зазначають: «Реальне проектування навчального процесу безпосередньо пов'язане з поняттям технології, але вживання цього терміна у педагогічній науці й практиці є вельми проблематичним. Більшість сучасних дослідників під технологією розуміють сукупність методів навчання, прийомів, що характеризуються різнобічним поєднанням ознак: «оптимальних», «науково обґрунтованих», «ефективних», «відповідних сучасним вимогам». Але найсуттєвішою ознакою будь-якої технології є спрямованість на результат, і без її врахування визначення цього поняття не буде повним. Семантика терміна «технологія», який прийшов до педагогіки з технічної сфери й має латинське походження (мистецтво, наука, ремесло + вчення, знання, поняття), означає шлях отримання гарантованого результату (продукту) із заданими властивостями. Отже, технологію утворюють певні кроки діяльності, що

зумовлюють потрібний результат за опори на об'єктивні сталі зв'язки сторін педагогічного процесу [13, С. 10]. Погоджуємось з авторами довідника і на основі зазначеного можемо говорити, що педагогічні технології – це впорядкована система дій, виконання яких забезпечує гарантоване досягнення педагогічних цілей. Поняття «педагогічна технологія» у психолого-педагогічній літературі, зауважує О. Антонова, вживається у різних аспектах: як напрям у дидактиці; технологічно розроблена навчаюча система; система методів і прийомів викладання; як модернізація дидактичної системи на основі вивчення і дослідження елементів, що її утворюють тощо [1]. «Педагогічна технологія розглядається як така, що відбиває тактику реалізації освітніх технологій і вибудовується на знанні закономірностей функціонування системи «педагог – матеріальне середовище – учень» у певних умовах навчання (індивідуальне – групове – колективне – масове й ін.). Їй притаманні загальні риси і закономірності реалізації навчально-виховного процесу незалежно від того, при вивченні якого конкретного предмета вони використовуються. Педагогічна технологія трактується як сфера знання, яка включає методи, засоби навчання і теорію їх використання для досягнення цілей освіти» [13, С. 11].

На думку С. Вітвицької, Т. Назарової, педагогічні технології втілюють тактику реалізації освітніх технологій у навчально-виховному процесі шляхом впровадження моделей останнього і тотожних йому моделей управління цим процесом (наприклад, модель особистісно орієнтованого, розвивального навчання, модульно-розвивального навчання, проблемного навчання та ін.). Педагогічна технологія відображає модель навчально-виховного й управлінського процесів освітнього закладу і об'єднує в собі зміст, форми і засоби кожного з них [3].

Основними критеріями вибору технології є: ціль, вік тих, хто навчається, предмет вивчення, психолого-педагогічне середовище, в якому відбуватиметься процес навчання. Важливими чинниками успішності застосування технологій навчання є послідовність дій, своєчасність включення до навчального процесу та адекватність цілям і психолого-педагогічним чинникам. Педагогічна технологія має відповідати й основним методологічним вимогам (т. зв. критеріям технологічності), а саме: *концептуальність, системність, керованість, ефективність, відтворюваність*.

У дослідженні про методи формування спрямованості на успішну професійну діяльність майбутніх менеджерів у процесі навчання у ЗВО автори К. Михайличенко, В. Кобець, Семке Н. зазначають, що формування спрямованості майбутніх менеджерів на успішну професійну діяльність під час навчання пов'язане з їх потребами, цінностями, мотивами, переконаннями, цілями й характеризуються як інтерес до спеціальності, бажання и здатність до цілеспрямованих дій, мотивації досягнення, переконання в тому, що вони зможуть досягти успіху в майбутній діяльності. Об'єднані у єдиний комплекс,

вони створюють феномен внутрішнього світу майбутнього менеджера, який відіграє домінуючу роль у розвитку його потенціалу. Ціннісні орієнтації складають ядро його мотивації, особистісного сенсу і відображають ставлення людини до себе, навколишнього світу та інших людей. Вони в значній мірі визначають мотиви і цілі, які ставлять студенти перед собою, й те, наскільки вони упевнені в їх досягненні. Від цього залежать стратегії їхньої поведінки та їхні дії [9, С. 128].

У сучасній педагогіці досить ґрунтовно описані педагогічні технології, їх класифікації (О. Антонова, О. Карпенко, А. Кіктенко, О. Любарська, А. Нісімчук, О. Падалка, О. Пехота, С. Сисоєва, О. Шпак та ін.). Ефективність обраних технологій, на думку дослідників, є однією з найважливіших ознак побудови педагогічного процесу, а також можливість його відтворення.

С. Сисоєва так описує сутність використання педагогічних технологій у навчанні – «педагогічна технологія відображає процес розробки і реалізації в освітній установі педагогічного проекту, який: відображає певну систему педагогічних поглядів; спрямований на досягнення конкретної освітньої мети; визначає зразок професійно-педагогічної діяльності щодо його реалізації; зразок професійно-педагогічної діяльності, закладений у педагогічній технології, виконуючи нормативну функцію, дає можливість педагогу в процесі реалізації мети створювати за зразком нові утворення при оптимальності ресурсів і зусиль усіх учасників педагогічної взаємодії; відтворення і стійкість педагогічної технології в інших педагогічних системах забезпечується зверненням педагога до фундаментальних норм діяльності щодо проектування і реалізації педагогічної технології; якість відтворення педагогічної технології залежить від рівня педагогічної майстерності педагога» [15, С. 130-131].

Таким чином, можемо говорити про те, що педагогічні технології представляють певний системний комплекс для досягнення цілей фахової підготовки, а найголовніше – для формування професійно компетентного фахівця, у нашому випадку – майбутнього менеджера, керівника.

Висновки. На підставі аналізу зазначеної проблеми щодо формування професійної мотивації фахівця-менеджера засобами застосування педагогічних технологій шляхів можна стверджувати, що сучасні технології є невід'ємною частиною професійної освіти, надаючи педагогам нові можливості для підвищення ефективності навчання. Вони сприяють активному залученню студентів до освітнього процесу, роблячи його більш динамічним. Кар'єрний ріст, професійний та особистісний саморозвиток, соціальне визнання в обраній діяльності будуть успішно відбуватись під впливом таких факторів, як професійна мотивація, професійна кваліфікація, професійні здібності.

Література:

1. Антонова О. Є. Педагогічні технології та їх класифікація як наукова проблема. *Сучасні технології в освіті*. Ч. 1. Сучасні технології навчання : наук.-допом. бібліогр. покажч. Вип. 2. НАПН України, ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського; [упоряд.: Філімонова Т. В., Тарнавська С. В., Орищенко І. О. та ін. Київ, 2015. С. 8-15.

2. Бондаренко С. В., Литвиненко Л. І. Штучний інтелект у викладанні програмування: нові можливості та виклики. *Освіта та розвиток обдарованої особистості*. 2023. Вип. 3. Т. 1. С. 34–38.
3. Вітвицька С. С. Основи педагогіки вищої школи : метод. посіб. К. : Центр навчальної літератури, 2003. 316 с.
4. Головань М. С. Формування змісту професійної підготовки майбутнього фахівця фінансового профілю. *VIII Міжнародна конференція «Стратегія якості у промисловості і освіті»* (8-15 червня 2012 р. Варна, Болгарія): Матеріали у трьох томах. Том 1. Упорядники: Хохлова Т.С., Хохлов В.О., Ступак Ю.О. Дніпропетровськ-Варна: ДППОпром-ТУ-Варна, 2012. С. 202-205.
5. Карпенко Л. П., Гриценко В. А. Вплив технологій на базі штучного інтелекту на підготовку викладачів комп'ютерних дисциплін. *Журнал сучасних освітніх технологій*. 2023. Т. 81. № 3. С. 204–219.
6. Купчак М. Я., Саміло А. В. Професійна мотивація як внутрішній чинник-розвитку професіоналізму майбутнього менеджера. *Вісник ЛДУБЖД. Bulletin of Lviv State University of Life Safety*, №21, 2020. С. 107-112. DOI: 10.32447/20784643.21.2020.13.
7. Локшин В.С. Професійна компетентність майбутніх менеджерів соціокультурної сфери в контексті модернізації вищої освіти : автореф. дис. докт. пед. наук : 13.00.04 – «Теорія і методика професійної освіти». К., 2015. 37 с.
8. Митрофанова Г.Я., Євтушенко О.А. Структурні складові професійної мотивації майбутніх менеджерів у контексті формування сучасного керівника-лідера. *Європейський вектор економічного розвитку*. 2023. № 1 (34). С. 45-55. DOI: 10.32342/2074-5362-2023-1-34-4.
9. Mykhaylychenko V., Kobets V., Semke N. Methods and techniques of forming focus on successful professional activity of future managers in a process of training at a university. *Теорія і практика управління соціальними системами 2'2021*. С. 125-135. DOI: 10.20998/2078-7782.2021.2.10.
10. Novgorodska Y. G. Structural-functional model of formation of career competence of future managers. *Zhytomyr Ivan Franko State University Journal. Pedagogical Sciences*. Vol. 2 (109). 2022. P. 159-170. DOI: 10.35433/pedagogy.2(109).2022.159-170.
11. Освітні технології: навчально-методичний посібник. / За заг. ред. О.М. Пехоти. К.: А.С.К., 2001. 256 с.
12. Павлова О.Г. Педагогічні умови формування професійної мотивації до педагогічної діяльності у майбутніх учителів початкових класів : автореф. канд. пед. наук : 13.00.04 – «Теорія і методика професійної освіти». Глухів, 2019. 20 с.
13. Педагогічні технології у професійній підготовці кваліфікованих робітників: довідник / Романова Г. М., Артюшина М. В., Слатвінська О. А. Київ : Інститут професійно-технічної освіти НАПН України, 2015. 87 с.
14. Сікорський П., Красильников Н. Формування мотивації студентів до навчання у закладах професійної освіти під час дистанційного навчання. *Вища освіта України*. №1, 2024. С. 178-184. DOI 10.32782/NPU-VOU.2024.1(92).22
15. Сисоева С. Педагогічні технології: коротка характеристика сутнісних ознак. *Педагогіка*, 2006, С.127-131. URL: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcgclefindmkaj/https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/1815/1/S_Sysoeva_PPTP_2_6_GI.pdf.

References:

1. Antonova, O. Ye. (2015). Pedagogichni tekhnolohii ta yikh klasyfikatsiia yak naukova problema [Pedagogical technologies and their classification as a scientific problem]. *Suchasni tekhnolohii v osviti*. Ch. 1. Suchasni tekhnolohii navchannia : nauk.-dopom. bibliohr. pokazhch. 2. Kyiv. 8-15 [in Ukrainian].

2. Bondarenko, S. V., Lytvynenko, L. I. (2023). Shtuchnyi intelekt u vykladanni prohramuvannia: novi mozhlyvosti ta vyklyky [Artificial intelligence in teaching programming: new opportunities and challenges]. *Osvita ta rozvytok obdarovanoi osobystosti*. 3 (1), 34–38 [in Ukrainian].
3. Vitvytska, S. S. (2003). *Osnovy pedahohiky vyshchoi shkoly* [Basics of higher school pedagogy]. Kyiv: Tsentr navchalnoi literatury [in Ukrainian].
4. Holovan, M. S. (2012). Formuvannia zmistu profesiinoi pidhotovky maibutnoho fakhivtsia finansovoho profilu [Formation of the content of the professional training of the future specialist of the financial profile]. *Stratehiia yakosti u promyslovosti i osviti*. 1. Dnipropetrovsk-Varna: DIOProm-TU-Varna, 202-205 [in Ukrainian].
5. Karpenko, L. P., Hrytsenko V. A. (2023). Vplyv tekhnolohii na bazi shtuchnoho intelektu na pidhotovku vykladachiv kompiuternykh dystsyplin [The influence of technologies based on artificial intelligence on the training of teachers of computer disciplines]. *Zhurnal suchasnykh osvitykh tekhnolohii*. 81(3), 204–219 [in Ukrainian].
6. Kupchak, M. Ya., Samilo, A. V. (2020). Profesiina motyvatsiia yak vnutrishnii chynnyk-rozvytku profesionalizmu maibutnoho menedzhera [Professional motivation as an internal factor in the development of professionalism of the future manager]. *Visnyk LDUBZhd. Bulletin of Lviv State University of Life Safety*, 21, 107-112 [in Ukrainian]. DOI: 10.32447/20784643.21.2020.13.
7. Lokshyn, V.S. (2015). Profesiina kompetentnist maibutnykh menedzheriv sotsiokulturnoi sfery v konteksti modernizatsii vyshchoi osvity [Professional competence of future managers of the socio-cultural sphere in the context of modernization of higher education]. *Extended abstract of doctor thesis* [in Ukrainian].
8. Mytrofanova, H.Ia., Yevtushenko, O.A. (2023). Strukturni skladovi profesiinoi motyvatsii maibutnykh menedzheriv u konteksti formuvannia suchasnoho kerivnyka-lidera [Structural components of professional motivation of future managers in the context of the formation of a modern manager-leader]. *Yevropeyskyi vektor ekonomichnoho rozvytku*. 1 (34). 45-55 [in Ukrainian]. DOI: 10.32342/2074-5362-2023-1-34-4.
9. Mykhaylychenko, V., Kobets, V., Semke, N. (2021). Metody ta pryomy formuvannia spriamovanosti na uspishnu profesiinu diialnist maibutnykh menedzheriv u protsesi navchannia u VNZ [Methods and techniques of forming focus on successful professional activity of future managers in a process of training at a university]. *Teoriia i praktyka upravlinnia sotsialnymy systemamy*, 2. 125-135 [in Ukrainian]. DOI: 10.20998/2078-7782.2021.2.10.
10. Novgorodska, Y. G. (2022). Strukturno-funksionalna model formuvannia karierno kompetentnosti maibutnykh menedzheriv [Structural-functional model of formation of career competence of future managers]. *Zhytomyr Ivan Franko State University Journal. Pedagogical Sciences*. 2 (109). 2022. 159-170 [in Ukrainian]. DOI: 10.35433/pedagogy.2(109).
11. *Osvitni tekhnolohii* (2001). [Educational technologies]: K.: A.S.K [in Ukrainian].
12. Pavlova, O.H. (2019). Pedahohichni umovy formuvannia profesiinoi motyvatsii do pedahohichnoi diialnosti u maibutnykh uchyteliv pochatkovykh klasiv [Pedagogical conditions for the formation of professional motivation for pedagogical activities among future primary school teachers]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Hlukhiv, [in Ukrainian].
13. Romanova, H. M., Artiushyna, M. V., Slatvinska, O. A. (2015) Pedahohichni tekhnolohii u profesiinii pidhotovtsi kvalifikovanykh robitnykiv [Pedagogical technologies in professional training of qualified workers]. Kyiv, [in Ukrainian].
14. Sikorskyi, P., Krasylnikov, N. (2024). Formuvannia motyvatsii studentiv do navchannia u zakladakh profesiinoi osvity pid chas dystantsiinoho navchannia [Formation of students' motivation to study in professional education institutions during distance learning]. *Vyshcha osvita Ukrainy*, 1, 178-184 [in Ukrainian]. DOI 10.32782/NPU-VOU.2024.1(92).22.
15. Sysoieva, S. (2006). Pedahohichni tekhnolohii: korotka kharakterystyka sutnisnykh oznak [Pedagogical technologies: a brief description of essential features]. *Pedahohika*, 127-131 [in Ukrainian]. URL: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcgclefindmkaj/https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/1815/1/S_Sysoieva_PPTP_2_6_GI.pdf.

УДК 81'243:373.2

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11\(39\)-1417-1434](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11(39)-1417-1434)

Марєєва Тетяна Вікторівна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри дошкільної педагогіки і психології, Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка, вул. Київська, 24, м. Глухів, 41400, тел.: (099) 909-23-24, <https://orcid.org/0000-0002-5664-4070>

Марєєв Дмитро Анатолійович кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри іноземних мов та методики викладання, Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка, вул. Київська, 24, м. Глухів, 41400, тел.: (097) 600-16-16, <https://orcid.org/0000-0002-6282-8052>

ФОРМУВАННЯ ІНШОМОВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ В ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ НА ЗАСАДАХ ІНТЕГРОВАНОГО ПІДХОДУ

Анотація. У науковій розвідці висвітлено питання формування іншомовної компетентності в дітей старшого дошкільного віку на засадах інтегрованого підходу.

На основі аналізу наукової літератури з'ясовано, що старший дошкільний вік є найбільш сприятливим для навчання дітей іноземної мови, формування в них іншомовних навичок і вмій спілкування.

У практиці роботи з дітьми дошкільного віку все частіше застосовують інтегрований підхід, зокрема під час вивчення іноземної мови. Він передбачає тісний зв'язок між різними компонентами програми, методичну взаємодію, синтез видів діяльності та впровадження інтегрованих форм занять. На противагу предметним заняттям, які концентруються на окремих навичках, комплексні та інтегровані заняття охоплюють різні види діяльності, що послідовно змінюють одне одного і доповнюють навчальний процес. Це дає змогу розширити досвід дітей, розвиваючи їхні когнітивні навички, допитливість і творче мислення.

Підкреслено особливу роль ігрової діяльності в навчанні дошкільників. У грі діти засвоюють нові знання та навички, що сприяє глибокому розумінню й практичному застосуванню матеріалу. Ігрові форми занять з іноземної мови можуть забезпечити природне сприймання мовленнєвих зразків і розвиток навичок спілкування, оскільки діти активно взаємодіють з однолітками та вихователями.

З'ясовано, що заняття з іноземної мови можуть органічно поєднувати різні види діяльності, важливі для розвитку дошкільників: пізнавальну, рухову, образотворчу, трудову, музичну.

Вивчення іноземної мови неможливе також без ознайомлення з культурою іноземних країн, національними особливостями побуту та способом життя. Такий підхід дозволяє дошкільнятам глибше зрозуміти культурні особливості народу – носія мови, сприяє формуванню соціокультурної компетентності, що включає знання про національні традиції, звичаї, реалії та норми поведінки.

Зроблено висновок про те, що на заняттях з іноземної мови в закладі дошкільної освіти педагоги можуть інтегрувати різні види діяльності та різні освітні напрями, що мотивуватиме дітей до опанування мови загалом, суттєво сприятиме засвоєнню ними лексики та граматичних структур, ознайомлюватиме з культурою і традиціями носіїв мови, що вивчається.

Ключові слова: іншомовна компетентність, інтегрований підхід, діти старшого дошкільного віку, ігрова діяльність.

Marieieva Tetiana Viktorivna Candidate of Pedagogical Sciences (PhD), Associate Professor, Associate Professor of the Chair of Preschool Pedagogy and Psychology, Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv National Pedagogical University, St. Kyivska, 24, Hlukhiv, 41400, tel.: (099) 909-23-24, <https://orcid.org/0000-0002-5664-4070>

Marieiev Dmytro Anatoliyovych Candidate of Philological Sciences (PhD), Associate Professor, Head of the Chair of Foreign Languages and Teaching Methods, Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv National Pedagogical University, St. Kyivska, 24, Hlukhiv, 41400, tel.: (097) 600-16-16, <https://orcid.org/0000-0002-6282-8052>

FORMING THE OLDER PRESCHOOL AGE CHILDREN'S FOREIGN LANGUAGE COMPETENCE ON THE BASIS OF AN INTEGRATED APPROACH

Abstract. The scientific research covers the issue of forming older preschool children's foreign language competence on the basis of the integrated approach principles.

Based on the analysis of scientific literature, it has been found that the older preschool age is the most favourable for teaching a foreign language to children, forming their foreign language and communication skills.

In the practice of working with preschool children, an integrated approach is increasingly used, in particular, when learning a foreign language. It provides a close connection between different components of the program, methodical interaction, synthesis of activities and implementation of integrated forms of classes. In contrast to subject classes, which concentrate on individual skills, complex and integrated classes cover various types of activities that successively replace each other and

complement the educational process. This allows children to expand their experience, develop their cognitive skills, curiosity and creative thinking.

The special role of game activity in the education of preschoolers has been emphasized. In the game, children acquire new knowledge and skills, which contributes to a deep understanding and practical application of the material. Game forms of foreign language classes can provide natural perception of speech patterns and development of communication skills, as children actively interact with peers and educators.

It has been found that foreign language classes can organically combine various types of activities important for the development of preschoolers: cognitive, motor, visual, labour, musical.

Learning a foreign language is also impossible without getting to know the culture of foreign countries, national features of life and lifestyle. This approach allows preschoolers to gain a deeper understanding of the cultural characteristics of the native speakers, contributes to the formation of socio-cultural competence, which includes knowledge of national traditions, customs, realities and norms of behaviour.

It has been concluded that in foreign language classes in preschool education, teachers can integrate different types of activities and different educational areas, which will motivate children to master the language in general, significantly contribute to their assimilation of vocabulary and grammatical structures, and familiarize them with the culture and traditions of native speakers, whose language is studied.

Keywords: foreign language competence, integrated approach, children of older preschool age, game activity.

Постановка проблеми. Європейський вибір України, міжнародний обмін інформацією в різних галузях знань стали причиною зростання соціального попиту на людей, які володіють іноземними мовами. Розв'язання цієї проблеми педагогічна наука бачить у реформуванні мовної освіти на різних етапах, зокрема, навчанні іноземної мови дітей дошкільного віку.

Формування навичок мовленнєвої діяльності (аудіювання, говоріння, читання, письмо) іноземною мовою і комунікативних умінь на цій основі є пріоритетною (практичною) метою, що визначена Законом України «Про застосування англійської мови в Україні» [16], вимогами державних програм вивчення іноземної мови в закладах загальної середньої освіти. В оновленому державному стандарті дошкільної освіти – Базовому компоненті дошкільної освіти (редакція 2021 року) [1] навчання дітей іноземної мови є складником варіативної частини. На практиці це відображено у функціонуванні гуртків та груп у дошкільних закладах, де вивчають іноземну мову факультативно. Водночас відповідно до вказаного вище закону [16] з 1 вересня 2026 року англійської мови обов'язково навчатимуть дітей старшого дошкільного віку в

усіх закладах дошкільної освіти. Сьогодні в окремих з них вже наявні групи, в яких починаючи з трирічного віку діти систематично вивчають іноземну мову на заняттях та (під керівництвом вихователя групи) використовують її в різних режимних процесах. Все це актуалізує проблему навчання дітей іноземної мови, зокрема англійської, починаючи з дошкільного віку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дошкільний вік розглядають як сенситивний для оволодіння навичками спілкування іноземними мовами. Цей аспект знайшов теоретичне обґрунтування в працях Ш. Амонашвілі, Н. Гальскової, А. Гергель, О. Негневицької [11], В. Плахотника, Т. Полонської [15], К. Протасової, С. Роман, А. Шахнарович, Т. Шкваріної [20, 21]. Чимало дослідників – зарубіжних (L. Cameron [22], O. Kosaman & N. Kosaman [23], A. Nauguzbayeva [24]) і вітчизняних (Л. Артемова, А. Богуш, О. Бойко [3], Т. Марєєва [9], Т. Марчій-Дмитраш [10], В. Павлюк [13], Н. Трофаїла [180], Т. Шкваріна [210]), а також практиків (Н. Жук, Т. Кравченко [4], І. Кулікова [7]) схильні вважати, що старший дошкільний вік є найоптимальнішим для початку вивчення іноземної мови з огляду на становлення в дітей готовності до шкільного навчання.

Тривалий час основним засобом реалізації програмних вимог із навчання дітей дошкільного і шкільного віку іноземним мовам був і продовжує залишатися комунікативний підхід. Він полягає в тому, що формування певного рівня комунікативної компетентності учнів (дошкільників, школярів, студентів, дорослих, які вивчають мову) досягають на основі опосередкування (синтезу) мовного матеріалу лінгвістичними здібностями учнів у мовленнєвій діяльності, що і визначає дидактичний зміст комунікативного підходу навчання іноземної мови.

Пріоритет застосування комунікативного підходу навчання іноземної мови в процесі мовної діяльності виходить із припущення тотожності навчання іноземної і рідної мови. Припускають, що обидві мови слугують метою і засобом забезпечення комунікації. Однак використання комунікативного підходу в процесі навчання дошкільників хоч і є виправданим, проте не завжди ураховує психологічні особливості дітей 5 – 6 років.

Сучасні психолого-педагогічні дослідження засвідчують важливу проблему дошкільної освіти – втрату дітьми живого інтересу до пізнання. Одним із способів її подолання вважають організацію освітнього процесу в закладі дошкільної освіти через розвиток і реалізацію пізнавальних можливостей дошкільника, формування в нього пізнавального інтересу, пізнавальної самостійності та ініціативності. Цій проблемі присвячено як наукові студії Н. Гавриш [17], К. Крутій [6], так і практичні напрацювання педагогів закладів дошкільної освіти щодо проблеми інтегрованого підходу в освіті. У зв'язку із цим вважаємо, що під час навчання дітей дошкільного віку іноземної мови більш доцільним є урахування інтегрованого підходу, який ураховує особливості пізнавальної діяльності дошкільника. Очевидно, що

заняття було і залишається провідною формою під час організації освітньої роботи з дітьми дошкільного віку. Заразом інтеграція може охоплювати і повсякденне життя дітей в закладі дошкільної освіти, коли протягом певного режимного процесу вони засвоюють знання та набувають здатностей із різних освітніх напрямів.

Беручи до уваги вікові психофізіологічні особливості дітей дошкільного віку, навчання їх іноземної мови має свої особливості. Зокрема педагог має розуміти, з якою метою організують іншомовну освіту дітей, який зміст цієї освіти, які освітні технології використовують під час цього процесу. Крім того, вихователів необхідно врахувати те, що процес навчання дошкільників іноземної мови суттєво відрізняється від навчання школярів.

Дослідники В. Денисовець, В. Камінська [5], О. Негневицька [11], Т. Тяпочкіна [19], Т. Шкваріна [20, 21] визначають низку особистісних якостей дошкільників, які необхідно врахувати під час організації роботи з вивчення іноземної мови у закладах дошкільної освіти: низьку концентрацію уваги; схильність до кінестетичних форм роботи; бажання вивчати цілісне, а не часткове; здатність сконцентрувати увагу тут і тепер; випереджувальну здатність до практичного використання іноземної мови; швидке запам'ятовування і таке ж швидке забування мовного матеріалу; превалювання механічної пам'яті над логічною; відсутність стримувальних факторів під час говоріння; відсутність страху допустити помилку і готовність її виправити.

Важливими психологічними факторами ефективності навчання дітей старшого дошкільного віку іноземним мовам є психофізична готовність дошкільників до вивчення мови, особливості психічних пізнавальних процесів (сприймання, пам'яті, уваги, мислення, уяви), емоційно-вольові й особистісні характеристики дітей, довільність поведінки, сформованість навичок комунікації, певний рівень знань про навколишній світ. Також неспецифічними (проте необхідними для успішного оволодіння іноземною мовою) властивостями особистості є наявність позитивної установки, інтерес до життя та культури різних країн, як вияв взагалі активного інтересу до світу, комунікабельність особистості, тобто бажання й уміння розпочинати спілкування з іншими людьми, можливість легко адаптуватися до різних ситуацій спілкування [9].

Значною перевагою дошкільного дитинства порівняно з іншими періодами життя людини є ігрова мотивація, яка дозволяє природно і ефективно організувати вивчення іноземної мови як засобу спілкування максимально наближено до природного використання рідної мови. Це стає можливим завдяки тому, що освітній процес можна побудувати у вигляді спеціально організованої гри, яка дозволяє зробити комунікативно значущими практично будь-які мовні одиниці [8, 9, 13, 20]. Гра, постаючи провідним видом діяльності дошкільників, дає можливість вже на початковому етапі вивчення іноземної мови надати комунікативної спрямованості процесові

навчання. Відтак ефективність формування у старших дошкільників здатності до спілкування іноземною мовою підвищується за рахунок взаємодії ігрової мотивації й інтересу до власне вивчення мови.

Можна резюмувати, що більшість дослідників погоджується в тому, що найбільш оптимальним періодом для початку організованого навчання дітей іноземних мов у закладах освіти є старший дошкільний вік. Саме в ньому дитина вже засвоїла рідну мову для вільного її використання в усному спілкуванні і свідомо починає ставитися до іноземної. Діти шостого року життя ще не оволоділи повним спектром штампів мовленнєвої поведінки, тому і не відчують значних труднощів під час встановлення контакту іноземною мовою. Тобто за умови достатньо грамотної побудови методичної роботи з вивчення іноземної мови з дошкільниками успіх у засвоєнні пропонованого (нехай навіть і дещо обмеженого мовленнєвого матеріалу) забезпечений.

Психологічні особливості дитини дошкільника зумовлюють специфіку організації освітнього процесу в закладах дошкільної освіти. Однією з таких специфічних рис є використання інтегрованого підходу задля реалізації завдань розвитку, виховання і навчання дитини-дошкільника.

Мета статті – розкрити особливості формування іншомовної компетентності в дітей старшого дошкільного віку на засадах інтегрованого підходу.

Виклад основного матеріалу. Вважають, що термін «інтеграція» був уведений в науку в 1857 році англійським філософом та соціологом Г. Спенсером (H. Spencer) [25]. На його думку, інтеграція є протилежним явищем до диференціації. Її спрямовано на об'єднання будь-яких елементів (частин) у ціле шляхом взаємного зближення; об'єднання і структурування невпорядкованих явищ, підвищення інтенсивності взаємодії між елементами системи, впорядковане функціонування частин цілого.

Процеси інтеграції притаманні не лише суспільно-політичним явищам; останніми роками інтегративний підхід набув широкого розповсюдження й в освіті, зокрема дошкільній.

К. Крутій [6] розглядає інтеграцію в дошкільлі як природний динамічний процес, що передбачає взаємопроникнення і взаємозв'язок елементів, розділів та освітніх напрямів на основі системного й усебічного розкриття процесів і явищ, спрямований на забезпечення цілісності знань та вмій дітей дошкільного віку.

Згідно з поглядами науковиці [6], інтегрований підхід у дошкільній освіті полягає в:

- реалізації як пріоритетних цілей і завдань виховання та розвитку особистості на основі формування цілісних уявлень про довкілля;
- здійсненні не тільки змістовних, а й формальних цілей і завдань виховання та розвитку;
- посиленні зв'язків компонентів змісту різних розділів освітньої комплексної або парціальної програми (міжвидова інтеграція), а також зв'язків усередині розділів (внутрішньовидова інтеграція);

- взаємодії методів та прийомів виховання і навчання (методична інтеграція);
- синтезі видів дитячої діяльності;
- упровадженні інтегрованих форм організації навчання: інтегрованих занять, циклів занять, освітніх ситуацій, освітніх подорожей, тематичних днів тощо, що мають складну структуру.

Виразником тенденції до поширення інтегрованого підходу в дошкільній освіті стала поява, за Н. Гавриш [17], різноспрямованих типів занять (комплексних та інтегрованих) на противагу односпрямованим (предметним).

Предметне заняття дозволяє формувати у дошкільників чітку систему уявлень, знань, певні вміння й навички в межах окремих освітніх галузей (математика, ознайомлення з природою, мова тощо).

Комплексне ж заняття спрямоване на різнобічне розкриття сутності певної теми засобами різних видів діяльності, що послідовно змінюють один одного.

Інтегроване заняття спрямоване на розкриття цілісної сутності певної теми засобами різних видів діяльності, які об'єднують в широкому інформаційному полі заняття через взаємне проникнення та збагачення.

Під час організації навчання дошкільників на засадах інтегрованого підходу з'являється можливість показати їм світ у всій його різноманітності, залучаючи при цьому сегменти знань із різних галузей – мовознавства, людинознавства, природознавства, логіки, математики, літератури, музики, образотворчого мистецтва тощо. Це дозволяє не лише формувати в дітей системні знання про людину та світ навколо неї, але й розвиває її емоційно, сприяє розвитку в неї творчого мислення [8]. Водночас методика проведення інтегрованих занять передбачає організацію взаємодії вихователя і вихованця на рівні суб'єктних відносин, що уможлиблює спільну творчість та само- і взаємо розвиток учасників освітнього процесу.

Особливостями інтегрованих занять, що відрізняють їх від інших видів занять, є: наявність домінуючого виду діяльності та ідеї, що виступають стрижнем заняття; підпорядкованість змісту заняття авторському задуму вихователя; окремі етапи й компоненти заняття розглядають як фрагменти цілого, що знаходяться в логіко-структурній залежності; дидактичний матеріал, який використовують, відповідає задуму заняття.

Таким чином, особливістю інтегрованого заняття є те, що воно ґрунтується на одній головній або домінуючій діяльності, ідеї (понятті, явищі), яка є стрижнем заняття. Усе інше лише допомагає глибше зрозуміти головний зміст заняття.

У практиці роботи з дітьми дошкільного віку почасти використовують інтегровані цикли занять, які можуть конструювати по-різному. Зокрема, цикл занять може складатися із занять, що вибудовані в певній послідовності відповідно до рівня освітніх зв'язків (наприклад: заняття з ознайомлення з

довкіллям та з образотворчої чи музичної діяльності). Водночас цикл може повністю складатися з інтегрованих занять або охоплювати різні типи занять в поєднанні з інтегрованими як узагальнювальними.

Інтегрований підхід у навчанні, безперечно, сприяє розширенню соціально-пізнавального досвіду дітей, інтенсивному розвитку їхніх когнітивних процесів; формуванню в них допитливості, активного ставлення до подій і явищ дійсності. Крім того, інтегрований підхід сприяє становленню особистості в суспільних відносинах і в цілому забезпечує дошкільну зрілість.

Проте під час використання інтегрованого підходу в дошкільній освіті варто пам'ятати, що інформативність і привабливість змісту навчального матеріалу самі собою не забезпечують ефективності його засвоєння і розвитку окремих сторін особистості дошкільника. Для цього необхідне стратегічне бачення віддалених та близьких цілей, ретельний добір засобів, методів і прийомів освітньої роботи у структурі цілісної дидактичної системи.

Життя дитини проходить у різних видах діяльності, які перетинаються і взаємодіють. Деякі види діяльності є провідними на певному етапі, мають важливе значення для подальшого розвитку особистості, інші – менш важливі; якісь відіграють головну роль у розвитку, інші – допоміжну. Провідною є та діяльність, усередині якої зароджуються та виникають нові види діяльності. Розвиток дошкільника залежить від того, наскільки раціонально поєднуються в його житті різні види діяльності, наскільки дитина є активною в процесі їх виконання.

У віці з трьох до семи років засвоюються такі види мовленнєвої діяльності, як мовленнєво-ігрова, мовленнєва, навчально-мовленнєва та мовленнєво-комунікативна [2].

Для дітей дошкільного віку провідною, без сумніву, є ігрова діяльність.

Відтак навчання дошкільників англійської мови відбувається у контексті гри, в ігровій діяльності. В процесі заняття гра є інтерактивною, оскільки для того, щоб грати, дитина повинна взаємодіяти з різними предметами та іншими особами, які зі свого боку впливають на неї. Водночас тільки грою діяльність дітей не обмежується. Гра в поєднанні з навчанням і мовою є засобом всебічного розвитку дитини [2, С. 12-13].

Заняття з іноземної мови органічно поєднують різні види діяльності, важливі для розвитку дошкільників. На тлі спілкування та ігрової форми навчання вихователь або вчитель іноземної мови в закладі дошкільної освіти використовує елементи:

- *пізнавальної діяльності* (лічба, орієнтування у просторі та часі тощо);
- *рухової діяльності* (фізкультхвилинки з використанням загальнорозвивальних вправ, основних і танцювальних рухів у супроводі окремих вказівок, команд чи римованих текстів; рухливі ігри і вправи малої та середньої рухливості, дихальна та пальчикова гімнастика, гімнастика для очей, психогімнастика);

- *образотворчої діяльності* (малювання за завданням педагога, за власним задумом із подальшим описом малюнків);
- *трудової діяльності* (трудові доручення, чергування, ознайомлення з професіями дорослих);
- *музичної діяльності* (спів, танцювальні рухи до пісень, музично-ритмічні ігри тощо);
- *діяльності з ознайомлення з культурою країни, мова, якої вивчається* (формування соціокультурної компетентності).

Їх інтеграція сприяє формуванню іншомовної та елементарної соціокультурної компетентності на заняттях з іноземної мови. Тож під час навчання іноземної мови відбувається розвиток дитини відповідно до усіх освітніх напрямів, визначених Базовим компонентом, а також практичне застосування набутих знань на засадах інтеграції як змісту освіти, так і видів діяльності.

Пізнавальна діяльність на заняттях з іноземної мови сприяє збагаченню уявлень та знань дітей про світ природи, предметів, людей, самих себе. Розвиток пізнавальних психічних процесів (мислення, уяви, пам'яті, сприймання, уваги) допомагає дитині орієнтуватися в навколишньому світі. Вдосконалюється фонематичний слух, сенсорні процеси (дитина багато запам'ятовує, пригадує, відтворює), покращується зорове сприймання, тактильні, нюхові, смакові відчуття, завдяки чому відбувається диференціація окремих ознак і властивостей предметів та явищ та позначення їх словом. Дошкільники запам'ятовують слова, граматичні структури, фрази іноземною мовою спершу як позначення тих предметів, дій, явищ, властивостей, які вони безпосередньо сприймають і про які говорить педагог. Потім діти використовують їх під час занять у монологічному й діалогічному мовленні, іграх, вправах тощо. Почувши певні слова і фрази, вихованці співвідносять їх із певними об'єктами відповідно до ситуації мовлення і в такий спосіб після багаторазового повторення запам'ятовують їх. Перекладу рідною мовою діти потребують для уточнення значення слова, фрази, а не лише для запам'ятовування. Потім, наслідуючи педагога та аудіозаписи, здійснені носіями мови, дошкільники самі починають використовувати певні слова і граматичні структури.

Пізнавальна діяльність на заняттях з іноземної мови відбувається за двома напрямками: загально-пізнавальним та логіко-математичним. У складі загально-пізнавального є вивчення предметів, об'єктів і явищ природи, тваринного й рослинного світу, предметів домашнього побуту і вжитку, явищ суспільного життя тощо. При цьому діти вправляються у розв'язанні пізнавальних завдань у наочно-дійовій, наочно-образній сферах. Логіко-математичний містить вивчення ознак предметів (форма, колір, величина), розташування їх у просторі, лічбу, будування висловлювань за допомогою сполучників, формування елементарних уявлень про час.

Таким чином, необхідно спрямовувати пізнавальну активність дітей на розуміння мовних понять і за допомогою ігрових форм, організованих у

вигляді уявних чи реальних ситуацій спілкування, стимулювати вживати у власному мовленні іншомовний матеріал.

Ігрова діяльність на заняттях з іноземної мови є провідною. Її мета – зробити ці заняття цікавими, бажаними для дітей, активізувати резерви мимовільного та потенціал довільного запам'ятовування й осмислення в межах ігрового контексту, досягти успіху у вирішенні комунікативних завдань іншомовними засобами.

З огляду на це заняття з іноземної мови проводять як цільову ігрову діяльність, до якої входять: ігрова уявна ситуація, сюрпризний момент, мовленнєві команди, ігрові дії, звукове наслідування, сюжетно-рольові, театралізовані, дидактичні (словесні, настільно-друковані, з іграшками й картинками та ін.), рухливі, музичні ігри. Ця діяльність забезпечує багаторазове повторення мовленнєвих зразків, а також варіативно-ситуативне вправління в аудіюванні й говорінні. Ігрова діяльність на занятті одночасно є організаційною формою навчання дітей, методом і засобом розвитку та виховання дошкільників. Її варто включати до всіх етапів навчання й кожного етапу заняття, зокрема, створюючи загальну ігрову атмосферу. Тоді модельною схемою заняття стає ігрова уявна ситуація, що охоплює все заняття. Водночас не можна допускати перетворення в ході занять ігор на самоціль, а самих занять на суцільні розваги, щоб не нівелювати значення навчально-пізнавальної діяльності дошкільників, особливо на етапі підготовки до школи. Гра має бути педагогічно й методично цілеспрямованою. Лише тоді вона буде дієвим засобом оптимізації та підвищення ефективності навчання іноземної мови, змусить дитину, граючись, докласти певних розумових та фізичних зусиль й дасть змогу їй практичним шляхом одержати міцніші знання порівняно із запропонованими у готовому вигляді. Педагог, стаючи під час гри на один рівень із дитиною, перетворюється на партнера по грі: він виступає в ролі ведучого, судді або учасника гри [12, С. 3-7].

Ігрові завдання необхідно варіювати. Це забезпечує ефективне засвоєння мовленнєвого матеріалу та формування первинних навичок монологічного й діалогічного мовлення в дітей.

Ігрові форми роботи на занятті активізують діяльність дітей, дають змогу виявити їх розумові і творчі здібності, надають природного характеру мотивації мовленнєвій діяльності [8, 13]. Вони допомагають сформуванню навички правильної іншомовної звуковимови, засвоїти базову лексику й граматичні структури та використовувати їх під час спілкування. У процесі ігрової діяльності використовують різноманітні вправи [20, 21]: рецептивні (у них дитина на основі сприймання запропонованої інформації демонструє її впізнання й розуміння), репродуктивні (у них дитина повністю чи видозмінено відтворює сприйняті нею звуки, слова, граматичні структури, текст), продуктивні (у них дитина на основі засвоєних лексико-граматичних структур самостійно будує звернення, прохання, відповідь, опис тощо, залежно від ситуації спілкування).

Ігрові форми навчання допомагають досягненню успіху в розв'язанні комунікативних завдань іншомовними засобами. Завдяки їм іноземна мова органічно входить у простір власного «Я» дитини.

Оздоровчий компонент на заняттях з іноземної мови. Оскільки дошкільний вік – найсприятливіший період для формування пріоритету здоров'я, оздоровчий компонент є невід'ємною частиною заняття з іноземної мови. Під час роботи застосовують різні організаційні форми для забезпечення фізичного та психологічного здоров'я вихованців. На заняттях з іноземної мови проводять рухливі ігри та вправи малої й середньої рухливості («Funny train», «Guess, what animal am I?»), фізкультурні хвилинки з використанням загальнорозвивальних вправ, основних і танцювальних рухів, дихальної й пальчикової гімнастики, гімнастики для очей, а також використовують елементи релаксації і вправи з психогімнастики. Важливо, щоб активності відповідали вивченому лексико-граматичному матеріалу та віковим особливостям дітей.

Елементи образотворчої діяльності на заняттях з іноземної мови. Навчання дітей іноземної мови в закладі дошкільної освіти не можна уявити без використання елементів образотворчої діяльності. Використання елементів образотворчої діяльності на заняттях з іноземної мови також сприяє засвоєнню знань, створенню особистісної, значущої для дитини мотивації навчання і одночасно додає варіативності, новизни й розмаїтості в процес навчання. При цьому складаються сприятливі умови для розвитку іншомовного мовлення дітей, збагачується словниковий запас, удосконалюється вимова. Роботі в зошитах та малюванню в альбомах передують пригадування віршів та римувань, спів пісень, а також розповіді педагогом лінгвістичних казок. У них міститься необхідна для закріплення й повторення кількість лексичних і граматичних одиниць. Все це органічно влітається в загальну цільову ігрову діяльність на занятті з іноземної мови.

Створений дитиною малюнок чи виконане в робочому зошиті завдання сприяє кращому розвитку мовлення, оскільки дитині значно цікавіше розповідати про предмет або сюжет, який вона створила сама. Їй легше висловити свою думку, оскільки під час роботи вона вже розмірковувала над цим, бо усвідомлювала те, що малює. Психолого-педагогічні спостереження показують, що процес створення зображення супроводжується мовленням. Дитина називає предмет, описує його, виділяє характерні ознаки («This is an apple. It is small. It is red. It is on the table»). У такий спосіб відбувається розвиток монологічного мовлення. Колективний розгляд малюнків супроводжують запитаннями педагога або дітей та відповідями на них – відбувається розвиток діалогічного мовлення. Таким чином, мовлення і процес зображення взаємозалежні й взаємозбагачують один одного, сприяючи розвитку мислення. Отже, використання елементів образотворчої діяльності на заняттях з іноземної мови приносить велике задоволення дітям та є запорукою успішного навчання.

Елементи трудової діяльності використовують на всіх заняттях з іноземної мови. Під час їх проведення дітям доцільно давати трудові доручення – конкретні завдання, що виконують один або кілька вихованців. Впродовж заняття, враховуючи вік та індивідуальні здібності, педагог може дати дітям просте або складне, тривале або короткочасне, індивідуальне або групове доручення. Прості доручення, за яких малюк повинен виконати яесь одне нескладне завдання, дають дітям молодшого і середнього дошкільного віку. При цьому доручення має певну цілеспрямованість і примушує дитину докласти певних зусиль, щоб виконати прохання. Такі доручення мають епізодичний, короткочасний характер та сприяють закріпленню активної й пасивної лексики («Put the book/ the toy...», «Give me a book/a toy...», «Show me, please...», «Help me, please!»). З віком доручення стають складнішими. Вони пов'язані з проханням педагога допомогти іншим дітям: знайти потрібну сторінку в підручнику, правильно розкласти роздатковий матеріал, дібрати атрибути до ігор тощо. При цьому педагог дає команди іноземною (у нашому випадку – англійською) мовою («Take some masks», «Open the book», «Please, help Oksana»). Це стимулює активність дітей, їх природне прагнення діяти, пізнавати, робити щось корисне не лише для себе, а й для інших, а також виховує почуття відповідальності за доручену справу.

Гарним засобом заохочення дітей до систематичного виконання ними трудових обов'язків є чергування. Діти старшого дошкільного віку роздають і збирають робочі зошити, олівці, роздавальний матеріал, потрібний впродовж заняття, й складають його до шафи або на полицки. При цьому вказівки педагога допомагають засвоєнню активної й пасивної лексики та граматичних структур («Close your books!», «Put your pencils into the box!», «Put your workbooks on the shelf!»).

Ознайомлення з працею дорослих входить до змісту трудового виховання дітей, оскільки це дає можливість донести конкретні знання, створити уявлення про різні види праці, виховати повагу до людей і їх трудових професій. Ознайомлення з будь-якою трудовою професією дає можливість показати дітям значення кожного виду праці для всіх людей. На заняттях з іноземної мови педагог знайомить дітей із професіями працівників дитячого садка (вихователь, вчитель, кухар, лікар, медсестра). Різноманітні рухливі та дидактичні ігри сприяють позитивному результату навчання, позаяк в іграх діти із задоволенням відтворюють працю дорослих, наслідують їх приклад.

Необхідно пам'ятати, що будь-яка робота дітей повинна бути завершеною й обов'язково відзначена педагогом, бо діти завжди потребують стимулу й схвалення («Thank you for your help!», «Well done!», «Good job!»).

Музична діяльність на заняттях з іноземної мови. Включення до заняття з іноземної мови різних видів музичної діяльності позитивно позначається на її вивченні. Це дає можливість педагогу полегшити запам'ятовування дітьми лексико-граматичного матеріалу й активізувати його в мовленні. Корисно

інтегрувати прослуховування аудіозаписів музичних творів із розгляданням малюнків, різними іграми й розвагами, впроваджувати комплексні вправи, в яких органічно поєднується почуте, зображене та відтворене у діях.

Рухи під веселу музику (таночки) приносять дітям задоволення, допомагають їм вправлятися у розумінні та виконанні різних команд («Clap your hands!», «Dance on the tiptoes!», «Turn around!», «Bend left!», «Bend right!»).

Різного роду музичні ігри (хороводи, ігри зі співами, рухами тощо) є важливим засобом для розвитку музично-мовленнєвої діяльності, що пов'язана з вербалізацією образів, які сприймають діти у різних способах музично-ритмічної активності. Музичні ігри англійською мовою носять пізнавальний характер і спрямовані на збагачення і закріплення знань, виховання естетичних почуттів, стимулювання образного мовлення, тобто на формування елементарної іншомовної компетенції.

Проведення свят і розваг іноземною мовою стає веселим та захопливим дійством завдяки музиці. Використання різноманітних ігрових прийомів, творчих завдань з урахуванням індивідуальних якостей і інтересів дітей та рівня розвитку їх здібностей сприяє зануренню в іншомовне середовище.

Пісні є одним із найдоступніших видів музичної діяльності на заняттях з іноземної мови. Розучування пісні відбувається у певній послідовності:

- слухання пісні іноземною мовою;
- переклад та пояснення змісту;
- повторне слухання пісні;
- вивчення по частинах у супроводі рухів та наочності;
- закріплення пісні в цілому.

Велика жанрова різноманітність пісень дає можливість педагогу обрати такі з них, які краще відповідають умовам того чи іншого завдання або вправи. Завжди доречними є пісні-вітання, пісні-прощання, пісні зі звуконаслідуванням, пісні-діалоги, пісні-ігри.

Формування елементарної соціокультурної компетентності на заняттях з іноземної мови. Навчання іноземної мови невід'ємне від ознайомлення з культурою іноземних країн, національними особливостями побуту та способу життя людей. У процесі вивчення діти глибше пізнають культурні особливості народу-носія мови, набувають соціокультурної компетентності, що означає ознайомлення із системою уявлень про основні національні традиції, звичаї та реалії країни, загальноприйняті норми поведінки (в Україні та інших країнах), правила етикету. Без цього неможливе спілкування та взаєморозуміння представників різних націй. Тому до змісту навчання вводиться матеріал країнознавчого й національно-культурного характеру.

Починати необхідно з того рівня культурної інформації, якого дитина набуває в ранньому віці. Йдеться про дитячі вірші, лічилки, скоромовки, пісеньки, так звані «Nursery Rhymes». Зазначимо, що «Nursery Rhymes» посідають значне місце в англійській літературі, і хоча їх дуже багато, є серед

них такі, що відомі усім, незалежно від країни та соціального статусу носія мови. Тому «Nursery Rhymes» входять до культурного мінімуму, який формується впродовж занять з англійської мови в закладі дошкільної освіти. Вони сприяють реалізації соціокультурного компонента навчання й разом з тим допомагають формувати артикуляційні, інтонаційні, лексично-граматичні навички та вміння, передбачені програмою; позитивно впливають на мотиваційну й емоційну сфери особистості [14, С. 20-21].

Залежно від конкретної мети заняття вірші, лічилки, пісні можна використовувати:

- на етапах введення нового матеріалу;
- як фонетичну зарядку;
- як засіб розрядки в середині та наприкінці заняття, коли дітям потрібен відпочинок.

Варто дотримуватись такої послідовності в роботі з «Nursery Rhymes»:

- 1) розповідь про зміст твору (вірша, лічилки, пісеньки тощо);
- 2) прослуховування твору вперше, без перекладу;
- 3) прослуховування вдруге, з перекладом;
- 4) розучування твору з використанням різних засобів (наочність, аудіозаписи тощо).

Кращому засвоєнню «Nursery Rhymes» сприяє ігрова основа заняття, мотивоване використання засобів психолого-педагогічної розрядки, використання різноманітних допоміжних засобів (аудіо- та аудіовізуальних).

Віршики та пісеньки є невід'ємною частиною під час ознайомлення із святами та звичаями іноземних країн. У процесі ознайомлення відмічають також особливості святкування Нового року, Різдва, Великодня, Маминого дня, Дня батька в Україні та в англійськомовних країнах. Отже, в процесі навчання іноземної мови в закладі дошкільної освіти відбувається ознайомлення з культурою країн мови, яких діти вивчають, що є одним із значущих аспектів діалогу культур у сучасному світі.

Таким чином, на заняттях з іноземної мови в закладі дошкільної педагогіки можуть інтегрувати різні види діяльності та різні освітні напрями, що мотивуватиме дітей до опанування мови загалом, суттєво сприятиме засвоєнню ними лексики та граматичних структур, ознайомлюватиме з культурою і традиціями носіїв мови, що вивчається.

Висновки. У проаналізованих наукових працях доведено, що старший дошкільний вік є найбільш сприятливим для навчання дітей іноземної мови, формування в них іншомовних навичок і вмінь спілкування. Успішність навчання дітей цього віку іноземної мови зумовлена рівнем розвитку їхніх пізнавальних процесів та інтересу до вивчення нової нерідної мови. Дієвим засобом для формування іншомовної компетентності дітей є організація занять на засадах інтегрованого підходу. Використання інтегрованих занять під час навчання дітей іноземних мов дозволяє формувати в них як власне іншомовну

компетентність, так і реалізувати завдання з інших освітніх напрямів, які можуть бути включені у заняття з навчання дітей іноземних мов. Заразом знання, які діти здобули під час занять з іноземної мови, можуть бути використані під час занять з різних розділів програми та в різних видах дитячої діяльності, передусім в ігровій, пізнавальній, художньо-творчій та руховій.

Перспективи подальших розвідок убачаємо у розробленні та експериментальній перевірці системи роботи з формування іншомовної компетентності в дітей старшого дошкільного віку на засадах інтегрованого підходу.

Література:

1. Базовий компонент дошкільної освіти (нова редакція 2021 року). URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/2021/12.01/Pro_novu_redaktsiyu%20Bazovoho%20komponenta%20doshkilnoyi%20osvity.pdf (дата звернення 01.11.2024).
2. Богуш А., Луцан Н. Мовленнєво-ігрова діяльність дошкільників: мовленнєві ігри, ситуації, вправи :навчально-методичний посібник. Київ : Видавничий дім «Слово», 2008. 720 с.
3. Бойко О. В. Особливості формування мовленнєвої активності у дітей на заняттях з іноземної (англійської) мови. *Наукові записки Ніжинського державного університету імені М.Гоголя* : наук. журн. / за ред. Є.І.Коваленко. Ніжин : НДУ, 2006. С. 45-48.
4. Жук Н. В., Кравченко Т. В. Парціальна програма «Цікавинка» з англійської мови для дітей дошкільного віку варіативної складової Базового компонента дошкільної освіти. Харків : Видавництво «Ранок», 2015. 208 с.
5. Камінська В. Л. Особливості навчання дошкільників двомовної комунікації. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 16 : Творча особистість учителя: проблеми теорії і практики*. 2018. Вип. 30. С. 119–124. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu_016_2018_30_26
6. Крутій К. Інтеграція в дошкільній освіті як інноваційне явище, або Що треба знати про інтеграцію. *Дошкільне виховання*. 2018. № 7. С.2-7.
7. Кулікова І. А., Шкваріна Т. М. Англійська мова для дітей дошкільного віку: програма та методичні рекомендації. 3-тє вид. зі змін. та доповн. Тернопіль : Мандрівець, 2015. 48 с.
8. Марєєва Т. В. Діалоги англійською: Природа Землі та космосу : Заняття для дітей 5-го та 6-го року життя. Київ: Редакції газет з дошкільної та початкової освіти, 2012. 128 с. (Бібліотека «Шкільного світу»).
9. Марєєва Т. Психолого-педагогічні умови виховання інтересу у дітей старшого дошкільного віку до вивчення іноземних мов. *Гуманізація навчально-виховного процесу*. № 1 (99). Харків, ТОВ «Видавництво НТМТ», 2020. С. 254-268.
10. Марчій-Дмитраш Т.М. Навчання іноземної мови дітей дошкільного віку : навчально-методичний посібник. Івано-Франківськ : Видавець Кушнір Г.М., 2015. 64 с.
11. Негневицька Є. І. Навчання англійської мови дітей 6 років: методичні рекомендації. Харків: Основа, 2003. 218 с.
12. Низьковська О. Іноземна мова у дошкільному закладі. *Дошкільне виховання*. 2007. №4. С. 3-7.
13. Павлюк В. І. Ефективне навчання дошкільників англійської мови із застосуванням методу казково-рольової гри. *Перспективи та інновації науки* (Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»). №4(9). 2022. С. 256-263. [https://doi.org/10.52058/2786-4952-2022-4\(9\)-256-263](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2022-4(9)-256-263)

14. Першукова О. Вивчаємо іноземну мову, прилучаючись до культури народу. *Дошкільне виховання*. 2000. №8. С. 20-21.
15. Полонська Т. К. Навчання іноземної мови. Методичні рекомендації до програми виховання дітей дошкільного віку «Малютко». Київ: Освіта, 1993. 112 с.
16. Про застосування англійської мови в Україні : Закон України від 04.06.2024 р. №3760-IX. Набрання чинності: 27.06.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3760-20#Text> (дата звернення: 15.10.2024).
17. Сучасне заняття в дошкільному закладі : навчально-методичний посібник / За ред. Н. В. Гавриш. Луганськ : Альма-матер, 2007. 496 с.
18. Трофайла Н.Д. Особливості навчання іноземної мови дітей дошкільного віку: теоретичний аспект. *Інноваційна педагогіка*. Вип. 16. Т. 2. 2019. С. 163-166.
19. Тяпочкіна Т. М., Денисовець В. М. Сучасні підходи до проведення гурткової роботи з навчання дошкільників іноземної мови. *Підготовка фахівців у контексті становлення Нової української школи: збірник наукових праць / за заг. редакцією В. Є. Литнєва, Н. Є. Колесник, Т. В. Завязун*. Житомир : ФОП «Н. М. Левковець», 2018. У 2-х ч. Ч. I. С. 186-189.
20. Шкваріна Т. Англійська мова для дітей дошкільного віку: прогр., метод. реком. Київ: Шкільний світ, 2008. 112 с. (Бібліотека «Шкільного світу»).
21. Шкваріна Т. М. Методика навчання іноземної мови дошкільників: Навчальний посібник. Київ : Освіта України, 2007. 300 с.
22. Cameron L. *Teaching Languages to Young Learners*. Cambridge University Press; 2001.
23. Kocaman O. & Kocaman N. Age Factor in Foreign Language Education At Preschool Level. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 55 (2012). P. 168 – 177. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2012.09.491>
24. Nauruzbayeva A. Methodology for teaching a foreign language in preschool education. *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal* 12.11 (2022). P. 176-179. DOI: 10.5958/2249-7137.2022.00870.9
25. Spencer, H. *Synthetic Philosophy*. LEGARE STREET Press, 2023. 594 p.

References:

1. Bazovyi komponent doshkilnoi osvity (nova redaktsiia 2021 roku) [Basical standard of preschool education (new edition). (2021)]. URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/2021/12.01/Pro_novu_redaktsiyu%20Bazovoho%20komponenta%20doshkilnoyi%20osvity.pdf [in Ukrainian].
2. Bohush, A., & Lutsan, N. (2008). *Movlennievo-ihrova diialnist doshkilnykiv: movlennievi ihry, sytuatsii, vpravy :navchalno-metodychnyi posibnyk*. [Speech and game activity of preschoolers: speech games, situations, exercises: teaching and methodical guide]. Kyiv: Slovo Publishing House. [in Ukrainian].
3. Boiko, O. V. (2006). Osoblyvosti formuvannia movlennievoi aktyvnosti u ditei na zaniattiakh z inozemnoi (anhliiskoi) movy. [Peculiarities of the formation of children's speech activity during foreign (English) language classes]. *Naukovi zapysky Nizhynskoho derzhavnoho universytetu imeni M.Hoholia – Scientific notes of Nizhin State University named after M. Gogol: science. journal / edited by E.I. Kovalenko*. Nizhin: NSU. P. 45-48. [in Ukrainian].
4. Zhuk, N. V., & Kravchenko, T. V. (2015). *Partialna prohrama «Tsikavynka» z anhliiskoi movy dlia ditei doshkilnoho viku variatyvnoi skladovoi Bazovoho komponenta doshkilnoi osvity* [Partial program "Curiosity" for teaching English to preschool children within variable part of the Basic component of preschool education]. Kharkiv: Ranok Publishing House. [in Ukrainian].

5. Kaminska, V. L. (2018). Osoblyvosti navchannia doshkilnykiv dvomovnoi komunikatsii. [Peculiarities of teaching preschool children in bilingual communication]. *Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova. Serii 16 : Tvorchia osobystist uchytelia: problemy teorii i praktyky – Scientific journal of the M. P. Drahomanov NPU. Series 16: Creative personality of the teacher: problems of theory and practice*, 30: 119–124. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu_016_2018_30_26. [in Ukrainian].
6. Kruti, K. (2018). Intehratsiia v doshkilnii osviti yak innovatsiine yavyshche, abo Shcho treba znaty pro intehratsiiu. [Integration in preschool education as an innovative phenomenon, or What you need to know about integration]. *Doshkilne vykhovannia – Preschool education*, 7: 2-7. [in Ukrainian].
7. Kulikova, I. A., & Shkvarina, T. M. (2015). *Anhliiska mova dlia ditei doshkilnoho viku: prohrama ta metodychni rekomendatsii [English language for children of preschool age: program and methodical recommendations]*. 3rd edition. Ternopil: Mandrivets. [in Ukrainian].
8. Marieieva, T. V. (2012). *Dialohy anhliiskoiu: Pryroda Zemli ta kosmosu : Zaniattia dlia ditei 5-ho ta 6-ho roku zhyttia. [Dialogues in English: The nature of Earth and Space: Lessons for children of the 5th and 6th years of life]*. Kyiv: Editorial offices of newspapers on preschool and primary education. [in Ukrainian].
9. Marieieva, T. (2020). Psykholoho-pedahohichni umovy vykhovannia interesu u ditei starshoho doshkilnoho viku do vyvchennia inozemnykh mov. [Psychological and pedagogical conditions of forming senior preschool children's interest in studying of foreign languages]. *Humanizatsiia navchalno-vykhovnoho protsesu – Humanization of the educational process*, 1(99): 254-268. [in Ukrainian].
10. Marchii-Dmytrash, T.M. (2015). *Navchannia inozemnoi movy ditei doshkilnoho viku : navchalno-metodychnyi posibnyk [Teaching a foreign language to preschool children: a teaching and methodical guide]*. Ivano-Frankivsk: Kushnir H.M. Publisher. [in Ukrainian].
11. Nehnevyska, E. I. (2003). *Navchannia anhliiskoi movy ditei 6 rokov: metodychni rekomendatsii. [Teaching English to 6-year-old children: methodical recommendations]*. Kharkiv: Osnova. [in Ukrainian].
12. Nyzkovska, O. (2007). Inozemna mova u doshkilnomu zakladi. [Foreign language in preschool institution]. *Doshkilne vykhovannia – Preschool education*, 4: 3-7. [in Ukrainian].
13. Pavliuk, V. I. (2022). Efektyvne navchannia doshkilnykiv anhliiskoi movy iz zastosuvanniam metodu kazkovo-rolovoi hry. [Effective teaching of English to preschoolers using the method of fairy-tale role-playing games]. *Perspektyvy ta innovatsii nauky» (Serii «Pedahohika», Serii «Psykhologhiia», Serii «Medytsyna»)* – *Perspectives and innovations of science" ("Pedagogy" Series, "Psychology" Series, "Medicine" Series)*, 4(9): 256-263. [https://doi.org/10.52058/2786-4952-2022-4\(9\)-256-263](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2022-4(9)-256-263) [in Ukrainian].
14. Pershukova, O. (2000). Vyvchaiemo inozemnu movu, pryluchaiuchys do kultury narodu. [We study a foreign language by joining the culture of the people]. *Doshkilne vykhovannia – Preschool education*, 8: 20-21. [in Ukrainian].
15. Polonska, T. K. (1993). *Navchannia inozemnoi movy. Metodychni rekomendatsii do prohramy vykhovannia ditei doshkilnoho viku «Maliatko». [Teaching a foreign language. Methodological recommendations for the "Malyatko" preschool education program]*. Kyiv: Osvita. [in Ukrainian].
16. Pro zastosuvannia anhliiskoi movy v Ukraini : Zakon Ukrainy. [On the use of the English language in Ukraine: Law of Ukraine] dated June 4, 2024 No. 3760-IX. Entry into force: 27.06.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3760-20#Text> [in Ukrainian].
17. Havrysh, N. V. (Ed.). (2007). *Suchasne zaniattia v doshkilnomu zakladi : navchalno-metodychnyi posibnyk. [Modern lesson in a preschool institution: educational and methodological guide]*. Luhansk: Alma Mater. [in Ukrainian].

УДК 378.13:37.013.47

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11\(39\)-1435-1441](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11(39)-1435-1441)

Маринченко Євгеній Олегович доктор філософії, доцент кафедри професійної освіти та технологій сільськогосподарського виробництва, Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка, <https://orcid.org/0000-0001-9738-2778>

Ситніков Олег Миколайович аспірант кафедри професійної освіти та технологій сільськогосподарського виробництва, Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка, вул. Київська, 24, м. Глухів, 41400

Галісевич Вадим Григорович аспірант кафедри професійної освіти та технологій сільськогосподарського виробництва, Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка, вул. Київська, 24, м. Глухів, 41400

ВИКОРИСТАННЯ STEM ТЕХНОЛОГІЙ ТА НАВЧАЛЬНИХ ЗАСОБІВ У ПРОФЕСІЙНІЙ ОСВІТІ

Анотація. У роботі розглянуто ключові аспекти впровадження STEM технологій і навчальних засобів у професійній освіті, з акцентом на інтеграцію науки, технологій, інженерії та математики (STEM), особливо у сферах біології та медицини. Застосування STEM підходів підвищує якість підготовки студентів, надаючи їм можливість опанувати практичні навички та ефективно застосовувати теоретичні знання в реальних ситуаціях. У статті також аналізуються інноваційні методи навчання, зокрема використання віртуальних лабораторій, симуляцій, 3D-моделювання та інших інтерактивних інструментів, що сприяють підвищенню ефективності та зацікавленості в навчальному процесі.

Результати показують, що впровадження STEM технологій сприяє розвитку критичного мислення, здатності вирішувати складні завдання, а також підвищує мотивацію до навчання. У роботі розглянуто переваги та виклики, пов'язані з використанням таких технологій, і запропоновано рекомендації для їх впровадження в освітні програми. Результати дослідження підтверджують ефективність STEM технологій у підготовці фахівців, які відповідають сучасним вимогам ринку праці в галузі біології та медицини. STEM підходи забезпечують практичну підготовку через віртуальні лабораторії, симуляції та 3D-моделювання, дозволяючи студентам здобувати необхідні практичні навички в безпечному й контрольованому середовищі.

Цифровізація освіти та використання інтерактивних платформ роблять навчальний процес гнучкішим і адаптивнішим до індивідуальних потреб студентів, дозволяючи враховувати різні стилі навчання та забезпечувати доступ до освітніх ресурсів у будь-який час.

Крім того, використання STEM технологій сприяє міждисциплінарному підходу до навчання, що є надзвичайно важливим у сучасному світі. Це розвиває здатність студентів працювати в команді та інтегрувати знання з різних наукових дисциплін для вирішення складних завдань. На основі результатів дослідження встановлено, що раціональне використання STEM технологій дозволяє досягти значного прогресу в ключових напрямках університетської діяльності. Ці напрямки включають підвищення якості підготовки фахівців, розширення міжнародної освітньої та наукової співпраці, вдосконалення системи підготовки та атестації наукових і науково-педагогічних кадрів, а також розвиток інноваційної сфери.

Ключові слова: STEM технології, засоби навчання, освітній процес, професійна освіта, заклади вищої освіти.

Marynchenko Yevhenii Olegovich Doctor of Philosophy, Associate Professor of the Department of Vocational Education and Technologies of Agricultural Production, Glukhiv National Pedagogical University named after Oleksandr Dovzhenko, <https://orcid.org/0000-0001-9738-2778>

Sitnikov Oleh Mykolayovych PhD student at the Department of Professional Education and Agricultural Production Technologies, Hlukhov National Pedagogical University named after Oleksandr Dovzhenko, 24 Kyivska St., Hlukhov, 41400

Halisievych Vadym Hryhorovych PhD student at the Department of Professional Education and Agricultural Production Technologies, Hlukhov National Pedagogical University named after Oleksandr Dovzhenko, 24 Kyivska St., Hlukhov, 41400.

USING STEM TECHNOLOGIES AND LEARNING RESOURCES IN PROFESSIONAL EDUCATION

Abstract. This work examines the key aspects of implementing STEM technologies and learning resources in professional education, focusing on the integration of science, technology, engineering, and mathematics (STEM), particularly in the fields of biology and medicine. The application of STEM approaches enhances the quality of student training, enabling them to acquire practical skills and effectively apply theoretical knowledge in real situations. The article also analyzes innovative teaching methods, including the use of virtual laboratories, simulations, 3D modeling, and other interactive tools that contribute to increased effectiveness and engagement in the educational process.

The aim of the study is to explore the features of using STEM technologies in higher education institutions. The results indicate that the implementation of STEM technologies fosters the development of critical thinking, problem-solving abilities, and enhances motivation for learning. The paper discusses the advantages and challenges associated with the use of these technologies and offers recommendations for their integration into educational programs. The findings confirm the effectiveness of STEM technologies in preparing specialists who meet the modern labor market requirements in the fields of biology and medicine.

STEM approaches provide practical training through virtual laboratories, simulations, and 3D modeling, allowing students to gain essential practical skills in a safe and controlled environment. The digitalization of education and the use of interactive platforms make the learning process more flexible and adaptive to individual student needs, accommodating various learning styles and providing access to educational resources at any time.

Moreover, the use of STEM technologies promotes an interdisciplinary approach to learning, which is extremely important in the modern world. This develops students' ability to work in teams and integrate knowledge from various scientific disciplines to solve complex problems. Based on the study results, it has been established that the rational use of STEM technologies can achieve significant progress in key areas of university activities. These areas include improving the quality of specialist training, expanding international educational and scientific cooperation, enhancing the system of training and certification of scientific and pedagogical personnel, as well as developing the innovation sector.

Keywords: STEM technologies, learning resources, educational process, professional education, higher education institutions.

Постановка проблеми. Організація освітнього процесу у вищих навчальних закладах повинна бути спрямована на підвищення якості підготовки фахівців, що передбачає не лише засвоєння фундаментальних знань, але й розвиток інтелектуальних та професійних здібностей студентів. Сучасні науки стрімко розвиваються, а новітні технології відіграють провідну роль у цьому процесі. Використання STEM технологій у навчальному процесі дозволяє студентам бути в курсі новітніх наукових досягнень і технічних розробок, що є необхідним для підготовки висококваліфікованих спеціалістів.

Впровадження STEM технологій сприяє розвитку критичного мислення, аналітичних здібностей та навичок вирішення проблем, які є надзвичайно важливими для молодих фахівців, що постійно стикаються з професійними викликами та невизначеністю. STEM технології забезпечують студентам практичну підготовку за допомогою віртуальних лабораторій, симуляцій та 3D-моделювання, що дозволяє опанувати необхідні практичні навички в безпечному та контрольованому середовищі. **Цифровізація освіти** та використання інтерактивних платформ роблять навчальний процес більш

гнучким та адаптивним до індивідуальних потреб студентів. Це дозволяє враховувати різноманітні стилі навчання і забезпечувати доступ до освітніх матеріалів у будь-який час і з будь-якого місця. Крім того, впровадження STEM технологій підтримує міждисциплінарний підхід до навчання, що є особливо актуальним у сучасному світі, де професійні виклики часто вимагають знань з різних наукових та технічних галузей. Цей підхід підвищує здатність студентів працювати в командах та інтегрувати знання з різних дисциплін для вирішення комплексних завдань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні основи STEM-освіти детально досліджені як вітчизняними, так і закордонними науковцями, серед яких В. Андрієвська, Л. Білоусова, О. Кузьменко, Т. Нанаєва, О. Патрикеева, В. Пікалова, С. Подлесний, Н. Поліхун, О. Стрижак, І. Чернецький, а також М. Harrison, В. Means, Е. Peters, N. Morel, J. Confrey та інші. Більшість дослідників підкреслюють, що STEM-освіта базується на інтегрованих та проектно-орієнтованих підходах, що забезпечують глибоке поєднання наукових дисциплін і технологій у навчальному процесі. STEM-освіта спрямована на розвиток практичних навичок учнів. Для її успішного впровадження в початковій школі, на думку дослідників Л. Колток та Н. Іваник [4], необхідним є навчання вчителів. О. Кузьменко вказує на важливість таких компонентів STEM-освіти, як робототехніка, інформаційні технології та програмування. В. Пікалова пропонує використовувати програмне забезпечення GeoGebra та завдання проектно-дослідного характеру при підготовці вчителів математики до впровадження STEM-освіти. Н. Морзе [5] підкреслює, що впровадження STEM-освіти вимагає розробки державної політики, яка охоплює професійний розвиток педагогів, навчальні програми, систему оцінювання, використання ІКТ, забезпечення ресурсами та дослідження.

Вітчизняні дослідники, такі як В. Андрієвська та Л. Білоусова [1], наголошують на значенні міждисциплінарного підходу в STEM-освіті, а також на важливості розв'язання реальних проблемних ситуацій у процесі навчання. На думку С. Подлесного та О. Тарасова, ефективний розвиток національної системи вищої інженерно-технічної освіти залежить від впровадження STEM, STEAM і STREAM технологій. Отже, STEM-освіта розглядається в Україні та за кордоном з різних перспектив: як педагогічна проблема, як інноваційна технологія, як засіб трансформації освітньої системи на основі інтегрованих та проектних підходів, а також як важливий аспект інженерно-технічної освіти. Водночас необхідно продовжувати вивчення питання розвитку STEM-освіти, що і є основною метою цієї статті.

Мета статті. Метою цього дослідження є аналіз ключових особливостей застосування STEM технологій і засобів у вищій освіті.

Виклад основного матеріалу. Основні результати дослідження показали, що використання STEM технологій і засобів навчання є дієвим інструментом для підготовки висококваліфікованих фахівців, які відповідають

вимогам сучасного ринку праці [2]. Серед важливих засобів, які підтримують інтеграцію STEM технологій в освітній процес університетів, відзначено віртуальні лабораторії. Вони надають можливість студентам виконувати експерименти та проводити дослідження в онлайн-середовищі, що особливо актуально для спеціальностей з обмеженим доступом до фізичних лабораторій. Важливими також є симуляційні технології [3], які використовуються для тренування медичних процедур, клінічних навичок та прийняття рішень у складних умовах. Використання таких симуляторів дає студентам змогу отримувати практичні навички в безпечному середовищі до початку їхньої реальної професійної діяльності.

В останні роки набули значного розвитку технології 3D-моделювання та друку, що зазвичай використовуються для створення точних моделей. Це дозволяє студентам детально досліджувати складні системи й тренуватися на реалістичних моделях.

Також варто відзначити інтерактивні навчальні платформи, такі як Coursera, Khan Academy, EdX, які пропонують курси з різних наукових напрямків та STEM-дисциплін. Ці ресурси забезпечують доступ до лекцій від провідних фахівців, інтерактивних завдань і тестів для самоконтролю, що сприяє глибшому засвоєнню матеріалу. Аналіз великих даних дозволяє студентам різних спеціальностей знаходити закономірності, прогнозувати наслідки й розробляти індивідуальні програми роботи, що допомагає розвивати навички використання сучасних аналітичних інструментів і програмного забезпечення [1].

Мобільні додатки дозволяють студентам навчатися в будь-який час і в будь-якому місці, пропонуючи інтерактивні підручники, довідники, тести та інші ресурси для підтримки знань і навичок. Гейміфікація в освіті включає використання ігрових елементів для підвищення мотивації та залученості студентів через симуляційні ігри або змагання, що робить навчання цікавішим. Онлайн-спільноти надають можливість обміну знаннями, досвідом і ресурсами, участі у вебінарах, форумах і дискусіях, сприяючи професійному розвитку студентів та обміну кращими практиками.

Мультимедійні матеріали, такі як відео, анімації та подкасти, допомагають студентам краще зрозуміти складні концепції та процеси, роблячи навчання більш захоплюючим і доступним.

Висновки. Висновки та перспективи подальших досліджень свідчать, що впровадження STEM-технологій у професійну освіту позитивно впливає на якість підготовки фахівців. Інтеграція наукових, технологічних, інженерних і математичних дисциплін у навчальний процес сприяє розвитку критичного мислення, аналітичних навичок та здатності вирішувати проблеми. Це стає особливо важливим для фахівців, які мають реагувати на швидкі зміни та нові виклики в професійній діяльності.

Використання віртуальних лабораторій, симуляцій і 3D-моделювання дає студентам можливість відпрацьовувати практичні навички в безпечному й

контрольованому середовищі, що готує їх до реальних умов роботи, зокрема в медичних, біологічних і технічних спеціальностях. Цифровізація освіти та інтерактивні платформи роблять навчальний процес гнучким і персоналізованим, надаючи доступ до матеріалів у будь-який час і з будь-якої локації.

STEM-технології також сприяють міждисциплінарному підходу до навчання, підвищуючи здатність студентів ефективно працювати в командах і поєднувати знання з різних галузей. Це вказує на необхідність подальших досліджень у цьому напрямку, зокрема щодо вдосконалення методик навчання та створення нових інтерактивних інструментів для STEM-освіти. STEM-освіта сприяє формуванню фахівців, які здатні ефективно застосовувати знання з різних галузей для вирішення складних завдань. Це дозволяє випускати спеціалістів із широким спектром навичок, готових до інтеграції в сучасний ринок праці.

Подальші дослідження у сфері використання STEM-технологій в професійній освіті повинні зосередитися на кількох ключових напрямках: розробка та впровадження ефективних методик навчання; професійне підвищення кваліфікації викладачів; оцінка ефективності STEM у різних галузях професійної освіти; інтеграція STEM із іншими освітніми технологіями. STEM-освіта має величезний потенціал для трансформації професійної підготовки, роблячи її більш адаптивною, інтерактивною та орієнтованою на практичні навички, що є вкрай важливим у сучасних умовах.

Література:

1. Глузман О. В. (2009). Базові компетентності: сутність та значення в життєвому успіху особистості.
2. Yevhenii Marynchenko, Tetiana Serha, Tetyana Chumak, Anna Makogin, Vasyl Salabai. (2023). Psychological aspects of the landscape of modern organizational and pedagogical conditions of training of specialists through the integration of education, science and production in Ukraine. AD ALTA-Journal of Interdisciplinary Research. 2023. Vol.13. Issue 1, Special Issue XXXIV. Pp. 207–216. URL: <https://www.magnanimitas.cz/13-01-xxxiv>
3. Глузман О. В. Базові компетентності: сутність та значення в життєвому успіху особистості. *Педагогіка і психологія*, 2, 2009. 51–61 с.
4. Гончаренко С. У. Педагогічні дослідження: Методологічні поради молодим науковцям. Київ–Вінниця, 2008. 278 с.
5. Красільнікова О. Компетентнісний підхід як основа філософії освіти. *Вісник Київського національного торговельно-економічного університету*, 1, 2018. 147–156 с.
6. Маринченко Є. О., Толмачов В. С. Залучення здобувачів вищої освіти до проєктно-дослідницької діяльності у ЗВО. *Науковий журнал «Інноваційна педагогіка»*. ПУ «Причорноморський науково-дослідний інститут економіки та інновацій», 2022. № 52 2022. С. 208 (Index Copernicus International).
7. Сидорчук Н. Г. Порівняльний аналіз понять «компетенція» та «компетентність» як складних психолого-педагогічних феноменів. *Проблеми освіти*, 1, 2015. 78–81 с.

References:

1. Gluzman, O. V. (2009). Bazovi kompetentnosti: sutnist ta znachennia v zhyttievomu uspikhu osobystosti. [Basic competences: essence and importance in the life success of an individual]. *Pedahohika i psykholohiia – Pedagogy and Psychology*, 2, 51–61 [in Ukrainian].

2. Honcharenko, S. U. (2008). Pedagogichni doslidzhennia: Metodolohichni porady molodym naukovtsiam. [Pedagogical research: Methodological advice to young scientists]. Kyiv–Vinnytsia [in Ukrainian].

3. Krasilnikova, O. (2018). Kompetentnisnyi pidkhid yak osnova filosofii osvity. [Competency approach as the basis of the philosophy of education]. Visnyk Kyivskoho natsionalnoho torhovelno-ekonomichnoho universytetu - Bulletin of Kyiv National Trade and Economic University, 1, 147–156 [in Ukrainian].

4. Marynchenko Ye. O. & Tolmachov V. S. (2022). Zaluchennia zdobuvachiv vyshchoi osvity do proektno-doslidnytskoi diialnosti u VNZ. [Involvement of students of higher education in project-research activities in higher education institutions]. Naukovyi zhurnal «Innovatsiina pedahohika». PU «Chornomorskyi naukovy-doslidnyi instytut ekonomiky ta innovatsii». 2022. No. 52. 165–172. [in Ukrainian].

5. Sydorhuk, N. H. (2015). Porivnialnyi analiz poniat «kompetentsiia» ta «kompetentnist» yak skladnykh psykholoho-pedahohichnykh fenomeniv. [Comparative analysis of the concepts of «competence» and «competence» as complex psychological and pedagogical phenomena]. Problemy osvity - Issues of Education, 1, 78–81 [in Ukrainian].

6. Yevhenii Marynchenko, Tetiana Serha, Tetyana Chumak, Anna Makogin & Vasyl Salabai. (2023). Psychological aspects of the landscape of modern organizational and pedagogical conditions of training of specialists through the integration of education, science and production in Ukraine. AD ALTA-Journal of Interdisciplinary Research, 13(1), Special Issue XXXIV, 207–216. URL: <https://www.magnanimitas.cz/13-01-xxxiv>

УДК 378.091:159.923

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11\(39\)-1442-1454](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11(39)-1442-1454)

Мартиненко Світлана Миколаївна доктор педагогічних наук, професор, проректор з науково-педагогічної діяльності, Київський міжнародний університет, вул. Львівська, 49, м. Київ, 03179, <https://orcid.org/0000-0002-7822-5600>

Довгий Володимир Миколайович здобувач третього (освітньо-наукового) рівня ступеня доктора філософії денної форми здобуття вищої освіти за спеціальністю 015 Професійна освіта ПЗВО «Київський міжнародний університет», вул. Львівська, 49, м. Київ, тел.: (095) 783-08-44, <https://orcid.org/0009-0002-1588-3144>

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ СПРЯМОВАНОСТІ ОСОБИСТОСТІ В ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Анотація. У статті розкрито сутність і зміст поняття «професійне самовизначення» на основі напрацювань зарубіжних та українських дослідників із урахуванням сучасних викликів і тенденцій, проаналізовано людину як суб'єкт діяльності, її види та об'єкти відповідно до вибору професії, що ґрунтується на професійному інтересі та професійній спрямованості. Звернено увагу на самовизначення особистості як складової її розвитку і одного із напрямів професійної спрямованості, визначено її структуру, зокрема повноту і рівень сформованості, інтенсивність, тривалість і стійкість. Зазначено, що однією із форм розвитку професійної спрямованості є збагачення системи її мотивів, виділено групи мотивів, які виражають потребу в основному змісті професії, відображенням її особливостей в суспільній свідомості (мотиви престижу, суспільної значущості тощо).

Автором подано класифікацію мотиваційних чинників трудової діяльності людини, що охоплює внутрішні та зовнішні, які формують професійне самовизначення. Подано характеристику рівнів професійної спрямованості (високий, середній низький), які визначають успішний розвиток творчих і моральних сил особистості в процесі діяльності. Зазначено, що високий рівень спрямованості є якісною особливістю структури мотивів особистості, яка повною мірою свідчить про єдність інтересів особистості в системі професійного самовизначення. Наголошено на тому, що завдання закладів вищої освіти (ЗВО) полягає в тому, щоб вибір професії був логічним наслідком поступового підвищення рівня професійної спрямованості, тобто формування в процесі здобуття освіти діяльнісно-значенневої єдності - ціннісно - смислового (формування життєвого змісту) і предметно-діяльнісного (вибір

адекватного змісту), що визначає дві лінії розвитку професійної спрямованості: лінію інтересу і лінію знань, які формують ідейно-моральний склад особистості та її професійну компетентність, на основі природних здібностей.

Проаналізовано особливості формування професійного самовизначення особистості в ЗВО впродовж усього періоду навчання на основі оптимізації освітнього процесу, що охоплює впровадження інтерактивних методів навчання, профілізацію педагогічних дисциплін, організацію та проведення педагогічних практик на основі суб'єкт-суб'єктної взаємодії.

Ключові слова: професійна спрямованість, професійне самовизначення, здобувач освіти, заклад вищої освіти (ЗВО), особливості формування професійної спрямованості.

Martynenko Svitlana Mykolaivna Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Vice-Rector for Scientific and Pedagogical Activities, Kyiv International University, St. Lvivska, 49, Kyiv, 03179, <https://orcid.org/0000-0002-7822-5600>

Dovhyi Volodymyr Mykolaiovych second-year graduate student at the Department of Psychology and Pedagogy, Kyiv International University, 49 Lvivska St., Kyiv, 03179, tel.: (095) 783-08-44, <https://orcid.org/0009-0002-1588-3144>

PECULIARITIES OF THE FORMATION OF PROFESSIONAL DIRECTION OF PERSONALITY IN HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS

Abstract. The article reveals the essence and content of the concept of "professional self-determination" based on the work of foreign and Ukrainian researchers, taking into account modern challenges and tendencies. It also analyzes a person as a subject of activity, its types and objects in accordance with the choice of a profession based on professional interest and professional orientation. The article pays attention to the self-determination of the individual as a component of its development and one of the areas of professional orientation; defines its structure, in particular its completeness and level of formation, intensity, duration and stability. It notes that one of the forms of professional orientation development is the enrichment of the system of its motives and it identifies the groups of motives that express the need for the main content of the profession, the reflection of its features in the public consciousness (motives of prestige, social significance, etc.).

The author presents a classification of motivational factors of a person's labor activity, which includes internal and external factors that form professional self-determination. The author also gives the characteristics of the levels of professional orientation (high, medium, low) that determine the successful development of creative and moral forces of an individual in the activity process. The article notes that a high level of orientation is a qualitative feature of the structure of personal

motives, which fully testifies to the unity of individual interests in the system of professional self-determination. The work emphasizes that the task of higher education institutions is to ensure that the choice of a profession is a logical consequence of a gradual increase in the level of professional orientation, that is, the formation in the process of acquiring an activity-meaning unity - value-semantic (formation of life meaning) and subject- activity (choice of adequate content), which determines two lines of development of professional orientation: the line of interest and the line of knowledge, which form the ideological and moral composition of the individual and his professional competence, based on natural abilities.

The author analyzes the peculiarities of the formation of professional self-determination of the individual in higher education institutions throughout the entire period of study based on the optimization of the educational process, which includes the implementation of interactive learning methods, the profiling of pedagogical disciplines, the organization and conducting of pedagogical practices based on subject-subject interaction.

Keywords: professional orientation, professional self-determination, education seeker, higher education institution, peculiarities of formation of professional orientation.

Постановка проблеми. В умовах сьогодення та врахування моделювання діяльності закладів вищої освіти особливого значення надається саме формуванню професійної спрямованості особистості. Досліджуючи проблему професійного становлення та спрямованості особистості ми ґрунтуємося на методологічному положенні, відповідно до якого розвиток особистості «є зростальна за масштабом і рівнем інтеграція –створення великих «блоків», систем або структур, синтез яких у визначений період життя людини є як найбільш загальна структура особистості. Водночас, розвиток особистості є також зростальною диференціацією її психофізіологічних функцій, процесів, станів і особистісних якостей, відповідно до прогресувальної інтеграції».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній педагогічній науці поняття «професійне становлення особистості» визначене неповністю. На основі аналізу проблеми у науковій літературі розуміємо становлення як процес прогресивного розвитку особистості під дією соціальних впливів, професійної діяльності та особистої активності, спрямованої на самовдосконалення. Саме поняття «становлення» передбачає і потребу в розвитку та саморозвитку, можливість і реальність її задоволення, а також потребу у професійному самозбереженні. Професійне становлення суб'єкта як зазначає Е. Зеєр, – це частина онтогенезу людини з початку формування професійних намірів до закінчення активної професійної діяльності, «це розвиток особистості в процесі вибору професії, професійної освіти та підготовки, а також продуктивного виконання професійної діяльності» [6, с. 27].

У структурі поняття «професійне становлення» системоутворювальною є категорія «професійне самовизначення». Більшість дослідників [1; 2; 3; 4; 11;

15; 16] дотримуються розповсюджені точки зору на вибір професії, як на вибір діяльності. У цьому випадку предметами дослідження є, по-перше, характеристика людини як суб'єкта діяльності, по-друге, характер, зміст, види діяльності та її об'єкт. Професійне самовизначення розуміємо як процес розвитку суб'єкта праці. Отже, вибір професії зроблений правильно, якщо психофізіологічні дані особистості будуть відповідати вимогам професії та трудової діяльності, однак, цей погляд недооцінює активного становлення особистості, що обирає професію.

У контексті розуміння вибору професії, як вибору діяльності, поширена також думка, що основною детермінантою правильного вибору є професійний інтерес або професійна спрямованість. Безумовно, цей підхід є більш продуктивним, оскільки стверджує активність самого суб'єкта вибору професії.

Метою статті є визначення сутності та змісту поняття «професійна спрямованість»; охарактеризувати мотиваційні чинники трудової діяльності людини та їх вплив на формування професійного вибору; з'ясувати особливості формування професійної спрямованості особистості в закладах вищої освіти.

Виклад основного матеріалу. Помітний вплив на процес вибору професії має сукупність чинників, до яких належать життєві перспективи, що реалізуються в уявленнях про майбутні професійні досягнення, минулий досвід особистості, об'єктивні потреби у різних видах праці, зміст освіти та престижність спеціальності. Дисбаланс цих чинників приводить не тільки до негативних наслідків для особистості (неправильно обраний фах або професія), але й впливає на розподіл трудових ресурсів. Цей дисбаланс по-різному позначається у певні роки в значних коливаннях кількості абітурієнтів, які вступають до ЗВО того чи іншого профілю. У зв'язку з цим постає проблема активного керування процесом професійної орієнтації, самовизначення та спрямованості [1; 3; 8; 9]. Вважаємо, що вибір професії, самовизначення особистості та її професійна адаптація є єдиним динамічним процесом професійного становлення.

Існує ще один погляд на підхід до вибору професії як до однієї з найважливіших подій у житті людини. Вибір професії пов'язаний з минулим досвідом особистості, і процес професійного самовизначення сягає далеко в майбутнє, беручи участь у формуванні загального образу «Я», визначаючи в кінцевому рахунку життєву долю. Цей підхід вимагає врахування широкого спектру чинників, що впливають на вибір професії, крім того він дає змогу зробити акцент на тимчасовому аспекті – минулому досвіді особистості та на її уявленнях про майбутнє, яким чином чинники вибору професії мають бути враховані у життєвих планах особистості в інших галузях, наприклад, в особистому житті.

Якщо процес самовизначення складає основний зміст розвитку особистості в роки ранньої юності, то формування професійної спрямованості

утворює основний зміст самовизначення. Відповідно, перша необхідна умова формування професійної спрямованості полягає у появі вибірково-позитивного ставлення людини до професії чи до окремої її складової. Йдеться про виникнення суб'єктивного ставлення, а не про ті об'єктивні зв'язки, що можуть бути між людиною і професією (в т. ч. її відтворення в мистецтві, літературі, змісті навчального програмного матеріалу тощо). Зародження суб'єктивного ставлення, зрозуміло, визначається сформованими об'єктивними стосунками, однак останні можуть не набувати особистісної значущості або викликати вибірково-негативне ставлення до окремих аспектів діяльності. Предісторія виникнення професійної спрямованості, на нашу думку, зумовлена вже сформованими до часу якостями особистості, її поглядами, прагненнями, переживаннями тощо.

Вибірково-позитивне ставлення людини до професії не розкриває, на жаль, психологічного змісту її професійної спрямованості. Поняття «ставлення до професії» у вузькому значенні психологічно беззмістовне, оскільки відбиває лише напрями нашої активності, вказуючи на її об'єкт. В основі позитивного ставлення кількох людей до однієї й тієї ж професії можуть бути різні потреби й прагнення. Тільки шляхом аналізу системи мотивів, покладених в основу суб'єктивного ставлення, можна стверджувати про його реальний психологічний зміст.

У структурі поняття «професійна спрямованість» необхідно виділити окремі аспекти, що виражають її змістову й динамічну характеристики. До першого відносимо повноту й рівень спрямованості, до другого – її інтенсивність, тривалість і стійкість. Повнота й рівень має змістово-особистісну характеристику професійної спрямованості й значною мірою містить її формально динамічні особливості. Під сутністю професійної спрямованості розуміємо коло (розмаїтість) мотивів переваги професії. Вибіркове ставлення до професії найчастіше починається з виникнення особистісних мотивів, пов'язаних із окремими складовими змісту визначеної діяльності або процесом тривалості, або з якими-небудь зовнішніми атрибутами професії. За певних умов значущими для людини можуть стати багато чинників, пов'язаних з професією, зокрема: її творчі можливості, перспективи професійного зростання, престиж професії, її суспільно значущість, матеріальні, гігієнічні й інші умови праці, відповідність звичкам, особливостям характеру тощо. Зазначене є свідченням того, спрямованість ґрунтується на широкому колі потреб, інтересів, ідеалів, установок людини. Чим повніша професійна спрямованість, тим багатогранніше значення має для людини вибір окремого виду діяльності, тим повніше задоволення, яке особистість має від реалізації обраного наміру.

Відтак, на нашу думку, однією з форм розвитку професійної спрямованості є збагачення її мотивів: від окремого мотиву – до все більш розповсюдженої системи мотивів. Професійна спрямованість великої групи людей може охоплювати ті ж самі мотиви і все-таки бути різною. Це зумовлено тим, що система мотивів завжди передбачає їхню певну

організацію та структуру. Ті самі мотиви можуть бути по-різному організовані, знаходитися в різних стосунках супідрядності, і, що особливо важливо, різними можуть бути провідні мотиви. Звичайно, мотиви, покладені в основу професійної спрямованості, неоднорідні за походженням, характером зв'язку з професією. З урахуванням цього правомірно виділити, по-перше, групи мотивів, що виражають потребу в тому, що складає основний зміст професії. Інша група мотивів пов'язана з відображенням деяких особливостей професії в суспільній свідомості (мотиви престижу, суспільної значущості професії). Очевидно, що зв'язок індивідуальної свідомості з професією набуває в цьому випадку більш опосередкованого змісту. Третя група мотивів виражає раніше сформовані потреби особистості, актуалізовані під час взаємодії з професією (мотиви саморозкриття і самоствердження, матеріальні потреби, особливості характеру, звичок тощо). Четверту групу складають мотиви, які виражають особливості самосвідомості особистості в умовах взаємодії з професією (переконаність у власній придатності, володінні творчим потенціалом, в тім, що обраний шлях і є «моїм покликанням» тощо). Мотиви п'ятої групи виражають зацікавленість людини зовнішніми, об'єктивно несуттєвими атрибутами професії. Часто саме ці мотиви породжують прагнення до окремих «романтичних» професій [10].

Вважаємо, що в мотивації професійного вибору має існувати основа (так званий «психологічний атлас») мотиваційних чинників трудової діяльності, що охоплює всі можливі аспекти індивідуальної життєдіяльності, здатні визначати зміст мотивації професійного вибору, як універсальні, так і специфічні цілі різних форм професійної праці.

Класифікацію мотиваційних чинників трудової діяльності подаємо в таблиці 1. 1.

Таблиця 1.1

Ієрархія мотиваційних чинників трудової діяльності людини

Тип	Клас	Підклас
Внутрішні мотиваційні чинники	Можливості, які надає професійна сфера для реалізації непрофесійної мети	Спілкування Психічне самозбереження і розвиток Збереження і зміцнення здоров'я Відпочинок і дозвілля Реалізація матеріальних цінностей Досягнення бажаного суспільного становища Суспільна робота
	Умови праці	Соціальні Організаційні Територіально-географічні Фізичні

Продовження таблиці 1.1

	Власні мотиваційні чинники професії	Результат праці Процес праці Предмет праці
Зовнішні мотиваційні чинники	Чинник «інерції»	Звичне заняття Стереотипи наявних соціальних ролей
	Чинники «притягання-відштовхування»	Повсякденні еталони «соціального успіху» Приклади
	Чинники «тиску»	Вимоги до об'єктивного змісту рекомендацій, поради, вказівки

Грунтуючись на запропонованих міркуваннях, рівень професійної спрямованості визначаємо як ступінь відповідності провідного мотиву професії, якому віддається перевага (отже, особистісного змісту), її об'єктивному змісту професії. Водночас, високий рівень спрямованості є найбільш істотним у цій діяльності, адже в цьому полягає її об'єктивне призначення. На низькому рівні спрямованості провідний мотив виражає потребу не стільки в діяльності, скільки в різних, пов'язаних із нею обставинах. Основний показник рівня – змістовність і глибина професійного інтересу з урахуванням його місця в системі мотивів, що утворюють професійну спрямованість. Очевидно, що без досить високого рівня професійної спрямованості неможлива оптимальна взаємодія між людиною і діяльністю, яка нею обирається. Лише за цієї умови можна прогнозувати успішний розвиток творчих і моральних сил особистості в процесі діяльності. Отже, оптимальний розвиток професійної спрямованості, основний його зміст полягають у підвищенні її рівня [13].

Було б неправильно тлумачити односторонньо ставлення до професії лише як прояв активності та вибірковості людини. Насправді йдеться про взаємодію, оскільки професія впливає також і на суб'єкт. Цей вплив характеризується тим, які почуття, образи, думки виникають у свідомості під впливом професії і, що особливо важливо, тими об'єктивними вимогами, які професія ставить до людини. До таких вимог відносяться, по-перше, вимоги, які деякі професії пред'являють до окремих психофізичних особливостей людей. По-друге, об'єктивними можна вважати і вимоги до загальних і спеціальних здібностей. Із подальшим розвитком диференційної психофізіології знань про відповідність природної основи людини вимоги до окремих професій будуть підвищуватися. Вирішальне значення має і та обставина, що поглиблення цих знань збереже уявлення про широкий діапазон можливостей оптимального розвитку професійної спрямованості. З огляду на це правомірною є думка про те, що «психологам нашого часу необхідно об'єднати вже визначені 30 – 40 років тому підходи до формування придатності (мається на увазі психотренування – розвиток професійно важливих якостей вправами)

з новим підходом, що ставиться до людини, насамперед, як до особистості. Сприятлива мотивація складає найважливішу умову формування придатності» [10].

У дослідженнях, присвячених психологічним аспектом професійної орієнтації, ця теза сприймається без заперечень, однак значення сприятливої мотивації оцінюється звісно в сумарному, узагальненому вигляді, як вибірково-позитивне ставлення особистості до професії. У тих же наукових розвідках (переважно соціально-психологічного спрямування), які з'ясовують мотиви такого ставлення, питання про рівень професійної спрямованості, її залежності від певної групи мотивів не постає. Водночас, подібно до того, як диференціюється значення здібностей для діяльності, має бути диференційована і мотиваційна складова професійного самовизначення [3]. З точки зору вимог до професії, інтересів її подальшого розвитку, продуктивності праці її представників не байдуже, який саме мотив буде провідним. Було визначено те особливе значення для наступної діяльності, яке має мотив, органічно пов'язаний із її змістом. Перевага цього мотиву є, водночас, і суб'єктивною передумовою досягнення задоволеності своєю працею [4].

Високий рівень професійної спрямованості є тією якісною особливістю структури мотивів особистості, яка максимально виражає єдність інтересів особистості в системі професійного самовизначення. Підвищення рівня професійної спрямованості створює основний зміст її розвитку. «Вибір професії можна вважати виправданим лише тоді, коли є надія, що активність особистості приведе до таких стосунків між особистістю і працею, за яких буде успішно відбуватися подальший розвиток творчих і моральних сил людини. Однією з основних умов прогнозування такого розвитку особистості високий рівень професійної спрямованості» [5, с. 37]. Відповідність провідного мотиву основному змісту професії, що обирається, – це не єдина передумова можливості знайти в цій діяльності своє покликання. Більшість буде залежати як від характерологічних особливостей особистості, так і від якісної своєрідності рівня розвитку її здібностей. Однак у цьому взаємозв'язку професійної спрямованості, рис характеру й здібностей важливе місце належить провідного мотиву. Відсутність досить глибокої професійної спрямованості у студентів не виключає можливості її формування в період навчання у закладі вищої освіти. Отже, завдання полягає в тому, щоб вибір професії був логічним наслідком поступового підвищення рівня професійної спрямованості, тобто формування в процесі навчання діяльнісно-значеннєвої єдності – збігу ціннісно-сислового (формування життєвого змісту) і предметно-діяльнісного (вибір адекватної змісту діяльності) аспектів.

Неоднозначність у тлумаченні сутності поняття «професійна спрямованість», звісно, відображається в структуруванні цієї категорії різними дослідниками [5; 7; 8; 9; 11]. Відтак, звернемося до аналізу деяких запропонованих структур професійної спрямованості. Найбільш поширеною є структура спрямованості, що охоплює такі параметри, як: рівень, широту,

інтенсивність, стійкість, дієвість, саме вона знайшла підтвердження у багатьох дослідженнях вчених.

Так, розуміючи під професійною спрямованістю форму спрямованості особистості, що виражається у вибіркового ставленні до професії, зумовлена індивідуальними особливостями і знаннями та формується у процесі життєдіяльності, спираємося на запропоновану структуру професійної спрямованості. Стержневою категорією, яка об'єднує зазначені компоненти (рівень, широта, стійкість, інтенсивність, дієвість), є інтерес. Автор виділяє дві лінії розвитку професійної спрямованості: лінію інтересів і лінію знань. Лінія знань безперервна і охоплює професійну обізнаність та знання, що формують ідейно-моральний склад особистості. Лінія інтересів переростає в нахили та закріплюється у діяльності лише за наявності відповідних здібностей, які стають коригувальним чинником розвитку спрямованості.

У дослідженні беремо до уваги параметри професійної спрямованості, а саме: рівень, тобто ступінь переваги суспільно значимих мотивів над іншими мотивами вибору професії; широта – інтеграція низки професій, що в своєму складі немає однієї якої-небудь домінанти; інтенсивність – перехід від невизначених потягів і бажань пізнати дещо про певну професію – до професійного інтересу, глибокого переконання володіти нею; стійкість – тривалий інтерес, схильність до професії одночасно з сильною волею, стійкими моральними якостями; дієвість – намагання на практиці, в активній діяльності проявити своє ставлення до вибраної професії; динамізм – здатність змінюватися під впливом умов соціального середовища, виховання та самовиховання, а також зміни одного з домінуючих мотивів вибору професії.

Зокрема, Т. Скрипченко вважає, що професійною спрямованістю є інтегрованою характеристикою особистості, що в своєму складі має усвідомленість, стійкість, нахили, центральність і задоволеність. Серед основних компонентів професійної спрямованості особистості визначаємо: професійний інтерес, наявність професійних планів і ціннісних орієнтації, обізнаність із вибором професії (знання професії, самого себе, потреб у фахівцях) [14].

Розуміючи під професійною спрямованістю позитивне вибіркоче ставлення до майбутньої професії, дослідники пропонують вивчати структуру професійної спрямованості шляхом дослідження професійних цінностей особистості, тому що термін «мотиви» використовується для характеристики діяльності, а «цінності» вживається, коли йдеться про особистість, її ставлення [8; 9]. Структура професійної спрямованості, на думку авторів, визначається балансом змістовних і результативних цінностей. В середині структури професійної спрямованості можна виділити окремі елементи, зокрема, у змістовних цінностей – відповідність інтересам, нахилам, здібностям, прагнення до оптимального напруження; результативних цінностях – престиж професії, її перспективу, можливість кар'єрного зростання. Структура цінностей, що є основою професійної спрямованості, вважається сутнісним показником її якості.

Так, Н. Матяш, досліджуючи професійну спрямованість старшокласників щодо здобуття сільськогосподарських спеціальностей, в структуру професійної спрямованості вводить такі компоненти, як: прагнення вибрати сільськогосподарську професію, інтереси та нахили до певного виду діяльності у сфері сільськогосподарського виробництва, мотиви вибору професії, переконання в правильності її вибору [11].

Цікавою для нашого дослідження є думка, запропонована С. Яремчуком, щодо структури професійно-психологічної спрямованості особистості. Зокрема, автор виділяє в ній особистісний та процесуальний аспекти. До особистісного належать: потреби, інтерес, ідеали, переконання, світогляд, бажання, рівень домагань, самооцінка, ціннісні орієнтації. Складовими процесуального аспекту є: когнітивний (наявність психолого-педагогічних знань і усвідомлення шляхів самопізнання), емоційно-оцінний (проявляється у позитивному ставленні до майбутньої професії, системі самооцінок), поведінковий (проявляється у активності навчально-пізнавальної діяльності та самопізнанні) [16].

Отже, узагальнюючи дослідження вчених із питань структурування професійної спрямованості як основного показника професійного становлення особистості під час навчання у закладі вищої освіти, можна виділити два аспекта, зокрема: пізнавальний, який полягає у засвоєнні загальноосвітніх і спеціалізованих знань, і власне професійний, що проявляється в розвитку особистісно-професійних якостей особистості.

У процесі формування професійної спрямованості особистість проходить декілька етапів: початковий, другий, третій і четвертий. Початковий етап – людина зовні приймає рішення освоїти конкретну професію, маючи емоційний настрій, епізодичний, ситуативний інтерес, предметну установку, деякі трудові навички, однак у неї немає самостійності та ініціативи. Другий етап – особистість має фіксовану установку на професію і більш стійкий інтерес; у неї виявляються нахили, однак більше її цікавлять практичні аспекти навчального матеріалу; мета, що сформувалася, дає загальний напрям навчально-виробничої діяльності, у неї формується почуття впевненості в собі, самостійність, почуття відповідальності.

Третій етап – особистість має стійку установку на професію, стійкий інтерес і схильність до неї; виявляє особливу захопленість як до практичного, так і теоретичного аспекту навчального матеріалу; йде самоствердження особистості через професійну працю. Четвертий етап – палке захоплення своєю професією; людина і справа інтегруються в єдине ціле; спрямованість формується за наявності сформованих здібностей до обраної професії, яскраво виражених здібностей і покликання; відзначається висока професійна майстерність і сформованість професійного ідеалу; чіткі переконання в особистій та суспільній значущості обраної професії.

Формування професійної спрямованості не можна повністю зрозуміти, обмеживши його джерело лише внутрішнім світом особистості, активністю її

свідомості. Це підтверджується тим, що усвідомлення розглянутого протиріччя ще недостатньо для його вирішення. Можливість загострення цього протиріччя багато в чому може залежати від супідрядності таких більш загальних мотиваційних чинників таких, як: ідейні мотиви, прагнення до самовираження, прагнення до задоволення матеріальних потреб. У випадку виникнення боротьби мотивів можлива лише переорієнтація або збереження початкового наміру, однак внутрішня боротьба сама собою не може змінювати те особистісне значення, що має для людини зміст її професії.

Аналіз наукових джерел засвідчив, що деякі дослідники професійно-педагогічної спрямованості (О. Ганопольський [5], Е. Зеєр [6] та інші) наголошують на тому, що для ефективного формування потрібно звернути особливу увагу на оптимізацію освітнього процесу, зокрема на впровадження активних методів навчання, профілізацію педагогічних дисциплін, а також організацію педагогічних практик. Нами вивчено дослідження, в яких основою формування професійної спрямованості є міжособистісні стосунки.

Висновки. Отже, основними психологічними механізмами формування професійної спрямованості особистості в закладі вищої освіти можна вважати: систему мотивів, цінностей, особистісних значень і здібностей, що визначають професійно важливі якості. У зв'язку з викладеним попередньо розумінням рушійних сил професійної спрямованості розвитку останньої необхідна така організація навчально-пізнавальної діяльності студентів, за якої актуалізувалися б протиріччя між вимогами діяльності та її особистісним значенням для людини. Професійна спрямованість фахівця в умовах закладу вищої освіти потребує подальшого дослідження як цілісного явища, оскільки дедалі частіше ставляться нові вимоги до якості підготовки фахівців, кардинально змінюються базові парадигми освітнього процесу, усталені парадигми та підходи; тому розроблення відповідних підходів для ефективної професійної підготовки та становлення конкурентоспроможного фахівця є актуальною.

Література:

1. Бержанір А.Л. Життєве самовизначення сільської молоді в умовах різних форм господарювання. Дис., ... канд. соціол. наук: 22.00.03. – К., 1999. – 188 арк
2. Бондаренко З. П. Деякі аспекти професійної підготовки студентів в умовах ВНЗ / З. П. Бондаренко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://virtkafedra.ucoz.ua/el_gurnal/pages/vyp7/konf3/Bondarenko.pdf
3. Вінтюк Ю. Особливості професійного самовизначення старшокласників у ринкових умовах // Педагогіка і психологія професійної освіти. – 1998. – №3. – С. 48-59
4. Вітковська О.І. Професійне самовизначення особистості і практичні аспекти професійної консультації. – К.: Науковий світ, 2001. – 92 с
5. Ганопольський А.Р. Формування професійно-педагогічної спрямованості майбутніх інженерів-педагогів: Дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01. – Одеса, 1996. – 180 с.
6. Зеєр Е. Ф. Психологія професійного образования / Е. Ф. Зеєр. – М.: Флинта, 2003. – 125 с
7. Зубанова Н.Ю. Формування професійно-педагогічної спрямованості особистості майбутнього вчителя фізичної культури: Автореф. дис. ... канд. психол. наук з фіз. вих. і спорту: 24.00.02. – Луцьк, 1998. – 159 с

8. Іванцова Н. Б. Розвиток професійної спрямованості особистості на різних етапах онтогенезу / Н. Б. Іванцова // Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія : Педагогічні та психологічні науки. - 2013. - № 2. - С. 328-338. - Режим доступу:

http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpnapv_ppn_2013_2_36

9. Ілляшенко С.В. Професійна спрямованість студентів як важливий компонент становлення особистості // Науковий вісник Національного аграрного університету – К., 2003. – Вип. 68. – С. 162-169

10. Кален Л.М. Психологія професійного життя особистості. – К.: Знання, 1998. – 23 с

11. Матяш Н.Ю. Формування у старшокласників професійної спрямованості на сільськогосподарські спеціальності у взаємодії школи та вузу: Дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01. – К., 1994. – 210 с

12. Про вищу освіту: Закон України від 17.01.2002 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2984-14/page>

13. Селіверстов С.І. Соціально-педагогічні умови адаптації студентів до навчання у вищому навчальному закладі: Автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.05. – К., 2000. – 20 с

14. Скрипченко О., Долинська Л., Огороднійчук З. та ін, Загальна психологія: Навч. посібник /. – К.: Просвіта, 2005. – 464 с.

15. Шевчук М.В. Психологічні механізми трансформації ціннісних орієнтацій студентської молоді: Автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.01. – К., 2000. – 25 с

16. Яремчук С.В. Формування професійно-психологічної спрямованості особистості майбутнього вчителя: Дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07. – К., 1999. – 216 с

References:

1. Berzhanir A.L. (1999) Zhyttieve samovyznachennia silskoi molodi v umovakh riznykh form hospodariuvannia. [Vital self-determination of rural youth in the conditions of different forms of management]. Candidate's thesis. Kyiv [in Ukrainian].

2. Bondarenko Z. P. (2012) Deiaki aspekty profesiinoi pidhotovky studentiv v umovakh VNZ [Some aspects of professional training of students in higher education institutions]. Retrieved from http://virtkafedra.ucoz.ua/el_gurnal/pages/vyp7/konf3/Bondarenko.pdf [in Ukrainian].

3. Vintiuk Yu. (1998) Osoblyvosti profesiinoho samovyznachennia starshoklasnykiv u rynkovykh umovakh [Peculiarities of professional self-determination of high school students in market conditions]. *Pedahohika i psykholohiia profesiinoi osvity – Pedagogy and psychology of professional education*, (3), 48-59 [in Ukrainian].

4. Vitkovska O.I. (2001) *Profesiine samovyznachennia osobystosti i praktychni aspekty profesiinoi konsultatsii [Professional self-determination of the individual and practical aspects of professional counseling]*. Kyiv: Naukovyi svit [in Ukrainian].

5. Hanopolskyi A.R. (1996) Formuvannia profesiino-pedahohichnoi spriamovanosti maibutnikh inzheneriv-pedahohiv.[Formation of professional and pedagogical orientation of future engineers-pedagogues]. Candidate's thesis. Odesa [in Ukrainian].

6. Zeyer E. F. (2003) *Psihologiya professionalnogo obrazovaniya [Psychology of professional education]*. Moscow: Flinta [in Russian].

7. Zubanova N.Iu. (1998) Formuvannia profesiino-pedahohichnoi spriamovanosti osobystosti maibutnoho vchytelia fizychnoi kultury [Formation of the professional and pedagogical orientation of the personality of the future teacher of physical culture]. Extended abstract of candidate's thesis. Lutsk [in Ukrainian].

8. Ivantsova N. B. (2013) Rozvytok profesiinoi spriamovanosti osobystosti na riznykh etapakh ontogenezu [The development of the professional orientation of the individual at different stages of ontogenesis]. *Zbirnyk naukovykh prats Natsionalnoi akademii Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy. Serii : Pedahohichni ta psykholohichni nauky – Collection of scientific works of the National Academy of the State Border Service of Ukraine. Series: Pedagogical and psychological sciences*, (2), 328-338, Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpnapv_ppn_2013_2_36 [in Ukrainian].

9. Illiashenko S.V. (2003) Profesiina spriamovanist studentiv yak vazhlyvyi komponent stanovlennia osobystosti [Professional orientation of students as an important component of personality development]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoho ahrarnoho universytetu* – Scientific Bulletin of the National Agrarian University, (68) 162-169. Kyiv [in Ukrainian].
10. Kalen L.M. (1998) *Psykhohohiia profesiinoho zhyttia osobystosti [Psychology of the professional life of an individual]*. Kyiv: Znannia [in Ukrainian].
11. Matiash N.Iu. (1994) Formuvannia u starshoklasnykiv profesiinoyi spriamovanosti na silskohospodarski spetsialnosti u vzaiemodii shkoly ta vuzu. [Formation of professional focus on agricultural specialties in high school students in interaction between school and university]. Candidate's thesis. Kyiv [in Ukrainian].
12. Pro vyshchu osvitu: Zakon Ukrainy vid 17.01.2002 [On higher education: Law of Ukraine dated January 17. 2002]. rada.gov.ua. Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2984-14/page> [in Ukrainian].
13. Seliverstov S.I. (2000) Sotsialno-pedahohichni umovy adaptatsii studentiv do navchannia u vyshchomu navchalnomu zakladi [Socio-pedagogical conditions of students' adaptation to study at a higher educational institution]. Extended abstract of candidate's thesis. Kyiv [in Ukrainian].
14. Skrypchenko O.V., Dolynska L.V., Ohorodniichuk Z.V. et al (2009) *Zahalna psykhohohiia: Pidruchnyk [General psychology: Education. manual]*. Kyiv: Karavela [in Ukrainian].
15. Shevchuk M.V. (2000) Psykhohohichni mekhanizmy transformatsii tsinnisnykh orientatsii studentskoi molodi [Psychological mechanisms of transformation of value orientations of student youth]. Extended abstract of candidate's thesis. Kyiv [in Ukrainian].
16. Yaremchuk S.V. (1999) Formuvannia profesiino-psykhohohichnoi spriamovanosti osobystosti maibutnoho vchyteliaю [Formation of the professional and psychological orientation of the personality of the future teacher]. Candidate's thesis. Kyiv [in Ukrainian].

УДК 378.1:37.091.12

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11\(39\)-1455-1468](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11(39)-1455-1468)

Москаленко Алла Миколаївна кандидат педагогічних наук, доцент, заступник декана факультету психології, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, вул. Володимирська, 60, м. Київ, 01033, тел.: (044) 521-35-38, <https://orcid.org/0000-0002-7905-4532>

УНІВЕРСИТЕТСЬКІ СТУДІЇ ЯК ІННОВАЦІЙНА ФОРМА СПІВПРАЦІ ПРОФЕСОРСЬКО-ВИКЛАДАЦЬКОГО СКЛАДУ І ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ У ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ

Анотація. Актуальність презентованого дослідження знаходить своє концептуальне підґрунтя в контексті сучасних трансформаційних процесів у галузі вищої освіти, які детермінуються необхідністю адаптації до вимог цифрової ери та глобалізаційних викликів. Особливої уваги заслуговує феномен університетських студій, що являє собою синтез інтерактивних та проектно-орієнтованих методик, спрямованих на формування інтердисциплінарних компетентностей здобувачів освіти.

Зазначене дослідження має на меті всебічне вивчення університетських студій як метамодерної форми організації освітнього процесу, що функціонує на перетині теорії та практики, ідентифікуючи їх як інструмент розвитку гетерогенних професійних компетентностей. З особливою увагою автор звертається до аналізу процесів крос-дисциплінарної інтеграції, що відбувається в рамках таких студій, підкреслюючи їх роль у формуванні навичок критичного мислення, креативної самоорганізації та гнучкості, необхідних для вирішення професійних завдань у динамічному соціально-економічному контексті.

Методологічний апарат дослідження базується на екстраполяції теоретико-аналітичних напрацювань у галузі модернізації освітніх процесів з акцентом на проектне навчання. Використовуючи компаративний аналіз, синтез та систематизацію наукових джерел автор здійснює комплексне дослідження їх впливу на розвиток професійних компетентностей. Крім того, вивчаються конкретні кейси проектного навчання, що дозволяє забезпечити релевантність та валідність висновків.

Результати проведеного дослідження однозначно підтверджують високу ефективність університетських студій у контексті підвищення конкурентоспроможності випускників на ринку праці. Залучені до проектних активностей здобувачі демонструють значно вищі рівні адаптації до реальних виробничих ситуацій, що виявляється в їх здатності інтегрувати різноаспектні знання та

навички для розв'язання комплексних професійних завдань. Більш того, зазначена методика сприяє формуванню компетентностей самостійного прийняття рішень, розвиває інноваційний потенціал та забезпечує здатність до критичної рефлексії, що є фундаментальним фактором у контексті сучасних вимог до професійної підготовки.

Висновки дослідження безапеляційно свідчать про перспективність і релевантність університетських студій як емерджентної форми освітнього процесу. Водночас, автор підкреслює необхідність подальшого поглибленого аналізу їх методологічних та організаційних засад, що є імперативним для досягнення максимальної ефективності їх реалізації.

Ключові слова: заклад вищої освіти, феномен університетської освіти, університет у правовому полі, професійна підготовка, університетські студії, інновації в освіті.

Moskalenko Alla Mykolaivna PhD (Ped.), Associate Professor, Deputy Dean of the Faculty of Psychology, Taras Shevchenko National University of Kyiv, 60 Volodymyrska St., Kyiv, 01033, tel.: (044) 521-35-38, <https://orcid.org/0000-0002-7905-4532>

UNIVERSITY STUDIES AS AN INNOVATIVE FORM OF COOPERATION BETWEEN TEACHING STAFF AND STUDENTS IN THE PROCESS OF PROFESSIONAL TRAINING

Abstract. The relevance of the presented research finds its conceptual basis in the context of modern transformational processes in the field of higher education, which are determined by the need to adapt to the requirements of the digital era and globalization challenges. The phenomenon of university studies, which is a synthesis of interactive and project-oriented methods aimed at the formation of interdisciplinary competencies of education seekers, deserves special attention.

This study aims at a comprehensive study of university studies as a metamodern form of organization of the educational process, which functions at the intersection of theory and practice, identifying them as a tool for the development of heterogeneous professional competencies. With special attention, the author turns to the analysis of the processes of cross-disciplinary integration that takes place within the framework of such studies, emphasizing their role in the formation of critical thinking skills, creative self-organization and flexibility, necessary for solving professional tasks in a dynamic socio-economic context.

The methodological apparatus of the study is based on the extrapolation of theoretical and analytical developments in the field of modernization of educational processes with an emphasis on project-based learning. Using comparative analysis, synthesis and systematization of scientific sources, the author conducts a comprehensive study of their influence on the development of professional

competences. In addition, specific cases of project-based learning are studied, which allows to ensure the relevance and validity of the conclusions.

The results of the conducted research unequivocally confirm the high efficiency of university studies in the context of increasing the competitiveness of graduates on the labor market. Applicants involved in project activities demonstrate significantly higher levels of adaptation to real production situations, which is manifested in their ability to integrate multifaceted knowledge and skills to solve complex professional tasks. Moreover, the specified technique contributes to the formation of independent decision-making competencies, develops innovative potential and provides the ability for critical reflection, which is a fundamental factor in the context of modern requirements for professional training.

The conclusions of the study clearly testify to the perspective and relevance of university studies as an emergent form of the educational process. At the same time, the author emphasizes the need for further in-depth analysis of their methodological and organizational foundations, which is imperative to achieve the maximum effectiveness of their implementation.

Keywords: institution of higher education, phenomenon of university education, university in the legal field, professional training, university studies, innovations in education.

Постановка проблеми. Спрямованість навчання здобувачів освіти на реалізацію компетентнісного підходу стає однією з особливостей сучасного етапу трансформації систем освіти та діяльності університетів у правовому полі не лише країн Європейського Союзу, але й України, які також є частиною загальноєвропейського освітнього простору. Усе це передбачає зміну підходів до змісту освіти й організації освітнього процесу, а також упровадження нових освітніх технологій, які адекватно відповідають викликам часу.

У концепціях розвитку систем освіти багатьох країн закономірно робиться акцент на впровадженні принципів проєктної діяльності в освітній процес. Ряд закладів вищої освіти активно впроваджують проєктно-організовані форми навчальних занять як засіб практичного застосування засвоєних знань та навичок, що забезпечують зв'язок між теорією та практикою в навчанні здобувачів освіти [1, с.817].

До категорії проєктного навчання належать й «університетські студії» — інноваційна форма організації освітнього процесу в закладах вищої освіти [2, с. 84], що має величезний потенціал з точки зору підготовки нового покоління компетентних, конкурентоспроможних фахівців і сприяє формуванню в них адаптаційної мобільності. Як і будь-яка проєктно-організована форма діяльності, університетські студії – це інтегрований компонент освітнього процесу, це навчання через доцільну діяльність здобувача освіти на основі його особистої зацікавленості в конкретному знанні, що дозволяє розвивати практичні навички і вміння [2, с. 95].

У сучасному академічному дискурсі, що постає на перетині тенденцій глобалізації освіти та прагнення до інтеграції інноваційних методик у процес професійної підготовки здобувачів вищої освіти, концепт університетських студій як новітньої форми колаборації між професорсько-викладацьким складом і студентством вимагає глибокого теоретичного осмислення. Актуальність дослідження обумовлена необхідністю верифікації ефективності університетських студій в якості механізму, що не лише сприяє формуванню висококомпетентних фахівців, але й забезпечує трансфер знань на метарівні, стимулюючи когнітивно-рефлексивні процеси та самостійність мислення. Інноваційна природа цього феномену полягає в його здатності до гнучкої адаптації та рекомбінації навчально-наукових практик, що дозволяє створювати динамічний освітній ландшафт. Проте, науковий потенціал цієї форми співпраці залишається недостатньо вивченим, а це породжує науково-методологічну лакуну в галузі освітології та педагогічної антропології.

Постановка проблеми в контексті дослідження інноваційних форм університетських студій вимагає ретельного аналізу епістемологічних і методологічних парадоксів, що супроводжують сучасні трансформації академічного дискурсу. Парадоксальність ситуації полягає в тому, що традиційна університетська модель, яка тривалий час базувалася на жорсткій структурній ієрархії та монологічній трансляції знань, дедалі більше демонструє свою неадекватність вимогам інформаційно-насиченого постіндустріального суспільства. Такий стан речей ускладнює не лише продуктивний когнітивний обмін між професорсько-викладацьким складом та здобувачами освіти, але й генерацію нових знанневих форматів, необхідних для інтеграції університету у глобалізований простір наукового знання. Тому виникає необхідність у створенні нових парадигматичних основ, які б передбачали не лише реорганізацію педагогічних підходів, але й перевизначення ролі університету як інтерактивної епістемологічної платформи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній науковій літературі тема університетських студій активно досліджується в контексті модернізації освітніх процесів та пошуку інноваційних методів підготовки фахівців. Бойлке Л., Груншель К., Гмиря Т., Дрезель М., Заскалета С., Снітовська О., Страчан Р. звертають увагу на необхідність перегляду традиційних методів навчання та впровадження нових підходів, що сприяють розвитку критичного мислення, самостійності та творчих навичок здобувачів освіти.

Власова Т., Гілар-Корбі Р., Дінжос Р., Кларк Б. Р., Лучанінова О., Мельник І., Петриченко Л. акцентують на важливості посилення співпраці між викладачами та здобувачами освіти в рамках університетських студій.

Попри численні позитивні аспекти університетських студій, існує також ряд викликів, що потребують подальшого вивчення. Гончарова О., Маслова А., Москардіні А., Озарчук І., Пурванто А., Савич В., Чумакова К. О. звертають

увагу на труднощі в організації такої форми співпраці, включаючи необхідність вдосконалення методичних підходів та підвищення кваліфікації викладачів. Однак, більшість наукових публікацій підтверджують значний потенціал університетських студій у підвищенні якості професійної підготовки фахівців.

Метою статті є дослідження університетських студій як інноваційної форми співпраці між професорсько-викладацьким складом та здобувачами освіти в процесі їхньої професійної підготовки.

Виклад основного матеріалу. Університетські студії становлять синергетичну парадигму, в якій відбувається конвергенція теоретико-методологічних засад освітнього дискурсу та емпіричного конструювання інтелектуальних компетентностей здобувачів вищої освіти. Феноменологія сучасної університетської освіти не є обмеженою тільки дихотомією викладач-здобувач освіти, але охоплює комплементарний обмін ерудованими когнітивними інтенціями, що акумулюються в результаті інтерактивного діалогу [3, с. 31]. Така діалектика рефлексивного мислення між професорсько-викладацьким складом і студентством інтенсифікує процес формування професійного і соціокультурного капіталу, котрий є ключовим у складному процесі становлення висококваліфікованого фахівця.

Інтерактивний формат університетської освіти передбачає плюралізацію академічних підходів до конструювання суб'єктивного знання та його інкорпорації в широкий спектр професійної діяльності. В рамках інноваційного співробітництва, яке виростає з перехресної перцепції ідей і методів, відбувається генерування нових знансєвих кластерів [4, с. 72]. Зазначене, у свою чергу, забезпечує продуктивну фракталізацію науково-освітнього середовища, яке слугує інкубатором для створення передових ідей і концепцій, здатних проростати у трансдисциплінарні наукові парадигми.

Університети сьогодні прагнуть максимально відповідати ринковій кон'юнктурі, приділяючи центральну увагу питанням якості освітнього досвіду, його позитивному сприйняттю учасниками освітнього процесу [5] та використовуючи принципи студентоцентрованого підходу [6]. У зв'язку з тим, що в багатьох роботах одночасно підкреслюється важливість позааудиторної взаємодії викладачів і здобувачів освіти та вказується на малу поширеність, варто було б поставити питання про те, що може перешкоджати такому спілкуванню, якщо воно позитивно впливає на всіх учасників освітнього процесу. Л. Бойлке, К. Груншель, М. Дрезель [7] стверджують, що для того, щоб стати ініціатором позааудиторного спілкування, необхідна наявність інтересу. Дослідники розглядають поняття інтересу як інтерактивну взаємодію особистості з певними аспектами її існування та навколишнього простору, а також як схильність приділяти час об'єкту, що викликає інтерес, включаючи афективний і когнітивний компоненти [7, с. 70].

Одним із показників «якості» є налагодженість взаємодії між здобувачами освіти та викладачами, що є невід'ємною складовою освітнього процесу. Роль «спільної діяльності, міжособистісної взаємодії та діалогічного

спілкування суб'єктів освітнього процесу» висувається на передній план у сучасній освітній політиці [8, с. 70]. При цьому ця комунікація неминуче має міжособистісний характер і не обмежується рамками аудиторних занять [9, с. 82].

Позааудиторне спілкування значною мірою визначає клімат освітнього закладу й безпосередньо впливає на задоволеність учасників педагогічного обміну. У найширшому сенсі позааудиторне спілкування можна розглядати як час, витрачений викладачами і здобувачами освіти на взаємодію один з одним поза межами аудиторних занять [10, с. 171].

Варто зауважити, що викладацький склад університету здійснює організаційно-методологічний супровід інтелектуально-дискусивної діяльності здобувачів освіти, що знаходить своє вираження у проведенні комплексних обговорень проблемних аспектів, які виникають у контексті досліджуваної дисципліни чи загалом професійної підготовки. Подібні обговорення слугують не лише платформою для критичного осмислення теоретичних парадигм, але й формують у здобувачів освіти здатність до синтезу отриманого знання з метою пошуку інноваційних рішень актуальних проблем [10, с. 177]. Тому, завдяки науковим диспутам, професорсько-викладацький склад інтенсифікує процес формування когнітивних компетентностей, необхідних для ефективного функціонування в умовах сучасного науково-освітнього середовища.

Значне місце в педагогічній діяльності посідає підготовка здобувачів освіти до участі в наукових форумах, семінарах та інших заходах, що сприяють популяризації результатів їхніх наукових досліджень. Викладачі не лише забезпечують теоретичну підготовку, але й надають практичні рекомендації щодо наукового редагування робіт, формулювання гіпотез, вибору методологічних інструментів і стилістичних особливостей академічного письма [11, с. 37]. Водночас заохочення здобувачів освіти до участі в наукових конкурсах і профільних олімпіадах є важливим елементом формування науково-дослідницької культури, що сприяє розвитку їхнього критичного мислення та здатності до самостійної наукової діяльності. Разом із тим, не менш важливим аспектом підготовки є залучення здобувачів до організації та ведення шкіл за напрямками підготовки, що стимулює процеси поглибленого засвоєння спеціалізованих знань. Створення та керування студентськими школами, такими як школа соціального педагога, соціального працівника, психолога, історика, математика, сприяє не лише поглибленню знань у певній галузі, але й розвитку організаційних і лідерських навичок, що є критично важливими для майбутніх фахівців. У такий спосіб викладачі формують у здобувачів комплексний набір компетенцій, що поєднує академічні знання з практичними навичками, необхідними для подальшої професійної реалізації.

Наприклад, у запропонованій нами чотирирічній програмі університетської освіти імплементовано інтегративно-праксеологічний методологічний підхід, орієнтований на всебічне формування професійної компетентності

здобувачів вищої освіти. Програма ґрунтується на парадигматичній основі інтердисциплінарної кооперації, в межах якої забезпечується ефективна інтеракція між суб'єктами освітнього процесу через синергетичну модель співробітництва професорсько-викладацького складу та здобувачів освіти. Структура навчального плану акцентує увагу на перманентній інтеграції теоретико-методологічного знання з емпіричними дослідницькими практиками, що, своєю чергою, каталізує розвиток когнітивно-праксеологічних компетентностей, необхідних для інноваційної освітньої діяльності в умовах глобалізованого соціуму (Таблиця 1).

Таблиця 1

4-річна програма університетських студій для бакалаврату, орієнтована на інноваційну форму співпраці між професорсько-викладацьким складом та здобувачами освіти. Програма охоплює міждисциплінарні курси, розроблені відповідно до міжнародних стандартів і практик, з акцентом на інтеграцію теорії та практики через семінари, дослідницькі проєкти, стажування та співпрацю

Рік навчання	Семестр	Основні курси	Спеціальні курси /Семінари	Практика / Проєкти	Стажування / Співпраця
1 рік	1	Вступ до університетських студій Вступ до спеціальності	Критичне мислення Академічне письмо Міждисциплінарні дослідження	Проєкт «Роль університету в сучасному світі»	Ознайомлювальне стажування у навчальних центрах або лабораторіях
	2	Теорії навчання та інноваційні методи освіти й основи професійної етики	Лідерство та комунікації в освіті й культурна різноманітність та інклюзивність	Проєкт «Вивчення новітніх освітніх технологій»	Співпраця з університетськими студентськими організаціями
2 рік	3	Інтерактивне навчання та освітні технології Соціологія освіти	Семінар з критичного мислення та розвиток професійних навичок для освітян	Проєкт «Освітні інновації в різних країнах»	Короткострокове стажування в освітніх установах
	4	Дослідницькі методи та статистика в педагогіці Педагогічна психологія	Освітні політики та глобальні тренди Цифрові медіа в освіті	Проєкт «Дослідження освітньої політики країни»	Міжуніверситетська співпраця та міжнародні обміни
3 рік	5	Моделювання освітніх процесів та управління освітніми проєктами	Семінар з практичного дослідження та інновації в освітньому менеджменті	Дослідницький проєкт «Розробка освітньої програми»	Практика в освітніх організаціях або аналітичних центрах
	6	Управління змінами в освіті та інноваційні підходи до викладання	Розвиток освітніх програм Викладання на основі досліджень	Проєкт «Впровадження інновацій у освітній процес»	Довгострокове стажування з можливістю працевлаштування

Продовження таблиці 1

4 рік	7	Стратегічне планування в освіті та дослідницька робота з написання бакалаврської роботи	Лабораторія освітніх технологій Інтеграція теорії та практики в освіті	Індивідуальний дослідницький проєкт	Практика у міжнародних або національних освітніх організаціях
	8	Захист бакалаврської роботи та підготовка до професійної діяльності	Семинар «Кар'єрні можливості в освіті»	Проєкт «Підготовка до професійної діяльності»	Фінальне стажування у співпраці з роботодавцями

Джерело: власна розробка автора

На думку науковців, ключові характеристики та особливості університетських студій зводяться до чотирьох значущих аспектів.

По-перше, університетські студії повністю побудовані як проєктне навчання, орієнтоване на практично значущий результат. Це означає, що, з одного боку, вони відповідають всім вимогам класичних проєктів, таким як: унікальність, залучення кількох осіб до реалізації проєкту, об'єднаність спільної мети. При цьому університетські студії не просто включає проєктне завдання (що є досить поширеним компонентом навчання здобувачів освіти у провідних університетах), а повністю побудоване навколо реалізації проєкту. Як результат, тривалість таких проєктів – не менше одного семестру. Однією зі слабких сторін традиційного навчання в університеті є недостатня практична спрямованість, тому сам факт появи практично орієнтованого напрямку помітно підсилює мотивацію здобувачів освіти до участі в позааудиторній роботі. Здобувачі освіти розуміють, що реалізація науково-дослідницьких проєктів дозволить їм не тільки отримати додаткові знання, а й розвинути навички, які підвищують їх конкурентоспроможність на ринку праці [12, с. 7-11].

Практично орієнтований характер університетських студій забезпечується не лише постановкою завдань з боку викладача, але й систематичною участю здобувачів освіти в освітньому процесі в позааудиторний час.

Другою важливою особливістю університетських студій є їх інтегрально-міждисциплінарний характер. Більшість дисциплін, що вивчаються в університеті, як правило, вузькоспеціалізовані та сфокусовані на одній предметній області. В реальних умовах випускникам доводиться мати справу з вирішенням комплексних проблем. Робота з інформацією та пошук необхідних компонентів знань з різних сфер визначаються потребою проходження через етапи реалізації проєкту. Для підготовки фахівців, що відповідають сучасним вимогам ринку та очікуванням роботодавців, логічно й в освітньому процесі створити можливості для застосування знань,

отриманих у рамках різних дисциплін, для вирішення конкретних, не відірваних від життя проблем [13, с.129-133]. У цьому сенсі «університетські студії» – справді ефективний формат підготовки фахівців.

Третьою характеристикою курсу у форматі університетської студії є поставлення здобувача освіти в центр освітнього процесу. Використовується нова парадигма освіти, відмінною рисою якої є спільне конструювання знань здобувачами освіти та викладачами. Будучи по суті «відкривачами» та «трансформаторами» власних знань, здобувачі освіти розвивають свої здібності до подальшого конструювання та використання знань, розвитку творчого потенціалу. Крім того, відомим за деякими дослідженнями ефектом участі здобувачів освіти у виконанні проєктів є покращення «запам'ятовуваності» отриманих ними знань, а також підвищення «відтворюваності» набутих навичок завдяки залученню механізмів довгострокової пам'яті [14, с. 82-84]. Формат університетських студій забезпечує й відносно автономний характер роботи здобувачів освіти в межах виконання проєктів, що залишає достатньо місця для ініціативи та самостійності учасників. Досвід показує, що здобувачі освіти підходять творчо й дуже по-різному до виконання проєктів, навіть якщо тема одна. Інтернаціоналізація інформаційних технологій постулює необхідність адаптивних освітніх практик, зокрема університетських студій, як інноваційної платформи для синергетичної взаємодії викладачів і здобувачів освіти в контексті професійної підготовки [15, с. 160].

Четвертою особливістю університетських студій є командна робота здобувачів освіти протягом усього курсу. У процесі роботи впродовж семестру здійснюється «супровід» діяльності здобувачів освіти, їхнє консультування та залучення до взаємодії з практиками [16, с.132].

Сучасний університет як полісистемний феномен вимагає переосмислення інституційних і дидактичних парадигм, що підкріплюють його функціональну ефективність в умовах новітніх тенденцій освітнього простору. Університетські студії, розуміючись не лише як простір для передавання знань, але й як середовище їхнього вироблення, постають новітньою формою креативної взаємодії професорсько-викладацького складу та здобувачів освіти. Така форма комунікації, яка інсинує процес кооперативної інтеграції та обміну знаннями, потребує запровадження концептуальних основ і принципів, які зумовлюють її функціональність і продуктивність.

Першорядним елементом, що конституїрує сутність університетських студій, є принцип симультанності освітньо-наукових процесів, котрий акцентує увагу на необхідності синхронізації освітньої та наукової діяльності у форматі колаборативного інтеракційного простору. Згідно з цим підходом, процес навчання не може бути редукований до трансляції фактографічних знань або механічного відтворення теоретичних догм. Навпаки, він передбачає активну участь здобувачів освіти у виробленні нових знань, ідея яких полягає в діалектичній синтезі теоретичних уявлень та практичних інсайтів [17, с. 79].

Відповідно, університетські студії функціонують як епістемологічний інкубатор, в якому відбувається континуальна емергенція наукових ідей.

Другим принципом, що забезпечує інноваційну сутність університетських студій, є гетерогенність знанневих потоків. У цьому контексті необхідно підкреслити важливість мультидисциплінарного підходу, який передбачає інтеграцію різнорідних знанневих систем для побудови комплексних методологічних парадигм [17, с. 82]. Взаємодія між професорсько-викладацьким складом і здобувачами освіти набуває властивостей когнітивного резонансу, коли знання, репрезентовані з різних наукових галузей, вільно циркулюють і взаємодіють, створюючи нові концептуальні синтези.

Іншим вагомим принципом є евристичний характер навчання. Університетські студії, орієнтовані на пошук нових форм знання, акцентують увагу на творчому підході до вирішення проблем, де здобувач освіти постає не як пасивний реципієнт інформації, а як активний агент когнітивної діяльності [17, с. 87]. За умов такого підходу, професорсько-викладацький склад виконує функцію менторства, модерації та фасилітації наукового процесу, стимулюючи здобувачів до самостійного пошуку знанневих істин і прийняття оригінальних, інноваційних рішень.

Інтерактивно-діалогічна форма комунікації є четвертим ключовим принципом, що виводить університетські студії на новий рівень педагогічної взаємодії. Тут університетська аудиторія постає як майданчик для спільного осмислення проблематик, де науково-педагогічний працівник і здобувач освіти стають рівноправними учасниками наукового дискурсу [17, с. 90]. Діалогічна форма співпраці дозволяє подолати традиційну ієрархічну структуру в стосунках між викладачем і студентом, сприяючи горизонтальному обміну знаннями і креативними ідеями.

Нарешті, важливо звернути увагу на актуалізацію індивідуалізації освітнього процесу як однієї з центральних складових університетських студій. Інноваційна природа цього принципу полягає в персоніфікації освітніх траєкторій, що дозволяє кожному здобувачу освіти розвиватися відповідно до його інтелектуальних нахилів, наукових інтересів і професійних амбіцій [17, с. 91]. Така персоналізована форма співпраці між викладачем і студентом формує глибшу емпіричну залученість у процес навчання, водночас стимулюючи розвиток індивідуальної відповідальності за наукові результати.

Тому, університетські студії постають як прогресивна форма академічної взаємодії, яка дозволяє не лише трансформувати традиційні педагогічні підходи, але й сприяє формуванню нової парадигми університетської освіти, де акцентується на інтерактивності, колективній творчості та індивідуалізованому навчанні. Ці принципи окреслюють перспективи для подальшого розвитку освітньої та наукової кооперації в сучасному академічному середовищі, роблячи університети не лише осередками знань, але й каталітичними агентами інноваційного розвитку суспільства.

Висновки. У результаті полісистемного аналізу інноваційного феномену університетських студій, з урахуванням їх мультидисциплінарного контексту, можна беззаперечно стверджувати, що вони репрезентують собою синкретичний і гетерогенний напрям розвитку сучасної вищої освіти. Цей феномен не лише корелює з екзистенційними потребами постіндустріального суспільства, але й формує когнітивні імпульси, що відповідають економічним векторальним трансформаціям, індукованим глобалізаційними процесами. Окрім цього, університетські студії слугують каталізатором підвищення рівня професійної компетентності здобувачів освіти, одночасно стимулюючи їх когнітивну евристичність та активацію латентного креативного потенціалу.

Інтеграція теоретичного знання із практико-орієнтованими навичками, яка імплементується через проєктно-організовану дидактичну систему, відкриває квазідетерміновані горизонти для розвитку інтелектуального капіталу. Такий синергетичний підхід забезпечує верифіковану підготовку висококваліфікованих спеціалістів, здатних функціонувати в умовах постнекласичної парадигми знаннєвого суспільства.

Незважаючи на наявний академічний інтерес до даного феномену, університетські студії потребують подальшого глибокого теоретико-методологічного рефреймінгу, особливо з огляду на їхню адаптивність до різних культурних та академічних контекстів. Проблематика ефективної інституціоналізації цієї форми освітньо-наукової кооперації вимагає вдосконалення як на рівні гносеологічних методологій, так і на рівні організаційно-адміністративного дизайну, що сприятиме максимізації їхнього ефективного функціонування в системі вищої освіти.

Аналіз й інтерпретація даних дозволили виявити певні схожості та відмінності у сприйнятті та поведінці здобувачів освіти і викладачів. Здобувачі освіти демонструють досить виражений інтерес до позааудиторної комунікації з викладачами. Цей інтерес залежить від успішності здобувачів освіти, а також від року навчання: здобувачі освіти з вищими оцінками та першокурсники більш налаштовані на контакт.

Викладачі також проявляють інтерес до спілкування зі здобувачами освіти. Наприклад, викладачам має сенс приділяти особливу увагу налагодженню позааудиторного спілкування з першокурсниками, які виявляють найбільший ентузіазм і готовність до такої комунікації та, очевидно, особливо потребують зворотного зв'язку від педагога. Водночас важливо розуміти, що взаємодія зі старшими здобувачами освіти потребує додаткових зусиль. Крім того, інформація про успішність здобувачів освіти може бути використана викладачами для індивідуального підходу до організації позааудиторного спілкування.

Активізація позааудиторного спілкування між здобувачами освіти і викладачами сприяла б створенню по-справжньому інтерактивного комунікативного середовища в університеті, реалізації індивідуального підходу до

учасників освітнього процесу, гармонізації відносин і розвитку академічної та корпоративної культури університету.

Отже, проведений аналіз інноваційної парадигми університетських студій дозволяє констатувати необхідність фундаментальної трансформації освітніх підходів у напрямі посилення інтерактивно-діалогічних, евристичних і гетерогенних форм взаємодії. Синергетичний зв'язок між професорсько-викладацьким складом та здобувачами освіти сприяє формуванню нового когнітивного середовища, де знання не лише передаються, але й активно спів-створяються у процесі інтеграції різнорідних дисциплінарних галузей. Зазначене, у свою чергу, зумовлює необхідність перегляду традиційних ієрархічних моделей навчання, заміщуючи їх гнучкими, персоналізованими та децентралізованими освітніми траєкторіями, що відповідають викликам сучасного глобалізованого суспільства.

Література:

1. Moscardini A., Strachan R., Vlasova T. The role of universities in modern society. *Studies in Higher Education*. 2022. № 47.4. P. 812-830
2. Clark B. R. *Places of inquiry: Research and advanced education in modern universities*. Univ of California Press. 2023. 339 p.
3. Петриченко Л. Чинники визначення конкурентоспроможності закладу вищої освіти в умовах глобалізації ринку освітніх послуг. *Освіта. Інноватика. Практика*. 2023. № 11.1. С. 28-34
4. Мельник І. Інноваційні підходи до навчання здобувачів освіти І курсу технічних спеціальностей в умовах пандемії. 2021. С. 71-74
5. Гончарова О., Маслова А. Фундаментальні цінності Європейського простору вищої освіти. *Людинознавчі студії*. Серія: Педагогіка. 2023. № 17.49. С. 15-19
6. Gilar-Corbi R., et al. Academic achievement and failure in university studies: motivational and emotional factors. *Sustainability*. 2020. № 12.23. URL: <https://www.mdpi.com/2071-1050/12/23/9798>
7. Bäumle L., Grunschel C., Dresel M. Student dropout at university: A phase-orientated view on quitting studies and changing majors. *European Journal of Psychology of Education*. 2022. № 37.3. P. 853-876
8. Заскалета С. Тенденції професійної підготовки фахівців педагогічного профілю: застосування міжпредметних зв'язків. *Педагогічні науки*. 2019. № 4 (67). С. 69-72
9. Лучанінова О. Виховні аспекти педагогічної рефлексії щодо формування особистості майбутнього викладача в умовах війни і трансформації вищої школи. *Науково-педагогічні студії*. 2023. № 7. С. 68-84
10. Purwanto A. The effect of transformational leadership dimensions on job satisfaction and organizational commitment: case studies in private university Lecturers. *Solid State Technology*. 2020. № 63.1S. P. 158-179
11. Савич В. Роль політичної освіти для молоді з особливими освітніми потребами. *Регіональні студії*. 2023. № 22. С. 34-39
12. Дінжос Р. Освітній проєкт «Цікава наука онлайн» як шлях компенсації освітніх втрат в умовах війни в Україні. *Modern Information Technologies and Innovation Methodologies of Education in Professional Training Methodology Theory Experience Problems*. 2024. № 72. С. 5-13
13. Озарчук І. В., Чумакова К. О. Специфіка освіти у Великій Британії під час пандемії. *Філологічні студії*. 2023. Випуск 27. Том 3. С. 128-134

14. Снітовська О. Поняття «інтернаціоналізація вищої освіти» в науково-педагогічному дискурсі. Людинознавчі студії. Серія: Педагогіка. 2024. № 50. С. 81-89
15. Карасаєв С. У., Лікарчук Н. В. Міжнародні аспекти використання інформаційних технологій у державному управлінні. *Міжнародні відносини: теоретико-практичні аспекти*. 2023. №12. С. 151–163.
16. Гмиря Т. П. Використання онлайн-курсів в освітньому процесі: переваги та недоліки. Українські студії в європейському контексті: зб. наук. пр. 2024. № 8. С. 124-134
17. Weinberg L. Smart University: Student Surveillance in the Digital Age (Critical University Studies). Johns Hopkins University Press. 2024. 264 p.

References:

1. Petrychenko L. (2023). Chynniki vyznachennya konkurentospromozhnosti zakladu vyshchoyi osvity v umovakh hlobalizatsiyi rynku osvitnikh posluh [Factors determining the competitiveness of a higher education institution in the context of the globalization of the educational services market]. *Osvita. Innovatyka. Praktyka – Education. Innovation. Practice*, № 11.1, pp. 28-34.
2. Clark B. R. (2023). *Places of inquiry: Research and advanced education in modern universities*. Univ of California Press. 339 p.
3. Melnyk I. (2021). Innovatsiyni pidkhody do navchannya studentiv I kursu tekhnichnykh spetsialnostey v umovakh pandemiyi [Innovative approaches to teaching first-year students of technical specialties during the pandemic]. № 71-74.
4. Honcharova O., Maslova A. (2023). Fundamentalni tsinnosti Yevropeyskoho prostoru vyshchoyi osvity [Fundamental values of the European Higher Education Area]. *Lydynoznavchi Studiyi. Seriya: Pedahohika – Human Studies. Series: Pedagogy*, № 17.49, pp. 15-19.
5. Moscardini A., Strachan R., Vlasova T. (2022). The role of universities in modern society. *Studies in Higher Education*, № 47.4, pp. 812-830.
6. Gilar-Corbi R., et al. (2020). Academic achievement and failure in university studies: motivational and emotional factors. *Sustainability*, № 12.23. URL: <https://www.mdpi.com/2071-1050/12/23/9798>.
7. Bäumle L., Grunschel C., Dresel M. (2022). Student dropout at university: A phase-orientated view on quitting studies and changing majors. *European Journal of Psychology of Education*, № 37.3, pp. 853-876.
8. Zaskaleta S. (2019). Tendentsiyi profesiynoyi pidhotovky fakhivtsiv pedahohichnoho profilyu: zastosuvannya mizhpredmetnykh zv'yazkiv [Trends in the professional training of pedagogical specialists: application of interdisciplinary connections]. *Pedahohichni nauky – Pedagogical Sciences*, № 4(67), pp. 69-72.
9. Luchaninova O. (2023). Vykhovni aspekty pedahohichnoyi refleksiyyi shchodo formuvannya osobystosti maybutnoho vykladacha v umovakh viyny i transformatsiyi vyshchoyi shkoly [Educational aspects of pedagogical reflection on forming the personality of future teachers during war and transformation of higher education]. *Naukovo-pedahohichni studiyi – Scientific and Pedagogical Studies*, № 7, pp. 68-84.
10. Purwanto A. (2020). The effect of transformational leadership dimensions on job satisfaction and organizational commitment: case studies in private university Lecturers. *Solid State Technology*, № 63.1S, pp. 158-179.
11. Savych V. (2023). Rol politychnoyi osvity dlya molodi z osoblyvymy osvitnimy potrebamy [The role of political education for youth with special educational needs]. *Rehionalni Studiyi – Regional Studies*, № 22, pp. 34-39.
12. Dinzhos R. (2024). Osvitniy proiekt «Tsikava nauka onlayn» yak shlyakh kompensatsiyi osvitnikh vtrat v umovakh viyny v Ukraini [The educational project "Interesting Science Online" as a way to compensate for educational losses during the war in Ukraine]. *Modern Information Technologies and Innovation Methodologies of Education in Professional Training Methodology Theory Experience Problems*, № 72, pp. 5-13.

13. Ozarchuk I. V., Chumakova K. O. (2023). Spetsyfika osvity u Velykiy Brytaniyi pid chas pandemiyi [Specifics of education in Great Britain during the pandemic]. *Filologichni Studiyi – Philological Studies*, Vypusk 27, Tom 3, pp. 128-134.

14. Snitovska O. (2024). Ponyattya «internatsionalizatsiya vyshchoyi osvity» v naukovopedagogichnomu dyskursi [The concept of "internationalization of higher education" in the scientific and pedagogical discourse]. *Lydynoznavchi Studiyi. Seriya: Pedagogika – Human Studies. Series: Pedagogy*, № 50, pp. 81-89.

15. Karasaiev, S. U., Likarchuk, N. V. (2023). Mizhnarodni aspekty vykorystannia informatsiinykh tekhnolohii u derzhavnomu upravlinni [International aspects of the use of information technologies in public administration]. *Mizhnarodni vidnosyny: teoretyko-praktychni aspekty*, №12, pp. 151–163.

16. Hmyrya T. P. (2024). Vykorystannya onlayn-kursiv v osvitnomu protsesi: perevahy ta nedoliky [The use of online courses in the educational process: advantages and disadvantages]. *Ukrayinski Studiyi v Yevropeyskomu Konteksti: Zb. Nauk. Pr. – Ukrainian Studies in the European Context: Coll. of Scientific Papers*, № 8, pp. 124-134.

17. Weinberg, L. (2024). *Smart University: Student Surveillance in the Digital Age (Critical University Studies)*. Johns Hopkins University Press, 264 p.

УДК : 371027

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11\(39\)-1469-1476](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11(39)-1469-1476)

Олійник Тетяна Іванівна кандидат педагогічних наук, доцент кафедри інструментального виконавства, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, вул. Садова, 2, м. Умань, 20300, тел.: (068)393-10-19, <https://orcid.org/0000-0001-9095-8180>

ФОРМУВАННЯ ПІЗНАВАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ НА УРОКАХ МИСТЕЦТВА З ВИКОРИСТАННЯМ СУЧАСНИХ ОСВІТНІХ ТЕХНОЛОГІЙ

Анотація. У статті досліджується проблема формування пізнавальної активності молодших школярів на уроках мистецтва з використанням сучасних освітніх технологій, як цілісного утворення особистості, що сприяє готовності учнів до творчої пізнавальної діяльності, та знаходить свій прояв в активному вивченні дійсності. Автор зазначає, що у системі вітчизняної освіти за останні роки відбувається багато змін, пов'язаних з оновленням змісту освіти, появою різних його моделей, виникненням спроб відшукати відповідні підходи до навчання. Все частіше освітній процес у ЗЗСО орієнтується на пізнавальну активність і самостійність школярів, оскільки освітня політика в суспільстві потребує самостійних, активних особистостей, які мають природну мобільність, готовність до безперервного пошуку, цілеспрямованість тощо. Досягти цього неможливо без активної позиції індивіда, глибоких теоретичних знань і практичних навичок.

Автор підкреслює, що нині в багатьох загальноосвітніх навчальних закладах склалася ситуація на уроках мистецького спрямування, коли пізнавальна активність учнів знижується не лише через недостатньо високу кваліфікацію вчителів, а й через необхідність використання нових підходів, форм і методів навчання мистецтву. Вищезазначені причини є підґрунтям для пошуку ефективних заходів щодо оснащення універсальної системи мистецької освіти методикою та практикою оптимального використання комп'ютерних технологій. Доведено, що активність молодших школярів в процесі навчання основ мистецтва дає змогу набувати позитивного соціального досвіду, розвивати комунікативні здібності, формувати адекватне ставлення до навколишньої дійсності. Звертаючи увагу на унікальність мистецтва з педагогічної точки зору, автор доводить, що воно полягає в розвивальному потенціалі впливу на особистість. Підкреслюється, що нині в організації освітнього процесу не можна не враховувати творчий аспект комп'ютерних технологій, які в широкому розумінні

являють собою педагогічний інструмент, що впливає на структуру і динаміку пізнавальної активності учнів, а також послідовно організовані та скоординовані дії вчителя, які проявляються в корекції навчального пізнання з позиції його доцільності, узгодженості та ефективності.

Ключові слова: пізнавальна активність, пізнавальна діяльність, комп'ютерні технології, учні молодшого шкільного віку, заклади загальної середньої освіти, урок мистецтва.

Oliynyk Tetyana Ivanivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Instrumental Performance at the Uman State Pedagogical University named after Pavel Tychnya, Sadova, 2, Uman, tel.: (068) 393-10-19, <https://orcid.org/0000-0001-9095-8180>

FORMATION OF COGNITIVE ACTIVITY OF YOUNGER SCHOOL STUDENTS IN ART LESSONS USING MODERN EDUCATIONAL TECHNOLOGIES

Abstract. The article examines the problem of cognitive activity of younger schoolchildren in art classes using modern educational technologies as a holistic formation of the personality, which contributes to the readiness of students for creative cognitive activity, and finds its manifestation in the active study of reality. The author notes that there have been many changes in the national education system in recent years, related to the updating of the content of education, the emergence of various models of it, the emergence of attempts to find appropriate approaches to education. Increasingly, the educational process in general secondary education centers is focused on the cognitive activity and independence of schoolchildren, since the educational policy in society needs independent, active individuals who have natural mobility, readiness for continuous search, purposefulness, etc. It is impossible to achieve this without the active position of the individual, deep theoretical knowledge and practical skills.

The author emphasizes that nowadays in many general educational institutions there is a situation in art classes, when the cognitive activity of students decreases not only due to insufficiently high qualification of teachers, but also due to the need to use new approaches, forms and methods of teaching art. The above-mentioned reasons are the basis for finding effective measures to equip the universal system of art education with the methodology and practice of optimal use of computer technologies. It has been proven that the activity of younger schoolchildren in the process of learning the basics of art makes it possible to gain positive social experience, develop communication skills, and form an adequate attitude to the surrounding reality. Paying attention to the uniqueness of art from a pedagogical point of view, the author proves that it lies in the developmental potential of influencing the personality. It is emphasized that nowadays in the

organization of the educational process one cannot fail to take into account the creative aspect of computer technologies, which in a broad sense are a pedagogical tool that affects the structure and dynamics of the cognitive activity of students, as well as the consistently organized and coordinated actions of the teacher, which are manifested in correction of educational knowledge from the standpoint of its expediency, consistency and effectiveness.

Keywords: cognitive activity, cognitive activity, computer technologies, elementary school students, institutions of general secondary education, art lesson.

Постановка проблеми. У сучасній парадигмі освіти особлива увага приділяється повноцінній реалізації виховної та розвивальної функції освіти, забезпеченню гуманізації та гуманітаризації початкової освіти.

Актуалізація освітньої проблеми пов'язана з пошуком педагогічних методів і умов для повноцінної життєдіяльності освітньої системи. Одним із таких методів є активізація навчально-виховного процесу в контексті формування пізнавальної активності учнів. Концепція виховної підготовки набула нового імпульсу завдяки сучасним принципам гуманізації та гуманітаризації освіти.

Однак, у сучасній школі, на жаль, навчання часто зводиться до запам'ятовування навчального матеріалу та репродуктивного відтворення знань і способів дій, типових шляхів розв'язання завдань. Природно, що це суттєво гальмує розвиток пізнавальної активності, позбавляє дитину радості відкриття. Тому сьогодні особливої актуальності набуває завдання обґрунтування ефективних форм, методів і засобів навчання та виховання, які б забезпечували інтенсивний розвиток дітей на основі актуалізації їхніх пізнавальних потреб.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема формування пізнавальної активності особистості перебуває в центрі уваги багатьох науковців. Так, у їхніх дослідженнях розкрито сутність понять «активність», «пізнавальна активність» (А. Боднар, Н. Бібік, С. Богданова, Н. Бойко, І. Вікторенко, Ю. Ватан, Т. Головань, О. Коберник, Г. Коберник, С. Прищеп, С. Собко та ін.); виявлено роль активності у процесі соціалізації особистості (О. Беспалько, С. Грабовська, В. Косовець, О. Киричук, О. Литвиненко, В. Радул, К. Ямкова та ін.; проаналізовано виховний аспект розвитку пізнавальної активності (В. Пшенична; А. Лякішева; О. Липецький; Л. Мар'яненко; О. Ляшенко та ін.).

Мета статті - дослідити теоретичний аспект проблеми формування пізнавальної активності молодших школярів на уроках мистецтва з використанням сучасних освітніх технологій.

Виклад основного матеріалу. Педагогічна теорія і практика доводять величезний перетворювальний потенціал мистецтва у формуванні особистості молодших школярів, зважаючи на те, що воно сприймається емоційно, розширюючи межі чуттєвої сфери. При цьому, дитина через різні види

мистецької діяльності засобами комп'ютерних технологій освоює різні способи, засоби пізнання мистецтва, навколишнього життя і самої себе.

Дитинство молодшого школяра – це період активного психічного перетворення індивіда. Тому важко недооцінити значущість пізнавальної діяльності на цьому віковому етапі, що несе в собі суб'єктивні евристичні установки для творчості, як якості особистості. Нервова система дитини влаштована так, що процесу виховання сприяє чуттєве сприйняття швидше, ніж розумове усвідомлення, тому що почуття й емоції особливо характерні для організму, що розвивається. Так, новоутворенням молодшого шкільного віку є словесно-логічне мислення, виникнення якого суттєво перебудовує інші пізнавальні процеси дітей. Наприклад, пам'ять у цьому віці стає мислячою, а сприйняття – думаючим [5].

Дитина, яка пізнає мистецтво в період навчання в молодшому шкільному віці, більш адаптована до переходу на різні життєві етапи, бо прагнення до творчого ставлення, до буття зумовлює для неї режим саморозвитку. Крім того, ціннісна система, закладена в дитинстві, забезпечує соціальну стійкість особистості.

У процесі навчання на уроках мистецтва учні виявляють різні рівні пізнавальної активності, спрямованої на здобуття знань, умінь і навичок у зазначеній галузі. Традиційно навчальну, виховну, розвивальну функції уроку мистецтва можна забезпечувати різними засобами. При цьому, використання комп'ютерних технологій сприятиме виникненню нових якостей особистості як інтегральної системи, що полягає в прояві нового ставлення, нової позиції до об'єкта, що вивчається, а саме – твору мистецтва.

У цьому аспекті зауважимо, що активність полягає у здатності до саморозвитку та зміни інших об'єктів, по суті, забезпечуючи існування людини в соціумі. Важливо підкреслити, що усвідомлення неможливе без активної думки, а пізнання складається на основі пізнавального інтересу, в якому думка активна і спрямована на розв'язання завдань.

Оскільки мистецтво вчить осягати світ із різних аспектів, розкриваючи особливий сенс життя, то комп'ютерні технології допоможуть дитині прийняти одночасно безліч позицій і звільнитися від консервативного впливу життєвої практики. Емпіричний шлях існування мистецтва доводить значну силу впливу на розумовий процес людини, розвиток її сутнісних якостей: почуття, розум, волю. Він допомагає осмисленню їхньої архітектоніки через перцептивно-аксіологічний аспект. Відомо, що однією з граней навколишнього світу є мистецтво як частина культури, якому відводиться одне з центральних місць у системі загальнолюдських цінностей (Ю. Афанасьєв; Є. Бистрицький; В. Бойко; М. Закович; В. Лозовий; О. Лосєв; Л. Масол; О. Отич; М. Яновський та ін.).

Можна констатувати, що активність молодшого школяра в процесі навчання основ мистецтва дає змогу набувати позитивного соціального

досвіду, розвивати комунікативні здібності, формувати адекватне ставлення до навколишньої дійсності. Звертаючи увагу на унікальність мистецтва з педагогічної точки зору, дослідники І. Зязюн [2], О. Рудницька [4] та ін. зазначають, що воно полягає в розвивальному потенціалі впливу на особистість, що особливо важливо для нашого дослідження.

Відповідно, у проєкції нашого дослідження активність на уроках мистецтва підрозділяється на пізнавальну, що забезпечує інтелектуальний розвиток засобами мистецтва, та мотиваційну, що визначає готовність докладати старанність у його пізнанні. У такій ключовій позиції компонентами пізнавальної активності стають: прагнення до самостійної діяльності, самосвідомість, системність, саморозвиток та інші. Хоча активність має вибіркового характеру, проте є одночасно і умовою розвитку, і результатом особистісного зростання молодших школярів.

Такий механізм дає змогу розглядати активність кожного учня на уроці мистецтва як цілісність, пов'язану з його внутрішніми та зовнішніми характеристиками, що виступає вирішальним чинником інтенсифікації навчального процесу, тотожним стійкій прогресії морального становлення особистості учнів. Такий погляд дає змогу підкреслити, що мистецтво впливає на поведінкові настанови особистості, а зрозуміти поведінку зростаючої особистості означає уявити картину її внутрішньої динаміки (помислів, почуттів, спонукань) і ступінь узгодженості із зовнішнім світом. Відтак, в поведінці людини ми виділяємо мотиваційну та цільову складові її активності.

Низкою вчених (А. Боднар, Н. Бібік, С. Богдановою, Н. Бойко, І. Вікторенко, Т. Головань, О. Коберником, Г. Коберник, С. Прищепою, С. Собко та іншими), пізнавальну активність визначено як стан, який передуює діяльності та породжує її. Отже, інтерес у житті людини як мотиваційний механізм діяльності виступає важливою умовою підвищення продуктивності навчального процесу. Зауважимо, що в молодшому шкільному віці навчальна діяльність є провідним видом діяльності, а її поєднання з грою, працею, участю в громадському житті дає змогу повноцінно засвоювати й теоретичні знання.

Оскільки мистецтво – джерело емоцій, що допомагає почати пошукову діяльність, дослідниками підкреслюється його значущість для освітнього процесу, з огляду на те, що активізація почуттів, які виникають, знімається не зовнішнім планом, а внутрішнім (І. Аршава, М. Дроздова, Л. Левчук, Б. Пунч, О. Самойленко та ін.).

Якщо ж брати до уваги той аргумент, що пізнавальний інтерес спрямований не тільки на оволодіння знаннями, а й на процес здобуття цих знань, то важливою особливістю на уроці мистецтва можна вважати завдання, що вимагає від учня активної мистецької діяльності. При цьому, важливо дотримуватися трьох умов для організації пізнавального інтересу:

- наочне вивчення навчальних предметів;
- самостійність учня в навчальному процесі;
- емоційне викладання навчального предмета [1].

З педагогічного погляду, пізнавальний інтерес є одним із найбільш значущих чинників навчального процесу, що спрямовує та підтримує процес соціально-мистецької активності учнів на уроці. Відомо, що будь-яке мистецтво за своєю природою є емоційним, а конкретна емоція може сприяти конкретній активності, організовуючи діяльність і мислення, впливаючи на сприйняття того, що учень бачить і чує.

Як відомо, під час пізнання навколишнього світу людина включає в цю діяльність не тільки свої розумові процеси, а й почуття та емоції, за допомогою яких розкривається її суб'єктивне ставлення і до світу, і до себе. Беручи до уваги зазначене твердження, вважаємо, що компетентне застосування педагогом комп'ютерних технологій у процесі пізнання універсальності мистецтва молодшими школярами спонукатиме кожного з них до активної мистецької діяльності на уроках: сприймані музики, художньо-творчої діяльності та інших. Точка зору щодо того, що особистість, яка має переконливі мотиви, дає якісні результати в будь-якій діяльності (М. Боришевський, Г. Костюк, О. Скрипченко та ін.), спонукає до постановки завдання: викликати бажання молодшого школяра діяти з повною віддачею сил, долаючи неминучі труднощі на уроці в процесі освоєння мистецтва, шляхом застосування комп'ютерних технологій.

Зазначимо, що урок мистецтва в мотиваційному плані перебуває, з одного боку, у виграшному становищі, оскільки учні навчаються з досить сильною внутрішньою мотивацією, хоча, з іншого боку, прагматичний настрій суспільства не сприяє тому, щоб ця мотивація стала усвідомленою і стійкою.

Закономірно, що під терміном «стан потреби» розуміється момент залежності, представлений у потребі, а активний момент – в устремліннях індивіда. Отже, процес задоволення потреб передбачає досягнення особистістю активності або інших цілей. Оскільки урок мистецтва не мислимий без пізнавальної активності учня, то нині в організації цього процесу не можна не враховувати творчий аспект комп'ютерних технологій. Комп'ютерні технології в широкому розумінні – це педагогічний інструмент, що впливає на структуру і динаміку пізнавальної активності учнів, а також послідовно організовані та скоординовані дії вчителя, які проявляються в корекції навчального пізнання з позиції його доцільності, узгодженості та ефективності.

Використання в педагогічній практиці обчислювальної техніки та пов'язаних з нею інформаційних технологій, надання необхідної текстової, звукової, наочної інформації, що доповнює зміст мистецької освіти в початковій школі, як засобів управління процесом формування пізнавальної активності молодших школярів у сукупності розуміється нами як комп'ютерні технології в мистецькій освіті.

Звідси випливає, що в мистецькій педагогіці актуальними стають такі питання як:

— актуалізація комп'ютерних технологій у системі загальної освіти молодших школярів;

— визначення специфіки використання комп'ютерних технологій у мистецькій освіті учнів початкової школи;

— навчально-методичне забезпечення процесу мистецької освіти молодших школярів з використанням комп'ютерних технологій.

Саме влучне розставлення акцентів в означених процесах дасть нам змогу забезпечити ефективне розв'язання досліджуваної проблеми, виявити ступінь сформованості пізнавальної активності та розвиненості діапазону творчості молодших школярів.

Вважаємо, що навчання мистецтву засобами комп'ютерних технологій утворює цілісну систему: педагог – мистецтво – комп'ютер – учень. Таким чином, спілкування вчителя з учнями в процесі активної мистецької діяльності з використанням комп'ютерних технологій сприятиме всебічному і продуктивному освоєнню мистецькою діяльністю, бібліографічних відомостей про композиторів та історичні епохи, елементарних теоретичних мистецьких знань та інших складових основ мистецької культури.

Так, використання комп'ютерних технологій сприяє вирішенню наступних завдань на уроці мистецтва в закладі загальної середньої освіти:

— підвищення якості засвоєння знань учнів у галузі мистецтва;

— застосування активних методів навчання, що впливають на динаміку розвитку творчого потенціалу та інтелектуального базису учнів як значущих складових навчальної діяльності;

— інтеграція різних видів діяльності (слухання, виконання, імпровізація, художньо-творча, дослідницька діяльність тощо);

— можливості проектування навчання на індивідуальні особливості того, хто навчається;

— розробка інноваційних методів навчання, що сприяють активізації пізнавальної діяльності молодших школярів і підвищенню мотивації освоєння ними засобів і методів комп'ютерних технологій для ефективного застосування в середовищі життєдіяльності;

— забезпечення безперервності та наступності в навчанні основ мистецтва;

— використання на уроках мистецтва текстової, звукової, графічної та відеоінформації;

— удосконалення програмно-методичного забезпечення проведення уроку мистецтва в ЗЗСО;

— формування високого рівня культури учня закладу загальної середньої освіти.

Широка багатофункціональність комп'ютерних технологій у поєднанні з обґрунтованими традиційними методиками дає змогу вчителю віднайти найкоротший шлях від заданої мети до виховання висококультурної особистості, а також виховання емоційно-ціннісного ставлення та стійкого інтересу до мистецтва свого народу та інших народів світу, мистецького смаку, потреби в самостійному пізнанні, які впливають на мистецьку самоосвіту.

Висновки. Виходячи з вищесказаного, вважаємо за необхідне зазначити, що:

— у сучасному суспільстві інформація водночас стає і важливою характеристикою простору соціального розвитку, і його найвищою цінністю, а інформаційна культура молодших школярів – чинником успішності в мистецькій діяльності, що визначає вимоги до уроку мистецтва;

— незважаючи на розбіжності в оцінці потенціалу комп'ютерних технологій у навчальному процесі ЗЗСО, теоретики і практики сходяться на думці про необхідність їх використання;

— застосування на уроках технічних засобів навчання має бути концептуально обґрунтованим і логічно продуманим, щоб не перетворювати процес використання інноваційних технічних засобів на самоціль. Їх розумне використання, відповідне дозування та якість забезпечать перетворювальний вплив на молодших школярів і успішно вирішуватимуть завдання мистецького виховання, навчання та розвитку;

— використання комп'ютерних технологій надає можливість учителю мистецтва закладу загальної середньої освіти активізувати пізнавальну активність молодших школярів через оптимальні можливості режисури уроку, що використовує більший спектр можливостей у виборі форм, прийомів і методів у його організації: презентації, проекти, тести та інші.

Література:

1. Буряк В. Система дидактичних умов ефективної організації навчальної пізнавальної діяльності. *Рідна школа*. 2007. №9. С. 25–27.
2. Зязюн І. А. Культура в контексті політики та освіти. *Мистецтво та освіта*. 1998. №2. С. 4-5.
3. Набока Б. Пізнавальна діяльність як основа розвитку особистості учня. *Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені В. Винниченка*. Серія: Педагогічні науки. 2011. Вип. 93. С. 111–115.
4. Рудницька О. П. Педагогіка: загальна та мистецька: навчальний посібник. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2005. 360 с.
5. Якимчук В. О. Зміст та структура феномену «культура мислення» молодшого школяра. *Магістерські студії*. 2021. Вип. 21. С. 163-164.

References:

1. Buryak, V. (2007). Systema dydaktychnykh umov efektyvnoyi orhanizatsiyi navchal'noyi piznaval'noyi diyal'nosti [System of didactic conditions of effective organization of educational cognitive activity]. *Ridna shkola*. Vyp. 9, 25–27 [in Ukrainian].
2. Zyazyun, I.A. (1998). Kul'tura v konteksti polityky ta osvity [Culture in the context of politics and education]. *Mystetstvo ta osvita*. Vyp. 2, 4-5 [in Ukrainian].
3. Naboka, B. (2011). Piznaval'na diyal'nist' yak osnova rozvytku osobystosti uchnya [Naboka B. Cognitive activity as the basis of student personality development]. *Naukovi zapysky Kirovohrads'koho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni V. Vynnychenka*. Seriya: Pedahohichni nauky. Vyp. 93, 111–115 [in Ukrainian].
4. Rudnyts'ka, O. P. (2005). Pedahohika: zahal'na ta mystets'ka [Pedagogy: general and artistic]. Ternopil' : Navchal'na knyha – Bohdan [in Ukrainian].
5. Yakymchuk, V. O. (2021). Zmist ta struktura fenomenu «kul'tura myslennya» molodshoho shkolyara [The content and structure of the phenomenon «thinking culture» of a junior high school student]. *Mahisters'ki studiyi*. Vyp. 21, 163–164 [in Ukrainian].

УДК 355.23;339.19

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11\(39\)-1477-1485](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11(39)-1477-1485)

Павленко Олег Анатолійович кандидат педагогічних наук, начальник кафедри загальновійськових дисциплін, Військовий інститут телекомунікацій та інформатизації імені Героїв Крут, вул. Князів Острозьких 45/1, м. Київ, тел. (093)919-43-75, <https://orcid.org/0000-0001-8752-1949>

КОНЦЕПЦІЯ ФОРМУВАННЯ УПРАВЛІНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ-ЗВ'ЯЗКІВЦІВ У ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ

Анотація. У статті обґрунтовано концепцію формування управлінської компетентності майбутніх офіцерів підрозділів зв'язку Збройних Сил України в процесі професійної підготовки під час навчання у вищих військових навчальних закладах України. Встановлено, що зазначена концепція є комплексом основних положень, які всебічно і повно розкривають сутність, зміст, основні етапи професійної підготовки майбутніх офіцерів-зв'язківців. Концепція професійної підготовки майбутніх офіцерів-зв'язківців визначається вимогами, які пред'являються до них, до їх професійної компетентності, що склалися в системі вищої військової освіти і орієнтована на формування здатності і готовності майбутніх офіцерів реалізувати себе за професійним призначенням. В основу концепції формування управлінської компетентності у процесі професійної підготовки покладено принципи, за якими потреба покращення якості й ефективності професійної підготовки майбутніх офіцерів підрозділів зв'язку Збройних Сил України у вищих військових навчальних закладах зумовлено роллю підрозділів зв'язку Збройних Сил України в умовах війни з російською федерацією, підвищенням вимог до ефективності військового управління тощо. Концепція охоплює сукупність інноваційних цільових установок і пріоритетних напрямів підготовки офіцерських кадрів у сучасних умовах розвитку Збройних Сил України, включає теоретичний, методологічний й практичний концепти та передбачає оптимізацію цієї діяльності з урахуванням специфіки військової професії майбутнього офіцера підрозділів зв'язку Збройних Сил України. Встановлено, що дія педагогічної системи формування управлінської компетентності майбутніх офіцерів підрозділів зв'язку Збройних Сил України буде ефективною, якщо вона базуватиметься на реалізації відповідних організаційно-педагогічних умов. Результати такого дослідження матимуть теоретичну значущість для подальшого вивчення та вирішення проблеми формування управлінських умінь під час організації освітнього процесу майбутніх офіцерів підрозділів зв'язку Збройних Сил України.

Ключові слова: управлінська компетентність; професійна підготовка; офіцери підрозділів зв'язку; Збройні Сили України; концепція.

Pavlenko Oleh Anatoliyovych Candidate of Pedagogical Sciences, Chief of department generally military disciplines, Military institute of Telecommunications and Informatization in the name of Heroes Krut., Kyiv Kniaziv Ostrozkykh St., 45/1, tel.: (093)919-43-75, <https://orcid.org/0000-0001-8752-1949>

THE CONCEPT OF FORMING MANAGERIAL COMPETENCE OF FUTURE OFFICERS OF COMMUNICATION UNITS IN THE PROCESS OF PROFESSIONAL TRAINING

Abstract. The article substantiates the concept of forming the managerial competence of future officers of communication units of the Armed Forces of Ukraine in the process of professional training during their studies in higher military educational institutions of Ukraine. It is established that this concept is a set of basic provisions that comprehensively and fully reveal the essence, content, and main stages of professional training of future communication officers. The concept of professional training of future communication officers is determined by the requirements for their professional competence, which have developed in the system of higher military education and is focused on the formation of the ability and readiness of future officers to realize themselves in their professional capacity. The concept of forming managerial competence in the process of professional training is based on the principles according to which the need to improve the quality and efficiency of professional training of future officers of the communication units of the Armed Forces of Ukraine in higher military educational institutions is due to the role of the communication units of the Armed Forces of Ukraine in the war with the Russian Federation, increased requirements for the effectiveness of military management, etc. The concept covers a set of innovative targets and priority areas of officer training in the current conditions of development of the Armed Forces of Ukraine, and includes theoretical, methodological and technological concepts and provides for the optimization of this activity taking into account the specifics of the military profession of the future officer of the communication units of the Armed Forces of Ukraine. It has been established that the effect of the pedagogical system of forming the managerial competence of future officers of communication units of the Armed Forces of Ukraine will be effective if it is based on the implementation of appropriate organizational and pedagogical conditions. The results of this study will have theoretical significance for further study and solution of the problem of forming managerial skills in the organization of the educational process of future officers of communication units of the Armed Forces of Ukraine.

Keywords: managerial competence; professional training; officers of communication units; Armed Forces of Ukraine; concept.

Постановка проблеми. У сучасних умовах суттєво зросла роль зв'язку як одного з основних засобів в системі управління військами. Як наслідок, спостерігається гостра потреба створення складних систем військового зв'язку та посилення вимог до його своєчасності, достовірності та безпеки. Усе це зумовило суттєве зростання значення професійної діяльності офіцерів-зв'язківців та підвищило вимоги до їхньої професійної компетентності у цілому та рівня сформованості управлінських умінь, зокрема. Інноваційні освітні процеси наполегливо вимагають підготовки таких майбутніх офіцерів-зв'язківців Збройних Сил України, які мають сформовані професійні якості, володіють умінням використовувати здобуті теоретичні знання та практичні навички під час виконання службових обов'язків. Майбутній офіцер-зв'язківець повинен бути кваліфікованим управлінцем, інтелектуально розвинутою особистістю із сформованими управлінськими уміннями, розвиненим аналітичним мисленням, підготовленим у моральному та військово-професійному відношенні, і він має прагнути до цілеспрямованого професійного й особистісного самовдосконалення.

Нині в Україні не проводилися комплексні наукові дослідження, які стосувалися б розробки цілісної системи підготовки майбутніх офіцерів інженерно-технічного профілю, зокрема й зв'язку, не висвітленими залишаються практичні засади організації навчання майбутніх курсантів з дисциплін професійної та загальновійськової підготовки, не стала предметом ґрунтовного вивчення методика організації дисциплінарного освітнього простору під час формування у майбутніх офіцерів зв'язку управлінських умінь. Відтак, об'єктивною необхідністю є потреба у створенні цілісної педагогічної системи формування управлінських умінь майбутніх офіцерів підрозділів зв'язку під час організації освітнього процесу у Військовому інституті телекомунікацій та інформатизації імені Героїв Крут з дисциплін професійної та загальновійськової підготовки, такої, в якій би поєднувалися традиційні та інноваційні підходи до професійної підготовки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загалом, мета, завдання, зміст, вимоги й специфіка професійної діяльності військовослужбовців, розкривається в працях відомих українських і зарубіжних науковців. Так, питання філософії освіти та методології педагогіки вивчали В. Зінченко, В. Краєвський, М. Скаткін, В. Шадриков та ін. Психолого-педагогічні засади розвитку особистості досліджували Б. Ананьєв, А. Маслоу, К. Роджерс та ін. Особливості військової педагогіки та психології досліджували Г. Артюшин, О. Романовський, М. Нещадим, В. Ягупов. Професійну підготовку майбутніх офіцерів-зв'язківців розглядали Л. Олійник, І. Романюк О. Щербій та ін.

Мета статті полягає в обґрунтуванні концепції формування управлінської компетентності майбутніх офіцерів підрозділів зв'язку під час навчання у вищих військових навчальних закладах (ВВНЗ) України.

Виклад основного матеріалу. З метою забезпечення якісної розробки концептуальних засад підготовки майбутніх офіцерів підрозділів зв'язку до

управлінської діяльності у вищих військових навчальних закладах необхідно визначити поняття «концепція». Так, у перекладі з латини (від латин. *conceptio* – осягати, сприймати) – це спосіб розуміння, інтерпретації явищ, керівна ідея їх висвітлення, провідний задум, система поглядів, понять про ті чи інші явища або процеси, спосіб їхнього розуміння, тлумачення, основна ідея будь-якої теорії, головний задум нового, оригінального розуміння, конструктивний принцип тих чи інших видів діяльності [4].

З огляду на зазначене, дамо визначення концепції професійної підготовки майбутніх офіцерів підрозділів зв'язку Збройних Сил України: це комплекс основних положень, які всебічно і повно розкривають сутність, зміст, основні етапи підготовки військових фахівців. Концепція професійної підготовки майбутніх офіцерів-зв'язківців визначається вимогами, які пред'являються до них, до їх професійної компетентності, що склалися в системі вищої військової освіти і орієнтована на формування здатності і готовності військовослужбовців реалізувати себе за професійним призначенням. Концепція представляє сукупність інноваційних цільових установок і пріоритетних напрямів підготовки офіцерських кадрів у сучасних умовах розвитку Збройних Сил України [3].

Майбутня військово-професійна діяльність офіцерів «операторських спеціальностей», зокрема і зв'язківців складна, доволі специфічна та вимагає прояву низки важливих управлінських характеристик – стійкої мотивації до військової служби, високого рівня теоретичної та практичної підготовки, належно сформованих особистісних якостей, а також цілого спектру управлінських умінь [2; 8]. З огляду на це, можемо констатувати, що ефективність й якість виконання професійних обов'язків безпосередньо залежить від професійної компетентності майбутніх офіцерів-зв'язківців, яка базується на управлінських вміннях.

Нині помітно посилились вимоги до управлінських якостей і загалом до професійної підготовки майбутніх офіцерів ЗСУ. Керівник (командир) як суб'єкт управлінської діяльності – це офіцер, із роллю очільника військового підрозділу, який реалізує управлінську позицію у сфері службово-бойової діяльності військового підрозділу ЗСУ. Управління підрозділами ЗСУ та іншими службами бойового забезпечення, здійснення всього комплексу ведення бойових дій вимагають чіткого розмежування повноважень і відповідальності як загалом військовослужбовців так і керівництва на всіх рівнях [9].

Під управлінням С. Резнік розуміє цілеспрямований вплив людини на колектив для досягнення поставлених цілей. Управління є складним видом діяльності, що містить цілепокладання, планування, організацію досягнення поставлених цілей, стимулювання, регулювання діяльності, контроль та аналіз результатів. Складність здійснення управлінської діяльності сьогодні значно зростає, оскільки керівникам потрібно діяти в умовах ринку, конкуренції,

значних соціально-політичних та економічних перетворень, глобалізації. Все це висуває підвищені вимоги до рівня управлінських умінь і навичок сучасних інженерів [10].

Отже, існує нагальна потреба впровадження новацій до змісту й технологій підготовки майбутніх офіцерів до виконання різного характеру професійних функцій, у тому числі управлінських, доцільності формування у процесі здобування вищої освіти лідерського потенціалу [11]. Так, О. Романовський переконливо обґрунтовує «...потребу розроблення нових моделей підготовки майбутніх управлінців як інтелектуальної висококваліфікованої управлінської еліти, здатних ефективно керувати різними галузями виробництва, готових оновлювати власні знання, набувати нового управлінського досвіду, адаптуючись до мінливих ринкових умов». Саме нові методики підготовки майбутніх управлінців, на думку дослідника, мають призвести до змін у їхніх пріоритетах, досягнення особистісного успіху й стабільних результатів у діяльності підприємств, установ, організацій [5]. Схожі ідеї щодо сприяння досягненню професіоналізму майбутніх офіцерів зв'язківців у вищих військових навчальних закладах, необхідності врахування під час здобування вищої освіти тенденцій розвитку Збройних Сил України, відповідних стандартів НАТО, інтеграції знань професійних, психологічних, педагогічних дисциплін [6].

Відповідно до проаналізованої специфіки управлінської діяльності у процесі формування управлінських умінь і навичок необхідно забезпечити розвиток особистісних якостей, важливих для успішної управлінської діяльності майбутніх офіцерів-зв'язківців – активності, незалежності, ініціативності, самостійності тощо; здатності організовувати діяльність, що полягає у плануванні та забезпеченні належного досягнення запланованих результатів; умінь працювати з людьми, створювати позитивну соціально-психологічну атмосферу, умінь вирішувати практичні завдання відповідно до умов конкретних ситуацій, нестереотипно використовувати засвоєнні знання, уміння, навички; здатності до глибокого, всебічного аналізу інформації, як умови прийняття ефективних рішень [7].

Основні концептуальні підходи до модернізації підготовки майбутніх офіцерів підрозділів зв'язку до управлінської діяльності у вищих військових навчальних закладах базуються на Конституції України, законах України «Про оборону України», «Про Збройні Сили України», «Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави», статутах Збройних Сил України, інших законах, актах Президента України, Кабінету Міністрів України, наказах Міністра оборони України та начальника Генерального штабу Збройних Сил України, а також ґрунтуються на сучасних положеннях про методику організації освітньої діяльності й визначаються політикою держави в освітній галузі.

Відповідно до висвітлених особливостей підготовки офіцерів-зв'язківців концепція професійної підготовки майбутніх офіцерів підрозділів зв'язку до управлінської діяльності містить такі складові:

обґрунтування якісних критеріїв підготовки майбутніх офіцерів підрозділів зв'язку до управлінської діяльності у ВВНЗ;

оптимізація змісту і структури підготовки курсантів до управлінської діяльності у ВВНЗ;

удосконалення інформаційно-освітнього середовища закладу освіти;
поетапна реалізація концепції у ВВНЗ.

З огляду нормативно-правової бази, принципами військово-педагогічної науки, організація якісного освітнього процесу щодо формування у курсантів високого рівня управлінської компетентності у ВВНЗ представляє собою педагогічну систему, яка й складає основу концепції підготовки майбутніх офіцерів підрозділів зв'язку до управлінської діяльності у ВВНЗ. Тому обґрунтування сутності педагогічної системи підготовки майбутніх офіцерів підрозділів зв'язку до управлінської діяльності передбачає, на думку сучасних дослідників військової педагогіки, комплекс взаємопов'язаних компонентів їх професійної підготовки [1].

Концепція полягає в розкритті багатогранної педагогічної системи формування управлінських умінь майбутніх офіцерів підрозділів зв'язку, що охоплює три концепти (теоретичний, методологічний й технологічний) та передбачає оптимізацію цієї діяльності з урахуванням специфіки військової професії майбутнього офіцера зв'язку. В основу концепції покладено нижченаведені положення.

З позиції *теоретичного* концепта педагогічне проектування освітнього процесу з формування управлінських умінь майбутніх офіцерів зв'язку це особливий вид інноваційної діяльності суб'єктів освітнього середовища, за допомогою якої створюються належні умови для формування професійної компетентності особистості як підсумкового показника її розвитку. Характеристиками освітнього середовища є: керованість і самоорганізація, що дозволяють ефективно взаємодіяти всім суб'єктам; відкритість як активна форма взаємодій суб'єктів, що забезпечує можливість реально розширювати зовнішні зв'язки; компетентність як показник якості професійної підготовки курсантів та інтегральний показник ресурсів освітнього середовища, що забезпечує здатність цілеспрямовано та ефективно вирішувати професійні проблеми, які носять управлінське спрямування.

Особистісно-орієнтована освітня парадигма є визначальною у проектуванні та організації освітнього процесу з формування управлінських умінь майбутніх офіцерів зв'язку та дозволяє визначити *методологічну* площину через обґрунтування педагогічної системи, в якій закладено потенційні можливості для максимального розвитку особистості майбутнього офіцера зв'язку, що компетентний в управлінській сфері. Методологічний концепт –

це комплекс підходів філософського, загальнонаукового (системний, діяльнісний, синергетичний), рівнів методології та базується на методиках викладання дисциплін професійної та загальновійськової підготовки («Тактика», «УНД», «ОВУ»). Методологічний концепт дозволяє визначити перспективність проектних технологій з урахуванням особливостей професії офіцера зв'язку та спектру тих управлінських умінь і якостей, які є необхідними для якісного виконання професійної управлінської діяльності майбутніми офіцерами ЗСУ.

З методичної точки зору критерії ефективності проектування і організації освітнього процесу майбутніх офіцерів зв'язку виступають основою для моніторингу ефективних шляхів формування управлінських умінь майбутніх офіцерів зв'язку: ефективності управління (діагностичне цілепокладання, етапність, алгоритмічність, система контролю і корекції), функціонування (впровадження практичних засад проектування та організації навчання майбутніх офіцерів зв'язку з дисциплін професійної та загальновійськової підготовки) і результату проекту (рівень сформованості управлінської компетентності).

Професійна підготовка майбутнього офіцера зв'язку у ВВНЗ в рамках *технологічного* концепту представляє собою ціннісний ресурс, що виступає фактором успішності у вирішенні майбутніх професійних завдань, пов'язаних з реалізацією професійних функцій, спрямованих на управлінську діяльність. З технологічної позиції педагогічна система формування управлінських умінь майбутніх офіцерів підрозділів зв'язку на засадах проектних технологій охоплює: закономірності, що впливають на формування управлінських умінь; підходи і принципи проектування професійної підготовки у контексті вдосконалення управлінських умінь та якостей; проектування змісту професійної підготовки під час вивчення навчальних дисциплін професійної та загальновійськової підготовки; компоненти; критерії та етапи ефективності такої діяльності.

Окреслені концепти створюють підґрунтя для прогнозування ефективності організації освітнього процесу з формування управлінських умінь майбутніх офіцерів, якщо: сутність її визначатиметься як особливий вид інноваційної поліфункціональної діяльності суб'єктів освітнього середовища, за допомогою якої створюються проекти, що забезпечують формування управлінської компетентності майбутнього фахівця; розроблено комплекс закономірностей, інноваційних принципів й підходів проектування освітнього процесу професійної підготовки майбутніх офіцерів-зв'язківців.

Водночас, дія педагогічної системи формування управлінських умінь майбутніх офіцерів підрозділів зв'язку буде ефективною, якщо вона базуватиметься на реалізації *організаційно-педагогічних умов*: адаптація проекту з урахуванням рівня проектування, результатів системного моніторингу стану формування управлінських умінь та якостей курсантів; експертиза освітнього середовища ВВНЗ; проектування дисциплінарного освітнього простору,

розробки методики навчання майбутніх офіцерів зв'язку з дисциплін професійної та загальновійськової підготовки; поєднання освітніх інновацій та традиційних методів навчання.

Методологічну основу дослідження підвищення ефективності організації освітнього процесу з формування управлінських умінь майбутніх офіцерів становлять: фундаментальні положення, які включають філософські ідеї об'єктивної дійсності; принципи діалектики, що характеризують взаємозумовлений і суперечливий розвиток явищ дійсності, детермінізму – об'єктивної причинної зумовленості явищ; ідеї про єдність теорії та практики й їх відмінність; загальнонаукові принципи (*особистісний, діяльнісний, системний, компетентнісний, синергетичний*); теорії систем.

Висновки. Отже, сучасні потреби підрозділів Збройних Сил України, теоретичні та практичні аспекти підготовки фахівців зв'язку до виконання їхніх функцій у ситуаціях службово-бойового характеру потребують підвищення рівня їх управлінської компетентності під час навчання у вищих військових навчальних закладах. Концепція полягає в розкритті педагогічної системи формування управлінської компетентності майбутніх офіцерів підрозділів зв'язку, та охоплює теоретичний, методологічний й технологічний концепти та передбачає оптимізацію цієї діяльності з урахуванням специфіки військової професії майбутніх офіцерів підрозділів зв'язку ЗСУ. Результати такого дослідження матимуть теоретичну значущість для подальшого вивчення та вирішення проблеми формування управлінських умінь під час організації освітнього процесу майбутніх офіцерів підрозділів зв'язку ЗСУ.

Література:

1. Артюшин Г. Актуальні проблеми вищої професійної підготовки військових кадрів. Військова освіта : збірник наукових праць. Київ : ГУКП НМЦВО МОУ. 2001. № 9. С. 123–128.
2. Лагодзінський В. Емоційне лідерство як чинник ефективності управління військовим підрозділом: аналіз зарубіжних досліджень. Psychological Journal, Volume 6, Issue 11 (43), 2020, 35-46.
3. Маслій О. Концептуальні засади професійної підготовки майбутніх офіцерів ракетно-артилерійського озброєння. Професійна освіта: методологія, теорія та технології. 5, 2017, 142-154.
4. Рижко В. А. Концепція. Енциклопедія Сучасної України. URL: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=3256.
5. Романовський О. Г. Підготовка майбутніх інженерів до управлінської діяльності: монографія. Харків : Основа, 2001. – 312 с.
6. Торчевський Р. В. Управлінська культура офіцерів збройних сил України в сучасних психолого-педагогічних дослідженнях. Вісник Національного університету оборони України, №2 (55) 2020, 99-105.
7. Fedotova T. A. Conceptual foundations of training of civil servants. Scientific Bulletin: Public Administration, 1 (3), 2020. 185–195. URL: <https://nvdu.undicz.org.ua/index.php/nvdu/article/view/42>
8. Army Leadership and the Profession (ADP) 6-22. Headquarters, department of the army. 2019. 118 p.

9. Balendr, A., Komarnytska, O., & Bloschynskyi, I. Ukrainian border guards interoperability assessment in the framework of common European border guard standards implementation. *Advanced Education*, 2019, 35-43.
10. Reznik S.M. Organization of pedagogical experiment on the development of leadership potential of students in the information society. *Pedagogy of creative personality formation in higher and secondary schools*, (52), 2017. 479-485.
11. Soroka, O., Kalaur, S. & Balendr, A. Monitoring of Corporate Culture Formation of Specialists of Social Institutions. *Postmodern Openings/Deschideri Postmoderne*, 2019,
12. URL: <https://lumenpublishing.com/journals/index.php/rrem/article/view/1470/pdf>

References:

1. Artyushin G. (2001). Aktualni problemy vyshchoyi profesiynoyi pidhotovky viyskovykh kadriv (Actual problems of higher professional training of military personnel). *Military education: a collection of scientific papers*. Kyiv: GUKP NMCVO MOU. No. 9. P. 123–128 (in Ukrainian).
2. Lagodzinsky V. (2020). Emotsiyne liderstvo yak chynnyk efektyvnosti upravlinnya viys'kovym pidrozdilom: analiz zarubizhnykh doslidzhen (Emotional leadership as a factor in the effectiveness of military unit management: analysis of foreign studies). *Psychological Journal*, Volume 6, Issue 11 (43), 35-46 (in Ukrainian).
3. Maslii O. (2017). Kontseptual'ni zasady profesiynoyi pidhotovky maybutnikh ofitseriv raketno-artyleryys'koho ozbroyennya (Conceptual principles of professional training of future officers of missile and artillery weapons). *Professional education: methodology, theory and technologies*. 5, 142-154 (in Ukrainian).
4. Ryzhko V. (2014). Kontseptsiya. Entsyklopediya Suchasnoyi Ukrayiny (Concept. Encyclopedia of Modern Ukraine). URL: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=3256 (in Ukrainian).
5. Romanovsky O. (2001). Pidhotovka maybutnikh inzheneriv do upravlins'koyi diyal'nosti: monohrafiya (Preparation of future engineers for managerial activities: monograph). Kharkiv: Osnova, 312 p. (in Ukrainian).
6. Torchevskyi R. (2020). Upravlins'ka kul'tura ofitseriv zbroynykh syl Ukrayiny v suchasnykh psykholoho-pedahohichnykh doslidzhennyakh (Management culture of officers of the armed forces of Ukraine in modern psychological and pedagogical studies). *Bulletin of the National Defense University of Ukraine*, No. 2 (55), 99-105 (in Ukrainian).
7. Fedotova T. (2020). Conceptual foundations of training of civil servants (Conceptual foundations of training of civil servants). *Scientific Bulletin: Public Administration*, 1 (3). 185–195. URL: <https://nvdu.undicz.org.ua/index.php/nvdu/article/view/42> (in Ukrainian).
8. Army Leadership and the Profession (ADP) 6-22 (2019). Headquarters, department of the army. 118 (in English).
9. Balendr, A., Komarnytska, O., & Bloschynskyi, I. (2019). Ukrainian border guards interoperability assessment in the framework of common European border guard standards implementation. *Advanced Education*, 35-43. (in English).
10. Reznik S. (2017). Organization of pedagogical experiment on the development of leadership potential of students in the information society. *Pedagogy of creative personality formation in higher and secondary schools*, (52), 479-485 (in English).
11. Soroka, O., Kalaur, S. & Balendr, A. (2019). Monitoring of Corporate Culture Formation of Specialists of Social Institutions. *Postmodern Openings/Deschideri Postmoderne*,
12. URL: <https://lumenpublishing.com/journals/index.php/rrem/article/view/1470/pdf> (in English).

УДК 37.047

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11\(39\)-1486-1498](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11(39)-1486-1498)

Постова Світлана Анатоліївна кандидат педагогічних наук, декан фізико-математичного факультету, доцент кафедри комп'ютерних наук та інформаційних технологій, Житомирський державний університет імені Івана Франка, вул. Велика Бердичівська, 40, м. Житомир, <https://orcid.org/0000-0002-0864-6290>

Мисюк Олександра Юріївна асистент кафедри комп'ютерних наук та інформаційних технологій, Житомирський державний університет імені Івана Франка, вул. Велика Бердичівська, 40, м. Житомир, <https://orcid.org/0009-0009-1632-8485>

Черняк Юрій Григорович вчитель фізики, Ліцей № 23 міста Житомира імені Михайла Очерета, вул. Лятошинського, 14, м. Житомир, <https://orcid.org/0009-0001-3626-6981>

STEM-ОСВІТА ЯК КЛЮЧ ДО РОЗВИТКУ ЛІДЕРІВ МАЙБУТНЬОГО: ФОРМУВАННЯ КЛЮЧОВИХ НАВИЧОК

Анотація. STEM-освіта відіграє ключову роль у підготовці фахівців технічних спеціальностей, забезпечуючи студентів необхідними навичками для інноваційної діяльності та вирішення складних проблем. Її актуальність зростає в умовах швидкого розвитку технологій, що потребує від майбутніх спеціалістів інтегрованих знань у науці, техніці, інженерії та математиці. Метою дослідження є надання системної оцінки можливостей STEM-освіти як невід'ємної компоненти сучасного освітнього процесу та визначенні її ключових складових, які ефективно впливають на формування майбутніх фахівців технічних спеціальностей. У статті досліджено особливості STEM-освіти, яка нині покладена в основу освітнього процесу в Україні. Встановлено, що пріоритетність означеного напрямку освіти визначено на державному рівні через зниження рівня знань здобувачів освіти із природничо-математичних наук. Доведено, що засоби STEM-освіти сприяють формуванню лідерських навичок, комплексному сприйняттю реальності, розвивають навички прогнозування, а в разі наявності проблем допомагають скорішому знаходженню механізмів їх вирішення. В основу STEM-освіти покладено, зокрема, і розвиток комунікативних навичок, а також умінь роботи в команді. Цей підхід покликаний навчити здобувачів аналізувати і синтезувати отриману інформацію та трансформувати нові ідеї у реальні проекти. Під час дослідження здійснено оцінку рівнів чотирьох рівнів STEM-освіти: початковий, базовий,

профільний і вищий (професійний). Надано окрему оцінку профільному рівню на якому здобувачі освіти технічних дисциплін, формують сталі компетентності, необхідні для успішної адаптації до вимог сучасного цифрового світу. Доведено, що цифрові дисципліни, нині є фундаментальними у підготовці фахівців майбутнього. У рамках дослідження дано окрему оцінку загальнодоступній онлайн-платформі Tinkercad, яка допоміжна у освоєнні технічних спеціальностей та дозволяє здійснювати 3D-моделювання та створювати різні прототипи. Досліджено Штучний інтелект, як інструмент STEM-освіти, та встановлено що він має очевидну ефективність у формуванні цифрових навичок майбутніх фахівців технічних спеціальностей. Доведено, що упровадження цієї концепції в освітній процес стимулює учнів до пізнання, комунікації і роботи над спільними проектами.

Ключові слова: природничо-математичні науки, STEM-освіта, мейкерство, штучний інтелект, 3D-моделювання.

Postova Svitlana Anatoliyivna Candidate of Pedagogical Sciences, Dean of the Faculty of Physics and Mathematics, Associate Professor of the Department of Computer Sciences and Information Technology, Zhytomyr Ivan Franko State University, 40 Velyka Berdychivska St., Zhytomyr, <https://orcid.org/0000-0002-0864-6290>

Mysiuk Oleksandra Yuriivna Assistant of the Department of Computer Science and Information Technology, Zhytomyr Ivan Franko State University, 40 Velyka Berdychivska St., Zhytomyr, <https://orcid.org/0009-0009-1632-8485>

Cherniak Yurii Hryhorovych Physics Teacher, Lyceum № 23 of the City of Zhytomyr named after Mykhailo Ocheret, 14 Lyatoshynskogo St., Zhytomyr, <https://orcid.org/0009-0001-3626-6981>

STEM EDUCATION AS THE KEY TO DEVELOPING FUTURE LEADERS: CULTIVATING ESSENTIAL SKILLS

Abstract. STEM education plays a key role in training specialists in technical specialties, providing students with the necessary skills for innovative activities and solving complex problems. Its relevance is growing in conditions of rapid development of technologies, which requires future specialists to have integrated knowledge in science, technology, engineering and mathematics. The purpose of the study is to provide a systematic assessment of the possibilities of STEM education as an integral component of the modern educational process and to determine its key components that effectively influence the formation of future specialists in technical specialties. The article examines the peculiarities of STEM education, which is currently the basis of the educational process in Ukraine. It was established that the priority of the specified direction of education was determined at the state level due

to a decrease in the level of knowledge of those seeking education in natural and mathematical sciences. It has been proven that the means of STEM education contribute to the formation of leadership skills, a complex perception of reality, develop forecasting skills, and in case of problems, help to find the mechanisms for solving them more quickly. The basis of STEM education is, in particular, the development of communication skills, as well as the ability to work in a team. This approach is designed to teach applicants to analyze and synthesize the information received and transform new ideas into real projects. During the study, the levels of four levels of STEM education were assessed: primary, basic, profile and higher (professional). A separate assessment was given to the profile level at which students of technical disciplines form stable competencies necessary for successful adaptation to the requirements of the modern digital world. It has been proven that digital disciplines are now fundamental in the training of specialists of the future. As part of the study, a separate assessment was given to the publicly available online platform Tinkercad, which is helpful in learning technical specialties and allows you to perform 3D modeling and create various prototypes. Artificial intelligence as a tool of STEM education was studied and it was established that it has obvious effectiveness in forming digital skills of future specialists in technical specialties. It has been proven that the introduction of this concept into the educational process stimulates students to learn, communicate and work on joint projects.

Keywords: natural and mathematical sciences, STEM education, making, artificial intelligence, 3D modelling.

Постановка проблеми. Сучасний світ рухається швидкими кроками в напрямку цифрової трансформації. Потреба в підготовці кваліфікованих фахівців, які в майбутньому зможуть професійно використовувати цифрові технології, постає досить гостро. Одночасно спостерігається тенденція до зниження рівня знань учнів у галузі природничих наук і математики, що потребує кардинального перегляду навчальних програм та підходів до викладання. Одним із перспективних інструментів сьогодні стала STEM-освіта, в основу якої покладено розвиток і виховання всебічно розвиненої, освіченої та інноваційної особистості. Початкова є фундаментом, на базі якого розвивається інтерес учня в старшій школі до предметів, які покладені в основу концепції STEM. А це, у свою чергу, формує підґрунтя для ефективного навчання майбутнього студента в закладах передвищої та вищої освіти (ЗВО). Сьогодні Україна знаходиться лише на початку шляху формування означеного освітнього напрямку. Реальні показники результатів запровадження цього підходу можливо буде оцінити після незалежного зовнішнього оцінювання учнів, які навчалися в рамках новітньої освітньої реформи, та реальних освітніх показників студентів професійного та вищого рівнів. Отже, проблема впровадження STEM-освіти набуває все більшої

актуальності на тлі стрімких цифрових трансформацій і виникнення додаткових можливостей цього освітнього компонента.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню теми STEM-освіти та її безпосередньому впливу на формування професійних компетентностей майбутніх фахівців приділяють увагу багато дослідників. Такий інтерес є виправданим, оскільки можливості STEM-освіти постійно зростають, що потребує проведення додаткових наукових розвідок. Так С. Доценко дала загальну оцінку STEM-освіті й особливостям її застосування [1]. Водночас роль такого підходу у формуванні лідерських якостей, креативності й інноваційного мислення проаналізували О. Шевченко, Н. Андрущенко та Е. Сірик [2]. У свою чергу, Г. Ватманюк [3] та Ю. Маслова [4] приділили увагу такому інструменту STEM-освіти як мейкерство. Науковцями встановили, що мейкерство є одним із дієвих інструментів, який навчає здобувачів освіти генерувати ідеї і знаходити шляхи вирішення складних завдань. А. Деркач досліджувала можливості 3D-моделювання і навчальний ресурс онлайн-платформи Tinkercad, яка є допоміжною в організації освітнього простору в рамках STEM-освіти [5]. Штучний інтелект і його можливості в організації сучасного освітнього процесу та безпосередній вплив на здобувачів освіти стали предметом дослідження О. Онопченко [6].

Мета статті — надання системної оцінки можливостей STEM-освіти як невід'ємної компоненти сучасного освітнього процесу та визначенні її ключових складових, які ефективно впливають на формування майбутніх фахівців технічних спеціальностей. Відповідно, завданням дослідження є поглиблене вивчення конкретних інструментів STEM-освіти та їх можливостей.

Виклад основного матеріалу. В умовах стрімкого цивілізаційного процесу, успіх гарантований тим хто здатен до креативного й інноваційного мислення. Стандартні підходи до навчання не здатні сформувати таку модель мислення, яка залишиться конкурентоспроможною в майбутньому.

Потреба у технічних фахівцях для заповненні ніші розробки штучного інтелекту, нанотехнологій, зеленої енергетики й інших інноваційних автоматизованих систем, які нині стрімко впроваджуються у всі галузі світової економіки, потребують кардинально нових підходів до організації освітнього процесу. Сучасним інструментом у формуванні майбутніх технічних фахівців стала STEM-освіта. Саме вона є синергією інженерії, технологій, математики, науки і навіть мистецтва. Така складна, але цікава компонента, стимулює здобувачів освіти до креативного розвитку і навчає розв'язувати складні ситуативні завдання [2].

Вперше абревіатура «STEM» була запропонована Р. Колвеллом, американським вченим у сфері бактеріології [1]. На рисунку 1 проілюстровано значення кожної літери у вказаній абревіатурі.

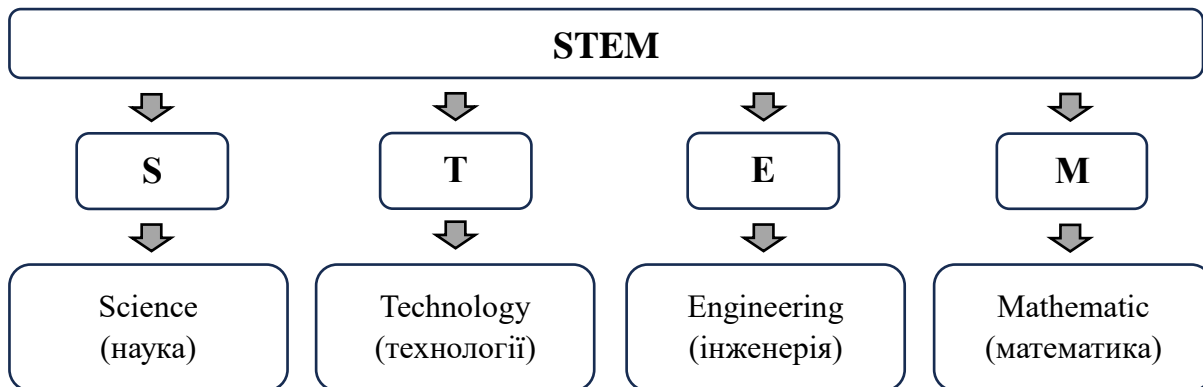

Рис. 1. STEM — складові поняття

Джерело: створено авторами на основі [1].

Якщо більш детально проаналізувати, що охоплює STEM-освіта, то стає можливим виокремити наступне.

Наука (Science):

- проведення наукових експериментів і досліджень, що підвищує зацікавленість здобувачів освіти до навчання;
- акцент на природничі науки, такі як: фізика, хімія, біологія й астрономія;
- розвиток навичок аналітичного мислення.

Технологія (Technology):

- використання сучасних цифрових можливостей (комп'ютерне моделювання, програмування тощо);
- вивчення новітніх інноваційних можливостей, таких як віртуальна та доповнена реальність, штучний інтелект, інтернет речей тощо;
- освоєння основ робототехніки.

Інженерія (Engineering):

- розв'язання інженерних завдань;
- створення моделей чи прототипів з використанням різноманітних матеріалів;
- розвиток комунікативних навичок і здатності працювати над командними проектами.

Математика (Mathematics):

- розв'язання практичних завдань засобами математичних концепцій;
- дослідження і вивчення алгоритмів, логіки та геометрії на прикладі реальних ситуацій;
- формування математичного й аналітичного мислення [7].

В суспільстві сформувалася усталений стереотип, що технічні науки є досить складними, та не викликають зацікавленість у більшості здобувачів освіти. Однак в основу концепції STEM-освіти покладено саме креативність, яка сприяє розвитку критичного мислення здобувачів освіти. Креативність є

саме тим рушієм пошуку нових ідей, експериментів і нестандартних засобів розв'язання проблем. Не менш важливим компонентом STEM-освіти стало інноваційне мислення, яке побудоване на базі поєднання знань і вмінь із різних галузей науки, технологій, інженерії та мистецтва [2].

STEM-освіта відрізняється від традиційних методів викладання тим, що в її основу формують міждисциплінарні зв'язки. Майбутні технічні фахівці здобувають навички роботи в синергічному поєднанні різних напрямків і галузей, навчаються визначати проблеми та розв'язувати їх. Основна мета такого підходу полягає в адаптації здобувачів до стрімких цифрових трансформацій і викликів сучасного технологічного світу, де фундаментом світової економіки стають інновації та цифрові технології. Важливо, щоб навички, які отримані сьогодні, були корисні навіть через 10 років, а це досить складно забезпечити, враховуючи стрімкий прогрес у цифрових технологіях [6].

При цьому STEM-освіта суттєво відрізняється від концепції традиційної освіти тим, що до технічних предметів додається творча складова, яка розвиває у здобувачів освіти здатність до розробки власних креативних ідей. Вона також формує навички до комплексного сприйняття реальності, прогнозування проблем і знаходження механізмів їх вирішення. Окрім того, STEM-освіта розвиває у здобувачів освіти навички комунікації та закладає базу командної роботи, водночас, робота в колективі навчає слухати, аналізувати, синтезувати отриману інформацію та трансформувати спільні ідеї у реальні проекти. Демонстрація науково-технічних знань відбувається саме за допомогою практичних занять. У рамках такого підходу здобувачі освіти все частіше долучаються до проектних робіт, отримуючи можливість розробляти й аналізувати продукти сучасної індустрії, зокрема створювати власні прототипи [2; 8].

На законодавчому рівні Україна взяла вектор на розвиток напрямку STEM-освіти. Так, у серпні 2020 року Кабінетом Міністрів України було схвалено Концепцію розвитку природничо-математичної освіти, яка була націлена на впровадження європейських стандартів засобами сукупної взаємодії освіти, науки й економіки з метою максимального залучення інновацій. Вказаною стратегією констатовано недостатній рівень освітніх досягнень учнів у знаннях з математики, фізики, хімії і біології. Таку оцінку було надано за даними зовнішнього незалежного оцінювання. Тому з системним впровадженням освіти за напрямком «Нова українська школа» пріоритетною складовою стала саме STEM-освіта [9].

В таблиці 1 продемонстровано різні рівні STEM-освіти й основні завдання, виконання яких забезпечується в закладах освіти на кожному з рівнів.

Таблиця 1

Рівні STEM-освіти

Рівні STEM-освіти	Початковий	Використовується на дошкільному та позашкільному етапі, а також у початковій освіті. Формує інтерес до пізнання і пошуку знань засобами простих ситуативних завдань та прикладів, мотивує до самостійних досліджень та наукової творчості.
	Базовий	Використовується на етапі базової середньої та позашкільної освіти, коли відбувається формування сталого інтересу до природничо-математичних наук. Учнів активно залучають до винахідницької і дослідницької діяльності, а також спільної роботи над проектами з акцентами на технологічну грамотність. Базовий рівень є ключовим у формуванні інтересу до математичних і природничих наук. Якщо на цьому рівні учень не проявить інтерес до предметів, які покладені в основу STEM-освіти, шанси на те, що він у майбутньому обере технічну спеціальність будуть дуже низькі.
	Профільний	Використовується на етапі здобуття профільної середньої, позашкільної і професійної освіти та передбачає поглиблене пізнання математичних і природничих наук засобами наукових досліджень. Відбувається участь у наукових проектах за профільними напрямками, здобуття перших наукових результатів своєї діяльності.
	Вищий (професійний)	Використовується на етапі здобуття вищої професійної освіти та має ключовий вплив на становлення здобувача освіти в конкретних науково-технічних спеціальностях.

Джерело: систематизовано авторами на основі [9; 10].

Якщо оцінювати інструменти за допомогою яких формуються ключові навички майбутніх лідерів на різних освітніх рівнях, то слід зауважити наступне.

STEM-освіта неможлива без існування цифрового простору. Нині існує низка хмарних можливостей для організації ефективного освітнього процесу. Однак, найбільшу кількість навчальних додатків має цифрове хмарне середовище від Google. Робота в такому хмарному середовищі також спрощує освітній процес, робить його доступним у критичних ситуаціях, сприяє підвищенню допитливості здобувачів, створює умови для самоосвіти та саморозвитку, спонукає до аналітичного мислення, розвиває комунікативні навички і стимулює до пошукової діяльності. Сервіси Google розширюють механізми взаємодії педагогів і здобувачів освіти, дають змогу спільної проєктної роботи, уможливають колективне ведення пізнавальних блогів та долучення до різноманітних презентацій [8]. Можливості, що надають хмарні сервіси Google, затребувані на всіх рівнях STEM-освіти.

Мейкер-простір також широко використовується у STEM-освіті. Термін «мейкерство» походить від англійського слова *make*, що означає «робити» або

«створювати». У старшій школі на профільному і професійному рівнях здобувачі освіти у межах мейкер-простору мають можливість працювати з деревом, швейним обладнанням, 3D-принтерами, що дозволяє їм створювати унікальні об'єкти [3].

Переваги мейкерства для здобувачів освіти включають:

- розвиток світогляду;
- здатність генерувати та реалізовувати ідеї;
- поглиблення практичних навичок;
- соціальну адаптацію;
- вміння знаходити інструменти для реалізації ідей і використання нових можливостей.

Отже, мейкерство формує критичне мислення, швидку реакцію на проблеми та завдання, здатність генерувати інноваційні ідеї і механізми для їх реалізації. Це підвищує інтелектуальну самооцінку здобувачів освіти, викликає в них почуття впевненості в собі та стимулює до нових звершень. При цьому користь мейкерства полягає не лише у створеному продукті, а й у самому процесі, що може бути застосований у різних сферах діяльності та принести успіх [4].

На базовому і профільному рівнях відбувається поглиблене вивчення природничо-математичних наук. Відмінність між ними полягає в тому, що базовий рівень охоплює широкий спектр наук, тоді як профільний фокусується на конкретному напрямі, що допомагає з вибором майбутньої професії. Учні можуть використовувати 2D та 3D об'єкти, 3D-принтери, окуляри для вивчення просторових фігур і картки з доповненою реальністю, що стимулює самоосвіту. Природничі науки вивчаються за допомогою STEM-обладнання, зокрема муляжів рослин, тварин, молекул, скелета людини, інтерактивних 3D-мап і цифрових мікроскопів [1].

Одним із дієвих інструментів STEM-освіти, що використовується на всіх рівнях, є Tinkercad. Ця платформа для 3D-моделювання дозволяє створювати інтерактивні анімовані об'єкти та сприяє командній роботі. Tinkercad є ідеальним для спільних проєктів, особливо на заняттях з інформатики. Використання цієї платформи сприяє розвитку алгоритмічного мислення та обчислювальних навичок, спрощуючи засвоєння математичних понять і розвиваючи навички креслення. Tinkercad також допомагає вивчати основні принципи фізики, зокрема силу, момент і енергію, через 3D-моделювання механічних систем [5].

Сучасна наукова інженерія активно використовує штучний інтелект (ШІ), який проникає в усі сфери життя. Потреба у підготовці фахівців, здатних керувати цим інструментом, зростає. Саме тому ШІ активно впроваджується в STEM-простір та збагачує навчальний процес, надаючи здобувачам освіти і викладачам нові навчальні можливості [6].

Таблиця 2

Можливості штучного інтелекту при організації освітнього STEM-простору

Персоналізація навчання	Адаптивність	Засобами різноманітних освітніх платформ здійснюється аналіз успішності окремого здобувача освіти, а ШІ підлаштовує навчальні матеріали під його індивідуальні потреби.
	Персоналізація	ШІ аналізує індивідуальні показники здобувача освіти, рекомендує додаткові ресурси для засвоєння матеріалу.
Інтелектуальні репетитори та помічники	Віртуальність	Чат-боти та віртуальні репетитори можуть бути помічниками та орієнтувати здобувачів освіти у складних завданнях, надаючи додаткові пояснення у зручний для них час.
	Зворотний зв'язок	Навчальний процес пришвидшується засобами миттєвого зворотного зв'язку за допомогою ШІ.
Аналітика та прогнозування	Аналіз навчальних даних	Засобами загального аналізу даних, закономірностей та тенденцій педагог може визначити потреби здобувачів освіти.
	Прогнозування успіху	ШІ здатен аналізувати успішність здобувачів освіти, їх сильні та слабкі сторони, і, відповідно, спрогнозувати заходи для ефективної роботи.
Створення контенту.	Генерація навчальних матеріалів	Мультимедійні можливості засобів ШІ практично безмежні. Інтерактивні та віртуальні текстові матеріали можуть створюватися автоматично.
	Автоматизація оцінки	ШІ здатен самостійно здійснювати перевірку досягнень, що виключає людський фактор та необ'єктивне оцінювання. Здобувач освіти розуміє, що це його реальна оцінка, а не індивідуальне відношення викладача.
Віртуальна та доповненої реальності (VR/AR)	Імерсивні навчальні середовища	Можливість зануритися в освітній простір засобами віртуальної або доповненої реальності значно підвищує інтерес здобувачів освіти до навчання та покращує засвоєння матеріалу.
Розвиток креативності та інновацій	Творчість	Можливості ШІ стимулюють креативне мислення надаючи інструменти для творчості, для створення музики, мистецтва тощо.
	Колаборативні проекти	Комунікація між педагогом та здобувачами полегшується засобами ШІ. Тепер управління груповими проектами можливе навіть у випадках, коли всі його учасники знаходяться в різних куточках світу.
Підтримка учнів з особливими потребами	Інклюзивність	За допомогою ШІ здобувачі освіти з особливими потребами мають доступ до освітнього процесу, при цьому роблячи його інтерактивним та адаптивним для даної категорії.

Джерело: вдосконалено авторами на основі [6].

З наведеної вище таблиці вбачається, що штучний інтелект, як інструмент STEM-освіти, може бути досить ефективним для формування ключових цифрових навичок майбутніх фахівців з технічних спеціальностей, адже здобувачі освіти ще зі шкільної парти починають розуміти принципи та логічні зв'язки роботи з таким новітнім цифровим продуктом.

Як бачимо STEM-освіта передбачає широке використання цифрових технологій, що на рівні фахової передвищої освіти визначає навчальний пріоритет здобувачів у бік програмування. Адже саме STEM-освіта дає широкі можливості до глибокого вивчення технологічних дисциплін, оскільки здобувачі освіти мають доступ до програмних продуктів різних он-лайн платформ і програм, за допомогою яких можливо співставляти дані тощо [11].

Тож, до предметів які поєднують у собі всі компоненти STEM-освіти можемо віднести інформатику. Сучасні цифрові можливості дають змогу здобувачам освіти використовувати різноманітні цифрові інструменти для самоосвіти та удосконалення своїх технологічних навичок. Саме дисципліни, що формують у майбутніх фахівців цифрові навички, є нині фундаментальними, адже завдяки ним фахівці технологічних спеціальностей отримують ключові компетенції.

Оцінюючи основні принципи роботи та цінності STEM-освіти, розуміємо, що використання її за природничо-математичними і технологічними напрямками незамінне. Заклади передвищої технічної освіти (коледжі та технікуми) є найбільш прийнятним фундаментом для впровадження відповідних технологій оскільки, саме такі заклади навчають майбутніх інженерів чи програмістів. Основні цілі освітнього процесу у закладах передвищої освіти досягаються засобами комп'ютерних програм, різноманітних онлайн-сервісів, віртуальних симуляторів, конструкторів тощо [12].

Чинне законодавство України також розроблене з акцентом на інноваційну діяльність у сфері фахової передвищої освіти. Зокрема держава визначає, що заклади освіти повинні організовувати сприятливий освітній простір для створення або вдосконалення конкурентоздатних інформаційних технологій, просувати трансформацію наукових досліджень і розробок у практичну діяльність. Також навчальні заклади повинні надавати освітні послуги адаптивні до сучасного ринку праці та з гнучкими можливостями до викликів майбутнього [13].

Для України нині важливим пріоритетом є узгодження освітніх можливостей з ринком праці. А ринок праці вимагає фахівців у сфері ІТ-індустрії. Отже, сучасна модель професійної підготовки майбутніх фахівців має бути побудована на основі технічних знань які матимуть позитивну компоненту у трансформації економіки України. Відповідно під час підготовки майбутніх фахівців з комп'ютерної інженерії у закладах фахової передвищої освіти повинна надаватися можливість вивчати такі дисципліни на основі новітніх технологій та сучасних трендів, таких як хмарні обчислення,

штучний інтелект, розробка веб-додатків тощо. Практичні заняття також є важливою компонентою закріплення теоретичних знань з подальшим професійним стажуванням і залученням до реальних індустріальних проєктів.

Впровадження рішень STEM-освіти в навчальний процес студентів технологічних спеціальностей, навчають майбутнього фахівця:

- шукати та вирішувати проблеми;
- бачити якомога більше можливостей вирішення завдань;
- формулювати дослідницькі запитання та давати на них відповіді;
- бути толерантним до іншої точки зору, та вміти відстоювати

власну;

- відходити від шаблонного світосприйняття;
- абстрагуватися й аналізувати;
- конкретизувати і синтезувати [11].

З зазначеного вбачається, що реалізація STEM-підходу при викладанні технічних дисциплінах є актуальним напрямком освітньої реформи, який спрямований на формування у здобувачів освіти компетентностей, необхідних для успішної адаптації до вимог сучасного цифрового світу.

Висновки. Підсумовуючи наведене вище, можемо констатувати, що STEM-освіта є важливою компонентною у формуванні інноваційно мислячих конкурентоспроможних майбутніх фахівців технічних спеціальностей. Означений освітній процес побудований із постійним застосуванням сучасних цифрових технологій, за допомогою яких діти зі шкільної парти отримують можливість розробляти власні проєкти, а педагоги засобами сучасних цифрових можливостей можуть оптимізувати навчальний процес зосередившись на ключових деталях. Нині саме школа є місцем де починає створюватися сприятливе навчальне середовище, а здобувач освіти має змогу розкрити свій потенціал і розвивати навички та здібності які стануть у нагоді формуванні майбутніх фахових компетентностей.

Однак ключовою проблемою, з якою зіштовхнулася Україна запроваджуючи означену освітню компоненту, стали воєнні дії. Поруч із позитивними моментами, які створює концепція STEM-освіти для організації ефективного навчального процесу, є і певні ризики. Багато здобувачів освіти втратили своє майно та гаджети, за допомогою яких мали змогу долучатися до освітнього процесу в дистанційному форматі. Проблема якісного та швидкісного доступу до Інтернету також є актуальною в регіонах, що наближені до зони бойових дій. Постійні та тривалі повітряні тривоги відволікають увагу, роблять навчальний процес неповноцінним, а здобувачі освіти втрачають доступ до деяких інтерактивних матеріалів. Тож, незважаючи на очевидні переваги STEM-освіти у глобальному вимірі, розуміємо, що локальний вимір має певні прогалини. Тому, подальші наукові дослідження мають проводитися в контексті аналізу можливостей адаптації STEM-освіти до воєнних реалій України.

Література:

1. Доценко С. STEM-освіта: науковий дискурс та освітні практики. *Рідна школа*. 2021. № 3 С. 31–35. URL: <http://surl.li/mrhbjp> (дата звернення: 22.10.2024).
2. Шевченко О. М., Андрущенко Н. В., Сірик, Е. П. Роль STEAM-освіти у формуванні креативності й інноваційного мислення здобувачів освіти. *Наукові інновації та передові технології Серія: Управління та адміністрування*. 2023. № 7 (21). С. 486–497. URL: <http://enpui.npu.edu.ua/handle/123456789/44354> (дата звернення: 22.10.2024).
3. Ватаманюк Г. П. Мейкер-простір як спосіб реалізації STEAM-освіти у сучасному дошкільлі. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*. № 21. С. 134–136 URL: <https://science.kpnu.edu.ua/naukovi-pratsi-vykladachiv/> (дата звернення: 22.10.2024).
4. Маслова Ю. О. Мейкерство як один із перспективних напрямів розвитку STEM-освіти. *STEAM-освіта: від теорії до практики* : матер. міжнар. наук.-практ конф., м. Київ, 12–14 черв. 2024 р. Київ : Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2024. С. 309–312. URL: <http://surl.li/xguazc> (дата звернення: 24.10.2024).
5. Деркач А. П. TINKERCAD – як один з інструментів STEM-освіти. *Сучасна наука та освіта: новітня соціокультурна проєкція*: збірн. наук. праць Міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ, 21–22 трав. 2024 р. Київ, 2024. С. 57–60. URL: <http://surl.li/wfcrlo> (дата звернення: 23.10.2024).
6. Онопченко О. В. Можливості штучного інтелекту в STEAM-освіті. *STEAM-освіта: від теорії до практики* : матер. міжнар. наук.-практ. конф., Київ, 12–14 черв. 2024 р. м. Київ: Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2024. С. 224–231. URL: <http://surl.li/xguazc> (дата звернення: 23.10.2024).
7. Що таке стем освіта в початковій школі. *AISU*. URL: <https://aisu.school/shcho-take-stem-osvita-v-pochatkovij-shkoli/> (дата звернення: 23.10.2024).
8. Даннік Л. STEAM-освіта в процесі технологічної підготовки учнів старшої ланки. *Наукові записки БДПУ. Серія: Педагогічні науки*. 2022. № 2. С. 105–112. URL: <https://doi.org/10.31494/2412-9208-2022-1-2-105-112> (дата звернення: 22.10.2024).
9. Про схвалення Концепції розвитку природничо-математичної освіти (STEM-освіти): Розпорядження Кабінету Міністрів України від 05.08.2020 №960-р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/pras/pro-shvalennya-konceptsiyi-rozvitku-a960r> (дата звернення: 23.10.2024).
10. STEM-освіта. *Інститут Модернізації змісту освіти*. URL: <https://imzo.gov.ua/stem-osvita/> (дата звернення: 22.10.2024).
11. Овчар І. М. Впровадження STEM-технологій в навчання математики студентів технічних спеціальностей коледжів та технікумів. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми*. 2018. № 50, С. 184–187 URL: <https://vspu.net/sit/index.php/sit/article/download/4793/4203> (дата звернення: 23.10.2024).
12. Тітова Л. Інформатика у системі STEM-освіти. *Інноваційні педагогічні технології в цифровій школі* : матеріали VI Міжнар. наук.-практ. конф. молодих учених, м. Харків, 15–16 трав. 2024 р. Харків, 2024. С. 390–392. URL: <https://dSPACE.udpu.edu.ua/handle/123456789/16980/> (дата звернення: 22.10.2024).
13. Про фахову перевищу освіти : Закон України № 2745-VIII від 06.06.2019р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2745-19/conv#n1427> (дата звернення : 24.10.2024).

References:

1. Dochenko, S. O. (2021). STEM-osvita: naukovyi diskurs ta osvitni praktyky [STEM education: scientific discourse and educational practices]. *Ridna shkola – Native School*, (3), 31–35. Retrieved from <http://surl.li/mrhbjp> [in Ukrainian].
2. Shevchenko, O. M., Andrushchenko, N. V., & Siryk, E. P. (2023). Rol STEAM-osvity u formuvanni kreatyvnosti y innovatsiinoho myslennia zdobuvachiv osvity [The role of STEAM education in the formation of creativity and innovative thinking of students]. *Naukovi innovatsii ta peredovi tekhnolohii Serii: Upravlinnia ta administruvannia – Scientific innovations and advanced technologies Series: Management and administration*, (7(21), 486–497. Retrieved from <http://enpui.npu.edu.ua/handle/123456789/44354> [in Ukrainian].

3. Vatamaniuk, H. P. (2022). Meiker-prostir yak sposib realizatsii STEAM-osvity u suchasnomu doshkilli [Maker space as a method of implementing STEAM education in modern preschool]. *Naukovi pratsi Kam'ianets-Podilskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Ohienka –Scientific works of Kamianets-Podilskiy National University named after Ivan Ohienko*, (21), 134–136. Retrieved from <https://science.kpnu.edu.ua/naukovi-pratsi-vykladachiv/> [in Ukrainian].
4. Maslova, Yu. O. (2024). Meikerstvo yak odyn iz perspektyvnykh napriamiv rozvytku STEM-osvity [Making as one of the promising areas of development of STEM education]. Proceedings from: *Mizhnarodna naukovo-praktychnf konferentsiia "STEAM-osvita: vid teorii do praktyky" – The International Scientific and Practical Conference "STEAM education: From theory to practice"*. (pp. 309–312). Kyiv. Retrieved from <http://surl.li/xguazc> [in Ukrainian].
5. Derkach, A.P. (2024). TINKERCAD – yak odyn z instrumentiv STEM-osvity [TINKERCAD is one of the tools of STEM education]. Proceedings from: *Mizhnarodna naukovo-praktychnf konferentsiia "Suchasna nauka ta osvita: novitnia sotsiokulturna proektsiia" – The International Scientific and Practical Conference "Modern science and education: The latest socio-cultural projection"*. (pp. 57–60.) Kyiv. Retrieved from <http://surl.li/wfcrlo> [in Ukrainian].
6. Onopchenko, O. V. (2024). Mozhlyvosti shtuchnoho intelektu v STEAM-osviti [Possibilities of artificial intelligence in STEAM education]. Proceedings from: *Mizhnarodna naukovo-praktychnf konferentsiia "STEAM-osvita: vid teorii do praktyky" – The International Scientific and Practical Conference "STEAM education: From theory to practice"* (pp. 224–231). Kyiv. Retrieved from <http://surl.li/xguazc> [in Ukrainian].
7. AISU. (n.d.). *Shcho take stem osvita v pochatkovii shkoli [What is STEM education in primary school]*. Retrieved from <https://aisu.school/shcho-take-stem-osvita-v-pochatkovij-shkoli/> [in Ukrainian].
8. Dannik, L. (2022). STEAM-osvita v protsesi tekhnolohichnoi pidhotovky uchniv starshoi lanky [STEAM education in the process of technological training of senior students]. *Naukovi zapysky BDPU. Serii: Pedagogichni nauky – Scientific Notes of the BSPU. Series: Pedagogical Sciences*, (2), 105–112. Retrieved from <https://doi.org/10.31494/2412-9208-2022-1-2-105-112> [in Ukrainian].
9. Rozporiadzhennia “Pro skhvalennia Kontseptsii rozvytku pryrodnycho-matematychnoi osvity (STEM-osvity)” [Order “On approval of the Concept of the educational development in such fields as science and mathematics (STEM education)”]. Retrieved from <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-shvalennya-koncepciyi-rozvitku-a960r> [in Ukrainian].
10. Institute of Education Content Modernization. (n.d.). *STEM-osvita [STEAM education]*. Retrieved from <https://imzo.gov.ua/stem-osvita> [in Ukrainian].
11. Ovchar, I. M. (2018). Vprovadzhennia STEM-tekhnolohii v navchannia matematyky studentiv tekhnichnykh spetsialnosti koledzhiv ta tekhnikumiv [Implementation of STEM technologies in the teaching of mathematics of students of technical specialties of colleges and technical schools]. *Suchasni informatsiini tekhnolohii ta innovatsiini metodyky navchannia v pidhotovtsi fakhivtsiv: metodolohiia, teoriia, dosvid, problem – Modern information technologies and innovative teaching methods in the training of specialists: methodology, theory, experience, problems*, (50), 184–187. Retrieved from <https://vspu.net/sit/index.php/sit/article/download/4793/4203> [in Ukrainian].
12. Titova, L. (2024). Informatyka u systemi STEM-osvity [Informatics in the STEM education system]. Proceedings from: *VI Mizhnarodna naukovo-praktychnf konferentsiia molodykh uchenykh "Innovatsiini pedagogichni tekhnolohii v tsyfrovii shkoli" – The 6th International Scientific and Practical Conference of Young Scientists "Innovative pedagogical technologies in the digital school"*. (pp. 390–392). Kharkiv. Retrieved from <https://dspace.udpu.edu.ua/handle/123456789/16980/> [in Ukrainian].
13. Zakon Ukrainy Pro fakhovu perevyshchu osvitu : pryiniaty 06 cherv. 2019 roku №2745-VIII [Law of Ukraine On Vocational Higher Education from June 6, 2019, №2745-VIII]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2745-19/conv#n1427> [in Ukrainian].

УДК 378.147.091

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11\(39\)-1499-1513](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11(39)-1499-1513)

Приходькіна Наталія Олексіївна доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри педагогіки, адміністрування і спеціальної освіти, Навчально-науковий інститут менеджменту та психології Державного закладу вищої освіти «Університет менеджменту освіти» Національної академії педагогічних наук України, вул. Січових стрільців, 52а, м. Київ, 04070, тел.: (050) 551-51-82, <https://orcid.org/my-orcid?orcid=0000-0001-9965-6912>

ТЮТОРИНГ В ОСВІТІ ДОРΟΣЛИХ: ОСОБЛИВОСТІ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Анотація: Стаття присвячена аналізу ролі та місця тьюторингу в системі освіти дорослих, який стає все більш затребуваним інструментом індивідуалізації навчального процесу в умовах цифровізації та сучасних викликів. Тьюторинг розглянуто як педагогічну технологію, що забезпечує індивідуалізований підхід до навчання дорослих, орієнтуючись на їхній попередній життєвий і професійний досвід, мотивацію та особистісні потреби. Важливим аспектом тьюторингу є його здатність адаптувати освітній процес до індивідуальних потреб здобувачів, забезпечуючи ефективне засвоєння знань і розвиток навичок, необхідних для практичного застосування в професійній діяльності. У статті акцентується на ключових андрагогічних принципах, які формують основу тьюторингу, серед яких орієнтація на практичне застосування знань, гнучкість у виборі методів та форм навчання, створення психологічно комфортного навчального середовища, що враховує особисті та професійні обмеження дорослих здобувачів.

Також у статті проаналізовано компетенції, необхідні для ефективної діяльності тьютора. Серед них виділяються такі, як андрагогічна, фасилітаторська, діагностична, проєктувальна, рефлексивна та цифрова компетентності. Ці компетенції дозволяють тьютору успішно виконувати свої завдання, адаптуючи процес навчання до індивідуальних потреб кожного здобувача, і сприяти підвищенню ефективності освітнього процесу. Особливу увагу приділено сучасним підходам до організації тьюторського супроводу, таким як коучинговий, фасилітаційний, менторський та консультативний підходи, що дозволяють створювати гнучкі та ефективні освітні траєкторії для дорослих здобувачів.

У контексті цифровізації освіти стаття досліджує нові можливості для розвитку тьюторингу, зокрема дистанційне навчання, використання технологій штучного інтелекту для персоналізації навчального процесу та розвиток цифрових компетенцій тьюторів. Також розглянуто виклики, пов'язані з

інтеграцією тьюторингу в систему формальної та неформальної освіти дорослих, і підкреслено важливість підготовки кваліфікованих тьюторів, здатних працювати в умовах сучасного освітнього простору. Особливо важливими є питання оцінки ефективності тьюторського супроводу, що вимагають подальших досліджень для вдосконалення цієї освітньої технології.

Ключові слова: тьюторинг, освіта дорослих, андрагогіка, тьюторський супровід, індивідуалізація навчання, цифровізація освіти, компетенції тьютора, дистанційне навчання, штучний інтелект, персоналізація освіти, коучинговий підхід.

Prykhodkina Natalia Oleksiivna Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor of the Department of Pedagogy, Administration and Special Education, Educational and Scientific Institute of Management and Psychology, State Higher Education Institution "University of Educational Management", National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, 52a Sichovykh Striltsiv St., Kyiv, 04070, tel.: (050) 551-51-82, <https://orcid.org/my-orcid?orcid=0000-0001-9965-6912>

TUTORING IN ADULT EDUCATION: FEATURES AND DEVELOPMENT PROSPECTS

Abstract. The article is dedicated to the analysis of the role and place of tutoring in adult education, which is becoming an increasingly relevant tool for the individualization of the educational process in the context of digitalization and modern challenges. Tutoring is viewed as an educational technology that provides a personalized approach to adult learning, considering their prior life and professional experience, motivation, and individual needs. An important aspect of tutoring is its ability to adapt the educational process to the unique needs of learners, ensuring effective knowledge acquisition and the development of skills required for practical application in professional activities. The article highlights the key principles of andragogy that form the foundation of tutoring, including a focus on the practical application of knowledge, flexibility in choosing teaching methods and formats, and the creation of a psychologically comfortable learning environment that takes into account the personal and professional limitations of adult learners.

The article also analyzes the competencies necessary for effective tutor activity. These include andragogical, facilitative, diagnostic, design, reflective, and digital competencies, all of which enable tutors to adapt the learning process to the individual needs of each learner and enhance the effectiveness of the educational process. Particular attention is paid to modern approaches to organizing tutoring support, such as coaching, facilitation, mentoring, and consultative approaches, which help create flexible and efficient educational paths for adult learners.

In the context of educational digitalization, the article explores new opportunities for the development of tutoring, including distance learning, the use

of artificial intelligence technologies for personalizing the learning process, and the development of tutors' digital competencies. The challenges related to integrating tutoring into the formal and non-formal adult education system are also discussed, emphasizing the importance of training qualified tutors capable of working in a modern educational environment. Of particular importance are the issues of assessing the effectiveness of tutoring, which require further research to improve this educational technology.

Keywords: tutoring, adult education, andragogy, tutoring support, individualized learning, educational digitalization, tutor competencies, distance learning, artificial intelligence, personalized education, coaching approach.

Постановка проблеми. У сучасному світі, що швидко змінюється, освіта дорослих набуває все більшого значення. Концепція навчання протягом життя стає не просто теоретичною ідеєю, а необхідністю для професійного та особистісного розвитку. У цьому контексті тьюторинг як індивідуалізований підхід до навчання дорослих набуває особливої актуальності.

Тьюторинг в освіті дорослих – це система індивідуального супроводу, яка допомагає дорослим здобувачам ефективно досягати освітніх цілей, враховуючи їх унікальний досвід, потреби та обмеження. Ця проблема тісно пов'язана з науковими дослідженнями в галузі андрагогіки, психології навчання дорослих та управління знаннями.

Тьюторський супровід є важливим елементом системи освіти дорослих, що забезпечує індивідуалізацію освітнього процесу та підвищує його ефективність. Ця теза підкреслює важливість вивчення тьюторингу як ключового компонента сучасної освіти дорослих.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема тьюторингу в освіті дорослих привертає увагу багатьох українських та зарубіжних дослідників. Фундаментальні дослідження у сфері тьюторингу містяться у працях зарубіжних дослідників: Д. Вуд (D. Wood), К. Топпінг (K. Topping), М. Брей (M. Bray), Д. Палфрейман (D. Palfreyman), В. Мор (W. G. Moore), Е. О'Брайнт (E. Q. O'Briant), А. Бжежинська (A. Brzezińska), М. Будзинський (M. Budzyński), А. Сарнат Частко (A. Sarnat Ciastko), К. Чайка-Хелмінська (K. Czaulka-Chełmińska).

У науковому педагогічному дискурсі до проблеми тьюторства звертались у своїх працях когорта українських вчених: С. Головка, О. Головка, Н. Дем'яненко, О. Дубасенюк, О. Знанецька, Т. Кравцова, О. Лось, Л. Мелещенко, Я. Опанасенко, І. Рашина, Т. Швець, Г. Шмигер, І. Шоробура та ін.

Формулювання невирішених частин загальної проблеми. Незважаючи на значний інтерес до тьюторингу в освіті дорослих, залишається низка невирішених питань: недостатньо розроблені методики оцінки ефективності тьюторського супроводу в освіті дорослих; відсутність чітких критеріїв підготовки та сертифікації тьюторів для роботи з дорослими здобувачами;

недостатньо вивчені психологічні аспекти взаємодії тьютора та дорослого здобувача; потребує додаткового дослідження питання інтеграції тьюторингу в існуючі системи формальної та неформальної освіти дорослих; недостатньо розроблені технології дистанційного тьюторингу в контексті цифровізації освіти дорослих.

Ці невирішені аспекти вказують на необхідність подальших досліджень у галузі тьюторингу в освіті дорослих, що дозволить покращити якість та ефективність навчання дорослих здобувачів.

Метою статті є комплексний аналіз ролі та місця тьюторингу в системі освіти дорослих, а також визначення перспектив його розвитку в українському освітньому просторі.

Для досягнення цієї мети поставлено наступні завдання:

1. Визначити сутність та особливості тьюторингу в контексті освіти дорослих.
2. Проаналізувати сучасні підходи до організації тьюторського супроводу дорослих здобувачів.
3. Дослідити компетенції, необхідні для ефективної тьюторської діяльності в андрагогіці.
4. Розглянути можливості інтеграції тьюторингу в існуючі форми формальної та неформальної освіти дорослих.
5. Окреслити перспективи розвитку тьюторингу в умовах цифровізації освіти.

Виклад основного матеріалу Тьюторинг в освіті дорослих можна визначити як особливу педагогічну технологію, що базується на особистісному підході та спрямована на створення умов для ефективного навчання та розвитку дорослої людини. С. Головка визначає сутність тьюторського супроводу як педагогічної діяльності, спрямованої на виявлення та розвиток освітніх інтересів і мотивів, знаходження освітніх ресурсів для створення індивідуальної освітньої програми, задоволення освітніх потреб [2, с. 116].

На думку В. Мура, тьюторинг – це така індивідуальна методика навчання, яка сприяє діалогу, аргументації та незалежному мисленню, що переважає усю критику на її адресу [16].

Особливості тьюторингу в освіті дорослих зумовлені специфікою дорослих здобувачів та андрагогічними принципами навчання. Розглянемо ці особливості детальніше:

1. *Орієнтація на практичне застосування знань.* Дорослі здобувачі, як правило, прагнуть до негайного застосування отриманих знань на практиці. Тьютор повинен враховувати це при плануванні освітнього процесу, «має максимально познайомити та залучати дорослого здобувача до участі з ресурсами професійного співтовариства, зорієнтувати його в ньому, організувати практику професійної діяльності, спонукати до обміну досвідом із колегами, участі в конференціях, тренінгах, створення власних проєктів» [5, с. 251].

2. *Враховання життєвого та професійного досвіду здобувачів.* Дорослі здобувачі мають багатий життєвий та професійний досвід, який може бути використаний як ресурс для навчання. О. Дубасенюк зазначає, що ресурсний підхід забезпечує можливість дослідити характер взаємодії об'єктів, різних за своєю природою. Це дає можливість описати відповідні вимоги в термінах однієї мови, які накладаються зовнішнім середовищем на систему, і враховувати внутрішні можливості системи, які відповідають таким вимогам, та дозволяє ввести обмеження на різноманіття потенційно здійснених варіантів взаємодії систем [4, с. 26].

3. *Гнучкість у виборі форм та методів навчання.* Дорослі здобувачі мають різні стилі навчання та преференції щодо форматів отримання інформації. Тьютор повинен бути готовий адаптувати свій підхід до індивідуальних особливостей кожного здобувача. Тьюторський супровід в андрагогіці передбачає використання широкого спектру методів навчання – від традиційних лекцій до експериментального навчання та рефлексивних практик.

4. *Створення психологічно комфортного середовища для навчання.* Дорослі здобувачі можуть мати психологічні бар'єри щодо навчання, пов'язані з попереднім негативним досвідом або страхом невдачі. Завдання тьютора – створити атмосферу довіри та підтримки. Психологічний комфорт є ключовою умовою ефективного навчання дорослих. Тьютор повинен вміти створювати атмосферу, в якій здобувач відчуває себе в безпеці та готовий до нових викликів.

5. *Враховання часових обмежень та життєвих обставин.* Дорослі здобувачі часто поєднують навчання з роботою та сімейними обов'язками. Тьютор повинен бути готовий до гнучкого планування освітнього процесу. Тьюторський супровід в освіті дорослих має враховувати життєві обставини здобувача та допомагати йому ефективно організовувати свій час для навчання [16].

6. *Фокус на самоспрямованому навчанні.* Дорослі здобувачі здатні і прагнуть до самостійності в навчанні. Завдання тьютора – не стільки передавати знання, скільки розвивати навички самостійного навчання. Тьюторинг в андрагогіці «спрямований на розвиток здатності дорослого здобувача до самоспрямованого навчання, що є ключовою компетенцією в контексті навчання протягом життя» [6, с. 88].

7. *Міждисциплінарний підхід.* Дорослі здобувачі часто потребують знань з різних галузей для вирішення комплексних професійних або життєвих завдань. Тьютор повинен вміти інтегрувати знання з різних дисциплін. Тьюторський супровід в освіті дорослих має сприяти формуванню цілісної картини світу та інтеграції знань з різних галузей.

8. *Розвиток критичного мислення.* Дорослі здобувачі потребують не просто засвоєння інформації, а розвитку навичок критичного аналізу та оцінки інформації. Завдання тьютора – «стимулювати розвиток критичного мислення

дорослого здобувача, його здатність аналізувати інформацію та приймати обґрунтовані рішення» [16].

9. *Врахування мотивації до навчання.* Мотивація дорослих здобувачів часто пов'язана з конкретними життєвими або професійними цілями. Тьютор повинен допомогти здобувачеві усвідомити ці цілі та вибудувати освітню траєкторію відповідно до них. Розуміння та підтримка мотивації дорослого здобувача є ключовим завданням тьютора в андрагогії.

10. *Розвиток рефлексивних навичок.* Дорослі здобувачі потребують розвитку навичок рефлексії для ефективного навчання та професійного розвитку. Тьюторський супровід має сприяти розвитку рефлексивних навичок дорослого здобувача, його здатності аналізувати свій досвід та навчальний прогрес [11].

Ці особливості тьюторингу в освіті дорослих вимагають від тьютора високого рівня професіоналізму, гнучкості та здатності до постійного самовдосконалення. Тьюторський супровід в андрагогії має враховувати не лише освітні потреби дорослого здобувача, але й його соціальні ролі, професійний контекст та життєві обставини.

Сучасні підходи до організації тьюторського супроводу дорослих здобувачів. У сучасній практиці тьюторингу в освіті дорослих можна виділити кілька ключових підходів:

1. *Коучинговий підхід.* Цей підхід базується на принципах коучингу і спрямований на активізацію внутрішніх ресурсів здобувача для досягнення освітніх цілей. У рамках цього підходу тьютор виступає як коуч, який допомагає дорослому здобувачеві визначити свої цілі, розкрити потенціал та знайти власні рішення. Коучинговий підхід у тьюторингу «дозволяє дорослому здобувачеві взяти на себе відповідальність за свій освітній процес, підвищуючи мотивацію та ефективність навчання» [8, с. 195].

2. *Фасилітаційний підхід.* Цей підхід спрямований на створення сприятливих умов для самостійного навчання. Тьютор виступає як фасилітатор, який допомагає організувати процес навчання, але не нав'язує свої рішення. Фасилітаційний підхід особливо ефективний у роботі з дорослими здобувачами, оскільки враховує їх прагнення до самостійності та самореалізації.

3. *Менторський підхід.* Цей підхід базується на передачі досвіду та експертних знань. Тьютор виступає як ментор, який ділиться своїм професійним та життєвим досвідом, допомагаючи дорослому здобувачу уникнути типових помилок та прискорити процес навчання. Менторський підхід особливо цінний у професійній освіті дорослих, де практичний досвід часто має більше значення, ніж теоретичні знання.

4. *Консультативний підхід.* Цей підхід передбачає надання порад та рекомендацій щодо організації навчання. Тьютор виступає як експерт, який допомагає дорослому здобувачеві зорієнтуватися в освітньому просторі та

вибрати оптимальну стратегію навчання. Консультативний підхід дозволяє врахувати індивідуальні потреби та обмеження дорослого здобувача, пропонуючи персоналізовані рішення.

Важливо зазначити, що на практиці ці підходи часто комбінуються, створюючи гібридні моделі тьюторського супроводу. Вибір конкретного підходу або їх комбінації залежить від індивідуальних особливостей здобувача, його освітніх потреб та контексту навчання.

Компетенції тьютора в андрагогіці. Ефективна тьюторська діяльність в освіті дорослих вимагає специфічного набору компетенцій. На думку Т. Швець, тьютором стає той, хто хоче цього, прагне, готовий до розвитку в собі вміння до авторефлексії (розуміння самого себе, праця над собою, самосвідомість); вміння говорити про цінності (без моралізації, нав'язування своєї точки зору); вміння вести діалог як намір зрозуміти іншого (не дискусія, не переконання). На основі аналізу праць дослідників (Т. Швець, О. Лось, Т. Кравцова, Я. Опанасенко та ін.) виділяємо наступні ключові компетенції тьютора:

1. *Андрагогічна компетентність.* Це базова компетенція, яка включає знання особливостей навчання дорослих, розуміння принципів андрагогіки та вміння застосовувати їх на практиці. Андрагогічна компетентність тьютора передбачає глибоке розуміння психології дорослого здобувача, його мотивації та бар'єрів у навчанні.

2. *Фасилітаторська компетентність.* Ця компетенція передбачає здатність створювати сприятливе середовище для навчання, стимулювати групову динаміку та підтримувати мотивацію здобувачів. Фасилітаторська компетентність дозволяє тьютору ефективно організовувати групову роботу, враховуючи різноманітність досвіду та поглядів дорослих здобувачів.

3. *Діагностична компетентність.* Ця компетенція включає вміння визначати освітні потреби та можливості здобувача, проводити оцінку його прогресу та коригувати освітню траєкторію. Діагностична компетентність тьютора є ключовою для персоналізації навчання та адаптації освітнього процесу до потреб конкретного здобувача.

4. *Проектувальна компетентність.* Ця компетенція передбачає здатність розробляти індивідуальні освітні траєкторії, планувати освітній процес та створювати навчальні матеріали. В умовах цифровізації освіти проектувальна компетентність тьютора набуває особливого значення, включаючи вміння працювати з цифровими освітніми ресурсами.

5. *Рефлексивна компетентність.* Ця компетенція включає здатність до самоаналізу та самовдосконалення, критичного осмислення власної практики та постійного професійного розвитку. Рефлексивна компетентність є основою професійного росту тьютора, дозволяючи йому постійно адаптуватися до мінливих умов освітнього середовища.

6. *Цифрова компетентність.* В сучасних умовах ця компетенція стає все більш важливою. Вона включає вміння працювати з цифровими

освітніми платформами, створювати онлайн-контент та забезпечувати ефективну комунікацію в цифровому середовищі. Цифрова компетентність тьютора є необхідною умовою для ефективної роботи в сучасному освітньому просторі.

Інтеграція тьюторингу в існуючі форми освіти дорослих. Інтеграція тьюторингу в систему формальної та неформальної освіти дорослих є важливим завданням для підвищення ефективності навчання. На основі досліджень українських вчених (Н. Дем'яненко [3], Т. Кравцова [5-6], О. Лось [7], Я. Опанасенко [9], Т. Швець [12-13], І. Шоробура [15] та ін.), можна виділити наступні шляхи такої інтеграції:

1. *Впровадження тьюторського супроводу в програми післядипломної освіти.* Це передбачає включення тьюторських послуг у стандартні програми підвищення кваліфікації та перепідготовки кадрів. Тьюторський супровід у післядипломній освіті дозволяє забезпечити індивідуальний підхід до кожного слухача, враховуючи його професійний досвід та потреби.

2. *Створення центрів тьюторської підтримки при закладах вищої освіти.* Такі центри можуть надавати послуги тьюторського супроводу як студентам, так і дорослим здобувачам, які навчаються за програмами додаткової освіти. Центри тьюторської підтримки можуть стати важливим елементом інфраструктури безперервної освіти, забезпечуючи індивідуалізацію навчання на всіх етапах.

3. *Розробка програм підготовки тьюторів для роботи з дорослими здобувачами.* Це включає створення спеціалізованих курсів та програм магістратури з підготовки тьюторів у галузі андрагогіки. Професійна підготовка тьюторів для роботи з дорослими має враховувати специфіку андрагогічного підходу та особливості різних форм освіти дорослих.

4. *Включення елементів тьюторингу в корпоративні системи навчання.* Це передбачає впровадження практики тьюторського супроводу в програми внутрішньокорпоративного навчання та розвитку персоналу. Інтеграція тьюторингу в корпоративне навчання дозволяє підвищити ефективність програм розвитку персоналу та забезпечити індивідуальний підхід до кожного співробітника.

5. *Розвиток онлайн-платформ для тьюторського супроводу.* Це включає створення спеціалізованих цифрових платформ, які дозволяють здійснювати тьюторський супровід дистанційно. Онлайн-платформи для тьюторингу відкривають нові можливості для індивідуалізації навчання та розширення доступу до якісної освіти.

6. *Інтеграція тьюторингу в систему неформальної освіти дорослих.* Це передбачає включення тьюторського супроводу в програми громадських організацій, освітніх центрів та інших установ, що надають послуги неформальної освіти. Тьюторинг у неформальній освіті дорослих дозволяє забезпечити більш гнучкий та персоналізований підхід до навчання, враховуючи різноманітні потреби та інтереси дорослих здобувачів.

Інтеграція тьюторингу в існуючі форми освіти дорослих вимагає системного підходу та співпраці між різними учасниками освітнього процесу. Це включає не лише впровадження нових практик, але й зміну освітньої парадигми, перехід до більш індивідуалізованого та гнучкого підходу в навчанні дорослих.

Перспективи розвитку тьюторингу в умовах цифровізації освіти. Цифровізація освіти відкриває нові можливості для розвитку тьюторингу в освіті дорослих. На основі досліджень Т. Кравцової [5-6], Т. Швець [12-13], та інших науковців, можна виділити наступні перспективні напрямки:

1. *Розвиток онлайн-платформ для тьюторського супроводу.* Цифрові платформи дозволяють здійснювати тьюторський супровід дистанційно, що розширює доступ до освітніх послуг. Онлайн-платформи для тьюторингу створюють нові можливості для індивідуалізації навчання, дозволяючи тьютору та здобувачеві взаємодіяти в зручний час та з будь-якого місця. Перспективи розвитку включають:

- Створення спеціалізованих платформ для тьюторингу з інтегрованими інструментами для відеозв'язку, спільної роботи над документами, та відстеження прогресу.
- Розробку мобільних додатків для тьюторингу, що дозволять здійснювати супровід «на ходу».
- Інтеграцію тьюторських послуг у існуючі освітні платформи та системи управління навчанням (LMS).

2. *Використання технологій штучного інтелекту для персоналізації навчання.* Штучний інтелект може допомогти в аналізі даних про навчальний прогрес та адаптації освітнього контенту до потреб конкретного здобувача. Технології штучного інтелекту мають потенціал значно підвищити ефективність тьюторського супроводу, допомагаючи тьютору у виборі оптимальних стратегій навчання для кожного здобувача.

Системи навчання на основі штучного інтелекту можуть визначати альтернативні ресурси та шляхи засвоєння знань, сприяючи культурі навчання протягом усього життя та заохочуючи самостійне навчання. Однією з ключових інновацій штучного інтелекту в освіті є розробка віртуальних викладачів, які функціонують на основі AI. Ці віртуальні вчителі змінюють пасивний характер традиційних онлайн-курсів, забезпечуючи активну взаємодію та динамічність у процесі навчання. Завдяки штучному інтелекту, ці віртуальні помічники здатні імітувати людську поведінку, що сприяє створенню більш залучених і продуктивних навчальних досвідів, а також зміцненню відносин між здобувачами та навчальними матеріалами. AI-віртуальні викладачі орієнтовані на надання здобувачам персоналізованих та інтерактивних досвідів, враховуючи специфічні потреби та здібності кожного студента. Вони можуть оцінювати рівень підготовки здобувачів і адаптуватися відповідно, миттєво виявляючи області, в яких потрібно покращення, а також

пропонуючи індивідуалізовані плани для подолання цих прогалин. Завдяки використанню даних у реальному часі, ці викладачі можуть надавати обґрунтовані рекомендації, забезпечуючи здобувачів найбільш актуальними ресурсами та заняттями, які відповідають їхньому прогресу та конкретним потребам [17].

Перспективи розвитку включають:

- Створення «розумних» систем рекомендацій навчальних матеріалів на основі аналізу прогресу та інтересів здобувача.
- Розробку чат-ботів для надання оперативної підтримки здобувачам між сесіями з тьютором.
- Використання предиктивної аналітики для прогнозування потенційних труднощів у навчанні та своєчасного втручання тьютора.

3. *Впровадження систем аналітики навчання для оптимізації тьюторської підтримки.* Аналітика навчання дозволяє збирати та аналізувати дані про освітній процес, що допомагає тьютору приймати обґрунтовані рішення. Системи аналітики навчання надають тьютору цінну інформацію про стиль навчання, темп прогресу та області труднощів кожного здобувача, що дозволяє персоналізувати підтримку. Перспективи розвитку включають:

- Розробку інструментів візуалізації даних про навчальний прогрес для тьюторів та здобувачів.
- Створення систем раннього попередження, які сигналізують тьютору про потенційні проблеми у навчанні.
- Використання аналітики для оцінки ефективності різних тьюторських стратегій та методів.

4. *Створення віртуальних спільнот практики для обміну досвідом між тьюторами.* Цифрові технології дозволяють створювати професійні мережі для тьюторів, де вони можуть обмінюватися досвідом та ресурсами. Віртуальні спільноти практики є потужним інструментом професійного розвитку тьюторів, дозволяючи їм вчитися один у одного та спільно вирішувати професійні виклики.

Віртуальні тьютори можуть відігравати ключову роль у виявленні трендів та встановленні стандартів в середовищі онлайн-навчання. Аналізуючи та порівнюючи показники успішності здобувачів, вони можуть пропонувати нові огляди та кращі практики, які професіонали з розробки курсів можуть використовувати для вдосконалення свого контенту та методів подання. Цей постійний процес аналізу та удосконалення забезпечує актуальність, цікавість та вплив курсів онлайн-навчання, задовольняючи різноманітні потреби студентів онлайн [17].

Перспективи розвитку включають:

- Створення спеціалізованих онлайн-платформ для професійного розвитку тьюторів.

- Розробку систем менторства та взаємного коучингу для тьюторів у цифровому середовищі.

- Організацію регулярних онлайн-конференцій та вебінарів для обміну передовим досвідом у сфері тьюторингу.

5. *Інтеграція технологій віртуальної та доповненої реальності в тьюторський супровід.* VR та AR технології можуть створювати імерсивні навчальні середовища, що особливо корисно для практичних навичок. На думку М. Безденежних, «використання віртуальної реальності у педагогічному процесі породжує ефект присутності, а це робить можливим змінити всю систему навчання й виховання. Виникає можливість багато інформаційних матеріалів передавати студентам через їх безпосереднє зіткнення з досліджуваними об'єктами і явищами, моделювати виховні ситуації, у яких студенту треба буде приймати якісь рішення та діяти відповідно до обставин. Звідси стає очевидним, що дидактичні можливості мультимедійних засобів навчання зростають в міру розвитку їх програмно-методичного рівня» [1, с. 68]. Віртуальна та доповнена реальність відкривають нові можливості для моделювання реальних ситуацій та практичного застосування знань під керівництвом тьютора.

Перспективи розвитку включають:

- Створення віртуальних лабораторій для практичних занять під керівництвом тьютора.

- Розробку AR-додатків для візуалізації складних концепцій у реальному середовищі.

- Використання VR для симуляції робочих ситуацій та розвитку soft skills.

6. *Розвиток адаптивних систем навчання з інтегрованим тьюторським супроводом.* Адаптивні системи автоматично підлаштовують навчальний контент під потреби здобувача, але роль тьютора залишається критичною для інтерпретації результатів та надання персоналізованої підтримки. На думку дослідників (Г. Шмигер [14], В. Дем'яненко [3], О. Цветаєва та О. Знанецька [10]), адаптивне навчання досить гнучке, дозволяє варіювати навчання і продовжувати його протягом освітнього процесу, змінювати алгоритми з урахуванням особистісних характеристик здобувача та умов навчання. Адаптивні системи навчання в поєднанні з тьюторським супроводом створюють потужний синергетичний ефект, забезпечуючи високий рівень індивідуалізації освіти.

Перспективи розвитку включають:

- Інтеграцію інструментів для тьюторського супроводу в існуючі адаптивні платформи навчання.

- Розробку систем, які автоматично визначають моменти, коли необхідне втручання тьютора.

- Створення інтерфейсів для тьюторів, які дозволяють легко налаштовувати параметри адаптивності для кожного здобувача.

7. *Впровадження технологій блокчейн для верифікації освітніх досягнень.* Блокчейн може забезпечити надійний спосіб фіксації та верифікації результатів навчання, що особливо важливо в контексті неформальної освіти дорослих. Технології блокчейн мають потенціал революціонізувати систему визнання освітніх досягнень, що особливо актуально для тьюторингу в неформальній освіті дорослих. Перспективи розвитку включають:

- Створення цифрових портфоліо здобувачів на основі блокчейн, які тьютори можуть використовувати для відстеження прогресу.
- Розробку систем цифрових бейджів для визнання мікродосягнень у процесі навчання.
- Впровадження смарт-контрактів для автоматизації процесів сертифікації та визнання результатів навчання.

8. *Розвиток інструментів цифрової колаборації для групового тьюторингу.* Цифрові інструменти колаборації дозволяють ефективно організувати групову роботу під керівництвом тьютора навіть у дистанційному форматі. «Робота тьютора в дистанційному навчанні змінюється і полягає, перш за все, у її організації та стосунках між ним і здобувачами освіти. Тьютор заохочує та сприяє навчанню, створюючи умови для рівнопартнерських взаємин, які забезпечують ефективність процесу навчання, покращують якість професійної освіти» [15, с. 111]. Перспективи розвитку включають:

- Створення спеціалізованих платформ для організації групових проектів під керівництвом тьютора.
- Розробку інструментів для фасилітації онлайн-дискусій та мозкових штурмів.
- Впровадження систем взаємного оцінювання в цифровому середовищі під наглядом тьютора.

Ці перспективи розвитку тьюторингу в умовах цифровізації освіти відкривають нові можливості для підвищення ефективності та доступності індивідуалізованого навчання дорослих. Проте, на нашу думку, важливо пам'ятати, що технології є лише інструментом, і ключову роль у забезпеченні якості освіти продовжує відігравати людський фактор – професіоналізм та особистісні якості тьютора.

Висновки. Тьюторинг в освіті дорослих є важливим інструментом індивідуалізації навчання та підвищення його ефективності. Проведене дослідження дозволяє зробити наступні висновки: тьюторський супровід є ефективною технологією в освіті дорослих, що враховує специфіку андрагогічного підходу; існує потреба у розробці спеціалізованих програм підготовки тьюторів для роботи з дорослими здобувачами; інтеграція тьюторингу в існуючі форми освіти дорослих вимагає системного підходу та інституційної підтримки; цифровізація освіти відкриває нові можливості для розвитку тьюторингу, але також створює нові виклики.

Перспективи подальших досліджень полягають у наступних аспектах: розробці методик оцінки ефективності тьюторського супроводу в освіті дорослих; дослідженні психологічних аспектів взаємодії тьютора та дорослого здобувача; вивченні можливостей використання технологій штучного інтелекту в тьюторському супроводі; аналізі міжнародного досвіду впровадження тьюторингу в систему освіти дорослих та можливостей його адаптації в українському контексті.

Література:

1. Безденежних, М. І. (2019). Роль сучасних освітніх технологій у розвитку та управлінні освітою. *Теоретико-методичні основи контексті сучасного ринку праці: зб. матеріалів Другої Всеукр. наук.-практ. конф. (за іноз. уч.). Кривий Ріг, 31 жовтня – 1 листопада 2019 р./ за наук. ред. Л.М. Сергєєвої, Т.І. Стойчик. Том 1. Кривий Ріг: КПГТЛ, 67-70.*
2. Головка, С., Головка, О., Мелешенко, Л. (2019). Тьюторський супровід як ресурс модернізації освітнього процесу закладу вищої освіти. *Гуманізація навчально-виховного процесу, 5 (97), 114–123.*
3. Дем'яненко, В. М. (2020). Модель адаптивної навчальної системи інформаційного простору відкритої освіти. *Інформаційні технології і засоби навчання, 77 (3), 28-38.*
4. Дубасенюк, О. А. (2015). Акмеологічний підхід як стратегічний орієнтир особистісно-орієнтованої педагогічної освіти. *Проблеми освіти : збірник наукових праць, 84, 25–30.*
5. Кравцова, Т. (2020). Ресурсний підхід до організації тьюторського супроводу майбутніх магістрів освіти. *Humanities science current issues, 2(29), 246–252.* <https://doi.org/10.24919/2308-4863.2/29.209535>
6. Кравцова, Т. О. (2019). Тьюторська компетентність як складова професійної компетентності майбутнього викладача закладів вищої освіти. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки, (182), 86-90.* <https://pednauk.cusu.edu.ua/index.php/pednauk/article/view/176>
7. Лось, О. В. (2015). Компетенції тьютора в системі дистанційного навчання. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: Серія «Філологічна», 54, 47-49.*
8. Нежинська, О. О., (2017). Тименко, В. М. Коучинг як технологія формування професійної компетентності освітянина. *Збірник тез доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції «Сучасні тенденції розвитку науки і освіти в умовах поглиблення євроінтеграційних процесів» (м. Мукачево, 17-18 травня 2017 р.).* Мукачево: Вид-во МДУ, 194-196.
9. Опанасенко, Я. О. (2021). Ключові компетенції викладача-тьютора в умовах змішаного навчання. *Духовно-інтелектуальне виховання і навчання молоді в ХХІ столітті : міжнар. період. зб. наук. пр., 3, 254–256.*
10. Цветасва, О. В., Знанецька О. М. (2019). Адаптивне навчання в сучасній системі освіти. *Збірник наукових праць. Педагогічні науки, 87, 170–175.*
11. Чупахіна, С., & Круль, Л. (2021). Тьютор в сучасній освіті: теоретичний аспект діяльності. *У Advanced discoveries of modern science: experience, approaches and innovations. European Scientific Platform.* <https://doi.org/10.36074/logos-09.04.2021.v2.13>
12. Швець, Т. (2018). Тьюторські компетенції, або чому не кожен вчитель може стати тьютором. <https://osvitanova.com.ua/posts/1404-tiutorski-kompetentsii-abo-chomu-ne-kozhnyi-vchytel-mozhe-staty-tiutorom>
13. Швець, Т. Е. (2022). Зарубіжний досвід онлайн тьюторингу в системі середньої освіти. *Актуальні питання гуманітарних наук, 58 (2), 384-389.* http://www.apnhjournal.in.ua/archive/58_2022/part_2/55.pdf

14. Шмигер, Г. П., Василенко, Я. П. (2020). Особливості впровадження адаптивного навчання. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання: досвід, тенденції, перспективи: Матеріали міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції, 30 квітня 2020 року. Тернопіль: ТНПУ імені Володимира Гнатюка*, 150-153.
15. Шоробура, І., & Рашина, І. (2020). Викладач-тьютор як суб'єкт дистанційного освітнього процесу. *Освітні обрії*, 51(2), 110–112. <https://doi.org/10.15330/obrii.51.2.110-112>
16. Moore W. G. (1968). *The tutorial system and its future*. Oxford: Pergamon Press
17. *The role of AI-powered Virtual Tutors in Enhancing E-learning Experiences* (2024). <https://cluelabs.com/blog/the-role-of-ai-powered-virtual-tutors-in-enhancing-e-learning-experiences/>

References:

1. Bezdienieznykh, M. I. (2019). Rol suchasnykh osvitnikh tekhnolohii u rozvytku ta upravlinni osvitoiu [The role of modern educational technologies in the development and management of education]. In L. M. Serheieva & T. I. Stoichyk (Eds.), *Teoretyko-metodychni osnovy konteksti suchasnoho rynku pratsi: zb. materialiv Druhoi Vseukr. nauk.-prakt. konf. (za inoz. uch.)* (Vol. 1, pp. 67-70). Kryvyi Rih: KPHTL.
2. Chupakhina, S., & Krul, L. (2021). Tiutor v suchasni osviti: teoretychnyi aspekt diialnosti [Tutor in modern education: theoretical aspect of activity]. In *Advanced discoveries of modern science: experience, approaches and innovations*. European Scientific Platform. <https://doi.org/10.36074/logos-09.04.2021.v2.13>
3. Demianenko, V. M. (2020). Model adaptivnoi navchalnoi systemy informatsiinoho prostoru vidkrytoi osvity [Model of adaptive learning system of information space of open education]. *Informatsiini tekhnolohii i zasoby navchannia*, 77(3), 28-38.
4. Dubaseniuk, O. A. (2015). Akmeolohichniy pidkhid yak stratehichniy oriiientyr osobystisno-oriientovanoi pedahohichnoi osvity [Acmeological approach as a strategic guideline for personality-oriented pedagogical education]. *Problemy osvity: zbirnyk naukovykh prats*, 84, 25-30.
5. Holovko, S., Holovko, O., & Meleshchenko, L. (2019). Tiutorskyi suprovid yak resurs modernizatsii osvitnoho protsesu zakladu vyshchoi osvity [Tutor support as a resource for modernization of the educational process of higher education institutions]. *Humanizatsiia navchalno-vykhovnoho protsesu*, 5(97), 114-123.
6. Kravtsova, T. (2020). Resursnyi pidkhid do orhanizatsii tiutorskoho suprovodu maibutnykh mahistriv osvity [Resource approach to the organization of tutor support for future masters of education]. *Humanities science current issues*, 2(29), 246-252. <https://doi.org/10.24919/2308-4863.2/29.209535>
7. Kravtsova, T. O. (2019). Tiutorska kompetentnist yak skladova profesiinoi kompetentnosti maibutnoho vykladacha zakladiv vyshchoi osvity [Tutor competence as a component of professional competence of future teachers of higher education institutions]. *Naukovi zapysky. Serii: Pedahohichni nauky*, (182), 86-90. <https://pednauk.cusu.edu.ua/index.php/pednauk/article/view/176>
8. Los, O. V. (2015). Kompetentsii tiutora v systemi dystantsiinoho navchannia [Tutor competencies in the distance learning system]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia»: Serii «Filolohichna»*, 54, 47-49.
9. Moore, W. G. (1968). *The tutorial system and its future*. Oxford: Pergamon Press.
10. Nezhynska, O. O., & Tymenko, V. M. (2017). Kouchynh yak tekhnolohiia formuvannia profesiinoi kompetentnosti osvitiany [Coaching as a technology for forming professional competence of an educator]. In *Suchasni tendentsii rozvytku nauky i osvity v umovakh pohlyblennia yevrointehratsiinykh protsesiv: Zbirnyk tez dopovidei Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii* (pp. 194-196). Mukachevo: MSU Publishing House.

11. Opanasenko, Ya. O. (2021). Kliuchovi kompetentsii vykladacha-tiutora v umovakh zmishanoho navchannia [Key competencies of a teacher-tutor in blended learning conditions]. *Dukhovno-intelektualne vykhovannia i navchannia molodi v XXI stolitti: mizhnar. period. zb. nauk. pr.*, 3, 254-256.

12. Shmiher, H. P., & Vasylenko, Ya. P. (2020). Osoblyvosti vprovadzhennia adaptivnoho navchannia [Features of implementation of adaptive learning]. In *Suchasni informatsiini tekhnologii ta innovatsiini metodyky navchannia: dosvid, tendentsii, perspektyvy: Materialy mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi Internet-konferentsii* (pp. 150-153). Ternopil: TNPU imeni Volodymyra Hnatiuka.

13. Shorobura, I., & Rashyna, I. (2020). Vykladach-tiutor yak subiekt dystantsiinoho osvitnoho protsesu [Teacher-tutor as a subject of the distance educational process]. *Osvitni obrii*, 51(2), 110-112. <https://doi.org/10.15330/obrii.51.2.110-112>

14. Shvets, T. (2018). Tiutorski kompetentsii, abo chomu ne kozhnyi vchytel mozhe staty tiutorom [Tutor competencies, or why not every teacher can become a tutor]. <https://osvitanova.com.ua/posts/1404-tiutorski-kompetentsii-abo-chomu-ne-kozhnyi-vchytel-mozhe-staty-tiutorom>

15. Shvets, T. E. (2022). Zarubizhnyi dosvid onlain tiutorynhu v systemi serednoi osvity [Foreign experience of online tutoring in the secondary education system]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk*, 58(2), 384-389. http://www.apnjjournal.in.ua/archive/58_2022/part_2/55.pdf

16. The role of AI-powered Virtual Tutors in Enhancing E-learning Experiences. (2024). <https://cluelabs.com/blog/the-role-of-ai-powered-virtual-tutors-in-enhancing-e-learning-experiences/>

17. Tsvietaieva, O. V., & Znanetska O. M. (2019). Adaptivne navchannia v suchasni systemi osvity [Adaptive learning in the modern education system]. *Zbirnyk naukovykh prats. Pedahohichni nauky*, 87, 170-175.

УДК 811.161

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11\(39\)-1514-1526](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11(39)-1514-1526)

Рускуліс Лілія Володимирівна доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри української мови і літератури, Миколаївський національний університет імені В. О. Сухомлинського, вул. Нікольська, 24, м. Миколаїв, 54003, тел. (050) 606-1875, <https://orcid.org/0000-0003-2293-5715>.

Грибович Софія Михайлівна здобувачка освіти II (магістерського) рівня вищої освіти спеціальності 014.01. Середня освіта (Українська мова і література), філологічний факультет, Миколаївський національний університет імені В. О. Сухомлинського, вул. Нікольська, 24, м. Миколаїв, 54003, тел. (068) 540-6532, <https://orcid.org/0009-0002-9992-1389>.

Рускуліс Андріс Вадимович здобувач освіти I (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності 120 Комп'ютерні науки, природничий факультет, Миколаївський національний університет імені В. О. Сухомлинського, вул. Нікольська, 24, м. Миколаїв, 54003, тел. (095) 095-0038, <https://orcid.org/0000-0003-2293-5715>.

ВИКОРИСТАННЯ УСЕМЕРЕЖЕВИХ ПЛАТОРМ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ЕЛЕКТИВНИХ КУРСІВ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

Анотація. У статті з'ясовано, що українська освіта зазнала суттєвих змін, пов'язаних з епідемією COVID-19 і війною, й вийшла на новий формат свого функціонування – вибудовування освітнього процесу в змішаному й чистому дистанційному режимах; досліджено, що елективні курси (курси за вибором) стали важливою частиною освітніх програм підготовки здобувачів освіти в усьому світі й сприяють формуванню власної освітньої траєкторії кожного студента, оскільки він має право вільно обирати, що вчити, як вчити й самостійно оцінити власні досягнення, а роль викладача – допомогти, спрямувати й підтримати в процесі тісної спільної комунікації; схарактеризовано групи елективних курсів: предметні (предметно-орієнтовані), міжпредметні, надпредметні елективні курси, кожен із яких уможлиблює підвищення рівня освітнього рейтингу здобувачів вищої освіти, допомагає сформуванню додаткових професійних компетентностей; зацентровано на чільній ролі інформатизації освіти й, відповідно, створення єдиного інформаційного простору, що стане платформою для обміну думками, аналізу освітнього процесу, обговорення практичного досвіду й перспектив подальшого розвитку; визначено магістральні положення Smart-освіти, що складається з технологічної, організаційної та педагогічної складових, є легко керованою й відповідно до

запитів слухача забезпечує швидкість і нескладність у налаштуванні, сприяє активному обміну досвідом й ідеями, створює гнучке й відкрите середовище навчання з використанням гаджетів, відкритих освітніх ресурсів та ефективній системі управління ними; проаналізовано платформи, за допомогою яких можливою є реалізація елективних курсів, а саме: платформи для конференцій із використанням усережевого зв'язку (Zoom, Hangout, Skype, Products.office, Webex), інструменти для взаємодії з учнями (ClassDojo, Classroom, Google Docs, Padlet), ресурси зі створення текстів, завдань, інформаційні ресурси (Classtime, Kahoot, LearningApps, Study-Smile, NaUrok, MiyKlas).

Ключові слова: елективний курс, інформатизація, єдиний інформаційний простір, Smart-освіта, усережеві платформи.

Ruskulis Liliia Volodymyrivna Doctor of Science in Pedagogics, Professor of the Department of the Ukrainian Language and Literature, V. O. Sukhomkynskyi Mykolaiv National University, Nikolska St., Mykolaiv, 54003, tel.: (050) 606-1875, <https://orcid.org/0000-0003-2293-5715>.

Hrybovich Sofiia Mykhaylivna master's degree student in 014.01 secondary education (Ukrainian language and literature), the faculty of Philology, V. O. Sukhomkynskyi Mykolaiv National University, Nikolska street, Mykolaiv, 54003, tel.: (068) 540-65-32, <https://orcid.org/0009-0002-9992-1389>.

Ruskulis Andris Vadimovych bachelor's degree student in 120 Computer Science, the faculty of Natural Science, V. O. Sukhomkynskyi Mykolaiv National University, Nikolska St., Mykolaiv, 54003, tel.: (095) 095-00-38, <https://orcid.org/0000-0003-2293-5715>.

USE OF ALL-NETWORK PLATFORMS IN THE PROCESS OF STUDYING ELECTIVE COURSES: THEORETICAL ASPECT

Abstract. The article investigates transformative effects of COVID-19 pandemic and ongoing war on Ukrainian education, resulting in the emergence of "mixed" and "pure" educational formats. The idea of "mixed" and "pure" educational formats was needed for the shift towards elective courses as a central component of educational programmes.

The idea of "mixed" and "pure" educational formats was needed for the shift towards elective courses as a central component of educational programmes. Elective courses contribute to the formation of individual student's educational trajectory, empowering students to active work in preferable areas of study, learning methodologies and self-assessment strategies. This emphasizes the role of the teacher as a facilitator and guide in creating an environment for collaborative learning.

The study delves into different types of elective courses, including subject-oriented, interdisciplinary, and subdisciplinary, highlighting their contribution to promoting students' academic progress and developing specific professional competencies.

The leading role of the development of information technology in education is defined, related to the unified information space, which serves as a platform for intellectual exchange, educational process analysis, practical work experience, and future development planning. The paper outlines core principles of “Smart Education”, balancing technological, organizational, and pedagogical dimensions. These principles aim to: respond effectively to student needs; availability of user-friendliness and ease of implementation; foster active knowledge exchange; create a flexible and Open Learning Environment, using gadgets, Open Educational Resources and efficient management systems. The materials explore a variety of online platforms that allow you to implement elective courses. These platforms include video conferencing tools (Zoom, Hangouts, Skype, Microsoft Teams, Webex), student engagement tools (ClassDojo, Classroom, Google Docs, Padlet), and content creation platforms (Clastime, Kahoot, LearningApps, Study-Smile, Naurok, Miyklas).

Keywords: elective course, informatization, Smart education, academic progress, unified information space, Open Learning Environment.

Постановка проблеми. Актуальним і водночас злободенним викликом як для викладачів ЗВО, так і для здобувачів освіти стали COVID-19 і війна в Україні. Усупереч усім цим подіям українська освіта вистояла, хоча й зазнала суттєвих змін. Гостро постала проблема вибудовувати освітній процес у змішаному й чистому дистанційному форматах. Відтак заклади освіти активно перейшли в новий етап свого функціонування – інформатизацію. Інформаційно-комунікаційні технології стають засобом впливу, інструментом, що створює умови для зацікавленості до вивчення освітніх компонентів, зокрема вибіркового циклу. Елективні курси (курси за вибором) займають чільне місце в системі підготовки майбутніх фахівців. Такі курси, як свідчить досвід ЗВО, мають тісний зв'язок з індивідуальними інтересами, здібностями й потребами здобувачів освіти, формують їхню індивідуальну освітню траєкторію.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблему розробки й впровадження елективних курсів у практику ЗВО піднято в розвідках О. Басай, Л. Гуляєва, Д. Єрмакова, Л. Лимар, І. Михайленко, С. Мойсеєвої, В. Нестеренко, В. Редько, Н. Самойленко, Л. Семко та ін. Зазначимо, що розлогої репрезентації теоретико-практичних засад елективних курсів в українській лінгводидактиці обмаль. З'ясування сутності інформаційно-комунікаційних технологій та аналіз усережєвих ресурсів здійснено в працях О. Іванова, Л. Калініна, О. Китайцева, В. Косик, В. Лапінського, Л. Макаренко, О. Мельник та ін.

Мета статті – з'ясувати особливості використання усережєвих платформ під час засвоєння елективних курсів у ЗВО.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до навчального плану підготовки фахівця не менше 25 % рекомендовано виокремити для дисциплін за вибором. «Елективний курс» (від англ. to elect, election, elective – обирати, вибір, вибраний, для вибору) – це результат запропонованої концепції person-centered teaching (навчання, що зорієнтоване на особистість), яку в середині ХХ ст. репрезентував Карл Роджерс, американський психолог [1]. Вона ґрунтується на формуванні власної освітньої траєкторії кожним студентом. Здобувач освіти має право вільно обирати, що вчити, як вчити й самостійно оцінити власні досягнення. Роль викладача – допомогти, спрямувати й підтримати в процесі тісної спільної комунікації. Оцінювання знань – це результат виконаних завдань. Американська система освіти пропонує модульне навчання, основою якого стає вибір дисциплін у межах одного навчального блоку. У ХХ ст. системний поділ дисциплін на обов’язкові й за вибором також здійснено в університетах Німеччини.

В Україні поняття «елективні курси» впроваджено відповідно до Закону України «Про загальну середню освіту», постанови Кабміну від 16.11.2000 р. № 1717 «Про перехід загальноосвітніх навчальних закладів на новий зміст, структуру і 12-річний термін навчання», Концепції профільного навчання, коли впроваджено елективні курси (курси за вибором) для учнів 9-11 класів [3, С. 1–3].

Курси за вибором стали важливою частиною освітніх програм підготовки здобувачів освіти в усьому світі. Аналіз усережєвих ресурсів демонструє активну мобільність студентів, які мають можливість обирати дисципліни будь-якого рівня в університетах різних країн.

С. Мойсєєва пропонує умовний поділ елективних курсів на три групи:

– *предметні (предметно-орієнтовані)*, що уможливають реалізацію здобувачами освіти власних пізнавальних інтересів в обраній галузі й формують компетентності для виконання практичних завдань (проектна технологія, навчальна (виробнича) практика, дослідницька діяльність тощо);

– *міжпредметні*, що ґрунтуються на інтеграції різних освітніх компонентів із метою формування індивідуальної освітньої траєкторії розвитку професійних інтересів студентів;

– *надпредметні елективні курси* – нетрадиційні, спрямовані на вивчення психологічних, соціальних і культурологічних питань [6].

Кожен із видів елективних курсів уможливає підвищення рівня освітнього рейтингу здобувачів вищої освіти, допомагає сформуванню додаткових професійних компетентностей поряд із фаховими й предметними в процесі засвоєння фахових освітніх компонентів, передбачених освітньо-професійною програмою.

Вибору елективних курсів, що відбувається електронним голосуванням за той чи той курс, передуює ознайомлення студентів із навчальною програмою освітнього вибіркового компонента, програмними результатами, що розмі-

щені на сайті закладу вищої освіти. Необхідною, на нашу думку, є презентація дисципліни викладачем, який цей курс викладатиме. Саме на цьому етапі, як переконує власний досвід, викладач має можливість усебічно продемонструвати переваги запропонованої дисципліни й зацікавити студента обрати її.

Успішному викладанню елективних курсів сприяє інформатизація освіти, що є ключовим процесом оновлення країни та її поступ у європейський освітній простір. Науковці наголошують на створенні єдиного інформаційного освітнього середовища, яке «призначене для отримання освіти з використанням інноваційних технологій, та може охопити не лише учнів і студентів, а й учителів, викладачів. Таке середовище стане платформою для обміну думками, аналізу освітнього процесу, обговорення практичного досвіду й перспектив подальшого розвитку» [7, С. 8].

Інформатизація – один із пріоритетних напрямів сучасного розвитку суспільства загалом, і освітнього простору зокрема, який складається з трьох взаємопов'язаних напрямів, які ми продемонструємо на рисунку 1:

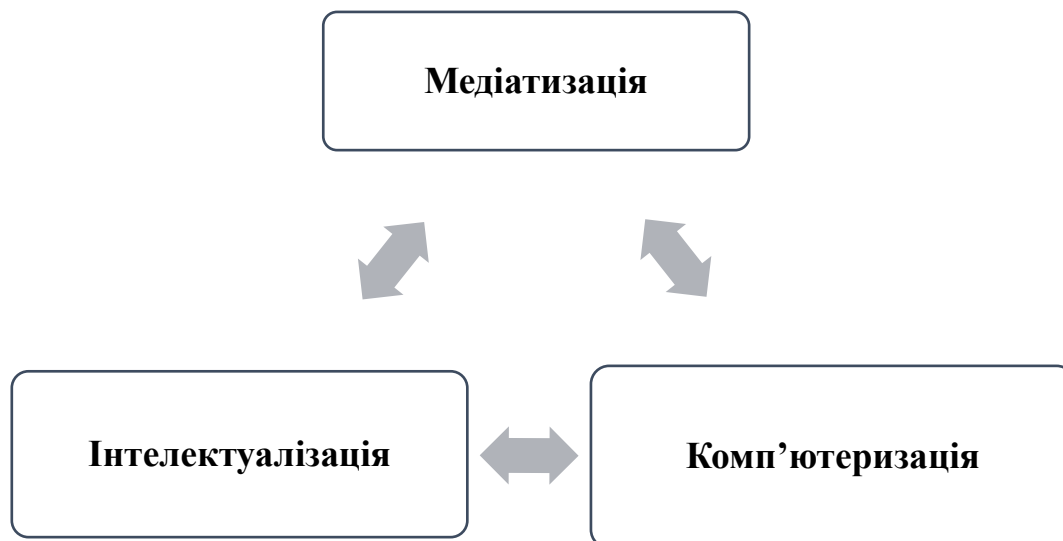

Рис. 1 Напрями інформатизації освіти

Медіатизація освітнього процесу передбачає процес удосконалення збирання, відбору, збереження й поширення інформації; комп'ютеризація як удосконалення опрацювання інформації; інтелектуалізація – шлях підвищення інтелектуального потенціалу суспільства загалом, і здобувачів освіти зокрема.

Інформатизація вищої школи передбачає: оперативне оновлення навчальної інформації у зв'язку з розвитком науки, техніки, культури; отримання оперативної інформації про індивідуальні особливості кожного студента, що уможлиблює диференційований підхід до організації їхнього навчання й виховання; освоєння адекватних науковому змісту навчання й індивідуальних

особливостей студентів способів донесення навчальної інформації; отримання інформації про результативність педагогічного процесу, що дає змогу оперативно вносити в нього необхідні корективи.

Різні напрямки інформатизації освіти пропонує Л. Макаренко:

- зміна бази освіти й створення сервісних центрів із обслуговування її;
- зміна змісту освіти, що покликаний створенням базисного курсу інформатики на всіх освітніх рівнях;
- розвиток інформаційної культури здобувачів освіти;
- забезпечення ефективності й доступності освіти та якості її;
- підготовка й перепідготовка освітянських кадрів, які готові здійснювати освітню діяльність з урахуванням ІКТ;
- активізація наукової, науково-методичної та дослідницької діяльності в різних закладах освіти;
- створення єдиного загальноосвітнього інформаційного простору України та інтеграція її у світову систему;
- розвій індустрії інформаційних послуг;
- забезпечення інформаційної безпеки створеного інформаційного простору [5, С. 118].

Усе це сприяє удосконаленню інформаційної культури студентів, здійсненню рівневої та профільної диференціації освітньо-виховного процесу з метою розвитку нахилів і здібностей студентів, задоволення їхніх запитів і потреб, розкриття творчого потенціалу; удосконалення управління освітою; підвищенню ефективності наукових досліджень інтелекту

В широкий обіг входить поняття «нова інформаційна технологія» як предметно й комунікативно спрямоване освітнє середовище, що є складником навчальної діяльності, де комп'ютер – засіб аналізу змісту об'єктів, організації взаємодії, реалізації форм контролю. НІТ слід розуміти як додаток інформаційних технологій для створення нових можливостей передачі знань (діяльність викладача), сприйняття знань (діяльність студента), й усесторонній розвиток особистості, яка навчається в ході освітнього процесу. Вони уможливають подолання суперечностей між розвитком знань і можливостями й масштабами їх використання. Тому вони є засобом перетворення знань на інформаційних ресурс суспільства і засобом реалізації соціальних технологій, перетворення їх на соціально-інформаційні.

Важливим, на нашу думку, є створення єдиного інформаційного освітнього середовища, яке призначене для отримання освіти з використанням інноваційних технологій, який може охопити не лише учнів і студентів, а й учителів, викладачів, керівників. Таке середовище стане платформою для обміну думками, аналізу освітнього процесу, обговорення практичного досвіду й перспектив подальшого розвитку [7, С. 7].

Науковці обґрунтовують переваги створення єдиного інформаційного освітнього середовища:

- розроблення гнучкої системи отримання знань із впровадженням сучасних технологій, методик, що уможливить функціонування індивідуальних траєкторій навчання;
- створення вільного доступу освітніх ресурсів для здобувачів освіти незалежно від часу й місця знаходження їх;
- можливість спілкування з вчителями й викладачами з метою обміном інноваційними педагогічними ідеями;
- створення системи моніторингу якості освіти;
- публічність освітнього процесу;
- створення засад для формування ринку освітніх послуг, що стимулює розвій країни [7, С. 8].

Отже, створення єдиного інформаційного освітнього середовища забезпечить активне використання ІКТ в закладах фахової передвищої освіти, випускники якого зможуть репрезентувати ІКТ-компетентність у майбутній професійній діяльності

Перевагами його створення є:

- розроблення гнучкої системи отримання знань з упровадженням сучасних технологій, методик, що уможливить функціонування індивідуальних траєкторій навчання;
- створення вільного доступу до освітніх ресурсів для здобувачів освіти незалежно від часу й місця знаходження їх;
- можливість спілкування з вчителями й викладачами з метою обміну інноваційними педагогічними ідеями;
- створення системи моніторингу якості освіти;
- публічність освітнього процесу; створення засад для формування ринку освітніх послуг, що стимулює розвій країни.

Сучасне життя студента масово заповнене різноманітними «розумними» пристроями (смартфон, смарткар, смартборди тощо). Отже, можемо говорити вибудовування парадигми Smart-освіти, яка є легко керованою й відповідно до запитів слухача забезпечує швидкість і нескладність у налаштуванні, сприяє активному обміну досвідом й ідеями [8]. Аббревіатура SMART репрезентує змістовне навантаження: крім дослівного перекладу з англійської її можна розшифрувати як Self-directed, Motivated, Adaptive, Resourceenriched, Technology embedded – тобто навчання самостійне, мотивоване, адаптивне, збагачене ресурсами, з убудованими технологіями.

Викладач керує освітнім процесом, спрямовує студента на пошук, аналіз інформації в інтерактивному освітньому середовищі. Основні завдання сучасної Smart-освіти полягають у створенні гнучкого й відкритого середовища навчання, використанні гаджетів, відкритих освітніх ресурсів та ефективній системі управління ними.

Як наголошують Р. Гуревич, М. Кадемія, для успішного впровадження Smart-освіти необхідним є урахування трьох магістральних складових:

- *технологічна* (інформаційні смарт-технології – інтерактивність, можливість персоналізації даних, здатність до інтелектуального аналізу даних, створення віртуальної особистості користувача; мультимедійні можливості, що дозволяють створювати навчальний контент);
- *організаційна* (ефективність використання смарт-технологій відповідно до освітніх програм, що повинні формуватися на основі профілізації навчання, з урахуванням індивідуальної освітньої траєкторії й можливості інтеграції різних освітніх програм з урахуванням того, що освітні програми покликані відповідати принципу неперервності навчання (life long learning));
- *педагогічна* (сукупність результатів навчання й педагогічних методів і технологій для їх досягнення) [2, С. 71–78].

Smart-освіта покликана забезпечити безперервний процес навчання, охоплюючи навчання в професійному середовищі й взаємодію з професійним співтовариством. Це нове освітнє середовище, яке об'єднує викладачів, студентів і знання з усього світу. Smart-освіта уможливує активну участь в інтернет-конференціях, прослуховування відеолекцій, відеокурсів, запис і поширення власних відеоматеріалів, репрезентацію власних наукових досліджень.

Використання SMART-технологій дозволяє розв'язати сучасної освіти, що полягає в:

- інтеграції закладів освіти в єдиний міжнародний освітній простір;
- охопленні додаткових категорій студентів (у т. ч. іноземних); застосуванні інноваційних освітніх технологій і засобів навчання;
- створенні інноваційних орієнтирів для викладачів;
- збільшення частки й ефективності наукових студіювань [7, С. 16].

Smart-освіта неможлива без використання накопиченого досвіду електронного навчання, отже, маємо за мету зацентрувати на різноманітності усережєвих платформ, за допомогою яких викладач може зреалізувати елективний курс.

1. Платформи для конференцій із використанням усережєвого зв'язку:

1. *Zoom* (<https://zoom.us>) [23] – простір для колективної роботи, в якому окремі користувачі, а також групи мають можливість збиратися й вирішувати освітні проблеми. Зустріч може організувати будь-хто з учасників конференції, передаючи права ведення її іншим учасникам; під'єднуються всі ті, кому надано покликання (чи ідентифікатор) на конференцію. Конференцію можна створювати щоразу нову, або користуватися постійною.

2. *Hangout* (<https://s.google.com>) [16] – платформа для швидкого обміну повідомленнями, ведення відеоконференцій (розроблено компанією Google). Додаток уможливає спілкування в групах, забезпечуючи проведення вебінарів, занять й спілкування в групах. Під час відеоконференції учасники мають можливість демонструвати екран комп'ютера, надавши доступ до відкритого вікна програми. Переваги платформи: простий дизайн, попереднє планування зустрічей; синхронізація розмов; використання, як телефонного дзвінка. Недоліки: доступність із G-Suite; функціонування виключно в браузері; наявність лише статусів онлайн чи офлайн; немає зворотного повідомлення про доставлену інформацію.

3. *Skype* (<https://www.skype.com/uk/>) [21] – платформа, підтримується браузерами Microsoft Edge, Google Chrome, Safari й Opera, є безконштовною й уможливає спілкування з учасниками освітнього процесу, які одночасно пов'язані й текстом, й відео. Усі розмови в Skype захищено відповідно до галузевих стандартів за допомогою комплексного шифрування. Перевагою програми є якісні відеодзвінки й можливість здійснювати голосові дзвінки, надсилати повідомлення. У браузерній версії Skype зберігаються всі розмови та історії чатів. Цікавою є й функція запису виклику, що працює на основі хмари й зберігається протягом 30-ти днів. Про початок запису вами всі співрозмовники отримують повідомлення про нього.

4. *Products.Office* (<https://products.office.com/uk-ua/microsoft-teams/group-chat-software>) [14] – програма, що вибудована на основі швидкості, продуктивності, гнучкості й інтелекту. Функція мультитенат та низка облікових записів (допускається взаємодія в кількох облікових записах) уможливають роботу в межах певного колективу, дозволяють швидке отримання сповіщення в реальному часі. Легко приєднати до зустрічі дозволяє функція наради з міжхмарною автентифікацією в будь-якій хмарі Microsoft. Платформа дозволяє знаходити й використовувати інформацію, яка прихована в документах, презентаціях, електронних листах, запрошеннях та контактах.

5. *Webex* (<https://www.webex.com>) [22] – платформа, що створена для проведення нарад, розкриваючи великі можливості для безперервної співпраці а реальному часі. Є декілька версій цієї платформи: класична – пропонує всі можливі мультимедійні функції (телефонні виклики, додавання осіб до виклику тощо) та нова (нове покоління), що репрезентує оновлені функції (глобальні контакти з людьми по усьому світу; створення віртуальних агентів; видалення шуму й створення каналу зв'язку між операторами та клієнтами; проведення цифрових опитувань).

II. Інструменти для взаємодії з учнями:

1. *ClassDojo* (<https://www.classdojo.com>) [18] – платформа, що налічує більше 50 млн. користувачів. Запропонована система спілкування допомагає налагодити обмін повідомленнями між учителями, учнями та їхніми батьками у будь-якому місці та в будь-який час; підтримувати соціально-емоційне

навчання; вести здобувачам освіти портфоліо. На платформі є функція Історії, що дозволяє вчителям демонструвати світлини з занять у приватній стрічці. Classdojo має широкий вибір інструментів для вчителів (табелів відвідуваності, щоденник, таймер та ін.).

2. *Classroom* (<https://classroom.google.com>) [9] – безкоштовна інтерактивна платформа, яка створена для закладів освіти задля створення й поширення завдань; спілкування зі здобувачами освіти у «віртуальних аудиторіях». Платформа дозволяє створити курс; записати здобувачів освіти на нього; ділитися матеріалами; перевірку завдань, оцінювання їх. Та слідкування за прогресом.

2. *GoogleDocs* (https://www.google.com/intl/ru_uA/docs/about/) [20] – безкоштовна платформа, що дозволяє створювати й редагувати документи в режимі реального часу; обмінюватися коментарями; працювати одночасно з декількома здобувачами освіти; формувати документи (вибір та зміна кольору, шрифту, оздоблення; створення таблиць, схем тощо); завантажування файлів на сервер і скачування їх у потрібних форматах.

3. *Padlet* (<https://ru.padlet.com>) [15] – інтерактивна всемережева дошка, що допомагає поєднати текст, зображення, відео, аудіо й дозволяє організувати «мозковий штурм», розмістити необхідну інформацію; спільно виконувати практичні завдання; створювати й зреалізовувати проєкти. Padlet легка у використанні: узагальнює весь матеріал у віртуальному просторі.

III. Ресурси зі створення текстів, завдань, інформаційні ресурси:

1. *Classime* (<https://www.classime.com/uk/>) [19] – усемережева платформа, що уможливує здійснювати викладачеві оцінювання знань й репрезентувати прогрес як кожного окремого учня, так і класу в цілому. Переваги: переваги оцінювання знань; легкий для використання інтерфейс; можлива повна інтеграція з Google Classroom.

2. *KAHOOT* (<https://kahoot.com> <https://quizlet.com>) [10] – навчальна платформа, що дозволяє проводити заняття в інтерактивному форматі; перевіряти рівень досягнень здобувачів освіти шляхом їх тестування. Можливості платформи: залучити до 50-ти учасників до процесу тестування; самостійне створення питань; автоматичне переміщення відповідей у питанні; використання зображень; управління часом виконання завдань; визначення рейтингу за правильні відповіді; вибудовувати прогрес групи.

3. *LearningApps* (<https://learningapps.org>) (платформа готових завдань з різних предметів) [11] – усемережевий сервіс, що дозволяє створювати інтерактивні вправи. За його допомогою викладач може розробляти, зберігати інтерактивні завдання з різних предметів, а здобувачі освіти виконувати їх в ігровій формі. Сервіс функціонує багатьма мовами, в тому числі й українською.

4. *Study-Smile* (<https://study-smile.com>) [17] – усемережевий ресурс, що покликаний найбільш ефективно й прозоро виконувати певні функції: домашнє завдання, онлайн відвідування занять; керування заняттями;

звітування за виконану роботу. Study-smile характеризує легкий інтерфейс та цікаві функції. Сервіс забезпечує системність подання навчального матеріалу; його комплексність; підтримку з боку викладача.

5. *NaUrok* (<https://naurok.com.ua>) [13] – освітній ресурс для вчителів, в якому представлено бібліотеку з авторськими матеріалами, корисними статтями. Платформа складна для реєстрації й створення тестів; велика кількість різноманітних функцій; наявні п'ять типів тестувань і лише два типи питань.

6. *MiyKlas* (<https://miyklas.com.ua>) [12] – усемережева безкоштовна платформа «МійКлас» пропонує для вчителя готові завдання для дистанційного навчання; покликає мотивувати учнів до навчання шляхом змагання з однокласниками. Ресурс схвалено МОН України як інноваційна платформа для «Нової української школи». Інтерфейс – українськомовний. Основна функція сервісу – контроль і перевірка якості виконання домашніх завдань й вибудовування індивідуального підходу до кожного учня. Переваги: близько 2 млн. завдань; методичні рекомендації для вчителя; варіанти завдань; гарантія самостійності учнів під час виконання завдань; автоматична перевірка рівня виконання завдань; можливість кожному вчителю самостійно створювати авторські програми [7].

Ми проаналізували три групи всемережевих платформ, які використовують учителі й викладачі в процесі підготовки й проведення навчальних занять, репрезентувавши їх за допомогою узагальнювального рисунка 1:

Рис. 1. Усемережеві платформи для впровадження освітнього процесу

Висновки. Елективні курси є важливим засобом реалізації диференційованих і компетентнісних підходів до навчання, адже обираються здобувачами

вищої освіти відповідно до їхніх інтересів, здібностей, подальшого практичного використання. Такі курси змотивовують до навчання й опрацювання додаткових знань, що є перевагою індивідуальної освітньої траєкторії та відповідальністю самостійного вибору. У практиці ЗВО найчастіше викладачі впроваджують предметні (предметно-орієнтовані) та міжпредметні курси; надпредметним, на жаль, відводиться незначне місце. Кожен із видів елективних курсів уможливує підвищення рівня освітнього рейтингу здобувачів вищої освіти, допомагає сформувати додаткові професійні компетентності поряд із фаховими й предметними в процесі засвоєння фахових освітніх компонентів, передбачених освітньо-професійною програмою. Одним із магістральних напрямів оновлення освіти є її інформатизація, тобто система соціально-педагогічних перетворень, пов'язаних із насиченням освітніх систем інформаційною продукцією, засобами й технологією. Здобувачі освіти мають змогу провадити пошукову самостійну діяльність із залученням матеріалів електронних бібліотек, баз даних. Проаналізовані всемережеві платформи відкривають широкі можливості сучасному викладачеві організувати й провести навчальне заняття з дисципліни за вибором, зваживши всі переваги й недоліки; репрезентувати наочний матеріал; дібрати завдання для перевірки рівня навчальних досягнень здобувачів освіти. У перспективі маємо за мету дослідити використання інформаційної графіки в процесі викладання елективних курсів у дистанційному форматі та її можливості на певній усемережевій платформі.

Література:

1. Вибіркові дисципліни. URL: <http://wiki.nuwm.edu.ua/index.php>.
2. Гуревич Р., Кадемія М. Смарт-освіта – нова парадигма сучасної системи освіти. Теорія і практика управління соціальними системами. 2016. № 4. С. 71–78.
3. Концепція профільного навчання в старшій школі. Інформаційний збірник Міністерства освіти і науки України. 2003. № 24. С. 3–15.
4. Положення про елективні курси допрофільної підготовки та профільного навчання учнів. Хмельницький, 2007. С. 1–3.
5. Макаренко Л. Л. Інформатизація освіти як пріоритетний напрям модернізації освіти в умовах інформаційного суспільства. URL: <https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/18041/Makarenko.pdf?sequence=3>.
6. Мойсеєва С. Г. Використання елективних курсів для підвищення кваліфікації вчителів географії та економіки. Ч. 1. Черкаси, 2012. 185 с.
7. Рускуліс Л., Механцева В. Дистанційне навчання в системі вищої філологічної освіти. Миколаїв: Видавець Румянцева Г. В., 2024. 176 с.
8. Соснова М. А. Smart-технології як складова підвищення якості освіти. Topical issues of science and education: [матер. II Міжн. наук.-практ. конф., 2017 р., м. Варшава]. Варшава: RS Gliobal. 2017. URL: <http://archive.ws-conference.com/wp-content/uploads/pw0480.pdf>.
9. <https://classroom.google.com>.
10. <https://kahoot.com> <https://quizlet.com>.
11. <https://learningapps.org>.
12. <https://miyklas.com.ua>.
13. <https://naurok.com.ua>.

14. <https://products.office.com/uk-ua/microsoft-teams/group-chat-software>.
15. <https://ru.padlet.com>.
16. <https://s.google.com>.
17. <https://study-smile.com>.
18. <https://www.classdojo.com>.
19. <https://www.classmate.com/uk/>.
20. https://www.google.com/intl/ru_uA/docs/about/.
21. <https://www.skype.com/uk/>.
22. <https://www.webex.com>.
23. <https://zoom.us>.

References:

1. *Vybirkovyi dystsypliny. [Elective courses]*. URL: <http://wiki.nuwm.edu.ua/index.php>. [in Ukrainian].
2. Hurevych R., Kademiiia M. *Smart-osvita – nova paradyhma suchasnoi systemy osvity. [Smart-education – a new paradigm of modern education system]. Teoriia i praktyka upravlinnia sotsialnyimi systemamy*. № 4. S. 71–78. [in Ukrainian].
3. Kontsepsiia profilnoho navchannia v starshii shkoli. (2003). *[The concept of specialized education in high school]*. Informatsiynyi zbirnyk Ministerstva osvity i nauky Ukrainy. № 24. S. 3–15. [in Ukrainian].
4. Polozhennia pro elektyvni kursy doprofilnoi pidhotovky ta profilnoho navchannia uchniv. (2007). [Regulations on elective courses of pre-professional training and specialized training of students]. Khmelnytskyi, S. 1–3. [in Ukrainian].
5. Makarenko L. L. *Informatyzatsiia osvity yak priorytetnyi napriam modernizatsii osvity v umovakh informatsiinoho suspilstva. [Informatization of education as a priority direction of modernization of education in the conditions of the information society]*. [in Ukrainian]. URL: <https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/18041/Makarenko.pdf?sequence=3>.
6. Moiseieva S. H. (2012). *Vykorystannia elektyvnykh kursiv dlia pidvyshchennia kvalifikatsii vchyteliv heohrafii ta ekonomiky. [Using elective courses for professional development of teachers of geography and economics]*. Ch. 1. Cherkasy. 185 s. [in Ukrainian].
7. Ruskulis L., Mekhantseva V. *Dystantsiine navchannia v systemi vyshchoi filolohichnoi osvity: navch.-metod. rekom. [Distance learning in the system of higher philological education]*. Mykolaiv: Vydavets Rumiantseva H. V., 2024. 176 s. [in Ukrainian].
8. Sosnova M. A. *Smart-tekhnologii yak skladova pidvyshchennia yakosti osvity. [Smart technologies as a component of improving the quality of education.]*. Topical issues of science and education: [mater. II Mizhn. nauk.-prakt. konf., 2017 r., m. Varshava]. Varshava: RS Gliobal. URL: <http://archive.ws-conference.com/wp-content/uploads/pw0480.pdf>. [in Ukrainian].
9. <https://classroom.google.com>.
10. <https://kahoot.com> <https://quizlet.com>.
11. <https://learningapps.org>.
12. <https://miyklas.com.ua>.
13. <https://naurok.com.ua>.
14. <https://products.office.com/uk-ua/microsoft-teams/group-chat-software>.
15. <https://ru.padlet.com>.
16. <https://s.google.com>.
17. <https://study-smile.com>.
18. <https://www.classdojo.com>.
19. <https://www.classmate.com/uk/>.
20. https://www.google.com/intl/ru_uA/docs/about/.
21. <https://www.skype.com/uk/>.
22. <https://www.webex.com>.
23. <https://zoom.us>.

УДК 378.14:81'25:629

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11\(39\)-1527-1536](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11(39)-1527-1536)

Свиридюк Віра Петрівна кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки та методики навчання іноземних мов, Київський національний лінгвістичний університет, вул. Велика Васильківська, 73, м. Київ, 03150, тел.: (095)792-96-77, <https://orcid.org/my-orcid?orcid=0000-0003-2343-3725>

ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНО СПРЯМОВАНОЇ ПИСЕМНОМОВЛЕННЄВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ВИКЛАДАЧІВ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ ПІД ЧАС САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

Антоація. У статті обґрунтовано процес формування навичок і вмінь міжкультурної іншомовної комунікативної компетентності майбутніх викладачів під час здійснення письмового мовлення німецькою мовою. Проаналізовано і узагальнено огляд науково-методичної літератури. Описано психолінгвістичні основи породження письмового висловлювання на рівні тексту як результату мисленнево-мовленнєвих дій. Представлено низку технологій, доцільність яких впливає на якість навчання написання тексту. Подано дефініцію професійного спрямованого навчання письма майбутніми викладачами німецької мови. Наведено приклади вправ на творчому етапі навчання письма німецькою мовою у контексті міжкультурного спілкування. Здійснено акцент на ситуативні умови породження висловлювань, у яких можуть виникати лакунарні труднощі, що виокремлює національно-специфічні особливості німецькомовного спілкування на тлі рідномовної української культури. Описано хід виконання вправ з метою оптимізації освітнього німецькомовного процесу навчання письма як засобу міжкультурної комунікації. Зазначено фази продукування письмового тексту, зокрема спонукально-мотиваційну; аналітико-синтетичну; виконавчу й оцінювально-контролюючу.

Результатом нашого дослідження було виявлено, що рівень слова (словоформи), рівень фрази (речення), рівень тексту, який може бути як єдністю двох речень, наприклад, у діалогічному (писемному) мовленні, або використання формул мовного етикету є конвенціональними знаками, які відцентровують національну ідентичність представників, чия мова стала предметом вивчення. Засвідчено, що використання адекватних технологій оптимізує освітній процес оволодіння іншомовним спілкуванням, а вербально-семантичні засоби підсилюють національно-специфічні характеристики мовлення чужих лінгвокультур. Вони сприяють поживленню та влучному формулюванню думки із створенням потрібної емоційної атмосфери, щоб вплинути на комуніканта, чие світосприйняття відрізняється від рідної українськомовної культури.

intercultural aspect, second foreign language, students of general secondary education institutions, educational process, German language

Keywords: professional competence, pre-service teachers, teaching writing, independent work, exercises and tasks, intercultural communication, German language.

Постановка проблеми. Науково-технічний прогрес та зростання обсягів інформації у сучасному світі, інтеграція України у європейський освітній та економічний простір вимагають підготовки майбутніх викладачів з високим рівнем володіння писемним мовленням, що ефективно сприяє обміну інформацією, ознайомлення культурними національними особливостями тих країн, чия мова стала предметом вивчення. Застосування наукових положень з психолінгвістики й етнопсихолінгвістики дозволяє розширити вивчення і поглибити розуміння культурологічної складової ІМіК, загалом, та міжкультурної іншомовної комунікативної компетентності (МІКК) у письмі, зокрема, мета і завдання якої полягають у здійсненні взаєморозуміння представників української та німецькомовних культур.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Огляд наукової літератури свідчить, що питання навчання письма як продуктивного виду мовленнєвої діяльності порушується як українськими методистами зокрема С. Ніколаєвою (2011), О.Тарнопольським (2020), О. Бігич (2017), Л. Курило (2012), а також висвітлюється у працях зарубіжних дослідників А. Urban (2009), W.Steinig, Н. Huneke (2015). Науковці зазначаються, що формування та розвиток навичок і вмінь письма потребує поетапності та послідовності формулювання висловлення відповідно до процесу породження зв'язного мовлення. Першочерговою є вербальна асоціація, навколо якої відбувається у мовця вибір лексичних одиниць, їхніх словоформ, які залежать від контексту, ситуації й інших зовнішніх умов спілкування. Вибір граматичної категорії має менший вплив на контекст. Подальший процес породження висловлювання відбувається на рівні фрази, поняття якої детермінується як “найпростіший елемент зв'язного мовлення, який відповідає єдиним і надалі у мовленні неподільним уявленням”. Побудована фраза, речення потребує фонетично-орфоепічного опрацювання [4, с. 65].

Беручи до уваги висловлені ідеї науковців О. Кіршової (2008), І. ванової (2006) та ін. щодо професійно спрямованого спілкування витлумачуємо навчання професійного спрямованого навчання письма як здатність фахівця здійснювати професійно значущі дії в межах виконання фахових завдань, у процесі чого реалізується навички й уміння міжкультурної комунікації, яка забезпечується володінням семантичними конвенціональними засобами із дотриманням національно-культурних вимог соціуму.

Мета статті полягає у представленні процесу формування професійно спрямованої компетентності у письмі майбутніх викладачів німецької мови під час самостійної роботи.

Виклад основного матеріалу. З опертям на систему вправ і завдань формування МІКК [9] уможлиблюється укласти групу вправ для формування професійно спрямованої компетентності на *репродуктивному* етапі писемного мовлення. Майбутні викладачі НМ, усвідомлюючи призначення вправи через міжпредметний зв'язок із суміжними дисциплінами, зокрема методикою навчання ІМіК, оперують знанням щодо породження зв'язного мовлення, формування навичок і вмінь іншомовного спілкування у продуктивних видах мовленнєвої діяльності і цим самим реалізують професійно спрямовану діяльність.

Згідно із психолінгвістичною закономірністю породження висловлювання на початковому етапі навчання і вивчення ІМіК, на етапі демонстрації нового іншомовного матеріалу, має трьохступеневу ієрархію: рівень слова (словоформи), рівень фрази (речення), рівень тексту, який може бути як єдністю двох речень, наприклад, у діалогічному мовленні, або використання формул мовного етикету [3, с. 334], що, згодом, під час читання, артикулюється із дотриманням нормативності вимовної бази.

Проте, вербально-семантичний компонент не вичерпує достатність реальності спілкування, оскільки залежить від ситуативних умов породження висловлювань, у яких можуть виникнути лакунарні труднощі [2, с.102]. Тому володіння пресупозиційною інформацією є передумовою коректного сприйняття і розуміння висловленої письмово думки, яка носить національний характер. Аналіз методичної літератури дозволяє нам дотримуватись позиції щодо організації формування комунікативних навичок і вмінь у продукуванні висловлювань, у процесі чого реалізуються вербально-семантичні та фонетичні автоматизми (для здійснення внутрішнього мовлення), дотичні до пресупозиції, зумовленої мотивами комунікантів [9]. Звідси випливає, що продукування висловлювання охоплює такі фази: спонукально-мотиваційну; аналітико-синтетичну; виконавчу й оцінювально-контролюючу. Контроль є присутнім на всіх етапах породження власного мовлення, що матеріалізується у головному мовленні - писемно-продуктивному [11].

Підвищення мотивації, що стимулює аналітичну діяльність у породженні висловлювання, корелює із навчально-методичними матеріалами, міцність засвоєння яких залежить від ставлення студентів до предмету вивчення. Тому наочність, ілюстративний матеріал, цікавий інформативний зміст матеріалу є невід'ємним складником іншомовної діяльності на репродуктивному етапі формування професійно спрямованої компетентності майбутніх викладачів НМ під час їхньої СР.

Продуктування письмового висловлювання корелює із етапами проходження висловлювання у говорінні. Труднощі, які виникають під час письмового формулювання думки, зумовлені дистантністю реципієнта, для якого розуміння думки співрозмовника гарантується письмовою графічною мовою висловлювання із максимально розгорнутим вербалізованим текстом на протиположності усному мовленню, якому притаманні екстралінгвістичні та паралінгвістичні засоби [8].

Апелюючи до процесуального аспекту змісту [8] навчання й урахуваючи методологічний інструментарій організації процесу формування МІКК, окреслимо цілі репродуктивного етапу: 1) формувати репродуктивні, рецептивно-репродуктивні навички і вміння професійної компетентності в говорінні; 2) формувати репродуктивні, рецептивно-репродуктивні навички і вміння у письмі; 3) формувати навички і вміння розуміти національно-культурні особливості мовлення; 4) формувати навички і вміння професійної компетентності використання навчальних стратегій.

Для досягнення проміжних цілей, зокрема в професійно спрямованій компетентності, які визначаються як складові формування культурної вторинної мовної особистості, покликання якої - створювати міжкультурний простір для ведення діалогу культур, доцільно здійснювати відбір адекватних засобів, прийомів і методів для оптимізації СР в аудиторних і позааудиторних умовах. Крім друкованого, ілюстративного матеріалу набувають значущості, зокрема аудіо- та відеоматеріали як особливий вид наочності [12], які уможливають моделювання соціально-культурного писемномовленнєвого контексту НМ. Фільми, навчальні відеоматеріали, на які багаті сучасні підручники НМ, укладені її носіями, а, отже представниками виучуваної мови й культури, визначаються як автентичні й прийнятні для імітації комунікативного зразка в навчально-пізнавальному мікросередовищі, а також для трансформації у макросередовище із реальним спілкуванням з носіями НМ.

Представимо цілі *творчого етапу* формування професійно спрямованої компетентності, на якому студенти магістратури мають можливість користуватись іншомовним матеріалом, опрацьованим на рецептивному і репродуктивному етапах. Продуктування текстів під час СР залежить від навчальної домінанти, яка превалює на аудиторному занятті і задає вектор у самостійне учіння згідно із вимогами робочої програми. Принципи творчості й індивідуалізації виступають рушійною силою під час продуктування творчих завдань у письмі. Творчі завдання можуть носити методичний, філологічний, культурологічний або науковий характер у межах професійної підготовки. Практична іншомовна діяльність корелює із професійною підготовкою, зокрема здійсненням виробничої педагогічної практики на другому курсі магістерського рівня, написанням науково-кваліфікаційної роботи та її захисту, у процесі чого реалізується філологічний і культурологічний компоненти.

Виходячи із комунікативних потреб формування МІКК і вимог навчального плану, визначаємо групи вправ для формування *комунікативних, продуктивних навичок і вмінь* письма:

1) уміння написання функціональних текстів різних жанрів і типів, зокрема офіційних /неофіційних листів; 2) уміння написання наукового тексту, враховуючи його логіко-композиційну структуру; 3) уміння укладати фрагменти конспектів для здійснення професійної діяльності; 4) уміння писемно-мовленнєвої поведінки у науковому, професійному дискурсах німецькомовної спільноти; 5) уміння дидактичного письма (виправлення помилок, оформлення дошки тощо) для ведення педагогічного дискурсу.

Природна закономірність полягає в тому, що виконання студентами магістратури продуктивних вправ і завдань під час СР в аудиторних умовах має здебільшого реалізуватись у самостійній позааудиторній діяльності із переходом у реальне міжкультурне спілкування. Так, студенти можуть поступово готуватись до фахових науково-практичних конференцій або форумів, набувати поглиблених знань і вмінь продуктивної діяльності завдяки використанню інноваційних технологій і засобів навчання НМ: тандем-технології, технології діалогу культур або *postcrossing* для міжособистісного спілкування в реальній автентичній ситуації.

У контексті комунікативно-діяльнісного та особистісно-діяльнісного підходів до формування МІКК, освітній процес на творчому етапі організується із домінантою практики у спілкуванні, коли інтерактивні методи і технології навчання НМ, у тому числі інформаційно-комунікативні технології, посилюють ефективність цього етапу. Студенти магістратури працюють над проектами, які поєднують усі види мовленнєвої діяльності, а реалізація продукту здійснюється зазвичай за допомогою усного мовлення. Слідом за Н. Бориско виокремлюємо умовно-реальні та реальні види проектів [2, С. 227].

Комплексність проектної технології [6, С. 331] забезпечує вирішення низки комунікативних науково-дослідницьких завдань, ініційованих видами вправ, наприклад, написати план, дослідити проблему, систематизувати інформацію, сформулювати текст й унаочнити його, повідомити про результати, здійснити самоконтроль, самооцінювання й рефлексивний аналіз продукту власної іншомовної діяльності.

Доцільність виконання умовно-реальних і реальних проектів визначається формуванням комунікативних навичок і вмінь МІКК і змістом Типової програми з НМ [10].

Умовно-реальні проекти, коли студенти презентують зміст підручника НМ, у якому національна українська культура є предметом вивчення; відкривають літературний клуб, де міжкультурна комунікація є ключовим компонентом; беруть участь у теле-радіопередачі з теми “Навчання без кордонів” тощо; організовують культурно-розважальний захід “Круїз без віз” тощо.

Проекти, які відображають реальність ситуації, коли студенти організують день рідної/ німецької мови з теми “Tag der Muttersprache: Dialekte schützen”; готуються до виступу на форумі, навчально-практичній, науково-практичній конференції тощо; презентують культуру рідної країни / німецькомовних країн, засобами артефактів, народного мистецтва, літературної спадщини.

Творчі завдання виконуються з використанням культурного асимілятора, технології діалогу культур, кейсової технології, які переплітаються і взаємодіють, доповнюючи засоби й технології інноваційного навчання і вивчення ІМіК та формування МІКК, зокрема.

Навчання культури письма передбачає писемний продукт згідно із жанром твору, змістом якого є такі типи: повідомлення, опис, міркування. Крім того, письмовий текст, зокрема науковий, характеризується наявністю позамовних (паралінгвістичних) засобів: таблиць, схем, діаграм, рисунків, що є окремим видом вправи комунікативного характеру. Відповідно до цілей і змісту формування МІКК майбутніх викладачів НМ наведемо приклади комунікативних продуктивних вправ для навчання культури письма.

Приклад 1. Мета: удосконалення умінь написання анотації до блогу

Прийом: написання анотації

Завдання: Sie haben Ihren eigenen Blog für den DaF-Unterricht erstellt. Schreiben Sie eine Zusammenfassung Ihres Blogs, bloggen Sie diese und wecken Sie damit das Interesse anderer Deutschlernender zum Ausbau ihrer didaktischen Fähigkeiten.

Спосіб виконання: індивідуально

Контроль: самоконтроль

Написання анотації до блогу є привабливим, тому, що популяризація її з-поміж великої спільноти користувачів соціальних мереж підсилює активну навчально-пізнавальну діяльність у макросередовищі реального спілкування, де оцінюється ефективність комунікативного продукту. Бажання привернути увагу читачів мотивує до якісного письма, друкованого мовлення [1, С. 231], створює автентичну ситуацію. Груповий контроль є першим кроком до великого загалу, оцінка якого має значення для реалізації контенту блогу.

Приклад 2. Мета: удосконалення умінь культури писемного мовлення - написання листа у газету

Прийом: написання листа у німецькомовну газету

Завдання: Nach dem Lesen eines Artikels in der “Kronen Zeitung” haben Sie beschlossen, Ihre Meinung zum aktuellen Thema zu äußern. Ihr Leserbrief wird unter dem Titel “Das freie Wort” veröffentlicht. Folgen Sie dem Link <https://www.krone.at/588161>, um einen Beitrag zukommen zu lassen. Ihrem Wunsch nach könnten Sie den Beitrag gleich texten.

Спосіб виконання: індивідуально

Контроль: самоконтроль/ контроль у групі

Формування вмінь *друкованого мовлення* є одним із завдань у час науково-технічного прогресу й навчання специфіки каналу комунікації, що зумовлено застосуванням інноваційних, зокрема інформаційно-комунікаційних технологій навчання. Автентична ситуація для написання листа до австрійської газети “Kronen Zeitung” створює студентам магістратури національно-культурне середовище, в якому функціонують соціальні правила і норми комунікативної писемномовленнєвої поведінки.

Приклад 3. Мета: удосконалення умінь написання виступу доповіді

Прийом: написання ряду завдань, які будуть порушені у доповіді

Завдання: Sie arbeiten an Ihrem Vortrag für das Webinar “Entfalte dein Kulturbewusstsein”. Beginnen Sie mit der Einleitung des Vortrags. Gehen Sie auf die folgenden Punkte ein:

Einstieg ins Thema, um das Interesse des Zuhörers zu wecken; Hauptthema kurz nennen;

Gliederung des Referats zeigen.

Контроль: самоконтроль/контроль у групі

СР студентів магістратури для вдосконалення культури письма може відбуватися як в аудиторних, так і в позааудиторних умовах, доцільність якої залежить від домінанти практичного заняття з НМ.

Педагогічний досвід свідчить, що письмо як комунікативна діяльність зазвичай реалізується позааудиторно, оскільки потребує більше часу, фізичних затрат, навчальних стратегій для укладання тексту, вимоги якого на рівні С2.2 потребують розгорнутості із коректною грамотністю використання лексико-граматичного матеріалу, інформативності тощо.

Для оптимізації СР у віртуальному навчально-пізнавальному середовищі доцільними є інформаційно-комунікаційні технології, на базі яких здійснюється автоматизований контроль, вихід у навчальний простір, де письмо набуває статусу друкованого мовлення і є засобом міжкультурної комунікації.

Отже, представлена група вправ і завдань ґрунтується на психолінгвістичних закономірностях породження висловлювання; має діяльнісний характер; охоплює методологічний інструментарій для здійснення мисленнєво-мовленнєвих дій у рецептивних і продуктивних видах мовленнєвої діяльності; сприяє розвитку автономії студентів магістратури СР, як передумови навчання впродовж життя; супроводжує СР в умовах переходу від традиційного засвоєння знань до когнітивно-пізнавальної діяльності через самокерування, самоконтроль і самооцінювання.

Формування професійно спрямованої компетентності у письмі є інструментом для забезпечення освітнього процесу з метою опанування МІКК під час СР, на основі чого майбутні викладачі НМ набувають здатності аналізувати власну професійну компетентність і вибудовувати власну програму подальшого професійного зростання в контексті міжкультурної комунікації.

Висновок. Кореляція системи вправ і завдань для формування МІКК і підсистеми вправ і завдань для професійно спрямованого навчання НМ створюють підґрунтя для розвитку високого рівня культури СР студентів магістратури, в зміст якої закладено міжкультурний компонент, що дає підстави формувати й розвивати культуру письма, контроль якого стає **перспективною дослідження** у розробленні критеріїв для оцінювання рівня навченості писемного мовлення майбутніх викладачів ІМ під час організації СР.

Література:

1. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики : підручник. - 2-ге вид. доп. Академія, 2009. 344 с.
2. Бацевич, Ф. С. Вступ до лінгвістичної прагматики. Академія, 2011. 304 с.
3. Загнітко, А. П. Теорія граматики і тексту: [монографія]. ДонНУ, 2014.– 479 с.
4. Куранова С. І. Основи психолінгвістики : навч. посіб.. К. : ВЦ “Академія”, 2012. – 208 с.
5. Курило Л.В. Вправи для навчання майбутніх викладачів англійської мови професійно орієнтованого наукового писемного мовлення. Іноземні мови. – 1. –2013. – С.28-33.
6. Ніколаєва, С. Ю., Борецька, Г. Е., Майєр, Н. В., Устименко, О. М., Черниш В. В. та ін. Сучасні технології навчання іноземних мов і культур у загальноосвітніх і вищих навчальних закладах: [колективна монографія] (С.Ю.Ніколаєва & І. Ф. Соболевої Ред.). Ленвіт. –2015. – 444 с.
7. Панова, Л. С., Андрійко, І. Ф., Тезікова С. В. та ін. Методика навчання іноземних мов у загальноосвітніх навчальних закладах : підручник. Академія, 2010.–327 с.
8. Свиридюк, В. П. (2023). Система вправ і завдань для формування міжкультурної іншомовної комунікативної компетентності майбутніх викладачів німецької мови. Іноземні мови, 2. –С. 20-30.
9. Тарнопольський, О. Б. & Кабанова М. Р. Методика викладання іноземних мов та їх аспектів у вищій школі: підручник. Вінниця. Нова книга, 2020.– 257 с.
10. Borisko, N., Gutnik W., Klimentjewa M. & Ignatenko, T. Curriculum für den sprachpraktischen Deutschunterricht an pädagogischen Fakultäten der Universtäten und pädagogischen Hochschulen. K.: Ленвіт, 2004. –240 с.
11. Dengerschz S. Professionelles Schreiben in mehreren Sprachen: Strategien, Routinen und Sprachen im Schreibprozess. Berlin, Peter Lang, 2019. - 750 S.
12. Wachtler, J., Ebner M. u.a., (Hrsg.) Digitale Medien: Zusammenarbeit in der Bildung. Waxmann, 2016. –397 с.

References:

1. Batsevych, F. S. (2009). *Osnovy komunikatyvnoi lnhvistyky [Basics of communicative linguistics] : pidruchnyk. - 2-he vyd. dop. Akademiia.* [in Ukrainian].
2. Batsevych, F. S. (2011). *Vstup do lnhvistychnoi prahmatyky. [Introduction to linguistic pragmatics]* Akademiia. [in Ukrainian].
3. Zahnitko, A. P. (2014). *Teoriia hramatyky i tekstu:[Theory of grammar and text]: [monohrafiia].* DonNU.[in Ukrainian].
4. Kuranova, S. I. (2012). *Osnovy psykholnhvistyky [Basics of psycholinguistics]: navch. posib..* K. : VTs “Akademiia”. [in Ukrainian].

5. Kurylo, L.V.(2013). Vpravy dlia navchannia majbutnikh vykladachiv anhlijs'koi movy profesijno oriientovanoho naukovoho pysemnoho movlennia. [Exercises for teaching pre-serve English teachers professionally oriented scientific writing] *Inozemni movy. 1.* 28-33. [in Ukrainian].
6. Nikolaieva, S. Yu., Borets'ka, H. E., Majier, N. V., Ustymenko, O. M., Chernysh V. V. ta in. (2015). *Suchasni tekhnolohii navchannia inozemnykh mov i kul'tur u zahal'noosvitnikh i vyschykh navchal'nykh zakladakh: [Modern technologies for teaching foreign languages and cultures in secondary and higher education institutions] [kolektyvna monohrafiia] (S.Yu.Nikolaieva & I. F. Sobolievoi Red.). Lenvit. [in Ukrainian].*
7. Panova, L. S., Andrijko, I. F., Tezikova S. V. ta in. (2010). *Metodyka navchannia inozemnykh mov u zahal'noosvitnikh navchal'nykh zakladakh [Methods of teaching foreign languages in secondary schools: pidruchnyk]. Akademiia. [in Ukrainian].*
8. Svyrydiuk, V. P. (2023). Systema vprav i zavdan' dlia formuvannia mizhkul'turnoi inshomovnoi komunikativnoi kompetentnosti majbutnikh vykladachiv nimets'koi movy. [A system of exercises and tasks for the development of intercultural foreign language communicative competence of pre-serve German teachers]. *Inozemni movy, 2.* 20-30. [in Ukrainian].
9. Tarnopol's'kyj, O. B. & Kabanova, M. R. (2020). *Metodyka vykladannia inozemnykh mov ta ikh aspektiv u vyschij shkoli [Methods of teaching foreign languages and their aspects in higher education]: pidruchnyk. Vinnytsia. Nova knyha, [in Ukrainian].*
10. Borisko, N., Gutnik, W., Klimentjewa, M. & Ignatenko, T. (2004). *Curriculum für den sprachpraktischen Deutschunterricht an pädagogischen Fakultäten der Universtäten und pädagogischen Hochschulen. K.: Lenvit. [in Deutsch].*
11. Dengscherz, S. (2019). *Professionelles Schreiben in mehreren Sprachen: Strategien, Routinen und Sprachen im Schreibprozess. Berlin, Peter Lang, [in Deutsch].*
12. Wachtler, J., Ebner, M. u.a., (2016). (Hrsg.) *Digitale Medien: Zusammenarbeit in der Bildung. Waxmann. [in Deutsch].*

УДК 704.2:745.2

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11\(39\)-1537-1546](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11(39)-1537-1546)

Сосік Ольга Даніїлівна кандидат мистецтвознавства, завідувачка аспірантури, Київська державна академія декоративно-прикладного мистецтва і дизайну імені Михайла Бойчука, вул. Михайла Бойчука, 32, м. Київ, 01014, <https://orcid.org/0000-0002-2450-1235>

ЕТНОДИЗАЙН І FOLK DESIGN ЯК ПРОЄКТНІ ТЕХНОЛОГІЇ У ПІДГОТОВЦІ ХУДОЖНИКІВ ДЕКОРАТИВНО-ПРИКЛАДНОГО МИСТЕЦТВА

Анотація. У статті розглядаються основні підходи до визначення сутності понять «етнодизайн» і Folk Design як проєктних технологій, що застосовуються у професійній підготовці художників декоративно-прикладного мистецтва. Проаналізовано основні підходи до визначення сутності поняття «етнодизайн» і Folk Design. Етнодизайн характеризується широким застосуванням сучасних проєктних технологій предметної, доповненої і віртуальної реальностей, що сприяють становленню і розвитку українського національного дизайну як інтелектуальної діяльності, спрямованої у майбутнє. Етнодизайн споріднюється з поняттями «прикладне мистецтво», «ужиткове мистецтво», «утилітарна етнографія». На відміну від етнодизайну, фолк дизайн (народне проєктування) більше споріднене з декоративним мистецтвом. Фолк дизайн повністю ґрунтується на традиційних формах і естетиці, властивих народному мистецтву.

Охарактеризовано значення етнічного проєктування (етнічного дизайну) як проєктних технологій у професійній підготовці художників декоративно-прикладного мистецтва; окреслено методичні підходи до упровадження технологій етнодизайну і фолк дизайну в освітній процес. Зазначено, що поняття Folk Design досі недостатньо поширене в освітньому і мистецькому культурному просторах. На думку авторів, етнодизайн і Folk Design можна розглядати як педагогічні умови формування не лише дизайнерів-етнофорів, але й етнічної обдарованості художників ДПМ.

Акцентується увага на необхідності інтеграції етнічних і народних мотивів у сучасний дизайн для формування проєктно-творчого мислення студентів. Аналізуються сучасні тенденції в дизайні, що відображають потребу у поєднанні автентичності та інноваційності, а також методичні підходи до впровадження технологій етнодизайну і фолк дизайну в освітній процес. Зроблено висновки про значення цих напрямів для розвитку креативності, культурної свідомості та професійних компетентностей майбутніх митців. Запропоновано створення студій етнодизайну і фолк дизайну у закладах вищої мистецької освіти і дизайн-освіти.

Ключові слова: професійна підготовка, етнодизайн, проєктні технології, технології етнодизайну, студія етнодизайну і фолк дизайну, художники, етнофори, декоративно-прикладне мистецтво, етнокультурна спадщина.

Sosik Olga Daniilivna Candidate of Art Studies, Head of Postgraduate Studies, Kyiv State Academy of Decorative and Applied Arts and Design named after Mykhailo Boychuk, Mykhailo Boychuk St., 32, Kyiv, 01014, <https://orcid.org/0000-0002-2450-1235>

ETHNO DESIGN AND FOLK DESIGN AS PROJECT TECHNOLOGIES IN THE TRAINING OF ARTISTS OF DECORATIVE AND APPLIED ARTS

Abstract. The article examines the main approaches to defining the essence of the concepts of «ethnodesign» and Folk Design as design technologies used in the professional training of artists of decorative and applied arts. The main approaches to defining the essence of the concept of «ethnodesign» and Folk Design are analyzed. Ethnodesign is characterized by the wide application of modern design technologies of objective, augmented and virtual reality, which contribute to the formation and development of Ukrainian national design as an intellectual activity directed towards the future. Ethnodesign is related to the concepts of «applied art», «utilitarian art», «utilitarian ethnography». Unlike ethnodesign, folk design is more closely related to decorative art and restoration. Folk design is completely based on traditional forms and aesthetics inherent in folk art.

The significance of ethnic design (folk design) as a design technology in the professional training of artists of decorative and applied art is characterized; methodical approaches to the introduction of ethnodesign and folk design technologies into the educational process are outlined. It is noted that the concept of Folk Design is still not widespread enough in educational and artistic cultural spaces. According to the authors, ethnodesign and Folk Design can be considered as pedagogical conditions for the formation of not only ethnophoric designers, but also the ethnic giftedness of DPM artists.

Emphasis is placed on the need to integrate ethnic and folk motifs into modern design for the formation of students' project-creative thinking. Modern trends in design are analyzed, reflecting the need for a combination of authenticity and innovation, as well as methodical approaches to the introduction of ethnodesign and Folk Design technologies into the educational process. Conclusions were made about the importance of these directions for the development of creativity, cultural awareness and professional competences of future artists.

Keywords: professional training, ethnodesign, Folk Design, project technologies, ethnodesign technologies, artists, ethnophores, decorative and applied art, ethnocultural heritage.

Постановка проблеми. Сучасний дизайн вимагає не тільки технічної майстерності, а й глибокого розуміння етнокультурних і національних тради-

цій формотворення і декорування. Етнодизайн і фолк-дизайн, що зумовлюються етнічними та національними мотивами, є важливими складовими освітнього процесу, спрямованого на формування проєктно-творчого мислення художників ДПМ. Залишається актуальним питання щодо застосування етнодизайну і фолк дизайну у професійній підготовці майбутніх художників декоративно-прикладного мистецтва з метою розвитку їхньої здатності до проєктно-творчого варіювання типових зразків художніх виробів для їх серійного виробництва як етнічної дизайн-продукції.

На сучасному етапі розвитку національної системи дизайн-освіти технології етнодизайну і фолк дизайну потребують глибокого осмислення. Вони не тільки інтегрують традиційні елементи у сучасній дизайн-продукції, але й сприяють розвитку особистісних якостей художників ДПМ: інноваційності, креативності, уміння аналізувати та застосовувати культурні мотиви у власних художніх проєктах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Увага науковців до художньо-естетичної культури та художньо-проєктних технологій в освітній теорії і практиці вказує на її важливість для вирішення багатьох освітніх проблем. Методологічні і теоретичні аспекти художнього та естетичного розвитку особистості розкриті в працях дослідників: Є. Антоновича, О. Гевко, В. Орлова, Л. Оршанського, В. Титаренко, В. Тименка, Б. Тимківа, Ю. Афанасьєва, Н. Велігоцької, В. Даниленка, Р. Захарчук-Чугай, С. Прищенко, М. Селівачова, Л. Соколюк, Цідило І., Р. Яців. Це лише частина дослідників, які зробили вагомий внесок у розвиток технологій етнодизайну. Дослідниками підкреслюється освітня доцільність технологій етнодизайну, їх вплив на формування проєктно-творчих здібностей та етнокультурної свідомості здобувачів мистецької освіти і дизайн-освіти. Дослідники звертають увагу на поєднання традиційних і сучасних підходів до проєктної діяльності, внаслідок чого значно підвищується якість сучасної професійної підготовки художників ДПМ в умовах цифрового суспільства.

Зокрема, у працях Є. Антоновича висвітлюються проблеми естетичного розвитку як необхідної складової освітнього процесу, де естетичне виховання розглядається як один із шляхів гармонійного розвитку особистості [1], [2]. В Україні актуальними є роботи, присвячені етнодизайну у системі неперервної дизайн-освіти України [3]. О. Гевко та Р. Захарчук-Чугай наголошують на значенні народного декоративно-ужиткового мистецтва як засобу культурної ідентифікації, що сприяє формуванню національної свідомості здобувачів мистецької освіти [4].

Дослідженнями етнодизайну та фолк-дизайну займаються не лише українські, але й зарубіжні науковці. Вони досліджують можливості адаптації традиційних етнічних мотивів до сучасного дизайнерського процесу. Зарубіжні дослідження часто зосереджуються на культурній інтеграції, що передбачає використання народних елементів у комерційному дизайні.

Е. Сміт досліджує проблему інтеграції народного мистецтва в сучасну дизайнерську освіту. Автор аналізує різні методики та підходи, які допома-

гають студентам розуміти і використовувати традиційні мотиви у своїх художніх проєктах [5]. Дж. Томпсон розглядає глобальний підхід до збереження культурної спадщини через сучасний дизайн [6]. Автор досліджує, як різні культури можуть впливати на сучасні дизайнерські практики, а також як дизайн може сприяти збереженню культурної ідентичності.

Проте існує потреба у більш ґрунтовному аналізі проєктних технологій на основі етнодизайну в професійній підготовці художників ДПМ. Такими є праці В. Орлова, Л. Оршанського, які досліджують теорію і методику художньо-проєктної діяльності, акцентуючи увагу на інтеграції традиційних і сучасних технологій у процесі навчання [7]. Ю. Афанасьєв, Н. Велігоцька аналізують роль етнодизайну як педагогічної технології в естетичному вихованні, що сприяє розвитку творчого потенціалу та етнокультурної компетентності здобувачів освіти [8]. Ці науковці підкреслюють важливість застосування художньо-проєктних технологій не лише як засобу розвитку творчих здібностей, а також як засобу формування ціннісних орієнтирів та культурної свідомості, що є актуальними для сучасної освітньої теорії та практики.

У працях науковців актуалізовано низку інших тем з етнодизайну: етнодизайн як засіб розвитку творчих здібностей студентів художніх спеціальностей [9]; використання етнокультурних елементів у навчальному процесі майбутніх дизайнерів [10]; етнодизайн – важливий чинник консолідації українського суспільства в умовах війни [11]; традиційне мистецтво і сучасний дизайн: інтеграційні підходи [12]; використання народного мистецтва в освіті майбутніх художників ДПМ [13]; етнодизайн у формуванні інформаційно-графічної культури майбутнього дизайнера [14].

Аналіз праць з етнодизайну українських науковців засвідчує вагомий доробок з етнодизайну як художньої творчості митців, що задовольняють власні потреби у художньо-образному самовираженні. Проте майже відсутні праці українських авторів із мотивів і специфіки зарубіжного фолк дизайну.

Мета статті. Проаналізувати основні підходи до визначення сутності поняття «етнодизайн» і «фолк дизайн», охарактеризувати значення етнічного проєктування і народного дизайну як проєктних технологій у професійній підготовці художників декоративно-прикладного мистецтва, а також окреслити методичні підходи до упровадження технологій етнодизайну і фолк дизайну в освітній процес.

Виклад основного матеріалу. Технології етнічного дизайну і фолк дизайну – це поняття, що стосуються використання культурних елементів у мистецтві та дизайні, але вони мають певні відмінності. У технологіях етнічного дизайну дизайнерами і художниками ДПМ використовуються традиційні мотиви, форми, кольори, матеріали і техніки, характерні для певної етнічної або культурної групи. Основна мета технологій етнічного дизайну – збереження, відтворення та популяризація культурної спадщини шляхом проєктно-творчого варіювання типових етнографічних зразків художніх виробів для їх подальшого серійного виготовлення як етнічної дизайн-продукції.

До етнодизайну можна віднести різні види декоративно-прикладного мистецтва, архітектури, текстилю, ювелірних виробів, а також інтер'єрів, створених з урахуванням традиційних елементів історико-етнографічних територій України. Етнічний дизайн зорієнтований на ремісничі традиції, вишивки, різьблення, кераміку, характерну орнаментику та символіку, що використовуються в побуті, ритуалах чи обрядових практиках етнографічних регіонів. В етнодизайні поєднуються традиційні етнокультурні елементи із сучасними матеріалами і технологіями, що дозволяє адаптувати традиційні типові форми типових художніх виробів до актуальних потреб сучасної етніки. Етнодизайн характеризується широким застосуванням сучасних проектних технологій предметної, доповненої і віртуальної реальностей.

Отже, етнодизайн має вагоме значення для формування компетентності з проектних технологій не лише у дизайнерів, але й у художників ДПМ, що сприяє становленню і розвитку українського національного дизайну як інтелектуальної діяльності, спрямованої у майбутнє. Етнодизайн можна споріднювати з поняттями «прикладне мистецтво», «ужиткове мистецтво», «утилітарне етнографія». Він стимулює розвиток у студентів культурно-мистецької грамотності, навчає аналізувати й використовувати традиційні візуальні елементи у творчих проектах. Такий підхід сприяє розвитку аналітичного мислення здобувачів мистецької освіти і дизайн-освіти, оскільки потребує розуміння походження й значення народних символів. Крім того, студенти вчаться працювати з матеріалами, які використовувалися в народних ремеслах, що дає їм змогу створювати роботи з використанням автентичних технологій.

Варто виокремити сучасні тенденції у використанні етнодизайну в мистецькій освіті і дизайн-освіті. Так, інтеграція етнодизайну в навчальні програми відбувається шляхом поєднання традиційних та інноваційних підходів до художньо-проектної творчості. Використання цифрових технологій, зокрема, 3D-моделювання, дозволяє поєднувати традиційні народні мотиви з сучасними матеріалами і формами. Інноваційний технологічний підхід до художнього проектування робить процес здобуття мистецької освіти цікавішим та актуальнішим для студентів.

Суттєвою і визначальною характеристикою фолк дизайну є його зорієнтованість на автентичні традиції минулих епох у розвитку матеріально-художньої етнічної культури. На відміну від етнодизайну, фолк дизайн більше споріднений з декоративним мистецтвом. Фолк дизайн ґрунтується на традиційних формах і естетиці, властивих народному мистецтву. Він є яскравим проявом народної творчості, що виникла на основі ремісничих традицій і побутових потреб у практичній взаємодії із природним довкіллям.

Фолк дизайн включає характерні мотиви, які передавалися з покоління в покоління і нині відображають оригінальні особливості місцевої культури, природи, історії та способу життя певної спільноти в історико-етнографічних регіонах, розміщених на територіях геологічних середовищ з особливим кліматом, природним ландшафтом і динамікою водного середовища.

Фолк дизайн відображає простоту та функціональність, часто використовуючи природні матеріали (дерево, глина, текстиль), ручні техніки та

народні мотиви, втілені у календарно-обрядові свята протягом року. Фолк дизайн може слугувати джерелом натхнення для сучасних дизайнерів і художників ДПМ, які інтерпретують ці традиційні елементи в оригінальних автентичних художніх проєктах.

Зазначимо виклики впровадження етнодизайну і фолк дизайну в освітньо-мистецький і дизайн-освітній процеси. Виклики зумовлюються необхідністю знайти баланс між автентичністю традиційного мистецтва і потребами сучасного ринку праці та продукції. Викладачі повинні бути обізнаними із сучасними тенденціями в глобалізованому дизайні, але, водночас, покликані передбачати програмові результати навчання із сучасних технологій етнодизайну і фолк дизайну.

Іншим викликом є інтеграція проєктних технологій в обмежені часові рамки навчальних програм, що вимагає облаштування студій з технологій етнодизайну і фолк дизайну безпосередньо у структурних підрозділах закладів вищої мистецької освіти і дизайн-освіти. Компоненти облаштування студії етнодизайну та фолк-дизайну подано у таблиці 1.

Таблиця 1.

Компоненти облаштування студії етнодизайну і фолк-дизайну у закладах мистецької освіти і дизайн-освіти

Компонент	Деталізація	Приклади
Матеріально-технічна база	Робочі місця	Ергономічні робочі станції, обладнані інструментами для різних матеріалів
	Обладнання	Верстати, гончарні кола, ткацькі стани, 3D-принтери
	Бібліотека та медіатека	Фонд літератури, відеоматеріали, колекція зразків
Навчальні програми	Колекція автентичних зразків	Зразки народного мистецтва різних регіонів
	Теоретична частина	Історія українського мистецтва, етнографія, теорія кольору
	Практична частина	Освоєння традиційних технік, розробка проєктів
Педагогічний склад	Індивідуальна робота	Створення власних колекцій, участь у конкурсах
	Викладачі-майстри	Досвідчені майстри народних ремесел
	Дизайнери	Сучасні дизайнери, знайомі з актуальними тенденціями
Співпраця	Історики мистецтва	Фахівці з історії українського мистецтва
	Музеї	Спільні проєкти, екскурсії
	Інші факультети	Співпраця з істориками, культурологами
Обладнання для різних матеріалів	Місцеві громади	Залучення майстрів народних ремесел
	Дерево	Верстати, інструменти для різьблення
	Тканина	Ткацькі стани, швейні машинки
	Кераміка	Гончарні кола, печі
Можливі напрямки роботи студії	Метал	Ковальські інструменти
	Розробка колекцій	Одяг, аксесуари, інтер'єр
	Продукція	Сувенірна продукція
	Діяльність	Майстер-класи, виставки, співпраця з виробниками

У поданій таблиці кожен рядок можна розширити, додавши більш конкретні приклади обладнання, матеріалів або тем для дослідження. Таблицю можна доповнити зображеннями обладнання, прикладами робіт студентів або схемами організації робочого простору, адаптувати під конкретні умови та потреби навчального закладу.

Основні компоненти облаштування студії з етнодизайну і фолк дизайну:

1. Матеріально-технічна база:

- ергономічні робочі місця, обладнані необхідними інструментами та матеріалами для роботи з різними видами матеріалів (дерево, тканина, кераміка тощо);
- спеціалізоване обладнання для обробки матеріалів (верстати, гончарні кола, ткацькі стани тощо);
- бібліотека та медіатека: фонд літератури з етнографії, історії мистецтв, дизайну, а також відеоматеріали, що демонструють традиційні ремесла та сучасні тенденції в етнодизайні;
- колекція автентичних зразків: зразки народного мистецтва, які можуть слугувати джерелом натхнення та об'єктом дослідження.

2. Навчальні програми:

- теоретичні знання: історія українського народного мистецтва, етнографія, теорія кольору, композиції, матеріалознавство;
- практичні навички: освоєння традиційних технік (вишивка, гончарство, ткацтво тощо), сучасних технологій (комп'ютерний дизайн, 3D-моделювання), розробка проєктів;
- індивідуальні проєкти: створення власних колекцій, участі в конкурсах та виставках.

3. Педагогічний склад:

- досвідчені майстри народних ремесел, які можуть передати студентам свої знання та навички;
- сучасні дизайнери, які можуть ознайомити студентів з актуальними тенденціями в галузі;
- історики мистецтва: фахівці, які допоможуть студентам глибше зрозуміти історичний контекст народного мистецтва.

4. Співпраця з іншими підрозділами:

- музеї: спільні проєкти, екскурсії, стажування;
- інші факультети: співпраця з факультетами історії, культурології, мовознавства;
- місцеві громади: залучення до проєктів майстрів народних ремесел з різних регіонів України.

Приклад обладнання студії етнодизайну і фолк дизайну:

- для роботи з деревом: верстати, інструменти для різьблення, столярні верстати;

- для роботи з тканиною: ткацькі стани, швейні машинки, інструменти для вишивки;
- для роботи з керамікою: гончарні кола, печі для обпалу, інструменти для ліплення;
- для роботи з металом: ковальські інструменти, паяльники.

Можливі напрями діяльності студії етнодизайну і фолк дизайну: розробка колекцій одягу, аксесуарів та предметів інтер'єру в етностилі; створення сувенірної продукції з використанням традиційних мотивів; організація майстер-класів та воркшопів для широкої аудиторії; участь у виставках та фестивалях; співпраця з виробниками для впровадження елементів етнодизайну в масове виробництво.

Ми висловлюємо гіпотетичне припущення, що створення спеціалізованих студій з етнодизайну та фолк-дизайну у вищих мистецьких навчальних закладах і закладах вищої дизайн-освіти є надзвичайно актуальним завданням, оскільки сприяє:

- *збереженню та популяризації культурної спадщини*: студенти отримують можливість глибше вивчати традиційні ремесла та орнаменти, що сприяє збереженню національної ідентичності;
- *розвитку творчих здібностей*: працюючи з автентичними матеріалами і техніками, студенти розвивають свою креативність та інноваційне мислення;
- *підготовці висококваліфікованих фахівців*: випускники таких студій будуть здатні створювати сучасні етнічну продукцію, що поєднує в собі традиційні мотиви та інноваційні технології.

Важливо розробити детальний план облаштування студії з урахуванням специфіки навчального закладу та наявних ресурсів, залучити до цього процесу викладачів, студентів та представників місцевих громад; створити систему моніторингу та оцінки ефективності роботи студії; забезпечити безперервний розвиток студії, впроваджуючи нові програми і технології.

Облаштування спеціалізованих студій з етнодизайну та фолк-дизайну у вищих закладах мистецької освіти і дизайн-освіти є важливим кроком для збереження та розвитку національної культурної спадщини. Це сприяє підготовці висококваліфікованих художників ДПМ, які здатні створювати сучасні продукти, що поєднують в собі традиційні мотиви та інноваційні технології.

Висновки. Етнодизайн і фолк-дизайн є ефективними проєктними технологіями у підготовці художників декоративно-прикладного мистецтва. Вони сприяють формуванню культурно-орієнтованого мислення, розвитку проєктно-творчих здібностей та підвищенню професійних компетентностей здобувачів мистецької освіти і дизайн-освіти. Фокусом освітніх програм з декоративно-ужиткового мистецтва і дизайну має бути зосередженість на етнодизайні – пріоритетному джерелі розвитку системи українського національного дизайну.

Література:

1. Антонович Є. А., Захарчук-Чугай Р. В., Станкевич М. Є. *Декоративно-прикладне мистецтво*. Львів: Світ, 1993. 272 с.
2. Антонович Є. *Етноренесанси в культурі ХХ ст. та їхні етнодизайнерські виміри*. Етнодизайн: європейський вектор розвитку і національний контекст: збірн. наук. праць / за ред. Є. Антоновича. Полтава: ПНПУ, 2015. Кн. 1. С. 7–11.
3. Бровченко А., Руденченко А. Етнодизайн у системі неперервної дизайн-освіти України // *Молодь і ринок*. 2023. № 8/216. URL: <https://doi.org/10.24919/2308-4634.2023.285115>
4. Гевко О., Захарчук-Чугай Р. Народне декоративно-ужиткове мистецтво як засіб культурної ідентифікації // *Культурологія: теорія і практика*. 2017. № 2. С. 58–65.
5. Smith E. *The Integration of Folk Art in Modern Design Education*. New York: Design Press, 2018.
6. Thompson J. *Cultural Heritage and Contemporary Design: A Global Perspective*. London: Cultural Studies, 2019.
7. Орлов В., Оршанський Л. *Методика художньо-проектної діяльності у вищій школі: монографія*. Київ: Освіта України, 2019. 312 с.
8. Афанасьєв Ю., Велігоцька Н. Педагогічні технології у контексті етнодизайну та естетичного виховання. *Освіта і наука*. 2020. № 3. С. 45–52.
9. Титаренко В., Тименко В. Етнодизайн як засіб розвитку творчих здібностей студентів художніх спеціальностей. *Педагогічні науки*. 2016. № 4. С. 109–115.
10. Тимків Б. Використання етнокультурних елементів у навчальному процесі майбутніх дизайнерів // *Актуальні питання педагогіки і мистецької освіти*. 2021. № 1. С. 84–91.
11. Сиваш І. О. Етнодизайн – важливий чинник консолідації українського суспільства в умовах війни // *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв: наук. журнал*. 2022. № 3. С. 120–123. URL: https://elib.nakkkim.edu.ua/bitstream/handle/123456789/4495/Visnyk_3_2022_01-120-123.pdf?sequence=1
12. Селівачов М. Традиційне мистецтво і сучасний дизайн: інтеграційні підходи // *Дизайн: теорія і практика*. 2015. № 2. С. 101–110.
13. Соколюк Л. Використання народного мистецтва в освіті майбутніх художників ДПМ. *Наукові записки Ніжинського державного університету ім. М. Гоголя*. 2018. № 4. С. 28–36.
14. Цідило І. Етнодизайн у формуванні інформаційно-графічної культури майбутнього дизайнера. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Педагогіка*. 2013. № 4. 302 с. URL: <http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/16018/1/Tsidylo.pdf>

References:

1. Antonovych, Ye. A., Zakharchuk-Chuhai, R. V., & Stankevych, M. Ye. (1993). *Dekoratyvno-prykladne mystetstvo* [Decorative and applied art]. Lviv: Svit. 272 p. [in Ukrainian].
2. Antonovych, Ye. (2015). *Etnorenesansy v kulturi XX st. ta yikhni etnodyzainerski vymiry* [Ethnorenaisances in the culture of the 20th century and their ethnodesign dimensions]. In *Etnodyzain: yevropeyskyi vektor rozvytku i natsionalnyi kontekst: zbirn. nauk. prats* (Vol. 1, pp. 7–11). Poltava: PNP. [in Ukrainian].
3. Brovchenko, A., & Rudenchenko, A. (2023). *Etnodyzain u systemi neperervnoi dyzain-osvity Ukrainy* [Ethnodesign in the system of continuous design education of Ukraine]. *Molod i rynek*, 8(216). <https://doi.org/10.24919/2308-4634.2023.285115> [in Ukrainian].
4. Hevko, O., & Zakharchuk-Chuhai, R. (2017). *Narodne dekoratyvno-uzhytkove mystetstvo yak zasib kulturnoi identyfikatsii* [Folk decorative and applied art as a means of cultural identification]. *Kulturolohiia: teoriia i praktyka*, 2, 58–65. [in Ukrainian].

5. Smith, E. (2018). *The Integration of Folk Art in Modern Design Education*. New York: Design Press. [in English].
6. Thompson, J. (2019). *Cultural Heritage and Contemporary Design: A Global Perspective*. London: Cultural Studies. [in English].
7. Orlov, V., & Orshanskyi, L. (2019). *Metodyka khudozhno-proiektnoi diialnosti u vyshchii shkoli: monohrafiia* [Methods of artistic and project activity in higher education: monograph]. Kyiv: Osvita Ukrainy. 312 p. [in Ukrainian].
8. Afanasiev, Yu., & Velihotska, N. (2020). *Pedahohichni tekhnolohii u konteksti etnodyzainu ta estetychnoho vykhovannia* [Pedagogical technologies in the context of ethnodesign and aesthetic education]. *Osvita i nauka*, 3, 45–52. [in Ukrainian].
9. Tytarenko, V., & Tymenko, V. (2016). *Etnodyzain yak zasib rozvytku tvorchykh zdbnostei studentiv khudozhnykh spetsialnostei* [Ethnodesign as a means of developing creative abilities of students of art majors]. *Pedahohichni nauky*, 4, 109–115. [in Ukrainian].
10. Tymkiv, B. (2021). *Vykorystannia etnokulturnykh elementiv u navchalnomu protsesi maibutnykh dyzaineriv* [The use of ethnocultural elements in the educational process of future designers]. *Aktualni pytannia pedahohiky i mystetskoï osvity*, 1, 84–91. [in Ukrainian].
11. Syvash, I. O. (2022). *Etnodyzain – vazhlyvyi chynnyk konsolidatsii ukrainskoho suspilstva v umovakh viiny* [Ethnodesign – an important factor in the consolidation of Ukrainian society in the conditions of war]. *Visnyk Natsionalnoi akademii kerivnykh kadrov kultury i mystetstv*, 3, 120–123. Available at https://elib.nakkkim.edu.ua/bitstream/handle/123456789/4495/Visnyk_3_2022_01-120-123.pdf?sequence=1 [in Ukrainian].
12. Selivachov, M. (2015). *Tradyttsiine mystetstvo i suchasnyi dyzain: intehratsiini pidkhody* [Traditional art and modern design: integration approaches]. *Dyzain: teoriia i praktyka*, 2, 101–110. [in Ukrainian].
13. Sokoliuk, L. (2018). *Vykorystannia narodnoho mystetstva v osviti maibutnykh khudozhnykiv DPM* [The use of folk art in the education of future decorative and applied arts artists]. *Naukovi zapysky Nizhynskoho derzhavnoho universytetu im. M. Hoholia*, 4, 28–36. [in Ukrainian].
14. Tsidylo, I. (2013). *Etnodyzain u formuvanni informatsiino-hrafichnoi kultury maibutnoho dyzainera* [Ethnodesign in the formation of information and graphic culture of the future designer]. *Naukovi zapysky Ternopilskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka. Serii: Pedahohika*, 4, 302 s. Available at: <http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/16018/1/Tsidylo.pdf> [in Ukrainian].

УДК 378.4:[78:616-08](73) "XIX"

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11\(39\)-1547-1556](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11(39)-1547-1556)

Сторонська Оксана Степанівна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки та інноваційної освіти, Національний університет «Львівська політехніка», вул. С. Бандери, 12, м. Львів, 79000, тел.: (032)258-21-11, <https://orcid.org/0000-0003-2348-0265>

Кравець Світлана Федорівна старший викладач кафедри іноземних мов гуманітарно-соціального спрямування, Національний університет «Львівська політехніка», вул. С. Бандери, 12, м. Львів, 79000, тел.: (032)258-21-11, <https://orcid.org/0000-0001-7891-8258>

ПРИОРИТЕТИ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МУЗИКОТЕРАПЕВТІВ В НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНІЙ ДУМЦІ США ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТОЛІТТЯ

Анотація. Реалії життя в умовах війни та погіршення психофізичного стану населення актуалізують впровадження нових практик оздоровлення, наприклад музичної терапії, що зумовлює потребу якісної підготовки фахівців відповідного профілю. Пошук конструктивних ідей і підходів до її забезпечення актуалізує вивчення відповідного досвіду зарубіжних країн, особливо США, з огляду на понад столітню історію музикотерапевтичної освіти в університетах цієї країни та її вагомій надбанні у цій сфері. Ґрунтовне осмислення системи підготовки музичних терапевтів у США передбачає ознайомлення як з її теперішнім станом, так і з історією становлення і розвитку задля кращого розуміння усіх її аспектів. Тож пропонується стаття сфокусована передовсім на питаннях історії професійної підготовки музикотерапевтів у США. Зокрема її метою є аналіз особливостей визначення та обґрунтування цілей професійної музикотерапевтичної освіти в науково-педагогічній думці США другої половини ХХ століття.

Результати дослідження вказують на вагомий внесок в розв'язання проблеми цілей професійної підготовки музикотерапевтів насамперед відомих теоретиків і практиків в галузі музикотерапії, розробників програм підготовки музикотерапевтів, авторів і викладачів фахових курсів в американських університетах (Р. Андервуда, Е. Гастона, К. Медсена, Р. Грема, Ч. Брасвела, К. Брусії, К. Ейгена та ін.). Ключовою основою визначення ними завдань музикотерапевтичної освіти поставало насамперед широке коло професійних ролей та обов'язків музикотерапевта, зумовлене значною диференційованістю цільової аудиторії його послуг як за віком, так і за потребами щодо поліпшення свого стану здоров'я чи самопочуття. Відтак у своїх міркуваннях щодо мети і

цілей музикотерапевтичної освіти представники американської науково-педагогічної думки другої половини ХХ століття керувалися насамперед вимогами тогочасної практики музикотерапевтичної діяльності та науковими принципами і підходами до її реалізації. У результаті основними цілями професійної підготовки фахівців з музичної терапії в університетах США вони визначали формування системних знань про функціонування людського організму в стані норми і патології та умінь застосування різних стилів, жанрів музики для поліпшення стану здоров'я і самопочуття людини, а також розвиток особистісних якостей для успішної взаємодії з різними категоріями пацієнтів.

Ключові слова: музикотерапевтична освіта в США, історія музикотерапевтичної освіти, професійний образ музикотерапевта, професійна підготовка музикотерапевта, цілі професійної підготовки музикотерапевта.

Storonska Oksana Stepanivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor at the Department of Pedagogics and Innovative Education, Lviv National Polytechnic University, S. Bandery St., 12, Lviv, 79000, tel.: (032) 258-21-11, <https://orcid.org/0000-0003-2348-0265>

Kravets Svitlana Fedorivna senior teacher at the Department of Foreign Languages for Humanities, Lviv National Polytechnic University, S. Bandery St., 12, Lviv, 79000, tel.: (032)258-21-11, <https://orcid.org/0000-0001-7891-8258>

PRIORITIES OF MUSIC THERAPISTS' PROFESSIONAL TRAINING IN THE SCIENTIFIC AND PEDAGOGICAL THOUGHT OF THE USA IN THE SECOND HALF OF THE 20th CENTURY

Abstract. The realities of life under war conditions and the deterioration of the psychophysical state of the population actualize the introduction of new healing practices, such as music therapy, which necessitates the need for high-quality training of specialists of the relevant profile. The search for constructive ideas and approaches to its provision leads to the study of the appropriate experience of foreign countries, especially the USA, given the more than a century-long history of music therapy education at the universities of this country and its significant heritage in this field. A thorough understanding of the music therapist training system in the United States involves familiarization with both its current state and history of development in order to better understand all its aspects. Therefore, the proposed article is primarily focused on issues of the history of professional training of music therapists in the USA. In particular, its purpose is to analyze the peculiarities of defining and justifying the goals of professional music therapy education in the scientific-pedagogical thought of the USA in the second half of the 20th century.

The results of the study indicate a significant contribution to solving the problem of the goals of music therapists' professional training primarily by well-

known theorists and practitioners in the field of music therapy, developers of music therapy curriculums, authors and teachers of professional courses at American universities (R. Underwood, E. Gaston, C. Madsen, R. Graham, C. Braswell, K. Brusia, K. Aigen, etc.). The key basis for defining by them the tasks of music therapy education was, first of all, the wide range of professional roles and functions of a music therapist, due to the significant differentiation of the target audience of his services, both in terms of age and needs to improve their health or well-being. Therefore, in their considerations regarding the purpose and goals of music therapy education, the representatives of the American scientific and pedagogical thought of the second half of the 20th century were primarily guided by the requirements of the practice of music therapy and scientific principles and approaches to its implementation. As a result, the main goals of professional training of music therapy specialists at US universities according to the beliefs of scientists should be the formation of systematic knowledge about the functioning of the human body in normal and pathological conditions and the ability to use different styles and genres of music to improve the health and well-being of a person as well as the development of personal qualities for successful interactions with different categories of patients.

Keywords: music therapy education in the USA, history of music therapy education, professional image of a music therapist, professional training of a music therapist, goals of professional training of a music therapist.

Постановка проблеми. Сучасний етап життєдіяльності українського суспільства позначений численними кризами, найжахливішою з яких, безсумнівно, є повномасштабна війна з її руйнівними наслідками – окупацією територій, евакуацією мільйонів громадян, масованими ракетними обстрілами, тисячами жертв серед військових і цивільних. Такі реалії життя, порушуючи нестабільність сьогодення та породжуючи невизначеність майбуття, суттєво підривають здоров'я населення, зумовлюють загострення психофізіологічних проблем, поширення неврологічних, соматичних, емоційних тощо розладів. Необхідність протидії цим явищам актуалізує пошуки сучасних ефективних практик оздоровлення та поліпшення психоемоційного стану людини, зокрема й музикотерапії, застосування якої вимагає належного ступеня професіоналізму фахівців відповідного профілю. Вагомими здобутками в забезпеченні якісної професійної підготовки спеціалістів з музичної терапії вирізняється досвід США завдяки понад столітній практиці музикотерапевтичної освіти в університетах цієї країни. Відтак давні та багаті традиції США в сфері професійної освіти музичних терапевтів можуть стати джерелом цінних ідей для розбудови системи підготовки фахівців із надання музикотерапевтичних послуг в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Американський досвід організації професійної підготовки музикотерапевтів в останні роки викликає неабиякий дослідницький інтерес серед українських науковців. Результатом

цього стала низка досліджень відповідної тематики. Зокрема в них висвітлено особливості стандартизації професійної підготовки фахівців з музичної терапії в університетах США [3], обґрунтовано роль Національної асоціації музичної терапії в забезпеченні якості освіти кадрового забезпечення цієї галузі [5], визначено актуальні теоретико-методологічні підходи до організації музикотерапевтичної освіти в цій країні [4], охарактеризовано її структурно-організаційні аспекти [1], розкрито специфіку американської системи підготовки музичних терапевтів в контексті порівняння з системами європейських країн [2]. Водночас чимало питань цієї комплексної проблеми досі залишаються нерозв'язаними та потребують подальших досліджень. Так, докладнішого вивчення потребують, на наш погляд, історичні аспекти становлення і розвитку системи музикотерапевтичної освіти, зокрема виявлення основних діячів у цій сфері та визначення їхнього внеску в обґрунтування її цілей, змісту, принципів організації тощо.

Мета статті полягає в аналізі особливостей визначення та обґрунтування цілей і завдань професійної музикотерапевтичної освіти в науково-педагогічній думці США другої половини ХХ століття.

Виклад основного матеріалу. Друга половина ХХ століття в історії становлення і розвитку системи музикотерапевтичної освіти в США ознаменована активними і плідними дискусіями щодо усіх її ключових аспектів, а насамперед загальної мети та цілей. Вагомий внесок в обґрунтування її ключових завдань здійснив Р. Андервуд – музикант, викладач музики, доктор наук, професор університету Канзасу, а згодом Мічиганського університету, автор першої в США університетської програми професійної підготовки фахівців з музичної терапії. У своїх поглядах на це питання науковець спирався на розуміння музикотерапії як контрольованого використання музичного мистецтва в лікуванні, реабілітації, корекційній освіті дітей і дорослих, які страждають від фізичних, психічних або емоційних розладів. Відповідно здійснення такої діяльності, за його твердженнями, вимагає ґрунтовної наукової, музичної і клінічної підготовки для критичного осмислення і раціонального добору найбільш оптимальних музикотерапевтичних прийомів в кожному конкретному клінічному випадку [12].

Водночас гарантією успіху музикотерапії Р. Андервуд визначав гармонійно сформовану та позитивно спрямовану особистість музикотерапевта, в якій органічно поєднуються фізичні, інтелектуальні, моральні якості та прагнення безкорисливо служити людям: «Майбутній музикотерапевт, безумовно, повинен мати знання, фізичну витривалість, емоційну стабільність, а також добродушну особистість. Без такої особистості всі знання світу будуть абсолютно марними для музичного терапевта. Його місія – допомагати нещасним, страждаючим людям зцілюватися музикою. Тому тепле ставлення до людей з різними хворобами, розумовими і фізичними вадами, емоційною вразливістю є фундаментом професіоналізму музикотерапевта» [12, с. 91-92].

Тому саме виховання позитивних особистісних якостей він вважав одним із ключових завдань професійної підготовки спеціалістів з музичної терапії поряд із навчанням їх основ наук і формуванням музичних вмінь і навичок.

В процесі аналізу думок американських науковців щодо сутності музикотерапевтичної освіти та її ключових завдань варто звернути увагу на ідеї Е. Гастона – психолога, доктора наук, професора університету Канзасу. За його систематичну і послідовну роботу в обґрунтуванні теоретичних і методичних засад імплементації музики в систему терапії пацієнтів з різними патологіями фізичного і психічного стану, результатами якої стала ціла низка наукових праць відповідної тематики, його вважають основоположником музикотерапії як науки і професійної практики в США. Її місію він вбачав у відновленні здоров'я і поліпшенні самопочуття пацієнтів на основі як пасивної, так і активної музичної діяльності, тобто і слухання, і відтворення творів музичного мистецтва. Завданням музикотерапевта в такому контексті він вважав допомогу та підтримку пацієнта в процесі його музичної активності [9].

Реалізація професійної музикотерапевтичної діяльності, на думку вченого, потребує ґрунтовної підготовки фахівців цього профілю в контексті конкретних реалій відповідної галузі. Ключові цілі музикотерапевтичної освіти Е. Гастон зводив передовсім до розвитку в музикотерапевтів широкого арсеналу музичних навичок – вокального й інструментального виконання музичних композицій різних стилів і жанрів, формування в них системних знань про будову і функції органів і систем людського організму та їх зміни від впливом музики, а також виховання в них особистісних якостей для встановлення доброзичливих відносин з пацієнтами з огляду на виражений соціальний характер відповідної професії та прагнення до постійного особистісного і професійного самовдосконалення [9].

Значну увагу питанням визначення цілей і завдань професійної підготовки музичних терапевтів у США відводив К. Медсен – викладач музики, доктор наук, професор університету Флориди. У пошуках шляхів розв'язання цієї проблеми науковець апелював передовсім до суті професії музичного терапевта та вказував на складність її виявлення через поліфункціональність і широту поля його практичної діяльності. Відтак учений намагався визначити сенс професії музикотерапевта через її відмежування від інших суміжних професій – терапевта, психіатра, психолога, соціального працівника, музиканта, вчителя музики. В результаті він характеризує її як комплексу діяльність, що інтегрує в собі окремі елементи кожної з названих професій та підпорядковується досягненню специфічних цілей – поліпшення стану здоров'я і самопочуття пацієнта засобами музичного мистецтва [11].

В такому контексті науковець вбачав смисл професійної музикотерапевтичної освіти в підготовці фахівців до застосування музики як засобу досягнення різноманітних терапевтично-реабілітаційних цілей на основі різних наукових підходів – медичних, психологічних, педагогічних. Її метою

він визначав забезпечення здатності музикотерапевта до раціонального планування та ефективною реалізації музикотерапевтичних інтервенцій залежно від вікової категорії пацієнтів, характеру їх захворювання, поточного стану самопочуття тощо. Така здатність, наголошував учений, неодмінно вимагає ґрунтовних знань про людський організм в стані норми й патології, розуміння результатів впливу музики на реакції та поведінку людини, вміння аналізувати, добирати альтернативи в процесі планування музикотерапевтичних процедур, та імпровізувати в ході їх виконання [11, с. 85].

Вагомий внесок в наукове обґрунтування теоретико-методологічних засад музикотерапевтичної освіти здійснив і Р. Грем – музикознавець, піаніст, музикотерапевт, доктор наук, професор університету Джорджії. У своїх численних наукових розвідках учений приділяв особливу увагу питанням професійної підготовки фахівців з музичної терапії. Вихідною основою його міркувань щодо сутності і завдань музикотерапевтичної освіти було насамперед його своєрідне бачення сенсу цієї професії. Її загальну мету він вбачав у допомозі і підтримці пацієнта в процесі боротьби з конкретною недугою, покращенні його самопочуття через прослуховування ним чи навчання його виконанню відповідних музичних композицій [10].

З огляду на таку сутність музикотерапії як галузі професійної діяльності підготовка її кадрового забезпечення, на думку науковця, неодмінно передбачає формування широкого спектру знань, умінь, навичок. Серед них він відзначав передовсім знання історії та функцій музики в різних субкультурах західного, зокрема американського, суспільства, розуміння теорій та термінології музичної терапії, навички достатньо майстерного музичного виконавства в різних сферах музичного мистецтва (володіння техніками сольного й ансамблевого співу, вміння гри на музичних інструментах, наприклад на фортепіано, гітарі тощо, під акомпанемент вокальних чи інструментальних колективів), вміння навчання вокалу та гри на музичних інструментах, навички планування музикотерапевтичного сеансу з огляду на специфіку патологічного стану кожного пацієнта, навички дослідницької діяльності в галузі музикотерапії тощо [10, с. 58-59].

Цінними в контексті нашого дослідження видаються і міркування Ч. Брасвела – віце-президента першої професійної організації музикотерапевтів у США – Національної асоціації музичної терапії – та розробника освітніх програм з музичної терапії університету Нового Орлеану. У своїй роботі він керувався розумінням музикотерапії як науки про теорію та методику використання музики як одного з найуніверсальніших терапевтичних засобів та як професії, покликаної сприяти зціленню людини незалежно від вікової категорії чи виду патології за її допомогою. Відповідно специфіку професійної практики музикотерапевта він вбачав в обслуговуванні надзвичайно різноманітних клінічних популяцій, зокрема пацієнтів з деменцією, аутизмом, психічними розладами, фізичними травмами, токсикоманією тощо, що стає неабияким викликом для системи їх підготовки [7].

В процесі розробки освітніх програм цієї спеціальності загалом й визначенні їхніх цілей зокрема Ч. Брасвел рекомендував звертати увагу насамперед на формування у здобувачів ґрунтовних знань з музичного інструментознавства та вмінь виконання музичних творів на різних музичних інструментах, а також науково-теоретичних і методичних засад терапевтичного застосування музики в різних клінічних випадках [7, с. 146]. Окрім цього, він підкреслював важливість формування в музикотерапевтів стійкої потреби в неперервному професійному розвитку, що забезпечить їм можливість конкурувати в динамічній сфері охорони здоров'я, зберігаючи при цьому довіру до музичної терапії як дієвого методу лікування чи профілактики проблем зі здоров'ям.

Важливу роль у визначенні пріоритетів професійної підготовки музичних терапевтів відіграв також К. Брусія – музикотерапевт, доктор наук, професор університету Філадельфії. Основою його міркувань на цю тему є трактування музикотерапії як специфічної галузі професійної діяльності, в процесі якої фахівець допомагає пацієнту оптимізувати стан здоров'я за допомогою музики. Головна особливість цієї професії, згідно його міркувань, – це висока поліфункціональність, адже музикотерапевт може надавати допомогу пацієнту найрізноманітнішими способами і засобами, що, своєю чергою, вимагає збалансованого формування різноманітних знань і вмінь – музично-виконавських і клінічних, комунікативних і науково-дослідницьких і т. д. [8].

Відтак погляд К. Брусії на проблему сутності і завдань професійної підготовки музичних терапевтів відображає виразний акцент на розвитку широкого спектру теоретичних знань в галузі як базових наук – анатомії, фізіології, психології, соціології, так і вузькоспеціальних, зокрема теорії музикотерапії, професійної етики тощо, а також практичних вмінь у сфері музичного мистецтва, професійного спілкування, реалізації музикотерапевтичних технік і прийомів. При цьому в обґрунтуванні цілей професійної підготовки музикотерапевта вчений підкреслював виняткову важливість його становлення як особистості: «... музичний терапевт може демонструвати досконалу музичну чи медичну підготовку, проте саме формування його особистості дає змогу інтегрувати усі його навички в єдине ціле, а відтак має бути сенсом музикотерапевтичної освіти» [8, с. 27].

Вартими уваги є також ідеї К. Ейгена – музикотерапевта, доктора наук, професора Нью-Йоркського університету – стосовно пріоритетних завдань професійної підготовки спеціалістів з музичної терапії. В основі його погляду на цю проблему лежить розуміння професії музикотерапевта як практики фахового використання музики та всіх сторін її впливу – фізичну, інтелектуальну, емоційну, соціальну, духовну тощо – з метою поліпшення стану здоров'я та благополуччя окремих осіб, груп, родин, спільнот. Музикотерапію науковець вважає медичною професією, спрямованою на підтримку та відновлення людського здоров'я. При цьому вчений вказує на

розмаїття професійних ролей фахівця з музичної терапії, серед них зокрема клініцист, музикант, учитель, дослідник тощо, успішне виконання яких вимагає ґрунтовної освіти [6].

Цілі професійної підготовки музичних терапевтів К. Ейген пропонує визначати шляхом окреслення конкретного кола компетентностей відповідно до їхніх професійних завдань та обов'язків. Ці компетентності, наголошує науковець, мають ґрунтуватися насамперед на системних знаннях з різних галузей науки – анатомії, фізіології, загальної психології і патопсихології, загальної і корекційної педагогіки тощо, а також музичної терапії та виявлятися в практичних уміння застосовувати ці знання в різномісних клінічних ситуаціях [6, с. 38]. При цьому компетентностям у сфері музичного мистецтва, зокрема навичками вокального чи інструментального виконання музичних творів, учений відводить другорядне значення, відмовляючись від ідеї їх доведення до високого рівня майстерності.

Висновки. Отже, друга половина ХХ століття в історії розвитку системи музикотерапевтичної освіти у США може бути визначена як період активного обґрунтування її теоретико-методологічних засад. Він характеризується жвавими та плідними дискусіями в науково-педагогічних колах цієї країни насамперед щодо сутності та завдань професійної підготовки музичних терапевтів у світлі актуальних досягнень у галузі музикотерапії як науки та в контексті реальних вимог і стандартів професійної музикотерапевтичної практики. Вагомий внесок у розв'язання проблеми цілей професійної підготовки музикотерапевтів здійснили насамперед відомі теоретики і практики в галузі музикотерапії, розробники програм підготовки музикотерапевтів, автори та викладачі відповідних курсів в американських університетах – Р. Андервуд, Е. Гастон, К. Медсен, Р. Ґрем, Ч. Брасвел, К. Брусія, К. Ейген та ін. У своїх поглядах на ці питання вони керувалися зазвичай власним баченням музикотерапії як науки і професійної практики та обґрунтовували ключові пріоритети підготовки музичних терапевтів саме крізь призму проблем і завдань їх подальшої діяльності та наукових підходів до їх реалізації. Відтак цілі музикотерапевтичної освіти названі науковці вбачали передовсім у формуванні ґрунтовних теоретичних знань про людський організм, різновиди його патологічних станів та їх зміни під впливом музики, в набутті широкого спектру практичних умінь – музично-виконавських, клінічних, дослідницьких тощо, а також у розвитку особистісних якостей з огляду на виражений соціальний характер цієї професії. Перспективи подальших досліджень в цьому напрямі вбачаємо в аналізі поглядів американських науковців на проблему змісту музикотерапевтичної освіти та критеріїв його добору і структурування в межах освітніх програм як бакалаврського, так і магістерського рівнів.

Література:

1. Білозерська Г., Добровольська Р. Моделювання професійної підготовки музичних терапевтів в університетах ЄС та США. *Мистецтво та освіта*. 2024. №1(111). С. 7-12.
2. Добровольська Р. Стан підготовки фахівців мистецького спрямування в університетах Європейського Союзу та США до застосування музичної терапії у професійній діяльності. *Вища освіта України*. 2023. №3. С. 73-80.
3. Добровольська Р. Стандарти музикотерапевтичної освіти в США: історія становлення. *Наукові інновації та передові технології*. 2024. №5(33). С. 1089-1100.
4. Мукан Н., Лі Ш. Теоретичні основи професійної підготовки магістрів з музичної терапії в США. *Comparative Professional Pedagogy*. 2024. №14(1). С. 41-48.
5. Чебан В., Чебан Л. Роль і місце музичного терапевта в мультидисциплінарній команді реабілітації. *Інноваційна педагогіка*. 2020. № 22(4). С. 172-177.
6. Aigen K. The music therapist as qualitative researcher. *Music Therapy*. 1993. №12(1). P. 16-39.
7. Braswell C. Ratings of entry level skills by music therapy clinicians, educators, and interns. *Journal of Music Therapy*. 1980. №17. P. 133-147.
8. Bruscia K. Professional identity issues in music therapy education. *Perspectives on music therapy education* / C. Maranto, K. Bruscia (Eds.). Philadelphia, TUEBCM, 1987. P. 17-29.
9. Gaston E. Developments in the training of music therapists. *Journal of Music Therapy*. 1964. №1(4). P. 148-150.
10. Graham R. The education of the music therapist. *College Music Symposium*. 1974. №14. P. 50-59.
11. Madsen C. A new music therapy curriculum. *Journal of Music Therapy*. 1965. №2(3). P. 83-85.
12. Underwood R. Preparation for music therapy. *Music Journal*. 1959. №17(1). P. 91-92.

References:

1. Bilozerska, H. & Dobrovolska, R. (2024). Modeliuvannia profesiinoi pidhotovky muzychnykh terapevtiv v universytetakh EU ta US [Modeling of professional training of music therapists at EU and US universities]. *Mystetstvo ta osvita – Art and Education*, 1(111), 7-12 [in Ukrainian].
2. Dobrovolska, R. (2023). Stan pidhotovky fakhivtsiv mystetskoho spriamuvannia v universytetakh EU ta US do zastosuvannia muzychnoi terapii u profesiinii diialnosti [The state of training of art specialists at the universities of the European Union and the USA for the use of music therapy in professional activities]. *Vyshcha osvita Ukrainy – Higher Education of Ukraine*, 3, 73-80 [in Ukrainian].
3. Dobrovolska, R. (2024). Standarty muzykoterapevtychnoi osvity v USA: istoriia stanovlennia [Standards of music therapy education in the USA: history of formation]. *Naukovi innovatsii ta peredovi tekhnolohii – Scientific Innovations and Advanced Technologies*, 5(33), 1089-1100 [in Ukrainian].
4. Mukan, N. & Li, Sh. (2024). Teoretychni osnovy profesiinoi pidhotovky mahistriv z muzychnoi terapii v USA [Theoretical foundations of professional training of masters in music therapy in the USA]. *Comparative Professional Pedagogy*, 14(1), 41-48 [in Ukrainian].
5. Cheban, V. & Cheban, L. (2020). Rol i mistse muzychnoho terapevta v multydistysyplinarnii komandi rehabilitatsii [The role and place of the music therapist in the multidisciplinary rehabilitation team]. *Innovatsiina pedahohika – Innovative Pedagogy*, 22(4), 172-177. [in Ukrainian].
6. Aigen, K. (1993). The music therapist as qualitative researcher. *Music Therapy*, 12(1), 16-39 [in English].

7. Braswell, C. (1980). Ratings of entry level skills by music therapy clinicians, educators, and interns. *Journal of Music Therapy*, 17, 133-147 [in English].
8. Bruscia, K. (1987). Professional identity issues in music therapy education. *Perspectives on music therapy education* / C. Maranto, K. Bruscia (Eds.) (pp. 17-29). Philadelphia, TUEBCM [in English].
9. Gaston, E. (1964). Developments in the training of music therapists. *Journal of Music Therapy*, 1(4), 148-150 [in English].
10. Graham, R. (1974). The education of the music therapist. *College Music Symposium*, 14, 50-59 [in English].
11. Madsen, C. (1965). A new music therapy curriculum. *Journal of Music Therapy*, 2(3), 83-85 [in English].
12. Underwood, R. (1959). Preparation for music therapy. *Music Journal*, 17(1), 91-92 [in English].

УДК 378:373.3]-051:502-047.22-057.874:37.091.3-026.12

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11\(39\)-1557-1568](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11(39)-1557-1568)

Філімонова Тетяна Володимирівна кандидат педагогічних наук, доцент, старший викладач кафедри початкової та дошкільної освіти, Миколаївський національний університет імені В.О.Сухомлинського, вул. Нікольська, 24, м. Миколаїв, 54006, тел.: (066) 568-18-83, <https://orcid.org/0000-0002-6722-6333>

ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ ДО ФОРМУВАННЯ В УЧНІВ ПРИРОДНИЧОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ЗАСОБАМИ ІНТЕРАКТИВНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

Анотація. У статті зазначається, що початкова школа є фундаментом освіти, адже саме в цей період формується особистість здобувачів освіти та відбувається їх активний і різнобічний розвиток. Тому зростає потреба у забезпеченні необхідних умов для ефективної реалізації освітнього процесу в початковій школі, тобто умов, за яких учні можуть навчатися, набувати базових і предметних компетентностей та проявляти свої здібності в різних видах діяльності.

Професійна підготовка майбутніх учителів є важливою для успішного проведення освітньої реформи. Сучасний вчитель має бути носієм загальнолюдських цінностей, знати особливості середовища, в якому зростають діти, володіти базовими знаннями зі своєї спеціальності та бути готовим науково обґрунтовано розробляти стратегії викладання за певних умов.

Підготовка майбутніх учителів природничих дисциплін має бути спрямована на формування компетентностей з цієї дисципліни, оскільки вона є цілісною. Методика викладання природничих дисциплін повинна враховувати необхідні базові знання студентів з природничих наук, але не обов'язково відповідати вимогам початкової школи, оскільки природничі дисципліни не належать до предметів особливого інтересу.

Інтерактивні підходи до навчання визнані найефективнішими, оскільки вони ставлять здобувачів освіти у позицію, в якій вони можуть активно розвиватися.

Зазначено, що професійна підготовка на основі використання інтерактивних технологій сприяє самоорганізації, саморозвитку, самоосвіті студентів, психосоціальній активності майбутніх педагогів, виявленню та актуалізації власних професійних ресурсів, первинній адаптації в інтерактивних умовах навчання та успішному професіоналізму в їхній майбутній професійній діяльності.

Ключові слова: підготовка майбутніх вчителів початкової школи, молодші школярі, компетентність, природнича компетентність, інтерактивні технології, Нова українська школа.

Filimonova Tetiana Volodymyrivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Senior Lecturer of the Department of Primary and Preschool Education V.O. Sukhomlynskyi National University of Mykolaiv, St. Nikolskaya, 24, Mykolaiv, 54006, tel.: (066) 568-18-83, <https://orcid.org/0000-0002-6722-6333>

PREPARING FUTURE PRIMARY SCHOOL TEACHERS TO DEVELOP PUPILS' NATURAL SCIENCE COMPETENCE THROUGH INTERACTIVE TECHNOLOGIES

Abstract. The article notes that primary school is the foundation of education, since it is during this period that the personality of students is formed and their active and versatile development takes place. Therefore, there is a growing need to provide the necessary conditions for the effective implementation of the educational process in primary school, i.e. conditions under which students can learn, acquire basic and subject competencies and demonstrate their abilities in various activities.

The professional training of future teachers is essential for the successful implementation of educational reform. A modern teacher should be a carrier of universal values, know the peculiarities of the environment in which children grow up, have basic knowledge of their speciality and be ready to develop teaching strategies in a scientifically sound manner under certain conditions.

The training of future science teachers should be aimed at developing competences in this discipline, as it is a holistic discipline. The methodology of teaching science should take into account the necessary basic knowledge of students in the natural sciences, but not necessarily meet the requirements of primary school, as science is not a subject of special interest.

Interactive approaches to learning are recognised as the most effective, as they put students in a position where they can actively develop.

It is noted that professional training based on the use of interactive technologies promotes self-organisation, self-development, self-education of students, psychosocial activity of future teachers, identification and updating of their own professional resources, initial adaptation in interactive learning environments and successful professionalism in their future professional activities.

Keywords: training of future primary school teachers, junior pupils, competence, science competence, interactive technologies, New Ukrainian School.

Постановка проблеми. Перед вітчизняними закладами вищої освіти поставлено завдання підготувати майбутніх учителів початкової школи до реалізації у подальшій професійній діяльності нового змісту освіти, заснованого на формуванні ключових і предметних компетентностей (Закон України «Про загальну середню освіту» (2014), Державний стандарт початкової загальної освіти» (2016), Концепція Нової української школи (2017), Закон України «Про освіту» (2017).

Формування двох із десяти визначених Концепцією Нової української школи ключових компетентностей – «Компетентності в природничих науках і технологіях» та «Екологічна грамотність і здорове життя» – є одним із завдань навчання природознавства в початковій школі. Перехід початкової освіти від знанневої парадигми до компетентнісної потребує цілеспрямованої підготовки майбутніх учителів початкової школи до формування у молодших школярів предметної природознавчої компетентності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема підготовки майбутніх учителів початкової школи до формування в учнів природничої компетентності засобами інтерактивних технологій охоплює широке коло питань та актуальна для вітчизняних науковців сучасної доби.

Фундаментальними для дослідження є праці, де проаналізовано різні аспекти сучасної освітньої політики, тенденції розвитку педагогічної освіти, особливості професійної підготовки майбутнього вчителя в зарубіжному досвіді (І. Андрощук, Н. Бідюк, С. Гончаренко, О. Гомонюк, О. Дубасенюк, В. Кремень, А. Кузьмінський, В. Третько та ін.); обґрунтовано теоретичні й методичні засади підготовки майбутніх учителів початкових класів (Н. Бібік, В. Бондар, М. Вашуленко, Н. Кічук, О. Комар, С. Мартиненко, М. Марусинець, О. Матвієнко, І. Пальшкова, Р. Пріма, О. Савченко, Л. Хомич, І. Шапошнікова й ін.); з'ясовано особливості реалізації змісту природничої освіти (Н. Кононенко, Н. Лисенко, О. Лук'янченко, І. Мозуль, Т. Олексенко, О. Юрченко, Л. Чередник, Г. Черненко та ін.); описано можливості інтеграції навчального змісту для підготовки здобувачів вищої і початкової освіти (І. Большакова, К. Гуз, М. Іванчук, В. Ільченко, М. Ковальчук, О. Матюшенко, В. Нічишина, О. Чекіна, Т. Яніцка-Панек та ін.).

Вагоме значення для дослідження проблем методики викладання природознавства в початковій та основній школі мають студії таких науковців, як Т. Байбара, О. Біда, Т. Воронцова, Т. Гільберг, І. Грущинська, В. Ільченко, О. Лінник, І. Мороз, Л. Нарочна та ін.

О. Пометун, О. Пехота, А. Старєва, К. Дяченко, І. Первін та інші розглядали проблему впровадження інноваційних технологій в навчальний проце тощо.

Мета статті – розкрити організаційно-змістові аспекти підготовки майбутніх учителів початкової школи до формування в учнів складників природничої компетентності засобами інтерактивних технологій.

Виклад основного матеріалу. Початкова школа є фундаментом освіти, адже саме в цей період формується особистість учнів загальноосвітніх навчальних закладів та відбувається їх активний і різнобічний розвиток. Тому зростає потреба у забезпеченні необхідних умов для ефективного реалізації освітнього процесу в початковій школі, тобто умов, за яких учні можуть навчатися, набувати базових і предметних компетентностей та проявляти свої здібності в різних видах діяльності.

У сучасному суспільстві людина повинна володіти такими якостями, як вміння вчитися, творчо мислити, самостійно приймати рішення, бути ініціативною, мобільною, креативною. Формування зазначених якостей розпочинається вже на початковому рівні освіти.

Для учнів провідною виступає навчальна діяльність. Основною метою початкової освіти є всебічний гармонійний розвиток і виховання особистості у процесі формування в школярів бажання й уміння вчитися, розвитку мовленнєвих, читацьких, обчислювальних, природоохоронних умінь, навичок здорового способу життя. Під час навчання в початковій школі учні опановують досвідом навчальної діяльності, співпраці з колективом, спілкування і самовираження у процесі виконання завдань. Молодший школяр повинен не тільки засвоїти знання, а й навчитися їх використовувати на практиці або в повсякденному житті. Знання, уміння, навички, ціннісні орієнтири і накопичений досвід формують життєві компетентності учня, необхідні для успішної самореалізації у житті, навчанні та праці.

У Великому тлумачному словнику сучасної української мови «компетентність» характеризується як добра обізнаність, що ґрунтується на достатньому рівні знань у якій-небудь галузі; кваліфікованість [2, С. 445]. «Енциклопедія освіти» визначає поняття «компетентність у навчанні» як «коло питань, в яких людина добре розуміється» [67, с. 408]. У зарубіжних джерелах компетентність часто передають через усталені поняття: «здатність до ...», «комплекс умінь», «умілість», «готовність до...», «знання в дії», «спроможність» і т.д. [1, С. 2].

У дидактиці компетентність подається як володіння компетенціями. «Компетентність – це якість особистості, яка необхідна для якісної продуктивної діяльності в певній сфері» [6, С. 192].

У Державному стандарті початкової освіти поняття «компетентність» вживається у такому тлумаченні: «компетентність – набута у процесі навчання, інтегрована здатність особистості, яка складається із знань, досвіду, цінностей і ставлення, що можуть цілісно реалізовуватися на практиці» [4, С. 2].

Серед основних ключових компетентностей, зазначених у Концепції Нової української школи, нашу увагу привернули наступні: «наукове розуміння природи і сучасних технологій, здатність застосовувати його в практичній діяльності (уміння застосовувати науковий метод, спостерігати, формулювати гіпотези, збирати дані, проводити експерименти, аналізувати результати) та екологічна грамотність і здорове життя (уміння розумно та раціонально користуватися природними ресурсами в рамках сталого розвитку, усвідомлення ролі навколишнього середовища для життя і здоров'я людини)» [5].

Формування компетентностей залежить від способу організації засвоєння знань, оскільки головним є не обсяг або міцність знань, а те, «як організовані індивідуальні знання, наскільки вони надійні в якості основи для прийняття ефективних рішень відносно тієї чи іншої конкретної ситуації» –

акцентує М. Холодна. Окрім сукупності знань, компетентність охоплює низку загальних навчальних і пізнавальних умінь.

У Державному стандарті початкової загальної освіти зміст поняття «предметна компетентність» вживається у такому значенні: «це освоєний учнями у процесі навчання досвід специфічної для певного предмета діяльності, пов'язаної з набуттям нового знання, його перетворенням і застосуванням» [4, С. 2].

Серед предметних компетентностей природознавча є основоположною, якою має оволодіти молодший школяр в результаті вивчення природознавства. Для нашого дослідження найбільш доцільним є тлумачення предметної природознавчої компетентності у Державному стандарті початкової загальної освіти, яке визначається як «особистісне утворення, що характеризує здатність учня розв'язувати доступні соціально і особистісно значущі практичні та пізнавальні проблемні задачі, пов'язані з реальними об'єктами природи у сфері відносин «людина – природа» [4, С. 2].

Природознавча компетентність учня являє собою поєднання природничих уявлень, знань, умінь і навичок, ставлень, оцінних суджень та досвіду діяльності, що дозволяють формулювати обґрунтовані й усвідомлені судження про об'єкти та явища природи і проявляються у процесі активних самостійних, практичних, дослідницьких, природоохоронних дій школяра [2].

Мета природничої освіти у Новій українській школі полягає у формуванні в учнів за допомогою навчальних засобів системи природничих знань та спроможності використовувати ці знання у практичній діяльності, створенні уявлення про природничо-наукову картину світу, формуванні екологічного мислення й поведінки учня, вихованні громадянина демократичного суспільства.

Професійна підготовка майбутніх педагогів є визначальною для успішної реалізації змін у сфері освіти. «Сучасний учитель покликаний бути носієм загальнолюдських цінностей, знати особливості середовища, в якому виховуються діти, володіти фундаментальними знаннями в галузі своєї спеціальності, бути підготовленим до наукової розробки стратегії освіти в конкретних умовах...» [7, С. 226].

У педагогічній енциклопедії термін «професійна підготовка» тлумачиться як «сукупність спеціальних знань, умінь і навичок, якостей, трудового досвіду і норм поведінки, що забезпечують можливість успішної роботи з певної професії; процес повідомлення учням відповідних знань й умінь».

Підготовку майбутнього вчителя початкової школи до формування у молодших школярів предметної природознавчої компетентності ми розуміємо як оволодіння ним теоретичними і методичними основами означеної діяльності. Ключову вимогу до підготовки ми вбачаємо у наступному – майбутнього вчителя слід готувати до формування природознавчої компетентності молодших школярів не лише функціонально, але й як творчу особистість.

Ми погоджуємося з А. Бальхою, яка стверджує, що у результаті підготовки до навчання природознавства молодших школярів майбутні вчителі початкової школи повинні знати: об'єкт, предмет і цілі методики навчання природознавства у початкових класах та методи дослідження; структуру процесу навчання і характеристику його основних компонентів; зміст програм, підручників та навчальних посібників з природознавства, принципи добору навчального матеріалу, вимоги до методики їх використання; види знань з природознавства та форми оволодіння ними молодшими школярами (уявлення, поняття), закономірності засвоєння; групи умінь (предметні, розумові, практичної навчальної діяльності), особливості їх формування; класифікацію засобів навчання природознавства та вимоги до методики їхнього використання; класифікацію і сутність методів навчання природознавства у початкових класах, критеріїв вибору та методику реалізації в різних педагогічних ситуаціях; види форм організації процесу навчання природознавства у початкових класах; типи уроків з природознавства, їхню структуру; особливості методики організації та проведення всіх етапів у структурі різних типів уроків природознавства; зміст позаурочної та позакласної роботи з природознавства і методи їх організації; вимоги до методики організації різних видів навчально-пізнавальної діяльності молодших школярів з природознавства (індивідуальної, групової, фронтальної); види оцінювання навчальних досягнень молодших школярів у процесі навчання природознавства.

Підготовка майбутнього вчителя до навчання природознавства повинна орієнтуватися на формування його компетентності, оскільки ця дисципліна має інтегрований характер. Методика навчання природознавства має викладатися з урахуванням необхідних базових знань студентів з природничих дисциплін, які не завжди відповідають вимогам початкової школи, тому що природознавство не належить до навчальних предметів, на які звертають особливу увагу.

«Підготовка майбутнього вчителя повинна відповідати сучасним вимогам початкової освіти. Важливим напрямком підготовки вчителя початкової школи є теоретична та методологічна основи педагогічної освіти у вищих навчальних закладах. Майбутньому вчителю початкових класів необхідно мати теоретичні та практичні знання; знати зміст програм та підручників; володіти інноваційними підходами; знати сутність, можливість і доцільність застосування нових технологій у навчальному процесі при формуванні природничих понять у молодших школярів» [8, С. 308].

Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України, державні служби проводять відповідну роботу щодо освітньої реформи, тоді як нормативно-правові акти визначають цілі та завдання щодо вдосконалення підготовки майбутніх учителів з використання інтерактивних технологій.

Інтерактивна технологія навчання як система містить такі головні компоненти:

- чітко сплановані цілі навчання – зрозумілий якісний та кількісний очікуваний результат процесу у вигляді навчальних досягнень учнів, а саме передбачуваного рівня засвоєння навчального змісту;
- спеціально відібраний та структурований зміст навчання;
- інтерактивні форми, методи і прийоми, за допомогою яких організоване навчання і стимулюється активна діяльність учнів;
- адекватні цілям, формам і методам засоби навчання;
- розумові і навчальні дії та процедури, за допомогою яких учні можуть досягти запланованих результатів, представлені у вигляді системи пізнавальних завдань;
- організаційні та психолого-педагогічні умови, що дозволяють ефективно спланувати та реалізувати інтерактивне навчання.

Основною педагогічною ідеєю застосування інтерактивних технологій навчання є активізація розумової діяльності здобувачів освіти, актуалізація опорних знань, індивідуалізація освітнього процесу, надання можливості самостійного осмислення значення здобутих знань для використання їх на практиці, виховання позитивного ставлення до предмета.

Виокремлюють п'ять головних вимог для успішного навчання у режимі інтерактивної технології:

1. Позитивний взаємозв'язок – члени групи повинні розуміти, що спільна навчальна діяльність дає користь кожному.
2. Неопосередкована взаємодія – члени групи мають перебувати у тісному контакті один з одним.
3. Індивідуальна відповідальність – кожен здобувач освіти має оволодівати запропонованим матеріалом і бути відповідальним за допомогу іншим, але більш здібні здобувачі освіти не повинні виконувати роботу за когось.
4. Розвиток навичок спільної роботи – здобувачі освіти повинні засвоїти навички міжособистісних відносин, які необхідні для успішної роботи, наприклад, розподіл, планування завдань.
5. Оцінка роботи – під час групової роботи необхідно виділяти спеціальний час для того, щоб група змогла оцінити, наскільки успішно вона працює.

На відміну від методики, інтерактивні навчальні технології не вибираються для виконання певних навчальних завдань, а самою своєю структурою визначають кінцевий результат.

Визначення сутності педагогічної технології інтерактивного навчання багато в чому пов'язано із ключовим поняттям «інтерактивний метод». Метод у педагогіці визначається як спосіб цілеспрямованої взаємодії педагога і здобувача освіти для розв'язання педагогічних завдань, тобто для розвитку.

О. Пометун та Л. Пироженко виділяють такі методи:

- груповий (взаємодія між учасниками процесу навчання реалізується через співпрацю у малих групах);
- колективний (багатостороння взаємодія є полілогом, в якому бере участь кожен учень класу);
- колективно-груповий (коли робота малих груп поєднується з роботою всього класу).

До групового (кооперативного) та колективно-групового навчання можна віднести, наприклад, такі методи, як: робота у парах, ротаційні трійки, «Два-чотири-всі разом», «Карусель», роботу в малих групах, «Акваріум».

Під час роботи учнів у парах вони можуть виконувати такі вправи: обговорити завдання, короткий текст; взяти інтерв'ю один в одного, визначити ставлення (думку) партнера до даного питання, твердження тощо; зробити критичний аналіз роботи один одного; сформулювати підсумок виучуваної теми тощо.

До колективних методів інтерактивного навчання відносять такі: «Мікрофон» (надається можливість кожному сказати щось швидко, по черзі, висловити свою думку чи позицію), і незакінчені речення (поєднується з вправою «Мікрофон»), і «Мозковий штурм» (відома інтерактивна технологія колективного обговорення, широко використовується для прийняття кількох рішень з конкретної проблеми), і «Навчаючи-вчуся», і «Ажурна пилка», і «Case-метод», і «Дерево рішень».

До колективно-групових методів навчання відносяться й імітації, рольові ігри, драматизація. До цієї групи інтерактивних колективних методів відносять: «Метод ПРЕС», «Обери позицію», «Зміни позицію», «Безперервна шкаладумок», «Дискусіявколі», «Дискусія в стилі телевізійного ток-шоу», «Дебати» та ін.

Школа ХХІ століття має реалізовувати ідеї особистісно орієнтованої педагогіки; забезпечувати єдність інтелектуального, фізичного, духовного і морального розвитку особистості, її конкурентноздатність на ринку праці; вчити плануванню стратегії власного життя, вдосконаленню особистісних рис, орієнтуванню в системі цінностей, визначенню життєвого кредо та стилю життя. Для здійснення таких ідей потрібні будуть фахівці, які могли б ефективно їх реалізовувати. У зв'язку з цим постає проблема забезпечення школи вчителями, котрі володіють відповідними знаннями, вміннями і навичками, здатними до впровадження у навчально-виховний процес новітніх технологій навчання, спрямованих на формування особистості школяра. Тобто, школі потрібні спеціалісти, які характеризуються не тільки високою професійною майстерністю, а й які здатні працювати творчо у своїй професійній діяльності, які поєднують компетентність і турботливість про становлення своїх учнів як особистостей.

Відповідно до професійної компетентності вчителя, його практичної підготовки сучасні вимоги набувають більш вираженого характеру. Саме тому вкрай необхідним є пошук таких підходів, які дозволяють зробити новий крок у методичній підготовці майбутнього вчителя. Навчання у вищому педагогічному закладі має орієнтуватися на посилення фундаментальної дидактичної і методичної освіти, наближення навчального процесу до творчої професійної діяльності, спрямовуватися на формування особистості педагога з такими якостями, які відповідали б наявним вимогам і забезпечували успішність у їхній практичній діяльності.

Професійна готовність майбутнього вчителя початкової школи до формування предметної природознавчої компетентності молодших школярів являє собою складну характеристику, до основних структурних компонентів якої відносяться мотиви, позитивні установки професії, професійно важливі риси характеру, педагогічні здібності, сукупність професійно-педагогічних знань, практичних навичок і комунікативних умінь. Компоненти готовності майбутнього вчителя початкових класів до формування предметної природознавчої компетентності молодших школярів, об'єднуючись у єдине ціле, створюють систему професійної готовності та виступають важливим фактором підготовки вчителя до професійної діяльності

Мотиваційний компонент - мотивація, інтереси, переконання, зацікавленість і позитивне ставлення до педагогічної діяльності як процесу формування природознавчої компетентності молодших школярів; прагнення займатися педагогічною діяльністю; усвідомлення необхідності оволодіння певним обсягом знань для продуктивної педагогічної діяльності; усвідомлене бажання досягти успіху в професійній педагогічній діяльності, пов'язаної з формуванням в учнів початкової школи предметної природознавчої компетентності; потреба в реалізації одержаних знань з природознавства у педагогічній практиці.

Змістовий компонент - знання програм і підручників з природознавства та інших дисциплін природничо-наукового циклу (фізики, географії, хімії, біології, астрономії) з метою реалізації міжпредметних зв'язків; знання та розуміння змісту і принципів побудови шкільного курсу природознавства; обізнаність із сучасними прийомами і методами формування природознавчої компетентності школярів; володіння спеціальною фаховою термінологією; знання новітніх технологій навчання природознавства.

Процесуальний компонент - уміння і навички забезпечувати якість навчання природознавства; уміння подавати навчальний матеріал з природознавства; володіння вміннями проектувати, конструювати та діагностувати власну діяльність, спрямовану на формування природознавчої компетентності молодших школярів; володіння різними способами активізації навчально-пізнавальної діяльності учнів з метою вивчення природознавства; використання сучасних технологій у навчальному процесі; планування шляхів професійного самовдосконалення.

Комунікативний компонент - уміння спілкуватися й налагоджувати комунікативні зв'язки з молодшими школярами; володіння мовленнєвими навичками для навчання природознавства, висока якість мовлення; уміння створювати сприятливу морально-психологічну атмосферу у процесі вивчення природознавства.

Саме у педагогічних закладах вищої освіти у студентів формуються основи майбутньої педагогічної діяльності. Підготовка майбутніх учителів є складним і тривалим процесом, результатом якого є сформована готовність до професійної діяльності.

Аналіз теоретико-методологічних досліджень показує, що, відповідно до сучасних вимог, підготовка майбутніх учителів початкової школи повинна мати в своїй основі здійснення взаємозв'язку педагогічної, психологічної та предметної підготовки. Вирішення цієї проблеми можливе, якщо спиратися на глибоке цілепокладання, вивчення фундаментальних основ предмета, вироблення умінь і навичок самостійної роботи студентів.

Формування готовності майбутніх учителів початкової школи розглядається як тривалий поетапний процес, який забезпечується виявленням і розвитком професійних здібностей, особистісних якостей, орієнтацією на професію вчителя, власне професійним навчанням із застосуванням нових методик, наданням майбутнім педагогам методичної допомоги в професійній адаптації, самоствердженні й шліфуванні майстерності.

Для успішного використання інтерактивних технологій у процесі формування компетентностей майбутніх учителів початкових класів слід дотримуватись таких вимог: позитивний взаємозв'язок між членами групи, розуміння користі спільної роботи і спілкування; неопосередкована взаємодія; індивідуальна відповідальність; оволодіння навичками колективної діяльності, міжособистісної взаємодії; оцінювання дій оточуючих і власної поведінки тощо. Інтерактивні технології навчання активізують пізнавальну діяльність студентів, сприяють самостійному пошуку знань, самоорганізації, самовдосконаленню, саморозвитку, самоосвіті майбутніх фахівців.

Професійні стандарти в галузі освіти передбачають підготовку висококваліфікованих фахівців, які володіють загальними та професійними компетентностями, здатних інтегрувати теоретичні знання і практичні вміння, володіти новими технологіями тощо. Застосування інтерактивних технологій навчання дає можливість підвищити пізнавальну активність студентів, мотивацію, розвинути здатність до творчості, критичного мислення, до відмови від стереотипів, що є обов'язковою передумовою конструктивної міжособистісної взаємодії тощо. Отже, впровадження в освітній процес інтерактивних технологій навчання сприяє формуванню професійної компетентності майбутніх учителів початкових класів.

Висновки. Отже, інтерактивні підходи у навчанні вважаються найбільш ефективними, бо ставлять того, хто шукає знань, в активну позицію їх самостійного освоєння.

Тому підготовка фахівців на основі використання інтерактивних технологій має сприяти: самоорганізації, самовдосконаленню, саморозвитку, самоосвіті, самовихованню студента; стимулюванню розумової і соціальної активності майбутніх вчителів, що спрямовується на побудову адекватного образу успішного професійного майбутнього з виявленням та актуалізацією власних професійних ресурсів, їх коригуванням спочатку в умовах інтерактивного навчання, а в майбутньому – в професійній діяльності.

Література:

1. Бібик Н. М. Компетентність і компетенції у результатах початкової освіти. *Початкова школа*. 2010. № 9. С. 1-4.
2. Борисенко Н. М. Пропедевтика формування природознавчої компетентності молодших школярів у процесі фенологічних спостережень. Зб. наук. праць Херсонського державного університету. Педагогічні науки. Вип. 65. Херсон, 2014. С. 80-85. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znppn_2014_65_16 (дата звернення: 15.10.2024).
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Укл. і гол. ред. Т. В. Бусел. Київ: Ірпінь : ВТФ «Перун», 2004. 1140 с.
4. Державний стандарт початкової загальної освіти. *Початкова школа*. 2011. № 7. С. 1-18.
5. Концепція Нової української школи URL: <http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/ua-sch2016/konczepczyia.html> (дата звернення: 15.10.2024).
6. Мойсеюк Н. Педагогіка : навч. посіб. Київ: ІЗМН, 2007. 656 с.
7. Мороз І. В. Шляхи удосконалення професійної підготовки майбутніх учителів біології в педагогічному університеті. *Перспективи розвитку сучасної біології : тенденції та напрямки*. Глухів, РВВ Глухівського НПУ ім. О. Довженка, 2009. С. 226-229.
8. Черненко Г. Професійна підготовка майбутніх учителів початкових класів до формування природничих понять у молодших школярів. *Гуманітарний вісник Державного вищого навчального закладу "Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди"*. Педагогіка. Психологія. Філософія. 2013. Вип. 28 (1). С. 304-308. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gvpdpn_2013_28_1_59 (дата звернення: 15.10.2024).

References:

1. Bibik N. M. (2010). Kompetentnist i kompetentsii u rezultatakh pochatkovoї osvity [Competence and competencies in the results of primary education]. *Pochatkova shkola*. 9, 1-4 [in Ukrainian].
2. Borysenko N. M. (2014). Propedevtyka formuvannia pryrodoznavchoї kompetentnosti molodshykh shkoliariv u protsesi fenolohichnykh sposterezhen [Propedeutics of the formation of natural science competence of younger schoolchildren in the process of phenological observations]. Zb. nauk. prats Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Pedagogichni nauky. Vyp. 65. Kherson, 80-85. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znppn_2014_65_16 (data zvernennia: 15.10.2024) [in Ukrainian].
3. Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoї ukrainskoї movy (2004). [A large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language]. Kyiv: Irpin: VTF «Perun», 1140. [in Ukrainian].
4. Derzhavnyi standart pochatkovoї zahalnoї osvity (2011). [State standard of primary general education]. *Pochatkova shkola*. 7, 1-18 [in Ukrainian].
5. Kontseptsiia Novoi ukrainskoї shkoly [The concept of the New Ukrainian School]. URL: <http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/ua-sch2016/konczepczyia.html> (data zvernennia: 15.10.2024) [in Ukrainian].

6. Moiseiuk N. (2007). Pedagogika [Pedagogy]: navch. posib. Kyiv: IZMN, 656 [in Ukrainian].

7. Moroz I. V. (2009). Shliakhy udoskonalennia profesiinoi pidhotovky maibutnikh uchyteliv biolohii v pedagogichnomu universyteti [Ways of improving the professional training of future biology teachers at the pedagogical university]. *Perspektyvy rozvytku suchasnoi biolohii : tendentsii ta napriamky*. Hlukhiv, RVV Hlukhivskoho NPU im. O. Dovzhenka, 226-229 [in Ukrainian].

8. Chernenko H. (2013). Profesiina pidhotovka maibutnikh uchyteliv pochatkovykh klasiv do formuvannia pryrodnychukh poniat u molodshykh shkoliariv [Professional training of future primary school teachers for the formation of natural science concepts in younger schoolchildren]. *Humanitarnyi visnyk Derzhavnoho vyshchoho navchalnoho zakladu "Pereiaslav-Khmelnytskyi derzhavnyi pedagogichnyi universytet imeni H. S. Skovorody". Pedagogika. Psykholohiia. Filosofiia*. Vyp. 28 (1). 304-308. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gvpdpu_2013_28_1_59 (data zvernennia: 15.10.2024) [in Ukrainian].

УДК 37.01

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11\(39\)-1569-1577](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11(39)-1569-1577)

Фоміна Людмила Володимирівна кандидат філологічних наук, професор, Харківський національний медичний університет, завідувач кафедри української мови, основ психології та педагогіки, пр. Науки, 4, м. Харків, <https://orcid.org/0000-0001-5191-3596>

ПЕДАГОГІЧНА ТЕХНІКА ВИКЛАДАЧА МЕДИЧНОГО ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ ЯК ІНСТРУМЕНТ ПЕДАГОГІЧНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ

Анотація. Педагогічна техніка викладача медичного закладу вищої освіти є важливим аспектом професійної майстерності, що впливає на якість освітнього процесу та рівень підготовки майбутніх фахівців у галузі охорони здоров'я. У статті розглядаються основні компоненти педагогічної техніки, які забезпечують ефективну взаємодію викладача зі студентами, створення сприятливого навчального середовища та формування професійних компетентностей. Особливий акцент зроблено на особливостях роботи викладача медичних дисциплін, зокрема на необхідності формування у студентів клінічного мислення та практичних навичок, які є критично важливими для їхньої подальшої професійної діяльності. Одним із ключових інструментів педагогічної техніки є майстерне володіння різними методами та прийомами навчання, зокрема проблемним навчанням, симуляційними технологіями, рольовими іграми та моделюванням клінічних ситуацій. Ці методи дозволяють не лише теоретично засвоїти матеріал, але й відпрацювати практичні навички, що має особливе значення в медичній освіті. Викладач виступає не лише як носій знань, але й як наставник, який формує у студентів професійну етику та навички комунікації з пацієнтами, що є важливою складовою їхньої майбутньої роботи. Важливим аспектом педагогічної техніки викладача є також вміння створювати позитивну атмосферу в аудиторії, враховувати індивідуальні особливості студентів та мотивувати їх до активної участі у навчальному процесі. У медичних закладах вищої освіти це набуває особливого значення, оскільки якісна підготовка фахівців напряду впливає на стан системи охорони здоров'я загалом. Отже, педагогічна техніка викладача медичного закладу вищої освіти є не просто набором прийомів і методів, а комплексом засобів, які спрямовані на створення ефективного навчального процесу, розвиток професійних та особистісних якостей студентів, що є необхідною умовою для успішного виконання ними своїх професійних обов'язків у майбутньому.

Ключові слова: Педагогічна техніка, викладач, медична освіта, професійна майстерність, клінічне мислення, симуляційні технології, навчальний процес.

Fomina Liudmila Volodymyrivna candidate of philological sciences, professor, Kharkiv National Medical University, head of the Department of Ukrainian Language, Principles of Psychology and Pedagogics, Kharkiv, 4 Nauky Ave., <https://orcid.org/0000-0001-5191-3596>

PEDAGOGICAL TECHNIQUES OF A TEACHER OF A MEDICAL INSTITUTION OF HIGHER EDUCATION AS A TOOL OF PEDAGOGICAL SKILL

Abstract. The pedagogical technique of a teacher of a medical institution of higher education is an important aspect of professional skill, which affects the quality of the educational process and the level of training of future specialists in the field of health care. The article examines the main components of pedagogical techniques that ensure effective interaction between the teacher and students, the creation of a favorable learning environment and the formation of professional competencies. Special emphasis is placed on the specifics of the work of a teacher of medical disciplines, in particular on the need to develop clinical thinking and practical skills in students, which are critically important for their further professional activity. One of the key tools of the pedagogical technique is the mastery of various teaching methods and techniques, including problem-based learning, simulation technologies, role-playing games, and simulation of clinical situations. These methods allow not only to learn the material theoretically, but also to practice practical skills, which is of particular importance in medical education. The teacher acts not only as a carrier of knowledge, but also as a mentor who forms professional ethics and communication skills with patients in students, which is an important component of their future work. An important aspect of the teacher's pedagogical technique is also the ability to create a positive atmosphere in the classroom, take into account the individual characteristics of students and motivate them to actively participate in the educational process. In medical institutions of higher education, this becomes especially important, since the quality training of specialists directly affects the state of the health care system in general. Therefore, the pedagogical technique of a teacher of a medical institution of higher education is not just a set of techniques and methods, but a set of tools aimed at creating an effective educational process, developing professional and personal qualities of students, which is a necessary condition for their successful performance of their professional duties in the future.

Keywords: Pedagogical technique, teacher, medical education, professional skill, clinical thinking, simulation technologies, educational process.

Постановка проблеми. Сучасна система медичної освіти стоїть перед низкою викликів, які зумовлені швидким розвитком науки, технологій та підвищеними вимогами до підготовки медичних фахівців. Якість медичних послуг, що надаються майбутніми лікарями, безпосередньо залежить від рівня їхньої підготовки у вищих навчальних закладах. У цьому контексті роль викладача медичного закладу вищої освіти є надзвичайно важливою, оскільки він виступає не лише як транслятор знань, а й як наставник, що допомагає студентам сформувати необхідні професійні компетенції та особистісні якості. Успішна реалізація цієї ролі залежить від рівня педагогічної майстерності викладача, однією з основних складових якої є педагогічна техніка.

Педагогічна техніка – це комплекс професійних прийомів, навичок і методів, які викладач використовує для ефективного управління навчальним процесом та взаємодії зі студентами. У медичній освіті це питання набуває особливого значення через специфіку професії лікаря, яка потребує не лише глибоких теоретичних знань, а й високого рівня практичних умінь та навичок, клінічного мислення і здатності до прийняття швидких та відповідальних рішень у стресових ситуаціях. Отже, від того, наскільки майстерно викладач медичного закладу володіє педагогічною технікою, залежить якість підготовки майбутніх медиків та їх здатність ефективно виконувати свої професійні обов'язки.

Незважаючи на важливість цієї теми, питання педагогічної техніки в медичній освіті не завжди отримує достатньо уваги. Багато викладачів зосереджуються на передачі знань та контролі їхнього засвоєння, недооцінюючи важливість формування у студентів професійних навичок та вмінь, що вимагають глибокої інтеграції теоретичних знань із практичною діяльністю. Крім того, у багатьох викладачів немає достатньої підготовки саме в педагогічній сфері, оскільки їхня основна освіта є медичною, а не педагогічною. Це створює проблему ефективності навчального процесу, адже недостатнє володіння педагогічною технікою може призвести до зниження рівня мотивації студентів, погіршення якості їхньої підготовки та, як наслідок, до зниження рівня медичних послуг у майбутньому.

Ще однією важливою проблемою є те, що сучасна медична освіта має інтегрувати новітні технології навчання, такі як симуляційні методи, віртуальна та доповнена реальність, інтерактивні навчальні платформи, які допомагають студентам краще підготуватися до реальних клінічних ситуацій. Однак, використання цих інновацій вимагає від викладачів не лише технічної обізнаності, але й уміння інтегрувати ці технології у навчальний процес таким чином, щоб вони сприяли не лише засвоєнню знань, а й формуванню практичних навичок та професійних компетенцій. У цьому аспекті педагогічна техніка відіграє ключову роль, оскільки вона забезпечує гармонійне поєднання традиційних та інноваційних методів навчання, адаптованих до конкретних освітніх завдань.

Таким чином, проблематика педагогічної техніки викладача медичного закладу вищої освіти є комплексною та багатогранною. Вона охоплює питання професійної підготовки викладачів, розвитку їхніх педагогічних навичок, впровадження інноваційних методів навчання та створення умов для ефективної взаємодії зі студентами. Від вирішення цих питань залежить успіх підготовки майбутніх лікарів, а отже, і якість медичних послуг, що надаватимуться у майбутньому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковій літературі питання педагогічної техніки в медичній освіті розглядається з різних точок зору. Перш за все, це стосується вивчення взаємозв'язку між професійною підготовкою викладачів та якістю навчального процесу. Згідно з дослідженнями, проведеними у галузі медичної педагогіки, педагогічна майстерність викладача є вирішальним чинником, що впливає на мотивацію студентів, їхню активну участь у навчанні та здатність до засвоєння складних теоретичних знань і практичних навичок [6]. Встановлено, що студенти медичних факультетів найкраще засвоюють навчальний матеріал за умови використання викладачем інноваційних підходів до навчання, таких як проблемне навчання, симуляційні технології та інтерактивні методи, що створюють атмосферу співробітництва та активної взаємодії [7].

Особливої уваги заслуговують публікації, присвячені ролі симуляційних методів навчання у формуванні практичних навичок у студентів медичних спеціальностей. Дослідження показують, що симуляційні технології, які імітують реальні клінічні ситуації, дозволяють студентам не лише набути необхідні практичні навички, але й розвивати критичне мислення, клінічну інтуїцію та здатність приймати відповідальні рішення в умовах обмеженого часу [2]. Ці методи навчання сприяють більш ефективному засвоєнню матеріалу, оскільки поєднують теоретичні знання з практичним їх застосуванням.

У статтях останніх років також аналізуються труднощі, з якими стикаються викладачі під час впровадження симуляційних технологій. Наприклад, дослідження [5] підкреслює необхідність постійного підвищення кваліфікації викладачів, адже застосування інноваційних технологій вимагає нових технічних знань і навичок. Недостатня підготовка викладачів у цій сфері може призвести до неправильної інтеграції симуляційних методів у навчальний процес, що знижує їхню ефективність. У цьому контексті питання педагогічної техніки набуває особливої актуальності, оскільки викладач має вміти гармонійно поєднувати інноваційні та традиційні підходи до навчання.

Також слід зазначити, що у дослідженнях [1] наголошується на важливості особистісного підходу до навчання. Викладач має враховувати індивідуальні особливості кожного студента, їхні рівні підготовки та навчальні потреби. Це дозволяє створити оптимальне середовище для розвитку професійних компетенцій студентів. Дослідження показують, що в медичній освіті індивідуалізація навчального процесу є надзвичайно важливою,

оскільки вона сприяє глибшому розумінню навчального матеріалу та його адаптації до конкретних умов клінічної практики.

Окремий напрям досліджень стосується вивчення педагогічних стратегій, які сприяють формуванню клінічного мислення у студентів. Вчені зазначають, що однією з головних проблем медичної освіти є недостатнє акцентування на розвитку цього виду мислення у студентів на ранніх етапах їхнього навчання (Савченко, 2019). Викладачі, які володіють педагогічною технікою на високому рівні, здатні не лише передавати знання, але й стимулювати студентів до аналітичної діяльності, що дозволяє їм більш глибоко зрозуміти клінічні випадки та будувати оптимальні алгоритми їх вирішення.

Крім того, значна кількість публікацій приділяє увагу питанням емоційного інтелекту та комунікаційних навичок викладача медичних дисциплін [3]. Дослідження показують, що викладачі, які вміють створювати позитивну атмосферу в аудиторії, встановлювати довірливі стосунки зі студентами та мотивувати їх до навчання, досягають кращих результатів у навчальному процесі. Це особливо актуально для медичної освіти, де емоційна стійкість та здатність до ефективної комунікації є ключовими для успішної професійної діяльності лікаря.

Аналіз останніх досліджень також свідчить про те, що впровадження інноваційних методів навчання вимагає перегляду традиційних підходів до педагогічної техніки. Наприклад, дослідження (Грищенко, 2021) підкреслює важливість інтеграції цифрових технологій у навчальний процес. Використання цифрових симуляторів, онлайн-платформ для обговорення клінічних випадків, віртуальних лабораторій дозволяє створити нові можливості для навчання, які раніше були недоступні. Однак ці технології потребують від викладачів нових педагогічних підходів і компетенцій, що ще раз підкреслює важливість постійного професійного розвитку у сфері педагогічної техніки.

Отже, аналіз наукових публікацій демонструє, що питання педагогічної техніки викладачів медичних закладів вищої освіти активно досліджується з різних аспектів. Основними напрямками є вивчення інноваційних методів навчання, розвиток практичних і клінічних навичок студентів, а також підвищення кваліфікації викладачів. Педагогічна техніка розглядається не лише як засіб передачі знань, але й як комплексна система, що забезпечує гармонійний розвиток професійних компетенцій студентів та сприяє їхній підготовці до реальної клінічної практики.

Мета статті – дослідити особливості педагогічної техніки викладача медичного закладу вищої освіти та її вплив на формування професійних компетенцій студентів, а також визначити ефективні методи і прийоми для оптимізації навчального процесу в медичній освіті.

Виклад основного матеріалу. Педагогічна техніка викладача є ключовим фактором у забезпеченні ефективного навчального процесу, особливо в

контексті медичної освіти, де важливість поєднання теоретичних знань і практичних навичок є надзвичайно високою. Основні елементи педагогічної техніки включають вміння організовувати навчальний процес, забезпечувати активну взаємодію зі студентами, використовувати інноваційні методи навчання, а також створювати сприятливу атмосферу для розвитку особистих і професійних якостей студентів.

Одним із найважливіших компонентів педагогічної техніки є вміння викладача ефективно управляти навчальним процесом, що включає планування навчальних завдань, чітке формулювання навчальних цілей та завдань, а також вибір оптимальних методів і прийомів для їх досягнення. В умовах медичної освіти цей процес потребує врахування особливостей фахової підготовки студентів, зокрема необхідності формування клінічного мислення і здатності до прийняття рішень в умовах невизначеності, що часто супроводжує медичну практику. Викладач має забезпечувати умови для того, щоб студенти не лише опанували теоретичні знання, але й активно використовували їх у змодельованих клінічних ситуаціях.

Ключовим аспектом ефективної педагогічної техніки є застосування різноманітних методів навчання, які дозволяють оптимізувати процес засвоєння знань і розвитку навичок у студентів. На сьогодні широко використовуються активні методи навчання, серед яких проблемне навчання, методи симуляції та рольові ігри. Проблемне навчання спрямоване на стимулювання самостійного мислення студентів через аналіз і вирішення конкретних медичних випадків. Викладач створює ситуації, що вимагають від студентів використання раніше засвоєних знань для вирішення практичних завдань, що моделюють реальні клінічні випадки. Це не тільки сприяє розвитку клінічного мислення, але й навчає студентів працювати в команді, що є важливим аспектом у професійній діяльності лікарів.

Використання симуляційних технологій у медичній освіті також є важливим елементом педагогічної техніки. Симуляції дозволяють студентам моделювати складні клінічні ситуації в безпечному середовищі, що сприяє розвитку їхніх практичних навичок і готовності до реальної роботи з пацієнтами. Дослідження показують, що студенти, які проходять навчання за допомогою симуляцій, мають кращі результати у виконанні клінічних процедур і вищий рівень впевненості у своїх навичках. Наприклад, симуляційні операційні кімнати та манекени для тренувань дозволяють студентам практикувати хірургічні втручання, маніпуляції з медичним обладнанням, надання невідкладної допомоги, що є критично важливим у медичній освіті.

Крім того, у рамках педагогічної техніки викладачів медичних закладів вищої освіти важливим є використання методів моделювання клінічних ситуацій та рольових ігор. Ці методи дозволяють студентам виконувати різні професійні ролі, взаємодіяти з іншими членами команди та практикувати комунікаційні навички. Наприклад, під час симуляційних ігор студенти

можуть виконувати ролі лікарів, медсестер, пацієнтів або інших членів медичного персоналу, що сприяє розвитку їхніх комунікативних і управлінських навичок, важливих для успішної роботи в команді. Особливу увагу приділяють комунікації з пацієнтами, яка включає пояснення діагнозу, надання рекомендацій щодо лікування, а також здатність підтримати емоційний стан пацієнта, що є невід'ємною частиною роботи медичного працівника.

Позитивний результат від використання симуляційних методів багато в чому залежить від рівня підготовки викладача та його педагогічної майстерності. Викладач повинен вміти правильно організувати симуляційне навчання, ставити чіткі завдання та проводити детальний аналіз виконаних студентами дій, щоб забезпечити зворотний зв'язок. Такий підхід дозволяє студентам не лише вдосконалювати свої практичні навички, але й усвідомлювати свої помилки та шляхи їх виправлення, що сприяє їхньому професійному зростанню.

Однак, використання симуляційних технологій та активних методів навчання висуває певні вимоги до кваліфікації викладача. Необхідно, щоб викладачі медичних закладів володіли як медичними знаннями, так і педагогічними навичками, що дозволяють інтегрувати ці знання у навчальний процес. Проблема полягає в тому, що більшість викладачів медичних закладів вищої освіти мають медичну освіту, але часто не мають достатньої підготовки у галузі педагогіки. Це призводить до того, що викладачі можуть недостатньо ефективно використовувати сучасні педагогічні підходи та методи, що, у свою чергу, знижує ефективність навчального процесу.

Крім того, у сучасних умовах все більше уваги приділяється впровадженню цифрових технологій у навчальний процес. Цифрові симулятори, віртуальні лабораторії, платформи для дистанційного навчання – це ті інноваційні інструменти, які відкривають нові можливості для навчання медичних фахівців. Однак, їх використання потребує нових педагогічних підходів і технік, а також підвищення кваліфікації викладачів у цій сфері. Успішна інтеграція цих технологій у навчальний процес значно залежить від того, наскільки майстерно викладач вміє поєднувати традиційні методи навчання з інноваційними підходами, адаптуючи їх до реальних потреб студентів.

Не менш важливим аспектом педагогічної техніки є здатність викладача створювати сприятливу психологічну атмосферу в аудиторії, що сприяє кращому засвоєнню навчального матеріалу. Важливим є вміння викладача підтримувати інтерес студентів до навчання, мотивувати їх до самостійної роботи, а також розвивати в них відповідальність за власне навчання. Це стає особливо актуальним у медичній освіті, де від рівня мотивації та професійної відповідальності студентів залежить їхня готовність до виконання своїх професійних обов'язків у майбутньому. Викладач, який вміє створити

позитивну та підтримуючу атмосферу в аудиторії, забезпечує активну участь студентів у навчальному процесі, що позитивно впливає на їхнє професійне становлення.

Таким чином, педагогічна техніка викладача медичного закладу вищої освіти є комплексним інструментом, який включає в себе організацію навчального процесу, використання активних та інноваційних методів навчання, розвиток клінічного мислення та практичних навичок, а також створення сприятливого психологічного клімату для розвитку професійних якостей студентів. Ефективне використання педагогічної техніки забезпечує не лише високий рівень засвоєння знань студентами, але й їхню готовність до реальної клінічної практики, що є головною метою медичної освіти.

Висновки. Педагогічна техніка викладача медичного закладу вищої освіти є важливим інструментом формування професійних компетенцій студентів та їх підготовки до реальної клінічної практики. Основними складовими педагогічної техніки є організація навчального процесу, застосування інноваційних та активних методів навчання, розвиток клінічного мислення і практичних навичок студентів, а також створення сприятливої психологічної атмосфери в навчальному середовищі.

Застосування активних методів навчання, зокрема симуляційних технологій та проблемного навчання, забезпечує ефективне засвоєння навчального матеріалу, сприяє розвитку критичного мислення, комунікаційних навичок і здатності працювати в команді. Симуляції дозволяють студентам опанувати необхідні навички в умовах, наближених до реальних клінічних ситуацій, що підвищує їхню готовність до професійної діяльності.

Педагогічна техніка також передбачає постійний розвиток викладача, який має володіти не лише медичними знаннями, але й сучасними педагогічними підходами. Успішне поєднання традиційних та інноваційних методів навчання, зокрема впровадження цифрових технологій, сприяє підвищенню якості медичної освіти.

Отже, вдосконалення педагогічної техніки викладачів медичних закладів є невід'ємною умовою підготовки висококваліфікованих фахівців, здатних ефективно діяти в умовах сучасної медичної практики.

Література:

1. Антропова І. В. Педагогічна техніка в системі підготовки медичних працівників // Вісник медичної освіти. – 2020. – № 4. – С. 34–41.
2. Бондаренко В. Професійна майстерність викладача медичного закладу: від теорії до практики // Педагогічний дискурс. – 2019. – № 26. – С. 67–74.
3. Гаврилюк О. Роль симуляційного навчання у підготовці медичних фахівців // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Педагогіка». – 2021. – № 9. – С. 123–130.
4. Єрмакова М. І. Інноваційні методи навчання в медичній освіті: теоретичний аспект // Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. Серія 16: Творча особистість учителя: проблеми теорії і практики. – 2021. – № 36. – С. 45–52.

5. Кравець Т. Педагогічна майстерність та її вплив на ефективність навчання студентів медичних закладів // Медична освіта. – 2020. – № 3. – С. 58–64.
6. Левченко О. Використання симуляційних технологій у медичній освіті // Вісник сучасної педагогіки. – 2019. – № 2. – С. 87–93.
7. Петренко І. О. Підготовка майбутніх лікарів через активні методи навчання // Освітні горизонти. – 2021. – № 5. – С. 110–117.

References:

1. Antrova IV. Pedagogichna tekhnika v systemi pidhotovky medychnykh pratsivnykiv [Pedagogical technique in the system of training medical workers]. Visnyk medychnoi osvity. 2020;(4):34-41. Ukrainian.
2. Bondarenko V. Profesijna maisternist vykladacha medychnoho zakladu: vid teorii do praktyky [Professional skill of a medical institution teacher: from theory to practice]. Pedagogichnyi diskurs. 2019;(26):67-74. Ukrainian.
3. Havryliuk O. Rol symuliaciinoho navchannia u pidhotovtsi medychnykh fakhivtsiv [The role of simulation training in the preparation of medical specialists]. Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu "Ostrozka akademiia". Seriia "Pedagogika". 2021;(9):123-30. Ukrainian.
4. Yermakova MI. Innovatsiini metody navchannia v medychnii osviti: teoretychnyi aspekt [Innovative teaching methods in medical education: theoretical aspect]. Nauk chasop NPU im. MP Drahomanova. Seriia 16: Tvorchia osobystist uchatelya: problemy teorii i praktyky. 2021;(36):45-52. Ukrainian.
5. Kravets T. Pedagogichna maisternist ta yii vplyv na efektyvnist navchannia studentiv medychnykh zakladiv [Pedagogical skill and its impact on the effectiveness of teaching students in medical institutions]. Medychna osvita. 2020;(3):58-64. Ukrainian.
6. Levchenko O. Vykorystannia symuliaciinykh tekhnolohii u medychnii osviti [Use of simulation technologies in medical education]. Visnyk suchasnoi pedagogiky. 2019;(2):87-93. Ukrainian.
7. Petrenko IO. Pidhotovka maibutnikh likariv cherez aktyvni metody navchannia [Preparing future doctors through active teaching methods]. Osvitni horyzonty. 2021;(5):110-7. Ukrainian.

УДК: 378.147

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11\(39\)-1578-1585](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11(39)-1578-1585)

Царенко Владислав Андрійович аспірант кафедри педагогіки та спеціальної освіти, Центральноукраїнський державний університет імені Володимира Винниченка, м. Кропивницький, вул. Шевченка, 1, м. Кропивницький, 25000, тел.: (097) 057-66-05, <https://orcid.org/0000-0001-6868-1808>

КРИТЕРІЇ СФОРМОВАНOSTІ ХУДОЖНЬОГО СВІТОГЛЯДУ МАЙБУТНЬОГО ВИКЛАДАЧА МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА

Анотація. У статті визначено критерії сформованості художнього світогляду майбутнього викладача музичного мистецтва. Здійснено огляд наукових праць з проблеми дослідження. Доведено, що формування художнього світогляду – це складний процес, який визначається духовним світом особистості, досвідом художнього сприйняття-інтерпретації, музичними здібностями, здатністю майбутнього викладача музичного мистецтва до творчості і самотворчості.

На основі виявлення особливостей художнього світогляду розроблено критерії сформованості означеного феномена у майбутнього викладача музичного мистецтва, а саме: мотиваційно-ціннісний, когнітивно-знансвий, творчо-діяльнісний, рефлексивно-оцінний, які характеризують художній світогляд як цілісний феномен, тісно взаємопов'язані та взаємодіють.

Мотиваційно-ціннісний критерій спрямовано на визначення міри мотиваційної спрямованості студента на діалогове спілкування з мистецтвом, його інтересу до різних видів мистецтва, здатності пізнавати художню картину світу, виявляти потребу у саморозвитку і самовдосконаленні.

Когнітивно-знансвий критерій характеризує ступінь загальнохудожньої ерудованості, художньо-образного мислення, здатність проникати в світоглядний простір митця, розкривати художній образ в єдності форми і змісту, розуміти художньо-стильові особливості в процесі сприйняття-інтерпретації музичного твору.

Творчо-діяльнісний критерій спрямований на виявлення ступеня творчої самопрезентації, здатності майбутнього викладача музичного мистецтва до самовираження і самоактуалізації у різних видах музично-творчої діяльності, вмінь художньо-діалогового, музично-педагогічного і міжособистісного спілкування.

Рефлексивно-оцінний критерій визначає ступінь самоусвідомлення студентами значущості мистецьких цінностей у розвитку особистості, здатність майбутнього фахівця до адекватної оцінки, аналізу, самоаналізу щодо власної підготовленості до художнього спілкування з мистецтвом, самооцінки щодо власних художньо-творчих результатів.

Ключові слова: художній світогляд, критерії, діалогове спілкування, майбутній викладач музичного мистецтва.

Tsarenko Vladyslav Andreyovych graduate student of the Department of Pedagogy and Special Education of the Centralukrainian Volodymyr Vynnychenko State Pedagogical University, Shevchenko St., 1, Kropyvnytskyi, 25000, tel.: (097) 057-66-05, <http://orcid.org/0000-0001-6868-1808>

CRITERIA FOR THE FORMATION OF THE ARTISTIC WORLDVIEW OF THE FUTURE MUSIC TEACHER

Abstract. The article defines the criteria for the formation of the artistic outlook of the future music teacher. A review of scientific works on the research problem was carried out. It has been proven that the formation of an artistic worldview is a complex process that is determined by the spiritual world of the individual, the experience of artistic perception-interpretation, musical abilities, and the ability of the future music teacher to be creative and self-creative.

Based on the identification of the features of the artistic worldview, the criteria for the formation of the given phenomenon in the future music teacher were developed, namely: motivational-value, cognitive-knowledge, creative-active, reflective-evaluative, which characterize the artistic worldview as a holistic phenomenon, closely interconnected and interacting.

The motivational-value criterion is aimed at determining the degree of the student's motivational focus on dialogic communication with art, his interest in various types of art, the ability to learn the artistic picture of the world, and the need for self-development and self-improvement.

The cognitive-cognitive criterion characterizes the degree of general artistic erudition, artistic-figurative thinking, the ability to penetrate the worldview space of the artist, to reveal the artistic image in the unity of form and content, to understand artistic-stylistic features in the process of perception-interpretation of a musical work.

The creative-activity criterion is aimed at identifying the degree of creative self-presentation, the ability of the future music teacher to self-express and self-actualize in various types of musical-creative activity, artistic-dialogical, musical-pedagogical and interpersonal communication skills.

The reflective-evaluative criterion determines the degree of students' self-awareness of the importance of artistic values in personality development, the future specialist's ability to adequately evaluate, analyze, and self-analyze his own readiness for artistic communication with art, self-evaluation of his own artistic and creative results.

Keywords: artistic worldview, criteria, dialogic communication, future music teacher.

Постановка проблеми. Динамічні інтеграційні процеси, що охопили всі сфери соціуму, вимагають розв'язання актуальних завдань, зумовлених об'єктивною потребою суспільства у конкурентоспроможних фахівцях-особистостях, здатних демонструвати високий рівень професіоналізму, освіченості, культури. Ці характерні риси яскраво виявляються і у сфері мистецької освіти, яка потребує творчо мислячих, активно діючих, компетентних фахівців зі сформованим художнім світоглядом, здатних до інтерпретації художніх цінностей, усвідомлення змісту мистецьких явищ, адекватного сприйняття і розуміння навколишнього світу через мистецтво, здатності оволодівати художньо-культурним досвідом як трансляції цілісної картини світу, без якого неможливо повноцінно вплинути на розвиток особистості.

Значущість світоглядної проблематики у професійній підготовці майбутнього викладача музичного мистецтва зумовлюється усвідомленням ним важливості духовного і творчого розвитку особистості засобами мистецтва, що передбачає художнє осмислення взаємовідносин «природа – людина – світ» у просторі і взаємодії різних видів мистецької творчості як підґрунтя формування художньо-ціннісних орієнтацій, усвідомлення моральних зв'язків з іншими людьми, осмислення світу, ставлення до навколишньої дійсності, визначення орієнтирів власного життя.

У зв'язку з цим, важливим завданням музично-педагогічної освіти постає формування художнього світогляду майбутнього викладача музичного мистецтва, його здатності до художнього сприйняття, оцінювання, творчої діяльності в мистецтві, знаходження і впровадження інноваційних технологій, спрямованих на розвиток духовних і творчих якостей учнів засобами мистецтва, їх потреби і бажання зануритись у глибинний світ прекрасного, набути унікального суб'єктного досвіду художнього спілкування, зробити його джерелом самостійного пошуку, творчого розвитку і саморозвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема формування художнього світогляду складна та багатогранна. В історичному, філософському, мистецтвознавчому, педагогічному, психологічному аспектах до цієї проблеми звертались вчені різних часів і привертає особливу увагу сучасних науковців. Проблемі формування світогляду особистості засобами мистецтва присвячені праці відомих українських вчених, педагогів, психологів, (І. Бех, І. Зязюн, О. Костюк, В. Рибалка та ін.), мистецтвознавців, педагогів-музикантів (О. Єременко, Т. Дорошенко, О. Комаровська, Л. Масол, Н. Миропольська, Г. Ніколаї, О. Олексюк, В. Орлов, О. Отич, Г. Падалка, Л. Паньків, О. Ростовський, О. Рудницька, С. Соломаха, Т. Стратан-Артишкова, О. Шевнюк, О. Щолокова, Г. Шевченко, Л. Хомич та ін.), у яких розкривається сутність і значення мистецтва в осмисленні й пізнанні навколишньої дійсності, буття, розумінні внутрішнього світу іншої людини, її емоцій і почуттів, розкритті неповторно-індивідуальних якостей, значущості у життєтворчості.

Проблемі формування світогляду присвячені наукові розвідки І. Дорош, А. Ковальчук, М. Стасюк, Н. Ольхової, В. Смікал, Ю. Хайрулліної, І. Чистякової, С. Якименко та ін.). Так, М. Стасюк порушує проблему формування художнього світогляду молодших школярів. І. Чистякова розкриває питання формування світоглядної культури учнів основної школи засобами музичного мистецтва.

До проблеми формування художнього світогляду у різних напрямках музично-педагогічної діяльності звертаються китайські дослідники, у дослідженнях яких висвітлюється проблема формування художнього світогляду. Проблему формування поліхудожнього світогляду майбутніх учителів музики Китаю та України досліджує Ван Яюєці, яка визначає світогляд як основну характеристику людини, розкриває особливості художнього світовідчуття, світорозуміння в культурах Китаю та України, обґрунтовує зміст поліхудожнього світогляду особистості та його значущість у процесі фахової підготовки майбутнього вчителя музики. У своїй дослідницькій роботі Чжан Цзянань зосереджує увагу на методичних аспектах формування світоглядної культури майбутніх учителів музики у процесі фортепіанного навчання, підкреслює, що світоглядна культура майбутнього вчителя музики є процесом комплексного художнього пізнання музичного мистецтва, який спрямований на формування потреби його опанування через сприймання, виконавську і вербальну інтерпретацію та ціннісне ставлення. Дун Хао висвітлює проблему формування мистецького світогляду підлітків у процесі співацького навчання, який є, на думку дослідника, показником культури особистості, мірою різнобічної творчої активності. Не зважаючи на значну кількість наукових праць, виявлення інтересу до проблеми формування художнього світогляду майбутнього вчителя музичного мистецтва, цілісного дослідження щодо означеної проблеми до сьогодні ще не здійснено. Відтак, проблема формування художнього світогляду майбутнього викладача музичного мистецтва, набуває особливої актуальності та значущості.

Мета статті. Визначити критерії сформованості художнього світогляду майбутнього викладача музичного мистецтва.

Виклад основного матеріалу. Мистецтво, як особливий вид людської діяльності, пронизує всі види світогляду. Світогляд як система найзагальніших філософських, естетичних, політичних, етичних, релігійних поглядів людини на навколишній світ, як цілісне розуміння світу і самого себе, спонукає особистість до вияву власних здібностей, можливостей, таланту в художніх образах. Художні твори віддзеркалюють історичні виміри світогляду певної епохи, її дух, «художню картину світу», світовідчуття і світобачення автора, митця, його інтелектуально-емоційні почуття і переживання, що втілені в художньо-образній дійсності.

У навчальному посібнику О. Рудницької «Педагогіка: загальна та мистецька» читаємо: «Унікальна можливість особистісно пережити чужий досвід, зберігаючи власну автономність, перебування в образі інших зумовлює

таку універсальну самовизначеність, якої людина не досягла б, користуючись тільки засобами наукового пізнання». Тому художній світогляд, зазначає вчена, «є не менш важливим, ніж інші його види, зокрема філософський та науковий. І об'єктивні знання, і образні уявлення однаково культивують світосприйняття людини» [1, С. 59].

Своєрідність мистецтва полягає в тому, що воно потребує від людини здатності розуміти сенс твору, усвідомлювати свої думки і переживання. «Коли мистецтво входить у наше «Я», коли ми відчуваємо весь світ у собі й себе в ньому, відбувається тотожність внутрішнього і зовнішнього, логічного смислу мистецького твору й алогічної сфери самосвідомості особистості, смислової предметності мистецтва і непередбаченого суб'єктивного почуття. Це і є найважливішою передумовою духовної насолоди, яка впливає на формування світогляду особистості [2, С. 58].

Художня насолода (катарсис) – це особистісне переживання, що породжене сприйняттям прекрасного і його творенням за законами краси і притаманне тільки людині. Захоплення, міркування, натхнення, глибинне проникнення в художній образ, образні уявлення, переживання, рефлексія, оцінка, усвідомлення своїх переживань і думок, досвід автора трансформуються у художньому задумі так, що стають джерелом художніх вражень і переживань реципієнта, а отже, набувають здатності впливати на його світогляд, цінності, переконання.

Науковці стверджують, що творче перетворення світу у творі мистецтва залежить від своєрідності особистості митця: його світорозуміння, цінностей, уявлень про ідеал. Занурюючись у світ почуттів, моральні цінності митця, художню картину світу, сенс художнього твору відтворюється особистістю на основі власного світорозуміння і світовідчуття і постає його особистісною інтерпретацією авторського задуму [3; 4]. Автор розкриває проблеми навколишнього життя, відтворює складні процеси людської психіки, відображує реальне життя у формах самого життя, виражає власні почуття і прагнення. У такому творчому процесі реалізується внутрішній ресурс, відбувається народження унікально-неповторного художнього образу. Основним джерелом змісту художнього образу як результату олюднення внутрішнього ресурсу особистості-митця і є його духовна сфера (О. Комаровська).

Огляд наукових праць, використання методів аналізу, узагальнення, систематизації, розкриття особливостей, змісту, структури, художнього світогляду, визначення художнього сприйняття, інтерпретації, творення як основних у компонентній структурі художнього світогляду, розуміння діалогової природи художнього спілкування, функцій дало змогу уточнити поняття «художній світогляд майбутнього викладача музичного мистецтва» визначити критерії сформованості досліджуваного феномену.

Художній світогляд майбутнього викладача музичного мистецтва визначаємо як складне інтегроване особистісне утворення, що передбачає здатність

майбутнього фахівця розкривати глибинний сенс мистецьких творів, розуміти вищі духовні ідеали, керуватись ними на практиці, залучати учнів у процес художнього пізнання-творення, емоційно-ціннісного осягнення довколишнього світу, самого себе, своєї діяльності.

Поняття «критерій» (від грецьк. *kryterion*) означає здатність розрізнення, засіб судження, тлумачиться як «підстава для оцінки, визначення або класифікації чогось; мірило» [5, С. 428]; як ознака, на основі якої здійснюється судження, оцінка явищ, як визначення, класифікація; як характеристика, що відтворює найсуттєвіші ознаки певної якості, як суттєва ознака, котра виявляє домінантні аспекти явища, його сутнісні основи; як мірило, за допомогою якого формулюється судження щодо того чи іншого явища, процесу, тобто оцінювання явища має містити не тільки перелік ознак, а й їхню експлікацію у явищі, котре підлягає оцінюванню [6, с. 182–183].

Критерії, як слушно зазначає А. Зайцева, мають бути «доступними для розуміння й використання; охоплювати специфіку і всі елементи структури явища, що вивчається; давати можливість якісно і кількісно оцінювати рівні розвитку досліджуваного процесу...» (7, с. 305), охоплювати сутнісні ознаки, зміст, структуру досліджуваного феномена. Критеріальний апарат та інструментарій діагностики, як слушно зазначають науковці, уможливорює звернути увагу на окремі недоліки, визначити шляхи їх подолання (Л. Василенко, О. Дубасенюк, А. Зайцева, О. Єременко, Г. Падалка, Л. Паньків, Є. Проворова, О. Ростовський, Т. Стратан-Артишкова та ін.).

Отже, критеріями сформованості художнього світогляду майбутнього викладача музичного мистецтва, що відповідають структурі досліджуваного феномену, визначено: мотиваційно-ціннісний, когнітивно-знансєвий, творчодіяльнєсний, рефлексивно-оцїнний. Означені критерії, характеризуючи художнєй свєтогляд як цєлісний феномен, тєсно взаємодїють, взаємопов'язані і взаємозумовлені. Розглянемо їх детальнєше.

Вєдома теза фєлософа епохи Просвєтництва Д. Дєдро про те, що людина, котра не знає нєчого, може навчитися, справа тєльки в тому, щоб запалити в нєй бажання вчитися. Основу активностє людини, її дєяльностє, поведїнки становлять мотивацїнні процеси. Поведїнка людини, зазначають психологи (П. Гончарук, В. Рибалка, Ю. Трофїмов), визначається мотивацїнними та емоцїнними факторами [8]. Мотиви, пєдкреслює І. Пєдласий – головнє сили, що рухають дєдактичний процес. Вони посїдають перше мєсце серед факторєв, що визначають його продуктивнєсть [9].

Отже, мотивацїнно-цїннєсний критерїй спрямовано на виявлення мєри мотивацїнної спрямованостє студента на дєialogїчне спїлкування з мистецькими творами, їх пєзнання-осягнення, ставлення, потреби та інтересу до рїзних видєв мистецтва, ступеня емоцїнно-цїннєсного осягнення, захоплення, враження, прагнення до творчого самовираження і самоактуалїзацїї, до активної художнє-творчої дєяльностє у рїзних її видах.

Когнітивно-знаннєвий критерій передбачає визначення міри загально художньої інформованості студентів, наявності знань з художньої культури, розуміння специфічних особливостей різних видів мистецтва; активності й адекватності художнього сприйняття-інтерпретації, розвиненості асоціативно-образного мислення, здатності вступати у діалог з автором, розуміти і розкривати художньо-образний зміст твору, вмінь розкрити «художню картину світу» у процесі сприйняття-інтерпретації музичних творів.

Творчо-діяльнісний критерій спрямовано на визначення міри здатності майбутнього викладача музичного мистецтва до самопрезентації, самоактуалізації і самовираження, вмінь представити самого себе у музично-виконавській, сценічно-концертній, творчо-проектувальній діяльності, виявити художньо-творчий потенціал у різних видах музично-педагогічної діяльності. Крім цього, творчо-діяльнісний критерій спрямований на виявлення вмінь студентів до емпатійно-діалогового міжособистісного спілкування, здатності залучити до пізнання-творення своїх однокурсників, учнів у процесі сумісної музично-творчої діяльності.

Рефлексивно-оцінний критерій визначає ступінь усвідомлення студентом значущості духовних цінностей у розвитку особистості, свого ставлення до них, осмислення своїх художніх почуттів, внутрішнього світу, аналітичного опрацювання, здатність до самопізнання, об'єктивної оцінки, аналізу художніх явищ, самоаналізу, самооцінки.

Зміст критеріїв розкривається через їх показники, які тісно взаємопов'язані і у сукупності становлять систему оцінювання певних педагогічних явищ [10], мають повно й якісно характеризувати визначений критерій й «у міру проявів яких можна робити висновок про більший чи менший ступінь його вираженості» [11, с.124].

Висновки. Формування художнього світогляду – це складний процес, який визначається духовним світом особистості, досвідом художнього сприйняття-інтерпретації, музичними здібностями, здатністю майбутнього викладача музичного мистецтва до творчості і самотворчості. Рівні сформованості художнього світогляду майбутнього викладача музичного мистецтва вимірюються на основі таких визначених критеріїв: мотиваційно-ціннісного, когнітивно-знаннєвого, творчо-діялісного, рефлексивно-оцінного. Кожен із означених критеріїв відображає особливості та сутність художнього світогляду майбутнього викладача музичного мистецтва як цілісного явища, але передбачає його вивчення в контексті відповідного структурного компоненту.

Література.

1. Рудницька, О. П. Педагогіка загальна та мистецька: навч. посібник. Тернопіль, 2005. 360 с.
2. Рудницька, О. П. Педагогіка загальна та мистецька: навч. посібник. Тернопіль, 2005. 360 с.
3. Соломаха С. О. Розвиток педагогічної майстерності викладачів музичного мистецтва та світової художньої культури : посібник. Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2017. 158 с.

4. Стратан-Артишкова Т.Б. Особливості творчо-виконавської підготовки майбутнього викладача музичного мистецтва. «Наука і техніка сьогодні» (Серія «Педагогіка», Серія «Право», Серія «Економіка», Серія «Фізико-математичні науки», Серія «Техніка»): журнал. 2023. № 7(21) 2023. 516 с. С.476–484.
5. Сучасний тлумачний словник української мови : 100 000 слів. За заг. ред. д-ра філол. наук, проф. В. В. Дубічинського. Харків: ВД «ШКОЛА», 2011. 1008 с.
6. Енциклопедія освіти. /Акад. пед. Наук ; гол. ред. В. Г. Кремень. К. : Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.
7. Зайцева А. В. Методична система формування художньо-комунікативної культури майбутнього вчителя музики: Дис. ... докт. пед. н.: 13.00.02/ Національний педагогічний ун-т імені М. П. Драгоманова. Київ, 2017. 528 с.
8. Психологія: Підручник / Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гончарук та ін.; за ред. Ю. Л. Трофімова. Київ: Либідь, 2005. 560 с.
9. Мотивація як фактор успіху навчальної діяльності. / Харк. нац. пед. ун-т імені Г. С. Сковороди, наукова бібліотека ; уклад. : Грущенко С. І. ; вступ. ст. та бібліограф. ред. Неудачиної Т. І.; відп. ред. Коробкіна О. Г. Харків : ХНПУ, 2019. 40 с.
10. Паньків Л. І. Формування художніх орієнтацій старшокласників у процесі музично-театральної діяльності: теорія, методологія, методика: Монографія / за наук. ред. О. П. Щолокової. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2020. 377 с.
11. Олексюк О. М., Ткач М. М. Педагогіка духовного потенціалу особистості: сфера музичного мистецтва: Навч. посіб. Київ: Знання України, 2004. 264 с.

References.

1. Rudnyts'ka, O. P. (2005). *Pedahohika zahal'na ta mystets'ka [General and artistic pedagogy]*. Ternopil': Navchal'na knyha – Bohdan [in Ukrainian].
2. Rudnyts'ka, O. P. (2005). *Pedahohika zahal'na ta mystets'ka [General and artistic pedagogy]*. Ternopil': Navchal'na knyha – Bohdan [in Ukrainian].
3. Solomakha, S. O. (2017). *Rozvytok pedahohichnoyi maysternosti vykladachiv muzychnoho mystetstva ta svitovoyi khudozhn'oyi kul'tury [Development of pedagogical skills of teachers of musical art and world artistic culture]*. Kirovohrad : Imeks-LTD [in Ukrainian].
4. Stratan-Artyshkova, T. B. (2023). *Osoblyvosti tvorcho-vykonavs'koyi pidhotovky maybutn'oho vykladacha muzychnoho mystetstva [Peculiarities of creative and performing training of the future music teacher]*. «*Nauka i tekhnika s'ohodni*» (Seriya «Pedahohika», Seriya «Pravo», Seriya «Ekonomika», Seriya «Fizyko-matematychni nauky», Seriya «Tekhnika») – «*Science and technology today*» (Series «Pedagogy», Series «Law», Series «Economics», Series «Physical and mathematical sciences», Series «Technology»), 7(21), 476–484 [in Ukrainian].
5. Dubichyns'kyu V. V. (2011). *Suchasnyy tлумachnyy slovnyk ukrayins'koyi movy : 100 000 sliv [Modern explanatory dictionary of the Ukrainian language: 100,000 words]*. Kharkiv: VD «SHKOLA» [in Ukrainian].
6. Kremen' V. H. (2008). *Entsyklopediya osvity [Encyclopedia of education]*. K. : Yurinkom Inter [in Ukrainian].
7. Zaytseva, A. V. (2017). *Metodychna systema formuvannya khudozhn'o-komunikatyvnoyi kul'tury maybutn'oho vchytelya muzyky [Methodical system of formation of artistic and communicative culture of the future music teacher]*. *Doctor's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
8. Trofimov, YU. L., Rybalka V. V., & Honcharuk, P. A. (2005). *Psykhohohiya [Psychology]*. Kyiv: Lybid' [in Ukrainian].
9. Motyvatsiya yak faktor uspihku navchal'noyi diyal'nosti. (2019). *[Motivation as a factor in the success of educational activities]*. Kharkiv : KHNPУ [in Ukrainian].
10. Pan'kiv, L. I. (2020). *Formuvannya khudozhnikh oriyentatsiy starshoklasnykiv u protsesi muzychno-teatral'noyi diyal'nosti: teoriya, metodohohiya, metodyka [Formation of artistic orientations of high school students in the process of music and theater activities: theory, methodology, technique]*. Kyiv: Vyd-vo NPU imeni M. P. Drahomanova [in Ukrainian].
11. Oleksyuk, O. M., & Tkach, M. M. (2004). *Pedahohika dukhovnoho potentsialu osobystosti: sfera muzychnoho mystetstva [Pedagogy of the spiritual potential of the individual: the sphere of musical art]*. Kyiv: Znannya Ukrainy [in Ukrainian].

УДК 81.243: 378.147

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11\(39\)-1586-1593](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11(39)-1586-1593)

Чорноус Віра Петрівна доцент кафедри суспільно-гуманітарних дисциплін, КЗВО «Рівненська медична академія», вул. Карнаухова 53, м. Рівне, 33000, тел.: (0362) 63-55-34, <https://orcid.org/0000-0003-3756-1269>.

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ПРОФЕСІЙНОЇ СПРЯМОВАНОСТІ ОСОБИСТОСТІ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ

Анотація. У статті розкрито особливості розвитку професійної активності майбутнього вчителя іноземної мови. Досліджено структуру професійної спрямованості вчителя як невід’ємну складову особистості.

Проведено огляд науково-педагогічної літератури щодо питання професійного навчання майбутніх учителів іноземних мов. Охарактеризовано необхідність та специфіку професійної компетентності майбутнього спеціаліста, розглянуто основні функції професійної активності майбутнього вчителя. Визначено, що професійна спрямованість це комплексне багатofункціональне утворення, що є результатом утворення системи мотивів, які заохочують особистість набувати нові професійні знання, вміння і навички та використання їх на практиці.

Визначено основні компоненти професійної спрямованості: мотиваційний, ціннісний, когнітивний, емоційний. Висвітлено необхідність перегляду вимог до сучасної професійної підготовки майбутніх учителів іноземних мов, оскільки сучасна педагогічна освіта в галузі іноземних мов орієнтована не лише на засвоєння студентами лексико-граматичних знань, а й на розвиток професійних якостей, які необхідні у майбутній професійній діяльності студентів. У контексті підготовки майбутніх учителів іноземних мов професійна орієнтація набуває особливого значення, оскільки вона визначає не лише особистісний і професійний розвиток, а й впливає на якість навчання студентів, їх мотивацію на вивчення іноземних мов, розвиток міжкультурної компетентності.

Досліджено, що формування професійної спрямованості майбутніх учителів іноземних мов є багатогранним процесом, який залежить від низки факторів: особистісні характеристики, освітнє середовище, соціальні та культурні фактори, технологічні можливості.

У процесі дослідження виявлено, що основним критерієм ефективності формування професійної спрямованості майбутніх учителів іноземних мов студентів є наявність сформованих у них потреб і умінь у сфері самонавчання, самоорганізації та самоконтролю, пошуку нових творчих ідей та застосування їх у майбутній професійній діяльності.

Ключові слова: професійна спрямованість, професійна підготовка, майбутній учитель іноземної мови, професійна компетентність, професійний розвиток.

Chornous Vira Petrivna associate professor of the department of social and humanitarian disciplines, Municipal establishment of higher education “Rivne Medical Academy”, St. Karnaukhova 53, Rivne, 33000, tel.: (0362) 63-55-34, <https://orcid.org/0000-0003-3756-1269>.

FEATURES OF THE DEVELOPMENT OF THE PROFESSIONAL ORIENTATION OF THE PERSONALITY OF THE FUTURE TEACHER OF A FOREIGN LANGUAGE

Abstract. The article reveals the features of the development of the professional activity of the future teacher of a foreign language. The structure of the professional orientation of the teacher as an integrative structure of his personality was studied.

A review of scientific and pedagogical research on the issue of professional training of future teachers of foreign language was conducted. The essence and specifics of the professional competence of the future specialist are characterized and the main functions of the professional activity of the future teacher are considered. It was determined that professional orientation is a complex, multifaceted formation, which is the result of the formation of a system of motives that encourage the person to acquire professional knowledge, abilities, skills and use them in practice.

The main components of professional orientation are highlighted: motivational, valuable, cognitive, emotional. The need to review the requirements for modern professional training of future foreign language teachers is highlighted, because modern pedagogical education in the field of foreign languages is focused not only on students' acquisition of lexical and grammatical knowledge, but also on the development of those professional skills that will be necessary in the future professional activities of students. In the context of the training of future teachers of foreign languages, professional orientation takes on special importance, as it determines not only their personal and professional development, but also affects the quality of students' learning, their motivation to learn foreign languages, and the development of intercultural competence.

It has been studied that the formation of the professional orientation of future teachers of foreign languages is a multifaceted process that depends on a number of factors: personal characteristics, educational environment, social and cultural factors, technological possibilities.

In the process of research, it was found that the main criterion for the effectiveness of the formation of the professional orientation of future foreign

language teachers of students is the presence of their needs and skills in the field of self-learning, self-organization and self-control, the search for new creative ideas and their application in future professional activities.

Keywords: professional orientation, professional preparation, future English language teacher, professional competence, professional development.

Постановка проблеми. У сучасному світі, який характеризується процесами глобалізації, інтеграції та інтернаціоналізації, знання іноземних мов стає не лише бажаним, а й необхідним компонентом професійної та особистісної самореалізації. Інтенсивний розвиток міжнародних відносин, зростання мобільності населення, активізація міжкультурних контактів та співпраці у сферах освіти, науки, культури та бізнесу обумовлюють підвищений попит на фахівців, які володіють іноземними мовами та здатні ефективно спілкуватися у багатокультурному середовищі.

Професійна спрямованість особистості майбутнього вчителя іноземної мови визначає його мотивацію до педагогічної діяльності, ціннісні орієнтири, професійні компетентності та готовність до постійного саморозвитку та інновацій. Вона впливає на якість його педагогічної діяльності, ефективність навчального процесу, мотивацію учнів до вивчення іноземної мови та розвиток їх особистості в цілому.

У цьому контексті роль вчителя іноземної мови набуває особливого значення. Він не лише навчає мови, але й сприяє формуванню у студентів міжкультурної компетентності, толерантності до країни, мова якої вивчається. Вчитель іноземної мови виступає посередником між різними культурами, допомагаючи студентам зрозуміти та прийняти культурне розмаїття сучасного світу.

Сучасна система педагогічної освіти стикається з новими викликами, зокрема з необхідністю адаптації до швидких змін у суспільстві, впровадження новітніх технологій, оновлення змісту та методів навчання. У зв'язку з цим дослідження особливостей професійної спрямованості майбутніх вчителів іноземної мови є надзвичайно актуальним. Вивчення цього питання дозволить визначити шляхи вдосконалення підготовки педагогічних кадрів, підвищення їх професійної компетентності та готовності до ефективної діяльності в умовах сучасного освітнього середовища.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика професійної спрямованості особистості майбутнього вчителя іноземної мови є об'єктом дослідження багатьох науковців як в Україні, так і за кордоном.

Проблема професійної спрямованості особистості досліджувалася такими науковцями, як: Л. Божович, Е. Зеєр, О. Ковальов, М. Левітов, В. Мерлін, М. Неймарк, К. Платонов, К. Роджерс, С. Рубінштейн та ін. Вітчизняні і зарубіжні психологи та педагоги Ю. Бабанський, Г. Гілфорд, Дж. Голланд, О. Голубева, Л. Дубинець, Е. Еріксон, Е. Зеєр, Т. Ільїна, С. Рубінштейн,

Л. Шевченко, О. Щербаков, В. Якунін, С. Яремчук та ін. присвятили свої дослідження проблемі професійної спрямованості особистості.

На думку Л. Шевченко, професійна спрямованість – це складне, багатогранне утворення, яке є результатом формування системи ціннісних мотивів, які спонукають особистість до засвоєння нею професійних знань, умінь, навичок та способів їх творчого використання на практиці [8, С. 207].

Професійна спрямованість студентів педагогічних спеціальностей визначається позитивним ставленням та інтересом до педагогічних професій, внутрішнім впливом, зовнішнім впливом, соціальною значущістю обраної спеціальності тощо. Поняття професійна спрямованість складається з таких компетенцій: позитивне ставлення до професії; професійна придатність; професійна мотивація; професійні інтереси, цінності, відносини; психологічна готовність до професійної діяльності; професійна усталеність [1, С.124].

Сьогодні в теорії та практиці сучасної педагогічної освіти накопичені значні наукові напрацювання, що розкривають зміст підготовки майбутнього вчителя іноземних мов. Величезний внесок у вивчення цього питання здійснили у своїх працях такі науковці як О. Абдуліна, Т. Бочарнікова, С. Сисоєва, В. Степанова, І. Пасов, В. Шаповалов та ін.

С. Сисоєва у своїх роботах аналізує педагогічні умови формування професійної компетентності вчителя. Вона підкреслює важливість інтеграції теоретичних знань та практичних навичок, розвитку особистісних якостей педагога, його готовності до інноваційної діяльності та саморозвитку. Автор наголошує на необхідності створення в освітніх закладах умов для формування у студентів мотивації до професійного зростання та самореалізації [7].

Сучасні тенденції в дослідженнях зосереджені на вивченні впливу інформаційно-комунікаційних технологій на професійну діяльність вчителя, розвитку його цифрової компетентності, використання інноваційних методик та інтерактивних засобів навчання.

Проте, незважаючи на значний науковий інтерес, питання інтеграції особистісних та професійних якостей майбутніх вчителів іноземних мов, впливу сучасних технологій на їх професійну спрямованість, готовності до інноваційних змін потребує подальшого вивчення.

Метою даного дослідження є комплексний аналіз особливостей професійної спрямованості особистості майбутнього вчителя іноземної мови з метою визначення шляхів підвищення ефективності його підготовки та професійного становлення в умовах сучасного освітнього середовища.

Виклад основного матеріалу. Поняття професійної спрямованості є багатограним і вивчається різними науками, зокрема педагогікою, психологією, соціологією та ін.

Л. Поліщук під професійною підготовкою майбутніх учителів розуміє цілеспрямований, планомірний і організований процес педагогічних впливів як під час навчання, так і в поза навчальний час, у результаті якого у студентів

формується професійно значущі й особистісні якості, вони оволодівають професією і спеціальністю [5, С. 117].

С. Яремчук визначає, що професійно-педагогічна спрямованість в компонентній структурі загальної спрямованості особистості на професію вчителя діалектично взаємозв'язані – залежать одна від одної і доповнюють одна одну. Суть їхньої взаємодії полягає в розвитку й формуванні усвідомленого, активного дійового ставлення не тільки до опанування фахових, але й до опанування психолого-педагогічних знань, набуття вмінь і навичок, до їхньої інтеграції й перенесення на дії інших людей, до розвитку й закріплення раніше набутих до вступу у вищий навчальний педагогічний заклад професійно важливих якостей [9].

О. Савченко вважає що професійна підготовка майбутнього вчителя потребує посилення культурних складових у діяльності педагога. При цьому відбувається засвоєння психологічних, педагогічних і предметних знань, що в свою чергу є засобом збагачення і розвитку особистості майбутнього педагога. А отже, професійна підготовка майбутнього вчителя іноземної мови може бути реалізована лише на гуманістичних засадах, взаємодії учасників педагогічного процесу, яка передбачає співпрацю викладачів і студентів, упровадження особистісно-орієнтованої ступеневої моделі професійної підготовки майбутнього учителя іноземної мови [6].

У нашому розумінні, професійна спрямованість особистості визначається як система мотивів, ціннісних орієнтацій, інтересів та установок, які визначають вибір професії, ставлення до професійної діяльності та поведінку людини в професійній сфері.

Основні компоненти професійної спрямованості:

- мотиваційний компонент: внутрішні та зовнішні мотиви, які спонукають особистість до вибору певної професії та активної діяльності в ній; внутрішня мотивація пов'язана з інтересами, схильностями, прагненням до самореалізації, зовнішня – з соціальним престижем, матеріальними стимулами;
- ціннісний компонент: система цінностей та моральних норм, які визначають ставлення до професії;
- когнітивний компонент: знання, уміння і навички, які необхідні для успішної професійної діяльності;
- емоційний компонент: емоційне ставлення до професії, задоволення від професійної діяльності [3].

У контексті підготовки майбутніх вчителів іноземних мов професійна спрямованість набуває особливого значення, оскільки визначає не лише їх особистісний та професійний розвиток, але й впливає на якість навчання учнів, їх мотивацію до вивчення іноземних мов та розвиток міжкультурної компетентності.

С. Ніколаєва визначає сучасні вимоги до кваліфікації вчителя іноземної мови, а саме вважає, що «кваліфікаційна характеристика - це перелік основних

вимог до професійних якостей, знань і вмінь фахівця, необхідних для успішного виконання професійних обов'язків» [5, С.13]. Вона наголошує на методичному компоненті кваліфікаційної характеристики майбутнього вчителя іноземної Професійна підготовка вчителя іноземної мови включає в володіння іноземною мовою як засобом усної та писемної комунікації в усіх сферах спілкування, а також як засобом педагогічної діяльності в різних умовах з урахуванням цілей вікових особливостей школярів та їх мовної підготовки” [4, С. 242]

Мотивація є ключовим елементом у формуванні професійної спрямованості. Майбутні вчителі іноземних мов зазвичай мають високий рівень внутрішньої мотивації, обумовлений інтересом до мови, культури та бажанням поділитися своїми знаннями з іншими. Одним із чинників, які формують мотивацію студентів до ефективного навчання є рефлексія – самоаналіз та осмислення діяльності особистості. На основі аналізу літературних джерел, зроблено висновок, що рефлексивне мислення сприяє усвідомленню цінності та значущості власної навчальної діяльності, активізації процесу самоорганізації навчання студентів, підвищенню мотивації; більш ефективному розвитку інтелектуальних умінь, здатності до самореалізації та самоосвіти в подальшому [1].

Проте мотивація може змінюватися під впливом різних факторів, таких як:

- особистісні інтереси та схильності: любов до мови, лінгвістики, літератури, культури країн, мова яких вивчається;
- альтруїстичні мотиви: бажання допомагати іншим, сприяти їхньому розвитку, впливати на формування їх особистості.
- кар'єрні та матеріальні стимули: перспективи професійного зростання, стабільність працевлаштування, соціальний статус.

Майбутній вчитель іноземної мови повинен володіти розвиненими комунікативними навичками:

- вербальна комунікація: чітке та зрозуміле пояснення матеріалу, вміння вести дискусію, стимулювати участь учнів.
- невербальна комунікація: використання міміки, жестів, інтонації для підсилення ефективності спілкування.
- міжкультурна комунікація: розуміння культурних відмінностей, толерантність, здатність сприяти міжкультурному діалогу [2].

Процес підготовки майбутнього вчителя іноземної мови повинен вести до усвідомлення і бажання студентів бути фахівцем своєї справи, тобто формувати індивідуальний стиль творчої діяльності. Його розвитку сприяють сприймання навчальної діяльності як творчого пошуку, відчуття студентом себе як активного учасника навчання, відповідність педагогічного знання особистісному досвіду студента. Розвиток індивідуального стилю діяльності майбутнього вчителя залежить від рівня професійної підготовки, активності студента, його індивідуальних особливостей [7, С. 84].

Сучасний освітній процес вимагає від вчителя творчого підходу, розробки інноваційних методик: використання інтерактивних завдань, проектних робіт, рольових ігор; високий рівень лінгвістичної компетенції, включаючи граматику, лексику, фонетику; розуміння сучасних методик викладання, вміння обирати та адаптувати навчальні матеріали, використання онлайн-платформ, мультимедійних ресурсів.

У сучасних умовах роль вчителя іноземної мови значно розширюється. Він стає не лише носієм знань, але й наставником, посередником між культурами. Формування професійної спрямованості майбутніх вчителів іноземних мов є багатограним процесом, який залежить від низки факторів:

- особистісні характеристики: мотивація, інтереси, особистісні якості.
- освітнє середовище: якість освіти, методи викладання, педагогічна практика.
- соціальні та культурні фактори: підтримка оточення, доступ до культурних ресурсів.
- технологічні можливості: інтеграція ІКТ, доступ до сучасних навчальних засобів.

Для підвищення ефективності підготовки майбутніх вчителів необхідно впроваджувати комплексні заходи, спрямовані на розвиток їх професійних та особистісних якостей. Це включає: розвиток мотивації та професійних цінностей через активну участь у професійному житті, усвідомлення значущості своєї майбутньої діяльності; підвищення якості освіти за рахунок оновлення навчальних програм, впровадження інноваційних методик, підвищення кваліфікації викладачів; створення можливостей для саморозвитку: доступ до додаткових ресурсів, участь у конференціях, семінарах; формування міжкультурної компетентності через міжнародні обміни, культурні заходи, спілкування з носіями мови.

Висновки. Таким чином, процеси інтеграції в європейський освітній простір, зміни принципів, форм та методів роботи у вищих навчальних закладах України зумовили значне підвищення вимог до рівня та якості професійної підготовки майбутніх викладачів іноземної мови, їхньої фахової та соціальної компетентності, загальної й професійної культури. Формування професійної спрямованості особистості майбутнього вчителя іноземної мови є стратегічно важливим завданням педагогічної освіти. Від того, наскільки успішно буде вирішено це завдання, залежить якість мовної освіти в країні, розвиток міжкультурного діалогу та інтеграція України у світовий освітній простір.

Для глибшого розуміння проблеми та її ефективного вирішення рекомендується: дослідити вплив гендерних, вікових та культурних особливостей на формування професійної спрямованості; вивчити ефективність конкретних методик та технологій у підготовці майбутніх вчителів іноземних мов; проаналізувати вплив дистанційного та змішаного навчання на професійну підготовку в умовах сучасних викликів.

Література:

1. Ільченко О. Теоретичні основи формування професійної спрямованості майбутніх учителів. *Педагогічні науки*. Суми, 2006. Ч.2. С. 246 – 250.
2. Концепція педагогічної компетентності майбутніх учителів у системі ступеневої підготовки спеціалістів початкової ланки освіти / Л. Банашко, О. Севастьянова, Б. Кришук, С. Тафінцева. Режим доступу: <http://www.kgpa.km.ua>.
3. Сергійчук О. Професійна компетентність майбутнього вчителя. Підготовка студентів до майбутньої професійної діяльності : науково-теорет. зб. Вип. 1. Переяслав-Хмельницький : СКД, 2008. 254 с.
4. Ніколаєва С. Методика навчання іноземних мов у середніх навчальних закладах: підручник для вузів. Київ: Ленвіт, 1999. 320 с
5. Поліщук Л. Особливості професійної підготовки майбутніх фахівців у педагогічних закладах України. Вісник Житомирського державного університету ім. Івана Франка. 2009. Вип. 48. С. 112–119.
6. Савченко О. Система неперервної освіти : здобутки, пошуки, проблеми. Чернівці. «Митець», 1996. 152 с.
7. Сисоєва С. Основи педагогічної творчості : підручник. Київ: Міленіум, 2006. 344 с
8. Шевченко Л. Професійна спрямованість: методологічний аспект. Науковий вісник. Київ, 2005. Вип. 88. С. 204 – 215.
9. Яремчук С. Формування професійно-психологічної спрямованості особистості майбутнього вчителя: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07. Київ, 1999. 216 с.

References:

1. Ilchenko O. (2006). Teoretychni osnovy formuvannia profesiinoi spriamovanosti maibutnix uchyteliv [Theoretical basis of forming professional orientation of future teachers]. *Pedahohichni nauky*. Sumy [in Ukrainian].
2. Kontsepsiia pedahohichnoi kompetentnosti maibutnix uchyteliv u systemi stupenevoi pidhotovky spetsialistiv pochatkovoї lanky osvity [The conception of pedagogical competence of future teachers in the system of graduate training of specialists of primary level of education] / L. Banashko, O. Sevastianova, B. Kryshchuk, S. Tafintseva. Rezhym dostupu: <http://www.kgpa.km.ua> [in Ukrainian].
3. Serhiichuk O. (2008) Profesiina kompetentnist maibutnoho vchytelia. Pidhotovka studentiv do maibutnoi profesiinoi diialnosti : naukovo-teoret. zb. [Professional competence of the future teacher. Preparation of students for future professional activity: scientific theory]. Vyp. 1. Pereiaslav-Khmelnitskyi : SKD [in Ukrainian].
4. Nikolaieva S. (1999) *Metodyka navchannia inozemnykh mov u serednikh navchalnykh zakladakh: pidruchnyk dlia vuziv* [Methods of teaching foreign languages in secondary educational institutions: a textbook for universities]. Kyiv: Lenvit [in Ukrainian].
5. Polishchuk L.(2009) *Osoblyvosti profesiinoi pidhotovky maibutnix fakhivtsiv u pedahohichnykh zakladakh Ukrainy* [Features of personal training of future specialists in pedagogical institutions of Ukraine]. *Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnoho universytetu im. Ivana Franka* [in Ukrainian].
6. Savchenko O. (1996) *Systema neperervnoi osvity : zdobutky, poshuky, problemy* [The system of continuous education: achievements, searches, problems]. Chernivtsi «Mytets» [in Ukrainian].
7. Sysoieva S. (2005) *Osnovy pedahohichnoi tvorchosti : pidruchnyk* [Basics of pedagogical creativity]. Kyiv: Milenium [in Ukrainian].
8. Shevchenko L. (2005) *Profesiina spriamovanist: metodolohichni aspekt*. *Naukovyi visnyk* [Professional orientation: methodological aspect. Scientific bulletin]. Kyiv. Vyp. 88. [in Ukrainian].
9. Yaremchuk S. (1999) *Formuvannia profesiino-psykholohichnoi spriamovanosti osobystosti maibutnoho vchytelia: dys. ... kand. psykhol. nauk: [Formation of the professional and psychological orientation of the personality of the future teacher dissertation of candidate of psychological sciences]* Kyiv [in Ukrainian].

УДК 378.147.091.31-059.1

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11\(39\)-1594-1601](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11(39)-1594-1601)

Шевчук Ганна Йосипівна кандидат історичних наук, доцент кафедри педагогіки та інноваційної освіти, Національний університет «Львівська політехніка», м. Львів, <https://orcid.org/0000-0002-9688-2305>

ІНДИВІДУАЛЬНА ОСВІТНЯ ТРАЄКТОРІЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИНЦИПУ СТУДЕНТОЦЕНТРИЗМУ В ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Анотація. У статті досліджено сутність і значення індивідуальної освітньої траєкторії як інструменту реалізації принципу студентоцентризму в закладах вищої освіти. Проаналізовано законодавче підґрунтя у сфері реалізації права на навчання за індивідуальними освітніми траєкторіями, зокрема у зв'язку з ухваленням Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо розвитку індивідуальних освітніх траєкторій та вдосконалення освітнього процесу». Здійснено огляд наукових досліджень щодо побудови освітніх траєкторій здобувачів вищої освіти, висвітлено основну проблематику.

Наголошено на актуальності розвитку індивідуальних освітніх траєкторій у контексті адаптації системи вищої освіти України до європейських стандартів. Констатовано, що побудова індивідуальних освітніх траєкторій – це сучасний підхід до навчання, який дозволяє студентам здобути освіту, що максимально відповідає їхнім індивідуальним потребам та сприяє особистісному і професійному розвитку.

Окреслено основні особливості реалізації індивідуальних освітніх траєкторій у процесі студентоцентрованого навчання, яке є одним із пріоритетних завдань у сфері вищої освіти. Розглянуто ролі студента, викладача і загалом закладу вищої освіти в реалізації індивідуальних освітніх траєкторій.

Також зосереджено увагу на необхідності індивідуалізації освітнього процесу в умовах дії воєнного стану. Визначено, що в умовах воєнних реалій та викликів, пов'язаних із безпекою освітнього простору, індивідуальна освітня траєкторія передусім дає можливість забезпечити гнучкість освітнього процесу з урахуванням потреб і можливостей студента. Обґрунтовано важливість партнерської взаємодії та ефективної комунікації між здобувачем вищої освіти і викладачем як запоруки успішної реалізації індивідуальної освітньої траєкторії.

Ключові слова: індивідуальна освітня траєкторія, студентоцентризм, студентоцентроване навчання, індивідуальний підхід, вища освіта, здобувач вищої освіти, освітній процес.

Shevchuk Hanna Yosypivna docent, Pedagogy and innovative education
NU "Lviv Polytechnic", orcid.org/0000-0002-9688-2305

INDIVIDUAL EDUCATIONAL PATH AS A TOOL FOR IMPLEMENTING THE STUDENT-CENTRISM PRINCIPLE IN HIGHER EDUCATIONAL ESTABLISHMENTS

Abstract. The article studies the essence and the meaning of an individual educational path as a tool for implementing the student-centrism principle in higher educational establishments. It analyzes the legislative grounds in the field of exercising the right to study with individual educational paths, particularly in connection with the newly adopted Law of Ukraine “On the Amendments to Certain Laws of Ukraine on the Development of Individual Educational Paths and on the Improvement of Educational Process”. The article contains a review of the scientific researches on developing students’ educational paths and highlights the main problems.

The author stresses on the importance of developing individual educational paths in the context of adapting the Ukrainian higher education system to European standards. It is stated that the development of individual educational paths is a modern approach to teaching that allows students pursue an education that best matches their individual needs and fosters their individual and professional growth.

The article focuses on the main peculiarities of developing and implementing individual educational paths in the process of student-centered teaching, which is one of the priority goals in higher education. The author describes the roles of a student, a teacher, and a higher educational establishment in exercising individual educational paths.

Special attention is paid to the need for individualization of educational process during the state of war. It is ascertained that during wartime and with the challenges related to the safety of educational space, an individual educational path allows ensuring a flexibility of an educational process, taking into account student’s needs and capabilities. The author justifies the importance of partner cooperation and effective communication between a higher education seeker and a teacher for a successful implementation of an individual educational path.

Keywords: individual educational path, student-centrism, student-centered teaching, individual approach, higher education, higher education seeker, educational process.

Постановка проблеми. Індивідуальний підхід в освітньому процесі є важливим чинником інтелектуального, культурного і професійного розвитку особистості, якісної підготовки фахівців для сучасного ринку праці та забезпечення рівного доступу до освіти для всіх здобувачів. Персоналізація освітнього процесу дозволяє студентам виявити та розвивати свій творчий

потенціал, зосереджуючись на знаннях і навичках, необхідних для майбутньої кар'єри та професійної самореалізації.

В основі індивідуальної освітньої траєкторії – студентоцентризм, метою якого є забезпечення максимально сприятливих умов для навчання й особистісного розвитку кожного здобувача вищої освіти. Роль студента в побудові індивідуальної освітньої траєкторії є ключовою, оскільки саме здобувач освіти визначає цілі, обирає освітні компоненти та загалом ухвалює рішення щодо власного освітнього шляху. Завдання ЗВО – створити умови, які дозволяють студентам розвивати індивідуальні освітні траєкторії, забезпечуючи їм необхідні ресурси, підтримку та можливості для реалізації освітніх і професійних цілей.

При цьому формування індивідуальних освітніх траєкторій є комплексним процесом і потребує активної участі як студентів, так і викладачів закладу вищої освіти. Ефективна комунікація між учасниками освітнього процесу сприяє партнерській взаємодії, мотивації студентів до навчання та розвитку компетентностей, необхідних для їхнього професійного шляху.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Теоретичні та практичні аспекти побудови й реалізації індивідуальної освітньої траєкторії здобувачів вищої освіти досліджуються багатьма українськими науковцями. Зміст поняття та його значення для професійного розвитку майбутніх фахівців розглядаються в працях І. Краснощок, С. Алексеєвої, Т. Коростіянець, М. Барни, Л. Медвідь, О. Бакалець, Л. Федонюк, Н. Бегош, Т. Заєць, І. Габенко. В. Литвин у науковому дослідженні акцентувала на принципах побудови, формах і методах реалізації індивідуальної освітньої траєкторії здобувачів вищої освіти. С. Стрельбицька висвітлила поняття індивідуальної освітньої траєкторії професійного розвитку здобувачів освіти в умовах магістратури.

Серед сучасних наукових доробків українських учених доцільно виокремити працю Т. Саяпіної, В. Корольчук, Т. Волошиної та Є. Сидорук, які досліджували реалізацію індивідуальної траєкторії студента засобами Moodle. Як інструмент проектування майбутньої професійної діяльності індивідуальну освітню траєкторію досліджували Є. Прокоф'єв та В. Товстоган. Т. Цалко і С. Невмержицька акцентували на особливостях побудови індивідуальної траєкторії навчання в умовах воєнного стану.

Аналіз наукової літератури свідчить, що вчені поділяють думку щодо необхідності розвитку індивідуальних траєкторій з погляду забезпечення якості вищої освіти та залученості студентів в освітній процес, в якому вони стають активними, свідомими й відповідальними учасниками.

Вивчення проблем побудови та реалізації індивідуальних освітніх траєкторій у закладах вищої освіти залишається актуальним у зв'язку зі змінами в освітньому законодавстві та євроінтеграційними процесами в Україні, що зумовлюють приведення системи вищої освіти у відповідність до європейських стандартів.

Метою статті є дослідження індивідуальної освітньої траєкторії як інструменту реалізації принципу студентоцентризму в закладах вищої освіти.

Для досягнення мети статті використано загальні наукові методи дослідження, такі як аналіз, синтез, конкретизація, узагальнення наукових джерел та нормативно-правових актів щодо розвитку індивідуальних освітніх траєкторій у вищій освіті.

Виклад основного матеріалу

Студентоцентризм та орієнтація на індивідуальні потреби здобувачів вищої освіти закріплені в чинному законодавстві України та є одними з пріоритетних цілей системи вищої освіти. У Законі України «Про вищу освіту» побудова індивідуальної освітньої траєкторії розглянута в контексті організації студентоцентрованого навчання, що, зокрема, передбачає створення освітнього простору, орієнтованого на задоволення потреб та інтересів здобувачів вищої освіти [1].

Процеси інтеграції України до Європейського Союзу зумовлюють низку змін і в освітньому законодавстві. Це стосується з-поміж іншого й питань розвитку студентоцентризму, реалізація якого через гнучкі освітні траєкторії є одним зі стандартів забезпечення якості в Європейському просторі вищої освіти [2. с. 12]. У країнах ЄС індивідуальні освітні траєкторії підтримуються різноманітними ініціативами та програмами, що сприяють гнучкому й персоналізованому підходу до освіти, отриманню міжнародного досвіду та підвищенню конкурентоспроможності випускників на ринку праці, на що потрібно орієнтуватися й українським ЗВО в процесі трансформації вищої освіти та інтеграції до європейського освітнього простору.

Важливим кроком на шляху наближення системи вищої освіти до європейських стандартів стало ухвалення в квітні 2024 року Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо розвитку індивідуальних освітніх траєкторій та вдосконалення освітнього процесу». Закон закріплює поняття індивідуальної освітньої траєкторії здобувача вищої освіти як персонального шляху реалізації особистісного потенціалу, що ґрунтується на виборі здобувачем вищої освіти освітніх програм, суб'єктів освітньої діяльності, що їх реалізують, форм і строку здобуття освіти, освітніх компонентів [3].

Закон розширює можливості здобувачів у побудові власної траєкторії освітнього розвитку, а саме: у виборі темпу й тривалості навчання, вибіркового дисциплін, зміни спеціальності за потреби. Здобувачі вищої освіти матимуть можливість індивідуалізувати освітні траєкторії за допомогою міждисциплінарних освітніх програм [4]. Також визначено, що індивідуальна освітня траєкторія передбачає академічну мобільність і визнання результатів навчання, здобутих шляхом неформальної та інформальної освіти, що є актуальним для тих, хто поєднує навчання в Україні й за кордоном. Загалом ухвалені зміни дають змогу студентам розширити освітні можливості й

побудувати навчання відповідно до особистих інтересів, здібностей і професійних цілей.

В умовах воєнного стану й нових викликів для системи освіти, пов'язаних із безпекою освітнього простору, стратегічним завданням є забезпечення доступу до освіти та якісного освітнього процесу для всіх здобувачів. Досліджуючи особливості побудови індивідуальної траєкторії навчання в умовах воєнного стану, Т. Цалко та С. Невмержицька акцентували на тому, що інструменти навчання повинні враховувати психоемоційний стан та умови перебування здобувача освіти, а освітній процес має бути організований так, щоб була виражена позиція здобувача освіти, враховані його потенційні можливості, переваги, слабкі сторони, особливості індивідуального пізнавального процесу [5 с. 115].

Аналізуючи переваги застосування індивідуальних освітніх траєкторій, передусім потрібно наголосити на студентоцентрованому навчанні та досягненні освітніх цілей, визначених безпосередньо здобувачами освіти. Завдяки індивідуальній освітній траєкторії здобувачі вищої освіти отримують можливість зосередитися на тих компетентностях, які потрібні їм для майбутньої професійної діяльності і які вони зацікавлені розвивати. Це забезпечує раціональний розподіл часу й ресурсів, підвищуючи при цьому якість освіти та відповідність вимогам сучасного ринку праці. Побудова й реалізація індивідуальної освітньої траєкторії сприяє розвитку навичок самоорганізації студента: навчає планувати власний освітній шлях, визначати цілі й самостійно їх досягати. Через вибір практик, стажувань, участь у різноманітних проектах студенти можуть інтегрувати теоретичні знання з практичними навичками. Це розвиває відповідальність, комунікативні вміння, лідерський потенціал, навички тайм-менеджменту й інші навички, які потрібні, щоб бути конкурентоспроможними на ринку праці.

Роль закладів вищої освіти в забезпеченні й реалізації індивідуальних освітніх траєкторій є комплексною та передбачає створення умов, надання ресурсів і підтримки для розвитку особистісного потенціалу кожного студента.

В успішній реалізації індивідуальних освітніх траєкторій здобувачів вищої освіти вагоме значення належить науково-педагогічному колективу. Для викладача важливим завданням є адаптація методів навчання під потреби й можливості різних студентів. При цьому особлива увага належить ефективній комунікації та зворотному зв'язку в освітньому процесі. Важливо не лише отримувати зворотний зв'язок від здобувачів освіти, а й надавати їм свій. Конструктивний і мотиваційний зворотний зв'язок допоможе студентам коригувати індивідуальні траєкторії та покращувати результати навчання.

Результати моніторингового дослідження, проведеного Державною службою якості освіти України у IV кварталі 2023 року, зокрема, щодо рівня задоволеності здобувачів якістю внутрішньої комунікації в закладах вищої та фахової передвищої освіти, свідчать, що 83,8 % опитаних студентів досить

високо оцінюють якість комунікації, натомість 16,2 % – незадоволені рівнем інформування здобувачів щодо освітнього процесу. При цьому найбільша частка незадоволених комунікацією серед студентів, які навчаються в змішаному форматі, відзначаючи пізні терміни інформування щодо змін у розкладі, вибору викладачами форми проведення занять тощо [6].

Щодо засобів комунікації, то основним інструментом в умовах воєнного стану, за результатами опитування, є асинхронні засоби – месенджери. Це відзначили і викладачі (78,8 %), і здобувачі освіти (87,6 %) [6]. Таким чином, у сучасних умовах освітнього процесу важлива роль належить електронній комунікації між викладачем і студентом, за допомогою якої забезпечується гнучка й оперативна взаємодія, персоналізований зворотний зв'язок, зокрема в умовах дистанційного навчання й для реалізації індивідуальної освітньої траєкторії.

У процесі реалізації освітньої траєкторії важливо, щоб викладачі були відкритими до діалогу та виявляли зацікавленість у прогресі студентів. Індивідуальні консультації дають можливість обговорити успіхи студентів, визначити сильні сторони, надати поради й рекомендації щодо напрямів, які потребують удосконалення. Тобто ефективна комунікація між викладачем і здобувачем вищої освіти базується на партнерській взаємодії, взаємній повазі та використанні сучасних технологій для забезпечення максимальної залученості в освітній процес.

При цьому реалізація індивідуальних освітніх траєкторій здобувачів вищої освіти супроводжується викликами, які можуть вплинути на ефективність цього підходу. Індивідуалізація освітнього процесу вимагає більше часу й зусиль з боку викладачів для підготовки навчальних матеріалів, консультування й надання персоналізованого зворотного зв'язку. Студенти можуть не мати достатньо навичок самоорганізації для ефективного використання індивідуальних траєкторій, потребувати допомоги у визначенні освітніх цілей, адаптації до методів і технологій навчання. Підтримка молоді під час реалізації індивідуального підходу також може бути ускладненою, якщо студентам бракує мотивації та самодисципліни.

Отже, розвиток індивідуальних освітніх траєкторій як інструменту реалізації принципу студентоцентризму ґрунтується на співпраці учасників освітнього процесу. Викладачі мають активно взаємодіяти зі студентами, використовувати сучасні технології та методи навчання, а також бути наставниками й надавати підтримку впродовж здобуття освіти. Студенти, зі свого боку, повинні прагнути до постійного вдосконалення, бути вмотивованими до навчання, розвивати самостійність, відповідальність, а також шукати можливості для практичного застосування здобутих знань.

Висновки

Реалізація індивідуальних траєкторій здобуття освіти є одним із найактуальніших напрямів удосконалення освітнього процесу та відповідає

прагненням України стати повноправним членом європейського освітнього простору. Надання студентам можливості обирати навчальні дисципліни, форми й терміни здобуття освіти, які найбільше відповідають їхнім інтересам, здібностям і професійним цілям, підвищує мотивацію до навчання і забезпечує досягнення конкретних освітніх результатів.

Водночас розвиток індивідуальних освітніх траєкторій є комплексним процесом, що потребує партнерської взаємодії студентів і викладачів та має підтримуватися загалом у закладі вищої освіти. Університети повинні мати політики та стратегії, націлені на розвиток студентоцентрованого навчання та індивідуальних траєкторій здобуття освіти. При цьому важливо надавати здобувачам вищої освіти підтримку в процесі здійснення вибору, а також допомагати їм в усвідомленні можливих наслідків своїх рішень.

Література:

1. Про вищу освіту: Закон України від 01.07.2014. № 1556-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18> (дата звернення 25.06.2024).
2. Стандарти і рекомендації щодо забезпечення якості в Європейському просторі вищої освіти (ESG). 2015. 32 с. URL: <http://surl.li/lheco> (дата звернення 01.07.2024).
3. Про внесення змін до деяких законів України щодо розвитку індивідуальних освітніх траєкторій та вдосконалення освітнього процесу: Закон України від 23.04.2024 від 3642-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3642-20#Text> (дата звернення 01.07.2024).
4. Удосконалення вищої освіти та розвиток індивідуальних освітніх траєкторій: ухвалено закон у другому читанні. *Міністерство освіти і науки України*. 2024. URL: <https://mon.gov.ua/news/udoshkonalennya-vishchoi-osviti-ta-rozvitok-individualnikh-osvitnikh-traektoriy-ukhvaleno-zakon-u-drugomu-chitanni> (дата звернення 01.07.2024).
5. Цалко Т. Р. Особливості побудови індивідуальної траєкторії навчання в умовах воєнного стану / Т. Р. Цалко, С. М. Невмержицька // *Матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми інтеграції освіти, науки та бізнесу в умовах глобалізації»* : тези доповідей, м. Київ, 7 жовтня 2022 року. – Київ : КНУТД, 2022. – С. 114-115. URL: https://er.knutd.edu.ua/bitstream/123456789/20244/1/PIONBUG_2022_P114-115.pdf (дата звернення 30.06.2024).
6. Інформаційно-аналітична довідка щодо організації освітнього процесу в закладах фахової передвищої та вищої освіти України в умовах воєнного стану (за результатами щоквартального онлайн-анкетування, IV квартал 2023 року). *Державна служба якості освіти України*. 2023. URL: https://sqe.gov.ua/wp-content/uploads/2024/04/IAD_IV_kvartal_2023.pdf (дата звернення 01.07.2024).

References:

1. Pro vyshchu osvitu (2014)[About Higher Education]: Zakon Ukrainy vid 01.07.2014. № 1556-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18> [In Ukrainian].
2. Standarty i rekomendatsii shchodo zabezpechennia yakosti v Yevropeiskomu prostori vyshchoi osvity (2015). [Standards and recommendations for quality assurance in the European area of higher education] 32 s. URL: <http://surl.li/lheco> [In Ukrainian].
3. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakoniv Ukrainy shchodo rozvytku indyvidualnykh osvitnikh traektorii ta vdoskonalennia osvitnoho protsesu (2024) [On making changes to some laws of Ukraine regarding the development of individual educational trajectories and improvement of the educational process]. Zakon Ukrainy vid 23.04.2024 vid 3642-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3642-20#Text> [In Ukrainian].

4. Udoskonalennia vyshchoi osvity ta rozvytok individualnykh osvitnikh traiektorii: ukhvaleno zakon u druhomu chytanni. (2024). [Improvement of higher education and development of individual educational trajectories: the law was adopted in the second reading]. *Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy*. URL: <https://mon.gov.ua/news/udoskonalennya-vishchoi-osviti-ta-rozvitok-individualnykh-osvitnikh-traiektoriy-ukhvaleno-zakon-u-drugomu-chytanni> [In Ukrainian].

5. Tsalko T. R. (2022). Osoblyvosti pobudovy individualnoi traiektorii navchannia v umovakh voiennoho stanu [Peculiarities of building an individual learning trajectory in the conditions of martial law] / T. R. Tsalko, S. M. Nevmerzhytska // *Materialy IV Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii «Problemy intehtatsii osvity, nauky ta biznesu v umovakh hlobalizatsii» : tezy dopovidei*, m. Kyiv, 7 zhovtnia 2022 roku. – Kyiv : KNUTD. S. 114-115. URL: https://er.knutd.edu.ua/bitstream/123456789/20244/1/PIONBUG_2022_P114-115.pdf [In Ukrainian].

6. Informatsiino-analitychna dovidka shchodo orhanizatsii osvitnoho protsesu v zakladakh fakhovoi predvyshchoi ta vyshchoi osvity Ukrainy v umovakh voiennoho stanu (za rezultatamy shchokvartalnoho onlain-anketuvannia, IV kvartal 2023 roku). (2023). [Informational and analytical reference on the organization of the educational process in institutions of professional pre-higher and higher education of Ukraine under martial law (according to the results of a quarterly online survey, the 4th quarter of 2023)]. *Derzhavna sluzhba yakosti osvity Ukrainy*. URL: https://sqe.gov.ua/wp-content/uploads/2024/04/IAD_IV_kvartal_2023.pdf [In Ukrainian].

УДК 7.012 (03)

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11\(39\)-1602-1611](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11(39)-1602-1611)

Шостачук Тетяна Всеволодівна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри образотворчого мистецтва та дизайну, Житомирський державний університет імені Івана Франка, вул. Велика Бердичівська, 66/30, м. Житомир, <https://orcid.org/0000-0002-4542-2835>

Петухова Тетяна Анатоліївна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри дизайну, Міжнародний гуманітарний університет, Фонтанська дорога, 33, м. Одеса, <https://orcid.org/0000-0001-5300-0539>

Денисенко Анжела Олегівна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри освітології та інноваційної педагогіки, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, вул. Алчевських, 29, м. Харків, <https://orcid.org/0000-0003-4294-7844>

Трегуб Ангеліна Михайлівна кандидат наук із соціальних комунікацій, доцент, доцент кафедри, завідувач кафедри дизайну, КВНЗ «Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія» ЗОР, вул. Наукове Містечко, 59, м. Запоріжжя, <https://orcid.org/0000-0001-9755-8067>

Піддубна Оксана Михайлівна кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри образотворчого мистецтва та дизайну, Житомирський державний університет імені Івана Франка, вул. Велика Бердичівська, 40, м. Житомир, <https://orcid.org/0000-0002-5937-0677>

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ГРАФІЧНОГО ДИЗАЙНУ У СВІТІ ТА В УКРАЇНІ

Анотація. У статті розглядаються сучасні тенденції графічного дизайну у світі та в Україні. Акцентовано увагу на тому, що в сучасному постіндустріальному суспільстві важливу роль відіграє графічний дизайн, який впливає на особистість, її цінності, смаки, переваги. Обґрунтовано, що в останні роки в графічному дизайні як в Україні так і за кордоном акцент робиться на національну культуру, що активно сприяє формуванню національної свідомості та національних образів. Саме тому можемо говорити про те, що графічний дизайн в сучасному суспільстві поєднує в собі прагнення людини до творчості, краси, гармонії та естетичної доцільності в своїй життєдіяльності. Визначено основні тенденції сьогодення, які використовуються в графічному дизайні як за кордоном так і в Україні, а саме: інтеграція

технологій; мінімалізм і простота; екологічна та соціальна свідомість; кольорова експресія; інтерактивність і анімація; експерименти з типографічними елементами; соціокультурні впливи. Також не менш популярними є: асиметричність; гучність та яскравість кольорів; геометричність фігур; авторські ілюстрації; відкрита композиція; творча типографіка; градієнти. Зазначено, що протягом останніх двох років акцент в графічному дизайні робиться на: природні матеріали, які використовуються в графічному дизайні; мінімалізм; пікселі; утилітарний дизайн та каракулі. Обґрунтовано, що найголовніша тенденція в сучасному графічному дизайні полягає в тому, що дизайнери все частіше звертаються до *handmade techniques*. Розглянуто прогнозовані тенденції графічного дизайну на 2025 рік. Зроблено висновок, що сучасний графічний дизайн стрімко розвивається як в Україні так і за кордоном. Завдяки «національному стилю» виникають нові тенденції в дизайні дизайнерських виробів. Близька уява, бажання експериментувати та креативне мислення — риси авангардних течій. Визначну роль при цьому відіграють сучасна типографіка, геометрична композиції, яскраві кольори, барвисті відтінки, авторські ілюстрації, асиметрія та відкрита композиція у формуванні зримого художнього образу.

Ключові слова: графічний дизайн, національна свідомість, культура, суспільство, тенденції розвитку.

Shostachuk Tetiana Vsevolodivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor at the Fine Arts and Design Department, Zhytomyr Ivan Franko State University, St. Velyka Berdychivska, 66/30, Zhytomyr, <https://orcid.org/0000-0002-4542-2835>

Petukhova Tetiana Anatoliivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Design, International Humanitarian University, Fontanskaya road, 33, Odesa, <https://orcid.org/0000-0001-5300-0539>

Denysenko Anzhela Olehivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Education and Innovative Pedagogy, H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, St. Alchevskikh, 29, Kharkiv, <https://orcid.org/0000-0003-4294-7844>

Tregub Angelina Mykhailivna Candidate of Sciences in Social Communications, Associate Professor, Assistant Professor and Head of the Department of Design, Municipal Institution of Higher Education «Khortytsia National Educational and Rehabilitation Academy» of Zaporizhzhia Regional Council, St. Naukove Mistechko, 59, Zaporizhzhia, <https://orcid.org/0000-0001-9755-8067>

Piddubna Oksana Mykhailivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate professor, Head of the Department of Fine Arts and Design, Zhytomyr Ivan Franko State University, St. Velyka Berdychivska, 40, Zhytomyr, <https://orcid.org/0000-0002-5937-0677>

CURRENT TRENDS IN GRAPHIC DESIGN IN THE WORLD AND IN UKRAINE

Abstract. The article examines modern trends in graphic design in the world and in Ukraine. Emphasis is placed on the fact that graphic design plays an important role in modern post-industrial society, which affects the personality, its values, tastes, and preferences. It is substantiated that in recent years in graphic design, both in Ukraine and abroad, the emphasis is on national culture, which actively contributes to the formation of national consciousness and national images. That is why we can say that graphic design in modern society combines a person's desire for creativity, beauty, harmony and aesthetic expediency in his life. The main trends of today, which are used in graphic design both abroad and in Ukraine, are identified, namely: integration of technologies; minimalism and simplicity; environmental and social awareness; color expression; interactivity and animation; experiments with typographical elements; sociocultural influences. Equally popular are: asymmetry; volume and brightness of colors; geometry of figures; author's illustrations; open composition; creative typography; gradients. It is noted that during the last two years the emphasis in graphic design is on: natural materials used in graphic design; minimalism; pixels; utilitarian design and doodles. It is substantiated that the most important trend in modern graphic design is that designers increasingly turn to hand-made techniques. The projected graphic design trends for 2025 are considered. It was concluded that modern graphic design is rapidly developing both in Ukraine and abroad. Thanks to the "national style", new trends in the design of designer products arise. Brilliant imagination, desire to experiment and creative thinking are features of avant-garde currents. At the same time, modern typography, geometric compositions, bright colors, colorful shades, author's illustrations, asymmetry and open composition play a significant role in the formation of a visible artistic image.

Keywords: graphic design, national consciousness, culture, society, development trends.

Постановка проблеми. В сучасному постіндустріальному суспільстві важливу роль відіграє графічний дизайн, який впливає на особистість, її цінності, смаки, переваги тощо.

З моменту виникнення графічного дизайну він пройшов суттєві зміни та трансформації. На сьогоднішній день графічний дизайн використовується в усіх сферах життєдіяльності людини, адже він виступає інструментом для створення візуального контенту. Сучасний графічний дизайн разом із

цифровими технологіями дозволяє створювати справжні шедеври з допомогою яких відбувається обмін інформацією між виробником та споживачем.

В останні роки в графічному дизайні як в Україні так і за кордоном акцент робиться на національну культуру, що активно сприяє формуванню національної свідомості та національних образів. Саме тому можемо говорити про те, що графічний дизайн в сучасному суспільстві поєднує в собі прагнення людини до творчості, краси, гармонії та естетичної доцільності в своїй життєдіяльності, а тому, на нашу думку, важливим є дослідження сучасних тенденцій графічного дизайну у світі та в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій дозволив визначити, що в останні роки науковці активно займаються дослідженням тих питань, які пов'язані з графічним дизайном.

Так серед провідних українських вчених хотілося б відзначити: В. Даниленко, О. Гладун, Д. Бородаєва, Г. Скляренко, Е. Пановського, В. Харченко.

Що стосується закордонних вчених, то дослідженню графічного дизайну присвятили свої доробки: М. Джонс, В. Еддісон Двігінс А. Малік, Дж. Мюллер, К. Ньюарк, Е. Туемлоу, П. Філь, Ш. Філь та інші.

Метою статті є розгляд сучасних тенденцій графічного дизайну у світі та в Україні.

Виклад основного матеріалу. З моменту свого виникнення графічний дизайн зазнав значних трансформацій та став потужним інструментом для створення справжніх шедеврів. В сучасному світі в графічному дизайні активно використовуються цифрові технології, що робить його ще більш популярним та актуальним.

На сьогоднішній день графічний дизайн виступає однією із динамічних сфер розвитку культури суспільства, який забезпечує комунікацію в соціумі.

Процеси, які сприяли розвитку графічного дизайну призвели до створення єдиних його стандартів. Ці стандарти передбачали однакові підходи до вирішення комунікації та схожі засоби проєктування. Проте в останні роки прослідковується активний розвиток графічного дизайну з акцентуацією на особливості національної культури [1, с. 1015]. А отже, можемо стверджувати, що в останні роки гостро стоїть проблематика національного та інтернаціонального у графічному дизайні, що виявляється у суперечності між «звичкою» графічного дизайну підроблятися під загальноприйнятту серед лідерів моду і дотримуватися її, та тяжінням до національно зорієнтованого дизайну, спрямованого на врахування національної специфіки споживання, мораль і надбання національної культури [2, с. 10].

Аналіз наукових джерел з проблематики графічного дизайну дозволив визначити, що в останні роки відбувається стрімка зміна його тенденцій, адже він постійно оновлюється та збагачується сучасними інструментами та технологіями з допомогою яких створюється візуальний контент. На сучасному етапі свого розвитку графічний дизайн впливає на формування

нових надзвичайних національних образів. Як приклад можна навести такі країни як: Японія, Фінляндія, Корея, Італія, які починаючи з ХХ століття і по сьогоднішній день активно займаються створенням національного дизайну за допомогою якого відбувається візуальна ідентифікація.

В Україні в графічному дизайні активно впроваджується національний стиль. Хотілося б зазначити, що цьому посприяла агресія та вторгнення російської федерації, адже аналізуючи роботу «Національні моделі і глобалізація графічного дизайну другої половини ХХ ст. До питання історіографії проблеми» яку написав В. Косів, ми можемо побачити, що протягом 90-х рр. графічний дизайн в Україні користувався спадщиною «радянської стилістики», а також був під впливом російського дизайну. Це проявилось у великих геометризованих формах, заповнених локальними кольорами, а також в особливостях синтаксису передачі повідомлення. Поширеним засобом «національного забарвлення» графічного дизайну було використання шрифтів із елементами рукописного уставу, друкованого напів-уставу, барокового скоропису, котрі були переважно декоративними та мали акцидентне застосування. Хоча попри це у творах дизайну використовувалися зображальні елементи «українського духу», а саме елементи доби Київської Русі, «козацького бароко», «українського модерну», орнаментальні мотиви народного декоративно-прикладного мистецтва [3, с. 293].

Що стосується розвитку графічного дизайну в умовах сьогодення, то як за кордоном так і в Україні розповсюдженими є наступні тенденції розвитку графічного дизайну, які формують його сучасний образ [4]:

- *Інтеграція технологій.* Захоплення новітніми технологіями, такими як штучний інтелект (AI), віртуальна реальність (VR) та розширена реальність (AR), відкриває неймовірні можливості для графічного дизайну. Ці технології створюють нові платформи для взаємодії з користувачем, пропонуючи занурення в повністю контрольовані, взаємодіючі віртуальні середовища.

- *Мінімалізм і простота.* Спрощення дизайну з акцентом на мінімальних елементах, чистоті форм та простоті в сприйнятті.

- *Екологічна та соціальна свідомість.* У сучасному графічному дизайні все частіше відчувається тенденція звернення до екологічних та соціальних питань. Вона відображає глобальні зміни в суспільних настроях і цінностях.

- *Кольорова експресія.* Використання яскравих, насичених кольорів або неонових відтінків для створення візуальних ефектів, які легко запам'ятати.

- *Інтерактивність і анімація.* Розвиток інтерактивних та анімованих графічних елементів. Ці елементи створюють більш захоплюючий та вражаючий візуальний досвід.

- *Експерименти з типографічними елементами.* Використання нестандартних шрифтів, асиметрії та композиційних прийомів для створення унікальних дизайнів.

- *Соціокультурні впливи.* Врахування культурних, соціальних та політичних тенденцій у графічному дизайні, що відображається в відповідних тематиках та естетиці.

Я. Сухецька [5, с. 504-506] вважає, що головними тенденціями графічного дизайну на сьогодні є:

➤ *Асиметричність.* Асиметрична композиція – це довільне розміщення елементів об'єкта на площині чи у просторі, коли симетрія порушена або відсутня. Дизайнери навмисно порушують правила симетрії, щоб створити оригінальні дизайн-проекти, таким чином досягаючи неперевершених результатів.

➤ *Гучність та яскравість кольорів.* Принцип такий, що чим яскравіші та насичені кольори, тим краще. Яскраві кольори чудово підходять для багатьох видів дизайну: брендингу, плакатів, візиток, веб-дизайну тощо.

➤ *Геометричність фігур.* Дизайн з таким сучасним рішенням виглядає стильно та допомагає досягти вражаючих композицій. Для того, щоб така тенденція виглядала більш сучасно, дизайнери комбінують її з іншими трендами графічного дизайну, такими як яскраві кольори та типографіка.

➤ *Авторські ілюстрації.* Завдяки ілюстрації продукт дизайну виділяється з-поміж інших. Ілюстрації та графічний дизайн чудово поєднуються та створюють багато можливостей, розкривають межі творчості.

➤ *Відкрита композиція.* Це така композиція, в якій елементи виходять за межі формату дизайну. Така тенденція характерна для фотографій та для веб-дизайну.

➤ *Творча типографіка.* Фантазія в цій тенденції найсильніший актив. Має декілька напрямків – обрізана, хаотична; типографіка як елементи реального життя, типографіка в комбінації шрифтів, негативний простір в типографіці.

➤ *Граденти.* Багато компаній в цілях ребрендингу змінила свої логотипи з пласким кольором на логотипи з різнокольоровими переходами. Вперше таку тенденцію було помічено в редизайні логотипу «Instagram» в 2016 році.

Протягом останніх двох років акцент в графічному дизайні робиться на [6; 7; 8]:

1. *Природні матеріали,* адже як в країнах світу так і в нашій державі екологічність виходить на перший план. Сутністю екологічності є вибір екологічно чистих матеріалів, що відображає глибокий зв'язок із природою. Чарівність цього тренду полягає в його природній естетиці. Дизайнери все частіше черпають натхнення в органіці, створюючи візуальні ефекти, які перегукуються зі спокоєм й автентичністю природи. Пакування розвивається в бік чистого й природного дизайну з акцентом на перероблених матеріалах і екологічних палітрах кольорів.

2. *Мінімалізм* – постійний тренд у графічному дизайні, який, мабуть, ніколи не вийде з моди. Останнім часом філософія «менше – це більше» стала

ще більш популярною. При такому підході кожен елемент дизайну має конкретне призначення і пояснює основний меседж без зайвих деталей. Для мінімалістичного дизайну характерні чисті лінії, великі білі поверхні та лаконічна естетика. Колірна палітра та типографіка обмежені. Його адаптивність до різних середовищ, від веб-сайтів до брендів, робить його універсальним вибором для дизайн-проектів.

3. Пікселі – це маленькі квадратні кольорові блоки, які пропонують унікальне поєднання ностальгії та сучасності. Мистецтво використання пікселів більше не обмежується ретро-відеоіграми, але також використовується в анімації, ілюстраціях та у брендингу великих компаній. Більше того, пікселі тепер представлені не лише у вигляді маленьких кубиків, а й у вигляді великих блоків.

4. Утилітарний дизайн фокусується на функціональності та має на меті спростити користувацький досвід, усунувши непотрібні елементи. Цього можна досягти за допомогою мінімалізму, чіткої навігації та зрозумілого контенту. Дизайн у цьому стилі одразу випромінює відчуття солідності та впевненості в якості. Багато хто думає про скевоморфізм, і тут, безумовно, є схожість, оскільки мова йде про перенесення продукту з тими ж елементами в інше середовище.

5. Каракулі. Ці намальовані від руки ілюстрації, часто примхливі та спонтанні, надають брендам людського дотику. Дудли надають дизайну відчуття автентичності, ніби намальовані власною рукою. Від країв блокнота до цифрового полотна, дудли завжди випромінюють грайливість і креативність. Вони можуть додати тонкий акцент або стати центральним елементом композиції, залежно від послання та настрою. Цього року до цього тренду приєднався скромний і затишний світ дудлів та інших стилів мальованої ілюстрації, де кожна проведена лінія є унікальним відтінком уяви та характеру.

Ще одна, і на нашу думку, найголовніша тенденція в сучасному графічному дизайні полягає в тому, що дизайнери все частіше звертаються до *handmade techniques*. Використання інструментів і технік ручного малювання викликає великий інтерес у сучасному графічному дизайні, оскільки дає можливість дизайнерам свідомо обирати ефективні способи впливу на реципієнта в насиченому візуальному просторі. Нетрадиційні, емоційно забарвлені рішення, що відображають рух руки дизайнера, здатні привернути увагу найвибагливішого реципієнта і таким чином ефективно виконати комунікаційну функцію. Водночас можливість використання штучних компонентів у пошуках креативних способів вираження національної ідеї стає все більш важливою і перспективною для розвитку графічного дизайну [9, с. 65].

Що стосується 2025 року, то дизайнери вже починають прогнозувати тенденції графічного дизайну на наступний рік. Так, наприклад акцент робиться на тому, що у 2025 році екологічна свідомість продовжить

формувати тенденції графічного дизайну. Передбачається, що в проєкти графічного дизайну буде включено більше екологічних матеріалів, мінімалістського дизайну та екологічних практик.

Буде більше доповненої реальності (AR) і віртуальної реальності (VR). Зі зростанням популярності технологій AR і VR графічним дизайнерам потрібно буде адаптувати свої навички для створення ефекту занурення та інтерактивного досвіду. Візуальне оповідання за допомогою цих засобів буде ключовим у залученні аудиторії.

Нестандартні ілюстрації та намальовані вручну елементи: намагаючись виділитися з натовпу, бренди покладаються на нестандартні ілюстрації та намальовані вручну елементи, щоб додати індивідуального штриху своїм дизайнам. Цей елемент гуманізації створить відчуття автентичності та зв'язку зі споживачами.

Мінімалістичний та чистіший дизайн: тенденція до простоти та мінімалізму продовжуватиме домінувати у 2025 році. Чисті лінії, достатньо білого простору та обмежена палітра кольорів віддадуть перевагу дизайнерам, які прагнуть донести повідомлення лаконічним та ефективним способом.

Рухлива графіка та анімація. Динамічні візуальні елементи відіграватимуть значну роль у тенденціях графічного дизайну 2025 року. Рухлива графіка та анімація використовуватимуться для оживлення статичних дизайнів, захоплюючи аудиторію та посилюючи залучення користувачів [10].

Також дизайнери не забувають і про кольори, адже вони відіграють вирішальну роль у графічному дизайні, оскільки викликають емоції, передають повідомлення та створюють візуальний ефект. Прогнозується, що у 2025 році в графічному дизайні переважатимуть такі кольорові гами [10]:

Нейтральні відтінки з яскравими кольорами. У 2025 році очікується продовження тенденції використання нейтральних тонів, таких як білий, сірий і бежевий, як базових кольорів у дизайні. Проте дизайнери додадуть сміливі та яскраві кольори, щоб створити контраст і візуальний інтерес.

Екологічні кольорові палітри: завдяки збільшенню уваги до сталого розвитку екологічно чисті кольорові палітри, натхненні природою, як-от земляні тони, сині та зелені, стануть більш поширеними в графічному дизайні. Ці кольори не тільки відповідають екологічній свідомості, але й створюють відчуття спокою та спокою в дизайні.

Градентні та двоколірні ефекти. Градентні та двоколірні ефекти були популярними в останні роки та, як очікується, продовжуватимуть розвиватися у 2025 році. Дизайнери експериментуватимуть із новими комбінаціями кольорів, щоб створювати захоплюючі та динамічні візуальні ефекти, які привернути увагу аудиторії.

Приглушені та пастельні відтінки. Очікується, що м'які, приглушені кольори та пастельні відтінки стануть популярним вибором у графічному дизайні у 2025 році. Ці кольори передають відчуття ностальгії, невинності та

простоти, що робить їх привабливими для брендів, які хочуть спілкуватися зі своєю аудиторією на емоційному рівні.

Висновки. Вивчивши сучасні тенденції графічного дизайну в світі та в Україні, можна зробити висновок, що графічний дизайн стрімко розвивається. Завдяки «національному стилю» у світі і в Україні виникли нові тенденції в дизайні дизайнерських виробів. Блискуча уява, бажання експериментувати та креативне мислення — риси авангардних течій. Визначну роль в графічному дизайні також відіграє сучасна типографіка, геометрична композиція, яскраві кольори, барвисті відтінки, авторські ілюстрації, асиметрія та відкриті композиції, що впливає на формування зримого художнього образу.

Література:

1. Гресько В. В., Халайцан В. П., Піддубна О. М., Шматлай У. А., Дзигаленко Л. М. Графічний дизайн як проблема мистецтвознавства. *Вісник науки та освіти*. 2023. № 7 (13). С. 1012 – 1023. [https://doi.org/10.52058/2786-6165-2023-7\(13\)-1012-1023](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2023-7(13)-1012-1023)
2. Лопухова Н. Розвиток сучасних тенденцій графічного дизайну. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2021. Випуск 44. Том 2. С. 9 – 13. <https://doi.org/10.24919/2308-4863/44-2-2>
3. Косів В. М. Національні моделі і глобалізація графічного дизайну другої половини ХХ ст. До питання історіографії проблеми. *Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв*. 2002. № 6. (27). С. 290–294.
4. Ці тренди 2024 року має знати кожен графічний дизайнер. URL: <https://genius.space/lab/tsi-trendi-2024-roku-maye-znati-kozhen-grafichnij-dizajner/>
5. Сухецька Я. А. Перспективні тенденції в індустрії графічного дизайну. URL: https://er.knutd.edu.ua/bitstream/123456789/11643/1/NRMSE2018_V1_P505-506.pdf
6. Berbets, T., Berbets, V., Babii, I., Chyrva, O., Malykhin, A., Sushentseva, L., Medynskii, S., Riaboshapka, O., Matviichuk, T., Solovyov, V., Maksymchuk, I., & Maksymchuk, B. (2021). Developing Independent Creativity in Pupils: Neuroscientific Discourse and Ukraine's Experience. *BRAIN. Broad Research in Artificial Intelligence and Neuroscience*, 12(4), 314-328. <https://doi.org/10.18662/brain/12.4/252>
7. Sarancha, I., Maksymchuk, B., Gordiichuk, G., Berbets, T., Berbets, V., Chepurna, L., Golub, V., Chernichenko, L., Behas, L., Roienko, S., Bezliudna, N., Rasskazova, O., & Maksymchuk, I. (2021). Neuroscientific Principles in Labour Adaptation of People with Musculoskeletal Disorders. *BRAIN. Broad Research in Artificial Intelligence and Neuroscience*, 12(4), 206-223. <https://doi.org/10.18662/brain/12.4/245>
8. Nerubasska, A., Palshkov, K., & Maksymchuk, B. (2020). A Systemic Philosophical Analysis of the Contemporary Society and the Human: New Potential. *Postmodern Openings*, 11(4), 275-292. <https://doi.org/10.18662/po/11.4/235>
9. Сбітнева Н. Ф. Тенденції розвитку сучасного графічного дизайну: повернення до рукотворності. *Вісник ХДАДМ*. 2015. №4. С. 60-66.
10. Тенденції графічного дизайну 2025. URL: <https://dizz.in.ua/uk/tendenczii-grafichnogo-dizajnu-2025/>

References:

1. Hresko V. V., Khalaitsan V. P., Pidubna O. M., Shmatlai U. A., Dzyhalenko L. M. (2023). Hrafichniy dyzain yak problema mystetstvoznnavstva [Graphic Design as a Problem of Art History]. *Visnyk nauky ta osvity – Bulletin of science and education*, 7 (13), 1012 – 1023. [https://doi.org/10.52058/2786-6165-2023-7\(13\)-1012-1023](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2023-7(13)-1012-1023)

2. Lopukhova N. (2021). Rozvytok suchasnykh tendentsii hrafichnoho dyzainu [Development of modern trends in graphic design]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk – Topical issues of the humanities*, Vypusk 44, Tom 2, 9 – 13. <https://doi.org/10.24919/2308-4863/44-2-2>
3. Kosiv V. M. (2002). Natsionalni modeli i hlobalizatsiia hrafichnoho dyzainu druhoi polovyny XX st. Do pytannia istoriohrafii problemy [National Models and Globalization of Graphic Design in the Second Half of the XX Century: Toward a Historiography of the Problem]. *Visnyk Kharkivskoi derzhavnoi akademii dyzainu i mystetstv – Bulletin of the Kharkiv State Academy of Design and Arts*, 6 (27), 290–294.
4. Tsi trendy 2024 roku maie znaty kozhen hrafichnyi dyzainer [These are the trends of 2024 that every graphic designer should know]. URL: <https://genius.space/lab/tsi-trendi-2024-roku-maye-znati-kozhenn-grafichnij-dizajner/>
5. Sukhetska Ya. A. Perspektyvni tendentsii v industrii hrafichnoho dyzainu [Promising trends in the graphic design industry]. URL: https://er.knutd.edu.ua/bitstream/123456789/11643/1/NRMSE2018_V1_P505-506.pdf
6. Berbets, T., Berbets, V., Babii, I., Chyrva, O., Malykhin, A., Sushentseva, L., Medynskii, S., Riaboshapka, O., Matviichuk, T., Solovyov, V., Maksymchuk, I., & Maksymchuk, B. (2021). Developing Independent Creativity in Pupils: Neuroscientific Discourse and Ukraine's Experience. *BRAIN. Broad Research in Artificial Intelligence and Neuroscience*, 12(4), 314-328. <https://doi.org/10.18662/brain/12.4/252>
7. Sarancha, I., Maksymchuk, B., Gordiichuk, G., Berbets, T., Berbets, V., Chepurna, L., Golub, V., Chernichenko, L., Behas, L., Roienko, S., Bezliudna, N., Rasskazova, O., & Maksymchuk, I. (2021). Neuroscientific Principles in Labour Adaptation of People with Musculoskeletal Disorders. *BRAIN. Broad Research in Artificial Intelligence and Neuroscience*, 12(4), 206-223. <https://doi.org/10.18662/brain/12.4/245>
8. Nerubasska, A., Palshkov, K., & Maksymchuk, B. (2020). A Systemic Philosophical Analysis of the Contemporary Society and the Human: New Potential. *Postmodern Openings*, 11(4), 275-292. <https://doi.org/10.18662/po/11.4/235>
9. Sbitnieva N. F. (2015). Tendentsii rozvytku suchasnoho hrafichnoho dyzainu: povernennia do rukotvornosti [Trends in the development of modern graphic design: a return to man-made]. *Visnyk KhDADM – Bulletin of the KhADM*, 4, 60-66.
10. Tendentsii hrafichnoho dyzainu 2025 [Graphic design trends 2025]. URL: <https://dizz.in.ua/uk/tendenczii-grafichnogo-dizajnu-2025/>

УДК 378.013.78

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11\(39\)-1612-1622](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11(39)-1612-1622)

Яремович Марія Андріївна здобувач ступеня доктора філософії PhD Рівненського державного гуманітарного університету, викладач, методист КЗ ЛОР «Бродівський фаховий педагогічний коледж імені Маркіяна Шашкевича», вул. Гончарська, 11/23, м. Броди, 80600, тел.: (093) 454-85-08, <https://orcid.org/0000-0002-2117-8786>

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ СОЛІДАРНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ НУШ

Анотація. У статті розглядаються педагогічні умови формування громадянської солідарності у майбутніх учителів початкових класів в контексті реалізації Нової української школи (НУШ). Громадянська солідарність визначається як один з ключових елементів громадянської компетентності, необхідної для формування активного громадянства, відповідального ставлення до суспільства та його розвитку. Важливість цього явища підкреслюється сучасними викликами, такими як глобалізація, воєнні конфлікти, соціальна нерівність і необхідність виховання громадян, здатних до демократичної участі та співпраці.

У процесі дослідження виокремлено основні педагогічні умови, що сприяють розвитку громадянської солідарності серед майбутніх педагогів. До них належать: створення середовища співпраці та взаємодії під час навчання, впровадження інтерактивних методів навчання, спрямованих на розвиток критичного мислення та соціальної відповідальності, виховання поваги до прав і свобод інших людей, а також підтримка громадянської ініціативи студентів, майбутніх учителів початкових класів НУШ.

Формування громадянської солідарності у майбутніх учителів початкових класів є важливим завданням сучасної педагогічної освіти, оскільки ці фахівці мають безпосередній вплив на виховання молодого, проактивного покоління. Саме в початковій школі закладаються основи громадянської свідомості, відповідальності та співпраці, тому майбутні учителі початкових класів НУШ повинні володіти необхідними компетенціями для виховання учнів як активних і відповідальних громадян.

Нами проаналізовано освітні практики та педагогічні підходи, які ефективно інтегрують принципи громадянської солідарності в професійну підготовку майбутніх вчителів початкових класів. Зроблено висновок, що забезпечення таких педагогічних умов сприяє не лише підвищенню рівня професійної підготовки вчителів, але й формуванню активної громадянської позиції у молоді, що є важливим для успішної реалізації реформи НУШ.

Ключові слова: педагогічні умови, громадянська солідарність, студентська молодь, громадянська компетентність, професійна компетентність.

YAREMOVYCH MARIA ANDRIIVNA PhD student Rivne State University of Humanities, Lecturer, Methodologist municipal institution of Lviv regional council "Brody Markiiian Shashkevich professional pedagogical college", 4 Kotsiubynskoho St., Brody, 80601, <https://orcid.org/0000-0002-2117-8786>.

PEDAGOGICAL CONDITIONS OF THE FORMATION OF CIVIC SOLIDARITY AMONG THE FUTURE PRIMARY SCHOOL TEACHERS

Abstract. The article examines the pedagogical conditions for the formation of civic solidarity among future primary school teachers in the context of the implementation of the formula of the New Ukrainian School (NUS). Civic solidarity is defined as one of the major elements of civic competence necessary for the formation of active citizenship, a responsible attitude towards society and its development. The importance of this phenomenon is emphasized by contemporary challenges such as globalization, military conflicts, social inequality and the needs to educate citizens capable of democratic participation and cooperation.

During the research, the main pedagogical conditions that contribute to the development of civic solidarity among future teachers are highlighted. These include: creation of an environment of cooperation and interaction during education, implementation of interactive learning methods aimed at the development of critical thinking and social responsibility, education of respect for the rights and freedoms of other people, as well as support for the civic initiative of students, future teachers of primary classes of the New Ukrainian School.

The formation of civic solidarity among future primary school teachers is the most important function of modern pedagogical education, as these specialists have a direct influence on the education of the young, proactive generation. It is in primary school that the foundations of civic consciousness, responsibility and cooperation are laid, on the grounds of this the future teachers of primary classes of New Ukrainian School should have the necessary competencies to educate pupils as active and responsible citizens.

We have analyzed educational practices and pedagogical approaches that effectively integrate the principles of civic solidarity into the professional training of future primary school teachers. It was concluded that the provision of such pedagogical conditions contributes not only to the improvement of the level of professional training of teachers, but also to the formation of an active civic position among young people, which is important for the successful implementation of the reform of New Ukrainian School.

Keywords: pedagogical conditions, civil solidarity, student youth, civic competence, professional competence.

Постановка проблеми. Громадянська компетентність майбутнього педагога у сучасних реаліях геополітичного становища української держави є одним із основних пріоритетів сучасної освіти. Становлення і розвиток громадянського суспільства, громадянська культура, громадянська солідарність та громадянська і національна самоідентифікація все більше стають основними елементами стратегії подальшого поступу громадянської самосвідомості, суспільства і держави загалом.

У нашій розвідці увагу присвятимо більш докладному вивченню педагогічних умов формування громадянської солідарності майбутніх учителів початкових класів НУШ.

Україна сьогодні перебуває на етапі важливих суспільно-політичних трансформацій, спрямованих на європейську інтеграцію та зміцнення демократичних інститутів. Успіх цих змін значною мірою залежить від громадян, які підтримуватимуть демократичні процеси, зберігатимуть національну ідентичність і водночас відкриватимуться до глобальних цінностей. Стратегія формування такого громадянина має базуватися на поєднанні традиційних національних цінностей з глобальними викликами та відповідальностями, підвищуючи рівень освіти, правової свідомості, соціальної активності та готовності до співпраці на всіх рівнях суспільного життя. Зважаючи на це діяльність закладів освіти усіх рівнів передбачає не лише якісне надання освіти, а й формування у здобувачів освіти громадянської компетентності загалом і громадянської солідарності зокрема. Таким чином, громадянин України повинен бути не лише патріотом своєї держави, але й активним учасником глобальних процесів, спрямованих на розвиток демократії, прав людини та захист спільних ресурсів для майбутніх поколінь. У цьому контексті важливим є той факт, що у процесі формування громадянської солідарності майбутніх учителів початкових класів НУШ важливим є також використання здобутків фундаментальної науки та новітніх інформаційних технологій, необхідних для життя і ефективної праці в умовах ХХІ ст. У цьому контексті актуальним є дотримання положення, що технології доцільно спрямовувати на обслуговування загальнолюдських цінностей, а не навпаки [1, с. 63].

Громадянин України має бути активним учасником демократичного суспільства, орієнтованим на цінності свободи, відповідальності, солідарності та поваги до прав людини. Стратегія формування такого громадянина повинна враховувати сучасні виклики, з якими стикається Україна, та передбачати розвиток ключових громадянських компетентностей, здатних забезпечити стійкість держави, її розвиток та успішну інтеграцію у світове співтовариство. Це обумовлює необхідність створення спеціальних педагогічних умов, спрямованих на підвищення ефективності забезпечення виконання дій щодо формування громадянської солідарності майбутніх учителів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ключові аспекти питання педагогічних умов формування громадянської солідарності майбутніх учителів початкових класів у контексті Нової української школи (НУШ) досліджуються у межах педагогічної науки, зокрема громадянської освіти, професійної підготовки вчителів та останніх освітніх реформ. Свої дослідження цій темі присвятили І. Зязюн, Н. Бібік, О. Сухомлинська, В. Кузьменко, О. Савченко, Л. Хоружа, О. Пономарьова.

Ці та інші українські науковці, працюючи в галузі педагогіки, громадянської освіти та професійної підготовки учителів, роблять внесок у розвиток розуміння педагогічних умов, які сприяють формуванню громадянської солідарності серед майбутніх педагогів. Це, насамперед І. Бех, Р. Сойчук, Т. Ладиченко, Т. Добко, О. Коберник, О. Овчарук, Г. Сагач, Л. Коломієць, С. Гончаренко, П. Вербицька, С. Рябов, О. Пометун.

Усі ці науковці вивчають різні аспекти підготовки вчителів початкових класів НУШ до реалізації концепції громадянської освіти та формування громадянської солідарності в умовах реформ Нової української школи. Їхні дослідження надають важливі рекомендації щодо створення особливих педагогічних умов, які сприяють розвитку активного громадянства, моральних та соціальних якостей майбутніх учителів.

Мета статті – визначити необхідні та достатні педагогічні умови формування громадянської солідарності майбутніх учителів початкових класів НУШ.

У педагогіці поняття «умова», трактується як обставина, фактор та сукупність заходів, що впливають на ефективність функціонування педагогічної системи [2]. Науково-педагогічні джерела свідчать, що «умова» є предметом дослідження багатьох наук: політології, філософії, історії, соціології, психології, педагогіки. Умова є загальнонауковим поняттям, що визначає головним чином чітко упорядкований комплекс заходів. В контексті нашого дослідження особливо важливими є доповнюючі елементи до визначення поняття «умова», які акцентують увагу на розвитку особистості. В науково-педагогічній літературі «умови» визначаються як: зовнішня обставина, що має істотний вплив на протікання педагогічного процесу, в тій чи іншій мірі конструйованого педагогом, який передбачає досягнення певного результату; результат цілеспрямованого відбору, конструювання та застосування елементів змісту, методів (прийомів), а також організаційних форм навчання для досягнення мети; внутрішня обставина, що виступають похідними завданнями відповідного педагогічного процесу та являють собою сукупність заходів, спрямованих на підвищення ефективності педагогічної діяльності; сукупність об'єктивних можливостей змісту навчання, методів, організаційних форм і матеріальних можливостей її здійснення, що забезпечують успішне вирішення поставленого завдання [3]; структурна оболонка педагогічних технологій чи педагогічних моделей [4].

Педагогічна система не може успішно функціонувати та мати розвиток без визначеного комплексу педагогічних умов. Для підготовки здобувачів закладів фахової передвищої та вищої освіти до професійної діяльності в багатовекторному середовищі необхідно визначити саме ті, що сприятимуть успішному функціонуванню кожного компонента даного процесу [5, с. 39].

Педагоги розглядають умову як сукупність різних природних, соціальних, зовнішніх і внутрішніх чинників, які впливають на фізичний, моральний, психічний розвиток людини, формування особистості її поведінку, виховання і навчання [6].

Таким чином, у нашій статті оперуватимемо визначенням педагогічних умов, як організацію зовнішніх та внутрішніх впливів, зокрема відбір, конструювання та наповнення, оцінка та застосування елементів змісту, методів і прийомів, а також організаційних форм формування громадянської солідарності майбутніх учителів початкових класів НУШ.

Нова українська школа ставить за мету не лише передачу знань, а й формування всебічно розвиненої особистості, здатної до критичного мислення, з активною громадянською позицією. Для досягнення цих цілей необхідно створити сприятливе освітнє серед Відповідно до цього завдання та зміни в освітній системі, а також в Новій українській школі вимагають від педагогічної спільноти виконання амбітних і актуальних на сьогодні завдань, серед яких – виховання громадян, здатних до співпраці, толерантності, свідомої громадянської самоідентифікації та активної участі в житті суспільства і держави.

Громадянська солідарність майбутніх учителів початкових класів НУШ, так чи інакше є складовою професійної компетентності. Кожен з науковців по-різному виокремлює педагогічні умови її формування.

Так, М. Плюта визначає три педагогічні умови та наводить їх характеристики [7, с. 15]:

1. Умова розвитку в процесі навчальної та позанавчальної діяльності позитивних мотивацій до участі у педагогічній діяльності, що характеризується: соціально-професійним самовизначенням, самореалізацією та рефлексією; стимулюванням зацікавленості особистості у педагогічній діяльності та творчій активності; створенням прикладних ситуацій в умовах закладу вищої освіти.

2. Умова організації діяльнісно-орієнтованого простору, в якому студенти виявляють професійну компетентність на основі застосування набутих знань, що включає в себе: функціонування діяльнісно-орієнтованого простору (залучення студентів до різних форм соціальної взаємодії, варіативність навчальної, творчої, розвиваючої роботи); залучення студентів до змодельованих ситуацій професійної педагогічної діяльності; апробація студентами різних ролей у педагогічній діяльності, зіставлення своїх досягнень із власними індивідуальними здібностями.

3. Умови синхронізації виховних впливів на студента в процесі засвоєння знань та вмінь, формування соціальних та духовних якостей особистості, яка передбачає синхронізацію виховних впливів на особистість студента в системі первинних (навчальна група), вторинних (курс), третинних (освітній заклад) та зведених об'єднань (секції, студії, творчі об'єднання) закладу вищої освіти; співробітництво викладачів, психологів, кураторів навчальних груп на основі організації рефлексії спільної педагогічної діяльності; організацію взаємодії між студентами різних курсів та спеціальностей, що реалізується через спільні практико орієнтовані проекти, практики.

Т. Гуцан визначає такі педагогічні умови [8, с. 9]:

1. Оновлення змісту професійної підготовки шляхом розробки та впровадження в навчальний процес спецкурсів, які доповнюють навчальний план.

2. Формування у студентів позитивної мотивації до професійної діяльності.

3. Підвищення якісного рівня діяльності кафедри та моніторинг змін на основі розробки й реалізації комплексної цільової програми.

У результаті педагогічних розвідок, нами було виділено такі основні та водночас особливі педагогічні умови формування громадянської солідарності майбутніх учителів початкових класів НУШ, які, на нашу думку, здатні забезпечити ефективність даного процесу: створення атмосфери довіри та взаємоповаги; залучення студентської молоді до активної громадської діяльності; формування ціннісних орієнтацій; використання інноваційних методів навчання; співпраця з громадськими організаціями.

Створення атмосфери довіри та взаємоповаги є однією з найважливіших педагогічних умов для формування громадянської солідарності у майбутніх учителів початкових класів НУШ. Цілеспрямоване використання «здорового освітнього середовища» стає запорукою вільного і ефективного навчання та виховання. Саме в такому середовищі студенти можуть вільно висловлювати свої думки, почувати себе безпечно та розвивати вміння співпрацювати.

Майбутні вчителі початкових класів НУШ, навчаючись у атмосфері довіри, засвоюють цю модель взаємин і в подальшому ставатимуть агентами такого ж середовища у своїх класах, будуть нести такий досвід своїм вихованцям. Взаємодія в атмосфері довіри сприяє розвитку емпатії, розуміння почуттів інших людей, що є основою для співчуття та солідарності. Відчуття безпеки та толерантності створює умови для кращого засвоєння знань студентами, набуття ними суспільного досвіду, активної участі у освітньому процесі. Саме в атмосфері довіри найефективніше формуються такі цінності, як толерантність, повага до інших, співчуття, громадянська самоідентифікація, відповідальність за свої вчинки, що є основою громадянської солідарності.

Створення такої атмосфери вимагає значних зусиль усього педагогічного колективу ЗФПО чи ЗВО. Необхідно забезпечити у закладі освіти атмосфери психологічного комфорту, де кожен студент відчувається почутим і зрозумілим. Заохочувати здобувачів освіти до відкритого діалогу, обміну думками та ідеями. Громадянська вимагає формування культури толерантного ставлення до інших людей, незалежно від їхніх поглядів, віросповідання чи соціального статусу. тне середовище було ефективним потрібно заохочувати студентів до висловлювання власної думки, навіть якщо вона відрізняється від загальноприйнятої. Уважно слухати кожного студента, поважаючи його точку зору. Активно працювати у групах, над проєктами, аби студенти могли навчитися працювати разом, ділитися відповідальністю, презентувати результати своєї діяльності та досягати спільних цілей. Створити атмосферу, де кожен студент відчувається комфортно, може не боятися критики. Заохочувати студентів, відзначати їхні успіхи, навіть найменші. Викладач повинен подавати особистий приклад, бути для студентів взірцем толерантності, поваги та співпраці.

Отже, створення атмосфери довіри та взаємоповаги є невід'ємною частиною процесу формування громадянської солідарності у майбутніх учителів початкових класів НУШ. Це інвестиція в майбутнє нашої країни, адже саме від цих учителів залежить, якими людьми виростуть наші діти.

Залучення студентської молоді до активної громадянської діяльності є важливою педагогічною умовою формування громадянської солідарності майбутніх учителів початкових класів НУШ. Ця педагогічна умова має кілька основних напрямків та аспектів, що сприяють становленню відповідальних і соціально свідомих особистостей, здатних передавати ці цінності молодшому поколінню.

Активна громадянська діяльність сприяє розвитку навичок співпраці, взаємодопомоги та емпатії. Беручи участь у волонтерських програмах, громадських ініціативах чи освітніх проєктах, студенти засвоюють практичні аспекти соціальної взаємодії та формують почуття відповідальності перед суспільством. Ця діяльність стимулює критичне мислення та активну життєву позицію, що одними із фундаментальних елементів громадянської солідарності. Участь у таких заходах дає студентам можливість аналізувати соціальні проблеми, знаходити шляхи їх вирішення та вчитися відстоювати свої громадянські права. Ці навички мають ключове значення для майбутніх учителів, які навчатимуть дітей бути активними і свідомими громадянами української держави.

Крім того, громадська активність сприяє розвитку в молоді лідерських якостей і вміння працювати в команді, що допомагає формувати позитивний приклад для їхніх майбутніх вихованців. У педагогічному процесі це також може включати участь у діяльності студентських самоврядувань, участь у соціальних проєктах і майстер-класах, які популяризують принципи громадянської відповідальності та громадянської солідарності.

Таким чином, активна громадська діяльність майбутніх учителів початкових класів НУШ сприяє не лише їхньому особистісному розвитку, а й створює основу для формування громадянської солідарності, що є одним із позитивних аспектів у підготовці майбутніх педагогів, здатних реалізовувати засади НУШ і виховувати свідомих та активних громадян.

Формування ціннісних орієнтацій є однією з ключових педагогічних умов у процесі формування громадянської солідарності майбутніх учителів початкових класів Нової української школи. Цінності та ціннісні орієнтації, які закладаються в студентські роки, стають своєрідним компасом, що направляє дії майбутнього педагога та визначає особистісну систему пріоритетів, спрямовану на усвідомлення себе як частини суспільства, відповідального та активного громадянина, здатного на проактивні громадянські вчинки та дії. Цінності, які сповідує сам вчитель, визначають його професійну ідентичність, розуміння ним своєї місії в суспільстві та державі.

Чітка система цінностей сприяє формуванню у студентів почуття патріотизму, який проявляється через любов до рідної країни, повагу до її культури та історії. Свобода, рівність, справедливість, толерантність, плюралізм. Ці почуття підкріплюються активною громадянською позицією та розумінням особистої відповідальності за розвиток суспільства, що є основою для громадянської солідарності. Саме майбутні учителі початкових класів НУШ мають передавати дітям любов до країни та відповідальність за неї через особистий приклад і педагогічну діяльність. При цьому майбутнім педагогам важливо мати професійні цінності такі як любов до дітей, повага та дотримання їхніх прав, взаєморозуміння та співпраця, прагнення до професійного розвитку. Учитель завжди сам має бути носієм тих цінностей, які він хоче передати студентам, адже тільки так він здатний передати їх своїм учням і сформуванню їхню особистість. Учитель, який має розвинену громадянську свідомість загалом та громадянську солідарність – зокрема, здатний допомогти своїм учням орієнтуватися в сучасному світі, виховати в них критичне мислення і готовність до змін.

Формування ціннісних орієнтацій, які стимулюють соціальну активність, дає змогу майбутнім учителям початкових класів НУШ усвідомити важливість власної ролі в суспільстві. Виховання поваги до прав людини, розуміння важливості дотримання конституційних обов'язків, усвідомлення демократичних принципів – є важливим елементом формування ціннісних орієнтацій, що забезпечують громадянську солідарність. Студенти, які розуміють і поважають ці принципи, зможуть створювати у класах ліберальну атмосферу, де діти навчатимуться висловлювати свою думку, поважати думку інших та взаємодіяти у дусі рівності та співпраці.

Таким чином, з вищесказаного можемо зробити висновок, що формування ціннісних орієнтацій у майбутніх педагогів, закладає підвалини для їх професійної готовності виховувати активних і свідомих громадян. Така

педагогічна умова є важливою у процесі формування громадянської солідарності майбутніх учителів початкових класів НУШ, її ефективне впровадження має бути системним і комплексним, включати різноманітні методи і форми роботи.

Розглядаючи співпрацю з громадськими організаціями як педагогічну умову формування громадянської солідарності майбутніх учителів початкових класів НУШ, спочатку визначимо, що являє собою педагогічна взаємодія. У науковій літературі «педагогічну взаємодію» трактують як цілеспрямовану організацію діяльності здобувачів освіти, їх спілкування та систематичного та планомірного розвитку відповідно до поставленої мети [9, с. 301].

Педагогічна співпраця з громадськими організаціями є важливою педагогічною умовою для формування громадянської солідарності майбутніх учителів початкових класів, що особливо актуально у контексті Нової української школи. Така співпраця надає майбутнім педагогам практичний досвід, допомагає розвивати соціальні навички та дозволяє глибше зрозуміти потреби суспільства і шляхи активної участі в його розвитку. Це сприяє формуванню в майбутніх учителів почуття солідарності та особистої відповідальності перед суспільством, глибокої взаємної поваги та підтримки. Така співпраця може знаходити вияв у спільних проєктах з громадськими організаціями, у волонтерській діяльності, соціальних ініціативах та акціях, спрямованих на допомогу громадам, вирішення екологічних проблем, підтримку дітей або літніх людей. Це вчить майбутніх учителів бути соціально активними і розуміти цінність взаємодії в суспільстві, що є основою громадянської солідарності. Така активність дозволяє студентам зрозуміти важливість особистого внеску в соціальні зміни. Виконуючи різні проєкти, вони відчують, як колективні зусилля можуть покращити життя в громадах, що розвиває почуття єдності і залученості. Це особливо важливо для майбутніх учителів, які будуть формувати у дітей базові навички громадянської участі.

Резюмуючи варто зазначити, що співпраця з громадськими організаціями виступає, ефективним умовою для формування громадянської солідарності у майбутніх учителів початкових класів НУШ. Це виховує готовність до активної участі в житті суспільства і розуміння важливості громадянської відповідальності, що є невід'ємною частиною професійної компетентності в умовах реалізації принципів Нової української школи.

Інноваційні методи навчання є відносно новою та ефективною педагогічною умовою для формування громадянської солідарності майбутніх учителів початкових класів НУШ. За умов умілого та ефективного застосування вказаних методів забезпечується активне залучення студентів у процес навчання, здійснюється розвиток критичного мислення та навичок співпраці. Інтерактивність, діяльнісність та практичність інноваційних підходів роблять їх важливим інструментом у вихованні свідомих і відповідальних педагогів. Використання інноваційних методів, а саме проєктного навчання,

кооперативного навчання, дискусійних методів, дебатів, круглих столів – створюють особливу педагогічну умову, що дозволяє студентам відкрито висловлювати свою думку та аналізувати різні погляди на суспільно значущі теми, сприяють розвитку навичок критичного мислення, толерантності та поваги до чужих думок, що є важливими компонентами громадянської солідарності. Використання інноваційних методів навчання, як педагогічної умови формування громадянської солідарності майбутніх учителів початкових класів є дуже актуальним на сьогодні.

Висновки. Створення належних педагогічних умов для формування громадянської солідарності в майбутніх учителів початкових класів НУШ є важливою складовою успішної реалізації цінностей НУШ. Громадянська солідарність як один із головних елементів громадянської компетентності сучасних здобувачів освіти, її формування та розвиток залежать від особливих педагогічних умов, зокрема: створення атмосфери довіри та взаємоповаги; залучення студентської молоді до активної громадської діяльності; формування ціннісних орієнтацій; використання інноваційних методів навчання; співпраця з громадськими організаціями. Ці умови сприяють формуванню громадянських цінностей та навичок соціальної відповідальності та проактивності. Громадянська освіта та громадянське виховання на сучасному етапі є невід’ємною складовою підготовки вчителів початкових класів, що сприяє формуванню у студентів чітких уявлень про громадянські цінності та роль вчителя у розвитку громадянської свідомості молодших школярів. Важливо, щоб заклади освіти активно створювали особливі та актуальні педагогічні умови для розвитку громадянської солідарності у майбутніх учителів початкових класів НУШ, зокрема через розробку спеціалізованих курсів, інтеграцію соціальних проєктів у освітній процес та організацію співпраці з громадськими установами.

Література:

1. Піддячий М. Освіта і наука України у вимірі громадянських суспільств: соціально-професійна орієнтація. *Неперервна професійна освіта : теорія і практика*. Пед. науки. 2016. Вип. 3–4 (48–49). С. 59 – 65.
2. Шевель Б. О. Формування фахових компетенцій майбутніх інженерів-педагогів засобами інформаційно-комунікаційних технологій : дис. ... канд. педагог. наук: 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти / Національний університет біоресурсів і природокористування України. Київ, 2011. 255 с.
3. Дудолодова А. В. Формування емоційної культури майбутніх перекладачів у фаховій підготовці: дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Харк. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. – Харків, 2010. – 224 с.
4. *Засоби навчальної та науково-дослідної роботи*: зб. наук. праць. / за заг. ред. проф. В. І. Євдокимова і проф. О. М. Микитюка ; Харк. нац. пед. ун-т імені Г. С. Сковороди. Вип. 42. Харків : ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2014. 196 с.
5. Рябова Ю. М. Педагогічні умови як складова підготовки до професійної діяльності в багатонаціональному середовищі. *Наукові праці. Педагогіка*. Випуск 291. Том 303. С. 38 – 41.

6. Хараджян Н. А. Педагогічні умови підготовки фахівців з економічної кібернетики засобами комп'ютерного моделювання: дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Хараджян Наталя Анатоліївна ; Черкас. нац. ун-т ім. Богдана Хмельницького. Черкаси, 2010. 287 с.
7. Бех І. Д. Програма патріотичного виховання дітей та учнівської молоді. Київ, Світ виховання, 2007. 31 с.
8. Жданович Ю. М. Організаційно-педагогічні засади виховного процесу у скаутській організації Пласт: дис. ... канд. пед. наук 13.00.07. Київ : 2004. 332 с.
9. Гарнійчук В. М. Взаємодія школи і громадських організацій у вихованні патріотизму старших підлітків. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*. Київ : 2009. С. 299 – 307.

References:

1. Pididiachyi, M. (2016). Osvita i nauka Ukrainy u vymiri hromadyans'kykh suspil'stv: sotsial'no-profesiyna oriyentatsiya [Education and science of Ukraine in the dimension of civil society: social and professional orientation]. *Neperervna profesiyna osvita: teoriya i praktyka – Continuing professional education: theory and practice*, 3–4 (48–49), 59–65.
2. Shevel, B. O. *Formuvannia fakhovykh kompetentsii maibutnikh inzheneriv-pedahohiv zasobamy informatsiino-komunikatsiinykh tekhnolohii* [Formation of Professional Competencies of Future Engineer-Teachers Using Information and Communication Technologies] (PhD diss., National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Kyiv, 2011). 255 p.
3. Dudoladova, A. V. *Formuvannia emotsiinoi kultury maibutnikh perekladachiv u fakhovii pidhotovtsi* [Formation of Emotional Culture of Future Translators in Professional Training] (PhD diss., V. N. Karazin Kharkiv National University, Kharkiv, 2010). 224 p.
4. *Zasoby navchalnoi ta naukovo-doslidnoi roboty* [Means of Educational and Research Work]. Edited by Prof. V. I. Yevdokymov and Prof. O. M. Mykytiuk. H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Issue 42. Kharkiv: H. S. Skovoroda KhNPU, 2014. 196 p.
5. Riabova, Yu. M. "Pedahohichni umovy yak skladova pidhotovky do profesiinoi diialnosti v bahatonatsionalnomu seredovyschchi" [Pedagogical Conditions as a Component of Professional Preparation in a Multinational Environment]. *Naukovi Pratsi. Pedahohika*, no. 291, vol. 303, 2019, pp. 38–41.
6. Kharadzhian, N. A. *Pedahohichni umovy pidhotovky fakhivtsiv z ekonomichnoi kibernetiky zasobamy kompiuternoho modeliuвання* [Pedagogical Conditions for Preparing Specialists in Economic Cybernetics Using Computer Modeling] (PhD diss., Bohdan Khmelnytskyi Cherkasy National University, Cherkasy, 2010). 287 p.
7. Bekh, I. D. *Prohrama patriotychoho vykhovannia ditei ta uchnivskoi molodi* [Program of Patriotic Education for Children and Youth]. Kyiv: Svit vykhovannia, 2007. 31 p.
8. Zhdanovych, Yu. M. *Orhanizatsiino-pedahohichni zasady vykhovnoho protsesu u skautskii orhanizatsii Plast* [Organizational and Pedagogical Foundations of the Educational Process in the Scout Organization Plast] (PhD diss., Kyiv, 2004). 332 p.
9. Harniichuk, V. M. "Vzaiemodiia shkoly i hromadskykh orhanizatsii u vykhovanni patriotyzmu starshykh pidlitkiv" [Interaction of Schools and Public Organizations in the Patriotic Education of Older Adolescents]. *Teoretyko-metodychni problemy vykhovannia ditei ta uchnivskoi molodi*, Kyiv, 2009, pp. 299–307.

СЕРІЯ «Психологія»

УДК 37.015.3:159.922.7-056.45](045)

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11\(39\)-1623-1634](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11(39)-1623-1634)

Андрусик Олена Олександрівна доктор філософії, старший викладач кафедри психології Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини, вул. Садова, 28, м. Умань, тел.: (097) 721-09-12, <https://orcid.org/0000-0001-5101-6211>

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ РОЗВИТКУ ДИТЯЧОЇ ОБДАРОВАНOSTІ

Анотація. У статті висвітлено погляди науковців на проблему дитячої обдарованості. Розкрито основні компоненти обдарованості. Здійснено психологічну характеристику обдарованої дитини; окреслено коло її психологічних проблем; визначено роль сім'ї (певні виховні стратегії для виховання обдарованої дитини та основні стратегії батьківського ставлення до обдарованої дитини), закладу освіти (охарактеризовано набір різних умов та інструментів, спрямованих на вдосконалення системи виявлення, підтримки та розвитку обдарованих дітей у просторі шкільної освіти), міжособистісних стосунків з однокласниками у становленні обдарованої особистості.

Зазначено, що обдаровані діти характеризуються високим ступенем розумової активності, креативної діяльності, нетрадиційного мислення, нестандартних поглядів на проблеми, інтересом до конкретної діяльності, підвищеною схильністю до розумової діяльності, прагненням до творчості.

Оскільки поняття обдарованості є багатозначним, то його представлено комплексно на різних наукових рівнях, зокрема, на психофізіологічному, психологічному, соціально-психологічному, педагогічному.

Автором охарактеризовано види обдарованості дітей: художня обдарованість; творча (креативна) обдарованість; соціальна, або лідерська обдарованість; інтелектуальна та академічна обдарованість; рухова (психомоторна) або спортивна обдарованість.

Розглянуто поняття «психологічний супровід», як систему професійної діяльності психологів і педагогів, яка спрямована на створення особливих умов для загального розвитку та успішного навчання особистості в конкретному освітньому середовищі.

Розглянуто цілі, методи та форми психологічної допомоги обдарованим, які мають ґрунтуватись на розумінні механізмів формування та прояву обдарованості, зокрема, ролі середовища, в тому числі, освітнього середовища, на розумінні емоційних, особистісних та міжособистісних проблем обдарованих.

Ключові слова: обдарованість, обдаровані діти, здібності, задатки, талант, креативність, нестандартне мислення, творчість.

Andrusyk Olena Oleksandrivna Ph.D., teacher of the Department of Psychology, Postgraduate student of the Department of Psychology, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, St. Sadova, 28, Uman, tel.: (097) 721-09-12, <https://orcid.org/0000-0001-5101-6211>

PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL CONDITIONS FOR THE DEVELOPMENT OF CHILDREN'S TALENT

Abstract. The article highlights the views of scientists on the problem of children's giftedness. The main components of giftedness are revealed. A psychological characterization of the gifted child was carried out; the circle of her psychological problems is outlined; the role of the family is determined (certain educational strategies for raising a gifted child and the main strategies of parental attitude towards a gifted child), educational institution (a set of various conditions and tools aimed at improving the system of identification, support and development of gifted children in the space of school education is characterized), interpersonal relations with classmates in the formation of a gifted personality.

It is noted that gifted children are characterized by a high degree of mental activity, creative activity, non-traditional thinking, non-standard views on problems, interest in specific activities, increased inclination to mental activity, and a desire for creativity.

Since the concept of giftedness is ambiguous, it is presented comprehensively at different scientific levels, in particular, at psychophysiological, psychological, socio-psychological, and pedagogical.

The author characterized the types of children's giftedness: artistic giftedness; creative (creative) giftedness; social or leadership talent; intellectual and academic giftedness; motor (psychomotor) or sports talent.

The concept of "psychological support" is considered as a system of professional activities of psychologists and teachers, which is aimed at creating special conditions for the general development and successful training of the individual in a specific educational environment.

The goals, methods and forms of psychological assistance to the gifted are considered, which should be based on understanding the mechanisms of formation and manifestation of giftedness, in particular, the role of the environment, including the educational environment, on the understanding of emotional, personal and interpersonal problems of the gifted.

Keywords: giftedness, gifted children, abilities, gifts, talent, creativity, non-standard thinking, creativity.

Постановка проблеми. Для України створення системи розвитку обдарованої особистості є необхідною умовою досягнення успіху на шляху розбудови незалежної держави. Сьогодні і сама доля України певною мірою залежить від того, як ефективно будуть використані інтелектуальні, творчі можливості її народу, кожного громадянина. Ось чому великого значення набуває психолого-педагогічне розв'язання проблеми виявлення та розвитку творчих здібностей підростаючого покоління, дослідження теоретичних основ ефективної державної системи підтримки талановитої молоді.

Отже, пріоритетним напрямком постає проблема обдарованості, творчості, інтелекту, у якій визначено пошук, навчання і виховання обдарованих дітей та молоді, стимулювання творчої праці, захист та підтримку талантів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Аналіз наукової літератури свідчить про наявність широкого спектру різноманітних досліджень проблеми розвитку дитячої обдарованості. О. Антонова, Б. Блум, Ю. Бабаєва, О. Демченко, О. Кульчицька, П. Торренс, Ф. Уільямс, В. Штерн та ін. вивчали особливості обдарованих дітей молодшого шкільного віку, принципи роботи з обдарованими дітьми та пропонували різні способи роботи з ними.

Форми і методи діагностики обдарованих дітей розглядали Г. Айзенк, Р. Бернс, О. Білик, Ю. Гільбух, Л. Гоженко, П. Михайлик, Н. Клюка, Ю. Калюжна, Н. Федоришина, В. Юрченко та ін [6].

Психолого-педагогічні дослідження феномену обдарованості, що мають місце у різних наукових школах та напрямках, визначили розуміння обдарованості, як інтегративної характеристики, що складається як з когнітивної, так і мотиваційно-особистісної сфери (Д. Гілфорд, Е. Ландау, Н. Лейтес та ін.) [5].

Різні погляди та підходи щодо проблеми ефективного розвитку обдарованої дитини знайшли своє логічне узагальнення у відповідних наукових концепціях та практико-орієнтованих моделях ведучих учених: В. Моляко, О. Балл, І. Бех, О. Рибалка, Н. Лейтес Д. Рензулі, К. Роджерс, К. Хеллер [4].

Мета статті - на основі теоретичного аналізу проблеми дитячої обдарованості надати психологічну характеристику обдарованої дитини; окреслити коло її психологічних проблем; визначити роль сім'ї, закладу освіти, міжособистісних стосунків з однокласниками у становленні обдарованої особистості.

Виклад основного матеріалу.

Пріоритетним напрямком державної політики постає проблема обдарованості, творчості, інтелекту, у якій визначено пошук, навчання і виховання

обдарованих дітей та молоді, стимулювання творчої праці, захист та підтримку талантів. У різних державах означену проблему розв'язують по-різному. Однак здобутки та успіхи найбільш розвинених країн світу у сфері науки, виробництва, розробки нових технологій, культури та освіти свідчать про необхідність радикальної перебудови всієї системи навчання та виховання у напрямку створення умов для обдарованої особистості вільно проявляти свої здібності, розвиватися відповідно до своїх схильностей.

Термін «обдарований» був вперше вжитий А. Треєм у 1839 р. у розумінні слова «геній». Стосовно обдарованості існує дві протилежності точки зору. Перша – соціальна: більшість людей від народження однаково наділені розумом і різниця у рівні їхніх здібностей зумовлена різницею життєвих умов (Дж. Локк, К. Гельвецій), і обдарованість – поширене явище (В. Ефроїмсон). Друга – генетична: обдарованість – вроджене, досить рідкісне явище, що успадковується від батьків і навіть через покоління (Ф. Гальтон, Р. Стернберг) [3].

Дж. Гензулм «обдарованість» вважає результатом поєднання інтелектуальних здібностей вище середнього рівня, творчого підходу та наполегливості [3]. А. Танненбаум визначає обдарованість як поєднання високого рівня загального інтелекту, впливу середовища, таланту. За О. Кульчицькою, обдарованість – системно-особистісне утворення, зумовлене природними особливостями організму людини [2].

Г. Костюк тлумачить обдарованість як індивідуальну своєрідність здібностей людини, вказуючи на значущість природних даних кожної особистості, як сили, котра є вихідною внутрішньою спонукою розвитку здібностей. Н. Лейтес під терміном «обдарованість» розуміє набір здібностей. Він вважає, що дитяча обдарованість виявляється у схильності до праці, у гострій потребі дитини займатись певним видом діяльності. За Л. Слободянюк, обдарованість – це не лише своєрідне поєднання здібностей людини, а ще й сукупність її особистісних характеристик. В. Чудновський і В. Юркевич визначають обдарованість як високий рівень розвитку загальних і спеціальних здібностей [2].

Науковець В. Моляко трактує «обдарованість» як «міру генетично зумовлених можливостей людини адаптуватися до життя, а здібності, як різні грані обдарованості, а не автономні складові». В. Моляко у дослідженнях дитячої творчості визначає психологічну структуру творчого потенціалу, яка збігається з основними структурними елементами, такими як «творчість», «творча особистість», «обдарованість» [4].

В. Моляко, досліджуючи проблему творчої обдарованості, виокремив у системі творчого потенціалу такі компоненти:

- задатки, схильності, що проявляються у підвищеній чутливості, а також у динамічності психічних процесів;
- інтереси, їх спрямованість, частота та систематичність, домінування пізнавальних інтересів;

- допитливість, створення нового, схильність до вирішення та пошуку нових проблем;
- швидкість освоєння нової інформації;
- схильність до постійних порівнянь, зіставлень; прояви загального інтелекту – розуміння, швидкість оцінок і вибору шляху рішення;
- емоційність окремих процесів;
- цілеспрямованість, рішучість, систематичність у роботі;
- вміння комбінувати, знаходити аналоги, реконструювати;
- інтуїтивізм – здібність до прояву неусвідомлених прогнозів, рішень; здібності до вироблення власних стратегій [4, с. 5].

Сьогодні під керівництвом академіка В. Моляко та його послідовників О. Кульчицької, М. Гнатка, О. Музики та ін. в Україні створено вітчизняну наукову школу, яка займається дослідженням проблеми обдарованості та розвитком творчого потенціалу особистості.

У визначенні обдарованості (обдарованість – індивідуальні задатки, необхідні для успішної діяльності людини у певній сфері) неодмінно оперують низкою понять. Здібності – індивідуально-психологічні особливості особистості, необхідні для опанування певною діяльністю та успішного її здійснення. Вважається, що процес формування здібностей здійснюється на основі задатків.

Задатки – спадкова основа для розвитку майбутніх здібностей людини. Загальні здібності – індивідуально-психологічні особливості людини, які зумовлюють її майбутню успішність у найрізноманітніших видах діяльності. Спеціальні здібності – індивідуально-психологічні особливості людини, які детермінують її майбутню успішність в окремих видах діяльності.

Схильність – вибіркова спрямованість індивіда на певну діяльність у певній сфері. Розуміння типології обдарованості – це перший і необхідний крок на шляху дійової допомоги у розвитку та реалізації виняткових можливостей індивідів [7, с. 34].

Обдарованість – це високий рівень здібностей людини, що дозволяє їй досягти особливих успіхів у певній галузі діяльності. Сенситивним періодом розвитку обдарованості є молодший шкільний вік, адже в цей час діти продовжують соціалізуватися, беручи участь у навчальній діяльності, іграх, спілкуванні з однолітками та батьками. Розрізняють загальну і спеціальну обдарованість. Загальна розумова обдарованість виявляється в оволодінні всіма видами діяльності, для успішного здійснення яких необхідні певні розумові якості. Спеціальна обдарованість пов'язана з певними видами діяльності, в яких вона найбільше розвивається [8].

Дослідники традиційно сперечаються з приводу того, чи існує так звана загальна обдарованість, чи це дар завжди конкретний і виявляється тільки в одній чи декількох сферах. Частина вчених погоджується з тим, що обдарованість – інтегральна властивість особистості; іншими словами, якщо

людина обдарована, то вона може досягти успіхів у багатьох видах діяльності. Прихильники протилежного погляду вважають, що видів обдарованості існує стільки, скільки можна знайти точок прикладання людської активності. Відповідно до такого підходу, обдарованість завжди є конкретною, і не можна вести мову про обдарованість взагалі, а потрібно констатувати обдарованість музичну, математичну, мистецьку тощо. [8, с. 120].

Отже, обдарована дитина – та, яка виділяється яскравими, очевидними, іноді видатними досягненнями у тому або іншому виді діяльності. У свою чергу необхідними і актуальними у наші дні є розвиток обдарованості – результат складної спадковості і соціального середовища, опосередкованості діяльності дитини.

Обдарованими можна вважати дітей, які в ранньому віці продемонстрували здатність до певної діяльності. Вони явно попереду своїх однолітків за рівнем навчання та успішності в конкретних сферах. Основною ознакою дитячої обдарованості є розвиток інтелекту, який є явно вищим, ніж у більшості дітей того ж віку. Обдаровані діти характеризуються високим ступенем розумової активності, креативної діяльності, нетрадиційного мислення, нестандартних поглядів на проблеми, інтересом до конкретної діяльності, підвищеною схильністю до розумової діяльності, прагненням до творчості. Сучасною інтерпретацією питання обдарованості є визначення В. Штерна. Відповідно до цього визначення «обдарованість» трактується як загальна здібність індивіда свідомо спрямовувати своє мислення на нові вимоги, здібність психічного пристосування до нових завдань і умов життя [5, 7, с. 54].

Рівень загальнонаукової методології вивчення феномена обдарованості передбачає звернення до системного підходу, який набув значного поширення у сучасних наукових доробках. Оскільки поняття обдарованості є багатозначним, його необхідно досліджувати комплексно на різних наукових рівнях, зокрема, на психофізіологічному, психологічному, соціально-психологічному, педагогічному [3].

Вивчення індивідуальних особливостей на *психофізіологічному рівні* дозволяє вимірювати природні передумови, що входять до структури здібностей. Зокрема, вчені вважають, що в обдарованих дітей висока біохімічна й електрична активність мозку, їх відрізняє високий енергетичний рівень та коротка тривалість сну тощо.

Психологічний рівень вивчення обдарованості характеризується визначенням індивідуальних особливостей пізнавальних процесів – сприймання, пам'яті, мислення, мовлення, а також особистісних властивостей темпераменту і характеру. Обдарованість: досвід історичного та порівняльного аналізу особистість вирізняє висока концентрація уваги, наполегливість у досягненні результату в цікавій для неї сфері, глибока зануреність у розв'язувану проблему, інтуїція, надзвичайна здатність до абстрагування, креативне мислення.

Соціально-психологічний рівень передбачає визначення успішності діяльності за тривалий період, вивчає характер міжособистісних стосунків та

індивідуальний стиль діяльності. У сфері психо-соціального розвитку обдарованим людям притаманні: розвинене почуття справедливості, значуща особистісна система цінностей, неможливість чітко розмежувати реальність і фантазію, добре розвинене почуття гумору, пошуково-дослідний стиль діяльності, надзвичайна чутливість до невербальних проявів почуттів оточуючими, егоцентризм як проекція власного сприймання й емоційних реакцій на явища і всіх оточуючих тощо.

Педагогічний рівень дослідження передбачає розробку концептуальних моделей розвитку обдарованості, створення освітніх та виховних програм, відбір ефективних засобів, форм і методів роботи, спрямованих на її розвиток.

Обдарованість виступає як багатофакторна модель. Найвищі досягнення – це продукт обдарованості, особистісних характеристик й соціального оточення. Обдарованість завжди розривається на основі улюбленої діяльності дитини. Якщо ви бачите в дитині яскраві, стійкі інтереси до якоїсь діяльності, це завжди знак, що в неї може бути виявлений той чи інший вид обдарованості.

Розрізняють такі види обдарованості дітей [1]:

- *художня обдарованість*. Важливе місце в розумінні ролі художньої обдарованості займає емоційна сфера. В свою чергу художні здібності поділяються на обдарованість в галузі акторської майстерності, літератури, музики, мистецтва, скульптури тощо;

- *творча (креативна) обдарованість*. Деякі фахівці вважають, що творчість, креативність є невід'ємним елементом усіх видів обдарованості, які не можуть існувати окремо від творчої складової, вони наполягають на тому, що існує всього один тип обдарованості – творча: якщо немає творчості, немає сенсу говорити про обдарованість. Інші дослідники наполягають на існуванні творчої обдарованості як окремого, самостійного виду. Існує п'ять ознак творчої обдарованості: оригінальність; здатність знаходити ідеї в нових і складних; образна гнучкість; семантична (словесна) гнучкість мислення виявляється в дитячому віці у формі підвищеної чутливості до мовлення; спеціальна творча спрямованість.

- *соціальна, або лідерська обдарованість*. Соціальна обдарованість – це виняткова здатність вибудовувати довготривалі, конструктивні взаємовідносини з іншими людьми. Структурні елементи соціальної обдарованості: соціальна перцепція, просоціальна поведінка, моральні судження, організаційські навички тощо. Справжній лідер – явище рідкісне, дар. Лідер, по суті, завжди творча особистість. Загальні риси лідерської обдарованості: інтелект вище середнього; вміння приймати рішення; здатність мати справу з абстрактними речами, з плануванням майбутнього, з часовими обмеженнями; відчуття мети, напрямку руху; гнучкість; здатність пристосовуватися; почуття відповідальності; впевненість в собі; наполегливість; ентузіазм; вміння чітко висловлювати думки.

- *інтелектуальна та академічна обдарованість*. До середини ХХ століття обдарованість визначали виключно за спеціальними тестами інтелекту (IQ).

Загальні риси інтелектуальної обдарованості: гострота мислення; спостережливість; виключна пам'ять; виражена і різнобічна допитливість; довготривалі заняття однією справою; легкість у навчанні, вміння добре викладати свої думки; демонстрація здібностей до практичного здобуття знань; виняткові здібності до розв'язування задач. В лексиці педагогів і психологів існує поняття «здатність до навчання». Вони давно помітили таку особливість: дитина може бути і творчою і розумною особистістю, але навчається важко. Природно, що до такої характеристики учня придивляються перш за все вчителі, саме вони стверджують, що обдаровані діти – «це діти, які добре навчаються». Слід відмітити, що успішність в навчанні притаманна далеко не всім, і дійсно обдарована особистість більш здатна до засвоєння нового досвіду. Але реальні успіхи в навчанні, визначені шкільними оцінками, не завжди адекватно характеризують цю здібність;

- *рухова (психомоторна) або спортивна обдарованість*. Обдаровані діти виявляють цікавість до діяльності, що вимагає тонкої і точної моторики, володіють гарною зорово-моторною координацією, люблять рух (біг, стрибки, лазіння), мають широкий діапазон рухів (від повільних до швидких, від плавних до різких), прекрасно втримують рівновагу під час виконання рухових вправ, прекрасно володіють тілом під час маневрування, для свого віку володіють винятковою фізичною силою, демонструють гарний рівень розвитку основних рухових навичок.

Названі вище види обдарованості проявляються по-різному й зустрічають специфічні бар'єри на шляху свого розвитку залежно від індивідуальних особливостей та зовнішнього оточення дитини.

Соціально-виховними умовами розвитку обдарованості є вплив сім'ї, співпраця з вчителями, міжособистісні стосунки з однокласниками.

Виявити, розвивати та підтримувати дитячу обдарованість можна лише в процесі навчання і виховання, під час певної діяльності, де дитина може виявити самостійність, ініціативність, оригінальність виконання завдань, відкриття новизни та здатність до експериментування. Також хочеться зазначити, що важливими компонентами обдарованості дитини виступають Я-концепція, самостійність і самоповага особистості [9].

Сім'я обдарованої дитини відіграє важливу роль у розвитку її особистості та талантів. Незалежно від того, як враховуються природні фактори чи вплив школи на розвиток особистості та талантів учнів, важливість та роль сім'ї є надзвичайно важливими у будь-якій ситуації.

Психологи відзначають, що зважаючи на широкий спектр цінностей в родині, в яких виховувались обдаровані діти, найбільш сприятливі умови для розвитку здібностей створювались при відповідному духовному рівні сім'ї. Головним було визначення цінності й підтримка освіти, самовдосконалення особистості, інтерес та повага до тієї сфери діяльності, в якій виявились високі здібності дітей, любов та віра в їх можливості. Навіть такі несприятливі умови,

як недостатня матеріальна забезпеченість, неповна родина та ін. виявляються відносно нейтральними для розвитку обдарованості. Головне – це підвищена увага батьків до розвитку обдарувань дитини [3, с. 57].

У вихованні обдарованої дитини батьки використовують певні виховні стратегії: стратегія прямого виховного впливу, де вони постійно пропонують дітям якісь розвиваючі ігри, вправи. Інколи ця стратегія дає результати, але дуже часто в дитини виникає внутрішня протидія.

Друга стратегія – непрямий виховний вплив. Категорія батьків вважає, що вивчати та розвивати їхню дитину повинні фахівці. Але не потрібно повністю перекладати всі турботи на плечі інших, а самим знаходитись осторонь.

Третя стратегія – коли батьки дають вибір своїй дитині й намагаються підібрати гарну школу, не контролюючи розвиток здібностей. Найголовніше в таких сім'ях – атмосфера пізнавальних інтересів самих батьків (самі читають, ходять на виставки, не нав'язуючи свого інтересу). Така стратегія саморозвитку виявилась найефективнішою.

Отже, окреслимо основні стратегії батьківського ставлення до обдарованої дитини:

- зрозуміти й усвідомити її нестандартність (не перетворювати її на таку «як усі»);
- приймати дитину такою, якою вона є, а не розглядати її як носія таланту (не ігнорувати унікальність її даних, але й не захоплюватися нею занадто);
- не перетворювати життя дитини в «гонку» для задоволення високих батьківських амбіцій (не проектувати на неї особисті інтереси і захоплення);
- не опікати занадто талановиту дитину і не створювати для неї «мімозні» умови;
- вчити дитину спиратись на власні сили й дозволяти дитині самій шукати вихід із сформованої ситуації, вирішувати кожен задачу, яка їй під силу;
- не примушувати дитину надміру захоплюватися улюбленою справою;
- не тиснути на дитину в її шкільних справах, але завжди бути готовими в разі потреби прийти на допомогу;
- точно розраховувати момент і ступінь реакції на потребі дитини (якщо дитина поставила запитання, то не піддаватися спокусі розповісти про предмет усе, що вони знають самі, а тільки дати відповідь);
- вчити дитину терпінню і хвалити за старання;
- вчити дитину гідно програвати і не сприймати невдачу як трагедію;
- більше уваги приділяти фізичній активності дитини;
- вчити дитину бути дружелюбною у колективі;
- вчити дитину володіти своїми емоціями;
- сприяти тому, щоб дитина не занижувала свою самооцінку і разом з цим не виставляла свою обдарованість напоказ [9].

Частіше обдарованість дитини спершу помічають у сім'ї, проте не останню роль у цьому відіграє школа, якщо з певних причин дитина не має можливості розвиватися, оскільки не має підтримки батьків.

Основною метою співпраці з обдарованими дітьми в школі є створення набору різних умов та інструментів, спрямованих на вдосконалення системи виявлення, підтримки та розвитку обдарованих дітей у просторі шкільної освіти [6].

У науковому полі вважають, що дорослі повинні надавати психологічну підтримку обдарованим дітям, цінувати природні механізми розвитку, розкривати їх таланти, виступаючи при цьому в ролі спостерігачів, співучасників, дослідників.

Психологічний супровід – це система професійної діяльності психологів і педагогів, яка спрямована на створення особливих умов для загального розвитку та успішного навчання особистості в конкретному освітньому середовищі. Формування змісту супроводу ґрунтується на досвіді учасника, віковій схемі розвитку, схильності, інтересах дітей та їх стосунках з дорослими. Дослідники з'ясували, що якщо ці вимоги не виконуються і процес навчання повторюється, психологічна підтримка неефективна. У цьому контексті чітко визначені ролі вчителів та шкільних психологів [6, с. 85].

У роботі з обдарованими школярами фахівці виокремлюють такі пріоритетні завдання:

- спрямування консультативно-тренувальної роботи з обдарованими дітьми на виховання самосвідомості та глибокого розуміння власних унікальних здібностей;

- розвиток психосоціальних навичок та вмінь встановлювати та підтримувати стосунки з іншими та розв'язувати складні конфліктні ситуації. Насправді, обдаровані діти часто стикаються з соціально-психологічними труднощами в спілкуванні, щоденній співпраці з іншими, побудові близьких і довірчих стосунків. Рідко у них розвивається емпатія, розуміння сенсу своїх дій;

- психосоціальна підготовка обдарованих здобувачів освіти, їх поведінкова діагностика, організована індивідуальна та групова співпраця;

- допомога здобувачам освіти у подоланні комунікативних бар'єрів; сприяння розвитку здібностей; допомога у створенні гармонійного освітнього процесу, заснованого на особистісних якостях [9].

Програма психологічного супроводу обдарованих дітей включає такі напрямки роботи практичного психолога [6]:

- психологічна діагностика (тестування, отримання інформації від учителів різних предметів, методи спостереження, аналіз продуктів навчальної та творчої діяльності), спрямована на вияв талантів.

- психолого-педагогічна освіта вчителів і батьків має на меті розширити їх уявлення про природу «генія», особливості виховання обдарованих дітей

(батьківські збори, індивідуальні консультації вчителів та батьків, засідання круглого столу).

– надання психологічної допомоги обдарованим дітям та їхнім педагогам у вирішенні проблем. У шкільному суспільстві необхідно сформулювати певне психологічне ставлення до обдарованих дітей, адже обдарованість є невід’ємною частиною особистості дитини, особистісною та соціальною цінністю, яку необхідно виявляти та підтримувати.

– консультативно-тренінгова робота з обдарованими дітьми.

Вплив позанавчального спілкування, однолітків на розвиток обдарованості в сучасному суспільстві переважно негативний. Адже масове суспільство є середовищем, яке не сприяє розвитку обдарованості.

Н. Робінсон вказує, що в антиінтелектуальному суспільстві, яке не цінує внутрішній світ особистості, обдарованість, поряд з іншими характеристиками, які відрізняють особу від оточуючих, може стати стигмою. Адже обдаровані індивіди поділяють загальне бажання бути включеним в звичайні міжособистісні стосунки, проте відчувають, що з ними поведуться інакше. У результаті одні більшою, інші – меншою мірою обмежують інформацію щодо власної успішності в навчанні, нагород з метою приховати свої досягнення [6, с. 94].

Отже, обдарованість – це сукупність здібностей, від яких залежить здатність досягати більшого чи меншого успіху у виконанні різних видів діяльності. Виявити, розвивати та підтримувати дитячу обдарованість можна лише в процесі навчання і виховання, під час певної діяльності, де дитина може виявити самостійність, ініціативність, оригінальність виконання завдань, відкриття новизни та здатність до експериментування. Освітнє середовище як чинник розвитку обдарованості має розглядатись як складна багаторівнева система: середовище навчального закладу, вплив сім’ї, коло безпосереднього спілкування. Психологічний супровід обдарованих дітей спрямований на створення умов для розвитку особистості

Література:

1. Грабовський А. Види дитячої обдарованості. *Обдарована дитина*. 2004. № 1. С. 38–46.
2. Загребельна О. О. Дослідження проявів інтелектуальної та творчої обдарованості: теоретичний аналіз. *Обдарована дитина : Науково-практичний освітньо-популярний журнал*. 2008. № 8. С. 63–67.
3. Корольов Д. К. Психологія обдарованості : навчальний посібник. Київ: Видавництво «Міленіум», 2024. 176 с.
4. Моляко В. А. Творчий потенціал людини як психологічна проблема. *Обдарована дитина : науково-практичний освітньо-популярний журнал*. 2005. № 6. С. 2–9.
5. Музика О. О. Мотивація творчої обдарованості. *Обдарована дитина*. 2003. № 3. С. 2–9.
6. Освітнє середовище як чинник становлення обдарованої особистості : монографія/ Р. О. Семенова, та ін.; за ред. Р. О. Семенової. К.-Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2014. 228 с.

7. Рибалка В. В. Психологія розвитку творчо обдарованої особистості : наук-мет. посіб. НАПН України, Ін-т обдарованої дитини, 2010. 442 с.
8. Тадеев П.О. Обдарованість і творчість особистості : монографія. Американський підхід. Тернопіль: Навчальна книга–Богдан.2008. 240 с.
9. Щорс В. В. Як не помилитися у виявленні ранньої обдарованості дитини. *Обдарована дитина : науково-практичний освітньо- популярний журнал*. К. : 2007. № 3. С. 53–61.

References:

1. Hrabovskyi A. Vydy dytiachoi obdarovanosti. *Obdarovana dytna [Kinds of children's giftedness. A gifted child]* 2004. № 1. 38–46. (in Ukrainian).
2. Zahrebelna O. O. Doslidzhennia proiaviv intelektualnoi ta tvorchoi obdarovanosti: teoretychnyi analiz. *Obdarovana dytna : Naukovo-praktychnyi osvितno-populiarnyi zhurnal [Study of manifestations of intellectual and creative giftedness: theoretical analysis. A gifted child: Scientific and practical educational and popular magazine]* 2008. № 8. 63–67. (in Ukrainian).
3. Korolov D. K. Psykholohiia obdarovanosti : navchalnyi posibnyk [Psychology of giftedness: a study guide] Kyiv: Vydavnytstvo «Milenium». 2024. 176 s. (in Ukrainian).
4. Moliako V. A. Tvorchyi potentsial liudyny yak psykholohichna problema. *Obdarovana dytna : naukovo-praktychnyi osvितnopoluliarnyi zhurnal [Human creative potential as a psychological problem. A gifted child: scientific and practical educational and popular magazine]* 2005. № 6. 2–9. (in Ukrainian).
5. Muzyka O. O. Motyvatsiia tvorchoi obdarovanosti. *Obdarovana dytna [Motivation of creative talent. A gifted child]* 2003. № 3. 2–9. (in Ukrainian).
6. *Osvitnie seredovysheche yak chynnyk stanovlennia obdarovanoi osobystosti : monohrafiia / R. O. Semenova, ta in.; za red. R. O. Semenovoi [Educational environment as a factor in the formation of a gifted personality: monograph]* K.-Kirovohrad : Imeks-LTD. 2014. 228 s. (in Ukrainian).
7. Rybalka V. V. Psykholohiia rozvytku tvorcho obdarovanoi osobystosti : nauk-met. Posib [Psychology of the development of a creatively gifted personality: science and technology. manual] NAPN Ukrainy, In-t obdarovanoi dytny. 2010. 442 s. (in Ukrainian).
8. Tadeiev P.O. *Obdarovanist i tvorchist osobystosti : monohrafiia. Amerykanskyi pidkhid [Giftedness and creativity of the individual: monograph. American approach]* Ternopil: Navchalna knyha–Bohdan. 2008. 240 s. (in Ukrainian).
9. Shchors V. V. Yak ne pomyltysia u vyjavlenni rannoї obdarovanosti dytny. *Obdarovana dytna : naukovo-praktychnyi osvितno- populiarnyi zhurnal [How not to make a mistake in identifying a child's early giftedness. A gifted child: scientific and practical educational and popular magazine]* K. 2007. № 3. 53–61. (in Ukrainian).

УДК 159.9.

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11\(39\)-1635-1645](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11(39)-1635-1645)

Белякова Світлана Миколаївна кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри практичної психології, Університет Григорія Сковороди в Переяславі, вул. Сухомлинського, 30, м. Переяслав, 08401, тел.: (050) 936-48-70, <https://orcid.org/0000-0003-4995-0253>

Гожельник Тереза Євгенівна магістр, Університет Григорія Сковороди в Переяславі, вул. Сухомлинського, 30, м. Переяслав, 08401, тел.: +380961199519

ОСОБЛИВОСТІ МОТИВАЦІЙНОЇ ГОТОВНОСТІ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ

Анотація. Проблематика формування у майбутніх психологів мотиваційної готовності до професійної самореалізації в даний час набуває особливої актуальності у зв'язку з повномасштабною війною і прагненням України до членства у європейському співтоваристві.

Проаналізовано наукові теоретичні підходи зарубіжних і українських вчених, щодо теми роботи, розкрито поняття «мотивація», «мотиваційна готовність» і особливості мотиваційної готовності майбутніх психологів до професійної самореалізації.

З'ясовано суттєвий вплив мотивації на мотиваційну готовність майбутніх психологів, а саме стійкість мотивації, сила мотивації, емоційне забарвлення і швидкість виникнення мають велике значення для подальшої професійної самореалізації і кар'єрного зростання.

Визначено особливості мотиваційної готовності до професійної діяльності майбутніх практичних психологів, а саме: орієнтація на цінності особисті і професійні (цінність допомоги і співчуття, цінність знань і саморозвитку, цінність розв'язання проблем і досягнення цілей, цінність етичних принципів і правдивість); орієнтацію на високу внутрішню мотивацію (цікавість до вивчення людської поведінки, інтерес до людей і психології, розвиток комунікативних навичок і емпатії, саморефлексії, психологічної стійкості); прагнення до самопізнання і самовдосконалення, планування і розвитку професійної кар'єри.

Досліджено, що для досягнення оптимального рівня мотивації студентів у вищому навчальному закладі, педагогічний процес повинен бути організованим конструктивно, з урахуванням індивідуальних психологічних особливостей студентів і спрямований на підвищення активності та розкриття їхнього потенціалу. Навчальний матеріал повинен бути актуальним, новим і практичним, також важливим є сучасний підхід і методи навчання, включаючи

очні і дистанційні форми, тренінги, лекції і впровадження технологічних інновацій у навчальний процес. Також професійна підготовка майбутніх психологів має мати на меті формування таких важливих особистісних якостей, як: адекватна самооцінка, відсутність непродуктивних психологічних захистів, толерантність, емпатія, саморефлексія, висока психологічна стійкість і стресостійкість. В діяльності психолога дуже тісно пов'язані особистісні і професійні аспекти, тому без постійного особистісного зростання неможливий і професійний розвиток.

Ключові слова: мотивація, самореалізація, мотиваційна готовність, особливості мотиваційної готовності, психологи.

Beliyakova Svitlana Mykolayivna PhD in Psychology, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Practical Psychology Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav 30, Sukhomlynsky St., Pereiaslav, 08401, tel.: (050) 936-48-70, <https://orcid.org/0000-0003-4995-0253>

Hozhelnyk Tereza Yevgenivna Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav 30, Sukhomlynsky St., Pereiaslav, 08401, tel.: (066) 280-11-97

CHARACTERISTICS OF MOTIVATION READINESS FOR PROFESSIONAL SELF-FULFILLMENT OF FUTURE PSYCHOLOGISTS

Abstract. The issue of the formation of future psychologists' motivational readiness for professional self-realization is currently gaining special relevance in connection with the full-scale war and Ukraine's aspiration for membership in the European community.

The scientific theoretical approaches of foreign and Ukrainian scientists regarding the topic of the work were analyzed, the concepts of «motivation», «motivational readiness» and features of the motivational readiness of future psychologists for professional self-realization were revealed.

The significant influence of motivation on the motivational readiness of future psychologists has been clarified, namely, the stability of motivation, strength of motivation, emotional coloring and speed of occurrence are of great importance for further professional self-realization and career growth.

Specifics of motivational readiness for the professional activity of future practical psychologists are identified, namely: orientation to personal and professional values (the value of help and compassion, the value of knowledge and self-development, the value of solving problems and achieving goals, the value of ethical principles and truthfulness); high orientation internal motivation (interest in studying human behavior, interest in people and psychology, development of communication skills and empathy, self-reflection, psychological stability); striving

for self-knowledge and self-improvement, planning and development of a professional career.

It has been investigated that in order to achieve the optimal level of motivation of students in a higher educational institution, the pedagogical process should be organized constructively, taking into account the individual psychological characteristics of students and aimed at increasing activity and revealing their potential. The educational material must be relevant, new and practical, and a modern approach and teaching methods are also important, including face-to-face and remote forms, trainings and lectures. and the introduction of technological innovations into the educational process. Also, the professional training of future psychologists should aim at the formation of such important personal qualities as: adequate self-esteem, lack of unproductive psychological defenses, tolerance, empathy, self-reflection, high psychological stability and stress resistance. In the activity of a psychologist, personal and professional aspects are very closely connected, therefore, professional development is impossible without constant personal growth.

Keywords: motive, motivation, self-realization, motivational readiness, features of motivational readiness.

Постановка проблеми. В сучасних умовах війни зросла потреба у професійних психологах, тому важливим є звернення психологічної науки до проблеми удосконалення професійної підготовки студентів, що актуалізує необхідність подальшого вивчення проблематики психологічної готовності, зокрема формування мотиваційної готовності майбутніх психологів до професійної діяльності, як запоруки ефективності їх праці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Мотиваційну готовність до професійної самореалізації досліджували як вітчизняні, так і іноземні вчені. Серед них можна виділити українського психолога М.Дмитерко-Карабин, на думку якої «мотиваційна готовність до діяльності є одним із провідних компонентів у структурі психологічної готовності до праці, адже розвиток та реалізація інструментальних властивостей можуть бути ефективними лише за умови їх концентрування навколо мотиваційного ядра особистості фахівця, його професійно-значущої спрямованості»[3]. Як зазначає А.Задніпренко, мотиваційна готовність до професійної діяльності найчастіше розглядається у психологічній науці як один із аспектів цілісної структури психологічної готовності до професійної діяльності [5]. Науковець Н.А.Буняк, вважала, що «ціннісно-смісловне ставлення до професії, професійні цінності, цілі, місце професійної самореалізації у цілісній смисложиттєвій проблематиці психологів, а відтак і проєкція цих аспектів на мотивацію професійної діяльності, професійного становлення, формування мотиваційної готовності до майбутньої діяльності, вивчені недостатньо»[2].

Метою статті є висвітлення результатів аналітичного огляду проблеми особливості мотиваційної готовності до професійної самореалізації майбутніх психологів.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні набуває особливої актуальності проблема мотивації, а саме мотиваційної готовності до професійної діяльності майбутніх психологів, адже труднощі сучасної історичної, соціально-економічної ситуації, зокрема війна, що триває вже третій рік поспіль, пронизує усі галузі життя, проектується на духовно-психологічну сферу кожної окремо взятої людини та формує, зростаючий в геометричній послідовності, соціальний запит щодо психологів, ставлячи до них високі вимоги, як до фахівців. Традиційно актуальною проблемою у психології є професійне становлення особистості. Розуміння мотиваційних факторів сприяє покращенню процесу навчання психології, підготовці до професійної діяльності та розвитку кар'єри.

Феномен «мотивації» досліджували такі вчені, як З.Фрейд і У.Макдугалл, вони вважали, що всі форми людської поведінки керуються вродженими інстинктами[14]; У.Макдугалл вважав, що існує дванадцять інстинктів, кожному з яких відповідає емоція, оскільки внутрішній вираз інстинктів – емоції[12]; Д.Отсон розробив головну формулу біхевіоризму, яка пояснювала людську поведінку: «Стимул – реакція»[10]; К.Левін створив психологічну «теорію поля» і вектор інтеріоризації, згідно з якою, поведінка суб'єкта, визначається життєвим простором, що складається з особи та оточення[8]; А.Маслоу, створив ієрархічну, класифікаційну модель (піраміду) потреб людини: на першому рівні - фізіологічні потреби, на другому - потреби безпеки, на третьому - потреби приналежності до групи та любов, на четвертому - потреби у повазі і визнанні, на п'ятому - потребі у самоактуалізації [4]; а мотивація, за Врумом, є загальною взаємодією трьох чинників: бажання отримати винагороду, оцінки можливостей та прикладених зусиль[7].

Сучасні дослідження структури мотивації навчальної та професійної діяльності виокремлюють такі групи мотивів, що необхідні для формування готовності студента до професійного самовдосконалення:

-соціальні мотиви (вимоги соціального оточення до професійної компетентності фахівця, відповідальність, розуміння соціальної значущості професії, прагнення зайняти певну позицію у стосунках із колегами, отримати їх схвалення);

-пізнавальні мотиви (орієнтація на оволодіння новими знаннями, бажання поглиблювати знання, інтерес до способів самостійного здобування знань, прийомів професійної діяльності);

-професійні мотиви (орієнтація на творчу професійну діяльність, прагнення до прояву індивідуальності, бажання досягти успіху в професійній діяльності).

Загальне поняття «готовності до діяльності» розглядалося в наукових працях С.Максименка, О.Мороза, Л.Кандибовича М.Дьяченка, М.Дурай-Новакової, О.Пелеха, В. Лісовського, А. Ліненка, та ін. Зокрема проблемами «готовності» майбутніх психологів займалися такі науковці, як наприклад

Я. Чаплак, Н. Гаркавенко, І. Солійчук, А. Руденюк, Н. Буняк і Т. Ковалькова, Н. Мосол.

Поняття «готовність» визначається як «приведення в активний стан усіх психофізіологічних систем людського організму, необхідних для ефективного виконання певних дій»[13].

Максименко і О. Пелех пропонують таку дефініцію терміну: «готовність до того чи іншого виду діяльності – це цілеспрямоване вираження особистості, що включає її переконання, погляди, відношення, мотиви, почуття, вольові та інтелектуальні якості, знання, навички, вміння, установки»[9].

Структура особистісної готовності, на думку Н. Мосол[11], включає такі компоненти:

1) мотиваційно-цілепокладальний компонент включає позитивне ставлення до майбутнього фаху, мотиви професійного вибору, загальну гуманістичну спрямованість (інтерес до людей), сенсожиттєві орієнтації особистості, рівень і цілісність цілепокладання в професійній діяльності;

2) когнітивний компонент – уявлення про професію, її переваги та недоліки, про зміст професійної діяльності (об'єкт праці, мета, зміст, засоби тощо), знання про вимоги професії до особистості, способи та шляхи оволодіння професією; уявлення про сенс майбутньої професійної праці;

3) суб'єктно-особистісний компонент відображає розвиток процесів самосвідомості (самопізнання, самоаналізу, самооцінювання, саморегуляції), рефлексивних здібностей та професійно значущих якостей особистості.

Мотиваційна готовність до професійної діяльності – це усвідомлений та активний стан, який сприяє особистісній і професійній самореалізації та самоактуалізації під час вирішення професійних завдань. Цей стан базується на психолого-педагогічній компетентності, особистісному та професійному досвіді, а також на творчому використанні індивідуально-психічних особливостей і інтелектуального потенціалу в процесі професійної діяльності.

Здійснюючи огляд психологічних тлумачень, А. Задніпренко виокремлює такі структурні елементи мотиваційної готовності[5]:

- позитивне ставлення до професійної діяльності;
- інтерес до неї;
- потреба в цій діяльності;
- потреба в професійному самовдосконаленні;
- усвідомленні прагнення до цієї спеціальності;
- професійна спрямованість.

Структурними елементами мотиваційної готовності на думку М. Дмитерко-Кабардин до професійної діяльності майбутніх практичних психологів, виступають: позитивне ставлення, інтерес суб'єкта до своєї професії, орієнтація на мотиви та цінності обраної професійної діяльності, потреба в ній, а також потреба в досягненнях і самовдосконаленні»[3].

Поняття «самореалізація» в психології, в широкому сенсі, означає процес втілення себе в особистому та професійному житті, пошук сенсів, цінностей і власного шляху в світі. Самореалізація особистості передбачає готовність до саморозвитку, гармонійного та збалансованого розвитку своїх задатків і талантів шляхом зусиль, спрямованих на розкриття особистісного потенціалу.

Термін «самореалізація» має свої корені у філософії Ніцше та аналітичній психології К. Юнга і є одним із ключових понять у таких теоріях, як «відповідальність за право волі» (Фромм), «повна реалізація справжніх можливостей» (Хорні), «прагнення людини стати тим, ким вона може бути» (Маслоу), «особистісний розвиток» (Роджер), «відкрита та саморозвиваюча особистість, яка прагне реалізації свого життєвого потенціалу» (Олпорт), «особистісна ідентичність» (Еріксон), «інтенціональність» (Мей), «самореалізація як первинний мотив» (Адлер) та багатьох інших, де автори намагаються дослідити цю важливу тему[6].

Специфіка професійної самореалізації психолога визначається наявністю суперечності: з одного боку, розуміння страждань і проблем іншої людини можливе лише за умови, що психолог має подібний досвід у своєму житті, а з іншого — для ефективного лікування особи, яка перебуває у важкому, часто критичному психічному стані, психолог повинен володіти енергією, оптимізмом, силою та бути творчо реалізованою особистістю. Таким чином, під час навчання у вищому навчальному закладі майбутньому психологу, окрім здобуття знань і практичних навичок, необхідно провести значну роботу над формуванням своєї особистості.

Для дослідження особливостей мотиваційної готовності до професійної самореалізації майбутніх психологів були використані наступні методики:

1) Методика «Ціннісні орієнтації», М.Рокіч (1973), у модифікації Д.М.Леонтьєва.

2) Методика «Мотивація професійної діяльності», автор К.Замфір (1983)., у модифікації А.Реана.

3) Методика «Визначення рівня професійної спрямованості студентів»(Т.Д. Дубовицька).

4) Методика «Якоря кар'єри», автор Е.Шейн (1974), адаптація В.А.Чікер, В.Е. Вінокурової.

Методика «**Ціннісні орієнтації**» націлена на вивчення індивідуальних і групових уявлень про систему значущих цінностей, які визначають основні орієнтири в житті[15]. Згідно з концепцією М.Рокіча, розрізняють два типи цінностей: 18-ть термінальних та 18-ть інструментальних. Термінальні цінності відображають переконання в тому, що певні кінцеві цілі існування, як з особистого, так і з суспільного погляду, заслуговують на адаптацію. Інструментальні цінності, в свою чергу, визначають переконання в тому, що певні способи дій (наприклад, чесність, раціональність) повинні домінувати в

будь-яких ситуаціях. Найбільш значущими у кожному списку є цінності 1-6, менш значущими (індеферентними) є цінності 7-12, і не значущими - цінності 13-18. Перевагами цієї методики є її універсальність, зручність та економічність у проведенні обстежень і обробці отриманих результатів, а також гнучкість, що дозволяє варіювати як стимульний матеріал (наприклад, списки цінностей), так і інструкції. Проте суттєвим недоліком є вплив соціальної бажаності, що може призвести до нещирості відповідей.

Методика «**Мотивація професійної діяльності**» призначена для оцінки рівня мотивації в професійній сфері. К.Замфір у структурі мотивації професійної діяльності виділяє три складові, що виникають з внутрішніх або зовнішніх потреб особи: внутрішню мотивацію, зовнішню позитивну мотивацію, зовнішню негативну мотивацію.

Внутрішня мотивація проявляється, коли сама діяльність є важливою для особистості. Якщо основним мотивом виконання професійних обов'язків є задоволення зовнішніх потреб (наприклад, заробітна плата, соціальний статус тощо), це свідчить про зовнішню мотивацію. Зовнішні мотиви можуть бути як позитивними, так і негативними, причому позитивні мотиви є більш привабливими і ефективними ніж негативні.

Методика включає сім основних мотивів професійної діяльності, які оцінюються за п'ятибальною шкалою: 1) грошова винагорода; 2) бажання продвинути в кар'єрі; 3) бажання уникнути критики від начальства або колег; 4) бажання уникнути можливих покарань або неприємностей; 5) потреба в соціальному престижі та повазі від оточуючих; 6) задоволення від самого процесу і результатів роботи; 7) можливість максимальної самореалізації в цій діяльності.

Під час обробки результатів, розраховуються показники внутрішньої мотивації (ВМ), зовнішньої позитивної мотивації (ЗПМ) та зовнішньої негативної мотивації (ЗНМ).

За методика Т. Д. Дубовицької «**Визначення рівня професійної спрямованості (РПС) студентів**» проводиться діагностика рівня професійної спрямованості та ступеня прояву бажання оволодіти обраною професією[1]. Опитувальник містить 20 тверджень. Підраховується загальна сума балів і визначається рівень професійної спрямованості (РПС) відповідно до таких норм: 0–4 бали – низький РПС; 5–13 балів – середній РПС; 14–18 балів – високий РПС.

Методика «**Якорі кар'єри**» аналізує різні аспекти кар'єрних орієнтацій у людей[1]. Ця методика містить 40 тверджень, які респондент має оцінити за важливістю та згодою на шкалі від 1 до 10. Результати аналізуються шляхом підрахунку загальної кількості балів для кожної з дев'яти кар'єрних орієнтацій, до яких належать: професійна компетентність, менеджмент, автономія (незалежність), стабільність роботи, стабільність місця проживання, служіння, виклик, інтеграція стилів життя та підприємництво. Для цього

необхідно скористатися ключем, щоб підрахувати суму балів за кожною орієнтацією та розділити отримане число на кількість відповідних запитань.

Аналіз результатів експериментального дослідження особливостей мотиваційної готовності до професійної самореалізації майбутніх психологів показав наступні дані.

Аналізуючи ієрархію цінностей згідно методики «**Ціннісні орієнтації**» М.Рокіча, яка відображає самореалізацію, виокремлюємо такі три блоки: особистісного життя, професійної самореалізації і суспільної (цінності ставлення до інших). Якщо брати загально групову тенденцію, то цінності особистого життя займають першу позицію, цінності професійної самореалізації - другу, відповідно, цінності суспільні - третю. В свою чергу в інструментальних цінностях можемо виокремити такі три блоки як етичні цінності, цінності спілкування і цінності справи. У загальногруповій тенденції першу позицію займають цінності етичного спрямування, на другій - ціннісні справи, відповідно на третій - цінностей спілкування. Прослідковується пряма закономірність між ієрархією термінальних цінностей (особистісного життя, професійної самореалізації і суспільної (цінності ставлення до інших)) і інструментальних (етичні цінності, цінності спілкування і цінності справи), що свідчить про сформованість систем цінностей у респондентів даного опитування.

На підставі отриманих результатів згідно методики «**Мотивація професійної діяльності**» К.Замфір, визначили мотиваційний комплекс особистості, який являє собою тип співвідношення між собою трьох видів мотивації: внутрішньої мотивації (ВМ), зовнішньої позитивної (ЗПМ) та зовнішньої негативної мотивації (ЗНМ).

За даними дослідження :

- ВМ дорівнює 4,67 (41%);
- ВПМ дорівнює 3,64 (32%);
- ВНМ дорівнює 3,10 (27%).

Аналіз відповідей дозволяє стверджувати, що більшість студентів психологів (73%) під час проведеного дослідження мають оптимальні мотиваційні комплекси: Внутрішня Мотивація (41%), Зовнішня Позитивна Мотивація (32%), ВМ+ЗПМ. Це, на нашу думку, сприяє майбутній професійній діяльності, оскільки переважає внутрішня мотивація або зовнішня позитивна мотивація, або їх значення є рівними, але вищими, ніж зовнішня негативна мотивація. Проте викликає занепокоєння, що переважно у кожного четвертого учасника переважає зовнішня негативна мотивація.

Враховуючи результати методики «**Визначення рівня професійної спрямованості (РПС) у студентів**» Т.Д.Дубовицької, можна стверджувати, що 87% опитаних студентів показали високі результати (14-18 балів), продуктивний рівень розвитку показника «спрямованість на самореалізацію в професійній діяльності», що свідчить про свідомий вибір професії, бажання розвиватись, самовдосконалюватись і працювати за обраним фахом. Лише 7-

ро опитуваних набрали 5-13 балів і попали в базовий рівень, що в цілому свідчить про задоволення майбутньою професією, проте не виявляють значних зусиль до цього.

За допомогою методики «Якорі кар'єри» Е. Штейна визначали ведучі кар'єрні орієнтації у студентів психологів, намагались ідентифікувати і виміряти основні цінності і пріоритети, які впливають на кар'єрний вибір і професійний шлях. Домінантною кар'єрною орієнтацією стало «Служіння», це може свідчити про свідомий вибір професії, і готовність максимально ефективно використовувати свої таланти, здібності і досвід на користь людям і суспільству у час війни. «Автономія» (незалежність) - це вміння самостійно приймати рішення і нести за них відповідальність. Воно сприяє професійній самореалізації і говорить про цілеспрямованість і самодисципліну.

Висновки. Отже, підвищення рівня професійної та навчальної мотивації потребує постійної уваги з боку держави, викладачів та самого студента. Психологічні чинники розвитку професійної мотивації залежать від духовного та морального клімату в навчально-професійному середовищі, зокрема від того, як відбувається взаємодія між студентами, викладачами та адміністрацією вищого навчального закладу. З цього випливає, що рівень професійної самосвідомості є важливою передумовою формування активної життєвої позиції особистості та її успіху в професійній діяльності. Він спрямований на підвищення рівня професійної мотивації студентів, готуючись до майбутньої професійної діяльності, і впливає на успішність та задоволення від діяльності.

Література.

1. Бондарчук О.І., Москальова А.С., Нежинська О.О., Прокопенко О.А. Підготовка керівників закладів освіти до профорієнтаційної роботи з учнівською та студентською молоддю. Спецкурс для слухачів очно-дистанційної форми навчання в системі післядипломної педагогічної освіти. Київ ДВНЗ "Університет менеджменту освіти 2013 ст.29-30
2. Буняк Н.А. Мотиваційна готовність майбутніх психологів до професійної діяльності. Тернопіль: Тайп, 2017. Спецкурс. 41-43с.
3. Дмитерко-Карабин Х.М. Мотиваційна готовність до професійної діяльності як психологічна проблема// Збірник наукових праць: філософія, соціологія, психологія. Івано-Франківськ: Вид-во "Плай" Прикарпатського університету, 2004. Вип.9. Ч.2. 23-32 с.
4. Дудкевич Т.В. Загальна психологія. Видавництво: Центр навчальної літератури, 2019. 145-157с
5. Задніпренко А. Мотиваційна готовність майбутніх практикуючих психологів до професійної діяльності. 5 Міжнародна науково-технічна конференція молодих учених та студентів . Актуальні задачі сучасних технологій. Тернопіль 17-18 листопада 2016.
6. Зарицька В.В. Психологія самореалізації особистості. Суми. Видавництво: Універсальна книга", 2019. 242с.
7. Коропецька О.М. Психологічні основи професійної орієнтації та самореалізації особистості. К.:КНТ, 2016. 412с. 135-137с
8. Левченко Т. І. Мотивація суб'єкта в різних видах діяльності: монографія. Вінниця: Нова книга, 2012. 448 с.

9. Максименко С.Д. Пелех О.М. Фахівця потрібно моделювати (Наукові основи готовності випускника педвузу до педагогічної діяльності). Рідна школа, 1994. 68-72 с.
10. Москаленко В.В. Соціальна психологія. Видання 2-ге, виправлене та доповнене. Київ: "Центр учбової літератури", 2022. 73-93 с.
11. Мосол Н. О. Формування особистісної готовності старшокласників до вибору професії психолога. Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 12. Київ, 2009. 11с 9.М.Л.
12. Смульсон М.Л. Психологічні механізми становлення суб'єктності дорослих у віртуальному просторі. Монографія. Київ: Інститут психології імені Г. С.Костюка НАПН України. Видавець: Вікторія Кундельська, 2021.7-20с. 179с.
13. Степанов О.М. [автор- упорядник] Психологічна енциклопедія.Київ. "Академ-видат", 2006. 89
14. Фрейд З. Вступ до психоаналізу. Нові висновки. К. Навчальна книга Богдан, 2021. 552с
15. Шевченко Н. Ф., Волновач О.С. Аналіз мотиваційно-сміслової сфери особистості практичного психолога. Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди. Психологія. Харків : ХНПУ, 2009. Вип. 28. С. 115—118.

References:

1. Bondarchuk, O.I., Moskal'ova, A.S., Nezhins'ka, O.O., Prokopenko, O.A. (2013). *Pidgotovka kerivnikov zakladiv osviti do proforientacijnoї roboti z uchniv'skoju ta student'skoju moloddu [Training of heads of educational institutions for career guidance work with pupils and student youth]*. Kiїv DVNZ "Universitet menedzhmentu osviti 2013 [in Ukrainian].
2. Bunjak, N.A. (2017). *Motivacijna gotovnist' majbutnih psihologiv do profesijnoї dijaj'nosti [Motivational readiness of future psychologists for professional activity]*. Ternopil': Tajp [in Ukrainian].
3. Dmiterko-Karabin, H.M. (2004). *Motivacijna gotovnist' do profesijnoї dijaj'nosti jak psihologichna problema [Motivational readiness for professional activity as a psychological problem]*. *Zbirnik naukovih prac': filosofija, sociologija, psihologija - Collection of scientific works: philosophy, sociology, psychology, 2*, 23-32 [in Ukrainian].
4. Dudkevich, T.V. (2019). *Zagal'na psihologija [General psychology]*. Vidavnictvo: Centr navchal'noї literaturi [in Ukrainian].
5. Zadniprenko, A. (2016). *Motivacijna gotovnist' majbutnih praktikujuchih psihologiv do profesijnoї dijaj'nosti [Motivational readiness of future practicing psychologists for professional activity]*. *Proceedings from Mizhnarodna nauково-tehnična konferencija molodih uchenih ta studentiv «Aktual'ni zadachi suchasnih tehnologij» – The International scientific and technical conference of young scientists and students «Actual tasks of modern technologies»*. (pp. 109-111). Sumy: TOV «DD «Papyrus» [in Ukrainian].
6. Zarič'ka, V.V. (2019). *Psihologija samorealizacii osobistosti [Psychology of self-realization of the individual]*. Sumi. Vidavnictvo: Universal'na kniga" Aktual'ni zadachi suchasnih tehnologij [in Ukrainian].
7. Koropeč'ka, O.M. (2016). *Psihologichni osnovi profesijnoї orientacii ta samorealizacii osobistosti [Psychological foundations of professional orientation and self-realization of the individual]*. K.:KNT [in Ukrainian].
8. Levchenko, T. I. (2012). *Motivacija sub'ekta v riznih vidah dijaj'nosti [Motivation of the subject in various types of activity]*. Vinnicja: Nova kniga [in Ukrainian].
9. Maksimenko, S.D. Peleh, O.M. (1994). *Fahiveja potribno modeljuvati (Naukovi osnovi gotovnosti vipusknika pedvuzu do pedagogichnoї dijaj'nosti) [The specialist needs to be modeled (Scientific foundations of the readiness of a graduate of a pedagogical university for pedagogical activity)]*. *Ridna shkola - Native school*, 68-72 [in Ukrainian].

10. Moskalenko, V.V. (2022). *Social'na psihologija [Social psychology]*. (vol. 1-2). Kiiv: "Centr uchbovoi literaturi" [in Ukrainian].
11. Mosol, N. O. (2009). Formuvannja osobistisnoi gotovnosti starshoklasnikiv do viboru profesii psihologa [Formation of personal readiness of high school students to choose the profession of a psychologist]. *Naukovij chasopis NPU imeni M.P. Dragomanova. Serija 12 - Scientific journal of the NPU named after M.P. Dragomanova. Series 12* [in Ukrainian].
12. Smul'son, M.L. (2021). *Psihologichni mehanizmi stanovlennja sub'ektnosti doroslih u virtual'nomu prostori [Psychological mechanisms of the formation of subjectivity of adults in virtual space]*. Kiiv: Institut psihologii imeni G. S.Kostjuka NAPN Ukraïni. Vidavec': Viktorija Kundel's'ka [in Ukrainian].
13. Stepanov, O.M. (2006). *Psihologichna enciklopedija [Psychological encyclopedia]*. Kiiv. "Akademvidat" [in Ukrainian].
14. Frejd, Z. (2021). *Vstup do psihoanalizu. Novi visnovki [Introduction to psychoanalysis. New findings]*. K. Navchal'na kniga Bogdan [in Ukrainian].
15. Shevchenko, N. F., Voljuvach, O.S. (2009). Analiz motivacijno-smislovoi sferi osobistosti praktichnogo psihologa [Analysis of the motivational and semantic sphere of the personality of a practical psychologist]. *Visnik Harkivs'kogo nacional'nogo pedagogichnogo universitetu imeni G.S. Skovorodi. Psihologija - Bulletin of Kharkiv National Pedagogical University named after H.S. Frying pans Psychology*, 28, 115—118 [in Ukrainian].

УДК 159.9.

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11\(39\)-1646-1656](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11(39)-1646-1656)

Белякова Світлана Миколаївна кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри практичної психології, Університет Григорія Сковороди в Переяславі, вул. Сухомлинського, 30, м. Переяслав, 08401, тел.: (050) 936-48-70, <https://orcid.org/0000-0003-4995-0253>

Захаренкова Юлія Миколаївна магістр, Університет Григорія Сковороди в Переяславі, вул. Сухомлинського, 30, м. Переяслав, 08401, тел.: (067)220-84-70

ОСОБЛИВОСТІ КОРЕКЦІЇ ЕМОЦІЙНИХ СТАНІВ ЛЮДЕЙ ДОРΟΣЛОГО ВІКУ В УМОВАХ ВІЙНИ

Анотація. Актуальність дослідження емоційних станів людей дорослого віку обумовлена війсьними діями, і враховуючи сучасні реалії здатність до прояву і контролю власних емоцій є базисом для забезпечення багатьох функцій життєдіяльності людини. Адже з 2014 року українське суспільство зазнає великої емоційної напруги, через активні бойові дії.

Теоретично доведено, що основними негативними емоційними станами під час війни є страх, гнів, сором, тривога, депресія, панічні атаки, які можна узагальнити як такі, що мають свої симптоми та симптоматичні характеристики.

Встановлено, що більшість українців в умовах війни проживають різні види емоційних станів: емоційне напруження, емоційний дистрес, смуток, ворожість, жорстокість, страх, тривогу, агресію, образу, сумнів і т. д.

Емоційні стани проявляються у вигляді настрою, афекту, стресу, фрустрації, пристрасті.

Емоційний відгук людини на зовнішні і внутрішні впливи є невід'ємною частиною життя на всіх етапах онтогенезу. Завдяки емоціям людина оцінює об'єкти і явища навколишньої дійсності, свої думки і переживання, відчуває спонукання до активності. Емоції впливають на когнітивну сферу людини і стан її здоров'я.

Згідно з поглядами психосоматичної медицини, накопичені негативні емоції людини викликають різні емоційні стани та захворювання, які важко піддаються лікуванню традиційними ліками і часто вимагають психотерапевтичного втручання.

Тому теоретичне вивчення корекції емоційних станів, як предмету соціально-психологічного аналізу набуває неабиякої актуальності в реаліях сьогодення. Емоції визначають особливості саморегуляції. Разом з когнітив-

ними процесами емоції виконують оціночну і регулюючу функцію в людських взаєминах. Вплив емоцій в ході процесу регулювання проявляється в організації, а також спрямованості зовнішньої поведінки, поведінкові реакції, вибірковість когнітивних процесів, чіткість психомоторної і когнітивної поведінки. Саме тому емоції є обов'язковим і важливим фактором внутрішньої регуляції різних видів і форм довільної діяльності людини, виступаючи формою суб'єктивного вираження актуальних особистісних потреб.

Різновидом емоції є емоційні стани – це наслідки тривалих переживань, сильні емоційні реакції (посмішки, сміх, плач, гнів), які тісно пов'язані з подіями, що їх викликають.

З початком повномасштабного вторгнення переважна більшість громадян України, через перебування у постійному стресі все більше стикається з викликом ментальному здоров'ю, проте, практика регулярного виконання простих стабілізаційних технік може запобігти погіршенню психологічного здоров'я особи, та навіть, покращити стан особи і зробити життя більш якісним.

Ключові слова: емоційні стани, корекція, стабілізація, люди дорослого віку, саморегуляції стресу.

Beliyakova Svitlana Mykolayivna PhD in Psychology, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Practical Psychology Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav 30, Sukhomlynsky St., Pereiaslav, 08401, tel.: (050) 936-48-70, <https://orcid.org/0000-0003-4995-0253>

Zakharenkova Yuliya Mykolayivna Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav 30, Sukhomlynsky Street, Pereiaslav, 08401, tel.: (067) 220-84-70

FEATURES OF THE CORRECTION OF THE EMOTIONAL STATES OF ADULTS IN THE CONDITIONS OF WAR

Abstract: The relevance of the study of emotional states of adults is due to military actions, and taking into account modern realities, the ability to manifest and control one's emotions is the basis for ensuring many functions of human life. After all, since 2014, Ukrainian society has been under great emotional stress due to active hostilities.

It has been theoretically proven that the main negative emotional states during war are fear, anger, shame, anxiety, depression, panic attacks, which can be summarized as having their own symptoms and symptomatic characteristics.

It has been established that the majority of Ukrainians in wartime experience various types of emotional states: emotional tension, emotional distress, sadness, hostility, cruelty, fear, anxiety, aggression, resentment, doubt, etc.

Emotional states are manifested in the form of mood, affect, stress, frustration, passion.

A person's emotional response to external and internal influences is an integral part of life at all stages of ontogenesis. Thanks to emotions, a person evaluates the objects and phenomena of the surrounding reality, his thoughts and experiences, feels the urge to act. Emotions affect the cognitive sphere of a person and his state of health.

According to the views of psychosomatic medicine, the accumulated negative emotions of a person cause various emotional states and diseases that are difficult to treat with traditional medicine and often require psychotherapeutic intervention.

Therefore, the theoretical study of emotional states as a subject of socio-psychological analysis acquires considerable relevance in today's realities. Emotions determine the features of self-regulation. Together with cognitive processes, emotions perform an evaluative and regulatory function in human relationships. The influence of emotions during the regulation process is manifested in the organization, as well as the orientation of external behavior, behavioral reactions, selectivity of cognitive processes, clarity of psychomotor and cognitive behavior. That is why emotions are a mandatory and important factor in the internal regulation of various types and forms of voluntary human activity, acting as a form of subjective expression of actual personal needs.

Emotional states are a type of emotion - they are the consequences of long-term experiences, strong emotional reactions (smiles, laughter, crying, anger) that are closely related to the events that cause them.

With the beginning of a full-scale invasion, the vast majority of Ukrainian citizens, due to being in constant stress, increasingly face a challenge to their mental health, however, the practice of regularly performing simple stabilization techniques can prevent the deterioration of a person's psychological health, and even improve the person's condition and make life more qualitative.

Keywords: emotional states, correction, stabilization, adults, self-regulation of stress.

Постановка проблеми. Війна породжує тривогу, паніку, страх, хаос, серед людей. Тому дослідження і аналіз емоційних станів людей дорослого віку в умовах війни дозволить вивчити як реагує психіка особистості на таку стресову подію, як війна та допоможе віднайти методи саморегуляції стресу та емоційної напруги, завдяки чому особистість зможе реалізовувати власний потенціал, долати життєві труднощі, продуктивно працювати й робити внесок у життя своєї спільноти. Адже люди саме цієї вікової категорії становлять економічну, демографічну основу нашої держави. Від емоційного благополуччя особистостей цієї вікової категорії залежить емоційне благополуччя дітей та осіб похилого віку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченням проблеми емоційних станів людей дорослого віку в умовах війни займалися українські та зарубіжні науковці, а саме: А. Адлер (займався вивченням особистості, її

цілісності); М. Варій (займався дослідженням морально-психічного та емоційного станів військових у мирний та воєнний час); А. Веракіс (досліджував психологію особистості та формування емоційно-вольової сфери у військових та постраждалих осіб); О. Денефіль (вивчав питання психологічної та емоційної адаптації студентів, які постійно перебували в Україні та виїжджали за кордон під час війни); Л. Журавльова (досліджувала психологію емпатії та емоції і почуття в діяльності людини); Л. Карамушка (займався вивченням питання психічного здоров'я особистості під час війни: як його зберегти та підтримати); Т. Кириленко (дослідження емоційної сфери особистості в умовах війни); О. Кокун (займався вивченням ряду питань, а саме: оптимізація адаптаційних можливостей людини психофізіологічний аспект забезпечення діяльності, психологічна стійкість військовослужбовців та їх родин, життєстійкість в умовах війни тощо); В. Крайнюк (досліджував поняття емоційної, психологічної сфер та стресостійкості в умовах війни); О. Макаревич (дослідження психологічної підготовки особистості до поведінки у складних ситуаціях); С. Максименко (займався теоретичним та практичним вивченням особистості, як суб'єкта подолання кризових ситуацій); С. Миронець (вивчав проблему негативних психічних станів); М. Мовчан (досліджував феномен страху); Л. Наугольник (вивчав психологію стресу та стресостійкості); В. Осьодло (досліджував психодіагностику та корекцію емоційних станів в стресових ситуаціях); М. Слюсаревський (досліджував соціально-психологічний стан українського суспільства в умовах повномасштабного російського вторгнення: нагальні виклики і відповіді); Ч. Спілберг та З. Фройд (досліджували емоційний стан - тривожність) та інші.

Проте дослідження впливу такого фактору стресу, як війна на психічне здоров'я людей залишається актуальним і на сьогодні.

Метою статті є висвітлення результатів аналітичного дослідження особливості корекції емоційних станів людей дорослого віку в умовах війни.

Виклад основного матеріалу. Війна призводить до глибоких психологічних змін у людей дорослого віку, що в свою чергу відображається на фізичному здоров'ї та, як наслідок на якості життя людей.

Теоретичний підхід до вивчення проблеми емоційних станів людей дорослого віку в умовах війни є однією з найскладніших проблем у психології, і в той же час вона пов'язана, як з фундаментальними, так і з прикладними аспектами. Враховуючи сучасні реалії, здатність до прояву і контролю власних емоцій є базисом для забезпечення багатьох функцій життєдіяльності людини.

В ситуації раптової кризи, переживання, спричинені травматичними подіями, такими як війна, тероризм, окупація, втрата близьких людей, роботи, майна, евакуація, примусове переміщення, розлучення з членами сім'ї тощо, людина дорослого віку відчуває значні труднощі з емоційним станом, саморегуляцією, що ускладнює прийняття правильних рішень чи боротьбу з травмуючими обставинами [9].

Дослідження, проведені американськими вченими, довели, що травмуючі події війни можуть мати довгострокові наслідки для здоров'я і благополуччя. У багатьох українців з'являються тривожні і депресивні стани, неконтрольована агресивність, страх, суїцидальні думки, пов'язані з переживанням втрати: коханої людини, будинку, звичного образу та укладу життя, ідентичності тощо [6].

Зараз все більше і більше людей опиняються в описаних умовах. Невизначеність умов війни викликає всі можливі негативні стани і емоції, такі як тривога, страх, панічні атаки, депресивні стани, безпорадність, занепокоєння, збентеження відчуття провини, туги та небажання жити. Такий досвід не сприяє прийняттю рішень і ускладнює процес саморегулювання [9].

Негативні психічні стани призводять до негативних змін в поведінці, професійній діяльності, сімейних відносинах, дисгармонії розвитку особистості, порушують процес емоційної саморегуляції, призводять до підвищення рівня емоційної збудливості, неврівноваженості, ригідності.

Паралельно з негативними емоційними станами через подразнюючі фактори, додається хвилювання про своїх близьких, які на фронті, повітряну тривогу та новини в інформаційному просторі. Справа не тільки в тому, що через це погіршується самопочуття і здоров'я людей. Дисбаланс позитивних і негативних емоцій не дозволяє особистостям дорослого віку повноцінно працювати і взаємодіяти з іншими учасниками професійної діяльності. Все це негативно позначається на працівниках і ускладнює процес роботи [1].

Істотний вплив на психіку людини в умовах війни справляє її специфіка, а саме те, що люди дізнаються про події війни з новин (кількість жертв, повідомлення про зниклих людей), втрачають житло та рідних, а також залишаються без їжі і притулку тощо. За таких умов страждає психіка не тільки людей, які знаходяться в зонах бойових дій, а тих, хто знаходиться в умовно безпечних регіонах, через відсутність відчуття власної безпеки, через страх, що побачене чи почуте може статися і з ними. Це поширена реакція багатьох людей дорослого віку. Деякі типові чинники занепокоєння серед цивільного населення включають загрозу життю, можливість потрапити під обстріл або бомбардування, а також фізичні та психологічні травми, необхідність постійно перебувати в чотирьох стінах власного будинку, загроза втрати близьких і членів сім'ї, фінансові труднощі і обмежений доступ до таких ресурсів, як їжа, вода, світло та інші предмети побуту [7].

Тривога є однією з найважливіших сигнальних систем людського організму, метою якої є мобілізація ресурсів організму і адаптація до функціонування в екстремальних умовах [1]. Однак хронічна тривога не має позитивних сигнальних значень і може порушити нормальне функціонування організму. В даному випадку мова йде про «патологічну» тривогу, яка втрачає контакт з реальною загрозою і проявляється як довготривала, «безпричинна тривога». На відміну від фізіологічної тривоги, патологічна тривога визначає переважно і не є підвищенням здатності організму адаптуватися [10].

Депресія також є поширеним станом під час війни і характеризується негативним емоційним фоном, змінами в мотиваційній сфері, когнітивної експресії і загальною пасивністю поведінки [3].

Депресія має вплив як на здоров'я, так і на благополуччя людини. Тяжкість депресії, спричиненої війною, може варіюватися від легких тимчасових нападів горя до стійких депресивних станів [3].

Панічна атака – це сильний і раптовий напад страху, коли немає реальної небезпеки або очевидної причини [5]. У той же час в кров викидається адреналін, виникає сильна фізична реакція.

Фрустрація є різновидом емоційного стану, характерною рисою якого є сплутаність свідомості і діяльності в безнадійному стані, втрата перспективи [4]. Фрустрація виникає, коли на шляху до поставленої мети людина стикається з воістину непереборною перешкодою або сприймає її як таке. Це супроводжується широким спектром негативних емоцій: страхом, гнівом, озлобленістю, роздратуванням.

Стрес, як емоційний стан людини, виникає переважно в екстремальних ситуаціях. При цьому стрес – це специфічна захисна реакція організму, яка мобілізує внутрішні ресурси у відповідь на дію сильних зовнішніх подразників [8].

Негативний емоційний стан може також включати в себе стан емоційної напруги – з одного боку, його життєві потреби (мотивація) і успішність реальних явищ або видів діяльності, з іншого боку, це не відповідає потребам суб'єкта [2]. Ознаками цього стану є негативне ставлення суб'єкта до певних життєвих ситуацій, його діяльності і його симптомів в них. Це супроводжується зміною загального функціонального стану головного мозку, яке визначає зміни в вегетативних соматичних клітинах. Змінюється характер протікання розумових процесів. Емоційне напруження надає безладний вплив на діяльність, виконувану суб'єктом на його тлі. Це пов'язано як з детермінантами даного емоційного стану, яке диктує зусилля суб'єкта щодо забезпечення якнайшвидшого виходу з «важкої» ситуації, так і призводить до надмірного ірраціонального прискорення [2].

Згідно з поглядами психосоматичної медицини, накопичені негативні емоції людини викликають різні емоційні стани та захворювання, які важко піддаються лікуванню традиційними ліками і часто вимагають психотерапевтичного втручання.

Особисто негативний психічний стан сприймається людиною, як небажане, оскільки він викликає внутрішні переживання, емоційне напруження і неприємні відчуття. Зазвичай їх важко контролювати і для їх придушення потрібні великі амбітні зусилля.

Тому, особливий акцент слід зробити на механізмах подолання тривоги та стресу, які відіграють ключову роль у збереженні психічного здоров'я в умовах війни.

У якості ефективних методів впливу на емоційні стани, виступають активні методи навчання, серед яких центральне місце займають тренінги,

спрямовані на подолання та профілактику негативних емоційних станів у людей дорослого віку в умовах війни та саморегулятивні техніки. Проте, для стабілізації свого психічного стану, техніки саморегуляції мають бути щоденною практикою кожної людини дорослого віку в умовах війни.

Для дослідження особливостей емоційних станів людей дорослого віку в умовах війни були використані такі методики:

1. Шкала оцінки рівня реактивної (ситуативної) та особистісної тривожності Ч. Спілбергера, Ю.Ханіна;
2. «Шкала тривоги» А. Бека;
3. Методика самооцінки емоційного стану Уессмана-Рікса;
4. Методика «Шкала психологічного стресу PSM-25» Лемура-Тесьє-Філліон (Lemyr-Tessier-Fillion).

Такий діагностичний інструментарій, допоміг виявити рівень тривожності, рівень тривоги, самооцінку емоційного стану та рівень стресу.

Шкала реактивної тривожності Спілбергера-Ханіна та шкала особистісної тривожності належать до "методів дослідження психологічного феномену тривожності". Ця методика розроблена Ч. Д. Спілбергером (США) та адаптована Ю. Л. Ханіним. Реактивна тривога, як стан, характеризується напругою, занепокоєнням, нервозністю. Особистісна тривожність характеризує стійку схильність сприймати велике коло ситуацій загрозливими та реагувати на такі ситуації станом тривоги. Опитувальник складається з 2 частин – 20 тверджень, що стосуються тривожності як стану в даний момент (тривожний стан, реактивна тривожність, ситуативна тривожність) 20 тверджень, які визначають тривожність як рису особистості (як досліджуваний відчуває себе зазвичай).

При інтерпретації рівень реактивної тривоги та особистісної тривожності має значення: до 30 – низький рівень; 31 - 45 – помірний рівень; 46 і більше високий рівень. Зіставлення результатів з обох підшкал (РТ та ОТ) дає можливість оцінити індивідуальну значимість стресової ситуації для респондента.

Опитувальник визначає рівень тривожності (високий, середній та низький).

Ця методика – єдиний засіб вимірювання тривожності як властивості особистості та як стану.

«Шкала тривоги» (А. Бек) (переклад та адаптація О. Кокун, І. Пішко, Н. Лозінська).

Шкала тривоги Бека містить 21 твердження, більшість з яких ґрунтується на критеріях панічного розладу за DSM-III-R. Респонденти оцінюють кожне твердження за ступенем, в якій певний симптом їх турбує; 13 тверджень представляють фізичні або психологічні симптоми (наприклад, прискорене серцебиття), п'ять описують суто когнітивні аспекти тривоги (наприклад, страх найгіршого) і три описують фізичні та когнітивні наслідки

(наприклад, страх). Частота симптомів аналізується за останній тиждень і мінімізує зв'язок з депресією. Опитувальник вказує на рівень тривоги (високий, середній, низький, відсутність симптомів тривоги).

Оцінювання: 0–5 норма, 6-8 легкий рівень тривоги, 9-18 середній рівень тривоги, більше 19 балів – високий рівень тривоги.

4. Методика самооцінки емоційного стану Уессмана-Рікса (переклад та адаптація О. Кокун, І. Пішко, Н. Лозінська, О. Копаниця, О. Малхазов).

Опитувальник самооцінки емоційного стану Уессмана-Рікса використовується для самооцінки емоційного стану та рівня активності. Цей метод корисний, коли є потреба виявити зміни в емоційному стані людини протягом певного періоду часу.

Простота завдання робить його дуже ефективним інструментом. Методику можна використовувати для відстеження індивідуальних кривих зміни емоційних станів (у випадку довготривалих досліджень) або для роботи з інтегральними показниками.

Опитувальник складається з чотирьох блоків:

спокій – тривожність; енергійність – втома; піднесеність-пригніченість та впевненість у собі – безпорадність. Кожен блок складається з 10 тверджень. Якщо загальна сума балів становить від 26 до 40, емоційний стан суб'єкта оцінюється як високий; якщо загальна сума балів становить від 15 до 25, емоційний стан оцінюється як середній; якщо загальна сума балів становить від 4 до 14, емоційний стан оцінюється як низький.

5. Методика «Шкала психологічного стресу PSM-25» Лемура-Тесьє-Філліон (Lemyr-Tessier-Fillion).

Рівень стресу оцінювався за допомогою шкали психологічного стресу PSM- 25. Ця шкала відображає загальний стан учасників і дозволяє розрахувати рівень їхнього стресу, як природного стану психічної напруги.

Шкала психологічного стресу РСМ-25 складається з 25 тверджень, кожне з яких необхідно оцінити від 1 до 8 балів. Підраховується сума всіх набраних балів і результати оцінюються за такими критеріями: менше 100 балів – низький рівень стресу; 100-154 балів – середній рівень стресу; більше 155 балів – високий рівень стресу.

Аналіз результатів експериментального дослідження особливостей емоційних станів людей дорослого віку в умовах війни показав наступні дані.

За шкалою оцінки рівня реактивної (ситуативної) та особистісної тривожності Ч. Спілбергера, Ю.Ханіна отримано такі показники у відсотковому співвідношенні:

- Високий рівень ситуативної тривожності – 10%;
- Середній рівень ситуативної тривожності – 22%;
- Низький рівень ситуативної тривожності – 68%;
- Високий рівень особистісної тривожності – 54%;
- Середній рівень особистісної тривожності – 38%;
- Низький рівень особистісної тривожності – 8%.

Реактивна або ситуативна тривожність – це стан суб'єкта в даний момент, що характеризується почуттями, які він суб'єктивно переживає, такими як нервозність, занепокоєння, заклопотаність або напруженість в даній конкретній ситуації. Стан виникає як емоційна реакція на екстремальні або стресові ситуації та змінюється за інтенсивністю з часом.

Особистісна тривожність, як характеристика, властивість, вказує на індивідуальні відмінності в чутливості до різних стресорів. Це відносно стійка тенденція сприймати загрозу для себе в різних ситуаціях і реагувати на такі ситуації підвищеним ситуативним судженням.

Реагувати на ці ситуації підвищеною ситуативною тривожністю. Величина особистісної тривожності характеризує минулий досвід людини.

За шкалою тривоги Бека отримано такі показники у відсотковому співвідношенні:

- Високий рівень тривоги – 40%;
- Середній рівень тривоги – 42%
- Низький рівень тривоги – 16%
- Симптоми тривоги відсутні – 2%.

Отже, аналізуючи показники рівня тривоги, можна відмітити те, що у респондентів присутній високий та середній рівень тривоги, що не є дивним, адже вже третій рік в Україні воєнний стан, що є першочерговим фактором для підвищеного рівня тривоги.

За методикою самооцінки емоційного стану Уессмана-Рікса отримані такі показники у відсотковому співвідношенні:

- Високий рівень загального емоційного фону – 12%;
- Середній рівень загального емоційного фону – 50%;
- Низький рівень загального емоційного фону – 38%.

Таким чином, згідно з методичним ключем, при низькому рівні емоційного фону стрес і кризові переживання війни стають фундаментом для вигорання та соматизації у майбутньому.

За методикою «Шкала психологічного стресу PSM-25» Лемура-Тесьє-Філіон (Lemur-Tessier-Fillion) отримано такі показники у відсотковому співвідношенні:

- Високий рівень стресу – 54%;
- Середній рівень стресу – 32%;
- Низький рівень стресу – 14%.

Отже, загальний емоційний фон людей дорослого віку в умовах війни включає низку негативних переживань, серед яких домінують тривога, страх, відчуття безнадії та гніву.

Висновки. Дослідження підтверджує, що емоційні стани дорослих людей в умовах війни мають специфічний характер і потребують індивідуального підходу їх корекції та надання психологічної підтримки. Високий рівень тривожності та інших негативних емоцій свідчить про необхідність розробки

комплексних корекційних програм підтримки. Спільні зусилля державних установ, неурядових організацій, психологів, оточення та самоорганізація можуть забезпечити підвищення рівня життєстійкості та нормалізації емоційного стану людей дорослого віку в умовах війни.

Література.

1. Августюк М. М. Основні науково-психологічні підходи до вивчення емоційного інтелекту. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського*. 2021. №1. С. 81–86.
2. Аршава І. Ф. Аспекти імпліцитної діагностики емоційної стійкості людини: монографія. Дніпро: ДНУ, 2008. 468 с.
3. Борисенко Л. Л. Психологічні особливості депресивних станів осіб в умовах воєнного стану в Україні. *Перспективи та інновації науки*. 2022. № 9(14). С. 1–6.
4. Максименко С. Д. Особистість як суб'єкт подолання кризових ситуацій: психологічна теорія і практика: монографія. Суми, 2017. С. 201–215.
5. Панічна атака в умовах війни: як допомогти собі, дитині, людям поруч. URL: <https://osvitoria.media/experience/panichna-ataka-v-umovah-vijny-yakdopomogty-sobi-dytyni-abo-lyudyam-poruch/> (дата звернення 18.04.2024).
6. Психологічне здоров'я українців під час війни і як його врятувати. URL: <https://ukrainian.voanews.com/a/vijna-ukraina-dopomohapsuxologopsuxolohichnapidtrumka-mentalne-zdorovja/6715242.html> (дата звернення 10.06.2024).
7. Романенко Ю., Коляденко Н. Посттравматичний стресовий розлад як медико-психосоціальна проблема. *Перспективи та інновації науки*. 2021. № 2(2). С. 297–304.
8. Степанов О. М., Фіцула М. М. Основи психології і педагогіки: навчальний посібник. Київ: Академвидав, 2006. 520 с.
9. Тимощук Є. А., Бруяка І. С., Любомирський В. О. Роль інтуїції в структурі саморегуляції в умовах невизначеності. *Наукові записки «Національного університету «Острозька академія»*. 2022. №15. С. 52–61.
10. Толмачевська В. Емоційний інтелект як складова емоційної експресії в контексті професійної діяльності медичного персоналу в умовах COVID-19. *Вісник Львівського університету*. 2021. № 11. С. 203–213.

References:

1. Avgustjuk, M. M. (2021). *Osnovni naukovo-psihologichni pidhodi do vivchennja emocijnogo intelektu* [Basic scientific and psychological approaches to the study of emotional intelligence]. *Vcheni zapiski TNU imeni V. I. Vernads'kogo - Scientific notes of TNU named after V. I. Vernadskyi*, 1, 81–86 [in Ukrainian].
2. Arshava, I. F. (2008). *Aspekti implicitnoї diagnostiki emocijnoї stijkosti ljudini* [Aspects of implicit diagnosis of human emotional stability]. Dnipro: DNU [in Ukrainian].
3. Borisenko, L. L. (2022). *Psihologichni osoblivosti depresivnih staniv osib v umovah voennogo stanu v Ukraїni* [Psychological features of depressive states of persons in the conditions of martial law in Ukraine]. *Perspektivi ta innovacii nauki - Perspectives and innovations of science*, 9(14), 1–6 [in Ukrainian].
4. Maksimenko, S. D. (2017). *Osobistist' jak sub'ekt podolannja krizovih situacij: psihologichna teorija i praktika* [Personality as a subject of overcoming crisis situations: psychological theory and practice]. Sumi [in Ukrainian].
5. *Panichna ataka v umovah vijni: jak dopomogti sobi, ditini, ljudjam poruch* [Panic attack in war conditions: how to help yourself, your child, and people around you]. *osvitoria.media* Retrieved from <https://osvitoria.media/experience/panichna-ataka-v-umovah-vijny-yakdopomogty-sobi-dytyni-abo-lyudyam-poruch/> [in Ukrainian].

6. Psihologichne zdorov'ja ukraïnciv pid chas vijni i jak jogo vrjatuвати [Psychological health of Ukrainians during the war and how to save it]. *ukrainian.voanews.com* Retrieved from <https://ukrainian.voanews.com/a/vijna-ukraina-dopomoha-psuxologpsuxolohichnapidtrumkamentalnezdorovja/6715242.html> [in Ukrainian].

7. Romanenko, Ju., Koljadenko, N. (2021). Posttravmatichnij stresovij rozlad jak mediko-psihsocial'na problema [Posttraumatic stress disorder as a medical and psychosocial problem]. *Perspektivi ta innovacii nauki - Perspectives and innovations of science*, 2(2), 297–304 [in Ukrainian].

8. Stepanov, O. M., Ficula, M. M. (2006). *Osnovi psihologii i pedagogiki [Fundamentals of psychology and pedagogy]*. Kïiv: Akademvidav [in Ukrainian].

9. Timoshhuk, Є. A., Brujaka, I. S., Ljubomirs'kij, V. O. (2022). Rol' intuïcïi v strukturï samoreguljacïi v umovah neviznachenosti [The role of intuition in the structure of self-regulation in conditions of uncertainty]. *Naukovi zapiski «Nacional'nogo universitetu «Ostroz'ka akademija» - Scientific notes of the National University "Ostroh Academy"*, 15, 52–61 [in Ukrainian].

10. Tolmachevs'ka, V. (2021). Emocijnij intelekt jak skladova emocijnoï ekspresïi v konteksti profesijnoï dij'al'nosti medichnogo personalu v umovah COVID-19 [Emotional intelligence as a component of emotional expression in the context of professional activity of medical personnel in the conditions of COVID-19]. *Visnik L'vivs'kogo universitetu - Bulletin of Lviv University*, 11, 203–213 [in Ukrainian].

УДК 159

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11\(39\)-1657-1668](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11(39)-1657-1668)

Белякова Світлана Миколаївна кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри практичної психології, Університет Григорія Сковороди в Переяславі, вул. Сухомлинського, 30, м. Переяслав, 08401, тел.: (050) 936-48-70, <https://orcid.org/0000-0003-4995-0253>

Ткачук Наталя Володимирівна магістр, Університет Григорія Сковороди в Переяславі, вул. Сухомлинського, 30, м. Переяслав, 08401, тел.: (050)720-56-01

ОСОБЛИВОСТІ КОРЕКЦІЇ ТА ПРОФІЛАКТИКИ ПОЯВИ СУЇЦИДАЛЬНИХ НАМІРІВ У ДОРΟΣЛИХ

Анотація. Суїцидальні наміри — це думки, плани або бажання вчинити самогубство. Вони можуть варіюватися від короткочасних думок про смерть до детально розроблених планів щодо здійснення суїциду. Суїцидальні наміри часто супроводжуються почуттям безнадійності, відчаю та відчуттям, що життя не має сенсу.

Основними аспектами суїцидальних намірів є ідеяція, планування та намір. Під ідеяцією розуміємо такі початкові думки про самогубство, які можуть бути епізодичними або постійними. Щодо планування можна зазначити, що це розробка конкретного плану щодо здійснення суїциду, включаючи вибір методу, часу та місця. А під наміром маємо на увазі рівень рішучості та готовності до здійснення суїциду.

На формування суїцидальних намірів впливають психологічні, соціальні, економічні та біологічні фактори. Під психологічними факторами слід розуміти такі стани людини, як депресія, тривожні розлади, посттравматичний стресовий розлад (ПТСР). Соціальними здебільшого вирізняється відсутність підтримки з боку сім'ї та друзів, соціальна ізоляція. Під економічними факторами, що впливають на суїцидальність людини підпадає безробіття, фінансові складнощі, борги. А біологічними факторами можуть бути нейробиологічні фактори та генетична схильність.

Актуальність даної теми в сучасному суспільстві є надзвичайно високою з декількох причин. По-перше це зростання кількості психічних розладів. Сучасне суспільство стикається з підвищеним рівнем стресу, тривоги та депресії, що може призводити до суїцидальних намірів. Економічні труднощі, соціальна ізоляція та інші фактори сприяють погіршенню психічного здоров'я. По-друге соціальні та економічні виклики є досить вагомим фактором сьогодення. Безробіття, фінансові проблеми та нестабільність можуть значно

впливати на психічний стан дорослих, підвищуючи ризик суїцидальних намірів. Соціальна підтримка та доступ до ресурсів є критично важливими для запобігання суїцидів. По-третє, вплив пандемії COVID-19. Пандемія COVID-19 значно вплинула на психічне здоров'я населення. Соціальна ізоляція, страх перед хворобою та втрата близьких людей стали додатковими факторами ризику для розвитку суїцидальних намірів. Четвертим фактором, що суттєво впливає на формування суїцидальних намірів у дорослого населення є недостатня обізнаність та стигматизація. Незважаючи на зростаючу обізнаність про психічне здоров'я, стигматизація суїцидальних намірів та психічних розладів залишається значною проблемою. Це ускладнює доступ до необхідної допомоги та підтримки для тих, хто її потребує. Надзвичайно важливою є необхідність ефективних профілактичних заходів. Розробка та впровадження ефективних програм профілактики суїцидів є важливим завданням для суспільства. Це включає підвищення обізнаності, навчання фахівців та забезпечення доступу до психотерапевтичних послуг. Дослідження особливостей формування суїцидальних намірів у дорослих є важливим кроком для розуміння та запобігання суїцидів. Це дозволяє розробляти ефективні стратегії підтримки та допомоги, що сприятиме зниженню рівня суїцидів у суспільстві.

Ключові слова: Суїцид, дорослі, суїцидальні наміри, корекція та профілактика, запобігання суїцидів.

Beliyakova Svitlana Mykolayivna PhD in Psychology, Associate Professor, Associate Professor of the Practical Psychology, Education Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav, tel.: (050) 936-48-70, <https://orcid.org/0000-0003-4995-0253>

Tkachuk Natalia Volodyimirivna Masters degree, Student, Practical psychology, Education Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav

THE PECULIARITIES OF THE CORRECTION AND PREVENTION OF THE APPEARANCE OF SUICIDAL INTENTIONS IN ADULTS

Abstract. Suicidal intentions are thoughts, plans, or desires to commit suicide. They can range from fleeting thoughts about death to detailed plans for carrying out suicide. Suicidal intentions are often accompanied by feelings of hopelessness, despair, and a sense that life has no meaning. The main aspects of suicidal intentions include ideation, planning, and intent. Ideation refers to initial thoughts about suicide, which can be episodic or persistent. Planning involves developing a specific plan for committing suicide, including the choice of method, time, and place. Intent refers to the level of determination and readiness to commit suicide. Several factors influence the formation of suicidal intentions: Psychological factors include states such as depression, anxiety disorders, and post-traumatic stress disorder (PTSD). Social factors often involve a lack of support from family and friends, as well as

social isolation. Economic factors such as unemployment, financial difficulties, and debts can contribute to suicidal tendencies. Biological factors may include neurobiological factors and genetic predisposition. Understanding these factors is crucial for developing effective prevention and intervention strategies.

The relevance of this topic in modern society is extremely high for several reasons. Firstly, there is an increase in the number of mental disorders. Modern society faces heightened levels of stress, anxiety, and depression, which can lead to suicidal intentions. Economic difficulties, social isolation, and other factors contribute to the deterioration of mental health. Secondly, social and economic challenges are significant factors today. Unemployment, financial problems, and instability can significantly affect the mental state of adults, increasing the risk of suicidal intentions. Social support and access to resources are critically important for suicide prevention. Thirdly, the impact of the COVID-19 pandemic has significantly affected the mental health of the population. Social isolation, fear of illness, and the loss of loved ones have become additional risk factors for the development of suicidal intentions. The fourth factor significantly influencing the formation of suicidal intentions among adults is the lack of awareness and stigmatization. Despite growing awareness of mental health, the stigmatization of suicidal intentions and mental disorders remains a significant problem. This complicates access to the necessary help and support for those who need it. The necessity of effective preventive measures is extremely important. The development and implementation of effective suicide prevention programs are important tasks for society. This includes raising awareness, training specialists, and ensuring access to psychotherapeutic services. Studying the peculiarities of the formation of suicidal intentions in adults is an important step towards understanding and preventing suicides. It allows for the development of effective support and assistance strategies, which will contribute to reducing the level of suicides in society.

Keywords: suicide, adults, suicidal intentions, correction and prevention, suicide prevention.

Постановка проблеми. Завданнями даної роботи є аналіз теоретичних основ, тобто вивчення існуючих психологічних теорій та моделей суїцидальної поведінки, а також огляд соціальних, культурних та біологічних факторів, що впливають на суїцидальні наміри. А також визначення ефективних методів корекції і профілактики суїцидальних намірів та розробка рекомендацій для психотерапевтичної роботи та громадських програм.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вплив пандемії COVID-19 значно позначився на психічному здоров'ї населення по всьому світу, що призвело до збільшення кількості суїцидальних намірів і поведінки. Пандемія створила додаткові фактори ризику, такі як соціальна ізоляція, страх перед хворобою і втрата близьких людей. Систематичні огляди та мета-аналізи показали, що основними факторами ризику є молодий вік, самотність, низька

соціальна підтримка та інші психологічні проблеми, зокрема депресія, тривога і посттравматичний стресовий розлад. Дослідження також вказують на важливість патофізіології, лікування та профілактики суїцидальних дій. Незважаючи на багаторічні дослідження, досі не визначено валідізованих біомаркерів для прогнозування суїцидальної поведінки. Найуспішніші втручання зосереджені на обмеженні доступу до засобів здійснення суїциду, але все ще потрібні подальші дослідження щодо швидкодійних терапій і етичних аспектів досліджень суїциду. Клінічні предиктори у депресивних розладах, такі як рівень безнадійності, історія суїцидальних спроб, важка депресія та розлади сну, також значно впливають на суїцидальні думки і поведінку. Ці результати підкреслюють необхідність цільових втручань у сфері психічного здоров'я, особливо в умовах глобальних криз, і важливість розробки ефективних стратегій підтримки та профілактики суїцидів.

Метою статті є вивчення особливостей формування суїцидальних намірів у дорослих, визначення основних факторів ризику та розробка рекомендацій для профілактики суїцидальної поведінки.

Виклад основного матеріалу. Психологічні теорії суїцидальної поведінки охоплюють різні аспекти, що пояснюють причини та механізми виникнення суїцидальних думок і дій. Розглянемо основні з них. Біопсихосоціальна модель є провідною теорією, що розглядає суїцидальну поведінку як результат взаємодії біологічних, психологічних і соціальних факторів. Біологічні фактори можуть включати генетичну схильність або нейрохімічні дисбаланси. Психологічні фактори охоплюють депресію, тривожні розлади та інші психічні захворювання. Соціальні фактори включають стресові життєві події, соціальну ізоляцію та міжособистісні конфлікти. Теорія міжособистісної психології запропонована Томасом Джойнером, стверджує, що суїцидальна поведінка виникає через поєднання двох основних факторів: відчуття безнадійності та відчуття, що людина є тягарем для інших. Коли ці два фактори поєднуються з набутими здатностями до самопошкодження, ризик суїциду значно зростає. В психоаналітичній школі розглядають теорію, згідно з якою суїцидальна поведінка може бути результатом внутрішніх конфліктів і несвідомих бажань. Фрейд вважав, що суїцид є проявом агресії, спрямованої на себе, яка виникає через невирішені внутрішні конфлікти. Напрямок когнітивно-поведінкова психології розглядає теорію, що фокусується на ролі негативних думок і переконань у розвитку суїцидальних намірів. Люди, які мають суїцидальні думки, часто мають викривлені уявлення про себе, своє майбутнє та своє оточення. Когнітивно-поведінкова терапія (КПТ) спрямована на зміну цих негативних мисленневих патернів. Також можна виділити теорію соціального навчання. Ця теорія стверджує, що суїцидальна поведінка може бути набута через спостереження за іншими або через особистий досвід. Наприклад, якщо людина бачить, що хтось інший отримує увагу або співчуття після суїцидальної спроби, вона може сприйняти це як спосіб вирішення своїх

проблем. Ці теорії допомагають краще розуміти складність суїцидальної поведінки та розробляти ефективні стратегії для її профілактики та лікування [4].

Соціальні та культурні фактори також можуть значно впливати на суїцидальні наміри та поведінку. Ці фактори підкреслюють важливість комплексного підходу до профілактики суїциду, який враховує соціальні та культурні контексти. Одним з ключових аспектів є сімейні відносини. Негативні сімейні динаміки, такі як конфлікти, насильство, відсутність підтримки або розлучення, можуть підвищувати ризик суїцидальних думок. Позитивні сімейні відносини, підтримка в родині, навпаки, можуть слугувати захисним фактором. Надзвичайно впливовим соціальним фактором по праву можна вважати соціальну ізоляцію. Відсутність соціальних зв'язків і підтримки може призводити до відчуття самотності та безнадійності, що підвищує ризик суїциду. Нездатність індивіда до нормальної соціальної адаптації може суттєво вплинути на розвиток суїцидальних намірів. Соціальна підтримка та інтеграція в спільноту можуть знижувати цей ризик. Культурні норми та цінності також є впливовим чинником суїцидальності. У деяких культурах суїцид може бути стигматизованим або, навпаки, романтизованим. Наприклад, у культурах, де суїцид вважається ганьбою, люди можуть уникати звернення за допомогою через страх осуду. В інших культурах, де суїцид може бути пов'язаний з честю або героїзмом, ризик може бути вищим. На суїцидальну поведінку можуть вплинути і економічні фактори. Фінансові труднощі, наявність боргів, безробіття та бідність можуть сприяти виникненню суїцидальних думок через стрес і відчуття безвиході. Економічна стабільність і доступ до ресурсів можуть знижувати цей ризик. Якщо у людини є можливість та доступ до засобів суїциду, це теж може зіграти ключову роль і підвищити ймовірність такого хибного вибору. Культурні та соціальні фактори можуть впливати на доступність засобів для здійснення суїциду, таких як вогнепальна зброя або токсичні речовини. Обмеження доступу до таких засобів, в свою чергу, може знижувати ризик суїциду. В наш час доступ до інформації за допомогою медіа та інтернет значно полегшує життя, але висвітлення суїцидів у медіа може мати як позитивний, так і негативний вплив. Неправильне висвітлення може призводити до ефекту наслідування (ефект Вертера), тоді як відповідальне висвітлення може сприяти підвищенню обізнаності та профілактиці. Релігійні переконання можуть як підвищувати, так і знижувати ризик суїциду. У деяких релігіях суїцид вважається гріхом, що може стримувати людей від здійснення суїциду. Водночас, релігійні спільноти можуть надавати підтримку та допомогу [5].

Біологічні та генетичні аспекти суїцидальної поведінки є важливими для розуміння причин і механізмів виникнення суїцидальних думок та дій. Ключовим аспектом можна вважати генетичну схильність. Дослідження показують, що суїцидальна поведінка може мати генетичну складову. Люди, у яких є родичі, що здійснили суїцид, мають підвищений ризик суїцидальних

думок і дій. Це може бути пов'язано з успадкуванням певних генетичних варіантів, які впливають на психічне здоров'я. Також важливими біологічними факторами є нейрохімічні. Дисбаланс нейротрансмітерів, таких як серотонін, дофамін і норадреналін, може сприяти розвитку суїцидальних думок. Низький рівень серотоніну, зокрема, асоціюється з депресією та агресивною поведінкою, що може підвищувати ризик суїциду. Ще одним біологічним фактором ризику виступають структурні зміни в мозку. Дослідження показують, що у людей з суїцидальними думками можуть бути зміни в структурі мозку, зокрема в префронтальній корі та лімбічній системі. Ці області мозку відповідають за регуляцію емоцій, прийняття рішень та імпульсивність. Гормональні зміни, такі як дисбаланс кортизолу (гормону стресу), можуть впливати на суїцидальні наміри. Хронічний стрес і підвищений рівень кортизолу можуть призводити до депресії та інших психічних розладів. Епігенетичні зміни в організмі є вагомим біологічним фактором, що може вплинути на розвиток суїцидальності. Епігенетика вивчає, як зовнішні фактори можуть змінювати експресію генів без зміни самої ДНК. Стресові події, травми та інші фактори можуть викликати епігенетичні зміни, які впливають на ризик суїцидальної поведінки. Ці біологічні та генетичні фактори підкреслюють складність суїцидальної поведінки та необхідність комплексного підходу до її розуміння та профілактики.

Розглядаючи психологічні особливості розвитку суїцидальних проявів слід почати з визначення мотиваційних, емоційних та когнітивних аспектів суїцидальних намірів. В якості мотиваційного аспекта часто виступає відчуття безвиході. Люди часто відчують, що їхні проблеми не мають вирішення. Впливає на появу суїцидального мотиву і бажання уникнути болю. Суїцидальні наміри можуть виникати як спосіб уникнути емоційного або фізичного болю. Під емоційними аспектами, що формують суїцидальні тенденції підпадає депресія, яка часто супроводжується почуттям безнадії та безпорадності; та тривога, високий рівень якої може підштовхувати до суїцидальних думок [2].

Під когнітивними аспектами розуміємо постійні негативні думки про себе та своє майбутнє та наявність когнітивних викривлень. Наприклад, чорно-біле мислення, коли людина бачить ситуацію лише в крайніх категоріях.

Роль психічних розладів у формуванні суїцидальних намірів проявляється в наявності у людини певних психічних захворювань, серед яких можна виділити: депресивні розлади, які є найбільш поширеними психічними розладами, пов'язаний із суїцидальними намірами; біполярний розлад, при якому періоди депресії можуть супроводжуватися суїцидальними думками; та тривожні розлади, при яких високий рівень тривоги може сприяти виникненню суїцидальних намірів.

Розглянемо вплив соціальних факторів на розвиток суїцидальних намірів. Вплив сім'ї та близького оточення є дуже значним, сімейні конфлікти,

сварки, вживання алкоголю або наркотиків можуть створювати напружену атмосферу, яка сприяє формуванню суїцидальних думок, особливо у молодших членів сім'ї. Негативні сімейні фактори, які можуть впливати на суїцидальність молодих людей, включають такі фактори, як наявність психічних розладів у батьків, особливо депресії та інші психічні захворювання. Зловживання алкоголем, наркотиками або інші види асоціальної поведінки в сім'ї і тим самим створення нестерпного оточення у родині. Суттєво впливає також наявність насильства в сім'ї, особливо фізичне та сексуальне. Часті сварки між батьками, постійне емоційне напруження та високий рівень агресії в сім'ї. Недостатня увага та турбота про дітей, погані стосунки між членами сім'ї та нездатність ефективно обговорювати сімейні проблеми. Наявність суїцидальних випадків у сім'ї може підвищити ризик суїцидальних намірів у інших членів родини. Розлучення батьків або смерть одного з них. Часті переїзди та зміна місця проживання. Надмірно високі або низькі очікування батьків щодо дітей. Авторитарний стиль виховання, або навпаки відсутність часу та уваги з боку батьків. Також важливо враховувати, що підтримка та розуміння з боку близьких можуть значно знизити ризик суїцидальної поведінки. Люди, які відчують підтримку та турботу, менш схильні до суїцидальних думок. На другому місці після сім'ї для кожної людини впливовим також є її соціальне оточення, друзі та колеги. Позитивні соціальні зв'язки можуть слугувати захисним фактором, тоді як ізоляція та булінг можуть сприяти суїцидальним намірам. Відчуття підтримки з боку соціального оточення може зменшити ризик суїцидальних намірів [1].

Соціально-економічні умови можуть значно впливати на розвиток суїцидальної поведінки. Такі фактори, як економічна нестабільність, що тягне за собою високий рівень безробіття, низькі доходи та фінансові труднощі можуть призводити до відчуття безнадії та безвиході, що підвищує ризик суїциду. Життя в умовах бідності часто супроводжується стресом, обмеженим доступом до медичних послуг та освіти, що може сприяти розвитку депресії та інших психічних розладів. Відсутність соціальної підтримки та ізоляція можуть посилювати відчуття самотності та безнадії, що є важливими факторами ризику суїциду. Нестабільність житлових умов, часті переїзди або відсутність постійного житла можуть створювати додатковий стрес та відчуття нестабільності. Обмежений доступ до медичних послуг, що може погіршувати стан здоров'я. А також ускладнення можливості звернутися за психіатричною допомогою та підтримкою може ускладнювати своєчасне виявлення та лікування психічних розладів. Низький рівень освіти та обмежені можливості для професійного розвитку можуть знижувати самооцінку та підвищувати ризик суїцидальної поведінки. Тобто можна зазначити, що низький соціально-економічний статус часто асоціюється з підвищеним ризиком суїцидальних намірів [4].

Одним із впливовіших соціальних факторів сьогодення можна вважати медіа та соціальні мережі, що можуть мати значний вплив на розвиток суїцидальних намірів, особливо серед молоді. Серед ключових аспектів цього впливу вирізняється так звана ідеалізація суїциду. У соціальних мережах та на деяких веб-сайтах можна знайти контент, який романтизує або ідеалізує суїцид. Це може створити хибне уявлення про суїцид як про спосіб вирішення проблем. Подібні тенденції є доволі небезпечними. Соціальні мережі можуть стати платформою для кібербулінгу, що може призвести до депресії та суїцидальних думок у жертв. Це явище вражає масштабами розповсюдження через анонімність та безкарність. Інтернет надає можливість анонімного спілкування, що може сприяти поширенню негативного контенту та підбурюванню до суїциду без страху перед наслідками. Легкий доступ до інформації про методи суїциду може підвищити ризик його здійснення. Соціальні мережі можуть негативно впливати на самооцінку, особливо через порівняння себе з іншими, що може призвести до почуття неповноцінності та депресії. Для зменшення негативного впливу медіа та соціальних мереж важливо підвищувати обізнаність про ризики, розвивати критичне мислення та медіаграмотність, а також заохочувати реальне спілкування та хобі.

Інтернет став невід'ємною частиною життя сучасної молоді, надаючи можливість для спілкування в соціальних мережах та швидкого отримання інформації. Молоді люди можуть створювати віртуальні образи, які відрізняються від їхньої реальної особистості. Це призводить до появи тролів та кібербулерів, які використовують анонімність для поширення негативу. Хоча Інтернет забезпечує миттєву комунікацію, він не може вирішити проблему самотності [3].

Позитивне висвітлення теми психічного здоров'я та надання інформації про доступні ресурси може мати профілактичний ефект. Соціальні мережі можуть також слугувати платформою для підтримки та обміну досвідом, що може зменшити ризик суїцидальних намірів.

Визначимо ефективні методи профілактики суїцидальних намірів. Важливо досліджувати та впроваджувати методи, які можуть знизити ризик суїцидальних думок та дій. Це може включати освітні програми, підвищення обізнаності про психічне здоров'я, а також створення підтримуючого середовища. Підвищення обізнаності про психічне здоров'я та суїцидальні ризики через освітні програми в школах та університетах. Це може включати лекції, семінари та тренінги.

Одним з дієвих профілактичних заходів щодо суїцидальних намірів є психотерапія. Використання когнітивно-поведінкової терапії (КПТ) та діалектично-поведінкової терапії (ДПТ) для роботи з людьми, які мають суїцидальні думки. Ці методи допомагають змінити негативні мисленнєві патерни та розвинути навички подолання стресу. Дуже дієвими показали себе різноманітні групи підтримки. Організація груп підтримки для людей, які

переживають кризові ситуації. Це може бути корисним для створення почуття спільноти та взаємної підтримки. Гарячі лінії та онлайн-консультації добре показали себе, як інструмент швидкого реагування. Наявність гарячих ліній та онлайн-консультацій, де люди можуть отримати негайну допомогу та підтримку у кризових ситуаціях. Просвітницька робота з родинами для підвищення їхньої обізнаності про ознаки суїцидальних намірів та способи підтримки близьких. Розвиток та навчання критичному мисленню та медіаграмотності, щоб молодь могла краще розуміти та оцінювати інформацію, яку вони отримують з Інтернету та соціальних мереж.

Розробка рекомендацій для психотерапевтичної роботи та громадських програм. Психотерапевти та громадські організації можуть розробляти програми, спрямовані на підтримку людей, які перебувають у кризових ситуаціях. Це можуть бути групи підтримки, гарячі лінії, а також індивідуальні консультації.

При надаванні індивідуальної психологічної допомоги психотерапевти повинні вміти оцінювати рівень суїцидального ризику у пацієнтів. Це включає виявлення ознак депресії, тривоги, безнадійності та інших факторів, що можуть підвищувати ризик суїциду. Найважливішим етапом такої роботи є побудова довірливих стосунків. Важливо створити безпечне та підтримуюче середовище, де пацієнт може відкрито говорити про свої почуття та думки. Довіра між терапевтом і пацієнтом є ключовою для ефективної терапії. Наступним етапом важливо спільно з пацієнтом розробити план дій на випадок кризової ситуації. Це може включати контакти екстрених служб, підтримуючих осіб та стратегії подолання стресу. Щодо методів психотерапії, то на сьогоднішній день найбільш дієвими і визнаними в цих випадках є когнітивно-поведінкова терапія (КПТ). Використання КПТ для роботи з негативними мисленнєвими патернами та розвиток навичок подолання стресу. Це допомагає пацієнтам змінити своє ставлення до проблем та знайти нові способи їх вирішення. Варто приділити увагу і сім'ї в якій знаходиться людина. Важливо залучати сім'ю та близьких до процесу терапії, щоб вони могли надавати підтримку та допомогу пацієнту. Це може включати освітні програми та консультації для родичів. Регулярний моніторинг стану пацієнта та надання підтримки у міжсесійний період. Це може включати телефонні дзвінки, онлайн-консультації та інші форми підтримки. Ці рекомендації можуть допомогти психотерапевтам ефективно працювати з пацієнтами, які мають суїцидальні наміри, та знизити ризик суїцидальних дій [6].

Роль громадських організацій у профілактиці суїциду є надзвичайно важливою з кількох причин. По-перше, це підвищення обізнаності. Громадські організації проводять інформаційні кампанії, семінари та тренінги, які допомагають підвищити обізнаність про суїцидальні ризики та способи їх запобігання. Це сприяє формуванню більш обізнаного та чутливого суспільства. Громадські організації мають змогу надавати підтримку та ресурси. Вони

надають підтримку людям, які перебувають у кризових ситуаціях, через гарячі лінії, групи підтримки та консультації. Це може бути життєво важливим для тих, хто потребує негайної допомоги. Громадські організації активно залучають місцеві громади до участі у профілактичних заходах, що сприяє створенню підтримуючого середовища. Це може включати волонтерські програми, освітні заходи та інші форми взаємодії. Вони відіграють важливу роль у адвокації за зміни в політиці та законодавстві, спрямовані на покращення системи охорони психічного здоров'я та профілактики суїциду. Це може включати лобювання за фінансування програм підтримки та розробку нових законодавчих ініціатив. Громадські організації часто впроваджують інноваційні підходи та програми, які можуть бути більш гнучкими та адаптивними порівняно з державними структурами. Це дозволяє швидше реагувати на потреби населення. Завдяки цим аспектам, громадські організації відіграють ключову роль у створенні комплексної системи профілактики суїциду та підтримки людей, які перебувають у кризових ситуаціях [5].

Окрім вже згаданих методів, існують додаткові можливості профілактики суїцидальних намірів. Це і психоосвітні програми. Проведення тренінгів та семінарів для підвищення обізнаності про суїцидальні ризики та способи їх запобігання. Це може включати навчання навичкам подолання стресу та емоційної регуляції. Впровадження програм профілактики суїциду в школах, які включають навчання вчителів та учнів розпізнаванню ознак суїцидальної поведінки та надання першої психологічної допомоги. Створення програм підтримки психічного здоров'я на робочих місцях, включаючи доступ до консультацій та ресурсів для працівників. Забезпечення доступу до якісної медичної допомоги для людей з психічними розладами, включаючи медикаментозне лікування та психотерапію. Розширення доступу до соціальних послуг, таких як житло, фінансова допомога та підтримка у працевлаштуванні, що може знизити стресові фактори. Створення та підтримка кризових центрів, де люди можуть отримати негайну допомогу та підтримку у кризових ситуаціях. Організація громадських кампаній для підвищення обізнаності про суїцидальні ризики та способи їх запобігання. Це може включати інформаційні кампанії, соціальні медіа та інші форми комунікації. Ці додаткові заходи можуть допомогти створити комплексну систему підтримки та профілактики суїцидальних намірів, знижуючи ризик суїцидальних дій у різних групах населення.

При розробці рекомендацій для фахівців у сфері психічного здоров'я щодо профілактики виникнення суїцидальних намірів мають враховуватися наступні аспекти. Чи не найголовнішим фактором є саме кваліфікація і професіоналізм фахівців. Важливим є постійне підвищення кваліфікації. Регулярне проведення тренінгів та семінарів для фахівців, щоб вони були в курсі новітніх методів діагностики та лікування психічних розладів. Фахівці зобов'язані дотримуватись певних етичних стандартів в своїй роботі.

Впровадження чітких етичних стандартів для проведення досліджень та надання психосоціальної підтримки, особливо в умовах надзвичайних ситуацій. Заохочення співпраці між психологами, психіатрами, соціальними працівниками та іншими фахівцями для комплексного підходу до лікування та підтримки пацієнтів. Тож міждисциплінарний підхід є в пріоритеті.

Якщо ми спробуємо визначити напрямки для подальших досліджень у цій галузі, ти маємо зазначити що головним на сьогодні є руйнівний вплив війни на психічне здоров'я. Тож основним напрямком можна вважати дослідження впливу війни та інших надзвичайних ситуацій на психічне здоров'я різних груп населення, включаючи військовослужбовців, переселенців та цивільних. Інноваційні методи лікування та їх розробка і впровадження є основним напрямком подальшого дослідження.

Не варто нехтувати розвитком напрямку профілактики суїцидальних намірів. Розробка та впровадження програм профілактики суїциду, зокрема серед молоді та людей, які перебувають у кризових ситуаціях. Ці рекомендації можуть допомогти фахівцям у сфері психічного здоров'я надавати більш ефективну допомогу та підтримку, а також сприяти розвитку нових підходів до лікування та профілактики психічних розладів.

Висновки. Медіа та соціальні мережі можуть значно впливати на розвиток суїцидальних намірів, особливо серед молоді. Важливо підвищувати обізнаність про ризики та розвивати критичне мислення для зменшення негативного впливу. Тож ефективні методи профілактики включають освітні програми, психотерапію, групи підтримки, гарячі лінії, просвітницьку роботу з сім'ями та розвиток медіаграмотності. Ці методи допомагають знизити ризик суїцидальних намірів та підтримати людей у складних життєвих ситуаціях.

Окремо можна виділити роль громадських організацій. Громадські організації відіграють ключову роль у профілактиці суїциду через підвищення обізнаності, надання підтримки, залучення громади, адвокацію та впровадження інноваційних підходів.

Практичні рекомендації для фахівців включають в себе підвищення кваліфікації, впровадження етичних стандартів, міждисциплінарний підхід, дослідження впливу війни на психічне здоров'я, інноваційні методи лікування та профілактику суїцидальних намірів.

Література.

1. Психологія суїциду: Навчальний посібник/ За ред. В.П. Москальця. -Київ- Івано-Франківськ: Плай, 2002.-249с.
2. Нікон Н.О. Суїцидальна поведінка населення у сучасному українському суспільстві: аналіз статистичних даних. II International scientific conference "Modernization of the educational system: world trends and national peculiarities": February 22th, 2019. Kaunas : Izdevnieciba "Baltija Publishing", 2019. P. 369–371.
3. Кравчук А. Кібербулінг та право на безпеку. 2016. URL: <http://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/kiberbulling-ta-pravo-na-bezpeku-.html>.

4. [Методичні рекомендації щодо профілактики суїцидальної поведінки] (<http://habitus.od.ua/journals/2020/11-2020/13.pdf>)
5. [Методичні рекомендації для працівників психологічної служби] (<http://doncv.gov.ua4>). [Рекомендації з оцінки та ведення пацієнтів із ризиком суїциду] (https://www.dokazovo.in.ua/wp-content/uploads/2021/03/rekomendaciji_z_ocinki_ta_vedennya_pacientiv_z_rizikom_sujicidu.pdf)
6. [Карамушка Л. М. Психічне здоров'я особистості під час війни: як його зберегти та підтримати](<https://www.academia.edu/813423417>). [Рекомендації щодо етичного проведення досліджень у сфері психічного здоров'я] (<https://interagencystandingcommittee.org>)

References:

1. Moskal'cja, V.P. (2002). *Psihologija suïcidu [Psychology of suicide]*. Київ- Ivano-Frankivs'k: Plaj [in Ukrainian].
2. Nikon, N.O. (2019). Suïcidal'na povedinka naseleonnja u suchasnomu ukraïns'komu suspil'stvi: analiz statistichnih danih [Suicidal behavior of the population in modern Ukrainian society: analysis of statistical data]. *Proceedings from II Enternational scientific conference "Modernization of the educational system: world trends and national peculiarities" – The Second Enternational scientific conference "Modernization of the educational system: world trends and national peculiarities"* (pp. 369-371). Kaunas : Izdevnieciba "Baltija Publishing" [in Ukrainian]
3. Kravchuk, A. Kiberbulling ta pravo na bezpeku [Cyberbullying and the right to safety]. *yur-gazeta.com* Retrieved from <http://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/kiberbulling-ta-pravo-na-bezpeku-.html>. [in Ukrainian].
4. Metodichni rekomendacii shhodo profilaktiki suïcidal'noï povedinki [Methodical recommendations for the prevention of suicidal behavior]. *habitus.od.ua* Retrieved from <http://habitus.od.ua/journals/2020/11-2020/13.pdf> [in Ukrainian].
5. Metodichni rekomendacii dlja pracivnikiv psihologichnoï sluzhbi [Methodical recommendations for psychological service workers]. *doncv.gov.ua4* Retrieved from <http://doncv.gov.ua4> [in Ukrainian].
6. Karamushka, L. M. Psihichne zdorov'ja osobistosti pid chas vijni: jak jogo zберегти та підтримати [Mental health of the individual during the war: how to preserve and support it]. *www.academia.edu* Retrieved from <https://www.academia.edu/813423417>. [in Ukrainian].

УДК 159.96

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11\(39\)-1669-1678](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11(39)-1669-1678)

Богдановський Сергій Олегович аспірант кафедри прикладної психології, Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, майдан Свободи, 4, м. Харків, 61022 <https://orcid.org/0009-0001-6341-6279>

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ЖИТТЄЗДАТНОСТІ ТА ДОЛАЮЧОЇ ПОВЕДІНКИ У ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

Анотація. Стаття присвячена взаємозв'язку життєздатності та долаючої поведінки у військовослужбовців. Механізми долаючої поведінки особистості під час стресових ситуацій, вміння долати труднощі та перешкоди та підтримувати життєву стійкість є центром уваги нашого дослідження. В нашому дослідженні ми прагнемо розкрити особливості поведінкових стратегій додання стресу військовослужбовців та їх здатності долати життєві труднощі, будувати повноцінне життя у важких умовах. Життєздатність розглядається як здатність динамічно пристосовуватися до мінливих умов середовища та зберігати стійкість перед викликами; здатність індивіда зберігати почуття благополуччя та сенсу життя, навіть стикаючись із труднощами; здатність індивідів і груп зберігати добробут, підтримувати соціальні зв'язки та адаптуватися до змін перед викликами. Долаючою поведінкою називають прийоми та способи, за допомогою яких відбувається процес подолання. Ці прийоми спочатку використовуються не усвідомлено, спонтанно, одинично і ситуативно. І лише за умови позитивного підкріплення, ці способи «закріплюються» у реагуванні особистості на проблемні ситуації, утворюючи стійкі форми поведінки, які мають назву стилі подолання. У важких ситуаціях військовослужбовці, які проходять військову службу за контрактом, частіше обирають стратегію уникнення порівняно з мобілізованими військовослужбовцями. У групі контрактників стратегія уникнення має негативний зв'язок з такими параметрами життєздатності, як самомотивація і досягнення, емоційний контроль і саморегуляція, соціальна компетентність та підтримка. У групі мобілізованих значний вплив мають прокрастинація та надмірна пильність, які впливають на соціальну компетентність і адаптивні стилі поведінки.

Ключові слова: життєздатність, життєстійкість, долаюча поведінка, стрес, військовослужбовці, адаптивність.

Bohdanovskyi Serhii Olehovich Postgraduate Student, Department of Applied Psychology, V. N. Karazin Kharkiv National University, 4, Svobody Square, Kharkiv, 61022, <https://orcid.org/0009-0001-6341-6279>

THE RELATIONSHIP OF VITALITY AND COPING BEHAVIOR IN MILITARY SERVANTS

Abstract. The article is devoted to the relationship between resilience and coping behavior in military personnel. The mechanisms of coping behavior in stressful situations, the ability to overcome difficulties and obstacles and maintain resilience are the focus of our study. In our study, we aim to reveal the peculiarities of behavioral coping strategies of military personnel and their ability to overcome life difficulties and build a full life in difficult conditions. Resilience is seen as the ability to dynamically adapt to changing environmental conditions and remain resilient in the face of challenges; the ability of an individual to maintain a sense of well-being and meaning in life even when faced with difficulties; the ability of individuals and groups to maintain well-being, maintain social ties, and adapt to change in the face of challenges. Coping behavior refers to the techniques and methods by which the process of coping takes place. These techniques are initially used unconsciously, spontaneously, sporadically and situationally. And only with positive reinforcement, these methods are “fixed” in the individual's response to problematic situations, forming stable forms of behavior called coping styles. In difficult situations, contract military personnel are more likely to choose an avoidance strategy compared to mobilized military personnel. In the group of contract military personnel, the avoidance strategy has a negative correlation with such resilience parameters as self-motivation and achievement, emotional control and self-regulation, social competence and support. Procrastination and excessive vigilance have a significant impact on the group of mobilized personnel, which affect social competence and adaptive behavioral styles.

Keywords: viability, resilience, coping behavior, stress, military personnel, adaptability.

Постановка проблеми. Повномасштабна війна в Україні, що розпочалася у лютому, стала ключовою подією в історії країни, значно вплинувши на всі аспекти суспільного життя. Це викликало серйозні зміни в соціальній структурі, а також у цінностях і пріоритетах кожної людини, що пояснює підвищений інтерес науковців до дослідження особливостей функціонування особистості в екстремальних умовах. Основна увага цих досліджень зосереджена на механізмах подолання стресу, здатності справлятися з труднощами та зберігати життєву стійкість. Адаптивність поведінкових стратегій особистості визначає її життєздатність.

Військовослужбовці, які представляють професію, пов'язану з постійною небезпекою, щоденно стикаються з багатьма стресогенними факторами. Екстремальні умови служби супроводжуються значним стресом, який негативно впливає на їх життєдіяльність, знижуючи фізичну витривалість і підвищуючи ризик для фізичного та психологічного здоров'я. У ситуаціях постійної загрози та психологічного напруження питання ефективного подолання стресу і підтримки життєздатності стають критично важливими для військовослужбовців.

На наш погляд, важливо вирішити проблему визначення взаємозв'язків між здатністю військовослужбовців адаптуватися до постійно змінюваних умов, збереженням стійкості та управлінням власними ресурсами, а також використанням конструктивних стратегій реагування на труднощі. У нашому дослідженні ми прагнемо вивчити зв'язки між поведінковими стратегіями подолання стресу військовослужбовців і їх здатністю справлятися з життєвими труднощами, а також будувати повноцінне життя в складних умовах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній психологічній науці терміни «життєздатність» і «життєстійкість» часто вважаються синонімами, хоча насправді вони мають різні значення. Тому в нашому дослідженні ми розглядаємо ці категорії окремо. Зокрема, Маннапова К. акцентує увагу на тому, що життєстійкість є складовою концептуальної моделі життєздатності, виконуючи роль, яка сприяє підтримці стабільності в життєдіяльності людини [5].

Таким чином, життєстійкість розглядається як ключовий функціональний компонент життєздатності, що у свою чергу робить життєздатність більш широким поняттям.

Учений Ungar M. трактує життєздатність як здатність особи регулювати власні ресурси, зокрема ресурси здоров'я. Він підкреслює, що життєздатні люди звертаються за допомогою до оточення і використовують соціально прийнятні, конструктивні стратегії для подолання труднощів [9].

Maddi S. описує життєстійкість як здатність і готовність особи активно і гнучко діяти в умовах стресу та труднощів, акцентуючи увагу на вразливості особистості, зокрема на чутливості до стресу і ризику депресії [7].

Олефір В. ширше розглядає поняття життєстійкості, визначаючи його як складне психологічне явище, особистісну рису, динамічний процес та інтегральне утворення особистості, що проявляється через індивідуальність конкретної людини [6].

Основна відмінність між життєздатністю та життєстійкістю полягає в тому, що життєстійкість є більш інтегральною складовою, яка допомагає особистості захиститися від дезінтеграції, розладів та підтримувати психічне здоров'я й працездатність. Відповідно, на питання «Як довго я зможу це виконувати?» відповідає життєстійкість, тоді як на питання «Яким чином я це буду виконувати та чи зможу взагалі?» – життєздатність.

Уявлення про життєздатність базується на здатності реалізувати власний потенціал і розвиватися, незважаючи на життєві негаразди, які не завжди загрожують життєдіяльності людини.

Аналіз психологічної літератури дає нам змогу досліджувати поняття життєздатність через три концепції: адаптивна, психологічна та соціальна життєздатність:

- адаптивна життєздатність – це здатність динамічно пристосовуватися до мінливих умов середовища та зберігати стійкість перед викликами підкреслює важливість активного подолання труднощів і пошуку нових можливостей. Це передбачає гнучкість, стійкість і оптимізм у відповідь на зміни [7];

- психологічна життєздатність - це здатність індивіда зберігати почуття благополуччя та сенсу життя, навіть стикаючись із труднощами, підкреслює важливість позитивного підходу до подолання викликів. Ця концепція акцентує увагу на особистісному зростанні та розвитку, вміннях використовувати труднощі як можливості для покращення себе і свого життя, зберігаючи при цьому оптимізм і мотивацію [7;10];

- соціальна життєздатність - відображає здатність індивідів і груп зберігати добробут, підтримувати соціальні зв'язки та адаптуватися до змін перед викликами [7; 9].

У роботі Балабанової К., присвяченій проблематиці життєздатності особистості, описані кілька критеріїв, які ми розглянемо далі. Перший – функціональний критерій, що акцентує увагу на здатності особи вирішувати основні життєві завдання. Сюди входять забезпечення себе та близьких базовими потребами, підтримка здоров'я і фізичної активності, соціальна адаптація та вміння встановлювати стосунки з оточенням. Якщо особа успішно реалізує ці завдання, її можна вважати життєздатною [1].

Другий – феноменологічний критерій, який оцінює життєздатність через призму суб'єктивного сприйняття. Основні показники включають відсутність безпорадності (усвідомлення контролю над своїм життям), впевненість у власних силах (віра в можливості подолати труднощі), оптимістичне ставлення до життя (бачення позитивних перспектив) та відчуття задоволення життям (цінування того, що є, і почуття щастя) [1].

Третій – індивідуально-психологічний критерій, що оцінює рівень задоволеності особи своїм життям. Ключові компоненти цього критерію включають відповідність життя очікуванням, відчуття самореалізації та загальну якість життя [1].

Вказані критерії життєздатності особистості не тільки тісно пов'язані між собою, але й доповнюють один одного. Функціональний критерій дає об'єктивну оцінку здатності людини вирішувати життєві завдання, феноменологічний критерій описує суб'єктивне сприйняття цієї здатності, а індивідуально-психологічний критерій оцінює рівень задоволеності людини своїм життям.

Поняття «копінг» є центральним в теорії стресу і розглядається як психологічне подолання стресових станів через різноманітні способи та прийоми. Копінг передбачає активність людини в процесі взаємодії з зовнішніми чи внутрішніми вимогами, з метою оптимальної адаптації до труднощів. Це може включати вирішення проблем, контроль за ними, пом'якшення їхнього впливу, звикання до ситуації або навіть уникнення її. Отже, копінг-поведінка спрямована на зменшення стресу та освоєння викликів, які постають перед особою .

Також, долаючою поведінкою називають прийоми та способи, за допомогою яких відбувається процес подолання. Ці прийоми спочатку використовуються не усвідомлено, спонтанно, одинично і ситуативно. І лише за умови позитивного підкріплення, ці способи «закріплюються» у реагуванні

особистості на проблемні ситуації, утворюючи стійкі форми поведінки, які мають назву «стилі подолання» [4].

У загальному науковому розумінні, панує вісім видів копінг-стратегій:

1. *Конфронтація* – це активне протистояння особи ситуації. Ця копінг-стратегія є агресивною реакцією на певні обставини. Людина сприймає ситуацію як ворожу і відповідає відповідно. Конфронтація має свої переваги, проте й недоліки. Вона доцільна у випадку реальної загрози, але може погіршити ситуацію, якщо загроза є хибною, і часто вимагає компромісів з власною совістю або навіть порушення закону.

2. *Самоконтроль* – це вміння стримувати емоції, щоб перейти до раціональних дій. Цю стратегію використовують в надзвичайних ситуаціях. Хоча вона має свої позитиви, вона неефективна в конфліктах із блефуючими супротивниками.

3. *Пошук соціальної підтримки* – це бажання звернутися за допомогою до близьких. Ця копінг-стратегія корисна під час особистих втрат, оскільки допомагає уникнути самотності в складний час. Однак її використання має бути виправданим, інакше можуть виникнути негативні думки про людей, які зловживають такою стратегією.

4. *Утеча* – це уникнення проблем. У рамках цієї стратегії особа переносить відповідальність на інших. Як правило, така поведінка не призводить до позитивних результатів.

5. *Планування* – це розробка детального плану дій у відповідь на загрозу. Ця стратегія є доречною у випадках зростання небезпеки. Проте її недолік проявляється в тому, що вона може бути недоцільною, коли загроза перевищує можливості для її усунення.

6. *Позитивна переоцінка* – це намагання побачити позитив у будь-якій ситуації. Цю стратегію застосовують, коли контроль за ситуацією обмежений. Вона стає неефективною, якщо в моменті втрачається концентрація.

7. *Прийняття відповідальності* – це готовність визнати свої помилки. Цю стратегію використовують сильні вольові люди. Однак, не всі можуть взяти на себе велику відповідальність, що є її недоліком.

8) *Відкладання відповідальності* – це дистанціювання від проблеми, яке підходить для ситуацій із агресивними супротивниками. Проте, якщо потрібно термінове рішення, така стратегія може погіршити ситуацію. [2; 3].

У нашому дослідженні ми визначаємо копінг-стратегії як сукупність поведінкових реакцій або моделей, які особистість використовує для подолання стресових або кризових ситуацій. Основна мета копіngu – це адаптація людини до вимог обставин, що виникають, шляхом їх оволодіння, ослаблення або пом'якшення, що дозволяє зменшити стресовий вплив ситуації на особистість.

Вивчення цих критеріїв дозволяє вченим-психологам краще зрозуміти, як люди справляються з життєвими викликами, як вони адаптуються до мінливих умов та як досягають успіху в різних сферах життя. Проте вивчення аспекту поведінкового механізму під час стресових ситуацій та як він впливає

саме на показники життєздатності військовослужбовців, на теренах вітчизняної науки описано недостатньо. Тому досліджувана проблема набуває не аби якої актуальності та соціальної значущості у наш час.

Мета дослідження полягає у дослідженні взаємозв'язків між життєздатністю та долаючою поведінкою мобілізованих військовослужбовців, а також військовослужбовців, які служать за контрактом.

Виклад основного матеріалу. Пілотажне дослідження було проведено в межах дисертаційного дослідження. Для досягнення поставленої мети нами було використано методику «Життєздатність особистості» та опитувальник «Стратегії подолання стресових ситуацій «SACS» С. Хобфол.

Методи *математичної статистики* – рангова кореляція Спірмена, з метою встановлення взаємозв'язку життєздатності та долаючої поведінки військовослужбовців.

У дослідженні взяли участь 60 респондентів віком від 20 до 55 років. Респонденти – це військовослужбовці, які проходять військову службу в одній з бойових частин України. Обрані учасники розподілені на дві рівні групи по 30 осіб - військовослужбовці, що призвані за мобілізацією та військовослужбовці контрактної служби.

Кореляційний аналіз дав змогу встановити, що в групах контрактників і мобілізованих спостерігаються значущі зв'язки між параметром життєздатності «Самотивація та досягнення» і копінг-стратегією «Вступ у соціальний контакт» (Контрактники $r = 0,321$, $p \leq 0,05$; Мобілізовані $r = 0,340$, $p \leq 0,01$). Це свідчить, що орієнтованість на вирішення складних завдань і проблем шляхом спілкування з іншими може посилювати мотивацію до досягнення цілей.

Таким чином, вступ у соціальний контакт виступає як каталізатор, що мотивує військовослужбовців до досягнення.

Для мобілізованих виявлено зв'язок між параметром життєздатності «Емоційний контроль та саморегуляція» і копінг-стратегіями «Вступ у соціальний контакт» ($r = 0,334$, $p \leq 0,01$) та «Асертивні дії» ($r = 0,369$, $p \leq 0,01$). Це вказує на те, що емоційний контроль і навички саморегуляції стимулюють мобілізованих до прояву асертивності в складних ситуаціях і сприяють активному пошуку рішень через соціальні контакти.

Згідно з кореляційним аналізом, у групі контрактників виявлено значущий зв'язок між копінг-стратегією «Імпульсивні дії» та параметрами життєздатності: «Емоційний контроль і саморегуляція» ($r = 0,261$, $p \leq 0,05$), «Позитивні установки і гнучкість» ($r = 0,275$, $p \leq 0,05$), а також «Загальна життєздатність» ($r = 0,335$, $p \leq 0,01$). Припускаємо, що загальне позитивне самосприйняття та гнучкість мислення можуть спонукати контрактників до імпульсивних дій у вирішенні життєвих проблем, що у свою чергу може сприяти уявним почутті емоційного контролю та почутті ситуації під контролем. Імпульсивні дії – це свого роду емоційна збудливість, що також може бути пов'язана з адреналіновою залежністю бійців, тому й має позитивну кореляцію з загальним показником життєздатності, адже адреналін спонукає до поведінкової активації бійця та знижує емоції страху, тривоги.

У групі мобілізованих виявлено зв'язок між «Асоціальними діями» та «Самоповагою» ($r = 0,331$, $p \leq 0,01$), що може свідчити про те, що мобілізовані військовослужбовці вдаються до агресії та асоціальних дій для самоствердження, відчуваючи уявну перевагу над іншими.

Також для контрактників значущим виявився зв'язок стратегії «Пошук соціальної підтримки» з параметром «Адаптивні стилі поведінки» ($r = 0,256$, $p \leq 0,05$). Це свідчить про те, що контрактники, які частіше звертаються за допомогою до оточення, частіше використовують конструктивні способи вирішення проблем. Також даний результат ще раз підтверджує наявність важливості для військовослужбовців соціальної взаємодії та психологічної підтримки.

Стратегія «Уникнення» у групі контрактників має негативний зв'язок із «Самоорганізацією та плануванням майбутнього» ($r = -0,339$, $p \leq 0,01$). Це вказує на те, що чим більше контрактники уникають вирішення проблем, тим нижча їх здатність до планування майбутнього. Такий зв'язок логічно відображає тенденцію, що тривале уникнення проблем знижує загальну опірність життєвим негараздам, тобто сприяє зниженню активного додання труднощів та пошуку нових можливостей.

На рисунках 1 та 2 представлені значущі взаємозв'язки, що були виявлені в результаті кореляційного аналізу.

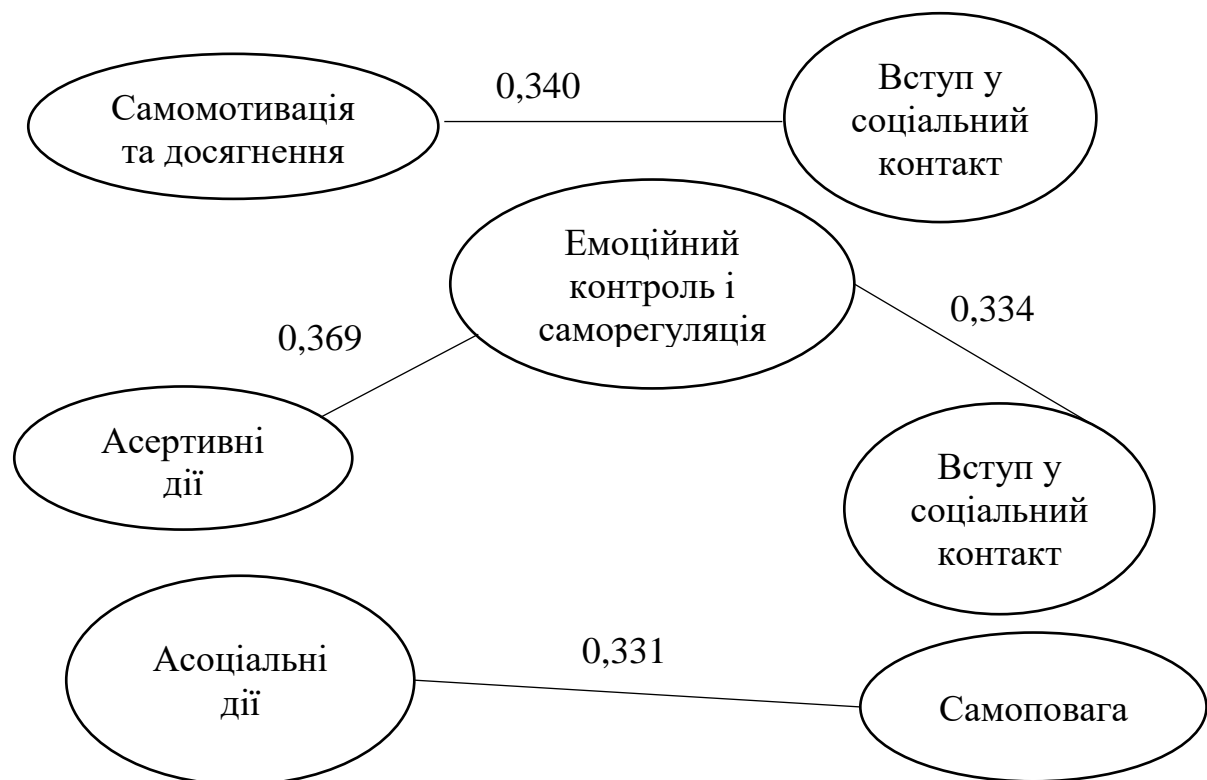

Рис.1 Взаємозв'язки у групі військовослужбовців, що призвані за мобілізацією

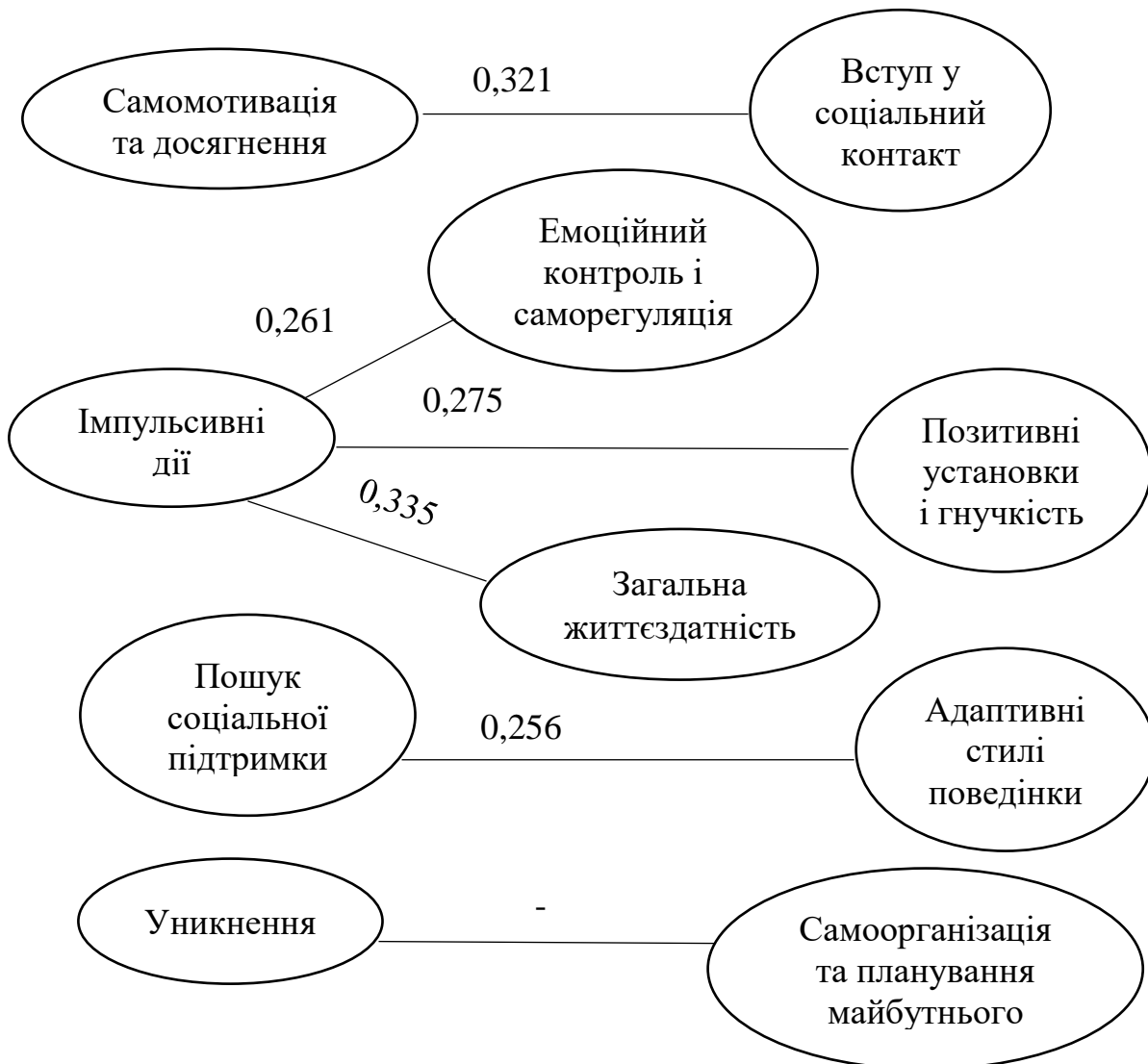

Рис. 2 Взаємозв'язки у групі військовослужбовців контрактної служби

Отже, стратегія уникнення проблем протягом тривалого часу може знижувати стійкість до життєвих негараздів, а також обмежувати траєкторію планування перспектив на майбутнє.

Висновки. У результаті емпіричного дослідження в окремих групах контрактників виявлено стратегії, що базуються на непрямих методах, таких як обережні та маніпулятивні дії при вирішенні проблем. Менша частина контрактників у разі труднощів вдається до маніпулювання іншими або застосовує обережні дії, які можуть бути менш ефективними, на відміну від активних стратегій взаємодії та спілкування. Стратегія вступу у соціальний контакт в обох групах пов'язана із самомотивацією та досягненнями. У контрактників імпульсивні дії частіше мають значимий зв'язок з параметрами життєздатності.

У важких ситуаціях військовослужбовці, які проходять військову службу за контрактом, частіше обирають стратегію уникнення порівняно з мобілізованими військовослужбовцями. У групі контрактників стратегія уникнення має негативний зв'язок з такими параметрами життєздатності, як самомотивація і досягнення, емоційний контроль і саморегуляція, соціальна компетентність та підтримка. У групі мобілізованих значний вплив мають прокрастинація та надмірна пильність, які впливають на соціальну компетентність і адаптивні стилі поведінки.

Перспективою подальших досліджень може бути встановлення факторної структури показників життєздатності, копінг-стратегій та саморегуляції у військовослужбовців.

Література:

1. Балабанова, К. В. Психологічні особливості життєздатності працівників ДСНС України: дис. ... канд. псих. наук: 19.00.09. Х., 2019. 203 с.
2. Зливков В.Л. Проактивність як властивість високоефективної особистості. Гуманний розум [збірник наукових праць за матеріалами круглого столу «Проблема добра і зла у науковій спадщині Г.О. Балла» (24 травня 2018 р.)] / за ред. В.Л. Зливков, О.В. Завгородня, упорядники С.О. Лукомська, О.В. Котух. К., 2018. С. 44-47.
3. Ігумнова О. Б. Дослідження копінг-стратегій осіб у складних життєвих обставинах. *Теорія і практика сучасної психології*. 2020. № 1, т. 2. С. 28-33.
4. Лабезна Л.П. Соціально-психологічні чинники адаптивних копінгстратегій поведінки молоді. Теоретичні і прикладні проблеми психології. 2015. № 3 (38), Т. 3. С. 364-371.
5. Маннапова, К. Р. Життєстійкість в системі поняття життєздатності. *Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Психологія*. 2012. 44(1), С. 143-150.
6. Олефір В. О. Взаємозв'язок життєстійкості, копінг – стратегій та психологічного благополуччя. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. 2011. № 981, вип. 47. С. 168–172.
7. Maddi S., Khoshaba D. Hardiness and Mental Health. *Journal of Personality Assessment*. 1994. Vol. 63. №2. P. 265-274.
8. Parker J.D.A., Endler N.S. Coping with coping assessment: a critical review. *European Journal of Psychology*. 1992. №6. P. 321–344.
9. Ungar, M. A Sample Research Proposal for a Mixed-Methods Investigation of Resilience: The Pathways to Resilience Project. *Researching Resilience* / ed. by L. Liebenberg, M. Ungar. Toronto, 2009.
10. Werner, E. E. Risk, resilience, and recovery: perspectives from the Kauai longitudinal study. *Development and Psychopathology*. 1993. № 5, P. 503-515.

References:

1. Balabanova, K. V. (2019). *Psikholohichni osoblyvosti zhyttiezdatnosti pratsivnykiv DSNS Ukrainy* [Psychological features of resilience of employees of the SES of Ukraine]. *Candidate's thesis*. Kharkiv [in Ukrainian].
2. Zlykov, V. L. (2018). Proaktyvnist yak vlastyvist vysokoeffektyvnoi osobystosti [Proactivity as a trait of a highly effective personality] *Humanitarnyi rozum: zbirnyk naukovykh prats za materialamy kruhloho stolu «Problema dobra i зла u naukovii spadshchyni H.O. Balla» - Humanitarian mind: collection of scientific works based on the materials of the round table "The Problem of Good and Evil in the Scientific Heritage of G.O. Ball"*. (pp. 44-47). Kyiv [in Ukrainian].

3. Ihumnova, O. B. (2020). Doslidzhennia kopinh-stratehii osib u skladnykh zhyttievykh obstavynakh [Investigation of coping strategies of individuals in difficult life circumstances]. *Teoriia i praktyka suchasnoi psykholohii - Theory and practice of modern psychology*, 1, vol. 2, 28-33 [in Ukrainian].
4. Labezna, L. P. (2015). Sotsialno-psykholohichni chynnyky adaptyvnykh kopinh-stratehii povedinky molodi [Socio-psychological factors of adaptive coping strategies of youth behavior]. *Teoretychni ta prykladni problemy psykholohii - Theoretical and applied problems of psychology*, 3 (38), vol. 3, 364-371 [in Ukrainian].
5. Manapova, K. R. (2012). Zhyttiistykist v systemi poniattia zhyttiezdatnosti [Resilience in the concept of viability]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni H. S. Skovorody. Psykholohiya - Bulletin of the Kharkiv National Pedagogical University named after H. S. Skovoroda. Psychology*, 44 (1), 143-150 [in Ukrainian].
6. Olefir, V. O. (2011). Vzaiemozviazok zhyttiistykosti, kopinh-stratehii ta psykholohichnoho blahopoluchchia [The relationship between resilience, coping strategies, and psychological well-being]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina - Bulletin of the Kharkiv National University named after V. N. Karazin*, 981, (47), 168-172 [in Ukrainian].
7. Maddi, S., & Khoshaba, D. (1994). Hardiness and Mental Health. *Journal of Personality Assessment*, 63 (2), 265-274.
8. Parker, J. D. A., & Endler, N. S. (1992). Coping with coping assessment: a critical review. *European Journal of Psychology*, 6, 321-344.
9. Ungar, M. (2009). A Sample Research Proposal for a Mixed-Methods Investigation of Resilience: The Pathways to Resilience Project. In L. Liebenberg & M. Ungar (Eds.), *Researching resilience*. University of Toronto Press.
10. Werner, E. E. (1993). Risk, resilience, and recovery: perspectives from the Kauai longitudinal study. *Development and Psychopathology*, 5, 503-515.

УДК 354:328.185

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11\(39\)-1679-1690](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11(39)-1679-1690)

Бочелюк Віталій Йосипович доктор психологічних наук, професор, Заслужений працівник освіти України, завідувач кафедри психології та соціальної роботи, Комунальний заклад вищої освіти «Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія» Запорізької обласної ради, вул. Наукового містечка, 59, м. Запоріжжя, 69017, тел.: (066) 292-43-47, <https://orcid.org/0000-0001-8727-3818>

Панов Микита Сергійович доктор психологічних наук, професор, професор кафедри психології, Національний університет біоресурсів і природокористування України, вул. Горіхуватський шлях, 19, м. Київ, 03041, тел.: (050) 936-10-29, <https://orcid.org/0000-0002-5085-8895>

Сорока Діана Геннадіївна доктор філософії, старший викладач кафедри психології та соціальної роботи, Комунальний заклад вищої освіти «Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія» Запорізької обласної ради, вул. Наукового містечка, 59, м. Запоріжжя, 69017, тел.: (099) 740-17-73, <https://orcid.org/0009-0002-7689-1543>

ЗАГАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО НАДАННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДОПОМОГИ ПРИ ОСОБИСТІСНИХ КРИЗАХ

Анотація. Переживання особистісної кризи будь-якою людиною є моментом життя, що відбувається як в процесі індивідуалізації особи, так і в процесі соціально-психологічного розвитку і становлення особистості. Застосування різних підходів психологічної допомоги при особистісних кризах допоможе не лише вийти з кризи, але й здійснити профілактику можливих негативних наслідків.

У статті розглядаються актуальні питання виходу з особистісної кризи із аналізом особистісно-орієнтованих підходів практичної психології та оцінкою ефективності консультування кризового клієнта. Зазначено, що одним із підходів до надання психологічної допомоги при особистісних кризах у практичній психології є застосування методології партнерського діалогу, в якому особистість самостійно обирає численні альтернативи для творчого перетворення несподіваних життєвих обставин з елементами життєвої кризи. Виділено алгоритми подолання кризової ситуації у вигляді фаз розвитку та переживання кризи людиною. Показано, що під час подолання життєвої кризи з людиною відбуваються особистісні трансформації, що ініціює розвиток специфічних особистісних характеристик. Вказано на особливості проведення

кризового консультування та проаналізовані можливі елементи його вдосконалення під час психологічного супроводу кризового клієнта з урахуванням його особистісного ресурсу. Проаналізовані особливості копінг-стратегій подолання життєвої кризи людиною на різних рівнях – когнітивному, емоційному та поведінковому. При цьому описана класифікація копінгів і стилів реагування на особистісну кризу.

Показано, що одним із підходів надання психологічної допомоги при особистісних кризах є пряме втручання у вибір клієнтом психологічних стратегій виходу з кризи. Встановлено, що основне завдання практичного психолога – це перетворення консультативного діалогу на творчий процес, за допомогою якого клієнт вчиться аналізувати свої внутрішні зміни, кризи, особистісний потенціал для оновлення психологічних стратегій подолання та переосмислення нового життєвого досвіду як можливості розвитку, що сприятиме виходу із кризи.

Ключові слова: особистісна криза, психологічна допомога, копінг-стратегії, психологічне консультування, клієнт, психолог.

Bocheliuk Vitalii Yosypovych Full Doctor in Psychology, Professor, Honored Education Worker of Ukraine, Head of the Psychology and Social Work Department of Municipal Institution of Higher Education «Khortytsia National Educational Rehabilitation Academy» of Zaporizhzhia Regional Council, Naukovoho mistechka St., 59, Zaporizhzhya, 69017, tel.: (066) 292-43-47, <https://orcid.org/0000-0001-8727-3818>

Panov Mykyta Serhiyovych Full Doctor in Psychology, Professor, Professor of the Department of Psychology of National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Naukovoho Horikhuvatskyi shliakh Str.19, building 1, of. 12, Kyiv, 03041, tel.: (050) 936-10-29, <https://orcid.org/0000-0002-5085-8895>

Soroka Diana Hennadiyivna Doctor of Philosophy, Senior lecturer of the Psychology and Social Work Department of Municipal Institution of Higher Education «Khortytsia National Educational Rehabilitation Academy» of Zaporizhzhia Regional Council, Naukovoho mistechka St., 59, Zaporizhzhya, 69017, tel.: (099) 7401773, <https://orcid.org/0009-0002-7689-1543>

GENERAL APPROACHES TO PROVIDING PSYCHOLOGICAL ASSISTANCE IN PERSONAL CRISES

Abstract. The experience of a personal crisis by any person is a moment of life that occurs both in the process of individualization of a person and in the process of social and psychological development and personality formation. The use of various approaches of psychological assistance in personal crises will help not only to get out of the crisis, but also to prevent possible negative consequences.

The article deals with topical issues of exiting a personal crisis with an analysis of person-oriented approaches of practical psychology and an assessment of the effectiveness of counseling a crisis client. It is noted that one of the approaches to providing psychological help during personal crises in practical psychology is the application of the methodology of partner dialogue, in which the individual independently chooses numerous alternatives for the creative transformation of unexpected life circumstances with elements of a life crisis. Algorithms for overcoming a crisis situation in the form of phases of development and experiencing a crisis by a person are highlighted. It is shown that during the overcoming of a life crisis, personal transformations take place with a person, which initiates the development of specific personal characteristics. The features of crisis counseling are pointed out and possible elements of its improvement during the psychological support of a crisis client, taking into account his personal resources, are analyzed. Peculiarities of coping strategies for overcoming a life crisis by a person at different levels - cognitive, emotional and behavioral - are analyzed. At the same time, the classification of coping styles and response styles to a personal crisis is described.

It is shown that one of the approaches to providing psychological help in case of personal crises is direct intervention in the client's choice of psychological strategies for getting out of the crisis. It has been established that the main task of a practical psychologist is the transformation of a consultative dialogue into a creative process, with the help of which the client learns to analyze his internal changes, crises, personal potential for updating psychological coping strategies and rethinking new life experience as an opportunity for development, which will contribute to getting out of the crisis.

Keywords: personal crisis, psychological help, coping strategies, psychological counseling, client, psychologist.

Постановка проблеми. Підвищений ризик психологічного стресу та значні психічні розлади все частіше турбують людей в результаті особистісних криз. Протягом останніх років запроваджені психологічні методи лікування, які є ефективними серед осіб, що потребують психологічної допомоги [1]. До таких методів можна віднести когнітивно-поведінкові інтервенції та міжособистісну терапію, результати застосування яких досить ефективні та багатообіцяючі [2]. Проте, щоб забезпечити психічне здоров'я та психосоціальну підтримку населення при особистісних кризах видається актуальним застосування інноваційних стратегій [3]. Сучасні підходи надання психологічної допомоги при особистісних кризах засновуються на фактичних даних та, зазвичай, спрямовані на окремі психічні розлади, тоді як супутні патології психологічного характеру досить поширені серед населення. Тому, сьогодні основна увага зосереджена на розробці та тестуванні трансдіагностичних підходів – підходів, які б допомогли усунути симптоми різних розладів психічного здоров'я [4]. Наприклад, такі заходи, як Common Elements

Treatment Approach [5], Problem Management Plus [6] і Youth Readiness Intervention [7], об'єднують елементи лікування, заснованого на фактичних даних та спрямованого на ознаки та симптоми кількох психічних розладів. Ці підходи дозволяють ефективно лікувати такі проблеми психічного здоров'я як депресія, тривога, проблеми поведінки під час індивідуальної психологічної допомоги у дорослих.

Правильне та повноцінне розуміння суті та принципів підходів щодо надання психологічної допомоги при особистісних кризах дозволить відновити психічне здоров'я населення та оцінити ефективність підходів психологічної допомоги при особистісних кризах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Переживання тією чи іншою особою складних життєвих обставин може призвести до внутрішньо особистісних конфліктів між людьми, що не рідко супроводжується розвитком таких відчуттів як самотність, депресія, відчуження, тривога, безпорадність, відчуттів постійної небезпеки. N. Meltem показано [8], що вплив різних несприятливих факторів може призвести до дисфункціонування особистісних структур не лише тих осіб, яким притаманний розвиток особистісної кризи, але й тих людей, які знаходяться поряд із ними (колеги, члени сімей). Автор вказує, що під час кризових станів психологу, перш за все, важливо вміти працювати із психосоматичними симптомами. Під час надання психологічної допомоги необхідно застосовувати техніки, які б сприяли відновленню гармонійного рівня функціонування особистості. Так, L. Hilton [9], у своїй роботі показали, що підходи надання психологічної допомоги при особистісних кризах повинні сприяти усвідомленню тих подій, які призвели до дисбалансу психологічного стану людини. Встановлено, що одним із найважливіших завдань застосування різних підходів під час надання психологічної допомоги при особистісних кризах є актуалізація внутрішніх ресурсів клієнта з метою подолання складних життєвих обставин. Особливо нагальною є така допомога у тих критичних та екстремальних ситуаціях, у яких людина самостійно не може впоратися з життєвими обставинами, які постали перед нею.

У роботі [10] вказано, що психологічна допомога при особистісних кризах повинна базуватися на способах конструктивної копінг-поведінки, яка полягає у розумінні стресової ситуації, пошуку необхідної інформації та соціальної підтримки від фахівців і оточуючих. Автори іншої роботи [11] звертають увагу на розвиток довірчого спілкування із залученням кожного члена сім'ї. Водночас, сама техніки надання психологічної допомоги повинна поєднувати у собі застосування всіх психотерапевтичних напрямків. Аналіз останніх досліджень і публікацій показав [9-11], що існує брак систематизованих досліджень надання психологічної допомоги при особистісних кризах, а алгоритм застосування методик для відновлення психічного здоров'я людини потребує певної конкретизації й уточнення.

Все вище викладене вказує на той факт, що питання вибору ефективних підходів для надання психологічної допомоги при особистісних кризах сьогодні є досить актуальними та маловивченими, що й ініціювало вибір тематики цього дослідження.

Мета статті – вивчити процедури та техніки надання психологічної допомоги під час переживання людиною кризових подій.

Виклад основного матеріалу. Глобальне та локальне виникнення економічних інфляцій, екологічних катаклізм, війн та вірусних пандемій сприяє тому, що все більше людей постійно перебуває у кризових ситуаціях. У результаті цього розвивається «травматичний невроз», який провокує міжособистісні конфлікти в різних непередбачуваних ситуаціях, що стає початком розвитку особистісних криз. З іншого боку, відповідно до досліджень К. Mazzer, кризою називають такий поворот життя, при якому життєвий план або проект майбутнього знаходиться під загрозою. При цьому людина має відмовитися від звичних уявлень про цінності, ідеали, сенси, цілі.

Зазвичай розрізняють три види криз: невротичні кризи, кризи розвитку та травматичні кризи. Невротичні кризи зумовлені внутрішніми передумовами особистості і пов'язані з її досвідом. Кризи розвитку, їх ще називають віковими кризами, виникають при переході від одного вікового періоду до іншого. Травматичні кризи – це відповідь на травматичну ситуацію. Деякі автори виділяють ще й кризу втрати та біографічну кризу [12].

Залежно від рівня ступеня важливості конкретної ситуації та від виду особистісних криз можуть проявлятися по-різному, на що впливають внутрішні зміни, соціальні зміни, комунікативні взаємодії особистості із іншими людьми та соціальним середовищем зокрема.

Для зрозуміння внутрішніх механізмів кризового стану не достатньо вивчити лише соціальні аспекти, але й потрібно оцінити дисгармонійні стратегії виходу з кризи при низьких особистісних ресурсах. При цьому потрібно звернути увагу на внутрішні конфлікти та психотравматизацію особистості, яка потребує нейропсихологічної допомоги та реабілітації.

За результатами досліджень З. Кісарчук [13], під час проведення практичної роботи з кризовими клієнтами можна запропонувати алгоритм подолання особистісної кризової ситуації і виділити наступні фази подолання кризи:

1. На першій фазі особистість стикається з кризовою ситуацією. Людина на цьому етапі тимчасово дезорієнтована, розгублена та втрачає мотивацію, внаслідок цього розвивається кризовий стан;

2. На другій фазі відбувається актуалізація переживань. На цьому етапі у людини виникають проживання та активізуються негативні емоції. При цьому не спостерігається їх перебільшення, притискання або витіснення зі свідомості;

3. Третя фаза – це безпосередньо аза подолання кризи. Людина аналізує кризу в цілому, оцінює свою роль у розвитку особистісної кризи, а також роль

інших у тій чи іншій ситуації. Людина, яка знаходиться у стані особистісної кризи, не намагається когось звинуватити, а починає свідомо працювати в напрямку збільшення горизонтів бачення, при цьому шукає способи та методи, які б допомогли адаптуватися до ситуації та проводить пошук перспектив розвитку;

4. Четверта фаза – фаза інтеграції досвіду. У людини змінюються уявлення про себе, оточуючих людей і, зокрема, про навколишній світ. Свій досвід особа інтегрує і починає рухатися далі.

Застосування такого алгоритму є досить ефективним для подолання особистісної кризи і він будується спільно з психотерапевтом або психологом, Проте, як правило, люди, які можуть самостійно подолати особистісну кризу за цим алгоритмом зустрічаються досить рідко, оскільки найтипівішим для вітчизняних клієнтів є застрягання на першій або другій фазі кризи. При цьому особа відчуває себе безпорадною, виникає депресія, психосоматичні захворювання. Свідомість звужується настільки, що людина сприймає та усвідомлює лише негативну сторону життєвої ситуації, втрачає сенс життя. Часто, така особа виправдовує свій спосіб життя через пошуки винних [14].

Вважається, що саме у фазі протистояння кризовій ситуації доречно застосовувати корекцію психоемоційних розладів і проявів психологічної дезадаптації. При цьому обов'язково повинно бути нервово-психічне відновлення працездатності, стабілізація нервової системи та оптимальна психічна саморегуляція [15].

Як показують результати наукових досліджень [16], часто сама по собі складна життєва ситуація, яка призводить до розвитку особистісної кризи, не є однозначно і однаково травматичною. Розвиток особистісної кризи зумовлений саме сприйняттям та інтерпретацією життєвої події, яка призвела до порушення психічного здоров'я людини. Тому, в цьому випадку важливим підходом у подоланні кризи є саме психокорекційна робота. У психокорекційній роботі психолог може також говорити з тими, хто допоможе «жертві кризи» знайти нове «духовно-сміслові визначення». Основним завдання психолога є переконання пацієнта, що вибір існує. Така психотерапевтична допомога в кризовій ситуації стане для людини новим ресурсом не лише для подальшого життя, а й для власного індивідуального та особистісного розвитку [17].

Сучасні дослідники описують психологічні стратегії виходу з особистісної кризи, які пропонують своїм клієнтам психологи. Так, N. Pylypenko [18] пропонує псі-програмний підхід у подоланні кризи. Такий підхід базується на положеннях психоенергетичної концепції психіки та психічного проресурсу несвідомого, підсвідомого, свідомого та надсвідомого. Це дозволяє сформувати псі-програми в умовах, коли особа постійно зайнята, а її мислення працює в позитивному режимі, постійно поповнюючи свій позитивний психоенергетичний потенціал і витісняючи негатив [18].

Найбільшу роль у виборі моделей поведінки в стресовій ситуації відіграють процеси особистісної рефлексії. Вони мають значний позитивний зв'язок зі стратегіями когнітивної адаптації до стресу. У такий спосіб формуються індивідуально-психологічні стратегії подолання особистісної кризи зі змінним адаптивним типом. Дезадаптивні або неконструктивні психологічні стратегії подолання життєвої кризи можуть бути пов'язані з відсутністю досвіду використання механізмів психологічного захисту [12].

Важливим підходом для подолання особистісної кризи є бесіда психолога з клієнтом. Багато кваліфікованих спеціалістів з психології схильні у своїй роботі до «deskриптивної психології», тобто під час консультативної бесіди активну позицію займає саме психолог, а не клієнт. Окрім того, професіоналізм психолога оточуючі часто оцінюють через їх здатність довго пояснювати, аналізувати, розповідати про різні стратегії виходу з кризи. Останнім часом в науковій літературі все частіше зустрічаються рекомендації щодо колегіальної взаємодії, тобто клієнт і практичний психолог співпрацюють як партнери [14]. При цьому кожен з учасників співбесіди бере на себе адекватну ступінь відповідальності за справу. У цій співпраці відбувається такий же перехід від індивідуальної свідомості до партнерства, як інтеграція та пошук оптимальних прийомів творчого переосмислення особистістю кризових реалій внутрішнього та зовнішнього світу відповідно до індивідуально-психологічних особливостей особистості. Цей підхід включає аналіз психологом і клієнтом ситуації, яка призвела до особистісної кризи. Ситуацію переміщують в уявному просторі та часі з метою розширення індивідуальної свідомості психологічного консультування. Клієнтом приймається кризова реальність та пропонуються варіанти ресурсів для боротьби з кризою [14].

У застосуванні такого підходу важливе вміння клієнта у кризовому стані розрізнити первинне і вторинне, реально оцінювати ключові та суб'єктивно релевантні елементи, які є частиною кризової проблеми, що дозволить поетапно її розв'язати. В умовах психологічного консультування клієнт набуває досвіду прояву суб'єктивної активності в умовах життєвої кризи як особистості відповідальної за свою долю, здатної приймати успішні рішення. Творчий рівень суб'єктивної активності є конструктивним критерієм управління кризовою ситуацією, що характерно для фрустраційно стійких особистостей [19].

Проявом професійного пізнання кризового консультування як критеріїв ефективності його діяльності вважається не швидкість надання психологічної допомоги, а допомога клієнту в поступовому вирішенні багатопланових травматичних конфліктів, що спричинили кризу. При цьому відбувається поглиблене вивчення клієнтом власного досвіду як минулого, так і сьогодення з усвідомленням екзистенціального контексту кризи. Такий підхід передбачає обов'язкове застосування нейропсихологічних вправ для відновлення та оптимізації роботи нервової системи клієнта. Клієнт розширює особистісні

ресурси, а досвід особистісної кризи використовує для власного розвитку [14]. На етапах кризового супроводу відбувається діалогове партнерство між психологом і клієнтом. При цьому відбувається взаємне уважне слухання; поради психолога про можливі стратегії поведінки в кризі та можливі шляхи її подолання. Здійснюється взаємний пошук раніше невідомих шляхів для виходу з особистісної кризи. При цьому часто використовують методи вільних словесних асоціацій, гештальт-терапію, когнітивно-поведінкову терапію та нормалізацію кризових станів в арт-терапії [20].

Якщо проаналізувати феноменологічний підхід виходу з особистісної кризи, то в цьому підході робота практичного психолога повинна орієнтуватися, перш за все, на феноменологічні особливості клієнта, який аналізує свої переживання, оцінює рівень рефлексивної самосвідомості та індивідуального сприйняття кризового стану. Тут застосовують глибоке феноменологічне інтерв'ю, аналізуються емоційні реакції на події, що спричинили кризу, та передбачається відповідний зворотній зв'язок для побудови індивідуальної карти особистих та екзистенційних стратегій подолання особистісної кризи [16].

Основним критерієм подолання особистістю життєвої кризи є її психологічна готовність до варіативного сприйняття виходу з кризи з усвідомленням свободи вибору та можливої зміни цінностей у кризовий період життя. Реалізація особистісного ресурсу подолання кризових станів з адаптацією до кризової реальності під силу людям, які вміють дбати про своє психічне здоров'я в депривованих умовах існування [9]. У консультативній практиці психолога такі випадки досить рідкісні. Нерідко у людей з особистісною кризою спостерігається підвищена тривожність, погіршення настрою, можливі проблеми зі сном і погіршення продуктивності, що потребує нейропсихологічної корекції. Завдяки нейропсихологу в кризового клієнта вдається нормалізувати стан нервової системи у вигляді «швидкої допомоги». Тому, будь-який фахівець, який здійснює психологічну підтримку людини з особистісною кризою, залежно від інтенсивності кризового стану, зобов'язаний використовувати нейропсихологічні вправи для оптимізації психічного стану і підвищення працездатності. В результаті клієнт стає більш здатним об'єктивно визначити свою психологічну проблему та цілі консультування перед обговоренням контракту на консультаційну практику [10].

Одним із підходів подолання особистісних криз багато авторів відмічають застосування творчих особистісно-орієнтованих та варіативно-конструктивних підходів з метою творчої ідентифікації ресурсів свого внутрішнього суб'єктивного світу. Такий підхід базується на тому, що творчість – це та основна цінність, яка допомагає особистості здійснювати надситуативну діяльність та вдаватися до рефлексії кризової ситуації, у результаті цього людина гармонізує контакт між внутрішнім і зовнішнім світами [5]. Погляди Н. Orkibi [21] гармонійно доповнюються дослідженнями інших авторів [20], які звертали увагу на творчий потенціал внутрішнього світу та мінливості

особистості, яка переживає особистісні життєві кризи та в кожній конкретній життєвій ситуації.

Психологічні копінг-стратегії, які часто застосовують для подолання особистісних криз, у практичній психології описуються як певний пошук людиною шляхів оновлення своєї ідентичності. Прояв визначеної поведінки в соціально змінених ситуаціях та адекватна емоційна реакція на них дозволяють з мінімальними енергозатратами успішно подолати особистісні кризи. Копінг-стратегії включають такі дії, які робить людина, щоб подолати кризу. Актуалізація та застосування когнітивних, емоційних та поведінкових стратегій може дозволити подолати кризову ситуацію [22]. Так, якщо людина когнітивно оцінює проблему, вона може проаналізувати ситуацію і здійснює пошук шляхів виходу з особистісної кризи. Проте, як правило, мало у кого вдається відразу адекватно підходити до аналізу того, що відбувається і впоратися з кризовим станом. Більшість дослідників дотримуються єдиної класифікації копінгів і стилів реагування на особистісну кризу [22]:

1. Копінг, спрямований на оцінку проблеми. У цьому випадку подолання складної ситуації передбачає аналіз причин проблеми і її наслідків. Проводиться пошук можливих виходів із ситуації;

2. Подолання особистісної кризи спрямоване на проблему. Вихід зі стресу відбувається в наслідок усунення (зменшення) джерела стресу – того фактора, який спричинив важку життєву ситуацію;

3. Подолання, орієнтоване на емоції. Для зниження емоційного дискомфорту та підтримання емоційної рівноваги застосовують когнітивні та поведінкові зусилля.

Отже, психологія особистісної кризи пов'язана із застосуванням різних підходів у практичній психології, які вирішують ряд проблем і спрямовані на формування особистісної ідентичності, розвиток рефлексії у людини, творчий пошук, розширення свідомості та потенціалу клієнта для варіативного виходу з життєвої кризи. Ефективність застосування різних підходів для подолання особистісної кризи значною мірою залежить від психологічної готовності клієнта до нового життєвого конструкту в середовищі з новими умовами та вміння зберігати внутрішню рівновагу, що є запорукою творчої адаптації до ситуації. В індивідуальному досвіді психологи можуть запропонувати алгоритми вирішення проблеми зі стратегіями її подолання.

Висновки. Одним із підходів до надання психологічної допомоги при особистісних кризах у практичній психології є застосування методології партнерського діалогу, в якому особистість самостійно обирає численні альтернативи для творчого перетворення несподіваних життєвих обставин з елементами життєвої кризи. Основні підходи надання психологічної допомоги при особистісних кризах виключають пряме втручання у вибір клієнтом психологічних стратегій виходу з кризи. При цьому створюється такий особистий простір клієнта, для якого консультант сам розробляє алгоритм і стратегії подолання особистісної кризи.

При наданні психологічної допомоги при особистісних кризах одним із завдань практичного психолога є перетворення консультативного діалогу на творчий процес, за допомогою якого клієнт вчиться аналізувати свої внутрішні зміни, кризи, особистісний потенціал для оновлення психологічних стратегій подолання та переосмислення нового життєвого досвіду як можливості розвитку, що сприятиме виходу із кризи.

Література:

1. Tol, W.A., Leku, M.R., Lakin, D.P., Carswell, K., Augustinavicius, J., Adaku, A. et al. (2020) Guided self-help to reduce psychological distress in South Sudanese female refugees in Uganda: a cluster randomised trial. *Lancet Glob Health*, 8(2), 254-263.
2. Charlson, F., van Ommeren, M., Flaxman, A., Cornett, J., Whiteford, H., Saxena, S. (2019) New WHO prevalence estimates of mental disorders in conflict settings: a systematic review and meta-analysis. *Lancet*, 394, 240-248.
3. Purgato, M., Gastaldon, C., Papola, D., van Ommeren, M., Barbui, C., & Tol, W.A. (2018) Psychological therapies for the treatment of mental disorders in low- and middle-income countries affected by humanitarian crises. *Cochrane Database Syst Rev*, 7, CD011849.
4. Tol, W.A., Barbui, C., Bisson, J., Cohen, J., Hijazi, Z., Jones, L., et al. (2014) World Health Organization guidelines for management of acute stress, PTSD, and bereavement: key challenges on the road ahead. *PLoS Med*, 11, e1001769.
5. Murray, L.K., Dorsey, S., Haroz, E., Lee, C., Alsiary, M.M., Haydary, A., et al. (2014) A common elements treatment approach for adult mental health problems in low and middle income countries. *Cognit Behav Pract*. 21, 111-123.
6. Dawson, K.S., Bryant, R.A., Harper, M., Tay, A.K., Rahman, A., Schafer, A. et al. (2015) Problem Management Plus (PM+): a WHO transdiagnostic psychological intervention for common mental health problems. *World Psychiatry*, 14, 354-57.
7. Betancourt, T.S., McBain, R., Newnham, E.A., Akinsulure-Smith, A.M., Brennan, R.T., Weisz, J.R. et al. (2014) A behavioral intervention for war-affected youth in Sierra Leone: a randomized controlled trial. *J Am Acad Child Adolesc Psychiatry*, 53, 1288-1297.
8. Meltem, N. (2023) Crisis and resilience in psychology. *Journal of Design for Resilience in Architecture and Planning*. 5, 109-116.
9. Hilton, L., Maher, A.R., & Colaiaco, B. (2016) Meditation for posttraumatic stress: systematic review and metaanalysis. *Psychol. Trauma*, 18, 120-128.
10. Trofaila, N., Mateiko, N., Melnyk, I., Maksymova, N., Vdovichenko, O., & Vaskivska, S. (2023) Psychological strategies for overcoming the life crisis of the individual in postmodern practical psychology. *BRAIN*, 12(4), 358-373.
11. Ayaz-Alkaya, S., & Simones, J. (2022) Nursing education stress and coping behaviors in Turkish and the United States nursing students: A descriptive study. *Nurse Educ Pract*, 59, 103292.
12. Mazzer, K., O'Riordan, M., Woodward, A., & Rickwood, D. (2021) A systematic review of user expectations and outcomes of crisis support services. *Crisis*, 42(6), 465-473.
13. Кісарчук З. (2014) Теоретичні та технологічні аспекти застосування сучасних методів психодинамічної парадигми у вітчизняних соціокультурних умовах. Актуальні проблеми психології. Том III. : Консультативна психологія і психотерапія : Збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України / За ред. Максименка С. Д. Інститут психології ім. Г. С. Костюка НАПН України; К.: Логос, 10, 5-20.
14. Зливков В.Л., Лукомська С.О., Федан О.В. (2016) Психодіагностика особистості у кризових життєвих ситуаціях. К.: Педагогічна думка, 219 с.

15. Nerubasska, A., Palshkov, K., & Maksymchuk, B. (2020) A systemic philosophical analysis of the contemporary society and the human: new potential. *Postmodern openings*, 11(4), 275-292.
16. Mickelson, J.M., Cox, D.W., Young, R.A., & Kealy, D. (2024) A distress-processing model for clients in suicidal crisis. *Crisis*, 45(1), 18-25.
17. Iversen, C., & Westerlund, M. (2024) Users' perspectives on crisis helplines in relation to professional mental health services. *Crisis*, 45(3), 173-179.
18. Pylypenko, N.G. (2022) Theoretical foundations and practical approaches to preventing and overcoming the negative mental consequences of crisis situations in the population during the war. *Клінічна та профілактична медицина*, 3(21), 34-41.
19. Bossola, M., Pepe, G., Antocicco, M., Severino, A., & Di Stasio, E. (2022) Interdialytic weight gain and educational/cognitive, counseling/behavioral and psychological/affective interventions in patients on chronic hemodialysis: a systematic review and meta-analysis. *J Nephrol*, 35(8), 1973-1983.
20. Wright, T., & Andrew, T. (2017) Art therapy in a crisis resolution/home treatment team: report on a pilot project. *International Journal of Art Therapy*, 22(4), 180-189.
21. Orkibi, H. (2021) Creative adaptability: conceptual framework, measurement, and outcomes in times of crisis. *Front. Psychol*, 12, 1-13.
22. Buch-Vicente, B., Acosta-Rodriguez, J.M., Sanchez-Sanchez, M.E., González-García, N., Garcia-Ullan, L., de la Iglesia-Larrad, J.I., et al. (2022) Coping strategies used by health-care workers during the SARS-COV2 crisis. A real-world analysis. *Psychiatry Res*, 317, 114915.
23. Ding, Y., Fu, X., Liu, R., Hwang, J., Hong, W., & Wang, J. (2021) The Impact of different coping styles on psychological distress during the COVID-19: The mediating role of perceived stress. *Int J Environ Res Public Health*. 18(20), 10947-10958.

References:

1. Tol, W.A., Leku, M.R., Lakin, D.P., Carswell, K., Augustinavicius, J., Adaku, A. et al. (2020) Guided self-help to reduce psychological distress in South Sudanese female refugees in Uganda: a cluster randomised trial. *Lancet Glob Health*, 8(2), e254-e263.
2. Charlson, F., van Ommeren, M., Flaxman, A., Cornett, J., Whiteford, H., Saxena, S. (2019) New WHO prevalence estimates of mental disorders in conflict settings: a systematic review and meta-analysis. *Lancet*. 394, 240-48.
3. Purgato, M., Gastaldon, C., Papola, D., van Ommeren, M., Barbui, C., & Tol, W.A. (2018) Psychological therapies for the treatment of mental disorders in low- and middle-income countries affected by humanitarian crises. *Cochrane Database Syst Rev*, 7, CD011849.
4. Tol, W.A., Barbui, C., Bisson, J., Cohen, J., Hijazi, Z., Jones, L., et al. (2014) World Health Organization guidelines for management of acute stress, PTSD, and bereavement: key challenges on the road ahead. *PLoS Med*, 11, e1001769.
5. Murray, L.K., Dorsey, S., Haroz, E., Lee, C., Alsiary, M.M., Haydary, A, et al. (2014) A common elements treatment approach for adult mental health problems in low and middle income countries. *Cognit Behav Pract*. 21, 111-123.
6. Dawson, K.S., Bryant, R.A., Harper, M., Tay, A.K., Rahman, A., Schafer, A. et al. (2015) Problem Management Plus (PM+): a WHO transdiagnostic psychological intervention for common mental health problems. *World Psychiatry*, 14, 354-357.
7. Betancourt, T.S., McBain, R., Newnham, E.A., Akinsulure-Smith, A.M., Brennan, R.T., Weisz, J.R. et al. (2014) A behavioral intervention for war-affected youth in Sierra Leone: a randomized controlled trial. *J Am Acad Child Adolesc Psychiatry*, 53, 1288-1297.
8. Meltem, N. (2023) Crisis and resilience in psychology. *Journal of Design for Resilience in Architecture and Planning*. 5, 109-116.

9. Hilton, L., Maher, A.R., & Colaiaco, B. (2016) Meditation for posttraumatic stress: systematic review and metaanalysis. *Psychol. Trauma*, 18, 120-128.
10. Trofaïla, N., Mateïko, N., Melnyk, I., Maksymova, N., Vdovichenko, O., & Vaskivska, S. (2023) Psychological strategies for overcoming the life crisis of the individual in postmodern practical psychology. *BRAIN*, 12(4), 358-373.
11. Ayaz-Alkaya, S., & Simones, J. (2022) Nursing education stress and coping behaviors in Turkish and the United States nursing students: A descriptive study. *Nurse Educ Pract.* 59, 103292.
12. Mazzer, K., O'Riordan, M., Woodward, A., & Rickwood, D. (2021) A systematic review of user expectations and outcomes of crisis support services. *Crisis*, 42(6), 465-473.
13. Kisarchuk Z. (2014) Teoretychni ta tekhnolohichni aspekty zastosuvannia suchasnykh metodiv psykhdynamichnoi paradyhmy u vitchyznianskykh sotsiokulturnykh umovakh. Aktualni problemy psykholohii. [Theoretical and technological aspects of the application of modern methods of the psychodynamic paradigm in domestic socio-cultural conditions. Actual problems of psychology.] Tom III. : Konsultatyvna psykholohiia i psykhoterapiia : Zbirnyk naukovykh prats Instytutu psykholohii imeni H. S. Kostiuka NAPN Ukrainy / Za red. Maksymenka S. D. Instytut psykholohii im. H. S. Kostiuka NAPN Ukrainy; K.: Lohos, 10, 5-20. [in Ukrainian]
14. Zlyvkov V.L., Lukomska S.O., Fedan O.V. (2016) Psykhodiahnostyka osobystosti u kryzovykh zhyttievkykh sytuatsiiakh. [Psychodiagnosis of personality in crisis life situations] K.: Pedagogical thought, 219 c. [in Ukrainian]
15. Nerubasska, A., Palshkov, K., & Maksymchuk, B. (2020) A systemic philosophical analysis of the contemporary society and the human: new potential. *Postmodern openings*, 11(4), 275-292.
16. Mickelson, J.M., Cox, D.W., Young, R.A., & Kealy, D. (2024) A distress-processing model for clients in suicidal crisis. *Crisis*, 45(1), 18-25.
17. Iversen, C., & Westerlund, M. (2024) Users' perspectives on crisis helplines in relation to professional mental health services. *Crisis*, 45(3), 173-179.
18. Pylypenko, N.G. (2022) Theoretical foundations and practical approaches to preventing and overcoming the negative mental consequences of crisis situations in the population during the war. *Клінічна та профілактична медицина*, 3(21), 34-41. [in Ukrainian]
19. Bossola, M., Pepe, G., Antocicco, M., Severino, A., & Di Stasio, E. (2022) Interdialytic weight gain and educational/cognitive, counseling/behavioral and psychological/affective interventions in patients on chronic hemodialysis: a systematic review and meta-analysis. *J Nephrol*, 35(8), 1973-1983.
20. Wright, T., & Andrew, T. (2017) Art therapy in a crisis resolution/home treatment team: report on a pilot project. *International Journal of Art Therapy*, 22(4), 180-189.
21. Orkibi, H. (2021) Creative adaptability: conceptual framework, measurement, and outcomes in times of crisis. *Front. Psychol*, 12, 1-13.
22. Buch-Vicente, B., Acosta-Rodriguez, J.M., Sanchez-Sanchez, M.E., González-García, N., Garcia-Ullan, L., de la Iglesia-Larrad, J.I., et al. (2022) Coping strategies used by health-care workers during the SARS-COV2 crisis. A real-world analysis. *Psychiatry Res*, 317, 114915.
23. Ding, Y., Fu, X., Liu, R., Hwang, J., Hong, W., & Wang, J. (2021) The Impact of different coping styles on psychological distress during the COVID-19: The mediating role of perceived stress. *Int J Environ Res Public Health*. 18(20), 10947-10958.

УДК 159.99

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11\(39\)-1691-1703](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11(39)-1691-1703)

Бульченко Дмитро Володимирович аспірант кафедри психології, глибинної корекції та реабілітації, Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, вул. О. Дашкевича, 24, м. Черкаси, 18001, тел.: (0472) 31-72-94, <https://orcid.org/0000-0001-6942-0466>

АКТИВНЕ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНЕ ПІЗНАННЯ ЯК ЧИННИК РОЗВИТКУ ОСОБИСТІСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ

Анотація. У статті розглянуто актуальну проблему забезпечення особистісного розвитку здобувачів вищої освіти за спеціальністю «Психологія». Автор висвітлює особливості методу активного соціально-психологічного пізнання (АСПП) як дієвого інструменту для розкриття особистісного потенціалу майбутніх психологів. Основною метою дослідження є обґрунтування діагностико-корекційних можливостей методу АСПП у виявленні причин блокування та шляхів розвитку особистісного потенціалу майбутнього психолога. Розглянуто різні теоретичні підходи до використання поняття особистісний потенціал, який в статті тлумачиться як багатогранний психологічний феномен, що обумовлюється співвідношенням ресурсів, якими володіє людина, та здатністю ними користуватися для досягнення цілі.

Наголошується, що особистісні протиріччя, будучи неусвідомленими, спрямовують значну частину психічної енергії на підтримку захисних механізмів, що призводить до блокування особистісного потенціалу. Схарактеризовано афективний, когнітивний і поведінковий показники заблокованого стану особистісного потенціалу.

У статті представлено принципи та механізми АСПП, які сприяють розкриттю потенціалу особистості шляхом проведення глибинного аналізу візуалізованих репрезентантів психіки, який дозволяє усвідомити приховані особистісні протиріччя, знизити автоматизм реагування на життєві ситуації, виявити захисні реакції, що пов'язані з травматичним досвідом, відкритися до відвертого діалогу із собою та іншими.

У висновку підкреслено, що особливість діяльності практичного психолога вимагає такої побудови його професійної підготовки, яка би забезпечувала розвиток у здобувачів освіти особистісного потенціалу як фундаменту професійної та особистісної самореалізації. Багатогранність та системність особистісного потенціалу значно ускладнює розв'язання цієї проблеми та вимагає врахування не лише наявних в особистості ресурсів, але й підсвідомих, глибинних механізмів, які беруть участь у керуванні ними. АСПП дає

МОЖЛИВІСТЬ МАЙБУТНЬОМУ ПСИХОЛОГУ ЗАВДЯКИ ОПРАЦЮВАННЮ БАЗАЛЬНО-ВНУТРІШНИХ КОНФЛІКТІВ ВИВІЛЬНИТИ ЗАБЛОКОВАНІ РЕСУРСИ, РОЗВИНУТИ ОСОБИСТІСНИЙ ПОТЕНЦІАЛ.

Ключові слова: особистісний потенціал, особистісні протиріччя, блокування особистісного потенціалу, активне соціально-психологічне пізнання, психологічний захист, свідоме, несвідоме, вища освіта, професійна підготовка психолога.

Bulchenko Dmytro Volodymyrovych postgraduate student of the Department of Psychology, Deep Correction and Rehabilitation, Cherkasy National University named after Bohdan Khmelnytskyi, 24 O. Dashkevycha St., Cherkasy, 18001, tel.: (0472) 31-72-94, <https://orcid.org/0000-0001-6942-0466>

ACTIVE SOCIAL-PSYCHOLOGICAL COGNITION AS A FACTOR OF THE DEVELOPMENT OF THE PERSONAL POTENTIAL OF FUTURE PSYCHOLOGISTS

Abstract. This article addresses the pressing issue of fostering personal development among higher education students specializing in Psychology. The author explores the unique features of the Active Social-Psychological Cognition (ASPC) method as an effective tool for unlocking the personal potential of future psychologists. The main objective of this study is to substantiate the diagnostic and corrective capabilities of the ASPC method in identifying causes that block and ways to enhance personal potential in prospective psychologists. Various theoretical approaches to the concept of personal potential are discussed, with a definition here as a multifaceted psychological phenomenon determined by the relationship between a person's available resources and their ability to use them to achieve their goals.

The study emphasizes that unconscious personal conflicts redirect substantial mental energy toward maintaining defense mechanisms, thus blocking personal potential. The article characterizes the affective, cognitive, and behavioral indicators of a blocked state of personal potential.

Principles and mechanisms of ASPC are presented, supporting the release of personal potential through in-depth analysis of visualized mental representations, facilitating awareness of hidden personal conflicts, reducing reactive automatism in life situations, identifying defense reactions linked to traumatic experiences, and promoting open dialogue with oneself and others.

The conclusion emphasizes that the unique responsibilities of a practicing psychologist require a training approach that fosters the development of students' personal potential as a foundation for professional and personal self-realization. The multifaceted and systemic nature of personal potential complicates this issue, requiring consideration of not only available resources but also the subconscious and deep-seated mechanisms involved in managing them. ASPC enables future psychologists to release blocked resources and enhance personal potential by working through fundamental inner conflicts.

Keywords: personal potential, personal conflicts, blocking of personal potential, active social-psychological cognition, psychological defense, conscious, unconscious, higher education, psychologist professional training.

Постановка проблеми. Зростання психічного тиску в умовах тривалої війни, розв'язаної в Україні сусідом-агресором, виснажує внутрішні та зовнішні ресурси особистості, суттєво збільшує потребу населення у психологічній допомозі та підтримці, множить відповідальність та професійне навантаження на практичних психологів та інших фахівців сфери психічного (ментального) здоров'я. Здатність психолога надавати якісну допомогу напряду залежить як від ступеня його фахової підготовленості, так й від сформованості особистісного потенціалу, як невід'ємного чинника ефективної самореалізації у професійній діяльності. Теоретичні та методичні засади процесу розвитку особистісного потенціалу майбутнього психолога, пошук оптимальних психолого-педагогічних умов для цього залишається актуальною, але не повністю розв'язаною проблемою. Багатогранність та системність особистісного потенціалу значно ускладнює розв'язання цієї проблеми та вимагає врахування не лише наявних в особистості ресурсів, але й підсвідомих, глибинних механізмів, які беруть участь у керуванні ними.

У більшості випадків дефіцитарні стани у сфері особистісного потенціалу обумовлені не прямою відсутністю (браком) ресурсів, а втратою можливості ефективно керувати та вільно розпоряджуватися ними. Людина начебто втрачає контроль над власною поведінкою та психікою, стає заложником якісь незрозумілих їй самій, некерованих процесів та станів. За психодинамічним підходом, причини, які заважають людині реалізувати власний особистісний потенціал, нерідко полягають у домінуванні тенденції до психологічної смерті, виявами тенденції до якої є пасивність, безініціативність, байдужість, відчуття втрати життєвих орієнтирів, песимізм, безвихідь, безперспективність, непотрібність власного існування, нігілізм, страх життя тощо [1].

Тому, актуальності набуває проблема надання психологічної допомоги людині у розкритті її потенціалу через осмислення та подолання суперечливих тенденцій, що задані функціональними особливостями сфер свідомого й несвідомого. Ці сфери є, з одного боку, невіддільними одна від одної, але й водночас функціонально несумісними. Майбутні психологи, які беруть участь у тренінгових заняттях за методом активного соціально-психологічного пізнання (далі АСПП), розробленим Т. Яценко та послідовниками, мають можливість за рахунок глибинної психокорекції більш повно розкритті власні можливості ефективного особистісного функціонування та професійного становлення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження багатьох науковців, таких як Г. Балл, І. Бех, М. Боришевський, П. Лушин, С. Максименко, В. Моляк, В. Татенко, Т. Титаренко та інших, висвітлюють проблему суб'єкт-

ності людини, її здатності до саморозвитку та самостійної побудови свого життєвого шляху. Самореалізація є природною властивістю кожної людини, і саме прагнення до неї спонукає людину до активної діяльності, яка залежить від умов її життя, вважає С. Максименко [2].

Сучасні наукові психологічні пошуки розкривають сутність та структурні компоненти особистісного потенціалу людини, акцентуючи увагу на його ролі саме в забезпеченні ефективного професійного становлення особистості (Г. Балл, С. Максименко, Л. Мар'яненко, І. Маноха, В. Моляко, М. Смільсон). Актуальні психологічні дослідження І. Бежа, М. Гриньової, В. Зливкова, С. Кузікової, В. Моргуна, С. Яланської, Н. Чепелевої розкривають широкий спектр явищ і механізмів професійного становлення фахівців, у тому числі і практичних психологів. Організаційно-методичні аспекти проведення груп активного соціально-психологічного пізнання детально розкриті у працях Т. Яценко та її послідовників: С. Аврамченко, О. Білої, Т. Білухи, Т. Горобець, І. Євтушенко, І. Калашник, М. Конової, О. Стасько, Н. Шавровської та інших.

З позицій ресурсного підходу до особистісного саморозвитку майбутніх психологів підходить О. Штепа [3]. Аналіз структури та особливостей прояву самоактуалізації майбутніх психологів провела Н. Старинська. Вона запропонувала відповідні шляхи оптимізації їхньої професійної підготовки, наголошуючи, що самоактуалізація стає можливою тоді, коли людина усвідомлює свій особистісний потенціал і прагне повно його реалізувати [4].

О. Столярчук і О. Коханова досліджують особистісний потенціал як детермінанту й ресурс проходження студентами нормативних криз професійного навчання, яке постає для студентів джерелом розкриття й збагачення особистісного потенціалу, а також випробуванням їх ресурсності та життєстійкості. Особистісний потенціал ними розглядається як система індивідуально-психологічних особливостей особистості, що дають змогу ефективно діяти за стійкими внутрішніми критеріями та орієнтирами в умовах кризових ситуацій [5].

Особливості психічних станів студентів, вплив на хід їхнього особистісного розвитку та самореалізації в умовах війни досліджує І. Мазоха. Емпіричне дослідження засвідчило що, незважаючи на загальний рівень нормативної адаптованості більшості студентів, є досліджувані, психічне становище яких значно погіршилося, що потребує впровадження додаткових профілактичних та корекційних заходів, спрямованих на підтримку психічного здоров'я студентів [6].

Особливості змісту та форми підготовка майбутніх психологів до умов професійної діяльності у повоєнний час висвітлює Т. Кетлер-Митницька. До важливих напрямів удосконалення професійної підготовки майбутніх психологів авторка відносить збагачення змісту практичних занять за рахунок відпрацювання найбільш затребуваних технік психологічної терапії, консуль-

тування, діагностики, тренінгової роботи, а також акцентує увагу на необхідності формування у них навичок самодопомоги та саморегуляції [7].

В. Синишина досліджуючи методологічні та методичні аспекти професійної підготовки психологів, вказує на недостатність уваги до характеристик особистості майбутніх практичних психологів та до проблеми психологічної готовності особистості до оволодіння професією [8].

Аналіз останніх досліджень та публікацій засвідчив інтерес науковців до професійного та особистісного становлення психологів, дозволив виявити потребу у науковій розвідці специфіки розвитку особистісного потенціалу майбутніх психологів засобами активного соціально-психологічного пізнання, наявність суспільного запиту на підготовку фахівців, які володіють компетентностями та особистісними якостями, необхідними для здійснення кваліфікованої психологічної підтримки та допомоги населенню України у воєнний та повоєнний період.

Мета статті. Дослідити діагностико-корекційні можливості методу АСПП у виявленні причин блокування та шляхів розвитку особистісного потенціалу майбутнього психолога.

Виклад основного матеріалу. У науковій психологічній літературі останніх десятиліть, поруч із поняттям особистості, одними з найбільш досліджуваних та евристичних у контексті проблеми психологічного зростання індивіда стали поняття суб'єкту та особистісного потенціалу. Вищим проявом особистості є суб'єктність, яка представлена, перед усім, здатністю реалізовувати самостійно визначені цілі, управляти, контролювати і оцінювати процес і результат своїх дій. Процес становлення суб'єктом відбувається через осмислення індивідом сенсу, цілей, завдань, способів активного перетворення оточуючого світу й самого себе .

Для розкриття можливостей індивіда реалізувати себе в якості суб'єкта, сучасна психологічна наука звертається до поняття потенціалу. Особистість психолога, виступаючи вагомим інструментом у процесі надання ним психологічної допомоги, найбільшою та найяскравішою мірою виявляється в особливостях особистісного потенціалу, що розкривається через здатність забезпечувати повноцінне функціонування та реалізацію усього комплексу професійних завдань. Поняття «потенціал» у його родовому значенні проаналізовано І. Мурашко, який вказує, що сьогодні під потенціалом, зазвичай, розуміють або можливості, або ресурси. Проте можливості та ресурси, навіть разом узяті, не вичерпують змісту поняття «потенціал». Це поняття розуміється як властивість, що характеризує міру можливостей особистості здійснювати діяльність [9].

Допомога людині у виявленні властивого їй особистісного потенціалу, у подоланні перешкод на шляху реалізації власних цілей, є однією з ключових завдань практичної психології, вважав засновник клієнт-орієнтованої психотерапії К. Роджерс. Він, як й інші представники гуманістичного напрямку,

зокрема А. Маслоу, піднесли самоактуалізацію на вершину потреб, будучи переконаними у тому, що людина лише тоді відчуває емоційне благополуччя, коли віднайшла своє місце в житті, бачить себе розпорядником своєї долі, вважає себе гідною та залученою до втілення усвідомлених цілей, які відповідають системі її життєвих цінностей.

Особистісний потенціал це – складно організована система взаємопов'язаних змінних психіки, центральним утворенням якої є потенціал саморегуляції. Нерозвинена саморегуляція, відсутність балансу між свободою і відповідальністю затримують розвиток особистості, його динаміка приймає непослідовні, деструктивні або інволюційні форми. Особистісні проблеми та розлади заважають людині визначити та досягти реалістичні цілі, утвердити та реалізувати у своєму житті власні смисли та цінності, як це робить зріла особистість. Поняттям «особистісний потенціал» підкреслюється ідея, що наші успіхи та наші невдачі в різних сферах залежать від того, як влаштована наша особистість. З думкою, що особистісний потенціал визначається не лише наявністю ресурсів, а також можливістю користуватися ними для досягнення поставлених цілей погоджується Т. Чернявська [10, с. 10].

Незавершеність процесу особистісного формування, нездатність до самодетермінації позначається у порушенні оптимального функціонування суб'єкта в усіх базових сферах психічного життя. В афективній сфері це проявляється, перш за все, через стан пригніченості, відчуття самотності, емоційну байдужість, закритість, невміння виразити почуття, психологічне омертвіння тощо. У когнітивній сфері, під дією захисних механізмів, відбувається викривлення образу реальності, інших та самого себе. У поведінці, особистісні проблеми проявляються у тому, що людина застосовує дії, які шкодять її ж інтересам і мотивам, та віддаляють її від бажаної цілі. Незріла особистість із заблокованим особистісним потенціалом схильна діяти під впливом ригідних стереотипів, зовнішніх тисків або ірраціональних імпульсів. При цьому, вона не буде усвідомлювати та визнавати свої помилки, перекладаючи провину за невдачі на зовнішні обставини, або, якщо їх визнає, все одне буде противитися зміні своїх якостей, які і є причиною невдач.

Прояви заблокованого (низького) особистісного потенціалу є близькими до феноменів, які розглядалися багатьма психологами в контексті проблем психологічної травми, самодепривації, мазохизму, потягу до смерті тощо [8; 11; 12]. Головними причинами означених психологічних проблем дослідники вважають деструктивні сімейні стосунки, конфлікти між дітьми та батьками, переживання дитиною емоційного відчуження, зневагу до базових потреб особистості у дитячому віці. Як результат такого неблагоприємного досвіду є поява неадекватної самооцінки та психологічних комплексів, формування дезадаптивних копінг-стратегій, неможливість досягти самоактуалізації, пасивність та знецінення власних потреб у особистісному зростанні.

Глибинним підґрунтям блокування потенціалу особистості є базально-внутрішні конфлікти, трансформовані в особистісне протиріччя, що в тенденціях поведінки проявляється опосередковано через об'єктивовані тенденції «до життя» та «до смерті». Будучи неусвідомлюваними, особистісні протиріччя послаблюють потенціал суб'єкта, якій витрачає енергію на потреби психологічного захисту «Я», що проявляється в порушеннях поведінки – самодепривації, бездіяльності або її низької продуктивності, мазохізмі тощо [1].

Особистісні проблеми людина відчуває на емоційному та інтуїтивному рівнях, але не усвідомлює їх сутність. Актуалізація різноманітних механізмів психологічного захисту не дозволяє людині повною мірою виявити та розкрити власний особистісний потенціал, утримуючи його в нереалізованому стані. Методом глибинної психокорекції особистісні проблеми виводяться назовні, усвідомлюються і, таким чином, стають доступними для роботи суб'єкта над собою з метою подальшого особистісного зростання. Для того, щоб допомогти людині розв'язати проблему, яка спричинена деструктивними настановами, зафіксованими в глибинному, переважно дитячому та тому мало усвідомленому, або витисненому досвіді, потрібен метод АСПП, якій допомагає людині провести індивідуалізовану особистісну психокорекцію.

В контексті суб'єктного підходу метод АСПП може бути розтлумачено як технологію підвищення рівню суб'єктності особистості майбутнього психолога. Це відбувається внаслідок зниження ролі автоматизмів у реагуванні на складні життєві ситуації, усвідомлення та розпізнавання небажаних емоційних та захисних реакцій, що обумовлені травматичними подіями минулого, умовними цінностями дитинства, едіпальною залежністю тощо. Підвищення рівня суб'єктності відбувається за рахунок укріплення та розширення «Его», спроможного взяти під свідомий контроль поведінку людини та прийняття нею рішень на основі реалістичного та логічного аналізу, прогностичного моделювання ситуації з урахуванням принципу реальності у балансі з соціальними вимогами та інстинктом самозбереження. Суб'єктність також забезпечується тим, що робота з глибинного пізнання ведеться на засадах відкритості, відмови від прихованого впливу на психіку, вагомою її умовою є розуміння респондентом основних принципів методу, що забезпечується обов'язковим психоедукаційним компонентом сеансу.

Робота в групі АСПП з візуалізованими репрезентами дозволяє респонденту та іншим учасникам розпізнавати та ідентифікувати протиріччя, обумовлені психічними захистами. Розуміння природи та алгоритмів функціонування психічних захистів є суттєвим складником процесу активного соціально-психологічного пізнання.

Особистісні проблеми, породжені глибинно-психологічними чинниками, започаткованими ще в інфантильному періоді розвитку суб'єкта, знаходять прояв, в першу чергу, через захисну систему та породжують труднощі у

поведінці – невідповідність цілей способам їх досягнення. Невідкоректована особа не може адекватно усвідомити причини вказаних розбіжностей через викривлення (проекції, перенесення, раціоналізації, заміщення та ін.), унаслідок чого порушуються стосунки з людьми [12].

Для професійного становлення психологу вкрай необхідна допомога в опрацюванні власної особистісної проблеми, спрямована на усунення глибинних внутрішніх суперечностей, виявлення психологічних захистів в їх системній упорядкованості, що матиме безпосередній вплив на точність соціальної перцепції та якість діагностико-корекційної у майбутній роботі з людьми.

За дослідження Б. Іваненко, «звичайні тренінгові групи СПТ не в змозі нівелювати деформації особистості, породжені глибинно-психологічними чинниками, започаткованими ще в інфантильному періоді розвитку суб'єкта, а обмежуються наведенням «косметики» в поведінці. Для майбутнього практичного психолога необхідною є глибинно-психологічна корекція внутрішньої суперечливості психіки, яка детермінується Едиповою ситуацією» [12].

За таких умов з'являється невідповідності намірів та засобів їх досягнення, невідкоректована особа через психологічні захисти не може адекватно усвідомлювати такі розбіжності та їхні причини, унаслідок чого порушуються стосунки з людьми, виникає небезпека необ'єктивного сприймання проблематики іншої людини та упередженого ставлення до особи, яка потребує допомоги. Деструкції психіки, пов'язані із її внутрішньою суперечливістю, є вкрай небажаними для людей, професія яких ґрунтується на спілкуванні, яке несе функцію впливу на іншу особу і виступає, за певних обставин, інструментом професійної взаємодії [12].

На необхідність проведення глибинної психокорекції особистісного потенціалу в соціально адаптованій особі вказують такі особливості її психічного стану та поведінки, які проявляються у блокуванні мотивації до успіху, у схильності до прокрастинації, у суперечності в поведінці, у впадінні створювати додаткові труднощі у власному житті, а також низька самоефективність діяльності та використання неконструктивних захисних механізмів тощо.

Діагностико-корекційний процес в групах АСПП через рефлексію та покращення самоусвідомленості дозволяє суб'єктові розблокувати особистісний потенціал та почати використовувати його задля ефективною адаптації до умов реального життя. Багаторічний досвід застосування методу АСПП у професійній підготовці вчителів та практичних психологів довів його здатність підвищувати особистісну ефективність учасників під дією психологічних механізмів та принципів, які ретельно проаналізовано та викладено у працях Т.С. Яценко та послідовників. Робота в групі за методом АСПП має позитивний вплив на розвиток особистісної зрілості, самоусвідомлення,

комунікативної та соціально-перцептивної компетентності суб'єкта. АСПП виступає у ролі неспецифічної каталізуючої інтервенції, яка закладає фундамент для гармонізації суперечностей особистості, створює благоприємні внутрішні умови для подальшої самостійно роботи над собою вже поза групою. Такими внутрішніми умовами-каталізаторами зростання особистості стають психологічні ресурси, які здобувають учасники АСПП, – усунення протиріч в психіці суб'єкта, отримання досвіду відкритого, довірчого міжособистісного та групового діалогу, формування вмій саморефлексії та детекції деструктивних психологічних захистів тощо.

В основу методу АСПП покладено психодинамічну теорію Т. Яценко, яка базується на розумінні цілісності психіки суб'єкта, невід'ємності її свідомої та несвідомої частин у емоційних та когнітивних проявах внутрішнього світу, в системі життєдіяльності людини – взаєминах із близькими та колегами, стратегії поведінки у процесі розв'язання професійних та життєвих ситуацій. Принцип єдності діагностики й корекції в процесі активного соціально-психологічного пізнання, принцип «невід'ємності свідомого й несвідомого» та принцип «із іншого» дозволяють сформуванню особливу модель глибинної психокорекції суб'єкта відповідно до законів позитивної дезінтеграції та вторинної інтеграції психіки на більш високому рівні психічного розвитку суб'єкта [13; 14].

Особливістю методу АСПП є діалогічне виявлення цілісності свідомих та несвідомих психічних проявів людини. Діагностико-корекційний процес глибинного пізнання особистісних проблем суб'єктів, представлений в методі АСПП як багатогранний діалог між психологом, респондентом та учасниками групи. Досвід роботи в групі АСПП також розвиває в людині здатність до відвертого діалогу із собою; трансформація відбувається завдяки механізму інтеріоризації – переходу діалогу «ззовні всередину». Між учасниками групи виникає взаємний емоційний та когнітивний резонанс, так вони навчаються відчувати емоційні реакції як інших людей, так і свої власні.

Завдання психолога, якій проводить діагностико-корекційну роботу за методом АСПП, – допомогти реципієнту налагодити контакт із власним несвідомим, привчити бути уважним до сигналів тіла, прислухатися до особистих емоційних переживань та інтуїції задля досягнення внутрішньої рівноваги, підвищення життєстійкості, розкриття повною мірою особистісного потенціалу та оптимальної самореалізації в соціумі та професії.

Висновки. Підвищені вимоги до фахівців з психічного здоров'я, змушених в умовах воєнного та повоєнного часу працювати з великою кількістю людей, які перебувають у складних для ментального здоров'я обставинах та кризових станах, вимагають від закладів вищої освіти, що готують практичних психологів, запроваджувати освітні компоненти, які спроможні не лише сформувати усі необхідні професійні компетентності, а й на глибинному особистісному рівні підготувати здобувачів вищої психологічної освіти до

розв'язання широкого кола професійних завдань за рахунок максимального розвитку їхнього особистісного потенціалу.

Особистісний потенціал майбутнього психолога розглядається нами як складна система двох взаємопов'язаних, але відносно незалежно детермінованих факторів, – фактору наявності ресурсів та фактору спроможності ними ефективно користуватися. Відтак, один напрямок розвитку особистісного потенціалу, – це набуття потрібних практичному психологу знань, умінь навичок, оволодіння загальними та професійними компетентностями. А другій напрямком, – це формування таких особистісних утворень, які би забезпечували здатність ефективно користуватися результатами навчання в процесі роботи, надавати психоедукаційну допомогу, взаємодіяти з клієнтами, розв'язувати різноманітні професійні задачі тощо. Другий компонент особистісного потенціалу майбутнього психолога не менш значущий ніж перший. Таким чином, наявність лише фахових компетентностей без відповідного дієвого, енергетично наповненого особистісного складника, не може гарантувати, що майбутній психолог буде підготовлений до здійснення продуктивної професійної діяльності.

Особистісний потенціал майбутнього психолога може перебувати у різних станах та на різних рівнях розвитку. Про оптимальний стан особистісного потенціалу свідчить високопродуктивна професійна активність, як наслідок вдалого поєднання достатніх ресурсів зі здатністю цілеспрямовано та доцільно використовувати їх задля розв'язання різноманітних професійних завдань. Низький, або недостатній рівень розвитку особистісного потенціалу, виявляється через афективні, когнітивні та поведінкові деструкції, які унеможливають виконання професійних завдань у оптимальний та високопродуктивний спосіб. До низького (заблокованого) стану особистісного потенціалу можуть призводити або нестача ресурсу, як наслідок браку знань, вмінь, навичок через неякісну освіту, та/або неспроможність їх використовувати для досягнення професійних цілей.

Низький рівень особистісного потенціалу майбутнього психолога, за умов достатньої кількості та якості ресурсів, скоріше за все, свідчить про наявність в нього особистісних проблем на рівні базально-внутрішнього нерозв'язаного конфлікту, який прихований в глибинах несвідомого. Метод АСПП, побудований на засадах глибинного пізнання психіки через опрідметнення особистісної проблеми у візуалізованих репрезентантах, дозволяє виявити та вербалізувати протиріччя, які діють на неусвідомленому рівні, і спрямовують психічну енергію на забезпечення роботи захисних механізмів психіки, виснажуючи, таким чином, здатність суб'єкта до повноцінної самореалізації. В процесі роботи групи АСПП особистісні проблеми респондентів стають доступними для усвідомлення та переходять з категорії неусвідомлених блокувальних енергій, провокаторів когнітивних спотворень та деструктивної поведінки до категорії зрозумілих психологічних ситуацій, які психіка людини вже здатна розпізнати, усвідомити та розв'язати.

Розвинений соціальний інтелект, емоційна рівновага, здатність до встановлення професійного психологічного контакту, володіння навичками попередження професійного вигорання та самозбереження тощо формуються в процесі проходження майбутнім психологом тренінгової групи за методом активного соціально-психологічного пізнання, розробленого Т. Яценко. Така групова робота в окремих ЗВО є обов'язковим освітнім компонентом програми підготовки студентів зі спеціальності 053 «Психологія», та стає важливим чинником розвитку особистісного потенціалу майбутніх психологів.

Перспективу подальшої роботи бачимо в емпіричному підтвердженні дієвості застосування методу АСПП для формування особистісного потенціалу майбутнього психолога.

Література:

1. Глибинна психологія: діагностика та корекція тенденції до психологічної смерті : навч. посіб. / Т.С. Яценко, О.В. Глузман, І.В. Калашник. Ялта : РВВ КГУ, 2008. – 204 с.
2. Максименко С.Д. Психологічна основа самореалізації особистості: структура і функція / С.Д. Максименко, Л.З. Сердюк // Актуальні проблеми психології : Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка. 2016. № 9(9). – С. 6-13.
3. Штепа О.С. Тенденції особистісного саморозвитку майбутніх психологів: ресурсний аспект / О.С. Штепа // Вісник Львівського університету. Серія : Філософські науки. – 2013. – Вип. 16. – С. 232-240.
4. Старинська Н.В. Особливості самоактуалізації майбутніх психологів у процесі професійної підготовки : монографія. – Київ: "Інтерсервіс", 2015. – 178 с.
5. Столярчук О.А. Роль особистісного потенціалу в переживанні студентами криз професійного навчання / О.А. Столярчук, О.П. Коханова // Актуальні проблеми практичної психології : збірник статей VI Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції (м. Глухів, 20–21 лютого 2020 року) / відп. ред. Н.М. Ільїна. – Глухів : Глухівський НПУ ім. О. Довженка. – 2020. – С. 155-161.
6. Мазоха І.С. Психічні стани студентів у процесі навчально-пізнавальної діяльності в умовах війни // Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору. – 2024. – Т. 92, № I (2). – С. 102-113. <https://doi.org/10.38014/osvita.2023.92.09>
7. Кетлер-Митницька Т. Підготовка майбутніх психологів до професійної діяльності у повоєнний час / Т. Кетлер-Митницька // Наукові горизонти XXI століття: мультидисциплінарні дослідження [Електронний ресурс] : матеріали Міжнародної наукової конференції, м. Ужгород, 16-17 травня 2024 р., / уклад. О.П. Адамчо ; УжНУ, УкрІНТЕІ. – Ужгород ; Київ, 2024. – С. 1319-1322. – Режим доступу: https://drive.google.com/drive/folders/10COse9SNIjFzKZfYYf64z2NfK_RDGinp
8. Синишина В. Професійна підготовка майбутніх практичних психологів: проблеми методології і методики // Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Фізичне виховання, спорт і здоров'я людини. – 2019, № 15. С. 92-96. – Режим доступу: <https://doi.org/10.32626/2309-8082.2019-15.92-96>
9. Мурашко І.В. Розкриття поняття «особистісний потенціал» та його психологічної структури // Актуальні проблеми психології. Психологічна теорія і технологія навчання. – 2010. – Вип. 7. – Т. 8. – С. 196-205.
10. Чернявська Т.П. Розвиток особистісного потенціалу : курс лекцій. – Одеса : Одес. нац. ун-т ім. І.І. Мечникова. – 2024. – 83 с.
11. Яценко Т.С. Архаїчний спадок психіки: психоаналіз феноменології проблеми : монографія. – Дніпро : Інновація. – 2019. – 284 с.

12. Іваненко Б.Б. Особистісна психокорекція майбутнього практичного психолога засобами активного соціально-психологічного навчання : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / Іваненко Богдана Борисівна. – Київ : Інститут психології ім. Г.С. Костюка АПН України, 2005. – 306 с.

13. Самодепривація психіки та дезадаптація суб'єкта : монографія / Т.С. Яценко, В.І. Бондар, І.В. Євтушенко, М.М. Кононова, О.Г. Максименко. – К.: Вид-во НПУ імені М. Драгоманова. – 2015. – 283 с.

14. Франчук О.Ю. Діалог у глибинній корекції майбутнього психолога : автореф. дис. ... на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.07 / Франчук Олександра Юріївна. – Київ : Київський університет імені Бориса Грінченка, 2015. – 20 с.

References:

1. Yatsenko, T.S., Gluzman, O.V., & Kalashnyk, I.V. (2008). *Hlybynna psykholohiya: diahnozyka ta korektsiya tendentsiyi do psykholohichnoyi smerti [Depth psychology: diagnostics and correction of psychological death tendencies]*. Yalta: RVV KHU [in Ukrainian].

2. Maksymenko, S.D., & Serdyuk, L.Z. (2016). *Psykholohichna osnova samorealizatsiyi osobystosti: struktura i funktsiya [Psychological basis of personal self-realization: structure and function]*. *Aktualni problemy psykholohiyi: Zbirnyk naukovykh prats Instytutu psykholohiyi imeni H.S. Kostyuka – Current Issues in Psychology: Collection of Scientific Works of the H.S. Kostyuk Institute of Psychology*, 9(9), 6-13 [in Ukrainian].

3. Shtepa, O.S. (2013). *Tendentsiyi osobystisnoho samorozvytku maybutnikh psykholohiv: resursnyy aspekt [Trends in personal self-development of future psychologists: resource aspect]*. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriya: Filosofski nauky – Bulletin of Lviv University. Series: Philosophical Sciences*, 16, 232-240 [in Ukrainian].

4. Starynska, N.V. (2015). *Osoblyvosti samoaktualizatsiyi maybutnikh psykholohiv u protsesi profesiynoyi pidhotovky [Features of self-actualization of future psychologists during professional training]*. Kyiv: Interservis [in Ukrainian].

5. Stoliarchuk, O.A., & Kokhanova, O.P. (2020). *Rol osobystisnoho potentsialu v perezhyvanni studentamy kryz profesiinoho navchannia [The role of personal potential in students' experience of vocational training crises]*. Proceedings from VSPC '20: VI Vseukrainska naukovo-praktychna internet-konferentsiia «Aktualni problemy praktychnoi psykholohii» – *The Sixth All-Ukrainian Scientific and Practical Internet Conference «Current Issues in Practical Psychology»* (Hlukhiv, February 20-21, 2020) / Ed. N. M. Iliina. Hlukhiv: Hlukhivskiyi NPU im. O. Dovzhenka, (pp. 155-161). [in Ukrainian].

6. Mazoha, I. S. (2024). *Psyhichni stany studentiv u protsesi navchalno-piznavalnoi diialnosti v umovakh viiny [Psychological states of students in the process of educational-cognitive activity in war conditions]*. *Vyshcha osvita Ukrainy u konteksti intehtratsii do yevropeiskoho osvithnoho prostoru – Higher Education of Ukraine in the Context of Integration into the European Educational Space*, 92(1(2)), 102-113. Retrieved from <https://doi.org/10.38014/osvita.2023.92.09> [in Ukrainian].

7. Ketler-Mytnytska, T. (2024). *Pidhotovka maibutnikh psykholohiv do profesiinoyi diialnosti u povoyennyi chas [Preparing future psychologists for professional activities in the post-war period]*. Proceedings from NHSC '24: *Mizhnarodna naukova konferentsiia «Naukovi horyzonty XXI stolittia: multydystrylinarni doslidzhennia» – The International Scientific Conference «Scientific Horizons of the 21st Century: Multidisciplinary Research»*. (pp. 1319-1322). Uzhhorod; Kyiv : UzhNU, UkrINTEI. Retrieved from https://drive.google.com/drive/folders/10Cose9SNIjFzKZfYYf64z2NfK_RDGinp [in Ukrainian].

8. Synyshyna, V. (2019). *Profesiina pidhotovka maibutnikh praktychnykh psykholohiv: problemy metodolohii i metodyky [Professional training of future practical psychologists: problems of methodology and methods]*. *Visnyk Kamianets-Podilskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Ohienka. Fizychnye vykhovannia, sport i zdorovia liudyny – Bulletin of Kamianets-Podilskiyi National University named after Ivan Ohienko. Physical Education, Sports, and Human Health*, 15, 92-96. Retrieved from <https://doi.org/10.32626/2309-8082.2019-15.92-96>

9. Murashko, I.V. (2010). Rozkryttia poniattia «osobystisnyi potentsial» ta yoho psykholohichnoi struktury [The concept of «personal potential» and its psychological structure]. *Aktualni problemy psykholohii. Psykholohichna teoriia i tekhnolohiia navchannia – Current Issues of Psychology. Psychological Theory and Technology of Learning*, 7(8), 196–205 [in Ukrainian].
10. Chernyavska, T.P. (2024). *Rozvytok osobystisnoho potentsialu [Development of personal potential]*. Odesa: Odesa National University named after I.I. Mechnikov [in Ukrainian].
11. Yatsenko, T.S. (2019). *Arkhayichnyy spadok psykhyky: psykhoanaliz fenomenolohiyi problemy [Archaic legacy of the psyche: psychoanalysis of the phenomenology of the problem]*. Dnipro: Innovatsiya [in Ukrainian].
12. Ivanenko, B.B. (2005). Osobystisna psykorektsiya maybutnoho praktychnoho psykholoha zasobamy aktyvnoho sotsialno-psykholohichnoho navchannya [Personal psychocorrection of future practical psychologists through active social-psychological training]. *Candidate's thesis*. Kyiv: H.S. Kostyuk Institute of Psychology) [in Ukrainian].
13. Yatsenko, T.S., Bondar, V.I., Yevtushenko, I.V., Kononova, M.M., & Maksymenko, O.H. (2015). *Samodepryvatsiya psykhyky ta dezadaptatsiya subyekta [Self-deprivation of the psyche and subject's maladaptation]*. Kyiv: NPU imeni M. Drahomanova [in Ukrainian].
14. Franchuk, O.Yu. (2015). Dialoh u hlybynnii korektsii maibutnoho psykholoha [Dialogue in the deep correction of future psychologists]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv: Kyivskiy universytet imeni Borysa Hrinchenka [in Ukrainian].

УДК 159.995

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11\(39\)-1704-1715](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11(39)-1704-1715)

Гапоненко Лариса Олександрівна кандидат педагогічних наук, доцент, доцентка кафедри практичної психології, Криворізький державний педагогічний університет, проспект Гагаріна, 54, м. Кривий Ріг, 50086, <https://orcid.org/0000-0002-3040-671X>

РЕФЛЕКСІЯ ІДЕНТИЧНОСТІ ЯК ФУНДАМЕНТАЛЬНІ МЕХАНІЗМИ РОЗВИТКУ ДІАЛОГІЧНОГО СПІЛКУВАННЯ

Анотація. У статті розглянуті питання онтогенетичного походження конструктивної рефлексії та ідентичності рольових позицій «Я-образ» в інтеракції діалогічного спілкування. Розкрито теоретичну природу соціальної генези свідомості в діалогічному спілкуванні. Визначено принципове становище внутрішнього структурування діалогу. Розвиток діалогічного спілкування розкрито за методикою майєвтики Сократа. Визначено роль вчителя у здобутті учнем ідентичності Я-образу з екзистенційних цінностей як основи для діалогу. За умов егоцентричної спрямованості особистості, спілкування партнерів руйнується.

Розглянуті різновиди рефлексії та їх взаємозв'язок із спрямованістю особистості. Визначені ознаки поняття «деструктивна рефлексія» та «конструктивна рефлексія», механізми яких запускають внутрішні системи налаштування ідентичності «Я-образ» в моделюванні архітектури спілкування. Операціоналізація конструктивної рефлексії ідентичності передбачає гнучкість багатопланових рольових позицій, які піддаються свідомій регуляції в інтерсуб'єктній взаємодії з партнером діалогічного спілкування.

Автор запропонувала оцінювання рефлексії ідентичності за параметрами: «себе з боку»; «себе із середини», «себе в ситуації діалогу», «себе з боку партнера» та дзеркальний аналіз за цими ж параметрами, але вже як його оцінює партнер діалогічного спілкування. Для підтвердження чи спростування механізмів рефлексії та ідентичності, як базових основ розвитку діалогічного спілкування, автор здійснила емпіричне дослідження. За результатами отриманого матеріалу доведено, що конструктивна рефлексія ідентичності є фундаментальним механізмом вирівнювання діалогічної інтеракції, а особистісні властивості гуманістичної спрямованості є довільними результатами усвідомленого коректування цінностей, переконань, установок.

Ключові слова: конструктивна рефлексія, деструктивна рефлексія, спрямованість, егоцентризм, екзистенційні потяги, діалог, діалогічне спілкування.

Gaponenko Larysa Olexandrivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Practical Psychology, Kryvyi Rih State Pedagogical University, 54 Gagarina Ave., Kryvyi Rih, 50000, <https://orcid.org/0000-0002-3040-671X>

REFLECTION OF IDENTITY AS A FUNDAMENTAL MECHANISM OF THE DEVELOPMENT OF DIALOGICAL COMMUNICATION

Abstract. The article examines the ontogenetic origin of constructive reflection and the identity of role positions "I-image" in the interaction of dialogical communication. The theoretical nature of the social genesis of consciousness in dialogic communication is revealed. The fundamental position of the internal structuring of the dialogue is determined. The development of dialogic communication is revealed according to the method of Socrates' maieutic. The teacher's role in the student's acquisition of self-image identity from existential values as a basis for dialogue is defined. Under the conditions of the egocentric orientation of the individual, communication between partners is destroyed.

The varieties of reflection and their relationship with the orientation of the individual are considered. The features of the concept of "destructive reflection" and "constructive reflection" are identified, the mechanisms of which are triggered by the internal systems of identity adjustment "I-image" in the modelling of communication architecture. The operationalization of the constructive reflection of identity involves the flexibility of multifaceted role positions that are amenable to conscious regulation in intersubjective interaction with a dialogic communication partner.

The author proposed the assessment of identity reflection according to the following parameters: "myself from the side"; "myself from inside", "myself in a dialogue situation", "myself from the partner's side" and the mirror analysis according to the same parameters, but as evaluated by the partner of dialogical communication. In order to confirm or refute the mechanisms of reflection and identity, as the main basis of the development of dialogic communication, the author carried out an empirical study. According to the results of the obtained material, it is proved that the constructive reflection of identity is a fundamental mechanism of levelling dialogic interaction, and the personal properties of humanistic orientation are arbitrary results of the conscious adjustment of values, beliefs and attitudes.

Keywords: constructive reflection, destructive reflection, orientation, egocentrism, existential urges, dialogue, dialogical communication.

Постановка проблеми. Сучасний стан психології діалогу в порівнянні з лінгвістичними та соціологічними дослідженнями залишається мало розробленим. Водночас нові здобутки у психології та суміжних наукових дисциплінах сприяють на більш глибокому рівні пізнавати загадковість складного явища яким є діалогічне спілкування.

Незважаючи на тисячолітні накопичення знань про універсальну природу діалогу, його актуальність в сьогоденні технологізації, глобалізації, зростаючої динаміки ритму життя є відгуком в пошуку нових концепцій з подолання нігілізму, морально-етичної кризи, невротичності та оздоровленню суспільства в цілому. Практична користь діалогу доведено в клінічній практиці, в психотерапії та організаційному консультуванні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретична база нашого дослідження формувалась на ідеях екзистенціальної філософії С. К'єркегора і Ж.П. Сартра про суб'єктність екзистенційного мислення, естетичного почуття, подолання «порожнього» життя; на ідеях діалогічної філософії М. Бубера, що співзвучна з ідеями Е. Гусерль, Г. Г. Шпет, С.Л. Франка про неосяжну глибину природи діалогічного мислення.

Ідеї про *ідентифікацію* і *відокремлення* як фундаментальних механізмів психології діалогу були взяті з праць Г.В. Дьяконова [7],[8]. У значимості гуманістичної природи діалогу ми посилались на ідеї раціогуманістичного підходу в психології Г.О. Балла [1]. Розгляд спрямованості в структурі особистості здійснювався згідно концепції генетико-моделюючого методу С.Д. Максименко [12], ідентичність в рольових позиціях за структурою особистості Дж. Міда [17]. На переосмислення існуючих теоретичних положень про психологію діалогу вплинули наукові роботи В.Гордієнко і Л.В. Копець [6], [10], Л. Науменко Л. і Т. Сергієнко [13]; були враховані ідеї про «ставлення – стосунки в тригері (ставлення – інформація – намір), які представив В.М. Духневич [7] та рефлексивно-рольове вимірювання соціальної зрілості Л.О.Гапоненко [4]. У описі гносеологічного походження діалогу як соціальної стабільності, узгодженості комунікації були враховані роботи Н. О. Довгань, О. В. Івачевська, Н. О. Довгань, О. М. Кочубейник, І. В. Петренко, З. Ф. Сіверс, О. Г. Цукур [16]. Цінність психологічної фактури діалогічного спілкування в психотерапії збагатив уявлення про оздоровчу функцію діалогічного спілкування (Дж. Нардоне, А. Сальвіні [12]).

З огляду сучасного стану розробки діалогічного спілкування, ми пропонуємо використовувати рефлексію ідентичності для урівноваження інтерсуб'єктної взаємодії на принципах свободи, творчості, інсайту пізнання Істини в діалогічному спілкуванні.

Мета статті – обґрунтувати психологічні механізми рефлексії ідентичності як фундаментальні основи у розвитку діалогічного спілкування.

Виклад основного матеріалу. Перша ідея нашого дослідження полягає доведені невід'ємної єдності механізму рефлексії та ідентичності «Я-образ», які є фундаментальними в розвитку діалогічного спілкування. Зробимо пояснення.

Упередження конфронтації в діалозу здійснюється завдяки здатності переосмислити по-новому ситуацію та вміти знайти в собі нові можливості переглянути свою ідентичність в цій ситуації як такі що є партнерські.

Досягнення таких здібностей ґрунтується на *конструктивній рефлексії ідентичності «Я-образ»*.

У психології існують декілька видів рефлексії. Діалогічно-відкрите студіювання тематичної літератури дозволяє зробити висновок, що рефлексія є одноразово «початком», «порівнянням» і «визначенням» нескінченності роздумів про себе і ситуацію, та свого Я в цій ситуації. Якщо Я має егоцентричну спрямованість, то згідно Є.В. Гейко, «егоцентризм з пізнавальної позиції трансформується в особистісну властивість, яка проявляється як детермінанта мисленнєвої діяльності, що характеризується зосередженням на власному «я», фіксованістю на обраних технологіях рішення, репродуктивною мисленнєвою позицією» [5, с. 13]. Проводячи паралелі між спрямованістю і рефлексію в спілкуванні егоцентриста можна визначити *деструктивну рефлексію* як «нерозумну», функція якої захищати слабке Я способом звинувачення у власних невдачах інших. Створюється така картина: для егоцентриста ситуація набуває викривленого, необ'єктивного сприймання, а будь який саомоніторинг (mindfulness) та соціальна саморефлексія (social awareness) стають деструктивними для діалогу. Отже, егоцентрист оперує «суб'єкт-необ'єктивним» аналізом.

Згідно символічного інтеракціонізму Дж. Міда *рефлексія* представлена чинником *ідентичності Я* в рольових позиціях, яку він представив у структурі особистості. Компонент «І» – імпульсивний, активний, невірноважений з низьким рівнем соціального оцінювання себе та партнера інтеракції. Компонент «Ме» – рефлексивне реально сприймає своє соціальне Я. Дж.Мід пояснює: «У типі тимчасового гальмування дії, яка означає мислення або в якому виникає рефлексія, ми представили в досвіді індивіда, орієнтовно і задалегідь і для його вибору серед них, різні можливості або альтернативи майбутньої дії, відкриті для нього в межах даної соціальної ситуації – різні або альтернативні способи завершення даного соціального акту, до якого він причетний або який він уже ініціював [17, с. 90]. Дж. Мід визначає існування *рефлексивної ролі*, функція якої полягає в подоланні внутрішнього та міжособистісного конфліктів.

Self за Дж. Мідом є вищий рівень успішної соціалізації особистості завдяки контролю імпульсивного Я, результативність якого задає цілісність Самості в потягу й прояву творчості. «Самість, яка є центральною для всього так званого ментального досвіду, з'явилася лише у соціальній поведінці людських хребетних. Саме тому що індивід виявляється в тому, що приймає установки інших, які залучені до його поведінки, він стає об'єктом собі. Тільки беручи ролі інших ми змогли повернутися до себе [17, с. 268]. Далі він уточнює: «Рефлексія або рефлексивна поведінка, виникає лише в умовах самосвідомості і робить можливим цілеспрямований контроль і організацію індивідуальним організмом своєї поведінки з посиленням на його соціальне та фізичне середовище, тобто з посиленням на різні соціальні та фізичні ситуації,

в які він бере участь і на які він реагує» [17, с. 91]. Отже, за теоретичним оглядом рефлексія визначається в ідентичності «Я-образ» в рольових позиціях, що дає підставу визначити поняття «рефлексія ідентичності». Унікальність цього механізму розпізнається в поглядах, роздумах, репліках, вербальній та невербальній мові в інтеракціях спілкування чи взаємодії.

Друга ідея доповнює першу світоглядним сприйманням Я за спрямованістю особистості. Спрямованість як прийняття рішень розглядається в аналізі мотивів, що сформовані на базі смислових цінностей, відчуттів морально-етичного, естетичного уявлення про себе та світ. Домінуючу спрямованість визначають або екзистенційно-гуманістичну, або фатально-егоїстичну (невідворотно згубну). Остання є непридатною до діалогічного спілкування, ця спрямованість особливо небезпечна в ситуаціях напруження або кризи. Звернемося до праці Г.О. Балла про сучасний гуманізм: «Його визначальними засадами, на мою думку, можна вважати: по-перше, переконання у величезних можливостях гармонійного розгортання позитивних (тих, що сприяють виживанню й розвитку) людських здатностей. Таке розгортання здійснюється на рівні окремих індивідів, людських спільнот і людства в цілому, знаходячи вияв у продуктивній суб'єктній активності (цілепокладальній, рефлексивній, творчій тощо) і діалогічній взаємодії суб'єктів (індивідуальних і групових)» [1, с. 64].

Тобто, не відхиляючи важливість раціогуманістичного підходу в психології, ми підкреслюємо, що природа діалогу (грец. *Διάλογος* — «розмова двох») передбачає людські, партнерські смислові цінності в пізнанні Істини. Скориставшись фундаментальною науковою працею про психологію діалогу Г.В. Дьяконова [9, с. 52-53; 93], ми продовжуємо його ідеї в уточненні екзистенційно-гуманістичних відчуттів як енергетичної підзарядки свободи роздумів, творчої активності, інсайту. Породжується логічно вибудована чітка теза не тільки в думках, але й в мові.

Запропоновані ідеї дозволяють визначити *критерії оцінювання рефлексії ідентичності* за параметрами самоаналізу: «себе з боку»; «себе із середини», «себе в ситуації діалогу», «себе з боку партнера» та дзеркальний аналіз за цими ж параметрами, але вже як його оцінює партнер діалогічного спілкування. Особа порівнює власні патери поведінки з еталонними, які відповідають природі діалогу – партнерство, відкритість, автентичність, інтерсуб'єктивність, поліфонічність, позазнаходжуваність, інсайт, органіцизм, антиномізм.

Вважаємо, що саме ці критерії можна відстежити на емпіричному матеріалі Сократівської «майєвтики» (грец. *μαϊευτική*, буквально – повивальне ремесло; синонім – сократівська бесіда). Зробимо нашу інтерпретацію цього методу за текстом Платона «Теетет» як Сократ пояснює метод майєвтики: «Від мене вони нічому не можуть навчитися, просто самі в собі вони відкривають багато прекрасного, якщо, звичайно, мали, і виробляють його на світло. Сповиті ж цього винуватці — бог і я» [14]. Ідея методу майєвтики

покладається на дотриманні обережного ставлення вчителя до учня, який апріорно здатний досягати розв'язування складних задач. Сократ запропонував 5-ть етапів розвитку учня. Вчитель і учень має свою мету і тільки після досягнення цієї мети, здійснюється перехід на наступний етап. Використовуючи сучасну термінологію психології та теорію Е. Берна [2], проілюструємо нашу інтерпретацію.

Перший етап: мета – досягти рольових позицій «Дорослий – Дорослий» між вчителем і учнем. Вчитель у ролі «Незнаючий», учню він надає роль «Професіонала» для зрівнювання позицій як рівний – рівному. «Сократ визнає власне невігластво (незнання) у певній сфері, а опонента, навпаки, називає професіоналом щодо даної тематики. Таким чином, досягається позитивний настрій опонента і його готовність вести розмову».

Другий етап: мета – активізації розумової діяльності учня: «Сократ просить опонента розповісти йому про певну проблему». «Дорослий - Дорослий» ведуть без напруги діалог, контролюючи еталон партнерства.

Третій етап: мета – це закріплення партнерських стосунків між вчителем і учнем: «Під час розповіді опонента Сократ постійно задає уточнюючі питання. Це продовжується до тих пір, поки у позиції співрозмовника не виявляються протиріччя або їх невірність».

Четвертий етап: мета полягає у досягненні екзистенційних переживаннях відкриття нового, прекрасного. Діалог переходить на рівень шліфування інтелектуальних здібностей, які раніше партнерам не були відомі: удосконалює свою майстерність вчитель, а учень діалогічне мислення: «Сократ пропонує опоненту разом встановити істину».

П'ятий етап: мета - досягти *афілійовану природу* дискусію в діалогічному спілкуванні. «Сократ знову починає задавати питання. Тепер їх ціль – наштотувати опонента на вірну думку. Тобто Сократ сам не висловлює тезу, яку вважає вірною, а вимагає її висловлення від співрозмовника. Таким чином досягається ефект «укорінення» переконання» (цитати подані за джерелом [14]).

У контексті означених етапів передчувається посилена увага Сократа до особистісного споглядання та споглядання іншого (або групи), яке в сучасній психології сформувався в термінах особистісна рефлексія та групова рефлексія, які є метакогнітивними чинниками спрямованого усвідомлення ідентичності Я, осмислення відповідності власних дій та дій партнера діалогу на цільову спрямованість пізнати істину. Якщо розглянути теоретичні положення рефлексії, то будь-які роздуми про своє внутрішнє Я, про диспозиції їх прояву зовнішньо безпосередньо здійснюються на рівні визначення ідентичності. Механізм рефлексії розпізнає ідентичність Я, корегує цей образ згідно еталону. Гармонійність механізму рефлексії та ідентичності як єдності, ми пропонуємо подалі використовувати поняття *«рефлексія ідентичності»*.

Для визначення дефініції цього поняття зробимо посилання на найбільш, за нашим баченням, теорій з рефлексії та ідентичності, щоб довести

нерозривну їх єдність. У контексті поставленої задачі відкривається можливість довести, що особа, яка володіє гуманістично спрямована особа здатна до рефлексії ідентичності як механізму самокорегування щоб досягти цілісності діалогу. Результатом єдності рефлексії й ідентичності є не тільки усвідомлення нового знання, але й досвід «інсайтового подарунку» у виявленні нових внутрішніх зв'язків об'єкту пізнання.

Визначимо рівні рефлексії ідентичності як психологічного механізму розвитку гуманістичного мислення, відчуття екзистенційності та формування екзистенційних потреб у встановленні партнерських стосунків, потягу до творчого пошуку в розв'язанні проблеми, яка вирішується в діалогічному спілкуванні.

Визначальна функція рефлексія ідентичності виявляється у відчутті не боятися висловити: «*Перепрошую, я це не зрозумів*», «*Чи правильно я зрозумів, що ...*», «*Це те що я знаю, а це те що я не знаю*». Учасники діалогічного спілкування спокійно, без напруження негативних емоцій (сором'язливість, страх, тривожність) уточнюють дискусійні питання, завдяки чому діалог не піддається суперечкам, а переходить на рівень раціонально-предметного мислення. Завдяки цьому партнери практично набувають переживання екзистенційних почуттів, які по-суті задають смислове значення гуманістичного ставлення до себе та інших. Перш за все долається відчуття відчуженості не тільки з партнером діалогічного спілкування, але і з дослідницько-пізнавальною діяльністю. Учасники діалогу переходять на більш вищий рівень розумових здібностей, які підсилюються ледь усвідомленими передчуттями нескінченності пізнання світу, невичерпаності власних потенціалів та розвитку відчуття людської спільності. Афіліативна природа цих почуттів протистоїть ентропії, яка теж набуває функцію поштовху рухатись до гармонізації як власної людської суті, так і естетизації відкритих нових знань про об'єкт пізнання.

Відбувається утворення гуманістично-екзистенційних відчуттів та властивостей партнерів діалогу. Ідентичність Я-образ набуває естетичного невербальної та вербальної поведінки, а зовнішня соціальна зумовленість теми діалогу як коректується конструктивною рефлексією, сприяє реально «усвідомлювати інобуття». Діалогічність стає властивістю особистості в проявах морально-естетичної інтерсуб'єктності для досягнення *цілісності діалогу*.

Посилаючись на дослідження Г.В. Дьяконова цілісність діалогу в конгруентності вербальної і невербальної комунікації. «Якщо виключити із діалогу його невербальні складові, то тим самим зруйнується психологічний і смисловий аспекти діалогічної цілісності спілкування» [9, с.71].

Отже, цілісність діалогу вбачаємо в єдності *внутрішніх диспозицій* – це сформованість конструктивної рефлексії ідентичності «Я-образ» як основного механізму утримання цілісності діалогу, що фіксується в спрямованості екзистенційних потреб, цінностей, партнерстві, творчості встановити істину.

Зовнішні диспозиції цілісності діалогу виявляються: в дискурсі вербальної і невербальної поведінки як конгруентних складових психіки; в гнучкості рольової позиції «Дорослий – Дорослий»; в морально-етичній, естетичній взаємній повазі та довіри один до одного.

Розпізнання спрямованості особи в діалогах здійснюється завдяки дискурс-аналізу. Т.В. Семигіна пише: «Як і будь-який соціолінгвістичний метод, дискурс-аналіз не має чітких критеріїв і процедур вимірювання. Сам дослідник є головним «вимірювальним приладом» у такому дослідженні» [15, с. 324]. Для запобігання «надмірної суб'єктивності дослідник може застосувати принцип тріангуляції або як інколи кажуть, «погляд з трьох сторін» використання трьох методів, або використання одного методу для перевірки результатів іншого методу» (там же).

Л.О. Гапоненко представила технологію вибору дискурсу в розгортанні спілкування за: 1) «семантичним значенням» в аналізі це «боротьби дискурсів» за показниками посилення ірраціональних або раціональних значень; 2) за «артикуляцією» озвучення доброзичливості чи ворожості; 3) за «вузловими крапками» домінування психологічних термінів, понять, оперування психологічними теоріями, навколо яких упорядковуються і набувають професійного значення як рольового самовираження себе. [3, с. 30].

Результати емпіричного дослідження. Для підтвердження чи спростування ідеї про конструктивну рефлексію ідентичності «Я-образ» як механізму в розвитку діалогічного спілкування були обрані критерії інтерпретування отриманих результатів: 1) наявність кореляційного зв'язку між показниками рефлексії ідентичності та екзистенціальними відчуттями, які посилюють ресурсні потенціали забезпечувати цілісність діалогу ($p < 0,01$; $p < 0,001$); 2) наявність кореляційного зв'язку між показником базових переконань та процесами утримання діалогічної цілісності ($p < 0,01$; $p < 0,001$).

Для проведення емпіричного дослідження була обрана група 276 здобувачів вищої освіти Криворізького державного педагогічного університету, які погодились прийняти участь. Для отримання емпіричного матеріалу дослідження використані: методика «Шкала Екзистенції» (А. Ленгле, К. Орглер), методика «Портрет цінностей» Ш. Шварца (адаптація І. Семків), опитувальник «Шкала базових переконань» (World assumptions scale, WAS) Р. Янов-Бульман.

За методикою «Шкала екзистенції» А. Ленгле визначено ступінь екзистенційної наповненості за показниками 4 субтестів: самодистанціювання (SD) як здатності за допомогою рефлексивного спостереження власного Я та себе в ситуації з боку; самотрансценденція (ST) як здатності визначати важливе за соціальними цінностями екзистенціального потягу турбуватись про когось та співчувати й нести відповідальність бути з іншими людьми; свобода (F) як здатності діяти за власним вибором та відчуттям внутрішньої свободи реалізувати свої можливості; відповідальність (V) як ступінь

реалізованості власних можливостей. Додатково були підрахування параметра «Person», як сума шкали самодистанціювання і самотрансценденція ($P=SD+ST$) та параметр «Екзистенція» – сума шкали свободи і відповідальності ($F+V=E$). Загальний показник екзистенційної наповненості підрахований за показниками параметрів «Екзистенція», «Person» дає показник загальної картини особистості ($G=P+E$) [Руденко, с. 207]. Середній показник за шкалою екзистенції представлений в таблиці

**Результати за шкалою екзистенції А. Ленгле
(середній показник; N=276)**

Параметри	Min	Max	M	S.D
Рефлексивне Я та Я в ситуації	12,00	47,00	30,7923	6,327914
Самотрансценденція	26,00	73,00	52,7965	6,62015
Екзистенційне відчуття свободи	16,00	61,00	42,2914	8,25547
Соціальна зрілість відповідальності	17,00	68,00	40,8276	8,47259

За методикою «Шкала оцінки задоволеності життям (якості життя)» Дж. Ендікот результати представлені в діаграмі за 14 параметрами екзистенційних відчуттів як задоволеністю життя, що є нормативом діалогічного спілкування на рис. 1.

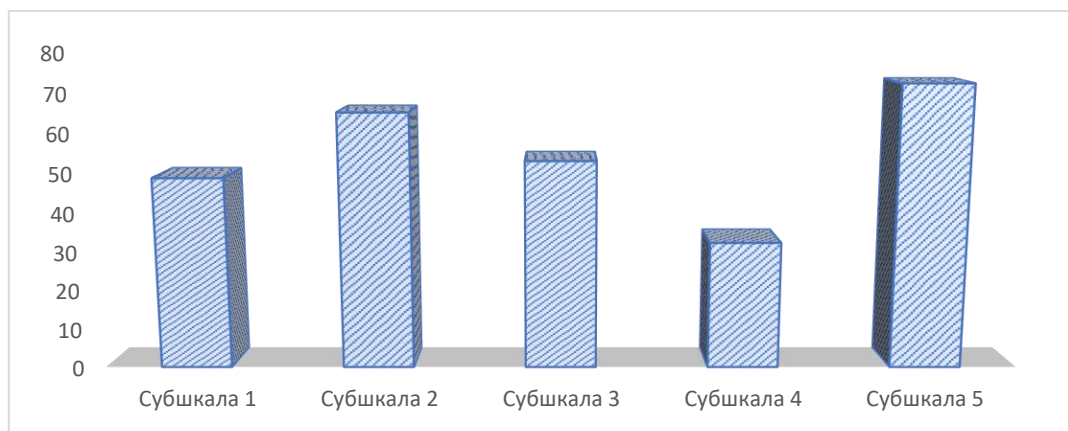

Рис. 1. Базові переконання здобувачів ЗВО (Субшкала 1 «Ідентичність Я», Субшкала 2 «Почуття доброзичливості», Субшкала 3 «Соціальні цінності», Субшкала 4 «Удача», Субшкала 5 «Переконання про контроль»)

За результатами встановлено, що операційні показники життєвих задач за характеристикою стратегія, стійкість, гнучкість, оптимізм саморозкриття, відчуття відкритості й психологічного благополуччя є супроводжуючими внутрішнього ресурсу утримувати цілісність діалогічного спілкування, в той час як зрілість ідентичності Я корелює із контрольованістю ($r=0,530, p \leq 0,05$), та соціальними цінностями Я ($r=0,115, p \leq 0,05$). Встановлено, що конструктивна рефлексія корелює із ідентичністю Я ($r=0,615, p \leq 0,05$). Щодо гедоністичних задовольств, то їх кореляція із системною рефлексією визначається ($r=-0,461, p \leq 0,05$).

Висновки. Сформулюємо дефініцію діалогічного спілкування за результатами дослідження. *Діалогічне спілкуванням* – досягнене відчуття задоволення партнерства в обміні інформаціями, морально-етичного й естетичного принципу в наведені аргументів для переконань, у вмінні шуткувати для зняття напруження, в потягу утримувати «діалогічний простір» свободи думок, творчого пошуку, удосконалення афіліаційних переживань пізнання нового, гармонізації внутрішніх диспозицій як умови здоровозбереження й творчого мислення, яке досягається конструктивною рефлексією ідентичності «Я-образ». За результатами дослідження доведено що поняття «*рефлексія ідентичності*» є взаємопов'язані психологічні механізми, які в розвитку діалогічного спілкування є первинними.

Досліджувати діалогічне спілкування завдає складність з причин екзистенційно-онтологічної, трансцендентально-духовної природи діалогу, яке досліджується в лінійно-механічній, раціонально-каузальної традиції. Такій стан потребує нових пошуків виміру діалогічного спілкування. Щодо конструктивної рефлексії ідентичності «Я-образ» партнерів, то вбачаємо подальше дослідження технології вирівнювання рольових позицій рівності партнерства в діалогічному спілкуванні в дзеркальному обміні: від аналізу внутрішніх диспозицій та їх зовнішніх проявів до зовнішніх проявів як показника незбалансованої структури внутрішньої диспозиції.

Література:

1. Балл Г.О. До обґрунтування раціогуманістичного підходу у психології. Психологія і суспільство. 2004. № 4. С. 60-74.
2. Берн Е. Ігри, у які грають люди. 2016. URL : <http://flibusta.site/b/672932/read> (дата звернення 16.10.2024)
3. Гапоненко Л.О. Психолінгвістичний дискурс рефлексії професійно-рольовій ідентичності студентів-психологів. *Перспективи та інновації науки*. № 5 (10) 2022. С. 21 -38.
4. Гапоненко Л. О. Рефлексивно-рольове вимірювання соціального інтелекту як ознака соціальної зрілості студентів. URL. <http://surl.li/dalbpe> (дата звернення 18.10.2024)
5. Гейко Є.В. Психологічні особливості прояву егоцентризму особистості у мисленнєвій діяльності підлітків: автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07. Київ, 2002. 22 с.
6. Гордієнко В.І., Копець Л.В. Концептуальні засади дослідження діалогу. *Наукові записки НаУКМА. Том 136. Педагогічні, психологічні науки та соціальна робота*. 2012. С. 42-48.
7. Духневич В.М. Принципи забезпечення та організації діалогічної взаємодії. *Актуальні проблеми психології : зб. наук. пр. Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України*. 2013. С. 74-83.
8. Дьяконов Г. В. Концепція діалогу М. Бахтіна – основа екзистенційно-онтологічної психології. *Соціальна психологія*. 2006. № 5 (19). С. 45–55.
9. Дьяконов Г.В. Основи діалогічного підходу в психологічній науці і практиці. Монографія. Кіровоград: РІО КДПІ ім. В.Винниченка. 2007. 847 с.
10. Копець Л.В., Гордієнко В.І. Діалогічні комунікативні практики та їх евристичний потенціал: результати дослідження. *НАУКОВІ ЗАПИСКИ НаУКМА. Том 136. Педагогічні, психологічні науки та соціальна робота*. 2012. С. 53-58.

11. Максименко С.Д. Генеза здійснення особистості. Київ. : Видавництво ТОВ «КММ», 2006. 240 с.
12. Нардоне Дж. Сальвіні А. Стратегічний діалог в психотерапії. Переконаюча комунікація. 2019. URL : <https://clicklit.store/content/files/650691-4937785.pdf>
13. Науменко Л., Сергієнко Т. Когнітивно-дискурсивна парадигма діалогу. URL : <http://oldconf.neasmo.org.ua/node/1648> (дата звернення 14.10.2024)
14. Платон Діалоги Платона. Теетет. URL : <http://surl.li/hzdaia> (дата звернення 12.10.2024)
15. Семигіна Т. В. Використання дискурс-аналізу в дослідженнях із соціальної роботи. *Наукові записки. Том 19. Спеціальний випуск.* 2001. С. 321-325.
16. Соціальний конфлікт: інноваційні комунікативні технології врегулювання: практичний посібник [Г. М. Бевз, І. В. Петренко, А. І. Гусєв, В. І. Давидов, О. В. Івачевська, Н. С. Малєєва, О. Г. Цукур] / за наук. ред. Г. М. Бевз, І. В. Петренко; Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології, 2020. 144 с.
17. Mead G.H. The genesis of the self and social control. *Internation Journal of Ethic.* V.35. 1925 P. 251 – 277. URL: <https://www.journals.uchicago.edu/doi/pdf/10.1086/intejethi.35.3.2377274> (дата звернення 07.08.2024)

References:

1. Ball, G.O. (2004). Do obruntuvannja raciogumanistichnogo pidhodu u psihologii [To the justification of the rational humanistic approach in psychology]. *Psihologija i suspil'stvo - Psychology and society*, 4, 60-74 [in Ukrainian].
2. Bern, E. (2016). Igri, u jaki grajut' ljudi [Games that people play]. *flibusta.site* Retrieved from <http://flibusta.site/b/672932/read> [in Ukrainian].
3. Gaponenko, L.O. (2022). Psiholingvistichnij diskurs refleksii profesijno-rol'ovij identichnosti studentiv-psihologiv [Psycholinguistic discourse of reflection on the professional role identity of psychology students]. *Perspektivi ta innovacii nauki - Perspectives and innovations of science*, 5 (10) 2022, 21 -38 [in Ukrainian].
4. Gaponenko, L. O. *Refleksivno-rol'ove vimirjuvannja social'nogo intelektu jak oznaka social'noi zrilosti studentiv [Reflective role measurement of social intelligence as a sign of social maturity of students]*. Retrieved from <http://surl.li/dalbppe> [in Ukrainian].
5. Gejko, Є.V. (2002). Psihologichni osoblivosti projavu egocentrizmu osobistosti u mislennevij dijאל'nosti pidlitkiv [Psychological features of the manifestation of egocentrism of the individual in the thinking activity of teenagers]. *Extended abstract of candidate's thesis.* Київ [in Ukrainian].
6. Gordienko, V.I., Kopec', L.V. (2012). Konceptual'ni zasadi doslidzhennja dialogu [Conceptual principles of dialogue research]. *Naukovi zapiski NaUKMA - Scientific notes of NaUKMA*, 136, 42-48 [in Ukrainian].
7. Duhnevich, V.M. (2013). Principi zabezpechennja ta organizacii dialogichnoi vzaemodii [Principles of ensuring and organizing dialogical interaction]. *Aktual'ni problemi psihologii - Actual problems of psychology*, 74-83 [in Ukrainian].
8. D'jakonov, G. V. (2006). Koncepcija dialogu M. Bahtina – osnova ekzistencijno-ontologichnoi psihologii [Bakhtin's concept of dialogue – the basis of existential-ontological psychology]. *Social'na psihologija - Social psychology*, 5 (19), 45–55 [in Ukrainian].
9. D'jakonov, G.V. (2007). *Osnovi dialogichnogo pidhodu v psihologichnij nauci i praktiki [Basics of dialogic approach in psychological science and practice]*. Kirovograd: RIO KDPI im. V.Vinnichenka [in Ukrainian].
10. Kopec', L.V. , Gordienko, V.I. (2012). Dialogichni komunikativni praktiki ta ih evristichnij potencial: rezul'tati doslidzhennja [Dialogic communicative practices and their heuristic potential: research results]. *NAUKOVI ZAPISKI NaUKMA - SCIENTIFIC NOTES of NaUKMA*, 136, 53-58 [in Ukrainian].

11. Maksimenko, S.D. (2006). *Geneza zdijsnennja osobistosti [The genesis of the realization of personality]*. Kiïv. : Vidavnictvo TOV «KMM» [in Ukrainian].
12. Nardone J. Sal'vini, A. (2019). *Strategichnij dialog v psihoterapiï. Perekonujucha komunikacija [Strategic dialogue in psychotherapy. Persuasive communication]*. Retrieved from <https://clicklit.store/content/files/650691-4937785.pdf>
13. Naumenko, L., Sergienko, T. *Kognitivno-diskursivna paradigma dialogu [Cognitive-discursive paradigm of dialogue]*. Retrieved from <http://oldconf.neasmo.org.ua/node/1648> [in Ukrainian].
14. *Platon Dialogi Platona. Teetet [Plato Dialogues of Plato. Theaetetus]*. Retrieved from <http://surl.li/hzdaia> [in Ukrainian].
15. Semigina, T. V. (2001). Viktoristannja diskurs-analizu v doslidzhennjah iz social'noï roboti [The use of discourse analysis in research on social work]. *Naukovi zapiski - Proceedings*, 19, 321-325 [in Ukrainian].
16. Bevz, G. M. , Petrenko, I. V. (2020). *Social'nij konflikt: innovacijni komunikativni tehnologii vreguljuvannja [Social conflict: innovative communication technologies for settlement]*. K.: Nacional'na akademija pedagogichnih nauk Ukraïni, Institut social'noï ta politichnoï psihologii [in Ukrainian].
17. Mead, G.H. (1925). The genesis of the self and social control. *Internation Jornal of Ethic.*, 35, 251 – 277. Retrieved from <https://www.journals.uchicago.edu/doi/pdf/10.1086/intejethi.35.3.2377274> [in English].

УДК 316.77-021.321-053.67:355.48(477-651.2:470-651.1)"2022/..."(045)

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11\(39\)-1716-1724](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11(39)-1716-1724)

Горенко Мар'яна Вячеславівна PhD 053 Психологія, викладачка кафедри психології, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, вул. Садова, 28. м. Умань. 20300. тел.: (068)-079-08-92, <http://orcid.org/0000-0003-4895-675X>

СПЕЦИФІКА КОМУНІКАТИВНИХ ПРОБЛЕМ МОЛОДІ В УМОВАХ ВІЙНИ В КРАЇНІ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню особливостей комунікативних проблем молоді в умовах війни в країні. Військові конфлікти можуть спричинити суттєві зміни в міжособистісному спілкуванні. Вивчення цих змін може сприяти глибшому розумінню того, як війна впливає на життя людей. Це дослідження допоможе краще усвідомити, як люди переживають війну, взаємодіють між собою в її умовах, а також як вона впливає на їхню особистість. Відомо, що в умовах воєнного конфлікту молодь зіштовхується з низкою специфічних комунікативних проблем, пов'язаних із зниженням якості соціальних зв'язків, емоційною віддаленістю та зміною форм соціальної взаємодії. Війна спричиняє глибокі зміни у когнітивно-емоційному сприйнятті реальності, і ці зміни відображаються у комунікативних практиках молоді. Емоційна напруженість, викликана постійною небезпекою та невизначеністю майбутнього, часто перешкоджає ефективному вираженню почуттів та думок, що додатково ускладнює соціальні взаємини. Зниження рівня взаємної підтримки та відчуття спільності через ці бар'єри може поглиблювати відчуття самотності та ізоляції у молодих людей. Проведено емпіричне дослідження, спрямоване на аналіз специфіки комунікативних проблем молоді в умовах війни, вивчення їх впливу на емоційний стан та соціальну поведінку. У дослідженні взяло участь 50 респондентів. Були використані методики «Дослідження спрямованості особистості» (Б. Басса); Опитувальник рівня суб'єктивного відчуття самотності Д. Рассела і М. Фергюсона та додаткові відкриті питання. Вдалось визначити, що у респондентів переважає комунікативна спрямованість на себе та високий рівень суб'єктивного відчуття самотності. Орієнтація на власні потреби та інтереси під час стресових умов війни здатна посилювати саморефлексію, що може сприяти загостренню відчуття соціальної ізоляції.

Ключові слова: війна, молодь, комунікативні проблеми, емоційний стан, самотність.

Gorenko Mariana Vyacheslavivna PhD 053 Psychology, Lecturer Sub-Department of Psychology, Pavlo Tychna Uman State Pedagogical University, Sadova St., app. 28, Uman, 20300, tel.: (068) 079-08-92, <https://orcid.org/0000-0003-4895-675X>.

THE SPECIFICS OF COMMUNICATION PROBLEMS AMONG YOUTH IN A WAR-TORN COUNTRY

Abstract. This article is dedicated to the study of the peculiarities of communicative problems among youth in the context of war in the country. Military conflicts can lead to significant changes in interpersonal communication. Exploring these changes can contribute to a deeper understanding of how war affects people's lives. This research will help to better comprehend how individuals experience war, interact with each other in its conditions, and how it impacts their personalities. It is known that during armed conflict, young people face a range of specific communicative problems associated with a decline in the quality of social connections, emotional detachment, and changes in the forms of social interaction. War causes profound shifts in cognitive-emotional perceptions of reality, and these changes are reflected in the communicative practices of youth. Emotional tension, driven by constant danger and uncertainty about the future, often hinders effective expression of feelings and thoughts, further complicating social relationships. The decrease in mutual support and a sense of community due to these barriers can deepen feelings of loneliness and isolation among young individuals. An empirical study has been conducted to analyze the specifics of communicative problems faced by youth in wartime, examining their impact on emotional states and social behavior. The study involved 50 respondents. The methodologies utilized included the "Personality Orientation Research" (B. Bass) and the Subjective Loneliness Scale by D. Russell and M. Ferguson, along with additional open-ended questions. It was determined that respondents predominantly exhibit a communicative orientation toward themselves and a high level of subjective feelings of loneliness. The focus on personal needs and interests during the stressful conditions of war can intensify self-reflection, which may contribute to an exacerbation of feelings of social isolation.

Keywords: war, youth, communicative problems, emotional state, loneliness.

Постановка проблеми. Війна є надзвичайно травматичним і руйнівним досвідом для будь-якого суспільства. Вона не лише порушує фізичну безпеку та знищує інфраструктуру, але й глибоко впливає на психологічний стан та соціальні взаємини людей. Особливо вразливою групою в умовах військового конфлікту є молодь, яка перебуває на етапі активного соціального та емоційного розвитку. Для молодих людей, комунікація відіграє важливу роль у формуванні ідентичності, соціальної підтримки та емоційної стабільності. Війна порушує ці процеси, створюючи численні бар'єри для звичних форм спілкування.

Молодь стикається з новими викликами у комунікативній сфері, зокрема з проблемами фізичної ізоляції від близьких, друзів та однолітків, що підсилюється вимушеними переселеннями, евакуацією або навіть втратами

близьких людей. Ці виклики мають не лише практичний, але й психологічний вимір, оскільки тривожність, стрес та емоційне вигорання значно впливають на здатність молодих людей ефективно спілкуватися. Традиційні способи комунікації, такі як особисті зустрічі, стають недоступними, що посилює залежність від цифрових технологій для підтримки зв'язку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Комунікативні особливості у своїх працях розглядали українські дослідники С. Гуцолі, Н. Жукової, М. Заболотньої, О. Лукаша, О. Петрунко, І. Сингаївської, А. Федосової та ін. Тему впливу війни на життя людини (в тому числі і спілкування) розглядали також Л. Бахмутова, О. Демчук, Ю. Живоглядів, О. Зубченко, Я. Каплуненко, Л. Карамушка, В. Кердивар, С. Копилов, Т. Меліченко, Н. Осауленко тощо.

Дослідження показують, що в умовах воєнного конфлікту молодь зіштовхується з низкою специфічних комунікативних проблем, пов'язаних із зниженням якості соціальних зв'язків, емоційною віддаленістю та зміною форм соціальної взаємодії. У таких умовах виникає парадокс: з одного боку, цифрові засоби комунікації дозволяють зберегти контакт, а з іншого боку, вони часто не забезпечують емоційної глибини та тепла, які зазвичай присутні у фізичних зустрічах.

Важливо також враховувати, що війна спричиняє глибокі зміни у когнітивно-емоційному сприйнятті реальності, і ці зміни відображаються у комунікативних практиках молоді. Емоційна напруженість, викликана постійною небезпекою та невизначеністю майбутнього, часто перешкоджає ефективному вираженню почуттів та думок, що додатково ускладнює соціальні взаємини. Зниження рівня взаємної підтримки та відчуття спільності через ці бар'єри може поглиблювати відчуття самотності та ізоляції у молодих людей.

Мета статті – проаналізувати специфіку комунікативних проблем молоді в умовах війни, вивчити їх вплив на емоційний стан та соціальну поведінку.

Виклад основного матеріалу. Комунікація є цілісним явищем зі складною структурою і вивчається крізь призму різних концепцій та орієнтацій. З точки зору механістичного підходу, комунікація – це скоординований процес формування та передачі інформаційного повідомлення реципієнту. Діяльнісно-інтеракційний підхід трактує комунікацію як взаємодію або спільну діяльність учасників, у процесі якої приймаються узгоджені рішення та дії. Встановлено, що комунікація – це не тільки процес обміну інформацією, а й взаємодія між суб'єктами на різних рівнях (особистісному, когнітивному, емоційному та ідейному). Комунікація є основним інструментом конструювання особистісної ідентичності і базується на низці засобів, за допомогою яких сприйняття, ідеї, знання і настрої, засновані на суб'єктивному досвіді, передаються співрозмовнику. Для того, щоб комунікація відбулася, повинні бути дотримані наступні умови: наявність щонайменше двох осіб

(комунікатора та реципієнта), інформаційного повідомлення, каналу комунікації та зворотного зв'язку. Порухення комунікативного процесу може призвести до комунікативних проблем у міжособистісній взаємодії.

У дослідженні взяло участь 50 респондентів-здобувачів Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини. Були використані методики «Дослідження спрямованості особистості» (Б. Басса); Опитувальник рівня суб'єктивного відчуття самотності Д. Рассела і М. Фергюсона та додаткові відкриті питання.

Для вивчення домінуючих напрямів соціальної активності та мотиваційних установок особистості під час спілкування ми використали методику «Дослідження спрямованості особистості» (Б. Басса). Методика Б. Басса дозволяє визначити, наскільки особистість спрямована на себе, на спілкування з іншими або на діяльність. У контексті війни ці напрями можуть відображати те, як молода людина адаптується до зовнішніх обставин: чи шукає вона підтримки в інших, чи прагне діяти та впливати на ситуацію, чи більше зосереджена на власних переживаннях і захисті себе. Результати відображені на рис.1.

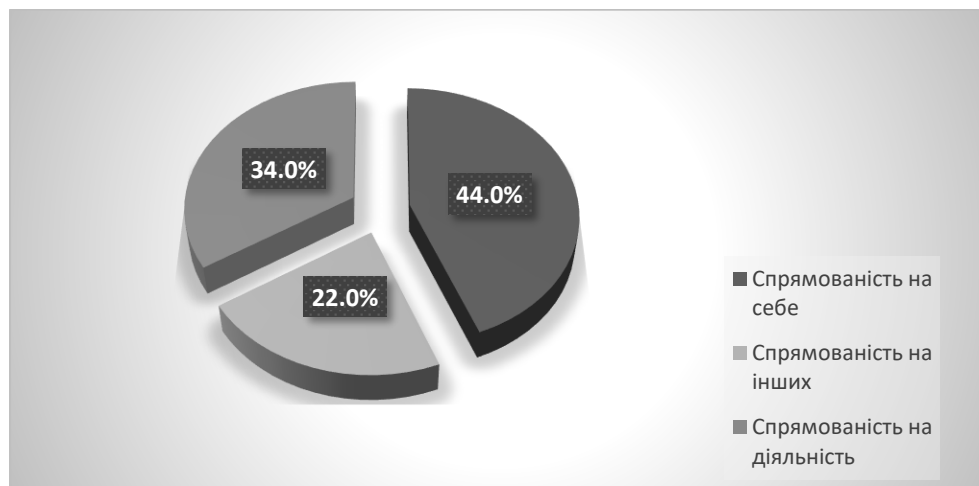

Рис.1. Комунікативна спрямованість молоді (у %).

За результатами дослідження визначено, що комунікативна спрямованість на себе переважає у 44% (n=22) респондентів. Переважання спрямованості на себе в умовах тривалого дистресу та травм є природною реакцією молодих людей на психологічні виклики війни. Ймовірно, у таких ситуаціях особистісні ресурси виснажуються, що призводить до підвищеної уваги до власних переживань та захисної ізоляції від соціального оточення.

Тривала війна викликає у молоді глибокі емоційні реакції – страх, тривогу, безпорадність, що змушує їх звертатися до внутрішніх ресурсів і захищатися від подальших травмуючих впливів зовнішнього світу. В такому стані люди можуть уникати спілкування або обмежувати його лише найбільш необхідним мінімумом, що є наслідком емоційного виснаження та необхід-

ності зберегти залишкові ресурси для внутрішньої стабільності. Ізоляція в таких умовах може також сприйматись як спосіб самозбереження, дозволяючи молодій людині фокусуватися на своїх внутрішніх переживаннях та відновленні контролю над власними емоціями. Таким чином, спрямованість на себе в умовах війни може бути не лише ознакою дистресу, але й певним адаптаційним механізмом, що дозволяє зберігати психологічну рівновагу та мінімізувати вплив додаткових стресових чинників.

Комунікативна спрямованість на діяльність виявлено у 34% (n-17) респондентів. Ймовірно, це може бути обумовлено прагненням брати активну участь у соціальних, волонтерських ініціативах. Багато молоді, зокрема ті, хто залучений до захисту країни, мають сильну мотивацію до діяльності, яка спрямована на відновлення і допомогу, що є типовою реакцією на кризові ситуації.

Спрямованість на діяльність у молоді під час війни проявляється як активний пошук можливостей впливати на події навколо та відновити відчуття контролю через конкретні дії. У контексті тривалого стресу і травм, викликаних війною, зосередження на діяльності може стати адаптаційним механізмом, що допомагає зменшити почуття безпорадності та тривоги, оскільки вона дає змогу відчувати власну значущість і вплив на ситуацію. Для багатьох молодих людей участь у волонтерській діяльності, громадських ініціативах або навіть просто виконання рутинних завдань допомагає відволіктися від емоційного напруження і скерувати свою енергію на щось конструктивне.

Комунікативна спрямованість на інших переважає у 22% (n-11) респондентів. Спрямованість на інших, як одна з категорій за методикою Б. Басса, передбачає, що особистість у своїй соціальній активності й мотиваційних установках орієнтована на потреби, інтереси та цілі інших людей. Люди з цією спрямованістю прагнуть до співпраці, підтримки, емпатії та взаємодопомоги, часто ставлять інтереси інших вище за власні. Такий підхід сприяє згуртованості, формуванню дружніх стосунків та зниженню конфліктності, оскільки такі особистості уникають агресії й суперництва.

Ймовірно, молоді під час війни спрямованість на інших може бути притаманна у найменшій мірі через кілька важливих чинників. По перше, війна активізує індивідуальні та еволюційно обумовлені механізми виживання, що посилює егоцентричні установки і зосередженість на власній безпеці, самозбереженні та задоволенні базових потреб. По друге, молодь перебуває у віковому періоді, коли формується ідентичність і соціальні ролі, що, особливо в умовах стресу, війни та невизначеності, може посилювати індивідуалістичну спрямованість. Окрім цього, молоді часто притаманна конкуренція в навчанні чи роботі, прагнення самоствердження, що може знижувати їхню емпатійну налаштованість і зосередженість на потребах інших.

Наступним етапом було застосування «Опитувальника рівня суб'єктивного відчуття самотності Д. Рассела і М. Фергюсона». Методика спрямована на дослідження рівня суб'єктивного відчуття людиною свого самотності. Виявлений стан самотності може бути пов'язаний з тривожністю, соціальною ізоляцією, депресією, нудьгою. Необхідно розрізняти самотність як стан вимушеної ізоляції і як прагнення до самотності, потребу в ньому. Результати відображені на рис.2.

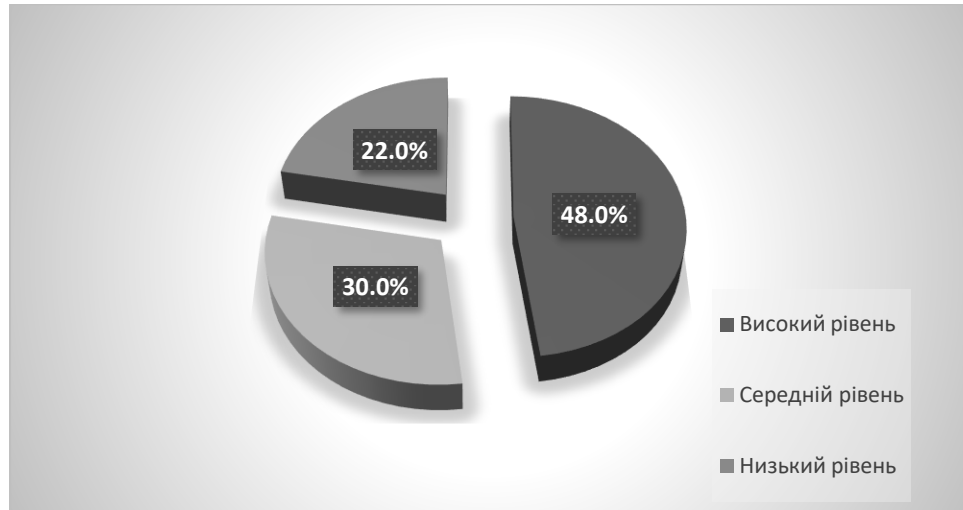

Рис.2. Рівень суб'єктивного відчуття самотності молоді (у %).

За результатами застосування методики, високий рівень суб'єктивного відчуття самотності переважає у 48% (n-24) респондентів. Можемо припустити, що переважання високого рівня самотності серед молоді, особливо під час війни, має низку соціальних, психологічних та екзистенційних причин, що посилюють цю тенденцію. Молодь, яка перебуває на етапі інтенсивного особистісного розвитку, активно формує соціальні зв'язки та ідентичність через взаємодію з однолітками. Під час війни ці можливості значно обмежуються: руйнуються звичні соціальні структури, зменшуються фізичні зустрічі, а відчуття небезпеки посилює тривожність та емоційне виснаження. В умовах війни зростає потреба в близькості, розумінні та підтримці, що може залишатися незадоволеною. Крім того, обмеження в мобільності та зростання екзистенційної невизначеності сприяють почуттю відчуження та роз'єднаності.

Високий рівень самотності може впливати на комунікативну поведінку. Спілкування стає більш поверхневим або, навпаки, напруженим, через бажання або уникати додаткових стресів, або надмірно компенсувати відсутність спілкування. Психологічні наслідки самотності серед молоді є значними. Вона провокує ризик депресивних і тривожних розладів, посилює емоційне вигорання і може призводити до зниження мотивації, в тому числі до навчання та професійної діяльності. Самотність також впливає на самооцінку, особливо коли вона триває довгий час.

Середній рівень суб'єктивного відчуття самотності переважає у 30% (n-13) респондентів. Середній рівень самотності серед молоді під час війни може характеризуватися періодичним відчуттям ізоляції, але без глибокого занурення у самотність. Молоді люди з таким рівнем самотності зазвичай мають обмежене коло контактів або підтримують стосунки переважно онлайн, що частково компенсує відсутність фізичних зустрічей. Проте відсутність глибокої емоційної підтримки та стабільності все ж може викликати періоди тривоги та роз'єднаності. Такий рівень самотності сприяє помірному ризику емоційного виснаження, але водночас не призводить до значного погіршення психічного стану та комунікативної активності.

Низький рівень суб'єктивного відчуття самотності переважає у 22% (n-11) респондентів. Такий рівень самотності серед молоді під час війни свідчить про наявність стабільної підтримки з боку близьких, друзів або спільноти, що знижує відчуття ізоляції. Молоді люди з таким рівнем самотності зберігають регулярні контакти (часто навіть у складних умовах) і здатні отримувати емоційну підтримку, яка сприяє їхній стійкості та психічному здоров'ю. Такі особи зазвичай активні в комунікації, почуваються залученими і мають невисокий ризик виникнення емоційного виснаження через самотність.

Для актуалізації та розуміння причини комунікативних проблем респондентам також були поставлені відкриті запитання: «На вашу думку, що є основною причиною труднощів у спілкуванні?», «Які ресурси допомагають вам підтримувати зв'язки під час війни?».

На питання «На вашу думку, що є основною причиною труднощів у спілкуванні?» ми отримали такі відповіді: «мало можливостей зустрічатись», «переїхав від друзів в різні міста», «почуваюсь погано, тому не хочу нікого бачити», «немає часу зустрічатись з друзями, бо навчання і робота», «виснаження через повітряні тривоги і погані новини», «відсутність емоційної підтримки та розуміння від оточуючих». На питання «Які ресурси допомагають вам підтримувати зв'язки під час війни?» ми отримали відповіді: «спілкування в соціальних мережах», «спільні прогулянки після пар», «онлайн-зв'язки (відео-дзвінки, чати)», «волонтерська діяльність», «участь у групах підтримки», «спілкування з одногрупниками в університеті», «спілкування з друзями на дозвіллі», «робота з психологом».

Висновки. За результатами дослідження вдалось визначити, що у респондентів переважає комунікативна спрямованість на себе. Це можна пояснити механізмами психологічного захисту, коли зосередженість на власних проблемах стає способом впоратися з постійним стресом. Тривала війна викликає у молоді глибокі емоційні реакції – страх, тривогу, безпорадність, що змушує їх звертатися до внутрішніх ресурсів і захищатися від подальших травмуючих впливів зовнішнього світу. В такому стані люди можуть уникати спілкування або обмежувати його лише найбільш необхідним мінімумом, що є наслідком емоційного виснаження та необхідності зберегти залишкові ресурси для внутрішньої стабільності.

З попередніми результатами логічно поєднуються і результати щодо вивчення рівня суб'єктивної самотності. Визначено, що у респондентів переважає високий рівень самотності. Адже, респонденти із спрямованістю на себе можуть демонструвати підвищений рівень суб'єктивного відчуття самотності. Орієнтація на власні потреби та інтереси під час стресових умов війни здатна посилювати саморефлексію, що може сприяти загостренню відчуття соціальної ізоляції. У таких респондентів спостерігається акцент на внутрішніх переживаннях та страхах, що може підвищувати рівень суб'єктивної самотності через недостатність емоційної підтримки.

Перспективи подальших досліджень полягає у вивченні методів психологічної підтримки та програм, спрямованих на поліпшення комунікативних навичок молоді в умовах війни. Це може містити оцінку ефективності різних терапевтичних підходів, що зосереджуються на розвитку комунікативних здібностей і подоланні страхів.

Література:

1. Вакулик І. Безбар'єрне спілкування: яке воно? (особливості сучасної комунікації крізь призму існування в умовах війни). *Науковий журнал «Гуманітарні студії: педагогіка, психологія, філософія»*. 2022. 13.2. С. 78–83
2. Копилов С. Психологічні засади та стратегії комунікативної поведінки в умовах екзистенційного воєнного протистояння. *Вісник Національного університету оборони України*, 2022, 69(5), С. 84–89. <https://doi.org/10.33099/2617-6858-2022-69-5-84-89>
3. Малімон В. І. Екзистенційна самотність та креативність людини в умовах війни. *Психологічні проблеми творчості: матеріали XXII Міжнародної науково-практичної конференції, 23 липня 2022 року / за ред. В. О. Моляко*. Київ: Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України, 2022. С. 156–159
4. Подорожний В. Г., Нетичук Ю. М. Дослідження переживання самотності студентів під час війни. *Наукові проекти соціально-гуманітарного факультету ЗУНУ*. 2022. С. 190–192
5. Сингаївська, І., Осауленко, Н. Особливості комунікативних проблем в шлюбних партнерських стосунках переселенців під час війни. *Вчені записки Університету «КРОК»*, 2023, 3(71), С.125–134. <https://doi.org/10.31732/2663-2209-2022-71-125-134>

References:

1. Vakulyk, I. (2022). Bezbarierne spilkuvannia: yake vono? (osoblyvosti suchasnoi komunikatsii kriz pryzmu isnuvannia v umovakh viiny). *Naukovyi zhurnal «Humanitarni studii: pedahohika, psykholohiia, filosofiiia»* [Barrier-free communication: what is it like? (features of modern communication through the prism of existence in war conditions)]. *Naukovyi zhurnal «Humanitarni studii: pedahohika, psykholohiia, filosofiiia» – Scientific journal "Humanities studies: pedagogy, psychology, philosophy*, 13.2., 78-83. [in Ukrainian].
2. Kopylov S. (2022). Psykholohichni zasady ta stratehii komunikatyvnoi povedinky v umovakh ekzystentsiinoho voiennoho protystoiannia. [Psychological principles and strategies of communicative behavior in the conditions of existential military confrontation]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu obrony Ukrainy – Bulletin of the National University of Defense of Ukraine*. 69(5), 84-89. [in Ukrainian].

3. Malimon V. (2022). Ekzystentsiina samotnist ta kreatyvnist liudyny v umovakh viiny. [Existential loneliness and human creativity in the conditions of war]. *Psykhologichni problemy tvorchosti: materialy KhKhII Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii – Psychological problems of creativity: materials of the XXII International Scientific and Practical Conference* (pp. 156-159). Kyiv: Instytut psykhologii imeni H.S. Kostiuka NAPN Ukrainy. [in Ukrainian].

4. Podorozhnyi V., Netychuk Yu. (2022). Doslidzhennia Perezhyvannia samotnosti studentiv pid chas viiny [Studies of the loneliness of students during the war]. *Naukovi proiekty sotsialno-humanitarnoho fakultetu ZUNU – Scientific projects of the Social and Humanities Faculty of ZUNU*. 190-192. [in Ukrainian].

5. Synhaivska, I., Osaulenko, N. (2023). Osoblyvosti komunikatyvnykh problem v shliubnykh partnerskykh stosunkakh pereselentsiv pid chas viiny. [Peculiarities of communication problems in marital partner relationships of displaced persons during the war], *Vcheni zapysky Universytetu «KROK» – Scientific notes of the University "KROK"*, 69(5), С.125-134. [in Ukrainian].

УДК 376.091

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11\(39\)-1725-1740](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11(39)-1725-1740)

Грищенко Максим Віталійович кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, заступник начальника сектору моніторингу, відділ поліції № 2 Харківського районного управління поліції № 2 Головного управління національної поліції в Харківській області, вул. В. Вакуленка, 1/32, м. Харків, 61099, <https://orcid.org/0000-0002-6516-671X>

Сидорович Ольга Ігорівна кандидат психологічних наук, доцент кафедри спеціальної освіти, Львівський національний університет імені Івана Франка, вул. Туган-Барановського, 7, м. Львів, 79005, <https://orcid.org/0000-0003-4420-5748>

Ільченко Руслан Миколайович доктор філософії в галузі психології, асистент кафедри психології, Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка, вул. Остроградського, 2, м. Полтава, 36000, <https://orcid.org/0000-0001-8440-822X>

ПСИХОЛОГІЧНИЙ РОЗВИТОК ТА САМОРЕАЛІЗАЦІЯ ОСІБ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ В УКРАЇНСЬКОМУ ОСВІТНЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Анотація. Стаття присвячена аналізу психологічного розвитку та самореалізації осіб з особливими потребами в українському освітньому середовищі. Актуальність теми зумовлена необхідністю створення інклюзивного середовища, яке забезпечує рівні можливості для всіх учнів, а також підвищенням усвідомлення важливості психологічної підтримки в їхньому розвитку. Метою дослідження є вивчення особливостей психологічного супроводу осіб з особливими потребами та оцінка його впливу на їхню самореалізацію та академічні досягнення. У статті розглянуто такі ключові поняття, як «особливі потреби», «інклюзивна освіта» та «психологічна підтримка», а також різноманітні підходи до їх розуміння в сучасній психології. Завдяки проведеному дослідженню було встановлено, що ефективна психологічна підтримка має вагомий вплив на розвиток соціальних навичок і позитивної самооцінки учнів з особливими потребами. Зокрема, психологічні інтервенції, спрямовані на покращення соціальної інтеграції, допомагають учням налагоджувати стосунки з однолітками, що, своєю чергою, сприяє формуванню здорової самооцінки та впевненості в собі. Дослідження показало, що інклюзивне навчання має позитивний вплив на особистісні та академічні досягнення учнів з особливими потребами. Проте, незважаючи на ці позитивні

результати, в освітньому середовищі все ще існують певні бар'єри, які ускладнюють забезпечення якісної психологічної підтримки. До таких бар'єрів належить недостатня підготовленість педагогічного персоналу, брак ресурсів для реалізації інклюзивних програм, а також негативні стереотипи щодо осіб з особливими потребами. Висновки свідчать про необхідність впровадження системних змін у процеси психологічного супроводу, що передбачає залучення батьків, навчання фахівців і використання сучасних технологій. Перспективи майбутніх досліджень охоплюють вивчення ефективності нових методів підтримки, а також усвідомлення ролі родини та культурних факторів у досягненні успіхів осіб з особливими потребами.

Ключові слова: психологічний розвиток, самореалізація, особливі потреби, українське освітнє середовище, інклюзивна освіта.

Hryshchenko Maksym Vitaliyovych Candidate of Legal Sciences, Senior Researcher, Deputy Head of the Monitoring Sector, Police Department № 2 of the Kharkiv District Management № 2 of the Main Directorate of the National Police in the Kharkiv Region, V. Vakulenko St., 1/32, Kharkiv, 61099, <https://orcid.org/0000-0002-6516-671X>

Sydorovych Olha Ihorivna Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor, Department of Special Education, Ivan Franko National University of Lviv, Tuhan-Baranovskoho St., 7 Lviv, 79005, <https://orcid.org/0000-0003-4420-5748>

Ilchenko Ruslan Mykolaiovych Doctor of Philosophy in Psychology, Assistant, Department of Psychology, Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University, Ostrogradski St., 2, Poltava, 36000, <https://orcid.org/0000-0001-8440-822X>

PSYCHOLOGICAL DEVELOPMENT AND SELF-REALIZATION OF INDIVIDUALS WITH SPECIAL NEEDS IN THE UKRAINIAN EDUCATIONAL ENVIRONMENT

Abstract. This article analyzes the psychological development and self-realization of individuals with special needs within the Ukrainian educational environment. The relevance of the topic is underscored by the necessity of creating an inclusive environment that ensures equal opportunities for all students while increasing awareness of the importance of psychological support in their development. The aim of the study is to examine the features of psychological support for individuals with special needs and to assess its impact on their self-realization and academic achievement.

The article explores key concepts such as «special needs», «inclusive education», and «psychological support», along with various contemporary

psychological approaches to understanding these terms. The research findings indicate that effective psychological support significantly influences the development of social skills and positive self-esteem in students with special needs. Specifically, psychological interventions designed to enhance social integration facilitate relationship-building among peers, which contributes to the development of healthy self-esteem and self-confidence.

Moreover, the study reveals that inclusive education positively affects the personal and academic achievements of students with special needs. However, despite these encouraging outcomes, several barriers persist in the educational environment that hinder the provision of quality psychological support. These barriers include insufficient training for pedagogical staff, a lack of resources for implementing inclusive programs, and negative stereotypes regarding individuals with special needs.

The conclusions emphasize the need for systemic changes in psychological support processes, which should involve parental engagement, the training of specialists, and the application of modern technologies. Future research prospects include investigating the effectiveness of new support methods and examining the role of family and cultural factors in the success of individuals with special needs.

Keywords: psychological development, self-realization, special needs, Ukrainian educational environment, inclusive education

Постановка проблеми. Розвиток психічного здоров'я людини нині зазнає впливу суспільного очікування, яке вимагає від неї втілення низки характеристик, серед яких динамічність, гнучкість, мобільність та успішність. Отже, проблема самореалізації є важливою як для суспільства загалом, так і для окремого індивіда, що прагне до успішної суспільної інтеграції. Питання щодо того, як люди з особливими потребами можуть максимально розкрити свій потенціал, набуває особливої актуальності з огляду на їх перебування у «складних умовах розвитку». [1]. Всесвітньою організацією охорони здоров'я (ВООЗ), Організацією Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО) та Дитячим фондом ООН (ЮНІСЕФ) зібрано чималий масив наукових і статистичних даних, які свідчать про існування кореляції між інвалідністю дітей і підлітків та підвищеним ризиком загроз для життя, психологічного й фізичного добробуту.

В умовах інклюзивної освіти школярі з особливими освітніми потребами отримують рівні права зі своїми однолітками. Однак ситуації спільного навчання можуть виявитися складними для них з огляду на оцінки власних зусиль та успіхи в досягненні тих самих цілей. Цей аспект у науковій літературі називають «ціною» досягнення результату. Особи з порушеннями здоров'я історично сприймалися як пасивні отримувачі допомоги та такі, що потребують підтримки.

Можна стверджувати, що в сучасному суспільстві особи з особливими потребами більше не сприймаються виключно як об'єкти догляду. Натомість зростає визнання їхньої активної ролі у формуванні власного життя та визначенні власної долі. Важливість гарантування та захисту прав дітей з особливими потребами визнається на національному рівні в багатьох країнах. Це є відповіддю на численні міжнародні ініціативи Організації Об'єднаних Націй, Європейського Союзу, Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО) та Дитячого фонду Організації Об'єднаних Націй (ЮНІСЕФ). Таке визнання проблеми забезпечується, зокрема, сприянням реалізації потенціалу осіб з особливими потребами, що створює передумови для органічної інтеграції осіб з порушеннями розвитку в суспільство та визнання ефективності їхньої діяльності. Зважаючи на це, вбачається, що реалізація потенціалу вищезгаданої категорії осіб є актуальною та соціально значущою темою, яка відповідає запитам суспільства та держави. Діяльність цих суб'єктів спрямована на досягнення блага кожного громадянина, незалежно від його особливостей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Для надання поточної роботи наукового обґрунтування необхідно розглянути останні публікації з теми розвитку інклюзії та підтримки самореалізації осіб з особливими потребами. А. Ю. Скрипник та А. О. Михайлик стверджують про пріоритетність для самореалізації особистості адаптаційних стратегій, які є первинними для людини з погляду індивідуальної психології [2]. Дослідники переконують, що лише стратегії адаптації мають першочергове значення для людини. У статті Ф. С. Но досліджується стан інклюзивної освіти, зокрема труднощі інтеграції дітей із розладами аутистичного спектра, в загальноосвітній школі [3]. Автор аналізує законодавчу базу, міжнародний досвід і проблеми реалізації інклюзивних підходів, акцентуючи на важливості психологічної підготовки педагогів і створенні адаптованих навчальних програм. Науковці J. Slowik, D. Šafránková, M. Zachová зосереджують увагу на самореалізації дітей з інвалідністю в освітньому середовищі [4]. Учені стверджують, що воно значною мірою залежить від ефективної взаємодії між педагогами, психологами та батьками. І. Матющенко та В. Василенко розглядають питання психологічного супроводу дітей з особливими потребами. Зокрема, автори досліджують роль психологічної підтримки у формуванні навичок соціальної взаємодії, самостійності та впевненості в собі [5]. Незважаючи на значне зацікавлення цією темою наукового співтовариства, усе ще потребує дослідження та висвітлення питання ефективних методів самореалізації дітей з особливими потребами в умовах освітнього середовища.

Завдяки аналізу сучасних підходів ця робота сприяє розв'язанню проблем інклюзивної освіти та відкриває можливості для вдосконалення її реалізації в українському освітньому середовищі. На основі отриманих даних розроблено рекомендації для освітніх закладів, які спрямовані на допомогу

організації психологічної підтримки дітей з особливими потребами. Крім того, наведені в статті дані допомагають підвищити обізнаність суспільства про важливість інклюзії та запровадження інноваційних методів навчання.

Мета статті – дослідження впливу інклюзивних підходів і психологічної підтримки на соціалізацію, самооцінку та досягнення особистісних і професійних цілей осіб з особливими потребами.

Виклад основного матеріалу. Термін «особливі потреби» в сучасній психології використовується в різноманітних значеннях. Різні концептуалізації цього терміна дещо відрізняються за своїм підходом залежно від контексту. Ці контексти можуть охоплювати медичні аспекти, освітні потреби або соціальну адаптацію. Наприклад, деякі джерела зосереджуються на фізичних або інтелектуальних порушеннях, тоді як інші акцентують на необхідності створення особливих умов для ефективної інтеграції в суспільство [6]. Класифікації також різняться: від загальних категорій, таких як фізичні або психічні порушення, до тих, які мають певну специфіку, – порушення мовлення або розлади аутистичного спектра.

Траєкторія розвитку кожної дитини чи підлітка з особливими потребами є унікальною і залежить не лише від конкретного типу особливих потреб, які вони мають, а й від їхнього віку та особистісних характеристик. Наприклад, діти з порушеннями інтелектуального розвитку часто стикаються з труднощами в обробці інформації та збереженні спогадів. Однак, дотримуючись правильного педагогічного підходу, вони можуть досягти значних успіхів у реалізації свого внутрішнього потенціалу. Діти з порушеннями мовлення можуть відчувати труднощі в спілкуванні, що має здатність вплинути на соціальну адаптацію, проте вони часто зберігають здатність до творчого самовираження за допомогою альтернативних засобів. Своєю чергою діти з порушенням аутистичного спектра демонструють відмінні когнітивні та емоційні риси. З огляду на це надзвичайно важливо створити сприятливе середовище, де вони зможуть повністю реалізувати власний потенціал. У всіх зазначених вище випадках психологічна допомога та адаптовані освітні програми є життєво важливими для розкриття потенціалу таких дітей.

На нашу думку, варто звернути увагу на те, що самореалізацію необхідно розуміти як досягнення особистісного потенціалу та реалізацію своїх здібностей, що є важливим етапом у житті будь-якої людини. Для осіб з особливими потребами це поняття має більш глибоке значення, адже воно передбачає не лише задоволення базових потреб, а й можливість досягнення особистих цілей, незалежно від фізичних чи психологічних обмежень. У різних теоретичних підходах самореалізація розглядається як складний процес, що містить соціальну інтеграцію, особистісний розвиток та формування самооцінки [7].

Одним із найефективніших підходів, який передбачає інтеграцію людей з особливими потребами у звичайну освітню систему, є сьогодні інклюзивна

освіта. Існують різні моделі інклюзії, що мають в собі часткову інклюзію, коли учні з особливими потребами відвідують спеціальні класи, і повну інклюзію, коли такі діти навчаються разом з іншими учнями в загальноосвітніх класах. Принципи інклюзивної освіти подано в таблиці 1.

Таблиця 1

Принципи інклюзивної освіти: сильні та слабкі сторони

Принцип інклюзивної освіти	Сильні сторони	Слабкі сторони
Кожна дитина має право на освіту	Гарантує рівні можливості для всіх дітей, незалежно від їхніх особливостей	Може сприйматися як ідеалізований принцип, який важко реалізувати в умовах обмежених ресурсів
Різноманітність як норма	Сприяє розвитку толерантності, поваги до відмінностей і взаєморозуміння між учнями	Може призвести до перевантаження вчителя, який має працювати з учнями, що мають різні потреби
Індивідуальний підхід	Дозволяє враховувати індивідуальні особливості кожного учня та забезпечувати його успішне навчання	Вимагає значних ресурсів (час, матеріали, персонал) та високої кваліфікації вчителів
Співпраця всіх учасників освітнього процесу	Сприяє створенню сприятливого освітнього середовища, де всі учасники відчують відповідальність за успіх кожного учня	Може виникати конфлікт інтересів між різними учасниками освітнього процесу (вчителі, батьки, адміністрація)
Безбар'єрне середовище	Забезпечує фізичний та інформаційний доступ до освіти для всіх учнів	Вимагає значних фінансових затрат на обладнання та адаптацію навчального середовища
Постійна підтримка та розвиток	Сприяє постійному вдосконаленню освітнього процесу та адаптації його до потреб учнів	Вимагає постійного навчання та підвищення кваліфікації педагогічних працівників

Джерело: сформовано авторами на основі [8]

Фундаментальними засадами, що лежать в основі концепції інклюзії, є права людини, рівність можливостей і повага до різноманітності [9]. Переваги інклюзивної освіти охоплюють сприяння соціальній інтеграції, створення умов, що слугують розвитку навичок співпраці та толерантності в усіх учнів, а також сприяння особистісному розвитку людей з інвалідністю. Однак цей підхід також створює певні виклики, які містять необхідність адаптації навчальних програм, надання додаткових ресурсів для підготовки вчителів і психологів, а також подолання стереотипів у суспільстві та шкільному середовищі. Основні завдання інклюзивного освітнього середовища подано на рисунку 1.

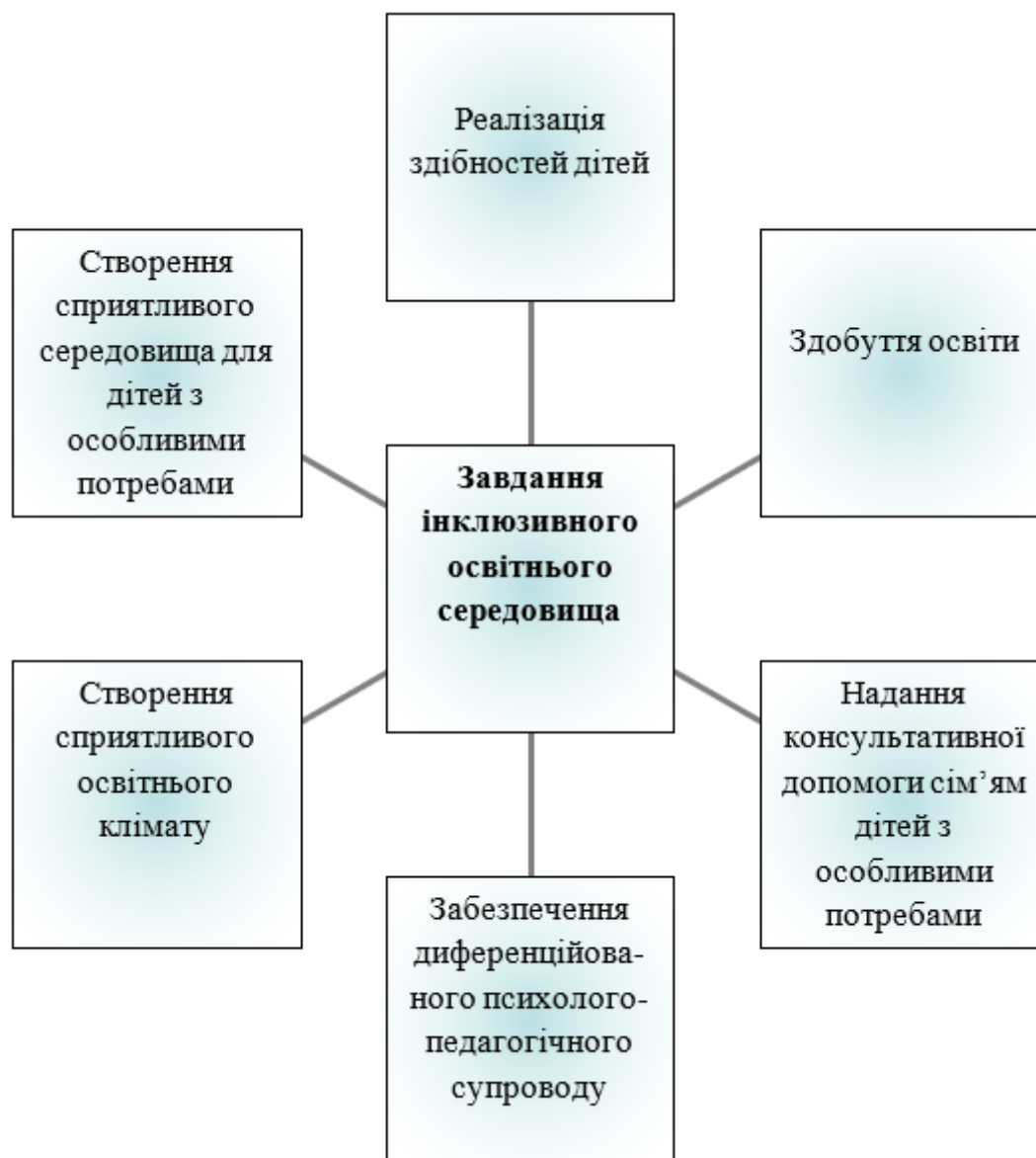

Рис. 1. Завдання інклюзивного освітнього середовища

Джерело: створено авторами на основі [10]

Отже, у процесі самореалізації осіб з особливими потребами значну роль відіграє психологічний супровід. Така підтримка може надаватися в різних формах, включно з індивідуальними консультаціями, груповими заняттями та тренінгами з розвитку соціальних навичок. Індивідуальне консультування дає змогу дитині зосередитися на особистих проблемах, надаючи допомогу в подоланні труднощів, підвищуючи самооцінку та впевненість у собі. Групові заняття сприяють взаємодії між учнями, дозволяючи їм розвивати навички спілкування та співпраці. Тренінгові програми можуть бути спрямовані на розвиток навичок самостійного життя, емоційної регуляції чи вирішення конфліктів. Різні форми підтримки сприяють не лише академічному успіху, а й особистісному розвитку та соціальній інтеграції.

Підсумовуючи вищевикладене, можна констатувати, що інклюзивна освіта має важливі та далекосяжні цілі, серед яких виокремимо психологічну адаптацію дітей з особливими потребами в освітньому контексті. Фундаментальною передумовою цього підходу є гарантування кожній дитині, незалежно від її фізичних чи психологічних особливостей, можливості почуватися інтегрованою в суспільство, розвиватися та реалізовувати свій потенціал нарівні з іншими.

Цілі інклюзивної освіти охоплюють низку ключових елементів. Першочерговим завданням, на нашу думку, є створення середовища, яке сприяє комфорту й добробуту дитини, в якому вона матиме змогу поступово звикнути до взаємодії з однолітками без залякування та дискримінації. Така атмосфера сприяє розвитку впевненості в собі, позитивної самооцінки та почуття приналежності.

Ще однією метою інклюзивного навчання є розвиток емоційної стійкості та навичок соціальної взаємодії. Діти матимуть змогу опанувати навички подолання труднощів, розв'язання конфліктних ситуацій та налагодження конструктивних взаємовідносин з однолітками. У такий спосіб можна не лише полегшити їхню адаптацію до сучасного суспільства, а й відкрити нові можливості для самовираження та розвитку їхніх талантів.

Інклюзивна освіта пропонує перспективні шляхи для соціалізації дітей з особливими потребами, сприяючи набуттю ними важливих соціальних навичок і комунікативних компетенцій. Беручи участь у спільному навчанні з однолітками, учні розвивають здатність налагоджувати стосунки, визначати спільні інтереси та ефективно інтегруватися в різні соціальні виміри. Цей процес сприяє розвитку соціальних навичок і формуванню позитивної самооцінки через досвід успішної взаємодії [11]. Надзвичайно важливо налагодити для дітей з особливими потребами можливість отримання досвіду взаємодії з соціумом у реальних умовах. Така соціалізація закладає фундамент для майбутнього успіху як у професійному, так і в особистому житті.

Украї важливо зосередитись на розвитку самооцінки учнів з особливими потребами в інклюзивних класах. У такому середовищі самооцінка зазвичай показує стійку тенденцію до підвищення, оскільки учні мають можливість оцінити свої досягнення у порівнянні з однолітками та отримати підтримку від учителів і однолітків.

Варто, однак, зазначити, що учні, які навчаються в спеціалізованих закладах, можуть демонструвати інші патерни розвитку самооцінки. У деяких випадках їхня самооцінка може бути більш стійкою, оскільки вони не стикаються з таким безпосереднім тиском, щоб відповідати стандартам загальної освіти. Отже, самооцінка в інклюзивних класах слугує важливим показником процесу соціалізації та особистісного розвитку, що зумовлює необхідність усебічного вивчення її динаміки.

Досягнення особистих та академічних цілей дітей з особливими освітніми потребами є складним і багатограним процесом, який залежить від багатьох факторів. Основною метою інклюзивної освіти, як було зазначено

вище, є створення середовища, яке надає кожному учневі, незалежно від труднощів, з якими він стикається, можливість розвиватися, досягати своїх індивідуальних цілей і реалізовувати власний потенціал.

Реалізація особистих цілей часто передбачає розвиток таких якостей, як автономія, самоповага, впевненість у собі та здатність брати участь у соціальній взаємодії. Такі навички можуть охоплювати, але не обмежуватися ними, здібності, пов'язані з повсякденним життям, самоуправлінням, емоційною стабільністю та міжособистісною взаємодією. З огляду на різноманітність особливих освітніх потреб, включно з фізичними, когнітивними, емоційними та соціальними категоріями, акцент, який робиться на особистих цілях, може бути різним. В інклюзивному освітньому середовищі важливо надати учням зособливими потребами необхідну підтримку, щоб вони могли визнати свої сильні сторони та працювати над слабкими сторонами. Таке середовище дозволяє учням приймати себе такими, якими вони є, і розуміти, що їхній внесок у колектив є цінним [12].

Набуття академічних знань та навичок є ще одним важливим аспектом розвитку осіб з особливими освітніми потребами. Основна мета академічного навчання – полегшити доступ до знань та можливостей для отримання базової освіти. Важливо, щоб навчальні програми відповідали індивідуальним потребам учнів і були адаптовані до їхніх можливостей. Інклюзивне навчання передбачає не лише зміну темпу опанування знаннями, а й використання спеціалізованих методів та інструментів, які допомагають учням засвоювати інформацію в доступній для них формі. Ефективна співпраця між учителями, психологами, фахівцями з інклюзії та іншими учасниками освітнього процесу є життєво важливою для досягнення навчальних цілей.

Незважаючи на потенційні переваги інклюзивної освіти, люди з особливими освітніми потребами часто стикаються з перешкодами, які можуть обмежувати їхню здатність досягати як особистих, так і академічних цілей. Ці бар'єри можна умовно поділити на такі категорії:

1. Фізичні обмеження, які містять відсутність необхідної інфраструктури в закладах освіти (наприклад, пандусів або спеціальних класів), можуть становити значну проблему.

2. Когнітивні бар'єри, які передбачають, що деякі учні відчують труднощі із засвоєнням навчального матеріалу через індивідуальні відмінності в когнітивних процесах, таких як мислення, сприйняття або пам'ять.

3. Соціальні стереотипи, що зумовлює наявність стигми та дискримінації, можуть мати негативний вплив на самооцінку здобувачів освіти та їхню мотивацію до досягнення поставлених цілей.

4. Недостатність індивідуальної підтримки, що виражається у відсутності достатньої кількості асистентів або фахівців, які могли б приділити кожному здобувачу освіти необхідну увагу, обмежує потенціал індивідуальної підтримки [13].

Незважаючи на існування перешкод, інклюзивне освітнє середовище також надає значні можливості для розвитку. Однією з головних переваг є

можливість навчатися в середовищі, яке сприяє соціальній інтеграції та особистісному розвитку. Учні з особливими потребами мають доступ до різноманітних форм підтримки, включно з індивідуальними консультаціями, адаптованими навчальними програмами, груповими заняттями та інклюзивними програмами, які допомагають їм долати труднощі та досягати як академічних, так і особистих цілей. Досягнення особистих та академічних цілей осіб з особливими освітніми потребами можливе за умови компетентного підходу до їхнього навчання та підтримки. Однак для цього необхідно брати до уваги індивідуальні особливості та виклики, з якими ці учні стикаються в освітньому контексті.

Психологічна підтримка має першочергове значення для дітей з особливими освітніми потребами, оскільки відіграє ключову роль в їхньому емоційному благополуччі та соціальній адаптації. Вона сприяє зменшенню відчуття ізоляції та тривоги, підвищенню самооцінки та впевненості в собі, а також розвитку навичок подолання труднощів. За належної допомоги здобувачі освіти краще адаптуються до освітнього середовища, формують позитивні соціальні зв'язки та досягають особистих і академічних цілей. У таблиці 2 наведено види, форми та методи психологічної підтримки в інклюзивному освітньому середовищі.

Таблиця 2

Види, форми та методи психологічної підтримки в інклюзивному освітньому середовищі

Вид підтримки	Форми	Методи	Опис
Індивідуальна психологічна підтримка	Індивідуальні консультації	Бесіда, психокорекційні вправи, арттерапія, гештальттерапія	Спрямовані на розв'язання індивідуальних проблем дитини, формування навичок саморегуляції, підвищення самооцінки
	Психологічний супровід	Спостереження за дитиною в різних ситуаціях, аналіз її поведінки, надання рекомендацій батькам і вчителям	Систематичне спостереження за дитиною для виявлення її сильних сторін і труднощів
Групова психологічна підтримка	Групові заняття	Тренінги, ігри, вправи на розвиток соціальних навичок, співпраці, емпатії	Спрямовані на розвиток комунікативних навичок, формування позитивного клімату в класі, розвиток соціальних навичок
	Психологічні тренінги	Тренінги для батьків, учителів, учнів спрямовані на розвиток їхніх компетентностей у сфері інклюзії	Навчання батьків і вчителів ефективним методам взаємодії з дітьми з особливими потребами

Продовження таблиці 2

Сімейна психологічна підтримка	Сімейне консультування	Бесіди з батьками, спільні заняття з дитиною	Спрямоване на надання підтримки батькам, допомогу в розумінні особливостей розвитку дитини, формування позитивних батьківських установок
Психолого-педагогічний супровід	Індивідуальні програми розвитку	Розробка індивідуальних програм розвитку для кожної дитини з урахуванням її особливостей	Створення індивідуальної освітньої траєкторії для дитини
	Міждисциплінарна співпраця	Співпраця психолога з учителями, дефектологами, логопедами, соціальними працівниками	Забезпечення комплексного підходу до розвитку дитини

Джерело: сформовано авторами на основі [14]

Оцінка ефективності різних форм психологічної допомоги є вагомим аспектом надання допомоги особам з особливими потребами. Найвні дані свідчать про те, що індивідуальні консультації, групові заняття та тренінги можуть мати значний вплив на емоційне благополуччя здобувачів освіти, підвищуючи їхню самооцінку та соціальну адаптацію. Наприклад, індивідуальне консультування дозволяє учням отримати персоналізовану допомогу, спеціально розроблену для задоволення їхніх особливих потреб, тоді як групові заняття сприяють покращенню комунікативних здібностей через взаємодію з однолітками.

Ефективність психологічної підтримки оцінюється за помітними змінами в поведінці учнів, їхній здатності долати емоційні негаразди та навчальній успішності. Регулярне оцінювання таких програм дає змогу виявити їхні сильні та слабкі сторони, що сприяє постійному вдосконаленню. Незважаючи на важливу роль психологічної підтримки в освітньому середовищі, в українських школах існують численні перешкоди, які стають на заваді ефективному наданню такої допомоги. По-перше, брак кваліфікованих фахівців обмежує можливості для надання індивідуальної допомоги. Значна кількість закладів освіти не має необхідного кадрового забезпечення для надання психологічних послуг, що ускладнює доступ учнів до цих життєво важливих ресурсів. По-друге, соціальні стереотипи та упередження щодо особливих потреб часто призводять до стигматизації учнів, що перешкоджає їхній інтеграції та прийняттю в суспільстві. Згодом це може призвести до зниження готовності звертатися по допомогу [15].

Значною перешкодою на шляху до безбар'єрного освітнього середовища, на нашу думку, є брак фінансових і матеріальних ресурсів для впровадження ефективних програм психологічної підтримки. Школи часто не мають

необхідних матеріальних ресурсів для реалізації потрібних навчальних програм, що обмежує їх впровадження. Зважаючи на викладене вище, подаємо наступні рекомендації щодо поліпшення психологічного супроводу для покращення самореалізації осіб з особливими потребами:

1. Розробка індивідуальних програм психологічної підтримки, які враховують особистісні особливості, потреби та цілі кожного учня. Завдяки цим програмам заклади освіти зможуть забезпечити ефективнішу допомогу та підтримку.

2. Забезпечення регулярних тренінгів і курсів підвищення кваліфікації для психологів, учителів та асистентів, які працюють з учнями з особливими потребами, що допоможе їм краще розуміти потреби цих учнів і застосовувати ефективні методи підтримки.

3. Створення безпечного середовища в класі, де учні можуть відкрито ділитися своїми переживаннями й труднощами без страху осуду.

4. Залучення батьків до процесу психологічної підтримки, надання їм інформації про методи, які вони можуть використовувати вдома, задля сприяння самореалізації своїх дітей.

5. Розробка та впровадження групових програм, які дозволяють учням з особливими потребами взаємодіяти один з одним, ділитися досвідом та підтримувати одне одного. Такі програми можуть містити тренінги з розвитку соціальних навичок та емоційної грамотності.

6. Встановлення систематичного моніторингу й оцінки ефективності психологічних програм, щоб вчасно коригувати підходи та методи за потреби.

7. Сприяння доступу до різноманітних ресурсів, таких як книги, онлайн-курси та спеціалізовані програми, які можуть допомогти учням у розвитку їхніх навичок і досягненні особистісних цілей.

8. Налагодження тісної співпраці між психологами, соціальними працівниками, педагогами та медичними працівниками для забезпечення комплексної підтримки учнів з особливими потребами.

Ці рекомендації, на нашу думку, можуть суттєво поліпшити психологічний супровід осіб з особливими потребами, що своєю чергою, сприятиме їхній самореалізації та досягненню успіхів у навчанні та соціальному житті. Завдяки реалізації запропонованих рекомендацій особи з особливими потребами матимуть змогу розвивати свої навички, впевненість у собі та соціальні зв'язки, що є критично важливим для їхнього повноцінного життя. Психологічна підтримка, адаптована під індивідуальні потреби, сприятиме створенню безпечного середовища, де кожен учень може висловлювати свої думки та почуття без остраху осуду.

Висновки. Результати дослідження показали, що психологічна підтримка осіб з особливими потребами є критично важливою для їхнього розвитку, адаптації та самореалізації. Вона допомагає знижувати рівень тривоги та депресії, підвищує самооцінку, а також сприяє формуванню позитивних

соціальних зв'язків. Оцінка ефективності цих програм має бути регулярною, щоб забезпечити їхнє удосконалення та адаптацію до потреб учнів. Основними перешкодами для надання якісної психологічної підтримки є обмежена кількість кваліфікованих фахівців, недостатнє фінансування, а також суспільні стереотипи, які призводять до стигматизації осіб з особливими потребами.

Підсумовуючи, інклюзивне навчання має позитивний вплив на розвиток соціальних навичок і комунікативних компетентностей учнів з особливими потребами, що покращує їхню самооцінку. Динаміка самооцінки в інклюзивних класах є значно кращою порівняно з учнями, які навчаються в спеціалізованих закладах, що свідчить про важливість соціального контексту у формуванні позитивного ставлення до себе. Отже, покращення психологічного супроводу осіб з особливими потребами в українських освітніх установах є важливим кроком у напрямі створення інклюзивного середовища, де кожен учень має можливість реалізувати свій потенціал і стати активним учасником суспільства.

Перспективи майбутніх досліджень мають бути спрямовані на пошук нових можливостей для поглиблення знань із питань забезпечення особливих освітніх потреб. Одним із ключових напрямів є оцінка ефективності нових методів підтримки, таких як арттерапія та онлайн-платформи для дистанційної психологічної допомоги, що сприятиме виявленню найуспішніших стратегій для різних груп. Важливим є дослідження ролі сім'ї в адаптації та самореалізації дітей, оскільки активна участь батьків може значно вплинути на успіхи їхніх дітей. Особливої уваги потребують також питання адаптації інклюзивних практик у закладах освіти й розробки навчальних програм для вчителів, щоб підвищити їхню компетентність у роботі з учнями з особливими потребами.

Література:

1. Недашківська Т. Є. Експеримент у психолінгвістиці (з досвіду роботи). Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2019. 230 с. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/32333/> (дата звернення: 20.10.2024).
2. Скрипник А. Ю., Михайлик А. О. «Мотивація» і «мотив» як засіб психолого-педагогічної активізації учнів. *Соціальна робота та психологія: освіта і наука*. 2023. № 2. С. 32–37. URL: <https://journals.kpdi.in.ua/index.php/swp/article/view/111> (дата звернення: 20.10.2024).
3. Ho F. C. Collaborative Mode of Professional Development for Teachers of Students with Autism Spectrum Disorder. *Promoting Collaborative Learning Cultures to Help Teachers Support Students with Autism Spectrum Disorder*. Singapore : Springer Nature Singapore, 2022. P. 211–224. URL: https://www.researchgate.net/publication/361783573_Collaborative_Mode_of_Professional_Development_for_Teachers_of_Students_with_Autism_Spectrum_Disorder (date of access: 20.10.2024).
4. Slowík J., Šafránková D., Zachová M. Support for teachers in the inclusive education of pupils with special educational needs: experience from primary schools in the Czech Republic. *European Journal of Special Needs Education*. 2022. Vol. 37. № 3. P. 447–460. DOI:10.1080/08856257.2021.1894400

5. Матющенко І., Василенко В. Роль принципу свідомості в організації психолого-педагогічного супроводу старшокласників з ментальними порушеннями. *Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови*. 2024. Вип. 1 (24). С. 164–179. DOI: <https://doi.org/10.33189/epsn.v1i24.246>
6. Іваненко Н. В., Козак Л. В. Педагогічний супровід дітей дошкільного віку як психолого-педагогічна проблема. *Перспективи та інновації науки. Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»*. 2022. № 1 (6). С. 173–183. URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/pis/index> (дата звернення: 20.10.2024).
7. Navy S. L. Theory of human motivation – Abraham Maslow. In: Akpan, B., Kennedy, T.J. (eds) *Science Education in Theory and Practice*. Springer Texts in Education. Springer, Cham. P. 17–28. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-030-43620-9_2
8. Rapp A. C., Corral-Granados A. Understanding inclusive education – a theoretical contribution from system theory and the constructionist perspective. *International Journal of Inclusive Education*. 2024. Vol. 28, № 4. P. 423–439. DOI: <https://doi.org/10.1080/13603116.2021.1946725>
9. Mansur H., Utama A. H., Mohd Yasin M. H., Sari N. P., Jamaludin K. A., Pinandhita F. Development of Inclusive Education Learning Design in the Era of Society 5.0. *Social Sciences*. 2023. Vol. 12. № 1. DOI: <https://doi.org/10.3390/socsci12010035>
10. Xie Z., Deng M., Zhu Z. From regular education teachers to special educators: The role transformation of resource room teachers in Chinese inclusive education schools. *International Journal of Inclusive Education*. 2024. Vol. 28. № 6. P. 857–874. DOI: <https://doi.org/10.1080/13603116.2021.1968516>
11. Фамілярська Л. Л. Цифрові технології для розбудови інклюзивного освітнього середовища. *Відкрите освітнє e-середовище сучасного університету*. 2023. Вип. 15. С. 151–162. DOI: <https://doi.org/10.28925/2414-0325.2023.1512>
12. Липкань С. В. Проблема формування у дітей із особливими освітніми потребами емоційно-вольової готовності до школи в умовах інклюзивної освіти. *Забезпечення принципів поваги, захисту та реалізації прав дитини у цифровому середовищі: збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції* (м. Дніпро, 23 листопада 2023 р.). Дніпро, 2023. URL: https://www.dnu.dp.ua/docs/ndc/2023/materiali%20konf/Zbirnyk_Konf_Zahyst%20prav_dytny_v_cifrovomu_sviti.pdf#page=244 (дата звернення: 20.10.2024).
13. Лопуга Г. В., Решетилова В. М., Михайленко Ю. М. Особливості інклюзивної освіти в загальноосвітніх навчальних закладах. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2023. № 1 (355). С. 88–95. URL: <http://hdl.handle.net/123456789/9766> (дата звернення: 20.10.2024).
14. Calderón-Almendros I., Moreno-Parra J. J., Vila-Merino E. S. Education, power, and segregation. The psychoeducational report as an obstacle to inclusive education. *International Journal of Inclusive Education*. 2024. Vol. 28. № 11. P. 2424–2437. DOI: <https://doi.org/10.1080/13603116.2022.2108512>
15. Raknes S., Chorna T. The Helping Hand in Ukraine: feasibility and potential impact. *Pilot and Feasibility Studies*. 2024. Vol. 10. № 1. DOI: <https://doi.org/10.1186/s40814-024-01520-5>

References:

1. Nedashkivska, T. Ye. (2019). *Eksperyment u psykholinhvistytsi (z dosvidu roboty) : monohrafiia [Experiment in Psycholinguistics (from Work Experience): Monograph]*. Zhytomyr : Vyd-vo ZhDU im. I. Franka. Retrieved from: <https://journals.kpdi.in.ua/index.php/swp/article/view/111> [in Ukrainian].

2. Skrypnyk, A. Yu., & Mykhailik, A. O. (2023). «Motyvatsiia» i «motyv» yak zasib psykholoho-pedahohichnoi aktyvizatsii uchniv [«Motivation» and «motive» as a means of psychological and pedagogical activation of students]. *Sotsialna robota ta psykholohiia : osvita i nauka. – Social Work and Psychology: Education and Science*, 2, 32–37. Retrieved from: <https://journals.kpdi.in.ua/index.php/swp/article/view/111>. [in Ukrainian].

3. Ho, F. C. (2022). Collaborative Mode of Professional Development for Teachers of Students with Autism Spectrum Disorder. *Promoting Collaborative Learning Cultures to Help Teachers Support Students with Autism Spectrum Disorder*. Singapore : Springer Nature Singapore, 211–224. Retrieved from: https://www.researchgate.net/publication/361783573_Collaborative_Mode_of_Professional_Development_for_Teachers_of_Students_with_Autism_Spectrum_Disorder

4. Slowík, J., Šafránková, D., & Zachová, M. (2022). Support for teachers in the inclusive education of pupils with special educational needs: experience from primary schools in the Czech Republic. *European Journal of Special Needs Education*. 37 (3), 447–460. DOI:10.1080/08856257.2021.1894400

5. Matiushchenko, I., & Vasylenko, V. (2024). Rol pryntsyphu svidomosti v orhanizatsii psykholoho-pedahohichnoho suprovodu starshoklasnykiv z mentalnymy porushenniamy [The role of the principle of consciousness in organizing psychological and pedagogical support for high school students with mental disorders]. *Osvita osib z osoblyvymy potrebamy: shliakhy rozbudovy. – Education for individuals with special needs: pathways to development*, 1 (24), 164–179. DOI: <https://doi.org/10.33189/epsn.v1i24.246> [in Ukrainian].

6. Ivanenko, N. V., & Kozak, L. V. (2022). Pedahohichniy suprovid ditei doshkilnoho viku yak psykholoho-pedahohichna problema [Pedagogical support for preschool children as a psychological-pedagogical problem]. *Perspektyvy ta innovatsii nauky. Seriiia «Pedahohika», Seriiia «Psykholohiia», Seriiia «Medytsyna» – Perspectives and Innovations in Science. Series “Pedagogy”, Series “Psychology”, Series “Medicine*, 1 (6), 173–183. Retrieved from: <http://perspectives.pp.ua/index.php/pis/index> [in Ukrainian].

7. Navy, S. L. (2020). Theory of human motivation – Abraham Maslow. In: Akpan, B., Kennedy, T.J. (eds) *Science Education in Theory and Practice*. Springer Texts in Education. Springer, Cham, 17–28. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-030-43620-9_2

8. Rapp, A. C., & Corral-Granados, A. (2024). Understanding inclusive education – a theoretical contribution from system theory and the constructionist perspective. *International Journal of Inclusive Education*, 28 (4), 423–439. DOI: <https://doi.org/10.1080/13603116.2021.1946725>

9. Mansur, H., Utama, A. H., Mohd Yasin, M. H., Sari, N. P., Jamaludin, K. A., & Pinandhita, F. (2023). Development of Inclusive Education Learning Design in the Era of Society 5.0. *Social Sciences*, 12 (1). DOI: <https://doi.org/10.3390/socsci12010035>

10. Xie, Z., Deng, & M., Zhu, Z. (2024). From regular education teachers to special educators: The role transformation of resource room teachers in Chinese inclusive education schools. *International Journal of Inclusive Education*, 28 (6), 857–874. DOI: <https://doi.org/10.1080/13603116.2021.1968516>

11. Familiarska, L. L. (2023). Tsyfrovi tekhnolohii dlia rozbudovy inkluzyvnoho osvitnoho seredovyshcha [Digital technologies for building an inclusive educational environment]. *Vidkryte osvitnie e-seredovyshche suchasnoho universytetu – Open educational e-environment of a modern university*, 15, 151–162. DOI: <https://doi.org/10.28925/2414-0325.2023.1512> [in Ukrainian].

12. Lypkan, S. V. (2023). Problema formuvannia u ditei iz osoblyvymy osvitnimy potrebamy emotsiino-volovoi hotovnosti do shkoly v umovakh inkluzyvnoi osvity [The problem of forming emotional and volitional readiness for school in children with special educational needs

in the context of inclusive education]. *Zabezpechennia pryntsyypiv povahy, zakhystu ta realizatsii prav dytyny u tsyfrovomu seredovyshchi: zbirnyk materialiv Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii – Ensuring the principles of respect, protection and realization of children's rights in the digital environment: a collection of materials of the All-Ukrainian Scientific and Practical Conference (Dnipro, November 23, 2023). Dnipro*. Retrieved from: https://www.dnu.dp.ua/docs/ndc/2023/materiali%20konf/Zbirnyk_Konf_Zahyst%20prav_dytny_v_cifrovomu_sviti.pdf#page=244 [in Ukrainian].

13. Lopuha, H. V., Reshetylova, V. M., & Mykhailenko, Yu. M. (2023). Osoblyvosti inkluzyvnoi osvity v zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladakh [Features of inclusive education in general education institutions]. *Visnyk Luhanskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka – Bulletin of Luhansk Taras Shevchenko National University*, 1 (355), 88–95. Retrieved from: <http://hdl.handle.net/123456789/9766> [in Ukrainian].

14. Calderón-Almendros, I., Moreno-Parra, J. J., & Vila-Merino, E. S. (2024). Education, power, and segregation. *The psychoeducational report as an obstacle to inclusive education. International Journal of Inclusive Education*, 28 (11), 2424–2437. DOI: <https://doi.org/10.1080/13603116.2022.2108512>

15. Raknes, S., & Chorna, T. (2024). The Helping Hand in Ukraine: feasibility and potential impact. *Pilot and Feasibility Studies*, 10 (1). DOI: <https://doi.org/10.1186/s40814-024-01520-5>

УДК 159.947.5:[355.422/.424:355.08]:355.513

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11\(39\)-1741-1754](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11(39)-1741-1754)

Гуляк Уляна Миколаївна ад'юнкт кафедри суспільних наук, підполковник, Національний університет оборони України, <https://orcid.org/0000-0002-0625-7814>

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ДИНАМІКИ МОТИВАЦІЙНО-ЦІННІСНИХ ДЕТЕРМІНАНТ БОЙОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ЗС УКРАЇНИ ПРИЗВАНИХ ПО МОБІЛІЗАЦІЇ НА ОСОБЛИВИЙ ПЕРІОД

Анотація. У статті відображено результати проведення порівняльного аналізу мотиваційно-ціннісних детермінант бойової діяльності офіцерів та сержантів і солдатів ЗС України призваних по мобілізації на особливий період, що дозволив встановити певні відмінності у їх ціннісних орієнтаціях, мотиваційних потребах і соціально-психологічних характеристиках. Врахування цих відмінностей є ключовим при розробці ефективних програм психологічної підтримки та корекції мотиваційно-ціннісної сфери особистості військовослужбовця.

Значна частина дослідження присвячена створенню тренінгових програм, що спрямовані на підтримання та розвиток мотивації військовослужбовців через цілий ряд психологічних інтервенцій. Зокрема, тренінгові програми для офіцерів і сержантів та солдатів відрізняються за акцентами, але мають спільні елементи, такі як: розвиток соціальної підтримки, підвищення зацікавленості роботою, формування лідерських якостей, стимулювання самовдосконалення та пошук балансу між груповими нормами і проявом індивідуальної ініціативи.

Особливий акцент зроблено на доведенні ефективності тренінгових програм. Після проведення тренінгів спостерігалися статистично значущі покращення у ключових мотиваційних показниках, таких як соціальна підтримка, зацікавленість роботою, внутрішня мотивація, зниження рівня безособової мотивації, а також підвищення рівня самовдосконалення і соціальної взаємодії. Зокрема, офіцери почали вбачати цінність у своїй діяльності через підтримку з боку колег і керівництва, а сержанти та солдати продемонстрували зростання у показниках лідерських якостей та інтересу до виконуваних завдань.

Розроблені тренінгові програми можуть стати ефективним інструментом у системі підготовки військовослужбовців, оскільки їх вплив на мотиваційні показники доведено емпірично, і вони можуть бути імплементовані в систему психологічної підготовки особового складу для підтримання високого рівня

професійної ефективності та бойового духу. Зроблено висновок, що динаміка прояву мотиваційно-ціннісних детермінант бойової діяльності військовослужбовців Збройних Сил України, призваних по мобілізації на особливий період, шляхом оцінки результатів психологічних тренінгів, спрямованих на підвищення їхньої мотивації та ефективності, але й вказують на практичну цінність таких тренінгів для підвищення бойової готовності та ефективності військових підрозділів.

Ключові слова: мотивація, цінності, мотиваційно-ціннісні детермінанти, психологічна підготовка, психологічна корекція, модель, психологічний тренінг, бойова діяльність, військовослужбовці.

Huliak Uliana Mykolayivna Adjunct of the Department of Social Sciences, Lieutenant Colonel, National University of Defense of Ukraine, <https://orcid.org/0000-0002-0625-7814>

RESULTS OF THE RESEARCH OF THE DYNAMICS OF THE MOTIVATION AND VALUE DETERMINANTS OF THE COMBAT ACTIVITIES OF MILITARY OFFICERS OF THE ARMED FORCES OF UKRAINE WHO ARE CALLED UP FOR MOBILIZATION FOR A SPECIAL PERIOD

Abstract. The article reflects the results of a comparative analysis of the motivational and value determinants of combat activity of officers and sergeants and soldiers of the Armed Forces of Ukraine called up for mobilisation for a special period, which allowed to establish certain differences in their value orientations, motivational needs and socio-psychological characteristics. Taking these differences into account is key when developing effective programmes of psychological support and correction of the motivational and value sphere of a serviceman's personality.

A significant part of the study is devoted to the creation of training programmes aimed at maintaining and developing the motivation of military personnel through a range of psychological interventions. In particular, training programmes for officers and NCOs and soldiers differ in their emphasis, but share common elements, such as developing social support, increasing work engagement, building leadership skills, stimulating self-improvement, and finding a balance between group norms and individual initiative.

Particular emphasis was placed on proving the effectiveness of the training programmes. After the trainings, statistically significant improvements were observed in key motivational indicators such as social support, job satisfaction, intrinsic motivation, reduced impersonal motivation, and increased self-improvement and social interaction. In particular, officers began to see value in their work through the support of their peers and superiors, while NCOs and soldiers showed an increase in leadership skills and interest in their tasks.

The developed training programmes can become an effective tool in the military training system, as their impact on motivational indicators has been empirically proven, and they can be implemented in the system of psychological training of personnel to maintain a high level of professional efficiency and morale. It was concluded that the dynamics of the manifestation of motivational and value determinants of the combat activity of servicemen of the Armed Forces of Ukraine, called up for mobilization for a special period, by evaluating the results of psychological trainings aimed at increasing their motivation and efficiency, but also indicate the practical value of such trainings for increasing combat readiness and effectiveness of military units.

Keywords: motivation, values, motivational and value determinants, psychological training, psychological correction, model, psychological training, combat activity, military personnel.

Постановка проблеми. Мотивація військовослужбовців, особливо в умовах бойових дій, є критичним чинником для забезпечення їх ефективності та бойової готовності. Незважаючи на значну кількість досліджень у цій сфері, залишається недостатньо вивченим питання динаміки мотиваційно-ціннісних детермінант у військовослужбовців, призваних по мобілізації на особливий період в умовах бойових дій. Ця проблема є актуальною, оскільки успішне виконання бойових завдань значною мірою залежить від психологічної стійкості та внутрішньої мотивації військовослужбовців.

Крім того, виникає потреба у розробці та впровадженні ефективних психологічних інтервенцій, таких як психологічний тренінг, які могли б підтримувати та посилювати мотивацію військовослужбовців на різних рівнях їх службової діяльності. Проблема полягає у виявленні специфічних мотиваційних чинників для різних категорій військовослужбовців (офіцерів, сержантів і солдатів) та розробці відповідних програм психологічної підтримки, які були б адаптовані до їх мотиваційних потреб, ціннісних орієнтацій та умов служби.

Відсутність достатніх емпіричних даних щодо впливу таких програм на мотиваційно-ціннісну сферу військовослужбовців створює додаткові труднощі у створенні ефективної системи психологічної підготовки у військових підрозділах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз праць, що формують теоретико-методологічну основу вивчення мотиваційно-ціннісної сфери особистості в екстремальних умовах, є важливим у контексті нашого дослідження. Згідно з теорією соціальної ідентичності [10], почуття приналежності до групи та визнання з боку значущих інших є ключовими чинниками мотивації, що узгоджується з теорією соціальної підтримки [4], яка вказує на важливість міцних соціальних зв'язків для збереження психологічного благополуччя в умовах військової служби. Крім того, важливим є врахування

концепції конформності [2] за якою груповий тиск і прийняття загальних цінностей сприяють збереженню єдності та ефективності підрозділу. Водночас дослідження Merton [9] підкреслює, що, хоча конформність важлива для стабільності організацій, її надмірність може пригнічувати креативність та інноваційність. У цьому контексті важливо виокремити теорію само детермінації [5], яка підкреслює важливість інтересу до роботи як елемента внутрішньої мотивації. Важливим аспектом теорії самодетермінації є автономія, компетенція та приналежність, які підтримують внутрішню мотивацію, що також підтверджується дослідженнями про стійкість до стресу та ефективність у бойових умовах військовослужбовців із високою внутрішньою мотивацією [3].

Концепція мотивації до досягнення [8] стверджує, що індивіди, які прагнуть до самовдосконалення, більш мотивовані та ефективні в досягненні своїх цілей.

У дослідженні В. Осьодла та Л. Будагьянц моральна готовність як перший складник особистісної готовності військовослужбовця до виконання службово-бойових завдань деталізується через такі показники, як: 1) усвідомлення обов'язку, відповідальності, 2) усвідомлення небезпеки для власного життя, 3) усвідомлення соціального та особистісного сенсу службової діяльності, 4) активна життєва позиція, 5) самокритичність, 6) потреба у військово-професійному самовдосконаленні [1]

Аналіз мотиваційних теорій дозволив сформулювати припущення про важливість соціальної підтримки, внутрішньої мотивації, особистісного сенсу, різноманітності роботи та особистісного розвитку для підтримки мотивації військовослужбовців, що у свою чергу є важливим для розробки програм мотиваційної підтримки, які враховують специфіку їх ціннісних орієнтацій та мотиваційних потреб.

Метою статті є дослідження динаміки мотиваційно-ціннісних детермінант бойової діяльності військовослужбовців Збройних Сил України, призваних по мобілізації на особливий період, шляхом імплементації розроблених психологічних тренінгів у систему психологічної підготовки військ (сил).

Методи дослідження. Теоретичні: аналіз наукових джерел із теми дослідження, синтез, узагальнення наукових підходів для розробки програми психологічного тренінгу; емпіричні: психологічний експеримент – для виявлення динаміки розвитку в показниках та проявах мотиваційно-ціннісних детермінант військовослужбовців Збройних Сил України в умовах бойових дій, апробації програми психологічного тренінгу корекції мотиваційно-ціннісних детермінант бойової діяльності військовослужбовців за призовом по мобілізації на особливий період; статистичні методи – t-критерій рівності середніх для незалежних вибірок, критерій рівності дисперсій Лівіня для дослідження мотиваційно-ціннісних детермінант військовослужбовців Збройних Сил України в умовах бойових дій; t-критерій рівності середніх для залежних вибірок – для визначення ефективності експериментального впливу.

Виклад основного матеріалу. З метою дослідження динаміки прояву мотиваційно-ціннісних детермінант бойової діяльності військовослужбовців Збройних Сил України, призваних по мобілізації на особливий період, нами було проведено експериментальне дослідження, що передбачало кілька етапів.

На першому етапі було проведено діагностування мотиваційно-ціннісних детермінант вказаної категорії військовослужбовців із використанням діагностичних методик: “Портрет цінностей” Ш. Шварца; Опитувальник мотиваційного профілю особистості Річі-Мартіна; “Опитувальник казуальних орієнтацій” Е. Десі та Р. Райана; “Мотивація до успіху” Т. Елерса; “Мотивація до уникнення невдач” Т. Елерса; “Опитувальник мотиваційних джерел” Д. Барбуто та Р. Сколка та авторського опитувальника “Мотиваційно-ціннісні детермінанти бойової діяльності”. Дослідження впливу особистісних цінностей та мотиваційно-ціннісних детермінант на бойову діяльність військовослужбовців, передбачало проведення опитування методом інтерв’ю з подальшим якісним та кількісним контент-аналізом.

Емпіричне дослідження проводилось протягом 2021-2024 років на базі військових частин Збройних Сил України. У констатувальному етапі дослідження взяли участь 447 військовослужбовців Збройних Сил України (із них офіцерського складу – 229, сержанти/солдати – 218). До формувального та контрольного етапів психологічного експерименту було залучено 35 військовослужбовців, які утворили дві групи по 16 та 19 осіб відповідно до категорії (офіцери/сержанти і солдати). До дослідження залучалися респонденти із бойовим досвідом, які безпосередньо брали участь у бойових діях та були призвані на військову службу по мобілізації на особливий період.

Описовий та статистичний аналіз результатів діагностики дозволив сформулювати дві емпіричні моделі мотиваційно-ціннісних детермінант бойової діяльності військовослужбовців Збройних Сил України окремо по категоріях та встановити, що для офіцерів найбільший вплив на мотивацію мають соціальні фактори, зокрема визнання та конформність, які підкреслюють важливість соціального схвалення та дотримання норм. Водночас внутрішні процеси і безособова мотивація мають негативний вплив, що вказує на те, що особистісна залученість є ключовим фактором у підтриманні мотивації офіцерів.

Для сержантів та солдатів найбільш значущими детермінантами є соціальні контакти та цікавість праці, що свідчить про важливість соціальної підтримки та задоволення від виконання завдань. Важливу роль відіграють також можливість для самовдосконалення та здатність впливати на групові процеси через владу.

Дослідження мотиваційно-ціннісних детермінант бойової діяльності офіцерів та сержантів і солдатів ЗС України, на рівні моделей, показало наявність певних відмінностей між цими двома групами військовослужбовців. Ці відмінності можуть бути пояснені не лише специфікою їх професійної діяльності, але й різними соціально-психологічними характеристиками, які впливають на їх бойову мотивацію.

Отримані результати дозволити перейти на наступний етап дослідження, що передбачав розробку та реалізацію програм мотиваційної підтримки, які враховуватимуть специфіку ціннісних орієнтацій та мотиваційних потреб кожної з груп військовослужбовців.

Участь у психокорекційному тренінгу взяли 35 військовослужбовців, які утворили дві групи по 16 та 19 осіб відповідно до категорії (офіцери/сержанти і солдати). Розглянемо отримані результати зосереджуючи на кожній виокремленій категорії окремо.

За результатами емпіричного дослідження мотиваційно-ціннісних детермінант бойової діяльності офіцерів ЗС України нами визначено кілька ключових мішеней для психологічної корекції, які сприятимуть підтриманню та посиленню їхньої мотивації. Ці мішені можна розділити на кілька категорій:

Посилення соціальної підтримки та визнання, метою якої є: підтримувати і розвивати фактори, які забезпечують офіцерам відчуття визнання та приналежності до колективу.

Зменшення негативного впливу внутрішніх процесів та безособової мотивації, що має на меті зниження надмірної саморефлексії та відчуженості, що може негативно впливати на мотивацію.

Забезпечення цікавості та викликів у професійній діяльності з метою підтримки інтересу до роботи шляхом надання нових викликів та можливостей для професійного зростання.

Розвиток внутрішньої мотивації та самоконцепції з метою посилення внутрішньої мотивації та розвитку позитивної внутрішньої самоконцепції у офіцерів.

Інтеграція психологічної підтримки у повсякденну діяльність, що має на меті забезпечити підтримку мотивації військовослужбовців на постійній основі.

Застосування зазначених заходів допоможе не лише підтримувати, але й посилювати професійну мотивацію офіцерів ЗС України, що в кінцевому результаті сприятиме підвищенню ефективності їхньої бойової діяльності та загальної готовності до виконання поставлених завдань.

Згідно з моделлю мотиваційно-ціннісних детермінант бойової діяльності сержантів та солдатів ЗС України виокремлено наступні ключові мішені психологічної корекції для підтримки достатнього рівня та посилення мотивації. Розглянемо наступні категорії:

Підвищення рівня соціальної взаємодії та підтримки, що має на меті підтримку та розвиток соціальних контакти, що сприяють підвищенню мотивації сержантів та солдатів.

Збільшення зацікавленості та різноманітності в роботі з метою підтримувати та розвивати інтерес до виконуваних завдань, що сприяє підвищенню професійної мотивації.

Розвиток лідерських якостей і впливу з метою посилення відчуття впливу та контролю у професійній діяльності, що сприяє зростанню мотивації.

Сприяння самовдосконаленню та особистісному розвитку з метою підтримки та стимулювання бажання до самовдосконалення і професійного зростання.

Збалансування конформності та індивідуальної ініціативи, що має на меті підтримувати здоровий баланс між дотриманням соціальних норм і стимулюванням індивідуальної ініціативи.

Таким чином, на основі виділених мішеней було розроблено програму психологічного тренінгу для офіцерів ЗС України, загальною метою якого було підвищити рівень мотивації та ефективності офіцерів ЗС України через розвиток соціальної підтримки, зацікавленості в роботі, лідерських якостей, самовдосконалення та балансу між конформністю та індивідуальною ініціативою, а також програму психологічного тренінгу для сержантів і солдатів ЗС України.

Програма психологічного тренінгу для сержантів і солдатів ЗС України мала на меті підвищити рівень мотивації, професійної ефективності та психологічної стійкості сержантів і солдатів ЗС України шляхом розвитку соціальної взаємодії, зацікавленості в роботі, лідерських якостей, особистісного зростання та балансування між дотриманням групових норм і проявом індивідуальної ініціативи. Тренінг спрямований на створення умов, що сприяють зміцненню командного духу, підвищенню задоволеності службою та підтримці бойової готовності особового складу.

Загальна тривалість тренінгу складала 12 сесій по 2 години для обох груп військовослужбовців відповідно.

Після проведення тренінгу з підвищення мотивації серед відібраних офіцерів ЗС України було проведено аналіз змін серед 16 військовослужбовців у ключових мотиваційних показниках. Основною метою цього аналізу було виявити, як тренінг вплинув на мотиваційні детермінанти, що раніше були визначені як проблемні для цих офіцерів. Таблиця 1 узагальнює дані, що дозволяють оцінити ефективність тренінгу та визначити, які саме мотиваційні детермінанти зазнали позитивних змін під його впливом.

Таблиця 1

Вплив тренінгу на ключові мотиваційні показники офіцерів ЗС України: порівняння до та після тренінгу

Фактор мотивації	Середнє значення до тренінгу	Стандартне відхилення до тренінгу	Середнє значення після тренінгу	Стандартне відхилення після тренінгу	t-критерій	p-значення
Визнання	2.5	0.8	3.2	0.7	-3.45	0.003
Цікава праця	2.3	0.7	3.0	0.8	-2.9	0.007
Конформність	3.0	0.9	3.5	0.7	-2.8	0.008
Внутрішня мотивація	3.5	0.6	4.0	0.5	-4.0	0.001
Безособова мотивація	1.8	0.7	1.2	0.6	3.7	0.001
Соціальні контакти	2.7	0.6	3.5	0.5	-4.2	0.001
Самовдосконалення	2.9	0.8	3.5	0.7	-3.5	0.002

Отже, після проведеного тренінгу, спрямованого на підвищення мотивації серед офіцерів ЗС України, були зафіксовані значущі зміни в ключових мотиваційних чинниках. Зокрема, показник «Визнання» зріс з середнього значення 2.5 (стандартне відхилення 0.8) до 3.2 (стандартне відхилення 0.7). Ці зміни є статистично значущими, про що свідчить t-критерій, рівний -3.45, і значення p, яке становить 0.003. Це свідчить про те, що після тренінгу офіцери почали відчувати більшу підтримку та визнання з боку колег і керівництва, що позитивно вплинуло на їхню мотивацію.

Фактор «Цікава праця» також зазнав позитивних змін, де середнє значення зросло з 2.3 (стандартне відхилення 0.7) до 3.0 (стандартне відхилення 0.8). Значення t-критерію склало -2.9, а p-значення дорівнювало 0.007, що є статистично значущим результатом. Це свідчить про те, що офіцери почали знаходити свою роботу більш цікавою, що сприяє підвищенню їхньої залученості в процеси служби.

Показник «Конформність» зріс з 3.0 (стандартне відхилення 0.9) до 3.5 (стандартне відхилення 0.7), що також є статистично значущим зі значенням t-критерію -2.8 і p-значенням 0.008. Це може означати, що тренінг сприяв посиленню адаптації офіцерів до групових норм і цінностей, що покращило їхню взаємодію з командою.

Фактор «Внутрішня мотивація» показав значне зростання з 3.5 (стандартне відхилення 0.6) до 4.0 (стандартне відхилення 0.5). Значення t-критерію склало -4.0, а p-значення дорівнювало 0.001. Це свідчить про посилення внутрішньої мотивації офіцерів, що є критично важливим для підтримання їхньої ефективності в довгостроковій перспективі.

У випадку безособової мотивації, було зафіксовано значне зменшення цього показника з 1.8 (стандартне відхилення 0.7) до 1.2 (стандартне відхилення 0.6). Значення t-критерію склало 3.7, а p-значення дорівнювало 0.001, що вказує на те, що тренінг допоміг офіцерам зменшити почуття відчуженості та негативної саморефлексії.

Також було відзначено значне покращення у факторі «Соціальні контакти», де середнє значення зросло з 2.7 (стандартне відхилення 0.6) до 3.5 (стандартне відхилення 0.5), зі значенням t-критерію -4.2 і p-значенням 0.001. Це вказує на покращення якості соціальних зв'язків та підтримки серед офіцерів.

Фактор «Самовдосконалення» показав зростання з 2.9 (стандартне відхилення 0.8) до 3.5 (стандартне відхилення 0.7), зі значенням t-критерію -3.5 і p-значенням 0.002. Це означає, що тренінг сприяв підвищенню мотивації офіцерів до особистісного розвитку і вдосконалення, що є важливим для їхньої професійної та особистої ефективності.

Дискутуючи щодо результатів можна констатувати, що проведений тренінг суттєво вплинув на різні аспекти мотивації офіцерів ЗС України, що підтверджується статистично значущими змінами у ключових показниках. Ці результати мають важливі теоретичні та практичні наслідки.

По-перше, збільшення показника «Визнання» підкреслює важливість соціальної підтримки та визнання в контексті військової служби. Згідно з теорією соціальної ідентичності [10], почуття приналежності до групи та визнання з боку значущих інших є критичними чинниками, що впливають на мотивацію індивіда. Офіцери, які відчувають, що їхні досягнення цінуються, більш схильні до активної участі в колективній діяльності, що підвищує їхню внутрішню мотивацію і задоволеність службою.

Зміни в показнику «Цікава праця» підтверджують теорії мотивації, такі як теорія самодетермінації [5], яка стверджує, що інтерес до виконуваної роботи є важливим елементом внутрішньої мотивації. Зростання цього показника після тренінгу вказує на те, що підвищення різноманітності та складності завдань, а також можливість для особистісного зростання можуть суттєво покращити ставлення офіцерів до своїх службових обов'язків.

Фактор «Конформність», який також зріс після тренінгу, вказує на важливість групових норм та цінностей в контексті військової служби. Згідно з концепцією конформності [1] груповий тиск і прийняття загальних цінностей є важливими для збереження єдності та ефективності в підрозділі. Ці результати можуть свідчити про те, що тренінг допоміг офіцерам краще інтегруватися в колектив та прийняти спільні норми, що підвищило їхню мотивацію до служби.

Зростання внутрішньої мотивації підтверджує важливість особистісного розвитку та самоконцепції для офіцерів. Це узгоджується з результатами досліджень, які показують, що офіцери з високою внутрішньою мотивацією є більш стійкими до стресу та більш ефективними в умовах бойових дій [3]. Підвищення цього показника може бути результатом тренінгів, спрямованих на розвиток лідерських якостей та особистісного зростання, що сприяє формуванню позитивної самоконцепції.

Значне зниження безособової мотивації після тренінгу свідчить про те, що індивідуальні та групові психологічні консультації можуть суттєво зменшити почуття відчуженості та негативної саморефлексії серед офіцерів. Це важливо, оскільки низький рівень безособової мотивації пов'язаний з кращим психічним здоров'ям та вищою ефективністю на службі [6].

Покращення в соціальних контактах після тренінгу також підкреслює важливість міжособистісних стосунків у військовому середовищі. Відповідно до теорії соціальної підтримки [4], міцні соціальні зв'язки є критичними для підтримання психологічного благополуччя та мотивації в екстремальних умовах. Ці результати свідчать про те, що тренінг сприяв зміцненню взаємин серед офіцерів, що позитивно позначилося на їх мотивації.

Наостанок, зростання показника «Самовдосконалення» вказує на те, що тренінг стимулював офіцерів до особистісного розвитку. Це узгоджується з концепцією мотивації до досягнення [8], яка стверджує, що індивіди, які прагнуть до самовдосконалення, більш мотивовані та ефективні в досягненні

своїх цілей. Ці результати вказують на те, що програми, спрямовані на розвиток особистісних якостей, можуть суттєво підвищити мотивацію офіцерів до виконання службових обов'язків.

Для аналізу змін у мотиваційних показниках серед сержантів та солдатів після проведеного тренінгу, було відібрано 19 військовослужбовців, які, згідно з початковими даними, демонстрували потребу в психологічній корекції. Тренінг був спрямований на покращення соціальної взаємодії, підвищення зацікавленості в роботі, розвиток лідерських якостей, стимулювання самовдосконалення та балансування між конформністю та індивідуальною ініціативою.

На основі моделі мотиваційно-ціннісних детермінант було визначено ключові фактори, що можуть впливати на мотивацію сержантів та солдатів. У таблиці 2 були залишені лише ті показники, в яких відбулося статистично значуще покращення після проведення тренінгу. Це дозволяє оцінити ефективність психологічної корекції та її вплив на мотивацію військовослужбовців.

Таблиця 2

Вплив тренінгу на ключові мотиваційні показники сержантів та солдатів ЗС України: порівняння до та після тренінгу

Фактор мотивації	Середнє значення до тренінгу	Стандартне відхилення до тренінгу	Середнє значення після тренінгу	Стандартне відхилення після тренінгу	t-критерій	p-значення
Соціальні контакти	2.4	0.8	3.1	0.7	-3.12	0.004
Зацікавленість роботою	2.6	0.7	3.4	0.6	-3.8	0.002
Лідерські якості	2.8	0.6	3.6	0.5	-3.9	0.001
Самовдосконалення	2.5	0.7	3.3	0.6	-3.5	0.003
Конформність	3.1	0.7	3.7	0.6	-2.7	0.009
Ініціативність	2.7	0.6	3.4	0.7	-3.4	0.002

Аналізуючи ці дані, можна зробити висновок про те, які саме аспекти тренінгу мали найбільший вплив на мотивацію сержантів та солдатів, і, відповідно, які підходи можуть бути ефективними для подальшого розвитку їх мотиваційного потенціалу.

Результати показали, що тренінг суттєво покращив мотиваційні показники сержантів і солдатів. Зокрема, значне покращення спостерігалось у сфері соціальних контактів, де середнє значення зросло з 2.4 до 3.1 ($t = -3.12$, $p = 0.004$). Це підтверджує важливість соціальної підтримки у військових колективах, що є критично важливим фактором у підвищенні загальної мотивації військовослужбовців [4].

Зацікавленість роботою також зросла з 2.6 до 3.4 ($t = -3.8$, $p = 0.002$), що свідчить про успішне впровадження методів, спрямованих на уникнення монотонності та підвищення інтересу до виконуваних завдань [6]. Показник лідерських якостей також зріс, що підтверджує ефективність спеціалізованих тренінгів з розвитку лідерства, які сприяють підвищенню впевненості та відчуття відповідальності [3].

Значне покращення в сфері самовдосконалення, де показник зріс з 2.5 до 3.3 ($t = -3.5$, $p = 0.003$), вказує на те, що програми, спрямовані на особистісний розвиток і саморефлексію, сприяють підвищенню професійної мотивації. Це узгоджується з дослідженнями, що підкреслюють важливість самовдосконалення для професійного зростання [8].

Конформність та ініціативність також продемонстрували позитивні зміни після тренінгу, що вказує на досягнення балансу між дотриманням соціальних норм і стимулюванням індивідуальної ініціативи. Це особливо важливо у військовому контексті, де дотримання загальних норм необхідне для злагодженої роботи підрозділу, а ініціативність допомагає вирішувати нестандартні завдання.

Дискусія про результати тренінгу для сержантів та солдатів ЗС України вимагає детального розгляду змін у мотиваційних показниках, зокрема з використанням відповідних теорій і наукових джерел. Позитивні зміни, які були виявлені після проведення тренінгу, демонструють важливість цілеспрямованої психологічної корекції для підвищення мотивації та професійної задоволеності військовослужбовців.

Одним із ключових аспектів, що підтверджуються результатами, є важливість соціальної підтримки в колективі. Зростання показника соціальних контактів після тренінгу узгоджується з теорією соціальної підтримки, запропонованою Cohen і Wills [4], яка стверджує, що соціальні зв'язки та взаємодія є критично важливими для психологічного благополуччя і мотивації. Соціальна підтримка, згідно з їх дослідженнями, може зменшувати вплив стресових факторів та підвищувати загальну ефективність у виконанні професійних завдань. Таким чином, тренінги, що спрямовані на зміцнення командного духу та соціальної взаємодії, мають важливе значення для підвищення мотивації військовослужбовців.

Значне покращення показника зацікавленості в роботі свідчить про успішну реалізацію підходів, спрямованих на уникнення рутинності та монотонності у військовій службі. Це узгоджується з концепцією самодетермінації Deci і Ryan [5], яка підкреслює важливість автономії, компетенції та приналежності для підтримки внутрішньої мотивації. Надання можливостей для виконання нових і цікавих завдань, а також участь у професійному зростанні через ротацию завдань і розвиток нових навичок, сприяє підвищенню зацікавленості військовослужбовців у своїй роботі.

Покращення лідерських якостей серед сержантів та солдатів також є важливим результатом тренінгу. Лідерські якості, згідно з дослідженнями

Bartone et al. [3], тісно пов'язані з ефективністю військової служби та професійною мотивацією. Лідерство вимагає не лише технічних навичок, але й високого рівня емоційного інтелекту, здатності до ухвалення ефективних рішень та управління стресом. Проведені тренінги з лідерства допомогли підвищити ці показники, що в свою чергу покращило загальну мотивацію до бойової діяльності.

Значні зміни у сфері самовдосконалення та саморефлексії також підтверджують важливість психологічної підтримки та розвитку особистісного зростання у військовослужбовців. Теорія потреб Маслоу [7] підкреслює важливість самореалізації як найвищого рівня мотиваційної ієрархії. Створення умов для самовдосконалення, зокрема через індивідуальні плани розвитку та менторство, сприяє задоволенню цієї потреби, що позитивно впливає на професійну мотивацію та загальне задоволення службою.

Останнім важливим аспектом є зміни у показниках конформності та ініціативності. Згідно з дослідженнями Merton [9], конформність може бути необхідною для підтримання стабільності та злагодженості в організаціях, проте надмірна конформність може знижувати креативність і інноваційність. Результати тренінгу демонструють, що було досягнуто балансу між дотриманням норм і стимулюванням індивідуальної ініціативи, що дозволило підвищити мотивацію сержантів та солдатів, не порушуючи дисципліну і злагодженість підрозділу.

Отримані результати підтверджують, що цілеспрямовані психологічні інтервенції, спрямовані на посилення соціальної підтримки, розвиток лідерських якостей, стимулювання самовдосконалення та забезпечення різноманітності в роботі, можуть значно підвищити мотивацію та загальну задоволеність службою серед зазначеної категорії військовослужбовців.

Зокрема, покращення в соціальних контактах і зацікавленості роботою вказують на важливість створення умов, що сприяють соціальній взаємодії та уникненню рутинності в повсякденній діяльності. Посилення лідерських якостей і розвиток самовдосконалення підтверджують ефективність тренінгів, орієнтованих на особистісне зростання та формування позитивної самоконцепції серед сержантів та солдатів. Баланс між конформністю та ініціативністю, досягнутий після тренінгу, свідчить про необхідність підтримки здорового рівня групової інтеграції при одночасному стимулюванні індивідуальної творчості та відповідальності.

Висновки.

Таким чином, комплексне дослідження динаміки прояву мотиваційно-ціннісних детермінант бойової діяльності військовослужбовців Збройних Сил України, призваних по мобілізації на особливий період, шляхом оцінки результатів психологічних тренінгів, спрямованих на підвищення їхньої мотивації та ефективності не лише підкріплюють теоретичні припущення про важливість різних аспектів мотивації, але й вказують на практичну цінність

таких тренінгів для підвищення бойової готовності та ефективності військових підрозділів.

Після проведення тренінгів спостерігалися статистично значущі покращення у ключових мотиваційних показниках, таких як соціальна підтримка, зацікавленість роботою, внутрішня мотивація, зниження рівня безособової мотивації, а також підвищення рівня самовдосконалення і соціальної взаємодії. Зокрема, офіцери почали вбачати цінність у своїй діяльності через підтримку з боку колег і керівництва, а сержанти та солдати продемонстрували зростання у показниках лідерських якостей та інтересу до виконуваних завдань.

Враховуючи отримані дані, можна стверджувати, що проведені тренінги мають позитивний вплив на мотивацію військовослужбовців, що підтверджується статистично значущими змінами в ключових мотиваційних показниках. Це свідчить про те, що такі психокорекційні заходи є ефективними для підтримання високого рівня мотивації військовослужбовців і можуть бути імplementовані у систему психологічної підготовки військовослужбовців.

Перспектива подальших досліджень може полягати в дослідженні можливостей персоналізації тренінгових програм на основі індивідуальних траєкторій розвитку військовослужбовців, з урахуванням їхніх професійних досягнень, особистісних характеристик та мотиваційних потреб.

Література:

1. Осодло, В., Будагьянц, Л. (2023) Сучасні контексти концепту моральної готовності військовослужбовців. Вісник Національного університету оборони України, 3 (73), 106-114.
2. Asch, S. E. (1951). Effects of group pressure upon the modification and distortion of judgments. In H. Guetzkow (Ed.), *Groups, leadership, and men* (pp. 177–190). Carnegie Press.
3. Bartone, P. T., Kelly, D. R., & Matthews, M. D. (2008). Psychological hardiness predicts adaptability in military leaders: A prospective study. *International Journal of Selection and Assessment*, 16(1), 78-85. <https://doi.org/10.1111/j.1468-2389.2008.00412.x>
4. Cohen, S., & Wills, T. A. (1985). Stress, social support, and the buffering hypothesis. *Psychological Bulletin*, 98(2), 310–357. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.98.2.310>
5. Deci, E. L., & Ryan, R. M. (1985). *Intrinsic motivation and self-determination in human behaviour*. Springer Science & Business Media.
6. Maslach, C., & Leiter, M. P. (1997). *The truth about burnout: How organizations cause personal stress and what to do about it*. Jossey-Bass.
7. Maslow, A. H. (1943). A theory of human motivation. *Psychological Review*, 50(4), 370-396. <https://doi.org/10.1037/h0054346>.
8. McClelland, D. C. (1961). *The achieving society*. Free Press.
9. Merton, R. K. (1957). *Social theory and social structure*. Free Press.
10. Tajfel, H., & Turner, J. C. (1986). The social identity theory of intergroup behaviour. In S. Worchel & W. G. Austin (Eds.), *Psychology of intergroup relations* (pp. 7–24). Nelson-Hall.

References:

1. Osodlo, V., Budahiants, L. (2023) Suchasni konteksty kontseptu moralnoi hotovnosti viiskovosluzhbovtsiv [Modern contexts of the concept of moral readiness of military personnel.]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu obrony Ukrainy*, 3 (73), 106-114. [in Ukrainian]

УДК 378.011.3-051:316.613.4-057.87

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11\(39\)-1755-1766](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11(39)-1755-1766)

Джеджера Ольга Володимирівна старший викладач кафедри вікової і педагогічної психології, Рівненський державний гуманітарний університет, вул. С. Бандери, 12, м. Рівне, 33028, тел.: (050)210-46-36, <https://orcid.org/0000-0001-5471-703X>

Джеджера Клавдія Віталіївна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки і психології дошкільної та спеціальної освіти, Рівненський державний гуманітарний університет, вул. С. Бандери, 12, м. Рівне, 33028, тел. (096) 826-67-26, <https://orcid.org/0000-0003-1052-9584>

ВЗАЄМИНИ З ВИКЛАДАЧЕМ ЯК ЧИННИК ВПЛИВУ НА ЕМОЦІЙНІ ПЕРЕЖИВАННЯ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Анотація. У статті представлено аналіз особливостей взаємин у системі «студенти-викладач» як чинника впливу на емоційні переживання здобувачів вищої освіти, а через них – на результативність їхньої навчальної діяльності.

З'ясовано, що за своєю сутністю такі взаємини є особливим різновидом обопільних зв'язків і взаємних впливів, які виникають в освітньому середовищі з приводу цілеспрямованого виконання їх учасниками спільної діяльності (учіння, викладання) і супроводжуються емоційними переживаннями та відповідними їм інтерактивними діями.

Встановлено, що у зв'язку зі статусно-рольовими відмінностями, пов'язаними з офіційною регламентованістю виконуваних функцій (здобувача вищої освіти; організатора навчальної діяльності), викладач є ініціатором взаємин, значною мірою націленим на отримання навчального результату, в той час як для студентів вони мають виразне особистісне значення, що зумовлює потребу в комфортній, гармонійній взаємодії з педагогом.

Виявлено, що взаємини між студентами і педагогом зумовлені передусім якістю емоційно-ціннісного ставлення один до одного, яке виробляється залежно від їхніх ціннісних установок та особистісних якостей, а також від рівня професіоналізму викладача, сформованості його особистісних і професійних якостей: комунікативних, моральних, когнітивних, конативних.

Наведено результати опитування, на підставі яких констатовано, що на загальному тлі здебільшого позитивних взаємин, окремі здобувачі характеризуються негативним ставленням до викладачів, що є наслідком невеликого досвіду педагогічного спілкування, а поодинокі педагоги зберігають стереотипні, передусім авторитарні підходи до їх побудови, вдаються при цьому до педагогічних помилок.

Висловлено думку про те, що студенти потребують допомоги в аспекті оптимізації емоційних переживань, яка може бути реалізована шляхом покращення взаємин з викладачами, зокрема подальшого розвитку позитивної комунікації (виявлення уваги, розуміння, підбадьорювання, емоційного підкріплення), партнерства, позбавлення від педагогічних помилок і стереотипів, що вимагає від педагога особистісного і професійного вдосконалення.

Ключові слова: взаємини, гармонійні взаємини, дисгармонійні взаємини, емоційне переживання, педагогічне спілкування, позитивна комунікація.

Dzhedzhera Olha Volodymyrivna senior lecturer of the Department of Age and Pedagogical Psychology, Rivne State Humanitarian University, St. S. Bandery, 12, Rivne, 33028, tel. (050)210-46-36, <https://orcid.org/0000-0001-5471-703X>

Dzhedzhera Klavdia Vitaliyvna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Pedagogy and Psychology of Preschool and Special Education, Rivne State Humanitarian University, St. S. Bandery, 12, Rivne, 33028, tel. (096) 826-67-26, <https://orcid.org/0000-0003-1052-9584>

RELATIONS WITH THE TEACHER AS A FACTOR OF INFLUENCE ON THE EMOTIONAL EXPERIENCES OF HIGHER EDUCATION ACQUIRES

Abstract. The article presents an analysis of the peculiarities of the relationship in the "student-teacher" system as a factor influencing the emotional experiences of students of higher education, and through them, the effectiveness of their educational activities.

It has been found that, by their nature, such relationships are a special type of mutual ties and mutual influences that arise in the educational environment due to the purposeful implementation of them by the participants of joint activities (learning, teaching) and are accompanied by emotional experiences and corresponding interactive actions.

It was established that in connection with the status-role differences associated with the official regulation of the performed functions (higher education acquirer; organizer of educational activities), the teacher is the initiator of relationships, largely aimed at obtaining an educational result, while for students they have a distinct personal meaning, which determines the need for a comfortable, harmonious interaction with the teacher.

It was found that the relationship between students and the teacher is determined primarily by the quality of the emotional and value attitude towards each other, which is produced depending on their value attitudes and personal

qualities, as well as on the level of professionalism of the teacher, the formation of his personal and professional qualities: communicative, moral, cognitive, conative

The results of the survey are presented, based on which it was established that against the general background of mostly positive relationships, individual students are characterized by a negative attitude towards teachers, which is a consequence of unsuccessful experience in pedagogical communication, and individual teachers retain stereotypical, primarily authoritarian approaches to their construction, while resorting to pedagogical errors.

The opinion is expressed that students need help in the aspect of optimizing emotional experiences, which can be implemented by improving relations with teachers, in particular further development of positive communication (showing attention, understanding, encouragement, emotional reinforcement), partnership, getting rid of pedagogical mistakes and stereotypes, which requires personal and professional improvement from the teacher.

Keywords: relationships, harmonious relationships, disharmonious relationships, emotional experience, pedagogical communication, positive communication.

Постановка проблеми. Сьогодні, коли в Україні третій рік поспіль триває повномасштабна війна, життя кожної людини наповнене тривогою і хвилюванням, що суттєво позначається на якості її життя та діяльності. Підвищена стресогенність сучасних подій впливає і на результати навчання студентів закладів вищої освіти У зв'язку з цим перед вищою школою постає невідкладне завдання – у цих складних емоційних умовах забезпечити продуктивну підготовку професіоналів – інтелектуальної суспільної еліти, яка невдовзі має вирішувати чимало важливих проблем задля перемоги і відбудови країни. Очевидно, що у зв'язку з об'єктивною складністю зовнішніх обставин, в яких перебуває суспільство і, зокрема, інститут освіти, варто звернути увагу на внутрішні ресурси вищої школи, одним з яких є комфортне освітнє середовище, отже, й ті взаємини, які складаються у ньому між учасниками освітнього процесу, передусім – між студентами і викладачами.

Адже незважаючи на тривалу історію теоретичних роздумів та емпіричних пошуків оптимальних характеристики таких взаємин, які розпочались ще в античну добу (Аристотель, Квінтіліан, Конфуцій, Платон, Сократ) і продовжуються донині, їх реалізація у практиці педагогічного спілкування є неоднозначною й не завжди успішною. На загальному тлі позитивної психологічної атмосфери, що переважає в комунікативному просторі освітніх закладів, трапляються й випадки порушень її комфортності, які викликають негативні переживання і є несприятливими для навчальної мотивації та ефективності навчання здобувачів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Незважаючи на наявність численних роздумів і порад з боку видатних мислителів і педагогів, суто наукові розробки проблеми взаємин між студентами та викладачами розпочались наприкінці ХХ століття (Н. Гапон, Г. Микитюк, А. Панькевич, Г. Пономарьова, Т. Равчина, В. Юрченко) і найчастіше здійснюються у зв'язку з дослідженням загального феномена міжлюдських відносин (І. Булах, Л. Долінська, Т. Лірі, Р. Мей, Н. Мухіна, Л. Орбан-Лембрик, Е. Шостром), а також у контексті наукового аналізу значно ширшої проблематики – педагогічного спілкування та поведінки педагога по відношенню до своїх підопічних. Результати досліджень психологічних (О. Анатольєва, М. Баран, І. Васькович, М. Гнатик, В. Зливков, О. Корніяка, К. Косминя, О. Коханова, С. Лукомська, Л. Подоляк, М. Тоба, В. Юрченко, Л. Савенкова, В. Сгадова, Л. Борисенко), педагогічних (І. Бех, Н. Бутенко, Н. Волкова, Л. Костик, О. Листопад, Г. Мешко, Т. Слюсар) та морально-етичних (Г. Васянович, Н. Васюкова, В. Горбунова, К. Дубовик, Р. Лиман, Л. Хоружа) аспектів педагогічного спілкування підтверджують, що в його процесі завжди складаються певні взаємини між педагогами та їхніми учнями, які неодмінно викликають різноманітні емоції і почуття, позначаються на емоційних станах, діяльності і поведінці особистості, загалом впливають на її розвиток. Вивченню цього аспекту взаємин присвятили свої зусилля В. Власенко, І. Гапійчук, Х. Дзюнь, І. Зарішняк, Г. Микитюк, Т. Окольніча, С. Павленко, О. Павленкова, А. Сидорова, І. Ткаченко, В. Юрченко. Кращому розумінню можливостей побудови оптимальних взаємин у цій системі допомагають праці, в яких обґрунтовується необхідність гуманізації освітнього середовища закладів освіти (І. Бех, Р. Беланова, Г. Білоконь, А. Бойко, О. Гомонюк, О. Жванія, Т. Кадлубович, В. Лопатинська, О. Сухомлинська).

Мета статті полягає у виявленні особливостей взаємин у системі «студент-викладач» та основних чинників їх впливу на емоційні переживання студентів.

Виклад основного матеріалу. У науковому обігу термін «взаємини» використовують для позначення одного з аспектів спілкування і нерідко вживають у зв'язку з такими явищами, як взаємодія, відносини, стосунки, вважаючи їх тотожними або близькими за своїм значенням. Так, у словнику української мови взаємини визначаються як стосунки між ким-небудь або чим-небудь [1]. При цьому у наукових працях лексема «взаємини» («взаємо-відносини») здебільшого використовується для позначення зв'язків між людьми як суб'єктами спілкування, їх взаємного ставлення один до одного [2].

Зокрема в аналітичній статті І. Жмайло, присвяченій аналізу сутності взаємин між людьми (міжособистісних взаємин), зроблено висновок про те, що цей феномен є складним утворенням, яке: по-перше, охоплює довгострокові взаємні зв'язки і водночас впливи людей один на одного; по-друге, виникає в процесі їхньої сумісної діяльності; по-третє, «характеризується

єдністю та взаємообумовленістю процесів пізнання та спілкування людей, що беруть участь в цій діяльності» [3, с. 154]. Згідно з висновкам авторки взаємини мають яскраво виражений емоційний характер – вони «виникають і складаються на основі певних почуттів, які народжуються у людей по відношенню один до одного» і зумовлюють їх якість і зміст [3, с. 149]. Відтак кожна подія у взаєминах наповнена емоціями, що виявляються у ставленні (усвідомленні того, що подобається/не подобається у цих зв'язках); емоційних переживаннях учасників із приводу зв'язків між ними (провідний аспект взаємин); інтерактивних діях (поведінці), зміст яких залежить від ставлення партнерів один до одного [3, с. 154].

Разом з тим, дослідники підкреслюють, що специфіка педагогічної взаємодії і взаємин, в якій вони реалізуються, залежить як від особистісних якостей учасників, так і від специфіки середовища, в якому вони складаються, – коли «психологічні механізми педагогічної взаємодії постають як узгодження власних дій з вимогами суспільного, групового, міжособистісного оточення» [4, с. 5-6]. Оскільки, як відомо, взаємини в системі «студенти-викладач» складаються в середовищі закладу вищої освіти і зумовлені обов'язковою залученістю їх суб'єктів до конкретного виду діяльності (учіння або викладання) та педагогічного спілкування, що відбуваються у ході освітнього процесу, то бачимо доцільним трактування, згідно з яким вони розуміються як цілеспрямована взаємодія суб'єктів освітнього процесу, «детермінована метою й завданнями спільної навчально-професійної діяльності», що «визначається соціально-рольовими функціями партнерів, особливостями й закономірностями педагогічного спілкування» в умовах закладу вищої освіти [5, с. 132]. Важливо наголосити, що такі взаємини мають доволі складну структуру. З погляду Н. Гапон, її елементами є: мотивація, представлена в інтересі та потребі учасників педагогічної взаємодії у взаємних відносинах; взаємопізнання, що полягає у взаємному сприйнятті й оцінці партнера, себе у взаєминах та своїх взаємин з ним; емоції та почуття, які виникають з приводу взаємин (задоволення або незадоволення, комфорт чи дискомфорт тощо); тип поведінки, який охоплює засоби і способи педагогічного спілкування та відображається у його стилі [6].

У контексті сучасної освітньої парадигми ідеальні взаємини між студентами та викладачами бачимо побудованими в доцільних параметрах забезпечення всебічного розвитку особистості професіонала (загальна мета професійної підготовки), що реалізується в процесі партнерського педагогічного спілкування відповідно до потреб та інтересів його учасників через виконання функцій здобувача вищої освіти і викладача у сприятливих (комфортних) умовах освітнього закладу та супроводжується переживанням позитивних емоцій і почуттів. При цьому підкреслимо, що у таких взаєминах, які носять водночас діловий і міжособистісний характер, провідна роль належить педагогу як їх ініціатору й організатору та водночас – суб'єкту

впливу на освітній процес і, зокрема, на розвиток особистості студента [7]. Зміст і якість такого впливу залежить від особистості педагога, передусім – від його професійних якостей.

Проведені дослідження [5; 6; 8] засвідчують, що кожна зі сторін у цих взаєминах має щодо них неоднакові потреби. У зв'язку з наявністю помітної статусно-рольової відмінності вони «посідають різне місце в системі цінностей викладача й студента»: якщо викладачі акцентують на цінності взаємин як засобу досягнення результатів навчання і виховання, то «для студентів вони мають більшу особистісну значущість і через це викликають сильніше переживання» [5, с. 134]. Тобто студенти мають більш виразну потребу в позитивних, довірчих взаєминах – їм важливо «знати, що вони можуть говорити з викладачем про речі, які їх хвилюють, ... що в спілкуванні з викладачем разом можна знайти мудрі відповіді, розмірковувати й робити висновки» [8]. Задоволення цієї потреби стає особливо важливим у стресогенних умовах війни, які суттєво впливають на адаптаційні можливості всіх українців, викликають багато негативних переживань, утворюють загальний несприятливий емоційний фон для всього, що сприймається, детермінують таким чином діяльність і поведінку.

Як засвідчує практика, реальні взаємини студентів з викладачами є різноманітними і супроводжуються широким спектром емоційних переживань: від радості і задоволення, що виникають завдяки успішній співпраці з одними викладачами, до розчарування й тривоги – внаслідок дискомфортної взаємодії з іншими. Дослідники пояснюють їх успішність (комфортність, гармонійність) або неуспішність (дисконфортність, дисгармонійність) впливом різноманітних факторів: наприклад, емоційного стану, стилю спілкування, педагогічної тактики викладача, що передається через його слово і поведінку [9, с. 125]; ціннісно-сміслових позицій педагога «як носія смислів професійної діяльності» і здобувачів освіти [10, с. 186]. Викладене підтверджує, що взаємини між студентами і педагогом зумовлені передусім якістю емоційно-ціннісного ставлення один до одного, яке виробляється залежно від їхніх ціннісних установок та особистісних якостей, а також від рівня професіоналізму викладача.

Ціннісні установки надають їм смислової визначеності, згідно з якою виробляється готовність оцінювати один одного за певними критеріями. У сучасному розумінні – це цінності добра, любові, людяності, які, за словами відомого українського вченого Г. Васяновича, спрямовують педагога до «добра-зустрічі», відображеного в його погляді; «добра-слова», втіленого у словах, та «добра-дії», що сприяє досягненню вихованцями блага й захисту від зла [11, с. 89-90]. Водночас традиційне уявлення про ідеальне ставлення студента до свого вчителя базується на повазі і вдячності за отриманий досвід. Таким чином, взаємна цінність обох сторін визначається їх прийнятністю і бажаністю один для одного, що становить основу для вироблення ставлення, яке в ідеалі має реалізуватись як суб'єкт-суб'єктне.

Що ж відбувається на практиці? У пошуку відповіді на це питання ми провели опитування, в якому взяли участь 23 викладачі і 124 студенти. Отримані відповіді засвідчили певну суперечливість ціннісної сфери обох сторін. Як з'ясувалось, хоча задекларовані цінності є визнаними педагогами, в їхніх установах нерідко домінують ідеали результативного навчання і зразкової поведінки (дисциплінованість, старанність якісне виконання навчальних завдань та ін.), які суттєво позначаються на оцінках особистості студента: якщо присутність згаданих характеристик є підставою для сприйняття здобувача як успішного, тобто такого, що цілком слушно заслуговує на схвалення й підтримку, то менш успішні його колеги нерідко залишаються поза увагою, викликають неприйняття, неприязнь, роздратування. Попри визнання важливості гуманістичних засад педагогічної взаємодії зі студентами (93,5% опитаних), поодинокі педагоги досі залишаються симпатиками авторитаризму (6,5%), і в реальних взаєминах орієнтуються на власні одноосібні рішення, зберігають впевненість у своїй всеосяжній правоті та статусній вищості, що викликає у студентів негативні емоційні відповіді (неприязнь, неповагу, побоювання, страх), прагнення уникнути неприємного спілкування. Замість того, щоб допомогти молодій людині реалізувати свої можливості, організовуючи ефективні комунікативно-ділові взаємини: «підтримувати прозорість та співпрацю; бути чутливим до настроїв, емоцій колег та студентів; вірити в силу команди; довіряти» [12, с. 181], педагог-автократ, як стверджує Г. Цветкова, посилює стресогенність навчання, що є причиною розчарування студентів у майбутній професії, «зневіри в особисті сили, постійної боротьби та страху за своє місце» [12, с. 180].

Важлива роль педагога у взаєминах підтверджується змістом установок студентів, в яких переважає реактивна налаштованість щодо оцінки педагогів (93,5%), тобто вони позитивно ставляться і готові співпрацювати з тими викладачами, хто виявляє до них повагу, розуміння, співчуття тощо. Водночас викликає стурбованість той факт, що частина студентів виявляє недовіру й упередженість (4,1%) або байдужість (2,4%) по відношенню до педагогічної спільноти чи до окремих її представників, що пояснює отриманим негативним досвідом. При цьому молоді люди надають важливого значення особистісним і професійним якостям педагога: комунікативним, моральним, когнітивним, конативним. Так, свої переживання вони пов'язують з умінням викладача спілкуватись (96,8%); здатністю контролювати свої емоції і поведінку (91,2%); моральними якостями (91,2%); ерудицією, знанням предмету (70,2%); наявністю гумору й оптимізму (62,1%); вихованістю (56,5%).

Очікуючи належної якості спілкування з викладачем, вони позитивно реагують на його уміння встановити партнерські відносини і вступити в діалог; виявлення доброзичливості, відкритості і стриманості, готовність слухати, дати пораду і разом з тим – уникати менторства і настанов. Водночас суттєвими перепонами на шляху до гармонійних взаємин є відчуженість,

авторитарність, агресивність, конфліктність, порушення слова, інфантильність, низький рівень культури спілкування.

Наявність цих недоліків призводить, як правило, до помилок у виборі способів взаємодії зі здобувачами освіти, викривлення оцінок особистості здобувача, його успішності та ситуації педагогічної взаємодії в цілому. Важливим у цьому сенсі бачиться уникнення педагогами типових помилок, пов'язаних зі сприйняттям та оцінкою їхніх взаємин зі студентами. Так, образливими і стресовими для останніх є помилкові дії педагога: ігнорування думки студентів, використання авторитарних методів та встановлення суто субординаційних відносин, виявлення неповаги, підозр, недовіри тощо, спричинені непрофесійним спілкуванням (надмірною вимогливістю, суб'єктивністю, недобррозичливістю, формалізмом, байдужістю, лібералізмом [13]), що, з погляду Т. Слюсар «породжує страх, невпевненість, спричинює зниження працездатності, порушення динаміки мовлення і в результаті появу стереотипних висловлювань у студентів, бо у них зменшується бажання думати і діяти самостійно» [14, с. 181].

На емоційних переживаннях здобувачів суттєво позначається моральний аспект взаємин з викладачем. Переважно позитивні почуття і емоції викликає педагог, який дотримується моральних принципів і норм, відповідально ставиться до професійної діяльності, виявляє тактовність і делікатність щодо своїх підопічних. Актуальними в сучасних умовах стають громадянські якості викладача, що виявляються в активній життєвій позиції, повазі до законів, патріотизмі, готовності до захисту інтересів Батьківщини. У той же час негативно позначаються на стосунках порушення моральних регулятивів, недотримання морального (у тому числі професійного) обов'язку, обмеженість моральної світосвідомості, недорозвиненість моральних чеснот (емпатії, тактовності, толерантності, чесності, мужності, відповідальності, принциповості, патріотизму та ін.).

При цьому варто зважити на думку Л. Хоружої щодо присутності в професійній діяльності педагога випадків таких неприпустимих нормативних порушень, як: використання вербальних образ, обзивання, глузування, погроз, крику; некоректних коментарів оцінок і вимог, втручання в особистісні стосунки; використання оцінки як засобу покарання і залякування, розголошення конфіденційних даних, жорстокості (відторгнення, відмови в емоційній підтримці, залякування, ізоляції, експлуатації) тощо [13].

Згадані відхилення помітно позначаються на емоційних переживаннях студентів. Як підтвердило проведене опитування, недобррозичливі взаємини з викладачем викликають у них негативні переживання тривоги, роздратування, обурення, неприязні. При цьому помітна частина здобувачів (28,2%) зазначили, що ці емоції виникають не лише в умовах безпосереднього контактування з викладачем, але й під час підготовки до навчальних занять та перед їх початком, що в окремих випадках призводить до втрати сенсу

взаємодії з приводу вивчення навчальної дисципліни, а відтак – до бажання уникнути неприємного спілкування. На думку опитаних студентів, кращими варіантами поведінки в таких випадках є мінімальна активність (45,2%), пропуск занять (20,2%) або зворотна агресія (8,0%). Негативні переживання найсильніше виявляються під час проходження підсумкового (передусім усного) контролю, коли травматичні взаємини з викладачем підсилюються впливом екзаменаційних стрес-факторів. У цій ситуації помітна частина студентів (25,8%) переживає сильне хвилювання, страх, що заважає зосередитись на відповіді, пригадати потрібну інформацію, сформулювати думку.

Доцільно підкреслити, що дисгармонійність у взаєминах може бути викликана й позитивним, на перший погляд, ставленням викладача до студентів. Як виявилось, негативні переживання можуть виникати і внаслідок прояву педагогом лібералізму, байдужості, нехтування своїми обов'язками, коли він не проводить або частково проводить заняття, відволікається на інші питання, знижує рівень вимог та «дарує» оцінки. Найбільш розповсюдженою реакцією студентів на таке ставлення педагога до них та до свого обов'язку виявились розчарування (33,9%), відсутність інтересу та зворотна байдужість до вивчення дисципліни (30,6%). Подібні емоційні відгуки спричиняє й низький рівень викладання, недостатнє знання свого предмету.

Натомість добре обізнані, ерудовані педагоги з високими розумовими здібностями, які володіють ефективними методами викладання, викликають неабиякий інтерес і захоплення здобувачів. Поєднуючи свої когнітивні можливості з високою технікою (мовлення, поведінки) і вихованістю, вони здатні побудувати гармонійні взаємини зі студентами, які викликають позитивні емоції і почуття, спонукають до продуктивної співпраці. Більшість студентів зазначили, що в контактах з такими педагогами вони відчувають себе комфортно і безпечно, а їхня взаємодія супроводжується здебільшого переживаннями інтересу (83,9%), впевненості (78,2%), задоволення (75,8%). Однак необхідно підкреслити, що в цих взаєминах можуть мати місце й негативні переживання, викликані здебільшого причинами, пов'язаними з особистісними обставинами: наприклад, невпевненістю у своїх можливостях щодо успішного засвоєння складної дисципліни (15,3%) або виконання складного завдання (12,1%), сумнівами в доцільності вивчення певної навчальної дисципліни (6,5%), тривожністю перед або під час проходження контролю (щоб не забути інформацію, гарно викласти матеріал (22,6%)). Якщо негативна емоційна реакція спонукає певну частину здобувачів до активних пошуків розв'язання існуючої проблеми, то інших – до зниження активності, розчарування, втрати оптимізму. У зв'язку з цим розв'язання порушеного питання потребує, на наш погляд, додаткових зусиль, спрямованих на підтримку оптимальних станів та розвиток необхідних для цього якостей.

Відповідно цілком очевидним є висновок про необхідність покращення взаємин у системі педагогічного спілкування, чого можна досягнути шляхом подальшого розвитку позитивної комунікації (виявлення уваги, розуміння, підбадьорювання, емоційного підкріплення), партнерства, позбавлення від педагогічних помилок і стереотипів, що вимагає від педагога особистісного і професійного вдосконалення.

Висновки. Таким чином, взаємини в системі «студенти-викладач» є особливим різновидом обопільних зв'язків і впливів, які виникають в освітньому середовищі з приводу цілеспрямованого виконання їх учасниками діяльності (учіння, викладання) та функцій (здобувача освіти; організатора навчальної діяльності) і супроводжуються емоційними переживаннями та відповідними їм інтерактивними діями. Зміст таких взаємин значною мірою залежить від викладача як організатора освітнього процесу та педагогічного спілкування. Водночас студенти є більш залежними від її якості, що позначається не тільки на їхніх емоційних станах, але й на результатах навчання.

Зважаючи на випадки дисгармонійних взаємин та їх негативний вплив на емоційні переживання і стани здобувачів, необхідним є їх доведення до відповідності гуманістичним принципам педагогічного спілкування, що вимагає від викладача досягнення високого рівня комунікативної культури, моральної досконалості та професійної майстерності. Водночас не варто забувати, що емоційні реакції студентів на взаємини з викладачами залежать від їхніх особливостей, зокрема – від емоційного інтелекту, та психологічної (емоційної) стійкості. У зв'язку з цим перспективним можуть бути дослідження, спрямовані на розроблення програм розвитку в них зазначених якостей під час навчання в закладах вищої освіти.

Література:

1. Словник української мови. URL: <https://slovnuk.ua/index.php?swrd=%D0%92%D0%B7%D0%B0%D1%94%D0%BC%D0%B8%D0%BD%D0%B8> (дата звернення: 18.06.2024).
2. Борзик О. Спецкурс «Формування гармонійних міжособистісних відносин особистості»: навч. посіб. для майбутніх фахівців пед. спец. усіх освітніх рівнів; Комуніальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харків. обл. ради. Харків, 2018. 56 с.
3. Жмайло І. М. Міжособистісні взаємини як соціально-психологічна проблема. *Проблеми сучасної психології*. 2013. Вип. 22. С. 146–156.
4. Велитченко Л. К. Психологічні основи педагогічної взаємодії: автореф. ... дис. докт. психол. наук: 19.00.07. Київ, 2006. 44 с.
5. Окольніча Т. Оптимізація взаємин викладачів і студентів як чинник становлення особистості майбутнього фахівця. *Наукові записки КДПУ*. Серія: Педагогічні науки. 2011. Вип. 93. С. 131–134.
6. Гапон Н. Психологія взаємин викладача зі студентами у світлі ціннісних засад європейської освіти. *Гуманітарний вісник*. 2016. № 38. С. 30–37.
7. Панькевич А. С. Психологічний аналіз педагогічної взаємодії викладача і студентів. URL: <http://inmad.vntu.edu.ua/portal/static/3D610CD5-E409-42EE-87C8-3096F494ED68.pdf>. (дата звернення: 28.06.2024).

8. Павленко С. А., Павленкова О. В., Сидорова А. І., Ткаченко І. М. Емоційно-психологічна складова навчання здобувачів освіти в сучасних умовах. *Український стоматологічний альманах*. 2023. № 2. С. 51–55.

9. Лопатинська І. С. Емоційні конфлікти у системі взаємин «викладач-студент» та шляхи їх подолання. *Науковий часопис Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова*. Київ : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2017. Вип. 29 (39). С. 124–128.

10. Коханова О. П. Психологічні особливості педагогічного спілкування в умовах партнерської взаємодії вчителя і учнів. *Психологічні і педагогічні проблеми педагогічної дії*: зб. наук. пр. 2012. С. 181–190. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/956/1/O_Kokhanova_RPPPD_1_IPSP.pdf (дата звернення: 29.06.2024).

11. Васянович Г. П. Педагогічна етика : навч. посіб. Київ : Академвидав, 2011. 256 с.

12. Цветкова Г. Г. Теорія «відкритого лідерства» як шлях подолання авторитаризму в освіті. *Освітньо-науковий простір* : наук. журнал. Вип. 6 (1) / Укр. держ. ун-т ім. Михайла Драгоманова [гол. ред. д-р пед. наук, проф. Матвієнко О. В.]. Київ : Вид-во Ліра-К, 2024. С. 172–181.

13. Хоружа Л. Л. Етичний розвиток педагога : навч. посіб. Київ : Академвидав, 2012. 208 с.

14. Слюсар Т. А. Культура професійного педагогічного спілкування. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія «Педагогіка, соціальна робота». 2018. Вип. 27. С. 181–183.

References:

1. Slovnyk ukraïnskoi movy [Dictionary of the Ukrainian language]. Retrieved from <https://slovyk.ua/index.php?swrd=%D0%92%D0%B7%D0%B0%D1%94%D0%BC%D0%B8%D0%BD%D0%B8> [in Ukrainian].

2. Borzyk, O. (2018). *Spetskurs «Formuvannia harmoniinykh mizhosobystisnykh vidnosyn osobystosti» [Special course «Formation of harmonious interpersonal relations of an individual»]*; Komunalnyi zaklad «Kharkivska humanitarno-pedahohichna akademiia» Kharkivskoi oblasnoi rady. Kharkiv [in Ukrainian].

3. Zhmailo, I. M. (2013). Mizhosobystisni vzaiemyny yak sotsialno-psykholohichna problema [Interpersonal relations as a socio-psychological problem]. *Problemy suchasnoi psykholohii – Problems of modern psychology*, 22, 146-156 [in Ukrainian].

4. Velytchenko, L. K. (2006). Psykholohichni osnovy pedahohichnoi vzaiemodii [Psychological foundations of pedagogical interaction]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv: Natsional'nyy pedahohichnyy universytet im. M. P. Drahomanova [in Ukrainian].

5. Okolnycha, T. (2011). Optymizatsiia vzaiemyn vykladachiv i studentiv yak chynnyk stanovlennia osobystosti maibutnoho fakhivtsia [Optimizing the relationship between teachers and students as a factor in the formation of the future specialist's personality]. *Naukovi zapysky KDPU – Scientific notes of KSPU*, 93, 131-34 [in Ukrainian].

6. Hapon, N. (2016). Psykholohiia vzaiemyn vykladacha zi studentamy u svitli tsinnisnykh zasad yevropeiskoi osvity [The psychology of teacher-student relationships in the light of the value principles of European education]. *Humanitarnyi visnyk – Humanitarian Herald*, 38, 30-37 [in Ukrainian].

7. Pankevych, A. S. Psykholohichniy analiz pedahohichnoi vzaiemodii vykladacha i studentiv [Psychological analysis of pedagogical interaction between teacher and students]. Retrieved from <http://inmad.vntu.edu.ua/portal/static/3D610CD5-E409-42EE-87C8-3096F494ED68.pdf> [in Ukrainian].

8. Pavlenko, S. A., Pavlenkova, O. V., Sydorova, A. I. & Tkachenko, I. M. (2023). Emotsiino-psykholohichna skladova navchannia zdobuvachiv osvity v suchasnykh umovakh [Emotional and psychological component of training of education seekers in modern conditions]. *Ukrainskyi stomatolohichnyi almanakh – Ukrainian dental almanac*, 2, 51-55 [in Ukrainian].

9. Lopatynska, I. S. (2017). Emotsiini konflikty u systemi vzaiemyn «vykladach-student» ta shliakhy yikh podolannia [Emotional conflicts in the system of «teacher-student» relationships and ways to overcome them]. *Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu im. M. P. Drahomanova – Scientific journal of the National Pedagogical University named after M. P. Drahomanov*. Kyiv: Vyd-vo NPU im. M. P. Drahomanova, 29 (39), 124-128 [in Ukrainian].

10. Kokhanova, O. P. (2012). Psykholohichni osoblyvosti pedahohichnoho spilkuвання v umovakh partnerskoi vzaiemodii vchytelia i uchniv [Psychological features of pedagogical communication in the conditions of partnership interaction between the teacher and students]. *Psykhologichni i pedahohichni problemy pedahohichnoi dii – Psychological and pedagogical problems of pedagogical action: zb. nauk. pr.*, 181-190. Retrieved from https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/956/1/O_Kokhanova_PPPPD_1_IPSP.pdf [in Ukrainian].

11. Vasianovych, H. P. (2011). *Pedahohichna etyka [Pedagogical ethics]*. Kyiv: Akademvydav [in Ukrainian].

12. Tsvietkova, H. H. (2024). Teoriia «vidkrytoho liderstva» yak shliakh podolannia avtorytaryzmu v osvity [The theory of «open leadership» as a way to overcome authoritarianism in education]. *Osvitno-naukovyi prostir – Educational and scientific space*, 6 (1) / Ukr. derzh. un-t im. Mykhaila Drahomanova [hol. red. d-r ped. nauk, prof. Matviienko O. V.]. Kyiv: Vyd-vo Lira-K, 2, 172-181 [in Ukrainian].

13. Khoruzha, L. L. (2012). *Etychnyi rozvytok pedahoha [Ethical development of the teacher]*. Kyiv: Akademvydav [in Ukrainian].

14. Sliusar, T. A. (2018). Kultura profesiinoho pedahohichnoho spilkuвання [Culture of professional pedagogical communication]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu – Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University*, 27, 181-183 [in Ukrainian].

УДК: 159.922.4

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11\(39\)-1767-1782](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11(39)-1767-1782)

Запорожцев Євген Георгійович кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри «Практичної психології», Одеський національний морський університет, вул. Мечникова, 34, м. Одеса, 65029, тел.: (063) 460-92-55, тел.: (094) 995-61-80, <https://orcid.org/0009-0007-6086-8118>

ПРОФЕСІЙНА ЗРІЛОСТЬ ПРАЦІВНИКА МОРЕГОСПОДАРСЬКОЇ ГАЛУЗІ ЯК ЧИННИК СТУПЕНЯ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ

Анотація. Сучасний стан суспільства характеризується радикальними трансформаційними процесами, що відбуваються у всіх сферах держави і громадських відносин. У зв'язку з чим питання становлення професійної зрілості молодого людини, її самореалізації в професійній діяльності в специфічних умовах морегосподарської галузі стають дедалі актуальнішими. В процесі здійснення професійної діяльності – професійного судноплавства фахівці морського транспорту часто працюють в умовах підвищеного ризику загрози для життя і здоров'я. Їхня діяльність потенційно насичена екстремальними чинниками морської праці. Це висуває високі вимоги до них як спеціалістів екстремального профілю. Все це робить необхідність вивчення психологічних особливостей професійної зрілості майбутніх працівників морегосподарчої галузі. Мета статті: дослідити психологічні особливості професійної зрілості майбутніх працівників морегосподарчої галузі. Вищим рівнем досконалості особистості в професії є її професійна зрілість. Стан готовності до діяльності визначається як єдність психологічних характеристик суб'єкта, що забезпечують її успішність. В свою чергу успішність у діяльності виступає показником готовності до діяльності. Оцінка рівня готовності до будь-якої діяльності, повинна визначатися на основі таких критеріїв: успішність в оволодінні професією або успішність у виконанні діяльності, задоволення працею і взаєминами в колективі, психофізіологічним значенням праці, а також професійною мобільністю. Професійна мобільність припускає готовність постійно засвоювати нові види і способи роботи, нову техніку і нові технології, а за необхідності — навіть змінити професію. **Висновки.** Таким чином, однією з найважливіших якостей сучасного фахівця, що може забезпечити йому можливість адаптуватися та постійно бути потрібним на ринку праці, є професійна мобільність.

Ключові слова: професійна зрілість; самореалізація; професійна мобільність.

Zaporozhtsev Yevhen Georgyovych PhD in Law, associate professor, Associate Professor of the department "Practical Psychology", Odesa National Maritime University, St. 34 Mechnikova St., Odesa, 65029, tel.: (063) 460-92-55, <https://orcid.org/0009-0007-6086-8118>

THE PROFESSIONAL MATURITY OF AN EMPLOYEE IN THE MARITIME INDUSTRY AS A FACTOR OF THE DEGREE OF PERSONALITY SELF-FULFILLMENT

Abstract. The current state of society is characterized by radical transformation processes taking place in all spheres of the state and public relations. In connection with this, the issue of professional maturity of a young person, his self-realization in professional activities in the specific conditions of the maritime industry are becoming more and more urgent. In the process of carrying out professional activity - professional shipping, maritime transport specialists often work in conditions of increased risk of threats to life and health. Their activities are potentially saturated with extreme factors of maritime work. This places high demands on them as extreme profile specialists. All this makes it necessary to study the psychological characteristics of the professional maturity of future employees of the maritime industry. The purpose of the article: to investigate the psychological features of the professional maturity of future workers in the maritime industry. The highest level of perfection of an individual in a profession is his professional maturity. The state of readiness for activity is defined as the unity of the subject's psychological characteristics that ensure its success. In turn, success in activities is an indicator of readiness for activities. The assessment of the level of readiness for any activity should be determined on the basis of the following criteria: success in mastering a profession or success in performing activities, satisfaction with work and relationships in the team, psychophysiological significance of work, as well as professional mobility. Professional mobility implies readiness to constantly learn new types and methods of work, new equipment and new technologies, and if necessary, even change profession. **Conclusions.** Thus, one of the most important qualities of a modern specialist, which can provide him with the opportunity to adapt and be constantly needed in the labor market, is professional mobility.

Keywords: professional maturity; self-realization; professional mobility.

Постановка проблеми. Сучасний стан суспільства характеризується радикальними трансформаційними процесами, що відбуваються у всіх сферах держави і громадських відносин. У зв'язку з чим питання становлення професійної зрілості молодшої людини, її самореалізації в професійній діяльності в специфічних умовах морегосподарської галузі стають дедалі актуальнішими. В процесі здійснення професійної діяльності – професійного судноплавства фахівці морського транспорту часто працюють в умовах

підвищеного ризику загрози для життя і здоров'я. Їхня діяльність потенційно насичена екстремальними чинниками морської праці. Це висуває високі вимоги до них як спеціалістів екстремального профілю [1; 3].

Все це робить необхідність вивчення психологічних особливостей професійної зрілості майбутніх працівників морегосподарчої галузі.

Проблема співвідношення професійного та особистісного є ключовою точкою у побудові концепцій професіоналізації. Зокрема, найбільш відомі підходи (Є.А.Климов, Н.С.Пряжников, Е.Ф.Зеєр) трактують процес професійного становлення крізь призму проблеми професійної відповідності, яка асоціюється з існуванням необхідного набору задатків або здібностей у особистості, що виступає умовою ефективного освоєння професії [3].

Інші концепції розглядають процес становлення професіонала як саморозвиток людини впродовж усього життя. Професіоналізація в широкому сенсі стає способом буття людини, формою його суб'єктності (Н.Г. Алексєєв, С.Л. Рубіштейн, В.І. Слободчиков) [5].

Досягнення професійної зрілості можна розглядати як певний шлях до самореалізації людини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Самореалізація – здійснення індивідуальних та особистих можливостей «Я» за допомогою власних зусиль, а також співдіяльності з іншими людьми. Самореалізація активізується щодо рис, властивостей та якостей людини, які раціонально й морально прийнятні та які підтримує суспільство. Водночас особистість є такою, якою вона зробить себе сама, наскільки вона сама себе відчуває. Самореалізація є атрибутом самого існування особистості.

За даними аналізу наукових джерел виявлено, що соціальна система, історичні обставини, природно-екологічні умови, соціальне оточення і навіть випадок зумовлюють вияв активності особистості [3]. Проте особистість може реалізувати своє «самозвеличення», оскільки здатна усвідомлювати свою цінність, піднятися над обставинами, мати плани й цілі діяльності, враховувати реальну ситуацію й віддалені наслідки [1; 5].

Критерій самореалізації, який входить в оцінну систему психічної діяльності кожної людини, відображає задоволеність суспільства особистістю й задоволення особистості соціальними умовами [3-4]. Отже, ефективність самореалізації залежатиме не лише від реальних зовнішніх умов, а й від того, як людина розуміє й оцінює їх щодо себе. Ці розуміння й оцінка зумовлені знаннями й практичним досвідом, особистими характеристиками й соціальними вміннями.

Самореалізація відіграє найважливішу роль впродовж усього життєвого шляху особистості, фактично визначаючи його. Передумови до самореалізації закладені в природі людини й існують як задатки, які в процесі розвитку людини, формування її особистих властивостей стають основою здатності до самореалізації [2; 4]. Образ світу також змінюється впродовж усього життя

людини. Він повинен ставати дедалі повнішим та адекватнішим. Однак умовою успішної самореалізації є динамічна функціональна єдність, де образ світу й образ «Я» ніби врівноважені через адекватне розуміння свого місця у світі й використання адекватних соціальних умінь. У разі порушень цієї рівноваги людині для вирішення проблем самореалізації доводиться шукати умовно-компенсаторні шляхи за типом психологічного захисту.

Однією з найважливіших є самореалізація у сфері професійної діяльності. Через різні причини самореалізація може скеруватися шляхом умовної компенсації суб'єктивної складності професійної діяльності [5].

У цій сфері відомий феномен «емоційного перегорання» у психотерапевтів, які ведуть соціально-психологічний тренінг. Він полягає в поступовій втраті терапевтом здатності бути стійко і різнопланово зануреним своїми емоціями в процес тренінгу. У досвідчених лікарів наявна специфічна «усуненість» від переживань і страждань хворого під час виконання ними необхідних, але хворобливих лікувальних процедур. Така ж «відчуженість» може бути характерна для працівників правоохоронних органів, які виконують стандартні дії щодо правопорушників та злочинців [3].

Самореалізація - це процес розвитку та реалізації власного потенціалу та особистості з метою досягнення повноцінного і задоволеного життя. Це поняття пов'язане з розвитком і самовдосконаленням людини згідно з її внутрішніми потребами, цінностями, талантами та інтересами.

Самореалізація є одним з ключових понять в психології і особистісному розвитку. Це процес, в якому людина прагне розкрити свій потенціал і пізнати себе глибше. Самореалізація включає розвиток своїх здібностей, виявлення внутрішніх цінностей і цілей, а також пошук сенсу життя.

Один з відомих психологів, що досліджував самореалізацію, Абрахам Маслоу [1; 4], виділив п'ять рівнів потреб людини, починаючи від фізіологічних і безпеки, і закінчуючи самореалізацією. За його теорією, коли нижні рівні потреб задоволені, людина прагне досягти самореалізації і розвитку свого потенціалу.

Але що саме означає самореалізація? Це процес, в якому людина розуміє те, хто вона є і яка її мета в житті.

Вона спроможна зосередити увагу на своїх сильних сторонах, здібностях і інтересах, і розвивати їх на повну міру. Людина, що самореалізується, часто відчуває глибоке задоволення, задумується про своє життя і активно його керує.

Однак, самореалізація не означає, що людина має досягнути ідеального стану або стати бездоганною. Це процес, що триває протягом усього життя людини, у якому вона постійно розвивається і змінюється. Самореалізація вимагає від людини саморефлексії, здатності розуміти себе і свої почуття, а також готовності приймати власні рішення і впливати на своє життя. Таким чином, самореалізація є важливим елементом особистісного розвитку і

задоволення в житті. Вона дозволяє людині зрозуміти свої сильні сторони, знайти своє покликання і досягти успіху. Професійна мобільність є необхідна умова самореалізації і професійної зрілості сучасного фахівця морегосподарської галузі.

Мета статті: дослідити психологічні особливості професійної зрілості майбутніх працівників морегосподарчої галузі.

Гіпотеза дослідження: психологічні особливості особистості впливають на професійну зрілість майбутніх працівників, яку слід розглядати як динамічну структуру.

Об'єкт дослідження – професійна зрілість майбутніх працівників.

Предмет дослідження – психологічні особливості професійної зрілості майбутніх працівників морегосподарчої галузі.

Мета, об'єкт і предмет дослідження визначили необхідність постановки та вирішення наступних завдань:

1. здійснити аналіз літератури щодо психологічних особливостей професійної зрілості майбутніх працівників морегосподарчої галузі;
2. вивчити психологічні особливості професійної зрілості майбутніх працівників;
3. дослідити психологічні особистісні якості, що відображають професійну зрілість майбутнього працівника.

Виклад основного матеріалу. Психологічна сутність та структура професійної діяльності.

Вищим рівнем досконалості особистості в професії є професійна зрілість. Серед різноманітних видів діяльності, якими займається людина протягом життя, професійна діяльність займає особливе місце. Вона охоплює дві третини свідомого життя людини. Професійна діяльність дає можливість людині реалізувати свій творчий потенціал, створюючи умови для розвитку цього потенціалу. Головним результатом праці є сама людина у її суспільних взаємовідносинах [2].

Під впливом діяльності формуються не лише окремі функціональні системи і психічні процеси, але й сама особистість: розвивається соціально-професійний тип особистості з певними життєвими цінностями та орієнтаціями, характером та особливостями взаємин як із зовнішнім світом, так і з самою собою [5]. Її образ набуває визначеності і завершеності. Ще на початку ХХ ст. О. Ф. Лазурський наголошував, що завдяки численним повторенням під час реалізації певної професійної діяльності та виконання функціонально-професійних дій, зміцнюються і виробляються ті особистісні якості фахівця, які найбільш повно представляють його сутність і, які змусили його зупинитися саме на цій, а не іншій професії, тоді як усе інше відступає на задній план.

Як свого часу стверджував К. Ясперс, людина стає тим, ким вона є завдяки справі, яку проголосила своєю. За визначення О.М. Леонтьєва,

діяльність являє собою складну систему, що розвивається, має свою будову, свої внутрішні зміни і перетворення [2].

У структурі професійної діяльності виокремлюють такі складові:

- цілі, уявлення про результат праці;
- предмет праці;
- система засобів праці;
- система професійних службових обов'язків;
- система прав;
- виробниче середовище, предметні та соціальні умови праці.

Діяльність людини залежить від її місця в суспільстві і від умов її формування в конкретних індивідуальних для неї обставинах.

Особливості професійної діяльності фахівця морегосподарської галузі визначаються потребами і мотивами, а її структура забезпечується певними діями й операціями.

Таким чином, в діяльності виділяють дві сторони: мотиваційно-потребову і операційно-технічну. Потреби конкретизуються в системі мотивів, які являють собою складну ієрархію: основні, стрижневі мотиви, і додаткові, доповнюючі мотиви-стимули. Згідно з О.М. Леонтьєвим, стрижневі мотиви набувають особистісного сенсу. В.Д. Шадриков, вивчаючи системогенез професійної діяльності, виділив такі лінії розвитку [5]:

1. Формування мотивів професійної діяльності, який передбачає зсув мотиву з процесу на ціль трудової діяльності, «прийняття» людиною професії і знаходження сенсу у тій діяльності, якою займається, що в кінцевому результаті завершується формуванням професійної мотивації, завдяки якій утворюється цілісна поведінка людини.

2. Формування цілі професійної діяльності, яке передбачає виділення і врахування таких факторів: ціль, як центральне утворення діяльності, як ідеальний образ результату та рівень досягнення, до якого необхідно прагнути. Ціль професійної діяльності виступає як образ результату і виробниче завдання, що ставиться в певних умовах.

3. Формування уявлення про програму діяльності передбачає формування уявлення про компоненти (структуру) діяльності, формування уявлення про способи виконання діяльності, формування уявлення про програму діяльності, тобто уявлення про послідовність адекватних дій і способів.

4. Формування інформаційної основи діяльності (ІОД) передбачає виділення і розгляд таких аспектів: а) рівні формування ІОД, які включають сенсорно-перцептивний рівень (сприйняття інформації), когнітивний рівень (оцінка значущості інформації), образно-оперативний рівень (переробка інформації і побудова інформаційних блоків); б) особливості формування ІОД (гнучкість, швидкість переключення з одного виду інформації на інший); в) формування у матеріальному (сприймання і опрацювання реальних інформаційних сигналів) та в ідеальному (побудова інформаційних образів і значень за отриманими сигналами) плані.

5. Формування блоку прийняття рішень, що базується на врахуванні таких моментів: а) рішення розглядається як вибір однієї альтернативи з багатьох; б) прийняття рішення включає усвідомлення проблеми, розширення проблеми та перевірка рішень; в) формування блоку прийняття рішень передбачає вироблення вирішального правила, способу вирішення, та формування критерію досягнення цілі, її переваги вибору способу рішення; г) врахування двох типів рішень: логічних та ймовірних.

6. Формування підсистеми професійно важливих якостей (ПВЯ) передбачає врахування: а) факту, що при засвоєнні професії відбувається перебудова притаманних людині якостей відповідно до особливостей діяльності, що засвоюється людиною; б) що загальна логіка перебудови включає такі елементи: перебудова якостей відповідно до професійної діяльності, поява і розвиток нових якостей і здібностей, формування індивідуального стилю діяльності.

7. Формування психологічної структури професійної діяльності передбачає: а) засвоєння професії як процесу розпердмечування, індивідуалізації нормативно заданого способу діяльності; б) основні етапи засвоєння професії: когнітивний (пізнання, засвоєння нормативно заданого способу діяльності); практичний етап як центральний момент формування психологічної структури діяльності, при цьому спочатку засвоюються окремі дії, а потім — діяльність у цілому.

Діяльність розвивається функціонуючи і функціонує розвиваючись. Саморозвиток конкретної діяльності полягає у виникненні нових, прогресивних її елементів, замість існуючих старих.

Становлення професійної діяльності фахівця морегосподарської галузі — це розвиток і суб'єкта, і самої діяльності.

Професійне становлення суб'єкта виражається в розвитку його особистості та індивідуальності і здійснюється завдяки розвитку його професіоналізму і формуванню індивідуального стилю діяльності.

Становлення професійної діяльності проявляється в розвитку засобів і способів виконання діяльності, вдосконалення технології, збагачення технологічного інструментарію тощо.

Основними психічними регуляторами у формуванні людини як суб'єкта діяльності Є.О.Клімов виокремив [2]:

—образ об'єкта праці — чуттєвий (перцептивний, сенсорний) образ, репрезентативний образ (відображення в пам'яті, образ уяви); репрезентативний довільний образ (поняття, схеми, засвоєні алгоритми дій);

—образ суб'єкта праці: актуальний «Я-образ» («Я-концепція»), включаючи уявлення про себе в минулому, теперішньому і майбутньому, «Я» як представник професійного співтовариства, «Я» як організм, «Я» як представник даної професії, «Я» як член суспільства);

—образ суб'єктно-об'єктних і суб'єкт-суб'єктних відносин: усвідомлення своїх потреб, усвідомлення своїх емоцій і емоційної взаємин, усвідомлення свого характеру, усвідомлення своєї особистісної спрямованості і світогляду в процесі взаємодії з іншими та в процесі трудової діяльності.

Усі перелічені вище регулятори є суб'єктивними образами самосвідомості і складають основу трудової діяльності людини і її взаємодії з навколишніми, оскільки взаємодія у трудових і міжособистісних взаєминах визначається тим, як людина усвідомлює своє місце серед людей, де вона себе бачить, «за кого себе приймає», що вона думає про те, як вона виглядає в «очах» оточуючих.

М.С.Пряжніков, розглядаючи проблему професійного самовизначення наголошував, що саме у здатності самостійно і усвідомлено будувати перспективи свого розвитку в певній трудовій діяльності, осмислювати і самостійно знаходити сенси цієї діяльності, шукати шляхи вдосконалення себе і своєї діяльності, проявляється суб'єктність особистості [5].

В результаті розвитку суб'єкта зростають його можливості. Йому стають доступними нові і ще більш складні види діяльності. За рахунок цього збагачується і вдосконалюється техніка і технологія професійної діяльності, розширюється система знань і практичного досвіду суб'єкта.

Розвиток суб'єкта праці через засвоєння конкретної професійної діяльності дає змогу сформулювати базове положення професійного розвитку особи: повноцінне засвоєння певної професії досягається лише тоді, коли суб'єкт починає виконувати дії не лише за нормативно заданими зразками, а й вносить у цю діяльність свої власні, творчі елементи (шляхом вироблення індивідуального стилю діяльності).

Вивчення професійної діяльності тісно пов'язане з проблемами психології особистості, з особливостями взаємозв'язку особистості і діяльності. Ці особливості обумовлені, з одного боку, особливостями психічної регуляції поведінки самої людини, особливостями її психічної сфери та особистісних якостей, а з іншого — специфікою діяльності, її операційних, просторово-часових та інших характеристик.

Процес розвитку особистості відбувається в результаті взаємодії цих двох факторів, кінцевим результатом якої є формування стійких зразків поведінки як в типових життєвих, так і в професійних ситуаціях, формування стійких особистісних якостей, найбільш адекватних для певного виду діяльності.

Під час професійного вибору та професійного навчання, в процесі професійного становлення та професійного вдосконалення, перекваліфікації та післядипломного навчання, побудови кар'єри та досягнення професійної майстерності, на всіх етапах розвитку людини як фахівця вона перебуває під впливом об'єктивних і суб'єктивних факторів.

Об'єктивні — це вимоги, норми і обмеження, які висуває професія до праці людини і наявність у неї певних властивостей і особливостей, зокрема, професійних знань, умінь і навичок, професійно значущих якостей.

Суб'єктивні — це задатки і здібності кожного працівника, індивідуально-психологічні властивості і особливості його мотивації, рівень домагань, його самооцінка і здатність до захисту від помилок і невдач [4].

Якщо система об'єктивних професійних вимог відповідає суб'єктивним особливостям і можливостям людини-фахівця, то ця людина визнається придатною до тієї професійної діяльності, яку обрала.

Однак, в реальному житті, під час професійного навчання або здобування професійного досвіду людина може намагатися пристосовуватися до професійних вимог, розвиватися і змінюватися, щоб відповідати тим вимогам, які висуває професія до фахівця. З іншого боку, можливий варіант, коли працівник перебудовує систему професійних вимог і намагається підлаштувати їх під свою індивідуальність.

В результаті він стає новатором, винахідником у професійному самотворенні. Звичайно, в цих умовах доведеться затратити значно більше часу і енергетичних сил для оволодіння професією. Але, оскільки конкуренція на ринку праці висока, а втрати роботодавців через професійну невідповідність і плинність кадрів досить значні, тому у більшості випадків організації намагаються у професійному відборі на ті чи інші робочі місця застосовувати різні види тестувань та на науковій основі виявляти відповідність суб'єктивних можливостей і здібностей претендентів на необхідні посади об'єктивним вимогам професії.

При розгляді психологічних особливостей професійної зрілості важливе значення має поняття професійної придатності та її складових.

Професійна придатність визначається як сукупність психологічних і психофізіологічних особливостей людини, необхідних і достатніх для досягнення нею суспільно прийнятної ефективності праці.

В зарубіжній психології профпридатність розглядалася як вроджена характеристика людини, тому визначення придатності або непридатності людини до певної професійної діяльності здійснювалось на основі того, наскільки її здібності та індивідуальні психологічні особливості відповідали вимогам професії. Домінував не підбір професії для людини, а навпаки, здійснювався пошук людини, яка б відповідала вимогам професії, тобто профвідбір.

На сучасному етапі здійснюється і профвідбір і профпідбір, залежно від замовника [1]. Профвідбір здійснюється тоді, коли замовниками профконсультатійних послуг є організації, що намагаються, в першу чергу, розв'язати свої проблеми пошуку і відбору кадрів.

Профпідбір, тобто пошук професії для людини, здійснюється зазвичай у профорієнтаційній роботі з особами різного віку під час надання профконсультатійної допомоги у професійному самовизначенні.

Розглядаючи проблему профпридатності, слід зазначити, що, практично, дуже важко визначити ступінь відповідності професійних вимог і індивідуальних особливостей і здібностей людини, особливо за критерієм її особистісних особливостей, ціннісних орієнтацій та світогляду.

З огляду на зазначене, на нашу думку, доцільніше вести мову саме про профвідбір, шукаючи людину на конкретну посаду, а не навпаки – підбирати професію для людини.

Вивчаючи проблему профпридатності Є.О.Клімов наголошував, що найбільш загальною ознакою профпридатності є успішність у діяльності та задоволення, яке приносить людині обрана робота, домінування позитивних функціональних станів під час здійснення професійної діяльності (таких, наприклад, як внутрішня мобілізація, бадьорість, добре самопочуття, приємні емоційні переживання від контактів як з предметним, так і з соціальним середовищем).

Є.О.Клімов, на основі виділення психологічних та медичних передумов успішності в певному виді діяльності, виокремив такі рівні професійної придатності [1]:

- непридатність (тимчасова або постійна, що не піддається подоланню) у зв'язку з наявністю відхилень у здоров'ї, що не сумісні з вимогами професії;
- здатність до діяльності взагалі, але непридатність до конкретної професії. При цьому відсутність протипоказників для успішного засвоєння конкретної професії дозволяє стверджувати, що при певному бажанні і наполегливості людина в змозі стати непоганим фахівцем у даній професії.
- відповідність певній галузі діяльності — коли відсутні протипоказники за станом здоров'я і людина володіє певними особистісними якостями, які вказують на можливість вибору нею певного виду діяльності або певної професії;
- покликання людини до певного виду діяльності — вищий рівень професійної придатності, який характеризується наявністю виражених ознак відповідності людини вимогам діяльності.

Визначення рівня придатності здійснюється з урахуванням індивідуальних особливостей людини (психологічних, освітніх, професійних, медичних тощо), незадовільний стан кожної з яких може стати причиною недостатньої придатності або протипоказником для певної діяльності.

Професійна придатність — це властивість, яка не є притаманною людині взагалі. Профпридатність — це взаємна відповідність конкретної людини конкретній галузі застосування її сил у конкретно-визначений час. Професійно придатні якості в кожному окремому випадку являють собою не просто перелік вимог, а є цілісним, системним утворенням [3].

Розглядаючи профпридатність як цілісну структуру, Клімов Є.О. виділив такі основні складові придатності людини до діяльності [1]:

1. Громадянські якості: відношення до суспільства, моральність та духовний розвиток працівника, особливо в таких професіях, як вчитель, вихователь, суддя, керівник;

2. Ставлення до праці, до професії, інтереси схильність до певної сфери діяльності — професійна трудова спрямованість особистості.

3. Загальна дієздатність (фізична і розумова) — ширина і глибина інтелекту, самодисципліна, самоконтроль, безкорисність, ініціативність, активність

4. Часткові спеціальні здібності, наприклад пам'ять на запахи в професії кулінара, звуковисотний слух для музиканта, здатність мисленнево уявляти певний предмет, подумки «обертати», бачити його з різних сторін — для конструктора та ін.

5. Професійна підготовка — знання, навички, уміння досвід.

Професійна придатність формується в процесі виконання діяльності протягом усього періоду професійного життя. Причому формуються не лише її окремі функціональні системи і психічні процеси, але й змінюється її особистість, а саме розвивається професійне мислення працівника, складається професійних тип особистості з певними ціннісними орієнтаціями, характером, особливостями професійної поведінки, спілкування і способу життя. Професія впливає не лише на внутрішні зміни і поведінку людини, але й на її зовнішність, адже ми майже завжди можемо по зовнішності впізнати психолога, педагога, юриста, художника тощо.

Час, необхідний для формування профпридатності залежить не лише від умов праці, але й, у значному ступені, від природних даних індивіда, його професійної мотивації та від рівня професійної підготовки.

Становлення профпридатності може мати численні індивідуальні варіанти, у кожному з яких представлена властива лише йому психологічна структура, яка виявляється у діяльності. Формування профпридатності стимулює творчу активність людини, яка реалізується у пошуках оптимальних способів самовияву.

Професійна придатність забезпечує високу професійну ефективність праці при наявності у працівника спеціальних знань, умінь та навичок, вироблених під час навчання, тобто при наявності певної підготовки особистості до цієї діяльності.

Готовність фахівця морегосподарської галузі до професійної діяльності.

Вивченням стану готовності до діяльності займались М.І. Д'яченко, Л.А.Кандибович, В.А.Пономаренко, Л.Н.Кабардова ін.[2; 4]. Стан готовності до діяльності визначається як єдність психологічних характеристик суб'єкта, що забезпечують успішність діяльності.

Власне успішність у діяльності виступає показником готовності до діяльності. Оцінка рівня готовності до будь-якої діяльності, згідно з поглядами більшості дослідників (В.Г.Асеев, І.К.Кряжева, К.М.Гуревич, Л.Н.Кабардова, Є.О.Клімов, Л.Б.Шнейдер) повинна визначатися на основі таких критеріїв: успішність в оволодінні професією або успішність у виконанні діяльності,

задоволенням працею і взаєминами в колективі, психофізіологічною «вартістю» праці. Є. М. Іванова, як особливий показник готовності, виокремлює знання та уміння його застосовувати у вирішенні різноманітних практичних завдань [3].

Виникнення стану готовності до діяльності починається з постановки цілі на основі потреб і мотивів або з усвідомлення людиною поставленого перед нею завдання. Далі починається розробка плану, установок, схем наступних дій після чого виконавець втілює сформовану готовність у предметних діях, застосовуючи певні засоби і способи діяльності, порівнюючи виконання діяльності і її проміжні дії з поставленою ціллю, вносить при потребі корективи.

У формуванні стану готовності вирішальну роль відіграє той факт, що вона пов'язана з різними сторонами особистості.

Стан готовності має складну динамічну структуру, в якій виокремлюють такі складові [3]:

- мотиваційну (відповідальність за розв'язання завдання);
- орієнтаційну (знання і уявлення про особливості і умови діяльності, вимоги діяльності до особи);
- операційну (володіння способами і засобами діяльності, необхідними знаннями, уміннями і навичками);
- вольову (самоконтроль, уміння керувати діями, які необхідні для виконання діяльності);
- оцінну (оцінка свого рівня підготовленості і відповідності виконуваних особою дій за оптимальним зразком).

Готовність майбутніх фахівців до успішного функціонування в певній сфері діяльності вивчала Л.Н. Кабардова, яка визначала готовність на основі вироблених професійно орієнтованих навичок і умінь. Готовність вона визначала за допомогою розробленого нею запитальника, в якому майбутні фахівці давали оцінку своїх:

- 1) можливостей реалізації певних умінь (трудових, соціальних та ін.);
- 2) свого реального, сформованого на основі власного досвіду емоційного ставлення до описаних у запитальнику видів діяльності або занять;
- 3) свого бажання чи небажання виконувати дії майбутньої професійної діяльності;

Достатній рівень вираженості цих складових є показником високого рівня готовності майбутніх фахівців, їх активності, самостійності в процесі діяльності.

Порівнюючи значення термінів «професійна придатність» і «професійна готовність», Л.Б.Шнейдер зазначає, що як види людської активності, які пов'язані з результативністю спеціальної підготовки, вони взаємоузгоджуються таким чином: профпридатність як формальна професійна реальність, розглядається як нижча форма активності, оскільки для її визначення

необхідні ситуативно-обумовлені професійно - диференціюючі ознаки, а професійна готовність — розглядається як вища форма активності, оскільки для її визначення необхідні усвідомлено - сформовані професійно - диференціюючі ознаки. Профпридатність перевіряється до початку діяльності, а професійна готовність — в кінці діяльності [5].

Професійна мобільність як необхідна умова самореалізації і професійної зрілості сучасного фахівця морегосподарської галузі.

Сучасне суспільство швидко змінюється, разом з ним змінюється і світ професій. Щоб не відставати від часу і залишатися конкурентоздатним фахівцем доводиться вчитися упродовж усього життя, намагатися не лише ідентифікуватися з професією, але й одночасно бути мобільним у обраній професійній діяльності, розвиватися як у межах обраної діяльності, так і на ринку праці в цілому.

У зв'язку з цим, головним завданням освіти сьогодення є створення таких умов, які б забезпечили бажання і можливість кожному продовжити навчання і розвиватися і після закінчення середньої школи чи вищого навчального закладу.

У період постіндустріальної революції, яка відзначається вибухом нової наукової інформації та широким впровадженням прогресивних інноваційних технологій, заснованих на використанні комп'ютерної техніки, різко скорочується термін «життя» масових професій. Навіть у тих професіях, у яких не змінюється назва, істотно змінюється характер і зміст праці. Наприклад, такі традиційні професії, як педагог чи лікар сьогодні вимагають від фахівців умінь працювати з комп'ютером, користуватися Інтернетом і спеціальними комп'ютерними програмами.

Слід зазначити, що на сучасному етапі, досить впевнено серед психологічних термінів у психології праці сьогодні закріпилося поняття «період професійного напіврозпаду», що визначається як проміжок часу, протягом якого втрачає актуальність або відживає половина професійних знань і умінь фахівця. Особливо, це стосується професій, що пов'язані з інформаційними технологіями, де цей процес триває 2-3 роки. Це означає, що якщо людина одержує у вузі, наприклад, спеціальність програміста, то на час закінчення навчального закладу більше половини спеціальних знань і умінь, які вона одержала на перших курсах старіють і стають не потрібними.

В інших галузях «професійний напіврозпад» проходить трохи повільніше, але безумовно, цей процес є неминучим. Так, в медицині і психології в середньому він триває 7-10 років.

Ці факти вказують на те, що людина повинна розвиватися і продовжувати здобувати свою професійну освіту протягом усього трудового життя. Освіта сьогодні розглядається як найважливіша цінність, що проявляється, в першу чергу, у відношенні до людини, як вільної і творчої особистості, що реалізує себе у навчанні і праці.

Конкурентоздатність фахівця базується сьогодні не на сумі знань, засвоєних у вузі, а на вмінні їх творчо застосовувати і здатності самостійно поновлювати і здобувати. Дійсно, сьогодні головним для фахівця стає вміння здійснювати самостійний пошук та відбір наукової інформації, необхідної для подальшого вдосконалення у професійній діяльності.

Саме тому, у всьому світі сьогодні розробляються і формуються свої системи неперервної освіти, які сприяли б розвитку людини, її творчих здібностей, самовдосконаленню і самореалізації. Розвиток людини, це — перш за все, рух, а отже — мобільність.

Мобільність, як здатність до руху, а отже і розвитку, лежить в основі професійного самовизначення. Якщо професійне самовизначення за М.С.Пряжніковим, визначається як пошук і знаходження особистісного сенсу у обраній професії, а знайдений сенс відразу знецінюється, тому важливим, залишається сам процес пошуку сенсу, де окремі, уже знайдені сенси є лише проміжними етапами процесу. Таким чином, наголошує М.С.Пряжніков, сам процес стає головним сенсом — а це і є саме життя, життя як процес, а не як певне досягнення [5].

Творчий підхід до власного життя, коли людина не лише шукає, але й створює нові сенси, перетворює її на справжнього суб'єкта самовизначення.

Проте, якщо розглядати «покликання» як вищий рівень професійної придатності (Є.О.Клімов), а професійну придатність, у свою чергу, — як цілісне, системне утворення, що формується в процесі виконання діяльності протягом усього періоду професійного життя людини, то однією з найважливіших особистісних якостей, за допомогою яких фахівець виявляє здатність шукати, коректувати і реалізувати себе у професії є мобільність. Змінюючись у процесі виконання професійної діяльності, фахівець формується не лише на рівні окремих функціональних систем і психічних процесів, але й змінюється його особистість, розвивається професійне мислення, складається професійних тип особистості з певними ціннісними орієнтаціями, характером, особливостями професійної поведінки, спілкування і способу життя.

Отже, в основі усіх змін, що мають місце у професійному розвитку фахівця, лежить мобільність, яка розглядається як одна з найважливіших особистісних якостей, завдяки якій він формується як суб'єкт професійного самовизначення, як фахівець, що здатний до активного, творчого перетворення себе протягом усього професійного життя.

Сьогодні для сучасного фахівця стають загально необхідними технічна грамотність, висока ступінь наукованості, вміння і готовність засвоювати нову техніку. Мета сучасної освіти — виховання у молоді довіри до динамічних знань, усвідомлення потреби розвитку своїх творчих здібностей, бажання і вміння вчитися протягом усього трудового життя.

У сучасному енциклопедичному словнику термін «професійна мобільність» визначається як «здатність і готовність швидко засвоювати технічні засоби, технологічні процеси і нові спеціальності або зміни, що відбуваються в межах цих спеціальностей; потреба постійно розвивати свою освіту і кваліфікацію». Сучасні концепції мобільності описані у працях П.М. Блаца, М. Вебера, Д. Голдторпа, Р.Г. Громової, Т.І. Заславської, Ю.А. Карпова, Л.Н. Лісохіної, С.А.Макеєва, М.Л. Максимової, М.А. Ратникової, Р.М.Хаузера та ін.

Самореалізація відіграє найважливішу роль впродовж усього життєвого шляху особистості, фактично визначаючи його. Передумови до самореалізації закладені в природі людини й існують як задатки, які в процесі розвитку людини, формування її особистих властивостей стають основою здатності до самореалізації.

Висновки. Таким чином, однією з найважливіших у сфері професійної діяльності є самореалізація. Через різні причини самореалізація може скеруватися шляхом умовної компенсації суб'єктивної складності професійної діяльності.

Вищим рівнем досконалості особистості в професії є професійна зрілість. Серед різноманітних видів діяльності, якими займається людина протягом життя, професійна діяльність займає особливе місце. Вона охоплює дві третини свідомого життя людини. Професійна діяльність дає можливість людині реалізувати свій творчий потенціал, створюючи умови для розвитку цього потенціалу. Головним результатом праці є сама людина у її суспільних взаємовідносинах.

Стан готовності до діяльності визначається як єдність психологічних характеристик суб'єкта, що забезпечують її успішність.

В свою чергу успішність у діяльності виступає показником готовності до діяльності. Оцінка рівня готовності до будь-якої діяльності, згідно з поглядами більшості дослідників повинна визначатися на основі таких критеріїв: успішність в оволодінні професією або успішність у виконанні діяльності, задоволення працею і взаєминами в колективі, психофізіологічним значенням праці, а також професійною мобільністю.

Професійна мобільність припускає готовність постійно засвоювати нові види і способи роботи, нову техніку і нові технології, а за необхідності — навіть змінити професію.

У зв'язку із зазначеним можна зробити висновок, що однією з найважливіших якостей сучасного фахівця, що може забезпечити йому можливість адаптуватися та постійно бути потрібним на ринку праці, є професійна мобільність.

В умовах єдиного Європейського простору розвиток професійної мобільності відкриває можливості не лише для освіти, але й для формування європейського ринку праці, що відкриває нові перспективи для реалізації своїх сил і здібностей кожному, хто шукає себе, розвивається і не просто прагне самореалізуватися у професії, а робить конкретні кроки у цьому напрямку.

Література:

1. Бочелюк В. Й., Зарицька В. В. Психологія: вступ до спеціальності: навч. посібник. Київ. Центр учбової літератури, 2019. 288 с.
2. Професійна психологія: методологія, методи і практика: зб. наук. пр. / за заг. ред. Ж. П. Вірної. Луцьк: РВВ «Вежа» Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2019. 144 с.
3. Професіоналізм особистості: теоретико-методологічний аспект: Монографія / Під ред. В.Й. Бочелюка. Запоріжжя: ДУ «ЗІДМУ», 2019. 248 с.
4. Сорочан В.В. Психологія професійної діяльності / В.В. Сорочан. Київ. Центр учбової літератури, 2020. 134 с.
5. Столярчук О.А. Професійна самооцінка майбутнього фахівця: теорія і практика: навч.-метод. посіб. / О.А. Столярчук. Київ: Науковий світ. 2021. 103 с.

References:

1. Bochelyuk V. Y., & Zaryts'ka V. V. (2019). *Psykhologhiya: vstup do spetsial'nosti [Psychology: introduction to the specialty]*. Kyiv. Tsentr uchbovoyi literatury [in Ukrainian].
2. Virnoyi ZH. P. (2019). *Profesiyna psykhologhiya: metodolohiya, metody i praktyka [Professional psychology: methodology, methods and practice]*. *Za zah. red. ZH. P. Virnoyi. Luts'k: RVV «Vezha» Volyn. nats. un-tu im. Lesi Ukrayinky* [in Ukrainian].
3. Bochelyuk V.Y. (2019). *Profesionalizm osobystosti: teoretyko-metodolohichnyy aspekt [Professionalism of the individual: theoretical and methodological aspect]*. Pid red. V.Y. Bochelyuka. Zaporizhzhya: DU «ZIDMU» [in Ukrainian].
4. Sorochan V.V. (2020). *Psykhologhiya profesiynoyi diyal'nosti [Psychology of professional activity]*. Kyiv. Tsentr uchbovoyi literatury [in Ukrainian].
5. Stolyarchuk O.A. (2021). *Profesiyna samootsinka maybutn'oho fakhivtsya: teoriya i praktyka [Professional self-assessment of the future specialist: theory and practice]*. Kyiv: Naukovy svit. [in Ukrainian].

УДК 159.9

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11\(39\)-1783-1791](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11(39)-1783-1791)

Каландирець Марія Сергіївна практичний психолог Закладу дошкільної освіти (ясла-садок) комбінованого типу №1 «Лісова пісня», Ірпінської міської ради, Київської області, студентка Університету Григорія Сковороди в Переяславі, 2 курсу ОР «Магістр», факультету мистецтва, менеджменту, педагогіки і психології, тел. (098) 777-01-55, <https://orcid.org/0009-0009-4156-5247>

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОГО ВИГОРАННЯ ПЕДАГОГІВ ЗАКЛАДІВ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

Анотація. Нині у часи війни, в суспільстві стрімко відбуваються освітні реформи, які мають нести у собі не лише великий розвиваючий та навчальний потенціал, але й повинні зберігати здоров'я всіх учасників навчального процесу.

В останні роки різко зріс інтерес до синдрому професійного вигорання, що входить до інших професійних деформацій. Емоційне вигорання розвивається, як правило, у фахівців, яким за родом служби належить багато спілкуватися з іншими людьми. Загальновідомо, що професія педагога – одна із найбільш енергоємних. Для її реалізації потрібні величезні інтелектуальні, емоційні та психічні витрати. Тому педагогічна діяльність – одна з найбільш деформуючих особистість людини видів професійної діяльності.

Метою статті є висвітлення результатів аналітичного огляду проблеми професійного вигорання педагогів закладів дошкільної освіти. Аналізуючи праці вітчизняних колег, визначено занепокоєння вчених з приводу різкого підвищення рівня професійного вигорання педагогів ЗДО. На відміну від професійної деформації, психічне вигорання найчастіше зараховують до повного регресу професійного розвитку, оскільки воно охоплює особистість загалом, руйнуючи її та негативно впливаючи на ефективність трудової діяльності. Аналіз суб'єктивних відчуттів людей, які перебувають у стадії емоційного вигорання, свідчить, що вони відрізняються від аналогічних відчуттів, пов'язаних з «нормальною» фізичною втомою. Дослідження дозволило узагальнити що явище емоційного вигорання педагогів ЗДО, по-перше, безпосередньо пов'язано з професійною діяльністю, а по-друге, є незворотним і не зникає після сну та інших форм відпочинку.

У висновку наголошено: на основі кількісного та якісного аналізу отриманих даних виявлено, що індивідуальні фактори (стать, вік і стаж педагогічної діяльності) надають значний вплив на формування синдрому емоційного вигорання педагогів та є основою їх професійної деформації.

Ключові слова: освіта, заклад дошкільної освіти, професійне вигорання, емоційне вигорання, стрес.

Kalandyrets Maria Serhiivna practical psychologist of the Preschool Education Institution (nursery-kindergarten) of the combined type No. 1 "Forest Song", Irpin City Council, Kyiv region, student of the Grigoriy Skovoroda University in Pereyaslav, 2nd year of the Master's degree program, Faculty of Arts, Management, Pedagogy and Psychology, tel. (098) 777-01-55, <https://orcid.org/0000-0000-0000-0000>

PSYCHOLOGICAL FEATURES OF PROFESSIONAL BURNOUT OF PRESCHOOL EDUCATION TEACHERS

Abstract. Currently, in times of war, educational reforms are rapidly taking place in society, which should carry not only a great developmental and educational potential, but also should preserve the health of all participants in the educational process.

In recent years, interest in the burnout syndrome, which is included in other professional deformations, has sharply increased. Emotional burnout develops, as a rule, in specialists who, by their nature of service, have to communicate a lot with other people. It is well known that the profession of a teacher is one of the most energy-intensive. Its implementation requires enormous intellectual, emotional and mental costs. Therefore, pedagogical activity is one of the most deforming types of professional activity for a person's personality.

The purpose of the article is to highlight the results of an analytical review of the problem of professional burnout of teachers of preschool educational institutions. Analyzing the works of domestic colleagues, the concern of scientists about the sharp increase in the level of professional burnout of teachers of preschool educational institutions is identified. Unlike professional deformation, mental burnout is most often attributed to a complete regression of professional development, since it covers the personality as a whole, destroying it and negatively affecting the effectiveness of work. Analysis of the subjective feelings of people who are in the stage of emotional burnout shows that they differ from similar feelings associated with "normal" physical fatigue. The study allowed us to generalize that the phenomenon of emotional burnout of teachers of preschool educational institutions is, firstly, directly related to professional activity, and secondly, is irreversible and does not disappear after sleep and other forms of rest.

The conclusion emphasizes: based on the quantitative and qualitative analysis of the data obtained, it was found that individual factors (gender, age and length of teaching experience) have a significant impact on the formation of the emotional burnout syndrome of teachers and are the basis of their professional deformation.

Keywords: education, preschool institution, professional burnout, emotional burnout, stress.

Постановка проблеми. Перехід на особистісно-орієнтовані моделі освіти зумовлює підвищення вимог з боку суспільства до особи педагога, його

ролі у навчальному процесі: вміння рефлектувати та оптимально регулювати свою діяльність при зіткненні з труднощами встановлення контакту з вихованцями та їх батьками. Не кожен вихователь може витримувати психоемоційну напругу, оскільки до проблем професійної діяльності можуть додаватися труднощі у особистому житті, проблеми у спілкуванні з колегами тощо. Ця обставина не могла не принести певні наслідки, про які буде висвітлено у статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення феномену синдрому емоційного вигорання як психологічного явища пов'язане із соціальними та особистісними проблемами фахівців, зайнятих у соціальній сфері. Акцентування уваги провідних вчених на проблемі потребує уваги всіх учасників навчально-виховного процесу закладів дошкільної освіти. Проблему з різних боків висвітлюють Г. Фрейденбергер, Дж. Грінберга, М. Буріш, К. Маслач, С. Джексон, Б. Перлман та Є. А. Хартман, Т.В. Форманюк, В. В. Бойко, та багато інших. Аналіз результатів досліджень вчених вказує на нагальну потребу в сучасній психології опрацювання такого аспекту зазначеної проблеми, як дослідження та профілактика емоційного вигорання особливої уваги не приділялося, що потребує появи нових теоретичних та емпіричних наукових праць.

Метою статті є висвітлення результатів аналітичного огляду проблеми професійного вигорання педагогів закладів дошкільної освіти.

Виклад основного матеріалу. Ефективність педагогічної діяльності та якість освітньо-виховного процесу залежать як від професійної підготовки вихователя, так і від його особистісного благополуччя та збереження психічного здоров'я. Разом з тим, професія педагога є одним із найбільш інтелектуально та емоційно напружених видів професійної діяльності. З боку соціуму до педагогів більшою мірою, ніж до представників інших професій типу «людина-людина», часто висувуються підвищені вимоги до якості діяльності в умовах заниженої соціальної та матеріальної оцінки праці [1; 4]. Педагоги частіше, ніж представники інших соціальних професій, відчують почуття внутрішньої емоційної спустошеності через необхідність постійних контактів з іншими людьми.

«Ніщо не є для людини таким сильним навантаженням і таким сильним випробуванням, як інша людина», – цю метафору можна покласти в основу досліджень синдрому психічного вигорання [3]. Синдром «вигорання» (burnout) досить широко відомий та досліджується у зарубіжній психології [8]. Що стосується вітчизняної науки, то цей феномен як самостійний мало вивчався. У роботах він або позначався, або розглядався у контексті більш ширшої проблематики.

Згідно з сучасними даними, під «психічним вигоранням» розуміється стан фізичного, емоційного та розумового виснаження, що виявляється у професіях соціальної сфери. Цей синдром включає три основні складові:

емоційну виснаженість, деперсоналізацію (цинізм) і редукцію професійних досягнень [7].

Під емоційним виснаженням розуміється почуття емоційної спустошеності та втоми, викликане власною роботою. Деперсоналізація передбачає цинічне ставлення до праці та об'єктів своєї праці. Зокрема, у соціальній сфері деперсоналізація передбачає бездушне, негуманне ставлення до клієнтів. Зрештою, редукція професійних досягнень – виникнення у працівників почуття некомпетентності у своїй професійній сфері, усвідомлення неуспіху у ній.

Дослідження останніх років не лише підтвердили правомірність цієї структури, а й дозволили суттєво розширити сферу її поширення, включивши професії, які не пов'язані із соціальною сферою [5]. Це призвело до деякої модифікації поняття вигорання та його структури. Психічне вигорання розуміється як професійна криза, пов'язана з роботою в цілому, а не тільки з міжособистісними взаєминами в її процесі. Таке розуміння дещо видозмінило і його основні компоненти: емоційне виснаження; цинізм; професійна ефективність. З цих позицій поняття деперсоналізації має ширше значення і означає негативне ставлення не лише до клієнтів, а й до праці та його предмету загалом [6].

Аналіз конкретних досліджень синдрому «психічного вигорання» показує, що основні зусилля дослідників було спрямовано на виявлення факторів, що викликають вигорання. Традиційно вони групувалися у два великих блоки, особливості професійної діяльності та індивідуальні характеристики самих професіоналів [3]. Деякі автори виділяли і третю групу чинників, розглядаючи змістові аспекти діяльності як самостійні [4]. З узагальнення матеріалу з вивчення деяких класифікацій, Орлом В.С. [2] була запропонована робоча схема факторів, що впливають на вигорання:

- індивідуальні фактори
- організаційні фактори
- соціально-демографічні
- умови праці
- вік
- робочі навантаження
- стать
- дефіцит часу
- рівень освіти
- тривалість робочого дня
- сімейний стан
- стаж роботи
- витривалість
- число клієнтів
- фокус контролю

- стиль опору
- глибина контакту з клієнтом
- самооцінка
- участь під час прийняття рішень
- нейротизм (тривожність)
- екстраверсія.

Зроблений дослідниками аналіз деяких факторів, що впливають на вигорання, дозволив виявити взаємозв'язки між вигоранням та стажем роботи за спеціальністю, вигоранням та сімейним становищем. Наприклад, виявлено високий рівень схильності до вигорання осіб (особливо чоловічої статі), які перебувають у шлюбі. Причому холостяки більшою мірою схильні до вигорання навіть у порівнянні з розлученими чоловіками [5].

Існують дані про позитивний зв'язок між рівнем освіти та ступенем психічного вигорання. Причиною цього можуть бути завищені претензії у людей із вищим рівнем освіти. Проте така тенденція спостерігається лише щодо деперсоналізації, а емоційне виснаження не залежить від цього фактора [2]. Редукція професійних досягнень дає зворотну картину, маючи найбільші значення у піддослідних із середньою, ніж вищою освітою. Причина такого диференційованого впливу рівня освіти на компоненти вигорання, швидше за все, у зв'язку між рівнем освіти і конкретним змістом праці [9].

Дослідниками також встановлено, що чоловіки більшою мірою схильні до деперсоналізації, а жінки – емоційного виснаження [2]. Чоловіки виявилися більш чутливими до впливу стресорів у тих ситуаціях, які вимагали від них демонстрації істинно чоловічих якостей, таких як фізичні дані, чоловіча відвага, емоційна стриманість, показ своїх досягнень у роботі. У той самий час жінки виявилися більш чутливі до стресових чинників і під час тих обов'язків, які вимагали від них співпереживання, виховних умінь, підпорядкування. Вплив інших індивідуальних та організаційних чинників на вигорання, як зазначає В.Е.Орел, вивчені значно меншою мірою [7].

Які працівники становлять «групу ризику» у тому випадку, коли ми говоримо про вигорання? При відповіді на це питання можна назвати такі закономірності [1]. По-перше, особливо швидко «вигорають» співробітники – інтроверти, індивідуально-психологічні особливості яких не узгоджуються із професійними вимогами комунікативної професії. Вони не мають надлишку життєвої енергії, характеризуються скромністю та сором'язливістю, схильні до замкнутості та концентрації на предметі професійної діяльності. Саме вони здатні накопичувати емоційний дискомфорт без «скидання» негативних переживань у довілля.

По-друге, синдрому вигорання більше схильні люди, які відчувають постійний внутрішньоособистісний конфлікт у зв'язку з роботою. Найчастіше це жінки, які переживають внутрішню суперечність між роботою та сім'єю, а також «пресинг» у зв'язку з необхідністю постійно доводити свої професійні можливості в умовах жорсткої конкуренції.

По-третє, до професійного вигорання більш схильні працівники, професійна діяльність яких відбувається в умовах гострої нестабільності та страху втрати робочого місця. До цієї групи належать, передусім, люди старше 45 років, котрим ймовірність знайти нове місце роботи у разі незадовільних умов праці на старій роботі різко знижується через вік.

По-четверте, на тлі перманентного стресу, синдром вигорання проявляється в тих умовах, коли людина потрапляє в нову, незвичну обстановку, в якій вона має виявити високу ефективність (зміна роботи, випробувальний термін, майбутня атестація).

По-п'яте, синдрому вигорання більше схильні жителі великих мегаполісів, які живуть в умовах нав'язаного спілкування та взаємодії з великою кількістю незнайомих людей у громадських місцях. Швидше за інших «горять» ті, хто асоціює свою роботу з призначенням, місією (серед психотерапевтів це називається «комплекс рятувальника»: втрутитися та виправити, врятувати!).

Нами була проведена спроба аналізу деяких чинників, що оказують вплив на вигорання, зазначена у робочій схемі В.Є. Орла. Емпіричне дослідження синдрому професійного вигорання у педагогів проводилося на базі закладу дошкільної освіти (ясла-садок) комбінованого типу, м. Ірпінь. Загальна кількість обстежуваних досліджуваних становило 48 чоловік, досліджувані були виключно жінки, з різним сімейним становищем, віком від 24 до 63 років і з педагогічним стажем від 1 року до 35 років. Для діагностики синдрому вигорання педагогів було використано методику В. В. Бойка та діагностика професійного вигорання (Маслач К., Джексон С., адаптований Водоп'яною Н.Є.) Були отримані такі результати.

Аналізуючи дані стає зрозуміло, що з 80% педагогів (38 осіб) відзначена несформована фаза напруги. Це говорить про те, що досліджувані добре почуваються на робочому місці, отримують позитивні емоції від робочого процесу, від колективу, відчувають свою впевненість та потребу на роботі.

У 20% (10 осіб) відзначається напруга як фактор емоційного вигорання на стадії формування, випробувані нерідко почуваються некомфортно на робочому місці, незадоволенні собою, не отримують позитивні емоції.

Випробуваних зі сформованою фазою напруги не виявлено.

За шкалою резистенція 45 % досліджуваних (21 особа) мають несформовану фазу, це говорить про те, що педагоги намагаються знизити тиск зовнішніх обставин на свій емоційний стан, прагнуть психологічного комфорту.

У 35% (16 осіб) досліджуваних виявлено резистенцію у стадії формування, педагоги прагнуть мінімізувати свої емоції, намагаються скоротити або полегшити обов'язки, які вимагають емоційних витрат, які нерідко обділяють оточуючих елементарною увагою.

20% (11 осіб) мають сформовану фазу, це свідчить про те, що випробувані виявляють емоційну черствість, невічливість, байдужість, що вони

обмежують емоційну віддачу, дуже часто така емоційна стриманість і закритість виливаються в домашньому колі в агресію щодо рідних.

За шкалою виснаження несформована фаза зафіксована у більшій частині колективу, це 70% (33 особи), це говорить про те, що досліджувані почуваються цілком комфортно на робочому місці, вони здатні до продуктивної роботи, відчувають у собі емоційні сили для інноваційної діяльності

У 25% досліджуваних (12 осіб) виснаження як фактор емоційного вигорання знаходиться в стадії формування, це говорить про те, що у педагогів емоційні контакти можуть викликати напругу, їм стає складно адекватно сприймати вимоги адміністрації, в роботі не використовують інноваційні підходи, що проявляється у байдужості чи негативних емоціях.

5% (3 особи), мають сформовану фазу виснаження, педагог відчуває постійний стрес, що супроводжується поганим настроєм, поганими асоціаціями, почуттям страху, неприємними відчуттями в області серця, судинними реакціями, загостренням хронічних захворювань.

Результати діагностики професійного вигорання за методикою Водоп'янової Н.Є.

Аналізуючи дані виявлено, що за шкалою емоційне виснаження високий рівень демонструють 5% освітян (3 особи). Це свідчить про те, що лише в трьох досліджених знижений емоційний тонус, підвищена психічна виснаженість, відбувається втрата інтересу та позитивних почуттів до оточуючих, спостерігається відчуття «пересиченості» роботою, незадоволеності життям загалом.

70% (34 особи), тобто більшість піддослідних, має середній рівень емоційного виснаження, вони також мають знижений емоційний тонус, у них знижується працездатність, життєва активність, але не можна забувати, що певний рівень емоційного виснаження є віковою особливістю.

Низький рівень емоційного виснаження – у 25% досліджуваних (12 осіб), дана категорія педагогів не відчуває негативних переживань, робота, робочий колектив їх надихають, вони відчувають у собі заряд сил та енергії.

За шкалою деперсоналізація 15% (7 осіб) мають високий рівень, це проявляється у деформації відносин з оточуючими, вона буває двох видів: підвищена залежність від інших чи підвищення негативізму, цинічності установок та почуттів стосовно оточуючих.

Середній рівень деперсоналізації мають 60% досліджуваних (29 осіб), це може говорити про те, що педагогам буває складно встановити контакт із вихованцями дитячого садка, батьками, і якщо контакт встановлений, то відчувається напруга, прагнуть виконувати свої обов'язки формально, без активного включення до робочого процесу. Певний рівень деперсоналізації – необхідний механізм психологічного захисту ряду професій, зокрема і педагогів.

У 25% (12 осіб) виявлено низький рівень деперсоналізації, педагоги добре встановлюють емоційні контакти з оточуючими, активно входять у роботу та інноваційну діяльність.

За шкалою редукація особистих досягнень високий рівень зафіксований у 25% (12 осіб) піддослідних – може виявлятися або в тенденції до негативного оцінювання себе, своїх професійних досягнень і успіхів, або в редукуванні власної гідності, обмеження своїх повноважень, обов'язків.

Найвищий результат за шкалою редукації особистих досягнень у середнього рівня 45% (22 особи), характеризується заниженою самооцінкою значущості реально досягнутих результатів та зниження продуктивності через зміну ставлення до роботи.

Зіставивши результати двох методик, робимо висновок про те, що синдром емоційного вигорання у педагогів даної освітньої установи, наявний, але не значною мірою. Більшості педагогів з числа випробуваних властивий прояв синдрому професійного вигорання у помірному ступені.

Висновки. Підводячи підсумки, які впливають на формування психічного вигорання педагогів, можна сказати, що різноманітність підходів і напрямів під час розгляду цього феномена, зумовлено впливом значної частини чинників, що його викликають. Вигорання є одним із проявів професійної деформації особистості. Високий рівень синдрому професійного вигорання негативно позначається на психологічному та соматичному здоров'ї педагогів, на взаєминах з вихованцями та на якості виконуваної педагогічної діяльності. У зробленому нами дослідженні виявлено, що стать, вік і стаж педагогічної діяльності впливають на формування синдрому психічного вигорання педагогів.

Література:

1. Дроздова А. Р. Психологічні чинники прояву синдрому «емоційного вигорання» у представників різних типів професій і безробітних : навч. посіб / А. Р. Дроздова. К. : Знання, 2013. 249с.
2. Дудяк В. Емоційне вигорання / В. Дудяк. К. : Главник, 2007. 127с.
3. Жогно Ю. П. Психологічні особливості емоційного вигорання педагогів : дис. канд. психол. наук : 19.00.07 / Жогно Юрій Петрович. Одеса, 2009. 249 с.
4. Зайчикова Т. В. Соціально-психологічні детермінанти синдрому «професійного вигорання» у вчителів : дис. канд. психол. наук: 19.00.05 / Зайчикова Тетяна Вікторівна. К., 2005. 191 с.
5. Омері І. Д. Причини і вікові особливості синдрому професійного вигорання. Актуальні проблеми здоров'язбереження в молодіжному середовищі ХХІ століття. К.: ДКС-Центр, 2021. 258 с.
6. Тишук Л. І. Психологічні чинники запобігання синдрому професійного вигорання педагога дошкільного навчального закладу: дис. канд. психол. наук: 19.00.07 / Тишук Людмила Іванівна. К. : 2008. 213 с.
7. Freudenberge, H. J. (1974) Staff burn-out / H. J. Freudenberger // Journal of Social Issues. V. 30. 165 p.

8. Huebner E.S. (1994) Relationships among demographics, social support, job satisfaction and burnout among school psychologists / E.S. Huebner // *School Psychology International*. V. 15 (2). P. 181-186.

9. Maslach C. (1993) Burnout: A multidimensional perspective / C. Maslach // *Professional burnout: Recent developments in the theory and research* / Ed. W. B. Shaufeli, Cr. Maslach and T. Marek. Washington D.C: Taylor & Trancis, P. 19-32.

References:

1. Drozdova A. R. (2013) *Psychologichny chynnyky proiavy syndromy «emotsiinogo vugorania» y predstavnikiv riznuh tupiv profesii I bezrobitnuh* [Psychological factors of the manifestation of the syndrome of "emotional burnout" in representatives of different types of professions and the unemployed] : Kyiv: Znannia [in Ukrainian].

2. Dudyak V. (2007) *Emotsiine vugorania* [Emotional burnout] : Kyiv: Glavnik [in Ukrainian].

3. Zhogno Y. P. (2009) *Psychologichny osoblyvosti emotsiinogo vugorania pedagogiv* [Psychological features of emotional burnout of teachers] : Odesa. [in Ukrainian].

4. Zaychykova T. V. (2005) *Sotsialno-psychologichny determinant syndromy «profesiinogo vygorania» y vchyteliv* [Socio-psychological determinants of the syndrome of "professional burnout" in teachers] : Kyiv [in Ukrainian].

5. Omeri I.D. (2021) *Prychyny I vykovy osoblyvosti syndromy profesiinogo vygorania. Aktyalny problem zdoroviazberezenia v molodiznomy seredovyschy XXI stolittia* [Causes and age-related features of the syndrome of professional burnout. Current problems of health care in the youth environment of the XXI century] : Kyiv: DKS-Tsentr [in Ukrainian].

6. Tyshchuk L. I. (2008) *Psychologichny cnynnyky zapobigania syndromy profesynogo vygoranniia pedagoga doshkylnogo navchalnogo zaklady* [Psychological factors in preventing the syndrome of professional burnout of a preschool teacher] : Kyiv.

7. Freudenberge H. J. (1974) *Staff burn-out* / H. J. Freudenberger // *Journal of Social Issues*. [in English]

8. Huebner E.S. (1994) *Relationships among demographics, social support, job satisfaction and burnout among school psychologists* / E.S. Huebner // *School Psychology International*. [in English]

9. Maslach C. (1993) *Burnout: A multidimensional perspective* / *Professional burnout: Recent developments in the theory and research* / Ed. W. B. Shaufeli, Cr. Maslach and T. Marek. Washington D.C: Taylor & Trancis/

УДК: 599.9-043.84

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11\(39\)-1792-1802](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11(39)-1792-1802)

Католик Галина Вікторівна доктор психологічних наук, професор, професор кафедри практичної психології, Львівський державний університет внутрішніх справ, м. Львів, <https://orcid.org/0000-0002-2169-0018>

ШЛЯХИ АКТИВІЗАЦІЇ ОСОБИСТІСНИХ РЕСУРСІВ У СКЛАДНИХ ЖИТТЄВИХ СИТУАЦІЯХ: ВІКОВИЙ АСПЕКТ

Анотація. У статті автор розкриває шляхи активізації особистісних ресурсів у кризових ситуаціях в ході вікового розвитку. Автор розкриває сутність дефініції «складна життєва ситуація», аналізує шляхи активізації психологічних ресурсів людини у різні її вікові періоди, що в подальшому формує копінг подолання типових вікових труднощів; розглядає форми спрямованості корекційної роботи відповідних фахівців щодо запобігання особистісної дезадаптації в ході подолання складних ситуацій свого життя. Опираючись на аналіз наукових праць як українських, так і зарубіжних вчених, автор приходить до висновку про те, що вплив віку на визначення зрілості та особистісної розвиненості є достатньо незначним. Автор звертає увагу на те, що саме когнітивний та емоційний розвиток і життєвий досвід окреслюють головні стратегії й тактики поведінки особистості. Констатовано, що кожен етап життя особистості має свої ресурси для подолання складних ситуацій, але ці ресурси можуть залишатися неактивованими, якщо на них не звертати уваги і не розвивати їх. Особистісні ресурси підлітків і дітей, які допомагають справлятися з життєвими труднощами, залежать від емоційного реагування, поведінки та гнучкості мислення. Це дозволяє засвоювати нові стандарти, набувати навички, переключати увагу з однієї ситуації на іншу, формувати емоційну гнучкість і використовувати уяву як захисний механізм. Хоча внутрішні ресурси дитини важливі, зовнішні чинники мають значно більший вплив на подолання труднощів. Емоційна та соціальна підтримка значущих людей є критично важливою у юності і особливо у старості, попри розвиток мудрості та духовно-релігійного досвіду у цей період. В дорослому віці важливим ресурсом для формування копінг-стратегій є усвідомлення і прийняття своєї психологічної реальності, а також розуміння власних можливостей і обмежень у різних аспектах життя.

Ключові слова: шляхи активізації, особистісні ресурси, особистість, криза, вікова криза, копінг-стратегія, складні життєві ситуації.

Katolyk Galina Viktorivna doctor of psychological sciences, professor, professor of the department of practical psychology, Lviv State University of Internal Affairs, Lviv, <https://orcid.org/0000-0002-2169-0018>

WAYS OF ACTIVATING PERSONAL RESOURCES IN DIFFICULT LIFE SITUATIONS: AGE ASPECT

Abstract. In the article, the author reveals the ways to activate personal resources in crisis situations during age development. The author reveals the essence of the definition of "complex life situation", analyzes the ways to activate a person's psychological resources in different age periods, which further forms the coping of overcoming typical age-related difficulties; considers the forms of orientation of the correctional work of relevant specialists to prevent personal maladjustment in the process of overcoming difficult situations in one's life. Based on the analysis of scientific works of both Ukrainian and foreign scientists, the author comes to the conclusion that the influence of age on the determination of maturity and personal development is quite insignificant. The author draws attention to the fact that it is cognitive and emotional development and life experience that outline the main strategies and tactics of individual behavior. It is stated that each stage of an individual's life has its own resources for overcoming difficult situations, but these resources can remain unactivated if they are not paid attention to and not developed. The personal resources of adolescents and children that help them cope with life's difficulties depend on emotional responsiveness, behavior, and flexibility of thinking. This allows them to learn new standards, acquire skills, switch attention from one situation to another, form emotional flexibility, and use imagination as a protective mechanism. Although the child's internal resources are important, external factors have a much greater impact on overcoming difficulties. Emotional and social support from significant people is critically important in youth and especially in old age, despite the development of wisdom and spiritual and religious experience during this period. In adulthood, an important resource for forming coping strategies is awareness and acceptance of one's psychological reality, as well as understanding one's own capabilities and limitations in various aspects of life.

Keywords: ways of activation, personal resources, personality, crisis, age crisis, coping strategy, difficult life situations.

Постановка проблеми. Актуальність заявленої теми зумовлена сучасними викликами, з якими стикаються індивіди в умовах швидкоплинних соціальних, економічних і екологічних змін. Складні життєві ситуації, такі як кризові події, професійні виклики та особистісні труднощі, можуть значно впливати на психологічний стан особи, її здатність до адаптації та ефективного функціонування.

У зв'язку з цим, вивчення особистісних ресурсів – таких як емоційна стійкість, соціальна підтримка, креативність і саморегуляція – стає надзвичайно важливим. Різні вікові групи по-різному реагують на складнощі, і кожен етап життя має свої особливості в активізації цих ресурсів. Наприклад, молодь може проявляти більшу гнучкість і адаптивність, в той час як особи старшого віку можуть спиратися на накопичений життєвий досвід і мудрість.

Дослідження шляхи активізації особистісних ресурсів в контексті вікового аспекту дозволяє не тільки зрозуміти механізми адаптації людей до життєвих труднощів, а й розробити рекомендації для психосоціальної підтримки, виховання та навчання різних вікових груп. Це має важливе значення для психологічної практики, освітніх програм та соціальної політики, що спрямовані на покращення якості життя населення та підвищення рівня його психологічного благополуччя.

Таким чином, дослідження активізації особистісних ресурсів у складних життєвих ситуаціях з урахуванням вікового аспекту є не тільки науково-теоретичним, а й практично важливим, що підкреслює його значущість у сучасному суспільстві.

Аналіз останніх джерел і публікацій. Аналізуючи класифікацію зарубіжних дослідників, зокрема Р. Лазаруса та Дж. Кохена, можна виділити три основні типи життєвих труднощів: значні життєві зміни, що впливають на велику кількість людей (наприклад, катастрофи або стихійні лиха); серйозні життєві зміни для однієї або кількох осіб, такі як тяжка втрата чи розлучення; а також повсякденні неприємності [15].

Розглянемо також юридичний аспект цього поняття. Згідно із законом України «Про соціальні послуги», прийнятим Верховною Радою України у 2019 році (№ 18, ст. 73), зазначається, що «складні життєві обставини – це обставини, які негативно впливають на життя, здоров'я та розвиток особи, а також на функціонування сім'ї, які особа чи сім'я не можуть подолати самотійно». Серед чинників, що можуть викликати складні життєві обставини, виділяються: похилий вік; часткова або повна втрата рухової активності чи пам'яті; невиліковні хвороби або хвороби, що потребують тривалого лікування; психічні та поведінкові розлади, зокрема, викликані вживанням психоактивних речовин; інвалідність; бездомність; безробіття; малозабезпеченість; поведінкові розлади у дітей через розлучення батьків; ухилення батьків або осіб, які їх замінюють, від виконання обов'язків з виховання дітей; втрата соціальних зв'язків, зокрема під час відбування покарання; жорстоке поводження з дітьми; насильство за ознакою статі; домашнє насильство; потрапляння в ситуацію торгівлі людьми; а також шкода, заподіяна внаслідок пожеж, стихійних лих, катастроф, бойових дій, терористичних актів, збройних конфліктів та тимчасової окупації... [22].

Слід зазначити, що будь-яка складна ситуація для особи є індивідуальним феноменом, адже визначення її проблеми формується самою людиною на основі її сприйняття, оцінки та інтерпретації, а також суб'єктивної значимості цієї ситуації. Суб'єктивне сприйняття складності ситуації також залежить від віку особи.

Мета статті. Основною метою нашої статті є аналіз особливостей психологічних ресурсів особистості на різних етапах розвитку, які впливають на способи подолання типових вікових труднощів. Ми також розглянемо

можливості цілеспрямованої роботи фахівців у запобіганні дезадаптації особистості під час подолання складних життєвих ситуацій.

Необхідність вивчення стратегій подолання пов'язана з тим, що в процесі подолання життєвих труднощів у різні вікові періоди людина здобуває новий досвід, розширює свої можливості для використання поведінкових копінг-стратегій, а також може проявляти неадекватні форми поведінки, що безпосередньо впливають на її адаптивність.

Виклад основного матеріалу. Вже з минулого століття активно проводяться наукові дослідження щодо поведінкових стратегій. Це поняття походить з англійської «coping with» (подолання, впорання). За визначенням Р. Лазаруса та С. Фолкмана, для подолання життєвих труднощів людина повинна постійно змінювати свої когнітивні та поведінкові зусилля «з метою управління специфічними зовнішніми та внутрішніми вимогами, які вона оцінює як такі, що випробовують її можливості або перевищують їх» [16].

На сьогодні немає єдиної класифікації видів психологічного подолання життєвих труднощів. Представлено кілька класифікацій зарубіжних авторів, деякі з яких включають до 20 типових реакцій на психологічне подолання.

Класична класифікація копінг-стратегій, розроблена дослідниками Перре та Райхертсом [19], систематизує дії та реакції на основі їхньої орієнтації: 1 – на ситуацію (активний вплив, втеча, пасивність); 2 – на репрезентацію (пошук або придушення інформації); 3 – на оцінку (надання сенсу, переоцінка, зміна цілей).

Класифікація П. Тойса є досить детальною і ґрунтується на комплексній моделі копінг-поведінки. Він виділяє дві основні групи поведінкових стратегій: поведінкові та когнітивні.

Поведінкові стратегії поділяються на три підгрупи:

1. Стратегії, орієнтовані на ситуацію: прямі дії (обговорення та аналіз ситуації); пошук соціальної підтримки; уникнення ситуації.
2. Стратегії, орієнтовані на фізіологічні відхилення: вживання наркотиків або алкоголю; важка фізична праця; інші фізіологічні методи (вживання ліків, сон, їжа).
3. Стратегії, спрямовані на емоційне та експресивне вираження: катарсис; контроль і стримування емоцій.

Когнітивні стратегії також поділяються на три групи:

1. Когнітивні стратегії з ситуативним вектором: розробка плану дій (аналіз варіантів, формування стратегії); вироблення нового погляду на ситуацію; прийняття ситуації; відволікання від ситуації; пошук містичного розв'язання.
2. Когнітивні стратегії експресивного вектору: «фантастичне вираження» (фантазування про способи вираження почуттів); молитви.
3. Когнітивні стратегії, зосереджені на емоційних змінах: переосмислення вже існуючих почуттів.

Додатково автор включає стратегії, такі як ведення щоденників, написання листів, прослуховування музики, а також поведінкову стратегію очікування [4].

Аналізуючи роботи німецького психолога Х. Томе, автора «біографічно фундованої когнітивної теорії особистості», можна дійти висновку, що не всі види поведінки в складних життєвих ситуаціях він відносить до поняття «стратегія подолання». За його думкою, стратегіями подолання можна вважати лише усвідомлені дії особистості, які регулюються її наміром, і які складають лише невелику частину людських рефлексій на труднощі життя. Уникнення проблем, емоційна депресія чи вживання транквілізаторів у складних ситуаціях не можуть вважатися стратегіями подолання. Навпаки, ці дії лише підтримують існуючий стан справ. Людина наповнює свою життєву ситуацію сутністю власного індивідуального досвіду. Спираючись на принципи когнітивної психології, Х. Томе підкреслює, що існує суттєва узгодженість між суб'єктивним сприйняттям ситуації і об'єктивною реальністю. Те, що людина сприймає як реалістичне, відображає її особистісну систему координат, до якої входить усе, що вона усвідомлює в даний момент [21].

Щодо групи захисних форм стратегій подолання, які характеризуються спотвореним сприйняттям дійсності, їх ефективність оцінюється неоднозначно. Деякі вітчизняні та зарубіжні психологи вважають ці форми дезадаптивними, тоді як інші вважають, що ілюзії та фантазії можуть допомогти людині зосередитися та подолати життєві труднощі; тактика заперечення може сприяти поступовому прийняттю складних ситуацій.

Вчені Ч. Карвер та Дж. Коннор-Сміт [6] класифікують копінг-стратегії, зазначаючи, що особистість реагує на загрозу втрати, успіху чи інших емоційних впливів різними способами, більшість з яких відносять до «копінг-стратегій». Копінг визначається як зусилля, спрямоване на запобігання чи зменшення негативного впливу або втрати, щоб знизити дистрес, пов'язаний з цими загрозами. Більшість сучасних науковців трактують феномен копінгу як довільне реагування [11].

Проте деякі дослідники вважають, що в цьому понятті є місце автоматичним і мимовільним реакціям [20]. Вони стверджують, що певні реакції на стрес можуть бути усвідомленими і довільними, а з часом можуть трансформуватися в автоматичні [20].

Цю тезу також підтверджують дослідження Ф. Кремер [7]. Кількість ознак, що супроводжують певні реакції на події, які становлять загрозу для особистості та можуть викликати дистрес, є досить значущою [20]. Вчені вважають найбільш важливими ті ознаки, які формують класифікаційну діаду емоційно-орієнтованого та проблемно-фокусованого копінгу [17].

Емоційно-орієнтований копінг спрямований на зменшення дистресу, викликаного стресором [18]. Ця стратегія може варіюватися від самозаспокоєння (пошук підтримки, релаксація) до сильних негативних емоцій (крик,

плач, фокусування на негативних думках) і дій, спрямованих на запобігання стресовій ситуації (заперечення, капітуляція тощо).

Дослідниця з України Д. Носенко [2] пояснює сутність самоінвалідазації як проактивного копіngu, спрямованого на уникнення проблем, хоча б на короткий термін, шляхом створення штучних обставин, які можуть виправдати можливі невдачі особистості.

У багатьох наукових дискусіях щодо копіng-поведінки акцент робиться на реакції особистості на ушкодження або загрозу, яка вже може бути реальністю (так званий «реактивний копіng»). Так, вчені С. Тейлор та Л. Еспінвол [5] стверджують, що деякі складові копіngу можуть здійснюватися проактивно до появи стресора, проте сутність цих стратегій залишається такою ж, як і у реактивних.

Зазвичай проактивна копіng-стратегія є проблемно-фокусованою, оскільки включає ресурси, які можуть бути корисними за умов виникнення загрози. У випадку усвідомлення можливої загрози особистість використовує такі поведінкові стратегії, які здатні зменшити її вплив. Якщо ж особа вважає, що може запобігти негативному впливу загрози, то її стрес буде меншим, ніж у випадку, коли загрози неможливо уникнути.

Крім того, дослідження показують, що кожна особистість впливає на вибір своїх копіng-стратегій [8; 9; 10]. Саме тому особистісні чинники є важливими для формування змісту цього феномену, а також для усвідомлення напрямків допомоги тим, хто потребує підтримки, але не має відповідних форм поведінки.

Дослідники по-різному оцінюють захисну поведінку в залежності від віку людини. Так, А. Фрейд зазначає, що коли «Я» є молодим і гнучким, його перехід з однієї сфери діяльності може бути компенсований досягненнями в іншій. Однак, якщо «Я» стає ригідним або не сприймає невизначеність, зосереджуючи увагу на уникненні, це може призвести до порушення розвитку [26].

Основна причина різноманітності тактик і стратегій поведінки особистості полягає в індивідуальних особливостях людини. Важливо вивчити характеристики того, як людина проходить складні ситуації, щоб «знайти особистісні структури, які дозволяють їй встановлювати та регулювати рівновагу між «зовнішніми» та «внутрішніми» умовами.

Ми підтримуємо визначення ресурсів як «сильних сторін» особистості, які допомагають подолати кризові ситуації.

Класифікація С. Хобфолла визначає ресурси наступним чином:

1. матеріальні об'єкти (дохід, житло, одяг, матеріальні речі) і нематеріальні (бажання, цілі);
2. зовнішні (соціальна підтримка, сім'я, друзі, робота, соціальний статус) та внутрішні, інтраперсональні, змінні (самооцінка, професійні вміння, навички, здібності, інтереси, позитивні риси характеру, оптимізм, самоконтроль, життєві цінності, система вірувань тощо);

3. психічні та фізичні стани;
4. вольові, емоційні та енергетичні характеристики, які необхідні (прямо чи опосередковано) для подолання складних життєвих ситуацій або служать засобами досягнення важливих цілей для особистості [9].

Ми зосереджуємось на внутрішніх ресурсах людини, зокрема на їх віковому аспекті, що безпосередньо впливають на проблемні поведінкові аспекти.

Сьогодні існує ряд досліджень, які заперечують вплив віку на визначення зрілості та особистісного розвитку. Наприклад, дослідження Балтеса [1] свідчать, що мудрість, яка зазвичай вважається рідкісною рисою, притаманною людям у пізній дорослості, все частіше виявляється у ранній дорослості, а іноді навіть у дітей. Дослідники підкреслюють значні відмінності в поведінці людей різного віку. Саме життєвий досвід, емоційний і когнітивний розвиток формують основні стратегії та тактики особистісної поведінки.

Можливість переосмислення відносин, усвідомлення розбіжностей між Я-реальним та Я-відображеним, а також здатність виявляти й розуміти реакції інших людей є основою не тільки особистісного, але й професійного розвитку. В житті кожної людини можуть виникати періоди професійного застою, які порушують баланс і стабільність, часто викликані зниженням професійної активності, нездатністю приймати нові форми взаємодії чи нову інформацію, а також певними успіхами. Це може підвищувати тривожність, яка в подальшому призводить до невротизації та впливає на взаємодію з оточенням. Страх змін і усталені погляди на світ ускладнюють або навіть унеможливають успішне подолання кризи.

Складні життєві обставини виконують важливі функції: стимулюючу та сигнальну. Стимулююча функція є певним потенціалом, оскільки особистісний розвиток можливий лише за умови усвідомлення протиріч і потреби в змінах; сигнальна функція полягає в тому, що лише в складні моменти можна усвідомити свої обмеження в соціальних навичках або особистісних рисах.

Здатність бачити та усвідомлювати свої обмеження та умовність норм, визначень і здібностей стає внутрішнім ресурсом дорослої людини. У зрілої особистості виникає можливість трансформації ідей в межах реалістичної точки зору, посилюється потреба задовольнятися тим, що є, жити «тут і тепер» і цінувати близьких. Це зміцнює власне Я.

Найпоширенішими механізмами спонтанних копінг-стратегій зрілої особистості є когнітивні механізми. Інтенсивність і зміст ситуації не мають значення, оскільки когнітивний процес спрямований на пошук сенсу події, прагнення контролювати ситуацію та відновити високу самооцінку.

Пошук сенсу події. У складних життєвих ситуаціях важливо знайти сенс того, що відбувається. Для успішної адаптації необхідно виявити сенс і

причини життєвих труднощів. У травматичних ситуаціях особистість часто мусить сформувати абсолютно новий сенс того, що сталося, і визначити сенс подальшого життя.

Існують різні механізми для формування сенсу: індукція сенсу, укладення життєвих зв'язків, інсайт, ідентифікація, визначення сенсу, зіткнення смислів [13]. Ці механізми особливо активно використовуються в складних життєвих ситуаціях.

У процесі психотерапії смисл актуалізується через зіткнення з чужими поглядами, що дозволяє клієнту усвідомити свій власний сенс життя. Австрійський психотерапевт А. Ленгле підкреслює, що важливе не лише усвідомлення сенсу події, а й сенсу власних почуттів щодо неї. Розпізнавання цих почуттів допомагає формувати здорову поведінку. Він виділяє три основні етапи роботи з почуттями:

1. Перша стадія – зайняти зовнішню позицію, оцінюючи ситуацію, а не почуття, і ставити запитання: «Чи це так?».
2. Друга стадія – звернутися до своїх почуттів і запитати: «Чи можу я це витримати?»
3. Третя стадія – шукати позитивні аспекти, щоб знайти стабільність і сенс.

Отже, пошук сенсу стосується як ситуації, так і почуття, що виникає. Сучасні психотехнології акцентують увагу на усвідомленні емоційного досвіду [14].

1. Контроль над кризою – багато людей намагаються контролювати ситуацію, вважаючи, що це допоможе уникнути повторення помилок. Дослідження показують, що важливо визнати різницю між минулим і теперішнім «Я» [13].

2. Підвищення самооцінки – жертви криз часто відчувають зниження самооцінки. Порівняння з іншими може бути деструктивним, тому краще порівнювати себе з власними успіхами в інших сферах [4].

Поведінкові стратегії можуть виникати спонтанно або свідомо і використовуватися в психотерапії. Оскільки не існує універсальних стратегій, важливо розширювати когнітивні можливості та поведінковий репертуар особистості. Психотерапевтична робота з копінг-стратегіями для людей середнього віку акцентує на самосвідомості та розвитку творчих здібностей, що веде до відповідальної поведінки без залежності від соціальної підтримки.

К. Юнг зазначає, що середній вік характеризується переходом до інстинктивного устрою життя, коли увага зосереджується на власних почуттях і задоволенні від самотності. Цей період може бути важким через вихід на пенсію, зміни в психологічному сприйнятті часу, матеріальні труднощі та втрати. Проте готовність прийняти ці зміни і планувати майбутнє сприяє формуванню ефективних поведінкових стратегій.

Науковці стверджують, що під час криз у пенсійному віці людина обирає стратегію старіння, яка може бути прогресивною—збереження старих і

формування нових соціальних зв'язків, або ж пасивною—спрямованою на виживання, що веде до відчуження і втрати життєвого сенсу. Ефективність стратегій поведінки осіб похилого віку залежить від внутрішніх психологічних ресурсів і прагнення до майбутнього, що стимулює нові життєві мотиви. Важливу роль відіграють також сфери, де особа відчуває автономію, а також духовність і релігія як засоби подолання труднощів [3].

Висновки. Таким чином, кожен етап життя особистості має свої ресурси для подолання складних ситуацій, але ці ресурси можуть залишатися неактивованими, якщо на них не звертати уваги і не розвивати їх.

Особистісні ресурси підлітків і дітей, які допомагають справлятися з життєвими труднощами, залежать від емоційного реагування, поведінки та гнучкості мислення. Це дозволяє засвоювати нові стандарти, набувати навички, переключати увагу з однієї ситуації на іншу, формувати емоційну гнучкість і використовувати уяву як захисний механізм. Хоча внутрішні ресурси дитини важливі, зовнішні чинники мають значно більший вплив на подолання труднощів.

Емоційна та соціальна підтримка значущих людей є критично важливою у юності і особливо у старості, попри розвиток мудрості та духовно-релігійного досвіду у цей період.

В дорослому віці важливим ресурсом для формування копінг-стратегій є усвідомлення і прийняття своєї психологічної реальності, а також розуміння власних можливостей і обмежень у різних аспектах життя.

Література:

1. Мартинюк І. А. Стресостійкість та індивідуально-психологічні особливості студентської молоді / Психологія стресостійкості студентської молоді: монографія / За заг. ред. В. Шмаргуна. К.: НУБіП України, 2019. С. 97–107.
2. Носенко Д.В. Особистісні чинники психологічного феномену самоінвалідації як форми проактивної копінг-поведінки. Дис... на здобуття наукового ступеня канд. пс. наук за спеціальністю 19.00.01 – загальна психологія, історія психології. Дніпропетровськ, 2015. 183 с.
3. Савчин М. В. Вікова психологія / М. В. Савчин, Л. П. Василенко. К. : Академвидав, 2005. 360 с.
4. Шамне А. В. Особистісні та міжособистісно-стильові детермінанти копінг-поведінки студентів у стресових ситуаціях / Психологія стресостійкості студентської молоді: монографія / За заг. ред. В. Шмаргуна. К.: НУБіП України, 2019. С. 66–82.
5. Aspinwall L.G. Taylor S.E. A stitch in time: Self-regulation and proactive coping. *Psychological Bulletin*. № 121 (3). 1997, С. 417-436.
6. Connor-Smith, J. K., Flachsbart, C. Relations between personality and coping: A Metaanalysis. *Journal of Personality and Social Psychology*. № 6. 2007, P. 1080-1107.
7. Cramer P. Defense Mechanisms in Psychology today: Further Process for Adaptation. *American Psychologist*. № 55. 2000, P. 637-646.
8. DeLongis, A., Holtzman, S. Coping in context: the role of stress, social support, and personality in coping. *Journal of Personality*. №73. 2005, P. 1–24.
9. Gomez, R. Bounds, J., Holmberg, K. Effects of neuroticism and avoidant coping style on maladjustment during early adolescence. *Personality and Individual Differences*. №26. 1999, P. 306–315.

10. Hambrick, E.P. & McCord, D.M. Proactive Coping and Its Relation to the Five-Factor Model of Personality. *Individual Differences Research*. № 2. 2010, P.67– 77.
11. Higgins, R.L., Snyder, C.R., & Berglas, S. Self-handicapping: The paradox that isn't. New York: Plenum, 1990, 292 p.
12. Kliewer, W., & Sandler, I. N. Social competence and coping among children of divorce. *American Journal of Orthopsychiatry*, 63(3), 1993, 432–440. <https://doi.org/10.1037/h0079441>
13. Kovalchuk, Z., Raievska, Y., Beheza, L., Ievtushenko, I., & Odyntsova, H. Socio-psychological features and legal norms of the life of adolescents from distant families of labor migrants. *Amazonia Investiga*, 10(46), 2021, 79-91. <https://doi.org/10.34069/AI/2021.46.10.7>
14. Längle A Die existentielle Wirkung in Therapie und Beratung. Die Ur-Intentionalität als Grundlage für das Überspringen des „zündenden Funkens“ im Gespräch. *Existenzanalyse* 39, 2, 2022, 4-15.
15. Lazarus R.S., Cohen J.B. Environmental stress in human behavior and the environment. Current theory and research, edited by I. Altaian and J.F. Wohlwill: New York, Plenum. 1977.
16. Lazarus, R. S. Psychological stress and the coping process. New York: McGraw Hill.1996.
17. Lazarus, R.S. , Folkman, S. The concept of coping. Monat A. and Richard S. Lazarus. *Stress and Coping*. New.Y. 1991, P. 189-206.
18. Peacock, E.J., Wong, P.T.P. Relations Between Appraisals and Coping Schemas: Support for the Congruence Model. *Canadian Journal of Behavioral Science*, 1998. № 25. 1998, P. 64-80.
19. Perrez, M., Baumann, U. Lehrbuch Klinische Psychologie-Psychotherapie», 4., aktualisierte Auflage. Verlag Hans Huber., 2011
20. Skinner, E.A., Edge, K., Altman, J. Searching for the structure of coping: A review and critique of category systems for classifying ways of coping. *Psychological Bulletin*. № 129. 2003, 216-269 p.
21. Thomae H. Psychologische Biographic als Synthese idiographischer und nomothetischer Forschung. *Ibidem*, 1987. S.108-116.
22. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text>
23. URL: http://ni.biz.ua/15/15_8/15_83549_afreyd-psihologiya-ya-i-zashchitnie-mehanizmi.html
24. URL: <http://medmat.pp.ua/28/0319.html>

References:

1. Martyniuk I. A. (2019) Stresostiikist ta individualno-psykholohichni osoblyvosti studentskoi molodi / Psykholohiia stresostiikosti studentskoi molodi: monohrafiia [Stress resistance and individual psychological features of student youth / Psychology of stress resistance of student youth: monograph] / Za zah. red. V. Shmarhuna. K.: NUBiP Ukrainy, S. 97–107. [in Ukraine].
2. Nosenko D.V. (2015) Osobystisni chynnyky psykholohichnoho fenomenu samoinvalidyzatsii yak formy proaktyvnoi kopinh-povedinky [Personal factors of the psychological phenomenon of self-handicapping as a form of proactive coping behavior.]. *Dys... na zdobuttia naukovooho stupenia kand. ps. nauk za spetsialnistiu 19.00.01 – zahalna psykholohiia, istoriia psykholohii*. Dnipropetrovsk, 183 s. [in Ukraine]
3. Savchyn M. V. (2005) *Vikova psykholohiia [Age psychology]/ M. V. Savchyn, L. P. Vasylenko. K. : Akademyvdav, 360 s. [in Ukraine]*
4. Shamne A. V. (2019) Osobystisni ta mizhosobystisno-stylovi determinanty kopinh-povedinky studentiv u stresovykh sytuatsiiakh / Psykholohiia stresostiikosti studentskoi molodi: monohrafiia [Personal and interpersonal style determinants of coping behavior of students in stressful situations / Psychology of stress resistance of student youth: monograph] / Za zah. red. V. Shmarhuna. K.: NUBiP Ukrainy, S. 66–82. [in Ukraine]

УДК 004.738.5-053.6(045)

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11\(39\)-1803-1812](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11(39)-1803-1812)

Козлова Анна Георгіївна докторка філософії у галузі психології, доцентка кафедри педагогіки та психології професійної освіти факультету лінгвістики та соціальних комунікації НАУ, вул. Гузара Любомира, 1, м. Київ, 03058, тел.: (063) 065-18-75, <https://orcid.org/0000-0002-7538-450X>

Лейбенко Ярослав Володимирович бакалавр факультету лінгвістики та соціальних комунікації НАУ, вул. Гузара Любомира, 1, м. Київ, 03058, тел.: (063) 343-61-28, <https://orcid.org/0009-0000-2247-7772>

ФОРМУВАННЯ БЕЗПЕЧНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ В ІНТЕРНЕТІ

Анотація. У статті представлено огляд теоретичних та практичних підходів щодо формування в підлітків безпечної поведінки в інтернеті. Одним із ключових викликів суспільства є формування безпечної поведінки в інтернеті серед підлітків, оскільки саме в цей час відбувається активне становлення їхньої особистості та системи цінностей. Навчання основам цифрової безпеки й інтернет-гігієни дає підліткам змогу краще розуміти та ідентифікувати загрози, які можуть їх очікувати в мережі, і допомагає приймати зважені рішення. Це особливо важливо у контексті тих кіберзлочинів, які наразі вчиняються щодо дітей, а саме: кібербулінг, крадіжка особистих даних, втягування в радикальні угруповання, сексуальне насильство тощо. Швидкий розвиток технологій та постійне оновлення цифрових платформ створюють додаткові виклики. Нові програми та сервіси з'являються буквально щодня, тому знання про безпеку в інтернеті повинні постійно вдосконалюватися. Дослідження у цій галузі дозволяють виявляти нові підходи і розробляти ефективні стратегії для адаптації освітніх програм до мінливого цифрового світу. У статті визначено особливості, які характерні підлітковому віку та аспекти сучасного покоління. За основу дослідження взято підходи просвітницько-профілактичної діяльності, яка спрямована на розуміння підлітками ризиків небезпеки в інтернеті. Також сформовано визначення безпечної поведінки в основі якого лежать фактори: відповідального використання цифрового простору, оцінювання можливих ризиків та алгоритму реагування у випадку небезпеки. Як результат сформованості безпечної поведінки у підлітків – це формує культуру повідомлення про правопорушення, що в результаті дає можливість державним системам розробляти стратегії захисту. В межах статті описано результати проведеного дослідження щодо підходів формування безпечної поведінки підлітків в інтернеті.

Ключові слова: інтернет, безпечна поведінка, копінг-стратегії, особливості формування, підлітки, ризики, теорія поколінь.

Kozlova Anna Georgievna Doctor of Philosophy in Psychology, Associate Professor of the Department of Pedagogy and Psychology of Professional Education of the Faculty of Linguistics and Social Communication of NAU, , Husar Lubomyr St., 1, Kyiv, 03058, tel.: (063) 065-18-75, <https://orcid.org/0000-0002-7538-450x>

Leibenko Yaroslav Volodymyrovych Bachelor, Faculty of Linguistics and Social Communication, National Academy of Sciences of Ukraine, 1 Huzara Liubomyra St., Kyiv, 03058, tel.: (063) 343-61-28, <https://orcid.org/0009-0000-2247-7772>

FORMATION OF SAFE BEHAVIOR OF TEENAGERS ON THE INTERNET

Abstract. The article presents an overview of theoretical and practical approaches to the formation of safe behavior on the Internet in teenagers. One of the key challenges of society is the formation of safe behavior on the Internet among teenagers, since it is at this time that their personality and value system are actively formed. Teaching the basics of digital safety and internet hygiene enables teenagers to better understand and identify the threats they may face online and helps them make informed decisions. This is especially important in the context of cybercrimes that are currently being committed against children, such as cyberbullying, identity theft, radicalization, sexual abuse, etc. The rapid development of technology and the constant updating of digital platforms create additional challenges. New programs and services appear literally every day, so knowledge about Internet security must be constantly improved. Research in this field allows us to discover new approaches and develop effective strategies for adapting educational programs to the changing digital world. The article defines features that are characteristic of adolescence and aspects of the modern generation. The research is based on the approaches of educational and preventive activities, which are aimed at teenagers' understanding of the risks of danger on the Internet. A definition of safe behavior has also been formed, which is based on the following factors: responsible use of digital space, assessment of possible risks, and an algorithm for responding in case of danger. As a result of the formation of safe behavior in adolescents, it forms a culture of reporting of offenses, which in turn enables state systems to develop protection strategies. The article describes the results of the conducted research on approaches to the formation of safe behavior of teenagers on the Internet.

Keywords: Internet, safe behavior, coping strategies, formation features, adolescents, risks, generation theory.

Постановка проблеми. У сучасному світі, де цифрові технології та інтернет грають ключову роль у житті дітей, питання безпеки в мережі стає

все більш важливим та актуальним для вивчення. Сьогодні підлітки достатньо багато часу проводять онлайн, спілкуючись у соціальних мережах, використовуючи месенджери, граючи в онлайн-ігри та шукаючи розваги і нову інформацію. Однак цей широкий доступ до інтернет-простору також приносить із собою певні ризики, зокрема пов'язані з приватністю та невмінням безпечно ним користуватись. З початку пандемії COVID-19 відбулося різке збільшення кількості дітей, які почали все більше користуватись інтернетом задля отримання освітніх послуг, спілкуванні та задоволені потреб. Повномаштабне вторгнення продовжило сприяти все більшому користуванню дітьми онлайн-світу. Досліджуючи специфіку онлайн-життя дітей стає зрозумілим, що інтернет має як переваги так і ризики небезпеки. Тож, для фахівців постає питання щодо дослідження наявних ризиків та в який спосіб ми можемо вберегти дітей.

Водночас питання інтернет-безпеки стосується не лише підлітків, але й усього суспільства. Молодь може бути як потерпілими, так і учасниками протиправних дій в мережі. Тому розуміння їхніх особливостей та потреб допомагає розробляти ефективні програми, що сприятимуть захисту від цифрових загроз та злочинів. У світлі швидкого розвитку інтернету, важливо постійно досліджувати та вдосконалювати методи формування безпечної поведінки у підлітків. Отже, проблема безпеки підлітків в інтернеті залишається однією з ключових у сучасному суспільстві. Знання про загрози, впровадження ефективних методик і створення освітніх програм допоможуть посилити цифрову безпеку молоді, забезпечуючи їм комфортне й захищене середовище онлайн.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасний світ приносить із собою численні загрози, що виходять із віртуального простору. Особливо уразливими до цих небезпек є підлітки, оскільки їхня недосвідченість і відкритість роблять їх мішенями для різних онлайн-ризиків. Важливо усвідомлювати, що існують серйозні небезпеки, з якими можуть зіткнутися підлітки в інтернеті, тому суспільство має забезпечувати їхню безпеку.

Внесок у сучасні дослідження вікових особливостей підліткового віку зробила Ольга Сергеєнкова, яка зосереджує увагу на психологічних та когнітивних аспектах розвитку [4]. Сергеєнкова вивчає вікові закономірності розвитку особистості, зокрема підлітковий вік як період значних змін психічних та емоційних станів. Вона також вивчає проблеми адаптації підлітків у суспільстві та специфічні проблеми їхнього розвитку в умовах сучасних викликів, таких як цифрові загрози та вплив інтернету.

У контексті теорії поколінь варто відзначити роботи таких дослідників, як Ніл Хоу та Вільям Штраус, які розробили концепцію поколінь, відому як «теорія поколінь». Вони висунули ідею про те, що кожне покоління має свої власні специфічні моделі поведінки, цінності, ставлення та виклики. Це важливий контекст для розуміння цифрового простору, в якому зростають сучасні підлітки [13].

Що стосується кіберзлочинності та її запобігання, варто відзначити таких дослідників, як О. Копатін та Є. Скулишин — вивчають кіберзлочини в контексті використання кібернетичних комп'ютерних систем. Вони визначають кіберзлочини як злочини, що пов'язані з використанням кіберпростору, і надають важливі визначення у цій сфері [3]. С. П. Гвозд'їй — дослідниця в області безпечної поведінки, особливо в контексті людської діяльності. Вона займається теоретичними і практичними аспектами підготовки фахівців до забезпечення безпеки в їх професійній діяльності. У своїй роботі Гвозд'їй зосереджується на формуванні безпечного типу особистості, який зосереджений на підтримці власного фізичного та психічного здоров'я та захисті інших людей та природи від загроз [5].

Мета статті – дослідження особливостей формування у підлітків безпечної поведінки в інтернеті.

Виклад основного матеріалу. Підлітковий вік — це період активного особистісного та соціального розвитку, коли формується світогляд, цінності та навички, необхідні для дорослого життя. Важливу роль у цьому віці відіграє провідна діяльність, тобто та діяльність, яка найбільше впливає на розвиток особистості. Останнім часом значна частина цієї діяльності відбувається в інтернеті. Комунікація та соціалізація, навчання та розвиток, творчість та самовираження, ігри та дозвілля, формування ідентичності все це є невід'ємною частиною їхньої провідної діяльності в ці часи [4].

Однією з характерних рис підлітків є їх схильність до ризику. У пошуках нових вражень і можливостей підлітки нерідко вдаються до ризикованих вчинків, таких як вживання алкоголю, куріння або екстремальні види активності, що може мати небажані наслідки для їхнього здоров'я. Це частково пояснюється тим, що мозок підлітків все ще розвивається і вразливий до впливу середовища. Дослідження вказують на те, що на схильність до ризику можуть також впливати соціальні фактори — наприклад, тиск з боку однолітків або оточення, яке схвалює ризиковану поведінку. Підліткам важливо надати належну підтримку, навчити їх приймати свідомі рішення і допомогти уникати небезпек. У цей період вони прагнуть до самостійності, емансипації від батьків і визнання з боку ровесників. Розвиток самосвідомості та формування адекватної самооцінки стають ключовими факторами, що впливають на їхню поведінку і стосунки з оточуючими.

Крім того, розвиток особистості підлітка проходить на тлі впливу суспільних процесів. Важливу роль у цьому відіграє покоління, розроблена Нілом Хоувом та Вільямом Штраусом. Вони зазначали, що суспільство розвивається циклічно, і кожні 80–90 років проходить чотири фази: підйом, пробудження, спад і криза. Кожне покоління, яке живе в межах одного циклу, має свої цінності й погляди, що формуються під впливом історичних подій і соціальних умов. Наразі одночасно співіснує кілька поколінь, кожне з яких має свої особливості.

Покоління бекі-бумерів (1943–1963 рр.) надає перевагу стабільності й відчуттю потрібності, покоління Х (1963–1984 рр.) цінує розвиток і самореалізацію, а покоління Y (1984–2000 рр.) більше орієнтоване на комунікацію та співпрацю. Однак найбільш примітним є покоління Z, яке виростало в епоху цифрових технологій. Для них інтернет є не просто зручністю, а необхідністю для повсякденного життя. Вони використовують його як головний інструмент для комунікації та отримання інформації, що суттєво впливає на їхні соціальні зв'язки та світогляд [12]. Ця динаміка поколінь і зміни в підходах до виховання демонструють, як сучасні підлітки формуються під впливом глобальних соціальних і технологічних зрушень, що вимагає нових підходів до їхнього розвитку та виховання.

Важливо також наголосити, що сучасний світ наповнений новими загрозами, що приходять з віртуального простору, і підлітки, з їхньою наївністю та вразливістю, стають основними мішенями цих небезпек. Усвідомлення серйозних ризиків, які чатують на молодь в Інтернеті, є ключовим завданням для суспільства, адже ми повинні забезпечити їхню безпеку та захист. Розглянемо ключові кіберзлочини щодо дітей: кібербулінг – це форма цькування, що здійснюється через цифрові технології, зокрема в соціальних мережах, месенджерах, ігрових платформах або через мобільні телефони. Він проявляється через постійні спроби принизити, образити або залякати людину [6]. Наприклад: поширення неправдивої інформації або принизливих фотографій у соцмережах; надсилання агресивних або загрозливих повідомлень. Видавання себе за іншу особу з метою шкоди її репутації. На відміну від булінгу, кібербулінг залишає цифровий слід, що може стати доказом для припинення цькування.

Ще однією небезпекою в мережі є онлайн-грумінг. Це вид сексуального насильства, спрямованого на дітей, в переважній більшості на дітей підліткового віку. Шахраї, часто представляючись молодими людьми або привабливими дорослими, намагаються здобути довіру підлітків, щоб змусити їх надсилати інтимні фото або відео. Після цього вони шантажують своїх жертв, вимагаючи нові матеріали, гроші або навіть зустрічі в реальному житті.

Ще одним ризиком є секстинг — обмін інтимними фотографіями або повідомленнями через інтернет [8]. Підлітки часто не усвідомлюють, що ці матеріали можуть стати предметом шантажу або поширюватися без їхньої згоди. Дослідження показують, що значна кількість дітей отримує запити на надсилання подібних фото [10].

Таким чином, важливо не лише фільтрувати онлайн-діяльність підлітків, що є складним процесом і не завжди ефективним, але й навчати їх, як безпечно користуватися інтернетом, так як їм важливо мати простір для спілкування, а цьому поколінню більш притаманне спілкування в інтернет просторі, що може мати ризиковані ситуації та створювати потенційні загрози [11].

Згідно з думкою С. П. Гвоздія [5], безпечна поведінка — це дії, які не створюють загроз, а навпаки, захищають людину від потенційних небезпек і не завдають шкоди ні їй самій, ні навколишньому середовищу. Таким чином, безпечна поведінка охоплює сукупність дій, що відображають загальне ставлення людини до безпеки свого життя і здоров'я, а також до безпеки оточуючих і природного середовища.

Ми вважаємо, що безпечна поведінка в інтернеті — це свідоме та відповідальне використання цифрового простору, передбачення можливих ризиків, запобігання їхньому впливу для збереження своєї безпеки і безпеки інших. Це також включає захист персональних даних, уникнення шкідливих дій і сприяння етичній та позитивній взаємодії з іншими користувачами [1].

З огляду на те, що використання інтернету та електронних пристроїв стало невід'ємною частиною нашого життя, важливо зазначити, що більшість онлайн-активностей є не лише соціально прийнятними, але й корисними для розвитку підлітків за правильного підходу. У цьому контексті психологічна профілактика, яка передбачає збереження та покращення психічного здоров'я людей шляхом попередження психологічних проблем, набуває особливої значущості та цінності [9].

Упровадження ефективних стратегій профілактики стає можливим через освіту, адже освітні заклади вважаються одними з дієвих інструментів для попередження насильства щодо дітей. Як зазначено Комітетом з прав дитини, загальна мета освіти полягає в максимізації здатності та можливості дитини повноцінно і відповідально брати участь у вільному суспільстві. Таким чином, освітній процес повинен активно включати теми безпеки в інтернеті та відповідальної поведінки в онлайн-просторі.

Одним із найефективніших методів отримання, засвоєння та зміцнення знань у підлітків є проведення тренінгів, які ми включили у дослідницьку базу [2]. Ці тренінги базуються на інтерактивних підходах та залученні власного досвіду, що активізують зацікавленість підлітків до навчальної взаємодії. Завдяки цьому підвищується інтерес до теми безпеки та залученості в процес навчання. Учасники мають можливість брати на себе ролі, виконувати різні завдання та спілкуватися з тренерами й однолітками, що значно підвищує ефективність засвоєння матеріалу.

В межах бакалаврського дослідження (посилання) ми розробили тренінг з теми «Безпечна поведінка підлітків у кіберпросторі» [7]. У процесі його створення ми використали інтерактивну методологію, яка включає елементи групової роботи, рольові ігри, формування конструктивних копінг-стратегій у вирішенні складних ситуацій у кіберпросторі, формування критичне мислення в учасників для розуміння правильного та неправильного користування інтернетом, ознайомлення учасників з основними видами загроз, що існують в Інтернеті. Цей підхід дозволяє ефективно залучати учасників до навчального процесу та забезпечує глибше засвоєння матеріалу.

За результатами раніше проведеного нами теоретичного аналізу, ми приходимо до висновку, що безпечна поведінка в інтернеті — це свідоме та відповідальне використання цифрового середовища, передбачення небезпеки, запобігання впливу небезпеки з метою збереження власної та безпеки інших осіб, захисту персональних даних, уникнення шкідливих дій та сприяння позитивній та етичній взаємодії з іншими користувачами. Основною метою формування безпечної поведінки є розвиток у людини стійких цінностей, які сприяють формуванню культури безпеки, задоволенню потреб, управлінню почуттями та набуттю навичок і звичок, спрямованих на безпечний спосіб життя. Важливим елементом цього процесу є активна участь у практичній діяльності.

Після проведення тренінгу було проведено повторне тестування за початковою анкетною, яка була створена завчасно. Результати показали, що до тренінгу респонденти оцінювали свій рівень знань з кібербезпеки на 43%, тоді як після тренінгу цей показник зріс до 65%. Щодо знань про поведінку в Інтернеті, респонденти спочатку оцінювали його на 30%, що є низьким рівнем, але після повторного опитування отримали результати у 73%, що свідчить про високий рівень знань. Що стосується знань про основні загрози в кіберпросторі, респонденти спочатку оцінювали свої знання на 45%, а після тренінгу цей показник зріс до 68%, що також відповідає високому рівню. Оцінки знань щодо засобів захисту від кібернападів становили 50% до тренінгу і піднялися до 81% після його завершення. Таким чином, результати підтверджують ефективність тренінгу, оскільки рівень знань респондентів зріс удвічі, що є позитивним показником його успішності [7].

Після проведення тренінгу через пів року було проведено повторне тестування за вхідною анкетною. Результати виявили, що до тренінгу респонденти оцінювали свій рівень знань з кібербезпеки на 43%, а після тренінгу цей показник зріс до 65%. Проте, через шість місяців після тренінгу учасники знову оцінили свої знання на 50%, що свідчить про значне зниження. Що стосується знань про поведінку в Інтернеті, спочатку респонденти оцінювали їх на 30%, а після тренінгу цей показник піднявся до 73%. Але повторне тестування показало, що рівень знань знизився до 40%, що є тривожним сигналом. Щодо знань про основні загрози в кіберпросторі, спочатку респонденти оцінювали свої знання на 45%, а після тренінгу цей показник зріс до 68%. Однак, повторне тестування виявило, що учасники згадали лише 35% інформації. Оцінки знань про засоби захисту від кібернападів були на рівні 50% до тренінгу, а після нього піднялися до 81%. На жаль, через пів року ці знання знизилися до 55%. Таким чином, результати свідчать про те, що учасники значно забули важливу інформацію, отриману на тренінгу, що вказує на необхідність регулярного повторення навчання для підтримання їхніх знань на актуальному рівні. Створенні профілактичної програми і має бути системність.

Висновки. Безпечна поведінка в інтернеті — це свідоме та відповідальне використання цифрового середовища, передбачення небезпеки, запобігання впливу небезпеки з метою збереження власної та безпеки інших осіб, захисту персональних даних, уникнення шкідливих дій та сприяння позитивній та етичній взаємодії з іншими користувачами. Безпечна поведінка сама собою не з'являється, для її формування необхідним є навчання дітей. Основною метою формування безпечної поведінки є розвиток стійких цінностей, які сприяють формуванню культури безпеки, культури повідомлення про злочини, безпечному задоволенню потреб, набуттю навичок і звичок, спрямованих на безпечний спосіб життя.

За результатами проведеного дослідження можна зробити наступні висновки: провідною діяльністю підлітків є спілкування, яке наразі відбувається через соціальні мережі, що є характеристикою їх покоління і стає складовою соціалізації людини; нині відбувається велика кількість кіберзлочинів щодо дітей; у суспільства наявні потреби у створенні профілактичних програм спрямованих на формування у підлітків безпечної поведінки в інтернеті; проведення одноразових тренінгів для підлітків не є ефективними, оскільки формування безпечної поведінки в інтернеті — це системний та покроковий процес, який має розпочинатись від моменту користування дитиною інтернетом. Тож, зазначене свідчить, що для сприяння формуванню у підлітків безпечної поведінки в інтернеті важливо здійснювати систематичні просвітницько-профілактичні тренінги.

Література:

1. 5 порад, як організувати безпечний і позитивний досвід дітей онлайн. URL: <http://surl.li/mbmcga> (дата звернення: 22.10.2024).
2. Бардаченко В. Психологічна профілактика. URL: <https://psychology.space/psypedia-post/psychologichna-profilaktyka/> (дата звернення: 22.10.2024).
3. Буяджи С. А. Правове регулювання боротьби із кіберзлочинністю: теоретико-правовий аспект. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. Приватний вищий навчальний заклад Університет Короля Данила, Івано-Франківськ, 2018. 202 с.
4. Вікова психологія навчальний посібник. О. П. Сергєєнкова, О. А. Столярчук, О. П. Коханова, О. В. Пасєка. Київ: «Центр учбової літератури» 2012. 376 с.
5. Гвозд'їн С. П. Підготовка майбутніх вчителів природничого циклу до навчання школярів основ безпечної поведінки : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.04 "Теорія і методика професійної освіти". Одеса, 2007. 21 с.
6. Кібербулінг – що це та як це зупинити? URL: <https://www.unicef.org/ukraine/cyberbullying> (дата звернення: 22.10.2024).
7. Лейбенко Я. В. Формування безпечної поведінки підлітків у кіберпросторі. Дипломна робота на здобуття освітнього ступеня бакалавра спеціальності «Психологія». Національний авіаційний університет. Київ, 2023.
8. Нікішина Т. О. #Stop_sexтинг: основні загрози для дітей в інтернеті. URL: <https://vseosvita.ua/news/stopsextynh-osnovnizahrozy-dlia-ditei-v-interneti-85268.html> (дата звернення: 22.10.2024).

9. Журавель, Т., Іванюк, І., Лехолетова, М., Лютий, В., Лях, Т., Пашко, Н., Соловійова, В., Сорокіна, О., Спіріна, Т., Суліцький, В., Удовенко, Ю., Чепенко, О., Чуйко, О., Швед, О., & Янковець, В. (2022). Профілактика деструктивної поведінки підлітків (Т. Журавель, Ю. Удовенко, Ред.). Видавництво ФО-П Буря О. Д. Київ, 2022. 144 с.
10. Самусь В. В., Кравченко Л. А, Кобзева І. М. Посібник для тренерів з сексуальної освіти «Повага. Любов. Секс». Дніпро, 2019. 211 с.
11. Черних О. О. Аналіз класифікацій загроз в Інтернеті. *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка*. № 1 (290), 2015. С. 281–289.
12. Матвійчук О. Теорія поколінь: Чому ми різні та як порозумітися одне з одним. Практика управління дошкільним закладом. № 7, 2018. С. 36–41.
13. Jean M. Twenge. Generations: The Real Differences between Gen Z, Millennials, Gen X, Boomers, and Silents—and What They Mean for America’s Future. *Hardcover*, April 25, 2023.

References:

1. *5 porad, yak orhanizuvaty bezpechnyi i pozytyvnyi dosvid ditei online [5 tips on how to organize a safe and positive experience for children online]*. <http://surl.li/mbmcga> Retrieved from <http://surl.li/mbmcga> [in Ukrainian].
2. Bardachenko V. *Psikhologichna profilaktyka [Psychological prevention]*. <https://psychology.space/psypedia-post/psikhologichna-profilaktyka/> Retrieved from <https://psychology.space/psypedia-post/psikhologichna-profilaktyka/> [in Ukrainian]
3. Buiadzhy S. A. (2018). *Pravove rehuliuвання borotby iz kiberzlochynnistiu: teoretyko-pravovyi aspekt [Legal regulation of combating cybercrime: theoretical and legal aspect]*. Dysertatsiia na zdobuttia naukovooho stupenia kandydata yurydychnykh nauk za spetsialnistiu 12.00.01 – teoriia ta istoriia derzhavy i prava; istoriia politychnykh i pravovykh uchen. Pryvatnyi vyshchyi navchalnyi zaklad Universytet Korolia Danyla, Ivano-Frankivsk. [in Ukrainian]
4. O. P. Serhieienkova & O. A. Stoliarchuk, & O. P. Kokhanova, & O. V. Pasiaka (2012). *Vikova psikhologhiia navchalnyi posibnyk [Age psychology study guide]*. Kyiv: «Tsentр uchbovoi literatury». [in Ukrainian]
5. Hvozdi S. P. (2007). *Pidhotovka maibutnykh vchyteliv pryrodnychoho tsykladu do navchannia shkolariv osnov bezpechnoi povedinky [Preparation of future teachers of the natural cycle to teach schoolchildren the basics of safe behavior]: avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. ped. nauk: spets. 13.00.04 "Teoriia i metodyka profesiinoi osvity"*. Odesa [in Ukrainian]
6. *Kiberbulinh – shcho tse ta yak tse zupynyty? [Cyberbullying - what is it and how to stop it?]* <https://www.unicef.org/ukraine/cyberbullying> Retrieved from <https://www.unicef.org/ukraine/cyberbullying>. [in Ukrainian]
7. Leibenko Ya. V. (2023). *Formuvannia bezpechnoi povedinky pidlitkiv u kiberprostorii [Formation of safe behavior of teenagers in cyberspace]*. Diplomna robota na zdobuttia osvitnoho stupenia bakalavra spetsialnosti «Psikhologhiia». Natsionalnyi aviatsiynyi universytet. Kyiv. [in Ukrainian]
8. Nikishyna T. O. *#Stop_sextynh: osnovni zahrozy dlia ditei v interneti [#Stop_sexting: the main threats to children on the Internet]*. <https://vseosvita.ua/news/stopsextynh-osnovnizahrozy-dlia-ditei-v-interneti-85268.html>. Retrieved from <https://vseosvita.ua/news/stopsextynh-osnovnizahrozy-dlia-ditei-v-interneti-85268.html>. [in Ukrainian]
9. Zhuravel, T., Ivaniuk, I., Lekholetova, M., Liutyi, V., Liakh, T., Pashko, N., Soloviova, V., Sorokina, O., Spirina, T., Sulitskyi, V., Udovenko, Yu., Chепенко, O., Chuiko, O., Shved, O., & Yankovets, V. (2022). *Profilaktyka destruktivnoi povedinky pidlitkiv [Prevention of destructive behavior of teenagers]* (T. Zhuravel, Yu. Udovenko, Red.). Vydavnytstvo FO-P Buria O. D. Kyiv. [in Ukrainian]

10. Samus V. V., Kravchenko L. A, Kobzieva I. M. (2019). *Posibnyk dlia treneriv z seksualnoi osvity «Povaha. Liubov. Seks» [Handbook for trainers on sex education "Respect. Love. Sex"]*. Dnipro. [in Ukrainian]
11. Chernykh O. O. (2015) *Analiz klasyfikatsii zahroz v Interneti [Analysis of threat classifications on the Internet]*. Visnyk LNU imeni Tarasa Shevchenka. (Vols. 1 (290)), (pp. 281- 289). [in Ukrainian]
12. Matviichuk O. (2018) *Teoriia pokolin: Chomu my rizni ta yak porozumytysia odne z odnym [Theory of generations: Why we are different and how to get along with each other]*. Praktyka upravlinnia doshkilnym zakladom. (Vols. 7), (pp. 36–41). [in Ukrainian].
13. Jean M. Twenge (2023). *Generations: The Real Differences between Gen Z, Millennials, Gen X, Boomers, and Silents—and What They Mean for America’s Future. Hardcover, April 25.*

УДК 159.9

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11\(39\)-1813-1825](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11(39)-1813-1825)

Лич Оксана Миколаївна доктор психологічних наук, доцент, професор кафедри авіаційної психології, Національний авіаційний університет, вул. Любомира Гузара, 1, м. Київ, 03058, тел.: (044) 406-72-16, <https://orcid.org/0000-0002-0873-3319>

Кожушко Ксенія Павлівна магістр кафедри авіаційної психології, Національний авіаційний університет, вул. Любомира Гузара, 1, м. Київ, 03058, тел.: (098)175-19-37, <https://orcid.org/0009-0005-8934-5244>

КОМУНІКАТИВНА КУЛЬТУРА ЯК СКЛАДОВА ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ПРАЦІВНИКІВ

Анотація. Комунікативна культура є важливою складовою професійної компетентності працівників. Комунікативна культура впливає на міжособистісну взаємодію у професійному середовищі. Дотримання комунікативної культури між співрозмовниками (між колегами, між співробітниками та керівником, між співробітниками та клієнтами) сприяє ефективності взаємодії. У статті розглядаються основні аспекти комунікативної культури як професійної компетенції, що включає в себе вербальну та невербальну комунікацію, навички слухання і розв'язання конфліктів. Проаналізовано вплив комунікативної культури на якість професійної діяльності працівників. У статті представлено форми роботи та методи, що допомагають розвитку комунікативної культури працівників у професійному середовищі. Описано найбільш ефективні напрями та способи розвитку комунікативної культури, що можуть бути застосовані для професіоналів у професійному середовищі. До них відносяться - тренінги, семінари та інші навчальні програми, спрямовані на підвищення комунікативних навичок працівників.

У статті проаналізовано та наведено приклади використання психологічної діагностики для оцінки рівня комунікативної компетентності. Психодіагностичний інструментарій дозволяє виявляти сильні та слабкі боки комунікативних навичок співробітників. Виявлення та врахування психологом бізнес-організації сильних та слабких проявів комунікативних навичок працівників дозволить вибудувати якісну роботу у середині колективу, а також працівників з клієнтами. Розглянуто рекомендації щодо удосконалення комунікативної культури в умовах сучасного робочого середовища. Окреслюються напрями подальших досліджень, зокрема підкреслюється важливість вивчення адаптації комунікаційних стратегій працівників до специфіки їхніх професійних галузей.

Ключові слова: комунікативна культура, складові комунікативної культури, професійна компетентність, комунікація, способи розвитку комунікативної культури, методи дослідження комунікативної культури, працівники бізнес середовища.

Lych Oksana Mykolayivna Doctor of Psychological Sciences, Associate Professor, Professor of the Department of Aviation Psychology, National Aviation University, 1 Liubomyra Huzara St., Kyiv, 03058, tel.: (044) 406-72-16, <https://orcid.org/0000-0002-0873-3319>

Kozhushko Ksenia Pavlivna, Master (2nd Year Student), National Aviation University, 1 Liubomyra Huzara St., Kyiv, 03058, tel.: (098) 175-19-37, <https://orcid.org/0009-0005-8934-5244>

COMMUNICATIVE CULTURE AS A COMPONENT OF PROFESSIONAL COMPETENCE OF EMPLOYEES

Abstract. Communicative culture is an essential component of the professional competence of employees. It influences interpersonal interactions within the professional environment. Adherence to communicative culture among interlocutors (between colleagues, between employees and management, and between employees and clients) fosters effective interaction. This article examines the key aspects of communicative culture as a professional competency, encompassing both verbal and non-verbal communication, listening skills, and conflict resolution. The impact of communicative culture on the quality of professional activities is analyzed. The article presents various forms of work and methods that aid in the development of employees' communicative culture within a professional setting. It describes the most effective directions and ways to enhance communicative culture that can be applied to professionals in their work environments. These include training sessions, seminars, and other educational programs aimed at improving employees' communication skills.

The article analyzes and provides examples of using psychological diagnostics to assess the level of communicative competence. Psychodiagnostic tools allow for the identification of the strengths and weaknesses of employees' communicative skills. Recognizing and taking into account the strong and weak manifestations of communicative skills by a psychologist in a business organization will facilitate the establishment of quality interactions within the team and between employees and clients. Recommendations for improving communicative culture in contemporary work environments are discussed. Directions for further research are outlined, emphasizing the importance of studying the adaptation of employees' communication strategies to the specifics of their professional fields.

Keywords: communicative culture, components of communicative culture, professional competence, communication, methods of developing communicative culture, research methods in communicative culture, employees in the business environment.

Постановка проблеми. На сучасному ринку праці від працівників вимагається не лише володіння професійними знаннями у межах своєї спеціальності, а ще потрібно мати високий рівень комунікативної культури. Вважаємо, вміння комунікувати критично важливим для працівників у всіх сферах діяльності.

Ефективна взаємодія працівників між собою, з керівництвом, з клієнтами стає основою успішного виконання професійних обов'язків. Комунікативна культура виступає базовим елементом професійних якостей фахівців і забезпечує не лише їхній професійний успіх, але й гармонійні стосунки в колективі. Міжособистісна взаємодія, що сприяє виконанню своїх обов'язків і дотриманню адекватної комунікації, дозволяє ефективно вирішувати робочі конфлікти на початковій стадії. Комунікативна культура, на нашу думку, охоплює широкий спектр навичок: вербальну та невербальну комунікацію, активне слухання, здатність до конструктивного діалогу та ефективного розв'язання конфліктних ситуацій. Ці навички є важливими складовими, що впливають на формування та становлення професіонала у своїй галузі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення комунікативної культури як складової професійної компетентності активно розвивається у науковій літературі. Зокрема, С.О. Сарновська [10], підкреслює важливість комунікативної культури у професійному середовищі, де вона є необхідною для створення гармонійних відносин і ефективної взаємодії між людьми. Н.П. Ковальчук [6], наголошує на значенні комунікативної культури для майбутніх фахівців у закладах вищої освіти, що сприяє їх професійній підготовці і вдосконаленню компетенцій у сучасному світі. З.О. Агеєва [2], наголошує на важливості комунікативної толерантності як елементу комунікативної компетентності особистості.

Поняття «комунікативна культура» активно розвивається у роботах українських дослідників, таких як С.Д. Абрамович і М.Ю. Чікарьова [1], які досліджують мовленнєву комунікацію як важливу складову професійної взаємодії. Також важливою є робота науовців Л.М. Герасіної та М.І. Панова [4], які розглядають конфлікти як невід'ємну частину професійного середовища та роль комунікації для їх вирішення.

Мета статті – розкрити роль та значення комунікативної культури як складової професійної компетентності працівників, а також проаналізувати сучасні підходи до її розвитку та методів оцінки в бізнес середовищі.

Виклад основного матеріалу. Комунікативна культура є складним багаторівневим явищем, яке охоплює як мовленнєву, так і немовленнєву

взаємодію між співрозмовниками. Згідно з дослідженням В.І. Тернопільської, соціально-комунікативна культура охоплює різноманітні аспекти соціальних і комунікативних процесів, які визначають особистість як індивідуальність і як соціального суб'єкта. Кожен аспект цієї культури сприяє ефективній професійній діяльності та впливає на загальну культуру працівника [12].

Науковці Л.М. Герасіна та М.І. Панов відзначають, що комунікативна культура є фундаментальною складовою професійної компетентності, оскільки вона визначає здатність працівника адекватно й ефективно вести професійну комунікацію, вирішувати конфлікти та підтримувати партнерські відносини. Комунікативні стратегії, розроблені на основі цієї культури, дозволяють фахівцям вирішувати складні професійні ситуації, уникаючи конфліктів і досягаючи спільних результатів [4].

Розглянемо детально *компоненти комунікативної культури*.

Комунікативна культура охоплює декілька важливих складових, таких як вербальна та невербальна комунікація, мовна (мовленнева) культура, комунікативна толерантність, емоційний інтелект та управління конфліктами.

1. Вербальна комунікація.

Є невід'ємною частиною будь-якого професійного середовища, оскільки вона забезпечує основний спосіб обміну інформацією. Здатність чітко і зрозуміло висловлювати свої думки є критично важливою для налагодження ефективних стосунків між колегами, а також з клієнтами. У цьому контексті важливо не лише використовувати правильну термінологію, але й адаптувати мовлення до специфіки аудиторії та контексту ситуації [5].

Професіонали повинні вміти формулювати свої думки таким чином, щоб їх зрозуміли як фахівці, так і непосвячені у професійні тонкощі особи. Наприклад, технічні працівники, спілкуючись із клієнтами, повинні уникати надмірного використання спеціалізованих термінів, що може викликати непорозуміння. Замість цього, вони повинні намагатися пояснити складні концепції простими словами, що підвищить рівень довіри та задоволеності клієнтів.

2. Невербальна комунікація.

Невербальна комунікація, що охоплює невербальні сигнали, такі як міміка, жести, поза, інтонація тощо. Навіть дистанція між співрозмовниками, має суттєвий вплив на сприйняття повідомлень. Дослідження О.М. Корніяки показують, що до 70% інформації передається через невербальні канали, що свідчить про їх значущість у професійному спілкуванні [7].

Коли працівники усвідомлюють важливість невербальної комунікації, вони здатні ефективніше взаємодіяти з іншими працівниками, клієнтами. Наприклад, міміка може підкреслити чи заперечити те, що говориться словами. У професійному середовищі контроль над невербальними сигналами дозволяє уникнути непорозумінь і демонструє впевненість та відкритість до співпраці. Люди, які вміють читати невербальні сигнали, можуть краще

оцінити емоційний стан співрозмовника, що допомагає їм коригувати свою реакцію та поведінку у відповідь на настрої інших.

Здатність інтерпретувати невербальні сигнали може також зміцнити стосунки між колегами. Наприклад, якщо один співробітник помічає, що інший виглядає стурбованим або напруженим, він може запропонувати допомогу або змінити тему розмови, щоб знизити рівень напруги. Це свідчить про емпатію і готовність підтримати, що сприяє формуванню здорового робочого середовища.

Таким чином, вербальна та невербальна комунікації є двома аспектами одного процесу. Їхнє ефективне поєднання дозволяє створити сприятливу атмосферу для обміну інформацією, підвищуючи продуктивність і якість взаємодії в професійному середовищі. Розуміння важливості обох аспектів допомагає працівникам не лише досягати особистих успіхів, але й покращувати загальний клімат у колективі.

3. Мовна (мовленнєва) культура.

Мовна культура, відповідно до визначення З.О. Агеєвої є одним із основних елементів комунікативної компетентності. Ця складова забезпечує ефективний обмін інформацією, як у межах колективу, так і між працівниками та клієнтами. Високий рівень мовної (мовленнєвої) культури дозволяє уникнути непорозумінь, забезпечуючи зрозумілість і чіткість у висловлюваннях.

Важливим аспектом мовної культури є вміння логічно формулювати свої думки. Це передбачає структурованість інформації, що допомагає слухачеві краще сприймати зміст повідомлення. Коли комунікатор може чітко висловити свої ідеї та аргументи, це значно підвищує ймовірність того, що інформація буде сприйнята правильно та адекватно [2].

Окрім логічності, мовна культура вимагає вміння аргументувати свої висловлювання. Це означає, що фахівець повинен використовувати переконливі аргументи, факти та приклади, що підкріплюють його думки. Аргументація робить комунікацію більш достовірною і надійною, створюючи довіру між співрозмовниками. Важливість етикету також не можна недооцінювати. Знання норм ввічливого спілкування та коректного вибору слів впливають на стиль і тон розмови. Залучення правильних мовних формул і виразів сприяє встановленню позитивної атмосфери у спілкуванні, що особливо важливо в обслуговуванні клієнтів.

Ще одним важливим компонентом мовної (мовленнєвої) культури є адаптація висловлювань до конкретної аудиторії. Це вміння враховувати специфіку слухачів, їхній рівень знань та інтереси, що дозволяє комунікатору ефективніше донести інформацію. Адаптивність у спілкуванні підвищує продуктивність взаємодії, оскільки допомагає встановити контакт з різними групами слухачів.

Критичне мислення також є невід'ємною частиною мовної культури. Воно дозволяє аналізувати інформацію, оцінювати різні точки зору та

формувати власну думку. Фахівці, які володіють критичним мисленням, здатні не лише сприймати інформацію, а й активно реагувати на неї, задавати питання та ініціювати конструктивні дискусії.

Отже, мовна (мовленнєва) культура є важливим аспектом комунікативної компетентності, який впливає на ефективність спілкування в професійній сфері. Розвиваючи цю культуру, наприклад, працівники автосервісу можуть покращити взаємодію як між собою, так і з клієнтами, що, у свою чергу, сприяє підвищенню якості обслуговування та формуванню позитивного іміджу підприємства. Це включає вміння логічно й аргументовано висловлювати думки.

4. Комунікативна толерантність.

Толерантність у спілкуванні передбачає здатність поважати різноманітність поглядів, культур та особистісних характеристик співрозмовників. Так, В.В. Бойко відзначає, що комунікативна толерантність є ключовим чинником для запобігання конфліктам та гармонійного співіснування в колективі [3].

Розуміння важливості комунікативної толерантності у професійній діяльності стає ключовим аспектом для підвищення рівня комунікативної культури. Толерантність у спілкуванні передбачає вміння працівника приймати різні точки зору, поважати індивідуальні відмінності та уникати конфліктів через недомовленість або непорозуміння.

5. Емоційний інтелект. Емоційний інтелект, згідно з визначенням А.І. Годлевської, є важливою складовою, яка дозволяє працівникам краще розуміти емоції своїх колег та клієнтів. Це розуміння, в свою чергу, значно підвищує якість комунікації в організації. Коли співробітники можуть адекватно сприймати емоційний стан інших, вони стають більш чутливими до потреб і настроїв своїх співрозмовників, що сприяє збереженню конструктивного діалогу [5].

Управління власними емоціями також є ключовим аспектом емоційного інтелекту. Це вміння допомагає уникнути емоційних сплесків і, як наслідок, конфліктних ситуацій у колективі. Коли працівники здатні контролювати свої емоції, вони можуть реагувати на різні ситуації більш спокійно та обдуманно. Таке управління емоціями сприяє створенню позитивного клімату в організації, де панують взаєморозуміння та підтримка.

Позитивна атмосфера в колективі, що формується завдяки емоційному інтелекту, підвищує мотивацію співробітників та їхню задоволеність роботою. Коли люди відчувають емоційну підтримку з боку колег, їм легше справлятися зі стресом і навантаженнями, що позитивно позначається на їхній продуктивності. У такому середовищі співробітники почуваються більш комфортно і готові ділитися ідеями, що сприяє інноваціям і розвитку організації.

Емоційний інтелект також має велике значення в контексті взаємодії з клієнтами. Працівники, які вміють розпізнавати емоції клієнтів, можуть краще зрозуміти їхні потреби та очікування, що дозволяє їм надавати більш персона-

лізоване обслуговування. Це особливо важливо в галузі, де задоволеність клієнта є критично важливою для успіху бізнесу.

Таким чином, емоційний інтелект є незамінним елементом комунікативної компетентності працівників. Розвиток цього інтелекту не лише покращує внутрішню взаємодію в колективі, а й сприяє зміцненню зв'язків із клієнтами, що є важливим чинником успішності організації в цілому [5].

6. Управління конфліктами.

Не менш важливим є питання конфліктів у професійному середовищі, оскільки конфліктні ситуації можуть бути серйозною загрозою для ефективної діяльності організації. Вміння керувати конфліктами є одним із ключових аспектів комунікативної культури. Л.М. Герасіна та М.І. Панов стверджують, що комунікативні «стратегії в умовах конфлікту допомагають знизити негативний вплив розбіжностей на робочий процес і забезпечують стабільність взаємодії» [4, с. 28].

Конфлікти в робочому середовищі є неминучими, однак важливо навчитися ефективно вирішувати їх. Так, С.О. Сарновська наголошує, що комунікативна культура допомагає працівникам не тільки вирішувати конфліктні ситуації, а й запобігати їх виникненню [10].

Важливо зазначити, що не кожен конфлікт є руйнівним; в окремих випадках конфлікти можуть сприяти виявленню проблем і пошуку ефективних рішень. Проте успішність таких процесів залежить від рівня розвитку комунікативної культури у працівників.

Успішна професійна діяльність передбачає ефективне використання комунікативної культури для досягнення поставлених цілей. Комунікативна культура працівників безпосередньо впливає на ефективність їхньої роботи. Працівники з високим рівнем комунікативної культури легше знаходять спільну мову з колегами та клієнтами, що покращує продуктивність та репутацію організації. А.І. Омельчук зазначає, що комунікативна культура є основним чинником успішного державного управління, оскільки вона забезпечує ефективну комунікацію між службовцями та громадськістю [9].

Комунікативна культура також сприяє розвитку соціальних зв'язків в колективі, зміцненню командної роботи та створенню позитивного морального клімату. Н.П. Ковальчук підкреслює [6], що здатність до ефективної взаємодії є передумовою професійного зростання особистості.

Розглянемо детально також *напрями та способи розвитку комунікативної культури*.

Розвиток комунікативної культури є важливим аспектом професійної діяльності, що вимагає систематичного підходу та постійного вдосконалення. Нижче наведено основні методи, які сприяють формуванню та розвитку комунікативних навичок працівників.

1. Навчання та тренінги.

Регулярні навчання та тренінги є одним з найефективніших способів розвитку комунікативної культури. Вони допомагають працівникам:

- розвивати навички ефективної комунікації. Учасники навчання вивчають різні аспекти вербальної та невербальної комунікації, включаючи голосові інтонації, міміку, жести та активне слухання.
- Управляти емоціями. На тренінгах навчають використовувати техніки емоційного саморегулювання, що дозволяє працівникам краще контролювати свої емоції під час спілкування, уникати конфліктів та стресових ситуацій.
- Моделювати ситуації. Ролеві ігри та моделювання реальних ситуацій дають можливість учасникам практикувати свої навички у безпечному середовищі, що сприяє підвищенню впевненості в собі.

2. Розвиток мовної (мовленнєвої) культури.

Удосконалення мовної культури є важливим елементом формування комунікативної компетенції. Працівники, які володіють добре розвиненою мовною культурою, можуть:

- чітко висловлювати свої думки. Це дозволяє уникати непорозумінь та конфліктів, а також підвищувати ефективність професійного спілкування.
- Аргументовано обґрунтовувати свої ідеї. Уміння логічно викласти інформацію підвищує між співрозмовниками якість комунікації та допомагає створювати переконливі аргументи під час обговорень.
- Підвищувати якість професійного спілкування. Висока мовна (мовленнєва) компетентність сприяє формуванню професійного іміджу працівника і підвищує довіру з боку колег та клієнтів.

3. Розвиток емоційного інтелекту.

Емоційний інтелект відіграє ключову роль у комунікації. Його розвиток дозволяє працівникам:

- контролювати свої емоції: Практики саморефлексії та навчання емоційній грамотності допомагають працівникам розуміти свої емоції та управляти ними під час спілкування.
- Розуміти емоції інших. Здатність розпізнавати емоції колег і клієнтів сприяє більш чутливому та ефективному спілкуванню, що допомагає уникати конфліктів.
- Створювати позитивний робочий клімат. Вміння працювати з емоціями сприяє формуванню підтримуючої атмосфери в команді, що позитивно впливає на загальну продуктивність колективу, організації в цілому.

4. Формування толерантності і поваги.

Толерантність і повага до різноманітності поглядів і культур є необхідними для успішної комунікації. Це включає:

- створення сприятливої атмосфери. Коли працівники відчувають повагу до своїх думок і культурних особливостей, це стимулює їх до відкритого обміну ідеями та співпраці.

➤ Виховання відкритості до нових ідей. Формування толерантного ставлення допомагає працівникам бути більш гнучкими у сприйнятті різних точок зору, що сприяє інноваційності та творчості в команді.

5. Роль керівництва.

Керівництво відіграє ключову роль у формуванні комунікативної культури. Керівники повинні:

➤ створювати умови для відкритого діалогу: Це включає організацію регулярних зустрічей, на яких працівники можуть висловлювати свої думки та ідеї.

➤ Сприяти ефективному вирішенню конфліктів. Лідери повинні володіти навичками медіації та конфліктології, щоб допомогти працівникам знаходити компроміси та вирішувати суперечки.

➤ Стимулювати розвиток комунікативної культури. Керівники можуть заохочувати участь працівників у тренінгах та інших заходах, що сприяють розвитку комунікативних навичок.

Розвиток комунікативної культури вимагає комплексного підходу, який поєднує навчання, розвиток мовної (мовленнєвої) та емоційної компетентності, формування толерантності та активну участь керівництва. Лише спільними зусиллями (за участю співробітників, керівництва та психолога бізнес організації) можна досягти значних результатів у цій сфері, що позитивно вплине на загальну ефективність роботи.

Потрібно розглянути оцінку рівня комунікативної культури за допомогою психодіагностичного інструментарію.

Для оцінки рівня комунікативної культури фахівців можна використовувати психодіагностичний інструментарій, що дозволяє виявити у співробітників сильний та слабкий бік у спілкуванні. Так, методика діагностики комунікативної толерантності [3], допомагає оцінити здатність працівника до терпимості в спілкуванні та його готовність до конструктивного діалогу в конфліктних ситуаціях. У професійних умовах, де часто виникають стресові моменти така толерантність стає особливо важливою для підтримання продуктивної атмосфери.

Наступна методика, на наш погляд, є значущою для дослідження міжособистісних відносин. Опитувальник Т. Лірі дозволяє оцінити схильність працівників до різних типів поведінки в міжособистісних взаємодіях, зокрема, таких як домінування, підкорення чи співпраця. Розуміння цих схильностей є важливим для формування гармонійних робочих відносин і ефективного вирішення конфліктів у колективі. Вважаємо, що висока комунікативна культура позитивно впливає на командний дух, що, у свою чергу, сприяє досягненню спільних цілей і підвищує загальну продуктивність праці колективу.

Формування комунікативної культури є безперервним процесом, що триває протягом усього життя, проте особливо важливим воно стає в

професійній діяльності. Як ми зазначали, комунікативна культура охоплює кілька складових, зокрема мовленнєву компетентність, активне слухання, емпатію та толерантність до різних точок зору. Як зазначає В.І. Тернопільська [12], ця культура не лише сприяє соціальній інтеграції особистості, але й забезпечує її адаптацію до різноманітних соціальних середовищ. Це важливо, оскільки здатність ефективно взаємодіяти з оточенням значно впливає на результати діяльності, особливо в професійному середовищі.

Одним із найважливіших елементів комунікативної культури є активне слухання. Це не просто сприймання слів співрозмовника, а й глибоке розуміння їхнього змісту та підтвердження цього розуміння через зворотний зв'язок. *Активне слухання* передбачає, що співрозмовник не лише висловлює свою думку, але й відчуває, що його почули та зрозуміли. Це є основою для конструктивного діалогу, адже забезпечує створення атмосфери довіри і відкритості. Коли працівники активно слухають один одного, це створює передумови для вирішення конфліктів і досягнення спільних цілей, оскільки з'являється можливість зрозуміти потреби і мотивації інших учасників спілкування.

В комунікативній культурі важливе місце також займає *емпатія*. Це здатність усвідомлювати і відчувати емоційний стан інших людей. Емпатія є особливо важливою в тих ситуаціях, де працівники взаємодіють з клієнтами. Коли співробітники здатні поставити себе на місце клієнта, вони не лише краще розуміють його потреби і бажання, але й створюють комфортну атмосферу, що, в свою чергу, підвищує рівень задоволеності клієнтів. Вважаємо, що високий рівень емпатії у співробітників може призвести до більш успішних комунікаційних взаємодій, які позитивно впливатимуть на імідж компанії.

Крім активного слухання і емпатії, *мовленнєва комунікація* виступає основою професійних взаємовідносин. Це включає в себе не лише формальні аспекти спілкування, але й неформальні методи взаємодії. Важливо розуміти, що професійна комунікація має свої особливості, відмінні від побутового спілкування. У професійному середовищі існує більша відповідальність і потреба в дотриманні етикету, що може суттєво вплинути на якість взаємодії.

Розвиток комунікативної культури в професійному середовищі є безперервним процесом, який вимагає усвідомлення різниці між цими двома типами комунікації. Коли працівники усвідомлюють ці відмінності і працюють над своїми комунікативними навичками, це призводить до підвищення загальної ефективності взаємодії в колективі. Наприклад, уміння конструктивно вирішувати конфлікти, відстоювати свою точку зору без агресії, і водночас враховувати думки інших – це всі складові комунікативної культури, які підвищують продуктивність роботи та полегшують досягнення спільних цілей.

Таким чином, комунікативна культура включає в себе широкий спектр навичок і умінь, які забезпечують ефективну взаємодію у професійному

середовищі. Її формування є важливим чинником, який впливає на якість професійної діяльності, зокрема, у сферах обслуговування, де комунікація безпосередньо впливає на задоволеність клієнтів і загальний імідж компанії.

Як показують численні дослідження, працівники з високим рівнем комунікативної культури мають змогу ефективніше налагоджувати стосунки з колегами та клієнтами [4]. Працівники, які володіють розвиненими комунікативними навичками, здатні не тільки конструктивно обговорювати робочі питання, а й ефективно розв'язувати конфлікти, що виникають у процесі спільної діяльності. Це, в свою чергу, призводить до зменшення стресу, покращення психологічного клімату в організації та якості роботи. У сфері обслуговування, наприклад, працівники з розвиненими комунікативними навичками здатні створювати довірчі відносини з клієнтами, що позитивно впливає на імідж компанії та формує лояльність споживачів.

Як зазначалось вище, важливим аспектом розвитку комунікативної культури є навчання і підвищення кваліфікації працівників. Проведення тренінгів, семінарів і майстер-класів з комунікації може суттєво підвищити рівень комунікативної компетентності співробітників, що, в свою чергу, позитивно вплине на їхню продуктивність та задоволеність роботою. Інвестиції в навчання працівників не тільки покращують їхні навички, а й демонструють, що організація цінує своїх співробітників і прагне їхнього професійного розвитку.

Таким чином, комунікативна культура є багатогранним явищем, що включає в себе активне слухання, емпатію, мовленнєву комунікацію та інші аспекти, які суттєво впливають на ефективність професійної взаємодії. Вона не лише забезпечує формування довірчих відносин у команді та з клієнтами, а й сприяє загальному розвитку організації. Отже, розвиток комунікативної культури є ключовим чинником успішності в сучасному професійному середовищі, оскільки вона сприяє створенню здорових, продуктивних стосунків у колективі та з клієнтами.

Висновки. У статті розглядається важливість комунікативної культури у професійній діяльності працівників різних сфер. Автори акцентують увагу на тому, що комунікативна культура є невід'ємною складовою професійної компетентності, яка впливає на ефективність взаємодії між співробітниками та клієнтами. Використовуючи теоретичні засади, стаття аналізує ключові компоненти комунікативної культури, такі як комунікативна толерантність, вміння вирішувати конфлікти та орієнтація на потреби інших.

Отже, розвиток комунікативної культури є необхідним для покращення якості професійного обслуговування та підвищення рівня задоволеності клієнтів. Наголошуємо, на важливості впровадження практичних тренінгів та програм, спрямованих на вдосконалення комунікативних навичок працівників. Перспективу подальших досліджень вбачаємо у розробці нових підходів до навчання комунікації, враховуючи специфіку різних галузей, а також у

вивченні впливу корпоративної культури на комунікативні навички працівників. Це сприятиме глибшому розумінню ролі комунікативної культури в професійному середовищі та допоможе підприємствам усіх сфер діяльності вдосконалити підходи до обслуговування клієнтів.

Література:

- 1.Абрамович С.Д., Чікарьова М.Ю. Комунікативна культура у професійному середовищі: підручник / С.Д. Абрамович, М.Ю. Чікарьова. – 2018. – Дніпро: Видавничий центр. – 96 с.
2. Алексеева-Вовк М.І. Педагогічні умови соціалізації студентів засобами культури мовлення: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.05 / М.І. Алексеева-Вовк ; Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова. – Київ, 2008. – 22 с.
- 3.Бойко В.В. Діагностика комунікативної толерантності: методологічні аспекти / В.В. Бойко. – 2010. – К.: Видавництво "Знання". – 230 с.
4. Герасіна Л.М., Панов М.І. Конфліктологія в професійному середовищі: підручник/ Л.М. Герасіна, М.І. Панов. – 2017. – Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна. – 112 с.
5. Годлевська А. І. Комунікативність особистості як складова успішної професійної діяльності фахівців соціальної сфери / А. І. Годлевська // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 11 : Соціальна робота. Соціальна педагогіка. – 2017. – Вип. 23. – С. 148-153.
6. Ковальчук Н.П. Комунікативна культура як умова вдосконалення професійної підготовки майбутніх фахівців у ВНЗ: навч. посіб. / Н.П. Ковальчук. – Острого: Національний університет «Острозька академія», 2015. – 185 с.
7. Корніяка О. М. Психологія комунікативної культури школяра : монографія / О. М. Корніяка. – К. : Міленіум, 2006. – 336 с.
8. Морозов С.М. Словник іншомовних слів / Нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, Київ. нац. екон. ун-т ім. Вадима Гетьмана ; [уклад.: Л.В. Музичко, Л.М. Шкарапута, С.М. Морозов]. – Вид. 2-ге, допов. та доопрац. – Київ: Наукова думка, 2019. – 785с.
9. Омельчук А.І. Комунікативна культура державного службовця: понятійно-категорійна сутність / А.І. Омельчук. – 2011. – № 8.
- 10.Сарновська С. О. Сучасна соціальна комунікативна культура (філософсько-методологічний аналіз) : Автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. філос. наук. 09.00.03 / Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди НАН України. — К., 2000. — 18 с.
- 11.Тимченко І.І. Формування комунікативної культури студентів у процесі вивчення предметів гуманітарного циклу: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / І.І. Тимченко. – Харків, 2001. – 20 с.
12. Тернопільська В.І. Система виховання соціально-комунікативної культури учнів загальноосвітньої школи у позаурочній діяльності: автореф. дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.07/ В.І. Тернопільська. – Київ, 2009. – 41 с.

References:

1. Abramovych, S.D., & Chikaryova, M.Yu. (2018). Komunikatyvna kultura u profesiynomu sere dovyschi [Communicative culture in the professional environment]. Dnipro: Vydavnychiy tsentr. – 96 [in Ukrainian].
2. Alekseeva-Vovk, M.I. (2008). Pedagogichni umovy sotsializatsii studentiv zasobamy kultury movlennia [Pedagogical conditions for the socialization of students through speech culture]. Avtoreferat dys... kand. ped. nauk: 13.00.05. – Kyiv: Nats. ped. un-t im. M.P. Drahomanova. – 22 [in Ukrainian].

3. Boyko, V.V. (2010). Diahnastyka komunikatyvnoi tolerantzii: metodolohichni aspekty [Diagnosis of communicative tolerance: methodological aspects]. – Kyiv: Vydavnytstvo "Znannia". – 230 [in Ukrainian].
4. Herasina, L.M., & Panov, M.I. (2017). Konfliktolohiia v profesiynomu seredovyshchi: komunikatyvni stratehii [Conflictology in the professional environment: communicative strategies]. *KhNU imeni V.N. Karazina*. – Kharkiv: HNU. – 112 [in Ukrainian].
5. Hodlevska, A.I. (2017). Komunikatyvnist osobystosti yak skladova uspishnoi profesiynoi diialnosti fakhivtsiv sotsialnoi sfery [Communicative competence of an individual as a component of successful professional activity of social sphere specialists]. *Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M.P. Drahomanova. Serii 11: Sotsialna robota. Sotsialna pedahohika*, 23, 148-153 [in Ukrainian].
6. Kovalchuk, N.P. (2015). Komunikatyvna kultura yak umova vdoskonalennia profesiynoi pidhotovky maibutnikh fakhivtsiv u VNZ [Communicative culture as a condition for improving the professional training of future specialists in higher education]. *Navchalnyi posibnyk*. – Ostrah: Natsionalnyi universytet «Ostrozhka akademiya». – 185 [in Ukrainian].
7. Korniyaka, O.M. (2006). Psykholohiia komunikatyvnoi kultury shkoliara [Psychology of the communicative culture of schoolchildren]. *Monohrafiia*. – Kyiv: Milenium. – 336 [in Ukrainian].
8. Morozov, S.M., & Shkaraputa, L.M. (2019). Slovnyk inshomovnykh sliv [Dictionary of foreign words]. (2019). Нац. un-t im. Tarasa Shevchenka, Kyiv. Nats. un-t im. Vadima Het'mana; [uklad.: L.V. Muzychko, L.M. Shkaraputa, S.M. Morozov]. (2-he, dop. ta dooprac.). – Kyiv: Naukova dumka. – 785 p.
9. Omelchuk, A.I. (2011). Komunikatyvna kultura derzhavnogo sluzhbovtisia: poniatno-katehorialna sutnist [Communicative culture of a civil servant: conceptual and categorical essence]. *Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok*, 8. [in Ukrainian].
10. Sarnovska, S.O. (2000). Suchasna sotsialna komunikatyvna kultura (filosofs'ko-metodolohichnyy analiz) [Modern social communicative culture (philosophical and methodological analysis)]. *Avtoreferat dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. filos. nauk. 09.00.03*. – Kyiv: In-t filosofii im. H.S. Skovorody NAN Ukrainy. – 18 [in Ukrainian].
11. Tymchenko, I.I. (2001). Formuvannia komunikatyvnoi kultury studentiv u protsesi vyvchennia predmetiv humanitarnoho tsykladu [Formation of communicative culture of students in the process of studying humanitarian subjects]. *Avtoreferat dys. ... kand. ped. nauk: 13.00.04*. – Kharkiv. – 20 [in Ukrainian].
12. Ternopilska, V.I. (2009). Systema vykhovannia sotsialno-komunikatyvnoi kultury uchniv zahal'noosvitnoi shkoly u pozaurchnyi diialnosti [System of education for the social-communicative culture of schoolchildren in extracurricular activities]. *Avtoreferat dys. ... d-ra ped. nauk: 13.00.07*. – Kyiv. – 41 [in Ukrainian].

УДК 159.947

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11\(39\)-1826-1834](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11(39)-1826-1834)

Матвієнко Діана Сергіївна здобувачка освіти 2 року магістратури, офіцер-слухач, кафедра військової психології та педагогіки, Військовий інститут Київського національного університету імені Тараса Шевченка, м. Київ, <https://orcid.org/0009-0005-8294-376X>

ІНДИВІДУАЛЬНА БЕСІДА: ПРИЙОМИ, СУТЬ ТА ПРАКТИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ В ІНДИВІДУАЛЬНІЙ РОБОТІ ВІЙСЬКОВОГО ПСИХОЛОГА З ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯМИ

Анотація. У статті розглянуто питання сутності, прийомів та практичне значення індивідуальної бесіди військового психолога з військовослужбовцями, як складової його індивідуальної роботи в Збройних Силах України. Індивідуальна бесіда військового психолога має величезне значення в психологічному супроводу військовослужбовців у зоні ведення бойових дій. Актуальність даної теми неможливо оцінити, тому що мільйони цивільних українців стали військовослужбовцями для захисту своєї Батьківщини, приймаючи безпосередньо у виснажливих та тяжких боях, і психологічний супровід стає однією з основ підтримки військових. Досліджено важливість психологічного супроводу для збереження фізичного та психічного здоров'я військовослужбовців та ефективності їхньої бойової діяльності.

В українській практиці питання організації психологічної допомоги та реабілітації постраждалих внаслідок воєнної травматизації стає все більш актуальним та потребує більш детального вивчення.

Проблеми індивідуальної психологічної допомоги військовими психологами безпосередньо у військовому колективі як у штатній ситуації так і при виконанні бойового завдання та реабілітації військовослужбовців набувають усе більшої актуальності для Збройних Сил України, оскільки повномасштабне вторгнення РФ яке відбувається на протязі більше двох років, на сьогоднішній час, тільки посилює масштаби війни.

Індивідуальні бесіди військового психолога це психологічне вивчення індивідуально-психологічних якостей військовослужбовців призваних за мобілізацією, які прибули до навчальних центрів (частин) з військових комісаріатів для проходження військової служби, здійснюється офіцерами-психологами для надання інформаційної допомоги командирам та офіцерами по роботі з особовим складом, метою визначення адаптаційних можливостей військовослужбовців до умов служби, організації заходів виховної та індивідуально-психологічної підтримки у військових підрозділах.

Навички активного слухання для військового психолога, як складової індивідуальної бесіди, є важливими і належать до найбільш складних. Разом з тим, в науковій статті виділяються декілька загальних способів, що дозволяють військовому психологу ефективно з мінімальною адаптацією використовувати їх в своїй роботі:

Ключові слова. Індивідуальна бесіда, військовий психолог, індивідуальна психологічна робота, військовослужбовці.

Matviienko Diana Sergeyevna 2nd year master's degree student, trainee officer, Department of Military Psychology and Pedagogy, Taras Shevchenko Kyiv National University Military Institute, Kyiv, <https://orcid.org/0009-0005-8294-376X>

INDIVIDUAL CONVERSATION: TECHNIQUES, ESSENCE AND PRACTICAL SIGNIFICANCE IN THE INDIVIDUAL WORK OF A MILITARY PSYCHOLOGIST WITH MILITARY PERSONNEL

Abstract. The article examines the essence, techniques and practical significance of the individual conversation of a military psychologist with servicemen, as a component of his individual work in the Armed Forces of Ukraine. The individual conversation of a military psychologist is of great importance in the psychological support of servicemen in the combat zone. The relevance of this topic cannot be overestimated, because millions of civilian Ukrainians have become military personnel to protect their Motherland, participating directly in exhausting and difficult battles, and psychological support is becoming one of the bases of military support. The importance of psychological support for the preservation of the physical and mental health of military personnel and the effectiveness of their combat activities has been studied.

In Ukrainian practice, the issue of the organization of psychological assistance and rehabilitation of victims of war trauma is becoming more and more relevant and requires a more detailed study.

The problems of individual psychological assistance by military psychologists directly in the military team, both in the regular situation and during the performance of combat tasks and the rehabilitation of servicemen, are becoming more and more relevant for the Armed Forces of Ukraine, since the full-scale invasion of the Russian Federation, which has been taking place for more than two years, will only intensify the scale of the war.

Individual interviews of a military psychologist is a psychological study of the individual and psychological qualities of servicemen called up for mobilization who arrived at training centers (units) from military commissariats for military service, carried out by psychologist officers to provide informational assistance to commanders and personnel officers, with the aim determination of adaptation capabilities of military personnel to service conditions, organization of educational activities and individual psychological support in military units.

The skills of active listening for a military psychologist, as a component of an individual conversation, are important and belong to the most difficult. At the same time, the scientific article highlights several general methods that allow a military psychologist to effectively use them in his work with minimal adaptation:

Keywords. Individual interview, military psychologist, individual psychological work, military personnel.

Постановка проблеми. Суть та практичне значення індивідуальної бесіди в практичній професійній діяльності військового психолога з військово-службовцями є надзвичайно актуальною задля зміцнення боєздатності Збройних Сил та гарантування національної безпеки України, оскільки професійна військова діяльність значною мірою зумовлена людським фактором, психічним станом військовослужбовців.

В умовах сьогодення, нових форм ведення військових дій, нових складних викликів, з якими зустрічаються Збройні Сили України, виникає актуальна потреба в пошуку нових підходів щодо забезпечення якості психологічної роботи військових психологів. Саме якісне практичне застосування індивідуальних бесід військовим психологом як одного із видів психологічної просвіти як засобу психологічного впливу на військовослужбовців особисто так і всього військового колективу (підрозділу) в цілому дозволить зменшити вплив негативних чинників на особистість і підвищити ефективність діяльності як окремого військовослужбовця так і військового підрозділу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить про те, що проблема індивідуальної роботи військового психолога є предметом глибоких та інтенсивних досліджень. До вивчення даної проблематики зверталися як зарубіжні (R. Laufer, D. Hall, R. Skurfield, C. Williams), так і вітчизняні вчені (С. Максименко, О. Колісник, А. Романішин, О. Хміляр та ін.). В українській практиці питання організації психологічної допомоги та реабілітації постраждалих внаслідок воєнної травматизації стає все більш актуальним та потребує більш детального вивчення.

Зарубіжні дослідження свідчать про зміну природи сучасних війн, до яких залучено все населення країни (R.H. Lauer) [8]. Вітчизняні науковці О.М. Кокун, Н.А. Агаєв, І.О. Пішко, Н.С. Лозінська з урахуванням сучасного досвіду ведення війни в свої наукових доробках розкривають та аналізують прояви негативних психічних станів, бойових психічних травм, посттравматичних стресових розладів, розладів фізичного і психічного здоров'я, хронічних психопатологічних змін особистості, в силу їх соціально-економічних наслідків для країни, що підтверджує нагальну потребу невідкладного запровадження і активного використання ефективних психологічних профілактичних, реабілітаційних та прогностичних заходів у військових колективах (підрозділах) [2]

Метою статті є проведення науково-практичного аналізу та вивчення сутності прийомів впливу і практичного значення індивідуальної бесіди в ефективності індивідуальної роботи військового психолога з військовослужбовцями.

Виклад основного матеріалу. Для того, щоб зрозуміти суть та практичне значення індивідуальної бесіди в системі професійної діяльності військового психолога з особовим складом військового підрозділу необхідно розкрити практичне значення та завдання діяльності військового психолога. Завдання військового психолога – запобігти негативним змінам у психіці військовослужбовця й допомогти командирам зрозуміти, що відбувається з бійцями в бойових та екстремальних умовах. Характеристики особистості, темперамент і поведінкова спрямованість дозволяють прогнозувати ступінь психічної стійкості солдата до негативних службових та соціально-побутових чинників, від якої залежать розвиток пограничних психічних розладів. При цьому для проведення вчасних заходів щодо попередження нервово-психічних зривів, розвитку психічних захворювань, крім вивчення індивідуально-характерологічних особливостей, що приводять до хвороби, потрібні знання про критерії передхворобних психічних станів, що маркують, у свою чергу, неповноцінність нервової системи таких воїнів.

На етапі психологічної підготовки для профілактики виникнення психогенних розладів військовий психолог формує у військовослужбовців психологічну готовність до виконання службово-бойових завдань в екстремальних умовах. Для військового психолога важливим професійним завданням є сформулювати у військовослужбовців:

- емоційно-вольову стійкість при здійсненні ризиконебезпечної діяльності;
- підвищувати адаптаційний потенціал до дії стрес-факторів;
- формувати рефлексію для здатності визначати зміни власного психічного стану;
- інформувати про дію стрес-факторів на психіку військовослужбовців (в тому числі і для подолання у військовослужбовців метапочуттів);
- визначати ситуації, що мають індивідуальну психотравмуючу силу і можуть «додаватися» до дії стрес-факторів;
- навчати заходам психологічної допомоги іншим військовослужбовцям [9].

Індивідуальна бесіда в індивідуальній роботі військового психолога з військовослужбовцями відноситься до психологічної просвіти. Психологічна просвіта як засіб психологічного впливу може здійснюватися в різних формах, а саме:

- лекціях;
- бесідах;

- семінарах;
- тренінгах;
- майстер-класах;
- круглих столах;
- виставках;
- конкурсах;
- створенням психологічних матеріалів (брошур, буклетів, плакатів тощо) [1].

Із вище зазначених форм психологічної просвіти ми більш детально розкриємо і практично зупинимося на індивідуальній бесіді військового психолога із військовослужбовцями, як мети нашого наукового пошуку. Індивідуальна бесіда є одним з найважливіших і найбільш дієвих методів психології, який широко застосовується в різних її галузях, залежно від цілей використання даного методу, бесіда може бути ознайомчою, діагностичною, експериментальною, профілактичною та ін.

Одним із основних методом роботи військового психолога є індивідуальна бесіда з військовослужбовцями. Індивідуальна бесіда, з одного боку, — це метод одержання даних на основі вербальної комунікації, з другого — діагностичний метод, що дозволяє одержати інформацію про внутрішні процеси, суб'єктивні переживання й особливості поведінки військовослужбовця як особистості, які не можуть бути виявлені за допомогою об'єктивних методів. І, нарешті, індивідуальна бесіда — це особливий психотерапевтичний засіб установалення контакту у військовому колективі (підрозділу), що особливо важливо для згуртування такого колективу [4; 7].

На початку індивідуальної бесіди військовому психологу важливо визначити (або уточнити й доповнити) так звану загальну інформацію про військовослужбовця:

- дані аналізу документів військовослужбовця;
- особливості сімейного стану;
- характер його спрямованості на проходження військової служби;
- рівень освітньої та професійної підготовленості;
- організаторські здібності й особливості поведінки в колективі;
- особливості виховання та розвитку;
- моральні якості та ціннісні орієнтації [5].

Основним завданням індивідуальної бесіди військового психолога з військовослужбовцем є первинне індивідуальне знайомство з ним, як з людиною. У ході цієї бесіди, яка, як правило, будується у вигляді вільної розмови двох співрозмовників, взаємну інформацію отримує кожен з них. Інформацію про військовослужбовця, яку цілеспрямовано добуває військовий психолог, необхідно згодом доповнити і розширити за допомогою інших методів вивчення особистості воїна, зокрема біографічної анкети, аналізу документів, спостереження та ін.

Індивідуальна бесіда залежно від цілей використання може бути ознайомчою, діагностичною, експериментальною, профілактичною тощо.

Досить поширеним видом індивідуальної бесіди є діагностична бесіда, яка цілком приходить до такої специфічної роботи військового психолога у такому закритому колективній, як військовий підрозділ. При вмілому її проведенні військовий психолог може оцінити не тільки потреби, мотиви, схильності, інтереси, риси характеру, пізнавальні процеси, а й виявити глибоко особисті переживання військовослужбовця, в тій чи іншій мірі утрудняють проходження військової служби, його думку про стан справ у військовому колективі, про товаришів по службі, командирах та ін. Результати діагностичної бесіди допоможуть скласти психологічний «діагноз», на основі якого будується індивідуальна робота з військовослужбовцем, і виробляються рекомендації командирам (начальникам) [6].

Найбільш складним видом індивідуальної бесіди, що вимагає від військового психолога високого рівня знань, навичок та вмінь для її проведення, є експериментальна бесіда, яка може бути заключним етапом соціально-психологічного вивчення військовослужбовця, коли військовий психолог вже зібрав і узагальнив отриману іншими методами інформацію про військовослужбовця, виробив декілька робочих гіпотез, що характеризують особу військовослужбовця, і в бесіді підтверджує одну з них. Правильно побудована індивідуальна бесіда дозволяє уточнити наявні відомості, оцінити ті сторони особистості, які не вдалося досить вивчити за допомогою застосовуваних методів і тестів. У результаті проведення такої бесіди створюється остаточний психологічний портрет особистості військовослужбовця.

Індивідуальна бесіда, яку проводить військовий психолог військовослужбовцем, не повинна зводитися до безпредметного розмови. Вона є цілеспрямованою формою вивчення військовослужбовців і вимагає дотримання певних умов проведення [4].

Одною з перших умов високої ефективності бесіди становиться ретельна підготовка до її проведення. До початку бесіди потрібно чітко визначити основну мету, продумати послідовність постановки запитань, вивчити всю наявну інформацію, у тому числі результати психодіагностичного обстеження.

Інша умовою індивідуальної бесіди військового психолога є - її невимушеність. Необхідно подбати, щоб індивідуальну бесіду проводити в спокійній і довірчій обстановці, при відсутності сторонніх осіб без перерви на сторонні подразники. Всі питання повинні бути простими і зрозумілими, ставити їх потрібно так, щоб вони сприяли розгортанню цілісної єдиної розповіді військовослужбовця про себе, своєї життєдіяльності, труднощі проходження військової служби та інші чинники як важливі для нього.

Індивідуальні бесіди військового психолога обов'язково фіксуються у Журналі проведення індивідуальних бесід (психологічних консультацій) з військовослужбовцями форма такої звітності затверджена Головним Управ-

ління по роботі з особовим складом Збройних сил України як Методичні рекомендації з організації психологічного вивчення військовослужбовців, призваних за мобілізацією, у навчальних центрах (частинах) Збройних сил України від 20.01.2016 [3].

Основним завданням індивідуальної бесіди військового психолога з військовослужбовцем є уточнення тих його особистісних психологічних характеристик, що були встановлені під час вивчення документів із індивідуальної справи. До початку індивідуальної бесіди з військовослужбовцем військовому психологу потрібно чітко визначити основну мету, продумати послідовність постановки запитань, вивчити всю наявну інформацію.

Під час індивідуальної бесіди з військовослужбовцем військовий психолог повинен також звернути увагу на зовнішній вигляд, особливості особистої поведінки, скутість (зайва розкутість) пози, немотивовані рухи руками й ногами, часте моргання, посмикування повік, закушування губ, почервоніння шкіри обличчя та шиї, підвищену пітливість, а також мотивацію, товариськість, вольові якості, що дозволяє спрогнозувати схильність до девіантної поведінки. У ході бесіди, яка як правило будується у вигляді вільного спілкування двох співрозмовників, взаємну інформацію отримує кожен з них.

Бесіда не повинна вилитися в просте опитування. Попередньо намічені питання не можуть обмежити зміст розмови – вони слугують лише основними орієнтирами її загальної спрямованості. На завершення бесіди доцільно висловити побажання, дати корисні поради, що полегшить адаптацію військовослужбовця до умов військової служби.

Всю отриману інформацію про особливості особистості обстежуваного, свої висновки військовий психолог занотовує тільки після проведення бесіди. За результатами проведення бесіди військовий психолог оцінює не тільки потреби, мотиви, схильності, інтереси, риси характеру, пізнавальні процеси, а й виявляє особисті переживання військовослужбовця, які можуть ускладнити проходження військової служби. Результати бесіди враховуються під час складання психологічного портрету, на основі якого будується подальша індивідуальна робота з військовослужбовцем і надаються рекомендації командирам (начальникам).

Активне слухання становить собою не просто засіб, методику чи техніку, але й є принципом роботи військового психолога. Суть активного слухання полягає в тому, що військовий психолог спеціально приділяє більше уваги вербальним повідомленням військовослужбовця, робить як поверхову, так і більш глибоку смислову інтерпретацію того, що відбувається. Потім формулює відповідь, яка відображає досить глибокий рівень розуміння переживань військовослужбовця. Як бачимо, активне слухання — це ефективний засіб психотерапевтичного впливу (втручання), який допомагає військовослужбовцю досягти конструктивних змін в процесі проходження військової служби.

Висновки. Військовий психолог і процесі індивідуальної бесіди повинен слухати і чути військовослужбовця. Найбільш важливий прийом практичного значення в індивідуальній роботі військового психолога військовослужбовцями полягає в умінні дуже уважно слухати і намагаться зрозуміти його почуття, а потім повідомити в коректній формі про те, що він зрозумів.

Військовий психолог повинен не засуджувати і не оцінювати, він не просто сприймати слова військовослужбовця, він розуміти його почуття і приймати їх без критики та оцінок. В процесі індивідуальної бесіди не відволікатися на внутрішні чи зовнішні чинники і не переривати військовослужбовця в процесі його розповіді (монологу). Вся увага військового психолога має бути зосереджена на особистості військовослужбовця, його розповіді, думках, переживаннях. Не забігати наперед в осмисленні розмови. Активне слухання військового психолога надає змогу військовослужбовцю отримати підтримку від військового психолога, як офіцера ЗСУ, і об'єктивно подивитись на ситуацію. Цей прийом дає можливість військовослужбовцю досліджувати і усвідомлювати свої переживання, звільнитись від напруження і від почуттів, що його пригнічують.

Література

1. Бондарев, Г. В. Основи військової психології : навч. посіб. / Г. В. Бондарев, П. П. Круть; Харків. нац. ун-т внутр. справ. – Харків, 2020. 272 с.
2. Кокун О.М., Агаєв Н.А., Пішко І.О., Лозінська Н.С., Остапчук В.В. Психологічна робота з військовослужбовцями - учасниками АТО на етапі відновлення: Методичний посібник. – К.: НДЦ ГП ЗСУ, 2017. 282 с.
3. Методичні рекомендації з організації психологічного вивчення військовослужбовців, призваних за мобілізацією, у навчальних центрах (частинах) Збройних сил України від 20.01.2016.
4. Неурова А. Б, Романишин А. М. Психологія індивідуальної роботи з військовослужбовцями: навчально-методичний посібник / А. Б. Неурова, А. М. Романишин. — Київ: «Центр учбової літератури», 2023. 336 с.
5. Організація психологічної підготовки у Збройних Силах України: методичний посібник / За редакцією генерал-майора В.Клочкова Київ: «Центр учбової літератури», 2023. 325 с.
6. Хомич Г.О., Ткач Р.М. Основи психологічного консультування: Навч. посіб. К.: МАУП, 2004. 152 с
7. Ягупов В. В. Військова психологія: Підручник /В. В. Ягупов. — Київ: Тандем, 2004. 656 с.
8. Lauer, R. H., & Lauer, J. C. (2011). *Marriage and Family: The Quest for Intimacy* (8th ed). New York: McGraw-Hill Companies.
9. <https://www.bsmu.edu.ua/blog/rol-vijskovogo-psyhologa-pid-chas-voyennyh-dij/>

References:

1. Bondarev, G. V. (2020). *Osnovi vijs'kovoї psihologii [Basics of military psychology]*. H.: Harkiv. nac. un-t vnutr. Sprav [in Ukrainian].
2. Kokun, O.M., Agaev, N.A., Pishko, I.O., Lozins'ka, N.S., Ostapchuk, V.V. (2017). *Psihologichna robota z vijs'kovosluzhbovcjami - uchastnikami ATO na etapi vidnovlennja [Psychological work with servicemen - participants of the anti-terrorist operation at the stage of recovery]*. K.: NDC GP ZSU [in Ukrainian].

3. *Metodichni rekomendacii z organizacii psihologichnogo vivchennja vijs'kovosluzhbovciv, prizvanih za mobilizacieju, u navchal'nih centrach (chastinah) Zbrojnih sil Ukraini [Methodological recommendations on the organization of psychological study of servicemen called up for mobilization in the training centers (units) of the Armed Forces of Ukraine] [in Ukrainian].*

4. Neurova, A. B., Romanishin, A. M. (2023). *Psihologija individual'noi roboti z vijs'kovosluzhbovcjami [Psychology of individual work with military personnel]*. Kiïv: «Centr uchbovoi literaturi» [in Ukrainian].

5. Klochkov, V. (2023). *Organizacija psihologichnoi pidgotovki u Zbrojnih Silah Ukraini [Organization of psychological training in the Armed Forces of Ukraine]*. Kiïv: «Centr uchbovoi literaturi» [in Ukrainian].

6. Homich, G.O., Tkach, R.M. (2004). *Osnovi psihologichnogo konsul'tuvannja [Basics of psychological counseling]*. K.: MAUP [in Ukrainian].

7. Jagupov, V. V. (2004). *Vijs'kova psihologija [Military psychology]*. Kiïv: Tandem, 2004. 656 s. [in Ukrainian].

8. Lauer, R. H., & Lauer, J. C. (2011). *Marriage and Family: The Quest for Intimacy (8th ed)*. New York: McGraw-Hill Companies. [in English].

9. www.bsmu.edu.ua Retrieved from <https://www.bsmu.edu.ua/blog/rol-vijskovogo-psyhologa-pid-chas-voyennyh-dij/> [in English].

УДК 159.922 : 615.851 : 616.89

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11\(39\)-1835-1849](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11(39)-1835-1849)

Олійник Ірина Вікторівна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри психології та педагогіки, ВНЗ «Університет імені Альфреда Нобеля», м. Дніпро, <http://orcid.org/0000-0002-1749-1518>

ПОЄДНАННЯ ЛОГО- ТА АРТТЕРАПЕВТИЧНИХ КОНЦЕПТІВ У ПСИХОТЕРАПЕВТИЧНІЙ РОБОТІ З ЕКЗИСТЕНЦІЙНОЮ КРИЗОЮ

Анотація. Актуальність теми зумовлена ускладненням розвитку сучасної цивілізації, суперечливістю техногенних та соціальних змін. Ситуація сьогодення характеризується тим, що більша частина людей перебуває в кризовій ситуації, відчуває тягар екзистенційних проблем: вони включені в численні потоки інформації, у переживання своєї цінності, необхідності особистісного та професійного вибору в умовах невизначеності. Стрімкий темп змін у соціальних умовах, глобалізація, невизначеність майбутнього, війна та екологічні проблеми підвищують рівень тривоги і сприяють виникненню кризових станів.

Війна є одним із найпотужніших тригерів екзистенційної кризи, бо ставить людину перед реальністю питань буття та безсилля перед глобальними подіями. Відтак, важливість психотерапевтичної роботи з екзистенційною кризою стає дедалі очевиднішою в сучасному суспільстві через підвищення рівня психологічних проблем, пов'язаних із питаннями сенсу життя, смерті, самореалізації та пошуку особистісних цінностей.

Різнострамованість даних процесів особливо ускладнює формування особистісної ідентичності в юнацькому віці, коли молоді люди не можуть осмислити протиріччя і сформувані цілісну систему цінностей на основі екзистенційно-гуманістичних уявлень та в контексті трансформації ідентичності. Тому перед сучасною психологічною наукою постає запит на розробку системи виявлення кризової ідентичності, позначення факторів, що сприяють вирішенню цієї кризи, та знаходження шляхів надання допомоги.

У статті описано артлоготерапію як метод, заснований на поєднанні двох психотерапевтичних напрямів – арт- та логотерапії.

Акцентовано, що арттерапія і логотерапія можуть ефективно поєднуватися: арттерапія пропонує різні модальності, логотерапія та екзистенційний аналіз – допомагають особистості віднайти сенс.

Основна мета логоарттерапії визначається як гармонізація внутрішнього стану особистості, відновлення здатності знаходити оптимальне вирішення життєвих ситуацій.

Виділено ключові моменти, що поєднують арттерапію з логотерапією. Відзначено й аргументовано переваги логоарттерапії у порівнянні іншими психокорекційними методами.

Продемонстровано поліфункціональність даних напрямів, яка дозволяє використовувати їх техніки та вправи у вирішенні широкого спектру проблем.

Наведено приклади артлогоговправ у психотерапевтичній роботі з екзистенційною кризою, розглядаються можливості набуття сенсу через творчість.

Ключові слова: логотерапія, арттерапія, логоарттерапія, екзистенційна криза, психотерапевтична робота.

Oliinyk Iryna Viktorivna PhD in Pedagogy, Associate Professor at the Department of Psychology and Pedagogy at Alfred Nobel University, Dnipro, <http://orcid.org/0000-0002-1749-1518>

COMBINING LOGO- AND ART-THERAPEUTIC CONCEPTS IN PSYCHOTHERAPEUTIC WORK WITH EXISTENTIAL CRISIS

Abstract. The relevance of the topic is due to the complication of the development of modern civilization, the contradictions of technogenic and social changes. Today's situation is characterized by the fact that most people are in a crisis situation, experiencing the burden of existential problems: they are involved in numerous flows of information, in the experience of their value, the need for personal and professional choice in conditions of uncertainty. The rapid pace of changes in social conditions, globalization, uncertainty of the future, war and environmental problems increase the level of anxiety and contribute to the emergence of crises.

War is one of the most powerful triggers of an existential crisis, as it confronts a person with the reality of existence and powerlessness in the face of global events. Therefore, the importance of psychotherapeutic work with existential crisis is becoming increasingly evident in modern society due to the growing level of psychological problems related to the meaning of life, death, self-realization, and the search for personal values.

The multidirectionality of these processes especially complicates the formation of personal identity in adolescence, when young people cannot comprehend contradictions and form a coherent system of values based on existential and humanistic ideas and in the context of identity transformation. Therefore, modern psychological science is faced with the need to develop a system for identifying identity crisis, identifying factors that contribute to the resolution of this crisis, and finding ways to provide assistance.

The article describes art therapy as a method based on the combination of two psychotherapeutic directions - art and logotherapy.

It is emphasized that art therapy and logotherapy can be effectively combined: art therapy offers different modalities, logotherapy and existential analysis help the personality to find meaning.

The main goal of logotherapy is defined as harmonization of the inner state of the personality, restoration of the ability to find optimal solutions to life situations.

The key points combining art therapy with logotherapy are highlighted. The advantages of logoart therapy in comparison with other psychologically corrective methods are noted and argued.

The polyfunctionality of these directions is demonstrated, allowing to use their techniques and exercises in solving a wide range of problems.

Examples of art exercises in psychotherapeutic work with existential crisis are given, the possibilities of finding meaning through creativity are considered.

Keywords: logotherapy, art therapy, logoart therapy, existential crisis, psychotherapeutic work.

Постановка проблеми. За останні роки процес глобалізації, динамічні соціокультурні трансформації, політичні потрясіння, економічна нестабільність, пандемія коронавірусу, повномасштабне вторгнення РФ спричинили ряд змін у всіх сферах життя суспільства, прискорили розвиток людства, яке змушене відповідати на несподівані виклики конкретних ситуацій в стані невизначеності, що зростає і трансформується, що зачіпає всі аспекти життя.

Усе це, в свою чергу, призвело до ускладнень соціальних контактів, збільшення соціальної дистанції, підвищення рівня психологічної напруженості та загострення проблеми пошуку сенсу життя в нових реаліях сьогодення. Нині невизначеність включається у всі аспекти життя індивіда. Багато з того, що раніше вважалося певним, чітко заданим та абсолютно зрозумілим, перестає бути таким.

Разом із тим актуалізовано пошук нових наукових напрямів та психотерапевтичних практик, покликаних допомогти людині набути сенсу життя і намітити шляхи виходу з кризи.

Цим визначається не лише необхідність дослідження змін у смисловій сфері особистості, а й вивчення ключових смислотворюючих екзистенційних питань у сучасному складноорганізованому суспільстві.

Здійснюючи власну реальність, виконуючи життєве призначення, людина є найвищою цінністю життя, проявляючи себе вільною, усвідомлюючою, переживаючою свою значимість.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз наукових досліджень свідчить про велику кількість наукових праць, орієнтованих на розвиток концептуальних основ екзистенційної терапії: М. Andrews, S. Berman, E. Erikson, O. Robinson, A. Stell, T. Stickle, R. May, V. Frankl, C. Weems, I.D. Yalom та ін. Зазначені роботи можуть слугувати підґрунтям для розуміння сутності досліджуваних феноменів.

Сучасні дослідження визначають екзистенційну кризу особистості як можливість особистісного зростання, трансформації ціннісно-сміслової сфери особистості, переосмислення життя (І. Галян, О. Даценко, Ю. Кокоріна, К. Сачко, Т. Титаренко та ін.).

Психологічна допомога та підтримка особистості в кризовому стані була предметом наукових інтересів таких дослідників, як: Ю. Кокоріна, Б. Лазоренко, Л. Лепіхова, В. Савінова, С. Лукомська та ін.

Сучасні автори, описуючи феномен кризи, акцентують увагу на психологічних особливостях особистості, що перебуває в кризовому стані (І. Галян), психодіагностиці особистості у кризових життєвих ситуаціях (В. Зливков, С. Лукомська, О. Федан), атрибутах духовної кризи особистості (І. Мельничук), метаантропологічному підході подоланні екзистенційних криз на шляху до щастя (Л. Сіра) та ін.

У контексті арттерапевтичної роботи з кризами цікавими постають наукові доробки Г. Католик (арттерапевтичні техніки і практики в роботі з кризовими клієнтами в час широкомасштабної війни росії в Україні), Н. Мраки (арттерапія у роботі з екзистенційною кризою у дітей), К. Пасько (застосування методу арттерапії у разі криз і психічних травм особистості).

Актуальність вивчення екзистенційних криз визначається великою теоретичною і практичною значимістю цієї проблеми, яка обумовлена недостатньою вивченістю, особливо у сфері психокорекції.

Останнім часом екзистенційні питання стали предметом внутрішнього пошуку клієнта в рамках психологічного консультування. В основі тривалих життєвих труднощів клієнта лежать або внутрішньоособистісний конфлікт, або сформовані деструктивні патерни, які склалися, що призводить до порушення гармонійного, продуктивного способу життя.

Попри значну кількість наукових досліджень у контексті використання логотерапії та арттерапевтичних технік в роботі з екзистенційною кризою, поєднання даних методів не знайшло відображення в наукових працях.

Мета статі. Відсутність наукових доробок, спрямованих на дослідження поєднання арттерапевтичних та логотерапевтичних концептів у психотерапевтичній роботі з екзистенційною кризою зумовили необхідність вивчення даного питання.

Виклад основного матеріалу. Екзистенційні виклики сучасного життя виявляють здатність людини бути суверенною і впевненою, відкритою можливостям і здатною до самоствердження та самореалізації.

Активність сучасної людини розгортається на тлі невизначеності – перманентної якості життя, в процесі якої кожна особистість робить той чи інший вибір, тим самим визначаючи для себе зрозумілішу траєкторію руху, вносячи певну частку визначеності у свій світ, що співіснує з постійним потоком хаотичної невизначеності.

З онтологічного погляду кризи – це орієнтири на життєвому шляху особистості. Для вирішення проблеми буде недостатньо змінити зовнішні обставини, тому набагато важливішим постає питання про духовне ставлення до пережитих кризових ситуацій, тобто питання про те, які ще не прожиті цінності чекають на свою реалізацію та пізнання сенсу.

Криза, що є обмеженою за часом інтенсивної фази процесу розвитку – це парадоксальна подія, тому що спочатку вона сприймається болісно, але

потім, після її подолання, – як основа та джерело досвіду для організації життя, наповненого великим змістом [5].

У феноменологічній традиції особистість постає як унікальна, неповторна, екзистенційна сутність, самоприналежність, а ідентичність виражає самореферентність людини у логіці цілісної детермінації особистості.

Крім соціальних умов, що накладають відбиток на формування особистості, в її природі закладені екзистенційні потреби, що є важливим джерелом активності: у встановленні зв'язків, в активному творчому творенні, у почутті стабільності та міцності, в ідентичності, в об'єктивному та раціональному погляді на природу і суспільство. Швидкозмінні умови життя у суспільстві (інформаційні потоки, інтенсифікація стресогенних впливів, війна, міграція населення) висувають надмірні вимоги до особистості, що розвивається.

Найбільш складною в плані подолання кризою для особистості є екзистенційна, що стосується базових основ буття людини. Як правило, така криза стає переломною точкою, межею, виходячи за яку людина, ніби переживає своє становлення, змінює погляди на значущість тих чи інших цінностей, цілей, способів їх досягнення та реалізації. Виходячи з цього, закономірним є припущення про те, що екзистенційна криза впливає на життєву творчу позицію, проте залишається нез'ясованим, у чому полягає ця дія, чи сприяє вона формуванню та розвитку життєтворчої позиції, чи виступає перешкодою для самоактуалізації і самореалізації особистості.

Життєвий досвід включає певні даності, які надають глибокий вплив на здатність людини розуміти себе і відносини зі світом. Екзистенційна криза як процес набуття людиною нових аспектів власної персони означає набуття себе, становлення нового образу Я, зміну ставлення до свого життя, свого місця та ролі в ньому.

Не усвідомлюючи цих екзистенційних тривог, людина намагається дотримуватись зовнішніх правил та орієнтирів у житті. Якщо тривога залишається невирішеною, вона зростає, і людина може почати діяти таким чином, що не резонує з її внутрішніми цінностями, потрапляючи у стан неавтентичного життя. Варто зазначити, що автентичність – це не кінцева мета, а необхідний аспект життя, до якого варто прагнути. Екзистенційний підхід до психотерапії цінний тим, що він пов'язаний із суб'єктивним життєвим досвідом, а також із тим, як людина ставиться до зовнішнього світу.

У роботі «Людина у пошуках сенсу» В. Франкл стверджує, що ми не повинні ставити питання: в чому сенс життя, навпаки, життя ставить нам це питання, а ми повинні відповісти на нього не словами, а діями [4]. Такий «екзистенційний поворот» виводить нас на екзистенційний зміст, якого ще поки немає, проте він чекає, поки його буде знайдено та реалізовано.

На відміну від А. Маслоу, В. Франкл трактував самоактуалізацію не як самоціль, а як засіб здійснення змісту. Тому рекомендовану Маслоу і

Роджерсом установку на самовираження особистістю своїх мотивацій, автентичних її внутрішній природі, В. Франкл вважав недостатньою для людини, щоб вона зрозуміла, навіщо жити. Бути людиною – означає бути спрямованою на щось інше, ніж вона сама, бути відкритим перед світом сенсів. Це не самоактуалізація, а самотрансценденція (вихід за межі самого себе), завдяки чому життя набуває сенсу в коханні, відносинах, глибинних переживаннях, співпереживанні, у реальних життєвих вчинках.

Представлений напрям психотерапії фокусується на дослідженні фізичних, психологічних та духовних (ноологічних) аспектів людського життя, які мають прямий зв'язок із функціонуванням особистості [3].

Головний принцип екзистенційної психології – це усвідомлення унікальності життя кожної людини в кожному окремому мить часу та в певному просторі.

Екзистенція («існування») походить від латинського *existere* – «виділятися, з'являтися». Цим наголошується, що існування – це динамічний процес. Для представників екзистенціалізму саме процесу приділяється більше уваги, ніж об'єкту. Вони висунули ідею про те, що існування – це процес, який постійно змінюється, і розглядати його без урахування часу і простору просто неможливо.

З погляду В. Франкла, прагнення до пошуку та реалізації людиною сенсу життя є первинною та вродженою мотиваційною тенденцією, притаманною всім людям та необхідною для розвитку особистості. Саме сенс є основною рушійною силою поведінки людини, тому що для життя та дії необхідна віра у сенс. В. Франкл стверджує, що сенс доступний кожній людині незалежно від статі, віку та релігійних переконань. Саме життя ставить перед людиною питання пошуку сенсу, і їй доводиться щохвилини відповідати на них. Сенс не є суб'єктивним феноменом (індивід не створює сенс); сенс об'єктивний, оскільки людина знаходить його в об'єктивній дійсності.

Засновник логотерапії В. Франкл, говорив, що відкриття сенсу можливе навіть через цінності переживання.

В. Франкл розробив спеціальну техніку психотерапії, орієнтовану на позбавлення особистості від негативних станів (стресів, гніву, тривоги, провини, комплексів неповноцінності, екзистенційної фрустрації тощо), що виникають при зіткненні з психологічно важкою для особистості перешкодою, яка здається непереборною. Якщо особистість у таких випадках втрачає волю до змісту, у неї виникає стан «екзистенційного вакууму» у вигляді почуття апатії, спустошеності, безглуздості існування.

Екзистенційний вакуум виникає внаслідок «занепаду універсальних цінностей» (стосунків, переживань, творчості) [4], що призводить до ситуації невизначеності. У ньому індивід неспроможний визначити зрозумілу для себе траєкторію руху, внести хоча б невелику частку визначеності у свій хаотичний світ через те, що ніякі умовності, традиції та цінності не підказують йому, що необхідно робити [4].

Суб'єктивними проявами екзистенційного вакууму є: нудьга, відсутність прийняття себе і апатія, коли люди висловлюються про порожнечу і безглуздість свого життя. Екзистенційний вакуум може бути причиною ноогенного неврозу, при якому симптоми звичайного неврозу «вторгаються в екзистенційний вакуум» і починають посилюватися [4], поєднуючись з блокуванням волі до змісту та виявляючись у різних формах: алкоголізмі, девіантній поведінці, безрозсудності, нав'язливості, депресії, суїцидальній поведінці тощо.

Логотерапія – це своєрідний світогляд, який допомагає людині залишатися людиною навіть у ті моменти, коли вже здається, що вона втрачає останні надії в житті, коли вона не бачить більше ніякого сенсу у власному існуванні [2].

Логотерапія як напрямок психотерапії в духовних термінах на основі тривимірної антропології, запропонованої В. Франклом, має у своєму розпорядженні широкий арсенал засобів, спрямованих на актуалізацію особистісних смислів. Процес актуалізації смислів індукує волю до життя і, зрештою, дозволяє людині жити наповненим життям, беручи до уваги різні обмеження та обставини, в яких виявляється людина, але не концентруючись на цих обставинах, а відштовхуючись від них у пошуках інших своїх можливостей і їх реалізації. В. Франкл вважає, що людина в будь-якому стані і в будь-якій ситуації прагне до пошуку сенсу, обґрунтованості свого існування у співвіднесенні з іншими та зі світом. І це прагнення утворюється через потребу в наповненості, що, своєю чергою, є наслідком сутності особистості. За цим поглядом стоїть глибока повага та віра у можливості особистості. Людина починає розуміти себе і діяти більш усвідомлено, згодом роблячи світ краще.

Логотерапія – це не тільки психотерапія, а й філософія. У логотерапії стверджується, що пошук сенсу життя є основною мотивацією людського життя (від грецького слова *logos* – «сенс»). Логотерапія використовує вербальний діалог як основний спосіб досягнення терапевтичних завдань.

В. Франкл розглядає логотерапію як філософію розумного життя. Логотерапевтична модель особистості включає фізичний (соматичний), психічний і духовний/ноетичний (смысловий) вимір, кожний з яких перетинається зі свідомим, передсвідомим та несвідомим рівнями.

Психотерапевтичне кредо логотерапевтичного підходу полягає в наступному:

- 1) людина не зводиться до свого симптому, своєї хвороби, тому необхідно взаємодіяти з особистістю, а не з симптомом;
- 2) особистість більша ніж симптом;
- 3) духовне не хворіє (але може бути порушений контакт із духовним);
- 4) духовне може впливати на психофізіологію.

Варто звертатися до зовнішніх та внутрішніх ресурсів, виявляти сильні сторони особистості, здібності, акцентувати увагу на них; вчити визначати поле можливостей, робити вибір, спираючись на систему цінностей.

Психотерапія з урахуванням логотерапевтичних принципів дозволяє врахувати сенсожиттєву складову світогляду.

За визначенням В. Франкла здатність до самодистанціювання – духовна здатність, що дозволяє займати позицію не лише стосовно світу, а й у контексті ставлення до себе [4].

Це здатність людини бачити будь-яку життєву ситуацію у всій її повноті, з усвідомленням себе, обставин, світу та інших учасників ситуації. Це не просто розширена увага, але й корисна саморефлексія, яка дозволяє людині приймати рішення та діяти на власний розсуд з урахуванням зовнішніх обставин. Звичайно, самодистанціювання не може бути постійним станом людини, для життєдіяльності людині потрібні різні стани та різні види уваги та рефлексії.

Аналіз філософських праць В. Франкла дозволив виявити кілька ефективних методів у роботі з екзистенційними кризами:

- техніка самодистанціювання як можливість подивитися на себе зі сторони та відокремити себе від страждання;
- техніка парадоксальної інтенції (парадоксального наміру) як можливість подолати страх шляхом сократівського діалогу, самоіронії або доведення переживання страху до абсурду, пацієнту пропонують вчинити дію, яка викликає страх, суть полягає в тому, щоб не забороняти собі відчувати страх;
- техніка дерефлексії (як прийом, протиставлений безцільному самокопанню) – перемикання уваги від себе та власних труднощів на іншу людину і те, що вона сама може втілити в навколишньому світі;
- техніка «медичного пастирства», виражена в допомозі людям у набутті сенсу.

Арттерапія дозволяє людині вирішувати проблеми за допомогою творчості. Це процес, в якому творчість використовується як інструмент досягнення терапевтичних задач.

Роль творчості у психосоціальному відновленні особистості є надзвичайно важливою і має багатогранний вплив на емоційний та психічний стан людини. Визначимо основні аспекти цієї ролі: вираження емоцій (творчість дозволяє людині виразити свої емоції, навіть ті, які важко висловити словами; мистецтво дозволяє створювати образи та символи, які відображають внутрішні переживання); релаксація та відпочинок (процес творчості може відволікти від стресу та тривоги, сприяючи розслабленню та відновленню енергії; включення в творчу діяльність може створювати відчуття потоку (flow), яке відоме як стан глибокого занурення, що сприяє покращенню настрою та зниженню рівня стресу); самовираження та самоідентифікація (творчість дає можливість людині відкрити нові аспекти своєї особистості, виявити сильні сторони та розвивати індивідуальний стиль; цей процес допомагає людині краще зрозуміти себе та відчути себе важливою і унікальною); вирішення проблем та пошук ідей (творчий процес може

стимулювати гнучкість мислення та сприяти пошуку нових підходів до вирішення проблем, він може допомогти розглядати проблеми з різних точок зору та знаходити нестандартні рішення) [1].

Логоарт надає інструменти для співпраці зі своїми внутрішніми ресурсами з метою поліпшення або відновлення стану.

Основним завданням обох видів терапії є надання допомоги клієнту в усвідомленні його внутрішніх ресурсів та активації вроджених потенціальних сил [6].

Об'єднуючим фактором арттерапії та логотерапії є відкритість духовного виміру та активізація творчості.

Дані методи дозволяють здійснювати психотерапевтичну роботу з усіма компонентами екзистенційної кризи: емоційним, когнітивним та поведінковим (рис.1).

Взаємодія творчості та логотерапії актуальна зараз, у такий тривожний для світу час. Творчість є одним із конструктивних способів виходу з екзистенційної кризи, постає як джерело сенсу життя й сприймається як життєтворчість, тобто як активність людини, спрямована на творення нових основ та форм власного життя.

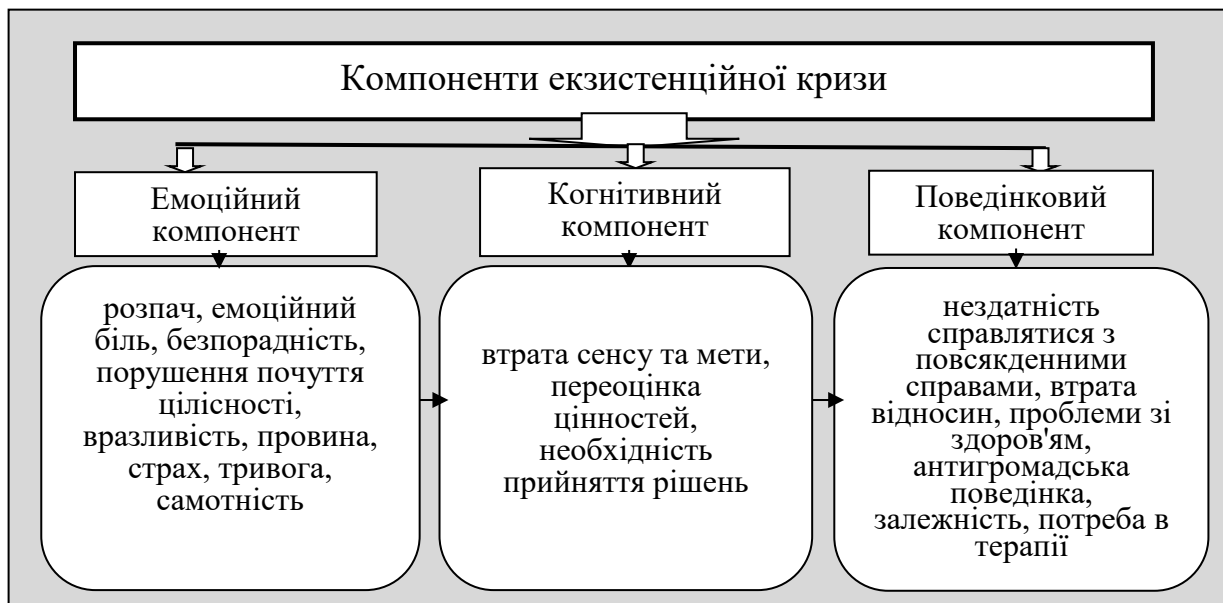

Рис. 1. Компоненти екзистенційної кризи

Творча діяльність у багатьох випадках дозволяє обходити «цензуру свідомості», тому представляє унікальну можливість для дослідження несвідомих процесів, вираження та актуалізації латентних ідей та станів, тих соціальних ролей та форм поведінки, які перебувають у «витісненому» вигляді, або слабо виражені у повсякденному житті.

Продукти образотворчої творчості є об'єктивним свідченням настроїв та думок людини, що дозволяє використовувати їх для ретроспективної, динамічної оцінки стану, проведення відповідних досліджень та зіставлень.

Логотерапія – це психотерапія екзистенційного спрямування, орієнтована на сенс, на контакт людини з її власною відповідальністю, на усвідомлення своєї унікальності. Вона дбайливо допомагає людині поглянути на ситуацію іншими очима, вчить дивитися збоку, знаходити нестандартні рішення, допомагає людині утвердитися у знанні, що життя завжди має цінність і сенс.

Арттехніки допомагають людям зрозуміти свої несвідомі бажання, зустрітися зі своїми виявленими чи прихованими страхами, впоратися з агресією і навіть відкрити свої цінності, знайти свої сенси.

Відтак артлоготерапія допомагає утвердитися не лише у раціональному знанні, але підключає до цього процесу ще й емоційну сферу.

Об'єднання арттерапії та логотерапії породжує нову модальність, в якій спочатку фахівець працює з творчим потенціалом, а потім разом з клієнтом піднімається до вершинної психології, до якої належить логотерапія.

Практика доводить, що поєднання логотерапії з арттерапією надає унікальний синергетичний підхід, об'єднуючи когнітивні та творчі процеси, що дозволяє допомогти особистості справлятися з екзистенційними кризами, знаходити сенс життя та відновлювати внутрішній баланс. Синтез даних напрямків реалізується в процесі застосування таких технік:

– *метафоричне самовираження* (в логотерапевтичному контексті клієнту пропонується осмислити свої внутрішні переживання та пошук сенсу життя через роздуми та обговорення, виявити особисті цінності та знайти сенс у ситуації, що склалася, арттерапія постає в даному випадку як допоміжний інструмент, що допомагає висловити свої думки та почуття через символи, метафори та образи у творах мистецтва);

– *візуалізація сенсу* (з позиції логотерапії клієнту пропонується візуалізувати майбутні цілі та напрямки, які можуть принести сенс у його життя, використовуючи такі техніки, як «парадоксальна інтенція» або «дереклексія», у поєднанні з арттерапією клієнт може створювати колажі або малюнки, що візуалізують його життєві цілі, прагнення і ті моменти, які він сприймає як такі, що приносять сенс у життя (наприклад, ізотехніка «Карта мети»), це допомагає поєднати абстрактні концепції з конкретними візуальними образами;

– *символічне проживання страждання* (арттерапія покликана трансформувати страждання на витвір мистецтва, що дозволяє особистості проживати їх не лише через слова, а й через творче вираження. Малюнки, скульптури або інсталяції можуть символізувати важкі переживання та стати способом їх обробки, а також сприяють вивільненню негативних емоцій та активізації ресурсного стану, логотерапевтичний аспект передбачає, що за словами автора даного методу через усвідомлення та прийняття страждань можна знайти сенс навіть у важких життєвих ситуаціях;

– *процес самопізнання через творчий вираз* (залучення логотерапії передбачає використання рефлексивних технік, де особистість глибше

досліджує свої життєві пріоритети та цінності, спираючись на аналіз попереднього досвіду, а арттерапія дозволяє створити серію робіт, що відображають особистісні зміни та еволюцію, кожна робота може символізувати важливі етапи шляху до усвідомлення сенсу);

– *парадоксальна інтенція та творчість* (метод парадоксальної інтенції допомагає клієнту змінити ставлення до проблем та страхів через гумор та самоспостереження, в той час як через творчість клієнт може висловити свої парадоксальні почуття та емоційні стани в жартівливій чи абсурдній формі, що може полегшити сприйняття та сприяти емоційній розрядці).

Наведемо кілька прикладів поєднання лого- та арттерапії на практиці.

Ефективним інструментом серед широкого арсеналу арттерапевтичних технік є *ізотерапія*:

– авторська вправа «Будинок моєї мрії», метою якої є дослідження особистісних сенсів у процесі малювання, клієнт зображує свій унікальний будинок, наділяє його деталі особистісними сенсами, замислюється над життєвими цілями та перспективами в процесі малювання.

– авторська вправа «Дороги мого життя», метою якої є дослідження смисложиттєвих орієнтацій, послідовності життєвих виборів, які робить кожна людина впродовж свого життя, у ході малювання розвивається здатність рефлексувати, усвідомлювати сенсожиттєві орієнтири, особистість здійснює розстановку пріоритетів при виборі життєвих цілей;

– вправа «Метафоричний автопортрет» (за О. Тараріною) дозволяє краще дізнатися про себе, розглянути різні грані власної особистості, у ході її виконання особистість розуміє, як вона сприймає себе в різних соціальних ролях, більше дізнається про свої бажання, самооцінку та про те, чого хоче від життя;

– вправа «Дерево Життя» (Н. Нкубе, Д. Денборо) складається із чотирьох частин: 1. Дерево життя. 2. Ліс життя. 3. Коли приходить гроза. 4. Визнання та підтвердження;

– вправа «Старий колодязь» (за О. Тараріною) допомагає доторкнутися до витіснених безсвідомих потреб особистості й визначити шляхи їх реалізації, знімає втому, тривогу, внутрішнє виснаження, змінює погляд на життя;

– вправа «Паперова скульптура» (за О. Тараріною), (ландшафтна арттерапія з елементами символдрами) допомагає усвідомити потенційні сторони розвитку самооцінки. Після візуалізації образу корабля, який повертається додому, створюємо його, використовуючи кольоровий папір та інші додаткові матеріали, що стосуються морської тематики (стрічки, клаптики тканини, мушля, камінці тощо. Символічно повернення корабля додому – це повернення до себе. На даному етапі здійснюємо аналіз стану, відчуттів, емоцій та пропонуємо написати есе.

Виконання даних вправ пронизане наскрізним логотерапевтичним лейтмотивом з акцентом на аналіз творчих продуктів особистості та подальшими роздумами й рефлексією щодо розуміння власної унікальності.

Усвідомлення особистістю сенсу власного життя є важливим завданням у процесі логоарттерапевтичних занять, тому ще одним дієвим засобом визначаємо *мандалотерапію*, яка використовується як інструмент для самовираження та дослідження особистістю свого внутрішнього світу. Клієнти можуть створювати мандали, що відображають їхній поточний стан або прагнення, що допомагає усвідомити їх екзистенційні питання. Мандала з давніх часів має глибокий духовний сенс символічного відображення миру та гармонії. В арттерапевтичній практиці мандала використовується як інструмент психологічної інтеграції особистості.

Вправа «Усвідомлення сенсу» передбачає усвідомлення центрів свого існування та розуміння внутрішніх смислів – важлива частина логотерапевтичного процесу, дослідження Я-ідентичності, опрацювання внутрішніх переживань, усвідомлення себе і своїх бажань, власного особистісного сенсу в процесі занурення в малювання або ж виготовлення мандали.

Цікавою й потужною є робота з *біографією особистості*, що може здійснюватися двома шляхами: як опис та вивчення переважно внутрішнього життя людини, як опис та вивчення фактологічної, «вершинної» сторони життя особистості (історичний підхід).

Перший підхід передбачає виявлення ролі тих чи інших подій та осіб, які вплинули на життя людини, дослідження руйнівних ситуацій на її життєвому шляху, виявлення ситуації-лейтмотиву, що зумовила життєвий урок, що позначилася на всій біографії, позначення власних особистісних ресурсів, укладених у матеріалах біографії, формування творчого ставлення до криз дорослості та навчання конструктивним способам виходу з них, створення адекватної часової перспективи.

Для посилення ефекту даної вправи використовуємо фототерапію та колажування, оскільки вважаємо за доцільне ілюструвати все це фотографіями, листівками, вирізками з журналів та газет, доповнювати фотографії та ілюстрації підписами та коментарями. Занурюючись у процес, особистість поступово згадує свій життєвий шлях, головні події, вивчає свою генеалогію та усвідомлює історичний контекст, в якому протікало її життя. Це посилює відчуття власної значимості, надає додаткового сенсу життя. На основі ланцюжка фотографій пропонуємо клієнту скласти розповідь про події життя.

На сьогоднішній день біографічний метод – це один із найбільш ефективних методів індивідуального мотивування життєвої активності людей, які знаходяться в екзистенційній кризі. Даний метод покликаний реалізувати комунікативну, діагностичну та корекційну цілі й спрямований на те, щоб дати людині можливість усвідомити, як її минуле визначило її сьогодення та продовжує впливати на нього.

Ще одним унікальним інструментом є *робота з метафорою*. Особливо ефективним даний напрям постає в ситуаціях, коли людині важко вербалізувати свій стан, свої відчуття та емоції.

До інструментів роботи з метафорою відносимо *метафоричні асоціативні карти*, головна особливість яких полягає в тому, що вони не мають трактувань. Один і той самий сюжет може по-різному сприйматися різними людьми. Усе залежить від життєвого досвіду, поточного емоційного стану та фантазії окремої людини. Зображення на картах діють як візуальні тригери – своєрідні спускові гачки, що пробуджують спогади, переживання та глибинні сенси.

Характеризуючи цілісний процес корекції за допомогою МАК, можливо виділити наступні етапи:

- осмислення картинки (ідентифікація образів);
- упізнання в образах відповідних проблем (дисоційоване сприйняття проблем);
- осмислення проблем, їх частин, причин, можливих шляхів вирішення на метафоричному рівні, спонукання до структурування і осмислення особистих проблем;
- перенесення результату метафоричної роботи в життя (прийняття рішення на реальному життєвому рівні).

Метафоричні асоціативні карти мають різноманітні способи впливу на психіку особистості:

- емоційна реакція (метафори можуть викликати емоційні реакції, сприяючи відчуттю співчуття, захоплення чи зацікавлення, можуть допомагати створювати емоційно насичені враження);
- розширення мислення (метафори можуть допомагати людям дивитися на проблеми чи концепції з різних точок зору, що сприяє більш гнучкому та розширеному мисленню);
- підтримка самопізнання (робота з метафорами може допомагати людям краще розуміти власні почуття, думки та переконання, сприяючи процесу самопізнання);
- зниження стресу (візуалізація через метафори може допомагати знижувати рівень стресу, оскільки вона дозволяє виражати та розуміти емоції у менш загостреній формі).

На сьогодні існує чималий арсенал метафоричних асоціативних карт в роботі з екзистенційною кризою: «Сенси власного Я» (Т. Павленко), «Сенси» (Д. Саєд), трансформаційні метафоричні карти «Сила Метелика» (І. Комарчева), «Цінності» (Л. Купрієнко), «Мудрість серця» (Ю. Нагулко), «Травми. Кризи. Ресурси» (Н. Вернікова) та ін.

Ще одним аспектом роботи з метафорою розглядаємо картини (наприклад, картини бельгійського художника-сюрреаліста Р. Магрітта, роботи норвезького художника Е. Мунка, твори мистецтва іспанського художника С. Далі та ін.).

Коли ми читаємо мистецтвознавчі роботи, які розкривають нам ті можливі сенси, якими керувався художник під час створення картини, то в такому разі для нас можуть стати зрозумілими ті сенси, яких ми там, можливо, не бачимо. Без попередньої роботи щодо розуміння можливих сенсів, якими керувався художник під час створення картини, кожен глядач може сприйняти будь-яке полотно як матеріал для реалізації механізму проекції і, отже, не розкрити той зміст, який за допомогою спеціально створеного артефакту культури хотів зробити надбанням нашої свідомості майстер.

Тому сенси будь-якої картини – це завжди наші сенси, які розкриваються для нас у процесі художнього сприйняття твору мистецтва, вони не лежать на поверхні, вони вимагають вивчення як особистісного, так і культурно-історичного аспектів створення того чи іншого твору мистецтва.

Будь-яка картина, скульптура, фільм, театральна постановка, літературний твір, фотографія, пісня та інші твори мистецтва ми розглядаємо як артефакти культури, але сама культура концентрується в глядачі, більше того, вона змінюється через те, що завдяки розширенню і збагаченню особистісного досвіду глядача, саме вплив артефактів культури стає більш значущим для особистості. Митці ніби створюють своєрідну рамку, в яку глядач розміщує свою картину, виходячи зі свого особистісного та культурно-історичного досвіду.

До ефективних методів корекції психоемоційних станів за рахунок розвитку навичок аутоспостереження, ауторегуляції та аутопрограмування відносимо медитації-візуалізації («Відновлення будинку», «Будинок моєї душі»). Медитація – це спостереження за собою, за своїми думками, це їх усвідомлене переживання, вміння відокремити себе від емоційної складової і не ототожнювати зі своїми думками. Це допомагає відпочити, сфокусуватися, покращити концентрацію та увагу, розслабити нервову систему, дозволяє заспокоїтися та зосередитися, відновити сили, знайти рівновагу, наповнити своє життя енергією та ресурсом.

Поєднання методів лого- та арттерапії дозволяє констатувати про зміни у всіх трьох компонентах структури сенсу життя: когнітивному (цілі у житті – поява образу мети, на досягнення якої спрямоване життя), емоційному (процес життя – емоційні переживання усвідомленості життя через його привабливість для індивіда), поведінковому (локус контролю – «життя» – об'єктивна спрямованість на життя, що виявляється у конкретних діях індивіда).

Висновки. Поєднання методів логотерапії та арттерапії створює сприятливі умови для дослідження та інтеграції сенсу життя, дозволяє клієнтам осмислити свої переживання та перетворити внутрішні конфлікти через творче самовираження. Поєднання логотерапевтичних і арттерапевтичних концептів у психосоціальной роботі з екзистенційною кризою є цікавим і комплексним підходом, що об'єднує роботу зі змістом життя та творчим самовираженням. Це поєднання дозволяє допомогти людині не тільки

осмислити свій досвід і знайти новий сенс, але й виразити складні емоції через творчість.

Це поєднання дозволяє підходити до екзистенційних криз не тільки на когнітивному рівні (через пошук сенсу), але і на емоційному та творчому, що робить терапію більш цілісною і глибокою.

Обидва методи спрямовані на роботу з внутрішнім світом людини та акцентують увагу на її особистісному розвитку та пошуку сенсу життя, що є ключовим елементом при подоланні екзистенційної кризи.

Література:

1. Вознесенська О. Арт-терапія як засіб психосоціального відновлення особистості. 4-те вид. Київ : Ін-т соц. та політ. психології НАПН України, 2015.
2. Ганаба С. Можливості логотерапії у наданні психологічної допомоги учасникам бойових дій: теоретичний аспект// Національна академія Державної прикордонної служби України. Серія Психологічні науки, Том 12 № 1 (2019).
3. Карпюк Ю.Я. Теоретичні засади застосування логотерапії у роботі з вимушено переселеними особами // The 9-th International scientific and practical conference “Innovations and prospects in modern science” (August 28-30, 2023) SSPG Publish, Stockholm, Sweden. 2023. 265 p. s. 135.
4. Франкл В. Людина у пошуках справжнього сенсу. Психолог у концтаборі. Харків, 2018. 160 с.
5. Böschmeyer U., Ecowin bei Benevento Publishing eine Marke der Red Bull Media House GmbH. Ecowin, Wals, 2018.
6. Marianne da Silva Prado Logoart seaching for meaning trough art Irmeli Ivalo-Sjölie, 2012. 131 p.

References:

1. Voznesenska, O. (2015). Art-terapiia yak zasib psykosotsialnoho vidnovlennia osobystosti [Art therapy as a means of psychosocial renewal of personality]. 4-te vyd. Kyiv : In-t sots. ta polit. psykholohii NAPN Ukrainy. [in Ukrainian].
2. Hanaba, S. (2019). Mozhlyvosti lohoterapii u nadanni psykholohichnoi dopomohy uchasnykam boiovykh dii: teoretychnyi aspekt [Possibilities of logotherapy in rendering psychological assistance to participants of combat operations: theoretical aspect] // Natsionalna akademiia Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy. Seriiia Psykholohichni nauky, Tom 12 № 1. [in Ukrainian].
3. Karpiuk, Yu.Ia. Teoretychni zasady zastosuvannia lohoterapii u roboti z vymusheno pereselenymy osobamy [Theoretical bases of application of logotherapy in work with internally displaced persons] // The 9-th International scientific and practical conference “Innovations and prospects in modern science” (August 28-30, 2023) SSPG Publish, Stockholm, Sweden. 2023. 265 p. s. 135. [in Ukrainian].
4. Frankl, V. (2018). Liudyna u poshukakh spravzhnoho sensu. Psykholoh u kontstabori [Man in search of true meaning. A psychologist in a concentration camp]. Kharkiv. 160 s. [in Ukrainian].
5. Böschmeyer, U. (2018), Ecowin bei Benevento Publishing eine Marke der Red Bull Media House GmbH. Ecowin, Wals. [in English].
6. Marianne da Silva Prado, Logoart seaching for meaning trough art Irmeli Ivalo-Sjölie, 2012. 131 p. [in English].

УДК 159.922/.159.923-055.26-055.62-056.2/.056.3(045)

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11\(39\)-1850-1864](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11(39)-1850-1864)

Оріщенко Оксана Ананатоліївна кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри загальної та диференційної психології, Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського», Фонтанська дор., 4, м. Одеса, 65039, <https://orcid.org/0000-0001-8374-5398>

Фучіжі Світлана Арсентіївна магістрант, Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д.Ушинського», Фонтанська дор., 4, м. Одеса, 65039

ЖИТТЄСТІЙКІСТЬ ТА СМИСЛОЖИТТЄВІ ОРІЄНТАЦІЇ МАТЕРІВ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ: ІНДИВІДУАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ

Анотація. В статті представлено результати теоретико-емпіричного дослідження індивідуально психологічних особливостей смисложиттєвих орієнтацій матерів дітей з особливими потребами, що відрізняються за рівнем життєстійкості. Актуальність дослідження означеної проблеми зумовлена, по-перше, суттєвим зростанням народження дітей з порушеннями розвитку, по-друге, браком емпіричних досліджень індивідуально-психологічних особливостей матерів таких дітей, адже встановлено, що особистість матері та її поведінка впливають на материнсько-дитячі взаємини і виступають одним із суттєвих чинників розвитку особистості особливої дитини та її соціалізації.

В статті представлено аналіз психологічної літератури з психології материнства, зокрема описані ознаки досвіду травматичних переживань матерів, пов'язаного з народженням і вихованням особливої дитини, встановлено, що серед засад, що забезпечує позитивне функціонування психіки матерів дітей з порушеннями розвитку, постають: *життєстійкість* як системоутворююча властивість особистості, яка забезпечує особистість здатністю долати життєві труднощі, залишаючись емоційно врівноваженою і здатною до ефективної діяльності; *смисложиттєві орієнтації*, що є основою для смислової саморегуляції особистості матері. Емпіричне дослідження здійснено за допомогою надійних та валідних психодіагностичних методик із застосуванням кількісного (кореляційного) та якісного (методи «асів» та «профілів») аналізів. Кореляційний аналіз продемонстрував наявність додатних статистично значущих кореляційних зв'язків між показниками життєстійкості та смисложиттєвих орієнтацій. За допомогою методу «асів» було виділено дві групи досліджуваних, до яких увійшли: матері із високим та

низьким рівнем життєстійкості. За допомогою методу «профілів» досліджувалися індивідуально-психологічні особливості смисложиттєвих орієнтацій матерів дітей з особливими потребами, що відрізняються за рівнем життєстійкості. Емпірично встановлено, що матері особливих дітей з високим рівнем життєстійкості, порівняно з нежиттєстійкими матерями, відрізняються наявністю життєвих цілей, що роблять їх життя усвідомленим; вважають процес власного життя цікавим і наповненим сенсом; ставляться до себе як до сильної особистості, що здатна контролювати власне життя. Результати емпіричного дослідження можуть використовуватися в роботі соціальних працівників і практичних психологів, що забезпечують соціально-психологічний супровід родин, в яких виховуються діти з порушеннями розвитку.

Ключові слова: життєстійкість, високий рівень життєстійкості, низький рівень життєстійкості, смисложиттєві орієнтації, смислова регуляція особистості.

Orishchenko Oksana Ananoliivna candidate of psychological sciences, associate professor, associate professor of the department of general and differential psychology, State institution "Southern Ukrainian National Pedagogical University named after K.D. Ushinsky", 4 Fontanska Ave., Odesa, 65039, <https://orcid.org/0000-0001-8374-5398>

Fuchidzhi Svitlana Arsentievna master's student, State institution "Southern Ukrainian National Pedagogical University named after K.D. Ushinsky", 4 Fontanska Dor., Odesa, 65039

RESILIENCE AND EMOTIONAL ORIENTATIONS OF MOTHERS OF CHILDREN WITH SPECIAL NEEDS: INDIVIDUAL AND PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS

Abstract. The article presents the results of a theoretical-empirical study of individual psychological features of meaningful life orientations of mothers of children with special needs, differing in the level of resilience. The relevance of the study of this problem is due, firstly, to the significant increase in the birth of children with developmental disorders, and secondly, to the lack of empirical research on the individual and psychological characteristics of the mothers of such children, because it has been established that they affect mother-child relationships and are one of the essential factors of personality development of a special child and his socialization.

The article presents an analysis of the psychological literature on the psychology of motherhood, in particular, the signs of mothers' experience of traumatic events related to the birth and upbringing of a special child are described, it is established that among the principles that ensure the positive functioning of the psyche of mothers of children with developmental disorders, there are: *resilience*. as a system-forming a personality trait that provides a person with the ability to

overcome life's difficulties, remaining emotionally balanced and capable of effective activity; *meaningful life orientations*, which are the basis for meaningful self-regulation of the mother's personality. Empirical research was carried out with the help of reliable and valid psychodiagnostic methods with the use of quantitative (correlation) and qualitative ("aces" and "profiles" methods) analyses. Correlation analysis demonstrated the presence of positive statistically significant correlations between indicators of resilience and meaningful life orientations. With the help of the "aces" method, two groups of subjects were selected, which included: mothers with a high and low level of resilience. With the help of the "profiles" method, the individual and psychological features of meaningful life orientations of mothers of children with special needs, differing in the level of resilience, were studied. It has been empirically established that mothers of special children with a high level of resilience, compared to non-resilience mothers, differ in the presence of life goals that make their lives meaningful; consider the process of their own life interesting and full of meaning; treat themselves as a strong individual who is able to control their own life. The results of empirical research can be used in the work of social workers and practical psychologists who provide social and psychological support to families in which children with developmental disabilities are raised.

Keywords: resilience, high level of resilience, low level of resilience, meaningful life orientations, meaningful personality regulation.

Постановка проблеми. Останнім часом в нашій країні і у всьому світі чітко проявляється тенденція до стрімкого зростання чисельності дітей із складними порушеннями у психофізичному розвитку (О.В. Горецька, О.О.Керман) [1; 2]. В роботах зарубіжних (Д.В. Віннікотт, С.Герхардта, Е.Каплан) [3; 4; 5] та вітчизняних дослідників (О.В.Горецька, В.Ф.Казібекова, О.О.Керцман, К.Пінюгіна, С.В.Трушкина) [1; 2; 5; 7; 8] переконливо доводиться думка про те, що для розвитку особистості особливої дитини та її соціалізації вагомим чинником постають материнсько-дитячі відносини, які обумовлені індивідуально-психологічними властивостями матері, її ставленням до себе та до дитини, характером її переживання довготривалої травматичної ситуації народження та виховання дитини з вадами розвитку і багато інших факторів, що визначають тип материнського ставлення та материнської поведінки. У зв'язку з цим особливої актуальності набуває дослідження індивідуально-психологічних особливостей життестійкості матері дитини з порушеннями розвитку як системоутворюючої властивості зрілої особистості, що забезпечує її ресурсом у подоланні травматичної ситуації та пошуку смислу жити далі і виховувати дитину, переживаючи при цьому суб'єктивне благополуччя.

В сучасній психологічній науці материнство розглядається як складний соціально-психологічний феномен, що розвивається в специфічній діяльності з догляду, піклування, турботи за дитиною і в процесі емоційного спілкування

з нею, а також обумовлений дитячим досвідом матері, який вона отримала у власній родині. При цьому розвиток материнства визначається як вродженими чинниками (гормональними, психофізіологічними), так й активною діяльністю самої жінки, соціально-культурними нормами материнства та моделями материнської поведінки [2; 5].

В психології материнства особливе місце належить вивченню означеного феномену у контексті із стресовою, травматичною, кризовою ситуацією, пов'язаною із народженням і вихованням дитини з особливими потребами. В роботах зарубіжних вчених виявлені компоненти соціально-психологічної адаптації батьків (нормалізація, альтруїзм та прийняття ситуації народження дитини з особливостями розвитку, участь у громадському житті тощо) до порушень розвитку дитини (М.Селігман; Р.Дарлінг) [2]; встановлено залежність виникнення деформації материнської сфери від психологічних якостей матерів, які суттєво впливають на прояв індивідуального стилю поведінки матері в критичній ситуації (Д.Сігель) [9] тощо. У дослідженнях вітчизняних психологів вивчаються: порушення у взаємодії матері з дитиною через вади розвитку останньої (Н.І.Погорільська, О.І.Романчук) [10; 11]; особливості соціально-психологічної дезадаптації матерів особливих дітей в умовах соціальної кризи у суспільстві (І.В. Чухрій) [13]; тип материнського ставлення, ознаки девіацій материнства та психологічні засади оптимізації ставлення матері до дитини з вадами розвитку (О.О.Керцман) [2].

Теоретичний аналіз свідчить, що для матерів, що виховують особливу дитину, властиві: самозвинувачення за народження дитини з вадами розвитку, невпевненість у власній цінності для оточуючих, внутрішньо-особистісна конфліктність, високий самоконтроль, як захист від усвідомлення важких переживань. Все це супроводжується низьким рівнем усвідомлення внутрішнього «Я», завдяки чому неприємна, травмуюча інформація не усвідомлюється та приховується від навколишніх. Загалом таким жінкам притаманна жорстка система психологічного захисту, яку складають надто інтенсивні та ригідні прояви механізмів заперечення, реактивного утворення, проекції та раціоналізації. Неусвідомлене прагнення психологічного самозахисту таких жінок, проявляється у потребі відповідати соціальним очікуванням та запереченні власних проблем [12].

Народження дитини з вадами розвитку в умовах соціальної кризи в суспільстві, зазначає І.В. Чухрій, може викликати соціально-психологічну дезадаптованість у батьків, особливо в матерів. Психолог стверджує, що провідним чинником травмуючого впливу ситуації «особливого материнства» є тривожність батьків, яка заважає адаптації; під час кризи в країні тривожність підвищується, більшість матерів відрізняються переживанням легкої депресії [13, С.420].

В дисертаційному дослідженні молодого українського науковця О.О.Керцман емпірично встановлено ознаки досвіду травматичних пережи-

вань матерів, пов'язаного з народженням і вихованням особливої дитини: невідповідність очікуваного образу дитини з її реальним образом; недостатність позитивних емоційних переживань, пов'язаних з материнською роллю; нереалізовані очікування щодо успішності в соціальній ролі «гарної матері»; розпад соціальних зв'язків, попередньо визначених цілей і планів, втрата орієнтирів, смислів та мотивів поведінки; дефіцит соціального схвалення та підтримки в новій ролі матері дитини з вадами розвитку; очікування негативного ставлення з боку оточуючих до себе і до дитини, перманентність травматичної події [2].

Незважаючи на багаточисленні дослідження з означеної проблематики, у психологічній літературі бракує робіт, в яких вивчаються індивідуально-психологічні властивості особистості, які постають засадами позитивного функціонування психіки матері, що виховує дитину з особливими потребами. Серед таких засад зокрема виділяють: життестійкість як системоутворюючу властивість особистості, яка розглядається як здатність особистості успішно долати труднощі, перешкоди, стресові ситуації, залишаючись при цьому емоційно врівноваженою та стресостійкою; сенсожиттєві орієнтації особистості, постановка цілей та пошук засобів їх досягнення, оскільки якщо людина немає розуміння сенсу власного буття, їй не вистачає ресурсу для подолання складних життєвих ситуацій і загалом важко вистояти в життєвій боротьбі [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковий обіг поняття життестійкість "hardiness", було введено американськими психологами Сальвадором Мадді та Сьюзен Кобейс. Вони розглядали життестійкість як особливу інтегративну властивість особистості, як систему атитюдів, установок і переконань про навколишній світ і про себе, завдяки чому особистість здатна витримувати стресові ситуації, при цьому залишаючись внутрішньо збалансованою та гармонійною. На думку авторів, "hardiness", з одного боку, сприяє прийняттю людиною власної вразливості, а, з іншого, - визнанню своїх реальних можливостей [мадди или Бринза, кузнецова]. В структурі життестійкості С. Мадді виділяє такі компоненти: залученість - як впевненість у тому, що участь у подіях, які трапляються у житті, дає унікальний життєвий досвід та шанс знайти щось важливе і цікаве для себе; контроль - як впевненість у тому, що боротьба надає можливість впливати на результат того, що відбувається, хоча не завжди гарантує успіх; виклик, прийняття ризику – як сприйняття особистістю певних подій свого життя, як випробування себе, віра в те, що все, що трапляється у житті, сприяє особистісному розвитку за рахунок набутих знань і досвіду, безвідносно того, чи є досвід позитивним чи негативним [14;15;16].

В роботах вітчизняних психологів життестійкість трактується як: ознака зрілої особистості (Д.О.Леонтьєв; О.С.Штепа) [16; 17]; потреба у самовдосконаленні, подоланні себе (Г.М.Титаренко та Т.О.Ларіна) [18]; здатність

особистості до асиміляції досвіду та розвитку в складних життєвих ситуаціях (О.В. Кузнецова) [19]; як адаптаційний потенціал особистості (Г.П.Дзвоник; С.Б. Кузікова та Т.І. Щербак; О.Чиханцева) [20, 21; 22; 23].

О. Чиханцева розглядає життєстійкість як складну інтегральну властивість особистості, як багаторівневе, цілісне утворення, що включає рівні, відповідні ієрархічній структурі властивостей особистості. Життєстійкість – це цілісна система взаємовідносин зі світом, той необхідний ресурс, який може сприяти покращенню здоров'я людини й пов'язаний із самореалізацією, самоствердженням і трансценденцією особистості. Автор вважає за необхідне розширити структуру життєстійкості, запропоновану С.Мадді, яка складається з контролю, залученості та прийняття ризику, додатковими компонентами, а саме: цінності, автономія, самоефективність, самоприйняття, самоствавлення та психологічне благополуччя. На думку психолога, такий погляд на структуру життєстійкості представляє необхідний для особистості потенціал, який сприяє успішному пристосуванню людини до навколишнього світу в своєму прагненні до психологічного благополуччя [23].

С.Б. Кузікова та Т.І. Щербак визначають життєстійкість як здатність особистості до розвитку, що проявляється в адекватному прийнятті або відкиданні об'єктів, які здаються складними, суперечливими, неоднозначними, і які неможна співвіднести з минулим досвідом. З одного боку, зазначають автори, життєстійкість виступає як феномен, що контролює перебіг усіх емоційних і когнітивних процесів, когнітивні стилі особистості, переконання і систему соціальних установок, міжособистісну і соціальну поведінку, а також поведінку у складних ситуаціях, а, з іншого, постає як характеристика перцептивного апарату особистості, як фактор успішної адаптації особистості. Дослідження проблеми життєстійкості особистості має, зазначають психологи, важливе практичне значення, оскільки життєстійкість зберігає людину від особистісних розладів і дезінтеграції, стає базою внутрішньої гармонії, психічного здоров'я і високої здатності до життєдіяльності. Дезінтеграція означає втрату адекватного функціонування вищого рівня психіки, який відповідає за регуляцію поведінки і діяльності, свідчить про розпад ієрархії життєвих сенсів, цілей, цінностей, мотивів. Психологічна стійкість особистості визначає її життєздатність, безпосереднє соматичне і психічне здоров'я [22].

Як здатність особистості до асиміляції досвіду та розвитку в умовах переживання життєвих труднощів або в умовах складної, критичної життєвої ситуації розглядає життєстійкість О.В. Кузнецова [19]. Функціонування даної властивості пов'язано з активізацією адаптивності особистості, перш за все, її емоційного і поведінкового компонентів, що дозволяють людині прийняти адаптаційну ситуацію, у тому числі стресову, та активізує на здійснення активних дій, спрямованих на досягнення мети [19]. На думку О.В.Кузнецової та І.В.Бринзи, життєстійкість проявляється у найбільш розгорнутому вигляді

у ситуаціях певного типу, зокрема у ситуаціях: фрустрації, конфлікту, стресу, кризи та невизначеності. Особливості прояву цієї властивості у кожному типі цих ситуацій автори позначили як ситуативно зумовлену специфічність або парціальні позиції життестійкості. На основі зазначених теоретичних уявлень про життестійкість розроблено україномовну психодіагностичну методику «Парціальні позиції життестійкості (ППЖ)» [16].

Теоретичною передумовою розробки проблеми життестійкості особистості є екзистенціальна психологія [20; 23]. В роботах класиків гуманістично-екзистенціальної психології детально проаналізовано роль сенсу буття та смислової саморегуляції у «запуску» життестійкості особистості для її адаптації до складних ситуацій або для подолання надзвичайних життєвих подій. «Тобто, життестійкість постає екзистенційною мужністю (S. Maddi)» [23, с. 214]. Так, засновник логотерапії В. Франкл розмірковуючи про смисл страждання зазначає: «Ми не маємо забувати, що можемо знайти сенс у житті, навіть опинившись у безнадійному становищі, перед лицем долі, яку неможна змінити... Певним чином страждання перестає бути стражданням у той момент, коли набуває сенсу, такого як сенс пожертви» [24, с. 122]. В працях багатьох сучасних дослідників з проблеми життестійкості наголошується на її тісному зв'язку із мотивами, планами, цінностями, смисложиттєвими орієнтаціями, сенсом життя особистості (Я.Г.Запека, С.Б.Кузікова, О.О.Керцман, С.Л.Кравчук, Г.П.Дзвоник, О.Чиханцева) [2; 21; 22; 23; 25; 26].

Метою статті є обговорення результатів емпіричного дослідження індивідуально-психологічних особливостей смисложиттєвих орієнтацій матерів дітей з особливими потребами, що відрізняються за життестійкістю.

Виклад основного матеріалу. Дослідження проводилось на базі групи дитячого медико-корекційного центру «ЛЕПРЕКОН». В ньому взяли участь 32 особи (матері дітей з порушеннями у розвитку віком від 25 до 50 років).

Емпіричне дослідження сенсожиттєвих орієнтацій матерів дітей з особливими потребами, що відрізняються за життестійкістю, здійснено із використанням таких психодіагностичних методик: 1) «Тест – опитувальник життестійкості» (С. Маді; переклад і адаптація Д.О. Леонтьєв, Є.І. Рассказова); 2) «Сенсожиттєві орієнтації» (Д. О. Леонтьєв).

Застосування кореляційного аналізу (здійсненого за допомогою комп'ютерної програми IBM SPSS Statistics Subscription for Microsoft Windows 64-bit)) отриманих результатів дозволило встановити наявність статистично значущих додатних кореляційних зв'язків між показниками життестійкості та смисложиттєвих орієнтацій. Результати кореляційного аналізу представлені у таблиці 1 (в таблиці надано тільки статистично значущі коефіцієнти кореляцій).

Таблиця 1

**Значущі коефіцієнти кореляцій між показниками життєстійкості та
смыслжиттєвих орієнтацій (n=32)**

Показники смыслжиттєвих орієнтацій	Показники життєстійкості			
	З	К	ПР	ЗПЖ
ЦЖ	533**	638**	394*	610**
ПЖ	644**	603**	490**	672**
РЖ	552**	697**	586**	687**
ЛК-Я	692**	638**	494**	711**
ЛК-Ж	517**	536**	560**	599**
ЗП	475**	722**	580**	754**

Примітка: 1) умовні скорочення: а) показники життєстійкості: З – залученість; К – контроль; ПР – прийняття ризику; ЗПЖ – загальний показник життєстійкості; б) показники смысложиттєвих орієнтацій: Ц – цілі в житті, П – процес життя, Р – результат життя, ЛКя – локус контролю-Я, ЛКж – локус контролю-життя та ЗП – загальний показник смысложиттєвих орієнтацій.

Аналіз таблиці 1 свідчить про наявність додатних статистично значущих кореляційних зв'язків між показниками життєстійкості та смысложиттєвих орієнтацій. Так, показник З (залученість) пов'язаний із такими компонентами смысложиттєвих орієнтацій: Ц (цілі в житті) ($p < 0,01$); П (процес життя) ($p < 0,01$); Р (результат життя) ($p < 0,01$); ЛКя (локус контролю-Я) ($p < 0,01$); ЛКж (локус контролю-життя) ($p < 0,01$); ЗП (загальний показник смысложиттєвих орієнтацій) ($p < 0,01$).

К (контроль) має додатні кореляційні зв'язки з показниками: Ц (цілі в житті) ($p < 0,01$); П (процес життя) ($p < 0,01$); Р (результат життя) ($p < 0,01$); ЛКя (локус контролю-Я) ($p < 0,01$); ЛКж (локус контролю-життя) ($p < 0,01$); ЗП (загальний показник смысложиттєвих орієнтацій) ($p < 0,01$).

ПР (прийняття ризику) демонструє взаємозв'язки з такими смысложиттєвими орієнтаціями, як: Ц (цілі в житті) ($p < 0,05$); П (процес життя) ($p < 0,01$); Р (результат життя) ($p < 0,01$); ЛКя (локус контролю-Я) ($p < 0,01$); ЛКж (локус контролю-життя) ($p < 0,01$); ЗП (загальний показник смысложиттєвих орієнтацій) ($p < 0,01$).

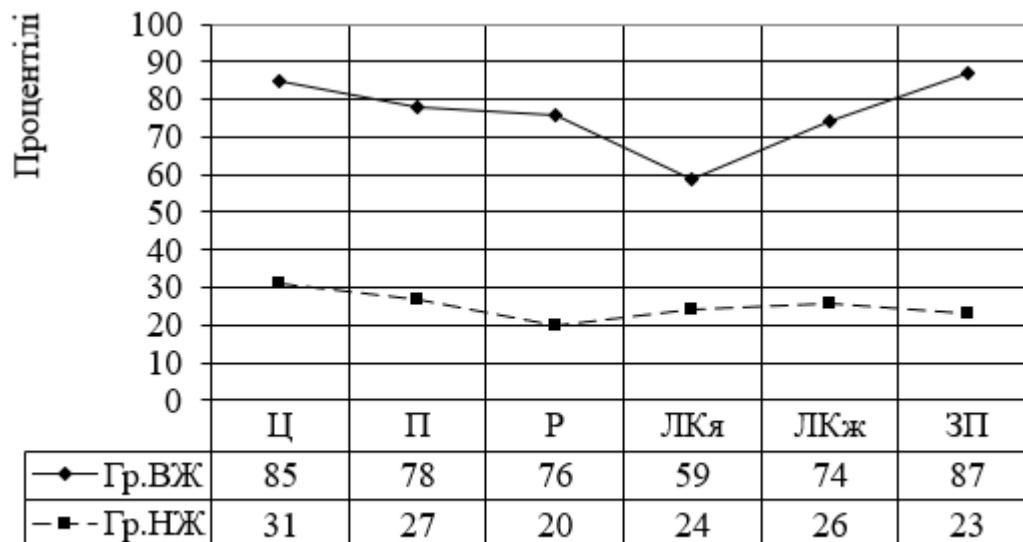
ЗПЖ (загальний показник життєстійкості) кореляційно пов'язаний з: ЦЖ (цілі в житті) ($p < 0,01$); ПЖ (процес життя) ($p < 0,01$); РЖ (результат життя) ($p < 0,01$); ЛКя (локус контролю-Я) ($p < 0,01$); ЛКж (локус контролю-життя) ($p < 0,01$); ЗП (загальний показник смысложиттєвих орієнтацій) ($p < 0,01$).

Отже, завдяки кореляційному аналізу на нашій виборці встановлено наявність додатних статистично значущих кореляційних зв'язків між всіма показниками життєстійкості та смысложиттєвих орієнтацій. Таким чином, кореляційний аналіз свідчить про взаємопов'язаність психологічних явищ, що

нами досліджуються, і дає змогу приступити до наступного етапу емпіричного дослідження, до якісного аналізу отриманих результатів, тобто до вивчення індивідуально-психологічних особливостей смисложиттєвих орієнтацій матерів особливих дітей, що відрізняються за життєстійкістю.

Спочатку за допомогою методу «асів» на основі психодіагностичних результатів, отриманих при застосуванні методики «Тест – опитувальник життєстійкості» (С. Маді; переклад і адаптація Д.О. Леонтьєв, Є.І. Рассказова) було виділено дві групи досліджуваних жінок: з високим (ВЖ) та низьким (НЖ) рівнями життєстійкості. Саме ці групи досліджуваних жінок ми будемо вивчати з використанням методу «профілів» для дослідження специфіки їх смисложиттєвих орієнтацій.

Отже, на рисунку 1 представлені профілі смисложиттєвих орієнтацій груп досліджуваних матерів дітей з особливими потребами, що відрізняються за рівнем життєстійкості (Гр.ВЖ; Гр.НЖ).

Показники смисложиттєвих орієнтацій

Рис. 1. Профілі показників смисложиттєвих орієнтацій матерів дітей з особливими потребами з різним рівнем життєстійкості (Гр.ВЖ; Гр.НЖ)

Примітка: умовні скорочення: а) Гр.ВЖ – група жінок з високим рівнем життєстійкості; Гр.НЖ – група жінок з низьким рівнем життєстійкості; б) показники смисложиттєвих орієнтацій: Ц – цілі в житті; П – процес життя; Р – результат життя; ЛКя – локус контролю Я; ЛКж – локус контролю життя; ЗП – загальний показник смисложиттєвих орієнтацій.

Порівняльний аналіз профілів смисложиттєвих орієнтацій груп досліджуваних, що відрізняються за життєстійкістю (рис. 1), виявив статистично значущі розбіжності (вірогідність розходжень встановлювалася за допомогою t-критерію Ст'юдента) за всіма показниками смисложиттєвих орієнтацій у профілях порівнювальних груп. Даний факт свідчить про особливості прояву

життєстійкості в специфіці сенсожиттєвих орієнтацій матерів дітей з вадами розвитку, що відрізняються за рівнем життєстійкості (таблиця 2).

Для дослідження специфіки смисложиттєвих орієнтацій у групах досліджуваних жінок з різним рівнем життєстійкості була складена таблиця 2.

В таблиці 2 ми представили тільки ті показники смисложиттєвих орієнтацій, що характеризують їх особливості, їх своєрідність у представниць досліджуваних груп. Порядок, в якому показники смисложиттєвих орієнтацій пред'явленні у таблиці, відповідає їх абсолютному ранговому місцю, тобто - за убаванням модулю значення.

Таблиця 2.

Специфіка смисложиттєвих орієнтацій матерів особливих дітей з різним рівнем життєстійкості

Ранг	Показники смисложиттєвих орієнтацій	
	Гр. ВЖ	Гр. НЖ
1	ЗП+	Р-
2	Ц+	Лкя-
3	П+	ЛКж-
4	Р+	П-
5	ЛКж+	Ц-

Примітка: 1) в даній таблиці значення показників смисложиттєвих орієнтацій “ранжовані” по відношенню до середньої лінії ряду: від великих відхилень у бік різних полюсів до менших; 2) знаки “-” та “+” не містять в собі змісту оцінки, а характеризують розміщення показника у площині позитивного або негативного полюсів; 3) умовні скорочення: а) Гр.ВЖ – група жінок з високим рівнем життєстійкості; Гр.НЖ – група жінок з низьким рівнем життєстійкості; б) показники смисложиттєвих орієнтацій: Ц – цілі в житті; П – процес життя; Р – результат життя; Лкя – локус контролю Я; ЛКж – локус контролю життя; ЗП – загальний показник смисложиттєвих орієнтацій.

На основі аналізу профілю (рис. 1) та результатів, представлених в таблиці 2, ми змогли описати індивідуально-психологічні особливості сенсожиттєвих орієнтацій матерів дітей з особливими потребами з високим (Гр.ВЖ) та низьким (Гр.НЖ) рівнями життєстійкості.

Отже, група матерів з високим рівнем життєстійкості (Гр.ВЖ), характеризуються (за результатами методики «Тест – опитувальник життєстійкості» (С. Маді; переклад і адаптація Д.О. Леонтьєв, Є.І. Рассказова)) відсутністю внутрішньої напруги, що виникає у складній життєвій ситуації. Вони сприймають ці ситуації як такі, з чим можна впоратися за рахунок стійкого подолання у вигляді копінг-стратегій (ЗПЖ+). Ці жінки, як ми встановили в наших попередніх дослідженнях, на відміну від нежиттєстійких матерів, для подолання стресу, тривоги, емоційної напруги використовують ефективні та адаптивні копінг – стратегії (зокрема, позитивна переоцінка та планування вирішення проблем) [27]. Високі значення всіх показників, що входять до

структури життєстійкості, забезпечують цим матерям впевненість в тому, що вони здатні прийняти травматичну ситуацію народження дитини з вадами розвитку, будучи максимально залученими в своє непросте життя, і при цьому знаходять найменші приводи для отримання задоволення від самого процесу життя (З+). Жінки наповнені впевненістю в тому, що своєю боротьбою, своїм материнським ставленням, любов'ю і турботою зможуть вплинути на результат їх з дитиною життя (К+). Матері з високою життєстійкістю здатні прийняти травматичну ситуацію народження дитини з вадами розвитку і ризикують зробити вибір бути із своєю дитиною завдяки віри в те, що будь-який досвід (позитивний чи негативний), – це шлях їхнього життя та особистісного саморозвитку (ПР+).

Аналіз профілю показників смисложиттєвих орієнтацій матерів дітей з особливими потребами з високим рівнем життєстійкості свідчить, що ці жінки (ВЖ) усвідомлено ставляться до власного життя (ЗП+). Насамперед це проявляється у здатності ставити цілі на майбутнє, що й робить життя свідомим, спрямованим і таким, що має часову перспективу (Ц+). Вони розуміють, що головний сенс їх життя полягає у тому, щоби жити. Саме ця ідея впливає на суб'єктивне сприйняття жінкою процесу власного життя як цікавого, емоційно забарвленого та сповненого сенсу (П+). Життєстійкі матері задоволені власним життям, оцінюючи пройдений шлях як такий, що є цілком пристойним (Р+). Таки матері навчилися керувати своїм життям (ЛКж+), впевнені у своїх силах і знають про власну здатність до вільного вибору будувати життя згідно до своїх переконань і поставлених цілей (ЛКя+).

Представниці групи матерів дітей з особливими потребами з низьким рівнем життєстійкості (Гр.НЖ) переживають складні життєві ситуації із почуттям сильної тривоги та внутрішньої напруги (ЗПЖ). Слабка вираженість всіх компонентів життєстійкості таких жінок проявляється у відсутності намагання використовувати для подолання важких життєвих ситуацій копінг – стратегій [27]. Жінки цієї досліджуваної групи відрізняються невпевненістю у собі, недовірою до навколишнього світу та до оточуючих людей, почуттям відторгнення, відчуттям себе "поза" життям (З-). Ці особи відчуваються безпорадними (К-), не схильними до ризику. Вони не здатні боротися в ситуаціях, успіх в яких не є гарантованим, діяти на свій страх і ризик не для них, ці жінки прагнуть простого і безпечного життя (П-).

Аналіз профілів смисложиттєвих орієнтацій матерів з низьким рівнем життєстійкості свідчить, що представниці цієї групи не вдоволені самореалізацією, незадовільно оцінюють продуктивність пройденої частки життя (Р-). Вони не вірять у власні сили керувати своїм життям (ЛКя-), відрізняються відсутністю постановки цілей на майбутнє, схильні жити сьогоднішнім або «застрягати» у минулому (Ц-). Загалом нежиттєстійкі жінки не задоволені ні своїм теперішнім життям, ні своїм минулим, а майбутнє їх лякає (П-). Емпіричні данні, отримані нами, підтверджуються й літературними джерелами [2].

Отримані нами результати свідчать, що нежиттестійкі матері, які виховують особливу дитину, потребують психотерапевтичної допомоги, спрямованої на актуалізацію смислової регуляції через усвідомлення сенсу власного життя, що, в свою чергу, сприятиме розвитку життестійкості.

Висновки: 1. Встановлено, що життестійкість та сенсожиттєві орієнтації виступають засадами позитивного функціонування психіки матері, яка виховує дитину з вадами розвитку, що, в свою чергу, впливає на розвиток дитини та її соціалізацію. 2. Кореляційний аналіз свідчить про наявність додатних статистично значущих зв'язків між всіма показниками життестійкості та сенсожиттєвих орієнтацій. 3. Емпірично виділені групи досліджуваних матерів дітей з особливими потребами з різним рівнем життестійкості та досліджено індивідуально-психологічні особливості їх сенсожиттєвих орієнтацій. 4. Встановлено, що матері особливих дітей з високим рівнем життестійкості, порівняно з нежиттестійкими матерями, відрізняються наявністю життєвих цілей, що роблять їх життя усвідомленим; сприймають процес власного життя цікавим і наповненим сенсом; ставляться до себе як до сильної особистості, яка може вільно обирати цілі у житті і реалізовувати їх відповідно до власних уявлень щодо смислу свого життя; здатні контролювати власне життя.

Література:

1. Горещька О. Психологічні особливості ставлення батьків до дітей з особливими потребами. *Освіта регіону (Політологія. Психологія. Комунікація)*. 2013. № 2(32). С. 289–295.
2. Керцман О.О. *Психологічні засади оптимізації материнського ставлення у матерів дітей з особливими потребами* : Дис...доктора філософії / 053 Психологія. Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д.Ушинського». Одеса, 2024. 291 с.
3. Віннікотт Д.В. *Дитина, сім'я і зовнішній світ* : Видавництво «Центр учбової літератури», 2020. 226 с.
4. Gerhardt, S. (2011). Why Love Matters: How affection shapes a baby's brain. *Research Bulletin*. Volume 16. URL: https://www.waldorflibrary.org/images/stories/articles/RB16_1gerhardt.pdf (дата звернення : 13.10.24).
5. Kaplan E. (1992). *Motherhood and Representation, the Mother in Popular Culture and Melodrama*. London : Routledge. 290 p.
6. Казібекова В.Ф. Динаміка цінності материнства у жінок. *Актуальні проблеми психології* : збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С.Костюка НАПН України. Том IX: Загальна психологія. Історична психологія. Етнічна психологія. Випуск 9. К. : Талком, 2016. С. 241-250.
7. Пінюгіна К. Психологічна характеристика особистості батьків, які мають дітей з особливостями психофізичного розвитку. *Нова педагогічна думка*. 2015. № 1. С. 43-46.
8. Трушкина С. В. Моделі материнства у жінок з нормальною і порушеною батьківською поведінкою. *Питання психології*. 2010. № 5. С. 95–104.
9. Siegel, Daniel I. (2010). *Mindsight: The New Science of Personal Transformation*. New York: Norton. 214 p. (дата звернення : 13.10.24).
10. Погорільська Н.І. Переживання кризових ситуацій жінками, що виховують дитину-інваліда. *Гуманітарний вісник ДВНЗ "Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди"*. 2006. №10. С. 180-183.

11. Романчук О.І. Психотравма та спричинені нею розлади: прояви, наслідки й сучасні підходи до терапії. URL : https://i-cbt.org.ua/wpcontent/uploads/2017/11/Romanchuk_PTSD (дата звернення : 13.10.24).

12. Коляденко Н.В., Чеченіна О. О. Психологічні особливості матерів, які виховують дітей із психоневрологічними захворюваннями. *Психологія. Науковий журнал. Медична психологія*. URL : <http://medpsychology.pp.ua/psykholohichni-osoblyvosti-materiv-yaki-vykhovuyut-ditey-iz-psykhonevrolohichnuyu-zakhvoryuvannuyamu> (дата звернення : 13.10.24).

13. Чухрій І.В. Особливості соціально-психологічної дезадаптованості матерів, які виховують дітей з функціональними обмеженнями в умовах соціальної кризи у суспільстві. *Актуальні проблеми психології*. 2015. Т.7, вип.39. С.413- 422.

14. Maddi, S. (2002). The Story of Hardiness : Twenty Years of Theorizing, Research, and Practice. *Consulting Psychology Journal: Pracice and Research*. Vol. 54. №3. P. 173-185.

15. Maddi, S. (2004). Hardiness: An operationalization of existential courage. *Journal of Humanistic Psychology*. 44. P. 279–298.

16. Бринза І.В., Кузнецова О.В. Психодіагностична методика "Парціальні позиції життєстійкості особистості": результати розробки та апробації. *Вісник Київського Національного університету імені Тараса Шевченка. Психологія*. № 1(11). 2020. С. 14 – 22.

17. Штепа О. С. *Диспозиційна модель особистісної зрілості: дис. канд. психол. наук/* 19.00.05. Львів, 2003. 146 с.

18. Титаренко Т. М., Ларіна Т. О. (2009). *Життєстійкість особистості: соціальна необхідність та безпека*. К. : Марич, 2009. 104 с.

19. Кузнецова О. В. Адаптивний потенціал життєстійкої особистості. *Наука і освіта*. 2009. № 8. С. 26-29.

20. Кузнецова О. В. Смыслові маркери особистісної адаптивності. *Науковий журнал «Габітус»*. Випуск 36. 2022. С.177-183.

21. Дзвоник Г.П. (2018). Структурні особливості професійної життєстійкості менеджерів комерційних організацій. *Актуальні проблеми психології*. Том V. Випуск 19. 2019. С. 23-31.

22. Кузікова С.Б., Щербак Т.І. Життєстійкість як адаптаційний ресурс особистості у реальності невизначеності життя Слобожанський науковий вісник. Серія Психологія. Випуск 2. 2023. С. 24-29.

23. Чиханцова, О. Життєстійкість та її зв'язок із цінностями особистості. *Проблеми сучасної психології* : Збірник наукових праць К-ПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. (42). 2018. С. 211–231.

24. Франкл В. Людина в пошуках справжнього сенсу. *Психолог у концтаборі*. Х. : КСД, 2024. 160 с.

25. Запека Я.Г. Емпіричне дослідження життєстійкості студентів. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія Психологічні науки. Випуск 4. 2019. С. 97 – 93.

26. Кравчук С.Л. Психологічні особливості життєстійкості особистості у зв'язку з її цінностями самоактуалізації. *Проблеми сучасної психології*. 2014. Випуск 25. С. 152- 166.

27. Оріщенко О.А., Фучіджи С.А. Копінг–стратегії матерів, які мають дітей з особливими потребами. *Актуальні проблеми життєвого та професійного самоздійснення особистості* : Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Психологія самоздійснення особистості: теорія, досвід, практика» (19-20 травня 2023 р.)/ відп. ред. О. П. Саннікова. Одеса : ФОП Бєлий А.Є., 2023. С. 116 – 122.

References:

1. Gorec'ka, O. (2013). Psihologichni osoblivosti stavlennja bat'kiv do ditej z osoblivimi potrebami [Psychological features of parents' attitude towards children with special needs]. *Osvita regionu (Politologija. Psihologija. Komunikacija) - Education of the region (Political science. Psychology. Communication)*, 2(32), 289–295 [in Ukrainian].

2. Kercman, O.O. (2024). Psihologichni zasady optimizacii materins'kogo stavlennja u materiv ditej z osoblivimi potrebami [Psychological principles of optimizing the maternal attitude of mothers of children with special needs]. *Candidate's thesis*. Odesa: Derzhavnij zaklad «Pivdenoukraïns'kij nacional'nij pedagogichnij universitet imeni K.D.Ushins'kogo» [in Ukrainian].
3. Vinnikott, D.V. (2020). *Ditina, sim'ja i zovnishnij svit [Child, family and the outside world]*. Vidavnictvo «Centr uchbovoi literaturi» [in Ukrainian].
4. Gerhardt, S. (2011). Why Love Matters: How affection shapes a baby's brain. *Research Bulletin*, 16. Retrieved from https://www.waldorflibrary.org/images/stories/articles/RB16_1gerhardt.pdf [in English].
5. Kaplan E. (1992). *Motherhood and Representation, the Mother in Popular Culture and Melodrama*. London : Routledge [in English].
6. Kazibekova, V.F. (2016). Dinamika cinnosti materinstva u zhinok [Dynamics of the value of motherhood in women]. *Aktual'ni problemi psihologii - Actual problems of psychology*, IX, 9, 241-250 [in Ukrainian].
7. Pinjugina, K. (2015). Psihologichna charakteristika osobistosti bat'kiv, jaki majut' ditej z osoblivostjami psihofizichnogo rozvitku [Psychological characteristics of the personality of parents who have children with special psychophysical development]. *Nova pedagogichna dumka - A new pedagogical thought*, 1, 43-46 [in Ukrainian].
8. Trushkina, S. V. (2010). Modeli materinstva u zhinok z normal'noju i porushenoju bat'kivs'koju povedinkoju [Models of motherhood in women with normal and disturbed parental behavior]. *Pitannja psihologii - A question of psychology*, 5, 95–104 [in Ukrainian].
9. Siegel, Daniel I. (2010). *Mindsight: The New Science of Personal Transformation*. New York: Norton [in English].
10. Pogoril's'ka, N.I. (2006). Perezhivannja krizovih situacij zhinkami, shho vihovujut' ditinu-invalida [Experience of crisis situations by women raising a disabled child]. *Gumanitarnij visnik DVNZ "PerejaslavHmel'nic'kij derzhavnij pedagogichnij universitet imeni Grigorija Skovorodi" - Humanitarian Bulletin of the Perejaslav Khmelnytsky State Pedagogical University named after Hryhoriy Skovoroda*, 10, 180-183 [in Ukrainian].
11. Romanchuk, O.I. (2017). *Psihotravma ta sprichineni neju rozladi: projavi, naslidki j suchasni pidhodi do terapii [Psychotrauma and disorders caused by it: manifestations, consequences and modern approaches to therapy]*. Retrieved from https://i-cbt.org.ua/wpcontent/uploads/2017/11/Romanchuk_PTSD [in Ukrainian].
12. Koljadenko, N.V., Chechenina, O. O. Psihologichni osoblivosti materiv, jaki vihovujut' ditej iz psihonevrologichnimi zahvorjuvannjami [Psychological features of mothers raising children with psychoneurological diseases]. *Psihologija. Naukovij zhurnal. Medichna psihologija - Psychology. Scientific journal. Medical psychology*. Retrieved from <http://medpsychology.pp.ua/psykhologichni-osoblyvosti-materiv-yaki-vykhovuyut-ditej-iz-psykhonevrolohichnymy-zakhvoryuvannyamy> [in Ukrainian].
13. Chuhrij, I.V. (2015). Osoblivosti social'no-psihologichnoï dezadaptovanosti materiv, jaki vihovujut' ditej z funkcional'nimi obmezhenjami v umovah social'noï krizi u suspil'stvi [Peculiarities of socio-psychological maladjustment of mothers raising children with functional limitations in conditions of social crisis in society]. *Aktual'ni problemi psihologii - Actual problems of psychology*, 7, 39, 413- 422 [in Ukrainian].
14. Maddi, S. (2002). The Story of Hardiness : Twenty Years of Theorizing, Research, and Practice. *Consulting Psychology Journal: Pracice and Research*, 54, 3, 173-185 [in English].
15. Maddi, S. (2004). Hardiness: An operationalization of existential courage. *Journal of Humanistic Psychology*, 44, 279–298 [in English].
16. Brinza, I.V., Kuznecova, O.V. (2020). Psihodiagnostichna metodika "Parcial'ni pozicii zhittestijkosti osobistosti": rezul'tati rozrobki ta aprobacii [Psychodiagnostic technique "Partial positions of personality vitality": results of development and approval]. *Visnik Kiïvs'kogo Nacional'nogo universitetu imeni Tarasa Shevchenka. Psihologija - Bulletin of Taras Shevchenko Kyiv National University. Psychology*, 1(11). 2020, 14 – 22 [in Ukrainian].

17. Shtepa, O. S. (2003). Dispozicijna model' osobistisnoï zrilosti [Dispositional model of personal maturity]. *Candidate's thesis*. L'viv [in Ukrainian]
18. Titarenko, T. M., Larina, T. O. (2009). *Zhittestijkost' osobistosti: social'na neobhidnist' ta bezpeka [Vitality of the individual: social necessity and security]*. K. : Marich [in Ukrainian].
19. Kuznecova, O. V. (2009). Adaptivnyj potencial zhiznestojkoj lichnosti [Adaptive potential of a resilient person]. *Nauka i osvita - Science and education*, 8, 26-29 [in Ukrainian].
20. Kuznecova, O. V. (2022). Smislovi markeri osobistisnoï adaptivnosti [Meaning markers of personal adaptability]. *Naukovij zhurnal «Gabitus» - Scientific magazine "Habitus"*, 36. 2022, 177-183 [in Ukrainian].
21. Dzvонik, G.P. (2018). Strukturni osoblivosti profesijnoï zhittestijkosti menedzheriv komercijnih organizacij [Structural features of professional viability of managers of commercial organizations]. *Aktual'ni problemi psihologii - Actual problems of psychology*, V, 19. 2019, 23-31 [in Ukrainian].
22. Kuzikova, S.B., Shherbak, T.I. (2023). Zhittestijkist' jak adaptacijnij resurs osobistosti u real'nosti nevznachenosti zhittja [Vitality as an adaptive resource of the individual in the reality of the uncertainty of life]. *Slobozhans'kij naukovij visnik. Serija Psihologija - Iobozhansky Scientific Bulletin. Psychology series*, 2. 2023, 24-29 [in Ukrainian].
23. Chihancova, O. (2018). Zhittestijkist' ta її зв'язok iz cinnostjami osobistosti [Sustainability and its connection with personal values]. *Problemi suchasnoï psihologii - Problems of modern psychology*, (42). 2018, 211–231 [in Ukrainian].
24. Frankl, V. (2024). *Ljudina v poshukah spravzhn'ogo sensu. Psiholog u konctabori [Man in Search of True Meaning. A psychologist in a concentration camp]*. H. : KSD [in Ukrainian].
25. Zapeka, Ja.G. (2019). Empirichne doslidzhennja zhittestijkosti studentiv [Empirical study of students' vitality]. *Naukovij visnik Herson's'kogo derzhavnogo universitetu. Serija Psihologichni nauki - Scientific Bulletin of Kherson State University. Psychological sciences series*, 4, 97 – 93 [in Ukrainian].
26. Kravchuk, S.L. (2014). Psihologichni osoblivosti zhittestijkosti osobistosti u зв'язku z її cinnostjami samoaktualizacii [Psychological features of a person's vitality in connection with his values of self-actualization]. *Problemi suchasnoï psihologii - Problems of modern psychology*, 25, 152- 166 [in Ukrainian].
27. Orishhenko, O.A., Fuchidzhi, S.A. (2023) Koping–strategii materiv, jaki majut' ditej z osoblivimi potrebami. Aktual'ni problemi zhittvevogo ta profesijnogo samozdijsnennja osobistosti [Coping strategies of mothers who have children with special needs. Actual problems of life and professional self-realization of the individual]. *Proceedings from Vseukraïns'ka naukovopraktychna konferentsiia « Psihologija samozdijsnennja osobistosti: teorija, dosvid, praktika » – The All-Ukrainian Scientific and Practical Conference « Psychology of the self-realization of the individual: theory, experience, practice»*. (pp. 116-122). Odesa : FOP Belij A.E. [in Ukrainian].

УДК 159.9+37.015.3

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11\(39\)-1865-1879](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11(39)-1865-1879)

Симоненко Світлана Миколаївна доктор психологічних наук, професор, Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д.Ушинського», вул. Старопортофранківська, 26, м. Одеса, <https://orcid.org/0000-0001-5491-6637>

Костюніна Олена Володимирівна практичний психолог, к.псих.н, м.Одеса, <https://orcid.org/0000-0001-9693-8455>

Кузнецова Лариса Василівна магістр, Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д.Ушинського», вул. Старопортофранківська, 26, м. Одеса

ІНТЕГРАЛЬНІ СОЦІАЛЬНО – ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ ПРОФЕСІЙНОГО ВИГОРЯННЯ ФАХІВЦІВ АДВОКАТУРИ

Анотація. Проблема підвищення ефективності адвокатської діяльності має кілька шляхів вирішення. Професійне (психічне, емоційне) вигорання адвокатів досить поширене явище, до якого схильна більшість практикуючих адвокатів. Воно є однією з головних причин розвитку професійної деформації та деструкції, що негативно позначається на плідності адвокатської діяльності. Зазначені факти свідчать про актуальність заявленої теми. Подібний стан супроводжує згубну зміну фізичного та психічного здоров'я суб'єкта праці, його мотивації та працездатності, а також втрата кваліфікованих фахівців у різних сферах професійної діяльності. Отже, видається можливим зробити висновок, що синдром професійного вигорання виступає причиною негативно забарвлених, не тільки психологічних, а й економічних наслідків. Також, актуальними є дослідження, присвячені пошуку ресурсів подолання професійного (психічного) вигорання. Наявний теоретичний базис дослідження феномена професійного (психічного) вигорання характеризується дискусійністю, наявністю точок зору, які часто контрастують одна з одною, що робить представлену в роботі спробу теоретичної систематизації наявних, часто протилежних, точок зору актуальною. У статті оприлюднено тенденції, що окреслені у вітчизняних та іноземних дослідженнях з проблеми професійного вигорання як загального явища і відокремлено, аналіз проблем професійного вигорання фахівців адвокатури. Досліджено особливості взаємозв'язків між особистісними чинниками досліджуваних і компонентів професійного вигорання. Проведено аналіз відмінностей синдрому професійного вигорання адвокатів за показниками: стать, вік, досвід роботи та спеціалізація у

судочинства. Висвітлено психологічні маркери що свідчать про наявність професійного вигорання, описано їх психологічний зміст та розроблено порівняльні профілі. Доведено, що, ефективність професійної кар'єри адвокатів детермінована їхніми емоційно-особистісними характеристиками. Виявлено, що, негативні ефекти професійного вигорання адвокатів перешкоджають кваліфікованому та продуктивному виконанню ними професійної діяльності, що проявляється у зниженні якості захистів довірителів. Розроблено напрямки попередження синдрому професійного вигорання фахівців виділених груп.

Ключові слова: синдром професійного вигорання, психічне вигорання, адвокати, юристи, соціально – психологічні чинники, особистісний профіль, професійні деструкції, професійна комунікація, адвокати кримінального судочинства, адвокати по цивільним справам.

Symonenko Svitlana Mykolaivna Doctor of Psychology, Professor, State Institution 'South Ukrainian National Pedagogical University named after K.D. Ushynsky', 26 Staroportofrankivska St., Odesa, <https://orcid.org/0000-0001-5491-6637>

Kostiunina Olena Volodymyrivna Practical psychologist, PhD, Odesa, <https://orcid.org/0000-0001-9693-8455>

Kuznetsova Larisa Vasylivna Master's degree, State Institution 'South Ukrainian National Pedagogical University named after K.D. Ushynsky', 26 Staroportofrankivska St., Odesa

INTEGRAL SOCIAL – PSYCHOLOGICAL FACTORS OF PROFESSIONAL BURNOUT OF ADVOCACY SPECIALISTS

Abstract. The problem of improving the effectiveness of advocacy has several solutions. Professional (mental, emotional) burnout of advocates is a fairly common phenomenon to which most practicing lawyers are exposed. It is one of the main reasons for the development of professional deformation and destruction, which negatively affects the fruitfulness of the practice of law. The above facts demonstrate the relevance of the topic under consideration. Such a condition is accompanied by a detrimental change in the physical and mental health of the labor subject, his/her motivation and ability to work, as well as the loss of qualified specialists in various fields of professional activity. Thus, it seems possible to conclude that professional burnout syndrome causes negative, not only psychological, but also economic consequences. Also, research on finding resources to overcome professional (mental) burnout is relevant. The existing theoretical framework for the study of the phenomenon of professional (mental) burnout is characterized by debate, the presence of points of view that often contrast with each

other, which makes the attempt to theoretically systematize the existing, often opposing, points of view relevant. The article describes the trends identified in domestic and foreign studies on the problem of professional burnout as a general phenomenon and highlights the analysis of the problems of professional burnout of the bar professionals. The peculiarities of the relationship between the personal factors of the subjects and the components of professional burnout are investigated. The author analyses the differences in the professional burnout syndrome of attorneys-at-law by the following indicators: gender, age, work experience and specialization in legal proceedings. The article highlights the psychological markers indicating the presence of professional burnout, describes their psychological content and develops comparative profiles. It is proved that the effectiveness of the professional career of lawyers is determined by their emotional and personal characteristics. It is revealed that the negative effects of advocates' professional burnout impede the qualified and productive performance of their professional activities, which is manifested in a decrease in the quality of protection of principals. The author develops the ways of preventing the professional burnout syndrome of the specialists of the identified groups.

Keywords: professional burnout syndrome, mental burnout, lawyers, lawyers, social – psychological factors, personal profile, professional destruction, professional communication, criminal trial lawyers, civil case lawyers.

Постановка проблеми. Професійне вигорання – складне структурно-динамічне явище, що формується у процесі професійної діяльності, як негативний ефект професіоналізації. Це дезадаптаційний феномен, що тягне за собою дуже серйозні психологічні та психофізіологічні явища, а також, тенденцію до поступового наростання інтенсивності психоемоційного виснаження (стан безсилля та спустошеності, зниження емоційного тону), деперсоналізації (дегуманізації відносин з оточуючими) та редукції особистих досягнень (негативного) ставлення до результатів своєї трудової діяльності, небажання прикладати зусилля для професійного розвитку). Виникнення цього феномена найімовірніше на початку професійного шляху, значний вплив має і рівень професійної готовності суб'єкта праці, відповідність його особистісних якостей вимог професії, здатність фахівця здійснювати поточну професійну діяльність. Наголосимо, що на даний момент часу в науці ще недостатньо глибоко опрацьовано зв'язок між професійним вигоранням та вибором спеціальності – відповідно, потрібно ґрунтовне, детальне вивчення подібного питання. Теоретичним підґрунтям дослідження стали роботи з професійного вигорання авторів: Н. J. Freudenberger, В. Perlman, Е. Hartman, Е. Demerouti, К. Mostert, С. Maslach), W. В. Schaufeli, В. Є. Орел, Н. Є., В.В. Бойко та інші[1]

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вперше термін «burn-out» був озвучений американським вченим-психіатром Г. Фрейденбергером. Сучасне

визначення «burn-out» має на увазі повне психологічне та емоційне виснаження, пов'язане з відчуттями незатребуваності та власної марності. В розробку проблеми професійного вигорання зробив значний внесок К. Маслач, який провів низку ґрунтовних досліджень та пов'язав даний термін з людьми, працюючими у хелперській сфері. До них він відніс лікарів, педагогів, юристів, а також соціальних працівників, психотерапевтів та священників. З влучного подання Е. Морроу закріпився образ - метафора синдрому професійного вигорання, як, відчуття запаху емоційно-психологічної проводки, яка палає. Питаннями появи вигорання займалися В. В. Бойко, В. Е. Орел та інші[1;2]. Як показав аналіз літератури, термін «професійне вигорання» застосовується для опису психічного стану здорових юристів (адвокатів), які перебувають у напружено-емоційному спілкуванні з довірителями під час надання їм професійної допомоги. Спираючись на положення теорії К. Маслач, підкреслимо, що цей синдром пов'язаний з розвитком не тільки негативного ставлення до професійної діяльності, а й і з втратою емпатії до довірителів. Погляди К. Маслач щодо проблеми вигорання як детермінанти професійних проблем є близькими для авторів статті і застосовані при проведенні емпіричного дослідження [2;5]. Разом з тим, ми вважаємо за доцільне проаналізувати підходи Д. Гріна, А.М. Гардена. Зокрема, у дослідженні А.М. Гардена підкреслюється об'єднання емоційного виснаження і деперсоналізації в один базовий фактор, який, поряд із редукцією професійних досягнень, зумовлює структуру вигорання. Велику теоретичну значущість для нашого дослідження мають роботи Д. С. Мініна. Так, автор констатує відсутність в емпіричних дослідженнях, спрямованих на діагностику детермінант професійного вигорання представників соціономічних професій, важливих для суспільства, у тому числі й адвокатів: вигорання адвокатів призводить до зниження ефективності їхньої професійної діяльності та зростання професійних деструкцій. Сучасні психологи б'ють на сполох, зараховуючи даний синдром до одного з небезпечних професійних недугів, до якого схильні фахівці, хто за родом своєї професійної діяльності змушені інтенсивно спілкуватися із людьми. Результатом негативного впливу на організм можуть стати незворотні зміни особистості із серйозними порушеннями психіки[1;3].

Мета статті - виявити емпіричним шляхом соціально – психологічні чинники професійного вигорання адвокатів групи дослідження. Реалізація мети передбачає розв'язання таких завдань: виявити та описати особливості професійного вигорання та детермінанти виділених груп з боку особистісних властивостей; дослідити взаємозв'язки між віком, статтю, стажем професійної діяльності адвокатів, професійною спеціалізацією, емоційно-особистісними детермінантами та компонентами професійного вигорання; узагальнити отримані емпіричні результати та виділити психологічні маркери, що свідчать про початок професійного вигорання.

Виклад основного матеріалу. Емпіричне дослідження організовано та проведено на базі Одеської обласної колегії адвокатів (м.Одеса, Україна). Дослідженням було охоплено 42 практикуючих адвокати: з них - 28 жінок (66,7%), 14 - чоловіків (33,3%); вік випробовуваних - 23-60 років. Адвокатів, які взяли участь у дослідженні, було поділено за віком, статтю та стажем та різним видом судочинства: з них, адвокати кримінального судочинства (надалі АКС) – 17 осіб (40,48%) та адвокати по цивільним справам (АЦС) -25 осіб (59,52%); 53,27 % (22 особи) вибірки було представлено захисниками віком від 33 до 45 років, 31,14 % - віком 46-60 років (14 осіб), 14,59 % - адвокатами - початківцями (23-32 роки) - 14% (6 осіб) (рис.1)

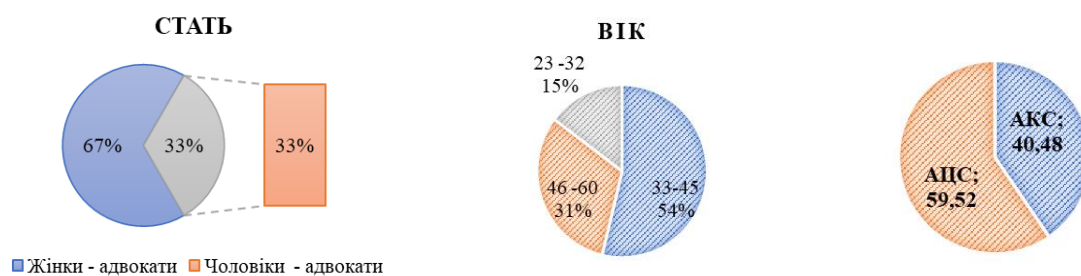

Рис.1. Розподіл досліджуваних за соціально – демографічними факторами
Примітка. АКС - адвокати кримінального судочинства; АЦС - адвокати по цивільним справам

Діагностика професійного вигорання у досліджуваних здійснювалося з використанням Maslach Burnout Inventory, МВІ (Бланк для працівників правоохоронних органів). Індивідуально - особистісні чинники досліджувались за допомогою багатфакторного особистісного опитувальника 16PF-187 (Р. Кеттела)[4]; математичні методи статистичного аналізу . За результатами проведеного дослідження (табл. 1) половина адвокатів мають ті чи інші симптоми професійного вигорання.

Таблиця 1

Розподіл балів за субшкалами опитувальника (%)

Субшкали Maslach Burnout Inventory, МВІ	Низький рівень		Середній рівень		Високий рівень	
	%	n	%	n	%	n
Емоційне виснаження (ЕВ)	27,6	12	25,5	11	46,8	20
Деперсоналізація (Д)	24,8	10	28,1	12	47,4	20
Редукція особистих досягнень (РОД)	17,1	7	26,9	11	58,3	25

Найбільший відсоток виявлено за субшкалою РОД, що відбиває негативну тенденцію самосприйняття ефективності та професіоналізму, наслідком чого, відбувається уникнення роботи спочатку психічно, а, потім фізично. Приблизно 41,2 % опитаних (відповіді «часто», «щодня» та «дуже часто») відзначають небажання йти вранці на роботу (рис. 2).

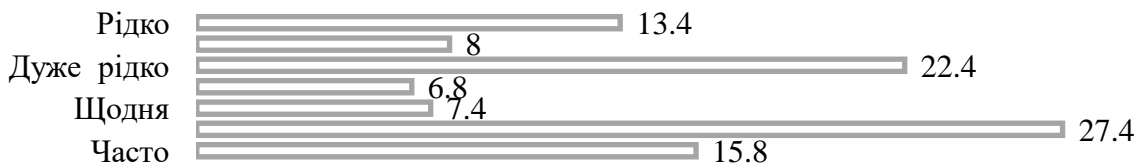

Рис. 2. Небажання йти на роботу, м.Одеса, 2024 р., відсоток від числа опитаних адвокатів

Під час проведення анкетного опитування досліджувані оцінювали вплив негативного емоційного стану для здоров'я: 56 % учасників зазначали на їхній взаємозв'язок і помічали її прояв у себе; 30% відзначали перший досвід дослідження зв'язку цих категорій, але не спостерігали подібних симптомів у себе (рис.3).

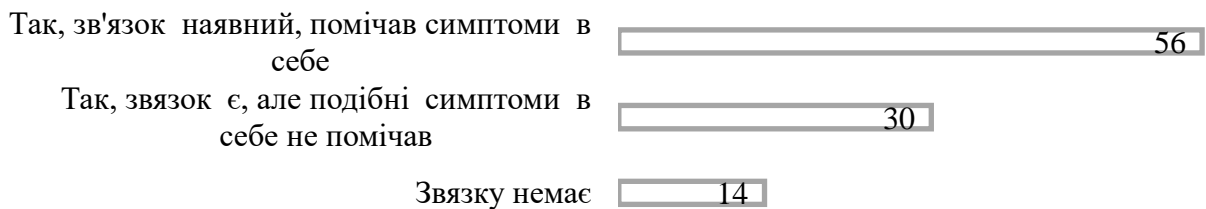

Рис. 3. Взаємозв'язок негативного емоційного стану на роботі та здоров'я

Невиразність фізичних відхилень у другої групи може пояснюватися відмінністю в інтегральних індексах вигорання. Індекс вигорання у адвокатів, які заперечують зв'язок, нижчий, ніж у адвокатів, які відзначають її прояви. Опитування показало яскраво виражений вплив вигорання на здоров'я.

Аналіз проявленості шкали РОД показав, що переважна більшість досліджуваних сприймають себе як некомпетентних фахівців, вони незадоволені собою, їм властиві зниження професійної та особистої самооцінки, прояв байдужості до роботи (рис.4).

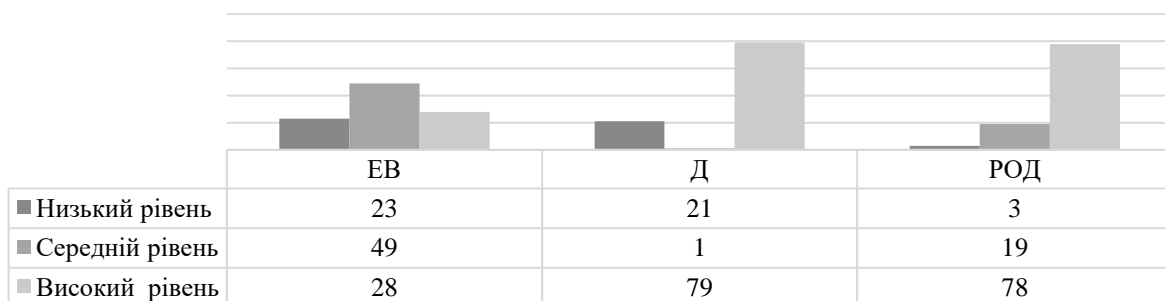

Рис. 4. Результати, отримані під час проведення методики діагностики вигорання.

Примітка. ЕВ – емоційне виснаження; Д – деперсоналізація; РОД – редукція особистих досягнень.

Визначено інтегрований показник вигорання: у 59 % опитаних адвокатів встановлено високий рівень психічного вигорання, у 42 % – середній.

Важливим компонентом емоційного вигорання є деперсоналізація (Д). Негативне чи неадекватне ставлення до колег, дратівливість, втрата «ідеалізму» та відхід у собі — його основні прояви. У низці досліджень відзначається вплив синдрому професійного вигорання на колектив, а саме: формування конфліктного середовища та невиконання робочих завдань. Вигорання поширюється і зміцнюється у вигляді соціальних взаємодій, тобто, вигорання – властивість робочих груп, а не індивідуальний синдром [1], що доведено в нашому дослідженні: значного впливу психологічного стану окремого індивіда на всю групу не виявило. Половина опитаних адвокатів відзначала мінімальний вплив на їхнє самопочуття проблем та негативних емоцій колег. Інші досліджувані (що не відчують впливу і які відчують сильний вплив) поділилися на дві приблизно рівні групи. У зв'язку з цим говорити про прямий вплив емоційного вигорання одного співробітника весь колектив некоректно. Безперечно, є окремі прояви, проте вони великою мірою очевидні при груповій агресії.

«Емпатія» як, ПВЯ адвокатів, визначається як співпереживання поточного емоційного стану іншої людини. Цікавим є підхід британського клінічного психолога С. Барон-Коена, який аналізував емпатію з нейробіологічної точки зору. Дослідник поділив людей на кілька груп залежно від спроможності співчувати іншим і виявив, що, більшість мають середній рівень. Ця теза підтвердилася під час нашого опитування: досліджувані мають обмежену здатність до емпатії, при зловживанні якої вони виснажують себе фізично і розумово, що призводить до емпатичного вигорання.

Професійне вигорання та соціально-демографічні фактори. За методикою Maslach Burnout Inventory, МВІ отримано показники соціально – демографічних факторів(див.табл.2).

Таблиця 2

Соціально – демографічний фактор «стать» (М ± σ)

Стать досліджуваних	М ± σ			
	ЕВ	Д	РОД	ПВ
Адвокати - чоловіки	11,47±6,54	7,34±4,23	21,29±6,04	19,78±10,53
Адвокати - жінки	14,58±7,87	8,49±4,55	23,34±6,45	24,15±11,67

Примітка. ЕВ -емоційне виснаження; Д – деперсоналізація; РОД - редукція особистих досягнень; ПВ – професійне вигорання.

Діагностика вигорання у адвокатів залежно від статі показала, що адвокати-чоловіки менше схильні до професійного (психічного) вигорання: серед них було виявлено лише 8 % з високим рівнем ПВ та 50 % – із середнім. Жінки-адвокати більш схильні до ПВ. Аналіз М ± σ за показником «стать» вказують на відмінності за наступними шкалами опитувальника Maslach

Burnout Inventory, MBI: EB та ПВ. Як видно з таблиці, для адвокатів – жінок є характерними більш високе середнє значення, що дає змогу констатувати наявність статевих відмінностей у силі емоційного фону і психічного вигорання. Так, за шкалою EB досліджувані показали середній рівень емоційного виснаження, що свідчить про слабку емоційну реакцію на стимули зовнішнього світу, неохочість до апатії, стомлення, емоційна спустошеність. Отже, жінки-адвокати демонструють високий та середній рівень професійного вигорання, що свідчить, про їх підвищений емоційний фон та наявність професійного(психічного) вигорання.

Аналізуючи отримані дані, можемо зробити висновки: адвокати – початківці (до 32 років) не схильні до професійного (психічного) вигорання (ПВ); 35,6% опитаних адвокатів віком від 46 до 60 років, а також майже 20,2 % віком від 33 до 45 років відрізняються середнім рівнем ПВ. Адвокати віком від 33 років до 60 років у зв'язку з особливостями їх професійної діяльності схильні до ПВ : у 87 % представників цієї групи фіксується середній та високий рівень ПВ(рис. 5).

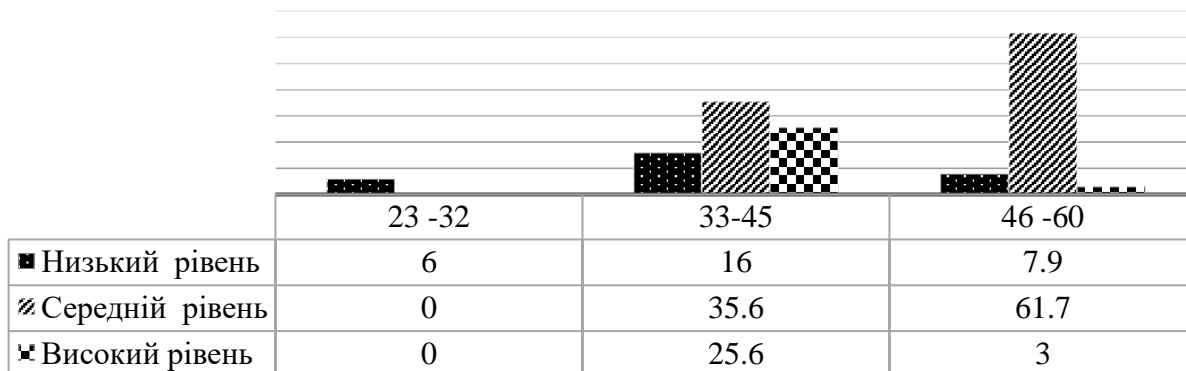

Рис. 5. Професійне вигорання адвокатів різних вікових груп

Схожі результати було отримано і за показником «стаж професійної діяльності». Найбільш схильні до синдрому ПВ адвокати, які мають великий стаж професійної діяльності (від 10 років і більше). Початківці , які тільки прийшли в адвокатуру та пропрацювали не більше 3 років, несприйнятливі до синдрому емоційного вигорання (табл.3)

Таблиця 3

Соціально – демографічний фактору «вік» (M ± σ)

Вік досліджуваних	M ± σ			
	EB	Д	РОД	ПВ
22 - 33	9,78±2,74	8,02±2,71	23,17±5,46	16,81±4,4
33 - 45	15,84±9,13	9,17±5,61	20,18±5,41	25,01±13,89
46 - 60	12,07±5,61	7,65±2,87	21,34±7,82	19,6±7,59

Примітка. EB -емоційне виснаження; Д – деперсоналізація; РОД - редукція особистих досягнень; ПВ – професійне вигорання.

Результати, подані в таблиці 3, переконливо демонструють суттєві відмінності в емоційному виснаженні (ЕВ) залежно від віку адвоката. З таблиці також видно, що цей показник має пікові значення в середньому віці в період активної роботи адвоката та низькі значення в початку та наприкінці його професійної кар'єри. Отримані результати свідчать про високе ЕВ адвоката, емоційну та фізичну втому в періоді середніх років (33 – 45), а також, про низькі показники ресурсовитратності на початку кар'єри (22 - 33) та в її кінці (46 - 60). Значення субшкал Д, РОД та ПВ стабілізуються: вони мають низькі значення в молодому віці, високі значення – у середньому віці та середні значення – у віковому період від 46 до 60 років. Отримані результати свідчать про формування професійної ідентичності. Так, адвокат може мати завищені чи занижені уявлення про свою професійну діяльність на початку кар'єри, проте після виходу на пенсію ці подання приймають нормальні показники, так як, протягом своєї кар'єри адвокат зазнавав кризи професійної ідентичності та сформував більш реалістичний погляд на свою професійну діяльність.

В результаті порівняльного аналізу (за t-критерієм Стьюдента для незалежних вибірок) виявлено достовірні міжгрупові відмінності у вираженості компонентів вигорання (психоемоційне виснаження, деперсоналізація, редукція особистих досягнень) між адвокатами кримінального (17 осіб) та цивільного (25 осіб) виду судочинства (табл. 4).

Таблиця 4

**Показники Maslach Burnout Inventory, МВІ за видами судочинства,
($M \pm \sigma$)**

Показник за Maslach Burnout Inventory, МВІ	АКС (n = 17)	АЦС (n=25)	t- критерій
Емоційне виснаження	4,78±1,52	3,72±1,25	5,9
Деперсоналізація	5,34±1,43	4,29±1,4	5,89
Редукція особистих досягнень	4,21±1,34	3,52±1,27	3,72

Примітка. АКС - адвокати кримінального судочинства; АЦС - адвокати по цивільним справам; ЕВ -емоційне виснаження; Д - деперсоналізація; РОД - редукція особистих досягнень;

Отримані результати свідчать, що для групи АКС у порівнянні з АЦС характерна менша вираженість психоемоційного виснаження, деперсоналізації, редукції особистих досягнень і, як наслідок, вигорання загалом. Отримані результати свідчать про розходження в ендогенній детермінації структурних компонентів вигорання з боку особистісних особливостей у адвокатів різних професійних спеціалізацій за видом судочинства.

Результати розрахунку середнього значення та стандартного відхилення за показниками «стать», «вік», «стаж», «спеціалізація» за шкалами МВІ дозволили зробити такі висновки: жінки-адвокати мають вищий середній

показник, що дозволяє нам враховувати гендерні відмінності у емоційному контексті професійного вигоряння; виразність емоційного виснаження істотно залежить від віку досліджуваних (під показника посідає середній вік, коли адвокати активно працюють, і досягає менших значень на початку та наприкінці кар'єри); за всіма шкалами Maslach Burnout Inventory, МВІ є відмінності в залежності від стажу роботи (високі значення у вибірці демонструють адвокати із середнім стажем професійної діяльності (4–10 років)).

Особистісні детермінанти в виділених групах досліджувались за допомогою методики Р.Кеттела 16 PF(187). Отримані результати свідчать про залежність від віку досліджуваних виразності таких факторів як «Спілкування», «Дипломатичність» та «Самодисципліна», які стабілізуються з віком. Так, вираженість даних значень у молодому (22 – 33) та старшому (46 – 60) віці схожа, а в середньому віці досягає найвищого значення. Отже, такі особистісні якості як скептичність, критичність, наївність та внутрішня конфліктність виявляються у адвокатів у молодому та старшому віці. У період середніх років (33 – 45) досліджувані схильні поводитися відкрито, займати лідируючу позицію. Показники факторів «Інтелектуальність», «Домінантність», «Моральна нормативність», «Сміливість», «Емоційна чутливість» також виявляють тенденцію до зростання із віком. Застосування опитувальника Р. Кеттела показало медіанні значення у респондентів майже за всіма його факторами, що свідчить про баланс між двома протилежними характеристиками.

Досліджувані групи АЦС (адвокати з цивільних справ) емоційно стабільні, спокійні, витримані, вирізняються особистісною зрілістю, стійкістю інтересів і тверезим, раціональним, об'єктивним поглядом на речі. Адвокати володіють такими якостями, як обов'язковість, відповідальність, дисциплінованість. Вони сумлінні, цілеспрямовані, мають високий рівень нормативності поведінки. Досліджуваним властивий середній рівень вразливості, артистичності, емоційності, розвитку уяви. Співпереживають і співчувають у міру, схильні проявляти настороженість. Адвокати здебільшого раціональні, орієнтовані на конкретику, реальні завдання, на практику, а також на загальноприйняті норми і мораль, дипломатичні.

Адвокати групи АКС (адвокати з кримінальних справ) мають виражену схильність до недовірливості, володіють зниженою самооцінкою, песимістичні. Однак вирізняються аналітичним мисленням, досить консервативні. Досліджувані наділені розвиненою волею, високим рівнем контролю та самоконтролю, цілеспрямованістю, завершують розпочаті справи. Проявляють самостійність, незалежність, мають свою точку зору на різні питання, активні та мотивовані. Однак у деяких ситуаціях здатні проявити дратівливість, агресію та зайву нервозність. Адвокати схильні проявляти активність у досягненні цілей, але вирізняються середнім рівнем ризикової поведінки, що поширюється в тому числі й на соціальні контакти.

Звертають на себе увагу високі значення показника «низький інтелект - високий інтелект», що дає змогу сформулювати висновок про високий рівень розвитку абстрактних умінь і здібностей, розвитку загальних розумових здібностей у виділених групах. Адвокати демонструють високий рівень вербальної культури та грамотності, що свідчить про їхню високу кваліфікацію.

Застосування опитувальника Р. Кеттела дало змогу проаналізувати і деякі вторинні чинники F1; F2 ; F3;F4 (рис.6)

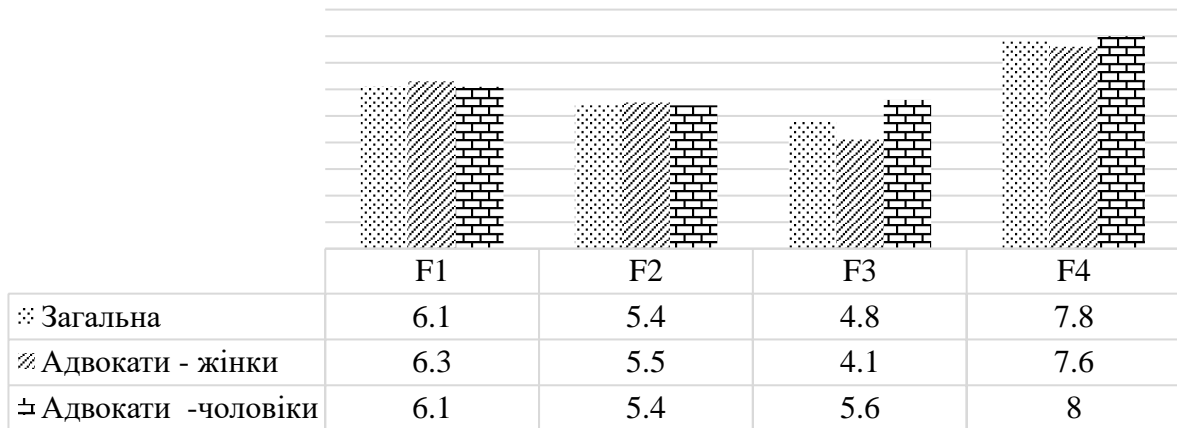

Рис. 6. Вторинні чинники F1; F2 ; F3;F4 у виділених групах

Вираженість критерію F4 свідчить про те, що адвокатам властиво проявляти значну ініціативу, сміливість, хваткість, кмітливість, швидкість, вони незалежні, а інколи можуть бути агресивними при веденні справ або в побутовій сфері. Критерій F4 проявляється в будь-якій варіації розмежування досліджуваних. Особливо він вирізняє адвокатів із великим стажем, що може свідчити про те, що ініціатива, сміливість, кмітливість, кмітливість і незалежність виступають професійно значущими якостями, які формуються в процесі даної професійної діяльності. З часом адвокат стає мало захопленим емоційними переживаннями в процесі трудових буднів, він «черствіє», що властиво професіям типу «людина - людина». Низька чутливість (F3) у жінок-адвокатів може проявлятися у слабкій симпатії та антипатії, малій зацікавленості в емоціях інших. Але водночас для них характерні особлива чутливість до ситуацій свого життя, зацікленість на емоціях інших.

Аналізуючи $M \pm \sigma$ за показником «стать» з результатами, отриманими під час проведення методики 16 PF відзначимо наявність відмінностей у середньому значенні за факторами «Емоційна чутливість», «Тривожність» і «Сприйняття нового»: адвокатам - жінкам властива емоційна чутливість і тривожність, що, інколи заважає та ускладнює професійну діяльність. Адвокати - чоловіки більш сприйнятливі до нового, краще відчують зміни у повсякденних професійних справах. Виявлені відмінності за фактором «Підпорядкованість - домінантність» в адвокатів-чоловіків дало змогу констату-

вати наявність у них таких якостей як домінування, незалежність, непоступливість, самовпевненість тощо. Таким чином, з віком адвокат стає більш кмітливим, розвиває абстрактне мислення, стає менш поступливим у справах, здатний до частого прояву впертості і грубості, набуває незалежності від групи, перестає потребувати підтримки думки зі сторони інших людей.

Середнє значення та стандартне відхилення за стажем роботи в порівнянні з результатами методики Кеттела показали, що за факторами «Емоційна стійкість», «Мрійливість», «Тривожність», «Самостійність», «Безпека», «Емоційна чутливість» та «Напруженість» спостерігається стабілізація особистісних якостей адвоката зі збільшенням професійного стажу. Проте виразність значень щодо факторів «Інтелектуальність», «Домінантність», «Моральна нормативність», «Сміливість» та «Підоглядність» має тенденцію до зростання пов'язане з тривалістю стажу роботи, що свідчить про практичну значимість цих критеріїв у роботі адвоката.

Окремо досліджувались результати за методикою 16 – PF-187 в групі адвокатів, що спеціалізуються на кримінальному судочинстві (АКС) (рис. 7)

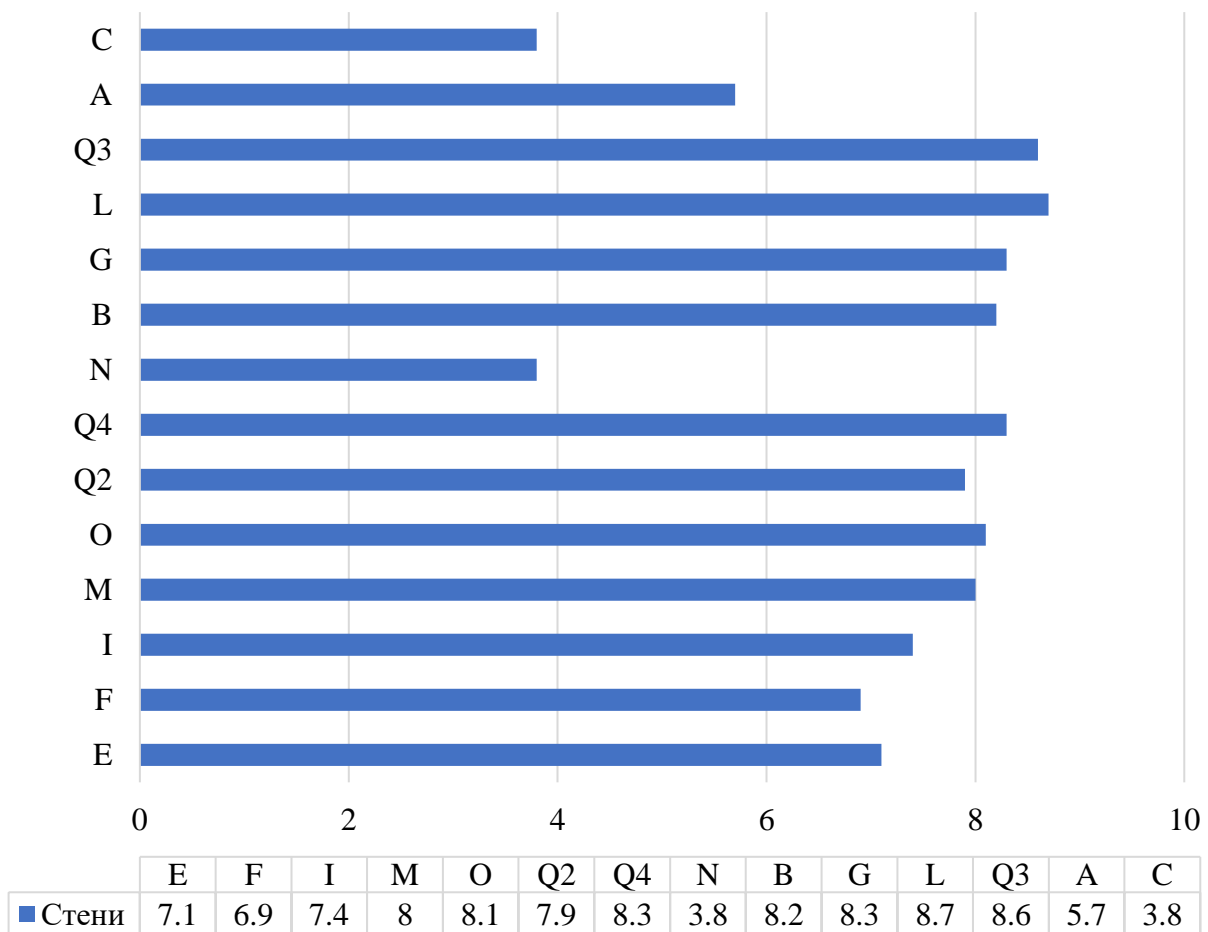

Рис.7. Результати за методикою 16 – PF-187 в групі адвокатів, що спеціалізуються на кримінальному судочинстві (АКС)

Результати дослідження показали, що для цієї групи характерними є високі значення за шкалами: E,F,I,M,O,Q2, Q4. Це характеризує групу АКС, як самовпевнену, таку, що незалежно мислить, керується власними правилами. Їх можна визначити як імпульсивних, живих, сповнених ентузіазму, активні. Вони самостійні, розбірливі, але, часом, забувають про те, що їм потрібно. У них багата творча уява, занепокоєні та йдуть своєю власною дорогою, не зважають на громадську думку, приймають власні рішення. Чоловікам властивий ритм роботи напруженої, надактивної. Шкала N (4,1 стіна) показує, що більшість чоловіків схильні до відсутності витонченості, іноді різкі, спонтанні. Середній бал за шкалами G,H,L,O,Q3,V вказує на швидкість і якість засвоєння отриманої інформації у 75 % за шкалою «В» (8,2); 29 % досліджуваних мають показники норми (5,6). Фактор «G» - 82 % адвокатів дорівнюють 8,3 стін, що свідчить про їхню свідомість, наполегливість, вимогливість до себе, керівництво почуттям обов'язку. На соціальну сміливість, товариськість, певну «товстошкірість», що допомагають подолати вигляд сліз, стогін клієнтів вказують бали 7,9 стін за шкалою «Н». «L» (8,7) у 96 % адвокатів свідчить про обачність у діях, надання переваги індивідуальній праці. Ідентичний розподіл балів має місце у вибірці за шкалою «О», 94 % - критично аналітично мислять, намагаються вникнути в сутність ідей старих і нових. За шкалою Q3 - 57 % вибірки має високі значення (8,6). Це вказує на потужний контроль своїх емоцій, загальної поведінки. Вони соціально уважні та ретельно виявляють те, що називають «самоповага», турботу про соціальну репутацію. 43 % мають показники, що дорівнюють середній статистичній нормі. За шкалою «N» середньостатистична норма спостерігається у 25 % адвокатів; у 85 % вибірки показники перебувають у зоні низьких значень (2,3), що свідчить про природність, прямоту, часом, навмисну грубість, спонтанність у стосунках. Показники «А» і «С» утворені внеском трьох складових: нормальних показників, показників із низьким значенням, показників із високим значенням. За шкалою «А» - 43 % вибірки мають середню статистичну норму (5,7); 42 % досліджуваних стримані, холодні в спілкуванні, вважають за краще уникати компромісів; схильні до точності в діяльності, до дотримання принципів в особистих установах, що є бажаним в даній професії; схильні бути критично налаштованими, твердими, і навіть жорсткими; 14 % (7,4) - легкі в спілкуванні, афективно беруть участь у процесі взаємодії. За шкалою «С» - половина вибірки має показники 3,8 бал, що вказує на симптоми невротичної симптоматики (може порушуватися сон, з'являтися дратівливість, емоційна збудливість); 33 % (7,7) - легко адаптуються до мінливих умов, емоційно стійкі, незворушні та активні; мають виражену здатність до дотримання суспільних моральних норм.

Кореляційний аналіз r-Пірсона, дає змогу зробити такі висновки: між інтелектуальністю і деперсоналізацією спостерігалася достовірна кореляція (-0,34): чим більше адвокат прагне до роботи в команді, він менш спокійний і

проникливий; у команді фахівець втрачає концентрацію, може припускатися більшої кількості помилок і ухвалювати неправильні рішення. Кореляційний зв'язок між показниками «Сміливість» та «Емоційне виснаження», «Деперсоналізація», «Психічне вигоряння» (-0,3; -0,34; -0,32, відповідно) вказує на те, що, такі якості, як, нерішучість, боязкість і стриманість здатні надавати позитивний ефект, тобто, такий фахівець не наражається на ризик психічного вигоряння. І, навпаки, висока сміливість, імпульсивність, авантюризм сприяють більш швидкому формуванню професійного (психічного) вигоряння, оскільки будучи людиною з такими особистісними характеристиками та працюючи адвокатом фахівець перебуває постійно у стресовому стані у зв'язку з ризиковою поведінкою та відчуттям наближення невдачі. За показником «вік» кореляційних зв'язків у рамках цього дослідження виявлено не було. За показником «стать» кореляційні зв'язки присутні лише у жінок. Так, наявність кореляційного зв'язку між показниками «Спілкування» та «Редукція особистих досягнень» (0,44) дозволяє сформулювати висновок про те, що більш товариські, відкриті та готові до співпраці адвокати, тим більше у них розвинена впевненість у собі, тим більше вони цінують свою працю і вкладений в неї час. Цей зв'язок говорить про те, що жінки - адвокати в процесі спілкування набувають оптимізму та зацікавленість професійної діяльністю. Також і навпаки, якщо спілкування немає, це провокує зниження вмотивованості роботою, низький рівень впевненості у собі та зацікавленості та майбутньої успішності. Кореляційний зв'язок «Напруженість» – «Емоційне виснаження», «Деперсоналізація», «Психічне вигоряння» (0,39; 0,38; 0,4, відповідно) говорить про те, що, неприємні ситуації на роботі відбиваються на загальній дратівливості особи. Чим більше людина знаходиться в пригніченому стані, відчуває роздратування стосовно колег, відчуває емоційну та фізичну втому, тим більше вона напружена.

Висновки. Проведене емпіричне дослідження дозволило сформулювати висновок, що особистісні детермінанти пов'язані з професійним вигорянням адвокатів у зв'язку з їх професійною діяльністю. Інтегральний показник психічного вигоряння у цій вибірці знаходиться на середньому рівні. Ризику вигоріти більше схильні адвокати - жінки, оскільки їм властива велика емоційна чутливість та тривожність, а також фахівці середніх років обох статей. Отримані результати свідчать, що досліджуваним властива проникливість, ерудованість, зібраність, вони відрізняються добре розвиненим абстрактним мисленням та високим рівнем вербальної культури. Однак, дані якості нівелюються у колективі, оскільки у групі досліджуваних втрачають уважність, здатні більше помилятися, приймати неправильні рішення. Аналіз результатів проведеного дослідження переконливо демонструє актуальність проблеми, для вирішення якої необхідно розробляти та впроваджувати у практику практичні рекомендації, спрямовані на превенцію психічного вигоряння у адвокатів.

Література:

1. Воробйова М.А. Професійна деформація спеціаліста та її профілактика. 2015. №2. С. 22-26.
2. Діагностика професійного вигорання (К. Маслач, З. Джексон, в адаптації Н.Є. Водоп'янової) / Online Test Pad. URL: <https://onlinetestpad.com/ru/test/1428-diagnostika-professionalnogo-vigorannya-k-maslach-s-dzjekson-v-adaptacii-n>
3. Костюніна О.В. Психологічна структура професійної ідентичності педагога – організатора рекреаційного закладу: структурно – інтегральна 3D модель та її прикладне втілення / Рекреаційна психологія дитинства: теорія і практика. Кол. монографія. / За загальною редакцією С.М.Симоненко. Київ: «Центр учбової літератури», 2017. С. 243 – 265.
4. Неурова А.Б., Капнус О.С., Грицевич Т.Л. Діагностика індивідуально – психологічних властивостей особистості: навч. – метод. посіб. Львів: НАСВ, 2016. 181 с.
5. Maslach C., Leiter M.P. The truth about burnout: How organization cause personal stress and what to do about in. San Francisco, CA: Jossey-Bass, 1997. 200p.

References:

1. Vorobyova M.A. (2015) Profesijna deformazija spezialista ta ii profilaktika [Professional deformation of a specialist and its prevention]. №2. С. 22-26 [in Ukrainian].
2. Diagnostika profesijnogo viganania [Diagnostics of professional burnout (K. Maslach, Z. Jackson, adapted by N.E. Vodopianova)]. Online Test Pad. URL: <https://onlinetestpad.com/ru/test/1428-diagnostika-professionalnogo-vigorannya-k-maslach-s-dzjekson-v-adaptacii-n> [in Ukrainian].
3. Kostyunina, O. & Symonenko, S. (2017) Psychologitchna struktura profesiinoi identitchnosti pedagoga - organizatora rekreaziinogo zakladu: struktturno -integralna 3D model ta ii prikladne vtilennia [Psychological structure of the professional identity of a teacher - organizer of a recreational institution: structurally integral 3D model and its applied implementation]. Kyiv: Centre for Educational Literature [in Ukrainian].
4. Neurova A.B., Kapnus O.S., Hrytsevych T.L. (2016) Diagnostica individualno – psychologitcheskich vlastivostey osobistosti [Diagnostics of individual psychological properties of personality: a study guide]. Lviv: NASV. 181 p. [in Ukrainian].
5. Maslach C., Leiter M.P.(1997) The truth about burnout: How organization cause personal stress and what to do about in. San Francisco, CA: Jossey-Bass. 200p

УДК 308.159:9:316.6:303.443.6

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11\(39\)-1880-1889](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11(39)-1880-1889)

Стадник Володимир Анатолійович кандидат психологічних наук, доцент, старший науковий співробітник, відділ Методології психосоціальних і політико-психологічних досліджень, Інститут соціальної та політичної психології Національної академії педагогічних наук України, <https://orcid.org/0009-0009-5077-2993>

МОДЕЛЬ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО ПРОГНОЗУВАННЯ АДАПТОВАНОСТІ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ ДО СТРЕСОГЕННИХ ФАКТОРІВ ВІЙНИ

Анотація. Опираючись на аналітику теоретичних та практичних наукових досліджень, а також застосовуючи методологію системного підходу до організації соціально-психологічного прогнозування адаптованості населення України до стресогенних факторів війни, здійснено спробу побудувати та схарактеризувати емпіричну модель дослідження згаданого феномену. В межах дослідження запропонована модель складалась з таких блоків: цільовий, методологічний, діяльнісно-практичний, результативний. Цільовий блок емпіричної моделі соціально-психологічного прогнозування адаптованості населення України до стресогенних факторів війни відбиває її завдання: визначити рівень адаптації населення до стресогенних факторів війни; виявити ключові чинники, що впливають на психоемоційний стан населення; розробити рекомендації для підвищення резильєнтності. Методологічний блок охоплює положення соціально-психологічних теорій адаптації, моделі соціального прогнозування, постулати системного підходу (в межах якого адаптацію розглядали як складне соціально-психологічне явища, що включає різні аспекти: індивідуальний, груповий, соціальний), засади міждисциплінарного підходу. Діяльнісно-практичний блок відображає власне логіку виконання емпіричних дій для досягнення анонсованих завдань та сукупність діагностичних методів, що складають інструментарій наукової розвідки. Процесуально організація дослідження охоплювала такі етапи: підготовчий етап, який передбачав формулювання основних дослідницьких питань, розробку інструментів для збору даних, уточнення теоретико-методологічних засад; польовий етап дослідження, в межах якого відбувалось безпосереднє анкетування, фокус-групи та інтерв'ювання учасників; аналітичний, під час якого інтерпретували та узагальнювали зібрані дані на основі використання статистичних та якісних методів для інтерпретації результатів; прогностичний етап дослідження передбачав визначення стратегій для підвищення резильєнтності та адаптації населення до умов

війни; формування прогнозів на основі зібраних даних і аналізу тенденцій; вироблення практичних рекомендацій для соціальних служб та організацій, які займаються підтримкою населення. Результативний блок моделі складається з актуальних даних про рівень резильєнтності та адаптації населення до умов війни, переліку ідентифікованих основних стресогенних факторів (економічні, соціальні, психологічні), які впливають на стан адаптованості до війни. Узагальнено, що моделювання у сфері соціально-психологічного прогнозування є критично важливим інструментом, який допомагає зрозуміти та впливати на адаптацію населення до стресогенних факторів війни, сприяючи створенню більш ефективних і цілеспрямованих стратегій підтримки та інтервенцій.

Ключові слова: модель, емпірична модель, соціально-психологічне прогнозування, стрес, методика, діагностичні матеріали, адаптованість, динаміка, стресогенні чинники, резильєнтність, рекомендації.

Stadnyk Volodymyr Anatoliyovych PhD, Associate professor, Senior researcher, Methodologies of psychosocial and political-psychological research, Institute of Social and Political Psychology: Kyiv, <https://orcid.org/0009-0009-5077-2993>

MODEL OF EMPIRICAL RESEARCH ON SOCIAL- PSYCHOLOGICAL FORECASTING OF THE ADAPTABILITY OF UKRAINE'S POPULATION TO WAR-INDUCED STRESS FACTORS

Abstract. Based on the analysis of theoretical and practical scientific research, as well as applying the methodology of a systematic approach to the organization of socio-psychological forecasting of the adaptability of the population of Ukraine to the stressogenic factors of war, an attempt was made to build and characterize an empirical model for the study of the mentioned phenomenon. Within the framework of the study, the proposed model consisted of the following blocks: target, methodological, activity-practical, effective. The target block of the empirical model of socio-psychological forecasting of the adaptation of the population of Ukraine to stressogenic factors of war reflects its task: to determine the level of adaptation of the population to stressogenic factors of war; identify key factors affecting the psycho-emotional state of the population; develop recommendations for increasing resilience. The methodological block covers the provisions of socio-psychological theories of adaptation, models of social forecasting, postulates of the systemic approach (within which adaptation was viewed as a complex socio-psychological phenomenon that includes various aspects: individual, group, social), the principles of an interdisciplinary approach. The actively practical block reflects the actual logic of performing empirical actions to achieve the announced tasks and the set of diagnostic methods that make up the tools of scientific intelligence. The

procedural organization of the study included the following stages: a preparatory stage, which included the formulation of the main research questions, the development of data collection tools, and the refinement of theoretical and methodological principles; a field stage of the study, which included direct questionnaires, focus groups, and interviews with participants; an analytical stage, during which the collected data were interpreted and summarized based on the use of statistical and qualitative methods to interpret the results; a prognostic stage of the study involved the definition of strategies for increasing the resilience and adaptation of the population to war conditions; the formation of forecasts based on the collected data and the analysis of trends; the development of practical recommendations for social services and organizations engaged in supporting the population. The resulting block of the model consists of current data on the level of resilience and adaptation of the population to war conditions, a list of identified main stress factors (economic, social, psychological) that affect the state of adaptation to war. It is summarized that modeling in the field of socio-psychological forecasting is a critically important tool that helps to understand and influence the adaptation of the population to the stressors of war, contributing to the creation of more effective and targeted support strategies and interventions.

Keywords: model, empirical model, socio-psychological forecasting, stress, methodology, diagnostic materials, adaptability, dynamics, stressors, resilience, recommendations.

Постановка проблеми. Актуальність проблеми соціально-психологічної адаптації громадян України обумовлена різкими змінами в умовах їхнього життя після переживання травматичних подій, викликаних війною, а також участю їхніх родичів, друзів і знайомих у бойових діях. Важливим чинником у цій ситуації є відсутність попередньої психологічної підготовки до відповідних життєвих змін. Оскільки більшість українців пережили травматичний досвід, стає критично важливим забезпечити їх адаптацію до нових умов життя в суспільстві, а також зберегти й відновити їх психічне здоров'я.

Під час війни українці стикаються з постійними перевантаженнями, накопиченням стресу та психотравм. Невизначеність, пов'язана зі зміною життєдіяльності, а також можливі конфлікти в родині породжують негативні емоції, перевантаження фізичних і психічних функцій, що, в свою чергу, призводить до деструкції діяльності. Це провокує виникнення негативних психоемоційних станів і порушення психічного здоров'я, аж до розвитку психічних розладів, які можуть зробити людей небезпечними як для себе, так і для оточуючих (наприклад, алкоголізація, наркотизація, аутоагресія та ін.).

У таких умовах особливої уваги потребують питання, що стосуються подолання негативних наслідків війни та травматичних подій, відновлення психічної рівноваги й працездатності українців, формування їх життєвої

перспективи та стимулювання особистісного зростання. Також важливо створити правильне розуміння та адекватну реакцію на проблеми, пов'язані з перехідним періодом життя (професійні, особистісні, сімейні тощо), що є необхідними для досягнення високого рівня соціально-психологічної адаптації громадян України. Подолання окресленої проблеми опирається на розробку емпіричної моделі соціально-психологічного прогнозування адаптованості населення України до стресогенних факторів війни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить про знайчний інтерес дослідників до питання забезпечення адаптованості людей до різних кризових явищ в суспільстві (Е. Афоніна [1], Н. Баранюка [2], П. Бублика [3] та ін.). У наукових дослідженнях у галузі соціального прогнозування наразі відсутня чітка диференціація підходів і методів вивчення прогностичних станів. Серед вагомих праць у цій сфері варто виділити п'ятитомник R. Slaughter та S. Inayatullah [4], «Futures Research Methodology 3.0» J. Glenn і T. Gordon [5], а також спеціальний випуск Compass «The APF Methods Anthology» під редакцією А. Curry [6]. Дослідницько-аналітичний центр The Millennium Project пропонує значний внесок у методологію соціально-психологічного прогнозування, зокрема роботи J. Glenn і T. Gordon [5], S. Vibri [7] та ін. Значний інтерес дослідників зосереджено на формуванні соціально-психологічного підґрунтя для прогнозування динаміки резильєнтності населення в умовах кризового суспільно-політичного розвитку. В силу стрімкого зростання рівня непередбачуваності майбутнього науковці продовжують шукати адекватні інструменти для розробки прогнозів розвитку психологічних станів людей, що відповідають актуальним викликам. Особливо важливою ця проблема стає в рамках соціально-психологічного прогнозування резильєнтності населення України в умовах війни, де наукове прогнозування досі розвивалося повільно. До нині в науковій літературі відсутні емпіричні моделі щодо витлумачення сутності соціально-психологічного прогнозування адаптованості населення України до стресогенних факторів війни.

Мета статті полягає у загальній характеристиці емпіричної моделі соціально-психологічного прогнозування адаптованості населення України до стресогенних факторів війни.

Виклад основного матеріалу. Опіраючись на аналітику теоретичних та практичних наукових досліджень, а також застосовуючи методологію системного підходу до організації соціально-психологічного прогнозування адаптованості населення України до стресогенних факторів війни, ми спробували побудувати емпіричну модель дослідження згаданого феномену. У психології категорія «емпірична модель» має глибоке сенсове наповнення та важливе значення для розуміння психічних процесів, поведінки людини та розвитку особистості. Емпірична модель у психології – це систематизована сукупність понять та принципів, що використовуються для опису, пояснення

та передбачення психологічних явищ. Вона виступає як концептуальний каркас, що дозволяє науковцям структурувати знання про складні психологічні процеси, спрощуючи їх для дослідження та аналізу.

В межах дослідження запропонована модель складалась з таких блоків: *цільовий, методологічний, діяльнісно-практичний, результативний*. Кожен з цих блоків містить певне наповнення, розглянемо його детальніше. Цільовий блок емпіричної моделі соціально-психологічного прогнозування адаптованості населення України до стресогенних факторів війни відбиває її завдання: *визначити рівень адаптації населення до стресогенних факторів війни; виявити ключові чинники, що впливають на психоемоційний стан населення;*

розробити рекомендації для підвищення резильєнтності.

Будь-яка емпірична діяльність завжди опирається на сукупність методологічних засад та практичних методів здійснення дослідно-експериментальної діяльності. В межах дослідження такими засадами вважали положення *соціально-психологічних теорій адаптації, моделі соціального прогнозування, постулати системного підходу (в межах якого адаптацію розглядали як складне соціально-психологічне явище, що включає різні аспекти: індивідуальний, груповий, соціальний), засади міждисциплінарного підходу* для отримання відомостей з метою комплексного розуміння проблеми.

Діяльнісно практичний блок відображає власне логіку виконання емпіричних дій для досягнення анонсованих завдань та сукупність діагностичних методів, що складають інструментарій наукової розвідки. Процесуально організація дослідження охоплювала такі етапи:

підготовчий етап, який передбачав формулювання основних дослідницьких питань, розробку інструментів для збору даних, уточнення теоретико-методологічних засад;

польовий етап дослідження, в межах якого відбувалось безпосереднє анкетування, фокус-групи та інтерв'ювання учасників;

аналітичний, під час якого інтерпретували та узагальнювали зібрані дані на основі використання статистичних та якісних методів для інтерпретації результатів;

прогностичний етап дослідження передбачав визначення стратегій для підвищення резильєнтності та адаптації населення до умов війни; формування прогнозів на основі зібраних даних і аналізу тенденцій; вироблення практичних рекомендацій для соціальних служб та організацій, які займаються підтримкою населення.

Для визначення реального стану адаптованості громадян до умов війни застосовували різноманітні кількісні (анкетування, опитування, статистичний аналіз даних та ін.) та якісні (інтерв'ю, фокус-групи, контент-аналіз) методи. Об'єкт дослідження вважали громадяни України, які пережили бойові дії або їх наслідки внутрішньо переміщені особи, ветерани, місцеві жителі в зонах

конфлікту). В процесі виокремлення діагностичного інструментарію враховували, що життєвий шлях людини можна умовно розглядати як безперервний процес адаптації до змінюваних умов і ситуацій зовнішнього середовища. У рамках соціально-психологічного прогнозування динаміки адаптації населення відкриваються можливості для усвідомлення глибинних причин, які визначають як існуючі, так і вихідні умови життя особистості, особливо в умовах війни. Для українців характерна одночасна наявність високого рівня надії, стійкості та дистресу. Адаптивність населення до стресогенних умов війни залежить від здатності осіб ефективно справлятися з викликами та швидко відновлюватися. Серед основних видів стійкості виокремлюють індивідуальну, спільнотну та суспільну стійкість. Сильні сторони вважаються більш оптимальними індикаторами адаптивності в умовах серйозних ризиків і викликів, ніж фактори вразливості. Однак реальна екзистенційна загроза для незалежності українського суспільства може спричинити підвищення рівня резилієнтності в суспільстві. Сучасні дослідження у сфері соціально-психологічного прогнозування резильєнтності населення України під час військового стану підтверджують, що формування життєздатних особистісних ресурсів на нинішньому кризовому етапі розвитку українського суспільства породжує проблеми ідентифікації, життєстійкості та адаптації. Тому брали до уваги низку психологічних характеристик особистості, які відрізняються відносною стабільністю та багато в чому визначають успішність адаптації у різних умовах діяльності, які систематизувала Н. Кологривова [8]:

- 1) нервово-психічна стійкість, рівень розвитку якої зумовлений толерантністю до стресу;
- 2) самооцінка особистості, що є ядром саморегуляції та визначає ступінь адекватності сприйняття умов діяльності та своїх можливостей;
- 3) відчуття соціальної підтримки, пов'язане з почуттям особистої значущості для оточуючих (особова референтність);
- 4) особливість побудови контактів із оточуючими, що характеризує рівень конфліктності особистості;
- 5) досвід соціального спілкування, що відображає потребу у спілкуванні та свідчить про можливість побудови контактів з оточуючими на основі наявного досвіду;
- 6) моральна нормативність особистості, що характеризує ступінь орієнтації на існуючі у суспільстві норми та правила поведінки;
- 7) орієнтація дотримання вимог колективу (рівень групової ідентифікації).

В межах виокремлення діагностичних методик враховували, що адаптивні та прогностичні здібності та потенціали особистості важливі для кожної людини, вони можуть розглядатися через таку інтегративну характеристику, як «образ Я», яка, будучи структурною характеристикою самосвідомості, становить стійке наскрізне цілісне психічне утворення, що включає свідомі та

несвідомі механізми пасивної адаптацію людини до середовища. «Я-Концепція» - константний компонент самосвідомості, що визначає загальне ставлення особистості себе, її самопочуття, детермінуючий як сприйняття нею різних сторін власної особистості, а й навколишнього світу. Так, для вивчення особливостей прогнозування було обрано тест «Здатність до прогнозування» за Л. Регуш в адаптації Е Грішина [9]. На основі використання методики «Адаптивність» діагностували адаптивні здібності, нервово-психічну стійкість, моральну нормативність.

Для оцінки виразності поведінкових тенденцій застосовували адаптований варіант «листа прикметників», що є основою варіанту методики Т. Лірі, який представляє перелік характеристик, наявність або відсутність яких, ступінь їх виразності слід оцінити в балах (від +3 до - 3). Уніполярний список прикметників пропонується на одному бланку, а на іншому відзначається варіант відповіді. Було проведено перевірку на ретестову надійність (інтервал у 14 днів), на конструктну валідність шляхом зіставлення з даними обстеження з «Інтерперсонального діагнозу» Т. Лірі. Методика дозволяє вибрати кілька шкал, в нашому дослідженні вводили шкали «Я сьогодні» та «Я в майбутньому», щоб проаналізувати прогноз зміни своєї особистості (або незмінності особистісних властивостей).

З метою оцінки індивідуально-психологічних особливостей особистості, вважали доцільним застосовувати тест Р. Кеттелла. Пропонований тест складається із 105 питань – форма С – на кожне з яких пропонується три варіанти відповідей (а, b, с). Для виявлення пластичності – ригідності мислення – використали методику «Рівень пластичності – ригідності розумових процесів» А. Лачинса. Термін «ригідність» означає утрудненість (аж до повної нездатності) при зміні суб'єктивної програми діяльності людини в умовах, що об'єктивно потребують її перебудови. Пластичність (на відміну ригідності) передбачає легкість такої перебудови. Розрізняють три типи ригідності: когнітивну (пізнавальну), афективну та мотиваційну. Когнітивна ригідність стосується здатності адаптувати сприйняття та уявлення в умовах, що змінилися, і, як результат, пов'язана із здатністю своєчасно і адекватно приймати рішення. Розуміння цих аспектів є критично важливим для оцінки адаптивності особистості в умовах стресу, таких як війна або інші кризи, адже гнучкість мислення може значно вплинути на ефективність реагування на стресогенні фактори.

Також доцільно застосовувати методику діагностики соціально-психологічної адаптації (К. Роджерс, Р. Даймонд). Методика діагностики соціально-психологічної адаптації, розроблена К. Роджерсом та Р. Даймондом, є потужним інструментом для оцінки резильєнтності особистості в умовах стресу, зокрема під час війни. Основною метою цієї методики є визначення рівня адаптивності індивіда до змін у соціальному середовищі та виявлення його психологічних ресурсів, які сприяють подоланню труднощів.

Методика включає комплекс питань, що охоплюють різні аспекти соціально-психологічної адаптації, такі як:

самосприйняття: оцінка власної цінності та ефективності.

соціальні зв'язки: визначення рівня підтримки з боку оточення.

копінг-стратегії: аналіз способів подолання стресу та адаптації до нових умов.

У контексті війни, ця методика дозволяє оцінити, як люди справляються з емоційними та психологічними викликами, що виникають у зв'язку з травматичними подіями, такими як втрати, переміщення або участь у бойових діях. Вона може допомогти ідентифікувати особистісні ресурси, які сприяють розвитку резильєнтності, і виявити області, що потребують підтримки для покращення психологічного благополуччя. Таким чином, методика служить важливим інструментом для соціальних працівників, психологів та фахівців, які займаються реабілітацією постраждалих від війни.

Результативний блок моделі складається з актуальних даних про рівень резильєнтності та адаптації населення до умов війни, переліку ідентифікованих основних стресогенних факторів (економічні, соціальні, психологічні), які впливають на стан адаптованості до війни.

Запропонована емпірична модель спрямована на глибоке вивчення соціально-психологічних аспектів адаптації населення України до стресогенних факторів війни. Вона передбачає використання комплексного підходу до збору та аналізу даних, що дозволить отримати більш об'єктивні результати та рекомендації для підтримки населення в умовах кризової ситуації. Модель репрезентує ключові складники, зокрема такі як методи оцінки індивідуально-психологічних особливостей населення, визначення рівня резильєнтності, а також етапи організації роботи щодо виявлення готовності людей адаптуватися до змінюваних умов.

Застосування різноманітних методів, таких як тест Р. Кеттелла для оцінки особистісних характеристик і методика А. Лачинса для визначення пластичності мислення, сприяє отриманню глибокого розуміння механізмів адаптації. Це, в свою чергу, дозволяє розробляти рекомендації щодо психологічної підтримки населення, яке переживає стресові фактори війни. Таким чином, модель емпіричного дослідження соціально-психологічного прогнозування адаптації населення до війни є важливим інструментом для вивчення психологічних аспектів стресових ситуацій. Вона допомагає не лише в оцінці поточного стану населення, але й у формуванні стратегій підтримки, які можуть сприяти підвищенню резильєнтності та психологічного здоров'я в умовах постійних викликів, з якими стикається суспільство.

Висновки із цього дослідження і подальші перспективи в цьому напрямку. Вирішення проблеми соціально-психологічного прогнозування адаптації населення України до стресогенних факторів війни вимагає застосування різноманітних методів емпіричного дослідження, зокрема моделювання.

З точки зору психології, моделювання виступає важливим інструментом для аналізу і розуміння складних психологічних процесів, що відбуваються в умовах війни.

По-перше, моделювання дозволяє вивчати динаміку адаптаційних механізмів, що активуються внаслідок різних стресогенних факторів. Це включає не лише дослідження індивідуальних реакцій, а й колективних адаптаційних стратегій, які можуть з'являтися у відповідь на спільні виклики. Емпірична модель може допомогти виявити, які емоційні, когнітивні та поведінкові аспекти сприяють або заважають успішній адаптації, що, в свою чергу, може бути використано для розробки ефективних психосоціальних інтервенцій. По-друге, моделювання дозволяє формувати прогностичні сценарії, що базуються на актуальних даних про стан населення. Наприклад, розглядаючи різні стратегії подолання стресу, дослідники можуть прогнозувати, які з них можуть бути найбільш ефективними в умовах війни. Це включає аналіз впливу соціальної підтримки, психологічного навчання та ресурсів, доступних для населення. По-третє, використання моделювання може допомогти в ідентифікації груп населення, які підлягають більшому ризику нездатності до адаптації. Це дозволяє психологам більш цілеспрямовано розробляти програми підтримки, враховуючи специфічні потреби різних демографічних груп. Отже, моделювання у сфері соціально-психологічного прогнозування є критично важливим інструментом, який допомагає зрозуміти та впливати на адаптацію населення до стресогенних факторів війни, сприяючи створенню більш ефективних і цілеспрямованих стратегій підтримки та інтервенцій.

Подальші перспективи досліджень вбачаються в удосконаленні діагностичного інструментарію для виявлення рівня адаптованості людей до умов війни та розробці рекомендацій для підвищення резильєнтності та адаптації населення до умов війни.

Літератури:

1. Афонін Е., Мартинов А. Соціально-психологічний чинник трансформації і соціально-психологічна структура кризового суспільства. Соціальна психологія. 2007. №1. С. 3–11.
2. Баранюк Н. І. Соціально-психологічні засади поширення кризового стану в Україні як загроза суспільній безпеці. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. серія психологічна. 2012. №2 (1). С. 11–20.
3. Бублик П. І. Проблема прогнозування в соціальній психології: натуралістична, синергетична та герменевтична парадигми. Наукові студії із соціальної та політичної психології. 2007. № 15(18). С. 15–28.
4. Slaughter R., Inayatullah S. Knowledge base of futures studies (Professional ed.). Foresight International, 2005.
5. Glenn J. C., Gordon T. J. Futures Research Methodology – Version 3.0. Washington, DC, Millennium Project, 2009. <https://www.millenniumproject.org/publications-2/futures-research-methodology-version-3-0/>
6. Curry A. The APF methods anthology. Compass Special Edition, 2015. <https://www.apf.org/page/Compass>

7. Bibri S. E. Backcasting in futures studies: a synthesized scholarly and planning approach to strategic smart sustainable city development. *European Journal of Futures Research*. 2018. №6(13). <https://doi.org/10.1186/s40309-018-0142-z>

8. Кологривова Н.М. Особливості адаптаційних ресурсів особистості в умовах життєвих криз. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 053 «Психологія». – Одеський національний університет імені І.І. Мечникова МОН України. – Одеса, 2023. https://onu.edu.ua/pub/bank/userfiles/files/science/razovi_spec_vcheni_rady/df270532023/dyssertatsiina_robota_kologryvovanm_2023.pdf

9. Грiшин Е. Резилієнтність особистості: сутність феномену, психодіагностика та засоби розвитку. *Вісник ХНПУ імені Г. С. Сковороди «Психологія»*. 2021. № 64. С. 62–81. https://doi.org/10.34142/231_29387.2021.64.04

References:

1. Afonin, E., & Martynov, A. (2007). Sotsiialno-psykholohichniy chynnyk transformatsii i sotsiialna struktura kryzovoho suspilstva [Socio-psychological factor of transformation and societal structure of the crisis society]. *Sotsialna psykholohiia*, 1, 3–11. [in Ukrainian]

2. Baraniuk, N. I. (2012). Sotsialno-psykholohichni zasady poshyrennia kryzovoho stanu v Ukraini yak zahroza suspilnii bezpetsi [Socio-psychological foundations of the spread of the crisis in Ukraine as a threat to public safety]. *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav. seriia psykholohichna*, 2 (1), 11–20. [in Ukrainian]

3. Bublik, P. I. (2007). Problema prohozuvannia v sotsialnii psykholohii: naturalistychna, synerhetychna ta hermenevtychna paradyhmy [The problem of forecasting in social psychology: naturalistic, synergistic and hermeneutical paradigms]. *Naukovi studii iz sotsialnoi ta politychnoi psykholohii*, 15(18), 15–28. [in Ukrainian]

4. Slaughter, R., & Inayatullah, S. (2005). *Knowledge base of futures studies (Professional ed.)*. Foresight International.

5. Glenn, J. C., & Gordon, T. J. (Eds.). (2009). *Futures Research Methodology – Version 3.0*. Washington, DC, Millennium Project. <https://www.millenniumproject.org/publications-2/futures-research-methodology-version-3-0/>

6. Curry, A. (2015). *The APF methods anthology*. Compass Special Edition. <https://www.apf.org/page/Compass>

7. Bibri, S. E. (2018). Backcasting in futures studies: a synthesized scholarly and planning approach to strategic smart sustainable city development. *European Journal of Futures Research*, 6(13). <https://doi.org/10.1186/s40309-018-0142-z>

8. Kolohryvova, N.M. (2023). Osoblyvosti adaptatsiinykh resursiv osobystosti v umovakh zhyttievykh kryz [Features of adaptive resources of the individual in the conditions of life crises]: dys. na zdobuttia naukovooho stupenia doktora filosofii za spetsialnistiu 053 «Psykhologhiia». Odeskyi natsionalnyi universytet imeni I.I. Mechnykova MON Ukrainy, Odesa. https://onu.edu.ua/pub/bank/userfiles/files/science/razovi_spec_vcheni_rady/df270532023/dyssertatsii_na_robota_kologryvovanm_2023.pdf [in Ukrainian]

9. Hrishyn, E. (2021). Rezyliientnist osobystosti: sutnist fenomenu, psykholohiia ta zasoby rozvytku [Personality resilience: the essence of the phenomenon, psychodiagnostics and means of development]. *Visnyk KhNPU imeni H. S. Skovorody «Psykhologhiia»*, 64, 62–81. https://doi.org/10.34142/231_29387.2021.64.04 [in Ukrainian]

УДК 159.923

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11\(39\)-1890-1902](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11(39)-1890-1902)

Хараджи Марина Вікторівна кандидат психологічних наук, доцент кафедри практичної психології, Університет Григорія Сковороди в Переяславі, вул. Сухомлинського, 30, м. Переяслав, 08400, тел.: (093) 981-43-46, <https://orcid.org/0000-0003-04547620>

Карпик Людмила Михайлівна здобувачка другого курсу другого (магістерського) рівня вищої освіти спеціальності «Практична психологія», кафедри практичної психології, Університет Григорія Сковороди в Переяславі, вул. Сухомлинського, 30, м. Переяслав, 08400.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ СТРАХІВ ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ, ЩО ВИКЛИКАНІ ВІЙНОЮ

Анотація. Психіка молодшого школяра відрізняється вразливістю, надзвичайною сприйнятливістю, нездатністю самотійно протистояти зовнішнім впливам. У зв'язку з цим питання ранньої діагностики, корекції та профілактики дитячих страхів стають однією з актуальних проблем дитячої психології. Страх є психічним станом, що виникає у зв'язку з інстинктом самозбереження, як реакція у відповідь на уявну і дійсну небезпеку. Страх може супроводжуватися вегетативними розладами та виражатися від невизначеного почуття небезпеки, невпевненості – до відчуття жаху. Об'єктивний розгляд страху, його негативне забарвлення дозволяє помітити, що він виконує різні функції в житті людини. Наприклад, страх дозволяє уникнути небезпеки, граючи при цьому виражену захисну роль. Відповідно, страх можна розглядати як природний супровід розвитку особистості.

На початку шкільного віку соціальні страхи, що розвиваються, в основному пов'язані з дорослими, ближче до підліткового періоду з'являється група страхів, пов'язаних з ровесниками. Виникнення соціальних страхів у молодшому шкільному віці може бути пов'язане з оволодінням новою для дитини соціальною роллю, з появою нових прав та обов'язків, з формуванням внутрішньої позиції школяра. Найбільш значні відмінності проявляються в соціально-опосередкованих страхах: висоти і глибини, транспорту, відкритого простору та ін. Серед дитячих страхів переважну роль грає сімейний чинник. Виникнення та зміцнення страхів у поведінці дитини означає, що у стилі виховання та у спілкуванні з батьками допущені помилки.

Діти, що перебувають в умовах військового конфлікту, виявляються заручниками складної ситуації. Будучи найбільш незахищеною верствою

населення, вони найгостріше реагують на процеси адаптації, опинившись у складній ситуації. Ця ситуація змушує школяра адаптуватися до неї, проте при цьому можуть відбуватися порушення у розвитку однієї з основних сфер для цього віку, а саме емоційної сфери. Батьки, які добре знають своїх дітей, зможуть усвідомити різницю до і після травми та помітити зміни у поведінці дитини. Так, наприклад, серед психологічних розладів у дітей-біженців наявні специфічні страхи: страх залишитися на самоті, страх захворіти і не отримати медичну допомогу, страх залишити укриття, страх померти від голоду, відчуття незахищеності при переміщенні між населеними пунктами. Тому в статті проведено дослідження проблеми страхів дітей молодшого шкільного віку, спричинених війною, що на сьогодні має особливу важливість та актуальність.

Ключові слова: діти, молодший шкільний вік, дослідження, страхи у дітей, дослідження проблеми страхів, війна.

Kharadzhy Marina Viktorivna Candidate of Psychological Sciences Associate Professor of Department of Practical Psychology, Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav, Sukhomlinskoho St., 30, Pereiaslav, 08400, tel.: (093) 981-43-46, <https://orcid.org/0000-0003-0454-7620>.

Karpik Liudmyla Mykhaylivna Second-year of the second (master's) level of higher education in the specialty «Practical Psychology», Department of Practical Psychology, Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav, Sukhomlinskoho St., 30, Pereiaslav, 08400.

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL FOUNDATIONS OF THE STUDY OF THE PROBLEM OF FEARS OF PRIMARY SCHOOL CHILDREN CAUSED BY WAR

Abstract. The psyche of a junior high school student is characterized by vulnerability, extreme susceptibility, inability to independently resist external influences. In this regard, the issues of early diagnosis, correction and prevention of children's fears become one of the urgent problems of child psychology. Fear is a mental state that arises in connection with the instinct of self-preservation, as a reaction in response to perceived and real danger. Fear can be accompanied by autonomic disorders and be expressed from an undefined feeling of danger, insecurity to a feeling of horror. An objective examination of fear, its negative color, allows us to see that it performs various functions in a person's life. For example, fear allows you to avoid danger, while playing a pronounced protective role. Accordingly, fear can be considered as a natural accompaniment of personality development.

At the beginning of school age, developing social fears are mainly related to adults, closer to the teenage period, a group of fears related to peers appears. The

emergence of social fears in elementary school age may be associated with mastering a new social role for the child, with the emergence of new rights and responsibilities, with the formation of the student's internal position. The most significant differences are manifested in socially mediated fears: height and depth, transport, open space, etc. Among children's fears, the family factor plays a dominant role. The emergence and strengthening of fears in the child's behavior means that mistakes have been made in the parenting style and communication with parents.

Children living in the conditions of a military conflict are hostages of a difficult situation. Being the most unprotected stratum of the population, they most acutely react to adaptation processes, finding themselves in a difficult situation. This situation forces the student to adapt to it, however, at the same time, there may be disturbances in the development of one of the main areas for this age, namely the emotional area. Parents who know their children well will be able to recognize the difference before and after the injury and notice changes in the child's behavior. So, for example, among the psychological disorders of refugee children there are specific fears: fear of being alone, fear of getting sick and not receiving medical care, fear of leaving shelter, fear of dying of hunger, feeling of insecurity when moving between settlements. Therefore, the article examines the problem of fears of primary school children caused by war, which is of particular importance and relevance today.

Keywords: children, primary school age, research, fears in children, research on the problem of fears, war.

Постановка проблеми. В сучасному світі дитина стає найбільш чутливою частиною соціуму, яка схильна до різноманітних негативних впливів навколишнього середовища, що провокує, у свою чергу, безліч порушень психоемоційної сфери, одним із проявів яких є дитячі страхи. Психіка молодшого школяра відрізняється вразливістю, надзвичайною сприйнятливістю, нездатністю самостійно протистояти зовнішнім впливам. У зв'язку з цим питання ранньої діагностики, корекції та профілактики дитячих страхів стають однією з актуальних проблем дитячої психології. В умовах воєнного стану поширеним є страх розлуки. Деякі діти можуть сильно боятися розлучатися зі своїми батьками (навіть відпускати їх у іншу кімнату). Батьки, які добре знають своїх дітей, зможуть усвідомити різницю до і після травми та помітити зміни у поведінці дитини. Серед психологічних розладів у дітей-біженців наявні специфічні страхи: страх залишитися на самоті, страх захворіти і не отримати медичну допомогу, страх залишити укриття, страх померти від голоду, відчуття незахищеності при переміщенні між населеними пунктами, а також повторне переживання аспектів травми: кошмари, візуальні образи, почуття страху і безпорадності. Тому актуальність теми статті визначається необхідністю дослідження проблеми страхів дітей молодшого шкільного віку під час війни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз літератури свідчить про те, що дослідження феномена страхів безпосередньо пов'язане з вивченням проблеми емоцій. Емоційний аспект страхів досліджувався в працях В. Вілсона, У. Джемса, А. Запорожця, К. Ізарда та інших авторів. Велику кількість досліджень зарубіжних психологів (Д. Бретт, О. Кондаш, Д. Лейн, Р. Мей, Е. Міллер, Б. Філіпс) присвячено вивченню проблеми страхів. Вивченням дитячих страхів і тривожності займалися такі зарубіжні та вітчизняні вчені, як Л. Виготський, Г. Костюк, В. Леві, Г. Еберлейн, В. Купер, З. Фройд, А. Фройд, С. Холл, К. Хорні. Вікові страхи розглянуто в працях А. Прихожан, Н. Карпенко, О. Склярєнко та інших науковців. Проблему чинників виникнення страхів і фобій досить детально розглянуто на психофізіологічному, соціально-психологічному та соціально-філософському рівнях. Чималу частину досліджень присвячено саме дитячим страхам (Л. Божович, В. Гарбузов, Н. Жуковська, Б. Кочубей, В. Петруньок, А. Співаковська, Л. Таран та ін.), а також страху як психопатологічному явищу (О. Ранк, З. Фройд). Але при цьому досліджень, присвячених проблемі страхів дітей молодшого шкільного віку, спричинених війною, відносно небагато. Це і зумовлює актуальність теми статті.

Метою статті є дослідження проблеми страхів дітей молодшого віку, спричинених війною.

Виклад основного матеріалу. У науково-дослідній вітчизняній та зарубіжній літературі феномену дитячих страхів приділено значну увагу. Насамперед є безліч трактувань самого поняття «страх» [1]. Страх є психічним станом, що виникає у зв'язку з інстинктом самозбереження, як реакція у відповідь на уявну і дійсну небезпеку. Страх може супроводжуватися вегетативними розладами та виражатися від невизначеного почуття небезпеки, невпевненості – до відчуття жаху. Зокрема, якщо дитина злякалася темряви бодай один раз, то в майбутньому її лякатиме сама темрява [2]. Д. Айке під страхом розуміє душевне явище, що спостерігається людиною у собі. Страхом, з його точки зору, є емоційне неприємне переживання, у якому людина усвідомлює, що їй загрожує певна (чи невизначена) небезпека [3]. Згідно з теорією диференціальних емоцій К. Ізарда, страх є базовою емоцією, яка є емоційним вродженим процесом з генетично заданим фізіологічним компонентом, з конкретним суб'єктивним переживанням і строго певним мімічним компонентом. Є кілька точок зору на природу страхів. Зокрема, Р. Рібо вважає, що дитячі страхи мають інстинктивний характер. Дослідник пояснює дитячі страхи травмою, одержаною дитиною при народженні. Страх не завжди передається у спадок і є інстинктом самозбереження. Страхи присутні протягом усього життя дитини та залежать від її виховання та особливостей індивідуального досвіду. Іншими словами, почуття страху визначається результатами особистого досвіду дитини, що виникають у формі умовного рефлексу на певний подразник, який отримав негативне підкріп-

лення (наприклад, вкусив собака – дитина відчуває страх до всіх тварин тощо) [4]. На думку Л.С.Виготського, перші реакції дитини на тривогу не диференційовані, а страхи є пізнішим утворенням, що виникає в результаті того, що дитина починає об'єктивувати (3-4 роки) і особливим чином ставитися до елементів навколишнього середовища, які можуть призвести його до «катастрофічного стану». Об'єктивний розгляд страху, його негативне забарвлення дозволяє помітити, що він виконує різні функції в житті людини. Наприклад, страх дозволяє уникнути небезпеки, граючи при цьому виражену захисну роль. Відповідно, страх можна розглядати як природний супровід розвитку особистості.

Дитячі страхи стають тісно пов'язаними з характером знакових міжособистісних соціальних взаємин. У загальному вигляді емоція страху виникає як відповідь на дію потенційно травмуючого, загрозливого подразника. Подібними подразниками можуть стати хвороба, переляк, біль, невдачі, конфлікти. Також розрізняють дві загрози, які у результаті мають одночасно фатальний та універсальний характер – крах життєвих цінностей та смерть. Почуття страху з'являється у дитини мимоволі, проти її волі, супроводжуючись вираженим почуттям жаху, занепокоєння чи хвилювання. Поява травмуючого досвіду свідчить про ймовірність «психологічного зараження» страхом від осіб, що оточують дитину, про мимовільне навчання з їхнього боку дитини відповідному типу емоційних реакцій. Відповідно, можна зробити висновок про умовно-рефлекторну мотивацію дитячих страхів, оскільки в останньому закодовано емоційно перероблену інформацію про можливу (або уявну) небезпеку. Таким чином, наголошується на умовно-рефлекторному характері та соціальній природі дитячих страхів [1].

У вітчизняній психології прийнято підрозділяти дитячі страхи на соціальні та вітальні. Під соціальними розуміються ті, які визначаються як страхи «бути знехтуваним», «бути не тим» (запізнитися до школи, не увійти до колективу, отримати зауваження від вчителя та ін.). Вітальні страхи є страхами «перестати існувати», «не бути», страх смерті (війни, темряви, крові, чудовиськ тощо). У сучасних дослідженнях зустрічаються і більш детальні класифікації. Наприклад, О. Бабенко, М. Таран підрозділяє дитячі страхи такі види: соціальні (уколів, нападів, хвороби, лікарів, війни та ін.), архаїчні (стихії, тварин, темряви та ін.), шкільні (покарання, не відповідати та ін.), магичні (страшних снів, психологічної самотності, казкових персонажів та ін.), вітальні (смерті, крові, втрати батьків та ін.). Психологічні дослідження показують, що у процесі онтогенезу насамперед з'являються вітальні страхи, під час вступу дитини в школу відзначається зростання соціальних страхів (які починають переважати до підліткового віку) [5].

Нині популярною є класифікація страхів за такими ознаками: характером: соціальні, ситуативні, природні, особистісні; за рівнем реальності: уявні та реальні; за ступенем інтенсивності: хронічні та гострі; особистісно зумовлені та ситуаційні.

Зокрема, ситуативні страхи виникають у вкрай небезпечній, шокуючій чи незвичайній обстановці (наприклад, при нападі, пожежі, стихійному лиху та ін.). Нерідко він з'являється при психічному зараженні панікою в групі людей, при життєвих невдачах, за наявності тривожних передчуттів з боку членів сім'ї, в конфліктних ситуаціях та ін. незнайомими людьми або у новій обстановці. Також дитячі страхи поділяються на уявні та реальні, хронічні та гострі. Гострий і реальний страх визначається ситуацією, а хронічний і уявний – особливостями особистості. Наслідки цих видів для психічного розвитку дитини різні. Зокрема, гострий страх оборотний і короткочасний, він не торкається глибоко ціннісних орієнтацій дитини, не впливає суттєво на характер, на взаємини з людьми, на поведінку. Слід зазначити, що це форма страху має захисне (позитивне) значення, так як дитина уникає зіткнення з об'єктом страху. При хронічному страху дитина відчуває суттєві труднощі у контактах із незнайомими людьми. Зокрема, йому стає важко розпочати першу розмову, при раптових питаннях виникає гальмування і замішання, у конфліктних ситуаціях дитина втрачається та ін. У таких дітей спілкування стає емоційно нерівним, виборчим, обмеженим старим колом уподобань. Ця форма страху знаходить свій відбиток у всіх сферах життя дитини, ускладнюючи його взаємовідносини з оточуючими людьми і погіршуючи емоційне самопочуття. На виникнення страхів у дітей впливають різноманітні чинники: відсутність емоційного контакту з членами сім'ї; зайві вимоги до дитини; гіперопіка; напруженість у взаєминах у сім'ї; страхи та тривожність батьків; жорстокість та фізичні покарання; навіювання страхів із боку батьків; негативний досвід дитини (втрата батьків, попадання в дитячий будинок) та ін. [5].

При систематизації досліджень вітчизняних і зарубіжних вчених з питання періодизації емоційних новоутворень за віком у дітей в цілому складається наступний зміст:

- новонароджений – страх втрати рівноваги, гучних звуків поблизу голови;
- 0-6 міс. – страх фізичного дискомфорту;
- 6 міс.-1 рік – страх сторонніх людей, втрати матері (з поля зору), формуються перші спроби подолання страху та боязкості;
- 1-2 роки – страх темряви, страх втрати матері;
- 2-3 роки (ранній вік) – розвиток емоційних переживань, що передбачають наслідки небезпечної ситуації (або безпечної), формуються нічні страхи;
- 3-5 роки (молодший дошкільний вік) – переважають страхи болю, темряви, персонажів казок або мультфільмів, замкнутого простору. Найчастіше страхи з'являються внаслідок помилок виховання, непередбачених ситуацій, при позбавленні спілкування з однолітками. Страх самотності, що з'являється, провокує розвиток страху «бути ніким» при емоційному ігноруванні дитини батьками.

- 5-7 років (старший дошкільний вік) – зростає кількість страху у дітей обох статей. Переважають страхи тварин (тигрів, ведмедів), страшних снів, нападів, стихії та пожежі, війни, покарання батьків, глибини у воді, виду крові, медичних процедур, смерті (своїї та батьків). Відбувається накопичення позитивного та негативного досвіду поведінки в різних ситуаціях, формуються стійкі форми при переживанні страху. Формується новоутворення 7 років – узагальнення позитивних та негативних емоційних переживань 6-8 років. Страх відсутності матері проявляється уві сні конкретним страхом її смерті чи втрати.

- 7-10 років (молодший шкільний вік) – на момент вступу до школи кількість страхів зменшується. Страхи реальних ситуацій та об'єктів поступаються місцем страхам уявним. З реальних страхів переважають страхи висоти та води, страх за здоров'я рідних, страх тварин. З уявних страхів переважають страхи дорослих, небіжчиків, чорних кішок, персонажів фільмів-жахів, числа 13 та ін. Типовими стають страхи передбачень та забобонів, страх стихій. Із групи шкільних страхів переважають: відповіді біля дошки, зробити помилку тощо. До 8 років – переважаючим стає страх «бути ніким». [6].

На початку шкільного віку соціальні страхи, що розвиваються, в основному пов'язані з дорослими, ближче до підліткового періоду з'являється група страхів, пов'язаних з ровесниками. Виникнення соціальних страхів у молодшому шкільному віці може бути пов'язане з оволодінням новою для дитини соціальною роллю, з появою нових прав та обов'язків, з формуванням внутрішньої позиції школяра. Найбільш значні відмінності проявляються в соціально-опосередкованих страхах: висоти і глибини, транспорту, відкритого простору та ін. Серед дитячих страхів переважну роль грає сімейний чинник. Виникнення та зміцнення страхів у поведінці дитини означає, що у стилі виховання та у спілкуванні з батьками допущені помилки.

Різноманітність видів, факторів страхів ускладнюють пізнавальний та емоційний розвиток дитини, змінюють поведінку, обмежують можливості соціальної адаптації та самореалізації. Відповідно, вивчення психологічних особливостей страхів у дітей є необхідним етапом для розвитку уявлень про цю емоцію. Найбільш близьким нам є підхід Л. С. Виготського, за яким під час розвитку відбувається диференціація тривоги. Справді, логічно припускати, що з часом дитині потрібні дедалі більш диференційовані реакції на навколишній світ, у тому числі й для того, щоб реагувати на навколишнє середовище, що дедалі більше ускладнюється [1].

Діти, що перебувають в умовах військового конфлікту, виявляються заручниками складної ситуації. Будучи найбільш незахищеною верствою населення, вони найгостріше реагують на процеси адаптації, опинившись у складній ситуації. Ця ситуація змушує школяра адаптуватися до неї, проте при цьому можуть відбуватися порушення у розвитку однієї з основних сфер для цього віку, а саме емоційної сфери. Погіршення психоемоційного стану

дитини відбувається в результаті постійного переживання нею емоцій негативної модальності (страх, сум, гнів і т.д.). Однак слід пам'ятати, що не тільки військова екстремальна ситуація впливає на виникнення психогенних порушень у дитини, але і індивідуально-психологічні особливості особистості школяра також здатні впливати на емоційні реакції і стани, що виявляються. Порушуючи нормальне життя дитини, психічна травма, яку дитина відчуває, виявляється для неї складною травматичною подією.

Дитина молодшого шкільного віку через свої вікові характеристики ще не здатна проводити самостійну психологічну переробку негативного впливу військової ситуації. Це пов'язано з тим, що у цьому віці психіка дитини, будучи незрілою, ще не здатна протистояти негативним чинникам зовнішнього впливу. Тому ми можемо говорити, що дитина є не захищеною від несприятливого впливу екстремальної військової ситуації. Незаперечний той факт, що ситуація військового конфлікту є стресовою подією для дітей та викликає постійний комплекс негативних емоцій. Перебуваючи в таких умовах, діти починають відчувати три взаємопов'язані компоненти: загрозу; оцінювання та емоційне переживання цієї загрози; фізіологічні та соматичні наслідки цих переживань [6].

Тривале емоційне переживання здатне прийняти стабільний стан і навіть тоді, коли ситуація нормалізується, емоційна перенапруга не слабшає, а продовжує негативно впливати на організм, тим самим порушуючи діяльність внутрішніх органів та систем. Можливі появи змін у нормальному функціонуванні серцево-судинної системи, шлунково-кишкового тракту, імунної системи і т. д. [7].

Коли дитина бачить, як в результаті військових дій руйнуються дома, гинуть люди, вона сама знаходилася на межі смерті, тривале відчуття сильних акустичних ефектів (вибух снарядів, гул техніки, крик людей), вимушене знаходження в мінімальних умовах для існування (підвалах), все, що сталося з дитиною не залишається безслідним для його психологічного здоров'я. Найбільш сильними факторами, що впливають на психіку дитини, є: важкі форми фізичного насильства, що відбувалися на очах у дитини; шум снарядів, що вибухають; напруга від принизливого поведіння в сім'ї та школі.

Вченими позначається, що пряме перебування біля військового конфлікту сприяє тому, що у дітей спостерігаються гостро виражені ознаки ПТСР. Вони переживають серйозні складнощі у процесі адаптації до нових умов життя. Екстремальні ситуації, що виникають за умов військового конфлікту, викликають в дітей травматичні стресові порушення, оскільки діти постійно відчувають загрозу для свого життя, життя батьків, братів, сестер, бабусь, дідусів. Перевантажуючи психологічні, фізіологічні, адаптаційні можливості дитини, стрес стає травматичним, тобто викликає психологічну тривогу. Через стан постійної напруги, що викликається військовими діями, дитина перестає бачити життєву перспективу, тому що вона не знає, що її

чекає за хвилину, годину, день, втрачається інтерес до раніше привабливої діяльності.

Переживаючи посттравматичний стрес, діти схильні до прояву таких реакцій, як: дезорганізована поведінка; поява гри, в якій можна помітити прояв особливостей травми; виникнення нічних кошмарів; поява поведінки, що повторюється. Серед найбільш поширених симптомів у дітей з психологічною травмою, отриманою внаслідок катастрофи або нещасного випадку, виділяють наступні: складність сепарації; порушення сну; порушення комунікації з однолітками; поява нав'язливих думок, настороженості та підозрілості; поява страхів; підвищення рівня тривожності, можливе виникнення паніки; поява почуття провини.

Найбільш поширеними є страхи, пов'язані із соціокультурною ситуацією. Цей факт свідчить, що у дітей викликають занепокоєння чинники, пов'язані з соціальними, економічними, національно-культурними особливостями. Страх у дітей може проявлятися не тільки в гострий період, тобто, в екстремальний момент, але й у віддалені періоди (до п'яти років), змінюючи свою інтенсивність, вектор і об'єктивну спрямованість. Спочатку після травми, коли проходить шок, емоційне переживання страху залишається «закритим». Це проявляється в тому, що дітям складно проявити емоцію страху повною мірою, тобто, при розмові з батьками та фахівцями на тему страху діти кажуть, що їм нічого не страшно. Багато дослідників трактують цей феномен як страх страху [7]. Рівень психоемоційної напруги дитини підвищується, якщо батьки демонструють розгубленість, пригніченість, нестримність емоційних реакцій. Це явище закономірно, оскільки вперше дитина починає пізнавати емоції у ній. Саме завдяки батькам дитина починає дізнаватися, які емоції їй відчувати щодо себе та яку реакцію реагування демонструвати на ту чи іншу емоцію. Саме батьки є тими людьми, які можуть зменшити силу психічного стресу у дитини, або, навпаки, збільшити. Будучи підтримкою для дитини, батьки дають їй почуття впевненості та спокою. Однак навіть незначний стресовий стан у батьків негативно діє на школяра, провокуючи у нього виникнення складних емоційних станів. Паніка, страх з боку батьків на події, що відбуваються, є такими моделями емоційної поведінки, які з легкістю переймаються дітьми [6].

Актуальними страхами сучасності для молодших школярів являються: танатофобія (страх смерті); нозофобія (страхи захворюти); шкільні страхи; страхи пов'язані з невиконанням соціальних норм (голосно вимовити слово, вчинити щось непристойне); ерейтофобія (страх почервоніти в присутності людей, страх публічних виступів); страхи «небезпечних» людей; сексуальні страхи; страхи темряви; страхи фізичного насилля; страх втрати близьких; страхи завдати шкоди собі чи близьким; страх перед невідомим; страх висоти та глибини; страх перед шкільними ситуаціями; страх перед медичними процедурами; «магічні» страхи (страх перед привидами, чудовиськами, уявними істотами та казковими персонажами).

Чинники дитячих страхів можна розділити на такі групи: біологічні чинники; вікові особливості; стиль виховання; травмуючі події; наявність страхів та тривожності у батьків; події війни; середовище однолітків; медіа простір [7, 8].

У своїй науковій праці О. М. Скляренко, зазначає, що основними психологічними детермінантами шкільних страхів є індивідуально-особистісні особливості (тривожність молодших школярів; неадекватна занижена самооцінка, яка є проявом, перш за все, негативного уявлення учня про себе у цілому), вплив значущих дорослих (які часто бувають «відсутні»), вплив особливостей форм навчання і виховання (офлайн/онлайн) [8]. В умовах воєнного стану поширеним є страх розлуки. Деякі діти можуть сильно боятися розлучатися зі своїми батьками (навіть відпускати їх у іншу кімнату). Батьки, які добре знають своїх дітей, зможуть усвідомити різницю до і після травми та помітити зміни у поведінці дитини. Серед психологічних розладів у дітей-біженців наявні специфічні страхи; страх залишитися на самоті; страх захворіти і не отримати медичну допомогу, страх залишити укриття, страх померти від голоду, відчуття незахищеності при переміщенні між населеними пунктами; повторне переживання аспектів травми: кошмари; візуальні образи; почуття страху і безпорадності. У дітей молодшого шкільного віку (6-11 років) можуть спостерігатися агресивна поведінка, у тому числі бійки та вербальна лайка; соціальна ізоляція, відмова від спілкування; розвиток ірраціональних страхів; втрата інтересу до діяльності; зниження шкільної успішності, уникання шкільної та позакласної активності; ірраціональне почуття провини; скарги на неіснуючі проблеми зі здоров'ям [9, 10]. Таким чином, молодший шкільний період є найважливішим періодом розвитку дитини, визначаючи не лише готовність до шкільного навчання, а й подальші психолого-поведінкові особливості.

Багато страхів у молодшому шкільному віці є розвитком ранніх попередніх страхів і тривоги. Тому чим раніше починається робота з подолання та попередження страхів, тим більша ймовірність їх відсутності у підлітковому віці. Якщо психологічна, батьківська та медична допомога буде надана у молодшому шкільному віці, можна розраховувати на ефект попередження розвитку психастеничних характеристик характеру та неврозу. Тому, враховуючи все вище сказане, необхідно виділити такі основні параметри у роботі з дитячими страхами:

1) Щоб суттєво знизити тривожність дитини перед вступом до школи необхідно педагогам та батькам забезпечити реальний успіх дитини, у якійсь діяльності. Необхідний щадний режим у тій галузі, де успіхи невеликі.

2) Педагогам та батькам, які вирішили допомогти дітям позбутися страху, можна використовувати програму корекційної роботи, корекційні ігри та завдання, які повинні підбиратися на основі проведених діагностичних методик.

3) Для того щоб впливати на дитину і допомогти їй позбутися страхів, викладачам необхідно також знати, що таке страх, яку функцію він виконує, як виникає і розвивається, чого найбільше бояться школярі і чому, як попередити страхи у школярів і що робити, якщо вони вже є.

Таким чином, щоб корекція страхів у молодших школярів була ефективною, потрібно дотримуватися умов її проведення. Завжди потрібно враховувати особливості категорії школярів, виходити з їхньої індивідуальності, враховувати обстановку в мікросередовищі дитини тощо.

Висновки. В роботі здійснено психологічний аналіз концептуальних підходів до вивчення проблеми страхів особистості. Почуття страху визначається результатами особистого досвіду дитини, які у формі умовного рефлексу певний подразник, який отримав негативне підкріплення. Страхи школяра є освітою, що виникає внаслідок того, що дитина починає об'єктивувати і особливим чином ставитися до елементів довкілля, які можуть привести його до «катастрофічного стану». У шкільному віці є безліч різновидів страхів, кожен із яких має негативний (чи попереджувальне позитивне) вплив на розвиток психоемоційної і пізнавальної сфери дитини. Страхи присутні у період життя дитини, але якісний їх зміст помітно відрізняється у різні вікові періоди. Розглянуто психологічні особливості страхів дітей молодшого шкільного віку. У період шкільного дитинства основними страхами є страхи замкнутого простору, темряви, самотності, смерті. До 7 років формуються стійкі форми поведінки під час переживання страху. Період шкільного дитинства стає часом фактичного складання особистості дитини, проявляється якісними змінами, появою нових процесів у психіці та нових механізмів. Діти, що перебувають в умовах військового конфлікту, виявляються заручниками складної ситуації. Будучи найбільш незахищеною верствою населення, вони найгостріше реагують на процеси адаптації, опинившись у складній ситуації. Ця ситуація змушує школяра адаптуватися до неї, проте при цьому можуть відбуватися порушення у розвитку однієї з основних сфер для цього віку, а саме емоційної сфери. Коли дитина бачить, як в результаті військових дій руйнуються дома, гинуть люди, вона сама знаходилася на межі смерті, тривале відчуття сильних акустичних ефектів (вибух снарядів, гул техніки, крик людей), вимушене знаходження в мінімальних умовах для існування (підвалах), все, що сталося з дитиною не залишається безслідним для його психологічного здоров'я. Багато страхів у молодшому шкільному віці є розвитком ранніх попередніх страхів і тривог. Тому чим раніше починається робота з подолання та попередження страхів, тим більша ймовірність їх відсутності у підлітковому віці. Якщо психологічна, батьківська та медична допомога буде надана у молодшому шкільному віці, можна розраховувати на ефект попередження розвитку психастенічних характеристик характеру та неврозу.

Література:

1. Мовчан М. М. Феномен страху в сучасному світі. *Філософські обрії. Науково-теоретичний журнал Інституту філософії імені Г. С. Сковороди НАН України та Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка*. 2012. №28. С. 94-102.
2. Максименко С.Д. Генетична психологія навчання людини: монографія. / С.Д.Максименко. – Київ: Видавничий дім «Слово», 2017. – 206 с.
3. Blair R. J. R. (2013). Neurobiological basis of psychopathy. *British Journal of Psychiatry*. Vol. 182. P. 5–7.
4. Орбан-Лембрик Л. Е. Соціальна психологія. / Л.Е.Орбан-Лембрик. – Київ: Академвидав, 2015. – 130 с.
5. Бабенко О. О., Таран М. І. Теоретичний аналіз вивчення страху як психологічної проблеми у формуванні самооцінки підлітків. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2016. № 2. Т.2. С.12-15.
6. Вавилова А. С. Психологічні особливості страхів у молодших школярів. *Теорія і практика сучасної психології*. 2020. № 1. Т.1. С.140-144.
7. Katolyk H., Fornella Z., Binnebezel J. (2015). Percepcja lęku przedśmiercią w kontekście tanatopedagogicznej relacyjnej terapii zastępczej — badania grupy realizowanych naterenie Ukrainy. *Humanizm i medycyna*. Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Medycznego w Poznaniu. P. 108–155.
8. Скаковська А. В. Особливості екзистенційних страхів у дітей з онкогематологічними захворюваннями. / А.В.Скаковська // *Екзистенція страху життя і смерті в сучасних реаліях: мультимодальні та мультикультуральні аспекти (теоретичний та психотерапевтичний досвід); за заг. ред. д.пс.н., проф. Г.В.Католик*. – Львів: «Місіонер», 2022. – С. 352.
9. Гуд Г. О. Особливості розвитку негативних переживань у молодшому шкільному віці. *Psychological Journal*. 2019. Vol.5. Is.4. P. 38-52.
10. Діти і війна: монографія. / В. Злишков, С. Лукомська, Н. Євдокимова, С. Ліпінська - Київ-Ніжин: Видавець ПП Лисенко М.М., 2023. – 221 с.

References:

1. Movchan, M. M. (2012). Fenomen strakhu v suchasnomu sviti [The phenomenon of fear in the modern world]. *Filosofski obrii. Naukovoteoretychnyi zhurnal Instytutu filosofii imeni H. S. Skovorody NAN Ukrainy ta Poltavskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni V.H. Khorolenka - Philosophical horizons. Scientific and theoretical journal of the Institute of Philosophy named after H.S. Skovoroda of the National Academy of Sciences of Ukraine and Poltava National Pedagogical University named after V.G. Queen*, 28, 94-102. [in Ukrainian].
2. Maksymenko, S. D. (2017). *Henetychna psykhohohiia navchannia liudyny [Genetic psychology of human learning]*. Kyiv: Vydavnychiy dim «Slovo». [in Ukrainian].
3. Blair, R. J. R. (2013). Neurobiological basis of psychopathy. *British Journal of Psychiatry*, 182, 5-7. [in English].
4. Orban-Lembrik, L. E. (2015). *Sotsialna psykhohohiia [Social psychology]*. Kyiv: Akademvydav. [in Ukrainian].
5. Babenko, O. O., Taran, M. I. (2016). Teoretychnyi analiz vyvchennia strakhu yak psykhohohichnoi problemy u formuvanni samoosinky pidlitkiv [Theoretical analysis of the study of fear as a psychological problem in the formation of self-esteem of adolescents]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu - Scientific Bulletin of Kherson State University*, 2.Is.2, 12-15. [in Ukrainian].
6. Vavilova, A. S. (2020). Psykhohohichni osoblyvosti strakhiv u molodshykh shkolyariv [Psychological features of fears in younger schoolchildren]. *Teoriia i praktyka suchasnoi psykhohohii - Theory and practice of modern psychology*, 1.Is.1, 140-144. [in Ukrainian].

7. Katolyk, H., Fornella, Z., Binnebezel, J. (2015). Percepcja lęku przedśmiercią w kontekście tanatopedagogicznej relacyjnej terapii zastępczej — badania grupy realizowanych naterenie Ukrainy. *Humanizm i medycyna*. Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Medycznego w Poznaniu. 108–155. [in English].

8. Skakovska, A. V. (2022). Osoblyvosti ekzystentsiynykh strakhiv u ditei z onkohematohichnymy zakhvoriuvanniamy [Peculiarities of existential fears in children with oncohematological diseases]. *Ekzystentsiia strakhu zhyttia i smerti v suchasnykh realiziakh: multimodalni ta multykul'tural'ni aspekty (teoretychni ta psykhoterapevtychni dosvid) - The existence of the fear of life and death in modern realities: multimodal and multicultural aspects (theoretical and psychotherapeutic experience)*. H. V. Katolyk (Ed.). Lviv: «Misiioner» [in Ukrainian].

9. Hud, H. O. (2019). *Osoblyvosti rozvytku nehatyvnykh peryzhyvansh u molodshomu shkylnomu vitsi [Peculiarities of the development of negative experiences in primary school age]*. *Psychological Journal*, 5.Is.4, 38-52. [in Ukrainian].

10. Zlyvko, V., Lukomska, S., Yevdokymova, N., Lipinska, S. (2023). *Dity i viina [Children and war]*. Kyiv-Nizhyn: Vydavets PP Lysenko M. M. [in Ukrainian].

УДК 159.923

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11\(39\)-1903-1915](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11(39)-1903-1915)

Хараджи Марина Вікторівна кандидат психологічних наук, доцент кафедри практичної психології, Університет Григорія Сковороди в Переяславі, вул. Сухомлинського, 30, м. Переяслав, 08400, тел.: (093) 981-43-46, <https://orcid.org/0000-0003-04547620>

Постернак Олена Анатоліївна здобувачка другого курсу другого (магістерського) рівня вищої освіти спеціальності «Практична психологія», група ПП-22пм, кафедри практичної психології, Університет Григорія Сковороди в Переяславі, вул. Сухомлинського, 30, м. Переяслав, 08400.

ПОДОЛАННЯ ДЕСТРУКЦІЙ ПСИХОЛОГІЧНОГО БЛАГОПОЛУЧЧЯ ЖІНОК-БІЖЕНОК ЗАСОБАМИ ТРЕНІНГОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ

Анотація. Психологічне благополуччя є вирішальним аспектом загального здоров'я та щастя людини. Поняття психологічного благополуччя є багатогранним і охоплює різні аспекти психічного та емоційного здоров'я людини, включаючи позитивні стосунки, особистий ріст і розвиток, позитивну самооцінку та відчуття контролю над своїм життям. Компоненти психологічного благополуччя включають задоволеність життям, позитивні емоції, низький рівень негативних емоцій, автономію, позитивні стосунки, мету життя та особистісний ріст. Підтримання високого рівня психологічного благополуччя має важливе значення для ведення повноцінного життя та сприяння загальному здоров'ю та щастю. Жінки-біженки з України мають підвищену вразливість до наслідків війни для психічного здоров'я та відчувають підвищений стрес. Крім турботи про своїх близьких в Україні та матеріальних труднощів, жінкам доводиться адаптуватися до умов перебування за кордоном, з невизначеним терміном повернення в Україну в поєднанні з необхідністю адаптації до умов країни їхнього перебування.

В статті розроблено психологічну тренінгову програму щодо подолання деструкцій психологічного благополуччя жінок-біженок, спрямований на формування психологічної стійкості, навчання копінг-стратегіям та способам саморегуляції. Визначено, що для подолання деструкцій психологічного благополуччя жінок-біженок слід враховувати такі параметри: загальна мета психологічного супроводу; форма роботи; послідовність етапів; зміна структури благополуччя; стимульний матеріал; загальна логіка особистісних змін. Будь-яка форма роботи має бути спрямована насамперед на позитивну підтримку та реабілітацію. Здійснення цього принципу можливе за допомогою

активізації внутрішніх ресурсів особистості, підвищення самооцінки та впевненості в собі, навчання ефективним способам психологічної самопомоги, формування активної життєвої позиції та подолання тенденцій утримування інфантилізму, активізації конструктивної спільної взаємодії та взаємодопомоги.

Ключові слова: тренінгові технології, психологічний тренінг, психологічне благополуччя, жінки-біженки, тренінгова психологічна програма.

Kharadzhy Marina Viktorivna Candidate of Psychological Sciences Associate Professor of Department of Practical Psychology, Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav, Sukhomlinskoho St., 30, Pereiaslav, 08400, tel.: (093) 981-43-46, <https://orcid.org/0000-0003-0454-7620>.

Posternak Olena Anatolyivna Second-year of the second (master's) level of higher education in the specialty «Practical Psychology», group PP-22pm, Department of Practical Psychology, Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav, Sukhomlinskoho St., 30, Pereiaslav, 08400.

OVERCOMING DESTRUCTIONS OF PSYCHOLOGICAL WELL-BEING OF REFUGEE WOMEN USING TRAINING TECHNOLOGIES

Abstract. Psychological well-being is a crucial aspect of a person's overall health and happiness. The concept of psychological well-being is multifaceted and encompasses various aspects of a person's mental and emotional health, including positive relationships, personal growth and development, positive self-esteem, and a sense of control over one's life. Components of psychological well-being include life satisfaction, positive emotions, low levels of negative emotions, autonomy, positive relationships, purpose in life, and personal growth. Maintaining a high level of psychological well-being is essential to leading a fulfilling life and promoting overall health and happiness. Refugee women from Ukraine are more vulnerable to the mental health effects of war and experience increased stress. In addition to caring for their loved ones in Ukraine and financial difficulties, women have to adapt to the conditions of their stay abroad, with an uncertain return to Ukraine, combined with the need to adapt to the conditions of their country of residence.

The article develops a psychological training program for overcoming the destruction of the psychological well-being of refugee women, aimed at forming psychological stability, teaching coping strategies and methods of self-regulation. It was determined that in order to overcome the destruction of the psychological well-being of refugee women, the following parameters should be taken into account: the general goal of psychological support; form of work; sequence of stages; change in the welfare structure; stimulus material; general logic of personal changes. Any form of work should be primarily aimed at positive support and rehabilitation. The

implementation of this principle is possible by activating the internal resources of the individual, increasing self-esteem and self-confidence, learning effective methods of psychological self-help, forming an active life position and overcoming tendencies to maintain infantilism, activating constructive joint interaction and mutual support.

Keywords: training technologies, psychological training, psychological well-being, refugee women, training psychological program.

Постановка проблеми. Охорона психологічного благополуччя є важливим фактором досягнення високих результатів в житті. Сучасне соціальне середовище часто висуває завищені вимоги щодо можливостей протистояти ситуаціям, що загрожують суб'єктивному благополуччю. Конструкт «психологічне благополуччя особистості» предмет багатьох психологічних досліджень. З погляду прийнятого у гуманістичній психології евдемоністичного підходу, психологічне благополуччя індивіда тісно пов'язані з позитивністю його психологічного функціонування, з особистісним зростанням, з переживанням повноти буття. Гедоністичний підхід обмежує психологічне благополуччя відчуттям задоволеності – незадоволеності життям. І той, і інший підхід постулюють взаємозв'язок психологічного благополуччя самовідносинами, самооцінкою особистості, мотиваційно-потребною та ціннісно-сміисловою сферою особистості. Незважаючи на те, що війна є руйнівною подією, вона дає можливість дослідити складність людської поведінки та адаптації. Адаптація відбувається в контексті регіону, наприклад, у способі ведення війни, можливостях і готовності приймаючої країни прийняти біженців. Європейські країни прийняли велику кількість українських біженців. Проте становище біженців, а особливо жінок, є важким.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зокрема до проблеми психологічного благополуччя звертаються М.Аргайл, А.Мілтс, М.Селігман, С.Франкл та багато інших науковців. Проблемою психологічних станів та адаптації мігрантів займалися вітчизняні та закордонні дослідники, такі як: О.Є.Блінова, І.М.Леонова, М.М.Слюсаревський, Н.А.Шульга, Я.І.Юрків, С.Арройо, Д.Беррі, І.Коен, М.Тодаро, О.Марциняк-Дорош та інші. Увага світової науки до проблеми соціально-психологічної адаптації мігрантів історично пов'язувалась з дослідженнями міжкультурної адаптації (J.W.Berry, A.Ahsan Ullah, S.M.Breugelmans, Y.M.J. van Osch), акультурації (W.Y.Chan, M.H.Herskovits, R.Linton, K.Oberg, C.D.Simon, N.Tran, R.Redfield), економіко-психологічної адаптації (O.M.Baumann, A.I.Canals, K.Chau, N.Chau, B.Kabuth), трансформації етнічної та соціальної ідентичності мігрантів у нових культурних та соціально-політичних контекстах, соціально-психологічних проблем формування етнічних діаспор (J.Clifford, C.Diehl, L.Komito, J.C.Ong, R.Schnell). Однак психологічне благополуччя жінок-біженок з України залишається недостатньо дослідженим. Окрім поточної потреби адаптуватися до умов

країн, жінок переслідує власне минуле та уявлення про майбутнє. Адаптація українських жінок, їхнє психологічне благополуччя та сприйняття їх європейським суспільством має вирішальне значення для майбутнього прийняття чи неприйняття біженців. Крім того, наше дослідження сприяє розумінню взаємодії між кількома ситуаційними та психологічними елементами, які можуть збільшити ризик посттравматичного стресового розладу та дезадаптивної поведінки жінок-біженок. Саме тому дослідження чинників психологічного благополуччя жінок-біженок з України залишається актуальним і перспективним.

Метою статті є висвітлення результатів розробки тренінгової психологічної програми для подолання деструкцій психологічного благополуччя жінок-біженок з України.

Виклад основного матеріалу. Психологічне благополуччя є вирішальним аспектом загального здоров'я та щастя людини. Це стосується суб'єктивного досвіду позитивних психологічних станів, таких як щастя, задоволеність життям і відчуття мети. Поняття психологічного благополуччя є багатограним і охоплює різні аспекти психічного та емоційного здоров'я людини, включаючи позитивні стосунки, особистий ріст і розвиток, позитивну самооцінку та відчуття контролю над своїм життям. Компоненти психологічного благополуччя включають задоволеність життям, позитивні емоції, низький рівень негативних емоцій, автономію, позитивні стосунки, мету життя та особистісний ріст. Ці компоненти взаємозалежні та можуть впливати один на одного, що призводить до покращення загального самопочуття. Підтримання високого рівня психологічного благополуччя має важливе значення для ведення повноцінного життя та сприяння загальному здоров'ю та щастю. Люди, які мають високий рівень психологічного благополуччя, більш схильні відчувати позитивні емоції, брати участь у значущій діяльності та підтримувати задовільні стосунки [1].

Хоча дослідження показали, що жінки та чоловіки схожі за більшістю психологічних рис, більшість вважають, що вони істотно відрізняються і повинні виконувати різні ролі. Звичайні теорії, які розглядають відмінності в гендерних ролях, стверджують, що ці відмінності є нормальними та здоровими, оскільки вони віддзеркалюють прийняті стандарти соціальної пристойності для кожної статі. Однак після більш ніж трьох десятиліть досліджень переваги та недоліки гендерного типування все ще залишаються незрозумілими. Здається, суворе дотримання чоловічих і жіночих ролей може звузити діапазон потенційної поведінки та вибору жінок і чоловіків, що саме по собі обмежить розвиток тих особистих характеристик, які не відповідають соціальним очікуванням щодо гендерної належності [2]. Дослідження відмінностей між жінками та чоловіками щодо добробуту не дали послідовних результатів. Хоча в літературі показано відмінності між жінками та чоловіками в деяких аспектах психологічного благополуччя, такі відмінності

зазвичай варіюються залежно від інших факторів, таких як вік, культура чи роль, яку вони виконують. Однією з відмінностей між жінками та чоловіками, яку постійно виявляли, є вищий бал жінок у позитивних стосунках з іншими. Також було виявлено, що в різних культурах жінки мали нижчі показники самосприйняття та незалежності, ніж чоловіки [3].

У суспільстві міграційні процеси проходять інакше, ніж десятиліття тому. Змінилися напрямки, інтенсивність, чисельність. Але є фактори, що об'єднують, у різних куточках світу: це соціально-економічні причини, політичні та інші [4]. Україна створює власні плани щодо стратегічного розвитку у всіх напрямках, що пов'язано з міграційною політикою. У зв'язку з цим вкрай важливо адаптувати та інтегрувати мігрантів, що прибули в соціально-психологічному плані. Основним поняттям є міграція населення — це переміщення людей з одного місця (держави, країни, регіону) до іншого. Часто міграційна реформа ускладнюється у зв'язку з історичними передумовами соціальних протиріч та домислів. Згідно з аналізом наукових публікацій, поняття «адаптація» по відношенню до мігрантів використовується зрідка. Його вживання поширене в психологічній літературі, присвяченій ВПО, і стає епізодичним, якщо розглядати дослідження в межах інших наукових дисциплін [5]. З точки зору ресурсного підходу, вимушене переміщення супроводжується втратою або зменшенням доступу до накопичених ресурсів: житла, іншого нерухомого та рухомого майна, комунальної інфраструктури, ринку праці, дружніх, сімейних та інших соціальних зв'язків тощо. Втрати можуть бути отримані як до і під час міграції, так і після, у новому соціокультурному середовищі. Ресурси, які лишилися в попередньому культурному середовищі мігранта, можуть застаріти або знецінитись. Адаптація мігрантів до нових умов багато в чому залежить від їх здатності повернути втрачені ресурси (наприклад, соціальну підтримку) та отримати нові, що є важливими для середовища, яке приймає мігрантів (зокрема, володіння місцевою мовою). Таким чином, адаптація ВПО – це процес, під час якого індивіди прагнуть задовольнити свої потреби, переслідують власні цілі та відповідають вимогам нового суспільства після переміщення [6]. Масова міграція населення всередині країни пов'язана з низкою особливих проблем, які виникають як у самих внутрішньо перемішених осіб, так і в суспільстві в цілому – відбувається абсолютне спрощення поведінки людини заради виживання, однак це породжує загальну невизначеність у суспільних відносинах. Відсутність реальних перспектив щодо відновлення у найближчій перспективі контролю держави над тимчасово окупованими територіями зумовлює необхідність вироблення адекватних адаптаційних стратегій [7].

Жінки мають підвищену вразливість до наслідків війни для психічного здоров'я. Біженці відчувають підвищений стрес. Наприклад, сама евакуація з постраждалих або обложених міст до інших частин України часто призводить до проблем із психічним здоров'ям. Біженцям допомагають як уряди

європейських країн, так і населення; однак стрес залишався і, у багатьох випадках, посилювався через продовження війни. Крім турботи про своїх близьких в Україні та матеріальних труднощів, їм довелося адаптуватися до умов перебування за кордоном, з невизначеним результатом повернення в Україну в поєднанні з необхідністю адаптації до умов країни їхнього перебування [8]. Психологічне благополуччя – це складна система сформованих особистісних якостей, що є одним із ресурсів особистості для адаптації до стресу в таких складних ситуаціях, як, наприклад, вимушена міграція, і одночасно – результатом цієї адаптації.

Існує низка концепцій та підходів закордонних та українських науковців дослідження чинників психологічного благополуччя жінок-біженок. Зокрема, К. Ріфф розробляє евдемоністичну концепцію, предметом якої є оптимальне функціонування особистості через сформованість таких компонентів психологічного благополуччя, як: наявність мети в житті, позитивні взаємини з іншими, особистісний ріст, управління оточенням, самоприйняття і автономія. Відповідно до цієї моделі розроблено інструментарій для проведення досліджень, який набув значного поширення за кордоном під назвою «Шкали психологічного благополуччя К. Ріфф». У нашій країні цей опитувальник уже адаптований українською мовою. До евдемоністичного підходу також належать теорії Дж.Рейблі, Л.З.Сердюк, Ю.М.Олександрова про доцільність розгляду компонентів благополуччя як бази для переживання задоволеності життям. Також в основі нашого дослідження лежить: гедоністична теорія Е.Дінера, у якій психологічне благополуччя особистості визначається через феномен задоволеності життям; концепція Н.В.Каргіної, у якій психологічне благополуччя розглядається як цілісне утворення, що включає повноцінне функціонування та задоволеність, обумовлені певними чинниками; підхід А.Коваленко, у якому психологічне благополуччя особистості складається з низки компонентів, зокрема задоволеності життям, що не є визначальною у його структурі. Важливими для нашого дослідження видаються також теоретичні та емпіричні дослідження чинників психологічного благополуччя особистості. Зокрема, Ю.Кашлюк систематизувала основні фактори психологічного благополуччя та виокремила групу об'єктивних (економічний, соціокультурний та біологічний) та суб'єктивних факторів (психологічний) [9]. Є.Кушмурук виокремила та дослідила соціальні чинники психологічного благополуччя, розглядаючи конструкт «соціальне благополуччя», що містить низку компонентів: соціальне прийняття, соціальну актуалізацію, узгодженість із суспільством, соціальний внесок та соціальну інтеграцію [10]. К.Грузинова вирізняла п'ять типів світогляду: «зневоднений», «ідеаліст», «безневинний», «самотній» і «загублений», для кожного з яких характерні свої особливості світоглядних переконань, цінностей, сенсу і цілей у житті, світосприйняття та адаптованості до зовнішнього світу. Вона емпірично довела взаємозв'язок типу світогляду з особливостями психологічного

благополуччя особистості [11]. Крім того, дослідники виокремлюють такі чинники психологічного благополуччя: фізичне здоров'я, екстраверсія, оптимістичний стиль атрибуції і емоційна стійкість; академічна та професійна успішність; досягнення; життєві обставини, зокрема рівень соціальної підтримки [12]. Також дослідниками виділено соціально-психологічні чинники психологічного благополуччя: безпека і комфортність домашнього середовища; атмосфера любові, що характеризується сімейними радіощами, близькістю і гармонією; відкритість і довірливість міжособистісних взаємин; батьківський контроль і включеність у життя дітей; відчуття значущості в сім'ї; сімейна підтримка взаємин з людьми і видів діяльності дітей за межами сім'ї.

Важливо констатувати, що серед безлічі досліджень об'єктивних та соціальних чинників психологічного благополуччя особистості дуже мало визначено внутрішньоособистісних його детермінантів, особливо тієї категорії респондентів, яким притаманна депривація базових потреб: у безпеці, самореалізації тощо. Ми вважаємо, що до них можна зарахувати українських мігрантів та біженців внаслідок війни в Україні. Вимушена міграція виступає найсильнішим чинником стресу. Це пов'язано з різкою зміною звичного життєвого укладу, що зумовлює високий рівень тривоги, зачіпає ідентичність, Я-концепцію, психічну організацію, систему цінностей, самооцінку. Дослідники також дослідили гендерний аспект у чинниках та особливостях переживання стресу мігрантами. Зокрема, для жінок важливим чинником стають гендерні стресори, зниження відчуття контролю над своїм життям, фінансові труднощі та труднощі побуту, а також рольове перенавантаження. Це призводить до великої кількості депресивних та посттравматичних стресових розладів у жінок-біженок. Чинником психологічного благополуччя, що є і ресурсом, і результатом адаптації у таких складних стресових ситуаціях виступає високий рівень толерантності до невизначеності, психологічної ресурсності та ефективні стратегії подолання, спрямовані на розв'язання проблемної ситуації та її емоційне відреагування [13].

Профілактика стресових станів жінок-біженок – це комплексне поняття. Головним її завданням є подолання стресового стану, який уже наявний унаслідок ситуації міграції, її причин, особливостей перебігу та акультураційного стресу жінок-біженок. У таких умовах завданням подібної програми є навчання технологій подолання майбутніх стресових станів, що можуть виникнути. Тому окремим модулем потрібно виокремити формування навичок медитації та релаксації, ефективного подолання проблемних ситуацій, а також розвиток психологічної ресурсності та резильєнтності, які завдяки подоланню інтолерантності до невизначеності зможуть сприяти більшому психологічному благополуччю українських жінок-біженок. Для реалізації цих завдань основним методом профілактики та корекції має бути соціально-психологічний тренінг і враховані принципи, правила, особливості групової тренінг-

гової роботи. Ми вважаємо психокорекційну програму релевантним завданням, що ставить перед дослідником необхідність вторинної профілактики стресових станів та розвиток психологічного благополуччя українських жінок-біженок. По-перше, соціальний складник соціально-психологічного тренінгу дасть можливість формувати комунікативні, рефлексивні, поведінкові навички та підвищувати рівень адаптивності учасників, а психологічний складник – опановувати методики психологічної саморегуляції, коректувати деструктивні когнітивні та поведінкові стратегії, розвивати психологічні якості, зокрема й ті, що належать до толерантності до невизначеності, ефективних стратегій подолання стресу та стресостійкості. По-друге, у процесі тренінгу в учасників формуються індивідуально-специфічні прийоми та способи комунікації і прийняття рішень, які ґрунтуються на їхніх індивідуальних особливостях. По-третє, у процесі тренінгу відбувається активний взаємообмін досвідом учасників, що розширює їхній індивідуальний поведінковий репертуар та поле розв'язання проблем. Також власне емоційна залученість учасників у ситуації тренінгу дозволяє створити високу мотивацію до навчання, посилює закріплення знань, формування умінь та навичок.

Тому нами розроблено і запропоновано психологічну тренінгову програму щодо подолання деструкцій психологічного благополуччя жінок-біженок, спрямовану на формування психологічної стійкості, навчання копінг-стратегіям та способам саморегуляції. Завданням програми є:

- розвиток якостей особистості, які сприяють успішній соціалізації та самореалізації в житті;
- розвиток здатності адекватно розуміти себе та інших;
- розвиток емпатії;
- навчання управлінню емоційним станом;
- розвиток емоційної грамотності;
- навчання зняття стресової напруги;
- навчання прийомам емоційного стримування.

Форма роботи: групова. Програма складається із 10 занять. Режим проведення – 2 заняття на тиждень, цикл розрахований на 5 тижнів. Час проведення – 50 хвилин. Оптимальна кількість учасників – 10-12 осіб.

Зміст психологічної тренінгової програми з подолання деструкцій психологічного благополуччя жінок-біженок

Заняття № 1

Мета: створення позитивного психологічного клімату, згуртування, розкріпачення учасників групи.

Вступна частина; Ритуал привітання; Вправа «Поліна-піца-Прага»; Розминка; Вправа «Самопрезентація»; Обговорення та прийняття групових правил; Вправа «Я – той, хто...»; Вправа «Я ніколи не...»; Вправа «Об'єднання»; Рефлексія заняття; Ритуал прощання; Вправа «Рукостискання».

Заняття № 2

Мета: Створення довірчої атмосфери групи, розвиток «емоційної обізнаності».

Ритуал привітання; Вправа «Привітання»; Вправа «Ім'я із прикметником»; Вправа «Що в тобі нового?»; Теоретична частина про емоційну обізнаність; Вправа «Фантом»; Вправа «Алфавіт почуттів»; Вправа «Мені сьогодні»; Рефлексія наприкінці заняття.

Заняття № 3

Мета: актуалізація досвіду та знань, що належать до емоційної сфери. Тренування вміння виражати свій емоційний стан.

Ритуал привітання; Вправа «Подарунок»; Розминка; Вправа «Колір мого стану»; Запитання для обговорення: «розуміння емоцій»; Теоретична частина про емоції та почуття; Вправа «Почуття по колу»; Вправа «Радість»; Вправа «Лють»; Рефлексія наприкінці заняття.

Заняття № 4

Мета: розвиток навичок вербального та невербального спілкування як засобу розуміння емоцій інших людей та засоби вираження своїх власних емоцій.

Ритуал привітання; Вправа «Інтонації»; Теоретична частина про способи взаємодії між людьми: вербальні і невербальні засоби спілкування; Домашнє завдання; Вправа «Лінії»; Вправа «Тінь»; Вправа «Передай почуття мімікою»; Вправа «Передай почуття, тільки голосом»; Вправа «Картки»; Рефлексія наприкінці заняття.

Заняття № 5

Мета: актуалізація досвіду та знань, що належать до емоційної сфери. Тренування вміння виражати свій емоційний стан.

Ритуал привітання; Вправа «Привітання на сьогоднішній день»; Обговорення домашнього завдання; Вправа «Скульптор»; Вправа «Живі руки»; Вправа «Іноземець»; Вправа «Розвідник»; Вправа «Самопохвала»; Рефлексія наприкінці заняття.

Заняття № 6

Мета: Розпізнавання свого емоційного стану та стану інших

Ритуал привітання; Вправа «Привітання»; Розминка; Вправа «Намалюй за хвилину»; Вправа «Молекули»; Вправа «Розминкова взаємодія»; Вправа «Зламаний телевізор»; Вправа «Зіпсований телефон»; Рефлексія заняття; Вправа «Мені сьогодні».

Заняття № 7

Мета: розвиток інтересу до самопізнання, саморефлексії як умов розвитку внутрішньоособистісного емоційного інтелекту.

Ритуал привітання; Вправа «Передати предмет новим способом»; Вправа «Дзеркало»; Вправа «Автопортрет»; Вправа «Я бачу»; Вправа «Яким я бачу себе/яким мене бачать інші»; Рефлексія заняття.

Заняття № 7

Мета: розвитку навичок співчуття, співпереживання

Ритуал привітання; Вправа «Привіт із далека»; Питання для обговорення. Якими якостями повинна мати людина, щоб з ними було приємно спілкуватися; Психорисунок «Намалюй за хвилину»; Теоретична частина. Що може казати колір про наш настрій; Вправа «Рахунок»; Теоретична частина. Що таке емпатія; Вправа «Малюнок на спині»; Вправа «Вгадування по руці»; Рефлексія наприкінці заняття: «Що ви заберете із собою?»; Ритуал прощання; Вправа «Оплески по колу».

Заняття № 8

Мета: розвитку навичок співчуття, співпереживання.

Ритуал привітання; Вправа «Привітання»; Розминка «Друкарська машинка»; Вправа «Малюнок по колу»; Вправа «Інтерв'ю»; Домашнє завдання; Рефлексія наприкінці заняття.

Заняття № 9

Мета: розвиток уміння керування своїми емоціями, контролю експресії.

Ритуал привітання; Вправа «Посмішка по колу»; Вправа «Постав бал емоції»; Вправа «Аукціон» (перевірка домашнього завдання); Теоретична частина. Способи впоратися з поганим настроєм; Вправа «Назви емоцію»; Вправа «Піктограма»; Побажання на завтрашній день; Домашнє завдання; Рефлексія наприкінці заняття.

Заняття № 10

Мета: розвитку навичок управління емоціями, контроль експресії, конструктивного вирішення конфліктів.

Ритуал привітання; Вправа «Побажання»; Вправа «Розтисніть кулак»; Теоретична частина. Навчання виходу із конфлікту; Вправа «Прощтовхування в автобусі»; Вправа «Мистецтво гідної відмови»; Вправа «Прокурори та адвокати»; Заклучна частина; Вправа «Дружній човен»; Обмін враженнями. Рефлексія.

Отже, для подолання деструкцій психологічного благополуччя жінок-біженок слід враховувати такі параметри: загальна мета психологічного супроводу; форма роботи; послідовність етапів; зміна структури благополуччя; стимульний матеріал; загальна логіка особистісних змін. Будь-яка форма роботи має бути спрямована насамперед на позитивну підтримку та реабілітацію. Здійснення цього принципу можливе за допомогою активізації внутрішніх ресурсів особистості, підвищення самооцінки та впевненості в собі, навчання ефективним способам психологічної самопомоги, формування активної життєвої позиції та подолання тенденцій утримування інфантилізму, активізації конструктивної спільної взаємодії та взаємопідтримки.

Висновки. Психологічне благополуччя означає повноцінне життя, яке приносить задоволення, а також розвиток і самореалізацію особистості. Нині визнано, що благополуччя, окрім багатомірності, має динамічний характер,

на нього впливають особистісні та культурні чинники, а ймовірність високого благополуччя зростає з підвищенням освіти та статусу роботи. Жінки частіше мають інтерналізовані розлади, такі як депресія і психологічний дистрес. Вони відчувають позитивні та негативні емоції з більшою частотою та інтенсивністю, ніж чоловіки. Зокрема у жінок вищий бал у позитивних стосунках з іншими. Також було виявлено, що в різних культурах жінки мають нижчі показники самосприйняття та незалежності, ніж чоловіки. Жінки-біженки з України мають підвищену вразливість до наслідків війни для психічного здоров'я та відчувають підвищений стрес. Крім турботи про своїх близьких в Україні та матеріальних труднощів, жінкам доводиться адаптуватися до умов перебування за кордоном, з невизначеним терміном повернення в Україну в поєднанні з необхідністю адаптації до умов країни їхнього перебування.

Нами розроблено психологічну тренінгову програму щодо подолання деструкцій психологічного благополуччя жінок-біженок, спрямований на формування психологічної стійкості, навчання копінг-стратегіям та способам саморегуляції. Завданням програми було: розвиток якостей особистості, які сприяють успішній соціалізації та самореалізації в житті; розвиток здатності адекватно розуміти себе та інших; розвиток емпатії; навчання управлінню емоційним станом; розвиток емоційної грамотності; навчання зняття стресової напруги; навчання прийомам емоційного стримування. Визначено, що для подолання деструкцій психологічного благополуччя жінок-біженок слід враховувати такі параметри: загальна мета психологічного супроводу; форма роботи; послідовність етапів; зміна структури благополуччя; стимульний матеріал; загальна логіка особистісних змін. У роботі слід застосовувати різні форми психологічної допомоги – індивідуальна, сімейна, групова. Будь-яка форма роботи має бути спрямована насамперед на позитивну підтримку та реабілітацію. Здійснення цього принципу можливе за допомогою активізації внутрішніх ресурсів особистості, підвищення самооцінки та впевненості в собі, навчання ефективним способам психологічної самопомоги, формування активної життєвої позиції та подолання тенденцій утримування інфантилізму, активізації конструктивної спільної взаємодії та взаємопідтримки.

Література:

1. Dhanabhakya M., Sarath M. (2023). Psychological Wellbeing: A systematic Literature Review. *International Journal of Advanced Research. Science Communication and Technology*. P. 603-607.
2. Martin C.L., Cook R.D., Andrews N.C.Z. (2017). Reviving androgyny: A modern day perspective on flexibility of gender identity and behaviour. *Sex Roles*. Vol. 76. P. 592–603.
3. Li R., Kao C., Wu Y. (2015). Gender differences in psychological well-being: Tests of factorial invariance. *Qual. Life Res*. Vol. 24. P. 2577–2581.
4. Хом'як А. Інтеграція мігрантів у європейські суспільства: інтеграційна політика та громадська думка мігрантів. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. 2019. № 3 (43). С. 139-146.

5. Путінцев А.В., Пащенко Ю.Є. Адаптація внутрішньо переміщених осіб в регіонах України: сутність, поняття, підходи. *Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики*. 2018. № 9. С 110-121.
6. Ryan D. (2018). Theoretical Perspectives on Post-Migration Adaptation and Psychological Well-Being among Refugees: Towards a Resource-Based Model. *Journal of Refugee Studies*. Vol. 21 (1). P. 1-18.
7. World Health Organization. Regional Office for Europe. War in Ukraine: Situation report from WHO country office in Ukraine. 2023. Issue No. 55. URL: <https://apps.who.int/iris/handle/10665/370174>
8. Uhlíř J., Škarková Stojanová L. (2022) Traumatization of Ukrainian children. *Pediatric pro praxi*. Vol. 23(3). P. 172–174.
9. Кашлюк Ю. І. Основні чинники, які впливають на психологічне благополуччя особистості. *Проблеми сучасної психології*. 2016. № 34. С. 170–186.
10. Кушмурук Є. С. Вивчення соціальних чинників психологічного благополуччя особистості юнацького віку. *Теорія і практика сучасної психології*. 2019. № 4(2). С. 36–39.
11. Грузинова К. М. Психологічне благополуччя осіб з різним типом світогляду. *Габітус*. 2023. № 45. С. 128–134.
12. Сердюк Л. З. Структура та функція психологічного благополуччя особистості. *Актуальні проблеми психології. Психофізіологія. Психологія праці. Експериментальна психологія*. 2017. № 5(17). С. 124–133.
13. Юрчинська Г., Масельська Л. Чинники психологічного благополуччя українських жінок-вимушених мігранток. *Психологія*. 2024. № 1 (19). С. 73-77.

References:

1. Dhanabhakya M., Sarath M. (2023). Psychological Wellbeing: A systematic Literature Review. *International Journal of Advanced Research. Science Communication and Technology*, 603-607. [in English]
2. Martin C.L., Cook R.D., Andrews N.C.Z. (2017). Reviving androgyny: A modern day perspective on flexibility of gender identity and behaviour. *Sex Roles*, 76, 592–603. [in English]
3. Li R., Kao C., Wu Y. (2015). Gender differences in psychological well-being: Tests of factorial invariance. *Qual. Life Res*, 24, 2577–2581. [in English]
4. Khom'yak, A. (2019) Intehratsiia mihrantiv u yevropeiski suspilstva: intehratsiina polityka ta hromadska dumka mihrantiv [Integration of migrants into European societies: integration policy and public opinion of migrants]. *Visnyk NTUU "KPI". Politolohiia. Sotsiolohiia. Pravo - Bulletin of NTUU "KPI". Political Science. Sociology. Law*, 3(43), 139-146. [in Ukrainian].
5. Putintsev, A.V., Pashchenko, Yu.Ye. (2018) Adaptatsiia vnutrishno peremishchenykh osib v rehionakh Ukrainy: sutnist, poniattia, pidkhody [Adaptation of internally displaced persons in Ukraine's regions: essence, concept, approaches]. *Ekonomika. Finansy. Menedzhment: aktualni pytannia nauky i praktyky - Economics. Finance. Management: current issues of science and practice*, 9, 110-121. [in Ukrainian].
6. Ryan D. (2018). Theoretical Perspectives on Post-Migration Adaptation and Psychological Well-Being among Refugees: Towards a Resource-Based Model. *Journal of Refugee Studies*, 21 (1), 1-18. [in English]
7. World Health Organization. Regional Office for Europe. War in Ukraine: Situation report from WHO country office in Ukraine. 2023. Issue No. 55. URL: <https://apps.who.int/iris/handle/10665/370174> [in English]
8. Uhlíř J., Škarková Stojanová L. (2022) Traumatization of Ukrainian children. *Pediatric pro praxi*. Vol. 23(3). P. 172–174. [in English]

9. Kashliuk, Yu.I. (2016) Osnovni chynnyky, yaki vplyvaiut na psykholohichne blahopoluchchia osobystosti [Main factors influencing psychological well-being of the individual]. *Problemy suchasnoi psykholohii - Problems of Modern Psychology*, 34, 170–186. [in Ukrainian]
10. Kushmuruk, Ye.S. (2019) Vyvchennia sotsialnykh chynnykiv psykholohichnoho blahopoluchchia osobystosti yunatskoho viku [Study of social factors of psychological well-being of individuals in adolescence]. *Teoriia i praktyka suchasnoi psykholohii - Theory and Practice of Modern Psychology*, 4(2), 36–39. [in Ukrainian]
11. Hruzinova, K.M. (2023) Psykholohichne blahopoluchchia osib z riznym typom svitohliadu [Psychological well-being of individuals with different worldviews]. *Habitus*, 45, 128–134. [in Ukrainian]
12. Serdiuk, L.Z. (2017) Struktura ta funktsiia psykholohichnoho blahopoluchchia osobystosti [Structure and function of psychological well-being of the individual]. *Aktualni problemy psykholohii. Psykholohiia pratsi. Eksperymentalna psykholohiia - Current Problems of Psychology. Labor Psychology. Experimental Psychology*, 5(17), 124–133. [in Ukrainian]
13. Yurchynska, H., Maselska, L. (2024) Chynnyky psykholohichnoho blahopoluchchia ukraïnskykh zhinok-vymushenykh mihrantok [Factors of psychological well-being of Ukrainian women forced migrants]. *Psykholohiia - Psychology*, 1(19), 73–77. [in Ukrainian].

УДК 159.922

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11\(39\)-1916-1928](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11(39)-1916-1928)

Хрущ Олена Василівна кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри загальної психології, Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника, факультет психології, кафедра загальної психології, вул. Шевченка, 57, м. Івано-Франківськ, 76018, тел.: (0342) 59-60-66, <https://orcid.org/0000-0002-5126-444X>

ТЕОРЕТИЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ РОЗРОБКИ МЕТОДІВ ПІДВИЩЕННЯ РІВНЯ КОНЦЕНТРАЦІЇ УВАГИ В ПРОЦЕСІ ЦІЛЕСПРЯМОВАНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Анотація. У статті розглянуто основні теоретичні підходи до визначення уваги. Аналізуються моделі, які розробляли дослідники в різні часи з метою пояснення її природи та особливостей функціонування. Представлено визначення вибіркової та зорової уваги, що здійснюють основний вплив на ефективність виконання більшості завдань, а також успішність навчання. Розкривається сутність кожного із підходів до дослідження феноменології уваги, що найбільш відомі в історії психології. Наголошується на значенні уваги для сприйняття, пам'яті, а також формування поведінкової реакції у відповідь на вплив зовнішніх або внутрішніх стимулів. Пояснюється зв'язок уваги з когнітивними процесами та поведінкою. Надано коротку характеристику нейронних механізмів, що лежать в основі популярних на сьогодні теорій уваги. Визначено ключові напрямки вивчення уваги до яких належать когнітивний та поведінковий. Описується місце уваги у процесі сприйняття зовнішнього середовища, запам'ятовування, пригадування та інтеграції інформації про нього та дії. Автор характеризує основні положення теоретичних моделей дослідників і пояснює їх внесок у розробку теорії уваги. Робиться наголос на відсутності єдності поглядів щодо пояснення природи та особливостей функціонування уваги. Попри тривалу історію її вивчення все ще знаходимо суперечливі підходи, які роблять наголос на окремих її властивостях чи функціях. Наголошується на важливості уваги для ефективного виконання поставлених завдань, а також формування професійних умінь і навичок. Також, автор доносить важливість подальшого вивчення даного феномену та необхідності створення інтегративного підходу до його дослідження. Стверджується, що враховуючи поточну ситуацію, важливо напрацьовувати нові теорії та практичні підходи з метою підвищення рівня зосередженості у процесі цілеспрямованої діяльності. При цьому, потрібно враховувати методи та технології, які дозволять підвищити рівень емоційної стійкості, рівня енергії,

а також розвинути навички планування, організації діяльності та контролю її процесу і результатів. Відтак, стаття надає теоретичне обґрунтування розробки підходів до управління увагою у академічному та професійному середовищах.

Ключові слова: увага, теорії уваги, вибіркова увага, зорова увага, моделі уваги

Khrushch Olena Vasylivna candidate of psychological sciences, associate Professor of the Department of General Psychology, Department of General Psychology, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, Shevchenko St., 57, Ivano-Frankivsk, 76018, tel.: (0342)59-60-66, <https://orcid.org/0000-0002-5126-444X>

THEORETICAL JUSTIFICATION OF THE DEVELOPMENT OF METHODS OF INCREASING THE LEVEL OF CONCENTRATION OF ATTENTION IN THE PROCESS OF PURPOSEFUL ACTIVITY

Abstract. The article considers the main theoretical approaches to the definition of attention. Analyzed models that were developed by researchers at different times in order to explain its nature and peculiarities of functioning. The definition of selective and visual attention, which have the main impact on the effectiveness of most tasks, as well as the success of training, is presented. The essence of each of the approaches to the study of the phenomenology of attention, the most famous in the history of psychology, is revealed. The importance of attention for perception, memory, as well as the formation of a behavioral reaction in response to the influence of external or internal stimuli is emphasized. The connection of attention with cognitive processes and behavior is explained. A brief description of the neural mechanisms underlying the currently popular theories of attention is provided. The key areas of study of attention are determined, which include cognitive and behavioral. The place of attention in the process of perception of the external environment, remembering, remembering and integrating information about it and actions is described. The author characterizes the main provisions of the theoretical models of researchers and explains their contribution to the development of the theory of attention. Emphasis is placed on the lack of unity of views regarding the explanation of the nature and peculiarities of the functioning of attention. Despite the long history of its study, we still find contradictory approaches that emphasize its individual properties or functions. It is noted the importance of attention to effectively perform tasks, as well as the formation of professional skills. Also, the author conveys the importance of further study of this phenomenon and the need to create an integrative approach to its research. It is argued that given the current situation, it is important to develop new theories and practical approaches in order to increase the level of concentration in the process of purposeful activity. At the same time, it is important to take into account methods

and technologies that will increase the level of emotional sustainability, energy level, as well as develop skills in planning, organizing activities and monitoring its process and results. Therefore, the article provides a theoretical justification for the development of approaches to attention management in academic and professional environments.

Keywords: attention, theories of attention, selective attention, visual attention, models of attention

Постановка проблеми. Технологічний прогрес, який першочергово розглядався як чинник полегшення життя сучасної людини супроводжується виникненням певних труднощів, які позначаються на здатності до цілеспрямованої діяльності, її ефективності та якості, тривалості концентрації уваги та інших когнітивних здібностях. Зокрема, спостерігається зростання числа випадків залежності від інтернету та електронних девайсів, знижується здатність до зосередженої роботи, відзначається погіршення здатності до запам'ятовування й навчання через розвиток труднощів асоційованих з дефіцитом уваги та гіперактивністю, що однак має в основі проблеми з емоційним контролем та самоконтролем, підтриманням достатнього для ефективної діяльності рівня енергії, плануванням і фокусуванням на одному завданні за один момент часу. У підсумку зростання кількості помилок під час виконання завдання породжує супутні погіршення психоемоційного стану людини, що пов'язані з нестабільністю самооцінки через ряд пережитих невдач та зниження рівня самоефективності у зв'язку з виникненням сумнівів у власній здатності впоратися із поставленими завданнями з огляду на минулі помилки. Отже, актуалізується потреба у детальному вивченні феномену уваги для подальшої розробки програми управління нею.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Перші теорії уваги можна знайти у працях психологів Нового часу. Зокрема, Декарт описує роль уваги у розвитку здатності до критичного аналізу ідей, наголошуючи, що саме вона дає ясність розуму [1]. Відтак, критичне мислення неможливе без зосередженого сприйняття реальності та того, що піддається критичному аналізу. Саме уважність до деталей дозволяє ставити власні ідеї під сумнів та перевіряти їх на істинність. На думку Берклі увага лежить в основі здатності до абстрагування, зокрема, сприйняття та подальшого відтворення у свідомості певних об'єктів чи властивостей [2]. На думку Локка увага виступає компонентом, який забезпечує здатність до мислення загалом [3]. Теорія Вольфа розглядає увагу як складову перцептивного процесу [4]. Зокрема, вона приймає участь у виокремленні найважливішої інформації, яка в подальшому сприймається та аналізується. На думку Стюарта увага забезпечує виокремлення даних і сприйняття інформації з метою їх подальшого зберігання й відтворення [5]. Також, дослідник одним і перших припустив наявність зв'язку між особливостями вибіркової уваги та формуванням поведінкової реакції

індивіда. Погляди Стаута підкреслили значущість уваги для формування здатності до рефлексії [6]. Позиція Деймса щодо уваги полягає у зосередженості на її функціях пов'язаних з вибіркоким сприйняттям впливу різноманітних зовнішніх та внутрішніх стимулів, а також подальшим формуванням поведінкових стратегій реагування [7]. Науковець пов'язав феномени уваги та здатності до вольового контролю власної поведінки. Він описує її вибірковий характер та характеристики стимулів, які здатні привернути до себе увагу людини. Наукові розробки Бредлі розкривають основу вибірконості уваги, яка пояснює її зв'язок з емоційними переживаннями, ставленням до стимулів та ситуації, а також з цілеспрямованою діяльністю [8]. У працях Рібо бачимо характеристику ролі уваги у процесі формування моделей поведінки у різних ситуаціях [9]. Бродбент наголошував на обмеженості обсягу уваги [10]. У подальшому науковець охарактеризував феномен переключення уваги. Об'єктом дослідження Лаві стала вибіркова увага [11]. Олпорт описав детермінанти вибірконості уваги [12]. Трейсман розкрила значення уваги у процесі цілісного сприйняття реальності [13]. Пізніше, у працях дослідниці описані особливості розподілу уваги. Найссер пояснив феномен багатозначності [14]. Пізніше нейробіологи визначили нейронні механізми, які забезпечують зосереджену діяльність, перемикання уваги та впливають на обсяг об'єктів доступних для охоплення нею за одиницю часу. Водночас на основі проведеного теоретичного аналізу можна відзначити, що все ще відзначаються розбіжності у підходах до тлумачення сутності уваги та пояснення її основних властивостей.

Мета статті – аналіз теоретичних підходів до вивчення уваги.

Виклад основного матеріалу. Під увагою розуміють загальний, але дуже складний феномен, пов'язаний із великою кількістю різних поведінкових явищ і сприйняттям. У головному мозку асоційовані з увагою зміни активності нейронів спостерігаються в широко поширених структурах. Багато різних поведінкових і нейронних феноменів, пов'язаних з увагою, дозволяють припустити, що її можна розділити на компоненти, які відповідають окремим біологічним механізмам. Нові нейрофізіологічні дослідження виявили ізольовані поведінкові зміни, пов'язані з увагою, за двома індексами теорії виявлення сигналів і виявили, що ці дві поведінкові зміни пов'язані з різними нейрональними змінами в різних ділянках мозку. Ці результати підтверджують думку про те, що увага складається з різних нейробіологічних механізмів.

Більшість визначень «уваги» більше пов'язані з вибірковою обробкою певних фрагментів інформації, ніж інших. Оскільки кількість інформації, якою бомбардують наші органи чуття, як правило, занадто велика для глибокої обробки в повному обсязі, повинен існувати певний механізм, щоб визначити або «вибрати», яку інформацію необхідно глибоко обробити. Багато робіт у когнітивній психології та нейронауці за останні півстоліття зосереджувались

на тому, які фактори визначають цей процес «відбору» та як мозок виконує таку операцію.

Когнітивна психологія розглядає увагу крізь призму управління інформаційними потоками, зокрема її сприйняття, опрацювання та зберігання. При цьому, психологи наголошують, що увага задіяна на кожному з етапів опрацювання інформації. Зокрема, саме увага забезпечує сприйняття інформації органами чуття та її зберігання в сховищі сенсорної пам'яті. На етапі фільтрації інформації отриманої через різні сенсорні канали, частина вхідних даних відсіюється за умови їх оцінки як не важливих для особи. Відтак, інформація що розцінюється як не варта уваги блокується, а важлива сприймається у всіх деталях. Етап розпізнавання пов'язаний із формуванням образу стимулу завдяки цілісності зосередженого сприйняття. Етап вибору пов'язаний з відсіюванням інформації, яка не потребує запам'ятовування та фокусування уваги на тому, що в подальшому переміщується в сховища короткотривалої та довготривалої пам'яті. Сховище короткотривалої пам'яті зберігає інформацію в обмеженій кількості без попередньої диференціації за змістом. Далі інформація переходить до сховища довготривалої пам'яті в якому може зберігатися від кількох годин до кількох років. Отже, увага забезпечує відсіювання даних, які потребують запам'ятовування і можуть у подальшому відтворюватися у процесі пригадування.

Бродбент розробив теоретичну модель раннього відбору даних. Зокрема, дослідник описав особливості процесів відбору та відсіювання вхідної інформації на її шляху до сховищ короткотривалої та довготривалої пам'яті [14]. Сутність його експерименту полягає у використанні методу дихотомічного слухання для визначення першкод у процесі сприйняття. На основі результатів досліджень він зробив висновок про те, що інформація фільтрується на етапі сприйняття нервовою системою сигналів, які її передають та в буферному сховищі, яке передуює потраплянню даних до сховищ пам'яті. Він наголошував на селективності уваги та підкреслював, що інформація може сприйматися виключно одним каналом за одну одиницю часу. При цьому, критерієм відбору даних виступають фізичні властивості інформації [14]. Отже, характеристики звуку чи даних, які сприймаються зором визначають, що буде взято до уваги, а що залишиться поза нею і не буде опрацьовуватися в сенсорній і короткотривалій пам'яті в подальшому. Однак, за умови підвищення важливості пропущених даних, увага перемикається на них знову.

Дослідження Струпа свідчать про автоматичний характер опрацювання сенсу та змісту інформації отриманої в результаті її сприйняття органами чуття [15]. Відтак, саме зміст виступає критерієм її відбору, а не фізичні характеристики. Зміст інформації має різну цінність для людини та як наслідок визначає, що сприймається першочергово, а що блокується фільтром уваги [16]. Отже, зміст інформації опрацьовується на ранньому етапі її сприйняття й вимагає зусиль для зосередження уваги саме на тому, що оцінюється як важливе на відміну від даних, які ігноруються.

Трейсман являється ще однією відомою представницею когнітивної психології, що зробила значний внесок в розуміння феномену уваги [17]. Зокрема, вона наголошувала на її інтегративній функції у процесі сприйняття. Відтак, саме увага дозволяє поєднувати окремі деталі об'єктів, які сприймаються в цілісні образи. Її теорія базується на положенні про те, що окремі візуальні ознаки об'єктів сприймаються окремо зором на ранньому етапі перцепції. Однак, згодом зосередження уваги на даних характеристиках дозволяє правильно сприйняти об'єкт загалом, а не тільки на рівні окремих ознак. Водночас нестача уваги до деталей зумовлює виникнення помилок сприйняття та лежить в основі феномену зорових ілюзій. Отже, перший етап сприйняття можна назвати автоматичним і він передбачає зчитування фізичних ознак об'єктів. Друга стадія, яка передбачає уважне сприйняття охоплює процес виправлення помилок у сприйнятті реальності та корекцію фінального образу, який формується у свідомості людини.

Згодом дослідниця розробила ще одну теорію уваги, що полягає у затуханні збудження пов'язаного із сприйняттям інформації, якщо вона втрачає свою важливість для слухача [18]. Зокрема, звідси випливає висновок про те, що інформація, яка перебуває за межами уваги не блокується, а просто тимчасово затухає, тобто не кодується сенсорними системами до моменту її актуалізації для сприймаючого.

Дойч запропонував теорію пізнього вибору або як її ще називають теорію відповіді [19]. Згідно з її базовими положеннями вся інформація, яка потрапляє через слуховий сенсорний канал опрацьовується. Відтак, відсутня її фільтрація за ознакою важливості чи аудіальними властивостями. Однак, рівня свідомості досягає тільки та частина даних, яка безпосередньо пов'язана із процесом розв'язання поставленого в даний момент перед індивідом завдання. Отже, сенс вхідної інформації опрацьовується фонові з метою подальшого відбору важливих для цілеспрямованої діяльності складових і компонентів.

Джонстон и Хайнц наголошують на вибірковій властивості уваги та на значенні нашого інтересу й сили волі у процесі її зосередження на певних об'єктах [20]. Процес зчитування та аналізу фізичних характеристик стимулів здійснюється автоматично та відбувається фонові. Водночас фільтрація інформації здійснюється на основі її змісту та важливості для тих, хто її сприймає. При цьому, присутня можливість обрати самостійно на що саме звернути увагу. Однак, для цього потребуються витрати сили волі. Особливість когнітивної системи людини полягає у можливості відбору інформації та стимулів, які несуть користь для досягнення попередньо визначеної цілі. Хоча дослідники фокусувалися на виченні особливостей вибіркової уваги у процесі сприйняття інформації на слух, пізніше Нейсер провів експерименти, які підтвердили істинність їх висновків і щодо візуальних даних. Саймонс і Чабріс, які продовжили наукові пошуки своїх попередників, під час вивчення вибіркової уваги, виявили феномен, який у

подальшому отримав назву неухважної сліпоти та дозволив виявити сліпі плями у процесі сприйняття реальності [21].

Дослідження на стику з нейронауками свідчать про еволюційну природу вибіркової уваги. Зокрема, наявні докази того, що механізми вибіркової уваги характерні для більшості видів вищих організмів. Хоча первинно вибірковість уваги пояснювалася як прояв обмеженості фізіологічних ресурсів необхідних для сприйняття та когнітивного опрацювання даних, нові дослідження вказують на помилковість таких висновків. Відтак, увагу розглядають як умову вивільнення розумових ресурсів для опрацювання нових важливих даних. Отже, її вибірковість являється наслідком адаптації, а не обмеженості можливостей мозку. Звідси випливає висновок про те, що увага обирає важливі для ефективної взаємодії із зовнішнім світом стимули першочергово. Вибірковість уваги являється умовою цілеспрямованої діяльності, оскільки саме вона дозволяє уникати відволікання на те, що жодним чином не пов'язане з метою. Вибіркова увага з позиції нейронауки та еволюційної теорії являється умовою формування поведінкової реакції на вплив зовнішніх і внутрішніх стимулів на основі їх пріоритизації. Даний процес лежить в фундаменті нашого сприйняття інформації, її опрацювання й осмислення, а також використання у подальшій діяльності. На основі наведених фактів можна зробити висновок про важливість вибіркової уваги для формування адаптивних стратегій поведінки у щоденних і стресових ситуаціях.

Сучасні дослідники наголошують на тому, що наші органи чуття перебувають під постійним впливом безлічі стимулів і пов'язаної з ними інформацією, однак він не здатний опрацювати все, що вловлюється сенсорними каналами [1]. Як наслідок нервова система часто відчуває перевантаження і виснажується, що пояснює зниження здатності до концентрації уваги у сучасних людей, особливо тих, хто часто користується інтернетом і активно поглинає великі обсяги інформації. Невирішеним питанням залишається співвідношення здатності нашого мозку до опрацювання інформації та здатності сенсорних систем до її постачання.

Екологічний погляд на увагу фокусується на тому, що відбір вхідної з сенсорних систем інформації здійснюється за критерієм її важливості для ефективного вирішення питань пов'язаних з адаптацією до середовища у якому перебуває індивід, а також взаємодії з іншими у процесі налагодження і підтримання соціальних зв'язків, що як відомо важливі для виживання й успішного виконання важливих життєвих завдань [5]. Звідси випливає висновок про обслуговуючу функцію сенсорних систем у процесі адаптації. При цьому, адаптивні реакції на зміни у зовнішньому середовищі можливі тільки тоді, коли отримана органами чуття інформація інтегрується з життєвим досвідом, знаннями та інформацією збереженою у сховищах короткотривалої і довготривалої пам'яті з метою успішного розв'язання актуальних завдань.

Різниця між двома теоріями видима та значна. З однієї сторони, увага тлумачиться як когнітивна здібність високого рівня, яка розвинулася у вищих тварин у відповідь на підвищену потребу в обробці більшої кількості інформації, а з іншого боку, увага розглядається як основний процес еволюції мозку, який може простежуватися у всіх активних організмах, що шукають їжу. Обидва підходи вимагають нейронних механізмів для виявлення найбільш пріоритетних і важливих стимулів, а також механізмів для придушення нерелевантних стимулів. Основний аргумент стосується не так механізмів уваги, а більше причин розвитку цих механізмів. Однак, це не повинно змусити нас недооцінювати важливість розрізнення для інтерпретації поточних результатів, для керівництва майбутніми дослідженнями та для розробки методів управління увагою у академічному та професійному середовищах.

Увага зазвичай використовується для позначення будь-якої функції мозку, яка впливає на поведінку. Один з аспектів уваги передбачає збереження пильності протягом кількох годин або навіть днів, щоб підтримувати ефективність виконання завдання. Інший аспект уваги передбачає перемикання її для взаємодії з різними подразниками протягом частки секунди. Порівнюючи лише ці два аспекти уваги, стає зрозуміло, що явища, охоплені цим терміном, охоплюють широкі часові рамки та цілі, починаючи від погляду на стимул і закінчуючи виконанням тривалого завдання. Як і очікувалося з огляду на його широку сферу застосування, його визначення суттєво різняться в нейрофізіологічних дослідженнях уваги — у центрі уваги цього огляду. Визначення уваги зазвичай охоплюють поняття обмеженої здатності до сенсорного кодування та, як результат, потреби у вибірковій обробці.

Еволюційні міркування не підтримують гіпотезу, що інформація, яку надають органи чуття, перевищує здатність мозку до її опрацювання [12]. Центральна зорова система еволюціонувала за розміром і складністю, щоб обробляти та використовувати інформацію, що надходить від ока, яке, у свою чергу, еволюціонувало, щоб надавати точну інформацію в мозок. Подібно до того, як мозкова обробка інформації потребує ресурсів, отримання та надання інформації за допомогою очей також потребує ресурсів. Отже, спільна еволюція ока та мозку підтримує думку, що здатність мозку обробляти інформацію має обмежувати здатність ока надавати інформацію, і навпаки. Ця еволюційна петля передбачає, що здатність органів чуття надавати інформацію не повинна перевищувати здатність мозку опрацьовувати і використовувати інформацію, еволюційне обмеження, яке суперечить загальноприйнятим твердженням, що мозок піддається бомбардуванню сенсорною інформацією, понад те, що він може опрацювати.

Популярний підхід визначає увагу як упереджену конкуренцію, яка відбувається в багатьох структурах мозку та на етапах обробки з метою

відповідного розподілу обмежених ресурсів для сенсорної репрезентації для безпосереднього інтересу суб'єкта. Інші визначення не залежать від концепції обмежених ресурсів для репрезентації стимулів і, натомість, бачать основну роль уваги як роботу із занадто великою кількістю ресурсів для обмеженої кількості ефекторів. Деякі погляди підкреслюють, що обмежена кількість, яка вибирається або за яку конкурують, може бути або сенсорною, або моторною. Локуси конкуренції чи відбору суперечливі. Дехто підкреслює, що відбір спочатку вирішується в кортикальних областях, пов'язаних з вищою обробкою, таких як префронтальна та тім'яна кора, а потім транслюється в області, пов'язані з більш ранньою обробкою. Інші підкреслюють, що відбір вирішується в базальних гангліях, і модуляції швидкості запуску нейронів у неокортексі є результатом цього підкіркового процесу відбору.

Енергетичні витрати/витрати на обробку даних з використанням вибіркової уваги можуть переважити виграш [19]. Одним з важливих аспектів вибіркової уваги є те, що вона зовсім не схожа на пасивний фільтр. Механізми відбору працюють для виявлення найбільш релевантної для формування адаптивної поведінки події чи об'єкта в будь-який конкретний момент. Успішне визначення пріоритетів критично важливе для виживання, і зрозуміло, чому еволюція віддає перевагу механізмам, які ведуть до точного, швидкого, залежного від контексту та пам'яті відбору. Однак такі механізми споживають ресурси. У динамічному, захищеному середовищі завдання вибору найбільш відповідного стимулу вимагає обчислень, що вимагає інтеграції багатьох джерел інформації з внутрішніми станами та пам'яттю. Навіть, здавалося б, просте завдання, яке виконується за принципом знизу вгору, таке як ідентифікація стимулу, який порушує звичний хід речей (як у сприйнятті спливаючого вікна або виявленні відхилень), є обчислювально складним, оскільки нейронні мережі потребують вивчення статистичних закономірностей фону для обчислення відмінностей даної закономірності та постійного оновлення внутрішньої моделі фону. Дійсно, мозкові мережі для вибіркової уваги, які поступово піддаються впливу, широко поширені, починаючи від верхнього горбка, таламуса, базальних гангліїв і різноманітних неокортикальних областей [19]. Усі вони беруть важливу участь у процесі формування нормальної поведінки на основі вибіркової уваги та взаємопов'язані у величезну мережу. Мікросхеми для вибору стимулів у критичних структурах мозку, таких як верхній бугор і латеральна внутрішньотім'яна область, є точними та детально розробленими, включаючи нетривіальні та далекосяжні бічні та повторювані взаємодії [12]. Таким чином, наша здатність постійно вибирати найважливіший стимул і придушувати вплив відволікаючих факторів залежить від значних обчислень і виснаження основних ресурсів мозку.

Коли сигнали просуваються по нервовій системі, вони все більше піддаються впливу сигналів зміщення зверху вниз. За допомогою цього методу

увага може бути внутрішньо спрямована, націливши результат цього сигнального змагання цілеспрямовано на основі вимог поточного завдання. Сигнали, які відповідають поточним цілям, можна посилити, а нерелевантні сигнали можна придушити. Термін «увага» часто використовувався для позначення лише цих механізмів контролю «зверху вниз», але ми використовуємо цей термін для позначення всього явища, описаного тут, починаючи від простих, конкурентних механізмів, керованих помітністю стимулів, до складних, механізмів контролю. Звернути увагу на подразник означає перемогти в змаганнях, отже отримати більшу силу сигналу, таким чином, з більшою ймовірністю впливати на інші системи мозку, такі як ті, що беруть участь у прийнятті рішень, контролі рухів і пам'яті.

Здатність мозку здобувати та використовувати величезні обсяги інформації паралельно є надзвичайною. Механізми вибіркової уваги, здається, активно задіяні навіть у простих задачах виявлення, де релевантна інформація є незначною. Це створює виклик для первинної теорії уваги. Якщо потреба обробляти величезну кількість інформації за допомогою обмеженого мозку є рушійною силою еволюції уваги, чому грає роль увага, коли обсяг інформації в завданні низький? Людський мозок — це надзвичайно складна машина обробки інформації, яка здатна обробляти кілька фрагментів інформації паралельно, детально та з високою швидкістю. Наша система контролю пози тіла, наприклад, збирає інформацію від соматосенсорних, пропріорецепторних, вестибулярних і зорових рецепторів і обробляє все для контролю пози тіла з високою точністю та гнучкістю. У візуальній системі ми без зусиль паралельно обробляємо інформацію з широких і складних сцен і можемо ідентифікувати цікаві об'єкти менш ніж за 100 мс. Знову ж таки, це еволюційний парадокс: якщо еволюційним стимулом уваги є економічна потреба виділяти обмежені ресурси для обробки інформації, здавалося б не адаптивним розподіляти ресурси для опрацювання в одному місці за рахунок інших місць у завданнях, для яких інформаційна ємність у виконанні завдання значно нижча можливостей мозку, але ми виконуємо його.

Існують деякі важливі відмінності між властивостями ефектів звернення уваги зверху вниз і знизу вгору. Ефекти звернення уваги знизу вгору, ті, які викликані помітними стимулами, не мають відношення до завдання, і їхній вплив на увагу є дуже короткочасним сприятливим, за яким слідує період, протягом якого ефект короткочасно гальмується. Ефекти звернення уваги зверху вниз, ті, які чутливі до вимог завдання або поточних цілей, за визначенням мають відношення до завдання, і вони можуть мати набагато більш тривалий стимулюючий вплив на увагу. Деякі автори нещодавно стверджували, що традиційне розрізнення «зверху вниз» проти «знизу вгору» в дослідженні уваги є помилковою дихотомією, оскільки деякі ефекти не належать чітко до жодної категорії. Ми з розумінням ставимося до цих поглядів. Однак для цілей цього огляду ми в першу чергу стурбовані

відмінністю між релевантними та нерелевантними впливами на увагу. Мозок повинен контролювати увагу відповідно до завдання, і цей контроль уваги, згідно з принципами техніки управління, можна покращити, якщо мозок побудує модель уваги.

На основі результатів аналізу теорій уваги можна зробити висновок про важливість підтримання достатнього рівня енергії для зосередженої роботи. При цьому, важливо уникати чинників, які асоціюються з виснаженням нервової системи до яких належить надмірна тривожність, надчутливість до зовнішніх впливів, відсутність психологічних меж, низький рівень самоконтролю та схильність до багатозадачності. Отже, технології управління увагою повинні зосереджуватися на роботі з перерахованими вище факторами.

Висновки. Увага являється складним феноменом, що тісно пов'язаний з процесами сприйняття та формування поведінкових спосібів реагування на зовнішні й внутрішні впливи. Попри велику кількість теорій уваги на сьогодні все ще відсутня єдність щодо її визначення та пояснення механізмів, які лежать в основі прояву уваги. Звідси впливає перспектива подальшого дослідження даного феномену.

Література:

1. Awh E., Belopolsky A. V., Theeuwes J. Top-down versus bottom-up attentional control: a failed theoretical dichotomy. *Trends Cogn. Sci.* 16, 2012. Pp. 437–443. doi: 10.1016/j.tics.2012.06.010
2. Bargh J. A., Chen M., Burrows L. Automaticity of social behavior: direct effects of trait construct and stereotype activation on action. *J. Pers. Soc. Psychol.* 71, 1996. Pp. 230–244. doi: 10.1037/0022-3514.71.2.230
3. Cohen M. A., Cavanagh P., Chun M. M., Nakayama K. The attentional requirements of consciousness. *Trends Cogn. Sci.* 16, 2012. Pp. 411–417. doi: 10.1016/j.tics.2012.06.013
4. Coull J. T., Nobre A. C. Where and when to pay attention: the neural systems for directing attention to spatial locations and to time intervals as revealed by both PET and fMRI. *J. Neurosci.* 18, 1998. Pp. 7426–7435.
5. Desimone R., Duncan J. Neural mechanisms of selective visual attention. *Annu. Rev. Neurosci.* 18, 1995. Pp. 193–222. doi: 10.1146/annurev.ne.18.030195.001205
6. Graziano M. S. A., Webb T. W. A mechanistic theory of consciousness. *Int. J. Mach. Conscious.* 06, 2014. 163 p. doi: 10.1142/S1793843014400174
7. Kentridge R. W., Heywood C. A., Weiskrantz L. Attention without awareness in blindsight. *Proc. Biol. Sci.* 266, 1999. Pp. 1805–1811. doi: 10.1098/rspb.1999.0850
8. Posner M. I. Orienting of attention. *Q. J. Exp. Psychol.* 32, 1980. Pp. 3–25. doi: 10.1080/00335558008248231
9. Posner M. I. Attention: the mechanisms of consciousness. *Proc. Natl. Acad. Sci. U.S.A.* 91, 1994. Pp. 7398–7403. doi: 10.1073/pnas.91.16.7398
10. Treisman A., Gelade G. A feature-integration theory of attention. *Cogn. Psychol.* 12, 1980. Pp. 97–136. doi: 10.1016/0010-0285(80)90005-5
11. Adler R. F., Benbunan-Fich R. Juggling on a high wire: Multitasking effects on performance. *International Journal of Human-computer Studies*, 70, 2012. Pp. 156–168. <https://doi.org/10.1016/j.ijhcs.2011.10.003>
12. Ayaz H., Dehais F. (Eds). *Neuroergonomics: The Brain at work and In Every day Life*. Eslivier, Academic Press. 2018.

13. Bailey B. P., Konstan J. A. On the need for attention-aware systems: Measuring effects of interruption on task performance, error rate, and affective state. *Computers in Human Behavior*, 23(open in a new window), 2006. Pp. 685–708. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2005.12.009>
14. Broadbent D. E. *Perception and communications*. Permagon. 1958.
15. Chen Z. Object-based attention: A tutorial review. *Attention, Perception & Psychophysics*, 74, 2012. Pp. 784–802. <https://doi.org/10.3758/s13414-012-0322-z>
16. Itti L., Koch C. A saliency-based search mechanism for overt and covert shifts of visual attention. *Vision Research*, 40, 1, 2000. Pp. 489–1,506. [https://doi.org/10.1016/S0042-6989\(99\)00163-7](https://doi.org/10.1016/S0042-6989(99)00163-7)
17. Kahneman D., Treisman D. Changing views of attention and automaticity. In R. Parasuraman, R. Davies, & J. Beatty (Eds.), *Varieties of attention*. Academic. 1984. Pp. 29–61.
18. Koh R., Park T., Wickens C., Ong L. T., Chia N. Differences in attentional strategies by novice and experienced operating theatre scrub nurses. *Journal of Experimental Psychology. Applied*, 17, 3, 2011. Pp. 233–246. <https://doi.org/10.1037/a0025171>
19. Previc F. H. The neuropsychology of 3-D space. *Psychological Bulletin*, 124, 2, 1998. Pp. 123–164. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.124.2.123>
20. Woodman G. F., Luck S. J. Dissociations among attention, perception, and awareness during object-substitution masking. *Psychol. Sci.* 14, 2003. Pp. 605–611. doi: 10.1046/j.0956-7976.2003.psci_1472.x
21. Zhao J., Al-Aidroos N., Turk-Browne N. B. Attention is spontaneously biased toward regularities. *Psychol. Sci.* 24, 2013. Pp. 667–677. doi: 10.1177/0956797612460407

References:

1. Awh, E., Belopolsky, A. V., and Theeuwes, J. (2012). Top-down versus bottom-up attentional control: a failed theoretical dichotomy. *Trends Cogn. Sci.* 16, 437–443. doi: 10.1016/j.tics.2012.06.010
2. Bargh, J. A., Chen, M., and Burrows, L. (1996). Automaticity of social behavior: direct effects of trait construct and stereotype activation on action. *J. Pers. Soc. Psychol.* 71, 230–244. doi: 10.1037/0022-3514.71.2.230
3. Cohen, M. A., Cavanagh, P., Chun, M. M., and Nakayama, K. (2012). The attentional requirements of consciousness. *Trends Cogn. Sci.* 16, 411–417. doi: 10.1016/j.tics.2012.06.013
4. Coull, J. T., and Nobre, A. C. (1998). Where and when to pay attention: the neural systems for directing attention to spatial locations and to time intervals as revealed by both PET and fMRI. *J. Neurosci.* 18, 7426–7435.
5. Desimone, R., and Duncan, J. (1995). Neural mechanisms of selective visual attention. *Annu. Rev. Neurosci.* 18, 193–222. doi: 10.1146/annurev.ne.18.030195.001205
6. Graziano, M. S. A., and Webb, T. W. (2014). A mechanistic theory of consciousness. *Int. J. Mach. Conscious.* 06, 163. doi: 10.1142/S1793843014400174
7. Kentridge, R. W., Heywood, C. A., and Weiskrantz, L. (1999). Attention without awareness in blindsight. *Proc. Biol. Sci.* 266, 1805–1811. doi: 10.1098/rspb.1999.0850
8. Posner, M. I. (1980). Orienting of attention. *Q. J. Exp. Psychol.* 32, 3–25. doi: 10.1080/00335558008248231
9. Posner, M. I. (1994). Attention: the mechanisms of consciousness. *Proc. Natl. Acad. Sci. U.S.A.* 91, 7398–7403. doi: 10.1073/pnas.91.16.7398
10. Treisman, A., and Gelade, G. (1980). A feature-integration theory of attention. *Cogn. Psychol.* 12, 97–136. doi: 10.1016/0010-0285(80)90005-5
11. Adler, R. F., & Benbunan-Fich, R. (2012). Juggling on a high wire: Multitasking effects on performance. *International Journal of Human-computer Studies*, 70, 156–168. <https://doi.org/10.1016/j.ijhcs.2011.10.003>

УДК 316.6:159.923.2:922

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11\(39\)-1929-1941](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11(39)-1929-1941)

Шаумян Олена Геворківна кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології та соціальної роботи, Центральноукраїнський державний університет імені Володимира Винниченка, вул. Шевченка, 1, м. Кропивницький, 25006, тел.: (0522)32-17-18, <https://orcid.org/0000-0001-9906-2735>

Нікулічев Олексій Юрійович аспірант спеціальності «Психологія», Приватний вищий навчальний заклад «Університет сучасних знань», вул. Велика Васильківська, 57/3, м. Київ, 03150, тел. (050)-322-71-88. <https://orcid.org/0009-0008-6103-3937>

ВЕКТОРИ ФОРМУВАННЯ ПРАВОСВІДОМОСТІ І САМОЗМІНЮВАННЯ СТУДЕНТІВ ЗАКЛАДІВ ПЕРЕДВИЩОЇ ОСВІТИ

Анотація. У статті висвітлено ключові аспекти самозмінювання та їх роль у процесі формування правосвідомості студентів закладів передвищої освіти. Емпіричне дослідження в рамках окресленої проблематики було проведено у 2023/2024 навчальному році. Основну увагу акцентовано на вивченні провідних векторів взаємозв'язку процесів формування правосвідомості та самозмінювання студентів закладів передвищої освіти, їх вплив на побудову стратегій раціональної правової поведінки. У дослідженні взяли участь 240 респондентів віком від 14 до 19 років. Серед них 138 жінок, 102 чоловіки.

Ним були охоплені студенти закладів передвищої освіти, які мешкають на території міста Кропивницького та Кіровоградської області, міста Києва та Київської області, міста Одеси та Одеської області.

Результати за діагностикою мотивації (автор Г. Гекгаузен) зафіксували, що студенти-чоловіки зорієнтовані на конкретний результат, незалежно від того, чи-то буде він позитивним, чи-то від'ємним. Студентки-жінки, навпаки, сконцентровані на самому процесі виконання тих чи інших завдань. При цьому вони достатньо часто сумніваються (ще і ще себе перевіряючи й доводячи до досконалості ту чи іншу роботу) або намагаються зменшити ризик від прийнятого рішення. Водночас студентки-жінки, як правило, применшують вагомість власного внеску в кінцевий результат роботи, у якість виконання нагальних завдань.

Результати за Шкалою самотності (автори Д. Раселл, Ф. Фергюссон, адаптація Н. Водоп'янова) засвідчили, що у більшості респондентів переважає

низька соціальна самітність. Це вказує на наявний достатній рівень самосвідомості та самоконтролю респондентів, увагу до оточення, уміння оцінювати власну поведінку, позитивну ціннісну орієнтацію, саморозвиток як здатність до змін, побудову стратегій раціональної правової поведінки в групі та у закладі передвищої освіти, особисту відповідальність за виконання нагальних завдань.

За даними нашої вибірки можна відстежити, що в усіх групах студентів виявлені тенденції до формування правосвідомості та до самозмінювання, зокрема: розуміння і розвиток особистісної свободи (наприклад, «хто я є», «куди я прямую», «який (яка) з іншими» тощо), самодостатності, взаємопідтримки, креативності, відповідальності кожного, зменшення конфліктності та поступове досягнення єдності з групою.

За результатами аналізу здійсненого дослідження нами розроблено загальні рекомендації.

Перспективою подальших досліджень є ґрунтовне вивчення формування правосвідомості і самозмінювання студентів закладів передвищої освіти задля формування соціально благополучних й успішних громадян.

Ключові слова: правосвідомість, самозмінювання, студент, заклад передвищої освіти, надія на успіх, боязнь невдачі, чиста надія, самітність.

Shaumian Olena Hevorkivna Candidate of Psychological Sciences, PhD degree, Associate Professor, Associate Professor of Department of Psychology and Social Work, Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University, 1 St. Shevchenka, Kropyvnytskyi, 25006, tel.: (0522) 32-17-18, <https://orcid.org/0000-0001-9906-2735>

Nikulichev Oleksii Yuriiovich graduate student majoring in “Psychology”, Private Higher Education Institution “University of Modern Knowledge”, Velyka Vasylkivska St., 57/3, Kyiv, 03150, tel.: (0522)32-17-18, <https://orcid.org/0000-0001-9906-2735>

THE ROLE OF SELF-CHANGE PROCESSES IN THE FORMATION OF LEGAL CONSCIOUSNESS AMONG STUDENTS OF PRE-HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS

Abstract. This article highlights the key aspects of self-change and their role in the process of forming legal consciousness among students of pre-higher education institutions. An empirical study on this topic was conducted in the 2023/2024 academic year. The main focus was on examining the leading vectors of the interrelationship between the processes of forming legal consciousness and self-change among students, as well as their impact on building strategies for rational legal behavior. The study involved 240 respondents aged 14 to 19, including 138

females and 102 males. Participants were students from pre-higher education institutions living in Kropyvnytskyi and Kirovohrad region, Kyiv and Kyiv region, Odesa and Odesa region.

Results from the motivation diagnostic (author H. Heckhausen) indicated that male students are oriented towards specific outcomes, regardless of whether they are positive or negative. In contrast, female students focus on the process of completing tasks and often doubt themselves (constantly checking and refining their work) or try to minimize the risks of their decisions. Additionally, female students generally underestimate the significance of their contributions to the final result and the quality of their tasks.

According to the Loneliness Scale (authors D. Russell, F. Ferguson, adapted by N. Vodopianova), most respondents exhibited low social loneliness, indicating a sufficient level of self-awareness and self-control, attention to their environment, ability to evaluate their behavior, positive value orientation, and self-development as a capacity for change, which helps in constructing strategies for rational legal behavior within groups and educational institutions, as well as personal responsibility for task completion.

Data from our sample reveal tendencies towards the formation of legal consciousness and self-change across all student groups, including: understanding and developing personal freedom (e.g., “who am I”, “where am I heading”, “how do I relate to others”), self-sufficiency, mutual support, creativity, individual responsibility, reduced conflict, and gradual achievement of unity within the group.

Based on the analysis of the conducted research, we developed general recommendations. Future research should focus on a thorough study of the formation of legal consciousness and self-change among students in pre-higher education institutions to cultivate socially prosperous and successful citizens.

Keywords: self-change, legal consciousness, student, pre-higher education institution, hope for success, fear of failure, pure hope, loneliness.

Постановка проблеми. Формування правосвідомості і схильності до самозмінювання у студентів закладів передвищої освіти виявляється у всіх хоча й залежить від рівня культури особистості, що, у свою чергу, визначає прояви та обумовлює особливості. Тобто когнітивний аспект тісно пов'язаний з дією правових норм, а схильність до самозмінювання як ресурс адаптації до студентського життя, до процесу освітньої діяльності, до пошуку свого місця в майбутній професії. Це є беззаперечною складовою особистості, що пояснюється адекватною роботою адаптивних і саморегулятивних механізмів.

Таким чином, необхідним є визначення рівня розвитку правосвідомості і схильності до самозмінювання, а відтак й психологічних особливостей та проявів, для виявлення сфери впливу правових норм і правової поведінки, а ще схильності до самозмінювання здобувачів передвищої освіти під час освітньої діяльності [3; 4; 5; 8; 9; 11].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окреслену вище проблему, з якою стикають студенти закладів передвищої освіти досліджували вітчизняні та зарубіжні вчені А. Абдуллаєв, Т. Андрущенко, Л. Вікторова, А. Гончаров, А. Грунд, Г. Гекгаузен, С. Дрібас, Т. Зелінська, А. Коллі-Шамне, С. Кононенко, Л. Обух, А. Сергієва, А. Стеблецький, Т. Тернавська, Т. Титаренко, С. Фріз, Д. Шапошнік-Домінська, О. Шаумян, А. Ярова та ін.

Зокрема, предметом дослідження були проблеми, які виникають у навчанні, становлення особистості під час навчання, соціально-психологічної адаптації, формування правосвідомості, схильність до самозмінювання тощо. Усі проведені дослідження були спрямовані на формування та розвиток позитивної й успішної особистості студента закладу передвищої освіти [6; 7]. Тому подальше детального вивчення цієї проблематики є актуальним і своєчасним.

Мета статті – дослідити роль процесів самозмінювання у формуванні правосвідомості студентів закладів передвищої освіти.

Виклад основного матеріалу. Емпіричне дослідження в рамках окресленої проблематики було проведено у 2023/2024 навчальному році, яке спрямоване на вивчення правосвідомості та самозмінювання студентів закладів передвищої освіти. У дослідженні взяли участь 240 респондентів віком від 14 до 19 років. Серед них 138 жінок, 102 чоловіка.

Ним були охоплені студенти закладів передвищої освіти, які мешкають на території міста Кропивницького та Кіровоградської області, міста Києва та Київської області, міста Одеси та Одеської області.

Планування та хід проведення дослідження:

- 1) Знайомство з групами студентів та спостереження за їх поведінкою і освітнім процесом.
- 2) Визначення мети та підбір психодіагностичного інструментарію.
- 3) Аналіз результатів проведеного емпіричного дослідження
- 4) Підведення підсумків та надання рекомендацій.

Отже, першим етапом емпіричного дослідження було вивчення мотивації досягнення успіху студентами в освітніх організаціях.

Для визначення рівня мотивації успіху студентами закладів передвищої освіти провідним психодіагностичним інструментом ми обрали діагностику мотивації (автор Г. Гекгаузен) [10]. Діагностика мотивації (автор Г. Гекгаузен) є такою, що дозволяє виявити рівень позитивної (надії на успіх) та негативної (боязнь невдачі) мотивацій, а також встановити чисту надію на успіх з більшою точністю, ніж решта мотиваційних методик. Дані представлені у таблиці 1.

Таблиця 1

Результати за діагностикою мотивації (автор Г. Гекгаузен) (шкала «Надія на успіх»)

Категорії аналізу	Студенти міста Києва та Київської області			Студенти міста Кропивницького та Кіровоградської області			Студенти міста Одеси та Одеської області		
	жінки	чоловіки	разом	жінки	чоловіки	разом	жінки	чоловіки	разом
1. Потреба досягнення успіху	22	21	22	20	22	22	22	22	22
2. Інструментальна діяльність, спрямована на досягнення успіху	28	40	34	30	30	30	28	36	32
3. Очікування успіху	20	17	18	15	16	16	22	19	20
4. Похвала як результат високого досягнення	6	5	6	12	8	9	8	9	9
5. Позитивний емоційний стан, пов'язаний з роботою	12	9	10	11	12	11	10	8	9
6. Тема успіху	12	8	10	12	12	12	10	6	8
Усього:	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Діагностика виявляє та розкриває результати за рахунок визначення втручання у сферу переживань студента під час освітньої діяльності. Результати діагностики мотивації (автор Г. Гекгаузен) надають дані про реальні емоційний та психологічний стани, які не пройшли фільтрацію через свідомість студента, тобто є прямою проекцією підсвідомої реальності [10].

Узагальнені результати діагностики мотивації (автор Г. Гекгаузен) дають можливість говорити про наявну потребу в успіху у студентів міста Києва та Київської області, а саме: у жінок – 22 %, у чоловіків – 21 %. А разом у досліджуваних цієї групи є 22 %, що говорить про наявну тенденцію до успіху як у жінок, так і в чоловіків. На такому ж рівні показник потреби в успіху у студентів міста Кропивницького та Кіровоградської області, а саме: у жінок – 20 %, у чоловіків – 22 %, разом по другій групі 22 %. У бесідах з'ясовано, що важливішим для цієї групи постає якісне виконання завдань, аніж лише мати потребу в досягненні успіху. Не відрізняється у цілому потреба в успіху в студентів міста Одеси та Одеської області. Так, у жінок і у чоловіків цей показник склав відповідно 22 %, а разом по обстежуваній групі він становить 22 % як підтримання постійного тривалого успіху як у жінок, так і у чоловіків.

Категорія «інструментальна діяльність, спрямована на досягнення успіху» на достатньому рівні присутня у студентів міста Києва та Київської області, зокрема даний показник становить у жінок – 28 %, у чоловіків – 40%, а загалом по групі він складає 34 %. Це зумовлено вагомістю ефективного виконання роботи, особливо у чоловіків. У студентів міста Кропивницького та

Кіровоградської області наявною є стійка тенденція як у жінок, так і в чоловіків відповідно 30 %, по цій групі разом є 30 %, що засвідчено у бесідах – це про намагання виконати домашні завдання, творчі завдання та самостійну роботу достатньо ефективно. У студентів міста Одеси та Одеської області ця категорія виражена на достатньому рівні у жінок 28 %, а у чоловіків – 36 %, що вказує на важливість ефективного виконання своєї роботи. В цілому по цій групі показник склав 32 %.

У категорії аналізу «очікування успіху» простежується стійка тенденція у студентів міста Києва та Київської області та студентів міста Одеси та Одеської області, в цілому у першій і другій групах ці показники склали відповідно 18 % і 20 %. Дещо меншими цей показник є у студентів міста Кропивницького та Кіровоградської області, що склав разом 16 %. Помірне зростання у жінок категорії студенти міста Одеси та Одеської області «очікування успіху» виявлено 22 %, а помірне зменшення є наявним теж у жінок другої групи студенти міста Кропивницького та Кіровоградської області – 15 %. Очікування успіху у бесідах виявлено як намагання особистості бути успішною, бачити себе здатною подолати будь-які перешкоди, щось змінити у собі, вибудувати правомірну поведінку є досить важливим для усіх досліджуваних, особливо для студентів міста Одеси та Одеської області (жінки 22 %, чоловіки 19 %).

Результати за наступною категорією аналізу «похвала як результат високого досягнення» засвідчили найнижчий рівень серед категорій аналізу шкали «Надії на успіх» у студентів міста Києва та Київської області, зокрема: у жінок – 6 %, у чоловіків – 5 %, а по групі 5 %. Виявлено, що похвала є важливішою для студентів міста Кропивницького та Кіровоградської області, а саме: у жінок 12 %, у чоловіків 8 %, а по цій групі 9 %. Похвала займає незначну питому вагу серед інших категорій аналізу, але є вагомою складовою при виконанні необхідних завдань для створення позитивного емоційного стану здобувача. Тобто вона суттєво може впливати на кінцевий результат навчання, що було відзначено під час бесід. На другій позиції похвала у студентів міста Одеси та Одеської області, зокрема: у жінок 8 %, у чоловіків 9 %, а по групі склав 9 %.

Передостанньою категорією аналізу шкали «Надії на успіх» є позитивний емоційний стан пов'язаний з роботою. Найвищі показники є у жінок групи студенти міста Києва та Київської області та у чоловіків студентів міста Кропивницького та Кіровоградської області відповідно по 12 %. А найнижчі показники у чоловіків групи студенти міста Одеси та Одеської області (8 %) та у чоловіків групи студенти міста Києва та Київської області (9 %). Загалом по групам вибірки показник позитивний емоційний стан пов'язаний з роботою становить: у студентів міста Києва та Київської області – 10 %, у студентів Кропивницького та Кіровоградської області – 11 %, у студентів міста Одеси та Одеської області 9 %. Отже, позитивний емоційний стан, пов'язаний з роботою, є стійким і майже однаково значущим. Що зафіксовано для усіх

респондентів через важливість сприятливих і доброзичливих відносин у процесі виконання нагальних завдань під час навчання.

Останньою категорією аналізу є «тема успіху» шкали «Надія на успіх», яка більш виражена у студентів міста Кропивницького та Кіровоградської області, як у жінок, так і в чоловіків на рівні 12 %, й по групі склало 12 %. На другому місці є студенти міста Києва та Київської області (у жінок 12 %, у чоловіків 8 %, разом по цій групі 10 %). І на останній позиції показник у студентів міста Одеси та Одеської області (у жінок 10 %, у чоловіків 6 %, а по групі – 8 %). Це свідчить про усвідомлення прагнень щодо займання свого місця в академічній групі, отримання певного статусу (староста, голова студентської ради, спортивні чи наукові досягнення тощо) або просування до іншого статусу (до позицій формального чи неформального лідера, експерта з певних питань, знавця всього та ін.). А також під час бесід було встановлено щодо зменшення важливості даної категорії аналізу для тих, хто отримав бажане (обіймання посади старости чи голови студентського активу, визнання досягнень чи статусу, поважне місце в групі тощо).

Наступною в нашому емпіричному дослідженні було проаналізовано шкалу «Боязнь невдачі» діагностики мотивації (автор Г. Гекгаузен) [10]. Результати представлені у таблиці 2.

Таблиця 2

Результати за діагностикою мотивації (автор Г. Гекгаузен) (шкала «Боязнь невдачі»)

Категорії аналізу	Студенти міста Києва та Київської області			Студенти міста Кропивницького та Кіровоградської області			Студенти міста Одеси та Одеської області		
	жінки	чоловіки	разом	жінки	чоловіки	разом	жінки	чоловіки	разом
1. Потреба запобігання невдачі	10	13	11	14	15	14	15	15	15
2. Інструментальна діяльність, спрямована на запобіганні невдачі	35	33	33	34	32	33	34	35	35
3. Невпевненість в успіху	18	9	15	18	9	14	14	8	10
4. Осуд і критика внаслідок недосягнення успіху	20	20	21	19	21	20	20	20	20
5. Негативні переживання, пов'язані з роботою	5	11	8	5	9	7	5	9	8
6. Невдача, якщо орієнтована на успіх поведінка зазнає поразки	5	5	5	5	5	5	5	5	5
7. Тема невдачі	7	9	7	5	9	7	7	8	7
Усього:	100	100	100	100	100	100	100	100	100

З таблиці 2 видно, що помірною є категорія «потреба запобігання невдач» у респондентів всіх груп. У студентів міста Києва та Київської області ця категорія у чоловіків цей показник склав – 13 %, а у жінок – 10 %, загалом по першій групі – 11 %. У студентів міста Кропивницького та Кіровоградської області є незначно вищим показник – у чоловіків 15 %, у жінок 14 %, по групі в цілому 14 %. У студентів міста Одеси та Одеської області потреба запобігання невдач є однаковою в жінок і в чоловіків відповідно по 15 %, в цілому по групі теж 15 %.

Категорія аналізу «інструментальна діяльність, спрямована на запобігання невдач» займає перше місце по шкалі «Боязнь невдачі». Це пов'язано з нечіткою для цього віку ідентифікацією себе в робочому процесі. Так, у студентів міста Києва та Київської області, які брали участь в нашому емпіричному дослідженні, отримано такі результати: жінки 35 %, чоловіки 33 %, по групі – 33 %. У студентів міста Кропивницького та Кіровоградської області спостерігається більш вагомий рівень сприйняття навчання і майбутньої професії за даною категорією аналізу, зокрема: жінки 34 %, що пояснюється відповідальним ставленням до навчання і до майбутньої професії, і достатньо високий рівень у чоловіків – 33 %, в цілому по групі 33 %. У студентів міста Одеси та Одеської області зафіксовано високий рівень: у жінок – 34 %, у чоловіків – 35 %, в цілому по групі – 35 %. Це пов'язано з реакціями діяти в складних ситуаціях сьогодення, схильністю до самозмінювання й сформованістю правової поведінки у студентів.

Зафіксовано неоднорідні результати за категорією аналізу «невпевненість в успіху». Так, у студентів міста Києва та Київської області та у студентів міста Кропивницького та Кіровоградської області достатній рівень простежується у жінок – 18 %, що свідчить про недооцінювання власних можливостей у освітній діяльності, низький у чоловіків – 9 %, що показує впевненість у власних силах при виконанні роботи; разом по цих групах відповідно 15% і 14 %. У студентів міста Одеси та Одеської області ця категорія аналізу є незначно меншою, аніж у попередніх груп, зокрема: у жінок 14 %, у чоловіків 8 %, в цілому по цій групі – 10 %. Ці дані свідчать про поступове формування змін у напрямку щодо впевненості в успіху в освітній діяльності та наявної правосвідомості на належному рівні, що прямує до вищого рівня при взаємодіях з іншими студентами, викладачами та адміністрацією.

Також у бесідах було виявлено, що жінки-студентки намагаються бути першими, а це з часом призводить до емоційного напруження через небажання стати другим чи поступитися першою позицією. І результатом цього є невпевненість в успіху. Чоловіки-студенти у бесідах висловлювали, що знають чого прагнуть і тому відносно спокійно ставляться до навчання і до набутого авторитету в групі чи в межах закладу.

Достатньо високими є показники категорії «осуду і критики внаслідок недосагнення успіху» для всіх груп студентів, що є зафіксовані в межах 19-

21 %. Так, у студентів міста Києва та Київської області склали: у жінок 20 %, у чоловіків – 20%, загалом по групі – 21 %. У студентів міста Кропивницького та Кіровоградської області відповідно за цією категорією: у жінок 19 %, у чоловіків 20 %, по групі становить 21 %. І у студентів міста Одеси та Одеської області і у чоловіків, і у жінок є відповідно по 20 %, по групі теж 20 %.

Категорія аналізу «негативні переживання, що пов'язані з роботою» для усіх груп жінок-студентів знаходиться відповідно по 5 %. Під час бесід пояснювали тим, що зазвичай поведінка призводить до позитивного результату, а не щодо зазнання поразки. Тому більшість говорили, що орієнтовані на успіх, хоч і бувають присутня негативні переживання, пов'язані з виконанням нагального (самостійної роботи, контрольної роботи, творчих завдань тощо). У чоловіків-студентів спочатку йде тенденція помірному зменшенню, якщо порівняти студентів (міста Києва та Київської області) із студентами (міста Кропивницького та Кіровоградської області й міста Одеси та Одеської області) з 11 % до 9 %. А по групах відповідно склала: 8 %, 7% 8 %.

Найнижчий рівень за всіма категоріями аналізу посіла категорія «тема невдачі, коли діяльність спрямована на успіх зазнає поразки». Для всіх груп студентів незалежно від віку й статі виявлена на рівні 5 %. У бесідах зазначали, що є присутньою тривога щось виконати неякісно чи отримати не той бал, проте вона є незначною.

Останньою категорією аналізу є «тема невдачі», яка зафіксована в усіх групах на низькому рівні. Загалом по всім групам він склав 7 %. У студентів міста Києва та Київської області тема невдачі виявлена у жінок 7 %, у чоловіків 9 %. В студентів міста Кропивницького та Кіровоградської області є дещо нижчим показник у жінок 5 %, а у чоловіків присутній як і в попередній групі на рівні 9 %. У студентів міста Одеси та Одеської області тема невдачі у жінок є на рівні як і в студентів міста Києва та Київської області – 7 %, і незначно меншим у чоловіків 8 % у порівнянні з двома попередніми групами. Більшість студентів, орієнтовані на досягнення успіху і лише в незначних випадках зазнають невдачі. Хоча деякі студенти вказували, що невдача підштовхує до роботи над собою, над своїми помилками, спонукає щось опанувати.

Отже, сила мотивації в освітньому студентському середовищі є явищем беззаперечним, адже її прояви різною мірою спостерігаються у всіх респондентів віком 14–19 років. Проте, тенденції на майбутнє щодо розвитку правосвідомості та самозмінювання для студентів різного віку в умовах повномасштабної війни в Україні та після пандемії COVID-19 свідчить, що спрямувати до надії на успіх є дуже складною задачею, а також призводить до пасивності, зовнішньої байдужості та особистісної бездіяльності з метою подолання проявів боязні невдачі.

За діагностикою мотивації (автор Г. Гекгаузен), різниця між мотиваційними тенденціями «надія на успіх» та «боязнь невдачі» є чиста надія, що представлена у таблиці 3 [10].

Таблиця 3

Результати за діагностикою мотивації (автор Г. Гекгаузен) (шкала «Чиста надія»)

Чиста надія	Студенти міста Києва та Київської області			Студенти міста Кропивницького та Кіровоградської області			Студенти міста Одеси та Одеської області		
	жінки	чоловіки	разом	жінки	чоловіки	разом	жінки	чоловіки	разом
Нульова	40	20	33	38	24	31	35	21	28
Від’ємна	8	18	10	8	16	12	13	17	15
Позитивна	52	62	57	54	60	57	52	62	57
Усього:	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Примітка:

- 1) нульова – Надія на успіх = Боязнь невдачі;
- 2) від’ємна – Надія на успіх < Боязнь невдачі;
- 3) позитивна – Надія на успіх > Боязнь невдачі [10].

У студентів-жінок всіх груп зафіксовано більш яскраво виражений показник нульової чистої надії у порівнянні із студентами-чоловіками, а саме: у студентів-жінок міста Києва та Київської області, міста Кропивницького та Кіровоградської області, Одеси та Одеської області відповідно становить 40 %, 38 % та 35 %. У бесідах розтлумачено, як невпевненість у собі, невірою у власні сили та у власні здобуті знання із наявним бажанням швидкого просування у майбутній професії; у студентів-чоловіків даний показник виражений менше, відповідно 20 %, 24 % та 21%. Загалом по цих групах у менш досвідчених студентів першого та другого курсів нульова чиста надія вища, аніж в студентів старших курсів, відповідно 33 %, 31 % та 28 %. У студентів міста Одеси та Одеської області виявлено найменше значення показника нульової чистої надії серед усіх груп.

Показник від’ємної чистої надії є вищою у студентів-чоловіків, зокрема по групах: перша – 18 %, друга – 16 %, третя – 17 %. Під час бесід студенти-чоловіки зазначали, що важко бути стабільним в умовах повномасштабної війни в Україні, бо накопичується негатив, що впливає на результат їхньої діяльності. У студентів-жінок міста Києва та Київської області і міста Кропивницького та Кіровоградської області даний показник є низьким відповідно по 8 %. А у студентів-жінок міста Одеси та Одеської області є дещо вищим у порівнянні з іншими групами і становить 13 %. У бесідах студентки-жінки говорили, що незважаючи на сьогоднішні труднощі, вони навчилися їх долати як можуть і розуміють.

У цілому по групах показник чистої надії становить подібний результат по всіх групах, а саме по 57 %. Позитивна чиста надія у жінок, і у чоловіків є на середньому рівні і займає перше місце у порівнянні із нульовою та від’ємною. У студентів-жінок усіх представлених груп, зокрема: міста Києва та Київської області – 52 %, міста Кропивницького та Кіровоградської області – 54 %, міста Одеси та Одеської – 52 %. У студентів-чоловіків зазначених вище

груп окреслена тенденція зберігається на середньому рівні показника позитивної чистої надії, зокрема: перша – 62 %, друга – 60 %, третя – 62 %. І що є сприятливою тенденцією для всіх груп.

Таблиця 4

Мода_{0,95} за Шкала самотності (автори Д. Раселл, Ф. Фергюссон, адаптація Н. Водоп'янова)

Шкала	Студенти міста Києва та Київської області		Студенти міста Кропивницького та Кіровоградської області		Студенти міста Одеси та Одеської області	
	жінки	чоловіки	жінки	чоловіки	жінки	чоловіки
Рівень соціальної самотності	8÷13	7÷20	9÷13	7÷22	8÷13	7÷20

Як свідчать дані таблиці 4 виявлено низький рівень соціальної самотності за групами [1; 2]. Так, у студентів-жінок міста Києва та Київської області міста Одеси та Одеської області є найнижчим показник за вибіркою, що складає 8÷13 балів. Хоча друга група має незначні відмінності, зокрема у студенток-жінок міста Кропивницького та Кіровоградської області – це 9÷13.

У студентів-чоловіків міста Києва та Київської області і міста Одеси та Одеської області найнижчим є показник за вибіркою 7÷20 балів. Так само, як і у студенток-жінок, друга група має незначні відмінності, зокрема у студенток-чоловіків міста Кропивницького та Кіровоградської області склав 7÷22. Під час бесід було встановлено незначні прояви емоційного збудження, незначні зміни настрою, достатнє управління собою й власною поведінкою в закладі передвищої освіти.

Висновки. Отримані результати за діагностикою мотивації (автор Г. Гекгаузен) свідчать про чисту надію за 6 картинками. Що показують: студенти-чоловіки, орієнтовані на конкретний результат, незважаючи на те чи-то буде він позитивним, чи-то від'ємним; а студентки-жінки – навпаки, спрямовані на процес виконання тих чи інших завдань. При цьому вони достатньо часто або сумніваються, або намагаються зменшити ризик від прийнятого рішення. І тому, як правило, студентки-жінки применшують вагомість власного внеску в кінцевий результат роботи, в якість виконання нагальних задач, ще і ще себе перевіряючи й доводячи до досконалості ту чи іншу роботу.

Показники таблиці 4 свідчать, що у більшості респондентів переважає низька соціальна самотність. Що констатує про наявний достатній рівень самосвідомості та самоконтролю респондентів, увагу до оточення, вміння оцінювати власну поведінку, позитивну ціннісну орієнтацію, саморозвиток як здатність до змін, побудову стратегій раціональної правової поведінки в групі та у закладі передвищої освіти, особисту відповідальність за виконання нагальних завдань.

За даними нашої вибірки можна відстежити, що в усіх групах студентів виявлені тенденції до формування правосвідомості та до самозмінювання, зокрема: розуміння і розвиток особистісної свободи (наприклад, «хто я є», «куди я прямую», «який (яка) з іншими» тощо), самодостатності, взаємопідтримки, креативності, відповідальності кожного, зменшення конфліктності та поступове досягнення єдності з групою.

Рекомендуємо приділяти увагу формуванню ціннісних орієнтирів, індивідуальної професійної місії, а також розвивати різноманітні навички і компетенції. В освітній діяльності студентам бажано прямувати до гармонізації їх особистості, зокрема: бути зразком для наслідування іншими; розвивати креативні навички; бути зацікавленим у тому, що вивчаєш на парах; надавати підтримку за потреби; надихати інших опановувати щось нове; застосувати релаксаційні вправи; мати активний достатній відпочинок, хобі тощо.

Отже, дослідження проблематики роль процесів самозмінювання у формуванні правосвідомості студентів закладів передвищої освіти потребує подальших наукових розвідок.

Література:

1. Андрущенко Т.В., Зелінська Т.М. Практикум із соціальної психології : навч. посіб. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2016. 300 с.
2. Антомонов М.Ю., Коробейніков Г.В., Хмельницька І.В. Математичні методи оброблення та моделювання результатів експериментальних досліджень : навч. посібник. Київ : Олімпійська освіта, 2021. 216 с.
3. Коллі-Шамне А.В., Дрібас С.А., Гончаров А.В. Психологічні особливості правосвідомості у студентів юридичного та історичного профілів навчання. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія: Психологія.* 2023. Том 34(72). № 6. С. 32–37.
4. Кононенко С.В. Формування правосвідомості у здобувачів вищої освіти. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Психологія.* 2024. № 1. С. 65–70.
5. Стеблецький А.Л. Взаємодія суб'єктів освітнього процесу – запорука якості освіти. *Педагогічна освіта : Теорія і практика. Психологія. Педагогіка.* 2018. № 30. С. 61–65.
6. Титаренко Т.М. Психологія життєтворення особистості в сучасному світі. Київ : Міленіум, 2016. 320 с.
7. Шапошнік-Домінська Д.О. Психологічні особливості розвитку самоефективності особистості : автореф. ... канд. психол. наук : 19.00.01 – загальна психологія, історія психології. Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна. Київ, 2015. 22 с.
8. Abdullayev A.A. System of information and communication technologies in the education. *Science and World*, 2020. № 5(81). P. 19–21.
9. Grund A., Fries S. Understanding procrastination : A motivational approach. *Personality and Individual Differences*, 2018. № 121. P. 120–130.
10. Heckhausen H. The anatomy achievement motivation. Academic Press, New York – London, 1967. 214 p.
11. Shaumian O., Ternavska T., Viktorova L., Yarova A., Obukh L., Serhiieva A. Verbal Representations of Motivational Attitudes of Education Managers in the Post-Information Society. *Postmodern Openings*. 2022. № 13(2). P. 51–76.

References:

1. Andrushchenko, T.V., Zelinska, T.M. (2016). *Praktikum iz sotsialnoi psykholohii [Practicum in Social Psychology]*. Kyiv: Mykhailo Drahomanov Ukrainian State University. 300 p. [in Ukrainian].
2. Antomonov, M.Yu., Korobeinikov, H.V., Khmelnicka, I.V. (2021). *Matematychni metody obroblyennia ta modeliuвання rezultativ eksperymentalnykh doslidzhen [Mathematical methods for the processing and modelling of the results of the experimental studies]*. : навч. посібник. Kyiv: Olympic education, 2021. 216 p. [in Ukrainian].
3. Kolly-Shamne, A.V., Dribas, S.A., Honcharov, A.V. (2023). *Psykholohichni osoblyvosti pravosvidomosti u studentiv yurydychnoho ta istorychnoho profiliv navchannia [Psychological features of the formation of legal awareness in students of legal and historical education profiles]*. *Vcheni zapysky Tavriiskoho natsionalnogo universytetu imeni V.I. Vernadskoho. Serii: Psykholohiia – Scientific Notes of V.I. Vernadsky Taurida National University. Series: Psychology, 34(72), 6, 32-37.* [in Ukrainian].
4. Kononenko, S.V. (2024). *Formuvannia pravosvidomosti u zdobuvachiv vyshchoi osvity [Formation of legal awareness among students of higher education]*. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnogo universytetu. Serii: Psykholohiia – Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series: Psychology, 1, 65-70.* [in Ukrainian].
5. Stebletskyi, A.L. (2018). *Vzaiemodiia subiektiv osvitnoho protsesu – zaporuka yakosti osvity [Interaction of the educational process parties as guarantee of high quality of education]*. *Pedahohichna osvita: Teoriia i praktyka. Psykholohiia. Pedahohika. – Pedagogical education: theory and practice. Psychology. Pedagogy, 30, 61-65.* [in Ukrainian].
6. Titarenko, T.M. (2016). *Psykholohiia zhyttietvorennia osobystosti v suchasnomu sviti. [Psychology of life-creation of personality life in the modern world]*. Kyiv: Milenium. 320 p. [in Ukrainian].
7. Shaposhnik-Dominska, D.O. (2015). *Psykholohichni osoblyvosti rozvytku samoefektyvnosti osobystosti [Psychological peculiarities of the development of self-efficacy of a personality]*. *Extended abstract of candidate's thesis.* Kyiv, V. N. Karazin Kharkiv National University. 22 p.
8. Abdullayev, A.A. (2020). System of information and communication technologies in the education. *Science and World, 5(81), 19-21.*
9. Grund, A., Fries, S. (2018). Understanding procrastination : A motivational approach. *Personality and Individual Differences, 121, 120-130.*
10. Heckhausen, H. (1967). *The anatomy achievement motivation.* Academic Press, New York – London, 1967. 214 p.
11. Shaumian, O., Ternavska, T., Viktorova, L., Yarova, A., Obukh, L., Serhiieva, A. (2022). Verbal Representations of Motivational Attitudes of Education Managers in the Post-Information Society. *Postmodern Openings, 13(2), 51-76.*

УДК 159.9

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11\(39\)-1942-1949](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11(39)-1942-1949)

Шевченко Анна Вікторівна член-кореспондент Міжнародної академії біоенерготехнологій (МАБЕТ), керівник психологічного відділу ХОСОУ, студентка психологічного факультету, МАУП, <https://orcid.org/0009-0001-1448-3918>

ВПЛИВ КОЛЬОРІВ НА НАСТРІЙ ТА ЕМОЦІЇ ЛЮДИНИ

Анотація. У публікації розглядається вплив різних кольорів на емоції та когнітивні характеристики людини. Кольори впливають на рішення, емоції людей і колір продукту може вплинути на покупця. Використання теплих кольорів у кампаніях чи логотипі зазвичай викликає довіру та позитивне ставлення до бренду фірми. Як наслідок, це призводить до лояльності та збільшує придбання. Встановлено, що кольори впливають на продуктивність людини. Теплі кольори, такі як червоний і помаранчевий, швидше за все активують режим виживання, збільшуючи швидкість і силу, але знижуючи терпіння і креативність. Холодні кольори, такі як синій, мають протилежний заспокійливий ефект. Вони розслаблюють та сприяють творчості. Визначено, що кольори впливають на нас фізіологічно. Колір впливає як на наш психологічний і емоційний стан, а й у наше тіло. Відповідно до психологічної підготовки до небезпеки, червоний, як відомо, підвищує фізіологічну активність. Він активує нашу нервову систему і, таким чином, збільшує частоту серцевих скорочень та кількість адреналіну, що циркулює у нашому кровотоку. Крім того, раніше згаданий розслаблюючий ефект холодних кольорів, таких як синій та зелений, призводить до фізіологічних змін. Вони заспокоюють організм, наприклад, зменшують дихання та знижують артеріальний тиск. Тому лікарі часто одягаються у зелене чи синє. Отже, встановлено, що кольори мають значний психологічний вплив на людину. Таким чином, кольори мають великий психологічний вплив на самопочуття та настрій людини. Підтверджена гіпотеза дослідження, що різні кольори впливають на людину, на її стан, настрій, емоції і тому вона підсвідомо вибирає собі ті кольори, що відповідають її настрою.

Ключові слова: колір, кольорова гама, психологічний стан, розумова діяльність, працездатність, настрій, емоції.

Shevchenko Anna Viktorivna Corresponding member, International Academy of Bioenergy Technologies (MABET), Head of the psychological department of the HOSOU, Student of the Faculty of Psychology, IAPM, <https://orcid.org/0009-0001-1448-3918>

INFLUENCE OF COLORS ON HUMAN MOOD AND EMOTIONS

Abstract. The publication examines the influence of different colors on human emotions and cognitive characteristics. Colors influence people's decisions, emotions, and the color of a product can influence a buyer. The use of warm colors in campaigns or logos usually creates trust and a positive attitude towards the company's brand. As a result, this leads to loyalty and increases acquisition. It has been established that colors affect human productivity. Warm colors like red and orange are more likely to activate survival mode, increasing speed and strength but decreasing patience and creativity. Cool colors like blue have the opposite calming effect. They relax and promote creativity. It has been determined that colors affect us physiologically. Color affects both our psychological and emotional state, as well as our body. In accordance with psychological preparation for danger, red is known to increase physiological activity. It activates our nervous system and thus increases our heart rate and the amount of adrenaline circulating in our bloodstream. In addition, the previously mentioned relaxing effect of cool colors such as blue and green leads to physiological changes. They calm the body, for example, by reducing breathing and lowering blood pressure. That is why doctors often dress in green or blue. So, it has been established that colors have a significant psychological impact on a person. Thus, colors have a great psychological impact on a person's well-being and mood. The research hypothesis was confirmed that different colors affect a person, his condition, mood, emotions and therefore he subconsciously absorbs those colors that correspond to his mood.

Keywords: color, color scheme, psychological state, mental activity, working capacity, mood, emotions.

Постановка проблеми. Наука кольоротерапія бере початок з відкриття англійськими вченими Дауна і Блунта (1877) лікувальних властивостей ультрафіолетових променів для лікування шкірних захворювань і рахіту. Лікування кольором застосовувалося з давнього часу. Раніше люди використовували різні цілющі характеристики кольору. Китайські дослідники та лікарі лікували хвороби шлунку жовтим кольором а хворим ангіною рекомендували носити червоні шарфи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Лікар Авіценна в своїй праці "Канон лікарської науки" писав, що людині з кровотечею не слід дивитися на червоне, а потрібно скористатися заспокійливими властивостями синього кольору, щоб припинити виділення крові з рани. Також дослідник в своїй практиці використовував кольорові мазі і різноколірні еліксири. У XVII столітті вчений Ісаак Ньютон вперше заговорив про веселку, як про спектр „кольорових почуттів”.

Об'єктом дослідження є емоційний стан людини.

Предметом – кольоротерапія як засіб впливу на емоційний стан людини.

Мета статті – дослідити особливості використання кольору як засобу впливу на емоційний стан людини.

Гіпотеза дослідження: різні кольори впливають на людину, на її стан, настрій, емоції і тому вона підсвідомо вибирає собі ті кольори, що відповідають її настрою.

Виклад основного матеріалу. У наш час, кольоротерапія - один із видів альтернативної медицини, що ґрунтується на використанні конкретного кольору, оскільки кольори все-таки впливають на наше самопочуття, настрій і здоров'я [1]. Науковець Бабіт рекомендував лікувати червоним кольором безпліддя, блакитним - нервові розлади, а жовтим користуватися як послаблюючим засобом[2].

Кольорова гама – потужний інструмент, який може впливати на емоційний стан та внутрішній настрій людини. Психологічний їх вплив відомий давно і використовується в різних областях нашого життя, включаючи дизайн і рекламу. Розуміння того, як кольори впливають на нас, допоможе нам свідомо використовувати їх для покращення нашого настрою та самопочуття. Вважається, що найбільш сприятливими є ті м'які світлі відтінки трьох головних кольорів спектру – червоного, жовтого та синього, які існують у природі. Дослідження показують, що різні кольори можуть мати різний вплив на наш стан. Колірну палітру в нашому оточенні, що відповідає нашим потребам та допомагає підтримувати баланс нашого емоційного стану. На настрій, який ми відчуваємо, можуть впливати не лише окремі кольори, а й поєднання. Наприклад, яскраві та насичені кольори можуть стимулювати наші емоції та збуджувати нашу увагу, тоді як приглушені та нейтральні кольори можуть сприяти відчуттю спокою та розслаблення. Кожен колір має власну унікальну енергетику і може викликати різні емоції. Наприклад, червоний колір може викликати почуття енергії та стимулювати активність, тоді як блакитний колір може впливати на нас заспокійливо та допомагати зняти стрес. Зелений колір може викликати почуття гармонії та природності, тоді як жовтий колір може викликати радість та оптимізм. Розуміння кольорового впливу допомагає нам використовувати їх у своєму оточенні для досягнення певного ефекту. Враховуючи роль кольору в нашому психологічному стані та настрої, ми можемо свідомо використовувати їх для покращення нашого самопочуття та створення бажаного емоційного стану. Важливо знати, які кольори позитивно впливають на нас і враховувати це при виборі одягу, декору та інших елементів нашого оточення. Важливо відзначити, що вплив кольору на настрій та емоційний стан індивідуальний і може залежати від культурних, особистих та соціальних факторів. Наприклад, червоний колір може асоціюватися з любов'ю та пристрастю в одній культурі, а з агресією та небезпекою до іншої. Кольори є важливим елементом нашого психологічного стану та можуть впливати на наш настрій. Вони можуть змінювати наше емоційне самопочуття, викликати різні почуття та сприйняття. Вивчення

психологічного впливу кольорів на нас виявило, що кожен колір має унікальні властивості і може викликати різні реакції у людей. Кольори – це потужний психологічний інструмент, що має здатність впливати на наше самопочуття та емоційний стан. Їхня варіативність і різноманітність викликають у нас різні відчуття та асоціації. Відтінки, насиченість та колірні комбінації можуть стимулювати чи заспокоювати наші почуття, змінювати настрій та впливати на наші емоції.

У 1940-х проведено маркетингове дослідження в США показало, що кольори мають бути діаметрально протилежними. Тому так зване «покоління бейбі-буму» було першим, де гендерний розподіл барв став звичним для нас: дівчатам— рожевий, хлопцям — блакитний [3]. Кожен колір має свою власну силу та можливості, які можуть використовуватися для покращення нашого емоційного стану та настрою.

Важливо враховувати, що вплив кольорів є індивідуальним для кожної людини. У кожного з нас є власні переваги та асоціації з певними кольорами, які формуються на основі життєвого досвіду та культурних впливів. Тому вибір колірної гами для створення певного настрою чи емоційного стану має бути індивідуальним та заснованим на особистих потребах та уподобаннях. Кольори можуть бути потужним візуальним орієнтиром для вашої уваги. Не дивно, що компанії виділяють спеціальні пропозиції чи знижки за допомогою кольорів. А на веб-сайті кольори можуть сприяти підвищенню зручності використання. Мозок людини так влаштований, щоб звертати увагу на об'єкти, які мають контрастний колір у порівнянні з довкіллям. Кольори - зрозуміло, цінний маркетинговий інструмент. Кожен колір має свою власну енергетику та символіку. З цими факторами наш організм може вплинути на вибір їжі або напою. Розглянемо кольорову гаму і вплив різних кольорів на людину.

Червоний колір – це колір енергії. Колір перемоги, сили, пристрасті. Дає тепло, впевненість, енергію. Якщо вам подобається одягатися в червоне, то ви темпераментна людина, готова до роботи в регіоні. червоний колір енергії, він може підняти настрій, підвищити активність та порушити емоції. Червоний – це колір енергії, сили та пристрасті. Він може підвищувати адреналін, збуджувати нервову систему та піднімати настрій. Червоний також асоціюється з любов'ю та романтикою, тому може викликати почуття пристрасті та бажання. Червоний колір часто асоціюється з енергією, силою та палкістю. Він може підвищувати наше серцебиття, підбадьорювати і надавати нам почуття впевненості. Червоний колір, на думку психологів, вимагає особливо обережного ставлення до себе. Головний вплив, який чистий червоний колір робить на людину, – збуджуючий та стимулюючий, він є «допінговим» засобом. Дихання і пульс людини, що тривалий час спостерігає червоний колір, змінюються. При короткочасному впливі червоного кольору у людини підвищується працездатність, але тривале використання насиченого червоного кольору призводить до втоми та зниження працездатності.

Помаранчевий колір асоціюється із теплом, радістю, сонячним світлом. Азарт та успіх. Помаранчевий колір заражає життєрадісністю, відвагою, духовною активністю. Помаранчевий - колір, що допомагає підбадьоритися.

Жовтий колір – колір золота, світла, життя. Інтелект, мудрість. Розслаблює, вселяє оптимізм, тонізує мозок, сприяє успішній розумовій діяльності. Все створює гарний настрій, але викликає дратівливість при надлишку. Жовтий – це колір радості, оптимізму та щастя. Він може піднімати настрій, підвищувати енергію та стимулювати творчість. Жовтий може викликати почуття розуміння та комунікації, тому часто використовується у дизайні приміщень для створення дружньої атмосфери. жовтий колір часто асоціюється з радістю та оптимізмом. Він може піднімати настрій та надавати нам почуття щастя.

Коричневий колір відносять до спокійних та стриманих кольорів, які викликають відчуття тепла, сприяє створенню миролюбного настрою. Це колір надійності та здорового глузду. Однак необхідно бути обережним у виборі коричневого кольору, оскільки деякі його відтінки здатні спричинити негативні емоції. Дослідники помітили, що похмурий коричневий колір віддають перевагу людям, які потрапили в конфліктну ситуацію. У разі перевага коричневого кольору означає знижений життєвий тонус.

Зелений – це колір трави та листів на дереві, висловлює надію, мир та спокій. Відновлення, гармонія. Колір спокою, удачі, відкритості нового. Колір самого життя, бурхливого зросту та цвітіння. Зелений допомагає відновити сили, виправити здоров'я, зняти негативну напругу. Зелений – це колір природи та оновлення, він може забезпечити відчуття свіжості та розслаблення. Зелений – це колір природи, спокою та гармонії. Він може заспокоювати нервову систему, знижувати стрес та нервозність. Зелений колір – свіжість, природність, відпочинок. Зелений колір, на думку психологів, є найсприятливішим кольором для людини, на багатьох людей він надає заспокійливий і лікувальний вплив. Доведено, що цей колір сприяє легкому, невимушеному спілкуванню, сприяє відпочинку, позитивно впливає на кров'яний тиск, викликаючи відчуття гармонії і сприяючи, таким чином, релаксації.

Синій колір – це впевненість, спокій. Синій часто називають холодним. Ми назвемо його охолоджуючим, як прохолодну тінь у спекотний день. Зараз все довкола синє, особливо у комп'ютерних інтерфейсах. Це так дизайнери намагаються зробити продукт приємним. Синій – це колір спокою, глибини та стабільності. Він може знижувати артеріальний тиск, заспокоювати емоції та покращувати концентрацію людини. Синій асоціюється зі спокоем та довірою, тому його використовують у робочих приміщеннях для збільшення продуктивності та зосередженості. Проте синій – викликає втрату апетиту. Синій – це колір спокою та гармонії, він може заспокоїти нерви та знизити рівень стресу. Синій колір символізує небо, вічність, доброту і вірність. Синій

колір – спокійний, пасивний, під його впливом знижується працездатність, виникає стан споглядання та роздумів. Проте, затінений синій колір породжує почуття страху.

Фіолетовий колір – це містика. Щось є загадкове у фіолетовому кольорі. Він схожий на штучно створений, хоч і зустрічається в природі. Фіолетовий – це колір творчості, мрійливості та духовності. Він може провокувати творчість та інтуїцію, а також підвищувати віру в себе. Фіолетовий асоціюється з розкішшю та елегантністю, тому його використовують у дизайні модних приміщень та аксесуарів. Фіолетовий колір, похмурий і урочисто-розкішний, говорить про велич, гідність та пишноту. Фіолетовий колір, особливо глибокий і соковитий, вважається кольором творчості. Відомо, що фіолетові відтінки віддають перевагу художникам і любителям живопису. Фіолетовий колір є одним з найбільш пасивних, тому що його вплив призводить до послаблення та уповільнення життєвих процесів. Навіть нетривалий вплив фіолетового кольору негативно впливає на працездатність.

Білий колір випромінює енергію, надає людині сили. Люди, які віддають перевагу цьому кольору, акуратні у спілкуванні, добре відчують співрозмовника, шляхетні. Білий – це чистота. Це колір істини, божественних сил, правди та невинності. Його універсальність налаштовує на ліричний стиль та тонкі моральні сили. Білий колір є синтезом всіх кольорів, є символом цнотливості, чистоти, чесноти. Вчені переконані, що перевага білого кольору означає прагнення абсолютної свободи.

Сірий колір має багато відтінків. Відомо, що сірий колір розслаблює і допомагає почуватися впевнено. Цей колір справляє враження стабільності, здорового глузду, водночас деякі його відтінки сумні і здатні викликати сумні емоції, а темно-сірі відтінки навіть пригнічувати.

Чорний колір - це зазвичай негативний колір. В результаті його обирають люди, які хочуть подолати свою силу або приховати слабкість. Чорний вважається нейтральним кольором, що символізує серйозну урочистість, часто сум. Всім відомий той факт, що у великих кількостях чорний колір пригнічує різко знижуючи настрій і працездатність. Разом з тим він може бути і динамічним, сприяти розумінню, надавати гідності. Часто чорний колір пов'язували з владою, силою та авторитетом.

Колір впливає на сприйняття температури. У кімнаті, пофарбованій у теплі кольори, температура буде вищою, ніж у кімнаті холодних кольорів. Синій символізує зиму, лід, воду, свіжість, дощ, вітер. Теплі кольори, такі як червоний або жовтий, створюють образи, такі як вогонь, сонце та літо. Не дарма ж називають у мистецтві «теплі» та «холодні» кольори. Кольори впливають на рішення, емоції людей і колір продукту може вплинути на покупця. Використання теплих кольорів у кампаніях чи логотипі зазвичай викликає довіру та позитивне ставлення до бренду фірми. Як наслідок, це призводить до лояльності та збільшує придбання предметів людьми у фірмі.

Встановлено, що кольори впливають на продуктивність людини. Одне дослідження показало, що червоний колір у логотипі фірми змушує співробітників працювати старанніше. В іншому дослідженні оцінювався вплив кольорів на продуктивність. Студенти, яким доводилося чекати в кімнаті, пофарбованій у червоний колір, перед складання іспиту показали значно нижчі результати. Теплі кольори, такі як червоний і помаранчевий, швидше за все активують режим виживання, збільшуючи швидкість і силу, але знижуючи терпіння і креативність. Холодні кольори, такі як синій, мають протилежний заспокійливий ефект. Вони розслаблюють та сприяють творчості.

Визначено, що кольори впливають на нас фізіологічно. Колір впливає як на наш психологічний і емоційний стан, а й у наше тіло. Відповідно до психологічної підготовки до небезпеки, червоний, як відомо, підвищує фізіологічну активність. Він активує нашу нервову систему і, таким чином, збільшує частоту серцевих скорочень та кількість адреналіну, що циркулює у нашому кровотоку. Крім того, раніше згаданий розслаблюючий ефект холодних кольорів, таких як синій та зелений, призводить до фізіологічних змін. Вони заспокоюють організм, наприклад, зменшують дихання та знижують артеріальний тиск. Тому лікарі часто одягаються у зелене чи синє. Колір медичного препарату, схоже, впливає його ефективність. Червоні, жовті та помаранчеві таблетки мають стимулюючу дію; синій, зелений та фіолетовий з розслаблюючими ефектами. В одному дослідженні вивчався вплив кольору на ефект плацебо. Усі учасники експерименту вважали, що їм давали стимулюючі препарати, хоча вони отримували плацебо, яке не мало лік. Одна група людей отримувала таблетки теплого кольору, а інша група – таблетки холодного кольору. Результати показали, що ефект плацебо був сильнішим у людей, які отримували таблетки теплих кольорів, ніж у тих, хто приймав таблетки холодних кольорів.

Визначено, що колір може впливати на те, як щось запам'ятовується, звертати увагу, викликати емоції і навіть впливати на рухову функцію і працездатність. У людській свідомості певні смаки, запахи та звуки представлені у певних кольорах, які впливають на людину.

Висновки. Отже, встановлено, що кольори мають значний психологічний вплив на людину. Розуміння та усвідомлення цього впливу може допомогти нам краще контролювати наше самопочуття та емоційний стан, а також використовувати цей вплив у своїй повсякденній діяльності. Таким чином, кольори мають великий психологічний вплив на наше самопочуття та настрій. Знання їх властивостей та впливу може допомогти нам створити сприятливу атмосферу для досягнення гармонійного, позитивного емоційного стану людини у соціумі. Підтверджена гіпотеза дослідження, що різні кольори впливають на людину, на її стан, настрій, емоції і тому вона підсвідомо вибирає собі ті кольори, що відповідають її настрою.

Література:

1. Базима Б.А. Взаимосвязь цветовых предпочтений и идентификации с цветом. // Материалы конференции «Актуальные вопросы практической психологии и логопедии в учреждениях образования и охраны здоровья Украины». Харьков., 1998 г. – С. 106-109.
2. Ворсобин В.Н., Жидкин В.Н. Изучение цвета при переживании положительных и отрицательных эмоций дошкольниками//Вопросы психологии. - 1980. - №3. - С. 121-124.
3. Maglaty, Jeanne. 'When Did Girls Start Wearing Pink?' *Smithsonian Magazine*. April 7, 2011.
4. Волошинова Л. Естетико- педагогічний вплив відео // Мистецтво та освіта.- 2002.- №1.- С.51.
5. Грищенко Т. Формування національних засад музично- естетичного виховання в гімназіях // Рід. шк.- 2000.- №1.- С.56-59.
6. Пересенчук О. Гармонія барв// Психолог. - №10. – 2006. – С. 19-21
7. Печенюк Т. Кольорознавство. К.: Грані, 2009. 191 с
8. Gage, John. *Color and Meaning: Art, Science, and Symbolism*. Berkeley: University of California Press, 1999, p. 31.
9. Інтернет

References:

1. Bazima, B.A. (1998). *Vzaimosvjaz' cvetovyh predpochtenij i identifikacii s cvetom* [The relationship between color preferences and identification with color.]. *Proceedings from konferentsiia «Aktual'nye voprosy prakticheskoi psihologii i logopedii v uchrezhdenijah obrazovanija i ohrany zdorov'ja Ukrainy» – The Conference «Topical issues of practical psychology and speech therapy in educational and health care institutions of Ukraine»*. (pp. 106-109). Har'kov [in Russian].
2. Vorsobin, V.N., Zhidkin, V.N. (1980). *Izuchenie cveta pri perezhivanii polozhitel'nyh i otricatel'nyh jemocij doskol'nikami* [Study of color in the experience of positive and negative emotions by preschoolers]. *Voprosy psihologii - Questions of Psychology*, 3, 121-124 [in Russian].
3. Maglaty, Jeanne. (2011). *When Did Girls Start Wearing Pink?* *Smithsonian Magazine*, April 7, 2011 [in English].
4. Voloshinova, L. (2002). *Estetiko- pedagogichnij vpliv video* [Aesthetic and pedagogical infusion of video]. *Mistectvo ta osvita - Mystery and light*, 1, 51 [in Ukrainian].
5. Grishhenko, T. (200). *Formuvannja nacional'nih zasad muzichno- estetchnogo vihovannja v gimnazijah* [Formation of national ambushes of musical and aesthetic performance in gymnasiums]. *Rid. shk. – Native school*, 1, 56-59 [in Ukrainian].
6. Peresenchuk, O. (2006). *Garmonija barv* [Harmony of the barv]. *Psiholog - Psychologist*, 10, 19-21 [in Ukrainian].
7. Pechenjuk ,T. (2009). *Kol'oroznavstvo [Kolyoroznavstvo]*. K.: Grani [in Ukrainian].
8. Gage, John. (1999). *Color and Meaning: Art, Science, and Symbolism*. Berkeley: University of California Press [in English].
9. Internet [Internet]. [in Ukrainian].

УДК 159.9.07 – 351.74

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11\(39\)-1950-1961](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11(39)-1950-1961)

Шевченко Вікторія Василівна доктор філософії з психології, доцент, доцент кафедри психології та педагогіки, Національна академія Національної гвардії України, вул. Майдан Захисників, 3, м. Харків, <https://orcid.org/0000-0003-3066-4361>

ОСОБЛИВОСТІ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ГВАРДІЇ УКРАЇНИ ДО РИЗИКУ В УМОВАХ ВИКОНАННЯ СЛУЖБОВО-БОЙОВИХ ЗАВДАНЬ

Анотація. У статті досліджуються особливості психологічної готовності майбутніх офіцерів Національної гвардії України до ризику в умовах виконання службово-бойових завдань. Зазначено, що військова діяльність, як і будь-яка інша, вимагає від людини, передусім, морально-психологічної готовності до праці загалом, тобто розуміння нею необхідності виконувати свої службові обов'язки й удосконалювати себе заради вдосконалення своєї діяльності. Також військова діяльність визначається високою динамікою, невизначеністю й новизною багатьох ситуацій, напруженістю, ризикованістю, можливою загрозою здоров'ю й іншими особливостями, що є джерелом психічної напруги й вимагають високого рівня розвитку психологічної готовності військовослужбовців. З'ясовано, що готовність – це стан, що відзначається прагненням до здійснення певної діяльності або дії, а психологічний стан особистості – це внутрішнє бажання, вмотивованість на діяльність, також акцент робиться щодо володіння знаннями, уміннями, навичками, способами діяльності, які обумовлюють успішність її виконання. Визначено, що психологічна готовність – це єдність особистісних здібностей і соціального середовища, що визначається їх закономірностями і зумовлена стійкими особистісними психологічними якостями, що надає можливість ефективно виконувати свої професійні функції, під впливом тих конкретних умов, в яких відбувається професійна діяльність. Для визначення особливостей психологічної готовності майбутніх офіцерів Національної гвардії України до ризику в умовах виконання службово-бойових завдань проведено емпіричне дослідження. В ході проведення емпіричного дослідження визначено наступні особливості психологічної готовності майбутніх офіцерів Національної гвардії України до ризику в умовах виконання службово-бойових завдань: у курсантів першого року навчання показники за шкалами: «Вольове зусилля», «Професійна витривалість» та «Професійна компетентність» знаходяться на високому рівні. Показники за шкалами: «Мотивація обов'язку», «Взаємодопомога та довіра» на середньому рівні. У групі

курсантів четвертого року навчання на високому рівні знаходяться показники за шкалою: «Вольове зусилля». На середньому рівні знаходяться показники за шкалами «Мотивація обов'язку», «Професійна витривалість» та «Професійна компетентність». Показники за шкалою «Взаємодопомога і довіра» знаходяться на низькому рівні. Виявлено, що більшість досліджуваних курсантів мають середнє значення готовності до ризику (28 опитаних); 6 осіб є занадто обережними і 15 осіб є схильними до ризику.

Ключові слова: психологічна готовність, військовослужбовці, Національна гвардія України, ризик.

Shevchenko Viktoriia Vasylivna Doctor of Philosophy in Psychology, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Psychology and Pedagogy, National Academy of the National Guard of Ukraine, 3 Maidan Zakhystnykiv St., Kharkiv, <https://orcid.org/0000-0003-3066-4361>

FEATURES OF THE PSYCHOLOGICAL READINESS OF FUTURE OFFICERS OF THE NATIONAL GUARD OF UKRAINE FOR RISK IN PERFORMING SERVICE AND COMBAT TASKS

Abstract. The article examines the peculiarities of the psychological readiness of future officers of the National Guard of Ukraine to risk in the conditions of the performance of service and combat tasks. It is noted that military activity, like any other, requires a person, first of all, to be morally and psychologically prepared for work in general, that is, to understand the need for him to fulfill his official duties and improve himself in order to improve his activity. Also, military activity is determined by high dynamics, uncertainty and novelty of many situations, tension, riskiness, possible threat to health and other features, which are a source of mental tension and require a high level of development of psychological readiness of servicemen. It was found that readiness is a state characterized by a desire to carry out a certain activity or action, and the psychological state of an individual is an internal desire, motivation for activity, the emphasis is also placed on the possession of knowledge, abilities, skills, methods of activity that determine success its execution. It was determined that psychological readiness is the unity of personal abilities and the social environment, which is determined by their laws and conditioned by stable personal psychological qualities, which provides an opportunity to effectively perform one's professional functions, under the influence of those specific conditions in which professional activity takes place. An empirical study was conducted to determine the features of the psychological readiness of future officers of the National Guard of Ukraine to risk in the conditions of performance of service and combat tasks. In the course of conducting an empirical study, the following features of the psychological readiness of future officers of the National Guard of Ukraine to risk in the conditions of performance of service and

combat tasks were determined: in the cadets of the first year of training, the indicators on the scales: "Willpower", "Professional endurance" and "Professional competence" are at high level. Indicators on the scales: "Motivation of duty", "Mutual help and trust" at the average level. In the group of cadets of the fourth year of study, the indicators on the scale: "Willpower" are at a high level. Indicators on the scales "Motivation of duty", "Professional endurance" and "Professional competence" are at the average level. Indicators on the "Mutual assistance and trust" scale are at a low level. It was found that the majority of the studied cadets have an average value of readiness for risk (28 interviewed); 6 people are too cautious and 15 people are prone to risk.

Keywords: psychological readiness, military personnel, National Guard of Ukraine, risk.

Постановка проблеми. У зв'язку з широкомасштабним вторгненням російської федерації на територію України актуальним є дослідження психологічної готовності військовослужбовців Національної гвардії України до ризику в умовах виконання службово-бойових завдань. Військова діяльність, як і будь-яка інша, вимагає від людини, передусім, морально-психологічної готовності до праці загалом, тобто розуміння нею необхідності виконувати свої службові обов'язки й удосконалювати себе заради вдосконалення своєї діяльності. Також військова діяльність визначається високою динамікою, невизначеністю й новизною багатьох ситуацій, напруженістю, ризикованістю, можливою загрозою здоров'ю й іншими особливостями, що є джерелом психічної напруги й вимагають високого рівня розвитку психологічної готовності військовослужбовців. Тому проблематика психологічної готовності військовослужбовців Національної гвардії України до ризику в умовах виконання службово-бойових завдань є надзвичайно актуальною, бо саме від їхньої готовності залежить особистісна безпека та ефективність виконання СБЗ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій дозволив визначити, що проблематикою готовності військовослужбовців до виконання службово-бойових завдань займалися: О. Кокур, О. Колесніченко, М. Корольчук, Я. Мацегора, В. Осьодло, Н. Пенькова, І. Приходько, О. Тімченко.

Колектив авторів О. Колесніченко, Я. Мацегора, І. Воробйова, І. Приходько, О. Тімченко, С. Горелишев, Н. Каз'яніна, Н. Пенькова досліджували психологічну готовність військовослужбовців Національної гвардії України до службово-бойової діяльності поза межами пункту постійної дислокації та психологічну готовність до ризику військовослужбовців Національної гвардії України.

С. Горелишев та Н. Юр'єва займалися створенням психодіагностичного комплексу для визначення рівня психологічної готовності до ризику у військовослужбовців Національної гвардії України.

Г. Нікітенко досліджувала психологічну готовність мобілізованих осіб до військової служби.

О. Даничльченко визначав педагогічні проблеми формування готовності майбутніх офіцерів Національної гвардії України до службово-бойової діяльності.

А. Лиман, І. Приходько, Л. Морозова розробляли структуру психологічної готовності до ризику військовослужбовців Національної гвардії України.

О. Кокун, В. Мороз, І. Пішко, Н. Лозінська вивчали формування психологічної готовності військовослужбовців військової служби за контрактом до виконання завдань за призначенням під час бойового злагодження.

Мета статті полягає в проведенні теоретико-емпіричного дослідження психологічних особливостей готовності військовослужбовців Національної гвардії України до ризику в умовах виконання службово-бойових завдань.

Виклад основного матеріалу. Аналіз наукових доробків та літератури дозволив визначити, що проблематика психологічної готовності активно почала досліджуватися в 50-х роках минулого століття. Причиною цього стало підвищення вимог до психологічних характеристик професійної діяльності різного роду фахівців, а також для якості оптимізації та досягнення більш оптимальних умов праці.

В сучасній психології існують певні напрацювання щодо проблематики психологічної готовності особистості. Попри це великої уваги потребує визначення поняття «психологічна готовність» до ризику в умовах професійної діяльності.

У довідниках поняття «готовність» подається як «стан готового, бажання зробити що-небудь», «стан підготовленості до чогось, у якому організм налаштований на дію чи реакцію», «стан людини, при якому вона готова вилучити користь із певного досвіду» [1].

У тлумачному словнику готовність визначається як: 1) згода зробити будь-що; 2) стан, за якого все зроблено, все готове для будь-чого [2].

У словнику Merriam Webster готовність трактується як стан підготовки [3].

Словник за редакцією А. Капської подає тлумачення готовності як: 1) стан, коли зробив усі необхідні приготування, приготувався до чого-небудь; стан, який показує згоду, схильний, охочий що-небудь зробити; 2) згода, бажання зробити що-небудь [4].

Узагальнюючи наявні тлумачення поняття «готовність» у довідниковій літературі, з'ясуємо, що здебільшого укладачі розуміють її як стан, що відзначається прагненням до здійснення певної діяльності або дії. При цьому в психологічних довідниках підкреслюється психологічний стан особистості, внутрішнє бажання, вмотивованість на діяльність, а в педагогічних – акцент робиться щодо володіння знаннями, уміннями, навичками, способами діяльності, які обумовлюють успішність її виконання.

Ю. Приходько наводить три визначення поняття готовності:

1) результат виховання, що проявляється в бажанні брати участь у суспільній трудовій діяльності;

2) готовність до праці, результат професійного навчання й робота за обраним фахом;

3) готовність до певної діяльності як стан психологічної мобілізації [5].

Я. Мацегора розглядає психологічну готовність як сукупність психологічних властивостей особистості, що визначає її здатність приймати рішення про дії та досягати успіху при виконанні поставлених службово-бойових завдань у вітальних умовах, мотивуючись інтеріоризованими цінностями суспільства та професійними нормами, використовуючи вольові якості, професійні знання, вміння та навички, які посилені взаємодопомогою між співслужбовцями та навичками саморегуляції своїх станів. Науковиця психологічну готовність працівників ризиконебезпечних професій розглядає як ситуативну та тривалу. Перша відбиває особливості та вимоги майбутньої ситуації, тривала психологічна готовність – це стійка система професійно важливих якостей особистості (позитивне ставлення до професії, організованість уважність, самовладання та ін.), її досвід, знання, навички, вміння, необхідні для успішної діяльності в різних ситуаціях. Ситуативна (оперативна) і тривала (постійна) психологічна готовність перебувають в єдності. Виникнення оперативної психологічної готовності як стану залежить від тривалої готовності; у свою чергу, ситуативна психологічна готовність визначає продуктивність тривалої психологічної готовності в конкретних обставинах [6, с. 210].

І. Приходько та А. Лиман вважають, що психологічна готовність до ризику – це здатність особистості приймати адекватні рішення про дії та досягати успіху під час виконання службово-бойових завдань у вітальних умовах, мотивуючись інтеріоризованими цінностями суспільства та професійними нормами, використовуючи навички саморегуляції, вольові якості, професійні компетенції, які посилені взаємодопомогою між товаришами по службі. Сприйняття ризику, базуючись на суб'єктивній оцінці об'єктивних умов, може по-різному впливати на прийняття рішення в ситуації невизначеності, крім цього впливати й на стан готовності особистості під час загрозливих обставин [7, с.110].

Таким чином, психологічну готовність ми можемо розглядати як єдність особистісних здібностей і соціального середовища, що визначається їх закономірностями і зумовлена стійкими особистісними психологічними якостями, що надає можливість ефективно виконувати свої професійні функції, під впливом тих конкретних умов, в яких відбувається професійна діяльність.

Важливо також звернути увагу на особливості службово-бойової діяльності військовослужбовців НГУ, адже досвід, який Україна отримала під час війни з росією, засвідчує, що створення військових формувань для забезпечення стабільності держави й розв'язання внутрішніх проблем є поширеною практикою та вагомим аргументом у секторі безпеки та оборони держави. Метою створення цих формувань є розв'язання раптових завдань у мирний час і забезпечення підтримання режиму, а також спільні дії зі збройними силами у воєнний час.

Особливо важливо зазначити, що на Національну гвардію покладено цілком нові функції. Цих функцій чимало, і вони є дуже актуальними для сьогодення України. Фахівці від самого початку формування НГУ вказували на те, що підрозділи й частини гвардії будуть відрізнятися від інших органів МВС. Насамперед тим, що створюються як мобільні, тобто оснащені технікою. Серед іншого, вони мають отримати можливості оперативної переміщення в будь-яку точку країни. До того ж, такі підрозділи створюються як автономні, тобто здатні функціонувати тривалий час у відриві від пунктів постійної дислокації.

Відповідно до Закону України «Про Національну гвардію України» [8], НГУ бере участь у виконанні службово-бойових завдань. У такому контексті цим законом України передбачена участь НГУ в – «здійсненні заходів, пов'язаних із припиненням збройних конфліктів та інших провокацій на державному кордоні, а також заходів щодо недопущення масового переходу державного кордону з території суміжних держав; участь у спеціальних операціях із знешкодження озброєних злочинців, припиненні діяльності не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань (груп), організованих груп та злочинних організацій на території України, а також у заходах, пов'язаних із припиненням терористичної діяльності; участь у відновленні правопорядку в разі виникнення міжнаціональних і міжконфесійних конфліктів, розблокуванні або припиненні протиправних дій у разі захоплення важливих державних об'єктів або місцевостей, що загрожує безпеці громадян і порушує нормальну діяльність органів державної влади та органів місцевого самоврядування; участь у відновленні конституційного правопорядку в разі здійснення спроб захоплення державної влади чи зміни конституційного ладу шляхом насильства, у відновленні діяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування; участь у ліквідації наслідків надзвичайних або кризових ситуацій на об'єктах, що охороняються НГУ; участь у здійсненні заходів правового режиму воєнного стану; участь у виконанні завдань територіальної оборони» [8].

Проаналізувавши функції НГУ з точки зору їх особливостей, специфіки й різнобічності, робимо висновок, що Національна гвардія України – це військове формування з правоохоронними функціями, функціонування якого потребує підготовки офіцерських кадрів із високим рівнем фізичної готовності для виконання завдань із захисту та охорони життя, прав, свобод і законних інтересів громадян, суспільства і держави та забезпечення державної безпеки і захисту державного кордону, припинення терористичної діяльності, діяльності незаконних воєнізованих або збройних формувань (груп), терористичних організацій, організованих груп та злочинних організацій [9; 10].

Усі ці аспекти вимагають від підрозділів НГУ всебічної фізичної підготовленості та психологічної готовності до дій в екстремальних, специфічних умовах службово-бойової діяльності, раціонального й ефективного застосування сучасної техніки й озброєння.

Висока напруженість службово-бойової діяльності під час виконання військовослужбовцями НГУ завдань за призначенням обумовлена війною в країні, а також підвищенням криміногенної обстановки. Бойові дії ведуться безупинно й характеризуються маневреними бойовими діями, проявами ініціативи та наполегливості військових підрозділів, раптовими змінами бойових ситуацій. Це в свою чергу впливає на високу активність військових у загальному бюджеті часу виконання службово-бойових завдань, до значного фізичного та психологічного напруження повсякденної службової діяльності і, як наслідок, – до підвищення обсягу й особливо інтенсивності фізичних навантажень.

Для визначення особливостей психологічної готовності майбутніх офіцерів Національної гвардії України до ризику в умовах виконання службово-бойових завдань ми використовували наступні методики: Психологічна готовність особистості фахівця екстремального виду діяльності (О. Колесніченко); Діагностика ступеня готовності до ризику (Шуберта). Дослідження проводилося на базі Національної академії Національної гвардії України. Вибірку склали здобувачі вищої освіти (чоловіки та жінки) першого та четвертого років навчання гуманітарного факультету за спеціальністю 053 «Психологія». Обсяг вибірки – 49 осіб віком від 17 до 32 років, з них 31 особа чоловічої статі та 18 осіб жіночої статі.

В ході дослідження за методикою «Психологічна готовність особистості фахівця екстремального виду діяльності» (О. Колесніченко) нами було виявлено наступні особливості психологічної готовності курсантів-психологів першого та четвертого років навчання до виконання СБЗ. Отримані результати ми відобразили в таблиці 1.

Таблиця 1

Особливості психологічної готовності курсантів-психологів першого та четвертого років навчання до виконання СБЗ (х_{ср} ± σ, балів)

Шкали	1 рік навчання	4 рік навчання	T ₁₋₂
	х _{ср} ±σ	х _{ср} ±σ	
Мотивація обов'язку	16,00 ± 4,40	15,75 ± 4,58	0,18
Професійна витривалість	19,05 ± 4,41	14,08 ± 4,74	3,59
Взаємодопомога і довіра	12,80 ± 5,95	10,79 ± 4,83	1,21
Професійна компетентність	17,40 ± 5,38	15,38 ± 4,23	1,37
Вольове зусилля	18,55 ± 3,36	17,96 ± 3,80	0,59

Примітка: *p≤0,05

З таблиці 1 ми бачимо, що за шкалою «Мотивація обов'язку» середні показники у курсантів першого року навчання ($16,00 \pm 4,40$) та у курсантів четвертого року навчання ($15,75 \pm 4,58$) знаходяться на середньому рівні, що свідчить про те, що курсанти повністю усвідомлюють важливість своєї професійної діяльності та тих завдань, які вони виконують в її межах. Вони мають позитивне (ціннісно-мотиваційне) ставлення до службово-бойової діяльності. Проте спрямованість на виконання вимог законів, присяги, наказів у процесі службово-бойової діяльності є нестійкою. Інколи може зустрічатися незначне відхилення в нормативності поведінки і порушення службової дисципліни. У них є наявні потреби до подолання труднощів і прагнення до досягнення поставленої мети. Від виконання службово-бойових завдань отримують певне задоволення. мають сильний, урівноважений тип поведінки. Якщо під час виконання СБЗ виникають ситуації, які несуть загрозу для життя, то ставлення до діяльності становиться емоційно-нейтральним (пасивним). В психологічно складній ситуації орієнтування залишається адекватним, а за наявності зовнішніх проявів напруженості дії залишаються правильними.

За шкалою «Професійна витривалість» середні показники у курсантів першого року навчання ($19,05 \pm 4,41$) знаходяться на високому рівні. Отримані результати свідчать про високо розвинене уміння мобілізувати себе в складній ситуації, здатність зосередити сили на виконанні поставленого завдання. Такі курсанти є досить наполегливими та сміливими, рішучим, цілеспрямованими, проявляють завзятість в подоланні професійних та життєвих труднощів, мають розвинене самовладання. В екстремальних ситуаціях здатні брати на себе відповідальність та зберігати високий рівень активності, є ініціативними і досить самостійними. Тривалий час можуть протистояти втомі, сміливо долати сумніви, розгубленість, побоювання, страх.

У курсантів четвертого року навчання ($14,08 \pm 4,74$) середні показники професійної витривалості знаходяться на середньому рівні, що свідчить про те, що такі досліджувані в цілому мають розвинене уміння мобілізувати себе в складній ситуації, здатні зосередити сили на виконанні поставленого завдання. Мають низький рівень прояву наполегливості, рішучості, цілеспрямованості, завзятості в подоланні труднощів та мають низьке самовладання. Під час ухвалення важливого рішення проявляють невпевненість та розгубленість, бояться брати на себе відповідальність в екстремальних ситуаціях, а також недостатньо розвинена здатність зберігати активність, самостійність та ініціативність. Швидко втомлюються, з великими труднощами долають сумніви та страхи.

За шкалою «Взаємодопомога і довіра» середні показники у курсантів першого року навчання ($12,80 \pm 5,95$) знаходяться на середньому рівні, що свідчить про те, що такі курсанти в змозі побудувати процес спілкування, вміють встановлювати психологічний контакт, дати раду власним почуттям, упоратися з проявами агресивності, спланувати свою діяльність, але

відчувають при цьому певний дискомфорт, невпевненість в собі, здатні переключатися з однієї задачі на іншу, але не завжди можуть зосередитися й правильно її вирішити, схильні до передбачення негативного розвитку подій, ризику, вирішення складних задач, але не завжди адекватно можуть оцінити обставини, що склалися.

У групі курсантів четвертого року навчання ($10,79 \pm 4,83$) виявлено, що середні показники знаходяться на низькому рівні. Отримані результати свідчать про те, такі курсанти мають мало розвинену здатність будувати комунікацію, встановлювати психологічний контакт з іншою людиною, слухати та чути іншого, виконувати та давати вказівки, усвідомлювати та виражати почуття, розуміти оточуючих, виявляти приязнь, долати страх перед невідомим, володіти собою, адекватно реагувати на неприємності в спілкуванні, нездатність радіти удачам та перемогам інших, зосереджуватися на завданнях, відчувати складність в опануванні нових алгоритмів діяльності.

За шкалою «Професійна компетентність» середні показники у групі курсантів першого року навчання знаходяться на високому рівні ($17,40 \pm 5,38$). Отримані результати можуть свідчити про: глибоке розуміння завдань СБД, своїх обов'язків, високу оцінку їх значущості; чітке, повне і адекватне уявлення про вірогідні зміни обставин, труднощі, майбутні умови виконання СБЗ; великий об'єм і різноманітність знань, прийомів, засобів і способів досягнення мети; добре розвинені уміння й навички дій в екстремальних ситуаціях; високу здібність до аналізу ситуації, що склалася.

У групі курсантів психологів четвертого року навчання ($15,38 \pm 4,23$) середні показники знаходяться на середньому рівні, що свідчить про: розуміння суті й змісту завдань СБД, складність виконання своїх обов'язків у зв'язку з їх нерозумінням, знижену оцінку їх складності; фрагментарне уявлення про вірогідні зміни обставин, труднощі, майбутні умови виконання СБЗ; глибокі знання прийомів, засобів і способів досягнення мети; достатню розвиненість вмінь й навичок дій в екстремальних ситуаціях; здібність до аналізу ситуації, що склалася.

За шкалою «Вольове зусилля» середні показники у групі курсантів першого року навчання ($18,55 \pm 3,36$) та у групі курсантів четвертого року навчання ($17,96 \pm 3,80$) знаходяться на високому рівні, що свідчить про те, що досліджувані мають високо розвинене уміння управляти собою в складній ситуації; вміння впевнено управляти своїми емоціями, яскраво виражену здатність мобілізувати себе на виконання поставленого завдання; тверду впевненість в своїх силах, в успіху; високу здатність протистояти роздратуванню; високу емоційну стійкість до тривалих напружених навантажень, ризику, небезпеки.

Наступним етапом нашого дослідження було виявлення особливостей ступеня готовності до ризику за методикою А. Шуберта. Отримані результати ми відобразили на рисунку 1.

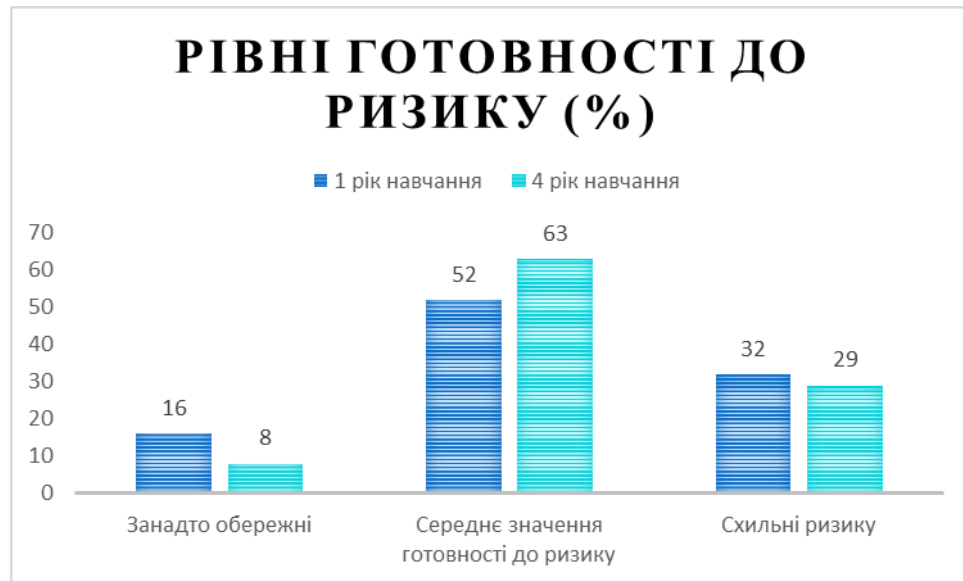

Рис. 1. Рівні готовності курсантів-психологів першого та четвертого років навчання до ризику (%)

З рисунку 1 ми бачимо, що 4 курсанти (16%) першого року навчання та 2 курсанти (8%) четвертого року навчання в екстремальних ситуаціях є занадто обережними, що може свідчити про високу мотивацію до уникнення невдач.

Середнє значення готовності до ризику мають 13 осіб (52%) серед курсантів першого року навчання та 15 осіб (63%) серед курсантів четвертого року навчання. Ми можемо припустити, що отримані результати свідчать про те, що в звичайних умовах життєдіяльності готовність є на оптимальному рівні, але в залежності від критичності ситуації курсанти можуть проявити високий рівень схильності до ризику.

Високий рівень схильності до ризику у групі курсантів першого року навчання виявлено у 8 осіб (32%), а у групі четвертого року навчання у 7 осіб (29%). Отримані результати свідчать про те, що такі досліджувані мають низький рівень мотивації до уникнення невдач (психологічним захистом).

Висновки. Таким чином, емпіричне дослідження особливостей психологічної готовності майбутніх офіцерів Національної гвардії України до ризику в умовах виконання службово-бойових завдань дозволило нам діагностувати, що у курсантів першого року навчання показники за шкалами: «Вольове зусилля», «Професійна витривалість» та «Професійна компетентність» знаходяться на високому рівні. Показники за шкалами: «Мотивація обов'язку», «Взаємодопомога та довіра» на середньому рівні. У групі курсантів четвертого року навчання на високому рівні знаходяться показники за шкалою: «Вольове зусилля». На середньому рівні знаходяться показники за шкалами «Мотивація обов'язку», «Професійна витривалість» та «Професійна компетентність». Показники за шкалою «Взаємодопомога і довіра» знаходяться на низькому рівні.

Визначено, що більшість досліджуваних курсантів мають середнє значення готовності до ризику (28 опитаних); 6 осіб є занадто обережними і 15 осіб є схильними до ризику.

Література:

1. Капська А. Й., Пінчук І. М., Толстоухова С. В. Словник-довідник для соціальних педагогів та соціальних працівників. Київ: УДЦССМ, 2000. 260 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2009. 1736 с.
3. Mikkelsen E. Exploring how conflict management training changes workplace conflicts: a qualitative case study. Retrieved from URL: <http://dialnet.unirioja.es/descarga/articulo/5589603.pdf>
4. Соколов В. А., Лукін Б. П. Теоретичний аспект формування готовності майбутніх офіцерів Національної поліції України до службово-оперативної діяльності засобами СФП з урахуванням типу темпераменту. *Підготовка поліцейських в умовах реформування системи МВС України: збірник наукових праць*. Харків: ХНУВС, 2021. С. 165–170.
5. Приходько Ю. І. Концептуальні засади розвитку військової освіти в Україні. *Військова освіта*. 2008. № 1 (21). С. 126–138.
6. Мацегора Я. В. Психологічна готовність до ризику військовослужбовців Національної гвардії України: структура, діагностика, формування: колективна монографія. Харків: Вид-во НУЦЗУ, 2017. С. 206-230.
7. Приходько І. І., Лиман А. А. Сприйняття ситуацій ризику військовослужбовцями Національної гвардії України та психологічна готовність до них. *Честь і закон*. 2019. № 3/70. С. 105-113.
8. Про Національну гвардію: Закон України від 13.03.2014 № 876-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/876-18>
9. Мілорадова Н. Е., Шевченко В. В. Компетентнісний підхід як методологічна основа дослідження професійної компетентності особистості. *Габітус*. 2020. №16. С. 233-237.
10. Мілорадова Н. Е., Шевченко В. В. Аналіз існуючих підходів щодо визначення професійно-психологічної компетентності військовослужбовців Національної гвардії України. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права*. 2021. №3. С. 48 - 53.

References:

1. Kapska A. Y., Pinchuk I. M., Tolstoukhova S. V. (2000). Slovnnyk-dovidnyk dlia sotsialnykh pedahohiv ta sotsialnykh pratsivnykiv [A reference dictionary for social teachers and social workers]. Kyiv: UDTsSSM.
2. Velykyi tлумachnyi slovnnyk suchasnoi ukrainskoi movy [A large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language] (2009) / holov. red. V. T. Busel. Kyiv; Irpin: VTF «Perun».
3. Mikkelsen E. Exploring how conflict management training changes workplace conflicts: a qualitative case study. Retrieved from URL: <http://dialnet.unirioja.es/descarga/articulo/5589603.pdf>
4. Sokolov V. A., Lukin B. P. (2021). Teoretychnyi aspekt formuvannia hotovnosti maibutnix ofitseriv Natsionalnoi politsii Ukrainy do sluzhbovo-operatyvnoi diialnosti zasobamy SFP z urakhuvanniam typu temperamentu [The theoretical aspect of forming the readiness of future officers of the National Police of Ukraine for official and operational activities by means of SFP, taking into account the type of temperament]. *Pidhotovka politseiskyykh v umovakh reformuvannia systemy MVS Ukrainy: zbirnyk naukovykh prats – Training of police officers in the conditions of reforming the system of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine: a collection of scientific papers*. Kharkiv: KhNUVS, 165–170.

5. Prykhodko Yu. I. (2008). Kontseptualni zasady rozvytku viiskovoi osvity v Ukraini [Conceptual foundations of the development of military education in Ukraine]. *Viiskova osvita – Military education*, 1 (21), 126–138.
6. Matsehora Ya. V. (2017). Psykholohichna hotovnist do ryzyku viiskovosluzhbovtiv Natsionalnoi hvardii Ukrainy: struktura, diahnozyka, formuvannia [Psychological readiness for risk of servicemen of the National Guard of Ukraine: structure, diagnosis, formation]: kolektyvna monohrafiia. Kharkiv: Vyd-vo NUTsZU, 206-230.
7. Prykhodko I. I., Lyman A. A. (2019). Spryiniattia sytuatsii ryzyku viiskovosluzhbovtiv Natsionalnoi hvardii Ukrainy ta psykholohichna hotovnist do nykh [Perception of risk situations by servicemen of the National Guard of Ukraine and psychological readiness for them]. *Chest i zakon – Honor and law*, 3/70, 105-113.
8. Pro Natsionalnu hvardiiu [About the National Guard]: Law of Ukraine of 13.03.2014 №. 876-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/876-18>
9. Miloradova N. E., Shevchenko V. V. (2020). Kompetentnisnyi pidkhid yak metodolohichna osnova doslidzhennia profesiinoi kompetentnosti osobystosti [Competence-based approach as a methodological basis for the study of professional competence of an individual]. *Habitus – Habitus*, 16, 233-237.
10. Miloradova N. E., Shevchenko V. V. (2021). Analiz isnuichykh pidkhodiv shchodo vyznachennia profesiino-psykholohichnoi kompetentnosti viiskovosluzhbovtiv Natsionalnoi hvardii Ukrainy [Analysis of existing approaches to determining the professional and psychological competence of the National Guard of Ukraine]. *Dniprovskiyi naukovyi chasopys publichnoho upravlinnia, psykholohii, prava – Dnipro Scientific Journal of Public Administration, Psychology, Law*, 3, 48 - 53.

УДК:159.923.

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11\(39\)-1962-1974](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11(39)-1962-1974)

Шиловська Олена Миколаївна кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник лабораторії когнітивної психології Інституту психології імені Г.С.Костюка НАПН України, вул. Панківська 2, м. Київ, 01033, <https://orsid.org/0000-0002-7256-9365>

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВУ ТОЛЕРАНТНОСТІ ДО НЕВИЗНАЧЕНОСТІ ПЕДАГОГІВ РІЗНОГО ВІКУ В УМОВАХ ВІЙНИ

Анотація Стаття присвячена дослідженню рівня толерантності до невизначеності серед педагогів різних вікових груп в умовах війни. У зв'язку з війною в Україні, освітній процес зазнав значних змін, що викликало зростання невизначеності та стресових факторів у професійній діяльності педагогів. Автор аналізує, як вік педагогів впливає на їх здатність адаптуватися до нових умов, приймати рішення в умовах нестабільності, а також зберігати емоційну стійкість.

Толерантність до невизначеності розглядається як здатність людини зберігати спокій і раціональність у ситуаціях, коли майбутнє невідоме або ж існує загроза для стабільності. В умовах війни, коли невизначеність стає постійним супутником, ця риса набуває особливого значення, особливо для педагогів, які виконують важливу роль у вихованні та психологічній підтримці дітей.

Мета роботи полягає в дослідженні рівня розвитку толерантності до невизначеності педагогів на різних вікових етапах. Дослідження фокусується на тому, як вік впливає на здатність педагогів адаптуватися до непередбачуваних ситуацій, що виникають під час воєнного конфлікту та розглядають вікові відмінності у реакціях на стресові ситуації.

Дане дослідження є підґрунтям для розробки рекомендацій та психологічних програм розвитку емоційної стійкості та здатності педагогів адаптуватися в кризових умовах.

Внаслідок емпіричного дослідження було встановлено, що молоді педагоги демонструють вищий рівень толерантності до невизначеності порівняно з старшими педагогами. Однак відсутність практичного досвіду в ситуаціях, які потребують швидкої адаптації, може призводити до невпевненості та тривожності. Молоді педагоги можуть бути схильні до страху перед помилками, що може посилювати їхню інтолерантність до невизначеності. Вони можуть уникати прийняття рішень або діяти нерішуче через страх зробити щось неправильно.

Висвітлені результати можуть стати основою для подальших досліджень і практичного впровадження у сфері освіти, зокрема для створення комплексних психологічних програм, спрямованих на підвищення стресостійкості та життєвої компетентності.

Ключові слова: толерантність до невизначеності, педагоги різних вікових категорій, стрес, адаптація.

Shylovska Olena Mykolaivna PhD in Psychology, Senior Researcher at the Laboratory of Cognitive Psychology, H.S. Kostiuk Institute of Psychology, National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, 2 Pankivska St., Kyiv, 01033, <https://orsid.org/0000-0002-7256-9365>

THE PECULIARITIES OF SHOWING TOLERANCE TO THE INSIGNIFICANCE OF TEACHERS OF DIFFERENT AGED IN THE MINDS OF WAR

Abstract. The article is devoted to the study of the level of tolerance to uncertainty among teachers of different age groups in the context of war. Due to the war in Ukraine, the educational process has undergone significant changes, which has caused an increase in uncertainty and stress factors in the professional activities of teachers. The author analyzes how the age of teachers affects their ability to adapt to new conditions, make decisions in an unstable environment, and maintain emotional stability.

Tolerance to uncertainty is seen as a person's ability to remain calm and rational in situations where the future is unknown or there is a threat to stability. In the conditions of war, when uncertainty becomes a constant companion, this trait is of particular importance, especially for teachers who play an important role in the education and psychological support of children.

The purpose of the study is to investigate the level of development of teachers' tolerance to uncertainty at different age stages. The study focuses on how age affects the ability of teachers to adapt to unpredictable situations that arise during a military conflict and considers age differences in reactions to stressful situations.

This study is the basis for the development of recommendations and psychological programs for the development of emotional resilience and the ability of teachers to adapt in crisis conditions.

The empirical study found that young teachers demonstrate a higher level of tolerance to uncertainty compared to older teachers. However, lack of practical experience in situations that require rapid adaptation can lead to uncertainty and anxiety. Younger teachers may be prone to fear of making mistakes, which can increase

their intolerance of uncertainty. They may avoid making decisions or act indecisively for fear of doing something wrong.

The results presented here can serve as a basis for further research and practical implementation in the field of education, in particular for the creation of comprehensive psychological programs aimed at increasing stress resistance and life competence.

Keywords: tolerance to uncertainty, teachers of different age categories, stress, adaptation.

Постановка проблеми. Професійний розвиток педагогів включає в себе не лише набуття нових знань і навичок, але і розвиток особистісних якостей, які впливають на їхню ефективність і адаптивність у роботі. Толерантність до невизначеності є однією з таких якостей, яка суттєво впливає на професійний і особистісний розвиток педагога.

Війна створює виняткові умови невизначеності, які вимагають від педагогів не лише професійних навичок, але й високого рівня життєвої компетентності. В умовах війни педагоги стикаються з різноманітними викликами, такими як фізична небезпека, психологічний стрес, руйнування освітньої інфраструктури та необхідність адаптації до нових форм навчання. Толерантність до невизначеності стає важливою навичкою, яка дозволяє педагогам ефективно функціонувати у цих умовах та допомагати своїм учням долати труднощі, зберігаючи психологічне здоров'я та продовжуючи процес навчання.

Перші дослідження, стосовно теми невизначеності, з'явилися на межі 19-20 століть в контексті загальної психології. На початку 20 століття дослідження психології тривожності почали фокусуватися на тому, як люди реагують на відсутність інформації та непередбачені обставини. Ранні теоретичні роботи, що з'явилися в дослідженнях представників когнітивної психології, розглядали, зокрема, як невизначеність впливає на психологічний стан людини.

Одним із перших вчених, хто систематизував і детально досліджував толерантність до невизначеності, був Джонатан Левін. Його роботи в середині 20 століття зосереджувалися на розумінні, як особистісні характеристики впливають на адаптацію до нових і невідомих ситуацій. Левін визначав толерантність до невизначеності як здатність індивіда адаптуватися до нових умов без надмірної тривоги та стресу [9]. Вчений стверджував, що здатність адаптуватися до нових і невідомих ситуацій є критично важливою для психологічного благополуччя.

Важливий крок у практичному дослідженні толерантності до невизначеності було зроблено в 1990-х роках з розробкою шкали інтолерантності до невизначеності, яка була запропонована Джозефом Н. Карлетоном та його колегами. Шкала дозволила систематично вимірювати рівень толерантності до невизначеності у людей та вивчати її зв'язок з різними психологічними аспектами, такими як тривога, стрес і депресія.

В останні два десятиліття дослідження толерантності до невизначеності розширилися, охоплюючи нові аспекти і контексти. Вчені почали вивчати, як означена якість впливає на професійну діяльність, адаптацію до змін і міжособистісні стосунки. Дослідження показали, що високий рівень толерантності до невизначеності сприяє кращій адаптації до кризових життєвих ситуацій, професійних викликів, таких як зміни в робочому середовищі чи невизначеність у бізнес-ситуаціях тощо.

В умовах війни толерантність до невизначеності є важливим чинником, що впливає на професійну діяльність вчителів та розвиток їхньої життєвої компетентності. Означена якість обумовлює здатність вчителів адаптуватися до нових викликів, зберігати емоційну стійкість та продовжувати виконувати свої професійні обов'язки в надзвичайних ситуаціях. Саме цим обумовлюється **актуальність** даного дослідження. Разом з тим ми припускаємо, що прояв даної якості в педагогів залежить не лише від особистого досвіду, індивідуальних якостей особистості, але й від вікових особливостей.

Мета статті полягає в дослідженні рівня розвитку толерантності до невизначення педагогів на різних вікових груп.

Завдання роботи:

1. Здійснити аналіз теоретичних підходів щодо дослідження толерантності та інтолерантності до невизначення.
2. Визначити особливості розвитку толерантності до невизначення у педагогів.
3. Зробити порівняльний аналіз прояву толерантності до невизначеності у педагогів різного віку.

Методи дослідження: теоретико-методологічний аналіз сучасних першоджерел з теми дослідження, емпіричні методи дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Брюховецька О.В. [1] в своїх дослідженнях розглядає толерантність до невизначеності як рису особистості, яка проявляється шляхом прийняття або відкидання об'єктів, які сприймаються як складні, суперечливі, незрозумілі, оскільки вони не можуть бути однозначно пов'язані з минулим досвідом. Павленко Г. В. [5] визначає в своїх дослідженнях толерантність до невизначеності як особистісну характеристику, яка дозволяє зберігати психічну рівновагу у складних ситуаціях, забезпечуючи особистості психологічне благополуччя. Литвин С. В. [4] поряд з іншими вченими досліджує толерантність до невизначеності як «толерантність до нереалістичного досвіду» - один із видів когнітивного стилю особистості. Гусев А. І. [2] в своїх дослідженнях визначає дане поняття як фундаментальний психологічний ресурс особистості, резерв різноманітних шляхів розвитку особистості, становлення нової ідентичності. Перегончук Н.В., аналізуючи наукові доробки науковців зауважує, що ситуація невизначеності має ряд поширених характеристик, зокрема: новизну, суперечливість, велику кількість можливостей рішень, складність, непередбачуваність, неконтрольо-

ваність. Автор також зауважує, що невизначеність виникає внаслідок неможливості категоризувати певну ситуацію через брак або відсутність інформації [6]. В свою чергу Хілько С.О. розглядає толерантність до невизначеності як комплексне поняття: когнітивна характеристика особистості та реакція на невизначеність [7].

Разом з тим Громова Г.М. стверджує, що інтолерантність до нереалістичного досвіду проявляється в опорі новому досвіду, якщо цей він містить дані, які суперечать набутим раніше знанням; в індивідуальній особливості людини сприймати й інтерпретувати ситуацію невизначеності як загрозу та джерело дискомфорту. За результатами дослідження вченої інтолерантність до невизначеності корелює з ригідністю, наявністю бар'єрів в комунікації, важкістю прояву негативних емоційних станів, а також ознаками ПТСР [3].

Виклад основного матеріалу. В нашому дослідженні ми використували опитувальник «Шкала інтолерантності до невизначеності» Карлетона Н. (в адаптації Громової Г.) Карлетон Н., Нортон М. і Асмудсон Г. [8] у 2007 р. розробили версію опитувальника. Коротка версія (IUS-12) складається з 12 запитань і має двофакторну структуру (Carleton, Norton, & Asmundson, 2007). В опитуванні брали участь 124 педагога віком від 23 до 72 років. Досліджувані були умовно поділені на три вікових групи, 23-33 роки, 34-54 роки, та 55+ років.

Толерантність до невизначеності, на наш погляд, є ключовим фактором, що впливає на здатність педагогів адаптуватися до змінних умов роботи та життєдіяльності загалом, ефективно вирішувати професійні та життєві завдання. У контексті вікових змін педагогів, толерантність до невизначеності набуває особливого значення, оскільки різні вікові групи педагогів можуть мати різний рівень готовності до роботи та прийняття важливих життєвих рішень в умовах невизначеності.

Зауважимо, що сучасна освіта часто перебуває у стані змін внаслідок технологічного прогресу, нові навчальні методики, політичні та соціальні реформи, виклики війни тощо. Педагог, який має високий рівень толерантності до невизначеності, краще адаптується до таких змін, а отже, може забезпечити не лише ефективніше навчання учнів, але й особистий та професійний розвиток. Педагоги різних вікових груп можуть по-різному сприймати невизначеність через відмінності в життєвому досвіді, професійній підготовці та цінностях. Молодші педагоги можуть бути більш гнучкими у прийнятті нових підходів, тоді як старші можуть спиратися на свій досвід, але при цьому менш схильні до прийняття ризику. Дослідження таких відмінностей допоможе зрозуміти, як підтримувати різні вікові категорії педагогів у період змін. Невизначеність може викликати стрес, тривогу та професійне вигорання. Вивчення рівня толерантності до невизначеності дозволяє розробити стратегії підтримки емоційного благополуччя педагогів, зокрема навчання керування стресом та розвиток психологічної стійкості. Узагальнені результати дослідження толерантності до невизначеності подані в таблиці 1.

Таблиця 1

Описова статистика опитувальника «Шкала інтолерантності до невизначеності» Н. Карлетона (IUS-12)

Питання	середнє значення (23-33 р.)	середнє значення (34-54 р.)	середнє значення (55-60+ р.)
Незначна непередбачувана подія може все зіпсувати, навіть у разі відмінного планування	2,32	3,42	4,12
Слід завжди думати наперед, аби уникати несподіванок	2,45	3,21	4,01
Я завжди хочу знати, що чекає на мене в майбутньому	4,11	4,01	3,48
Я засмучуюсь, коли у мене немає всієї необхідної мені інформації	2,14	2,98	3,62
Я мав би організувати все заздалегідь	3,12	3,45	3,52
Я повинен уникати будь-яких невизначених ситуацій	2,83	3,11	3,18
Я терпіти не можу, коли щось застає мене зненацька	2,01	3,01	4,31
Шкала прогностичної тривоги	18,98	23,19	26,31
Найменший сумнів може перешкодити мені діяти	2,11	2,02	2,12
Непередбачувані події мене дуже засмучують	1,95	2,31	3,12
Невизначеність заважає мені жити повним життям	2,03	3,21	3,56
Коли приходить час діяти, невизначеність паралізує мене	3,28	1,92	2,32
Коли я невпевнений, я не можу нормально функціонувати	2,14	1,52	2,75
Шкала гнітючої тривоги	11,51	10,98	13,87
Загальний бал за IUS-12	30,49	34,17	40,18

Молоді педагоги часто знаходяться на початковому етапі своєї професійної кар'єри. Як правило, вони схильні до експериментів, нових підходів і технологій, а також до пошуку інноваційних рішень. Висока відкритість до нового досвіду та відсутність життєвого та професійного досвіду, на який можна орієнтуватися в прийнятті певних рішень, дозволяють молодим педагогам легше адаптуватися до ситуацій невизначеності. Разом з тим через недостатній досвід професійний та життєвий досвід у них може виникати тривога, пов'язана з невизначеністю, особливо в складних або кризових умовах. За результатами дослідження у молодих педагогів найвищі показники прогностичної тривоги пов'язані з прагненням завжди знати, що чекає на них у майбутньому, а також з бажанням все організувати заздалегідь. Стосовно

шкали гнітучої тривоги найбільше занепокоєння у молодих педагогів викликають ситуації, коли невизначеність не дає можливості діяти і приймати рішення. Однак варто звернути увагу на те, що інтолерантність до невизначення у даної групи досліджуваних є найнижчою. Таким чином вони з найменшою ймовірністю будуть відчувати дискомфорт, стрес, тривогу і навіть страх у ситуаціях, де майбутній результат невідомий або складний для прогнозування.

Педагоги середнього віку мають більш сформований як особистісний, так і професійний досвід та більшу впевненість у своїх силах. За результатами дослідження вони демонструють помірну толерантність до невизначеності, комбінуючи прагнення до стабільності з готовністю приймати виклики, що виникають в процесі життєдіяльності. З одного боку, цей досвід дозволяє їм розробляти більш ефективні стратегії адаптації до змін, з іншого, вони можуть прагнути до більшої передбачуваності в життєвих ситуаціях та своїй професійній діяльності, що може знижувати їхню готовність до ситуацій невизначеності. Найвищі показники прогностичної тривоги за результатами тесту у даної категорії досліджуваних, як і в першому випадку пов'язані з очікуванням від майбутнього. Ми припускаємо, що така тенденція може бути пов'язана не лише з певними особистісними характеристиками, що частково обумовлюють рівень розвитку толерантності до невизначення, але й з військовими діями, що вже не перший рік тривають на території країни. Тривога у педагогів середнього віку також може виникати в ситуаціях, коли чітко розплановані події може порушити непередбачувана ситуація, або ж коли немає можливості все організувати та планувати заздалегідь. Дану особливість ми пов'язуємо з певною ригідністю в прийнятті рішень, що гальмує можливість ефективно діяти в непередбачуваних ситуаціях.

Педагоги старшого віку часто характеризуються багаторічним досвідом роботи, глибокими знаннями в своїй професійній сфері, а також значним життєвим досвідом. В професійній діяльності вони зазвичай віддають перевагу стабільним і передбачуваним умовам праці, що може призводити до зниження толерантності до невизначеності. Старші педагоги можуть бути менш відкритими до змін і нововведень, що частково пов'язано з віковими когнітивними змінами і прагненням до професійного і особистісного комфорту. Однак досвід, накопичений протягом кар'єри, дозволяє їм в професійній діяльності краще справлятися з невизначеністю, використовуючи перевірені часом методики та підходи. Однак в життєвих ситуаціях, що пов'язані з невизначеністю і непередбачуваністю особистісний досвід не завжди дає підґрунтя для прийняття ефективних рішень, особливо якщо в минулому досвіді не були вироблені стратегії подолання стресу. Це також може бути пов'язано з фізіологічними реакціями на стрес, що можуть змінюватися з віком, оскільки старші люди можуть відчувати більше фізичної втоми під час стресових ситуацій.

За результатами дослідження у педагогів старшого віку, порівняно з іншими віковими категоріями, найвищий показник інтолерантності до невизначеності. Прогностична тривога у досліджуваних даного віку найбільше пов'язана з невизначеною, непередбачуваною подією, яка може виникнути при ретельному плануванні; з ситуаціями, коли щось у житті трапляється «зненацька», тобто будь-яка неочікувана подія може викликати стан тривоги, а також із ситуаціями, коли особистість намагається все продумати і розпланувати наперед, щоб уникнути несподіванок. Однак саме ці несподіванки можуть викликати стан тривоги. Всі перераховані ситуації можуть свідчити про бажання все контролювати, однак в ситуації невизначеності часто немає можливості контролювати події, які відбуваються в житті. Радше такі ситуації вимагають гнучкості мислення, відкритість до нового досвіду, самоконтролю, наявності стратегій подолання стресових ситуацій.

Варто також звернути увагу на те, що невизначеність в галузі освіти під час війни має значний вплив на педагогів, створюючи численні виклики як на професійному, так і на особистому рівнях. Зокрема, педагоги стикаються з високим рівнем стресу через загрози безпеці, переживання за власне життя та життя своїх учнів. Війна може викликати почуття тривоги, депресії, вигорання, а також емоційного виснаження. Крім того, вони можуть відчувати додатковий тиск через необхідність надавати підтримку учням, які потребують цього з різних причин. Постійний стрес, невизначеність та високий рівень відповідальності можуть призвести до зниження мотивації до роботи, професійного вигорання, тривожних та депресивних станів. Сучасні реалії часто вимагають від педагогів швидкої адаптації до нових освітніх реалій, включаючи зміни в навчальних програмах, методах викладання та оцінюванні. Це потребує додаткових зусиль та часу, що може бути складним в умовах стресу та обмежених ресурсів. В умовах війни педагоги також можуть відчувати соціальну ізоляцію, особливо якщо вони змушені працювати дистанційно або якщо їхні колеги та учні розкидані по різних регіонах або країнах.

Всі ці фактори можуть сприяти появі інтолерантності до невизначеності, що в свою чергу може призвести до розвитку тривожних розладів, депресії, посттравматичного стресового розладу, а також до загального погіршення здоров'я. Крім того, інтолерантність до невизначеності може спонукати уникати ситуацій, де особистість не зможе контролювати результат, навіть якщо ці ситуації потенційно можуть принести користь. Варто також звернути увагу на те, що пережиті травмивні події також можуть значно знижувати здатність людини адаптуватися до змін і підсилюють інтолерантність до будь-яких форм невизначеності.

Педагоги відіграють ключову роль у забезпеченні стабільності та підтримки для учнів під час війни, але їхній власний добробут і здатність

ефективно виконувати свої обов'язки також потребують уваги та підтримки з боку суспільства, держави та освітніх установ.

Зокрема, необхідно організовувати навчальні та розвивальні психологічні заходи, спрямовані на розвиток навичок адаптації та керування стресом, що може допомогти педагогам будь-якого віку підвищити свою стійкість до невизначеності. Навчання технікам прийняття рішень в умовах невизначеності може знизити тривожність і підвищити впевненість у власних силах. Забезпечення постійного доступу до психологічної допомоги, як індивідуальної, так і групової, допоможе зменшити рівень стресу та підвищити адаптивні можливості педагогів. Створення підтримуючого середовища серед колег, де педагоги можуть обмінюватися досвідом та отримувати допомогу, також сприяє підвищенню толерантності до невизначеності.

Розвиток толерантності до невизначеності у педагогів різних вікових категорій вимагає врахування їхнього досвіду, потреб та особистісних характеристик. Визначимо кілька можливих стратегій для розвитку цієї якості:

Стратегії розвитку толерантності до невизначеності у педагогів молодшого віку:

- розвиток гнучкості мислення: молоді педагоги, зазвичай, більш відкриті до нових ідей, але інколи їм бракує досвіду у вирішенні непередбачуваних ситуацій. використання практик, що стимулюють креативне та критичне мислення (наприклад, вирішення проблем, дискусії, симуляції реальних ситуацій), може допомогти розвинути здатність реагувати на невизначеність;
- навчання стрес-менеджменту: оскільки молоді педагоги часто зіштовхуються з невизначеністю у своїй кар'єрі, навчання керування емоційним станом в стресовій ситуації допоможе їм краще контролювати емоції та ефективніше адаптуватися до змін;
- формування позитивного ставлення до невдач: молоді педагоги часто бояться невдач через нестачу досвіду. Навчання приймати помилки як частину професійного зростання і навчального процесу допоможе розвинути толерантність до невизначеності. Важливо створювати середовище, де невдачі сприймаються як крок до вдосконалення;
- проектна діяльність: залучення молодих педагогів до проектної діяльності, яка вимагає планування в умовах невизначеності, дозволяє їм практикувати навички гнучкого планування та прийняття рішень в умовах обмеженої інформації.

Стратегії розвитку толерантності до невизначеності у педагогів середнього віку:

- підтримка професійного розвитку: педагоги середнього прагнуть стабільності, але їм варто надавати можливість постійного розвитку, зокрема участі в семінарах, конференціях та тренінгах, де вони можуть дізнаватися про нові підходи та практики;

- розвиток адаптивного лідерства: педагоги цього віку можуть мати досвід роботи на керівних посадах, і навчання принципам адаптивного лідерства допоможе їм краще керувати колективом та здобувачами освіти під час невизначених періодів;

- робота в команді: створення умов для співпраці з колегами може знизити тривогу через невизначеність, адже спільна робота сприяє обміну ідеями та пошуку нових рішень. Командні завдання дозволяють підтримувати одне одного в процесі вирішення проблем.

- ротація завдань: для педагогів цього віку важливо уникати рутинності. Ротація завдань або зміна відповідальності, наприклад, через участь у нових проектах або координацію нових курсів, допоможе вийти з зони комфорту і навчитися керувати невизначеними ситуаціями;

- крос-дисциплінарне навчання: заохочення педагогів до вивчення нових методик, що використовуються в інших галузях або дисциплінах, сприятиме розвитку навичок адаптації та гнучкості. Це дозволить педагогам краще реагувати на непередбачувані ситуації.

Стратегії розвитку толерантності до невизначення у педагогів старшого віку:

- підтримка емоційної стійкості: маючи великий досвід роботи, старші педагоги можуть бути більш стійкими до стресу, але варто підтримувати їх емоційне благополуччя. Програми психологічної підтримки, коучинг та техніки релаксації сприятимуть кращій адаптації до змін;

- використання досвіду: педагоги старшого віку можуть стати наставниками для молодших колег. Це не лише сприятиме передачі знань, а й дасть змогу їм застосовувати свої навички вирішення ситуацій невизначення на практиці, підтримуючи власну впевненість;

- навчання цифровим технологіям: старші педагоги можуть відчувати невпевненість у зв'язку з технологічними змінами в освіті. Регулярні тренінги з використання новітніх технологій у навчанні допоможуть знизити рівень невизначеності і збільшити готовність до інновацій;

- програми підтримки інноваційної діяльності: педагоги старшого віку часто почуваються некомфортно через швидкі зміни в методах навчання чи технологіях. Варто створювати середовище, де вони матимуть доступ до інструментів та підтримки для впровадження інновацій, не боячись невизначеності, що може супроводжувати ці зміни.

Варто також зупинитися на загальних стратегіях розвитку толерантності до невизначення.

- рефлексія та аналіз: рефлексія дозволяє виявити сильні та слабкі сторони, а також опрацьовувати стратегії подолання майбутніх труднощів, спираючись на минулий досвід;

- ситуаційні вправи: проведення тренінгів або симуляцій, які моделюють невизначені обставини дозволить педагогам випробувати свої навички вирішення проблем у контрольованих умовах;

- підтримка колективної взаємодії: заохочення педагогів різних вікових груп до взаємодії та обміну досвідом може допомогти створити середовище підтримки, де невизначеність сприймається як можливість для спільного розвитку;
- регулярна участь у коучингу та супервізії: педагоги можуть отримувати індивідуальну або групову підтримку через коучинг і супервізію, що дозволить їм систематично працювати над своєю толерантністю до невизначеності. Коучі або супервізори можуть допомагати визначати сильні сторони педагога і підказувати, як ефективно реагувати на невизначені ситуації;
- розвиток емоційної грамотності: у всіх вікових групах педагогів важливо розвивати емоційну грамотність, яка включає вміння розпізнавати свої емоції та керувати ними в умовах стресу та невизначеності;
- тренування навичок прийняття рішень в умовах неповної інформації: використання таких методів як "case-study" або мозковий штурм дасть можливість педагогам тренувати свої навички прийняття рішень у ситуаціях, де не всі фактори відомі.

Інтеграція перерахованих стратегій у систему професійного розвитку допоможе забезпечити стійкість до змін, сприяти інноваційності та підвищити ефективність навчання в умовах невизначеності.

Висновки

У дослідженні, проведеному серед педагогів різного віку, було виявлено, що молоді педагоги демонструють вищий рівень толерантності до невизначеності порівняно з старшими педагогами. Однак відсутність практичного досвіду в ситуаціях, які потребують швидкої адаптації, може призводити до невпевненості та тривожності. Молоді педагоги можуть бути схильні до страху перед помилками, що може посилювати їхню інтолерантність до невизначеності. Вони можуть уникати прийняття рішень або діяти нерішуче через страх зробити щось неправильно.

З віком сприйняття нових ідей, здатність до адаптації в кризових ситуаціях може знижуватися, про що свідчать більш високі показники за опитувальником. Це може бути пов'язано з фізіологічними змінами, накопиченими звичками та упередженнями, прагненням спиратися виключно на свій життєвий досвід. Негативний досвід також може створювати страх перед повторенням проблем або втрат, що призводить до зростання інтолерантності до нових викликів.

Для багатьох педагогів старшого віку важливо відчувати контроль над своїм професійним і особистим життям. Невизначеність, особливо в умовах війни або інших криз, може створити відчуття безпорадності, що підсилює інтолерантність до змін та нездатність ефективно реагувати на нові виклики.

Толерантність до невизначеності є важливою якістю для педагогів в умовах війни, коли стабільність і передбачуваність практично відсутні. Різні

вікові групи педагогів демонструють свої особливості у прояві цієї якості, що обумовлено як їхнім професійним досвідом, так і особистісними рисами. Підтримка з боку освітніх інституцій, створення умов для професійного розвитку та забезпечення психологічної допомоги є необхідними кроками для підвищення толерантності педагогів до невизначеності та збереження ефективності освітнього процесу в складних умовах.

Подальші дослідження будуть спрямовані на виявлення впливу рівня розвитку толерантності до невизначеності на розвиток життєвої компетентності педагогів.

Література:

1. Брюховецька О. В. Психологічні особливості толерантності до невизначеності в управлінській діяльності як однієї зі складових професійної толерантності керівників загальноосвітніх навчальних закладів [Електронний ресурс] / О. В. Брюховецька // Проблеми сучасної психології. – 2015. – Вип. 27. – С. 70-81. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pspl_2015_27_8

2. Гусев А. І. Толерантність до невизначеності як чинник розвитку ідентичності особистості : дис. ... кандидата психол. наук : 19.00.07 / Гусев Андрій Ігорович. – Київ, 2009. – 233 с.

3. Громова Г. М. Методики дослідження зв'язків інтолерантності до невизначеності з наслідками травматичного життєвого досвіду. [Електронний ресурс] / Г.М.Громова // Наукові студії із соціальної та політичної психології. – 2020. – Вип. 45 (48). – С. 88–99
Режим доступу: https://scholar.google.com/citations?view_op=list_works&hl=uk&hl=uk&user=Hi34V80AAAAJ

4. Литвин С. В. Толерантність до невизначеності як психологічний конструкт [Електронний ресурс] / С. В. Литвин // Психологічний часопис. – 2019. – № 1. – С. 90-107. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/psch_2019_1_8

5. Павленко Г. В. Толерантність до невизначеності як ресурс психологічного благополуччя студентів. [Електронний ресурс] / Г.В. Павленко // Актуальні проблеми психології. – 2019. – Т. 7, Вип. 47. – С. 208-219. Режим доступу: <http://appsychology.org.ua/data/jrn/v7/i47/20.pdf>

6. Перегончук Н. В. Ситуація невизначеності перехідного періоду розвитку суспільства як психологічна умова формування професійної компетентності майбутнього психолога. [Електронний ресурс] / Н. В. Перегончук // Science Rise. – 2016. – №3 (20). – С. 41-45. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/text_2016_3%281%29_9

7. Хілько С.О. Психолого-педагогічні умови формування толерантності до невизначеності у майбутніх психологів / С.О.Хілько // Актуальні питання теорії та практики психолого-педагогічної підготовки майбутніх фахівців: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. (м. Хмельницький, 24–25 квітня 2014р.). – Хмельницький: ХНУ, 2014. – С. 162-164.

8. Carleton, R. N., Norton, M. A., & Asmundson, G. J. G. Fear of the Unknown: One Fear to Rule Them All? / R. N. Carleton, M. A. Norton & G. J. G Asmundson // Journal of Anxiety Disorders. – 2007. – 21(6). – P. 838-851.

9. Levin, J. R. (1967). The Nature of Uncertainty and Its Impact on Personality Development. / J. R. Levin, // Journal of Personality – 1967. – 35(2). – P. 234-248.

References:

1. Briukhovetska O. V. (2015). Psykholohichni osoblyvosti tolerantnosti do nevyznachenosti v upravlinskii diialnosti yak odniiei zi skladovykh profesiinoi tolerantnosti kerivnykiv zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladiv [Psychological features of tolerance to uncertainty in managerial activities as one of the components of professional tolerance of managers of general educational institutions]. *Problemy suchasnoi psykholohii – Problems of modern psychology*, 27, 70-81. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pspl_2015_27_8 [in Ukrainian].
2. Husiev A. I. (2009). Tolerantnist do nevyznachenosti yak chynnyk rozvytku identychnosti osobystosti [Tolerance to uncertainty as a factor in the development of personal identity]. Candidate's thesis. Kyiv [in Ukrainian].
3. Hromova H. M. (2020). Metodyky doslidzhennia zviazkiv intolerantnosti do nevyznachenosti z naslidkamy travmatychnoho zhyttievoho dosvidu [Methods of researching the relationship between intolerance to uncertainty and the consequences of traumatic life experiences]. *Naukovi studii iz sotsialnoi ta politychnoi psykholohii – Scientific studies in social and political psychology*, 45(48), 88-99. Retrieved from https://scholar.google.com/citations?view_op=list_works&hl=uk&hl=uk&user=Hi34B80AAAAJ [in Ukrainian].
4. Lytvyn S. V. (2019). Tolerantnist do nevyznachenosti yak psykholohichni konstrukt [Tolerance to uncertainty as a psychological construct]. *Psykholohichni chasopys – Psychological magazine*, 1, 90-107. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/psch_2019_1_8 [in Ukrainian].
5. Pavlenko H. V. (2019) Tolerantnist do nevyznachenosti yak resurs psykholohichnoho blahopoluchchia studentiv [Tolerance to uncertainty as a resource of students' psychological well-being]. *Aktualni problemy psykholohii – Actual problems of psychology*, 7(47), 208-219. Retrieved <http://appsychology.org.ua/data/jrn/v7/i47/20.pdf> [in Ukrainian].
6. Perehonchuk N. V. (2016). Sytuatsiia nevyznachenosti perekhidnoho periodu rozvytku suspilstva yak psykholohichna umova formuvannia profesiinoi kompetentnosti maibutnoho psykholoha [The situation of uncertainty of the transition period of the development of society as a psychological condition for the formation of the professional competence of the future psychologist]. *Science Rise – Science Rise*, 3(20), 41-45. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/textc_2016_3%281%29__9 [in Ukrainian].
7. Khilko S.O. (2014). Psykholoho-pedahohichni umovy formuvannia tolerantnosti do nevyznachenosti u maibutnikh psykholohiv [Psychological and pedagogical conditions for the formation of tolerance to uncertainty in future psychologists]. *Aktualni pytannia teoriita praktyky psykholoho-pedahohichnoi pidhotovky maibutnikh fakhivtsiv – Current issues of the theory and practice of psychological and pedagogical training of future specialists: Materials of the All-Ukrainian Scientific and Practical Conference*. (pp. 162-164). Khmelnytskyi: Khmelnytskyi KhNU [in Ukrainian].
8. Carleton, R. N., Norton, M. A., & Asmundson, G. J. G. (2007). Fear of the Unknown: One Fear to Rule Them All? *Journal of Anxiety Disorders*, 21(6), P. 838-851 [in English].
9. Levin, J. R. (1967). The Nature of Uncertainty and Its Impact on Personality Development. *Journal of Personality*, 35(2), 234-248. [in English].

УДК:159.923.

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11\(39\)-1975-1988](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11(39)-1975-1988)

Шиловська Олена Миколаївна кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник лабораторії когнітивної психології Інституту психології імені Г.С.Костюка НАПН України, вул. Панківська 2, м. Київ, 01033, <https://orsid.org/0000-0002-7256-9365>

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВУ СТРЕСОСТІЙКОСТІ ПЕДАГОГІВ ЯК ЧИННИКА РОЗВИТКУ ЖИТТЄВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ

Анотація. У статті розглядаються особливості стресостійкості педагогів різних вікових категорій в умовах кризових ситуацій, зокрема, під час війни на території України, що може мати негативний вплив на освітній процес. Автор акцентує увагу на важливості стресостійкості, як ключового елемента життєвої компетентності педагогів, що визначає їхню здатність ефективно функціонувати в умовах невизначеності та змін. Аналізуються чинники, які впливають на виникнення стресу у педагогів в кризових умовах. Рівень стресостійкості впливає на здатність педагогів підтримувати високу життєву компетентність, включаючи навички вирішення проблеми, прийняття рішень, ефективну комунікацію та стійкість до зовнішніх викликів.

У роботі здійснено огляд теоретичних підходів до розуміння стресостійкості та її компонентів, таких як емоційна саморегуляція, когнітивна гнучкість, соціальна підтримка, підтримка ментального здоров'я. Виокремлено компоненти стресостійкості, зокрема, мотиваційний, адаптаційний та поведінковий, фізіологічний, пізнавальний, операційний та комунікативний.

Автор вказує на те, що педагогічна діяльність у кризових умовах вимагає від вчителів не лише високого рівня професійних знань, але й уміння адаптуватися до змін, приймати ефективні рішення та підтримувати емоційний комфорт учнів.

На основі проведеного дослідження автор формулює рекомендації для педагогів, підкреслюючи необхідність комплексного підходу до підвищення стресостійкості та життєвої компетентності. Ці рекомендації включають розробку програм підтримки для педагогів, сприяння професійному розвитку та створення позитивного навчального середовища.

Таким чином, стаття показує, що стресостійкість педагогів є невід'ємною складовою їхньої життєвої компетентності, що забезпечує стійкість освітнього процесу в умовах криз. Висвітлені результати можуть стати основою для подальших досліджень і практичного впровадження у сфері освіти.

Ключові слова: стресостійкість, стрес, чинники стресу, компоненти стресостійкості, життєва компетентність.

Shylovska Olena Mykolaivna PhD in Psychology, Senior Researcher at the Laboratory of Cognitive Psychology, H.S. Kostiuk Institute of Psychology, National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, 2 Pankivska St., Kyiv, 01033, <https://orsid.org/0000-0002-7256-9365>

PECULIARITIES OF MANIFESTATION OF TEACHERS' STRESS RESISTANCE AS A FACTOR IN THE DEVELOPMENT OF LIFE COMPETENCE

Abstract. The article deals with the peculiarities of stress resistance of teachers of different age categories in crisis situations, in particular, during the war in Ukraine, which can have a negative impact on the educational process. The author focuses on the importance of stress resistance as a key element of teachers' life competence, which determines their ability to function effectively in conditions of uncertainty and change. The factors that influence the occurrence of stress in teachers in crisis conditions are analysed. The level of stress resistance affects the ability of teachers to maintain high life competence, including problem-solving skills, decision-making, effective communication and resilience to external challenges.

The paper provides an overview of theoretical approaches to understanding stress resilience and its components, such as emotional self-regulation, cognitive flexibility, social support, and mental health support. The components of stress resistance are distinguished, in particular, motivational, adaptive and behavioural, physiological, cognitive, operational and communicative.

The author points out that teaching in crisis conditions requires teachers not only a high level of professional knowledge, but also the ability to adapt to changes, make effective decisions and maintain the emotional comfort of students.

Based on the study, the author formulates recommendations for teachers, emphasising the need for a comprehensive approach to improving stress resistance and life competence. These recommendations include developing support programmes for teachers, promoting professional development and creating a positive learning environment.

Thus, the article shows that teachers' stress resilience is an integral part of their life competence, which ensures the sustainability of the educational process in times of crisis. The presented results can become the basis for further research and practical implementation in the field of education.

Keywords: stress resistance, stress, stress factors, components of stress resistance, life competence.

Постановка проблеми. Стресостійкість педагогів у кризових умовах стала однією з найважливіших якостей, необхідних для ефективного виконання професійних обов'язків. Зважаючи на складні обставини, в яких

сьогодні доводиться працювати багатьом освітянам, зокрема в умовах війни, пандемій або соціально-економічних криз, здатність зберігати спокій і продуктивність є критично важливою. Зауважимо, що педагогічна діяльність вимагає високого рівня професійної компетентності та здатності до швидкого прийняття рішень, однак, постійний стрес, зумовлений соціальними, економічними та політичними кризами, може призвести до емоційного виснаження, професійного вигорання, зниження продуктивності діяльності та втрати самоконтролю в стресових ситуаціях. Сучасна освіта потребує від вчителів не лише високих професійних навичок, але й здатність підтримувати рівновагу та ефективно реагувати на стресові ситуації.

Актуальність дослідження особливостей прояву стресостійкості педагогів в кризових умовах зумовлена сучасними викликами, які відображаються у сфері освіти внаслідок глобальних кризових явищ, таких як пандемія, військові конфлікти, економічні та соціальні кризи. Педагоги опинилися перед новими вимогами: швидка адаптація до дистанційного навчання, робота з дітьми, що пережили стрес, та зростаючі вимоги до їх професійної гнучкості й емоційної стійкості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз наукової літератури з питань стресостійкості педагогів у кризових умовах демонструє значний інтерес дослідників до теми психоемоційної напруги у професійній діяльності освітян. Наукові розробки свідчать, що стресостійкість є комплексною психологічною характеристикою, однак це не лише здатність особистості, але й навичка, яку можна розвивати за допомогою відповідних стратегій. Зокрема, Каррон А. і Морфорд В. [6] в своїх дослідженнях зосередили увагу на аналізі психосоматичних проявів, що виникають внаслідок тривалого переживання особистістю стресогенних ситуацій, та зниження продуктивності діяльності внаслідок впливу дистресу. Хобфул С. [7] визначив психологічні умови розвитку стресостійкості та досліджував особливості ресурсозбереження особистості. Крайнюк В., Титаренко Т. в своїх доробках досліджують стійкість особистості, стійкість до стресу, толерантність до стресу. Корольчук М. та Крайнюк В. [1] досліджували соціальні та психологічні умови забезпечення діяльності в звичайних та екстремальних умовах. Дослідники ототожнюють «стресостійкість» з «психологічною стійкістю» людини, оскільки вона дозволяє зберегти фізичне та психічне здоров'я в складних стресових умовах. Шаран Ю. [5] вивчав структуру та психофізіологічні детермінанти стресостійкості особистості. В своїх дослідженнях автор виокремив наступні компоненти стресостійкості: мотиваційний, адаптаційний та поведінковий, фізіологічний, пізнавальний, операційний та комунікативний. Дубчак Г., Крайнюк В. розглядають стресостійкість як здатність особистості протидіяти негативним ситуаціям. Кравцова О., В. Крайнюк - як інтегративну властивість особистості. Романчук О. [3] досліджує психологічну стійкість особистості в умовах війни, Цюман Т., Нагула О., Адамська З. [4] в своїх дослідженнях розглядають психологічні умови резилентності педагога в період воєнного стану.

В нашому дослідженні ми розглядаємо стресостійкість як один із важливих чинників розвитку життєвої компетентності особистості педагогів, адже стресостійкість як інтегративна властивість особистості полягає в здатності ефективно функціонувати в різних життєвих ситуаціях, зокрема в умовах постійної зміни та невизначеності. Разом з тим життєва компетентність охоплює широкий спектр навичок та вмінь, включаючи саморегуляцію, комунікаційні можливості, вміння приймати рішення та адаптуватися до змін тощо. У цьому контексті стресостійкість є однією з основних характеристик, яка сприяє розвитку цих навичок. Здатність зберегти внутрішню рівновагу і контролювати свої емоції в стресових ситуаціях дозволяє педагогам краще взаємодіяти з учнями, колегами та батьками, прийняти обґрунтоване рішення та ефективно діяти в кризових умовах.

Метою даної роботи є дослідження особливостей прояву стресостійкості педагогів, а також визначення основних чинників, що провокують стресові ситуації.

Виклад основного матеріалу. Проведено дослідження рівня розвитку стресостійкості педагогів різних вікових груп. В опитуванні брали участь 124 педагога віком від 23 до 72 років. Досліджувані були умовно поділені на три вікових групи, 23-33 роки, 34-54 роки, та 55+ років, оскільки на даному етапі у навчальних закладах працює досить велика кількість вчителів пенсійного віку.

В процесі дослідження була застосована шкала стресостійкості Коннора-Девідсона (CD-RISC-10) та авторська анкета «Чинники стресу», яка була розроблена на основі індивідуальних бесід та консультацій з педагогами.

В процесі дослідження виокремлено основні чинники стресу для педагогів під час війни, зокрема:

- нестабільність ситуації - педагоги всіх вікових груп відзначають, що невизначеність та небезпека, пов'язані з війною, є основним джерелом стресу. Загроза для життя, проблеми з інфраструктурою, а також вимушене переміщення багатьох учнів та вчителів створюють постійний психологічний тиск;
- порушення звичайного навчального процесу - військові дії призводять до змін у навчальній програмі, частих перерв у навчанні, переходу на дистанційне навчання, що потребує додаткових зусиль для адаптації.
- емоційний стан учнів - педагоги часто стають свідками емоційної нестабільності учнів, які перебувають під впливом травматичних подій. Забезпечення психологічної підтримки учням стає ще однією важливою функцією вчителя, що додатково підвищує рівень стресу;
- фізична небезпека - постійні загрози життю, обстріли, вибухи та інші військові дії створюють відчуття постійної тривоги та небезпеки;
- нестача ресурсів - обмежений доступ до навчальних матеріалів, технічних засобів або навіть базових умов (електрика, інтернет) впливає на якість навчального процесу та додає стресу;

- робота в умовах невизначеності - постійна зміна ситуації, невідомість щодо майбутнього та відсутність чіткого плану додають тривоги і невизначеності;
- висока емоційна навантаженість - потреба не лише навчати, а й надавати психологічну підтримку учням значно збільшує навантаження на педагогів;
- емоційне вигорання - постійне перебування в умовах стресу призводить до емоційного виснаження, зниження мотивації та втоми;
- тривога за рідних і близьких;
- конфліктні ситуації у сім'ї;
- конфліктні ситуації в професійній діяльності (батьки, колеги, адміністрація).

Узагальнені результати анкетування подані в таблиці 1.

Таблиця 1

Чинники стресу педагогів різних вікових категорій

Визначені чинники	Кількість досліджуваних, що виокремили чинник (%)		
	(23-33 р.)	(34-54 р.)	(55-60+ р.)
нестабільність ситуації	29,3	43,4	34,1
порушення звичайного навчального процесу	12,4	23,2	41,1
емоційний стан учнів	34,1	24,3	29,4
фізична небезпека	32,4	36,9	37,6
нестача ресурсів	23,2	32,4	23,5
робота в умовах невизначеності	19,8	23,1	26,8
висока емоційна навантаженість	9,1	13,01	24,31
емоційне виснаження	8,5	23,2	32,4
тривога за рідних і близьких	32,9	31,3	34,2
конфліктні ситуації у сім'ї	12,3	31,2	34,5
конфліктні ситуації в професійній діяльності	21,2	34,9	32,3

За результатами дослідження найбільшим стресовим фактором для педагогів старшого віку є порушення навчального процесу. Це, зокрема, може бути пов'язано тиском з боку адміністрації, батьків та суспільства, щоб підтримувати високі стандарти навчання. Порушення навчального процесу, а отже неможливість надати здобувачам освіти якісні, з точки зору педагога, знання може загрожувати їхньому професійному іміджу та викликати додатковий стрес. Крім того, багато педагогів старшого віку набували професійного досвіду в традиційній освітній системі, сучасні підходи, які

включають активне навчання, технології та інтерактивні методи, можуть викликати стрес через необхідність адаптуватися до нових умов. З роками накопичується досвід роботи з труднощами, але водночас і емоційна втома. Часті порушення навчального процесу можуть призвести до виснаження та зниження мотивації. Загалом, для педагогів старшого віку порушення навчального процесу є складним чинником, що викликає поєднання емоційних, фізичних та професійних викликів.

Емоційний стан здобувачів освіти є найбільш стресовим чинником для педагогів молодшого віку. Молоді педагоги можуть не мати достатнього досвіду у налагодженні взаємодії з класом і виявленні емоційних потреб дітей. Це може призводити до відчуття безпорадності, коли здобувачі освіти демонструють емоційні проблеми. Молоді педагоги також можуть відчувати тиск з боку батьків, адміністрації або колег щодо досягнень здобувачів освіти. Емоційні проблеми дітей можуть заважати успішному виконанню освітніх завдань, що може стати для педагога додатковим стресовим чинником. На початку кар'єри молоді педагоги менш впевнені у своїх професійних навичках. Емоційні труднощі дітей можуть викликати у них відчуття, що вони не можуть впоратися з ситуацією, що, у свою чергу, посилює стрес. Емоційний стан учнів може прямо впливати на їхню мотивацію, увагу та участь у навчанні. Це може створювати додаткові труднощі у викладанні, що призводить до підвищення стресу у педагогів.

Більше третини досліджуваних виокремили нестабільність ситуації та невизначеність як найбільш стресовий чинник. Однак найбільш стресовим чинником він виявився для педагогів середнього віку, оскільки вони мають чітке уявлення про свою роль і завдання у навчальному процесі (як і педагоги всіх вікових категорій). Нестабільність і невизначеність можуть викликати відчуття втрати контролю над ситуацією, що призводить до стресу. Невизначеність може призводити до емоційного виснаження. Педагоги середнього віку можуть відчувати тиск, пов'язаний із необхідністю швидко адаптуватися до нових умов, що може впливати на їх психологічний стан. Невизначеність може спонукати педагогів сумніватися у своїх професійних навичках і ефективності. Це може призводити до відчуття безсилля або невдачі, що додатково підвищує рівень стресу. Нестабільність у суспільстві (економічні проблеми, політичні зміни, військові дії тощо) може відбиватися на навчальному процесі та емоційному стані дітей. Це, у свою чергу, створює додаткові стресові фактори для педагогів, які повинні справлятися з наслідками зовнішніх змін.

Крім перерахованих чинників вагомою для всіх педагогів є також фізична небезпека, оскільки постійна загроза життю, обстріли, вибухи та інші військові дії створюють відчуття постійної тривоги.

Тривога за рідних і близьких є також значним чинником стресу для педагогів в умовах війни. В умовах війни ситуація може змінюватися дуже

швидко, і педагоги можуть відчувати безсилля в тому, щоб допомогти своїм близьким. Це почуття втрати контролю над власними емоціями та ситуацією може посилювати стрес. Педагоги мають не лише власні переживання, але й відповідальність за своїх учнів. В умовах війни вони повинні виконувати свої професійні обов'язки, попри власні переживання, що може призвести до конфлікту між особистими і професійними вимогами. Війна, яка триває тривалий час, може призводити до виснаження емоційних ресурсів педагогів. Постійна тривога за близькими може стати хронічною проблемою, що ускладнює адаптацію до умов стресу. В умовах війни соціальна підтримка може бути обмеженою. Якщо педагоги відчують, що не можуть звернутися за допомогою до колег або друзів через власні переживання, це може призвести до ізоляції та підвищення рівня стресу.

Таким чином, діагностика стресостійкості педагогів в умовах війни є необхідним інструментом для підтримки їхнього емоційного здоров'я, покращення якості освіти та забезпечення стабільності навчального процесу в складних обставинах. Діагностика дозволяє виявити рівень стресостійкості педагогів, що є критично важливим для розуміння їхнього психологічного стану під час війни. Це може допомогти вчасно виявити ознаки вигорання або психологічних розладів. Крім того, виявлення проблем зі стресостійкістю дає змогу організувати підтримку для педагогів, включаючи психологічне консультування та терапію, що може запобігти серйознішим наслідкам, таким як депресія або тривожні розлади. Педагоги з високим рівнем стресостійкості здатні краще справлятися з викликами, що виникають у навчальному процесі під час війни. Це, у свою чергу, позитивно вплине на їхню взаємодію з учнями та на загальну атмосферу в класі. Результати діагностики можуть слугувати основою для організації навчальних програм та тренінгів, спрямованих на розвиток стресостійкості. Це допоможе педагогам навчитися новим навичкам і технікам, які вони можуть використовувати для подолання стресу.

З метою діагностики стресостійкості педагогів в процесі дослідження була застосована шкала стресостійкості Коннора-Девідсона (CD-RISC-10).

З'ясовано, що молоді педагоги, особливо на початку кар'єри, мають нижчий рівень стресостійкості порівняно з більш досвідченими колегами. Це пов'язано з браком практичного досвіду у впровадженні ефективних стратегій подолання стресу та адаптації до вимог професії. Вони часто стикаються з високим рівнем емоційного навантаження через нові виклики, зокрема роботу з учнями, керування класом, адміністративні обов'язки, що збільшує їхню вразливість до стресу. Молоді вчителі також можуть стикатися з труднощами у встановленні дистанції між професійною діяльністю та особистим життям, що посилює їхній стрес. За результатами дослідження серед педагогів 23-33 років високий рівень стресостійкості мають 18% досліджуваних, середній – 34% і низький рівень 48%.

48% молодих педагогів можуть стикатися з частими труднощами у подоланні стресу, відчувати безсилля, відсутність впевненості у своїх силах, труднощі в керуванні емоціями, а також мати проблеми з адаптацією до змін, відчувати тривогу і страх перед новими викликами.

Встановлено, що педагоги середнього віку (34-54 роки) мають найбільшу стесостійкість порівняно з іншими колегами за умови відсутності психологічного вигорання. Це пояснюється більшою адаптованістю до стресових ситуацій завдяки професійному досвіду. 36% досліджуваних даної вікової групи мають високий рівень стресостійкості, 42% - середній та 22% низький рівень стресостійкості. Педагоги середнього віку здатні більш ефективно адаптуватися до змін, мають розвинені навички подолання труднощів, зазвичай відчують впевненість у своїх можливостях, можуть знаходити позитивні аспекти навіть у складних ситуаціях, здатні підтримувати інших.

Педагоги старшого віку часто демонструють високий рівень стресостійкості завдяки життєвому досвіду та мудрості. Однак фізичні та емоційні ресурси можуть бути вичерпаними через тривалий вплив стресових факторів. Також вчителі означеної вікової категорії можуть відчувати труднощі з адаптацією до нових технологій, що підвищує їхній рівень стресу, вони можуть проявляти адаптивність у знайомих ситуаціях, але зазнають труднощів у нових або складних обставинах. Високий рівень стесостійкості за результатами дослідження властивий 26% опитуваних, середній - 43%, низький - 31%.

В контексті дослідження доцільно з'ясувати вплив стресостійкості педагогів на розвиток життєвої компетентності. Ми розглядаємо життєву компетентність як інтегральну характеристику особистості, що відображає її здатність до ефективної взаємодії з оточуючим світом. Вона включає здатність приймати рішення, вирішувати проблеми, встановлювати міжособистісні відносини, адаптуватися до змін та досягати особистих і професійних цілей.

Стресостійкі особистості швидше та ефективніше адаптуються до нових умов, що є важливою складовою життєвої компетентності. Вони готові до непередбачуваних ситуацій і здатні оперативно приймати рішення, не втрачаючи емоційної рівноваги. Педагоги з високим рівнем стресостійкості частіше проявляють ініціативу до самовдосконалення, що сприяє розвитку життєвої компетентності. Вони не бояться змін та викликів, а сприймають їх як можливість для зростання. Важливим аспектом життєвої компетенції є саморегуляція, тобто здатність контролювати свої емоції, поведінку та думки в умовах стресу. Стресостійкі люди краще керують собою, що дозволяє їм приймати обгрунтовані рішення і уникати імпульсивних дій. У професійній сфері стресостійкість допомагає зберігати продуктивність та якість роботи навіть під тиском. Це важливо для кар'єрного зростання та досягнення успіху в будь-якій діяльності. Стресостійкість сприяє відкритості до нового досвіду та готовності вчитися. Особистості, які здатні ефективно керувати стресом, легше освоюють нові знання та навички.

Отже, стресостійкість є важливим чинником розвитку життєвої компетентності, адже дозволяє людині ефективно функціонувати та розвиватися в умовах стресу. Високий рівень стресостійкості сприяє професійному та особистісному зростанню, покращує взаємодію з оточуючими, підвищує якість життя та загальне благополуччя.

Розвиток стресостійкості педагогів як чинника життєвої компетентності потребує системного підходу, який включає емоційну підтримку, професійний розвиток та особистісне зростання. Педагоги, які вміють ефективно керувати стресом, здатні краще адаптуватися до змін, підтримувати високу професійну ефективність і забезпечувати стабільне навчальне середовище для учнів.

Програма розвитку стресостійкості педагогів як чинника розвитку життєвої компетентності включає:

1. Розвиток навичок саморегуляції.

Навички саморегуляції дозволяють ефективно керувати своїм психоемоційним станом у стресових умовах.

Оволодіння техніками релаксації: практики глибокого дихання, медитація, допомагають знижувати рівень стресу і тривожності.

Фізична активність: регулярні фізичні вправи (навіть короткі прогулянки) покращують самопочуття, знижуючи рівень стресу.

Оволодіння навичками тайм-менеджменту: ефективне планування часу допомагає уникнути перевантажень, що часто є джерелом стресу.

2. Розвиток когнітивної гнучкості.

Когнітивна гнучкість передбачає здатність адаптуватися до нових умов, знаходити різні шляхи вирішення проблем.

Розвиток гнучкості мислення: педагоги можуть навчитися розглядати проблеми під різними кутами зору і знаходити нетрадиційні рішення, що знижує емоційне напруження.

Розвиток вміння змінювати стратегії: педагоги, які здатні змінювати стратегії навчання в залежності від обставин (наприклад, у відповідь на різні потреби здобувачів освіти), почуваються більш впевнено в складних ситуаціях.

Розвиток навичок позитивного мислення: здатність знаходити позитив у важких ситуаціях та уникати катастрофічного мислення.

Розвиток готовності до змін: педагоги повинні бути відкритими до змін в освітньому середовищі та готовими адаптуватися до нових викликів.

3. Ментальні стратегії.

Переформулювання ситуацій: педагоги можуть вчитися сприймати виклики не як загрозу, а як можливість для зростання та самовдосконалення.

Розвиток вміння керувати негативними думками: вміння розпізнавати і змінювати негативні або ірраціональні думки допомагає педагогам знизити тривожність і стресові реакції.

Розвиток вміння фокусуватися на вирішенні проблем: розвиток навичок проблемного мислення дозволяє педагогам не заціклюватися на труднощах, а концентруватися на пошуку шляхів вирішення проблем.

4. Робота з кризовими ситуаціями.

Спеціальні тренінги та методики кризового менеджменту допомагають педагогам краще підготуватися до стресових ситуацій, що виникають під час криз або соціальних потрясінь.

Підготовка до кризових сценаріїв: знання про те, як діяти в умовах криз (наприклад, під час війни або природних катастроф), знижує тривожність та невизначеність.

Методи подолання травматичних ситуацій: практики психологічного розвантаження, наприклад, арт-терапія чи обговорення з колегами, допомагають впоратися з травматичними переживаннями.

5. Підтримка ментального здоров'я через професійне консультування.

Психологічна допомога: регулярні консультації з психологами або психотерапевтами допомагають педагогам краще розуміти свої емоції та керувати стресом. Це особливо важливо під час кризових періодів, коли рівень емоційного напруження підвищується.

Групи підтримки: педагоги можуть об'єднуватися в групи взаємодопомоги для обговорення проблем і викликів. Це дозволяє ділитися досвідом, знаходити спільні рішення та отримувати емоційну підтримку від колег.

6. Практика майндфулнес (усвідомленості).

Усвідомленість — це здатність бути "тут і зараз", концентруватися на поточному моменті, що знижує тривожність і стрес.

Навчання медитації та дихальним вправам: практика усвідомленого дихання та медитація допомагають заспокоїтися, знизити рівень стресу та підвищити здатність до концентрації.

Щоденне усвідомлене спостереження: вміння зосередитися на поточній діяльності та відчуттях допомагає педагогам краще справлятися з навантаженням і бути більш спокійними в стресових ситуаціях.

7. Розвиток емоційної сфери.

Емоційне самоуправління: розвиток здатності розуміти свої емоції, контролювати їх і змінювати настрій є ключовою стратегією стресостійкості. Це дозволяє педагогам зберігати спокій та бути більш ефективними у складних обставинах.

Самоусвідомлення: розвиток здатності розпізнавати власні емоції, їхній вплив на поведінку і роботу.

Саморегуляція: розвиток навичок контролю емоцій і вміння спокійно реагувати на стресові ситуації.

Емпатія: розуміння почуттів інших людей, зокрема учнів і колег, що допомагає налагоджувати здорові стосунки.

Розвиток навичок самозахисту від емоційного вигорання: педагоги повинні навчитися розпізнавати ознаки емоційного вигорання та вживати заходів для його запобігання, наприклад, через відпочинок, зміну видів діяльності або пошук підтримки.

8. Адаптація до змін через професійну мобільність.

Професійна мобільність, або здатність адаптуватися до нових умов роботи, є ключовим фактором стресостійкості.

Готовність до інновацій: застосування нових педагогічних технологій і методик, готовність до експериментів у навчальному процесі роблять педагогів більш гнучкими та впевненими у своїх діях.

Професійна переорієнтація: якщо педагог стикається з надмірним стресом через певну професійну діяльність, розширення його навичок і знань в інших напрямках (наприклад, адміністративні ролі або робота з новими технологіями) може допомогти знайти нові можливості і шляхи розвитку.

Навчальні програми і тренінги: курси з розвитку навичок керування стресом, психологічні тренінги з розвитку стресостійкості допомагають педагогам краще розуміти власні реакції на стрес і знайти ефективні стратегії його подолання.

Професійні співтовариства: участь у професійних асоціаціях або групах підтримки сприяє обміну досвідом та новими методами подолання стресу.

Обмін досвідом з іншими фахівцями: взаємодія з іншими педагогами на конференціях або семінарах сприяє не лише професійному розвитку, а й дозволяє обмінюватися досвідом подолання стресу в професійному середовищі.

9. Розвиток позитивної самооцінки.

Розвиток самоповаги та впевненості у власних силах: педагоги повинні усвідомлювати власну цінність, що допомагає легше переносити професійні виклики. Регулярне досягнення поставлених цілей і оцінка власних успіхів сприяють підвищенню самооцінки.

Розвиток позитивного самоприйняття: вміння приймати свої помилки як частину навчального процесу та постійного вдосконалення дозволяє педагогам не концентруватися на невдачах, що знижує рівень стресу.

10. Формування стійкості до критики та конфліктів.

Здатність педагогів ефективно реагувати на критику та вирішувати конфліктні ситуації значно знижує рівень стресу в роботі.

Розвиток навичок конструктивного ставлення до критики: розвиток здатності сприймати критику як джерело зростання, а не як загрозу, допомагає зберігати психологічний баланс.

Оволодіння техніками ефективного керування конфліктами, з метою зниження напруженості в конфліктних ситуаціях та запобігання емоційному вигоранню.

11. Підтримка соціальних зв'язків.

Розвиток вміння приймати колегіальну підтримку: спільне вирішення проблем та обмін досвідом з колегами допомагає зменшити рівень стресу.

Розвиток комунікативних навичок: поліпшення навичок комунікації дозволяє педагогам вирішувати конфлікти та ефективніше взаємодіяти з іншими людьми.

Розвиток вміння приймати підтримку з боку сім'ї та друзів: залучення до соціальних мереж підтримки допомагає педагогу справлятися з емоційними труднощами.

12. Стратегія мінімізації впливу стресу через дозвілля.

Відпочинок та інтереси поза роботою є ключовими для підтримки психічного здоров'я.

Розвиток вміння встановлення кордонів: важливо вміти встановлювати чіткі межі між робочими обов'язками та особистим часом для збереження емоційної рівноваги.

Усвідомлення важливості відпочинку: регулярний відпочинок, хобі та захоплення сприяють зниженню рівня стресу і підтримують позитивний емоційний стан.

Хобі та захоплення: педагогам важливо знаходити час для занять, що приносять задоволення та допомагають відволіктися від щоденних професійних стресів.

Творчі активності: творчість (музика, малювання, література) може слугувати потужним інструментом для самовираження та зняття напруги.

Забезпечення балансу між професійною діяльністю та особистим життям є важливим для збереження стресостійкості.

Розвиток стресостійкості педагогів через означені стратегії сприяє розвитку комплексної життєвої компетентності, що дозволяє їм ефективно функціонувати в умовах невизначеності, стресу та криз.

Висновки. В статті досліджено особливості прояву стресостійкості педагогів в умовах кризових ситуацій та її значення як чинника життєвої компетентності. Детальний аналіз дозволив виокремити наступні ключові аспекти.

Стресостійкість є не просто здатністю витримувати стресові навантаження, а глибоким психологічним ресурсом, що формує основу життєвої компетентності педагогів. Це включає такі аспекти, як саморегуляція, емоційна стабільність, здатність швидко адаптуватися до нових умов і зберігати ефективність під час кризових змін. Вміння управляти власними емоціями і залишатися продуктивними в умовах підвищеного тиску є важливими компонентами життєвої компетентності. Таким чином, стресостійкість доцільно визначити як інтегральну складову життєвої компетентності.

Досліджено вікові та професійні відмінності у стресостійкості. Визначено, що рівень стресостійкості педагогів суттєво залежить від вікових і професійних особливостей. Молоді педагоги часто більше піддаються емоційному тиску через невпевненість у своїх професійних навичках і занепокоєння з приводу емоційного стану учнів. Старші педагоги, зокрема ті, хто працює багато років, можуть відчувати стрес через зміни в навчальному процесі, викликані сучасними педагогічними інноваціями та необхідністю адаптації до нових технологій. Педагоги середнього віку найбільш страж-

дають від стресу через нестабільність і невизначеність ситуації, що часто викликає почуття втрати контролю.

Визначено стратегії розвитку стресостійкості педагогів. Розвиток стресостійкості педагогів може бути досягнутий через впровадження спеціальних стратегій. До основних з них належать практики усвідомленості (майндфулнес), емоційне самоуправління, розвиток позитивної самооцінки, професійне консультування, розвиток гнучкості мислення та здатності адаптуватися до нових умов.

Встановлено, що соціальна та емоційна підтримка з боку колег, адміністрації та спеціалістів в галузі психології грає ключову роль у підтримці стресостійкості педагогів. Участь у групах психологічної підтримки, спільні обговорення проблем і викликів, а також індивідуальні консультації з психологами сприяють емоційному відновленню педагогів та знижують ризик емоційного вигорання. Ефективна підтримка дозволяє педагогам не тільки знизити рівень тривоги, але й знайти ресурси для подолання професійних викликів.

Окреслено превентивні заходи спрямовані на зниження професійного стресу, які полягають у раціональному плануванні робочого часу, делегуванні обов'язків, формуванні підтримуючого середовища на робочому місці та використанні ефективних стратегій керування конфліктами. Превентивні заходи допомагають запобігати накопиченню стресу та зменшують його негативний вплив на педагогічну діяльність.

Доведено, що стресостійкість безпосередньо пов'язана з життєвою компетентністю педагогів, оскільки вона впливає на їх здатність ефективно приймати рішення, керувати стресовими ситуаціями та підтримувати високий рівень професійної діяльності. Високий рівень стресостійкості сприяє розвитку життєвої компетентності, яка включає здатність приймати рішення, відповідальність за власне психоемоційне здоров'я, комунікативні навички та адаптивність. Педагоги, які демонструють стійкість до стресу, здатні забезпечити стабільність навчального процесу і підтримувати високий рівень навчальних досягнень учнів навіть у кризових умовах.

Педагоги, які володіють високим рівнем стресостійкості, здатні підтримувати баланс між роботою та особистим життям, керувати емоційними викликами та зберігати мотивацію до саморозвитку навіть у складних умовах.

Стресостійкість педагогів є невід'ємною частиною їхньої життєвої компетентності та важливою умовою професійного успіху в умовах криз. Розвиток стресостійкості через професійну підготовку, емоційну підтримку та превентивні заходи сприяє не лише збереженню психоемоційного здоров'я педагогів, але й підвищенню ефективності навчального процесу. Високий рівень стресостійкості дозволяє педагогам підтримувати стабільність у професійній діяльності, забезпечувати якісну освіту та сприяти формуванню позитивної атмосфери в освітньому середовищі.

Література:

1. Корольчук В. М. Психологічні засади дослідження стресостійкості особистості // Наукові студії із соціальної та політичної психології, 2011. - Вип. 26. - С. 183-192. - URL:http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nsspp_2011_26_22
2. Кравцова О. К. Стресостійкість особистості як психологічний феномен: основні теоретичні підходи // Вісник післядипломної освіти. Серія : Соціальні та поведінкові науки, 2019. - Вип. 7. - С. 98-117. - URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vispdoso_2019_7_10
3. Романчук О. Психологічна стійкість в умовах війни: індивідуальний та національний вимір. URL: https://i-cbt.org.ua/resilience_ukraine/
4. Цюман Т., Нагула О., Адамська З. Психологічні умови резильєнтності педагога в умовах воєнного стану. // Педагогічна освіта: теорія і практика. Психологія. Педагогіка./ психологія і соціологія в контексті сучасної науки. № 38 (2) 2022. - С.83-89. URL: <https://pedosvita.kubg.edu.ua/index.php/journal/article/view/351>
5. Шаран Ю. В. Психофізіологічні детермінанти стресостійкості особистості. // Актуальні проблеми психології. Том V: Психофізіологія. Психологія праці. Експериментальна психологія: зб. наук. праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / за ред. С.Д. Максименка. - Київ: ДП «Інформаційно аналітичне агенство», 2007. - №7. - С. 143–148.
6. Carron, A.V. & Morford W.R. Anxiety, Stress and Motor Learning. *Perceptual and Motor Skills*, 2016. - 27(2). - P. 507–511.
7. Hobfoll S. E. Conservation of resource caravans and engaged settings. // *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 2011. - №84. - P. 116-122.

References:

1. Korol'chuk, V. M. (2011). Psihologichni zasadi doslidzhennja stresostijkosti osobistosti [Psychological foundations of the study of personality stress resistance]. *Naukovi studii iz social'noi ta politichnoi psihologii - Scientific studies in social and political psychology*, 26, 183-192. - URL:http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nsspp_2011_26_22 [in Ukrainian].
2. Kravcova, O. K. (2019). Stresostijkist' osobistosti jak psihologichnij fenomen: osnovni teoretichni pidhodi [Personality stress resistance as a psychological phenomenon: basic theoretical approaches]. *Visnik pisljadiplomnoi osviti. Serija : Social'ni ta povedinkovi nauki - Herald of post-graduate education. Series: Social and behavioral sciences*, 7, 98-117. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/vispdoso_2019_7_10 [in Ukrainian].
3. Romanchuk, O. *Psihologichna stijkist' v umovah vijni: individual'nij ta nacional'nij vimir [Psychological stability in war conditions: individual and national dimensions]*. Retrieved from https://i-cbt.org.ua/resilience_ukraine/ [in Ukrainian].
4. Cjuman, T., Nagula, O., Adams'ka, Z. (2022). Psihologichni umovi rezil'entnosti pedagoga v umovah voennogo stanu [Psychological conditions of teacher resilience in the conditions of martial law]. *Pedagogichna osvita: teorija i praktika. Psihologija. Pedagogika./psihologija i sociologija v konteksti suchasnoi nauki - Pedagogical education: theory and practice. Psychology. Pedagogy./psychology and sociology in the context of modern science*, 38 (2) 2022, 83-89. Retrieved from <https://pedosvita.kubg.edu.ua/index.php/journal/article/view/351> [in Ukrainian].
5. Sharan, Ju. V. (2007). Psihofiziologichni determinanti stresostijkosti osobistosti [Psychophysiological determinants of personality stress resistance]. *Aktual'ni problemi psihologii - Actual problems of psychology*, V, 7, 143–148 [in Ukrainian].
6. Carron, A.V. & Morford W.R. (2016). Anxiety, Stress and Motor Learning. *Perceptual and Motor Skills*, 27(2), 507–511 [in English].
7. Hobfoll, S. E. (2011). Conservation of resource caravans and engaged settings. *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 84, 116-122 [in English].

УДК : 159. 942

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11\(39\)-1989-2000](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-11(39)-1989-2000)

Шоу Біньбінь аспірант кафедри сімейної та спеціальної педагогіки і психології, Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д.Ушинського», вул. Композитора Ніщинського,1, м. Одеса, 65020, тел: (048) 753-07-61, <https://orcid.org/0000-0001-6868-4558>

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВУ ЕТНІЧНОЇ ТОЛЕРАНТНОСТІ

Анотація. У даній статті наведено теоретико-емпіричне дослідження етнічної толерантності осіб з різним рівнем. Етнічна толерантність є важливим компонентом сучасного суспільства, що сприяє злагодженому співіснуванню різних етнічних груп та забезпечує соціальну стабільність. Це явище стосується здатності суспільства приймати та поважати культурні, релігійні й мовні відмінності між людьми, не допускаючи дискримінації чи проявів агресії на ґрунті етнічної приналежності. У світі, де конфлікти на етнічному ґрунті залишаються актуальними, виховання етнічної толерантності є важливим завданням для кожного суспільства. Толерантність допомагає уникнути ескалації конфліктів, сприяє інтеграції мігрантів та забезпечує мирне співіснування різних етнічних спільнот. Етнічна толерантність особистості - це здатність людини приймати, розуміти та поважати культурні, етнічні й релігійні відмінності інших людей. Вона проявляється у відсутності ворожості, дискримінації та упередженості стосовно представників інших етнічних груп. Цей вид толерантності є важливим компонентом особистісної культури та морального розвитку. Етнічна толерантність особистості відіграє ключову роль у зміцненні міжетнічного миру та гармонії в суспільстві, оскільки вона створює умови для співпраці та взаємодії на основі взаємної поваги та довіри. Це особливо важливо в умовах сучасного глобалізованого світу, де етнічна різноманітність стає все більш поширеним явищем. Згідно нашого завдання використано психодіагностичний комплекс, який склали традиційні, стандартизовані психодіагностичні методики: «Шкала Е. Богардуса», «Індекс толерантності» Г. Солдатової, «16-факторний особистісний опитувальник» (Р. Кеттелл). За допомогою кореляційного аналізу було досліджено взаємозв'язки між різними показниками, що дозволило виявити залежності між змінними. Проведення якісного аналізу, побудова та інтерпретація профілів рис особистості, що вивчаються у співвідношенні з етнічною толерантністю, дозволили детально вивчити психологічні особливості осіб з різними рівнями етнічної толерантності та надати їм відповідні психологічні характеристики.

Ключові слова: міжетнічна толерантність, особистість, етнічна толерантність, рівні толерантності, кореляційний аналіз, показники, взаємозв'язки, якісний аналіз, профілі особистості, психологічні характеристики.

Shou Binbin Graduate student of the Department of Family and Special Pedagogy and Psychology South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky, St. Composer Nishchinsky, 1, Odesa, 65020, tel: (048) 753-07-61, <https://orcid.org/0000-0001-6868-4558>

FEATURES OF THE MANIFESTATION OF ETHNIC TOLERANCE

Abstract. This article presents a theoretical and empirical study of ethnic tolerance of people with different levels. Ethnic tolerance is an important component of modern society, which promotes the harmonious coexistence of different ethnic groups and ensures social stability. This phenomenon refers to society's ability to accept and respect cultural, religious and linguistic differences between people, without allowing discrimination or manifestations of aggression on the basis of ethnicity. In a world where conflicts on ethnic grounds remain relevant, education of ethnic tolerance is an important task for every society. Tolerance helps to avoid the escalation of conflicts, promotes the integration of migrants and ensures the peaceful coexistence of different ethnic communities. Ethnic tolerance of a person is a person's ability to accept, understand and respect the cultural, ethnic and religious differences of other people. It is manifested in the absence of hostility, discrimination and prejudice against representatives of other ethnic groups. This type of tolerance is an important component of personal culture and moral development. Ethnic tolerance of an individual plays a key role in strengthening inter-ethnic peace and harmony in society, as it creates conditions for cooperation and interaction based on mutual respect and trust. This is especially important in today's globalized world, where ethnic diversity is becoming an increasingly common phenomenon. According to our task, a psychodiagnostic complex was used, which consisted of traditional, standardized psychodiagnostic methods: «E. Bogardus Scale», «Tolerance Index» by H. Soldatova, «16-factor personality questionnaire» (R. Cattell). With the help of correlation analysis, the relationships between various indicators were investigated, which made it possible to identify dependencies between variables. Conducting a qualitative analysis, building and interpreting profiles of personality traits studied in relation to ethnic tolerance, made it possible to study in detail the psychological characteristics of people with different levels of ethnic tolerance and to provide them with the appropriate psychological characteristics.

Keywords: interethnic tolerance, personality, ethnic tolerance, tolerance levels, correlational analysis, indicators, relationships, qualitative analysis, personality profiles, psychological characteristics.

Постановка проблеми. У ситуації загострення глобалізаційних та міграційних процесів, а також посилення міжнародних конфліктів у більшості країн постає питання формування принципів толерантної взаємодії різних національних груп, культурного обміну та взаємозбагачення за необхідності збереження основ своїх самобутніх культур. Від розвинутості етнічної толерантності залежить ефективність міжетнічної комунікації, проблеми стабільності суспільства і національної безпеки в умовах євроінтеграції, взаємодії народів та їх культур. Особливої актуальності ці питання набули і в Україні [9]. Будучи країною, яка безпосередньо межує з країнами Євросоюзу та знаходиться в центрі міграційних потоків, Україні завжди були властиві активні транзитні міграційні потоки, що значно посилились в умовах воєнного стану. Процес міграції населення через міжнародний кордон або в межах країни може охоплювати будь-який вид переміщень незалежно від її тривалості, складу чи причин; міграція включає пересування біженців, переміщених осіб, виселених людей та економічних мігрантів [7]. В таких умовах важливим чинником безконфліктної взаємодії різних етнолінгвістичних груп стає міжетнічна толерантність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Для дослідження проявів етнічної толерантності та її протилежності – ксенофобії у міжнаціональних відносинах українські дослідники (Н. Паніна, В. Паніотто, О. Шестаковський та інші) зазвичай застосовують Шкалу соціальної дистанції Е. Богардуса. Слід зазначити, шкала Е. Богардуса розроблялася у Сполучених Штатах Америки для вимірювання дистанції, що пов'язана з расовою чи національною належністю, віком, статтю, професією, релігією, для вимірювання дистанції між дітьми і батьками. Для застосування у дослідженнях в Україні у 1990-1991 рр. ця шкала була адаптована Н. Паніною та неодноразово апробована у рамках всеукраїнського моніторингу «Українське суспільство» [3].

У квітні 1992 р. шкала Е. Богардуса була вперше застосована для дослідження психологічного стану населення України, а з 1994 р. Київський міжнародний інститут соціології почав проводити щорічний моніторинг міжетнічних стосунків за допомогою цієї шкали [4]. Зараз в Україні за допомогою шкали соціальної дистанції здійснюється два незалежних моніторингових дослідження щодо ставлення населення України до інших національностей (дослідження Н. Паніної і В. Паніотто).

Поняття «соціальної дистанції» означає ступінь відчутної відмінності власної соціальної групи від іншої/інших у процесі взаємодії. Етно-соціальна дистанція – уявне ієрархічне розташування етнічних груп у системі міжетнічних відносин на основі певних маркерів та критеріїв (наприклад, етнічне походження, різниця в рівні розвитку, культурні відмінності, етнічні звичаї тощо) [1].

За дослідженнями Н. Паніної в Україні довгий час (з 1992 по 2022 роки) на тлі досить безконфліктного міжнаціонального співіснування спостерігалось зростання психологічного дистанціювання населення практично від усіх етнічних спільнот, а особливо від тих, в чийх країнах відбувались збройні конфлікти (афганці, чеченці, іракці та інші) [4].

Модифікація шкали Е. Богардуса, що була використана для вимірювання міжнаціональних відносин у моніторингу Інституту соціології НАН України та регулярних дослідженнях Київського міжнародного інституту соціології, полягає у відповіді на питання: «Чи готові Ви допустити представників цієї етнічної чи лінгво-етнічної групи як... Сім можливих варіантів відповіді, що пропонувалися: 1. Допустив би як членів родини. 2. Допустив би як близьких друзів. 3. Допустив би як сусідів. 4. Допустив би як колег по роботі. 5. Допустив би як жителів України. 6. Допустив би як відвідувачів України. 7. Не допустив би в Україну.

За допомогою шкали Е. Богардуса оцінюється ступінь соціально-психологічного прийняття людьми один одного, тому її також називають шкалою етнічної прийнятності. Важливим показником толерантності є рівень соціальної дистанції щодо представників певної національності. Відповідно Е. Богардусу, соціальна дистанція характеризує психологічну близькість або відчуженість соціальних чи етнічних спільнот, окремих людей, що сприяє або заважає легкості їхній взаємодії. Ця шкала вимірює рівень прийнятності для респондентів представників певної національності.

На думку В. Паніотто, соціальна дистанція Е. Богардуса не може бути «абсолютним вимірювачем» рівня ксенофобії чи толерантності, проте вона безумовно пов'язана з цим рівнем. Крім того, ми можемо порівняти між собою різні соціально-демографічні групи, а також дати адекватну картину динаміки процесів [6]. Н. Паніна уточнює, що підвищення соціальної дистанційованості свідчить не про «нетерпимість» у повному обсязі, а лише про один із її складників – психологічну схильність до відторгнення небажаних соціальних контактів із представниками інших культур. Авторка вважає, що на підставі показників національної дистанційованості певною мірою можна судити про рівень національної толерантності та про певні її аспекти. Але, наводячи прямі дані, отримані за допомогою шкали соціальної дистанції, коректніше говорити про індекси національної дистанційованості, що віддзеркалюють ступінь психологічної відкритості або закритості людей щодо контактів із представниками інших («чужих») культур чи соціальних груп [3].

Шкала соціальної дистанції Е. Богардуса дозволяє вимірювати психологічну готовність до зближення або, навпаки, відторгнення людей іншої національності або групи незалежно від їх особистісних якостей та особливостей представників іншої національності. Шкала Е. Богардуса дає

можливість визначити ту дистанцію у соціальних контактах, яку людина бажає зберігати між собою та представниками іншої/інших етнічної(их)/національної(их) груп [5].

Шкала дозволяє судити не лише про ступінь інтеграції та солідарності суспільства, а й про загальний рівень розвитку демократичної культури. Хоча шкала Е. Богардуса називається шкалою соціальної дистанції, вважається, що вона вимірює саме етносоціальну дистанцію, оскільки ми опитуємо респондентів про представників інших етнічних чи національних спільнот. Однак слід зазначити, що на вимірювану етносоціальну дистанцію можуть накладатися й інші параметри відчуження, такі як: релігійна, соціально-класова або расова дистанція [8].

Незважаючи на деякі вищеописані недоліки застосування шкали Богардуса для визначення етнічної толерантності, слід зазначити, що кращого вимірювального «інструменту» для цієї тематики на сьогодні в Україні, на нашу думку, не існує. Отже, шляхом ранжування представників різних етносів, відзначаючи їхню ступінь прийнятності особисто для себе лише за одним із зазначених критеріїв було встановлено рівень соціальної дистанції українців юнацького віку з певними етнічними чи лінгво-етнічними групами.

Мета статті – теоретико-емпіричне дослідження психологічних особливостей осіб з різним рівнем етнічної толерантності.

Виклад основного матеріалу. Емпіричне дослідження проводилося на базі Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського». Вибірка дослідження склала 352 респонденти. Першим кроком нашого дослідження було проведення кореляційного аналізу для виявлення взаємозв'язків. Кореляційний аналіз дає можливість оцінити силу та напрямок зв'язку між досліджуваними змінними [2]: позитивний кореляційний зв'язок вказує на те, що зі збільшенням одного показника збільшується і другий, тоді як негативний кореляційний зв'язок свідчить про зворотну залежність, тобто зі збільшенням одного показника інший зменшується.

Розглянемо співвідношення показників національної дистанційованості (Шкала Е. Богардуса в модифікації Н. Паніної), показника етнічної толерантності («Індекс толерантності» Г. Солдатової) та факторів особистості за методикою 16-PF Р. Кеттелла (табл. 1)

Таблиця 1

Значимі коефіцієнти кореляцій між показниками факторів особистості 16-PF та показниками етнічної (національної) толерантності

Фактори 16 PF	Показники міжетнічної толерантності				
	Етнічна толерантність	Національна толерантність	Національна відокремленість	Національна ізолюваність	Ксенофобія
A	204**	198**	-138*	-174**	-216**
C				-129*	-135*
E	-123*	-132*			236**
F	278**	245**	-179**		
G	177**	189**			-269**
H			241**		
I	106*	138*		-123*	-134*
L	-316**	-343**	176**	279**	394**
N	-314**	-299**	-126*		
O	-304**	-326**		308**	
Q1			-237**	-155*	117*
Q2	-126*	-128*		124*	199**
Q3	157*	139*	222**	-130*	-282**
Q4					374**
QI	236**	258**		-111*	-242**
QII	160*				
QIV	-129*	-131*	112*	220**	278**

Примітка: тут і далі: 1) нулі та коми опущені; 2) ** - зв'язок на рівні 1%; * - зв'язок на рівні 5%; 3) позначення факторів особистості за методикою 16-PF Кеттелла: А (афектотимія – сизотимія), С (сила – слабкість «Я»), Е (домінантність – конформність), F (безпечність – заклопотаність), G (сила – слабкість «Над-Я»), Н (смільвість – боязкість), І (м'якість – твердість), L (підозрілість – довірливість), М (мрійливість – практичність), N (проникливість – наївність), О (схильність до відчуття провини – самовпевненість), Q1 (радикалізм – консерватизм), Q2 (самодостатність – залежність від групи), Q3 (високий – низький самоконтроль), Q4 (напруженість – розслабленість), QI (екстраверсія – інтроверсія), QII (тривожність – емоційна стабільність), QIII (кортикальна жвавість – сенситивність), QIV (незалежність – покірність).

Як видно з таблиці 1, кореляційні значення показника «Етнічна толерантність» за опитувальником «Індекс толерантності» доволі схожі зі значеннями показника «Національна толерантність» за Шкалою соціальної дистанції Е. Богардуса в модифікації Н. Паніної. Це означає, що дійсно, Шкалу національної дистанції Е. Богардуса можна застосовувати для визначення рівня етнічної толерантності. Тож, розглянемо значущі взаємозв'язки етнічної (національної) толерантності з факторною структурою особистості.

Найбільш значущі кореляційні значення різного знаку (на рівні 1%) виявлено між етнічною (і національною) толерантністю й такими факторами як: довірливість L-, наївність N-, спокій O-, безпечність F+, екстраверсія QI+, комунікабельність A+, висока нормативність поведінки G+. Також є значущими на рівні 5% взаємозв'язки з конформністю E-, високим самоконтролем Q3+, чутливістю I+, емоційною стабільністю QII-.

Це означає, що етнічна (національна) толерантність супроводжується переважно такими рисами як: відкритість, товариськість, терпимість, поступливість, довірливість (L-); простота, відвертість, наївність, прямолінійність, природність, емоційність, безпосередність, невміння аналізувати мотиви партнера (N-); безтурботність, самовпевненість, оптимізм, впевненість в собі, сміливість, спокій, відсутність почуття провини (O-); життєрадісність, імпульсивність, захопленість, безрозсудність у виборі партнерів по спілкуванню, емоційна значущість соціальних контактів, експресивність, експансивність, емоційна яскравість у відносинах між людьми, динамічність спілкування (F+); соціальна контактність, легке встановлення і підтримка міжособистісних зв'язків (QI+); природність, невимушеність, готовність до співпраці, пристосованість, активність в усуненні конфліктів, увага до людей (A+); сумлінність, відповідальність, стабільність, врівноваженість, наполегливість, схильність до моралізування, розумність (G+). Також з підвищенням етнічної толерантності зростає: м'якість, тактовність, лагідність, поступливість, покірність, шанобливість, скромність (E-); чутливість, романтизм, жіночність, схильність до співчуття, співпереживання і розуміння інших (I+).

Отримані дані узгоджуються з даними з наукових джерел щодо рис, притаманних толерантним особистостям в цілому, але дещо здивувала підвищена безтурботність, наївність, невміння аналізувати мотиви партнера, конформність, покірність, жіночність. Скоріше за все це негативні тенденції, які можуть загостритись при надмірній етнічній толерантності.

За показником «Національна відокремленість» виявлено значущі кореляції різного знаку за факторами: консерватизм Q1-, високий самоконтроль Q3+, стриманість F-, підозрілість L+ на рівні 1%, а також з факторами замкнутість A-, прямолінійність N-, та незалежність QIV+ на рівні 5%.

Це може означати, що із зростанням національної відокремленості стають більш яскравими такі риси як: консервативність, стійкість традицій, сумнів у ставленні до нових ідей і принципів, схильність до моралізації, опір змінам, вузькість інтересів, орієнтація на конкретну реальну діяльність, схильність до обережності і компромісів щодо нових людей (Q1-); цілеспрямованість, активність, сильна воля, вміння контролювати емоції і поведінку (Q3+); обережність, розсудливість у виборі партнера по спілкуванню, заклопотаність, занепокоєння про майбутнє, песимістичність в сприйнятті дійсності, стриманість в прояві емоцій (F-); обережність, настороженість до людей, схильність до ревнощів, дратівливості, автономність в поведінці (L+); скритність, відособленість, недовірливість, нетовариськість, схильність до об'єктивності, суворості в оцінці людей (A-); емоційна стійкість та зрілість, витриманість, стійкість в інтересах, іноді емоційна ригідність і нечутливість (C+); прямолінійність, нетактовність, природність, безпосередність, емоційність, знижена проникливість (N-); незалежна, відважна, різка поведінка (QIV+).

Відповідно до показника «Національна ізольованість» найбільш проявлені зв'язки різного знаку на 1% рівні з такими факторами як: тривожність O+, підозрілість L+, незалежність QIV+, замкнутість A-. На 5% рівні з факторами: консерватизм Q1-, емоційна нестабільність C-, жорсткість I-, самодостатність Q2+, низький самоконтроль Q3-, інтроверсія QI-.

Це означає, що зі зростанням національної ізольованості зростає ймовірність прояву таких рис як: занепокоєння, вразливість, страх, невпевненість і невдоволення, важкість вступу в контакт з іншими людьми, схильність до негативних передчуттів та невротичних станів, депресій, легка втрата самовладання (O+); обережність, підозрілість, ревнивість, автономність і незалежність (L+); ініціативність, агресивність, незалежність, відвага, різкість (QIV+); скритність, відособленість, недовірливість, замкнутість, критичність, схильність до об'єктивності, ригідності в оцінці людей, труднощі у встановленні міжособистісних контактів (A-). Також дещо підсилюється консерватизм, мінливість емоцій, що супроводжується зниженням саморегуляції, зростає суворість, самодостатність та інтровертованість.

За показником «Ксенофобія» найбільш значимі на рівні 1% взаємозв'язки з такими факторами особистості як: підозрілість L+, напруженість Q4+, низький самоконтроль Q3-, незалежність, QIV+ низька нормативність поведінки G-, інтроверсія QI-, домінантність E+, замкнутість A-, нонконформізм Q2+. На 5% рівні з факторами: емоційна нестійкість C- та жорсткість I-.

Це означає, що ксенофобія (етнічна інтолерантність) супроводжується такими рисами як: автономність, обережність, егоцентричність, настороженість і дратівливість стосовно людей, напруженість механізмів психологічного захисту, невротичні тенденції, схильність до ревнощів, прагнення покласти відповідальність за помилки на оточуючих (L+); зібраність, енергійність, напруженість, фрустрованість, підвищена мотивація, занепокоєння, енергетична збудженість, зниження емоційної стійкості, порушення рівноваги, агресивність (Q4+); низький самоконтроль, залежність від настроїв, слабка воля, імпульсивна ініціативність (Q3-); незалежність, відвага, різкість у взаємодії з людьми (QIV+); схильність до непостійності під впливом почуттів чи обставин, можливе невиконання групових вимог і правил, неорганізованість, безвідповідальність (G-); схильність до вузького кола спілкування, вибірковості, «замороження» міжособистісних контактів (QI-); самостійність, наполегливість, впертість, норавливість, іноді конфліктність, відмова від визнання зовнішньої влади, схильність до авторитарної поведінки, бунтарство (E+), скритність, відособленість, недовірливість, замкнутість, схильність до критичності в оцінці людей (A-); незалежність, орієнтація на власну думку та рішення, оригінальність, схильність до протиставлення себе групі і бажання в ній домінувати (Q2+). Також дещо зростає мінливість в настрої, нестійкість в інтересах, низька толерантність стосовно фрустрації, дратівливість, стомлюваність (C-); несентиментальність, самовпевненість, суворість, розсудливість,

практичність, іноді деяка жорсткість і черствість по відношенню до оточуючих (I-)

Наступним кроком нашого дослідження стало проведення якісного аналізу на основі результатів кількісного дослідження. Це дозволило згрупувати респондентів за певними ознаками та поглиблено вивчити їхні психологічні властивості [2]. Отже, із загальної кількості досліджуваних осіб (352) було виділено групи осіб з максимальними (n=42), середніми (n=59) та мінімальними (n=38) значеннями показника «Етнічна толерантність» (за опитувальником «Індекс толерантності» Г. Солдатової).

Таким чином, за результатами даного дослідження група осіб з максимальною етнічною толерантністю характеризуються такими властивостями особистості: високим рівнем довірливості, підвищеною комунікабельністю, екстраверсією, безпечністю, наївністю, конформністю;

- високим рівнем довірливості (L-) – такі люди відкриті, товариські, терпимі, схильні пристосовуватись, поступливі, неамбіційні, непідозрілі, несхильні до суперництва і ревнощів, але в них присутня тенденція до конформізму;

- підвищеною комунікабельністю (A+) – вони легко встановлюють міжособистісні контакти, природні, невимушені у спілкуванні, готові до співпраці, пристосовані, уважні до людей, активні в усуненні конфліктів в групі, але часом готові йти на поводу інших;

- екстраверсією (QI+) – вони соціально контактні, активні, успішно встановлюють і підтримують міжособистісні зв'язки, їх більше цікавить стосунки з людьми, ніж їхній внутрішній світ, але вони часто бувають некритичними у виборі друзів;

- безпечністю (F+) – ці особи життєрадісні, веселі, активні, говіркі, безтурботні, імпульсивні, захоплені, динамічні, експресивні, експансивні, емоційно яскраві у стосунках з людьми, але дещо безрозсудні у виборі партнерів по спілкуванню;

- наївністю (N-) – вони емоційні, щирі, відверті, прямі та невимушені, експресивні, теплі й добродушні, наївні, прямолінійні, дещо нетактовні, природні, безпосередні, але часом недисципліновані, не проникливі, не вміють аналізувати мотиви партнера;

- конформністю (E-) – такі люди скромні, м'які, тактовні, лагідні, люб'язні, покірливі, послужливі, шанобливі, готові брати вину на себе, залежні, експресивні, легко виходять з рівноваги та поступаються іншим, прагнуть завжди дотримуватись коректності і правил.

Група осіб із середньою етнічною толерантністю характеризуються: консерватизмом, стриманістю, високим самоконтролем, підозрілістю, тривожністю. Розглянемо детальніше:

- консерватизмом (Q1-) – вони стійкі у збереженні традицій, сумніваються щодо нових ідей і принципів, схильні до моралізації, схильні чинити

опір змінам, мають дещо звужені інтереси, орієнтовані на конкретну діяльність, схильні до обережності і компромісів щодо нових людей, переконані в правильності того, чому їх навчили, незважаючи на протиріччя;

- стриманістю (F-) – ці люди обережні, обачні та розсудливі у виборі партнерів по спілкуванню, заклопотані, занепокоєні майбутнім, стримані в прояві емоцій, дещо похмурі та песимістичні в сприйнятті дійсності;

- високим самоконтролем (Q3+) – вони цілеспрямовані, соціально уважні та ретельні, вольові, схильні доводити справи до кінця, сильно контролюють емоції і поведінку, але можуть проявляти впертість та ригідність (Q3+);

- підозрілістю (L+) – вони обережні, дещо насторожені до людей, нетовариські, схильні до ревнощів і суперництва, дратівливі, автономні в поведінці, їм буває важко знайти спільну мову з людьми;

- тривожністю (O+) – вони часто занепокоєні, вразливі, невпевнені і невдоволені, мало контактні, схильні до негативних передчуттів та депресивних станів, легко втрачають самовладання.

Група осіб із низькою етнічною толерантністю (підвищеною ксенофобією) характеризуються: підозрілістю, нонконформізмом, емоційною нестійкістю, фрустрованістю, домінантністю. Детальніше:

- підозрілістю (L+) – вони насторожені, недовірливі, зарозумілі, догматичні, дратівливі, критичні, вимогливі до оточуючих, злопам'ятні, зациклені на недоліках і помилках інших, часто занепокоєні критичними випадками на свою адресу, захищаються від соціальної ненадійності, схильні до ревнощів, нездорової конкуренції, звинувачень оточуючих, невротичних тенденцій;

- нонконформізмом (Q2+) – вони незалежні, схильні йти власною дорогою, приймати власні рішення, діяти самостійно, оригінально та винахідливо, прагнуть мати власну думку, схильні домінувати і протиставляти себе більшості;

- емоційною нестійкістю (C-): такі особи часто не здатні контролювати свої емоційні імпульси і виражати їх в соціально прийнятній формі, знаходяться під впливом почуттів, легко засмучуються і втрачають рівновагу духу, бувають нестійкі в інтересах, примхливі, безвідповідальні, ухиляються від реальності та відмовляються від наміченого;

- фрустрованістю (Q4+) – такі люди неспокійні, напружені, збуджені, дратівливі, підвищено активні незважаючи на стомлюваність, непосидючі, нетерплячі, переважає знижений настрій, нетерпимі до критики, легко сердяться на людей, відчувають себе втомленими і незадоволеними;

- домінантністю (E+): вони самостійні, наполегливі, норавливі, часто самостверджуються, незалежні, конфліктні, агресивні, вперті, самовпевнені, незалежно мислячі, схильні до аскетизму, керуються власними правилами поведінки, ворожі й авторитарні бунтарі, не визнають авторитетів та зовнішньої влади.

Висновки. 1. Кореляційний аналіз надав можливість оцінити силу та напрямок зв'язку між досліджуваними показниками. Взаємозв'язки показників міжетнічної толерантності та факторної структури особистості свідчать про те, що зі зростанням етнічної толерантності зростає довірливість, наївність, спокій, безпечність, екстраверсія, комунікабельність, висока нормативність поведінки, а також конформність, самоконтроль, чутливість, емоційна стабільність тощо. 2. Здійснення якісного аналізу, побудова та інтерпретація профілів рис особистості, що досліджуються у взаємозв'язку з етнічною толерантністю, дало змогу детально проаналізувати психологічні особливості осіб з різними рівнями етнічної толерантності та надати їм відповідні психологічні характеристики. Такий підхід дозволив виявити ключові риси, що впливають на схильність до толерантної поведінки, і сформувати психологічні портрети осіб з різними рівнями етнічної толерантності. Це сприяло глибшому розумінню індивідуальних особливостей особистості та її схильності до взаємодії у багатокультурному середовищі.

Література

1. Арбеніна В.Л. Етносоціологія: Навчальний посібник. Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2009. 360 с
2. Бабчук О.Г. Особливості толерантності осіб з різними типами емоційності. Дисертація канд. психол. наук: 19.00.01, Держ. закл. «Південноукр. нац. пед. ун-т імені К. Д. Ушинського». Одеса, 2012. 221 с.
3. Паніна Н. В. Щодо застосування шкали соціальної дистанції у дослідженнях національної толерантності в Україні. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2003. № 4. С. 21–43.
4. Паніна Н.В. Українське суспільство 1992-2006: соціологічний моніторинг. К.: Інститут соціології НАН України, 2006. 94 с.
5. Паніна Н. В. Соціальна дистанція, етнічні установки та національна толерантність в Україні *Соціологія: теорія, методи, маркетинг* 2023, №3. С. 5-19.
6. Паніотто В. Динаміка ксенофобії й антисемітизму в Україні (1994–2007). *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2008. № 1. С. 197–214
7. Українське суспільство: міграційний вимір : нац. доповідь / Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України. К., 2018. 396 с
8. Шестаковський О. Історико-теоретичний аналіз шкали Богардуса. *Соціологія*. 2009. 3(30). С. 37-48.
9. Shou, B., Babchuk, O., Melenchuk, N., Kolot, S., & Venher, H. (2024). Interethnic tolerance of modern students. *Amazonia Investiga*, 13(75), 369-378. <https://doi.org/10.34069/AI/2024.75.03.31>

References:

1. Arbenina, V.L.(2009) *Etnosotsiolohiya: Navchal'nyy posibnyk [Ethnosociology: Study guide]* Kharkiv: KhNU named after V.N. Karazina [in Ukrainian].
2. Babchuk, O.H. (2012) *Osoblyvosti tolerantnosti osib z riznymy typany emotsiinosti [Tolerance features of persons with the different types of emotionality]. Kandydatska dysertatsiia [candidate's dissertation].* Odesa: DZ «South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushinsky». [in Ukrainian].

Журнал

***«Наукові інновації та
передові технології»***

*(Серія «Управління та адміністрування», Серія «Право»,
Серія «Економіка», Серія «Психологія», Серія «Педагогіка»)*

Випуск № 11(39) 2024

Підписано до друку 11.11.2024 р.
Формат 60x90/8. Папір офсетний.
Гарнітура Times New Roman.
Ум. друк. арк. 8,2. Наклад 100 прим.

Видавець:

Громадська наукова організація «Всеукраїнська асамблея докторів наук з державного управління»
Свідоцтво серія ДК №4957 від 18.08.2015 р., Андріївський узвіз, буд.11, оф 68, м. Київ, 04070.